GHEORGHE POPESCU

EVOLUȚIA GÂNDIRII ECONOMICE

(Ediția a III-a revăzută, adăugită şi actualizată)

LUCRARE DISTINSA DE ACADEMIA ROMANA CU PREMIUL „PETRE S. AURELIAN”

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE **EDITURA CARTIMPEX CLUJ**

2004

EVOLUTION OF ECONOMIC THOUGHT

ÉVOLUTION DE LA PENSÉE ÉCONOMIQUE

© Gheorghe Popescu, Editura Academiei Române, Editura Cartimpex, 2004

Coperta de Cristian Cheşuț
Reproducere după Marinus Claesz – *Familie de zarafi*
1539, Muzeul „Prado", Madrid

Corectura: Marius Beltechi

Concepția,
elaborarea, culegerea textului şi
tehnoredactarea lucrării
îmi aparțin în calitate de autor unic.
Pentru orice sugestii puteți contacta autorul : gfloresti@email.ro

Dedic această lucrare
părinților mei

Petre Popescu (1919–1998)
Elena Popescu (1926–1992)

Care obişnuiau să-mi spună:
„Gheorghiță, ține minte:
«Să fii om e lucru mare; să fii domn e întâmplare!»"

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a Romîniei
POPESCU, GHEORGHE
Evoluția gândirii economice / Gheorghe Popescu – Ed. a 3–a, – Bucureşti: Editura Academiei Romîne; Cluj–Napoca: Cartimpex, 2004, 928 p., 24 cm
Bibliogr.
Index.
Clasificarea zecimală { Bibl.mari : 330.18 / Bibl.mici : 33
ISBN 973 – 27 – 1067 – 5 Editura Academiei Române
ISBN 973 – 9414 – 76 – 1 Editura Cartimpex Cluj
330.8(100)

Lucrarea executată
la Imprimeria „ARDEALUL" Cluj-Napoca
B-dul 21 Decembrie nr. 146 Cluj-Napoca
Tel.: 41381; Fax: 413883
Comanda nr. 4116/2004

Timbrul literar se virează la Uniunea Scriitorilor din România,
cont 2511.1/ROL, BCR, Filiala Sector 1, Bucureşti

CUPRINS

	Introducere la ediția I	**13**
1.	**Gândirea economică din Antichitate şi Evul Mediu**	**15**
1.1.	**Orientul antic**	**15**
1.1.1.	Organizarea socială	16
1.1.2.	Concepția despre muncă	17
1.2.	**Grecia antică**	**18**
1.2.1.	**Heraclit (535–475 î. e. n.)**	**20**
1.2.2.	**Xenofon (430–355 î. e. n.)**	**21**
1.2.3.	**Platon (427–347 î. e. n.)**	**21**
1.2.3.1.	Doctrina economică a lui Platon	25
1.2.3.1.1.	Cetatea ideală (Statul ideal)	26
1.2.3.1.2.	Cetatea reală (Statul real)	28
1.2.3.1.3.	Cetatea posibilă (Statul posibil)	29
1.2.4.	**Aristotel (384–322 î. e. n.)**	**30**
1.2.4.1.	Opoziția față de Platon	30
1.2.4.2.	Concepția aristoteliană despre ştiința omului	31
1.2.4.3.	Organizarea vieții economice	33
1.2.4.4.	Justiția în societate	34
1.2.4.4.1.	Justiția distributivă	34
1.2.4.4.2.	Justiția comutativă	35
1.3.	**Declinul gândirii economice în Lumea Romană şi Evul Mediu**	**35**
1.3.1.	Noile doctrine filosofice	37
1.3.1.1.	Hedonismul	37
1.3.1.2.	Stoicismul	37
1.4.	**Evul Mediu**	**38**
1.4.1.	**Toma d'Aquino (1225–1274)**	**40**
1.4.1.1.	Proprietatea	41
1.4.1.2.	Prețul şi profitul	41
1.4.1.3.	Salariul	42
1.4.1.4.	Capitalul şi dobânda	42
1.4.2.	Reacții la doctrina tomistă	44
1.5.	Dezvoltarea capitalismului în secolele XV–XVI	45
2.	**Mercantilismul**	**49**
2.1.	Probleme metodologice	49
2.2.	Mercantilismul timpuriu (secolul al XVI-lea)	52
2.3.	Mercantilismul matur (secolul al XVII-lea)	53
2.4.	Mercantilismul târziu (secolul al XVIII-lea)	55
2.5.	Experiențe naționale ale mercantilismului	57
2.5.1.	Anglia	57
2.5.2.	Franța	59
2.5.3.	Germania	61
2.5.4.	Italia	63
2.5.5.	Spania	64
2.6.	Reacții împotriva mercantilismului	65
2.6.1.	Societatea comunistă a lui **Thomas Morus**	65
2.6.2.	Comunismul lui **Tommaso Campanella**	66
2.7.	Progresul economiei capitaliste	67
2.7.1.	Secolul al XVII-lea	67
2.7.2.	Secolul al XVIII-lea	68
2.8.	Cadrul intelectual. Triumful metodei carteziene	68
3.	**Spre ordinea economică liberală**	**70**
3.1.	**William Petty (1623–1687)**	**70**
3.1.1.	Bogăția	70
3.1.2.	Producția	71
3.1.3.	Valoarea şi prețul	71
3.1.4.	Repartiția	72

3.2.	**Pierre Le Pesant de Boisguillebert (1646–1714)**	**73**
3.3.	**John Law of Lauriston (1671–1729)**	**76**
3.3.1.	Teoria economică	76
3.3.1.1.	Teme macroeconomice	77
3.3.1.2.	Rolul banilor în economie	77
3.3.1.3.	Mecanismele transmiterii inflației	78
3.3.1.4.	Instrumente potrivite pentru folosirea banilor	78
3.3.1.5.	Oferta și cererea optimă de monedă	79
3.3.2.	Sistemul Mississippi	79
3.4.	**Richard Cantillon (1697–1734)**	**82**
3.4.1.	Bogăția	82
3.4.2.	Valoarea și prețul	83
3.4.3.	Repartiția	83
3.5.	**David Hume (1711–1776)**	**84**
3.6.	**Etienne Bonnot de Condillac (1714–1780)**	**85**
3.7.	**„Legile naturale" și „Ordinea naturală"**	**87**
3.7.1.	„Legile naturale" înaintea secolului al XVIII-lea	88
3.7.2.	„Legile naturale" în secolul al XVIII-lea	89
4.	**Liberalismul economic (Clasicismul)**	**93**
4.1.	Probleme metodologice	93
4.2.	**Fiziocrații**	**96**
4.2.1.	Situația economică a Franței la mijlocul secolului al XVIII-lea	96
4.2.2.	Gruparea fiziocraților	98
4.2.2.1.	**François Quesnay (1694–1774)**	**99**
4.2.3.	Locul fiziocraților în gândirea economică	101
4.2.4.	„Ordinea naturală"	102
4.2.5.	Bogăția și produsul net	105
4.2.6.	Comerțul și banii	108
4.2.7.	Tabloul economic și realizarea produsului social	110
4.2.8.	Statul și fiscalitatea	118
4.2.9.	Actualitatea fiziocraților	120
4.3.	**Adversarii fiziocraților**	**122**
4.3.1.	**Ferdinando Galiani (1728–1787)**	**123**
4.3.1.1.	Teoria valorii	123
4.3.1.2.	Teoria banilor	124
4.3.2.	**Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781)**	**125**
4.3.2.1.	Viața și activitatea	125
4.3.2.2.	Producția și capitalul	125
4.3.2.3.	Teoria valorii și prețului	127
4.3.2.4.	Structura de clasă și repartiția	128
4.4.	**Școala clasică engleză**	**129**
4.4.1.	Trecerea de la mercantilism la liberalism în Anglia	129
4.4.2.	**Adam Smith (1723–1790)**	**130**
4.4.2.1.	Omul	130
4.4.2.2.	Opera	131
4.4.2.2.1.	Teoria sentimentelor morale	131
4.4.2.2.2.	Bogăția națiunilor	133
4.4.2.3.	Metodologia lui Adam Smith	136
4.4.2.4.	Concepția economică	139
4.4.2.4.1.	Bogăția națională și sfera productivă	139
4.4.2.4.2.	Diviziunea muncii	142
4.4.2.4.2.1.	Cauzele apariției și mecanismele diviziunii muncii	143
4.4.2.4.2.2.	Efectele diviziunii muncii asupra bogăției naționale	144
4.4.2.4.2.3.	Factorii de care depinde diviziunea muncii	146
4.4.2.4.2.4.	Limitele diviziunii muncii	147
4.4.2.4.3.	Teoria valorii și prețurilor	148
4.4.2.4.3.1.	Valoarea de schimb a mărfurilor, prețul real și părțile lui componente	149
4.4.2.4.3.2.	Prețul natural și prețul de piață al mărfurilor	155

4.4.2.4.4.	Teoria capitalului	157
4.4.2.4.5.	Teoria banilor	161
4.4.2.4.6.	Structura de clasă şi teoria repartiţiei	165
4.4.2.4.6.1.	Salariul	165
4.4.2.4.6.2.	Profitul	169
4.4.2.4.6.3.	Renta funciară	171
4.4.2.4.7.	Teoria comerţului exterior	174
4.4.2.4.8.	Liberalismul economic	178
4.4.3.	**Revoluţia industrială**	**180**
4.4.4.	**Thomas Robert Malthus (1766–1834)**	**188**
4.4.4.1.	Viaţa şi activitatea	188
4.4.4.2.	Gândirea economică şi socială	189
4.4.4.2.1.	Principiul populaţiei	189
4.4.4.2.2.	Teoria rentei funciare	197
4.4.5.	**David Ricardo (1772–1823)**	**199**
4.4.5.1.	Viaţa şi activitatea	199
4.4.5.2.	Metodologia lui David Ricardo	201
4.4.5.3.	Concepţia economică	203
4.4.5.3.1.	Teoria banilor	203
4.4.5.3.2.	Teoria valorii	206
4.4.5.3.3.	Teoria rentei	210
4.4.5.3.4.	Teoria repartiţiei	215
4.4.5.3.4.1.	Renta funciară	216
4.4.5.3.4.2.	Salariul	218
4.4.5.3.4.3.	Profitul	220
4.4.5.3.5.	Teoria comerţului internaţional	221
4.4.5.3.5.1.	Teoria costurilor comparative şi a avantajelor relative	222
4.4.5.3.5.2.	Teoria echilibrării automate a balanţei comerciale externe	225
4.5.	**Şcoala clasică franceză**	**227**
4.5.1.	Probleme metodologice	227
4.5.2.	**Jean Baptiste Say (1767–1832)**	**228**
4.5.2.1.	Producţia şi factorii de producţie	229
4.5.2.2.	Teoria valorii	231
4.5.2.3.	Teoria repartiţiei	232
4.5.2.4.	Legea debuşeelor	234
4.5.3.	**Claude Frédéric Bastiat (1801–1850)**	**237**
4.5.3.1.	Viaţa şi activitatea	238
4.5.3.2.	Gândirea economică	239
4.5.3.2.1.	Teoria valorii	239
4.5.3.2.1.1.	„Respingerea” ricardismului	239
4.5.3.2.1.2.	„Respingerea” proudhonismului	240
4.6.	**Sinteza Şcolii clasice de Economie politică. John Stuart Mill (1806–1873)**	**241**
4.6.1.	Viaţa şi activitatea	241
4.6.2.	Gândirea economică	243
4.6.2.1.	Analiza mecanismelor economice	243
4.6.2.1.1.	Producţia	243
4.6.2.1.2.	Repartiţia	245
4.6.2.1.2.1.	Salariul	246
4.6.2.1.2.2.	Profitul	247
4.6.2.1.2.3.	Renta	247
4.6.2.1.3.	Schimbul	248
4.6.2.1.4.	Teoria comerţului internaţional	250
4.6.2.2.	Studiul transformărilor economiei	253
4.7.	**Bilanţul Şcolii clasice de Economie politică**	**255**
5.	**Primele reacţii împotriva Şcolii clasice**	**258**
5.1.	Probleme metodologice	258
5.2.	**Simonde de Sismondi (1773–1842)**	**260**

5.2.1.	Viața și activitatea	260
5.2.2.	Gândirea economică și socială	261
5.2.2.1.	Metoda și obiectul Economiei politice	261
5.2.2.2.	Despărțirea proprietății și a muncii. Pauperismul și crizele	264
5.2.2.3.	Proiectele de reformă ale lui Sismondi	267
6.	**Socialismul utopic**	**269**
6.1.	**Comte de Saint-Simon (1760–1825)**	**270**
6.1.1.	Viața și activitatea	270
6.1.2.	Gândirea economică și socială	271
6.1.2.1.	Saint-Simon și industrialismul	271
6.1.2.2.	Critica proprietății private și a exploatării	274
6.2.	**Robert Owen (1771–1858)**	**276**
6.2.1.	Viața și activitatea	276
6.2.2.	Gândirea economică și socială	277
6.2.2.1.	Critica societății capitaliste	277
6.2.2.2.	Exploatarea forței de muncă	277
6.2.2.3.	Reorganizarea societății viitoare	278
6.2.2.3.1.	Experimentul New Lanark	278
6.2.2.3.2.	Organizarea comunităților muncitorești	279
6.2.2.3.3.	Banca de schimb („The equitable bank of exchange”)	282
6.3.	**François Marie Charles Fourier (1772–1837)**	**284**
6.3.1.	Viața și activitatea	284
6.3.2.	Gândirea economică și socială	285
6.3.2.1.	Critica Economiei politice	285
6.3.2.2.	Evoluția societății umane	287
6.3.2.3.	Critica societății capitaliste	290
6.3.2.4.	Noua ordine societară	291
6.4.	**Pierre Joseph Proudhon (1809–1865)**	**297**
6.4.1.	Viața și activitatea	297
6.4.2.	Gândirea economică și socială	298
6.4.2.1.	Concepția despre proprietate	299
6.4.2.1.1.	Proprietatea este furt	300
6.4.2.1.2.	Proprietatea este libertate	301
6.4.2.2.	Exploatarea forței de muncă	302
6.4.2.3.	Proiectele de reformă ale lui Proudhon	303
6.4.2.3.1.	Banca muncii	304
7.	**Doctrina economică a cooperației**	**306**
7.1.	Probleme metodologice generale	306
7.2.	Principalele sisteme cooperatiste	308
7.2.1.	Sistemul „Pionierilor de la Rochdale“	308
7.2.2.	Sistemul „Schulze-Delitzsch“	311
7.2.3.	Sistemul „Raiffeisen“	313
7.2.4.	Kibuțul	315
7.3.	Cooperația în România	317
7.4.	Alianța Cooperativă Internațională (ACI)	319
7.5.	Principiile generale ale cooperației	324
7.6.	„Cooperatismul” sau cooperația integrală	327
8.	**Protecționismul economic**	**329**
8.1.	Probleme metodologice generale	329
8.2.	**Friedrich List (1789–1846)**	**330**
8.2.1.	Viața și activitatea	330
8.2.2.	Gândirea economică	333
8.2.2.1.	Filosofia sistemului listian	333
8.2.2.2.	Economia „cosmopolită” și Economia „națională” („Die Nationalökonomie”)	339
8.2.2.3.	Forțele productive ale națiunii („Die Produktivkräfte”)	341
8.2.2.4.	„Protecționismul educator” și dezvoltarea forțelor productive naționale	344
8.2.2.5.	„Misiunea civilizatoare” a țărilor continentale	348

9.	**Marxismul. Karl Heinrich Marx (1818–1883)**	**351**
9.1.	Omul	351
9.2.	Opera	356
9.3.	Concepția economică şi socială	361
9.3.1.	Marfa şi factorii ei. Munca producătoare de mărfuri	361
9.3.2.	Valoarea de schimb a mărfurilor şi banii	369
9.3.2.1.	Forma simplă, singulară sau accidentală a valorii	369
9.3.2.2.	Forma totală sau dezvoltată a valorii	370
9.3.2.3.	Forma generală a valorii	370
9.3.2.4.	Forma bani	372
9.3.3.	Funcțiile banilor	372
9.3.3.1.	Instrument de măsură a valorii mărfurilor	372
9.3.3.2.	Mijloc de circulație	374
9.3.3.3.	Mijloc de plată	377
9.3.3.4.	Mijloc de tezaurizare	378
9.3.3.5.	Bani universali	379
9.3.4.	Transformarea banilor în capital. Mecanismul producerii plusvalorii	380
9.3.4.1.	Formula generală a capitalului	380
9.3.4.2.	Forța de muncă marfă	382
9.3.4.3.	Procesul de valorificare a capitalului	384
9.3.4.4.	Capital constant şi capital variabil	388
9.3.4.5.	Rata şi masa plusvalorii. Ziua de muncă şi părțile ei	392
9.3.4.6.	Plusvaloarea absolută, relativă şi suplimentară	396
9.3.5.	Procesul de acumulare a capitalului	400
9.3.5.1.	Reproducția capitalistă simplă	401
9.3.5.2.	Reproducția capitalistă lărgită	404
9.3.6.	Procesul de circulație a capitalului	415
9.3.6.1.	Circuitul capitalului şi timpul de circulație	415
9.3.7.	Rotația capitalului	419
9.3.8.	Reproducția şi circulația capitalului social total	420
9.3.8.1.	Reproducția simplă	422
9.3.8.2.	Reproducția lărgită	423
9.3.9.	Procesul de ansamblu al producției capitaliste	428
9.3.9.1.	Costul producției. Profitul şi rata profitului	428
9.3.9.2.	Profitul mijlociu şi prețul de producție	432
9.3.9.3.	Legea tendinței de scădere a ratei profitului	436
9.3.9.4.	Scindarea profitului mijlociu. Beneficiul întreprinzătorului şi dobânda	439
9.3.9.5.	Profitul suplimentar şi renta funciară	443
9.3.9.5.1.	Renta diferențială	445
9.3.9.5.1.1.	Renta diferențială I	445
9.3.9.5.1.2.	Renta diferențială II	446
9.3.9.5.2.	Renta absolută	446
9.3.9.5.3.	Renta de monopol	448
10.	**Şcoala istorică germană**	**449**
10.1.	Probleme metodologice	449
10.2.	**„Vechea” Şcoală istorică germană**	**458**
10.2.1.	**Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817–1894)**	**459**
10.2.2.	**Bruno Hildebrand (1812–1878)**	**461**
10.2.3.	**Karl Gustav Adolf Knies (1821–1898)**	**462**
10.3.	**„Noua” Şcoală istorică germană**	**463**
10.3.1.	**Gustav von Schmoller (1838–1917)**	**464**
10.3.1.1.	Cearta pentru metode („Methodenstreit”)	465
10.3.1.2.	Economia politică şi politica socială	468
10.3.2.	**Adolf Heinrich Gotthelf Wagner (1837–1917)**	**470**
10.3.3.	**Karl Wilhelm Bücher (1847–1930)**	**474**
10.3.4.	**Lujo (Ludwig Josef) Brentano (1844–1931)**	**475**
10.3.5.	**Werner Sombart (1863–1931)**	**476**
10.3.6.	**Max Weber (1864–1920)**	**477**

10.3.6.1.	Etica protestantă şi spiritul capitalismului	477
10.3.7.	**Arthur August Kaspar Spiethoff (1873–1957)**	**479**
11.	**Neoclasicismul economic (Marginalismul)**	**482**
11.1.	Probleme metodologice generale	482
11.2.	**Johann Heinrich von Thünen (1783–1850)**	**485**
11.2.1.	Viața și activitatea	485
11.2.2	Gândirea economică	486
11.2.2.1.	Teoria economiei spațiale	486
11.2.2.2.	Formula salariului natural	489
11.3.	**Antoine Augustin Cournot (1801–1877)**	**490**
11.3.1.	Viața și activitatea	490
11.3.2.	Gândirea economică	491
11.3.2.1.	Echilibrul producătorului în situația de monopol	491
11.3.2.2.	Echilibrul economic în situația duopolului	496
11.3.2.3.	Echilibrul producătorului în cazul concurenței perfecte	497
11.4.	**Arsène Jules Étienne Juvenal Dupuit (1804–1866)**	**497**
11.4.1.	Viața și activitatea	497
11.4.2.	Gândirea economică	498
11.4.2.1.	Utilitatea şi măsurarea ei	499
11.4.2.2.	Curba cererii	500
11.5.	**Heinrich Hermann Gossen (1810–1858)**	**503**
11.5.1.	Viața și activitatea	503
11.5.2.	Gândirea economică	505
11.5.2.1.	Legile lui Gossen	507
11.6.	**Clément Juglar (1819–1905)**	**508**
11.6.1.	Viața și activitatea	508
11.6.2.	Gândirea economică	509
11.6.2.1.	Teoria ciclurilor economice	509
11.7.	**Marie Esprit Léon Walras (1834–1910)**	**512**
11.7.1.	Viața și activitatea	512
11.7.2.	Gândirea economică	514
11.7.2.1.	Teoria schimbului	514
11.7.2.2.	Teoria echilibrului economic general	517
11.8.	**William Stanley Jevons (1835–1882)**	**520**
11.8.1.	Viața și activitatea	520
11.8.2.	Gândirea economică	521
11.8.2.1.	Teoria valorii	521
11.8.2.2.	Teoria schimbului	524
11.8.2.3.	Oferta de muncă şi teoria utilității marginale	525
11.9.	**Carl Menger (1840–1921)**	**527**
11.9.1.	Viața și activitatea	527
11.9.2.	Gândirea economică	530
11.9.2.1.	Teoria bunurilor	530
11.9.2.2.	Teoria valorii	533
11.9.2.3.	Teoria schimbului şi a prețurilor	539
11.10.	**Alfred Marshall (1842–1924)**	**542**
11.10.1.	Viața și activitatea	542
11.10.2.	Gândirea economică	543
11.10.2.1.	Obiectul şi metoda Economiei politice	544
11.10.2.2.	Bogăția şi factorii de producție	546
11.10.2.3.	Teoria valorii şi prețurilor	547
11.10.2.4.	Teoria schimbului şi a echilibrului economic	549
11.10.2.4.1.	Surplusul consumatorului	550
11.10.2.4.2.	Surplusul producătorului	550
11.10.2.4.3.	Elasticitatea cererii	552
11.10.2.4.4.	Echilibrul economic	553
11.10.2.5.	Teoria dividendului național şi a repartiției	557
11.10.2.5.1.	Renta funciară	558

11.10.2.5.2.	Salariul	559
11.10.2.5.3.	Dobânda	559
11.10.2.5.4.	Profitul	559
11.11.	**John Bates Clark (1847–1938)**	**560**
11.11.1.	Viaţa şi activitatea	560
11.11.2.	Gândirea economică	561
11.11.2.1.	Teoria „produsului pur” şi a repartiţiei	561
11.12.	**Vilfredo Federico Pareto (1848–1923)**	**566**
11.12.1.	Viaţa şi activitatea	566
11.12.2.	Gândirea economică	567
11.12.2.1.	Obiectul Economiei politice	567
11.12.2.2.	Teoria echilibrului consumatorului	569
11.12.2.2.1.	Curbele de indiferenţă	570
11.12.2.2.2.	Linia bugetului	571
11.12.2.2.3.	Echilibrul consumatorului	572
11.13.	**Eugen Böhm Ritter von Bawerk (1851–1914)**	**574**
11.13.1.	Viaţa şi activitatea	574
11.13.2.	Gândirea economică	575
11.13.2.1.	Teoria capitalului şi dobânzii	575
11.13.2.2.	Teoria valorii şi preţurilor	578
11.14.	**Friedrich Freiherr von Wieser (1851–1926)**	**580**
11.14.1.	Viaţa şi activitatea	580
11.14.2.	Gândirea economică	581
11.14.2.1.	Valoarea naturală şi valoarea de schimb	581
11.14.2.2.	Substituirea factorilor de producţie. Costul de oportunitate („Legea lui Wieser“)	584
12.	**Şcoala suedeză de macroeconomie. Teorii despre echilibrul monetar**	**589**
12.1.	Probleme metodologice generale	589
12.2.	**Johann Gustav Knut Wicksell (1851–1926)**	**592**
12.2.1.	Viaţa şi activitatea	592
12.2.2.	Gândirea economică	594
12.2.2.1.	Ameliorarea gândirii clasice	594
12.2.2.2.	Teoria celor două rate ale dobânzii	599
12.2.2.3.	Teoria proceselor cumulative şi a ciclurilor economice	600
12.3.	Perfecţionări ale teoriei echilibrului monetar	602
13.	**Instituţionalismul economic**	**609**
13.1.	Probleme metodologice	609
13.2.	Esenţa instituţionalismului economic	611
13.3.	**Thorstein Bunde Veblen (1857–1929)**	**614**
13.4.	**John Rogers Commons (1862–1945)**	**617**
13.5.	**Wesley Clair Mitchell (1874–1948)**	**619**
14.	**Keynesismul. John Maynard Keynes (1883–1946)**	**623**
14.1.	Şomajul şi teoria economică prekeynesistă	623
14.2.	Criza generală din 1929–1933	626
14.3.	Viaţa şi activitatea lui John Maynard Keynes	629
14.4.	Concepţia economică	642
14.4.1.	Noţiuni specifice folosite	642
14.4.2.	Cererea efectivă	646
14.4.2.1.	Cererea de consum	648
14.4.2.1.1.	Înclinaţia spre consum	649
14.4.2.2.	Cererea de investiţii	649
14.4.2.2.1.	Randamentul investiţiilor	650
14.4.2.2.2.	Rata dobânzii	650
14.4.3.	Nivelul producţiei şi al ocupării	652
14.4.4.	Echilibrul economic	661
14.4.5.	Diagrama IS-LM	665
14.4.6.	Revoluţia keynesistă	668

15.	**O erezie neoclasică. Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)**	**673**
15.1.	Viața și activitatea	673
15.2.	Gândirea economică	674
15.2.1.	Dezvoltarea ciclică a capitalismului	674
15.2.1.1.	„Circuitul" și „Evoluția" economică. „Întreprinzătorul", „Invenția" și „Inovația"	674
15.2.2.	Viitorul societății capitaliste	680
15.2.2.1.	„Va putea capitalismul supraviețui?"	680
15.2.2.2.	„Poate funcționa socialismul?"	683
16.	**Neoliberalismul economic**	**686**
16.1.	Conținutul doctrinei neoliberale	686
16.2.	Economia Socială de Piață. Modelul german	691
16.3.	Capitalismul Planificat. Modelul francez	697
16.4.	Noua Economie	699
16.4.1.	Curentul Monetarist	700
16.4.2.	Teoria Capitalului Uman	705
16.4.2.1.	Teoria Familiei	706
16.4.2.2.	Economia Relațiilor Nemarfare	707
16.4.2.3.	Noua Teorie a Consumatorului	707
16.4.3.	Mișcarea Drepturilor de Proprietate	708
16.4.3.1.	Conceptul „Costului Tranzacțiilor"	709
16.4.3.2.	Teoria Economică a Dreptului	709
16.4.3.3.	O nouă abordare a istoriei lumii occidentale	710
16.4.3.4.	Studiul comparat al organizațiilor	711
16.4.4.	Școala Alegerii Publice („Public-Choice School")	712
16.4.5	O Revoluție Științifică și Ideologică	714
16.4.6.	Libertarienii	716
16.5.	Teoria Economiei Ofertei („Supply-Side Economics")	717
17.	**Sinteza „neoclasică". Paul Anthony Samuelson (n. 1915)**	**720**
17.1.	Noțiuni preliminare	720
17.2.	Obiectul „Economics"-ului	721
17.3.	„Economia Mixtă" în viziunea lui Paul Anthony Samuelson	725
17.4.	Teoria Echilibrului în opera lui Paul Anthony Samuelson	729
18.	**Raportul între marea și mica întreprindere în economia contemporană**	**733**
18.1.	**John Kenneth Galbraith (n. 1908)**	**733**
18.1.1.	Noțiuni preliminare	733
18.1.2.	„Sistemul Pieței" în concepția lui J. K. Galbraith	735
18.1.3.	„Sistemul Planificat" al economiei marilor întreprinderi	737
18.2.	**François Perroux și teoria „economiei dominante"**	**740**
19.	**Creșterea economică**	**743**
19.1.	Probleme metodologice	743
19.2.	Noțiuni specifice	745
19.2.1.	Coeficientul Capitalului	746
19.2.2.	Productivitatea Investițiilor	747
19.2.3.	Multiplicatorul	747
19.2.4.	Acceleratorul	748
19.2.5.	Funcția de producție	749
19.3.	Teorii și modele ale creșterii economice	750
19.3.1.	Modelul Marxist al creșterii economice	750
19.3.2.	Teorii și modele neoclasice de creștere economică	751
19.3.3.	Teoria și modelul Harrod-Domar	752
19.3.4.	Modelul Input-Output al creșterii economice	755
19.3.5.	Teorii și modele globale de creștere economică	758
19.3.5.1.	Modelul dinamicii mondiale și teoria „Creșterii Zero"	758
19.3.5.2.	Modelul structurat (cu mai multe niveluri) și teoria „Creșterii Organice"	760
	Anexa 1. Modele de comerț internațional	**762**

Anexa 2. Friedrich August von Hayek (1899–1992) **864**
Lista cronologică a principalelor lucrări economice **871**
„Filosofii lucrurilor pământeşti” **875**
Laureaţii premiului Nobel pentru Economie **880**
Bibliografie tematică selectivă **886**
Epilog la ediţia a II-a. Încheiere la ediţia a III-a **901**
Dinamica gândirii economice universale (sec. IV î.e.n.–XX e.n.) **903**
Indicele autorilor **904**
Contents **910**
Table des matières **919**

INTRODUCERE LA EDIȚIA I

Punem, astăzi, la dispoziția cititorilor români, lucrarea intitulată *Evoluția gândirii economice,* rodul unui îndelungat efort de cercetare început cu mult timp în urmă.

În ultimii zece ani am reuşit să publicăm mai multe lucrări, care prezintă aspecte parțiale ale cercetărilor noastre, toate circumscrise tematicii istoriei gândirii economice universale.

Mai întâi, a apărut ***Fundamentele gândirii economice,*** 300 pagini, Editura Anotimp, Oradea, 1993.

Apoi, ***Neoclasicismul economic (Marginalismul),*** 252 pagini, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996 **(al treilea volum al lucrării)**.

A urmat ***Liberalismul economic (Clasicismul),*** 400 pagini, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1997 **(volumul întâi al lucrării)**.

După aceea am publicat ***De la Economia clasică spre Economia socială,*** 432 pagini, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998 **(volumul al doilea al lucrării)**.

În sfârşit, ***Keynesism şi Neoliberalism în economia secolului al XX-lea,*** 372 pagini, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1999 **(volumul al patrulea al prezentei lucrări)**.

Tot în problematica anunțată au mai apărut ***Gândirea economică universală contemporană,*** 173 pagini, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992, autor Gheorghe Popescu; ***Istoria gândirii economice universale din Antichitate până la sfârşitul secolului al XIX-lea,*** 234 pagini, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992, autori Toader Ionescu, Gheorghe Popescu; ***Istorie economică (Fapte şi teorii),*** 250 pagini, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca, ediția I 1993, ediția a II-a 1995, autori Toader Ionescu, Gheorghe Popescu; ***Doctrine economice contemporane,*** 250 pagini, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca, 1996, autori Toader Ionescu, Gheorghe Popescu.

Deschiderile operate şi în domeniul informării, începând cu 1990, ne-au prilejuit documentarea la unele universități din Europa (Nottingham – Anglia, Viena – Austria, Lille – Franța, Moscova – Rusia), ca şi accesul direct la multe din lucrările autorilor studiați. Deosebit de utile, în acest sens, s-au dovedit cele referitoare la unele subiecte mai puțin cunoscute în România (Neoclasicismul, Cooperația, Şcoala istorică germană, Şcoala suedeză de macroeconomie, Instituționalismul american sau Neoliberalismul contemporan).

Nimic din ceea ce cuprinde întreaga lucrare nu are pretenția de noutate sau originalitate. Vom fi mulțumiți dacă am reuşit să înțelegem noi înşine, cât mai aproape de adevăr, mesajul principal al gânditorilor care – prin eforturile lor – au contribuit la crearea şi progresul științei economice, şi dacă demersul nostru se va dovedi util celor interesați. Ne asumăm întregul conținut al lucrării şi forma ei de prezentare, precum şi deplina responsabilitate pentru neîmplinirile noastre.

Vom fi recunoscători tuturor celor care se vor apleca cu atenție asupra acestei lucrări şi vor contribui, într-o formă sau alta, la mai buna cunoaştere şi clarificare a problematicii şi conținutului său.

Pe parcursul cercetărilor noastre am beneficiat de sprijinul permanent, generos şi competent, al profesorului universitar doctor **Toader Ionescu**, el însuşi îndrăgostit de istoria teoriei şi practicii economice româneşti şi universale.

Mulțumesc, de asemenea, colegilor de la Catedra de Economie Politică a Facultății de Științe Economice din Cluj-Napoca: prof. univ. dr. Aurel Negucioiu, prof. univ. dr. Gheorghe Dițu, prof. univ. dr. Gheorghe Postelnicu, prof. univ. dr. Anton Drăgoescu, prof. univ. dr. Maria Bârsan, prof. univ. dr. Nicolae Păun, prof. univ. dr. Constantin A. Olah, prof. univ. dr. Peter Gheorghe, prof. univ. dr. Vorzsak Almos, prof. univ. dr. Toth Jozsef, prof. univ. dr. Berenyi Adam, conf. univ. dr. Gheorghe Ciobanu, conf. univ. dr. Medy Magdalena Ghişoiu, conf. univ. dr. Mircea Maniu, conf. univ. dr. Eugenia Sonea, conf. univ. dr. Furdek Matei, conf. univ. dr. Farkas Alexandru, lector universitar dr. Gabriela Bodea, lector universitar dr. Cătălin Postelnicu, lector universitar dr. Vita Vasile, lector universitar Sabin Pop, lector universitar dr. Mihaela Luțaş, lector universitar dr. Ioan Lumperdean, lector universitar dr. Eliza-Lucia Velovan, lector universitar Maria Lupan, lector universitar Simion Iancu, asistent universitar dr. Paul-Stelian Cocioc, asistent universitar Dana Elena Bako, preparator universitar Dan

Toader, preparator universitar Horațiu Rusu, preparator universitar Mihaela Salanță, preparator universitar Mihai Gavril, preparator universitar Monica Ghiurco, preparator universitar Alina Hosu, preparator universitar Sebastian Negruşa, de la care am primit sprijin şi încurajări şi cu ajutorul cărora am reuşit să clarific anumite aspecte ale cercetării pe parcurs.

Doresc, totodată, să mulțumesc profesorilor universitari de Istoria Gândirii Economice şi Economie Politică, precum şi celor de alte specializări, din țară, cu care am realizat un continuu şi fructuos dialog ştiințific.

Lucrarea de față se adresează, înainte de toate, studenților economişti, care vor găsi între copertele ei răspunsuri la multe din problemele teoretice şi practice cu care se confruntă în facultate. De asemenea, ei vor putea folosi prezenta lucrare ca pe un bun suport bibliografic pentru mai multe discipline parcurse în toți anii de studiu.

În acelaşi timp lucrarea poate fi utilă tuturor categoriilor de studenți de la facultățile socio-umane, precum şi acelora care urmează facultățile tehnice.

Îndrăznim să credem că lucrarea se va dovedi utilă profesorilor şi cercetătorilor din domeniul economic de la toate nivelurile, ca şi intelectualilor din alte specializări şi sfere de activitate.

Dorim, totodată, şi sperăm ca practicienii şi politicienii să găsească, în conținutul acestei lucrări, răspunsuri adecvate la unele din problemele cu care se confruntă.

Mulțumim tuturor acelora care vor contribui, prin sugestii şi critici constructive, ca şi prin eforturile viitoare proprii, la mai buna cunoaştere a problematicii gândirii economice universale.

Aşteptăm cu speranță apariția posibilității traducerii prezentei lucrări într-o limbă de circulație internațională.

Cluj-Napoca, 1999 **Autorul**

1. GÂNDIREA ECONOMICĂ DIN ANTICHITATE ŞI EVUL MEDIU

1.1. ORIENTUL ANTIC

Statele Orientului antic: Egiptul, Asiro-Babilonia, Palestina, au fost organizate, aproape de la început, ca **structuri centralizate**. Datorită vicisitudinilor condiţiilor naturale, a necesităţii organizării unitare a vieţii în funcţie de evoluţia factorilor exteriori, a suprafeţelor întinse ce trebuiau administrate şi cultivate, a dependenţei ritmicităţii vieţii economice de unele fenomene climatice (revărsările fluviilor Nil, Tigru, Eufrat), populaţiile Orientului antic au ajuns de timpuriu la convingerea că forma cea mai bună de organizare a vieţii sociale ar fi **statul centralizat**. Necesităţile economice şi de apărare au determinat o contopire a primelor comunităţi în state unitare, în jurul anilor 3200 î.e.n. şi au condus la centralizarea puterii politice în mâinile unui **rege absolut**, urmat de o ierarhie de preoţi şi funcţionari, organizată în **clase**. Urmau, apoi, oamenii de rând, care munceau pentru întreţinerea societăţii. Singurul proprietar şi unicul deţinător al puterii în stat era regele[1]. Supuşii erau obligaţi să predea autorităţilor cea mai mare parte (până la 3/4) din produsele solului, care erau păstrate în magaziile districtuale, şi din care se întreţineau funcţionarii, muncitorii, templele, armata, ofiţerii şi curtea regală. O economie privată aproape că nu exista. Economia în ansamblul ei, comerţul interior şi exterior, navigaţia, baterea monedelor erau monopolul regelui, considerat ca singurul proprietar şi comerciant al ţării. Meseriaşii erau organizaţi în ateliere şi lucrau pentru magazinele din care se aprovizionau curtea regală şi clasele suprapuse.

Ordinea naturală şi cea socială erau de provenienţă divină. Statul, structurile sociale, organizarea întregii vieţi sociale, politice şi culturale, cadrul legal, toate erau date de Divinitate spre a asigura binele oamenilor. REGELE primise de la Dumnezeu puterea, toată ţara, pământul şi produsele lui, iar, ca executor al voinţei divine, el trebuia să se îngrijească de temple şi de cult. Tot aşa şi STATUL, era considerat ca ceva dat de Dumnezeu şi de Natură. Se năştea astfel o lume unificată prin condiţiile de viaţă şi credinţele religioase, prin supunerea la voinţa divină. Între fenomenele cereşti şi cele pământeşti exista o armonie, care constituia **legea fundamentală** a universului. Regele avea însă şi misiunea să vegheze la bunăstarea, sănătatea materială şi morală şi buna înţelegere a supuşilor, el era preotul şi judecătorul suprem. Legile şi regulile vieţii erau dictate de Dumnezeu, cum le vom găsi apoi la Hammurabi şi Moise. Specificul cel mai important al întregii gândiri a Orientului antic, ca de altfel al întregii Antichităţi, a fost predominanţa concepţiilor religioase. Fie că era vorba de **politeism** – la cele mai multe popoare – sau **monoteism** – ca la evrei –, întregul univers material şi spiritual a fost explicat prin prisma cunoaşterii religioase (prima formă a cunoaşterii umane). **Conform acesteia Dumnezeu a creat Universul, L-a creat pe om şi tot El a creat structurile sociale şi modul de organizare şi funcţionare a societăţii în general, a economiei în particular**. Respectând ordinea naturală – perfectă şi imuabilă –, omul putea aspira la fericire. El nu putea schimba ordinea naturală, uneori nu o putea nici înţelege, dar era obligat să o respecte. Nerespectarea ordinii naturale era pedepsită prin dispariţia prosperităţii şi fericirii, ori chiar prin dispariţia existenţei fizice a celor care nu se supuneau ordinii existente.

Centralizarea politică, economică şi religioasă a condus la o centralizare a culturii, care, pătrunzând adânc în popor, a devenit o putere unificatoare, a dat statului o fizionomie culturală unitară. Acest climat conceptual şi condiţiile concrete din diferite ţări ale Orientului antic au condus, în secolele care au urmat, la realizarea unor însemnate progrese în numeroase domenii de activitate.

EGIPTENII au inventat **scrisul** şi suportul acestuia **papirusul** încă din mileniul III î.e.n. Cu ajutorul scrierii egiptenii au ajuns să realizeze o complicată administraţie birocratică, a unui stat de esenţă aproape socialistă. O dată cu scrierea s-au născut şi dezvoltat noi legături spirituale în timp şi spaţiu[2]. Nevoia de a prevedea cu oarecare exactitate datele inundaţiilor Nilului i-a silit pe egipteni să calculeze timpul, inventând astfel, **Calendarul**[3] şi **Astronomia**.

---

1 O oarecare independenţă în conducerea economiei lor o aveau şi templele.

2 În oraşul Alexandria (din Egiptul de astăzi), întemeiat de **Alexandru Macedon (332–331 î.e.n.),** a existat o faimoasă bibliotecă cuprinzând peste 700.000 volume în momentul incendierii ei în secolul I î.e.n. (în timpul lui Cezar).

3 **Calendar (lat. *calendarium*), sistem de împărţire a timpului în ani, luni şi zile, bazat pe fenomene astrologice periodice** (mişcarea de revoluţie a Pământului în jurul Soarelui, a Lunii în jurul Pământului şi a Pământului în jurul axei sale). Unui calendar îi este caracteristică **durata anului**. La egipteni anul are 365 zile. **„Calendarul iulian" are**

Matematica şi **Geometria** s-au dezvoltat în legătură cu măsurile impuse de construirea canalelor, digurilor, ori a clădirilor monumentale (temple, piramide, monumente funerare).

ASIRO-BABILONIENII, prin dezvoltarea comerţului, au dat omenirii **moneda metalică** (mileniul III î.e.n.) ca instrument de schimb. De asemenea, tot ei au lăsat **primele acte juridice scrise – Codul lui Hammurabi[4] (circa 1700 î.e.n.)** – privind reglementarea vieții sociale şi economice.

FENICIENII au dat omenirii importante descoperiri legate de **navigație, scrierea alfabetică** (sec. XIII î.e.n.) şi **sistemul greutăților de măsură**.

EVREII, prin **Vechiul Testament**, ca şi prin **Noul Testament**, au lăsat omenirii (în mileniul I î.e.n.) **o nouă concepție religioasă, o nouă atitudine despre viața socială, despre dezvoltarea economiei de mărfuri.**

1.1.1. ORGANIZAREA SOCIALĂ

Pentru perioada de început, la toate popoarele Orientului antic (egiptenii, asiro-babilonienii, evreii) exista o formă de proprietate comună asupra bunurilor. În mileniul al III-lea î.e.n. începe să se dezvolte proprietatea privată şi – o dată cu ea – are loc structurarea societății în clase sociale. Simultan, asistăm la restrângerea economiei naturale şi extinderea economiei de mărfuri, la intensificarea circulației băneşti, ori la apariția primelor instituții de credit. Apare şi ia amploare schimbul de mărfuri în localități – sate şi oraşe – şi între acestea sau chiar între țări. Proprietatea privată tinde să devină dominantă în întreaga Antichitate, spre sfârşitul mileniului I î.e.n. Tot în acest mileniu asistăm şi la formarea primelor imperii şi sisteme coloniale ale Antichității. În linii generale structura socială a statelor antice a fost formată din **sclavi** şi **stăpâni**, clasele principale în acea perioadă. Cu toate acestea, de la o țară la alta, de la o regiune la alta, sau în perioade diferite, structura socială a fost, de la caz la caz, diferențiată.

Indiferent, însă, de particularitățile de loc şi timp, cele două clase menționate se regăsesc şi sunt distincte peste tot. De asemenea, indiferent dacă era organizată pe baza proprietății comune sau private, societatea antică a fost diferențiată în întreaga sa existență.

Percepția dominantă în Antichitate despre ORDINEA NATURALĂ şi organizarea socială era una fundamental religioasă. Ea s-a întâlnit la aproape toți gânditorii marcanți, chiar şi la aceia care susțineau comuniunea bunurilor în societate (de exemplu, la Platon).

Legislația lui Hammurabi (descoperită în anul 1901–1902 la Susa în Persia – Iran) constituie una dintre cele mai vechi culegeri de legi din lume. Ea se prezintă sub forma unei lungi inscripții cuneiforme şi oglindeşte procesul de centralizare a statului sclavagist şi fenomenul de consolidare a proprietății private. Acest **cod** evidențiază existența în Babilonia a unui drept de posesiune şi familial prin care se reglementa starea persoanelor, bunurilor, contractelor, delictelor şi pedepselor, ce variau după starea socială. Reforma lui Hammurabi nu făcea decât să modifice şi să unifice coduri mai vechi. Pentru a se putea apăra capacitatea de producție a celor pasibili de exploatarea comercianților şi cămătarilor, prețurile bunurilor şi ale muncii erau tarifate. Avem de a face cu măsuri de interes public şi social, precum şi cu o valorificare care era juridică înainte de a fi economică. Întâlnim şi începuturile unei economii a creditului, ba chiar şi o valută de hârtie, pe lângă cea veche de argint, apoi instituții care corespund băncilor de astăzi şi care primeau depozite şi efectuau plăți şi în alte localități.

Poporul era organizat în stări sociale ca: sclavii, servii, muncitorii liberi, meseriaşii pe lângă preoți, nobilii şi țăranii liberi. Din acest document rezultă organizarea socială, stratificată şi sprijinită pe proprietatea privată şi libera inițiativă, cu o mare libertate individuală de mişcare şi cu o intervenție statală în sprijinul categoriilor defavorizate. Asistăm astfel la măsuri pentru protecția celor slabi, a muncitorilor – chiar a celor neliberi – şi a sclavilor, pentru asigurarea

---

365 de zile şi 6 ore (de la reforma împăratului roman Iuliu Cezar (100–44 î.e.n.) din anul 46 î.e.n.). Ele este însuşit de Biserica Romano-Catolică. „Calendarul Gregorian" are 365 de zile, 5 ore, 48 minute şi 46 secunde (de la reforma papei Grigore al XIII-lea (1572–1585) din anul 1582). El este însuşit de Biserica Ortodoxă. România a adoptat calendarul gregorian în anul 1919.

4 **Hammurabi (Hammurapi)**, suveran al Regatului vechi babilonean (1793–1750, sau 1728–1686 î.e.n.). A pus bazele unui stat centralizat care a cuprins întreaga Mesopotamie. **Codul lui Hammurabi** reprezintă una dintre cele mai vechi culegeri de legi din lume. Se prezintă sub forma unei lungi inscripții cuneiforme şi oglindeşte procesul de centralizare a statului sclavagist şi fenomenul de consolidare a proprietății private.

produsului muncii lor, şi la o oarecare eliberare de sarcini, precum şi la măsuri pentru uşurarea sarcinilor debitorilor. **Codul lui Hammurabi este depus şi se găseşte astăzi la Musée Louvre din Paris, Franţa.**

Vechiul Testament este – la rândul său – un document deosebit de valoros pentru înţelegerea modului de organizare şi funcţionare a societăţii antice şi a economiei. În această „Carte a cărţilor" se reglementează raporturile economice, morale şi sociale în ansamblul societăţii evreieşti anterioare naşterii creştinismului. Cea dintâi dintre aceste măsuri era **interdicţia cametei.** În cadrul economiei naturale – când împrumutarea se făcea în cazuri de lipsă şi nu pentru scop de producţie şi câştig – luarea de dobândă apărea ca o exploatare odioasă a omului sărac. Această interdicţie oglindea ideile de comunitate primitivă, căci luarea de dobândă era permisă faţă de străini, cum şi străinii – mai ales fenicienii – luau dobândă de la evrei. Apoi sunt prevăzute măsuri pentru **uşurarea situaţiei debitorilor.** Astfel, se exceptează de la dreptul de ipotecă, obiectele necesare întreţinerii vieţii. Mai importantă este **măsura de prevenire a înstrăinării proprietăţii,** în care scop **din 7 în 7 ani** se instituia un an al eliberării, în care se iertau toate datoriile. Apoi, măsura **anului jubiliar**. Adică **din 50 în 50 de ani** se restituiau vechilor proprietari pământurile luate pentru neplata datoriilor. Pentru **ajutarea săracilor** se prevedeau o serie de dispoziţii, între care adunarea de către aceştia – cu mâna – a resturilor de recoltă rămase după cules (spice, măsline, struguri etc.). Menţiune specială trebuie făcută pentru **legea sabatului**, sau a repausului săptămânal (obligativitatea unei zile de odihnă pe săptămână), ce reprezintă prima lege de fixare a duratei muncii şi reglementare a repausului cunoscută în istorie. Deşi este o scriere cu un pronunţat caracter social, **Vechiul Testament cultivă – prin întregul său conţinut – tocmai individualismul economic, spiritul comercial şi întreprinzător**. De asemenea, deşi evreii formează – oriunde se găsesc – o puternică comunitate religioasă, ei au fost, încă din vechime, ostili funcţionării unui stat centralizat. Foarte repede **statul evreu** şi-a pierdut independenţa **(în anul 722 î.e.n. a fost cucerit de Asiria),** iar apoi a dispărut chiar ca entitate **(din anul 70 î.e.n. când a fost desfiinţat de romani)** până în **anul 1948, când a fost reînfiinţat prin Hotărârea Organizaţiei Naţiunilor Unite (O.N.U.)**.

1.1.2. CONCEPŢIA DESPRE MUNCĂ

În asemenea condiţii, societatea nu putea trăi şi progresa prin muncă liberă, ci era nevoie de anumite constrângeri ale acestei activităţi. **La toate popoarele Antichităţii – cu excepţia evreilor – munca era prezentată ca o colaborare în sens religios, ca un sacrificiu**.

Grecii, analizând societatea umană în cadrele diviziunii muncii, au făcut din muncă o valoare supremă. Cu toate acestea, concepţia lor despre muncă era inferioară faţă de aceea a altor popoare antice. Deşi o considerau sursa tuturor bunurilor create în societate, grecii apreciau că munca este o îndeletnicire inferioară, care trebuia prestată de clasele de jos ale societăţii. Chiar şi cele mai luminate minţi ale Greciei antice – Platon şi Aristotel – rezervau această îndeletnicire oamenilor de rând, care nu aveau alt rol social decât acela de a crea bunurile necesare întreţinerii întregii societăţi şi – în primul rând – a cetăţenilor cu drepturi politice şi culturale (războinicii şi filosofii). „Obiect demn de studiu pentru greci nu este activitatea spiritului în contact cu lumea fenomenelor, ci căutarea adevărului, pe care ei îl înţeleg ca o lume ideală, ce există în sine, mai înainte şi independent de spirit, sustras timpului şi schimbărilor sale, obiect de viziune pură, graţie căreia spiritul se confundă în obiect şi se face una cu acesta. Într-o astfel de concepţie, munca şi activitatea materială corupe spiritul şi-l îndepărtează de viziunea ideii – ea nu putea fi preţuită, ci era privită ca un rău inevitabil, care trebuie însă, pe cât posibil micşorată, chiar suprimată complet"[5].

O atitudine asemănătoare faţă de muncă se întâlnea şi în Imperiul Roman, unde politicienii şi războinicii – excluşi de la munca fizică – erau întreţinuţi prin munca sclavilor sau a ţăranilor.

Concepţia despre muncă a **Vechiului Testament** este superioară în comparaţie cu a celorlalte popoare ale Antichităţii, chiar şi cu cea a grecilor sau a romanilor. Omul este

5 W. Andreae, *Staats und Wirtschaftslehre im Altertum. Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4 aut. l926, vol. VII, p. 780; citat după Dimitrie B. Ionescu, *Istoria doctrinelor economice*, vol. I, Sibiu, Tipografia „Cartea românească din Cluj", 1941, p. 43.

condamnat să muncească, să lucreze, pentru a expia păcatul originar, comis de strămoşii săi în Paradis. În felul acesta munca încetează de a mai fi o necesitate fatală – ca la celelalte popoare antice – şi devine o pedeapsă, grație căreia omul îşi poate regăsi demnitatea morală şi spirituală. Această idee conține – *in nuce* – libertatea de voință. Strădania oamenilor trebuie să tindă la restaurarea armoniei cosmice, distrusă de păcatul originar. Această armonie frântă poate fi restaurată numai printr-o sforțare a muncii omului, însufleţit de sentimente de bunăvoință şi frăţietate față de ceilalți oameni. Mai târziu aceste idei s-au definit în sensul că omul care lucrează trebuie privit ca un colaborator al lui Dumnezeu la opera de continuare şi conservare a lumii şi de restaurare a armoniei cosmice tulburată de păcatul originar.

1.2. GRECIA ANTICĂ

Spre deosebire de Orient, unde condițiile naturale şi alte împrejurări au impus, încă de la început, formarea statelor centralizate, în Europa[6] (Erep = Vest, Occident în indoeuropeană) diversitatea cadrului natural, eterogenitatea resurselor şi formelor de relief, alături de alte condiții sociale, au contribuit la menținerea – pentru o perioadă relativ mai lungă – a caracterului descentralizat al activităților umane. În timp ce în Orient statele antice au parcurs drumul de la structuri centralizate spre descentralizare, în Europa s-a ajuns la state centralizate după un drum îndelungat, marcat de reuşite şi eşecuri diverse şi îndelung repetate. Abia spre sfârşitul Evului Mediu, în secolele XV–XVI, apar state centralizate, cu structuri stabile, durabile, validate de evoluția istorică ulterioară. Cu excepția Imperiului Grecesc din vremea lui **Alexandru Macedon (356–323 î.e.n.)** şi apoi a Imperiului Roman – formate şi dezmembrate în Antichitate –, celelalte state naționale s-au cristalizat spre sfârşitul Evului Mediu.

Veniți dinspre Balcani pe la anul 1700 î.e.n. – ramura **ionică** –, grecii s-au aşezat, mai întâi, în partea estică a Peninsulei şi în insulele din față, supunând şi absorbind populația autohtonă – **carică** –, de rasă asiatică şi de cultură minoică. Pe la 1650–1500 î.e.n. grecii ajung să stăpânească Arhipelagul şi Creta, ating Rodos, Cipru, Lemnos şi debarcă în Asia Mică la vărsarea râurilor. Pătrund pe văile lor în interiorul Asiei şi intră în legături de comerț şi politice cu hitiții şi Egiptul. În urmă, pe la 1300–1200 î.e.n., cucerirea Troiei îi face stăpâni pe încrucişarea drumurilor care le deschid strâmtorile Bosforului. Ei au fost, în principal, comercianți.

Un nou val de năvălire – de această dată ramura **dorică** –, posedând uzul metalelor (al fierului), după ce au făcut progrese în arta navigației, au ocupat centrul Peninsulei, ajungând până în Peloponez şi Sparta.

Extinderea populației greceşti în insulele din Marea Egee şi pe Coasta Asiatică a pus-o în contact permanent cu popoarele Orientului, care ajunseseră la un nivel superior de dezvoltare economică, culturală, tehnică şi de organizare socială. Prin aceştia, grecii au făcut cunoştință cu importante cuceriri ale activității şi cunoaşterii umane.

De la **egipteni** le-a venit cea mai mare parte din cunoştințele şi practicile agriculturii, ca: secera, carul cu roate, cultura lintei, mazării, cepei; prelucrarea metalelor şi argintăria; arta de a fabrica sticla; arta măsurării suprafețelor; apoi papirusul, care a rămas şi la ei – ca şi la egipteni – singurul suport material pentru manuscrise.

Din **Asia Mică** au adus cultura viței de vie şi a măslinului; arta construcției templelor; pictura murală (pentru decorarea zidurilor); fortificațiile flancate cu turnuri pătrate; maşinile de asediu pentru dărâmarea întăriturilor.

De la **fenicieni** – cu care au avut un contact direct – şi care le-au mijlocit însuşirea cunoştințelor din țări şi mai îndepărtate, ca Mesopotamia, Siria – au adoptat sistemul de măsuri şi greutăți; de măsurare a timpului; uzul lingourilor de aur şi de argint cu o greutate fixă; iar mai târziu – pe la 650 î.e.n. – au adoptat moneda. Tot de la fenicieni au preluat arta navigației – pe care au perfecționat-o la nivel superior – şi, pe la 900 î.e.n., au preluat alfabetul.

Din îmbinarea elementelor împrumutate de la alte popoare cu specificitatea proprie grecii au creat o cultură nouă, originală, mult superioară celorlalte culturi ale Antichității.

Ca popor de munteni şi păstori, grecii posedau de la început un dezvoltat spirit de independență şi demnitate, mult curaj şi inițiativă. Societatea grecească antică s-a născut în

6 **Europa (Europe)** (în mitologia greacă) – nimfă, fiica regelui Agenor al Tyrului, răpită şi sedusă de Zeus, metamorfozat în taur, a fost dusă în Creta, unde a născut pe Minos, Radamante şi Sarpedon.

diviziune, în libertatea eforturilor, inițiativelor, cu accent spre dezvoltarea individualității şi cu conştiința eului personal, dar şi cu simțul măsurii şi al răspunderii față de comunitate şi concetățeni. Omul se recunoaşte pe sine în Cosmos, pe care şi-l închipuie aşa cum îl gândeşte el. În cugetare, în intelect şi în artă el creează o lume a lui proprie, o cultură umană şi chiar pe zei şi-i imaginează după spiritul şi pasiunile sale. Trăind ca cetățeni liberi în oraşele lor – **polisuri** – grecii găsesc timp pentru ca, eliberați de grijile materiale ale zilei, să se poată devota atât afacerilor personale şi celor politice, cât şi cultivării spiritului şi corpului. Civilizația lor este individualizată şi în ea s-au dezvoltat, în mod original, toate funcțiile vieții, atât cele economico-sociale, cât şi cele artistice şi intelectuale.

Dar şi atitudinea lor față de stat este diferită de aceea a orientalilor. În statele Orientului antic, atât timp cât omul se simțea legat de grupa din care făcea parte, orice încălcare a moralei părea o încălcare a poruncilor şi voinței divine. O dată cu dezvoltarea eului şi personalității individuale – în polisurile greceşti – se naşte şi conştiința morală, ca şi sentimentul de răspundere față de ceilalți oameni şi de comunitatea în care el trăieşte.

În Orientul antic, Dumnezeu vorbea omului prin intermediul **stăpânului**, al **regelui**. Spre deosebire de aceasta, în Grecia antică, **prin conştiință, Dumnezeu vorbeşte din interiorul omului.** Orientalului îi lipsea înțelegerea sensului, caracterului şi rolului statului, **căci el nu era liber.** Grecul, **simțindu-se liber**, aparține, în mod conştient unui stat, pentru că este convins că numai ca membru al acestuia el poate tinde spre fericirea personală. Polisul grecesc este o comunitate liberă, formată din cetățeni liberi, care se unesc conştient în stat din dorința căutării binelui comun şi individual. Comunitatea orăşenească este, în acelaşi timp şi măsură, şi comunitate religioasă cu zei proprii. Statul este înființat de Dumnezeu, dar este încredințat oamenilor şi conştiinței lor şi fiecare cetățean este obligat – după porunca lui Dumnezeu – să-l recunoască, să se supună ordinii publice a statului şi să-l servească.

Rolul statului este să ajute la formarea de buni cetățeni şi să le înlesnească existența. Grecul are o pronunțată conştiință cetățenească, în el este vie străduința de a participa activ la viața publică. Punctul central al vieții politice este **Adunarea poporului**.

Deşi structurată în clase sociale: **nobili (*aristoi*)**; **țărani (*demoi*)** şi **sclavi**[7], societatea grecească nu a cunoscut inegalitățile întâlnite în Orientul antic. O caracteristică a vieții greceşti, până foarte târziu, a fost cumpătarea şi modestia. Bogăția şi prosperitatea materială trebuiau apreciate numai după scopurile morale şi politice, pe care urmau să le servească. **Viața economică rămânea subordonată vieții politice şi morale**. Libertatea vieții economice putea fi îngrădită dacă interesele comunității o cereau. Statul restrânge prin legi această libertate, pentru ca toți cetățenii să aibă – din bunurile existente – partea ce li se cuvine. **Egalitatea averilor era considerată ca ideal, iar bogăția, îmbuibarea şi luxul trebuiau combătute de toți.** De aceea statul îşi rezervă dreptul să supravegheze întreaga viață socială şi economică şi să caute să stabilească armonia între interesele cetățenilor şi ale comunității.

Societatea, ca şi gândirea Greciei antice, prezintă anumite trăsături care le relevă **caracterul de unicat** în întreaga istorie a omenirii:

1. Caracterul profund uman al societății. Omul se asociază în statul-cetate în mod liber şi conştient pentru realizarea în mai bune condiții a binelui comun şi individual. Statul însuşi are ca scop fundamental asigurarea fericirii tuturor şi a fiecăruia.

2. Întreaga existență şi gândire au fost privite ca fapte politice. Omul era de la natură un **zoon politikon** şi toate acțiunile sale erau politice şi îndreptate spre realizarea fericirii.

3. Ideea de bine este ideea centrală a acțiunii politice şi a gândirii.

4. Grecia antică a fost singura societate de până acum în care gândirea, reflecția erau considerate valori supreme. Fericirea era, înainte de toate, de natură spirituală. Oamenii de reflecție – filosofii – erau considerați clasa superioară, cu cele mai multe drepturi şi cele mai puține obligații, scutiți prin structura socială, de munca fizică, apreciată ca obositoare, istovitoare.

5. Bogăția nu era un scop în sine, ci un mijloc pus în slujba binelui comun şi individual. Ea nu trebuia să fie mare, ci folosită bine. De aceea, tendința de îmbogățire a fost condamnată de cei mai importanți gânditori ai Greciei antice.

7 Nobilii şi țăranii aveau calitatea de cetățeni şi se bucurau de anumite drepturi: egalitatea în justiție, dreptul de a purta arme, dreptul de a participa la Adunarea poporului etc. Sclavii nu erau cetățeni şi erau lipsiți de drepturi civile.

6. Grecia antică a fost prima structură socială organizată democratic din istorie. De experiența grecească se leagă **prima constituție** din lume **(Constituția lui Solon la 594 î.e.n., completată de Clistene la 508 î.e.n.),** ca şi **primele parlamente** cunoscute de omenire. De asemenea, promovarea spre structuri superioare ale societății nu era condiționată de avere, ci de valoarea intelectuală şi morală a individului. Tot grecii au instituit şi practica declarării averilor de către oamenii politici. Averea trebuia distribuită între cetățeni astfel încât să nu genereze şi să nu generalizeze inegalități frapante şi convulsii sociale.

Fără îndoială, multe din aceste caracteristici au rămas la nivelul declarațiilor, dar în bună măsură ele au impregnat societății greceşti **unicitate** în lumea antică şi în întreaga istorie a umanității.

Cu timpul, începând mai ales din secolul al VI-lea î.e.n., proprietatea privată se dezvoltă, circulația monetară se amplifică, la fel şi producția de mărfuri. În privința **activității** industriale apar **ergasterele**, mari ateliere meşteşugăreşti, în care lucrau **demiurgii**, şi **manufacturile**, în care se lucra cu **sclavi.**

Fenomenele economice şi sociale – acum mai complicate – pretind locul lor în cadrul gândirii filosofice. Studiul economiei s-a dezvoltat în cadrele speciale a ceea ce Aristotel şi Platon au numit **POLITICA** (ştiință care se ocupa cu rostul statului, cu situația cetățenilor în stat, cu raporturile dintre individ şi stat, dintre clasele de sus şi cele de jos, dintre ideea şi realitatea politică, cu examinarea diferitelor sisteme de constituție şi de educație pentru formarea cetățenilor, claselor şi stărilor sociale, în scopul de a fi folositori şi a putea îndeplini funcțiile în stat). **Politica avea prioritate față de economie, iar forma de stat determina forma economiei.**

1.2.1. HERACLIT (535–475 î.e.n.)

Susținea că Statul este dat de Dumnezeu şi se integrează în Natură. Legea conduce totul, iar toate legile omeneşti se apropie de singura Lege divină. La Heraclit, ca, mai apoi, la Platon şi Aristotel, esențială nu este evoluția, schimbarea, ci tocmai elementul fix, permanent, definitiv în fenomenele schimbătoare. Din această cauză unii autori au criticat gândirea greacă, acuzând-o de o viziune statică. Credem că aceasta nu trebuie să fie o acuză, deoarece gânditorii greci au folosit viziunea statică doar ca pe o metodă de cercetare abstractă şi nu ca pe o realitate. Totodată, chiar atingerea idealului propus de ei – ordinea naturală, binele comun şi individual – nu se putea înfăptui decât tot prin schimbări majore şi continue în viața socială reală. Deci, viziunea statică a fost o metodă de lucru folosită pentru a ajunge pe cale logică, rațională, teoretică, la idealul propus; în timp ce realizarea lui presupunea o dinamică neîntreruptă a mecanismului social. Singurul element cu adevărat static în construcția majorității gânditorilor greci – cu excepția **sofiştilor –** a fost structura pe clase sociale, dar şi aceasta provenea din concepția preponderent religioasă prin care explicau mecanismele societății reale.

În realitate, evoluția societății s-a ciocnit de aceste concepții originale ale spiritului grec, şi nu numai ale lui. Expresia curentului nou, revoluționar, pe terenul filosofiei şi politicii au fost **sofiştii**[8]**,** care au combătut vechea stare de lucruri – bazată pe tradiție – pe autoritate şi atotputernicia statului-cetate. Toți oamenii, afirmau ei, sunt de la natură liberi şi egali şi au, în mod egal, dreptul să-şi exprime părerile şi să-şi valideze interesele. **Statul şi legile sunt o creație a oamenilor şi expresia voinței lor.** Acestea se nasc printr-un contract liber între indivizi (idee preluată strălucit de **Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)** în ***Contractul social***). Legile scrise şi ordinea socială sunt opera celor puternici, dar indivizii păstrează dreptul de a se emancipa de sub tutela oricărei autorități.

Sofiştii iau poziție contra ideilor de ierarhie în stat şi de superioritate a unor clase asupra altora, precum şi contra sclavajului, ca fiind contrar naturii umane; ei sunt democrați consecvenți, chiar cosmopoliți. În ordinea economică, în comerț, industrie şi în executarea unor activități lucrative, ei văd exercitarea unui drept individual şi cer pentru aceste ocupații o considerație şi un tratament egal cu al claselor tradiționale, pledează pentru libertatea comerțului şi chiar îl laudă pentru însuşirea lui de a pune oamenii în contact şi de a strânge astfel legăturile dintre ei.

8 Cel mai strălucit reprezentant a fost **Protagoras (485–415 î.e.n.)**. Opera lui principală a fost ***Despre zei,*** în care explică sistemul său de gândire şi pune la îndoială existența zeilor.

Contra teoriilor revoluționare ale sofiştilor s-au exprimat **Socrate (470–399 î.e.n.), Platon (427–347 î.e.n.), Aristotel (384–322 î.e.n.)**, adepți ai vechii tradiții greceşti, subordonată statului şi intereselor publice.

Cu toate deosebirile de vederi dintre ei, aceşti gânditori au multe **trăsături comune**:

- **toți sunt adversari ai democrației, tradiționaliști şi conservatori, dar cu o nuanță socialistă, mai bine zis socialiști de stat şi universaliști;**
- **idealul lor este un stat agrar aristocratic şi închis, care reglementează totul, față de care individul nu are nici un drept, precum şi o economie sobră, cu puțină circulație şi schimb;**
- **averea nu putea fi un scop în sine, ci doar un mijloc pentru exercitarea virtuții şi pentru înfăptuirea scopurilor supreme ale societății. Îmbogățirea era condamnată pentru că ea corupe morala şi afectează negativ ordinea publică şi buna înțelegere între cetățeni;**
- **viața omului nu trebuie subjugată de grijile materiale sau de dorința de câştig şi îmbogățire, pentru a-i rămâne timp să participe la viața politică şi să-şi exerseze cultura spiritului. De asemenea, ei preferă agricultura meşteşugurilor şi condamnă la unison comerțul;**
- **toți au studiat şi priceput importanța problemei diferențierii sociale, dar au greşit în aprecierea sclaviei ca instituție necesară**.

1.2.2. XENOFON (430–355 î.e.n.)

Xenofon a fost istoric, filosof şi scriitor, discipol al lui Socrate (470–399 î.e.n.). Lucrările lui economice mai cunoscute au fost: ***Oeconomikos*** şi ***De vestigalibus*****.** În „*Oeconomikos*" schițează regulile unei bune gestiuni financiare, prin reflecții asupra noțiunii de **„bine".** Aria preocupărilor lui Xenofon este foarte largă, mergând de la analiza „diviziunii muncii" la „venituri", „bani", „politica economică". El a fost un om de acțiune, un bun strateg şi un spirit realist. În *Oeconomikos* – ca şi în scrierile sale istorice – se ocupă, în primul rând de **agricultură**. Abordează problemele din această ramură din punctul de vedere al superiorității gospodăriei țărăneşti mici şi mijlocii, al tehnicii necesare unui bun agricultor. În felul acesta Xenofon îi precede pe fiziocrați, afirmând că **agricultura este baza prosperității economice.** Agricultura asigură o existență plăcută şi uşoară, favorizează desfăşurarea unor activități publice şi sociale, stă la baza evoluției, atât pentru industrie, cât şi pentru comerț ori navigație.

Bogăția este – în concepția lui Xenofon – **un mijloc şi nu un scop, şi ea foloseşte numai în măsura în care este just utilizată, adică în concordanță cu trebuințele.** Omul este fericit numai dacă şi-a câştigat averea în mod cinstit şi o întrebuințează bine.

1.2.3. PLATON (427–347 î.e.n.)

În filosofia lui, Platon pleacă de la ideea obiectivității binelui şi de la înfăptuirea ideilor divine în lume, iar statul îi apare ca realizare a ideii binelui, adică a scopului dumnezeiesc universal în specia umană. Mijlocul de realizare a acestui scop suprem este JUSTIȚIA, prin care înțelege împăcarea, acordul armonic al tuturor manifestărilor rațiunii umane şi al tuturor raporturilor moral-sociale ale vieții. **JUSTIȚIA se poate realiza numai în cadrul STATULUI.**

În descrierea şi construcția statului ideal, el nu pleacă de la individ şi fericirea lui, ci de la cosmosul unei comunități perfecte şi fericite. Statul ideal este unitar şi în el toate străduințele omeneşti trebuie să se unească într-un tot armonic şi într-o anumită ierarhie pentru realizarea binelui suprem. Celelalte bunuri sunt subordonate şi servesc numai ca mijloc pentru realizarea binelui suprem. Statul asociază pe oameni ca să le dea o satisfacere mai bună şi mai completă a trebuințelor lor decât ar putea-o face ei în mod izolat. Mijlocul cel mai potrivit pentru aceasta este **diviziunea muncii,** căci o meserie este exercitată cu mai mult succes când ea formează o activitate specială mai mult timp. La Platon diviziunea muncii nu rezultă – ca la Adam Smith – din dorința naturală a omului pentru câştig (şi care va duce mai departe la schimb şi diversificarea ocupațiilor), ci ea este impusă din afară, anume de diferite nevoi ale comunității şi statului, către care trebuie să conveargă diversitatea naturală a înclinațiilor indivizilor.

Statul atenian a fost format prin unirea celor 4 triburi care locuiau teritoriul Aticii. Organizarea veche, pe bază de clan şi trib, a dispărut treptat pe măsura dezvoltării proprietăţii private asupra pământului, a comerţului şi a folosirii banilor[9].

În prima perioadă a statului atenian populaţia era divizată în **trei clase**:

- **eupatrizii** sau **nobilii;**
- **geomorii** sau **agricultorii;**
- **demiurgii** sau **artizanii (meşteşugarii)**.

Puterea politică aparţinea nobililor, care descindeau din vechii şefi de clanuri. În acest context nobilii au acaparat o mare parte din cele mai bune terenuri, în timp ce ţăranii s-au pauperizat. Ei s-au îndatorat şi – din imposibilitatea rambursării creditelor – au putut fi transformaţi în **sclavi**. Între ei şi nobili s-au dezvoltat contradicţii şi s-au desfăşurat lupte. Revolta ţăranilor săraci a dus, în secolul al VI-lea î.e.n., la anularea datoriilor, de către conducătorul statului atenian **Solon (648–558 î.e.n.)**. În **anul 594 î.e.n. Solon a elaborat Constituţia statului**[10]. Conform acestei Constituţii, **statul-cetate** era condus de un **Consiliu**, format din 400 membri. Cetăţenii urmau să fie divizaţi în 4 clase, în funcţie de importanţa veniturilor pe care le obţineau de pe terenurile lor. Funcţiile cele mai înalte erau rezervate claselor superioare. Conform Constituţiei, ţăranii săraci se raliau artizanilor şi comercianţilor, al căror rol nu înceta să crească. Această coaliţie va întrerupe dominaţia nobilimii şi va prelua puterea. Asemenea victorie a poporului a fost consacrată mai ales prin reformele lui Clistene (în anul 508 î.e.n.).

În viitor statul urma să fie administrat de **Adunarea poporului** şi de un **Consiliu**, format din 500 de membri aleşi. Cetăţenii erau grupaţi în **circumscripţii**, în funcţie de locul de reşedinţă. La acea dată – sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. – locuiau în cetatea ateniană circa **120.000 cetăţeni**, la o populaţie de circa 400.000 persoane care cuprindea, de asemenea, **sclavii şi străinii (metecii).** Locuitorii cei mai numeroşi erau **micii ţărani**, care-şi lucrau pământul cu ajutorul a 1–2 sclavi. Situaţia lor economică era, cel mai adesea, precară. Uneori, populaţia prea numeroasă emigra şi fonda colonii în alte locuri, pe alte tărâmuri. În acelaşi timp comerţul cu exteriorul s-a dezvoltat continuu. Pentru susţinerea acestei politici de expansiune oraşele-cetăţi depuneau un efort militar însemnat, uneori se aliau între ele.

În secolul al V-lea î.e.n. o luptă decisivă a opus Atena şi Sparta, în **Războiul Peloponesului (431–404 î.e.n.)**, în urma căruia Atena a fost finalmente învinsă. Echilibrul economic şi social al cetăţii-stat Atena a fost din clipa aceea compromis. Comerţul a condus la apariţia unui nou strat de bogaţi. Proprietatea funciară a parcurs un proces rapid de centralizare, numeroşi ţărani sărăciţi trebuind să-şi părăsească pământurile. În oraşe ei nu puteau lucra, pentru că munca salariată era rezervată sclavilor, din ce în ce mai numeroşi. S-a format astfel un şomaj-plebeu, pe măsură ce marile averi se acumulau în mâinile unui număr mic de persoane. Pe acest fond se manifesta o opoziţie permanentă între bogaţi şi săraci, care tulbura profund funcţionarea instituţiilor democratice. Statul-cetate a slăbit continuu şi a intrat într-o perioadă de decadenţă generală.

Una din cauzele decadenţei Atenei a fost inferioritatea militară în faţa Spartei, dar superioritatea Spartei era legată de o organizare socială particulară. Către anul 500 î.e.n. locuiau în Sparta aproximativ **25.000 cetăţeni**, **100.000 hiloţi** (ţărani săraci) şi **250.000 perieci** (oameni liberi, dar fără drepturi politice, care se îndeletniceau cu activităţi comerciale şi meşteşugăreşti). Pentru menţinerea superiorităţii, **Chilon** a organizat Sparta ca pe o comunitate militară. Fiecare cetăţean dispunea de o proprietate funciară inalienabilă, pe care o lucra cu hiloţi, în timp ce el se consacra funcţiilor publice.[11] Cetăţeanul era obligat să aibă familie. Erau reţinuţi pentru calitatea de cetăţeni numai copiii sănătoşi. Patrimoniul familial era transmis – la majorat – copiilor sănătoşi, deveniţi cetăţeni. Acei copii care nu aveau mijloace de subzistenţă erau excluşi din clasa cetăţenilor, devenind perieci. Cetăţenii nu puteau să facă comerţ, nici să posede metale preţioase. În principiu, ei formau împreună **Adunarea populară**, care deţinea suveranitatea în stat. În realitate, aceasta aparţinea **Gerusiei, Senatul**, format din 28 membri

9 Aici, ca şi în alte părţi, s-a trecut progresiv de la proprietatea tribală – terenuri de vânătoare şi câmpuri exploatate în comun – la proprietatea clanului (o parte a terenului cultivat era divizat în parcele date, pentru perioade determinate, în folosinţa membrilor clanului). De aici s-a trecut la proprietatea individuală, când şefii familiilor au avut posibilitatea de a dispune de parcelele lor, adică puteau să le vândă sau să le închirieze.

10 Cunoscută ca **prima Constituţie din lume**, amendată – în sens democratic – de Clistene în anul 508 î.e.n.

11 De la 7 ani la 20 de ani era educat în tabere speciale. De la 20 la 60 de ani făcea parte dintr-o companie militară şi era permanent mobilizat.

aleşi, plus **2 regi** – şefi de armată. Senatul propunea anual Adunării populare **5 efori**, care conduceau statul. Egalitatea sexelor era – se pare – extinsă între cetăţenii Spartei. Se întâlneau, de asemenea, anumite practici comunitare caracteristice, în principal legate de anumite mese comune (ospeţe).

Instituţiile Spartei parcurg, în secolele III şi II î.e.n., procese de degradare marcate de lupte sociale foarte dure, provocate şi promovate de cei care doreau restabilirea egalităţii între locuitorii cetăţii. Pentru a avea un tablou mai complet al faptelor care au exercitat o influenţă importantă asupra filosofiei din Grecia antică, trebuie să semnalăm în lumea greacă – chiar în epoca sa de strălucire – revoltele sociale ale claselor defavorizate. La Megara – în anul 640 î.e.n. – ţăranii săraci, sub conducerea lui **Teagene**, au reuşit, pentru scurtă vreme, să pună mâna pe puterea şi bunurile proprietarilor bogaţi. Către anul 421 î.e.n. populaţia din Samos s-a răsculat contra geomorilor. În aceeaşi perioadă o altă revoltă s-a produs la Cio. Sclavii au jucat, la rândul lor, un rol important şi sub conducerea lui **Drimakos** au dus o campanie îndelungată pentru emanciparea socială.

Secolul al V-lea î.e.n. a fost perioada cea mai înfloritoare a Atenei şi a Greciei antice. Civilizaţia grecească a jucat un rol decisiv **în dezvoltarea conştiinţei omului cu privire la propria sa demnitate**. În statele antice anterioare oamenii erau – esenţialmente – servitorii şefului statului şi singura demnitate ce li se recunoştea era aceea de participant la prestigiul şefului.

Cetăţenii statelor greceşti – dimpotrivă – **erau conştienţi că posedă o demnitate în calitate de membri ai unui grup organizat, guvernat, urmând câteva legi valabile pentru toţi „oamenii liberi"** (cu excluderea sclavilor). Omul grec nu mai este servitorul altui om, dar este supus Legii.

Cu toate acestea, omul Greciei antice atribuia legilor **o valoare absolută, sacră.** El considera legile nu ca o creaţie a oamenilor, ci ca **manifestarea unei voinţe divine** sau ca **expresie a supremaţiei naturii.** Atât timp cât viaţa economică se menţine în formele sale tradiţionale, cetăţeanul se simte liber şi îşi menţine credinţa în valoarea absolută a legilor. Deoarece lui i se pare că legile „comandă" ceea ce omul liber trebuie să vrea, binele cetăţii apare ca indisolubil legat de binele cetăţenilor. Această realitate l-a făcut pe **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)** să afirme: „Grecii, sub forma primară şi adevărată a libertăţii lor, putem afirma că nu aveau conştiinţă; la ei domnea obiceiul de a trăi pentru patrie, fără altă reflexie. Abstracţia unui stat, care este pentru înţelegerea noastră esenţialul, ei n-au cunoscut-o, dar scopul lor era patria vie: această Atenă, această Spartă, aceste temple, aceste biserici, această manieră de a trăi împreună, acest mijloc de coabitare, aceste moravuri şi aceste obiceiuri. Pentru grec patria era o necesitate fără de care el nu putea trăi"[12].

Într-o asemenea societate banii au fost produşi către mijlocul secolului al VII-lea î.e.n. Noile forme de bogăţie s-au creat prin comerţ şi viaţa socială a fost bulversată. Din acest moment individul a pus în discuţie valoarea şi valabilitatea legii. Marii autori **tragedieni** ai secolului al V-lea î.e.n. au ales ca subiecte pentru operele lor viaţa eroilor antici care trebuiau să facă faţă unor situaţii teribile, unde legile produceau acţiuni contradictorii. La **Eschil (525–456 î.e.n.),** de exemplu, **Oreste**[13] a fost nevoit să-şi ucidă mama pentru a-şi răzbuna tatăl. La **Sofocle (497–405 î.e.n.),** eroina **Antigona**, fiica regelui **Oedip**[14], a nesocotit hotărârea regelui **Creon** şi a înmormântat, în ascuns, pe fratele său **Polinice**[15]. Asemenea contradicţii sunt insurmontabile, deoarece ordinele contradictorii sunt – şi unele şi altele – date de dumnezei. Aceasta dădea profunzime tragediilor greceşti. Ultima parte a trilogiei – ***Agamemnon*, *Hoeforele*, *Eumenidele* –,** consacrată de **Eschil** istoriei lui **Oreste**, arată conflictul între **Apolo** (care a dat ordin eroului să-şi răzbune tatăl) şi **Eumenide** (divinităţi care se pronunţau pentru pedepsirea celui care vărsase sângele propriei familii). În final **Athena** – zeiţa protectoare a Atenei – instituie un tribunal care-l judecă pe **Oreste**. Acesta a fost achitat, dar au existat mai multe voci împotriva lui decât pentru el. Nu se poate exprima mai bine drama insolubilă a individului, care trebuia să acţioneze liber într-o lume unde, în viitor, legile nu mai indicau

12 Wilhelm Georg Friedrich Hegel, *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, traducere franceză, Paris, 1946, p. 231.
13 **Oreste** era fiul lui Agamemnon şi al Clitemnestrei. A fost ajutat de sora sa Electra să-şi ucidă mama şi pe amantul acesteia Egist pentru a-şi răzbuna tatăl, care fusese asasinat de cei doi, la întoarcerea sa din războiul troian.
14 **Oedip (Edip)**. Abandonat în munţi îndată după naştere de către tatăl său, Laios, regele Tebei, căruia un oracol îi prezisese că va pieri de mâna propriului său fiu. Oedip, care nu-şi cunoştea părinţii, şi-a ucis mai târziu tatăl şi s-a căsătorit cu mama sa Iocasta. Aflând adevărul, Oedip şi-a scos ochii.
15 **Polinice** ridicase armele împotriva cetăţii, iar regele Creon interzisese înmormântarea cadavrului celui răzvrătit.

pentru totdeauna modalitatea indiscutabilă (singura) prin care să se găsească binele (***„de façon indiscutable ou se trouve le bien”)***.

În **comedia** clasică problemele care-l confruntau pe individul grec erau puse în formă satirică. **Aristofan (446–386 î.e.n.),** de exemplu, în ***Bogații*** pune în scenă pe Dumnezeul bogăției care, lăsat fără vedere de **Zeus**, distribuie averea oamenilor bogați, către cei oneşti. Condus apoi într-un templu, el primeşte de la divinitate, din nou, vederea. Dar din această acțiune au rezultat mari perturbații: un **„sycophante”** (fățarnic), îmbogățit pe seama poporului (din cheltuiala acestuia) a venit să strige că a fost ruinat; o femeie şi-a pierdut amantul care o întreținea; **Hermes**, zeul comerțului, n-a primit suficient şi trebuia să-şi câştige viața ca ajutor de bucătar; preoții erau privați de mijloacele de subzistență, fiindcă nu se ofereau mai multe ofrande zeilor. Această piesă, prezentată la începutul secolului al IV-lea î.e.n. la Atena, arată că în viitor se manifestă o **opoziție între Bine şi Bogăție.** Bogatul tradițional era proprietarul funciar, şeful natural al unui grup de agricultori, posedând, de asemenea, drepturile asupra pământului. Bogăția îi permitea (asigura) mijloacele necesare pentru ca el să-şi îndeplinească funcția lui socială. **„Noul bogătaş”** acumulează bani pentru satisfacerea capriciilor sale şi pentru a se elibera de obligațiile sociale. **Banii** şi **Legea, Bogăția** şi **Justiția vor fi –** în viitor – **puterile opuse una alteia.**

Totuşi, populația Greciei antice nu şi-a exprimat principalele probleme exclusiv în magnifice opere literare. Grecii au fost, de asemenea, **inventatorii Filosofiei.** Forma generală sau populară, primară, a gândirii umane este **gândirea religioasă.** În religie omul şi-a definit – pentru prima dată – concepția sa despre lume, prin raportarea la o certă reprezentare a absolutului. Religia greacă demonstrează o gândire mai evoluată decât a religiilor orientale. Ea nu identifică absolutul, divinul, cu ființe naturale, plante, animale, aştri, ci cu existențe care sunt reprezentate ca **oameni dotați cu însuşiri excepționale, Dumnezeii.** Aceasta reprezintă un pas înainte în direcția recunoaşterii absolutului drept **spirit**, deoarece în om trăieşte spiritul. Totuşi, grecii nu posedau noțiunea omului ca sediu al spiritului – pe care noi o posedăm astăzi – şi care este baza concepției noastre cu privire la unitatea fundamentală a neamului omenesc. Grecii se deosebeau de alte popoare – cele barbare – şi îşi atribuiau o superioritate esențială, fondată prin natură. Grecii se considerau superiori barbarilor aşa cum noi considerăm un vultur mai mare şi mai puternic decât un colibri. Pe de altă parte, grecii aparțineau unor cetăți distincte, care nu doreau deloc să se unească. De asemenea, zeii grecilor, care nu erau aceiaşi cu cei ai barbarilor, erau foarte numeroşi şi diferiți, astfel încât fiecare cetate avea zei distincți. Această dispersare a divinității constituie slăbiciunea religiei greceşti. Pentru a surmonta această slăbiciune grecii au inventat filosofia.

Uneori filosofii s-au opus deschis religiei. Cei mai importanți au respectat-o, totuşi, deşi i-au criticat anumite aspecte. Ceea ce distinge doctrinele filosofice de cele religioase este că primele s-au adresat acelora care au acceptat să reflecteze, să facă un efort greu pentru a dezvolta şi utiliza din plin facultățile intelectuale. La greci acest efort a constat – la început – în cercetarea originii diverselor corpuri naturale care cad sub incidența simțurilor noastre. Acesta era un demers asemănător cu al fizicienilor moderni, care se întrebau care este substanța materiei.

Pentru **Thales din Milet (624–546 î.e.n.)** întreaga realitate derivă din **apă**, aşa cum pentru discipolul său **Anaximene (585–525 î.e.n.)** totul provenea din **aer.** Paralel cu această şcoală materialistă s-a dezvoltat şcoala lui **Pitagora (560–500 î.e.n.)** care a făcut distincția între **corp** şi **suflet.** Acesta este un principiu imuabil, existent în toate ființele vii. Sufletul este închis în corpurile succesive de animale sau de oameni, până când acesta obține purificarea şi eliberarea, care îl conduc în lumea imaterială a Dumnezeirii. Aceste două curente de gândire s-au confruntat la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. **Heraclit (540–470 î.e.n.)** a considerat că substanța originară este **focul**, iar **mişcarea este esența lucrurilor.**

După cum am observat, în secolul al V-lea î.e.n., s-a aprofundat criza societății greceşti antice, generată de dezvoltarea comerțului. Nu trebuie, deci, să ne mirăm constatând că filosofia s-a orientat spre problemele politice. A apărut o nouă şcoală, aceea a **sofiştilor**, al cărei promotor şi principal reprezentant a fost **Protagoras (485–415 î.e.n.)**. El a proclamat că **„omul este măsura tuturor lucrurilor”,** sugerând prin aceasta că este mai importantă cunoaşterea realității umane decât a realității neînsuflețite. Or, omul trăieşte în societate. Trebuie să ne interesăm, deci, **ce este societatea**. Protagoras a afirmat că societatea răspunde nevoii oamenilor de a se apăra împotriva pericolelor care-i asaltează, ea răspunde unui contract pe care oamenii l-au încheiat între ei cu scopul de a-şi asigura protecție reciprocă. Din această

concepţie despre societatea umană rezultă că **legile** pe care oamenii trebuie să le respecte **sunt diverse şi schimbătoare**. Contrar opiniei curente a vremii, nu trebuie să se confere legilor o origine divină. **Legea, care rezultă dintr-o convenţie, nu poate fi un lucru natural**. Deoarece în politică nu există nimic absolut, cel ce doreşte să reuşească trebuie să învingă în dialog şi în controverse publice. Sofiştii au fost profesorii care au învăţat cum se combate adversarul în controverse politice[16].

Criza socială din societăţile greceşti a fost însoţită de o gravă criză intelectuală şi morală, valoarea şi valabilitatea legilor cetăţii fiind puse la îndoială, chiar de către filosofi. Se poate afirma că filosofia politică a lui Platon şi cea a lui Aristotel – din care noi vom studia câteva aspecte economice – reprezintă o tentativă de surmontare a acestor crize intelectuale prin respingerea doctrinei sofiste şi, în acelaşi timp, o încercare de depăşire a crizei sociale şi de reformare a organizării cetăţii. Un om care n-a lăsat opere scrise, **SOCRATE (470–399 î.e.n.)**, este la originea acestei filosofii politice. El a combătut, toată viaţa, învăţătura sofistă şi a afirmat că **viaţa socială trebuie subordonată regulilor de justiţie, care au o valoare absolută.** Platon este moştenitorul său direct.

1.2.3.1. DOCTRINA ECONOMICĂ A LUI PLATON

Născut în anul 427 î.e.n., într-o familie de nobili atenieni, Platon a ajuns la maturitate în perioada în care lupta familiilor bogate pentru a-şi întări poziţia era cea mai acerbă. În anul 411 î.e.n. regimul democratic a fost înlocuit prin dictatura **„consiliului celor 400”,** apoi al **„celor 5000”,** în speranţa că Sparta va impune pe cei **„30 tirani” –** anul 404 î.e.n. – care au guvernat 1 an cu ajutorul celor **„300 de familii”** (cele mai bogate). Părinţii lui Platon, vărul său Critias, unchiul său Charmid erau conducătorii partidului oligarhic; el însuşi părea a fi destinat să le urmeze exemplul. Dar, către 20 de ani, Platon l-a întâlnit pe Socrate şi sub influenţa acestuia a parcurs o profundă criză interioară; în viitor el nu va mai putea servi decât adevărul şi justiţia. Din acest moment începe pentru Platon o perioadă de meditaţie profundă, în care apar lucrările: ***Apologia lui Socrate*, *Criton*, *Protagoras*, *Georgicele*** şi primul volum din ***Republica*;** ultimele două lucrări abordând deja probleme politice.

Apoi, călătoriile lui Platon: în Egipt, Cyrene, Italia şi în anul 388 î.e.n. în Sicilia. În anul 387 î.e.n. a înfiinţat **ACADEMIA** (în grădina lui **Academos**), unde tinerii destinaţi vieţii publice urmau să se instruiască. În următoarele 9 volume – din cele 10 – ale operei sale fundamentale ***Republica*** a consemnat substanţa doctrinei sale politice şi sociale. Paralel a scris ***Banchetul*** şi ***Parmenide*.** Înaintea morţii, intervenită în anul 348 sau 347 î.e.n., Platon a mai scris lucrări însemnate: ***Sofistul*, *Politica*** şi 12 cărţi din ***Legile*.**

Filosofia lui Platon constituie o încercare de a prezenta o concepţie sintetică a lumii şi de depăşire a contradicţiilor gânditorilor anteriori. La început, Platon a repudiat şi respins materialismul **„fizicienilor”**[17] pentru care nu exista decât ceea ce putea fi atins cu simţurile umane şi care căutau explicarea materiei în materia însăşi.

În acelaşi timp, Platon a încercat să depăşească dilema creată prin opoziţia între gândirea sofiştilor şi aceea a maestrului său Socrate. Sofiştii susţineau că regulile morale şi legile cetăţii erau esenţialmente schimbătoare şi relative. Socrate – din contră – a murit pentru că a susţinut existenţa unei justiţii absolute, superioară legilor cetăţii. **(„Amicus Plato, sed magis amica veritas” – „Prieten mi-e Platon, dar mai prieten adevărul” –** text în ***Etica Nicomachică*** a lui Aristotel). După Platon opoziţia îşi găseşte soluţia dacă se crede că legile umane nu sunt decât o imitaţie, mai mult sau mai puţin bună, a lumii ideale care există în lumea supranaturală.

În sens filosofic, lumea situată deasupra existenţei – naturii – este lumea ideilor. Între lumea corpurilor materiale şi cea a ideilor imateriale există o comunicaţie, realizată de **om**, care aparţine, deopotrivă, celor două lumi. El este făcut (compus) dintr-un corp material perisabil şi dintr-un suflet imaterial şi etern. Dacă existenţa materială a omului este justă (bună, dreaptă), sufletul său se eliberează după disoluţia corpului şi se îndreaptă spre fericire. Dacă existenţa

16 Doctrina lui Protagoras a fost identificată de Aristotel ca fiind a filosofilor care au negat „principiul contradicţiei”. Pentru ei – afirma Aristotel – opiniile contradictorii pot fi adevărate simultan (fiecare individ are adevărul său).

17 În special **Democrit (460–370 î.e.n.)**, reprezentant de seamă al materialismului şi ateismului, întemeietorul teoriei atomiste şi al concepţiei deterministe.

corporală este necorespunzătoare, sufletul – după ce suferă o pedeapsă – urmează să se reîncarneze în alt corp. Platon n-a condamnat corpul, ci a afirmat că el este o legătură, o trecere între două stări ale sufletului.

Deci, afirma Platon, **viața socială a omului trebuie organizată în vederea unei vieți viitoare.** Pentru pregătirea libertății sufletului său, omul trebuie să aibă o viață bună; doar o astfel de viață era conformă justiției. Justiția este una din acele idei pure care formează o lume superioară, din care omul conservă – în timpul vieții sale terestre – o amintire la care trebuie să încerce a se conforma.

Încercând să cerceteze **justiția** și cum poate fi ea atinsă (*Republica* – 10 volume), Platon a abordat problema **organizării vieții sociale și –** în mod special – **viața economică.** El a plecat de la convingerea că această organizare nu-și are finalitatea în sine însăși, că ea nu posedă valoare proprie. Viața terestră fiind pentru om o încercare și o pregătire pentru viața veșnică, el a dorit (intenționat) să știe cum trebuie organizată viața socială pentru a permite sufletului să se purifice.

Contrar a ceea ce s-a crezut uneori, gândirea socială a lui Platon s-a dezvoltat cu o remarcabilă continuitate și coerență. În ***Republica*** el a trasat tabloul **statului ideal.** Apoi, în ***Politica*** s-a străduit să explice **de ce cetățile reale sunt imperfecte.** În sfârșit, în ***Legile*** el **cercetează mijloacele de apropiere treptată a realității de ideal.**

1.2.3.1.1. CETATEA IDEALĂ (STATUL IDEAL)

Dialogul din *Republica* este consacrat – în întregime – încercării de a defini justiția în societate și în interiorul individului. Statul ideal este – pentru Platon – Statul just, iată aici exigența primordială pusă – de acum încolo – pentru toți reformatorii care au urmat.

Platon nu s-a temut să pună accentul pe rolul jucat de **interesul personal** în formarea statului-cetate și pe funcția jucată de **diviziunea muncii.** Societatea – afirma el – este o grupare de indivizi care găsesc că este avantajos să trăiască împreună, pentru că aceasta le permite să divizeze între ei sarcinile și să se specializeze – din ce în ce mai mult – în exercitarea unei îndeletniciri determinate. Astfel au apărut diversele meserii, apoi comerțul interior și exterior, gustul luxului s-a dezvoltat, la fel mijloacele de a-l satisface, ceea ce a antrenat lupta împotriva cetăților vecine.

Se regăsesc, deja, în cetate **două clase** de indivizi:

- **clasa agricultorilor, meseriașilor și comercianților**, care asigură prosperitatea materială;
- **clasa războinicilor sau gardienilor**, care asigură apărarea contra exteriorului și – în același timp – ordinea în interior.

La acestea trebuie adăugată **clasa șefilor**, care avea misiunea de a conduce societatea.

Indivizii nu sunt în mod egal apți pentru a intra în cele trei clase ale societății. Exercitarea meseriei militare cere calități care nu se întâlnesc la toți: forța fizică unită cu o „filosofie naturală", care permit manifestarea unei mari ardori în lupta contra dușmanului și a unei mari devoțiuni (griji) față de cetățeni. Îndeletnicirea de conducător presupune o calitate și mai rară: **înțelepciunea**, care nu se obține (câștigă) decât prin contemplare și victoria asupra pasiunilor. Era, deci, necesar să se convingă indivizii de inegalitatea aptitudinilor lor. Pentru aceasta, Platon a încercat să clasifice oamenii în **„trei rase"** diferite: **de aur**, **de argint** și **de cupru**.

Împărțirea oamenilor în „rase" nu era rezultatul unei moșteniri și deci trebuia organizată **o selecție** foarte minuțioasă între ei – la vârste foarte fragede – pentru a-i distinge pe cei care merită să aparțină claselor superioare. Era necesar să se dea tuturor „la punctul de plecare" o educație identică, sub aspect intelectual, moral și fizic; apoi – la un moment dat – cei mai buni vor fi selecționați pentru a intra în **clasa luptătorilor (gardienilor).** Pentru a fi capabili să exercite această funcție, ei vor primi o educație mai înaltă și – în cursul acestei educații – se vor selecționa, din nou, aceia dintre ei care vor fi apreciați demni să devină – la o anumită vârstă – **conducătorii.** Această a doua selecție se va face, în principal, pe baza unor probe morale destinate să evidențieze pe cei capabili să reziste seducției interesului personal și în fața fascinației plăcerii.

Astfel organizată cetatea corespundea întocmai exigențelor logice ale vieții în societate, era, deci, perfectă. Dar o cetate perfectă trebuia să posede toate calitățile și – în mod

special – **cele patru mari virtuţi: înţelepciune, curaj, cumpătare** (moderaţie, sobrietate) şi **justiţie.** Cetatea este **înţeleaptă** când este condusă în mod raţional de şefi buni. Este **curajoasă** când este apărată de războinici (gardieni) neînfricaţi. Este **cumpătată** (moderată, sobră) când inferiorii se supun superiorilor. Dar **justiţia** – scopul însuşi al cercetării – în ce constă? Se pare că justiţia ne scapă mereu, la fel ca un vânat greu de prins. Dar în realitate, când am obţinut-o deja, noi nu mai vorbim de ea.

Nu este injust ca un om să ocupe în societate un loc diferit de cel căruia îi este destinat pe baza calităţilor naturale? În consecinţă, dacă ne preocupăm să distingem raţional diferitele categorii sociale şi să organizăm o selecţie între tineri, pentru a-i afecta claselor pentru care sunt făcuţi, noi urmărim realizarea justiţiei sociale, care apare – astfel – ca o condiţie şi, totodată, ca încoronarea tuturor virtuţilor noastre. **Fiecăruia, funcţia socială pe care o merită prin ansamblul calităţilor sale fizice, intelectuale şi morale; aceasta este** – pentru Platon – **definiţia justiţiei sociale**.

Problema distribuirii bogăţiei între indivizi n-a constituit pentru Platon o problemă de justiţie. Pentru el individul n-avea niciun drept asupra bogăţiei sociale, în afară de nevoia de a-şi menţine acel gen (fel) de viaţă conform cu funcţia care-i revine. Din acest punct de vedere un singur lucru apare indispensabil: **pe de o parte,** războinicii (gardienii) şi conducătorii dispun de înlesnirile necesare îndeplinirii funcţiilor lor; **pe de altă parte**, sufletul lor nu trebuie să se murdărească prin contactul cu afacerile băneşti şi cu negoţul. Din acest raţionament se impunea principiul absolut conform căruia militarii şi conducătorii nu trebuiau să muncească, pentru că ei erau întreţinuţi de clasa inferioară şi erau obligaţi să trăiască în comuniune, exact ca soldaţii în campanie, fără avere şi ignorând chiar folosirea banilor.

Despre regimul economic al clasei inferioare Platon n-a spus mai mult. Implicit el a admis pentru aceasta dreptul de a produce şi de a schimba. Incidental, el a recunoscut că artizanii (meseriaşii, demiurgii) nu trebuie să fie prea bogaţi, ori prea săraci, pentru că: „un olar care se îmbogăţeşte devine un olar nepriceput". Din contră, se regăseşte la Platon grija de a distruge – la clasele superioare – orice sentiment de proprietate.

El a propus chiar şi un regim de comunitate al femeilor şi copiilor. La o vârstă determinată, bărbaţii şi femeile deveneau reproducători şi generaţia era organizată în aşa fel că nu se putea şti niciodată de cine era născut un copil. Toţi copiii se considerau – şi se apelau – fraţi şi surori şi ei apreciau ca taţi şi mame pe toţi cetăţenii care-i puteau naşte.

Ar fi absurd să i se impute lui Platon intenţia de a favoriza libertatea sexuală. El a crezut că are raţiuni serioase pentru a-şi susţine sistemul. El a vrut – prin aceasta – să dea maximum de unitate claselor superioare. Pe de altă parte, el a vrut să realizeze proiectele sale de convingere familială. O dată familia suprimată devenea posibil să se dea femeilor exact aceeaşi educaţie ca şi bărbaţilor şi să li se atribuie – prin urmare – aceleaşi funcţii în cetate, ceea ce urmărea dublarea forţei acesteia.

Pentru degajarea definiţiei justiţiei trebuie să ne sprijinim – într-o măsură însemnată – pe considerente utilitare. Dar aceasta nu înseamnă că respectivele considerente sunt fundamentul însuşi al justiţiei. Trebuie recunoscut că virtuţile cetăţenilor determină virtutea cetăţii şi ca urmare cetatea nu poate fi justă dacă indivizii nu sunt ei înşişi. Or, există o misterioasă corespondenţă între structura sufletului şi aceea a cetăţii. **Sufletul se compune din 3 părţi: senzualitate, minte, raţiune**, el este just când fiecare parte este realizată în măsura necesară. Virtuţile individului şi ale cetăţii se susţin şi se fundamentează mutual (reciproc). Pentru Platon individul şi statul nu se supun unul altuia, ci împreună sunt subordonaţi realizării **binelui obiectiv**, de care omul are datoria să se apropie fără încetare.

Platon a cercetat soluţia problemei pusă lumii greceşti de dezvoltarea bogăţiei comerciale. Discipol al lui Socrate care „a inventat morala" – cum afirmă Hegel – Platon a adoptat o atitudine de moralist: trebuiau îndepărtate din societate toate posibilităţile de a comite acte de natură să murdărească sufletul individului, înainte de toate activitatea comercială. În acest fel, Platon a încercat să suprime chiar fermentul evoluţiei lumii în epoca respectivă şi să restabilească vechea stare a societăţii.

În acelaşi timp, Platon a voit să conserve ceea ce instituţiile timpului său aveau bun, **egalitatea cetăţenilor în faţa legii**, indiferent de originea lor. Cum el nu credea, totuşi, în democraţie, a fost condus să-şi imagineze un sistem de selecţie a conducătorilor prin intermediul probelor intelectuale şi morale.

Studiul operei lui Platon lasă impresia că filosoful – în ciuda concesiilor pe care era obligat să le facă pentru a se adapta mai bine posibilităţilor concrete de reformă socială – n-a

reuşit să construiască o doctrină utilă acțiunii, în special pentru că el s-a lovit de problemele imoralității, violenței şi constrângerilor. În concepția sa un act este moral sau imoral în sine, independent de circumstanțe. De asemenea, filosofia forței este integral şi permanent imorală. El n-a admis legitimitatea de a răspunde la forță prin forță în vederea realizării binelui general. Este clar că o asemenea filosofie interzicea acțiunea politică şi condamna la utopie. Nu este mai puțin adevărat că opera lui Platon – prin modul profund şi elocvent în care sunt puse problemele politice – a fost diferită de filosofia economică şi socială a civilizației noastre. Reflecția asupra justiției în suflet şi în viața politică este în centrul întregii filosofii a lui Platon. După el filosofia nu este numai o speculație abstractă, ruptă de viața practică, ci o îndeletnicire utilă realității. Sarcina adevărată a filosofului este de a cerceta legile ce trebuie date cetății pentru a trăi conform justiției şi să ofere individului posibilitatea salvării sufletului.

Cunoaşterea binelui şi justiției reprezintă pentru individ şi cetate cea mai înaltă conştiință şi singura adevărată. Cunoaşterea imediată pe calea simțurilor nu poate conduce decât la **opinii** superficiale asupra realității. Cunoaşterea matematică – **doxa –** este superioară. Totuşi, ea se sprijină pe principii nejustificate şi nu poate explica integral lumea vizibilă în care nimic nu este permanent. Geometria este, mai ales, un bun instrument pentru pregătirea sufletului în exercitarea celei mai înalte facultăți, **inteligența** sau **rațiunea**. Rațiunea, pe calea discuției sau a dialecticii, conduce la cunoaşterea binelui, în special a binelui public, care este **justiția**.

Pentru Platon esențial este ca omul să se cunoască pe sine. După el, descoperirea principiilor unei constituții juste este mult mai importantă decât descoperirea legilor naturii. Această concepție a ierarhiei cunoştințelor umane nu poate fi respinsă nici astăzi fără grave consecințe asupra înțelegerii rolului ştiinței şi a organizării universului material şi a societății. Legile fizicii permit realizarea instrumentelor utilizabile în vederea ameliorării condițiilor de viață umană. Dar pentru ca ele să fie efectiv utilizate în acest scop, se impune o bună organizare a vieții sociale. În caz contrar, descoperirile ştiințifice pot avea consecințe negative asupra naturii şi societății.

1.2.3.1.2. CETATEA REALĂ (STATUL REAL)

Tabloul trasat până aici este pur ideal. În ultimele părți ale lucrării ***Republica*** **Platon descrie injustiția care – sub toate formele – domină lumea reală**. Patru regimuri foarte imperfecte se succed continuu în cetate. Ele se generează unele pe altele (se nasc unele din altele) prin propriile abuzuri (excese) fără să se poată ajunge, vreodată, la stabilitate.

Guvernarea ideală ar trebui să fie:

(1) Aristocrația, exercitată de cei mai buni cetățeni. În locul ei se întâlneşte în realitate – încă de la început – **timocrația** (un guvern militar), care reduce pe ceilalți cetățeni la starea de sclavi.

Dar, cu timpul, militarii capătă gustul bogăției şi se trece la **(2) oligarhie** sau guvernarea bogaților. Împotriva nici unui alt regim n-a fost Platon aşa de categoric ca împotriva oligarhiei. În termeni de neuitat el şi-a exprimat disprețul față de omul oligarhic: „este un zgârcit, care din toate trage profit". Într-un asemenea regim inegalitatea de bogăție se dezvoltă fără încetare. De o manieră tot mai scandaloasă se opun „săracul pârlit, lipsit de vlagă şi ars de soare" şi „bogatul care a crescut la umbră şi debordează de carne superfluă".

Aceasta trebuie să conducă la revolta săracilor, care va introduce **(3) democrația**. În aparență, acesta este cel mai atractiv dintre toate regimurile, pentru că pare să asigure fiecărui individ libertate. Cu toate acestea ea ascunde un viciu fundamental, pentru că atribuie drepturi egale oamenilor care sunt – în mod natural – inegali. Oamenii dau frâu liber tuturor înclinațiilor lor, se îmbată de libertate şi devin incapabili să judece corect valoarea unui om.

Ei vor ajunge – fatalmente – să se încredințeze unui om rău, care, foarte curând, se va transforma în tiran şi va impune regimul **(4) tiranic**.

1.2.3.1.3. CETATEA POSIBILĂ (STATUL POSIBIL)

Această problemă face conținutul uneia din cele mai considerabile lucrări a lui Platon, *Legile*. După ce a amintit că politica are drept scop **triumful binelui asupra răului**, după ce a insistat asupra educației tinerilor, Platon revine – încă o dată – asupra cauzelor decadenței statelor şi se plasează, de această dată, într-o perspectivă istorică. Scopul esențial al politicii este de a stabili amiciția între toți cetățenii statului. Care este organizarea economică şi socială proprie acestui scop? Mijlocul veritabil – răspunde Platon – este **comuniunea absolută a bunurilor, a femeilor şi copiilor,** deoarece „între amici totul este comun". Comunismul este prezentat – de această dată – ca un ideal cu forță generalizatoare. Un mijloc foarte accesibil de instaurare a amiciției între cetățeni este de a le atribui tuturor **proprietăți egale** şi de a-i obliga să ducă o **viață strict cumpătată.** Rezultă că toți vor avea aceleaşi drepturi la onoruri şi funcții publice în stat.

Baza organizării sociale va fi **familia monogamă**, dar o familie controlată cu grijă de către stat; adulterul va fi pedepsit şi onoarea femeilor apărată. În caz de incompatibilitate între soți ei puteau să se separe, dar fiecare trebuia să se recăsătorească cu un soț desemnat de către stat (spre a se evita prea numeroasele divorțuri). **Fiecărei familii i se va atribui un lot de pământ identic**, care nu putea fi înstrăinat şi care trebuia transmis unui singur moştenitor. Familiei i se interzicea să dețină metale prețioase (rezervate schimburilor externe), să depună garanții, să facă zestre copiilor, să pretindă dobânzi prea ridicate, în scopul de a limita dorința de câştig.

Cum era posibil să apară inegalitățile, trebuia instituită **o fiscalitate** care să tindă continuu spre restabilirea egalității economice. În toate cazurile în care o familie ajunge la o avere de 4 ori mai mare decât valoarea lotului familial, i se confiscă bogăția suplimentară. Acest sistem presupunea că toți cetățenii erau agricultori şi numărul lor rămânea constant. În fapt, Platon aprecia că în cetate trebuia să existe exact **5.040 cetățeni**, această cifră fiind aleasă pentru că era divizibilă cu toate numerele de la 1 la 12 (cu excepția lui 11), ceea ce era de natură să faciliteze munca administrativă. Populația excedentară trebuia să plece în altă parte şi să fondeze noi cetăți (colonii). Toate meseriile urmau să fie încredințate străinilor.

Dar rolul statului nu trebuia să se limiteze doar la menținerea egalității; el era abilitat să coordoneze producția şi repartiția bunurilor. Condițiile în care urma să se producă recolta erau cu grijă fixate şi era interzisă străinilor exercitarea a mai mult de o meserie dintr-o dată; importurile şi exporturile erau supuse autorizării. Întreaga recoltă trebuia recenzată şi împărțită în 12 părți egale, afectate cetățenilor, sclavilor şi străinilor. Fiecare cetățean trebuia să conserve o cantitate (identică) de alimente pentru el şi sclavii săi. Numai o singură parte va fi pusă în vânzare pe piețe supravegheate şi reglementate minuțios. Produsele agricole vor fi vândute străinilor, de la care se vor cumpăra produse neagricole.

Această organizare economică presupunea o organizare politică şi administrativă dezvoltată. Platon menționează că – în principiu – **înțelepciunea trebuie să contribuie la obținerea autorității.** Istoria demonstrează că dacă nu se combină în mod convenabil diferitele modalități de desemnare a autorității, se cade în tiranie. Pe de altă parte, trebuie ținut cont de dorința de libertate a cetățenilor, necesară dezvoltării relațiilor amicale dintre ei. Pentru aceste rațiuni filosoful s-a raliat – într-o mare măsură – sistemului democratic de desemnare a guvernanților şi funcționarilor. În felul acesta o gravă problemă se pune: justiția socială nu este – astfel – violată, când se cere ca fiecare să fie pus în locul care i se cuvine pe baza meritelor personale? În mod cert – afirmă Platon – nu se va realiza prin sistemul alegerilor generale nici justiția veritabilă, nici egalitatea reală. De fiecare dată trebuie ținut cont de calitățile personale ale indivizilor. Conducătorii şi magistrații vor fi aleşi, dar ei trebuie să promoveze şi un examen. Se impune a fi introdus un sistem electoral complex, cu scopul de a împiedica desemnarea prea timpurie a demnitarilor. De asemenea, Platon sugerează găsirea unei căi de mijloc între monarhie şi democrație. Magistrații să nu fie remunerați, pentru a îndepărta promovarea avizilor de îmbogățire. În sfârşit, „gardienii legilor", aleşi dintre cei mai în vârstă cetățeni care au obținut „prețuirea celui mai înalt merit", formau **„Consiliul nocturn",** numit astfel pentru că se întrunea în zorii zilei, atunci când spiritele noastre sunt cel mai libere de preocupările particulare. El avea misiunea de a păstra „legile originare" ale cetății. O dată stabilite legile, viitorul cetății va depinde de alegerile făcute de magistrați şi guvernanți.

1.2.4. ARISTOTEL (384–322 î.e.n.)

Personalitatea lui Aristotel este astăzi mai puțin cunoscută, comparativ cu aceea a lui Platon. El s-a născut în anul 384 î.e.n. la Stagira, oraş grec supus de Imperiul Macedonean. Fiu de medic, Aristotel a intrat – la 18 ani – în Academia lui Platon, unde a rămas 19 ani (până la moartea maestrului) ca elev şi ca profesor. Din această perioadă s-a manifestat predilecția sa spre ştiințele naturale, ceea ce indică o cu totul altă orientare decât a lui Platon.

În anul 335 î.e.n. Aristotel a fondat la Atena **LICEUM**, o şcoală concurentă ACADEMIEI lui Platon. În anul 343 î.e.n. **Filip al II-lea** al Macedoniei l-a angajat pe Aristotel pentru educarea fiului său **Alexandru**[18]. În anul 323 î.e.n. va fi urmărit pentru teoriile sale considerate nelegiuite (eretice, necredincioase) – în fapt pentru devoțiunea față de Alexandru Macedon –, a trebuit să părăsească Atena, iar în anul următor a încetat din viață.

Cele două lucrări ale lui Aristotel consacrate tratării problemelor economice sunt ***Etica Nicomachică*** şi ***Politica.***

1.2.4.1. OPOZIȚIA FAȚĂ DE PLATON

Aristotel este adversarul comunismului lui Platon şi chiar al egalitarismului descris de acesta în *Legile*. Referitor la proprietate Aristotel s-a opus foarte vehement ideii lui Platon după care comuniunea bunurilor ar fi regimul ideal. „Posesorii bunurilor în comun, sau în indiviziune, au între ei conflicte mai frecvente decât cetățenii ale căror interese sunt separate". Comuniunea asupra bunurilor nu aduce pacea în cetate, aşa cum credea Platon, ci privează cetățenii de plăcerea legitimă a posesiunii personale asupra lor. Aristotel a fost la fel de ostil comuniunii femeilor şi copiilor, pe care a combătut-o cu un lux de argumente. Educația copiilor era nesatisfăcătoare în sistemul comunitar deoarece „fiecare se preocupă la cel mai înalt nivel de ceea ce îi aparține în proprietate, dar când se preocupă de ceea ce aparține tuturor, el se interesează mai puțin". Platon a intenționat să asigure dragostea mutuală între cetățeni. Dar se va ajunge la rezultatul contrar, pentru că în sistemul său „este inevitabil ca amiciția (prietenia) să se dilueze". „Cum o mică cantitate de vin dulce amestecată cu o mare cantitate de apă devine imperceptibilă în amestec", nimeni nu va avea afecțiune pentru altul. „Pentru că există în om două mobiluri de solicitudine (atenție) şi dragoste: sentimentul proprietății şi afecțiunea exclusivă". Eroarea lui Platon a fost intenția (voința) de a realiza o unitate absolută a cetății, ceea ce este tot atât de imposibil ca şi „a face dintr-o simfonie un unison" deoarece cetatea este „o pluralitate care prin intermediul (mijlocul) educației trebuie condusă la comunitate, la uniune".

Ideea platoniană a egalității depline a bărbatului cu femeia a fost considerată de Aristotel falsă. Conform metodei sale el a constatat că natura a dat bărbatului şi femeii caractere fizice şi morale diferite. Această diferențiere este esențială şi ea trebuie respectată. Femeia este destinată – după Aristotel – să se supună bărbatului. „La bărbat curajul este o virtute a conducerii (conducătorului), la femeie o virtute a subordonării (subordonatului)". De acord cu Sofocle, Aristotel aprecia că „pentru femeie, tăcerea este un factor de frumusețe". Este clar că în aceste condiții dispariția subordonării femeii într-o familie constituie o dezordine fundamentală.

Ostil comunității bunurilor, femeilor şi copiilor, Aristotel este – în aceeaşi măsură – adversarul egalității averilor, propusă de Platon în *Legile*. Aristotel a recunoscut că „egalitatea proprietăților între cetățeni este unul din factorii care contribuie la prevenirea luptelor intestine", dar el a adăugat că „acest factor nu este decisiv". Sunt – prin urmare – motive puternice pentru a respinge programele egalitariste. Dacă se adoptă aceste programe, creşterea numărului cetățenilor va conduce la o împărțire indefinită a bogățiilor. În final fiecare va fi mizerabil, ceea ce va fi neplăcut, deopotrivă, pentru liniştea interioară cât şi pentru apărarea din exterior, care cere cetățeni suficient de bogați. Aristotel a dorit să indice aici că cetățenii trebuie să fie capabili de a plăti statului contribuții în vederea organizării apărării şi să poată să se înarmeze pe cheltuială proprie.

Platon a preconizat ca numărul cetățenilor statului să rămână constant. Aristotel a considerat că mijlocul prevăzut pentru acest rezultat – expatrierea cetățenilor în suburbii – este

18 Mircea Oprişan, *Gândirea economică din Grecia antică*, Editura Academiei R.P.R, Bucureşti, 1964, p. 197.

inoperant şi inadmisibil. Trebuie, deci, reglementată riguros reproducţia populaţiei, ceea ce este imposibil. Ca şi Platon, Aristotel a preconizat suprimarea copiilor diformi, iar în cazul creşterii excesive a naşterilor se va recurge la avortul legal. Cu toate acestea, lui Aristotel i s-a părut nepracticabilă ideea limitării stricte a populaţiei la un anumit nivel.

Aristotel n-a fost nici „comunist", nici partizanul egalităţii stricte a averilor. Cu toate acestea, vom găsi la el afirmaţia după care, dacă proprietatea **(posesiunea)** trebuie să fie privată, **folosirea** proprietăţii trebuie să se facă în comun. „Sentimentul imparţialităţii va fi realizat dacă folosirea fructelor se va face în comun, conform proverbului că «între prieteni totul este comun»". „Cetăţenii vor folosi sclavii, unii altora, ca şi cum le-ar aparţine în proprietate, la fel câinii şi caii, iar când se află în excursii şi au nevoie de alimente, vor lua cele necesare de pe câmp". Pe de altă parte, cetăţenii au multiple ocazii de a trăi în comun. Ei se reunesc pentru a asigura (realiza) paza, sau pentru a exersa funcţiile publice. De asemenea, trebuie organizate mesele comune. „Aceasta este o instituţie pe care statele bine organizate sunt interesate să o realizeze". Or, cei insuficient de bogaţi nu vor putea plăti contribuţia (cotizaţia) cerută pentru aceste mese. Este, deci, necesar ca statul să posede o parte din pământuri, ale căror produse să fie consumate gratuit la mesele comune. Domeniul public va cuprinde, deopotrivă, ceea ce este necesar pentru acoperirea cheltuielilor impuse de cultul zeilor. Existenţa domeniului public va limita serios principiul aproprierii private a bunurilor.

În sfârşit, societatea ideală – după Aristotel – adică societatea conformă voinţei naturii, va trebui să fie compusă din **proprietari funciari înstăriţi**, dispunând şi de importante sume de bani din care statul să poată, eventual, lua pentru nevoile de apărare. Dintre ei se vor selecta **războinicii**, care formează o clasă aparte. Când avansează în vârstă, războinicii vor forma clasa **magistraţilor** şi când vor fi şi mai în vârstă, vor forma clasa **sacerdotală**. Aristotel n-a admis – sub nici o formă – că este legitimă îmbogăţirea fără limite. El, ca şi Platon, a demonstrat că îmbogăţirea nelimitată – ca şi dorinţa de îmbogăţire prin orice mijloace – este un viciu care împiedică pe om să-şi atingă adevăratele scopuri şi – în consecinţă – propria-i fericire. Aceasta este raţiunea pentru care Aristotel a condamnat comerţul şi activităţile financiare şi a cerut ca ele să fie interzise.

1.2.4.2. CONCEPŢIA ARISTOTELIANĂ DESPRE ŞTIINŢA OMULUI

Aristotel a respins încercarea de interpretare sintetică a realităţii, fondată (bazată) pe ideea că omul participă la două lumi distincte: vizibilă şi invizibilă. Pentru el omul este – în întregime – în lumea naturală. Sufletul individului dispare în acelaşi timp cu corpul material, singură specia umană – ca şi alte specii – este veşnică. Fără îndoială, el pune problema existenţei unuia sau a mai multor dumnezei, care sunt de esenţă imaterială. Iar acest, sau aceşti dumnezei, constituie cauza finală, modelul lumii materiale (care se împarte în lumea celestă **„lunară"** şi cea terestră sau **„sublunară")**. Dar, nu există nici o comunicare, trecere de la divin la terestru şi – mai ales – de la terestru la divin. Această poziţie fundamentală a lui Aristotel repune, într-o gândire total diferită de a lui Platon, conceptul de **idee**. Ideea – după Aristotel – nu este aşezată în afara obiectelor sensibile; ea este realitatea lor însăşi. În fapt, noi nu sesizăm decât ideile şi niciodată materia. „Această tablă are lemnul drept materie, este făcută din materie. Dar dacă eu percep tabla şi înţeleg că este o tablă, nu pot să percep şi să înţeleg lemnul ca stare pură a materiei (a materiei pure). Lemnul are – oricând – o formă de manifestare". **Cunoaşterea este**, totdeauna, **o cunoaştere a formei sau a ideii. Materia pură este de necunoscut.** Trebuie să admitem că toate lucrurile au nevoie de o materie, de o „materie informă". Dar materia este o simplă potenţialitate sau virtualitate. Ea nu există ca realitate activă. Deci, **materia se actualizează şi se obiectivează numai prin acţiunea formei.**

Aristotel nu a opus lui Platon o filosofie materialistă, ci doar a negat existenţa independentă a materiei (faţă de spirit). Totuşi el a respins net teza platoniană a destinului supranatural al sufletului uman. Se înţelege – de aici – de ce Aristotel a refuzat să fondeze ştiinţa despre om într-o ordine dialectică, permiţând obţinerea justiţiei sociale. Ştiinţa nu se întemeiază pe dialectică – aprecia Aristotel –, ci pe facultatea pe care noi o posedăm de a defini natura lucrurilor şi pe cercetarea, prin observare, inducţie, a caracteristicilor esenţiale ale lucrurilor. Pe de altă parte, nu vom găsi la Aristotel o explicaţie a faptelor sociale pornind de la cauzele care le-au generat. Teza fundamentală în gândirea lui este că **esenţa lucrurilor nu este creată şi nu se transformă, rămânând esenţialmente aceeaşi.** Formele fiinţelor naturale „nu

sunt supuse devenirii" şi nu există decât „o mişcare a substanţei". Schimbările care se observă în natură sunt: **pe de o parte**, naşterea şi alterarea indivizilor aparţinând unei specii imuabile; **pe de altă parte**, mişcările – creşterea sau scăderea dimensiunii – schimbarea locului şi degradarea calităților întâmplătoare ale ființelor.

Omul – afirmă Aristotel – se deosebeşte de toate celelalte ființe, pentru că el posedă raţiune. Ca şi alte ființe omul îşi caută binele, fericirea, dar la el fericirea este urmărită prin activitate raţională. Trebuie adăugat că omul este esenţialmente un **„animal sociabil"** şi – în plus – un **„animal politic",** deoarece face parte dintr-o **Cetate (Polis)**. „Că omul este un animal politic mai înalt decât o albină oarecare – sau alte animale trăind în stare gregară – este evident. Natura, în fapt, nu face nimic în van; şi omul, singur între toate animalele, posedă vorbirea. Or, atât timp cât **vocea** nu serveşte decât să indice bucuria şi durerea, ea aparţine şi altor animale... **discursul** serveşte la exprimarea utilului şi inutilului şi, prin urmare, justului şi injustului, căci caracteristica proprie omului – în raport cu alte animale – este de a fi singurul care are sentimentul binelui şi răului, al justului şi injustului şi al altor noţiuni morale, iar comuniunea acestor sentimente naşte (generează) familia şi cetatea". Cunoaşterea umană trebuie, deci, să se intereseze de individ, de familie, de cetate. **Ştiinţa activităţii individuale este ETICA. Ştiinţa vieţii familiale este ECONOMIA. Ştiinţa vieţii în cetate este POLITICA.** Si cum – afirmă Aristotel – întregul este superior părţilor care-l compun, **POLITICA este ŞTIINŢA SUVERANĂ.**

Cetatea nu are alt scop decât să conducă la fericire indivizii care o compun. Ea este, deci, dominată de principiile generoase care definesc caracterul specific al activităţii umane. Care sunt, deci, mijloacele care pot asigura realizarea fericirii? **Sunt trei. Fericirea poate fi atinsă prin PLĂCERE, prin ONOARE şi prin CONTEMPLARE (gândire).** Omul care-şi bazează fericirea pe plăcere „nu se distinge prin nimic de sclavi" şi „alege o viaţă total animalică". Veritabila onoare se obţine prin activitatea de gândire, care poate să se exercite într-o formă pură, prin contemplaţie, fie în mod practic, când gândirea este a unui om care conduce alţi oameni – în particular – în viaţa politică. **Prin afirmaţia că fericirea omului trebuie să se realizeze în viaţa terestră şi nu în altă lume, Aristotel se deosebeşte fundamental de Platon**.

Pentru Platon scopurile fundamentale ale societăţii – satisfacerea nevoilor de apărare contra exteriorului, sau cuceririle în caz de nevoie – nu sunt scopuri adevărate. Societatea este, în realitate, un instrument în serviciul salvării sufletelor. Si sufletele – sau unele dintre ele – pot deveni perfecte numai într-o cetate perfectă, conformă cu un unic model ideal.

Pentru Aristotel, dimpotrivă, scopul omului este fericirea terestră, care este – în mod necesar – relativă, precară. Individul poate obţine – discontinuu – numai o anumită fericire, prin gândire (reflecţie) şi activitatea politică. Nu este, deci, raţional să se urmărească o societate ideală, conformă unui model unic. Omul nu aparţine lumii divine şi imuabile. El nu aparţine nici lumii „stelelor fixe" care – prin mişcarea ei circulară permanentă şi uniformă – reproduce o divinitate imuabilă. Omul aparţine lumii „sublunare", care acordă un loc nelimitat schimbării, hazardului.

Aristotel admite – de exemplu – că trei regimuri politice pot, în mod normal, guverna cetatea: **(1) regalitatea, (2) aristocraţia** şi **(3) republica.** Numai când aceste regimuri degenerează (când interesul unui partid trece în faţa interesului comun al cetăţii), când ele devin regimuri rele, se apelează la **tiranie, oligarhie** şi la **democraţie.** Formele de conducere ale cetăţii se aleg în funcţie de scopul esenţial al acesteia: **fericirea omului**. Cetatea nu se constituie pentru satisfacerea nevoilor materiale ale oamenilor. Ea este o comunitate de oameni destinată să le asigure fericirea prin practicarea virtuţii şi dezvoltarea vieţii spirituale. „Statul – scria Aristotel – este comunitatea bunurilor de trai". Dacă statul există înseamnă că viaţa spirituală nu poate exista în afara comunităţii umane. Omul destinat fericirii spirituale este un **„animal politic" („zoon politikon")**. Cetatea, ca o comunitate a spiritelor în căutarea fericirii, este o realitate naturală, o formă originală, a cărei substanţă o reprezintă oamenii.

1.2.4.3. ORGANIZAREA VIEȚII ECONOMICE

Pentru a fi fericit, omul trebuie să aibă:

- **un corp frumos;**
- **prieteni buni şi o „fericită descendenţă";**
- **proprietate asupra bunurilor materiale pentru satisfacerea nevoilor corpului şi pentru exercitarea activităților umane**.

Deci, fericirea omului depinde de deținerea unei cantități de bunuri materiale, obținute prin producție. Dar, munca este – prin natura ei – inumană, incompatibilă cu scopul real al vieții omului. Platon a căutat soluția problemei în divizarea societății pe clase, între care existau relații de intercondiționare, iar Aristotel speră să găsească răspunsul în instituția sclavajului. Deoarece **„suveicile nu țes singure"**, este necesar ca oamenii să lucreze, deşi scopul real al omului este activitatea de gândire. Aici pare că există o contradicție, dar – aprecia Aristotel – lumea este organizată ierarhic şi, prin urmare, nu poate comporta o asemenea contradicție. De la natură oamenii sunt diferiți între ei. Unii sunt dotați cu mai puține calități intelectuale şi sunt destinați a fi **sclavi**, în timp ce alții sunt dotați pentru a **conduce.**

Deci, în mod natural, societatea va fi organizată în **două clase** distincte:

- **oamenii liberi;**
- **sclavii.**

Natura dictează societății **prima regulă**: încredințarea muncii productive sclavilor. **Cea de a doua** indicație a naturii este: prescrierea din cetate a comerțului şi a activităților financiare. **Căile** (modalitățile) **naturale** de obținere a bunurilor sunt: agricultura, creşterea animalelor, pescuitul, vânătoarea (chiar hoția era considerată un fel de vânătoare). Prin aceste activități omul se apropie de celelalte ființe vii. Din contră, comerțul este o întreprindere nenaturală de obținere a bunurilor şi – deci – condamnată. Schimbul, în sine, nu este condamnabil, pentru că decurge în mod natural din diversificarea nevoilor şi specializarea producătorilor, din diviziunea muncii.

Orice lucru poate fi utilizat în **două feluri**:

- **fie direct, în funcție de calitățile sale particulare (ca valoare de întrebuințare, utilitate);**
- **fie indirect, ca mijloc de schimb**.

Schimbul poate fi **troc**, fără intervenția banilor. Când se dezvoltă schimbul între țări vecine, folosirea **banilor** apare ca naturală, pentru că se pot transporta mai uşor piesele metalice decât diversele obiecte incomode sau fragile. Cu toate acestea, banii au permis dezvoltarea comerțului, adică a unei activități care constă în utilizarea banilor pentru a face schimb şi maximizarea profitului. În astfel de activitate „banul este esența (principiul) şi scopul schimbului". Rezultă că asemenea activitate nu posedă limite naturale, întrucât comerciantul cel mai bogat poate încă să-şi sporească propria-i bogăție (şi el poate cu atât mai mult cu cât este mai bogat). În comerț individul repudiază orice noțiune de măsură ori virtute, căci viața virtuoasă este ordonată, măsurată. De aceea, când comerțul intră în cetate – apreciază Aristotel – toate activitățile umane sunt corupte şi descompuse.

Aristotel a dezvoltat aceste idei fundamentale cu ajutorul **CHREMATISTICII (khrematos = bogăție, gr.),** adică activitatea de obținere a bogăției şi banilor. Dar el a arătat că există **două feluri de chrematistică:**

Prima, constă în **obținerea banilor în vederea satisfacerii nevoilor.** Ea este **naturală**, legitimă şi face, în mod normal, parte din **ECONOMIE**, care este – după Aristotel – **ŞTIINȚA VIEȚII FAMILIALE.**

Dar mai există o **a doua formă** de chrematistică, care constă în **activitatea comercială, CHREMATISTICA PURĂ,** condamnabilă pentru motivele deja menționate. „Forma domestică a chrematisticii – scria el – are în vedere un scop diferit de acumularea banilor, în timp ce cea de a doua formă are ca scop acumularea în sine".

După Aristotel există **trei forme** ale chrematisticii condamnabile:

- **comerțul exterior;**
- **împrumutul cu dobândă („pecunia non parit pecuniam!");**
- **munca salariată, adică vânzarea muncii pe bani**.

„Ceea ce se detestă cel mai mult este practicarea împrumutului cu dobândă, deoarece câştigul obținut provine din banii înşişi şi nu răspunde deloc scopului care a generat apariția lor. Banii au fost inventați în vederea schimbului, în timp ce dobânda multiplică cantitatea de bani în

sine. Aceasta este chiar originea cuvântului **„dobândă”,** căci ființele născute seamănă cu părinții lor şi dobânda este un ban născut din alt ban. În consecință, această ultimă modalitate de a câştiga bani este, în totalitate, contrară (opusă) naturii”. Această atitudine se va menține şi va fi promovată şi de biserica creştină (catolicismul) până la începutul secolului al XVI-lea, când Reforma va duce la apariția protestantismului şi la dezvoltarea spiritului capitalist.

O altă manieră particulară de îmbogățire – de care vorbeşte Aristotel – este acapararea întregii cantități disponibile dintr-o marfă, în scopul revinderii foarte scump, adică formarea monopolurilor. În general, orice individ care face din comerț profesiunea sa se exclude dintre oamenii adevărați „el nu mai are loc în cetate”. „Cât despre omul de afaceri, acesta este o ființă în afara naturii şi este clar că bogăția nu reprezintă binele suprem pe care noi îl căutăm”. În mod sigur – sublinia filosoful – comerțul, şi mai ales cel maritim, cu regiunile învecinate, este util şi chiar necesar vieții cetății. „Este o necesitate pentru o țară să importe produsele care nu se găsesc în solul său şi să exporte surplusul propriei sale producții”. Dar aceasta nu antrenează, nicidecum, obligația de a permite cetățenilor să devină comercianți. Din contră, acest lucru trebuie interzis, iar **negoțul trebuie lăsat străinilor.**

Orice discuție asupra muncii în producție şi asupra comerțului conduce la concluzia netă: „Cetățenii trebuie să ducă o viață care să nu fie nici de muncitor manual, nici de traficant (o astfel de viață fiind fără noblețe şi contrară virtuții) şi... cei care sunt chemați a fi cetățeni sunt mai mult decât muncitori” (pentru că au nevoie de timp liber în scopul dezvoltării virtuții şi pentru exercitarea unei activități politice). Trebuie notat că munca „muncitorului” nu este pusă pe acelaşi plan cu a „muncitorului manual”, numit şi „artizan”. Aristotel a afirmat că munca agricolă nu este – prin ea însăşi – o piedică în calea virtuții, spre deosebire de munca în „artele mecanice”. „Agricultura, scria el, contribuie puternic la fortificarea caracterului, căci, spre deosebire de artele mecanice, ea nu face corpul impropriu muncii, ci îi dă forța de a suporta viața în plin aer şi munca de durată; şi – în plus – îl face apt să înfrunte pericolele de război, deoarece cultivatorii sunt singurii ale căror produse sunt situate în afara fortificațiilor”. Afirmând că munca în artele mecanice „face corpul impropriu muncii”, Aristotel sugerează că o astfel de îndeletnicire deteriorează rapid corpul. Se poate sesiza şi aici doctrina filosofiei antice, care susținea că munca fizică (manuală) este complexă. Anumite munci manuale deteriorează corpul, ceea ce este interzis omului demn de acest nume, deoarece spiritul nu poate fi sănătos decât într-un corp bine constituit **(„mens sana in corpore sano”)**. Pe de altă parte – cazul muncii agricole – dacă munca manuală nu deteriorează corpul, ci îl întăreşte, ea privează individul de timpul (răgazul) necesar realizării activităților propriu-zis umane; iată de ce cetățeanul nu i se poate consacra (dedica muncii – n. ns.) nici în acest caz.

1.2.4.4. JUSTIȚIA ÎN SOCIETATE

Cetatea sănătoasă va trebui să admită proprietatea asupra bunurilor şi sclavajul, să respingă comerțul şi împrumutul banilor. În concepția lui Aristotel **just este ceea ce corespunde legilor.** Dar justiția induce în realitate cadrul „justului legal”. Există o altă justiție definită în funcție de natura însăşi a vieții sociale. Şi această justiție este **egalitatea.** Există **două** mari domenii în care justiția se manifestă:

- **justiția distributivă,** adică distribuirea onorurilor, bogățiilor sau a tuturor altor avantaje care pot reveni membrilor cetății;
- **justiția comutativă,** care apare în domeniul contractelor, al schimburilor.

1.2.4.4.1. JUSTIȚIA DISTRIBUTIVĂ

Căutând principiul justiției sociale, Aristotel se delimitează, din nou, de concepția lui Platon. Egalitatea nu se realizează când se dă fiecărui individ proprietate egală, deoarece indivizii sunt inegali între ei de la natură. Adevărata egalitate – susține Aristotel – constă în a da mai mult celui care merită mai mult şi mai puțin celui care merită mai puțin; aceasta este o **„egalitate proporțională”.**

În diferitele constituții şi sisteme de organizare socială definiția „meritului” (criteriului de departajare al) fiecăruia diferă:

- în **democrație,** criteriul de merit este **libertatea**;
- în **oligarhie,** este **bogăția** sau **naşterea** (originea);
- în **aristocrație,** este **virtutea**.

Arisotel a respins constituţia oligarhică, dar a acceptat atât democraţia, cât şi aristocraţia. În felul acesta el a admis pluralismul principiilor de distribuire a avantajelor sociale. Nu există justiţie distributivă absolută, pentru că nu există nici constituţie perfectă.

1.2.4.4.2. JUSTIŢIA COMUTATIVĂ

Referitor la justiţia în contracte sau schimburi, care a fost numită „comutativă", Aristotel a apreciat că fiecare partener trebuie să primească atât cât şi celălalt. Această afirmaţie l-a condus la reflecţii celebre asupra **VALORII lucrurilor**. Când un arhitect schimbă casa pe care a construit-o contra pantofilor fabricaţi de cizmar, „arhitectul trebuie să primească de la cizmar munca acestuia şi ceea ce acesta îi dă în schimbul muncii proprii"[19]. O astfel de concepţie a schimbului produselor, ca schimb de muncă, anticipează **teoria valorii-muncă**, ce va juca un rol însemnat la fondatorii Economiei politice, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. **Aristotel nu a precizat că principiul schimbului just este cel al egalităţii cantităţilor de muncă încorporate în mărfuri, deoarece a sesizat că trebuie luate în considerare atât cantitatea cât şi calitatea muncilor schimbate.** Căutând un principiu care să guverneze schimburile, Aristotel a apreciat că trebuie găsită o **„măsură comună"** între obiectele schimbate. „Această măsură este exact nevoia pe care noi o avem unii de alţii, care salvează viaţa socială". Acest text pare să anunţe, anticipat, tratativele ce vor fi făcute în secolul al XIX-lea de a explica valoarea lucrurilor prin **utilitatea** lor (în principal de către neoclasici). Dar, el nu a dus analiza mai departe, mulţumindu-se să arate că în practică **banii servesc drept măsura comună a schimbului.**

1.3. DECLINUL GÂNDIRII ECONOMICE ÎN LUMEA ROMANĂ ŞI EVUL MEDIU

În ciuda avertismentelor oferite de filosofi, decadenţa civilizaţiei helenice s-a precipitat în secolul al IV-lea î.e.n. Cetăţile greceşti erau din ce în ce mai nerăbdătoare să cucerească teritorii noi, în scopul de a trimite în ele excedentul lor de populaţie. Ele erau din ce în ce mai avide de bogăţie, iar aceasta se obţinea prin dominarea centrelor comerciale, a porturilor, a reţelelor maritime. Luptele între cetăţi s-au permanentizat. În acelaşi timp, în interiorul fiecărei cetăţi, inegalitatea economică a cetăţenilor se accentua continuu, războaiele civile şi revoltele politice erau numeroase. Slăbite de discordiile interne şi de certurile reciproce, cetăţile greceşti au fost supuse de regii macedoneni. Apoi, când Imperiul Macedonean a fost învins de Roma, ele au fost încorporate Imperiului Roman. În anul 146 e.n. Roma a desfiinţat Liga Aheiană, formată între un mare număr de oraşe greceşti. Aceasta a însemnat sfârşitul libertăţii oraşelor greceşti.

Începând cu secolul al V-lea î.e.n., Roma era o cetate **„republicană",** organizată – pe de o parte – pe baza distincţiei între nobili **(patricieni)** şi nenobili **(plebei), –** pe de altă parte – pe baza împărţirii societăţii în clase, în funcţie de avere. Toţi cetăţenii aparţineau **centuriilor**[20], de la care emana **Adunarea centurială**, veritabilă adunare politică a Republicii. Cum în această adunare se vota prin centurii, influenţa fiecărei clase depindea de numărul centuriilor componente. În fapt, după Reforma din anul 312 î.e.n., **cavalerii –** cetăţeni care au făcut serviciul militar la cavalerie – au format 18 centurii. Alţi proprietari bogaţi au format 80 de centurii; micii şi mijlociii proprietari 90; artizanii 4; „proletarii" (oameni fără avere) o centurie. În total existau 193 centurii, dar, în realitate, puterea aparţinea celor bogaţi, marilor proprietari. Această aristocraţie romană, parvenită la putere, nu s-a mulţumit cu resursele obţinute din proprietatea funciară, ci urmărea să se îmbogăţească şi prin comerţ.

Roma s-a lansat în cucerirea Italiei, apoi a teritoriilor din jurul Mediteranei, teritorii unde se dezvoltau – la acea vreme – aşezări de civilizaţie helenică. Romanii au distrus, fără menajamente, instituţiile cetăţilor cucerite, au deportat masiv în Italia oameni, valori materiale şi de artă. Dar victoriile militare au generat la Roma bulversări sociale considerabile, determinate de îmbogăţirea câtorva şi sărăcirea celor mai mulţi. Sclavagismul s-a extins pe măsura extinderii graniţelor imperiului; la fel, a apărut şi s-a dezvoltat o importantă populaţie

19 „Geniul lui Aristotel – scria Karl Marx – constă tocmai în faptul că în expresia de valoare a mărfurilor el descoperă un raport de egalitate. Numai limitele istorice ale societăţii în care a trăit el l-au împiedicat să descopere în ce constă «în realitate» acest raport de egalitate" (Marx, Engels, *Opere*, vol.23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 75).
20 **Centuria** reprezenta o diviziune politică formată din 100 cetăţeni.

de proletari. Importante răscoale ale sclavilor au avut loc la 135 î.e.n., 105 î.e.n. şi 73–71 î.e.n. Dintre ele cea mai semnificativă a fost revolta sclavilor din 73–71 î.e.n. condusă de **Spartacus**. După această răscoală nu s-au mai consemnat altele de aceeaşi amploare, însă Republica a lăsat loc **Imperiului,** instituit de August în anul 27 î.e.n. Pe viitor toate libertățile politice au fost abolite, iar puterea politică era exercitată de o persoană.

Împărțirea societății în clase s-a menținut. În primul rând se aflau **(1) senatorii**, care posedau circa 1 milion de **sesterți**[21]. Senatul nu dispunea de nici o putere adevărată, el trebuia să se mulțumească cu ratificarea deciziilor împăratului. Numai senatorii puteau fi desemnați **guvernatori** de provincii sau **generali.**

Urmau, apoi, **(2) cavalerii**, al căror venit se ridica la circa 400.000 sesterți. Ei puteau să obțină, în exclusivitate, grade de **ofițeri superiori.** Ceilalți cetățeni romani formau **(3) plebea** – „agitată" – care se putea liniști prin „distribuirea de grâu şi prin spectacole". **(4) Străinii** erau tratați în funcție de originea lor. În sfârşit, **(5) sclavii** erau supuşi unui regim dur: uciderea unui stăpân – de către un sclav – antrena executarea tuturor sclavilor stăpânului respectiv.

Începând cu secolul al II-lea î.e.n., necesitățile fiscale au obligat statul să organizeze pe terenurile sale mari exploatații. El a favorizat, astfel, concentrarea şi centralizarea terenurilor agricole şi dezvoltarea exploatației de tip sclavagist. Clasa mijlocie a decăzut, reprezentanții ei îngroşând rândurile proletariatului inactiv al oraşelor, al Romei în principal. În industrie, deopotrivă, sistemul sclavagist a împiedicat dezvoltarea tehnicii de producție şi sporirea productivității muncii. Crizele monetare au zguduit societatea romană. Resursele băneşti lipseau, pentru că balanța comercială a Italiei era deficitară. Banii se devalorizau, iar urcarea prețurilor antrena mari tulburări sociale.

La începutul secolului al III-lea e.n., aristocrația, revoltată împotriva puterii imperiale, a fost zbrobită de **Caracalla**[22]. Sistemul municipal s-a modificat. Pe viitor clasa conducătoare – în tot imperiul – era cea a **perceptorilor**, colectori de impozite, a căror autoritate se transmitea ereditar. În acelaşi timp, împărații au organizat meşteşugurile în corporații obligatorii şi interveneau în viața economică prin multiple forme şi mijloace.

După o perioadă de anarhie extremă (235–268) sistemul administrativ a fost – din nou – transformat şi împărații au încercat să rezolve problemele economice printr-un intervenționism din ce în ce mai accentuat. **Diocleția**n[23] a generalizat sistemul de plată a funcționarilor în natură. Statul a fost astfel nevoit să utilizeze direct produsele de pe domeniile proprii şi să creeze întreprinderi industriale. Importanța pieței s-a redus. Proprietarii funciari s-au orientat către un sistem de economie închisă. Statul a ridicat impozitele plătite de marii proprietari şi de satele țăranilor liberi. Pentru a uşura încasarea impozitelor statul i-a legat pe agricultori de pământul pe care-l cultivau. Țăranul a devenit **colon**, neputând părăsi pământul, nu putea să se căsătorească în afara domeniului sau satului, nici să înstrăineze produsele fără autorizația proprietarului de pământ.

În realitate, marii proprietari erau bine protejați împotriva fiscalității imperiale. Proprietatea se centraliza tot mai mult, micile proprietăți erau înghițite de cele mari. Exista un sistem al marii proprietăți, dar lipsea baza tehnică necesară pentru dezvoltarea agriculturii. Centralizarea antrena – deopotrivă – un regres al productivității, care a atras şi o atitudine neglijentă din partea muncitorilor. Distrugerea în întregime – prin absolutismul imperial – a spiritului civic, dificultățile economice crescânde explică slăbirea progresivă a Imperiului Roman. La moartea lui **Teodosie I (395 e.n.)**, cei doi fii ai lui au devenit împărați, unul, **Honoriu (395–423)** pentru Imperiul Roman de Apus, altul, **Arcadiu (395–408)**, pentru Imperiul Roman de Răsărit. Dar, în Apus, puterea efectivă aparținea conducătorilor militari. Sub presiunea barbarilor migratori şi a slăbiciunilor corupției interne, Imperiul Roman s-a dezintegrat, mai întâi cel de Apus, în secolul al V-lea, apoi şi cel de Răsărit, în decursul secolului al XV-lea).

---

21 **Sestertul** era o monedă romană, la început din argint, apoi, din bronz.

22 Caracalla, împărat roman **(211–217)**, fiul împăratului **Septimiu Sever (193–211)**. În anul 212 a acordat cetățenia romană tuturor oamenilor liberi din imperiu. A introdus un regim autoritar de o extremă cruzime. Asasinat în Senatul roman.

23 **Diocleția**n, împărat roman **(284–305)** a pus bazele sistemului politico-administrativ al dominatului. A abdicat în anul 305 şi s-a retras la Spalatum (astăzi Split), unde a murit în anul 316.

1.3.1. NOILE DOCTRINE FILOSOFICE

Ultimele secole ale civilizaţiei greceşti au fost marcate de apariţia mai multor curente filosofice, dintre care cele mai importante au fost:

- **hedonismul;**
- **stoicismul**.

1.3.1.1. HEDONISMUL

Epicur (341–270 î.e.n.) afirma că individul poate ajunge sigur la înţelepciune (fericire) fără ajutorul cetăţii, al statului. Această atitudine de disprețuire a activităţii politice este legată de o poziţie materialistă şi atee. Lumea este compusă – după Epicur – din **atomi materiali**, ale căror combinări diverse formează corpurile sesizabile, care sunt singura realitate (dumnezeii înşişi sunt materiali şi aparţin lumii umane). **Omul –** la fel ca alte animale – **îşi găseşte fericirea în plăcere şi plăcerea fundamentală este cea fizică.** Cu toate acestea, mecanismul plăcerii este extrem de complex la om. Cel ce doreşte să-şi câştige fericirea nu trebuie să se „arunce" asupra primei ocazii de fericire. El trebuie să cerceteze conduita care-i permite să realizeze – pe ansamblu şi pe durata existenţei sale – maximum de fericire. El trebuie – de exemplu – să se ferească de prima dragoste, de viaţa politică, ori de credinţa în viaţa viitoare, care nasc teroarea în suflet, să se angajeze – dimpotrivă – în relaţii de prietenie, să practice moderaţia în toate domeniile.

Acest materialism l-a determinat pe Epicur să limiteze scopurile cercetării sale filosofice la studiul comportamentului individual. Cetatea-stat în care individul grec dorea să-şi realizeze o viaţă ideală, era pe cale de dispariţie. Acestei mişcări istorice îi corespunde dezvoltarea unei filosofii fundamental materialistă şi individualistă.

1.3.1.2. STOICISMUL

Acest materialism şi acest individualism sunt, deopotrivă, tendinţele dominante ale stoicismului, filosofia cea mai răspândită în Roma, până la convertirea spre creştinism[24] a împăraţilor Imperiului. Stoicismul a fost fondat de **Zenon (336–264)**. Conform acestei filosofii materialiste, **omul este format din două părţi care formează un întreg.** Sufletul este un corp „mai subtil", o răsuflare caldă, amestec de **aer** şi de **foc,** ***pneuma***. Stoicismul este – deopotrivă – individualist şi afirmă că fiinţele, speciile nu au nici o realitate. Totuşi, pornind de la aceste baze – care par a fi identice cu ale hedonismului – stoicii au construit o concepţie morală diferită. Hedoniştii au încercat să explice lumea prin **cauze.** Stoicismul – dimpotrivă – rămâne fidel concepţiei aristoteliene a explicaţiei prin **scopuri** (idealuri). **Pentru stoici toate lucrurile din univers se supun riguros unei ordini intangibile.** Această ordine este divină. Ea este formată dintr-un Dumnezeu universal care domină zeii particulari, răspândiţi printre astre. (Este aici o filosofie asemănătoare monoteismului întâlnit în Antichitate la poporul evreu.) Omul înzestrat cu facultatea de a reprezenta această ordine trebuie să-şi stabilească drept scop **apropierea cât mai deplină de o astfel de ordine prin voinţă.** Prin înţelegerea raţiunii ordinii universale – prin filosofia renunţării –, individul va ajunge fericit. Dar, spre deosebire de hedonism, stoicismul nu propagă îndepărtarea de viaţa politică sau socială. Zenon a imaginat o lume fără state distincte şi în care toţi oamenii erau uniţi numai prin dragoste, unde nu există clase sociale şi proprietate privată. În felul acesta stoicii se apropiau de concepţia lui Platon, trecând de la fericirea personală la cercetarea binelui comun.

Această tentativă de depăşire a simplei intenţii a binelui, pentru a atinge (realiza) binele social, a dat naştere la concepţia **dreptului natural,** dezvoltată, în secolul I î.e.n., în

24 **Creştinismul** este o doctrină religioasă apărută în secolele I-II, la baza căreia se află Vechiul şi Noul Testament. Fondatorul ei mitic este **Iisus Hristos**. Persecutat de împăraţii romani, începând cu Nero (64) până la Diocleţian (303), creştinismul a devenit, sub **Constantin (307–337)** religie de stat, în urma **Edictului din Milan (313)**. Crezul creştin a fost fixat de **Sinodul de la Niceea (325)**. Încă în secolul al III-lea în sânul creştinismului au apărut diverse secte, reprimate de biserica oficială ca erezii. În anul **1054**, în urma **Marii Schisme**, creştinismul s-a separat în **catolicism** şi **ortodoxism**, iar în prima jumătate a secolului al XVI-lea **Reforma lui Martin Luther (1483–1546)** a determinat desprinderea de catolicism a bisericilor şi sectelor **protestante**.

principal de **Cicero**[25]. Asemenea concepție este, în principal, o tentativă de a realiza un compromis între filosofia socială a lui Aristotel şi a lui Platon. Pe de o parte, se poate afirma că există norme ale vieții sociale cu valoare absolută în fața individului, pentru că sunt naturale. Dar, pe de altă parte, se susține că normele se relevă (se arată, se descoperă, se dezvăluie) direct conştiinței individului sau rațiunii sale. Această rațiune nu este ca la Aristotel – aceea a unui filosof care gândeşte lumea socială plecând de la cea reală –, ci este o facultate care există la fiecare individ, deci o facultate foarte apropiată de sensul de justiție al lui Platon.

Republica romană a dispărut în anul 48 î.e.n. pentru a face loc dictaturii lui **Caius Iulius Cezar**[26] **(100–44 î.e.n.),** apoi despotismului împăraților.

Spre deosebire de greci, romanii n-au avut – niciodată – ceva semănător comuniunii politice, adică supunerea față de legi considerate sacre şi juste.

Cuceririle romane au fost vaste întreprinderi de jaf în scopul îmbogățirii personale a senatorilor Romei. Liantul social esențial a fost **interesul proprietarilor romani** în fața popoarelor dominate şi învinse. Marea construcție intelectuală a acestei lumi a fost elaborarea unui **sistem de drepturi private ale individului** în relațiile familiale şi în raporturile generale de proprietate şi contracte: **DREPTUL ROMAN.**

Materialismul şi individualismul lumii romane au marcat un profund regres al concepției statului ca expresie a vieții spirituale a omului, dar în această lume – a creştinismului – se va afirma valoarea persoanei umane. Imensa importanță a creştinismului ține de afirmarea valorii ființei umane individuale. Dumnezeu este întruchipat de o persoană particulară – **IISUS HRISTOS** – şi orice persoană, semănând cu El, este capabilă de o viață esențialmente divină.

1.4. EVUL MEDIU

Popoarele barbare, care au distrus Imperiul Roman de Apus, aveau un stadiu de dezvoltare – economică şi socială – inferior. În epoca lui Cezar germanii de pe Rin nu cunoşteau proprietatea privată; pământul ocupat de fiecare trib era proprietate comună şi era redistribuit – periodic – între familii. Acest sistem s-a menținut o perioadă îndelungată, în ciuda profundelor transformări sociale. Când au pătruns în Imperiu – în zonele unde erau majoritari –, germanii au constituit **comunități de sate.** În acelaşi timp, şefii de triburi au preluat în proprietatea lor mari domenii – oraşele romane – formând aristocrația funciară.

Din motive de securitate, în secolele V-IX, țăranii liberi ai comunităților de sate s-au pus sub protecția nobililor. Astfel, s-a format domeniul castelelor din Evul Mediu. Cu timpul țăranii şi-au pierdut libertatea şi au devenit **servi**. Ei cultivau, sub autoritatea **seniorului** feudal, atât pământul comunal, cât şi pe cel seniorial. În regiunile unde populația barbară era minoritară – sudul Galiei – s-a continuat lucrarea pământului prin **coloni** şi **sclavi**. Cu timpul, unii dintre coloni au devenit conducători politici.

În acelaşi timp, industria a regresat, o dată cu decăderea oraşelor şi a comerțului. Paralel cu dispariția – oricum regresul – oraşelor a dispărut şi activitatea intelectuală; o serie de opere ale Antichității s-au pierdut – fiind găsite zece secole mai târziu –, viața socială a devenit preponderent rurală. Statele centralizate s-au dezintegrat, colectivitățile umane fiind, prin excelență, descentralizate. Viața intelectuală a fost întreținută – exclusiv – de către **clerici**, singurii care ştiau carte şi care s-au refugiat în liniştea mănăstirilor. S-a cultivat, astfel, în principal, studiul cărților religioase.

În primele **treisprezece secole** ale erei noastre Europa a cunoscut epoca „migrației popoarelor". În acest proces s-au distrus elementele esențiale ale culturii antice şi a urmat o perioadă tulbure, de amestec al unor culturi şi civilizații diverse, cu stadii de dezvoltare foarte diferite. Urmarea imediată a fost dispariția societății civile şi pierderea încrederii în sistemul ei instituțional. Dezvoltarea istorică, de până acum, a reliefat că de fiecare dată când se pierde încrederea în instituțiile civile, biserica rămâne singura instanță de ordonare a societății. Acest rol revine bisericii în mod firesc, întrucât ea operează cu noțiuni de etică, echitate şi dreptate socială, cu ideea de bine absolut, apelând la Dumnezeu ca la instanța supremă şi cea mai pură.

---

25 **Cicero (Marcus Tulius) (106–43 î.e.n.),** om politic, filosof şi scriitor roman. Vestit orator (*Filipicele*). A fost asasinat din porunca lui **Marc Antoniu (82–30 î.e.n.),** locotenentul său. M. Antoniu, alături de **Octavian** şi **Lepidus,** au format **al doilea Triumvirat (43 î.e.n.)**. Căsătorit cu regina Cleopatra a VII-a a Egiptului, Marc Antoniu – înfrânt de Octavian în bătălia de la Actium (31 î.e.n.) – s-a sinucis la Alexandria.

26 **În anul 45 î.e.n. Cezar a introdus Calendarul iulian**. A fost ucis la idele lui Marte (15 martie, anul 44 î.e.n. în Senatul roman de o conjurație condusă de Brutus şi Cassius).

Toate popoarele barbare au fost – progresiv – trecute la creştinism, care, în afara supremaţiei sale intrinseci asupra religiilor primitive[27], beneficia şi de prestigiul ataşat civilizaţiei romane. În acord cu gândirea **Sfântului Augustin[28] (354–430)** s-a dezvoltat o doctrină care a făcut din autoritatea regelui un simplu instrument în serviciul bisericii. Timp de multe secole a fost general admis – în principiu – că statul nu are alt scop decât să ajute biserica în salvarea sufletelor. Dacă statul nu are scop propriu, nu există nici ştiinţa despre stat, în sensul ei aristotelian. Singurele probleme politice discutate sunt cele referitoare la puterea clerului şi a prinţului. **Sfântul Augustin** a afirmat că nu se poate realiza justiţie în stat dacă membrii săi nu aderă la creştinism. Evul Mediu a intenţionat să realizeze această doctrină prin dominarea statului de către biserică şi prin supunerea indivizilor unui stat controlat de biserică. Aceasta era tentativa de a fonda un **stat creştin**, în care oamenii erau uniţi prin legături religioase şi se supuneau riguros unor cutume şi ordine ale şefilor. Dar, această tentativă este contradictorie, deoarece creştinismul a permis omului să fie conştient de valoarea sa ca persoană, ca individ. Ca urmare, cu timpul, se va dezvolta tendinţa emancipării individului de sub tutela statului şi chiar a religiei. Se va trece spre doctrinele liberale.

În secolele V-X decăderea economică şi morală a Europei a continuat; marile invazii migratoare au distrus **Pax Romana**. Prins între romanii corupţi şi barbarii – analfabeţi şi brutali – **Creştinismul** a întâmpinat greutăţi în a-şi impune morala civilizatoare. După secolul al VIII-lea cucerirea Africii de către arabi a privat Europa de grâul african şi a periclitat comerţul în Mediterana. Europa s-a repliat în sine însăşi şi economia ei a devenit preponderent agrară. Circulaţia monetară s-a redus, statele s-au descentralizat, papalitatea a fost confruntată cu lupta dintre fracţiunile rivale, aceste certuri slăbindu-i – pentru un timp – prestigiul.

În secolul al XI-lea – dimpotrivă – s-a produs un reviriment. Câteva state s-au restabilit: Imperiul Sfânt, Regatul Franţei. În secolul al XII-lea au renăscut unele meşteşuguri, industrii artizanale.

Secolul al XIII-lea a fost o perioadă de relansare economică. Câteva localităţi mai prospere au început construirea de cetăţi şi mari catedrale. Occidentul european – recucerind Mediterana – a stabilit legături comerciale profitabile cu Orientul Apropiat. **Marii papi au putut să se gândească la stabilirea unei creştinătăţi organizată pe principii unice şi uniforme** (Iată, poate pentru prima dată, exprimată ideea unei Europe Unite!)**.** Chiar dacă tulburările politice din secolul al XIV-lea au întunecat aceste speranţe, activitatea economică a continuat să se dezvolte în unele regiuni privilegiate: Flandra, Burgundia, Irlanda de Nord.

În astfel de condiţii activitatea economică a redevenit obiect de studiu. Cu toate acestea, cercetările ştiinţifice s-au subordonat încă – timp îndelungat – preceptelor morale. Influenţa lui Platon a inspirat mai ales disputa filosofică dintre **nominalism** şi **realism**, dar ea n-a mai fost aşa puternică. Din contră, Aristotel a furnizat punctele de plecare ale gândirii timpului, dar un Aristotel – în anumite privinţe – creştinat. Creştinismul s-a preocupat, mai ales, a şti cum pot fi respectate justiţia comutativă şi justiţia distributivă, adică la ce principii trebuie să se supună actele de schimb şi împărţirea veniturilor, pentru ca ele să fie juste. Acestor probleme aristoteliene Evul Mediu le-a dat răspunsuri noi, bazate pe principii creştine. În realitate, oamenii de ştiinţă ai Evului Mediu au fost clerici sau chiar oameni religioşi. Or, creştinismul a dezvoltat o concepţie despre om foarte diferită de cea a lui Aristotel. El (creştinismul) a reabilitat munca, a condamnat sclavajul, a afirmat existenţa unui suflet liber în fiecare fiinţă umană şi a impus tuturor legea carităţii şi fraternităţii. Singurul împrumut de la morala antică a fost o oarecare interpretare a posesiunii materiale şi – prin consecinţă – a acumulării de bogăţie. Pe de altă parte, marii autori ai Evului Mediu au fost incitaţi la **moderaţie**, prin faptul că principiile de morală economică pe care le-au pus nu erau – doar în timpul lui Aristotel şi Platon – bazele unei cetăţi ideale, ci ale unui timp indeterminat, iar regulile trebuiau respectate de toţi (de la suveran la ultimul locuitor).

---

27 Întruchiparea lui Dumnezeu într-o persoană fizică (Iisus Hristos); introducerea unei viziuni optimiste asupra destinului uman (prin mitul învierii şi prin posibilitatea omului – după expierea păcatului originar – de a aspira la mântuire); posibilitatea ca după moarte sufletul să se reabiliteze şi să acceadă la rai (după trecerea prin purgatoriu).

28 **Augustin (Aurelius Augustinus),** teolog, filosof şi scriitor roman. Episcop de Hippona. A încercat să concilieze creştinismul cu neoplatonismul (*Cetatea lui Dumnezeu*, *Confesiuni*). Doctrina sa despre graţia divină şi predestinare a influenţat scolastica timpurie, calvinismul şi jansenismul. Părinte al bisericii. Canonizat de biserica romano-catolică.

1.4.1. TOMA D'AQUINO (1225–1274)

În perioada formării sistemului feudal în Occident – secolele VII-X – comerțul în Mediterana a fost acaparat de marile state fondate de şefii religiei musulmane, moştenitori ai lui Mohamed (770–632 e.n.). Dar invazia turcilor – în secolul al XI-lea – a pus capăt supremației civilizației musulmane. Comerțul a renăscut în orașele italiene (Veneția, Geneva) ca şi pe unele râuri şi fluvii europene. Orașele încep să-şi recâştige importanța lor economică. Meşteşugarii se organizează pentru apărarea intereselor comune şi asigurarea prosperității afacerilor. Industria se dezvoltă pe baze noi (în Flandra – de pildă – cea textilă (postav)). S-a dezvoltat comerțul cu metale prețioase – aur şi argint –, ca şi împrumutul cu dobândă, împotriva interdicțiilor bisericii. Templierii, reveniți de pe Pământul Sfânt după ocuparea Israelului în 1187, au folosit imensele lor bogății pentru operații de împrumut. Dezvoltarea comerțului şi a orașelor a modificat sistemul rural. Piețele s-au deschis produselor agricole; seniorii au devenit tot mai interesați în dezvoltarea producției şi creşterea productivității. Sclavajul se reduce treptat, prin acordarea de libertăți țăranilor şi prin transformarea dărilor în natură (şi muncă) în contribuții băneşti. În a doua jumătate a secolului al XI-lea papa **Grigore al VII-lea (Hildebrand) (1073–1085)** a reformat energic clerul. Adept al supremației puterii ecleziastice asupra celei laice, a făcut din biserică o mare forță în serviciul ordinii şi păcii sociale, a asigurat triumful concepției ministeriale a puterii regelui (regii erau investiți de papalitate şi supuşi ei). Lunga perioadă a declinului civilizației a luat sfârşit spre finalul secolului al XIII-lea. Pe fondul relansării creşterii economice şi sub influența redescoperirii operelor gânditorilor antici greci, se reiau şi eforturile de studiere a activității economice.

Fără îndoială, cel mai important gânditor al acestui început a fost **Toma d'Aquino (1225–1274)**. Este cert că Toma d'Aquino (canonizat în anul 1323) a căutat să realizeze o sinteză între aristotelism şi gândirea creştină, între raționalism şi credință, urmărind să dea o formă raționalistă filosofiei catolice. În anul 1879 sistemul lui a fost recomandat şi acceptat ca filosofie oficială a catolicismului, sub denumirea de **neotomism**[29]. Fost profesor de teologie la Paris şi Roma, Toma d'Aquino a exprimat, în lucrarea sa fundamentală ***Summa Theologica* (1266–1273)**[30], idealul timpului său. În această lucrare problemele economice au fost tratate prin prisma **moralei** (virtuții şi justiției). El nu s-a preocupat direct de analiza mecanismelor economice, nici de cercetarea mijloacelor prosperității națiunilor şi oamenilor; el a încercat să afle ce era **just**. **Gândirea economică era subordonată moralei.** Dacă examinăm *Summa Theologica* constatăm că problemele economice sunt abordate ca virtuți şi vicii, în cadrul unei teorii a credinței morale a individului.

Preluând etica lui Aristotel, Toma d'Aquino distinge o **justiție distributivă** şi o **justiție comutativă**. **Prima** este virtutea şefului care distribuie bunurile între subordonații săi; **a doua** este a individului şi constă în capacitatea lui de a se adapta la schimbare. **Justiția comutativă** constă în asigurarea unei adevărate echivalențe (numită egalitate matematică) între prestațiile reciproce. **Justiția distributivă** impune repartizarea bunurilor în fracții proporționale cu importanța titlurilor (rangurilor) pe care le posedă fiecare individ (nu în fracții egale între ele). Autorul nu spune care sunt elementele prin care se stabileşte rangul fiecărui individ.

Elementele esențiale ale filosofiei economice a lui Toma d'Aquino apar când se analizează încălcările justiției.

Sunt **trei** asemenea **„păcate"** (încălcări):

- **furtul şi jaful;**
- **frauda comercială;**
- **împrumutul cu dobândă**.

29 Formă contemporană a tomismului lui **Toma d'Aquino**, neotomismul a elaborat un sistem filosofic cuprinzător întemeiat pe metafizică, în centrul căruia se află noțiunile transcedentale („unitatea", „adevărul", „binele", „frumosul") postulate ca având o existență independentă, anterioară experienței şi coincizând, în ultimă instanță, cu însăşi divinitatea.

30 „*Summa Theologica* is in the history of thought what the south-western spire of the Cathedral of Chartres is in the history of architecture" (Joseph Alois Schumpeter, ***History of Economic Analysis***, Editura Routledge, London, 1994, p. 74).

1.4.1.1. PROPRIETATEA

Referindu-se la proprietatea privată Toma d'Aquino reia unele dintre argumentele lui Aristotel.

1. **Fiecare acordă mai multă atenţie bunurilor care-i aparţin în proprietate privată;**
2. **Este mai multă ordine în administrarea bunurilor când grija fiecărui lucru este încredinţată unei persoane;**
3. **Pacea între oameni este cel mai bine garantată dacă fiecare este satisfăcut de ceea ce îi aparţine**.

Din acest punct de vedere, prima problemă pusă a fost de a şti dacă bunurile materiale puteau fi obiecte ale aproprierii individuale exclusive. Problema a fost pusă de autor în legătură cu furtul, ce ar fi suficient pentru a proba dacă era a ordinii morale şi nu a celei economice. Ea a fost rezolvată cu multă prudenţă. În mod sigur, Toma d'Aquino a indicat în favoarea idealului comunist câteva argumente. Dumnezeu a creat pământul pentru toţi oamenii şi, deci, nici unul dintre ei nu poate pretinde să-i priveze pe ceilalţi. Dar, reinterpretându-l pe Aristotel, Toma d'Aquino a reliefat – imediat – binefacerile unui regim de proprietate privată, mai ales în stimularea muncii. Toma d'Aquino a concluzionat că proprietatea privată nu era impusă de dreptul natural, dar era conformă cu acesta. **„Proprietas possessionum non est contra jus naturale, sed jure naturali superadditur per adinventionem rationis humanae".** El a arătat, de asemenea, că statutul juridic al proprietăţii nu trebuia să facă din aceasta un drept absolut – ca în cazul proprietăţii **quiritare** (cetăţeneşti) romane –, deoarece proprietatea trebuie considerată un fel de girant care asigură întreţinerea bunurilor apropriate şi punerea lor la dispoziţia semenilor. Proprietatea nu trebuia să fie **„jus utendi, fruendi et abutendi"** (adică drept de posesiune, folosinţă şi uzufruct), ci **„potestas procurandi et disposandi"** (putere de procurare şi dispoziţie). Toma d'Aquino a ajuns, astfel, la o noţiune vecină cu aceea pe care o dezvoltă astăzi partizanii **„proprietăţii funcţiune".**

1.4.1.2. PREŢUL ŞI PROFITUL

Trebuie răspuns la o altă problemă impusă – se pare – de dorinţa de a proteja cumpărătorii contra vânzătorilor grupaţi în uniuni de meseriaşi, mai mult sau mai puţin, monopoliste. Profitul comercial – diferenţa pozitivă între preţul de vânzare şi cel de cumpărare – poate fi sau nu admis? Da, răspunde Toma d'Aquino, el poate fi justificat în următoarele situaţii:

- **ca necesitate a vânzătorului de a obţine mijloacele de trai sau pentru acte caritabile;**
- **ca remuneraţie moderată a serviciului oferit de vânzător;**
- **pentru ameliorările aduse mărfurilor vândute;**
- **ca diferenţă de cursuri în timp şi spaţiu (idee reluată la sfârşitul secolului al XIX-lea de Neoclasici, prin profesorul austriac Eugen Böhm Ritter von Bawerk);**
- **pentru acoperirea riscurilor vânzătorului**.

Totuşi, comerciantul nu trebuia să urmărească un profit nelimitat.

Această problemă a **„profitului just"** era legată de cea a **„preţului just".** Dar Toma d'Aquino n-a putut – niciodată – defini, în mod riguros, ce reprezenta preţul just. Afirmând că preţul just rezulta din **„communis aestimatio"** el putea condamna drept „injust" orice preţ diferit de cele considerate – în mod general – drept normale, dar n-a putut demonstra că nivelul preţurilor, la un moment dat, era injust, în numele consideraţiilor morale superioare sau în legătură cu calitatea intrinsecă a bunurilor. Analiza sa este – în mod cert – mediocră, dar este oare posibil ca preţul „just" să fie definit economic? Iată o întrebare ce pare să nu-şi fi găsit – încă – răspunsul corespunzător şi definitiv! Se pare că Toma d'Aquino a intuit – încă în secolul al XIII-lea – **„paradoxul valorii".** El s-a întrebat de ce „o perlă avea un preţ ridicat, iar surâsul nu avea niciun preţ, cu toate că clasa surâsului a fost creată după cea a perlei şi pare, deci, a avea dreptul la un rang mai ridicat în scara valorilor". Discutând această problemă el l-a citat pe teologul **Aurelius Augustinus (Augustin) (354–430 e.n.)**, care declara că „principiul lucrurilor care pot fi vândute nu concordă cu rangul lor în natură..., ci cu măsura în care lucrurile sunt utile oamenilor". Conceptul de **„utilitate" –** ca element indispensabil în

determinarea valorii – era astfel introdus în raționamentele economice, dar în acest context ideea de utilitate era asociată calităților unor concepte abstracte **(„clasele de bunuri")**[31]. Confruntați cu „paradoxul valorii", gânditorii scolastici n-au putut explica de ce o piatră prețioasă valora mai mult decât o bucată de pâine sau alt bun indispensabil satisfacerii nevoilor umane.

1.4.1.3. SALARIUL

Concepția lui Toma d'Aquino despre „salariul just" s-a dezvoltat în cadrul aceleiași paradigme. Fără îndoială, autorul a participat la efortul de **reabilitare a muncii** (desconsiderată de filosofii Greciei antice – care o apreciau neconformă demnității umane) și a dorit ca salariul să fie suficient pentru a asigura muncitorului o viață demnă. Dar nivelul acestuia urma să se stabilească – la fel ca prețul just – printr-o **„communis aestimatio".** Or, noi nu trebuie să acceptăm că salariile normale sunt neapărat juste și că injuste pot fi doar salariile anormal de scăzute.

Toma d'Aquino nu a reușit să definească **„prețul just", „salariul just"** sau **„profitul just".** Eșecul se datorează faptului că autorul a urmărit **preceptele morale** și nu **noțiunile economice** în sine. Ceea ce a definit el a fost **cuvântul „just"** <u>și nu</u> **noțiunile economice** „preț", „salariu" și „profit".

1.4.1.4. CAPITALUL ŞI DOBÂNDA

În privința dobânzii la capital Toma d'Aquino a preluat doctrina canonică a Bisericii Catolice de condamnare a împrumutului cu dobândă. Această atitudine se explică prin condițiile împrumuturilor din timpul său. Ele erau împrumuturi de consum, acordate fără garanție de cămătari și – deci – cu o dobândă extrem de ridicată. Pentru a combate aceste abuzuri, Evul Mediu n-a văzut decât un remediu: **interdicția completă a dobânzii**. Interzis – la început – tuturor clericilor, împrumutul cu dobândă s-a extins la întreaga societate – prin legea bisericii – începând cu secolul al XII-lea.

Pentru a-și apăra principiile, T. D'Aquino a prezentat **trei argumente**:

1. „Banii nu fac pui" („pecunia non parit pecuniam!" – principiu preluat de la Aristotel);

2. „Mutuum date, nihil inde sperantes" („ai dat un împrumut, nu aștepta câștig!" – preluat de la „părinții bisericii");

3. Distincția romană între „bunurile neconsumptibile"[32] **și „bunurile consumptibile"** (distruse la prima întrebuințare). Pentru cele dintâi: case, pământuri cultivabile, unelte, se poate afirma că proprietarii lor vând „utilitatea", fără să vândă „proprietatea" asupra lor. Prețul acestei vânzări a utilității este perceput legitim **(locatio)**. Dar, nu este același lucru cu privire la bunurile consumptibile. **Nu se poate înstrăina doar folosirea, fără a renunța total la proprietatea asupra lor.** Or, banii sunt – prin excelență – bunuri consumptibile.

Împrumutul cu dobândă este <u>**ilegitim**</u>, după părerea lui Toma d'Aquino, pentru că el impune debitorului plata a **două prețuri**:

- **unul pentru proprietate (restituirea sumei împrumutate);**
- **altul pentru folosirea banilor (dobânda)**[33].

Atunci când nu există și nu poate exista o adevărată vânzare a utilității – apreciază Toma d'Aquino – creditorul nu are dreptul decât la restituirea banilor împrumutați și nimic în plus! **E un „mutuum"!** Acesta a fost argumentul major al lui Toma d'Aquino. O subtilă

31 Vezi **Karl Pribram (1877–1973)**, ***Les fondements de la pensée économique***, Editura Oeconomica, Paris, 1986, p. 13.

32 Dacă se împrumută un bun **neconsumptibil**, și transmiterea folosinței asupra lui este gratuită, tranzacția este un **commodatum**, dacă nu este gratuită avem un **locatio conductio**. Dacă lucrul împrumutat este **consumptibil** și **fungibil**, transmiterea gratuită a folosinței asupra lui se numește **mutuum**, iar dacă ea se face cu dobândă, avem un **foenus**.

33 Doctrina canonică de interzicere a dobânzii, care a subzistat (într-o formă sau alta) până în secolul al XVIII-lea, a primit cea mai grea lovitură din partea francezului **Claudius Salmasius *(De usuris, 1638)***, care afirma „L'intérêt est une rétribution payée pour l'usage d'une somme d'argent prêtée" (Vezi Eugen Böhm von Bawerk, ***Histoire critique des théories de l'intérêt du capital***. Vol I, Éditions Giard et Brière, Paris, 1902, p. 42).

analiză a fost edificată, fără ca autorul ei să ţină cont că banii nu erau decât o faţetă a ceea ce era împrumutat – capitalul în calitate de factor al producţiei – şi că acesta nu era consumptibil.

Un alt argument adus în sprijinul afirmaţiilor sale, dar fără a fi dezvoltat logic: **dobânda** – a spus Toma d'Aquino (ca şi Eugen Böhm Ritter von Bawerk mai târziu) – **este un preţ al timpului; ori, „timpul este al lui Dumnezeu"; proprietarul nu trebuie să atingă acest preţ**[34] **!**

Se ştie că o asemenea poziţie intransigentă nu putea fi menţinută. În oraşele Occidentului, **lombarzii, caorsinii** acordau împrumuturi cu dobândă (pe amanet) fără să fie hărţuiţi de tribunalele ecleziastice. Curând, mânuitorii de bani au pus pe picioare – pentru a se justifica – teoriile juridice ale **„interesului"**[35] şi ale **„celor trei contracte"**[36] **(„trinus contractus")**.

Pe ansamblu, doctrina tomistă[37] a fost de o incontestabilă măreţie şi grandoare. Ea urmărea realizarea idealului creştin într-o societate care voia să relanseze activitatea economică, după multe secole de decadenţă.

Ea intenţiona:

- **să reabiliteze munca;**
- **să împiedice pe comercianţi să abuzeze de raritatea mărfurilor;**
- **să prevină consecinţele raritătii capitalurilor**.

Aceasta era o morală **a renunţării la ascetism,** care constituia elementul de bază al construcţiei moralei creştine din perioada respectivă. Preceptele enunţate în doctrina tomistă permiteau expansiunea comercială şi o certă acumulare de capital; ea încerca să împiedice unele abuzuri (în special acelea care se pretau la reţinerea bogăţiilor achiziţionate).

Condamnarea **„împrumutului cu dobândă"** răspundea unei analize juridice care nu se ocupa – deloc – de noţiunea economică de capital[38].

Studiul asupra **„preţului just"** era impregnat cu precepte empirice, fără legătură cu o teorie oarecare a preţurilor sau pieţelor.

Cercetările asupra **„salariului just"** nu au permis descoperirea unui criteriu de fundamentare solid, sigur, justificabil sub aspect teoretic.

Studiul **„proprietăţii private"** n-a fost o analiză a conţinutului acesteia, nici a fructelor pe care ea le poate aduce, ci – mai degrabă – un expozeu asupra a ceea ce proprietatea ar trebui să fie.

Pe scurt, ***Summa Theologica*** conţine o admirabilă doctrină socială, sprijinită pe analize juridice, dar **nu** şi o teorie economică. Fără îndoială, Toma d'Aquino a avut în vedere

---

34 Alteori, Toma d'Aquino afirma: **„În contractul său cu debitorul, creditorul poate – fără nici un păcat – să stipuleze o indemnizaţie de vărsat, pentru prejudiciul pe care-l suferă prin privarea de ceea ce era în posesia sa; aceasta nu este vânzarea utilităţii banilor, ci primirea unei despăgubiri".**

35 Este permis – spuneau ei – să se avanseze, pentru câteva luni, o sumă de bani şi să se stipuleze că, dacă aceasta nu este restituită la scadenţă, debitorul trebuie să plătească o indemnizaţie (despăgubire) pentru pagubele cauzate creditorului, prin slăbiciunea sa (a debitorului – n. ns.). Este – de asemenea – permis să se decidă, prin contract anticipat şi într-o manieră forfetară, la ce nivel trebuie să se ridice această despăgubire şi să fie stabilită în procente din suma avansată. Cu un astfel de sistem se putea stabili doar artificial diferenţa dintre „dobânda permisă" şi „camătă" („usura" – interzisă). Aceasta permitea împrumutul cu dobândă, prevăzând ca pentru o primă perioadă – care se putea determina exact – să nu fie plătită dobândă. Se putea decide, pe bază de contract, plata unei dobânzi pentru toate cazurile când creditorul suferea o pagubă din cauza debitorului („damnum emergens" sau „lucrum cessans") sau în situaţiile când debitorul profita pentru a se îmbogăţi sau chiar în compensarea riscurilor creditorului („periculum sortis").

36 Iată ce era **„trinus contractus". Eu pot să am cu „A" un contract de societate, cu „B" un contract de asigurare contra pierderilor de capital angajat în această afacere, cu „C" un contract de asigurare contra variaţiilor ratei profitului, pe care sper să-l obţin din această afacere**.

37 Centrul principal al tradiţiei tomiste a fost Universitatea Salamanca (Spania), a cărei reputaţie a fost foarte mare în secolul al XVI-lea, datorită operelor profesorilor săi în domeniile teologiei şi jurisprudenţei. Teologii **dominicani** (de la ordinul catolic „Fraţii predicatori" înfiinţat în 1215 la Toulouse, de Dominic Guzman) şi **iezuiţi** (de la ordinul catolic „Compania lui Iisus", înfiinţat la 1534, de spaniolul Ignaţiu de Loloya, pentru combaterea Reformei şi întărirea puterii papale) au decis – prin studiile lor – legitimitatea şi caracterul licit al activităţilor economice şi chiar al dobânzii.

Unii autori apreciază că originile teoriei „valorii-utilitate" sunt legate de **„Şcoala de la Salamanca".** „Le prix chute quand les acheteurs sont peu nombreux, ou quand les marchandises ou les vendeurs sont trop; inversement, le prix s'élève en cas d'excès de demandes ou d'insuffisances d'offres" (George Poulalion, *L'essentiel sur histoire de la pensée économique*, 1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993, p. 71).

38 Doctrina canonică a împrumutului fără dobândă a dominat gândirea şi practica până în secolul al XVIII-lea, când a fost total abandonată. Programul Revoluţiei Franceze a abolit, în Franţa, doctrina canonică a împrumutului. Anterior ea fusese înlăturată în Ţările de Jos şi Anglia. În secolul „Luminilor" ea a fost depăşită şi în Spania, Italia, Germania etc. Baza înlăturării creditului fără dobândă a constituit-o doctrina francezilor **Dumoulin (Carolus Molinaeus), Jean Calvin (1509–1564)** şi – mai ales – **Claudius Salmasius *(De usuris, 1638)***.

formularea legilor naturale. Dar Evul Mediu avea o concepție diferită despre ordinea naturală, comparativ cu cea pe care o avem noi astăzi (puternic influențată de clasicismul secolului al XIX-lea și instituționalismul economic al secolului al XX-lea).

Pentru creștinii acelor timpuri viața umană avea un sens și un scop: **fiecare om trebuie să-și asigure salvarea eternă.** Ei numeau „natural" nu ceea ce era material necesar – inevitabil –, ci ceea ce permitea omului să se salveze. Ei credeau că o știință umană care-și limitează câmpul de investigație la jocul pasiunilor – în dezacord cu obstacolele materiale – nu putea fi decât incompletă. Dintr-un punct de vedere filosofic ei aveau dreptate: știința omului – oricât de completă – nu poate eluda problema ultimelor lui scopuri. Dar, din punctul de vedere foarte special și artificial limitat – unde noi suntem plasați –, trebuie să înregistrăm că expunerea unui ideal era mai incompletă – în opera lui Toma d'Aquino – decât analiza realității.

1.4.2. REACȚII LA DOCTRINA TOMISTĂ

Astăzi, după aproape un mileniu de la elaborarea sa, doctrina tomistă suscită două tipuri de observații și reacții principale:

1. Nu trebuie să credem că această doctrină s-a impus în Evul Mediu fără dificultate, sau proteste. S-a vorbit, deja, de cutuma de a împrumuta cu dobândă, sub forme juridice deturnate. Ba, mai mult, în timp ce Toma d'Aquino justifica o ordine juridică bazată pe o bună utilizare a dreptului de proprietate privată, idealul proprietății comuniste nu a încetat – niciodată – să suscite mișcări de idei opuse. Asemenea orientare se găsea la unii eretici, în secolele XII-XIII, care împingeau la extrem idealul franciscan al sărăciei. Această mișcare de idei pregătea concepția exprimată de **Thomas Morus (More)**[39] în ***Utopia* (1516)**.

2. Nu trebuie să se creadă că filosofia scolastică în materie economică s-a limitat la o simplă predică morală, sau la prezentarea analizelor juridice, chiar dacă se admite că aceasta a fost baza ***Summei Theologice.*** Ea a procedat – de asemenea – la certe încercări de explicare, ce s-au constituit în „scheme" ale teoriilor economice și asupra cărora Schumpeter[40] a atras, pe bună dreptate, atenția. În fapt, câțiva reprezentanți ai acestei filosofii au înțeles necesitatea de a se proceda la analize sistemice ale activității economice: Toma d'Aquino, **Nicolas Oresme**[41]

39 **Thomas Morus (More) (1478–1535),** gânditor umanist și om politic englez. Unul dintre întemeietorii „Socialismului utopic". Lord-cancelar (1529–1532). Executat de Henric VIII ((1509–1547), reprezentant al absolutismului, servind interesele burgheziei și ale noii nobilimi, a agravat situația țărănimii prin introducerea „legilor sângeroase" (1530 și 1536); în conflict cu papalitatea s-a separat de biserica catolică, devenind șeful bisericii anglicane (1536); a secularizat bunurile mănăstirești (1538–1540)) pentru că se opusese reformelor bisericești ale acestuia. În lucrarea sa principală – *Utopia* – a descris o societate ideală, bazată pe proprietatea comună și capabilă să asigure dezvoltarea armonioasă a tuturor membrilor ei.

40 **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)**, reprezentant al neoclasicismului. Lucrări principale: *Teoria evoluției economice* (1912), *Ciclurile de afaceri: o analiză teoretică, istorică și statistică a procesului capitalist* (1939), *Capitalism, socialism, democrație* (1942), *Zece mari economiști: de la Marx la Keynes* (1952), *Istoria analizei economice* (1954). Adept fervent al capitalismului și liberei inițiative, Schumpeter relevă (asemenea lui Marx) în lucrarea din 1942, caracterul istoric al acestei societăți. Evoluția capitalismului – afirmă Schumpeter – duce fatal la „devitalizarea proprietății private" și se ajunge în faza în care „capitalismul creează o mentalitate critică generală care, după ce a distrus autoritatea morală a atâtor instituții necapitaliste, sfârșește prin a o ataca pe cea a capitalismului însuși..., atacă proprietatea privată și, o dată cu ea, întregul sistem de valori burgheze". Marea firmă, în dezvoltare continuă, dezintegrează cadrul social care ar putea-o conserva și dezvolta. Dintr-o astfel de perspectivă – apreciază autorul – socialismul are șanse să înlocuiască capitalismul, chiar dacă nu are performanțe economice superioare orânduirii înlocuite. O astfel de viziune lasă să se întrevadă că socialismul nu apare ca o orânduire socială superioară, ca o necesitate istorică (cum demonstra Marx), ci mai ales ca o alternativă născută din defectele capitalismului și ca o alternativă la tarele acestuia („socialismul câștigă pentru că societatea capitalistă pierde").

41 **Nicolas Oresme**, episcop de Bayeux, consilier al regelui Carol al V-lea (cel Înțelept) (1364–1380) a scris lucrarea *De origine, natura, jure et mutationibus monetarum* (1366), considerată prima carte cu caracter economic, încercând desprinderea Economiei politice de Teologie. El a luat atitudine împotriva proprietății prințului asupra monedei. Pentru Oresme moneda era „un lucru comun" și aparținea colectivității pentru care era făcută. Moneda, fiind un instrument de valoare, prima sa calitate era de a fi „invariabilă". În Evul Mediu au circulat trei opinii monetare diferite: **1)** „opinia tradițională" a valorii impuse („valor impositus"), reflectând gândirea universalistă, promovată de teologii „thomiști" (de la T. D'Aquino), care susțineau ideea stabilirii puterii circulatorii a banilor de către autorități („prințul face moneda" – „teoria nominalistă"); **2)** opinia scolasticilor „occamiști" (de la **William of Occam (1280–1349)**, teolog englez, adversar al gândirii lui Toma d'Aquino, a respins pretenția infailibilității Papei în problemele laice și a considerat organizarea ierarhică a bisericii „o instituție pur umană". Occam a fost și primul teolog care a încercat separarea științei de religie), care considerau că banii „au o valoare intrinsecă"; **3)** o a treia opinie se ocupa – mai ales – de „motivele care determinau variațiile valorii banilor" („teoria cantitativă a banilor"), propusă de Sfântul Antonin de Florența, care a anticipat – cu două secole – gândirea lui Jean Bodin. (Sfântul Antonin de Florența a remarcat că dacă

(1330–1382), **Jean Buridan (1295–1356)**, **Antonin de Florenţa (1389–1459)**, **Gabriel Biel (1425–1495)**, **Luis Molina (1535–1600)**, **Cardinal Juan de Lugo**[42] **(c. 1598–1660)**. Ei au încercat să definească cu grijă ce era **„binele comun"** şi – astfel – au trecut insesizabil de la cercetarea a ceea ce era **„just"** la ceea ce era **„favorabil binelui comun",** cercetare care se apropie de eforturile recente relativ la **„welfare"** sau la **„optimul economic".** Ei au apreciat (Luis Molina) că monopolul era nefast. Mai mult, ei au încercat să analizeze problema fundamentală a **valorii**. Molina aprecia că **în determinarea valorii de schimb costul nu joacă rolul de „cauză" şi că „nevoia" avea rolul determinant.** Trebuie menţionat că utilitatea considerată nu era una abstractă, ci aceea a unei cantităţi dată de mărfuri sau, cel puţin, a unei cantităţi produsă de mărfuri (formulare marginalistă, permiţând combinarea utilităţii intrinseci cu raritatea).

Pe de altă parte, analizele relative la câteva chestiuni particulare – în special banii – au avut un pronunţat caracter ştiinţific. Fără îndoială, în secolul al XIV-lea, Nicolas Oresme a analizat probleme juridice importante („Cine are dreptul de a bate monede?", „Ai cui sunt banii unui regat?", „Cum se poate fixa puterea de circulaţie a banilor, în cazul în care două metale sunt monetizate şi admise la circulaţia liberă?"). El a condamnat falsurile monetare în numele unui ideal mai ales juridic (ele tulbură relaţiile comerciale, ruinează prinţul, sunt „mai rele decât camăta", sunt manifestarea tiraniei). Nicolas Oresme a avut – se pare – câteva idei extrem de sănătoase şi avansate despre natura economică a banilor. **„Banii nu sunt bogăţie",** afirma el, amintind, după Aristotel, fabula regelui **Midas**[43]. El a întrevăzut – de asemenea – **„Legea lui Gresham"**[44] **(1519–1579) („Moneda slabă alungă din circulaţie pe cea tare").**

De asemenea, unii autori au încercat să rectifice concepţiile medievale despre împrumutul cu dobândă, inspiraţi de reacţia protestantă împotriva filosofiei scolastice. Alţi autori medievali au început analiza funcţionării capitalismului incipient, a teoriei factorilor de producţie (uitând capitalul, ei au menţionat doar munca şi pământul). Ca şi Toma d'Aquino, alţi scolastici – pornind de la Aristotel – au făcut deosebirea între:

- **„Artes possessivaes vel aquisitivaes" –** activităţile de producere a bunurilor consumptibile;
- **„Artes pecuniativaes"** (lucrativae) – acelea urmărind exclusiv obţinerea profitului.

Aristotel – în Antichitate – condamna „chrematistica pură". Toma d'Aquino (în Evul Mediu) – la confruntarea dintre scolastică şi ideile capitalismului incipient – a preferat artele „possessivaes" celor „lucrativaes", fără ca acestea din urmă să fie net şi total condamnate.

1.5. DEZVOLTAREA CAPITALISMULUI ÎN SECOLELE XV – XVI

1 • **La sfârşitul secolului al XV-lea s-au înregistrat mari progrese în <u>arta navigaţiei</u>.** Navigatorii utilizau descoperirile astronomice: telescopul (pentru măsurarea latitudinii); busola (pentru orientarea spre punctele cardinale). La **1487 José Diaz** a ocolit Capul Bunei Speranţe; 11 ani mai târziu **Vasco Da Gama (1469–1524)** atingea Indiile – ocolind Africa – şi tot în acel an **(1498) Cristofor Columb**[45] **(1451–1506)** descoperea America. Spania a ocupat repede Mexicul şi Peru. Tezaurele artistice şi minele nou descoperite au furnizat mari cantităţi de aur şi argint, care au asigurat supremaţia spaniolă în Europa timp de un secol. Primele aşezări în **Lumea Nouă** au fost spaniole, un secol mai târziu emigranţi englezi, olandezi, francezi, s-au stabilit mai la nord şi au creat plantaţiile de tutun, de piersici, ca şi centre comerciale pentru blănuri. Mărfuri total noi au fost introduse în Europa; **ceaiul** (adus de olandezi în 1606), **cafeaua** (aproape în acelaşi timp), **indigoul** (venit din Est), **cacao**

aurul este tezaurizat şi devine rar, el „este plătit cu o cantitate mai mare de mărfuri" şi a sugerat că există o diferenţă între „valoarea intrinsecă" a banilor şi „valoarea lor de schimb").

42 După Schumpeter, aceşti autori merită – mai mult ca oricine – titlul de fondatori ai ştiinţei economice, şi au deschis calea conceptului de „Lege naturală" în economie.

43 **Midas**, regele Frigiei antice greceşti. Potrivit unei legende, Dyonisos i-a îndeplinit dorinţa de a transforma tot ce atinge în aur. Ales judecător într-o întrecere între Pan şi Apolo – pentru că l-a preferat pe primul –, Apolo s-a răzbunat făcând să-i crească urechi de măgar.

44 „Moneda slabă alungă din circulaţie pe cea tare" (Mai subtil, „banii răi îi vânează pe cei buni") .

45 **Cristofor Columb**, navigator italian, născut în Genova, stabilit în anul 1476 în Portugalia. În 1492 intră în serviciul Spaniei. Intre 1492 şi 1504 descoperă majoritatea insulelor din America Centrală insulară şi atinge coastele Americii Centrale şi ale Americii de Sud. Ziua de **12 octombrie 1492,** când a descoperit insula Watling (San Salvador) din Arhipelagul Bahama, este considerată data descoperirii Americii. Această zi a fost declarată **„Ziua hispanităţii".**

(din America Centrală), **tutunul** (adus în Spania la 1558), **tomatele**, **porumbul**, **cartoful**, **vanilia**. Comerţul cu alte mărfuri s-a dezvoltat considerabil. **Zahărul**, **melasa**[46] şi **romul** erau articolele principale ale traficului cu Indiile Occidentale; la fel **comerţul cu sclavi negri** – inaugurat în anul 1510 – s-a dezvoltat rapid.

Aurul şi argintul importate au multiplicat masa monetară din Europa, costul metalelor preţioase s-a redus, puterea de cumpărare a banilor a scăzut, preţurile au urcat. Între 1492 şi 1602 puterea de cumpărare a banilor s-a redus în Franţa cu 80%. Ca urmare, procesele de pauperizare şi proletarizare a unei însemnate părţi a populaţiei, ca şi de ruinare a unor nobili, s-au accentuat şi accelerat.

Totodată, sporirea însemnată a cantităţii de bani a accelerat circulaţia mărfurilor şi a valorilor. Aceasta a avut drept consecinţă penetrarea – la început mai timidă, apoi din ce în ce mai hotărâtă – a caracterului închis al economiei feudale şi trecerea la economia de schimb. Treptat, au fost atrase în circuitul economic spaţii tot mai largi. În **felul acesta s-a ajuns la formarea pieţelor naţionale şi a economiilor naţionale.** Unitatea Angliei s-a realizat sub **Henric al VII-lea (1485–1509)**, monarhia engleză sprijinindu-se pe Parlament (format din nobili şi numeroşi reprezentanţi ai clasei mijlocii, în special fabricanţi de postav), Franţa şi-a afirmat unitatea sub **Ludovic al XI-lea (1461–1483)**, Spania în 1469 (prin căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabela de Castilia). Abundenţa materiilor prime, dezvoltarea scrisorilor de schimb, a mijloacelor de plată, apoi a biletului de bancă (în secolul al XVII-lea), au permis suveranilor să ridice şi să încaseze impozitele în bani, să stabilească cursul de schimb al banilor[47], să-şi plătească soldaţii, armata. Ei au împrumutat de la bănci – în formare la vremea respectivă – sume considerabile.

2. **În strânsă relaţie cu dezvoltarea comerţului şi relansarea economică s-a înregistrat şi o importantă <u>mişcare culturală</u> în Europa**. În această privinţă redescoperirea operelor Antichităţii va juca un rol decisiv. În secolul al XIII-lea fuseseră descoperite – la arabi – operele lui Aristotel, **Francesco Petrarca (1304–1374)** a descoperit lucrările lui Cicero, **Giovanni Boccaccio (1313–1375)** pe cele ale lui **Homer**, apoi – la începutul secolului al XV-lea – au fost descoperite lucrările lui Platon, iar după 1453 (cucerirea Constantinopolului de către turci) un mare număr de lucrări greceşti s-au refugiat în Italia. În secolul al XIV-lea scriitorii italieni au fost ajutaţi de comercianţi şi prinţi. Aceste descoperiri şi acumulări ale Antichităţii, ca şi patrimoniul cultural al Evului Mediu – dezvoltat până atunci – au declanşat **Renaşterea Culturală Europeană**, ai cărei titani au fost în Italia: **Leonardo da Vinci (1452–1519)**, **Michelangelo Buonarroti (1475–1564)**; în Franţa: **François Rabelais (1494–1553)**, **Michel de Montaigne (1533–1592)**; în Olanda: **Erasmus din Rotterdam (1467–1536)**; în Anglia: **Thomas Morus (1478–1535)** etc.

Două invenţii esenţiale au contribuit – în mod hotărâtor – la difuzarea noii mişcări:

- **inventarea tiparului** – în anul 1440 – de către germanul **Johann Guttenberg (1400–1468)**. El a editat şi prima ***Biblie*** în limba latină (1450–1455);
- **înlocuirea pergamentului[48] cu hârtia**.

Renaşterea culturală europeană a însemnat o revoluţie profundă în cunoaşterea umană şi în transformarea societăţii. Sub aspectul evoluţiei, ideile Renaşterii au accelerat **desprinderea ştiinţei de religie.** Din punct de vedere practic, prin descoperirile în fizică, chimie, astronomie etc. s-a impulsionat **dezvoltarea forţelor productive** şi revoluţionarea mijloacelor de producţie.

---

46 **Melasa** este un sirop de culoare brună-neagră, rezultat la fabricarea zahărului şi în componenţa căruia se găsesc zahăr, apă, substanţe organice, substanţe minerale etc. Se foloseşte ca materie primă pentru fabricarea spirtului, a romului, şi ca nutreţ pentru vite.

47 În Evul Mediu timpuriu falsificarea banilor era o practică foarte frecventă, mai ales în perioadele conflictuale sau în condiţiile bi- şi multimetalismului. Pentru a preîntâmpina asemenea practici, regatele se conduceau după regula „moneda este făcută de prinţ". Se susţinea că moneda – în sine – nu avea valoare intrinsecă, ci îi era conferită prin voinţa prinţului. Aici se găsesc – probabil – primele semne ale teoriei „nominaliste" a banilor. Moneda este, deci, „un semn bănesc". În Evul Mediu moneda şi căile publice făceau parte din domeniul regal. „Valoarea" banilor era determinată de prinţ prin „raportarea la o monedă de referinţă – de calcul sau de cont – „livra", a cărei greutate era fixată, mai mult sau mai puţin arbitrar. Începând cu secolul al XIV-lea apare ideea că „banii sunt un bun public, care aparţin colectivităţii" şi ei trebuie să aibă o valoare intrinsecă, determinată prin aceleaşi mecanisme ca şi pentru celelalte mărfuri.

48 **Pergamentul** era piele netăbăcită, preparată special, folosită în trecut pentru manuscrise, iar în prezent în legătorie.

Thomas Morus a publicat în anul 1516 ***Utopia*****,** inspirată de ***Republica*** lui Platon, scenariu al unei societăţi ideale, bazată pe proprietatea comună şi capabilă să asigure dezvoltarea armonioasă a tuturor membrilor săi.

Toate acestea au pregătit **Reforma religioasă**, legată, în principal, de numele germanului **Martin Luther (1483–1546)** şi de anul 1517. Reforma bisericii creştine catolice a fost iniţiată, mai înainte, încă în secolul al XIV-lea, de către intelectualul ceh **Jan Hus (1369–1415)**. Martin Luther s-a pronunţat împotriva luxului bisericii şi a solicitat – în anul 1520 – chiar suprimarea papalităţii. El a combătut concepţia clerului şi a susţinut că numai credinţa poate salva eficacitatea bisericii. Mişcarea iniţiată de Luther[49] a fost continuată de **Jean de Leyde**, dar într-o manieră comunistă, apoi, prin **Jean Calvin[50] (1509–1564)**, în manieră capitalistă. Martin Luther condamna viguros comerţul şi camăta, intenţionând întoarcerea la morala creştină originară. Jean Calvin – dimpotrivă – a exultat calităţile comerţului, văzând în succesul comercial un semn al selecţiei divine. În privinţa creditului, Jean Calvin a apreciat că acesta este conform naturii umane şi deplin legitim. Dobânda la capital era – în orice condiţii – legitimă, dacă ea era „moderată" şi „modestă".

Bazându-se pe asemenea idei ale doctrinei protestante, sociologul german **Max Weber (1864–1920)** a susţinut că **Reforma protestantă a fost un factor decisiv, din punctul de vedere al evoluţiei lumii pe cale capitalistă.** „Dacă Dumnezeu vă arată un drum pe care – fără pierdere pentru sufletul vostru sau pentru alţii – puteţi câştiga legal mai mult decât pe alt drum şi refuzaţi acest lucru şi urmăriţi drumul aducător de câştig mai puţin, atunci acţionaţi împotriva unuia din scopurile chemării voastre, refuzaţi să fiţi administratorul lui Dumnezeu şi să primiţi darurile Sale pentru a le putea folosi pentru El dacă vi le-ar cere. Nu pentru plăcerea trupului şi pentru păcat, ci pentru Dumnezeu aveţi voie să munciţi pentru a fi bogaţi"[51]. Se găseşte aici **o schimbare totală a atitudinii doctrinei creştine faţă de bogăţie!**

- În opoziţie cu concepţiile religioase, **începând cu secolul al XVI-lea, se va dezvolta o nouă viziune despre om, care se bazează pe valoarea absolută a statului – pe de o parte – şi pe bogăţie, pe de altă parte.**

De la sfârşitul Evului Mediu vor apărea în Occident opere care afirmă autonomia statului faţă de biserică. Încă **Dante Alighieri (1266–1321)**, autorul ***Divinei Comedii,*** afirma că politica este ştiinţă şi trebuie să se fondeze pe observarea faptelor. Teoria aristoteliană a „statului natural" a fost abandonată şi s-a dezvoltat teoria statului „contract social" (ale cărei începuturi fuseseră puse în Grecia antică de Epicur şi Sofişti). Această viziune apare foarte persuasiv la florentinul **Niccoló Machiavelli (1469–1527)** în ***Principele*** **(1516)**. **„Într-o guvernare bine organizată**, scria el, **statul trebuie să fie bogat şi cetăţenii săraci".**

CONCLUZII PRELIMINARE

1. Prima formă, cea mai veche, a cunoaşterii umane a fost şi a rămas cea religioasă. **Esenţa ei este „credinţa" şi nu „raţiunea".** O perioadă îndelungată a istoriei omenirii – Antichitatea şi partea cea mai însemnată a Evului Mediu –, cunoaşterea religioasă a fost exclusivă şi absolută, sau – cel puţin – dominantă. Toate reflecţiile despre realitatea socială sau mediul natural înconjurător se realizau prin prisma religiei şi erau explicate şi înţelese cu ajutorul preceptelor religioase. Legile, structura socială, relaţiile interumane, economia etc., toate erau explicate prin scrierile religioase şi erau – mai mult sau mai puţin – considerate creaţia Divinităţii. La fel, ordinea naturală era creată de Dumnezeu, era perfectă, veşnică şi imuabilă, obligatorie pentru toţi muritorii. Încălcarea ordinii divine atrăgea după sine sărăcia şi nefericirea, precum şi dispariţia fiinţei fizice a păcătoşilor. În această perioadă nu se poate vorbi despre ştiinţă, cu toate că încă din cele mai vechi timpuri se pot decela elemente ale cunoaşterii raţionale.

---

49 Se pare că începuturile reformării doctrinei catolice au fost legate de numele lui **Jan Hus,** reformator ceh, excomunicat (1410), condamnat de Conciliul din Constance şi ars pe rug. **Martin Luther**, teolog german, s-a născut la Eisleben, în Turingia. Reformator religios, întemeietorul protestantismului german. Profesor universitar la Wittenberg (1513), a afişat în anul 1517 cele 95 teze care au marcat începutul Reformei. În anul 1520 a fost excomunicat de Vatican. Apărător al intereselor principilor şi burgherilor, a dezavuat radicalismul lui Thomas Muntzer. A tradus *Biblia* (1521–1534), contribuind la crearea limbii literare germane.

50 **Jean Calvin** considera că, de la natură, oamenii sunt predestinaţi: unii la blestem, alţii la salvare. Reuşita în afaceri şi prosperitatea erau considerate „semne ale salvării".

51 Max Weber, ***Etica protestantă şi spiritul capitalismului***, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 165.

2. Pe întreaga perioadă a Antichității şi Evului Mediu, economia nu s-a constituit într-un domeniu distinct al investigațiilor. Cu toate acestea, elemente ale reflecțiilor asupra economiei se găsesc – şi nu puține – în importantele scrieri religioase ale timpului. Ba, mai mult decât atât, unii dintre reprezentanții clerului (Toma d'Aquino, Sfântul Augustin), ca şi alți intelectuali (Aristotel, Platon) au pătruns – nu de puține ori – dincolo de suprafața fenomenelor şi proceselor vizibile, reuşind să emită idei raționale valoroase despre economie, care au fost confirmate şi adâncite de cercetările din perioadele următoare. Totodată, pe drumul deschis de teologul franciscan[52] englez **William of Occam (1280–1349)**, care a încercat **separarea ştiinței de religie**, a mers şi episcopul de Bayeux, **Nicolas Oresme (1330–1382)**, propunând prin a sa ***De origine, natura, jure et mutationibus monetarum*** **(1366)**, considerată prima carte cu caracter economic, o tentativă de **desprindere a Economiei Politice de Teologie**.

3. Destrămarea civilizației Antichității, începând cu secolul al III-lea al erei noastre, a fost însoțită de o perioadă de profunde transformări sociale, instabilitate şi – într-o oarecare măsură – regres economic şi social, care a durat peste zece secole. Numeroase realizări ale Antichității au fost distruse ori au dispărut. Europa a fost confruntată (secolele III–XIII) cu succesive valuri de migrații ale popoarelor, distrugerea ori modificarea profundă a structurilor anterioare existente, amestecul diferitelor culturi, deosebite între ele, numeroase conflicte armate etc. Această perioadă s-a dovedit a fi şi sub aspect cultural mai puțin productivă sau este mai puțin cunoscută ori valorificată (cel puțin până la această dată). Începând cu secolul al XIV-lea (o dată cu redescoperirea unor opere importante ale antichității grecești, în principal cele scrise de Aristotel şi Platon) asistăm la apariția unei noi sinteze economice, sociale şi politice în Europa şi la relansarea activității sociale, ca şi la reluarea mai ordonată a reflecțiilor de natură intelectuală, inclusiv în domeniul economic. Cu toate acestea, cercetările asupra economiei reale vor continua să rămână – pentru încă patru secole – integrate doctrinelor religioase. **De abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor se va naşte – cu adevărat – Ştiința Economică**. **Mercantiliştii** secolelor XVI-XVIII vor propune, pentru prima dată, un model laic de explicare a economiei reale, contribuind la apariția politicilor economice. **Prin ei ştiința economică devine Politică**. **Fiziocrații** secolului al XVIII-lea **contribuie la fundamentarea Ştiinței Economice, dar de pe pozițiile duale ale religiei şi cunoaşterii raționale**, deopotrivă. **Adam Smith (1723–1790)**, care mai menține influențe ale cunoaşterii religioase, face un uriaş salt spre **consolidarea Economiei Politice ca ştiință**. O dată cu apariția lucrării lui **David Ricardo (1772–1823)**, ***On the Principles of Political Economy and Taxation*** **(1817)**, Economia Politică intră într-o nouă etapă a dezvoltării sale. **De acum înainte Economia Politică devine o disciplină integral laică.** Până atunci, Economia Politică era legată de Religie şi Filosofie. **Începând cu anul 1817 ea devine disciplină ştiințifică de sine stătătoare.** De atunci încoace Economia politică va construi şi va propune **pardigme**[53] proprii de explicare şi înțelegere a economiei reale, va contribui la fundamentarea şi aplicarea, cu succes, mai mare sau mai mic, a unor politici practice concrete dintre cele mai diferite în timp şi spațiu.

---

52 **Sfântul Francesco d'Assisi (1182–1226)**, pe numele laic Giovanni Bernardone, teolog şi poet italian, a întemeiat **Ordinul franciscanilor (1210)**, **al Clariselor (1212) şi al Terțiarilor (1221)**, cuprinzând călugări şi călugărițe catolice. A călătorit în Egipt şi Maroc, încercând să-i convertească pe musulmani la creştinism. Idealul său de puritate şi bucurie evanghelică este exprimat în lucrarea ***Cântul fratelui Soare,*** unul dintre primele texte ale literaturii italiene. Francesco d'Assisi a fost canonizat în anul 1228.

53 **„O paradigmă este ceea ce împărtăşesc membrii unei comunități ştiințifice şi, reciproc, o comunitate ştiințifică este compusă din oameni care împărtăşesc o paradigmă"** (Thomas S. Kuhn, ***Structura revoluțiilor ştiințifice***, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1976, p. 221).

2. MERCANTILISMUL[54]

2.1. PROBLEME METODOLOGICE

Opunându-se concepției machiavelice, **Mercantilismul** va dezvolta teza după care **statul își sporește forța, favorizând îmbogățirea cetățenilor.** Autorii care apără această idee sunt comercianți, finanțiști, manufacturieri. În aparență, marea lor grijă este puterea statului. Dar cea mai mare parte a lor apără statul pentru că ei apreciază că prosperitatea comerțului unei națiuni este strâns legată de expansiunea puterii politice a suveranului și de succesul campaniilor sale militare pe uscat și – mai ales – pe mare.

Se trece, astfel, de la concepția **„statul – scop suprem al vieții umane"** la concepția **„bogăția – valoare supremă".**

Fără îndoială, mercantiliștii nu au gândit că este posibil ca **toți** cetățenii să se îmbogățească. Ei au crezut – înainte de toate – în posibilitatea de îmbogățire a **clasei comercianților** și au descris un tablou de realizare a acestui scop. Pentru prima dată, ne aflăm în fața unei teorii asupra societății care se dezvoltă – esențialmente – pe un teren economic, deoarece scopul vieții sociale este perceput acum ca un scop economic, iar mijloacele pentru atingerea lui sunt – de asemenea – mijloace economice. În concepția mercantiliștilor **sporirea bogăției are loc pe baza întreprinderii private capitaliste.**

Dezvoltarea întreprinderii capitaliste necesită sume importante de bani, care se pot obține prin comerț. Profitul comercial depinde de diferența – pozitivă – între prețul cu care se vinde o marfă și cel cu care ea se cumpără. Pentru aceasta problema piețelor, a debușeelor, devine hotărâtoare. Piețele se găsesc – în parte – în mediul imediat, național. Dar, cu timpul, acestea devin insuficiente, fiind nevoie de piețe externe. **Cucerirea de piețe externe necesită intervenția statului.** Ea apare, cu atât mai evidentă, în cazul cuceririlor coloniale. Iată de ce **Mercantilismul este doctrina etatistă a formării imperiilor coloniale.** Acesta este procesul care a antrenat unele națiuni din Europa Occidentală – începând cu secolul al XVI-lea – pe calea dezvoltării economice rapide, în timp ce restul lumii a rămas în urmă.

Mercantiliștii au făcut din bogăție scopul vieții sociale, dar ei nu au abordat frontal ideea primordialității statului. Dimpotrivă, ei au încercat să demonstreze că o asemenea concepție este în perfectă armonie cu aceea în care puterea statului este scopul suprem al vieții economice. Masa profitului depinde de dezvoltarea exporturilor și a industriilor exportatoare, dar condiția acestei dezvoltări este **abundența oamenilor pe piață și a banilor.** Se găsește aici prima teorie a „armoniei economice". Dezvoltarea industriei și exporturilor – care este scopul comercianților (pentru că le aduce profit) – este pentru stat un mijloc de a-și atinge scopurile (abundența oamenilor pentru organizarea armatei și a banilor pentru trezorerie). Totodată, scopul statului este – pentru comercianți – mijlocul care permite dezvoltarea industriei și a comerțului (adică mijlocul prin care ei obțin maximizarea profitului).

În secolul al XVI-lea studiul problemelor economice s-a transformat profund. În loc să cerceteze ceea ce implica ideea de „justețe" („justiție") în schimburile dintre particulari, marii autori ai timpului s-au întrebat „cum se poate îmbogăți statul". O asemenea transformare a fost legată de câteva **evenimente importante ale istoriei universale**.

1. Marile descoperiri geografice au deschis Europei imense debușee și surse inepuizabile – pe atunci – de materii prime și chiar forță de muncă. Ele au provocat importante fluxuri de metale prețioase (aur și argint). Pentru ca producția europeană să se poată dezvolta, se impunea asigurarea reînnoirii tehnicii, concentrarea și centralizarea capitalului și legitimarea cercetării profitului ca mobil al activității economice. Aproape simultan toți acești factori ai expansiunii au fost întruniți. Descoperirile tehnice s-au succedat foarte repede. Războaiele n-au antrenat distrugerea completă a capitalului existent.

---

54 Termenul de mercantilism derivă de la cuvintele italienești „mercato" (piață) „mercante" (negustor) și „mercantile" (legat de câștigul bănesc) (Vezi Sultana Sută-Selejan, *Doctrine și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, Editura All, București, 1994, p. 68). „Termenul de «mercantilism» a căpătat semnificație pentru prima dată în opera lui Adam Smith, care a analizat sistemul mercantilist în 8 din cele 9 capitole ale cărții a IV-a *(Despre sistemele de Economie politică)* din lucrarea sa fundamentală *Bogăția națiunilor* (1776). „Creșterea diferită a belșugului, la epoci și națiuni diferite, a dat naștere la două sisteme diferite de economie politică, cu privire la îmbogățirea popoarelor. Unul poate fi numit sistemul comercial, iar celălalt, sistemul agricol" (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 287).

2. Fie ca urmare a creşterii veniturilor agricole, fie prin creşterea veniturilor comercianților, **s-a produs o importantă acumulare de capital.** În loc să fie consacrat luxului curților princiare, acesta a servit la crearea de manufacturi sau de noi activități comerciale. Treptat, au apărut noi formule juridice de grupare (adunare, centralizare) a capitalurilor, în special **contractul de comandă** (veche formă de **comanditǎ**[55]). Scrisorile de schimb au asigurat circulația capitalurilor. Prohibirea împrumutului cu dobândă – din Antichitate şi Evul Mediu – a dispărut treptat.

3. Reforma religioasă[56] a modificat cursul ideilor. Fără îndoială, Luther a rămas fidel concepțiilor economice ale Evului Mediu, dar alte secte protestante au scos (extras) din lectura *Bibliei* o exaltare a efortului individual, văzând în reuşita financiară un semn al binecuvântării divine, legitimând, în acest fel, urmărirea maximizării profitului. Evreii – care se bucurau de o toleranță mai mare – au avut o influență crescândă asupra creştinilor (care suportau concurența lor) şi au contribuit la dezvoltarea spiritului mercantil şi al afacerilor[57]. Vechiul ideal medieval al stabilității sociale – munca de servitor sau în vederea satisfacerii nevoilor esențiale – a fost abandonat, îmbogățirea personală a fost eliberată de orice constrângere, devenind mobilul esențial al activității economice[58]. „Spiritul burghez" se dezvoltă în detrimentul „idealului eroic" sau generos al Evului Mediu.

4. Pe de altă parte, în secolul al XVI-lea, au apărut **primele state moderne: Franța** lui **Ludovic al XI-lea (1461–1483)**, **Spania** regilor catolici (1479), **Anglia** lui **Henric al VIII-lea (1509–1547)** şi mai ales Imperiul lui **Carol al V-lea (Quintul)**[59] **(1516–1556)**. Idealul medieval al organizării unei creştinătăți ca putere politică a dispărut, fiecare din aceste state s-a afirmat suveran şi s-a eliberat de orice constrângere impusă în numele unei morale superioare. Politica nu a mai avut ca scop supraviețuirea individului, ci extinderea prosperității statului. Ea a conceput aceasta ca pe o putere – dacă nu amorală – cel puțin lipsită de scrupulele la care Evul Mediu a căutat să o supună. Se înțelege că în aceste condiții obiectul cercetărilor economice s-a modificat. Din secolul al XVI-lea până la sfârşitul secolului al XVIII-lea – de la primii mercantilişti şi până la **Adam Smith (1723–1790)** – problema principală la care toți economiştii au căutat răspuns a fost **„prin ce procedee se poate îmbogăți prințul".** În secolul al XVIII-lea şefii de stat – înțelegând că ei nu se puteau îmbogăți fără ca supuşii lor să-şi asigure prosperitatea individuală – au modificat formula în **„cum se poate îmbogăți națiunea".** În fond, problema nu s-a schimbat. Cercetările economice n-au mai fost legate de un ideal moral al

55 **Comandita** este o societate comercială în care unii membri **(comanditați)** răspund de datoriile societății solidar şi nelimitat, iar alții **(comanditari)** limitat la partea de capital social pe care au adus-o în societate.

56 Legată de numele lui **Martin Luther (1483–1536)**, teolog german, întemeietorul Protestantismului, în anul 1517, prin publicarea celor 95 teze, care au marcat începutul Reformei. Protestantismul s-a desprins de Catolicism în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prin mişcarea Reformei. Protestantismul înglobează bisericile LUTHERANĂ (evanghelică), REFORMATĂ (calviniştii şi zwinglienii), ANGLICANĂ, UNITARIANĂ şi numeroase secte. Protestanții au simplificat ritualul religios, au suprimat cultul Fecioarei Maria şi al sfinților, au limitat tradiția sacră la *Biblie* şi au proclamat că mântuirea indivizilor depinde, în primul rând, de puterea credinței şi nu de îndeplinirea formală a obligațiilor rituale.

57 Este ştiut că doctrina creştină din Europa Evului Mediu s-a pronunțat împotriva creditului cu dobândă şi a interzis – timp de secole – creştinilor să practice o asemenea activitate. Evreilor din Europa le era permisă practicarea acestei îndeletniciri pentru că ei ..."nu erau creştini"! Această împrejurare a făcut ca o perioadă îndelungată în Europa Evului Mediu, unii dintre cei mai mari bancheri să fie evrei. Nu după mult timp, din cauză că acumulaseră însemnate averi, ca şi pentru că „erau păgâni", a început prigonirea evreilor din „diaspora". Au fost, mai întâi, Cruciadele, pentru „pedepsirea" evreilor din Palestina şi, apoi, expulzarea lor succesivă din mai multe țări europene (Anglia 1290, Franța 1394, Spania 1492). A urmat perioada Ghetourilor (getto, în germană, ghetto, în franceză) instituționalizată din secolul al XVI-lea (în Germania). În fine, antisemitismul şi pogromurile, apărute după 1870 în mai multe țări, nu s-au întrerupt în perioadele următoare şi au culminat cu holocaustul din cel de al doilea război mondial (vezi Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1993).

58 Vezi Max Weber, *op. cit.*; Werner Sombart, *Les juifs et la vie économique*, Paris, Payot, 1923. Werner Sombart (1863–1941) a insistat asupra influenței evreilor în admiterea profitului ca mobil al activității economice. Mai înainte, Karl Marx (1818–1883) a găsit o formulă curioasă pentru a exprima această schimbare de filosofie. Începând cu secolul al XVI-lea, afirma el, chestiunea evreiască a fost rezolvată în Europa Occidentală ..."toți creştinii au devenit evrei".

59 Rege al Spaniei sub numele de Carol I şi împărat al Sfântului Imperiu Roman (1519–1556), din dinastia de Habsburg. A reunit sub autoritatea sa teritorii atât de vaste (Germania, cea mai mare parte a Peninsulei italice, Spania împreună cu posesiunile ei din America), încât spunea că în imperiul său „soarele nu apune niciodată". Urmărind crearea unei monarhii catolice universale, a condus lupta împotriva Reformei şi a purtat războaie cu Franța, Turcia şi împotriva principilor protestanți.

justiției și de scrupulele conștiinței individuale, ci, de un ideal politic. **Știința economică a devenit ECONOMIE POLITICA[60].**

Aproape simultan, șefii de state – mari sau mici – au ajuns la convingerea că această știință putea fi obiect de învățământ. În Germania au fost create primele **catedre** de Economie politică (la Strasbourg, în 1500, pe atunci oraș al Imperiului German, astăzi oraș în Alsacia franceză). Se vorbea de o „știință cameralǎ", pentru că noțiunea **„Kamera"** desemna atunci – în limba germană – locul unde erau păstrați banii publici. Se numeau „cameraliști" toți autorii care se preocupau de problema îmbogățirii statului. Cameraliștii dădeau sfaturi șefilor politici germani în cursul **„Războiului de 30 de ani" (1618–1648).**

În Franța, de asemenea, după apariția „Tratatului" lui Antoine de Montchrestien, în 1615, Richelieu a ordonat ca în Colegiul destinat să-i poarte numele, Economia politică să se predea în clasele superioare.

În secolul al XIX-lea, gândirea mercantilistă a fost interpretată relativ denaturat. Mercantiliștii – asimilând gestiunea finanțelor publice cu cea a patrimoniului privat – au crezut că statul nu se putea îmbogăți decât vânzând în exterior mai mult decât cumpăra, și numai balanța comercială favorabilă putea asigura îmbogățirea națiunilor, prin intrarea de metale prețioase. Ei au recomandat, în acest scop, sisteme de prime la export și bariere vamale ridicate la import, o politică de reglementare strictă a fluxurilor metalelor prețioase. Mai târziu, ei au dorit o planificare – mai mult sau mai puțin – completă a producției naționale. Pe scurt, gândirea secolului al XIX-lea prezenta pe mercantiliști relativ nerealist, atribuindu-le confuzia între bogăție și acumularea de bani, susținerea unor reglementări statale stricte în economie și – în plus – acuzându-i de oarecare ignoranță în studierea mecanismelor economice.

Astăzi – după studiile serioase asupra lor realizate în principal de Eli Filip Hecksher, Joseph Alois Schumpeter și mai ales John Maynard Keynes – această interpretare a făcut obiectul unei revizuiri complete[61]:

1. Prima observație care se impune este aceea că niciodată n-a existat o „școală mercantilistă" propriu-zisă. Autorii mercantiliști n-au utilizat vreodată acest nume și niciodată nu s-au atașat (legat) unei idei fundamentale comune, între ei discuțiile au fost permanente. Numele de „mercantiliști" le-a fost atribuit mai târziu de către adversari – Adam Smith și apoi Karl Marx –, prin aceasta ușurându-se activitatea intenționată de respingere a lor. În ciuda acestei observații fundamentale, noi continuăm totuși – pentru a ne conforma unei tradiții comode – să atribuim acest epitet – eminamente discutabil – autorilor care, în secolele XVI–XVIII, au cercetat modalitățile de îmbogățire a națiunilor. Să nu uităm că unele din cele mai performante mecanisme economice din a doua jumătate a secolului al XX-lea (japonez, sud coreean, taiwanez etc.) sunt mecanisme „neomercantiliste".

2. Este total inexactă afirmația că „mercantiliștii" au confundat – totdeauna – bogăția cu banii. Se va vedea că – pentru cei mai mulți dintre ei – banii nu erau esența bogăției, ci mijlocul de sporire a acesteia.

3. Dimpotrivă, trebuie văzut în „mercantiliști" precursorii de talent care nu numai că au procedat la excelente analize ale mecanismelor economice, dar au pus și dificila problemă a „creșterii economice". Ei au așezat – astfel – bazele dinamicii pe termen lung.

În fapt, autorii secolelor XVI–XVIII se întâlnesc în marile state care încercau să-și refacă economia după ravagiile războiului de 30 de ani ori ale războaielor religioase sau sociale, să-și asigure creșterea economică mai rapid decât vecinii lor. Cel puțin la început activitatea a fost stimulată de afluxul metalelor prețioase din America recent descoperită de

60 Sintagma **„Economie politică"** vine de la noțiunile grecești **„Oikos"** = casă, gospodărie; **„Nomos"** = lege; **„Polis"** = cetate, colectivitate. **Economia politică** desemnează ramura de știință care **„studiază legile gospodăririi colectivității".**

61 „Mercantiliștii nu au scăpat din vedere împrejurarea că, dacă o preferință excesivă pentru lichiditate ar duce la tezaurizarea metalelor prețioase intrate în țară, avantajul pentru rata dobânzii s-ar pierde. În unele cazuri (de exemplu, la Thomas Mun) dorința de a vedea sporită puterea statului i-a făcut, totuși, să preconizeze acumulări în tezaurul de stat. Alții, însă, s-au opus deschis unei asemenea politici" (Eli Filip Heckscher, *Mercantilism*, Stockholm, 1931, p. 347). „De la mercantiliști se trage ideea că „teama de mărfuri" și raritatea banilor sunt cauze ale șomajului, idee pe care clasicii aveau s-o respingă două secole mai târziu ca absurdă" (*ibidem* p. 349). „Mercantiliștii își dădeau seama că politica lor „omora doi iepuri cu un singur foc". Pe de o parte, țara scăpa de un surplus nedorit de mărfuri, considerat a da naștere la șomaj, iar pe de altă parte, stocul total de bani al țării era mărit, ceea ce atrăgea după sine avantajele unei scăderi a ratei dobânzii" (p. 351). „Mercantiliștii nu-și făceau nici un fel de iluzii în ceea ce privește caracterul naționalist al politicii lor și al tendinței acesteia de a încuraja războiul. Ei urmăreau pe față avantajele naționale și o forță relativă" (*ibidem* p. 352).

spanioli. În asemenea condiții, chestiunile la care au căutat răspuns cercetătorii au fost – mai ales – **problemele monetare** (rolul creşterii stocurilor monetare pentru expansiunea economică), **problemele populației** (sporirea acesteia favoriza creşterea economică), **problemele dobânzii** (era ea un preț?, de ce era preț?, se putea fixa în mod folositor nivelul ei?), **problemele fiscale** şi – în principal – cele legate de **comerțul exterior**. Dar centrul dezbaterilor s-a deplasat continuu de la o problemă la alta. Se pot distinge **trei perioade** în dezvoltarea mercantilismului.

2.2. MERCANTILISMUL TIMPURIU (SECOLUL AL XVI-LEA)

Mercantilismul secolului al XVI-lea este apreciat ca fiind „mercantilismul timpuriu". Primele probleme studiate de mercantilişti au fost cele monetare. Există în secolul al XVI-lea un prim aspect empiric al politicii (spunem „politică" şi nu „doctrină") mercantiliste, reprezentat prin ceea ce se poate numi **„bullionismul"** spaniol. Acesta nu era explicat în nici o teorie economică. Conchistadorii spanioli[62] aduceau metale prețioase din America în Spania şi de aici ele pătrundeau în alte țări europene. Guvernele considerau acumularea de aur şi argint nu numai o dovadă a îmbogățirii, ci şi o sursă de îmbogățire. Ele au interzis – mai ales în Spania – ieşirea de metale prețioase şi au organizat sistemul **balanței contractelor** (țara „A" putea cumpăra de la țara „B" numai atât cât țara „B" cumpăra de la țara „A"). Putem, oare, afirma că în felul acesta autorii spanioli au confundat bogăția cu banii? Mai degrabă, înclinăm să credem că ei apreciau că **abundența monetară facilita producerea de bogăție** şi – de aceea – căutau mijloacele de împiedicare a scurgerii de bani spanioli spre alte state. În felul acesta au apărut primele elemente ale **teoriei cantitative a banilor**. Unii economişti spanioli au avut – se pare – anumite indicii ale influenței cantității de bani asupra prețurilor.

Dezvoltarea comerțului cerea sporirea masei monetare în circulație. Dar nu era suficient ca banii să fie abundenți; ei trebuiau – totodată – să fie buni, adică să aibă o putere de cumpărare constantă pe perioade lungi. Adică – în epoca respectivă – piesele metalice trebuiau să-şi conserve, în mod constant, greutatea inițială. La sfârşitul Evului Mediu au avut loc discuții numeroase asupra efectelor „alterării" banilor, prin diminuarea cantității de metal conținută în ei, decisă de puterea publică. În secolul al XIV-lea mai mulți autori anonimi au formulat legea după care **„banii răi îi alungă din circulație pe cei buni"** (între ei, Nicolas Oresme). Ea este, însă, cunoscută sub numele de **„Legea Gresham"** („Bad money drives out good money") (de la autorul ei, englezul **Sir Thomas Gresham (1519–1579)** – fondatorul Bursei din Londra).

După 1560 prețurile în Europa au început să crească. Aceasta nu era cauzată numai de mutațiile monetare, deoarece creşterea prețurilor era mai mare decât scăderea cantității de metal prețios reprezentată de o unitate monetară, ea era şi rezultatul abundenței de aur după cucerirea Americii. După descoperirea **„Lumii Noi",** fenomenul care s-a impus atenției în Europa a fost creşterea prețurilor. Numeroşi specialişti au explicat această realitate prin mutațiile monetare, ce au redus conținutul metalic al banilor. Dar, în anul 1568 **Jean Bodin (1530–1597)** (celebru jurist din Anjou) a combătut ideea în lucrarea ***Răspunsuri la paradoxurile domnului M. Malestroit referitoare la scumpirea tuturor lucrurilor*.** El a atribuit creşterea prețurilor în principal afluenței de metale prețioase din Lumea Nouă şi a încercat să formuleze legea după care puterea de cumpărare a banilor este invers proporțională cu cantitatea de aur şi argint existentă într-o țară. Acesta a fost punctul de plecare al unei lungi controverse, care a condus – în secolele al XIX-lea şi al XX-lea – la ceea ce se numeşte **„Teoria cantitativă a banilor"**[63], după care:

62 Dintre ei cel mai vestit a fost **Hernando Cortez (1485–1547),** conducătorul expediției care i-a învins pe azteci şi a cucerit Mexicul (1519–1521).

63 Se pare că mercantiliştii au înțeles relația **MV = PT**, unde: **M** = masa monetară; **V** = viteza de rotație a banilor (numărul de rotații pe care masa monetară îl face într-un interval de timp); **P** = nivelul prețurilor mărfurilor şi tarifurilor serviciilor; **T** = volumul tranzacțiilor. Mercantiliştii au considerat **M** drept „motor" al dinamicii economice şi au arătat că: **a) dacă M crește, crește şi P; b) creşterea lui P antrenează creşterea veniturilor producătorilor (Y) (aici ei au confundat banii cu veniturile); c) creşterea veniturilor (Y) antrenează creşterea tranzacțiilor (T); d) creşterea lui T antrenează sporirea producției, a productivității şi reducerea costurilor, mărirea numărului locurilor de muncă şi a bogăției naționale.**

- **Nivelul preţurilor este direct proporţional cu cantitatea de bani existentă în circulaţie;**
- **Puterea de cumpărare a unităţii monetare este invers proporţională cu cantitatea de bani din circulaţie**.

Jean Bodin şi-a sprijinit demonstraţia pe studiul cifrelor, ceea ce îl face unul dintre îndepărtaţii **precursori ai statisticienilor** de astăzi. Aurul şi argintul erau asimilate mărfurilor obişnuite şi valoarea lor celei a celorlalte mărfuri, considerată ca variind invers proporţional cu cantităţile existente. În istoria ştiinţei economice descoperirea lui Jean Bodin are o mare importanţă.

Jean Bodin a avut doar parţial dreptate explicând creşterea preţurilor prin creşterea cantităţii de bani. El n-a observat, însă, că raportul de schimb între metalele preţioase şi alte mărfuri este determinat de costul lor de producţie. Metalele preţioase devin mai abundente când se descopăr noi zăcăminte şi, deci, costul lor de producţie scade, ceea ce duce la modificarea raportului dintre valoarea banilor şi aceea a mărfurilor (în favoarea celor din urmă).

Cu toate efectele negative ale creşterii preţurilor, mercantiliştii au continuat să creadă că abundenţa banilor este de preferat, pentru că ea asigură lichidităţile necesare derulării unui volum mare de afaceri, ca şi pentru dezvoltarea creditului, ori pentru umplerea trezoreriei. Iată de ce statele au încurajat importul şi au inhibat exportul de metale preţioase.

Printre **măsurile** cu care au încercat să pună în aplicare asemenea idei, amintim:

- **atribuirea unei puteri de cumpărare superioare – faţă de conţinutul lor metalic – banilor străini, comparativ cu cei naţionali;**
- **impunerea obligaţiei ca negustorii şi industriaşii să-şi plătească impozitele cu bani şi de a repatria valuta încasată din exporturi;**
- **limitarea importului produselor manufacturate străine;**
- **rezervarea comerţului pe teritoriul naţional numai naţionalilor, interzicând străinilor să facă comerţ în interiorul unei ţări, ori să scoată moneda peste graniţă;**
- **dezvoltarea industriei prelucrătoare naţionale pentru a oferi produse scumpe la export;**
- **instituirea monopolului la transportul mărfurilor, exclusiv pentru mijloacele de transport naţionale (Actele de navigaţie din Anglia din anii 1651 şi 1660)**.

Este imposibil să se creadă simultan în teoria cantitativă şi în ideile care asimilează – total – bogăţia cu banii. Politica bullionistă apare – în totalitate – inoportună, dacă se admite teoria cantitativă. De ce să acumulezi aur şi argint într-o ţară, dacă aceasta antrenează numai creşterea preţurilor? Acumularea de bani nu putea dura, deoarece urcarea preţurilor naţionale va provoca o scădere a exporturilor, o creştere a importurilor şi, deci, un deficit al balanţei comerciale şi de plăţi externe, care nu se poate regla decât prin export de metal!

2.3. MERCANTILISMUL MATUR (SECOLUL AL XVII-LEA)

Mercantilismul secolului al XVII-lea este considerat „matur”. Politica mercantilistă a depăşit, totuşi, teoria cantitativă a banilor. O lungă perioadă – chiar în ciuda deprecierii lor – metalele preţioase şi-au menţinut statutul de mărfuri privilegiate. Se credea că – deşi metalele preţioase nu sunt bogăţie în sine – abundenţa lor, facilitând creditul şi afacerile, permite o mai rapidă dezvoltare a producţiei.

Treptat, mercantilismul s-a aşezat pe noi fundamente teoretice, foarte diferite de vechiul „chrysohedonism” depăşit, transformându-se în **doctrină productivă**. În acest sens, prima dovadă a fost ***Traité de l'économie politique*** a lui **Antoine de Montchrestien**[64], publicată în **1615**, cu o dedicaţie pentru regele Ludovic al XIII-lea. Autorul respinge, încă de la început, prejudecata chrysohedonistică. „Nu abundenţa de aur şi argint, cantitatea de perle şi de diamante face statele bogate şi opulente, ci bunurile necesare vieţii. Este adevărat că noi am

Pe de altă parte: a) creşterea lui M antrenează scăderea ratei dobânzii (d') (deci se promovează politica „banilor ieftini”, „politique économique de monnaie a bon marche” sau „cheap money policy”); b) scăderea ratei dobânzii (d') conduce la creşterea producţiei (ofertei) (O).

64 **Antoine de Montchrestien (1576–1621),** ***Traité de l'économie*** *politique*, 1615. **Ludovic al XIII-lea (1610–1643),** rege al Franţei, tutelat în actele de autoritate monarhică de către mama sa Maria de Medici şi cardinalul de Richelieu.

devenit mai abundenți în aur şi argint decât părinții noştri, dar nu mai înstăriți sau mai bogați". Concluzia: **bogăția este masa produselor consumabile**[65] şi o țară este mai bogată cu cât produce mai multe. „Fericirea omului constă în bogăție şi bogăția în muncă... omul s-a născut pentru a trăi în continuu exercițiu şi preocupare". Conform acestei teorii, **dezvoltarea producției naționale devine scopul politicii economice**. În acest context a apărut o nouă problemă. Există meserii sau forme particulare de activitate mai productive decât altele şi, deci, mai recomandate? Fiziocrații vor răspunde – şi o dată cu ei şi Adam Smith – „aceasta este **agricultura**". Asemenea problemă nu se mai pune astăzi, dar ea a stat în centrul cercetărilor economice mai mult de două secole.

După ce a apreciat că „aratul trebuie considerat începutul tuturor facultăților sau bogățiilor", Montchrestien a consacrat restul lucrării sale industriei şi comerțului. Antoine de Montchrestien era de părere că cele mai productive sunt **„industria"** şi **„comerțul".**

Chiar mai mult, mercantiliştilor li se părea că:

- **sporirea muncii agricole nu poate produce decât un randament descrescând;**
- **sporirea muncii în industrie şi comerț aduce un randament crescând**.

Au apărut – astfel – încă în secolul al XVII-lea, unele elemente ale faimoasei **„legi a randamentelor neproporționale".** În economia mercantilistă dirijată s-a dezvoltat mica industrie, fie în cadrul constituit de asociațiile meseriaşilor (breslele[66]), dotate cu privilegii sau monopol, fie datorită „manufacturilor regale" create prin aportul capitalului regal ori beneficiind de privilegiile acordate de suverani: subvenții, favoruri fiscale, rezervări pe anumite piețe etc. Privilegiile acestea şi înțelegerile de tip monopolist n-au fost condamnate la vremea respectivă, ci, dimpotrivă, recomandate ca cele mai potrivite pentru a asigura dezvoltarea industrială.

Mercantilismul matur priveşte balanța plăților externe de pe pozițiile capitalismului. Înțelegând că „banii nasc pui", mercantiliştii au apreciat că banii nu trebuie să staționeze, ci să se afle într-o mişcare continuă. Ei trebuie aruncați mereu în circulație, de unde să se întoarcă mai mulți. Mercantiliştii secolului al XVI-lea **absolutizau** formula: „să vinzi cât mai mult şi să cumperi cât mai puțin". Mercantiliştii maturi **relativizează** această formulă. Acum, în secolul al XVII-lea, „se poate cumpăra oricât, cu condiția ca încasările din vânzare să fie mai mari". Gândirea mercantilismului timpuriu s-a ridicat până la nivelul de înțelegere a **balanței băneşti**. În timpul mercantilismului matur gândirea se ridică la înțelegerea **balanței comerciale**. **În primul caz** se punea problema de a cheltui cât mai puțin pentru a se putea acumula. În această perioadă – a acumulării primitive a capitalului – principala funcție a banilor a fost cea de **mijloc de acumulare**. **În al doilea caz** – când începe trecerea capitalului din circulație spre producție – principala funcție a banilor devine cea de **mijloc de circulație**. Teoria „balanței băneşti" şi cea a „balanței comerciale" sunt – de fapt – **două trepte** ale dezvoltării mercantilismului, care reflectă – la rândul lor – **două etape în dezvoltarea economiei şi politicii economice.**

Trebuia să se răspundă la întrebarea: cum poate o națiune să se îmbogățească, să vândă mai mult decât cumpără, cum poate exporta mai mult decât importă? De aceea sistemul „balanței contractelor" a fost abandonat şi au dispărut restricțiile la exportul banilor, politica **balanței comerciale favorabile** fiind urmată şi de alte măsuri:

- **taxe la importul produselor finite;**
- **prime la exportul produselor naționale fabricate;**
- **interzicerea exportului materiilor prime naționale;**
- **stimularea prin liberalizare a importului de materii prime;**
- **dezvoltarea marinei comerciale naționale şi investirea ei cu monopolul transportului între metropole şi colonii (crearea sistemului „Pactul colonial");**
- **dezvoltarea companiilor de navigație şi comerț cu exteriorul (Compania Indiilor Orientale[67] în Anglia, Comercianții Aventurieri, Companie coloniale sau Compania Mississippi în Franța);**

65 Se pare că mercantiliştii „maturi" au intuit destul de bine **„Cererea globală" (D): D = C + G + I + E**, unde: **C = consumul privat (familial); G = consumul public (bunuri şi servicii pentru stat, pensii, întreținerea funcționarilor); I = investițiile (brute şi nete); E = exportul.**

66 Breaslă, de la cuvântul de origine slavă *bratstvo* = „frăție".

67 **Compania Indiilor Orientale** – companie comercială engleză, care **a ființat din 1600 până în 1858** şi a fost un instrument al politicii coloniale a Angliei în India, China şi alte țări din Asia. La jumătatea secolului al XVIII-lea, Compania – care dispunea de armată şi flotă – a devenit o mare forță militară. Sub steagul ei colonialiştii englezi au cucerit India. Compania a deținut timp îndelungat monopolul comerțului cu India şi principalele funcții ale

- **intervenţia pe piaţa naţională pentru a menţine preţurile la nivel scăzut şi cu scopul de a favoriza exportul;**
- **controlul riguros al calităţii produselor vândute;**
- **menţinerea salariilor la niveluri scăzute;**
- **menţinerea la nivel scăzut a preţurilor cerealelor pentru a împiedica creşterea costului vieţii;**
- **stimularea invenţiilor tehnice**.

2.4. MERCANTILISMUL TÂRZIU (SECOLUL AL XVIII-LEA)

Secolul al XVIII-lea este dificil de caracterizat din cauza căutărilor sale intelectuale. Problemele economice erau încă studiate în cadrul general al organizării statului; economicul rămânea în dependenţă de politică. Treptat a apărut – pe o cale ocolită – un studiu de ansamblu şi independent al activităţii economice. S-a înţeles că îmbogăţirea Prinţului – scop final al cercetărilor – nu era posibilă decât dacă naţiunea însăşi devenea mai prosperă. S-a trecut deci – pe nesimţite – **de la studiul Îmbogăţirii Prinţului, spre cercetarea mijloacelor potrivite să asigure Prosperitatea Naţiunilor.**

În realitate, această evoluţie a fost pregătită prin lucrările câtorva autori – mai ales englezi – ai secolului precedent. Anglia secolului al XVII-lea cerceta bazele dezvoltării sale, mai ales ale creşterii puterii sale comerciale şi financiare. În acest sens s-au dezvoltat importante cercetări referitoare la comerţul internaţional şi la mecanismele creditului şi dobânzii. **Thomas Mun (1571–1641)**, **Edward Misselden**, **Charles Davenant (1656–1714)**, sau **Gerard Malynes (1586–1641)** au intuit un mecanism automat de echilibrare a schimburilor internaţionale. Thomas Mun – apreciind că dezvoltarea producţiei necesita capitaluri şi că acestea se formează mai uşor dacă rata dobânzii este ridicată – afirma: **„Comerţul şi dobânda se ridică şi cad împreună".** Pentru **Josiah Child (1630–1699)** – într-un anumit sens, un precursor al lui Keynes – dimpotrivă, prosperitatea unei naţiuni cerea o rată a dobânzii cât mai scăzută şi salarii mari. Rata redusă a dobânzii stimulează comerţul, descurajează speculaţiile monetare, permite crearea de noi afaceri, contribuie la reducerea preţurilor şi la cucerirea de debuşee externe. Ridicarea salariilor – contrară gândirii generale a mercantiliştilor – i s-a părut lui Child de dorit, întrucât prin aceasta creştea populaţia muncitoare, precondiţie a prosperităţii unei ţări[68]. În termeni moderni, gândirea lui Child sugera o politică a banilor ieftini, de expansiune monetară. Iată de ce mercantiliştii englezi ai secolului al XVII-lea par foarte „moderni" şi iată una din explicaţiile pentru care John Maynard Keynes a avut – în secolul al XX-lea – o mare admiraţie pentru ei.

Pe de altă parte, în secolul al XVIII-lea, autorii englezi au început să susţină **mecanismele economiei de piaţă**. Ei s-au pronunţat pentru o reglementare mai redusă a economiei de către stat, ca şi pentru reducerea importanţei asociaţiilor meseriaşilor (breslele). Industria bumbacului, cea metalurgică şi toată industria născută de **maşina cu abur**[69] s-a dezvoltat în Anglia într-un **climat liberal** (în afara şi în lipsa unui cadru corporativ, monopolist, protecţionist; ca cel practicat în Franţa de Jean Baptiste Colbert). Din Anglia aceste idei noi s-au răspândit, apoi, pe întreg continentul european.

Începând cu secolul al XVIII-lea cercetările economice au căpătat **caracteristici noi**:

1. Trebuie înregistrat – la început – că, în această perioadă, **apare tendinţa unor soluţii mai liberale în organizarea economică a naţiunilor.** Se conta mai puţin pe „asociaţiile meseriaşilor" şi pe „manufacturile regale" decât pe dezvoltarea liberă a întreprinderilor private. În Franţa, ca şi în Anglia, rutina asociaţiilor meseriaşilor le-a făcut impopulare, iar controalele riguroase ale sistemului colbertian au fost considerate, cu timpul, drept obstacole ale dezvoltării industriale. Peste tot întreprinderea privată a început să vadă în intervenţia puterii publice, nu o protecţie – ca în perioada de afirmare a burgheziei –, ci o serie de constrângeri insurmontabile. Mercantiliştii au sugerat Prinţului să fixeze impozite moderate, să se abţină de la împrumuturi publice, să lase relativ liberă întreprinderea privată, în curs de afirmare. Dezvoltarea activităţilor industriale private urma să se facă mai ales prin credite,

---

administraţiei acestei ţări. Răscoala naţională din 1857–1858 („revolta tăcerii") din India i-a silit pe englezi să schimbe formele dominaţiei lor coloniale. Compania a fost desfiinţată, iar India a fost declarată dominion al coroanei britanice.

68 Un mercantilist al epocii afirma **„oameni şi bani nu sunt niciodată prea mulţi".**

69 Brevetată de James Watt în anul 1769, dar – se pare – descoperită de altcineva cu două decenii mai devreme.

decât prin subvenții (sau prin atribuirea de privilegii). De asemenea, se condamna controlul prețurilor, manipularea ratei dobânzii şi monopolul asupra comerțului internațional, ca şi taxele vamale prohibitive (se propunea o vamă de 10%).

2. **Problemele referitoare la bani şi la rata dobânzii au devenit foarte importante.** În general, autorii timpului au dorit o abundență monetară, care să fie pusă la dispoziția comercianților. Ei au înțeles că abundența monetară şi dobânda scăzută facilitau dezvoltarea afacerilor. Poate nu întâmplător, în acest secol se va dezvolta un important sistem al instituțiilor de credit[70].

3. **Studiile economice au devenit mai analitice.** Una din problemele teoretice abordate a fost **valoarea bunurilor.** Aristotel – în Antichitate – şi alți autori – în Evul Mediu – făcuseră distincția între **valoarea de întrebuințare** şi **valoarea de schimb** şi reliefaseră că pe piață un obiect se putea schimba cu altul pe baza unui raport, diferit de cel existent între utilitățile lor. Autorii neoclasici ai secolului al XIX-lea au precizat că **avantajele schimbului sunt** – mai ales – **subiective**, în sensul că un act de schimb poate fi avantajos pentru cele două părți, deopotrivă, fiecare dintre ele evaluând mai mult ce primeşte decât ce oferă.

- Noțiunile de **elasticitate a cererii şi ofertei** erau deja prezente în opera lui **Gregory King (1648–1712)**, care aprecia că variația prețului grâului era de o amplitudine mai mare decât cea a cantităților recoltate. **„Legea King"** decurge din faptul observabil că **„o reducere de 10% a recoltei, provoacă o creştere cu 30% a prețului grâului, o insuficiență de 20% provoacă o urcare a prețurilor de 80% şi aşa mai departe"**[71].

Studiile asupra populației şi migrației au fost – de asemenea – întreprinse şi stimulate, pentru că politica mercantilă avea nevoie de mână de lucru abundentă. Mercantiliştii sunt **populaționişti**, adică favorabili creşterii populației unei țări. Această creştere permite obținerea de mână de lucru şi favorizează dezvoltarea industriei şi comerțului, a exporturilor, deci creşterea profiturilor. Invers, dezvoltarea comerțului, a industriei, permite ocuparea unui număr mai mare de oameni, ceea ce favorizează creşterea populației, avantajoasă pentru stat. Şefii noilor state naționale s-au arătat foarte preocupați de creşterea numărului persoanelor ocupate în producția de bunuri. În acest sens, o serie de reglementări regale au apărut şi dintre ele cele englezeşti sunt cele mai cunoscute. Statutul artizanilor, meseriaşilor (artificers) din 1563 – care a rămas în vigoare până în 1813 – impunea obligativitatea muncii, reglementa ucenicia şi condițiile de lucru şi impunea principiul după care salariile trebuiau să fie în raport cu costul vieții. Faimoasa **„Lege a săracilor" („Poor Law" – 1601)** reprima vagabondajul şi obliga biserica să-i ajute pe săraci.

Se încerca – prin orice mijloace – obținerea unei forțe de muncă ieftine. Salariile scăzute, sărăcia muncitorilor nu sunt numai un mijloc de scădere a costurilor de producție şi de sporire a profiturilor, ci şi mijlocul de a obliga populația să lucreze mai mult. **William Petty (1623–1687)** a propus salarii scăzute (pentru ca lucrătorii să nu devină „leneşi"!), ca şi menținerea ridicată a prețurilor produselor agricole, pentru ca muncitorii să nu se hrănească prea uşor şi să nu protesteze la muncă. Mercantiliştii s-au pronunțat şi împotriva educării populației, pentru că risca să … „secătuiască" (reducă) resursele de muncă! Foarte caracteristică este atitudinea adoptată de mercantiliști în privința muncii copiilor. **Jean Baptiste Colbert (1619–1683)** declara. „Lenea din primii ani (ai copilăriei – n. ns.) este sursa dezordinii din tot restul vieții" şi folosea – în manufacturile sale – copii, care lucrau încă de la vârsta de 6 ani. Dar dacă sporirea populației favoriza dezvoltarea afacerilor, această dezvoltare stimula – la rândul ei – populare statelor şi, în consecință, creşterea puterii lor.

Referitor la **dobândă** s-a apreciat că este prețul disponibilităților monetare – devenind prețul capitalului – şi ca orice preț nu putea fi prohibită, iar rata dobânzii nu putea fi stabilită artificial la un anumit nivel[72].

---

70 **La 1694 lua naştere Banca Națională a Angliei, la 1800 Banca Națională a Franței, iar în anul 1880 se va înființa Banca Națională a României. Fără îndoială că apariția băncilor naționale era precedată de funcționarea unui sistem puternic de bănci comerciale.**

71 **Karl Pribram (1877–1973)**, ***Les fondements de la pensée économique,*** Editura economica, Paris, 1986, p. 67.

72 „Mercantiliştii nu au presupus niciodată că rata dobânzii tinde să se stabilească de la sine, la nivelul adecvat. Dimpotrivă, ei declarau răspicat că o rată a dobânzii peste măsură de înaltă constituie obstacolul principal în calea creşterii bogăției şi chiar îşi dădeau seama că rata dobânzii depinde de preferința pentru lichiditate şi de cantitatea banilor. Pe ei îi interesa atât reducerea preferinței pentru lichiditate, cât şi sporirea cantității banilor şi, câțiva dintre ei, au arătat clar că preocuparea în legătură cu sporirea cantității banilor izvora din dorința lor de a obține scăderea ratei dobânzii". „Un alt autor de frunte, Petty... era de aceeaşi părere cu ceilalți când explica scăderea «naturală» a ratei dobânzii de la 10% la 6% prin creşterea masei banilor" (Eli Filip Heckscher, *Mercantilism*, p. 344–345).

În sfârşit – şi mai ales – analizele asupra **problemelor monetare** au fost foarte precise. Natura banilor şi rolul abundenţei monetare asupra preţurilor, dar şi asupra dezvoltării afacerilor interne şi asupra situaţiei balanţei de plăţi externe, au fost studiate în profunzime. **Malynes**[73] – de pildă – a demonstrat că nici o ţară nu poate acumula o cantitate excesivă de metal preţios, fără să rişte o creştere a preţurilor interne şi deficitul balanţei sale de plăţi externe. El a demonstrat că slăbirea monedei naţionale putea avea – în mod cert – un „efect pervers" asupra echilibrului plăţilor externe. Josiah Child arătase deja, că acumularea de metale preţioase – mărfuri ca oricare altele – nu era de dorit. T. Mun a precizat că balanţa comercială trebuia însoţită de balanţa de plăţi, pentru a oferi o imagine reală asupra comerţului exterior. Acest efort de analiză îmbină ideea unui echilibru spontan al tuturor elementelor balanţei de plăţi: importuri şi exporturi, mişcările preţurilor interne şi internaţionale, mişcarea capitalurilor şi a dobânzii etc. Este cert că esenţa gândirii clasice (şi chiar liberale) asupra comerţului internaţional a fost pregătită de gânditorii mercantilişti.

Dinamica gândirii mercantiliste a fost următoarea:

2.5. EXPERIENŢE NAŢIONALE ALE MERCANTILISMULUI[74]

2.5.1. ANGLIA

În Anglia au acţionat unii dintre cei mai importanţi teoreticieni ai mercantilismului. Literatura mercantilistă engleză a fost mai completă şi mai importantă decât a oricărei alte ţări. Condiţiile politice şi libertăţile democratice impuneau – cu necesitate – ca străduinţele practice să fie încununate de succes. În anul 1581, la Londra, a apărut lucrarea ***Expunere critică a unor cereri ale compatrioţilor noştri*****,** sub semnătura lui **„W. S."** şi expusă sub forma unui dialog între reprezentanţii diferitelor structuri sociale. Această carte a fost atribuită lui **John Hobes**, care şi-a luat numele de **William Staford**. Toţi reprezentanţii straturilor sociale se plângeau contra scumpetei şi găseau straniu că ea s-a produs o dată cu creşterea producţiei, nu cu scăderea ei. Din cauza falsificării monedei rezultau următoarele rele: comercianţii străini, vânzând mărfurile la preţuri nominale mai mari, sileau pe comercianţii din ţară să ridice preţurile, iar pe lorzi să ridice arenda zilei, sau – ceea ce era şi mai rău – să transforme câmpurile arate în păşune (care era mai rentabilă). Cu reforma monetară nu se putea îndrepta nimic, căci, în definitiv, mărfurile se plătesc tot cu mărfuri (idee preluată şi dezvoltată în secolul al XIX-lea de **Jean Baptiste Say**) şi numai abundenţa sau raritatea acestora poate ridica sau scădea preţurile. O îndreptare nu se poate produce decât printr-o politică comercială cuminte, prin care să nu se lase nici una din materiile prime să treacă în străinătate, nici să se importe articole de lux. Este mai bine să plătim mai scump mărfurile în ţară, căci oricât de mic ar fi câştigul care trece în străinătate, el este pierdut pentru ţară. De asemenea, nu trebuie cumpărat din străinătate mai mult decât se vinde străinătăţii (iată aici, *in nuce*, „teoria valorilor internaţionale").

Pentru remedierea agriculturii şi îndreptarea stării ţăranilor trebuie să se instituie impozite mai mari pe terenurile rezervate păşunatului decât pe cele arate, apoi, trebuie liberalizat exportul de cereale. **William Staford** se pronunţă împotriva importului de produse manufacturate şi a exportului de lână brută. El cerea ca lâna să se prelucreze în Anglia, motivând că asemenea prelucrare va da de lucru unei mari părţi a populaţiei engleze. Mai departe, el considera că exportul de lână şi importul de ţesături va scoate o mare cantitate de bani din ţară. Se exprimă – în aceşti termeni – esenţa balanţei comerciale externe.

---

73 „Mercantiliştii îşi dădeau seama de caracterul înşelător al ieftinătăţii şi de pericolul ca o concurenţă excesivă să înrăutăţească raportul de schimb al unei ţări. Astfel, Gérard Malynes scria în *Lex Mercatoria* (1622): „Nu căutaţi să vindeţi mai ieftin decât alţii, spre dezavantajul colectivităţii sub pretextul dezvoltării comerţului; căci comerţul nu se dezvoltă când mărfurile sunt foarte ieftine, deoarece ieftinătatea provine de la cererea slabă şi insuficienţa banilor, care face ca lucrurile să fie ieftine; dimpotrivă, comerţul creşte când există bani din belşug şi când mărfurile se scumpesc, fiind cerute" (Eli Filip Heckscher, *Mercantilism*, p. 348).

74 Vezi şi Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 20–27.

Chestiunea monetară şi a comerțului exterior şi-a găsit o tratare clară, precisă şi sistematică în scrierea programatică a lui **Thomas Mun (1571–1641)**, intitulată ***Tezaurul Angliei în comerțul exterior sau balanța comerțului exterior.*** Cartea a fost scrisă de Thomas Mun în 1621, pentru apărarea Companiei Indiilor Orientale, în al cărei serviciu se afla. Lucrarea a fost publicată în anul 1641 de către fiul lui Thomas Mun. Cartea conține **teoria clasică a balanței comerciale**, din punct de vedere mercantilist. Dar, după părerea lui Thomas Mun, balanța comerțului nu se poate reduce la comparația exportului cu importul înregistrat la vamă, ci, la **contul exportului,** mai trebuia adăugat profitul comercianților, frachtul şi primele de asigurare, dacă marfa călătorește pe vase englezeşti. La **contul importului** trebuia să se considere numai prețurile de vânzare în Anglia, scăzându-se taxele de vamă şi accizele, precum şi frachtul, dacă mărfurile au fost aduse pe vase englezeşti. Afară de acestea, trebuie adăugate, **la pasiv**, sumele cheltuite în străinătate pentru susținerea războaielor, plata diplomaților şi câştigurile realizate de comercianții străini în Anglia. Invers, **la activ**, trebuie ținut cont de cheltuielile făcute de străini în Anglia, de comercianții englezi în străinătate şi de cheltuielile făcute de puterile străine cu spionajul în Anglia. În felul acesta, Thomas Mun lărgeşte **balanța comercială** la o **balanță de plăți**. El pune mare accent pe o balanță favorabilă, scop în care recomandă încurajarea producției – mai ales a celei industriale – fără a neglija pe cea agricolă, de care țara are nevoie mai ales în timp de război. El se pronunță împotriva exportului de materii prime, pentru importul limitat de produse de lux şi alte produse străine, pentru imitarea exemplului olandezilor.

Thomas Mun face distincție între importul de mărfuri destinate consumului şi cele destinate reexportului. Pentru acestea din urmă solicită taxe de import modeste. Exportul de metale prețioase nu este dezavantajos, deoarece el „serveşte ca o sămânță care va aduce apoi un câştig mai mare la recoltare".

Moneda este analizată de Thomas Mun în strânsă legătură cu comerțul **„banul ajută comerțul, iar comerțul măreşte bogăția în bani".**

În noțiunea **bogăție**, autorul distinge **trei componente**:

- **averea naturală (pământul);**
- **averea artificială (bunurile create prin munca umană sau dobândite prin schimb);**
- **averea mobilă (din care face parte şi moneda)**.

Comerțul exterior are misiunea ca printr-o balanță comercială favorabilă să îmbogățească țara cu avere mobilă. „Exportul monedei noastre în comerț şi mărfuri – spunea el – este un mijloc de a mări tezaurul nostru". Mercantilismul lui Thomas Mun este un mercantilism liberal. El aştepta totul de la comerțul exterior. „El (comerțul – n. ns.) trebuie încurajat, căci de el depind veniturile mari ale regelui, profesiunea comercianților, şcoala artelor noastre, traiul săracilor, extinderea câmpurilor arate, pepiniera marinarilor, apărarea regatului, mijloacele tezaurului, nervii războiului şi teroarea inamicilor".

Politica economică sugerată şi susținută de Thomas Mun a fost una de îmbogățire a națiunii prin comerț şi dezvoltarea producției interne. Protecționismul statal este indirect, deoarece autorul propune impunerea progresivă a veniturilor, pentru a-i constrânge pe bogați să **investească** în industrie şi comerț. Dobânzile ridicate nu le considera un dezavantaj al dezvoltării economice[75] **(„Comerțul şi dobânda se ridică şi cad împreună")**[76]. Pentru analiza mai detaliată a mecanismelor comerțului internațional, se poate consulta **Anexa 1** din prezenta lucrare.

---

75 William Petty afirma că prea multă monedă înseamnă inflație, prea puțină, frână a activității economice. Calculul cantității optime de monedă se face prin evaluarea nevoilor: „plata rentei semestriale asupra terenurilor, chiria trimestrială pe locuință, salariile lunare şi un sfert din valoarea importurilor" (citat după Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, vol. I *(Predecesori şi Fondatori),* Fundația academică „Gheorghe Zane", Iaşi, 1993, p. 38).

76 Mercantiliştilor englezi li se datorează prima cuantificare a bogății naționale cunoscută de istoria economică. Aceasta se referă la bogăția națională a Angliei pentru anul 1600. Lucrarea respectivă a fost foarte puțin cunoscută de către economişti, fiind semnalată, prima oară de către **Robert Giffen (1837–1910)** (*„The growth of capital",* London, 1889, p. 83–84). Acest prim calcul al bogății – al cărui autor a fost un inspector general al vămilor – a fost publicat în lucrarea colectivă *The British Merchant*. Estimând veniturile din rente la 6 milioane lire sterline şi apreciind perioada de capitalizare la 12 ani („at twelve years' purchase"), autorul ajunge la concluzia că capitalul național era de 72 milioane lire sterline. Estimând valoarea şeptelului la 17 milioane lire sterline, autorul ajunge la concluzia că bogăția națională a Angliei anilor 1600 era de 89 milioane lire sterline. Robert Giffen majorează această cifră la 100 milioane lire sterline. (După Manea Mănescu (coordonator), *Avuția națională*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1984, p. 68).

2.5.2. FRANȚA

Unul dintre cei mai mari mercantiliști francezi a fost **Antoine de Montchrestien**[77] **(1576–1621)**, autorul lucrării ***„Traité de l'économie politique*" (1615)**, care **a introdus termenul ECONOMIE POLITICĂ**. În lucrarea amintită Montchrestien apare ca un mare apărător al celei de a treia stări (a negustorilor). Cea mai importantă parte a acesteia este alcătuită – după părerea sa – din comercianți. „Negustorii – scria el – sunt foarte utili statului". Iar, mai departe, „filosofii susțin că scopul este cauza cauzelor, iar comerțul este, într-un fel, scopul principal al diferitelor meserii".

Aici se observă clar ideea că circulația are primatul față de producție. Cu toate că Montchrestien susținea încurajarea oricărui fel de meserii și educației profesionale a populației, totuși, scopul, țelul tuturor meseriilor îl vedea în comerț. El apăra – prin toate mijloacele – profiturile negustorilor. „Dacă nu ar exista la ei setea de câștig, care-i obligă să ignoreze riscul și pericolele – scria Montchrestien – ei nu s-ar fi hotărât să se supună atâtor pericole pe uscat, ca și pericolelor de scufundări pe mare". Autorul francez știa că obținerea profitului este rezultatul „înstrăinării", dar folosește această teorie mercantilistă ca instrument împotriva negustorilor străini. În comerțul interior pierderea unuia este egală cu câștigul altuia și astfel, țara – în întregime – nu pierde și nici nu câștigă. În comerțul exterior orice pierdere echivalează cu transferul gratuit – de bogăție națională – în favoarea străinătății, cum orice câștig contribuie la îmbogățirea națiunii.

Despre bani, Montchrestien scria: „Primul care a spus «banii sunt nervii războiului» nu a greșit ... Aurul s-a dovedit mai puternic decât fierul. Iată pentru ce marele și puternicul stat a căutat și a găsit mijloacele de a-l obține". Apoi – adaugă mercantilistul francez – cel mai sigur mijloc de a obține bani este comerțul, dezvoltarea acestuia.

Totuși, concepția lui Montchrestien este contradictorie. La el se găsesc – de pildă – idei opuse cu privire la bani, nuanțând, astfel, întreaga sa gândire. Am văzut cât de mult aprecia el banii. În același timp, însă, scria: „Nici surplusul de aur și argint, nici cantitatea de metale prețioase și diamante nu face ca statul să fie bogat, ci prezența obiectelor necesare pentru viață și pentru îmbrăcăminte; cine le posedă în cantități mari, acela poate fi considerat îndestulat". Iar, mai departe: „Într-adevăr noi am devenit mai avuți în aur și argint decât părinții noștri; dar nu suntem mai îndestulați și nici chiar mai bogați". Iată cum – începând cu secolul al XVII-lea – doctrina mercantilistă se transformă, devenind suport al încurajării producției materiale.

Montchrestien a luat atitudine intransigentă, de respingere a luxului: „Luxul este pentru stat ca o ciumă și un cancer ruinător; datorită mătăsii (importului articolelor de lux – n. ns.) aurul nostru se scurge în Turcia și Italia".

Toată lumea interesată din Franța – particulari, oameni de stat, juriști – a fost de acord să solicite **intervenția regală în favoarea industriei** care se înfiripa.

Richelieu[78] **(1585–1642)** – ignorat încă de istoria gândirii economice – întemeietor, în **1635** al **ACADEMIEI Franței**, a lărgit politica protecționistă la dimensiuni mondiale, fondând **„Companie Coloniale".**

Jean Baptiste Colbert (1619–1683) a mers pe aceeași cale. A devenit celebru prin dorința sa de a face ordine în domeniul financiar și al monedei. El a stabilit raportul dintre aur și argint la 1/15. Corporațiile și fabricile au fost puse sub autoritatea regelui. Colbert a ajuns

77 Născut în anul 1576 la Falaise (fiul unui farmacist, care se numea – în realitate – MAUCHRESTIEN), Antoine s-a făcut remarcat mai ales ca tragedian (*Scoțiana sau Maria Stewart*). În 1605, în urma omorârii în duel a unui adversar, s-a refugiat în Anglia , apoi a călătorit în Olanda. Revenit în Franța, s-a căsătorit cu o văduvă nobilă și bogată. Grație averii soției și-a deschis o fabrică de unelte. În anul 1615 a prezentat Ministerului Justiției *Traité de l'économie politique*. Puțin după aceea a primit titlul de „baron". Pe parcurs a fost învinuit ca falsificator de bani și reputația sa a avut de suferit. S-a alăturat hughenoților (protestanți calvini) revoltați contra regelui, fără să se poată spune că a îmbrățișat religia reformată. Câteva luni mai târziu, a fost surprins înarmat într-o pensiune și ucis (8 octombrie 1621). Corpul i-a fost incinerat din porunca regelui Franței. (Vezi Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p.103–104).

78 **Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642)**, om politic și cardinal francez (din 1622). Reprezentant al absolutismului în Franța. Ca prim-ministru (1624–1642) în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea (1610–1643), a fost conducătorul de fapt al Franței. Prin învingerea hughenoților (cucerirea cetății La Rochelle), prin înlăturarea tendințelor autonomiste ale unor feudali și printr-o serie de reforme (în finanțe, armată și legislație) a consolidat monarhia absolutistă. Pe plan extern a luptat împotriva hegemoniei Habsburgilor în Europa, Franța participând – din 1635 – alături de principii protestanți germani și de Suedia, împotriva Imperiului German și a Spaniei, la Războiul de 30 de ani (1618–1648). **A contribuit la întemeierea Academiei franceze (1635).**

ministru de finanţe al Franţei[79] (1661–1683), calitate în care a condus şi organizat – cu mână forte – finanţele şi economia naţională franceză. Din această perioadă datează şi o serie de lucrări importante ale lui, cu un profund caracter mercantilist şi protecţionist: **„*Lettres*", *Instructions*, *Memoires*** etc. Mai întâi, el a pus pe baze noi impozitele, majorându-le pe cele percepute pe obiectele de lux, a introdus în gestiunea finanţelor publice metode comerciale de administrare a banilor. Apoi, a dus lupta contra privilegiilor de clasă ale clerului şi nobililor. **Finanţele erau**, pentru el, **„partea cea mai importantă şi mai esenţială a statului".**

În privinţa vieţii economice el şi-a propus şi a realizat (pentru puţin timp) ca Franţa să obţină primul rang între ţările **industriale**. În acest scop a căutat – printr-un sistem centralizat şi impus aproape cu forţa – să ridice cultura profesională a poporului şi a reuşit – prin măsuri bine gândite – să impună produsele franceze ca cele mai bune în Europa timpului său. Oriunde în lume înflorea vreo industrie mai importantă, el îşi îndrepta privirea pentru a o imita şi pentru a-i smulge debuşeul. El aduce în Franţa meşteri şi capitalişti din toate ţările Europei şi ajută cu toate mijloacele şi sacrificiile (premii, privilegii, avansuri şi subsidii din partea statului etc.) înfiinţarea de noi industrii. Pe lângă măsurile de mai sus, statul francez s-a angajat – la insistenţele lui Colbert – să înfiinţeze şcoli şi muzee industriale, să promoveze industrii proprii şi mari lucrări arhitectonice. Producţia a fost reglementată până în cele mai mici amănunte, în privinţa măsurii, calităţii şi valorii produselor, pentru a preveni abuzurile şi pentru a împiedica înşelarea publicului consumator. Scopul principal al acestor reglementări amănunţite şi riguroase era menţinerea produselor franceze pe cea mai bună poziţie în cadrul pieţei internaţionale. Colbert are meritul – incontestabil – de a fi folosit măsurile protecţioniste în vederea sporirii capacităţii de concurenţă a industriei franceze, precum şi pentru asigurarea unei bune perspective dezvoltării industriale viitoare.

În privinţa **comerţului**, prin **„Ordonance du commerce"** Colbert fundamentează **dreptul comercial modern**. În comerţul **interior** ideile lui erau aproape liberschimbiste: desfiinţarea privilegiilor de vânzare ale corporaţiilor, reducerea vămilor interne până la desfiinţare şi formarea unui spaţiu economic naţional unitar. Chiar şi în privinţa **comerţului exterior**[80] ideile lui sunt relativ liberale. El a militat pentru renunţarea la tariful vamal prohibitiv şi pentru promovarea unui protecţionism moderat şi elastic. Protecţia trebuia aplicată selectiv, numai pentru mărfurile care aveau nevoie de ea şi nu în relaţie cu toate ţările. Aici apare – pentru prima dată – ideea **tarifului dublu**, pentru statele contractante şi necontractante. Dar, chiar pentru ţările care puteau concura producţia industrială franceză, Colbert considera taxele protectoare ca ceva provizoriu, până ce industria internă va putea face faţă concurenţei

79 În timpul regelui **Ludovic al XIV-lea cel Mare (1643–1715)** (supranumit Regele Soare). A introdus în Franţa absolutismul regal. I se atribuie celebra expresie „L'état c'est moi"! („Statul sunt eu"!). În anul 1685 a revocat „Edictul din Nantes" (dat de Henric al IV-lea în 1598, prin care se asigura hughenoţilor libertatea cultului protestanţilor calvini), reinstaurând catolicismul ca religie unică. În timpul domniei lui au înflorit industria, artele, literatura şi ştiinţa, s-a impus „Stilul Ludovic al XIV-lea". Secolul al XVII-lea mai este denumit – datorită influenţei sale – „Secolul lui Ludovic al XIV-lea".

În Franţa secolelor XVII-XVIII au existat mai multe „stiluri" ale artelor decorative:

1. „Stilul Ludovic al XIII-lea" (1610–1643), caracterizat prin forme robuste şi severe. Faţadele clădirilor erau ornate în cărămidă aparentă, ritmată cu piatră albă. Mobilierul se remarca prin linia dreaptă. Picioarele scaunelor şi fotoliilor aveau forma de coloane în torsadă (funie răsucită).

2. „Stilul Ludovic al XIV-lea" (1643–1715), caracterizat în principal prin gustul pentru Antichitate. Mobilierul era sobru. Braţele fotoliilor se terminau în volute (ornamente în formă de spirală). Tapiseriile (ţesături decorative din lână sau din mătase, luçrate manual sau la război), argintăria, dantelele (ţesături fine decorate cu broderii în relief) erau produse pe scară largă. În ultima fază a fost influenţat de motive extrem-orientale.

3. „Stilul Ludovic al XV-lea" (1715–1774), caracterizat printr-o bogată fantezie a ornamentaţiei, inspirată de elemente vegetale. Mobilierul – variat ca formă – era decorat cu marchetărie (combinaţii de parchet de diferite esenţe, de fildeş, bronz etc), cu aplicaţii de baga (material obţinut din carapacea broaştei ţestoase) sau de bronz. Lemnul aurit, verniurile (care imită lacurile din Extremul orient) şi marmura, erau mult utilizate. Manufacturile de tapiserii, faianţă şi porţelan au cunoscut o mare înflorire. Acest stil a fost influenţat de Jeanne Antoinette Poisson Marquise de Pompadour (1721–1764), favorita regelui Ludovic al XV-lea, în sensul revenirii la sobrietate şi simplitate.

4. „Stilul Ludovic al XVI-lea" (1774–1792), influenţat de descoperirile arheologice începute în anul 1749 la Herculaneum şi Pompei (acoperite de lava vulcanului Vezuviu în anul 79). S-a caracterizat prin simplitate şi liniaritate. Motivele decorative erau formate din ove (ornamente în formă de ou, iniţial au făcut parte din repertoriul „Ordinului ionic"), ghirlande, săgeţi, torţe etc. Pentru mobilier se folosea lemn din esenţe rare, asociat cu ornamente din bronz, porţelan şi marmură.

80 În urma măsurilor de încurajare promovate, valoarea comerţului exterior al Franţei s-a triplat – atât la exporturi, cât şi la importuri – în perioada 1716–1750. În anul 1726 s-a înfiinţat „Bursa din Paris" (După Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique I,* Volume 1, 1ère édition, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991, p. 119).

producției din alte țări. Taxele protectoare erau în concepția lui „ca nişte cârje cu ajutorul cărora industriaşii trebuie să învețe cât de curând să meargă singuri".

Prin întreaga sa concepție – este adevărat mercantilistă – mai ales în privința promovării industriei şi protecționismului statal, Colbert se apropie foarte mult de sistemul de gândire pe care îl va promova (două secole mai târziu) **Friedrich List (1789–1846)** în Germania (prin „sistemul național de economie politică", „forțele productive ale națiunii", „protecționismul educator" şi „dezvoltarea industrială").

Mercantilismul francez prezintă paradoxul de a fi fost mai puțin bogat în teoreticieni decât cel britanic, dar are meritul de a fi pus în practica sa probleme fundamentale ale Economiei Politice, cum ar fi: de unde vine bogăția națională sau care este producția cea mai avantajoasă pentru societate. **De la Casa de Valois –** care a domnit în Franța între 1328 şi 1589 **– până la Bourboni (1589–1792; 1814–1815; 1815–1830) răspunsul a fost aproape unanim: aceasta este INDUSTRIA**. Subvențiile de stat, privilegiile, recrutările de forță de muncă, apelul la străini, protecțiile vamale şi alte mijloace au fost puse în mişcare în vederea asigurării progresului industrial, implicând – în cadrul acestei politici şi acestui proces – toate clasele sociale şi resursele naturii (oameni, tehnică, capitaluri, dobânzi scăzute etc.).

2.5.3. GERMANIA

În Germania, mercantilismul a luat forma „cameralismului". Se poate vorbi despre o ştiință camerală, deoarece cuvântul „Kamera" desemna atunci, în Germania, locul unde se țineau valorile statului (vistieria). „Cameraliştii" s-au numit toți cei care în perioada secolelor XVI–XVIII se preocupau de problemele îmbogățirii statului. Cameraliştii dădeau sfaturi de comportament economic conducătorilor germani, în timpul **Războiului de 30 de ani (1618–1648)**[81].

Mercantiliştii germani au militat pentru **dezvoltarea producției** (industriale şi agricole), a **comerțului** şi pentru **creşterea populației.**

Dezvoltarea vieții şi a ştiinței economice în Germania secolelor XVI–XVIII, n-a putut să ajungă la nivelul celor franceze sau engleze. Aceasta pentru că Germania medievală era fărâmițată într-o mulțime de stătulețe izolate (situație ce se va depăşi greu abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), cât şi datorită decăderii **oraşelor hanseatice**[82], ca urmare a traversării Oceanului Atlantic şi dezvoltării rapide a unei rețele complexe de legături comerciale între Europa şi America.

„Spre deosebire de țările din Apus, unde întărirea şi centralizarea politică şi expansiunea teritorială a fost ajutată de dezvoltarea economică şi extinderea circulației şi comerțului, în țările germanice, centralizarea puterii politice, organizarea vieții economice şi coordonarea intereselor divergente ale diferitelor stări şi pături sociale şi corporațiuni economice şi politice s-au făcut exclusiv printr-o acțiune, chiar putem spune printr-o revoluțiune de sus, dar determinată şi de condițiile economice schimbate din țările vecine mai înaintate"[83]. Numai printr-o energică şi stăruitoare acțiune de sus – din suprastructură – Germania a putut să parcurgă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea un proces social de unificare statală, care în țările apusene durase câteva secole.

Politica şi literatura mercantilistă germană se caracterizează prin **tendințele populaționiste**, vizând repopularea țării (după Războiul de 30 de ani), cu consecințe directe şi favorabile asupra sporirii numărului de contribuabili la bugetul statului. O altă trăsătură a

81 Încheiat prin Pacea de la Westfalia, în anul 1648. Beligeranți au fost Blocul Habsburgilor (habsburgii spanioli, austrieci, principii catolici germani, sprijiniți de papalitate şi Polonia) şi Coaliția antihabsburgică (principii protestanți germani, Franța, Suedia, Danemarca, sprijiniți de Olanda, Anglia şi Rusia). În funcție de intervenția diferitelor state, războiul s-a împărțit în patru perioade: cehă (1618–1624); daneză (1625–1629); suedeză (1630–1634) şi franco-suedeză (1635–1638).

82 **Hansa** (hansa = grup de negustori), uniune comercială şi politică a oraşelor din nordul Germaniei, al cărei nucleu l-au format oraşele Lübeck (sediul Hansei, şi cel mai important oraş al ei), Bremen şi Hamburg. Creată în secolul al XIII-lea, Hansa s-a constituit definitiv în anii 1367–1370 (actul de înființare datează din anul 1356 (F. Braudel, *op. cit.*, p. 123)), devenind o mare forță politică şi comercială. În secolul al XV-lea ea cuprindea circa 170 oraşe şi avea antrepozite comerciale la Londra, Bruges, Bergen, Novgorod ş. a. Ca urmare a deplasării căilor comerciale maritime ale lumii din Marea Baltică şi Marea Mediterană spre Oceanul Atlantic, Hansa şi-a pierdut importanța şi s-a destrămat (vezi **Fernand Braudel (1902–1985)**, *Timpul lumii,* vol. I, Editura Meridiane, București, 1989, p. 121–127).

83 Dimitrie B. Ionescu, *Istoria doctrinelor economice*, vol. I, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj", 1941, p. 259.

mercantilismului german a fost **politica de sporire a producției agricole**, vizând îmbunătățirea aprovizionării populației cu produse agroalimentare. Mercantilismul german nu relevă teorii bullioniste ca în Italia, Spania şi Portugalia; nici comerciale şi industriale ca în Anglia şi Franța, ci are ca principiu fundamental **tutela statului**, ideea de implicare activă a statului în întreaga viață economică şi socială.

De la început, politica mercantilistă germană s-a inspirat din politica orăşenească, organizând în mod unitar corporațiile, viața oraşelor şi economia națională, având în vedere – prioritar – **interesele principilor**, care erau – mai ales – **interese fiscale.** Transformarea statului feudal într-unul modern, absolutist, a reclamat **perfecționarea aparatului fiscal şi formarea unui corp de funcționari bine instruit şi bine articulat.** Aceasta şi explică – în bună măsură – de ce mercantiliştii germani s-au recrutat dintre funcționari, al căror rol era cât mai buna administrare a averii principelui şi statului. Funcționarii fiscali sunt priviți ca un element dinamic şi prețios, capabil să ajute politica centralistă şi absolutistă a principilor.

Interesul mercantiliştilor germani se îndreaptă spre sporirea numărului populației şi puterii ei contributive, în scopul creşterii veniturilor vistieriei şi îmbogățirea principilor independenți. De aceea ştiința financiară – **„Cameralismul" –** s-a dezvoltat în Germania, înaintea ştiințelor economice şi mai presus de acestea. În acest scop, **s-au creat la universități catedre pentru studiile necesare funcționarilor „Kamerii" princiare, care era centrala pentru administrarea finanțelor, domeniilor, minelor, pădurilor.** Ea avea atât scopul formării funcționarilor necesari pentru pregătirea şi executarea dispozițiilor guvernului, pentru organizarea finanțelor şi aprovizionării, pentru reglementarea activităților economice, cât şi pentru motivarea ştiințifică a necesității şi măsurilor de intervenție a statului în economie. Ca bază a acestui sistem de educație au servit principiile politicii mercantiliste. **Statul birocratic a devenit un factor esențial şi dinamic al ridicării civilizației – şi scop în sine – fără el nu se putea face nimic, nici măcar ştiință.**

Imitând politica economică a Franței, cameraliştii germani au adoptat consecvent toate **principiile** mercantilismului: balanța comercială activă, stimularea exporturilor, combaterea importurilor (în special a mărfurilor de lux), inhibarea exportului de materii prime şi agricole etc.

Mercantiliştii germani au considerat banii cel mai important factor de producție şi ajutor al circulației şi n-au văzut în ei singura întruchipare a bogăției, cum făcuseră – timp de secole – alte popoare, în perioada respectivă. **Grija lor permanentă a fost stimularea producției, mai ales a agriculturii, dar şi a industriei.**

Îngrijindu-se consecvent şi organizat de sporirea veniturilor, cameraliştii germani au introdus – primii – **impozitul progresiv**, prin **Kaspar KLOCK (1583–1655)**, în anul 1651.

Aşezând ca **principii de bază** ale politicii mercantiliste **sporirea producției** (agricole şi industriale), **creşterea populației şi a veniturilor „Kamerii",** autorii germani au insistat pe măsuri specifice, care să conducă la atingerea obiectivelor propuse. Sub conducerea autoritară a prințului, bunăstarea economică stă în siguranță şi bogăție, adică în aprovizionarea îndestulătoare a populației cu bunuri necesare unei existențe prospere. Aceasta depindea de cantitatea de bani răspândită între supuşii statului şi de întrebuințarea lor cu profit în întreprinderi. Statul însuşi are nevoie de mijloace băneşti şi de bunuri. În acest scop el recomandă şi introduce măsuri de încurajare şi reglementare a industriei, transporturilor, a infrastructurii, comerțului, învățământului, a agriculturii. Totodată, sunt întreprinse măsuri energice pentru realizarea veniturilor statului, perfecționarea funcționarilor fiscali, pedepsirea nelucrării pământului, a fraudelor fiscale, precum şi pentru determinarea agenților economici să țină – deopotrivă – seama atât de interesele lor, cât şi de cele ale statului.

Un loc cu totul special ocupă în politica mercantilistă germană **creşterea populației**. Aceasta deoarece populația era factorul de producție principal, de natură să contribuie hotărâtor la sporirea bogăției materiale, a veniturilor băneşti ale statului prin fiscalitate, precum şi premisa *sine qua non* a asigurării puterii politice a statului.

Se poate aprecia că una dintre trăsăturile specifice ale dezvoltării istorice germane o constituie **crearea şi dezvoltarea – încă din Evul Mediu – a unei categorii speciale de funcționari publici**, care a reuşit – de a lungul secolelor ce au urmat – să educe şi să disciplineze întreaga populație, să creeze cadrul instituțional adecvat pentru valorificarea, în condiții de eficiență crescândă, a resurselor societății şi a inițiativelor creatoare. Nicăieri în lume, funcționarii nu au jucat un rol aşa de însemnat şi de pozitiv, în dezvoltarea economică şi socială, ca în Germania. Pe această bază considerăm că, alături de ceilalți factori de producție,

în Germania, **clasa funcţionarilor publici se poate caracteriza ca un factor de producţie distinct.**

2.5.4. ITALIA

În legătură cu descoperirea Americii şi a noilor căi de navigaţie către Indii este pusă – de obicei – schimbarea direcţiilor comerţului mondial şi pierderea calităţii de centru comercial internaţional al Italiei şi al oraşelor sale. Cu toate acestea, oraşele italiene au continuat să rămână – pentru o vreme – centre financiare şi de bancheri. Banii acumulaţi aici s-au transformat în capitaluri de împrumut, iar marii comercianţi au devenit bancheri şi cămătari internaţionali.

Nu este – deci – întâmplător că mercantiliştii italieni s-au preocupat, în primul rând, de **problemele credito-băneşti.** Bancherul **Gasparo Scaruffi (1519–1584)**, într-o lucrare publicată în anul 1582, apare cu un proiect grandios pentru vremea respectivă. El propune convocarea unei Conferinţe general europene, sub conducerea Papei sau a împăraţilor, cu scopul de a reglementa circulaţia bănească pe plan internaţional. Este cunoscut că în Evul Mediu una din caracteristicile esenţiale ale circulaţiei băneşti era **eterogenitatea.** În diferite ţări, dar şi în diferite regiuni ale aceleiaşi ţări, existau sisteme băneşti diferite, care îngreunau calculele, dezvoltarea comerţului şi trecerea banilor dintr-un loc în altul. Mari greutăţi decurgeau şi din faptul că funcţiile banilor erau îndeplinite – simultan – de aur şi argint ori de metale nepreţioase. Asemenea eterogenitate favoriza speculaţiile băneşti, denatura raporturile de schimb, favoriza evaziunea fiscală. Printre primele măsuri promovate, imediat după formarea statelor naţionale, au fost şi acelea ale introducerii unei monede naţionale unice şi înfiinţarea Băncii Naţionale, investită – în exclusivitate – cu dreptul emisiunii monetare. Scaruffi propune să se stabilească un sistem european de raportare a argintului la aur, iar raportul de schimb să fie 12/1. Acelaşi proiect l-a susţinut şi un alt bancher economist, **Bernardo Davanzati (1529–1606)**. El a legat originea banilor de un acord între indivizi, pentru folosirea metalelor preţioase ca mijloc de schimb. Davanzati a fost, probabil, primul economist care **„a separat explicaţia preţurilor de aceea a valorilor”**[84].

Mai important este **Giovanni Botero (1540–1617)**, în a cărui carte principală ***Della ragion di Italia*** (1589), găsim ideile importante ale mercantilismului italian. El pune în centru preocupărilor sale problema **populaţiei**, în care se arată un precursor al lui **Thomas Malthus (1766–1834)**, afirmând că numărul populaţiei depinde de:

1. puterea generatoare a oamenilor;

2. mijloacele de trai („puterea nutritivă a satelor”), cu deosebirea că nu găseşte o limită acesteia din urmă şi nu trage – prin urmare – concluzii pesimiste. El vede în populaţie forţa şi măreţia statului şi recomandă, pentru a încuraja creşterea ei, o politică economică menită să sporească producţia; atât agricolă, cât şi industrială şi anume să încurajeze dezvoltarea tuturor industriilor în ţară, rezervându-le materiile prime şi chemând, din alte ţări, muncitori pregătiţi, încurajând invenţiile etc.

Antonio Serra a publicat în anul 1614 ***Breve trattato delle cause che possono fare abondare i regni d'oro e d'argento, dove non sono miniere.*** El apreciază dezvoltarea industrială mai mult decât pe cea agricolă, din cauză că profitul celei dintâi este mai sigur şi mai permanent şi, apoi, pentru că industria produce un randament crescând, în timp ce agricultura unul descrescând. Mai mult, produsele industriale se păstrează mai bine decât cele agricole. El apreciază foarte mult abundenţa metalelor preţioase – scopul politicii – precum şi cursul ridicat al banilor, stabilit şi menţinut prin forţa statului. Aici el nu a surprins esenţa teoriei cantitative a banilor şi efectul invers al abundenţei de metale preţioase asupra valorii unităţii monetare.

Mercantiliştii italieni au studiat echilibrul dintre „ofertă” şi „cerere”, considerându-l precondiţie a stabilirii preţurilor concurenţiale. De asemenea, ei au încercat să introducă formule matematice de determinare a preţurilor. Astfel, Contele **Pietro Verri (1728–1797)** propunea formula: **P = C/O** (P = preţul; C = numărul cumpărătorilor; O = numărul vânzătorilor), iar **Antonio Genovesi (1712–1769)** considera că: **P = C/O** (C = cantitatea cerută; O = cantitatea oferită).

84 **Karl Pribram (1877–1973),** ***Les fondements de la pensée économique***, Economica, Paris, 1986, p. 52.

Contribuții esențiale au adus gânditorii mercantiliști italieni în domeniul **contabilității**. Literatura contabilă italiană este cea mai importantă din întregul Ev Mediu[85]. De departe cel mai semnificativ teoretician în acest sens a fost **Luca Pacioli (1445–1514)**. În lucrarea sa din **1494** ***Summa de l'arithmetica. Geometria, proportioni e proportionalità***[86], autorul consacră capitolul IX (***Tractatus de computis et scripturis***) **Contabilității**. Prin Luca Pacioli s-au introdus „contabilitatea dublă"; „articolul contabil"; „cartea mare" („maestrul") și „balanța de verificare". Tot el a introdus și contul „capital". *„Prima mențiune despre «bilanț»,* ca noțiune și ca instrument practic al contabilității, apare la 1408, în registrele Băncii „Sfântul Gheorghe", din Genova, formulată astfel: *„Billantium creditorum debet nobis in billantio debitorum in CXIII"*[87] (sublinierea autorului).

În secolele XVI–XVII, prin autorii italieni, germani, englezi și francezi se derulează un proces complex și permanent de **clasificare a conturilor**. Germanii au introdus contul **profit și pierdere**, francezul **Jean Baptiste Colbert Marquis de Leignolay (1619–1685)** a introdus **ordine strictă în domeniul finanțelor publice**, cameraliștii germani au dezvoltat în universități **catedre specializate pentru pregătirea funcționarilor financiari** și tot ei au instituit – la 1651 – prin Kaspar Klock, **impozitul progresiv**[88].

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea contabilitatea a fost inclusă în și legată de matematică, desprinzându-se apoi și constituindu-se – treptat – într-o disciplină de sine-stătătoare.

2.5.5. SPANIA

În Spania, sub monarhia riguroasă a lui **Carol Quintul (1516–1556)** și a lui **Filip al II-lea (1556–1598),** mercantilismul se restrânge la o concepție pur **metalistă**, vizând împiedicarea scurgerii peste graniță a metalelor prețioase aduse din America. Mercantilismul spaniol mai este cunoscut sub denumirea de **bullionism**. Politica spaniolă a timpului se baza pe dezvoltarea și folosirea unei flote de stat pentru transportul aurului și argintului din Lumea Nouă spre Spania și un control vamal deosebit de riguros. Dar, o asemenea politică economică s-a relevat – cu timpul – extrem de periculoasă. Ea nu a putut evita scurgerea banilor peste graniță, dar a contribuit la dezvoltarea în această țară a „unei lenevii deplorabile" și a unei „mizerii aurite". Spania, ca și Portugalia, au ajuns mai devreme, decât alte țări ale continentului european, state independente și centralizate. Cum aurul și argintul aveau o mai mare putere de cumpărare în străinătate decât în interior, cele două țări au considerat – multă vreme – că era mai avantajos să-și procure prin importuri produsele manufacturate. Această împrejurare – în mod natural – nu era menită să încurajeze activitatea productivă proprie și a avut efecte nedorite privind depopularea Spaniei și Portugaliei. Indivizii cei mai întreprinzători erau atrași de bogățiile pe care le puteau obține cu ușurință în America și de prosperitatea industrială și comercială a Angliei și Franței.

În fiecare an – mai ales în secolul al XVI-lea – veneau corăbii cu metale prețioase din America de care, însă, spaniolii și portughezii n-au știut să profite. Ba mai mult, acest sistem a dus la decăderea și rămânerea în urmă a Spaniei și Portugaliei, față de rivalii lor tradiționali, Anglia și Franța. Spania n-a făcut altceva decât să caute să adune și să tezaurizeze bogăția metalică și în acest scop a recurs – ceea ce de altfel era cel mai simplu – la măsuri de încurajare a intrării metalelor prețioase și banilor și de interzicere a ieșirii lor peste graniță. Când piața s-a congestionat cu metale prețioase și prețurile au crescut (în lipsa producției) asemenea măsuri s-au înăsprit, oprind chiar importul de mărfuri străine. Măsura pare curioasă și nu-și găsește explicație decât în intenția de a păstra atât cantitatea de metal prețios și bani, cât și de a susține industria națională. Mai curioasă pare – însă – măsura opririi exportului mărfurilor spaniole înseși. Explicația pentru aceasta stă – poate – tot în străduința de a împiedica o nouă creștere a prețurilor pe plan intern. S-a mai recurs și la supra sau subevaluarea monezilor interne față de

85 Vezi C. G. Demetrescu, *Istoria contabilității*, Editura Științifică, București, 1972, p. 61–83.
86 Vezi în limba română, Dumitru Rusu și Ștefan Ciucureanu, *Luca Paciolo, Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Editura Junimea, Iași, 1981, 270 p.
87 D. Rusu și Ștefan Ciucureanu, *Luca Paciolo, Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 68.
88 Vezi Gheorghe Popescu, *Curtea de conturi – curtea constituțională a sistemului financiar*, în Curtea de Conturi a României, „Buletin informativ", nr. 1 și 2/1995, p. 41–43.

cele străine, pentru a încuraja intrarea de bani străini în Spania. Rezultatele erau – totdeauna – tocmai contrare față de cele așteptate.

Se urmăreau, simultan, **două scopuri contradictorii**:

- **de a creşte stocul de metale prețioase;**
- **de a reduce prețurile mărfurilor**.

Asemenea rezultate nu se puteau obține decât prin înflorirea activității economice productive.

În lipsa unei politici coerente de încurajare a producției – în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea – viața economică din cele două țări s-a degradat continuu, nivelul de trai a scăzut vertiginos, s-au accentuat fenomenele emigraționiste spre Europa şi America, comerțul de contrabandă a format structuri paralele şi a ajuns la dimensiuni nemaiîntâlnite. Abia în secolul al XVIII-lea s-au luat măsuri de redresare a situației. Astfel, în timpul regelui **Filip al V-lea (1700–1746)**, întemeietorul **dinastiei Bourbonilor**, se inițiază unele măsuri de restructurare, pe baze raționale a comerțului exterior. În locul unui comerț păgubitor Spaniei – exportul de bani pentru a importa mărfuri – se promovează măsuri de încurajare a exportului către colonii de produse manufacturate şi importul de acolo a materiilor prime. Se inițiază – totodată – promovarea unor alte măsuri ale politicii mercantiliste: **încurajarea manufacturilor naționale; protecționismul vamal; dezvoltarea flotei şi navigației naționale** etc. Situația economică a Spaniei şi Portugaliei se va îmbunătăți treptat, dar, decalajul – față de Anglia şi Franța – generat de o politică eronată în secolele anterioare, nu va putea fi recuperat nici până la sfârşitul secolului al XX-lea.

2.6. REACȚII ÎMPOTRIVA MERCANTILISMULUI

2.6.1. SOCIETATEA COMUNISTĂ A LUI THOMAS MORUS (1478- 1535)

Thomas Morus a fost fiul unui judecător din Londra. A studiat dreptul la Oxford şi apoi la Londra. El a fost un creştin profund religios. Preot care n-a reuşit să respecte obligațiile castității s-a căsătorit de două ori. A fost, mai întâi, avocat la Londra, apoi, deputat în Parlamentul britanic, după aceea viceşerif al Capitalei. În 1528 a devenit consilier privat al regelui, iar în 1529 cancelar al Angliei, demisionat, din proprie inițiativă, în 1532. Regele **Henric al VIII-lea (1509–1547)** a avut dificultăți cu Papa, care a refuzat să-i anuleze căsătoria, pentru a se putea recăsători cu amanta Anne Bolyen. Regele a decis, atunci, să treacă peste Papă şi să se facă cunoscut ca şef suprem al bisericii engleze. Morus, care a luat poziție împotriva revoltei lui Luther, s-a demis, nefiind de acord cu regele. În 1534 Parlamentul englez a respins autoritatea Papei şi a declarat vinovați de înaltă trădare pe toți cei care au refuzat să accepte acest act. Somat să depună jurământul, Morus a refuzat, fiind închis, judecat şi decapitat, la 16 iulie 1535. Biserica catolică l-a declarat „preafericit" şi l-a canonizat. Sfântul Toma d'Aquino fusese canonizat ca apologet al proprietății private, iar Thomas Morus ca apologet al comunismului!!!

În anul **1516** Thomas Morus a publicat ***Utopia*****,** o lucrare care i-a inspirat pe toți gânditorii secolelor următoare. În societatea capitalistă – în formare – descrisă de mercantilişti, un număr mic de persoane profitau de dezvoltarea economică, în timp ce marea majoritate trăia într-o stare de mizerie agravantă. Simultan, au apărut contradicții între suveranii principalelor națiuni comerciale şi colonii. În aceste condiții, anumiți gânditori au cultivat ideea întoarcerii la epoca de aur a integrării indivizilor într-un stat fără proprietate.

După ce în prima parte a cărții Thomas Morus critică societatea capitalistă, cea de a doua este consacrată unei povestiri făcută de un navigator care a vizitat **insula binecuvântată Utopia.** Insula conține 54 orașe, iar populația dispune de un teritoriu suficient pentru a-şi produce hrana. În oraş – ca şi la câmp – totul aparține tuturor: casele îşi schimbau locuitorii prin tragere la sorți la fiecare 10 ani; de aceea porțile (uşile) lor nu aveau lacăte. Fiind îndepărtată lenea, se putea asigura bunăstarea tuturor printr-o zi de muncă de 6 ore. Luxul şi grandoarea erau – astfel – îndepărtate şi nu se puteau dezvolta. Orele de muncă, somn şi repaus erau fixate. Fiecare avea posibilitatea să se odihnească singur, dar prefera odihna în comun, pentru că era mai bine organizată: cu muzică şi miros de parfum. Plăcerile erau libere, dar cea mai mare parte a populației prefera studiul.

Organizarea politică a oraşelor Utopiei se bazează pe familie, care nu cuprinde – niciodată – mai puțin de 40 de persoane. Fiecare grup de 30 de familii alege funcționarii, care –

la rândul lor – aleg Prințul, de pe o listă de 4 nume, desemnată de popor. Cea mai importantă sarcină a guvernării este să conducă producția şi repartiția bunurilor. O parte a producției se repartizează hambarelor publice, din care „fiecare cap de familie va lua cât are nevoie, fără plată sau compensație de orice fel. De ce să se refuze anumite lucruri cuiva, din moment ce totul există din abundență şi nimeni nu crede că vecinul cere mai mult decât îi trebuie? De ce să reclame cineva mai mult, dacă ştie că nimic nu-i este refuzat? Ceea ce creează aviditatea şi rapacitatea este teroarea lipsei".

După ce studiază problemele particulare ale sclavajului, războiului, religiei, Thomas Morus concluzionează, invocând avantajele societății din Utopia, în raport cu societatea existentă. „In Utopia totul aparține tuturor, nimeni nu duce lipsă de nimic, de îndată ce hambarele publice sunt reumplute. Căci bogăția statului nu este, niciodată, injust distribuită în această țară... şi cu toate că nimeni n-are nimic pentru sine, totuşi, toată lumea este bogată".

După cum se observă, societatea „Utopică" a lui Morus diferă de „Republica" lui Platon. Familia este conservată, munca manuală este obligatorie pentru toți, nu există clase sociale şi regimul de comunitate a bunurilor este impus tuturor cetățenilor. Thomas Morus nu se ocupă de o societate aristocratică, asemănătoare celei a lui Platon, ci de o societate ultrademocratică. Generalizarea muncii şi suprimarea proprietății sunt condiții strâns legate de egalitatea şi libertatea civică. Om profund religios, Thomas Morus a afirmat că locuitorii Utopiei au o religie naturală, care-i determină să creadă în eternitatea sufletului şi să repudieze materialismul. „Omul religios trebuie să fie ferm convins că Dumnezeu recompensează privarea voluntară de plăceri efemere şi lejere prin fericirea inefabilă şi eternă".

2.6.2. COMUNISMUL LUI TOMMASO CAMPANELLA (1568–1639)

Născut la **5 septembrie 1568** în Stilo, Calabria italiană, **Tommaso Campanella** a intrat la 14 ani în Ordinul Dominicanilor, unde s-a făcut cunoscut prin independența spiritului său. Între 1591–1598 a fost de mai multe ori încarcerat pentru erezie. În 1599 a participat la un complot vizând eliberarea Calabriei (Neapolelui) de sub jugul spaniol, cu ajutorul turcilor. În urma eşuării complotului a fost încarcerat 28 de ani, iar în 1629 a fost eliberat de Papa (cu care a fost prieten tot restul vieții). În anul 1634 a fost trimis de Papa la Paris, unde a fost primit foarte bine de către cardinalul Richelieu. Restul vieții l-a petrecut la Paris, unde s-a stins din viață la **21 mai 1639**.

În anul 1602 – în închisoare – a scris **„*Cetatea soarelui*" (*Civitas Solis*, publicată în 1623)**. Aceasta este o descriere a societății comuniste viitoare, mai puțin precisă şi mai puțin interesantă decât a lui Thomas Morus. Spre deosebire de predecesorul său, dominicanul a preconizat suprimarea familiei şi organizarea de către stat a relațiilor între sexe. Campanella s-a proclamat – de la început – discipol al lui Platon.

Cauza principală a activității tuturor ființelor este dragostea – expresie a iubirii lui Dumnezeu – care dorește realizarea tuturor virtuților naturii. Omul este condus – ca toate ființele – de acest instinct fundamental şi divin. Instinctul reproducției, pofta de glorie, înclinarea spre viața socială, nu reprezintă decât manifestări particulare ale dragostei. Perfecționarea omului nu se atinge prin renunțare – ca la stoici sau Th. Morus –, ci prin exercitarea facultăților naturale.

Deoarece toate ființele – susține Campanella – sunt create prin dragostea lui Dumnezeu, mişcarea lumii nu este altceva decât întoarcerea la unitatea de unde a izvorât la începutul timpului. Dragostea trebuie să combată şi să învingă toate formele de divizare, de dispersie şi de opoziție. Diversitatea religiilor trebuie să dispară, la fel şi diversitatea națiunilor. Umanitatea trebuie să formeze o monarhie universală, guvernată de un şef unic – în acelaşi timp – rege şi preot. Astfel lumea va regăsi starea sa inițială, naturală şi divină. Dar în această stare a naturii nu va trebui să subziste nici o activitate care să urmărească profitul sau binele personal. Numai dragostea trebuie să ghideze pe fiecare individ. Aceasta deoarece proprietatea privată va dispărea, ca şi folosirea banilor. De asemenea, familia va fi abolită. „Dispărând amorul propriu, rămâne pentru totdeauna dragostea comunității". Ideea comunistă respinge – în aceşti termeni – orice contradicție între materie şi spirit. Ea comportă o adevărată divizare a naturii, care fondează un optimism absolut, în care individul se integrează perfect societății, dispărând orice contradicție între interesele private şi cele generale. Platon a întrevăzut această integrare numai pentru elite. Thomas Morus a menținut ideea unei compensații într-o viață viitoare pentru sacrificiile din viața terestră. Tommaso Campanella este **primul** care a afirmat

necesitatea accesibilității omenirii la o viață socială perfectă, pe baza unei încrederi absolute în bunătatea naturii.

2.7. PROGRESUL ECONOMIEI CAPITALISTE

Bazele marelui comerț mondial capitalist au fost puse în secolele XV–XVI de imperialismul monarhiilor portugheze și spaniole. Aceste monarhii au încercat să-și revendice exclusiv pentru ele avantajele comerțului. Ele au oprit – pe plan intern – acumularea de capital, pregătind astfel declinul economic al națiunilor lor.

Traficul cu Lumea Nouă era monopol de stat, regii Spaniei umplând trezoreria statului prin preluarea forțată a averii comercianților. Din această cauză – și din altele – industria și comerțul vor decădea, se vor ruina. Elementele evoluate ale populației s-au orientat spre munca din administrație, pământurile au căzut în mâinile nobililor și clerului, care nu s-au preocupat de ameliorarea solului, sau a metodelor de lucru.

În anul 1588 flota spaniolă **(„Invincibila Armada"),** destinată să invadeze Anglia, a fost distrusă și Spania a pierdut supremația pe mare. În anul 1656, după înfrângerea de la Dunes, a pierdut și supremația terestră, în favoarea Franței.

2.7.1. SECOLUL AL XVII-LEA

În secolul al XVII-lea capitalismul privat s-a dezvoltat – în principal – în Țările de Jos (Olanda, Belgia, Luxembourg). Orașul Anvers a pus în practică – în secolul al XVI-lea – sistemul egalității absolute între comercianții autohtoni și străini, aceasta favorizând concentrarea și centralizarea capitalului pentru a rezista în climatul concurențial. În secolul al XVII-lea capitalul s-a deplasat spre Amsterdam. Au fost create numeroase și puternice societăți pe acțiuni, ai căror acționari erau, în parte, străini[89]. Ele au obținut de la stat privilegiul comerțului cu coloniile, realizând profituri enorme. Sub protecția statului s-au dezvoltat atât comerțul cu coloniile, cât și industria (mai ales cea ușoară).

În Anglia, în urma **Revoluției de la 1648**[90], a urmat dictatura lui **Oliver Cromwell (1599–1658)**, iar din **1688** – în urma acceptării de regele Guillaume al III-lea a **„Legii drepturilor" („Bill of Rights") –** s-a trecut la **viața parlamentară**. După ce va impune Olandei, Actul de navigație, la 1653, Anglia va prelua – pe parcursul secolului următor – supremația pe mare.

În secolul al XVII-lea s-a dat lupta între Anglia, Franța, Olanda, Spania și Portugalia, pentru formarea sistemelor coloniale.

89 Mulți dintre aceștia erau evrei, expulzați din Spania în anul 1492 de către Tomas de Torquemada (1420–1498), după ce fuseseră expulzați din Anglia (1290) și Franța (1394); după, Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, p.200, 226–227.

90 **Revoluția burgheză din Anglia** a avut loc în perioada 1642–1648 și a condus la instaurarea orânduirii capitaliste. La început a fost îndreptată împotriva regimului feudal absolutist al regilor Iacob I (1603–1625) și a fiului său Carol I (1625–1649) din dinastia Stuart, care trecea printr-o criză profundă. Sediul principal al revoluției a fost Parlamentul englez. Revoluția a început în condițiile agravării conflictului dintre rege și parlament, ca urmare a persecuției puritanilor religioși și a războiului împotriva Scoției protestante răsculată în 1637–1638. Carol I a convocat, după o întrerupere de 11 ani, parlamentul (între 13 aprilie și 5 mai 1640, Parlamentul Scurt, și între 3 noiembrie 1640 și 20 aprilie 1653, Parlamentul Lung), cerându-i să aprobe fonduri suplimentare pentru continuarea războiului împotriva Scoției. Parlamentul a condiționat acordarea sumelor, cerând adoptarea unor măsuri contra absolutismului (desființarea impozitelor create de rege între 1629–1640, lichidarea tribunalelor extraordinare și bisericești, responsabilitatea puterii executive în fața parlamentului) care l-au determinat pe regele Carol I să înceapă „războiul împotriva parlamentului". În timpul primului război civil (1642–1646) dintre parlament (sprijinit de masele populare) și monarhie (susținută de marea nobilime și biserica anglicană) s-a radicalizat situația. În prima fază a războiului armata parlamentului a suferit înfrângeri. Reorganizată de **Oliver Cromwell (1599–1658),** armata parlamentului a obținut victorii decisive asupra monarhiei în bătăliile de la Marston Moor (1644) și Naseby (1645). În cursul revoluției s-au cristalizat în tabăra revoluționară unele grupări și curente politice radicale, care doreau ducerea luptei până la realizarea egalității sociale. După tratative infructuoase cu parlamentul, regele a declanșat în 1648, al doilea război civil, cu ajutorul marii nobilimi și al scoțienilor. A fost înfrânt la Preston (1648) de armata revoluționară condusă de același Cromwell. Regele a fost judecat, condamnat și executat. Monarhia și Camera Lorzilor au fost lichidate, iar la 19 mai 1649 a fost proclamată Republica.

2.7.2. SECOLUL AL XVIII-LEA

Secolul al XVIII-lea este secolul trecerii capitalului spre producție şi al începerii **„revoluției industriale”.** În anul 1733 **John Kay** a inventat **suveica zburătoare**, care a revoluționat industria textilă, **James Watt (1736–1819)** a brevetat în anul 1769 **maşina cu abur** perfecționată (în 1710 fusese inventată **pompa cu abur**), iar **Darby** inventase – tot în acest secol – **procedeul de înlocuire a lemnului cu cocsul la fabricarea fierului**, ceea ce va stimula dezvoltarea industriei metalurgice. În anul 1764 **James Hargreaves** a inventat **„maşina de tors”,** iar în 1768 **Richard Arkwright** a inventat **„maşina de filat”.** În anul 1785 s-a inventat **„războiul mecanic de țesut”.**

În Franța, industria s-a dezvoltat în secolul al XVIII-lea, fapt evidențiat – între altele – prin aceea că în anul 1756 la **Compania Huilei** lucrau peste 1000 de lucrători, se forma un număr mare de societăți în comandită sau în nume colectiv, iar la 1750 se crease **Corpul Inginerilor de Poduri şi Şosele**.

În Anglia, la 1688, din cei 5,5 milioane locuitori, 4,5 milioane erau agricultori, iar la 1768, din 8,5 milioane locuitori, doar 3 milioane lucrau în agricultură. Tot în secolul al XVIII-lea se declanşează în Anglia „**revoluția industrială”**[91]. În agricultura engleză, secolul al XVIII-lea a însemnat concentrarea şi centralizarea masivă a proprietății şi exploatațiilor, trecerea la fermele de tip capitalist. În aceste condiții, migrarea de la sat la oraş a populației a fost masivă, apărând, astfel, o numeroasă forță de muncă pentru dezvoltarea activităților neagricole (în primul rând industriale).

În agricultura franceză, evoluția a fost foarte diferită. Nobilimea tradițională şi înaltul cler şi-au conservat, mai mult ca în Anglia, poziția de clase privilegiate. Cu toate că sclavajul a dispărut treptat, țăranii trebuiau să plătească în continuare dijmă bisericii şi drepturi senioriale (în natură, în bani şi în muncă). Un număr mare de țărani, pauperizați ca urmare a imposibilității de a-şi plăti dările, au devenit **proletari** (450.000 mici proprietari la sfârşitul secolului al XVIII-lea), alții au devenit fermieri arendaşi. Marii proprietari funciari au încercat să-şi mărească veniturile, prin reinstaurarea drepturilor feudale căzute în desuetudine, în loc să se lanseze – ca în Anglia – pe calea dezvoltării capitaliste a producției pe suprafețe mari.

Într-o mare parte a Europei Occidentale s-au produs importante transformări ale tehnicii agricole. Transformarea terenurilor de pârloagă în suprafețe furajere[92] a permis hrănirea mai multor animale în timpul iernii.

2.8. CADRUL INTELECTUAL. TRIUMFUL METODEI CARTEZIENE[93]

Gândirea Antichității şi a Evului Mediu a fost dominată de „spiritul aristotelian”, după care „materia este pasivă – o simplă potențialitate – care se actualizează (se pune în mişcare) numai prin acțiunea formei” (divinitatea reprezintă „forma pură” şi este „primul motor imuabil”, „etern”).

Începând cu secolul al XIV-lea, grație progreselor înregistrate în cunoaşterea fenomenelor naturii, s-a dezvoltat o nouă concepție despre materie. Polonezul **Nicolaus Copernic**[94] **(1473–1543)** a elaborat concepția „heliocentrică”, potrivit căreia Soarele se află în centrul Universului, iar Pământul împreună cu celelalte planete se rotesc în jurul Soarelui şi în jurul propriilor axe. La începutul secolului al XVII-lea, italianul **Galileo Galilei**[95] **(1564–1642)** a descoperit **„legea inerției”, „izocromismul micilor oscilații ale pendulului”** (1583), **„legile căderii corpurilor”** (gravitația) (1602), **„legea compunerii mişcărilor”,** iar cu ajutorul **„lunetei”** (inventată de el în anul 1609) a descoperit **„munții din Lună”, „natura stelară a Căii Lactee”, „patru sateliți ai lui Jupiter”, „petele solare”.** Tot atunci, germanul **Johannes**

91 Vezi tratarea acestei probleme în prezenta lucrare la *Şcoala clasică*.
92 Introdusă în secolul al XVII-lea în Belgia, această tehnică s-a extins, în secolul următor, în Anglia şi Germania. Efectul a fost sporirea foarte rapidă a numărului de animale şi revoluționarea creşterii animalelor.
93 Metoda carteziană reprezintă o orientare în filosofia şi științele naturii din secolele XVII–XVIII dezvoltând ideile lui Descartes în direcții diferite: materialiste, mecaniciste, raționaliste şi idealiste. Coordonate carteziene sunt coordonate raportate la un sistem de referință format din două sau trei axe rectangulare (care formează un unghi drept).
94 **Nicolaus Copernicus**, astronom, s-a născut în oraşul Torun, în nordul Poloniei.
95 **Galileo Galilei** – născut la Pisa – a fost adept al concepției heliocentrice a lui Copernic. Silit de Inchiziție să-şi retracteze ideile, Galilei ar fi rostit (1633) expresia devenită celebră „E pur si muove” („Şi totuşi se mişcă”).

Kepler[96] **(1571–1630)** a descoperit **„refracţia atmosferică”** (1604), precum şi „legile de mişcare ale planetelor” **(„Legile lui Kepler”),** după care: **1)** orbitele planetelor sunt eliptice, având Soarele într-unul din focare (1609); **2)** viteza areolară a planetelor este constantă (1609); **3)** pătratele perioadelor de revoluţie sunt proporţionale cu cuburile semiaxelor mari ale orbitelor planetelor (1616). Pe baza descoperirilor din Astronomie şi Matematică, Mecanica a devenit „ramura esenţială a Fizicii”. Concepţia aristoteliană a fost – pe deplin – respinsă prin descoperirea de către Galilei a **„legii căderii corpurilor”,** conform căreia **($s = 1/2gt^2$)**, unde: **s** – spaţiul parcurs în unitatea de timp; **t** – timpul parcurs; **g** – un coeficient constant numit „accelerator de gravitaţie”.

Dar, savantul care a contribuit – mai mult decât toţi – la naşterea unei noi gândiri despre natură şi societate a fost **René Descartes**[97] **(1596–1650)**. Filosoful francez a introdus concepţia mecanicistă în ştiinţă, fiind considerat întemeietorul **raţionalismului modern**. El a proclamat legitimitatea raţiunii de a reexamina toate cunoştinţele existente şi de a nu accepta drept adevărat decât ceea ce i se părea – în mod evident – ca atare. **„Îndoiala metodică”** îl conduce pe Descartes la teza **„cuget, deci exist” („cogito, ergo sum”)**, ca la un adevăr incontestabil de la care trebuie să se pornească în reconstruirea filosofiei. Din acest adevăr ar decurge existenţa unei substanţe cugetătoare, alături şi independent de care ar exista o substanţă întinsă (materia); cele două substanţe ar fi subordonate principiului suprem, lui Dumnezeu, iar ideea de Dumnezeu ar fi o idee înnăscută. Descartes a formulat ideea **subiectului epistemic** şi conceptul modern de **metodă**. El a fost materialist mecanicist, explicând toate fenomenele prin materia în mişcare (concepută ca deplasare în spaţiu). Descartes a făcut descoperiri epocale în matematică şi fizică: a pus bazele **geometriei analitice**; a introdus – printre primii – noţiunea de **mărime variabilă** şi pe aceea de **funcţie**; a descoperit **legea refracţiei luminii** şi a formulat **legea conservării impulsului**.

De o manieră foarte caracteristică a încercat Descartes să explice fiinţele vii, prin reducerea corpului lor la al maşinilor **(„deus ex machina”)** şi care funcţionează prin căldura creată în inimă, fără să fie necesar să se apeleze la alt principiu. El a apreciat că există o ştiinţă despre om, numită **Morală**, care este parte a **Fizicii**. „Toată filosofia – scria el – este ca un arbore, ale cărui rădăcini sunt **Metafizica**, trunchiul este **Fizica** şi ramurile care cresc din acest trunchi sunt **toate celelalte ştiinţe**, care se reduc la trei principale, **Medicina, Mecanica** şi **Morala**. Eu apreciez ca cea mai înaltă şi perfectă **Morala**, care, presupunând o întreagă cunoaştere a celorlalte ştiinţe, este ultimul grad de înţelepciune”[98].

96 **Johannes Kepler**, născut la Weil der Stadt, Wurttemberg, în Germania.

97 **Rene Descartes**, filosof şi savant francez, născut la **31 martie 1596** în Haye, Touraine, autor, printre altele, al lucrărilor *Discurs asupra metodei* (1637) şi *Tratat asupra pasiunilor* (după 1640). S-a stins din viaţă la **11 februarie 1650**. Cele **patru reguli** ale cercetării ştiinţifice formulate de René Descartes sunt: **1. „Să nu accept nimic drept adevărat dacă nu am cunoscut cu claritate că este aşa”. 2. „Să împart fiecare dintre problemele sau dificultăţile întâmpinate în tot atât de multe părţi cât este posibil şi necesar pentru o mai bună rezolvare”. 3. „Să conduc în ordine gândurile şi analizele mele de la simplu la complex, de la lucrurile cele mai cunoscute spre cele mai necunoscute”. 4. „Să fac enumerările atât de complete şi examinările atât de generale, încât să trebuiască să fiu sigur că nu am uitat nimic”.**

98 Citat după Pierre Mesnard, *Essai sur la morale de Descartes*, Paris, 1936, p. 28.

3. SPRE ORDINEA ECONOMICĂ LIBERALĂ

3.1. WILLIAM PETTY[99] (1623–1687)

3.1.1. BOGĂŢIA

În „*Aritmetica politică*", precum şi în celelalte lucrări ale sale, medicul-economist William Petty[100] a fost preocupat de a găsi cele mai bune căi pentru a face din Anglia o ţară tot atât de puternică din punct de vedere economic ca şi Olanda. Trebuie subliniat faptul că în acea perioadă Anglia, împreună cu Ţara Galilor, avea o populaţie de circa 6 milioane de locuitori, şi era considerată – sub aspect economic – inferioară Olandei. Concepţia lui Petty asupra izvoarelor de creştere a bogăţiei naţionale[101] este sintetizată în celebra frază: **„pământul este mama bogăţiei, însă munca este tatăl ei".** William Petty subliniază, în mod corect, că bogăţia naţională este rezultatul muncii generaţiilor trecute, cât şi al „forţelor care acţionează în prezent". „Ceea ce noi numim bogăţie, capital sau rezervă a naţiunii este rezultatul muncii anterioare sau trecute şi ea nu trebuie concepută decât împreună cu forţele care acţionează în prezent".

Una din componentele importante ale bogăţiei naţionale o reprezintă **resursele umane.** „Numărul redus al populaţiei – iată adevărata sărăcie. O ţară a cărei populaţie este de 8. 000.000 locuitori este mai mult decât de două ori mai bogată decât alta care, pe un teritoriu egal, are o populaţie de numai 4.000.000 locuitori".

În calculele sale privind cuantificarea bogăţiei naţionale, Petty se ocupă şi de determinarea **valorii pământului.** Valoarea pământului nu este altceva decât „renta cumpărată" cu anticipaţie pe un număr de ani (renta capitalizată). Deci care este valoarea unui teren vândut liber? Pentru aceasta trebuie să luăm în considerare o perioadă în care trăiesc „reprezentanţii a trei generaţii, dintre care unul are 50 de ani, altul 28 ani şi altul 7 ani, şi care trăiesc în acelaşi timp, adică bunicul, tatăl şi fiul. De aceea eu consider că numărul rentelor anuale care constituie valoarea naturală a unui teren este egală cu durata obişnuită a vieţii trăite concomitent de trei persoane aparţinând acestor trei generaţii. La noi, în Anglia, se consideră că această durată este de 21 de ani. În consecinţă valoarea pământului este egală cu aproximativ acelaşi număr de rente anuale"[102].

$$P_p = 21 * R_a$$

Cuantificând bogăţia naţională a Angliei şi a Ţării Galilor, Petty ajunge – pentru anul 1664 – la cifra de 667 milioane lire sterline, din care 417 milioane reprezintă valoarea

---

99 „Sir William Petty, **the founder of econometrics**, was after all a somewhat senior colleague of Sir Isaac Newton in the Royal Society!", Friedrich August von Hayek, ***The Pretence of Knowlwdge***, in „The American Economic Review", Volume 79, Issue 6 (December 1989), p. 5.

100 Născut la **26 mai 1623**, în familia unui croitor din Romsey, Hampshire. A studiat la Caen în Franţa, apoi s-a întors în Anglia şi a intrat în Royal Navy. Între 1643–1646 îşi completează studiile în Franţa şi Olanda. În anul 1647 a obţinut brevetul de inventator pentru „double writing" (maşină de copiat). În anul 1648 a fost numit profesor de anatomie la Universitatea Oxford. În 1649 a obţinut doctoratul în fizică. În 1658 ajunge parlamentar din partea ţinutului Cornwall. În 1663 a inventat „double-bottomed ship", care a traversat de două ori distanţa Dublin-Holymod. S-a stins din viaţă la **16 decembrie 1687** (*Encyclopedia Britannica*, vol. 17, 1956, p. 683). Considerat de Karl Marx, „părintele Economiei politice şi într-o oarecare măsură inventatorul statisticii", Petty a fost întemeietorul „Economiei politice clasice" şi unul din fondatorii „Statisticii". A pus bazele teoriei valorii determinată de muncă. Lucrări principale: *Tratat asupra impozitelor şi contribuţiilor* (1662); *Anatomia politică a Irlandei* (1665); ***Aritmetica politică*** (1676), **„Câte ceva despre bani"** (1682), *Un eseu despre creşterea populaţiei* (1686), „Aritmetica politică" (expresie utilizată în acea vreme pentru vechile metode statistice) este considerată una din cele mai importante realizări ale secolului al XVII-lea. În prefaţa acestei cărţi Petty scria: „In locul comparaţiilor, al cuvintelor superlative şi al argumentelor speculative, voi folosi limbajul numerelor, al greutăţilor şi al măsurilor (in terms of Number, Weight, or Measure)". Acestui principiu, Petty i-a rămas fidel în toate cercetările elaborate.

101 În literatura engleză se utilizează noţiunea **„wealth of nations"**; în cea franceză **„richesse nationale"**; în cea germană **„Nationalreichtum"**; în cea rusă **„naţionalnoe bogatstvo"**; în cea română **„avuţie naţională".** Nicăieri – în literatura română – nu se face o deosebire suficient argumentată între „bogăţie" şi „avuţie", aşa încât apreciem că doar obişnuinţa sau o anumită încercare de legitimare a uneia sau alteia dintre noţiuni a impus o anumită formulare. În ce ne priveşte, **noi preferăm termenul de „bogăţie naţională",** pe care-l considerăm mai generos şi în concordanţă cu literatura mondială.

102 William Petty, *Tratat asupra impozitelor şi contribuţiilor,* p. 25–26.

resurselor umane[103]. În plus, în opera lui W. Petty se găsesc trei teorii principale, referitoare la: **producţie, valoare şi repartiţie.**

3.1.2. PRODUCŢIA

William Petty distingea doi factori de producţie: munca şi **pământul**. Dintre cei doi factori, munca era considerată mai importantă **(„pământul este mama bogăţiei, însă munca este tatăl ei")**. Capitalul nu a fost considerat al treilea factor de producţie, ci anexat factorului muncă şi considerat muncă acumulată (trecută).

Pe posesorii factorilor de producţie îi grupează în **două categorii**:

- cei **direct implicaţi în producţie** – deopotrivă patroni şi muncitori,

ale căror venituri le va numi **salarii**;

- cei **indirect implicaţi în producţie –** proprietari funciari, bancheri etc., ale căror venituri le va numi **rentă**.

William Petty a sesizat şi analizat, înaintea lui Adam Smith, sau David Ricardo, atât „munca trecută" („materializată"), cât şi „munca prezentă" („vie") şi a sesizat avantajele diviziunii muncii.

3.1.3. VALOAREA ŞI PREŢUL

Pornind de la ideea că munca şi pământul reprezintă singurele izvoare ale bogăţiei naţionale, Petty a fost preocupat de exprimarea **valorii** obiectelor într-un reper format din aceste două coordonate. În acest sens el îşi pune problema: „Evaluarea tuturor lucrurilor ar trebui adusă la doi numitori naturali: pământul şi munca". Mai departe, „adică ar trebui să spunem: valoarea unei corăbii sau a unei haine este egală cu valoarea cutărei suprafeţe de pământ plus cutare cantitate de muncă, deoarece amândouă, atât corabia, cât şi haina, sunt produse de pământ şi de munca omului". Presupunând adevărate ipotezele prezentate, Petty merge mai adânc cu analiza sa punându-şi următoarea problemă: „Ar fi de dorit să găsim un raport natural de egalitate între pământ şi muncă, astfel încât valoarea să poată fi exprimată numai cu ajutorul unuia dintre aceşti doi factori ... şi să putem transforma pe unul în celălalt cu aceeaşi uşurinţă şi siguranţă cu care transformăm pence în lire". Peste câţiva ani, William Petty revine la aceeaşi problemă: „Aceasta mă duce la cea **mai importantă problemă a Economiei politice** şi anume: cum se poate stabili un raport de egalitate, o egalizare între pământ şi muncă, astfel încât valoarea oricărui lucru să poată fi exprimată numai printr-unul dintre aceşti doi factori". *În fond, Petty, preocupat de cuantificarea cât mai exactă a bogăţiei naţionale, doreşte să exprime valoarea pământului prin intermediul* **muncii sociale.** William Petty este **primul** economist care formulează ideea că **valoarea mărfii este dată de „timpul de muncă".** În ***Tratat asupra impozitelor şi taxelor*** scria: „Dacă un om este în stare să aducă o uncie[104] de argint din interiorul pământului, din Peru până la Londra, **în aceeaşi durată de timp** care i-ar fi necesară pentru a produce un bushel[105] de grâu, unul dintre aceste produse constituie preţul natural al celuilalt, dar dacă prin punerea în exploatare a unor mine noi şi mai bogate, el poate să obţină două uncii de argint, cu acelaşi efort cu care înainte obţinea una, grâul va fi tot atât de ieftin la preţul de 10 şilingi de bushel cum era înainte la preţul de 5 şilingi, celelalte împrejurări rămânând neschimbate"[106]. Petty face distincţie între **„preţul natural" –** prin care înţelege valoarea mărfii – şi **„preţul politic",** prin care înţelege preţul de piaţă. **„Preţul natural este determinat de munca omenească, iar măsura acesteia este timpul de muncă cheltuit pentru producerea mărfii respective"[107]**. În felul acesta, problema fundamentală a **teoriei**

103 Structura bogăţiei naţionale a Angliei şi Ţării Galilor cuantificată de William Petty pentru anul 1664 este următoarea (în milioane lire sterline): „resursele umane" – 417; „fondul funciar" – 144; „fondul locativ" – 30; „flota, inclusiv armamentul" –3; „monedele de aur şi argint" – 6; „ şeptelul, fondul cinegetic şi piscicol" – 36; „mărfuri, obiecte de aur sau argint, mobilă etc." – 31. În total 667 milioane lire sterline. **Gregory King (1648–1712)**, pornind de la „balanţa de venituri şi cheltuieli a populaţiei", aprecia că la 1688, bogăţia naţională a Angliei şi Ţării Galilor se ridica la 650 milioane lire sterline.

104 În sistemul tradiţional britanic al unităţilor de măsură **1 uncie (oz)** era a 16-a parte dintr-o **livră (lb.)**, adică 1/16 din 453,59 g., deci **28,3495 g**. (unitate de măsură a masei).

105 **1 bushel este egal cu 36,35 litri** (unitate de măsură a volumului).

106 Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 127.

107 William Petty considera că valoarea mărfii este dată de „timpul de muncă individual" cheltuit efectiv de fiecare producător separat.

valorii-muncă a fost aşezată pe primele ei baze ştiinţifice. Petty a prezentat schimbul ca fiind supus „legilor naturale". Dacă aceste legi sunt nesocotite (dacă cineva se opune acțiunii lor), ele se răzbună, iar prețurile vor reveni – mai devreme sau mai târziu – la nivelul lor natural. Factorul cel mai important şi mai activ în formarea prețurilor este **costul producției**, iar printre elementele lui se include şi acela reprezentat cel mai des prin **remunerarea muncii.**

Răspunzând la aceste probleme, Petty a formulat ideea că izvorul valorii şi deci baza durabilă pe care se formează prețurile este munca cheltuită pentru producerea mărfurilor respective şi a semnalat unele implicații cantitative şi calitative ale relației **muncă – valoare – preț**. Astfel, el atrage atenția asupra faptului că volumul mărfurilor produse sporeşte atunci când diviziunea socială a muncii este mai accentuată şi, deci, munca specializată a lucrătorilor este mai productivă.

William Petty a înțeles că există **un raport direct proporțional** între mărimea timpului de muncă cheltuit pentru a produce o marfă şi valoarea ei („prețul natural") şi **un raport invers proporțional** între productivitatea muncii şi mărimea valorii unitare. Întreaga valoare are – după părerea sa – următoarele destinații:

- **acoperirea cheltuielilor materiale de producție;**
- **plata salariilor (pentru patroni şi muncitori, direct implicați în producție);**
- **plata rentelor (pentru proprietari, bancheri etc., legați indirect de procesul producției)**.

3.1.4. REPARTIȚIA

Cu ajutorul teoriei despre „prețul natural", William Petty a abordat şi unele aspecte ale repartiției venitului național şi a dat o primă formulare teoriei plusprodusului (sau a surplusului pozitiv de valoare peste cheltuielile de producție). El a observat că după vânzarea mărfii rămâne – totdeauna – un **surplus de valoare** peste cheltuielile efectuate şi s-a întrebat de unde provine acesta, cât de mare este şi unde ajunge el. Petty a sesizat că dacă din prețul produselor agricole se scad cheltuielile de producție (materialele folosite şi salariile plătite), rămâne un **surplus** (de produse şi bani) care ajunge în mâinile unor persoane neimplicate direct în producție, dar care au anumite legături cu ea (proprietarii, bancherii etc.). Aflându-se la începuturile economiei moderne, William Petty **a identificat întregul plusprodus cu renta funciară şi a apreciat că ea este produsul naturii şi nu al muncii omului.**

În opera lui William Petty se găseşte şi o schemă a unei **teorii a distribuției**. Deşi vorbea numai de doi factori de producție (munca şi capitalul), el distingea **trei mari categorii de venituri**:

- **renta, pentru proprietarii funciari;**
- **profitul, pentru întreprinzător;**
- **salariul, pentru muncitor**.

Despre **rentă** a vorbit puțin şi numai în legătură cu calculele sale de determinare a prețului pământului. El a definit renta drept un venit încasat de proprietar de pe urma pământului, fără nici o muncă prestată personal. Din punct de vedere cantitativ, renta este egală cu produsul total, minus sămânța şi salariul. Referindu-se la remunerarea capitalului, s-a pronunțat împotriva limitării legale a ratei profitului, arătând că **profitul** era un preț, al cărui nivel nu se poate stabili de către stat, ci se fixează pe piață prin confruntarea cererii cu oferta. Trăind într-o perioadă apropiată de vremea feudalității, Petty considera renta drept formă normală a ceea ce Marx a definit „plusvaloare", iar profitul nu l-a cercetat, confundându-l fie cu salariul, fie cu o parte din renta funciară stoarsă de la proprietarul funciar de către capitalist. În privința **salariilor**, William Petty a apreciat că există o „lege naturală" de stabilire a acestora. Pe baza mecanismului ei, salariile tind să se fixeze la o mărime determinată de nivelul „minimului de subzistență". Dacă se intervine pentru depăşirea acestui minim, aceasta nu poate produce decât efecte pe termen scurt, şi nici o lege juridică nu poate împiedica restabilirea ordinii naturale. Petty a considerat că salariile scăzute vor menține trează incitația la muncă, în timp ce salariile ridicate peste minimul de subzistență vor îndemna muncitorii la „lenevire".

3.2. PIERRE LE PESANT DE BOISGUILLEBERT[108] (1646–1714)

Deoarece, treptat, s-a impus teza care afirma că mecanismele legilor naturale guvernează ansamblul vieţii economice, trebuia rupt cu teoria şi practica mercantilistă, potrivit căreia intervenţia statului este necesară pentru îmbogăţirea naţiunii. Trebuia afirmată ideea că libertatea schimburilor este condiţia necesară şi suficientă a ordinii economice.

Această ruptură cu mercantilismul a apărut – într-o formă foarte netă – în ***Discursuri asupra comerţului*,** publicată la Londra în anul 1691 de către **Sir Dudley North (1641–1691)**, fost comerciant în Turcia, apoi înalt funcţionar şi primar al Londrei. Prefaţa cărţii cuprinde un pasaj în care se marchează clar influenţa spiritului cartezian asupra gândirii economice. „Eu constat – scria autorul – că comerţul este tratat aici de o manieră diferită de maniera obişnuită: vreau să spun filosofic. Această metodă de raţionament a fost introdusă o dată cu noua filosofie. Vechea (filosofie – n. ns.) se ocupa mai mult cu abstracţia decât cu realitatea; ea a fost folosită pentru formarea de ipoteze, pentru găsirea de principii precare şi străine simţului: ridicarea dreaptă sau oblică a atomilor în vid, materia şi forma, sărăcia, orbitele solide, oroarea de vid şi multe altele asemănătoare care nu prezintă nici o certitudine; dar o dată cu apariţia excelentelor discursuri ale lui Descartes, ***De Methodo,*** aşa general aprobate şi acceptate astăzi, toate aceste himere sunt în întregime desuete şi uitate. Şi aceasta pentru că cunoaşterea a devenit într-o largă măsură mecanică, cuvânt care nu trebuie interpretat altfel decât cum indică aici cunoaşterea fondată pe adevăruri clare şi evidente”[109].

Multe din tezele autorului englez sunt opuse mercantilismului. „Din punct de vedere comercial, întreaga lume este o singură naţiune sau un singur popor, în interiorul căreia naţiunile sunt precum persoanele. Banii exportaţi prin comerţ constituie o creştere a bogăţiei naţiunii. Orice măsură în favoarea unui comerţ sau a unui interes şi împotriva altora este un abuz şi diminuează cu atât mai mult profitul public”[110]. Iar mai departe „Nu revine nici unei legi (juridice – n. ns.) fixarea preţului în comerţ, deoarece nivelul lui trebuie să se fixeze şi se fixează singur”. Sau: „nici un popor n-a devenit niciodată bogat prin intervenţia statului, ci pacea, industria şi libertatea, nimic altceva, generează comerţul şi bogăţia”.

Pierre de Boisguillebert „s-a distanţat mult de mercantilismul francez, fiind legat de acesta prin dorinţa de a dezvolta bogăţia naţională. Ideile sale prevestesc însă marea epocă a liberalismului economic, fiind unul dintre întemeietorii economiei politice clasice din Franţa. Prin aplicarea politicii colbertiene, activităţile industriale şi comerciale au cunoscut – în tot secolul al XVII-lea – o dezvoltare rapidă; în schimb agricultura, care cuprindea cea mai mare parte a populaţiei, a ajuns într-o stare de decădere totală.

Pentru redresarea economică a Franţei, Boisguillebert propune să se acorde o atenţie deosebită agriculturii, întrucât ea creează bogăţia, să se stimuleze creşterea veniturilor agricultorilor, deoarece numai aşa se va putea umple vistieria statului, să se asigure maximum de libertate comercială, înlăturându-se întregul sistem de reglementări care paralizează viaţa economică şi să se reformeze sistemul fiscal, care trebuie să se întemeieze pe prosperitatea agriculturii şi înviorarea comerţului”[111]. „Un merit al lui constă în demonstrarea, încă în perioada dominaţiei oficiale a mercantilismului, a faptului că avuţia unei ţări trebuie apreciată ca fiind formată din toate bunurile de care ea dispune, şi nu numai din metalele preţioase. Tot atunci el a făcut distincţia între fluxurile economice reale şi cele monetare, considerând banii ca un mijloc de schimb care, prin sine, nici nu măresc dar nici nu micşorează avuţia ţării”[112].

---

108 **Pierre le Pesant Sieur de Boisguillebert** s-a născut la **17 februarie 1646**, a făcut studii de drept. Din 1678 s-a lansat în magistratură în oraşul Rouen. Cunoscător al legislaţiei şi vieţii comerciale, va milita în scrierile sale (peste 500 pagini) pentru liberalizarea comerţului. Lucrări principale: *Dissertation sur la nature des riches, de l'argent et des tributs*; *Traité de la nature, culture, commerce et intérêts des grains; Factum de la France; Le détail de la France sous le règne présent.* Operele sale complete au apărut, prima dată, în anul 1707.

109 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 141.

110 După Henri Denis, ***Histoire de la pensée économique,*** PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 142.

111 **Mihai Todosia (20.11.1927–14.12.1996)**, ***Doctrine economice***, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi 1992, p. 35.

112 Ivanciu Nicolae-Văleanu, ***Istoria gândirii economice***, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 41.

Preocupat – pentru prima oară în istoria gândirii economice – de studierea sferei productive, Boisguillebert arată că **toate activitățile sunt productive** (sectoarele I, II, III, şi chiar „activitățile de intermediere comerciale (marfă-bani) şi financiare (bani-marfă)”[113]).

Bunurile obținute într-o economie pot fi clasificate în **două categorii**:

- **„bunuri agricole[114]“** (partea care revine proprietarilor funciari; partea care revine lucrătorilor agricoli);
- **„bunuri industriale”** (partea care revine muncitorilor manuali (din activități neagricole) şi comercianților; chirii, venituri din ipoteci etc.).

Se pare că Boisguillebert a inițiat studiile asupra „circuitului economic” şi asupra „echilibrului economic”. Din moment ce aprecia că bogăția este formată din bunuri şi servicii **(O = ofertă)** şi că toate bogățiile servesc numai pentru consum **(C = cerere)**, însemna automat că **O = C.**

Deoarece:

1. pentru creşterea bunăstării (C), trebuie să crească producția (O);

2. pentru creşterea producției (O), trebuie să crească puterea de cumpărare (Y);

3. pentru creşterea puterii de cumpărare (Y), trebuie:

- **diminuate impozitele indirecte;**
- **diminuate impozitele directe pe veniturile modeste**.

Deci, în concepția lui, echilibrul economic presupunea egalitatea:

$$\mathbf{O = C = Y}^{115}$$

Această gândire prevestea – cu trei secole mai devreme – paradigma keynesistă din perioada interbelică.

Boisguillebert avea, de asemenea, o idee clară a noțiunii de „circuit economic” (noțiune pe care – după **Jean Molinier** – a inventat-o).

După el în societate există **două clase**:

- **prima, cea mai numeroasă, formată din muncitori şi comercianți; „laboureurs” şi „marchands”;**
- **a doua, formată din proprietarii funciari („Le Beau Monde”: prințul, nobilimea, înaltul cler).**

Prin aceasta el face deschiderea spre gândirea fiziocrată (care aprecia că societatea este compusă din trei clase: „fermieri” – clasă productivă; „proprietari” şi „sterili” – persoane ocupate în industrie, comerț şi profesiunile libere).

---

113 Jacques Nagels, ***Histoire de la pensée économique I***, Volume 1, 1ère édition, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991, p. 62. Bogăția nu este egală cu o sumă de aur şi argint, ci „c'est la jouissance, non seulement des besoins de la vie, mais même de tout le superflu et de tout ce qui peut plaisir à la sensualité”. Sau, mai departe: „l'argent n'est absolument d'aucun usage par lui-même, n'étant propre ni a se nourrir, ni a se vêtir”. Boisguillebert acuză pe mercantiliști că au transformat banul din „sclav al comerțului într-un tiran al acestuia”. William Petty, dimpotrivă, laudă lăcomia de bani, văzând în ea imboldul dezvoltării industriale şi al cuceririi pieței mondiale. Aceste două poziții diferite pun în evidență „profundul antagonism principial care se repetă pretutindeni ca un contrast permanent între economia pur engleză şi cea pur franceză”. (Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 49.)

114 Pentru bunurile agricole, autorul a considerat: „fondurile reale” sau pământul; „avansurile”, care cuprindeau ansamblul produselor intermediare şi mijloacele de muncă necesare exploatării agricole; „fructele pământului” sau ansamblul produselor agricole. (Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique I,* Volume 1, Bruxelles, 1991, p. 63.)

115 În noțiunea de „circuit economic” a lui Boisguillebert se găsesc germenii unei întregi linii de gândire cu privire la echilibrul economic, până în zilele noastre: **O = C = Y**, ecuația echilibrului la Boisguillebert (în care echilibrul general presupune echilibrele parțiale: dintre ofertă şi cerere; echilibrul prețurilor; echilibrul profiturilor; echilibrul între volumul tranzacțiilor şi al banilor din circulație*); Tableau économique* (1758), François Quesnay (în care condiția echilibrului este întoarcerea integrală a produsului social creat la clasa productivă (a „fermierilor”) şi schimbul de echivalente între clasele sociale; Reproducția lărgită (1863) Karl Marx (în care condiția echilibrului este egalitatea dintre valoarea mijloacelor de producție suplimentar create în Sectorul I şi valoarea mijloacelor de producție consumate în Sectorul II; **I(V + P) = IIC**, iar a creşterii economice **I(V + P) > II C**); Modelul keynesist (1936) (în care condiția echilibrului este egalitatea economiilor şi investițiilor **S = I**);Tabloul input-output (W. Leontief) (în care condiția echilibrului este egalitatea dintre „intrările” şi „ieşirile” din fiecare ramură a producției).

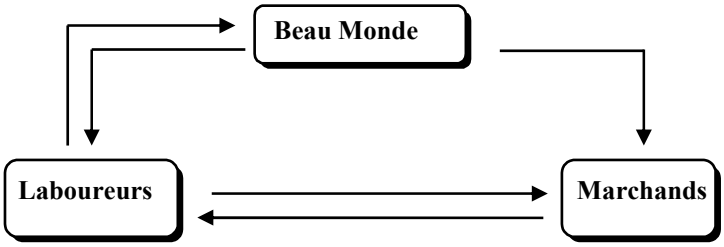

Prima clasă percepe „veniturile industriale", a doua „renta". „Veniturile industriale" reprezintă punctul terminus; „renta" sau „revenus des fonds" reprezintă punctul de plecare al circuitului. Pentru ca activităţile „industriale" să aibă loc, renta trebuie să fie investită. Ca atare, „bogăţia agricolă" este fundamentală nu numai pentru că se adresează nevoilor vitale, dar şi pentru că pe baza ei se creează „bogăţia industrială". Ansamblul relaţiilor care se stabilesc între aceste venituri şi clase formează un circuit. „Renta" este cheltuită de „laboureurs" şi „marchands" în scop productiv pentru a crea bunuri care – vândute între ei – dau naştere la „veniturile industriale". Impozitul perceput asupra acestor venituri este sursa „rentei"; şi circuitul poate continua. El poate fi, însă, frânt în desfăşurarea sa de mai mulţi factori.

Mai întâi, o parte a veniturilor se află în mâini puţine („Le Beau Monde") şi este un mare pericol pentru că scade capacitatea de consum. Limita consumului unei clase reprezintă o piedică în calea producţiei şi a formării veniturilor celeilalte clase (afectând „armonia" socială, pentru care militează Boisguillebert).

Apoi, reducerea imboldului spre investiţii poate constitui o altă frână. Dacă banii sunt puţini şi rata dobânzii ridicată, „Le Beau Monde" preferă să tezaurizeze banii decât să-i investească (Boisguillebert se pronunţă net împotriva tezaurizării, întrucât „banul neputincios devine atunci (prin tezaurizare – n. ns.) criminal".

În al treilea rând, mecanismul efectului multiplicator al tendinţei cumulative de scădere a unei anumite categorii de venit poate frâna circuitul economic. Reducerea „rentei" declanşează un proces de contracţie cumulativ. „Cei care aveau 1000 livre venit (rentă) şi nu mai au decât 500 reduc numărul muncitorilor folosiţi la jumătate; acelaşi lucru se petrece şi cu cei de la care muncitorii îşi procură cele necesare satisfacerii nevoilor de aşa manieră încât se poate spune că o diminuare cu 500 livre pe an produsă în «les revenus des fonds» conduce la o pierdere mai mare de 5000 livre pe total Republică"[116].

O ţară bogată este aceea în care agricultura este prosperă; tot ce impietează dezvoltarea agriculturii contribuie la o evoluţie ciclică. Pentru procesele şi fenomenele naturale, Natura are forţe şi mecanisme capabile să restabilească ordinea. În mecanismul social, politicul trebuie să intervină cu măsuri de reechilibrare. Liberal convins, Boisguillebert militează pentru formarea liberă a preţurilor prin mecanismele pieţei[117]. De asemenea, pentru creşterea cererii efective, el sugerează reducerea impozitelor (directe şi indirecte) şi propune – anticipându-i pe fiziocraţi – impozitul unic.

116 Vezi Ion Pohoaţă, *Doctrine economice universale*, vol. I, Editura Gheorghe Zane, Iaşi 1993, p. 49–50.

117 Preţurile trebuie să acopere costurile şi să fie proporţionale cu acestea **($P_1/P_2 = C_1/C_2$)**, unde**: P = preţ; C = cost**; **1** şi **2** sunt produsele considerate, iar toate produsele să-şi găsească debuşeu (aceeaşi idee ca la J.B.Say). În această situaţie economia se află în stare de echilibru. „Cantitatea de bani din circulaţie este condiţionată de nivelul consumului ... circulaţia banilor este considerată ca o consecinţă şi nu ca o cauză a activităţii economice" (afirma Boisguillebert, în totală opoziţie cu mercantiliştii). „Se ajunge la ideea că viaţa economică nu este opera legislatorului, că există o ordine naturală economică, asemănătoare aceleia care domneşte în mod natural în corpul omenesc şi graţie căreia corpul respiră şi sângele circulă. Mişeşte ideea unei legi autonome, proprii vieţii omeneşti, care se va putea substitui ordinii artificiale a reglementării, atunci când legislatorul va înţelege cât de mărginit este rolul său" (D. B. Ionescu, *op. cit.*, p. 279).

3.3. JOHN LAW OF LAURISTON[118] (1671–1729)

Crahul „Sistemului Mississippi" din decembrie 1720 a dominat multă vreme judecăţile de valoare asupra personalităţii şi activităţii lui John Law, atât ca teoretician cât şi ca practician al vieţii economice. Law a fost considerat o perioadă un fel de „contra-alchimist" ratat, care n-a reuşit să schimbe hârtia în bani. Rezultatul acestui eşec a fost o profundă neîncredere în toate inovaţiile financiare ale secolului al XVIII-lea, în toată Europa, dar mai ales în Franţa. Istoria nu reţine creatorii de politici economice care nu duc la realizarea promisiunilor avansate şi, sub acest aspect, John Law nu face excepţie. Din păcate asemenea atitudine a reuşit să ascundă inovaţiile de fineţe ale lui Law, care aproape reuşiseră să revoluţioneze finanţele regimului feudal. Ba mai mult, a negat şi a respins contribuţiile substanţiale pe care acest autor le-a adus teoriei economice.

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) este unul din rarii cercetători, care – în secolul al XX-lea – a reconsiderat contribuţia lui Law la dezvoltarea reflecţiei şi practicii financiare, ca şi a economiei reale. După părerea sa Law trebuie aşezat în primul eşalon valoric al teoreticienilor problemelor monetare. Dacă se acceptă această judecată, este surprinzător că Law nu este luat în considerare de scrierile care analizează influenţa gândirii secolului al XVIII-lea asupra teoriei macroeconomice contemporane. Asemenea neglijenţă este stranie, căci există un cert dualism la acest autor, care îi permite să fie considerat precursor atât al **monetarismului,** cât şi al **keynesismului**.

Monetarişţii nu doresc să recunoască vreo afinitate cu Law, care afirmase că problemele macroeconomice pot fi rezolvate prin creşterea ofertei de monedă. **Keynesiştii**, la rândul lor, se simt stingheriţi de rezultatul nefericit al intervenţiilor lui Law asupra economiei franceze. Este interesant că în ***Teoria generală*** ..., enumerând economiştii cu care are anumite afinităţi, Keynes nu-l menţionează pe Law.

3.3.1. TEORIA ECONOMICĂ

Studiul scrierilor lui Law, ca şi analiza activităţii sale în domeniul financiar-bancar, permit atât desprinderea coordonatelor majore ale sistemului său de gândire, cât şi – mai ales – înţelegerea contribuţiei sale privind elaborarea unei politici macroeconomice sau a rolului banilor în dezvoltarea economică generală a unei ţări. Convingerea noastră este că gândirea lui Law (puţin cunoscută şi ignorată pe nedrept) se poate legitima, în multe privinţe, ca sursă de inspiraţie – sigur, nerecunoscută – a politicilor macroeconomice din secolul al XX-lea, deopotrivă keynesiste şi monetariste.

118 **John Law** s-a născut şi a trăit într-un mediu bănesc şi bancar. Tatăl său era bijutier în Edinburgh şi în vremea respectivă bijutierii făceau oficiul de bancheri rudimentari, primind în depozit piesele din metale preţioase, eliberând certificate. Banca Angliei, înfiinţată în 1694, şi băncile comerciale vor prelua în mare măsură această îndeletnicire, punând pe piaţă „bancnotele" (banii de hârtie). La momentul respectiv marile companii comerciale (Compania Indiilor Orientale, Compania Regală a Africii şi, mai târziu, Compania Mărilor de Sud) îşi sporeau dimensiunile şi afacerile graţie concesionării monopolului de comerţ cu coloniile. În schimb ele trebuiau să furnizeze fondurile reclamate de guvernul Marii Britanii pentru ducerea războaielor. Tentativele guvernului de a procura banii necesari campaniilor militare au venit curând în contradicţiile cu interesele companiilor comerciale care încercau să obţină capitalurile respective de pe o piaţă financiară incipientă, neexperimentată. Activele financiare, precum bonurile de stat şi acţiunile companiilor private, au început încet să facă concurenţă pieselor din aur şi argint în funcţionarea lor ca rezerve de valoare. În aceste împrejurări, biletele Băncii Angliei au intrat în competiţie cu metalele preţioase, ca mijloc de circulaţie. Succesul activităţilor Băncii Angliei, Companiei Indiilor Orientale şi – mai târziu – ale Companiei Mărilor de Sud, au influenţat profund ideile lui Law în materie de bani şi finanţe.

La început Law a încercat să intereseze Parlamentul scoţian asupra proiectului de înfiinţare a unei bănci care trebuia să emită bilete garantate cu pământ şi nu cu metale preţioase. Această propunere a fost prezentată în lucrarea *Money and Trade Considered, with a Proposal for Supplying the Nation with Money* (1705). Proiectul n-a fost luat în consideraţie, dar autorul nu s-a descurajat. El a încercat să convingă pe Chamillart, controlor general al finanţelor, de avantajele unui asemenea plan pentru Franţa. Următorii 13 ani Law s-a străduit să convingă autorităţile franceze de valabilitatea ideilor sale. Dar propunerile sale, care nu au găsit audienţă în timpul lui Ludovic al XIV-lea, au fost posibile după 1715, în timpul regenţei lui Philippe D'Orléans.

3.3.1.1. TEME MACROECONOMICE

John Law a avut – se pare – **o viziune clară asupra mecanismelor macroeconomice** şi a fost primul din linia de autori care a cuprins apoi – în secolul al XVIII-lea – pe Cantillon, David Hume şi François Quesnay. De-a lungul întregii sale vieţi, Law a arătat un mare interes pentru teme majore precum **folosirea incompletă a resurselor, stagnarea economică** şi **inflaţia.** El a crezut că orice tentativă de rezolvare a acestor probleme trebuie să includă şi o bună gestiune a finanţelor. Analiza performanţelor economice ale Scoţiei şi Franţei l-a condus la concluzia că în ambele ţări există probleme macroeconomice urgente: stagnarea şi utilizarea incompletă a resurselor. Aceste probleme generau o economie de „semi-troc", incapabilă să producă veniturile fiscale suficiente nevoilor statului. Law a arătat mai târziu că în Franţa aceste probleme au fost agravate prin nivelul ridicat al datoriei publice, generată de politica beligerantă şi delapidatoare a domniei lui Ludovic al XIV-lea.

Aplecându-se asupra cauzelor slabelor performanţe economice ale Scoţiei şi Franţei, Law şi-a concentrat atenţia spre factorii monetari. După el depresiunea economică se datora unei oferte de bani inadaptată cererii şi consecinţei sale inevitabile: o rată a dobânzii foarte ridicată. Asemenea concluzie era fundamentată pe un raţionament microeconomic. ***Money and Trade*** se deschide prin referiri la paradoxul valorii (al apei şi diamantului), pe care autorul îl analizează în termenii ofertei şi cererii de piaţă. Această analiză este utilizată pentru a demonstra caracterul inutil al manipulărilor monetare cum sunt: reglementarea controlului schimburilor, impunerea de plafoane legale la rata dobânzii şi modificarea cursurilor de schimb interne între diferitele tipuri de valute. Respingând orice intervenţie a statului pe piaţă, Law afirma că „preţul pieselor (monetare – n. ns.) nu trebuie să fie reglat mai mult ca al unei pălării"[119].

Aceeaşi manieră de analiză, în termenii ofertei şi cererii este din nou folosită pentru tratarea inflaţiei şi şomajului. **Şomajul** apare – după părerea lui Law – când există o **cerere excesivă de bani. Inflaţia** este indusă, dimpotrivă, de un **exces al ofertei de monedă.**

3.3.1.2. ROLUL BANILOR ÎN ECONOMIE

Titlul primei scrieri a lui Law *Money and Trade* arată simbioza care există între bani şi activitatea economică. Autorul afirmă că banii sunt **causa causans** a comerţului. Ei conduc comerţul: **o creştere a ofertei de bani sporeşte volumul activităţii comerciale**. Law nu crede că banii sunt neutri, adică nu exercită nici un efect asupra variabilelor reale ale economiei. Fără bani economia se reduce la troc, iar trocul este slab eficient, pentru că împiedică sau întârzie schimburile reciproc avantajoase. Din moment ce un instrument financiar intervine (în calitate de bani) nivelul activităţii economice creşte, se dezvoltă, se multiplică. Şi dacă folosirea banilor asigură economiei un nivel de activitate superior celui realizat în condiţiile trocului, atunci creşterea ofertei de bani este susceptibilă să sporească activitatea economică până la nivelul la care toate resursele sunt cel mai bine utilizate (integral şi cu cea mai înaltă eficienţă). „Pe măsură ce banii sporesc – afirma Law –, dezavantajele şi inconvenientele trocului sunt îndepărtate; se folosesc săracii şi inactivii; se cultivă suprafeţe mai întinse de teren; producţia creşte; manufacturile şi comerţul se perfecţionează; proprietarii de pământ câştigă mai bine; clasele inferioare îşi reduc dependenţa faţă de bogaţi"[120].

Trecerea de la economia de troc cu un nivel redus de activitate la economia monetară cu un nivel de activitate mai ridicat, demonstrează că banii au un efect direct şi important asupra economiei reale. Dar **apar două probleme extrem de importante:**

a. Care este instrumentul financiar cel mai potrivit pentru a îndeplini funcţia de bani şi pentru a provoca expansiunea comerţului şi a folosirii forţei de muncă?

b. Cum se determină oferta optimă de monedă?

Raţionând în termenii ofertei şi cererii, Law a subliniat că orice marfă susceptibilă a fi utilizată ca bani poate avea un preţ variabil. Cercetând un număr mare de preţuri efective, el a

119 Atitudinea sa liberală – manifestă în unele scrieri din tinereţe – nu l-a împiedicat, când a ajuns la putere, să promoveze o politică macroeconomică profund dirijistă.

120 După Alain Beraud, Gilbert Faccarello, *Nouvelle histoire de la pensée économique*, Éd. Découverte, Paris, 1992, tome 1, p. 179.

intenționat să demonstreze că piesele de aur şi argint – care îndeplineau în epocă rolul de bani – au făcut obiectul variațiilor sensibile de valoare şi preț. Aceste fluctuații au avut loc din cauză că oferta de piese monetare depindea de descoperirile de zăcăminte din Europa şi America Latină, pe de o parte, şi de propensiunea spre tezaurizare a metalelor prețioase care se manifesta în Orient, pe de altă parte. După statisticile vremii, afluxul de metale prețioase din America spre Europa a dus la scăderea apreciabilă a valorii lor puterea de cumpărare a banilor metalici reducându-se cu 80% în ultimele două secole.

Deci, pe termen lung, metalele prețioase nu sunt un instrument apt pentru a juca rolul de bani din cauza acestei reduceri a puterii lor de cumpărare. Pe o perioadă mai scurtă – în ciuda afluxului de metale prețioase spre Europa – Scoția şi Franța nu le pot folosi ca bani, din cauza penuriei acute de asemenea semne valorice. Persistând în ideea menținerii metalelor prețioase ca bani, economiile celor două țări vor fi confruntate cu un **proces de declin cumulativ**. Mai puțini bani înseamnă mai puțin comerț şi mai puține locuri de muncă, ceea ce va determina pierderi ulterioare în comerț şi în folosirea resurselor disponibile.

3.3.1.3. MECANISMUL TRANSMITERII INFLAȚIEI, LA NIVEL GLOBAL, ÎN ECONOMIA DESCHISĂ ŞI ÎNTR-O „ȚARĂ MICĂ"

Din acest punct de vedere, raționamentul lui Law diferă fundamental de cel al clasicilor de mai târziu. Aceştia vor aprecia că sporirea ofertei de metale prețioase (bani) determină urcarea, iar reducerea ofertei de bani provoacă reducerea prețurilor, stimulează consumul şi investițiile şi absoarbe şomajul. Raționamentul lui Law este diferit: într-o „țară mică" cu economie deschisă (precum Scoția) prețurile sunt determinate de mişcările prețurilor internaționale şi nu de factorii legați de oferta internă de monedă. Din această perspectivă, analiza lui Law se dovedeşte a fi contemporană economiei de schimb generalizate la scară mondială. Prețurile mondiale cresc ca urmare a sporirii ofertei de bani comparativ cu cererea de monedă, dar amplitudinea acestor variații în diferite țări depinde de gradul deschiderii lor spre exterior. Law a explicat că în cazul Scoției mărfurile au aceleaşi prețuri ca în Anglia, pentru că economia scoțiană este deschisă. Dacă, de exemplu, masa monetară dintr-o țară cu economie deschisă s-ar reduce la o cantitate infimă, aceasta nu ar însemna că prețurile mărfurilor care fac obiectul comerțului internațional s-ar reduce proporțional? Nu, răspunde Law, pentru că nivelul lor ar fi stabilit în mod hotărâtor de factori ce aparțin economiei mondiale şi nu celei interne. Astfel, internaționalizarea prețurilor domestice pentru bunurile schimbate pe plan mondial împiedică producerea – în țara respectivă – a efectului „încasărilor reale". Ca urmare, o penurie de bani pe piața internă provoacă contracția cumulativă a activității economice, fără ca vreo mişcare compensatoare de reducere a prețurilor să inducă efecte de încasări reale.

3.3.1.4. INSTRUMENTELE POTRIVITE PENTRU FOLOSIREA BANILOR

Pentru combaterea penuriei de monedă, Law propune înlocuirea banilor din metale prețioase cu banii de hârtie. Dar, contrar a ceea ce pretind mulți detractori ai lui, această propunere nu implica voința de a trece de la o marfă cu valoare intrinsecă (aur, argint) la o hârtie-monedă fără nici o valoare. Law s-a opus ideii că banii sunt un obiect a cărui valoare este imaginară şi arbitrar determinată de Prinț. „Fabrica nu dă valoare banilor şi valoarea lor nu este imaginară, cum pretind domnii Locke şi Boizard. Banii primesc valoarea lor din materia din care sunt făcuți; iar valoarea lor este mai mare sau mai mică, în funcție de cantitatea şi proporția cererii, astfel că valoarea lor este reală, ca valoarea grâului, vinului şi altor obiecte"[121]. Iar, mai departe: „practica celor mai multe națiuni comerciale confirmă că hârtia, cu condiția să aibă o valoare, este mai potrivită decât argintul, în calitate de bani".

Law aprecia că hârtia-monedă propusă de el trebuia garantată în mod adecvat. După el banii nu au nevoie să fie constituiți din piese de metal prețios pentru a poseda valoare intrinsecă. Sub forma biletelor de bancă ei pot să posede valoare, chiar dacă sunt garantați cu un alt activ, diferit de metalele prețioase. Garanția bancnotelor o pot asigura: **terenurile, proprietățile şi capitalul productiv.** Dintre acestea el a preferat terenurile pentru că „posedă o valoare mai certă decât metalele prețioase".

121 Alain Beraud, Gilbert Faccarello, *Nouvelle histoire de la pensée économique*, tome 1, p. 180.

Din 1707 Law a evoluat spre ideea garantării banilor şi prin **activele productive ale unor companii importante.** Concepţia lui, după care emisiunea monetară se putea face pe bază de active, altele decât metalele preţioase, s-a dovedit o permanenţă a secolului al XX-lea.

3.3.1.5. OFERTA ŞI CEREREA OPTIMĂ DE MONEDĂ

Subliniind nevoia schimbării instrumentelor financiare monetizate, Law a înţeles că există limite ale creşterii ofertei de bani. Penuria de bani, asemenea excesului de masă monetară, induc efecte negative asupra economiei reale. Care este, deci, nivelul optim al ofertei şi cererii de monedă?

Acesta este – afirma John Law – cel pentru care:

- **cererea de bani este egală cu oferta de bani;**
- **cererea de bani este compatibilă cu o activitate economică care asigură folosirea deplină a forţei de muncă**.

În această privinţă raţionamentul este condus în termenii „Ofertă" şi „Cerere" de bani. **John Law** este **primul** autor care a folosit expresia **„cerere de bani",** care stă astăzi la baza reinterpretării monetariste a teoriei cantitative. Pentru Law, cererea de bani este „proporţională cu populaţia, cu pământul, sau cu producţia" (acest ultim termen semnificând ceea ce noi numim astăzi „venit naţional"). Juxtapunerea populaţiei şi pământului, produsului (naţional) are o semnificaţie aparte: conceptul de cantitate adecvată de bani implică folosirea deplină a resurselor, a populaţiei ca şi a pământului. „Nu trebuie să ne preocupăm de stabilirea sumelor necesare nevoilor naţiunii, căci cererea de numerar trebuie să crească în măsura în care industria şi comerţul fac progrese; dar mulţimea săracilor pe care îi avem reprezintă dovada că nu dispunem de numerar suficient"[122].

Scoţia, Anglia şi Franţa timpului său nu dispuneau de cantitatea adecvată de monedă, din moment ce economia monetară nu se generalizase, existau săraci şi şomeri, iar resursele şi terenurile nu erau complet folosite. Dimpotrivă, Olanda prin mărirea masei monetare reuşise ocuparea deplină a forţei de muncă interne şi chiar atragerea de emigranţi. Având în vedere situaţia de „subfolosire" a resurselor, orice sporire a masei monetare era susceptibilă de a produce o creştere proporţională a cererii de bani, ridicarea nivelului ocupării forţei de muncă şi al folosirii resurselor societăţii. La sfârşitul acestui proces „hârtia-monedă fiind într-o cantitate egală cu cererea, populaţia va fi complet folosită, ţara ameliorată, manufacturile perfecţionate, comerţul intern şi extern extins, se va obţine putere şi bogăţie"[123]. Autorul susţine, deci, că există o cerere latentă de bani (bilete de bancă) până la nivelul de activitate compatibil cu deplina folosire a resurselor oricărei naţiuni.

3.3.2. SISTEMUL MISSISSIPPI

Din anul 1715, John Law a putut trece la aplicarea practică a sistemului său de gândire. Elementele teoriei sale macroeconomice se regăsesc astăzi la monetarişti:

- **conceptul de „cerere de bani";**
- **implicaţiile inflaţioniste internaţionale decurgând dintr-o creştere excesivă a „ofertei globale de bani";**
- **aplicarea „legii preţului unic" pe piaţa unei „ţări mici" cu economie deschisă spre exterior**.

Un alt element al acestei teorii se regăseşte – de manieră generală – la „**pre-keynesieni":**

- **identificarea cauzelor şomajului şi „subutilizării" resurselor într-o ofertă insuficientă de bani şi în nivelul foarte ridicat al ratei dobânzii**.

Împrejurările istorice din Franţa – după moartea lui Ludovic al XIV-lea – i-au permis lui Law să-şi pună, progresiv, în practică ideile şi în special pe aceea conform căreia creşterea masei monetare se putea realiza pe baza unor active, altele decât metalele preţioase. Această încercare se va numi mai târziu „Sistemul lui Law" sau „Sistemul Mississippi".

Din punct de vedere macroeconomic acest sistem a avut **patru etape:**

122 Alain Beraud, Gilbert Faccarello, *Nouvelle histoire de la pensée économique*, tome 1, p. 182.
123 Alain Beraud, Gilbert Faccarello, *Nouvelle histoire de la pensée économique*, tome 1, p. 182.

1. Înființarea unei bănci comerciale care a devenit, mai târziu, o cvasibancă centrală a cărei funcție majoră era emiterea de hârtie-monedă pentru a înlocui metalele prețioase ca mijloc de circulație;

2. Centralizarea companiilor comerciale franceze într-una singură, Compania Occidentală, şi implicarea acesteia în operațiunea de gestionare a datoriei publice. Compania Occidentală a devenit mai apoi Compania Indiilor, cunoscută mai ales sub denumirea Compania Mississippi;

3. Combinarea politicii monetare cu operațiunile de gestionare a datoriei publice, prin joncțiunea progresivă a operațiunilor băncii cu cele ale Companiei şi reunirea celor două organisme în anul 1720;

4. Modificarea ratelor de schimb interne pentru a determina posesorii de metale prețioase să-i transforme în bancnote.

Lunga perioadă de războaie purtate de Ludovic al XIV-lea golise vistieria țării de metale prețioase şi generase o datorie publică imensă. În eforturile sale de a-şi impune sistemul monetar, Law a insistat – încă din 1702 – pe faptul că Anglia şi Olanda, țări mai mici, mai puțin populate şi mai sărace în resurse decât Franța, progresaseră economic tocmai datorită superiorității lor în materie de sistem financiar.

La început, Law şi-a modelat „sistemul" pe exemplul Băncii Angliei şi al Companiei Mărilor de Sud. Mai târziu, pe măsură ce „sistemul" căpăta propria-i dinamică, l-a folosit ca exemplu pentru Compania Mărilor de Sud.

În prima etapă Law a fondat Banca generală, care avea rolul de a emite hârtie-monedă pentru acoperirea plăților şi crearea de venituri pentru bugetul regal. Capitalul băncii a fost însă mic pentru a-i permite să exercite un efect semnificativ asupra cantității de bani din Franța. Importanța şi volumul datoriei publice au determinat scăderea substanțială a cursului „bonurilor de stat" în raport cu prețul lor de emisiune. Rata dobânzii era foarte ridicată, ceea ce însemna că ea nu putea fi redusă substanțial prin activitatea de emisiune limitată a Băncii înființată de Law.

Decizia financiarului Antoine Crozat de a ceda dividendele sale din Louişiana i-a furnizat lui Law prilejul de a lega problema datoriei publice de aceea a ratei dobânzii. În aceste împrejurări Law a înființat **Compania Occidentală**, după modelul **Companiei Mărilor de Sud** (al cărei Statut fusese elaborat în Anglia în 1711), în care deținătorii de titluri publice puteau să le schimbe pe acțiuni. Compania Occidentală a obținut privilegiul comerțului cu Louisiana în schimbul preluării datoriei publice a Franței, restructurată şi la o rată a dobânzii redusă.

Prin acest aranjament se părea că toată lumea are de câştigat. Compania Occidentală beneficia de dreptul exclusiv de a exploata potențialul mineral şi agricol al unui imens teritoriu (125,7 mii kmp – aproape jumătate din suprafața S.U.A., fără Alaska). La rândul său, statul câştiga prin transformarea unei datorii publice pe termen scurt şi cu o rată a dobânzii ridicată, în una pe termen lung şi cu dobândă mai scăzută. Cei care şi-au transferat la noua companie titlurile de stat – în schimbul acțiunilor – aveau speranța realizării unor câştiguri importante în capital şi bogăție, dacă Louisiana era corect exploatată.

Sistemul lui Law avea, la această dată, **două obiective:**

- **Gestionarea datoriei publice a statului francez;**
- **Dezvoltarea colonială a Franței**.

Dar capitalul investit pentru dezvoltarea colonială a fost redus, din moment ce principalul obiectiv al companiei era gestionarea datoriei publice a statului.

John Law a plasat toate companiile comerciale franceze, încasarea impozitelor şi emisiunea monetară sub autoritatea giganticei Companii Occidentale. În felul acesta, noua companie nu a fost supusă nici unei concurențe a altei firme franceze. Totodată, Law a stabilit o legătură între Compania Mississippi şi Banca generală (devenită mai târziu Banca Regală). El a folosit Banca pentru sporirea masei monetare, astfel încât lichiditățile să fie suficiente pentru a împinge cursul acțiunilor noii companii la un nivel foarte ridicat.

Între anii 1718 şi 1720 John Law a acționat într-un ritm sufocant. Numărul acțiunilor noii companii a crescut exponențial („meres", „filles", „petites filles"), celelalte companii au trecut sub controlul său, datoria publică a fost convertită în acțiuni, emisiunea de hârtie-monedă a fost neîntreruptă.

În această perioadă, sistemul lui Law s-a consolidat, iar englezii au început să-şi remodeleze Compania Mărilor de Sud (în urma crahului bursier din 1720, numit South Sea

Bubble) după modelul francez. Pentru toţi cei care erau obişnuiţi, anterior, cu caracterul foarte complicat al sistemului fiscal francez, cu lipsa acută şi cronică de bani, cu permanenţa unei datorii publice mari şi cu o gestionare slab eficientă a sistemului colonial, noul sistem le înfăţişa o cu totul altă situaţie. Într-un interval extrem de scurt, Law a elaborat un vast ansamblu de măsuri noi pentru raţionalizarea sistemului fiscal francez. Banca Regală a emis o masă monetară de un miliard de livre, dublând cantitatea de bani anterioară. Povara datoriei publice a trecut în sarcina Companiei Mississippi, iar rata dobânzii a scăzut la 3%, apoi la 2%. Companiile comerciale – în prezent centralizate – au fost reorganizate de o manieră mai lucrativă şi au primit noi influxuri de capital. Ca urmare a acestor eforturi, Law a fost numit în decembrie 1719, controlor general al finanţelor, devenind, practic, prim-ministru al Franţei.

La începutul anului 1720 se părea că Law îşi realizase obiectivele: emisiunea de bilete de bancă crescuse simţitor, iar rata dobânzii scăzuse la 2%. O parte importantă a creşterii masei monetare era susţinută de sporirea împrumuturilor deţinătorilor de titluri ai Companiei Mississippi, care depuseseră acţiunile lor ca garanţie la Bancă. La Adunarea generală anuală a Companiei din 30 decembrie 1719 s-a anunţat un dividend de 200 livre pentru fiecare titlu fiscal de 500 livre (adică 40%). Dar pentru persoanele care cumpăraseră acţiuni sau schimbaseră titlurile de stat contra acţiuni la un preţ între 9000 şi 10000 de livre, acest dividend nu reprezenta decât circa 2%. Pentru a conserva rata dobânzii la 2% era necesar ca acţiunile Mississippi să fie menţinute la un curs de cel puţin 9000 livre. Un „Birou de cumpărare şi vânzare" a fost instituit pentru a tranzacţiona acţiunile la cursul de 9000 livre. Consecinţa acestei politici a fost monetizarea acţiunilor Mississippi, al căror curs garantat era de 9000 livre. Sistemul a funcţionat atât timp cât acţionarii au rămas în „sânul" circuitului „hârtie" astfel creat; adică au schimbat monedă-hârtie pe acţiuni şi invers. În momentul în care acţionarii au ieşit din „circuit" şi au încercat să schimbe hârtia-monedă pe mărfuri sau metale preţioase, deficienţa sistemului a devenit evidentă. S-a declanşat o inflaţie galopantă, însoţită de penuria cronică a metalelor preţioase.

Pe măsura conturării ideii că „sistemul Law" nu este decât „un fenomen de hârtie", autorul său a încercat să blocheze orice ieşire din circuit. La început a desfiinţat „Biroul de cumpărări şi vânzări": acţiunile nu mai aveau un curs garantat de 9000 livre. Dar scăderea drastică a cursului acţiunilor, urmată de creşterea bruscă a cererii de metale preţioase, l-a forţat pe Law să instituie un nou birou însărcinat cu „cumpărarea şi vânzarea acţiunilor la preţul de 9000 livre", numit „Biroul de conversiune".

Eşuând în tentativa de a diminua presiunea creată prin supraevaluarea şi monetizarea acţiunilor Mississippi, Law a încercat să împiedice pe acţionari să schimbe titlurile în bancnote sau piese metalice. Astfel, el a instituit reglementări care interziceau oricărui acţionar să deţină mai mult de 500 livre în monezi de metal preţios. Alte măsuri au vizat demonetizarea aurului şi o serie de devalorizări ale metalelor preţioase în raport cu hârtia-monedă (pentru încurajarea transformării aurului în bancnote). Dar aceste măsuri au avut consecinţe asupra tranzacţiilor cu străinătatea: revalorizarea progresivă a livrei franceze (bancnotă) în raport cu monedele străine (exprimate în metal preţios). Piesele din metal preţios urmau să se schimbe pe o cantitate mai mică de monedă-hârtie, iar bancnotele pe o cantitate mai mare de aur!

Aceste măsuri – contrare principiilor liberale susţinute de Law în ***Money and Trade*** – erau contradictorii. Autorul se găsea într-un impas profund. Pe de o parte, el dorea să controleze rata dobânzii (prin creşterea ofertei de bani), pe de altă parte, intenţiona să reevalueze bancnotele în raport cu metalele preţioase. Cum era posibilă devalorizarea metalelor preţioase, faţă de banii-hârtie şi titlurile de valoare, a căror cantitate creştea necontenit?

Law a încercat să rezolve această problemă prin celebra decizie din 21 mai 1720, care stipula reducerea treptată a valorii bancnotelor şi acţiunilor. Deşi logic, acest decret (revocat ulterior) a distrus încrederea investitorilor în „Sistemul Mississippi". **În luna decembrie a anului 1720 sistemul a dat faliment, iar John Law a fost nevoit să părăsească Franţa**.

Dinamica gândirii lui John Law of Lauriston a fost următoarea:

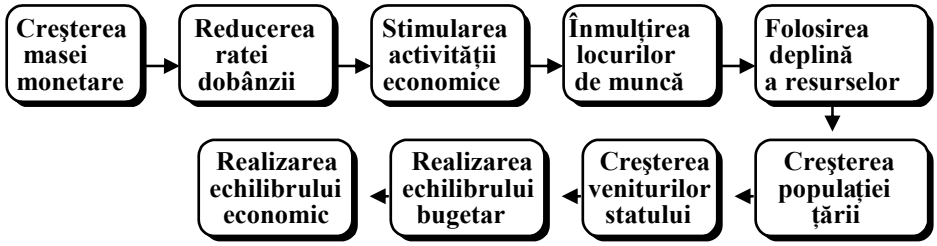

3.4. RICHARD CANTILLON[124] (1697–1734)

Politica mercantilistă se dovedea tot mai mult, pe măsura trecerii timpului, o frână în calea dezvoltării economice. Cu timpul chiar doctrina mercantilistă a luat o turnură pesimistă. Exemplul cel mai elocvent în acest sens este chiar gândirea lui Richard Cantillon.

La început, Cantillon a plecat de la ideea lui Petty după care valoarea lucrurilor provenea din pământ şi muncă. Dar, în timp ce predecesorul său încerca să măsoare valoarea prin cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei, Cantillon se străduieşte s-o determine prin cantitatea de pământ utilizată. Totodată, Cantillon a crezut că valoarea banilor şi nivelul preţurilor depind numai de cantitatea de metal preţios existentă în ţară. De aici el a tras concluzia că abundenţa aurului şi argintului este avantajoasă pentru o ţară, deoarece preţurile ridicate ale pământului şi muncii, determină ca în comerţul internaţional „statul respectiv să obţină uneori produsul a două pogoane[125] de pământ în schimbul produsului unuia singur, şi munca a doi oameni pentru aceea a unuia singur".

Dar recurgerea la această argumentaţie favorabilă politicii mercantiliste nu l-a împiedicat pe Cantillon să prezinte o teorie extrem de pesimistă asupra viitorului naţiunilor care urmăresc să se îmbogăţească exclusiv prin comerţul exterior. Pentru ca relaţiile economice internaţionale să introducă în ţară mari cantităţi de metale preţioase, exportul de mărfuri trebuie să crească. Abundenţa de bani măreşte consumul interior, scumpeşte munca muncitorilor şi bunurile manufacturate. Creşterea preţurilor la produsele manufacturate determină statul „B" să promoveze fabricarea lor şi să împiedice importul acestora din ţara „A". În felul acesta ţara „A" începe să piardă unele din ramurile comerţului rentabil. Mai mult, în statul cu balanţă comercială favorabilă urcarea preţurilor va transforma marea lui putere economică într-o mare slăbiciune.

Cantillon – la fel ca William Petty – credea că societatea umană este supusă unor legi naturale, pe care a dorit să le explice. Cantillon a adus contribuţii importante la studiul **naturii bogăţiei, valorii şi repartiţiei.**

3.4.1. BOGĂŢIA

Pentru a defini bogăţia, **Cantillon a renunţat definitiv la iluziile chrematistice ale secolului al XVI-lea**. El scria**: „Bogăţia nu este altceva decât hrana, comodităţile şi agrementele vieţii".** Apoi – întocmai ca William Petty – adăuga: „Pământul este sursa materiei din care provine bogăţia; munca este forma care o produce". Este straniu că după ce a dat această definiţie modernă pentru bogăţie, Cantillon a părut că revine la ideile mercantiliste, după care bogăţia comparativă a statelor ar consta în „cantităţile de bani pe care le posedă". Este această afirmaţie o contrazicere a întregului său sistem de gândire şi de înţelegere a mecanismelor economice? Răspunsul pare să fie negativ, deoarece el a vrut să sugereze că banii erau o rezervă pentru timpuri de primejdie şi că abundenţa lor constituia un

124 **Richard Cantillon –** irlandez de origine, bancher în Franţa (unde se stabileşte în 1716), dă dovadă de multă perspicacitate în cunoaşterea problemelor economice. S-a îmbogăţit rapid prin speculaţii contrare mentalităţilor şi deprinderilor curente (se pare prin „Sistemul Mississippi"). Lucrarea sa principală, ***Eseu asupra naturii comerţului în general,*** a fost publicată în 1755, la 21 de ani după decesul misterios, în flăcările casei sale din Londra. William Stanley Jevons (1835–1882) l-a considerat pe Richard Cantillon „fondator al ştiinţei economice".

125 **Pogon, unitate de suprafaţă, egală cu 1/2 dintr-un hectar (1 ar = 100 mp; 1 pogon = 5.000 mp (50 ari); 1 hectar (ha) = 10.000 mp (100 ari)).**

stimulent al producţiei şi – implicit – al îmbogăţirii. Fără îndoială, Cantillon ştia bine că metalele preţioase nu erau esenţa însăşi a bogăţiei. Pentru el banii nu reprezentau decât „un simptom" al bogăţiei, deoarece ţările cele mai bogate nu sunt cele care au pe teritoriul lor mine de metale preţioase, ci acelea care „procură asemenea metale printr-o balanţă comercială favorabilă". Ţările cu mine de metale preţioase le vor exporta pentru a procura bunurile necesare, iar „minele lor nu sunt inepuizabile". Ţările fără mine de metale preţioase se pot îmbogăţi cu adevărat „prin dezvoltarea producţiei proprii", iar prin export vor obţine metalele preţioase, capabile să le asigure continuarea prosperităţii. Intrarea şi ieşirea banilor şi metalelor preţioase în şi dintr-o ţară sunt procese supuse unor „legi naturale" împotriva cărora legiuitorii nu puteau face mare lucru. În virtutea „teoriei cantitative a banilor"[126], intrarea de metale preţioase duce la o creştere a preţurilor, ceea ce antrenează transformarea balanţei comerciale favorabile, într-una nefavorabilă. Dar Cantillon a apreciat că dacă o ţară este natural bogată, această balanţă nu poate rămâne defavorabilă decât pe termen scurt (provizoriu), deoarece – prin dezvoltarea producţiei interne şi a exportului – curând, noile intrări de aur şi argint[127] atestă întoarcerea la prosperitate, corespunzând unei productivităţi naţionale superioare faţă de străinătate. Abundenţa de bani stimulează activitatea productivă.

3.4.2. VALOAREA ŞI PREŢUL

În opera lui Cantillon se găseşte şi o teorie a valorii, care face din el un precursor al ideilor moderne clasice. Gânditor cu viziune aproape liberală, Cantillon apreciază că preţurile mărfurilor nu pot fi stabilite prin voinţa autorităţii. **Preţurile mărfurilor se stabilesc prin jocul liber al „factorilor naturali".** Anticipându-l pe **Adam Smith (1723–1790)**, Cantillon face distincţia între **„valoarea intrinsecă"** şi **„preţurile de piaţă".** Valoarea intrinsecă este determinată de **„costul producţiei". „Valoarea intrinsecă a unui lucru este măsura pământului şi muncii care intră în producţia sa"** (idee preluată de la William Petty), factorul „pământ" având – totdeauna – rolul cel mai important (spre deosebire de Petty, la care munca era hotărâtoare). **Preţurile de piaţă** se pot depărta – provizoriu – de la valoarea intrinsecă „din cauza imposibilităţii de a dimensiona producţia mărfurilor şi bunurilor la consumul lor". Dar distanţele (abaterile) dintre valoarea intrinsecă şi preţurile de piaţă se resorb – de la sine – foarte repede, preţurile de piaţă tinzând – totdeauna – să se apropie de valoarea intrinsecă (iată aici unele din elementele optimismului nelimitat al lui Adam Smith în „mâna invizibilă" şi economia liberală, de mai târziu). Această teorie a schimbului o anticipează – aşa de bine – pe cea a Economiei politice clasice, cu privire la valoare, preţuri şi echilibrul economic.

3.4.3. REPARTIŢIA

În opera lui Cantillon se găsesc – de asemenea – o serie de elemente referitoare la o posibilă „teorie a distribuţiei".

Cantillon grupează indivizii (subiecţii) care îşi aduc contribuţia la opera colectivă a producţiei în **două categorii**:

- indivizii cu **„venituri (câştiguri) certe";**
- indivizii cu **„venituri (câştiguri) incerte".**

Pe ultimii el i-a numit **întreprinzători** (antreprenori), adică acele personaje care „îşi asumă riscul producţiei, iar remunerarea lor este un venit ce nu se poate confunda cu nici un altul" (cu nici un venit al altui factor de producţie). În concepţia lui Cantillon, întreprinzătorii reprezentau o categorie aparte a subiecţilor producţiei care, încasau „venituri incerte".

Celelalte venituri sesizate de el erau:

- **renta, pentru proprietarii funciari;**
- **profitul, pentru deţinătorii capitalului;**
- **salariul, pentru deţinătorul forţei de muncă**.

126 **„O creştere a cantităţii de bani într-o ţară** – aprecia Cantillon – **introduce totdeauna o creştere a consumului şi obiceiul unor cheltuieli mai mari, dar scumpetea pe care banii o cauzează nu se răsfrânge în mod egal asupra tuturor mărfurilor, proporţional cu cantitatea de bani" („Efectul lui Cantillon").**

127 Modul de gândire al lui Cantillon se apropie foarte mult de sistemul lui David Ricardo (1772–1823), care a explicat că – în condiţiile unui comerţ exterior desfăşurat într-un climat perfect liberal – balanţa comercială şi de plăţi externe se echilibrează automat şi fiecare ţară va dispune de bunurile şi de banii de care are nevoie (nici mai mult, nici mai puţin).

Cantillon (asemenea lui William Petty) n-a considerat „capitalul" ca un factor de producţie distinct, deşi – aşa cum se observă – acesta beneficia de un venit distinct „profitul". Pentru el „capitalul" era considerat marfă ca oricare alta, iar preţul lui era supus „legilor naturale" şi nu putea fi fixat – fără inconveniente – prin voinţa autorităţii. Preţul muncii, „salariul", depindea – de asemenea – de „legile naturale", iar nivelul lui se stabilea în funcţie de „costul de producţie al muncii" şi, deci, se modifica în funcţie de gradul de pregătire (formare) profesională a muncitorului.

3.5. DAVID HUME (1711–1776)

În anul 1752, **David Hume** – considerat cel mai mare filosof englez al timpului său – **a publicat *Discursuri politice*, cuprinzând eseuri asupra problemelor economice**. Aceste eseuri au o importanţă considerabilă, prin influenţa pe care au exercitat-o asupra lui Adam Smith (prieten intim cu David Hume). În principiu, David Hume a respins mercantilismul, dar a evidenţiat şi conţinutul valabil al acestui prim curent de gândire economică.

David Hume a atacat teza centrală a mercantilismului – acumularea de bogăţie – arătând că manufacturierii şi clasa comercianţilor bogaţi absorb resursele care ar putea fi întrebuinţate pentru creşterea puterii statului. Această observaţie nu l-a condus pe Hume la concluzia că manufacturile şi comerţul trebuiau reduse. El a întreprins prima analiză elocventă asupra rolului marelui comerţ occidental în procesul creşterii economice. „Comerţul cu străinătatea, prin importurile sale, procură materii prime pentru noile manufacturi; şi prin exporturile sale valorifică („reproduce") munca încorporată în mărfurile particulare care nu se pot consuma în ţară. Pe scurt, un regat care realizează exporturi şi importuri mari (abundente), trebuie să posede mai multă industrie (care produce lucruri delicate şi de lux) decât un regat care se mulţumeşte cu mărfurile naţionale. El este mai puternic, mai bogat şi mai fericit ... Dacă vom consulta istoria, vom vedea că, la cele mai multe naţiuni, comerţul cu străinătatea a precedat fiecare progres al manufacturilor naţionale şi a dat naştere la luxul domestic. Este mai mare tentaţia de a folosi mărfurile străine (care sunt utilizabile imediat şi în întregime noi) decât de a introduce ameliorări ale mărfurilor naţionale (pentru că necesită timp). De asemenea, se realizează mari profituri prin exportul a ceea ce este superfluu, din ţările în care nu are preţ (ridicat – n. ns.) spre ţările străine, unde solul şi clima nu sunt favorabile pentru acest gen de produse. Astfel, oamenii se familiarizează cu «pleasure of luxury» («plaisirs du luxe») şi cu «profits of commerce» («les profits du commerce»), iar sensibilitatea şi activitatea lor – o dată trezite – îi conduc la noi progrese în fiecare ramură a comerţului interior, ca şi a celui exterior. Şi acesta este – poate – principalul avantaj adus de comerţul cu străinătatea"[128]. În gândirea lui David Hume, comerţul exterior reprezintă un important stimulent al activităţii productive (în principal industriale).

Rolul **multiplicator** al comerţului exterior constă în următoarele:

- **profiturile mari obţinute din comerţul exterior stimulează producţia industrială pentru export;**
- **creşterea producţiei sporeşte numărul forţei de muncă ocupate în industrie şi veniturile populaţiei;**
- **veniturile ridicate măresc cererea de produse, care stimulează producţia, şi aşa mai departe**.

Analiza lui Hume este una de natură esenţială, întrucât este ştiut că procesul de creştere economică nu se poate declanşa în lipsa unui stimulent iniţial, pentru că cererea internă nu poate creşte spontan, în afara cazurilor semnalate de Boisguillebert, vizând reducerea impozitelor pe consum sau promovarea comerţului liberal. După ce s-a îmbogăţit prin comerţ – apreciază Hume –, orice naţiune poate să-şi autoîntreţină dezvoltarea. Astfel, comerţul exterior – care era condiţia indispensabilă pentru ca o naţiune să parvină la bogăţie – nu mai este condiţia *sine qua non* pentru ca naţiunea să-şi mărească bogăţia în continuare. Bogaţii – spune Hume – vor avea, totdeauna, dorinţe de satisfăcut. Aceasta va determina o dezvoltare nelimitată a cererii de bunuri, în interiorul unei ţări bogate. De la un anumit moment pieţele externe încetează de a mai fi esenţiale; prin urmare, dezvoltarea industrială internă va asigura prosperitatea ulterioară a fiecărei ţări.

128 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 151.

Dinamica gândirii lui David Hume este următoarea:

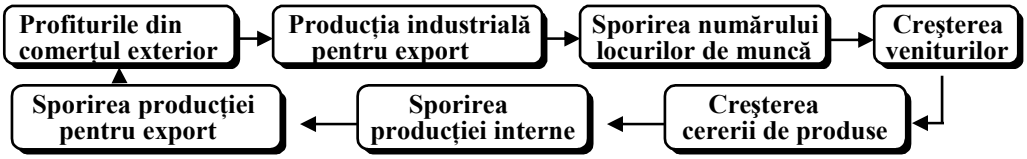

El a susținut că abundența de aur și argint este „absolut indiferentă" pentru stat, deoarece ea nu are alt efect – pe termen lung – decât urcarea prețurilor. Dacă o țară pierde metale prețioase, prețurile se vor reduce, ceea ce va antrena sporirea exporturilor sale, restabilirea balanței comerciale și oprirea ieșirilor de bani (acest raționament anticipează – așa de bine – gândirea lui **David Ricardo (1772–1823)** referitoare la echilibrarea automată a balanței externe). Prin analiza făcută, David Hume se pronunță net împotriva mercantiliștilor și a intervenției statului pentru menținerea unei balanțe externe favorabile. Această demonstrație – susținută integral de teoria cantitativă a banilor – militează pentru optimismul liberal și neintervenția statului în economie.

Abordând problema „proprietății", filosoful englez respinge ideea că aceasta ar fi un „drept natural" și afirmă că proprietatea este un raport între om și lucru, fundamentat pe muncă. Dacă un om exercită o activitate de transformare a unui obiect care n-a aparținut anterior nimănui, **„schimbările pe care le operează stabilesc între el și acest obiect un raport, pe care noi îl numim proprietate"**[129]. Hume respinge proprietatea comună sau repartizarea egală a bogăției între indivizi pentru că „diminuează producția (prin dispariția stimulentului personal)". Dimpotrivă, proprietatea privată dezvoltă competiția, îi face pe oameni întreprinzători, perfecționează forțele productive și stimulează creșterea economică.

3.6. ÉTIENNE BONNOT L'ABBÉ DE CONDILLAC (1714–1780)

În anul 1776, **Condillac** a publicat lucrarea ***Le commerce et le gouvernement considerés relativement l'un a l'autre*** care conține idei valoroase, originale, privind mobilurile economice și valoarea bunurilor. Apărută în același an cu ***Wealth of nations*** a lui Adam Smith și la opt ani după ***Tableau économique*** al lui **François Quesnay**, lucrarea lui Condillac respinge atât teoria „valorii-muncă", cât și „supremația naturii" sau caracterul productiv acordat de fiziocrați – în mod exclusiv – agriculturii.

În ciuda amiciției și chiar admirației față de François Quesnay, Étienne Bonnot de Condillac a apreciat: **„A produce înseamnă a conferi noi forme materiei",** refuzând, de asemenea, și ideea fiziocrată că numai agricultura este productivă, pentru că nici ea nu face altceva decât să dea o altă formă bunurilor materiale. În felul acesta el se apropie – fără să o spună explicit – de concepția lui Adam Smith, care va aprecia că „bogăția națională este formată din totalitatea bunurilor-marfă de care dispune națiunea la un moment dat".

- **Condillac a respins „teoria valorii-muncă" și a pus bazele „teoriei valorii determinată de utilitate și cantitate". Condillac poate fi apreciat ca întemeietorul „psihologiei economice", deoarece a încercat să demonstreze rolul jucat în economie de mobilul și interesul individual**.

Munca nu este cauza valorii, întrucât valoarea nu ține de producție, ci de domeniul schimbului. Fiecare individ îndepărtează ceea ce îi prisosește și își aproprie bunurile de care are nevoie și care prisosesc altora. În felul acesta, comerțul este deopotrivă benefic pentru vânzător și cumpărător, deoarece ambii câștigă. După Condillac, valoarea și utilitatea sunt rezultate ale aprecierii omului; ele n-ar fi de ordin material, ci ar ține de domeniul psihologiei.

- **„Valoarea lucrurilor –** scria el – **se întemeiază pe utilitatea lor ..., pe nevoia ce o avem de ele ... Este firesc că o nevoie mai acută comunică lucrurilor o valoare mai mare și că o nevoie mai puțin simțită le atribuie o valoare mai mică. Valoarea lucrurilor crește deci în condiții de raritate și scade când este abundență"**[130]**.**

129 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 149.
130 După Ivanciu Nicolae-Văleanu, *Istoria gândirii economice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 44.

Cu mult înainte de Jean Baptiste Say şi neoclasici, Condillac a afirmat că valoarea nu are drept cauză inițială costul de producție: **„UN LUCRU NU ARE VALOARE PENTRU CĂ COSTĂ, CI EL COSTĂ PENTRU CĂ ARE VALOARE".** Iată, în această frază, exprimată foarte plastic, cea mai mare confruntare doctrinară din ştiința economică, cea referitoare la problematica valorii, precum şi deosebirea fundamentală dintre **„teoria obiectivă a valorii-muncă"** şi **„teoria subiectivă a valorii-utilitate"!**

După părerea lui Condillac valoarea se traduce – în fapt – prin preț, în procesul schimbului. **„Prețul –** susține Condillac – **nu este decât valoarea estimată a unui bun în raport cu valoarea estimată a altui bun de către toți cei care participă la schimb"**[131] (s. ns.).

Prețurile – apreciază Condillac – se împart în **două categorii**:

- **adevărate;**
- **false**.

Prețurile „adevărate" sunt acelea care corespund intereselor şi avantajelor tuturor. Ele se formează pe piață în condiții de concurență liberă. **Prețurile „false"** sunt cele instabile şi ele generează dezordine. Monopolul în stabilirea prețurilor era apreciat ca un rău ce putea fi îndepărtat prin libera concurență a unui număr cât mai mare de vânzători şi cumpărători care să schimbe însemnate cantități de mărfuri. Concurența conduce la scăderea prețurilor şi la creşterea puterii de cumpărare a salariilor. „Salariile reglează – la rândul lor – consumul la care are dreptul fiecare după starea sa; şi atunci se cunoaşte care sunt bunurile de primă necesitate şi de-a doua, care aparțin fiecărei clase".

Condillac a deosebit **patru categorii de participanți la activitatea economică**, care obțineau veniturile corespunzătoare:

- **capitalişti, care primeau dobânda;**
- **proprietari funciari, cărora le revenea renta;**
- **întreprinzători, care obțineau profitul;**
- **muncitori, ce primeau salariul**.

El a apreciat că nivelul fiecărui venit este reglementat – în mod riguros – de „legi naturale". Puterea publică – necesară în anumite domenii pentru a-i proteja pe cultivatori, meseriaşi şi negustori – trebuie să se abțină de la ingerințe în treburile economice ale societății. Acestea trebuie să rămână şi să fie soluționate prin libera inițiativă, care reglează cel mai bine activitățile agricole şi neagricole, le alocă forța de muncă necesară şi alte mijloace de care au nevoie. „Concurența, care repartizează ocupațiile, aşază pe fiecare la locul său. Toți subzistă şi statul este bogat în lucrări pentru toți".

Prin conținutul întregii sale concepții economice, Condillac poate fi considerat drept unul dintre cei mai importanți predecesori ai neoclasicismului, curent ce se va impune începând cu ultima treime a secolului al XIX-lea. Influența lui Condillac asupra gânditorilor francezi a fost aşa de mare, încât aceştia nu au putut – în nici una din perioadele care au urmat – să se ralieze integral teoriei obiective despre valoare, dezvoltată de Şcoala clasică engleză (William Petty, Adam Smith, David Ricardo) şi continuată de Karl Marx. Ideile lui Condillac – preluate într-o formă sau alta, mai mult sau mai puțin – de liberalii clasici francezi (fiziocrați, Jean Baptiste Say) şi parțial chiar de către Adam Smith, au triumfat, aşa cum spuneam şi după cum se va vedea, prin autorii neoclasicismului după 1870 şi vor fi generalizate – în perioadele următoare – aproape pretutindeni în lume.

131 După Ivanciu Nicolae-Văleanu, *Istoria gândirii economice*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 45.

3.7. „LEGILE NATURALE" ŞI „ORDINEA NATURALĂ"

Pentru ca o ramură a ştiinţei să se nască şi să se dezvolte, ea trebuie – de la început sau treptat – să-şi delimiteze clar obiectul de studiu şi să-şi definească frontierele, în raport cu ştiinţele vecine[132]. De asemenea, trebuie înţeles că între fenomenele şi procesele[133] realităţii există **„raporturi necesare, care derivă din natura lucrurilor".** Ştiinţa este – în esenţă – activitatea umană, prin excelenţă raţională, de descoperire, formulare şi studiere a legilor care exprimă aceste „raporturi necesare", adică tocmai **„legile naturale"[134].**

Se atribuie – adesea – secolului al XVIII-lea meritul de a fi introdus spiritul ştiinţific (raţional) în „ştiinţele umane". Există mult adevăr în această afirmaţie, deoarece în perioada respectivă entuziasmul general pentru Fizică, Chimie, Astronomie şi alte „ştiinţe naturale"[135] a sugerat că şi activitatea societăţii umane este supusă – ca şi mişcarea corpurilor fizice şi cereşti – unor „legi naturale". Totodată, s-a evidenţiat că progresul dorit al societăţii şi al activităţii oamenilor întâmpină anumite greutăţi, obstacole, „ţinând de natura lucrurilor". Ştiinţele sociale – s-a apreciat în epocă – nu pot avea alt scop fundamental decât pe acela de a studia conţinutul acestor împrejurări şi să formuleze „legile naturale" care guvernează procesele sociale, le determină mişcarea şi direcţia principală de evoluţie. În felul acesta ştiinţele umane se transformă din **„finaliste şi normative",** cum erau în Antichitate şi Evul Mediu, şi devin **„descriptive şi explicative".**

În perioada Antichităţii şi Evului Mediu gândirea economică a fost înglobată doctrinei religioase – precreştine şi apoi creştine –, cunoaşterea religioasă fiind prima formă a cunoaşterii umane. Pe parcurs şi în mod treptat – mai modest la început şi apoi tot mai îndrăzneţ – apare şi se derulează un proces ascendent de desprindere a ştiinţei de religie. Renaşterea culturală europeană a marcat un moment însemnat şi hotărâtor în această direcţie. S-au desprins de religie – mai întâi – „ştiinţele exacte" (Fizica, Chimia, Astronomia), „ştiinţele umane" continuând să fie incluse gândirii religioase. Chiar dacă în Antichitate şi Evul Mediu se aprecia – uneori – că „Economia" făcea parte din „Politică", nu trebuie uitat că „Politicul" era subordonat „Religiei". Cu timpul – începând din secolul al XVI-lea – se desfăşoară un proces complex, complicat şi de durată, în scopul desprinderii de religie şi individualizării „ştiinţelor sociale". Mai întâi se desprinde „Filosofia", care va îngloba – pentru un timp – şi „Economia politică". Prin efortul Mercantiliştilor, Fiziocraţilor şi al Clasicilor, „Economia politică" capătă – treptat – statutul de „ştiinţă" de sine-stătătoare.

La început, pentru o lungă perioadă, „ştiinţele umane" au „împrumutat" instrumentele de investigaţie de la „ştiinţele naturii", ale căror succese erau – la vremea respectivă – foarte relevante şi pilduitoare. Corpul social a fost asimilat organismului uman; astfel William Petty, sau François Quesnay vorbeau de „anatomia" sau „fiziologia" (uneori „psihologia") socială şi

---

132 **Apreciem că „ştiinţa" este unică şi unitară şi urmăreşte descoperirea adevărului**. Diferitele activităţi, care cercetează segmente determinate ale realităţii – universul natural, social, şi spiritual –, nu pot constitui, prin forţa împrejurărilor, decât „ramuri de ştiinţă", sau „discipline ştiinţifice". Aşa, încât ni se pare nepotrivit să vorbim de „ştiinţa economică", „ştiinţa politică", „ştiinţa fizică", „ştiinţa chimică" etc., ci apreciem că toate acestea – şi altele – sunt **„ramuri ale ştiinţei",** mai mult sau mai puţin specializate, mai vechi sau mai noi, mai mult sau mai puţin profunde. **Oricum, pentru a caracteriza o activitate de cercetare sau alta, ca fiind „ramură a ştiinţei" este necesar ca fiecare în parte să aibă un obiect propriu de studiu şi (chiar) metode proprii de investigaţie**. Prin cercetările proprii, ştiinţa urmăreşte să descopere legile obiective care guvernează realitatea, să descifreze desfăşurarea viitoare a realităţii, oferind oamenilor soluţii pentru îmbunătăţirea vieţii. În cadrul ştiinţei deosebim: materialul faptic; ipotezele; rezultatele generalizării materialului faptic (noţiuni, legi, categorii, teorii, concepţii etc.); interpretări teoretice generale, filosofice ale rezultatelor ştiinţifice. Deci, opinăm că „Economia politică", „Fizica", „Chimia", „Politologia", „Sociologia" etc. sunt „ramuri ale ştiinţei". Dacă pe parcursul acestei cărţi, ca şi în alte scrieri, ori în exprimări verbale, noi apreciem diferitele „discipline ştiinţifice" drept „ştiinţe", aceasta se întâmplă numai dintr-o oarecare uşurinţă sau obişnuinţă. Avem, însă, convingerea că ele sunt doar „ramuri ale ştiinţei" sau „discipline ştiinţifice".

133 **„Fenomenul"** este o categorie care desemnează manifestarea exterioară a esenţei. **„Procesul"** reprezintă o succesiune de stări, etape, stadii prin care trec – în desfăşurarea lor temporară – în schimbarea lor, diferite fenomene. **„Procesul" reprezintă –** prin urmare – **devenirea istorică a unui fenomen.**

134 **„Legea"** exprimă legăturile, relaţiile, raporturile generale, esenţiale şi relativ stabile, care se formează în interiorul proceselor realităţii şi între procese diferite, dar interdependente. Legile – manifestarea contradicţiei esenţiale existentă între elementele opuse ale unui proces – pun în mişcare realitatea şi îi determină direcţia principală de evoluţie.

135 Unii intelectuali vorbesc de **„Ştiinţe naturale",** sau „Pozitive", sau „Reale", sau „Exacte", precum „Fizica", „Chimia", „Astronomia", „Geografia", „Geologia" etc. şi de **„Ştiinţe umane"** sau „Socio-umane", precum „Economia politică", „Istoria", „Sociologia" etc. Noi nu ne raliem unor asemenea demersuri, considerând că toate ramurile cunoaşterii ştiinţifice sunt – în esenţa lor – raţionale.

au studiat circulația veniturilor între clasele sociale comparativ cu studiul circulației sângelui în şi între organele fiinţelor vii. Alții, cercetând analogiile din domeniul astronomiei şi al mecanicii, au studiat (de exemplu René Descartes) „mecanismele" sociale, întocmai cum astronomii investigau legile mecanicii celeste (cereşti).

Cu timpul şi în mod treptat, analogiile de acest fel au fost abandonate şi s-au dezvoltat eforturile de analiză ştiințifică a fenomenelor şi proceselor sociale. În Franța prima dovadă importantă a acestui spirit nou a fost **MONTESQUIEU**[136] **(1689–1755)**. Prin el a fost definită ştiințific **„Legea"** ca expresie a **„raporturilor necesare, care derivă din natura lucrurilor".** El a apreciat că organizarea politică – şi economia era atunci o ramură a politicii, după cum apreciau Mercantiliştii – era supusă unor asemenea legi. El a arătat – totodată – că **situațiile de fapt** (realitățile nemijlocite – s. ns.) **decid succesul sau eşecul instituțiilor.** La rândul lor, **instituțiile constituie un cadru organizat** (de către oameni) **şi trebuie să se adapteze la condițiile de loc şi de timp.** La fel ca Montesquieu, cu mult timp înainte , **John Locke**[137] **(1632–1704)** a afirmat că **societatea umană este supusă „legilor naturale", superioare „legilor civile".**

Trebuie – în acelaşi timp – arătat că secolul al XVIII-lea a marcat o ruptură completă şi definitivă cu trecutul, spiritul ştiințific (rațional) devenind dominanta cercetărilor din domeniul disciplinelor socio-umane.

În acest context se impun a fi remarcate **următoarele aspecte**:

a. Cercetarea „legilor naturale" – până la înțelesul şi sensul modern al acestei noțiuni – a fost rezultatul unei lungi evoluții şi al unui efort început cu mult timp înainte;

b. Gândirea secolului al XVIII-lea referitoare la „legile naturale" – distorsionată de unele din marile concepții filosofice ale timpului – nu este conformă cu cea pe care o avem astăzi despre aceste legi;

c. Ideea de „lege naturală" a inspirat şi orientat cercetările unora din precursorii cei mai importanți ai Şcolii Clasice de Economie politică (W. Petty, P. de Boisguillebert, R. Cantillon, D. Hume, E. B. de Condillac).

3.7.1. „LEGILE NATURALE" ÎNAINTEA SECOLULUI AL XVIII-LEA

Noțiunile „lege naturală" sau „drept natural" au fost folosite cu mult timp înainte de secolul al XVIII-lea, încă din Antichitate. Acestea însă nu aveau, nici în Antichitate, nici în Evul Mediu, înțelesul pe care l-au căpătat în secolul al XVIII-lea sau în secolul al XIX-lea, sau acela pe care noi îl atribuim astăzi conceptelor respective.

De-a lungul secolelor dominate de gândirea aristoteliană, conceptul de „lege naturală" era, mai degrabă, **normativ** şi nu analitic. Aristotel a asimilat înțelesul de **„natural"** aceluia de **„just"** (a se vedea distincția pe care o făcea el între Chrematistica **„naturală"** şi Chrematistica **„nenaturală")**. Juriştii din Roma Antică, atunci când vorbeau de **„dreptul natural" („jus naturale")**, îl opuneau **„dreptului civil" („jus civile")** şi considerau că primul are o putere mai mare. Deci, ei au sesizat că „dreptul civil" poate să surprindă, mai bine sau mai puțin bine, esențialul din realitatea înconjurătoare, că reglementările juridice (scrise sau nescrise) pot să fie conforme cu „legile naturale" sau se pot abate de la ele. În cazul al doilea, juriştii Romei antice acordau primatul „legilor naturale". Mai târziu, **Scolasticii**[138] au recunoscut termenului **„natură"** câteva principii de drept. Ei vorbeau de „libertatea naturală a omului"; de „egalitatea naturală între toți oamenii". Pentru Toma d'Aquino, „legea naturală" era **„ansamblul principiilor de echitate adaptate la natura umană";** ea era esențialmente socială şi înzestrată

136 **Charles de Secondat, baron de La Brede et de Montesquieu**, născut în castelul Brede (lângă Bordeaux), scriitor, jurist şi filosof iluminist francez. S-a pronunțat pentru monarhia constituțională şi separația puterilor în stat (*Considerații asupra cauzelor grandorii şi decadenței romanilor*). A intuit legitatea obiectivă a proceselor sociale şi a definit legile ca „raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor" (*Spiritul legilor*, 1748). De numele lui Montesquieu se leagă prima exprimare a „semnelor bănești". El aprecia că „banii nu sunt mărfuri sau valori, ci semne ale valorii" (După G. Poulalion, *op. cit.*, p. 96).

137 **John Locke**, medic, filosof şi om politic englez, a combătut teoria idealistă a „ideilor înnăscute" şi a afirmat că toate cunoştințele provin din experiența senzorială, sufletul omului fiind la naştere ca „o foaie nescrisă" **(„tabula rasa")** (*Eseu asupra intelectului omenesc* , 1690).

138 **Scolastica** reprezenta învățământul şi filosofia predate în şcolile din țările dominate de catolicism în Europa Medievală, caracterizate prin subordonarea față de teologie, prin utilizarea unei metode dogmatice şi livreşti, prin apelul la autoritatea cărților bisericeşti, sau a unor filosofii antice (la început platoniană şi neoplatoniană, apoi cea aristoteliană adaptată cerințelor dogmaticii catolice) interpretate conform cerințelor teologiei.

(de la natură) cu raţiune. „Generozitatea" şi „grija faţă de ceilalţi" erau dispoziţii „naturale". **„Ordinea naturală"** era considerată **„ansamblul instituţiilor care asigură omului salvarea şi fericirea, în cadrul unei societăţi supusă principiilor doctrinei creştine".** În felul acesta, „ordinea naturală" gândită de scolasticii medievali reprezenta un **ideal** dorit – întocmai ca în Antichitate – şi, nicidecum, o realitate nemijlocită. Această concepţie a suferit, pe măsura trecerii timpului, câteva modificări semnificative:

1. Treptat, ceea ce părea „natural" a început să nu mai corespundă cu ceea ce era „just", ci, mai degrabă, cu ce era conform „binelui comun". Acest ideal al „binelui comun" l-am găsit la Toma d'Aquino, alături de idealul „justiţiei", fără ca aceasta să însemne că scolasticii au întreprins analize ştiinţifice asupra „ordinii naturale" sau a „legilor naturale". Anticii şi medievalii au pus semnul identităţii între „legea naturală" şi „ordinea naturală", or, noi ştim astăzi, că prima noţiune exprimă legile obiective care guvernează realitatea, iar cea de a doua desemnează ansamblul instituţiilor sociale care favorizează acţiunea legilor obiective. Şi ei, ca şi anticii, considerau „ordinea naturală" de provenienţă divină, iar omul nu putea s-o modifice, era obligat s-o respecte, întrucât numai aşa putea să aspire la fericire. În caz contrar, omul era pedepsit, condamnat la nefericire sau chiar la dispariţie fizică. Cu toate acestea, apropierea făcută de scolastici între „natural" şi „binele comun", este un pas semnificativ în direcţia aprecierii „ordinii naturale" ca „un sistem de instituţii creat de societate şi menit să asigure afirmarea omului". Deocamdată, însă, acest lucru era posibil doar în cadrul unui stat subordonat principiilor doctrinei creştine.

2. Pe de altă parte, descrierea a ceea ce era „natural" pentru om putea să consiste nu numai în expunerea unui ideal conform ordinii dorite de Dumnezeu, dar şi în reglementarea comportamentului omului păcătos pentru expierea păcatului originar. Descrierea „ordinii naturale" nu era doar prezentarea instituţiilor ideale, ci şi cercetarea rolului fiecărei instituţii (de exemplu, proprietatea privată) în evoluţia societăţii, în diverse situaţii de fapt. În felul acesta gândirea era orientată – treptat – spre elaborarea unor concepte mai „analitice" despre „legile naturale" sau „ordinea naturală". În realitate – cu mult înaintea secolului al XVIII-lea – scolasticii procedaseră la veritabile analize economice: studiile referitoare la formarea preţurilor pe piaţă; monopolul; fixarea preţurilor prin voinţa autorităţii; rata profitului; natura banilor şi consecinţele mutaţiilor monetare etc. În secolele anterioare se ştia că instituţiile „pozitive" (civile) trebuie să fie adaptate – continuu – la circumstanţele de loc şi de timp, pentru că în caz contrar ele generau consecinţe negative în societate. **Jean Bodin (1530–1597)** aprecia, la sfârşitul secolului al XVI-lea – în lucrarea sa ***Republica*** **–** că era necesară **„acomodarea afacerilor publice la natura timpului, şi a ordonanţelor umane la legile naturale".** În felul acesta, noţiunea de „lege naturală" devine un concept mai mult analitic decât normativ. Se sugerează – prin cuvintele de mai sus – că factorii subiectivi nu pot să acţioneze împotriva „raporturilor necesare care derivă din natura lucrurilor", adică **sunt obligaţi să organizeze viaţa socială (inclusiv economică) în concordanţă cu legile obiective.** Fără îndoială, autorii medievali n-au dezvoltat – în mod explicit – gândirea lor ştiinţifică, n-au explicat mecanismul interesului personal într-un cadru instituţional presupus neutru, cum au făcut-o în secolul al XIX-lea Clasicii sau Neoliberalii în secolul al XX-lea. Ei **au început** orientarea activităţii de cercetare a „legilor naturale" spre caracterul analitic al noţiunii.

3.7.2. „LEGILE NATURALE" ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

În secolul al XVIII-lea, **în ciuda formulării lui Montesquieu (1689–1755) şi a eforturilor unor filosofi, precum John Locke (1632–1704), conceptul normativ de „lege naturală", imprimat în secolele anterioare, a continuat să subziste ca un produs al filosofiei scolastice**.

Pentru filosofii „dreptului natural" – vag deişti – **creaţia era opera unui Dumnezeu bun, care dorea ca omul să fie fericit, dar l-a lăsat** (pe acesta) **liber. Ei credeau într-un plan divin, propriu asigurării bunăstării oamenilor, dar apreciau că oamenii erau liberi să-l accepte sau să-l respingă.** „Ordinea naturală" nu era pentru ei o ordine necesară; ea nu era decât un „mănunchi de instituţii", putând asigura bunăstarea omului dacă el le accepta şi le respecta. Singurul lucru inevitabil era pedeapsa – sfârşitul prosperităţii – aplicată societăţii şi indivizilor care refuză această ordine. Nu se mai întâmpla, ca în Antichitate şi Evul Mediu, când nerespectarea „ordinii naturale" atrăgea atât pierderea prosperităţii, cât şi chiar dispariţia fizică a celor răzvrătiţi. Filosofia „dreptului natural" a ajuns să considere ca „naturală" o

armonie care n-a existat, nu există încă, sau poate nu va exista niciodată. **În acelaşi timp**, admirația **enciclopediştilor**[139] pentru Rațiune, i-a condus mai puțin la formularea legilor unei lumi care există (reală), şi mai mult spre cercetarea şi conturarea legilor unei lumi raționale, edificată de creatori esențialmente rezonabili. Dar acești raționaliști (de exemplu **J. J. Rousseau**[140]) considerau că – prin intermediul statului – omul este îndepărtat de natură, înainte ca el să-şi poată asigura bunăstarea. De aceea, omul trebuia să cerceteze care era sistemul de instituții corespunzător, capabil să asigure prosperitatea umanității şi a fiecărui individ. **Rațiunea şi Știința erau – astfel – chemate să-l învețe ce înseamnă „ordinea naturală".** Dar şi acum şi aici, „ordinea naturală" era considerată ca un ideal, nu ca o realitate nemijlocită.

Filosofia utilitaristă – puțin mai târziu – a făcut, la rândul ei, câteva împrumuturi din conceptul normativ de „lege naturală". Fără îndoială, ea a luat în considerare o ființă umană mai complexă, mai realistă (nu idealistă, cum se făcuse anterior) motivată în acțiunile sale doar de căutarea propriului interes. Utilitariştii l-au considerat pe acest om perfect rațional şi capabil să-şi cunoască bine propriul interes. De aceea filosofia utilitaristă a presupus că omul – pentru a obține avantajele sociale pe care le urmăreşte – este dispus să accepte sacrificarea anumitor capricii sau interese mai mărunte. Până la un punct, chiar lumea descrisă de filosofia utilitaristă era una dorită şi nu una reală. Oricum, progresul înregistrat în cercetarea „ordinii naturale" de pe pozițiile socialului era un pas extrem de important în cercetarea „legilor obiective" şi a „ordinii economice" reale.

Primii clasici au descris – la rândul lor – lumea între ideal şi realitate. Astfel, scopul cercetărilor fiziocraților nu a fost descoperirea „legilor naturale" ale activității economice (în sensul de „raporturi necesare"), ci, mai ales, a condițiilor „ordinii naturale" şi esențiale pentru funcționarea normală a societății. Această atitudine i-a plasat între ideal şi realitate. Adesea, fiziocrații au trecut, pe nesimțite, de la cercetarea **binelui** la investigarea **realului** şi invers, fără să prevină pe cititor de schimbarea atitudinii şi a opticii lor. Cu toate acestea, fiziocrații au fost primii gânditori din istorie, care s-au preocupat de realizarea unui sistem instituțional liberal, bazat pe proprietate şi libertate. La ei „ordinea naturală" era dată de Dumnezeu, iar statul trebuia să vegheze ca această ordine să fie respectată. Proprietatea privată era temelia climatului liberal, iar libertatea de acțiune a indivizilor constituia mijlocul principal pentru realizarea lui. Individul era lăsat să-şi caute singur fericirea şi bunăstarea, respectând – însă – cadrul social existent. Mai târziu – în secolul al XIX-lea – principalul obiectiv al gândirii economice franceze, sau chiar de pe continentul european, a fost **studiul celor mai bune instituții.** Această gândire era parțial normativă, parțial descriptivă. Între gânditorii francezi ai secolului al XIX-lea, **Jean Baptiste Say** (singurul) a încercat să definească ştiința economică drept una **esențialmente descriptivă** (dar n-a reuşit să rămână în întregime fidel acestei intenții). După el, ceilalți liberali (în special Claude Frédéric Bastiat) au revenit la un panegiric al instituțiilor şi poate marea lor greşeală a fost jocul de cuvinte şi declararea ca necesare şi esențiale a unor instituții (burgheze) care nu erau decât preferabile altora (propuse de utopişti). Toate acestea s-au datorat confuziei pe care au făcut-o între „legea naturală" şi „ordinea naturală". **Astăzi, noi apreciem că „legea naturală" corespunde acțiunii legilor economice obiective, iar „ordinea naturală" este organizarea vieții economice în conformitate cu cerințele legilor obiective (sau, oricum, cât mai aproape de acestea).**

În acelaşi timp, **primii clasici englezi** au fost victimele unei alte deformări – puțin diferită – a ideii de „lege naturală". Legile economice erau apreciate de unii (de exemplu **William Petty**, în secolul al XVII-lea) drept obstacole întâmpinate de indivizi, grupuri sau

---

139 **„Enciclopediști"** au fost numiți autorii ***„Enciclopediei franceze"*,** 35 volume, editată în perioada 1751–1780. Între ei, nume celebre, în frunte cu Denis **Diderot**, Jean le Rond **D'Alembert**, François **Quesnay**, Jean-Jacques **Rousseau** etc.

140 **Jean Jacques Rousseau (1712–1778)**, născut la Geneva, gânditor iluminist, scriitor şi muzician francez. Pornind de la idealizarea naturii şi a „stării naturale" inițiale a omului, pe care societatea şi civilizația l-ar corupe, condamnă inegalitatea economică şi politică, despotismul (*Discurs asupra originii inegalității dintre oameni*). Considerând că puterea de stat este legitimă numai atâta vreme cât se întemeiază pe „contractul social", pe înțelegerea încheiată între indivizi, în virtutea căreia ei cedează o parte din drepturile lor comunității, subliniază că adevăratul suveran nu poate fi decât poporul, totalitatea cetățenilor uniți printr-o voință comună (***Contractul social*,** 1762). Doctrina politică a lui Rousseau avea să devină platforma democrației radicale iacobine în timpul Revoluției (1789). Principiul revenirii la natură şi ideea primordialității sentimentului în raport cu rațiunea – caracteristică şi pentru deismul său – a făcut din el un precursor al romantismului francez şi european. Ca muzician a compus muzică de operă (*Vrăjitorul satului*, *Pygmalion*), cântece; autor al unui sistem de notație muzicală; a abordat probleme de estetică şi teoria muzicii.

state, în calea efortului lor de realizare a obiectivelor propuse. Aşa, de exemplu, exista o „lege economică" obiectivă care limita – după părerea lor – creşterea salariilor. Spre deosebire de această viziune – oarecum fatalistă – economiştii de la începutul secolului al XVIII-lea au considerat că „legile naturale" exprimă raporturile esenţiale, necesare din interiorul şi dintre fenomenele şi procesele economice. Prin urmare, „legile naturale" au căpătat – curând – în Anglia un aspect mai puţin tragic. La o astfel de schimbare a atitudinii şi opticii s-a ajuns în urma criticilor pe care filosofii – aparţinând Şcolii de sens moral – au făcut-o teoriilor lui **Thomas Hobbes (1588–1679)**[141]**. Autorii secolului al XVII-lea au arătat că mobilul major al omului a fost totdeauna, şi a rămas, căutarea propriului interes. Dar, pentru realizarea propriilor scopuri, omul trebuie să colaboreze cu alţi semeni, în cadrul diviziunii muncii.** Într-un astfel de regim şi sistem, individul nu putea tinde spre propria-i îmbogăţire şi prosperitate, decât producând ceea ce era cel mai important pentru ceilalţi oameni. Prin intermediul schimbului – liber şi bazat pe proprietatea privată – oamenii puteau, prin relaţii interesate, să-şi realizeze scopurile propuse şi să atingă prosperitatea. Avem, astfel încă din secolul al XVII-lea, o schiţă a ceea ce **Adam Smith** va reprezenta mai clar – în a doua jumătate a secolului următor – în viitoarea sa teorie despre concurenţă. În anul 1705 scriitorul englez **Bernard de Mandeville (1670–1733)**[142] a exprimat aceeaşi teză în versuri – în ***Fabula albinelor*** **–** şi a demonstrat că între membrii societăţii există solidaritate şi nici unul dintre ei nu urmăreşte exclusiv interesul personal, ci şi binele celorlalţi. Pe scurt, **sub numele de „ordine naturală", gânditorii englezi ai secolului al XVIII-lea au exprimat condiţiile unei lumi ordonate şi fericite, în care oamenii – trăind într-o solidaritate interesată – obţin unii de la alţii (prin schimb) toate bunurile de care au nevoie şi îşi realizează – împreună şi fiecare în parte – prosperitatea şi fericirea, într-un climat liberal**. Punctul de plecare al gândirii clasice în Anglia a fost acelaşi ca în Franţa, o filosofie foarte optimistă. Optimismul economiştilor englezi a fost – însă – absolut, în timp ce în Franţa şi pe continent el era mai nuanţat. Fiziocraţii francezi au studiat condiţiile unei „ordini naturale şi providenţiale" ce urma să fie realizată, deci concepută de ei ca nenecesară. **Adam Smith –** în schimb – **şi-a aşezat şi dezvoltat întreaga concepţie şi gândire pe o filosofie care prevedea realizarea obligatorie a „ordinii economice naturale", chiar şi când indivizii nu urmăresc acest lucru, iar fiecare acţionează doar în propriul interes.** Această ordine nu rezultă din adaptarea unor instituţii, ea se realizează de la sine, se impune obligatoriu peste acţiunea entropică a agenţilor economici, egoişti şi izolaţi, preocupaţi doar de realizarea propriilor interese. **„Mâna invizibilă" („Invisible Hand")** ordonează activitatea infinitului număr de **„Homo oeconomicus"** şi armonizează – într-un climat perfect liberal – interesele individuale cu cele generale, prezente şi viitoare, stabileşte automat şi menţine permanent, echilibrul între cerere şi ofertă, exclude disfuncţiunile din economia reală, îndreaptă pe fiecare şi pe toţi spre maximum de eficienţă şi prosperitate. Este adevărat, că optimismul englezesc – absolut – era, de asemenea, destul de fragil. În caz de nenorocire (nereuşită) gânditorii englezi nu puteau conta – aşa cum o făceau francezii – pe cercetarea instituţiilor celor mai potrivite, capabile să restabilească ordinea şi să asigure prosperitatea. Iată, prin urmare, că problema instituţiilor – servind drept cadru al activităţii economice – n-a fost, niciodată, pusă şi tratată în literatura engleză (aşa cum era ea abordată în Franţa, sau, mai ales, în Germania). Pe scurt, „legile naturale" şi „ordinea naturală", formulate de primii clasici, n-au fost – în mod absolut – analize ale realităţii. Ele exprimau condiţiile realizării unei lumi ordonate şi fericite. Popoarele sau indivizii care le încălcau se expuneau la răzbunarea lor, adică la mizerie sau la eşec şi dispariţia prosperităţii.

141 **Thomas Hobbes**, filosof materialist şi gânditor politic englez. Materialismul mecanicist al lui Hobbes reducea bogăţia însuşirilor senzoriale ale materiei la proprietăţi geometrice şi mecanice. Hobbes a fost şi primul teoretician modern al „contractului social" (*Leviathan*, 1651), deci cu aproape un secol înaintea lui Rousseau.

142 **Bernard de Mandeville**, medic şi filosof englez de origine franceză, adept al materialismului mecanicist (ca şi Thomas Hobbes).

CONCLUZII PRELIMINARE

1. În perioada Antichității şi a Evului Mediu cunoaşterea economică a fost – mai mult sau mai puțin – integrată cunoaşterii religioase. În asemenea împrejurări, noțiunile de „lege naturală" şi „ordine naturală" erau considerate de proveniență divină, imuabile şi obligatorii (normative). O lungă perioadă de timp se credea că nerespectarea lor conducea la dispariția prosperității, fericirii şi chiar a ființei fizice a celor care le încălcau.

2. Pe măsura formării cunoaşterii raționale, în Epoca Modernă, se produce o nuanțare importantă în înțelegerea „legilor naturale" şi „ordinii naturale". Primii clasici, fiziocrații, considerau că „legile naturale" sunt de proveniență divină, perfecte şi imuabile, ele sunt date oamenilor de un Dumnezeu generos cu scopul de a-i conduce spre prosperitate şi fericire. Datoria claselor conducătoare (luminate prin cultură) ale societății este de a crea pe pământ o „ordine naturală", adică un sistem instituțional adecvat care să asigure acțiunea „legilor naturale", permițând „înfăptuirea planului divin". Omul era liber să accepte sau nu respectarea „legilor naturale", adică să-şi aleagă (conştient) prosperitatea şi fericirea sau sărăcia şi nefericirea. De data aceasta, încălcarea „ordinii naturale" atrăgea dispariția prosperității materiale şi a fericirii, dar nu şi dispariția fizică a păcătoşilor. În asemenea împrejurări, „ordinea naturală" capătă un caracter oarecum „analitic" şi „descriptiv".

3. Clasicii englezi au făcut un pas mai înainte. Ei apreciau că „legile naturale" exprimă „esența lucrurilor" şi că ele au un caracter obiectiv. „Legile naturale" determină şi guvernează, în mod obiectiv, mişcarea economiei şi societății. La rândul ei, „ordinea naturală" este „sistemul de instituții sociale, create de oameni, în concordanță cu legile naturale". Deci, de acum încolo, „ordinea socială" este creată de oameni şi ea devine „ordine naturală" numai dacă şi în măsura în care decurge din „legile naturale" şi asigură acțiunea liberă a acestora din urmă. Când „ordinea naturală" corespunde „legilor naturale" – şi acest lucru se întâmplă numai într-un climat perfect liberal – omenirea poate aspira la prosperitate economică şi fericire. În caz contrar, pedeapsa va fi dispariția prosperității şi fericirii. Prin urmare, **esența liberalismului constă în „crearea unui sistem instituțional în care legile naturale (obiective) să acționeze liber".**

Dinamica concepției despre „Legile naturale", „Ordinea naturală", „Ordinea pozitivă" şi „Fericirea umană" este următoarea:

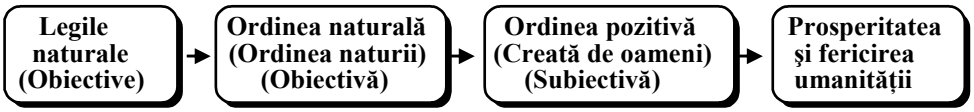
Legile naturale (Obiective)
Ordinea naturală (Ordinea naturii) (Obiectivă)
Ordinea pozitivă (Creată de oameni) (Subiectivă)
Prosperitatea şi fericirea umanității

- **„Legile naturale" există şi acționează – obiectiv – în realitatea materială, îi determină mişcarea, direcția evoluției şi finalitatea. Acțiunea lor conduce – în mod necesar – spre înfăptuirea „Ordinii naturale". Oamenii au posibilitatea să cunoască legile şi ordinea naturală şi să-şi adapteze instituțiile sociale (printr-o „Ordine pozitivă", creată de ei) la cerințele existenței şi evoluției obiective a realității materiale. Dacă reuşeşte să constituie o „Ordine pozitivă" conformă „Legilor naturale" şi „Ordinii naturale", omenirea poate aspira la realizarea prosperității şi fericirii. În caz contrar, sancțiunea va fi reducerea – până la dispariție – atât a prosperității, cât şi a fericirii.**

- **Sarcina principală (fundamentală) pe care şi-o propun permanent liberalii este de a adapta ordinea instituțiilor sociale (pozitivă) la legile şi ordinea naturală. Cu alte cuvinte, ei îşi propun edificarea unei ordini sociale conformă legilor şi ordinii naturale (a naturii). Ei sunt convinşi că pot realiza acest obiectiv într-un regim de libertate individuală, în respectul proprietății private şi a asigurării concurenței perfecte**.

4. LIBERALISMUL ECONOMIC[143] (CLASICISMUL[144])

4.1. PROBLEME METODOLOGICE

Extinderea şi generalizarea producţiei marfare (de schimb) – o dată cu trecerea omenirii de la civilizaţia agricolă (ce a dominat economia până la mijlocul secolului al XVIII-lea) la cea industrială – **a dus la apariţia unor fenomene şi procese, respectiv a unor probleme care nu mai puteau fi explicate şi soluţionate cu ajutorul metodologiei şi concepţiei mercantiliste**.

În economia reală s-au produs modificări semnificative, care au transformat profund societatea umană:

1. Capitalul[145] comercial[146] – acumulat timp de secole în domeniul circulaţiei – a trecut, treptat, spre sfera producţiei, devenind capital productiv[147]. În procesul

---

143 Originea faimoasei formule **„laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même"** este foarte nesigură. Mai mulţi dintre fiziocraţi – mai ales **Mirabeau** şi **Mercier de la Rivière** – o atribuie lui **Vincent de Gournay (1712–1759)**. **A. R. J. Turgot**, care era prietenul lui **Vincent de Gournay**, o atribuie sub o formulă puţin diferită – „**laissez-nous faire" –** unui comerciant (**Légendre**) din timpul lui **Jean Baptiste Colbert**. Elveţianul **August Onken (1844–1911)** o atribuie lui **René Louis de Voyer, Marquis D'Argenson (1694–1757)**, care ar fi întrebuinţat-o în memoriile sale, încă din **1736**.

144 **Sintagma „economie clasică" a fost introdusă de Karl Marx**. „Subliniez aici o dată pentru totdeauna – arăta el – că prin economia politică clasică înţeleg întreaga ştiinţă economică de la W. Petty încoace, care cercetează legătura internă a relaţiilor de producţie burgheze, în opoziţie cu economia vulgară, care se mişcă numai în cadrul legăturilor aparente, rumegă la infinit materialul de mult elaborat de economia politică ştiinţifică, cu scopul de a da o explicaţie plauzibilă pentru uzul casnic burghez fenomenelor, ca să spunem aşa, celor mai grosolane, în rest însă se mărgineşte să sistematizeze pedanteria şi să proclame drept adevăruri eterne suficientele şi banalele concepţii ale agenţilor de producţie burghezi despre propria lor lume ca cea mai bună dintre lumi" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 95).

145 Noţiunea de **„capital"** are – se pare – rădăcina în termenul latin „*caput, capitis*" şi determina sensul profund al cuvântului de a desemna esenţialul, ceea ce comandă. „Capitale" (cuvânt din latina târzie, de la caput „cap") apare prin secolele XII-XIII cu sensul de fond, stoc de mărfuri, masă de bani sau bani care aduc dobândă (vezi Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, p. 277). Pentru istoria noţiunii „capital", vezi: Edwin Deschepper, *L'histoire du mot capital et dérivés*, teză de doctorat, Universitatea Liberă din Bruxelles (U.L.B.), 1964, microfilm în depozitul bibliotecii U.L.B., cota 37893.B.839. Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 277–287 şi *L'identité de la France, Les hommes et les choses*, II, Paris, Flammarion, 1990, p. 391–395. Jean Bouvier, *Inflation au vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporaines (XIX-e – XX-e siècles)*, Paris, 1972, p. 15–22. Edwin Deschepper prezintă importante contribuţii la elucidarea semnificaţiilor atribuite – de-a lungul vremii – noţiunii „capital". Astfel, în Babilon se utiliza termenul „kakkadu" (cu semnificaţia de „cap"); „sibtu" – echivala cu creşterea numărului de animale mari şi semnifica ceva asemănător „dobânzii" („le bétail est le premier type de capital, l'emprunt de bétail, le premier prêt à intérêt"). Grecii antici desemnau prin „tokos" („naştere") „dobânda". În Roma antică, noţiunea „capital" însemna la origine „animal" („bétail qu'argent" = „animal, ca ban de schimb"). Varrone, în *De re rustica,* afirma: „Instrumentele de muncă se împart în trei categorii: **a)** „cele care au voce"; **b)** „cele care au semivoce"; **c)** „cele care nau voce" (sclavi, animale şi maşini)". Tot atunci, „instrumentum" desemna „capital fix et en circulation", „caput" – „cap", iar „usura" – „dobândă". „Caput" desemna în latina clasică: „cap", „parte finală, superioară", „partea cea mai importantă a vieţii", „viaţă", „persoană vie", „persoana cea mai importantă dintr-un grup", „partea cea mai importantă dintr-un întreg". La francezul Thomas Corneille întâlnim „chatel" sau „cheptel" (şeptel = animale). „Le bétail était sans doute la première forme et, au début, la seule, du capital, le premier moyen de calcul, le premier critère de valeur. Le bétail était la seule monnaie d'échange, puisque c'était la seule denrée qui avait une valeur universelle et qui éxistait en abondance" (Erwin Deschepper, *op. cit.*). „Capitale" avea la origine aceeaşi semnificaţie cu „pecunia"; amândouă desemnând, pe de o parte, „bétail proprement dit et bétail humain" (sclavii fiind incluşi în *pecunia*), pe de altă parte, „valeur, biens meubles". Termenii „capitale" şi „pecunia" nu cuprindeau şi pământul („fundus", „terra"), ci se refereau doar la „richesse mobilière". Ansamblul mijloacelor de producţie era exprimat prin „instrumentum". Către secolul al XI-lea cuvântul „capitale" a fost folosit pentru a exprima „sumele de bani investite în comerţ". În textele italiene din secolele XI–XIV, termenul „capital" desemna „banii care aduc un venit prin împrumutare, sau prin investire într-o întreprindere". Până la jumătatea secolului al XVIII-lea termenul „capital" nu a fost prea folosit. Începând cu Revoluţia franceză (1789) el este folosit, alături de alţi termeni derivaţi, fără prea mari precizări teoretice. Profesorii F. Kleinwachter şi Maurice Block „citează peste 2000 definiţii ale cuvântului „capital" (vezi Erwin Deschepper, *op. cit.*, capitolul I).

Din secolul al XVI-lea, prin mercantilişti, termenul desemna bogăţia sub forma „capitalului bănesc" (creată şi sporită prin circulaţie).

Şcoala liberală clasică, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, abordează – în principal – problemele „capitalului productiv". Astfel, fiziocraţii vorbeau de „avansuri funciare" (cheltuieli de investiţii: defrişări, nivelări, construcţii, împrejmuiri etc.) făcute de proprietarii funciari; „avansuri primitive" (cumpărări de unelte, animale de muncă etc) făcute de fermieri; „avansuri anuale" (seminţe, îngrăşăminte, salarii pentru lucrători, hrană pentru animale etc.) făcute de fermieri.

Clasicii englezi introduc noţiunile „capital fix" şi „capital circulant", înţelegând prin ele – mai mult sau mai puţin exact – de fapt „mijloacele de producţie" folosite şi consumate în producţie.

generalizării producţiei de mărfuri **„atelierul feudal”**[148] evoluează spre **„cooperaţia capitalistă simplă”**[149] şi mai târziu spre **„manufactură”**[150] (în interiorul căreia va apărea **„maşinismul”**[151]). În cadrul mecanismului economic **sfera producţiei devine primordială**,

---

Jean Baptiste Say a tratat capitalul sub formă valorică („valoarea tuturor acestor lucruri (bunurile şi lichidităţile folosite în producţie – n. ns.) alcătuiesc ceea ce s-ar putea numi „capital productiv”).

Karl Marx a denumit capitalul drept „relaţie de producţie socială”, care „exprimă exploatarea proletariatului de către proprietarii mijloacelor de producţie”. El a împărţit capitalul în „capital constant” (materializat în „mijloace de producţie” şi care nu creează valoare, ci îşi transmite doar propria valoare („munca trecută”) asupra noilor produse) şi „capital variabil” (partea cu care este plătită „forţa de muncă” şi care adaugă mărfurilor „valoarea nouă” („munca vie”) compusă din salariul muncitorului şi plusvaloare). Mai departe, „capitalul constant” este împărţit în „capital fix” (materializat în „mijloacele de muncă” care participă la mai multe cicluri de producţie, se consumă treptat (se „uzează”) şi îşi transmite valoarea asupra mărfurilor create într-o perioadă mai îndelungată, prin „amortizare”) şi „capital circulant” (format din „obiectele muncii”), care se consumă dintr-o dată şi îşi transmite valoarea integral asupra mărfurilor create într-un singur ciclu de producţie. Totodată, Marx a tratat „capitalul productiv”, alcătuit din „capitalul fix” („mijloace de muncă”) şi „capitalul circulant” („obiecte ale muncii” şi „capital variabil” şi aflat în stadiul producţiei), „capitalul de circulaţie” (format din „capital marfar” şi „capital bănesc” şi aflat tot timpul în sfera circulaţiei), „capitalul real” (antrenat în producţie) şi „capitalul fictiv” (nu funcţionează în producţie, ci constituie numai un titlu asupra unui venit). Formula circuitului **capitalului bănesc** este: **B – M – P – M’ – B’**; a **capitalului productiv**: **P... M’ – B’ – M ... P**, a **capitalului marfar: M’ … B’ … M ... P ... M**. etc.

Neoclasicii definesc capitalul drept **„ansamblul bunurilor derivate care servesc pentru producerea bunurilor primare”.**

146 **„Capitalul comercial”** a fost prima formă de manifestare a capitalului şi a fost întruchipat de bani şi metale preţioase. El a dominat economia în perioada mercantilismului (secolele XVI, XVII şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea).

147 **„Capitalul productiv”** (sub forma „mijloacelor de producţie”) format din „capital fix” (mijloace fixe) şi „capital circulant” (mijloace circulante) s-a dezvoltat şi a dominat economia în secolul al XIX-lea. În secolul al XX-lea s-a format „capitalul financiar” (prin unirea „capitalului productiv” cu „capitalul bancar”), care a devenit dominant în economia contemporană.

148 În cadrul **„atelierului feudal”** fiecare meseriaş producea – izolat de ceilalţi – în întregime produsul finit.

149 **„Cooperaţia capitalistă simplă”** reuneşte – în acelaşi loc şi sub o comandă unică – mai mulţi meseriaşi de acelaşi fel. Ei continuă să lucreze ca în „atelierul feudal”, separat unii de alţii, produsul finit este opera fiecărui lucrător în parte. Totuşi, „cooperaţia capitalistă simplă” marchează un progres însemnat în creşterea producţiei şi productivităţii, deoarece: **a)** se reduc cheltuielile cu regia locului de muncă (încălzire, iluminat, întreţinere); **b)** se folosesc în comun uneltele de lucru şi sculele; **c)** se generalizează rapid experienţa înaintată; **d)** apare concurenţa, competiţia între meseriaşi.

150 **„Manufactura”** este o formă superioară a organizării producţiei, caracterizată prin „apariţia diviziunii sociale a muncii”. În cadrul „manufacturii” produsul final nu mai este rezultatul muncii separate a fiecărui meseriaş, ci al cooperării mai multor lucrători specializaţi în efectuarea unor operaţii, faze etc. Fiecare lucrător specializat va căpăta – în domeniul său – o îndemânare superioară mediei sociale, ceea ce va conduce la creşterea mai rapidă a productivităţii şi a producţiei de mărfuri. Totodată, în cadrul „manufacturii” se creează condiţiile pentru trecerea la „maşinism” (adică preluarea unor activităţi manuale de către maşini).

151 În lucrarea ***Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985,*** pe care noi am publicat-o în anul 1994 la Editura Sincron, Cluj-Napoca, apreciam: „Între procesele **„revoluţie industrială”, „crearea industriei”** şi **„industrializare” este**, după părerea noastră, **o relaţie de succesiune**. **Revoluţia industrială**, primul dintre aceste procese, semnifică trecerea de la producţia bazată pe tehnica manuală la cea întemeiată pe tehnica mecanizată. Acest proces, început în Anglia în ultima treime a secolului XVIII, a însemnat introducerea tehnicii mecanice într-un număr restrâns de activităţi. Ulterior, în etapa a doua, are loc **procesul de construire a industriei** ca ramură distinctă a economiei, al cărei scop este tocmai producerea de tehnică maşinistă (mecanică sau/şi automată). În etapa a treia urmează **industrializarea economiei naţionale**, proces ce constă în extinderea tehnicilor de lucru industriale în celelalte ramuri şi activităţi. Această etapă este în curs de desfăşurare în cele mai multe ţări ale lumii (cu excepţia celor puternic industrializate, unde procesul se apropie de sfârşit). Caracteristic pentru România este faptul că revoluţia industrială a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în industria alimentară. Subramura care a progresat cel rapid în introducerea maşinilor a fost morăritul. În industria morăritului, zahărului, cimentului, hârtiei cherestelei, petrolului, siderurgiei, transporturilor terestre şi comunicaţiilor, revoluţia industrială s-a încheiat la începutul secolului XX. În industria textilă, metalurgică etc., la sfârşitul secolului XIX revoluţia industrială era încă la început, iar industria constructoare de maşini era embrionară înaintea celui de al doilea război mondial. La sfârşitul deceniului 4 al secolului XX peste 95% din maşinile unelte folosite în România proveneau din import. După ultimul război mondial începe practic la noi procesul de formare a industriei ca ramură a economiei naţionale. Specific pentru România este faptul că formarea şi dezvoltarea industriei se desfăşoară simultan cu procesul de industrializare a economiei naţionale. Până în anul 1985 fusese creată o ramură industrială modernă şi se obţinuseră rezultate importante în industrializarea economiei româneşti. Apreciem că în România procesul de industrializare a economiei naţionale, în curs de desfăşurare, va dura, probabil, până în jurul anilor 2050–2100” (Gh. Popescu, *op. cit.*, nota de subsol nr. 1 de pe pagina 127). Acum, în anul 2000, considerăm că decăderea industriei româneşti, începută la mijlocul anilor ’80 dar accelerată în ultimul deceniu al secolului, în contextul tranziţiei de la economia planificată centralizat la cea de piaţă concurenţială capitalistă (însoţită şi de anumite greşeli ale politicii economice) va prelungi simţitor procesul de industrializare a economiei naţionale a României. Aceste aprecieri nu trebuie nicidecum înţelese în sensul că procesul se va extinde, neapărat, dincolo de primul secol al mileniului trei al erei noastre. Sigur, credem că nimeni nu poate face previziuni certe asupra unei evoluţii viitoare, cu atât mai mult cu cât orizontul de aşteptare este mai îndepărtat. Aici se potriveşte foarte bine proverbul englezesc conform căruia **„The forecast is very difficult, especially when it is about the future”.**

considerându-se – pe bună dreptate – că rădăcinile proceselor desfăşurate în sfera circulaţiei – pe piaţa internă şi în raporturile internaţionale – pot fi găsite tocmai în producţie.

Ca urmare, a fost deplasat centrul cercetării economice, de la sfera circulaţiei, la studiul mecanismelor producţiei.

2. Dezvoltarea iniţiativei private şi formarea unor unităţi productive a creat baza reală pentru libertatea de acţiune a agenţilor economici. Burghezia, consolidându-şi puterea economică şi câştigând confruntarea cu forţele feudalismului, a simţit nevoia unei politici economice liberale. În acest context au început acţiunile pentru democratizarea societăţii; s-au separat puterile în stat, a început să funcţioneze viaţa parlamentară, s-au format partidele politice şi – mai târziu – chiar sindicatele.

În căutarea unei noi **paradigme**[152], mai adecvate decât cea mercantilistă, generaţiile mai tinere de economişti au procedat la o serie de schimbări, cu consecinţe pozitive, care au dus la înnoirea gândirii economice. S-au intensificat preocupările de îmbogăţire şi perfecţionare a instrumentarului analitic folosit de gânditori pentru a explica anumite procese şi – deci – pentru a motiva mai temeinic opţiunile de politică economică. În esenţă, a fost depăşit empirismul mercantiliştilor (bazat pe **descriere**) şi s-a pus accentul pe **analiza teoretică** a fenomenelor şi proceselor economice (folosindu-se abstractizarea, generalizarea, inducţia şi deducţia, iar mai târziu, matematica şi statistica). Cu ajutorul acestor metode mai complexe au fost realizate progrese însemnate în descoperirea **cauzelor** imediate sau mai îndepărtate ale proceselor economice, a **legăturilor** dintre diferitele noţiuni şi categorii (valoare–preţ; valoare–venituri; costuri–preţuri–venituri etc.), dintre diferitele grupuri de agenţi economici (producători–consumatori; vânzători–cumpărători; debitori–creditori; particulari–stat; naţionali–internaţionali ş. a.), precum şi a **trăsăturilor constante –** pe termen lung – ale acestor legături, respectiv **legile economice „naturale"** sau **„obiective"** ale realităţii economice.

„**Lărgirea obiectului de investigaţie** a gândirii economice la **toate sferele** activităţii economice (producţie, repartiţie, schimb sau circulaţie şi consum), cu **accent deosebit pe producţie**, considerată a fi sorgintea tuturor celorlalte activităţi economice, şi la **toate nivelurile** desfăşurării lor (întreprinderi, economie naţională, piaţa mondială), dar mai ales **pătrunderea în adâncimea proceselor economice**, dincolo de aparenţele experienţei zilnice, spre **esenţa** categoriilor economice şi **legilor** (empirice şi ştiinţifice) proceselor reale, au contribuit la înfăptuirea unui **salt calitativ**, a unei **revoluţii** în gândirea economică. Expresia sintetică a acestei revoluţii a constituit-o **făurirea unei ştiinţe noi despre om şi societate,** având ca obiect activitatea lor economică şi denumită **ECONOMIE POLITICĂ**"[153]**.**

Doctrina economică liberală s-a sprijinit – încă de la începuturile sale – pe **patru principii fundamentale**:

1. Viaţa economică nu se desfăşoară la întâmplare, ci, **este guvernată de „legi obiective",** capabile (într-un climat liberal) să realizeze şi să menţină permanent echilibrul în economie, între interesele individuale şi cele generale, între ofertă şi cerere, să orienteze eforturile agenţilor economici spre eficienţă maximă.

2. „Inviolabilitatea proprietăţii private" asigură libertatea de acţiune şi independenţa agenţilor economici. Proprietatea privată, sub diferitele ei forme, reprezintă baza reală pe care se dezvoltă interesele economice ale indivizilor. Totodată, ea generează motivaţia principală a acţiunii economice, a raţionalităţii. În acelaşi timp, ea constituie baza pe care se formează, se legitimează şi se validează stimulentele din economia liberală.

3. „Libertatea de acţiune a agenţilor economici", care nu este îngrădită decât de limitele impuse de realizarea propriilor interese (maximizarea rezultatelor şi minimizarea eforturilor). S-ar părea că – la prima vedere – libertatea lui „homo oeconomicus" este nelimitată. Deci, el poate să facă orice în economie, dacă serveşte realizării propriului interes. Dar „homo oeconomicus" este o fiinţă perfect socială; el îşi realizează propriile interese în cadrul diviziunii muncii, printr-un sistem complicat de relaţii interesate cu ceilalţi indivizi. De

152 **Paradigmă** sau sistem de gândire, model. **Noţiunea „paradigmă" a fost introdusă de Thomas Kuhn (*La structure des révolutions scientifiques,* 1962)** cu sensul de „matrice disciplinară", care desemnează „credinţele, valorile şi tehnicile" împărtăşite de membrii unei comunităţi ştiinţifice, în cursul unei perioade de „consens teoretic" (După Alain Samuelson, ***Les grands courants de la pensée économique***, PUG, Grenoble, 1992, p. 16; vezi şi Th. Kuhn, ***Structura revoluţiilor ştiinţifice***, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976).

153 Sultana Sută-Selejan, *Doctrine şi curente în gândirea economică modernă şi contemporană*, Editura All, 1994, p.73–74.

aici rezultă că „homo oeconomicus" poate face orice în economie, cu condiția ca „activitatea lui să nu afecteze libertatea de acțiune a celorlalți". Acum – şi de acum încolo – libertatea economică are şi va avea doar un caracter relativ. De aici până la perceperea libertății ca „necesitate înțeleasă" nu mai este – probabil – nici un pas.

4. „Concurența liberă şi perfectă" între agenții economici. Liberalii secolului al XIX-lea şi-au dezvoltat paradigma de gândire într-un climat dominat de „concurența perfectă", fără restricții protecționiste, limitări din partea statului, sau existența monopolurilor ori a concurenței neloiale.

Aceste principii se regăsesc şi astăzi în gândirea şi practica de inspirație liberală, chiar dacă pe parcurs unele dintre ele au suferit anumite metamorfoze, nuanțări. Astfel, liberalii secolului al XIX-lea vorbeau de „inviolabilitatea proprietății private", neoliberalii secolului al XX-lea vorbesc de „inviolabilitatea proprietății" în condițiile pluralismului formelor sale (privată, cooperatistă, publică şi mixtă). Liberalii aceluiaşi secol susțineau „libertatea de acțiune a agenților economici" şi excludeau intervenția statului în economie (sau o limitau drastic), neoliberalii de astăzi acceptă un însemnat rol economic al statului şi chiar planificarea economică (precizând cadrul unor asemenea acțiuni). Liberalii clasici şi neoclasici aveau în vedere „libera concurență", fără monopol, neoliberalii abordează comportamentul agenților economici într-un climat de „concurență imperfectă", considerând că premisa liberală are doar o existență teoretică.

Noile generații de gânditori au acordat prioritate mişcării libere a agenților economici individuali, respingând intervenționismul statal susținut de mercantiliști. **Liberalismul economic se va dezvolta şi maturiza – treptat – începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, va domina gândirea şi practica umană a secolului al XIX-lea şi va reprezenta principala megatendință a gândirii economice în epocile modernă şi contemporană.** Aceasta nu înseamnă – nicidecum – că el nu a avut, că nu are sau că nu va avea adversari. Încă în perioada de afirmare a liberalismului şi apoi – pe măsura aplicării şi generalizării sale – au apărut şi s-au dezvoltat (uneori şi ca practică nemijlocită) sisteme opuse, între care: **„Socialismul Utopic", „Cooperația", „Protecționismul", „Şcoala Istorică Germană", „Socialismul Marxist", „Neoclasicismul", „Dirijismul Economic"** sau **„Socialismul Real".**

4.2. FIZIOCRAȚII[154]

4.2.1. ECONOMIA FRANȚEI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA[155]

La începutul secolului al XVIII-lea devenea tot mai evident că politicile comerciale şi financiare, promovate de Colbert şi succesorii săi, n-au asigurat prosperitatea generală şi bunăstarea populației Franței. Finanțele publice – ambiția numărul unu a lui Colbert – erau disperant de dezorganizate. Câteva spirite critice au început să se îndoiască de înțelepciunea unei politici economice orientată – în esență – spre dezvoltarea exporturilor, care neglija agricultura şi răspândea mizeria în mediul rural.

Unul dintre eminenții critici ai politicii fiscale – promovată sub Ludovic al XIV-lea – a fost **Mareşalul Sebastien Le Pestre Marquis de Vauban (1633–1707)**, care a ocupat o poziție de prim rang în administrația militară franceză. În principala sa lucrare economică ***Proiect pentru zeciuiala regală*** (1707) Vauban a propus un program de reformă financiară radicală. Sistemul complicat de impunere, practicat anterior, urma să fie înlocuit cu un impozit unic de 10% asupra venitului, ca mijloc important de înlăturare a sarcinii fiscale insuportabile, care apăsa, mai ales, clasa țărănească.

---

154 Termenul **fiziocrație** vine de la cuvintele greceşti **„*fizios*"** = natură; **„*kratos*"** = putere. **„Fiziocrația" desemnează supremația naturii, a naturalului**. Se pare că termenul „fiziocrație" a apărut în anul 1757 în lucrarea *Ephemerides* a abatelui Baudeau. Du Pont de Nemour a publicat în anul 1767 la Leyda lucrarea „*Physiocratie ou Constitution naturelle de gouvernement le plus avantageux au genre humain*".
Termenul de **„Fiziocrație"** a fost introdus de Du Pont de Nemours (1739–1817), prin lucrarea sa din 1768, intitulată *Physiocratie ou Constitution essentielle du gouvernement le plus avantageux au genre humain* (vezi Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice (de la fiziocrați până azi)*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 14). Cei doi apreciază că lucrarea a apărut în anul 1761, când autorul „n-avea decât 24 de ani" (ori 1739+24=1763!!!). Karl Pribram, *op. cit.,* p. 110, susține că lucrarea a apărut în anul 1768. Noi înclinăm să dăm mai multă dreptate lui Karl Pribram.

155 Vezi Toader Ionescu, Gheorghe Popescu, *Istoria gândirii economice din Antichitate până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992, p. 48–52.

La rândul său, **Pierre Le Pesant de Boisguillebert (1646–1714)** a atras atenţia autorităţilor asupra scăderii prosperităţii şi a mizeriei populaţiei rurale. Refuzând să asimileze bogăţia banilor, el a asociat-o satisfacerii nevoilor, iar sursele acesteia erau pământul şi munca. Opunând clasele bogate celor sărace, Boisguillebert acuza înclinaţia spre tezaurizare a deţinătorilor de bani. Pentru creşterea cheltuielilor de consum, el a propus redistribuirea veniturilor în favoarea săracilor (prin reducerea impozitelor şi liberalizarea importului de cereale). A atribuit banilor numai funcţia de mijloc de schimb.

Atacurile orientate împotriva politicii economice colbertiene s-au multiplicat în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Ele au vizat reducerea avantajelor acordate de autorităţi industriei de lux, companiilor care deţineau monopolul comerţului cu străinătatea, deoarece frânau dezvoltarea industriei transformatoare interne şi a întregii economii (mai ales a agriculturii).

Pe măsură ce mercantilismul târziu încerca să se modernizeze, prin acordarea unui rol din ce în ce mai mare producţiei, în acelaşi timp şi proporţii, creştea şi opoziţia faţă de el. Asemenea reacţii veneau din mai multe părţi, dar cel mai adesea din partea agriculturii, pe care mercantiliştii o neglijaseră. Mercantiliştii susţineau necesitatea unor preţuri scăzute pentru produsele agricole (în scopul ieftinirii forţei de muncă) şi unele ridicate pentru bunurile de lux exportate (în vederea realizării unei balanţe externe excedentare şi – în concepţia lor – creşterea bogăţiei). În asemenea condiţii nobilimea a început să-şi abandoneze moşiile, să se mute la oraşe, lăsând lucrarea pământului pe seama fermierilor. A început, astfel, transformarea capitalistă a agriculturii, s-a născut burghezia agricolă: mai întâi în Anglia (secolele XVII–XVIII), apoi şi în Franţa (secolele XVIII–XIX).

Politica mercantilistă a lui Jean Baptiste Colbert de încurajare a producţiei manufacturiere şi a flotei maritime – prin intermediul statului – urmărea să găsească noi izvoare de venituri pentru finanţarea bugetului şi să slăbească regimul feudal. El a încercat să lichideze barierele vamale dintre provinciile separate ale Franţei, dar n-a reuşit decât parţial. Adept al balanţei comerciale excedentare a încurajat – în scopul comerţului internaţional – industriile producătoare de obiecte de lux, care beneficiau de premii, donaţii de stat, scutiri de impozite, împrumuturi fără dobândă, monopolul fabricării şi comercializării unor articole etc. Totodată – consecvent unei politici mercantiliste – el a încurajat exportul produselor manufacturate (în special de lux) interzicând circulaţia liberă a bunurilor agricole sau acceptând-o la preţuri scăzute.

Succesele iniţiale obţinute de industria franceză pe pieţele externe, ca şi în dezvoltarea internă, s-au dovedit foarte curând a fi efemere. În scurt timp, noile manufacturi, în loc să aducă venituri statului, s-au transformat într-o povară pentru buget. În secolul al XVIII-lea devenea tot mai evident că reglementările amănunţite impuse industriei şi sarcinile fiscale suportate de populaţie (în vederea susţinerii industriei) constituiau o frână în dezvoltarea economiei naţionale şi – în special – a agriculturii.

Cu timpul chiar dezvoltarea industrială a fost stânjenită de reglementările impuse prin politica mercantilistă colbertiană din vremea lui Ludovic al XIV-lea. Se cerea tot mai insistent, încă din secolul al XVII-lea – aşa cum am văzut –, liberalizarea producţiei şi comerţului. Pe măsura formării unor structuri productive şi comerciale – mai ales în secolul al XVIII-lea – capabile să asigure o mai mare libertate de mişcare burgheziei, aceasta a resimţit tot mai mult caracterul inhibitor al intervenţiei statului şi a declanşat mişcările de liberalizare economică. Paralel, se accentuează procesul de transferare a capitalurilor din comerţ şi circulaţia mărfurilor spre producţie. Nu întâmplător primele ramuri spre care se orientează capitalul productiv sunt cele legate de agricultură şi industria alimentară, întrucât acestea oferă posibilitatea recuperării rapide a cheltuielilor şi obţinerea de profituri ridicate.

În acest proces – începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – se declanşează procesul de destrămare a structurilor civilizaţiei agricole şi se accelerează trecerea spre industrialism. Se vor dezvolta, treptat, activităţile neagricole, trecându-se de la atelierul feudal, la cooperaţia simplă de tip capitalist, apoi la manufactură şi în final la maşinism. Teoria economică va începe să analizeze – tot mai insistent – mecanismele producţiei (iniţial agricole, apoi şi pe cele industriale), pe cele ale repartiţiei şi pe cele ale stabilirii preţurilor. **Ştiinţa economică devine, astfel – treptat – o ştiinţă a producţiei de mărfuri şi va rămâne ca atare până în prima jumătate a secolului al XX-lea.**

În Franţa secolului al XVIII-lea rămânerea în urmă a agriculturii s-a dovedit o frână majoră a înseşi dezvoltării industriale. Politica mercantilistă şi preţurile scăzute la produsele

agricole n-au modernizat agricultura (în care se lucra cu metode şi tehnici tradiționale), au ruinat țărănimea, care, pe lângă nivelul de trai scăzut, era obligată la sarcini fiscale şi senioriale tot mai mari şi apăsătoare. Totodată, doar o mică parte a țăranilor posedau pământ şi proprietate privată[156], cei mai mulți fiind obligați să lucreze pe marile latifundii senioriale. Țăranii cu proprietate erau obligați să plătească seniorilor impozite[157] ce variau între 1/10 şi 1/4 din recolta anuală, iar, în cazul vânzării sau moştenirii, noul posesor trebuia să plătească o anumită sumă de bani aceluiaşi senior. Dijma[158] se ridica – în unele cazuri – la 1/2 din recoltă, iar sistemul fermier de închiriere a terenurilor era mai slab dezvoltat comparativ cu Anglia.

Pe lângă obligațiile senioriale, agricultura franceză era împovărată şi de impozitele percepute de către stat pentru întreținerea administrației, armatei, clerului şi încurajarea activităților neagricole. Războaiele (mai ales în vremea lui Ludovic al XIV-lea) şi expansiunea teritorială se suportau tot din agricultură.

Toate acestea şi multe alte împrejurări au dus la decăderea îngrijorătoare a agriculturii franceze, astfel că în secolul al XVIII-lea – până la Revoluția din 1789 – în Franța s-au înregistrat 30 de ani de foamete şi maladii determinate de lipsa alimentelor. În asemenea condiții era – cât se poate de clar – că rămânerea în urmă şi ruinarea agriculturii constituiau obstacole serioase în calea dezvoltării în continuare a economiei în general, a industriei în special (ca urmare a reducerii puterii de cumpărare a populației şi îngustării pieței interne).

Problemele sociale majore generate de decăderea agriculturii au contribuit la:

1. Distrugerea primelor începuturi de industrializare a Franței;

2. Au impus orientarea eforturilor principale – începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – în direcția relansării agriculturii şi introducerii relațiilor de producție capitaliste în această ramură.

4.2.2. GRUPAREA FIZIOCRAȚILOR

În perioada premergătoare Revoluției burgheze din Franța (1789) se crease deja convingerea că progresul agriculturii şi creşterea eficienței ramurii erau posibile numai prin introducerea pe scară largă a sistemului englez, adică trecerea la marile ferme de tip capitalist.

Purtătorii noii orientări în gândirea economică franceză şi promotorii unui program viguros de relansare şi dezvoltare a agriculturii au fost, în secolul al XVIII-lea, **Fiziocrații.**

Programul de acțiune al fiziocraților prevedea, printre altele, următoarele **obiective**:

1. Organizarea agriculturii franceze pe baze capitaliste (cu predominanța marilor ferme);
2. Elaborarea unei „ordini economice" favorabilă dezvoltării agriculturii prin:
   - promovarea unei politici a prețurilor ridicate pentru produsele agricole (singurele care se puteau vinde cu venit net);
   - scutirea completă a fermierilor de plata impozitelor şi transmiterea acestora asupra rentei pe care o primeau proprietarii funciari;
   - liberalizarea comerțului exterior cu produse agricole şi încurajarea exportului.

În scopul susținerii convingătoare a programului lor, fiziocrații au elaborat un sistem de gândire corespunzător. **Ideea centrală a unui asemenea demers a constituit-o**

156 La mijlocul secolului al XVIII-lea în Franța trăiau circa 25.000.000 locuitori, din care 9/10 lucrau în agricultură; existau în jur de 500.000 proprietari de pământ, iar 1/5 din terenuri aparțineau bisericii. **„Métayage"**-ul **(„lucrul în parte")** era principala metodă de exploatare a pământului (vezi Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* 1986, p.106).

157 Cel mai cunoscut impozit al perioadei s-a numit **„taille",** calculat şi repartizat de către „fermiers généraux" şi plătit Trezoreriei direct de către țărani. **„Taille"** era la origine un impozit excepțional, care nu se practica decât în perioadă de război, dar care – după **Războiul de 100 de ani** (1337–1435) dintre Anglia şi Franța, pentru teritoriile franceze stăpânite de dinastia engleză şi pentru Flandra. În partea finală războiul a căpătat caracter popular în Franța. La el a participat şi **Jeanne D'Arc**. Franța a câştigat toate teritoriile, cu excepția **Pas de Calais,** pe care l-a obținut de la Anglia în anul 1558) – a devenit un impozit permanent anual. El se calcula asupra venitului anual şi era obligatoriu. A fost suprimat în anul 1789. „Taille" era un impozit instituit în Franța în perioada feudală pe venitul tuturor persoanelor care nu aveau calitatea de nobili, clerici sau care nu erau scutite de el. Denumirea „taille" provenea de la obiceiul colectorilor de impozite de a însemna pe un răboj **(tailler = „a ciopli")** contribuția încasată. **„Corvée royale"** (munca în natură, **corvoada**, la noi) era, în general, detestată.

158 **Dijma (Zeciuiala)** – dare reprezentând a 10-a parte din produse, percepută de stăpânii feudali de la producătorii direcți în schimbul dreptului de a lucra în parte pământul seniorial.

„supremaţia naturii”. Acest grup de gânditori a apreciat că **numai natura creează**, munca omului având doar rol transformator al bunurilor create – şi înmulţite – de natură. Iar locul unde natura este cea mai prezentă este **agricultura;** deci numai în agricultură se creează bogăţie. Celelalte activităţi nu pot decât să transforme ceea ce creează natura. Industria, comerţul, transporturile, profesiunile libere au fost considerate – prin urmare – „sterile”.

La sfârşitul domniei regelui **Ludovic al XV-lea (1715–1774)** un grup de „filosofi-economişti” a prezentat o teorie de ansamblu a activităţii economice, bazată pe o cunoaştere profundă a raporturilor dintre om şi lumea materială. Printre cei mai semnificativi reprezentanţi îi amintim pe: **François Quesnay (1694–1774); Mercier de la Rivière (1720–1793); Guillaume François Le Trosne (1728–1780); Nicolas Baudeau (1730–1792); Du Pont de Nemours (1739–1817); Marquis de Mirabeau (1715–1789); Vincent de Gournay (1712–1759).** Pentru că ei credeau că, în schimburile dintre om şi natură, aceasta din urmă era primordială şi îşi manifesta puterea, s-au numit **„fiziocraţi”.**

4.2.2.1. FRANÇOIS QUESNAY (1694–1774)

Liderul necontestat al întregii Şcoli fiziocrate a fost – fără îndoială – medicul-economist François Quesnay.

Nicolas Quesnay, împreună cu soţia sa Louise (născută Giroux), „laboureurs”, proprietarii unui mic domeniu şi bucurându-se de o anumită bunăstare, au avut 13 copii (9 fete şi 4 băieţi). François Quesnay – al 8-lea dintre ei – s-a născut la **4 iunie 1694** la Seine-et-Oise, lângă Versailles. Tatăl viitorului economist era tradiţionalist şi s-a opus unei educaţii elevate a fiului său. La moartea tatălui (survenită la 19 iunie 1707) François părea – el însuşi – a fi destinat să ajungă „laboureur”, dar proximitatea Parisului i-a oferit prilejul să devină intelectual. De la 12 la 16 ani s-a instruit singur, mergând pe jos până în Capitală, pentru a cunoaşte lucrările lui Platon, Aristotel şi **Malebranche**[159]**.** La 1 octombrie 1711 tânărul François se înscrie la Şcoala de gravură din Paris (foarte la modă în vremea respectivă) pe care o urmează timp de 5 ani (paralel cu studiile de medicină).

Din 1715 a devenit medic chirurg în Mantes. La 30 ianuarie 1717 se căsătoreşte cu Jeanne-Catherine Dauphine, cu care va avea 4 copii (din care i-au trăit doi, un băiat şi o fetiţă). Mariajul lor a fost de numai 10 ani, pentru că în anul 1727 soţia a încetat din viaţă, François rămânând văduv şi nu se va mai căsători vreodată. În anul următor, 1728, este ales membru al Académie des Arts din Paris.

Mutat între timp la Paris a intrat în serviciul ducelui de **Villeroy**[160]. În anul 1735 devine membru al Academiei din Lyon. În anul 1739 este numit „commisaire des guerres de la

159 **Nicolas Malebranche (1638–1715)** a fost discipol al lui René Descartes, dar în lucrarea sa *De la recherche de la vérité* (1675) a modificat filosofia carteziană, asociindu-i anumite aspecte neo-platoniene şi augustiniene. Conform epistemologiei sale, adevărata cunoaştere nu poate veni decât de la perceperea ideilor existente în spiritul Creatorului, a cărui concepţie despre Univers a fost materializată în lumea reală. Malebranche atribuia spiritului uman facultatea de a sesiza această concepţie ideală, graţie intuiţiei. Asemenea principii logice l-au condus la respingerea aplicării metodelor aristoteliene la teologie, etică şi cosmologie. În articolul *Evidence* (1754) – scris pentru *Enciclopedia franceză* – Quesnay a afirmat credinţa sa în facultatea raţiunii de a descoperi adevărul, cu ajutorul unui factor psihologic activ – numit de el – „atenţie” („attention”). Senzaţiile (simţurile) aveau funcţia de a furniza „motivele raţionamentului şi ale voinţei de decizie”. Ca şi Malebranche, el a minimalizat „funcţiile active ale puterii de cunoaştere”. Puterea de cunoaştere era definită ca o „lumină” („lumière”), care luminează drumul de urmat („cheminé à suivre”). Quesnay a atribuit „evidenţei” calitatea de a reliefa adevărul, deoarece nu era posibil să se ignore „senzaţiile”, „simţurile”. Încercând să descopere „intenţiile” şi „activitatea” lui Dumnezeu în Natură, Quesnay a fost condus spre cercetarea unui mecanism prin care să demonstreze că „libertatea de mişcare” contribuie la realizarea voinţei divine. Intocmai ca Malebranche, el a deosebit „Ordinea naturală” (regulile de comportament moral) de „Ordinea naturii” (legile care guvernează lumea fizică şi acţionează fără intervenţia omului). Dezordinea socială – aprecia Quesnay – era determinată de dezordinea în gândire. El era convins că o educaţie bine orientată, putea asigura adaptarea normelor morale ideale. Cercetarea economică a lui Quesnay a fost orientată spre „organizarea societăţii conform legilor celor mai avantajoase umanităţii”. „Ordinea pozitivă” („ordinea naturală” sau „ordinea socială”) trebuia conformată „Ordinii naturii”, care era „normativă”, „permanent valabilă”, „imuabilă” şi „cea mai bună posibilă”. Regulile naturii – afirma Quesnay – se impun raţionamentului uman cu o precizie matematică, în toate detaliile şi „nu lasă nici o posibilitate de eroare, de impostură, sau de pretenţii ilicite” („ne laissait aucune possibilité d’erreur, d’imposture, ou de prétentions illicites”).

160 **Ducele de Villeroy** a fost conducătorul unei mari loji masonice din Paris. Cei doi fii ai lui Quesnay au fost – de asemenea – masoni (fiica în cadrul lojii muzeului de ară din Paris, iar fiul său, Blaise-Guillaume, a înfiinţat sub auspiciile lojii masonice din Richmond, Academia din acest oraş american). Despre François Quesnay nu există date certe că ar fi fost mason.

ville de Lyon"[161], cu un salariu de 900 livre pe an. În această perioadă François Quesnay s-a bucurat de protecția medicului regelui, La Peyronie. În anul 1744 şi-a trecut doctoratul în medicină, după ce universitatea unde şi-a susținut disertația „s-a convins de credința sa catolică"[162]. La Peyronie a murit în anul 1747 şi i-a lăsat o pensie viageră lui François Quesnay de 3.000 livre pe an.

În anul 1749 François a devenit, mai întâi, medicul ducesei de Pompadour (care suferea de epilepsie), cu un venit de 3.000 livre pe an, iar mai apoi a fost numit medicul consultant al regelui Ludovic al XV-lea. Ca medic, viitorul economist s-a remarcat în tratarea „buzei de iepure"[163] şi în extirparea unor tumori benigne[164]. Între 1736–1751 a îndeplinit funcția de secretar general al Academiei de Chirurgie din Franța. În 1751 devine membru al Academiei de Ştiințe a Franței, iar în 1752 este ales membru al Royal Society din Londra. Ducesa de Pompadour a murit în anul 1764 lăsându-i lui François Quesnay un venit viager de 4.000 livre anual.

În anul 1759 a fost numit medicul regelui **Ludovic al XV-lea**[165] („médicin ordinaire du roi") şi i s-a fixat un venit anual de 9000 livre[166]. Înnobilat în anul 1752, François Quesnay a cumpărat pentru fiul său Blaise-Guillaume[167] – în 1755 – o proprietate în provincia Nivernais (la „Terre de Bouvoir", în jurul localității Mantes) din centrul Franței. Grija față de această proprietate a fost punctul de plecare al cercetărilor sale economice.

După anul 1768, retras de la curtea regală, François Quesnay se va ocupa de studiul matematicii, în special al geometriei. Bătrân şi bolnav (guta de care suferea din tinerețe i s-a agravat), izolat de prieteni (singurul adevărat şi constant a fost şi a rămas Mirabeau), François Quesnay s-a stins din viață vineri **16 decembrie 1774**, ora 18,00, şi a fost înmormântat a doua zi, sâmbătă 17 decembrie, la biserica Saint-Julien, parohia Notre-Dame, Paris. Averea inventariată după moartea sa se ridica la suma de 250.002 livre[168].

În **„*Enciclopedia franceză*" (1751–1780)**, editată de Diderot – lucrare monumentală (în **35 de volume**) care a avut un însemnat rol în pregătirea ideologică a Revoluției[169] (1789) – Quesnay a publicat articolele ***Fermiers*** (1756), ***Grains*** (1757) şi ***Hommes*** (1757).

---

161 **Robert Debré,** ***François Quesnay et la physiocratie***, Institut National d'Études Démographiques, Paris, 1958, vol. I, p. 223. Lucrarea are două volume: vol. I, 392 p., vol. II, 613 p., şi este prefațată de Luigi Einaudi, fost președinte al Republicii Italiene, mare admirator şi profund cunoscător al doctrinei fiziocrate. Lucrarea originală *Physiocratie par Quesnay,* 98 p., se găseşte la Universitatea din Tokio, înregistrată la nr. 71–126, prin grija profesorului Tadao Yanaihara (*ibidem*, p. 2).

162 Robert Debré, *François Quesnay et la physiocratie,* Paris, 1958, vol. I., p. 235.

163 Aşeza o bucată de carne de balenă pe buză şi o cosea la capete, sau o lipea cu un plasture (*ibidem*, p. 227).

164 După extirpare fricționa locul cu o soluție pe bază de uree.

165 Între rege şi François Quesnay s-ar fi desfăşurat următorul dialog: Regele: „Ce-ai face dacă ai fi în locul meu?" Quesnay: „Nimic!" Regele: „Şi atunci cine ar guverna?" Quesnay: „Legile" (Robert Debré, *op. cit.,* vol. I., p. 241).

166 Din această perioadă se apreciază că François Quesnay avea un venit anual de 20.000 livre (*ibidem*, p. 241).

167 Contemporanii îl apreciau pe François Quesnay pentru generozitatea sa (ajuta cu bani pe orice nevoiaş), ca şi pentru talentul oratoric (încânta femeile cu conversația sa).

168 Robert Debré, *François Quesnay et la physiocratie*, vol. I, p. 282.

169 **Revoluția franceză** – începută în 1789 şi încheiată în 1794 – a lichidat absolutismul regal din Franța. A izbucnit în condițiile agravării situației economice a populației, ale progresului ideii de națiune şi ale necesității acute de creare a pieței naționale. Forța conducătoare a revoluției a fost burghezia, dar ea a antrenat – deopotrivă – masele populare orăşeneşti şi țărănimea. Preludiul revoluției l-a constituit convocarea Statelor Generale (5 mai 1789). Deputații stării a treia (burghezia, orăşenii şi țăranii) din Adunarea Statelor Generale s-au declarat constituiți în Adunare Națională, apoi, în Adunare Națională Constituantă (9 iulie 1789 – 30 septembrie 1791). În fața măsurilor represive pregătite de rege şi nobilime, revoluționarii din Paris au luat cu asalt Bastilia – simbolul absolutismului regal – la 14 iulie 1789 (devenită Zi Națională a Franței). Adunarea Constituantă a votat desființarea privilegiilor feudale (4 august 1789), a adoptat *Declarația drepturilor omului şi cetățeanului* (26 august 1789) şi prima Constituție burgheză a Franței (3 septembrie 1789). Aceste realizări, împreună cu reformele administrative, judecătoreşti, bisericeşti şi fiscale (impozitul funciar devine principal, înlocuind „taille") au favorizat dezvoltarea pe cale capitalistă a Franței. La 10 august 1792 Adunarea Legislativă a suspendat monarhia şi a instituit „Comuna Insurecțională" (Comuna din Paris). În perioada august – septembrie 1792, prin presiunile „Comunei din Paris", s-a instaurat democrația politică. În fața primejdiei provocate de invadarea Franței de către armatele austro-prusiene, precum şi de trădarea generalilor monarhişti, Comuna Insurecțională a declarat „patria în primejdie". Forțele franceze au înfrânt la Valmy (20 septembrie 1792) armatele invadatoare. La 21 septembrie 1792 Convenția Națională – organ legislativ – a proclamat Republica. În cadrul Convenției s-au reliefat două tendințe: partidul moderat („girondinii") şi partidul radical (al montagnarzilor, conduşi de „iacobini"). Lupta dintre cele două tendințe a atins apogeul în timpul procesului regelui Ludovic al XVI-lea care – cu toată opoziția girondinilor – a fost condamnat la moarte şi executat (prin ghilotinare) la 21 ianuarie 1793. După înlăturarea de la putere a girondinilor, în urma insurecției din 31 mai – 2 iunie 1793 a fost instaurată dictatura revoluționar-democratică a iacobinilor. „Teroarea iacobină" (2 iunie 1793 – 27 iulie 1794) a constituit punctul culminant al Revoluției. În această perioadă au fost desființate (fără răscumpărare) servituțile feudale, au fost introduse prețuri maximale, a fost instituit învățământul elementar gratuit. „Teroarea" a impus, pentru o vreme, economia dirijată

În anul 1758 i-au apărut ***Tableau économique***[170] – cea mai importantă lucrare a sa şi a întregii Şcoli fiziocrate – şi ***Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*** (în care dădea explicaţii suplimentare ideilor din *Tableau économique*).

Alături de el, nume celebre au susţinut ideile fiziocraţiei: **Victor Rinquetti Marquis de Mirabeau (1715–1789), Paul Pierre Mercier de la Rivière (1720–1794), Guillaume François Le Trosne (1728–1780), Nicolas Baudeau (1730–1792), Pierre Samuel Du Pont de Nemours (1739–1817)**[171]**.**

4.2.3. LOCUL FIZIOCRAŢILOR ÎN GÂNDIREA ECONOMICĂ

Acest curent de gândire – care n-a durat decât trei decenii (1750–1780) – a jucat un rol important în istoria teoriei şi practicii economice.

Locul fiziocraţilor în istoria lungului, contorsionatului, contradictoriului şi pilduitorului demers al reflecţiei economice se poate fixa, între altele, prin următoarele **caracteristici**:

1. Ei au fost ultimii gânditori care au limitat sfera productivă la o singură ramură şi la un singur factor de producţie (agricultura şi – respectiv – natura).

2. Au fost ultimii gânditori care au explicat viaţa economică prin intermediul unei paradigme preponderent religioase; trecerea pe neobservate de la „legile naturale" („ordinea naturii") la „ordinea naturală" („ordinea socială" sau „dreptul pozitiv") şi invers.

3. Au fost primii economişti care au transferat obiectul de studiu al Economiei politice din sfera circulaţiei în sfera producţiei. Începând cu ei Economia politică va studia tot mai intens producţia, mai întâi pe cea agricolă, apoi şi pe cea neagricolă (şi în principal industrială).

4. Au fost primii care au apreciat că bogăţia naţională este formată din bunuri şi nu din bani. E drept, având în vedere scopul lor nemijlocit, fiziocraţii şi-au concentrat atenţia asupra bogăţiei create în agricultură.

în scopul ducerii războiului şi salvării Republicii. Dictatura iacobină a slăbit cu timpul, iar marea burghezie a venit la putere în urma loviturii de stat din „9 thermidor" (27 iulie 1794). Cu aceasta Revoluţia a luat sfârşit. Revoluţia franceză a avut o mare influenţă internaţională, accelerând procesul de evoluţie pe cale capitalistă a omenirii. Ideile sale au inspirat mişcările revoluţionare care au urmat şi care – la jumătatea secolului al XIX-lea – au consemnat triumful sistemului de producţie capitalist asupra celui feudal.

170 Primul exemplar din *Tableau économique* a fost editat de însuşi regele Ludovic al XV-lea („Et c'est ainsi que ce fut Louis XV en personne qui imprima, á ses heures de loisis, sur une petite imprimerie de luxe, amenée tout specialement au chateau de Versailles, le premier exemplaire du TABLEAU" – cf. Jacques Nagels, *op. cit.*, p. 121).

Prima ediţie a acestui *Tableau*, de 6 pagini – care n-a fost scoasă decât în câteva exemplare – a fost pierdută, însă o corectură a ediţiei (realizată chiar de Quesnay în anul 1759) a fost găsită la Biblioteca Naţională din Paris, de către profesorul economist german **Stefan Bauer** (de la Universitatea din Basel) şi publicată de British Economic Association, în anul 1894.

Referindu-se la *Tableau* Marchizul Mirabeau scria: „De la începutul Pământului au fost trei descoperiri care au dat soliditate principalelor societăţi politice, în afară de multe alte invenţii, care le-au îmbogăţit şi înfrumuseţat. Prima, a fost invenţia scrisului, care singură dă omenirii puterea de a transmite, întocmai, prin veacuri, legile ei, convenţiile, istoria şi descoperirile. A doua, invenţia banilor, care încheagă toate raporturile în societăţile civilizate. A treia este *Tableau économique*, rezultatul primelor două, pe care le completează, desăvârşind scopul lor; aceasta este marea descoperire care face gloria secolului nostru şi ale cărei fructe le va culege posteritatea" (vezi Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1965, p. 139). La rândul său, abatele Baudeau, afirma: „Mi-am permis să scot aceste figuri din sfatul şi consimţământul primului maestru, al cărui geniu creator născu ideea sublimă a acestui *Tableau*, care ne pune înaintea ochilor rezultatul ştiinţei, prin excelenţă şi care va perpetua această ştiinţă în întreaga Europă, pentru gloria eternă a descoperirii sale şi pentru fericirea omenirii" (vezi Charles Gide, Charles Rist, *op. cit.*, p. 34–35). Karl Marx aprecia: „Această încercare (*Tableau économique* – n. ns.) făcută în a doua treime a secolului al XVIII-lea, în perioada copilăriei Economiei politice, reprezintă o idee genială, fără îndoială cea mai genială idee din câte a formulat până acum Economia politică" (Marx, Engels, *Opere*, vol.26, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 329).

171 **Revistele** mai importante în care au apărut ideile fiziocraţilor au fost: „Journal économique" (înfiinţat în 1758); „Gazette du Commerce" (1763 şi condusă de Du Pont de Nemours); „Journal d'Agriculture, du Commerce et des Finances" (1764); „Ephemerides du Citoyen" (1765). Lucrările principale ale fiziocraţilor: François Quesnay ***Tableau économique*** (1758) şi *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole* (1758); Mirabeau, *La théorie de l'Impôt* (1760) şi *La Philosophie rurale* (1763); Mercier de la Rivière *„L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques"* (1767); Du Pont de Nemours *Physiocratie ou constitution actuelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain* (1768); Le Trosne *„De l'Ordre Social* (1777).

„Adevăraţii economişti sunt uşor de caracterizat... Ei recunosc un „maestru", Dr. Quesnay; „o doctrină", aceea a Filosofiei rurale şi a Analizei economice; „cărţi clasice", *Fiziocraţia*; „o formulă", *Tabloul economic*; „termeni tehnici", întocmai ca vechii cărturari ai Chinei" (susţine abatele Baudeau în *Ephemerides du Citoyen*).

5. Au fost primii gânditori economişti din istorie care au cercetat sistemul instituțiilor sociale şi s-au întrebat care este cel mai bun sistem instituțional. Ei au fondat un regim liberal, bazat pe proprietate şi libertatea de acțiune a indivizilor, însă într-o societate (încă) supusă unei „ordini naturale", creată de un Dumnezeu bun, care doreşte binele tuturor oamenilor, dar îi lasă liberi să o respecte şi să aspire la fericire sau să o încalce, consecința fiind dispariția prosperității. Totuşi, în cazul unor inadvertențe între „ordinea socială" şi „ordinea naturală", cea dintâi putea aspira la posibilitatea adaptării ei la „legile naturale".

6. Au fost primii gânditori care au studiat structura de clasă a societății umane prin prisma activității economice. Cele trei clase – „producătorii", „proprietarii" şi „sterilii" – aveau roluri economice bine definite.

7. Au fost primii care au analizat activitatea economică sub forma unor fluxuri continue de venituri – trecând de la o clasă a populației la alta – şi au considerat că pot reprezenta diversele circuite printr-un tablou sintetic. Ei au elaborat primul model al reproducției simple a capitalului social la nivel național. Din această rațiune unii exegeți i-au considerat pe fiziocrați „întemeietorii şcolii economice matematice". Aprecieri de asemenea natură a făcut, pentru prima oară, în anul 1890, profesorul **Stefan Bauer** (cel care descoperise *Tableau économique*) într-un articol apărut în „Journal of Quarterly Economics". Apoi, în iunie 1896, **August Oncken (1844–1911)** a scris în „Economic Journal" articolul intitulat *Fiziocrații ca fondatori ai şcolii matematice*. **Charles Gide** şi **Charles Rist** apreciau: „Faptul că Quesnay a recurs la calcule de aritmetică pentru a explica tabloul lui îi dă dreptul într-o oarecare măsură, să fie considerat ca precursorul şcoalei economice matematice"[172]. **Joseph Alois Schumpeter** i-a denumit pe fiziocrați „întemeietorii econometriei".

8. Fiziocrația s-a constituit în **prima şcoală** economică din istorie. **Ea a avut un conducător**, în persoana lui **François Quesnay**. **Fiziocrații au creat o paradigmă închegată** în centrul căreia se afla credința în supremația naturii şi „ordinii naturale". **Ei au avut o revistă proprie**, **„Ephemerides du Citoyen",** prin care şi-au putut face cunoscute opiniile şi pozițiile. **Fiziocrații şi-au sintetizat gândirea într-o lucrare fundamentală**, ***Tableau économique*. Fiziocrația au avut numeroşi adepți** – reuniți în jurul unor idei fundamentale recunoscute de toți – şi a elaborat numeroase lucrări, formând, în felul acesta, un sistem de gândire. Mai mult, **gândirea fiziocrată a determinat acțiune politică practică adecvată** din partea autorităților timpului. Prin toate acestea, **fiziocrația a fost o doctrină economică**, în deplinătatea înțelesului acestei realități.

4.2.4. „ORDINEA NATURALĂ"

Categoria esențială a sistemului fiziocraților este „ordinea naturală"[173]. „Ordinea naturală şi esențială a societăților politice" este titlul principalei lucrări a lui Mercier de la Riviere, iar Du Pont de Nemours defineşte **Fiziocrația** drept **„ştiința ordinii naturale".**

◆ **Dar, ce este „ordinea naturală"?**

Înainte de toate – afirmă fiziocrații – „ordinea naturală" este opusă „ordinii sociale artificiale" creată prin voința oamenilor[174]. „Proprietate, siguranță, libertate, iată întreaga

172 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 35.

173 La fiziocrați noțiunea de „ordinea naturală" este identică cu „legea naturală". De altfel, ei înțeleg uneori prin „ordine naturală", voința divinității (în fapt a legilor obiective), alteori „ordinea socială" conformă voinței divine. „F. Quesnay avait un pied dans l'ordre naturel et un pied dans l'ordre positif, tandis que Turgot avait les deux pieds dans l'ordre naturel" (Jacques Nagels, *op. cit.*, p. 126). Începând cu Clasicii englezi „legea naturală" va desemna legile economice obiective, iar „ordinea naturală" va reprezenta acea organizare socială, care corespunde „legilor obiective".

174 Între ideea „ordinii naturale" şi cea a „contractului social" se pare că există incompatibilitate absolută, întrucât „ceea ce este natural şi spontan, n-are nevoie să fie contractual"! Dar, numai la prima vedere lucrurile stau aşa. Într-adevăr, pentru J. J. Rousseau se pare că „ordinea socială" ar fi soluția unei probleme matematice: „Să găseşti o formă de asociație care să protejeze persoana şi bunurile fiecărui asociat şi prin care fiecare – unindu-se cu toți – să nu asculte, totuşi, decât de el însuşi şi să rămână tot atât de liber ca şi mai înainte". Aceasta este în contradicție cu concepția fiziocraților, care, afirmând că „ordinea naturală este evidentă prin ea însăşi", apreciau că nimic nu trebuie creat şi nici găsit, toate fiind oferite de Natură. Mai departe, însă, Jean-Jacques Rousseau afirma: „Legile naturii şi ale ordinii existente: ele țin loc celui înțelept de legi pozitive; sunt scrise în fundul inimii de conştință şi judecată". Aceasta-i chiar paradigma de gândire a fiziocraților! Există şi diferențe între fiziocrați şi Jean Jacques Rousseau. Fiziocrații apreciază instituțiile sociale şi – mai ales – proprietatea, ca manifestarea spontană a „ordinii naturale". Este adevărat că ele au fost denaturate de către „acțiunea tulburătoare a guvernelor", însă este de ajuns ca aceasta să înceteze pentru ca „ordinea naturală" să-şi reia cursul său normal, „ca un arbore pe care-l desfaci de legăturile care l-au încovoiat". Pentru

ordine socială". „Dreptul natural" este nedeterminat în „ordinea naturii" – afirmă fiziocraţii – el devine determinat în „ordinea justiţiei", prin muncă. **„Ordinea naturală este Constituţia fizică pe care însuşi Dumnezeu a dat-o Universului",** afirma Du Pont de Nemours. Deci, „ordinea naturală" este ordinea voită de Dumnezeu pentru fericirea oamenilor. Dar, trebuie, mai întâi, ca oamenii să înveţe să cunoască această ordine şi apoi să se conformeze ei. Deci, „ordinea naturală" este creaţia lui Dumnezeu, care vrea binele oamenilor, îi înzestrează cu capacitatea de a cunoaşte voinţa divină şi cu posibilitatea de a-şi organiza societatea în concordanţă cu „legea", pentru a deveni fericiţi şi prosperi. Oamenii sunt, însă, liberi în organizarea socială şi căutarea fericirii. Abaterile de la „ordinea naturală" atrag după ele, pierderea prosperităţii. „Dreptul pozitiv" („ordinea socială") trebuie să fie conform cu „ordinea naturală". „Legile sunt irevocabile, depind de esenţa oamenilor şi a lucrurilor, sunt expresia voinţei lui Dumnezeu. Toate interesele, toate voinţele noastre vin să se recunoască şi să formeze, pentru fericirea noastră comună, o armonie care se poate privi ca **opera unei divinităţi binefăcătoare, care vrea ca pământul să fie acoperit de oameni fericiţi**"[175]. Elementele de bază **ale „ordinii naturale"** erau **proprietatea, libertatea** şi **autoritatea.**

1. <u>Proprietatea</u> este inerentă naturii umane şi îndeplineşte o funcţie economică. Ea asigură integrarea omului în mediul natural – pentru a putea trăi – şi garantează existenţa materială a unei populaţii în creştere. Quesnay a afirmat – în mod consecvent – în numele „ordinii naturale", că inegalitatea de avere este admisă, fără restricţii. „Considerând însuşirile corporale şi intelectuale şi alte mijloace ale fiecărui individ, vom constata o mare inegalitate între oameni. Această inegalitate nu admite – în principiu – nici „justul", nici „injustul"; ea rezultă din combinarea legilor naturii". Deci, inegalitatea de avere este un drept divin (întocmai ca la Aristotel!), morala, etica, n-au nimic de a face cu această distribuţie, iar încercarea de a o pune în discuţie contravine „intenţiilor Creatorului Suprem".

Întreaga paradigmă de gândire fiziocrată se fundamentează pe **inviolabilitatea proprietăţii, sub trei forme:**

- **proprietatea personală** – adică dreptul omului de a dispune (după dorinţă) de facultăţile sale fizice şi intelectuale (adică, libertatea);
- **proprietatea mobiliară** – adică dreptul persoanei de a dispune de rezultatele muncii sale;
- **proprietatea funciară** – li se părea perfect justificată fiziocraţilor, deşi pământul nu este creat de om. Proprietatea funciară constituia o recompensă pentru munca de amenajare şi întreţinere a solului, efectuată de generaţiile succesive de proprietari.

2. <u>Libertatea</u> este inerentă „ordinii naturale". Ea lasă indivizilor posibilitatea de a alege conduita pe care ei o consideră mai bună (în cadrul „ordinii naturale" existente). Concurenţa între indivizi îndeplineşte o funcţie regulatoare, întrucât asigură echilibrul cerere-ofertă şi producţie–consum. Fiziocraţii au combătut intervenţia statului în economie (mai ales în comerţul internaţional), promovată de mercantilişti şi s-au pronunţat în favoarea liberalizării circulaţiei produselor – în special – agricole şi a obţinerii unor preţuri ridicate pentru acestea. Şcolii fiziocrate i se atribuie formularea faimosului principiu al liberalismului economic **„Laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même",** care a jucat un mare rol în evoluţia ulterioară a Economiei politice şi a fost promovat de multe state în politica lor economică. Pentru fiziocraţi, libertatea este profund şi strâns legată de cunoaştere. Omul poate fi liber prin cunoaştere. Totodată, libertatea este asociată responsabilităţii (omul este liber în acţiune, dar răspunzător pentru faptele sale).

3. <u>Autoritatea</u> are menirea ca în cadrul „ordinii naturale" să realizeze planul divin. „Autoritatea suverană trebuie să fie unică şi superioară tuturor membrilor societăţii şi tuturor pornirilor nedrepte ale intereselor societăţii, şi tuturor pornirilor nedrepte ale intereselor particulare"[176]. Între interesele individuale şi cele generale pot apărea contradicţii şi – deci –

Rousseau, „ordinea naturală" a fost denaturată de instituţiile sociale (mai ales politice, care includ şi proprietatea), iar „contractul social" trebuie să tindă spre a da oamenilor ceea ce ei au pierdut (adică chiar „ordinea naturală"?).

La fiziocraţi „interesul" şi „datoria" se confundă, deoarece individul urmărindu-şi propriul interes, realizează binele tuturor. Pentru Rousseau, „interesul" este antagonist „datoriei" şi trebuie subordonat ei. „Interesul personal se găseşte totdeauna în raport invers cu datoria şi creşte pe măsură ce asociaţia devine mai largă şi angajamentul mai puţin respectat". El sugerează că în familie datoria este mai mare, iar la nivel naţional interesul.

175 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 21.

176 Gheorghe Zane, *Elemente pentru studiul economiei politice*, Iaşi, 1938, p. 74.

legile liberei concurențe nu pot să acționeze automat. „Comercianții, întreprinzătorii de manufacturi, comuniunile de meseriași, avide de câștiguri, sunt dușmanii concurenței și se dovedesc ingenioși în a surprinde privilegiile (avantajele) exclusive”[177]. Interesele particulare pot – deci – să se opună interesului general sau să contravină legilor liberului schimb. De aceea, un guvern bun – afirma Quesnay – care instaurează regulile pozitive conform „ordinii naturale”, trebuie să asigure respectarea concurenței libere contra celor care vor s-o încalce.

Deci, fiziocrații se pronunță pentru un **„despotism luminat”,** care:

- să stabilească „ordinea socială” conform „ordinii naturale” și să vegheze la respectarea și realizarea voinței divine;
- să lase libertate de manifestare indivizilor (în cadrul ordinii prestabilite).

În concluzie, în concepția fiziocraților **„ordinea naturii”**:

- provine de la Dumnezeu;
- transcende orice tip de societate;
- conține legile cele mai avantajoase pentru oameni;
- aceste legi sunt cunoscute prin rațiune;
- lasă omului libera alegere de a o respecta sau respinge, fără sancțiuni.

„Ordinea pozitivă” (sau „ordinea naturală”; vezi nota de subsol referitoare la Nicolas Malebranche):

- este făcută de oameni;
- este dedusă din „ordinea naturii” și are caracter istoric (valabilă pentru o societate determinată și o anume perioadă);
- reprezintă o forță coercitivă (cu sancțiuni);
- dacă „ordinea pozitivă” este conformă „ordinii naturii”, va aduce prosperitate, în caz contrar prosperitatea dispare.

◆ **Poate fi cunoscută „ordinea naturală”?**

Relevarea „ordinii naturale” este accesibilă fiecărui om, cu condiția ca el să fie educat. Iată de ce fiziocrații au considerat instrucția generală drept „prima, adevărata legătură socială”. Organizarea instrucției reprezintă în concepția lor una din cele mai importante funcții ale statului. „Ordinea naturală” apărea „evidentă” doar spiritelor cultivate, raționale și liberale. Calitatea de a înțelege „ordinea naturii” o aveau numai guvernanții, cărora le revenea și datoria de a organiza societatea de așa manieră, încât să se asigure fericirea și prosperitatea supușilor. Aceștia din urmă, incapabili să înțeleagă „ordinea naturii”, aveau, totuși, libertatea de a-și realiza interesele personale, în cadrul ordinii sociale existente. Avem, aici, modelul unei „ordini sociale”, realizată de oameni, dar supusă „ordinii naturii” (divine, sau poate legilor obiective ale realității). Iată, aici, dacă vreți, ordinea naturală a „sistemului japonez” care, a devenit unul dintre cele mai performante ale secolului al XX-lea.

◆ **Cum se poate conforma societatea „ordinii naturale”?**

Întrucât „ordinea naturală” este „evident” cea mai avantajoasă genului uman, fiecare individ va ști – în mod natural – să-și găsească, liber, calea spre maximum de prosperitate și fericire. Perfecțiunea conducerii economiei – aprecia Quesnay – urmărește „obținerea celei mai mari creșteri de satisfacție, cu cea mai mică cheltuială posibilă”. O asemenea organizare socială corespunde „ordinii naturale”. Ba mai mult, când fiecare individ va căuta, în mod liber, realizarea propriilor interese, această ordine, în loc să fie tulburată, va fi și mai bine asigurată! Interesul individual al fiecăruia nu poate fi – niciodată – separat de interesul comun al tuturor și aceasta se întâmplă numai într-un climat liberal. Dorința de a obține maximum de rezultate cu minimum de eforturi imprimă societății mișcarea principală și perpetuă, ca și tendința dominantă, prin care se urmărește realizarea celei mai bune stări posibile. Iată, aici, admirabil exprimată, esența liberalismului economic și chiar optimismul nelimitat în virtuțile lui![178].

„Laissez-faire” susținut de fiziocrați presupune:

a. Datoria autorității de a veghea la respectarea „ordinii naturale”. În gândirea lor forma ideală de conducere a societății este „monarhia ereditară”[179]. „Numai monarhii ereditari,

177 Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique I,* Volume 1, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991, p. 129.

178 Aceeași atitudine va adopta, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și cel mai optimist dintre liberali, englezul Adam Smith.

179 Adept al „monarhiei absolute”, Quesnay afirma: „Puterea trebuie să fie unică...În domeniul guvernării, sistemul forțelor opuse una alteia este funest; el lasă să se vadă discordia dintre cei mari și oprimarea celor mici” (citat după Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea I, Editura Politică, București, 1980, p. 36). La rândul său Mercier de la Rivière

ale căror interese personale şi particulare, prezente şi viitoare, pot fi, în mod manifest, legate de cele ale naţiei lor prin coproprietatea tuturor produselor nete ale teritoriilor supuse stăpânirii lor"[180], sunt capabili să asigure administrarea societăţii în conformitate cu „ordinea naturală". Cu toate acestea, **suveranii nu fac legile şi nici nu le pot face.** Le **recunosc** drept conforme cu raţiunea supremă care guvernează Universul, le **aduc** în mijlocul societăţii şi trebuie să **vegheze** la respectarea lor. De aceea ei au fost numiţi „purtători de legi", şi niciodată „făcători de legi". Există, însă, un judecător natural şi nerecuzabil – chiar al ordinelor suveranului – şi acest judecător este evidenţa conformităţii sau opunerii lor faţă de „legile naturale".

b. Libertatea de acţiune a individului în realizarea propriului interes. Individualismul economic promovat de fiziocraţi nu pune în discuţie „ordinea naturală". Indivizii de rând trebuie să se subordoneze „ordinii sociale", pentru că aceasta a fost elaborată de „suverani luminaţi" în concordanţă cu „ordinea naturii" (cu voinţa divină). Prima datorie a suveranilor este de a adapta sistemul instituţional şi de a-l face conform „ordinii naturale". A doua este asigurarea respectării „ordinii sociale". Oamenii obişnuiţi, deşi liberi, nu pot pune în discuţie sau modifica ordinea socială, întrucât suveranii (reprezentanţi ai divinităţii pe pământ) au elaborat-o în conformitate cu voinţa lui Dumnezeu, spre a asigura fericirea şi prosperitatea.

Spre deosebire de Antichitate şi Evul Mediu – când „ordinea naturală" avea un caracter normativ pentru întreaga societate –, la fiziocraţi, spiritele alese şi educate (suveranii) se bucură de privilegiul de a înţelege „ordinea naturală" de provenienţă divină şi de a organiza viaţa supuşilor în concordanţă cu aceasta.

Asemenea viziune realizează importante deschideri în **două direcţii**:

1. Separarea conceptelor „lege naturală" (ce desemnează „raporturile necesare existente în natura lucrurilor") şi „ordine naturală" (care va reprezenta „organizarea vieţii sociale în concordanţă cu legile obiective ale realităţii");

2. Înţelegerea „ordinii naturale" ca un sistem de instituţii sociale, adaptate „legilor naturale", dar creată de oameni. Prin această deschidere se formează cadrul adecvat pentru imprimarea unui caracter dinamic „ordinii naturale", care impune şi permite „acomodarea afacerilor publice la natura timpului şi a ordonanţelor umane la legile naturale" (cum afirma Jean Bodin încă în secolul al XVI-lea!). Şcoala Liberală şi – o dată cu ea, sau după aceea – toate orientările mari de gândire economică vor propune modele ale sistemelor instituţionale, menite să asigure – deopotrivă – maximizarea eficienţei, echitatea şi solidaritatea socială.

4.2.5. BOGĂŢIA ŞI PRODUSUL NET

Punctul de plecare al cercetărilor fiziocraţilor a fost acelaşi cu al mercantiliştilor: **„Ce este bogăţia şi cum poate fi ea sporită"?** Dar numai în privinţa punctului de plecare există asemănare între fiziocraţi şi mercantilişti, deoarece întreaga paradigmă fiziocrată este o negaţie şi o respingere categorică a modelului mercantilist. Aversiunea este aşa de mare, încât fiziocraţii refuză mercantiliştilor orice logică şi orice aport la dezvoltarea ştiinţei economice. Prin prisma evoluţiei istorice şi a reinterpretării doctrinei mercantiliste în secolul al XX-lea, ca şi prin analiza performanţelor unor modele neomercantiliste (japonez, taiwanez, sud-coreean sau singaporez), suntem tentaţi să apreciem că mercantilismul a adus contribuţii mult mai importante teoriei şi practicii economice, comparativ cu fiziocraţia. Aceasta cu atât mai mult, cu cât civilizaţia universală actuală nu se întemeiază pe primatul agriculturii – prognozat de fiziocraţi –, ci mai ales pe structuri industriale şi comerciale, fiind mai apropiată de viziunea mercantilistă.

Greşeala fundamentală a fiziocraţilor – care a făcut ca gândirea lor să se dovedească neconformă realităţii şi evoluţiei istorice – se pare a fi confuzia dintre **utilitatea** şi **valoarea mărfurilor.** Din această perspectivă s-a demonstrat – în timp – că **obiectul principal de studiu al Economiei politice nu este utilitatea, ci valoarea** (şi forma ei de manifestare, valoarea de schimb, exprimată băneşte prin preţ).

La începutul construcţiei sale teoretice, Quesnay a încercat să definească **bogăţia.** El a respins categoric concepţia chrematistică a mercantiliştilor: „Banii – consideraţi în sine – sunt o bogăţie sterilă" şi „nu pot aduce un venit decât prin intermediul unui bun material". La rândul

susţinea: „Prin însuşi faptul că omul este menit să trăiască în societate, el este menit să trăiască sub despotism" (*ibidem*).

180 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 56.

său, Mercier de la Rivière preciza că bogăția este **„o masă de valori ce se pot consuma după dorință, fără a secătui, sau a altera principiul care le reproduce fără încetare”.** Or, pentru Quesnay, o singură ramură de activitate era capabilă să furnizeze la infinit bunuri consumabile, fără să altereze sursa de unde ele provin: **agricultura**[181]**.** Celelalte ramuri de producţie nu erau – tehnic şi economic – decât transformatoare. Ele se limitează să adauge un plus de utilitate elementelor preexistente, să le modifice structura materială sau forma sau să le deplaseze. Valoarea adăugată acestor elemente – de industrie, comerţ, transport etc. – este egală numai cu „valoarea muncii” oamenilor. Din contră, agricultura este capabilă să furnizeze oamenilor mai multă bogăție, peste cea reprezentată de semințe şi munca agricultorilor. Ea este productivă şi **singura productivă („La terre est l’unique source de richesse et c’est l’agriculture qui la multiplie”**[182]**)**. Această diferență esențială pe care fiziocraţii o stabileau între producția agricolă şi cea industrială era – desigur – de inspirație teologică. Producția agricolă era opera lui Dumnezeu. Or, Dumnezeu singur este Creatorul – pe când producția artelor este creația oamenilor – şi nu stă în puterea omului să creeze ceva[183]. **Prin urmare, fiziocraţii au apreciat că există un singur factor de producţie, Natura. Munca omului avea doar rolul de a transforma bunurile create de Natură.**

Cum au ajuns fiziocraţii să gândească astfel? Mai întâi, pentru că – în vremea lor – agricultura făcea posibilă existența unor proprietari osificaţi (care-şi abandonaseră proprietăţile şi se mutaseră la oraş), apoi, pentru că în concepția lor, agricultura era singura capabilă să multiplice material semințele încredințate solului; industria nu putea decât să adauge o valoare la alta! (Dar, oare, a adăuga nu este sinonim cu a multiplica, deoarece înmulțirea nu reprezintă altceva decât o adunare repetată?!). Aceşti economişti – vag deişti – au crezut că prin agricultură, opera creatoare a lui Dumnezeu se perpetuează.

Aici, se pare, fiziocraţii au preluat anumite idei din gândirea lui Cantillon. Acesta, pentru a replica lui Petty – care făcuse din muncă factorul cel mai important al producţiei şi pusese bazele teoriei valorii obiective – a prezentat pământul ca sursă esențială a bogăției. Dar explicațiilor lui Cantillon le lipseau claritatea şi persuasiunea. Chiar dacă se admite că Quesnay a împrumutat anumite idei de la predecesorul său Cantillon, se poate constata că teoria lui a fost mai sistematică. Pentru el numai agricultura putea produce un „produs net”, adică furniza mai multe bunuri decât cele necesare pentru asigurarea semințelor şi plata lucrătorilor.

În zilele noastre este unanim respinsă teoria fiziocrată despre agricultură ca singura ramură productivă. După timp îndelungat s-a remarcat că termenii „producţie” şi

181 Se pare că concepția lui Quesnay despre bogăție şi venituri este confuză. Deşi aprecia, în general, că pământul era unica sursă a bogăției el scria: „Les revenus sont le produit des terres et des hommes. Sans le travail des hommes, les terres n’ont aucune valeur”. Deci, există 2 factori de producţie: Natura şi Munca. Afirmația de mai sus este – totuşi – singulară, deoarece gândirea lui Quesnay este dominată de ideea că numai Natura creează bogăție. Totodată, Quesnay apreciază că bogăția este alcătuită din: a) „bogăţiile naturale” (bunurile de subzistenţă şi materiile prime); b) „bogăţiile industriale” (produsele manufacturate). Dar „bogăția industrială” presupune – în prealabil – crearea „bogăției naturale”. Adevărata bogăție – aprecia Quesnay – este cea care „renaşte anual din Pământ” („les productions qui renaissent annuellement de la terre”). Contrar mercantiliştilor, care au dezvoltat o concepție monetaristă (Bani – Marfă – Bani), fiziocraţii au fost fideli circuitului economic în termeni reali (Marfă – Bani – Marfă). Dacă la mercantilişti banii erau bogăția însăşi, la fiziocraţi ei nu aveau altă funcție decât pe aceea de „mijloc de schimb”. Mai mult, pentru fiziocraţi, banii reprezintă „un semn”, „un mijloc de schimb”, „un intermediar între vânzări şi cumpărări”. Antimetalist convins, Quesnay aprecia: „Trebuie evitată eroarea de a considera aparența drept esență, banii drept bogăție” („Il faut éviter l’erreur qui consiste à prendre le signe pour la chose, l’argent pour la richesse. L’opulence d’un État ne consiste donc pas dans la quantité de monnaie mais dans l’abondance et le (bon) prix des richesses commerciales”). La fel, fiziocraţii apreciază că banii trebuie să se afle tot timpul în sfera circulației şi se opun tendinței de tezaurizare a lor (la fel ca Boisguillebert).

182 „Munca având vreun alt obiect decât pământul – afirma Le Trosne – e cu totul sterilă, căci omul nu este creator”. Mercier de la Rivière afirma: „Un țesător cumpără hrană şi vestimente pentru 150 fr. şi pentru 50 fr. in, pe care-l revinde țesut cu 200 fr., sumă egală cu cheltuiala. Industria aşază straturi, straturi, mai multe valori asupra uneia singure, însă nu creează nici una care să nu fi existat înaintea ei”. Abatele Baudeau susținea: „Formele date de către meşteşugari materiilor prime sunt bune şi frumoase, însă trebuie ca înaintea muncii lor, alții să fi produs, în primul rând, toate materiile prime, în al doilea rând, hrana. Trebuie, munca o dată săvârşită, ca alții să producă cu ce să fie despăgubiți sau plătiți. Dimpotrivă, cultivatorii produc, cei dintâi şi singuri, tot ceea ce ei întrebuințează, tot ceea ce consumă atât ei cât şi alții. Şi iată diferența între productiv şi steril”.

183 „Pământul trage această facultate (fecunditatea – n. ns.) din puterea Creatorului, a binecuvântării originare, sursă inepuizabilă a fecundității Naturii. Omul găseşte această facultate existentă: se serveşte numai de ea”, afirma Le Trosne. „Dați bucătarului o cantitate de mazăre din care să vă pregătească prânzul: el vă va servi mazărea bine fiartă şi bine preparată, dar în aceeaşi cantitate pe care a primit-o; dați, dimpotrivă, aceeaşi cantitate de mazăre grădinarului spre a o încredința pământului; el vă va înapoia, când va veni timpul, cel puțin de patru ori mai mult decât a primit. Aceasta este unica şi adevărata producţie” (Ferdinando Pauletti, *I veri mezzi di render felici le società*, p. 198, citat după Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, Partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 30).

„produs net" nu aveau o semnificaţie foarte clară în opera fiziocrată. Ce urmăreau în realitate aceşti autori? Să demonstreze că agricultura era creatoare de materie? În mod cert, nu! Ei au înţeles perfect că toate elementele materiale intrate în recoltă preexistau în natură, adică în sol, în aer sau în atmosferă. Nu cumva au urmărit să demonstreze că agricultura era singura ramură capabilă să creeze utilitate? Nu, pentru că ei au recunoscut şi altor activităţi asemenea însuşire. Era, cumva, valoarea elementul care i-a condus spre asemenea concluzii? Nicidecum, deoarece – trebuie remarcat – **studiul valorii a fost total neglijat în lucrările fiziocraţilor[184].**

Este foarte uşor de arătat că „produsul net"[185] corespundea (la fiziocraţi) cu ceea ce noi – astăzi – numim „venit net", dar această interpretare ridică o serie de probleme. „Produsul net" tratat de fiziocraţi rezulta ca diferenţă între preţul de vânzare al produselor agricole şi costul lor de producţie. „**Le produit net forme le revenue qui se pretage au souverain, aux décimateurs et aux propriétaires"[186].** Conform climatului liberal de concurenţă perfectă – descris de ei –, preţurile urmau să se stabilească pe piaţă prin confruntarea liberă a ofertei cu cererea. Dar pe piaţă se întâlneau şi mărfurile produse de industriaşi şi alţi meseriaşi, ale căror preţuri se formau după aceleaşi principii. Este uşor de dedus că şi asemenea mărfuri se puteau vinde la preţuri superioare costurilor. Deci, realitatea demonstra că „produsul net" nu apărea – exclusiv – în cazul produselor agricole. **De fapt, fiziocraţii au confundat „utilitatea" cu „valoarea" mărfurilor şi au tratat problemele valorii prin intermediul utilităţii, şi „venitul net" prin „produsul net". Or, este cât se poate de clar că „produsul net" este legat de utilitatea mărfurilor (produsul net = diferenţa pozitivă dintre utilitatea totală creată şi cea consumată), iar „venitul net" este legat de valoare (venitul net = diferenţa pozitivă dintre preţul de vânzare şi costul mărfurilor).**

Quesnay şi discipolii săi n-au putut ignora realitatea că „produsul net „ putea avea şi alte surse, pe lângă agricultură. Ba mai mult – se pare – ei au sesizat că industriaşii şi comercianţii câştigă mai mult decât agricultorii. Aceasta însă nu i-a deranjat şi ei nu au putut să dea o explicaţie convingătoare, deoarece nu aveau clară noţiunea de „valoare". În lipsa unor cunoştinţe adecvate în această problemă, ei s-au mulţumit să aprecieze că venitul net al claselor sterile era pus la dispoziţia lor de către agricultori în schimbul serviciilor pe care le prestau. În virtutea diviziunii muncii – ale cărei avantaje au fost sesizate de fiziocraţi – agricultorii „însărcinează" pe meşteşugari, comercianţi etc. să le presteze anumite servicii şi – natural – le cedează o parte din „produsul net"[187]. Deci, agricultorii **produc** „produsul net", iar „sterilii"[188] **îl câştigă!** În accepţiunea fiziocrată, agricultura subordona celelalte ramuri, iar agricultorii erau mai importanţi („creează bogăţia") decât „sterilii" (care doar „o transformă").

Venitul agricol nu corespunde definiţiei fiziocrate cu privire la „produsul net", văzut ca „masa valorilor ce pot fi consumate după dorinţă, fără a afecta principiul care le reproduce fără încetare". Ei au înţeles că culturile succesive şi îndelungate epuizează solul. Pe scurt, se poate constata că fiziocraţii n-au ştiut exact (sau n-au exprimat explicit) ce era creat – în mod exclusiv – de agricultură. Constatăm – de asemenea – că fiziocraţii n-au explicat şi nici n-au probat vreodată teoria lor şi că raţionamentele care i-au condus sunt foarte discutabile. Nu

184 „Greşeala lor (a fiziocraţilor – n. ns.) – afirma Karl Marx – consta în aceea că confundau sporirea materiei, care, datorită creşterii naturale a plantelor şi a înmulţirii naturale a animalelor, face ca agricultura şi creşterea animalelor să se deosebească de manufactură, cu sporirea valorii de schimb. Fiziocraţii luau ca bază valoarea de întrebuinţare. Iar valoarea de întrebuinţare a tuturor mărfurilor, redusă, cum spun scolasticii, la esenţa universală, este materia naturii ca atare, a cărei sporire în forma ei dată are loc numai în agricultură". (Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 32–33). „Fiziocraţii greşesc afirmând că numai în agricultură apare «produsul net», „pentru că se produce, de pildă, mai mult grâu decât consumă muncitorul şi fermierul, dar şi postav se produce mai mult decât au nevoie producătorii lui – muncitorul şi întreprinzătorul – pentru propria lui îmbrăcăminte" (*ibidem*, p. 128).

185 Fiziocraţii au confundat „produsul net" cu „venitul net". Noi înţelegem – astăzi – prin „produs net" – „expresia materială a producţiei suplimentare obţinute („plusprodusul") peste cea necesară refacerii mijloacelor de producţie consumate şi a forţei de muncă întrebuinţată"; iar prin „venit net" – „expresia valorică a plusprodusului".

186 Robert Debré, *op. cit.*, p. V din Préface, scrisă de **Luigi Einaudi (1874–1961)**, preşedintele Italiei (1948–1955).

187 „A apărut necesar, simplu şi natural, a deosebi oameni care plătesc şi care obţin bogăţiile lor direct de la Natură, de oameni plătiţi, care nu le pot dobândi decât ca o recompensă a serviciilor folositoare sau plăcute pe care le fac celor dintâi", afirma Du Pont de Nemours.

188 „Steril" nu înseamnă – în gândirea fiziocrată – nefolositor. Ei au sesizat că munca meseriaşilor şi comercianţilor, sau a altor profesiuni era tot atât de utilă ca şi a agricultorilor. Noţiunea „steril" desemnează, în concepţia lor, toate activităţile (cu excepţia agriculturii) care nu „creează bogăţie", ci numai „transformă" bogăţia creată de natură. Fiziocraţii numesc „sterilă clasa muncitorilor din manufacturi, pentru că, după părerea lor, valoarea produselor manufacturiere este egală cu valoarea materiilor prime plus alimentele pe care le consumă muncitorii în timpul prelucrării acestor materii prime" (citat după Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, Partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 38).

numai agricultura oferea posibilitatea existenței unor proprietari care nu munceau, ci și industria sau alte activități plăteau venituri fără muncă deținătorilor de capital. Nu este exact că numai agricultura multiplică bogăția și că celelalte activități doar „adaugă o valoare la alta". Din punct de vedere tehnic nu există creare, nici multiplicare de materie, ci „juxtapunerea unor elemente preexistente" (conform **„legii conservării materiei"** descoperită de savantul rus **Lomonosov**[189]). Sub aspect economic se creează utilitate în toate ramurile de activitate, fără a putea afirma că într-una se creează mai multă sau în alta mai puțină. În sfârșit, ideea colaborării între Dumnezeu și om în agricultură se dovedește a fi doar literatură. **Agnosticii**[190] și credincioșii apreciază că nu există anumite activități în care Providența ajută omul, mai mult decât în altele.

Noțiunea de „producție" era la fiziocrați așa de vagă, încât anumite probleme le-au rămas insolubile; de exemplu aceea de a ști dacă industria minieră putea crea un „produs net". Da – au răspuns ei – dacă a produce înseamnă a furniza materie! Nu, dacă a produce înseamnă a crea materie!? Nu, dacă furnizarea de materie conduce la epuizarea sursei!

Nu după mult timp s-a dat un înțeles nou noțiunii magice „producție". **„A produce înseamnă a crea utilitate",** aprecia la începutul secolului al XIX-lea Jean Baptiste Say. Din moment ce această accepțiune a fost admisă, a devenit clar că agricultura nu reprezenta singura ramură productivă.

4.2.6. COMERȚUL ȘI BANII

Mercantiliștii și-au construit paradigma de gândire în jurul schimbului neechivalent. După părerea lor, „a vinde mai mult și a cumpăra mai puțin" în scopul creșterii cantității de bani era sinonim cu a spori bogăția. La început – în secolul al XVI-lea – ei credeau că și schimburile inegale din interiorul țării măresc bogăția. Apoi – în secolele următoare – considerau că numai comerțul exterior creează bogăție și au cerut intervenția statului pentru promovarea unei balanțe comerciale externe favorabile.

Spre deosebire de ei, fiziocrații își întemeiază întreaga doctrină pe **schimbul echivalent.** Schimbul nu poate crea bogăție, pentru că – prin definiție – presupune echivalența valorilor schimbate. Chiar și în cazul tranzacțiilor neechivalente – apreciază fiziocrații – nu se poate vorbi de sporirea bogăției, deoarece „câștigul unuia este egal cu pierderea celuilalt". „Schimbul este un contract de egalitate, care se face de la valoare pentru valoare egală. Nu-i un mijloc de a se îmbogăți, deoarece se dă atât cât se primește, ci e un mijloc de a-și împlini nevoile și a-și varia plăcerile"[191]. **Banii reprezintă doar un instrument de schimb al diferitelor mărfuri, nu un semn al bogăției și – în nici un caz – nu sunt sinonimi cu bogăția.** Fiziocrații tratează banii – exclusiv – ca pe un „lubrifiant" al circulației, potrivit formulei **(Marfă – Bani – Marfă)**. Conform gândirii neoclasice, fiecare dintre coschimbiști – primind un bun care-i satisface o nevoie mai mare, comparativ cu bunul cedat – mărește utilitatea bunurilor. Sporirea – pe baze subiective? – utilității prin schimb mărește bogăția! Iată o idee – prezentă mereu în gândirea franceză – care va face carieră începând cu ultima treime a secolului al XIX-lea.

Comerțul exterior – la fel ca cel intern – nu produce o bogăție reală, ci numai un câștig (!) pentru unii, egal cu pierderea celorlalți. „Toate națiunile comerciale se mândresc la fel de a se îmbogăți prin comerț, dar, lucru de mirare! ele cred toate să se îmbogățească, câștigând unele de la altele. Trebuie convenit că acest pretins câștig, așa cum îl concep dânsele, trebuie să fie un lucru miraculos, căci, după această părere, fiecare câștigă și nimeni nu pierde"[192]. Mercier de la Rivière[193] consideră comerțul exterior **„un rău necesar",** acceptat în

189 **Mihail Vasilievici Lomonosov (1711–1765)**, savant enciclopedist și scriitor rus, profesor universitar la Sankt Petersburg. Adept al materialismului mecanicist și al evoluționismului. Din inițiativa lui a fost înființată în anul 1755 Universitatea din Moscova, care-i poartă numele.

190 **Agnosticismul** este o concepție filosofică. Ea neagă posibilitatea cunoașterii realității obiective sau a esenței fenomenelor și proceselor ori a legilor lor de dezvoltare. Termenul **„agnosticism"** a fost creat de biologul englez **Thomas Henry Huxley (1825–1895)** în anul 1869.

191 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 46. Dar ce înseamnă „a-și împlini nevoile și a-și varia plăcerile" dacă nu „a-și mări bogăția"?

192 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 47.

193 Comercianții sunt comparați cu „acele oglinzi dispuse să reflecteze în același timp și-n diferite sensuri aceleași obiecte. Ca și dânsele, par să le înmulțească și înșeală astfel ochii celor care le văd numai superficial. Comercianții, cei

cazul importării bunurilor trebuitoare, dar imposibil de produs în interior sau pentru exportarea producției naționale superflue. François Quesnay numește comerțul exterior **„cel mai rău lucru".** „Balanța în bani e cel mai rău lucru în comerțul exterior pentru națiunile care nu vor putea să raporteze în schimb producții pentru această întrebuințare. Şi comerțul exterior este el însuşi un rău pentru națiunile cărora comerțul interior nu le ajunge pentru a debita în mod avantajos produsele țării lor. E destul de ciudat ca să se fi dat atâta importanță acestei balanțe în bani, care nu-i decât nenorocirea comerțului"[194].

Studiul concepției fiziocrate cu privire la comerț şi bani pune în evidență câteva **aspecte** foarte interesante:

1. Bogăția comercială (mărfurile, bunurile şi serviciile economice) se poate schimba pe bani. Dar, atenție! fiziocrații acceptă că prin schimb utilitatea mărfurilor schimbate creşte!?

Deci, formula **M – B – M,** devine, prin schimb, **M – B – M',** iar, **M' > M!** De unde provine acest plus de utilitate, dacă schimbul este „steril"? Deşi acceptă că schimbul măreşte utilitatea mărfurilor, fiziocrații resping comerțului însuşirea de a „crea" „produs net"! Acelaşi tratament rezervă industriei, transporturilor şi profesiunilor libere, care doar „adaugă o valoare la alta", deşi măresc utilitatea bunurilor „create de Natură" (prin agricultură)!

2. Mărfurile au, pe de o parte, **„valoare uzuală"** (utilitate), iar pe de altă parte, **„valoare venală"** (de schimb).

3. Prețul reprezintă expresia bănească a valorii de schimb.

4. Valoarea de schimb **nu este** o funcție a utilității. Prețul şi utilitatea sunt noțiuni independente una de alta. **Utilitatea este determinată de nevoile oamenilor. Prețul este determinat de factori independenți de voința umană**[195] (costuri, concurență etc.).

5. Nu toate bunurile constituie bogăție. Bunurile „oarecare"[196] (aerul, lumina zilei, întunericul nopții etc.) au utilitate, dar n-au valoare de schimb, pentru că nu sunt „rare" (şi nu devin mărfuri). Deci, **bogăția comercială este formată – în concepția fiziocraților – din „bunurile economice".**

Fiziocrații au militat pentru **libertatea comerțului,** întrucât este „conformă naturii umane", „contribuie la împlinirea nevoilor şi variază plăcerile".

Argumentele invocate în promovarea liberschimbismului au fost următoarele:

a. Ordinea Naturală – care transcende toate societățile şi timpurile – asigură omului şi libertatea de acțiune în economie.

b. Libertatea comerțului asigură „cel mai bun preț". Iată ce afirma Quesnay: „Abundență şi ieftinătate nu-i bogăție. Lipsă şi scumpete e sărăcie. ***Abundență şi scumpete e îmbelşugare***"[197]. Idei asemănătoare exprimase – la rândul său – şi Boisguillebert („Prețul scăzut pregăteşte foametea"). „Scumpetea aduce belşug" pentru că stimulează producția.

Atitudinea liberschimbistă a fiziocraților era – în acelaşi timp – antimercantilistă şi anticolbertistă. Mercantiliştii au încurajat – atât la intern, cât şi la export – producția de lux şi au descurajat agricultura. Prețurile mărfurilor agricole se mențineau scăzute pentru a ieftini forța de muncă, iar exportul lor nu era încurajat.

Fiziocrații – consecvenți în direcția relansării agriculturii – propun:

a. Liberalizarea exportului produselor agricole la cele mai avantajoase prețuri.

b. Menținerea pe piața internă a unor prețuri ridicate la mărfurile agricole şi interzicerea importului de asemenea bunuri. După cum se ştie, fiziocrații au apreciat că numai mărfurile agricole se pot vinde la prețuri superioare costurilor (cu venit net), cele industriale urmând să se realizeze la prețuri egale cu costurile de producție (pentru că „sterilii" „nu creează valoare, ci doar transformă bunurile create de agricultură").

Politica liberschimbistă a fiziocraților se bazează pe următoarele **principii**:

---

care se numesc astfel, nu sunt decât traficanți. Or, cel care trafichează nu-i decât un fel de salariat care, prin industria sa, ajunge să-şi aproprie o parte din bogățiile altor oameni".

194 Vezi Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, București, 1926, p. 48.

195 „La valeur usuelle est toujours la même, et toujours plus ou moins intéressante pour les hommes, selon les rapports qu'elle a avec leurs besoins, avec leur désir d'en jouir. Mais le prix, au contraire, varie et dépend de différentes causes aussi inconstantes qu'indépendantes de la volonté des hommes" (François Quesnay, *Hommes*, apărut în *Enciclopedia franceză*, după Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique I,* Volume 1, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991, p. 138).

196 Vezi Carl Menger (1840–1921) şi distincția între „bunurile oarecare" (cele care se află într-o cantitate mai mare comparativ cu nevoile) şi „bunurile economice" (se găsesc în cantitate mai mică față de nevoi).

197 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, București, 1926, p. 31.

1. Combaterea principiului „balanței comerciale excedentare". Consecvenți ideilor schimbului echivalent și reducerii banilor la funcția de instrument al circulației, fiziocrații condamnă accentul pus de mercantiliști pe realizarea unui excedent valoric în comerțul internațional. După fiziocrați balanța comercială externă excedentară rezultă ca urmare a unui export de bunuri mai mare decât importul. În gândirea lor aceasta este o situație negativă, întrucât „se exportă mai multă bogăție (bunuri) decât se importă" (pentru că banii intrați nu sunt decât „mijloc de schimb") și națiunea sărăcește. Iată ce scria Mercier de la Rivière: „Ei bine! oarbă și stupidă politică, voi îndeplini dorințele tale! Îți dau întreaga cantitate de bani care circulă la națiunile cu care făceai comerț: iat-o adunată în mâinile tale! Ce vrei să faci cu dânsa? În ultimă analiză, ce ați câștigat oare căutând să vindeți străinilor fără a mai cumpăra nimic din mărfurile lor! Banii pe care nu-i veți putea conserva și care trec prin mâna voastră fără a vă fi putut fi de folos! Cu cât se înmulțesc banii, cu atât mai mult ei pierd din valoarea lor negociabilă, pe când celelalte mărfuri sporesc în raport cu ei"[198].

Efectele unei balanțe comerciale favorabile – apreciază fiziocrații – nu pot fi decât negative:

- **încetarea exportului și, deci, a încasărilor valorice;**
- **scumpirea bunurilor prin creșterea generalizată a prețurilor;**
- **raritatea produselor pe piața internă (a țărilor cu exporturi mai mari ca importurile) va impune importuri de mărfuri și ieșirea de numerar**.

2. Combaterea „protecționismului în comerțul internațional". Fiziocrații s-au pronunțat împotriva taxelor vamale și în favoarea liberalizării comerțului exterior. În acest context ei au încercat să demonstreze că sarcina taxelor vamale și restricțiilor în comerțul internațional cade asupra populației țărilor care le practică. „Străinul nu-ți va vinde nimic dacă nu i-ai plătit același preț pe care l-ar da și celelalte națiii. Dacă vei pune o taxă asupra intrării mărfurilor sale, aceasta va fi spre ridicarea adevăratului preț pe care-l va fi primit străinătatea; această taxă de intrare va fi deci plătită numai de către cumpărătorii naționali"[199]. Mai mult, protecționismul – tarifar sau/și netarifar – promovat de o țară, în dauna unor produse sau țări, va determina măsuri similare din partea străinătății, ceea ce va afecta negativ relațiile internaționale și dezvoltarea economică a tuturor statelor.

Încercând să-și pună în practică politica liberschimbistă, fiziocrații au inspirat **Edictul din 1763** (care liberaliza comerțul interior cu grâne) și **Edictul din 1766** (care liberaliza comerțul exterior cu cereale). După puțini ani de aplicare – care s-au soldat cu serioase lipsuri alimentare și foamete – Edictele respective au fost abrogate în 1770. Turgot – liberal mai convins decât mulți fiziocrați și unul din adversarii de idei ai lui Quesnay – va restabili legea liberală, printr-un **Edict din 1774**, care va fi abrogat după trei ani, în 1777, revenindu-se la o politică de restricționare a comerțului internațional cu produse agricole.

4.2.7. *TABLOUL ECONOMIC* ŞI REALIZAREA PRODUSULUI SOCIAL

Considerat ca una dintre cele mai mari realizări ale geniului omenesc[200], „*Tableau économique*"[201] analizează – pentru prima dată în istoria gândirii economice – procesul reproducției la nivelul întregii societăți. „Acesta a fost o încercare de a prezenta întregul proces de producție al capitalului ca un **proces de reproducție**; a fost totodată o încercare de a cuprinde în acest proces de reproducție originea venitului, schimbul dintre capital și venit, raportul dintre consumul reproductiv și cel definitiv și de a cuprinde în circulația capitalului circulația dintre producători și consumatori (în realitate dintre capital și venit); în sfârșit, acesta a fost o încercare de a prezenta, ca momente ale procesului de reproducție, circulația dintre cele două mari sectoare ale muncii productive – producția de

198 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 51. Pentru analiza mai detaliată a mecanismelor comerțului internațional, se poate consulta **Anexa 1 d**in prezenta lucrare.
199 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 51–52.
200 Vezi notele de subsol referitoare la *Tableau économique* din prezenta lucrare.
201 Schema de mai jos este preluată după „*Analyse du Tableau économique*", realizată de François Quesnay și publicată în 1766. Noi realizăm reproducerea după Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea I, Editura Politică, București, 1980, p. 289.

materii prime şi industriale – şi toate acestea într-un *Tableau*, care în fapt se compune numai din cinci linii care leagă între ele şase puncte de plecare sau puncte de întoarcere"[202].

François Quesnay distinge în societate **trei clase:**

1. <u>Clasa productivă</u>, formată din fermierii şi muncitorii agricoli[203]. Ea face să renască – prin cultura pământului – bogăţiile anuale ale naţiunii, avansează cheltuielile anuale din agricultură şi plăteşte veniturile proprietarilor de terenuri[204].

Procesul de producţie din agricultură presupune anumite cheltuieli, pe care fiziocraţii le numesc „avansuri":

a. „Avansuri funciare", adică investiţiile iniţiale făcute pentru atragerea pământului în circuitul economic (defrişări, nivelări, construcţii, împrejmuiri, desecări etc.). Avansurile funciare au fost făcute de **proprietari** la început – pentru întreaga perioadă a exploatării agricole – şi au fost complet amortizate.

b. „Avansuri primitive", adică cheltuielile făcute de către **fermieri** pentru cumpărarea mijloacelor fixe şi a animalelor de muncă. Ele constitue stocul de „capital fix", iar amortismentul său anual este de 10% din valoarea totală. Plecând de la o valoare iniţială de 10.000 milioane de livre, Quesnay apreciază amortismentul anual la 1.000 milioane livre.

c. „Avansurile anuale", adică cheltuielile curente făcute de **clasa productivă** pentru cumpărarea seminţelor, bunurilor de subzistenţă ale fermierilor şi muncitorilor, hranei animalelor etc. („capitalul circulant"). Quesnay apreciază că avansurile anuale se ridică la 1/5 din avansurile primitive, adică 2.000 milioane livre.

Deci, producţia anuală presupune un cost total de **3.000 milioane livre**, format din:

1.000 milioane livre, amortismentul capitalului fix (pentru recuperarea „avansurilor primitive");

2.000 milioane livre, consum de capital productiv circulant („avansuri anuale") sub forma cheltuielilor cu forţa de muncă, cu materiile prime, materialele, seminţele etc.

Întreaga producţie agricolă anuală, considerată de Quesnay, a fost de **5.000 milioane de livre**, formată din:

3.000 milioane livre, costul de producţie;

2.000 milioane livre, „produsul net".

Deci,

Q = (Ap + Aa) + Pn[205] sau **5.000Q = (1.000Ap + 2.000Aa) + 2.000Pn**

202 Marx, Engels, *op. cit.*, p. 329. Karl Marx, care a manifestat o vie admiraţie pentru gândirea fiziocrată, a fost influenţat în cercetările sale de *Tableau économique*. El a revenit în mai multe rânduri asupra acestei lucrări care – după cum se va vedea – a stat şi la baza vestitelor „modele marxiste" ale reproducţiei sociale (prezentate în Marx, Engels, *Opere*, vol. 24 şi 25 (partea I şi partea a II-a), Editura Politică, Bucureşti, 1967, 1969, 1973). Astfel, într-o scrisoare trimisă lui Engels la 18 iunie 1862, Karl Marx scria; „Aş avea nevoie de o paradigmă (cu explicaţii) de contabilitate italiană... Mi-ar fi de folos la ilustrarea lui *Tableau économique* al dr-ului Quesnay" (Marx, Engels, *op. cit.*, vol. 30, Editura Politică, Bucureşti, 1979, p. 223). Apoi, la 6 iulie 1863, îi scria, din nou, lui Engels: „Examinează cu atenţie... alăturatul *Tableau économique* cu care eu înlocuiesc tabloul lui Quesnay şi comunică-mi eventualele tale rezerve. Cuprinde întregul proces al reproducţiei" (*ibidem*, p. 320). Se pare că circulaţia şi reproducţia produsului social au făcut obiectul unora dintre cele mai importante, mai permanente şi mai obsedante preocupări ale lui Marx, deoarece le întâlnim – într-o formă sau alta – în întreaga sa operă, începând cu volumul II al lucrării fundamentale *Capitalul*.

203 Ei sunt consideraţi „productivi", deşi, aşa cum se ştie fiziocraţii apreciau că numai Natura „creează", iar munca omului doar „transformă" bunurile oferite de Natură! Ce poate semnifica aceasta? Este o derogare de la paradigma generală fiziocrată? Se ştie, Quesnay afirma: „Sans le travail des hommes, les terres n'ont aucune valeur". Cum să înţelegem aceasta? Că fără muncă, Natura nu creează? Dar muncă se depune şi în celelalte activităţi, considerate de fiziocraţi sterile! Acolo de ce nu se creează bogăţie? Oare numai pentru că în alte activităţi Natura nu influenţează hotărâtor producţia? Sau este vorba – mai degrabă – de anumite limite ale concepţiei fiziocrate şi de unele inconsecvenţe ale gândirii lor? Noi credem că se pot invoca asemenea „limite" şi „inconsecvenţe", întrucât – la vremea respectivă – Economia politică era la începuturile sale, iar gândirea economică era încă masiv impregnată de paradigma religioasă de explicare a realităţii.

204 „La classe productive est celle qui fait renaître par la culture du territoire les richesses annuelles de la nation, qui fait les avances des dépenses des travaux de l'agriculture et qui paye annuellement les revenus des propriétaires des terres" (după Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique I,* Volume 1, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991, p. 147).

205 Este interesant de urmărit paralela între formula lui Quesnay şi cea dezvoltată – cu un secol mai târziu – de către Marx. Quesnay afirma că „bogăţia" este formată din „avansuri primitive" (Ap), „avansuri anuale" (Aa) şi „produs net" (Pn); **Q = Ap + Aa + Pn**. Marx va afirma că „valoarea" mărfii este: **V = c + v + p**; (c = capital constant consumat – cheltuieli materiale formate din amortismentul capitalului fix şi capitalul circulant material consumat -, v = capital variabil consumat – cheltuieli cu forţa de muncă -, p = plusvaloare, venit net, profit). În esenţă, elementele teoriei obiective a valorii se găseau la fiziocraţi, deşi ei s-au declarat susţinători ai teoriei subiective cu privire la valoare. Sau,

De aici rezultă **„produsul net”,** creat în agricultură de clasa fermierilor (productivă), ca diferență între valoarea totală a „bogăției” și „costurile producției”:

Pn = Q – (Ap + Aa) adică **2.000Pn = 5.000Q – (1.000Ap + 2.000Aa)**

Destinația principală a producției agricole este:

3.000 milioane livre vor acoperi costurile de producție anuale (1.000 milioane pentru amortizarea capitalului fix; 1.000 milioane pentru cheltuieli materiale de natura capitalului circulant; 1.000 milioane pentru întreținerea fermierilor și muncitorilor agricoli);

2.000 milioane livre constitue „produsul net”, pe care fermierii îl plătesc anual proprietarilor sub formă de „rentă”.

La începutul circuitului, întregul produs social de 5.000 milioane livre se află în mâna producătorilor.

Destinația producției agricole este următoarea:

a. autoconsumul clasei productive:

1.000 milioane, produse agricole din propria producție;

1.000 milioane, materii prime din propria producție;

b. vânzări către alte clase:

1.000 milioane produse agricole către clasa proprietarilor;

1.000 milioane produse de subzistență agricole către clasa sterilă;

1.000 milioane materii prime agricole către clasa sterilă.

c. cumpărări de la alte clase:

1.000 milioane produse neagricole (unelte, îmbrăcăminte, încălțăminte, bijuterii etc.) de la clasa sterilă.

2. Clasa proprietarilor cuprinde: suveranul, proprietarii de pământ, clerul şi pe toți cei care trăiesc din impozite. Această clasă trăieşte din „produsul net”, plătit anual de clasa productivă, după ce și-a reînnoit condițiile reluării producției[206]. După modelul lui Quesnay, proprietarii funciari propriu-zişi („grande noblesse”) nu primesc decât 4/7 din produsul net, 2/7 revin regelui, iar 1/7 clerului, administrației, armatei etc. Aceasta înseamnă că proprietarii au o creanță (sic!) asupra clasei productive de 2.000 milioane livre.

Cele 2.000 milioane livre primite de proprietari de la producători sunt folosite pentru **cumpărarea bunurilor necesare,** astfel:

1.000 milioane livre, bunuri agricole de la clasa productivă;

1.000 milioane livre, bunuri neagricole de la clasa sterilă.

În gândirea fiziocrată, clasa proprietarilor joacă rolul esențial în evoluția economică şi socială, celelalte clase fiind doar „instrumente” (clasa productivă) sau „auxiliare” (clasa sterilă) ale producerii bogăției[207].

3. Clasa sterilă, formată din industriaşi, comercianți şi persoanele ocupate în profesiunile liberale[208]. Clasa sterilă cuprinde – prin urmare – toate activitățile, cu excepția agriculturii. Ea produce bunuri manufacturate în valoare totală anuală de 2.000 milioane livre, pe care le realizează la prețuri egale cu costurile şi îşi obține veniturile prin vânzări către proprietari şi clasa productivă.

Valoarea producție clasei sterile este:

Qm = Mp + Pa sau: **2.000Qm = 1.000Mp + 1.000Pa**, unde:

---

poate, în gândirea lui Marx se găsesc elemente ale teoriei subiective, deşi el a fost susținătorul cel mai fervent al teoriei obiective a valorii!.

206 „Cette classe subsiste par le revenu ou produit net de la culture, qui lui est payé annuellement par la classe productive, après que celle-ci a prélève, sur la production qu'elle fait renaître annuellement, les richesses nécessaires pour se rembourser de ses avances annuelles et pour entretenir ses richesses d'exploitation” (după J. Nagels, *op. cit.*, p. 154).

207 „La classe des propriétaires détient seule les clés de l'évolution économique, les autres classes de la société n'étant que l'instrument (classe agricole) ou l'auxiliaire (classe stérile) de la production des richesses” (vezi Jean Molinier, *Les métamorphoses d'une théorie économique*, Paris, 1958, p. 84).

208 „La classe stérile est formée de tous les citoyens occupés à d'autres services et à d'autres travaux que ceux de l'agriculture et dont les dépenses sont payées par la classe productive et par la classe des propriétaires, qui eux-mêmes tirent leurs revenus de la classe productive” (vezi Jacques Nagels, *op. cit.*, p. 158).

Qm = valoarea producției manufacturate, obținută în ramurile neagricole;
Mp = valoarea materiilor prime consumate;
Pa = valoarea bunurilor de subzistență (agricole) necesare.

Se observă că aici gândirea fiziocrată are unele inconsecvențe. Mai întâi, clasa sterilă nu foloseşte „capital fix"! Apoi, clasa sterilă nu creează „produs net"![209]

Clasa sterilă vinde:
1.000 milioane livre, produse manufacturate către proprietari;
1.000 milioane livre, produse manufacturate către producători.

Clasa sterilă cumpără:
1.000 milioane livre, materii prime pentru propria-i activitate, de la clasa producătorilor;
1.000 milioane livre, bunuri de subzistență, tot de la producători.

Ipotezele de lucru adoptate de François Quesnay în elaborarea modelului său sunt următoarele:

a. Sistemul de arendă şi – o dată cu acesta – marea agricultură de tip capitalist, sunt generalizate în întreaga economie;
b. Prețurile sunt considerate constante;
c. Produsul social circulă numai între clasele sociale, nu şi în interiorul acestora;
d. Schimbul este echivalent, iar produsul social nu-şi modifică valoarea în timpul circuitului;
e. Întreg produsul social se realizează în interiorul granițelor naționale, comerțul internațional fiind neutru;
f. Realizarea produsului social are loc în modelul reproducției simple, după fiecare circuit se refac – la acelaşi nivel – condițiile reluării activității;
g. Se face abstracție de progresul tehnic, productivitatea muncii, compoziția capitalului sau alți factori care ar putea modifica condițiile reproducției.

Întrucât modelul realizării produsului social a fost reluat şi analizat de către Karl Marx, pornind de la ***Analyse du Tableau économique*** realizată de François Quesnay însuşi în anul 1766[210], vom derula demersul nostru, pornind de la acest reper.

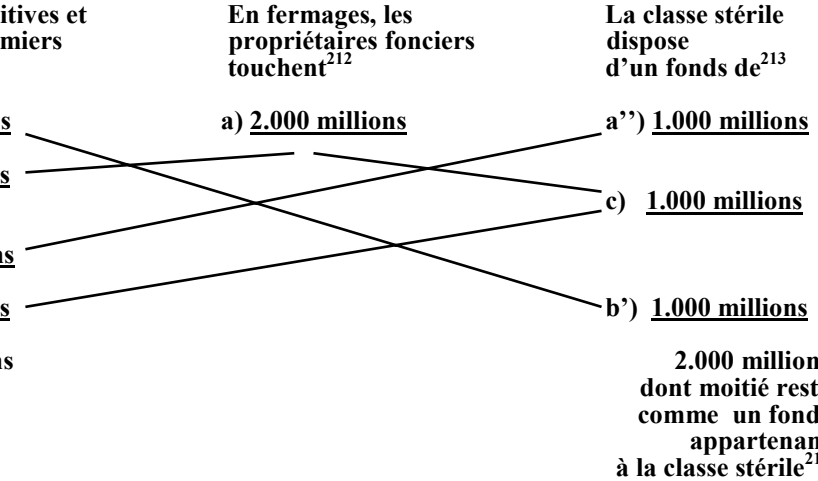
En avances primitives et annuelles, les fermiers dépensent[211]
En fermages, les propriétaires fonciers touchent[212]
La classe stérile dispose d'un fonds de[213]
a') 2.000 millions
a) 2.000 millions
a'') 1.000 millions
b) 1.000 millions
c) 1.000 millions
b'') 1.000 millions
d) 1.000 millions
b') 1.000 millions
5.000 millions
2.000 millions dont moitié reste comme un fonds appartenant à la classe stérile[214]

209 „Je ne veux pas nier, dit Quesnay, qu'il y ait addition de richesses à la matière première des ouvrages formés par les artisans, puisque leur travail augmente en effet la valeur de la matière première de leur ouvrages" (după Jacques Nagels, *op. cit.*, p. 158). Munca sterililor creează (doar) o valoare egală cu ea („Le produit du travail de l'artisan ne vaut que la pensée") pe când munca agricultorilor creează o valoare mai mare decât propria-i valoare („Le produit du cultivateur surpasse la dépense").
210 Citat de Marx, Engels, în *Opere*, vol. 26, partea I, p. 365, după *Physiocrates*... par M. Eugène Daire, 1e partie, Paris, 1846, p. 65.
211 Cu titlu de avansuri inițiale şi anuale, fermierii cheltuiesc.
212 Cu titlu de arenzi, proprietarii funciari primesc.
213 Clasa sterilă dispune de un fond de.
214 2.000 de milioane livre, din care jumătate rămâne ca un fond care aparține clasei sterile.

„Pentru ca *Tableau* să fie mai clar – precizează Karl Marx – eu notez cu **a**, **a'**, **a''**, ceea ce pentru Quesnay este în fiecare caz punctul de plecare al unei circulații și cu **b**, **c**, **d** și respectiv **b'**, **b''** fazele următoare ale unei circulații"[215].

Sistemul de notare prin litere și indici – folosit aici de Karl Marx – face ca *Tableau* să capete o claritate care-i lipsea până la el. Notarea fiecărei linii prin două litere (**a-b; a-c; c-d; a'-b'; a''-b''**) permite determinarea direcției liniei respective, arătându-se de la care clasă pornește și la care clasă duce ea (direcția este indicată prin ordinea alfabetică a literelor: **a-b; a-c; c-d; a'-b'; a''-b''**). Astfel, linia **a-b** arată că circulația dintre clasa proprietarilor funciari și clasa productivă (fermieri) are drept punct de plecare clasa proprietarilor (aceștia cumpără produse alimentare de la fermieri) etc.

Notarea fiecărei linii prin două litere – la cele două extreme – exprimă în același timp, mișcarea banilor și a mărfurilor. Astfel, linia **a-b** reprezintă mișcarea banilor (clasa proprietarilor plătește 1.000 milioane livre[216] clasei productive). Aceeași linie considerată în direcție opusă **b-a** arată mișcarea mărfurilor (clasa productivă dă clasei proprietarilor produse alimentare în sumă de 1.000 milioane livre) etc.

Linia a-b-c-d se compune din următoarele segmente:

1. segmentul a-b, care reprezintă circulația dintre proprietarii funciari și clasa productivă (proprietarii cumpără de la fermieri produse alimentare în sumă de 1.000 milioane livre);

2. segmentul a-c, care reprezintă circulația dintre proprietarii funciari și clasa sterilă (proprietarii cumpără de la sterili mărfuri industriale în sumă de 1.000 milioane livre);

3. segmentul c-d, care reprezintă circulația dintre clasa sterilă și clasa productivă (sterilii cumpără de la fermieri produse alimentare în sumă de 1.000 milioane livre).

Linia a'-b' reprezintă circulația dintre clasa productivă și clasa sterilă (fermierii cumpără de la sterili mărfuri industriale în sumă de 1.000 milioane livre).

Linia a''-b'' reprezintă circulația finală dintre clasa sterilă și clasa productivă (sterilii cumpără de la fermieri materii prime necesare producției proprii în sumă de 1.000 milioane livre).

În *Tableau* există:

1 circulație completă între toate cele trei clase (linia **a-b-c-d)** și

2 circulații incomplete între două clase (liniile **a'-b'** și **a''-b'').**

Punctul de plecare și – în același timp – punctul final al *Tableau* este recolta totală, adică produsul brut anual al solului. Fermierii posedă un capital de investiții sau de inventar de 10.000 milioane livre, din care 1/5, adică 2.000 milioane livre, reprezintă capitalul circulant, care trebuie reînnoit în fiecare an.

Prin punerea în funcțiune a acestui capital, de 10.000 milioane livre, se obține un produs anual de 5.000 milioane livre. Întregul produs anual se găsește în mâinile fermierilor. Din acest produs, 2.000 milioane livre reprezintă capitalul circulant avansat și consumat și pe care clasa producătorilor îl scade din recolta totală, utilizându-l pentru noua recoltă. Această producție nu intră în circulație, deoarece se realizează în cadrul clasei fermierilor.

După înlocuirea capitalului circulant, mai rămâne un excedent de 3.000 milioane livre, din care 2.000 milioane livre sub forma mijloacelor de subzistență și 1.000 milioane livre sub formă de materii prime.

Pe de altă parte, renta pe care fermierii trebuie s-o plătească proprietarilor se cifrează la 2/3 din acest excedent, adică 2.000 milioane livre. Fermierii mai dețin 2.000 milioane livre (sub formă bănească) cu care plătesc renta proprietarilor.(De unde provine inițial această sumă?)

La rândul ei, clasa sterilă dispune – la sfârșitul anului – de produse manufacturate în valoare de 2.000 milioane livre, din care 1.000 milioane livre reprezintă valoarea materiilor prime prelucrate și 1.000 milioane livre reprezintă valoarea mijloacelor de subzistență consumate de ea în timpul anului.

215 Vezi Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea I, p. 289.

216 Unitățile monetare utilizate de François Quesnay, au fost „livres tournois" (livre de Tours). Exemplul considerat de autor pornește de la 5 miliarde de livre, ceea ce, „după posibilitățile de evaluare statistică existente atunci, exprimă aproximativ valoarea produsului agricol brut al Franței" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, București, 1964, p. 242).

Deci, practic, produsul social ce urmează a fi realizat este alcătuit din:
3.000 milioane livre, bunuri de subzistență și materii prime, deținute de fermieri;
2.000 milioane livre, bani, aflate tot la fermieri, pentru plata rentei;
2.000 milioane livre, produse manufacturate, deținute de clasa sterilă.

Produsul global pus în circulație este – în fapt – de 7.000 milioane livre:

a. Clasa productivă pune în circulație:

2.000 milioane livre, bani pentru plata rentei;
3.000 milioane livre, produse agricole (2.000 milioane livre bunuri de subzistență și 1.000 milioane livre materii prime).

b. Clasa sterilă pune în circulație:

2.000 milioane livre, produse manufacturate (1.000 milioane pentru bunurile de subzistență consumate; 1.000 milioane pentru materiile prime folosite).

La început fermierii plătesc proprietarilor renta, în sumă de 2.000 milioane livre (sub formă bănească).

Realizarea produsului social are loc prin următoarele circuite:

1. Proprietarii folosesc cele 2.000 milioane livre pentru cumpărări de bunuri astfel **(circuitul 1)**:

a. Cu 1.000 milioane livre cumpără bunuri de subzistență de la fermieri **(linia a-b).** În felul acesta la fermieri se întorc 1.000 milioane livre (sub formă bănească), iar 1.000 milioane livre bunuri de subzistență agricole trec de la fermieri în consumul proprietarilor. Deci, s-a realizat sub formă materială 1/3 din producția fermierilor.

Acum fermierii vor avea:

2.000 milioane livre bunuri create în agricultură (1/2 bunuri de subzistență și 1/2 materii prime pentru industrie);
1.000 milioane livre, sub formă de bani (primiți de la proprietari).

b. Cu 1.000 milioane livre cumpără bunuri manufacturate de la clasa sterilă **(linia a-c).** În felul acesta proprietarii vor schimba și cealaltă 1/2 din renta bănească în produse, iar 1/2 din producția sterililor trece în consum.

Clasa sterilă are acum:

1.000 milioane livre, bani primiți de la proprietari;
1.000 milioane livre bunuri manufacturate.

2. Clasa sterilă cumpără de la producători bunuri de subzistență de 1.000 milioane livre **(circuitul 2) (linia c-d).**

Clasa productivă dispune acum de:

1.000 milioane livre, materii prime pentru industrie;
1.000 milioane livre, bani primiți de la proprietari;
1.000 milioane livre, bani primiți de la sterili.

Clasa sterilă dispune de:

1.000 milioane livre, bunuri manufacturate din producția proprie;
1.000 milioane livre, bunuri de subzistență (cumpărate de la producători).

În felul acesta, sterilii au realizat încă 1/3 din producția fermierilor.

3. Clasa productivă cumpără de la sterili produse manufacturate în valoare de 1.000 milioane livre **(circuitul 3) (linia a'-b').** În felul acesta 1.000 milioane livre sub formă bănească trec de la fermieri la sterili. Se realizează astfel ultima 1/2 din producția clasei sterile.

Clasa productivă dispune acum de:

1.000 milioane livre, materii prime pentru industrie;
1.000 milioane livre, bunuri manufacturate (cumpărate de la sterili);
1.000 milioane livre, bani primiți de la sterili (în circuitul 2).

Clasa sterilă dispune de:

1.000 milioane livre, bani primiți de la fermieri;
1.000 milioane livre, bunuri de subzistență (cumpărate de la fermieri).

4. Clasa sterilă cumpără de la fermieri materii prime pentru reluarea producției în anul următor, în valoare de 1.000 milioane livre **(linia a''-b'') (circuitul 4).** În felul acesta se realizează (prin trecerea în consum) și ultima 1/3 din producția agricolă, iar sterilii și-au refăcut condițiile reproducției simple.

Clasa productivă dispune de:

1.000 milioane livre, bunuri manufacturate (unelte, îmbrăcăminte, încălțăminte, bijuterii etc.) cumpărate de la sterili;
1.000 milioane livre, bani primiți de la sterili (în circuitul 2);
1.000 milioane livre, bani primiți de la sterili (în circuitul 4).

Clasa sterilă dispune de:
1.000 milioane livre, materii prime (cumpărate de la fermieri);
1.000 milioane livre, bunuri de subzistență (cumpărate de la fermieri).

În felul acesta, întreg produsul social este realizat, condițiile reproducției simple sunt îndeplinite şi procesul poate reîncepe.

Recapitulație

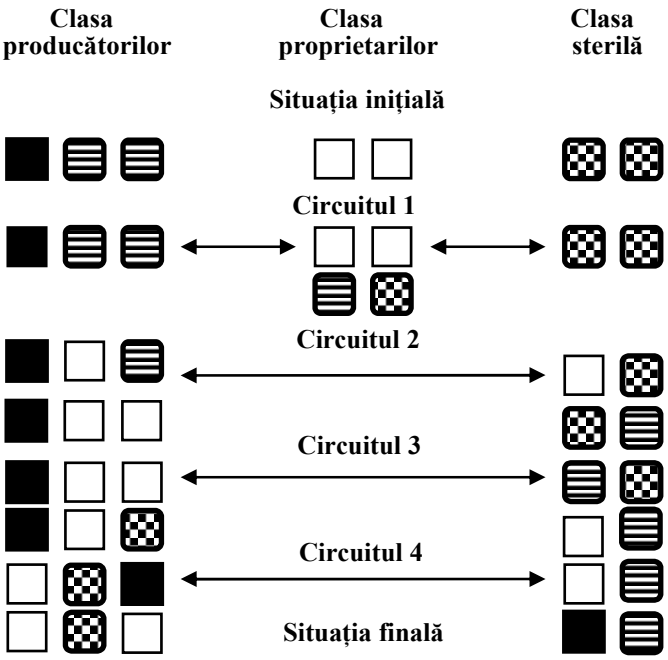

Legendă:

1.000 milioane livre sub formă bănească

1.000 milioane livre sub formă de bunuri de subzistență

1.000 milioane livre sub formă de bunuri manufacturate

1.000 milioane livre sub formă de materii prime

Circuitul economic după fiziocrați se prezintă în felul următor:

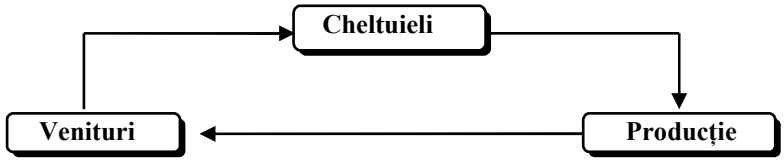

Sub **forma matricială**, a Balanței legăturilor dintre ramuri, *Tabloul economic* al lui François Quesnay – considerând cele trei clase sociale drept ramuri ale economiei – se prezintă în felul următor:

Producția sectoarelor economiei	Valoarea bunurilor reale (miliarde)			
	Cumpărările sectoarelor			Producția totală
	I. Producătorii	II. Proprietarii	III. Sterilii	
I. Producătorii	2	1	2	5
II. Proprietarii	2	0	0	2
III. Sterilii	1	1	0	2
Cumpărări totale	5	2	2	9

Coeficienții de intrări-ieșiri dintre cele trei sectoare sunt următorii:

$a_{11} = 0,4\ a_{12} = 0,5\ a_{13} = 1,0$

$a_{21} = 0,4\ a_{22} = 0,0\ a_{23} = 0,0$

$a_{31} = 0,2\ a_{32} = 0,5\ a_{33} = 0,0$

Dând coeficienților valorile lor efective, într-un model Leontief închis cu trei ramuri, se obține sistemul următor:

+ 0,6(5) – 0,5(2) – 1,0(2) = 0

- 0,4(5) + 1,0(2) – 0,0(2) = 0

- 0,2(5) – 0,5(2) + 1,0(2) = 0

Iată, acum, o **prezentare contabilă** a *Tabloului economic*:

Destinații Clasa productivă Resurse

Reconstituirea avansurilor anuale	**2000**	**Producția totală din care:**	**5000**
Amortizarea avansurilor primitive	**1000**	**- vânzări către proprietari**	**1000**
Veniturile vărsate proprietarilor	**2000**	**- vânzări către sterili**	**2000**

Destinații Clasa sterilă Resurse

Cumpărări de la productivi	**2000**	**Vânzări către proprietari**	**1000**
		Vânzări către productivi	**1000**

Destinații Clasa proprietarilor Resurse

Cumpărări de la productivi	**1000**	**Venituri de la producători**	**2000**
Cumpărări de la sterili	**1000**		

Între modelul realizării produsului social la François Quesnay şi cel al lui Karl Marx există mai multe similitudini şi diferențe.

Ipoteze de lucru la François Quesnay	Ipoteze de lucru la Karl Marx
1. Trei clase sociale **- clasa productivă** **- clasa proprietarilor** **- clasa sterilă**	**1. Două clase sociale** **- clasa muncitorilor** **- clasa capitaliştilor**
2. Produsul net este un dar gratuit al naturii	**2. Plusvaloarea este rezultatul muncii umane**
3. Trei categorii de piețe **- piața materiilor prime** **- piața produselor agricole** **- piața produselor manufacturate**	**3. Patru categorii de piețe** **- piața mijloacelor de producție** **- piața bunurilor de consum** **- piața forței de muncă** **- piața monetară**
4. Schimbul are loc numai între clase diferite	**4. Schimbul are loc** **- între clase diferite** **- între sectoarele producției sociale** **- în interiorul clasei capitaliştilor** **- în interiorul fiecărui sector**
5. Nu se creează valoare în procesul circulației (schimbul este echivalent)	**5. Nu se creează valoare în procesul circulației (schimbul este echivalent)**

6. Se face abstracţie de comerţul exterior	**6. Se face abstracţie de comerţul exterior**
7. Climat de liberă concurenţă	**7. Climat de liberă concurenţă**
8. Banii sunt doar mijloc de schimb	**8. Banii sunt doar mijloc de schimb**
9. Reproducţie simplă	**9. Reproducţie simplă şi lărgită**
10. Preţurile sunt constante	**10. Preţurile sunt constante**
11. Progresul tehnic, productivitatea muncii şi compoziţia capitalului sunt considerate constante	**11. Progresul tehnic, productivitatea muncii şi compoziţia capitalului sunt considerate constante**
12. Capitalul fix se consumă treptat	**12. Capitalul fix se consumă dintr-o dată**
13. Se realizează un singur circuit economic pe an	**13. Se realizează un singur circuit economic pe an**

4.2.8. STATUL ŞI FISCALITATEA

Fiziocraţii cred că există în toate societăţile umane o „ordine naturală" care funcţionează de la sine şi – prin urmare – nu-i nevoie de legi scrise pentru a o impune. Natura indică omului „ceea ce-i este cel mai avantajos" şi nu este nevoie de constrângere pentru a determina pe fiecare să-şi caute avantajul. S-ar părea că ei au negat orice legislaţie, orice autoritate sau s-au pronunţat pentru suprimarea Statului. Fiziocraţii sunt – într-adevăr – în favoarea reducerii la minimum a intervenţiei statului în economie şi susţin că cea mai bună, cea mai utilă şi cea mai indicată operă a autorităţii ar fi aceea de „a desfiinţa legile inutile"[217]. **„Să lăsăm să lucreze natura lucrurilor"!** a fost – pentru fiziocraţi şi pentru întreaga şcoală liberală clasică a secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea – sloganul cel mai îndrăgit.

Cu toate acestea, ar fi o mare eroare să se creadă că fiziocraţii s-au opus autorităţii statului. Mai degrabă atitudinea lor s-a înscris în curentul general din Franţa, care dorea îndepărtarea „absolutismului[218] regal unipersonal" – instaurat de Ludovic al XIV-lea, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea – şi înlocuirea lui cu „monarhismul ereditar luminat".

Fiziocraţii s-au pronunţat împotriva:

- Despotismului arbitrar;
- Autorităţii aristocratice;
- Separării puterilor în stat, deoarece aceasta favoriza burghezia, care putea guverna în propriul avantaj. François Quesnay s-a opus net lui Montesquieu, motiv pentru care fiziocraţii au fost combătuţi în timpul şi după Revoluţia din 1789.

Ce aşteptau fiziocraţii de la „monarhia luminată"?

- O autoritate unică şi puternică („cât mai puţină legislaţie şi cât mai multă autoritate");
- Un guvern care respectă „legile naturale" şi stabileşte „ordinea naturală" („ordinea socială", „dreptul pozitiv") în concordanţă cu acestea;
- O ordine socială care să asigure prosperitatea agriculturii.

Cei care proclamă astăzi întoarcerea la „autoritatea unică şi puternică" şi la „primatul agriculturii" sunt consideraţi – în cel mai fericit caz – demodaţi, dacă nu cumva retrograzi sau chiar reacţionari. Dar ceea ce este reacţionar în secolul al XX-lea sau al XXI-lea părea perfect progresist pentru Franţa secolului al XVIII-lea.

Viziunea fiziocrată era progresistă, întrucât:

1. „Monarhia luminată" era un pas înainte faţă de „absolutismul regal unipersonal".

2. Fiziocraţii aveau o mare încredere în raţiune, în capacitatea oamenilor de a acţiona raţional, în concordanţă cu „legile naturale". De aceea, ei au fost susţinători convinşi şi consecvenţi ai dezvoltării învăţământului, ca principal mijloc prin care guvernanţii să poată adapta „ordinea naturală" voinţei divine, iar populaţia să înţeleagă „dreptul pozitiv" şi să-l respecte.

3. Fiziocraţia nu dorea întoarcerea la Evul Mediu.

a. Ea apăra Statul centralizat împotriva forţelor centrifuge ale nobilimii, foarte manifeste în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

217 „Îndepărtaţi legile inutile, nedrepte, contradictorii, absurde... şi veţi vedea dacă vor mai rămâne multe" (afirma abatele Baudeau).
218 Despotismului autoritar unipersonal.

b. Ea urmărea să introducă relații de producție capitaliste în agricultură (după modelul Angliei), se pronunța împotriva raporturilor feudale, a prestațiilor în muncă ale țărănimii.

c. Dorea ca statul să sprijine dezvoltarea economică, inclusiv prin folosirea importantelor resurse ale bugetului în acest scop.

d. Fiziocrații au urmărit transformarea „nobilimii franceze" în „burghezie agricolă" şi practicarea agriculturii pe mari proprietăți de tip capitalist[219].

4. Definiția fiziocrată cu privire la producție este revoluționară din două puncte de vedere:

a. Sfera creatoare de bogăție era considerată producția, nu comerțul (ca la mercantiliști).

b. Era apreciată productivă activitatea care furniza „produs net" (profit). Această viziune coincidea cu opiniile şi interesele burgheziei.

Viziunea fiziocrată era depăşită istoric, deoarece:

1. Forța progresistă – par excellence – la sfârşitul secolului al XVIII-lea a fost „burghezia oraşelor".

2. Sectorul economic, „motor" al dezvoltării, era manufactura industrială, nu agricultura.

3. Ideile politice ale „separării puterilor în stat" erau – incontestabil – mai progresiste decât cele care militau în favoarea „despotismului luminat".

Gândirea fiziocrată se situează la granița dintre feudalismul în dispariție şi capitalismul în afirmare. La aceşti gânditori „în timp ce feudalismul capătă un caracter burghez, societatea burgheză capătă o aparență feudală"[220].

Dar suveranul imaginat de fiziocrați nu era atotputernic decât în măsura în care veghea la respectarea „legilor naturale" şi a „ordinii" impusă oamenilor de voința divină. Monarhul şi corpul său de conducere puteau să instituie o „ordine naturală" („ordine socială", „drept pozitiv"), să adopte doar acele legi, să creeze doar acel climat social, care corespundeau „legilor naturale". Din această viziune rezultă – în mod logic şi direct – şi funcțiile statului.

1. Prima şi cea mai importantă funcție a statului era **păstrarea (respectarea) „Ordinii naturale".** Fundamentul „ordinii naturale" era – în concepția fiziocraților – **proprietatea**, sub toate formele sale. Deci, statul trebuia să apere proprietatea. „Ordinea legitimă constă în dreptul de posesie, asigurat şi garantat de forța unei autorități tutelare şi suverană oamenilor întruniți în societate"[221].

2. Instrucția este a doua funcție a statului. **„Instrucția universală este prima, adevărata legătură socială",** aprecia abatele Baudeau. Fiziocrații apreciau că prin instrucție şi educație oamenii vor deveni capabili să cunoască „legile naturale", să-şi instituie o „ordinea socială" în concordanță cu „ordinea naturală" ce decurge din voința divină. Guvernanții „luminați" vor şti să adopte cele mai potrivite legi, de natură să asigure oamenilor libertate şi prosperitate şi vor garanta păstrarea „ordinii naturale". La rândul lor, oamenii obişnuiți vor înțelege şi respecta „ordinea socială", vor acționa pentru realizarea fericirii şi prosperității personale.

3. Realizarea lucrărilor publice era considerată de fiziocrați o funcție importantă a statului. El trebuia – mai ales – să realizeze o infrastructură corespunzătoare în vederea sporirii eficienței muncii din agricultură. Drumurile şi canalele (apreciau fiziocrații) sunt foarte avantajoase valorificării proprietății funciare. La fel, avansurile funciare ale statului – întocmai ca şi cele ale proprietarilor – favorizau progresul agriculturii. Trebuie să amintim, în acest context că, după părerea fiziocraților, tot ce stimula dezvoltarea agriculturii corespundea „ordinii naturale".

Pentru îndeplinirea funcțiilor sale statul are nevoie de **venituri.** De unde pot proveni acestea, în condițiile în care modelul de gândire fiziocrat se bazează pe o singură clasă productivă, pe reproducția simplă şi pe schimbul de echivalente între cele trei clase sociale?

---

219 „Arendarea sau închirierea pământului ... această ultimă metodă (a marii agriculturi, bazată pe sistemul de arendare modern) este cea mai avantajoasă dintre toate, dar presupune o țară destul de bogată", aprecia Turgot. Iar Quesnay, în lucrarea *„Maximes générales du gouvernement d'un royaume agricole",* scria: „Pământurile folosite pentru cultura cerealelor trebuie să fie, pe cât posibil, comasate în mari ferme exploatate de agricultori bogați (adică capitaliști); căci, în marile întreprinderi agricole cheltuielile pentru întreținerea şi repararea clădirilor, precum şi cheltuielile de producție sunt proporțional mai mici şi produsul net este mult mai mare decât în cele mici".

220 Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, Partea I, Editura Politică, București, 1980, p. 20.

221 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 59–60.

Fără îndoială, statul fiziocrat – despotul luminat şi bun, al cărui portret l-am schițat mai sus – nu-i hrăpăreț. Având puțin de făcut, el va pretinde venituri modeste! De unde provin ele?

Conform sistemului lor de explicare a vieții economice fiziocrații au găsit – şi de această dată – o formulă originală, dar care, nici în timpul lor, nici după aceea, n-a fost pusă în aplicare şi care, chiar dacă este interesantă sub aspect logic, este – totuşi – inoperantă. Ideea de la care ei pleacă este aceea ca prin impozitare să nu fie afectate condițiile reproducției simple. Cunoscând modul de gândire al fiziocraților, venitul statului nu poate avea altă sursă decât „produsul net", deoarece este singura bogăție cu adevărat „nouă", toate celelalte componente fiind necesare realizării reproducției simple. Dacă impozitul ar afecta resursele reproducției simple, ar „seca" – încetul cu încetul – izvorul bogăției. Dar şi diminuarea prin impozit a rentei are acelaşi efect! Cu toate acestea impozitul va fi – totuşi – plătit din „produsul net".

Dar care este nivelul **„impozitului unic"**? Abatele Baudeau propunea 1/3 (6/20) din „produsul net". Ştiind că „produsul net" aproximat de fiziocrați era de 2.000 milioane livre, însemna ca impozitul să fie de aproximativ 600 milioane livre. Urmează să fie stabilită modalitatea cea mai potrivită de a se plăti acest impozit. Clasa care îl va plăti este cea a proprietarilor. Dar aici fiziocrații au avut de soluționat probleme delicate, întrucât prin întregul lor sistem de gândire au apărat şi promovat interesele nobilimii! Încercând să asigure nobilimii starea „cea mai bună posibilă", fiziocrații au construit un raționament ingenios: **„acest impozit nimeni nu-l va simți, pentru că în realitate nimeni nu-l va plăti"**[222]**.** Iată-l! La cumpărarea pământului se scad 30% din valoarea lui şi – prin urmare – proprietarul, deşi plătește nominal impozitul, în realitate nu-l plătește[223].

În gândirea lor, clasa proprietarilor cuprinde: suveranul, proprietarii funciari, clerul, armata, administrația. Ei – în totalitate – au dreptul de proprietate comună asupra „produsului net", pe care şi-l împart, însă, în diferite proporții. Proprietarii efectivi de terenuri, care fac cheltuieli sub forma „avansurilor funciare", au dreptul – în mod direct – la 1.400 milioane livre. Din impozitul total de 600 milioane livre, regele însuşeşte 2/7, adică 171 milioane livre, nobilimii îi revin 4/7, respectiv 343 milioane livre, iar celorlalți 1/7, respectiv 86 milioane livre. Viziunea fiziocraților asupra surselor de venit ale statului s-a dovedit – chiar în timpul lor – utopică, iar ulterior s-au elaborat teorii mai apropiate de realitate. De regulă, literatura economică reține ideea că bugetul statului se alimentează prin mai multe canale şi că – niciodată în istorie – n-a existat un sistem al impozitului unic, ci unul al impozitării multiple. De asemenea, practic se impozitează toate sursele de venit şi contribuabili sunt toți cetățenii statului.

4.2.9. ACTUALITATEA FIZIOCRAȚILOR

Doctrina fiziocrată a dominat gândirea economică din Franța în a doua treime a secolului al XVIII-lea. După anul 1780 gândirea şi practica fiziocrată au pierdut – treptat – din influență, cu toate că unele din ideile lor au fost preluate de forțele progresiste în timpul Revoluției. În Anglia fiziocrația a fost cunoscută – înainte de toate – prin opera lui Adam Smith, care a fost influențat de contactele sale directe cu unii fiziocrați francezi şi, în primul rând, de François Quesnay.

Fără îndoială, nimeni nu mai admite – astăzi – că agricultura este singura ramură productivă sau că Natura ar fi factorul de producție exclusiv. Aproape simultan cu fiziocrații, Adam Smith a extins **sfera productivă** la „sfera producției marfare", pentru ca la începutul secolului al XIX-lea, Jean Baptiste Say să aprecieze că „a crea bogăție, înseamnă a crea

222 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 63.

223 „Impozitul formează un fel de proprietate comună neînstrăinabilă... Atunci când proprietarii funciari cumpără şi vând pământuri, nu cumpără nici nu vând impozitul; nu dispun decât de porțiunea de teren care le aparține, preluându-se impozitul. Astfel, existența acestui impozit nu mai este în sarcina nici unui proprietar funciar... Prin această formulă venitul public nu-i oneros pentru nimeni, nu costă nimic pe nimeni, nu-i plătit de nimeni şi nu ia nimic din proprietatea nimănui" (*ibidem*, p. 63–64). Iată un pământ arendat pe 10.000 livre şi a cărui valoare va fi deci, la procentul 5% (au dernier vingt – iarăşi W. Petty! – n. ns.), 200.000 livre. Dar sunt 3.000 livre impozit şi – deci – proprietarul nu raportează în realitate decât 7.000 livre şi valorează 140.000 livre. Dobânditorul, care-l va fi plătit cu acest preț, se va folosi deci, deşi plătește impozitul de 3.000 livre, de integralitatea venitului la care are dreptul, deoarece nu poate pretinde să se folosească decât de ceea ce a plătit şi în realitate n-a plătit porțiunea de venit afectată impozitului. Exact ca şi cum ar fi cumpărat numai 7/10 din domeniu, 3/10 rămânând proprietatea statului. Iar dacă mai târziu, legea ar desființa impozitul, statul ar face un dar – cu totul nejustificat – proprietarului de 3.000 livre venit, sau 60.000 livre capital" (*ibidem*).

utilitate", incluzând în sfera productivă toate activităţile utile. Tot în prima jumătate a secolului al XIX-lea, germanul Friedrich List va afirma că „forţele productive ale naţiunii" (fără să definească exact termenul) sunt mai importante decât bogăţia însăşi, întrucât bunurile existente dispar prin consum şi naţiunea poate deveni săracă. Nu acelaşi lucru se întâmplă dacă atenţia principală este concentrată asupra dezvoltării forţelor productive, capabile să reproducă şi să sporească – continuu – bogăţia.

Treptat s-a modificat şi gândirea despre **factorii de producţie.** În timp ce Mercantiliştii şi Fiziocraţii considerau doar câte un factor de producţie – Capitalul comercial şi respectiv, Natura – la Clasicii englezi sunt analizaţi trei – Natura, Munca şi Capitalul – iar Clasicii francezi (prin Jean Baptiste Say) studiază „Întreprinzătorul" ca un factor de producţie distinct.

La rândul lui, Karl Marx a vorbit tot de **trei factori de producţie**:

- **Munca[224];**
- **Obiectul muncii[225] ;**
- **Mijlocul de muncă[226].**

Se apreciază – astăzi – că ***Tableau économique*** a reprezentat doar o schiţă a modelelor mult mai complicate, privind reproducţia socială, elaborate în secolele următoare. **Modelul lui Karl Marx** – ale cărui baze şi origini se găsesc în ***Tableau économique*** – este, fără îndoială, cel mai important în secolul al XIX-lea. Iar cel al lui **John Maynard Keynes** – construit pe o paradigmă neoclasică, de natură psihologică – a dominat teoria şi practica secolului al XX-lea.

În zilele noastre este unanim acceptat că reflecţiile fiziocraţilor cu privire la **„ordinea naturală"** au fost cel puţin contradictorii, dacă nu cumva confuze. În această problemă gândirea fiziocraţilor a fost mai ales „normativă" (în înţelesul din Antichitate şi Evul Mediu) decât „analitică şi descriptivă". De fapt, în această chestiune fiziocraţii au oscilat cel mai mult, folosind diferite noţiuni pentru a desemna aceeaşi realitate sau conferind unui singur termen (sau sintagmă) mai multe înţelesuri[227]. Cel mai frecvent fiziocraţii au folosit sintagma „ordine naturală" pentru a desemna – de fapt – „legile naturale" (sau „obiective") ale realităţii, care reprezentau (la rândul lor) „voinţa divinităţii". Alteori „ordinea naturală" avea înţelesul de „ordine socială", „ordine pozitivă" sau „drept pozitiv" şi era creaţia oamenilor, desemnând ansamblul instituţiilor care organizează societatea în concordanţă cu „voinţa divină". Cu toate aceste impreciziuni şi – chiar – confuzii, fiziocraţii au orientat cercetările viitoare spre înţelegerea „ordinii naturale" ca „ansamblul instituţiilor sociale, create de oameni, în concordanţă cu legile obiective şi care trebuie să asigure fiecărui individ prosperitate şi fericire". În felul acesta ei şi-au adus o contribuţie majoră la devenirea Economiei politice ca

224 Marx apreciază că, în condiţiile producţiei de mărfuri generalizate, forţa de muncă (totalitatea aptitudinilor fizice şi psihice de care dispune organismul – personalitatea vie a omului – şi pe care le pune în funcţiune când produce) devine marfă. Totodată, el face distincţia clară între „valoarea" forţei de muncă-marfă (determinată pe baza cheltuielilor necesare pentru producţia şi reproducţia bunurilor consumate de muncitor) şi „valoarea de întrebuinţare" a ei (capacitatea de a produce o valoare mai mare decât propria-i valoare, de a crea plusvaloare). Această distincţie îi va permite să demonstreze procesul „exploatării forţei de muncă de către capital". Munca reprezintă activitatea conştientă a omului („un raport între el şi natură") prin care se creează bunurile necesare consumului. Se observă aici distincţia clară făcută de Marx între „valoarea" forţei de muncă (manifestată pe piaţă, sub forma „valorii de schimb" şi al cărei „preţ" este „salariul") şi „utilitatea" ei (consumarea în procesul producţiei). Până la el distincţia între „muncă" şi „forţa de muncă" nu fusese făcută, iar „salariul" era considerat fie preţ al muncii, fie al forţei de muncă. Distincţia între „forţa de muncă-marfă" şi „muncă" este considerată „piatra unghiulară" a întregului edificiu al teoriei economice elaborată de Karl Marx.

225 **Elementele** naturale asupra cărora se exercită procesul creator al muncii, pentru a le transforma în bunuri utile.

226 **Obiect** sau „complex de obiecte" – naturale sau create de om – pe care muncitorul le interpune între el şi „obiectul muncii" şi prin intermediul cărora transmite acestuia din urmă acţiunea exercitată. Mijloacele de muncă împreună cu obiectele muncii formează „mijloacele de producţie" (condiţiile materiale ale producţiei). Mijloacele de producţie împreună cu forţa de muncă alcătuiesc „forţele de producţie" (cele care produc – în interdependenţa lor – bunurile destinate consumului). Forţele de producţie reprezintă „infrastructura societăţii" şi împreună cu „relaţiile de producţie" (relaţiile dintre oameni în procesul reproducţiei sociale, numite „bază economică") formează „modul de producţie" (modul istoriceşte determinat de producere a bunurilor). Modul de producţie şi „suprastructura socială" (totalitatea ideilor, concepţiilor şi sentimentelor din societate, împreună cu instituţiile corespunzătoare) alcătuiesc „formaţiunea socială". Adept al „materialismului dialectic şi istoric" Marx a apreciat că „existenţa determină conştiinţa" şi că formaţiunile sociale „au un caracter istoric". Deşi a analizat aceşti factori de producţie (munca, obiectul muncii şi mijlocul de muncă) Marx a studiat ca venituri „salariul", „renta" şi „profitul". Deci, teoria marxistă despre factorii de producţie şi repartizarea veniturilor nu este perfect articulată, cuprinzând o serie de inconsecvenţe. De obicei, teoria economică tratează într-o manieră unitară factorii de producţie şi veniturile corespunzătoare încasate de deţinătorii acestora.

227 Pentru detalii, vezi tratarea „ordinii naturale" în gândirea fiziocrată, din prezenta lucrare.

ştiinţă care studiază „legile ce guvernează economia reală”. Totodată, începând de acum, se separă Economia politică de Politica economică. Deşi între acestea două există strânse legături de înterpătrundere şi intercondiționare, ele sunt realități distincte! Economia politică studiază „legăturile necesare ce există în economia reală”, în timp ce Politica economică reprezintă „activitatea practică de desfăşurare şi orientare (în funcție de anumite interese) a vieții economice nemijlocite”. În această deosebire fundamentală rezidă – până la urmă – diferența esențială între Știința economică şi Practica economică. Aşa încât, pentru succesul sau eşecul imediat al unor măsuri de Politică economică nu este răspunzătoare Știința economică, ci tocmai nesocotirea – din necunoaştere, nepricepere sau din rea voință –, de către practicieni, a adevărurilor descoperite, demonstrate şi ilustrate ştiințific. Este obişnuit ca eşecurile politicii economice să fie atribuite şi cercetătorilor ştiințifici din domeniu, dar nu este mai puțin adevărat că – în asemenea situații – cei care conduc economia nu-şi evaluează realist cunoştințele şi capacitatea de a înțelege mecanismele funcționării ei şi de a decide în concordanță cu acțiunea „legilor obiective”. Se confundă, nepermis şi păgubitor, „legile naturale” ale economiei cu „ordinea naturală” şi se ia „voința subiectivă” drept „realitate obiectivă”. Pentru succesul în economia reală nu există decât o singură cale de urmat: „realitatea reprezintă singura dorință posibilă”! Orice abdicare de la acest înțeles teoretic şi de la acțiunea practică ce decurge din el, va conduce – mai devreme sau mai târziu – la eşec şi la dispariția prosperității.

Cu toate imperfecțiunile lor, **fiziocrații au avut foarte mulți admiratori.** Joseph Alois Schumpeter l-a considerat pe François Quesnay unul „dintre cei mai mari economişti ai tuturor timpurilor”. În lucrarea sa principală ***History of economic analysis*** Schumpeter a revenit – întrucâtva – asupra acestei opinii, considerând că originea ideilor referitoare la ***Tableau économique*** şi „produsul net” s-ar găsi în opera lui Cantillon. Tot Schumpeter l-a numit pe Quesnay „părintele econometriei”. La rândul său, Wassily Leontief (1906–1999) a recunoscut că în elaborarea modelului său „Balanța legăturilor dintre ramuri” s-a inspirat din ***Tableau économique***. Se pot – de asemenea – găsi similitudini între J. M. Keynes şi F. Quesnay. Ca şi Keynes, fiziocrații au considerat că echilibrul economic se realizează numai prin exploatarea integrală a tuturor resurselor societății; de aceea, ei s-au pronunțat împotriva economisirii. François Quesnay – asemenea lui John Maynard Keynes – s-a pronunțat pentru o rată a dobânzii scăzută (chiar prin intervenția autorității); la fel, ambii au condamnat (întocmai ca Boisguillebert) tendința de tezaurizare a banilor.

În fine, dar nu în ultimul rând, fiziocrații au meritul de a fi analizat – primii – mecanismele reproducției şi echilibrului la **nivelul economiei naționale.** După ei, întreaga Şcoală clasică a studiat – în principal – microeconomia, concentrându-şi atenția asupra lui „homo oeconomicus” şi neglijând echilibrul macroeconomic. În timp ce fiziocrații integrau pe „homo oeconomicus” unei „ordini sociale” globale şi îl supuneau acesteia, clasicii următori au apreciat că „prin realizarea de către «homo oeconomicus» a propriilor interese, se instaurează starea de armonie şi echilibru în economia națională”. Abia peste un secol – mai întâi Léon Walras şi apoi Karl Marx – vor relansa cercetările asupra reproducției şi echilibrului macroeconomic. Léon Walras va elabora un model al „echilibrului economic general” de pe poziții microeconomice, iar Karl Marx (inspirat şi fascinat de opera fiziocraților) va elabora vestitele sale „modele ale reproducției capitalului social total”[228].

4.3. ADVERSARII FIZIOCRAȚILOR

Adevărate sau false, ideile lui François Quesnay au avut o influență majoră asupra contemporanilor săi. De asemenea, mai târziu, unele dintre ele au fost preluate de revoluționari şi – după 1789 – au generat modificări ale sistemului instituțional francez.

În acelaşi timp, doctrina fiziocrată a declanşat – încă din perioada afirmării sale – o serie de replici opuse, care îi contestau valabilitatea. Asemenea luări de poziție s-au datorat, pe de o parte, evoluției societății umane spre capitalism, iar pe de altă parte, anumitor limite şi abordări inconsecvente ale realității, cuprinse în gândirea fiziocrată. Noii autori, fie au fost

228 În model sunt analizate două situații. „Reproducția simplă”, când producția se reia cu acelaşi volum de capital şi „reproducția lărgită”, în care volumul capitalului crește de la un ciclu de producție la altul.

adepții capitalismului în afirmare, fie au încercat să acorde un rol mai important banilor în cadrul mecanismelor economice.

Cel mai rapid a fost atacată ideea fiziocrată cu privire la „**agricultură ca singura ramură productivă".** Autorii în speță au opus – în primul rând – fiziocraților „legea randamentelor descrescânde". Turgot – care a dat (se pare primul) o formulare netă acestei legi – a semnalat acțiunea ei și în agricultură. Asemenea tratări au redus, în mod considerabil, credința fiziocraților în instaurarea bunăstării prin acțiunea „ordinii naturale". De asemenea, s-a demonstrat că „produs net" se creează și în alte ramuri, deci și acestea au fost considerate productive.

Foarte curând a fost criticată și teoria despre **„capital".** Atitudinea lor în această problemă se apropia foarte mult de viziunea scolastică a Evului Mediu, care condamna dobânda. Noii gânditori – în special Galiani și Turgot – au demonstrat că dobânda era un „preț" al capitalului și una din sursele lui de multiplicare. Mai mult, fiziocrații au văzut capitalul numai sub forma „avansurilor" din agricultură, pe când sterilii dispuneau de „un fond" și nu de capital! Turgot, mai ales, a adus – printre primii – precizări importante noțiunii, definind capitalul „bogăție mobiliară acumulată"[229].

La fel, a fost pusă în discuție și gândirea fiziocrată cu privire la „**evoluția prețurilor".** Fiziocrații erau favorabili creșterii prețurilor, în special pentru produsele agricole, sperând că aceasta va stimula producția. Ei au crezut că cheltuielile ridicate ale claselor superioare vor favoriza creșterea salariilor muncitorilor. Dar, încă din vremea lui W. Petty au fost condamnate – așa cum se știe – atât salariile ridicate, cât și cheltuielile neproductive. S-a imprimat, astfel, o orientare care încuraja economisirea în scopul măririi dimensiunilor capitalului.

Mai mult, lipsa din gândirea fiziocrată a unei teorii despre valoare sau a unor abordări logice cu privire la populație sau studiul fenomenelor monetare a lăsat loc adversarilor pentru a ataca și pune la îndoială prima paradigmă liberală de gândire economică.

4.3.1. FERDINANDO GALIANI (1728–1787)

Abatele italian Ferdinando Galiani – considerat unul dintre cei mai fervenți critici ai doctrinei fiziocrate – își datorează locul său special în istoria gândirii economice prin aportul adus la studierea valorii și banilor.

4.3.1.1. TEORIA VALORII

Ferdinando Galiani a publicat lucrarea ***Della moneta*** (1751) pentru a-și convinge compatrioții – cetățenii din Neapole – că urcarea prețurilor, care a provocat reforma monetară, constituia unul din semnalele incontestabile ale prosperității și era avantajoasă pentru comunitate.

Metoda generală de analiză economică a lui Galiani a fost de natură utilitaristă, asociată cu o interpretare mecanicistă a relațiilor economice. Ca și alți autori contemporani, Galiani a comparat „dorința" oamenilor de a-și satisface pasiunile **(„passioni")** și de a obține „fericirea" **(„felicità")** cu „efectul greutății" din lumea fizică. Aplicând principiile mecanicii la studiul relațiilor sociale, el a afirmat că „legile comerțului sunt asemenea acelora care guvernează comportamentul lichidelor".

Galiani a respins conceptul de „substanță" aplicat lucrurilor și a criticat opinia tradițională conform căreia „valoarea este o calitate inerentă și intrinsecă bunurilor". El a definit valoarea ca „o relație variabilă, formată în spiritul uman, între posesiunea unui lucru și posesiunea altuia". Galiani a dat o precizie matematică teoriei sale, definind valoarea de schimb ca „le ratio de deux ratios"[230], „utilitatea" și „raritatea". Raritatea era raportul între cantitatea dintr-un bun și intensitatea nevoii din el.

Galiani a folosit aceeași asociere pentru a evalua efortul uman **(„fatiga")** și a ținut cont de diferențele între capacitățile naturale și cantitățile anuale de muncă furnizate. Punctul central al teoriei sale rezulta – de asemenea – din ideea că **toate valorile (bunurilor și serviciilor) erau determinate prin cererea de cantități – mai mult sau mai puțin limitate –**

229 „Richesse mobilière accumulée"
230 „Raport între două rapoarte".

de bunuri sau de mână de lucru. El a arătat că satisfacerea nevoilor continuă până la punctul unde „durerea" sau „dificultățile" implicate devin egale cu „excedentul de plăcere" pe care-l procură. În felul acesta el a anticipat raționamentul care va deveni fundamental pentru teoriile „utilității marginale" din secolul al XIX-lea. Galiani a înțeles, de asemenea, că prețurile sunt influențate de cerere şi că cererea influențează prețul.

4.3.1.2. TEORIA BANILOR

Dezvoltând aceste relații, **Ferdinando Galiani** a definit „**profitul"** ca instrumentul care asigură interdependența **(„concatenazione")** tuturor tranzacțiilor de schimb şi că Providența a imaginat **„regimul concurenței"** pentru stabilirea şi evoluția prețurilor. În felul acesta Galiani a arătat că **în economia de schimb profitul joacă rolul de „principiu rațional".**

Aceste noțiuni au format baza **„teoriei monetare"** a lui Galiani. El a legat valoarea metalelor prețioase de „utilitatea" şi „raritatea" lor şi a respins ideea scolastică conform căreia folosirea monetară a metalelor prețioase s-ar datora unei convenții sociale. În locul acestei idei el a afirmat că apariția banilor – ca şi a altor instituții ingenioase – era produsul funcționării inconştiente a spiritului uman. Aceeaşi idee va fi exprimată – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – de Adam Smith, care considera că „banii au apărut din manifestarea spontană a instinctului colectiv". Galiani a formulat – cu mare precizie – principiul de bază al teoriei „metaliste" a banilor, după care folosirea metalelor prețioase ca bani era fondată pe o „valoare de schimb originară", atribuită acestora independent de serviciul adus de ele ca instrument al schimbului. Asemenea lui William Petty, el a comparat banii cu „sângele din corpul uman"[231], care se putea găsi într-o cantitate prea mare. Credința lui Galiani în reglarea „mecanică" a comerțului internațional l-a determinat să respingă măsurile mercantiliste de intervenție în circulația liberă a metalelor prețioase. El credea că nu „cantitatea", ci „viteza de rotație" era factorul care dădea impresia de „penurie" sau „abundență" de bani"[232]. Ideea este deosebit de generoasă şi adevărurile ei se verifică – deopotrivă – în cazul metalismului monetar, cât şi în situația semnelor băneşti (banilor fiduciari).

Galiani a înțeles că deprecierea **(„alzamento")** banilor aducea un profit prințului şi statului, în detrimentul cetățenilor, din cauza întârzierii procesului de ajustare a prețurilor mărfurilor la cantitatea crescută de bani. Totodată, el a arătat că ridicarea prețurilor favoriza pe debitori, întrucât implica „violarea naturii şi justiției". Banii „reprezentativi" **(fiduciari)** n-au jucat un rol însemnat în tezele sale. El i-a definit doar ca „manifestarea unor datorii" şi i-a tratat în consecință.

Una din ideile cele mai originale ale lui Galiani a fost „**teoria dobânzii" („frutto della moneta")**. El a criticat credința tradițională – a Evului Mediu – în egalitatea cantității de bani împrumutată şi cea rambursată, raționament care era asociat ideii că dobânda banilor reprezenta plata pentru folosirea acestora[233]. Galiani a apreciat că „riscul" asumat de creditor era principalul factor al diferențierii sumei împrumutate de cea rambursată. Datorită progresului științei – aprecia Galiani – „riscul" (la fel ca alte evenimente incerte) putea fi calculat, iar dobânda reprezenta „prima" plătită creditorului pentru evitarea riscului, exact cum **„agio"**[234] – fratele geamăn al dobânzii – constituia o primă plătită pentru a compensa diferența „valorii" banilor în locuri diferite.

Galiani a justificat plătirea dobânzii şi prin alte **două argumente**:

- **avantajul obținut de debitor prin folosirea banilor luați cu împrumut;**
- **incertitudinile (battiquore) legate de sumele împrumutate**.

El a folosit toate aceste argumente pentru a le opune fixării autoritare a ratei dobânzii (preconizată de fiziocrați) şi a apreciat că mecanismele pieței o vor dimensiona la nivelul potrivit. Există multe similitudini între explicarea dobânzii şi profitului de către Galiani şi modelul promovat la sfârşitul secolului al XIX-lea de Eugen Böhm Ritter von Bawerk. Dar, Galiani a

231 Paul Anthony Samuelson (n. 1915) va afirma **„banii sunt sângele care irigă sistemul economic".**
232 Să nu uităm – însă – că la vremea respectivă funcționa metalismul monetar.
233 Vezi şi Toma d'Aquino din prezenta lucrare.
234 **Agio** – diferența cu care prețul (cursul) de piață al unei monede sau al unei hârtii de valoare depăşeşte valoarea nominală a acesteia; câştig rezultat din asemenea diferențe.

ignorat factorul „timp", căruia Bawerk i-a dat o importanţă primordială în teoria sa după care „valoarea bunurilor prezente este mai mare decât valoarea aceloraşi bunuri în viitor".

4.3.2. ANNE ROBERT JACQUES TURGOT BARON D'AULNE (1727–1781)

4.3.2.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Turgot s-a născut în Normandia, într-o familie nobiliară. Între 1746 şi 1751 studiază teologia, mai întâi la Collège Louis Le Grand, apoi la Collège du Plessis şi, în final, la Sorbona, demonstrând „precocitate intelectuală, tărie de caracter şi maturitate", manifestând o pasiune deosebită pentru filosofie. În perioada 1751–1761 a îndeplinit diferite funcţii în cadrul Parlamentului Franţei. La vremea respectivă parlamentarii erau divizaţi din motive religioase. Turgot nu s-a alăturat nici unei grupări. În această perioadă i-a întâlnit de Diderot şi D'Alembert, la solicitarea cărora a scris mai multe articole pentru ***Enciclopedia Franceză***. Tot în această perioadă îi cunoaşte pe Voltaire şi pe Gournay (cu acesta din urmă va lega o prietenie durabilă). În anul 1761 îi succede lui Tourny la intendenţa (prefectura) de Limoges, unde va rămâne timp de 13 ani.

În anul 1774, regele Ludovic al XVI-lea îl numeşte pe Turgot ministrul marinei, iar apoi, controlor general al finanţelor. Printre primele **măsuri** întreprinse în această calitate, au fost acelea vizând:

- **liberalizarea comerţului cu cereale;**
- **înlocuirea „corvezii" în muncă cu un impozit în bani;**
- **modificarea impozitului „taille";**
- **suprimarea „les jourandes et corporations" (1774);**
- **desfiinţarea vămilor interne;**
- **liberalizarea ratei dobânzii;**
- **înfiinţarea unor stabilimente sociale (birouri de caritate, şcoli pentru tinerele fete etc.);**
- **în agricultură a introdus cultura cartofului şi a întreprins măsuri de organizare şi exploatare a pajiştilor artificiale; etc**.

Asemenea măsuri, profund liberale pentru vremea respectivă, nu au fost acceptate de Parlament – dominat de nobilime – şi Turgot a fost demis din funcţie în anul 1776.

Turgot este integrat Şcolii fiziocrate, dar în anumite privinţe, el poate fi considerat un dizident al acestei doctrine. După aprecierile lui Karl Marx, „în scrierile lui Turgot sistemul fiziocratic a căpătat forma cea mai dezvoltată"; Joseph Alois Schumpeter spune că Turgot trebuie definit „ca un nonfiziocrat care avea afinităţi fiziocrate". „Ca doctrină generală, Turgot – afirmă Gheorghe Zane – aparţine fiziocraţilor, deşi se deosebeşte de aceştia prin câteva idei noi şi prin spiritul său mai larg, care-l fereşte de sectarism"[235].

Lucrările scrise de Turgot au fost: ***Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*** (1766); ***Valeur et monnaies*** (1769); ***Lettres sur la liberté du commerce des grains*** (1769); ***Mémoires sur les prêts d'argent*** (1776); ***Éloge de Gournay.*** Cea mai importantă dintre ele a fost ***Reflexiuni asupra formării şi distribuirii bogăţiilor*****,** apărută în anul **1766**, în care a analizat – pe baza raţionamentului nominalist[236] – câteva probleme fundamentale ale producţiei şi repartiţiei.

4.3.2.2. PRODUCŢIA ŞI CAPITALUL

În opoziţie cu fiziocraţii – care limitau sfera productivă la agricultură – **Turgot apreciază că bogăţia se produce şi în alte activităţi**, cum ar fi industria şi comerţul etc. În context el a dat un înţeles mai cuprinzător noţiunii de capital. În timp ce fiziocraţii credeau că există capital numai în agricultură – sub forma „avansurilor" – **Turgot defineşte capitalul ca „bogăţia mobiliară acumulată",** pe care întreprinzătorii o folosesc în producţie. Capitalul trebuia să producă un profit anual normal („regulier"), constituit dintr-o anumită

235 Gheorghe Zane, *Elemente pentru studiul economiei politice*, Iaşi, 1938, p. 92.

236 La vârsta de 23 ani A. R. J. Turgot a pronunţat un remarcabil discurs, în care prezenta metodele raţionalismului nominalist, aplicat la ştiinţele naturale. El aprecia că istoria umanităţii reprezenta sursa experienţei şi a sugerat perspectiva istorică pentru studierea realităţii.

cantitate de bani, sau bunuri. El a sugerat – în felul acesta – conceptul de „**capital real"** format din mijloace de producție şi a considerat câştigul capitalistului (proprietarul bogăției mobiliare) indispensabil pentru acoperirea intervalului de timp între momentul începerii producției şi obținerea rezultatelor. După părerea lui Turgot, „produsul net" este principala sursă a câştigului, deci şi a dobânzii. Ca şi David Hume, înaintea lui, el a apreciat că nivelul dobânzii decurge din raporturile care se stabilesc – liber – între cererea şi oferta de credite. În scopul legitimării dobânzii la capitalul împrumutat, Turgot a explicat că debitorul foloseşte sursele astfel atrase în activități productive, care aduc profit. Deci, el a luat în considerare „productivitatea capitalului", ca sursă a dobânzii.

Orice investiție realizată în alte activități – aprecia Turgot – trebuie să aibă o rentabilitate cel puțin egală cu cea obținută prin investirea sumei respective în agricultură. Deci, profitul realizat în urma unei investiții trebuie să fie cel puțin egal cu renta produsă de terenul ce ar putea fi cumpărat cu suma respectivă. „El constată, pe exemplul investiției agricole – afirmă profesorul Ion Pohoață – că randamentele capitalurilor nu sunt proporționale[237]. Odată un punct minim depăşit (capitalul minim necesar demarajului), pe măsura unei creşteri progresive a investiției, randamentele sunt tot mai mari până când ajung la un punct de maximum posibil în comparație cu avansurile; sunt **randamente crescânde.** Dincolo de acest punct, producția continuă să crească, dar din ce în ce mai puțin, până când „fecunditatea naturii se epuizează", adică „până când un plus de capital nu aduce nici un plus de rezultat; sunt **randamentele descrescânde**, cu limita zero, întrucât fertilitatea pământului este descrescândă şi limitată"[238]. În felul acesta, Turgot a pus bazele faimoasei „**legi a randamentelor neproporționale",** care cuprinde în ea atât „**legea randamentelor crescânde",** cât şi „**legea randamentelor descrescânde".** „Les productions ne sont pas proportionnelles aux avances, placées dans les mêmes terrains, et l'on ne peut jamais supposer que des avances doubles donnent un produit double ... Il y a un **maximum** de production qu'il est impossible de passer ... Passé ce point, si on augmente encore ces avances, les produits augmenteront encore mais moins, et toujours de moins en moins jusqu'à ce que la fecundité de la terre étant épuisée et l'ont n'y souvent plus rien ajouter, un surcroît d'avances n'ajouterait absolument rien au produit"[239]. Turgot a sesizat – anticipându-l cu un secol pe Karl Marx – „tendința de egalizare a ratei profitului". El a ilustrat această tendință printr-o analogie cu comportamentul lichidelor de densități diferite, comunicând între ele printr-un sifon inversat, ale cărui ramuri le ocupă (principiul vaselor comunicante).

237 Dar, iată textul original al lui Turgot: „Les dépenses de la culture consistent a donner aux terres les préparations les plus propres à les rendre fécondes. Or il s'en faut de beaucoup que le succès de ces préparations, dont dépend la production, soit proportionné à la dépense... La production suppose des avances; mais des avances égales dans des terres d'inégale fécondité donnent des productions très différentes, et c'en est assez pour faire sentir que les productions ne peuvent être proportionnelles aux avances; elles ne le sont même pas, placées dans le même terrain, et l'on ne peut jamais supposer que des avances doubles donnent un produit double. La terre a certainement une fécondité bornée, et en la supposant labourée, fumée, marnée, fossoyée, arrosée, sarclée autant qu'elle peut l'être, il est évident que toute dépense ultérieure serait nuisible. Dans ce cas, les avances seraient augmentées sans que le produit le fut ... En accordant à l'auteur du Mémoire que dans l'état de la bonne culture ordinaire, les avances rapportent 250 p. 100, il est plus que probable qu'en augmentant par degré les avances, depuis ce point où elles rapportent 250 p. 100 jusqu'à celui où elles ne rapporteraient rien, chaque augmentation serait de moins en moins fructueuse. Il en serait, dans ce cas, de la fertilité de la terre comme d'un ressort qu'on s'efforce de bander en le chargeant successivement de poids égaux. Si ce poids est léger et si le ressort n'est pas très flexible, l'action des premières charges pourra être presque nulle. Quand le poids est assez fort pour vaincre la première résistance, on verra le ressort céder d'une manière sensible et se plier; mais quand il aura plié jusqu'à un certain point, il résistera davantage à la force qui le comprime, et tel poids qui l'aurait fait plier d'un pounce ne le ferait plus plier que d'une demi-ligne. L'effet diminuera ainsi de plus en plus. Cette comparaison n'est pas d'une exactitude entière; mais elle suffit pour faire entendre mon idée et comment, lorsque la terre approche beaucoup de rapporter tout ce qu'elle peut produire, une très forte dépense peut n'augmenter que très peu la production ... La semence, jetée sur une terre naturellement fertile, mai sans aucune préparation, serait une avance presque entièrement perdue. Si on y joint un seul labour, le produit sera plus fort; un second, un troisième labour pourront peut-être, non pas doubler et tripler, mais quadrupler et décupler le produit qui augmentera ainsi dans une proportion beaucoup plus grande que les avances n'accroissent, et cela, jusqu'à un certain point où le produit sera le plus grand possible, comparé aux avances. Passé ce point, si on augmente encore les avances, les produits augmenteront encore, mais moins, et toujours de moins en moins jusqu'à ce que, la fécondité de la nature étant épuisée et l'art n'y pouvant rien ajouter, un surcroît d'avances n'ajouterait absolument rien au produit" (Anne Robert Jacques Turgot, *Observations sur le mémoire de M. de Saint-Peravy en faveur de l'impôt indirect,* 1768).

238 Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, Editura Fundației „Gheorghe Zane", Iași, 1993, vol. I, p. 71.

239 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 99.

4.3.2.3. TEORIA VALORII ŞI PREȚULUI

Turgot a distins două forme ale valorii: „On distingue deux sorts de valeur: la valeur fondamentale et la valeur venale”[240]:

- **„valeur fondamentale”;**
- **„valeur venale”.**

„VALEUR FONDAMENTALE”

Turgot apreciază că **valoarea fundamentală corespunde costului de producție al mărfurilor**. „La valeur fondamentale est ce que la chose coût à celui qui la vend, c'est-à-dire les frais de la matière première, l'intérêt des avances, les salaires du travail et de l'industrie”[241]. Valoarea fundamentală este determinată pe baze obiective şi se modifică – în principal – numai prin schimbarea condițiilor de producție. „La valeur fondamentale est assez fixe et change beaucoup moins que la valeur venale”[242].

„VALEUR VENALE”

Valoarea venală corespunde, în concepția lui Turgot, **prețului de piață**. „La valeur venale est le prix d'ont achteur convient avec le vendeur”[243]. Aceasta se modifică mai frecvent decât valoarea fundamentală, fiind supusă fluctuațiilor raporturilor cerere-ofertă înregistrate pe piață. „Celle-ci ne se règle que sur le rapport de l'offre à la demande; elle varie avec les besoins, et souvent la seule opinion suffit pour y produire des secousses et des inégalités très considérables et très-subits”[244]. Cu toate acestea, valoarea venală (adică prețul) tinde, legic, să se stabilească în jurul valorii fundamentale. „Elle n'a pas une proportion nécessaire avec la valeur fondamentale, parce qu'elle dépend immédiatement d'un principe tout différent; mais elle tend continuellement à s'en rapprocher, et ne peut guère s'en éloigner beaucoup d'une manière permanente”[245]. Prețul de piață nu poate rămâne mult timp sub costul de producție, pentru că vânzătorul ar înregistra pierderi şi s-ar ruina. „Il est évident qu'elle ne peut rester longtemps au-dessous; car dès qu'une denrée ne peut se vendre qu'à perte, on cesse de la faire produire jusqu'à ce que la rareté l'ait ramené a un prix au-dessus de la valeur fondamentale”[246]. Dar prețul de piață nu poate să se stabilizeze nici deasupra valorii fundamentale, din cauză că mecanismele concurenței îl readuc la nivelul acesteia. „Ce prix ne peut non plus être longtemps fort au-dessus de la valeur fondamentale, car ce haut prix affront de grands profits, appellerait la denrée et ferait naître une vive concurrence entre les vendeurs. Or, l'effet naturel de cette concurrence serait de baisser les prix et de les rapprocher de la valeur fondamentale”[247].

Pe piață „valeur venale” se prezintă sub forma unei valori apreciative **(„valeur appréciative”).** Fiecare coschimbist va realiza o estimare individuală a fiecărei mărfi, izolat de ceilalți. Aceasta este „**valeur estimative”,** adică „valoarea pe care individul separat o dă unui lucru, în funcție de utilitate şi raritate”. Asemenea manieră de tratare îl apropie pe Turgot de neoclasici.

Spre deosebire de Galiani, care vedea originea valorii în „raritate”, Turgot a apreciat că valoarea unui bun („valeur estimative” – subiectivă) decurge din „utilitatea generală a categoriei din care face parte”, din „compararea nevoilor prezente şi viitoare”, şi din „anticiparea dificultăților întâmpinate în obținerea obiectului dorit”. Turgot a sugerat – astfel – existența pentru fiecare individ a unei „scări subiective a valorilor” şi a definit valoarea ca „raportul între suma pe care individul o poate cheltui pentru achiziționarea bunului şi totalul resurselor sale disponibile”. **Deci, „valoarea subiectivă” este „aprecierea pe care fiecare individ o dă bunurilor”, în funcție de sistemul său de nevoi.**

240 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
241 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
242 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
243 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
244 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
245 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
246 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.
247 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 93.

„Valeur appréciative” este – în concepția lui Turgot – adevărata „valeur venale”, întrucât ea se prezintă ca **„valoarea pe care cei doi coschimbişti o dau, de comun acord, bunurilor schimbate”.** „Valoarea de schimb” (prețul bunurilor) era determinată „prin acordul participanților la tranzacție şi era influențată de compararea intensității nevoilor cu puterea de cumpărare a unuia şi a altuia”. Dar Turgot a văzut destul de clar dificultatea de a explica valoarea de schimb în termenii „evaluărilor subiective” şi a criticat afirmația lui Galiani după care „omul este măsura tuturor valorilor”. Deoarece Turgot a sesizat că factorul fundamental al **„valorii subiective”** („valeur estimative”) nu era o mărime măsurabilă, a ajuns la concluzia că cele două noțiuni „valoare” şi „preț” – cu toate că exprimau realități diferite – puteau fi folosite împreună şi cu acelaşi înțeles, în limbajul curent, care nu cere o mare precizie.

În acelaşi timp, el a respins înțelegerea valorii ca „o calitate inerentă lucrurilor” şi a transformat concepția scolastică a echivalenței, aplicată bunurilor având prețuri identice, în funcție de estimările individuale. Turgot a apreciat că nici un schimb nu are loc dacă fiecare parte nu atribuie o valoare mai mare bunului cerut decât celui oferit şi a presupus – fără să demonstreze – că câştigul („en valeur estimée seulement”) era egal pentru fiecare parte (în sensul că fiecare schimba „o valoare egală, pe o valoare egală”).

Pentru a explica mecanismele stabilirii şi evoluției prețurilor, el a apreciat că pe piață se formează **„o valoare estimativă mijlocie” („valeur appréciative”),** care realizează echilibrul între estimările individuale. **„Valoarea apreciativă” apare în calitate de „valoare obiectivă” şi se stabileşte pe piață, prin confruntarea liberă a ofertei cu cererea.** În acord cu interpretarea subiectivă a valorii Turgot a afirmat că „valoarea metalelor monetizate” decurge din estimările individuale care se produc în afara acordurilor sau dispozițiilor legale explicite.

4.3.2.4. STRUCTURA DE CLASĂ ŞI REPARTIȚIA

Spre deosebire de alți fiziocrați, Turgot n-a mai privit capitalismul prin prisma feudalismului. Această poziție i-a permis să înțeleagă mai bine decât mulți dintre contemporanii săi structura de clasă a noii orânduiri.

„Pornind inițial de la concepția fiziocrată despre «produsul net» ca «dar al naturii», el ajunge la concluzia că acesta este o supramuncă creată de muncitori, pe care proprietarul funciar n-a cumpărat-o şi pe care o vinde sub formă de produse agricole”[248]. „De îndată ce munca agricultorului produce peste nevoile lui, el poate, cu acest surplus, pe care natura i-l acordă ca simplu dar peste retribuirea muncii sale, să cumpere munca celorlalți membri ai societății. Aceştia vânzându-i lui munca proprie, nu-şi câştigă decât întreținerea lor; agricultorul dobândeşte, însă, în afară de mijloacele lui de subzistență, o bogăție de care el poate să dispună în mod de sine stătător şi pe care nu a cumpărat-o, dar pe care o vinde” [249] (iată-l aici pe „agricultor”, capitalist!).

◆ El apreciază că în societate există **două clase** distincte: **muncitorii** şi **capitaliştii.**

„Inițial – scrie Turgot – nu a existat deosebire între proprietarul funciar şi agricultor ... În acele vremuri îndepărtate când orice om harnic găsea oricât pământ voia, nimeni nu putea fi tentat să muncească pentru altul ... Dar, în cele din urmă, fiecare parcelă de pământ şi-a găsit stăpânul, iar cei care nu au putut dobândi pământ în proprietate nu au avut la început altă ieşire decât aceea de a schimba munca brațelor lor ... contra surplusului de produse ale agricultorului proprietar funciar. Agricultorul-proprietar dispunând de surplusul considerabil cu care pământul recompensa munca sa, putea să plătească cu acest surplus oameni care să-i cultive pământul, căci pentru oamenii care trăiau din salariu era totuna dacă şi-l câştigau din această activitate sau din alta. Proprietatea asupra pământului a trebuit deci să se separe de munca agricolă şi curând acest lucru s-a şi întâmplat ... Proprietarii funciari au trecut această muncă asupra muncitorilor salariați”[250].

Din aceste citate – voit mai lungi – se desprind, foarte clar, deosebiri esențiale între Turgot şi fiziocrați. **Mai întâi,** Turgot a apreciat că societatea timpului său era structurată în două clase sociale; una deținătoare a condițiilor materiale ale producției, alta deținătoare a forței de muncă. Unirea dintre factorii producției se realizează pe piață, prin vânzare-

248 Toader Ionescu, Gheorghe Popescu, *op. cit.*, p. 63.
249 Anne Robert Jacques Turgot, *Oeuvres*, Édition Daire, Tome I, Paris, 1844, p. 11.
250 Anne Robert Jacques Turgot, *Oeuvres*, Édition Daire, Tome I, Paris, 1844, p. 12–13.

cumpărare. În acest proces are loc, pe baza legilor concurenței, stabilirea nivelului salariului. **Apoi,** „produsul net" – chiar creat în agricultură – nu mai era „un dar al naturii", ci „produsul muncii muncitorului"[251]. Iată-i, aici, anticipați foarte bine, atât pe David Ricardo cât și – mai ales – pe Karl Marx.

Turgot a înțeles bine ce reprezintă „muncitorul salariat". „Simplul muncitor, care posedă numai brațele sale de muncă și meseria, va avea cele necesare numai în măsura în care va reuși să-și vândă munca". Condiția *sine qua non* a apariției muncii salariate și a muncitorului salariat era despărțirea producătorului nemijlocit de proprietatea funciară, pământul reprezentând – la vremea aceea – cel mai important mijloc de producție.

Turgot a apreciat că principiul liberei concurențe acționează și pe piața muncii, în raporturile dintre muncitori și întreprinzători. Tot el a dat și cea mai bună formulare – pentru acea vreme – a **„legii salariilor".** El nu s-a limitat la afirmația că salariul se reduce la minimum de subzistență, ci a și explicat de ce se întâmplă astfel. „Având posibilitatea să aleagă dintr-un mare număr de muncitori, întreprinzătorul îi preferă pe cei care sunt de acord să lucreze pentru cea mai mică sumă. Muncitorii își micșorează, astfel, unul altuia, prețul muncii lor. Într-o asemenea stare de lucruri (în care muncitorii se concurează reciproc – n. ns.), între toate genurile de muncă se stabilește doar salariul care tinde spre minimul mijloacelor de subzistență necesare"[252]. Deci, momentul hotărâtor al determinării mărimii salariilor este concurența dintre muncitori. Turgot a observat că pe piața forței de muncă – la vremea respectivă – oferta era mai mare decât cererea.

Spre deosebire de Quesnay, Turgot apreciază că „**produs net"** se obține și în alte ramuri: industrie, transporturi, comerț etc. Dar el deduce profitul din procent (dobândă), iar procentul din rentă.

Ca urmare a dezvoltării schimbului se produc **modificări importante** în societatea umană:

- **apariția banilor și acumularea lor;**
- **introducerea pământului în circulația mărfurilor.**

Turgot a apreciat că „o sumă determinată de bani reprezintă o porțiune determinată de pământ și invers, o anumită suprafață de pământ reprezintă o anumită sumă de bani". Prin urmare, banii nu trebuie să aducă un venit mai mic decât acea suprafață (porțiune) de pământ, ce se poate cumpăra cu suma respectivă. Uneori, Turgot aprecia că procentul dobânzii trebuie să fie mai mare decât renta, deoarece creditorul riscă mai mult decât proprietarul pământului.

Din moment ce a fost demonstrat că banii trebuie să aducă profit, s-a dovedit că beneficii trebuie să aducă toate activitățile în care se folosesc bani! Ba mai mult, **surplusul** obținut trebuie să fie egal cu **dobânda (la capitalul investit) + salariul industriașului pentru munca sa + remunerarea pentru risc.** În felul acesta unul din pilonii doctrinei fiziocrate („doar agricultura creează produs net") a fost dislocat. După Turgot, „procentul" (dobânzii) și forma sa transformată – „profitul" – reprezintă scăzăminte din „produsul net".

4.4. ȘCOALA CLASICĂ[253] ENGLEZĂ

4.4.1. TRECEREA DE LA MERCANTILISM LA LIBERALISM ÎN ANGLIA

John Locke (1632–1704, medic) afirmase încă din secolul al XVII-lea: „comportamentul omului trebuie să fie calificat – sub aspect moral – ca bun sau rău, în funcție de contribuția sa la obținerea fericirii individuale. Cea mai bună modalitate de a favoriza fericirea este libertatea căutării interesului personal". Pentru că domeniul economic este principalul câmp de acțiune și de manifestare a interesului individual – aprecia Locke –, devine posibilă separarea analizei activității economice de a celorlalte aspecte ale vieții sociale.

251 În felul acesta, Turgot l-a anticipat pe Marx, atât în privința abordării structurii de clasă, cât și referitor la teoria valorii-muncă și a exploatării muncii de către capital. Este curios că după ce a întreprins studii atât de profunde în mecanismele economice, Turgot a înscris teoria sa despre valoare într-o paradigmă aproape exclusiv subiectivă.

252 Vezi Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 47.

253 „Precizăm că Marx a introdus în uz termenul de «economie clasică», opusă «economiei vulgare», întrucât aceasta din urmă, ocupându-se de aparențe și făcând apologia capitalismului, nu ar avea un caracter științific. Distincția făcută de Marx este eronată și infirmată de istorie. Conceptul de «economie clasică», deși respins inițial, a fost acceptat în cele din urmă, după ce a fost utilizat de Keynes". (După Mihai Todosia, *Doctrine economice*, Iași, 1992, p. 57).

Bernard Mandeville (1670–1733, medic) în ***Fabula albinelor*** (1714) a plecat de la ideile mercantiliste tradiționale, după care obiectivul ultim al politicii economice era „realizarea celei mai mari puteri a națiunii", iar „balanța comercială" reprezenta instrumentul de măsurare a progresului economic. Mandeville a apreciat, însă, că bunăstarea generală depindea de eficiența comportamentului individual. El a arătat că „spiritul mercantil" era incompatibil cu „onestitatea". Respectarea „regulilor onestității" conduce societatea la ruină, deoarece fără „viciul câștigului" nu se pot asigura suficiente locuri de muncă pentru „muncitorii săraci", menținuți în această stare prin politica „salariilor scăzute". Mandeville a sesizat că interesele individuale egoiste erau – cel puțin ca intenție – contrare interesului general, dar acesta din urmă se realiza tocmai prin manifestarea celor dintâi. Această idee a fost exprimată clar în chiar subtitlul operei sale satirice **(„*The Fable of Bees*" – „*Private Vices, Public Profit*")**. Biserica creştină din Anglia ridicase la rang de principiu etic esențial „spiritul de economisire" **(„parsimony")**. Mandeville a demonstrat că „spiritul de economisire" contravenea interesului general şi că realizarea vocației personale era motivată numai de setea de câştig. Deşi Mandeville a tratat „setea de câştig" ca un „viciu", este neîndois că el a sesizat „logica vieții economice", dar a analizat-o prin prisma „moralei sociale".

La rândul său, **Francis Hutcheson (1694–1746)** a definit „virtutea" ca „un raport între cantitatea de bunuri şi numărul celor care le folosesc". Din aceste considerente el a dedus un principiu utilitarist: „acțiunea cea mai bună este cea care procură cea mai mare bunăstare unui număr cât mai mare de indivizi, iar cea mai rea este cea care provoacă mizerie". Tot Francis Hutcheson a formulat principiul „binelui comun" ca „sumă a fericirii indivizilor separați". De asemenea, el a afirmat că „proprietatea privată reprezintă mijlocul de stimulare a activității productive".

4.4.2. ADAM SMITH (1723–1790)

4.4.2.1. OMUL

Adam Smith s-a născut la **5 iunie 1723** în oraşul Kirkaldy, din Comitatul Fife, Scoția. Tatăl său, Adam Smith, era controlor la vamă la Edinburgh şi a murit cu câteva luni înaintea naşterii lui Adam junior. Adam Smith a studiat la Universitatea Glasgow, între anii 1737 şi 1740 – având printre profesori pe Francis Hutcheson, apoi la Oxford.

Din 1748 predă lecții de retorică la Edinburgh. În anul 1751 a fost numit profesor de logică la Universitatea Glasgow. În anul următor a trecut la catedra de filosofie morală, vacantată prin îmbolnăvirea şi apoi decesul lui **Francis Hutcheson (1694–1746)**. În 1759 Adam Smith a publicat lucrarea ***Teoria sentimentelor morale*.**

În anul 1762 şi-a luat doctoratul în drept. În 1764 a părăsit universitatea şi a acceptat să fie profesorul particular al fiului ducesei de Buccleuch (căsătorită – după moartea soțului – cu omul politic Charles Townshend)[254].

Întors în Scoția în 1766, Adam Smith s-a instalat la Kirkaldy, lângă mama sa, pentru a se dedica elaborării ***Bogăției națiunilor*.** În 1773 lucrarea era aproape terminată. Din acest an s-a mutat la Londra, iar la **9 martie 1776** a publicat ***Bogăția națiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*[255],** probabil una dintre cele mai faimoase lucrări din întreaga istorie a gândirii economice[256].

254 Împreună cu tânărul Buccleuch, Adam Smith a efectuat o călătorie în Europa. Primele 18 luni le-au petrecut la Toulouse. Apoi au plecat în sudul Franței, unde Smith l-a întâlnit pe François Marie Arouet Voltaire (1694–1778) şi a respins avansurile amoroase ale unei marchize (aspect important, întrucât – se pare – în viața lui Smith femeile au fost puține şi au jucat un rol neînsemnat). De aici au plecat – pentru 2 luni – la Geneva şi – pentru alte 10 luni – la Paris. La Paris a luat contact cu doctrina fiziocrată şi a cunoscut pe câțiva dintre reprezentanții ei (Quesnay şi Turgot, în mod special). Pe Quesnay l-a descris drept „a man of the greatest modesty and simplicity". Se pare că din această perioadă a început Adam Smith lucrul la celebra *Bogăție a națiunilor*. Pe perioada de 3 ani cât a fost profesorul tânărului aristocrat britanic a primit o soldă de 500 lire (peste cheltuieli), precum şi o rentă viageră de 500 lire pe an. Suma era enormă, comparată cu cele 170 lire pe care le câştiga anual ca profesor la universitate.

255 ***An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*** Numai în timpul vieții lui Adam Smith *Bogăția națiunilor* ... a fost tipărită în 5 ediții, iar până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, apar numai în Anglia 9 ediții. „De asemenea, lucrarea este tradusă, relativ la scurt timp, în franceză, germană, spaniolă, italiană, daneză, olandeză, rusă ş. a." (După Manea Mănescu, *Avuția națională*, p. 91).

256 „Profunzimea analizei fenomenelor economice, eleganța demersului teoretic şi înțelepciunea economică pe care o conține această carte fac din Smith un economist fără egal pentru secolul lui şi cele ce vor urma" (Mihai Todosia, *Doctrine economice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1992, p. 57).

În ianuarie 1778 Smith a fost numit comisar al vămilor la Edinburgh, plătit cu 600 lire pe an. În 1787 a fost numit „lord rector" al Universității Glasgow. Alături de mama sa, care a trăit până la nouăzeci de ani (decedată în 1789), a dus o viață tihnită de celibatar; senin, mulțumit și – foarte probabil – distrat până la sfârșitul zilelor. Adam Smith s-a stins din viață la **17 iulie 1790**[257]. „Cu o săptămână înainte de a muri, Smith a cerut prietenilor săi să-i ardă manuscrisele, afară de câteva, lucru pe care l-a controlat personal. În felul acesta 16 volume de manuscrise au fost distruse fără ca cineva să fi avut voie măcar să cerceteze conținutul lor"[258].

4.4.2.2. OPERA[259]

4.4.2.2.1. TEORIA SENTIMENTELOR MORALE

După operele gânditorilor Hobbes şi Locke, alți autori englezi s-au aplecat asupra cercetării fenomenelor sociale. În aceste eforturi s-au desprins două principii:

257 „About midnight", suferind de „chronic obstruction of the bowels" (După Ian Simpson Ross, *The life of Adam Smith*, Clarendon Press, Oxford, 1995, p. 406). A fost înmormântat la Canongate, lângă Edinburgh, unde avea un conac din 1776, după apariția *Bogăției națiunilor*. Pe piatra funerară se găsește următorul text: „Here are deposited the remains of ADAM SMITH, author of the Theory of Moral Sentiments and Wealth of Nations. &cc. &cc. He was born, 5th june, 1723. And he died, 17th july, 1790". „De bună seamă, n-a fost un bărbat frumos. Un medalion ni-l înfățișează (pe Adam Smith – n. ns.) din profil cu buza de jos ieșită în afară în întâmpinarea unui nas acvilin, niște ochi mari și bulbucați și pleoape căzute. Smith a suferit toată viața de o tulburare nervoasă: capul îi tremura întruna, iar felul său de a vorbi era ciudat și cam poticnit", (Robert L. Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământești*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 48). Adam Smith – omul – se pare că era foarte distrat și preocupat, aproape exclusiv, de gândurile și reflecțiile sale științifice. „O dată, în timp ce mergea pe stradă împreună cu un prieten dezbătând niște chestiuni profunde, a căzut într-o groapă, iar altă dată se zice că și-ar fi preparat o fiertură de pâine și unt, iar după ce a luat o înghițitură, ar fi declarat că în viața lui nu a băut un ceai atât de mizerabil" (*ibidem*, p. 45). „Când avea patru ani, s-a petrecut cu el un incident cât se poate de curios. A fost răpit de niște țigani nomazi. Prin sforțările unui unchi de-al său (tatăl murise înainte de nașterea lui Adam) țiganilor li s-a luat urma și, văzându-se încolțiți, l-au abandonat pe micuțul Adam la marginea drumului. «Mă tem că n-ar fi ieșit din el cine știe ce țigan», spune unul dintre primii săi biografi" (*ibidem*, p. 49). „Prin 1780, când se apropia de vârsta de șaizeci de ani, locuitorii Edinburghului asistau cu regularitate la un spectacol amuzant: cel mai ilustru cetățean al urbei, îmbrăcat într-un pardesiu de culoare deschisă, în pantaloni scurți, cu ciorapi de mătase albă, pantofi cu cataramă, cu o pălărie de castor cu boruri largi și cu bastonul în mână, mergea pe străzile pavate cu ochii ațintiți spre infinit și vorbind de unul singur. La fiecare doi-trei pași se oprea ezitând, cumpănind parcă dacă nu cumva ar trebui să schimbe direcția sau eventual să se întoarcă; un prieten îi caracterizase umbletul drept «vermicular»" (*ibidem*). „O dată a coborât în grădină îmbrăcat doar în halat de casă, dar curând, cuprins de reverie, a ieșit în stradă și a umblat așa vreo cincisprezece mile, până când a revenit cu picioarele pe pământ. Altădată, în timp ce se plimba prin Edinburgh cu un prieten de vază, o santinelă și-a proptit lancea la picior în semn de salut. Smith, căruia i se prezentaseră astfel de onoruri în nenumărate prilejuri, fu deodată hipnotizat de salutul soldatului. Răspunse cu bastonul său la salut, iar apoi, spre uimirea oaspetelui cu care se plimba, porni în urma santinelei, executând întocmai cu bastonul toate mișcările făcute de acesta cu lancea. În clipa când vraja s-a rupt, Smith se afla la capătul peronului, cu bastonul în poziție de atac. Fără să-și dea câtuși de puțin seama că făcuse un lucru ieșit din comun, lăsă bastonul în jos, după care reluă conversația cu prietenul din punctul unde fusese întreruptă" (*ibidem*, p. 48–49). „A fost acuzat că uneori zâmbește în timpul slujbelor religioase (cuprins, fără îndoială, de vreo reverie), că întreține o prietenie strânsă cu nesăbuitul Hume, că nu ține orele de duminică consacrate învățăturilor creștine, că a cerut de la Senatus Academicus permisiunea ca la începutul lecțiilor să nu se mai spună rugăciuni și că în unele din rugăciunile rostite de el se simțea un iz de «religie naturală»" (*ibidem*, p. 50). „Seara juca whist – dacă nu cumva, distrat cum era, se întâmpla să uite – lua parte la întruniri ale societăților savante și ducea o viață liniștită. Era iubit de studenți, remarcat pentru conferințele pe care le ținea ... iar umbletul său ciudat și modul său de a vorbi ajunseseră să fie imitate de unii în semn de omagiu. În vitrinele librăriilor apăruseră chiar și mici busturi ale sale" (*ibidem*). După moarte „a fost îngropat în cimitirul Canongate; pe mormânt, o piatră funerară modestă pe care scrie că aici odihnește Adam Smith, autorul Avuției națiunilor. Un monument mai durabil nici că s-ar fi putut închipui" (*ibidem*, p. 79). „Here are deposited the remains of Adam Smith, author of the Theory of Moral Sentiments and Wealth of Nations. He was born, 5th June 1723. And he died, 17 July 1790" (I. S. Ross, *op. cit.*).

258 Nicolae N. Constantinescu, *Adam Smith, clasic al economiei politice burgheze,* în Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 414.

259 Lucrările lui Adam Smith, mai cunoscute, sunt: *The Theory of Moral Sentiments (Teoria sentimentelor morale*). Ed.I, London, 1759, ed.VI, London, 1790; *Considerations concerning the first Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages (Considerații cu privire la prima formare a limbilor și spiritul diferit al limbilor originare și derivate)*, London, 1761; *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Cercetare asupra naturii și cauzelor bogăției națiunilor)*, ed. I, London, 1776, ed. V, London, 1789; *Posthumous Essays (Eseuri postume),* published by Black and Hutton, London, 1795; *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow (Prelegeri despre justiție, poliție, venit public și armată, ținute la Universitatea din Glasgow)*, reported by a student in 1763, with an introduction and notes by Edwin Cannan, Oxford, 1896. *A full and detailed Catalogue of Books which belonged to Adam Smith*, now in possesion of the Faculty of Economics, University of Tokio, with notes and explanations, Tokio, 1951, prin grija profesorului **Tadao Yanaihara** (după Robert Debré, *op. cit.*, vol. I, p. 2).

1. **Principiul utilității.** Omul acționează pentru obținerea de satisfacții și evitarea insatisfacțiilor;
2. **Principiul asocierii ideilor.** Funcționarea spiritului uman se explică prin acțiunea forțelor care leagă ideile între ele.

În lucrarea **„*Teoria sentimentelor morale*"** se găsește concepția filosofică a lui Adam Smith, bază a întregului său sistem de gândire economică. La început Smith a încercat să definească „originea principiilor morale". El a intenționat să demonstreze cum pot fi formulate judecăți de valoare referitoare la comportamentul uman (al aproapelui). Dar absența unei evidențe empirice l-a condus la negarea existenței unui „simț moral" (în sensul strict al noțiunii). La fel ca Hume, el a înțeles că „regulile morale" variază în funcție de contextul istoric. Smith a împărtășit convingerea prietenului său Hume, după care era absurd să se atribuie „rațiunii" capacitatea de a defini asemenea reguli, ca și explicarea generală a noțiunilor „bine" și „rău". În căutarea unui factor empiric care să-l conducă la aprobarea sau dezaprobarea acțiunilor aproapelui, el a înlocuit „filosofia de sens moral" – acceptată în epocă – printr-o „teorie a sentimentelor de simpatie". Smith a atribuit – astfel – sentimentelor de simpatie capacitatea de a adapta manifestarea intereselor personale la interesele societății.

Dincolo de „egoism" și „simpatie", Adam Smith a evidențiat alte **patru motivații generale ale comportamentului uman**:

- **dorința de libertate;**
- **simțul proprietății;**
- **înclinația naturală spre muncă;**
- **înclinația naturală spre schimb**.

Dar el nu a definit clar legăturile dintre aceste instincte, astfel că teoria sa morală nu reprezintă o bază satisfăcătoare pentru un studiu coerent al instituțiilor sociale și al comportamentului social.

Pentru a justifica locul pe care l-a atribuit egoismului în doctrina sa morală, Smith a recurs la argumentul utilitarist, conform căruia „obiectivul primordial al Naturii este fericirea tuturor creaturilor rationale". El și-a exprimat convingerea fermă în „Ființa divină care – prin bunăvoință și înțelepciune – orientează și conduce veșnic imensul mecanism al Universului spre producerea maximului de fericire posibilă".

Conform opiniilor utilitariste ale epocii, „plăcerea" și „durerea" erau factori determinanți ai „dorinței" și „pasiunii"; ele nu puteau fi percepute prin „rațiune", ci numai prin „sentimente". Acceptând aceste opinii, Smith a așezat „interesul personal" printre „motivațiile moralmente neutre". Chiar „egoismul" putea fi considerat o motivație virtuoasă, în măsura în care nu conducea la producerea deliberată de pagube pentru ceilalți. În această analiză Smith a prezentat libertatea concurenței ca un fundament moralmente valabil al organizării relațiilor sociale. Smith a sesizat că între „ordinea socială" și „ordinea economică", realizată prin acțiunea intereselor individuale, pot să apară contradicții. Totuși, el s-a situat pe poziții liberale, susținând pe de o parte că libertatea de acțiune a indivizilor este condiția oricărui progres, iar pe de altă parte că injustiția provocată de libertatea economică nu este așa de mare cum apare la prima vedere. Libertatea de acțiune este – de asemenea – sursa inegalității sociale. Dar, „**o mână invizibilă"**[260] pare să asigure aceeași distribuție a bunurilor necesare vieții, ca și când pământul „ar fi repartizat în proporții egale între locuitorii săi".

Smith a făcut apel la o filosofie generală diferită de aceea a fiziocraților. Optimist ca și ei, crezând la fel ca și ei în acțiunea unei Providențe care dorește fericirea oamenilor, Smith a împrumutat de la fiziocrați ideea „ordinii naturale", dar i-a dat un înțeles diferit. **Dacă la fiziocrați „ordinea naturală" „urma să se realizeze", la Smith ea „se realizează" prin jocul liber al pasiunilor umane, presupunând că autoritatea publică nu pune obstacole**. Adam Smith – discipol al lui Hutcheson – partizanul unei morale a simpatiei, a dezvoltat în Economia politică ideea că oamenii sunt legați unii de alții prin relații de solidaritate spontană sau involuntară, și că fiecare – urmărind propriul interes – contribuie la fericirea tuturor. „Astfel, după cum fiecare individ încearcă, pe cât posibil, a-și utiliza capitalul în dezvoltarea activității interne și a îndruma această activitate în așa fel încât produsele ei să aibă cea mai

260 Când *homo oeconomicus* își orientează propria-i activitate „așa încât să producă cea mai mare valorare posibilă, el urmărește numai câștigul său; astfel, în acest caz, ca și în multe altele, el e condus de o mână invizibilă, ca să promoveze un scop (interesul societății – n. ns.) ce nu face parte din intenția lui" (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 305).

mare valoare, tot aşa fiecare individ urmăreşte, fără îndoială, să facă venitul anual al societăţii cât se poate de mare" ... **„Urmărindu-şi interesul său, el adeseori promovează interesul societăţii mai efectiv decât atunci când intenţionează să-l promoveze"**[261]. Aceasta exprimă credinţa autorului într-o „armonie prestabilită" între interesul particular şi cel general.

Teza fundamentală a lui Adam Smith este **panegiricul**[262] **libertăţii economice**. Toate instituţiile care au permis în trecut creşterea prosperităţii s-au impus singure (de la sine) fără constrângeri exterioare. Prin urmare, a fost şi este inutilă reglementarea de către autoritate a raporturilor dintre producţie şi consum, în scopul realizării echilibrului. Ordinea se stabileşte spontan, dacă între oameni există concurenţă. Dacă, prin hazard, în cazul concurenţei un dezechilibru devine ameninţător, imediat se produce o mişcare a preţurilor. Pentru oferta mai mare decât cererea preţurile vor scădea, descurajând producţia. În cazul unei cereri superioare ofertei preţurile vor creşte, stimulând producţia. Echilibrul se realizează de la sine. Ordinea astfel stabilită este cea mai justă posibilă. Fiecare vânzător este remunerat după importanţa serviciilor oferite, preţurile acestora din urmă variind în acelaşi sens cu intensitatea sau numărul nevoilor care trebuie satisfăcute. Aşa se realizează ordinea şi justiţia, aşa se asigură progresul social. Câştigul necesar formării capitalurilor este la nivelul producţiei şi este stimulat de remuneraţia pe care o primeşte sub forma „profitului", al cărui nivel depinde de oferta şi cererea de capital. Prin urmare, la ce sunt bune reglementările? Ele nu pot fi decât nefaste şi distrug mecanismul providenţial descris mai sus. Ele nu pot urmări decât fixarea artificială a nivelului preţurilor (dar atunci apare dezechilibru între ofertă şi cerere) sau să conducă la apariţia monopolurilor (care vor tulbura libera concurenţă). Deci, presupunând că se menţine concurenţa, fiecare individ – urmărind realizarea propriului interes – va servi (voluntar sau involuntar) interesul general şi activitatea tuturor asigură ordinea, armonia socială, justiţia şi progresul.

Acesta a fost mesajul principal al operei marelui Smith. Timp de peste un secol toţi liberalii l-au repetat. El este invocat şi astăzi.

I se reproşează – adesea – lui Adam Smith credinţa că, pentru realizarea concurenţei şi abolirea monopolurilor, dreptul şi reglementările statale erau suficiente, că a confundat „libertatea" cu „concurenţa" şi că a atribuit primeia toate virtuţile celei de a doua. După el majoritatea liberalilor a comis aceleaşi confuzii, exaltând regimul „liberei concurenţe". Or, noi ştim astăzi foarte bine că – în prezenţa marilor trusturi sau carteluri – libertatea, regimul juridic, nu sunt suficiente pentru a asigura menţinerea „liberei concurenţe". Cum ştim – la fel de bine – că sintagma „concurenţă liberă şi perfectă" are doar valoare semantică, pedagogică, deoarece practica este dominată de „concurenţa imperfectă"[263].

4.4.2.2.2. BOGĂŢIA NAŢIUNILOR

După 12 ani de trudă – între 1764 şi 1776 – **Adam Smith** a încheiat lucrul la opera sa fundamentală ***„An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations"*** şi literatura mondială a fost împodobită cu cea mai frumoasă scriere de Economie politică din toate timpurile[264].

---

261 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 305.
262 **Panegiric**, scriere sau discurs în care sunt elogiate meritele unei persoane, instituţii sau comunităţi.
263 Vezi şi Joan Robinson, *What is Perfect Competition?*, în „Quarterly Journal of Economics", noiembrie 1934; Joan Robinson, *The economics of imperfect competition*, London, Macmillan, 1935: Edward H. Chamberlain, *The theory of monopolistic competition*, Cambridge, Massachusetts, 1940, Harvard, 1948; Heinrich von Stackelberg, *Markform und Gleichgewicht*, Viena, 1934; Robert Triffin, *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*, Cambridge, Massachusetts, 1940: Roy F. Harrod, *The Equilibrium Duopoly*, în „Economic Journal", iunie 1934; Roy F. Harrod, *The theory of Imperfect Competition Revised*, în „Quarterly Journal of Economics", mai 1934; Ragnar Frisch, *Monopoly-Polypoly*, în „International Economic Papers", 12 vol., London, 1951 – 1962, vol. 1; Lionel Robbins, *The reprezentative Firm*, în „Economic Journal", septembrie 1928; Pierro Sraffa, *Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta*, în „Giornale di economisti e annali di economia", 1925; Michael Kalecki, *Essays in the Theory of Economic Fluctuations*, New York, 1939; John Maurice Clark, *Toward a Concept of Workable Competition*, în „American Economic Review", ianuarie 1940 etc.
264 „L'oeuvre la plus celebre jamais écrite en matière économique" (K. Pribram, *op. cit.*, p. 128). La rândul său, Robert L. Heilbroner aprecia: „Şi cartea? Ea a fost numită «vlăstarul nu numai al unei mari inteligenţe, ci şi al unei întregi epoci». Totuşi, nu este o carte «originală» în sensul cel mai strict al cuvântului. O lungă serie de observatori de dinaintea lui Smith ai fenomenului social s-au apropiat de modul său de a înţelege lumea: Locke, Steuart, Mandeville, Petty, Cantillon, Turgot, pentru a nu-i mai aminti din nou pe Quesnay şi Hume. Smith a luat câte ceva

„*Bogăția națiunilor*" nu este un manual de Economie politică, ci mai degrabă sugerează – legiuitorilor şi oamenilor de stat – măsurile care pot asigura populației un venit abundent, iar comunității resursele suficiente pentru funcționarea normală a serviciilor publice.

Punctul de pornire în demersul ştiințific al lui Adam Smith a fost acelaşi cu acela al mercantiliştilor şi fiziocraților: „**Ce este bogăția şi cum poate fi ea sporită"?** Dar, numai punctul de pornire! Între Adam Smith şi predecesorii săi au existat **diferențe fundamentale**:

1. Mercantiliştii şi fiziocrații au căutat răspuns al întrebarea „**Cum poate fi îmbogățit statul (suveranul)"?**. Această modalitate de punere a problemei a dominat gândirea economică în secolele XVI-XVIII. Adam Smith a sesizat că puterea economică a statului (suveranului) depinde de puterea economică a națiunii. De aceea el şi-a îndreptat atenția spre studiul „**îmbogățirii națiunilor".** Din acest moment obiectul principal de studiu al ştiinței economice va fi – timp de un secol – **„bogăția națiunilor".**

2. Mercantiliştii şi fiziocrații au considerat că există doar un singur factor de producție (capitalul comercial, respectiv natura). Adam Smith este susținătorul formulei trinitare a factorilor de producție (munca, natura, capitalul).

3. Mercantiliştii au definit bogăția drept **„bani sau tot ce poate fi transformat în bani".** Fiziocrații apreciau că bogăția este formată din **„bunurile ce pot fi consumate fără a fi afectate condițiile reproducerii lor"** (în esență, agricole). Adam Smith consideră că bogăția este formată din **„totalitatea bunurilor marfă de care dispune o națiune".**

4. Mercantiliştii şi fiziocrații au redus sfera productivă la o singură ramură (comerțul, respectiv agricultura). Adam Smith a extins-o la **„toate ramurile producției de mărfuri".**

5. Mercantiliştii şi fiziocrații erau „etatişti". Mercantiliştii au susținut o politică economică protecționistă, promovată prin forța statului. Fiziocrații doreau „puțină legislație, dar multă autoritate" şi susțineau – totodată – libertatea de acțiune a individului în cadrul „ordinii naturale", adaptată „ordinii naturii" de către autoritatea statală. Adam Smith promovează libertatea deplină a lui „homo oeconomicus" (neîngrădit decât de limitele propriului interes) şi apreciază că „ordinea naturală" se instaurează de la sine – într-un climat liberal – prin acțiunea „mâinii invizibile".

„*Bogăția națiunilor*" este alcătuită din **5 cărți**, inegale ca întindere[265].

Cartea I. ***Despre cauzele perfecționării forțelor productive ale muncii şi despre ordinea potrivit căreia produsul acesteia este în mod natural distribuit între diferitele clase sociale*** (11 capitole, 180 pagini).

Bogăția națiunilor debutează cu un studiu „apoteotic" al diviziunii muncii (primele 3 capitole) pe care Smith o consideră, principalul – dacă nu singurul – motor (vehicul) al progresului. El apreciază că diferențierea indivizilor este – în principiu – rezultatul diviziunii muncii, care îi determină să se specializeze în anumite activități. Studiind diviziunea muncii, el

---

de la fiecare: în tratatul său sunt menționați pe nume peste o sută de autori. Dar unde alții au pescuit cu undița, Smith a aruncat un năvod întins; unde alții au clarificat o chestiune sau alta, Smith a luminat întregul peisaj. Avuția națiunilor nu este o carte pe deplin originală, dar este neîndoielnic o capodoperă" (*op. cit.*, p. 54). Sau, mai departe: „Avuția națiunilor nu este nicidecum un manual. Adam Smith nu scrie pentru clasa sa de studenți, ci pentru epoca sa; expune o doctrină pe care o socoteşte de importanță pentru cârmuirea unui imperiu, nu un tratat abstract destinat doar cercurilor academice. ... În fine, trebuie să spunem că e o carte revoluționară. De bună seamă, Smith n-ar fi subscris la ideea unei bulversări care să înlăture clasele avute şi să aducă la putere pe cei săraci. Cu toate acestea, Avuția națiunilor are o semnificație revoluționară. Smith nu este, cum multă lume îşi închipuie, un apologet al burghezului întreprinzător; după cum vom vedea, el admiră munca acestuia, dar îi suspectează mobilurile şi nu este indiferent la nevoile marii mase muncitoare. Nu-şi propune, însă, să pledeze pentru interesele vreunei clase. Il preocupă sporirea avuției întregii națiuni. Iar avuția, pentru Adam Smith, constă în bunurile pe care toți membrii societății le consumă; de reținut toți – iată o filosofie a avuției democratică şi deci radicală. Aurul, comorile, tezaurele regale nu mai fascinează; s-a isprăvit cu prerogativele negustorilor sau ale fermierilor sau ale breslelor de meseriaşi. Suntem de acum în epoca modernă, unde fluxul de bunuri şi servicii pentru consumul tuturor constituie țelul şi rostul ultim al vieții economice" (*ibidem*, p. 56–57). Alți autori – mai circumspecți – încearcă să atenueze influența lui Smith asupra gândirii economice sau să-i conteste originalitatea. Iată ce scria, în acest sens, Émile James: „Personne n'appelle plus Adam Smith (1723–1790) le «père de l'économie politique». On sait trop bien qu'il a fait des larges emprunts à ses prédécesseurs, Petty, Cantillon, et surtout aux Physiocrates et à Turgot; d'autre part, la théorie exposée par lui a subi depuis cent soixante-dix ans trop de retouches pour que les économistes d'aujourd'hui se reconnaissent ses héritiers directs. Mais personne ne songe à lui refuser le titre de chef de l'«école clasique». Son *Essai sur le nature et les causes de la richesse des nations*, paru en 1776, a servi de Bible a tous les économistes pendant cent soixante-dix ans: c'est beaucoup!" (Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique*, Éditions Montchrestien, 160, Rue Saint-Jacques, Paris – V e, 1965, p. 78). *Bogăția națiunilor* a fost publicată la 9 martie 1776. În anul 1997, pe 9 martie se sărbătorea în Anglia „Mother's Day"!

265 După Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I-II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962–1965.

s-a referit la „o propensiune spre troc”[266], inerentă omului, ca factor de bază al organizării economiei de schimb. Smith a demonstrat însemnătatea diviziunii muncii pentru crearea şi sporirea bogăţiei naţionale, cauzele şi principiul care dau naştere diviziunii muncii, factorii de care depinde extinderea ei, limitele acesteia etc. În capitolul 4 a studiat originea şi folosirea banilor, pentru ca în capitolele 5–7 să treacă la analiza valorii de schimb a mărfurilor, oprindu-se pe larg asupra preţurilor. În capitolele 8–11 Smith a analizat veniturile factorilor de producţie (salariul, profitul şi renta); formarea, evoluţia şi repartiţia acestora.

Cartea a II-a. ***Despre natura, acumularea şi întrebuinţările capitalului*** (5 capitole, 71 pagini).

Pe parcursul acestei cărţi Smith s-a ocupat de natura capitalului, acumularea şi utilizarea lui. În capitolul 1 a analizat structura capitalului, în cel următor, transformarea banilor în capital. În capitolul al treilea s-a preocupat de studiul acumulării capitalului, sfera productivă şi sfera neproductivă. În capitolele 4–5 Smith a analizat diferite forme de manifestare a capitalului. Tot în această carte economistul englez a insistat asupra „capitalului productiv” şi folosirii lui în diferitele activităţi, în vederea fructificării. Teza lui Smith după care „economisirea” **(„parsimony”)** şi nu „munca” reprezintă cauza imediată a creşterii stocului de capital a fost una din ideile dominante în gândirea economică, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cartea a III-a. ***Despre creşterea în mod diferenţiat a belşugului la diferite naţiuni*** (4 capitole, 30 pagini).

În această carte, Adam Smith a studiat politica economică, ca factor al creşterii bogăţiei naţiunilor. Autorul a analizat – într-un mod personal şi sugestiv – un vast material istorico-economic, privind diviziunea muncii între oraş şi sat, de la căderea Imperiului Roman până în timpul său. Capitolul 1 este introductiv. În capitolul al doilea sunt cercetate piedicile în calea dezvoltării agriculturii; în al treilea, se urmăreşte dezvoltarea oraşelor; iar în ultimul capitol, contribuţia comerţului orăşenesc la propăşirea economică a regiunilor rurale. Din această analiză Smith a extras argumente pertinente în favoarea promovării politicii economice liberale.

Cartea a IV-a. ***Despre sistemele de Economie politică*** (9 capitole, 187 pagini).

Opt – din cele nouă – capitole ale acestei cărţi au fost consacrate analizei şi respingerii „sistemului comercial” (mercantilismul). Adam Smith – liberal convins – a trecut în revistă argumentele antiprotecţioniste, pentru a apăra şi promova principiul libertăţii economice, contra consecinţelor politicilor inspirate de doctrina balanţei comerciale. În capitolul al nouălea Smith a analizat „sistemul fiziocrat”. Critica adresată fiziocraţiei nu este de virulenţa celei exprimate la adresa mercantilismului. El a luat atitudine împotriva ideii fiziocraţilor conform căreia numai agricultura produce, dar – sub influenţa lui Quesnay şi Turgot – a apreciat şi el că agricultura este „mai productivă” decât celelalte activităţi, deoarece aici „alături de munca omului creează şi Natura” (!). „De altminteri, în agricultură natura lucrează alături de om şi, deşi munca ei nu costă nimic, produsul ei are valoare la fel ca produsul celor mai costisitori lucrători”[267]. Iar mai departe, clasicul englez notează: „Dintre toate modurile în care poate fi folosit capitalul, acesta (cel folosit în agricultură – n. ns.) este incomparabil cel mai avantajos pentru societate”[268].

Cartea a V-a. ***Despre venitul suveranului sau al statului*** (3 capitole, 196 pagini).

Smith a dedicat această carte analizei cheltuielilor, veniturilor şi datoriei publice a statului. În această parte autorul a dezvoltat cele **patru principii[269] fundamentale ale fiscalităţii**, conform cărora impozitele trebuie prelevate cu:

- **egalitate[270]** (în funcţie de capacitatea de plată a cetăţenilor);
- **certitudine[271]** (evitând arbitrarul);

266 **Trocul** a fost prima formă a schimbului de mărfuri, practicată înainte de apariţia banilor. El consta în schimbul unei mărfi pe alta, „în natură”. Termeni sinonimi: **„troc”, „trampă”** şi mai recent, **„barter”.**

267 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 244.

268 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 245.

269 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 242–244.

270 Probabil că aici Smith avea în vedere „impunere egală la venituri egale”. „Trebuie ca supuşii fiecărui stat să contribuie, pe cât posibil, la susţinerea statului, în raport cu posibilităţile lor respective, adică în raport cu venitul de care, sub protecţia acelui stat, ei se pot bucura” (*ibidem*, vol. II, p. 242).

271 Sursele de venit şi nivelurile impozitării să fie determinate cu exactitate. „Impozitul pe care fiecare persoană este obligată să-l plătească trebuie să fie bine precizat şi nu arbitrar. Epoca de plată, modalitatea de plată, suma de plată,

- **comoditate**[272] (în privinţa modalităţilor şi perioadelor de plată);
- **economie**[273] (adică reduse la minimul compatibil cu nevoile statului).

Aceste patru principii au dominat – timp de generaţii – studiul fiscalităţii, deşi interpretarea lor a fost, uneori, foarte diferită de cea oferită de Adam Smith.

4.4.2.3. METODOLOGIA LUI ADAM SMITH

Problema metodei de cercetare a realităţii economice, folosită de Adam Smith, a preocupat mult pe gânditorii care au urmat[274]. Aşa cum remarca Marx[275], în faţa lui Smith au stat **două tipuri de probleme**. **Pe de o parte**, sarcina de a analiza fiziologia internă a societăţii din timpul lui. **Pe de altă parte**, descrierea formelor de existenţă ale acestei societăţi – aşa cum apăreau ele în exterior – uneori trebuind să găsească pentru respectivele fenomene şi terminologia corespunzătoare. Pe Smith îl interesează – în egală măsură – şi o problemă şi cealaltă. Potrivit acestor două obiective, Smith foloseşte **două metode de cercetare**. Una – pe care Marx a denumit-o **esoterică –** constând în dezvăluirea esenţei fenomenelor, a legăturilor lor interne; cealaltă – pe care Marx a numit-o **exoterică** – constând în sistematizarea şi clasificarea fenomenelor de suprafaţă, în prezentarea legăturilor exterioare ale proceselor şi fenomenelor. Prima metodă este de fapt **abstractizarea**[276]**,** prin excelenţă ştiinţifică, care l-a condus pe autor la concluzii şi rezultate pertinente, logice, înscrise definitiv în patrimoniul ştiinţei economice. A doua metodă este de fapt **descrierea** şi a fost folosită de Adam Smith pentru înregistrarea unor fenomene şi realităţi nestudiate de predecesorii săi. Utilizând această metodă, autorul s-a situat la nivelul aparenţelor, al formelor de manifestare a realităţii, fără să poată desprinde legăturile esenţiale, de cauzalitate, mecanismele interne ce guvernează economia reală.

Dualitatea metodei de cercetare are – după părerea noastră – mai multe explicaţii şi anume:

1. <u>Bivalenţa obiectivelor urmărite</u>. Pe de o parte, Smith a dorit să sistematizeze cunoştinţele şi gândirea economică de până la el, într-o concepţie unitară, proprie. În acest scop a folosit metoda abstractizării şi a elaborat o gândire logică, ştiinţifică. Pe de altă parte, dorinţa lui de a înregistra fenomene şi procese neabordate anterior, l-a obligat să facă muncă de pionierat şi – folosind descrierea – nu a reuşit să prelucreze unitar noile aspecte ale realităţilor

---

acestea toate trebuie să fie clare şi evidente, atât pentru contribuabil cât şi pentru orice altă persoană" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 243).

272 Se urmărea ca plata impozitelor să fie cât mai comodă pentru contribuabili. „Orice impozit trebuie să fie perceput la timpul şi în modul care reiese a fi cel mai convenabil pentru contribuabil ca să-l plătească" (*ibidem*, vol. II, p. 243).

273 Probabil, în sensul că „cheltuielile statului trebuie să fie minime" pentru ca sarcina fiscalităţii să nu apese prea greu asupra contribuabililor. „Orice impozit trebuie să fie astfel conceput încât să scoată şi să înstrăineze din buzunarele populaţiei cât mai puţin posibil, peste atât cât poate aduce în tezaurul public al statului" (*ibidem*, vol. II, p. 243). Autorul analizează patru cazuri, când impozitul poate fi supradimensionat: a). „numărul funcţionarilor perceptori este prea mare", iar salariile lor pot absorbi cea mai mare parte din totalitatea impozitului; b). „impozitul poate frâna activitatea economică a contribuabililor"; c). „prin amenzi şi alte penalităţi" ... contribuabilii „pot fi adesea ruinaţi"; d). „expune populaţia la vizitele frecvente şi la cercetările odioase ale funcţionarilor fiscului, impozitul o poate expune la stânjeniri cu totul inutile, la vexaţiuni şi împilări" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Bucureşti, 1965, p. 243–244).

274 Astfel, J. E. Cairnes, în lucrarea sa *Character and Logical Method of Political Economy* (1875) îl consideră pe Smith reprezentantul metodei „deductive"; John Kells Ingram, în *A History of Political Economy* (1888), apreciază că foloseşte metoda „inductivă"; Jan St. Lewinski, în *The Founders of Political Economy* (1922), susţine că Smith „stabileşte unele legi pe calea deducţiei" şi „le verifică şi corectează pe calea inducţiei"; B. Nogaro, în *Le développement de la pensée économique* (1944), apreciază că metoda lui Smith constă în „concepte abstracte, corespunzând unor date fictive" care se amestecă cu „concepte corespunzând unor date ale observaţiei" (Vezi şi *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, p. 418).

275 Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a doua, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 134.

276 **Abstractizarea** a fost metoda de cercetare generală, adoptată de Şcoala clasică. Ea s-a bazat – în principal – pe „**deducţie".** Adică, s-a pornit de la „adevăruri generale" şi s-a încercat desprinderea şi verificarea „regulilor general valabile" pentru fiecare caz izolat. Deci, „adevărul individual" s-a „dedus" din „cel general". Curentele de gândire ulterioare au reproşat Şcolii clasice tocmai metoda de cercetare folosită. De exemplu, Şcoala istorică va propune un demers diferit de cel al clasicilor. Istoricii au susţinut că adevărul se poate surprinde mai uşor şi mai pertinent, dacă se foloseşte „**inducţia".** Adică, dacă se pleacă de la cazurile individuale şi – apoi – treptat, se ajunge la generalizări. Conform acestei metode, dacă un adevăr este verificat pe „n" cazuri, se „induce concluzia" că el este valabil şi pentru cazul „n + 1". Astăzi această „ceartă pentru metode" a fost depăşită. Gânditorii sunt astăzi unanimi în aprecierea că pentru a surprinde cât mai exact realitatea, pentru a o înţelege şi explica pertinent, trebuie folosite atât „deducţia" cât şi „inducţia"; atât „analiza" cât şi „sinteza"; atât „dialectica" cât şi „metafizica".

din economie şi societate. Această a doua metodă de investigaţie l-a condus spre rezultate care contravin sistemului său general (cel puţin la prima vedere).

2. <u>Influenţa doctrinei fiziocrate</u>. Adam Smith[277] a cunoscut bine sistemul de gândire fiziocrat, atât din studierea nemijlocită a scrierilor, cât şi din contactul direct cu unii reprezentanţi de seamă ai lui (Quesnay şi Turgot). Gândirea fiziocrată s-a situat la limita explicării religioase şi ştiinţifice a realităţii economice, cu apropiere mai mare faţă de paradigma religioasă. Smith va prelua în gândirea sa elemente ale doctrinei religioase, dar va elabora o paradigmă „preponderent ştiinţifică, însă cu unele conotaţii religioase".

3. <u>Economia de mărfuri generalizată era la început</u>. În perioada lui Smith se făcea trecerea de la „cooperaţia simplă capitalistă" spre „manufactură". Manufactura a contribuit hotărâtor la generalizarea producţiei de mărfuri şi a creat condiţiile trecerii spre „maşinism". În timpul lui Smith „legile economice obiective ale producţiei de mărfuri" abia se puteau întrevedea, motiv pentru care el n-a putut să le studieze şi să elaboreze un sistem unitar de gândire pe baza lor.

4. <u>Dualitatea metodei de cercetare</u> l-a condus pe Adam Smith la elaborarea unei **paradigme duale** cu privire la activitatea economică.

Pe de o parte, el a pus bazele teoriei „valorii-muncă", întregul său sistem de gândire fiind străbătut de logica imprimată de acest demers.

Pe de altă parte, Smith preia şi promovează elemente ale teoriei „valorii-utilitate", contrazicând (oarecum – n. ns.) sistemul său general[278].

Adam Smith a folosit – deopotrivă – inducţia şi deducţia, însă gândirea lui a fost „metafizică", nu „dialectică"[279]. Clasicului englez capitalismul îi apărea ca expresie a raţiunii umane, ca reprezentând „ordinea naturală", iar feudalismul – contrar raţiunii umane, contrar naturii omului. În felul acesta Smith a ajuns să prezinte sistemul capitalist ca fiind conform „ordinii naturale", iar trăsăturile lui „homo oeconomicus" ca trăsături naturale ale omului dintotdeauna. Considerând relaţiile capitaliste ca date şi veşnice, Smith se ocupă numai de mecanismul lor de funcţionare, nu şi de geneza sau evoluţia lor; proprietatea privată apărându-i ca „naturală" şi „eternă".

Smith sesizează că economia este guvernată de „legi obiective", dar apreciază că acestea sunt la fel de naturale ca şi capitalismul, generale, supraistorice, eterne.

Conceptul fundamental în jurul căruia se dezvoltă întregul sistem de gândire al lui Adam Smith este **„HOMO OECONOMICUS".** Acesta reprezintă „prototipul" agentului economic liberal şi se caracterizează prin următoarele **trăsături distincte**:

1. <u>Este perfect raţional</u>. El înţelege – foarte bine – care este scopul său în activitatea economică: „maximizarea profitului obţinut şi minimizarea efortului necesar pentru aceasta". Raţionalitatea lui „homo oeconomicus" este prezentată de Adam Smith ca o trăsătură naturală a omului.

2. <u>Este perfect egoist</u>. „Homo oeconomicus" acţionează – perfect raţional şi exclusiv – în scopul realizării propriului interes. Şi aici se menţine dualismul gândirii lui Smith. Dacă din punct de vedere economic individul este „egoist", din punct de vedere etic el este „altruist"[280].

---

277 „Adam Smith este contaminat în mare măsură de ideile fiziocraţilor şi opera lui este adesea străbătută de filoane întregi care aparţin fiziocraţilor şi care sunt în totală contradicţie cu părerile formulate de el însuşi" (Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea I, p. 31).

278 În literatura economică de până acum, disputa între susţinătorii teoriei „valorii-muncă" şi adepţii teoriei „valorii-utilitate" nu a fost tranşată definitiv de nici una din părţi. Aşa cum se ştie „clasicii" şi „marxiştii" au fost şi sunt adepţii teoriei obiective a „valorii-muncă", în timp ce „neoclasicii" şi „neoliberalii" secolului al XX-lea susţin teoria subiectivă a „valorii-utilitate". Dintre toţi gânditorii de până acum, poate Smith (primul) şi – mai apoi – Alfred Marshall (mai explicit) au elaborat un sistem ce încearcă să surprindă, într-o concepţie unitară, elemente din teoriile „obiectivă" şi „subiectivă" despre valoare. Cu atât mai mare este meritul lui Adam Smith şi mai actuală concepţia sa, cu cât – deşi par să fie contradictorii – cele două abordări ale problematicii valorii se îmbină în gândirea sa într-un mod cu totul original. Iată de ce, indiferent de orientarea gânditorilor economişti de după el, nici un curent de gândire n-a reuşit – până acum – să nege total concepţia lui Adam Smith. Ba mai mult, orice încercare de explicare a realităţii economice „postsmithiană" are – obligatoriu – ca punct de pornire gândirea lui Smith. Din această perspectivă, după părerea noastră, Adam Smith merită – mai mult decât oricare alt gânditor – apelativul de „clasic" al Economiei politice.

279 Cum avea să-i reproşeze Marx, adeptul „dialecticii" ca metodă generală de cercetare a realităţii din universul material şi al gândirii. Susţinător al „materialismului dialectic", Karl Marx va aprecia că „existenţa materială determină conştiinţa oamenilor", şi nu invers.

280 Explicând acest aspect în capitolul I al *Teoriei sentimentelor morale* (intitulat *Despre simpatie*), Adam Smith declara că la om „există evident unele principii în natura sa care îl fac să se intereseze de soarta celorlalţi" (*The Theory of Moral Sentiments*, ed. 6, 1790, vol. I, p. 1). „Egoismul" economic şi reducerea personalităţii umane la „raţionalitate" i-a atras lui Smith o serie de critici. Astfel, „Şcoala istorică" (prin reprezentanţii săi Bruno Hildebrand, Karl Knies,

3. Este perfect liber. Acţionează liber în economie, nefiind îngrădit decât de limitele impuse de realizarea propriului interes, înţeles raţional. Baza libertăţii de acţiune a lui „homo oeconomicus" o constituie „inviolabilitatea proprietăţii private". Libertatea de acţiune trebuie înţeleasă în sensul că fiecare individ poate face orice în economie, cu condiţia să nu afecteze libertatea celorlalţi. Orice îngrădire exterioară impusă lui „homo oeconomicus" este dăunătoare. Il îndepărtează de atingerea propriilor obiective, îi reduce eficienţa întregii activităţi.

4. Este perfect concurenţial. „Homo oeconomicus" se află într-o concurenţă continuă şi perfectă cu toţi. Adam Smith – ca şi alţi gânditori de altfel – şi-a construit paradigma într-un climat de concurenţă perfectă.

5. Este perfect social. „Homo oeconomicus" nu-şi poate realiza propriile obiective izolat, ci în cadrul diviziunii muncii, stabilind un sistem interdependent de relaţii interesate cu ceilalţi indivizi.

Acţiunile egoiste şi „dezordonate" ale numărului infinit de „homo oeconomicus" sunt – la prima vedere – menite să conducă societatea spre haos, spre evoluţii necontrolate, entropice. Dar numai la prima vedere! În realitate „**MÂNA INVIZIBILĂ"** realizează şi menţine în mod permanent şi peste interesele sau conştiinţa individuală „ordinea naturală". Îndrumându-şi activitatea „aşa încât să producă cea mai mare valoare posibilă" „homo oeconomicus" „urmăreşte numai câştigul său". Dar, „în acest caz, ca şi în altele, el e condus de o mână invizibilă, ca să promoveze un scop ce nu face parte din intenţia lui"... „Urmărindu-şi interesul său, el adeseori promovează interesul societăţii mai efectiv decât atunci când intenţionează să-l promoveze". Iar mai departe: Care e felul de activităţi indigene pe care capitalul său o poate utiliza şi al cărei produs promite să fie de cea mai mare valoare, poate judeca mai bine fiecare, după situaţia sa anume, decât ar judeca în locul lui un om de stat sau un legiuitor"[281]. Mâna invizibilă desemnează de fapt – în înţelegerea lui Smith – legile obiective care guvernează activitatea economică, adaptează automat (într-un climat de liberă concurenţă) oferta la cerere, conduc spre eficienţă maximă, armonizează interesele individuale cu cele generale, înfăptuiesc automat, menţin şi permanentizează echilibrul economic.

Pentru metodologia lui Adam Smith este – de asemenea – caracteristică **punerea producţiei pe primul plan.** Este adevărat că acelaşi lucru îl făcuseră şi fiziocraţii, dar superioritatea lui Smith constă în faptul că el a lărgit sfera productivă la „întreaga producţie de mărfuri", aşezând în centrul ei industria. Totodată, el a observat şi analizat – poate pentru prima dată – trei factori de producţie (munca, natura, capitalul), apreciind că toţi contribuie la crearea şi sporirea bogăţiei[282].

De asemenea, de extremă importanţă pentru studiile ulterioare este faptul că – încă de la începutul *Bogăţiei naţiunilor* – Adam Smith declară deschis şi net că **munca reprezintă sursa întregii bogăţii a societăţii,** iar apoi, pe parcursul întregii lucrări, se străduieşte (chiar inconsecvent) să demonstreze acest lucru.

- **„Munca anuală a oricărei naţiuni constituie fondul care dintotdeauna o aprovizionează cu toate bunurile necesare şi de înlesnire a traiului, pe care le consumă anual şi care constau totdeauna, fie în produsul imediat al acestei munci, fie în ceea ce se cumpără cu acest produs de la alte naţiuni"[283]** (s. ns.).

Iată paradigma generală a lui Adam Smith şi crezul său fundamental!

În felul acesta, Smith a pus bazele ştiinţifice ale teoriei „valorii-muncă", explicând prin prisma ei cele mai multe din fenomenele şi procesele cercetate, fapt ce a uşurat mult

---

Wilhelm Roscher) apreciază că nu „egoismul" îl caracterizează pe „homo oeconomicus", ci, „plăcerea de acţiune", „dragostea de viitor", „sentimentul datoriei", „bunătatea", „mila" etc. Totodată, Friedrich List a opus interesul egoist al lui „homo oeconomicus", interesului general al naţiunii şi „Economia cosmopolită", „Economiei naţionale". La rândul lor, „Neoclasicii" vor încerca să înlocuiască pe „homo oeconomicus" al lui Adam Smith – într-o oarecare măsură şi al lui Marx – cu o fiinţă mai complexă, caracterizată prin raţional şi iraţional, prin egoism şi altruism, deopotrivă.

281 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 305.

282 Acelaşi lucru îl vor mai face şi alţii („clasicii francezi", „neoclasicii", „neoliberalii" etc.), care vor aprecia că „toate veniturile societăţii se formează pe baza aceloraşi legi" şi că în procesul repartiţiei lor nu pot apărea contradicţii; dar vor exista şi păreri diferite sau chiar opuse. Astfel, David Ricardo, dar mai ales Karl Marx, vor considera că „toate veniturile au ca unică sursă de formare, cauză principală şi izvor, munca muncitorului", că fiecare venit are legi proprii de formare şi că în procesul repartizării veniturilor apar contradicţii între clasele sociale, deţinătoare ale factorilor de producţie respectivi.

283 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 3. Citatul de mai sus este chiar prima frază din *Introducere şi planul lucrării*, cu care Adam Smith îşi începe magistrala sa operă.

înţelegerea complexelor şi complicatelor probleme ale producţiei de mărfuri, banilor, factorilor de producţie, veniturilor sau ale muncii productive şi neproductive ori ale sferelor producţiei sociale.

Referindu-se la dualitatea metodei de cercetare şi a paradigmei smithiene, Karl Marx afirma: „contradicţiile lui Adam Smith prezintă interes prin aceea că conţin probleme pe care el, ce-i drept, nu le rezolvă, dar pe care le pune totuşi prin însuşi faptul că se contrazice. Instinctul său sigur în această privinţă este învederat cel mai bine de faptul că urmaşii lui, în polemica dintre ei, preiau de la el când o latură, când cealaltă”[284].

Alegând ca obiect al cercetării bogăţia naţiunilor şi cauzele care contribuie la sporirea ei, Adam Smith a desprins dintr-o dată problema centrală a epocii în care a trăit şi s-a ridicat la înălţimea de la care a putut să surprindă – într-o concepţie atotcuprinzătoare – majoritatea problemelor economiei timpului său.

Sesizând că bogăţia constă în „totalitatea bunurilor marfă”, el a desprins şi dezvoltat, într-o manieră originală, **factorii** care contribuie la creşterea ei:

1. Diviziunea muncii. Prin specializare se măreşte continuu volumul şi productivitatea muncii şi – o dată cu ele – sporeşte direct proporţional bogăţia naţională.

2. Mărimea şi evoluţia capitalului. De dimensiunile capitalului depinde – direct proporţional – numărul celor atraşi în procesul producţiei, se adânceşte diviziunea muncii şi sporeşte bogăţia naţională.

3. Politica economică liberală. Ideea centrală a lui Adam Smith este libertatea economică, deoarece – în gândirea lui – „homo oeconomicus” se îndreaptă în mod „natural” spre maximum de eficienţă şi prosperitate, fără nici o intervenţie din partea vreunei forţe exterioare. Dimpotrivă, orice imixtiune externă în activitatea sa îl împiedică sau îl întârzie în maximizarea eficienţei şi prosperităţii.

4.4.2.4. CONCEPŢIA ECONOMICĂ
4.4.2.4.1. BOGĂŢIA NAŢIONALĂ ŞI SFERA PRODUCTIVĂ

Obiectivul principal al preocupărilor teoretice al lui Adam Smith îl constituie studiul „bogăţiei naţionale”. Depăşindu-i pe predecesori, clasicul englez defineşte bogăţia naţională drept **„totalitatea bunurilor marfă de care dispune o naţiune la un moment dat”[285].**

În felul acesta, Adam Smith realizează progrese însemnate în ştiinţa economică:

a. Lărgeşte sfera de cuprindere a bogăţiei naţionale de la o singură categorie de bunuri (agricole – la fiziocraţi) spre toate bunurile marfă.

b. Lărgeşte sfera productivă de la o singură ramură (circulaţia – la mercantilişti, respectiv agricultura – la fiziocraţi) spre totalitatea activităţilor producţiei de mărfuri.

c. Chiar tributar unor influenţe fiziocrate, Adam Smith consideră că sunt trei factori de producţie (natura, munca şi capitalul). Totodată – deşi inconsecvent –, el atribuie muncii rolul de factor primordial al producţiei.

Sursa principală a bogăţiei este munca. Dar nu toată munca depusă în societate produce bogăţie. **Numai munca depusă în sfera producţiei de mărfuri este productivă.** „Există un fel de muncă ce adaugă la valoarea obiectului asupra căruia se exercită; există un altul, care n-are acelaşi efect. Primul fel, producând o valoare, poate fi numit muncă productivă; cel de al doilea, muncă neproductivă”[286]. Din acest citat reiese că – în concepţia lui Smith – „**munca ce adaugă o valoare la alta” <u>este productivă</u>**, iar **munca „ce nu adaugă o valoare la alta” <u>este neproductivă</u>.**

Dar să vedem cum explică autorul englez asemenea categorii. „Astfel, munca unui lucrător din manufactură adaugă în general la valoarea materialelor pe care el le prelucrează, valoarea propriei sale întreţineri şi a profitului patronului. Munca unui servitor, dimpotrivă, nu sporeşte valoarea niciunui obiect”[287]. Munca muncitorului manufacturier „se fixează şi se

284 Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea I, p. 96.
285 El consideră banii ca pe oricare altă marfă şi îi include în bogăţie. „A deveni bogat, înseamnă a dobândi bani, iar bogăţie şi bani, în limbaj curent, sunt termeni socotiţi de fapt sinonimi din toate punctele de vedere” (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 288). Pusă astfel problema, credem (dacă nu, cumva, greşim) că la Smith bogăţia era sinonimă – de fapt – cu „puterea de cumpărare”!
286 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 223.
287 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 223.

realizează într-un oarecare obiect distinct sau într-o marfă care se poate vinde ... Este cu alte cuvinte o anumită cantitate de muncă adunată şi pusă la o parte, pentru a fi întrebuințată, după nevoie, în vreo altă ocazie. Acest obiect sau, ceea ce este acelaşi lucru, prețul acestui obiect, poate apoi, să pună în mişcare o cantitate de muncă egală cu aceea care l-a produs la început. Munca servitorului, din contră, nu se fixează şi nu se realizează în nici un obiect sau marfă vandabilă. În general, serviciile lui dispar chiar în clipa îndeplinirii lor şi nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare, care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii"[288].

◆ **Se pare că Adam Smith pune semnul identității între munca productivă şi munca încorporată într-o marfă – bun material sau serviciu – care poate fi vândută şi în urma căreia se obține un venit net!**

Deci, **condițiile** ca munca să fie productivă sunt:

- **Să creeze o marfă** (bun material sau serviciu);
- **Să creeze venit net.**

Tratarea problemei în acest fel ne orientează spre concluzia că acei autori care apreciază că Adam Smith reduce sfera productivă la producția materială au o viziune doar parțială asupra concepției clasicului englez[289]. Probabil că asemenea interpretări provin din faptul că gândirea smithiană referitoare la servicii este eliptică. Din modul de tratare a problematicii, credem că este mai aproape de gândirea lui Smith aprecierea că serviciile legate de producția mărfurilor, care „adaugă o valoare la alta", sunt productive[290]. Serviciile de consum, care „nu adaugă o valoare la alta", sunt neproductive.

Persoanele ocupate în producția de mărfuri (indiferent de poziția lor) **formează** – după părerea lui Adam Smith – **populația productivă.**

„Munca unora din categoriile sociale cele mai respectabile, ca şi aceea a servitorilor, nu produce nici o valoare şi nu se fixează, nici nu se realizează în vreun obiect sau marfă vandabilă, care să dureze după efectuarea muncii şi care să poată servi pentru a obține apoi cu ajutorul lui o cantitate egală de muncă"[291]. Suveranul, funcționarii publici, armata, justiția, flota, clerul, medicii, literații, actorii, bufonii, muzicanții, cântăreții, de operă, balerinii etc. sunt neproductivi.

◆ **Persoanele ocupate în activitățile care „nu adaugă o valoare la alta" formează populația neproductivă.**

Persoanele ocupate în sfera productivă, împreună cu cele ocupate în sfera neproductivă, formează **populația utilă**. Alături de ele în societate există şi categoria celor neocupați într-o activitate utilă („cei care nu muncesc deloc"[292]).

Deci, în societate există:

1. populația utilă, care la rândul ei este formată din:

- **populația productivă** (ocupată în producția de mărfuri, adică în sfera producerii bogăției);
- **populația neproductivă** (ocupată în activitățile utile, dar care „nu produc mărfuri", adică bogăție).

2. populația celor „care nu muncesc de loc".

Bogăția oricărei națiuni provine din două surse – iar acestea sunt în acelaşi timp şi în egală măsură – cele două componente ale ei[293]:

---

288 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 223.

289 Noi înşine în lucrarea „*Fundamentele gândirii economice*" apreciam: „Bogăția socială este reprezentată, în opera lui Smith, de totalitatea bunurilor materiale de care dispune societatea, la un moment dat. Izvorul bogăției îl constituie munca desfăşurată de membrii societății în producția materială" (*op. cit.*, p. 51). O viziune asemănătoare prezintă şi Ion Pohoață în lucrarea *„Doctrine economice universale",* vol. I, p. 128. Profesorul ieşean pune semnul identității între aprecierea lui Adam Smith că „munca productivă se fixează într-un obiect sau o marfă" şi „criteriul materialității rezultatului muncii productive"; ceea ce, după părerea noastră, nu este chiar acelaşi lucru.

290 Probabil, în gândirea lui Adam Smith, comerțul, transporturile de mărfuri, reparațiile, vopsitoriile, proiectarea, editurile etc. sunt considerate productive. Doar serviciile care „dispar chiar în clipa îndeplinirii lor şi nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare, care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii" (*op. cit.*, vol. I, p. 223) sunt neproductive. Serviciile din învățământ, ocrotirea sănătății, cultură, artă, sport etc. par a fi incluse de Adam Smith în ultima categorie.

291 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 223.

292 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 224.

293 *Ibidem*, vol. I, p. 224. Adam Smith revine asupra acestor idei pe parcursul întregii sale lucrări, afirmând că „producția totală anuală (este – n. ns.), cu excepția produselor spontane ale pământului, rodul muncii productive"

- **produsul anual al pământului;**
- **produsul anual al muncii productive.**

Bogăția națională = Produsele anuale ale pământului + Produsul anual al muncii productive (mărfuri cu existență materială sau servicii + stocul național de metale prețioase).

Factorii de sporire a bogăției naționale sunt:

1. Creşterea numărului muncitorilor productivi;

2. Creşterea productivității muncii (din sfera productivă)[294].

„Pentru a spori valoarea producției anuale a pământului şi a muncii unei națiuni nu sunt alte mijloace decât a spori fie numărul muncitorilor ei productivi, fie forțele productive ale muncitorilor întrebuințați până atunci"[295].

Creşterea numărului muncitorilor ocupați în sfera productivă depinde – la rândul său – de „sporirea capitalurilor sau a fondurilor destinate întreținerii acestora"[296].

„Capacitatea de a produce nu poate spori, cu același număr de muncitori, decât ca urmare a unui oarecare adaos şi unor perfecționări de maşini şi instrumente care înlesnesc şi scurtează munca sau ca urmare a unei mai bune repartiții sau diviziuni a muncii"[297]. „Şi într-un caz şi în altul, este nevoie aproape întotdeauna de o sporire de capital"[298].

De aici rezultă **că sporirea capitalului este factorul hotărâtor atât pentru creşterea numărului celor ocupați în sfera productivă, cât şi pentru ridicarea productivității muncii**. Deci, după Smith, **capitalul este** – în ultimă instanță – **factorul hotărâtor al creării şi sporirii bogăției oricărei națiuni!**

Rezultă că **factorii de care depinde bogăția oricărei națiuni** sunt:

- **Natura;**
- **Munca productivă (volumul şi productivitatea ei);**
- **Capitalul (volumul şi evoluția sa).**

Sursa principală pentru sporirea capitalului este **„economisirea" („parsimony", „saving")**. „Capitalurile sporesc prin economisire; ele scad prin risipă şi prin purtare nechibzuită"[299]. Iar mai departe: „Economisirea, sporind fondul destinat pentru întreținerea muncitorilor productivi, tinde a mări numărul acelor muncitori a căror muncă aduce un plus la valoarea obiectului la care se lucrează. Ea tinde deci să sporească valoarea de schimb a producției anuale a pământului şi a muncii unei țări. Ea pune în mişcare o cantitate adițională de activitate, care dă o valoare adițională producției anuale"[300].

Bogăția oricărei națiuni **„se împarte în mod normal în două părți"[301]**:

1. „Una din ele, adesea cea mai mare, este în primul rând destinată să reconstituie capitalul sau să reînnoiască partea de alimente, materiale şi produse finite care a fost retrasă dintr-un capital";

2. „Cealaltă e destinată să formeze un venit, fie posesorului acestui capital ca profit, fie vreunei alte persoane ca rentă a pământului".

Partea de bogăție națională „care reconstituie un capital" este destinată înlocuirii capitalului material consumat şi întreținerii muncitorilor productivi[302].

(*ibidem*). Adam Smith apreciază că munca productivă şi natura contribuie, în diferite proporții, la crearea bogăției oricărei națiuni. Poate aici se regăsesc şi unele influențe ale doctrinei fiziocrate.

294 În *Introducere şi planul lucrării* Adam Smith apreciază că bogăția unei națiuni depinde de: **a) „în primul rând, de priceperea, îndemânarea şi chibzuința cu care este în general înfăptuită munca ei" şi; b) „în al doilea rând, de raportul dintre numărul celor care sunt întrebuințați într-o muncă folositoare şi numărul celor care nu sunt astfel întrebuințați"** Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 3).

295 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 231.

296 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 231.

297 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 231.

298 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 231.

299 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 227.

300 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 228.

301 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 224.

302 „Acea parte din produsul anual al pământului şi al muncii dintr-o țară care reconstituie un capital nu e niciodată folosită imediat pentru a întreține pe alți muncitori decât pe muncitorii productivi. Ea plătește numai salariile muncitorilor productivi" (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 224).

Partea de bogăţie naţională „destinată să formeze un venit" poate întreţine atât muncitori productivi, cât şi neproductivi[303]. Tot din această parte se întreţin şi „cei care nu muncesc de loc"[304].

Raportul dintre „**capital"** şi „**venit" –** apreciază Adam Smith – diferă de la o naţiune la alta, în funcţie de nivelul ei de dezvoltare economică generală. În ţările bogate – spune el – predomină „capitalul", în cele sărace predomină „venitul". Ba, mai mult, proporţia dintre cele două componente ale bogăţiei „determină desigur într-o ţară caracterul general al locuitorilor, cu privire la starea lor de activitate sau de inactivitate"[305]. Unde capitalul este mai mare activează mai multă populaţie (şi e mai harnică şi mai bogată), unde e mai mic activează mai puţină („poporul este în general inactiv, imoral şi sărac"[306]).

Pe măsura sporirii bogăţiei acumulată sub formă de capital, raportul dintre contribuţia factorilor la producerea bogăţiei se modifică şi el. Creşte mai repede aportul muncii productive decât al naturii.

Cu alte cuvinte, destinaţia bogăţiei naţionale este următoarea:

Bogăţia naţională = **Fondul de înlocuire a capitalului consumat** + **Venitul net**

4.4.2.4.2. DIVIZIUNEA MUNCII[307].

Adam Smith îşi începe ***Bogăţia naţiunilor*** cu **„o apoteoză a diviziunii muncii"[308].** Crearea, mărimea şi evoluţia bogăţiei oricărei naţiuni depind – în ultimă instanţă şi în mod hotărâtor – de volumul de muncă depusă în sfera productivă şi de productivitatea acestei munci. Potrivit concepţiei lui Adam Smith, productivitatea muncii depinde de diviziunea muncii. De aceea, gânditorul englez îşi deschide Cartea I a operei sale fundamentale cu analiza diviziunii muncii.

În acest context, clasicul englez analizează probleme cum sunt:

- **Cauzele apariţiei şi mecanismele diviziunii muncii;**
- **Efectele diviziunii muncii asupra bogăţiei naţionale;**
- **Factorii de care depinde extinderea diviziunii muncii;**
- **Limitele diviziunii muncii**.

303 „Acea parte care e destinată să formeze imediat un venit, fie ca profit, fie ca rentă, poate fără deosebire întreţine fie mâini productive, fie neproductive" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 224).
304 „Muncitorii neproductivi, ca şi cei care nu muncesc de loc, sunt toţi întreţinuţi din venit" (*ibidem*, vol. I, p. 224).
305 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 226.
306 *Ibidem*, vol. I, p. 226. „Pretutindeni unde predomină capitalul, activitatea este mai mare; pretutindeni unde prevalează venitul, trândăvia este în floare" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 227).
307 Diviziunea muncii reprezintă procesul obiectiv şi continuu de separare – din cadrul muncii sociale – a unor activităţi specifice şi specializarea lor ca atare. Diviziunea muncii reprezintă condiţia fundamentală a apariţiei şi menţinerii producţiei de mărfuri. Prin specializare se creează atât necesitatea, cât şi posibilitatea producţiei de mărfuri. **1.** Producătorul specializat creează doar o parte din bunurile necesare consumului său. Pentru acoperirea tuturor nevoilor pe care le are, fiecare este nevoit să apeleze la schimb cu alţi producători. **2.** Prin specializare, fiecare specialist capătă – în domeniul său – o îndemânare peste media socială, producând o cantitate de bunuri care întrece nevoile proprii şi pe care o poate oferi schimbului. De-a lungul timpului – se apreciază – au existat **trei „Mari diviziuni ale muncii": a. Prima mare diviziune** a constat în separarea crescătorilor de animale de producătorii de plante; **b. A doua mare diviziune** a însemnat desprinderea – din cadrul muncii sociale – a meşteşugarilor; **c. A treia mare diviziune a muncii** a constat în separarea negustorilor. Teoretic (poate şi practic) producţia de mărfuri a apărut o dată cu prima mare diviziune a muncii. Factorul hotărâtor care generează diviziunea muncii şi îi conferă caracterul de continuitate îl constituie evoluţia nevoilor. Progresul tehnic, determinat de ştiinţă, potenţează şi accelerează – la rândul său – diviziunea muncii. Deşi are un caracter de continuitate – de adâncire şi diversificare – procesul diviziunii muncii nu se desfăşoară liniar. Pe măsura dezvoltării societăţii, a multiplicării şi diversificării nevoii sociale, numărul activităţilor specializate înregistrează tendinţa continuă de creştere. Această derulare formează conţinutul principal al „**Legii generale a adâncirii diviziunii muncii".** Dacă pe măsura evoluţiei numărul activităţilor specializate se multiplică continuu, există – totodată – şi altele care dispar sau evoluează, modificându-şi conţinutul, în funcţie de factori diverşi, între care – însă – credem că rolul hotărâtor revine evoluţiei nevoilor şi progresului ştiinţific şi tehnic.
308 Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ediţia a IV-a, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 155. Problema diviziunii muncii a fost abordată încă din Antichitate, în lucrările autorilor chinezi (Confucius şi Man-Tzî) şi greci (Platon, Xenofon şi Aristotel), care încercau să explice structurile sociale chiar şi prin diviziunea muncii. Mai târziu, englezul Dudley North (1641–1691) a reliefat avantajele diviziunii geografice a muncii asupra comerţului exterior. „Adam Smith nu a formulat nici o singură propoziţiune nouă cu privire la diviziunea muncii. Ceea ce face însă ca el să fie considerat economistul reprezentativ al perioadei manufacturiere este accentul pe care el îl pune pe diviziunea muncii" (Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 384).

4.4.2.4.2.1. CAUZELE APARIȚIEI ŞI MECANISMELE DIVIZIUNII MUNCII

Problematica diviziunii muncii l-a preocupat pe Adam Smith încă din prima perioadă a activității sale didactice. „Acest lucru este dovedit, între altele, de faptul că în lecțiile sale ținute în 1763 la Universitatea din Glasgow, deci cu 13 ani înainte de apariția ***Avuției națiunilor***, existau două capitole consacrate special diviziunii muncii şi anume: «Abundența apare din diviziunea muncii» şi «Cum sporeşte diviziunea muncii produsul»“[309].

Istoria dezvoltării societății umane demonstrează că diviziunea muncii a apărut ca urmare a creşterii nevoilor de consum şi a dezvoltării forțelor productive. Totodată, se apreciază că diviziunea muncii a fost cauza inițială şi esențială a apariției producției de mărfuri şi reprezintă condiția fundamentală a menținerii ei[310].

Adam Smith a elaborat o paradigmă de explicare a diviziunii muncii diferită. **El susține că diviziunea muncii decurge din schimb!** „Această diviziune a muncii, din care derivă aşa de multe avantaje, nu este la originea ei efectul vreunei înțelepciuni omeneşti care să prevadă şi să urmărească belşugul general, pe care ea îl realizează. Ea este consecința necesară, deşi foarte lentă şi treptată, a unei anumite înclinări a naturii omului, care nu are în vedere o astfel de largă utilitate; anume, înclinarea de a face troc, de a trafica, de a schimba un lucru pentru altul”[311]. Înclinația spre schimb – apreciază Adam Smith – este inerentă naturii umane, „este comună tuturor oamenilor şi nu se găseşte la alte specii de animale”[312].

Omul – ființă socială, prin excelență – intră în relații interesate cu semenii săi, determinate de necesitatea acoperirii nevoilor pe care le are şi pe care nu le poate satisface integral prin activitatea restrânsă în care el este specializat. Adam Smith apreciază că intrarea într-un sistem de relații economice interesate este, pentru fiecare ființă umană, un act perfect rațional[313]. În scopul obținerii – prin schimb – de la semeni a bunurilor de care are nevoie, fiecare individ va trebui „să le intereseze egoismul în favoarea sa, arătându-le că este în avantajul lor să facă pentru el ce le cere”[314]. Iar mai departe: „Oricine oferă cuiva un târg îşi propune să procedeze astfel: Dă-mi ceea ce doresc eu, şi vei căpăta ceea ce doreşti tu. Acesta este înțelesul oricărei asemenea oferte: şi în felul acesta obținem unul de la altul cea mai mare parte din serviciile de care avem nevoie. Nu de la bunăvoința măcelarului, berarului sau brutarului aşteptăm noi să ne fie servită masa, ci de la grija cu care aceştia îşi privesc interesele lor. Ne adresăm nu omeniei, ci egoismului lor, şi niciodată nu le vorbim de nevoile noastre, ci de avantajele lor proprii”[315].

Adam Smith este categoric în afirmația că din „înclinarea spre troc” se naşte diviziunea muncii. „Aşa după cum prin înțelegere, prin schimb, şi prin cumpărare, obținem unul de la altul, cea mai mare parte din serviciile reciproce de care avem nevoie, tot astfel, **din aceeaşi înclinare pentru troc, se naşte şi diviziunea muncii”**[316] (s. ns.).

Diviziunea muncii este factorul social care diferențiază – în mod hotărâtor – **indivizii din societatea umană**. „Deosebirea dintre însuşirile înnăscute ale diferiților oameni este în realitate mult mai mică decât ne-am închipui; aptitudinile cu adevărat deosebite care apar şi diferențiază oamenii în diversele profesii când ajung la maturitate, nu sunt de cele mai multe ori cauza, ci efectul diviziunii muncii. Diferența dintre cele mai deosebite individualități, de exemplu dintre un filosof şi un hamal, se pare că nu provine atât de mult de la natură, cât din deprindere, moravuri şi educație. Când vin amândoi pe lume, în primii şase sau opt ani de

309 N. N. Constantinescu, *Adam Smith, clasic al economiei politice burgheze,* în *op. cit.*, p. 429–430.
310 Deci, diviziunea muncii este cauza şi condiția generală, iar producția de mărfuri este efectul, consecința.
311 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 13.
312 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 13.
313 Încă din Antichitate, Aristotel apreciase omul ca singura ființă rațională de pe Pământ. „Nimeni nu a văzut niciodată – scria Adam Smith – un câine făcând cu altul un schimb de oase echitabil şi deliberat. Nimeni nu a văzut vreun animal care prin gesturi şi sunete nearticulate să semnaleze altuia că: acest lucru e al meu, acela al tău, sunt dispus să-l dau pe acesta pentru acela” (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 13).
314 *Ibidem*, vol. I, p. 13. Se pare că aici Adam Smith a demonstrat tocmai contrariul afirmațiilor sale. Individul specializat caută să intre în relații interesate cu semenii săi nu din cauza „înclinației naturale spre schimb”, ci, mai degrabă, din nevoia de a obține (în schimbul unei părți din producția proprie) bunurile necesare (dar produse de alții). Deci, aici diviziunea muncii este mai degrabă „cauza” schimbului, decât „consecința” lui.
315 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 13–14.
316 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 14.

viață, se asemuiesc probabil foarte mult, nici părinții, nici tovarășii lor de joacă neputând să observe vreo diferență remarcabilă între ei. Cam la această vârstă, sau curând după aceasta, ei sunt puși la ocupații foarte diferite. Atunci începe să se observe deosebirea de aptitudini, care se dezvoltă treptat[317], până când în cele din urmă, vanitatea filosofului abia de mai recunoaşte oarecare asemănare între ei"[318].

Diviziunea muncii îi face pe oameni să fie solidari unii cu alții, să-şi fie folositori unii altora, să intre în relații interesate de schimb. Cu cât diviziunea muncii este mai dezvoltată, oamenii mai specializați şi deosebirile dintre ei mai mari, cu atât ei sunt mai strâns legați prin relații de schimb şi mai folositori unii altora. „Cei cu însuşiri din cele mai deosebite sunt de folos unul altuia, diferitele produse ale aptitudinilor lor, prin înclinarea generală de a face troc, trafic şi schimb, fiind aduse la masa comună, din care oricine poate cumpăra după trebuință orice parte din produsul priceperii celorlalți"[319].

O asemenea idee va fi preluată şi dezvoltată de liberalii clasici francezi Jean Baptiste Say şi Claude Frédéric Bastiat, care vor încerca să elaboreze o teorie a armoniei sociale în domeniul repartiției bogăției între clasele sociale. Teoria **solidarismului economic** se va găsi şi la alte curente şi orientări şi cu ajutorul ei se va urmări – printre altele – respingerea teoriilor contradicțiilor şi inegalității sociale (mai ales a ricardismului şi marxismului).

4.4.2.4.2.2. EFECTELE DIVIZIUNII MUNCII ASUPRA BOGĂȚIEI NAȚIONALE

Deşi, în mod general, se crede că diviziunea muncii este rezultatul diversificării nevoilor umane şi al dezvoltării forțelor productive, Adam Smith afirmă contrariul. „Cea mai mare perfecționare a forțelor productive ale muncii şi în mare parte priceperea, îndemânarea şi chibzuința cu care se conduce sau se execută munca de pretutindeni par a fi efectele diviziunii muncii"[320].

Trăind în epoca manufacturieră, clasicul englez analizează diviziunea muncii din manufactură şi efectele sale asupra bogăției naționale. Diviziunea muncii, apreciază Adam Smith, este factorul principal care măreşte cantitatea de muncă a societății (în special productivă), îi sporeşte productivitatea şi – prin urmare – asigură creşterea bogăției naționale.

Diviziunea muncii asigură:

1. „Creşterea îndemânării fiecărui lucrător în parte". „În primul rând, îndemânarea sporită a lucrătorului face să crească neapărat cantitatea de muncă pe care el o poate realiza; iar diviziunea muncii, reducând activitatea fiecărui om la o oarecare operațiune simplă şi făcând din această operațiune singura ocupație din viața sa, măreşte, fără doar şi poate, foarte mult, îndemânarea lucrătorului"[321].

2. „Economisirea timpului, care de obicei se pierde prin trecerea de la un fel de muncă la altul". „În al doilea rând, folosul dobândit prin economisirea timpului pierdut cu trecerea de la un fel de muncă la altul este mult mai mare, decât ne-am putea închipui la prima vedere"[322]. Conținutul diferit al activităților diverse, durata lor, uneltele specifice întrebuințate, raportul între efortul fizic şi cel intelectual, mediul în care se desfăşoară sau alte împrejurări determină pierderi însemnate de timp la schimbarea genurilor de muncă. Trecerea de la un tip de muncă la altul generează pierderi de timp, din cauza „lenevirii", lipsei de „atenție şi tragere de inimă" şi faptului că omul „câtva timp, mai mult se amuză decât lucrează serios"[323].

3. „Inventarea unui număr mare de maşini, care uşurează şi reduc munca, făcând un singur om capabil de a produce cât producția mai multor oameni". „În al treilea rând şi ultimul, oricine e desigur impresionat de enorma înlesnire şi reducere a muncii prin aplicarea maşinilor potrivite unei anumite munci". Invenția maşinilor, apreciază Adam

317 În traducerea românească, în textul original „care să dezvolte treptat" (*ibidem*, vol. I, p. 14). Noi considerăm că înțelesul exact ar fi „care se dezvoltă treptat" (s. ns.).
318 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 14.
319 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 15.
320 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 7.
321Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 9. Cu cât un lucrător se specializează mai mult şi cu cât numărul activităților desfăşurate de el este mai redus, îndemânarea sa creşte şi invers. Paralel şi în același sens evoluează şi aportul lui la crearea şi sporirea bogăției naționale. Este de aşteptat ca în țările dezvoltate să se înregistreze o specializare mai îngustă a lucrătorilor, comparativ cu țările rămase în urmă. Aceasta explică – într-o măsură însemnată – nivelul mai ridicat al productivității în primele țări, față de celelalte.
322 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 10.
323 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 10.

Smith, „pare să fi fost datorită, la origine, tot diviziunii muncii", întrucât „oamenii descoperă cele mai uşoare şi sigure metode de a atinge un țel oarecare mai degrabă când întreaga atenție a creierului lor este îndreptată spre un singur scop"[324].

Efectul direct al diviziunii muncii este **creşterea productivității** lucrătorului specializat. „De aici, enorma înmulțire a produselor tuturor variatelor meserii, ca o consecință a diviziunii muncii, care pricinuieşte, într-o societate bine condusă, acel belşug general care se răspândeşte la cele mai de jos categorii ale populației. Fiecare muncitor are o mare cantitate din produsele muncii sale proprii de care poate dispune, peste cea de care are nevoie pentru sine; şi oricare alt muncitor, fiind exact în aceeaşi situație, poate schimba o mare cantitate din propriile sale bunuri tot cu o mare cantitate sau, ceea ce revine la acelaşi lucru, pe prețul unei mari cantități din bunurile celorlalți muncitori. Acel muncitor le acoperă cu prisosință nevoile, aceia la rândul lor i le satisfac pe ale lui; şi astfel o abundență generală se răspândeşte în toate clasele sociale"[325].

Adam Smith a descris, într-un mod cu totul sugestiv, **avantajele** diviziunii muncii dintr-o manufactură de ace. „Un om desfăşoară sârma, un altul o îndreaptă, un al treilea o taie, un al patrulea o ascute, un al cincilea o striveşte la capăt pentru a-i aplica gămălia. Numai pentru a face această gămălie, e nevoie de două sau trei operațiuni distincte, aplicarea ei e o operațiune distinctă, albirea acelor e o alta; chiar fixarea acelor pe hârtie este o nouă operațiune; şi în felul acesta, importanta operațiune a facerii unui ac cu gămălie este divizată cam în optsprezece operațiuni distincte, care în unele manufacturi sunt realizate toate de mâini diferite"[326]. Rezultatul? Zece muncitori specializați pot produce într-o zi „patruzeci şi opt de mii de ace", față de lucrătorul izolat care „nu ar fi reuşit să facă nici douăzeci de ace, ba poate nici măcar un ac pe zi"[327].

Diviziunea muncii este „dusă cel mai departe în țările care se bucură de activitatea cea mai dezvoltată şi perfecționată; ceea ce este munca unui singur om într-o societate înapoiată, fiind în general într-o societate înaintată munca mai multor oameni"[328].

Analizând asemenea aspecte, Adam Smith reliefează şi superioritatea productivității din manufacturile industriale, comparativ cu agricultura. Imposibilitatea țăranului de a se specializa „îl face aproape întotdeauna greoi şi leneş"[329], cantitatea de muncă pe care o prestează este mică, productivitatea muncii sale este redusă, ca şi contribuția agriculturii la crearea bogăției naționale. Națiunile cele mai bogate întrec pe cele sărace atât în agricultură, cât şi în manufacturi, dar superioritatea lor este mai mare în industrie, decât în agricultură. Diviziunea muncii mai dezvoltată din manufacturi duce la o productivitate superioară față de agricultură unde diviziunea muncii este mai redusă. În plus, națiunile manufacturiere au şi o agricultură mai avansată, comparativ cu cele preponderent agrare.

- **Crearea şi sporirea bogăției Marii Britanii sunt obiectivul principal al demersului ştiințific al lui Adam Smith! Volumul şi rodnicia muncii productive sunt mijloacele principale pentru atingerea acestui scop! Diviziunea muncii este cauza esențială a sporirii volumului şi productivității muncii! Promovarea ramurilor cu productivitatea cea mai ridicată este calea de urmat pentru accelerarea progresului națiunii engleze! Iată paradigma operei smithiene, patriotismul său, ca şi caracterul național al Economiei sale politice![330] Adam Smith nu a creat o ştiință economică „în general", ci o „Economie politică engleză"!**

---

324 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 10.
325 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 11.
326 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 7.
327 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 8.
328 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 8.
329 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 10.
330 „**Economia politică** – scria Adam Smith – privită ca o ramură de cunoştințe ale omului de stat sau ale legiuitorului îşi propune două scopuri distincte: în primul rând de a procura populației un venit sau o subzistență abundentă sau, mai bine zis, de a o face capabilă să-şi procure acest venit sau această subzistență abundentă; şi în al doilea rând, de a procura statului sau colectivității un venit suficient pentru serviciile publice. Ea îşi propune să îmbogățească în acelaşi timp şi poporul şi pe suveran" (*ibidem*, vol. I, p. 287). În altă parte scrie: „Aceste două principii o dată stabilite – că bogăția constă în aur şi argint şi că aceste metale pot fi aduse într-o țară care nu are mine numai prin balanța

4.4.2.4.2.3. FACTORII DE CARE DEPINDE EXTINDEREA DIVIZIUNII MUNCII

În tratarea acestei probleme, Adam Smith este consecvent ideii că diviziunea muncii decurge din schimbul de activități[331]. El apreciază că dezvoltarea şi extensiunea diviziunii muncii sunt determinate – direct proporțional – de doi factori esențiali: extensiunea pieței şi acumularea prealabilă a capitalului.

1. EXTENSIUNEA PIEȚEI

„După cum posibilitatea de a schimba – apreciază el – pricinuieşte diviziunea muncii, tot astfel întinderea acestei diviziuni este totdeauna, limitată de întinderea acelei posibilități sau, cu alte cuvinte, de întinderea pieței. Când piața comercială este foarte mică, nimeni nu are curajul să se consacre cu totul unei singure ocupații, din lipsa posibilității de schimb a întregului surplus din produsul muncii sale, care întrece propriul său consum, cu excedentul din produsul muncii celorlalți oameni de care el are nevoie”[332].

Dar dimensiunile pieței depind, la rândul lor, de mai multe **împrejurări**, între care amintim următoarele, şi anume:

- Numărul populației dintr-un anumit teritoriu;
- Densitatea populației pe spațiul respectiv;
- Poziția geografică a localității sau spațiului analizat (sat sau oraş; în interiorul țării, sau la graniță; pe uscat sau în apropierea unei ape etc.);
- Infrastructura zonei respective;
- Nivelul de dezvoltare atins şi faza ciclului în care se află economia localității sau zonei respective etc.

Autorul ***Bogăției națiunilor*** este ferm convins că apropierea de apă ar constitui unul din factorii importanți, chiar determinanți ai progresului. „Potrivit istoriei celei mai autentice, națiunile care par a fi primele civilizate sunt cele ce au locuit în jurul țărmului Mediteranei”[333]. Iar mai departe: „Perfecționările în agricultură şi manufacturi par a fi de asemenea foarte vechi atât în provinciile Bengalului din Indiile orientale, cât şi în câteva provincii din estul Chinei”[334]. Dimpotrivă, „toate ținuturile interioare ale Africii şi toată acea parte a Asiei care e aşezată pe o distanță considerabilă la nord de Marea Neagră şi de Marea Caspică, vechea Sciție, actuala Mongolie şi Siberia par a fi fost, în toate vremurile, în aceeaşi stare de barbarie şi necivilizație în care le găsim astăzi”[335].

2. ACUMULAREA PREALABILĂ A CAPITALULUI

„Deoarece acumularea capitalului, trebuie să fie prin natura lucrurilor premergătoare diviziunii muncii, munca se poate subdiviza tot mai mult numai în proporție cu capitalul dinainte acumulat”[336]. Prin urmare, în concepția lui Adam Smith, **ACUMULAREA PREALABILĂ A CAPITALULUI ESTE PREMISA INIȚIALĂ**

---

comercială sau prin exportul unei valori mai mari decât valoarea importului –, scopul cel mai important al economiei politice devine, firește, acela de a micşora pe cât se poate importul mărfurilor străine pentru consumul intern şi a mări pe cât se poate exportul mărfurilor produse de activitatea internă” (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 301).

331 Cei mai mulți autori apreciază că, în realitate, diviziunea muncii determină schimbul.

332 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 16.

333 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 17.

334 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 18.

335 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 18.

336 *Ibidem*, vol. I, p. 183. „Smith pare să fi pornit, aici, cu raționamentul de la întreprinderea particulară la întreaga societate. Dacă-i adevărat că un industriaş, în uzina sa, va putea să împingă diviziunea muncii cu atât mai departe cu cât capitalul său este mai puternic, dimpotrivă, la nivelul societății, diviziunea muncii economiseşte fiecărui individ acumularea prealabilă a capitalurilor care îi erau necesare, dacă ar fi trăit singur, pentru a face acelaşi lucru... Deci, el observa corect că dimensiunile inițiale (şi ulterioare) ale producției unui întreprinzător sunt dependente de suma-capital acumulată, dar nu surprinde faptul că adâncirea diviziunii muncii sociale este un factor de potențare a acumulării şi de sporire a dimensiunilor capitalului şi producției. Într-un loc el afirmă că volumul de capitaluri care poate fi întrebuințat într-o industrie „depinde de cantitatea de muncă care poate fi întrebuințată” („Cantitatea de capital ce poate fi întrebuințat într-o oarecare ramură de afaceri depinde foarte mult de cantitatea de muncă ce poate fi folosită în ea”. *Op. cit*., vol. I, p. 98), dar această afirmație rămâne izolată de concepția de ansamblu” (Gh. Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 52). Realitatea demonstrează că relația dintre capital şi

PENTRU EXTINDEREA DIVIZIUNII MUNCII. **Capitalul acumulat şi volumul acestei acumulări determină numărul populaţiei ocupate, în mod direct proporţional**. Cu cât capitalul este mai mare, cu atât se pot atrage în producţie mai multe braţe de muncă şi diviziunea muncii se adânceşte. O dată cu aceasta, bogăţia naţională creată va fi mai mare şi va creşte mai rapid. „Cantitatea de muncă, deci, nu numai că se măreşte în fiecare ţară o dată cu creşterea capitalului care o întrebuinţează, dar, ca urmare a acestei creşteri, aceeaşi cantitate de muncă produce o mai mare cantitate de produse”[337]. Cu cât capitalul acumulat este mai mic, cu atât mai mic va fi numărul celor ocupaţi, şi – de asemenea – mai mici posibilităţile de extindere a diviziunii muncii. În consecinţă, bogăţia creată va fi mai mică şi va creşte mai lent.

4.4.2.4.2.4. LIMITELE DIVIZIUNII MUNCII

Vorbind de avantajele diviziunii muncii, Adam Smith nu uita să releve şi unele consecinţe negative ale acesteia asupra muncitorilor. „O dată cu dezvoltarea diviziunii muncii, ocupaţia celor ce trăiesc din muncă, adică marea masă a populaţiei ajunge a se limita la câteva operaţii foarte simple; adesea numai la una sau două. Ştim însă că, la majoritatea oamenilor, judecata se formează neapărat şi datorită ocupaţiilor lor obişnuite. Omul care îşi petrece toată viaţa executând câteva simple operaţii, ale căror efecte sunt poate aceleaşi întotdeauna, sau aproape aceleaşi, nu are prilejul să-şi exercite inteligenţa sau să se străduiască să descopere mijloace pentru înlăturarea unor dificultăţi ce nu i se ivesc niciodată. De aceea, el în mod natural pierde obişnuinţa de a face asemenea eforturi şi, în general, devine o fiinţă pe cât de stupidă, pe atât de ignorantă”[338].

Concluzia pe care o trage Smith din observaţia de mai sus este **pilduitoare.** Deşi liberal convins, clasicul englez solicită cu energie intervenţia statului pentru a asigura populaţiei un anumit nivel de instrucţie. De altfel, el a consacrat 38 pagini[339], din cele 675 ale *Bogăţiei naţiunilor*, problemelor de educaţie a „tineretului” şi a „persoanelor de toate vârstele”. El atrage atenţia că „diformitatea şi infirmitatea mintală” este asemenea „bolilor respingătoare şi contagioase”, deoarece „alterează, cu timpul, însăşi puterea de percepere a păturilor inferioare ale populaţiei”, iar poporul nu mai serveşte „întru nimic la apărarea societăţii”. Dimpotrivă, cu cât sunt mai instruiţi, oamenii sunt „mai puţin expuşi la amăgirile create de exaltare şi de superstiţii, care adeseori pricinuiesc cele mai grozave tulburări la popoarele inculte”[340]. „Statul poate impune aproape întregii mase a populaţiei necesitatea de a-şi însuşi instrucţiunea elementară, obligând pe fiecare cetăţean să se supună unui examen sau unor probe privitoare la aceste cunoştinţe, înainte de a obţine admiterea într-o organizaţie profesională sau înainte de a fi autorizat să înceapă o meserie fie la sat, fie la oraş”[341]. Deci, statul era chemat să asigure întregii populaţii o pregătire generală minimă şi obligatorie, ca şi celor ce doreau să practice anumite activităţi sociale. Pentru această pregătire minimă şi obligatorie, salariul învăţătorilor urma „să fie numai parţial plătit de stat”[342], restul se acoperea prin „taxe foarte modeste”, accesibile şi unui „simplu muncitor”, altfel educatorul „s-ar deprinde iute să-şi neglijeze îndatoririle”[343].

Pentru anumite categorii de cetăţeni – care aspiră la poziţii „onorabile” – Adam Smith susţine necesitatea educaţiei permanente. În scopul realizării ei, „primul dintre mijloace e studiul ştiinţei şi al filosofiei, pe care statul le-ar putea răspândi foarte mult printre toţi oamenii din clase sociale şi de averi mijlocii; sau ceva mai mari decât mijlocii; nu prin acordare de salarii profesorilor pentru a-i face neglijenţi şi inactivi, ci prin instituirea unui fel de examen, cuprinzând chiar şi ştiinţele mai înalte şi mai grele, la care să fie supus oricine înainte de a i se permite exercitarea unei profesiuni libere sau înainte de a fi primit să candideze pentru orice funcţie onorabilă, fie onorifică, fie lucrativă”[344].

---

diviziunea muncii este biunivocă. Pe de o parte, volumul capitalului dimensionează numărul de personal ocupat şi diviziunea muncii. Pe de altă parte, diviziunea muncii contribuie la acumularea şi mărirea dimensiunilor capitalului.

337 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 184.

338 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 210.

339 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 196–234.

340 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 214.

341 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 212.

342 Smith sugerează ca statul să plătească mai puţin de jumătate din aceste salarii.

343 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 212.

344 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 220.

Totodată, educația reprezintă şi un mijloc important prin care populația poate fi ferită de „amăgirile create de exaltare şi superstiții", iar țara va fi ferită de „împărțirea în secte religioase".

Dinamica gândirii lui A. Smith cu privire la diviziunea muncii este:

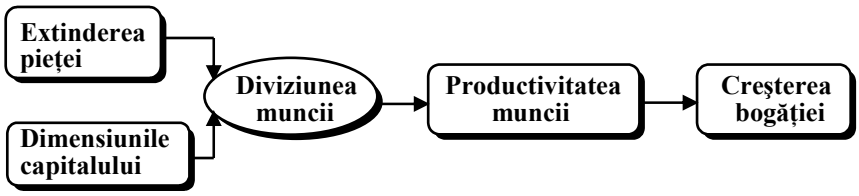

4.4.2.4.3. TEORIA VALORII ŞI PREȚURILOR

„Locul nepieritor pe care Adam Smith l-a câştigat în istoria ştiințelor economice se datorează, înainte de toate, unui şir de realizări obținute de el în domeniul teoriei valorii şi faptului că, pentru prima oară, a pus amplu – deşi inconsecvent – problema valorii în centrul explicării fenomenelor economice, reuşind în câteva cazuri să realizeze aplicații profunde"[345] (s. ns.).

Aşezând studiul mărfii la baza întregului său edificiu teoretic, Adam Smith a dedicat analizei problematicii acestei realități o parte însemnată a demersului ştiințific întreprins. În această parte a elaboratului său, clasicul englez a preluat şi a „distilat" într-o concepție proprie, originală, toate cuceririle şi orientările cercetărilor de până la el. În tratarea chestiunilor spinoase ale producției de mărfuri se va reliefa, cel mai bine, dualitatea gândirii lui Smith şi – pornind de aici – va impregna întreaga sa gândire economică. Dualitatea aceasta este atât de frapantă şi interesantă, atât de măiestrit clădită şi prezentată, încât l-a transformat pe Smith într-un clasic pentru toate cercetările şi perioadele care au urmat. Pe el îl vor revendica, pe rând, adepții teoriei obiective, ca şi cei ai teoriei subiective despre valoare, aceia care au încercat o reconciliere între cele două orientări majore sau alții. Nefiind „tranşantă" şi exclusivistă, teoria lui Smith despre valoare este „maleabilă" şi „adaptabilă" şi poate constitui punct de plecare pentru oricare din orientările opuse – cel puțin la prima vedere – care au urmat. Succesorii lui – indiferent că au îmbrățişat teoria „valorii-muncă" sau pe aceea a „valorii-utilitate" – voind să fie mai „exacți", s-au dovedit exclusivişti şi mult mai vulnerabili decât maestrul lor. Probabil, doar un alt englez, **Alfred Marshall** – la sfârşitul secolului al XIX-lea – să merite un respect asemănător în tratarea problemelor producției de mărfuri.

- **În gândirea smithiană – referitoare la problematica mărfii, dar mai ales a valorii – se îmbină o „orientare anglo-saxonă" (ce formează suportul teoriei obiective a „valorii-muncă"), cu o „orientare franceză" (care a alimentat teoria subiectivă a „valorii-utilitate")**.

Propunându-şi să descopere „legile pe care oamenii le respectă în mod firesc când schimbă mărfurile între ele sau le vând pe bani" şi care „determină ceea ce se poate numi valoarea relativă sau valoarea de schimb a bunurilor", Adam Smith porneşte studiul său de la „cuvântul valoare"[346]. **„Cuvântul VALOARE trebuie să observăm că are două înțelesuri: uneori exprimă utilitatea unui anumit obiect, iar alteori puterea de cumpărare a altor bunuri, pe care o dă posesiunea acelui obiect. Una poate fi numită „valoare de întrebuințare", alta, „valoare de schimb"**[347] (s. ns.). În continuare, Adam Smith se va ocupa exclusiv de studierea valorii de schimb.

Ca şi Sfântul Augustin (354–430) în Evul Mediu sau alți autori, Adam Smith a sesizat „**paradoxul valorii",** dar nu s-a ocupat de explicarea lui. „Lucrurile care au cea mai mare valoare de întrebuințare – nota el – au deseori o valoare de schimb mică sau nici una; şi, din contra, cele care au cea mai mare valoare de schimb adeseori au o mică valoare de întrebuințare sau nici una. Nimic nu este mai folositor decât apa; dar cu ea nu se poate cumpăra mai nimic; aproape nimic nu se poate obține în schimbul ei. Un diamant, din contra, nu are

345 Nicolae N. Constantinescu, *Adam Smith, clasic al economiei politice*, în *op. cit.*, vol. II, p. 432.
346 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 22.
347 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 22.

aproape nici o valoare de întrebuinţare; cu toate acestea, în schimbul lui, se poate obţine adeseori o mare cantitate de alte bunuri”[348].

În analiza problematicii valorii, economistul englez şi-a propus **trei obiective[349]:**

- **„Care este măsura reală a valorii de schimb; sau în ce constă preţul real al tuturor mărfurilor”;**
- **„Care sunt diferitele părţi care compun preţul real al mărfurilor”;**
- **„Care sunt împrejurările care fac ca preţul pieţei să difere de preţul real (sau natural)”.**

4.4.2.4.3.1. VALOAREA DE SCHIMB A MĂRFURILOR, PREŢUL REAL ŞI PĂRŢILE LUI COMPONENTE

În cadrul producţiei de mărfuri, fiecare individ îşi satisface cea mai mare parte din nevoi nu din producţia proprie, ci prin schimbul cu alţi producători specializaţi. Astfel, produsul muncii devine marfă. Cum, fiecare produce valori de întrebuinţare diferite, ce nu pot fi comparate între ele prin utilitatea[350] în sine, se impune cu necesitate găsirea unui element comun care să le facă comparabile şi pe baza căruia să se stabilească raportul de schimb.

Acest element comun este valoarea. Mai rămân de soluţionat **probleme importante**, cum sunt:

- **Care este substanţa adevărată a valorii;**
- **Cum poate fi măsurată valoarea**.

Disputa cea mai aprigă şi mai dură, din întreaga istorie a gândirii economice, s-a desfăşurat şi se desfăşoară tocmai în jurul acestor probleme. Deşi ea are la activ câteva sute de ani, deşi s-au adus numeroase argumente în sprijinul uneia sau alteia dintre orientări[351], deşi s-au făcut eforturi de reconciliere între ele, deşi unii autori au încercat să eludeze o asemenea dispută – cantonându-se aproape exclusiv în domeniul analizei valorii de schimb şi a preţurilor – această confruntare majoră continuă să domine gândirea şi chiar practica economică nemijlocită.

---

348 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 22.

349 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 22.

350 Existenţa producţiei de mărfuri face ca produsul muncii să aibă doi factori: **utilitate** şi **valoare**. Primul dintre ei determină necesitatea schimbului, iar al doilea face posibil acest schimb. Asemenea împrejurări impun ca procesul unic al muncii să fie privit, la rândul său, din două perspective. Mai întâi ca **muncă „concretă”** (care conferă mărfii utilitate), apoi ca **muncă „abstractă”** (care conferă mărfii valoare). Dacă privim procesul muncii fiecărui producător prin prisma utilităţii pe care o crează, constatăm că muncile sunt foarte diferite şi – practic – incomparabile. Cum nu se poate compara utilitatea unei pâini cu a unei haine, tot aşa nu se pot compara munca brutarului cu a croitorului. Din această perspectivă, fiecare producător specializat depune o muncă diferită, caracterizată prin durată, intensitate, folosirea unor unelte specifice, raport între efortul fizic şi cel intelectual, cadrul în care se desfăşoară etc. Pe de altă parte, necesitatea schimbului impune găsirea elementelor comune ale muncilor diferite, pe baza cărora să se poată realiza comensurarea utilităţilor schimbate. Adepţii teoriei „valorii-muncă” susţin că asemenea elemente comune există şi ele aparţin muncii „abstracte” (privită ca un simplu consum cantitativ de efort fizic şi psihic). Din această perspectivă se apreciază că – indiferent de utilitatea în care se materializează – munca fiecărui producător presupune o cantitate mai mare sau mai mică de efort fizic şi psihic, care are acelaşi conţinut în toate genurile de muncă ce produc mărfuri diferite (şi incomparabile) ca utilităţi. Deci, brutarul depune o anumită cantitate, iar croitorul altă cantitate din aceeaşi substanţă de muncă abstractă, ele sunt comparabile şi pe baza lor se formează raportul de schimb între pâine şi haină (care apare doar ca un raport cantitativ din aceeaşi substanţă).

351 Cele două orientări majore care se confruntă sunt: „**teoria valorii-muncă”** (numită şi teoria obiectivă) susţinută de Şcoala clasică şi de Marxism; **„teoria valorii-utilitate”** (numită şi teoria subiectivă) susţinută de Neoclasicism. Prima apreciază că valoarea este o categorie istorică, apărută o dată cu producţia de mărfuri. Conform acesteia „au valoare numai bunurile marfă”. Substanţa valorii o formează „cantitatea de muncă abstractă cheltuită în producţie şi încorporată în marfă”. Mărimea ei se determină pe baza obiective – pornind de la costul producţiei – şi se manifestă ca relaţie socială pe piaţă (sub forma valorii de schimb, exprimată prin preţ). Teoria „valorii-utilitate” susţine că valoarea este o „categorie eternă, comună tuturor bunurilor economice (rare)”. Valoarea nu este inerentă bunurilor, ci le este conferită de evoluţia nevoilor. Substanţa valorii o formează „utilitatea” (determinată, la rându-i, direct proporţional de intensitatea nevoii şi invers proporţional de cantitatea consumată dintr-un bun). Mărimea valorii se determină pe baze subiective, de către fiecare individ – prin raportarea utilităţii bunului la sistemul propriu de nevoi – se manifestă sub forma valorii de schimb, iar preţul se stabileşte prin aprecierile subiective ale vânzătorilor şi cumpărătorilor (pe baza „utilităţii marginale”).

Adam Smith **nu** a studiat explicit problematica „substanței valorii”[352]. El şi-a cantonat cercetările în perimetrul „măsurării valorii de schimb” a mărfurilor. „Astfel, valoarea oricărei mărfi, pentru persoana care o posedă şi care înțelege să nu o întrebuințeze sau să nu o consume personal, ci să o schimbe cu alte mărfuri, este egală cu cantitatea de muncă ce-i dă posibilitatea să le cumpere sau să dispună de ele. Munca, prin urmare, este măsura reală a valorii de schimb a tuturor mărfurilor”[353].

Dar, punând problema în aceşti termeni, autorul englez introduce elemente contradictorii.

► **Adam Smith oscilează între două determinări diferite ale valorii de schimb a mărfurilor**:

1. Determinarea valorii mărfurilor prin cantitatea de muncă necesară pentru producerea lor;

2. Determinarea valorii prin cantitatea de muncă vie cu care se poate cumpăra o marfă, sau – ceea ce este acelaşi lucru – prin cantitatea de marfă cu care se poate cumpăra o cantitate de muncă vie. Aici el ia ca măsură a valorii mărfurilor valoarea de schimb a muncii. De fapt, salariul; căci salariul este egal cu cantitatea de mărfuri care poate fi cumpărată cu o anumită cantitate de muncă vie sau este egal cu cantitatea de muncă ce poate fi cumpărată cu o anumită cantitate de mărfuri. Dar valoarea muncii sau, mai exact, a capacității de muncă, la fel ca şi valoarea oricărei alte mărfi, variază şi nu se deosebeşte prin nimic specific de valoarea celorlalte mărfuri. Aici valoarea apare ca măsură a valorii şi ca bază a explicării ei, aşadar un cerc vicios. Prima determinare este, uneori, confundată cu a doua; alteori este îndepărtată de aceasta.

Prin afirmația că **„munca este măsura reală a valorii de schimb”** el pune baze ştiințifice importante şi aduce o contribuție majoră la fundamentarea **„teoriei valorii-muncă”.** Meritul lui în această direcție este imens, mai ales că şi-a dezvoltat teoria pe un teren prea puțin „desțelenit”, cu „un haos de idei abia conturate” (după cum aprecia Karl Marx).

Pentru Smith, **valoarea de schimb este o categorie socială.** Ea apare şi se cuantifică numai prin schimb. Numai ca muncă socială, munca unui producător îi dă acestuia posibilitatea să dispună de o anumită cantitate de muncă străină sau, ceea ce este acelaşi lucru, numai în schimbul produsului său el poate dispune de o anumită cantitate de produse ale altora. Prin urmare, munca unui producător sau valoarea mărfurilor sale se exprimă relativ prin munca altui producător sau printr-o anumită cantitate din mărfurile străine pe care le poate cumpăra cu munca încorporată în propriile produse (ca mărfuri).

Căutând **izvorul şi măsura valorii**, Smith a dat diferite răspunsuri, „fiecare valabil pentru un anumit stadiu al dezvoltării economice”[354].

1. „În acel stadiu al societății care precede atât acumularea de capital cât şi proprietatea asupra pământului, proporția între cantitățile de muncă necesare pentru dobândirea diferitelor obiecte pare a fi singura împrejurare care poate oferi vreo regulă pentru schimbul între aceste obiecte. Dacă, de exemplu, la un popor de vânători e nevoie în mod obişnuit de o muncă de două ori mai mare pentru a ucide un castor decât pentru a vâna o căprioară, un castor se va schimba, firește, cu două căprioare sau va valora cât două din acestea. E natural ca ceea ce de obicei este produsul unei munci de două zile sau de două ore să valoreze de două ori cât ceea ce reprezintă produsul unei munci de o zi sau de o oră”[355] (s. ns.). Aici, de fapt, Smith măsoară valoarea de schimb prin timpul de muncă. Deci, „timpul de muncă necesar pentru a produce diverse mărfuri determină proporția în care acestea se schimbă între ele, adică valoarea lor de schimb”[356].

352 David Ricardo a fost primul gânditor – după cunoştințele noastre – care a încercat să studieze separat problemele „substanței” şi pe acelea ale „măsurării” valorii. După el, cele mai ample cercetări în acest domeniu le-a întreprins Karl Marx, în lucrarea sa fundamentală ***Das Kapital,*** volumul I, publicat în anul 1867.
353 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 24.
354 Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, Editura Fundației „Gheorghe Zane”, Iaşi, 1993, vol. I, p. 96.
355 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 36.
356 Marx, Engels, *Opere*, vol.26. partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 49.

Aşadar, „în starea primitivă de care vorbim, întregul produs al muncii aparţine muncitorului; iar cantitatea de muncă întrebuinţată de regulă pentru a dobândi sau produce o marfă este singurul factor care determină cantitatea de muncă pe care această marfă trebuie în mod obişnuit s-o cumpere, să dispună de ea sau s-o obţină în schimb”[357].

Prin urmare, în acest stadiu, întregul produs al muncii revine muncitorului, iar munca este unica sursă, cauză şi măsură a valorii. Ba mai mult, cantitatea proprie de muncă depusă determină – în mod direct proporţional – valoarea mărfii produsă, ca şi cantitatea de muncă (marfă) străină pe care se schimbă. Deci, acum, **valoarea mărfii este egală cu valoarea produsului pentru sine**, întrucât Munca este singurul factor de producţie!

2. Dar, „de îndată ce capitalul a fost acumulat în mâinile particularilor, unii dintre ei îl vor utiliza, în mod firesc, punând la muncă oameni harnici, pe care îi vor aproviziona cu materii prime şi mijloace de subzistenţă în scopul de a realiza un profit din vânzarea produselor lor sau din ceea ce munca acestora adaugă la valoarea materiilor prime”[358] (s. ns.). Prin urmare, munca muncitorului adaugă o valoare nouă, elementelor materiale ale producţiei[359]. În acest caz, **valoarea mărfurilor este formată** – după părerea lui Adam Smith – **din două componente**:

- **Valoarea mijloacelor de producţie folosite (şi consumate?)[360]** şi
- **Valoarea nou creată, adăugată de munca muncitorului.**

La rândul ei valoarea „pe care lucrătorii o adaugă materialelor se descompune, în acest caz, în două părţi, din care una plăteşte salariul muncitorilor, iar cealaltă profitul patronului asupra întregii sume avansate de el pentru materiale şi salarii”[361]. Deci, mijloacele de producţie au o valoare proprie (conferită lor printr-un proces de muncă anterior), la care munca vie adaugă o valoare nouă. Această valoare nouă se descompune în salariu şi profit. Prin urmare, sursa profitului este munca vie a muncitorului. Iar mărimea profitului este direct proporţională cu capitalul total (întrebuinţat pentru cumpărarea mijloacelor de producţie şi plata lucrătorilor). Astfel, preţul mărfurilor (P_v) va fi:

$$P_v = C + S + P$$

unde:

C - preţul mijloacelor de producţie folosite (şi consumate?);
S - salariul lucrătorilor;
P - profitul.

Deci, împrejurarea care face ca produsul muncii muncitorului să se autonomizeze în două componente distincte (din care una îi revine lui sub forma salariului, iar alta patronului ca profit) este luarea condiţiilor materiale ale producţiei în proprietate privată şi opunerea proprietăţii asupra lor, proprietăţii asupra forţei de muncă. Patronul vânzând marfa încasează (sub formă bănească sau materializată în mărfuri străine) o valoare egală cu capitalul avansat, plus profitul. Din aceasta el reţine pentru sine – după acoperirea cheltuielilor de producţie – profitul. Muncitorului îi revine salariul, care „trebuie să fie în cele mai multe împrejurări chiar ceva mai mare decât” ... „suficient pentru a-l întreţine” ... „altfel ar fi imposibil ... să întemeieze şi să întreţină o familie, iar cursul vieţii ... nu ar putea dura mai mult de o generaţie”[362].

---

357 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 36.
358 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 36.
359 Afirmaţia lui Adam Smith că muncitorii adaugă o nouă valoare la cea existentă în „materialele folosite”, nu este suficient de precisă. De asemenea, dacă în privinţa valorii nou create de munca lucrătorilor, el este relativ mai explicit, nu la fel stau lucrurile în privinţa includerii în valoarea mărfurilor a muncii materializate. Valoarea încorporată elementelor materiale ale producţiei este „tratată” de Smith doar în mod implicit şi nicăieri în mod explicit. Se pare că la el noţiunile „materiale „, „mijloace de producţie folosite” şi „mijloace de producţie consumate”, au conţinut identic. Aici se relevă anumite imperfecţiuni ale concepţiei lui Adam Smith cu privire la capital, ca şi unele inconsecvenţe, lipsa unor dezvoltări şi clarificări în privinţa teoriei valorii.
360 „Venitul brut al tuturor locuitorilor unei ţări mari cuprinde produsul total anual al pământului şi muncii lor, iar venitul net e ceea ce le rămâne după ce se scad cheltuielile de întreţinere, mai întâi ale capitalului fix, apoi ale celui circulant” (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 191). Deci, „venitul net” cuprinde acea parte a „venitului brut” care rămâne după scăderea capitalului şi este destinată „fondului rezervat consumului”. Sau **VENITUL BRUT – CHELTUIELILE CU CAPITALUL FOLOSIT = VENITUL NET AL SOCIETĂŢII**. „Toată cheltuiala pentru întreţinerea capitalului fix trebuie, evident, scăzută din venitul net al societăţii. Nici materialele necesare pentru întreţinerea maşinilor, a uneltelor de muncă şi a clădirilor de raport etc., nici produsul muncii necesare pentru a da acestor materiale forma cerută, nu pot face parte din venitul net al societăţii” (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 191).
361 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 36–37.
362 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 49.

În condițiile luării capitalului în proprietate privată, munca muncitorului „nu mai este singura împrejurare care poate determina cantitatea de muncă pe care ea ar trebui să o cumpere, să dispună de ea sau pentru care să fie schimbată”[363]. Adică, în asemenea împrejurări, produsul-marfă nu mai este opera exclusivă a muncii muncitorului. La crearea mărfurilor participă – de acum încolo și în proporții diferite – doi factori de producție: Munca și Capitalul! De aceea „se cuvine, evident, o cantitate adițională de profit pentru capitalul care a avansat salariile și a furnizat materialele în vederea acestei munci”[364]. Iată explicația conform căreia – potrivit lui Smith – muncitorul nu poate pretinde pentru sine întreg produsul muncii sale. Deci, profitul adăugat – ca și salariul – valorii materialelor prin munca muncitorului, nu poate să-i revină lui, ci posesorului factorului capital, deoarece fără aportul său procesul producției nu s-ar fi putut desfășura. Un fel solidaritate interesată se realizează – astfel – între deținătorii celor doi factori de producție.

3. Mai departe, „îndată ce pământul dintr-un anumit ținut a devenit proprietate privată, proprietarilor de pământ, întocmai ca oricăror altor oameni, le place să culeagă de acolo de unde niciodată nu au semănat; și cer rentă chiar pentru produsul natural al solului”[365]. Ca urmare, muncitorul „trebuie să renunțe în favoarea proprietarului, la o parte din ceea ce munca sa culege sau produce”[366]. În asemenea împrejurări – raționează Smith – **produsul-marfă este opera participării a trei factori de producție: Munca, Natura și Capitalul!**

De acum încolo, valoarea adăugată de muncitor materialelor se va descompune în trei părți (din care una va plăti salariul muncii, a doua profitul patronului, iar a treia renta proprietarului de pământ). Prin urmare, sursa și cauza rentei este tot munca muncitorului.

În acest caz, valoarea mărfurilor este formată – după părerea lui Adam Smith – din următoarele elemente componente:

a. Valoarea mijloacelor de producție folosite (și consumate?);

b. Valoarea nou creată prin munca muncitorului și descompusă în trei părți:

- **salariul, ce revine proprietarului factorului Muncă;**
- **profitul, ce revine proprietarilor factorului Capital[367];**
- **renta, însușită de proprietarii factorului Natură.**

Astfel, prețul mărfurilor ($\mathbf{P_v}$) va fi format din:

$$\mathbf{P_v = C + S + P + R}$$

unde:

C - prețul mijloacelor de producție folosite;
S - salariul muncitorilor;
P - profitul deținătorului de capital;
R - renta proprietarului factorilor naturali.

De această dată, produsul muncii muncitorului se autonomizează în trei componente (din care lui îi revine doar una) ca urmare a preluării factorilor naturali în proprietate privată și separarea lor – ca proprietate – de muncă.

Fiind opera comună (în diferite proporții) a celor trei factori de producție amintiți, valoarea adăugată peste cea preexistentă în elementele materiale folosite și consumate se va repartiza posesorilor acestor factori, între care există – ca și mai înainte – o solidaritate interesată. Deci, **munca este unica sursă a celor trei venituri**.

„Pe măsură ce un produs e mai mult prelucrat – apreciază Smith –, partea din preț care se descompune în salariu și profit va fi proporțional mai mare decât partea care se descompune în rentă”[368]. De asemenea, pe măsura dezvoltării societății, prețul celor mai multe mărfuri „se descompune” în toate cele trei forme de venit, reducându-se numărul celor al căror preț „se descompune” în doar una sau două dintre acestea. Adam Smith a sesizat și un al patrulea factor de producție „**întreprinzătorul”,** însă nu l-a analizat ca atare, decât tangențial, și anume în legătură cu capitalul împrumutat.

363 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 37.
364 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 37.
365 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 37.
366 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 38.
367 În întregime, dacă patronul folosește capital propriu. Când capitalul este împrumutat patronul plătește – din profit – dobânda. Deci, profitul este venit primar, iar dobânda, venit derivat a cărui sursă este profitul.
368 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 38.

„Salariul, profitul şi renta sunt cele trei surse primare ale oricărui venit, ca şi ale oricărei valori de schimb. Orice alt venit derivă, în cele din urmă, din una sau alta din aceste surse”[369]. Dar **munca e unica sursă a celor trei venituri**.

Este, credem, acum, cazul să încercăm sintetizarea tratării **duale** de către Adam Smith a problemei valorii.

a. Pe de o parte, el afirmă că munca omenească este sursa, izvorul şi substanţa valorii mărfurilor. Mărfurile sunt de o valoare mai mare sau mai mică, după cum conţin o cantitate de muncă mai mare sau mai mică. Iar munca cheltuită pentru producerea mărfurilor şi încorporată în ele este formată din:

- **valoarea mijloacelor de producţie folosite (şi consumate[370]);**
- **valoarea nou creată de munca muncitorului (care se descompune în salariu, profit şi rentă) şi adăugată valorii mijloacelor de producţie consumate**.

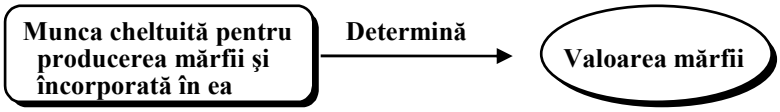

b. Pe de altă parte, susţine că „salariul, profitul şi renta sunt sursele primare ale oricărei valori de schimb”.

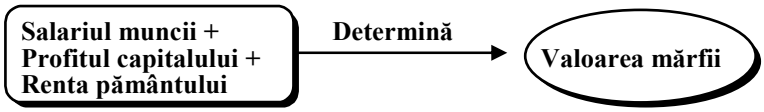

Deci, după Adam Smith:

Munca[371] ⇒ Valoarea[372] ⇐ Veniturile[373] ⇒ determină

Conform logicii reprezentanţilor teoriei valorii muncă, silogismul este următorul:

Munca ⇒ Valoarea ⇒ Veniturile[374]

369 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 39. „Salariul, profitul şi renta sunt cele trei surse primare ale oricărui venit, ca şi ale oricărei valori de schimb” (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 39). Karl Marx consideră lipsită de conţinut ideea că valoarea ar fi formată din veniturile factorilor de producţie. „Pe cât de exact este că ele sunt cele *trois sources primitives de tout revenu*, pe atât este de inexact că ele ar fi cele *trois sources primitives de toute valeur échangeable*, întrucât valoarea unei mărfi este determinată exclusiv de timpul de muncă pe care îl conţine. Cum este posibil ca Adam Smith, imediat după ce a prezentat renta funciară şi profitul drept simple *déductions* din valoarea sau din munca adăugată de muncitor materiei prime, să le considere *sources primitives de la valeur échangeable*? (Ele pot fi considerate ca atare numai în sensul că pun în mişcare *la source primitive*, adică îl constrâng pe muncitor să presteze supramuncă.) În măsura în care sunt titluri (condiţii) pentru apropierea unei părţi din valoare, adică din munca materializată în marfă, ele sunt surse de venit pentru posesorii lor. Dar repartizarea valorii sau apropierea ei nu constituie o sursă a valorii apropriate. Dacă această apropriere nu ar avea loc şi muncitorul ar primi ca răsplată întregul produs al muncii sale, valoarea mărfii produse ar fi aceeaşi ca în primul caz, deşi nu ar fi împărţită cu proprietarul funciar şi cu capitalistul. Faptul că proprietatea funciară şi capitalul sunt surse de venit pentru posesorii lor, adică le dau puterea de a-şi apropria o parte din valorile create de muncă, nu face ca acestea să devină surse ale valorii pe care ei şi-o apropie. Dar tot atât de greşit este să se spună că salariul constituie o *source primitive de la valeur échangeable*, deşi salariul sau, mai bine-zis, vânzarea continuă a capacităţii de muncă, constituie un izvor de venit pentru muncitor. Munca muncitorului, şi nu salariul său, creează valoare. Salariul nu este decât valoare deja existentă sau, dacă privim producţia în ansamblu, nu este decât partea de valoare creată de muncitor şi apropriată de el însuşi. Dar această apropriere nu creează valoarea. Salariul muncitorului poate să crească sau să scadă fără ca valoarea mărfii produse de el să fie afectată de acest lucru” (Marx, Engels, *Opere*, vol.26, partea I, p. 66).

370 Această problemă este tratată ezitant, inconsecvent şi neexplicit în opera lui Smith.

371 Munca materializată şi vie, consumată şi încorporată în marfă.

372 Valoarea de schimb, după Adam Smith. „El deduce din valoarea mărfii salariul şi profitul. Apoi însă porneşte pe o cale opusă şi caută, dimpotrivă, să deducă valoarea mărfurilor (din care el dedusese salariul şi profitul) din adunarea preţului natural al salariului, al profitului şi al rentei funciare” (Marx, Engels, *Opere*, vol.26, partea I, p. 69).

373 Salariul, profitul şi renta, considerate de Adam Smith, venituri primare.

374 **Silogismul** teoriei „valorii-muncă” este următorul. **1. Munca este cauza primară, sursa şi substanţa valorii mărfurilor. 2. Valoarea este cauza primară şi sursa veniturilor. Deci, valoarea mărfurilor „se compune” din muncă şi „se descompune” în venituri. „Valoarea unei mărfi provine exclusiv din muncă (din cantitatea de muncă) fixată în această marfă. Această valoare se descompune în salariu, profit şi rentă. Salariul, profitul şi renta sunt formele iniţiale în care muncitorul, capitalistul şi proprietarul de pământ participă la valoarea creată de muncitor. În acest sens ele reprezintă cele trei surse iniţiale ale oricărui venit, deşi nici una dintre aceste**

Cum „o marfă care ea însăşi variază continuu în valoarea sa nu poate fi niciodată o măsură exactă pentru valoarea altor mărfuri”[375], Smith **propune munca drept etalon al valorii**. „În toate timpurile şi locurile este scump ceea ce se obține cu greutate sau costă multă muncă pentru a se dobândi; şi ieftin, ceea ce se obține uşor sau cu foarte puțină muncă. Prin urmare, numai munca, fiind aceea care niciodată nu variază în valoarea sa, numai ea este etalonul adevărat şi definitiv, după care valoarea tuturor mărfurilor poate fi, întotdeauna şi oriunde, apreciată şi comparată”[376]. În continuare, el a apreciat că **munca „este prețul real” al mărfurilor, iar „banii sunt numai prețul lor nominal”**[377] (s. ns.).

Dar, la rândul ei, şi **munca are un preț real şi unul nominal.** „Prețul ei **real** ar consta în cantitatea de bunuri necesare şi de înlesnire a traiului, date în schimbul acestei munci; iar prețul ei **nominal** în cantitatea de bani”[378].

Prețul real, ca şi cel nominal al muncii diferă după împrejurări:

- **mai mare „într-o societate în progres decât într-una care stagnează”**[379]**;**
- **mai mare „în societatea care stagnează, decât în aceea care e în regres”**[380]**.**

Smith a sesizat dificultățile comparării muncilor diferite între ele, ce decurg din complexitatea lor. „Dar deşi munca este adevărata măsură a valorii de schimb a tuturor mărfurilor, nu prin ea se apreciază de obicei valoarea lor. Adesea e greu să se precizeze raportul dintre două cantități diferite de muncă. Timpul cheltuit în două feluri de muncă nu va determina numai el totdeauna acest raport. Mai trebuie să se țină seamă, bineînțeles, şi de diferitele grade de osteneală şi de îndemânare. Poate fi mai mult efort într-o oră de muncă grea decât în două ore de activitate uşoară sau într-o oră de activitate într-o meserie care cere zece ani de muncă pentru a o învăța decât într-o lună de activitate într-o ocupație obişnuită şi lesne de învățat”[381].

În acest pasaj, economistul englez a încercat să abordeze două probleme de o importanță capitală pentru „teoria valorii-muncă”:

Pe de o parte, Smith a sugerat aici că munca încorporată în marfă s-ar putea măsura prin „timpul cheltuit pentru producerea ei”. Asemenea idee a fost preluată de David Ricardo (în mod implicit) şi de Karl Marx (în mod explicit) în teoriile lor despre valoare. Cercetările ulterioare lui Smith s-au oprit la problemele unităților de măsură posibile pentru cuantificarea timpului cheltuit la producerea unei unități dintr-o marfă oarecare. Nu s-a reuşit, până astăzi, găsirea unei – sau unora – asemenea unități de măsură. Smith a soluționat problema, în felul său, afirmând că, în esență şi în ultimă instanță, „banii sunt măsura exactă a valorii reale de schimb a mărfurilor”[382].

Pe de altă parte, diversitatea muncilor producătoare de mărfuri face, practic, imposibilă compararea lor. De aceea trebuie clarificate raporturile dintre munca „**simplă”** şi munca „**complexă”.** Până în prezent reprezentanții teoriei obiective despre valoare n-au dat o soluție convingătoare la această chestiune. Ei au sesizat problema, au încercat s-o expliciteze (mai ales Marx şi Ricardo) şi s-au străduit să-i găsească un răspuns rațional, logic. Dar variantele propuse – deşi interesante sub aspect teoretic – s-au dovedit inoperante în practică.

Mai departe, clasicul englez a considerat că pe piață au loc **schimburi de echivalente.** Mărfurile care conțin „cantități de muncă egale, sunt de o valoare egală”[383]. Prețurile **reale** egale „reprezintă întotdeauna o aceeaşi valoare”[384]. Din contră, „acelaşi preț **nominal** reprezintă uneori valori foarte diferite”[385] din „pricina variațiilor în valoarea aurului şi a argintului”[386]. **Smith a considerat că cele două prețuri evoluează în acelaşi sens.** „În acelaşi timp şi în acelaşi loc, atât prețul real cât şi cel nominal al oricărei mărfi sunt în raport direct

---

aşa-numite surse nu participă la crearea valorii” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, Editura Politică, București, 1983, p. 379).

375 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
376 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
377 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
378 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
379 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 27.
380 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 27.
381 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 25.
382 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 29.
383 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
384 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
385 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.
386 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 26.

unul faţă de altul”[387]. Dar din această interdependenţă şi unitate de mişcare (când preţul real creşte sau scade, aceleaşi procese se întâmplă şi cu preţul nominal) Adam Smith a tras concluzia că „în acelaşi timp şi în acelaşi loc, banii sunt măsura exactă a valorii reale de schimb a tuturor mărfurilor”[388].

Valoarea de schimb a oricărei mărfi este o valoare relativă. „Orice marfă este mult mai deseori schimbată, şi deci pusă în comparaţie, cu alte mărfuri decât cu munca. Astfel, e mult mai natural să se preţuiască valoarea ei de schimb printr-o cantitate dintr-o oarecare marfă decât prin munca pe care o poate cumpăra”[389]. Dar, cum compararea mărfurilor (şi muncilor) între ele este adeseori dificilă, este mult mai simplu şi mai natural să se preţuiască valoarea lor (şi munca încorporată în ele) printr-o marfă specială: „banii”. Iar „banii unei anumite ţări sunt într-un anumit timp şi loc o măsură de valoare, mai mult sau mai puţin exactă, după cum moneda curentă este mai mult sau mai puţin exact corespunzătoare etalonului ei, sau după cum conţine, mai mult sau mai puţin exact, acea cantitate de aur curat sau de argint curat, pe care trebuie să o conţină”[390]. Aici Adam Smith este adeptul banilor ca mărfuri cu valoare intrinsecă, în alte locuri va prefera banii fiduciari.

Punând problema că mărfurile ce încorporează cantităţi egale de muncă sunt de valoare egală şi că banii sunt instrumentul de măsură a valorii, Adam Smith a demonstrat că pe piaţă au loc **schimburi de echivalente**. Cu toate acestea – aşa cum am văzut şi cum se va demonstra la tratarea capitalului – Adam Smith a inclus comerţul în sfera producătoare de bogăţie, întrucât el produce venit net!

4.4.2.4.3.2. PREŢUL NATURAL ŞI PREŢUL DE PIAŢĂ AL MĂRFURILOR

În orice societate sau regiune există, după părerea lui Smith, „un nivel obişnuit sau mijlociu” al salariului, profitului şi rentei. „Când preţul unei mărfi oarecare nu este nici mai mare nici mai mic decât acela care este suficient pentru a plăti renta pământului, salariile muncii şi profiturile capitalului întrebuinţat pentru a produce, a prepara şi a aduce această marfă pe piaţă, potrivit nivelurilor lor naturale, atunci marfa este vândută pe, ceea ce s-ar putea numi, **preţul ei natural”**[391] (s. ns.). Acest preţ natural corespunde în realitate, în accepţiunea sa, costului de producţie, întrucât „marfa este în acest caz vândută exact cu cât valorează sau cu cât l-a costat în realitate pe acela care o aduce pe piaţă”[392]. Se observă uşor aici că Adam Smith a pus semnul egalităţii între valoare şi costul producţiei, incluzând profitul şi renta între elementele costului. De fapt, în întreaga lucrare există „treceri” de la o noţiune la alta fără atenţionarea cititorului sau fără delimitarea înţelesului lor. Aşa cum aprecia David Ricardo, 50 de ani mai târziu, Adam Smith a „schimbat mereu caii” în problematica analizei valorii şi a preţurilor. Autorul Bogăţiei naţiunilor s-a aplecat foarte puţin şi inconsecvent asupra clarificării conţinutului noţiunilor pe care le-a folosit şi nu a manifestat rigurozitate, consecvenţă şi unitate în utilizarea lor. În aceasta constă – probabil – forţa şi (deopotrivă) slăbiciunea întregii sale concepţii, ca şi perenitatea gândirii sale.

„**Preţul real** la care se vinde o marfă în mod curent se numeşte preţul ei de piaţă”[393] (s. ns.). Iată o nouă inconsecvenţă! Mai înainte Smith determinase preţul real prin munca consumată la producerea mărfurilor, acum aceeaşi noţiune are semnificaţia de preţ nominal. „Preţul de piaţă al fiecărei mărfi este determinat de raportul între cantitatea adusă în fapt pe piaţă şi cererea celor dispuşi să plătească preţul natural al mărfii sau valoarea întreagă a rentei, muncii şi profitului, care trebuie plătite în scop de a aduce marfa pe piaţă”[394]. Deci, raportul dintre ofertă şi cerere, ca şi evoluţia lui, determină identitatea preţului „natural” cu cel „de piaţă” sau diferenţele dintre ele. Adam Smith analizează **trei situaţii** posibile.

387 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 28.
388 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 29.
389 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 25.
390 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 34.
391 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 41.
392 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 41.
393 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 41.
394 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 41–42.

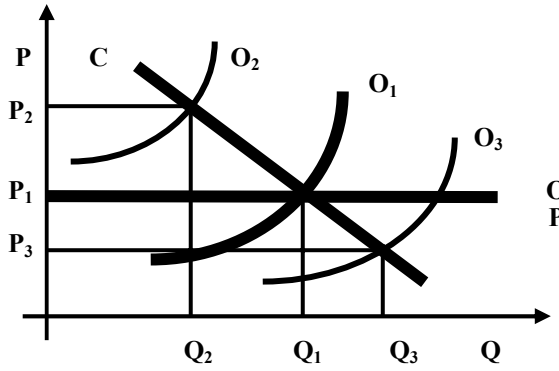

Dreapta orizontală, la nivelul $\mathbf{P_1}$, corespunde costurilor medii (aici constante) pe termen lung. În ipoteza noastră ea constituie curba ofertei pe termen lung.

$\mathbf{O_1}$, $\mathbf{O_2}$, $\mathbf{O_3}$ și **C** reprezintă curbele ofertei și cererii pe termen scurt.

Cele **trei situații posibile** sunt:

a. Dacă oferta este egală cu cererea ($\mathbf{O_1}$ intersectează pe **C** la nivelul $\mathbf{P_1}$), prețul de piață este egal cu cel natural, iar veniturile factorilor de producție sunt considerate normale **(O = C; Pp = Pn; salariul, profitul și renta au niveluri „naturale")**. „Când cantitatea adusă pe piață este tocmai suficientă pentru a satisface cererea efectivă, și de loc mai mare, evident că prețul pieței va fi, atunci, fie exact prețul natural al mărfii, fie unul cât se poate mai apropiat de acesta"[395]. Într-un climat de concurență perfectă „cantitatea adusă pe piață, din fiecare marfă, se adaptează în mod natural cererii efective"[396]. În asemenea condiții „prețul natural este ... prețul în jurul căruia gravitează continuu prețurile tuturor mărfurilor"[397].

b. Dacă oferta este mai mare decât cererea ($\mathbf{O_3}$ intersectează pe **C** la nivelul $\mathbf{P_3}$), prețul de piață va fi mai mic decât prețul natural, iar veniturile factorilor de producție vor fi „plătite sub nivelul lor natural" **(O > C; Pp < Pn; salariul, profitul și renta au niveluri „subnormale")**. „Când cantitatea adusă pe piață întrece cererea efectivă, ea nu poate fi în întregime vândută celor dispuși să plătească întreaga valoare a rentei, salariului și profitului, care trebuie plătite pentru aducerea ei pe piață"[398], iar „prețul pieței va scădea mai mult sau mai puțin, sub prețul natural"[399] al mărfurilor. Dar o asemenea situație nu poate dura mult, deoarece oferta se reduce la nivelul cererii efective, iar prețurile pieței se vor ridica – prin concurență – la nivelul celor naturale.

c. Dacă oferta este mai mică decât cererea ($\mathbf{O_2}$ intersectează pe **C** la nivelul $\mathbf{P_2}$), prețul de piață va fi mai mare decât prețul natural, iar veniturile factorilor de producție mai mari decât cele naturale **(O < C; Pp > Pn; salariul, profitul și renta au niveluri „supranormale")**. „Când cantitatea unei mărfi adusă pe piață nu îndestulează cererea efectivă, toți cei dispuși să plătească valoarea întreagă a rentei, salariului și profitului, care trebuie plătite pentru a aduce această marfă pe piață, nu pot fi satisfăcuți cu cantitatea pe care o doresc" ... „iar prețul pieței se va ridica mai mult sau mai puțin peste prețul natural"[400]. Nici această situație nu poate dura mult, deoarece oferta va crește la nivelul cererii, iar prețul de piață se va reduce la nivelul celui natural.

- **În condițiile liberei concurențe – apreciază Adam Smith – acționează mecanismele legilor economice obiective, care adaptează automat oferta la cererea efectivă, și prețurile pieței la cele naturale.**

Pe lângă situația normală, a concurenței perfecte, Adam Smith a sesizat și cazurile de monopol sau de privilegii speciale pentru anumite domenii sau împrejurări, care ridică prețul pieței peste cel natural. Asemenea circumstanțe pot apărea fie prin descoperirea unor procedee noi de producție, de comercializare, fie prin monopolul asupra unor condiții naturale speciale,

395 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 42.
396 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 42.
397 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 43.
398 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 42.
399 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 42.
400 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 42.

fie prin privilegii legale oferite anumitor agenți economici, sau prin reglementări ale breslelor, sau de altă natură. „Prețul de monopol este, în orice moment, cel mai ridicat preț ce se poate obține. Din contra, prețul natural sau prețul liberei concurențe este cel mai mic posibil, dacă nu în orice moment, în orice caz pentru un timp destul de îndelungat”[401]. De regulă, prețul de piață poate să se mențină mai mult timp peste prețul natural decât sub el. „Dacă o parte oarecare din el (preț – n. ns.) va fi plătită sub nivelul ei natural, persoanele al căror interes va fi atins vor resimți pierderea și vor reduce imediat, fie atâta din pământ, fie atâta din muncă, fie atâta din capitalul ce era întrebuințat în producția bunurilor respective, până ce, în curând, cantitatea adusă pe piață nu va fi mai mare decât e necesar pentru a satisface cererea efectivă”[402].

4.4.2.4.4. TEORIA CAPITALULUI

Dacă în prima Carte a *Bogăției națiunilor* Adam Smith abordează capitalul doar în subsidiar și numai în legătură cu diviziunea muncii, în Cartea a II-a se ocupă în principal de analiza lui, considerat factorul principal al sporirii forței productive a muncii.

„Deși produsul total al pământului și al muncii din orice țară este, fără îndoială, destinat să satisfacă în cele din urmă consumul locuitorilor și să le procure un venit, totuși, în clipa în care el vine, sau din pământ sau din mâinile muncitorilor productivi, se împarte în mod normal în două părți. Una din ele, adesea cea mai mare, este în primul rând destinată să reconstituie capitalul sau să reînnoiască partea de alimente, materiale și produse finite, care a fost retrasă dintr-un capital; cealaltă, e destinată să formeze un venit, fie posesorului acestui capital ca profit, fie vreunei alte persoane ca rentă a pământului”[403].

Deci, produsul anual al unei națiuni se împarte, inițial, în **două componente**:

- **capital** și
- **venit**.

Dar, venitul este sursa principală a capitalului.

Prima dintre problemele studiate de Smith se referă la **esența** capitalului. Într-o primă accepțiune, Smith definește capitalul drept o sumă de bani (peste nivelul veniturilor destinate consumului curent) care aduce un venit deținătorului său[404]. Deci, criteriul folosit pentru delimitarea venitului obișnuit de capital este aducerea unui venit suplimentar. Capitalul aduce deținătorului său un venit suplimentar, iar venitul obișnuit se consumă fără să aducă un venit.

Când venitul unei persoane este suficient de mare, el se împarte în **două componente**:

- „Partea de la care așteaptă un venit se numește capitalul său”[405];
- „Cealaltă e aceea care o aprovizionează cu bunuri pentru consumul imediat”[406].

Referindu-se la **structura internă** a capitalului, Adam Smith distinge **două componente**:

- „În primul rând, el poate fi folosit pentru a cultiva, a prelucra sau a cumpăra bunuri și a le vinde din nou cu un profit”[407]. Acesta este **<u>capitalul circulant,</u>** și aduce un venit „prin deposedarea sa”[408].

---

401 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 45.
402 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 45–46. Vezi și **„Teorema Cobb-Web”** de mai târziu.
403 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 224. „Astfel, din produsul pământului, o parte reconstituie capitalul fermierului, cealaltă plătește profitul său și renta proprietarului de pământ; și constituie venituri atât posesorului de capital, ca profit, cât și unei alte persoane, ca rentă a pământului. La fel, din producția unei mari manufacturi, o parte, totdeauna cea mai mare, reconstituie capitalul întreprinzătorului, cealaltă plătește profitul și formează astfel un venit posesorului de capital” (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 224).
404 Sau o sumă de bani care se autovalorifică prin intermediul producției de mărfuri.
405 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 185.
406 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 185.
407 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 185. „Capitalul întrebuințat în acest mod nu aduce profit sau venit celui ce-l întrebuințează, atât timp cât rămâne în posesia acestuia sau își păstrează mereu aceeași formă. Bunurile comerciantului nu-i aduc acestuia nici un venit sau profit, până când nu le vinde pe bani, iar banii îi aduc tot atât de puțin, până când nu-i schimbă pe alte bunuri. Capitalul pleacă încontinuu de la el, sub o formă, și se întoarce la el, sub altă formă. Și numai prin mijlocirea unei asemenea circulații, adică a unor schimbări succesive, îi poate aduce profit. Din această cauză, asemenea capitaluri pot fi numite foarte just, capitaluri circulante” (*ibidem*, p. 185).
408 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 186. „Analizând critic concepția lui Smith, Marx arăta că, în primul rând, Smith nu a înțeles faptul esențial că numai capitalul productiv se poate scinda în fix și circulant, că această

- „În al doilea rând, el poate fi utilizat pentru ameliorări ale solului, pentru cumpărări de maşini şi unelte de muncă utile sau pentru lucruri asemănătoare, care aduc un venit sau profit, fără să-şi schimbe posesorul sau să circule într-un fel oarecare”[409]. Acesta este **capitalul fix,** şi aduce un venit „fără să-şi schimbe posesorul sau să circule într-un fel oarecare”[410].

Se observă că gândirea lui Smith cu privire la structura internă a capitalului este total diferită de ceea ce este astăzi în general acceptat[411]. El aşază drept criteriu al caracterizării diferitelor componente ale capitalului, circulația. Capitalurile circulante sunt supuse „circulației” (pleacă de la deținător într-o formă şi se întorc la el într-alta). Capitalurile fixe „nu circulă de la o persoană la alta”.

Din ambele componente ale capitalului se obține profit, dar în mod diferit. Din „capitalul fix” patronul obține profit „prin păstrarea aceluia în posesia sa”[412]. Din „capitalul circulant” obține profit „prin deposedarea sa”[413].

La nivelul național, întreaga sumă de bani este capital şi se împarte în trei părți:

1. „Prima e partea care e rezervată pentru consumul imediat şi a cărei caracteristică e că nu aduce nici un profit sau venit”[414].

2. „A doua dintre cele trei părți în care se divide capitalul total al societății e capitalul fix, a cărui caracteristică este că aduce venit sau profit, fără a circula sau a schimba stăpânul”[415]. Această componentă a capitalului social cuprinde – după părerea lui Adam Smith – următoarele **„patru articole”:**

a. „Toate maşinile utile şi uneltele de lucru, care uşurează şi scurtează munca”[416].

împărțire nu se aplică celorlalte două moduri funcționale de existență ale capitalului industrial – capitalul marfă şi cel bănesc. Cu alte cuvinte, Smith nu a înțeles procesul de circulație a capitalului. Pentru el, circulația capitalului înseamnă, pe de o parte, mişcarea fizică a lucrurilor, iar, pe de altă parte, transferarea proprietății din mâinile unui proprietar în mâinile altuia. El nu-şi dă seama de faptul deosebit de însemnat – arătat mai târziu de Marx – că prin capital se înțelege nu numai o valoare care se autovalorifică, ci şi o mişcare, un proces de circuit prin diferite stadii pe care, parcurgându-le, capitalul industrial îmbracă şi dezbracă succesiv diferite forme funcționale. Ca urmare, pentru Adam Smith, deosebirea dintre capitalul fix şi cel circulant se reduce la faptul că primul nu ar circula de loc, iar al doilea s-ar afla permanent în circulație” (N. N. Constantinescu, *Adam Smith, clasic...*, în *op. cit.*, p. 455). La rândul său, Marx scria: „A. Smith nu înțelege aici prin capital circulant nimic altceva decât capitalul de circulație, adică valoarea-capital în formele sale ținând de procesul de circulație (capital-marfă şi capital bănesc)” (Karl Marx, *Capitalul*, vol. II, p. 181). „Confuzia dintre capitalul circulant şi cel de circulație merge la Smith atât de departe încât atunci când vrea să dea un exemplu de capital circulant dă exemplu un capital care nici nu aparține procesului de producție, ci sălăşluieşte exclusiv în sfera circulației – capitalul comercial” (N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 456). Mai departe, N. N. Constantinescu apreciază că Smith nu a înțeles procesele de producție şi circulație ale capitalului şi de aceea nu a putut face „împărțirea capitalului din punctul de vedere al valorificării şi anume în constant şi variabil”. „Ca urmare, Smith ajunge să identifice capitalul variabil – fără însă să-l numească ca atare – cu capitalul circulant” (*op. cit.*, p. 456). „Datorită neînțelegerii formelor funcționale pe care capitalul industrial le îmbracă şi leapădă succesiv în mişcarea sa şi a diferenței dintre producție şi circulație, Smith nu a putut, de asemenea, să ajungă la înțelegerea capitalului comercial în capitalism ca o parte distinctă a capitalului industrial, parte care s-a separat de acesta din urmă şi funcționează autonom” (N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 456).

409 A. Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 185. „Asemenea capitaluri pot fi deci numite, foarte just, capitaluri fixe” (*ibidem*, p. 185).

410 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 185. „Venitul brut al tuturor locuitorilor unei țări mari cuprinde produsul total anual al pământului şi muncii lor, iar venitul net e ceea ce le rămâne după ce se scad cheltuielile de întreținere, mai întâi a capitalului fix, apoi a celui circulant sau ceea ce, fără a atinge capitalul, pot ei acorda pentru fondul rezervat consumului imediat sau pot cheltui pentru întreținerea, confortul şi distracțiile lor” (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 191). **VENITUL NET = VENITUL BRUT – CAPITALUL FOLOSIT ŞI CONSUMAT.**

411 Cei mai mulți autori contemporani apreciază drept criterii – ale structurării capitalului – participarea la producție şi transmiterea valorii asupra mărfurilor create. Astfel, „capitalul fix” participă la mai multe cicluri de producție, se consumă şi îşi transmite valoarea treptat asupra produselor-marfă obținute cu ajutorul său. „Capitalul circulant” participă la un singur ciclu de producție, se consumă integral în cadrul lui şi îşi transmite dintr-o dată valoarea asupra mărfurilor obținute.

412 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 186. El include – astfel – în „capitalul fix”: inventarul agricol, animalele de muncă, semințele, maşinile, utilajele, materiile prime din manufacturi etc.

413 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 186. În „capitalul circulant” sunt considerate: hrana muncitorilor, hrana animalelor, animalele îngrăşate pentru vânzare, salariile lucrătorilor, întreg capitalul comercianților, toate bunurile-marfă etc.

414 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 186. Aici sunt incluse: rezerva de alimente, îmbrăcămintea, casele de locuit, mobilierul casnic etc. Adam Smith apreciază că veniturile provenite din exploatarea acestor elemente (ex. chiriile caselor sau mobilierului etc) – deşi sunt capital pentru persoanele izolate – nu sporesc capitalul națiunii, pentru că ele provin „fie din salariu, fie din profit, fie din rentă”. Ciudat mod de tratare a problemei pentru un gânditor care consideră că bogăția oricărei națiuni e egală cu suma bogățiilor indivizilor săi!

415 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 187.

416 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 187.

b. „Toate clădirile de raport, care sunt mijloace aducătoare de venit, nu numai proprietarilor care le dau cu chirie, dar şi persoanei care le ocupă şi plăteşte acea chirie”[417], cum sunt: prăvăliile, magaziile, atelierele, casele de ţară cu toate acareturile necesare lor, grajdurile, hambarele etc. Ele sunt diferite, în opinia lui Smith, de casele de locuit şi pot fi asimilate uneltelor de muncă.

c. „Ameliorațiunile solului”[418]; adică acele cheltuieli care vor produce un profit: îngrădirea terenurilor, lucrările de drenaj, îngrăşarea animalelor pentru vânzare, ameliorările solului pentru arat şi culturi etc.

d. „Capacitățile dobândite şi folositoare ale tuturor locuitorilor sau membrilor societății”[419]. Cheltuielile cu educația şi instruirea forței de muncă sunt incluse în capitalul fix – întocmai ca maşinile sau uneltele – şi care aduc deținătorilor un venit, fără să fie înstrăinate.

3. „Capitalul circulant, a cărui caracteristică e că produce un venit numai dacă circulă sau schimbă posesorul”[420]. Şi această parte a capitalului social se compune tot din „**patru părți”:**

a. „Banii”[421], care pun în circulație celelalte trei părți ale capitalului circulant.

b. „Stocul de provizii”[422], aflat asupra diferiților meseriaşi sau comercianți şi din care ei speră să obțină un venit.

c. „Materialele” (brute sau aflate în diferite stadii de manufacturare), „hainele”, „mobilierul”, „construcțiile”[423], aflate la dispoziția meseriaşilor sau comercianților.

d. „Produsul care e lucrat şi finisat”[424], aflat asupra meseriaşilor sau comercianților, dar nu este încă pus în vânzare (alimentele, materiile prime şi produsele finite de tot felul etc.).

Ultimele trei componente – proviziile, materiile prime şi produsele finite – sunt retrase periodic din capitalul circulant şi trecute fie în capitalul fix, fie în „fondul rezervat pentru consumul imediat”[425]. La rândul lui, „orice capital fix este, inițial, derivat din capitalul circulant”[426] şi „nu poate aduce venit decât cu ajutorul capitalului circulant”[427].

Capitalul oricărei națiuni aduce venit numai dacă este întrebuințat şi continuu sporit prin acumulare. **Există două modalități importante de utilizare a capitalului:**

- **fie într-o activitate „productivă” nemijlocită[428],**
- **fie împrumutat.**

Adam Smith sugerează folosirea capitalului productiv în ordine, în următoarele activități:

1. În agricultură, deoarece în această ramură el pune în acțiune mai multă muncă productivă decât în oricare altă activitate[429]. Iar munca productivă din agricultură (unde „alături de om produce şi natura”) creează o bogăție mai mare decât în manufactură.

2. „După agricultură, capitalul utilizat în **manufactură** pune în mişcare cea mai mare cantitate de muncă productivă şi adaugă cea mai mare valoare producției anuale”[430]. Aici natura nu creează bogăție, de aceea randamentul muncii şi capitalului este mai redus decât în

417 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 187.
418 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 187.
419 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 187.
420 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
421 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
422 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
423 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
424 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
425 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
426 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
427 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.
428 „Sunt patru modalități de întrebuințare a capitalului”, apreciază Adam Smith: **a).** „să procure societății producția brută care îi trebuie pentru folosința şi pentru consumul ei anual”; **b).** „să prelucreze şi să pregătească această producție brută pentru folosință imediată şi pentru consum”; **c).** „să transporte produsele brute ori manufacturate, din locurile unde sunt din abundență, în acelea unde ele lipsesc”; **d).** „să dividă anumite părți din unele sau altele din acestea în particele atât de mici, încât să poată satisface cererile întâmplătoare ale consumatorilor. În primul rând, sunt întrebuințate capitalurile acelora care întreprind ameliorarea sau exploatarea pământului, minelor şi pescăriilor; în al doilea, capitalurile patronilor manufacturieri; în al treilea, ale comercianților cu ridicata; iar în al patrulea, ale comercianților cu amănuntul. Este greu de imaginat un fel de întrebuințare a capitalului care să nu se poată încadra într-una sau alta din aceste patru modalități” (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 242).
429 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 244.
430 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 246.

agricultură. „În manufactură natura nu face nimic; omul face totul, iar producția obținută este întotdeauna în raport cu forța factorilor care o prilejuiesc”[431].

3. Pe locul trei se situează capitalul utilizat în **comerțul cu ridicata,** cu o contribuție mai mică decât primele două la sporirea bogăției şi venitului. Iar în cadrul lui, în ordine descrescătoare, sunt:

- comerțul cu ridicata, pentru comerțul interior;
- comerțul cu ridicata, pentru comerțul exterior;

4. Pe locul patru se situează **comerțul cu amănuntul.** Iar în cadrul lui, în ordine descrescătoare, sunt:

- comerțul cu amănuntul în interiorul țării;
- comerțul exterior cu amănuntul.

5. Pe locul cinci se plasează capitalul folosit în **transport**[432]**.** Iar în cadrul lui, în ordine descrescătoare, sunt:

- transportul intern;
- transportul internațional.

Capitalul de împrumut aduce – la rândul lui – un venit, la fel ca oricare capital productiv. Pe măsura sporirii capitalului total al fiecărui întreprinzător şi al națiunii, se atrag în sfera productivă tot mai mulți lucrători, se adâncește diviziunea muncii, se mărește forța productivă a muncii şi – o dată cu ea – crește bogăția națională[433].

Dimensiunile capitalului de împrumut cresc o dată cu şi în măsura în care sporește capitalul total al unei națiuni. Dar, pe măsura creşterii volumului capitalurilor împrumutate, „profiturile care se pot obține din utilizarea lor se micşorează negreşit”[434]; la fel „scade neapărat”[435], „dobânda sau prețul ce trebuie plătit”[436] pentru folosirea lor.

Profitul – venit primar – este sursa dobânzii la capitalul împrumutat. Dar „sporirea capitalului, care urcă salariile, tinde să scadă profitul”[437].

Concurența între întreprinzători contribuie la egalizarea ratei profitului şi la formarea profitului mijlociu. Deşi e greu să se stabilească „profiturile mijlocii ale capitalului, o oarecare idee despre ele ne putem totuşi forma după dobânda banilor”[438]. „Se poate stabili ca o maximă că oriunde se poate realiza mult cu ajutorul banilor, se va plăti de obicei mult pentru folosirea lor; şi cu cât se va realiza mai puțin cu ajutorul banilor, cu atât se va da de obicei mai puțin pentru ei”[439]. „Prin urmare, cum variază într-o țară nivelul dobânzii obişnuite pe piață, tot astfel vor varia şi profiturile obişnuite ale capitalului; ele vor trebui să scadă, când acesta scade şi să se ridice, când acesta se ridică”[440].

În cadrul valorii nou create, profitul şi dobânda evoluează în acelaşi sens, iar salariul în sens contrar. Pentru că dobânda se plătește din „profitul net”, cum susține Smith, rata acestuia din urmă trebuie să fie superioară celei a dobânzii. „Dobânda, pe care cel ce se împrumută îşi poate îngădui să o plătească, este în proporție numai cu profitul net”[441]. „În

431 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 245.
432 Vezi Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 246–252.
433 Smith este convins că mărimea şi evoluția capitalului determină – direct proporțional – volumul de muncă ocupată, diviziunea muncii şi bogăția națională. „Deoarece acumularea capitalului trebuie să fie prin natura lucrurilor premergătoare diviziunii muncii, munca se poate subdiviza tot mai mult numai în proporție cu capitalul dinainte acumulat” (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 185). Sau: „Când socotim cantitatea de muncă productivă pe care o poate utiliza capitalul circulant al unei societăți, trebuie să ținem seama întotdeauna numai de acele părți ale lui care constau în provizii, materiale şi produse finite; cealaltă parte care constă în bani şi care servește numai pentru a pune în circulație pe celelalte trei trebuie scăzută întotdeauna” (*ibidem*, p. 197–198). Aceasta nu-l împiedică, însă, să afirme: „cantitatea de capital ce poate fi întrebuințat într-o oarecare ramură de afaceri depinde foarte mult de cantitatea de muncă ce poate fi folosită în ea” (*ibidem*, p. 96).
434 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 238.
435 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 238.
436 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 238.
437 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
438 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
439 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 63. „Într-o țară care a atins adevărata culme a bogăției pe care natura solului, clima şi situația ei, față cu alte țări, i-o îngăduie, şi care ar putea astfel să nu mai progreseze, dar care nici nu regresează, atât salariul muncii, cât şi profitul capitalului vor fi probabil foarte scăzute” (*ibidem*, p. 67).
440 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
441 Adam Smith, *op. cit.*, p. 68. „Cel mai scăzut nivel al profitului obişnuit trebuie să fie totdeauna ceva mai mare decât cel suficient pentru a compensa pierderile ocazionale la care este expusă orice întrebuințare de capital. Numai

Anglia, comercianţii consideră ca un profit bun, moderat şi rezonabil, de două ori valoarea dobânzii, termeni care – socotesc eu – nu exprimă altceva decât un profit obişnuit şi normal”[442].

4.4.2.4.5. TEORIA BANILOR

Banii au apărut ca o necesitate a producţiei marfare (de schimb). Trocul îngreunează schimbul de mărfuri, deoarece nu întotdeauna există corelaţii bine stabilite cu privire la raportul de schimb şi nu în toate cazurile, locurile şi timpurile există pe piaţă „echivalentul general al schimbului”. „Fiecare om precaut, în orice perioadă a societăţii după statornicirea diviziunii muncii, a încercat evident să-şi aranjeze afacerile în aşa fel, încât să aibă mereu la îndemână, pe lângă produsul special al muncii lui, şi o anume cantitate dintr-un fel sau altul de mărfuri, pe care el ştia că puţini oameni ar refuza-o, în schimbul produsului propriei lui munci”[443]. În felul acesta, cu timpul, s-a desprins din lumea mărfurilor una cu caracter de echivalent general al valorii celorlalte şi de instrument general al schimbului. Aceasta este marfa-bani.

Banii sunt consideraţi de Adam Smith o componentă specială a capitalului circulant, „cu ajutorul căreia celelalte trei părţi sunt puse în circulaţie şi distribuite consumatorilor lor fireşti”[444].

„Banii, deci, marea roată a circulaţiei, marele instrument al comerţului, ca toate celelalte instrumente de schimb, deşi fac parte, şi chiar o parte foarte valoroasă, din capital, nu fac parte însă din venitul societăţii căreia îi aparţin; şi deşi piesele de metal din care se compun distribuie fiecărui om în cursul circulaţiei lor anuale venitul precis care în mod normal i se cuvine, totuşi ei înşişi nu fac parte din acel venit”[445].

În altă parte a lucrării sale, Adam Smith afirmă contrariul: „Banii, fără îndoială, fac parte totdeauna din capitalul naţional”, dar „ei constituie numai o mică parte – şi totdeauna cea mai nerentabilă – din acesta”[446].

- **Adam Smith respinge concepţia mercantilistă conform căreia bogăţia unei naţiuni ar consta în bani şi metale preţioase.**

Preţul metalelor preţioase „îl constituie hrana, hainele şi locuinţa, într-un cuvânt venitul şi întreţinerea tuturor acelora a căror muncă şi capital se întrebuinţează pentru a le aduce de la mină pe piaţă”[447].

„Ţara care are cu ce plăti acest preţ nu va rămâne niciodată fără cantitatea din aceste metale de care are nevoie; şi niciodată o ţară nu va reţine mult timp cantitatea care nu-i este necesară”[448].

Prin urmare, „ar fi chiar ridicol să se mai încerce în mod serios a se dovedi că bogăţia nu constă în bani sau în aur şi argint, ci în ceea ce banii pot cumpăra; şi că valoarea lor constă în puterea lor de cumpărare”[449].

Cu toate acestea, în altă parte el apreciază că banii sunt cea mai bună expresie a valorii. „Totalul pieselor de metal plătite anual unui individ e adeseori exact egal cu venitul lui şi de aceea el e cea mai bună şi cea mai simplă expresie a valorii lui”[450].

În cazul circulaţiei aurului şi argintului reglarea cantităţii de bani se face automat în funcţie de evoluţia „producţiei imediate a pământului şi a muncii ţării respective”[451], prin **două mişcări**:

a. În cazul reducerii producţiei interne, banii se exportă încurajând – pentru o vreme – importul de produse din străinătate, pentru acoperirea nevoilor interne. „În acest caz, exportul

---

acest surplus este profitul net sau curat. Ceea ce se numeşte profit brut cuprinde, adeseori, nu numai acest surplus, dar şi ceea ce se rezervă pentru a compensa asemenea pierderi întâmplătoare” (*ibidem*, p. 68).

442 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 69. Când vorbeşte de „dobândă” şi „profit”, Adam Smith are în vedere – de fapt – „rata dobânzii”, respectiv „rata profitului”.

443 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 19.

444 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 188.

445 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 195.

446 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 293.

447 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.

448 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.

449 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 293.

450 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 194.

451 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.

de aur şi argint nu este cauza, ci efectul declinului țării, iar acest export poate chiar uşura câtva timp mizeria rezultând din acest declin"[452].

b. În cazul sporirii producției interne, este nevoie de o cantitate suplimentară de aur şi argint pentru a le asigura buna circulație. O parte din sporul producției va fi folosită pentru a cumpăra astfel de metale „de ori unde se va putea"[453]. „Sporirea acestor metale va fi, în acest caz, efectul, iar nu cauza prosperității generale"[454] .

Deci, prin libera concurență – şi nu prin intervenția statului – se reglează automat cantitatea de bani (de aur şi argint) dintr-o țară. „Prin urmare, în nici un caz, atenția guvernului nu e întrebuințată niciodată mai fără rost decât atunci când e îndreptată spre menținerea sau sporirea cantității de bani într-o țară"[455].

Cu privire la **funcțiile banilor**, gândirea lui Adam Smith se dovedeşte a fi – de asemenea – dual㠀. Într-o parte a *Bogăției națiunilor* susține că banii nu au altă funcție decât pe aceea de **mijloc de circulație.** „Banii nu au altă funcție decât de a face să circule bunurile de consum. Cu ajutorul lor, proviziile, materialele şi produsele finite se vând, se cumpără şi sunt distribuite consumatorilor firești. Astfel, cantitatea de bani care poate fi întrebuințată anual într-o țară este desigur determinată de valoarea bunurilor de consum care circulă anual în acea țară"[456].

Bogăția oricărei țări şi venitul real al ei „ar consta, după cum se pare a spune simpla rațiune, din valoarea producției anuale a solului şi a muncii, fie, cum presupune prejudecata comună, din cantitatea de metale prețioase care circulă în țară"[457]. Dar „banii de aur şi argint care circulă într-o țară pot fi foarte potrivit comparați cu o şosea, care, deşi serveşte la circulația şi transportul la târg al tuturor grânelor şi nutrețului din țară, totuşi ea însăşi nu produce nici măcar o singură claie de cereale sau de fân"[458].

În altă parte apreciază că banii îndeplinesc două funcții: **mijloc de circulație** şi **mijloc de măsură a valorii**[459]**.** „Că bogăția constă în bani sau în aur şi argint este o noțiune populară, care se naşte în mod firesc din dubla funcțiune a banilor: ca instrument de schimb şi ca măsură de valoare"[460].

Un loc important în demersurile teoretice ale lui Adam Smith îl ocupă analiza **masei monetare şi a componentelor ei.**

În mod normal şi natural, banii au fost, la început, formați din **aur şi argint.** Dar, cu timpul, au apărut şi **banii de hârtie**.

După părerea lui Adam Smith, sunt mai multe **feluri de bani de hârtie**:

- **bancnotele (bilete emise de bănci);**
- **biletele la purtător;**
- **bonurile de tezaur;**
- **bonurile maritime;**
- **banii din conturile de numerar (de la bănci).**

De acum încolo **masa bănească** se compune din **două elemente**:

- **banii din metale prețioase;**
- **banii de hârtie**[461]**.**

Adam Smith consideră că banii de hârtie sunt mai ieftini decât cei din metale prețioase. „Înlocuirea monedei de aur şi de argint[462] cu bani de hârtie, înlocuieşte un instrument de comerț foarte scump cu unul mult mai puțin costisitor şi câteodată la fel de convenabil.

452 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.
453 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.
454 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.
455 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 292. Cu toate acestea şi în ciuda atitudinii sale liberale, Adam Smith va sugera şi susține reglementări legale pentru banii de hârtie (vezi mai jos).
456 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 229.
457 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 230.
458 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 215.
459 Pentru Adam Smith, există identitate între noțiunile „instrument de schimb" şi „mijloc de circulație", ca şi între „instrument de măsură a valorii" şi „mijloc de măsură a valorii".
460 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 288.
461 Dar banii de hârtie – în concepția lui Adam Smith – nu măresc masa monetară totală dintr-o țară.
462 „Aurul şi argintul, considerate ca acumulate sau depozitate într-o țară, pot fi deosebite în trei părți: mai întâi, banii din circulație; în al doilea rând, tacâmurile şi vesela din metale prețioase ale marilor familii; şi în sfârşit, banii adunați prin economii de mai mulți ani şi vărsați în tezaurul suveranului" (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 295).

Circulația ajunge să fie purtată de o nouă roată, a cărei construcție și întreținere costă mai puțin decât cea veche"[463].

Prin adăugarea banilor de hârtie la cei din metale prețioase se mărește volumul mărfurilor a căror circulație se poate asigura cu ajutorul masei monetare. „Când banii de hârtie se substituie monedei de aur și argint, cantitatea de materiale, unelte și hrană, pe care o poate procura întreg capitalul circulant se poate mări cu valoarea totală a aurului și argintului ce se întrebuința înainte pentru a dobândi aceste bunuri. Valoarea totală a marii roți a circulației și distribuției se adaugă ea însăși la bunurile care sunt puse în circulație și se distribuie cu ajutorul ei. Operația aceasta seamănă, într-o oarecare măsură, cu aceea a întreprinzătorului unei manufacturi mari care, în urma unor perfecționări mecanice, își înlocuiește mașinile vechi și adaugă diferența dintre prețul lor și al celor noi la capitalul său circulant, la fondul din care furnizează materiale și salarii muncitorilor săi"[464]. Sau: „Operațiile bancare chibzuite, deschizând întrucâtva, dacă îmi pot permite o metaforă atât de îndrăzneață, un fel de mare drum aerian, dau țării posibilitatea să transforme o bună parte din marile ei drumuri terestre în pășuni și în lanuri de grâu și să sporească astfel, în chip considerabil, producția anuală a solului și a muncii ei"[465].

Efectele apariției banilor de hârtie sunt benefice asupra activității productive și sporesc considerabil bogăția națională. „Când, prin înlocuirea monedei de aur și argint cu bani de hârtie, aurul și argintul necesar circulației se reduc probabil la o cincime din cantitatea dinainte, chiar dacă s-ar adăuga numai cea mai mare parte din valoarea celorlalte patru cincimi la fondul destinat pentru întreținerea activității productive, aceasta ar reprezenta totuși un adaos considerabil de activitate și, în consecință, un adaos la valoarea producției anuale a pământului și a muncii"[466].

Dar care este raportul între masa banilor de hârtie și a celor din metale prețioase? Adam Smith apreciază că banii de hârtie, deși măresc volumul mijloacelor de schimb și pe cel al mărfurilor care circulă, nu măresc masa monetară din economie! „S-a afirmat că multiplicarea banilor de hârtie, mărind cantitatea și prin urmare micșorând valoarea totală a circulației bănești, mărește negreșit prețul în bani al mărfurilor"[467]. Autorul englez apreciază că între banii de hârtie emiși și banii din metale prețioase trebuie să existe o corelație bine determinată. **Masa banilor de hârtie nu poate fi mai mare decât cea a banilor din metale prețioase.** „Toți banii de hârtie, de orice fel, care circulă cu ușurință într-o țară nu pot întrece niciodată valoarea aurului și argintului pe care le înlocuiesc sau care (comerțul fiind presupus același) ar circula în acea țară, dacă n-ar exista bani de hârtie"[468]. În felul acesta, nu există nici un pericol al sporirii masei monetare și nici unul al deprecierii banilor de hârtie, deoarece aceștia se pot schimba – oricând – la paritatea lor, pe aur și argint. Pentru că așa cum cantitatea de aur și argint care e scoasă din circulație „este totdeauna egală cu cantitatea de hârtie care i se adaugă, banii de hârtie nu sporesc neapărat cantitatea totală a circulației bănești"[469].

Iar mai departe: „Ceea ce, fără inconvenient, poate avansa o bancă unui comerciant sau unui întreprinzător oarecare nu este nici tot capitalul său de rulment, nici măcar o parte de luat în seamă din acest capital, ci numai partea din capital pe care ar fi altfel obligat să o păstreze la el, fără întrebuințare, în numerar, pentru a face față cererilor întâmplătoare. Dacă banii de hârtie, pe care banca îi avansează, nu întrec niciodată această valoare, atunci ei nu pot întrece niciodată valoarea aurului și argintului care ar circula în țară, presupunând că n-ar fi fost bani de hârtie; ei nu pot întrece niciodată cantitatea pe care circulația acestei țări o poate ușor absorbi și întrebuința"[470].

Dacă volumul banilor de hârtie pus în circulație întrece volumul banilor din metale prețioase, apare pericolul devalorizării lor. „Trebuie însă recunoscut că, dacă industria și comerțul dintr-o țară se pot ridica mult cu ajutorul banilor de hârtie, totuși, astfel,

463 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 195.
464 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 198.
465 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 215.
466 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 198.
467 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 218.
468 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 201.
469 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 218.
470 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 203–204.

suspendate, dacă pot spune aşa, pe aceste aripi icariene, ele nu sunt complet sigure de mersul lor, ca atunci când se mişcă pe terenul solid al aurului şi argintului"[471].

Pericolul urcării preţului nominal (în bani) al mărfurilor afectează numai banii de hârtie, nu şi raportul dintre aur şi argint, pe de o parte, şi celelalte mărfuri, pe de altă parte. „Banii de hârtie în circulaţie, care cad mai jos decât valoarea monedei de aur şi argint, nu fac prin aceasta să se micşoreze valoarea aurului şi argintului şi nu fac ca, în acest scop, cantităţi egale din aceste metale să se schimbe cu cantităţi mai mici de alte mărfuri"[472]. Aceasta, întrucât proporţia dintre valoarea aurului şi argintului şi aceea a mărfurilor de orice fel „depinde în toate cazurile, nu de natura sau de cantitatea unor anumiţi bani de hârtie care pot circula într-o anumită ţară, ci depinde totdeauna de starea de bogăţie sau de secătuire a minelor, care la o epocă oarecare pot să aprovizioneze cu aceste metale, marea piaţă a lumii comerciale"[473]. Raportul de schimb dintre metalele preţioase (în calitate de bani) şi celelalte mărfuri „depinde de proporţia dintre cantitatea de muncă necesară pentru a aduce pe piaţă o anumită cantitate din aceste metale şi aceea necesară pentru a aduce pe piaţă o anumită cantitate de orice altfel de marfă"[474].

Din cele de mai sus rezultă că Adam Smith tratează diferit banii din metale preţioase şi banii de hârtie.

Banii din metale preţioase sunt adevăraţi şi numai ei pot îndeplini **două funcţii**:

- **mijloc de măsură a valorii mărfurilor;**
- **mijloc de circulaţie a mărfurilor.**

Totodată, prin mecanismele liberei concurenţe, volumul banilor din metale preţioase – ca şi acela al celorlalte mărfuri – se reglează de la sine, la fel şi raportul de schimb al lor pe alte mărfuri, în funcţie de cantitatea de muncă necesară producerii şi comercializării lor.

Banii de hârtie sunt doar înlocuitori (semne băneşti) ai celor din metale preţioase şi pot îndeplini numai funcţia de **mijloc de circulaţie.** Ba mai mult, clasicul englez apreciază că masa banilor de hârtie nu trebuie să o depăşească pe aceea a banilor de aur şi argint.

Existând pericolul nerespectării unei asemenea corelaţii, ca şi acela al devalorizării semnelor băneşti, **Adam Smith s-a pronunţat în favoarea reglementării stricte a volumului şi circulaţiei banilor de hârtie.** „Un sistem de bani de hârtie bine reglementat va înlocui aurul şi argintul nu numai fără nici un inconvenient, ci în unele cazuri cu oarecare avantaje"[475].

Adam Smith apreciază că circulaţia unei ţări cuprinde:

- „circulaţia care se face numai între comercianţi" şi;
- „circulaţia între comercianţi şi consumatori"[476].

„Se pot reglementa banii de hârtie aşa încât sau să fie restrânşi aproape în întregime la circulaţia între diferiţi comercianţi, sau să fie extinşi la o mare parte din circulaţia dintre comercianţi şi consumatori. Unde nu circulă nici un bilet de bancă sub valoarea de zece lire, cum e la Londra, moneda de hârtie se află aproape complet redusă la circulaţia între comercianţi"[477].

Iată ce propune Adam Smith: „Ar fi poate mai bine ca în nici o regiune din ţară să nu se permită emisiuni da bancnote sub cinci lire sterline. Atunci probabil, în tot regatul, moneda de hârtie se va mărgini la circulaţia între comercianţi"[478].

Dacă se respectă această propunere, se observă „că pretutindeni unde banii de hârtie sunt aproape toţi concentraţi în circulaţia dintre comercianţi, cum se întâmplă la Londra, este totdeauna abundenţă de aur şi argint"[479]. Dimpotrivă, acolo unde se răspândesc la o parte considerabilă din circulaţia între comercianţi şi consumatori, „cum se întâmplă în Scoţia şi mai mult încă în America de Nord, ei gonesc aproape cu totul aurul şi argintul din ţară, aproape toate tranzacţiile în comerţul interior făcându-se astfel cu bani de hârtie"[480].

---

471 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 215.
472 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 220.
473 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 220.
474 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 220–221.
475 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 292.
476 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 216.
477 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 216.
478 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 217.
479 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 217.
480 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 217.

Clasicul englez sesizează că reglementările legale în probleme de circulaţie a banilor – care să limiteze volumul şi prezenţa banilor de hârtie numai la circulaţia dintre comercianţi – ar însemna „o încălcare manifestă a libertăţii naturale, pe care legea are de scop a o apăra”[481].

„Dar exerciţiul libertăţii naturale a câtorva indivizi care ar putea compromite siguranţa generală a întregii societăţi este şi trebuie să fie restrâns prin legi, în orice fel de guvernare, atât în cea mai liberă, cât şi în cea mai despotică. Obligaţia impusă de a construi ziduri între proprietăţi pentru a împiedica întinderea focului, este şi ea o violare a libertăţii naturale, exact la fel cu reglementările pe care le propunem aci pentru comerţul de bancă”[482].

„Împiedicând pe bancheri să emită bancnote sau bilete la purtător sub o anumită sumă şi supunându-i la obligaţia de a achita aceste bancnote imediat şi fără nici un fel de condiţie în momentul prezentării, se poate, cu toată siguranţa pentru public, ca ele să fie puse în circulaţie fără nici o restricţie”[483].

4.4.2.4.6. STRUCTURA DE CLASĂ ŞI TEORIA REPARTIŢIEI

Adept al **formulei trinitare** a factorilor de producţie[484] Adam Smith a elaborat o teorie a repartiţiei veniturilor în societate în conformitate cu aceasta. El a pornit de la aprecierea că în vremea sa, Munca, Natura şi Capitalul participă, deopotrivă, la producerea bogăţiei naţionale şi – prin urmare – trebuie să obţină venituri specifice. Venitul muncii se numeşte Salariu, capitalului îi revine Profitul, iar naturii Renta.

4.4.2.4.6.1. SALARIUL

Primele probleme analizate de Adam Smith au fost cele referitoare la conţinutul şi natura categoriei de salariu. Muncitorul este „o persoană distinctă de proprietarul capitalului care întrebuinţează pe muncitor”[485]. Iar „produsul muncii constituie răsplata naturală sau salariul muncii”[486].

▶ **Deci, în gândirea lui Adam Smith, salariul este preţul muncii.**

„În starea primitivă, care precede atât trecerea pământului în proprietatea privată cât şi acumularea de capital, întregul produs al muncii aparţine celui ce munceşte. El nu are nici proprietar, nici stăpân cu care să împartă acest produs”[487]. Pe măsură ce pământul şi capitalul intră în proprietatea privată, produsul muncii nu mai revine în întregime muncitorului (care l-a creat), ci este împărţit între el, patron şi proprietarul funciar[488].

Prin urmare, valoarea nou creată are ca unică sursă munca muncitorului. Dar valoarea nou creată:

◆ Revine în întregime muncitorului, ca salariu, numai în perioada anterioară intrării pământului şi capitalului în proprietate privată.

Valoarea nou creată = Salariul muncitorului

◆ Se divide în salariul muncii şi profitul capitalului, când capitalul intră în proprietate privată.

Valoarea nou creată = Salariul + Profitul

◆ Se descompune în salariul muncii, profitul capitalului şi renta pământului, când intră în proprietate privată şi pământul.

---

481 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 217.
482 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 217.
483 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 221. Afară de aceea ca volumul banilor de hârtie să nu-l depăşească pe cel al aurului şi argintului.
484 Deşi a sesizat, fără să analizeze în mod special, rolul întreprinzătorului, ca un factor de producţie distinct.
485 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 48.
486 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 47.
487 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 47.
488 Renta este „primul scăzământ din produsul muncii” (*ibidem*, p. 47), iar profitul „constituie al doilea scăzământ” din acesta (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 48).

Valoarea nou creată = Salariul + Profitul + Renta

Munca – susţine Smith – are şi ea **un preţ real** şi **un preţ nominal**.

Preţul real al muncii este „cantitatea reală de bunuri strict necesare şi de înlesnire a traiului, bunuri pe care această muncă le procură muncitorului”[489].

Preţul nominal al muncii, salariul, este cantitatea de bani obţinută de lucrători după munca prestată.

„Preţul în bani al muncii este în mod necesar determinat de două împrejurări:

- cererea de muncă şi
- preţul bunurilor necesare şi al celor de înlesnire a traiului”[490].

În continuare, clasicul englez a studiat problemele legate de **nivelul salariului minim.**

„Un om trebuie întotdeauna să poată trăi din munca sa, iar salariul trebuie să fie cel puţin suficient pentru a-l întreţine. Salariul trebuie să fie, în cele mai multe împrejurări, chiar ceva mai mare decât atât; altfel ar imposibil pentru muncitor să întemeieze şi să întreţină o familie, iar cursul vieţii, al unor asemenea muncitori, n-ar putea dura mai mult de o generaţie”[491]. Se pare că în această problemă Adam Smith este de acord cu Richard Cantillon, care aprecia că salariul minim ar trebui să fie cel puţin de două ori mai mare decât i-ar fi necesar muncitorului pentru întreţinerea sa.

Sursele destinate plăţii salariilor sunt **două**:

- “Întâi, venitul care depăşeşte ceea ce este necesar pentru întreţinerea patronilor”[492] şi
- “În al doilea rând, capitalul care trece peste ceea ce le este necesar patronilor pentru activitatea lor”[493].

Volumul şi evoluţia acestor surse dimensionează – direct proporţional – numărul forţei de muncă ocupate şi nivelul salariilor. „Cererea de salariaţi, deci, creşte în mod necesar o dată cu sporirea venitului şi a capitalului fiecărei ţări, nefiind posibil să crească în afară de aceasta. Creşterea venitului şi a capitalului înseamnă creşterea avuţiei naţionale. Cererea de salariaţi, aşadar, creşte o dată cu sporirea avuţiei naţionale şi nu este posibil să crească în afară de aceasta”[494].

Adam Smith a apreciat că **există cinci împrejurări care diferenţiază mărimea salariului**:

- „Plăcerea sau neplăcerea în exercitarea îndeletnicirilor”[495]. Cu cât o muncă este „mai uşoară, curată şi onorabilă”[496], salariul va fi mai redus. Dimpotrivă, dacă munca este „grea, murdară sau neonorabilă”[497], salariul va fi mai mare.
- „Uşurinţa şi ieftinătatea sau greutatea şi cheltuiala mare pentru a le învăţa”[498]. Când munca se învaţă uşor şi este ieftină, salariul va fi mai mic. Invers, dacă o anumită îndeletnicire se învaţă greu şi într-o perioadă lungă, salariul va fi mai mare[499].
- „Caracterul de permanenţă sau de nepermanenţă a îndeletnicirilor”[500]. În activităţile permanente salariile sunt mai mici decât în cele sezoniere”[501].
- „Încrederea mai mică sau mai mare care trebuie acordată celor ce le exercită”[502]. Salariile argintarilor şi giuvaergiilor, din cauza materiilor preţioase care le sunt încredinţate, ale medicilor, cărora le încredinţăm viaţa, ale avocaţilor, care ne

489 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 55.
490 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 61.
491 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 49.
492 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 50.
493 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 50.
494 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 50.
495 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
496 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
497 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
498 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
499 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 72–73.
500 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
501 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 73–74.
502 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.

gestionează averea etc. trebuie să fie mai ridicate decât pentru alte împrejurări şi îndeletniciri[503].

- „Probabilitatea sau neprobabilitatea succesului în ele”[504]. În meseriile şi îndeletnicirile sigure salariile sunt mai mici; în activităţile mai riscante ele sunt mai mari[505].

Există şi **împrejurări care acţionează în sensul apropierii salariilor** şi câştigurilor în diferitele întrebuinţări ale muncii:

- „Utilizările să fie bine cunoscute şi de mult timp stabilite în regiune”[506]. În activităţile nou înfiinţate salariile sunt, de obicei, mai mari decât în acelea care se desfăşoară de mai mult timp.
- „Muncile şi îndeletnicirile trebuie făcute în situaţii obişnuite sau în ceea ce se poate numi situaţii normale”[507]. În asemenea cazuri salariile sunt, de regulă, mai mici decât atunci când apar situaţii anormale: variaţii ale condiţiilor naturale, caracterul sezonier al unor activităţi, războaie, dereglarea raporturilor dintre cererea şi oferta de anumite bunuri etc.
- Activităţile respective „să fie singurele sau principalele ocupaţiuni ale celor ce le practică”[508]. Dacă o persoană sau un grup practică aproape exclusiv o anumită îndeletnicire, salariul are tendinţa de egalizare. Dimpotrivă, dacă indivizii practică – în timpul vieţii – mai multe meserii, salariile sunt cât se poate de diferenţiate de la o persoană la alta, de la o muncă la alta şi de la o perioadă la alta.

În privinţa **nivelului şi evoluţiei salariului** la diferite naţiuni Adam Smith a distins **trei situaţii**:

A. SALARIUL LA NAŢIUNILE CARE PROGRESEAZĂ

„Nu mărimea avuţiei naţionale de la un moment dat prilejuieşte o ridicare a salariilor, ci continua ei creştere. Aşa fiind, salariul este mai mare nu în ţările cele mai bogate, ci în ţările cele mai prospere, adică în cele care se îmbogăţesc mai repede”[509]. „O răsplată generoasă a muncii este deci nu numai efectul, dar şi simptomul creşterii avuţiei naţionale”[510].

În aceste ţări salariul creşte cel mai rapid, comparativ cu ţările care stagnează sau regresează. În ţările cu un ritm al creşterii economice rapid salariile se ridică cel mai repede. Aceasta nu înseamnă că neapărat în ţările cele mai dinamice salariul este cel mai mare sau mai mare decât în ţările cele mai dezvoltate. În ţările cele mai dezvoltate salariul poate avea un nivel mai mare decât în ţările care progresează mai repede, dar în acestea din urmă nivelul salariului are o dinamică a creşterii mai accelerată. Anglia, de exemplu, este mai bogată şi mai dezvoltată decât America de Nord. Nivelul salariilor este mai ridicat în Anglia decât în America de Nord. Cu toate acestea, America de Nord înregistrând un ritm al creşterii economice superior celui din Anglia, nivelul salariilor din America de Nord creşte mai repede decât în Anglia. Aceasta întrucât într-o ţară cu rată a creşterii economice rapidă, cererea de forţă de muncă este mare şi chiar superioară ofertei de braţe de muncă, şi în acest caz apare concurenţa între patroni, „care se luptă între ei în scopul de a obţine lucrători”[511], şi salariul înregistrează tendinţa de creştere.

B. SALARIUL LA NAŢIUNILE CARE STAGNEAZĂ

„Chiar dacă avuţia unei ţări ar fi foarte mare, totuşi în cazul când ea ar fi mult timp staţionară, să nu ne aşteptăm să găsim acolo salarii mari”[512].

503 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 74.
504 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 71.
505 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 75–81.
506 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 82.
507 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 82.
508 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 82.
509 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 50.
510 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 53.
511 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 50.
512 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 51.

„Fondurile destinate pentru salariile muncitorilor, venitul şi capitalul lucrătorilor pot fi foarte mari, dar dacă au continuat a fi staționare timp de mai multe secole, numărul de muncitori întrebuințați în fiecare an poate lesne satisface şi chiar întrece numărul necesar pentru anul următor”[513]. Mâna de lucru se va înmulți în acest caz, fie şi numai prin creşterea naturală a populației, peste posibilitățile oferite de valorificarea capitalului, şi „muncitorii vor fi nevoiți să se concureze între ei”[514] pentru ocuparea locurilor de muncă disponibile şi, prin urmare, vor fi nevoiți să accepte salarii mai mici sau, oricum, stabile.

„Într-o țară, care a atins adevărata culme a bogăției pe care natura solului, clima şi situația ei, față cu alte țări, i-o îngăduie, şi care ar putea astfel să nu mai progreseze, dar care nici nu regresează, atât salariul muncii, cât şi profitul capitalului vor fi probabil foarte scăzute”[515]. Dar „cu alte legi şi instituții”[516], de natură liberală[517], fiecare țară poate depăşi nivelul de dezvoltare atins la un moment dat.

„Traiul plin de lipsuri al muncitorului sărac este simptomul firesc al stagnării lucrurilor”[518].

C. SALARIUL LA NAȚIUNILE CARE REGRESEAZĂ

„**C**u totul alta va fi situația într-o țară unde fondurile necesare pentru întreținerea muncii sunt în vizibilă scădere. În fiecare an cererea de servitori şi muncitori va fi mai mică decât în anul precedent, în toate categoriile de îndeletniciri”[519]. „Mulți din cei crescuți în clasele superioare, nefiind în stare să găsească o ocupație în specialitatea lor, vor fi bucuroşi să găsească una în rândul celor mai de jos. Categoria cea mai de jos fiind nu numai supraîncărcată cu propriii săi lucrători, ci şi cu cei supranumerari din celelalte categorii, concurența pentru obținerea de muncă va ajunge atât de mare, că va reduce salariile la un asemenea nivel, încât să nu se mai poată procura decât cea mai mizerabilă hrană”[520]. „Starea lui neagră de mizerie (a muncitorului – n. ns.) este simptomul regresului rapid”[521].

- **Mărimea şi evoluția veniturilor acționează în direcția reglării automate a numărului populației şi a volumului forței de muncă.**

Dacă cererea de lucrători este într-o creştere continuă, „plata muncii neapărat încurajează în aşa fel căsătoriile şi înmulțirea muncitorilor încât să le dea putința să satisfacă această continuă creştere a cererii printr-o creştere continuă a populației. Dacă salariul ar fi la un moment dat mai mic decât ar fi necesar pentru acest scop, lipsa mâinii de lucru l-ar urca foarte rapid; iar dacă ar fi la un moment dat mai mare, înmulțirea excesivă ar reduce curând acest salariu la nivelul lui necesar. Piața va fi, într-un caz, aşa de subaprovizionată cu muncă, iar în celălalt caz, aşa de supraîncărcată, încât va sili prețul muncii să revie la nivelul pe care împrejurările sociale îl cer. În acest fel, cererea de oameni, întocmai ca aceea de orice altă marfă, determină în mod necesar producția de oameni, stimulând-o când merge prea încet, şi oprind-o când merge prea repede”[522].

Între creşterea populației, a veniturilor sale şi sporirea bogăției este o strânsă interdependență. „De aceea, după cum răsplata generoasă a muncii este efectul creşterii bogăției, tot ea este şi cauza creşterii populației. A te plânge de creşterea populației înseamnă a te jelui de cauzele şi efectele necesare celei mai mari prosperități publice”[523].

Totodată, stimularea corespunzătoare a lucrătorilor sporeşte – în aceeaşi măsură – incitația la muncă şi rezultate superioare. „Răsplata generoasă a muncii, după cum încurajează şi înmulțirea populației, tot astfel îi sporeşte şi hărnicia. Salariile muncii sunt stimulentul dat hărniciei care, întocmai ca orice altă calitate a omului, progresează în proporție cu stimulentul pe care îl primeşte”[524].

513 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 51.
514 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 51.
515 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 67.
516 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 67.
517 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 67–68.
518 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 53.
519 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 52.
520 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 52.
521 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 53.
522 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 57.
523 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 58.
524 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 58.

Ca urmare a creşterii productivităţii muncii, forţa de muncă se ieftineşte. În urma perfecţionărilor producţiei, „multe mărfuri vor fi produse printr-o muncă mult mai redusă decât înainte, aşa încât urcarea preţului muncii este mai mult decât compensată prin micşorarea cantităţii ei”[525].

4.4.2.4.6.2. PROFITUL

După intrarea capitalului în proprietatea privată, „valoarea adăugată de muncitor materialelor” se descompune în două, din care una „plăteşte salariul muncii”, iar alta „plăteşte profiturile capitalului”[526]. Profitul este venitul primar însuşit de proprietarii capitalului productiv. Dar, în preţul mărfurilor „profiturile capitalului constituie o parte cu totul diferită de salarii şi determinată de cu totul alte principii”[527].

Profitul şi salariul sunt două venituri primare între care există relaţii de complementaritate. „Mărirea şi micşorarea capitalului depind de aceleaşi cauze de care depind şi mărirea şi micşorarea salariilor, adică, creşterea sau scăderea avuţiei naţionale; dar aceste cauze le influenţează în mod foarte diferit”[528]. O dată cu sporirea dimensiunilor capitalului – apreciază Adam Smith – cresc salariile şi se reduc profiturile. „Sporirea capitalului, care urcă salariile, tinde să scadă profitul”[529].

Dimpotrivă, micşorarea capitalului „scade salariile, ... măreşte profitul şi, în consecinţă dobânda”[530]. Salariile sunt elemente de cheltuială, iar scăderea lor reduce costurile de producţie – celelalte elemente rămânând constante – sporeşte profiturile şi o dată cu ele, dobânda la capitalul împrumutat[531].

Atât salariul cât şi profitul influenţează nivelul preţului de vânzare al mărfurilor, dar în mod diferit. „În realitate, profiturile ridicate tind, mult mai mult decât salariile ridicate, să urce preţul mărfurilor”[532].

a. Preţurile produselor manufacturate urcă „numai în progresie aritmetică cu creşterea salariilor”[533]. Sporirea salariilor influenţează mai degrabă reducerea profiturilor decât creşterea preţurilor.

b. Dimpotrivă, „dacă profitul diferiţilor patroni ... s-ar ridica cu cinci la sută, partea din preţul produsului care se descompune în profit se va ridica, în toate stadiile manufacturării, în proporţie geometrică cu creşterea profitului”[534]. Creşterea profiturilor va spori corespunzător nivelul preţurilor de vânzare.

Între rata profitului şi rata dobânzii există o relaţie de directă proporţionalitate. Şi dacă este imposibil – după părerea lui Smith – să se determine cu exactitate rata medie a profitului la nivel naţional, o oarecare idee despre ea „ne putem totuşi forma după dobânda banilor”[535], deoarece „după cum variază într-o ţară nivelul dobânzii obişnuite pe piaţă, tot astfel vor varia şi profiturile obişnuite ale capitalului”[536].

„**Cel mai scăzut nivel al profitului obişnuit** (s. ns.) trebuie să fie totdeauna ceva mai mare decât cel suficient pentru a compensa pierderile ocazionale, la care este expusă orice întrebuinţare de capital”[537]. „Numai acest surplus este profitul net sau curat. Ceea ce se

525 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 62.
526 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 36.
527 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 37. „Or, puţin mai înainte Smith a arătat că valoarea pe care muncitorul o adaugă materialelor se împarte între ei şi capitalişti sub formă de salariu şi profit; munca este, aşadar, unica source de la valeur şi din această source de la valeur provin prix des salaires et prix des profits. Dar aceste prix înseşi nu sunt source de valeur” (Marx, Engels, *Opere*, vol.26, p. 67).
528 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
529 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
530 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 67.
531 Profitul este venit primar, iar dobânda, venit derivat din profit. „Dobânda, pe care cel ce se împrumută îşi poate îngădui să o plătească, este în proporţie numai cu profitul net” (*ibidem*, p. 68).
532 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 69.
533 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 69.
534 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 69-70. „La urcarea preţului mărfurilor, urcarea salariilor operează ca şi dobânda simplă la mărirea unei datorii. Creşterea profitului operează ca şi dobânda compusă” (*ibidem*, p. 70).
535 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 63.
536 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 63. Aici şi în alte părţi, Adam Smith foloseşte noţiunea de „dobândă” cu înţelesul de „rata dobânzii”, iar pe cea de „profit”, cu înţelesul de „rata profitului”.
537 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 68.

numește profit brut cuprinde, adeseori, nu numai acest surplus, dar și ceea ce se rezervă pentru a compensa asemenea pierderi întâmplătoare”[538].

„**Cel mai urcat nivel obișnuit al profitului** (s. ns.) poate ajunge să absoarbă, din prețul celor mai multe mărfuri, tot ceea ce ar fi revenit rentei pământului și să lase numai ceea ce e suficient ca să se plătească munca de a le produce și a le aduce pe piață, potrivit celui mai scăzut nivel la care munca poate fi oriunde plătită, adică simpla întreținere a muncitorului”[539].

EGALIZAREA RATEI PROFITULUI ŞI FORMAREA PROFITULUI MIJLOCIU

Profitul este venitul însușit de întreprinzător, **iar mărimea sa este direct proporțională cu dimensiunile capitalului folosit**. „Ele (profiturile – n. ns.) sunt determinate, în întregime, de valoarea capitalului întrebuințat; și sunt mari sau mici, în proporție cu mărimea acestui capital”[540].

Mai întâi, Adam Smith a sesizat **tendința de scădere a ratei profitului.** „Când capitalurile multor comercianți bogați sunt îndreptate spre același comerț, concurența dintre ei tinde, în mod firesc, să scadă profiturile; și atunci când există o asemenea sporire de capital în toate ramurile de comerț din aceeași societate, aceeași concurență trebuie să producă în toate același efect”[541].

Deși nu le-a numit ca atare, clasicul englez a explicat – în esență – bine, procesele de egalizare a ratei profitului și de formare a profitului mijlociu[542]. „Totalitatea avantajelor și aceea a dezavantajelor diferitelor utilizări ale muncii și ale capitalului trebuie ca, într-o aceeași regiune, sau să fie de o egalitate perfectă, sau să tindă continuu către această egalitate. Dacă în aceeași regiune există fie o ocupație vizibil mai avantajoasă, fie una mai puțin avantajoasă decât celelalte, un mare număr de oameni se vor îngrămădi în cea dintâi, unde avantajele sunt mari; și un număr tot așa de mare vor fugi de cealaltă, unde avantajele sunt mici, așa că, în amândouă, avantajele vor reveni curând la nivelul din celelalte ocupații”[543].

Iată care este efectul deplasării libere a capitalurilor între diferite ramuri, în căutarea maximului de profit: „O parte din capitalul care fusese mai înainte întrebuințat în alte afaceri, este retras, firește, din acestea și îndreptat către altele noi, mult mai profitabile. În afacerile vechi, deci, concurența devine mai mică decât înainte. Piața devine mai puțin aprovizionată cu diferite feluri de mărfuri. Prețul lor se ridică neapărat, într-o măsură mai mare sau mai mică, și îngăduie un profit mai mare comercianților respectivi, care își pot astfel îngădui să se împrumute plătind o dobândă mai mare”[544].

RESTRICȚII ÎN CALEA EGALIZĂRII RATEI PROFITULUI

Egalizarea ratei profitului, prin mișcarea capitalurilor dintr-o ramură în alta, se poate realiza numai într-un climat de liberă concurență. „Așa va fi cazul, cel puțin, într-o societate în care lucrurile sunt lăsate să-și urmeze cursul firesc, unde există o libertate deplină și unde orice om e perfect liber să-și aleagă ocupația potrivită sau să și-o schimbe, oricât de des va crede de cuviință. Pe fiecare om, interesul propriu îl îndeamnă să caute ocupația avantajoasă și să evite pe cea dezavantajoasă”[545].

Dar, peste tot în Europa, apreciază Adam Smith, politica statelor impune anumite restricții vieții economice, și – prin urmare – împiedică libera concurență și egalizarea ratei profitului.

Asemenea restricții sunt de **trei feluri**:

538 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 68.
539 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 69.
540 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 37.
541 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 63.
542 Profitul mijlociu este proporțional cu volumul capitalului folosit. Rata profitului **[pr' = (P/K)*100]** fiind aceeași (sau aproape aceeași) în toate întrebuințările capitalului, nu mai influențează dimensiunile profitului obținut.
543 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 71.
544 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 65.
545 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 71.

a. Restrângerea numărului concurenților în anumite ocupații, „la un număr mai mic decât al celor care ar fi altfel dispuși să intre în aceste ocupații”[546]. În acest sens acționează: privilegiile exclusive ale breslelor, stabilirea unei perioade minime pentru ucenicie[547] etc.

b. Mărirea numărului de concurenți în alte ocupații peste numărul normal[548]. Printre măsurile promovate de stat în acest sens se înscriu: reglementarea salariului în diferitele îndeletniciri, sprijinirea din fonduri proprii a pregătirii tinerilor în anumite profesii etc.

c. Împiedicarea liberei circulații a muncii și capitalului de la o ocupație la alta și de la un loc la altul[549]. Realități care acționează în această direcție sunt: reglementările cu caracter exclusiv ale breslelor, legile care îngrădesc – în anumite țări (de exemplu Anglia) – circulația săracilor, sau obținerea de către ei a unei locuințe etc.

4.4.2.4.6.3. RENTA FUNCIARĂ

Renta funciară apare – după părerea lui Adam Smith – dacă sunt întrunite simultan următoarele condiții obiective:

a. Terenurile de o anumită fertilitate au un caracter limitat. Creşterea populației solicită cantități tot mai mari de bunuri de subzistență. Dar terenurile de o anumită fertilitate sunt limitate, astfel că societatea este obligată să atragă în circuitul economic suprafețe tot mai slab productive. Costurile de producție urcă și – o dată cu ele – și prețurile bunurilor agricole. „De obicei, pe piață, pot fi aduse numai acele părți din producția solului al căror preț obișnuit este suficient ca să reconstituie capitalul folosit ca să le aducă pe piață, împreună cu profitul lor obișnuit. Dacă prețul obișnuit este mai mare decât atât, surplusul față de acest preț va merge, în mod natural, la renta pământului”[550].

b. Există monopolul proprietății private asupra pământului. Această împrejurare împiedică circulația liberă a capitalurilor în agricultură și, deci, egalizarea ratei profitului. „Deci, renta pământului, considerată ca prețul plătit pentru folosirea pământului, este, firește, un preț de monopol”[551].

Gândirea lui Adam Smith despre izvorul rentei funciare este **dublă.**

- **Pe de o parte,** el apreciază că renta funciară este creată de munca muncitorului. În felul acesta „valoarea adăugată de muncitor materialelor” se împarte în salariul muncii, profitul capitalului și renta pământului. „Renta proprietarului constituie primul scăzământ din produsul muncii cheltuite pentru cultivarea pământului”[552]. Aici renta apare ca o componentă a valorii nou create – al cărei izvor este munca muncitorilor – ce revine proprietarilor de pământ, în virtutea proprietății private asupra condițiilor naturale ale producției.
- **Pe de altă parte,** Adam Smith susține că renta funciară este un dar gratuit al naturii. „Ceea ce rămâne după ce se scade sau se compensează tot ceea ce se poate considera ca rezultat al muncii omului reprezintă opera naturii”[553].O asemenea opinie este contrară primeia, ca și teoriei obiective despre valoarea determinată de muncă. „Această rentă poate fi considerată ca produsul acelor forțe ale naturii a căror folosință proprietarul pământului o împrumută fermierului”[554].

O dată cu sporirea bogăției naționale, apreciază Adam Smith[555], **renta funciară crește (atât absolut cât și relativ):**

546 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 85.
547 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 85–92.
548 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 85.
549 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 85.
550 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 103.
551 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 103.
552 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 47.
553 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 245.
554 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 244. Aici se observă influențe fiziocrate, care explică într-o oarecare măsură inconsecvențele gândirii smithiene, ca și aprecierea sa potrivit căreia agricultura este mai productivă decât celelalte ramuri ale economiei naționale.
555 Anticipându-l astfel și orientându-l, într-un anume sens, pe David Ricardo.

- „Valoarea reală a părții proprietarului de pământ ... se urcă o dată cu valoarea reală a producției”[556];
- „Raportul dintre partea lui (a proprietarului de pământ – n. ns.) şi producția totală creşte în acelaşi timp”[557].

Între mărimea şi evoluția bogăției naționale, pe de o parte, şi renta funciară, pe de altă parte, există o relație directă şi de acelaşi sens:

◆ **Creşterea bogăției naționale măreşte renta funciară.** „Orice îmbunătățire a condițiilor generale ale societății tinde, fie direct, fie indirect, să urce renta reală a pământului, să mărească bogăția reală a proprietarului de pământ, puterea lui de cumpărare a muncii sau a produsului muncii altor oameni”[558].

„**Extinderea ameliorațiunilor şi a culturilor tinde a urca renta direct** (s. ns.). Partea din produs a proprietarului de pământ creşte neapărat, o dată cu sporirea produsului”[559]. Aici, probabil, autorul are în vedere faptul că investițiile succesive pe aceleaşi suprafețe ridică valoarea pământului, şi – o dată cu ea – renta funciară. Mai mult, extinderea culturilor se face pe terenuri mai puțin fertile, care impun cheltuieli sporite pe unitatea de produs şi prețuri de vânzare mai mari.

„**Orice urcare a avuției reale a societății, orice mărire a cantității de muncă utilă, folosită în cadrul societății tinde indirect să urce renta reală a pământului”**[560](s. ns.). Mărirea cantității de muncă productivă din societate sporeşte corespunzător bogăția națională. Paralel şi cantitatea de muncă depusă în agricultură sporeşte pe măsură, şi – o dată cu ea – bogăția creată în ramură şi, deci, şi renta funciară.

Adam Smith apreciază că orice creştere a productivității muncii în manufacturi reduce valoarea mărfurilor industriale şi le ieftineşte pe acestea în raport cu bunurile agricole sau cu producția brută a solului![561] De aceea „toate perfecționările forțelor productive ale muncii, care tind direct a reduce prețul real al bunurilor manufacturate, tind, indirect, să urce renta reală a pământului”[562].

Se pare că aici autorul englez a sesizat creşterea mai rapidă a productivității în manufactură, comparativ cu agricultura, şi modificarea raportului de schimb în favoarea mărfurilor agricole.

◆ **Scăderea bogăției naționale reduce renta funciară.** „Neglijarea culturilor şi ameliorațiunilor agricole, scăderea prețului real al oricărei părți din produsul brut al pământului, urcarea prețului real al produselor manufacturate din cauza declinului artei manufacturiere şi a activității economice, declinul avuției reale a societății, toate tind ... să micşoreze renta pământului, să reducă avuția reală a proprietarului de pământ, să micşoreze puterea lui de cumpărare a muncii sau a produselor muncii altor oameni”[563]. Deci, creşterea mai rapidă a productivității în agricultură, comparativ cu industria, modifică raportul de schimb în favoarea mărfurilor manufacturate.

Dar, se ştie că pe măsura dezvoltării societății creşte mai rapid productivitatea din manufactură față de agricultură. Să semnifice aceasta că poziția socială a proprietarilor de pământ se consolidează? Desprindem, oare, aici, o viziune pesimistă a lui Adam Smith asupra dezvoltării societății pe calea industrializării? Iată o întrebare la care nu s-a dat încă un răspuns sau la care exegeții clasicului englez nu au reflectat suficient! Iată, de asemenea, puncte de vedere comune între Adam Smith şi David Ricardo în problema rentei funciare!

Autorul *Bogăției națiunilor* explică **dependența rentei funciare** față de profituri şi salarii, pe de o parte, şi de nivelul prețurilor de vânzare, pe de altă parte.

◆ **Salariul şi profitul sunt cauze ale prețului de vânzare, în timp ce renta funciară este consecința nivelului prețurilor.** „Renta intră în alcătuirea prețului mărfurilor în alt fel

556 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 172.
557 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 172.
558 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 172.
559 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 172.
560 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 173.
561 Ciudată şi contradictorie această afirmație a lui Adam Smith! Până aici a susținut că sporirea productivității mărește profiturile şi salariile, pe de o parte, şi reduce renta, pe de altă parte. Acum el ne spune contrariul!
562 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 172.
563 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 173.

decât salariul şi profitul. Salariul sau profitul, mare sau mic, sunt cauzele preţului, mare sau mic, al cerealelor, pe când renta, mare sau mică, este efectul acestui preţ"[564].

- **Urcarea sau scăderea preţului de vânzare al mărfurilor conduce la creşterea, respectiv reducerea rentei funciare.** „Preţul produsului e mare sau mic din cauza salariilor şi profiturilor, mari sau mici, ce trebuie plătite pentru a aduce un anumit produs pe piaţă. Dar, după cum preţul este ridicat sau scăzut, mult mai mult sau foarte puţin mai mult, sau atât cât e suficient să plătească salariile şi profiturile, se îngăduie o rentă ridicată sau scăzută sau chiar nici un fel de rentă"[565].

Rezultă că la naţiunile care progresează repede, la care profiturile şi salariile sunt în creştere, la fel preţurile, renta funciară va avea o tendinţă ascendentă.

La naţiunile care stagnează, salariile şi profiturile pot fi mici sau stabile, la fel şi renta funciară.

La naţiunile care regresează, profiturile pot creşte, stagna sau diminua, salariile se reduc, iar renta funciară înregistrează o tendinţă de scădere.

Adam Smith a sesizat şi analizat mai multe **tipuri de rentă funciară**:

- **Renta funciară diferenţială de gradul I,** determinată de:
  - fertilitatea naturală a diferitelor parcele de pământ[566];
  - poziţia diferită a terenurilor faţă de pieţele de desfacere[567].
- **Renta diferenţială de gradul II,** determinată de investiţiile succesive pe suprafeţe de teren cu fertilităţi naturale diferite[568].
- **Renta de monopol,** determinată de deţinerea în proprietate privată a unor condiţii naturale ireproductibile[569].

În gândirea lui Adam Smith, între interesul particular şi cel general al societăţii există anumite corelaţii.

Interesele proprietarilor de pământ şi ale salariaţilor sunt strâns legate de interesele generale ale societăţii. Această aserţiune trebuie înţeleasă în sensul că între nivelul dezvoltării economice generale, pe de o parte, şi nivelul salariilor şi rentei funciare, pe de altă parte, există o relaţie directă şi de acelaşi sens. Când sporeşte bogăţia naţională, aceeaşi tendinţă înregistrează salariile şi renta funciară, şi invers[570].

---

564 Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 103. „Întrebarea este de ce renta intră în preţ altfel decât salariul şi profitul? Iniţial Smith a descompus în mod just valoarea în salariu, profit şi rentă (lăsând la o parte capitalul constant). Dar el s-a abătut imediat pe un drum opus şi a identificat valoarea cu preţul natural (adică preţul mediu al mărfurilor sau preţul de cost al acestora determinat de concurenţă) formându-l pe acesta din urmă din salariu, profit şi rentă ... În concordanţă cu aceasta nu ar exista, prin urmare, nici un temei să se spună că renta intră în preţ altfel decât profitul şi salariul; ar trebui însă să se spună că renta şi profitul intră în preţ altfel decât salariul, deoarece acesta din urmă intră întotdeauna, pe când renta şi profitul nu întotdeauna" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, p. 374–375).

565 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 103.

566 „Renta pământului variază nu numai cu fertilitatea lui, oricare i-ar fi producţia, dar şi cu situaţia lui, oricare i-ar fi fertilitatea" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 104).

567 „Pământul din vecinătatea unui oraş dă o rentă mai mare decât cel, egal de fertil, dintr-o parte mai îndepărtată a ţării" (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 104).

568 „Extinderea amelioraţiunilor şi a culturilor tinde a urca renta direct. Partea din produs a proprietarului de pământ creşte neapărat, o dată cu sporirea produsului. Urcarea preţului real al acelor produse brute ale pământului, care la început sunt efectul amelioraţiunilor şi culturii pământului şi apoi cauza dezvoltării lor ulterioare, spre exemplu urcarea preţului vitelor, tinde şi ea să urce renta pământului, şi încă într-o proporţie şi mai mare" (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 172).

569 „Viţa (de vie – n. ns) de pe unele terenuri dă vinului un buchet pe care se presupune că nici cultura cea mai îngrijită de pe alte terenuri nu o poate egala ... întreaga cantitate de asemenea vinuri, adusă pe piaţă, nu ajunge să satisfacă cererea efectivă, adică cererea acelora care ar fi dispuşi să plătească întreaga rentă, profitul şi salariile necesare, pentru a le prepara şi aduce pe piaţă, potrivit cu nivelul obişnuit al acestora sau potrivit cu nivelul la care sunt plătite în podgoriile comune. Prin urmare, întreaga cantitate poate fi vândută celor dispuşi să plătească mai mult, ceea ce desigur urcă preţul vinului peste preţul obişnuit ... Cea mai mare parte din această diferenţă (între preţul obişnuit şi cel de monopol – n. ns.) merge la renta proprietarului solului" (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 110).

570 Interesul clasei proprietarilor funciari este „strict legat şi inseparabil de interesul general al societăţii". „Interesul celei de-a doua clase, a celor care trăiesc din salarii, e tot aşa de strict legat de interesul societăţii ca şi al celei dintâi". (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 173).

„Nivelul profitului însă nu se urcă o dată cu prosperitatea şi nici nu scade cu declinul societăţii, ca acela al salariului şi al rentei. Dimpotrivă, e în mod firesc mai mic în ţări bogate şi mai mare în ţări sărace; şi e întotdeauna cel mai urcat în ţările care merg cel mai repede spre ruină”[571].

Iată de ce „**interesele celor care îşi investesc capitalul într-o oarecare ramură a comerţului sau a industriei se deosebesc întotdeauna, în anumite privinţe, de interesele societăţii şi sunt chiar opuse lor** (s. ns). Întotdeauna interesul comercianţilor e de a lărgi piaţa şi de a micşora concurenţa. Lărgirea pieţei poate fi adesea destul de prielnică interesului public; însă micşorarea concurenţei este desigur totdeauna contrară lui şi poate servi numai comercianţilor, ca prin urcarea profitului lor, cât ar fi natural să fie acesta, ei să perceapă în folosul lor un impozit absurd de la restul concetăţenilor lor”[572]. Să însemne aceasta că Adam Smith – care pe parcursul întregii sale opere susţine manifestarea liberă a lui „homo oeconomicus” – a fost ostil spiritului întreprinzător? Sau că el a întrezărit, cumva, anumite contradicţii între cele trei clase sociale, decurgând din procesul repartiţiei veniturilor în societate? Sau că, într-o asemenea eventuală dispută, Adam Smith a apărat poziţiile marilor proprietari de pământ? Iată noi dileme ce pot apărea – după părerea noastră – din studierea mai profundă a sistemului de gândire smithian!

4.4.2.4.7. TEORIA COMERŢULUI EXTERIOR

Adam Smith – creatorul teoriei avantajului absolut – a studiat problematica schimburilor economice internaţionale în cadrul concepţiei sale generale referitoare la liberalism, maximizarea eficienţei şi diviziunea muncii.

Premisele înţelegerii teoriei smithiene despre comerţul internaţional sunt următoarele:

- Principiul maximizării eficienţei determină fiecare întreprinzător şi fiecare economie naţională să se specializeze în producţia şi exportul bunurilor – pentru care au cei mai abundenţi şi ieftini factori de producţie (naturali sau dobândiţi) – pe care le obţin cu cele mai mici costuri unitare.
- Principiul liberei concurenţe în comerţul internaţional (fără monopol sau restricţii tarifare sau netarifare).
- Principiul circulaţiei libere a metalelor preţioase între ţări şi al convertibilităţii depline a banilor de hârtie.

Avantajele comerţului exterior pentru fiecare ţară sunt – după părerea lui Adam Smith – de două feluri:

a. Pe de o parte, schimburile internaţionale asigură valorificarea mai eficientă a produselor naţionale fără desfacere în interior şi aprovizionează naţiunile cu mărfuri rare din străinătate. „Comerţul exterior duce din ţară acea parte de surplus din producţia pământului şi muncii pentru care nu e nici o cerere în interior şi aduce în schimb alte bunuri care sunt dimpotrivă cerute acolo”[573]. Astfel are loc adâncirea diviziunii muncii şi perfecţionarea forţelor productive ale fiecărei naţiuni. „Prin acest mijloc, îngustimea pieţei interne nu constituie nici o piedică pentru ca diviziunea muncii, în orice ramură de meşteşug sau manufactură să fie dusă la cea mai mare perfecţie”[574].

b. Pe de altă parte, comerţul exterior lărgeşte piaţa de desfacere, măreşte posibilităţile de valorificare a capitalului naţional şi sporeşte bogăţia naţională. „Prin deschiderea unei pieţe mai largi pentru partea din producţia muncii lor care depăşeşte consumul intern, ele (manufacturile – n. ns.) sunt încurajate să-şi perfecţioneze forţele productive şi să mărească producţia anuală la maximum; şi, pe calea aceasta, să sporească bogăţia şi venitul real al societăţii”[575].

În scopul lărgirii pieţei, Adam Smith a considerat potrivită **înfiinţarea de colonii** şi a încercat să ofere suportul teoretic necesar pentru promovarea de către Marea Britanie a unei politici expansioniste. Ca şi alţi teoreticieni după el[576], Adam Smith a susţinut că înfiinţarea de

571 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 174.
572 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 174.
573 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 299.
574 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 299.
575 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 299.
576 Vezi, mai ales, gândirea germanului Friedrich List, la mijlocul secolului al XIX-lea, care a dezvoltat teoria „misiunii civilizatoare” a Occidentului.

colonii de către statele mai dezvoltate în zonele lumii aflate pe trepte inferioare de progres este – deopotrivă – avantajoasă pentru ambele categorii de țări.

Coloniştii națiunilor civilizate aduc cu ei în teritoriile colonizate:

- „o pricepere în agricultură şi în alte îndeletniciri folositoare, superioară celei care, de-a lungul multor secole, se poate dezvolta de la sine la popoare sălbatice şi barbare”[577];
- „obişnuința unei discipline”[578];
- „o concepție de guvernare organizată, existentă în propria lor țară”[579];
- „un sistem de legi pe care se sprijină acea guvernare”[580];
- „principiile unei bune administrări a justiției, introducând, firește, ceva semănător în noua aşezare”[581].

Drept urmare, „o colonie a unei națiuni civilizate – care ia în stăpânire fie o țară nelocuită, fie una prea puțin locuită astfel că indigenii fac lesne loc noilor coloniști – progresează mai repede decât orice altă societate omenească, spre avuție şi putere”[582].

Dar **coloniile** străine reprezintă – deopotrivă – premise ale creşterii gradului de valorificare pentru capitalul metropolelor. Aceasta se explică prin facilitățile oferite de noile teritorii atrase în sfera de acțiune a capitalului din țările dezvoltate:

- „abundența de pământ bun”[583] şi
- libertatea oferită investitorilor „de a-şi conduce afacerile după sine”[584].

Adam Smith a elaborat teoria „avantajului absolut” în comerțul internațional.

- **„Maxima oricărui cap de familie prudent este de a nu încerca să producă în casă lucruri care l-ar costa mai mult producându-le decât cumpărându-le. Croitorul nu încearcă să-şi facă singur ghete, ci şi le cumpără de la cizmar. Cizmarul nu încearcă să-şi facă singur haine, ci îi încredințează acest lucru croitorului. Fermierul nu încearcă să-şi facă nici haine, nici ghete, ci se foloseşte în acest scop de meseriaşii respectivi. Toți văd că e în interesul lor să-şi exercite munca, într-un mod care să le ofere oarecare superioritate față de vecini; şi să cumpere cu o parte din produsul activității lor sau – ceea ce e acelaşi lucru – cu prețul unei părți din acest produs, toate cele de care mai au nevoie”[585].**

În virtutea diviziunii muncii, fiecare națiune urmează să se specializeze în producția şi exportul bunurilor pentru care are cei mai abundenți factori de producție – naturali sau dobândiți – şi pe care le obține cu costurile de producție cele mai mici.

Dacă țara „**A”** are la marfa „**x”** cel mai mic cost unitar național, iar la marfa „**y”** un cost mai mare, ea va produce şi exporta marfa „**x”** şi va importa marfa „**y”** de la țara „**B”** (întrucât prețul de import este mai mic decât costul său de producție).

Ca urmare, fiecare națiune produce şi exportă mărfurile la care costurile naționale sunt mai mici decât prețul de import. Dimpotrivă, fiecare țară importă toate produsele la care costurile unitare naționale sunt mai mari decât prețurile de import. În felul acesta fiecare țară obține un avantaj absolut, calculat ca diferență între costul de producție național mai mare şi prețul de import mai mic.

Avantajul absolut al țării „A” = **Costul de producție al produsului „y” în țara „A” (mai mare)** – **Prețul de import al produsului „y” din țara „B” (mai mic)**

Deci, avantajul absolut rezultă prin compararea **costului de producție** al produsului **„y”** în țara „**A”** cu **prețul de import** al aceluiaşi produs din țara „**B”.**

577 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
578 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
579 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
580 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
581 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
582 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 55.
583 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 60.
584 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 60.
585 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 305.

Dacă, de pildă, ţara „**A”** produce o unitate din marfa „**x”** cu un cost de 1000 u.m., iar o unitate din marfa „**y”** cu un cost de 2000 u.m. şi dacă ea poate importa de la ţara **„B”** marfa „**y”** cu preţul de 1500 u.m., se impune ca ţara „**A”** să producă şi să exporte marfa **„x”** şi să importe marfa „**y”.**

$A_A = 2000\ Cy_A - 1500\ Py_B = 500$ u.m.
sau **$A_A = C_{YA} - P_{YB}$**

A_A - Avantajul absolut al ţării „A”
Cy_A - Costul de producţie al mărfii „y” în ţara „A”
Py_B - Preţul de cumpărare (import) al mărfii „y” din ţara „B”

Dacă marfa mai scumpă ar fi produsă în interior, ţara „**A”** ar consuma 2,0 unităţi din marfa „**x”** pentru a obţine o unitate din marfa „**y”.**

Dimpotrivă, dacă s-ar plăti importul prin export, ţara „**A”** ar fi în avantaj, întrucât cu 1,5 unităţi din marfa **„x”** ar importa o unitate din marfa „**y”.**

Asemenea concepţie despre comerţul exterior îl apropie pe Adam Smith de mercantilişti şi îl face adeptul balanţei comerciale excedentare.

Iată şi care sunt **bunurile cele mai potrivite pentru exportul** Marii Britanii: „Mărfurile cele mai proprii a fi trimise în ţări îndepărtate ... par a fi produsele manufacturate cele mai bune şi mai perfecţionate, ca unele care conţin valoare mare sub volum mic şi pot fi, prin urmare, exportate la distanţe mari cu cheltuieli mici”[586].

Pe baza acestui raţionament, Adam Smith **sugerează specializarea economiilor naţionale în producţie şi export**. „**Ceea ce se cheamă prudenţă pentru conducerea unei familii, rareori poate fi nesocotinţă pentru conducerea unui mare regat. Dacă o ţară străină ne poate furniza bunuri mai ieftine decât le-am putea produce noi, e mai bine să le cumpărăm de la ea cu o parte din produsul activităţii noastre, utilizate într-un mod din care putem trage oarecare folos”**[587]**.** Iată, aici, admirabilul avantaj absolut!

Avantajul absolut se poate obţine numai într-un climat de liberă concurenţă, în care „activitatea generală a ţării ... va fi lăsată să-şi găsească singură modul de întrebuinţare, care să poată aduce cele mai mari avantaje”[588].

Dimpotrivă, „activitatea ei nu e utilizată cu cel mai mare avantaj, când e îndrumată către producţia unui articol, pe care ea îl poate cumpăra mai ieftin decât ar fi costul lui de producţie. Valoarea producţiei anuale este desigur micşorată mai mult sau mai puţin, când activitatea este astfel îndepărtată de la o producţie de mărfuri de o valoare evident mai mare decât cea pe care ea e îndrumată să o producă. În această ipoteză, articolul respectiv s-ar putea cumpăra din străinătate mai ieftin decât se poate produce în ţară. Prin urmare, el ar putea fi cumpărat numai cu o parte din mărfurile produse, sau, ceea ce este acelaşi lucru, cu o parte din preţul mărfurilor pe care activitatea susţinută de un capital egal le-ar produce în ţară, dacă s-ar lăsa lucrurile să-şi urmeze calea lor normală. Activitatea economică a ţării este astfel îndrumată de la o activitate mai avantajoasă spre una mai puţin avantajoasă, iar valoarea de schimb a producţiei anuale, în loc să fie mai mare, după cum era în intenţia legiuitorului, se micşorează neapărat în urma oricărei asemenea reglementări”[589].

Cu toate acestea, Adam Smith n-a susţinut o politică liberală în comerţul exterior în orice situaţie şi pentru toate ţările lumii. Elaborând o gândire profund naţională[590], clasicul englez a apărat – cu mijloacele sale specifice – economia britanică în confruntarea ei cu concurenţa străină (în principal olandeză). El a studiat **două situaţii** în care se impune o **politică protecţionistă** în comerţul exterior.

1. „Primul caz se iveşte atunci când o anumită activitate e necesară pentru apărarea ţării”[591] (s. ns.)**.** Iată, în acest sens, prevederile Actului de navigaţie al Marii Britanii adoptat în anul 1651 – cu care Adam Smith s-a declarat întrutotul de acord:

586 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 297.
587 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 305–306.
588 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 306.
589 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 306.
590 S-ar putea opune acestei afirmaţii tocmai caracterul clasic al gândirii smithiene. Dar nu trebuie uitat că marile sisteme de gândire economică au fost – în esenţă – expresia teoretică a unor interese (fie naţionale, fie ale unor grupuri reprezentative de oameni). Tuturor acelora care ne-ar acuza de interpretarea tendenţioasă a lui Adam Smith le reamintim cuvintele lui Tudor Arghezi: **„Fiind profund român, Eminescu e universal”.** Noi le spunem (parafrazându-l pe Arghezi): **„Fiind profund englez, Smith e clasic şi e universal “.**
591 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 309.

a. „În primul rând, este interzis tuturor vaselor, ai căror proprietari, căpitani şi trei pătrimi din numărul marinarilor nu sunt supuşi englezi – sub pedeapsă de a se confisca vasul şi încărcătura – a face comerţ cu coloniile şi plantaţiile engleze sau a face cabotaj în apele Marii Britanii”[592]. Se observă că prin asemenea reglementări se urmărea protejarea flotei comerciale britanice în concurenţa cu principalul ei adversar, flota olandeză.

b. „În al doilea rând, un mare număr de mărfuri, din cele mai voluminoase, pot fi importate în Marea Britanie, fie numai pe corăbiile arătate mai sus, fie pe corăbiile ţării unde sunt produse mărfurile şi ale căror proprietari, căpitani şi trei pătrimi din numărul marinarilor sunt supuşi ai acelei ţări; şi chiar la importul pe corăbiile din această ultimă categorie, ele sunt impuse la îndoitul taxei de import”[593]. Aici se relevă grija legiuitorului de a proteja economia britanică în faţa concurenţei unor companii de transport internaţionale (în principal olandeze[594]).

c. „In al treilea rând, o mare varietate din cele mai voluminoase mărfuri de import sunt prohibite – sub sancţiunea confiscării corăbiei şi a încărcăturilor – chiar dacă ar fi importate pe corăbii engleze, din alte ţări decât acelea în care au fost produse”[595]. Prin asemenea măsuri se urmărea descurajarea intermediarilor şi, deci, scumpirea produselor de import.

d. „În al patrulea rând, fanonii[596] şi oasele de balenă, uleiul şi untura de balenă şi de peşte, peştele sărat de tot felul, nepescuit de pe vase englezeşti şi nepreparat pe acestea, când se importă în Marea Britanie, suportă taxa dublă aplicată la mărfurile străine”[597]. Grija pentru menţinerea unei poziţii privilegiate a flotei Marii Britanii pe mările şi oceanele lumii este – aici – cât se poate de evidentă.

2. „Al doilea caz în care de obicei e avantajos a pune impozite pe mărfurile străine, pentru încurajarea activităţii indigene, e acela când produsele din ţară sunt supuse la unele impozite. În acest caz, pare a fi raţional să se pună taxe egale pe produsele similare străine”[598] (s. ns.). Adam Smith o spune clar: „pentru încurajarea activităţii indigene” trebuie luate măsuri ca mărfurile importate să nu poată concura – prin preţ – mărfurile indigene, sau să le concureze cât mai puţin posibil.

Dacă acestea sunt situaţiile normale de protejare a economiei naţionale faţă de comerţul internaţional, există şi cazuri când trebuie promovate **măsuri de retorsiune** faţă de străinătate.

Când o naţiune străină, „prin impozite mari sau prohibiţii, stinghereşte importul vreunuia din produsele noastre” în ţara respectivă, „o ripostă firească ne dictează represalii şi ne face să punem aceleaşi taxe şi prohibiţii la importul în ţara noastră al unora sau al tuturor produselor ei manufacturate”[599]. Sesizăm nuanţarea lui Adam Smith, „taxe şi prohibiţii la importul produselor manufacturate”! Deci şi aici grija pentru promovarea la exportul britanic a produselor industriale şi acceptarea la import (fără restricţii) a materiilor prime.

Sigur, restricţiile în comerţul internaţional nu pot fi permanente (chiar dacă uneori pot fi totale). Când, cât de mult şi în ce fel e bine a se restaura libertatea importului de mărfuri străine după ce a fost câtva timp suspendat? Iată răspunsul şi soluţia lui Adam Smith: „când unii manufacturieri (interni – n. ns.) ... şi-au lărgit activitatea într-atât, încât ei întrebuinţează un număr mare de muncitori”[600]. Cât de mare? Suficient – apreciază el – pentru a le asigura succesul în concurenţa cu străinii.

592 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 309.
593 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 309.
594 „Când s-a făcut această lege, olandezii erau – ca şi azi – marii cărăuşi ai Europei, iar prin această dispoziţie ei fură complet excluşi de la cărăuşia spre Anglia, adică de la aducerea în Anglia a mărfurilor din alte ţări europene” (Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 309).
595 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 309–310.
596 **Fanonii** sunt lamele cornoase, lungi de circa 2 m, fixate de maxilarul superior al balenelor. Formează o sită care reţine hrana, lăsând apa să se scurgă afară.
597 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 310.
598 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 310.
599 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 312.
600 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 313.

4.4.2.4.8. LIBERALISMUL ECONOMIC

Una dintre ideile majore pe care a fost elaborată şi pe care se sprijină *Bogăția națiunilor* o constituie liberalismul economic, adică promovarea comerţului liber, a concurenței neîngrădite şi a neamestecului statului în viața economică. O asemenea viziune nu reprezenta o noutate, ea nu era invenția lui Adam Smith. Cu mult înainte, pe măsura trecerii capitalului din comerț spre producție, paralel cu afirmarea societății capitaliste, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, au fost gânditori şi practicieni care au militat pentru o politică economică liberală. Dacă ar fi să-i amintim numai pe William Petty, Pierre de Boisguillebert, David Hume, Condillac sau Cantillon, ca să nu mai vorbim de fiziocrați sau de revoluționarii francezi de la 1789, şi avem imaginea devenirii teoriei şi practicii liberale.

Pe măsura dezvoltării inițiativei private şi a consolidării poziției economice a burgheziei, s-a relevat caracterul inhibitor al intervenției statului în economie şi s-a modelat o nouă gândire – inspirată printre altele de religiile protestante şi filosofia utilitaristă – în centrul căreia, treptat, figura centrală a devenit „homo oeconomicus". Lui Adam Smith îi revine meritul imens de a fi fundamentat teoretic ideea libertății de acțiune în condițiile de atunci, de a fi aşezat libera concurență la baza criticilor mercantilismului şi de a fi elaborat un amplu sistem de politică economică potrivită intereselor burgheziei industriale engleze în ascensiune.

Necesitatea afirmării liberalismului ca singura politică favorabilă burgheziei engleze a timpului l-a determinat pe Smith să desfăşoare o necruțătoare critică la adresa sistemului mercantilist (ale cărui limite erau evidențiate puternic de însăşi derularea economiei reale). El a demonstrat falsitatea teoriei mercantiliste referitoare la sinonimia „bogăție – bani", susținând cu argumente indubitabile că bogăția reală a oricărei națiuni constă în „totalitatea valorilor sale de schimb". În legătură cu aceasta, el a considerat greşită politica mercantilistă care încuraja intrarea în țară a cât mai mulți bani şi împiedica exportul lor. „Nu importul aurului şi argintului din America a îmbogățit Europa", aprecia el, ci deschiderea de noi piețe, inepuizabile pentru mărfurile europene, „a prilejuit noi diviziuni ale muncii şi noi progrese în meşteşuguri, progrese care în cercul strâmt al vechiului comerț niciodată nu s-ar fi realizat"[601].

Dintre toate mărfurile – apreciază Adam Smith – aurul şi argintul se adaptează cel mai uşor cererii şi ofertei şi, prin urmare, circulația va absorbi totdeauna numai atât cât este necesar din aceste metale. Surplusul de asemenea metale – adus în țară – va pleca peste graniță în scopul valorificării. „Când cantitatea de aur şi argint importată într-o țară întrece cererea efectivă, nici un fel de vigilență a guvernului nu poate împiedica exportul acestor metale"[602]. De aceea, cea mai bună politică economică de urmat este liberalismul. „Suntem cu totul siguri că libertatea comerțului, fără nici o preocupare din partea guvernului, ne va aproviziona întotdeauna cu vinul necesar şi putem fi tot atât de siguri că ne va da şi aurul şi argintul pe care le putem cumpăra sau folosi atât pentru circulația mărfurilor cât şi pentru alte scopuri"[603].

Măsurile de limitare a importului de mărfuri pentru consumul intern sau interzicerea lui pentru anumite produse sunt de asemenea inoportune şi inoperante. „Activitatea societății se poate mări numai în raport cu creşterea capitalului ei, iar capitalul ei poate creşte numai în raport cu ceea ce se poate economisi treptat din venitul ei"[604]. Dimpotrivă, efectul reglementărilor statale „e tocmai că micşorează veniturile; şi ceea ce micşorează veniturile nu pare a mări capitalul mai repede decât s-ar fi mărit de la sine, dacă activitatea economică şi capitalul ar fi lăsate ambele să-şi urmeze calea lor normală"[605]. Prin urmare, orice reglementare a folosirii veniturilor şi capitalurilor este „inutilă sau periculoasă"[606].

Îndepărtarea intervenției statale din economie lasă câmp deschis manifestării spiritului de inițiativă. Libertatea de acțiune şi libera concurență vor orienta pe fiecare individ spre activitățile cele mai eficiente şi – astfel – capitalurile şi veniturile societății vor fi optim fructificate, iar bogăția va spori rapid. „În general, dacă vreo ramură de activitate economică

601 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 299–300.
602 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 292.
603 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 291.
604 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 306.
605 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 306.
606 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 305.

sau vreo diviziune a muncii e avantajoasă publicului, ea va fi cu atât mai avantajoasă, cu cât concurența va fi mai liberă şi mai generală”[607].

Este de remarcat că Smith milita pentru liberalismul economic într-o perioadă în care nici el nu credea în realizarea lui integrală în Anglia. „A aştepta, în adevăr, ca libertatea comerțului să fie cândva integral restabilită în Marea Britanie e tot aşa de absurd cum ai aştepta vreodată ca să se întemeieze o «Oceanie» sau o «Utopie»“[608].

Totodată, pentru Adam Smith, liberalismul economic nu era o simplă abstracție, ci o doctrină care servea consolidării puterii economice a Marii Britanii. El nu a uitat niciodată că scrie pentru Anglia.

De aceea:

- **Când interesele țării sale o cereau, Adam Smith era liberal!**
- **Când interesele țării sale o cereau, Adam Smith era protecționist!**

A. CÂND INTERESELE ȚĂRII SALE O CEREAU, ADAM SMITH A FOST LIBERAL!

Sunt importante, în acest sens, reflecțiile sale referitoare la desființarea oricăror forme de monopol sau privilegii (în interiorul Marii Britanii), întrucât ele îngustează concurența şi chiar piața internă. „Lăsați aceeaşi libertate naturală de a exercita orice fel de activitate le-ar conveni oricăror supuşi ai Maiestății Sale, ca şi soldaților şi marinarilor, adică suprimarea privilegiilor exclusive ale corporațiilor şi desființarea statutului uceniciei, ambele adevărate încălcări ale libertății naturale; adăugați, la acestea, desființarea legii domiciliului – astfel ca atunci când un lucrător sărac este scos din serviciu, fie dintr-o localitate, fie dintr-o meserie, el să-şi poată căuta de lucru, ori într-o altă meserie, ori într-o altă localitate, fără frica de a fi pedepsit sau dat afară – şi atunci nici societatea nici individul nu vor suferi mult mai mult după concedierea accidentală a unor anumite categorii de lucrători din manufactură decât după aceea a soldaților”[609].

De asemenea, Adam Smith a sugerat o politică liberală în comerțul cu coloniile Marii Britanii[610]. În asemenea cazuri politica liberală şi libera concurență sunt avantajoase – deopotrivă – pentru metropole şi colonii. Dimpotrivă, monopolul exercitat de anumite companii (chiar britanice) în comerțul cu coloniile va determina anumite avantaje exclusive pentru companiile respective şi în detrimentul națiunii şi economiei engleze.

B. CÂND INTERESELE MARII BRITANII ERAU AMENINȚATE, ADAM SMITH A FOST PROTECȚIONIST!

La vremea respectivă, cel mai redutabil adversar al Marii Britanii era Olanda, care deținea poziții, considerate privilegiate, în comerțul internațional şi o anumită supremație în unele domenii ale navigației. De aceea, Adam Smith s-a declarat întrutotul de acord cu prevederile Actului de Navigație al Marii Britanii, adoptat în anul 1651, care erau îndreptate – evident – împotriva Olandei şi urmăreau să creeze condițiile pentru obținerea supremației economice de către Marele Albion[611]!

Dinamica generală a gândirii lui Adam Smith şi a teoriei echilibrului economic în opera sa este următoarea:

---

607 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 221.
608 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 314.
609 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 314.
610 De altfel, Adam Smith a tratat comerțul dintre metropolă şi colonii de maniera schimburilor economice dintre sat şi oraş. De-a lungul timpului, dezvoltarea oraşelor comerciale şi manufacturiere a influențat în trei moduri evoluția economică a mediului rural. „Întâi, procurând o piață largă şi la îndemână pentru producția brută a țării, ele au încurajat cultivarea şi ameliorațiunile solului care au urmat” (Adam Smith, *op. cit.*, vol. I, p. 275). „Al doilea, avuția dobândită de locuitorii oraşelor a fost deseori întrebuințată la cumpărarea de terenuri ce se găseau de vânzare, terenuri din care o mare parte ar fi rămas altfel necultivate” (*ibidem*). „În sfârşit, al treilea, comerțul şi manufacturile au contribuit treptat la o mai bună guvernare şi ordine, şi totodată la securitatea şi libertatea individuală a locuitorilor de la țară, care trăiseră până atunci într-o stare de război permanent cu vecinii şi într-o slugarnică dependență față de mai marii lor” (*ibidem*).
611 Într-o discuție cu un reprezentant al puterii Adam Smith sugera: „Libertatea comerțului şi a producției sunt lucruri revoluționare. Statul trebuie să aibă un rol modest”. Omul puterii i-a replicat: „Da, statul trebuie să rămână la locul său, modest, dar ferm”! Denumirea „ALBION” vine de la „STANCILE ALBE” care te impresionează în stațiunea BRIGHTON, aşezată pe țărmul CANALULUI MANECII (Vezi şi Ion Răducanu, *Din amintirile unui septuagenar*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 73).

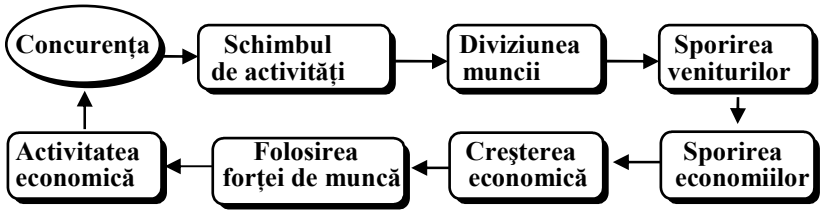

4.4.3. REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ[612]

Populația lumii în perioada 1650–1950 (milioane locuitori)[613]

Zonele/Anii	1650	1750	1800	1850	1900	1950
Oceania	**2**	**2**	**2**	**2**	**6**	**13***
Africa	**100**	**100**	**100**	**100**	**120**	**199***
Asia	**57***	**437***	**-**	**656***	**857***	**1272***
	250**	**479****	**602****	**749****	**937****	**-**
	250***	**406*****	**522*****	**871*****	**859*****	**-**
America	**8***	**11***	**-**	**59**	**144**	**338***
	13**	**12,4****	**24,6****	**59**	**144**	**-**
	13***	**12,4*****	**24,6*****	**59**	**144**	**-**
Europa (inclusiv Rusia europeană)	**103***	**144***		**274***	**423***	**594***
	100**	**140****	**187****	**266****	**401****	**-**
	100***	**140*****	**187*****	**266*****	**401*****	**-**
Total 1	**470**	**694**		**1.091**	**1.550**	**2.416**
2	**545**	**733,4**	**915,6**	**1.176**	**1.608**	**-**
3	**465**	**660,4**	**835,6**	**1.098**	**1.530**	**-**

În perioada 1650–1750 populația Angliei a crescut relativ lent. În anul 1650 în Anglia trăiau aproximativ 5.500.000 locuitori; la 1700 erau 5.835.000; la 1730, circa 6.000.000; la 1760, 6.665.000; la 1820, 12.000.000 și la 1850, 18.000.000[614]. După 1650 s-au organizat în Anglia „**high farmings" –** ferme de tip capitalist – care au condus la creșterea rapidă a productivității muncii. Procesul de expropriere a maselor țărănești a căpătat în secolul al XVIII-lea o mare amploare, desfășurându-se – mai ales – pe baza unor legi **(„Bills for Enclosures of Commons"[615])** speciale, așa-numite „de împrejmuire" date de Parlament, prin care țăranii erau expropriați în masă în favoarea landlorzilor și burgheziei. Numai din 1700 până la 1760 au fost date 203 bill-uri prin care se expropriau – în total – peste 312.000 acri[616] de pământ. Din 1760 până în 1774 au fost date alte 700 bill-uri cu același obiectiv. Între 1810 și 1831 au fost trecute în mâinile landlorzilor alte 3.511.770 acri din pământurile obștești[617]. Ca urmare, **clasa țăranilor proprietari-independenți („yeomen")** aproape a dispărut, trecându-se la relații capitaliste în agricultura engleză, iar țăranii „eliberați" de proprietate s-au îndreptat spre activități neagricole (devenind „**tenants at will")**. Exproprierea și izgonirea unei părți din

612 TERMENUL „revoluție industrială" a fost formulat – se pare –, prima dată în anul 1845, de către **Friedrich Engels** și preluat, patru decenii mai târziu, de istoricul britanic **Arnold Toynbee (1899–1975)** (după Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, București, 1972, p. 37). „Aceste invenții – scria F. Engels – au determinat, după cum se știe, o revoluție industrială, o revoluție care a transformat totodată întreaga societate civilă și a cărei însemnătate istorică mondială începe a fi recunoscută abia astăzi. Anglia este terenul clasic al acestei transformări, care a fost cu atât mai puternică, cu cât s-a efectuat fără zgomot" (Friedrich Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, p. 25. După Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, București, 1972, p. 37).

613 După Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol.1, Editura Meridiane, București, 1984, p. 33. Cifrele fără * sunt comune celor trei surse. * Buletin des Nations Unies, decembrie 1951; ** Carr Saunders; *** Kuczynski.

614 Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol.2, Editura Meridiane, București, 1989, p. 258.

615 Legile cu privire la împrejmuirea pământurilor obștii, prin care „landlorzii își dăruiesc singuri, ca proprietate privată, pământuri ale poporului" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 730).

616 **Acru** (acre), unitate de măsură engleză pentru suprafețe de teren, egală cu **0,404686 ha**.

617 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 733.

populaţia rurală eliberează – o dată cu muncitorii – nu numai mijloacele lor de subzistenţă şi materialul lor de muncă în folosul capitalului, dar ele creează şi piaţa internă[618].

Totodată, se dezvoltă şi comerţul cu sclavi negri. „Oraşul Liverpool s-a dezvoltat pe baza comerţului cu sclavi ... În 1730 Liverpool avea pentru comerţul cu sclavi 15 corăbii, în 1751 53, în 1760 74, în 1770 96 şi în 1792 132”[619]. Organizând în Africa adevărate „vânători de negri”, negustorii englezi îi vindeau apoi în America, unde se simţea lipsa braţelor de muncă. Numai în perioada 1680–1775 englezii au dus în coloniile din America peste 3.000.000 de sclavi negri[620].

Pentru perioada 1650–1750 s-a consemnat – în Anglia – o creştere mai rapidă a producţiei agricole, comparativ cu creşterea populaţiei. Aceasta a atras după sine ieftinirea bunurilor alimentare, iar reducerea preţurilor cerealelor a favorizat dezvoltarea zootehniei. Ca urmare, cultura plantelor a fost revoluţionată prin folosirea îngrăşămintelor organice, s-a introdus rotaţia culturilor şi au început procesele de mecanizare a unor lucrări agricole.

- Se formează astfel „**UN CERC VIRTUOS”,** în care „**preţul slab al cerealelor îi împinge pe fermieri să-şi îndrepte efortul spre creşterea vitelor, care consfinţeşte succesul plantelor furajere, şi atrage, în acelaşi timp, după sine o puternică creştere a şeptelului, în special ovin, o puternică creştere a randamentului cerealier”**[621] (s. ns.).
- **Creşterea mai rapidă a producţiei agricole decât creşterea populaţiei este apreciată – de mulţi specialişti – una din cauzele esenţiale şi primordiale ale declanşării Revoluţiei industriale**[622]**.**

Industria textilă britanică a cunoscut – prima – revoluţia industrială. În legătură cu cererea crescândă de produse textile şi căreia munca manuală nu-i făcea faţă, a fost inventată **suveica volantă („zburătoare”)** (1730, Kay), care a revoluţionat productivitatea muncii în ţesătorii. Producţia de fire rămânea, însă, în urmă. Pentru rezolvarea problemei au fost inventate **Spinning Jenny** (1765, maşină de filat 8 fire simultan, James Hargreaves), **maşina hidraulică** (1769, Richard Arkwright), **„catârul” lui Crampton** (1779, Samuel Crampton; îmbinând avantajele oferite de invenţiile Hargreaves şi Arkwright). Se năştea astfel o nouă disproporţie; ţesătoriile nu puteau ţine pasul cu filaturile. Contradicţia s-a rezolvat prin inventarea **războiului mecanic de ţesut** (1785, Edward Cartwright). O serie de alte descoperiri tehnice – apărute după 1700 – au grăbit revoluţia industrială: **plugul triunghiular** (1731), **maşina cu abur** (1769, James Watt[623]), **roata hidraulică cu ax de fontă** (1769, John

618 În realitate, procesul de trecere spre **„high farming”** în agricultura engleză a început în secolul al XV-lea şi a parcurs **trei etape**. **Prima**, în secolele XV-XVI, când **s-au format fermele de minimum 20 acri**; **a doua**, în secolele XVII-XVIII, prin renumitele „**enclosure bills”**; **a treia**, prin „**clearing of Estates”,** în secolul al XIX-lea, când locuitorii din părţile muntoase ale Scoţiei, ca şi cei din zona litoralului, au fost proletarizaţi şi obligaţi să emigreze către oraşe. Procesul de centralizare a pământului a vizat – la început – formarea unor mari suprafeţe în vederea creării „păşunilor” pentru turmele de oi.

619 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 762.

620 Vezi Nicolae N. Constantinescu, *Adam Smith, clasic al economiei politice burgheze*, în Adam Smith, *Avuţia naţiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 407.

621 *Ibidem*, p. 254. **Grâul**, folosit prima dată – se pare – în Asia (Filipine, Macao) a fost adus în Europa prin secolul al XV-lea, când este semnalat la Canton, în Franţa. **Porumbul**, semnalat – încă înainte de Hristos – în Mexic, a fost adus în Europa – se pare de Cristofor Columb – la începutul secolului al XVI-lea. **Cartoful** – cultivat în America Andină, cu 2.000 de ani înaintea erei noastre – a pătruns în Europa, prin Spania, în anul 1535 (*ibidem*, p. 116–193). Franţa a cunoscut în Evul Mediu mai multe perioade de foamete (în secolul al X-lea – 10; în al XI-lea – 26; în al XII-lea – 2; în al XIV-lea – 4; în al XV-lea – 7; în al XVI-lea – 13; în al XVII-lea – 11; în al XVIII-lea – 16). Florenţa a cunoscut între 1371 şi 1791, 111 ani de foamete. Între 1309 şi 1318, o foamete generală – pornită din Germania de Nord – s-a extins în toate ţările Europei. În Silezia anului 1730, în Saxa şi Germania meridională 1771–1772, în Bavaria 1816–1817, în India 1555–1596 şi 1630–1631, s-au înregistrat fenomene asemănătoare (Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol.1, p. 74–80).

622 Vezi *op. cit.*, p. 250–288. „E. L. Jones este şi mai categoric (apreciază F. Braudel): sprijinindu-se pe o istorie comparată a ţărilor care au ajuns la industrializare, el pune drept condiţie de primă instanţă a succesului lor «o producţie agricolă care creşte mai repede decât populaţia»“ (*op. cit.*, p. 250–251). Totodată, Braudel citează printre factorii care au contribuit la revoluţia industrială în Anglia, următorii: „agricultura”; „creşterea demografică”; „tehnica”; „revoluţia bumbacului”; „victoria comerţului la distanţă”; „înmulţirea transporturilor interne” (*ibidem*, p. 250–288).

623 Se pare că adevăratul inventator al maşinii cu abur a fost Newcomen, în anul 1711 (vezi Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. 2, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984, p. 203).

Smeaton), **maşina de treierat cu cai** (1780, în Scoția)[624], **maşina pentru egrenat**[625] **bumbacul** (1793, americanul Eli Whitney) etc.

Aceste invenții, care au diminuat enorm prețul țesăturilor[626], au condus la creşterea rapidă a producției. Bumbacul importat de Anglia a fost de 5.300.000 livre[627] în 1781, de 32.600.000 livre în 1789 şi 60.500.000 livre în 1802 (de 11 ori mai mult, în nici trei decenii). La vremea aceea Anglia interzicea importul de stofe din bumbac imprimate şi încuraja exportul de produse manufacturate naționale. Aşa se face că în 1780 Anglia exporta fire şi țesături de bumbac în valoare de 360.000 lire sterline, iar, în 1802, de peste 7.800.000 lire sterline[628] (adică de 22 ori mai mult, în 20 de ani!). Până la 1865 valoarea exportului englez de fire şi țesături din bumbac se va ridica la 57.254.845 lire sterline; deci, va înregistra o creştere de peste 7 ori[629].

Exportul industriei textile britanice în perioada 1848–1865 (valoric)*[630]

Ramura / Anii	1848	1851	1860	1865
Industria bumbacului				
Bumbac filat	**5.927.831**	**6.634.026**	**9.870.875**	**10.351.0494**
Țesături bumbac	**16.753.369**	**23.454.810**	**42.141.505**	**6.903.796**
Industria inului şi cânepii				
Fire	**493.449**	**951.426**	**1.801.272**	**2.505.497**
Țesături	**2.802.789**	**4.107.396**	**4.804.803**	**9.155.358**
Industria mătăsii				
Fire de urzeală, twist, fire	**77.789**	**196.380**	**826.107**	**768.064**
Țesături	**-**	**1.130.398**	**1.587.303**	**1.409.221**
Industria lânii				
Fire de lână simple şi worsted	**776.975**	**1.484.544**	**3.843.450**	**5.424.047**
Țesături	**5.733.828**	**8.377.183**	**12.156.998**	**20.102.259**

„În cazul pieței interne engleze, media consumului anual de bumbac este de 1.700.000 livre, în perioada 1737–1740; de 2.100.000, în 1741–1749; de 2.800.000, în 1751–1760; de 3.000.000. în 1761–1770"[631](practic s-a dublat în mai puțin de trei decenii). În anul 1800 „bumbacul brut prelucrat în Anglia depăşeşte pentru prima oară cantitatea de 50 milioane livre, adică, aproximativ 23.000 tone, ceea ce reprezintă, în greutate, spune E. A. Wrigley, cam atât cât «producția anuală a 150 mineri într-o mină de cărbuni»"[632]. Cantitativ, exportul industriei textile britanice s-a dublat între anii 1848–1865 – deci în mai puțin de 20 de ani –, creşteri mai mari înregistrându-se în industria inului şi cânepii.

624 Pentru problemele revoluției industriale, vezi şi Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, capitolul 13, *Maşinile şi marea industrie*.

625 **A egrena**, a separa firele de bumbac cu lungimea mai mare de 8 mm prin smulgere de pe semințe cu ajutorul unor maşini speciale.

626 „Un pfund de fibre de bumbac, a cărui producție costa înainte 50 de cenți, ajunge mai târziu să se vândă cu un profit mai mare, adică cuprinzând mai multă muncă neplătită, la prețul de 10 cenți" (După Marx, Engels, *Opere*, vol.23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 400).

627 **Livră** (pound), unitate engleză de măsură a greutății (mărfurilor în general), egală cu **0,4535924 Kg** sau **16 uncii**. O uncie (ounce) engleză este egală cu 0,028349525 kg. Există şi un alt fel de livră (pentru metale nobile, pietre prețioase, medicamente), de 0,373242 kg şi de 12 uncii (a câte 0,0311035 kg). De la 1 octombrie 1995 Anglia a introdus oficial sistemul zecimal al unităților de măsură (metru, kilogram, litru) (Conform Radio Bucureşti din 2 octombrie 1995, orele 7,00).

628 Henri Denis, *op. cit.*, p. 288. Încurajarea exporturilor s-a realizat prim acordarea de prime industriaşilor.

629 Creşterea este reală, întrucât lira sterlină – cea mai stabilă valută – şi-a păstrat cursul de schimb din 1561 până în anul 1931. Moneda „nu este, ca să spunem aşa, după William Petty (1655), decât grăsimea corpului politic; prea multă face rău sprintenelii, prea puțină aduce boală" (Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. 2, p. 209).

630 După Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 427. * în lire sterline

631 Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 263. Tot Braudel apreciază că „la atingerea pragului de 300 grame bumbac pe persoană începe mecanizarea industriei bumbacului".

632 Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 269.

Importurile de bumbac ale Marii Britanii au crescut de la 1.000 tone în 1750 la 267.000 tone în 1850; iar producția de fier a țării a sporit – în același interval – de la 20.000 tone, la 2.250.000 tone[633].

Exportul industriei textile britanice în perioada 1848–1865 (cantitativ)[634]

Ramura / Anii	1848	1851	1860	1865
Industria bumbacului				
1. Bumbac filat (pfunzi)	**135.831.162**	**143.966.106**	**197.343.655**	**103.751.455**
2. Aţă de cusut (pfunzi)	**-**	**4.392.176**	**6.297.554**	**4.648.611**
3. Ţesături de bumbac (yarzi)	**1.091.373.930**	**1.543.161.789**	**2.776.218.427**	**2.015.237.851**
Industria inului şi a cânepii				
1. Fire (pfunzi)	**11.722.182**	**18.841.326**	**31.210.612**	**36.777.334**
2. Ţesături (yarzi)	**88.901.519**	**129.106.753**	**143.996.773**	**247.012.329**
Industria mătăsii				
1. Fire de urzeală, twist, fire (pfunzi)	**466.825***	**462.513**	**897.402**	**812.589**
2. Ţesături (yarzi)	**-**	**1.181.455****	**1.307.293****	**2.869.837**
Industria lânii				
1. Fire de lână simple şi worsted (pfunzi)	**-**	**14.670.880**	**27.533.968**	**31.669.267**
2. Ţesături (yarzi)	**-**	**151.231.153**	**190.371.537**	**278.837.418**

Prin 1820, când maşinile sunt pe punctul de a cuceri țesătoriile, bumbacul era deja o „**STEAM INDUSTRY",** care folosea peste 30.000 CP[635] furnizați de abur, față de 10.000 CP produşi de forța hidraulică.

633 Jean Boncoeur, Hervé Thouement, *Histoire des idées économiques*, t. I, ed. Nathan, Paris, 1989, p. 90.

634 După Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 426. * 1846; ** **Pfunzi (pounds, livre) de 0,4535924 kg. * Yard, unitate de măsură a lungimii, egală cu 0,914398 m. Mila = 1.609 m; yardul = 0.914398 m; inch = 0, 025 m**.

635 „Émile Levaseur calculează că, în 1841, atunci când primul spectacol al Revoluției Industriale se încheie, un cal-putere este echivalentul muncii a 21 oameni şi că Franța avea, conform acestui calcul, un milion de robi de un soi foarte special, total ce avea să crească exponențial: în 1880, el se ridică la 98 milioane, adică la de două ori şi jumătate populația Franței. Ce să mai zicem de Anglia!" (F. Braudel, *op. cit.*, p. 268). **Un cal-putere = forța necesară ridicării unei greutăți de 75 kg la înălțimea de 1 m, într-o secundă**. La început a fost „motorul uman", apoi „forța animală". Vin la rând, „motoarele hidraulice" şi „motoarele eoliene", pentru ca din secolul al XVIII-lea să apară „motoarele mecanice". La fel, primele 18 secole ale erei noastre aparțin „civilizației lemnului şi cărbunelui din lemn", secolul al XIX-lea aparține „cărbunelui mineral", iar cel de al XX-lea „hidrocarburilor". Praful de puşcă a fost produs prima dată de chinezi, prin secolul al IX-lea din „salpetru, sulf şi cărbune de lemn pulverizat". Tot ei produc primele arme de foc, prin secolul al XI-lea. „Tunul apare în mod sigur prin 1314 sau 1319 în Flandre; la Metz în 1324; la Florența în 1326; în Anglia în 1327" (F. Braudel, *Structurile cotidianului*, vol.2, p. 147). La Paris, prima carte s-a tipărit în 1470; la Lyon în 1473; la Poitiers în 1479; la Veneția în 1470; la Neapole în 1471; la Louvain în 1473; la Cracovia în 1474. „Un calcul dă, pentru cărțile numite „incunabule" – adică tipărite înainte de 1500 – un tiraj global de 20 milioane de exemplare" (*ibidem*, p. 163). Matematica a fost revoluționată în secolul al XVII-lea, prin descoperirea „numărului funcție" **Y = F(X).**

Dezvoltarea industriei bumbacului în Anglia în perioada 1856–1868[636]

	1856	1861	1868
Numărul fabricilor			
1. Anglia şi Wales	**2.046**	**2.715**	**2.405**
2. Scoția	**152**	**163**	**131**
3. Irlanda	**12**	**9**	**13**
Regatul Unit	**2.210**	**2.887**	**2.549**
Numărul războaielor mecanice de țesut			
1. Anglia şi Wales	**275.590**	**368.125**	**344.719**
2. Scoția	**21.624**	**30.110**	**31.864**
3. Irlanda	**1.633**	**1.757**	**2.746**
Regatul Unit	**298.847**	**399.992**	**379.329**
Numărul fusurilor			
1. Anglia şi Wales	**25.818.576**	**28.352.125**	**30.478.228**
2. Scoția	**2.041.129**	**1.915.398**	**1.397.546**
3. Irlanda	**150.512**	**119.944**	**124.240**
Regatul Unit	**28.010.217**	**30.387.467**	**32.000.014**
Numărul persoanelor folosite			
1. Anglia şi Wales	**341.170**	**407.598**	**357.052**
2. Scoția	**34.698**	**41.237**	**39.809**
3. Irlanda	**3.345**	**2.734**	**4.203**
Regatul Unit	**379.213**	**451.569**	**401.064**

Dezvoltarea industriei bumbacului în Anglia a fost sinuoasă. Timp de câțiva ani s-a creat un mare număr de fabrici. Apoi, producția a început să depășească cererea. În perioada 1788–1789 multe fabrici au început să-şi reducă activitatea, disponibilizând importante contigente de forță de muncă. În 1793 – în urma falimentului a câtorva zeci de filaturi – importul de bumbac brut s-a redus de la 35.000.000 livre la 19.000.000 livre. Aceasta poate fi considerată prima criză de supraproducție din epoca modernă.

De asemenea, pe la 1780 Anglia producea circa 200.000 – 300.000 tone **fier** anual. În anul 1767 se construieşte prima linie de „**cale ferată"** (în zona oraşului Newcastle – legată de minele de cărbune), iar în 1801 **prima „locomotivă cu aburi"** (Richard Trevithick, inginer de mină în Birmingham). George Stephenson construieşte, în 1814, o locomotivă pentru transportul pe calea ferată terestră. La 23 septembrie 1825 este dată în funcțiune prima linie de cale ferată Stockton-Darlington, pe o distanță de 38 mile, iar în 1830 linia Liverpool-Manchester.

Producția de **oțel** a Europei a evoluat după cum urmează: 1525 – 100.000 tone; 1540 – 150.000 tone; 1700 – 180.000 tone (din care 22.000 Anglia şi 50.000 Suedia); 1750 – 250.000 tone (22.000 Anglia şi 25.000 Rusia); 1790 – 600.000 tone (80.000 Anglia, 125.000 Franța, 90.000 Suedia, 120.000 Rusia); 1840 2.800.000 tone (din care jumătate Anglia); iar în 1970 – 720.000.000 tone[637]. Alte ramuri industriale – în special **metalurgia** – s-au transformat ca urmare a dezvoltării maşinismului. O serie de descoperiri au revoluționat tehnica de lucru din acest sector: **înlocuirea lemnului cu cocsul la obținerea fontei** (1709, Abraham Darby), **creuzetul pentru prelucrarea fontei în fier forjabil** (1750, Benjamin Huntsman), **cronometrul** (1761, John Harrison), **maşina de sfredelit metalul (bormaşina)** (1774, John Wilkinson), inventarea **rabotezei** (1776), **primul furnal înalt cu cocs** (1783, John Wilkinson), **procesul de pudlare**[638] **pentru obținerea oțelului** (1784, Henry Cort), **maşina de fabricat cuie** (1790), **maşina de fabricat cabluri** (1792) etc. Ca urmare, „producția de metal trece de la 25.000 de tone cât era în 1720 la 68.000 în 1788 şi ajunge la 250.000 în 1806"[639]. Totodată, „prețul tonei de fontă scade de la 12 lire în 1728 la 6 lire în 1802"[640].

636 După Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 443.
637 Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. 2, p. 142.
638 **Pudlaj**, procedeu de afânare a fontei, în cuptorul de pudlare, prin care se obține un oțel care se sudează şi se forjează uşor şi este rezistent la coroziune (astăzi se foloseşte rar).
639 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, Bucureşti, 1972, p. 42.
640 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, Bucureşti, 1972, p. 42..

Folosirea metalului face posibilă apariția de noi mașini și piese, de neconceput în perioada anterioară a „dominației lemnului": **fierăstrăul circular** (1780), **batoza** (1784, Andrew Meikle), **broasca de siguranță** (1784, Joseph Bramah), **mașinile pentru industria lemnului** (1793, Samuel Bentham), **presa hidraulică** (1795, Joseph Bramah), **mașina de fabricat hârtie** (1797, N. L. Robert).

Construcția de mașini trece pragul revoluției industriale între 1797–1800, prin perfecționarea de către Henry Maudslay a „procedeelor de așchiere a metalului cu ajutorul strungului cu micrometru" și inventarea „mașinii de filetat cu cărucior". Cu Maudslay, industria trece la construirea și folosirea „mașinilor-unelte".

„Dacă fără metal n-ar fi fost posibilă mașina cu abur a lui Watt, transformările pe care aceasta avea să le producă n-ar fi fost posibile fără invențiile lui Maudslay"[641].

Într-o primă etapă salariile muncitorilor industriali au crescut mai repede decât cele din agricultură. Pe măsura dezvoltării manufacturii, orașele și populația ocupată în industrie creșteau, iar populația agricolă scădea. În jurul anului 1770, din cei 8.500.000 locuitori ai Angliei, 3.000.000 erau ocupați în industrie, 3.600.000 în agricultură, 700.000 în comerț, 500.000 erau militari, sau lucrau în administrația de stat, 200.000 aveau alte profesii, iar 500.000 erau pauperi[642].

„Potrivit recensământului din 1861, populația totală a Angliei și Wales-ului număra 20.066.244 de persoane, din care 9.776.259 bărbați și 10.289.965 femei. Dacă se scad toți cei care sunt prea bătrâni sau prea tineri pentru muncă, toată categoria „neproductivă" de femei, adolescenți și copii, apoi păturile „ideologice", cum sunt guvernul, clerul, juriștii, militarii etc., apoi toți cei a căror ocupație exclusivă este consumarea muncii altora sub forma rentei funciare, dobânzii etc., în sfârșit pauperii, vagabonzii, infractorii etc., rămân, în cifre rotunde, circa 8.000.000 de persoane de ambele sexe și de cele mai diferite vârste, inclusiv toți capitaliștii care funcționează într-un fel sau altul în producție, comerț, finanțe etc.

Aceste 8.000.000 se repartizează astfel"[643]:

1. Muncitori agricoli (inclusiv ciobanii, argații și slujnicele care locuiesc la fermieri)	**1.098.261 persoane**
2. Toți cei ocupați în fabricile de bumbac[644], lână, worsted, in, cânepă, mătase și iută, precum și în producția mecanizată de ciorapi și dantele	**642.607* persoane**
3. Toți cei ocupați în minele de cărbune și în cele metalifere	**565.835 persoane**
4. Cei ocupați în toate uzinele metalurgice (furnale, laminoare etc.) și în manufacturile de metal de orice fel	**396.998** persoane**
5. Personal casnic	**1.208.648*** persoane**

Comparativ cu situația de la sfârșitul secolului al XVII-lea, pe timpul lui Adam Smith, **populația orașelor** crescuse impunător; între 1685 și 1760 numărul locuitorilor din Liverpool a sporit de 10 ori, în Birmingham de 7 ori, în Sheffield de 7 ori, în Manchester de 5 ori[645]. **Creșterea mai rapidă a populației orășenești, comparativ cu populația totală, semnifică – întotdeauna și în toate țările – declanșarea și derularea procesului de industrializare.** Crearea fabricilor a atras spre centrele industriale un număr crescând de populație. Dar premisele pentru ca noii veniți să fie primiți corespunzător nu erau create. Prin urmare, condițiile de muncă și viață ale muncitorilor industriali au continuat să se înrăutățească. Curând a apărut și s-a accentuat șomajul, iar salariile au scăzut drastic. În această situație au fost atrași în producție copiii și femeile, care acceptau salarii mici și condiții de lucru inferioare.

La granița dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea economia și întreaga societate britanică au suferit modificări structurale fundamentale, determinate în principal de factori interni, dar și sub influența conjuncturii internaționale.

641 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, București, 1972, p. 43.
642 H. de B. Gibbins, *The industrial History of England*, London, 1890, p. 153.
643 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 455. *Dintre care numai 177.596 de sex bărbătesc și trecuți de 13 ani. **Dintre care de sex feminin 30.501. ***Dintre care de sex bărbătesc 137.447. Toți cei care nu servesc în case particulare nu sunt cuprinși în cifra de 1.208.648. Datele din tabel adunate înseamnă doar 3.912.349. Unde sunt 4.087.651 persoane?
644 „În 1806 lucrau în fabricile din industria bumbacului 90.000 de muncitori, la care se adăugau 184.000 de lucrători din manufacturi sau la domiciliu" (Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, 1972, p. 40).
645 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Științifică, București, 1972, p. 151.

1. În ultima treime a secolului al XVIII-lea numărul populaţiei Marii Britanii a crescut semnificativ, comparativ cu perioada 1650–1750 când numărul locuitorilor a rămas aproape la acelaşi nivel. Dacă în intervalul anterior de 100 de ani populaţia Angliei a fost de circa 6,5–7 milioane, la începutul secolului al XIX-lea atingea circa 16 milioane[646], pentru ca între 1800 şi 1820 să crească cu 30%, ajungând la 20,8 milioane locuitori, iar în 1850 la 27 milioane de suflete[647]. Deci, între 1750 şi 1850 populaţia Angliei a crescut de peste 4 ori! Iată suficiente argumente pentru creşterea „în progresie geometrică" a populaţiei! Iată climatul în care Thomas Robert Malthus şi-a elaborat faimosul său „principiu al populaţiei!" Iată suficiente temeiuri pentru a explica succesul *Eseului* ... malthusian şi pentru a înţelege răspândirea tezelor cuprinse în el, sau pentru faptul că – în epocă – au existat destui adepţi ai malthusianismului[648]!

2. Extinderea relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură a disponibilizat însemnate contigente de forţă de muncă pentru activităţile neagricole, în principal industriale.

Populaţia oraşelor manufacturiere a crescut foarte rapid:

A celor **textile**: Manchester de la 4.000 în 1685 la 40.000 în 1760 şi 93.000 în 1801 (de peste 23 ori în circa un secol); Liverpool şi Manchester totalizau la 1844, 700.000 locuitori;

A celor **metalurgice**: Birmingham de la 20.000 în 1750 la 75.000 în 1801 şi 200.000 în 1844 (de 10 ori în mai puţin de 100 de ani); Sheffield de la 46.000 în 1801 la 110.000 în 1844 (de peste 2 ori în patru decenii) etc.

Populaţia **Londrei** a crescut în secolul al XVIII-lea cu peste 200.000 locuitori (de la circa 700.000 în 1700 la circa 900.000 în 1800), capitala Angliei devenind, la începutul secolului al XIX-lea, cel mai populat oraş al lumii. În anul 1811 populaţia Londrei ajungea la 1.000.000 locuitori, cifră atinsă de Paris doar în anul 1851.

3. Descoperirile tehnice din ultima treime a secolului al XVIII-lea au accelerat revoluţia industrială şi evoluţia pe cale capitalistă a Angliei.

Faptul economic fundamental al dezvoltării Angliei în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea a fost rapida răspândire a utilizării maşinii cu abur, datorită căreia producţia manufacturieră a cedat definitiv locul maşinismului şi marii industrii[649]. După cum se ştie, trecerea de la manufactură la industria mecanizată a creat baza tehnică a epocii moderne şi a celei contemporane. Asemenea trecere a schimbat fundamental nu numai tehnica de producţie, dar a creat şi un nou mod de producţie.

„În manufactură şi în meserii – scria Marx – muncitorul se serveşte de unealtă, în fabrică el serveşte maşina. Acolo mişcarea mijlocului de muncă porneşte de la el; aici el trebuie să urmeze mişcarea mijlocului de muncă. În manufactură, muncitorii formează membrele unui mecanism viu. În fabrică există, independent de ei, un mecanism mort, căruia îi sunt înglobaţi ca anexe vii ... „[650].

Trecerea la maşinism a fost în Anglia mai rapidă şi mai semnificativă decât în oricare altă ţară a lumii, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. „La 1830, decalajul pe care-l aveau celelalte ţări europene sub acest aspect este ilustrat de următoarele cifre: 15.000 de

646 „Evaluată în 1700 la 6,5 milioane de locuitori, populaţia Angliei creşte la 8 milioane în 1760 şi la peste 9 milioane în 1780; în acest ultim an, populaţia Irlandei era de 3 milioane. În 1801, recensământul indică pentru Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei circa 16 milioane de locuitori, ceea ce înseamnă o creştere cu aproximativ 33% în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea" (Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Bucureşti, 1972, p. 48).

647 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 74-75. Vezi şi Jean-Pierre Rioux, *La révolution industrielle 1780–1880*, Éditions du Soleil, Paris, 1971.

648 Printre ei se află şi nume sonore ale teoriei economice: James Mill (1773–1836) şi fiul său John Stuart Mill (1806–1873), William Nassau Senior (1790–1864). J. S. Mill – cel mai proeminent dintre ei – scria: „Nu prea se poate spera ca moralitatea să progreseze atâta timp cât familiile numeroase nu vor fi privite cu acelaşi dispreţ ca beţia sau orice alt exces trupesc. Dar atât timp cât aristocraţia şi clerul vor fi primii care să dea pildă de neînfrânare, la ce ne putem aştepta din partea celor săraci?" (după J. Freville, *op. cit.*, p. 202). Înmulţirea oamenilor favorizează viciile; religia creştină greşeşte când proclamă că Dumnezeu binecuvântează familiile numeroase. Familia numeroasă fusese condamnată şi de Malthus, dar tocmai în numele lui Dumnezeu! Deşi liberal, J. S. Mill nu pregetă să sacrifice libertatea când este vorba de a limita naşterile. „Legile care în multe ţări de pe continent interzic căsătoria atunci când părţile nu pot arăta că au mijloace de a întreţine o familie nu depăşesc limita puterilor legitime ale statului ... nu pot fi criticate drept violări ale libertăţii. Asemenea legi constituie intervenţii ale statului menite să interzică un act dăunător – un act care aduce prejudicii altora şi, ca atare, trebuie să facă obiectul condamnării, al stigmatului social, chiar şi atunci când nu se consideră indicat să se adauge şi pedeapsa legală" (John Stuart Mill, *Despre libertate*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 141).

649 Cei **doi** mari piloni pe care s-a înălţat revoluţia industrială au fost: **maşina cu abur** şi **maşina de prelucrat bumbacul**.

650 Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 431.

maşini în Anglia faţă de numai 3.000 în Franţa şi 1.000 în Prusia"[651]. Într-o perioadă de 70 de ani, între 1770 şi 1840, productivitatea muncii în Anglia a crescut cu 2.700%![652]

Ca urmare „producţia de metal creşte de la 253.000 tone cât era în 1806 la 325.000 în 1818 – 581.000 în 1825 – un milion în 1835 – 1,3 milioane în 1839"[653] (de 5 ori în numai trei decenii!). Raportul între Anglia şi Franţa la producţia de cărbune a ajuns în 1831 la 12/1. Anglia deţinea o poziţie de monopol absolut în producţia şi exportul produselor textile, în special de bumbac (dar şi de lână). „După unele calcule, în 1835 Anglia producea singură 60% din totalul mărfurilor din bumbac consumate în lume, în timp ce cota Franţei – a cărei industrie textilă nu era înainte de începerea revoluţiei industriale cu nimic mai prejos decât cea engleză – era de numai 16%, iar a Statelor Unite – marele producător de bumbac – de 7%"[654].

4. Revoluţia franceză de la 1789 a influenţat mişcările de liberalizare a societăţii britanice, ca, de altfel, şi pe ale întregii Europe[655]. Sub impulsul acesteia, mişcările revendicative ale maselor populare s-au accentuat, la fel şi manifestările adepţilor liberalismului economic. Paralel, s-au radicalizat şi poziţiile conservatorilor. În Parlamentul britanic s-a produs, în anul 1790, ruptura între orientarea **conservatoare („torry")**, formată din landlorzi şi cler, având ca lider pe **Edmund Burke**, şi cea **liberală („whig")** condusă de **Charles James Fox (1749–1806)**.

5. Războaiele napoleoniene au condus la pierderea supremaţiei Franţei pe arena internaţională şi ocuparea primului loc de către Anglia, care se va menţine în această poziţie până la primul război mondial (1914–1918). După prima conflagraţie mondială se vor destrăma sistemele coloniale (mai puţin cel sovietic, dispărut în ultimul deceniu al secolului al XX-lea). Locul Angliei de mare putere economică, va fi luat de Statele Unite ale Americii, care îl vor deţine – în ciuda unor încercări de redistribuire a puterii, făcute de Germania, U.R.S.S., Japonia şi Comunitatea Economică Europeană – pe întreaga durată a secolului al XX-lea.

În lucrarea sa din 1960, intitulată ***Etapele creşterii economice*, Walt Whitman Rostow**[656] apreciază că revoluţia industrială este marcată de o fază decisivă numită „**decolare",** relativ scurtă de circa două-trei decenii, în timpul căreia „**societatea depăşeşte obstacolele şi barierele care se opun creşterii regulate".** Această etapă este atinsă când rata investiţiilor trece de 10%. Autorul consideră că această etapă a fost parcursă astfel: Marea Britanie 1780–1800; Franţa 1830–1860; Belgia 1833–1860; Statele Unite 1843–1860; Germania 1850–1873; Suedia 1868–1890; Japonia 1878–1900; Rusia 1890–1900.

Indicatori semnificativi ai revoluţiei industriale (procente)[657]

Indicatorii / Ţările	**Europa de Vest, Statele Unite, Japonia**		
Anii	**1700**	**1800**	**1900**
Produsul Intern Brut	**100%**	**147%**	**937%**
Producţia Industrială	**100%**	**157%**	**1600%**
Producţia Siderurgică	**100%**	**400%**	**20500%**
Populaţia ocupată în Agricultură	**77%**	**73%**	**48%**
Populaţia ocupată în Industrie	**12%**	**16%**	**29%**
Populaţia ocupată în Servicii	**11%**	**12%**	**23%**

651 Robert Schnerb, *Le XIX-e siècle. L'apogée de l'expansion européenne*, Paris, 1965, p. 24.
652 Marx, Engels, *Opere*, vol. 4, p. 122.
653 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 69.
654 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 69. Anglia a devenit – în prima jumătate a secolului al XIX-lea – „atelierul industrial al lumii".
655 Aşa s-a putut ajunge la **„Anul 1848"** al revoluţiilor burgheze din întreaga Europă.
656 **Walt Whitman Rostow (n. 1916)**, profesor american de Economie politică. Lucrări principale ***The Process of Economic Growth (1950)***, ***Stages of Economic Growth (1960)***. În ultima apreciază că societăţile trec prin **cinci stadii** ale dezvoltării economice: **1) „the traditional society"**; **2) „the preconditions for take-off"**; **3) „the take-off"** when growth becomes a normal feature of the economy; **4) „the drive to maturity"**; and some 60 years after take-off begins **5) „the maturity",** reached in the age of mass consumption.
657 J. Boncoeur, H. Thouement, *Histoire de la pensée économique*, tome 1, Éd. Nathan, Paris, 1989, p. 90.

4.4.4. THOMAS ROBERT MALTHUS (1766–1834)

4.4.4.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Thomas Robert Malthus s-a născut la **13 februarie 1766** în Wotton, Comitatul Surrey, din Anglia. Thomas Robert a fost al doilea băiat născut în familia Daniel (1730–1800) şi Henriette (născută Graham, 1733–1800) Malthus, urmat de încă 6 fete. Daniel, avocat în Surrey, era „un om instruit, cu o situație materială bună, prieten cu J. J. Rousseau şi David Hume – care l-au vizitat în chiar anul naşterii lui Thomas Robert –, s-a îngrijit să-i dea copilului o educație temeinică”[658]. Printre primii educatori ai lui Thomas s-au numărat personalități binecunoscute în istoria culturală şi politică a Angliei: **Richard Graves (1715–1804)** sau **Gilbert Wakefield (1756–1804)**.

În anul 1782, Thomas Robert a intrat la Jesus College of Cambridge, unde – conform dorințelor tatălui său – s-a pregătit şi a îmbrățişat profesiunea de preot protestant. În anul 1788, Thomas Robert a fost preoțit, în 1791 a devenit Master of Arts, iar din 1795 vicar la Albury. Din anul 1793 a devenit profesor la Jesus College, în paralel fiind şi preot în Wotton. În anul 1798 a apărut prima sa lucrare ***Eseu asupra principiului populației***[659]**.**

În anul 1804 a fost chemat ca profesor de Istorie modernă şi Economie politică, la East India College, din Haileybury, unde a lucrat până la sfârşitul vieții. Tot în 1804 s-a căsătorit cu Harriet Eckersall (1777–1864), cu care a avut trei fii şi o fiică (fără vreo semnificație în domeniul cultural). În anul 1815 apare ***An inquiry into the nature and progress of rent.*** În anul 1820 a publicat ***The Principles of Political Economy***[660]**.**

---

658 Thomas Robert Malthus, ***Eseu asupra principiului populației***, Editura Ştiințifică, București, 1992, p. 9. Versiunea românească – prezentată de academician Vladimir Trebici – este o traducere după ediția a VI-a, din 1826 (ultima publicată în timpul vieții autorului) şi cuprinde 405 pagini.

659 ***An Essay on the Principle of Population*** as it affects the futures improvement of society with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and other writers, London, Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church Yard, 1798 (fără numele autorului). Ediția I a avut „50.000 de cuvinte”. În 1803 a apărut ediția a II-a de „200.000 cuvinte”, semnată de Malthus, ediția a III-a în 1806, a IV-a în 1807, a V-a în 1817, a VI-a în 1826, ultima din timpul vieții autorului. Lucrarea a fost tradusă în limba franceză începând cu anul 1809, în germană din 1807, în rusă din 1868. În România a fost cunoscută o versiune franceză a *Eseului* ... din anul 1852. Sunt rare operele care să fi declanşat şi alimentat aprecierile cele mai elogioase şi criticile cele mai acerbe, admirația cea mai înflăcărată şi dușmănia cea mai necruțătoare, ca *Eseul* ... lui Malthus. Nu cunoaştem o situație similară în istorie, când o teorie atât de simplă şi puțin originală, să fi stârnit o agitație atât de violentă şi îndelungată ca teoria lui Malthus asupra populației. Marele naturalist Charles Darwin (1809–1882) a mărturisit că fără gândirea lui Malthus nu ar fi ajuns să formuleze propria sa teorie a selecției naturale. În secolul al XX-lea John Maynard Keynes (1883–1946) nu s-a sfiit să-l recunoască pe Malthus ca predecesor al propriei sale teorii economice. Keynes a apreciat că datorează lui Malthus acel „mare mister al cererii efective”. Cu privire la semnificația lui Malthus pentru ştiința economică Keynes aprecia: „Dacă în loc de Ricardo, Malthus ar fi fost trunchiul principal din care s-ar fi născut toate ramurile economiei politice din veacul al XIX-lea, cât de bogat şi de fericit ar fi fost astăzi universul întreg” (citat după George Strat, *Curs de istoria doctrinelor economice*, partea I, Bucureşti, 1946, p. 516). Dar şi numărul adversarilor a fost mare. William Godwin (1756–1836) aprecia că Malthus a scris „cea mai groaznică lucrare pe care un nenorocit de zețar a fost vreodată nevoit s-o culeagă” (J. Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 215). Socialistul P. J. Proudhon (1809–1865) – cel pe care Marx l-a caracterizat drept „ideologul micii burghezii din cap până în picioare” şi a cărui „filosofie a mizeriei” a inspirat *Mizeria filosofiei* – s-a exprimat în următorii termeni: „La théorie de Malthus, c'est la théorie de l'assassinat politique, de l'assassinat par philanthropie pour l'amour de Dieu”. Exegetul englez James Bonar nu ezită să-l califice pe Malthus „omul cel mai funest al secolului său”. J. Schumpeter spune că Marx l-a atacat pe Malthus cu vitriol, iar J. M. Keynes l-a glorificat. Marx, care ura la Malthus sutana ecleziastă, îl acuza de plagiat şi de rea credință. „Pe Malthus – scrie Marx – îl caracterizează adânca josnicie a gândirii, josnicie pe care nu şi-o poate permite decât un popă, care vede în mizeria oamenilor pedeapsa pentru păcatul originar şi nu se poate lipsi în general de «pământeasca vale a plângerii», dar care totodată, având în vedere veniturile bisericeşti ce-i picau în mână şi folosind dogma predestinării, găseşte extrem de avantajos pentru sine «să îndulcească» claselor dominante şederea în această vale a plângerii” ... „printr-un instinct sigur, poporul a simțit că împotriva lui vorbeşte aici nu un om de ştiință, ci – plătit de dușmanii lui – avocatul claselor dominante, sicofantul lor neruşinat” (Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii, partea a II-a*, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 92–95). Un alt economist, francezul Jacques Dupaquier – făcând aluzie la „banchetul naturii” imaginat de Malthus – n-a ezitat să afirme că dacă există un om de prisos, acela nu poate fi decât ... Malthus! Dar, Iată cum îşi imagina Malthus „banchetul naturii”: „Fiecare om care se naşte într-o lume deja ocupată, dacă familia sa nu îl poate hrăni sau dacă societatea nu are nevoie de munca sa, nu are nici cel mai mic drept să ceară o porție oarecare de hrană şi realmente el este de prisos pe pământ. La marele banchet al naturii el nu are un tacâm. Natura îi ordonă să plece şi ea nu întârzie să execute, ea însăşi, acest ordin”.

660 ***Principles of Political Economy*****,** considered with a view to their practical application, by the Rev. T. R. Malthus.

În perioada 1798–1803 a efectuat călătorii pe continentul european – mai puțin în Franța, unde, din cauza războaielor napoleoniene, englezii erau indezirabili – iar în intervalul 1810–1823 a purtat o corespondență intensă cu David Ricardo pe probleme ale teoriei economice.

Recunoașterea științifică pe plan național a însemnat alegerea sa ca membru fondator al Political Economy Club (1821) și al Statistical Society (1834) sau ca membru al Societății Britanice de Geologie ori al Royal Society of Literature. Pe plan internațional Thomas Robert Malthus a fost ales membru al Académie des Sciences Morales et Politiques din Franța (1833), al Institutului din Paris și al Academiei Regale din Berlin.

În luna decembrie a anului 1834 Thomas Robert Malthus s-a săvârșit din viață, la **23 decembrie 1834**, în urma unui atac de cord[661].

4.4.4.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

4.4.4.2.1. PRINCIPIUL POPULAȚIEI

Problematica populației nu era nouă în gândirea economică. Ea a apărut încă din vremurile vechi ale antichității grecești. Platon și Aristotel – de exemplu – susțineau dimensionarea pe anumite criterii a numărului locuitorilor din Cetate. Când acest număr era depășit, populația suplimentară trebuia să se exileze în alte părți și să constituie noi colonii[662].

În **Imperiul Roman**, încă din secolul al V-lea î.e.n., se simțea scăderea numărului locuitorilor, iar unii autori au îndemnat la sporirea populației[663]. În anul 9 e.n. prin „**Lex Papia et Poppaea"** se încuraja căsătoria și se acordau avantaje celor cu mulți copii. Astfel prin „**jus patrum"** se acordau drepturi tatălui cu un copil în raport cu celibatarii, iar prin „**jus trium liberorum"** părinții cu 3 copii erau scutiți de impozitul pe succesiuni.

În **Evul Mediu** preocuparea pentru creșterea numărului de locuitori a fost o dominantă a gândirii din domeniul social. Astfel, **Niccoló Machiavelli (1469–1527)** a stabilit un raport strâns între productivitatea solului și numărul locuitorilor. El considera că o populație numeroasă constituie un avantaj pentru Principe, deoarece ea pune țara la adăpost de agresiuni. Dacă populația crește prea repede, ea va fi nevoită să se expatrieze în colonii. Când populația nu poate fi absorbită nici de colonii, „lumea va trebui curățată cu ajutorul unuia dintre cele trei flageluri: potop, foamete, ciumă"[664].

La rândul său, **Jean Bodin (1530–1597),** în principala lui lucrare ***Republica*,** aprecia că cetățile cele mai populate sunt și cele mai bogate. „Nu trebuie să ne temem niciodată că vor fi prea mulți supuși sau prea mulți cetățeni, dat fiind că numai oamenii creează bogăția, forța"[665]. De fapt întreaga gândire și politică mercantilistă au fost pronataliste. „**Oameni și bani nu sunt niciodată prea mulți",** iată sloganul teoriei și practicii mercantiliste![666] **Vauban (1633–1707)** aprecia că „măreția regilor se măsoară după numărul supușilor lor; aceasta e bunul lor, bogăția lor, forța lor, fericirea lor și întreaga considerație de care se bucură în lume"[667].

Richard Cantillon (1680–1734) vedea în populație una dintre principalele surse ale bogăției. Analizând evoluția populației și factorii care o influențează, el ajunge la concluzia că „numărul locuitorilor unui stat depinde de mijloacele de subzistență"[668].

Montesquieu (1689–1755) se declara îngrijorat de pericolul depopulării planetei. „În urma unui calcul pe atât de exact pe cât îl permit astfel de lucruri, am ajuns la concluzia că pe

661 Malthus „era un bărbat înalt și frumos și un suflet blajin; studenții, între ei, îi spuneau «tăticu». Avea un defect ciudat: de la stră-străbunicul său moștenise gura-de-lup și vorbirea lui era greu de înțeles; cel mai rău îl pronunța pe «l»" (Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământești*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 92).

662 Platon prevedea un număr fix de locuitori în Cetate: 5.040. Platon propunea chiar controlul statului asupra numărului nașterilor.

663 „Natura, aducându-vă la viață, v-a dat o lege s-o transmiteți și altora. Părinții voștri, care v-au îngrijit în copilărie, v-au impus o obligație pe care onoarea vă cere s-o îndepliniți, aceea de a crește urmași" (Dionisos din Halicarnas, IX). Republica romană avea nevoie de oameni. Prin „Legea Canubia" (445 î.e.n.) a anulat interdicția căsătoriei între patricieni și plebei. De asemenea, tot la acea vreme a instituit impozitul pe celibat „aex uxiorum".

664 Niccoló Machiavelli, *Istoria Florenței*.

665 Jean Bodin, *Republica*, cartea a V-a, cap. II.

666 „Forța și bogăția regilor și a prinților domnitori constă în belșugul și în numărul supușilor lor", aprecia Henric al IV-lea în anul 1599.

667 Vauban, *Dijma regală*, p. 22.

668 Jean Freville, *Mizeria și numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, București, 1957, p. 85. „Oamenii se înmulțesc ca șoarecii într-un hambar dacă mijloacele de subzistență nu sunt limitate" (*ibidem*, p. 84).

Pământ abia dacă mai există a zecea parte din oamenii care trăiau în timpurile vechi. Ceea ce este uimitor este faptul că el se depopulează pe zi ce trece şi că, dacă va continua aşa, în zece secole Pământul nu va mai fi decât un pustiu. Iată ... cea mai teribilă catastrofă din câte pot să se întâmple vreodată în lume"[669].

Dimpotrivă, **François Marie Arouet dit Voltaire (1694–1778)** nu crede într-o depopulare generală de la Antichitate până în timpul său. El consideră că populația lumii a crescut continuu în secolele trecute, dar „nu există înmulțire în progresie geometrică. Toate calculele care s-au făcut în legătură cu această pretinsă înmulțire sunt himere absurde"[670]. Numărul populației se adaptează în mod natural la volumul bunurilor de subzistență, astfel încât nu există pericolul „depopulării" sau al „suprapopulării".

În aceeaşi perioadă, **Buffon (1707–1788)** susținea că mişcarea populației „se desfăşoară în jurul a două pivoturi de neclintit: unul, fecunditatea nelimitată care e dată tuturor speciilor, celălalt, nenumăratele piedici care reduc produsul acestei fecundități într-o măsură determinată şi lasă totdeauna numai un număr aproape identic de indivizi din fiecare specie"[671].

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) şi **d'Holbach (1723–1789)** apreciau că o bună conducere a statului contribuie la creşterea populației, cum una proastă reduce numărul locuitorilor. **Claude Adrien Helvétius (1715–1771)** apreciază pozitiv creşterea populației, întrucât contribuie la adâncirea diviziunii muncii şi prin aceasta asigură „cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr".

La rândul său, **Denis Diderot (1713–1784)** aprecia că bogăția unei țări este exprimată prin numărul populației „omul valorează prin număr; cu cât o societate este mai numeroasă, cu atât ea este mai puternică în timp de pace şi mai de temut în timp de război. Un suveran trebuie să se ocupe serios de problema înmulțirii supuşilor săi. Cu cât va avea mai mulți supuşi, cu atât va avea mai mulți negustori, muncitori, soldați"[672].

John Bruckner (1726–1804) îi combate pe populaționişti, afirmând că – în mod legic – „când o populație atinge limitele fixate de resursele sale, ea nu mai sporeşte"[673].

Prima lucrare despre demografie a fost semnată în anul 1778 de către francezul Moheau (Montyon 1733–1820)[674] sub titlul „*Cercetări şi considerații asupra populației Franței*". Autorul opiniază că „volumul mijloacelor de subzistență condiționează creşterea populației, dar nu o determină"[675].

Marquis de Condorcet (1743–1794), sesizând impactul progresului tehnic asupra sporirii bunurilor de subzistență, aprecia că „bunăstarea poporului duce la creşterea populației, dar această creştere este, potrivit ordinii naturale, mult mai puțin rapidă decât a producției"[676].

Nici la 1789 **Franța** nu era suficient de populată. Părerea generală era că „atunci când, potrivit principiului nostru care constă în a încuraja natalitatea, vom fi condamnat luxul, celibatul, meseriile dăunătoare sănătății, prostituția şi sterilitatea la oraşe şi vom fi restabilit simplitatea moravurilor de la sate, totul va îndemna la căsătorie şi la procreare; de aici va rezulta o mare creştere a populației"[677].

O dată cu dezvoltarea spiritului individualist al lui „homo oeconomicus" atitudinea populaționistă este înlocuită cu una egoistă şi materialistă. „Mai bine să-i încurajăm pe oameni să facă economii decât copii", afirma la 1828 Jean Baptiste Say.

Deci, după cum se observă, până la mijlocul secolului al XVIII-lea evoluția populației nu a fost alarmantă. Ba, mai mult, putem aprecia că dominanta abordărilor teoretice şi practice a constituit-o preocuparea pentru creşterea populației, considerată condiția *sine qua non* a prosperității, a dezvoltării şi puterii. În aceste condiții apare firească întrebarea: ce s-a întâmplat în secolul al XVIII-lea de a făcut posibilă elaborarea de către Malthus a unei teorii aşa de pesimiste cu privire la populație? Sau, mai departe, teoria lui Malthus este expresia unei realități sau demersul său reprezintă o speculație, clădită pe premise false?

669 Montesquieu, *Scrisori persane*, scrisoarea nr. 113.
670 După Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 100.
671 Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 103.
672 Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 100–101.
673 Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 105.
674 Se pare că autorul lucrării a fost „intendentul filantrop" francez Montyon, care a tipărit lucrarea şi a semnat-o cu numele Moheau, „unul din secretarii" săi.
675 Cf. Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, E.S.P.L.P, Bucureşti, 1957, p. 96.
676 Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 114.
677 Arthur Young, *Călătorie în Franța*.

În **Anglia**, la sfârşitul secolului al XIV-lea, iobăgia se desfiinţase practic, fiind înlocuită cu clasa agricultorilor liberi „**yeomen".** Dar, pentru scurtă durată, întrucât din secolul al XV-lea noua clasă este – la rândul ei – desfiinţată. Creşterea oilor devenise o îndeletnicire foarte rentabilă la acea vreme în Anglia. Pentru dezvoltarea ei era nevoie de păşuni întinse. Manufacturile din Flandra cereau lână, al cărei preţ creştea considerabil. Seniorii englezi nu încercau pentru comerţ disprețul pe care-l manifesta aristocrația franceză. Nerăbdători de a se îmbogăţi din vânzarea lânii, ei au înlocuit ogoarele, care necesitau o îngrijire temeinică şi continuă, cu păşuni, împrejmuite de şanţuri şi garduri vii. Unii contemporani deplângeau Anglia, transformată într-un imens islaz pentru oi. **Thomas Morus,** în ***Utopia*** (1518), denunța această acaparare a pământurilor de către landlorzi, care izgoneau pe micii proprietari **(„yeomen"),** lăsându-i pradă foametei, nenorocirilor, vagabondajului etc. Cu o amărăciune sarcastică Thomas Morus vorbea despre ciudata țară „**unde oile mănâncă pe oameni".**

Prin ***Acts of Enclosures*** pământul comunal sau al yeomen a fost transformat în păşune, iar populația a emigrat în masă spre centrele urbane[678]. Trecerea la marea exploatație şi introducerea relațiilor de producție capitaliste în agricultura Marii Britanii erau realități în secolul al XVIII-lea. Ca urmare, mâna de lucru a fost eliberată şi pusă la dispoziția capitaliştilor din alte ramuri ale economiei. **Erau pregătite, astfel, premisele pentru declanşarea revoluției industriale.**

În condițiile create prin deposedarea de pământ a țăranilor şi pauperizarea lor s-a impus instituirea unui sistem de ocrotire a săracilor. O primă lege în acest sens a fost dată în 1536 de Henric al VIII-lea, prin care se impunea parohiilor obligația de a-i ajuta pe nevoiaşi. Alte legi din 1572, 1576, 1597 au instituit taxa pentru săraci şi casele de corecție. Regina Elisabeta a promulgat la **1601 „Poor Law".** În 1623 au fost înființate „**Workhouses",** un fel de ateliere pentru săraci. Printr-o altă lege, din 1662, săracilor li se suspenda libertatea de mişcare dintr-o localitate în alta sau dreptul de a avea o locuință, fiind internați cu forța în „Workhouses". Veniturile pentru întreținerea săracilor erau procurate – la început – din impozitele plătite de proprietarii de pământ şi fermierii agricoli, apoi şi de către industriaşi. O imagine asupra flagelului sărăciei în Anglia ne putem face urmărind evoluția taxei pentru săraci. Ea se ridica, în cifre relative, de la 4% până la 36% din veniturile parohiilor[679]. În cifre absolute taxa pentru săraci a crescut de aproape 3 ori, în mai puțin de 50 de ani (de la 2.500.000 lire sterline în 1785, la 4.000.000 în 1801 şi 6.500.000 în 1812)[680].

În asemenea împrejurări, **trei elemente** au dominat gândirea autorilor englezi care studiau fenomenele demografice:

- **resursele alimentare ale țării;**
- **dezvoltarea capitalismului;**
- **situația săracilor.**

Prin exproprierea yeomen a fost redusă suprafața arabilă. Pe de altă parte, populația a crescut. Cu mai puțin grâu trebuie hrăniți mai mulți oameni. „Între anii 1760 şi 1834, cu toate că au fost transformate în pământ arabil 6.840.540 de pogoane engleze de pământ necultivat, Anglia a devenit totuşi dintr-o țară exportatoare, una importatoare de grâu"[681]. Anglia este o insulă ferită de invazii, dar ale cărei resurse alimentare sunt drămuite. Pentru a susține cursul intern al cerealelor, îndată după 1688, marii proprietari au impus regimul „**Corn Law" (1689)**, care încuraja exportul de grâu prin prime şi interzicea importul lui, atât timp cât prețurile interne nu depăşeau pragul rentabilității. Această politică a scumpirii pâinii era potrivnică intereselor vitale ale poporului. Apoi, în 1791, 1804 şi 1815, alte legi au produs efecte asemănătoare. În timpul războaielor napoleoniene nivelul prețurilor în Anglia a crescut vertiginos. Numai între 1790 şi 1799 indicele general al prețurilor pe piața internă engleză s-a ridicat de la 100% la 156%[682]. „În 1813, costul vieții era cu 44% mai mare decât în

678 De la urcarea pe tron a reginei Ana (1702) şi până la venirea regelui George al IV -lea (1820), parlamentul englez a promulgat mii de **„acts of enclosures"**; 33 între 1720–1730; 35 până în 1740; 38 între 1740–1750; 156 până la 1760; 424 între 1760–1770; 624 până în 1780; 287 între 1780–1790: 506 până la 1800; 906 între 1800–1810. Ca urmare, peste 3.500.000 acri din pământurile comunale sunt transformate în păşuni. Yeomen-ii, lipsiți de drepturile lor colective şi de parcele, sfârşesc prin a-şi vinde puținul ce le-a fost lăsat, cad în sarcina parohiei sau părăsesc satele.
679 Friedrich Engels, *Situația clasei muncitoare în Anglia*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1953, p. 178.
680 Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 133.
681 Friedrich Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, ESPLP, Bucureşti, 1953, p. 35.
682 Conform Jean Freville, *op. cit.*, p. 158. Prețul unui quarter de grâu s-a ridicat în Anglia între 1792 şi 1801 de la 47 şilingi la 128 şilingi (adică de aproape 3 ori) (*ibidem*, p. 163). **„Corn Law"**: legiferate: 1663;1689;1815; abolite: 1828–1842.

1795”[683]. În acest moment situația financiară, monetară, economică şi socială a Angliei era dezastruoasă. „Este probabil că dacă Napoleon, în loc să compromită situația prin campania sa din 1812 în Rusia, ar fi ştiut să aştepte câțiva ani în plus, ea (Anglia – n. ns.) ar fi trebuit să cedeze”[684].

Dezvoltarea capitalismului implica maximizarea profitului. Gândirea engleză a timpului aprecia că profitul şi salariul sunt două venituri complementare, dar opuse. Ca urmare, în scopul maximizării profitului, s-au menținut la nivel scăzut salariile. În acest sens sunt pilduitoare angajarea femeilor şi copiilor (se pare la indicația şi după exemplul francezului Colbert[685]) şi plătirea lor cu salarii reduse.

În sfârşit, legile săracilor deveniseră o obsesie pentru clasa stăpânitoare engleză. Cheltuielile pentru asistența publică, pe care le suporta, erau considerate de aceasta ca o primă acordată leneviei şi procreației. Înmulțirea nevoiaşilor amenința să sporească îndatoririle întreprinzătorilor particulari şi să le diminueze profitul. De aceea s-a creat în rândul unor teoreticieni, ca şi al reprezentanților claselor dominante, opinia (chiar convingerea) că legislația ocrotirii săracilor trebuie abrogată.

Conform **gândirii clasice** a secolului al XVIII-lea, reglarea populației urma să se realizeze de la sine prin legile concurenței perfecte. Când o creştere a bogăției se produce, are loc şi o sporire a populației. Dimpotrivă, dacă bogăția scade, are loc şi o diminuare a populației, din cauza reducerii volumului bunurilor de subzistență. Astfel, niciodată reglarea populației nu constituie o problemă în sine, dimensiunile ei adaptându-se automat la evoluția cantității bunurilor de subzistență.

Dar, evoluția societății în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a demonstrat că pe măsura creşterii bogăției naționale şi polarizării ei în mâinile claselor dominante, sporeşte numărul celor săraci, iar situația lor materială se înrăutățeşte. **Unii** autori au apreciat că înrăutățirea situației materiale a majorității populației se explică prin cauze ce țin de creşterea mai rapidă a locuitorilor față de volumul bunurilor de subzistență (Malthus şi neomalthusienii), **alții** au fost de părere că îmbunătățirea nivelului de trai se poate realiza prin crearea unor structuri alternative de tip cooperatist, iar o **altă categorie** a susținut că pauperizarea unei părți a populației se datorează imperfecțiunilor proprietății private şi sistemului instituțional burghez şi a propus înlăturarea lor şi înlocuirea cu un regim mai echitabil (Socialiştii utopici, Socialiştii marxişti).

Prin urmare, Malthus a făcut parte din categoria gânditorilor care nu au pus în cauză sistemul social – istoriceşte determinat – şi nu l-au incriminat pentru sărăcirea unei însemnate părți a populației. El – ca şi Smith mai înainte, ori contemporanul său Ricardo – a fost adeptul liberei concurențe şi nu a căutat (asemenea adversarilor clasicismului) cauzele unor imperfecțiuni sociale în sistemul instituțional existent. El a dat realității economice o explicație în principal demografică, de natură pesimistă[686].

Dincolo de orice idei preconcepute, analiza obiectivă a operei lui Malthus relevă că teoria creşterii populației – elaborată de el – a constituit un punct de plecare pentru toate discuțiile ulterioare cu privire la această problemă.

Pornind de la aprecierile lui **William Petty (1623–1687),** care considera că populația se poate dubla o dată la 10 ani, sau ale elvețianului **Leonard Euler, (1707–1783)** după care această perioadă ar fi de 12 ani, ori de la exemplul Statelor Unite ale Americii, unde „s-a constatat că timp de peste un secol şi jumătate populația s-a dublat, în mod succesiv, în mai puțin de douăzeci şi cinci de ani”[687], Malthus a luat în calcul o **rată anuală de creştere a**

683 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 99.
684 René Gonnard, *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies*, vol. II, Paris, 1936, p. 284.
685 Un grup de întreprinzători, informându-l pe Colbert că muncitorii solicită salarii ridicate, a primit răspunsul „angajați femei şi copii”!
686 „Era un om care apăra vărsatul negru, sclavajul şi infanticidul, care denunță supele populare, căsătoriile premature şi ajutoarele date săracilor, omul care a avut neruşinarea să se căsătorească după ce propovăduise contra familiei, care socotea că lumea este organizată într-un mod atât de defectuos încât cele mai bune acțiuni produc cele mai rele consecințe, omul care a despuiat viața de orice poezie şi care a dobândit o neîndurătoare predică pe tema: vanitas vanitatum et omnia vanitas” (Mihai Todosia, *Doctrine economice*, p. 70–71).
687 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 17–18.

populaţiei de 3%[688]**.** Cu un asemenea ritm mediu anual de creştere, populaţia se dublează – într-adevăr – într-un interval de 25 de ani.

Pentru a justifica dublarea populaţiei la fiecare 25 de ani, Malthus a presupus că fiecare familie naşte 6 copii, din care 4 ajung, la rândul lor, să procreeze în aceleaşi proporţii[689]. Presupunerea lui Malthus nu era deloc aberantă, întrucât, în intervalul fertil, o femeie poate depăşi 20 de sarcini. „De aceea, se poate spune cu certitudine că populaţia, atunci când nu este oprită de nici un obstacol, se dublează la fiecare douăzeci şi cinci de ani sau creşte în **progresie geometrică"**[690] (s. ns.).

Pe de altă parte, **creşterea subzistenţelor este de două ori limitată**:

- **mai întâi fizic, de limitele resurselor şi ale suprafeţelor de pământ;**
- **apoi, economic, din cauza sporirii mai rapide a cheltuielilor decât a rezultatelor şi, deci, scumpirea continuă a producţiei**.

Pământul „este un fond care, datorită naturii tuturor solurilor, în loc să dea rezultate tot mai bune, dimpotrivă, se micşorează treptat"[691]. Apar, aici, elementele „legii descreşterii randamentelor", deşi Malthus nu s-a referit în mod special la ea[692]. Acest lucru îl vor face alţi economişti ai secolului al XIX-lea, începând cu Ricardo. Curios este faptul că deşi Malthus nu a elaborat o asemenea lege, el şi-a bazat întregul său demers teoretic pe elementele ei. „Să presupunem că acea creştere anuală a producţiei medii precedente în loc să descrească, ceea ce s-ar întâmpla cu siguranţă, ar rămâne neschimbată şi că producţia acestei insule (Anglia – n. ns.) ar putea fi mărită la fiecare 25 de ani cu o cantitate egală cu aceea pe care o produce acum. Cel mai entuziast gânditor nu ar putea presupune o creştere mai mare decât aceasta. În câteva secole fiecare pogon din Anglia ar arăta ca o grădină"[693].

Iată şi extinderea raţionamentului de mai sus la întreaga planetă Pământ. „Să aplicăm această presupunere întregii planete şi să admitem că mijloacele de subzistenţă umană pe care le produce Pământul ar putea fi majorate, la fiecare 25 de ani, cu o cantitate egală cu ceea ce produce în prezent. Ar însemna că admitem o rată de creştere mult mai mare decât s-ar putea realiza prin toate eforturile omenirii"[694].

Concluzia este pe măsura raţionamentului! „De aceea, se poate afirma corect, luându-se în consideraţie actuala stare medie a Pământului, că mijloacele de subzistenţă, în condiţiile cele mai favorabile pentru activitatea oamenilor, nu ar putea să crească mai repede decât în **progresie aritmetică"**[695] (s. ns.).

Mai departe, exemplul imaginat de Malthus este de o simplitate evidentă.

- **„Presupunând actuala populaţie egală cu o mie de milioane**[696]**, specia umană ar creşte astfel: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, iar mijloacele de subzistenţă: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. În două secole populaţia ar fi, faţă de mijloacele de subzistenţă, în proporţie de 256 faţă de 9, în trei secole de 4096 faţă de 13 şi în două mii de ani, diferenţa ar fi aproape incalculabilă"**[697] (s. ns.).

Pentru susţinerea ideilor sale, Malthus a luat în considerare şi calcul exemplul – aproape de realitate – populaţiei Angliei timpului său. Dacă populaţia ar fi fost de 11 milioane locuitori, bunurile de subzistenţă ar fi fost suficiente pentru a asigura, în condiţii normale,

---

688 „În virtutea regulei universale a declinului creşterii populaţiei în lumea cu civilizaţii avansate, regulă care datează cu mult înaintea erei noastre, există o mică nesăbuinţă a lui Malthus de a generaliza rata de 3%" (Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (*Teoria economică în retrospectivă*, Editura Didactică şi Pedagogică, RA – Bucureşti, 1992, p. 104).

689 Thomas Robert Malthus preia aici o idee a lui Robert Wallace care în lucrarea *Disertaţie asupra numărului oamenilor în timpurile vechi şi moderne* (1753) afirma: „Specia umană se trage dintr-un număr mic de fiinţe. Dacă admitem că o singură pereche are şase copii, dintre care doi mor la o vârstă fragedă, ea va fi înlocuită în generaţia următoare de patru indivizi. Păstrând această proporţie şi socotind numai trei generaţii pe secol, ajungem la 817.000.000 de oameni în zece secole şi la 1.634.000.000 la generaţia următoare".

690 Thomas Robert Malthus, ***Eseu asupra principiului populaţiei***, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 18.

691 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 18.

692 James Steuart şi Anne Robert Jacques Turgot au arătat că o creştere a investiţiilor în agricultură nu putea produce o creştere proporţională a randamentelor. La rândul său, scoţianul James Anderson a explicat anumite situaţii în care acţionează „legea randamentelor descrescânde" şi a definit renta ca „un procedeu de egalizare a profiturilor obţinute de pe terenuri cu fertilitate diferită" (Vei, Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Paris, 1986, p. 156).

693 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 19.

694 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 19.

695 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 19–20.

696 La 1800 populaţia lumii număra circa 836 – 916 milioane locuitori. Vezi, în acest sens, şi aprecierile lui Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol.1, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984, p. 33.

697 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 20.

nevoile acesteia. Peste 25 de ani populația ar ajunge la 22 milioane, la fel şi bunurile de subzistență. Peste 50 de ani populația ajunge la 44 milioane, iar subzistențele doar la 33. Peste 75 de ani populația se dublează din nou, ajungând la 88 milioane locuitori, iar bunurile de subzistență numai la 44. Peste 100 de ani populația ajunge la 176 milioane, iar subzistențele la 55. Peste 125 de ani populația va fi de 352 milioane, iar subzistențele ajung la 66. Peste 150 de ani populația este de 702 milioane, iar subzistențele doar de 77. Peste 200 de ani populația ajunge la 1.404 milioane, iar subzistențele doar la 88. În fine, peste 225 de ani populația va fi de 2.808 milioane, iar subzistențele de 99 etc. Potrivit acestui raționament, raportul dintre numărul locuitorilor şi al subzistențelor va evolua astfel: 1/1 în primii 25 de ani; 1,3/1 după 25 de ani; 2/1 după 50 de ani; 3,2/1 după 75 de ani; 5,3/1 după 100 de ani; 9,1/1 după 125 de ani; 16/1 după 150 de ani; 28,4/1 după 200 de ani etc. Iată un scenariu cu adevărat apocaliptic!

Dar lumea nu este pierdută, întrucât creşterea necontrolată a populației este împiedicată de importante obstacole!

„Aceste obstacole împotriva creşterii populației, care operează constant, cu o forță mai mare sau mai mică, în toate societățile şi care mențin numărul oamenilor la nivelul mijloacelor de subzistență, pot fi clasificate în două grupe generale: **obstacole preventive şi obstacole pozitive”**[698] (s. ns.). Ambele grupe de obstacole acționează în toate societățile şi în toate timpurile împotriva creşterii necontrolate a populației. Ponderea uneia sau alteia dintre ele este diferită în timp şi spațiu, influențată de numeroşi factori. Deşi împrejurările ce pot fi invocate aici sunt nenumărate, ca şi situațiile întâlnite, se poate, totuşi, aprecia că pe măsura evoluției societății omeneşti – în mod normal – trebuie să devină dominante obstacolele preventive.

„Obstacolele **pozitive** în calea creşterii populației sunt extrem de variate şi includ, fie că îşi au originea în viciu, fie în mizerie, toate cauzele care contribuie la scurtarea duratei naturale a vieții omeneşti”[699]. „Sub acest titlu pot fi enumerate toate ocupațiile nesănătoase, muncile aspre şi expuse schimbărilor vremii, sărăcia extremă, proasta hrănire a copiilor, marile oraşe, excesele de tot felul, întregul cortegiu de boli obişnuite şi epidemice, războaiele, ciuma, foametea”[700].

Toate **obstacolele pozitive** sunt grupate de Malthus în **două categorii**:

- „care rezultă inevitabil din legile naturii”[701], numite **Mizerie**;
- „de natură amestecată, pe care ni le tragem singuri”[702], prin **Vicii**.

„Dintre obstacolele pozitive, acelea care rezultă inevitabil din legile naturii pot să fie numite în exclusivitate mizerie, iar acelea pe care evident ni le atragem singuri, cum sunt războaiele, excesele şi multe altele pe care am putea să le evităm, sunt de natură amestecată. Ni le atragem singuri prin vicii, iar consecința lor este mizeria”[703].

Om profund religios şi etic, Malthus a susținut promovarea unor măsuri conştiente de control al populației, menite să soluționeze contradicția dintre numărul locuitorilor şi evoluția bunurilor de subzistență. Afirmând că omul trăieşte între Mizerie, Viciu şi Virtute, el a propus Virtutea ca singura cale de a scăpa de Mizerie şi Viciu. **Asumarea Virtuții este obligatorie pentru asigurarea Fericirii Oamenilor!**

698 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 20.
699 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 21.
700 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 21–22.
701 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 22.
702 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 22.
703 Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 22. „Întrucât consecința obişnuită a viciului este mizeria şi întrucât această consecință este chiar motivul pentru care o acțiune este numită vicioasă, s-ar părea că numai termenul mizerie ar fi suficient aici şi că este de prisos să le folosim pe amândouă. Dar înlăturarea termenului viciu ar atrage o mare confuzie în limbajul şi în ideile noastre. Vrem în mod special să facem distincție între aceste noțiuni a căror tendință comună este să producă mizerie şi care, din această cauză, sunt interzise de poruncile Creatorului şi de preceptele moralistului, deşi, în efectele lor imediate sau individuale, ar putea să aducă exact contrariul. Satisfacerea tuturor pasiunilor noastre are ca efect imediat fericirea, nu mizeria. În unele cazuri individuale, chiar consecințele cele mai îndepărtate (cel puțin în această viață) pot să fie înscrise sub aceeaşi denumire. Probabil că au existat relații ilegale cu femei, care au mărit fericirea ambelor părți şi nu au făcut rău nimănui. De aceea aceste acțiuni individuale nu pot fi trecute sub titlul mizerie. Dar ele sunt totuşi evident vicioase, pentru că aşa este denumită o acțiune care nesocotește un anumit precept şi care are tendința generală de a produce mizerie, oricare ar fi efectul ei individual. Şi nimeni nu poate pune la îndoială că tendința obişnuită a unei legături ilegale între sexe este de a leza fericirea societății” (*ibidem*, p. 22).

„Dintre obstacolele **preventive**, reţinerea de la căsătorie, care nu este urmată de satisfaceri contrare regulilor, poate fi corect numită reţinere morală”[704].

„Relaţiile sexuale promiscue, pasiunile nefireşti, adulterul şi practicile necinstite pentru a ascunde urmările legăturilor în afara căsătoriei sunt obstacole preventive care se încadrează clar la capitolul viciu”[705]. În concluzie, „examinând aceste obstacole împotriva creşterii populaţiei, pe care le-am clasat sub titlurile de obstacole preventive şi obstacole pozitive, reiese că toate pot fi reduse la **reţinere morală, vicii şi mizerie”**[706] (s. ns.).

Capacitatea de creştere a populaţiei	**Obstacolele care frânează creşterea populaţiei**		
Instinctul de procreare	**Preventive:**	**Pozitive:**	
	(scăderea naşterilor)	**(creşterea mortalităţii)**	
	Reţinere morală	**Vicii**	**Mizerie**
	Caracterul limitat al mijloacelor de subzistenţă		

Toate obstacolele care frânează creşterea populaţiei – pozitive sau preventive – se regăsesc sub formă sintetică în **caracterul limitat al mijloacelor de subzistenţă.**

Prin concepţia asupra populaţiei Malthus este considerat **iniţiatorul studiilor demografice**[707]**.** În opera sa se împletesc – deopotrivă – precepte ale moralei creştine, cu altele provenind din sociologie.

Modelul lui Malthus a atras atenţia asupra unei probleme majore şi reale, aceea a raportului dintre evoluţia populaţiei şi a mijloacelor de subzistenţă. De altfel, faptul de a face să intervină în explicarea fenomenelor economice un factor nou, împrumutat de la biologie, şi un instinct diferit de instinctul personal sau dorinţa de câştig, adică instinctul sexual, lărgea mult orizontul Economiei politice şi anunţa apariţia Sociologiei. Până la Malthus a predominat ideea Ordinii naturale, conform căreia proporţiile sociale, deci şi evoluţia populaţiei, erau reglate de la sine prin manifestarea neîngrădită a interesului individual. Autorii anteriori, Smith, Buffon, Montesquieu, Condorcet, apreciaseră că nu este nici un pericol al suprapopulaţiei, întrucât numărul locuitorilor se reglează de la sine de către evoluţia mijloacelor de subzistenţă. Această opinie era una **optimistă** asupra societăţii. Prin ştiinţă şi alte mijloace se putea asigura sporirea bunăstării populaţiei. Malthus a introdus o **viziune pesimistă,** atrăgând atenţia asupra unei tendinţe de creştere mai rapidă a populaţiei faţă de mijloacele de subzistenţă.

Ideea majoră care se degajă din concepţia lui Malthus asupra populaţiei este aceea că, prin înmulţirea necontrolată a acesteia, omenirea se condamnă la mizerie, la înrăutăţirea situaţiei sale economice. De aici, viziunea lui pesimistă asupra societăţii.

Pentru a preîntâmpina o asemenea evoluţie, Malthus a propus **constrângerea morală** („**Moral Restraint”)**, de natură să limiteze şi să controleze creşterea populaţiei. Obstacolele pozitive în calea creşterii populaţiei, proprii societăţilor sălbatice şi înapoiate: războaie, canibalism, foamete etc. se menţin, mascat, şi în societăţile civilizate, sub forma mizeriei fiziologice, malnutriţiei, mortalităţii infantile, speranţei de viaţă reduse etc. Pentru a nu se ajunge la asemenea practici şi în scopul îmbunătăţirii nivelului de trai al oamenilor, Malthus propune obstacolele preventive, care au ca efect reducerea natalităţii.

Om profund religios şi profund moral, Malthus respinge orice mijloace imorale de reducere a natalităţii, susţinând numai constrângerea morală. El dă o explicaţie, prin excelenţă economică, măsurilor pe care le propune.

1. Pe de o parte, el propune castitatea şi amânarea căsătoriei, până la vârstele înaintate şi până la asigurarea condiţiilor materiale necesare întreţinerii unei familii în stare de

704 Thomas Robert Malthus, *op. cit.*, p. 22. „Trebuie remarcat – subliniază Malthus – că folosesc aici termenul moral în sensul cel mai limitat. Prin reţinere morală aş vrea să se înţeleagă reţinerea de la căsătorie din motive de prudenţă, dar cu conduită strict morală în timpul acestei perioade de reţinere; şi că nu am deviat niciodată în mod intenţionat de la acest sens. Când am dorit să vorbesc de reţinerea de la căsătorie nelegată de consecinţele sale, am numit-o reţinere preventivă sau o parte a obstacolului preventiv, a cărei principală ramură o formează într-adevăr. Am fost învinuit că atunci când am parcurs diferitele stadii ale societăţii, nu am acordat destulă importanţă efectului pe care îl are reţinerea morală ca obstacol împotriva creşterii populaţiei, dar dacă cineva este atent la sensul strict limitat, pe care l-am explicat aici, mă tem că nu va spune că aş fi greşit mult în această privinţă. Aş fi foarte bucuros să cred că am greşit” (*ibidem*, p. 22).

705 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 22.

706 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 22.

707 Primul recensământ al populaţiei din Marea Britanie a avut loc în anul 1801.

prosperitate. După el, familii puternice şi prospere puteau realiza numai oamenii bogați, iar cei săraci erau îndemnați la celibat şi familii reduse. Totul era explicat – în concepția lui – prin inegalitatea averii.

2. Abstinența morală în relațiile sexuale familiale, cu limitarea conştientizată a numărului de copii, la cel cu condiții de viață prosperă. Malthus s-a pronunțat ferm împotriva măsurilor contraceptive, a prostituției şi a unor practici sexuale imorale şi nesănătoase.

3. Malthus a considerat sărăcia ca un viciu fundamental al societății, de natură să condamne omenirea la mizerie. De aceea el s-a pronunțat foarte ferm împotriva sistemului de ocrotire a săracilor practicat în Anglia timpului său. „Legile pentru ocrotirea săracilor, ca sistem general, se bazează pe o eroare grobiană şi obişnuitele vorbe mari despre săraci, pe care le citim şi le auzim de nenumărate ori, şi anume că prețul muncii pe piață trebuie să fie totdeauna îndestulător spre a hrăni o familie în mod normal şi că trebuie găsită ocupație pentru toți cei care vor să muncească, nu vor, în realitate, să spună altceva decât că mijloacele pentru întreținerea muncii în această țară nu sunt numai inepuizabile, ci şi că nu sunt supuse nici unei schimbări, şi că, indiferent dacă resursele unei țări se înmulțesc repede sau încet, dacă rămân la fel sau se reduc, puterea de a ocupa complet clasele muncitoare şi de a le plăti salarii bune, trebuie să rămână mereu aceeaşi”[708]. Această atitudine a lui a fost şi continuă să fie foarte vehement criticată, întrucât ea s-a dovedit a fi antisocială. El nu a pus în discuție caracterul imperfect al instituțiilor sociale şi nu le-a considerat – în nici un fel – vinovate de disfuncțiunile şi inegalitățile din societate. Dimpotrivă, a considerat că înmulțirea prea rapidă a populației se datorează chiar oamenilor. Dar, **nu toți** sunt responsabili în aceeaşi măsură de creşterea prea rapidă a populației. **Bogații** – cu condiții materiale bune – pot întemeia familii numeroase, pentru că sunt capabili să asigure fiecărui copil o viață prosperă! **Săracii** – lipsiți de mijloace de subzistență suficiente – sunt condamnați la castitate, celibat şi un număr redus de copii! Menținerea, în continuare, a legislației de asistență socială pentru săraci este periculoasă pentru că încurajează „lenevirea şi procreația”, reducând – totodată – mijloacele dezvoltării generale a societății![709]

Se poate concluziona că Malthus învinuieşte de înmulțirea exagerată a locuitorilor ... doar populația săracă![710] O asemenea viziune a alimentat criticile adversarilor, care l-au considerat pe Malthus susținătorul intereselor claselor dominante. Alții au considerat că teoria lui Malthus cu privire la populație este goală de orice conținut[711].

Între gândirea lui Smith şi aceea a lui Malthus există anumite similitudini metodologice. Adam Smith şi-a centrat întreaga analiză pe studiul interesului individual şi pe consecințele acestei motivații asupra progresului social. Malthus a construit un model bazat pe dorința sexuală şi pe studiul efectelor acesteia asupra evoluției societății.

Apoi a încercat să demonstreze că efectele sociale ale acestor doi factori (interesul individual şi dorința sexuală), parțial opuşi unul altuia, sunt limitate prin jocul unor forțe care le **neutralizează**:

a. Într-o economie bazată pe instituția proprietății private, efectele interesului personal sunt frânate prin concurență;

b. Obstacolele pozitive (maladii, foamete) adaptează numărul populației la mijloacele de subzistență disponibile, eliminând automat şi continuu pe toți indivizii care nu au existența asigurată.

---

708 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 263–264.

709 Chiar în anul morții lui Malthus – 1834 – Parlamentul englez (dominat de whigi) a adoptat o nouă lege a săracilor. Noua lege desființa ajutoarele în bani şi natură pentru nevoiaşi. Se menținea – în continuare – workhouses, dar cei care intrau acolo „trebuiau să fie supuşi unui regim de muncă, de disciplină şi de interdicții, în aşa fel încât inconvenientele să întrecă avantajele” (Jean Freville, *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă*, ESPLP, Bucureşti, 1957, p. 188).

710 „Pour défendre sa doctrine, Malthus invoque donc ici la nécessité permanente de la division de la société en deux classes: la classe riche qui épargne et investit, la classe pauvre qui travaille. Le taux d'accroissement de la population totale, dit-il, dépend surtout du comportement de la classe pauvre (sans doute parce qu'elle est la plus nombreuse). Le taux d'accroissement de la production des subsistances dépend essentiellement de la classe riche” (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7e édition, Paris, 1983, p. 296).

711 „Tot ce a realizat (Malthus – n. ns.) a fost să strângă la un loc câteva fapte familiale de viață, deducând consecințele acestora” (Mark Blaug, *op. cit.*, p. 103). În concluzie, teoria lui Malthus despre populație se restrânge în mod periculos la o tautologie travestită într-o teorie” (*ibidem*, p. 105). George Julius Poullet Scrope (1797–1867) a considerat teza lui Malthus „o dogmă foarte periculoasă” şi a încercat să demonstreze că agricultura are posibilități nelimitate pentru sporirea producției.

În scopul eliminării obstacolelor pozitive de reducere a numărului populației, Malthus a propus „constrângerile morale", adică controlarea de către oamenii înşişi – prin voinţă şi conştiinţă morală – a naşterilor şi numărului de copii, la nivelul celor care au condiţii materiale decente de existenţă. Probabil în aceste idei se găsesc – în germene – elemente importante ale **planificării familiale („Family Planning")**, precum şi ale unor **practici contraceptive**, ambele foarte prezente în realitatea secolului al XX-lea.

Deoarece proprietatea privată şi căsătoria sunt – deopotrivă – factori de reglare a evoluției demografice, „principiul populației"[712] furnizează legătura care lipsea între regimul concurențial şi contextul său instituțional. Mai mult, prin acest principiu s-a pus în evidență importanța care trebuie acordată, în analiza economică, rarității mijloacelor de subzistență şi s-a încercat respingerea tezei că repartiția inegală a proprietății private ar fi cauza sărăciei unei mari părți a populației.

Începând cu ediția a doua a *Eseului ...,* Malthus a insistat tot mai mult pe „constrângerile morale personale" ca mijloc de control al evoluției demografice. De asemenea, a arătat că în același sens acționează şi nivelul salariilor, întrucât creşte mai încet decât productivitatea muncii.

Aparența de **precizie matematică** a demersului teoretic al lui Malthus[713] i-a atras puternic pe gânditorii care doreau să aşeze Economia politică pe poziție de egalitate cu ştiințele „naturale". Prin „principiul populației" Malthus a încercat să demonstreze că există o relație precisă între două progresii eterogene (creşterea populației şi creşterea volumului bunurilor de subzistență). Această relație a devenit „piatra unghiulară" în analiza echilibrului economic, făcută de Ricardo, mai ales că el a legat-o de „legea randamentelor descrescânde" din agricultură. Malthus a evidențiat în mod clar contrastul dintre randamentul „crescând" din industrie şi randamentul „descrescând" din agricultură[714]. El a apreciat că în manufactură volumul de capital şi cantitatea de muncă, necesare pentru a crea o unitate de produs, sunt în continuă scădere. Dimpotrivă, cantitatea de capital şi de muncă cerute pentru obținerea unei unități suplimentare de produse agricole este în continuă creştere (şi este cu atât mai mare cu cât o țară este mai dezvoltată)[715]. Din punct de vedere metodologic, această idee a atras atenția economiştilor asupra efectelor divergente care decurg din modificarea raportului dintre factorii de producție în procesul productiv. Asocierea principiului populației şi legii randamentului descrescând conducea la ideea că orice spor de produse agricole – antrenat de creşterea populației – era însoțit invariabil de urcarea prețului acestora şi de o nouă repartizare a veniturilor în societate[716].

4.4.4.2.2. TEORIA RENTEI FUNCIARE

Din anul chemării sale ca profesor de Economie politică şi Istorie economică la Colegiul Companiei Indiilor Orientale[717], Malthus s-a consacrat cercetărilor economice. Subiectul care l-a preocupat la început – în mod deosebit – a fost prețul ridicat al grâului, care era considerabil în Anglia.

Pentru a explica această urcare, Malthus a făcut apel – în lucrarea ***An inquiry into the nature and progress of rent*** (1815) – la ceea ce se va numi după el „**legea rentei diferențiale".**

În teoria rentei funciare Malthus a preluat – ca punct de plecare – explicația fiziocraților (şi parțial a lui Smith), care vedeau în rentă „efectul natural al calității speciale a pământului de a permite traiul mai multor persoane decât cele necesare pentru a-l cultiva"[718].

712 Unii îi atribuie lui Malthus – cu admirație sau cu răutate – meritul (sau „meritul") de a fi fundamentat o „lege" a populației. Considerăm asemenea abordări puțin forțate, întrucât Malthus a vorbit despre „principiul populației".
713 Ar fi oare prea mult dacă l-am considera pe Malthus unul dintre inițiatorii cercetărilor matematice în Ştiința economică?
714 Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992, p. 273–289.
715 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903.
716 Vezi şi Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura Economica, Paris, 1986, p. 156.
717 East India Company, înființată în anul 1600, a funcționat până în anul 1858.
718 În opera lui Malthus se găsesc şi importante referiri la Bogăție" şi „munca productivă". Bogăția reprezintă „les objets materiels *nécessaire*s, utiles ou agréables à l'homme, et qui sont volontairement appropriés par les individus ou les nations aux besoins qu'ils éprouvent" (Thomas Robert Malthus, *Principes d'Économie politique*, Editura Calman-Lévy, Paris, 1969, p. 14). Munca productivă desemnează „le travail qui est si directement productif de richesses

Malthus explică apariția rentei funciare prin acțiunea a **două legi**:

1. **O lege fizică.** Conform acesteia, pământul are calitatea naturală de a produce o cantitate de produse din ce în ce mai mare.
2. **O lege economică.** Datorită presiunii crescânde a populației asupra bunurilor de subzistență, pământul îşi măreşte necontenit propria-i valoare[719].

La început sunt atrase în cultură terenurile cele mai fertile şi care impun produse cu costuri unitare mici şi prețuri de vânzare mai reduse. Pe măsura creşterii populației şi a necesităților de subzistențe, societatea va folosi şi alte terenuri cu fertilități descrescânde şi – deci – va obține bunuri cu costuri din ce în ce mai mari şi cu prețuri tot mai ridicate. Diferența între câştigurile de pe terenurile mai fertile (mai mari) şi câştigurile de pe terenurile mai puțin fertile (mai mici) constituie renta funciară.

- În concepția lui Malthus **renta funciară apare ca o abatere în minus a costurilor de producție din agricultură, pe terenurile mai fertile, față de costul marginal (maximal) înregistrat pe cele mai slabe terenuri.**

„Prețul producției agricole, într-o regiune care progresează, trebuie să fie aproape egal cu costul de producție de pe terenul de cea mai slabă calitate efectiv utilizat; sau la nivelul costului pentru obținerea unei producții adiționale de pe terenurile vechi, care aduce numai veniturile normale capitalului agricol, cu puțină rentă sau chiar fără rentă. Rezultă că prețul produsului brut, pentru toată cantitatea obținută, este fixat la un preț natural sau necesar, adică la prețul suficient pentru obținerea cantității totale efective de produse, deşi cea mai mare parte a lor este vândută la un preț mult superior celui necesar producției, ținând cont de acea parte care este produsă cu cheltuieli mai mici, atât timp cât valoarea ei de schimb nu se reduce”[720].

Autorul englez a oferit, în termenii citatului de mai sus, o explicație a fixării prețului produselor agricole în funcție de „costul marginal” (maximal). Asemenea abordare este foarte importantă, pentru că ea permite justificarea tezei lui Smith, după care renta funciară reprezintă „un scăzământ din produsul muncii”, datorită situației de monopol al proprietății asupra pământului. Realitatea consemnează că proprietarii de pământ – în virtutea monopolului pe care îl dețin – obțin rente cu atât mai mari cu cât gradul de fertilitate al terenurilor este mai ridicat.

Thomas Robert Malthus a folosit teoria rentei funciare pentru a justifica prețul ridicat al cerealelor. Cauza prețului ridicat al grâului este consecința creşterii bogăției şi a sporirii numărului populației, care impun extinderea culturilor. „Prețul în bani al grâului este mai ridicat în țările bogate”[721]. Deci nu trebuie să fim îngrijorați de urcarea prețului cerealelor, întrucât aceasta are loc numai pe măsura creşterii nivelului general de dezvoltare. Pe de altă parte, urcarea prețului cerealelor nu afectează negativ salariații, ale căror venituri cresc o dată cu bogăția[722]. Fără îndoială importul de cereale poate frâna creşterea prețurilor pe piața internă. Cu toate acestea, există un mijloc mai sigur de a împiedica urcarea prețurilor: reducerea impozitelor care apasă asupra agriculturii[723].

Toate aceste idei reliefează dorința lui Malthus de a apăra poziția şi interesele proprietarilor funciari. Creşterea rentei funciare – o dată cu sporirea bogăției şi a nivelului dezvoltării economice – constituie o frână în calea politicii liberale.

Malthus a sesizat că urcarea rentei duce la reducerea salariilor şi profiturilor. „Se poate afirma ca un adevăr irefutabil că, de fiecare dată când o națiune atinge un grad considerabil de bogăție şi o densitate considerabilă a populației, ce nu pot avea loc fără reducerea profiturilor şi salariilor, sporirea rentelor este o lege la fel de invariabilă ca şi acțiunea principiului gravitației”[724].

Între Malthus şi Ricardo au existat unele **asemănări** în abordarea problemei rentei funciare:

---

matérielles, qu'on peut estimer par la quantité et la valeur de l'objet produit, lequel est susceptible d'être transporté sans avoir besoin de la présence du producteur” (*ibidem*, p. 15).

719 Idee preluată, mai apoi, şi de Ricardo şi de Marx.

720 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903, p. 32–33. Se observă că aici Malthus a identificat „valoarea de schimb” cu „prețul natural”.

721 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903, p. 38.

722 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903, p. 40. Este vorba de veniturile „nominale”, nu şi de cele reale”, pentru că aşa cum vom vedea mai jos, Malthus a afirmat că renta creşte o dată cu nivelul dezvoltării şi sporirea numărului locuitorilor, iar salariile şi profiturile se reduc.

723 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903, p. 44.

724 Thomas Robert Malthus, *An inquiry into the nature and progress of rent*, 9th edition, Baltimore, 1903, p. 22–23.

a. Ambii au susținut că, pe măsura dezvoltării societății, renta funciară creşte continuu, iar salariile şi profiturile se reduc continuu.

b. Ambii au sesizat mişcarea contradictorie a rentei funciare, pe de o parte, şi a salariului şi profitului, pe de altă parte.

c. Ambii au avut o viziune pesimistă aspra societății (primul, din cauza creşterii prea rapide a populației; al doilea, şi din cauza reducerii profitului).

Deosebirile dintre ei sunt de asemenea însemnate:

a. Malthus – la fel ca fiziocrații şi într-o oarecare măsură Smith – a crezut că renta este creată de Natură (deşi a încercat şi o explicație economică a acesteia).

b. Ricardo va explica renta funciară exclusiv de pe pozițiile teoriei valorii-muncă – pentru prima dată în istorie – (afirmând că unicul ei izvor este munca muncitorului).

c. Malthus a apărat interesele landlorzilor; Ricardo a promovat interesele capitalismului. Primul a fost cu privirea întoarsă spre trecut; cel de al doilea a scrutat viitorul[725].

Dinamica gândirii lui Malthus cu privire la populație este următoarea:

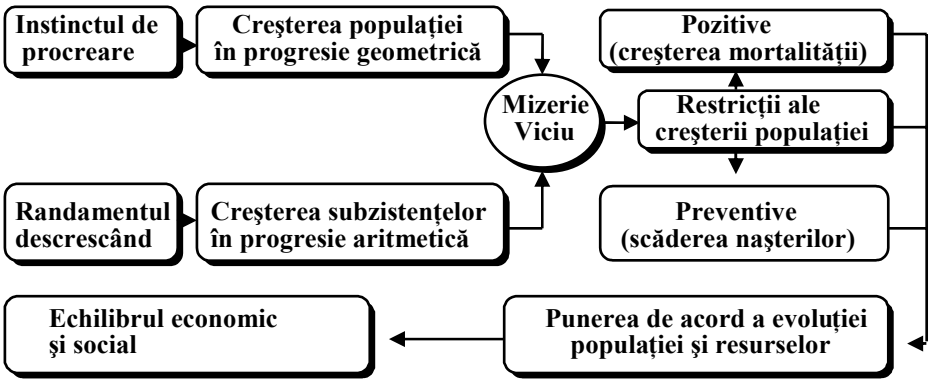

4.4.5. DAVID RICARDO (1772–1823)

4.4.5.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

David Ricardo era „**cam puțintel de statură, dar bine proporționat; activ şi cu o înfățişare deschisă, expresivă; inteligent, cu o voce plăcută, dar care ştie să se înalțe spre a fixa atenția celor din jur**”[726]. Scrierile şi descrierile biografilor ni-l înfățişează ca pe un om de o mare sensibilitate, profund atașat familiei sale, atent şi tandru nu numai cu soția şi copiii, dar şi cu toate rudele (pe care nu de puține ori le-a ajutat cu însemnate sume băneşti).

David Ricardo s-a născut – la Londra – la **18 aprilie 1772**[727], într-o familie de evrei. Familia sa – originară din Spania – s-a stabilit în Olanda neutră pe la începutul secolului al XVIII-lea. Bunicul (Joseph Israel) şi tatăl său (Abraham Israel) au fost agenți de schimb la Bursa din Amsterdam. Abraham Israel s-a stabilit în Anglia, „nu mai târziu de 1760”[728], unde a desfăşurat o activitate intensă în cadrul bursei londoneze şi a prosperat sub aspect material. În aprilie 1769 s-a căsătorit cu Abigail Delvale „dintr-o familie de negustori de tutun şi agenți de bursă”[729]. În familia lui Abraham (mort în 1812) şi Abigail (decedată în 1801) s-au născut 17 copii. David Ricardo a fost născut al treilea dintre ei.

725 Interesant este că Malthus a apărat pe landlorzi fără a fi el însuşi proprietar de pământ, în timp ce Ricardo – care a devenit mare landlord – era împotriva lor. Corespondența dintre Malthus şi Ricardo pe probleme economice a avut ca subiect fierbinte şi permanent tocmai problematica rentei funciare.

726 **Pierro Sraffa, Maurice Dobb,** ***The Works and Correspondence of David Ricardo,*** vol. X, p. 51–53.

727 Cele mai multe informații despre viața lui David Ricardo le furnizăm pe baza lucrării ***The Works and Correspondence of David Ricardo,*** în 10 volume, publicată între 1953–1955 la Cambridge, de **Pierro Sraffa** şi **Maurice Dobb** (vezi şi Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972).

728 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 14.

729 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 14.

La 11 ani David a fost trimis să studieze la Şcoala Talmud Tora, de pe lângă Sinagoga portugheză din Amsterdam. După doi ani petrecuți în Olanda David Ricardo s-a întors în Anglia.

De la vârsta de 14 ani, David Ricardo a început să lucreze în biroul de schimb al tatălui său. Absorbit de activitatea bursieră, David Ricardo n-a mai continuat studiile şi va resimți toată viața lacunele insuficientei sale pregătiri şcolare din anii adolescenței[730].

Relațiile lui David Ricardo cu părinții săi s-au înrăutățit din momentul în care David s-a îndrăgostit de Priscilla Ann, cu care se va căsători la 20 decembrie 1793. Din acest moment David a părăsit religia iudaică a părinților şi a trecut la creştinism (cultul unitarian, al cărui conştiincios enoriaş a fost până la moarte). La 21 de ani David a fost dezmoştenit de tatăl său şi excomunicat din biserica strămoşilor lui. În familia David şi Priscilla Ricardo s-au născut 8 copii (trei băieți şi 5 fete). Doi dintre băieți (Osman şi David) au ajuns parlamentari britanici.

Între 1793 şi 1819 David Ricardo a fost agent al Bursei de valori din Londra. El a fost „jobber" (dealer) şi a speculat în principal „à la baisse" (fiind denumit „bear")[731]. David Ricardo a încheiat, în special, tranzacții cu titluri ale împrumuturilor de stat şi s-a dovedit „un rege al bears"-ilor[732]. Modalitatea lui de lucru era următoarea: de cum observa „o creştere cât de mică a valorii la anumite acțiuni, numaidecât cumpăra, fiind sigur că va urma o creştere nerezonabilă din care va câştiga; iar când cota începea să scadă, vindea cu convingerea că alarma şi panica aveau să cauzeze un declin pe care circumstanțele nu-l îndreptățeau"[733].

Averea adunată de David Ricardo din afacerile bursiere a fost considerabilă. Unele surse afirmă că în anul 1814 dispunea de o avere „evaluată între 500.000 şi 1.600.000 de lire"[734], iar altele arată că în anul 1819 – când s-a retras din afaceri – averea lui Ricardo se ridica la circa 40.000.000 franci[735].

„În iulie 1814 îşi cumpără astfel cu 60.000 de lire reşedința de la Gatcomb Park (unde se va retrage în anul 1815 – n. ns.) cu o suprafață de aproximativ 2.400 de hectare şi, apoi, o altă proprietate în Kent pe care a plătit, se pare, 25.000 de lire sterline. În 1816 a cumpărat cu 105.000 de lire alte două mari domenii, dintre care unul va fi cedat ca reşedință fiului său mai mare, Osman. Urmează o proprietate cumpărată în octombrie 1817 cu 35.000 de lire şi o alta cumpărată în vara lui 1818 cu 26.000 de lire. Împreună cu alte terenuri mai mici, investițiile funciare ale lui Ricardo s-au ridicat, după calculele lui Sraffa, la circa 275.000 de lire sterline"[736].

---

730 Din această cauză David Ricardo a resimțit un complex de inferioritate față de contemporanii săi mai instruiți. Acest complex a fost cu atât mai acut cu cât, se ştie, el a trăit în perioada în care au activat eruditi de seamă ai Marii Britanii. William Pitt junior (1759–1806) a fost unul dintre aceştia. La vârsta de 13 ani ştia greceşte şi latineşte şi scria o tragedie în cinci acte. La vârsta de 24 ani (în 1783) a ajuns prim-ministru al Angliei, funcție pe care a deținut-o – cu o întrerupere între 1801 şi 1804 – până în anul 1806. Mandatul lui William Pitt junior (de 19 ani) a fost cel mai lung din istoria Angliei. Al doilea ca durată a fost al doamnei Margaret Thatcher de 11 ani (între 1980 şi 1991). John Stuart Mill la 8 ani îi citea în original pe Xenofon şi Herodot, învăța latina şi îl studia pe Euclid. Thomas Robert Malthus era un ilustru intelectual şi profesor universitar, cu care David Ricardo a purtat o îndelungată corespondență (între 1810 şi 1823) însumând câteva sute de scrisori. De fapt, întreaga corespondență a lui David Ricardo s-a ridicat la 500 de scrisori (conform editorilor săi Pierro Sraffa şi Maurice Dobb). De fapt, în perioada lui Ricardo în Anglia au fost mulți tineri care au jucat un rol însemnat în viața politică şi socială din Anglia: Williams Pitt junior a fost parlamentar la 21 ani; Charles Fox la 19 ani etc.

731 La bursă există două tipuri de tranzacții: **a) în numele clientului**, făcute de „**brokers"**; **b) în nume propriu**, realizate de „**dealers"** (jobbers) (dealerul poate fi şi broker, invers nu este valabil). În funcție de momentul realizării, există tot două tipuri de tranzacții: **a) la vedere**, în care transferul titlurilor negociate are loc în momentul încheierii tranzacției, la cursul (cotația) zilei; **b) la termen**, când transmiterea efectivă a titlurilor are loc la o dată ulterioară încheierii contractului, la cursul din ziua contractului. Tranzacțiile la termen sunt speculative. „**À la baisse",** când vânzătorul mizează ca până la scadență cursul titlurilor să scadă. El le va cumpăra de pe piață la cursul zilei (mai mic) şi le va vinde la cursul anterior (mai mare) câştigând diferența. „**À la hausse",** când cumpărătorul mizează ca, până la scadență cursul titlurilor să crească. El le va cumpăra la cursul din contractul la termen (mai mic) şi le va vinde la noul curs (mai mare) câştigând diferența. În timpul lui Ricardo cei care speculau „à la hausse" se numeau „bulls", iar cei care speculau „à la baisse" se numeau „bears". Vezi pentru detalii, *Piețe financiare (primare şi secundare) şi bursa de valori*, Elena Drăgoescu şi Anton Drăgoescu, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1995.

732 „Talentul de a agonisi bogăție – scria fratele său – nu se bucură de mare considerație, dar pe semne că Dl R. nu şi-a etalat nicăieri extraordinarele sale puteri mai mult ca în afaceri. Cunoaşterea desăvârşită a tuturor dedesubturilor, surprinzătoarea sa îndemânare la cifre şi socoteli, capacitatea sa de a da de cap, fără vreun efort vizibil, imenselor tranzacții cu care avea de a face, cumpănirea şi puterea sa de judecată i-au permis să-i lase mult în urmă pe toți contemporanii săi de la Bursă" (Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, 1994, p. 92).

733 Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 92–93.

734 Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 88.

735 Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 61.

736 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 96.

Paralel cu aceste plasamente David Ricardo a acordat împrumuturi ipotecare, în valoare totală de 200.000 lire sterline[737].

„În sfârşit, s-a calculat că în iulie 1821 el avea investite 3 milioane de franci francezi în rente la Paris, de unde dividendele i se trimiteau în lire la Londra; ulterior a vândut însă o parte din aceste rente"[738].

Astfel că „în ultimii ani de viaţă, valoarea reală a investiţiilor sale se pare a se fi cifrat la 675.000 – 775.000 de lire sterline, ceea ce-i aduceau un venit anual de circa 28.000 de lire"[739].

În anul 1819 s-a retras din activitatea de „jobber" al Bursei de valori din Londra şi a intrat în politică[740]. Ajuns parlamentar (în Camera Comunelor), David Ricardo a promovat interesele forţelor capitalismului în ascensiune – fiind de fapt un „whig" – deşi el însuşi a sfârşit prin a deveni un important „landlord".

Dar viaţa-i, tumultuoasă, plină de succes şi încununată cu o esenţială contribuţie la dezvoltarea gândirii economice a lumii, va fi curmată dureros, la o vârstă tânără, când se afla în deplinătatea forţei creatoare. „În plină activitate, după încheierea sesiunii parlamentare din 1823, i se redeschide o veche şi neglijată afecţiune la ureche. Îngrijirile medicale nu pot împiedica evoluţia rapidă a bolii şi, după o grea agonie, David Ricardo moare în vârstă de 51 de ani la **11 septembrie 1823** la reşedinţa sa"[741] (din Gatcomb Park – n. ns.).

4.4.5.2. METODOLOGIA LUI DAVID RICARDO

Principala sa lucrare ***On the Principles of Political Economy and Taxation*** a văzut lumina tiparului în anul 1817[742]. ***Despre principiile Economiei politice şi impunerii*****,** a apărut cu 41 de ani după ***An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*** a lui Adam Smith şi cu 50 de ani înainte de primul volum din ***Das Kapital*** al lui Karl Marx.

Prin apariţia lucrării fundamentale a lui David Ricardo ***Despre principiile Economiei politice şi impunerii*** gândirea economică universală intră într-o nouă etapă, superioară, a dezvoltării sale. Locul lui Ricardo şi al *Principiilor* sale este bine precizat în lungul mers al ideilor economice:

1. Economia britanică şi cea mondială se afla, la 41 de ani de la tipărirea ***Bogăţiei naţiunilor*** a lui Adam Smith, într-o nouă etapă a evoluţiei sale. Dacă în vremea lui Smith manufactura era dominanta economiei, în timpul lui Ricardo se înfăptuia revoluţia industrială.

737 Cf. Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 96.
738 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 96.
739 Pierro Sraffa, Maurice Dobb, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. VII, p. 230.
740 „Ajuns foarte bogat pe când era încă şi foarte tânăr, Ricardo nu făcea excepţie de la dorinţa bancherilor şi industriaşilor vremii de a intra şi în «înalta societate» londoneză sau cel puţin de a duce o viaţă pe picior de egalitate cu aceasta" (Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluţiei industriale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 83).
741 Costin Murgescu, *David Ricardo – un clasic al economiei politice burgheze*, în David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, p. 20. La moartea lui, vechiul şi redutabilul său adversar de idei, Thomas Robert Malthus scria: „Niciodată n-am iubit atât de mult pe cineva din afara familiei mele" (ca pe David Ricardo – n. ns.).
742 ***On the Principles of Political Economy and Taxation,*** by David Ricardo, esq., Third edition, London, John Murray, Albemarle-Street, 1821. Se pare că în decizia lui Ricardo de a scrie această carte, un rol deosebit a avut James Mill (1773–1836), care l-a încurajat cu insistenţă spunându-i la un moment dat: „Întrucât am obiceiul să exercit o autoritate de profesor, vă ordon să mă ascultaţi şi să începeţi, fără nici o oră de întârziere, scrierea cărţii". În limba română, vezi David Ricardo, *Opere alese*, vol.I-II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959–1962 (vol. I 334 pagini, vol. II 335 pagini). Toate citatele din prezenta lucrare vor fi luate din această lucrare. „Deşi Ricardo a fost preocupat să scrie o carte cât mai accesibilă, Principiile reprezintă, probabil, cartea cea mai dificilă din toate câte au intrat în tezaurul gândirii economice mondiale" (Costin Murgescu, *David Ricardo ...* , p. 130). Mulţi gânditori au exprimat puncte de vedere asemănătoare. Marx relevă „arhitectonica nespus de ciudată şi necesarmente greşită a lucrării" (Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a II-a, p. 135). Ch. Gide acuză „lipsa unui plan unitar şi dispoziţia întâmplătoare a capitolelor" (Ch. Gide, *op. cit.*, p. 161). J. Schumpeter subliniază „lipsa de sistem a lui Ricardo (în sens formal) greu de urmărit" (J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, New York, 1954, p. 475) sau că unele secţiuni ale cărţii sunt „printre cele mai dificile părţi de absorbit din întreaga literatură economică" (*ibidem*). Dar, în acelaşi timp, s-a exprimat şi „satisfacţia teoretică pe care primele două capitole o procură prin originalitatea lor, prin unitatea concepţiei lor fundamentale, prin simplitatea, caracterul concentrat, profunzimea, noutatea şi concizia atotcuprinzătoare a expunerii" sau „originalitatea unor raţionamente" chiar în capitolele a căror lectură este „obositoare şi plicticoasă" (Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a II-a, p. 138).

Principiile lui Ricardo sunt expresia acestui nou stadiu de evoluţie al economiei britanice şi mondiale.

2. În timp ce ***Bogăţia naţiunilor*** şi concepţia economică a lui Adam Smith conţineau unele elemente ale doctrinei religioase, ***Principiile*** şi gândirea economică a lui David Ricardo sunt integral laice. Cu apariţia ***Principiilor*** lui Ricardo Economia politică intră într-o nouă etapă a dezvoltării sale**. De acum înainte, Economia politică devine o disciplină integral laică.** Până la David Ricardo Economia politică era legată de Religie şi Filosofie. **De acum încolo ea devine disciplină ştiinţifică de sine stătătoare.**

3. Metodologia lui David Ricardo se deosebeşte fundamental de cea a predecesorilor săi. De-a lungul timpului – până la el – realitatea economică fusese cercetată şi explicată prin folosirea mai multor metode: descrierea şi abstracţia, inducţia şi deducţia. David Ricardo foloseşte o singură metodă de investigare a economiei reale, **abstracţia**[743]**.** Aceasta va conferi întregului său demers teoretic un caracter unitar şi profund ştiinţific.

4. Până la David Ricardo preocupările gânditorilor economişti fuseseră concentrate – în principal – pe căutarea răspunsului la întrebarea: „Ce este bogăţia şi cum poate fi ea sporită?" Deşi Ricardo nu s-a preocupat în mod special de analiza problematicii creării şi sporirii bogăţiei naţionale, aprecia că: „O naţiune este bogată nu prin abundenţa monedei, nici prin valoarea urcată în moneda cu care circulă mărfurile sale, ci prin abundenţa mărfurilor sale, ce contribuie la bunăstarea şi satisfacţiile sale"[744]. De asemenea, clasicul englez a fost favorabil creşterii numărului populaţiei (deşi în privinţa evoluţiei nivelului de trai al acesteia a fost un pesimist). „Aş regreta foarte mult – arăta el – dacă considerente legate de foloasele vreunei clase ar duce la frânarea creşterii avuţiei şi populaţiei ţării"[745].

Ricardo apreciază – la fel ca Smith – că **există două modalităţi de a spori bogăţia oricărei naţiuni:**

- **sporirea cantităţii de muncă productivă;**
- **creşterea productivităţii muncii**[746].

Dintre aceste două moduri de a mări bogăţia, cel din urmă trebuie preferat, deoarece aceeaşi muncă va produce mai mult, „**bogăţia va spori, dar nu şi valoarea"**[747] (s. ns.) . Evident că această afirmaţie a lui Ricardo privind posibilitatea creşterii masei bogăţiei pe cale intensivă, fără o creştere corespunzătoare a valorii ei, este o concluzie falsă. Dar, întrucât el nu a clarificat conţinutul capitalului constant, nu putea să-şi dea seama că, o dată cu creşterea forţei productive a muncii, aceasta poate să conserve, respectiv să transfere asupra mărfurilor o valoare tot mai mare. Adept al creşterii bogăţiei pe cale intensivă, Ricardo a identificat – în mod magistral – direcţiile de acţiune pentru aceasta: **„prin inventarea de maşini, prin perfecţionarea îndemânării, printr-o mai bună diviziune a muncii sau prin descoperirea de noi pieţe unde schimburile pot fi făcute în condiţii mai avantajoase, un milion de oameni pot produce dublul sau aproape triplul sumei bogăţiilor"**[748] (s. ns.).

Apreciind că în domeniul producerii bogăţiei lucrurile fuseseră rezolvate corespunzător, David Ricardo orientează cercetările spre studierea problematicii repartizării bogăţiei în societate. „A determina legile care reglementează această distribuţie – apreciază el – constituie principala problemă în economia politică"[749]. În *Principiile* sale se găseşte una din primele teorii ştiinţifice despre repartiţia veniturilor între clasele sociale.

5. David Ricardo va curăţi de imperfecţiuni teoria valorii-muncă preluată de la Smith, pregătind, astfel, cvasitotalitatea elementelor acesteia pentru modelul marxist, care a urmat la o jumătate de secol după apariţia *Principiilor*. Apreciind că valoarea are ca unic izvor munca încorporată în marfă, clasicul englez va defini şi trata – în mod consecvent – toate veniturile drept „scăzăminte din produsul muncii muncitorului". Pe această bază el va iniţia teoria contradicţiilor sociale apărute în procesul repartizării bogăţiei create prin munca muncitorilor.

743 „Metoda deducţiei şi a abstracţiei ştiinţifice, utilizată de Ricardo cu luciditate şi o consecvenţă neîntâlnită la vreunul dintre predecesorii săi, i-au permis nu numai să pătrundă în sfera teoriei, dar să ridice pe o nouă treaptă cercetarea economică şi să devină primul constructor al analizei economice moderne" (Costin Murgescu, *David Ricardo* ... , p. 129).
744 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 142.
745 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 153.
746 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 215.
747 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 215.
748 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 212.
749 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 57.

6. Trăind în perioada revoluției industriale,Ricardo a sesizat că societatea umană intră într-o nouă etapă de evoluție, industrialismul. De aceea,prin întreaga sa operă şi atitudine,el s-a situat pe poziţiile capitalismului şi a respins modul de producţie feudal. Această poziţie este cât se poate de evidentă şi de netă în teoria repartiţiei, unde apreciază că renta este un venit „retrograd", în timp ce salariul şi profitul sunt venituri „progresiste". Ba mai mult, el a apreciat că în procesul repartiţiei apar două tipuri de contradicţii. Prima, între „landlorzi",pe de o parte,şi forţele capitalismului, pe de altă parte. A doua, între muncitori şi patroni. El a considerat că prima contradicţie este mai puternică şi în soluționarea ei a susținut – evident – interesele capitalismului.

4.4.5.3. CONCEPȚIA ECONOMICĂ

„În vara lui 1792, pe când se afla cu soția sa bolnavă în stațiunea Bath, a trecut printr-o bibliotecă de unde se puteau împrumuta cărți; a dat astfel, de *Avuția națiunilor* a lui Adam Smith pe care a luat-o şi a început s-o citească. Unii biografi atribuie acestei întâmplări rolul «determinant» în trecerea sa spre o activitate ştiințifică economică"[750] (s. ns.).

Exegeții operei ricardiene consideră că acest moment ar fi fost hotărâtor pentru începerea de către David Ricardo a studiului problemelor practicii şi teoriei economice. De fapt, lucrarea lui Adam Smith – pentru care a manifestat o mare admirație – a constituit punctul de plecare în demersul teoretic al lui David Ricardo. Într-o scrisoare către Hutches Trower din 1818 Ricardo afirma: „Îmi amintesc bine plăcerea pe care am avut-o când am descoperit că d-ta, ca şi mine, suntem mari admiratori ai operei lui Adam Smith"[751].

4.4.5.3.1. TEORIA BANILOR

Cheltuielile bugetare ale Angliei au urcat de la circa 20.000.000 lire anual (înainte de războaiele napoleoniene) la peste 100.000.000 lire anual în perioada 1813–1814. Volumul impozitelor percepute anual a crescut de la 17.000.000 lire în 1792 la 70.000.000 în 1815. Datoria publică a Angliei va ajunge în 1816 la 846.000.000 lire, cu o sarcină anuală de 32.000.000 lire[752]. S-a declanşat o puternică inflație, care a devalorizat lira sterlină cu peste 100% în perioada 1793–1815. În asemenea condiții, **Banca Angliei** (înființată la 24 iulie 1694) a luat măsuri de suspendare a plăților în monedă metalică (din 1797), de înlocuire a metalelor prețioase din circulație cu banii de hârtie şi de suspendare a convertibilității acestora din urmă.

Devalorizarea biletelor Băncii Angliei, cu care era angajat în tranzacții mereu mai importante, l-a îngrijorat pe David Ricardo într-o asemenea măsură, încât din 1809 îşi va consacra tot mai mult timp explicării fenomenelor economice şi găsirii soluțiilor de redresare. Aşa apare în acel an, în cotidianul „Morning Chronicle", primul său studiu pe probleme economice, intitulat ***Prețul aurului.*** Se poate aprecia că acest moment a fost hotărâtor pentru viitorul gânditor clasic al Economiei politice. La cei 37 de ani pe care-i avea în 1809, David Ricardo păşeşte în domeniul teoriei economice, cu idei importante pe care va încerca să le apere şi să le promoveze toată viața.

În primul rând, el a constatat că deprecierea hârtiei-monedă şi creşterea prețurilor îşi au originea în suspendarea convertibilității şi în prerogativele acordate Băncii Angliei de a efectua emisiuni necontrolate de bilete fără acoperire. „Toate neajunsurile din circulația monetară trebuie atribuite excesului emisiunii băncii, puterii primejdioase ce i s-a încredințat acesteia de a micşora, după voința sa, valoarea proprietății oricărui om bogat în bani şi de a scumpi prețul alimentelor şi al oricăror obiecte de primă necesitate, nedreptățind pe rentierul statului şi pe toate acele persoane care au venit fix şi care, prin urmare, nu vor fi capabile să se debaraseze de o parte din sarcinile care le apasă pe umeri"[753].

În al doilea rând, David Ricardo a întrezărit modalitățile de ieşire din această situație. El a propus reluarea plăților Băncii Angliei în monedă metalică, prin promovarea unei politici

750 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 85.
751 Pierro Sraffa, Maurice Dobb, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. VII, p. 246.
752 Costin Murgescu, *David Ricardo în Anglia revoluției industriale*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 97.
753 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 11.

deflaționiste graduale. „Atâta timp cât banca își convertește biletele în monedă metalică, nu poate fi nicicând o mare diferență între prețul aurului pe piață și cel de la monetărie”[754]. La o asemenea situație se va putea ajunge numai „când banca își va fi retras din circulație cantitatea aflată în plus a biletelor sale și își va fi adus prețul aurului la același nivel pe piață ca și la monetărie”[755].

În perioada următoare se declanșează în presa britanică o dezbatere polemică în jurul problemelor legate de prețul aurului. În cadrul acestei polemici David Ricardo va publica – câteva luni mai târziu – lucrarea ***Prețul urcat al aurului, o dovadă de depreciere a bancnotelor***[756]**.** Referindu-se la această lucrare, **Joseph Gillman** aprecia că Ricardo era „un autor care a citit mult și a meditat profund asupra literaturii existente din noul său domeniu ales ... Este surprinzător, avându-se în vedere lipsa de educație școlară a lui Ricardo, că această primă lucrare este scrisă totuși strălucit și că el se dovedește a fi un teoretician perfect, un statistician competent și un logician aproape fără rival în aceeași vreme. Fiecare argument este prezentat cu o judecată matură. Autorul pare să fie absolut sigur de el însuși. Se prevăd, de asemenea, în acest efort inițial de economie politică teoretică, semnele clare ale unei contribuții majore pe care Ricardo o va aduce acestei științe”[757].

În domeniul monetar, Ricardo a dezvoltat ideea unei politici deflaționiste graduale și a revenirii la convertibilitate. „Remediul pe care-l propun pentru toate neajunsurile monedei noastre de circulație constă în aceea ca banca să reducă treptat suma biletelor sale în circulație până când ceea ce va rămâne va avea aceeași valoare ca și monedele metalice pe care le reprezintă sau, cu alte cuvinte, până când prețul lingourilor de aur și de argint va scădea la prețul de monetărie”[758]. **El a apreciat că rolul de echivalent general al valorii poate fi îndeplinit de un singur metal.** „Nu se poate spune că există vreo măsură permanentă de valoare într-o țară în care mijlocul de circulație constă din două metale, deoarece valoarea lor este în mod permanent supusă variației ... singurul remediu față de neajunsurile provocate monedei în circulație de această cauză este de a face doar unul din metale etalon de măsură a valorii”[759].

Dar el **nu respinge circulația monedei-hârtie**, integral acoperită în aur și garantată cu metal prețios, **ci o susține**. „Atâta timp cât mijlocitorul circulației constă din moneda metalică nedegradată sau din hârtie monedă convertibilă imediat în monedă metalică nedegradată, cursul schimbului nu poate fi nicio dată cu mult peste paritate sau cu mult sub paritate, decât cu cheltuielile necesare transportului de metal prețios”[760]. Sau mai departe: „Circulația bănească este în starea cea mai perfectă atunci când constă în întregime din bani de hârtie, dar din bani de hârtie de o valoare egală cu aurul pe care îl reprezintă”[761]. În această problemă, punctul de vedere al lui Ricardo este identic cu al lui Smith, care susținea că volumul banilor de hârtie emiși nu poate depăși masa de metal prețios și aprecia că trebuie asigurată convertibilitatea neîngrădită (la paritate) a hârtiei-monedă în metal prețios. Dar între ei va apărea imediat și o mare diferență. În timp ce Smith era de părere că metalele prețioase și banii de hârtie (complet acoperiți) pot circula simultan, David Ricardo va susține demonetizarea metalelor prețioase și înlocuirea lor în circulație cu banii de hârtie (complet acoperiți și convertibili, fără restricții).

David Ricardo elaborează și publică în 1816 o nouă lucrare ***Propuneri cu privire la o circulație bănească economicoasă și sigură, cu observații asupra profiturilor Băncii Angliei interesând statul și proprietarii capitalului băncii***[762]**.** Prin intermediul ei, concepția ricardiană a „**etalonului-aur” („Gold Standard”)** își croia drumul. Autorul atacă frontal prejudecata monedei metalice. „O monedă de hârtie bine reglementată constituie un avantaj atât de mare pentru comerț, încât aș regreta enorm dacă anumite prejudecăți ne-ar obliga să ne reîntoarcem

754 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 7.
755 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 7.
756 *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes;* vezi David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, p. 25–49. Până în aprilie 1811 această lucrare va fi editată de patru ori.
757 Joseph M. Gillman, *Dezvoltarea lui Ricardo ca economist*, în „Science and Society”, vol. XX, nr.3, London, 1956.
758 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 47.
759 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 31.
760 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 35.
761 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 263.
762 *Proposals for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England, as they regard the Public and the Proprietors of Bank Stock,* publicată de editorul său John Murray. Vezi și David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 155–212.

la un sistem de mai puțină utilitate"[763]. Ideea s-a materializat în Anglia începând din anul 1819, în Europa continentală după 1870, iar în SUA din 1900.

Deci, David Ricardo a propus:

a. Demonetizarea metalelor prețioase şi înlocuirea lor în circulație cu banii de hârtie. Banii de hârtie îndeplinesc aceleaşi funcții ca metalele prețioase şi au – în plus – avantajul că sunt mai ieftini (idee preluată şi de J. M. Keynes).

b. Fixarea şi reglementarea strictă a cursului banilor de hârtie, pentru a evita devalorizarea lor. Masa banilor de hârtie trebuie dimensionată astfel încât să fie complet acoperită în metale prețioase la cursul fixat de autoritatea statală.

Arătând că în trecut monetizarea metalelor prețioase a constituit un factor de progres al comerțului, el consideră că a sosit momentul ca societatea să facă un pas înainte şi anume, **să înlocuiască banii din metal prețios cu moneda-hârtie complet acoperită.** „Pe măsura progresului cunoştințelor şi al ştiinței, înțelegem că ar fi un nou progres dacă le-am retrage (metalelor prețioase – n. ns.) întrebuințarea pe care le-am dat-o cu atâta folos într-o perioadă mai puțin luminată"[764]. Prin aceasta, David Ricardo demonstrează inutilitatea monetizării metalelor prețioase şi înfățişează avantajele noului sistem monetar. Acest sistem se va impune în Anglia şi întreaga lume în secolul al XIX-lea, sub denumirea „**etalonul-aur" („Gold Standard").** După primul război mondial „Gold Standard" va fi înlocuit cu **„etalonul aur-devize" („Gold Exchange Standard").** „A pune în siguranță publicul împotriva altor variațiuni de valoare a banilor decât aceea la care este supus etalonul însuşi şi a efectua, în acelaşi timp, circulația bănească cu un mijlocitor din cei mai puțin costisitor, înseamnă a atinge stadiul cel mai perfecționat la care pot ajunge banii în circulație; toate aceste avantaje le vom poseda obligând Banca, ca în loc de a elibera o guinee în schimbul biletelor sale, să le convertească în aur sau argint nemonetizat, la titlul şi prețul monetăriei; prin acest mijloc banii de hârtie nu vor mai scădea niciodată sub valoarea lingoului, fără ca aceasta să fie urmată de o scădere a cantității sale. Pentru a împiedica urcarea banilor de hârtie peste valoarea lingoului, Banca va trebui de asemenea să fie obligată să dea biletele ei în schimbul aurului cu titlul standard, la prețul de 31,17 s. uncia"[765].

Concepția monetaristă a lui Ricardo a triumfat – în Anglia şi întreaga lume – după moartea sa. Prin ideea demonetizării metalelor prețioase, David Ricardo s-a dovedit unul dintre cei mai talentați şi viguroşi demolatori ai **teoriei nominaliste a banilor**, curățind, astfel, gândirea economică de rămăşițele doctrinei mercantiliste. El a adus contribuții majore la triumful **teoriei cantitative a banilor*** (ale cărei începuturi le făcuse francezul Jean Bodin în anul 1568) ce va domina de acum încolo gândirea monetaristă.

Prin aur îşi măsoară valoarea toate celelalte mărfuri existente pe piață, de unde şi concluzia privitoare la raportul dintre cantitatea de monedă, valoarea aurului şi suma valorilor de schimb ale mărfurilor. „Cantitatea de bani care poate fi întrebuințată într-o țară trebuie să depindă de valoarea ei: dacă aurul singur s-ar întrebuința pentru circulația mărfurilor, s-ar cere numai o a cincisprezecea parte din ceea ce ar fi necesar dacă argintul s-ar întrebuința pentru acelaşi scop"[766]. Banii au fost definiți de Ricardo drept o marfă, a cărei valoare este determinată la fel ca a oricărei alte mărfi. „Aurul şi argintul, la fel ca toate celelalte mărfuri, sunt valoroase numai în raport cu cantitatea de muncă necesară pentru a le produce şi a le aduce pe piață. Aurul este, aproximativ, de cincisprezece ori mai scump ca argintul, nu fiindcă există o cerere mai mare pentru aur şi nici fiindcă oferta de argint este de cincisprezece ori mai mare decât cea de aur, ci numai fiindcă e nevoie de o cantitate de muncă de cincisprezece ori mai mare pentru a procura o anumită cantitate de aur"[767].

Propunând demonetizarea metalelor prețioase şi eliminarea lor din circulație, pe de o parte, şi înlocuirea lor cu moneda-hârtie (integral acoperită şi cu un curs forțat, stabilit de

763 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 165.
764 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 166.
765 David Ricardo, Opere alese, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 166.
* Iată, formulată de Ricardo, **ecuația schimburilor: „Put the mass of commodities of all sorts on one side of the line, – and the amount of money multiplied by the rapidity of its circulation on the other. Is not this in all cases the regulator of prices?".**
766 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 258.
767 Nota Institutului Marx-Engels-Lenin la Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Okonomie*, Berlin, 1953, p. VII.

autoritate), pe de altă parte, David Ricardo a redus funcțiile banilor la una singură, şi anume la aceea de **mijloc de schimb** (de circulație).

4.4.5.3.2. TEORIA VALORII

Într-o societate în care producția de mărfuri atinge apogeul, în care mărfurile reprezintă forma elementară a întregii bogății, **problematica mărfii şi a valorii constituie cheia fără de care nu se poate porni la dezlegarea celorlalte „mistere" ale producției sociale**. „Principiile" se deschid cu un capitol dedicat problematicii vaste, complicate şi controversate a valorii. El şi-a justificat opțiunea astfel: „Multe din erorile comise în economia politică provin din erori în această chestiune, din faptul că mărimea bogăției şi creşterea valorii sunt considerate unul şi acelaşi lucru, şi din noțiuni neîntemeiate cu privire la ceea ce constituie etalonul de măsură a valorii"[768]. Încă din 1816 – într-o scrisoare adresată lui Thomas Robert Malthus – David Ricardo afirma: „Dacă aş putea învinge obstacolele care se pun în calea lămuririi originii şi legii valorii relative[769] sau a valorii de schimb, aş câştiga jumătate din bătălie"[770].

Eforturile teoretice ale lui Ricardo în problematica valorii s-au focalizat în **două direcții**:

- Eliminarea contradicțiilor şi clarificarea unor importante aspecte ale teoriei valorii-muncă preluată de la Adam Smith;
- Utilizarea teoriei valorii-muncă pentru explicarea şi înțelegerea interdependenței dintre diferitele fenomene ale realității economice, în întreaga ei complexitate.

Asemenea unora dintre economiştii care l-au precedat (William Petty şi Adam Smith), Ricardo a văzut izvorul valorii în munca producătoare de mărfuri. Spre deosebire de ei, Ricardo a fost consecvent acestui principiu fundamental şi a elaborat un sistem perfect unitar, în concordanță cu el. **David Ricardo va aşeza teoria valorii-muncă la baza întregului său sistem de gândire**. Drumul deschis de el va fi parcurs – câteva decenii mai târziu – de către Karl Marx.

Spre deosebire de predecesori, care au tratat aproape exclusiv „valoarea de schimb", David Ricardo a analizat cei doi factori ai mărfii şi a făcut o bună distincție între ei[771]. După aceasta, Ricardo a demonstrat că substanța valorii mărfurilor nu se găseşte în utilitatea lor. „Utilitatea nu este deci măsurătorul valorii de schimb, cu toate că este pentru aceasta neapărat esențială. Dacă o marfă nu ar fi în nici o privință utilă – cu alte cuvinte dacă nu ar contribui în nici un fel la satisfacerea nevoilor noastre – atunci ar fi lipsită de valoare de schimb, oricât ar fi de rară sau oricât de mare ar fi cantitatea de muncă necesară pentru obținerea sa"[772].

În anul 1815, într-o scrisoare adresată lui Jean Baptiste Say, Ricardo afirma: „Observ că ați modificat puțin definiția cuvântului valoare în măsura în care ea depinde de utilitate ... Desigur, utilitatea este baza valorii, dar gradul utilității nu poate să fie niciodată măsura cu care se apreciază valoarea ... O marfă trebuie să fie utilă pentru a avea valoare, dar numai dificultatea de a o produce este adevărata măsură a valorii ei"[773].

David Ricardo a constatat că Adam Smith „schimbă succesiv caii": „Adam Smith, care a definit atât de precis sursa originară a valorii de schimb şi care ar fi fost obligat să susțină, în conformitate cu aceasta, că toate lucrurile devin de o valoare mai mare sau mai mică după cum s-a cheltuit mai multă sau mai puțină muncă la producerea lor, a stabilit el însuşi un alt etalon de măsură a valorii spunând că bunurile sunt de o valoare mai mare sau mai mică, după cum pot fi schimbate cu mai mult sau mai puțin din acest etalon de măsură"[774]. Prin

768 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 213.
769 Marx apreciază că Ricardo a pus semnul identității între noțiunile „valoare relativă" şi „prețul de cost" (vezi Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, p. 180–191).
770 Pierro Sraffa, Maurice Dobb, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. VII, p. 20.
771 Cu toate că a sesizat distincția dintre utilitate şi valoare, precum şi faptul că utilitatea nu determină valoarea (deşi este purtătorul acesteia), totuşi Ricardo s-a ocupat în demersul său, aproape exclusiv, de problematica valorii de schimb.
772 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 61.
773 Pierro Sraffa, Maurice Dobb, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. VI, p. 247–248.
774 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 63.

aceasta Ricardo denunţă dualismul lui Smith[775], înlătură confuzia creată de identificarea „muncii cheltuite pentru producerea unei mărfi" cu „munca obţinută în schimbul ei" şi elaborează o teorie unitară despre valoarea-muncă. Identificând cele două definiţii cu care operează Adam Smith în domeniul valorii, Ricardo remarca: „Cu toate că Adam Smith a dat definiţia corectă a bogăţiei, lucru pe care l-am remarcat nu o dată, el o explică, mai târziu, în mod diferit spunând că «un om trebuie să fie bogat sau sărac după cantitatea de muncă pe care şi-o poate cumpăra». Această definiţie diferă în mod esenţial de cealaltă şi este cu siguranţă greşită, deoarece, presupunând că minele ar deveni mai productive, iar valoarea aurului şi argintului ar scădea din cauza mai marii uşurinţe pentru producţia lor sau că ţesăturile din catifea s-ar fabrica cu mai puţină muncă decât înainte, astfel încât valoarea lor s-ar reduce la jumătate, bogăţia tuturor acelora care cumpără aceste mărfuri s-ar mări: unul ar putea să-şi sporească tacâmurile, altul ar putea să cumpere dublul cantităţii de catifea. Prin posesiunea acestui plus de tacâmuri şi catifea, însă, ei nu ar putea utiliza mai multă muncă decât mai înainte, deoarece, valoarea de schimb a catifelei şi a tacâmurilor ar scădea, ei ar trebui să dea proporţional mai mult din aceste feluri de bogăţii ca să cumpere o zi de lucru. Bogăţia, deci, nu poate fi estimată prin cantitatea de muncă pe care o poate cumpăra"[776]. Definind bogăţia naţională ca totalitatea valorilor de întrebuinţare de care dispune o ţară, Ricardo ajunge în mod logic la concluzia că „bogăţia depinde întotdeauna de cantitatea de mărfuri produse, indiferent de uşurinţa cu care au fost procurate instrumentele întrebuinţate în producţie"[777].

- El afirmă categoric: **„Valoarea unei mărfi sau cantitatea din oricare altă marfă cu care poate fi schimbată depinde de cantitatea relativă de muncă necesară pentru producerea ei şi nu de compensaţia mai mare sau mai mică ce se plăteşte pentru această muncă"[778]** (s. ns.).

Deci, substanţa valorii este „cantitatea relativă de muncă necesară pentru producerea mărfii". Ricardo apreciază că munca este cauza valorii, iar valoarea este cauza veniturilor. El este de acord că munca determină valoarea, dar respinge, afirmaţia – cu circulaţie în epocă – conform căreia valoarea se compune din venituri.

În concepţia lui Adam Smith:

Munca ⇒ Valoarea ⇐ Veniturile

În concepţia lui David Ricardo:

Munca ⇒ Valoarea ⇒ Veniturile **⇒ determină**

În concordanţă cu această concepţie, Ricardo respinge părerea curentă la începutul secolului al XIX-lea după care **nivelul salariilor ar determina mărimea valorii[779].** „Nici o modificare în salariul muncii nu poate produce vreo modificare în valoarea relativă a acestor mărfuri, căci presupunând că salariul se ridică nu înseamnă că e nevoie de o cantitate mai mare de muncă în vreuna din aceste ocupaţii, ci că munca este plătită cu un preţ mai urcat şi aceleaşi motive care ar fi determinat pe vânător şi pe pescar să caute să ridice valoarea vânatului şi peştelui lor determină pe proprietarul minei să urce valoarea aurului său. Acest motiv acţionând cu aceeaşi forţă în toate cele trei ocupaţii, iar situaţia relativă a acelora care le exercită rămânând aceeaşi, atât înainte cât şi după urcarea salariilor, valoarea relativă a vânatului, peştelui şi aurului va continua să rămână neschimbată"[780]. Conform raţionamentului de mai

775 Pe de o parte, Smith aprecia că valoarea unei mărfi este dată de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei. Pe de altă parte, el susţinea că valoarea mărfii este egală cu cantitatea de muncă străină primită în schimbul mărfii vândute.
776 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 214–215.
777 Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, vol.2, Editura Politică, Bucureşti, 1974, p. 69.
778 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 61.
779 „Determinarea valorii mărfurilor prin salariu, care la Adam Smith se mai întâlneşte adesea alături de determinarea valorii prin timpul de muncă, a fost alungată din economia ştiinţifică de la Ricardo încoace şi mai are curs astăzi numai în economia vulgară" (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, ESPLA, Bucureşti, 1955, p. 213).
780 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 71.

târziu al lui Karl Marx, urcarea salariilor va determina „prețuri de cost”[781] (sau „prețuri medii”) diferite[782], însă nu va modifica valoarea socială a mărfurilor.

Deşi Ricardo este consecvent cu sine apreciind că valoarea mărfurilor este determinată de munca necesară producerii lor, totuşi el admite şi un alt punct de vedere. „Având utilitate, scrie el, mărfurile îşi trag valoarea lor de schimb din două izvoare: **din raritatea** şi din **cantitatea de muncă necesară pentru obținerea lor** (s. ns.). Există anumite mărfuri a căror valoare este determinată exclusiv de raritatea lor. Nici o muncă nu poate spori cantitatea unor astfel de bunuri şi de aceea valoarea lor nu poate fi redusă printr-o ofertă sporită. Anumite sculpturi şi tablouri alese, cărți şi monede rare, vinuri de o calitate specială care nu pot fi obținute decât din struguri care cresc numai în vii plantate pe un teren anumit, foarte limitat ca suprafață, fac parte din această categorie. Valoarea acestora este cu totul independentă de cantitatea inițială de muncă necesară pentru producerea lor şi variază după posibilitățile şi înclinațiile acelora care doresc să le aibă”[783].

Ricardo a sesizat **dublul caracter al muncii producătoare de marfă.** Vorbind despre munca ce determină valoarea, Ricardo s-a referit la „unități de muncă identice”, degajate de calitatea lor diferită, perfect comensurabile pe piață, unde se stabilesc relațiile cantitative reciproce, independent de formele concrete în care ele s-au materializat.

Apropiindu-se de „munca abstractă” care creează valoarea şi de „munca socială necesară”, care determină mărimea acestei valori, Ricardo a încercat să definească „munca necesară”.

- **„MUNCA NECESARĂ” reprezintă CANTITATEA DE MUNCĂ NECESARĂ PRODUCERII UNEI UNITĂȚI DINTR-O MARFĂ, ÎN CONDIȚIILE CELE MAI GRELE DE PRODUCȚIE**.

„Valoarea de schimb a tuturor mărfurilor, fie că sunt fabricate, fie că sunt produse ale minelor sau produse ale solului, este întotdeauna reglementată, nu de cantitatea mai redusă de muncă care ar fi suficientă pentru producerea lor în condițiile cele mai favorabile şi de care profită exclusiv acei care au înlesniri speciale de producție, ci de cantitatea mai mare de muncă întrebuințată în mod necesar pentru producerea lor de acei care nu au asemenea înlesniri, de acei care continuă să le producă în condițiile cele mai nefavorabile – înțelegând prin condițiile cele mai nefavorabile acelea în care cantitatea de produs cerută face încă necesară continuarea producției”[784]. Încercând să măsoare această cantitate de muncă, Ricardo nu reuşeşte să ducă analiza până la capăt, deoarece „este imposibil să posedăm un etalon invariabil al valorii”[785]. Ideea de a găsi o unitate de măsură invariabilă a valorii l-a obsedat pe Ricardo până în ultima clipă a vieții. Discuțiile şi corespondența cu prietenii, însemnările găsite, ca şi ultimele pagini scrise sub titlul *Valoare absolută şi valoare de schimb*[786] stau mărturie în acest sens. „Singurele calități necesare ca o măsură de valoare să fie perfectă sunt ca ea însăşi să aibă o valoare şi să fie invariabilă, la fel cum o măsură perfectă de lungime trebuie să aibă ea însăşi lungime şi ca acea lungime să nu fie niciodată supusă creşterii sau descreşterii; sau la fel ca o măsură de greutate care trebuie să aibă greutate şi ca o asemenea greutate să fie constantă ... Când avem nevoie de o unitate de lungime, alegem un yard sau un picior – care este o lungime bine determinată, nefiind supusă nici creşterii, nici descreşterii; dar când avem nevoie de o măsură de valoare, ce marfă ar trebui să alegem care are valoare şi a cărei valoare să nu varieze?”[787].

Ricardo a sesizat deosebirea între „**valoarea absolută”** şi „**valoarea de schimb”** a unei mărfi. El a definit „**valoarea absolută”** drept cantitatea de muncă necesară producerii unei unități de marfă, în condițiile cele mai grele de producție. „**Valoarea de schimb”**

781 David Ricardo pune semnul identității între „valoarea relativă” şi „costul producției” (vezi Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, p. 180–191).
782 „Deşi aceste deosebiri (în nivelul salariului – n. ns.) nu afectează câtuşi de puțin valorile în sine, totuşi, datorită influenței inegale exercitate asupra profiturilor din diferite sfere, ele creează prețuri medii care se deosebesc de valorile propriu-zise, sau, cum vom spune noi, prețuri de cost care nu sunt determinate direct de valorile mărfurilor, ci de capitalul avansat pentru producerea acestor mărfuri plus profitul. Prin urmare, el ar trebui să spună: aceste prețuri de cost medii sunt diferite de valorile mărfurilor. În loc de aceasta, el conchide că sunt identice şi, cu această premisă greşită, trece la examinarea rentei funciare” (Marx, Engels, *Opere*, vol.26, partea a II-a, p. 182–183).
783 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 61–62.
784 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 88.
785 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 80.
786 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 257–283.
787 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 257.

semnifică „puterea pe care o deține o marfă de a obține pentru ea o cantitate anumită din oricare altă marfă, fără nici un fel de referire la valoarea sa absolută”[788]. Cercetările sale au intrat într-un impas de netrecut când a încercat să măsoare valoarea absolută. Imposibilitatea lui de a măsura valoarea absolută provine din faptul că a căutat o „unitate de valoare invariabilă” şi pe care nu a putut-o găsi. De aceea el şi-a orientat cercetările spre valoarea de schimb ca „**valoare relativă”,** respectiv ca raportul în care o marfă este schimbată pe altă marfă pe piață, în funcție de cantitatea de muncă încorporată. Mai departe, David Ricardo a pus semnul identității între „valoarea de schimb” şi „prețul mărfurilor”.

Pornind de la concepția lui Ricardo, nivelul prețului unei mărfi pe piață se poate calcula după formula[789]:

$$P_A = Q_A/Q_M$$ unde:

P_A – prețul mărfii „A”;
Q_A – cantitatea de muncă încorporată într-o unitate din marfa „A”;
Q_M – cantitatea de muncă încorporată într-o unitate monetară[790].

„**Prețul natural”** al mărfurilor este determinat pe baza „muncii necesare” pentru producerea lor. „**Prețul de piață”** al mărfurilor este determinat prin confruntarea ofertei cu cererea. Când oferta întrece cererea, prețul de piață va scădea sub prețul natural. Când oferta este mai mică decât cererea, prețul de piață urcă peste prețul natural. Când oferta este egală cu cererea, prețul pieței este egal cu prețul natural. Într-o economie liberă – apreciază Ricardo – oferta se adaptează, în mod legic, cererii efective şi prețul pieței tinde spre prețul natural, abaterile constituind excepții temporare.

David Ricardo a subliniat relația dintre **mărimea valorii şi productivitatea muncii** (idee sesizată şi de Smith). „Dacă cantitatea de muncă încorporată în mărfuri este aceea care determină valoarea lor de schimb, orice sporire a cantității de muncă trebuie să mărească valoarea acelei mărfi pentru că s-a cheltuit mai multă muncă, după cum orice micşorare trebuie s-o reducă”[791]. Sau, mai departe, „orice perfecționare a mașinilor, uneltelor, clădirilor, a metodelor de obținere a materiilor prime economiseşte muncă şi ne permite să producem marfa la care se foloseşte perfecționarea cu mai multă uşurință, ceea ce în consecință îi modifică valoarea”[792]. „Economia în întrebuințarea de muncă reduce întotdeauna valoarea relativă a mărfii – arăta Marx –, fie că economia ar fi în munca necesară pentru confecționarea mărfii însăşi, fie în cea necesară pentru formarea capitalului cu ajutorul căruia este produsă”[793]. Orice modificare într-un sens a productivității muncii produce o modificare direct proporțională, dar de sens contrar, a valorii mărfurilor. Deci, **între evoluția productivității muncii şi mărimea valorii mărfii există un raport invers proporțional**.

O contribuție importantă aduce Ricardo la dezvoltarea teoriei valorii prin aprecierea potrivit căreia „**nu numai munca întrebuințată direct la producerea mărfurilor influențează valoarea acestora, ci, la fel, şi munca întrebuințată la producerea de instrumente, unelte şi clădiri cu care se ajută această muncă”**[794] (s. ns.).

Cu alte cuvinte, la formarea valorii unei mărfi contribuie pe de o parte capitalul materializat în mijloace de producție, iar pe de altă parte munca vie a muncitorului. Dar analiza făcută de Ricardo capitalului nu se ridică nici pe departe la nivelul celei realizate de Smith. El se limitează doar la enunțarea unor fraze generale, fără a intra în profunzimea abordării subiectului. „Capitalul este acea parte din bogăția unei țări care este întrebuințată în vederea unei producții viitoare şi care poate fi sporită în acelaşi fel ca şi bogăția”[795].

Dimensiunile capitalului sporesc, în urma acumulării, prin două metode:

---

788 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 276.
789 Vezi Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 314.
790 Dacă 1 leu necesită 10 ore de muncă **(Q_M = 10)**, iar 1 scaun 100 ore de muncă **(Q_A = 100)**, prețul unui scaun va fi de 10 lei **(P_A = 100 Q_A/10Q_M = 10)**. Deci, prețul – în bani – al unei unități de marfă este direct proporțional cu cantitatea de muncă încorporată în ea şi invers proporțional cu cantitatea de muncă necesară obținerii unei unități monetare.
791 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 62.
792 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 76.
793 Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, vol.2, Editura Politică, Bucureşti, 1974, p. 69–70.
794 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 68.
795 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 215.

- prin creşterea profitului[796];
- prin reducerea consumului[797].

Mai departe, încercările lui de analiză a **structurii capitalului** sunt neconvingătoare şi nu-i servesc la clarificarea mai deplină a problematicii valorii. „După cum este repede perisabil şi reclamă să fie des reprodus sau se consumă încet, capitalul este clasificat în categoria de capital circulant sau de capital fix”[798]. „Trebuie de asemenea observat că capitalul circulant poate circula sau se poate reîntoarce la cel care îl foloseşte în intervale de timp foarte inegale”[799].

Ricardo n-a făcut distincţia între „capitalul constant” (alcătuit din „capital fix” şi „capital circulant”[800]) şi „capitalul variabil” (format din partea de capital ce plăteşte forţa de muncă). Dar el a sesizat că în valoarea mărfii intră atât „valoarea mijloacelor de producţie consumate”, cât şi „munca vie” şi că mijloacele de producţie „nu creează valoare”, ci „îşi transmit valoarea” asupra mărfurilor produse. Deci, valoarea mărfurilor se compune din:

$$\mathbf{M = C + S + \Pi}$$

a. valoarea mijloacelor de producţie folosite şi consumate, care se transmite mărfurilor fabricate **(C)** (deşi Ricardo a pus semnul identităţii între „valoarea mijloacelor de producţie folosite” şi „valoarea mijloacelor de producţie consumate”, întocmai ca Adam Smith);

b. valoarea nou creată prin munca muncitorului (S + Π) din care:

- o parte îi revine muncitorului, sub forma salariului **(S)**;
- o parte reprezintă valoarea creată de muncitor peste produsul necesar plătirii forţei sale de muncă **(Π)**.

Dinamica teoriei valorii la Ricardo este următoarea:

„Munca necesară” în agricultură ⇒ Valoarea mărfurilor agricole ⇒ „Munca necesară” în celelalte ramuri ale economiei (întrucât bunurile agricole intră în componenţa majorităţii celorlalte bunuri) ⇒ Valoarea mărfurilor din economie ⇒ Preţurile.

- **Prin urmare, în gândirea lui Ricardo valoarea tuturor mărfurilor din economie este determinată de „munca necesară” din agricultură şi are o tendinţă continuă de creştere pe măsura sporirii numărului populaţiei şi a dezvoltării societăţii!**

Contribuţiile lui David Ricardo la fundamentarea teoriei valorii-muncă au fost substanţiale, fapt ce l-a determinat pe Friedrich Engels să afirme că aceasta a fost „**formulată de Ricardo – Marx“**[801] (s. ns.).

4.4.5.3.3. TEORIA RENTEI

David Ricardo a trăit în Anglia într-o perioadă în care preţul cerealelor a crescut continuu. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea preţul cerealelor a scăzut continuu în Anglia, pentru ca în următoarea perioadă de 100 de ani preţul acestora să crească continuu (în 1813, de exemplu, preţul unui bushel[802] de grâu ajunsese la un preţ egal

796 Dar, în această privinţă, Ricardo se va dovedi sceptic, întrucât pe măsura creşterii rentei şi a salariilor, profitul are tendinţa de scădere.
797 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 125.
798 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 72.
799 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 73. Se observă aceeaşi manieră de tratare a capitalului circulant la Ricardo ca şi la Adam Smith.
800 „Ricardo nu ajunge la conceptul de capital constant, din care o parte constă în capital fix, iar cealaltă – materia primă şi matières instrumentales – din capital circulant, tot aşa cum capitalul circulant nu include numai capitalul variabil, ci şi materia primă etc., precum şi toate mijloacele de subzistenţă care intră în consum în general (numai în consumul muncitorilor)” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 181).
801 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, p. 212.
802 Un **quarter** de grâu se vindea cu 117 shillingi, adică circa 14 shillingi bushelul. Pentru a se înţelege sensul acestor cifre, menţionăm cel mai ridicat preţ atins vreodată de grâul american înainte de 1970; 3,50 dolari pentru un bushel înregistrat în anul 1920, când salariul mediu săptămânal era de 26 dolari. Deci cu plata pe o săptămână muncitorul american putea cumpăra o cantitate de 7,4 busheli de grâu, iar cel englez 0,5 busheli; deci de 15 ori mai puţin. Quarter,

cu salariul pe două săptămâni al unui muncitor). „**Corn Law"** din **1791** a impus sarcini apăsătoare asupra importului de cereale, cu scopul de a-l frâna sau chiar de a-l interzice total, în interesul landlorzilor şi arendaşilor britanici. Asemenea reglementări au fost completate în acelaşi sens şi cu alte acte normative, al căror efect a fost consolidarea poziţiei sociale a landlorzilor şi care s-au menţinut până în al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea, când **Parlamentul** – dominat de forţele capitalismului – **le-a abrogat** (prin legiuirile lui **Robert Peel (1788–1850)** din **1842** şi **1846**) şi a liberalizat importul cerealelor. „Relaţiile din Anglia – aprecia Marx – sunt singurele în care s-a dezvoltat în mod adecvat *proprietatea funciară modernă,* adică proprietatea funciară *modificată* de producţia capitalistă. În această privinţă, concepţia engleză este clasică pentru modul de producţie modern, pentru modul de producţie capitalist"[803].

Baza teoretică a întregului demers ricardian a fost teoria valorii-muncă.

Ea a constituit şi suportul teoretic al dezvoltării teoriei rentei funciare.

Înlăturarea barierelor artificiale puse de predecesorii săi între agricultură şi celelalte ramuri ale economiei naţionale, tratarea valorii produselor agricole asemenea valorii oricăror altor mărfuri şi a profitului capitalistului agrar asemenea profitului oricărui alt capitalist constituie elemente novatoare ale teoriei ricardiene a rentei.

În virtutea liberei mişcări a capitalurilor, indiferent de ramura de activitate în care se investeşte, rata profitului trebuie să fie aceeaşi. Ca urmare, la un capital egal, investitorii din agricultură trebuie să obţină aceeaşi rată a profitului ca în oricare altă ramură. În caz contrar, „dacă profitul capitalului întrebuinţat în comerţ ar fi mai mare ... , capitalul ar fi retras din agricultură şi întrebuinţat în comerţ. Dacă profitul ar fi mai mic, capitalul va fi retras din comerţ şi întrebuinţat în agricultură"[804]. Pentru autorul ***Principiilor*** profitul capitalului din agricultură nu poate înregistra variaţii pe care să nu le transmită, în mod asemănător, profiturilor înregistrate de capitalurile folosite în alte ramuri ale economiei.

Spre deosebire de economiştii care l-au precedat, Ricardo a refuzat să vadă izvorul rentei într-un „mare dar al Naturii" şi a elaborat o paradigmă originală, bazată pe teoria valorii-muncă. „Renta este acea parte din produsul pământului care se plăteşte landlordului pentru folosirea forţelor originare şi indestructibile ale solului"[805].

Dar de unde obţine arendaşul capitalist această parte de profit, pe care poate să o dea proprietarului funciar sub formă de rentă, fără a reduce propriul său profit sub nivelul celui ce l-ar fi realizat investindu-şi capitalul în oricare altă ramură a economiei?

La baza teoriei rentei funciare David Ricardo a aşezat **patru premise**:

1. Creşterea continuă a populaţiei. „Deci numai pentru că pământul nu este nelimitat în cantitate şi uniform în calitate şi pentru că, o dată cu dezvoltarea populaţiei se cultivă pământ de calitate inferioară sau situat mai puţin avantajos se plăteşte rentă pentru folosirea sa"[806].

2. Caracterul limitat al pământului de o anumită fertilitate. „Dacă orice pământ ar avea aceleaşi proprietăţi, dacă s-ar afla în cantitate nelimitată şi de calitate uniformă, atunci, nu s-ar putea cere nimic pentru folosinţa lui"[807].

3. Monopolul proprietăţii private asupra pământului, ca obiect al economiei. „Pământul nu este numai el singurul agent al naturii, care are o putere productivă; dar el este singurul, sau aproape singurul, pe care un grup de oameni pun stăpânire prin excluderea celorlalţi; şi ale cărui beneficii, prin urmare ei şi le pot însuşi"[808]. De aceea „eu consider întotdeauna renta ca un rezultat al unui monopol parţial, care nu reglementează, în realitate, niciodată preţul, ci este mai degrabă un efect al acestuia"[809].

4. Legea randamentelor descrescânde. În procesul istoric al dezvoltării societăţii populaţia a crescut continuu. O dată cu creşterea populaţiei şi în aceeaşi măsură a sporit şi cererea de bunuri de subzistenţă. Dar, cum terenurile de o anumită fertilitate au caracter limitat,

---

unitate de măsură pentru volum egală cu 8 busheli. Un bushel este egal cu 8 galloni. **Un quarter = 290,79 litri. Un bushel = 36,35 litri. Un gallon = 4,546 litri (Anglia) şi 3,785 litri (SUA)**.

803 Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 253.

804 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 135.

805 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 85.

806 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 86–87.

807 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 86.

808 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, p. 86. Nota de subsol, citată din J. B. Say, *Économie politique*, vol. II, p. 124.

809 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 218.

societatea este obligată să atragă treptat în producție terenuri de categorii inferioare, cu fertilitate din ce în ce mai mică. „Pe măsură ce populația crește, apare necesitatea de a împinge mai departe hotarul pământurilor cultivate. Mai multe guri reclamă mai multe cereale, iar pentru a avea mai multe cereale este nevoie de mai mult pământ. Şi noile terenuri nu vor fi la fel de fertile, de productive ca cele aflate deja în folosință, căci prost agricultor ar fi acela care n-ar avea deja culturi pe cele mai bune dintre terenurile de care dispune”[810]. Acest lucru este posibil deoarece prețul cerealelor este reglementat – la fel ca şi la celelalte mărfuri – de condițiile de producție de pe terenurile cele mai puțin fertile. Astfel, creşterea continuă a populației şi folosirea de noi terenuri, cu randamente tot mai reduse, va mări progresiv costul de producție. Concomitent vor creşte, desigur, prețurile de vânzare ale produselor agricole. În felul acesta, prin luarea în cultură a terenurilor mai puțin fertile sau mai prost situate, pe pământurile mai fertile sau mai bine situate apare un profit suplimentar (peste cel aferent ratei mijlocii a profitului) încasat de landlord sub formă de rentă funciară. Renta este tocmai „diferența dintre produsul obținut prin întrebuințarea a două cantități egale de capital şi muncă”[811] (pe terenuri cu fertilități şi poziții diferite – n. ns.).

Dar renta funciară este determinată şi de monopolul proprietății asupra pământului de o anumită fertilitate sau cu o anumită poziție geografică. Aceasta face imposibilă circulația liberă a capitalului investit în agricultură – între diferite parcele de pământ – şi, deci, va afecta în mod corespunzător şi rata profitului realizată de investitorii din ramură. Arendaşii sunt obligați să plătească landlorzilor rentă numai din momentul atragerii în producție a unor terenuri cu o fertilitate mai mică decât a celor de categoria I, deoarece „pământul cel mai fertil şi cel mai favorabil situat va fi cultivat cel dintâi”[812] şi „nimeni nu va plăti pentru folosința pământului atunci când acesta se găseşte din abundență încă neînsuşit şi, în consecință, la dispoziția oricui ar putea să şi-l aleagă pentru a-l cultiva”[813].

„Când, o dată cu dezvoltarea societății, se cultivă pământ cu o fertilitate de gradul doi, atunci începe să se plătească imediat rentă pentru cel de primă calitate, iar mărimea acelei rente va depinde de diferența în calitate a celor două porțiuni de pământ. Când se cultivă pământ de calitatea a treia, începe imediat să se plătească rentă pentru cel de a doua, iar aceasta este reglementată, ca şi mai înainte, de diferența forțelor lor productive. În acelaşi timp, renta pentru pământul de calitatea întâi va creşte, deoarece aceasta trebuie să fie întotdeauna superioară rentei pentru pământul de calitatea a doua, din cauza diferenței dintre produsul pe care-l dau cu o anumită cantitate de capital şi muncă. Cu fiecare spor de populație, care va obliga o țară să recurgă la pământ de calitate mai slabă pentru a fi în stare să mărească oferta de alimente, renta tuturor pământurilor mai fertile va creşte”[814].

Terenurile cu fertilitatea cea mai scăzută sau mai prost situate, atrase în circuitul productiv, nu produc rentă, întrucât capitalul investit în ele obține doar un profit corespunzător ratei mijlocii a profitului, ca în oricare altă ramură de activitate.

Din aceste afirmații decurg următoarele **concluzii**, de un deosebit interes teoretic şi practic:

1. <u>Pe pământurile cele mai slabe aflate în circuitul productiv nu se plătește nici o rentă, deoarece investitorul realizează numai rata mijlocie a profitului (şi – deci – numai un profit egal cu profitul mijlociu[815])</u>.

---

810 Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 104.
811 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 87–88.
812 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 88.
813 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 86.
814 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 87.
815 În mişcarea lor între ramurile economiei, capitalurile participă la procesul egalizării ratei profitului şi formării profitului mijlociu. Adică, **rata fructificării capitalurilor tinde să fie aceeaşi în toate întrebuințările sale**, indiferent de ramura în care acționează, compoziția organică ori rata plusvalorii. Pe această bază se formează, **profitul mijlociu – o mărime direct proporțională numai cu volumul capitalului folosit**. Pentru procesul de egalizare a ratei profitului şi formarea profitului mijlociu, se poate consulta şi **9.3.9.2.** din prezenta lucrare.

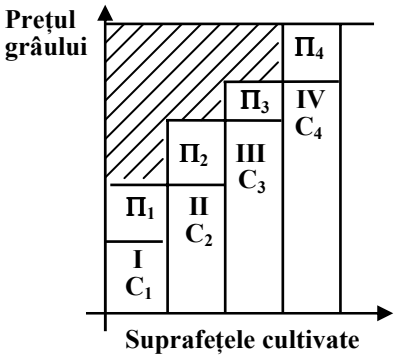

Legendă:
I,II,III,IV – categorii de terenuri
C_1,C_2,C_3,C_4 – costul unitare
Π_1, Π_2, Π_3, Π_4 – profitul unitar
– renta funciară diferenţială

Prin urmare, David Ricardo a analizat doar renta funciară diferenţială:

a. Renta funciară diferenţială de gradul I, determinată fie de fertilitatea naturală diferită a terenurilor, fie de poziţia diferită a acestora faţă de piaţă.

Renta determinată de fertilitatea naturală a terenurilor

Teren	C	Q	C/to	pr'	Pi	Pu	Vt	Π	Rd I
I	2.000	100	10	20	12	48	4.800	2.800	2.400
II	2.000	80	25	20	30	48	3.840	1.840	1.440
III	2.000	50	40	20	48	48	2.400	400	-

Renta determinată de poziţia terenurilor

Teren	Cp	Ct	Q	C/to	pr'	Pi	Pu	Vt	Π	Rd I
I	2.000	500	100	25	20	30	48	4.800	2.300	1.500
II	2.000	1.000	100	30	20	36	48	4.800	1.800	1.000
III	2.000	2.000	100	40	20	48	48	4.800	800	-

b. Renta funciară diferenţială de gradul II, determinată de eficienţa diferită pe care o au cheltuielile egale, succesive, pe acelaşi teren.

Teren	ΔC	ΔQ	C/to	pr'	Pi	Pu	Vt	Π	Rd II
I	2.000	100	10	20	12	48	4.800	2.400	2.000
I	2.000	80	25	20	30	48	3.840	1.840	1.440
I	2.000	50	40	20	48	48	2.400	400	-

unde: **C, ΔC – costurile totale de producţie, respectiv costurile suplimentare;**
Cp – cheltuielile de producţie propriu-zise;
Ct – cheltuielile de transport şi comercializare;
Q, ΔQ – cantitatea de produse, respectiv sporul producţiei, în tone;
C/to – costul de producţie pe tonă;
pr' – rata mijlocie a profitului, în procente;
Pi – preţul de producţie individual;
Pu – preţul de vânzare unitar;
Vt – veniturile totale;
Π – profitul total (în fapt, venitul net);
Rd – renta diferenţială

2. <u>Prin introducerea în cultură de terenuri cu randament descrescând, preţul produselor agricole creşte continuu</u>. „Dacă se ia în cultură pământ de calitate inferioară, valoarea de schimb a produselor agricole va urca din cauză că pentru producerea lor se cere

mai multă muncă"[816]. Dar această urcare a prețului conduce la creşterea rentei şi la scăderea profitului! Cum se explică aceasta? Prin urcarea prețurilor alimentelor landlorzii încasează rente tot mai mari, în timp ce patronii trebuie să ridice salariile nominale (deci şi costurile de producție) pentru a se putea menține salariul real la nivel constant. Prin urmare, urcarea rentei ridică salariile nominale şi reduce profitul. Renta nu creşte niciodată fără ca profiturile să scadă „profitul capitalului scade doar din cauză că nu se pot procura terenuri la fel de bine adaptate spre a produce alimente; iar gradul de scădere a profitului şi de creştere a rentei depinde în întregime de cheltuielile sporite ale producției"[817].

3. <u>Mişcarea salariilor nu are nici o influență asupra rentei funciare</u>. „Dacă salariile scad, se va urca profitul şi nu renta. Dacă salariile cresc, profitul şi nu renta va scădea"[818].

4. <u>Renta nu reprezintă nici un fel de adaos la bogăția națională, ci „un simplu transfer de valoare, avantajos doar pentru landlorzi şi proporțional dăunător pentru consumator"</u>[819]. Ba, mai mult, renta „nu este niciodată o creație nouă de venit, ci totdeauna o parte dintr-un venit deja creat", şi anume „în toate cazurile, o parte a profitului obținut în mod prealabil în agricultură"[820]. Deci, renta nu măreşte nici bogăția, nici venitul societății. Ea face parte din venitul total creat în agricultură prin munca muncitorului şi este un scăzământ din produsul muncii, micşorând doar profitul capitalului, nu şi salariul muncii. În aceasta constă contradicția ireductibilă dintre landlorzi şi capitalişti. Landlorzii, fără să contribuie la progresul societății, beneficiază tot mai mult pe măsura creşterii bogăției. Capitaliştii, care se străduiesc să asigure dezvoltarea economică, îşi văd zădărnicite eforturile şi micşorate câştigurile din cauza prețului în creştere al bunurilor de subzistență. Din această situație nu există altă ieşire decât scăderea prețurilor mărfurilor alimentare prin promovarea unei politici economice liberale în producția şi comercializarea lor.

5. <u>Pe măsura dezvoltării societății, sporeşte continuu prețul produselor agricole,</u> „din cauză că pentru producerea lor se cere mai multă muncă"[821]. Aceasta va conduce la creşterea continuă a rentei. Vor creşte însă nu doar rentele, ci şi salariile; deoarece, subzistențele fiind mai scumpe, muncitorului va trebui să i se plătească mai mult ca să-şi poată cumpăra bucata de pâine şi să poată supraviețui.

Şi acum începe tragedia. Capitalistul, adică omul căruia i se datorează în primul rând progresul societății, se trezeşte prins ca într-o menghină. Pe de o parte, are de plătit salarii mai mari, pentru că pâinea este tot mai scumpă. Pe de altă parte, landlorzii o duc tot mai bine, dat fiind că pe măsura introducerii în cultură a noi terenuri cu fertilități descrescânde, cresc rentele proprietarilor cu pământuri mai bune. Iar pe măsura creşterii părții ce revine landlordului din avuția societății, cine altul decât capitalistul va fi dat la o parte ca să facă loc celui dintâi?

În lumea lui Ricardo numai landlordul câştigă, în cele din urmă. Muncitorul e condamnat pe veci să trăiască la limita subzistenței, pentru că, după fiecare creştere a salariului, el se pomeneşte cu o droaie de copii şi astfel câştigul lui continuă să scadă (aici părerile lui Ricardo şi Malthus coincid, ca şi în privința randamentului descrescând al pământului suplimentar atras în producție). Capitalistul, care munceşte, economiseşte şi investeşte, constată că toată truda i-a fost în zadar; costurile salariale au crescut iar profitul s-a diminuat. Cât despre landlord, care nu face altceva decât să încaseze renta, el stă liniştit şi contemplă cum îi cresc veniturile. De aceea „interesele landlordului sunt întotdeauna în opoziție cu interesele celorlalte clase ale societății"[822]. „Muncitorul muncea şi pentru asta primea un salariu, capitalistul era capul întreprinderii şi pentru asta încasa un profit. Landlordul, însă, scotea câştig din puterile solului, iar venitul său – renta – nu era afectat nici de concurență, nici de dinamica populației. De fapt, el câştiga acolo unde toți ceilalți pierdeau"[823]. Ca urmare „legile care reglementează evoluția rentei sunt cu totul deosebite de acelea care reglementează evoluția profitului şi rareori acționează în acelaşi sens"[824].

816 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 88.
817 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 138.
818 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 295.
819 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 289.
820 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 138.
821 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 86.
822 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 141.
823 Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 102.
824 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 86.

6. „Cu o populaţie care presează asupra mijloacelor de subzistenţă, singurele remedii sunt fie o reducere a populaţiei (iar Malthus!? – n. ns.), **fie o acumulare mai rapidă de capital”**[825]. Dar creşterea rentei, ducând la scăderea profitului, frânează acumularea de capital. Dacă pământul de prima categorie ar fi suficient, pentru a produce la nesfârşit cantitatea de bunuri cerută de creşterea populaţiei sau capitalul ar putea fi întrebuinţat la nesfârşit fără ca randamentul pământului vechi să diminueze, atunci renta funciară nu ar creşte, pentru că „renta provine în mod invariabil din întrebuinţarea unei cantităţi suplimentare de muncă cu un rezultat proporţional mai mic”[826]. Nu-i de mirare că Ricardo a combătut legislaţia cerealelor (impusă de landlorzi şi care interzicea importul), arătând că piaţa liberă ar prezenta avantajul de a aduce cereale ieftine în Marea Britanie şi, deci, ar frâna tendinţa de creştere continuă a rentei.

Elaborată în condiţiile manifestării pe piaţa engleză a unei grave crize alimentare (accentuată de mai mulţi factori, printre care: creşterea de 4 ori a populaţiei Marii Britanii între 1750 şi 1850; caracterul limitat al pământului arabil în Anglia; războaiele napoleoniene şi „**Blocada continentală”**[827] împotriva Angliei; legislaţia restrictivă la importul de produse alimentare, impusă de landlorzi prin „**Corn Law” între 1663 şi 1791** pentru a-şi menţine o poziţie privilegiată în societate; creşterea exponenţială a populaţiei urbane; reducerea drastică a terenurilor destinate culturilor agricole prin aplicarea „Laws of Enclosures”; creşterea aberantă a preţurilor produselor agricole „«bushelul de grâu se vindea» în 1813 «la un preţ aproape egal cu dublul salariului săptămânal al unui muncitor»[828]“; generalizarea sărăciei etc.), teoria rentei reprezintă una dintre cele mai pesimiste viziuni ale operei ricardiene. Cu toate acestea, Ricardo a propus măsuri menite să asigure economiei engleze un alt curs. Cheia rezolvării acestei situaţii – aprecia el – este creşterea profitului.

„Profitul general al capitalului se poate urca numai prin scăderea valorii de schimb a alimentelor, scădere care se poate datora doar următoarelor trei cauze:

1. Scăderea salariilor reale ale muncii, care va permite fermierului să aducă pe piaţă o cantitate mai mare de produse.

2. Îmbunătăţiri ale metodelor agricole sau perfecţionarea uneltelor care vor mări, de asemenea, cantitatea produselor.

3. Descoperirea de noi pieţe, de unde grânele pot fi importate la un preţ mai ieftin decât cel la care pot fi cultivate în ţară”[829].

Prima dintre aceste propuneri va fi tratată mai detaliat în contextul „teoriei repartiţiei”. Cea de a doua propunere este limitată datorită părerii autorului că „îmbunătăţiri mai însemnate în agricultură sau perfecţionări ale uneltelor sunt mai rare”[830]. Rămâne a treia propunere, punct de plecare pentru promovarea politicii liberului schimb, chiar cu preţul dependenţei faţă de oferta străină pentru o cantitate considerabilă din alimentele Marii Britanii, dar pe care Ricardo a susţinut-o cu elemente care pregăteau concepţia sa despre comerţul exterior.

4.4.5.3.4. TEORIA REPARTIŢIEI

Spre deosebire de predecesorii săi, preocupaţi, în principal, dacă nu chiar exclusiv, de modul în care se creează bogăţia, Ricardo împinge cercetarea spre modul de distribuire a bunurilor create în procesul muncii. „A determina legile care reglementează această distribuţie constituie principala problemă în economia politică”[831]. Autorul ***Principiilor*** a fost teoreticianul prin excelenţă al producţiei moderne în structura ei socială şi din concepţia sa despre producţie decurge şi teoria repartiţiei. „Ricardo – apreciază Marx –, care era preocupat să conceapă producţia modernă în structura ei socială determinată şi

825 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 105.
826 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 88.
827 **Blocada continentală (Blocusul continental)**, ansamblu de măsuri decretate la Berlin (21 noiembrie 1806) de Napoleon I pentru a închide porturile Europei continentale pentru comerţul Angliei. Ea a luat practic sfârşit după bătălia de la Waterloo (15 iunie 1815) şi înfrângerea lui Napoleon I de către armatele britanice conduse de generalisimul Arthur Wellesley Duce de Wellington (1769–1852; prim-ministru al Angliei 1828–1830).
828 Robert Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământeşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 86. „Grâul se vindea cu 117 şilingi quarterul – aproximativ 14 şilingi per bushel” (*ibidem*).
829 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 142.
830 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 140, nota 2.
831 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 57.

care este «par excellence» economistul producției, consideră tocmai de aceea că nu producția, ci distribuția constituie tema propriu-zisă a economiei moderne”[832]. Pentru prima dată în istoria ştiinţei economice, Ricardo înlătură ruptura dintre producție şi repartiție – prezentă la toți predecesorii – realizând între cele două faze ale reproducției sociale o legătură indestructibilă. Îndreptându-şi atenția deopotrivă spre producție şi repartiție, Ricardo a conferit Economiei politice importante valențe de știință socială, a descoperit elemente importante ale structurii sociale a producției.

Ca şi Adam Smith, David Ricardo a apreciat că există trei factori de producție (Natura, Munca, Capitalul). Corespunzător, în societate există **trei clase sociale**, formate din deținătorii factorilor de producție respectivi:

- **landlorzii (proprietarii de pământ);**
- **muncitorii;**
- **capitaliştii**.

De asemenea, bogăția națională creată prin munca muncitorilor, se repartizează între cele trei clase, care obțin **venituri** diferite:

- **landlorzii încasează renta funciară, ca venit al proprietății asupra condițiilor naturale ale producției;**
- **muncitorii obțin salariul, ca venit al muncii depuse;**
- **capitaliştilor le revine profitul, ca venit al capitalului folosit în producție**.

Consecvent teoriei valorii-muncă, David Ricardo abordează – în acelaşi cadru – şi problematica repartiției bogăției între clasele sociale. Pe această bază el apreciază că întreaga bogăție națională, ca şi toate veniturile claselor sociale sunt create prin munca muncitorilor, sunt produs al muncii.

De aceea, va fi consecvent în definirea şi tratarea tuturor veniturilor celor trei clase sociale drept „scăzăminte din produsul muncii”.

Prin urmare:

Renta este partea din produsul muncii care revine landlorzilor.
Salariul este partea din produsul muncii care revine muncitorilor.
Profitul este partea din produsul muncii care revine capitaliştilor.

Tratând problematica repartiției prin prisma teoriei valorii-muncă, Ricardo a oferit – pentru prima dată în istoria gândirii economice – suportul teoretic al explicării contradicțiilor dintre clasele sociale. Pe drumul deschis de Ricardo va merge, 50 de ani mai târziu, Karl Marx. Dar nu vor lipsi nici criticii şi adversarii înfocați ai lui Ricardo, unii dintre ei caracterizându-l pe autorul ***Principiilor***, nici mai mult, nici mai puțin, decât „părintele comunismului”. Americanul **Henry Charles Carey (1793–1879)** scria: „Sistemul lui Ricardo este un sistem al dezbinării ... el duce la lupta de clasă ... lucrarea sa este manualul demagogului, care urmăreşte să ajungă la putere cu ajutorul împărțirii pământurilor, al războiului şi al jafului”[833].

4.4.5.3.4.1. RENTA FUNCIARĂ

Elementul central al explicării şi înțelegerii mecanismelor repartiției bogăției între clasele sociale îl constituie **teoria rentei funciare**.

Aşa cum s-a văzut, întreaga bogăție națională este creată prin munca muncitorului, dar lui îi revine doar o parte sub forma salariului. O parte o însuşeşte landlordul sub forma rentei funciare, iar alta revine capitalistului ca profit.

David Ricardo apreciază, spre deosebire de Adam Smith, că „întreaga valoare (nou creată – n. ns.) a mărfurilor ... este împărțită numai în două porțiuni: una constituie profitul capitalului şi cealaltă, salariile muncii”[834].

Prin urmare, renta funciară care „nu este niciodată o creație nouă de venit, ci totdeauna o parte dintr-un venit deja creat”[835], îşi are sursa într-unul din aceste două venituri.

832 Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, p. 220.
833 Citat după Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, p. 279.
834 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 111.
835 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 138.

David Ricardo afirmă – fără echivoc – că renta este venit derivat din profit, a cărui mărime o diminuează. „Renta este deci, în toate cazurile, o parte a profitului obținut în mod prealabil din agricultură”[836].

Adam Smith apreciase – cu patru decenii mai devreme – că salariul muncitorilor productivi, profitul şi renta sunt, deopotrivă, venituri primare şi că preţul majorităţii mărfurilor se compune şi descompune (în acelaşi timp) din şi în toate trei. Mai departe, autorul ***Bogăţiei naţiunilor*** susţinuse că celelalte venituri din societate (salariile lucrătorilor neproductivi, impozitele, dobânzile etc.) sunt venituri derivate din cele primare. Totodată, Smith era de părere că nivelul preţului este determinat de salariu şi profit, iar renta este o consecinţă a nivelului preţului (ea poate fi mai mare sau mai mică, sau uneori chiar lipsi, dacă nivelul salariului şi profitului este prea mare). Deci, în gândirea smithiană, renta funciară nu determină nivelul profitului, al salariului sau al preţului, ci este o consecinţă a acestora. Cu toate acestea, şi Smith sesizase tendinţa de creştere a rentei funciare.

Adam Smith susţinea că **valoarea nou creată de muncitor se împarte în trei venituri primare**:

- **salariul muncii;**
- **profitul capitalului;**
- **renta pământului**.

David Ricardo demonstrează că **valoarea nou creată se împarte în două venituri primare**:

- **salariul muncii;**
- **profitul capitalului (renta este un venit derivat din profit)**.

Pe măsura creşterii populaţiei şi dezvoltării societăţii, sporeşte nevoia de bunuri de subzistenţă. În scopul acoperirii corespunzătoare a nevoilor de produse alimentare, societatea este obligată să atragă în producţie terenuri cu fertilitate descrescândă. Valoarea produselor agricole – întocmai ca şi a celorlalte mărfuri – se determină pe baza cheltuielilor de „muncă necesară” producerii lor, pe cele mai slabe sau mai prost situate terenuri. Paralel cu sporirea populaţiei şi pe măsura dezvoltării societăţii, costul produselor agricole înregistrează tendinţa continuă de creştere. Aceasta ridică continuu preţurile de vânzare ale alimentelor. Pământurile de fertilitate şi poziţie superioare celor „marginale”, ale căror produse sunt mai ieftine şi care se vând la acelaşi preţ ca şi cele obţinute în cele mai grele condiţii, trebuie să plătească rentă diferenţială landlorzilor. Pe măsura urcării preţurilor, aceasta are tendinţa de creştere, întrucât „renta obţinută pe terenurile de calitatea I este mai mare decât cea plătită de terenurile de categoria a II-a, aceasta mai mare decât renta terenurilor de calitatea a III-a” etc. Urcarea continuă a preţului subzistenţelor îi obligă pe capitalişti să mărească salariile nominale, pentru ca muncitorii să poată să-şi menţină nivelul de trai constant.

Dinamica teoriei ricardiene a rentei funciare este următoarea:

Creşterea populaţiei ⇒ Creşterea producţiei agricole ⇒ Extinderea suprafeţelor cultivate (prin atragerea în cultură a unor terenuri cu randament descrescând) ⇒ Creşterea costurilor unitare ⇒ Urcarea preţurilor de vânzare ale subzistenţelor ⇒ Sporirea continuă a rentei ⇒ Creşterea salariilor nominale ⇒ Reducerea profiturilor.

Din această dinamică rezultă că pe măsura creşterii populaţiei şi dezvoltării societăţii:

1. Renta landlordului creşte continuu, atât absolut, cât şi relativ, faţă de celelalte venituri, fără vreo contribuţie din partea lui;
2. Salariul nominal al muncitorului creşte, dar cel real se menţine – în cel mai bun caz – constant;
3. Profitul capitalistului scade continuu, întrucât este diminuat neîncetat, atât de creşterea rentei, cât şi a salariului nominal.

Urcarea continuă a rentei alimentează **două tipuri de contradicţii**:

- **I. Contradicţia dintre landlorzi, pe de o parte, şi forţele capitalismului, pe de altă parte.** Partea din produsul muncii care revine landlordului creşte continuu, iar cea rămasă pentru muncitor şi capitalist scade continuu.

836 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 138.

Creşterea rentei ⇒ Reducerea dimensiunilor salariului şi profitului

- **II. Contradicţia dintre capitalişti, pe de o parte, şi muncitori, pe de altă parte.** Sporirea rentei impune ridicarea salariilor nominale pentru menţinerea nivelului de trai. Întrucât „atât renta cât şi salariile vor avea o tendinţă de urcare o dată cu creşterea bogăţiei şi populaţiei”[837], profitul se reduce continuu.

(Creşterea rentei ⇒ Urcarea salariului nominal) ⇒ Scăderea profitului

Prima dintre aceste contradicţii – apreciază Ricardo – este cea mai puternică şi mai gravă pentru evoluţia societăţii şi ea joacă rolul de cauză principală pentru declanşarea şi dezvoltarea celei de a doua. Singurul venit care poate asigura reproducţia lărgită şi dezvoltarea economică, progresul societăţii este profitul. Dar, din cauzele arătate mai sus, el are tendinţă continuă de scădere.

Prin urmare, pe măsura creşterii populaţiei, societatea îşi îngustează continuu posibilităţile de progres. Ieşirea din acest „cerc vicios ricardian” este posibilă, după părerea autorului ***Principiilor***, în **două feluri**:

- **fie prin limitarea creşterii populaţiei (la fel ca Malthus);**
- **fie prin sporirea profitului**.

Dintre aceste posibilităţi Ricardo o preferă pe a doua şi declanşează în demersul său teoretic, dar şi în Parlamentul britanic, o neînduplecată luptă împotriva legislaţiei prohibitive a importului de cereale, împotriva landlorzilor şi pentru promovarea unei politici economice liberale, ca şi pentru apărarea intereselor întreprinzătorilor capitalişti.

4.4.5.3.4.2. SALARIUL

David Ricardo nu face distincţia între „muncă” şi „forţa de muncă” (pe care o va realiza mai târziu Marx) **şi apreciază că muncitorul îşi vinde pe piaţă „munca”.** „Munca, la fel ca toate celelalte lucruri care sunt cumpărate şi vândute şi a căror cantitate poate să crească sau să scadă, are preţul său natural şi preţul său de piaţă”[838].

În analiza muncii ca marfă, Ricardo deosebeşte şi analizează:

- **preţul natural al muncii;**
- **preţul de piaţă al muncii**.

„**Preţul natural** (s. ns.) al muncii este acel preţ care este necesar pentru a da posibilitatea muncitorilor atât să se întreţină cât şi să-şi perpetueze rasa, fără nici o creştere sau scădere”[839]. În aceşti temeni este definit, de fapt, **salariul real minim**, suficient pentru a asigura reproducţia simplă a forţei de muncă.

Este un merit incontestabil al lui Ricardo că a sesizat şi explicat convingător nivelul salariului real minim al muncitorului, **nu prin suma de bani primită în schimbul muncii depuse, ci prin cantitatea bunurilor strict necesare consumului său şi al familiei sale, dimensionată astfel încât să refacă forţa de muncă consumată în procesul producţiei şi nimic mai mult**. „Capacitatea muncitorului de a se întreţine pe sine şi familia sa, care poate fi necesară pentru a menţine numărul muncitorilor, nu depinde de cantitatea de bani pe care o poate primi drept salariu, ci de cantitatea de alimente, obiecte de primă necesitate şi lucruri de confort, devenite esenţiale prin obişnuinţă şi pe care şi le poate cumpăra cu aceşti bani”[840].

Tot Ricardo apreciază că preţul natural al muncii nu este fix ci el evoluează în timp şi spaţiu, în funcţie de o serie de factori, printre care: tradiţiile, raporturile dintre oferta şi cererea de muncă, productivitatea muncii, nivelul de dezvoltare generală a ţării etc. „Nu trebuie să se înţeleagă că preţul natural al muncii, chiar când este estimat în alimente şi obiecte de primă

837 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 106.
838 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
839 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
840 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, p. 101. Deci „preţul natural al muncii depinde de preţul alimentelor, al obiectelor de primă necesitate şi lucrurilor de confort cerute pentru susţinerea muncitorului şi familiei sale” (*ibidem*, p. 101).

necesitate, este absolut fix şi constant. El variază la diferite epoci, în aceeaşi ţară, şi diferă mai ales de la ţară la ţară. Acesta depinde în mod esenţial de obiceiurile şi tradiţiile poporului"[841].

În analiza dinamicii preţului natural – dar şi a celui nominal – al muncii, Ricardo distinge **două tendinţe**:

1. O tendinţă de creştere, datorată scumpirii produselor alimentare, în concordanţă cu teoria sa despre rentă. „Paralel cu progresul societăţii, preţul natural al muncii are întotdeauna o tendinţă de creştere, întrucât una din mărfurile principale de care este reglementat preţul său natural are o tendinţă de scumpire din cauza dificultăţii mai mari de a o produce"[842].

2. O tendinţă de scădere, determinată de creşterea productivităţii muncii. „Preţul natural al tuturor mărfurilor, exceptând produsele agricole şi munca, au tendinţă de scădere o dată cu progresul bogăţiei şi populaţiei; pentru că, deşi, pe de o parte, valoarea lor reală creşte datorită creşterii preţului natural al materiilor prime din care sunt făcute, acest lucru este mai mult decât compensat prin perfecţionarea maşinilor, prin diviziunea şi distribuirea mai bună a muncii şi prin îndemânarea crescândă, atât în ştiinţă cât şi în meşteşug, a producătorilor"[843]. Aceasta, „deoarece îmbunătăţirile în agricultură, descoperirea de noi pieţe de unde pot fi importate alimente pot, pentru un timp, să contracareze tendinţa de creştere a obiectelor de primă necesitate şi pot chiar ocaziona scăderea preţului lor natural" şi prin urmare, „aceleaşi cauze vor produce efecte corespunzătoare şi asupra preţului natural al muncii"[844].

Dar, din cauză că în agricultură acţionează „legea randamentului descrescând", iar în celelalte ramuri „legea randamentului crescând", între creşterea rentei şi creşterea salariilor există următoarea **diferenţă esenţială**. „Creşterea valorii în bani a rentei este însoţită de o sporire a cotei sale în produs; nu numai renta în bani a landlordului este mai mare, ci şi renta sa în grâu; el va avea mai mult grâu şi fiecare măsură definită din acest grâu se va schimba cu o cantitate mai mare din toate celelalte bunuri a căror valoare nu s-a urcat". De aceea „soarta muncitorului va fi mai puţin fericită; el va primi, este adevărat, mai mult ca salariu în bani, dar salariul său în grâu va fi mai mic; şi nu numai putinţa lui de a dispune de grâu, ci chiar condiţiile sale generale se vor înrăutăţi, din cauză că va găsi că este mult mai greu să menţină rata pe piaţă a salariilor deasupra ratei lor naturale"[845].

Întrucât tendinţa de creştere a preţurilor bunurilor agricole este mai puternică decât cea de sporire a productivităţii muncii (pentru că „îmbunătăţiri în agricultură sau perfecţionări ale uneltelor sunt mai rare"[846] şi mai mici ca în alte ramuri), salariul nominal va creşte continuu, dar cel real se va menţine la nivelul minimului de subzistenţă. Deci, concluzionează Ricardo, nivelul salariului real al muncii tinde spre salariul minim[847], adică spre cel care asigură doar reproducţia simplă a forţei de muncă. Preţul de piaţă al muncii – **salariul nominal** – este „preţul care se plăteşte în mod real pentru ea, pe baza acţiunii naturale a proporţiei dintre ofertă şi cerere; munca este scumpă când este rară şi ieftină când este abundentă"[848].

Nivelul salariilor nominale este supus unor urcări sau scăderi, datorită următoarelor două împrejurări:

„1. Oferta şi cererea de muncitori.

2. Preţul mărfurilor pentru care sunt cheltuite salariile muncii"[849].

Oferta de muncă este, de regulă, mai mare decât cererea din economie, deoarece populaţia are tendinţa de a creşte mai repede decât acumularea capitalului şi sporirea bogăţiei. De aceea salariul nominal va creşte mai încet decât dimensiunile capitalului sau ale bogăţiei naţionale.

Pe de altă parte, urcarea mai rapidă a preţurilor bunurilor de origine agricolă decât creşterea productivităţii muncii pentru celelalte mărfuri va face ca salariul real să crească şi mai

841 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 103.
842 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
843 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
844 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
845 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 106.
846 David Ricardo, *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 140. Nota 2.
847 **Ferdinand Lassale (1825–1864)** a numit **„Legea de aramă a salariilor",** adică **tendinţa acestora de a se stabili la nivelul „minimului de subzistenţă"** (vezi *Offens Antwortschreiben an das Zentralkomitee zur Berufung eines allegemeinen deutschen Arbeiter-Kongresses zu Leipzig*).
848 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 101.
849 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 104.

încet decât cel nominal, sau să se mențină la nivelul minimului de subzistență. În acest sens acționează și faptul că prețurile bunurilor neagricole înregistrează – la rândul lor – tendința generală de creștere, întrucât în componența majorității lor intră bunuri agricole ale căror prețuri urcă continuu. „Astfel, deci, cu fiecare progres al societății, cu fiecare creștere a capitalului acesteia, salariul de piață al muncii va crește; dar permanența creșterii sale va depinde de faptul dacă prețul natural al muncii a crescut de asemenea; iar această creștere va depinde, la rândul său, de creșterea prețului natural al acelor obiecte de primă necesitate pentru care se cheltuiește salariul muncii”[850].

Dinamica teoriei ricardiene a salariului este următoarea:

Sporirea populației ⇒ Extinderea suprafețelor cultivate ⇒ Creșterea „muncii necesare” în agricultură ⇒ Urcarea prețului mărfurilor agricole ⇒ Creșterea „muncii necesare” în economie ⇒ Sporirea prețurilor tuturor mărfurilor ⇒ Creșterea rentei ⇒ Urcarea salariilor nominale pentru menținerea constantă a salariilor reale ⇒ Diminuarea profiturilor.

Într-un climat liberal salariul nominal se va stabili automat la nivelul salariului real. „Oricât de mult ar devia prețul de piață al muncii față de prețul ei natural, el are, ca și la alte mărfuri, tendința de a se conforma acestuia”[851].

De aceea Ricardo a militat pentru promovarea unei politici economice liberale generale, care să fie realizată și în domeniul salarizării. „Ca toate celelalte contracte, salariile trebuie lăsate la concurența liberă și loială de pe piață si nu trebuie niciodată controlate prin amestecul legislației”[852].

Ricardo – întocmai ca Malthus – se pronunță împotriva legislației săracilor, întrucât „în loc să facă pe săraci bogați, ea face pe bogați săraci”[853].

4.4.5.3.4.3. PROFITUL

Profitul este, crede Ricardo, – alături de salariu – **un venit primar**. El reprezintă singura sursă destinată reproducției lărgite și dezvoltării, întrucât înnoiește și sporește capitalul ca factor de producție. Renta însușită de landlord este un venit parazitar, deoarece întreține o clasă neproductivă, care se opune progresului general. Culmea este că pe măsura dezvoltării societății, veniturile acestei clase cresc continuu, fără nici un aport al ei la crearea bogăției și a veniturilor. Totodată și în aceeași măsură, se micșorează continuu veniturile primare ale muncitorilor și capitaliștilor. Caracterul limitat al pământului și randamentul descrescând al lui, conferă landlorzilor un statut privilegiat în societate.

Salariile reprezintă un venit primar, însușit de muncitori, singurii care produc întreaga bogăție națională. Împreună cu profiturile, formează veniturile claselor productive ale societății. Dar, prin scumpirea continuă a bunurilor alimentare, salariul nominal înregistrează o tendință de creștere, cu toate că salariul real se menține la nivelul minimului de subzistență. Urcarea continuă (și nejustificată) a rentei și creșterea salariului nominal (cerută de scumpirea mărfurilor alimentare) diminuează neîncetat profitul. „Tendința naturală a profitului este deci de scădere, deoarece, o dată cu dezvoltarea societății și a bogăției, cantitatea suplimentară de alimente cerute este obținută cu sacrificiul unei munci din ce în ce mai mari”[854].

Între anumite limite și până la dimensiuni previzibile ale creșterii capitalului, are loc numai o scădere a ratei profitului, în timp ce masa lui poate crește. „Trebuie să ne așteptăm, de asemenea, ca oricât de mult ar scădea rata profitului capitalului datorită acumulării de capital în agricultură și datorită urcării salariilor, totuși suma totală a profitului să crească”[855].

Sub anumite limite de scădere ale ratei profitului și peste anumite dimensiuni ale capitalului, are loc chiar reducerea volumului total al masei profitului. „Totuși această

850 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 103.
851 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 101.
852 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 108.
853 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 108.
854 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 118.
855 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 119.

progresie este adevărată numai pentru un anumit timp ... dar, după ce s-a acumulat o sumă mai mare de capital, o acumulare în continuare va reduce totalul profitului"[856].

Creşterea salariilor şi profiturilor nu urcă preţurile de vânzare ale bunurilor agricole. Valoarea lor este determinată de munca necesară obţinerii ultimelor cantităţi destinate acoperirii nevoilor populaţiei. Datorită randamentelor descrescânde, munca necesară din agricultură creşte continuu. Preţurile mărfurilor agricole urcă neîncetat. Cum produsele agricole intră în componenţa majorităţii covârşitoare a celorlalte bunuri, cantitatea de muncă socială din economie înregistrează o tendinţă ascendentă, cu toate efectele contrare ale sporirii productivităţii. Aceasta face ca preţurile să crească continuu. Dar, întreprinzătorii capitalişti nu beneficiază de urcarea preţurilor, din cauză că trebuie să plătească salarii tot mai ridicate, care măresc costurile şi reduc profitul.

Dinamica teoriei ricardiene a profitului este următoarea:

Creşterea populaţiei ⇒ Extinderea suprafeţelor cultivate ⇒ Acţiunea legii randamentelor descrescânde ⇒ Sporirea cantităţii de „muncă necesară" din agricultură ⇒ Urcarea valorii bunurilor agricole ⇒ Sporirea cantităţii de „muncă necesară" în economie ⇒ Creşterea valorii tuturor mărfurilor ⇒ Urcarea preţurilor de vânzare ⇒ Creşterea rentei funciare ⇒ Sporirea salariului nominal ⇒ Reducerea Profitului.

În scopul creşterii profiturilor şi a salariilor reale se impune controlul evoluţiei populaţiei şi trebuie promovată o politică liberală, atât în producţia internă, cât şi în comerţul exterior!

4.4.5.3.5. TEORIA COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Una dintre contribuţiile cele mai importante ale lui Ricardo la dezvoltarea teoriei şi practicii economice o constituie „teoria comerţului internaţional".

Contribuţiile lui David Ricardo la elaborarea unei teorii a comerţului internaţional s-au bucurat şi se bucură, încă, de aprecierea multor specialişti, fiind partea întregului său sistem care a fost cel mai puţin supusă privirii critice a succesorilor. Într-o formă sau alta, teoria ricardiană stă şi astăzi la baza tuturor încercărilor de explicare a mecanismelor schimburilor economice internaţionale.

Modelul ricardian porneşte de la concepţia lui Adam Smith, pe care o întregeşte cu elemente noi, originale.

Între teoria smithiană şi cea ricardiană cu privire la comerţul internaţional există numeroase **asemănări**:

1. Ambii autori au studiat comerţul internaţional în cadrul mecanismelor diviziunii muncii.

2. Ca şi la Adam Smith, la David Ricardo se încearcă o explicare a schimburilor internaţionale pe baza teoriei valorii-muncă.

3. Ambii îşi elaborează teoriile pe baza aceloraşi premise:

a. Principiul maximizării eficienţei determină fiecare întreprinzător şi fiecare economie naţională să se specializeze în producţia şi exportul mărfurilor pentru care au cei mai abundenţi şi ieftini factori de producţie (naturali sau dobândiţi) şi pe care le pot obţine cu cele mai mici costuri unitare;

b. Principiul liberei concurenţe în comerţul internaţional (fără monopol sau restricţii tarifare sau netarifare);

c. Principiul circulaţiei libere a metalelor preţioase între ţări şi al convertibilităţii depline a banilor de hârtie.

Cu toate acestea, între cei doi există mari **diferenţe**:

1. Mai întâi, Adam Smith aprecia că atât schimburile interne cât şi cele internaţionale au la bază principiul echivalenţei („muncă egală, pe muncă egală"). David Ricardo admite că

856 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, p. 119–120. „Astfel, presupunând că acumularea este de 1.000.000 l. şi că profitul este de 7 la sută, întreaga sumă a profitului va fi de 70.000 l.; dacă la milion se va adăuga un capital de 100.000 l. iar profitul va scădea la 6 la sută, posesorii de capital vor primi 66.000 l. sau cu 4.000 l mai puţin, deşi suma întreagă a capitalului a sporit de la 1.000.000 l. la 1.100.000 l." (*ibidem*, p. 120).

echivalența este obligatorie numai în interiorul unei țări („Munca a 100 de englezi nu poate fi dată pentru aceea a 80 de englezi”[857]), pe când în raporturile internaționale regula nu mai este obligatorie, pentru că „produsul muncii a 100 englezi poate fi dat pentru produsul muncii a 80 de portughezi, a 60 de ruşi sau a 120 din India de Est”[858]. Se poate pune, pe bună dreptate, întrebarea dacă nu cumva David Ricardo a abandonat – în asemenea cazuri – teoria valorii-muncă? Greu de răspuns, deşi unii critici tocmai această inconsecvență i-o reproşează (Karl Marx, Mihail Manoilescu).

Din această perspectivă unii sunt de părere că teoria lui Ricardo nu se ridică la nivelul celei elaborate de Adam Smith. Notăm – totodată – că şi modelului smithian i se poate reproşa că nu ia în considerare toate situațiile posibile. De exemplu, avantajul absolut dispare pentru anumite țări, în cazul în care, fiind mai multe specializate pe producerea aceleiaşi mărfi, între ele există diferențe la costurile unitare (câştigă cea cu costul unitar minim, celelalte înregistrând pierderi).

2. Modelul ricardian aduce în analiză, față de Smith, schimburile neechivalente din comerțul internațional şi ideea comparării costurilor de producție unitare – la diferite produse – în interiorul granițelor naționale ale fiecărui stat.

3. Adam Smith considera că în comerțul internațional fiecare țară obține un „**avantaj absolut”** (ca diferență între costul de producție național mai mare şi prețul de import al mărfii mai mic). David Ricardo apreciază că fiecare țară realizează în comerțul internațional un „**avantaj relativ” dacă** (şi numai dacă) **în schimbul mărfii exportate obține o cantitate mai mare din marfa importată decât şi-ar putea produce singură cu acelaşi consum de resurse (în autarhie)**. Aşa cum înțelegem noi, David Ricardo nu exclude posibilitatea obținerii – în anumite condiții – şi a avantajului absolut. Pornind de la aceste observații, apreciem, o dată cu Mihail Manoilescu că „a confirma pe Ricardo înseamnă în acelaşi timp a confirma pe Smith. Dar invers nu este posibil, căci a contesta pe Ricardo nu înseamnă a contesta în acelaşi timp pe Smith”[859].

Teoria ricardiană despre comerțul internațional are **două componente**:

- **Teoria costurilor comparative şi a avantajului relativ;**
- **Teoria echilibrării automate a balanței comerciale externe**.

4.4.5.3.5.1. TEORIA COSTURILOR COMPARATIVE ŞI A AVANTAJELOR RELATIVE

Dar iată punctul de plecare în elaborarea teoriei costurilor comparative şi a avantajului relativ în comerțul internațional. „Într-un sistem de perfectă libertate a comerțului, fiecare țară îşi consacră în mod natural capitalul şi munca acelor genuri de activități care îi sunt cele mai avantajoase. Această urmărire a avantajului individual este admirabil legată de binele universal al tuturor. Stimulând activitatea, recompensând talentul şi folosind în modul cel mai eficace forțele speciale oferite de natură, acest sistem distribuie munca în mod cât mai folositor şi mai economicos; în timp ce, prin sporirea masei generale a produselor el răspândeşte avantajul general şi leagă printr-o țesătură comună de interese şi relațiuni societatea universală a națiunilor, de la un capăt la altul al lumii civilizate. Acesta este principiul care face ca vinul să fie produs în Franța şi Portugalia, ca grâul să fie cultivat în America şi Polonia şi ca obiectele de metal şi alte bunuri să fie fabricate în Anglia”[860]. Regăsim aici, aproape cu aceleaşi cuvinte ca la Adam Smith, exprimate atât ideea libertății depline a agenților economici, cât şi pe aceea a specializării în funcție de costurile de producție minime. Totodată, în cadrul diviziunii muncii – ca şi la Adam Smith – schimbul internațional se impune ca o necesitate şi el oferă avantaje tuturor participanților.

Puține sunt în literatura economică mondială citatele din opera unor autori, care să fi făcut obiectul atât de multor analize, ca exemplul de comerț dintre Anglia şi Portugalia, prin care Ricardo îşi expune teoria sa despre comerțul internațional. Iată acest pasaj:

857 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.
858 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.
859 Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive şi comerțul internațional*, Editura Științifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 187.
860 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 126.

◆ **„Anglia ar putea fi în aşa fel condiţionată de împrejurări, încât pentru a produce stofa să necesite munca a 100 de oameni timp de un an; iar dacă ar încerca să obţină vinul, s-ar putea să aibă nevoie de munca a 120 de oameni pe aceeaşi perioadă de timp. De aceea Anglia va găsi că este în interesul ei să importe vin şi să-l cumpere prin exportul de stofă. Pentru producţia vinului, în Portugalia, s-ar putea cere doar munca a 80 de oameni timp de un an; iar pentru a produce stofa în aceeaşi ţară s-ar putea cere munca a 90 de oameni pe aceeaşi perioadă de timp. Ar fi, prin urmare, avantajos pentru ea să exporte vin în schimbul stofei. Acest schimb s-ar putea face chiar dacă marfa importată de Portugalia ar putea fi produsă de ea cu mai puţină muncă decât în Anglia. Deşi ar putea să facă stofa cu munca a 90 de oameni, ea ar importa-o dintr-o ţară în care se cere munca a 100 de oameni pentru a o produce, deoarece ar fi mai avantajos pentru ea să-şi întrebuinţeze capitalul pentru producţia de vin, pentru care ar obţine din Anglia mai multă stofă decât ar putea ea produce prin trecerea unei părţi din capitalul ei de la cultivarea viţei de vie la fabricarea stofei"**[861] (s. ns.).

Ce rezultă din analiza modelului de mai sus?

Vom reprezenta cele două ţări prin „A" şi „B", iar costurile naţionale ale mărfurilor 1 şi 2, prin C_{A1}; C_{A2} şi respectiv C_{B1}; C_{B2}.

Mărfuri produse	Ţara „A" (Portugalia)			Ţara „B" (Anglia)			Preţul unitar (P^*_i)
	C	pr'	P_{Ai}	C	pr'	P_{Bi}	
1 Vin	$C_{A1} = 80$	20	$P_{A1} = 96$	$C_{B1} = 120$	20	$P_{B1} = 144$	$P^*_1 = 96$
2 Stofă	$C_{A2} = 90$	10	$P_{A2} = 99$	$C_{B2} = 100$	10	$P_{B2} = 110$	$P^*_2 = 110$

P^*_i – preţul unitar internaţional al bunurilor 1 şi respectiv 2.

Ţara „A" (Portugalia) se va specializa în producţia mărfii 1, deoarece costul relativ al acesteia (80) este mai mic decât al mărfii 2, (90), şi decât în ţara „B" (Anglia) (120).

$C_{A1}/C_{A2} < C_{B1}/C_{B2}$ (80/90 < 120/100 = 0,889 < 1,200)

Pentru aceeaşi raţiune ţara „B" (Anglia) se specializează în producţia şi exportul mărfii 2, la care costul este mai mic (100), faţă de marfa 1, (120) şi:

$C_{B2}/C_{B1} < C_{A2}/C_{A1}$ (100/120 < 90/80 = 0,833 < 1,125)

Pentru a înţelege cum se realizează această specializare într-un climat liberal, trebuie să considerăm şi preţurile de vânzare, care vor modifica raporturile de schimb dintre ţări şi mărfuri. Preţurile sunt exprimate în fiecare ţară în moneda naţională. Fiecare monedă naţională este reprezentată printr-o anumită cantitate de metal preţios, care serveşte ca bază a sistemului monetar (să presupunem aur) sau preţurile pot fi exprimate direct în metal preţios.

Se poate afirma (dacă presupunem rate ale profitului egale în cele două ţări, pentru fiecare produs şi facem abstracţie de cheltuielile de transport de la o ţară la alta) că preţurile celor două bunuri se fixează natural la nivelurile următoare:

$C_{A1}/C_{A2} < P_{A1}/P_{A2} < C_{B1}/C_{B2}$; (inegalitatea 1)

(80/90 < 96/99 < 120/100 = 0,889 < 0,970 < 1,200)

Prin urmare, în fiecare ţară preţurile sunt proporţionale cu costurile:

$P_{A1}/P_{A2} < P_{B1}/P_{B2}$ (96/99 < 144/110 = 0,970 < 1,309)

1. **Presupunem că, pentru cele două mărfuri, preţurile sunt cele mai scăzute în ţara „A"**[862]**.** Rezultă că ţara „B" ar urma să cumpere ambele mărfuri din ţara „A". Aurul iese din ţara „B" pentru că balanţa sa comercială este deficitară şi preţurile scad în „B", în timp ce ele urcă în „A", care primeşte aur. La un moment dat P_{A2} va deveni superior lui P_{B2}, în timp ce P_{A1} va fi încă inferior lui P_{B1} (deoarece raporturile preţurilor continuă să fie egale cu raporturile costurilor). Balanţa comercială între cele două ţări poate fi în echilibru, deoarece „B" cumpără marfa 1 din „A", în timp ce „A" cumpără marfa 2 din „B". Preţul internaţional al mărfii 1, (P^*_1) va fi atunci egal cu P_{A1} **($P^*_1 = 96 = P_{A1}$)**, în timp ce preţul internaţional al mărfii 2, (P^*_2) va fi egal cu P_{B2} **($P^*_2 = 110 = P_{B2}$)**. Se poate observa că:

$P_{A1} < P_{B1}$ şi $P_{A2} < P_{B2}$ (96 < 144 şi 99 < 110)

861 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.
862 Ceea ce corespunde exemplului ricardian.

De asemenea:
$P_{A1} = P^*_1$ şi $P_{A2} < P^*_2$ 96 = 96 şi (99 < 110)
Şi, prin urmare, putem scrie:
$P^*_1/P^*_2 < C_{A1}/C_{A2}$ (96/110 < 80/90 = 0,873 < 0,889); sau
$P^*_1/P^*_2 < P_{A1}/P_{A2}$ (2) (96/110 < 96/99 = 0,873 < 0,970)

2. **Presupunând că preturile cele mai reduse sunt în țara „B”,** se demonstrează – de aceeaşi manieră – că echilibrul presupune:
$P^*_1/P^*_2 < C_{B1}/C_{B2}$ (96/110 < 120/100 = 0,873 < 1,200); sau
$P^*_1/P^*_2 < P_{B1}/P_{B2}$ (3) (96/110 < 144/110 = 0,873 < 1,309)

Pornind de aici, afirmă Ricardo, fiecare țară realizează un avantaj din schimb. Prin urmare, din inegalitățile (1), (2) şi (3) vom obține:
$C_{A2} < C_{A1}(P^*_2/P^*_1)$ (90 < 80(110/96) = 90 < 91,667)
Deoarece balanța comercială între cele două țări trebuie să fie în echilibru, vom avea:
$Q_1P^*_2 = Q_2P^*_1$ (Q_1 şi Q_2 fiind cantitățile mărfurilor schimbate).
(960x110 = 1100x96, adică 105.600 = 105.600)
Rezultă:

$C_{A2} > C_{A1}(Q_1/Q_2)$ (90 > 80(960/1100) = 90 > 69,818)

ceea ce înseamnă că costul unitar al mărfii 2 (90 u.m.) în țara „A” este mai ridicat decât costul cantității din marfa 1 (80 u.m.), pe care o trimite în străinătate pentru a obține o unitate din marfa 2. Se poate deci, afirma că țara „A” economiseşte muncă națională cumpărând din străinătate marfa 2.

În aceeaşi manieră se poate scrie:

$C_{B1} > C_{B2}(P^*_1/P^*_2)$ (120 > 100(96/110) = 120 > 87,273)

şi această inegalitate arată că țara „B” economiseşte muncă națională cumpărând marfa 1 din străinătate. Pe baza inegalității (2) rezultă că țara „B” se va specializa în producția şi exportul mărfii 2 la care dezavantajul față de străinătate este mai mic şi va importa marfa 1 de la țara „A”.

Concluziile principale desprinse de aici sunt următoarele:

I. **Când o țară produce două mărfuri, ambele în condiții superioare străinătății (cazul Portugaliei), dar la prima marfă are o superioritate comparativă mai mare decât la a doua (la vin 120/80 = 1,500; la stofă 100/90 = 1,111 față de Anglia) atunci:**
- **prima marfă (vinul) trebuie produsă în țară (în Portugalia);**
- **a doua marfă (stofa) trebuie importată (din Anglia).**

Dar de unde apare avantajul relativ pentru Portugalia ?

a. Dacă stofa s-ar produce pe cale industrială în țară, munca celor 80 de portughezi ar produce **80/90 = 0,889** stofă.

b. Dacă stofa ar fi importată din Anglia prin exportul vinului, cei 80 de portughezi ar obține **120/100 = 1,200** stofă. Deci, cumpărând stofă din Anglia, în loc s-o producă, Portugalia obține, cu acelaşi consum de muncă, un spor de stofă de 35%.

◆ **120/100 : 80/90 = 1,350. Iată avantajul relativ al Portugaliei !**

Din această analiză rezultă:

1. Dacă o țară are, în producția mărfii 1, o superioritate față de străinătate mai mare decât pentru marfa 2, atunci este mai avantajos pentru ea să importe marfa 2, plătind-o cu exportul mărfii 1.

2. Excedentul de producție realizat de țară prin comerț, este egal cu gradul superiorității comparative pe care îl prezintă în producția mărfii exportate în raport cu marfa importată **[(120/80)/(100/90)]= 1,350**.

II. **Când o țară produce două mărfuri, ambele în condiții inferioare străinătății (cazul Angliei) şi când prima marfă poate fi produsă cu o inferioritate comparativ mai mare decât a doua (la vin 80/120 = 0,667; la stofă 90/100 = 0,900 față de Portugalia) atunci:**
- **prima marfă (vinul) trebuie importată (din Portugalia);**
- **a doua marfă (stofa) trebuie produsă în țară (în Anglia).**

Dar de unde apare avantajul relativ pentru Anglia ?

a. Dacă vinul s-ar produce în țară, munca a 100 englezi ar obține **100/120 = 0,833** vin.

b. Dacă vinul ar fi importat din Portugalia, prin exportul stofei, cei 100 englezi ar obține **90/80 = 1,125** vin. Deci, cumpărând vin portughez, în loc să-l producă, Anglia obține, cu același consum de muncă, un spor de vin de 35%.

◆ **90/80 : 100/120 = 1,350. Iată avantajul relativ al Angliei !**

Din această analiză rezultă:

1. Dacă o țară are, în producția mărfii 1, o inferioritate față de străinătate mai mică decât pentru marfa 2, atunci este mai avantajos pentru ea să exporte marfa 1 și să importe marfa 2.

2. Excedentul de producție obținut prin comerț corespunde exact gradului de inferioritate comparativă pe care țara îl are în producția mărfii exportate în raport cu marfa importată **[(90/100)/(80/120)]= 1,350**.

Dacă o țară de tipul I este în relații de comerț cu o țară de tipul II comerțul exterior este avantajos pentru ambele părți, și anume pentru că fiecare importă ceea ce cealaltă exportă. Concluzia la care ajunge Ricardo este că Portugalia trebuie să se specializeze în producția și exportul vinului (pentru care are cel mai mare avantaj relativ **120/80 = 1,500**) iar Anglia pe producția și exportul stofei (unde are cea mai mică inferioritate relativă **90/100 = 0,900**).

În urma profilării în producție și a comerțului dintre ele, cele două țări, Anglia și Portugalia, obțin excedente egale de producție (câte 35%). Deci, s-ar părea că schimbul este echivalent și perfect explicat prin teoria valorii-muncă. Să însemne aceasta că în comerțul internațional nimeni nu câștigă și nimeni nu pierde? Ar fi prea frumos! Realitatea a demonstrat și relevă mereu că lucrurile stau cu totul altfel! Poate că prin specializarea țărilor în funcție de costurile de producție minime, munca fiecăreia devine tot mai mult eficientă, dar pe arena internațională vor câștiga totdeauna numai cei care au productivitatea națională cea mai mare și deci costurile unitare sub prețurile pieței (toți ceilalți pierd).

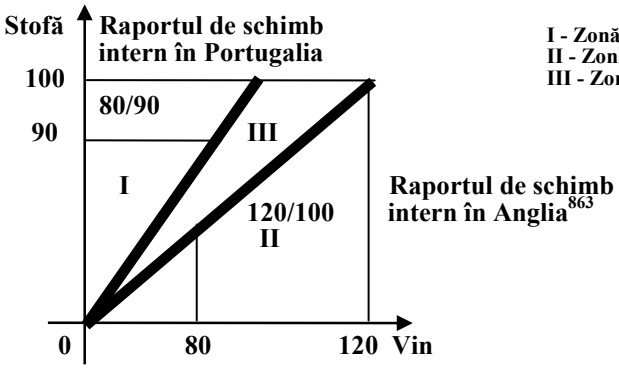

I - Zonă de schimb avantajoasă numai Angliei;
II - Zonă de schimb avantajoasă numai Portugaliei;
III - Zonă de schimb avantajoasă ambelor țări.

4.4.5.3.5.2. TEORIA ECHILIBRĂRII AUTOMATE A BALANȚEI COMERCIALE

Această teorie a fost unul din argumentele cele mai solide pentru Anglia în favoarea promovării politicii liberschimbiste în comerțul internațional. David Ricardo a descris mișcările mărfurilor și curentele inverse ale banilor de la o țară la alta și a arătat că echilibrul balanței comerciale externe se stabilește automat, fără intervenția statului. Prin asemenea aserțiuni clasicul englez a înlăturat orice rămășiță a gândirii mercantiliste din teoria comerțului internațional.

În scopul explicării mecanismelor echilibrării automate a balanței comerciale externe, vom presupune și vom analiza situația a două țări cu balanțe dezechilibrate.

1. Țara cu excedent al balanței comerciale externe.

Excedentul balanței comerciale externe rezultă ca urmare a unui export mai mare decât importul (adică s-a vândut mai mult în străinătate decât s-a cumpărat). Prin urmare, din țara respectivă au ieșit mărfuri și au intrat bani. Pe piața internă se va înregistra o abundență de

863 Alain Samuelson, *Les grands courants de la pensée économique*, 4e édition, Presses Universitaires de Grenoble (PUG), Grenoble, France, 1992, p. 114. Pentru amănunte, vezi **Anexa 1** din prezenta lucrare.

bani şi o cantitate scăzută de mărfuri. Moneda națională a țării cu excedent se va devaloriza în raport cu mărfurile, puterea de cumpărare a banilor va scădea. Prețurile vor începe să crească.

Această situație va genera **două tipuri de fenomene**:

a. Pe de o parte, vor fi încurajate vânzările pe o asemenea piață, din cauza prețurilor urcate şi a posibilităților sporite de câştig. Importurile țării cu excedent vor creşte continuu (vor creşte plățile față de străinătate).

b. Pe de altă parte, vor fi descurajate cumpărările pe o asemenea piață, întrucât mărfurile vor deveni mai scumpe. Exporturile vor începe să scadă (se vor reduce încasările din străinătate).

Din aceste motive, vor fi stimulate importurile (intrările de mărfuri) şi vor fi descurajate exporturile (intrările de bani). Vor începe să iasă bani şi să intre mărfuri, până la nivelul stabilirii unui raport normal între cantitățile de mărfuri şi bani de pe piața internă.

2. <u>Țara cu deficit al balanței comerciale externe</u>.

Deficitul balanței comerciale externe rezultă ca urmare a unui import mai mare decât exportul (se cumpără mai mult din străinătate decât se vinde). Prin urmare, din țara respectivă au ieşit bani şi au intrat mărfuri. Pe piața internă se va înregistra o abundență de mărfuri şi o cantitate scăzută de bani. Moneda țării cu deficit al balanței comerciale externe se va revaloriza în raport cu mărfurile, puterea de cumpărare a banilor va creşte.

Această situație va genera **două tipuri de fenomene**:

a. Pe de o parte, vor fi descurajate vânzările pe o asemenea piață, din cauza prețurilor scăzute şi a posibilităților reduse de câştig. Importurile țării cu deficit se vor reduce continuu (se vor diminua plățile față de străinătate).

b. Pe de altă parte, vor fi încurajate cumpărările de pe o astfel de piață, întrucât mărfurile vor deveni mai ieftine. Exporturile vor începe să crească (vor creşte încasările din străinătate).

Din aceste motive vor fi încurajate exporturile (intrările de bani) şi vor fi descurajate importurile (intrările de mărfuri). Vor începe să iasă mărfuri şi să intre bani, până la nivelul stabilirii unui raport normal între cantitățile de mărfuri şi bani de pe piața internă.

Deci, din ambele părți, forțele economice concură la aducerea balanței comerciale în poziția de echilibru, adică spre situația în care „fiecare țară posedă cantitatea de monedă necesară nevoilor sale, nici mai mult nici mai puțin"[864].

Prin urmare, prin promovarea unei politici economice liberale în comerțul internațional, fiecare țară va ajunge să dispună atât de mărfurile necesare (în cantitate şi structură), cât şi de cantitatea de bani necesară asigurării unei circulații sănătoase şi a unei monede stabile, perfect acoperită cu metal prețios (dar şi cu mărfuri) şi liber convertibilă pe plan extern.

Din această analiză Ricardo trage concluzia că liberul schimb este totdeauna avantajos pentru țările care-l practică. Spre deosebire de Adam Smith, care considera necesar protecționismul în anumite situații (concurența cu Olanda), David Ricardo se pronunță net în favoarea liberalismului[865]. Este adevărat că situația Angliei se schimbase fundamental la începutul secolului al XIX-lea. Marea Britanie realizase revoluția industrială, ieşise victorioasă din războaiele napoleoniene, ca şi din confruntările cu Olanda, îşi formase cel mai mare imperiu colonial, devenise prima putere economică a lumii. Mărfurile industriale, la care avea un „avantaj comparativ", se vindeau pe piața externă la prețuri superioare celor agricole. În această situație, poziția privilegiată a Angliei în economia mondială nu era amenințată de nimeni, iar politica liberală o consolida şi mai mult[866].

---

864 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 233.

865 David Ricardo a acceptat intervenția statului pentru controlul evoluției populației şi a cerut controlul riguros de către autoritate a cursului banilor de hârtie.

866 Prin liberul schimb – promovat până în 1914 – Anglia a dominat economia mondială „parce qu'elle possédait, à l'époque de Ricardo, un avance d'un demi-siècle sur les voisins du point de vue de implantation des technique modernes de production" (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 332).

Dinamica globală a întregii gândiri ricardiene este următoarea:

Creşterea populaţiei ⇒ Sporirea volumului bunurilor agricole ⇒ Extinderea suprafeţelor cultivate ⇒ Descreşterea randamentelor în agricultură ⇒ Mărirea cantităţii de „muncă necesară" în agricultură ⇒ Creşterea valorii produselor agricole ⇒ Urcarea cantităţii de „muncă necesară" în economie ⇒ Sporirea valorii tuturor mărfurilor ⇒ Creşterea preţurilor tuturor mărfurilor ⇒ Urcarea rentei funciare ⇒ Ridicarea salariilor nominale ⇒ Scăderea profiturilor în toate ramurile economiei ⇒ Reducerea acumulării capitalului ⇒ Diminuarea investiţiilor ⇒ Încetinirea ritmului creşterii economice ⇒ Liberalizarea comerţului exterior ⇒ Sporirea volumului mărfurilor pe piaţa internă ⇒ Scăderea preţurilor bunurilor de subzistenţă ⇒ Reducerea salariilor nominale ⇒ Diminuarea costurilor ⇒ Reducerea preţurilor ⇒ Scăderea rentei ⇒ Creşterea salariilor reale ⇒ Urcarea profitului ⇒ Sporirea acumulărilor ⇒ Creşterea volumului investiţiilor ⇒ Accelerarea dezvoltării economice.

Sau, mai schematic, dinamica gândirii ricardiene este următoarea:

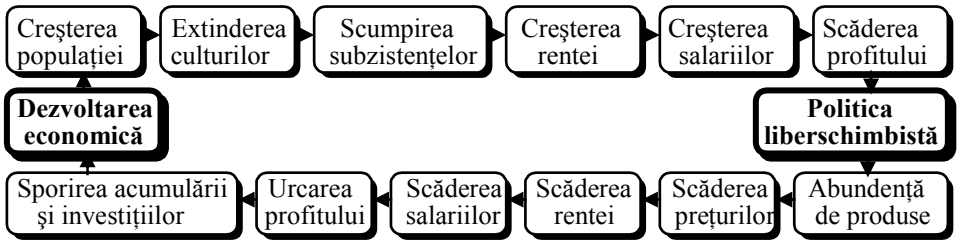

4.5. ŞCOALA CLASICĂ FRANCEZĂ

4.5.1. PROBLEME METODOLOGICE

La începutul secolului al XIX-lea, **opera lui Adam Smith a fost foarte bine cunoscută şi apreciată pozitiv în Franţa, câştigând mulţi admiratori şi adepţi**. Explicaţia o oferă convingerea lui Smith într-o ordine naturală bazată pe liberalism şi credinţa sa în armonia socială.

Spre deosebire de succesul francez şi continental al lui Adam Smith, gândirea lui Ricardo a fost respinsă aproape unanim de intelectualii francezi. Mai întâi, pentru că Ricardo a fost tranşant şi consecvent modelului de analiză bazat pe teoria „valorii-muncă", în timp ce francezii s-au orientat spre teoria „valorii-utilitate" încă din vremea lui Condillac. În al doilea rând, pentru că opera ricardiană oferea suportul teoretic pentru explicarea şi înţelegerea contradicţiilor dintre clasele sociale, apărute în procesul repartiţiei veniturilor.

Între gânditorii clasici englezi şi cei francezi există importante **deosebiri**:

1. În Anglia, Revoluţia burgheză se înfăptuise încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea (1642–1649). Regimul feudal absolutist a fost înlăturat şi Anglia a fost proclamată Republică. Clasicii englezi şi-au dezvoltat paradigma într-un climat de democraţie parlamentară, în care separaţia puterilor în stat era o realitate încă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Economia engleză evolua încă din secolul al XVII-lea în cadrele sistemului de producţie capitalist, iar în primele decenii ale secolului al XIX-lea desăvârşise revoluţia industrială. Din această cauză englezilor li se părea că regimul politic capitalist este etern. **De aceea economiştii englezi au fost preocupaţi, în principal, de studiul Economiei politice liberale.** Gândirea clasică engleză s-a preocupat de studiul noţiunilor, categoriilor şi legilor obiective, îmbogăţind – cu contribuţii esenţiale – **ştiinţa economică.**

În Franţa, regimul absolutismului regal s-a menţinut încă 150 de ani, **Revoluţia burgheză** declanşându-se abia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea **(1789–1794)**. Deci, gândirea clasică franceză s-a dezvoltat într-un regim dominant feudal, în care forţele capitalismului luptau pentru afirmare. **Francezii au evoluat într-un climat de contestare a regimului politic existent, considerat inhibitor, şi au fost preocupaţi în principal de studiul instituţiilor liberalismului economic.** De aceea ei au analizat, mai ales, instituţiile

sociale şi mai puțin sistemul categorial al Economiei politice. Ei au fost în primul rând instituționaliști și abia în subsidiar economiști.

2. În Anglia, pe drumul deschis de William Petty, în secolul al XVII-lea, au mers toți economiștii clasici și au dezvoltat o paradigmă de gândire al cărei element esențial era teoria „valorii-muncă". Teoria „valorii-muncă" a fost completată, până la nivelul cunoscut astăzi, de către Karl Marx[867] în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În Franța s-a dezvoltat o paradigmă de gândire în centrul căreia elementul dominant – fără a fi exclusiv – a fost teoria „valorii-utilitate". Explicația unei asemenea orientări se găsește în influențele lui Condillac (fondatorul teoriei), care apreciase că valoarea își avea originea în schimb și își găsea determinarea pe piață. Teoria „valorii-utilitate" va deveni dominantă în gândirea economică mondială din ultima treime a secolului al XIX-lea, prin Școala neoclasică.

3. Școala clasică engleză s-a bucurat de o autoritate și un prestigiu fără egal în istoria științei economice. Numele reprezentanților săi William Petty, Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo și John Stuart Mill, ca și contribuțiile lor, constituie elemente cardinale ale devenirii gândirii universale.

Școala clasică franceză a fost reprezentată de un număr însemnat de autori, printre care: **Antoine Louis Claude Destutt de Tracy (1754–1836)**, **Jean Baptiste Say (1767–1832)**, **Pellegrino Rossi (1787–1848)**, **Jerôme Adolphe Blanqui (1798–1854)**, **Claude Frédéric Bastiat (1801–1850)**, **Michel Chevalier (1806–1879)**, **Louis Wolowski (1810–1876)**, **Maurice Block (1816–1901)**, **Gustave de Molinari (1819–1912)**, **Henri Baudrillard (1821–1892)**, **Léon Say (1826–1896)**, **Pierre Paul Leroy-Beaulieu (1842–1912)**, **Yves Guyot (1843–1928)**. Acești gânditori au acoperit intervalul 1820–1860. Ei nu au reușit să elaboreze sisteme coerente și unitare de explicare a vieții economice și nici nu au aderat la vreuna din orientările existente sprijiniți pe argumente pertinente și logic corelate. Influențați de cadrul social revendicativ din Franța – de la 1750 la 1850 – sau de autoritatea lui Condillac, economiștii de după Jean Baptiste Say au crezut că valoarea de schimb își găsea originea în mecanismele pieței, pregătind drumul spre Școala neoclasică. Gânditorii francezi au legat valoarea factorilor de producție de contribuția lor la producerea bunurilor și au considerat veniturile primare – renta pământului, profitul capitalului, salariul muncii – drept prețuri ale „serviciilor productive" oferite de acești factori la crearea mărfurilor.

Între ei s-a remarcat un bun economist – **Jean Baptiste Say**, pe care Bertrand Nogaro l-a considerat chiar superior lui Ricardo[868]. Din păcate, după Say, dorind să apere capitalismul împotriva primei mișcări socialiste, a cărei importanță nu se poate tăgădui, economiștii francezi s-au angajat mai mult într-o pledoarie în favoarea regimului liberal, decât în analiza mecanismelor economice esențiale. În problema instituțiilor, analiza clasicilor francezi conține interesante contribuții teoretice, ceea ce imprimă întregului lor demers o puternică încărcătură socială.

4.5.2. JEAN BAPTISTE SAY (1767–1832)

Jean Baptiste Say a fost cel mai important reprezentant al Școlii clasice franceze. S-a născut la **5 ianuarie 1767**, într-o familie de negustori protestanți din orașul francez Lyon. Intenționând să intre în activitatea comercială, J. B. Say s-a înscris, în jurul anului 1780, în „Casa engleză a comercianților". În anul 1789 – anul Revoluției franceze – îl găsim angajat la o companie de asigurări din Paris. În 1794 colaborează la lansarea periodicului „La décade philosophique, littéraire et politique**",** al cărui redactor șef va ajunge în scurt timp. În anul 1803 a publicat ***Traité d'Économie politique***[869]**,** inspirat de ideile lui Adam Smith, iar în 1817 îi apare ***Catéchisme d'Économie politique***[870], apoi, între 1828–1829 a scris ***Cours d'Économie politique***[871]**,** în șase volume.

867 Care nu întâmplător și-a dezvoltat propriul sistem de gândire chiar în Anglia.
868 Bertrand Nogaro, *Le développement de la pensée économique*, Paris, 1944. Vezi și Ernest Teilhac, *L'oeuvre économique de J. B. Say*, thèse, Bordeaux, 1927.
869 ***Traité d'Économie politique,*** vol. I (452 p), vol. II (486 p), 3e édition, Paris, 1827, se află în colecția Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, sub cota 399787.
870 *Catéchisme d'Économie politique,* 6e édition, Paris, 1881, 192 p., se află în Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga", Cluj-Napoca, sub cota 399325.
871 În Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga", Cluj-Napoca, se găsește *Cours complet d'Économie politique,* vol. II, 628 p., Paris, 1840, sub cota 010138.

Împăratul **Napoleon Bonaparte**[872] **(1769–1821)** l-a solicitat pe Jean Baptiste Say să-i sprijine, cu autoritatea sa ştiinţifică, politica economică protecţionistă. Liberal convins, Jean Baptiste Say a refuzat şi a încetat să mai scrie, pe întreaga perioadă a **Consulatului (1799–1804)** şi a **Imperiului (1804–1815)**. În acest interval Jean Baptiste Say s-a orientat spre afaceri, înfiinţând o filatură mecanică de bumbac la Auchy-les-Hesdines, în Pas-de-Calais.

După înlăturarea lui Napoleon I, în anul 1815, Jean Baptiste Say se va bucura – din nou – de mare autoritate ca economist şi va deveni profesor de Economie politică la **Consevatoire des Arts** şi apoi la **Collège de France**.

În perioada 1815–1816 a vizitat Anglia şi a scris lucrarea ***De l'Angleterre et des Anglais*.**

Jean Baptiste Say s-a stins din viaţă la Paris, în **15 noiembrie 1832**, la vârsta de 65 de ani[873]. A avut un fiu **Horace Émile**, iar nepotul său **Jean Baptiste Léon Say** a fost un cunoscut economist[874].

4.5.2.1. PRODUCŢIA ŞI FACTORII DE PRODUCŢIE

Mercantiliştii apreciaseră că bogăţia însemnă bani şi se creează în comerţ, identificând circulaţia ca singura sferă productivă. **Fiziocraţii au considerat că bogăţia este formată din bunuri agricole** şi au limitat sfera productivă la o singură ramură a producţiei materiale (agricultura). **Şcoala clasică engleză a definit bogăţia prin mărfuri şi a pus semnul identităţii între producţia de mărfuri şi sfera productivă**.

- Jean Baptiste Say a dat o definiţie mai cuprinzătoare producţiei: **„A PRODUCE, NU ÎNSEAMNĂ A CREA MATERIE, CI A CREA UTILITATE”. „Créer de l'utilité dans une chose, c'est en faire un produit; c'est produire”**[875] (s. ns.).

Aceasta a însemnat abandonarea rezervelor – considerate de el ilogice – ale lui Smith cu privire la gradul variabil de productivitate, în funcţie de genul activităţii[876]. De asemenea, el i-a respins şi pe fiziocraţi care considerau productive numai muncile creatoare de materie nouă (cele care transformau materia erau apreciate neproductive). Say susţinea că toţi cei care „furnizează o utilitate veritabilă în schimbul salariilor lor” sunt productivi, incluzându-i aici şi pe „militarul pregătit pentru a respinge o agresiune externă”, ca şi pe „administratorul care-şi consacră timpul şi inteligenţa conservării proprietăţilor publice etc.” [877].

Mai mult, gânditorul francez a considerat că producţia propriu-zisă nu este nimic altceva decât un **schimb!** „La production est un échange des services productifs contre des produits”[878]. Jean Baptiste Say a considerat că **Bogăţia naţională** este formată – deopotrivă – din „**Bogăţia materială”** şi „**Bogăţia imaterială”.** „Les produits immatériels sont les valeurs qui se trouvent nécessairement consommées en même temps que produits”[879]. Astfel, clasicul francez apreciază că orice activitate utilă este, în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură, şi productivă.

Între concepţia lui Smith şi a lui Say despre bogăţie este o diferenţă fundamentală. Smith considera că numai munca producătoare de mărfuri (materiale, servicii, informaţii) este productivă şi identifica sfera productivă cu producţia de mărfuri. Spre deosebire de el, Say apreciază că toate activităţile creatoare de utilităţi (mărfuri şi bunuri nemarfare deopotrivă) sunt productive, incluzând în sfera creatoare de bogăţie toate îndeletnicirile utile din societate.

Say şterge – practic – orice deosebire între sfera productivă şi cea neproductivă. În felul acesta, **Say a oferit cea mai cuprinzătoare concepţie – înregistrată în întreaga istorie a gândirii economice – despre bogăţie şi sfera productivă a societăţii.**

---

872 Împărat al Franţei între 1804–1815.
873 „Se spune că cineva i-ar fi confesat lui Say, când era pe patul de moarte, că «legea debuşeelor» este falsă, nu se verifică în practică. Say şi-a exprimat însă şi cu acest prilej convingerea în principiul formulat de el” (Mihai Todosia, *Doctrine economice*, p. 92).
874 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 20, London, 1956, p. 37–38.
875 Jean Baptiste Say, *Traité complète d'économie politique*, Paris, 1827, 3e éd. tome I, p. 3.
876 Deşi mai apoi, când va analiza diferitele feluri de utilizare a capitalului, va aprecia – întocmai ca şi Adam Smith – că agricultura este mai productivă decât „industria interioară”.
877 Jean Baptiste Say, *Cours complet d'économie politique*, 2e éd., Paris, 1840, t. I, p. 91.
878 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, tome II, p. 6.
879 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. I. p. 116.

Apoi, în continuare, economistul francez a pus în lumină rolul considerabil al unui personaj, pe care l-a întrevăzut Cantillon, dar care a fost aproape total ignorat de Adam Smith şi întreaga Şcoală clasică engleză: „**ÎNTREPRINZĂTORUL".**

„Întreprinzătorii nu sunt, am putea spune, decât intermediarii care asigură serviciile productive necesare pentru a fabrica un produs, în proporția cererii sale pe piață"[880]. Say şi discipolii săi au conferit întreprinzătorului un rol central în funcționarea mecanismelor pieței. După ei întreprinzătorul are capacitatea necesară organizării şi controlării producției şi vânzărilor, poate procura capitalurile necesare activității economice, are facultatea de a prevedea cu o exactitate rezonabilă cererea probabilă şi evoluția pieței, a costurilor şi prețurilor etc.

Say a clasificat „serviciile productive" cumpărate de întreprinzător în **trei categorii**:

- **Servicii productive ale muncii;**
- **Servicii productive ale pământului;**
- **Servicii productive ale capitalului**.

O contribuție importantă şi originală a adus economistul francez în tratarea **CAPITALULUI** ca factor de producție. Începând cu A. R. J. Turgot, toți economiştii care au urmat înțelegeau prin capital „lichiditățile disponibile" sau „bunurile materiale" care ajutau munca industriaşului sau comerciantului. J. B. Say a apreciat într-o manieră originală – şi pentru prima dată în istoria gândirii economice – că „**valoarea tuturor acestor lucruri compune ceea ce se numeşte capital productiv"**[881] („une somme des valeurs acquises d'avance"[882]).

„Un capital productif se compose:
De la valeur des instruments employées par l'industrie;
De la valeur des avances qu'exige l'entretien des producteurs pendant la production;
De la valeur des matières brutes sur lesquelles s'exerce l'industrie;
De la valeur des usines et constructions sur un bien fonds;
De la valeur des monnaies employées aux échanges"[883]**.**

Astfel, capitalul nu mai este perceput sub forma sa materializată, ci din punct de vedere valoric, ca o reprezentare contabilă. Economistul francez a observat că există deosebiri de comportament între forma materializată şi cea valorică ale capitalului. Capitalul material se consumă şi dispare – dintr-o dată sau treptat – în procesul productiv. Dimpotrivă, forma valorică a capitalului nu dispare, ci se transmite asupra mărfurilor fabricate, se conservă şi chiar îşi măreşte dimensiunile în timp. Întreprinzătorul are grija – minimă şi permanentă – de a reconstitui fără întrerupere valoarea capitalului utilizat. „Acumularea, care formează un nou capital, nu începe decât după ce vechiul capital a fost complet reconstituit"[884]. Altfel spus, Say n-a identificat capitalul cu mijloacele de producție; ci a văzut în el, mai degrabă, o expresie contabilă abstractă, desemnând ansamblul valorilor patrimoniale antrenate în acțiuni productive prin acte de voință şi reconstituite, fără pierdere, prin prețurile de vânzare, în ciuda caracterului perisabil al bunurilor materiale.

Influențat de gândirea lui Adam Smith, Jean Baptiste Say a apreciat că anumite activități economice sunt mai productive decât altele şi că întrebuințarea capitalului are eficiență diferită, în funcție de ramura în care este investit. „Le meilleur emploi du capital pour le pays en général est d'abord celui qui a pour object l'agriculture"[885], „en suite celui qui a pour object l'industrie intérieure"[886]. Aici, gânditorul francez se mulțumeşte să-l imite pe Adam Smith.

Deşi a sesizat şi a analizat rolul întreprinzătorului în activitatea economică, Say a apreciat că la obținerea întregii producții sociale participă numai **trei factori de producție** (Munca, Natura, Capitalul). Bogăția națională este rezultatul „serviciilor productive" procurate

880 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, nouvelle édition, Paris, 1972, p. 354.
881 După Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éd. Montchrestien, Paris, 1965, p. 109.
882 Jean Baptiste Say, *Catéchisme d'Économie politique*, 6e édition, Paris, 1881, p. 21.
883 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. I. p. 23. Problematica referitoare la capital se găseşte în lucrarea citată, între paginile 23–27.
884 După Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éd. Montchrestien, Paris, 1965, p. 109.
885 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 131.
886 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 132.

de întreprinzător, dar oferite – deopotrivă şi în proporţii diferite – de cei trei factori de producţie, în schimbul cărora proprietarii lor vor obţine venituri corespunzătoare.

4.5.2.2. TEORIA VALORII

Punctul de plecare în abordarea de către Jean Baptiste Say a problematicii valorii l-a constituit concepţia lui Adam Smith[887].

După cum se ştie, clasicul englez a elaborat o **teorie dualã** despre valoare, afirmând:

- **Valoarea mărfii este determinată de cantitatea de muncă necesară producerii ei;**
- **Valoarea mărfii este determinată de cantitatea de muncă străină primită în schimbul ei, prin vânzare.**

Prima afirmaţie conduce la ideea că **în determinarea valorii se porneşte de la costul producţiei, deci de la ofertă.**

Cea de a doua afirmaţie sugerează că **valoarea mărfii este determinată de cerere, deci de utilitate.**

Jean Baptiste Say a preluat practic ideile lui Smith şi le-a formulat într-o manieră proprie, oferind prin aceasta o nouă teorie despre valoare, pe care a dorit-o mai explicită, mai unitară şi mai persuasivă decât a maestrului său.

Economistul francez a intenţionat să construiască o paradigmă despre valoare, total diferită de a lui David Ricardo. De aceea el a preluat din gândirea lui Adam Smith acele elemente care-i serveau intenţiei de a explica valoarea prin utilitate. Say a început demersul său prin explicarea **utilităţii** şi a surselor de formare ale acesteia. „L'utilité d'une chose peut lui être donnée, soit par la nature, ce qui en fait une richesse naturelle, soit par les services productifs de l'industrie, des capitaux et des terres; ce qui en fait un produit”[888]. Apoi, a încercat să determine valoarea mărfurilor, într-o manieră proprie, care se vroia depărtată de teoria obiectivă. „**La valeur des touts les choses est en raison directe de la quantité demandée et en raison inverse de la quantité offerte”**[889] (s. ns.).

Demersul lui este, însă, oarecum contradictoriu. Pentru el valoarea mărfurilor nu depinde numai de cantitatea de muncă necesară producerii ei, nici în mod exclusiv de nivelul costurilor de producţie. „**Valoarea fiecărui lucru – afirmă el – este rezultatul evaluării contradictorii făcută între cel care are nevoie de el şi cel care îl produce sau îl oferă”**[890] (s. ns.). Cu alte cuvinte, clasicul francez sugerează că valoarea de schimb a mărfurilor s-ar forma pe piaţă, prin aprecierile producătorilor-vânzători pe de o parte, şi cele ale consumatorilor-cumpărători pe de altă parte. Să însemne aceasta că valoarea de schimb se determină şi se stabileşte pe baze subiective? Nicidecum, susţine Say, întrucât baza valorii este constituită din elemente de natură obiectivă.

Există **două elemente** obiective fundamentale care stau la baza formării valorii:

„1. **utilitatea**, care determină cererea bunurilor produse;

2. **cheltuielile de producţie**, care limitează întinderea acestei cereri; căci se opreşte cererea care costă prea mult”[891].

Prin asemenea afirmaţii Say încearcă să se depărteze de paradigma ricardiană, care demonstrase că valoarea mărfurilor se formează în sfera producţiei şi este determinată de cheltuielile de muncă necesare producerii lor. Say se străduieşte să se apropie mai mult de poziţia lui Smith.

- **„La valeur d'une chose évaluable est la quantité d'une autre chose que le vendeur consent à recevoir, et que l'acquéreur consent a céder en échange”**[892] (s. ns.).

887 Jean Baptiste Say s-a prezentat – el însuşi – ca un continuator al lui Adam Smith. Unii exegeţi apreciază că Say a adus contribuţii esenţiale în privinţa cunoaşterii gândirii lui Smith în Franţa, ca şi prin încercarea de prezentare mai sistematică a operei smithiene.
888 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, tome II, p. 3.
889 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 8.
890 După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique, É*d. Montchrestien, Paris, 1965, p. 110.
891 „Ses deux fondements (de valeur – n. ns.) sont donc: 1. l'utilité qui détermine la demande qu'on en fait; 2. les frais de production qui bornent l'étendue de cette demande; car on cesse de demander ce qui coûte trop” (Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éd. Montchrestien, Paris, 1965, p. 110).
892 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 7.

Mai departe, Jean Baptiste Say a arătat că **prețul de piață nu este determinat de ofertă şi cerere, dar că el exercită, în acelaşi timp, o influență asupra acestora!** „Nu se poate vorbi niciodată de cantitatea cerută fără a exprima sau fără a presupune această restricție stabilită: la prețul la care se poate procura”[893]. Dar în gândirea lui Say persistă confuzia dintre „valoare” şi „preț”, întrucât el încearcă să măsoare valoarea cu ajutorul prețului. „La valeur apprćciée, ou le prix est, lorsque le prix s'établit librement, une mesure de l'utilité des choses et par conséquent une mesure de la production”[894]. Însă cine determină – în ultimă instanță – „prețul la care se poate procura cantitatea cerută dintr-o marfă sau alta”, dacă nu evoluția costurilor de producție? Deci, până la urmă, **hotărâtoare** în formarea valorii şi evoluția prețurilor sunt condițiile în care „se produce oferta”, pentru că ele determină „întinderea cererii”. Prin aceste aserțiuni teoria lui Say despre valoare capătă conotații importante, care o apropie mai mult de teoria „valorii-muncă”, decât de teoria „valorii-utilitate”.

Dinamica teoriei valorii la Say este următoarea:

Dar, ținând cont de observațiile sale referitoare la rolul determinant al nivelului costurilor de producție, care dimensionează întinderea ofertei, putem concluziona:

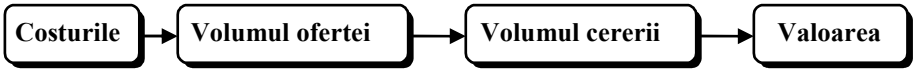

Asemenea modalitate de tratare a problematicii îl apropie pe Say mai mult de punctul de vedere ricardian al teoriei „valorii-muncă” (pe care a încercat să-l respingă) decât de cel smithian (de la care a pornit).

- **Deci, Jean Baptiste Say a elaborat o paradigmă proprie al cărei conținut principal este teoria „valorii-muncă”, dar care are şi importante conotații din teoria „valorii-utilitate”.**

Într-un climat liberal, afirmă Say, „**concurența dintre producători tinde fără încetare să reducă valoarea produselor la nivelul costurilor de producție, compuse din valoarea tuturor serviciilor productive care au concurat la crearea acelui produs”**[895] (s. ns.). „**La valeur des produits tend a se rapprocher sans cesse de la valeur de leurs frais de production”**[896] (s. ns.). Iată că Say recunoaşte deschis rolul hotărâtor al costurilor de producție în formarea valorii mărfurilor. Dar credem că aici – ca şi mai sus – Say a confundat valoarea cu valoarea de schimb şi a pus semnul identității între aceasta din urmă şi prețul de vânzare. Concurența dintre producători influențează prețul de vânzare al mărfurilor (care exprimă valoarea de schimb), dar nu modifică valoarea lor (creată în procesul producției).

Pe drumul deschis de Cantillon şi continuat de Say vor merge toți gânditorii francezi în secolul al XIX-lea. Teoria „valorii-utilitate” va triumfa şi va domina gândirea economică mondială începând cu ultima treime a secolului al XIX-lea, prin contribuțiile Şcolii neoclasice (marginaliste).

4.5.2.3. TEORIA REPARTIȚIEI

Ca şi în teoria valorii, punctul de plecare al lui Say în abordarea problematicii repartiției veniturilor în societate, îl constituie gândirea lui Smith. Întocmai ca şi maestrul său, Say aprecia că toate veniturile ce se formează în societate sunt guvernate de aceleaşi legi. Prin aceasta, el a încercat să respingă modelul ricardian, în care se demonstra că renta funciară este supusă altor legi decât celelalte venituri şi că interesele landlorzilor sunt opuse intereselor celorlalte clase şi se împotrivesc progresului general al societății.

În opera lui Say nu se vorbeşte de „fond de salarii” ca la Smith şi nici nu se apreciază că „renta” se formează după legi particulare, ca la Ricardo.

893 „L'on ne doit jamais parler de quantité demandée sans exprimer ou supposer cette restriction convenue: au prix où on peut se la procurer” (Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Paris, 1965, p. 110).
894 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. I. p. 4.
895 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 8.
896 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 8.

- Economistul francez apreciază că toate veniturile sunt supuse aceloraşi legi, că toţi participanţii la crearea bogăţiei naţionale pretind şi au dreptul la porţiuni din acelaşi „**TORT”,** constituit prin preţul de piaţă al produselor.

Bogăţia şi venitul total al societăţii sunt create prin contribuţia (în diferite proporţii) tuturor celor trei factori de producţie (Natura, Munca şi Capitalul), care furnizează „serviciile productive” necesare. „Cei care dispun de unul din aceste trei surse ale producţiei sunt vânzători ai acestor mărfuri, pe care noi le numim servicii productive; consumatorii sunt cumpărătorii lor. Întreprinzătorii din industrie nu sunt, ca să zicem aşa, decât intermediarii care reclamă serviciile productive necesare pentru un fel de produs, în proporţia cererii din acel produs. Cultivatorul, manufacturierul şi comerciantul compară continuu preţul pe care cumpărătorul doreşte şi poate să-l afecteze unei mărfi sau alteia, cu costurile necesare pentru a o produce; dacă ei decid producţia, ei stabilesc cererea acestor servicii productive, care vor concura şi vor furniza, astfel, una dintre bazele valorii acestor servicii. Pe de altă parte, agenţii producţiei, oameni şi lucruri, pământuri, capitaluri şi muncitori industriali se oferă mai mult sau mai puţin, în funcţie de anumite motive ... şi formează, de asemenea, altă bază a valorii care se stabileşte pentru aceleaşi servicii”[897].

Proprietarul forţei de muncă vinde „serviciul muncii”[898], proprietarul capitalului vinde „serviciul capitalului”, iar proprietarul condiţiilor naturale vinde „serviciul pământului”.

- Observăm că în gândirea lui Say **salariile, profiturile şi renta reprezintă preţuri ale serviciilor furnizate de factorii de producţie şi care formează veniturile proprietarilor lor.** „Chaque produit acquitte, par sa valeur, la totalité des services qui ont concouru à sa création”[899].

Dar venitul total al societăţii poartă denumirea de **VENIT BRUT**. „Aşadar, scria Say, venitul societăţii este egal cu produsul brut rezultat din pământuri, din capitaluri şi din industria unei naţiuni”[900]. Prima operaţiune pe care o fac întreprinzătorii este să înapoieze proprietarilor factorilor de producţie „avansurile iniţiale”.

PRODUSUL BRUT – AVANSURILE INIŢIALE = PRODUSUL NET

Din **produsul net** obţinut se formează, apoi, veniturile celor trei categorii de proprietari ai factorilor de producţie, după cum urmează:

1. „La portion de la valeur produite que retire par-là le propriétaire foncier s'appelle **profits du fonds de terre**”.

2. „La portion retirée par le capitaliste, par celui qui a fait des avances, s'appelle **profits du capital**”. Nivelul profiturilor capitalului se stabileşte prin confruntarea liberă a cererii cu oferta. „Le loyer du capital se fixe sur les mêmes bases que le prix des choses: en raison directe de la quantité demandée et en raison inverse de la quantité offerte”[901].

3. „La portion retirée par les industrieux se nomme les **profits de l'industrie**”[902]. După cum se observă, întreprinzătorii şi muncitorii îşi revendică împreună „profiturile industriei”. De aceea, uneori Jean Baptiste Say denumeşte salariile muncitorilor drept „les profits d'ouvriers”.

Întocmai ca şi ceilalţi economişti clasici, Jean Baptiste Say a analizat nivelul **salariului minim**. „Si le salaire des ouvriers les plus grossier ne leur permettait pas d'entretenir une famille et d'élever des enfants, le nombre de ces ouvriers ne serait pas tenu au complet”[903].

Liberal convins, Say a respins viziunea pesimistă împărtăşită de Malthus şi Ricardo asupra **populaţiei**. El a apreciat că numărul populaţiei se reglează de la sine la nivelul subzistenţelor şi că standardul de trai scăzut nu se datorează creşterii populaţiei, ci producţiei

897 Jean Baptiste Say, *Traité...,* tome II, 1827, p. 53–54. Problematica distribuţiei este tratată în lucrarea citată între paginile 53–65.
898 Jean Baptiste Say asimilează „serviciului muncii” şi activitatea „întreprinzătorului”, întrucât acesta nu este „decât un intermediar”, iar venitul total al societăţii se împarte numai între cei „trei vânzători de servicii productive” (proprietarul pământului primeşte renta; proprietarul capitalului îşi însuşeşte profitul; proprietarul forţei de muncă obţine salariul).
899 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 54.
900 După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éd. Montchrestien, Paris, 1965, p. 111. În concepţia lui Say „industria unei naţiuni” desemnează – aşa cum înţelegem noi – ansamblul activităţilor economice.
901 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 115.
902 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 57.
903 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 89.

insuficiente. „La population s'élève toujours en tous pays au niveau des moyens d'existence, et ne va pas au-delà”[904]. „Ce n'est pas le grand nombre des hommes qui nuit a leur aisance, c'est le défaut de production”[905].

Prin urmare, proprietarii factorilor de producție sunt îndreptățiți – deopotrivă – la anumite părți din venitul total creat în societate. Nici o categorie a populației nu poate pretinde pentru sine întreg produsul creat, întrucât el se prezintă ca un „**TORT”,** iar la obținerea lui au participat **toți** factorii de producție.

PRODUSUL NET = RENTA + PROFITUL + SALARIUL

Un fel de „**ARMONIE”** se stabileşte între teoria producției şi a repartiției şi nu pot apărea nici un fel de contradicții între clasele sociale.

Nivelul veniturilor posesorilor celor trei factori de producție se determină:

1. Pe de o parte, cu ajutorul costurilor serviciilor respective şi al prețurilor pe care cumpărătorii sunt dispuşi să le ofere pentru una sau alta dintre mărfurile produse;

2. Pe de altă parte, cu ajutorul altor diverse motive care condiționează volumul serviciilor oferite.

Say aprecia – sub influența lui Richard Cantillon – că fiecare categorie de venit putea să îmbrace **două forme:**

- **Să fie aleatoriu**, adică să depindă de nivelul general al prețurilor, în cazul în care furnizorul factorului de producție considerat ia o afacere pe cont propriu, adică îşi vinde singur produsele;
- **Să fie calculat forfetar**, în cazul când serviciile productive sunt „cedate” întreprinzătorului pentru o plată fixată în avans (indiferent de prețul mărfurilor produse). În această situație întreprinzătorul păstrează pentru el diferența între prețul „serviciilor” (mai mic) şi prețul mărfurilor obținute cu ajutorul factorilor de producție respectivi (mai mare).

Teoriei repartiției elaborată de Say i se reproşează astăzi **două aspecte:**

- **Pe de o parte**, faptul că, după ce a analizat noțiunea de întreprinzător şi după ce a arătat – spre deosebire de Ricardo – independența funcțiilor de capitalist şi întreprinzător, l-a asimilat pe acesta din urmă muncitorului şi venitul său cu salariul.
- **Pe de altă parte**, Say a considerat că piața fiecărui factor de producție este independentă de a celorlalți. Economiştii ulteriori au demonstrat că cele trei piețe sunt interdependente şi că veniturile corespunzătoare care se formează sunt strâns legate între ele.

4.5.2.4. LEGEA DEBUŞEELOR

Fără îndoială, „legea debuşeelor” reprezintă contribuția cea mai importantă a lui Say la dezvoltarea doctrinei liberale. Ideile cuprinse în ea vor sta la baza primelor teorii despre echilibrul economic, întrucât:

Y = C + I **unde:** **Y - oferta globală;**
(C + I) - cererea globală; de consum (C) şi de investiții (I)

Doctrina liberalismului economic – care a dominat gândirea mondială până în perioada interbelică – s-a sprijinit pe „Homo oeconomicus” şi „Mâna invizibilă” ale lui Adam Smith şi pe „Legea debuşeelor” a lui Jean Baptiste Say.

Într-o economie cu producție de mărfuri generalizată, dobândirea de bunuri prin schimb este condiționată de puterea de a crea mărfuri şi servicii echivalente (adică putere de cumpărare). „**Produsele se plătesc prin produse” atât în comerțul interior, cât şi în cel internațional, aceasta este esența „legii debuşeelor”, şi ea a creat în rândul teoreticienilor şi practicienilor, deopotrivă, un entuziasm care nu s-a stins total nici astăzi.**

- **„Les ventes et les achats ne sont, dans la réalité, que des échanges de produits”**[906] (s. ns.).

904 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 153.
905 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 165.
906 Jean Baptiste Say, *Catéchisme d'économie politique*, p. 59.

Referindu-se la „legea debuşeelor", **Mark Blaug** scria: „Aserţiunea că «produsele se plătesc prin produse» nu este în nici un caz trivială. Într-un anumit sens, ea marchează începutul gândirii în macroeconomie"[907].

„Meritul lui Say – aprecia **Claude Jessua** – constă în aceea că, punând în balanţă oferta globală şi cererea globală, a arătat că acestea nu sunt independente una de alta; se poate spune chiar că este vorba despre acelaşi lucru văzut din două unghiuri diferite"[908].

Say afirmă că oferta totală este totdeauna egală cu cererea totală. Când oferta dintr-o anumită marfă creşte, sporeşte automat – în aceeaşi măsură – cererea ei; când oferta se reduce, scade şi cererea; astfel că echilibrul economic se stabileşte automat şi se menţine permanent, prin mecanismele pieţei.

Niciodată cererea nu poate creşte fără sporirea corespunzătoare a ofertei; şi **niciodată** nu se poate diminua fără scăderea ofertei. Astfel, în economie nu se poate ajunge nici la supraproducţie, nici la subproducţie.

În concepţia lui Jean Baptiste Say, **oferta este** – pin urmare – **determinantă** în economie („numai ea poate crea putere de cumpărare şi îmbogăţi cetăţenii"[909]) pentru menţinerea echilibrului; cererea având doar rolul de a orienta producţia spre bunurile cu adevărat utile societăţii. I s-a reproşat uneori lui Say că vorbind despre primatul producţiei, ar neglija tocmai nevoile pieţei şi posibilitatea apariţiei supraproducţiei[910]. În concepţia sa, însă, echilibrul este asigurat, deoarece „**orice producţie este, în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură, consum"** şi „**orice vânzător este, totodată, şi cumpărător".**

„Este cert – scria Say – că oferta dintr-un produs determină automat un debuşeu pentru alte produse, într-o mărime egală cu propria-i valoare. După ce a obţinut un produs, cea mai mare dorinţă a producătorului este de a-l vinde, deoarece el nu produce nimic în mâinile sale. Dar, el nu este mai puţin preocupat de a îndepărta banii încasaţi din vânzare, deoarece valoarea lor nu produce nimic[911]. Or, el nu poate scăpa de bani decât cumpărând un alt produs. Se observă că simplul fapt de a produce un bun oarecare deschide, instantaneu, un debuşeu pentru alte produse"[912].

Circuitul economic potrivit legii debuşeelor[913]

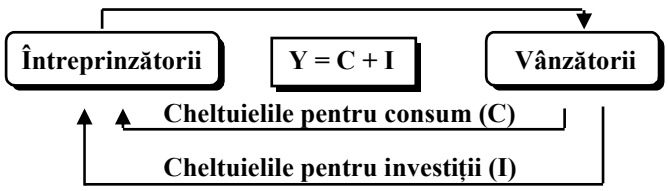

907 Mark Blaug, *op. cit.*, p. 183. Marx a fost total nedrept cu Say, numindu-l „o figură lamentabilă", „care încearcă să-şi ascundă superficialitatea searbădă prin aceea că prezintă ideile neisprăvite şi gafele lui Smith sub forma unor fraze absolut generale" (Karl Marx, *Capitalul,* vol. I, p. 841).

908 Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 35.

909 Ion Pohoaţă, *Doctrine economice universale*, vol. I, p. 145.

910 „Si certains producteurs se décident à développer leurs investissements et leurs fabrications, cela devra sans doute créer des revenues et des débouchés pour d'autres producteurs. Mais comment se décideront-ils les premiers àaugmenter leurs production s'ils n'ont pas déjà des débouchés assurés. Il y a là un problème essentiel de démarrage de la croissance et d'entretien d'un certain rythme de croissance que Say ignore totalement" (Henri Denis, *op. cit.*, p. 308).

911 Jean Baptiste Say a redus funcţiile banilor la una singură: mijloc de schimb.

912 „Il est bon remarquer, qu'un produit terminé offre, dès cet instant, un débouché à d'autres produits pour tout le montant de sa valeur. En effet, lorsque le dernier producteur a terminé un produit, son plus grand désir est de le vendre, pour que la valeur de ce produit ne chôme pas entre ses mains. Mais il n'est pas moins empressé de se défaire de l'argent que lui procure sa vente, pour que la valeur de l'argent ne chaume pas non plus. Or, on ne peut se défaire de son argent qu'en demandant acheter un produit quelconque. On voit donc que la fait seul de la formation d'un produit ouvre, dès instant même un débouché à d'autres produits" (Jean Baptiste Say, *Traité ...* , 3e éd., Paris, 1827, p. 145). În aceeaşi lucrare „legea debuşeelor" este tratată între paginile 141–156.

913 „**Întreprinzătorii"** produc mărfuri şi pun la dispoziţia „**vânzătorilor"** factorilor de producţie veniturile corespunzătoare „**serviciilor"** oferite (salariu, profit şi rentă). Proprietarii factorilor de producţie folosesc veniturile pentru cumpărări de bunuri de consum şi investiţionale. Dacă toate veniturile trec de la „**întreprinzători"** la „**vânzători",** iar aceştia le cheltuie în întregime pentru cumpărături, circuitul economic nu se întrerupe niciodată, echilibrul este asigurat şi crizele imposibile.

Este evident, după părerea lui Say, că „**banii nu îndeplinesc decât un rol pasager în acest dublu schimb şi, o dată schimburile terminate, ne dăm seama că întotdeauna s-au plătit produse contra produse**”[914] (s. ns.). El a vrut, prin aceasta, să sugereze că schimbul este, de fapt, un troc şi că banii nu pot juca nici un rol activ în mecanismele economice. Reducând toate funcțiile banilor la una singură, cea de **mijloc de schimb**, Say a simplificat formula $\mathbf{M_A – B – M_B}$, la binomul $\mathbf{M_A – M_B}$.

În realitate, orice vânzare-cumpărare, presupune două procese şi două metamorfoze:

- **Vânzarea**, adică transformarea unei utilități oarecare în bani, $\mathbf{M_A – B}$.
- **Cumpărarea**, adică transformarea banilor într-o altă utilitate, diferită de cea vândută, $\mathbf{B – M_B}$.

Formula integrală a schimbului devine:

$$\mathbf{M_A – B – M_B}$$

Pentru Say există numai rezultatul schimbului de utilități, în care metamorfoza **($\mathbf{M_A – B}$)** a dispărut, orice marfă fiind, în acelaşi timp, şi bani, adică mijloc de schimb pentru alte mărfuri **($\mathbf{M_A – M_B}$)**.

Say a concluzionat că **nici o criză de supraproducție nu poate fi generată, întrucât toate mărfurile produse își găsesc automat cererea necesară.**

I s-a reproşat uneori lui Say că nu ar fi ținut cont de procesele **economisirii** şi de realitatea că oamenii „nu vor să scape cât pot de repede” de bani, ci păstrează **lichidități** pentru situații de plasament mai favorabile. Toate acestea diminuează – după John Maynard Keynes – cererea solvabilă şi pot conduce la supraproducție[915].

Importante sunt **concluziile** pe care încearcă Say să le tragă din „legea debuşeelor”:

1. **„Cu cât există mai mulți producători şi o producție mai diversificată, cu atât este mai uşor, mai diversificat şi mai larg schimbul de mărfuri”[916].**
2. **Fiecare este cointeresat în prosperitatea tuturor, iar înflorirea unei ramuri este cauza înfloririi altor ramuri[917]. Relațiile dintre sat şi oraş, dintre regiuni şi dintre țări se bazează pe această cointeresare reciprocă.**
3. **„Importul de produse străine este favorabil vânzării produselor naționale, pentru că noi nu putem cumpăra produse străine decât în schimbul produselor industriei, pământului şi capitalurilor noastre, cărora comerțul le asigură desfacerea”[918]. Această teză liberschimbistă a fost îndreptată împotriva protecționismului în general, a celui napoleonian în special.**
4. **„Nu se poate favoriza comerțul decât prin încurajarea consumării produselor industriei”[919].**

Legea debuşeelor a fost interpretată ulterior de maniera că în mod necesar şi permanent cererea globală este egală cu oferta globală. Ea a oferit, în felul acesta, o formulă anticipată a teoriei echilibrului economic, cu indicația suplimentară că echilibrul nu este numai un instrument teoretic al analizei, dar chiar a devenit o realitate deja asigurată[920]. Legea

914 Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, t. II. p. 140.

915 „En parlant ainsi, Say néglige le phénomène, dont nous comprenons l'importance depuis Keynes, de la tendance à la thésaurisation. Il n'est aucunement vrai que l'on cherche toujours à se débarrasser le plus vite possible de son argent. Au contraire on cherche parfois à le conserver pour attendre de meilleurs occasions de l'employer, surtout lorsq'il s'agit de sommes épargnées destinées à l'investissement. Mais si beaucoup de personnes veulent vendre sans acheter aussitôt, il y a évidemment surproduction” (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème edition, Paris, 1983, p. 308).

916 După Toader Ionescu, Gheorghe Popescu, *Istoria gândirii economice din Antichitate până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1992, p. 116. „Dans tout état, plus les producteurs sont nombreux et les productions multipliées, et plus les débouchés sont faciles, variés et vastes” (Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, tome I, p. 149).

917 „Chacun est intéresse à la prospérité de tous et que la prospérité d'un genre d'industrie est favorable à la prospérité de tous les autres” (Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, tome I, p. 150).

918 „Qu'on ne nuit pas à la production et à l'industrie des indigènes ou nationaux, quand on achète et qu'on importe les marchandises de l'étranger: car on n'a pu acheter à l'étranger qu'avec nos produits indigènes, auxquels ce commerce a par conséquent procure un débouche” (*ibidem*, p. 153).

919 „Ce n'est pas point favoriser le commerce que d'encourager la consommation et la destruction des produits de l'industrie” (Jean Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 3e éd., Paris, 1827, tome I, p. 154)

920 M. Andre Paquet, *Loi des débouchés et demande effective*, Paris, Colin, 1952.

debuşeelor a devenit, în imaginaţia multora, afirmarea caracteristică şi esenţială a gândirii clasice.

Legea debuşeelor a constituit încă din secolul al XIX-lea, **obiectul criticii** unor economişti.

Deja la începutul secolului, Sismondi sau Malthus au încercat să stabilească – contra lui Say – posibilitatea crizelor generale de supraproducţie. Mai târziu, Karl Marx a apreciat că în mod inevitabil economia capitalistă tinde spre criza generală de supraproducţie, care va duce în final la destrămarea orânduirii burgheze.

În secolul al XX-lea, mai întâi Wicksell şi apoi Keynes, au negat legea echilibrului automat şi permanent dintre oferă şi cerere şi au demonstrat posibilitatea apariţiei dezechilibrelor din economie. Economiştii contemporani refuză să creadă că echilibrul între ofertă şi cerere se realizează automat sau că banii îndeplinesc doar funcţia de mijloc de schimb. Ei critică fie concluziile ce se desprind din „Legea debuşeelor", fie legea însăşi, apreciind că, în realitate, „produsele se schimbă pe produse sau pe credit", ceea ce dă posibilitatea apariţiei anumitor dezechilibre.

În contextul controverselor desfăşurate în jurul „legii debuşeelor", se mai pot invoca şi **următoarele aspecte**:

- Dacă banii nu sunt nimic altceva decât un mijloc de schimb, cum se explică formarea preţurilor prin confruntarea cererii cu oferta (idee susţinută de Say în stabilirea valorii)? Say admite că vânzătorul primeşte o sumă de bani echivalentă cu valoarea mărfii înstrăinate. Dar pentru aceasta este nevoie ca banii să devină instrument de măsură a valorii de schimb a mărfurilor.
- Un excedent de ofertă implică totdeauna un excedent de cerere. Dar acest excedent este el exclusiv sub formă natural-materială, sau este şi sub formă bănească? Realitatea arată, şi literatura de specialitate consemnează, că, o dată cu creşterea volumului de utilităţi din societate, sporeşte şi masa banilor din circulaţie.
- Orice vânzare înseamnă – automat şi simultan – cumpărare în aceeaşi măsură, pentru ca echilibrul să nu fie perturbat. Dacă, însă, unii oameni economisesc sau tezaurizează, abţinându-se temporar de la cumpărări, echilibrul nu este cumva ameninţat?

În ultimă instanţă şi în esenţă, noi credem că oferta şi cererea sunt interdependente, de importanţă egală şi formează elementele fundamentale ale mecanismului economic. Tratarea lor separată sau inegală, în teoria şi practica economică, generează disfuncţiuni ale mecanismului economic şi dezechilibre. Dimpotrivă, efortul de a le trata în interdependenţă şi de a le corela (deoarece producţia este în acelaşi timp şi măsură, cerere şi invers; deşi pentru a se identifica ele se opun una alteia) poate conduce economia spre echilibru.

4.5.3. CLAUDE FRÉDÉRIC BASTIAT (1801–1850)

După Jean Baptiste Say, gândirea clasică a inspirat încă numeroşi gânditori francezi şi din alte ţări. Toţi aceştia au avut ca trăsături comune: netul (intransigentul) lor liberalism şi – mai ales – liberul schimb; oroarea lor faţă de orice producţie a statului sau sub controlul statului. Limpezimea şi căldura expunerilor lor le-au adus elogii meritate, dar istoria teoriei economice nu-i reţine în mod deosebit, deoarece nu s-au dovedit analişti remarcabili ai economiei reale şi nu au fost întemeietori de noi paradigme sau sisteme de gândire economică.

Este uşor de explicat atitudinea lor. În Franţa, mai mult ca în Anglia, socialismul a protestat contra regimului economic existent. Pe de altă parte, tradiţia fiziocraţiei impunea francezilor studiul instituţiilor. În aceste condiţii, scopul tuturor acestor autori n-a fost analiza mecanismelor economice „esenţiale", ci apărarea instituţiilor fundamentale ale regimului social existent – proprietatea privată şi libertatea – împotriva atacului forţelor contestatare şi, în primul rând, socialiste. Ei s-au folosit, pentru atingerea scopului propus, de argumente provenind din morală, ştiinţa dreptului sau metafizică. Toate acestea sunt foarte importante pentru istoria generală a ideilor, dar nu constituie analize economice propriu-zise. Ei n-au fost teoreticieni ai ştiinţei economice decât în mod întâmplător, deoarece, apărând proprietatea sau libera concurenţă contra teoriilor adverse, au analizat consecinţele acestor instituţii asupra dezvoltării sociale de ansamblu.

Or, către mijlocul secolului al XIX-lea, proprietatea privată avea **doi mari adversari**:

1. Socialismul utopic sub forma sa proudhonistă. **Pierre Joseph Proudhon (1809–1865)** considera că profitul capitalului este un venit nejustificat, ce decurgea din proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, fructul unei organizări sociale nedrepte şi trecătoare. După părerea lui, profitul nu reprezenta o necesitate economică. Cu ajutorul teoriei profitului, socialiştii utopici încercau să explice mecanismele prin care proprietatea privată conducea la spolierea maselor muncitoare. Dar în privința scenariilor alternative, gândirea lor se va dovedi eterogenă şi nearticulată, nerealistă şi, deci, utopică.

2. Ricardismul. Teoria economică a lui **David Ricardo (1772–1823)** era chiar mai periculoasă decât cea socialistă, întrucât arăta – cu argumentele logice ale teoriei obiective despre valoare – că unica sursă a tuturor veniturilor din societate este munca muncitorului. Ea demonstra că, pe măsura dezvoltării societății, situația landlorzilor continua să se îmbunătățească (rentele creşteau atât absolut cât şi relativ). Paralel, situația muncitorilor se menținea, în cel mai bun caz, la nivelul minimului de subzistență (din cauza creşterii populației şi a urcării rentei) salariile nominale crescând ca nivel absolut, dar scăzând sub formă relativă în raport cu renta şi cu profitul. Urcarea neîncetată a rentei şi a salariilor nominale imprima profitului o tendință continuă de reducere (atât absolută, cât şi relativă) comparativ cu celelalte venituri. Teoria ricardiană a repartiției afirma că între cele trei clase sociale existau contradicții şi îndemna la lupta muncitorilor împotriva sistemului instituțional existent.

Împotriva acestor redutabile analize care atacau fundamentele proprietății private, trebuia construită o paradigmă menită să apere principiul aproprierii private a capitalurilor şi bogăției naționale. Autorul care a făcut-o cel mai bine a fost **CLAUDE FRÉDÉRIC BASTIAT (1801–1850).**

4.5.3.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Claude Frédéric Bastiat s-a născut la **19 iunie 1801**, în localitatea Mugron, lângă Bayonne, Franța, într-o familie de comercianți bogați. Pe rând, tânărul Bastiat a fost agricultor şi comerciant. Frédéric a devenit în 1831 „juge de paix" în localitatea natală. În anul 1832 îl găsim membru în Consiliul General din Lande. Din 1845 scrie mai multe articole în **„Journal des Économistes"** împotriva „**Corn Law"**[921] şi în favoarea liberului schimb. În anul 1845 vizitează Parisul, iar în 1846 asistă la Bordeaux la înființarea primei „Association Française pour la Liberté des Échanges". La scurt timp va deveni secretarul unei asemenea asociații în Paris[922], unde se va dovedi – ca şi în Parlament mai târziu – un adept convins al liberalismului economic şi al liber-schimbismului. Începând cu anul 1848 devine deputat în Adunarea Constituantă. Nu s-a remarcat prin talent oratoric – precum Ricardo – poate şi pentru că era foarte bolnav. A murit în vârstă de numai 49 ani la Roma, unde-şi îngrijea sănătatea (suferea de plămâni) la **24 decembrie 1850**. „Cu părul său lung şi mica sa pălărie, redingota largă şi nelipsita umbrelă, l-ai fi luat bucuros drept un țăran de treabă, venit să viziteze minunile capitalei"[923].

CLAUDE FRÉDÉRIC BASTIAT s-a dovedit a fi un pamfletar strălucitor. ***Sophismes économiques*, *Petits pamphlets*, *Pétition des marchands de chandelles contre la concurrence du soleil*, *Pétition de la main gauche contre la main droite*** au reprezentat încercări de ridiculizare a argumentelor protecționiste şi de susținere a liberalismului economic. Lucrarea lui cea mai importantă ***Les Harmonies économiques*[924] (1850)**, deşi neterminată şi apărută postum, s-a bucurat de un mare succes.

Ca şi pamfletele anterioare, această lucrare a fost scrisă împotriva protecționismului şi, apoi, contra proudhonismului şi ricardismului.

---

921 **„Corn Law" –** legislația britanică reglementând regimul cerealelor. Au fost adoptate mai multe astfel de acte normative, în anii 1663, 1689 şi 1815. Apoi, între 1828 şi 1842, sub presiunea forțelor capitaliste în dezvoltare, legislația a fost abrogată. În principal, „Corn Law" reglementa regimul cerealelor pe teritoriul Angliei. Se prevedeau, printre altele, următoarele: acoperirea nevoilor interne pe baza producției proprii, încurajarea exporturilor, interzicerea importurilor, atât timp cât prețurile interne ale alimentelor nu asigurau rentabilitate producției agricole engleze.

922 *Encyclopedia Britannica*, vol. 3, London, 1956, p. 193.

923 Gustave de Molinari, *Journal des Economistés*, Paris, Februarie, 1851.

924 ***Harmonies économiques,*** 5e édition, 656 p., Paris, 1864, se află în colecția Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, sub cota 397719. Citatele noastre sunt din această ediție. Vezi şi Claude Frédéric Bastiat, ***„Ce qu'on voit et Ce qu'on ne voit pas"*** (Choix de Sophismes et de Pamphlets économiques), Édition Romillat, Paris, 1993.

4.5.3.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

4.5.3.2.1. TEORIA VALORII

Punctul de plecare al lui Claude Frédéric Bastiat în elaborarea gândirii sale economice l-a constituit concepția lui Say cu privire la bogăție şi sfera productivă. La fel ca predecesorul său, Bastiat a văzut în bogăție o sumă de utilități.

„La *Richesse effective,* vraie, réalisant des satisfactions, ou la somme des Utilités que le travail humain, aide du concours de la nature, met à la portée des sociétés"[925]. Aceasta este bogăția „generală" a întregii societăți.

Dar fiecare individ obține doar o parte din această bogăție, pe care Bastiat o numeşte bogăție „relativă".

„La *Richesse relative,* c'est-à-dire la quote-part proportionnelle de chacun à la Richesse générale, quote-part qui se détermine par la valeur"[926].

De aici rezultă „**legea armoniei universale":**

- **„Prin muncă, acțiunea oamenilor se combină cu acțiunea naturii".**
- **„Utilitatea rezultă din această cooperare".**
- **„Fiecare obține din utilitatea generală o parte proporțională cu valoarea pe care a creat-o, adică cu serviciile pe care le-a oferit"[927].**

Claude Frédéric Bastiat a respins teoria valorii-muncă în varianta ei ricardiană.

El a încercat să elaboreze o teorie a „**valorii-serviciu".**

Claude Frédéric Bastiat şi-a propus **două obiective** ale întregului său demers teoretic despre valoare, pe care le-a prezentat astfel:

„1. Que l'**Utilité** tend a devenir de plus en plus **gratuite**, **commune**, en sortant progressivement du domaine de l'appropriation individuelle;

2. Que la **Valeur**, au contraire, seule appropriable, seule constituant la propriété de droit et de fait, **tend a diminuer**"[928].

Ideea centrală a lui Bastiat a fost aceea că „**valoarea este raportul a două servicii schimbate".**

- „Je dis donc: **LA VALEUR, C'EST LE RAPPORT DE DEUX SERVICES ÉCHANGÉES"[929].** Iar mai departe: „**Les services s'échangent contre les services"[930]**(s. ns.).

În felul acesta, el spera să concilieze teoriile opuse: a „valorii-muncă" şi a „valorii-utilitate". Iată şi cum vedea el contopirea celor două teorii într-una nouă: „**a da cuiva un serviciu, înseamnă a-i economisi munca".** Dar Bastiat a oprit demersul său la afirmații generale. El nu a încercat să explice afirmațiile făcute şi – cu atât mai mult – nu a reuşit să le demonstreze.

Mai interesante sunt aprecierile lui Bastiat referitoare la evoluția valorii pe măsura dezvoltării societății şi a creşterii bogăției. Prin afirmația sa conform căreia „**valoarea se dezvoltă întotdeauna în sens invers cu bogăția",** Bastiat a intenționat să respingă – deopotrivă – teoria valorii-muncă a lui Ricardo, ca şi socialismul utopic al lui Proudhon.

4.5.3.2.1.1. „RESPINGEREA" RICARDISMULUI

Claude Frédéric Bastiat a crezut şi a repetat – se spune – **până la moarte că problemele economice trebuie studiate din punctul de vedere al consumatorului şi că idealul omenirii este diminuarea valorii şi prețurilor**. Din această perspectivă, nimic nu putea fi mai odios decât teoria ricardiană a rentei, fondată în întregime pe ideea că progresul social antrena creşterea continuă a prețurilor. Teoria ricardiană despre valoare a fost repudiată în totalitate de către Bastiat.

Producția presupune aportul a **doi factori**: **Natura** şi **Munca**. Sprijinindu-se pe aserțiunile lui **Barthélemy Charles Dunoyer**, care pretindea că aportul Naturii în procesul de

925 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 223.
926 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 223.
927 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 223.
928 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 141.
929 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 145.
930 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 233–234.

producție este gratuit şi pe aprecierile lui **Henry Charles Carey**[931] **(1793–1879)**, care afirma că valoarea pământului n-ar fi altceva decât munca efectuată pe ea de proprietarii succesivi, Bastiat a susținut că într-un regim de concurență produsele trebuie să fie din ce în ce mai ieftine.

Pe măsura dezvoltării, aportul gratuit al Naturii creşte continuu şi cel al Muncii se reduce neîncetat; de aceea obținerea bunurilor naturale devine tot mai uşoară şi cere tot mai puțină muncă. Progresul social, care sporeşte bogăția, imprimă valorii o tendință continuă de reducere.

Cu alte cuvinte, Bastiat consideră că pe măsura dezvoltării:

- Bogăția societății sporeşte continuu;
- Creşte aportul gratuit al Naturii şi scade aportul Muncii la crearea bogăției. „Tout homme jouit GRATUITEMENT de toutes les utilités fournies ou élaborées par la nature, à la condition de prendre la peine de les recueillir ou de restituer un service équivalent aux ceux qui lui rendent le service de prendre cette peine pour lui”[932].
- Se reduce continuu valoarea mărfurilor şi scad prețurile de vânzare;
- „La propriété recule toujours, pour chaque satisfaction donnée, et la Communauté avance sans cesse”[933]. Ca urmare, prin reducerea proprietății private şi extinderea folosirii în comun a bogăției, scade permanent gradul de exploatare a muncii şi se instaurează între oameni un sistem de „solidarități” interesate şi de „armonii” sociale.

Dar acest lucru nu se întâmplă încă, deoarece concurența continuă să fie imperfectă. Este inutil, deci, să cercetăm formula comunistă pentru a asigura realizarea idealului „fiecăruia după nevoi”. **Progresul tehnic** şi un regim de **liberă concurență** trebuie să fie suficiente pentru a-l realiza. În concluzie, Bastiat considera că ideea ricardiană a sporirii prețurilor pe măsura dezvoltării societății este odioasă şi neadevărată.

Dinamica teoriei valorii la Bastiat este următoarea:

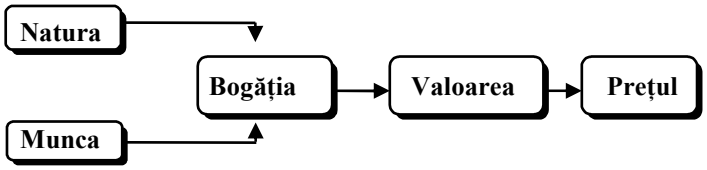

Progresul social ⇒ Sporeşte Bogăția ⇒ Creşte aportul gratuit al Naturii şi scade aportul Muncii la crearea Bogăției ⇒ Scade continuu valoarea ⇒ Se reduc prețurile.

Raționamentul este briliant (strălucitor), dar a fost construit pe o bază falsă. Bastiat considera – ca şi Dunoyer – că aportul Naturii era gratuit. Din păcate, în lumea în care trăim, bogățiile naturale nu sunt gratuite. Ele sunt apropriate, iar proprietarii le vând. Renta funciară poate să crească la un nivel superior celui corespunzător muncii generațiilor succesive de proprietari. În realitate, **Bastiat nu a reuşit să-l respingă pe Ricardo.**

4.5.3.2.1.2. „RESPINGEREA” PROUDHONISMULUI

La început, Claude Frédéric Bastiat a dorit să demonstreze „legitimitatea” şi „perpetuitatea” profitului şi a dobânzii.

„1. La légitimité de l'intérêt repose sur ce fait: Celui qui accorde terme rend service. Donc l'intérêt est légitime, en vertu du principe service pour service.

2. La perpétuité de l'intérêt repose sur cet autre fait: Celui qui emprunte doit restituer intégralement à l'échéance. Or, si la chose ou la valeur est restituée à son propriétaire, il la peut prêter de nouveau”[934].

931 Henry Charles Carey, *Principles of Political Economy*, 3 volume, Philadelphia, 1837–1840.
932 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 262.
933 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 276.
934 Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, 5e édition, Paris, 1864, p. 236.

Apoi, Bastiat a încercat să arate că, într-un climat de liberă concurenţă, acumularea succesivă a capitalului atrage după sine o tendinţă de diminuare continuă a profitului, exploatarea muncii de către capital se reduce neîncetat şi că nu este necesar pentru înlăturarea ei organizarea creditului gratuit[935] (propus de Proudhon). „Pe măsură ce sporesc capitalurile, partea absolută a capitaliştilor în produsele totale creşte, iar partea lor relativă se reduce. Dimpotrivă, muncitorii îşi vor spori partea lor în ambele sensuri... Aceasta înseamnă: cu cât abundă capitalurile, pe atât se reduc profiturile”[936].

Nici acum şi nici aici Bastiat nu a reuşit să demonstreze ce şi-a propus. În realitate, acumularea capitalurilor nu antrenează automat şi legic reducerea ratei profitului. Scăderea ratei profiturilor nu putea apărea decât ca urmare a unei supraabundenţe de economii, încă libere în raport cu cererea de investiţii. Nimic nu poate proba că o asemenea supraabundenţă se poate produce şi menţine pe termen lung.

Bastiat a încercat să demonstreze că, pe măsura progresului social şi al perfecţionării climatului de concurenţă perfectă, bogăţia este tot mai mare, valoarea mărfurilor se reduce continuu, munca este din ce în ce mai puţin exploatată, prosperitatea tuturor este asigurată şi în creştere, se instaurează şi se dezvoltă solidaritatea şi armonia între toţi membrii societăţii. Ca atare nu lupta de clasă, nici înlăturarea proprietăţii private vor asigura prosperitatea socială şi egalitatea între indivizi. La aceasta se va putea ajunge numai prin progres şi liberă concurenţă.

◆ Pornind de la aserţiunea că „**societatea întreagă este numai un total de solidarităţi care se întretaie”,** Bastiat, ca şi Carey au pus în lumină **dublul caracter al solidarităţii**:

1. Solidaritatea este cu atât mai perfectă cu cât diferenţele între indivizi sunt mai numeroase şi mai accentuate. Deci, adâncirea diviziunii muncii este factorul hotărâtor al asigurării colaborării şi solidarităţii dintre membrii societăţii.

2. Solidaritatea nu micşorează, ci, dimpotrivă, întăreşte şi intensifică personalitatea individuală a fiecăruia. Specializarea în producţie stabileşte fiecărui individ un loc şi un rol bine determinat în cadrul mecanismului social.

Dinamica gândirii lui Bastiat este următoarea:

Progresul social ⇒ Creşterea aportului gratuit al Naturii la crearea Bogăţiei ⇒ Reducerea aportului Muncii ⇒ Mărirea bogăţiei ⇒ Creşterea capitalului ⇒ Diminuarea profitului ⇒ Mărirea salariului ⇒ Reducerea valorii ⇒ Scăderea preţurilor ⇒ Înlăturarea exploatării ⇒ Instaurarea solidarităţii şi armoniei sociale.

4.6. SINTEZA ŞCOLII CLASICE. JOHN STUART MILL (1806–1873)

4.6.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

John Stuart Mill s-a născut la **10 mai 1806**[937], în localitatea Pentonville, lângă Londra. Viitorul mare economist a fost educat exclusiv de către tatăl său, **James Mill**[938]. La vârsta de trei ani John învaţă greceşte. Până la opt ani citise ***Fabulele*** lui **Esop**[939], ***Anabasis*** al lui **Xenofon**, pe **Herodot**, **Lucian**, **Diogene**, **Laertius**, **Isocrates** şi şase „dialoguri” ale lui **Platon**. La opt ani a început studiul limbii latine şi al algebrei; la zece ani

935 Creditul gratuit urma să asigure muncitorilor resursele necesare pentru accesul la proprietatea asupra mijloacelor de producţie şi – în felul acesta – să „spargă” monopolul claselor proprietarilor şi capitaliştilor.
936 „À mesure que les capitaux s'accroissent, la part absolue des capitalistes dans les produits totaux augmente et leur part relative diminue. Au contraire, les travailleurs voient augmenter leur part dans les deux sens... Cela revient à dire: Plus les capitaux abondent, plus l'intérêt baisse” (Claude Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, p. 249–250, precum şi *op. cit.*, Édition des Oeuvres complètes, Paris, 1854, p. 223–224).
937 Cf. John Stuart Mill, *Mes mémoires*, Paris, 1894, p. 2. *Encyclopedia Britannica*, vol. 15, London, 1956, p. 490, indică data de naştere a lui John Stuart Mill, 20 mai 1806.
938 **James Mill (6 aprilie 1773 – 23 iunie 1836)** a fost istoric şi filosof. A scris ***History of India,*** apărută în 1818, „după 12 ani de muncă”.
939 **Esop (c.620–c.580 î.e.n.)** fabulist grec, originar din Asia Mică, probabil sclav eliberat.

citea cu ușurință pe **Platon** și **Demostene**. La doisprezece ani studia Scolastica medievală și operele lui **Aristotel**, în original[940].

La treisprezece ani începea – tot sub îndrumarea tatălui său – studiul Economiei politice, cu operele înaintașilor Adam Smith și David Ricardo.

Între 1820 și 1821 a locuit în Franța[941], în familia lui **Sir Samuel Bentham** (fratele economistului Jeremy), unde a studiat limba franceză, chimia, botanica și matematica. În același an și-a completat studiile cu psihologia și dreptul roman.

Din 1822 s-a angajat la **Compania Indiilor Orientale**, unde a lucrat până la desființarea companiei în anul 1858, în calitate de „chief of the office" și „had charge of the Company's relations with the native states"[942].

În perioada 1822–1829 a fost membru al „Societății Utilitariste" din Anglia. Între 1822 și 1840 a desfășurat o intensă activitate publicistică, semnând numeroase articole în „Traveller", „Morning chronicle" și în special „Westminster Review" (fondată de tatăl său, James Mill).

În anul 1848 a publicat principala sa lucrare în domeniul teoriei economice ***The Principles of Political Economy*****,** în două volume.

În anul 1851 s-a căsătorit cu Harriet Hardy, cu care a trăit până la moartea acesteia, survenită în 1858. În anul următor, 1859, a publicat ***On liberty*****,** cu o frumoasă dedicație soției sale.

În anul 1858 John Stuart Mill s-a pensionat[943], retrăgându-se mai apoi la reședința familială de la Avignon. Restul vieții l-a petrecut în Vila St. Veran, lângă Avignon.

În anul 1861 publică lucrarea ***Utilitarism*****[944].** Cam din aceeași perioadă a devenit unul dintre membrii fondatori ai „National Union of Women's Suffrage Societies". În 1865 a publicat ***Examination of Hamilton's Philosophy*****,** iar în 1869 ***The Subjection of Women*****.**

În perioada 1862–1868 a fost membru al Parlamentului britanic din partea comitatului Westminster. În această calitate a fost preocupat de probleme cu caracter social, precum: reforma agrară în Irlanda, reprezentarea politică a femeilor, ameliorarea situației clasei muncitoare, reducerea datoriei publice a Angliei, reforma guvernamentală sau eradicarea corupției etc.

În anul 1868 s-a retras – pentru restul vieții – la Avignon (lângă Londra). În ultimii ani de viață a făcut plimbări, citea, asculta muzică[945] și scria („his little cottage was filed with books and newspapers"[946]).

De-a lungul întregii sale vieți, John Stuart Mill s-a dovedit un botanist pasionat („Mill was an enthusiastic botanist all his life long"[947]). „One of the things that he looked forward to during his last journey to Avignon was seeing the spring flowers and completing a flora of the locality"[948].

„He was a man of extreme simplicity in his method of life".

„A statue in bronze was placed on the Thames Embankment, and there is a good portrait by Watts (a coppy of which, by Watts himself, was hung in the National Gallery)"[949].

John Stuart Mill a fost preocupat toată viața de ameliorarea situației claselor muncitoare („His whole life was devoted to the amelioration of the conditions of the working classes"[950]).

940 „He was over-educated" se apreciază în *Encyclopedia Britannica*, vol. 15, London, 1956, p. 491.
941 Din această perioadă tânărul John va ține un jurnal, care va sta la baza lucrării autobiografice *My memories,* publicată spre sfârșitul vieții. În Cluj-Napoca, la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" se găsește sub cota 011528, *Mes mémoires,* Paris, 1894, 297 pagini.
942 ***Encyclopedia Britannica*** (E.B), vol. 15, London, 1956, p. 491.
943 Cu o pensie de 1.500 lire sterline pe an (cf. *Encyclopedia Britannica*, vol. 15, London, 1956, p. 492).
944 În Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca se găsește o traducere franceză *Utilitarism,* Paris, 1883, 136 pagini, sub cota 011622.
945 „He was extremely fond of music, and was himself a fair pianist" (*Encyclopedia Britannica*, vol. 15, 1956, p. 492).
946 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 15, London, 1956, p. 492.
947 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 15, London, 1956, p. 492.
948 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 15, London, 1956, p. 492.
949 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 15, London, 1956, p. 493.
950 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 15, London, 1956, p. 493.

4.6.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

În comparație cu David Ricardo, **John Stuart Mill a fost un erudit**, care la nici 12 ani citise, în original, o serie de lucrări ale clasicilor literaturii greceşti şi cunoştea mai multe limbi străine. Acest lucru s-a reflectat în opera sa economică, considerată cea mai bine sistematizată şi logic redactată, din întreaga Şcoală clasică engleză.

De obicei, J. S. Mill este prezentat ca ultimul dintre marii clasici ai Economiei politice. El a scris o operă în mare parte originală, deşi a suferit o influență puternică din partea lui Ricardo, cu care tatăl său James a fost contemporan şi prieten. Totodată, J. S. Mill preia în opera sa şi o serie de elemente noi, provenite din lucrările primilor socialişti francezi, în special de la Saint-Simon, ca şi din mişcările feministe britanice ori din preocupările sale parlamentare referitoare la soluționarea unor probleme sociale legate de situația grea a claselor muncitoare engleze. În sfârşit, opera lui J. S. Mill a suferit unele influențe ale Şcolii istorice germane din prima generație (anterioară anilor 1870).

Întrebarea care l-a preocupat permanent pe John Stuart Mill a fost dacă se pot concilia legile naturale descrise de clasici, şi pe care el le-a considerat adevărate, cu aspirațiile generoase ale acestor „eretici"? Aceasta a fost marea problemă şi dilemă care a tulburat mereu spiritul loial şi gândirea ştiințifică ale lui Mill. „Dacă trebuie să alegem între comunism cu toate riscurile sale şi starea prezentă a societății, unde produsul muncii este distribuit în raport invers cu munca depusă, unde cea mai mare parte revine celor care nu fac nimic ... dacă nu există altă alternativă decât aceasta sau comunismul, atunci toate dificultățile comunismului nu cântăresc nici un atom în balanță"[951]. Deci, Mill nu a crezut în ideea armoniei sociale într-un regim liberal, ca economiştii francezi, dar – cu toate acestea – a preferat liberalismul şi nu comunismul.

Dar tot el, Mill, apreciază starea ideală a societății, în termenii de mai jos: „Cea mai bună stare pentru natura umană este aceea în care nimeni nu este bogat, nimeni nu aspiră să devină mai bogat şi nu se teme că va regresa din cauza eforturilor făcute de alții pentru a înainta"[952].

4.6.2.1. ANALIZA MECANISMELOR ECONOMICE

4.6.2.1.1. PRODUCȚIA

În privința producției, gândirea lui Mill **nu a fost întrutotul originală**.
Inițial, el a considerat că există doar **doi factori de producție**:

- **Munca;**
- **Natura**

„Două lucruri – scrie John Stuart Mill – sunt necesare producției: munca şi obiectele naturale apropriate" [953].

Demonstrația ulterioară îl plasează definitiv în cadrul teoriei trinitare a întregii Şcoli clasice, întrucât el explică – în fapt – existența celor **trei factori de producție** enunțați şi analizați anterior de înaintaşi.

- **Munca;**
- **Natura;**
- **Capitalul**[954].

„Cele trei elemente indispensabile ale producției sunt, aşa cum am repetat adesea, scrie Mill, munca, capitalul şi pământul"[955].

---

951 „S'il fallait choisir entre le communisme avec touts ces risques et l'état présent de la société, où le produit du travail est distribué en raison inverse de la peine prise, où la plus large part va à ceux qui n'ont rien fait ... s'il n'y avait pas d'autre alternative que ceci ou le communisme, alors toutes les difficultés du communisme ne pèseraient pas un atome dans la balance" (Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Ed. Montchrestien, Paris, 1965, p. 159).

952 „Le meilleur état pour la nature humaine est celui dans lequel personne n'est riche, personne n'aspire a devenir plus riche et ne craint d'être renversé en arrière par les efforts que font les autres pour se précipiter en avant" (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 467).

953 „Deux choses sont nécessaires à la production: le travail et les objets naturels appropriés" (John Stuart Mill, ***Principes d'Économie politique***, Paris-Guillaumin, f. a., p. 42).

954 În timp ce munca şi natura sunt considerați factori de producție originari, capitalul este „derivat" şi rezultă prin acțiunea omului asupra naturii.

La fel ca Jean Baptiste Say, ultimul clasic englez, John Stuart Mill, a extins sfera muncii productive la toate activitățile creatoare de utilitate. „Munca – aprecia el – nu creează obiecte, ea creează **utilități”**[956].

Utilitățile create prin muncă sunt de **trei feluri**:

1. „Utilități fixate și încorporate în obiecte exterioare, prin munca folosită pentru a conferi obiectelor materiale proprietăți care le fac proprii pentru a servi ființelor umane”[957]. Aceasta este regula generală și ea nu are nevoie de comentarii suplimentare.

2. „Utilități fixate și încorporate în ființele umane. În acest caz, munca este destinată a conferi oamenilor acele calități care-i fac proprii pentru a-și fi utili lor înșiși sau altora”[958]. În această categorie productivă se includ și educatorii, medicii, preoții, aparatul statal etc. („munca tuturor care se ocupă cu ameliorarea condiției morale și fizice a oamenilor”[959]).

3. „Utilități care nu sunt fixate sau încorporate în nici un obiect, nu lasă nici o urmă, dar care produc un serviciu util și se recunosc prin creșterea calitativă a oamenilor sau lucrurilor”[960]. Aici sunt incluse categoriile actorilor, muzicienilor, oratorilor, militarilor, marinarilor etc., precum și activitățile specifice respective.

John Stuart Mill consideră că **numai munca creatoare a utilităților de tipul 1 și 2 este productivă**. „Este **productivă orice muncă** – scrie clasicul englez – **numai dacă conferă o utilitate permanentă, iar această utilitate trebuie încorporată în ființe umane sau în orice obiect însuflețit sau neînsuflețit”**[961] (s. ns.).

În alt loc, Mill îngustează și mai mult sfera muncii productive, reducând-o doar la aceea creatoare de **„obiecte materiale”,** adică a **utilităților de tipul 1**[962].

Activitățile creatoare de utilități de **tipul 1** sunt considerate de el **„direct productive”.** Activitățile creatoare de utilități de **tipul 2** sunt considerate **„indirect productive”.**

- ◆ Ultimul clasic englez a adus contribuții importante referitoare la analiza naturii, originii și rolului **CAPITALULUI**.

Mai întâi, el a definit capitalul drept **„muncă trecută și materializată”.**

„Noi – scria Mill – înțelegem prin capital mijloacele și condițiile de ajutor, în care sunt acumulate rezultatele muncii anterioare”[963].

Apoi, J. S. Mill a apreciat că întreg capitalul este productiv și că rezultă din economisire (parsimony). Pentru el „**toate mărfurile fac parte din capital, din moment ce ele există sau valoarea lor este dată de un proces productiv”.** Această definiție se apropie de aceea a lui J. B. Say; ea pune drept criteriu al caracterizării capitalului, nu natura intrinsecă a bunurilor, ci destinația lor, modul lor de utilizare. Stocurile de subzistențe destinate muncitorilor care construiesc mașini sunt capital; banii nu sunt esențiali, dar pot deveni.

El aprecia – întocmai ca și Adam Smith – **„capitalul se naște din economisire”**[964]. La rândul ei, economisirea este **„o abținere de la cheltuieli”.** Fără ea nici o acumulare nu este

955 „Les trois éléments indispensables de la production sont, ainsi que nous l'avons répété souvent, le travail, le capital et la terre” (John Stuart Mill, ***Principes d'Économie politique***, Paris-Guillaumin, f. a., p. 100–101).

956 „Le travail ne crée pas des objets, il crée des *utilités*” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 50).

957 „Les utilités fixées et incorporées dans les objets extérieurs par le travail employé à donner à des choses matérielles des propriétés qui les rendent propres à servir à des êtres humains” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 51).

958 „Les utilités fixées et incorporées dans les êtres humains; le travail , dans ce cas, est employé a donner a des êtres humains des qualités qui les rendent propres à servir a eux-mêmes et aux autres” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 51).

959 „Le travail de tous qui font l'occupation de leur vie d'améliorer la condition morale et physique des hommes” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 52).

960 „Les utilités qui ne sont fixées ou incorporées dans aucun objet, mais qui consistent dans un simple service rendu, … mais sans laisser après soi de traces durables et qui se reconnaissent a l'accroissement des qualités de la personne ou de la chose” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 52).

961 „Nous devons regarder comme productif tout travail employé a conférer une utilité permanente, que cette utilité soit incorporée dans des êtres humains, ou dans tout autre objet animé ou inanimé” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 54).

962 „Le travail productif est celui qui produit des utilités fixées et incorporées à des objets matériels” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 53).

963 „Nous comprenons sous la dénomination de *capital* les moyens et les conditions à l'aide desquelles sont accumulés les résultats du travail antérieur” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 101).

posibilă. Mill recunoştea, în acelaşi timp, că economisirea, absolut necesară pentru sporirea dimensiunilor capitalului, era – în toate cazurile – mai uşoară pentru bogaţi şi mai dureroasă pentru săraci.

Gânditorul englez a sesizat, foarte clar, **structura internă a capitalului**. O parte a capitalului se foloseşte pentru cumpărarea de **mijloace de muncă (capital fix)**. O alta este destinată **cumpărării de obiecte ale muncii (capital circulant)**. În sfârşit, o altă parte se foloseşte pentru **plata salariilor muncitorilor angajaţi (capital circulant)**.

De asemenea, John Stuart Mill a analizat corect modul de participare la producţie, de consumare şi de înlocuire a diferitelor părţi ale capitalului.

În acelaşi timp, economistul englez a sesizat **tendinţa de creştere a compoziţiei capitalului**, ceea ce conduce la creşterea absolută şi relativă mai rapidă a capitalului materializat în mijloace de producţie, pe de o parte, şi creşterea absolută mai lentă a capitalului materializat în forţa de muncă, pe de altă parte, ceea ce determină reducerea ponderii acestuia din urmă în totalul capitalului social.

În privinţa rolului capitalului şi a mecanismelor conservării sale, Mill n-a făcut altceva decât să dezvolte o gândire care îşi avea rădăcinile în operele lui Adam Smith şi Jean Baptiste Say. La fel ca înaintaşii săi, Mill aprecia că progresul social are la bază acumularea de capital.

Mill a depăşit definiţia „**BOGATIEI"** dată de Smith, ca un flux continuu de mărfuri. El a propus noţiunea de „**bogăţie stoc",** sau „**volum de capital",** apreciind că „**bogăţia reprezintă totalitatea mijloacelor acumulate şi deţinute de indivizi şi comunităţi în vederea realizării obiectivelor lor".** Prin această concepţie Mill se apropie foarte mult de gândirea lui Jean Baptiste Say.

Sau, mai precis, **„Totalitatea bunurilor utile sau dezirabile, care posedă o valoare de schimb"[965].** Acum, practic, John Stuart Mill **identifică bogăţia cu totalitatea bunurilor marfă**, apropiindu-se sensibil de concepţia lui Adam Smith.

A fi bogat – explică în continuare John Stuart Mill – înseamnă **„a poseda o mare cantitate de obiecte utile sau mijloacele de a le obţine"[966]**. Aici el se apropie, din nou, de poziţia lui Jean Baptiste Say, **identificând bogăţia cu totalitatea bunurilor utile**.

4.6.2.1.2. REPARTIŢIA

Deoarece fiecare din cei trei factori ai producţiei (munca, natura şi capitalul) pot fi apropriaţi separat, gânditorul englez apreciază că **„societatea industrială poate fi considerată ca divizată în proprietari de sol, în capitalişti şi în muncitori productivi"[967]** (s. ns.).

Mill a analizat – aşa cum pare firesc – repartiţia înaintea schimbului. O asemenea tratare l-a condus la aprecierea că veniturile nu sunt preţuri ale factorilor de producţie, dar această greşeală este minoră. Concepţia lui Mill referitoare la repartiţie este mai apropiată de a lui David Ricardo decât de aceea a lui Jean Baptiste Say. La fel ca Ricardo şi ceilalţi clasici, Mill nu a deosebit cele două funcţii: de întreprinzător şi de capitalist. Pentru Mill nu există decât **trei categorii de venituri** şi de participanţi la procesele producţiei şi repartiţiei:

- **Salariul, pentru muncitor;**
- **Profitul, pentru capitalist;**
- **Renta, pentru proprietarul funciar**.

Acestea sunt cele trei venituri primare, întrucât „fiecare din aceste clase obţine o parte din producţie; nici o altă clasă, niciun alt individ nu obţine niciun alt produs, decât din acestea trei"[968]. Asemenea manieră îl apropie pe John Stuart Mill de gândirea lui Adam Smith.

---

964 „Le capital est le résultat de l'épargne" (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 65).

965 „Touts les choses utiles et agréables qui possèdent une valeur échangeable" (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 16).

966 „Être riche, c'est posséder une grande quantité d'objets utiles, ou les moyens de les acquérir" (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 11).

967 „Puisque chacun des ces éléments (sol, capital et travail – n. ns.) peut être approprié séparatement, la société industrielle peut être considérée comme divisée en propriétaires du sol, en capitalistes et en travailleurs productifs" (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 101).

968 „Chacun de ces classes (propriétaires du sol, capitalistes et travailleurs productifs – n. ns.), à ce titre, obtient une part des produits; aucune autre classe, aucune autre individu n'obtient aucune produit que par suite d'une concession de leur part. La reste de la société est, en réalité, entretenu à leurs dépens, ne donnant d'autre valeur équivalente, s'il en

Pe această bază, Mill aprecia că există doar **trei clase productive**:

- **Proprietarii de pământ;**
- **Capitaliştii;**
- **Muncitorii productivi**.

Toate celelalte persoane şi categorii sociale aparţin, după părerea lui, **sferei neproductive**. Ele sunt „întreținute" din cheltuielile claselor productive şi îşi obţin veniturile prin „redistribuirea" unei părți din veniturile primare. În felul acesta, J. S. Mill restrânge populația productivă la aceea ocupată în producția materială. Cam contradictorie şi incompletă această poziție pentru a fi considerată sinteză a întregii Şcoli clasice de Economie politică din perioada 1750–1850. La fel, ni se pare restrictivă şi poziția lui Mill referitoare la limitarea bogăției naționale doar la „utilitățile fixate şi încorporate în obiectele materiale"!!!

4.6.2.1.2.1. SALARIUL

John Stuart Mill a respins concepția ricardiană a salariului stabilit la nivelul minimului de subzistență. **După părerea lui Mill, acesta ar fi nivelul minim al salariului, nu salariul efectiv.** Salariul **efectiv** depinde de raportul cerere-ofertă; adică de relația dintre importanța populației muncitoare (ofertă), pe de o parte, şi creşterea fondurilor destinate plății salariilor (cerere), pe de altă parte.

„Salariile depind de raportul între importanța numerică a populației muncitoreşti şi capital, adică de fondurile consacrate cumpărării forței de muncă"[969]. Aceasta semnifică întoarcerea la ideea smithiană a „**fondului de salarii",** viziune mai puțin pesimistă decât aceea a „**minimului de subzistență"** promovată de David Ricardo.

Mill a afirmat în mod categoric că salariul este un element al costului de producție. „Produsul net este excedentul din produsul muncii care rămâne după acoperirea nevoilor celor ce muncesc şi după înlocuirea materiilor prime şi a capitalului fix"[970]. Produsul total al muncii este format deci, din **„capitalul fix", „materiile prime",** partea destinată „**acoperirii nevoilor celor ce muncesc"** şi „**produsul net"**[971].

$$Cp = C + S$$

Cp - costul producției;
C - cheltuielile materiale de producție;
S - cheltuielile salariale;

Prin urmare, valoarea mărfurilor are următoarea formulă:

$$M = C + S + \Pi$$

M - valoarea mărfii;
Π - produsul net

Întregul produs al societății este creat de muncitor, însă lui îi revine doar o parte, sub forma salariului (şi este parte componentă a costurilor de producție). Cealaltă parte, „**produsul net",** constituie sursa din care se formează „**profitul"** şi **„renta".**

În maniera economiştilor liberali optimişti, Mill considera că numărul populației şi al forței de muncă sunt reglate automat de evoluția mijloacelor de subzistență şi a resurselor destinate plății muncii. Pe măsura dezvoltării societății dimensiunile capitalului sporesc şi – o dată cu ele – cresc şi fondurile destinate cumpărării forței de muncă. Dacă populația nu creşte în aceleaşi proporții[972], se va înregistra şi o îmbunătățire a nivelului de trai.

Dar demonstrația lui nu este suficient de convingătoare. El a crezut în acțiunea legilor naturale care împingeau nivelul salariului spre minimul de subzistență, însă – în acelaşi timp – credea şi în succesul eforturilor de ridicare a nivelului de trai. „Admițând că o grevă eşuează inevitabil, deoarece pretinde ridicarea salariilor peste nivelul determinat de raportul dintre ofertă şi cerere, oferta şi cererea nu sunt forțe fizice care fixează salariile muncitorilor fără ca ei

---

donne, qu'une valeur consistant en services improductifs" (J. S. Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin f. a., p. 101).

969 „Les salaires dépendent du rapport entre l'importance numérique de la population laborieuse et le capital, ainsi que les autres fonds consacrés à acheter du travail" (După Émile James, *op. cit.*, p. 161).

970 John Stuart Mill, *Principes d'économie politique et de l'impôt*, Paris, 1873 (reprodus după Maurice Basle, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, Les fondateurs, Sirey, Paris, 1988, p. 53).

971 John Stuart Mill, *Principes d'économie politique et de l'impôt*, Paris, 1873 (citat după Maurice Basle, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, Les fondateurs, Sirey, Paris, 1988, p. 53).

972 John Stuart Mill s-a dovedit a fi în materie de populație un neomalthusian, întrucât susținea promovarea metodelor contraceptive, ca măsuri de limitare a sporirii numărului de locuitori.

să participe la stabilirea lor. Preţul muncii nu este determinat de o maşină, el este rezultatul discuţiei între fiinţe umane”[973].

Mai târziu, Mill aprecia chiar că **nu există** o lege naturală a salariilor. Iată ce afirma el – în 1869 – în „Fortnightly Review”: „Nu există nici o lege de natură să facă imposibilă ridicarea salariilor astfel încât ea să epuizeze nu numai fondurile planificate de întreprinzător pentru exploatarea întreprinderii, dar chiar şi pe cele destinate cheltuielilor sale personale. Limita ridicării salariilor trebuie căutată în considerentele practice care pot ruina întreprinderea”[974].

4.6.2.1.2.2. PROFITUL

Pentru John Stuart Mill – care a identificat întreprinzătorul cu capitalistul – **profitul constituia venitul capitalului**. **Dobânda era o formă particulară a profitului.**

Aşa cum rezultă din cele de mai sus, în concepţia economistului englez, **produsul net** (identificat cu **venitul net**) este sursa formării profitului şi a rentei.

PRODUSUL NET = PROFITUL + RENTA **Π = P + R**

Mai departe, Mill a încercat să explice variaţia profitului de la o întrebuinţare la alta a capitalului. Cum era posibil ca acelaşi capital să obţină venituri foarte diferite (în funcţie de condiţiile investirii) fără ca circulaţia capitalurilor să niveleze aceste diferenţe?

Explicaţia lui în această problemă este contradictorie şi de natură să producă confuzii. Mill a făcut deosebire între „**masa profitului”** şi „**rata profitului”,** ca şi între mecanismele de funcţionare ale acestora în economie. După părerea sa „masa profitului” se formează după alte principii şi este supusă altor legi, comparativ cu „rata profitului”.

a. Pe de o parte, a arătat că „profiturile” sunt mai mari sau mai mici în funcţie de ramura în care capitalurile sunt investite şi de riscurile activităţii respective. De aceea mărimea profiturilor este dependentă de nivelul preţurilor de vânzare ale diferitelor mărfuri.

b. Pe de altă parte, el a afirmat că în economie acţionează legea egalizării „ratei” profitului.

Deci „masa profitului” poate să crească sau să scadă – în funcţie de domeniile utilizării capitalului, riscurile diferitelor activităţi şi mecanismele formării preţurilor – în timp ce „rata profitului” tinde spre egalizare, ca urmare a concurenţei şi mişcării libere a capitalurilor în economie.

Distincţia este nefericită, iar explicaţia neconvingătoare, deoarece „masa” şi „rata” profitului sunt realităţi interdependente (mişcarea uneia determină o modificare (uneori) proporţională şi de acelaşi sens a celeilalte).

4.6.2.1.2.3. RENTA

Renta funciară este venitul proprietarului funciar. Mill a plecat – întocmai ca Ricardo – de la ideea că nivelul rentei se stabileşte în condiţii diferite şi după alte legi, faţă de celelalte venituri. La fel ca ceilalţi clasici englezi, Mill a fost de părere că renta este efectul monopolului proprietăţii private asupra condiţiilor naturale ale producţiei. Pentru a demonstra această aserţiune, Mill a încercat să lărgească înţelesul noţiunii de „**monopol”.**

De fiecare dată când un obiect există în cantităţi limitate şi când este imposibil ca oferta lui să crească liber, putem afirma că avem o situaţie de monopol.

John Stuart Mill explică apariţia rentei funciare prin **două condiţii**:

---

973 „En admettant qu'une grève échoue inévitablement, lorsqu'elle prétend élever des salaires au-dessus du niveau déterminé par le rapport de l'offre et de la demande, l'offre et la demande ne sont pas des forces physiques qui jettent une somme donnée de salaires entre les mains de l'ouvrier, sans que sa volonté et ses actes y concourent. Le prix n'est pas déterminé pour lui par une machine, il est le résultat d'une discussion entre êtres humains” (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Ed. Montchrestien, Paris, 1965, p. 161).

974 „Il n'existe aucune loi de nature qui rende fondamentalement impossible une augmentation des salaires telle qu'elle épuise non seulement les fonds que l'entrepreneur à dessein d'affecter a l'exploitation de son entreprise, mais tous ceux encore qu'il destine a ses dépenses personnelles; réserve faite de ce qui est nécessaire à la vie, la véritable limite de la hausse des salaires doit donc être cherchée dans les considérations toutes pratiques d'un excès qui pourrait ruiner l'entreprise;... elle ne réside pas dans les bornes infranchissables du fonds des salaires” (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 161–162).

1. **Terenurile de o anumită fertilitate au caracter limitat;**
2. **Costurile de producție unitare sunt diferite pe terenuri cu fertilitate deosebită (unele față de altele).**

Cu toate aceste asemănări, între Ricardo şi Mill există importante **diferențe** în abordarea problematicii rentei funciare:

a. Ricardo a analizat doar **renta „diferențială"** obținută pe terenurile cu o fertilitate (naturală sau/şi dobândită) mai mare decât cea a ultimelor suprafețe atrase în producție. El aprecia că terenurile cele mai slabe nu produc rentă. Spre deosebire de el, John Stuart Mill a analizat şi **renta** „**absolută",** obținută pe terenurile cele mai slabe atrase în circuitul economic.

b. Ricardo a apreciat că pe măsura creşterii populației şi a ridicării nivelului de dezvoltare a societății, renta funciară înregistrează o tendință ascendentă. Mill – mai optimist – a încercat să demonstreze că renta funciară, ca şi prețurile produselor agricole, nu cresc continuu, ci există şi posibilitatea reducerii lor, ca urmare a progresului tehnic şi sporirii productivității muncii.

c. Studiind schimbul, Mill a sesizat că „situațiile de supraprofit – asemănătoare rentei – sunt mai frecvente în tranzacțiile industriale decât presupunem uneori", adică anumite profituri sunt de asemenea fructul unor situații conjuncturale.

4.6.2.1.3. SCHIMBUL

În analiza mecanismelor schimbului, Mill a tratat la început problemele valorii şi prețurilor. **Teoria lui Mill despre valoare a încercat o reconciliere între teoria „obiectivă" şi cea „subiectivă".**

Punctul de plecare l-a constituit teoria ricardiană a „**valorii-muncă".** „Uneltele şi materiile prime, ca şi alte lucruri nu au costat la început nimic altceva decât muncă... Munca folosită pentru producerea uneltelor şi a materiilor prime adăugată la munca folosită mai târziu pentru prelucrarea materiilor prime cu ajutorul uneltelor dă suma totală a muncii folosite la producția mărfii finite"[975].

Mai departe, clasicul englez **a preluat unele elemente ale teoriei subiective a „valorii-utilitate".**

Pentru ca un lucru să aibă valoare de schimb, el trebuie pe de o parte „**să aibă o oarecare utilitate",** iar pe de altă parte trebuie „**să presupună anumite dificultăți pentru a fi obținut".**

De aceeaşi manieră Mill a marcat limita inferioară (costul de producție) sub care prețul de vânzare al mărfurilor nu poate coborî. Dar, deasupra acestei limite, prețul poate urca oricât, în funcție de circumstanțe şi de condițiile mişcării raportului dintre cerere şi ofertă.

John Stuart Mill a studiat mai multe situații:

a. În caz de monopol (Mill avea în vedere numai monopolul ofertei) sau pentru bunurile nereproductibile după dorință (tablouri valoroase, opere de artă etc.) valoarea lor era determinată **exclusiv** de **nevoia** sau de **dorința de cumpărare.**

b. În alte cazuri, **utilitatea** şi **costul** intervin, împreună – şi în diferite proporții – la determinarea valorii.

În scopul explicării valorilor relative, John Stuart Mill a clasificat mărfurile în **trei categorii**:

1. Mărfuri „**cu ofertă inelastică",** a căror valoare este determinată numai de cerere (teoria „valorii-utilitate"). Prețurile unor astfel de mărfuri sunt determinate de nivelul şi evoluția cererii.

2. Mărfuri „**cu ofertă perfect elastică"** (susceptibile de multiplicare infinită, fără creşterea costurilor unitare), a căror valoare este determinată de costul producției. Prețurile acestor mărfuri sunt hotărâte de condițiile ofertei (teoria „valorii-muncă").

3. Mărfuri „**cu ofertă relativ elastică"** (susceptibile de multiplicare limitată şi în condițiile creşterii costurilor unitare), a căror valoare se determină în funcție de costurile unitare cele mai mari. În acest caz, prețurile sunt stabilite de evoluția raportului cerere-ofertă (concilierea teoriei „obiective" cu cea „subiectivă").

Mill pare să atribuie **rarității** şi **dificultăților de producere** (ceea ce în concepția sa înseamnă acelaşi lucru) un rol predominant în formarea valorii mărfurilor. Ca şi predecesorii

975 După Marx, Engels, *Opere*, vol. 26, partea a III-a, Editura Politică, Bucureşti, 1984, p. 206.

săi, Mill s-a preocupat aproape exclusiv de valoarea de schimb a mărfurilor, neglijând studiul utilității acestora.

El a căutat să dea „**legii cererii şi ofertei"** o formulă cât mai riguroasă. Mill nu a susținut necondiționat creşterea proporțională a prețurilor, în raport cu deficitul ofertei față de cerere. Sub presiunea prețurilor, Mill a apreciat că oferta manifestă o tendință de creştere, în timp ce cererea înregistrează tendința contrarie, de scădere (idee preluată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de Léon Walras). El era convins că între preț, ofertă şi cerere există un raport de cauzalitate şi de interdependență. „**Cantitatea cerută şi cantitatea oferită trebuie să fie egale. Dacă ele nu sunt egale, la un moment dat concurența le egalizează cu ajutorul ajustării prețurilor"**[976]. Avem aici, în aceşti termeni, formulată „**legea echilibrului economic"** (walrasian!) de mai târziu.

- Mill îşi rezuma propria gândire în termenii următori: „**În rezumat, cererea şi oferta guvernează valoarea bunurilor care nu pot fi sporite la infinit; când sunt produse prin muncă ele au o valoare minimă determinată de costul producției. Dar pentru toate lucrurile care se pretează la o multiplicare infinită, cererea şi oferta nu determină decât fluctuațiile valorii pentru o perioadă care nu poate depăşi lungimea timpului necesar pentru a modifica oferta... Cererea şi oferta converg totdeauna către un echilibru, dar condiția unui echilibru stabil este aceea că lucrurile se schimbă unele pe altele în funcție de costul lor de producție"**[977].

Dinamica gândirii lui John Stuart Mill despre valoare este următoarea:

1. Pentru mărfurile cu **ofertă inelastică**:
Cererea ⇒ Valoarea ⇒ Prețul de vânzare-cumpărare
2. Pentru mărfurile cu **ofertă perfect elastică**:
Costul producției ⇒ Valoarea mărfurilor
Cererea şi oferta ⇒ Abateri temporare a prețurilor de la costul producției
În acest al doilea caz, condiția de echilibru pe termen lung este:
Cererea = Oferta şi **Prețul de vânzare-cumpărare = Costul producției**
3. Pentru mărfurile care **nu pot** fi multiplicate la infinit prin muncă:

Costul de producție	**⇒**	**Valoarea minimă ⇒Prețul minim de vânzare-cumpărare al mărfurilor**
Cererea şi oferta	**⇒**	**Prețul de vânzare-cumpărare efectiv al mărfurilor**

În concluzie, gândirea lui Mill în privința valorii a fost **în totalitate conciliatoare.** El a încercat să facă o sinteză între teoria „valorii-muncă" şi teoria „valorii-utilitate", având în vedere – succesiv – situațiile de concurență şi de monopol, arătând cum se realizează echilibrul instantaneu între ofertă, cerere şi preț, şi cum se poate deplasa acest echilibru în timp.

Prin modalitatea de tratare a problematicii valorii de schimb şi a prețurilor, Mill s-a depărtat de Ricardo şi s-a apropiat de paradigma neoclasică (marginalistă) a ultimei treimi a secolului al XIX-lea.

Într-un anume sens, gândirea lui Mill a precedat-o pe aceea a lui Alfred Marshall. Se pare că Mill considera că, pe termen scurt, prețurile sunt determinate de evoluția cererii (deci de utilitate), întrucât oferta este rigidă. Pe termen lung, prețurile sunt determinate de ofertă (deci de costurile producției), întrucât costul este limita inferioară a prețului de vânzare.

- Se pare, totuşi, că el a greşit profund când a afirmat: „**Nu mai este nimic în legea valorii care să fi rămas de elucidat în prezent, nici pentru vreun autor viitor; teoria valorii**

976 „La quantité demandée et la quantité offerte doivent être égales. Si elle ne sont pas à un moment donné, la concurrence les égalise au moyen d'un ajustement du prix" (După Émile James, *op. cit.*, p. 163). „La valeur d'une marchandise sur une marche quelconque sera toujours telle que la demande sera exactement égal à l'offre" (După Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 184).

977 „En résumé, la demande et l'offre gouvernent la valeur des choses qui ne peuvent être indéfiniment accrues; à cela près que, même pour elles, quand elles sont produites par le travail, il y a une valeur minimum, déterminée par le coût de production. Mais pour toutes les choses qui se prêtent à une multiplication indéfinie, la demande et l'offre ne détermine que des fluctuations de valeur pendant une période qui ne peut dépasser la longueur du temps nécessaire pour modifier l'offre... La demande et l'offre convergent toujours vers un équilibre, mais la condition d'un équilibre stable est que les choses s'échangent les unes contre les autres selon leur coût de production" (După Émile James, *op. cit.*, p. 163).

este astăzi finalizată”[978] (s. ns.). Viitorul a demonstrat că niciodată în știință nu este indicat să se dea verdicte definitive. Aserțiunea așa de profundă și de categorică a eruditului Mill, în problema controversată a valorii, a fost foarte rapid și total respinsă de gândirea neoclasică.

4.6.2.1.4. TEORIA COMERȚULUI INTERNAȚIONAL

Una dintre cele mai originale analize realizate de Mill a fost cea referitoare la determinarea termenilor de schimb („Terms of Trade”) în comerțul internațional.

El a acceptat teoria ricardiană a costurilor comparative, pentru a explica declanșarea schimburilor internaționale, dar a respins concluzia după care fiecare țară obține un avantaj relativ. Mill a apreciat că avantajele din schimbul internațional sunt repartizate între țările coschimbiste în funcție de „**raportul de schimb” („Terms of Trade”). Cel care poate obține mai mult, furnizând mai puțin, este cel care câștigă mai mult.**

Pentru a demonstra această problemă, Mill a prezentat „**TEORIA VALORILOR INTERNATIONALE”.** În această problemă gândirea lui se apropie de paradigma lui Jean Baptiste Say.

- **„Produsele unei țări – scria Mill – se schimbă contra produselor altora de așa manieră încât totalitatea exporturilor sale acoperă exact totalitatea importurilor. Legea valorilor internaționale nu este decât o generalizare a legii generale a valorii pe care noi o numim ecuația cererii și ofertei”**[979]**. „Oferta de export a unei țări este identică cu cererea sa de import”**[980]**.**

După părerea economistului englez, ecuația schimbului internațional poate fi prezentată în termenii de mai jos.

- **„Produsul unei țări se schimbă pentru produsul altor țări la asemenea valori încât exporturile sale să poată plăti integral importurile. Această LEGE A VALORILOR INTERNAȚIONALE –** apreciază J. S. Mill – **este o extensiune a legii generale a valorii, pe care noi o denumim Ecuația Ofertei și Cererii. Am văzut că valoarea unei mărfi se modifică astfel încât să aducă cererea exact la același nivel cu oferta”**[981] (s. ns.).

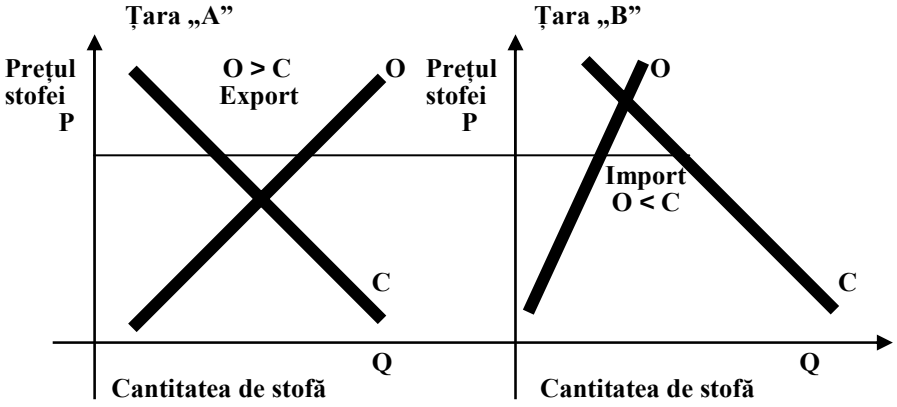

978 „Il n'y a plus rien dans les lois de la valeur qui reste à élucider dans le présent, ni pour aucun auteur de l'avenir; la théorie de la valeur est aujourd'hui achevée” (După Émile James, *op. cit.*, p. 164). „Heureusement il n'y a plus, dans les lois de la valeur, rien à éclaircir actuellement, ni plus tard; cette théorie est complète; ils ne reste plus qu'une difficulté; il s'agit de donner de cette théorie une exposition telle qu'elle résolve d'avance les principaux problèmes qui se présentent dans l'application” (John Stuart Mill, *Principes d'Économie politique*, Paris-Guillaumin, f. a., p. 119–120).
979 John Stuart Mill, *Principes d'économie politique et de l'impôt,* p. 592 (reprodus după Daniel Martina, *La pensée économique*, Editura Armand Colin, Paris, 1991, p. 103).
980 Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, vol. I, p. 160.
981 John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 183 (După Roger Backhouse, *Economists and the Economy*, 2nd edition, Editura Transaction Publishers, New Brunswich, U.S.A., 1994, p. 77).

Pe măsura urcării prețului, fiecare țară va produce (oferi) mai multă stofă şi va consuma (cere) mai puțină. Dacă producția excede cererea, țara este exportatoare; dacă este inferioară, devine importatoare. Echilibrul se atinge în punctul unde oferta totală egalizează cererea totală, la nivelul P al prețului, pentru care exportul țării „A" egalizează importul țării „B".

Economistul englez a apreciat că „raportul de schimb" depinde de ofertă şi de cerere. „Creşterea cererii pentru produsele unei țări în alte țări permite primeia să obțină, la cea mai bună piață, produsele importate"[982].

El a concluzionat că dintre cele două țări coschimbiste, cea care câştigă cel mai puțin, **pentru fiecare operațiune**, este țara cea mai bogată, deoarece ea consumă mai mult, deci cumpără mai mult din străinătate şi – în consecință – modifică „**Terms of Trade"** în dezavantajul său.

În ansamblul schimburilor, având în vedere cifra de afaceri foarte ridicată realizată, țara mai bogată poate fi cea care câştigă mai mult.

Mill a afirmat (la fel ca Jean Baptiste Say înaintea lui, sau ca Mihail Manoilescu în secolul al XX-lea) că „**valoarea produselor importate se măsoară prin valoarea produselor exportate, care trebuie date în schimb".**

$T_T = V_E / V_I$ **unde:**

T_T - terms of trade (raportul de schimb);
V_E - valoarea exporturilor;
V_I - valoarea importurilor.

Dacă analizăm, în maniera lui Mill, schimbul dintre Anglia şi Portugalia pe baza exemplului ricardian, obținem:

1. Valoarea vinului exportat de Portugalia este 80 ore-muncă, iar a stofei importată din Anglia este 100 ore-muncă. „Terms of trade" devine:

T_T = 80/100 = 0,80. Raportul de schimb este favorabil Portugaliei (de fiecare dată câştigă produsul a 20 ore-muncă în defavoarea Angliei).

2. Valoarea stofei exportată de Anglia este 100 ore-muncă, iar a vinului importat din Portugalia 80 ore-muncă. „Terms of trade" devine:

T_T = 100/80 = 1,25. Raportul de schimb este defavorabil Angliei (de fiecare dată pierde produsul a 20 ore-muncă în favoarea Portugaliei).

Dacă:

- **T_T < 1, balanța comercială externă este excedentară şi câştigul este cu atât mai mare cu cât valoarea „terms of trade" se apropie mai mult de 0;**
- **T_T = 1, balanța comercială externă este echilibrată.**
- **T_T > 1, balanța comercială externă este deficitară şi pierderea este cu atât mai mare cu cât „terms of trade" se depărtează mai mult peste 1**.

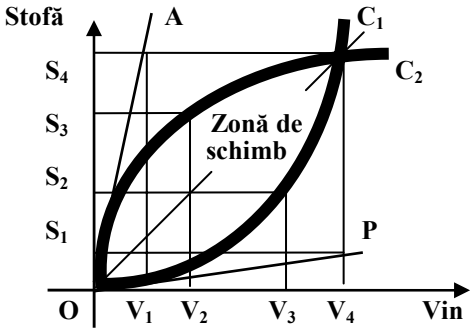

Dreptele OA şi OP delimitează zonele de schimb cu avantaje exclusiv pentru Anglia, respectiv, pentru Portugalia. OC_1 şi OC_2 sunt curbele cererii (ofertei) pentru cele două țări (Portugalia şi Anglia).

Zona de schimb dintre cele două curbe este avantajoasă deopotrivă celor două țări.

982 „L'augmentation de la demande des produit d'un pays ... de la part des autres permet au premier d'obtenir a meilleur marche les objets qu'il importe" (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Paris, 1965, p. 164).

Linia diagonală care leagă cele două puncte de intersecție ale curbelor OC_1 şi OC_2 desemnează poziția de echilibru, în care avantajul se împarte în mod egal între cele două țări participante la schimbul internațional.

1. Punctele de pe OC_1 reprezintă cantitățile minime de stofă pe care Portugalia le pretinde de la Anglia în schimbul vinului exportat în această țară; pentru OV_3 vin acceptă minimum OS_2 stofă. Este logic ca curba OC_1 să se găsească deasupra liniei OP. Cu cât este mai îndepărtată şi mai orientată spre stânga, câştigul Portugaliei este mai mare. Altfel, Portugalia ar fi interesată să-şi producă singură stofa necesară, în loc s-o importe din Anglia. Dacă Portugalia şi-ar produce singură stofa, ar cheltui OV_4 vin pentru OS_1 stofă.

2. La fel, curba OC_2 reprezintă cantitățile minime de vin pe care Anglia le pretinde pentru exporturile sale de stofă. Anglia acceptă pentru OS_3 stofă să primească minimum OV_2 vin din Portugalia. Este logic ca curba OC_2 să se deplaseze la dreapta liniei OA. Cu cât se depărtează mai mult spre dreapta şi mai în jos, cu atât câştigul Angliei e mai mare. Altfel, Anglia ar fi interesată să-şi producă singură vinul, în loc să-l importe din Portugalia. Dacă Anglia şi-ar produce singură vinul, ar folosi OS_4 stofă pentru a produce OV_1 vin.

Punctele situate pe cele două curbe şi în interiorul lor, formează zona de schimb reciproc avantajoasă Portugaliei şi Angliei.

3. Poziția de optim pentru fiecare țară o constituie situațiile aşezate pe linia intersecției celor două curbe. Termenul de schimb format în acest caz desemnează poziția de echilibru.

Pentru OV_4 vin Portugalia primeşte OS_4 stofă ($OV_4 = OS_4$) şi nu OS_1 aşa cum s-ar întâmpla dacă lucrurile s-ar derula după termenii de schimb interni. Diferența $OS_4 – OS_1$ reprezintă câştigul Portugaliei în comerțul internațional.

La fel, Anglia primeşte în schimbul a OS_4 stofă, OV_4 vin ($OS_4 = OV_4$) şi nu OV_1, aşa cum s-ar întâmpla dacă lucrurile s-ar derula după termenii de schimb interni. Diferența $OV_4 – OV_1$ este câştigul Angliei în comerțul internațional.

O inovație tehnologică poate, spre exemplu, reduce prețul stofei în raport cu vinul. După logica de mai sus, Portugalia ar putea să ceară, pentru aceeaşi cantitate de vin, o cantitate mai mare de stofă (curba OC_1 se va deplasa în sus şi spre stânga). Dacă lucrurile ar sta aşa, industrializarea Angliei s-ar face în folosul partenerilor externi mai puțin dezvoltați industrial! Fenomenul este cunoscut sub denumirea „**paradoxului lui John Stuart Mill“.** Realitatea a demonstrat – fără putință de tăgadă – că în țările mai dezvoltate industrial productivitatea muncii este mai mare decât în țările mai puțin industrializate şi în comerțul internațional câştigul țărilor cu productivitate națională superioară este, totdeauna, mai mare decât al țărilor cu productivitate națională mai mică.

Economistul englez are, însă, grijă să inducă alte concluzii. Pentru aceasta el introduce în demonstrație noțiunile de „**elasticitate a cererii în funcție de preț”** şi „**evoluția volumului de tranzacții”.**

„Ecuația schimburilor internaționale” stipulează că valoarea exporturilor unei țări trebuie să fie egală cu valoarea importurilor altei țări. „Terms of trade” este determinat de „cantitatea şi extensibilitatea cererii” produselor unei țări în altă țară. Cu cât va fi mai mare şi mai elastică cererea produselor unei țări în altă țară, cu atât „terms of trade” va fi mai favorabil țării exportatoare.

Dacă:

a. $\underline{E = 1}$ (elasticitatea cererii este unitară, adică „variația cererii de stofă în Portugalia este proporțională cu reducerea prețului său în Anglia”). Cheltuiala totală a Portugaliei rămâne neschimbată, dar obține o cantitate superioară de stofă, cu aceeaşi cantitate de vin exportat în Anglia. Avantajul este obținut de Portugalia, care importă bunurile din Anglia, unde s-a introdus progresul tehnic!

b. $\underline{E > 1}$ („cererea portugheză de stofă creşte mai mult decât proporțional cu reducerea prețului acesteia în Anglia”) Portugalia obține o cantitate mai mare de stofă, dar în schimbul unei cantități de vin mai mari. Avantajul se împarte între cele două țări.

c. $\underline{E < 1}$ („cererea portugheză de stofă creşte mai puțin decât proporțional cu reducerea prețului acesteia în Anglia”). Cheltuiala totală a Portugaliei cu exportul se reduce. Terms of trade scade pentru Anglia, care trebuie să exporte mai multă stofă pentru a importa aceeaşi cantitate de vin! Avantajul revine încă o dată Portugaliei!

Dar, lucrurile nu stau aşa. Prin volumul mare de tranzacţii ţările industrializate nu numai că recuperează pierderea datorată „paradoxului", dar, pe total obţin un avantaj absolut mai mare.

Ţările partenere de schimb	Mărfurile produse		Raportul de schimb al mărfurilor schimbate		Câştigul obţinut
	'1'	'2'	Intern	Extern	
Portugalia	**1**	**0,889**	**1('1') = 0,889('2')**	**1('1') = 1,200('2')**	**+ 0,311**
Anglia	**0,833**	**1**	**1('2') = 0,833('1')**	**1('2') = 1,125('1')**	**+ 0,292**

Din tabelul de mai sus rezultă că **ţările partenere câştigă dacă raporturile de schimb interne sunt inferioare celor externe** şi câştigul este cu atât mai mare cu cât distanţa dintre cele două niveluri este mai mare. În cazul nostru ambele ţări câştigă, dar mai mult Portugalia decât Anglia. Ricardo prezentând teoria sa despre costurile comparative, nu a studiat raporturile între cantităţile schimbate între ţările participante la comerţul internaţional. Acest lucru l-a făcut Mill prin raportarea preţurilor mărfurilor exportate de o ţară la preţurile mărfurilor importate. În acest caz, Portugalia va exporta vin, la preţul de 96 u.m. şi va importa stofă din Anglia, la preţul de 110 u.m. Raportul de schimb va fi 96/110 = 0,873, deci Portugalia va pierde, pentru că va exporta 1('1') pentru importul a 0,873('2') (pierderea este de 12,7%). Similar, raportul de schimb va fi 110/96 = 1,146 pentru Anglia, care va câştiga pentru că va exporta 1('2') pentru importul a 1,146('1') (câştigul este de 14,6%).

Terms of trade este esenţial pentru caracterizarea eficienţei comerţului exterior, întrucât exprimă valoric rezultatele pe care fiecare ţară le obţine de pe urma întregului ei comerţ exterior **(pentru datele de mai sus vezi modelul lui David Ricardo)**.

După David Ricardo, numeroşi economişti, adepţi ai doctrinei sale, au anunţat, fără să aducă argumente, că „câştigul total" obţinut din comerţ tinde în mod natural să se repartizeze „egal" între ţările participante la schimbul internaţional. John Stuart Mill afirmă, întocmai ca şi **Robert Torrens**, că „terms of trade" depinde de importanţa, în fiecare ţară, a cererii de produse cumpărate din străinătate. Costurile comparative, aprecia Mill, fixează limitele între care „terms of trade" sunt înţelese. Determinarea precisă a acestor limite depinde de cererea care există în fiecare ţară pentru produsele altei ţări.

John Stuart Mill a adăugat, în ciuda liberalismului său, că o ţară putea să-şi amelioreze în profitul său, „raportul de schimb" cu alte ţări, practicând o politică de prohibire a unor importuri. Diminuându-şi comenzile în exterior, orice ţară putea realiza un „terms of trade" mai favorabil şi – astfel – „să obţină pentru ea, la cheltuielile făcute în străinătate, o mai mare parte de beneficiu", rezultând din schimburile internaţionale. Această politică este de profundă sorginte mercantilistă (întrucât sugerează maximizarea exporturilor şi minimizarea importurilor).

Astfel, Mill a încercat să scape de rigorile liberului schimb ricardian. Numai **liberul schimb bilateral** – rezultat din convenţii internaţionale – îi părea avantajos. Această modalitate de tratare a politicii comerciale externe îl apropie pe Mill mai mult de modelul smithian decât de cel ricardian.

4.6.2.2. STUDIUL TRANSFORMĂRILOR ECONOMIEI

Mill a acordat cea mai mare importanţă dinamicii economice. În acest context, el a analizat un **model static** şi un **model dinamic**. Dinamica sa pe termen lung a fost mai puţin pesimistă decât a lui Ricardo. Considerând valorile de schimb ca raporturi în care mărfurile se schimbă unele pe altele, Mill a apreciat că este imposibil ca toate valorile să evolueze în acelaşi sens. Prin urmare, viziunea pesimistă a lui Ricardo cu privire la creşterea continuă a valorii pe măsura dezvoltării societăţii, nu se verifică. Spre deosebire de Ricardo, care analiza o **singură** variabilă a dezvoltării, profitul, Mill a avut în vedere **trei** asemenea **factori**:

- **populaţia;**
- **capitalul;**
- **tehnica.**

1. Dacă **populația creşte mai repede**, fără ca tehnica şi capitalul să poată progresa în acelaşi ritm (scenariul ricardian), atunci:

- **salariile reale scad;**
- **rentele şi profiturile cresc (răspuns oarecum diferit de cel ricardian).**

2. Dacă ritmul de creştere a **capitalului** este cel mai rapid:

- **salariile nominale şi reale urcă;**
- **profiturile scad;**
- **rentele funciare continuă să crească.**

3. Dacă se dezvoltă **mai rapid tehnica**, mai ales în agricultură, atunci:

- **rentele pot scădea;**
- **profiturile pot scădea;**
- **salariile reale pot creşte.**

Oprirea acumulărilor de capital şi a progresului tehnic semnifică **starea staționară** într-o economie.

Dar toate acestea nu constituie decât ipoteze. Mill a adăugat acestora şi o viziune, pe care a considerat-o ca realizabilă anticipat şi prin care el a sistematizat o serie de idei prezentate anterior de către clasicii englezi. El a crezut că tendința de scădere a profiturilor se realizează cel mai probabil, adică este aproape certă.

Mill a apreciat – ca şi alți economişti anteriori – că rata profitului manifestă tendința de scădere continuă.

Bazat pe această convingere, clasicul englez considera că tendința de scădere a profiturilor, descurajând inițiativele investiționale, trebuie să conducă la apariția unei „**situații staționare",** unde încetează acumularea de capital şi unde se opreşte progresul tehnic. Lucru curios, el s-a alarmat puțin de consecințele economice pe care o asemenea stare le-ar putea antrena. În acest caz el aprecia că omul, mai puțin preocupat de interesele sale materiale, putea să se consacre cercetării satisfacțiilor intelectuale sau morale, ca şi ameliorării sistemului distribuirii veniturilor în societate. **Mai puțină siguranță materială, mai multă justiție, şi umanitatea va câştiga,** susținea Mill.

În concluzie, Mill apare ca un neliniştit, care în tinerețe a crezut în ideile lui Ricardo[983], iar mai târziu, s-a depărtat tot mai mult de ele. El n-a putut să se detaşeze complet de marile concepții clasice: avantajele concurenței pentru dezvoltarea producției; predominanța costurilor asupra utilității – în cele mai multe cazuri – ca factor determinant al formării valorii; confuzia între profit şi dobânda la capital, în materie de repartiție etc. El nu a reuşit să se depărteze total de viziunea pesimistă a unor clasici (în special Ricardo) cu privire la legile repartiției în regimul capitalist. Dar a încercat să modeleze un scenariu mai optimist cu privire la dezvoltarea societății, bazat pe **două coordonate**:

- **progresul tehnic** şi
- **mecanismele repartiției veniturilor în societate**.

El a crezut că mecanismele producției sunt guvernate de legi naturale, obiective. **Progresul tehnic** poate duce la sporirea productivității muncii şi – pe această bază – la creşterea profiturilor şi a salariilor, mai repede decât renta funciară.

Mill a clasificat tipurile de progres tehnic în **trei categorii**:

- **care economiseşte munca;**
- **care economiseşte pământul;**
- **care economiseşte capitalul**.

Distribuirea bogăției în societate este, după părerea lui, „o instituție exclusiv umană"[984].

Există **două moduri de distribuție**:

a. <u>Primul are ca fundament proprietatea privată,</u> „instituție primitivă şi fundamentală căreia, exceptând câteva circumstanțe excepționale şi foarte puțin numeroase, sistemul economic i-a răspuns totdeauna"[985]. Acesta este generator de inegalități sociale. „Este

983 „Mă îndoiesc că există o singură opinie în carte (*Principles of political economy* – n. ns.) care să nu fie asemănătoare cu una dintre doctrinele lui Ricardo" (Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, p. 254). Traducerea românească a lucrării lui Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (*Teoria economică în retrospectivă*, Editura Didactică şi Pedagogică, RA – București, 1992, 772 p.) este întrutotul necorespunzătoare, confuză şi incoerentă. Apreciem că asemenea demers face un deserviciu imens atât literaturii economice universale, cât şi științei românești.
984 John Stuart Mill, *Principes d'économie politique*, trad. franc., 1873, t. I, p. 234 (după H. Denis, *op. cit.*, p. 465).
985 *Ibidem*, p. 235 (după Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 466).

îndoielnic că toate invenţiile mecanice de până astăzi au redus oboseala (truda) cotidiană a unei singure fiinţe umane. Ele au permis unui număr prea mare de oameni să ducă aceeaşi viaţă de închistare şi de muncă penibilă şi unui număr prea mare de manufacturieri şi altora de a face mari averi; ele au sporit îndestularea claselor mijlocii; dar ele n-au început să opereze în destinul umanităţii marile schimbări care decurg din natura lor"[986].

b. <u>Al doilea are ca fundament proprietatea comună</u>. „Eu recunosc că nu sunt încântat de idealul vieţii pe care ne-o prezintă cei care cred că starea normală a omului este de a lupta continuu pentru afaceri, că această grămadă unde se calcă unii pe alţii, unde se lovesc, unde se strivesc, unde se merge pe călcâie, şi care este tipul societăţii actuale, să fie destinul cel mai dorit al umanităţii, în loc să fie doar o fază dezagreabilă a progresului industrial... Cea mai bună stare pentru natura umană este aceea în care nimeni nu este bogat, nimeni nu aspiră să devină mai bogat şi nu este obligat să regreseze din cauza eforturilor altora de a progresa"[987].

Dar, pus în situaţia să aleagă între capitalism şi socialism, Mill a preferat libera concurenţă, completată cu o politică socială reformatoare, menită să apere individul de abuzurile proprietăţii private, să asigure mai multă echitate în distribuţia veniturilor, îmbunătăţirea situaţiei claselor muncitoare şi emanciparea femeii.

El a încercat să formuleze anumite propuneri care puteau să concilieze creşterea economică determinată de legile naturale, pe de o parte, cu regimul individualist al producţiei, pe de altă parte.

În acest sens **Mill a sugerat**:

- **controlarea de către societate a creşterii demografice, în scopul asigurării condiţiilor pentru creşterea nivelului de trai;**
- **reglarea anumitor proporţii economice şi sociale, printr-un sistem al impozitelor de stat;**
- **reglarea prin intervenţie statală a nivelului rentei funciare, în conformitate cu conjunctura socială;**
- **dezvoltarea cooperativelor muncitoreşti de producţie;**
- **asigurarea egalităţii de afirmare a persoanelor de ambele sexe;**
- **limitarea dreptului de moştenire (idee pe care o vom regăsi şi la socialiştii utopici, în special la Saint-Simon)**.

4.7. BILANŢUL ŞCOLII CLASICE DE ECONOMIE POLITICĂ

În perioada 1750–1850, în Europa Occidentală, **numeroşi autori** – în ciuda divergenţelor de detaliu dintre ei – **au promovat câteva idei comune**:

- **viaţa economică este guvernată de legi obiective, care formează „ordinea naturală", ce se impune peste voinţa şi conştiinţa oamenilor;**
- **liberalismul economic (manifestarea neîngrădită a lui „homo oeconomicus") corespunde cel mai bine ordinii economice „naturale" şi naturii umane;**
- **piaţa liberă şi concurenţa perfectă reprezintă mecanismele necesare şi suficiente pentru realizarea şi menţinerea echilibrului economic, folosirea cu eficienţă crescândă a resurselor societăţii şi armonizarea intereselor individului cu cele ale colectivităţii**.

Aportul acestor teoreticieni la studierea mecanismelor economice justifică din plin apelativul de „**clasici"** care le-a fost atribuit, ca şi autoritatea necontestată de care se bucură în fundamentarea ştiinţei Economiei politice.

1. Pe de o parte, „**clasicii"** au conferit ştiinţei economice o certă autonomie în raport cu alte ştiinţe sociale (morala, dreptul, politica etc.) şi au reuşit desprinderea ei de filosofie. Ei au analizat activitatea umană din perspectiva utilităţii şi eficienţei. „Homo oeconomicus" este

986 *Ibidem*, t. II, p. 307–308 (după Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 466).

987 „J'avoue que je ne suis pas enchanté de l'idéal de vie que nous présentent ceux qui croient que l'état normal de l'homme est de lutter sans fin pour se tirer d'affaire, que cette mêlée où l'on se foule aux pieds, où l'on se coudoie, où l'on s'écrase, où l'on se marche sur les talons, et qui est le type de la société actuelle, soit la destinée le plus désirable pour l'humanité, au lieu d'être simplement une des phases désagréables du progrès industriel ... Le meilleur état pour la nature humaine est celui dans lequel personne n'est riche, personne n'aspire a devenir plus riche et ne craint d'être renversè en arrière par les efforts que font les autres pour se précipiter en avant" (*ibidem*, t. II, p. 304–305, după Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* Presses Universitaires de France, 7ème édition, Paris, 1983, p. 467).

perfect rațional: el urmăreşte maximum de rezultate cu minimum de efort. Fără îndoială, această viziune n-a fost singura prin care cercetătorii respectivi au încercat să explice viața economică, dar ei au dorit să ofere atât demersului teoretic, cât şi politicii practice, un scop logic şi un ideal mobilizator.

2. Liberalii clasici au adus o contribuție esențială şi fundamentală la definirea şi clarificarea unor concepte de bază ale ştiinței economice, care contribuie hotărâtor la explicarea şi înțelegerea mecanismelor realității studiate. Între acestea noțiunea de „**lege economică obiectivă"** este cea mai importantă. Se adaugă contribuții valoroase asupra studiului „**factorilor de producție", „sferelor producției", „teoriilor"** producției, repartiției, schimbului, consumului, valorii şi prețurilor, echilibrului şi creşterii economice etc.

3. De asemenea, ei au fost importanți prin elaborarea unor „**paradigme"** de explicare a mecanismelor economice şi sociale, ca şi prin intenția de integrare a tuturor componentelor sistemului într-o ordine dorită „armonioasă", deşi poate sub aspect practic lucrurile s-au prezentat altfel şi au avut o existență esențialmente contradictorie.

Cu toate acestea, anumite părți ale acestei construcții au fost ulterior abandonate, altele au suferit modificări substanțiale sau au fost înlocuite cu reflecții noi, considerate mai apropiate realității.

1. Teoria clasică a „**mobilurilor"** activității umane a fost considerată, ulterior, de către unii gânditori drept mediocră. Conduşi de filosofia utilitaristă sau raționalistă, clasicii au presupus că omul este dominat de interesul personal egoist. Mai târziu diferiți autori, începând cu Sismondi, continuând cu Socialiştii utopici, Şcoala istorică germană sau Neoclasicii au simțit nevoia să introducă în studiile lor şi alte mobiluri (mai puțin raționale) şi să fondeze o ştiință economică pe baza unei psihologii mai realiste.

2. Apoi, li s-a reproşat clasicilor neglijarea studierii factorului „**timp".** În raționamentele lor, reacțiile provocate de mişcarea prețurilor tind în mod automat şi imediat spre realizarea echilibrului. În realitate, deplasările mâinii de lucru şi a capitalurilor au nevoie de timp pentru a se declanşa şi – cu atât mai mult – pentru a readuce economia în starea de echilibru. Diminuarea cererii globale poate provoca nu numai scăderea populației, dar şi şomajul, pe care clasicii nu l-au studiat sau nu l-au acceptat. În gândirea clasică există o dinamică pe termen lung, dar aceasta este puțin dezvoltată şi aproape exclusiv pe baze demografice, fără a se lua în studiu alte elemente importante precum acumularea capitalului, sau transformările structurale.

3. Clasicii au studiat insuficient evoluția sistemului „**instituțiilor"** sociale şi rolul acestora asupra evoluției istorice. În această problemă există o diferență de tratare esențială între gânditorii englezi şi cei francezi. Englezii n-au studiat de loc sistemul instituțional, apreciind că cel existent este cel mai bun şi perpetuu. Francezii au încercat – la rândul lor – să legitimeze ca perfect sistemul instituțional burghez şi să-l apere contra atacurilor venite din partea gânditorilor socialişti. Cu toate acestea, clasicii nu au făcut nici o deosebire între legile permanente ale dezvoltării şi cele care se verifică numai într-un anumit cadru instituțional. Ei nu au cercetat dacă evoluția instituțiilor era determinată de forțe endogene ale mecanismului economic (care orientează chiar voința oamenilor), dacă anumite evoluții ale economiei nu transformă un cadru instituțional în altul, în mod legic şi obiectiv. Marx va fi primul gânditor care va analiza „caracterul istoric" al instituțiilor economice şi sociale, în toată amploarea sa. El va demonstra că societatea umană parcurge în devenirea ei mai multe „moduri de producție" şi că există legi şi instituții „generale", alături de altele „comune" mai multor orânduiri sociale şi „specifice" unui anumit sistem instituțional.

4. Li s-a mai reproşat clasicilor că, exacerbând individualismul, au uitat că oamenii sunt grupați în „**națiuni".** Că în felul acesta sistemul lor de gândire este unul „cosmopolit", „egoist". Realitatea ulterioară a suprapus Economiei lor politice, „Politica economică națională", rolul factorilor politici şi al guvernelor. Apoi, analizând indivizi şi – în cel mai bun caz – „grupuri profesionale", clasicii au manifestat tendința de a se „închide". Ei n-au ținut cont de rolul „**claselor sociale",** iar „deschiderile" lor sociologice au fost sărace.

5. În fine, li s-a mai reproşat gânditorilor clasici studiul superficial asupra „**banilor"** şi rolului lor în economie. Paradigma clasică – cu mici excepții – s-a edificat pe ideea „banilor neutri", reducând funcțiile lor, cel mai adesea, la două (instrument de măsură a valorii şi mijloc de schimb) sau chiar la una singură (aceea de mijloc de schimb). Apoi, teoria clasică despre „**capital şi dobândă"** este incompletă şi nesatisfăcătoare. La rândul lor, teoriile despre „**valoare"** s-au dovedit a fi uneori divergente şi alteori chiar vulnerabile.

6. Cu toate diferențele dintre ei, liberalii clasici au fost unanimi în a aprecia că societatea şi economia fondate pe proprietatea privată şi libera concurență sunt cele mai bune sau pot deveni cele mai bune. De aceea ei au considerat că fericirea personală şi colectivă se poate atinge pe măsura consolidării sistemului instituțional existent. Ei nu şi-au pus niciodată problema reformării sistemului instituțional burghez şi cu atât mai puțin pe aceea a înlocuirii lui cu altul diferit. Ei au respins ca neviabile orice încercări alternative, ca şi orice critici ale adversarilor. Dar faptul că prin gândirea lor nu au dat răspunsuri general acceptate la o serie de probleme sociale majore (sărăcia, polarizarea societății, evoluțiile ciclice, decalajele de dezvoltare etc.) a alimentat naşterea şi dezvoltarea unor paradigme noi, uneori opuse, de explicare a realității economice şi sociale.

5. PRIMELE REACȚII ÎMPOTRIVA ŞCOLII CLASICE

5.1. PROBLEME METODOLOGICE

Între apariția *Bogăției națiunilor* a lui Adam Smith (1776) şi *Principles of Political Economy* a lui John Stuart Mill (1848) s-au produs numeroase evenimente cu profundă semnificație socială, politică şi economică pentru evoluția ulterioară a întregii lumi.

Declarația de Independență a **Statelor Unite ale Americii** (1776) a marcat naşterea unei noi națiuni şi lansarea ei în cursa pentru obținerea supremației economice şi politice mondiale.

Pe continent, impactul mişcării de reorganizare socială care a urmat **Revoluției Franceze** a fost resimțit de întreaga Europă. În urma mişcărilor revoluționare de la jumătatea secolului al XIX-lea, regimul feudal a fost înlocuit cu modul de producție capitalist.

Concomitent s-a produs **Revoluția Industrială**, care a cuprins Anglia, continentul european şi America. Pe măsura prefigurării noilor structuri de producție, omenirea a înregistrat cea mai mare transformare din întreaga sa existență: **trecerea de la civilizația preponderent agricolă şi economia naturală spre civilizația industrială şi producția de mărfuri generalizată**.

La mijlocul secolului al XIX-lea societatea capitalistă era în plină dezvoltare şi se credea că proprietatea privată şi libertatea de acțiune vor putea asigura progresul social nelimitat şi bunăstarea tuturor şi a fiecăruia în parte. Dar satisfacția şi încrederea în noul sistem nu erau nici generale şi nici depline. La sfârşitul războaielor napoleoniene, Anglia a cunoscut o criză profundă: industria sa textilă n-a mai găsit în străinătate – pentru o vreme – debuşeele de altădată. După ea Franța, apoi America vor constata că expansiunea economică nu este continuă, că piața este „ruptă" – din timp în timp – de crize[988].

În țările care treceau spre industrializare situația clasei muncitoare a fost deplorabilă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sub amenințarea şomajului, muncitorii au fost nevoiți să accepte salarii de mizerie; durata zilei de muncă se prelungea până la limita suportabilului; femeile şi copiii au fost, la rândul lor, atraşi în producție; condițiile de locuit şi asistență socială de la oraşe erau necorespunzătoare. „**Sistemul de fabrică"** a deschis calea unor majore schimbări în domeniul economic şi social. Mulți autori contemporani au constatat – însă – că cea mai mare parte a costurilor implicate de asemenea modificări era suportată de clasa muncitoare (prin înrăutățirea continuă a condițiilor sale de viață).

În asemenea situație era dificil de susținut şi de convins că ordinea existentă era „naturală", „cea mai bună posibilă", corespundea „echilibrului" şi permitea „realizarea fericirii şi bunăstării" fiecăruia şi a tuturor, ori „maximizarea eficienței". Oare nu cumva, mizeria şi dezechilibrele erau generate de un sistem instituțional „neconform ordinii naturale", ori – pur şi simplu – „necorespunzător social"?

Fie că economiştii clasici doreau sau nu, problema **virtuților** şi **defectelor** noii civilizații industriale fusese pusă de realitatea nemijlocită şi încă într-un mod cât se poate de brutal şi de evident. A apărut astfel ideea **combaterii „capitalismului"** chiar înainte ca el să-şi fi definit pe deplin esența ca sistem social. S-a apreciat că teoria clasică se depărta de realitate şi că prevedea un scenariu sumbru, mai ales pentru clasa muncitoare.

Analiştii noii societăți – în formare – s-au aplecat asupra studiului mecanismelor economice şi sociale, de pe poziții diferite, uneori diametral opuse. De aceea secolul al XIX-lea a fost marcat de confruntările intelectuale dintre modelele teoretice, metodologiile de abordare, metodele de cercetare etc., în toate domeniile, dar mai ales în cel al ştiințelor despre societate. Din perspectivă istorică, putem aprecia că amprenta dominantă a secolului al XIX-lea a fost cea culturală. Modelele de analiză teoretică, de cercetare şi explicare abstractă a realității, au contribuit – credem – într-o mare măsură la realizările din planul realității nemijlocite obținute în secolul al XX-lea. Dacă în secolul al XIX-lea confruntările au fost – mai ales – în domeniul

988 Prima criză care a cuprins economia unei țări a fost cea din 1825 din Anglia, după care au urmat (cuprinzând economia unui număr mai mic sau mai mare de țări) cele din 1836, 1847–1848, 1866, 1873, 1882, 1890. În secolul al XX-lea au avut loc crize în 1900–1902, 1907, 1920–1921, 1929–1933, 1937–1938, 1948–1949, 1957–1958, 1974–1980, 1990–1995.

dezbaterilor teoretice (practica fiind dominată de modelul liberal), în secolul al XX-lea disputa fundamentală a opus politicile economice nemijlocite (de inspiraţie dirijistă şi neoliberală).

Dezbaterile teoretice ale secolului al XIX-lea nu au fost la fel în toată lumea şi nici în toate ţările. Anglia şi continentul european au fost separate atât geografic, cât şi intelectual.

Marea Britanie a avut o lungă tradiţie de „**individualism",** pregătită încă din secolul al XVII-lea de filosofia utilitaristă a lui **John Locke (1632–1704)** ori de doctrina lui **William Petty (1623–1687)**, (ambii medici şi cercetători în ştiinţele sociale). Aceasta a fost reflectată şi în viaţa parlamentară britanică („monarhie limitată"), care a coexistat cu „monarhiile absolute" de pe continent, menţinute chiar şi în secolul al XIX-lea. În gândirea economică cele mai desăvârşite produse ale acestui mod de viaţă au fost scrierile liberale clasice şi în mod deosebit cele smithiene şi ricardiene.

Dimpotrivă, gândirea continentală a fost influenţată hotărâtor de doctrina dominantă a Greciei antice, dar mai ales de **raţionalismul cartezian** (datorat lui **René Descartes (1596–1650)**). Filosofii de pe continent au elaborat paradigme de gândire care puneau mai mult accentul pe „**grup",** decât pe „individ", atât în secolul al XVIII-lea, cât şi în primele două treimi din cel următor. **Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)** a susţinut – de exemplu – că drepturile de proprietate conduc individul şi societatea spre progres, dar că este preferabilă folosirea comună a obiectului proprietăţii. La rândul său, **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)** a înţeles „libertatea" în termenii „asocierii" cu ceilalţi (familie, biserică, stat), în timp ce John Locke o explica drept „relaţie între individ şi grup". Influenţa lui Hegel se va face simţită mai târziu, prin intermediul Şcolii istorice germane şi mai ales prin gândirea lui **Karl Marx (1818–1883)**.

În asemenea condiţii nu este surprinzător că primele atacuri împotriva Economiei politice clasice au apărut în ţările de pe continent şi nu în Anglia. Cu excepţia lui Rousseau, toţi marii filosofi ai Iluminismului Francez au considerat istoria ca o progresie nesfârşită de realizări ale umanităţii, care o îndreptau spre raţiune şi adevăr. În sfera activităţii economice, această viziune părea a fi justificată prin rapida expansiune a industriei şi capacităţii de producţie din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar nu la fel de rapide realizări se obţinuseră în sfera socialului. Clasa muncitoare continua să lucreze 10–12–14 sau chiar 16 ore zilnic, să primească salarii reduse sau să trăiască în condiţii igienice nesatisfăcătoare. De aceea, pe toată durata secolului al XIX-lea au existat nenumărate tentative de „**socializare"** a activităţii economice.

În strânsă legătură cu dezvoltarea ideilor socialiste, a apărut – la sfârşitul secolului al XVIII-lea – o nouă orientare (care va deveni distinctă în prima jumătate a secolului următor). Conform acesteia, societatea evoluează sau progresează, prin succesiunea unor etape, fiecare superioară celei precedente. La început ea s-a prezentat ca o „**teorie a istoriei";** cu timpul a devenit – însă – şi o „**teorie economică"** propriu-zisă. Iniţiatorul cercetărilor în această direcţie se pare a fi fost francezul **Marie Jean-Antoine Nicolas Caritat Marchiz de Condorcet (1743–1794)** care credea că dezvoltarea istorică este supusă acţiunii unor „legi generale" şi că sarcina istoricilor este de a descoperi acele legi prin care omenirea progresează „spre adevăr şi bunăstare". Condorcet a căutat o nouă ştiinţă, bazată pe istorie „cu care să se prevadă progresul speciei umane, să se conducă şi să se accelereze"[989].

Această nouă ştiinţă urma să fie „**empirică"** şi nu „**raţională".** „Observaţiile asupra trecutului şi prezentului omenirii – nota Condorcet – conduc imediat la căile ce asigură şi accelerează progresul viitor la care natura umană îşi poate permite să spere"[990]. El a apreciat că progresul social este cu mult mai inegal decât dezvoltarea cunoaşterii. Evoluţia istorică de până la el a fost – mai degrabă – o „**istorie a individualităţilor"** decât o „**istorie a maselor".**

Ca urmare, bunăstarea societăţii a fost sacrificată în folosul unui număr restrâns de elite conducătoare. **Condorcet** a intenţionat să orienteze cercetarea istorică viitoare spre studiul „maselor", „colectivităţilor".

El a iniţiat – astfel – studiul a **două importante teme** care, în anumite privinţe, au marcat atitudinile critice faţă de capitalism pe întreaga durată a secolului al XIX-lea:

- **Ideea „legilor naturale ale evoluţiei istorice";**

989 După Robert Ekelund, Robert Hebert, *A history of economic theory and method*, 3d edition, McGraw–Hill, New York, 1990, p. 234.
990 Robert Ekelund, Robert Hebert, *A history of economic theory and method*, 3d edition, New York, 1990, p. 234.

- **Studiul „evoluției istorice a maselor", în locul analizei istorice a devenirii personalităților.**

Auguste Comte (1798–1857), fost secretar al lui Saint-Simon între 1818 şi 1822[991], şi-a exprimat – se pare primul – opoziția deschisă față de Şcoala clasică. El a apreciat că economia clasică este „o falsă ştiință", care „nu admite decât acel principiu iluzoriu şi irațional al ordinii care se stabileşte de la sine". De aceea el a crezut în necesitatea unei „ştiințe sociale", chiar sub numele de „**fizică socială",** care trebuia să fie cea mai complexă dintre disciplinele admise la rangul de „ştiință", după matematică, astronomie, fizică, chimie şi biologie, şi să fie „încoronarea" tuturor acestora.

El a reproşat clasicilor că au prezentat ca imuabile „legile societății umane", cu toate că „societatea evoluează fără încetare" şi „totul este relativ". De asemenea, ei „au izolat un singur mobil" al activității umane şi au edificat pe el o ştiință autonomă ... dar „falsă". Clasicii au presupus că societățile se supun aceleiaşi psihologii şi au aceleaşi nevoi ca şi indivizii separați, dar în realitate ele sunt „organisme distincte", iar „conservarea" lor implică respectarea anumitor principii morale, politice şi chiar religioase.

Prin urmare, Auguste Comte a intenționat elaborarea unei „**ştiințe sociale"** (se pare că el ar fi folosit prima dată noțiunea **Economie socială**), care să fie în acelaşi timp „**amplă"** şi „**relativistă".**

Amplă, pentru că urma să studieze „toate regulile conservării societății".

Relativistă, deoarece trebuia să cerceteze „legile după care evoluează structurile sociale (în special cele instituționale)".

- ◆ Astfel, **instituțiile liberale n-au mai fost considerate ca cele mai bune, sau ca singurele necesare, ci numai ca perfectibile**.

Pe plan **politic**, secolul al XIX-lea a consemnat renaşterea „**naționalismului"** contra tradiției **„manchesterianismului"** promovat, în principal, de liberalii englezi. Națiunile mai mici sau rămase în urmă sub aspect industrial – comparativ cu Anglia – au promovat o politică economică „protecționistă" (vezi America sau Germania).

Apoi, **pasivitatea statului** nu a mai apărut ca încercarea de realizare a „economiei neutre", ci mai degrabă ca o abandonare a mecanismului economic în mâna „marilor interese private". De ce statul nu intervine pentru a orienta mai bine producția, pentru a asigura un echilibru stabil ori pentru a proteja legal veniturile săracilor? Şi din moment ce statul trebuia să intervină în economie direct, oare organismele intermediare (familie, comunitate, grupuri de interese diferite) nu trebuie să intervină şi ele în relația „individ – stat"?

5.2. JEAN CHARLES LÉONARD SIMONDE DE SISMONDI (1773–1842)

5.2.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Simonde de Sismondi s-a născut la **9 mai 1773**, în oraşul Geneva, Elveția. Țara cantoanelor era – în perioada respectivă – „patria protestantismului liberal". Tatăl lui Jean Charles a fost ministrul cultului calvinist din Franța. Familia lui Sismondi – de origine princiară – s-a refugiat la Geneva în timpul războaielor religioase din Franța (1788). În anul următor – din cauza revoluției franceze şi a implicării Elveției – familia lui Sismondi a trebuit să părăsească Elveția, trecând în Anglia. Reîntoarsă la Geneva, familia Sismondi a trebuit să plece din nou – în 1792 – din cauza Terorii iacobine. De data aceasta a trecut Alpii şi a cumpărat o proprietate în Toscana (ținutul Pescia). Această proprietate i-a prilejuit lui Jean-Charles[992] ocazia de a studia – timp de 11 ani – situația republicilor italiene şi de a scrie monumentala lucrare ***Histoire des Républiques italiennes au Moyen Âge*,** în 16 volume, din

991 Saint-Simon a avut doi secretari **Augustin Thierry (1814–1818)** şi **Auguste Comte (1818–1822)**. „Mon esprit – declara Auguste Comte – a fait plus de chemin depuis six mois que dure notre liaison qu'il n'en aurait fait en trois ans si j'avais été seul" (După Saint-Simon, *La Physiologie sociale*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965, p. 7). Aceasta nu l-a împiedicat pe Auguste Comte să aprecieze (în 1852), referindu-se la Saint-Simon, că regretă „la funeste liaison" – din prima sa tinerețe – cu „un jongleur dépravé". „J'ai reconnu plus tard – adăuga A. Comte – qu'une telle liaison n'avait comporté d'autres résultats que d'entraver mes méditations spontanées, antérieurement guidées par Condorcet" (*ibidem*). **Auguste Comte este acreditat drept fondatorul Sociologiei.**

992 Din cauza deselor peregrinări la care familia sa a fost obligată, tânărul Jean Charles nu a avut ocazia să urmeze studii sistematice în vreun domeniu. El a fost, la fel ca mulți alți gânditori celebri, un autodidact.

care primul a apărut în anul 1804[993]. Anterior scrisese ***Tableau de l'agriculture toscane.*** În 1803 a publicat ***De la richesse commerciale ou principes d'économie politique appliqués à la législation du commerce*****,** lucrare lipsită de originalitate (prin care vulgariza opera lui Adam Smith), dar care s-a bucurat de o apreciabilă notorietate până la apariţia ***Tratatului ...*** lui J. B. Say. Jean Charles s-a reîntors, din nou, în Franţa abia în 1813, când a întreprins o călătorie la Paris. Cu acest prilej l-a cunoscut pe Napoleon I, cu care a avut o lungă întrevedere[994]. În următoarea perioadă va lucra – timp de 23 de ani – la ***Histoire des Français*** (în 29 volume), publicată începând din 1818.

La solicitarea editorilor ***Enciclopediei Britanice***, Sismondi a elaborat studiul despre „Economia politică". Pornind de aici va pregăti viitoarea sa lucrare din 1819 ***Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population*****.** Sub falsa aparenţă a liberalismului politic englez, el a descoperit o constituţie economică al cărei nume adevărat nu era „libertatea", ci „aservirea". „O singură naţiune vede cum contrastează fără încetare bogăţia sa aparentă cu înspăimântătoarea mizerie a unei zecimi din populaţia sa, redusă la traiul din mila publică. Dar această naţiune, aşa de demnă şi imitată, aşa de fermecătoare chiar şi în greşelile sale, a sedus prin exemplul său oamenii de stat de pe continent. Şi chiar dacă aceste reflecţii nu pot prin ele însele să fie utile, cel puţin vor servi umanităţii şi compatrioţilor mei ilustrând pericolele drumului parcurs şi stabilind că aşezarea întregii economii politice pe principiul concurenţei fără bariere, legitimează eforturile fiecăruia contra societăţii şi sacrifică interesul umanităţii, acţiunilor simultane ale tuturor industriaşilor lacomi (rapaci)"[995]. Simonde de Sismondi s-a stins din viaţă în **25 iunie 1842**, în vârstă de 69 de ani, la Geneva.

5.2.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

5.2.2.1. METODA ŞI OBIECTUL ECONOMIEI POLITICE

Vom încerca să definim „noile principii" pe care se fondează **Economia politică** a lui Sismondi şi să le analizăm prin antiteză cu „**ortodoxia"** economică clasică (expresia a fost inventată de Sismondi).

Sismondi aprecia că la baza „ortodoxiei" economice este aşezată „Legea debuşeelor", dezvoltată de Smith, Say şi Stuart Mill. În termenii acestei teorii, îngrămădirile de pe piaţă, fenomenele de faliment, sunt fapte trecătoare, dezordini parţiale, destinate a conduce la restabilirea automată a echilibrului. Căci „produsele se schimbă pe produse" şi fiecare produs adus pe piaţă constituie prin el însuşi o cerere pentru alte produse. Dacă uneori există supraproducţie, aceasta se întâmplă numai pe o piaţă anume, pentru că în alte zone ale globului produsele respective lipsesc sau nu acoperă integral nevoile. Obstacolele vamale conduc spre asemenea disfuncţiuni. Suprimarea barierelor vamale va conduce la distribuirea normală a bunurilor pe glob şi nu va mai exista într-o parte a lumii supraproducţie, iar în alta subproducţie. Ricardo a încorporat în 1817 această lege în doctrina sa. Dar el a tratat-o pe baza principiului malthusian al populaţiei şi a creionat un scenariu pesimist asupra evoluţiei societăţii. Între proprietarii de pământ, capitalişti şi muncitori se dezvoltă contradicţii (legate de repartizarea valorii nou create) tot mai accentuate pe măsură ce societatea progresează. Această viziune se opune ea oare optimismului legii debuşeelor? Într-o oarecare măsură **nu**, deoarece Ricardo a luptat pentru cel mai nelimitat liberalism, capabil să menţină preţul subzistenţelor sub control şi să sporească profitul în beneficiul progresului social. Parţial **da**, pentru că populaţia creşte mai repede ca subzistenţele, iar veniturile muncitorilor şi capitaliştilor mai încet decât rentele landlorzilor.

În concepţia economiştilor clasici divizarea societăţii în **clase** este rezultatul natural al acţiunii unor legi obiective. Sismondi nu contestă existenţa claselor sociale, dar punctul lui de pornire este diametral opus. Apariţia claselor sociale – apreciază Sismondi – „este produsul unei evoluţii istorice". Dacă aşa stau lucrurile în realitate, ştiinţa istorică şi cea economică

993 În cursul cercetărilor sale istorice Jean Charles a făcut o mare descoperire. „Une des «sept premières familles de Florence», la famille de Sismondi, fuyant la ruine et la guerre civile, s'était, au XVe siècle, réfugiée en Dauphiné" (După Elie Halevy, *Sismondi,* Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 4). Din acest moment Jean Charles Léonard Simonde va deveni **Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi**.

994 ***Encyclopedia Britannica***, vol. 20, London, 1956, p. 721.

995 După Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 8.

trebuie să studieze „legile care guvernează societatea" şi care sunt efectele acestor legi „asupra indivizilor care o compun". Dacă efectele sociale ale legilor sunt necorespunzătoare, trebuie modificate relațiile sociale, deoarece ele „nu au nimic imuabil". „Aceasta este arta politicii fundamentată pe ştiință, dar pe o ştiință mai puțin abstractă şi chiar mai puțin pasivă decât cea a economiştilor la modă"[996]. Economia politică clasică **nu** se plasează la nivelul societății – considerată în ansamblu şi în integralitatea sa –, **ci** pe poziția proprietarului care se îmbogățeşte prin vânzarea produselor industriei şi pământului. Cu toate că Şcoala clasică respinge mercantilismul, ea însăşi constituie un nou gen de mercantilism, deoarece consideră numai interesele comercianților. Interesele acestora pot coincide cu cele sociale numai dacă „întreaga societate este alcătuită din comercianți", apreciază Sismondi! Economia politică clasică **nu este veritabilă** („arta de a gospodări cetatea în interesul general"), **ci falsă** („arta îmbogățirii individuale"), adică „chrematistică"[997]. Confuzia dintre „valoarea uzuală" (utilitate) şi „valoarea de schimb" constituie eroarea fundamentală a economiştilor clasici, care au transformat Economia politică în chrematistică. „C'est la confusion entre l'appréciation d'une valeur usuelle et celle d'une valeur échangeable, qui se trouve au fond de la déception des systèmes modernes de chrématistique"[998].

I. Atât timp cât oamenii muncesc pentru a-şi satisface nevoile, **utilitatea constituie adevărata măsură a valorii.** „Tant que les hommes travaillent pour satisfaire à leur propres besoins, et qu'ils n'échangent entre eux que leur superflu, l'utilité est pour eux la vraie mesure des valeurs, et l'augmentation en quantité d'une chose utile est une augmentation certaine de richesse"[999]. Sismondi apreciază că în acest stadiu al evoluției:

- **Bogăția este formată din totalitatea bunurilor necesare consumului şi bunăstării umane**, iar
- **Utilitatea este adevărata măsură a valorii.**

II. Însă, pe măsura dezvoltării comerțului, „bogăția națională" s-a transformat în „bogăție comercială". „Dès l'instant que le commerce c'est emparé de tous les produits du travail de l'homme, toute production a été subordonnée à une seul grande circonstance qui en détermine la valeur, c'est la vente ou l'écoulement"[1000]. Produsele nu mai sunt „cantități pozitive" („quantités positives") sau „părți alicote" („portions aliquotés") ale bogăției. De acum încolo „vânzarea conferă bunurilor utile caracterul de bogăție" („la vente leur donne le caractère de richesse"[1001]).

Din acest moment:

- **Bogăția este formată – în mod exclusiv – din bunuri destinate vânzării**, iar
- **Vânzarea – cumpărarea determină valoarea mărfurilor.**

În mod natural, pe proprietar îl interesează „**produsul net"**[1002] al muncii, în timp ce omenirea este interesată de creşterea „**produsului brut"**[1003]**.** Proprietarul este interesat de „**valoarea de schimb"** („valeur échangeable") a mărfurilor aduse pe piață, iar societatea de „**utilitatea"** lor („valeur usuelle"). Doctrinarii „**teoriei debuşeelor"** nu vor să analizeze decât producătorii independenți, comparându-i pe unii cu alții („produsele se schimbă pe produse") şi economia într-o permanentă stare de echilibru. O asemenea modalitate de abordare nu ține cont de adevărata caracteristică a societății industriale moderne, în care toate produsele create sunt destinate vânzării. „Teoria debuşeelor" este expresia fidelă a „vechii lumi desuete", unde producția era destinată unei piețe restrânse şi cunoscută dinainte. „Lumea modernă" este a „bogăției comerciale", cu producție „nelimitată şi oarbă", destinată unei piețe ce „fuge din fața

996 „C'est l'art du politique, qui se fond bien sur la science, mais sur une science moins abstraite, et pour cette raison même moins passive, que ne l'est celle des économistes à la mode" (Elie Halevy, *Sismondi*, Paris, 1933, p. 12).
997 „On ne devrait pas s'y attendre, mais l'économie politique c'est souvent égarée à la recherche du grand plutôt que l'utile" (Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 67–68).
998 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 41.
999 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 41–42. Astfel „la valeur intrinsèque ... est indépendante de toute échange, elle est antérieure à tout commerce" (*ibidem*, p. 40).
1000 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 43.
1001 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 44.
1002 Venitul net este „une partie des fruits qu'a fait naître le travail est destinée à payer au propriétaire l'assistance que la terre a donnée au travail humain, et de plus l'intérêt de tous les capitaux qui ont été primitivement employés pour la mettre en valeur" (*ibidem*, p. 45). Produsul „ne comprend que les revenu des riches oisifs" (*ibidem*, p. 47).
1003 Produsul brut este „le montant de la totalité de la récolte" (*ibidem*, p. 47), care cuprinde, pe lângă produsul net „encore le revenu de tous ceux qui travaillent, et de tous ceux qui font travailler leur capitaux dans l'industrie agricole" (Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 47).

comerciantului" din cauza creşterii continue a numărului muncitorilor săraci şi a şomerilor care „închid continuu debuşeele".

Sismondi a criticat **metoda** introdusă în Economia politică de David Ricardo. După părerea lui Sismondi Economia politică este o „**ştiinţă morală",** unde „totul se leagă" şi unde putem greşi dacă ne străduim „să izolăm un principiu şi să-l vedem doar pe acesta". Noţiunile muncă, natură, capital, rentă etc. reprezintă doar „caricaturi ale realităţii". Sismondi i-a reproşat lui Ricardo „**antiistorismul"** său, plasarea demonstraţiei în afara timpului şi spaţiului, ignorarea faptelor reale, care se modifică de la un secol la altul, de la o ţară la alta. Economia politică trebuie să se bazeze – înainte de toate – pe experienţă, istorie şi observaţie. „În amănuntele sale, spunea el, este esenţial studiul condiţiei umane. Trebuie să te preocupi de un timp, de o ţară, de o profesie, pentru a vedea ce-i omul şi cum lucrează instituţiile asupra lui. Sunt convins că s-a căzut în grave erori, din cauză că s-a vrut totdeauna să se generalizeze tot ce se raportează la ştiinţele sociale"[1004].

Sismondi a respins **simplismul abstract** şi speculaţiile sterile ale gândirii economiştilor contemporani lui. „Spiritul nostru refuză să admită izolarea unui principiu şi analiza exclusivă a lui". Economia clasică are ca obiect de studiu bogăţia; ea este o „chrematistică" rece şi inumană. Dar la ce este bună dezvoltarea bogăţiei materiale, dacă ea nu realizează fericirea tuturor sau cel puţin bunăstarea umană? Or, sporirea bogăţiei şi a bunăstării nu sunt simultane; o bogăţie distribuită necorespunzător nu asigură bunăstarea. Producătorii, urmărind realizarea profitului, sunt conduşi mai degrabă spre fabricarea bunurilor de lux, decât spre producerea bunurilor de strictă necesitate pentru nevoile maselor largi de consumatori. Economia astfel orientată nu tinde spre asigurarea bunăstării colective. Mai mult, pentru a se îmbogăţi, producătorii măresc preţurile, creând raritate artificială la anumite produse, astfel că bunăstarea generală este ameninţată. Or, bunăstarea generală este mai importantă decât îmbogăţirea. „Mais le but de la société humaine doit être le progrès des hommes, non celui des choses"[1005]. Economia clasică este – deci – angajată într-o direcţie falsă.

Altă greşeală fundamentală a clasicilor a fost **„credinţa lor în realizarea automată a unui echilibru permanent".** Sismondi a apreciat că echilibrul între producţie şi nevoi **nu** se realizează de la sine: o anumită stare de supraproducţie se poate prelungi. Aceasta din cauză că salariaţii sunt continuu spoliaţi. Ei **nu** primesc sub formă de salariu contravaloarea întregii lor producţii şi – în consecinţă – **nu** o pot răscumpăra în întregime. „Un oarecare echilibru se restabileşte – ca urmare a concurenţei – e adevărat cu timpul, însă prin o suferinţă grozavă"[1006]. Introducerea maşinilor îi influenţează nu numai pe şomeri, ci şi pe cei menţinuţi în serviciu; li se micşorează salariul, li se prelungeşte ziua de muncă, sunt atraşi în producţie femeile şi copiii. Urmărind să maximizeze şi să ieftinească producţia, întreprinzătorii iau măsuri de reducere – printre altele – şi a cheltuielilor cu forţa de muncă. Ieftinirea produselor este obţinută cu preţul deteriorării permanente a situaţiei muncitorilor. „Beneficiul întreprinzătorului, scria Sismondi, nu-i altceva decât o spoliere a lucrătorilor pe care-i întrebuinţează; acesta câştigă nu numai pentru că întreprinderea lui produce mai mult decât îl costă, dar şi pentru că nu acordă muncitorului o compensaţie suficientă pentru munca sa. O astfel de industrie este un rău necesar"[1007].

După părerea lui Sismondi, adevăratul obiect de studiu al ştiinţei economice este **omul** sa – şi mai exact – „**bunăstarea fizică a omului"[1008].** De aceea, Economia politică trebuie să studieze – în primul rând – **distribuţia.** Bogăţia creată trebuie repartizată între membrii

1004 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 78. „Political economy is founded on the study of man and men; human nature must be known, and also the condition and life of societies in different times and in different places. One must consult the historian, and the travellers; one must look into one's self; not only study the laws, but also know how they are executed; not only examine the tables of exportation and importation, but also know the aspect of the country, enter the bosom of families, judge the comfort or suffering of the mass of the people, verify great principles by observation of details, and compare ceaselessly with daily practical life" (după Robert Ekelund, Robert Hebert, *A history of economic theory and method*, 3d edition, McGraw–Hill, New York, 1990, p. 240).

1005 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 116.

1006 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 79.

1007 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 79.

1008 „Bunăstarea fizică a omului este obiectul Economiei politice" („The physical well-being of man, insofar as it can be the work of his government, is the object of political economy") (După Robert Ekelund, Robert Hebert, *op. cit*., p. 239). „Nous demandons à l'économiste de ramener sans cesse ses regards sur l'homme, d'estimer ce qui promet à l'homme de plus de bonheur" (Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 68–69).

societății în proporții corespunzătoare. Ea nu poate fi nici concepută, nici apreciată, dacă se face abstracție de repartiție. Mai mult, în distribuirea bogăției, Sismondi face un loc cu totul deosebit acelora pe care îi numește „**săraci",** cei care nu au decât brațele lor pentru a putea trăi şi care muncesc din greu – din zi şi până în noapte – în uzine sau pe ogoare. Ei sunt, de fapt, cei ce formează majoritatea populației. Pe Sismondi îl interesează – în mod deosebit – repercusiunile pe care le au asupra soartei săracilor: libera concurență, regimul proprietății, concentrarea şi centralizarea producției sau introducerea mașinilor.

Economia politică devine **teoria binefacerii** şi tot ce **nu** se raportează – în ultimă instanță – la **fericirea omului nu aparține acestei ştiințe.** În realitate, ceea ce-l interesa şi-l preocupa pe Sismondi nu era Economia politică, ci **Economia socială** (Franța) şi **Sozialpolitik** (Germania) de mai târziu.

Se poate pune întrebarea: **a condamnat Sismondi profitul întreprinzătorului?** Răspunsul este, categoric, **negativ**. „Le vrai office du commerce c'est d'échanger le produit social contre le revenu social, ou le bien le produit du genre humain contre le revenu. Quand il s'en tient à cette distribution, il rend service à tous ceux entre lesquels il s'établit des échanges, et il mérite de son côte une rétribution, un profit commercial qui ne saurait lui manquer"[1009]. El recunoaşte ca legitime atât profitul la capital, cât şi renta. Când apreciază că muncitorul **este spoliat**, el are în vedere că acesta **nu este plătit destul**, nu încasează suficient pentru a trăi, că ar trebui plătit mai bine. Sismondi apreciază că însuşirea de către întreprinzător a unei părți din munca muncitorului nu este nedreaptă în sine. Critica lui nu conduce la socialism, dar zguduie liberalismul şi credința nelimitată în coincidența deplină şi automată dintre interesele individuale şi cele sociale. Contradicțiile dintre bogați şi săraci sunt determinate de repartiția inegală a bogățiilor într-un sistem instituțional care nu este cel mai bun şi nu este imuabil, ci doar reformabil şi perfectibil.

5.2.2.2. DESPĂRȚIREA PROPRIETĂȚII ŞI A MUNCII. PAUPERISMUL ŞI CRIZELE

Sismondi a formulat ideea că societatea industrială tinde să se scindeze în două clase distincte:

1. Proprietarii, capitaliştii, al căror venit nu provine din muncă;

2. Muncitorii[1010], proletarii, care nu posedă nici o proprietate.

Sarcina economistului aflat în fața acestei situații este **dublă**:

- **Teoretică.** Problema este de a cunoaşte cum funcționează legile schimbului care formează baza ştiinței fondată de Adam Smith.
- **Practică.** Se pune problema de a şti dacă acțiunea liberă şi nelimitată a acestor legi este favorabilă intereselor ființei umane şi ce reforme sunt dezirabile şi posibile de introdus în viața practică pentru a corija efectele negative ale lui laissez-faire.

Pe măsura dezvoltării societății, prin **concentrarea şi centralizarea** capitalului şi a producției, are loc un proces continuu de sporire a bogății. „En effet – afirma Sismondi – la centralisation de l'industrie, soit à la ville, soit aux champs, a pour premier effet, on pourrait même dire a pour but, l'économie sur les frais de production; elle a fait plus de choses avec moins d'avances, elle offre plus à vendre en même temps qu'elle offre moins de salaires et moins de profits à ceux qui font toutes les choses vénales, mais ceux-là sont en même temps la grande masse des consummateurs. Elle a donc pour effet mediat d'encombrer le marche, d'encombrer, si ce n'est celui de l'industrie qui travaille à plus bas prix que les autres, du moins celui de l'univers. Ainsi le capitaliste, par une conséquence nécessaire de la centralisation, se propose d'abord d'épargner sur les frais de production, puis de diminuer le nombre des hommes qui concouraient auparavant à ses travaux et enfin de diminuer la masse des choses qu'il portait auparavant sur le marche"[1011]. Producția la scară, adâncirea diviziunii muncii, introducerea mașinilor, concurența contribuie la centralizarea bogățiilor în mâinile unui număr tot mai restrâns de capitalişti, iar a muncitorilor în manufacturi din ce în ce mai mari. O asemenea

1009 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 44.
1010 „des manouvriers qui n'ont d'autre propriété que leur aptitude au travail, et d'autre revenu que leur salaire" (Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 56).
1011 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 118.

societate – fondată pe inegalitatea de avere – poate fi justă şi stabilă? În nici un caz, apreciază Sismondi.

Diminuând numărul micilor producători, al reprezentanţilor clasei mijlocii, **regimul de concentrare şi centralizare** a producţiei şi capitalului nu lasă să subziste decât un număr mic de indivizi foarte bogaţi şi o mare masă de indivizi foarte săraci. Or, prin producţia la scară, muncitorii produc (prin muncă egală) o cantitate tot mai mare de produse. Cine le va absorbi? **Muncitorii?** Ca urmare a noii distribuţii a bogăţiei sociale, ei sunt tot mai săraci; puterea lor de cumpărare se diminuează. **Patronii?** Dacă produsele sunt obiecte de primă necesitate, ei nu le pot consuma fără limite, fiind tot mai puţin numeroşi. Numai obiectele de lux pot fi consumate nelimitat. Dar caracteristica marii industrii este de a produce bunuri de calitate şi utilitate generală. Pe scurt, efectul marii industrii este, pe de o parte, de a spori producţia, pe de alta, de a restrânge consumul. „La centralisation industrielle ... a accumulé les capitaux, mais elle a diminue le nombre des riches; elle a multiplié les produits dont se compose la richesse et les a fait naître à meilleur marche, mais elle a retranche sur le revenu de ceux qui peuvent les acheter; elle a crée enfin les merveilles de l'art, mais, à côté d'elles, elle a crée aussi les prolétaires et le pauperisme”[1012]. Singura posibilitate a fabricanţilor de a-şi desface produsele este căutarea de pieţe străine, care n-au fost încă invadate de marea industrie. Această posibilitate există până în ziua în care lumea întreagă este „invadată” de produsele marii industrii, iar absurditatea sistemului va apărea evidentă. În ciuda „legii debuşeelor”, „obturarea” („engorgement”) pieţelor este caracteristica economiei prezente şi efectul normal al marii industrii.

Libertatea concurenţei grăbeşte această despărţire, făcând să dispară toate rangurile intermediare, pentru a lăsa faţă în faţă pe **capitalist** şi pe **proletar**. „Rangurile intermediare – aprecia el – au dispărut; micii proprietari, micii meseriaşi, micii arendaşi de la ţară, micii şefi de ateliere, micii manufacturieri, micii negustori de la oraşe n-au putut ţine piept celor care conduc vaste antreprize. În societate nu mai e loc decât pentru marele capitalist şi salariaţi”[1013]. În opoziţia dintre capitalist şi salariaţi vede Sismondi atât cauza mizeriei, cât şi pe cea a crizelor economice. Deposedat de proprietate, muncitorul îşi va vinde munca, ca pe oricare altă marfă. Cererea şi oferta vor regla şi înmulţirea sau scăderea numărului de muncitori. Dezvoltarea şi creşterea continuă a producţiei nu conduc, automat, la îmbunătăţirea stării materiale a celor ce muncesc.

Opoziţia dintre proprietate şi muncă explică – după părerea lui Sismondi – şi **crizele economice**. Crizele, afirmă el, provin, înainte de toate, din proasta repartizare a veniturilor. Separarea proprietăţii şi a muncii au drept consecinţă faptul că veniturile celor care posedă sunt singurele care cresc, acelea ale muncitorilor rămân mereu la nivelul minimului de subzistenţă. De aici rezultă, în mod necesar, lipsa armoniei sociale. Printr-o repartizare mai echitabilă a proprietăţii şi sporirea generală a veniturilor, se poate tinde spre o armonie socială şi sporirea cererii, evitarea crizelor. Industriile comune, cele care servesc interesele esenţiale şi generale, s-ar dezvolta mai rapid. În realitate, veniturile celor bogaţi cresc mereu, înlocuind cererea bunurilor de larg consum cu cea a bunurilor de lux, iar producţia se va orienta, cu precădere, spre obiectele mai rentabile. Ca urmare, vechile industrii care satisfac nevoile populaţiei vor fi părăsite, iar muncitorii concediaţi. De aici rezultă o reducere a consumului şi posibilitatea apariţiei crizelor de supraproducţie. „Producţia anului curent trebuie plătită cu veniturile anului anterior, aprecia Sismondi. Eroarea acelora care îndeamnă la producţie nelimitată constă în confundarea **«venitului trecut»** cu **«venitul viitor»**. Or, în realitate are loc doar schimbarea producţiei anului anterior pe producţia anului curent. Dacă producţia creşte gradual, schimbul fiecărui an va cauza o mică pierdere, bonificând condiţiile viitoare. Când această pierdere este lejeră şi bine repartizată, fiecare o va suporta, fără să-i afecteze prea grav venitul. Dar, dacă există o mare disproporţie între producţia nouă şi cea precedentă, capitalurile sunt afectate şi naţiunea va regresa în loc să progreseze”[1014]. Originalitatea analizei sale constă în accentul pus

1012 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 117–118.

1013 După Gh. Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 11993, p. 80. „Nous sommes, et l'on ne l'a point assez remarqué, dans une condition tout à fait nouvelle de la société, sur laquelle nous n'avons point encore d'expérience. Nous tendons à séparer complètement toute espèce de propriété d'avec toute espèce de travail, à rompre toute clientèle entre le journalier et le maître, à ôter au premier toute espèce d'association dans les profits du second” (Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 61–62).

1014 „C'est le revenu de l'année passée qui doit payer la production de cette année; c'est un quantité prédéterminée qui sert de mesure à la quantité indéfinie du travail à avenir. L'erreur de ceux qui excitent à une production illimitée vient

pe decalajul temporar între primirea unui venit şi cheltuirea lui, deschizând astfel drumul spre o **abordare dinamică a fluctuațiilor economice**.

El a presupus că veniturile **(Y)** primite în anul **(t)** sunt cheltuieli **(D)** în anul următor **(t +1)**:

$$Y(t) = D(t+1)$$

Într-o economie în creştere, prin definiție, producția **(Q)** sporeşte de la o perioadă la alta;

$$Q(t+1) > Q(t) \quad \text{sau} \quad Q(t+1) = Q(t) + \Delta Q$$

Dar, cum venitul **(Y)** nu reprezintă întreaga valoare a producției **(Q)**, apare un decalaj, în fiecare perioadă, între producția obținută şi cererea efectivă necesară realizării economice a întregii oferte:

$$Q(t+1) > D(t+1)$$

Acest decalaj nu prezintă gravitate atât timp cât rămâne moderat şi este redistribuit în interiorul sistemului economic. Dar, în cazul creşterii generalizate a stocurilor nevandabile şi menținerea lor pe o perioadă îndelungată, economia se îndreaptă spre criză prin „obturarea generalizată" a piețelor. Iată ce scria Sismondi: „Prin concentrarea averilor la un număr mic de proprietari, piața internă se va restrânge şi industria este nevoită să-şi caute debuşee pe piețele străine, unde o amenință primejdii şi mai însemnate"[1015]. El apreciază că un întreprinzător foarte bogat (cu câteva mii de angajați) are o importanță mai mică pentru națiune, decât 100 de fabricanți mai mărunți (lucrând cu un număr minim de săraci). „De même, dans les villes, la consommation d'un chef d'atelier millionnaire, qui fait travailler sous ses ordres mille ouvriers réduits à l'étroit nécessaire, ne vaut pas pour la nation celle de cent fabricants bien moins riches, qui ne font travailler chacun que dix ouvriers bien moins pauvres"[1016].

Reiese clar, din aceste afirmații, atitudinea antimonopolistă a lui Sismondi. El adaugă: „Micii negustori, micii manufacturieri dispar şi un mare întreprinzător înlocuieşte sute, care, toți, împreună, nu erau, probabil, tot atât de bogați ca dânsul. Toți împreună erau, totuşi, mai buni consumatori decât el. Luxul său costisitor dă o mai mică încurajare industriei decât cinstita bunăstare a o sută de căsnicii pe care le-a înlocuit"[1017]. În realitate, explicația crizelor dată de Sismondi nu este deloc realistă. S-a observat că greutatea adaptării producției la cerere nu dispare nici când repartiția bogățiilor este mai uniformă. El are, totuşi, meritul de a fi

---

de ce qu'ils ont confondu ce revenu passé avec le revenu futur. Ils ont dit qu'augmenter le travail, c'est l'augmenter la richesse, avec elle le revenu, et en raison de ce dernier la consommation. Mais on n'augmente les richesses qu'en augmentant le travail demandé, le travail qui sera payé à son prix; et ce prix, fixé d'avance, c'est le revenu préexistant. On ne fait jamais, après tout, qu'échanger la totalité de la production de l'année contre la totalité de la production de l'année précédente. Or, si la production crôit graduellement, l'échange de chaque année doit causer une petite perte, en même temps qu'elle bonifie la condition future. Si cette perte est légère et bien repartie, chacune la supporte sans se plaindre sur son revenu; c'est en cela même que consiste l'économie nationale, et la série de ces petits sacrifices augmente le capital et la fortune publique. Mais s'il y a une grande disproportion entre la production nouvelle et l'antécédente, les capitaux sont entamés, il y a souffrance, et la nation recule au lieu d'avancer ... Ainsi les nations courent des dangers qui semblent contradictoires. Elles peuvent se ruiner également en dépensant trop et en dépensant trop peu. Une nation dépense trop, toutes les fois qu'elle excède son revenu, car elle ne peut le faire qu'en entamant ses capitaux et en diminuant ainsi sa production à venir. Elle fait alors ce que ferait un cultivateur solitaire, qui mangerait le blé qu'il devrait réserver pour ses semailles. Elle dépense trop peu toutes les fois que, n'ayant pas de commerce étranger, elle ne consomme pas sa production, ou qu'en ayant un, elle ne consomme pas l'excèdent de sa production sur son exportation: car alors elle se trouve bientôt dans le cas ou se trouve le cultivateur solitaire, lorsque tous ses greniers seraient pleins fort au-delà de toute possibilité de consommation, et que, pour ne pas faire un travail inutile, il serait obligé de renoncer à ensemencer ses terre.... On pourrait croire que, lorsque j'accuse les économistes les plus célèbres d'avoir accordé trop peu d'attention à la consommation, ou au débit, dont il n'y a pas un négociant qui ne sente l'importance décisive, je combats une erreur qui n'existe que dans mon imagination. Mais je trouve cette opinion reproduite dans le dernier ouvrage de M. Ricardo, sous le point de vue qui prête le plus à la critique; et M. Say n'a point combattu dans ses notes une opinion qui ne s'éloigne pas des siennes, qui même, jusqu'à un certain point, peut aussi être attribué à Adam Smith" (Simonde de Sismondi, ***Nouveaux principes d'économie politique***, nouvelle édition, Genève-Paris, 1951, p. 271–273).

1015 După Gheorghe. Popescu, *op. cit.*, p. 80. „Ainsi donc, par la concentration des fortunes entre un petit nombre de propriétaires, le marché intérieur se resserre toujours plus, et l'industrie est toujours plus réduite à chercher ses débouchés dans les marches étrangers, ou de plus grandes révolutions la menacent" (Elie Halevy, *Sismondi*, ... , p. 90).

1016 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 87.

1017 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 80.

încercat să explice un fenomen – încă obscur la acea dată – pe care clasicii l-au trecut sub tăcere sau l-au considerat secundar.

5.2.2.3. PROIECTELE DE REFORMĂ ALE LUI SISMONDI

Meritul lui Sismondi nu constă în analiza economică pe care a întreprins-o, deoarece explicaţiile sale sunt – adeseori – superficiale şi simpliste, ci în **sensibilizarea asupra unor aspecte neglijate de clasici**. Doctrina lui degajă pesimism cu privire la progresul economic, reliefând faţa nevăzută, întunecată a unei societăţi care apărea, până atunci, doar strălucitoare. Citindu-l, nu poţi observa doar armonia de interese propovăduită de clasici, ci realizezi şi mizeria, suferinţa, cauzate de dezvoltarea industrială (cel puţin în faza sa de început). De acum încolo nu se mai poate trece, aşa de uşor, peste problemele crizelor, inegalităţii în repartizarea bogăţiei, şomajului ori înrăutăţirea generalizată a situaţiei clasei muncitoare.

Consecinţele sociale ale industrializării l-au făcut pe Sismondi să propună o **politică socială.** El susţine **intervenţia statului** în scopul limitării consecinţelor negative şi corectării abuzurilor decurgând din manifestarea liberei concurenţe. Până la el şi în timpul vieţii sale, sistemul legislativ şi politica economică au favorizat dezvoltarea comerţului, a producţiei, concentrarea şi centralizarea capitalurilor. „Tout ce système de législation était constamment annoncé comme destiné à favoriser l'accroissement du commerce, de l'industrie et des capitaux qui les alimentent”[1018]. Asemenea atitudine a fost generată de faptul că guvernanţii au pus semnul identităţii între „bogăţia comercială” şi „mărfuri”, favorizându-i pe comercianţi. „Nous les avons compris sous le nom de richesse commerciale, et nous désignons ainsi tous les biens qui ne sont appréciés que par leur valeur échangeable”[1019]. De aceea, guvernanţii au adoptat o legislaţie care urmărea dezvoltarea activităţilor comerciale. „En général, les gouvernements, dans la richesse commerciale, n'ont vu que les marchands; ils ont cru intérêt de ceux-ci constamment conforme à celui de la nation; et c'est presque toujours d'après leurs conseils qu'ils ont réglé leur législation”[1020].

În locul unei asemenea legislaţii şi politici, care favorizează marele comerţ, în dauna producţiei de bunuri, şi pe marii comercianţi în defavoarea muncitorilor, Sismondi **propune intervenţia statului** pentru reglementarea vieţii sociale în interesul tuturor şi al asigurării bunăstării fiecăruia. „Si le gouvernement exerce sur la poursuite de la richesse une action régulatrice et modératrice, elle peut être infiniment bienfaisante”[1021].

Scopul gânditorului elveţian nu este acela de a schimba societatea capitalistă, ci de a înfăptui o mai mare justiţie socială. „Je chercherais seulement les moyens d'assurer les fruits du travail à ceux qui font le travail, de faire profiter la machine à celui qui met la machine en oeuvre”[1022]. Ba mai mult, naţiunea se îmbogăţeşte când venitul tuturor cetăţenilor ei sporeşte şi nu când venitul unora creşte, pe seama reducerii venitului altor compatrioţi. „Les nations s'enrichissent quand elles augmentent leur revenu, mais non pas quand le revenu de l'une de leurs classes est usurpé par l'autre”[1023]. Sismondi doreşte un **progres lent**, fără a leza pe nimeni, fără a restrânge vreun venit, fără a micşora procentul dobânzii. Guvernul ar proceda mai bine, moderând producţia, decât stimulând-o. El propunea savanţilor să-şi întrerupă invenţiile.

Dar principalul scop al reformei sale este de a restabili, pretutindeni, **unirea între muncă şi proprietate**. „La tache d'associer de nouveau les intérêts de ceux qui concourent à la même production, au lieu de les mettre en opposition, appartient au législateur”[1024].

Dar prin ce mijloace? Adversar al socialismului utopic, Sismondi propune un set de **reforme**:

- **acordarea dreptului de asociere pentru muncitori;**
- **interzicerea muncii copiilor;**
- **limitarea duratei zilei de muncă;**
- **introducerea ajutoarelor sociale pentru muncitori;**

1018 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 121.
1019 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 40.
1020 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 121.
1021 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 120.
1022 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 125.
1023 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 130.
1024 Elie Halevy, *Sismondi*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1933, p. 126.

- **garantarea locului de muncă şi a unor venituri decente;**
- **introducerea repausului săptămânal;**
- **protecția şomerilor;**
- **instituirea ajutoarelor pentru boală, bătrânețe;**
- **încurajarea micii industrii şi a meseriaşilor independenți etc.**

În agricultură preconizează întoarcerea la proprietatea patriarhală (multiplicarea proprietarilor); în industrie, reînvierea şi revigorarea meseriaşilor independenți[1025].

Opera lui Sismondi, deşi departe de a fi fost foarte profundă, prezintă pentru istoria gândirii economice, **o semnificație aparte**:

1. Ea pune, pentru prima dată, sub semnul întrebării viziunea optimistă nelimitată a Şcolii clasice cu privire la Ordinea naturală şi Armonia socială, atrăgând atenția asupra crizelor şi efectelor negative ale industrializării.

2. Influențează doctrina Socialismului utopic al secolului al XIX-lea şi pregăteşte unele dintre elementele importante ale doctrinei marxiste.

3. Prin punerea la îndoială a caracterului perfect şi veşnic al instituțiilor sociale (presupus de clasici) şi prin relevarea necesității perfecționării lor, Sismondi va avea o mare influență asupra Şcolii istorice germane.

4. Prin apelul la intervenția statului în economie, el inaugurează şirul reacțiilor împotriva liberalismului absolut, atitudine ce se va intensifica în secolul al XIX-lea şi îşi va găsi expresia în alte doctrine, precum şi în politicile economice ale secolului al XX-lea.

Dinamica gândirii lui Simonde de Sismondi este următoarea:

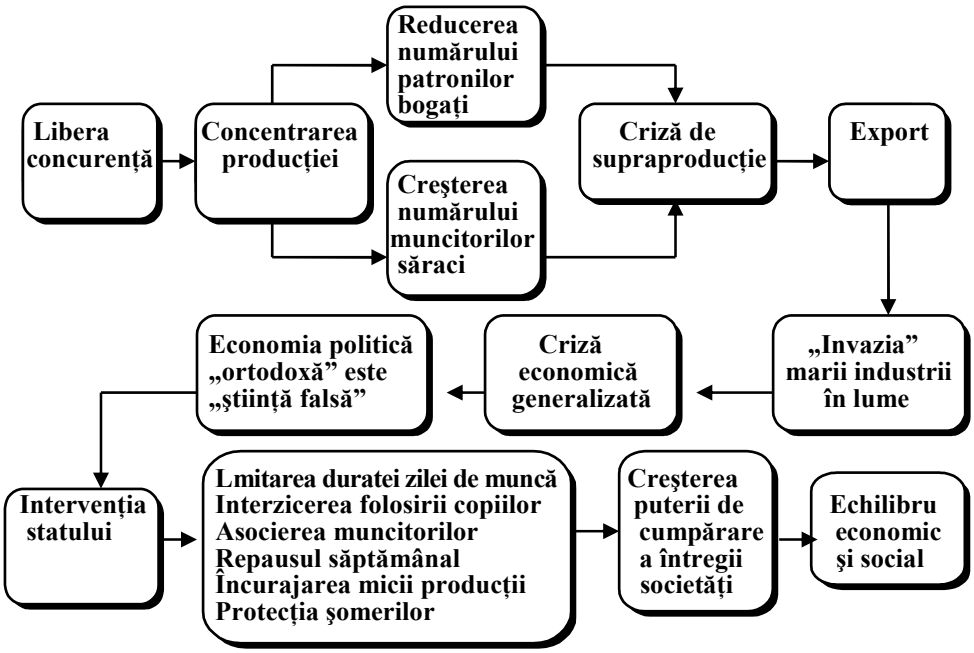

1025 „Doresc ca industria oraşelor, ca şi aceea a câmpurilor, să fie împărțită între un mare număr de ateliere independente şi nu întrunită sub o singură cheie, care comandă la sute de mii de lucrători; doresc ca proprietatea manufacturilor să aparțină unui mare număr de capitalişti mijlocii şi nu întrunită de un singur om, stăpân al mai multor milioane; doresc ca lucrătorul industriaş să aibă înaintea lui şansa, aproape certitudinea, de a fi asociat cu stăpânul său, astfel ca să nu se căsătorească decât atunci când va avea o parte în comerț, în loc să îmbătrânească, cum face azi, fără speranță de înaintare" (După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Bucureşti, 1926, p. 272).

6. SOCIALISMUL UTOPIC

Istoria proletariatului şi a mişcării muncitoreşti europene a fost dominată – după 1789 – de **patru *Manifeste*** diferite între ele prin origine, idei, efecte, dar foarte legate unele de altele: ***Manifestul Egalilor*** de **François Noel Babeuf** şi **Sylvain Maréchal (1796)**, ***Manifestul Fourierist*** de **Victor Considérant (1843)**, ***Manifestul Partidului Comunist*** de **Karl Marx** şi **Friedrich Engels (1848)**, ***Manifestul Celor Şaizeci*** de **Henri Tolain (1864)**. Ele sunt expresia unei realităţi economice şi sociale, inspiratoarea unei gândiri noi, care, pe de o parte critica defectele orânduirii capitaliste, pe de altă parte propunea noi scenarii de organizare mai echitabilă a societăţii.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, una din reacţiile împotriva Şcolii clasice şi a Ordinii naturale, a fost **Socialismul utopic**[1026]. Înspăimântaţi de consecinţele liberei concurenţe, mai ales asupra claselor celor mai defavorizate – de muncitori –, socialiştii utopici au imaginat un nou scenariu de organizare a societăţii, bazat pe proprietatea socială.

Fie că noile forme organizatorice s-au numit „**communities" (Robert Owen), „phalanstères" (Charles Fourier), „ateliers sociaux" (Louis Blanc**[1027]**)**, ele aveau la bază:

- **proprietatea socială;**
- **munca în comun;**
- **o mai echitabilă repartizare a veniturilor**.

Elementul muncitoresc urma să joace rolul principal în noile structuri sociale. În asemenea societate se spera că exploatarea – de orice fel – va fi înlăturată.

Teoreticienii socialismului utopic n-au întreprins studii ştiinţifice profunde asupra mecanismelor economice fundamentale ori asupra celor sociale, ci mai degrabă – pornind de la deschiderile operate de Sismondi – şi-au concentrat atenţia asupra unor aspecte negative ale societăţii capitaliste, precum şi în direcţia unei mai bune organizări sociale.

Scenariile propuse de ei şi uneori chiar încercate – mai ales cele inspirate de Owen şi Fourier – s-au dovedit foarte curând iluzorii şi respinse de practica socială. Gânditorii ulteriori le-au reproşat tocmai „utopismul" modelelor alternative imaginate, ca şi lipsa de raţionalitate a construcţiilor teoretice.

Cei mai importanţi reprezentanţi ai socialismului utopic au fost**: Henri de Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Pierre Joseph Proudhon**.

1026 Termenul **„socialism"** a apărut, prima dată, la începutul anilor 1830, printre militanţii radicali din Franţa. Apelativul **„utopici"** le-a fost atribuit primilor socialişti de către Karl Marx. Este adevărat că imaginea pe care aceşti gânditori au proiectat-o alternativei la capitalism s-a dovedit nerealistă, fantezistă chiar. Mai important – însă – decât aceste încercări „utopice" este faptul că primii socialişti au sesizat disfuncţiuni reale ale societăţii industriale în formare şi – după ei – nici un gânditor n-a putut face abstracţie de contribuţia lor. În ***Manifestul comunist*** (1848) Karl Marx şi Friedrich Engels au clasificat diferitele variante de socialism astfel: **1. Socialismul reacţionar**, astfel calificat în funcţie de originile sale sociale şi principiile promovate. Acesta se prezintă sub **trei** forme: **a. Socialismul feudal**, reprezentat de aristocraţia feudală şi clericală şi care preconiza suprimarea societăţii burgheze. Aici sunt incluşi Toma d'Aquino, Thomas Morus şi Tommaso Campanella; **b. Socialismul mic-burghez**, care a înţeles anumite greutăţi ale clasei muncitoare şi care a preconizat întoarcerea la sistemul corporativ. Sismondi este încadrat de către Marx în această categorie: **c. Socialismul german sau „real",** cu caracter intelectual şi speculativ, fără legătură cu situaţia efectivă din Germania, lipsită de capitalism industrial; **2. Socialismul burghez**, care cuprinde reformiştii care afirmă că „burghezia este burghezie în interesul clasei muncitoare". Între ei este inclus P. J. Proudhon; **3. Socialismul utopic şi critic**. Acesta cuprinde socialiştii autentici Saint-Simon, Robert Owen şi Charles Fourier, care „înţeleg antagonismul de clasă", dar nu şi rolul luptei proletariatului ca mijloc de emancipare a muncitorilor (Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 315–316).

1027 **Louis Blanc (1811–1882)** este considerat un „socialist etatist". El a apreciat că Statul reprezintă un instrument necesar al reformei sociale. A preconizat constituirea unui „minister al progresului", a unei „bănci naţionale" şi a „atelierelor sociale" în principalele ramuri ale activităţii economice. În „atelierele sociale" capitalul social era furnizat de stat, salariile erau egale, ierarhia se stabilea prin alegeri. Atelierele sociale – ca unităţi de producţie – urmau să se transforme treptat în mare industrie. Louis Blanc considera că principiul cel mai adecvat în materie de repartiţie ar fi: „de la fiecare după capacitate, fiecăruia după nevoi".

6.1. CLAUDE HENRI DE ROUVROY COMTE DE SAINT-SIMON (1760–1825)

6.1.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Saint-Simon s-a născut în Paris la **17 octombrie 1760**, dintr-o familie nobiliară, cu descendență regală[1028]. Potrivit tradiției nobiliare, la 17 ani intră în rândurile armatei şi obține gradul de sublocotenent. Peste doi ani, în anul 1779, este avansat căpitan şi participă la **Războiul de independență al Statelor Unite ale Americii (1755–1783)** de partea insurgenților. După încheierea păcii încearcă, fără succes, în Mexic să realizeze proiectul unui canal care să străbată istmul Panama, unind Oceanul Atlantic şi Oceanul Pacific. La 23 de ani este avansat colonel. Plictisit de viața militară se retrage din armată şi în 1785 pleacă în Olanda, pentru a lua parte la o expediție franco-olandeză împotriva Angliei (care însă nu a avut loc). În perioada 1787–1789 îl găsim în Spania, încercând să realizeze unele proiecte financiare şi să convingă autoritățile de necesitatea construirii unui canal Madrid-Mare[1029].

Saint-Simon s-a întors în Franța în ajunul Revoluției franceze. Chiar în primele luni ale revoluției (noiembrie 1789), pământurile mănăstirilor şi bisericilor au fost confiscate şi declarate proprietate de stat. Vânzarea acestor terenuri a creat o mare masă de noi proprietari, proveniți mai ales din rândurile burgheziei şi țărănimii înstărite şi a favorizat pe scară largă negoțul şi specula cu astfel de bunuri. Cu sprijinul unui nobil saxon (contele Redern), Saint-Simon începe o vastă activitate de speculă cu pământuri şi într-un timp scurt se îmbogățeşte considerabil. Se retrage din aceste afaceri în anul 1797, ca urmare a unor divergențe cu asociatul său. În timpul „terorii iacobine" (1793–1794) a fost întemnițat în închisoarea din Luxembourg.

S-a stins din viață la **19 mai 1825** în Paris şi a fost înmormântat într-un anonimat deplin („doar soția lui şi câțiva prieteni l-au condus pe ultimul drum"). Franța contemporană lui îl dăduse de mult uitării[1030].

Influența lui Saint-Simon asupra contemporanilor a fost minoră, însă gândirea lui a contribuit la dezvoltarea ideilor socialiste în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales prin intermediul mişcării „**saint-simoniştilor".** Pe un plan mai general, se apreciază că Saint-Simon **este întemeietorul Socialismului utopic.**

Sistemul de gândire al lui Saint-Simon este considerat o reacție împotriva Revoluției franceze şi a militarismului napoleonian.

El a propus un „**sistem industrial"** condus de oamenii de ştiință.

Acesta va conduce la:

- **"asocierea universală" a tuturor oamenilor;**
- **respingerea războaielor;**
- **creşterea forței productive a omenirii**.

Scopul noii alcătuiri sociale nu poate fi altul decât bunăstarea clasei muncitoare. „The whole of society ought to strive towards the amelioration of the moral and physical existence of the poorest class; society ought to organize itself in the way best adapted for attaining this end"[1031]. Sau, în alt loc, Saint-Simon afirma: „Cea mai bună organizare socială este aceea care face starea oamenilor care compun majoritatea societății cea mai fericită posibilă, procurându-le cele mai multe mijloace şi înlesniri pentru a satisface nevoile lor elementare"[1032].

După moartea lui Saint-Simon, un grup de susținători a întemeiat gruparea numită „**saint-simoniană",** care a dezvoltat ideile maestrului şi a încercat transpunerea lor în practică. Printre ei cei mai reprezentativi au fost : **Olinde Rodriguez, Barthélemy Prosper Enfantin (1796–1854), Saint-Amand Bazard (1791–1832)** şi **Pierre Leroux[1033].**

De numele lui **Saint-Amand Bazard** este legată folosirea, pentru prima dată, a sintagmei **„exploatarea omului de către om".** Într-un articol publicat în ***Exposition sur la doctrine de Saint-Simon*,** el scria: „Dacă omenirea se îndreaptă spre situația în care indivizii

1028 Se presupune o descendență din împăratul **Carol cel Mare (Charlemagne) (768–814),** rege al francilor şi împărat al Occidentului. Se pare că Saint-Simon a fost o fire excentrică, deoarece îşi instruise servitorul să-l trezească în fiecare dimineață cu cuvintele: „Sculați-vă, domnule conte, aveți lucruri mărețe de făcut astăzi"!
1029 *Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858.
1030 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 34.
1031 *Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858.
1032 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 92.
1033 Ei au publicat revista săptămânală „Le Producteur" (1825).

vor fi clasificaţi în funcţie de munca lor, este evident că dreptul de proprietate, aşa cum există, trebuie să fie abolit, deoarece, oferind unei anumite clase de oameni şansa de a trăi din munca altora şi în completă inactivitate, **conservă exploatarea unei părţi a populaţiei** (s. ns.), cea mai utilă, care munceşte şi produce, în favoarea acelora care doar distrug"[1034].

Revoluţia din iulie 1836 din Franţa a dat un nou impuls mişcării socialiste. În acest context au fost revalorizate şi ideile lui Saint-Simon, dezvoltate şi completate.

"Saint-simoniştii" s-au pronunţat, mai ferm decât maestrul lor, împotriva proprietăţii private şi a transmiterii ei prin **instituţia moştenirii**. Ei au propus „unirea tuturor mijloacelor de producţie într-un fond social, exploatat prin asociere". „Under the present system the industrial chief exploits the proletariat, the members of which, through nominaly face, must accept his terms under pain of starvation. The only remedy for this is the abolition of the law of inheritance, and the union of all instruments of labour in a social fund, which shall be exploited by association"[1035].

Dreptul de moştenire trecea, în felul acesta, de la familie la stat. Saint-simonienii cer ca „toate instrumentele de muncă, pământurile şi capitalurile care formează astăzi fondul îmbucătăţit al proprietăţilor particulare să fie reunite într-un fond social şi acest fond să fie exploatat prin *asociaţie* în mod *ierarhic*, astfel încât sarcina fiecăruia să fie expresia *capacităţii* sale şi bogăţia sa să fie măsura *muncii* sale"[1036]. „Society thus becomes sole proprietor, intrusting the social groups and social functionaries the management of the various properties"[1037]. În felul acesta „the right of succession is transfered from the familiy to the state"[1038].

Şcoala „saint-simonistă" insistă ca ierarhia în societate să se dobândească în funcţie de merit. „Fiecare om trebuie să fie plasat în funcţie de capacitate şi răsplătit în funcţie de muncă"[1039]. De asemenea saint-simoniştii s-au pronunţat pentru emanciparea socială a femeii şi pentru deplina ei egalitate cu bărbatul.

6.1.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

6.1.2.1. SAINT-SIMON ŞI INDUSTRIALISMUL

Doctrina lui Saint-Simon este considerată ca una din principalele surse ale „socialismului industrial"[1040]. Rolul lui Saint-Simon în elaborarea unei doctrine economice a fost redus, dar el are contribuţii interesante mai ales în privinţa **organizării societăţii**. Lucrările lui principale au fost: ***Le système industriel*** **(1821)** şi ***Le nouveau christianisme*** **(1825)[1041].**

1034 *Exposition sur la doctrine de Saint-Simon,* vol. I, II (1828–1830). Citat după Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, Editura Penguin Books, Londra, 1983, p. XXXII.

1035 *Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858.

1036 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 38 (sublinierile autorului).

1037 *Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858.

1038 *Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858.

1039 „They advocate a social hierarchy in which each man shall be placed according to his capacity and rewarded according to this work" (*Encyclopedia Britannica*, vol. 19, London, 1956, p. 858).

1040 **Saint-Simon a inventat termenul de „industrialism".**

1041 Lucrările lui Saint-Simon – în ordine cronologică – şi în funcţie de conţinut, se divid în 4 serii:

Prima serie este consacrată **metodologiei ştiinţei**: *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines* (1802); *Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siècle*, vol. I, II, (1807–1808): *Lettres au Bureau des Longitudes* (1808); *Fragments de l'histoire de ma vie* (1809); *Études sur l'Encyclopédie et la nécessité de fonder une Nouvelle Encyclopédie* (1810–1813); *Travail sur la gravitation universelle* (1813).

Seria a doua cuprinde lucrări de **sociologie** propriu-zisă: *Histoire de l'homme* (1810); *De la physiologie sociale* (1812); *Mémoire sur la science de l'homme* (1813); *L'organisateur* vol. I, II, (1819–1820); Le système industriel (1821).

Seria a treia cuprinde lucrări **economice**, **politice**, **istorice**, sau tratează probleme internaţionale: *Industrie ou discussions politiques, morales et philosophiques* vol. I–IV (1816–1818); *De la réorganisation de la société européenne* (1814); *Opinions sur les mesures à prendre contre la coalition (1815); Des Bourbons et des Stuarts* (1822).

În **seria a patra** se combină consideraţii **sociologice** cu expunerea unei doctrine **socio-politice**: *Le catéchisme des industriels* (1824); *De l'organisation sociale* (1825); *Opinions littéraires, philosophiques et industrielles* (1825); *Le nouveau christianisme* (1825).

Metoda folosită de Saint-Simon a fost – mai degrabă – **istorică**: „Viitorul, afirma el, se compune din ultimii termeni ai unei serii, dintre care cei dintâi constituie trecutul. Când ai studiat bine primii termeni ai unei serii, e uşor să-i pui pe cei următori; astfel, dintr-un trecut bine cercetat poți uşor deduce viitorul”[1042].

Prin această metodă Saint-Simon a descoperit **INDUSTRIALISMUL**, ca fenomenul spre care duce „mersul secular al omenirii”.

Prin aceeaşi metodă el demonstrează mersul progresiv al omenirii spre o **ASOCIAȚIE** tot mai întinsă. De la familie la cetate, de la cetate la națiune, de la națiune la înțelegerea internațională a popoarelor, e un progres neîntrerupt care-ți îngăduie să ghiceşti ca termen ultim „asociația universală, adică asociația tuturor oamenilor de pe toată suprafața globului, şi în toate felurile de relații”[1043].

În sfârşit, interpretând istoricul **proprietății individuale**, anunță dispariția ei definitivă şi întrebuințarea ei din ce în ce mai întinsă la toți, prin atribuirea moştenirii numai Statului.

S-ar putea considera întreaga doctrină saint-simoniană ca **o vastă filosofie a istoriei**.

Friedrich Engels aprecia „Saint-Simon avea o genială lărgime de orizont, datorită căreia aproape toate ideile socialiştilor de mai târziu, în afară de cele strict economice, existau la el în germene”[1044].

Între teoria clasică şi saint-simonism există mai multe **deosebiri**.

1. Clasicii Economiei politice **au despărțit categoric domeniul ştiinței economice de cel al organizării sociale.** Ei nu s-au preocupat de natura proprietății, pe care o considerau veşnică şi o acceptau ca atare. Clasicii împărțeau produsul social între factorii de producție impersonali (Pământ, Capital, Muncă) şi nu între indivizi ori clase sociale.

Saint-Simon şi adepții săi (saint-simoniştii) apreciau că obiectivul principal al investigațiilor economiştilor şi sociologilor îl constituie problema distribuției proprietății între membrii societății. Ei au considerat că studiul naturii proprietății reprezintă cheia înțelegerii întregului mecanism social.

2. Corelația dintre interesul particular şi cel social a fost studiată diferit de clasici şi saint-simoniști.

Gânditorii clasici au tratat **interesul consumatorilor** (considerat general) în contrast cu **interesul producătorilor** (considerat particular).

Saint-simoniştii analizează opoziția dintre **interesele clasei muncitorilor** (considerate generale) şi **interesele clasei capitaliştilor** (considerate particulare).

Din această deosebire rezultă **concepții diferite** cu privire la organizarea societății:

- **Clasicii apreciau că societatea trebuie organizată în interesul consumatorului** şi – când acesta este satisfăcut – interesul general este realizat.
- **Sain-simoniştii considerau că societatea trebuie organizată în interesul muncitorilor** şi – când aceştia primesc o parte „dreaptă” din produsul social – interesul general este satisfăcut.
- **Clasicii Economiei politice au apreciat că desfăşurarea vieții economice este guvernată de legi obiective**, care – în condițiile liberei concurențe – „armonizează” interesele individuale cu cele sociale, pun de acord oferta cu cererea, asigură maximizarea eficienței, a bunăstării şi fericirii fiecăruia şi a tuturor, conduc automat spre realizarea echilibrului.

Saint-simoniştii şi socialiştii au sesizat şi criticat „încetineala” şi „brutalitatea” cu care acționează legile economice într-un climat de liberă concurență şi spontaneitate. Ba mai mult, s-a demonstrat că efectele negative ale liberalismului economic afectează – mai ales – categoriile sărace ale societății, că agenții economici puternici îşi impun voința asupra celor mai slabi şi că abuzează – în interes propriu – de forța pe care o au. Armonia socială este astfel distrusă, apar şi se agravează contradicții între grupuri mari de oameni, se înrăutățesc condițiile de viață ale muncitorilor, are loc o polarizare rapidă şi nejustificată a bogăției în mâna unui număr tot mai mic de indivizi, producția devine tot mai mare, iar puterea de cumpărare rămâne în urmă, societatea se îndreaptă spre criză. De aceea saint-simoniştii şi socialiştii s-au pronunțat împotriva acțiunii forțelor spontane şi au propus intervenția statului şi reglarea conştientă a

1042 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 90.
1043 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 90–91.
1044 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P, Bucureşti, 1955, p. 286.

mecanismelor economice şi sociale. Ba mai mult, ei s-au pronunţat pentru organizarea societăţii în interesul categoriilor celor mai numeroase ale populaţiei, apreciind că numai astfel se poate restabili echilibrul şi armonia socială.

Saint-Simon aprecia că Franţa a parcurs în evoluţia ei **două etape**:

1. Până la Revoluţia din 1789 regimul social era aşezat pe forţa militară şi pe acceptarea necritică a credinţei religioase. În acest sistem există **două clase opuse**:

- **clasa „trândavilor" („frelons"), formată din proprietarii de pământ şi cler;**
- **clasa „industrială"[1045] („industrieux"), a celor „care trăiesc din muncă".**

Acest sistem generează exploatare, din cauză că proprietatea este privată şi se transmite prin instituţia moştenirii. „Proprietarii" obţin venituri gratuite, în virtutea dreptului de proprietate.

2. După Revoluţie sistemul social din Franţa trebuie să se bazeze pe „capacitatea industrială" şi pe „acceptarea benevolă a cunoaşterii ştiinţifice". În acest sistem exploatarea ar trebui să dispară, întrucât în „clasa industrială" (singura în noua societate) „toţi trăiesc din muncă". Pentru succesul noului regim social, Saint-Simon sugerează organizarea „clasei industriale" într-un partid, cu ajutorul căruia să acceadă la putere şi să înlăture exploatarea. „Singura clasă a *societăţii* în care dorim să vedem o creştere a ambiţiei şi a curajului politic, singura în care această ambiţie ar putea să fie utilă, la care curajul este necesar, este în general clasa *industriaşilor*; căci interesele lor particulare sunt perfect de comun acord cu interesul comun, prin chiar forţa lucrurilor. Animaţi de sentimentul acestui adevăr, am îmbrăţişat cu tărie cauza *industriaşilor*, privind-o ca pe centrul real şi focarul *civilizaţiei*"[1046].

Prin urmare, semnele distinctive ale noii societăţi sunt „**industria"** şi „**ştiinţa",** iar preocuparea principală a lui Saint-Simon a fost crearea acelui climat care să asigure afirmarea nelimitată şi neîngrădită a ambelor. În creşterea producţiei (potenţată de ştiinţă) a văzut Saint-Simon bunăstarea viitoare a societăţii. „Producerea bunurilor utile este singurul scop rezonabil şi pozitiv pe care societăţile politice şi-l pot propune", afirma el.

Conceptul de „**bogăţie"** are la Saint-Simon acelaşi înţeles ca şi la clasici. Cu toate acestea, Saint-Simon consideră că „cheia" creşterii producţiei se găseşte în „raţiune" şi în „identitatea intereselor de clasă", şi nu în manifestarea „interesului egoist" al lui „homo oeconomicus". Studierea istoriei l-a condus la concluzia că, pe măsura avansării civilizaţiei, creşte „comuniunea de interese" în societate. De aceea, „cooperarea economică" şi „organizarea industrială" rezultă logic din progresul societăţii. „Industria este una: toţi membrii ei sunt uniţi prin interesele generale ale producţiei, prin nevoia de siguranţă ce au toţi şi de libertate în schimburi. Producătorii tuturor claselor, din toate ţările, sunt deci negreşit prieteni, nimic nu se opune ca ei să se unească şi unirea eforturilor lor ni se pare a fi ... condiţia indispensabilă pentru ca industria să obţină întregul ascendent de care poate şi trebuie să se bucure"[1047].

„Industrialismul – afirma Saint-Simon – reprezintă o organizare socială combinată în întregime în vederea favorizării industriei, sursa unică a tuturor bogăţiilor şi a tuturor prosperităţilor".

După cum se observă, Saint-Simon pune semnul identităţii între **industrialism** şi **sfera productivă a societăţii**. Că este aşa ne-o demonstrează chiar el când apreciază că în categoria **muncitorilor** intră de la *agricultori* la *meşteşugari*, de la *savanţi* la *artişti*, de la *manufacturieri* la *bancheri*.

În concepţia lui Saint-Simon **unica sursă a tuturor veniturilor este munca**[1048]. Repartizarea produsului creat se face în concordanţă cu contribuţia fiecărui factor la obţinerea

---

1045 Sub denumirea de „industrie" este cuprinsă activitatea financiară, manufacturieră, comercială, agricolă, inclusiv cea ştiinţifică, literară şi artistică. De asemenea, toţi cei ocupaţi în aceste activităţi sunt consideraţi „productivi", iar veniturile lor justificate. „Clasa trândavilor" obţine venituri nejustificate prin exploatarea „clasei industriale".

1046 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 81.

1047 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 95.

1048 Saint-Simon a propus înlocuirea principiului biblic de morală („Ce ţie nu-ţi place, altuia nu face!") cu altul („Omul trebuie să muncească!"). „Omenirea s-ar bucura de toată fericirea la care poate pretinde, dacă nu ar exista trândavi. Observ că este cu totul esenţial a lăsa ideii de muncă toată latitudinea de care este susceptibilă. Un funcţionar public oarecare, o persoană dedicată ştiinţelor, artelor, industriei manufacturiere şi agricole lucrează într-un fel tot aşa de pozitiv ca muncitorul care ară pământul, ca hamalul care cară poveri. Dar un rentier, un proprietar fără meserie şi care nu conduce personal lucrările necesare pentru a face ca proprietatea sa să fie productivă este o fiinţă în sarcina societăţii chiar când împarte pomeni" (După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 119).

lui. De aceea obținerea profitului este justificată prin întrebuințarea capitalului. Relații de exploatare apar doar când „trândavii" (frelons) își însușesc, în mod gratuit, o parte din produsul creat de „muncitori" (industrieux).

În „**societatea industrială"** Saint-Simon a prefigurat un program de organizare economică în care urma să se valorifice talentul „elitei" științifice și industriale. O asemenea societate urma să fie condusă de un „**parlament industrial",** format din **trei „camere":**

1. Camera de invenții, compusă din 300 de membri (200 ingineri civili, 50 poeți, 25 artiști, 15 arhitecți și 10 muzicieni). Principala îndatorire a acesteia era „elaborarea unui plan de lucrări publice" menite „să sporească bogăția Franței și să îmbunătățească condițiile de viață ale locuitorilor ei"[1049].

2. Camera de examinare, alcătuită tot din 300 membri, majoritatea fiind matematicieni și oameni de știință (physical scientists). Datoria ei era de a evalua fezabilitatea și dezirabilitatea proiectelor primei camere și de a dezvolta un plan unic pentru educația publică[1050].

3. Camera de execuție, compusă dintr-un număr nespecificat de reprezentanți ai „fiecărei ramuri industriale". Ea era considerată ca fiind cea mai importantă în noua societate. Aceasta urma să exercite dreptul de veto la proiectele promovate de celelalte camere și să strângă impozitele[1051].

Saint-Simon a respins idealul „interesului individual" ca forță motrice a progresului social (propovăduit de Școala clasică). El a considerat că adevăratul motor al dezvoltării se găsește și se legitimează numai în „cooperare și interesul de clasă". În locul proprietății private Saint-Simon a preferat „asociațiile profesionale" (confederațiile) „mai mult sau mai puțin numeroase și conectate ... care să permită formarea unui sistem general orientat spre scopul industrial comun"[1052]. Acest „scop industrial comun" nu putea fi altul decât maximizarea producției. Asociațiile industriale pot contribui la sporirea eficienței economice, prin „împărțirea cunoștințelor și tehnologiei între membrii lor". Saint-Simon nu a luat în considerare eventualitatea ca interesele „asociațiilor profesionale" să contravină celor sociale. Dimpotrivă, el a apreciat că noua formă de organizare socială „trebuie să fie conformă cu interesele marii majorități a populației". Asociațiile industriale „trebuie să fie considerate ca o consecință politică generală dedusă din principiul moral divin: «toți oamenii trebuie să se comporte ca frații, ei trebuie să se ajute unii pe alții»". Scopul fundamental al „societății industriale" era „asigurarea bunăstării majorității".

Autorul spera că în „societatea industrială" toți oamenii aparțin „clasei productive", toate produsele sunt create prin „munca generalizată" și dispare definitiv exploatarea.

6.1.2.2. CRITICA PROPRIETĂȚII PRIVATE ŞI A EXPLOATĂRII

Doctrina lui Saint-Simon cuprinde o vehementă critică a proprietății private.

- Saint-Simon pune față în față – în societatea industrială – pe „**muncitori"** și pe **„trândavi".** După părerea lui, **industrialismul trebuie să facă loc numai muncitorilor**. Cu toate acestea, datorită menținerii proprietății private (considerată o rămășiță a feudalismului), muncitorul este obligat să cedeze proprietarului – gratuit – o parte a produsului muncii sale. Această obligație nu reprezintă altceva decât „o exploatare a unui om de către altul".

Relația de exploatare este favorizată prin **instituția moștenirii**. Prin limitarea bogăției la câțiva indivizi (ca urmare a proprietății private și a instituției moștenirii) muncitorul este obligat să cedeze o parte a produsului muncii sale, proprietarului. Saint-Simon face deosebire între întreprinzători (care obțin un venit justificat prin participarea la muncă) și proprietari (care obțin venit doar pentru calitatea pe care o au).

1049 **Chamber of Invention**, „which primary duty is to draw up a plan of public works to be undertaken in order to increase France's wealth and to improve the conditions of its inhabitants" (După Robert Ekelund, Robert Hebert, *A history of economic theory and method*, 3d ed., McGraw–Hill, New York, 1990, p. 236–237).

1050 **Chamber of Examination**, „which has to evaluate the feasability and desirability of projects proposed by the first chamber and also to develop a master plan for public education" (*ibidem*, p. 237).

1051 **Chamber of Execution**, „which would exercise veto power over all projects proposed and approved by the Chambers of Invention and Examination, and it would also levy taxes" (*ibidem*, p. 237).

1052 „Confederation of professional associations more or less numerous and connected ... to permit their formation into a generalized system by being directed toward a great common industrial goal" (*ibidem*, p. 237).

Exploatarea (adică obținerea de către proprietar a unui venit gratuit) **este un defect organic al unui regim social**. Ea este determinată de existența proprietății private şi constituie una din consecințele necesare ale acesteia. Exploatarea este trăsătura cea mai caracteristică şi generală a întregului sistem social existent, deoarece atributul fundamental al proprietății private este tocmai perceperea unui venit fără muncă.

Noțiunea „**exploatare"** a avut mai multe înțelesuri:

1. Simonde de Sismondi aprecia că muncitorul este exploatat prin faptul că nu i se dă un salariu suficient pentru a trăi omeneşte; însă venitul fără muncă i se părea legitim.

2. Saint-Simon apreciază că exploatarea constă în însuşirea, de către proprietari, a unei părți a produsului muncii muncitorului, în mod gratuit şi în virtutea unor instituții sociale.

3. Karl Marx aprecia că exploatarea are loc prin trecerea în favoarea capitalului a unei părți din produsul creat prin munca muncitorului, în virtutea unor instituții sociale şi a legilor schimbului.

II. Proprietatea, ca şi regimul juridic, trebuie să fie organizate în interesul producției şi al societății. Menținerea caracterului privat al proprietății şi transmiterea ei prin moştenire nu corespund – apreciau Saint-Simon şi saint-simoniştii – cerințelor progresului societății. Interesul social **cere** ca proprietatea să se afle în mâinile oamenilor celor mai destoinici, **ori** regimul juridic existent face ca aceasta să fie repartizată „prin hazardul moştenirii".

În societatea industrială bogăția este considerată un mijloc, nu un scop. Prin ea se poate asigura armonizarea intereselor particulare cu cele generale, în folosul întregii societăți. De aceea Saint-Simon propune **proprietatea comună**, urmând ca **statul să devină singurul moştenitor**. Pus în posesia tuturor mijloacelor de producție, statul le va repartiza în concordanță cu nevoile reale ale societății şi le va încredința spre administrare celor mai destoinici întreprinzători. Într-o asemenea societate indivizii au **şanse egale** de afirmare. Bogăția creată se va repartiza între membrii societății în concordanță cu contribuția (munca) concretă adusă la obținerea producției sociale. Principiul fundamental al repartiției trebuie să fie „**fiecăruia după capacitate, fiecărei capacități după munca sa".**

III. Saint-Simon a criticat proprietatea privată şi din perspectivă istorică. El a demonstrat şi susținut că proprietatea este o instituție socială mobilă, în perpetuă schimbare, în funcție de evoluția generală a societății. „Proprietatea este un fapt social, supus ca toate celelalte, legii progresului; ea poate deci în diferite epoci, să fie înțeleasă, definită, reglementată în diferite feluri".

Saint-Simon şi urmaşii lui socialişti au apreciat că **obiectul proprietății parcurge un proces continuu de socializare.** La rândul ei, forma juridică a proprietății se modifică pe măsura evoluției societății umane. „La început, proprietatea cuprinde chiar şi omul, prin sclavie. Apoi, dreptul stăpânului asupra sclavului suferă restricții gradate. Sfârşeşte prin a dispărea cu totul. Redusă la lucruri, proprietatea se transmite întâi după placul proprietarului. Iar puterea publică intervine şi impune tatălui, ca moştenitor, pe primul născut. În sfârşit, Revoluția franceză obligă la împărțirea egală între toți copiii şi înmulțeşte, astfel, numărul celor ce beneficiază de instrumentele de producție. Astăzi scăderea procentului dobânzii reduce gradat folosul proprietarului asupra fondului de producție, asigurând lucrătorului o parte din ce în ce mai mare din produs. Rămâne un ultim pas de făcut: asigurarea unui drept egal pentru toți muncitorii în folosirea instrumentelor de muncă – astfel toată lumea devine proprietară. Legea progresiunii, pe care am observat-o, tinde să stabilească o ordine de lucruri în care Statul şi nu familia, va moşteni bogățiile acumulate"[1053].

Dinamica gândirii lui Saint-Simon este următoarea:

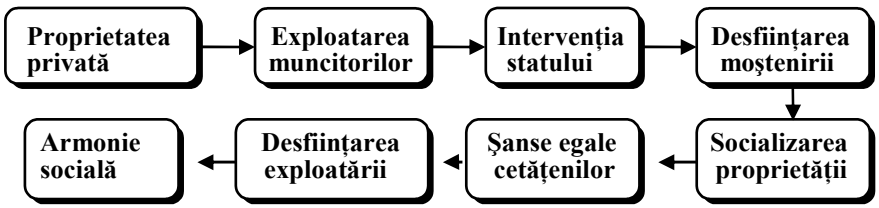

1053 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Edit. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 304–305.

6.2. ROBERT OWEN (1771–1858)

6.2.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Contemporan cu Saint-Simon şi Charles Fourier, **Robert Owen** a fost unul din marii fii ai poporului englez. „Un om de o înaltă ținută morală, spirit luminat şi adânc înclinat spre cercetarea vieții şi a fenomenelor sociale din vremea lui, de o generozitate fără margini, şi el, ca şi ceilalți doi contemporani ai lui, şi-a închinat viața unui scop măreț – acela de a îmbunătăți soarta omenirii muncitoare, exploatată, oprimată, strivită de o societate, care, după convingerile lui, era întemeiată pe ignoranță, minciuni şi nedreptate”[1054].

„Toate mişcările sociale – scria Engels –, toate progresele reale care s-au realizat în Anglia în interesul muncitorilor sunt legate de numele lui Owen“[1055].

Totodată, se apreciază că gândirea lui Robert Owen a constituit baza teoretică a **mişcării cooperatiste** din Anglia.

Robert Owen s-a născut în anul 1771 într-o familie modestă de mici meşteşugari. La vârsta de 4 ani îşi începe şcoala primară, unde se evidențiază ca un copil înzestrat, energic, inteligent şi pasionat pentru învățătură. La vârsta de 9 ani se angajează ca vânzător într-un magazin comercial. La 10 ani părăseşte casa părintească şi pleacă la Londra, unde locuia un frate mai mare. Aici lucrează de asemenea ca vânzător în mai multe magazine. De la această vârstă Robert Owen devine independent. Paralel cu activitatea comercială, îşi continuă studiile. Producția industrială îl atrage în mod deosebit şi în 1789 încearcă să deschidă la Manchester o fabrică (cu 100 lire împrumutate de la fratele său). Fabrica dă faliment în câteva luni, dar tânărul Owen câştigă reputația unui priceput manager. I se oferă conducerea unei filaturi cu aproape 500 muncitori. Paralel, se preocupă de formarea sa ştiințifică şi în 1793 îl găsim membru activ al unei societăți de filosofie şi literatură din Manchester.

La Glasgow o cunoaşte pe fiica unui mare industriaş, cu care se căsătoreşte în 1799, devenind director şi coproprietar al marii fabrici de textile – cu peste 2000 muncitori – din New Lanark (Scoția). De la această dată începe activitatea lui Robert Owen în domeniul obştesc, care va dura peste o jumătate de secol.

Începând cu anul **1816** organizează „**Experimentul New Lanark”,** care va funcționa – cu mai multe sau mai puține rezultate – timp de trei decenii.

Anii 1824–1829 sunt remarcabili în viața şi activitatea lui Robert Owen prin încercările lui de punere în practică a planului de organizare a unei asociații comuniste muncitoreşti. Pentru aceasta el pleacă în America de Nord şi înființează – în 1824 – la Hampshire (statul Indiana) colonia muncitorească „**New Harmony”.** Experimentul nu reuşeşte din cauza unor fricțiuni legate de probleme religioase, naționale, tendințe individualiste, depăşirea producției de către consum etc. şi după cinci ani – în 1829 – Community s-a destrămat, iar Robert Owen a sărăcit.

În anul 1832 organizează la Londra „**Banca de Schimb”,** unde urma ca banii să fie înlocuiți cu „**bonurile de muncă”.**

În anul 1833 va prezida primul Congres al Sindicatelor Britanice şi va contribui la unificarea mişcării sindicale la nivel național.

Din anul 1834, până la sfârşitul vieții (survenit în anul 1858), se va dedica mai ales activității de propagare a noului său sistem societar, va susține numeroase conferințe, va scrie articole, studii şi cărți.

După natura preocupărilor sale, putem împărți această activitate în **două** etape diferite:

1. În primele trei decenii are loc formarea concepțiilor, elaborarea planului general de reorganizare a vieții sociale şi prima încercare de a-l înfăptui, încheiată cu eşec.

2. În următoarele două decenii Robert Owen desfăşoară o bogată şi intensă activitate de propagandă a ideilor lui. Acum va ține nenumărate conferințe, va scrie studii, broşuri şi cărți. Tot în această etapă va elabora şi publica principala sa lucrare ***Noua ordine morală*** (1836–1844).

La baza doctrinei sociale a lui Robert Owen stau **două idei fundamentale**:

- **Societatea burgheză prezentă este profund inechitabilă;**

1054 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 247.
1055 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 291.

- **Pentru a schimba societatea trebuie schimbate ideile şi moravurile oamenilor, iar pentru aceasta se impune modificarea radicală a condiţiilor de viaţă**.

6.2.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

6.2.2.1. CRITICA SOCIETĂŢII CAPITALISTE

Aşadar, **istoria societăţii este** – în concepţia sa – **produsul conştiinţei omeneşti**, iar contradicţiile prezentului (care conduc omenirea spre dezastru) se explică prin ignoranţa şi rătăcirea conştiinţei umane. Omul este integral produsul mediului social. „Datorită studierii istoriei din trecut şi a stării actuale a lumii, în mintea mea s-a întipărit adânc convingerea că omul a fost totdeauna, este şi va fi creaţia condiţiilor înconjurătoare, existente înainte şi după naşterea lui”[1056]. De la natură oamenii sunt buni şi egali, însă modul de înţelegere de către ei a legilor eterne ale naturii şi felul cum îşi organizează viaţa generează inechitate şi suferinţă. Prin urmare, mediul social trebuie să fie „un produs conştient al oamenilor”. Până acum oamenii n-au ajuns la „cunoaşterea adevărată” a naturii omeneşti şi a „principiilor raţionale pe care trebuie întemeiat întregul sistem social”. „Observând cu scrupulozitate natura umană şi studiind istoria neamului omenesc, eu am stabilit să societatea a pornit chiar de la început de la un principiu fals în ceea ce priveşte natura umană şi că această rătăcire a dus la denaturarea caracterului oamenilor şi popoarelor”[1057].

Acest „**principiu fals”** se manifestă prin:

- **Credinţa religioasă**, care afirmă că omul este păcătos şi că în timpul vieţii el nu face altceva decât să ispăşească „păcatul originar”. De aceea Robert Owen s-a demonstrat un adversar neînduplecat al superstiţiilor şi religiei teologice. El a apreciat că acestea sunt expresia ignoranţei şi cauza rătăcirii fiinţei umane[1058].
- **Ideea individualismului egoist**, conform căreia omul poate să-şi formeze caracterul în mod liber, independent de mediul social în care trăieşte. După părerea lui Robert Owen, **omul este integral produsul mediului social, cum mediul social este creat exclusiv de oameni**. Prin urmare, pe de o parte, omul este integrat unui mediu social care-i determină viaţa şi evoluţia. Pe de altă parte, mediul social este creat de oameni, care-l pot configura în propriul interes.

Deci, eliberându-se pe sine de credinţa religioasă (determinată de ignoranţă) şi înţelegându-se ca un produs exclusiv social, omul poate acţiona asupra mediului social pentru a-l organiza în scopul atingerii fericirii şi prosperităţii. Modalitatea certă şi exclusivă – apreciază Robert Owen – prin care omul se poate perfecţiona pe sine şi-şi poate organiza mediul social în concordanţă cu obiectivul echităţii şi prosperităţii este **educaţia ştiinţifică permanentă**.

6.2.2.2. EXPLOATAREA FORŢEI DE MUNCĂ

Repartiţia nedreaptă a fost şi este posibilă. Ea se va menţine şi în viitor, adâncind prăpastia dintre bogaţi şi săraci. Pe măsura creşterii bogăţiei oamenii au trecut de la schimbul direct de produse la schimbul prin intermediul banilor, înlocuind – fără să-şi dea seama – măsura reală a lucrurilor (care este munca) cu o măsură artificială, banii. Comerţul actual „al cărui principiu constă în producerea sau dobândirea tuturor obiectelor cu muncă cât mai puţină şi în obţinerea în schimbul lor a unei cantităţi cât mai mari de muncă”[1059] este de neconceput fără bani ca mijloc de schimb. La început – apreciază Owen – banii au jucat un rol pozitiv, stimulând hărnicia şi inventivitatea oamenilor, însă dând naştere la „egoism, ură, escrocherie, violenţă, jaf şi crimă”, l-a condus pe om într-o direcţie greşită şi într-o stare în care el vede în toţi semenii săi duşmani. Aceasta a făcut ca în locul încrederii, colaborării şi ajutorului reciproc, relaţiile dintre oameni să fie reglementate pe calea violenţei, cu ajutorul

1056 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 254.
1057 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 255.
1058 Dacă la început s-a situat pe o poziţie ateistă, cu timpul Robert Owen evoluează treptat spre deism, încercând să dea religiei un temei raţional. Punctul de plecare în această direcţie a fost ideea că omul nu cunoaşte natura lui Dumnezeu, deşi îşi dă seama de existenţa lui. Natura a devenit pentru Owen întruchiparea lui Dumnezeu, iar cultul faţă de Dumnezeu un cult al naturii.
1059 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 258.

constrângerii. Justiția şi legile elaborate de oameni în societatea actuală îndeplinesc tocmai acest rol şi îi ajută pe cei puternici să-i exploateze pe cei slabi şi deci sunt în contradicție cu legile naturii. Schimbul prin intermediul banilor contribuie la acumularea unei imense bogății în mâinile unei minorități infime, prin exploatarea maselor largi ale populației.

Toate aceste rele ale societății decurg dintr-un principiu fals. Întreaga viață a oamenilor, ştiința socială şi educația sunt întemeiate pe **principiul interesului individual**, care generează concurența sălbatică, semănând discordia şi vrajba nu numai între indivizi, ci şi între popoare. În asemenea condiții nu este posibilă instrucția şi educația pe baza adevărului. Pe de o parte, un număr restrâns de oameni (aflați în poziție de monopol) dețin ştiința, bogăția şi puterea. Pe de altă parte, masa covârşitoare a populației se află în stare de ignoranță, sărăcie şi revoltă.

Societatea nu mai poate continua să funcționeze în această stare, deoarece o conduce spre dezastru şi destructurare. Este momentul să se schimbe principiul fundamental al organizării sociale. Societatea trebuie să treacă de la starea în care „**este condusă de împrejurări",** la starea în care va învăța „**să conducă împrejurările".** Societatea actuală generează inegalitate între munca fizică şi cea intelectuală, exploatare între indivizi şi popoare, contradicții sociale tot mai mari, care se agravează continuu. Şi în pofida adevărului, această stare de lucruri este declarată singura rațională, de însăşi ştiința socială, în care un loc central (dacă nu chiar de frunte) ocupă Economia politică.

Owen apreciază că în societatea viitoare munca fizică va trebui ridicată la nivelul celei intelectuale, iar omul să fie eliberat de constrângerea diviziunii sociale a muncii. Interesele particulare vor coincide cu cele sociale, iar popoarele (prin educație şi cu ajutorul noilor principii morale) se vor pătrunde de conştiința că fericirea şi prosperitatea fiecăruia este condiționată de a tuturor celorlalte.

La întrebarea „**cu cine trebuie începută reorganizarea societății?"** Owen răspunde fără echivoc: cu sărăcimea şi cu şomerii, care reprezintă o plagă pentru societate, atât prin impozitul perceput în folosul lor de la clasele avute şi de la muncitorii activi, cât şi prin perpetuarea trândăviei, viciilor şi imoralității, care se transmit – prin intermediul copiilor – generațiilor viitoare.

La întrebarea „**cine poate înfăptui planul de reorganizare socială?"** Owen răspunde că există mai multe posibilități:

1. Condițiile noi de muncă şi viață pot fi create de persoane izolate, mari bogătaşi, proprietari de pământ sau capitalişti, de societăți care dispun de capitaluri mari în scop de binefacere, de parohii, de asociațiile claselor mijlocii, fermieri, muncitori, negustori, meseriaşi etc. Se pare că în această apreciere îşi găseşte originile „**mişcarea cooperatistă"** engleză.

2. Cel mai indicat ar fi însă ca această mare operă de transformare revoluționară a societății să fie ferită de eventualele abuzuri ale inițiativei particulare şi **să treacă în puterea Statului**.

6.2.2.3. REORGANIZAREA SOCIETĂȚII VIITOARE

6.2.2.3.1. EXPERIMENTUL NEW LANARK

Experimentul din New Lanark a început la 1 ianuarie 1816 şi s-a desfăşurat pe durata a 30 de ani. Din inițiativa şi sub îndrumarea lui Robert Owen, o populație care se urcase cu timpul la 2500 de oameni, bărbați, femei, copii, de diferite vârste, provenită din diverse colțuri ale țării, săracă, ignorantă, plină de vicii, decăzută moral, a fost organizată, disciplinată, educată şi constituită într-o adevărată colonie muncitorească. Atenția a fost îndreptată – de la început – asupra copiilor, deoarece educația lor ştiințifică, aprecia Owen, constituie chezăşia viitoarei societăți raționale.

Măsurile promovate de Robert Owen în fabrica din New Lanark au fost – printre altele – şi următoarele:

- **reducerea duratei zilei de muncă a adulților la 10 ore şi jumătate;**
- **interzicerea muncii copiilor sub vârsta de 10 ani;**
- **asigurarea unei locuințe pentru fiecare familie;**
- **ridicarea salariilor muncitorilor;**
- **înființarea unei creşe;**
- **organizarea unei grădinițe;**

- **crearea de şcoli pentru copiii de vârstă şcolară;**
- **construirea unui spital;**
- **amenajarea de locuri de recreaţie pentru populaţia coloniei;**
- **deschiderea de magazine pentru populaţia muncitorească**.

Toate acestea au fost înfăptuite în decurs de 15 ani.

Rezultatele obţinute de Owen în urma experienţei din New Lanark au fost pozitive. „Caracterul populaţiei s-a schimbat: dintr-o populaţie leneşă, murdară, beţivă, proastă şi imorală, ea a devenit foarte sârguincioasă, trează, activă, curată şi morală. Din toate punctele de vedere, ea a atins un nivel mai înalt decât se putea aştepta chiar în cadrul îmbunătăţirii condiţiilor în care a fost pusă în ultima vreme, ... în cel mai bun caz nesatisfăcătoare, dacă le-am compara cu cele în care trebuie să trăiască oamenii, fapt care demonstrează că omenirea are calităţi naturale pozitive dacă comportarea faţă de ea este cea cuvenită”[1060]. După calculele sale, cei 2500 lucrători produceau în noile condiţii „tot atâta avuţie cât ar fi putut produce, cu abia o jumătate de secol înainte, o populaţie de 600.000 de oameni”[1061].

În aceeaşi perioadă Robert Owen s-a adresat guvernului şi parlamentului englez cu propunerea de a reglementa pe cale legală durata zilei de muncă şi de a limita munca femeilor şi copiilor. Proiectele de lege gândite şi redactate de Robert Owen, pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi viaţă ale populaţiei sărace, au fost dezbătute în parlamentul britanic în anul 1818, când s-au adoptat primele acte normative în acest domeniu, considerate, însă, nesatisfăcătoare faţă de propunerile iniţiatorului lor.

Adept al industrialismului, Robert Owen a considerat că **fabrica reprezintă adevărata bază a societăţii.** Owen se întreabă ce avantaje ar avea societatea dacă s-ar organiza în întregime pe baza principiilor propuse prin propriul experiment? Dar societatea timpului său era iraţională şi inechitabilă. Cu toate acestea, a venit timpul „căutării căilor adevărului şi dreptăţii”, pentru că „s-au copt toate semnele stării iraţionale ale omenirii”.

Iată care sunt aceste „**semne”**:

1. Noile forţe productive perfecţionate prin intermediul ştiinţei au sporit considerabil bogăţia materială a naţiunilor, dar – în acelaşi timp – i-a îndepărtat pe muncitori din producţie, iar celor ocupaţi le-a depreciat continuu valoarea forţei de muncă.

2. Ca urmare, numărul săracilor şi şomerilor creşte mereu, nu pentru că societatea ar duce lipsă de resurse noi care să fie adăugate la cele vechi, ci din cauză că modul de repartiţie a bogăţiilor este nedrept.

Robert Owen – personalitate de notorietate a timpului său – a contribuit la acreditarea a **două idei** importante:

- **Societatea poate fi reformată, dacă se porneşte de la comunitatea exemplară asupra bunurilor.**
- **Reforma socială este independentă de acţiunea politică şi de preluarea puterii în stat**.

6.2.2.3.2. ORGANIZAREA COMUNITĂŢILOR MUNCITOREŞTI

Robert Owen a considerat că societatea viitoare – fără exploatare – se poate organiza sub forma unor comunităţi („communities”) muncitoreşti, a căror bază să o constituie activitatea agricolă[1062]. „Să se creeze societăţi agricole care să înglobeze minimum 300 de bărbaţi, femei şi copii, într-un raport normal şi maximum 2000 de oameni folosiţi la munci suplimentare, care să poată fi anexaţi în mod avantajos agriculturii”[1063].

Clădirile necesare acestei asociaţii vor fi construite după un plan special pe o suprafaţă având forma unui **pătrat**. Ele vor cuprinde edificii de interes obştesc: bucătărie, sufragerie, şcoli pentru copii de diferite vârste, săli de lectură, bibliotecă, o încăpere specială pentru slujbe religioase, alta pentru organul de conducere etc., toate urmând să fie aşezate **în interiorul acestei suprafeţe pătrate,** după un plan stabilit.

1060 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 279.
1061 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 290.
1062 Ciudată atitudine, având în vedere că Robert Owen a recunoscut superioritatea tehnicii maşiniste şi a firmei industriale în crearea şi sporirea bogăţiei, ori în procesul creşterii eficienţei.
1063 Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., 1957, Bucureşti, p. 261–262.

Pe trei laturi ale pătratului urmează să fie construite **case de locuit**, mai ales pentru familii, compuse din patru camere. Camerele trebuie să fie destul de spațioase, încât să poată asigura un minimum de confort pentru soț, soție şi doi copii.

Pe a patra latură a pătratului se vor construi **dormitoare pentru copii**. În ele vor dormi toți copiii care depăşesc numărul de doi ai fiecărei familii şi care sunt mai mari de trei ani. Pe aceste patru laturi ale pătratului, în afară de încăperile arătate, se vor mai găsi şi altele, destinate spitalului, primirii străinilor, depozitelor de bunuri necesare coloniei şi unele special construite pentru administrație, preoți, învățători, medici etc.

Pe partea exterioară a pătratului, de-a lungul laturilor, se vor amenaja **grădini** legate printr-o rețea de drumuri. Dincolo de aceste grădini, pe partea fiecărei laturi, vor fi construite **clădiri destinate scopurilor productive**, altele pentru spălătorie, uscătorie, moară etc.

După aceste clădiri se vor afla **loturile de pământ cultivabil** pentru agricultură, păşuni, pomi fructiferi. Suprafața de pământ cultivabil care urmează să fie repartizată pentru fiecare asociație în parte va depinde de calitatea solului şi de alte condiții locale.

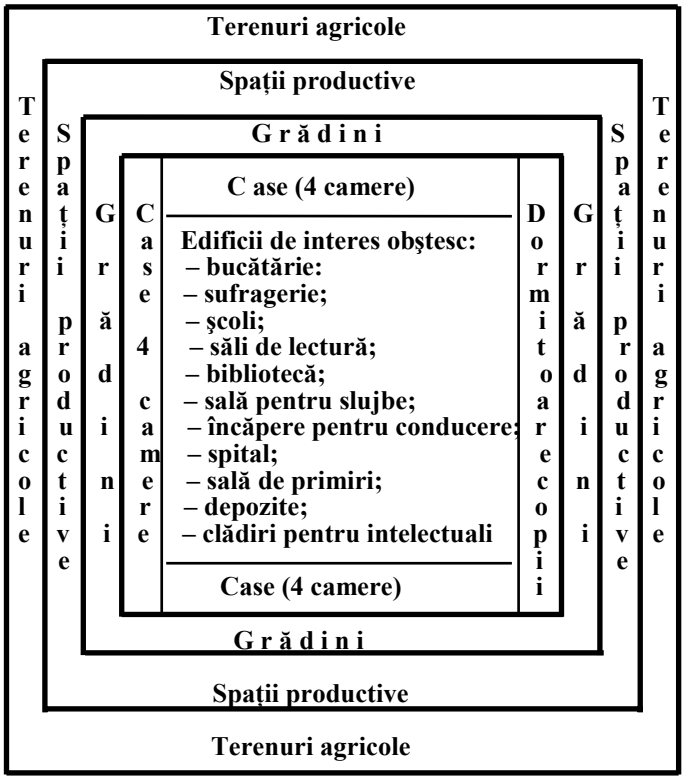

O asemenea asociație de oameni va forma nucleul de bază al viitoarei societăți. Prin modul ei de activitate, toate elementele sistemului social existent urmează să fie revoluționate. Astfel, prin stabilirea unui raport just între munca agricolă şi cea industrială (a doua fiind o completare a celei dintâi) va fi lichidată ruptura care s-a ivit între ele în sistemul capitalist şi – o dată cu ea – şi nesiguranța aprovizionării maselor muncitoare de la oraşe cu produsele alimentare necesare. Condițiile create muncii de progresele tehnicii moderne vor duce, într-o asemenea asociație, la o astfel de creştere a productivității muncii, încât trebuințele variate ale oamenilor vor fi satisfăcute pe deplin, iar munca va deveni atât de uşoară şi atât de plăcută, încât se va transforma dintr-o povară într-o distracție şi într-o necesitate absolută a vieții.

Aici va apărea pentru prima dată posibilitatea **înlocuirii măsurătorii artificiale a valorii, banii, cu măsurătoarea lor naturală, timpul de muncă**. La obiecțiunea că puterea şi cantitatea de muncă omenească este atât de diferită, încât nu se poate stabili o valoare medie a

ei, trebuie răspuns – după Owen – că aşa cum forţa fizică medie a calului a fost calculată în scopuri ştiinţifice şi folosită apoi pentru măsurarea forţelor neînsufleţite, tot aşa poate fi stabilită şi cantitatea medie a muncii omeneşti. O dată stabilită cantitatea medie a muncii omeneşti prin reducerea timpului de muncă cheltuit de un muncitor – care este foarte variat – la un timp de muncă mediu, urmează să fie determinată valoarea ei, care va apărea tot ca o medie a valorii forţei de muncă existente, cu deosebirea că nu mai este exprimată în bani, ci în **ore-muncă**. Această măsură va reface dintr-o dată echilibrul întregului mecanism economic atât de zdruncinat şi viciat în sistemul social capitalist. Anarhia producţiei va fi înlăturată, valoarea produselor nu va mai fi supusă efectelor dăunătoare ale cererii şi ofertei, muncitorul nu va mai putea fi înşelat, deoarece salariul va fi desfiinţat. Sistemul comercial existent – bazat pe escrocherie şi înşelăciune – va fi lichidat. Bogăţia de produse depăşind în mod considerabil nevoile oamenilor, va dispărea orice tendinţă de acumulare individuală, va fi asigurat echilibrul pieţei interne şi externe. Societatea va asigura muncitorilor posibilitatea de a-şi însuşi produsul muncii lor, din care o parte va fi folosit pentru întreţinerea şi educarea copiilor, a bătrânilor şi a celor inapţi. Se va putea trece la lichidarea sărăciei şi ignoranţei.

Community – arăta Owen – va înfăptui atât reorganizarea economică, cât şi pe cea socială şi politică a societăţii. Din punct de vedere **social**, ea va constitui temelia unui nou sistem de instrucţie şi educaţie, bazat pe ştiinţă şi a unui nou tip de familie, bazat pe egalitatea în drepturi a femeii cu bărbatul. Din punct de vedere **politic**, communities vor alcătui pe întreg Pământul un sistem federal, iar treburile obşteşti vor fi conduse pe baza unei constituţii raţionale, întemeiată pe legile imuabile ale naturii.

În problema **instrucţiei şi educaţiei**, Robert Owen porneşte de la acelaşi punct de vedere idealist, care caracterizează întreaga lui concepţie istorică. El consideră că instrucţia şi educaţia sunt influenţate de şi influenţează – la rândul lor – societatea. El acuză biserica de a fi sădit în oameni ideea că – la origine – sunt păcătoşi şi le-a răpit astfel credinţa că fericirea lor depinde de ei şi de modul cum muncesc şi cum îşi organizează viaţa în societate. Dogmele religiei – aprecia Owen – nu sunt numai nefolositoare, ci profund dăunătoare, deoarece speculează ignoranţa oamenilor şi răspândesc obscurantismul. Întreaga putere a clerului s-a clădit pe un fundament şubred, superstiţiile oamenilor. Clerul şi învăţătura teologică trebuie desfiinţate pentru că numai astfel va fi posibilă instaurarea unei societăţi raţionale.

Văzând în superstiţii şi în religie o rătăcire a genului uman şi cauza decăderii lui intelectuale, Owen considera că îndreptarea poate fi adusă numai pe calea iluminării oamenilor. Pentru aceasta, educaţia şi instrucţia trebuiau eliberate de ideea de supranatural şi întemeiate pe cercetarea nemijlocită a legilor naturii, bazată pe experienţă, singura în măsură să ducă la o cunoaştere ştiinţifică a lumii şi la eliberarea ei din întunericul superstiţiilor.

Robert Owen considera că societatea este obligată să asigure tuturor membrilor ei – în mod egal – educaţia şi instrucţia ştiinţifică, în care cunoştinţele profesionale, educaţia fizică şi cea morală să se îmbine armonios şi să formeze un om multilateral, eliberat de constrângerile diviziunii sociale a muncii.

În constituţia pe care Owen o aşează la temelia federaţiei mondiale comunitare, ideile lui comuniste reformatoare sunt date – de asemenea – ca o cerinţă a raţiunii, în concordanţă cu legile naturii. Astfel, găsim aici formulată ideea înlăturării proprietăţii private şi înlocuirea ei cu proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, desfiinţarea bisericii tradiţionale şi a influenţei clerului, a familiei capitaliste, a instrucţiei şi educaţiei burgheze şi – în sfârşit – a statului. Este drept că toate aceste idei urmează să fie rezultatul noii educaţii morale a omenirii, dar din această cauză ele nu rămân mai puţin comuniste. Întrebat în 1841 „Ce este socialismul?", Robert Owen a răspuns: „Sistemul raţional al societăţii fondate pe Natură"[1064]. „Trecerea la comunism – aprecia F. Engels – a fost punctul de cotitură în viaţa lui Owen. Câtă vreme se manifestase numai ca filantrop, recoltase bogăţii, aplauze, onoruri şi glorie ... Dar de îndată ce veni cu teoriile lui comuniste, se întoarse foaia. Trei mari piedici păreau că-i închid, înainte de toate, drumul spre reforma socială: proprietatea privată, religia şi forma actuală a căsătoriei. El ştia ce-l aşteaptă dacă le atacă: proscriere generală din partea societăţii oficiale, pierderea întregii sale situaţii sociale. Dar el n-a ezitat să le atace fără cruţare şi ceea ce prevăzuse se întâmplă"[1065].

1064 În partea finală a vieţii, în lucrarea ***New Moral World* (*Noua lume morală*)**, Owen anunţa „apropierea unei ere a virtuţii şi fericirii", când Dumnezeu va domni pe Pământ.
1065 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 391.

6.2.2.3.3. BANCA DE SCHIMB („THE EQUITABLE BANK OF EXCHANGE")

Tot sub conducerea lui Robert Owen s-a organizat la Londra – în 1832 şi a funcționat până în 1834 – „**Banca de schimb",** în care produsele urmau să se schimbe „prin intermediul muncii", adică printr-o monedă de hârtie a cărei unitate de măsură era **ora de muncă**[1066]. „Locul ales pentru strângerea producției (producătorilor din community – n. ns.) se va numi **Banca de schimb** (s. ns.), care acționează pe baza echității. O instituție de acest gen nu poate înflori atunci când sunt atrase în această acțiune numai câteva ramuri ale producției; pentru a fi perfectă, ea trebuie să posede mărfurile cele mai variate care se pot găsi pe piață, iar când Banca va ajunge aici, participanții la această acțiune vor spune adio sărăciei şi necazurilor"[1067].

„Orice bogăție decurge din muncă şi din cunoştințe. Munca şi cunoştințele sunt în mod obişnuit răsplătite corespunzător cu timpul cheltuit. De aceea noi propunem să facem din **timp** un **standard** sau o **măsură a valorii"**[1068](subl. sursei).

În scopul introducerii **timpului de muncă** drept **unitate de măsură a valorii,** Robert Owen consideră că trebuie îndeplinite **două** condiții:

- **Durata zilei de muncă să fie aceeaşi (10 ore) pe întreg teritoriul Marii Britanii;**
- **Salariul zilnic să fie acelaşi pentru toate persoanele şi toate felurile de activități desfăşurate (5 şilingi/zi).**

De aici rezultă că **o oră de muncă ar valora 6 pence**.

Prin urmare, Owen apreciază că **adevărata şi unica sursă de formare, cauză şi substanță a valorii mărfurilor este munca omenească.** Mai departe, el propune drept **unitate de măsură a valorii, timpul de muncă**.

Pentru atingerea scopului său, aşa cum se observă, Robert Owen uniformizează şi simplifică toate condițiile specifice ale muncii, şterge orice deosebire dintre diferitele feluri de muncă şi activitate. Pentru el, o persoană produce, într-o oră de muncă, aceeaşi cantitate de valoare, în toate genurile de activitate, indiferent de condițiile specifice ale muncii (fizică-intelectuală, grea-uşoară, calificată-necalificată, simplă-complexă etc.).

Deci, **valoarea produsă într-o oră de o persoană este egală cu a oricărei alteia** (indiferent de genul activității şi condițiile concrete ale desfăşurării muncii)!!! Acesta este temeiul pentru care salariul orar va fi acelaşi pentru fiecare persoană ocupată[1069].

Timpul **de muncă** va fi – astfel – singurul mijloc de schimb şi va întruni **trei însuşiri**:

- **„Uşurința *măririi* cantității lui în corespondență exactă cu *creşterea* bogății reale".**
- **„Uşurința *micşorării* cantității lui în corespondență exactă cu *micşorarea* bogății reale".**
- **„*Invariabilitatea* valorii lui"[1070].**

„Deoarece numai Munca sau Timpul care se cheltuieşte pot sluji ca o măsură justă a valorii, numai aceste bunuri pot poseda cele trei însuşiri enumerate mai sus"[1071]. Sau, şi mai explicit: „**Valoarea intrinsecă a oricărui produs este determinată de cantitatea de muncă sau de timp necesară pentru producerea sau obținerea lui"[1072],** afirma Robert Owen.

Iată, în mod clar, exprimată la Robert Owen, ideea centrală în jurul căreia îşi va clădi – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – Karl Marx faimoasa teorie a valorii-muncă, precum şi unitatea de măsură a cantității de muncă încorporată în marfă.

Pentru evaluarea cât mai exactă a bunurilor se impune ca fiecare muncitor, în momentul predării lor la depozitul comunității, să prezinte „date cu privire la prețul de cost al materiei prime şi la timpul cheltuit pentru producerea mărfii". La depunerea mărfurilor în

1066 El porneşte de la o zi de muncă medie de 10 ore, plătită cu circa 5 şilingi şi ajunge la concluzia că valoarea unei ore de muncă ar fi de 6 pence. Robert Owen afirma: „timpul de muncă, sub forma orei de muncă, va constitui *măsura invariabilă pentru toate aspectele valorii*" (după Ioan Cernea, *op. cit.*, p. 345). În felul acesta se poate asigura în societate echitatea şi echivalența schimbului, se înlătură exploatarea.
1067 Robert Owen, *Banks of exchange* ... , în „Crisis", nr. 15–16, London, 30 iunie, 1832.
1068 Robert Owen, *Banks of exchange* ... , în „Crisis", nr. 15–16, London, 30 iunie, 1832.
1069 Robert Owen considera că este în interesul Community ca toate genurile de activitate să fie considerate de importanță egală şi retribuite egal.
1070 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 346.
1071 Robert Owen, *Banks of exchange* ... , în „Crisis", nr. 15–16, London, 30 iunie, 1832.
1072 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 346.

Depozitul comunității, fiecare producător va primi „bonuri evaluate în unități de timp" pentru suma la care a fost evaluată marfa „calculându-se o oră pentru 6 pence".

Bonurile de muncă trebuie să aibă următoarea formă:

BANCA DE SCHIMB
CARE ACȚIONEAZĂ PE BAZA ECHITĂȚII

Valoarea muncii constituie şase pence pe oră. Nr. bonului emis.
Livrați la cererea purtătorului mărfuri de schimb în valoare de .... ore.

Orele …… Din ordinul curatorilor ……

Două semnături

„Mijlocul de schimb va consta din bonuri exprimate în unități de timp şi egale cu 1,2,5,10,20,50 şi 100 ore"[1073]. Banii astfel constituiți vor servi numai ca mijloc de schimb. În cazul economisirii se vor primi în schimbul lor „bonuri cu numărul indicat de unități de timp pe aceeaşi bază ca şi la depunerea oricărui produs, calculându-se o oră pentru 6 pence"[1074].

„Socotelile societății (community – n. ns.) trebuie efectuate în fiecare seară. Toate bonurile obținute în cursul zilei în schimbul mărfurilor trebuie vărsate în aceeaşi seară băncii pentru ca a doua zi să fie puse din nou în circulație în schimbul unor mărfuri noi. Suma bonurilor în circulație va corespunde întotdeauna valorii mărfurilor propuse pentru schimb"[1075].

Prin intermediul „Băncii Schimbului" şi a „bonurilor exprimate în unități de timp", „**cerințele tuturor părților pot fi satisfăcute imediat pe baza justă a schimbului unui produs al muncii cu alt produs al muncii cu o valoare egală"**[1076](s. ns.). Iată cum, prin promovarea proiectului lui Owen, se credea că pe piață vor avea loc numai schimburi de echivalente şi condițiile exploatării vor dispărea, stabilindu-se egalitatea între indivizi şi popoare!

În felul acesta Robert Owen anticipase „**Banca muncii",** înființată de Pierre Joseph Proudhon, în luna februarie a anului 1849.

Dinamica gândirii lui Robert Owen este următoarea:

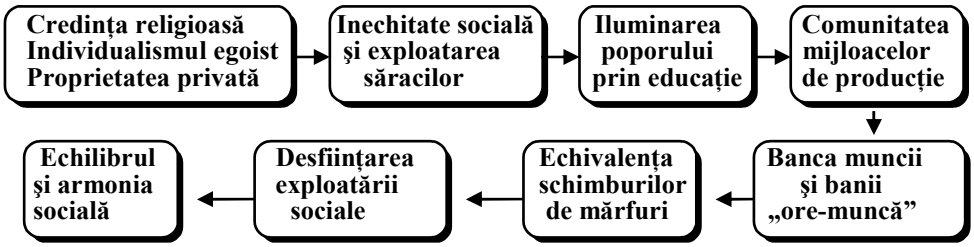

1073 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 347. Owen propunea ca fracțiunile de oră să se rotunjească la întreg (de la 2,3 şilingi până la 2,8 şilingi inclusiv, la 5 ore, iar de la 2,9 şilingi până la 3,2 şilingi, la 6 ore).
1074 După Ioan Cernea, *Saint-Simon, Fourier, Owen*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 349.
1075 Robert Owen, *Banks of exchange* ... , în „Crisis", nr. 15–16, London, 30 iunie, 1832.
1076 Robert Owen, *Banks of exchange* ... , în „Crisis", nr. 15–16, London, 30 iunie, 1832.

6.3. FRANÇOIS MARIE CHARLES FOURIER (1772–1837)

6.3.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA[1077]

Charles Fourier s-a născut în **7 aprilie 1772** la Besançon, într-o familie de negustori bogați[1078]. A fost contemporan cu Saint-Simon, Robert Owen şi Pierre Joseph Proudhon, cu care s-a asemănat, în parte, dar s-a şi deosebit printr-un mod de gândire propriu.

Charles Fourier a fost obligat să îmbrățişeze meseria de comerciant, pentru care nu avea nici o atracție. „Am fost nevoit să-mi trec zilele slujind josnicele înşelătorii ale negustorilor, să mă tâmpesc şi să mă abrutizez în ocupații înjositoare”[1079]. La vârsta de numai şase ani a fost pedepsit aspru pentru că a dezvăluit unui client adevărul asupra calității mărfii pe care o dorea. Întâmplarea l-a tulburat adânc pe copil, care a fost izbit de nepotrivirea dintre ceea ce i se predica la şcoală – anume că a spune totdeauna adevărul este o poruncă dumnezeiască – şi ceea ce se petrecea în chiar magazinul părintelui său, unde era nevoit să învețe „nobilul meşteşug al minciunii sau arta de a vinde”. Şi atunci, la fel ca Hanibal – care la vârsta de nouă ani şi-a propus să distrugă Roma – copilul negustorului din Besançon a jurat ură veşnică şi război fără cruțare comerțului şi negustorilor[1080].

La 17 ani este inițiat în operațiuni comerciale, mai întâi la Marsilia, apoi la Lyon şi Rouen, vechea capitală a Normandiei. Devine voiajor comercial şi are prilejul ca, între 1791 şi 1793, să cunoască marile centre comerciale ale Franței (Paris, Lyon, Marsilia, Bordeaux, Rouen etc.), precum şi pe acelea din Țările de Jos, Elveția şi Țările Germane. Călătoriile întreprinse i-au dat posibilitatea să observe stările economice şi sociale locale şi să facă constatări pe baza cărora – mai târziu – şi-a alcătuit sistemul social.

În anul 1793 se stabileşte la Lyon, unde – folosind averea moştenită de la tatăl său – întreprinde primele speculații comerciale pe cont propriu. Într-o operație cu mărfuri coloniale aduse din Marsilia şi-a pierdut întreg capitalul plasat (circa jumătate din moştenire). Deoarece oraşul Lyon se afla în plină insurecție, mărfurile lui Fourier au fost confiscate, iar el – amestecat în luptele dintre iacobini şi girondini – a fost arestat şi amenințat cu ghilotinarea. A reuşit să evadeze din închisoare şi s-a refugiat la Besançon, unde, în urma unui naufragiu, a pierdut şi cealaltă jumătate a averii moştenite.

În anul 1799 îşi reia activitatea în comerț ca funcționar al unei case din Marsilia. Aici a trăit o nouă experiență, care i-a întărit îndârjirea împotriva comerțului şi negustorilor. Într-o perioadă de criză – o adevărată lipsă domnea în oraş – ordonă să se arunce în mare o importantă cantitate de orez alterat, pe care firma o stocase pentru a provoca urcarea prețului. „Într-o zi am pus să se azvârle în mare douăzeci de mii de chintale de orez care s-ar fi putut vinde cu un câştig cinstit înainte de a se fi stricat, dacă deținătorul lor ar fi fost mai puțin aprig la câştig”[1081].

Fourier revine – în 1808 – de la Marsilia la Lyon, unde, pentru a-şi câştiga existența, se face curtier (agent de schimb) neoficial. Aici, în timp ce alerga de la o firmă la alta, adăuga „minciunilor altora pe ale sale proprii”.

În oraşul Lyon şi-a început Fourier activitatea publicistică. În anul 1803 publică ***Harmonie universelle***[1082]. Prima sa lucrare în volum ***Théorie des quatre mouvements et des destinées générales***[1083]**,** apare tot la Lyon. Rămâne în acest – cel mai industrializat – oraş al Franței până în anul 1815.

După această dată ocupă – pentru scurt timp – postul de impiegat la prefectura departamentului Rhône (numit de omonimul său Joseph Fourier, matematician şi academician,

1077 După **Charles Fourier**, ***Opere economice***, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 9–13.

1078 „Fils d'un marchand de drap, il a mené la vie médiocre d'un commis voyageur et d'un employé subalterne, attendant jusqu'à sa mort le mécène qui devait l'aider a reformer l'univers” (Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 563).

1079 *Publication des manuscrits de Charles Fourier*, Paris, 1851, p. 23.

1080 Intrat de tânăr în viața comercială şi socială, Charles Fourier nu şi-a completat studiile, fapt ce va împieta asupra operei sale. El şi-a elaborat gândirea exclusiv pe observarea faptelor sociale, dar lipsa educației de specialitate – mai ales în domeniul economic – va impregna scrierile sale şi le va conferi o manieră fantezistă, utopică.

1081 Charles Fourier, *Théorie des quatre mouvements*, 2e éd., Paris, 1841, p. 359.

1082 Apărută în „Buletin de Lyon”, 3 decembrie, 1803.

1083 *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales; Prospectus et annonce de la découverte*, Lyon, 1808.

desemnat prefect de însuşi Napoleon I, în timpul „domniei celor 100 de zile"). La căderea imperiului, atât prefectul cât şi subalternul său îşi pierd slujbele.

În anii următori rătăceşte prin diferite localităţi – locuind pe la rude –, iar în 1822 revine la Besançon. În acelaşi an publică a doua sa lucrare ***Traité de l'Association domestique-agricole*****,** în două volume, totalizând peste 1300 de pagini. Aceasta este **cea mai importantă** dintre operele lui Fourier.

Între 1826 şi 1830 Fourier lucrează în birourile unei case de comerţ americane din Paris, în secţia de contabilitate şi corespondenţă franceză.

În anul 1829 publică ***Le nouveau monde industriel et sociétaire***[1084], un fel de rezumat al principalei sale lucrări.

În anul 1830 se retrage complet din viaţa comercială, trăind din pensia de 900 de franci anual, pe care – potrivit testamentului mamei sale – trebuia să i-o asigure ceilalţi moştenitori.

În ultima parte a vieţii înfiinţează, împreună cu un grup de entuziaşti – între care **Just Muiron**, **Victor Considérant** şi românul **Teodor Diamant (Theodor Mehtupciu)** – ***Şcoala societară*** şi îşi dedică toată energia propagării „sistemului societar" elaborat de el. Între 1832 şi 1834 editează periodicul „La Réforme industrielle ou le Phalanstère". Din 1836 publică articole în „La Phalange, Journal de la science sociale découverte et constituée par Charles Fourier" (editat de adepţii săi). Ultima lucrare pe care a mai publicat-o în volum a fost ***Falsa producţie fărâmiţată***[1085]**,** de mai mică importanţă decât cele anterioare.

Charles Fourier s-a stins din viaţă în ziua de **7 octombrie 1837** la Paris, în vârstă de 61 de ani, fără să fi apucat să vadă realizat un falanster, aşa cum şi l-a imaginat[1086].

6.3.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

6.3.2.1. CRITICA ECONOMIEI POLITICE

Utopistul francez face o distincţie între ştiinţele naturii, pe care el le numeşte „**fixe"** şi ştiinţele „**sociale"** (Economia politică, Morala, Politica şi Metafizica), pe care le consideră „nesigure", iar pe reprezentanţii lor îi numeşte „filosofi" sau „sofişti". În rândul „filosofilor", Fourier distinge **două categorii**:

a. Filosofii „**expectanţi"** (les expectants), adică gânditorii care s-au îndoit că ştiinţa lor ar fi reuşit să descopere adevărul şi nu au crezut că orânduirea socială prezentă ar constitui ţelul ultim al omenirii, „destinul genului omenesc". Ei sunt în espectativă, adică în aşteptarea descoperirii adevărului.

b. Filosofii „**obscurantişti"** (les obscurants), nişte *„înfumuraţi"* care au drept deviză *„nimic nou sub soare"* şi pretind că nu mai rămâne nimic de descoperit, că *„ştiinţa lor a perfectibilizat toate perfectibilităţile perfectibile"*.

Aşadar, pentru Fourier, filosofii din prima categorie sunt nişte victime ale propriilor lor procedee, în timp ce „obscurantiştii" sunt adevăraţi „şarlatani ştiinţifici".

1084 *Le nouveau monde industriel et sociétaire ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*, Paris, 1829. În anul următor a apărut *Le nouveau monde industriel ou Invention du procédé de l'industrie attrayante et combinée, distribuée en séries passionnées*, Livret d'annonce, Paris, 1830.

1085 La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit, 2 vol., Paris, 1835–1836.

1086 **Experimentul de la Conde-sur-Vesgres (1833–1835)**, încercat de unii adepţi, dar realizat nesatisfăcător, a fost dezavuat de Charles Fourier. Aceeaşi atitudine a avut Fourier şi faţă de experimentul românesc încercat de Theodor Diamant la **Scăieni-Prahova (1835–1836)** pe moşia lui Emanoil Bălăceanu.

Din punct de vedere material Fourier n-a trăit în mizerie, căci era foarte chibzuit şi îngrijit, dar a dus un trai de om modest. Poetul german Heinrich Heine scria despre Fourier următoarele: „Adeseori l-am văzut în haina lui cenuşie, roasă, strecurându-se grăbit în lungul coloanelor lui Palais-Royal, cu amândouă buzunarele supraîncărcate, aşa încât din unul răsărea gâtul unei butelii şi din celălalt o pâine lunguiaţă. Unul din prietenii mei, care mi l-a arătat mai întâi, mi-a atras atenţia asupra stării sărăcăcioase a omului nevoit să-şi aducă singur băuturile de la bodegă şi pâinea de la brutar. «Cum este posibil, întrebai eu, ca astfel de bărbaţi, astfel de binefăcători ai omenirii să fie nevoiţi să ducă un trai atât de rudimentar?». (La care întrebare, însoţitorul lui a recunoscut că, în Germania, astfel de spectacole nu pot fi văzute pe străzi, deoarece guvernul are acolo grijă ca bărbaţi de felul acesta să fie izolaţi în fortăreţe) (*Französische Zustande, II Heinrich Heine's Werke*, V. Band, Hamburg, 1876, p. 91). Victor Hugo scria „exista la Academia de Ştiinţe un Fourier celebru, pe care posteritatea l-a uitat, şi în nu ştiu ce pod un Fourier obscur, de care viitorul îşi va aduce aminte" (Victor Hugo, *Mizerabilii,* vol. I, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1954).

Critica lui Fourier se adresează – deci – reprezentanților științelor sociale. Cu o deosebită vigoare este condamnată Știința economică. În primele sale lucrări o denumește „**economism",** iar mai târziu vorbește și de **Economia politică**, fapt explicabil, întrucât la începutul secolului al XIX-lea denumirea aceasta era puțin cunoscută și folosită. Fiind o știință nouă, lipsurile i se pot ierta, pentru că toate științele au plătit – la început – tribut greșelii. Dovada cea mai peremptorie o face cea mai veche dintre ele – astronomia – care mii de ani a rătăcit în închipuiri nereale, până ce Copernic i-a deschis calea către adevăr. Erorile începutului sunt – deci – explicabile. „Eroarea nu este de condamnat, numai îndărătnicia este o crimă. Cei care au pretins că sunt infailibili, ca îmbătrâniții papi, au devenit obiect de batjocură"[1087].

Economiștii – reprezentanții unei științe tinere – se află într-o situație de invidiat. Ei nu au nevoie să aștepte mii de ani până să li se arate calea de urmat. „Ei nu vor fi trecut – aprecia Fourier – decât un secol în labirintul în care atâtea alte științe au pierdut mai multe mii de ani (și eu, cel care-i scoate de acolo, cât de îndreptățit nu sunt la recunoștința lor?)"[1088].

Fourier reproșează economiștilor, în primul rând, **ploconirea în fața spiritului mercantil, a comerțului speculativ**. „Economiștii s-au ploconit în fața vițelului de aur. Li s-a alăturat întreaga filosofie. Au fost văzuți de-alde Raynal, Voltaire și tot ce era mai de seamă în filosofie îngenunchind în fața vițelului de aur, pe care în ascuns îl disprețuiau"[1089]. Trebuie să recunoaștem, aprecia Fourier, că în perioada mai veche comerțul era mai tânăr, mai onest; dar pofta de câștig sporind, s-au dezvoltat speculația, procedeele necinstite, sălbatice. În sfârșit, masca a căzut și filosofia nu-și mai poate justifica această simpatie față de spiritul mercantil.

Revoluția industrială din Franța a avut loc mai târziu decât în Anglia. **Walt Whitman Rostow** (născut în anul 1916) în lucrarea ***Etapele creșterii economice*** **(1960)** apreciază că revoluția industrială este marcată de o fază decisivă, numită „**demaraj", („decolare", „take-off")**, atinsă când **rata investițiilor trece de 10%.** Tot Rostow estimează că, în **Franța,** „**decolarea"** s-a produs în perioada **1830–1860**, astfel că în perioada vieții lui Charles Fourier domina capitalul comercial. Expansiunea comercială a Franței la începutul secolului al XIX-lea a fost favorizată și de Războaiele napoleoniene, ca și de Blocada continentală impusă Marii Britanii.

Ploconirea în fața spiritului mercantil – pătrunsă din Anglia în Franța – a fost încurajată de promovarea ***filosofiei utilitariste*** și elaborarea de către economiști a „nescuzabilei lor dogme" a ***laissez-faire***, care încurajau operațiunile comerciale fără nici o frână, fără nici un control, manifestarea neîngrădită a interesului individual și nesocotirea intereselor generale ale societății. Fourier a recunoscut doctorului Quesnay și discipolilor săi meritul de a fi înțeles că producția (agricultura) subordonează comerțul, dar i-a condamnat pentru că s-au lăsat influențați de concepția engleză și au aderat la doctrina liberalismului economic.

El aduce Economiei politice clasice **două acuzații fundamentale**:

- **Considerarea proprietății private și a ordinii economice capitaliste ca perfecte și veșnice, conforme cu natura umană.**
- **Elaborarea doctrinei liberalismului economic și idolatrizarea lui „homo oeconomicus".**

Fourier învinuiește pe economiștii timpului său de **pasivitate**. Ei se mulțumesc să constate situația existentă și să o accepte ca atare. Sub pretextul științei „pure" economiștii contemporani s-au izolat în turnul lor de fildeș, refuzând să-și aducă contribuția la rezolvarea problemelor cu care se confruntă societatea în mijlocul căreia trăiesc. Dimpotrivă, preocupările științifice ale lui Fourier urmăresc un scop practic. Dacă până acum nu s-au produs „în aceste teorii făloase decât niște vorbării nefolositoare, care nu ating nici un țel", descoperirea pe care el o anunță ar trebui „să ne aducă bogățiile care ne sunt necesare". Iată de ce, apreciază Fourier, Economia politică a pornit pe un drum greșit.

Convins de puterea geniului său, Charles Fourier afirmă încă din prima sa lucrare că adevărata fericire a omenirii începe o dată cu epocala (?) lui descoperire a **legii atracției** sau **armoniei universale**. Această lege a fost descoperită și explicată de Isaac Newton pentru domeniul lumii materiale, revenindu-i lui Fourier meritul (sic!) de a o descoperi și explica pentru mediul social.

1087 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 17.
1088 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 17.
1089 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 17.

În orice ramură a ştiinţei – apreciază Fourier – trebuie să se respecte un număr de **14 „precepte filosofice”**[1090]**,** procedee de investigaţie, în scopul apropierii de adevăr. Dintre acestea, unul („Să credem că totul se leagă în sistemul universului şi că există o unitate a componentelor sale”) este „**pivotal”**[1091], adică de bază şi complet, iar altul („extinderea aceleiaşi orânduiri sociale” la întreaga omenire) este „**contrapivotal”**[1092] (incomplet).

6.3.2.2. EVOLUŢIA SOCIETĂŢII UMANE

Fourier construieşte, mai întâi, o schemă proprie, originală, referitoare la dezvoltarea societăţii omeneşti, trece, apoi, la critica stărilor din ultima perioadă a „civilizaţiei” şi la urmă alcătuieşte planul unei noi orânduiri sociale, pe care o consideră perfectă, eliberată de nedreptăţile de până atunci.

În ciuda trăsăturilor ei originale şi a modului în care este expusă, concepţia sistemică a lui Fourier porneşte de la existenţa unei Ordini Naturale, prestabilite. **Întregul Univers se mişcă potrivit unei legi divine.** Dumnezeu este forţa supremă care pune în mişcare Universul şi Lumea. Însuşirile lui Dumnezeu se reflectă în creaţiile sale, adică în Univers. Însuşirile Universului se reflectă în Om. **Dumnezeu este Unitatea şi Unitatea este Dumnezeu.** Unitatea generală presupune „unitatea Omului cu el însuşi, cu Dumnezeu şi cu Universul”, afirmă Fourier. Conform acestei concepţii, **unitatea generală presupune identitatea dintre Dumnezeu, Univers şi Om.** După cum se observă, autorul îi atribuie lui Dumnezeu însuşirile pe care el le socoteşte fireşti – deopotrivă – pentru Om şi pentru Univers.

Dumnezeu determină Universul, iar acesta îl determină pe Om. **Destinul omenirii este** – deci – **prestabilit**. **Omenirea trebuie să tindă spre orânduirea corespunzătoare Ordinii Naturale, aceea care aplică „Codul Social Divin”.** Ştiinţa trebuie să descopere acest „cod social divin” şi – în funcţie de el – să afle „ţelul prestabilit” al omenirii, precum şi mijloacele de realizare a lui.

Dialectica gândirii lui Charles Fourier este de profundă proveniență mistică. Cu ajutorul dialecticii sale, Fourier „scoate în evidenţă, în opoziţie cu vorbăria despre capacitatea nelimitată de perfecţionare a omului, că fiecare fază istorică are limita ei ascendentă, dar şi limita ei descendentă, şi aplică această concepţie şi la viitorul întregii omeniri. După cum Kant a introdus în ştiinţele naturii ideea viitoarei dispariţii a Pământului, tot aşa Fourier introduce în concepţia despre istorie ideea viitoarei dispariţii a omenirii”[1093].

1090 Aceste principii sunt: 1. „Să se exploreze în întregime domeniul ştiinţei şi să se creadă că nu s-a făcut nimic, atâta vreme cât mai rămâne ceva de făcut”; 2. „Să se consulte experienţa şi să fie luată drept călăuză”; 3. „Să se meargă de la cunoscut la necunoscut, prin analogie”; 4. „Să se procedeze prin analiză şi sinteză”; 5. „Să nu se creadă că natura este mărginită la mijloacele cunoscute nouă”; 6. „Să se simplifice resorturile în orice mecanică materială sau socială”; 7. „Să se recunoască adevărul experimental”; 8. „Să se conformeze cu natura”; 9. „Să se evite ca erorile, devenite prejudecăţi, să fie luate drept principii”; 10. „Să observăm lucrurile pe care voim să le cunoaştem, iar nu să ni le închipuim”; 11. „Să se evite a socoti drept raţionament abuzul de cuvinte care nu sunt înţelese”; 12. „Să uităm ceea ce am învăţat, să reluăm ideile noastre de la originea lor şi să refacem înţelegerea umană”; 13. „Să credem că totul se leagă în sistemul universului şi că există o unitate a componentelor sale”; 14. „Să raţionăm asupra unităţii universului” (După Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 93–99).

1091 În studierea operei fourieriste lectorul întâmpină numeroase dificultăţi: modul de expunere nesistematic, dezordonat, cu întreruperi, devieri şi reveniri, cu amănunte în chestiuni neînsemnate; pasaje coerente, de analiză pătrunzătoare, ori proiecte îndrăzneţe bine întemeiate alternează cu expuneri fantastice ale unei imaginaţii ce nu cunoaşte limite; termeni noi, neuzitaţi, curioşi; modul de exprimare a ideilor greoi, prolix. Fourier a fost un autodidact. Neputându-şi desăvârşi studiile şcolare, el şi-a însuşit cunoştinţe într-un mod nesistematic. Citirea operelor lui arată că nu a studiat în profunzime pe nici unul din marii gânditori care au contribuit la dezvoltarea culturii omeneşti. A luat cunoştinţă de operele lor pe cale indirectă. Lipsa unei culturi sistematice se simte în întreaga lui operă şi în mod deosebit în partea generală, teoretică. Fourier şi-a alcătuit concepţia despre societatea omenească pe baza experienţei proprii, a observării realităţii trăite, a stărilor şi evenimentelor pe care le-a cunoscut. Pamfletar – ca şi Bastiat –, Fourier a fost considerat cel mai mare satiric al tuturor timpurilor. „Fourier este nu numai un critic; firea lui, veşnic voioasă, face din el un satiric, unul dintre cei mai mari satirici ai tuturor timpurilor. El descrie, pe cât de magistral pe atât de savuros, speculaţiile şi escrocheriile care au înflorit o dată cu declinul revoluţiei, ca şi spiritul de dugheană al întregului comerţ francez de atunci” (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 287).

1092 Fourier foloseşte tot felul de noţiuni „personale”, neutilizate de ştiinţa vremii şi semne speciale, neconvenţionale. Exemplu: **X** – factor „pivotal”, de bază; **XV** – factor pivotal, de bază, susţinut „direct” de un „contrapivot” (când caracterul pivotal este complet); **XΛ** – factor pivotal, de bază, susţinut „invers” de un „contrapivot” (când caracterul pivotal nu este complet). De pildă, la sălbatici, elementul pivotal este alcătuit dintr-un contrapivot direct (**V** – minimul existenţei asigurat) şi un pivot invers (**Λ** – libertatea, care nu e generală, pentru că e asigurată numai bărbaţilor, nu şi femeilor).

1093 Marx, Engels, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 257.

Mişcarea societății este – la fel ca aceea a tuturor părților care alcătuiesc Universul – alternantă şi pulsatorie, armonioasă şi dezordonată, constructivă şi destructivă. Potrivit principiului analogiei generale – care reprezintă unui din elementele fundamentale ale concepției fourieriste – această dualitate a mişcării trebuie să domnească în toate părțile constitutive ale Universului, deci şi în lumea socială. În istoria societății omeneşti alternează perioade dezordonate („societăți nefericite şi false") şi perioade armonioase („societăți fericite").

După părerea lui Fourier, „omenirea, în dezvoltarea sa socială, are de străbătut **36 de perioade"**[1094].

Prima perioadă – în care omenirea se află – numită „**primul ev al lumii sociale",** este formată din **8 etape**, din care s-au parcurs primele **5**, aparținând „**lumii civilizate".**

A doua perioadă – cuprinzând următoarele **3** etape – reprezintă viitorul imediat şi previzibil, la care omenirea poate aspira. În perioada a doua se va realiza „**codul social divin", „ordinea societară",** sprijinită pe principiul „**unității intereselor",** decurgând din „**legea atracției pasiunilor şi a instinctelor",** cea mai fericită etapă din întreaga existență a omenirii. Armonismul, perioada în care „codul social divin" devine o realitate, cuprinde ultima etapă a ascendenței omenirii către țelul ei, **apogeul**.

Urmează – pe parcursul a **28** perioade – „**vibrația descendentă",** fazele îmbătrânirii ce se vor termina cu dispariția omenirii şi a întregii lumi animale şi vegetale.

SCARA PRIMULUI EV AL LUMII SOCIALE[1095]

I. Perioada premergătoare producției:
- **1.** Primitivă, denumită Eden
- **2.** Sălbăticie sau bărbăție

II. Producție fărâmițată, mincinoasă, respingătoare:
- **3.** Patriarhatul, producție mică
- **4.** Barbarie, producție mijlocie
- **5.** Civilizație, producție mare

III. Producție societară, veridică, atrăgătoare:
- **6.** Garantism, semiasociație
- **7.** Sociantism, asociație simplă
- **8.** Armonism, asociație compusă

Pentru evoluția trecută a societății Fourier elaborează o schemă alcătuită din **4 FAZE**.

TABLOUL PROGRESIV
AL CURSULUI MIŞCĂRII CIVILIZATE

VIBRAȚIA ASCENDENTĂ

Faza I „COPILĂRIE"
- monogamie sau căsătorie exclusivă
- drepturile civile ale soției

Faza a II-a „CREŞTERE"
- feudalitate nobiliară
- eliberarea producătorilor

APOGEU
- chimia experimentală
- arta nautică

VIBRAȚIA DESCENDENTĂ

Faza a III-a „DESCREŞTERE"
- spirit mercantil
- monopol maritim

Faza a IV-a „CADUCITATE"
- corporații cu număr nevariabil de membri
- feudalitate comercială[1096].

Primele două faze aparțin „armoniei ascendente" şi conduc societatea spre „apogeul" ei sau perioada „pivotală". Faza a III-a aparține „armoniei descendente", conducând societatea la haos, iar ultima fază aparține „distrugerii descendente".

1094 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 256.
1095 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 256.
1096 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 132.

Faza I a evoluției este copilăria și se compune din:

- perioada **primitivă** (Eden), paradisiacă, a libertății și egalității absolute. Omul se bucura atunci de exercitarea celor **7** drepturi naturale: **culesul**, **păşunatul**, **pescuitul**, **vânatul**, **furtul** (în afara hoardei), **dreptul de a se întovărăşi** (în interiorul hoardei), **nepăsarea** (lipsa grijilor).
- perioada **sălbăticiei**, caracterizată prin: inegalitatea sexelor, schimbul în natură (trocul), lipsa producției. Oamenii trăiau exclusiv din pescuit și vânat.
- perioada **patriarhatului**, caracterizată prin: creșterea animalelor, inventarea uneltelor, apariția producției mici (familiale), începerea schimburilor comerciale. Alături de prelucrarea pământului apar meșteșugurile, dar producția este „fărâmițată" și „haotică". Apar relațiile de dominație.
- perioada **barbariei**. Societatea este divizată în două clase: stăpâni și sclavi. Se trece de la producția „mică" la cea „mijlocie", se dezvoltă comerțul, apar privilegiile economice.
- perioada **civilizației**. Se trece de la producția „medie" la cea „mare". Se trece la o feudalitate patriarhală și aristocrată. De la sclavie se trece la șerbie. Ca urmare a trecerii de la poligamie la monogamie, femeia se emancipează și dobândește drepturi civile.

Faza a II-a este creșterea (adolescența). Conținutul principal al acestei faze îl constituie emanciparea celor ce muncesc (les industrieux). Comunele dobândesc privilegii, dar nu ca urmare a unor concesii benevole ale autorității feudale. Ele sunt – în fapt – recunoașterea formală a unei realități: forța economică a comunelor și orașelor a crescut în așa măsură încât emanciparea lor de sub tutela feudalilor nu mai poate întârzia. Aceasta duce la crearea categoriei de producători independenți, se naște burghezia orășenească. Se înlocuiește autoritatea feudală cu sistemul reprezentativ. O altă consecință – de importanță epocală – este dezvoltarea științelor și artelor, care duce civilizația la apogeul ei. **Chimia experimentală** (pe care se sprijină întreaga industrie și tehnică) și **arta navigației** (care a deschis omenirii marile căi de comunicație) sunt principalele îndeletniciri care conduc societatea spre apogeu. Dar caracterul esențial al civilizației este egoismul individual, consecință a economiei fărâmițate, împrăștiate. De aici rezultă contradicția permanentă între interesul individual și cel general, adică chiar germenele care va determina mișcarea descendentă a societății.

Faza a III-a este descreșterea (declinul). Acum domină marea producție și comerțul speculativ. Se formează **marile monopoluri**. Marea burghezie și marii comercianți sunt dominați de **spiritul mercantil**, de dorința câștigului cu orice preț. Progresele navigației au dus la formarea monopolurilor maritime, care au generat tulburări internaționale și războaie. Războaiele de cuceriri teritoriale și armatele colosale subordonează economia și știința. Alături de „spiritul mercantil" se dezvoltă și „**spiritul fiscal".** Lupta de concurență – exacerbată de monopoluri, spiritul mercantil și cel fiscal – împinge societatea spre dezordine și anarhie.

Faza a IV-a este caducitatea. Caracteristica fundamentală a acesteia o reprezintă **feudalitatea economică** (feodalite industrielle) „constituită de fapt atunci când prinții finanței au acaparat o mare parte a capitalurilor, când ei au monopolizat nu numai comerțul, fabricația și capitalurile de circulație, dar încă și pământul, izvorul prim al bogăției, agricultura, pivot al economiei în general"[1097]. Capitalul financiar și marile monopoluri vor forma o vastă „coaliție feudală", „care va acapara întreaga economie, va subjuga puterea politică și va stăpâni astfel întreaga viață economică și politică a popoarelor. Întreaga societate este acum înrobită acestei noi feudalități"[1098].

Societatea civilizată pornește deci de la sclavie – de care se eliberează parțial în epoca de ascensiune – pentru a recădea, în ultima fază, a caducității, într-o nouă formă de dependență, feudalitatea.

După părerea lui Fourier, societatea civilizată a parcurs – până în secolul al XVIII-lea – primele trei faze. În prima jumătate a secolului al XIX, omenirea se afla în faza a IV-a, a caducității. „Noi am ajuns la această maturitate economică încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, avem de atunci amândouă caracterele apogeului; ar fi trebuit fără întârziere, să găsim o ieșire din civilizație"[1099]. Iar, „a ieși din civilizație! ... a ieși din perfectibilitățile

1097 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 23.
1098 Gromoslav Mladenatz, *Charles Fourier*, în Charles Fourier, *Opere economice*, p. 24.
1099 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 133.

perfectibile, care se numesc: 1. Mizerie; 2. Înșelăciune; 3. Opresiune; 4. Măcel; 5. Excese climaterice; 6. Boli provocate; 7. Cerc vicios"[1100].

6.3.2.3. CRITICA SOCIETĂȚII CAPITALISTE

Partea cea mai importantă a operei lui Fourier o constituie analiza şi critica stărilor din perioada civilizației, în special a celor din societatea capitalistă contemporană lui.

1. Fourier consideră **industria** ca una din cele mai noi „**himere ştiinţifice",** un mod de producție anarhic, bazat pe un sistem de retribuire inegal şi care nu oferă nici o garanție producătorului sau salariatului, care prin activitatea lui participă la creşterea bogăției naționale. „Industrialismul este cea mai recentă dintre himerele noastre ştiinţifice; este mania de a produce anarhic, fără nici o metodă de retribuție proporțională, fără nici o garanție pentru producător sau salariat de a participa la creşterea bogăției"[1101]. În Anglia – cea mai industrializată țară a timpului –, deşi există supraabundență de mijloace de subzistență, populația muncitoare este condamnată la mizerie şi foamete. Economia politică clasică, care face apologia industrialismului şi liberalismului nu observă „câtă bogăție este în cărți şi câtă mizerie în colibe".

2. Viciul esențial al societății capitaliste – apreciază Fourier – este **producția „fărâmițată".** Lipsa organizării, anarhia ce domneşte în producție, circulație şi distribuția bunurilor, „mania de a produce în mod confuz, fără nici o metodă", reprezintă vicii fundamentale ale producției fărâmițate capitaliste. Concentrarea şi centralizarea producției şi a capitalului conduc la scindarea societății în doi poli ireductibil opuşi, la unul adunându-se bogăția nemăsurată, la celălalt îngrămădindu-se mizeria şi sărăcia. El numeşte acest fenomen „**legea salariului în descreştere",** subliniind că pe acesta se întemeiază exploatarea muncii salariate. „Salariul în descreştere este obiceiul de a reduce pe cât posibil salariul muncitorului şi de a întemeia pe extrema sa mizerie succesul manufacturilor, care prosperă pe măsura sărăcirii muncitorului"[1102]. Modul inechitabil de repartiție a bogăției duce la polarizarea societății. Un număr mic de indivizi concentrează averi din ce în ce mai mari, iar marea majoritate a populației sărăceşte continuu. „**În civilizație** – aprecia Fourier – **e nevoie de mulți săraci pentru a putea exista câțiva bogați".** „Îndrăznelile industriale" ale regimului contribuie la obținerea unei „pletore" de produse, dar puterea de cumpărare a societății rămâne în urmă şi se declanşează crizele de supraproducție. Progresul științelor experimentale şi al tehnicii, îmbunătățirea metodelor de lucru, au drept urmare creşterea productivității şi sporirea volumului producției. Dar, cu cât progresează industria, cu atât muncitorul este nevoit să accepte un salariu mai scăzut, căci creşterea populației sporeşte oferta brațelor de muncă şi concurența dintre muncitori.

Economia perioadei contemporane lui Fourier era marcată, după părerea lui, de manifestarea a **două tendințe contrare**:

- **„fărâmițarea" producției şi formarea de unități tot mai mici;**
- **„concentrarea" producției şi formarea „feudalității" economice.**

Aceste procese – opuse – sunt permanente şi inerente economiei capitaliste, în care este exacerbat interesul individual. Ba mai mult, cu cât creşte fărâmițarea şi deci anarhia în producție şi comerț – afirmă Fourier – cu atât îşi face mai uşor loc excesul opus, „privilegiul", monopolul universal. Rezultatul acestor tendințe opuse este – inevitabil – agravarea imensului haos în viața economică şi socială.

3. O bună parte din critica orânduirii capitaliste se referă la **comerț**[1103]**.** Comerțul este considerat de Fourier o activitate neproductivă, iar comercianții „niște paraziți oploşiți pe corpul social". Comerțul şi comercianții – în loc să fie subordonate producătorilor şi producției – au reuşit să subordoneze întreaga economie, ba chiar şi puterea politică.

Cu o violență deosebită se pronunță Fourier împotriva **instituției bursiere**, această „speluncă de tâlhari", „cloacă a tuturor mârşăviilor economice", oficializată şi ocrotită de

1100 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 200.
1101 Charles Fourier, *Le nouveau monde industriel et sociétaire*, p. 28.
1102 *Publication des manuscrits de Fourier*, Paris, 1853–1856, p. 41–42.
1103 Charles Fourier descoperă comerțului un număr de „72 caractere vătămătoare" (vezi Ch. Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 139 şi 303).

autoritatea publică. Dar, iată cum defineşte Fourier, această instituţie: „O bursă de comerţ este o adunare comercială **misterioasă** şi **cosmopolită, spontană** şi **periodică**, în care negustorii, capitaliştii şi oricare alţi operatori tratează în două feluri: fie direct de la unul la altul, fie indirect, prin mijlocirea curtierilor care percep asupra afacerii încheiate un provizion stabilit”[1104].

Fourier a acuzat sistemul bursier de declanşarea unor **mari dezechilibre economice şi sociale**:

- **„foametea nefirească din 1811”,**
- **„scumpirea preţurilor mărfurilor coloniale în 1808”,**
- **„dispariţia subită a numerarului în 1805”[1105].**

Este demnă de reţinut demascarea de către Fourier a mecanismului „**agiotajului”,** adică a speculaţiilor bursiere cu mărfuri şi titluri de valoare.

Critica pe care Fourier o face procedeelor comercianţilor se referă şi la industriaşi, care în operaţiunile lor de aprovizionare şi desfacere sunt atraşi pe făgaşul speculaţiilor, în dauna consumatorilor şi a economiei generale. Spiritul mercantil stăpâneşte întreaga viaţă economică în faza de declin a civilizaţiei.

4. Libera concurenţă şi politica liberalismului economic „consacră egoismul şi duplicitatea în acţiune” şi „înrădăcinează cele şapte flagele” ale civilizaţiei: **lipsurile grozave, mârşăvia, asuprirea, măcelul, intemperiile excesive, bolile provocate, cercul vicios**. Libera concurenţă generează spolierea şi dominarea celor slabi de către cei puternici, a celor săraci de către cei bogaţi. Prin liberă concurenţă „hoţii cei mari se întovărăşesc ca să-i spânzure pe cei mici”. Libera concurenţă generează „feudalitatea” economică a marilor monopoluri capitaliste, alături de anarhia comercială. Ca urmare, în „civilizaţie” oamenii nu pot fi decât nefericiţi[1106]. Iată de ce libertatea de acţiune a lui „homo oeconomicus”, propagată de economiştii timpului, nu poate fi decât un „fals liberalism”, generând şi accentuând feudalitatea economică, spiritul mercantil, spiritul fiscal, exploatarea şi inegalitatea socială.

Societatea trebuie să iasă din „civilizaţie”, pentru a urca pe treptele următoare ale „vibraţiei ascendente” (garantismul, sociantismul şi armonismul). În perioada armonismului se va înfăptui „ordinea societară” (l'ordre sociétaire) sprijinită pe principiul „unităţii intereselor” care – la rândul lui – îşi află fundamentarea în legea atracţiei universale, sau mai precis în „legea atracţiei pasiunilor şi instinctelor”.

6.3.2.4. NOUA ORDINE SOCIETARĂ

Ieşirea societăţii din perioada civilizaţiei şi construirea noii ordini societare trebuie să fie – după Fourier – opera raţiunii, a ştiinţei. Trăind experienţa Revoluţiei franceze, fiind martor al creării şi întăririi burgheziei, al speculaţiilor îndrăzneţe şi al abuzurilor, Fourier a devenit un adversar neîmpăcat al acţiunii revoluţionare. De fapt, sub acest aspect, atitudinea lui este identică cu a celorlalţi socialişti utopici (Saint-Simon, Robert Owen, Pierre Joseph Proudhon) care – toţi – s-au opus transformării prin violenţă a societăţii existente.

Calea pe care el o indică este aceea a obţinerii de bunăvoie a adeziunii tuturor claselor sociale, scop ce va fi atins cu uşurinţă prin propagandă şi prin experimentarea treptată a noului proiect de „ordine societară”.

După părerea lui Fourier, caracteristica principală a civilizaţiei este dezordinea, incoerenţa **(„l'ordre incohérent”)**. În noua structură socială, spre care se îndreaptă omenirea în mod predestinat, va domni ordinea, coerenţa **(„l'ordre cohérent”)**.

Concepţia lui Fourier cu privire la organizarea societăţii viitoare este diferită de aceea a compatriotului său Saint-Simon şi – în anumite privinţe – mai apropiată de aceea a englezului

---

1104 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 370.
1105 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 356.
1106 El învinuieşte societatea civilizată de 24 „efecte de degenerare”: 1. „Centralism politic”; 2. „Progresul fiscalităţii”; 3. „Consolidarea monopolului politic”; 4. „Lovituri date proprietăţii”; 5. „Dispariţia corpurilor intermediare”; 6. „Spolierea comunelor”; 7. „Depravarea judiciară”; 8. „Nestatornicia instituţiilor”; 9. „Iminenţa de schismă”; 10. „Război intern”; 11. „Moştenirea răului”; 12. „Lipsa de ruşine a politicii”; 13. „Progresul spiritului mercantil”; 14. „Favorizarea comerţului în raport cu înrăirea lui”; 15. „Scandaluri economice”; 16. „Favorizarea negoţului cu albi”; 17. „Moravuri din veacul lui Tiberiu”; 18. „Iacobinism”; 19. „Noblеţea vandală”; 20. „Stimularea de lupte literare”; 21. „Tactică distructivă”; 22. „Tendinţa către obiceiuri tătare”; 23. „Iniţierea barbarilor în tactică”; 24. „Împătrită ciumă” (Charles Fourier, *Opere economice*, p. 310–312).

Robert Owen. Saint-Simon vedea viitorul omenirii legat de industrie. Robert Owen şi Charles Fourier (mai ales) acordă locul central, în scenariul despre noua societate, agriculturii. În ordinea societară **manufactura urmează să completeze agricultura**, ca accesoriu şi ca variantă a ei. „**Ordinea societară nu vede în manufacturi decât completarea agriculturii, mijlocul de a crea o diversitate calmurilor pasionale ce ar izbucni în cursul lungilor vacanţe de iarnă sau al ploilor ecuatoriale”**[1107]**.**

Noua ordine societară are la bază, ca unitate funcţională, **Falanga**[1108].

◆ În înţelesul lui Fourier, **falanga („la Phalange”)** este **o unitate de producţie agricolă, manufacturieră, de exercitate a ştiinţelor şi artelor, precum şi o gospodărie consumptivă a membrilor care o compun.**

Clădirea centrală a falangei se va numi **Falanster.**

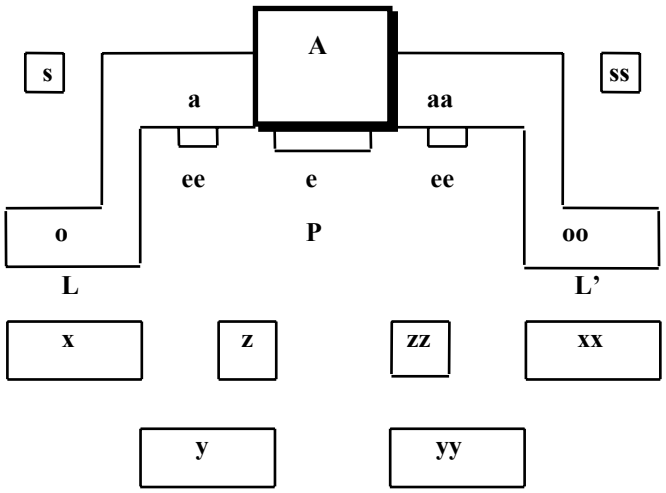

Legendă:

A – curtea de onoare, care, iarna, constituie locul de plimbare. Curtea A este plantată cu răşinoase şi umbrare permanente. Clădirile ce împrejmuiesc şi învecinează curtea A sunt destinate serviciilor care cer linişte; acolo pot fi aşezate biserica, bursa, areopagul, opera, turnul de ordine, clopotniţa, telegraful, porumbeii poştali. Tot în apropierea curţii A se amenajează clădiri pentru clasa bogată, care se găseşte astfel depărtată de locurile zgomotoase şi în apropierea locurilor de plimbare.

s, **ss** – pot fi folosite, una pentru biserică, dacă vrem s-o izolăm, cealaltă pentru operă, care este prudent să fie izolată. Ele vor avea comunicaţii subterane cu falansterul.

P – piaţa de paradă din centrul falansterului (lungime 200 toises)

a, **aa**; **o**, **oo** – curţi aşezate între corpurile de locuinţe. Cele două curţi **a, aa**, care aparţin aripilor, sunt afectate: una bucătăriilor, cealaltă grajdurilor şi echipajelor de lux. Cele două curţi **o, oo**, aşezate în centrul fiecărei aripi, vor fi destinate una hanului, cealaltă atelierelor zgomotoase: dulgheriei, fierăriei, şcolilor zgomotoase.

x, **y**, **z**; **xx**, **yy**, **zz** – curţile clădirilor agricole

e, **ee** – trei portaluri de avant-corp, pentru diferite servicii

L, **L'** – un mare drum care trece între falanster şi grajduri

Între corpurile de clădiri vor fi amenajate două feluri de comunicaţii: subterane şi prin treceri directe. Clădirile vor avea cel puţin 6 niveluri.

Prin spaţiul ocupat de falangă va trece un râu, despicat în 2 canaluri[1109].

1107 Charles Fourier, ***Le nouveau monde industriel et sociétaire***, p. 151–152.

1108 **Falangă**, unitate militară (în Grecia antică) formată din infanterişti înarmaţi cu lănci, aşezaţi în rânduri lungi, compacte şi având centrul şi aripa dreaptă mai puternice. Sistemul falangelor a fost practicat de oştile împăraţilor Filip al II-lea şi Alexandru Macedon.

Viaţa din Falangă trebuie să tindă spre atingerea a **două obiective**:

- **„Atracţia universală”** şi
- **„Echilibrul pasional”.**

Fourier descrie cu deosebită grijă condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească **suprafaţa de teren** ocupată de falangă. „De asemenea, trebuie ca terenul să fie străbătut de o apă curgătoare, să fie tăiat de coline, să fie apt pentru culturi variate, mărginit de o pădure şi să nu fie prea îndepărtat de un oraş mare şi totuşi îndeajuns de depărtat pentru a evita pe nepoftiţi”[1110].

Falanga va funcţiona ca o asociaţie închisă, cu un **număr strict determinat de „armonieni”.** „Este nevoie, pentru o asociaţie – scria Fourier – de 1500 până la 1600 de persoane[1111], de un teren cuprinzând mai bine de o leghe pătrată, adică de o suprafaţă de şase milioane de *toises*[1112] pătrate”[1113].

În asociaţia viitoare, societară, **se va reproduce** (în mic) **structura socială existentă**. „Vor fi întrunite 1500 până la 1600 persoane de o inegalitate gradată de averi, vârste, caractere, cunoştinţe teoretice şi practice; în această reuniune se va asigura cea mai mare varietate cu putinţă, căci cu cât va exista mai multă varietate în pasiunile şi facultăţile societarilor, cu atât mai uşor ele vor putea fi armonizate în scurt timp”[1114].

Structura persoanelor din falangă este – de asemenea – stabilită cu mare grijă de autor. „Cel puţin 7/8 din membrii săi trebuie să fie cultivatori şi meşteşugari; restul se va compune din capitalişti, savanţi şi artişti”[1115].

Organizată sub forma unei **societăţi pe acţiuni**, falanga poate fi formată din mai multe **categorii de persoane**: societari-acţionari, societari-neacţionari, ambele categorii putând fi interni sau externi. „Poţi fi societar fără a fi acţionar; poţi fi de asemenea acţionar extern fără a fi societar activ. În cazul al doilea, nu ai dreptul la cele două părţi din venit atribuite muncii şi talentului”[1116].

La **constituirea falangei**, fiecare „armonian” va participa cu capitalul propriu. „Spiritul de proprietate este cea mai puternică pârghie cunoscută pentru a-i electriza pe civilizaţi”[1117]. El constituie cel mai puternic stimulent al creşterii producţiei materiale. De aceea, schimbarea radicală a structurii sociale trebuie să înceapă cu schimbarea formei proprietăţii; din „simplă”, adică capitalistă, să devină „compusă”, adică societară. Regimul „societar” urmează să-i transforme pe toţi muncitorii salariaţi în coproprietari sau asociaţi.

Capitalurile vărsate de membrii falangei (terenuri, materiale, turme, unelte etc.) urmează să fie evaluate şi reprezentate în acţiuni transmisibile. „După ce pământurile, maşinile, materialele, mobilele şi furniturile de orice fel aduse ca aport de fiecare societar au fost evaluate în monedă curentă, ele sunt reprezentate, împreună cu capitalurile vărsate, prin 1728 acţiuni transmisibile şi garantate cu ipotecă asupra bunurilor mobile şi imobile ale cantonului, asupra terenului, clădirilor, turmelor, atelierelor etc. Regenţa eliberează fiecăruia acţiuni sau cupoane de acţiuni, ca echivalent al obiectelor predate”[1118].

Cu timpul, fiecare armonian va putea deveni acţionar al Falangei, deci proprietar, întrunind în aceeaşi persoană toate atributele proprietăţii (posesiunea, dispoziţia, utilizarea şi uzufructul). Toţi membrii falangei, ca deţinători de acţiuni, devin astfel proprietari cointeresaţi.

1109 Charles Fourier descrie cu lux de amănunte modul de organizare şi dotare a falangei şi nu acceptă nici o abatere de la prescripţiile sale. El atrage atenţia că planul falangei nu este definitivat şi că necesită multă reflecţie pentru a fi definitivat. Celor care au încercat constituirea de falange în timpul vieţii sale, le-a reproşat şi respins proiectele tocmai din cauză că nu respectau cu scrupulozitate prescripţiile sale. Pentru amănunte, vezi Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 269–298.

1110 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 182.

1111 „Numărul acesta, preconizat să fie cu strictețe respectat, nu era stabilit la întâmplare. Era determinat de fondul teoriei fourieriste a pasiunilor – după cum se ştie, de cardinală însemnătate în întreaga sa doctrină şi fundamentală pentru concepţia sa privind reorganizarea relaţiilor sociale -, numărul acesta de indivizi izbutind, credea el, să acopere totalitatea tipurilor de caractere omeneşti într-o armonioasă şi atotcuprinzătoare colectivitate” (Ioan Cojocaru, Zigu Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 73).

1112 **Toise = stânjen, unitate de măsură a lungimii, egală cu 1,96 m în Ţara Românească şi cu 2,23 m în Moldova.**

1113 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 182.

1114 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 182.

1115 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 184.

1116 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 186.

1117 *Traité de l'association domestique et agricole*, t. I, p. 466.

1118 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 186.

Va dispărea exploatarea socială, se va instaura egalitatea deplină între indivizi şi munca generalizată va deveni o plăcere pentru toți. „În acest fel se va isprăvi cu deosebirea dintre producători şi consumatori, deosebire existentă în civilizații; în armonie nu există decât producători”[1119].

Charles Fourier apreciază **că munca este o necesitate înnăscută, o pasiune naturală a fiecărui om**[1120]**.** Societatea trebuie să asigure fiecărui individ dreptul la muncă şi posibilitatea de a munci. În civilizație munca nu este liberă, pentru că cel ce nu posedă nimic este nevoit să accepte orice fel de muncă, chiar în condiții salariale necorespunzătoare. Munca, detestată în societatea capitalistă din cauza exploatării, insecurității, şomajului, extenuării şi monotoniei, va deveni – în „sistemul societar” – o necesitate a vieții şi prima dintre plăceri. În cadrul falangei munca va deveni liberă, deoarece fiecare asociat va exercita activitățile pentru care are cea mai mare atracție. La aceasta trebuie să contribuie şi desființarea muncii salariate, ca şi transformarea muncitorilor în coproprietari. Retribuirea echitabilă a muncii şi eliberarea oamenilor de o diviziune socială strictă vor asigura libertatea deplină în alegerea profesiunii, înlocuirea concurenței cu emulația, mobilitatea forței de muncă de la o operație la alta, egalitatea femeii cu bărbatul. În sistemul societar nu vor mai exista clase antagoniste şi luptă de clasă, vor dispărea contradicțiile dintre individ şi societate, sistemul de educație va fi unic, bazat pe principiul colectivismului, deoarece Falanga reprezintă o singură familie.

„Pentru ca economia societară să devină atrăgătoare – aprecia Fourier – trebuie să îndeplinească următoarele **şapte condiții**:

1. Fiecare muncitor să fie un asociat, retribuit cu **dividend** şi nu cu salariu.
2. Fiecare bărbat, femeie sau copil, să fie retribuit în proporție cu cele trei facultăți, **capital, muncă** şi **talent.**
3. Ședințele de producție să fie alternante cam de opt ori pe zi, căci entuziasmul nu se poate întreține peste o oră şi jumătate sau două ore în exercițiul uneia şi aceleiaşi ocupații agricole sau manufacturiere.
4. Ele să se desfăşoare în tovărăşii de prieteni adunați în mod spontan, îmboldiți şi stimulați prin rivalități foarte active.
5. Atelierele şi locurile de cultură să prezinte muncitorului îmbierea eleganței şi curățeniei.
6. Diviziunea muncii să fie dusă la supremul grad, pentru ca distribuirea ocupațiilor să se facă în chip potrivit fiecărui sex şi fiecărei vârste.
7. În această distribuție, fiecare bărbat, femeie sau copil să se bucure în plin de dreptul la muncă sau de dreptul de-a intra oricând în care ramură de muncă îi va plăcea să şi-o aleagă, sub rezerva de a da dovadă de cinste şi de aptitudine.

În sfârşit, în această nouă ordine poporul trebuie să se bucure de garanția unei bunăstări, de un minimum îndestulător pentru vremea de acum şi cea viitoare, şi această garanție să-l scape de orice îngrijorare pentru sine şi ai săi”[1121].

Prin organizarea şi desfăşurarea muncii în noua ordine societară, se vor înlătura „toate obstacolele care, de trei mii de ani, au paralizat geniul social”:

„1. Să stârpim din rădăcini sărăcia.
2. Să preîntâmpinăm discordiile.
3. Să garantăm poporului minimul”[1122].

Sistemul societar va înlătura caracterul „fărâmițat” al producției manifestat în civilizație. Procesul producției va fi organizat în aşa fel încât:

- **la fiecare activitate să participe cât mai mulți oameni;**
- **munca să fie adaptată însuşirilor naturale ale fiecărui om;**
- **relațiile de muncă să fie prietenești;**
- **să dispară caracterul obositor şi respingător al muncii;**
- **fiecare om să treacă pe la cât mai multe activități în cursul zilei;**
- **procesul de producție să fie organizat ştiințific;**

1119 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 213.
1120 Charles Fourier foloseşte un „arsenal” pitoresc de termeni şi noțiuni în scopul expunerii structurilor interne ale falangei şi a modului de organizare a activității membrilor asociați. Asemenea termeni provin, cel mai adesea, din domeniul religios sau militar: ordine, genuri, serii, şiruri, heruvimi şi heruvime, patriarhi şi patriarhe, armate, pasiuni, ordine, grupe, cohorte, detaşamente, grade etc.
1121 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 67.
1122 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 67–68.

- **productivitatea muncii să se maximizeze;**
- **întreaga activitate să devină tot mai eficientă**.

Pe această bază producția se va maximiza şi se vor crea condiții pentru asigurarea unei bunăstări superioare tuturor membrilor asociației. Generalizarea muncii la toți membrii asociației, desfăşurarea activităților în comun, întrecerea dintre falange, asigurarea egalității şanselor etc. vor conduce la obținerea unui volum imens de bogăție şi de o calitate superioară, în condiții de economicitate crescândă. Economiile realizate din producție vor fi sporite de cele rezultate din consumație (căci vor dispărea intermediarii, risipa de bunuri generată de producția fărâmițată).

Enorma sporire cantitativă şi calitativă a producției, însoțită de reducerea însemnată a costului producției, vor crea abundența capabilă să asigure un nivel de trai superior celui din civilizație pentru toți şi pentru fiecare membru al falangei.

Modul de repartiție, în strictă corelare cu principiile anunțate, nu va conduce spre egalitarism, ci va asigura fiecăruia o **bogăție diferențiată** în funcție de aportul său la activitatea şi rezultatele întregii colectivități.

Repartizarea rezultatelor producției se va realiza în cel mai echitabil mod posibil.

Prima destinație a producției va fi pentru asigurarea **minimului de subzistență** fiecărui asociat. Falanga este obligată să asigure fiecărui membru al ei un minimum de viață, echivalent cu nivelul unui burghez mijlociu în societatea capitalistă.

Tot ce depăşeşte această mărime se repartizează armonienilor sub formă de **dividende**, astfel:

- **5/12 (42%) muncii manuale;**
- **4/12 (33%) capitalului acționar;**
- **3/12 (25%) cunoştințelor teoretice şi practice**[1123]**.**

Regulile călăuzitoare ale repartiției dividendului pot fi rezumate astfel:

1. Fiecare asociat trebuie remunerat după produsul muncii sale;
2. Trebuie ținut cont că produsul este rezultatul muncii întregii colectivități;
3. Mărimea dividendului trebuie să fie în **raport direct** cu:
   - gradul de necesitate a muncii;
   - gradul de utilitate a muncii

   şi în **raport invers** cu
   - gradul de atracție (efort, salubritate, estetică etc.) al muncii.

„Deşi în asociație – apreciază profesorul Gromoslav Mladenatz – cei întovărăşiți participă cu capitaluri diferite, cu posibilități de muncă diferite, cu pregătire şi talent diferite, întrucât chiar cei mai lipsiți asociați pot să-şi acumuleze în mod treptat un capital de participare; ei devin coproprietari ai averii asociației, iar capitaliştii vor deveni din propria lor voință muncitori; întrucât, cel puțin după un anumit timp, fiecare asociat va participa în mod proporțional la toate cele trei feluri de dividende rezervate muncii, capitalului şi talentului, Fourier e convins că nu va putea exista nici un motiv de nemulțumire”[1124].

După cum se poate observa, concepția lui Fourier cu privire la **proprietate** este cel puțin dual㠖 **Pe de o parte**, apreciază că proprietatea diferențiată va fi unul din principiile funcționării normale a societății viitoare imaginată de el. De aceea 4/12 din producția obținută revine capitalului. **Pe de altă parte**, el afirmă că pe măsura funcționării şi consolidării ordinii societare, fiecare asociat va deveni coproprietar egal cu ceilalți. În această viziune şi conform dinamicii sugerate de Fourier, proprietatea ar urma să parcurgă un proces de socializare progresivă. În asemenea condiții – credem – proprietatea privată devine colectivă şi-şi pierde semnificația în procesul repartiției. Cu timpul rămân drept criterii ale repartiției munca fiecăruia şi rezultatele obținute de întreaga colectivitate a structurilor societare. Prin modul de repartiție a bunurilor în cadrul falangei, Fourier nu urmărea desființarea proprietății private, ci abolirea calității de „salariat” şi înlocuirea ei cu aceea de „proprietar asociat”.

Ca şi în sistemul lui Owen şi la Fourier **educația** joacă un rol deosebit – central – în formarea omului nou, societar. În tinerețe, tânărul trebuie să-şi însuşească cunoştințele tehnice şi ştiințifice generale asupra tuturor ramurilor productive ale Falangei. Principiul fundamental al educației din Falangă va fi **politehnizarea**. Sistemul societar va îmbina în mod armonios procesul de instrucție cu cel de educație fizică, morală şi estetică, în vederea formării unor oameni instruiți multilateral şi eliberați de sub opresiunea diviziunii sociale a muncii.

1123 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 186.
1124 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 38.

După părerea lui Fourier, omenirea întreagă urmează să se organizeze într-o **federație de Falange**. La nivelul globului pământesc ar urma să se organizeze 2.985.984 falange[1125], care vor avea capitala la Constantinopol[1126]. Între falange se vor dezvolta relații de concurență pașnică și de cooperare reciproc avantajoasă. Falangele învecinate se ajută între ele prin trimiterea de detașamente, în scopul realizării în comun a unor lucrări specifice (construcții, strângerea recoltei etc.). Dar marea inovație a sistemului fourierist o constituie „**armatele productive"** (armées industrielles), formate din detașamente, puse la dispoziție de grupările de falange. Armatele acestea, pașnice și productive, vor lua locul armatelor distrugătoare, provocatoare de războaie și măceluri. Armées industrielles vor fi organizate pe 12 grade (de la cele aparținând unui număr de 3–4 falange până la detașamentele tuturor celor 2.985.984 falange ale lumii) și vor alcătui **marea armată universală**, când ordinea societară va fi completă.

Sistemul falansterian universal va fi **condus în mod ierarhic și unitar**, astfel încât activitatea să tindă spre maximum de eficiență și bunăstare. Conducerea fiecărei falange întocmește planul de activitate al unității și asigură ducerea lui la îndeplinire. La rândul lor, organizațiile societare superioare coordonează activitatea unităților componente. Astfel se creează o nouă ordine economică, care va cuprinde treptat întregul glob într-un sistem coordonat, care va lua locul împrăștierii, haosului și fărâmițării producției din civilizație.

Rezultatele vor fi pozitive, sub mai multe aspecte:

- **producția socială va fi rațional repartizată pe suprafața globului;**
- **contradicția dintre populație și resurse va fi soluționată;**
- **se va asigura generalizarea și garantarea muncii;**
- **înlăturarea exploatării sociale și instaurarea relațiilor de egalitate și colaborare între membrii societății;**
- **dispariția luptei dintre popoare și apariția emulației creatoare între ele;**
- **sporirea neimaginată a producției, care va asigura fiecărui individ îndestularea și prosperitatea.**

Dinamica gândirii lui Charles Fourier este următoarea:

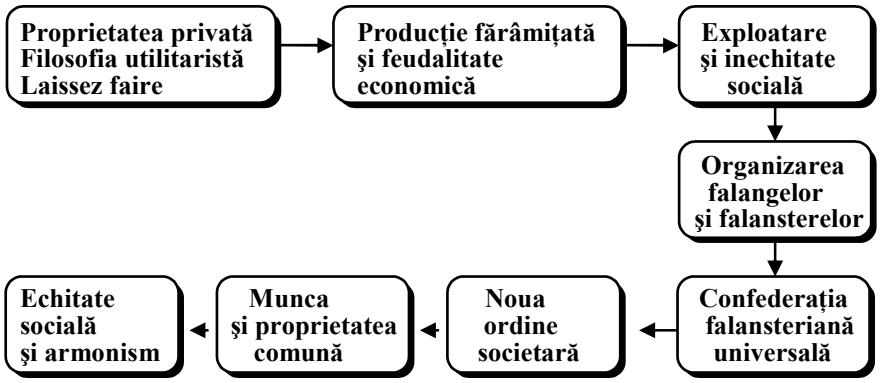

1125 Charles Fourier, *Opere economice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, p. 38.
1126 Charles Fourier apreciază Constantinopolul drept „capitala naturală a globului" (*ibidem*, p. 100), sau „sediul congresului unității sferice" (Charles Fourier, *Opere economice*, p. 147).

6.4. PIERRE JOSEPH PROUDHON (1809–1865)

6.4.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Pierre Joseph Proudhon s-a născut la **15 ianuarie 1809** în oraşul Besançon. Tatăl său a fost berar (decedat la 30 martie 1846), iar mama lui, Catherine Simonin, bucătăreasă, „era o femeie superioară, cu un caracter eroic" (decedată la 17 decembrie 1847)[1127]. Pierre Joseph Proudhon a avut patru fraţi, din care doi au murit la vârsta copilăriei. Copil fiind, Pierre Joseph a îngrijit animalele pe terenurile din preajma oraşului natal[1128].

Încă din tinereţe s-a jurat să rămână fidel clasei muncitoare şi să lucreze fără încetare pentru ameliorarea situaţiei materiale şi intelectuale a acesteia[1129].

În anul 1820, beneficiind de o bursă, a urmat cursurile Collège Royal de Besançon, unde s-a dovedit un discipol foarte sârguincios.

În anul 1826 familia Proudhon s-a ruinat, în principal din cauză că tatăl lui „vindea la un preţ apropiat costului, pentru că nu voia să obţină mai mult decât salariul". Pierre Joseph a fost nevoit să-şi întrerupă studiile şi să încerce învăţarea meseriei de tipograf. Între 1827 şi 1833 trece prin mai multe oraşe, căutând de lucru în meseria de tipograf pe care şi-o alesese. Încadrat – în 1828 – corector la tipografia Gauthier din Besançon, el va lua cunoştinţă cu numeroase lucrări religioase. În anul 1848 el aprecia: „ceea ce a făcut să nască în mine idei fecunde au fost: întâi Biblia, apoi scrierile lui Adam Smith şi în final cele ale lui Hegel". În acelaşi timp a învăţat singur ebraica şi a studiat Biblia, „pour être mieux capable d'attaquer la religion «telle que les théologiens l'ont faire»"[1130]. În anul 1837 şi-a trecut bacalaureatul cu lucrarea ***Essai de grammaire générale.***

În anul 1838 – în urma unui concurs – a primit de la Academia din Besançon, pensiunea Suard, care i-a permis să trăiască şi să-şi ajute familia.

La scurt timp a plecat la Paris, unde a colaborat la ***Encyclopédie catholique***, a studiat limbi străine şi Economie politică.

În anul 1840 publică, la cererea Academiei[1131], „**Qu'est-ce que la propriété?".** Prin conţinutul său, lucrarea lui Proudhon generează dezaprobarea membrilor Academiei, care o condamnă public. Doi ani mai târziu a publicat „**Avertissement aux propriétaires".** Învinuit pentru ideile exprimate, Proudhon a fost deferit justiţiei, dar a fost achitat de juriu, care l-a considerat „an economist, not an anarchist; a man of meditation, not of revolution"[1132].

Din cauza acestui incident, pleacă la Lyon şi în 1843 publică ***De la création de l'ordre dans l'humanité*,** în care îşi expune concepţiile filosofice. Aici, ca şi la Paris, frecventează cercurile revoluţionare şi liberale ale „Société des Économistes".

Încă din anul 1846 s-a produs ruptura lui Proudhon cu Marx. Lucrarea sa ***Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère*** (1846) a fost aspru criticată de Marx în ***Mizeria filosofiei***[1133] (1847).

În anul 1848 a fost ales deputat în Assemblée Nationale, unde însă nu s-a bucurat de un prestigiu deosebit.

La scurt timp – în martie 1849 – Pierre Joseph Proudhon a fost condamnat 3 ani la închisoare şi 3000 franci amendă, după publicarea unor articole virulente contra le Prince-Président (Louis-Napoléon Bonaparte)[1134]. La 7 iunie 1849 a fost încarcerat la Sainte-Pelagie, de unde a fost transferat la închisoarea Conciergerie (1850) şi apoi la Fortăreaţa Doullens. La

1127 **Pierre Joseph Proudhon,** ***Qu'est-ce que la propriété?*** Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 7.
1128 „Quel plaisir autrefois de me rouler dans les hautes herbes que j'aurais voulu brouter, comme mes vaches" (După Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, 11e, édition, tome 2, PUF, Paris, 1993, p. 566).
1129 „D'améliorer la condition physique, morale et intellectuelle de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre" (După Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, 1966, p. 39). „Il s'est juré de rester fidèle à la classe ouvrière et de «travailler sans relâche ... à l'amélioration intellectuelle et morale de ceux qu'il se plait à nommer ses frères et compagnons»" (Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, PUF, Paris, 1993, p. 566).
1130 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 375.
1131 Academia solicita bursierilor săi să prezinte anual câte un studiu pe problemele lansate de aceasta.
1132 Robert Ekelund, Robert Hebert, *op. cit.*, p. 247. În favoarea nevinovăţiei lui Proudhon a pledat economistul Adolphe Blanqui (fratele revoluţionarului Louis-Auguste (1805–1881)).
1133 Marx l-a caracterizat pe Proudhon drept un „petit bourgeois constamment ballotté entre le capital et le travail, entre l'économie politique et le communisme" (Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 10).
1134 Cele trei articole au fost publicate în 26, 27 şi 30 ianuarie 1849.

31 decembrie 1849 s-a căsătorit cu Euphrasie Piegard (muncitoare textilistă, cu 14 ani mai tânără ca el), cu care a avut patru fete.

Pierre Joseph Proudhon a fost eliberat din închisoare în 4 iunie 1852. În anul 1854 întreaga familie Proudhon s-a îmbolnăvit de holeră. În anul 1858 a publicat lucrarea ***De la justice dans la Révolution et dans l'Église.*** Din cauza ideilor expuse a fost trimis din nou în judecată şi condamnat la 3 ani închisoare şi 4000 franci amendă (editorul Gauthier a fost condamnat la 1 an închisoare şi 1000 franci amendă). Pentru a evita încarcerarea, Proudhon a plecat la Bruxelles, de unde s-a reîntors în Franța numai în 1862.

În ziua de **19 ianuarie 1865**, la vârsta de 64 de ani, „il mourut vers deux heures du matin dans les bras de sa femme”[1135].

Prin opera pe care a creat-o[1136], ca şi prin activitatea desfăşurată pe plan obştesc, alături de alți activişti (Henri Tolain, Leonor Havin, Charles Beslay etc.) Proudhon a influențat puternic gândirea socială a timpului său[1137].

6.4.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

Gândirea economică şi socială a lui Proudhon este foarte contradictorie şi inconsecventă. Opera lui este plină de afirmații total opuse una alteia: „La propriété c'est le vol” – „La propriété c'est la liberté”; el critică proprietatea capitalistă – dar elogiază proprietatea țărănească; opune religiei știința şi morala („Dieu c'est le mal”) – dar îi aduce şi un magnific elogiu („De la création de l'ordre dans l'humanité”); elogiază războiul („Salut à la guerre”) – dar îl şi condamnă („c'est une élément bestial”); maşinismul uşurează munca muncitorului – dar dezvoltă şi regimul „funest” al salariatului; liberul-schimb are efecte pozitive – dar şi unele consecințe negative etc.

Unii autori ai istoriei gândirii economice îl consideră pe Pierre Joseph Proudhon cel mai important dintre socialiştii utopici francezi[1138]. Credem că această apreciere nu corespunde întrutotul realității, deoarece Proudhon s-a dovedit a fi – în egală măsură – critic al societății capitaliste, ca şi al celei socialiste[1139].

Proudhon a fost – în esența lui – un libertarian. Gândirea lui a fost dominată de **două trăsături esențiale**:

- **înlăturarea oricărei autorități din viața socială;**
- **preocuparea pentru echitate în procesul schimbului**[1140].

El n-a utilizat un vocabular foarte riguros, nici concepte economice bine definite, n-a prezentat o sinteză a analizei activității economice. Întreaga lui operă şi activitate au fost inspirate de idealul social al emancipării clasei muncitoare.

Primele meditații economice ale lui Proudhon – referitoare la proprietate – s-au dezvoltat în cadrul temei generale a **drepturilor naturale ale omului**. O asemenea abordare nu este întâmplătoare, întrucât Proudhon aprecia că spiritul Revoluției din 1789 se continuă prin el (!). În gândirea economistului francez, drepturile naturale, absolute şi sacre ale omului sunt: **libertatea** şi **egalitatea**. „Toți oamenii trebuie să fie tratați egal,

1135 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 16.

1136 Principalele lucrări ale lui Pierre Joseph Proudhon au fost: *Qu'est-ce que la propriété?* (1840); *De la création de l'ordre dans l'humanité* (1843); *Système des contradictions économique ou Philosophie de la misère* (1846); *Organisation du crédit et de la circulation et solution de problème social* (1848); *Les confessassions d'une révolutionnaire* (1849); *Idée générale de la Révolution au XIXe siècle* (1851); *La Révolution sociale démontrée par le Coup d'État* (1852); *De la justice dans la Révolution et dans l'Église*, 3 volume (1858); *La guerre et la paix* (1861); *De la capacité politique des classes ouvrières* (1865). După cum se poate observa, cele mai multe din lucrările lui Proudhon au fost scrise după Revoluția de la 1848.

1137 Ideile proudhoniste au influențat puternic Internaționala I („Asociația internațională a muncitorilor”) înființată în anul 1864 la Londra. La primul Congres al Internaționalei (Geneva, 1866) lucrătorii parizieni au prezentat un memoriu inspirat de ideile lui Proudhon (adoptat ca document oficial). De la Congresul al II-lea (1867) şi cele următoare (Bruxelles, 1868 şi Bâle, 1869) influența lui Marx va deveni preponderentă.

1138 Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Ed. Montchrestien, Paris, 1965, p. 141.

1139 „Pierre Joseph Proudhon (1809–1865) is usually considered a French socialist, although he was equally as vehement in his criticism of the socialism he knew as in his criticism of capitalism” (Robert Ekelund, Robert Hebert, *op. cit.*, p. 247).

1140 Din această cauză unii autori l-au considerat pe Proudhon „anarhist”. „These two characteristics have been combined in our designation of Proudhon as a «scholastic anarchist»“ (Robert Ekelund, Robert Hebert, *op. cit.*, p. 247).

pentru că toate funcţiile sociale sunt interdependente şi este imposibil să afirmăm că unele sunt superioare altora”[1141].

Dezvoltarea socială în sine – aprecia Proudhon – este antinomică, contradictorie, deoarece fiecare fenomen evoluează prin confruntarea laturilor sale opuse (pozitivă şi negativă). Asemenea contradicţii sunt eterne; orice tentativă de a le rezolva prin constrângere conduce la suprimarea libertăţii individului, cel mai preţios drept natural al omului. Iată motivul pentru care Proudhon, criticând proprietatea privată, s-a opus, totodată, categoric, şi şcolilor socialiste ale timpului său.

Proudhon a criticat foarte vehement socialismul şi comunismul. „**Tout ce que le socialisme a jamais débité sur ce grand problème de l'organisation, n'a été qu'un cri de désespoir et d'impuissance, pour ne pas dire une clamation de charlatan”**[1142] (s. ns.).

Proudhon respinge comunitatea bunurilor, deoarece ea „ar antrena suprimarea familiei şi organizarea autoritară a economiei”.

„Comunismul este sinonim cu nihilismul, indiviziunea, imobilitatea, noaptea, liniştea”[1143].

„Comunitatea este inechitabilă, dar în sens invers faţă de proprietate. Proprietatea este exploatarea celui slab de către cel puternic, comunitatea este exploatarea celui puternic de către cel slab”[1144].

Proudhon vedea în comunitatea bunurilor „la religion de la misère”, iar în comunism „une forme d'esclavage”.

Dilema lui Pierre Joseph Proudhon pare fără ieşire.

- **Pe de o parte**, proprietatea privată generează „exploatarea celor slabi de către cei puternici”.
- **Pe de altă parte**, comunismul ar instaura „exploatarea celor puternici de către cei slabi”.

Ce-i de făcut? Proudhon apreciază că relaţiile sociale trebuie subordonate **justiţiei**, principiu moral „imanent umanităţii” şi care respectă integral **independenţa** individului.

Pentru ca libertatea indivizilor să fie asigurată, se impune ca societatea să fie organizată pe bază de **contract.** Într-o astfel de societate egalitatea între indivizi poate fi realizată dacă se asigură **echivalenţa schimburilor.** Într-o asemenea organizare, **munca umană rămâne singura sursă a tuturor veniturilor**.

Nici un venit fără muncă nu este îngăduit. Prin urmare, profitul, renta, dobânda etc. sunt, toate, venituri nejustificate şi obţinerea lor reprezintă rodul unei exploatări a muncii şi sunt expresia inechităţii sociale.

Pentru realizarea justiţiei, se **impune schimbarea fundamentală a sistemului de drept**. În locul „**dreptului individualist”** (care garantează individului toate realizările sale, juste sau injuste) trebuie instituit **„dreptul economic”** (care asigură echitate în raporturile sociale). Deşi, în esenţa sa era antietatist, Proudhon a apreciat că statului îi revine sarcina de a impune şi a face să fie respectat dreptul economic.

Ca şi ceilalţi socialişti utopici, Proudhon s-a pronunţat pentru o transformare treptată a societăţii – în scopul realizării unei mai mari echităţi – şi împotriva „revoluţiei violente”.

6.4.2.1. CONCEPŢIA DESPRE PROPRIETATE

Concepţia lui Proudhon despre proprietate a fost prezentată în lucrarea „Qu'est-ce que la propriete” (1840). După părerea lui, proprietatea nu poate fi un drept natural al omului, deoarece generează contradicţii în sistemul acestor drepturi şi le bulversează.

Întreaga concepţie proudhonistă referitoare la proprietate s-a dezvoltat în jurul a **două afirmaţii** – la prima vedere – contradictorii:

- **“proprietatea este furt” („la propriété c'est le vol”);**
- **“proprietatea este libertate” („la propriété c'est la liberté”)**.

1141 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 376.
1142 Pierre Joseph Proudhon, *Système des contradictions économiques*, tome II, nouv., ed., Paris, 1923, p. 287.
1143 „Le communisme est synonyme de nihilisme, d'indivision, d'imobilité, de nuit, de silence” (P. J. Proudhon, *Système des contradictions économiques*, tome II, nouv., ed., Paris, 1923, p. 231).
1144 Pierre Ansart, *Naissance de l'anarchisme. Esquisse d'une explication sociologique du proudhonisme*, Paris, 1970.

6.4.2.1.1. „PROPRIETATEA ESTE FURT”

„La propriété c'est le vol”. Prin această afirmație, Proudhon a apreciat că bogăția este de origine divină – creată de forțe exterioare omului – **şi deci, trebuie folosită în comun.** „**Cine a creat pământul?” Dumnezeu. Ei, bine, proprietarule, retrage-te!”**[1145]**.** Creatorul pământului nu L-a vândut, El L-a dăruit tuturor, în mod egal şi fără excepție! Deci, **proprietatea privată asupra pământului este „imposibilă”**[1146]**.**

Proudhon a considerat că primul furt a fost preluarea în proprietate privată a bogățiilor naturale, create de Natură. Acest prim furt a permis proprietarilor să le comită pe următoarele şi să ajungă în situația de a deține monopolul asupra instrumentelor muncii şi ale producției, aflate în cantitate limitată. În felul acesta se formează în societate două clase diametral opuse: **proprietarii** şi **proletariatul**[1147]**.** Proprietarii exercită monopolul asupra condițiilor materiale ale producției, închizând muncitorilor accesul liber la acestea. Dreptul roman considera că „proprietatea nu este un drept natural, ci unul dobândit; el nu derivă din constituția omului, ci din acțiunile sale”. Proudhon apreciază că proprietatea privată este contrară dreptului natural, pentru că prin ea anumiți indivizi închid celorlalți accesul liber la bogățiile naturale, create de Dumnezeu şi oferite gratuit şi egal, tuturor oamenilor („Elle (la propriété – n. ns.) est le droit de privér les autres”[1148]). „La propriété est moins le droit pour un homme de jouir d'une chose que celui d'empêcher les autres d'enjouir”[1149]. În felul acesta, marea proprietate privată creează inegalitate între indivizii societății şi atentează la dreptul lor fundamental, care este libertatea.

În concepția lui Pierre Joseph Proudhon, **capitalul** „nu este productiv”, deci proprietatea asupra lui – contrară ordinii naturale – nu justifică obținerea profitului.

După părerea lui Proudhon, **proprietatea privată nu stimulează creşterea producției**, ci, dimpotrivă, conduce la reducerea acesteia.

În primul rând, clasa proprietarilor („oisifs”) nu este productivă, ea consumând, nejustificat, o parte din bunurile create de muncitori. Consumând, fără să producă, proprietarul este (în concepția lui Proudhon) „un animal essentiellement libideneux”[1150].

În al doilea rând, muncitorii nu pot produce la întregul potențial, pentru că prin proprietate li se îngrădeşte accesul la mijloacele necesare pentru valorificarea deplină a forței de muncă.

În al treilea rând, producția se orientează spre bunurile de lux, întrucât numai proprietarii au bani; producția de masă scade, pentru că muncitorii câştigă tot mai puțin.

În virtutea monopolului proprietății asupra condițiilor materiale ale producției, **proprietarul îi exploatează pe muncitori**, adică **obține un venit fără muncă.** Pentru a avea acces la mijloacele de producție, muncitorii trebuie să plătească proprietarilor „un drept de chilipir” („**droit d'aubaine”)**. Muncitorii cedează – din munca lor – proprietarilor, acest „chilipir”, care, după împrejurări, se numeşte: rentă, dobândă, agio, scont, comision, privilegiu, monopol, primă, cumul, sinecură, profit etc. O asemenea situație instaurează în societate un fel de **sclavie**.

Iată cum îşi începe Proudhon studiul despre proprietate. „Dacă mi s-ar pune următoarea întrebare: *Ce este sclavia?* şi dacă eu aş răspunde printr-un cuvânt: **asasinat**, aş fi înțeles imediat. N-ar fi nevoie de argumente suplimentare pentru a demonstra că puterea de a lua omului gândirea, voința, personalitatea, de a-l înrobi, înseamnă a-l omorî. Dacă aş fi întrebat: *Ce este proprietatea?* şi aş răspunde: **furt,** n-aş avea certitudinea că sunt înțeles; deşi a doua propoziție nu este nimic altceva decât transformarea primeia”[1151].

1145 „Qui a fait la terre? Dieu. En ce cas, propriétaire, retire-toi!” (Pierre Joseph Proudhon, *op. cit.*, p. 131).

1146 În aceşti termeni Proudhon a respins – de fapt – marea proprietate capitalistă, întrucât el a elogiat „mica proprietate” din agricultură.

1147 Se pare că termenul „**proletariat”** a fost folosit prima dată de Proudhon.

1148 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 28.

1149 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 28.

1150 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 206.

1151 „Si j'avais à répondre à la question suivante: ***Qu'est-ce que l'esclavage?*** et que d'un seul mot je repondisse: ***c'est l'assasinat,*** ma pensee serait d'abord comprise. Je n'aurait pas besoin d'un long discours pour montrer que la pouvoir d'oter a l'homme la pensée, la volonté, la personalité, est un pouvoir de vie et de mort, et que faire un homme esclave; c'est l'assasiner. Pourquoi donc à cette autre demande: ***Qu'est-ce que la propriété?*** ne puis-je repondre de même: ***C'est le vol,*** sans avoir la certitude de n'etre pas entendu, bien que cette seconde proposition ne soit que la première transformée?” (Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 57). Aceasta este chiar prima frază cu care Proudhon şi-a început, în 1840, studiul său despre proprietate.

„Proprietatea – scria Proudhon – este dreptul de a uza şi a dispune, după bunul plac, de bunul altuia, de fructele industriei şi de munca altuia”[1152]. În ciuda acestor invective, Proudhon nu a intenționat să elimine proprietatea privată, deoarece el nu se opunea proprietății în sine. Mai degrabă, el s-a opus atributelor proprietății: obținerea de venituri „nemeritate” sub formă de rentă, dobândă, beneficiu, agio, scont, comision, privilegiu, monopol, primă, cumul, sinecură, profit etc.

6.4.2.1.2. „PROPRIETATEA ESTE LIBERTATE”

„La propriété c'est la liberté”, adică accesul la proprietate pentru toți, înseamnă **libertate.** Pe baza proprietății, apreciază Proudhon, omul poate beneficia de fructele muncii sale, fără a se teme de acțiunea arbitrară a puterii publice. Proudhon – antietatist convins – n-a ezitat să vorbească de „statul-ulcer”[1153]. Deşi a criticat vehement proprietatea privată, care conferă proprietarilor poziția de monopol asupra mijloacelor de producție, îndepărtându-i pe muncitori de condițiile materiale ale producției, Proudhon a scris că „proprietatea constituie «uniunea sfântă» a omului cu natura”[1154]. Criticând proprietatea privată, pentru că generează exploatare, Proudhon s-a pronunțat – deopotrivă – împotriva comunismului. Comunismul, asigurând repartizarea bunurilor în funcție de nevoile fiecăruia, era chiar mai injust decât proprietatea privată, căci repartiția nu se efectuează în funcție de munca fiecăruia. „La propriété est l'exploitation du faible par le fort, la communauté est l'exploitation du fort par le faible”[1155].

Ce era de făcut? Proudhon respinge – parțial – proprietatea privată, considerând-o furt, („la propriété c'est le vol”), dar respinge cu tărie şi proprietatea comunistă („communauté c'est la religion de la misère, c'est une forme de l'esclavage”). Tot ce a dorit Proudhon nu a fost „qu'une reforme du droit de propriété”[1156], care să conducă la „faire brûler la propriété au petit feu”[1157].

Adică, Proudhon urmărea să rezolve, simultan, **două obiective diametral opuse**.

- **Pe de o parte,** menținerea proprietății private, dar înlăturarea posibilității obținerii unui „droit d'aubaine”.
- **Pe de altă parte,** asigurarea – pentru nonproprietari – a accesului liber la mijloacele de producție.

El ajunge la ideea salvgardării a ceea ce este util din proprietatea privată şi din liberalismul economic. Dar cum? În privința soluțiilor, Proudhon antrenează cititorul în domeniul utopiei.

Spre deosebire de socialiştii utopici – francezi sau englezi – ai timpului, Proudhon nu a pus problema înlocuirii proprietății private cu proprietatea colectivă. Convins fiind că proprietatea privată constituie „uniunea sfântă a omului cu natura”, Proudhon a vizat – dacă ne putem exprima aşa – „reformarea din interior a proprietății private”. „Il faut – aprecia el – supprimer ce qu'il y a de mauvais dans la propriété, et conserver ce qu'il y a de bien en elle”[1158].

În principal, Proudhon a considerat că inechitățile sociale determinate de proprietatea privată pot fi înlăturate prin:

1. Generalizarea dreptului la muncă pentru toți. Statul urma să impună prin lege şi să asigure manifestarea dreptului de muncă generalizat. „Si ... la Constituante ... avait déclaré que le droit au travail, de même que la liberté, ne peut jamais se perdre, des ce moment la Révolution était consommée, n'aurions plus à faire qu'un travail de perfectionnèment”[1159].

1152 La propriété est „le droit de jouir et de disposer a son gré du bien d'autrui, du fruit de l'industrie et du travail d'autrui” (după Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éd. Montchrestien, Paris, 1965, p. 143).

1153 Atitudinea antietatistă a lui Proudhon a fost, în prima parte a vieții lui, foarte tranşantă, motiv pentru care el a fost etichetat drept „anarhist”. „Proudhon s'oppose à toute autorité, celle de l'Église, comme celle de l'État” (J. Touchard, *op. cit.*, tome 2, p. 569). Proudhon însuşi afirmase „Je suis anarchiste” (după H. Denis, *op. cit.*, p. 378). Cu toate acestea, în partea finală a vieții sale, aprecia că Statul este chemat să instituie şi să asigure respectarea „dreptului economic”.

1154 „Propriété consommait l'«union sainte» de l'homme avec la nature” (După E. James, *op. cit.*, p. 143).

1155 Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Ed. Montchrestien, Paris, 1965, p. 143.

1156 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Ed. Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 30.

1157 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Ed. Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 30.

1158 După George Poulalion, *L'essentiel sur histoire de la pensée économique*, 1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993, p. 179.

1159 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Ed. Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 135.

2. Organizarea creditului gratuit. Prin intermediul lui muncitorii urmau să poată obține mijloacele materiale necesare valorificării forței lor de muncă şi să înlăture, astfel, dependența față de proprietari. În acest scop Proudhon a intenționat să organizeze – în anul 1849 – „Banca muncii".

3. Dezmembrarea („démembrement") dreptului de proprietate. Prin aceasta el urmărea înlăturarea lui „jus abutendi", propunând limitarea prin lege a cuantumului uzufructului obținut de proprietar.

Toate proiectele sale de reformă s-au dovedit irealizabile, probabil şi din cauză că gândirea lui a fost în întregime contradictorie, ezitantă, inconsecventă.

6.4.2.2. EXPLOATAREA FORȚEI DE MUNCĂ

În concepția lui Proudhon, unica sursă a valorii este munca. După părerea lui, exploatarea forței de muncă de către capital este o realitate necesară în capitalism. Ca urmare a concentrării şi centralizării producției şi capitalului, a statornicirii proprietății private asupra mijloacelor de producție şi a apariției proletariatului, munca producătorilor izolați a fost înlocuită cu munca în comun, în cadrul unor formații tot mai mari şi sub conducerea patronilor.

Proudhon a încercat să demonstreze şi să explice cum putea fi muncitorul victima unei spoliațiuni, în condițiile în care contractul de muncă se stabilea în mod liber. Conform acestui contract, nivelul salariului se stabileşte la nivelul importanței serviciului prestat de muncitor. Prin urmare, la angajare muncitorul primeşte un salariu echivalent cu cantitatea şi importanța muncii pe care o va presta. Deci, exploatarea muncitorilor nu apare în procesul cumpărării forței de muncă, adică pe piața muncii. Mecanismul exploatării trebuie căutat în altă parte. Unde anume? Proudhon răspunde: **în procesul muncii!** Cum?

- La această întrebare, răspunsul gânditorului francez este profund original: **Printr-o „greşeală de calcul" între muncitor şi capitalist! „N" muncitori uniți produc o valoare mai mare decât „N" muncitori izolați!**

Patronul plăteşte (la angajare) fiecărui muncitor valoarea muncii lui individuale. Sau, cu alte cuvinte, la angajare muncitorul este plătit cu un salariu, al cărui nivel este stabilit pe baza productivității individuale a muncii. Dar în producție patronul foloseşte muncitorii uniți în echipe şi formații colective din ce în ce mai mari. Forța colectivă a muncitorilor uniți produce o valoare mult mai mare decât forțele lor individuale. „Le salaire est donc établi à partir d'une productivité individuelle, tandis que l'employeur obtient une plus-value dépendant de la coordination des travaux individuels"[1160].

Diferența dintre „**producția a <N> muncitori uniți"** şi „**producția a <N> muncitori izolați"** reprezintă venitul reținut de patron – în mod gratuit – în calitatea sa de proprietar al mijloacelor de producție. „Capitalistul, se spune, a plătit **zilele lucrătorilor**; pentru a fi exact, trebuie spus: capitalistul a plătit **de atâtea ori o zi**, când a întrebuințat muncitori **în fiecare zi**, ceea ce nu-i deloc acelaşi lucru. Căci această forță imensă care rezultă din unirea şi armonia lucrătorilor, din convergența şi simultaneitatea sforțărilor lor n-a plătit-o"[1161]. „Două sute de grenadiri au ridicat, în baza sa, în câteva ore, Obeliscul din Luxor[1162]; se poate presupune că un singur om, în două sute de zile, ar fi făcut-o? Şi totuşi, după socotelile capitalistului, suma salariilor ar fi fost aceeaşi"[1163]. Sau, mai departe, „Une force de mille homme agissant pendant vingt jours a été payé comme la force d'une seul le serait pour cinquante-cinq années, mais cette force de mille a fait en vingt jours ce que la force d'un seul, répétant son effort pendant un million de siècle, n'accomplirait pas"[1164].

1160 George Poulalion, *L'essentiel sur histoire de la pensée économique*, 1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993, p. 178.

1161 „Le capitaliste, dit-on, a payé ***les journées*** des ouvriers; pour être exact, il faut dire que le capitaliste a payé autant de fois ***une journée*** qu'il a employé d'ouvriers chaque jour, ce qui n'est point du tant la même chose. Car, cette force immense qui résulte de l'union et de l'harmonie des travailleurs, de la convergence et de la simultanéité de leurs efforts, il ne l'a point payée" (Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, 1966, p. 154–155).

1162 Proudhon face referire la ridicarea în Paris (1836), pe Champs Élysées, a Obeliscului din Luxor, care a fost adus din Egipt de armata lui Napoleon. Un exemplar al Obeliscului din Luxor este montat pe malul stâng al Tamisei în Londra.

1163 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 29.

1164 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 157.

Astfel, lucrătorul se crede plătit, dar e numai în parte, şi prin urmare, „conservă, chiar după ce a primit salariul, un drept de proprietate asupra lucrului produs”[1165]. Pentru că „il reste toujours un droit de propriété collective que vous (propriétaires – n. ns.) n'avez point acquis, et dont vous jouissez injustement”[1166]. De aceea, în concepția lui Proudhon, proprietarul este „un animal essentiellement libidineux”[1167].

- Deci, profitul este plusul de valoare creat prin coeziunea muncitorilor uniți. Valoarea creată de **N muncitori uniți** este mai mare decât cea rezultată prin însumarea valorii creată de **N muncitori separați**. Această diferență şi-o reține capitalistul (deşi este creată de muncitori). Ea este expresia exploatării proletariatului. „C'est en cela surtout que consiste ce que l'on a si bien nommé exploitation de l'homme par l'homme”[1168].

Este meritul incontestabil al lui Proudhon de a fi sesizat că exploatarea forței de muncă de către capital are loc în procesul producției. „Greşeala de calcul” prin care el explică exploatarea a fost criticată de **William Nassau Senior (1790–1864)**, care aprecia că „muncitorul creează plusvaloare în ultima oră a zilei de muncă” şi de **Karl Marx (1818–1883)**, care susținea că „muncitorul creează plusvaloare din primul până în ultimul minut al zilei de muncă”. Deşi a sesizat diferența dintre „forța de muncă-marfă” şi „procesul muncii”, Proudhon nu şi-a construit demonstrația pe această deosebire. Marx aşază la baza întregului său sistem de explicare a mecanismului exploatării, tocmai această diferență şi demonstrează cum este exploatat muncitorul chiar în condițiile schimbului de echivalente. În procesul schimbului muncitorul este plătit cu salariul, care reprezintă prețul forței de muncă-marfă. În procesul muncii (adică al consumării ei, al manifestării ei ca utilitate) forța de muncă creează „o valoare mai mare decât propria-i valoare, creează plusvaloare”. Exploatarea forței de muncă în capitalism – apreciază Marx – nu constă în „producerea de plusvaloare”, ci în „însuşirea ei gratuită de către proprietarul mijloacelor de producție”, în virtutea „sistemului instituțional existent” şi a „legilor schimbului”.

6.4.2.3. PROIECTELE DE REFORMĂ ALE LUI PROUDHON

Prins între proprietatea privată (care generează exploatarea celui slab de către cel puternic) **şi proprietatea comună** (în care cei puternici sunt exploatați de cei slabi) **Proudhon nu ştie ce să aleagă**.

El nu se gândeşte la suprimarea proprietății private, întrucât ea este „stimulentul necesar al muncii, condiția familiei, indispensabilă oricărui progres”[1169], „uniunea sfântă cu Natura”. Tot ce propune el este să facem proprietatea „inofensivă, şi, mai mult decât atât, să o punem la dispoziția tuturor”[1170].

„Comunitatea – afirmă el – este primul termen al dezvoltării sociale, **teza**; proprietatea, expresie contradictorie a comunității, formează al doilea termen; **antiteza**. Rămâne să descoperim pe cel de al treilea; **sinteza**, şi vom avea soluția cerută”[1171]. Acest al treilea termen va fi simpla **posesie**, despuiată de dreptul ei de venit fără muncă. „Suprimați proprietatea – cerea Proudhon – păstrând posesia şi, prin această simplă modificare, în principiu, veți schimba totul în legi, guvernământ, economie, instituții: veți goni răul de pe pământ”[1172].

Proiectele de reformă ale lui Proudhon vizează **două obiective**:

- **suprimarea venitului fără muncă al proprietarului privat;**
- **păstrarea proprietății private şi a liberalismului economic, a libertății muncii şi a libertății schimbului**.

1165 „Le travailleur conserve, même après avoir reçu son salaire, un droit naturel de propriété sur la chose qu'il a produite” (Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 152).
1166 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 157.
1167 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 206.
1168 Pierre Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété?*, Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966, p. 156.
1169 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Bucureşti, 1926, p. 411.
1170 „Noi – afirma Proudhon – vrem proprietatea pentru toată lumea, Vroim proprietatea fără camătă, căci camăta este un obstacol la universalizarea proprietății” (Charles Gide, Charles Rist, *op. cit.*, p. 411).
1171 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 412.
1172 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 412.

Mijlocul prin care se pot realiza aceste obiective – fără transformarea societății – este **justiția socială, mutualismul.** Justiția socială echivalează cu echivalența schimburilor, deci cu egalitatea socială. Justiția socială, adică „principiul reciprocității respectului se converteşte în mod logic în acela al reciprocității serviciilor”[1173], apreciază Proudhon. Fără să dezvolte aceste idei, Proudhon apreciază că „teoria *mutualității* sau *mutuum*, adică a schimbului în natură ... este, din punctul de vedere al ființei colective, sinteza celor două idei de proprietate şi comunitate”[1174]. Să însemne aceasta că autorul atribuie inechitatea schimburilor – ca şi pe cea socială – tocmai generalizării producției de mărfuri, ori negarea relațiilor marfă-bani şi întoarcerea la schimbul în natură ?

6.4.2.3.1. BANCA MUNCII

Pentru instituirea „dreptului economic”, Proudhon a fondat în anul 1849 „Banca muncii”, care urma să acorde împrumuturi fără să perceapă o dobândă propriu-zisă. El credea că în felul acesta muncitorii puteau obține mijloacele necesare pentru valorificarea propriilor capacități şi – astfel – înlăturau dependența de patron. Pronunțându-se împotriva oricărui venit fără muncă – obținut în virtutea dreptului de proprietate –, Proudhon condamnă şi dobânda la capitalul bănesc împrumutat.

Ideea de bază în instituirea Băncii muncii este aceea conform căreia banii nu îndeplinesc decât funcția de **instrument de circulație**. „Banul în sine mi-i folositor. Îl iau pentru a-l cheltui, nu-l consum, nici nu-l cultiv”[1175]. De aceea se impune dimensionarea cantității de bani de pe piață, astfel încât să nu depăşească niciodată nevoile comerțului. Suma lor va fi egală cu prețurile mărfurilor „produse şi vândute”.

Banca muncii va funcționa ca o bancă de scont, care va avansa vânzătorului mărfii o sumă egală cu cea pe care o va primi apoi de la cumpărător.

Prin urmare, Banca muncii nu va face decât să sconteze „tratele”[1176] din economie, percepând pentru aceasta doar o taxă de scont[1177]. Ceea ce percepe Banca, reprezintă diferența dintre valoarea tratei în ziua scontării şi valoarea ei în ziua scadenței. Dacă Banca cere un scont, o face pentru că ea furnizează **astăzi**, sub forma unei mărfi ce se poate schimba imediat, valoarea unei trate realizabilă **numai după câteva luni**, pentru că dă un **bun prezent**, pentru un **bun viitor**. În felul acesta, tratele din circulație reprezintă mărfuri vândute pe credit.

Prin intermediul „**Băncii muncii”,** capitalurile vor fi puse gratuit la dispoziția tuturor celor interesați. Muncitorul nu va mai fi obligat să plătească proprietarului „un chilipir” pentru a avea acces la mijloacele de producție, produsul muncii sale revenindu-i exclusiv şi în întregime. Clasele sociale vor fi contopite, treptat, într-una singură, „**clasa mijlocie”[1178],** care îşi va schimba produsele în mod echitabil, la nivelul costurilor de producție. „Reciprocitatea ... constă în aceea că schimbiştii îşi garantează unii altora produsele lor pe prețul de cost”[1179]. Vor dispărea – treptat, pe această cale – monopolul proprietății şi posibilitatea obținerii unor venituri fără muncă, exploatarea socială, clasele opuse şi antagonismul de clasă. Proprietatea va fi pusă la dispoziția tuturor, în mod egal, se va instaura „dreptul economic”, echitatea schimburilor şi justiția socială.

În al doilea rând, Proudhon a lansat formula **dreptului muncii**. „Dați-mi dreptul la muncă – scria el – şi vă abandonez proprietatea”. Dacă Statul ar garanta fiecărui om

1173 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 413.
1174 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 414.
1175 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 426.
1176 **Trata**, cambie prin care o persoană fizică sau juridică (trăgător) în calitate de creditor dispune unui debitor al său (tras) să plătească o sumă de bani unei alte persoane (beneficiar) la data şi la locul stabilit. **Cambia**, titlu de credit pe termen scurt, în temeiul căruia o persoană (emitent) se obligă să plătească necondiționat sau dispune să se plătească tot astfel de către altă persoană, la data şi la locul indicate în cambie, aceluia pe care cambia îl desemnează. Cambia este de două feluri: **bilet de** (sau **la**) **ordin** şi **trată** (poliță).
1177 La început nivelul taxei scontului fusese fixat la 2%, urmând să scadă până la 0,25%. Proiectul Băncii muncii a fost zădărnicit încă de la început, prin condamnarea la închisoare şi arestarea lui Proudhon pentru 3 ani (1849–1852) în urma articolelor publicate în ianuarie 1849, împotriva lui Louis Napoleon Bonaparte.
1178 „A topi burghezia şi proletariatul în clasă mijlocie, clasa care trăieşte din venitul său şi aceea care trăieşte din salariul său, în clasa, care propriu vorbind, n-are nici venit, nici salariu, dar care inventează, întreprinde, valorifică, produce, schimbă, care singură constituie economia societății şi care, în adevăr, reprezintă țara; aceasta-i, am spus noi, adevărata chestie din Februarie” (După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Bucureşti, 1926, p. 427).
1179 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 428.

posibilitatea de a găsi totdeauna loc de muncă, ar fi echivalent cu asigurarea accesului egal la toate bogăţiile naturale şi cvasi-monopolul proprietarilor ar fi distrus. Din păcate, dreptul la muncă pentru toţi s-a dovedit a fi irealizabil.

În al treilea rând, el a propus **un sistem de reglementare a proprietăţii,** astfel încât ea să se prezinte ca un ansamblu de drepturi şi obligaţii.

- Se urmărea, **pe de o parte,** limitarea dreptului de dispoziţie al proprietarului asupra obiectului proprietăţii şi reducerea cuantumului uzufructului obţinut de acesta.
- **Pe de altă parte,** se dorea generalizarea obligativităţii şi dreptului la muncă, desfiinţarea calităţii de salariat şi a exploatării.

Dinamica gândirii lui Proudhon este următoarea:

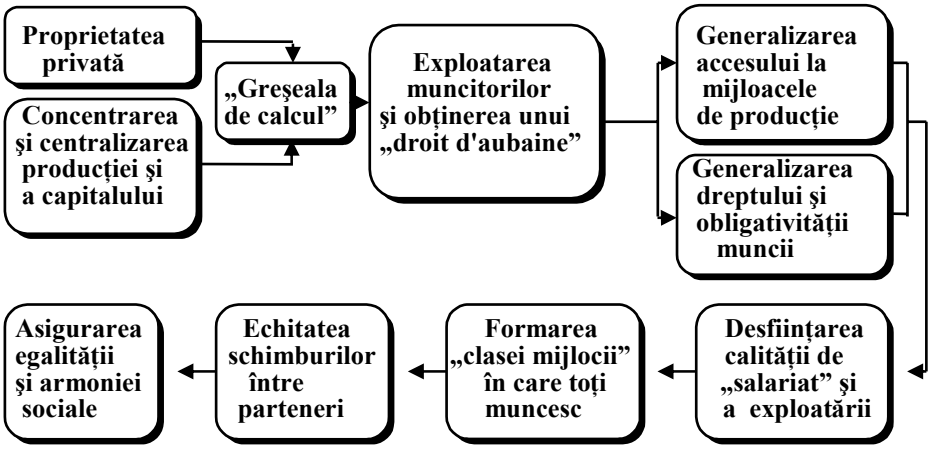
Proprietatea privată
Concentrarea şi centralizarea producţiei şi a capitalului
„Greşeala de calcul”
Exploatarea muncitorilor şi obţinerea unui „droit d'aubaine”
Generalizarea accesului la mijloacele de producţie
Generalizarea dreptului şi obligativităţii muncii
Asigurarea egalităţii şi armoniei sociale
Echitatea schimburilor între parteneri
Formarea „clasei mijlocii” în care toţi muncesc
Desfiinţarea calităţii de „salariat” şi a exploatării

7. DOCTRINA ECONOMICĂ A COOPERAȚIEI

7.1. PROBLEME METODOLOGICE GENERALE

Una dintre reacțiile cele mai semnificative la liberalismul clasic şi la evoluția societății capitaliste din secolul al XIX-lea a fost – fără îndoială – Cooperația. Născută – în forma sa modernă – la jumătatea secolului menționat, cooperația are rădăcini adânci în istorie. Ele s-au regăsit în proprietatea obştească a comunei primitive şi au avut manifestări continue în istoria premodernă. Exegeții cooperației moderne şi contemporane apreciază – aproape unanim – că formele premoderne ale structurilor organizatorice asemănătoare se caracterizau prin spontaneitate, efemeritate, instinctualitate, fiind rezultatul unor împrejurări trecătoare şi nu al asocierii libere şi conştiente.

Ceea ce este specific cooperației moderne şi contemporane este tocmai **caracterul organizat**. Ea s-a născut dintr-o necesitate profundă, proprie evoluției societății pe calea capitalistă şi industrială. Este cunoscut că doctrina liberală şi trecerea spre capitalism au produs fenomene sociale noi, au contribuit hotărâtor la restructurarea societății şi o nouă repartizare a bogăției. S-au creat două clase distincte: proprietarii şi proletariatul, dispărând categoriile intermediare, s-a produs o rapidă şi masivă polarizare a bogăției şi o pauperizare a majorității populației. Categoriile defavorizate au opus rezistență, sub diferite forme, liberalismului şi marii proprietăți private capitaliste. Dintre acestea, două sunt mai semnificative: Socialismul utopic şi Cooperația. În timp ce Socialismul utopic s-a dovedit irealizabil sub aspect practic, Cooperația a dezvoltat un experiment ce s-a consolidat continuu până în zilele noastre şi a reuşit să coexiste atât cu evoluția capitalistă, cât şi cu experimentul socialist al secolului al XX-lea. Controversată sub aspect doctrinar, Cooperația a pornit ca un experiment practic şi a dezvoltat o teorie proprie. Unii autori consideră că cooperația ar fi de natură să readucă în prezent experimente ale epocii premoderne. Alții, dimpotrivă, apreciază cooperația ca o alternativă viabilă la modelele capitaliste şi socialiste ale ultimelor două secole. Dincolo de asemenea controverse doctrinare rămâne realitatea conform căreia, aşa cum sublinia profesorul **Gromoslav Mladenatz (1891–1958)**, „cooperația este singurul experiment al secolului al XIX-lea care a reuşit”[1180].

Izvoarele practicii şi teoriei cooperatiste moderne şi contemporane se regăsesc, fără îndoială, în dezvoltările operate de socialismul premarxist. „Ideologic – susținea **Mircea V. Pienescu (1899–1979) –,** cooperația se naşte din critica pe care o aduc socialiştii premarxişti regimului capitalist, adoptând soluția asociaționiştilor şi păstrând din experiența capitalistă tehnica şi instituțiile care nu-i contrazic propriile metode şi țeluri”[1181].

Pornită din necesitatea emancipării economice şi sociale a maselor defavorizate de evoluția capitalistă a societății, cooperația modernă a reuşit să se impună ca o realitate cu rezultate favorabile asupra participanților la activitatea sa. „Realitatea cooperativă – considera acelaşi autor – este proba că formula cooperatistă a izvorât din nevoie şi corespuns stărilor de spirit şi faptă ale timpului… Fără a violenta realități şi sentimente, fără a răsturna instituții dovedite de folos, cooperativele corectează relele şi înlesnesc aşezarea lumii cu mai multă dreptate”[1182].

Cooperația constituie, prin trăsăturile ei fundamentale, un model original de experiment economic şi social, care ar putea – prin generalizare – să contribuie la edificarea unei societăți viitoare, mai echitabile şi chiar mai prospere.

1. Întreprinderea cooperativă constituie o asociație de persoane, reunite în scopul realizării unor obiective comune. Întreprinderea capitalistă este o reuniune de capitaluri, cu scopul valorificării acestora, prin maximizarea profitului. În cooperativă profitul este un mijloc pentru realizarea obiectivului propus de asociați, în firma capitalistă maximizarea profitului este scopul fundamental.

1180 Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, Editura Institutului de Arte Grafice „Lupta” N. Stroilă, București, 1935, p. 150. Gromoslav Mladenatz a fost membru în Comitetul Central al Alianței Cooperatiste Internaționale (ACI), în Comisia Relațiilor Intercooperatiste de pe lângă Biroul Internațional al Muncii şi a fost unul dintre membrii fondatori ai Institutului Internațional de Studii Cooperative, creat din inițiativa lui Charles Gide (Vezi Ion Răducanu, *Din amintirile unui septuagenar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 166–167).
1181 Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, București, 1946, p. 230.
1182 Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, București, 1946, p. 113.

2. În firma capitalistă rolul hotărâtor în conducerea activității revine capitalului. Participarea la procesul decizional se face în funcție de mărimea capitalului investit. Organizația cooperatistă înlătură capitalul din procesul de luare a deciziilor, prin introducerea principiului „un om – un vot", indiferent de mărimea capitalului subscris şi vărsat.

3. Prin dublul sistem de repartiție promovat, cooperația reuşeşte să stimuleze – deopotrivă – capitalul şi munca. Capitalul este retribuit cu o dobândă fixă, care aduce posesorului un venit variabil, în funcție de mărimea sumei investite, dar exclude dividendul. Munca este stimulată de două ori. Prima dată pentru aportul adus de fiecare asociat la activitatea cooperativei, prin salariu. În al doilea rând, prin distribuirea proporțională între cooperatori a beneficiilor realizate, direct proporțional cu contribuția fiecăruia la obținerea lor. În felul acesta sistemul de repartiție pune accentul hotărâtor pe factorul muncă în activitatea cooperativei. În cooperativă **„capitalul serveşte, nu domneşte".**

4. Cooperația realizează reuniunea dintre muncă şi capital, transformându-i, din factori de producție opuşi unul altuia, în colaboratori. Prin aceasta, în cooperativă una şi aceeaşi persoană este – în acelaşi timp – proprietarul capitalului şi al muncii, factorul de decizie şi executantul, iar rezultatele finale îi revin integral şi nemijlocit. Dispar, astfel, contradicțiile sociale, clasele opuse, se formează o nouă structură socială, în care proprietatea aparține tuturor şi fiecăruia în parte.

5. Cooperația desființează concurența şi profitul, ca şi proletariatul sau calitatea de salariat, contribuind la omogenizarea crescândă a societății.

6. Cooperația înlătură disfuncțiunile economice, deoarece se produce pentru o piață dinainte cunoscută, în proporțiile şi structura necesare unor colectivități distincte.

7. Prin cooperație se realizează – deopotrivă – creşterea eficienței economice şi a calității bunurilor şi serviciilor, ieftinirea mărfurilor şi ridicarea standardului de viață al populației. Eficiența şi calitatea se îmbunătățesc întrucât cooperatorii produc, în primul rând, pentru ei. Mărfurile vor fi mai ieftine, deoarece prin cooperație se înlătură numeroasele categorii de intermediari (ce intervin între producător şi consumator) şi care – toți – scumpesc bunurile şi serviciile finale. Pe aceste baze, se îmbunătățeşte raportul dintre venituri şi prețuri, cu efecte pozitive asupra nivelului de trai.

- **Ignorate pe nedrept de analiştii istoriei doctrinelor economice, excluse nejustificat din planurile de învățământ superior, fapta şi gândirea cooperatistă aduc contribuții pilduitoare la patrimoniul practic şi intelectual al umanității şi, din aceste considerente, merită revalorizate**.

Inițial mişcarea cooperatistă s-a dorit modalitatea practică de transformare treptată şi paşnică a orânduirii capitaliste – cu inechitate şi inegalități sociale – într-o nouă societate în care să dispară concurența, profitul, să asigure accesul la proprietate pentru toți, să înlăture crizele şi disfuncțiunile, să contribuie la o mai dreaptă repartiție a bogăției, să ridice standardul de viață al populației, să instituie deplina echitate şi egalitatea de şanse. Evoluția istorică ulterioară a reliefat că aceste obiective au fost realizate doar parțial, cooperația însăşi transformându-se. Ea nu a reuşit – până la această dată – să se generalizeze ca sistem social, nu a reuşit să se impună ca formă dominantă de organizare în niciuna din țările lumii. Mai mult, adesea structurile cooperatiste însele au evoluat, cu timpul, prin concentrarea şi centralizarea dimensiunilor lor, spre marea proprietate şi producție capitaliste.

Organizată, încă din ultima treime a secolului al XIX-lea, la nivel național şi chiar internațional, cooperația reuneşte astăzi circa 10% din populația globului. „Coeficientul de cooperativizare" sau de „penetrare cooperativă" este mai mare în țările cele mai avansate economic, reducându-se proporțional în cele mai puțin dezvoltate.

De a lungul timpului s-au cristalizat **trei mari sisteme cooperative**, ale căror principii se regăsesc în întreaga mişcare cooperatistă, indiferent de domeniul de activitate.

1. Primul – şi sub aspect istoric – este cel al **„Pionierilor de la Rochdale",** din Anglia ; el stă la baza **cooperației de consum** (cea mai dezvoltată astăzi)[1183].

2. Al doilea este **„Sistemul Schulze-Delitzsch",** din Germania, pe baza căruia s-a dezvoltat **cooperația orăşenească**.

1183 „Pionierii de la Rochdale" au fost „lucrătorii țesători din industria de bumbac care au dat lumii … cea mai însemnată lecție de politică socială a veacului al XIX-lea" (Vezi Ion Răducanu, *Din amintirile unui septuagenar,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 189).

3. Al treilea este **„Sistemul Raiffeisen“,** tot german, pe care s-a fundamentat şi dezvoltat **cooperația rurală**.

7.2. PRINCIPALELE SISTEME COOPERATISTE

7.2.1. SISTEMUL „PIONIERILOR DE LA ROCHDALE”

La 24 octombrie 1844[1184] **a fost înregistrată oficial „*Rochdale Society of Equitable Pioneers*”.** Activitatea efectivă a magazinului cooperativei a început efectiv la 21 decembrie 1844.

Întrucât celebritatea acestui sistem a trecut de mult de granițele Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord[1185], devenind o componentă esențială a patrimoniului cooperatist universal, vom prezenta – pe larg – principiile sale de organizare şi funcționare. Totodată, apreciem că şi la ora actuală, experiența „pionierilor” de la Rochdale este pilduitoare pentru organizarea şi succesul cooperației de consum de pretutindeni.

◆ **Principiile cooperației rochdaliene sunt următoarele:**

1. Adeziunea liberă.

2. Conducere democratică, adică **„un om-un vot”** (indiferent de numărul părților sociale deținute).

3. Neutralitatea politică şi religioasă a cooperativei.

4. Limitarea participării la capitalul social al cooperativei, la maximum 50 de acțiuni, fiecare de câte 1 liră sterlină.

5. Desființarea dividendului. Capitalul nu va fi remunerat cu dividend, ci cu o dobândă fixă anuală. În felul acesta, cooperativa se deosebeşte fundamental de societățile pe acțiuni de tip capitalist, în care mărimea beneficiilor acționarilor este direct proporțională cu numărul acțiunilor deținute (cu proporția participării la capitalul social al societății astfel constituită).

6. Vânzarea la prețul pieței. S-a interzis orice sistem de vânzare preferențial, considerându-l de natură să slăbească cooperativa în fața concurenței. Practicarea unor prețuri preferențiale mai mici pentru cooperatori duce la slăbirea forței economice a cooperativei. Cooperativa se aprovizionează cu mărfuri la prețurile pieței. Dacă ar vinde membrilor săi la prețuri preferențiale şi-ar reduce veniturile şi – treptat – ar obține venituri tot mai mici şi s-ar ruina. Dimpotrivă, vânzând la prețurile pieței, funcționează pe principii economice sănătoase şi-şi menține intacte forțele de concurență cu întreprinderile similare sau capitaliste. Cooperatorii sunt stimulați, în mod real, nu prin prețuri mai mici, care ar conferi un avantaj efemer şi pasager, ce ar distruge – în final – cooperativa, ci prin repartizarea exclusivă între ei a beneficiilor cooperativei, în funcție de volumul tranzacțiilor realizate cu organizația din care fac parte.

7. Vânzările se realizează numai pe numerar. S-a interzis orice vânzare pe credit, considerând-o de natură să inducă inegalitate între cooperatori şi să provoace slăbirea cooperativei. Vânzările pe credit îi avantajează pe cei care beneficiază de ele, în dauna celor care cumpără cu numerar. Lăsând la o parte dificultățile legate de gestionarea sa, creditul reduce lichiditățile cooperativei şi îi micşorează posibilitățile de dezvoltare.

8. Repartizarea beneficiilor are loc exclusiv între membrii cooperatori, în funcție de volumul tranzacțiilor realizate – de fiecare – prin cooperativă. Participarea la beneficiile cooperativei se face la sfârşitul anului asupra rezultatelor finale. Partea repartizată fiecăruia nu depinde de contribuția sa la formarea capitalului social, ci de activitatea depusă pentru dezvoltarea cooperativei. În felul acesta nu capitalul este răsplătit, ci munca fiecărui cooperator. **Prima de consumație (risturna) – proporțională cu volumul tranzacțiilor prin cooperativă – realizează paradoxul „economiei prin cheltuială”.** Cu cât se cheltuieşte mai mult în timpul anului pentru a cumpăra mărfuri ale cooperativei, cu atât mai mare va fi partea din beneficiile anuale ale acesteia care îi revine fiecărui cooperator. Aceasta este, de fapt,

1184 După T. C. Ionescu-Paşcani, *Cartea cooperatorului*, Editura Biroului „Editorul”, București, 1915, p. 15.

1185 **Unirea celor trei regate ale imperiului insular a avut loc în 1707, prin unirea definitivă a Angliei cu Scoția, astfel constituindu-se „Regatul Unit al Marii Britanii”, şi, la 1801, prin încorporarea Irlandei, s-a constituit „Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord”. Uniunea vamală a acestor trei regate s-a realizat, însă, abia în anul 1820**.

esența stimulării membrilor în sistemul cooperativei rochdaliene. Mai mult, prin ea se asigură caracterul deschis al cooperativei. Membrilor cooperatori li se repartizează numai partea din beneficiile realizate prin activitatea lor în cadrul cooperativei. Dacă cooperativa vinde şi altor categorii ale populației, risturna nu funcționează şi pentru aceştia. Pentru a beneficia de prima respectivă, ei sunt interesați să devină membri cooperatori. Prima de consumație a jucat un rol deosebit de important în viața cooperativelor şi constituie un element fundamental al doctrinei cooperatiste.

9. Formarea unor fonduri de rezervă şi dezvoltare ale cooperativei. O parte a beneficiilor realizate este repartizată de adunarea generală pentru constituirea fondurilor de rezervă şi dezvoltare ale cooperativei. Prima de consumațiune ce rezultă din afacerile cu nemembrii cooperatori şi care nu li se atribuie acestora, constituie o sursă importantă pentru alimentarea unor asemenea fonduri. Ea nu se poate repartiza asociaților, întrucât nu este rezultatul activității lor şi nu ar corespunde principiilor de echitate. De asemenea, ea nu se repartizează nemembrilor, pentru că s-ar produce o nedreptate asociaților, care, pe lângă contribuția lor la cooperativă, poartă şi răspunderea solidară (sau limitată) față de soarta acesteia[1186].

10. Averea cooperativei este indivizibilă şi inalienabilă. La ieşirea din cooperativă, cooperatorii nu-şi pot retrage partea socială. Ei primesc de la cooperativă o despăgubire, dar patrimoniul nu se împarte şi nu se înstrăinează. Chiar şi în cazul desființării unei cooperative, patrimoniul ei trece la altă cooperativă, care continuă să funcționeze.

11. Dezvoltarea educației membrilor. Pentru sistemul cooperatist activitatea educativă este de o importanță covârşitoare. Mişcarea cooperatistă se adresează populației cu resurse limitate, care nu cunoaşte în profunzime mecanismele economice, nu-şi conştientizează, totdeauna, interesele şi mai ales puterea economică sau modalitățile de valorificare a ei. De asemenea, activitatea educativă este absolut necesară pentru a explicita caracterul specific, diferit, al întreprinderii cooperative față de cea capitalistă ori socialistă. De aceea, o dată cu evoluția mişcării cooperatiste, dar şi ca o premisă a succesului acesteia, s-a dezvoltat un sistem de învățământ şi educație specific.

The Equitable Pioneers of Rochdale (1844) propuneau ca **obiective** ale organizației lor cooperatiste, următoarele:

„Societatea are ca scop şi obiect să realizeze un beneficiu bănesc şi să îmbunătățească condițiile familiale şi sociale ale membrilor săi, prin acumularea unui capital divizat în acțiuni de 1 liră sterlină fiecare, pentru a se realiza planul următor":

1. Să deschidă un magazin pentru vânzarea de articole alimentare, îmbrăcăminte etc.

2. Să cumpere sau să construiască un număr de case destinate membrilor care doresc să se ajute reciproc pentru îmbunătățirea stării lor economice şi sociale.

3. Să înceapă fabricarea acelor mărfuri pe care societatea le va hotărî, pentru a fi ocupați membrii care s-ar găsi fără lucru ori dintre aceia care ar avea să sufere din pricina repetatelor reduceri de salarii.

4. Pentru a oferi membrilor mai multă siguranță şi bunăstare, societatea va cumpăra sau va arenda un teren care va fi cultivat de membrii lipsiți de lucru ori de către aceia a căror muncă ar fi insuficient retribuită.

5. De îndată ce va fi posibil, societatea va proceda la organizarea forțelor producției, ale distribuției, a educației şi a guvernării proprii sau, cu alte cuvinte, se va crea o colonie care se va susține prin sine însăşi şi în care interesele vor fi unite. Societatea va veni în ajutorul altor societăți cooperative pentru a întemeia colonii asemănătoare.

6. Pentru a ajuta la dezvoltarea sobrietății se va deschide, de îndată ce va fi posibil, o sală de temperanță într-unul din localurile societății.

Dispozițiile generale ale Regulamentului Pionierilor de la Rochdale:

1. Societatea e administrată de un preşedinte, un casier şi un secretar, aleşi în fiecare semestru, ajutați de trei administratori şi cinci directori; în total unsprezece.

2. Toți aceşti consilieri se întrunesc în fiecare marți la orele 8 seara, în sala comitetului din magazinul societății din Toad Lane, pentru tranzacțiunile şi operațiunile sociale.

1186 Vezi şi Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 163.

3. În prima luni din ianuarie, aprilie, iulie şi octombrie se ţin adunările generale ale societarilor. În aceste adunări se prezintă de către consiliu rapoartele trimestriale, în care se specifică totalul fondurilor şi valoarea mărfurilor depozitate la societate.

4. Administratorii şi funcţionarii nu au voie, în nici un caz şi sub nici un motiv, de a vinde sau cumpăra vreun articol oarecare pe credit. În caz de încălcare a acestei reguli, li se va aplica o amendă de 10 şilingi, iar în caz de recidivă, vor fi destituiţi ca nedemni de funcţiunea ce ocupă.

5. Paguba adusă prin lipsa unui administrator sau director de la şedinţele consiliului e fixată la 6 pence, deşi serviciile lor valorează cu mult mai mult.

În almanahul publicat anual de societate, se găsesc expuse regulile privitoare la **admiterea membrilor**, **repartizarea beneficiilor** şi **căile de contestaţie**.

1. Orice membru nou trebuie propus de doi garanţi. Numele, profesia şi domiciliul fiind bine stabilite, solicitantul, în ajunul adunării generale care trebuie să se pronunţe asupra cererii sale, este primit în sala de întruniri. Acolo face declaraţia că subscrie cinci acţiuni a 1 liră fiecare drept capital social, că se va conforma statutelor societăţii şi achită taxa de înscriere de 12 pence; cumpără apoi şi un exemplar din statut.

2. Admiterea sau respingerea membrilor se pronunţă numai de adunarea generală, cu majoritate de voturi.

3. În caz de neadmitere, taxa de înscriere se restituie.

4. Persoanele propuse şi care în termen de două luni nu s-au prezentat la societate, se consideră că au renunţat la dreptul de intrare. Ele nu mai pot fi admise, decât în urma unei noi propuneri.

5. Orice membru trebuie să plătească cel puţin 3 pence pe săptămână sau 3 şilingi şi 3 pence pe trimestru, până la completarea celor cinci acţiuni subscrise drept capital social.

6. Membrii care nu se vor ţine la curent cu vărsămintele din alte cauze decât boală, nenorocire sau lipsă de lucru vor plăti o amendă.

7. Dobânzile şi dividendele cuvenite membrilor noi se capitalizează, până când aceştia vor ajunge să aibă cinci acţiuni de câte o liră fiecare în capitalul social.

8. Din cele cinci acţiuni vărsate de fiecare societar, două acţiuni constituie un capital fix şi permanent.

9. Restul de trei, pot fi retrase cu autorizaţia consiliului.

10. Restituirea se face: până la 1 liră şi 5 şilingi la cerere. De la 1 liră şi 5 şilingi la 2 lire, după două săptămâni de la cerere. Pentru sume mai mari, după un timp mai îndelungat. De la 40 la 45 lire, după 12 luni de la cerere.

11. Nici un membru nu poate avea mai puţin de 5 acţiuni în capitalul social şi nici mai mult de 240 acţiuni. Depunerile sunt nelimitate.

12. Repartizarea beneficiilor se face trimestrial. Din beneficiile realizate se deduc mai întâi:

a. Cheltuielile de administraţie şi generale;
b. Dobânzile capitalurilor împrumutate;
c. O reducere din valoarea mărfurilor aflate în depozit;
d. Dobânzile capitalului depus de membri;
e. Fondul special pentru dezvoltarea afacerilor;
f. Din ce rămâne, 2,5% se alocă pentru educaţia generală.

Cei 2,5%, rezervaţi trimestrial asupra beneficiilor nerepartizaţi între membri, la care se mai adaugă şi amenzile pentru abateri de la regulile stabilite de societate, constituie fondul special de educaţie, pentru dezvoltarea intelectuală a membrilor societăţii, întreţinerea şi mărirea bibliotecii şi orice alte mijloace de progres care se vor găsi mai potrivite.

Restul de beneficii constituie dividendul ce se împarte între membrii magazinului, în raport cu cumpărăturile făcute de fiecare în cursul trimestrului (prima de consumaţie, **risturna**).

13. Neînţelegerile se rezolvă:

a. Prin directori;
b. Prin apel la adunarea generală;
c. Prin arbitraj.

14. Consiliul de directori poate suspenda calitatea de membru societarului a cărui purtare este păgubitoare societăţii. Cei excluşi, cu mare greutate mai pot fi reprimiţi în rândul societăţii.

15. Plângerile şi observaţiile privitoare la calitatea, preţul mărfurilor sau purtarea agenţilor societăţii trebuie adresate în scris directorilor, care se întrunesc şi decid. Dacă hotărârea nu este mulţumitoare, se apelează la adunarea generală, care judecă în ultimă instanţă.

◆ **Exemplul „pionierilor de la Rochdale“ stă şi astăzi la baza cooperației de consum din întreaga lume**.

Experienţa „pionierilor de la Rochdale“ a stat la baza primei reglementări juridice a mişcării cooperatiste din lume – **„The Industrial and Provident Societies Act” –** adoptată de Parlamentul Marii Britanii la **30 iunie 1852**.

Evoluţia Cooperativei de la Rochdale 1844–1880[1187]

Anii	Numărul membrilor (persoane)	Fonduri totale (lire)	Cifra de afaceri (lire)	Profitul obţinut (lire)
1844	28	28	28	2
1854	900	7.172	33.364	1.763
1864	4.747	62.105	174.937	22.716
1874	7.639	192.814	298.888	40.697
1880	10.613	292.570	283.655	48.545
%	379 ori	10.448 ori	10.131 ori	24.273 ori

Iată care era situaţia cooperației de consum în unele ţări din lume, în anul 1900[1188]**.**

Ţara	Numărul cooperativelor	Numărul cooperatorilor
Anglia	1.800	1.500.000
Austro-Ungaria	500	180.000
Belgia	500	300.000
Danemarca	600	300.000
Elveţia	300	180.000
Franţa	1.400	390.000
Germania	1.500	400.000
Italia	1.000	350.000
Olanda	150	200.000
Portugalia	20	10.000
România	217	53.473
Rusia	130	30.000
Spania	80	40.000
Statele Unite	100	100.000
Total	8.297	4.033.473

7.2.2. SISTEMUL „SCHULZE-DELITZSCH”

Schulze-Delitzsch[1189] **este socotit întemeietorul mişcării cooperatiste din Germania**. **Sistemul creat de el s-a răspândit şi în alte ţări, fiind adoptat – mai**

1187 După T. C. Ionescu-Paşcani, *Cartea cooperatorului*, Editura Biroului „Editorul”, Bucureşti, 1915, p. 59. În anul 1908 cooperativa avea 15.558 membri.

1188 După A. D. Bancel, *Le Coopératisme*, Paris, 1901, p. 138.

1189 **Hermann Franz Schulze**, vlăstar al unei familii care a dat orăşelului Delitzsch (lângă Halle, în Saxonia, trecut apoi la Prusia) o serie de primari şi judecători, s-a născut la **29 august 1808**, ca întâiul copil al judecătorului patrimonial Schulze. Tânărul Hermann şi-a făcut studiile de drept la Leipzig şi Halle, iar practica de magistrat în diferite localităţi germane. În anul 1835 a fost chemat în oraşul natal Delitzsch pentru a înlocui în funcţie pe tatăl său, bolnav. În ianuarie 1837 Hermann Franz Schulze a fost numit asesor la Curtea de Apel din oraşul Naumburg. După susţinerea examenului de licenţă – în anul 1841 – a devenit judecător patrimonial în oraşul natal Delitzsch. După mai multe călătorii prin ţară (în perioada 1841–1845), prilej cu care a cunoscut viaţa şi nevoile micilor gospodari şi comercianţi, în anii 1846–1847 (marcaţi de foamete), s-a dedicat unor acţiuni filantropice, demonstrând un excepţional spirit organizatoric. Ca urmare, în perioada mai-noiembrie 1848 a fost ales deputat în Adunarea Naţională Prusacă (dizolvată în acel an). O dată cu funcţia de deputat a pierdut-o şi pe aceea de judecător patrimonial, rămânând şomer.

ales – de clasele mijlocii de la oraşe (mici meseriaşi, patroni şi comercianți).

Primele creațiuni cu caracter cooperativ ale lui Schulze-Delitzsch datează din anul 1849:

O casă de ajutor pentru caz de boală şi moarte, în care drepturile membrilor în adunarea generală erau egale şi

O asociație a tâmplarilor pentru aprovizionarea cu materii prime, pe baza răspunderii solidare a membrilor.

Au urmat, apoi, două organizații similare pentru ***meseriaşii cizmari şi croitori***.

Principiile de bază ale sistemului cooperatist Schulze-Delitzsch au fost[1190]:

1. Întregul sistem este adecvat nevoilor speciale ale meseriaşilor şi chiar comercianților, ***mici patroni de sine stătători***. Cooperativele de tip Schulze-Delitzsch nu aveau însă caracterul unor organizații de breaslă sau de clasă. Ele erau deschise participării tuturor categoriilor populației, iar marii întreprinzători erau chiar doriți. Se dorea ca aria de activitate a unei cooperative de credit Schulze-Delitzsch să fie cât mai extinsă.

2. Cooperativa trebuie să pornească şi să se mențină pe principiul ***ajutorului propriu***. Orice act filantropic sau intervenția statului era exclusă.

3. Baza financiară a întregului organism o forma ***capitalul propriu***, care trebuia să fie cât mai mare. Capitalul cooperativelor era format din **părți sociale** de o valoare importantă, subscrise şi vărsate de asociați în rate lunare. Ele reprezentau o economisire obligatorie. Până la acoperirea părților sociale subscrise dividendul se vărsa în contul acestora.

4. Capitalul propriu era completat prin ***fondul de rezervă***. El se forma din prelevări asupra beneficiului net anual şi din taxa de înscriere plătită de fiecare membru asociat. Mărimea totală a fondului de rezervă se ridica până la 10% din valoarea capitalului social al cooperativei. Prin urmare, fondul de rezervă avea o dimensiune dinamică în funcție de evoluția capitalului social.

5. ***Beneficiul*** realizat de cooperativă se împărțea asociaților. ***Capitalul primea un dividend***, justificat prin asumarea riscului de către investitori. Totodată, dividendul constituia o atracție pentru capitalul de care cooperativa avea nevoie. Remunerarea capitalului din beneficii putea fi oricât de mare, dar ea nu putea afecta nivelul fondului de rezervă al cooperativei.

După cum se observă, în acest tip de cooperative se mențin criterii capitaliste de remunerare a capitalului. Din această cauză, sistemului Schulze-Delitzsch i s-au adus numeroase critici, mergându-se până la contestarea caracterului cooperativ al creațiilor sale. Cu timpul, în mişcarea cooperatistă universală a triumfat principiul retribuirii capitalului cu o dobândă fixă anuală şi nu cu dividend. De asemenea, mişcarea cooperatistă a impus principiul eliminării capitalului din mecanismul luării deciziilor, prin introducerea formulei „un om – un vot", indiferent de mărimea capitalului subscris şi vărsat.

6. Baza financiară a cooperativei o constituia ***răspunderea solidară şi nemărginită a asociaților***, pe baza principiului: *„toți pentru unul şi unul pentru toți"*. Mai târziu, răspunderea a fost redusă la nivelul părților sociale subscrise de fiecare membru cooperator.

7. ***Operațiile se efectuau potrivit normelor tehnice obişnuite la întreprinderile economice***. Personalul şi toți cei care aveau vreo însărcinare în cooperativă erau retribuiți conform sarcinilor primite.

8. Întreprinderile cooperative trebuiau să păstreze o ***proporție riguroasă între fondurile proprii şi cele împrumutate***. La început acesta a fost de 1/10, apoi a crescut la 1/2.

Pentru **cooperativele de credit** se recomandau următoarele **norme**:

a. ***Un număr de asociați cât mai mare şi o clientelă cât mai numeroasă***.

Aceste obiective se puteau realiza prin:

- acceptarea ca asociați a unui număr mare de persoane, recrutate din toate categoriile sociale şi localitățile țării;
- efectuarea de operații într-o rețea cât mai extinsă de localități.

Procedând astfel cooperativele de credit realizau:

- un capital propriu cât mai mare şi o cifră de afaceri însemnată;

Aceste împrejurări vor marca restul vieții sale, pentru că pe viitor se va dedica organizării mişcării cooperative. S-a stins din viață la **29 aprilie 1883**.

1190 După Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, Bucureşti, 1935, p. 81–83.

- o compensare mai ușoară a disponibilităților de fonduri și a cererilor de credit, deoarece categoriile populației aveau nevoie de bani în perioade și localități diferite.

b. ***Cooperativele de credit efectuau numai operațiuni de bancă propriu-zise***.

c. ***Cooperativele acordau numai credite de exploatare (comerciale)***, pe termen scurt.

- **În curând, în întreaga Germanie s-a născut o adevărată mișcare cooperatistă cuprinzând – mai ales – populația orășenească.**

O contribuție însemnată în dezvoltarea mișcării cooperative germane au avut-o lucrările publicate de Schulze-Delitzsch în perioada 1853–1858: ***Assoziationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter*** (1853); ***Vorschuss und Kredit Vereine als Volksbanken*** (1855) și ***Die arbeitenden Klassen und das Assoziationswesen*** (1858). În același sens a acționat și periodicul cooperatist inițiat de Schulze-Delitzsch în 1854 „Die Innung der Zukunft" și care a continuat să apară cu titlul „Blatter für Genossenschaftswesen" până în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea.

Dintre toate tipurile de cooperative inițiate și organizate de Schulze-Delitzsch, cel mai mare succes l-au avut **băncile populare**, cu deosebire cele formate de meseriași, și cărora Schulze le-a acordat pe viitor o atenție deosebită. Micii patroni meseriași de la orașe sufereau cel mai mult din cauza lipsei creditului ieftin. La vremea respectivă rata dobânzii la împrumuturi trecea, adesea, de 50%. În urma organizării unei vaste rețele a cooperativelor de credit tip Schulze-Delitzsch, între anii 1862 și 1887 rata dobânzii – percepută de acestea – a scăzut în Prusia de la 10,2% la 6%; în Hessa-Nassau de la 8,6% la 5,4%; în Baden de la 8,0% la 5,6%[1191] etc.

În luna iunie a anului 1859 s-a întrunit la Weimar primul Congres al cooperativelor de credit de tip schultzerian, la care au luat parte reprezentanții a 30 de bănci populare (din cele 111 câte existau atunci în întreaga țară). Cu acest prilej s-a hotărât crearea unui **Birou central** (Zentral-Korrespondenzbureau), iar Schulze-Delitzsch a fost desemnat conducătorul acestuia. În anul 1864 acest birou s-a transformat în **Uniunea generală a cooperativelor**, iar Schulze-Delitzsch a îndeplinit funcția de președinte al ei până la moartea sa, survenită la **29 aprilie 1883**. Un rol important revine lui Schulze-Delitzsch în elaborarea și promovarea a primei **Legi a cooperației**, în care se promovau principiile liberale ale unor astfel de organizații, adoptată de Parlamentul prusac în anul 1867[1192] și generalizată în 1889 pentru întregul teritoriu al Imperiului german[1193].

7.2.3. SISTEMUL „RAIFFEISEN"

Friedrich Wilhelm Raiffeisen s-a născut la **30 martie 1818** în orășelul Hamm pe râul Sieg (Renania), ca al șaptelea din cei nouă copii ai agricultorului și primarului Gottfried Friedrich Raiffeisen, el însuși fiu de pastor luteran și care a murit când viitorul părinte al cooperației sătești de credit nu împlinise încă vârsta de 4 ani. Așa că tânărul Friedrich Wilhelm a avut o copilărie plină de greutăți. Neputând să-și continue studiile, după absolvirea școlii primare, a fost instruit de pastorul comunei, în orele în care nu-și ajuta mama la muncile câmpului. Aceste împrejurări au contribuit hotărâtor la formarea celor două trăsături fundamentale ale activității sale de mai târziu: spiritul religios și dragostea față de agricultura țărănească. La vârsta de 17 ani Friedrich Wilhelm Raiffeisen a intrat voluntar în armată, cu dorința de a se reangaja. Din cauza unei boli de ochi (care l-a afectat toată viața) a trebuit să părăsească – la 25 de ani – armata. Cu sprijinul unui unchi a intrat în administrația publică, iar la 27 de ani devenea primarul orașului Weyerbusch (Westerwalde), unde s-a distins ca un bun organizator. În iarna 1848/1849 regiunea a fost afectată de foamete. Friedrich Wilhelm Raiffeisen a organizat atunci aprovizionarea regiunii cu făină și s-a îngrijit de transformarea ei în pâine, care se vindea la două prețuri: unul pentru cei înstăriți, altul pentru săraci. Brutăria înființată de el a reușit chiar să reducă prețul pâinii în întreaga regiune. În anul următor a fost mutat în localitatea Flammersfeld, unde a înființat (cu vreo 60 de locuitori mai înstăriți) **„Societatea de Ajutor din Flammersfeld pentru Sprijinirea Agricultorilor Nevoiași".** Asociații garantau în mod solidar pentru un capital de 5000 taleri. Activitatea principală a fost

1191 După Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, București, 1935, p. 79.
1192 *„Gesetz betreffend die privatrechtliche Stellung der Erwerbs und Wirtschafts-Genossenschaften".*
1193 Sub denumirea *„Gesetz betreffend die Erwerbs und Wirtschafts-Genossenschaften".*

îndreptată împotriva comerţului cămătăresc cu vite. Societatea cumpăra vite pe care le dădea locuitorilor, plata urmând să se facă în rate lunare (pe perioade care mergeau până la 5 ani). În anul 1854 Friedrich Wilhelm Raiffeisen a trecut primar al oraşului Heddesdorf (Neuwied), unde a înfiinţat o serie de cooperative. În anul 1865 s-a retras din serviciu, din cauza bolii de ochi şi a uneia de nervi contractată pe parcurs. Pentru contribuţia adusă în organizarea mişcării cooperatiste, Raiffeisen a primit din partea împăratului Germaniei, Wilhelm, ordinul Vulturul Roşu, precum şi suma de 20.000 mărci. S-a stins din viaţă la **11 martie 1888**.

- **Dacă Schulze-Delitzsch a creat tipul cooperativelor de credit, şi altele, adaptate nevoilor clasei de mijloc orăşeneşti, de numele lui Friedrich Wilhelm Raiffeisen se leagă crearea cooperativelor de credit săteşti şi a cooperației rurale în general**.

Prima cooperativă de tip Raiffeisen a fost **„Asociațiunea pentru Pâine”,** care s-a organizat pentru aprovizionarea populației în timpul crizei alimentare din 1846. Apoi, în anul 1849, împreună cu 60 de locuitori înstăriți, a înființat **„Societatea de Ajutor din Flammersfeld pentru Sprijinirea Agricultorilor Nevoiaşi”,** care se ocupa cu cumpărarea vitelor şi plasarea lor către locuitorii satelor pe credit, plata urmând a se face în rate (pe perioade de până la 5 ani). Curând societății i s-a adăugat o casă de economisire. Aşa că dintr-o casă de ajutor, societatea a devenit o instituție de credit şi economisire.

În anul 1854 Friedrich Wilhelm Raiffeisen a înființat în localitatea Heddersdorf (Neuwied) o nouă societate de credit **„Heddersdorfer Darlehnkassen Vereine”.** Denumirea **„Darlehnkassen Verein”** se va păstra şi în deceniul al patrulea din secolul XX pentru cooperativele de credit „tip Raiffeisen”. În anii următori, alte asemenea cooperative de credit săteşti au luat ființă în Germania.

În anul 1862 a apărut lucrarea sa principală ***Die Darlehnskassen Vereine***[1194], care s-a tipărit în cinci ediții în timpul vieții autorului.

Principiile cooperativelor de tip Raiffeisen sunt următoarele:

1. Cooperativele se organizau pe un **teritoriu restrâns**, în comunitățile unde oamenii se cunoşteau, puteau răspunde solidar de afacerile cooperativei şi se influențau reciproc. Parohiile erau – după părerea lui Raiffeisen – cadrul cel mai potrivit pentru organizarea cooperativelor.

2. Conducerea cooperativelor urma să se exercite în mod **gratuit**, fără plată, cu excepția funcției de casier, care putea fi retribuită.

3. Cooperativele tip Raiffeisen lucrează **fără capital propriu**. Activitatea cooperativelor se derulează – în mod exclusiv – pe baza surselor atrase. Din această cauză membrii cooperatori răspundeau solidar şi nelimitat de activitatea cooperativei. Cu timpul acest principiu a fost abandonat. Prin Legea cooperației din Germania – inspirată de Schulze-Delitzsch – cooperativele au fost obligate să-şi constituie fonduri proprii, prin depunerile asociaților.

4. Răspunderea nelimitată a membrilor cooperatori era de natură să consolideze uniunea asociaților şi să asigure succesul întreprinderii lor. În timp, s-a impus răspunderea limitată la părțile sociale subscrise de fiecare cooperator.

5. Fondul de rezervă indivizibil şi inalienabil. El se constituia din beneficii şi putea ajunge până la nivelul fondului de rulment al băncii cooperative. Existența lui era cu atât mai necesară, cu cât cooperativele Raiffeisen nu dispuneau de capital propriu. Fondul de rezervă nu aparținea membrilor cooperatori, ci cooperativei, iar la desființarea acesteia el revenea altei cooperative sau federalei cooperativelor.

6. Cooperativele Raiffeisen se bazau pe ideea **ajutorului propriu**, dar nu erau excluse actele filantropice ori sprijinirea cooperativelor de către stat. Cu timpul, mişcarea cooperatistă a mers spre consolidarea independenței şi eliminarea oricăror acțiuni filantropice pentru membrii

1194 Denumirea completă a cărții este *Die Darlehnskassen Vereine als Mittel der Abhilfe der Not der landlichen Bevolkerung, sowie auch der stadtischen Handwerker und Arbeiter. Praktische Anleitung zur Bildung solcher Vereine gestutzt auf sechzehnjahrige Erfahrung als Grunder deselben.* Sub influența acestei cărți s-a hotărât **Dr. Karl Wolff** din Sibiu să organizeze cooperative similare la saşii din Transilvania. Wolff scria despre ea următoarele: „Cartea aceasta trebuie să ocupe în casa oricui şi-a asumat, fie prin ocupațiunea sa, fie prin ambiția sa, rolul de conducător al unei comune de țară, locul de cinste alături de Biblie şi să fie citită cu aceeaşi sârguință ca aceasta; îndeosebi nu trebuie să lipsească din nici o casă de preot sas” (După Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, Bucureşti, 1935, p. 86).

săi. Asocierea în cooperative a devenit o afacere în care criteriile de eficiență economică s-au impus.

7. Principiul **libertății de asociere**. Membrii cooperatori decideau în afara oricărei constrângeri dacă participă sau nu la o organizație cooperatistă.

8. Principiul **neutralității** politice şi religioase.

9. Asociația cooperativă are un pronunțat **rol educativ**.

Alte sisteme cooperative preiau – într-o formă sau alta – elementele de organizare din cele trei principale prezentate mai sus. O experiență cu totul aparte o prezintă **Danemarca**, unde s-au dezvoltat şi funcționează cu rezultate bune **cooperativele specializate de valorificare a produselor agricole**.

- **În România sistemul cooperativ dominant a fost Raiffeisen, dar în anumite zone rurale din Ardeal au fost organizate şi cooperative tip Schulze-Delitzsch.**

Starea cooperației internaționale în preajma celui de al doilea Război mondial[1195]

Tipul cooperativei	Numărul cooperativelor	Numărul cooperatorilor	Nr. asociați/ cooperativă
De consum[1196]	**65.300**	**93.900.000**	**1.478**
(%)	**12,92%**	**73,30%**	**-**
Agricole de producție, aprovizionare şi desfacere	**363.300**	**22.700.000**	**62**
(%)	**71,88%**	**17,72%**	**-**
Agricole de credit[1197]	**76.800**	**11.500.000**	**150**
(%)	**15,20%**	**8,98%**	**-**
Total	**505.400**	**128.100.000**	**253**
(%)	**100,00%**	**100,00%**	**-**

Prin urmare, existau în total mai mult de 500.000 de cooperative de toate tipurile, cu aproape 130.000.000 asociați. Adică, din populația globului de circa 2.200 milioane locuitori, circa 6% erau asociați în cooperative.

7.2.4. KIBUȚUL

O experiență cu totul specială se întâlneşte în Israel, unde s-a dezvoltat în timp, mai ales după reînființarea statului evreu în anul 1948, una dintre cele mai noi forme de cooperație **Kibuțul**[1198]. Pentru informarea publicului din România, prezentăm în continuare – succint – principiile organizării şi funcționării kibuțurilor, ca şi o caracterizare generală a întregii mişcări, din perspectiva economiei israeliene la nivelul deceniului al optulea al secolului XX.

Principiile kibuțurilor sunt următoarele:

1. Proprietatea şi munca în comun, asupra mijloacelor de producție, locuințelor şi bunurilor de consum. Numai anumite bunuri de folosință exclusiv personală pot face obiectul proprietății individuale.

2. Colectivismul în consum şi educație. Membrii kibuțului nu primesc salarii în bani, ci bunuri pentru consum. Masa este servită la cantine comune, hainele se spală în comun. Locuințele sunt proprietatea kibuțului. Repartiția se face în funcție de principiul **„de la fiecare după capacitate, fiecăruia după nevoi”.** Copiii sunt crescuți şi educați în comun şi separați de părinții lor. Zilnic ei pot face vizite părinților lor.

3. Munca este obligatorie. Se interzice calitatea se „salariat”. Munca fizică – în special cea agricolă – este mai apreciată decât cea intelectuală.

4. Libera alegere şi adeziunea la kibuț. Orice cerere de intrare într-un kibuț este votată de membrii acestuia.

1195 Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, București, 1946, p. 8–9.
1196 Cu o cifră de afaceri de peste 10.950 milioane dolari.
1197 Cu o cifră de afaceri de 10.625 milioane dolari.
1198 **Kibuț –** grup, în ebraică.

5. Kibuțul are o structură democratică. Această caracteristică reiese din schema organizatorică a kibuțurilor, care cuprinde:

1. Adunarea generală a membrilor
2. Secretariatul: ansamblul operațional administrativ, format din:
   - trezorier, cu probleme financiare
   - secretar cu afaceri externe
   - responsabil cu organizarea zilnică a muncii
   - secretar economic (organizează viața economică a kibuțului)
   - secretar cu afacerile interne ale kibuțului
3. Comitetele (organizează cadrul conducerii diferitelor activități)
   - economic 10–20 membri
   - al mâinii de lucru
   - economice speciale
   - comitetele sociale
     - pentru educație
     - cultural
     - afaceri personale şi sociale
     - sanitar
     - de redacție
     - de nominațiuni (face propuneri)
     - de securitate
     - politic
     - de integrare
     - de locuire
     - de sport
     - pentru asigurarea îmbrăcămintei etc.
4. Cercurile de muncitori pe ramuri de activitate

6. Identificarea membrilor cu interesele kibuțului. Această caracteristică reiese foarte clar din modul de organizare în comun a întregii vieți şi activități a colectivității fiecărui kibuț.

7. Contact strâns cu lumea exterioară. Mai toți membrii kibuțurilor sunt înscrişi într-o structură politică. Circa 90% sunt membri de partid, iar aproximativ 80% sunt membri de sindicat.

Caracteristica principală a kibuțurilor o constituie faptul că ele au fost organizate cu ajutorul statului şi au cu acesta o foarte strânsă legătură, mai ales în privința acoperirii surselor de finanțare a dezvoltării lor. Practic statul Israel acoperă peste 2/3 din sursele de investiții ale kibuțurilor, restul de sub 1/3 provin de la kibuțuri şi din alte surse[1199].

Cu tot sprijinul acordat de autoritățile publice, însemnătatea practică a kibuțurilor pentru societatea israeliană este – la ora actuală – destul de redusă.

Populația din kibuțurile israeliene era în 1967 de 93.210 locuitori, adică 3,5% din total[1200]. Kibuțurile participau – în acelaşi an – cu numai 4,5% la crearea Produsului Intern Brut (PIB) al statului Israel[1201].

Caracterizarea kibuțurilor în anul 1970[1202]

Suprafața kibuțului (ha)	Numărul kibuțurilor[1203]	Numărul locuitorilor	Numărul kibuțurilor[1204]
până la 200	8	Până la 200	31
201–300	35	201–300	54
301–400	40	301–400	31
401–500	26	401–500	33
501–600	23	501–600	35

1199 Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 123
1200 Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 251.
1201 Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 258.
1202 Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 111–112.
1203 După Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 111.
1204 După Henri Darin-Drabkin, *Le Kiboutz société différente*, Editura Seuil, Paris, 1970, p. 112.

Suprafața kibuțului (ha)	Numărul kibuțurilor[1203]	Numărul locuitorilor	Numărul kibuțurilor[1204]
601–800	41	601–700	15
801–1000	20	701–800	9
1001–1500	21	Peste 800	6
1501–2000	8	-	-
Total	222	Total	222

7.3. COOPERAȚIA ÎN ROMÂNIA

Începuturile mişcării cooperatiste din România se regăsesc încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, la **1835** saşii au înființat la Braşov **„Kronstädter Allegemeine Sparkassa”,** considerată prima bancă din fosta Ungarie, iar în 1841 **„Hermanstädter Allegemeine Sparkassa”,** din Sibiu. În perioada de până la începutul secolului al XX-lea saşii din Transilvania au înființat 32 de cooperative, în principal de tipul Schulze-Delitzsch[1205].

Prima cooperativă românească se pare a fi **„Casa de Păstrare şi Împrumut”,** de la Răşinari, înființată de învățătorul **Visarion Roman** la 1867.

În Vechiul Regat contribuții importante la începuturile mişcării cooperatiste au avut intelectualii Teodor Diamant, Ion Heliade Rădulescu, Ion Ionescu de la Brad, Spiru Haret şi alții. Primele organizații cu caracter cooperatist au fost inițiate aici în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Printre acestea menționăm[1206]: **„Banca Populară «Țăranul»“,** în Pucioasa-Dâmbovița, la 1 martie 1893; **„Banca Populară «Frăția»“,** Dineşti-Dâmbovița, la 1 iulie 1893; **„Banca Populară «Trâmbița»“,** Gherghița-Prahova, la 1 iulie 1893; **„Banca Populară «Malul de Răsună»“,** Bezded-Dâmbovița, la 8 august 1893; **„Banca Populară «Caraimanul»“,** Breaza de Sus-Prahova, la 1 octombrie 1893; **„Banca Populară «Izvorul»“,** Micăneşti-Râmnicu Sărat, la 1 octombrie 1893.

Situația cooperației de credit din Ardeal la 31 decembrie 1929[1207]

Populația pe etnii (total / %)	Numărul cooperativelor (unități)	Numărul membrilor (locuitori)	Capitalul social (mii lei)	Depuneri de sume (mii lei)	Mijloace financiare (mii lei)
Români[1208]	415	59.285	55.894	117.863	326.842
%	47,60	35,68	68,98	20,75	32,30
Saşi[1209]	187	20.806	1.347	232.693	366.892
%	21,44	12,52	1,66	40,97	36,26
Maghiari[1210]	270	86.068	23.786	217.411	318.240
%	30,96	51,80	29,36	38,28	31,44
Total	872	166.159	81.027	567.967	1.011.974

Perioada cea mai însemnată în crearea organizațiilor cooperatiste din România este ultima treime a secolului al XIX-lea (în special deceniul 1891–1900).

În primele decenii ale secolului al XX-lea asistăm la formarea mai multor federale şi uniuni naționale ale cooperativelor şi la o importantă activitate de legiferare şi consolidare a fenomenului cooperatist român. La 28 martie 1903 – „Legea băncilor populare şi a Casei lor Centrale”; care a stat la baza organizării cooperației române până la „Codul Cooperației”, de la 12 iulie 1928. Ultimul act normativ în domeniu al perioadei interbelice a fost „Legea Cooperației”, din 1938, pe baza căreia s-a înființat

1205 Vezi Gheorghe Dragoş, *Cooperația în Ardeal*, Oficiul Național al Cooperației Române, Bucureşti, 1933, p. 109. Nicolae Dădârlat şi Gheorghe Forsea, *Anuarul băncilor din județul Sibiu*, Editura Continent, Sibiu, 1994, p. 12.
1206 După Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 278.
1207 Gheorghe Dragoş, *Cooperația în Ardeal*, p. 186–187.
1208 La care se adăugau 166 cooperative de consum, cu 19.300 asociați.
1209 La care se adăugau 69 cooperative de consum, cu 6.553 asociați.
1210 La care se adăugau 298 cooperative de consum, cu 85.228 asociați.

Institutul Central al Cooperației, care îngloba, prin fuziune, cele cinci centrale cooperative din România[1211].

La mijlocul deceniului al patrulea al secolului al XX-lea existau în România **7.368 cooperative**, cu **1.269.502 asociați**[1212] (circa 20% din populația țării) din care:

3.915 cooperative de credit, adică 53,13%, cu 935.053 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 239 asociați;

217 cooperative de consum, adică 2,95%, cu 53.473 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 246 asociați;

2.179 cooperative de aprovizionare şi desfacere, adică 29,57%, cu 203.593 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 93 asociați;

350 cooperative forestiere, adică 4,75%, cu 23.324 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 67 asociați;

32 cooperative de lăptărie, adică 0,43%, cu 4.553 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 142 asociați;

34 cooperative viticole, adică 0,46%, cu 4.617 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 136 asociați;

421 obştii de cumpărare şi arendare terenuri, adică 5,71%, cu 22.699 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 54 asociați;

220 cooperative diverse, adică 3,00%, cu 22.190 membri, deci cu o medie pe cooperativă de 101 asociați.

Prin urmare, numărul mediu de asociați pe cooperativă era de circa **172 persoane**, ceea ce conferea o forță economică redusă acestor organizații.

Caracterizarea cooperației române în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea[1213]

Felul cooperativelor	Orașe	%	Membri	%	Sate	%	Membri	%
Credit	**794**	**20**	**214.875**	**23**	**3121**	**80**	**720.178**	**77**
Consum	**217**	**100**	**53.473**	**100**	**-**	**-**	**-**	**-**
Aprovizionare, desfacere	**116**	**36**	**22.760**	**11**	**2063**	**64**	**180.833**	**89**
Forestiere	**35**	**10**	**2.998**	**13**	**315**	**90**	**20.326**	**87**
Lăptărie	**7**	**21**	**1.808**	**40**	**25**	**79**	**2.745**	**60**
Viticole	**14**	**41**	**1.358**	**29**	**20**	**59**	**3.259**	**71**
Cumpărare şi arendare	**17**	**4**	**1.023**	**5**	**404**	**96**	**21.676**	**95**
Diverse	**129**	**59**	**14.935**	**67**	**91**	**41**	**7.255**	**33**
Total	**1.329**	**18**	**313.230**	**25**	**6039**	**82**	**956.272**	**75**
%	**18**	**-**	**25**	**-**	**82**	**-**	**75**	**-**

Într-o interesantă încercare de clasificare a cooperativelor, Gromoslav Mladenatz[1214] propune următoarea sinteză:

A. COOPERATIVE DE CONSUMATORI

1. Cooperative de consum (cu sau fără producție):
   a. generale
   b. specializate (coloniale, măcelărie etc.)
2. Cooperative de locuințe:
   a. pentru cumpărarea ori construirea de locuințe ce se trec în proprietatea membrilor;
   b. pentru construirea de locuințe ce se închiriază membrilor (cooperative de locatari)

1211 În 1929, la inițiativa lui **Ion Răducanu (1884–1964),** se adoptase prima Lege a Cooperației, într-un stil foarte modern, prevăzând, printre altele, principiul **independenței cooperatiste**. **Legea Cooperației din 1935**, care a introdus amestecul statului în problemele cooperației, considerat „reacționar", a creat următoarele cinci centrale cooperative: „Banca Centrală Cooperativă", după modelul din 1929; „Centrala Cooperativă de Producție, Aprovizionare şi Valorificare Agricolă"; „Centrala Cooperativă de Consum (Magazin de Gros)"; „Centrala Cooperativă de Îndrumare, Organizare şi Control"; „Casa Centrală a Cooperației" (Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 353).

1212 După Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 255–257.

1213 După Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 255–257.

1214 Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 41–42.

3. Cooperative de asigurări.

B. COOPERATIVE DE PRODUCĂTORI

***I. Cooperative formate din mici producători independenți*:**

a. țărani

b. meşteşugari

1. Cooperative de aprovizionare în comun (materii prime, unelte etc.)

2. Cooperative de credit

3. Cooperative de folosire în comun a unor instalații, maşini etc. în vederea sprijinirii activității exploatărilor individuale ale membrilor (folosirea în comun de maşini agricole sau industriale, de magazii etc.)

4. Cooperative de desfacere în comun a produselor exploatărilor individuale ale membrilor.

Aceste produse pot fi desfăcute:

a. fie în forma în care au ieşit din întreprinderile individuale,

b. fie transformate prin cooperativă (făină, fructe uscate etc.).

Se mai adaugă:

c. cooperativele de furnituri, care contractează cu marile instituții consumatoare furnizarea anumitor cantități de produse, care se lucrează de societari, fiecare în atelierul său (cooperativele de cizmari sau croitori la noi, pentru furnituri militare în primul rând)

5. Cooperativele de asigurări (formate din producători independenți: asigurările țărăneşti împotriva grindinei, mortalității vitelor etc.)

II. Cooperative formate din muncitori salariați

1. Cooperative de producere în comun (muncitorii, înlăturând pe patron, creează o întreprindere proprie, care lucrează cu mijloacele proprii ale societarilor şi prin munca lor comună)

2. Cooperativele de muncă (asociații se obligă cu executarea unor anumite munci; asociația nu dispune de o întreprindere economică proprie; patronul nu e înlăturat).

7.4. ALIANȚA COOPERATIVĂ INTERNAȚIONALĂ (A. C. I.)

Ideea creării unor structuri instituționale care să reunească mai multe cooperative este foarte veche, chiar anterioară formării primelor forme organizate de cooperative. Robert Owen – unul dintre inițiatorii mişcării cooperatiste în Anglia – vorbea la 1832 de necesitatea formării unei organizații internaționale a ceea ce el numea „communities". La rândul lor, francezii Saint-Simon şi Charles Fourier îşi imaginau armonia universală şi prin crearea unor uniuni cooperative la scară planetară.

Aşa se face că aproape simultan cu formarea primelor cooperative au început căutările pentru reunirea lor la nivel regional, național şi chiar internațional. Astfel au luat ființă – în ultima treime a secolului al XIX-lea – diferite „federale" sau „uniuni" cooperative în diferite state europene (Germania, Franța, Olanda, Belgia, Danemarca, Anglia etc.). Ele reprezentau fie unități cu caracter lucrativ, fie erau doar forme de apărare şi promovare a idealurilor cooperatiste.

Un moment important în afirmarea mişcării cooperatiste l-a constituit formarea – în anul **1895** – a **Alianței Cooperative Internaționale (A. C. I.),** printre **obiectivele**[1215] căreia amintim:

1. Stabilirea şi propagarea principiilor şi metodelor cooperatiste;
2. Dezvoltarea cooperației în toate țările;
3. Dezvoltarea şi consolidarea relațiilor amicale între membrii Alianței;
4. Apărarea intereselor mişcării cooperative, ale consumatorilor în general;
5. Dezvoltarea sistemului informațional şi încurajarea studiilor privitoare la fenomenul cooperatist;
6. Promovarea relațiilor comerciale între organizațiile cooperative din diferite țări.

În evoluția mişcării cooperatiste internaționale, Charles Gide – unul dintre cei mai eruditi exegeți ai cooperației – a desprins **trei etape**:

1215 După Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 105.

I. **Prima etapă**, începând cu „amicii cooperației de producție", era **burgheză**, întrucât urmărea întărirea poziției economice a producătorului în societate. Aceasta a fost tendința dominantă a mișcării cooperatiste din secolul al XIX-lea. În această perioadă ACI era deschisă participării ca membri atât pentru cooperativele şi federalele naționale constituite ca atare, cât şi pentru cooperatori independenți. Între principiile organizării cooperativelor figura şi acela al participării la beneficii în funcție de capitalul fiecărui membru.

II. **A doua etapă** începe o dată cu Congresul ACI de la Manchester (1902). În această fază se produc modificări importante în **organizarea mişcării cooperative internaționale**, concretizate în:

- dominația din ce în ce mai puternică a cooperației de consum;
- calitatea de membri ai ACI o vor avea în viitor numai cooperativele constituite, nu şi cooperatorii individuali;
- excluderea principiului participării la beneficii, considerat un truc al capitaliştilor menit să îndepărteze pe membrii mai săraci de la organizarea cooperativelor;
- desfăşurarea unei activități mai susținute pentru extinderea mişcării cooperatiste într-un număr cât mai mare de țări[1216].

Tot în această a doua etapă a evoluției ACI s-a pus şi **probleme esențiale de ordin doctrinar**.

Reprezentanții cooperației de consum de tipul „Pionierilor de la Rochdale" se pronunțau, în principal, pentru dezvoltarea cooperației ca o mişcare de **reformă socială cu tendințe anticapitaliste**.

Dimpotrivă, **adepții sistemelor Raiffeisen şi Schulze-Delitsch** considerau că **mişcarea cooperatistă trebuie să se mențină în cadrul ordinii economice capitaliste**.

Dintre cele două tendințe, prima a fost mai puternică şi s-a impus.

O altă problemă importantă a fost **abordarea raporturilor dintre mişcarea cooperatistă şi Stat**. Şi aici s-au manifestat două tendințe contrare. **Prima** dintre ele susținea organizarea cooperativelor pe baze proprii, fără amestecul Statului. **Cea de a doua**, dimpotrivă, se pronunța pentru prezența activă a Statului în organizarea şi derularea fenomenului cooperatist. Până la urmă s-a ajuns la un compromis. În țările dezvoltate, unde mişcarea cooperatistă era mai avansată, s-a convenit respectarea principiului autonomiei, iar în țările unde cooperația era incipientă, s-a admis ajutorul statal pentru organizarea cooperației. Mai mult, cooperația de consum urma să se dezvolte independent de intervenția Statului, iar cea de producție trebuia încurajată de autoritatea publică.

De o importanță aparte au fost **raporturile dintre mişcarea cooperatistă,** pe de o parte, **sindicatele muncitoreşti şi partidele de stânga (socialiste),** pe de altă parte. În etapa a doua – prelungită până la primul război mondial – s-a încercat legarea mişcării cooperatiste de cea muncitorească. Curentele de opinie, ca şi experiențele practice au fost dintre cele mai diverse, mergând de la încercarea de subordonare a mişcării cooperatiste partidelor de stânga (Rusia, Belgia) până la respingerea oricărei apropieri de fenomenul politic (Anglia).

Iată, textual, cum preciza **primul Congres al Asociației Internaționale a Muncitorilor** (Geneva 1866) principiile cooperației şi atitudinea pe care trebuie s-o aibă muncitorimea față de mişcarea cooperatistă[1217].

1. „Recunoaştem mişcarea cooperatistă ca pe unul din resorturile pentru transformarea societății actuale, care se bazează pe conflicte de clasă. Marele ei merit constă în a arăta în mod practic că sistemul existent, despotic şi aducător de sărăcie, al subjugării muncii în folosul capitalului, poate fi înlăturat prin sistemul republican şi producător de bunăstare al asociației producătorilor liberi şi egali".

2. „Dar mişcarea cooperativă, redusă la formele pitice de dezvoltare pe care le pot realiza câțiva muncitori prin asociere, nu e în stare să transforme prin ea însăşi societatea capitalistă. Pentru a transforma producția socială într-un mare şi armonios sistem al muncii libere şi cooperativizate e nevoie de schimbări sociale fundamentale, de schimbări ale condițiunilor generale ale societății, care niciodată nu vor putea fi realizate fără trecerea puterii

1216 România a participat la ACI începând cu Congresul al VI-lea, desfăşurat la Budapesta în anul 1904, fiind reprezentată de I. G. Duca.
1217 După Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 156–157.

organizate a societății, adică a puterii de stat, din mâinile capitaliştilor şi proprietarilor de pământ în mâinile muncitorilor".

3. „Sfătuim pe muncitori să îmbrățişeze mai curând cooperația de producție decât cooperația de consum. Aceasta din urmă atinge numai suprafața structurii actuale economice, pe când prima o atacă din temelii".

4. „Sfătuim toate societățile cooperative să transforme o parte din venitul lor într-un fond care să ajute la răspândirea principiilor lor, atât prin pilde cât şi prin instrucțiuni, cu alte cuvinte: prin îndrumare teoretică şi practică să sprijine înființarea de noi fabrici cooperative".

5. „Pentru a împiedica societățile cooperative să degenereze în societăți pe acțiuni burgheze obişnuite, ar trebui ca locuitorii ocupați în ele, fie acționari sau nu, să aibă parte egală. Ca o propagandă numai temporară putem conceda ca acționarii să primească dobândă cu un procent scăzut".

În secolul al XX-lea **creştinii sociali** au văzut în mişcarea cooperatistă „forma economică cea mai potrivită pentru a întrona dreptatea socială în sens creştin"[1218]. Iată cum rezuma **Charles Gide (1847–1932)**[1219] calitățile creştine ale cooperației;

1. „Cooperația are o constituție asemănătoare bisericii creştine, în special celei protestante, formată din mici comunități care se guvernează ele însele şi care uneori se unesc în federații. Cooperativele au de scop să satisfacă nevoile materiale ale membrilor prin propriile mijloace ale acestora – după cum bisericile satisfac nevoile spirituale".

2. „Asociația cooperativă înseamnează un răspuns la rugăciunea duminicală, fiindcă are ca obiect în acelaşi timp să dea oamenilor «pâinea cea de toate zilele» şi să pregătească venirea unei societăți noi bazată pe frățietate: «unul pentru toți, toți pentru unul»".

3. „Elimină cele două flagele ale regimului economic actual: concurența şi profitul".

III. **După Congresul al VIII-lea** (ținut la Hamburg, în 1910) mişcarea cooperatistă internațională a intrat în **etapa a treia**. În această perioadă se consolidează principiul **neutralității politice** al ACI şi al întregii mişcări cooperatiste. De acum încolo, fenomenul cooperatist îşi propune realizarea unor structuri adecvate la nivel planetar. S-au depus eforturi pentru unirea tuturor structurilor cooperative, din toate țările lumii şi de toate tipurile, în ACI. După primul război mondial s-a consolidat tendința de a transforma mişcarea cooperatistă în cea de a **„treia cale"** între capitalism şi socialism. „A face din mişcarea cooperativă un monopol al proletariatului – avertiza Charles Gide – înseamnează nu numai o limitare arbitrară a activității sale, dar înseamnează şi o contradicție, fiindcă mişcarea cooperativă urmăreşte tocmai înlăturarea proletariatului. Prin aceea că revendică pentru consumatori conducerea vieții economice, ea luptă nu numai împotriva dictaturii capitalismului, ci şi împotriva dictaturii proletariatului"[1220]. „Muncitorul nu poate fi ajutat decât ca producător" – afirma Karl Marx. De aceea era necesar ca muncitorimea să se bazeze mai mult pe cooperativele de producție decât pe cele de consum, deoarece acestea din urmă nu ating sistemul capitalist decât la suprafață, pe când cel dintâi îl atacă în temeliile sale.

William King (1786–1865) – unul dintre cei mai importanți doctrinari ai cooperației – afirma că „principiul economico-social fundamental al cooperației este organizarea muncii în folosul celor care prestează munca"[1221]. „Cooperația eliberează munca de starea de dependență în care se găseşte față de capital şi emancipează muncitorimea de sub tutela capitaliştilor"[1222]. Despre cooperative **John Stuart Mill** afirmase, încă la 1864, următoarele: „Cred că asociația cooperativă va ajunge să regenereze pe lucrător şi în acelaşi timp societatea întreagă"[1223]. La rândul său, economistul şi sociologul german **Werner Sombart (1863–1941)**[1224] aprecia: „Sub forma cooperativelor de consum, cooperația formează germenele unei organizațiuni economice supra-capitaliste"[1225].

1218 După Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 171.
1219 După Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 171.
1220 După Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 170.
1221 După Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 230.
1222 Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, Editura „Muguri", Bucureşti, 1935, p. 230.
1223 Citat după P. S Aurelian, articol scris în R. S. 1 Mai 1873, No. 6, An IV.
1224 Căsătorit cu una dintre surorile profesorului român de Economie politică, George N. Leon. În anul 1934 Werner Sombart a vizitat Clujul, susținând mai multe conferințe în clădirea Camerei de Comerț şi Industrie (până în 1989 sediul Comitetului Județean Cluj al Partidului Comunist Român; din 1990, sediul prefecturii județene, prin decizia prefectului Grigore Zanc (1990–1996)).
1225 După Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 176.

În această perioadă s-a ajuns la elaborarea **principiilor fundamentale ale cooperației**.

Congresele Alianței Cooperatiste Internaționale (A. C. I.)

Nr.	Localitatea	Anul	Tema principală a congresului
1.	Londra	1895	Înființarea ACI
2.	Paris	1896	Participaționism. Cooperația agricolă. Relațiile internaționale
3.	Delft	1897	Participaționism. Cooperația agricolă. Relațiile internaționale
4.	Paris	1900	Paricipaționism. Magazinele en gros. Relațiile internaționale
5.	Manchester	1902	Participaționism. Locuințele muncitoreşti. Pacea internațională
6.	Budapesta	1904	Cooperația agricolă. Creditul. Relația cu statul
7.	Cremona	1907	Cooperația agricolă. Magazinele en gros
8.	Hamburg	1910	Platforma socialismului cooperatist
9.	Glasgow	1913	Relațiile intercooperatiste. Pacea internațională
10.	Bâle	1921	Cooperația şi sindicatele. Relațiile cooperatiste internaționale
11.	Gand	1924	Relațiile intercooperatiste. Neutralismul cooperatist
12.	Stockholm	1927	Raporturile intercooperatiste. Cooperație şi socialism
13.	Viena	1930	Politica economică
14.	Londra	1934	Principiile rochdaliene
15.	Paris	1937	Principiile rochdaliene. Cooperația şi sistemele economice
16.	Zürich	1946	Politica cooperatistă. Cooperația şi puterea publică
17.	Praga	1948	Cooperația şi naționalizările
18.	Copenhaga	1951	Politica cooperativă
19.	Paris	1954	Cooperația internațională. Cooperația şi țările în curs de dezvoltare
20.	Stockholm	1957	Cooperația internațională. Cooperația şi țările în curs de dezvoltare
21.	Lausanne	1960	Cooperația internațională. Cooperația şi țările în curs de dezvoltare
22.	Bournemouth	1963	Integrarea economică. Țările în curs de dezvoltare
23.	Viena	1966	Principiile cooperatiste. Țările în curs de dezvoltare
24.	Hamburg	1969	Democrația cooperatistă
25.	Varşovia	1972	Cooperația şi societățile multinaționale. Țările în curs de dezvoltare

Demografia cooperatistă (1970)[1226]

Populația cooperatistă pe tipuri de cooperative			Populația cooperatistă pe continente		
Tipul cooperativei	Populația cooperativă	Procentaj	Continentul	Populația cooperativă	Procentaj
Consum	124.804.643	40,90	Europa	145.803.041	47,77
Credit	90.540.215	29,50	Asia	97.041.791	31,80
Agricole	55.848.679	18,60	America	58.036.278	19,02
Diverse	18.991.622	6,20	Africa	2.267.626	0,74
Locuință	8.133.207	2,60	Oceania	2.037.655	0,67
Producție	5.035.693	1,60			
Pescuit	1.832.332	0,60			
Total	305.186.391	100,00	Total	305.186.391	100,00

Populația pe tipuri de cooperative şi continente (1970)[1227] (milioane locuitori)

	Europa	Asia	America	Africa	Oceania	Total
Consum	105.696,7	16.120,8	2.444,8	27,1	514,1	124.803,5
Credit	11.667,3	48.008,2	30.287,9	157,5	419,1	90.540,0
Agricole	20.461,3	25.026,5	8.008,0	2.008,7	348,6	55.853,1
Diverse	219,9	1.941,9	16.736,8	6,7	81,5	18.986,8
Locuință	5.641,0	1.301,1	515,6	6,1	669,3	8.133,1
Producție	20.18,5	2.934,6	21,8	60,6	-	5.035,5
Pescuit	97,9	1.708,9	20,6	0,7	3,9	1.832,0
Total	145.802,6	97.042	58.035,5	2.267,4	2.036,5	305.184,0

Indice de penetrare demografică a cooperației pe țări şi continente[1228].

A. Peste 30%			B. Între 20 şi 30%			C. Între 10 şi 20%		
1	România	62,55*	9	Danemarca	29,21	20	Norvegia	19,44
2	Suedia	41,16	10	Austria	29,05	21	Australia	17,77
3	Finlanda	40,69	11	Polonia	28,58*	22	Japonia	16,10
4	Canada	39,57	12	Cehoslovacia	26,11*	23	Islanda	15,92
5	Bulgaria	37,81*	13	URSS	24,61*	24	Argentina	15,01
6	Cipru	37,65	14	RDG	24,19*	25	Sri Lanka	14,93
7	Ungaria	37,48*	15	Israel	23,22	26	Elveția	14,83
8	China	35,00*	16	R. Dominicană	22,65	27	RFG	13,98
			17	SUA	21,87	28	Franța	12,99
			18	Anglia	20,43	29	Gambia	10,81
			19	Belgia	20,00	30	India	10,73

*** – țări foste socialiste;**

1226 După Henri Desroche, *Le projet coopératif*, Les éditions ouvrières, Paris, 1976, p. 114.
1227 După Henri Desroche, *Le projet coopératif,* Les éditions ouvrières, Paris, 1976, p. 114.
1228 După Henri Desroche, *Le projet coopératif,* Les éditions ouvrières, Paris, 1976, p. 116.

D. Sub 10%

1	**Turcia**	**8,18**	**16**	**Guyana****	**2,82**
2	**Grecia**	**7,45**	**17**	**Chile**	**2,76**
3	**Italia**	**7,37**	**18**	**Țările de Jos**	**2,72**
4	**Iugoslavia**	**7,32***	**19**	**Pakistanul de Vest**	**2,47**
5	**Indonezia**	**7,20**	**20**	**Singapore**	**2,33**
6	**Iran**	**6,52**	**21**	**Thailanda**	**1,54**
7	**Uganda**	**6,45**	**22**	**Filipine**	**1,10**
8	**Tanzania**	**6,09**	**23**	**Zambia**	**1,00**
9	**Malaezia**	**5,97**	**24**	**Portugalia**	**0,81**
10	**Jamaica**	**5,28**	**25**	**Liban**	**0,72**
11	**Uruguay**	**5,11**	**26**	**Camerun**	**0,61**
12	**Irlanda**	**4,92**	**27**	**Columbia**	**0,59**
13	**Kenya**	**3,92**	**28**	**Iordania**	**0,39**
14	**Insulele Mauricius**	**3,78**	**29**	**Malta**	**0,24**
15	**Bangladesh**	**2,89**	**30**	**Algeria**	**0,03**

**** – Republica Cooperatistă Guyana (215.000 kmp).**

- **Peste 30% indice de penetrare demografică – țări cu dezvoltare cooperatistă EXCELENTA**.
- **Între 20 şi 30% indice de penetrare demografică – țări cu dezvoltare cooperatistă INALTA**.
- **Între 10 şi 20% indice de penetrare demografică – țări cu dezvoltare cooperatistă MEDIE**.
- **Sub 10% indice de penetrare demografică – țări cu dezvoltare cooperatistă SLABA**.
- Se poate observa că, de regulă, **cooperația este mai extinsă în țările mai dezvoltate, comparativ cu cele rămase în urmă**.

7.5. PRINCIPIILE GENERALE ALE COOPERAȚIEI

Într-o încercare de sinteză, supunem atenției celor interesați următoarele principii generale ale mişcării cooperatiste:

1. Libera adeziune. Ea a funcționat la cooperativele de consum. La cooperativele de producție, care mergeau bine, cu timpul s-au impus restricții la aderare, determinate de dorința păstrării – pentru fondatori – a avantajelor afacerii.

2. Ajutorul propriu. Asociația cooperativă nu are în vedere filantropia şi exclude orice sistem de asistență socială a membrilor. Ea este o întreprindere autonomă, fără intervenția autorității publice, care urmăreşte obiective de natură economică. Cooperativa este o creație a inițiativei private şi – ca urmare – o instituție de drept privat. Întreprinderea cooperativă reprezintă asocierea mai multor persoane pentru realizarea în comun a unor obiective. Obiectivele comune ale membrilor cooperatori se realizează solidar de către toți membrii. Câştigul este – în acest caz – un mijloc şi nu scopul principal. Spre deosebire, în firma capitalistă țelul fundamental şi ultim este maximizarea profitului. Organizarea cooperativelor şi generalizarea lor „ar putea contribui la adaptarea mai uşoară a producției cu consumația, care am zis că ar fi indispensabilă pentru înlăturarea crizei economice”[1229].

3. Cooperativa este o asociație de persoane. Întreprinderea capitalistă este o asociație de capitaluri, menită să asigure maxima fructificare a acestora, în principal prin folosirea muncii străine. Cei care participă cu capital nu sunt – necondiționat – şi aceia care îl gestionează. Ei nu participă prin munca proprie la realizarea obiectivelor firmei. Dividendele primite reprezintă o fructificare a capitalului şi nu a participării efective a asociaților la activitatea întreprinderii. **În firma capitalistă capitalul subordonează munca**. Societatea cooperativă reprezintă o asociație de persoane care urmăresc realizarea în comun – prin forțe

1229 **Petre P. Negulescu (1872–1951)**, *Destinul omenirii*, manuscris, (după Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 177).

exclusiv proprii – a obiectivelor propuse („unul pentru toți şi toți pentru unul"). Legătura cooperatorului cu cooperativa este indisolubilă, fiecare persoană contribuind direct, permanent şi nemijlocit la derularea afacerilor. El primeşte pentru capitalul social depus o dobândă fixă şi nu un dividend. Veniturile variabile pe care le obține sunt direct proporționale cu contribuția sa la realizarea obiectivelor cooperativei. În felul acesta, nu capitalul este retribuit, ci munca cooperatorului. **În cooperativă capitalul este subordonat muncii**. **Prin cooperație se elimină atât patronul, cât şi profitul.** Munca nu mai este exploatată de capital. Venitul obținut aparține în întregime celor care l-au creat şi se repartizează între ei pe baza unor criterii – deopotrivă – etice şi stimulative, în aceeaşi măsură, pentru toți.

4. Neutralitatea politică şi religioasă a cooperativelor. Una dintre preocupările de continuitate ale mişcării cooperative a fost şi este căutarea stării de echilibru în sistemul social-politic în care activează. Deşi atât teoria, cât şi practica au consemnat diverse atitudini şi experiențe, putem afirma că neutralitatea a contribuit hotărâtor la succesul mişcării cooperative. Ea a reuşit să coexiste şi să se dezvolte ca atare, cu caracteristicile proprii, în sisteme sociale diametral opuse. Ea a putut evolua alături de proprietatea capitalistă dominantă, dar şi în sistemul socialist, bazat pe planificare unitară şi centralizată. Mai mult, ideologii din fostele țări socialiste considerau cooperația, nici mai mult nici mai puțin, decât „o formă a proprietății socialiste".

5. Conducerea democratică. Alături de repartizarea beneficiilor între membrii cooperatori, în funcție de aportul adus la realizarea obiectivelor comune, conducerea democratică reprezintă unul dintre cele mai importante principii, care dau substanță şi specificitate cooperativei şi o individualizează – prin diferențiere – ca „a treia cale" între capitalism şi socialism. Mişcarea cooperatistă funcționează pe principiul **„un om – un vot"** indiferent de capitalul social cu care participă fiecare. **Doctrina cooperatistă a eliminat –** în felul acesta – **capitalul de la luarea deciziilor**. Totodată, s-a reuşit stimularea simultană atât a capitalului, cât şi a muncii. Dar, mai presus de toate acestea, prin cooperație munca subordonează capitalul şi nu invers (ca în firmele capitaliste).

Sistemul său de repartiție **stimulează capitalul prin dobânda fixă primită**. Aceasta aduce cooperatorului un venit proporțional cu mărimea capitalului subscris şi vărsat.

În acelaşi timp se **stimulează corespunzător şi munca**. Beneficiile obținute sunt repartizate între cooperatori proporțional cu contribuția fiecăruia la realizarea obiectivelor cooperativei şi a rezultatelor globale.

Folosind **două** modalități de repartiție a rezultatelor, **cooperația introduce mai multă echitate** între membrii asociați. În mod practic, ea reuşeşte să combine – într-un mod original şi efectiv – principiile capitaliste şi socialiste de repartiție.

Prin aplicarea principiului **„un om – un vot"** se completează fericit activitatea cooperativelor cu **democrația reală şi cu egalitatea deplină**.

6. Asociația cooperativă fondează o întreprindere. „Nu poate să existe o cooperativă – aprecia Mircea V. Pienescu – fără să aibă o întreprindere economică şi acest caracter este esențial, pentru că aşază cooperativa pe terenul acțiunii economice deosebind-o de toate asociațiile de muncitori, mici patroni, funcționari etc. etc., care caută şi ele o îmbunătățire a stării materiale a asociaților lor, însă prin mijloace politice, filantropice sau de asistență socială"[1230]. **Întreprinderea economică cooperativă asigură atât o eficiență mai ridicată a activității, cât şi îmbunătățirea situației materiale a membrilor cooperatori.** Ea stimulează, deopotrivă, atât capitalul cât şi munca. Cei doi factori de producție nu se mai separă unul de altul şi nu se mai opun unul altuia. În cooperativă una şi aceeaşi persoană este – în acelaşi timp – proprietarul capitalului, al muncii, producător nemijlocit, ca şi beneficiar direct al rezultatelor obținute. Societatea nu mai este divizată în clase opuse cu interese contradictorii. Dispar contradicțiile sociale şi lupta de clasă, oamenii devin egali unii altora, adversarii se transformă în colaboratori. În acelaşi timp, întreprinderea cooperativă înlătură verigile intermediare dintre producție şi consum, care scumpesc produsele şi serviciile. Mărfurile devin mai ieftine, de mai bună calitate, mai accesibile şi standardul de viață al populației se îmbunătățeşte.

1230 Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, București, 1946, p. 150.

7. Capitalul social. După cum s-a observat, în toate sistemele prezentate, asociația cooperativă are un capital propriu[1231]. El se constituie prin depunerile membrilor cooperatori şi este retribuit cu o dobândă fixă, nu cu dividend[1232]. Prin rolul care i se rezervă, în cooperativă **„capitalul serveşte, el nu domneşte”,** este supus muncii, nu o domină ca în întreprinderea capitalistă.

8. Fondul de rezervă. Orice cooperativă îşi constituie un fond de rezervă pentru situații neprevăzute. El se alimentează din beneficiile anuale ale cooperativei şi are dimensiuni diferite în funcție de natura activității, volumul capitalului social sau alte criterii. Caracteristicile acestui fond din sistemul cooperatist se găsesc în realitatea că el este indivizibil şi inalienabil. Chiar la desființarea întreprinderii fondul de rezervă nu revine cooperatorilor, ci este trecut la o altă cooperativă similară, care continuă să funcționeze, sau rămâne la dispoziția organelor superioare ale sistemului (centrale, federale, uniuni).

9. Repartizarea beneficiilor. Fiecare cooperator va obține din beneficiul total o parte direct proporțională cu contribuția adusă la obținerea lui. Acest principiu stimulează participarea asociaților la bunul mers al cooperativei şi-i răsplăteşte proporțional cu aportul (individual) la obținerea rezultatelor totale.

La cooperativele de consum beneficiul fiecărui asociat va fi direct proporțional cu cumpărăturile făcute prin cooperativă. Dar, din asemenea cooperative cumpără şi nemembrii, astfel că la obținerea beneficiului participă atât asociați, cât şi neasociați. Partea de beneficii datorată neasociaților se contabilizează separat, nu se împarte cooperatorilor (pentru că nu au contribuit la obținerea ei), ci se foloseşte pentru opere de interes general de care pot beneficia toate categoriile de cetățeni.

La cooperativele de credit, beneficiul asociaților va fi direct proporțional cu dobânzile plătite de ei (în calitate de debitori) către cooperativă. Partea de beneficii repartizată asociaților este diferența dintre dobânzile plătite de aceştia (ca debitori) şi cele primite de ei de la cooperativă (în calitate de creditori) pentru sumele depuse spre fructificare. Beneficiile rezultate din afacerile cooperativelor de credit cu alți cetățeni se contabilizează separat şi se folosesc pentru alte destinații.

La cooperativele de asigurare beneficiile asociaților sunt direct proporționale cu primele de asigurare plătite de ei în timpul anului.

La cooperativele de desfacere în comun beneficiul asociaților va fi direct proporțional cu valoarea mărfurilor aduse pentru desfacere.

La cooperativele de locuințe beneficiul asociaților este direct proporțional cu mărimea chiriei (dacă sunt chiriaşi) **sau cu prețul locuinței cumpărate** (de la cooperativă).

La cooperativele productive beneficiul asociaților va fi direct proporțional cu contribuția lor la obținerea producției, adică proporțional cu salariul anual al fiecăruia.

Aceste principii s-au precizat în timp, o etapă importantă constituind-o Congresul de la Viena al ACI din anul 1966, care a reținut – într-o sinteză interesantă – doar şase dintre ele[1233].

1231 Excepție face sistemul Raiffeisen, care la început prevedea înființarea cooperativelor fără capital propriu. Resursele urmau să fie atrase şi garantate solidar cu averea cooperatorilor. Prin Legea cooperației germane, inițiată şi influențată hotărâtor de Schulze-Delitzsch, toate cooperativele au fost obligate să-şi constituie capital propriu.

1232 În sistemul Schulze-Delitzsch se prevede retribuirea capitalului cu dividende, pentru a stimula creşterea dimensiunilor cooperativelor. Adversarii l-au criticat pe inițiatorul acestui sistem, reproşându-i că – în felul acesta – întreprinderea lui nu diferă de cea capitalistă. Această caracteristică a repartiției a fost preluată şi de cele mai multe din cooperativele din România interbelică. Faptul a avut efecte negative asupra dezvoltării cooperației române. Acest principiu al repartiției nu înlătură exploatarea muncii de către capital şi apropie întreprinderea cooperativă de firma capitalistă. Menținând repartiția în funcție de capital, cooperația nu reuşeşte să fie o alternativă la evoluția capitalistă. Ea se menține în cadrele capitalismului (cel mult ca o încercare de reformare a lui) şi – mai devreme sau mai târziu – se confundă cu el.

1233 **1.** Afilierea la o societate cooperativă trebuie să fie voluntară, deschisă tuturor persoanelor care pot utiliza serviciile acesteia şi sunt de acord să-şi asume responsabilitățile inerente calității de membru; ea nu trebuie să fie obiect de restricții nenaturale ori al vreunei discriminări sociale, politice sau religioase. **2.** Societățile cooperative sunt organizații democratice. Afacerile lor trebuie să fie administrate de persoane alese sau numite după proceduri adoptate de membri, în fața cărora ele sunt responsabile. Membrii societăților cooperative de bază trebuie să aibă acelaşi drept de vot (un membru – un vot) şi de participare la deciziile interesând societatea lor. În toate celelalte societăți, administrarea trebuie exersată pe o bază democratică, într-o formă adecvată. **3.** Dacă un profit este plătit asupra capitalului social, nivelul său trebuie strict limitat. **4.** Surplusul sau economiile eventuale rezultând din operațiunile unei societăți aparțin membrilor acelei societăți şi trebuie repartizate astfel încât să evite câştigul unuia dintre ei în detrimentul celorlalți. În funcție de decizia membrilor, această repartizare se poate face astfel: a) prin afectarea unei sume dezvoltării afacerilor cooperativei; b) prin afectarea unei sume serviciilor colective, sau c) procedând la o repartiție între membri, proporțional cu tranzacțiile lor cu societatea. **5.** Toate societățile cooperative trebuie să

7.6. „COOPERATISMUL" SAU COOPERAȚIA INTEGRALĂ

În perioada interbelică s-a consolidat opinia conform căreia cooperația ar reprezenta o variantă alternativă (față de capitalism şi socialism) de evoluție a omenirii. Ea se sprijinea pe convingerea că mişcarea cooperatistă ar fi o formulă proprie de transformare paşnică a societății, prin generalizarea cooperației în toate domeniile vieții economice.

➤ Între întreprinderea capitalistă şi cea cooperativă există **deosebiri fundamentale.**

Întreprinderea capitalistă urmăreşte **o cât mai rentabilă valorificare a capitalurilor în folosul posesorilor lor**. Maximizarea profitului este scopul său fundamental.

Cooperativa are drept scop **valorificarea cât mai avantajoasă a muncii, prin stabilirea cât mai rațională a venitului din muncă**. Întreprinderea cooperativă este organizația al cărei principiu fundamental este subordonarea mijloacelor de producție şi a intereselor legate de ele, intereselor muncii. „Capitalul primeşte o dobândă fixă, iar în conducerea cooperativei nu are nici o influență"[1234]. Aici asociații au drept de vot egal, după formula „un om – un vot", indiferent de participarea la capitalul social.

La întrebarea „Ce este Cooperatismul?" mai mulți doctrinari ai mişcării[1235] răspundeau: „Este un sistem de organizare economică al cărui scop este generalizarea cooperației"[1236].

Doctrina „cooperatismului" îşi are originile în „Şcoala de la Nîmes", inițiată în anul 1885 de către fervent susținător al cooperației Ch. Boyve şi de unul dintre cei mai importanți exegeți ai acesteia, Charles Gide. Conținutul principal al cooperatismului se poate rezuma în câteva **idei fundamentale**:

1. Înlocuirea concurenței şi a capitalismului cu un regim în care producția va fi organizată în scopul satisfacerii nevoilor consumatorilor şi nu pentru obținerea profitului. Punctul de plecare al noului sistem îl constituie nevoile consumatorului. Dar acesta nu trăieşte separat, ci se asociază în cooperative care organizează, ele însele, producția, repartiția, schimbul şi consumul bunurilor necesare membrilor cooperatori. În felul acesta se produce numai ce este necesar, în proporțiile efectiv cerute de consumatori, se elimină verigile intermediare între producție şi consum, mărfurile fiind mai ieftine, dispar crizele şi disfuncțiunile, situația economică a cooperatorilor se îmbunătățeşte.

2. Însuşirea colectivă şi gradată a mijloacelor de producție de către consumatorii asociați. Prin cooperație se formează – treptat, paşnic şi fără eforturi mari ori acumulări prealabile însemnate – o nouă formă de proprietate socializată. „Dacă «Magazinele de gros» – afirma Ernest Poisson – ar avea organizată producția proprie în uzine, mijloace de transport, bancă cooperativă care să înlocuiască băncile private, pământuri pentru producție pentru toți, într-un cuvânt, dacă comerțul en gros, industria, finanțele şi agricultura, devenite funcțiuni ale cooperativei de consum, ar poseda, dirija, organiza, făcând să funcționeze totul, dacă toate aceste ipoteze s-ar realiza, ar rezulta o societate economică completă şi nouă, care s-ar numi «Republica cooperativă»"[1237].

3. Formarea unei adevărate ordini mondiale cooperative, prin generalizarea structurilor instituționale ale acesteia în întreaga lume. Se aprecia la vremea respectivă – unii autori o mai fac şi astăzi – că Alianța Cooperativă Internațională ar fi cadrul propice atingerii unui asemenea obiectiv. Evoluția de până acum a realității internaționale consemnează faptul că mişcarea cooperatistă se menține la dimensiuni reduse (acoperind doar circa 10% din

---

constituie un fond pentru învățământul membrilor lor, al conducătorilor, al angajaților şi al publicului larg, cu privire la principiile şi metodele cooperației, pe o bază economică şi democratică. **6.** Pentru a putea servi mai bine interesele membrilor lor şi ale colectivității, fiecare organizație cooperativă trebuie, în toate manierele posibile, să coopereze activ cu alte cooperative, la scară locală, națională şi internațională.(Vezi Jean Michel Saillant, *Théorie pure de la coopérative*, C.I.E.M., Paris, 1981, p. 62–64).

1234 Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 234.

1235 Charles Boyve, A. D. Bancel, Ernest Poisson, dar mai ales Charles Gide (acreditat cu paternitatea noțiunii „cooperatism").

1236 „Qu'est-ce que le Coopératisme? C'est un système d'organisation économique dont le but est la généralisation de la Coopération". „Qu'est-ce que la Coopération?" „Étymologiquement, c'est la méthode, l'action, par laquelle on opère conjointement avec quelqu'un". (A. D. Bancel, *Le Coopéeratisme*, Librairie C. Reinwald, Schléicher Freres, Editeurs, Paris, 1901, p. 7). (Vezi şi Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, ediția a II-a, Bucureşti, 1946, p. 178).

1237 Ernest Poisson, *La République Coopérative*, Paris, 1929 (După Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 180).

populația mondială) şi – cel puțin deocamdată – nu constituie o alternativă a organizării societății umane.

- Gromoslav Mladenatz considera că ***„sistemul economic-social cooperativ”*** are următoarele **caracteristici**:

„Forma, celula economiei cooperative, este *întreprinderea cooperativă*, **care adoptând în mare măsură regulele de organizare şi de funcționare ale întreprinderilor capitaliste – întrucât ea trebuie să activeze în cadrul regimului economic actual – prezintă totuşi caracteristica fundamentală de a fi** *o întreprindere colectivă* **în sensul că este legată în chip organic de economiile particulare ale asociaților care formează întreprinderea.**

În ansamblul său, sistemul economic al cooperației este *federalist.* **Acest federalism economic ține seama de condițiile speciale de viață ale diverselor categorii ale diverselor regiuni economice; el permite, totuşi, prin articularea graduală a acestor organizații pe regiuni ori pe categorii, să se elaboreze şi să se execute** *un plan economic*; **iar acesta, aşezat pe baze raționale şi unitare, nu cade totuşi într-un centralism colectivist uniformizat.**

Principiul fundamental al economiei sociale cooperative trebuie căutat în *metoda specifică de repartiție a productului social.* **Această metodă cooperativă de repartiție – fiecăruia potrivit participării sale la realizarea produsului – este de natură să provoace modificări din ce în ce mai profunde în repartiția veniturilor, prin** *eliminarea graduală a oricărui venit obținut fără muncă***”[1238].**

Dinamica gândirii cooperatiste este următoarea:

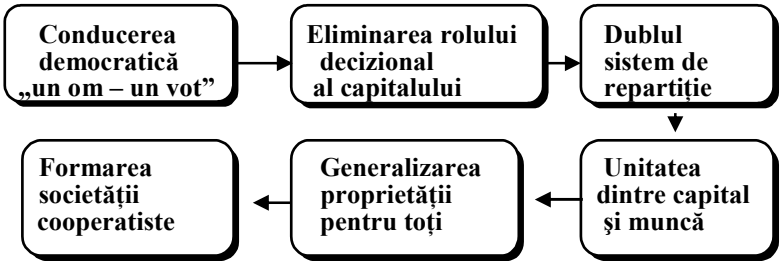
Conducerea democratică „un om – un vot”
Eliminarea rolului decizional al capitalului
Dublul sistem de repartiție
Unitatea dintre capital şi muncă
Generalizarea proprietății pentru toți
Formarea societății cooperatiste

1238 Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, Bucureşti, 1935, p. 235.

8. PROTECȚIONISMUL ECONOMIC

8.1. PROBLEME METODOLOGICE GENERALE

În plină perioadă de triumf a doctrinei liberalismului economic clasic, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a apărut şi s-a dezvoltat în Germania o paradigmă de gândire diametral opusă, cel puțin la prima vedere: protecționismul economic.

Noua doctrină economică se revendică de la o filosofie total diferită de cea utilitaristă, pe care se fundamenta liberalismul clasic. Filosofia utilitaristă şi raționalistă şi-au dezvoltat sistemul în jurul individului egoist şi liber în acțiunile sale. Prosperitatea, fericirea şi libertatea individului sunt – înainte de toate – de natură economică. Ele se realizează prin activitatea neîngrădită a lui „homo oeconomicus", perfect egoist, rațional, concurențial, social. Mâna invizibilă armonizează interesele individului cu cele generale ale societății, iar promovarea liberalismului conduce la generalizarea prosperității pentru toți indivizii şi națiunile.

Dimpotrivă, filosofia clasică germană construieşte o paradigmă diferită. Elementul central al noului edificiu nu mai este „homo oeconomicus", ci colectivitatea, societatea, națiunea. Noua paradigmă integrează individul-colectivității, interesul particular-celui național, economicul-socialului. Individul poate să-şi caute fericirea şi prosperitatea prin liberă inițiativă, dar nu le poate realiza decât „integrându-se în colectivitate". Instituțiile publice au menirea de a armoniza contradicțiile ce apar în societate şi de a conduce indivizii – integrați în colectivitate – spre atingerea scopului comun suprem, mărirea şi puterea națiunii.

Şcoala liberală clasică pornea de la adevăruri generale şi **deducea** judecăți de valoare individuale. Metoda de investigație a acestei şcoli era, prin urmare, **deducția logică**, cu ajutorul căreia se construiau, pe bază de raționament, sisteme „perfect funcționale". Filosofia germană se întemeiază pe istorism şi prin **inducție** ajunge de la faptul mărunt la adevărul general. Ea nu proclamă, de la început, legi obiective ale realității, ci doreşte să le **inducă** prin adunarea masivă de fapte şi evenimente, ordonate în evoluția lor cronologică.

Inițiatorul istorismului şi instituționalismului economic – părintele protecționismului modern – a fost, fără îndoială, **Friedrich List (1789–1846),** un intelectual autodidact, fără studii superioare, fără funcții sau ranguri deosebite în ierarhia puterii, un om pe cât de controversat şi oprimat în timpul vieții, pe atât de apreciat şi valorificat postum. Puțini au fost gânditorii economişti care să fi avut o aşa de mare influență asupra derulării ulterioare a evenimentelor cum a avut-o List, cum puține sunt sistemele de gândire care să fi fost într-o aşa de mare măsură validate de practică, cum a fost cel listian. Am îndrăzni să afirmăm că gândirea lui List a fost verificată în practică, în întregime, atât în ceea ce priveşte aspectele ei pozitive, cât, din păcate pentru omenire, pe scurte perioade, şi în ce priveşte aspectele ei negative. Într-o oarecare măsură concepțiile lui despre economie şi politica economică sunt şi astăzi şi, probabil, previzibil, şi în viitor, actuale spre binele sau, cine poate şti ?, spre nenorocul unei părți a omenirii sau poate a integralității ei.

În opera lui Friedrich List se găsesc izvoarele a **trei mari orientări** din gândirea economică universală:

- **Protecționismul economic;**
- **Şcoala istorică germană;**
- **Instituționalismul economic.**

Pe lângă elementele pozitive, pilduitoare, în gândirea lui List întâlnim şi altele, din păcate, exclusiviste pentru evoluția ulterioară a Germaniei şi chiar a omenirii şi care au alimentat (şi poate mai alimentează, cine ştie?) concepții discriminatorii, de supremație. Friedrich List a fost unul fermenții importanți ai înființării **Zollverein**-ului, la **1 ianuarie 1834**, ca spațiu al unei uniuni vamale germane. Ideea Zollverein-ului, apreciază unii, a fost preluată cu consecințe dezastruoase, un secol mai târziu, deformat şi expansionist, în *Lebensraum*-ul nazist.

Totodată, List a apreciat greşit (cine ştie?) că numai anumite națiuni sunt capabile de industrializare superioară, performantă, urmând ca acestea, printr-o „misiune civilizatoare", să transforme în colonii restul țărilor lumii. Oare ideile acestea din urmă, sumbre (sau poate doar şocante?), au fost infirmate şi respinse definitiv de istorie, sunt apuse pentru totdeauna, sau există structuri (sau se vor forma asemenea structuri?) care le fac incitante şi, de ce nu ?, posibile şi realizabile în viitor (dacă nu cumva ele s-au realizat sau sunt în curs de realizare?).

8.2. FRIEDRICH LIST (1789–1846)

8.2.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Friedrich List s-a născut la **6 august 1789**, în oraşul Reutlingen, din regiunea Suabia, statul Württemberg, Germania, „în familia plină de copii a venerabilului tăbăcar Johannes List”[1239]. Puternicele tradiții ale orânduirii feudale din țara sa, groaza provocată de Revoluția franceză şi războaiele napoleoniene, alături de existența unei burghezii germane dornice de afirmare şi confruntată atât cu feudalismul național, cât şi cu necruțătoarea concurență britanică, au constituit mediul de observare imediată a lui List şi împrejurările în care s-a format puternica sa personalitate protestatară.

Studiile primare şi le-a făcut la Şcoala latină din Reutlingen, dovedind talent „la mânuirea condeiului”. Manifestând puțină înclinație pentru limbile clasice, a părăsit şcoala la vârsta de 14 ani, lucrând – timp de trei ani – în tăbăcăria tatălui său, „unde s-a dovedit lipsit de orice aptitudine pentru îndeletnicirile practice”[1240]. La vârsta de 17 ani, în 1806, a îmbrățişat cariera administrativă, ca practicant şi ajutor de funcționar în mai multe localități germane. Mai târziu a ajuns actuar[1241] şef în administrația oraşului Tübingen, perioadă în care a audiat mai multe prelegeri de cameralistică, finanțe şi economie politică la universitatea din localitate. Acolo a făcut cunoştință cu operele autorilor Charles Montesquieu, Adam Smith, Jean Baptiste Say, Jean–Jacques Rousseau ori cu cele ale scriitorilor germani clasici. În anul 1816 îl găsim consilier financiar al statului Württemberg. În acelaşi an redactează revista **„Württembergisches Archiv”** („Arhiva din Württemberg”), în care ia atitudine împotriva oprimării feudale şi se situează pe poziția forțelor progresiste ale burgheziei germane în formare.

Prin activitatea sa, List l-a convins pe regele Wilhelm I de Württemberg să fondeze un departament de ştiințe sociale la Universitatea Tübingen. Grație relațiilor apropiate pe care le-a avut cu ministrul învățământului Wangenheim, ale cărui vederi erau apropiate de ale sale, List (fără studii de specialitate ori titluri academice) a obținut – în 1817 – o catedră de Economie politică[1242] la acest departament[1243]. Dorind să arate studenților „prin ce mijloace poate fi ameliorată bunăstarea, cultura şi puterea Germaniei” şi criticând „instituțiile şi legile existente”, List a fost invitat – în 1818 – de rege „să-i facă o dojană indulgentă”[1244]. Revista la care colabora a fost interzisă de către administrația statului Württemberg.

Paralel cu activitatea universitară, viitorul mare economist a înființat – în 1818 – **„Verein fur Bürgerfreunde”** („Asociația pentru Amicii Cetățenilor”), al cărei organ de presă a fost **„Der Volksfreund aus Schwaben”** („Amicul Poporului din Suabia”). În cadrul asociației create şi cu ajutorul organului de publicitate şi-a exprimat ideile, criticând „samavolnicia birocratică şi fiscalitatea excesivă”, militând pentru „desființarea barierelor vamale dintre statele germane” şi în favoarea unui „liberalism constituțional”[1245]. În anul 1819 a luat la cunoştință nemulțumirile comercianților, care se plângeau de barierele vamale din interiorul Germaniei. El a elaborat împreună cu aceştia o petiție şi a creat **„Asociația pentru Comerțul Interior German”.**

În anul 1820 List a fost ales în Parlamentul statului Württemberg, unde, în calitate de deputat, a continuat lupta pentru unificarea economică a Germaniei. De asemenea, în dezbaterile politice care au urmat s-a exprimat împotriva birocrației şi pedepselor privative de

1239 Friedrich List, ***Sistemul național de Economie politică***, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. VII. În versiunea românească elaboratul are 378 pagini. Traducerea din limba germană, adnotări şi indici de Victor Vasiloiu şi Dan Răducanu, după originalul operei, ediția a 3-a (1844), ultima din timpul vieții autorului, text reprodus de Artur Sommer, editura Reimar Hobbing. „ET LA PATRIE ET L'UMANITÉ” este dedicația înscrisă de autor pe elaboratul său. Toate citatele din prezenta lucrare vor fi luate din această ediție.

1240 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. VIII.

1241 **Actuar** – specialist în probleme de actuariat. Actuariatul reprezintă totalitatea operațiilor şi normelor pe baza cărora, folosind teoria probabilităților şi statistica matematică, se efectuează calcule financiare (referitoare în principal la asigurări).

1242 *Staatwirtschaft und Staatpraxis*.

1243 „Grace à l'appui d'un ministre dont les points de vue étaient semblables, Wangenheim, List obtient une chaire dans une nouvelle université des sciences politiques crée en 1817 a Tübingen” (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Ed. Montchrestien, Paris, 1972, p. 46).

1244 Hermann Boetsch, *Einkommen und Vermögen von Friedrich List*, Lorrach-Statten, 1936, p. 2.

1245 *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. VIII.

libertate. În urma **„Petiţiei din Reutlingen”,** în care vorbea de o „birocraţie ruptă de popor, care inundă întreaga ţară şi îşi are centrul de greutate în ministere … care menţine monopolul administraţiei publice împotriva oricărei acţiuni a cetăţeanului, contra căruia luptă, ca şi cum acesta ar constitui un pericol pentru stat”[1246], List a fost exclus din Parlament (în februarie 1821). A urmat o lungă anchetă şi un proces, în urma căruia a fost condamnat (pentru „ultraj şi calomnie la adresa guvernului, tribunalelor şi administraţiei din Württemberg”[1247]) în aprilie 1822, la 10 luni muncă silnică. În aceste circumstanţe List s-a autoexilat la Paris, unde l-a întâlnit pe marchizul La Fayette[1248], care i-a propus să plece împreună în SUA. Revenit imprudent în Württemberg, List a fost încarcerat doi ani (1824–1825 la fortăreaţa Hohenasperg) şi n-a obţinut eliberarea decât cu condiţia expatrierii[1249].

In aceste împrejurări List cu familia s-a îmbarcat şi a plecat în SUA[1250] – în vara anului 1825 –, unde a fost primit de La Fayette (în Philadelphia), care l-a luat cu el trei luni în triumfala sa călătorie prin Statele Unite. Cu acest prilej, a făcut cunoştinţă cu noua lui patrie adoptivă şi cu o serie de personalităţi americane, precum foştii preşedinţi John Adams, Thomas Jefferson, James Madison, James Monroe şi Andrew Jackson, care i-au facilitat succesul activităţii în cei aproape şapte ani cât a stat în America.

Stabilindu-se în Pennsylvania, List a încercat fără prea mare succes să devină fermier[1251]. Unii biografi afirmă că în această perioadă el s-a interesat de experienţa comunitară dezvoltată de Robert Owen în Hampshire, sub numele de **„New Harmony”.** Redactor şi coproprietar al unei gazete săptămânale în limba germană **„Readinger Adler”** („Vulturul din Reading”) a publicat o serie de articole politice şi economice, mai întâi în limba germană, apoi în engleză. Studiile sale s-au bucurat de o frumoasă primire din partea publicului şi autorităţilor americane. Faptul este explicabil prin similitudinea de situaţii între SUA şi Germania. Amândouă ţările parcurgeau procesul dificil al formării naţiunilor, erau neindustrializate, în ambele se derulau primele semne ale trecerii la capitalism şi la civilizaţia neagricolă. Dacă în ţara sa natală – neînţeles – a fost condamnat şi expulzat pentru opiniile exprimate, în SUA ideile sale au fundamentat politica economică a guvernului american[1252], iar List a fost încoronat cu onoruri de stat.

Fiind chemat să-şi spună părerea asupra politicii comerciale americane – sub forma a 12 scrisori publicate în cursul anului 1827 – Friedrich List a pledat pentru promovarea de către autorităţi a protecţionismului. Scrisorile au fost, apoi, reunite în ***Outlines of American Political Economy,*** lucrare de mare succes şi care a inspirat adoptarea de către Congres – în aprilie 1828 – a tarifului vamal protecţionist, List fiind considerat unul dintre iniţiatorii politicii protecţioniste a Statelor Unite ale Americii. În anul 1829 a descoperit un minereu de huilă şi a fondat o companie pentru punerea lui în valoare[1253]. Pe baza proiectelor proprii şi sub îndrumarea lui directă s-a construit **prima linie de cale ferată din Pennsylvania**, inaugurată în anul 1831. Pornind de la această experienţă, el a făcut numeroase propuneri scrise guvernului german, pentru crearea în Germania a unei linii de cale ferată, plecând din Bavaria spre Nord. El a încercat – de asemenea – să explicitezе relaţiile dintre dezvoltare, infrastructura publică şi activitatea economică.

1246 K. A. Meissinger, *Friedrich List – der Pionier des Reiches*, Leipzig, 1930, p. 29.

1247 „Condamné, après un long procès, à dix mois de travail forcé pour outrage et calomnie envers le gouvernement, les tribunaux et l’administration du Würtemberg, List chercha refuge en France” (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l’histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 49).

1248 Marie Joseph Motier marchiz de La Fayette (1757–1834) general şi om politic francez. A participat la Războiul de independenţă al coloniilor engleze din America de Nord (1775–1783).

1249 „Revenu imprudemment dans le Württemberg, il y fut incarcéré pendant deux ans et n’obtient son enlargissemenet qu’a condition de s’expatrier” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 49).

1250 „C’est dans ces conditions pénibles qu’il s’embarqua pour l’Amérique avec sa famille” (Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l’histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 49).

1251 „S’étant établi en Pennsylvanie, il s’y livra à l’agriculture, sans grand succès d’ailleurs en raison de l’hostilité qu’il rencontra dans ce nouveau milieu” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 49).

1252 SUA au promovat o politică economică protecţionistă până în perioada interbelică a secolului al XX-lea. Devenind cea mai mare forţă economică după cel de al doilea război mondial, a promovat – timp de circa patru decenii – o politică liberală, pentru ca în ultimul deceniu (pe măsura consolidării Japoniei şi a Comunităţii Economice Europene) să revină la unele măsuri de natură protecţionistă.

1253 „Puis, ayant découvert un gîte houiller, il fonda une société pour sa mise en valeur; ce fut le commencement de la fortune. Sous ses auspices se construisait le chemin de fer pennsylvanien, qui fut inaugure en 1831” (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l’histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 49).

Guvernul federal american i-a recunoscut meritele şi în anul următor – 1832 – l-a numit consul al Statelor Unite la Hamburg. La cererea lui List a fost mutat apoi la Leipzig, unde şi-a fixat reşedința în 1833. Întors în patria natală, List a continuat să militeze pentru modernizarea economiei şi societății germane. În anii următori a activat în direcția realizării unei unități economice între statele germane[1254]. Aşa a luat ființă – la 1 ianuarie 1834 – **Zollverein**[1255]-ul, ca uniune vamală a statelor germane. În anul 1835 a înființat **„Das Einsenbahn Journal"** („Jurnalul căilor ferate") prin care a încercat să sensibilizeze autoritățile şi opinia publică germană asupra necesității şi avantajelor construirii căilor ferate[1256]. El însuşi a proiectat rețeaua căilor ferate din Germania, care va fi construită mai târziu, după moartea prematură a neînțelesului mare gânditor şi patriot german[1257]. Autoritățile germane i-au interzis şi această publicație în anul 1837. Tot acum şi-a pierdut unicul fiu, mort într-o misiune militară în Algeria[1258].

Bolnav, mâhnit şi supărat de comportarea compatrioților, List a plecat într-o călătorie pentru a-şi reface sănătatea, prin Belgia şi Franța. La Paris a aflat – în iarna lui 1837 – de concursul organizat la Academia de Ştiințe Morale şi Politice, în legătură cu „elementele de care trebuie să țină seama o națiune, când îşi propune să adopte libertatea comerțului sau să-şi modifice legislația vamală, pentru a concilia interesele producătorilor din țară cu ale masei de consumatori". List s-a înscris la concurs şi – peste „paisprezece zile"[1259] – a prezentat un studiu de 165 pagini intitulat ***Le système naturel d'Économie politique***[1260]. Transformată şi dezvoltată, această lucrare a constituit nucleul viitoarei sale capodopere **„Sistemul național de economie politică"**[1261], publicată în 1841.

Revenit în Germania, în 1840, List a avut satisfacția să constate că preocuparea şi activitatea sa pentru construirea de căi ferate au fost încununate de succes şi recunoscute public ca oportune. Universitatea din Jena i-a acordat titlul onorific de „doctor honoris causa", pentru meritele deosebite în acest domeniu. Totodată, i s-a oferit postul de redactor şef al publicației **„Rheinische Zeitung"**[1262] („Gazeta renană"), pe care l-a refuzat pe motive de sănătate.

În luna octombrie 1841, regele Württembergului l-a chemă în audiență, pentru a-l informa că pedeapsa primită cu două decenii mai devreme a fost amnistiată, pe viitor List fiind considerat şi tratat ca **„un cetățean würtemberghez" !?!**

1254 Tratatul de pace care a urmat războaielor napoleoniene a lăsat teritoriul Germaniei divizat în 39 state separate, multe dintre ele monarhice şi nedemocratice.

1255 La 18 ianuarie 1828 s-au pus bazele Zollverein-ului de sud, ca uniune vamală între statele Württemberg şi Bavaria. În cadrul Zollverein-ului – care începând din 1834 va cuprinde toate statele germane – Prusiei îi revenea conducerea „pentru tot ceea ce priveşte problemele Nordului şi ale relațiilor transatlantice", iar Bavariei „pentru tot ceea ce priveşte Dunărea şi relațiile cu Orientul" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 299).

1256 În România un efort asemănător a depus – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – intelectualul patriot ardelean George (Pop) Barițiu (1812–1893), prin intermediul revistei „Gazeta de Transilvania".

1257 „Il mena campagne pour l'établissement d'un réseau de chemins de fer allemands et dessina lui-même le réseau qui fut construit par la suite" (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 50).

1258 „C'est alors qu'il perdit son fils qui, attiré par la vie militaire, s'était engagé dans les troupes françaises occupées en Algérie" (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, 1972, p. 49–50).

1259 „Cum însă, nefiind în posesia lucrărilor mele anterioare, trebuia să recurg numai la memorie şi cum până la expirarea termenului fatal nu aveam la dispoziție, pentru această lucrare, decât vreo paisprezece zile, ea nu a putut, desigur să fie decât foarte imperfectă". Memoriul lui List a fost înaintat Academiei franceze la 8 ianuarie 1838 (Friedrich List, *op. cit.*, p. 9–10 şi 305).

1260 Asemenea lui J. J. Rousseau, Simonde de Sismondi ori P. J. Proudhon, Friedrich List şi-a început opera sub forma unui memoriu către o instituție academică franceză. „Le mémoire présenté par List fut classé dans les trois meilleurs" (După L. B. Decarbon, *op. cit.*, p. 48). „Cu toate acestea, Comisia Academică a apreciat lucrarea mea printre primele trei din cele douăzeci şi şapte care fuseseră, în total, prezentate" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 10).

1261 ***Das nationale System der politischen Ökonomie*****,** Editura Cotta, Stuttgart und Tübingen, 1841, cu subtitlul „Volumul I: *Comerțul internațional, politica comercială şi Uniunea vamală germană".* Volumele II şi III, proiectate inițial, nu au mai fost scrise. „La publication en 1841 de son *Système national d'économie politique* le signala (pe List – n. ns.) au Cabinet de Londres «comme un ennemi dangereux»" (L. B. Decarbon, *op. cit.*, p. 50). „Sa polémique (de List – n. ns) était inspirée en effet par la pensée de soustraire complètement son pays au monopole manufacturier de l'Angleterre; mais il se défendait d'éprouver de la haine contre une nation qu'il admirait, qui était pour lui la nation modèle" (*ibidem*). În România prima traducere, sub denumirea ***Sistemul național de economie politică*****,** a apărut în anul 1887, la Editura Curții Regale, București, realizată de I. N. Papiniu, cu o prefață de P. S. Aurelian. A doua ediție a *Sistemului național de economie politică*, 378 pagini, a apărut în anul 1973, la Editura Academiei Republicii Socialiste România, îngrijită de prof. univ. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu, dr. Victor Vasiloiu şi dr. Dan Răducanu, cu un studiu introductiv de prof. univ. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu şi dr. Victor Vasiloiu.

1262 După câțiva ani acest post va fi ocupat de Karl Marx.

În anii următori a desfăşurat o intensă activitate gazetărească în coloanele ziarului **„Allgemeine Zeitung”** („Gazeta pentru toți”), iar în 1843 a înființat periodicul **„Zollvereinsblatt”** („Gazeta Uniunii Vamale”).

„Obosit şi suferind, demoralizat şi profund îngrijorat de situația materială a familiei, pe care o ruinase, List îşi pune capăt zilelor, la **30 octombrie 1846**, la Kufstein, în Tirol, în cursul unei călătorii pornite în vederea însănătoşirii”[1263].

„Deputat în parlamentul statului Württemberg, exclus din parlament, arestat, expulzat din Germania, oaspete de onoare al lui La Fayette în America, întemeietor de politică economică protecționistă în S.U.A., diplomat american în Germania, profesor universitar şi doctor honoris causa al unei universități germane, fără a avea studii corespunzătoare, tracasat, dezamăgit, sărac material şi cu o familie sărăcită şi ostracizată în timpul vieții sale, List şi-a urmat destinul implacabil, ca al unui astru ceresc, fără a abdica vreodată de la misiunea sa … Urmaşii l-au încoronat postum cu cele mai alese onoruri, dar monumentul cel mai durabil şi l-a ridicat List în timpul vieții, prin nemuritoarea sa operă”[1264].

8.2.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

8.2.2.1. FILOSOFIA SISTEMULUI LISTIAN

Aşa cum se cunoaşte, diversitatea condițiilor şi stadiilor de dezvoltare şi evoluție ale economiilor naționale, ca şi ale statelor în prima jumătate a secolului al XIX-lea au generat apariția unor paradigme diferite de gândire specifică. Țările avansate, Olanda, Anglia şi Franța, care trecuseră la capitalism şi industrializare, promovau doctrina liberală şi beneficiau de poziția lor înaintată ca şi de pe urma sistemului colonial. Germania, în care dominau încă structurile feudale, fără unitate națională, fără economie națională, fără industrie şi sistem colonial, simțea puternic concurența structurilor industriale engleze şi franceze, ca şi pericolul acceptării politicii economice liberschimbiste. De aceea, intelectualii germani au respins – pe întreg parcursul secolului al XIX-lea – doctrina liberală şi au elaborat o paradigmă proprie, al cărei conținut – fundamentat pe istorism – a fost **protecționismul**.

Totodată, aşa cum s-a văzut, pe măsura extinderii teoriei şi practicii liberale, au apărut şi s-au dezvoltat o serie de alte doctrine adverse: Socialismul utopic, Cooperația, Protecționismul, Şcoala istorică, Marxismul sau chiar Neoclasicismul (care deşi a preluat elementele esențiale ale paradigmei liberale, a respins teoria valorii bazată pe muncă şi a înlocuit legile economice obiective cu altele psihologice).

Nemulțumit de Economia politică liberală clasică, deoarece oferea suport teoretic unei practici dezavantajoase burgheziei naționale a patriei sale şi Germaniei însăşi, List a luat poziție netă, intransigentă împotriva ei, elaborând – după propria apreciere – „sistemul național de economie politică”, fundamentat pe o filosofie diferită de aceea a liberalismului.

Liberalismul economic se revendică de la **filosofia utilitaristă**[1265] şi îşi concepe modelul în jurul individului separat şi a intereselor acestuia. Prosperitatea şi fericirea lui „homo oeconomicus”, perfect rațional, întreprinzător, concurențial şi egoist, constituie garanția prosperității generale, pentru că societatea este suma indivizilor care o compun. Interesele individului şi societății coincid, statul nu trebuie să intervină în economie. Mai mult, promovarea liberalismului contribuie la generalizarea aceloraşi avantaje la nivel planetar.

Ideile principale ale filosofiei utilitariste (hedoniste) au fost:

1. Morala individuală este singura veritabilă.
2. Interesul individual reprezintă baza pe care se edifică libertatea socială.
3. Interesele indivizilor se armonizează – între ele şi cu cele generale – prin concurența liberă şi prin acțiunea legilor obiective care guvernează economia.
4. Libertatea individuală se realizează – în primul rând – pe tărâm economic şi constituie premisa libertății sociale.
5. Statul are ca principală atribuție adaptarea instituțiilor sociale la manifestarea libertății de inițiativă a lui „homo oeconomicus”.

1263 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. XI.
1264 Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 103.
1265 Fondată de **Francis Hutcheson (1694–1747)** şi **Jeremy Bentham (1748–1832)**.

Protecționismul economic își are rădăcinile în **filosofia clasică germană**[1266]. Economia şi dreptul german au fost impregnate – în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi pe parcursul celui următor – de **istorism**. „Intelectualii germani – aprecia **Wesley Clair Mitchell** – au încercat să explice instituțiile legale existente în fiecare țară, ca pe un rezultat al unei lungi evoluții istorice"[1267]. Sistemul lui List este construit „pe natura lucrurilor, pe învățămintele istoriei şi pe necesitățile națiunii"[1268]. La el „istoricul nu căuta atât să demonstreze, cât să justifice"[1269]. Friedrich List era profund convins că „un bun sistem trebuie neapărat să aibă o solidă bază istorică"[1270]. „În completă contradicție cu teoria – aprecia List – autorul va consulta, în primul rând, istoria şi învățămintele ei, din care va deduce principiile sale fundamentale, apoi va examina sistemele precedente, în ordinea lor cronologică, şi, la sfârşit, cum scopul este pur practic, va înfățişa noul stadiu al politicii comerciale"[1271]. **Friedrich List a fost –** practic – **inițiatorul Şcolii Istorice Germane de Economie politică**[1272]**.**

Prin Cameralism şi Şcoala Istorică germanii au descoperit că Economia liberală clasică nu era potrivită dezvoltării societății în ansamblul ei sau că era cel puțin improprie condițiilor Germaniei din secolul al XIX-lea.

„În prima parte a secolului al XIX-lea – consideră acelaşi Mitchell – filosofia hegeliană a fost dominantă în universitățile germane. Hegel a acordat un rol covârşitor instituției statului. De asemenea, el a accentuat necesitatea abordării istorice a evoluției sociale … Perspectiva istorică a continuat – pentru o lungă perioadă – să constituie un subiect important în pregătirea tuturor oamenilor politici ai Germaniei"[1273].

Filosofia clasică germană – în principal gândirea lui **Georg Wilhelm Friedrich Hegel**[1274] **–** s-a constituit în suportul teoretic principal al dezvoltării Protecționismului listian şi Şcolii istorice germane.

Ideile principale ale filosofiei hegeliene (metafizice) au fost:

1. Libertatea este opera comună a oamenilor reuniți în societate. Ludwig Feuerbach[1275] afirma că „omul nu poate să-şi găsească fericirea decât integrându-se în colectivitate".
2. Interesul individual formează baza pe care se edifică, treptat, libertatea. Autonomia individului trebuie respectată pentru că ea este condiția esențială a libertății sociale. Individul urmăreşte satisfacerea nevoilor sale, determinate obiectiv. Dar pentru aceasta el intră în relații cu ceilalți într-un „sistem de dependențe reciproce în care prosperitatea şi fericirea fiecăruia depind de ale celorlalți, se fondează pe ele şi nu se pot realiza decât în interdependență"[1276].
3. Interesele indivizilor pot intra în coliziune, atât între ele, cât şi cu cele generale ale societății. O națiune poate suferi din cauza lipsei industriei manufacturiere, în timp

1266 Întemeiată de Immanuel Kant (1724–1804)

1267 „German scholars tried to expound and explain the legal institutions that prevailed in any country as a result of a long historical evolution" (Wesley Clair Mitchell, ***Types of economic theory***, vol. I, New York, 1969, p. 538).

1268 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 6.

1269 Maurice Bouvier-Ajam, *Frédéric List. Sa vie, son oeuvre, son influence*, Monaco, 1953, p. 106.

1270 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 11.

1271 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 33.

1272 „He was a forerunner of the historical school of economics" (J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 505). De fapt, lucrarea principală a lui List, *Sistemul național de Economie politică* cuprinde trei părți: Cartea întâi – *Istoria*; Cartea a doua – *Teoria*; Cartea a treia – *Sistemele*.

1273 „In the early part of the nineteenth century Hegelianism was dominant among the German universities and Hegel put stress upon the state as an institution of overwhelming importance. He also did emphasis upon historical study ... That historical view ... was and continued to be for a long period one of the subjects in which practically all the people who entered government service got their training" (*ibidem*, p. 538).

1274 **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831),** reprezentantul principal al filosofiei clasice germane. A elaborat sistematic dialectica, aplicând, pentru prima dată, ideea dezvoltării la întreaga existență şi cu deosebire la universul uman, istoric şi spiritual, la formele culturii şi cunoaşterii. Subiectul procesului universal este – pentru Hegel – un principiu spiritual obiectiv. „Ideea" sau „Spiritul absolut" se afirmă mai întâi ca ființare pur logică, apoi se „înstrăinează" de sine sub forma naturii şi – în sfârşit – se reîntoarce la sine ca „spirit", sub forma conştiinței şi a istoriei. Lucrări principale *Fenomenologia spiritului*; *Ştiința logicii*; *Enciclopedia ştiințelor filosofice*; *Filosofia spiritului*; *Filosofia dreptului*; *Estetica*; *Filosofia istoriei*; *Istoria filosofiei*.

1275 **Ludwig Feuerbach (1804–1872),** filosof materialist şi ateist german. Unul dintre precursorii nemijlociți ai marxismului. A criticat idealismul hegelian, opunându-i un materialism antropologic, întemeiat pe noțiunea omului ca ființă naturală. În lucrarea sa principală *Esența creştinismului* (1841) a înfățişat divinitatea ca pe o personalitate fantastică, arătând că „Dumnezeu este omul".

1276 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 386.

ce anumiți indivizi pot prospera prin vânzarea produselor manufacturate străine. O persoană poate deveni bogată prin economisire, dar dacă întreaga națiune urmează exemplul individual, se va reduce consumul, va scădea oferta, se vor diminua până la dispariție posibilitățile și resursele reproducției lărgite. Statul trebuie să creeze instituțiile care permit depășirea contradicțiilor din societatea civilă[1277]. După Hegel, doctrina liberală comite o mare eroare negând Statul, pentru că suprimă astfel chiar adevărata libertate a individului, care se poate realiza numai în și prin colectivitatea instituționalizată[1278].

4. Libertatea nu se realizează pe teren economic, ci prin formarea unei comuniuni spirituale, recunoscută de toți membrii societății[1279].
5. Morala individuală nu este veritabilă. Din cauza nevoilor și intereselor particulare ale fiecărui individ separat, problema moralității este insolubilă la nivel subiectiv. Singura morală adevărată este cea socială, sau obiectivă, ansamblul principiilor de conduită admise de o societate determinată[1280]. Evoluția istorică permite omului să-și realizeze progresiv propria-i natură, aceea a unei ființe libere. Istoria este un progres condus prin rațiune, dar este un progres dialectic.

Se constată – cu ușurință – atât **elementele comune**, cât și **diferențele esențiale** între filosofia utilitaristă (care stă la baza liberalismului) și cea istorică germană (fundament al protecționismului și instituționalismului). Ambele modele urmăresc realizarea prosperității și fericirii individului. La ambele filosofii este cultivată ideea interesului individual, ca bază a libertății. **Diferențele sunt** – însă – **fundamentale**. În timp ce utilitarismul induce prosperitatea societății din cea a indivizilor separați, filosofia germană consideră că „omul nu poate să-și găsească fericirea decât integrându-se în colectivitate". În doctrina liberală statul „adaptează instituțiile sociale la manifestarea liberei inițiative a indivizilor". Istorismul și protecționismul german „organizează instituțiile în folosul națiunii, iar acțiunea liberă a indivizilor trebuie să se încadreze intereselor colectivității".

Filosofia sistemului listian este „practică" și vizează prioritar acele momente și elemente, interne și internaționale, care pot favoriza și accelera progresul rapid și afirmarea națiunii germane. List însuși spune expres că a urmărit „numai susținerea intereselor naționale germane"[1281], sau mai precis „a avut întotdeauna intenția să asigure dominația clasei capitaliste (a burgheziei) și în special dominația marilor capitaliști industriali"[1282].

1277 Hegel a fundamentat „unitatea dialectică" ca formă de manifestare a existenței în care laturile unui întreg se exclud și se presupun reciproc. Evoluția are loc prin manifestarea „luptei contrariilor". „Il faut admettre que le monde, dans son essence, est une unité entre des opposés … Cette unité des contraires … ne peut se comprendre que si l'on admet que le monde est un processus de séparation des opposés et de réunification" (Henri Denis, *op. cit.*, p. 384).

1278 „Ce monstrueux orgueil, ce délire de la présomption de ce moi allant jusqu'à s'épouvanter, concevoir de l'horreur, s'affliger à la pensée d'être un avec l'univers, de subir en soi l'action de la nature éternelle … tout cela suppose en somme une vision grossière et déraisonnable entre toutes de la nature et du rapport que soutient avec elle l'être singulier" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7eme edition, Paris, 1983, p. 387).

1279 „Les relations économiques spontanées entre les hommes ne conduisent donc nullement à des résultats entièrement harmonieux, comme le prétendent les économistes libéraux. Mais l'homme n'est pas seulement cet être isolé poursuivant la satisfaction de ses besoins naturelles, il n'est pas seulement un *homo oeconomicus*, il est aussi le citoyen d'un État, c'est-à-dire membre d'une communauté spirituelle dans laquelle une volonté se manifeste. Et la véritable liberté de l'homme se réalise, non pas sur le terrain des relations économiques, mais par l'action, dans l'État, d'une volonté que tous les citoyens reconnaissent comme leur volonté. Selon Hegel, l'État est appelé à créer des institutions qui permettent de dépasser les contradictions naissant nécessairement au sein de la «société civile»" (Henri Denis, *op. cit.*, p. 388). L'individu doit se sumettre sans limites aux prescriptions de la loi qui reglemente l'integralité de la vie sociale" (*ibidem*, p. 386).

1280 „L'individu, laisse à lui-même, se débat inextricablement entre le bien et le mal, qui sont complémentaires l'un de l'autre. Chaque fois qu'il pose un but particulier comme bon, il doit sacrifier une autre but qui apparaît comme mauvais. Mais un autre individu placé dans les mêmes circonstances pourra faire le choix inverse, de sorte que le bien prendra la place du mal et inversement. La conclusion de Hegel est que le problème de la moralité est insoluble tant qu'on se place au point de vue de l'individu, au point de vue subjectif. La morale véritable est la morale sociale, ou objective, l'ensemble des principes de conduite qui sont admis dans une société déterminée" (Henri Denis, *op. cit.*, p. 392).

1281 Friedrich List, *op. cit.*, p. 22. „Numai gândul – mărturisea cu speranță List – că în cartea mea se va găsi, pe ici, pe colo, ceva nou și adevărat și câte ceva care să fie de vreun deosebit folos patriei mele germane îmi dă puteri" (*ibidem*, p. 11). „Într-o chestiune în care este vorba de fericirea sau de suferințele, de existența sau de pieirea unei națiuni, și anume a națiunii noastre – a *celei germane* – chiar părerea omului celui mai puțin însemnat merită să fie luată în seamă sau cel puțin să fie combătută" (*ibidem*, p. 13).

1282 Marx, Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1958, p. 306.

Scopul întregii vieți și activități științifice a lui List poate fi sintetizat în slujirea necondiționată a următoarelor **idei forță**:

- **Realizarea unității economice și politice a Germaniei;**
- **Lansarea dezvoltării pe cale capitalistă și industrială a economiei germane;**
- **Progresul economic rapid al Germaniei și atingerea – cel puțin – a nivelului celor mai avansate țări ale timpului, Anglia și Franța.**

Scopul final fiind bine definit, List s-a dedicat – cu un spirit pragmatic ieșit din comun – sacrificând, uneori, aspectele teoretice valoroase câștigate de știința timpului său, descifrării mecanismelor funcționale ale servirii exemplare a obiectivului strategic fundamental. Neglijându-se pe sine, sacrificându-și prosperitatea materială, libertatea și sănătatea, ruinându-și familia, List și-a așezat drept „stea polară" interesul națiunii germane, transformarea Germaniei (care în timpul vieții nu l-a înțeles, nu l-a apreciat, ba chiar l-a blamat și condamnat) într-o mare, dacă nu cumva în cea mai mare, putere economică a lumii.

Prin ce a gândit și întreprins pentru prosperitatea națiunii sale, chiar împotriva puterii ei temporare de înțelegere și acceptare, **List trebuie așezat între patrioții cei mai de frunte ai Germaniei**[1283]. *Sistemul național de Economie politică* elaborat de el a servit intereselor profunde ale națiunii germane, care și-a asigurat de atunci încoace, prin transpunerea lui în practică, cea mai rapidă și solidă dezvoltare și evoluție economică și socială. „Viitorul națiunii – aprecia Schumpeter – a fost pentru List obiectul gândirii sale, prezentul nu era altceva decât o perioadă de tranziție"[1284]. Pe baza „sistemului listian" Germania a devenit – în mai puțin de un secol – una dintre cele mai avansate state ale lumii, cu o economie tot mai eficientă și de înaltă competitivitate[1285].

Recunoașterea internațională și răspândirea – în mai multe țări – a „sistemului listian" se explică prin similitudinile dintre economia germană și a altor state la jumătatea secolului al XIX-lea. Multe dintre ele se găseau în perioada trecerii de la feudalism la capitalism, erau la începuturile industrializării, depuneau eforturi pentru realizarea economiilor naționale și a națiunilor, suportau efectele concurenței produselor industriale engleze și franceze. În toate țările, aflate în situații asemănătoare, statul era chemat să concentreze forțele în direcția modernizării structurilor economice și sociale.

Pentru List, **filosofia ordinii naturale a liberalismului clasic** (care cerea ca viața economică să se desfășoare de la sine, fără intervenția statului) **era inacceptabilă**[1286]. Filosofia întregii gândiri a lui List făcea din **intervenția activă a statului, elementul cel mai important al accelerării dezvoltării economice și modernizării societății**. „Statul – afirma el – este constituit din oameni care s-au născut liberi, dar pe care nu este de ajuns să-i lași să acționeze anarhic, ci trebuie să-i sprijini pentru ca în activitatea lor să nu fie tulburați. Puterea statului rezidă în suma puterii indivizilor; legătura dintre acești indivizi izolați, creată prin lege și care constituie forța totală pentru a realiza bunăstarea generală, se numește stat"[1287]. În felul acesta, **homo economicus este înlocuit de stat și structurile sale, de națiune, în calitate de elemente centrale și fundamentale ale vieții economice**.

Sistemul lui List este construit „pe natura lucrurilor, pe învățămintele istoriei și pe necesitățile națiunii"[1288]. Introducerea istorismului în știința economică (absent din paradigma liberalismului clasic) l-a ajutat pe List să fundamenteze o periodizare a dezvoltării sociale, în funcție de evoluția forțelor productive și a relațiilor de schimb, desprinzând **cinci faze** principale[1289]:

1283 „He was a great patriot, a brilliant journalist with definite purpose, and an able economist who co-ordinated well whatever seemed useful for implementing his vision" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 505).

1284 „The national future, therefore, was the real object of his thought, the present was nothing but a state of transition" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 505).

1285 **Competitivitatea** exprimă – în condițiile concurenței – capacitatea unei firme de a produce mărfuri comparabile calitativ cu ale celorlalți competitori și de a fi rentabilă. „Rentabilitatea" este condiția absolută a „competitivității".

1286 „List se montre l'adversaire farouche de la doctrine de libre-échangiste anglaise, qu'il considère comme entièrement hypocrite" (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7éme edition, Paris, 1983, p. 463).

1287 După Hans Gehring, *Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit*, Leipzig, 1956, p. 22–23.

1288 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 6.

1289 „În legătură cu dezvoltarea economică – afirma el – trebuie să admitem existența următoarelor *faze principale de evoluție*: starea sălbatică, starea pastorală, starea agricolă, starea agricolă-industrială și, în sfârșit, starea agricolă-industrială-comercială" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 34). „Din punct de vedere economic, națiunile au de parcurs următoarele etape de evoluție: starea de sălbăticie primitivă, starea pastorală, starea agricolă, starea agricolă-industrială, starea agricolă-industrială-comercială" (*ibidem*, p. 149).

- **sălbatică;**
- **pastorală;**
- **agricolă;**
- **agricolă-industrială;**
- **agricolă-industrială-comercială**.

Fără să explice argumentele acestei etapizări ori conţinutul fiecărei faze, sau factorii ce determină trecerea de la una la alta, List a stabilit regula potrivit căreia **protecţionismul se impune în starea agricolă-industrială**. Din momentul apariţiei sale pe scena istoriei, statul – elementul central al mecanismului social – constituie, după părerea lui List, o permanenţă a întregii dezvoltări şi evoluţii. El coagulează forţele izolate ale indivizilor separaţi, le potenţează, le orientează spre prosperitatea generală şi a fiecăruia (în calitate de membru al naţiunii). Statul apare, astfel, liantul cel mai important al societăţii, garantul afirmării (numai în şi prin colectivitate) tuturor energiilor şi individualităţilor.

Gânditorii liberali clasici erau – ca şi List – reprezentanţii forţelor capitalismului în devenire şi dezvoltare. Situându-se pe poziţiile burgheziei, ei au condamnat nobilimea feudală şi au militat pentru înlăturarea acesteia de pe scena istoriei. Mai mult chiar, David Ricardo a pus bazele teoretice ale contradicţiilor sociale şi ale luptei de clasă. Spre deosebire de ei, Friedrich List **analizează societatea ca un întreg** şi înglobează în „forţele productive ale naţiunii" *tot ce există în Germania şi poate fi mobilizat benefic în direcţia accelerării progresului*. **Pentru List nu există contradicţii între nobilime şi burghezie**, interesul naţional impunând conlucrarea dintre ele. „Pretutindeni şi totdeauna – aprecia el – epocile cele mai fericite ale naţiunilor au fost acelea în care nobilimea, unită cu burghezia, au lucrat împreună pentru mărirea naţională; pretutindeni, vremurile cele mai triste au fost acelea în care au purtat lupte de distrugere una împotriva celeilalte"[1290]. El este adeptul „continuităţii istorice" şi de aceea consideră că „forma de guvernământ cea mai bună este aceea care corespunde mai bine spiritului şi condiţiilor naţiunii şi mai ales nivelului de cultură pe care l-a atins"[1291].

Clasicismul economic a fost adesea acuzat de materialism, deoarece vedea în producţia mărfurilor elementul esenţial al dezvoltării societăţii[1292]. List a polemizat virulent cu o asemenea atitudine doctrinară. „Cu lumea voastră de bunuri – scria el – vreţi să ridicaţi materia la o categorie independentă – aceasta este întreaga voastră eroare. Disecaţi corpuri lipsite de viaţă şi ne arătaţi construcţia şi părţile componente ale membrelor lor, dar să reuniţi aceste membre într-un corp, să-l însufleţiţi, să-l puneţi în mişcare, asta n-o puteţi face – *lumea* voastră *de bunuri* este o himeră!"[1293]. În sistemul listian „factorii materiali sunt puşi pe picior de egalitate cu cei morali, sociali şi politici în aprecierea a ceea ce el numeşte «forţe productive ale naţiunii»"[1294].

Filosofia „economiei cosmopolite" consideră societatea umană ca „o uniune comercială" a indivizilor egoişti şi separaţi, care produc şi schimbă mărfuri, urmărind fiecare numai avantajul propriu (însuşirea de cât mai multă muncă străină).

Filosofia „economiei politice" subordonează şi integrează individul-colectivităţii, interesul particular-celui naţional, economicul-socialului. „Trăsătura caracteristică a sistemului conceput de mine – susţine List – este *naţionalitatea*. Întreaga mea construcţie este clădită pe ideea de *naţionalitate* ca verigă între *individ* şi *omenire*"[1295].

List a sesizat că între interesele egoiste ale lui „homo oeconomicus" şi cele ale naţiunii, căreia îi aparţine, pot apărea contradicţii. De asemenea, nu totdeauna interesele prezente ţin seama de dezvoltarea viitoare şi de perspectivă a societăţii. Totodată, interesele naţionale – care sunt mai complexe şi mai diverse decât cele economice – impun anumite structuri pe ramuri şi activităţi, ale căror nevoi nu sunt resimţite de indivizii separaţi. **Forţa politică a statului este chemată să armonizeze toate interesele şi să le pună de acord cu prezentul şi perspectiva evoluţiei şi afirmării naţiunii**. „Un individ – susţinea List încă din 1827 – este preocupat numai de necesităţile sale personale şi ale gospodăriei sale; numai

1290 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 23.
1291 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 24.
1292 „Avuţia societăţilor în care domneşte modul de producţie capitalist apare ca «o uriaşă îngrămădire de mărfuri», iar fiecare marfă în parte – ca o formă elementară a acestei bogăţii" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 4).
1293 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 16.
1294 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. XVI.
1295 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 21.

rareori este preocupat de soarta altora sau de generaţia care îi succedă … O naţiune însă se ocupă de necesităţile sociale ale majorităţii membrilor săi şi nu numai de prezent, ci şi de soarta generaţiilor viitoare; ea este preocupată nu numai de pace, ci şi de război, concepţiile sale nu se referă numai la teritoriul pe care îl stăpâneşte, ci se extinde asupra întregului glob. Un individ poate, prin faptul că urmăreşte propriul interes, să prejudicieze interesul obştesc; o naţiune poate, atunci când promovează bunăstarea generală, să frâneze interesele unora dintre membrii săi, dar bunăstarea generală trebuie să fie aceea care să îngrădească şi să reglementeze străduniile indivizilor săi, iar, la rândul lor, indivizii trebuie să găsească în puterea politică un sprijin al propriilor lor energii … O naţiune poate să sufere din cauza faptului că nu dispune de o industrie, deşi unii membri ai săi pot să prospere din vânzarea produselor industriale străine …"[1296].

Ceea ce-i uneşte pe indivizi – în cadrul naţiunii – **nu** este egoismul, **ci nevoia de a deveni mai tari**. „*Asocierea forţelor individuale* în urmărirea scopurilor comune constituie mijlocul cel mai puternic pentru a realiza fericirea indivizilor. *Singur* şi izolat de semenii lui, individul este slab şi lipsit de ajutor … În prezent asocierea indivizilor, *realizată* în forma cea mai înaltă, în cadrul ordinii de drept, este aceea a *statului* şi a *naţiunii*; asocierea, la nivelul cel mai înalt *imaginabil*, este cea a *întregii omeniri*"[1297].

Industrializarea reprezintă – după List – **elementul esenţial al economiei naţionale**, iar **protecţionismul vamal** devine **mijlocul cel mai important al dezvoltării naţiunii în perioada de trecere la starea agrară-industrială-comercială**. „Sistemul vamal – afirmă el – nu este, deci, cum s-a susţinut, o invenţie a unor minţi speculative, ci este consecinţa firească a năzuinţelor naţiunilor de a obţine garanţiile pentru conservarea şi prosperitatea lor şi pentru atingerea puterii supreme"[1298].

List considera că dinamica naţionalistă trebuie să favorizeze Germania în Europa continentală. El a adoptat – în consecinţă – un veritabil **program instituţionalist**, sub **trei forme**:

- **protecţionism**
- **industrialism**
- **etatism**

Militant naţionalist, List a acţionat pentru realizarea unităţii poporului german, a condus o propagandă activă în favoarea pangermanismului, care era ameninţat de individualismul şi liberalismul englez şi chiar austriac. **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)** afirma că aparatul analitic al lui List a fost, în realitate, „adecvat scopului său practic, dar piesele individuale ale acestuia … n-au fost noi"[1299].

Gustav Schmoller (1838–1917) a afirmat că List – cu perspicacitatea şi pasiunea unui mare om de stat – a distrus baza teoretică a vechiului sistem liberal, la fel cum compatrioţii săi Hegel şi Schelling[1300] „au dat la o parte vechea lege naturală individualistă şi au înlocuit-o cu conceptul mai profund şi mai nobil de stat"[1301].

1296 După Ludwig Hausser, *Friedrich Lists gesammelte Schriften*, vol. I, Stuttgart und Leipzig, 1850, p. 158–159.

1297 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 33.

1298 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 35–36. „Sistemul vamal nu este, deci, cum s-a pretins, o invenţie a unor minţi speculative. El este o consecinţă naturală a tendinţei naţiunilor de a cerceta garanţiile pentru propria lor prosperitate şi supravieţuire şi pentru a-şi institui propria lor supremaţie... Istoria ne arată că restricţiile vamale … (sunt) şi consecinţele naturale ale opoziţiei de interese şi de efort ale naţiunilor pentru asigurarea independenţei şi supremaţiei lor, deci consecinţe ale rivalităţilor naţionale şi ale războiului" (Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202).

1299 „His analytic apparatus was in fact ideally adequate for his practical purpose. But the individual pieces of this analytic apparatus were not particularly novel" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 504).

1300 **Friedrich Wilhelm Johann von Schelling (1775–1854),** filosof idealist german, adept, ca şi Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), al evoluţionismului istoric. Ei considerau că activitatea socială formează „un tot organic", care evoluează istoric, iar individul este o componentă a colectivităţii, realizându-se în şi prin aceasta. ***Volkgeist*** („produit historique et communautaire de l'âme du peuple", vezi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, ediţia a 11-a, PUF, Paris, 1993, p. 488) reprezintă spiritul care trebuie să garanteze unitatea, unicitatea şi specificitatea „ordinii culturale" a naţiunii, iar istoria fiecărei naţiuni este predeterminată de „potenţialităţile evoluţioniste". ***Weltgeist***, reprezintă „spiritul universal", care trebuie să asigure triumful statului germano-creştin (Vezi Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique*, Editura Economica, Paris, 1986, p. 214–215).

1301 „Gustav Schmoller a dit de List qu'avec la perspicacité et la passion d'un grand homme d'état, il a détruit la base théorique de l'ancien système, exactement comme ses compatriotes Hegel et Schelling «ont mis à l'écart l'ancienne loi naturelle individualiste et l'ont remplacée par le concept plus profond et plus noble de l'état»" (Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique*, Editura Economica, Paris, 1986, p. 218).

8.2.2.2. ECONOMIA COSMOPOLITĂ ŞI ECONOMIA NAȚIONALĂ („DIE NATIONALÖKONOMIE")

Friedrich List este ferm convins că **Economia politică** se constituie într-**„o ştiință experimentală"**[1302], în care considerarea atentă a practicii devine mai importantă decât teoria. Observarea faptelor nemijlocite este esențială „pentru a ne face atenți ca națiunea noastră să nu rişte, până la urmă, să piară din cauza unei erori a teoriei, ca pacientul care, conformându-se unei rețete tipărite, a murit din cauza unei greşeli de tipar"[1303].

List consideră că liberalismul economic este avantajos țărilor avansate industrial şi dezavantajos celor rămase în urmă, iar practicarea lui la scară universală ar conduce la supremația industrială a Angliei. Cea mai amplă şi cea mai virulentă polemică o dezvoltă Friedrich List cu opera, gândirea şi atitudinea lui Adam Smith, considerat apărătorul cel mai reprezentativ al intereselor Angliei şi a dorinței acesteia de a obține supremația în economia mondială. „Acest sistem (al lui Adam Smith – n. ns.) este avantajos numai pentru națiunile dezvoltate, în măsura în care lasă joc liber capitalurilor şi forțelor lor productive, ca să distrugă armonia națiunilor organizate normal din punct de vedere economic şi pentru a frâna progresul națiunilor care sunt încă pe cale de a progresa"[1304]. Spre deosebire de acesta, „sistemul național de economie politică sau – mai exact denumit – sistemul organic de economie politică prezintă avantajul de a fi preluat ceea ce este bun în sistemul mercantil, fără să preia şi erorile sale"[1305].

„Sistemul lui Adam Smith – scria List în „Testamentul" din 1846 – ar trebui să fie denumit sistemul ***atavistic-cosmopolit***, pentru că nu este îndreptat numai împotriva tuturor legăturilor naționale şi că desparte pe toți indivizii în două mari categorii, anume în producători şi consumatori. El nu îşi propune ca obiectiv nici cea mai neînsemnată îmbunătățire a situației sociale, ci doar obținerea de valori de schimb pentru fiecare individ, cu ajutorul unei concurențe cât mai mari între toți indivizii de pe pământ, care se ghidează numai după principiul avantajului personal"[1306] (s. ns.).

Sistemul economic liberal este considerat de Friedrich List **cosmopolit**, pentru că **studiază exclusiv valorile de schimb**, se fondează pe interesele prezente şi egoiste ale lui „homo oeconomicus", ignorând pe cele viitoare, aspectele sociale ale dezvoltării, forțele productive şi națiunea. Ea vede peste tot numai indivizii izolați, aflați într-o concurență permanentă pentru obținerea prin schimb a cât mai multă muncă străină, fără să țină seama de politică sau autoritatea instituțională[1307].

Economia liberală reprezintă – după părerea lui List – o speculație teoretică ideală ce prezintă societatea umană ca pe realitate perfectă, în care indivizii trăiesc în armonie şi pace perpetuă, în care toți şi fiecare în parte beneficiază în mod egal de avantajele generalizării liberalismului, în care nu mai există națiuni distincte, ci doar umanitatea în ansamblul său, ca o republică universală[1308].

Economistul german aprecia că „în situația existentă în lume, libertatea generală a comerțului nu ar genera o republică universală, ci subjugarea universală a țărilor mai puțin înaintate, sub dominația puterii supreme în domeniul industrial, comercial şi maritim"[1309].

1302 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 18. „Dacă în Germania interesele generale trebuie promovate cu ajutorul economiei politice, … (ea) trebuie să devină un bun comun al tuturor oamenilor culți din țară … Grija mea cea mai mare la redactarea acestei scrieri a fost să fiu clar şi lămurit, în detrimentul chiar al stilului şi cu riscul de a nu părea erudit sau prea profund … Frumusețea stilului nu aparține economiei politice … Claritatea, însuşirea de a fi pe înțelesul tuturor sunt cerințele principale ale acestei ştiințe" (*ibidem*, p. 22).

1303 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 28.

1304 Citat după studiul introductiv al lui Hans Gehring la ***Das nationale System der politischen Ökonomie*** de F. List, ed. 6, Jena, 1950, p. XXVIII. List preia de la mercantiliști preferința acestora pentru dezvoltarea industrială. Totodată el respinge ideea protecționismului total şi perpetuu, promovată de mercantiliști, şi fundamentează *protecționismul educator* care nu putea fi nici permanent şi nici rigid, nici absolut şi nici total, nici un scop în sine, ci instrument, el trebuia să ducă spre mărire şi putere, să educe forțele productive ale națiunii şi apoi să cedeze locul liberalismului.

1305 Hans Gehring, *Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit*, Leipzig, 1956, p. XXVIII.

1306 Hans Gehring, *Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit*, Leipzig, 1956, p. XXVIII.

1307 „Şcoala economică liberă vrea să ne convingă că economia politică nu trebuie să țină seama de politică şi de autoritatea instituțională" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 126).

1308 „Economia cosmopolită, sau economia universală porneşte de la ipoteza că toate țările din lume constituie o societate unică, care trăieşte în pace perpetuă" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 115). „Şcoala economică liberală consideră că realmente existentă o situație care se va realiza abia în viitor" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 36).

1309 Friedrich List, *op. cit.*, p. 118. Aici List făcea trimitere expresă la pericolul câştigării supremației mondiale a Angliei, ca principala țară industrială a lumii.

Sistemul şcolii economice liberale suferă – după părerea lui List – de **trei vicii esențiale**:

1. „În primul rând, un ***cosmopolitism*** neîntemeiat, care nu admite nici naționalitatea şi nu ține seama nici de satisfacerea intereselor naționale”[1310] (s. ns.). „Exclusiv cosmopolită – aprecia List – ea (economia clasică – n. ns.) ține seama pretutindeni numai de întreaga omenire, de bunăstarea întregii spețe şi niciodată de națiune şi de prosperitatea națională, vorbind de sus şi cu emfază despre politică şi declarând experiența şi practica drept rutine de care ne putem dispensa”[1311]

2. „În al doilea rând, un ***materialism*** lipsit de viață, care vede pretutindeni numai valoarea de schimb a lucrurilor, fără să țină seama nici de interesele spirituale şi politice, nici de cele prezente şi viitoare, nici de forțele productive ale națiunii”[1312] (s. ns.). „Cu lumea voastră de bunuri – scria el – vreți să ridicați materia la o categorie independentă – aceasta este întreaga voastră eroare. Disecați corpuri lipsite de viață şi ne arătați construcția şi părțile componente ale membrelor lor, dar să reuniți aceste membre într-un corp, să-l însuflețiți, să-l puneți în mişcare, asta n-o puteți face – *lumea* voastră *de bunuri* este o himeră!”[1313].

3. „În al treilea rând, un ***particularism*** şi un ***individualism*** care, ignorând cele mai importante consecințe ale naturii muncii sociale şi ale efectului asocierii forțelor, ne înfățişează, în fond, numai industria privată, aşa cum s-ar dezvolta ea într-un regim de relații libere cu societatea, adică cu întreaga omenire, dacă aceasta nu ar fi separată în diferite națiuni”[1314] (s. ns.). „Teoria aceasta – scria List – vrea să ridice egoismul cel mai feroce la rangul de lege; ea pretinde să ne zăvorâm inima față de cei flămânzi, pentru că, dându-le să mănânce şi să bea, peste treizeci de ani am face, poate, prin aceasta ca alt om să flămânzească. Ea vrea să aşeze un calcul în locul unui sentiment de milă. Această doctrină ar transforma inimile oamenilor în pietre. Ce am putea, până la urmă, să aşteptăm de la o țară ai cărei cetățeni au pietre în piept în loc de inimi? Ce altceva decât o decădere totală a oricărei moralități şi cu aceasta a tuturor forțelor productive şi a întregii bogății, civilizații şi puteri ale națiunii?”[1315]

List nu neagă „economiei cosmopolite” orice valabilitate, el n-o respinge în întregime[1316]. El preia principiul libertății de acțiune al indivizilor, ca un bun câştigat al teoriei şi practicii economice, care conduce spre maximizarea eficienței, spre prosperitate şi progres. Dar, libertatea deplină a indivizilor se va putea fructifica numai în „uniunea universală a națiunilor”[1317].

„Există, aşadar – aprecia List – o ***economie cosmopolită*** şi o **economie politică**, o **teorie a valorilor de schimb** şi o **teorie a forțelor productive**, care, esențial diferite unele de altele, trebuie să se dezvolte independent”[1318] (s. ns.).

Rațiunea principală a elaborării unei **Economii politice naționale (Nationalökonomie)** decurgea inexorabil – după părerea lui List – din faptul că „între individ şi omenire însă se situează **națiunea**, cu limba şi literatura sa distinctă, cu originea şi istoria sa proprie, cu moravurile şi obiceiurile sale, cu legile şi instituțiile sale, cu idealurile sale proprii de existență, de independență, de progres, de continuitate neîntreruptă şi cu teritoriul său distinct; o societate care a devenit unită printr-o mie de legături spirituale şi de interese, într-un tot existând prin el însuşi, care recunoaşte în sânul său autoritatea legii, dar care, față de alte societăți de acelaşi fel, îşi păstrează încă libertatea sa naturală, şi care, în consecință, este în stare, în conjunctura actuală a lumii, să-şi mențină independența şi neatârnarea numai prin forțele şi mijloacele sale proprii”[1319].

1310 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
1311 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 29.
1312 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
1313 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 16.
1314 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
1315 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 119.
1316 „În ceea ce ne privește – arăta el – suntem foarte departe de a respinge teoria economiei *cosmopolite*, aşa cum a fost elaborată de şcoala economică liberală; suntem însă de părere că şi economia politică … trebuie să fie elaborată în mod științific” (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 115).
1317 Vezi Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 115–117.
1318 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 36.
1319 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148.

O asemenea poziţie era pe deplin justificată în Germania – ca şi în alte ţări – la jumătatea secolului al XIX-lea. Perioada respectivă a fost marcată de eforturile constituirii naţiunilor, statelor şi economiilor naţionale, ca şi de trecerea celor mai multe ţări europene la revoluţia industrială.

„Menirea economiei politice – aprecia List – constă în **educarea economică a naţiunii** şi în pregătirea ei ca să intre în societatea universală a viitorului”[1320].

„Economia politică apare – după el – drept ştiinţa care, ţinând seama de interesele existente şi de situaţiile specifice ale naţiunilor, ne învaţă în ce mod fiecare ţară poate fi ridicată pe acea treaptă de dezvoltare economică pe care îi va fi posibilă şi utilă asocierea cu alte ţări de egală cultură şi, în consecinţă, pe care va fi realizată şi libertatea comercială”[1321].

- **Distincţia făcută de List între «economia cosmopolită», prin care el înţelege – de fapt – întreaga ştiinţă economică liberală, şi «economia politică», prin care el desemnează «ştiinţa economică a naţiunii», este mai degrabă deosebirea dintre «economia politică» şi «politica economică».**

Prin întreaga sa viaţă şi activitate, Friedrich List a ridicat Economia politică la rangul de Politică economică. În sistemul său un loc central ocupă complexul economiei naţionale, statul şi instituţiile sale, căile, modalităţile şi mijloacele de dezvoltare a forţelor productive ale naţiunii germane[1322].

8.2.2.3. FORŢELE PRODUCTIVE ALE NAŢIUNII („DIE PRODUKTIVKRÄFTE”)[1323]

Polemizând cu economiştii anteriori, mercantilişti şi clasici, dar mai ales cu Adam Smith, Friedrich List a repus în discuţie noţiunea de bogăţie. Ştiinţa economică de până la el era „o ştiinţă a bogăţiei” – concepută şi înţeleasă ca „o îngrămădire de mărfuri” – sub forma valorilor de schimb. List apreciază că ştiinţa economică este ştiinţa „forţelor productive”[1324], adică a „puterii” de a crea bogăţie.

- **Bogăţia este puterea de a crea bogăţie!** Iată convingerea şi crezul nestrămutat ale economistului german.

Puterea economică a unei naţiuni **nu** este bogăţia pe care o are la un moment dat – ca masă de bunuri ori valori de schimb – pentru că acestea pot dispare prin consum şi naţiunea decade. „Un individ – apreciază el – poate fi bogat, adică poate să deţină puteri de schimb; el sărăceşte, însă, dacă nu are forţe de a produce o cantitate mai mare de obiecte de valoare decât consumă. Un individ poate fi sărac, dar, dacă posedă forţa de a crea o cantitate de obiecte de valoare mai mare decât cea pe care o consumă, atunci el se îmbogăţeşte[1325].

„Prosperitatea unei naţiuni – atrăgea atenţia List – nu este, cum crede Say, cu atât mai mare cu cât a acumulat mai multe bogăţii, ci cu cât şi-a dezvoltat mai mult forţele ei productive”[1326].

Polemizând cu Adam Smith, List afirmă: „Dacă el ar fi urmărit ideea de «forţă productivă», fără să se lase dominat de ideea de «valoare, de valoare de schimb», atunci ar fi trebuit să ajungă să înţeleagă că, alături de o teorie a valorilor, este necesară şi o teorie independentă a forţelor productive, pentru a explica fenomenele economice”[1327].

Pentru List, adevărata putere economică a unei naţiuni constă în **forţa sa productivă**, capabilă să perpetueze crearea de bogăţie, în proporţii tot mai mari. „Forţa de a crea bogăţii – consideră economistul german – este deci infinit mai importantă decât bogăţia însăşi; ea

1320 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 148.
1321 Friedrich List, *op. cit.*, p. 118. „Economia politică sau *Nationalökonomie* – aprecia List –, plecând de la noţiunea şi de la latura naţionalităţii, ne învaţă cum poate o anumită ţară să-şi menţină şi să-şi amelioreze poziţia sa economică în situaţia mondială existentă şi cu particularităţile sale naţionale” (Friedrich List, *op. cit.*, p. 115).
1322 „Printre oamenii cu *preocupări practice* s-a format mai întâi şcoala protecţionistă a industriaşilor, al cărei reprezentant cu autoritate, List, continuă să fie tot ce a produs mai bun literatura economică burgheză germană” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, Bucureşti, 1962, p. 508).
1323 **„Produktionskräfte”** (Vezi Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, p. 505).
1324 Adam Smith a folosit pentru prima dată – în 1776 – noţiunea „forţă productivă a muncii” („productive power of labour”).
1325 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 121.
1326 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 128.
1327 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 124.

garantează nu numai posesiunea şi sporirea celor dobândite, ci şi posibilitatea de înlocuire a celor pierdute”[1328].

O dată stabilit rolul forțelor productive ale națiunii, List nu şi-a propus – ca scop primordial – delimitarea științifică riguroasă a conceptului, ci, mai degrabă, funcționalitatea, sau mai precis, funcționarea cât mai eficientă a lui, pentru asigurarea progresului cât mai rapid al economiei şi societății germane. El a „şters” orice posibilitate de delimitare între „productiv” şi „neproductiv”, considerând tot ce a mişcat în societatea germană a timpului, prin prisma **utilului**.

În concepția lui List, noțiunea de **„forțe productive ale națiunii” („Die Produktivkräfte”)** includea **tot ce exista în societatea germană şi putea fi mobilizat benefic în direcția progresului**[1329].

După părerea economistului german, **forțele productive ale națiunii cuprind următoarele patru grupe de elemente generale**:

- **Munca oamenilor;**
- **„Spiritul care însufleţeşte pe oameni”;**
- **„Ordinea socială care face ca activitatea lor să dea rezultate”;**
- **„Forțele naturii care îi stau** (activității – n. ns.) **la dispoziție”**[1330]**.**

Elementul fundamental, motor, al funcționării forțelor productive este **munca**, singura sursă a tuturor bogățiilor națiunii, din toate timpurile[1331]. Munca este potențată şi ajutată (sau împiedicată) în activitatea ei de „spiritul oamenilor”, „ordinea socială” şi „forțele naturii”.

„Națiunea îşi trage energia productivă – apreciază economistul german – din forțele spirituale şi fizice ale indivizilor, din instituțiile sale civile şi politice, din fondul natural pus la dispoziția sa sau din instrumentele care se găsesc în posesia sa şi care, ele înseşi, sunt produsele materiale ale eforturilor spirituale şi fizice anterioare, adică din capitalul agricol, industrial şi comercial”[1332].

Şi, apoi, continuă: „Religia creştină, monogamia, desființarea sclavajului şi a iobăgiei, ereditatea tronului, invenția tiparului, a presei, a poştei, a banului, a măsurilor şi greutăților, a calendarului şi a ceasornicului, a organelor polițieneşti pentru respectarea ordinii, introducerea proprietății libere de pământ şi mijloacele de transport constituie bogate surse de forță productivă”[1333]. Ba mai mult, „chiar dacă legile (juridice – n. ns.) şi instituțiile publice nu produc valori nemijlocit, ele produc totuşi forță productivă”[1334].

Prin urmare, „forțele productive” cuprind **toate elementele din societate care pot contribui la dezvoltare şi progres**. Între ele List nu vede contradicții, ci numai conlucrarea

---

1328 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 122.

1329 „Națiunea îşi trage energia productivă din forțele spirituale şi fizice ale indivizilor, din instituțiile sale civile şi politice, din fondul natural pus la dispoziția sa sau din instrumentele care se găsesc în posesia sa şi care, ele înseşi, sunt produsele materiale ale eforturilor spirituale şi fizice anterioare, adică din capitalul material agricol, industrial şi comercial” (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 177).

1330 Friedrich List, *op. cit.*, p. 123. Adept al istorismului şi evoluției treptate, naturale a societății, List nu şi-a pus niciodată problema analizei instituțiilor (cum făceau francezii), ori pe aceea a democratizării sau schimbării formei de guvernământ. El aprecia că pentru dezvoltarea economică, în general, dar mai ales pentru succesul industrializării, continuitatea joacă un rol foarte important. Principiul continuității în industrializare – considera el – „seamănă cu acela al monarhiei ereditare, care este incomparabil mai favorabil pentru menținerea şi dezvoltarea naționalității decât instabilitatea monarhiei elective” (Friedrich List, *op. cit.*, p. 220). Legea naturală a evoluției „seamănă mult cu legea naturală a diviziunii muncii dintr-o întreprindere şi cu asociația forțelor productive, care constă în aceea că mai multe generații care urmează unele după altele îşi unesc forțele pentru a atinge unul şi acelaşi scop şi oarecum îşi împart între ele eforturile necesare pentru aceasta” (*Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 220).

1331 „Munca este cauza bogăției şi lenevia este cauza sărăciei (o constatare, dealtfel, a făcut-o regele Solomon cu mult înaintea lui Adam Smith)” (Friedrich List, *op. cit.*, p. 123). Analizând valoarea şi munca creatoare de valoare la Smith şi List, Karl Marx scria: „Munca, … sursă de bogăție materială, era tot atât de bine cunoscută legiuitorului Moise ca şi funcționarului vamal Adam Smith” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 13, p. 25).

1332 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 177.

1333 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 125.

1334 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 129. „Say greşeşte când susține că există popoare care se îmbogățesc sub orice formă de guvernământ şi că legile nu pot crea bogăție” (Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, Les fondateurs, 2-e ed., Dalloz, Paris, 1993, p. 109).

benefică la atingerea obiectivului de mărire şi putere al națiunii germane! Literatura de până la el încercase delimitarea sferei productive de cea neproductivă şi propusese diferite scenarii[1335].

List nu şi-a pus problema existenței unei sfere productive şi a alteia neproductive. Conceptul său de „forțe productive ale națiunii" reunește oameni, structuri sociale şi instituționale, resurse naturale, tradiții, ideologie, istorie, știință, cultură, infrastructură, bază economică şi suprastructură, într-un mecanism funcțional, fără contradicții, mobilizat exclusiv spre realizarea unității naționale, industrializarea, evoluția pe cale capitalistă şi progresul rapid, transformarea patriei sale, Germania, într-una din cele mai mari puteri ale lumii, dacă nu cumva, în cea mai puternică țară a planetei. De aceea el a polemizat vehement cu reprezentanții şcolii clasice, care încercau delimitarea sferei productive şi limitarea ei la anumite activități, pe baza diferitelor criterii (mai mult sau mai puțin fundamentate). „După şcoala economică liberală – scrie el ironic – cel care crește porci este un membru productiv, cel care educă oameni este un membru neproductiv al societății. Cine face cimpoaie sau drâmbe ca să le vândă, este productiv; cei mai mari muzicieni nu sunt productivi pentru că muzica lor nu poate fi adusă pe piață. Medicul care-şi salvează pacienții nu face parte din clasa productivă, dar băiatul de la farmacie face parte, deşi valorile de schimb sau pilulele pe care le prepară au o existență doar de câteva minute înainte de a-şi pierde valoarea. Un Newton, un Watt, un Kepler nu sunt atât de productivi ca un măgar, un cal sau o vită care trage plugul"[1336].

List, consecvent concepției sale despre forțele productive, apreciază că **munca intelectuală este infinit mai importantă decât cea fizică**. „Cei care cresc porci, care fac cimpoaie sau pilule de farmacie – scria el – sunt într-adevăr productivi, dar dascălii care fac educația tineretului şi a celor mai vârstnici, marii muzicieni, medicii, judecătorii şi administratorii sunt cu mult mai productivi. Primii *produc valori de schimb*, cei din urmă *produc forțe productive*"[1337]. Cu alte cuvinte, **producerea forțelor productive**, capabile să creeze necontenit şi în măsură crescândă bunuri şi servicii utile societății, **este mai importantă decât bogăția însăşi!** Friedrich List a preluat de la economiştii clasici – mai ales de la Adam Smith – **„legea naturală a diviziunii muncii"**[1338], care determină, prin specializarea lucrătorilor în diferite operații şi activități, sporirea forței productive a societății.

List consideră că există **două feluri de diviziuni ale muncii**:

- „o diviziune **obiectivă** a muncii", în cadrul căreia „o singură persoană îşi împarte munca pentru a produce diferite obiecte"[1339]. **O astfel de diviziune reduce forța productivă a muncii.**
- „o diviziune **subiectivă**" a muncii, unde „mai multe persoane îşi împart între ele munca necesară producerii unui singur obiect"[1340]. **Acest tip de diviziune sporeşte, multiplică forța productivă a muncii.**

Dar, mai departe, economistul german reproşează clasicilor că au tratat „legea naturală a diviziunii muncii" doar în mod trunchiat, parțial. **Ei au văzut numai diviziunea muncii între persoane şi operații, activități, însă n-au analizat efectele asocierii forțelor productive specializate.** După părerea lui List „esența legii naturale … **nu** este … o simplă diviziune a muncii, **ci** … şi o **cooperare** sau **asociere** a unor activități, opinii şi forțe diferite, în scopul de a **produce în comun. Baza productivității acestor operații nu constă numai în diviziune, ea rezidă mai ales în asociere**"[1341]. Se observă şi aici diferența fundamentală între

1335 Mercantiliştii consideraseră productivă circulația mărfurilor, iar capitalul comercial ca singurul factor productiv. Fiziocrații apreciaseră că numai agricultura aparține sferei productive, iar natura era factorul productiv (munca umană avea doar rolul de a transforma bogățiile create de natură). Adam Smith extinsese sfera productivă la producția materială (ulterior la întreaga producție de mărfuri) factorii de producție fiind natura, munca şi capitalul. El excludea din sfera productivă „serviciile (care) dispar chiar în clipa îndeplinirii lor şi nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare, care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii". Jean Baptiste Say extinsese sfera productivă la „întreaga activitate utilă" a societății („a produce, nu înseamnă a crea materie, ci a crea utilitate"), sesizând un factor productiv nou, întreprinzătorul.

1336 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127–128.

1337 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 128.

1338 „Şcoala economică liberală datorează celebrului său fondator descoperirea acelei legi naturale pe care o numeşte **diviziunea muncii**" (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, București, 1973, p. 131).

1339 „când un sălbatic merge în una şi aceeaşi zi la vânătoare sau la pescuit, să taie lemne, să-şi dreagă bordeiul şi să-şi facă săgeți, plase şi îmbrăcăminte" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 132).

1340 „când zece persoane diferite îşi împart între ele diversele operații care intervin în fabricarea unui ac" (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 132).

1341 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 132.

filosofia utilitaristă (care stă la baza liberalismului şi îşi clădeşte paradigma în jurul lui „homo oeconomicus") şi cea germană (care-şi dezvoltă modelul cu ajutorul lui „homo socialis").

„Până acum – apreciază List – principiul diviziunii muncii a fost incomplet înțeles. Productivitatea **nu** constă numai în separarea diferitelor operații de activitate între mai mulți indivizi, **ci mai mult în asocierea spirituală şi fizică a acestor indivizi în vederea realizării unui scop comun**"[1342] (s. ns.).

Pornind de aici, List a considerat că cea mai mare forță productivă se poate realiza prin **unirea** indivizilor în națiune şi a activităților economice în economia națională. „În general – consideră el – întreaga stare socială a unei națiuni trebuie să fie apreciată după principiul diviziunii lucrătorilor şi al asocierii forțelor productive"[1343]. În acest proces, rolul central revine statului şi organelor sale, instituțiilor de orice fel, care sunt chemate să concentreze toate energiile individuale, să le potențeze, să le integreze în organismul social şi să le orienteze spre asigurarea puterii şi măririi națiunii germane! Diviziunea muncii şi cooperarea forțelor productive devin benefice progresului unei națiuni numai când există „un raport just între producția intelectuală şi cea materială, … când agricultura, industria şi comerțul sunt uniform şi armonios dezvoltate"[1344].

8.2.2.4. „PROTECȚIONISMUL EDUCATOR". DEZVOLTAREA FORȚELOR PRODUCTIVE NAȚIONALE

Odată stabilit locul şi rolul forțelor productive naționale, principalul obiectiv al politicii economice este definit şi devine imperativ: creşterea puterii economice şi politice a statului. **Mijlocul cel mai propice pentru aceasta este protecționismul, iar calea prioritară de urmat este dezvoltarea industrială!**

Protecționismul chemat să slujească **țelului putere** nu poate fi nici permanent şi nici rigid, nici absolut şi nici total, nici scop în sine şi nici finalitate, ci instrument. El trebuie să fie un **protecționism educator**, să educe forțele productive ale națiunii şi apoi, treptat, să lase locul liberalismului. „Protecția vamală este calea noastră, aprecia List, liberul schimb este ținta noastră"[1345]. „Sistemul protecționist – considera întemeietorul protecționismului modern – nu este legitim decât dacă are ca unic scop ***educarea industrială*** a națiunii"[1346].

List era ferm convins că **numai prin industrializare** putea Germania să se elibereze de sărăcie şi înapoiere economică, să intre „în rândul națiunilor agricole-industriale şi comerciale şi al celor mai mari puteri maritime şi continentale"[1347]. De aceea el a respins – în mod categoric – doctrina ricardiană despre comerțul exterior şi specializarea țărilor în funcție de costurile comparative. Mai mult, el a elaborat un model coerent al industrializării țării sale, în care Statului îi revenea coordonarea energiilor națiunii, mobilizarea lor în direcția dezvoltării şi progresului şi – mai presus de toate – apărarea intereselor naționale în confruntarea cu străinătatea[1348]. Deşi a dorit respingerea modelului ricardian, List afirma că doar anumite țări sunt capabile de industrializare, şi anume cele din zona temperată a planetei Pământ. Dimpotrivă, țările din zona caldă nu au întrunite condiții favorabile dezvoltării unei industrii performante, ele urmând să rămână agricole, furnizoare de produse alimentare, materii prime şi importatoare de bunuri manufacturate.

List considera că pentru a se putea industrializa, țările trebuie să întrunească mai multe **condiții**:

1342 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 36.
1343 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 138.
1344 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 36.
1345 „La protection douanière est notre voie, le libre-échange est notre but" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202).
1346 Friedrich List, *op. cit.*, p. 156. „Sistemul vamal, ca mijloc de a sprijini dezvoltarea economică a națiunii prin reglementarea comerțului ei exterior, trebuie să aibă întotdeauna ca normă principiul *educării industriale a națiunii*" (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 39).
1347 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 37.
1348 „List pense donc que seule l'industrialisation en général peut libérer un pays de la pauvreté. Et c'est pourquoi il est absolument hostile à la doctrine ricardienne de la spécialisation naturelle par le jeu de la loi des coûts compares. Au surplus il est persuadé que le processus d'industrialisation requiért l'intervention active de l'État qui peut seul coordonner les énergies nécessaires" (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 463).

1. Să fie situate în zona temperată a globului pământesc, unde clima este favorabilă eforturilor fizice şi intelectuale. „Datorită resurselor materiale de care dispun – apreciază List – ţările din zona temperată au, în mod special, menirea să se dezvolte pe plan industrial, prin clima temperată, care este favorabilă eforturilor spirituale şi fizice”[1349].

2. Să aibă un teritoriu întins şi bine arondat. „Măsurile protecţioniste sunt justificate – după părerea lui List – numai când ajută şi consolidează industria ţării şi numai pentru naţiunile care au un teritoriu întins şi bine arondat, o populaţie considerabilă, vaste resurse naturale, o agricultură foarte avansată, un înalt grad de civilizaţie şi educaţie politică, datorită cărora sunt chemate să intre în rândul naţiunilor agricole-industriale şi comerciale şi al celor mai mari puteri maritime şi continentale”[1350].

3. Să aibă o populaţie numeroasă şi densă.

4. Să fie înzestrate cu vaste şi variate resurse naturale.

5. Să aibă un grad înalt de cultură şi civilizaţie politică.

În felul acesta, el nu reuşeşte să respingă concepţia lui Ricardo, ci îi conferă alte dimensiuni. Scopul lui declarat a fost spargerea monopolului industrial al Angliei şi alăturarea Germaniei grupului marilor puteri industriale ale lumii. „Industria constituie – după părerea lui List – baza comerţului interior şi exterior, a navigaţiei şi a unei agriculturi avansate; în consecinţă, a civilizaţiei şi puterii politice”[1351]. De aceea, măsurile protecţioniste urmăresc – în primul rând – dezvoltarea industriei, ca ramura fundamentală a economiei naţionale.

List aprecia că în **primele trei etape** ale evoluţiei (sălbatică, pastorală şi agricolă) **orice economie se dezvoltă cel mai bine fără politică protecţionistă**. „Istoria industrială a naţiunilor ne demonstrează – şi nici una nu o face în chip mai sugestiv decât aceea a Angliei – că trecerea de la starea sălbatică la starea pastorală, de la starea pastorală la agricultură şi de la agricultură la primele începuturi ale industriei şi navigaţiei, se realizează în modul cel mai rapid şi mai avantajos cu ajutorul comerţului liber cu oraşele şi ţările mai avansate”[1352].

- **Saltul hotărâtor în devenirea oricărei naţiuni şi economii, spre civilizaţie avansată, se realizează în etapa agricolă-industrială**. Obiectivul central al acestei etape este formarea industriei şi – cu deosebire – a industriei construcţiilor de maşini[1353]. Ţările „chemate” să se industrializeze, dar a căror industrie nu este încă suficient dezvoltată, pot atinge un asemenea obiectiv numai printr-o politică economică protecţionistă.

Protecţionismul este la început **o modalitate de apărare a ţărilor care fac primii paşi spre industrializare împotriva legii celor mai puternici**. Pentru ca cei slabi să-şi protejeze industria, drepturile de vamă sunt o sită care evită asfixierea economică a firmelor naţionale. „Anumite naţiuni, favorizate de împrejurări, scrie Alain Geledan, au devansat pe altele în manufacturi, în comerţ şi navigaţie. Ele sunt conştiente că progresul pe care l-au realizat constituie mijlocul cel mai eficient de a dobândi şi de a conserva supremaţia politică. Ele au adoptat şi conservă astăzi măsuri calculate pentru a **monopoliza manufacturile şi comerţul** şi pentru a împiedica progresul naţiunilor înapoiate”[1354]. List aprecia că **politica vamală protecţionistă se poate aplica cu succes numai în perioada trecerii de la starea agricolă la cea agricolă-industrială**[1355]. Dar faza agricolă-industrială este, în esenţa sa, doar o perioadă de tranziţie în mersul naţiunii spre cel mai înalt stadiu de evoluţie: etapa agricolă-industrială-comercială.

Pentru ca regimul protecţionist să devină folositor, se impune ca naţiunea să fi parcurs primele etape ale evoluţiei, într-un climat liberal, „avantajos, cu ajutorul comerţului liber, cu oraşele şi ţările mai avansate”[1356]. În această perioadă – anterioară protecţionismului – „exportul de produse agricole şi importul de mărfuri industriale va contribui la prosperitatea şi

1349 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 37.
1350 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 227.
1351 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 35.
1352 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 149–150.
1353 List aprecia „ramura construcţiilor de maşini” drept „ramura cea mai importantă a producţiei” (Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 301).
1354 Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202.
1355 „de la starea agricolă la starea industrială” (Friedrich List, *op. cit.*, p. 35). „Trecerea naţiunii de la starea sălbatică la starea pastorală şi de la starea pastorală la starea agricolă, ca şi primele progrese în agricultură, vor fi realizate în modul cel mai eficace prin comerţul liber cu naţiunile civilizate, adică cu naţiunile industriale şi comerciale” (*ibidem*, p. 35).
1356 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 150.

civilizația sa"[1357]. „A dori să ridici agricultura internă prin taxe vamale protecționiste – atrage atenția gânditorul german – constituie o încercare absurdă, pentru că agricultura poate fi ridicată pe cale economică numai prin existența unei industrii interne"[1358]. Pe măsură ce agricultura, industria şi condițiile sociale sunt mai dezvoltate, tariful vamal protecționist se impune. „Istoria industrială – considera List – ne mai demonstrează însă că o industrie perfecționată, o navigație comercială considerabilă şi un comerț exterior important se pot dobândi numai cu ajutorul intervenției puterii de stat"[1359].

- Prin urmare, rolul nemijlocit, funcția principală a protecționismului este **dezvoltarea industriei!**

Dar nu toate țările pot practica cu succes protecționismul! „Numai pentru țările … care întrunesc toate condițiile, toate mijloacele spirituale şi materiale necesare ca să creeze o industrie proprie şi să atingă … gradul cel mai înalt de civilizație, de prosperitate şi de putere politică … – susținea List – pot fi legitime măsurile comerciale restrictive … (şi) numai până când industria s-a consolidat suficient pentru a nu se mai teme de concurența străină"[1360]. Or, necesitatea de a se specializa se impune chiar şi națiunilor mici. Ele trebuie să aleagă o specializare competitivă şi nu să încerce să facă de toate, riscând costuri de producție prea ridicate. List consideră că „o națiune al cărei teritoriu nu este vast, nu oferă resurse naturale variate şi nu stăpânește gurile fluviilor sale sau nu este bine arondat, nu poate să aplice de loc sistemul protecționist sau nu-l poate aplica cu succes"[1361]. Protecționismul nu este o stare ideală, **el este un preț de plătit** pe care-l suportă consumatorul pe termen scurt şi mediu. Dar, pe măsura dezvoltării industriei proprii, națiunea beneficiază de sacrificiul făcut.

Este adevărat că tarifele vamale protecționiste provoacă la început o scumpire a mărfurilor industriale. Dar, tot atât de adevărat şi admis – până şi de şcoala economică liberală – este faptul că o națiune capabilă să-şi dezvolte o industrie complexă va produce în timp aceste mărfuri în țară mai ieftin decât dacă le importă. Dacă, deci, taxele vamale protecționiste impun un sacrificiu de valori, acesta se compensează prin realizarea unei forțe productive, care nu numai că asigură țării, pentru viitor, o cantitate infinit mai mare de bunuri materiale, dar îi asigură şi independența industriei în timp de război. „Pierderea produsă națiunii de taxele vamale protecționiste – apreciază List – constă numai în **valori**; națiunea câştigă, în schimb, **forțe**, cu ajutorul cărora va fi pusă, pentru totdeauna, în situația de a produce sume incalculabile de valori. Această cheltuială de valori trebuie, aşadar, să fie considerată numai ca **preț al educării industriale a națiunii**"[1362].

Sistemul protecționist îşi atinge scopul educării forțelor productive şi pe acela al dezvoltării economice a națiunii, în **două feluri**[1363]:

1. În primul rând, închizând piața națională produselor manufacturate străine, va repatria capitalurile şi competențele naționale plasate în exterior.

2. În al doilea rând, oferind avantaje investitorilor, stimulează chiar atragerea de capitaluri şi competențe străine, care – altfel – s-ar orienta spre alte țări sau spre colonii.

Prin protecționismul vamal se urmăreşte, aşadar, dezvoltarea industriei naționale. Industria este capabilă să mărească eficiența, să dezvolte armonios teritoriul național, să asigure reala independență a unui stat. Structurile industriale au o superioritate intrinsecă asupra celor agrare, deoarece în condițiile liberschimbismului, țările industriale le subordonează pe cele agricole. Economistul german integrează industria complexului economic unitar, pe principiul maximei eficiențe a întregii activități a națiunii.

Prin efectele de antrenare pe care le produce, industria contribuie la dezvoltarea altor ramuri ale economiei şi la creşterea eficienței lor, astfel că națiunile industriale devin mai civilizate, mai evoluate politic şi mai puternice decât cele agricole[1364]. „Forța maşinilor –

1357 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
1358 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 39.
1359 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
1360 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
1361 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 39.
1362 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 41.
1363 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 203.
1364 „Evident că națiunea care ocupă un teritoriu întins, înzestrat cu variate resurse naturale şi cu o populație numeroasă, şi posedă, în acelaşi timp, agricultură, industrie, navigație şi relații de comerț interior şi exterior este incomparabil mai civilizată, mai evoluată politic şi mai puternică decât o națiune exclusiv agricolă" (Friedrich List, *op. cit.*, p. 35).

aprecia pe bună dreptate economistul german – împreună cu căile de transport perfecționate din epoca modernă acordă țărilor industriale o superioritate imensă asupra țării pur agricole”[1365].

Mai întâi de toate, industria asigură dezvoltarea și modernizarea agriculturii. Pentru orice țară în care industria și agricultura sunt dezvoltate normal, forțele productive ale celor două ramuri „vor contribui reciproc să se ridice, și anume *in infinitum*”[1366], produsele agricole vor fi prelucrate în industrie și vor fi cerute la consum și de o populație neagricolă tot mai numeroasă. La rândul lor, produsele industriale vor găsi o piață de desfacere mai mare în rândul populației sătești. Forța de muncă din agricultură se va orienta spre industrie, iar, în final, numărul celor ocupați în industrie va fi superior celor din agricultură. „Industria – apreciază List – dă naștere unei cereri pentru o mai mare varietate și o mai mare cantitate de produse agricole, mărește valoarea de schimb a acestor produse și permite agricultorilor să-și folosească mai bine pământul și forța lor de muncă … creșterea rentei și a capitalurilor … a valorii de schimb a pământului și a muncii”[1367]. „Ele (manufacturile – n. ns.) – susține List – constituie un mijloc important de a elibera agricultura din cătușele ei și de a o ridica la rangul de industrie, de artă, de știință, de a spori renta pământului, ca și profiturile și salariile din agricultură, și de a ridica valoarea pământului”[1368].

Apoi, dezvoltarea industrială are influențe hotărâtoare și benefice asupra celorlalte ramuri ale economiei și societății în ansamblul său. Prin industrializare se dezvoltă căile de transport, comerțul, limba și literatura națională, artele, instituțiile civile, cultura, cresc veniturile bugetului național și se întărește forța de apărare a statului[1369].

- **Prin industrializare și protecționism națiunea parcurge etapa agricolă-industrială și se înscrie în rândul celor mai avansate țări agricole-industriale-comerciale.** „Manufacturile și fabricile – consideră List – sunt sursele libertății civile, ale culturii, ale artelor și științelor, ale comerțului interior și exterior, ale navigației și căilor de comunicație modernizate, ale civilizației și puterii politice”[1370].

În concluzie, „industria încurajează știința, arta și o bună organizare politică, mărește bunăstarea poporului, face să crească populația, veniturile statului și puterea națiunii, căreia îi acordă mijloacele ca să-și extindă legăturile comerciale în toate părțile pământului și să întemeieze colonii, dă de lucru pescuitului, marinei comerciale și marinei de război. Numai datorită ei agricultura țării se ridică pe o treaptă superioară de evoluție”[1371].

Tariful vamal protecționist se introduce treptat. La început el este mai redus, fiind majorat treptat „o dată cu sporirea capitalurilor spirituale și materiale, a aptitudinilor tehnice și a spiritului de întreprindere din țară”[1372]. El trebuie să protejeze industria pe măsura dezvoltării ei. „Taxele vamale protecționiste în favoarea unei ramuri industriale care a fost odată ocrotită – consideră List – nu trebuie niciodată să fie reduse atât de mult, încât existența acestei industrii să fie periclitată de către concurența străină. Menținerea a ceea ce există, ocrotirea rădăcinilor și a trunchiului industriei naționale trebuie să constituie un principiu de nestrămutat”[1373]. Ba mai mult, apreciază List, pe măsura dezvoltării economiei naționale, intervenția statului devine tot mai mult necesară[1374].

De asemenea, **protecționismul vamal este selectiv**. Prin el trebuie încurajate, mai întâi, activitățile care întrunesc, cumulativ, următoarele criterii[1375]:

1365 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 164.
1366 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 136.
1367 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 184.
1368 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127.
1369 „Pretutindeni formarea limbii naționale și a literaturii, artele și perfecționarea instituțiilor civile au ținut pasul cu dezvoltarea industriei și comerțului” (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 168). „Forțele spirituale ale națiunii, veniturile statului, mijloacele de apărare materială și morală și garanția independenței naționale cresc în aceeași măsură cu dezvoltarea industriei” (*ibidem*, p. 168).
1370 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127.
1371 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 37. „Într-un stat industrial, industria maselor este călăuzită de știință, iar științele și artele sunt întreținute de industria maselor … Din această cauză, într-o țară industrială, științele și artele trebuie să devină populare” (*ibidem*, p. 163). „Colaborarea dintre știință și industrie a creat acea mare forță materială, **forța mașinilor**” (*ibidem*, p. 164).
1372 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
1373 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 40.
1374 „Statistica și istoria ne învață … că pretutindeni intervenția puterii legislative și a administrației este cu atât mai necesară cu cât economia națională este mai dezvoltată” (Friedrich List, *op. cit.*, p. 146).
1375 „O protecție specială – consideră List – este necesară numai pentru ramurile cele mai importante, pentru a căror exploatare sunt necesare mari capitaluri de investiții și de exploatare, multe mașini, deci multe cunoștințe tehnice,

1. Folosesc sume importante de capital investițional şi de exploatare;
2. Folosesc mijloace de producție cu un nivel tehnic superior;
3. Folosesc forță de muncă numeroasă şi de înaltă calificare;
4. Fabrică bunuri de mare importanță națională (de larg consum) şi de mare valoare;
5. Prezintă importanță deosebită pentru independența națională.

De aceea, apreciază List, „o națiune care se simte chemată să facă mari progrese, dar a cărei industrie nu a fost suficient protejată cu ajutorul taxelor vamale, trebuie să se gândească să dezvolte înainte de toate acea ramură care produce articole de larg consum", deoarece pune în mişcare „mase considerabile de forțe productive naturale, spirituale şi personale … necesită mari capitaluri, stimulează economiile şi atrage capitaluri şi forțe străine de tot felul"[1376]. Dimpotrivă, cea mai puțină protecție reclamă – după părerea lui List – industria de lux, dintr-o **dublă rațiune**:

- Dispune deja de o cultură şi o educație industrială superioară, care îi permit să reziste concurenței străine.
- Produsele sale nu prezintă o importanță vitală pentru națiune[1377].

„În dezvoltarea economică a națiunilor cu ajutorul comerțului internațional – susține List – se pot, aşadar, distinge **patru perioade** deosebite:

1. în **prima** perioadă progresează agricultura internă, datorită importului de mărfuri industriale străine şi exportului de produse agricole şi de materii prime;
2. în **a doua** perioadă progresează industria internă şi totodată se importă şi produse industriale străine;
3. în **a treia** perioadă industria națională aprovizionează aproape complet piața internă;
4. în **a patra** perioadă se exportă mari cantități de produse industriale şi se importă materii prime şi produse agricole străine"[1378].

Pe măsura înaintării economiei naționale spre etapa agricolă-industrială-comercială, a consolidării industriei sale, astfel încât să poată rezista concurenței străine, tariful vamal protecționist se reduce, făcând loc, treptat, politicii liberului schimb. „Liberul schimb – scrie Ahmed Silem – este reciproc profitabil numai pentru națiunile de aceeaşi putere, care au atins ultimul stadiu al dezvoltării economice"[1379].

8.2.2.5. „MISIUNEA CIVILIZATOARE" A ȚĂRILOR CONTINENTALE

Economistul german apreciază că „țările de pe glob cele mai favorizate de natură în ceea ce priveşte diviziunea muncii naționale, ca şi a celei internaționale, sunt, evident, acelea al căror sol produce bunurile de primă necesitate de cea mai bună calitate şi în cele mai mari cantități şi a căror climă priește cel mai bine eforturilor fizice şi psihice, adică ***țările din zona temperată***"[1380]. Din aceste considerente, „țările din zona temperată sunt menite, înaintea celorlalte, ca, pentru îmbogățirea lor, să realizeze diviziunea cea mai desăvârşită a muncii naționale şi să folosească diviziunea internațională a muncii"[1381].

Prin urmare, „zona temperată este aproape singura favorabilă dezvoltării industriei"[1382], proclamă cu emfază gânditorul german. Cu toate acestea, apreciază el, nu toate țările situate în această zonă sunt capabile de industrializare performantă. Doar Anglia, Franța, Rusia, Statele Unite ale Americii şi – bineînțeles – Germania, erau „chemate" să intre în „clubul țărilor industrializate". În aceste țări prosperă admirabil industria, şi ele sunt „în stare nu numai să atingă gradul cel mai înalt de cultură intelectuală şi socială, ca şi de putere politică", ci şi să „facă tributare, într-o oarecare măsură, şi țările zonei calde, ca şi națiunile mai

aptitudini şi experiențe şi mulți muncitori, ramuri industriale ale căror produse constituie bunuri de primă necesitate şi sunt deci de cea mai mare importanță, atât în ceea ce priveşte valoarea lor totală, cât şi pentru independența națională" (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150).

1376 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 229.

1377 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 230.

1378 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 38.

1379 „En résumé le libre-échange n'est mutuellement profitable que pour des nations de même puissance, ayant atteint le stade ultime du développement économique" (Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 97).

1380 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 140.

1381 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 140.

1382 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 170.

puţin cultivate”[1383]. Dimpotrivă, Belgia, Danemarca, Elveţia, Olanda, Polonia, Ţările române şi Ungaria, situate şi ele în „zona temperată”, Neapole, Portugalia, Spania, Turcia, Egiptul, statele asiatice, africane sau sudamericane urmau să fie dependente de ţările industrializate.

Scopul naţiunilor „alese” din zona temperată, este – deci – consolidarea puterii economice şi impunerea dominaţiei lor asupra ţărilor rămase în urmă. „O populaţie numeroasă şi un teritoriu vast, înzestrat cu variate resurse naturale – susţine List – constituie elementele esenţiale pentru o naţiune normal constituită”, care „dispune de puterea de a acţiona asupra culturii naţiunilor mai puţin avansate şi, cu excedentul ei de populaţie şi de capitaluri spirituale şi materiale, să întemeieze colonii şi să genereze noi naţiuni”[1384].

Revolta iniţială a lui List a fost împotriva supremaţiei industriale a Angliei şi a avantajelor pe care aceasta le obţinea din comerţul cu ţările mai puţin industrializate. Cu toate acestea, economistul german nu se gândeşte la realizarea unor schimburi economice internaţionale echitabile, ci doreşte o diviziune a muncii favorabilă ţărilor industrializate. Adică, avantajul se menţine de partea ţărilor industriale, dar această grupă trebuie să includă – neapărat – Germania. În felul acesta, **se realizează o nouă diviziune internaţională a muncii**. În **zona temperată** apare un grup de ţări privilegiate, puternic industrializate, exportatoare de produse manufacturate. În **zona caldă** ţările vor avea o economie dominată de structuri agrare, exportatoare de bunuri alimentare şi materii prime. Naţiunile industrializate vor domina, prin forţa lor economică, ţările din zona caldă rămase în urmă. Într-o astfel de diviziune a muncii „se poate formula regula – apreciază List – că o naţiune este cu atât mai bogată şi cu atât mai puternică, cu cât exportă mai multe produse industriale, cu cât importă mai multe materii prime şi cu cât consumă mai multe produse din zona caldă”[1385]. Există, oare, vreo legătură între această gândire şi ideea superiorităţii unor naţiuni faţă de altele, promovată un secol mai târziu, de către nazism sub formula „Deutschland über alles”?

- Ţările „continentale” industrializate au de îndeplinit o **„misiune civilizatoare”,** întrucât prin „excedentul lor de populaţie şi capitaluri” sunt chemate „să întemeieze colonii şi să genereze noi naţiuni”[1386].

Friedrich List era ferm convins că **Germania**, o naţiune mare şi puternică, o ţară industrializată, **era chemată să întemeieze colonii**, materializându-şi prin aceasta forţa de dominaţie asupra ţărilor şi popoarelor rămase în urmă. „Coloniile – consideră List – reprezintă cel mai înalt grad de prosperitate a industriei, a comerţului interior şi exterior care derivă din aceasta, a unei importante navigaţii de coastă şi maritime şi a unui pescuit pe scară mare şi, în sfârşit, a unei importante puteri navale”[1387].

Dimpotrivă, „un stat mic nu poate niciodată să-şi dezvolte perfect diferitele ramuri de producţie pe teritoriul său. Pentru el, orice protecţie se transformă în monopol particular. Numai asociindu-se cu naţiuni mai puternice, numai sacrificând o parte din prerogativele pe care le oferă caracterul său naţional şi numai printr-un efort deosebit îşi poate menţine acest stat, cu greu, independenţa sa”[1388]. Deci, ţările mici nu pot să-şi dezvolte o industrie proprie performantă. Pentru ele nu este folositor şi recomandat protecţionismul, pentru că „se transformă în monopol particular”? Ce le rămâne de făcut? Nimic altceva decât să renunţe la independenţă şi să devină colonii ale ţărilor puternice! Asemenea argumente i-au servit lui List pentru susţinerea necesităţii unirii tuturor spaţiilor germane şi pentru includerea în Zollverein a Olandei şi Danemarcei, pentru că „fac parte din naţiunea germană”[1389]. În felul acesta naţiunea germană se va întregi cu ceea ce-i lipsea la data respectivă: „pescării şi marină militară, comerţ maritim şi colonii”[1390]. Misiunea civilizatoare a naţiunilor continentale puternice nu se opreşte la transformarea ţărilor mici în colonii. Prin forţa economică şi industrială, prin sistemul instituţional, prin cultura lor avansată, metropolele vor „genera noi naţiuni” în zonele colonizate.

1383 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 140.
1384 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 148.
1385 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 38.
1386 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 148.
1387 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 204.
1388 Friedrich List, *Sistemul naţional de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 148–149.
1389 Friedrich List, *op. cit.*, p. 149. „Belgia îşi poate remedia neajunsurile legate de suprafaţa redusă a teritoriului şi de numărul mic de locuitori numai cu ajutorul unei confederaţii cu o naţiune mai mare şi învecinată cu ea” (*ibidem*, p. 149).
1390 Friedrich List, *op. cit.*, p. 149. Există, oare, vreo legătură peste timp între Zollverein şi Lebensraum?

În acest scenariu, **Țările Române** „se bucură" de un interes special din partea Germaniei. Ele reprezintă, alături de alte spații, teritorii privilegiate pentru întemeierea de colonii, deoarece … emigrarea germanilor aici este cu mult mai ieftină. „Germania are un foarte mare interes ca siguranța și ordinea să domnească în aceste țări (Orient, Turcia și Țările române – n. ns.) și, în această direcție, mai mult decât în oricare alta, emigrarea germanilor este mai ușoară pentru indivizi și mai avantajoasă pentru națiune. Un locuitor de la Dunărea de Jos s-ar putea muta în Moldova și Țara Românească sau în Serbia de sus chiar pe țărmul de sud-est al Mării Negre **cu o cheltuială de bani și de timp de cinci ori mai mică decât i-ar trebui să emigreze pe malul lacului Erie**"[1391] (s. ns.).

Dar, la vremea respectivă, Țările române erau în sfera de influență a Austriei. De aceea, primul pas pentru pătrunderea germanilor în spațiul românesc era încheierea unor acorduri între Zollverein și Austria. „Este deci în interesul statelor din Uniunea vamală – scria List – ca Austria să faciliteze cât se poate de mult comerțul da tranzit pe Dunăre, ca ea să intensifice navigația cu aburi pe acest fluviu și să fie la început susținută efectiv de guverne"[1392]. După încheierea unui tratat între ele, Uniunea vamală germană și Austria „vor avea același interes în a exploata provinciile turcești (incluzând la vremea respectivă și Țările Române – n. ns.) în folosul industriei și comerțului lor exterior"[1393].

Dinamica gândirii lui Friedrich List este următoarea:

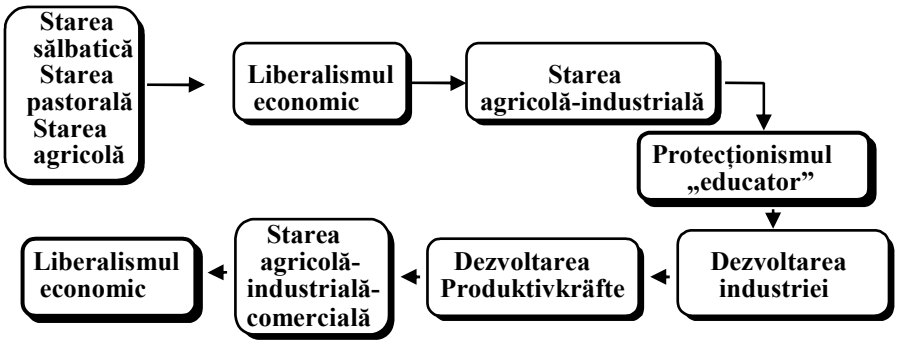

1391 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 298.
1392 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 298.
1393 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 299.

9. MARXISMUL. KARL HEINRICH MARX (1818–1883)

9.1. OMUL

Moto
„In democracy law is the existence of man,
while in other forms of state man is the existence of law"
Karl Marx, *Critica filosofiei dreptului la Hegel,* 1843

Karl Marx s-a născut la **5 mai 1818**[1394] în localitatea Trier[1395], Germania, într-o familie de intelectuali evrei[1396]. Tatăl său, Heinrich, avocat şi notar public, născut Hirschl sau Herschel Halevi Marx (1782–1838), provenea dintr-o lungă linie de distinşi rabini, mulţi dintre ei oficiind chiar în Trier. Hirschl a urmat cariera juridică împotriva voinţei părinţilor săi, devenind iluminist deist şi liberal kantian. La 30 noiembrie 1813 s-a căsătorit, în ritul iudaic, cu Henriette Pressborck (Pressburg) (1787–1864), fiica de 26 de ani a rabinului din Nijmegen, Olanda (ai căror predecesori fuseseră rabini în Ungaria). Hirschl şi Henriette au avut împreună nouă copii (patru băieţi şi cinci fete). Primii cinci copii au murit de tuberculoză. Karl, al treilea dintre ei, a fost singurul băiat al familiei, care a ajuns la maturitate. Heinrich Marx a fost un cetăţean respectabil, iar familia lui a dus o viaţă confortabilă[1397]. În anul 1817 Heinrich Marx a trecut de la religia iudaică a predecesorilor săi la ritul evanghelic[1398] (lutheran). În anul 1925 şi Henriette s-a botezat, devenind creştină. Karl Marx însuşi a fost de religie lutherană.

În 1830, la vârsta de 12 ani, Karl Marx a intrat la liceul Friedrich-Wilhelm din Trier, unde s-a bucurat de reputaţie printre colegi, datorită calităţilor sale de pamfletar şi scriitor de versuri satirice. A absolvit gimnaziul în anul 1833, cu rezultate excelente la greacă, latină şi germană, dar mai slabe la matematică, franceză şi – în special – istorie![1399]

În acelaşi an, Karl Marx s-a îndrăgostit de Jenny, fiica consilierului guvernamental Baronul Ludwig von Westphalen (de origine scoţiană). În anul următor, 1836, Karl şi Jenny s-au logodit în taină[1400]. Le-au trebuit – însă – nu mai puţin de şapte ani tinerilor pentru a convinge cele două familii de sentimentele lor sincere şi a obţine acordul în vederea oficializării căsătoriei, care a avut loc în martie 1843[1401].

1394 „Karl Marx was born Carl Heinrich Marx in the Ancient Rheinish City of Trier at two o'clock in the morning of 5 May 1818" (Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, Editura Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1983, p, XIII).

1395 Oraş în vestul R.F.G. (Renania–Paltinat), pe Moselle.

1396 „1818. Birth Certificate. No. 231 of the Registry of Births. In the year eighteen hundred and eighteen on the seventh day of the month of May at four o'clock in the afternoon there appeared before me, the Registrar of Civil Status of Burgomaster's Office of Trier, Mr. Heinrich Marx, resident of Trier, thirthy-seven years of age, an Advocate in the Higher Court of Appeal, and brought before me a child of the male sex and declared that the same child had been born in Trier on the fifth day of May at two o'clock in the morning, being the issue of Mr. Heinrich Marx, Advocate, resident in Trier, and his wife, Henriette Pressborck, and that these latter wished to name their child Carl. After the child had been brought before me and the above declaration had been made in the pressence of two witnesses, namely of Mr. Karl Petrasch, thirty-two years of age, senior civil servant, resident in Trier, and Mathias Kropp, twenty years of age, employee, resident in Trier, I recorded these events in this document, in two original copies, doing so in the pressence of the person bringing the child before me and of the witnesses, and after reading it to them, I signed it together with the person presenting the child and the witnesses. This took place at Trier on the day, month and year indicated above" (Eugene Kamenka, *op. cit.*, p. 5).

1397 „The family had rents from land and houses as well as the income from his lawer's practice; they lived in a well-appointed house in a fashionable part of the town" (Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIII).

1398 „More recent researches have made it clear that Heinrich entered into baptism only because Prussian legislation forced him to choose between remaining a Jew and remaining a State Legal Counsellor in the city of Trier" (Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIV).

1399 Vezi Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XV.

1400 În anul 1836 Karl Marx a scris trei (!) volume de versuri pentru logodnica sa Jenny von Westphalen, publicate în volumul *Marx-Engels Gesamtausgabe*, prima dată în anul 1927.

1401 Unele surse afirmă că celebrarea căsătoriei celor doi a avut loc la 28 mai 1843. Este în afara oricărui dubiu faptul că între Karl Marx şi Jenny von Westphalen a existat o iubire sinceră, puternică şi de durată, care s-a prelungit până la finalul vieţii celor doi. Iată, aici, în traducere engleză, o scrisoare din 1843 trimisă de Jenny lui Karl, care spune totul. „I think you were never dearer or sweeter or closer to my heart; indeed, I was in a state of rapture each time you left and would have called you back again and again just to tell you once more how much, how very much I love you. But the last time was really your triumphal departure; I scarcerly know how much I loved you in my heart of hearts, when I could no longer see you in the flesh and only your one true image stood so vividly before my soul in all its angelic mildness and goodnes, its noble love and spiritual splendour. If only you were here now, my dear Karlchen, what

În toamna anului 1835, Karl Marx s-a înscris la facultatea de drept a Royal Prussian Rheinish Friedrich-Wilhelm University din Bonn. Talentat şi ambiţios, studentul Marx a obținut rezultate remarcabile la învățătură, dar a fost implicat în acte de indisciplină[1402]. De altfel, biografii săi notează că viața de student a lui Karl Marx a fost destul de „turbulentă". De mai multe ori s-a bătut în duel cu diferiți adversari.

În anul 1836, Karl Marx s-a transferat la Royal Friedrich-Wilhelm University din Berlin, unde a studiat dreptul, filosofia şi istoria. Aici, în 1837 printre profesorii săi s-a numărat filosoful Hegel, care va avea o mare influență asupra gândirii sale de mai târziu. În anul 1838 – fiind bolnav – citeşte operele lui Hegel şi frecventează intelectuali de stânga din Berlin. După moartea tatălui său, în anul 1838, Karl Marx a abandonat cariera juridică şi s-a orientat ferm spre filosofie. Cursurile universitare le-a absolvit în anul 1841. Încă din această perioadă s-a manifestat ca „tânăr hegelian de stânga, a devenit ateist, democrat şi critic radical al statului prusac autoritar"[1403].

Între 1838 şi 1841 a lucrat intens la teza de doctorat cu titlul ***Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie*** (Diferența între filosofia naturii la Democrit şi Epicur). Titlul ştiințific de doctor l-a obținut în anul 1841 la Universitatea Jena, după care a sperat să ocupe o catedră universitară de filosofie la Universitatea din Berlin. Dar reputația lui de Tânăr Hegelian, critic al religiei, cenzurii şi monarhiei, a îndepărtat rapid posibilitatea unei cariere universitare.

În anul 1842, Karl Marx a devenit editor şi apoi redactor şef la **„Rheinische Zeitung"** („Gazeta renană"), înființată de oamenii de afaceri liberali din Cologne (Köln), la care postul de redactor şef îi fusese oferit, în 1840, lui Friedrich List, care l-a refuzat pe motive de sănătate. Din acest an Marx începe studierea operelor socialiştilor utopici. În urma publicării unui articol împotriva țarului Rusiei, revista este suprimată de autoritățile prusiene (în luna martie a anului 1843), iar Karl Marx e nevoit să părăsească Germania.

Mai întâi, s-a refugiat la Paris, unde a cunoscut îndeaproape literatura radicală şi mişcarea socialistă. Tot aici şi în aceeaşi perioadă s-a împrietenit cu poetul **Heinrich Heine (1797–1856)**, stabilit din 1831 în capitala Franței. În luna februarie a anului 1844 apare numărul 1 al revistei „**Analele franco-germane".** Marx publică articolul ***Contribuții la critica filosofiei dreptului la Hegel.*** Considerat subversiv, gazeta este interzisă, numărul 2 nu a mai fost tipărit. Tot în această revistă a fost publicat articolul scris de Friedrich Engels, intitulat ***Outlines of Political Economy.*** Incitat de acest articol, Marx a început studiul Economiei politice. În luna martie 1843 Karl Marx a intrat în corespondență cu Friedrich Engels. Acesta a fost începutul prieteniei dintre ei, care s-a dezvoltat **„into probably the most momentous literary partnership in history"[1404].** Colaborarea literară dintre cei doi a început în anul 1845, prin editarea lucrării ***Sfânta familie. Critica criticii critice*****,** îndreptată împotriva lui **Bruno Bauer (1809–1882, filosof)**, unul din mentorii lui Marx, dar şi susținător al filosofiei hegeliene. Marx a criticat filosofia lui Hegel, considerând-o lipsită de scop social. Tot acum preia de la Feuerbach ideea **alienării**, pe care o va dezvolta mai târziu şi va afirma că este determinată de două categorii de cauze: **credința religioasă** şi **proprietatea privată**.

Încă din această perioadă Karl Marx a început studiul Economiei politice engleze, redactând ***Manuscrisele economico-filoşofice din 1844*****,** în care prezenta prima versiune (metafizică) a criticii societății moderne. În capitala Franței, Karl Marx a avut contacte directe şi o serie de controverse cu numeroşi revoluționari, printre care **Pierre Joseph Proudhon (1809–1865)** şi **Mihail Alexandrovici Bakunin (1814–1876)**. Ca urmare, în 1847, a scris ***Mizeria filosofiei. Răspuns la Filosofia mizeriei a lui Proudhon*****,** în care a făcut un aspru

capacity for joy would you find in your brave little wife; however wicked a purpose, whatever evil intensions you might display, I would still not take any relationary measures; I would patiently lay down my head as a sacrifice to my naughty boy … Do you still remember our talks at twilight, how we used to wave and wave to one another, our hours of rest? Dear heart, how good, how dear, how indulgent, how happy you were! …" (După M. Müller, *Familie Marx in Briefen*, Berlin, 1966, p. 39–44; vezi şi Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. 25).

1402 În primul an de facultate „he was sentenced to one day's imprisonment for drunkenness and causing a disturbance at night. Subsequently a complaint was lodged against him, claiming that he carried forbiden weapons in Cologne" (Eugene Kamenka, *op. cit.*, p. 9). Denumirea de Cologne provine din limba franceză şi este legată de comerțul cu mărfuri coloniale din zona Orientului asiatic.

1403 „left wing of the Young Hegelians, became an atheist, a democrat, and a radical critic of the Prussian authoritarian state" (Vezi Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XVI).

1404 Vezi Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XVII. Friedrich Engels (1820–1895) lucra în acea perioadă ca funcționar la filatura de bumbac a tatălui său din Manchester, Anglia.

rechizitoriu **socialiştilor utopici** şi s-a delimitat de ei prin ceea ce singur a denumit „**socialismul ştiinţific**".

Expulzat din Franţa la cererea guvernului Prusiei, Marx a efectuat o scurtă vizită la Londra, în compania lui Engels, după care – în cursul aceluiaşi an 1844 – s-a stabilit, împreună cu familia, la Bruxelles. Aici a continuat studiul economiei, descoperind ori inventând, în anul 1845, **„concepţia materialistă a istoriei".** După mai multe contacte cu mişcările clasei muncitoare, în anii 1845–1846, împreună cu Engels, a editat lucrarea ***Ideologia germană*****,** publicată, abia în 1932, în care autorii prezentau – pentru prima dată – concepţia materialistă asupra istoriei şi respingeau filosofia lui Ludwig Feuerbach, ca şi socialismul german. În perioada bruxelleză, lui Karl şi Jenny li s-a alăturat Helene Demuth, o tânără servitoare trimisă în ajutor de familia Westphalen[1405].

În 1847 Karl Marx l-a criticat virulent pe comunistul Wilhelm Weitling[1406], acuzându-l de „romantism iresponsabil", întrucât susţinea separarea luptei sociale a proletariatului de lupta sa politică. Ideile acestei dispute au fost dezvoltate, şi – în luna februarie a anului 1848, la Londra – a publicat, în colaborare cu Friedrich Engels, ***Manifestul partidului comunist.***

Suspectat că ar fi furnizat arme revoluţionarilor francezi (înfrânţi în februarie 1848), Karl Marx a fost arestat în Bruxelles şi apoi expulzat, din nou, în Franţa. După mai puţin de o lună, s-a reîntors în Germania şi – în oraşul Köln – a editat, în calitate de redactor şef, revista democratică radicală **„Neue Rheinische Zeitung"** („Noua gazetă renană"). După înfrângerea revoluţiei de la 1848, Marx a fost judecat pentru instigare la rebeliune, arestat, achitat şi expulzat.

La 26 august 1849, a sosit la Londra, via Paris. De aici încolo, Karl Marx îşi va petrece restul vieţii în Anglia. Cu excepţia unor onorarii pentru publicarea de articole în **„New York Tribune"** şi a altor drepturi de autor, Marx n-a avut o muncă remunerată regulat[1407]. Cel mai mare suport financiar l-a primit de la prietenul său Friedrich Engels, prosper om de afaceri în industria textilă din Manchester. Cu toate acestea, Karl Marx şi familia sa au trăit o viaţă de sărăcie, complicată „by his own notions of respectability", „înrăutăţită de boli cronice şi amărâtă de moartea a trei copii"[1408]. În perioada 1850–1856 Marx şi familia au locuit în aglomeratul şi rău famatul cartier londonez Soho, pe 28 Dean Street[1409]. Anii '50 au fost,

---

1405 Karl Marx a avut un băiat ilegitim cu Helene Demuth, pe nume Frederick (Fredy) (1851–1929), muncitor mecanic şi activist sindical. Fredy, crescut de părinţi adoptivi din Londra, n-a fost căsătorit niciodată şi nici nu a avut urmaşi. Multă vreme s-a crezut sau – mai degrabă – s-a acreditat ideea că ar fi copilul lui Engels. În anul 1895, „on his deathbed", Engels a declarat copilul ca fiind al lui Marx.

1406 **Wilhelm C. Weitling (1808–1871)**, muncitor croitor, comunist utopic. În urma atacurilor lui Karl Marx, Weitling a emigrat supărat în SUA. Peste ocean a militat pentru cauza proletariatului până la sfârşitul vieţii.

1407 Iată reconstituirea – desigur incompletă – veniturilor familiei lui Karl Marx. 1845 – 1500 franci, avans de la Carl Wilhelm Leske (editorul care a acceptat iniţial publicarea lucrării *Contribuţii la critica economiei politice*. Ulterior, editorul a renunţat la proiect şi i-a cerut lui Marx restituirea avansului). 1847: 150 franci, împrumut de la un cumnat; 150 franci, împrumut de la prietenul său Pavel Annenkov (1812–1887), proprietar funciar rus cu vederi liberale. 1848: 6000 franci de la mama lui Karl Marx. 1852: 10 lire sterline, ajutor de la Ferdinand Freiligrath (1810–1876), poet romantic şi democrat socialist german; 3 lire sterline, ajutor de la Ferdinand Lassalle (1825–1864) socialist german; 9 lire sterline, drepturi de autor de la revista „New York Daily Tribune". 1861: 100 lire sterline de la Friedrich Engels. 1862: 20 lire sterline, ajutor de la unchiul său Lion Philips din Olanda. 1864: 800 lire sterline, lăsaţi moştenire prin testament de Wilhem Wolff, zis Lupus (1809–1864), profesor, jurnalist şi agitator revoluţionar german. Probabil, drept mulţumire, Marx i-a dedicat primul volum al *Capitalului*. 1865: 95 lire sterline de la F. Engels. 1866: 60 lire sterline de la F. Engels. 1867: 95 lire sterline de la F. Engels; 150 lire sterline, împrumut de la o societate de asigurare britanică. 1868: 500 lire sterline de la F. Engels. Din luna noiembrie 1868 F. Engels a hotărât să-i acorde lui Karl Marx o alocaţie anuală de 350 lire sterline. 1877: 100 lire sterline de la F. Engels. Pe lângă aceste venituri, familia lui Karl Marx a mai primit diferite sume drept moştenire de la familia Westphalen ori drepturi de autor pentru articole în diferite publicaţii din SUA şi Europa.

1408 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIX. **Copii lui Karl şi Jenny Marx au fost: Jenny (1844 – ianuarie 1883), căsătorită cu Charles Longuet; Laura (1846–1911), căsătorită cu Paul Lafargue (cei doi soţi s-au sinucis în 1911); Edgar (1847–1855); Guido (1849–1850); Franziska (1851–1852); Eleanor (1856–1898, sinucidere).**

1409 Iată un raport al poliţiei prusace din 1853, care furnizează o serie de date interesante despre familia Marx. „Marx de greutate mijlocie, de 34 ani; în ciuda faptului că este în prima parte a vieţii, a început să încărunţească. Este puternic construit, iar trăsăturile lui amintesc pe Szemere (primul ministru al guvernului revoluţionar ungar din 1848, prieten cu Marx) , dar culoarea feţii lui este mai închisă, iar părul şi barba sunt chiar negre. Nu este bărbierit; ochii săi înflăcăraţi şi pătrunzători au ceva demonic şi sinistru. Oricum, cineva poate afirma, la prima vedere, că acesta este un om de geniu şi energic. Superioritatea sa intelectuală exercită o forţă irezistibilă în jur. În viaţa particulară este foarte dezordonat, o fiinţă cinică şi un prost manager. Trăieşte o viaţă de ţigan, de intelectual boem; spălatul, pieptănatul şi schimbarea linjeriei sunt lucruri pe care le face foarte rar, îi place să se îmbete. Este inactiv zile în şir, dar când are de lucru, munceşte ziua şi

probabil, cei mai răi pentru familia lui Karl Marx. Incertitudine, constante lipsuri financiare, continue târguieli cu portarii de imobile şi cu comercianții, şi – mai presus de toate – decesul a nu mai puțin de trei din cei şase copii au marcat viața familiei în această perioadă. Karl Marx însuşi a trăit ca un emigrant, fără contacte semnificative cu intelectualitatea şi clasa muncitoare engleză, petrecându-şi cea mai mare parte a timpului în Biblioteca de la British Museum[1410].

În 1856 familia lui Karl Marx s-a mutat într-o locuință oarecum mai confortabilă din 9 Grafton Terrace, Maitland Park, Hampstead Road, Haverstock Hill, iar din 1864, în 1 Modena Villas, din acelaşi cartier londonez mai bun, situat în partea nord-vestică a oraşului. În anii '50 şi '60 Karl Marx şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului studiind şi adunând material pentru „marea lui analiză economică şi istorică a capitalismului"[1411], ***Das Kapital***[1412]. Primul volum, singurul publicat în timpul vieții autorului, a apărut „on or about September 2, 1867, in an edition of 1000 copies" la editura unui „small publisher of radical literature"[1413], **Otto Meissner** din Hamburg. Într-o recenzie asupra primului volum al *Capitalului*, **Arnold Ruge (1802–1880)**, jurnalist german de stânga, scria: „cunoştințele lui Marx sunt profunde şi erudite, iar talentul său dialectic este splendid"[1414].

În 1859 publicase ***Contribuții la critica Economiei politice,*** în care anunța schema generală a capodoperei ***Capitalul.*** În anul 1862 a solicitat un serviciu la Căile ferate engleze, dar a fost refuzat „din cauza scrisului său".

În a doua jumătate a deceniului '60, viața lui Marx a devenit puțin mai uşoară. În anii '70 reputația lui a început să fie recunoscută în Europa de Vest şi Rusia. La finalul anului 1871, cele 1.000 exemplare din ediția I a *Capitalului* fuseseră vândute[1415].

La 1 august 1874 Karl Marx a cerut cetățenia britanică, dar la 29 august acelaşi an, cererea i-a fost respinsă şi până la moarte nu va deveni cetățean englez.

Din anii '70 sănătatea lui Karl Marx şi a soției sale s-a înrăutățit. Datorită „modului său de viață neregulat, fumatului excesiv de pipă, muncii susținute"[1416], Karl Marx a început să sufere de furuncule (carbuncule), ficat, dureri de cap, insomnie, tremurături, reumatism, bronşită. A urmat numeroase tratamente la Karlsbad, cel mai adesea acompaniat de fiica sa Eleanor[1417]. Ca întotdeauna, a continuat să citească imens şi să facă notițe, dar munca lui a fost din ce în ce mai puțin productivă.

---

noaptea cu rezistență neobosită. Pentru el nu există timp fix de somn sau activitate. Deseori lucrează toată noaptea, ziua doarme, complet îmbrăcat, de după masa până seara, netulburat de faptul că toată lumea intră şi iese din camera sa. Soția lui este sora ministrului prusian, von Westphalen, o femeie cultă şi plăcută, acomodată vieții boeme a soțului său şi care acum se simte perfect într-o astfel de mizerie. Ea are două fete şi un fiu; cei trei copii sunt frumoşi şi au ochii inteligenți ai tatălui lor. Ca soț şi tată, Marx este cel mai galant şi blând om, în ciuda caracterului său sălbatic şi agitat. Marx locuieşte în unul din cele mai rele şi mai ieftine cartiere ale Londrei. El ocupă două camere. Una dintre ele – cu vedere spre stradă – este salonul. Dormitorul este în spate. În tot apartamentul nu poți găsi o piesă de mobilă întreagă: totul este spart, zdrențăros şi rupt; un praf gros este peste tot; peste tot cea mai mare dezordine. În mijlocul salonului se află o masă veche acoperită cu o cuvertură uleioasă. Pe ea se află manuscrise, cărți şi ziare, apoi jucăriile copiilor, cârpe rupte ale soției, căni ciobite, linguri murdare, cuțite, furculițe, lămpi, o călimară, ochelari, pipe, scrum – într-un cuvânt, totul este alandala şi totul pe aceeaşi masă. Orice om normal ar fi ruşinat de o astfel de colecție remarcabilă. Când intri în camera lui Marx, fumul de tutun face să-ți lăcrimeze ochii abundent, încât ai impresia că intri într-o peşteră. Treptat, ochii ți se obişnuiesc şi poți distinge câteva obiecte. Totul este murdar şi acoperit cu praf. Este periculos să te aşezi. Un scaun are numai trei picioare. Pe altul, care întâmplător este întreg, se joacă copiii. Acesta este oferit oaspetelui, dar resturile din mâncarea copiilor n-au fost îndepărtate; dacă te aşezi, riști o pereche de pantaloni. Nimic din acestea nu deranjează familia Marx. Eşti primit foarte prietenește şi manierat; pipe şi tutun şi orice altceva ce se află în încăpere îți este oferit foarte cordial. Spiritul intelectual şi conversația agreabilă aduc amendamente parțiale deficiențelor domestice. Cineva obişnuit cu compania, poate găsi mediul interesant, chiar original. Acesta este adevăratul tablou al vieții de familie a comunistului şef, Marx …" (Vezi G. Mayer, *Neue Beitrge zur Biographie von Karl Marx,* în „Grunberg's Archiv", vol. 10, 1853, p. 56–63).

1410 ***„He settled in the British Museum library for good"*** (J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 386).

1411 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIX.

1412 „*Das Kapital* was Karl Marx's – unfinished – magnum opus" (Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIX). Volumul II din *Capitalul* a fost publicat în 1885, Hamburg, iar volumul III în 1894, Hamburg, ambele de către Friedrich Engels. Karl Kautsky (1854–1938) a publicat *Teorii asupra plusvalorii*, 1905–1910, la Stuttgart.

1413 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XIX.

1414 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XX.

1415 În anul 1872 s-a publicat ediția a doua a *Capitalului* în limba germană. O traducere franceză a lucrării a fost publicată, în 1875, în 10.000 exemplare; o alta rusească a apărut în 3.000 exemplare.

1416 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XXII.

1417 Iată, prezentate de fiica cea mică a lui Marx, Eleanor, poreclele câtorva dintre membrii familiei. Karl Marx era poreclit, cel mai adesea, „Maurul", dar şi „Challey" (probabil de la Charley sau Karl) ori „Old Nick". Soția lui Karl Marx, Jenny, era poreclită „Mome"; Helene Demuth, „Nim"; Jenny Marx, „Di"; Laura, „Kakadou"; Eleanor, „Tussy". Lui Friedrich Engels i s-a spus, după 1870, „Generalul".

În perioada 31 martie – 28 mai 1871 are loc **„Comuna din Paris”.** În acelaşi an cele două partide comuniste din Germania au fuzionat la Gotha. În anul 1875 redactează ***Critica Programului de la Gotha*****,** publicată în 1891, ultima lui lucrare mai importantă.

Soţia lui, Jenny, bolnavă de cancer la ficat, s-a străduit cât a putut să ascundă adevărul faţă de soţul său. Ea a încetat din viaţă la 21 decembrie 1881.

În 1882 Karl Marx a călătorit în Franţa, Alger, Monte Carlo, Cannes şi Elveţia, pentru a urma diferite tratamente medicale.

La 11 ianuarie 1883 moare în Paris, fiica cea mare a lui Karl Marx, Jenny Longuet.

În ziua de 14 martie 1883, la orele 14,45, moare la Londra, Karl Marx[1418].

La 17 martie 1883 Karl Marx, emigrant german în Anglia, fără cetăţenie britanică, a fost înmormântat la Highgate Cemetry în Londra. La înmormântarea creatorului „socialismului ştiinţific” au luat parte unsprezece persoane. Panegiricul a fost citit de Friedrich Engels[1419].

Marx „seemed a man with more brains and brilliance than heart, driven by a Faustian demon and not by a divine compassion”[1420]. Marx este „the most formidable of all composite forces – a dreamer who thinks, a thinker who dreams”[1421]. Marx „was the sort of man who is

1418 Iată, aici, confesiunile lui Karl Marx însuşi, făcute fiicelor sale Jenny şi Laura în anul 1865. Motoul favorit: „De omnibus dubitandum” („Să te îndoieşti de toate”); Virtutea umană favorită: „Puterea”; Virtutea lui preferată: „Simplitatea”; Virtutea feminină preferată: „Slăbiciunea” („Weakness”); Principala lui caracteristică: „Unicitatea scopului”; Ideea lui despre fericire: „Lupta”; Ideea lui despre mizerie: „Capitularea” („Supunerea”, „Umilinţa”); Viciul cel mai scuzabil: „Naivitatea”; Viciul cel mai detestat: „Servilismul”; Aversiunea lui: „Martin Tupper” (1810–1889) inventator englez; Ocupaţia favorită: „Şoarece de bibliotecă” („Book-warming”); Poetul preferat: „Shakespeare, Eschil, Goethe”; Prozatorul favorit: „Diderot”; Eroul preferat: „Spartacus, Kepler”; Eroina preferată: „Gretel” (din Faust de Goethe); Floarea favorită: „Tulicina” (subarbust înalt până la 1,5 m cu frunze lanceolate şi flori roz-trandafirii care apar înainte de înfrunzire); Culoarea favorită: „Roşu”; Numele favorite: „Laura, Jenny”; Mâncarea preferată: „Peştele”; Maxima favorită: „Nihil humani a me alienum puto” („Nimic din ce este uman nu-mi este străin”).

1419 Iată cuvântul lui Friedrich Engels ţinut la înmormântarea lui Karl Marx. „În 14 martie, la ora trei fără un sfert după amiază, cel mai mare gânditor în viaţă a încetat să gândească. El a fost lăsat singur numai pentru două minute şi când ne-am întors l-am găsit în fotoliu, dormind liniştit pentru totdeauna. O incomensurabilă pierdere a fost simţită deopotrivă de proletariatul Europei şi Americii şi de istoria ştiinţei, la moartea acestui om. Golul lăsat prin plecarea spiritului său blând se va face simţit în curând. Aşa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării lumii organice, astfel Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei umane: faptul simplu, ascuns în trecut de ideologie, că omenirea trebuie mai întâi să mănânce, să bea, să aibă casă şi haine, înainte de a face politică, ştiinţă, artă, religie etc.; că, prin urmare, producţia mijloacelor materiale de subzistenţă şi – deci – nivelul dezvoltării economice atins de un popor, sau într-o perioadă dată, formează fundamentul pe care instituţiile de stat, concepţiile legale, ideile, arta şi chiar religia se dezvoltă şi în lumina căruia ele trebuie explicate, nu viceversa, aşa cum a fost până acum. Dar, aceasta nu este totul. Marx a descoperit – de asemenea – legea specială a mişcării care guvernează actualul mod de producţie capitalist şi a societăţii burgheze care a creat acest mod de producţie. Descoperirea plusvalorii a aruncat dintr-o dată lumină asupra unei probleme, în rezolvarea căreia toate încercările anterioare – deopotrivă ale economiştilor burghezi şi criticilor socialişti – căzuseră în întuneric. Aceste două descoperiri ar fi suficiente pentru o întreagă viaţă. Fericit omul căruia îi este dat să facă numai o singură asemenea descoperire. Dar, în fiecare domeniu investigat de Marx – şi el a investigat foarte multe, niciunul superficial – în fiecare domeniu, chiar şi în cel al matematicii, el a făcut descoperiri independente. Acesta a fost omul de ştiinţă. Ştiinţa a fost, pentru Marx, o dinamică istorică, o forţă revoluţionară. Oricât de mare a fost bucuria cu care el a salutat o nouă descoperire în ştiinţa teoretică, a cărei aplicare practică era imposibil de apreciat, el s-a bucurat mai mult când ea genera schimbări revoluţionare în industrie şi în dezvoltarea istorică în general. De exemplu, el a urmărit îndeaproape dezvoltarea descoperirilor făcute în domeniul electricităţii, ca şi pe acelea ale lui Marcel Deprez (1843–1918, fizician francez care a adus contribuţii importante în transmiterea electricităţii – n. ns.) Pentru că Marx a fost – înainte de toate – un revoluţionar. Adevărata lui misiune în viaţă a fost să contribuie, într-un fel sau altul, la răsturnarea societăţii capitaliste şi a instituţiilor de stat pe care le-a creat, la eliberarea proletariatului modern, pe care el – primul – l-a făcut conştient de poziţia şi nevoile sale, de condiţiile emancipării lui. Lupta a fost elementul său. Şi el a luptat cu o asemenea pasiune, tenacitate şi succes, aşa cum puţini o pot face. Activitatea sa la „Rheinische Zeitung” (1842), „Vorwärts” în Paris (1844), „Deutsche Brüsseler Zeitung” (1847), „Neue Rheinische Zeitung” (1848–1849), „New York Tribune” (1852–1861), numeroasele pamflete militante, activitatea politică din Paris, Bruxelles şi Londra, şi în final, mai presus de toate, formarea Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor – aceasta a fost într-adevăr – o realizare de care putea fi mândru, chiar dacă n-ar fi făcut nimic altceva. Şi – cu toate acestea – Marx a fost omul cel mai urât şi mai calomniat al timpului său. Guvernele, deopotrivă absolutiste şi republicane, l-au deportat de pe teritoriile lor. Burghezia, conservatoare sau ultra-democratică, şi-a unit eforturile în calomnierea lui. Toate acestea au fost înlăturate de el ca o pânză de păianjen, ignorate, băgate în seamă numai în caz de forţă majoră extremă. Şi el a murit iubit, adorat şi jelit de milioanele de muncitori revoluţionari – din minele Siberiei până în California, în toate părţile Europei şi Americii – şi eu îndrăznesc să spun că cu toate că a avut mulţi oponenţi, cu greu putea avea un duşman. Numele lui va străbate timpul, iar opera sa va rezista istoriei!” (Versiunea originală, în germană, în „Der Sozialdemokrat”, 22 martie, 1883).

1420 Vezi, Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. 3.

1421 R. Landor, „New York World”, 18 iulie 1871, retipărit în „Science and Society”, vol. 36, 1972, p. 6–16.

packed with energy, force of character and unshakable conviction … who has the right and the power to command respect"[1422].

9.2. OPERA

Karl Marx a combinat, a „topit" şi sintetizat, într-o manieră originală, Economia Politică Engleză, Filosofia Clasică Germană şi Socialismul Utopic Francez, creând un sistem de gândire şi acțiune practică unitar şi cu o structură internă de o logică riguroasă (deşi unii adversari nu-i acceptă construcția).

Opera[1423] lui a fost supusă – în timp – celor mai diferite şi chiar contradictorii dezbateri. Varietatea interpretărilor asupra lui Marx a fost condiționată atât politic, cât şi istoric. Dar, ea reflectă – în acelaşi timp şi poate mai sugestiv – bogăția şi pertinența gândirii marxiste, numărul mare şi diversitatea elementelor sintetizate de Karl Marx într-un singur sistem logic.

Unii exegeți îl consideră pe Marx **creatorul socialismului ştiințific**, datorită dinamicii gândirii sale şi faptului că a susținut – pe de o parte – caracterul istoric al orânduirii capitaliste, al proprietății private şi al instituțiilor burgheze, iar pe de altă parte, inevitabilitatea trecerii la societatea socialistă, în care proprietatea asupra mijloacelor de producție va deveni comună, reproducția fiind pusă sub controlul societății.

Admiratorii săi l-au declarat **cel mai mare ideolog** al acestui curent de gândire din epoca modernă şi contemporană. El a descoperit „legile de mişcare" ale istoriei şi societății, iar pe această bază a „proiectat" viitorul capitalismului şi al civilizației industriale.

Mai recent, Marx a fost reinterpretat ca un **filosof existențialist** şi **critic moral radical**, deoarece a „demascat" alienarea şi dependența, drept caracteristici ale omului modern.

Alții au văzut în el un **amărât de emigrant**, trăind în lumea iluzorie a cercurilor revoluționare ori un **student veşnic alienat** cu viziuni grandioase despre edificarea unei „Societăți Umane" sau un **fervent profet evreu**, denunțând opresiunea, injustiția, dependența bănească, în timp ce propovăduia inevitabila venire a „Împărăției Omului".

1422 „Marx was a sort of man who is packed with energy, force of character and unshakable conviction – a type highly remarkable in outword appearance as well. In spite of the thick black mane of haire on his head, his hairy hands and his crookedly buttoned frock coat, he gave the impression of a man who has the right and the power to command respect, no matter how he appears before you or what he does. All his movements were angular, but bold and confident; his manners directly violated all accepted social conventions. They were proud and somehow contemptuous, while his sharp, metallic voice matched remarkably well the radical judgements he was continually passing on men and things. Marx never spoke at all except to pronounce judgements which permitted no appeal, and he said everything in a painfully harsh tone. This tone expressed his firm conviction that he had a mission to rule men's minds, to legislate for them, to compel them to follow him. Before me stood the personification of a democratic dictator, as one might imagine it in a moment of fantasy" (Pavel Annenkov*, A Wonderful Ten Years,* în „Vestnik Evropy", nr. 4, aprilie 1880, p. 497).

1423 Iată cronologia principalelor lucrări ale lui Karl Marx. 1836: Trei volume de versuri dedicate logodnicei sale Jenny von Westphalen; 1841: *Diferența între filosofia naturii la Democrit şi Epicur*; 1843: *Critica dreptului constituțional la Hegel*; 1844: *Despre chestiunea evreiască*; *Contribuții la critica filosofiei dreptului la Hegel*; *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*; 1845: *Sfânta familie. Critica criticii critice* (împreună cu F. Engels); *Teze despre Feuerbach*; *Ideologia germană* (împreună cu F. Engels); 1847: *Mizeria filosofiei. Răspuns la Filosofia mizeriei de Proudhon*; 1848: *Discursuri asupra chestiunii liberului schimb*; *Manifestul partidului comunist* (împreună cu F. Engels); 1949: *Salariu-Muncă şi Capital*; 1850: *Lupta de clasă în Franța*; 1852: *18 brumar al lui Louis Bonaparte*; 1852–1862: diferite articole de presă. Este perioada documentării intense pentru opera sa fundamentală *Capitalul*. 1857: *Bazele criticii economiei politice*; 1859: *Contribuții la critica economiei politice*; 1867: *Das Kapital*, vol. I. (*Capitalul*, vol. II, publicat de F. Engels, la Hamburg, 1885; *Capitalul*, vol. III, publicat de F. Engels, la Hamburg în 1894; *Teorii asupra plusvalorii*, publicată de Karl Kautsky, la Stuttgart, 1905–1910); 1868–1870: diferite scrieri pe problemele mişcării muncitoreşti internaționale; 1870–1871: *Războiul civil din Franța*; diferite articole; 1875: *Critica programului de la Gotha*; 1877: Un capitol inclus ulterior de F. Engels în lucrarea sa *Anti-Dühring*; 1880: *Ancheta muncitorească*. După moartea autorului – în 1883 – F. Engels împreună cu Eleanor au lucrat „trei luni şi jumătate" pentru a pune în ordine manuscrisele lui Marx. La moartea lui Engels – în 1895 –, moştenirea culturală a lui Marx a trecut în grija reprezentanților Partidului Social Democrat German, August Bebel şi Eduard Bernstein. Cu toate acestea, opera lui Marx a rămas în Anglia, până în anul 1900, când a fost mutată în Germania. Cea mai completă ediție a operei marxiste – în 40 volume – a fost publicată în Berlinul de Est, între 1957 şi 1968. În Uniunea Sovietică, cele mai importante traduceri şi editări ale operei marxiste s-au realizat la Institutul Marx-Engels (înființat în 1921), în perioada 1929–1935, sub conducerea lui David Riazanov. În România traducerea operei marxiste s-a realizat în mai multe perioade. Cea mai completă ediție poartă denumirea „Marx, Engels. *Opere*", cuprinzând 26 volume, ultimul publicat la Editura Politică, în anul 1984.

Mulţi exegeţi ai operei marxiste îl aşază pe autor în categoria **clasicilor** Economiei politice şi îşi argumentează poziţia – în principal – prin faptul că el a continuat dezvoltarea consecventă a teoriei obiective despre valoare.

Alţii l-au considerat pe Marx drept unul dintre **fondatorii sociologiei moderne**, întemeiată de **Auguste Comte (1798–1857)** în anul **1829**.

Probabil, Karl Marx a fost şi un continuator al paradigmei de gândire clasică, dar şi un inovator al dinamicii sociale. Filosofia întregului său sistem de gândire şi matricea generală a creaţiei sale a fost **„materialismul dialectic şi istoric".** Creând totul pe concepţia materialistă despre lume, analizând fenomenele şi procesele – naturale ori sociale – în interdependenţă, dar şi în devenirea lor istorică, aşezând contradicţia drept izvor fundamental şi permanent al mişcării naturii şi societăţii, Marx a oferit unitate de concepţie întregului său edificiu şi o logică internă riguroasă.

Mai presus de interpretările care se dau gândirii sale, de criticile care – îndreptăţite sau nu – i se aduc, considerăm că opera marxistă reprezintă **un moment de referinţă** în istoria multimilenară a reflecţiei umane, peste care nu se poate trece şi care nu poate fi catalogată categoric, condamnată în întregime ori fetişizată în vreun fel. „Karl Marx fut le plus grand socialiste et le plus grand économiste du XIX-ème siècle"[1424], apreciază **Emile James**. **Joseph Alois Schumpeter** considera că „cea mai mare parte a creaţiilor inteligenţei şi imaginaţiei dispar fără să lase o urmă, după o perioadă care variază între o oră şi o generaţie … Altele, puţine, rezistă eclipselor … şi acestea sunt marile creaţii … Ele realizează legătura între măreţie şi vitalitate … Fără îndoială, termenul de măreţ trebuie atribuit mesajului marxist … El are şi avantajul suplimentar că este independent de acceptarea sau respingerea noastră ... Noi putem să-l respingem ca fiind totalmente eronat … să nu fim de acord cu el … În cazul sistemului marxist o astfel de atitudine nu face decât să confirme soliditatea edificiului"[1425]. La rândul său, **Mark Blaug** scria: „Marx, economistul, este, astăzi, mai viu şi mai actual decât oricare altul. El a fost reformulat, revizuit, respins şi înmormântat de mii de ori, dar nu poate fi exilat din istoria intelectuală. Din păcate sau din fericire, ideile lui constituie o parte a fondului asupra căruia reflectăm cu toţii"[1426]. „Analiza economică marxistă – este de părere **Alain Samuelson** – se integrează într-o perspectivă şi într-un sistem de gândire foarte vast. Ea nu este decât o componentă a abordării materialiste, care porneşte de la «alienare» pentru a conduce la «eliberare» prin comunism. Economia marxistă reprezintă aspectele economice ale unei *filosofii a istoriei* şi nu este o teorie economică în sine. Ideile doctrinei economice marxiste nu pot fi aşezate pe acelaşi plan cu cele formulate de alte curente de gândire"[1427]. „Nimeni nu-l poate citi pe Marx în mod serios – susţine **Eugene Kamenka** – fără să-i recunoască grandoarea analizei logice şi logica organizării, grija pentru acurateţea categoriilor şi noţiunilor utilizate, coerenţa şi consistenţa analizării materialului empiric"[1428].

Karl Marx datorează autoritatea sa durabilă tentativei de a construi un socialism „ştiinţific", şi nu unul „utopic". El s-a preocupat, mai puţin decât predecesorii săi, de înfăţişarea unor scenarii alternative la societatea contemporană lui (mai mult sau mai puţin fanteziste), **dar a analizat mecanismele de funcţionare ale societăţii capitaliste**, pentru descoperirea **legii ei fundamentale** şi a indica **direcţia necesară** a mişcării acesteia, precum şi cu scopul de a prevedea **etapa următoare** a evoluţiei: socialismul.

Marx a început ca un moştenitor al Iluminismului secolului al XVIII-lea, sub influenţa filosofiei idealiste germane a lui Kant, Fichte şi Hegel, dar a devenit, foarte curând, un critic al acesteia. Încă din 1840, el s-a pronunţat în favoarea unei societăţi raţionale, în care omul este autodeterminat, cooperând spontan şi interesat cu semenii săi, dominând natura şi societatea, în loc să se lase dominat de ele. El a crezut în libertatea personală şi autodeterminare, a acceptat credinţa în ştiinţă şi raţiune şi în legătura acestora cu progresul. Marx a fost şi a rămas convins că omul poate modela şi adapta mediul ambiant – deopotrivă natural şi social – nevoilor sale. De-a lungul întregii sale vieţi, el a manifestat cel mai adânc dispreţ faţă de nihilism, faţă de negarea culturii şi raţionalităţii, a combătut autoritarismul şi terorismul indivizilor sau

1424 Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique*, Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 167.
1425 Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme, democratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 19.
1426 Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, ediţia a IV-a, Editura Bookprint, London, 1984, p. 264 (Vezi şi *Teoria economică în retrospectivă*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 261).
1427 Alain Samuelson, *Les grands courants de la pensée économique*, ediţia a IV-a, Editura Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, France, 1992, p. 297.
1428 Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XLIII.

grupurilor. Marx a urât şi respins „egoismul individualist" şi „egocentrismul" spiritului întreprinzător, care – în condiţiile liberalismului şi concurenţei – conduc la inegalităţi sociale, inechitate şi convulsii, la exploatarea celor slabi de către cei puternici, a muncii de către capital, la pauperizare şi mizerie. Totodată el s-a opus – cu îndârjire – „comunismului de baracă", care pretinde să asigure egalitatea socială prin forţarea oamenilor să se încadreze într-o masă informă, inhibând educaţia, talentul sau orice alte elemente care „îl fac pe om uman şi nu animalic".

Încă din perioada 1843–1844, Marx s-a denumit singur „comunist", întrucât el credea că „adevăratul comunism" asigură „cea mai deplină dezvoltare a personalităţii umane, a culturii, autodeterminarea individului, elimină alienarea prin înlăturarea religiei şi a proprietăţii private". În comunism – considera el – se asigură emanciparea individului, adică „întoarcerea omenirii şi a relaţiilor umane la omul însuşi". Orice revoluţie socială devine, pentru el, „protestul omului împotriva dezumanizării vieţii". În ultima frază a introducerii la teza sa de doctorat, susţinută în 1841, Marx l-a declarat pe Prometeu drept „cel mai mare sfânt şi martir, pentru că l-a sfidat pe Dumnezeu în numele Omului".

Apărarea individului, crearea unei societăţi adaptată la cerinţele oamenilor, înlăturarea alienării şi exploatării au fost obiectivele cărora le-a dedicat Karl Marx întreaga sa viaţă şi activitate. Dar omul a fost pentru Marx, *o fiinţă socială*, încadrat în sistemul relaţiilor interumane, disciplinat de modul de producţie istoriceşte determinat. Nu umanismul marxist, ci înţelegerea şi explicarea logică – de către el – a proceselor şi legilor de mişcare ale societăţii umane, respingerea moralismului şi a individualismului social şi etic, l-au transformat pe Marx în cel mai mare socialist.

Filosofia hegeliană a dominat viaţa intelectuală germană din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Începând – însă – cu deceniul al cincilea, moştenirea hegeliană şi-a pierdut caracterul său unitar. Din trunchiul ei comun şi unitar de idei s-au desprins **două orientări**.

„Hegelienii de Dreapta" au continuat eforturile menite să perpetueze sistemul hegelian. Ei s-au străduit să demonstreze că „unitatea" este subordonată „întregului raţional", să susţină credinţa în Religie şi Stat. Prin asemenea eforturi, ei au încercat să „împingă" logica hegeliană spre conservatorism şi teologie, să o pună în serviciul politicii statale autoritare. Hegelienii de dreapta au găsit în filosofia maestrului argumente pentru justificarea *status quo*-ului religios şi statal.

„Hegelienii de Stânga" („Tinerii hegelieni") au pus accentul pe „metoda" hegeliană, pe „dialectica" ei, pe explicarea contradicţiilor sistemului social, inclusiv pe acelea legate de conducerea autocratică a statului, cenzurii, religiei şi teologiei. Tinerilor hegelieni li s-a părut că elogierea monarhiei şi statului autoritar de către Hegel reprezentau elemente de inconsistenţă, de contradicţie, de abatere de la metoda critică a întregului său sistem filosofic. Ei au văzut în raţiune şi metoda dialectică hegeliană cea mai puternică armă a criticismului. Pornind de la faptul că „Ideea Absolută" se manifestă numai la nivel raţional, hegelienii de stânga au susţinut că ea nu este decât o „fantezie teologică", o proiecţie a gândirii umane. În realitate, dincolo de Om sau deasupra lui, nu există nici „idee absolută", nici „unitate spirituală", nici „principiu organizatoric". La Hegel, religia era o „faţadă" a Ideii Absolute; în realitate, ea trebuie să fie o „faţadă" pentru Om. De aceea, tinerii hegelieni au accentuat faptul că libertatea şi raţionalitatea reprezintă forme ale autodeterminării, ale autonomiei individului. Societatea raţională – considerau ei – este „republica", în care dispar contradicţiile, alienarea, şi exploatarea. Locul acestor disfuncţiuni este luat de proprietatea comună, egalitatea indivizilor, cooperarea liberă dintre ei, subordonarea naturii şi adaptarea vieţii sociale la realele nevoi umane. Cu alte cuvinte, în noua societate, se asigură emanciparea individului, iar „lumea devine umană".

În ***Manuscrisele economico-filosofice din 1844*** şi, apoi, în ***Ideologia germană*** **(1845),** Karl Marx şi Friedrich Engels au explicitat faptul că **diviziunea muncii** şi **proprietatea privată** i-au transformat pe oameni în sclavii sistemului social de producţie. Oamenii sunt dominaţi de sistemul social al producţiei, în loc ca ei să domine sistemul în care trăiesc, produc şi activează. Forţându-l pe individ să joace un anumit rol, să se subordoneze nevoilor sale şi rolului economic abstract al banilor necesari satisfacerii acelor nevoi, modul de producţie l-a împins pe om în conflict cu ceilalţi, l-a obligat să trăiască din cheltuiala altuia. Această alienare a fost monstruoasă şi dezumanizantă, dar a constituit o etapă necesară în evoluţia istorică a umanităţii. Dacă diviziunea muncii i-a transformat pe oameni în sclavii procesului de producţie, tot ea le-a permis să se realizeze ca oameni şi să-şi perfecţioneze

propriile puteri (forţe). Procesul de producţie, dezvoltându-şi propria-i logică, a fost marele modelator şi educator al omenirii. Viaţa materială a oamenilor – aprecia Marx încă din 1845 – a dat naştere instituţiilor politice, ideilor, concepţiilor şi sistemului legislativ. Cu alte cuvinte, modul de producţie determină suprastructura socială.

Concepţia lui Marx cu privire la structurarea societăţii este următoarea:

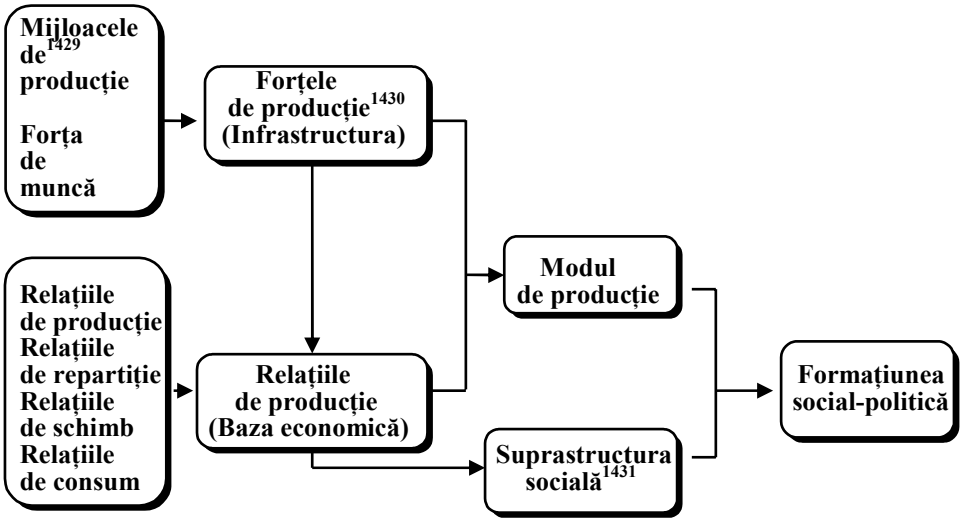

Din 1848, după publicarea ***Manifestului partidului comunist*,** Marx şi Engels au demonstrat că **introducerea şi perfecţionarea uneltelor**, **diviziunea muncii** şi **proprietatea privată** împart oamenii în **clase sociale**[1432]. Pe de o parte, **clasa exploatatorilor**, proprietarii şi administratorii mijloacelor de producţie. Pe de altă parte, **clasa** sau **clasele exploatate**, producătorii bunurilor din societate. Fiecare clasă exploatatoare – stăpânii de sclavi, proprietarii feudali, întreprinzătorii capitalişti – apare pe arena istoriei ca purtătoarea progresului, a unor noi descoperiri şi dezvoltări ale tehnicii de producţie, expresia unei capacităţi umane creatoare superioare. Dar relaţiile dintre clasele sociale rămân rigide, în timp ce forţele de producţie se dezvoltă şi se perfecţionează continuu. Vine o vreme când clasa care a inaugurat şi dezvoltat un anumit mod de producţie se transformă în frâna viitoarei dezvoltări şi este înlăturată din istorie. Astfel, stăpânii de sclavi lasă locul proprietarilor feudali, iar aceştia sunt înlăturaţi în favoarea burgheziei. La rândul ei, burghezia este şi ea condamnată la dispariţie. Logica internă a capitalismului – dezvoltarea forţelor productive, independent de voinţa umană – va produce spargerea întregului sistem al proprietăţii private şi a producţiei pentru piaţă. În locul ei va apărea societatea socialistă-comunistă, cu cooperare conştientă şi planificare raţională. Atunci şi acolo producţia va fi *controlată social* şi va fi orientată spre

1429 Mijloacele de producţie sunt formate – după părerea lui Karl Marx – din „mijloacele de muncă" şi „obiectele muncii".

1430 Potenţate prin încorporarea descoperirilor cunoaşterii umane, care transformă – astfel – ştiinţa în forţă productivă nemijlocită. În continuare, în text, vom folosi, cu acelaşi conţinut şi semnificaţie, noţiunile „forţe de producţie" şi „forţe productive", după caz şi topica frazei.

1431 **Suprastructura** – categorie a materialismului istoric desemnând totalitatea ideilor şi a concepţiilor (politice, juridice, filosofice, morale, religioase, pedagogice etc.), a sentimentelor, năzuinţelor, mentalităţilor produse atât la nivelul psihologiei sociale cât şi la nivelul ideologiei precum şi al relaţiilor care se constituie în conformitate cu aceste idei şi concepţii; unele dintre aceste relaţii rămân neinstituţionalizate, altele devin structuri stabile şi uneori oficializate sub forma instituţiilor şi a organizaţiilor corespunzătoare (statul, partidele etc.). Suprastructura se înalţă pe fundamentul bazei economice, al structurii economice, fiind generată de aceasta, nu însă în mod automat. Ea se află într-o interacţiune dialectică cu baza care i-a dat naştere şi pe care o serveşte, are o independenţă relativă faţă de ea şi o influenţează, la rândul ei, în mod activ, accelerând sau frânând dezvoltarea societăţii.

1432 **Clasele sociale** reprezintă grupuri mari de oameni, constituite istoric, deosebite între ele prin situaţia lor economică determinată, în esenţă, de poziţia lor faţă de mijloacele de producţie. Se caracterizează prin existenţa unor interese fundamentale, a unei psihologii şi conştiinţe sociale proprii. Crearea plusprodusului a constituit premisa fundamentală a apariţiei claselor sociale, iar naşterea proprietăţii private a marcat începutul împărţirii efective a societăţii în clase.

utilitate, nu spre profit. Omul va înceta să mai fie *obiect al istoriei*, sclavul procesului de producție pe care el l-a creat. ***Omul va deveni propriul său stăpân, al societății şi al naturii***. Relațiile umane, în loc să fie determinate de forțe necontrolate de om, vor deveni raționale şi inteligibile. Ele nu vor mai fi „mistificate" – ascunse conştiinței umane şi scopurilor reale ale oamenilor. Indivizii vor acționa în calitate de membri cooperanți şi conştienți ai unei *comunități*. Ei vor înceta să acționeze ca ființe care trăiesc din cheltuiala altora.

Astfel, starea care pretinde să reprezinte *interesul social general*, se dovedeşte, însă, – în realitate – doar purtătoarea unor *interese particulare*, promovate şi apărate de clasele conducătoare. **Alienarea** şi **contradicția** – exprimate prin luptele de clasă din istorie – sunt opresive şi dezumanizante, dar absolut necesare pentru dezvoltarea economică şi a potențialului uman creator, pentru progresul general al societății umane.

Procesul obiectivizării produsului muncii, care îi permite acestuia să-l domine pe om, este denumit de către Marx **fetişismul mărfurilor**. Pierderea de către individ a controlului subiectiv asupra propriei forțe de muncă, este denumit **dezumanizare**. Pierderea controlului muncitorului asupra produsului muncii sale şi asupra timpului său de muncă, este denumit **exploatare**. În societățile bazate pe proprietatea privată şi clase sociale diferite, unii îşi însuşesc – inevitabil – o parte a produselor create de alții sau – ceea ce este acelaşi lucru – o parte din munca ori timpul de muncă al altora. **Fetişismul**, **dezumanizarea** şi **exploatarea reprezintă –** după convingerea lui Marx – **consecințe inevitabile ale diviziunii muncii** şi **dezvoltării proprietății private**.

Concepția lui Marx despre dinamica societății umane este următoarea:

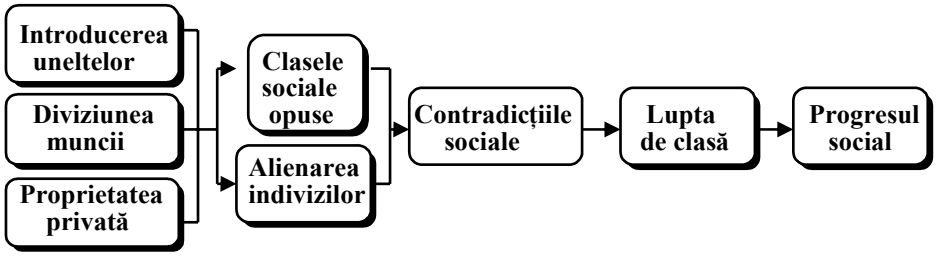

Procesul prin care Marx a descris caracterul istoric al capitalismului şi înlocuirea lui inevitabilă cu socialismul, a fost prezentat în mai multe lucrări: ***Manifestul partidului comunist***, ***Salariu-Muncă şi Capital***, ***Contribuții la critica Economiei politice*** şi – în special – ***Capitalul***, volumul I.

Fiecare sistem economic are propriile legi; forțele sociale implicate îşi pregătesc propria dispariție din istorie. Funcția principală a capitalismului este **producerea profitului**; dacă încetează să producă profit, încetează să fie capitalist, şi este înlocuit cu alt mod de producție. Dar capitalismul poate produce profit numai prin exploatarea muncii, şi Marx a crezut că poate demonstra – pe baza legii valorii-muncă a lui Ricardo – că urmărirea profitului şi eforturile pentru maximizarea lui vor conduce capitalismul la colaps.

Valoarea unei mărfi – considera Marx – **este muncă materializată (cristalizată) şi încorporată în ea**. Profitul capitalistului – plusvaloarea – nu poate fi creat decât de munca folosită de el. În condițiile capitalismului, muncitorul nu-şi vinde **produsul** muncii sale, **ci capacitatea** sa de muncă. Ceea ce produce muncitorul aparține proprietarului capitalist care l-a angajat. Muncitorului i se plăteşte salariul şi nimic în plus. Întreprinzătorul capitalist nu îi plăteşte muncitorului valoarea producției pe care acesta o creează. El îi plăteşte muncitorului numai atât cât îi este necesar pentru a putea trăi şi produce în continuare. **Diferența dintre salariul de subzistență**[1433] – plătit muncitorului – **şi valoarea creată de el în procesul producției reprezintă plusvaloarea**, de care depinde profitul capitalistului. Dacă în opt ore de muncă dintr-o zi muncitorul lucrează patru ore pentru a-şi produce echivalentul salariului de subzistență, în celelalte patru ore el produce plusvaloare, însuşită gratuit de capitalist, sub formă de profit. Concurența îi determină pe capitalişti să folosească tot mai multe maşini, iar rata profitului va continua să scadă. „Toate împrejurările care fac ca folosirea maşinilor să ieftinească prețul mărfurilor produse cu ajutorul lor – afirmă Marx – se reduc invariabil la

1433 Necesar consumului muncitorului şi familiei sale, astfel încât forța de muncă să se reproducă în condiții normale.

micşorarea cantităţii de muncă absorbită de unitatea de marfă"[1434] (s. ns.). Dar, pentru capitalist, forţa productivă a muncii „creşte nu atunci când se economiseşte în general munca vie, ci numai când, la partea ***plătită*** de muncă vie, **se economiseşte mai mult decât se adaugă la munca trecută**"[1435] (s. ns.). Aceasta îi va obliga pe capitalişti să exploateze tot mai intens forţa de muncă, împingând salariul spre nivelul minimului de subzistenţă. Întreprinzătorii capitalişti pot face acest lucru, pentru că folosirea mai multor maşini şi proletarizarea continuă a meseriaşilor, claselor mijlocii, micilor negustori şi micilor proprietari, creează permanent o armată crescândă neangajată, dependentă de munca salariată. Concurenţa capitalistă conduce la concentrarea şi centralizarea capitalului într-un număr tot mai redus de mâini, prin ruinarea celor slabi şi puţin eficienţi. Societatea este divizată în două clase distincte, cu interese opuse: **proprietarii capitalişti** şi **proletariatul**. „O dată cu scăderea numărului magnaţilor capitalişti – susţinea Marx – care uzurpă şi monopolizează toate avantajele dezvoltării, creşte şi se extinde mizeria, opresiunea, servitutea, degradarea şi exploatarea, dar, în acelaşi timp, sporeşte revolta şi indignarea proletariatului, tot mai mare ca număr, care este disciplinat, unit şi organizat chiar de mecanismul modului de producţie capitalist. În final, monopolul capitalului devine o cătuşă a modului de producţie care a înflorit o dată cu el şi prin el. Deopotrivă, centralizarea în mâini puţine a mijloacelor de producţie şi organizarea socială a muncii ating punctul în care veşmântul lor capitalist devine prea îngust. El se sfarmă în bucăţi. Ceasul proprietăţii private capitaliste a sunat. Expropriatorii sunt expropriaţi"[1436].

Marx considera că **dispariţia capitalismului este inevitabilă**. Fiecare pas făcut de capitalişti pentru înlăturarea dificultăţilor contribuie la intensificarea crizei. Pe măsura scăderii ratei profitului, capitalismul încearcă să învingă dificultăţile prin extinderea scopului producţiei şi prin folosirea tot mai multor maşini. El îngustează activitatea micilor întreprinzători şi reduce numărul muncitorilor folosiţi în propriile întreprinderi. Extinde producţia şi – simultan – îngustează piaţa. Rezultatul este supraproducţia şi subconsumul, criza, paralizarea forţelor productive şi risipa capitalului. Devine evident că burghezia nu mai poate produce bunuri şi nu mai poate să-şi întreţină propriii sclavi. Revoluţia este inevitabilă şi ea va asigura preluarea mijloacelor de producţie de către muncitori şi plasarea producţiei sub control social.

Dinamica gândirii marxiste cu privire la evoluţia capitalismului este următoarea:

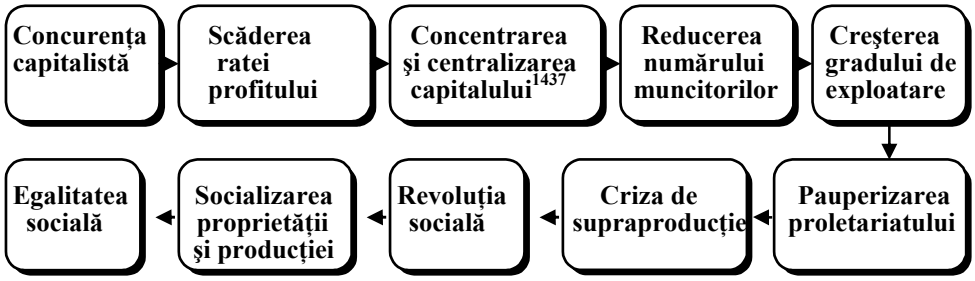

9.3. CONCEPŢIA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

9.3.1. MARFA ŞI FACTORII EI. MUNCA PRODUCĂTOARE DE MĂRFURI

Întrucât „avuţia societăţilor în care domneşte modul de producţie capitalist apare ca o «uriaşă îngrămădire de mărfuri», iar fiecare marfă în parte – ca formă elementară a acestei avuţii"[1438], Marx începe studiul societăţii burgheze cu analiza mărfii.

Marfa este – în concepţia sa – orice bun care îndeplineşte simultan trei condiţii:

1434 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 268.
1435 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 265.
1436 După Eugene Kamenka, *The portable Karl Marx*, p. XXXVII.
1437 **Concentrarea** este procesul de sporire a dimensiunilor capitalului (şi producţiei) prin acumulare, adică prin transformarea unei părţi din plusvaloare în capital. **Centralizarea** este procesul de sporire a dimensiunilor capitalului (şi producţiei) prin unirea mai multor capitaluri, de dimensiuni diferite, într-unul mai mare.
1438 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 49.

1. Este capabil să satisfacă o nevoie umană de consum sau producție (are valoare de întrebuințare, utilitate). „Dacă lucrul este lipsit de utilitate scrie Marx – atunci și munca cuprinsă în el este lipsită de utilitate, nu contează ca muncă și deci nu creează valoare”[1439].

2. Trece printr-un proces de vânzare-cumpărare (se înstrăinează, este alienabil). „Pentru a deveni marfă – afirmă autorul – produsul trebuie să fie transmis celui căruia îi servește ca valoare de întrebuințare, prin intermediul schimbului”[1440].

3. Este rezultatul procesului de muncă (are valoare). Ca să-l invocăm pe Carl Menger – întemeietorul Școlii psihologice austriece – mărfurile sunt bunuri „economice”. Adică, sunt „rare”, se găsesc într-o cantitate inferioară nevoilor pe care trebuie să le acopere. Indiferent dacă provin din natură sau sunt create printr-un proces de producție, pentru a deveni mărfuri, pentru ca cineva care are nevoie de ele să fie dispus să le cumpere, bunurile trebuie să fie „rare”. Mai departe, chiar dacă provin din natură – de exemplu perlele sau fructele, ori altele oferite de mediul ambiant – bunurile rare devin mărfuri **numai** dacă sunt economice. Karl Marx consideră că înainte de a fi consumate, astfel de bunuri parcurg – obligatoriu – un proces de muncă, încorporează în ele muncă umană, chiar dacă ar fi să ne referim numai la simplul fapt că omul le culege din natură și le aduce pe piață în scopul vânzării. Prin aceasta bunurile-marfă capătă valoare, întrucât încorporează în ele muncă umană, singura – în concepția lui – creatoare de valoare.

Prin urmare, nu toate bunurile destinate consumului sunt mărfuri. Multe dintre ele se găsesc libere în natură și oamenii au acces la ele fără nici un efort (aerul din atmosfera terestră, lumina zilei, întunericul nopții, frigul iernii, căldura verii etc.). Altele, produse prin activitatea umană, sunt destinate autoconsumului. Mărfuri devin numai acele bunuri – materiale, servicii, informații – preluate din natură sau create în producție, care intră în consum printr-un proces de vânzare-cumpărare. Deci, toate mărfurile sunt bunuri economice, dar nu toate bunurile economice devin mărfuri. Împrejurarea esențială care transformă un bun economic în marfă este vânzarea-cumpărarea.

Condițiile esențiale pentru apariția și existența producției de mărfuri sunt:

1. **<u>Diviziunea socială a muncii</u>**. Reprezintă procesul obiectiv și continuu de desprindere din cadrul muncii sociale a unor activități distincte și specializarea lor ca atare. Diviziunea socială a muncii constituie condiția esențială a apariției și existenței producției de mărfuri din **două motive**:

- **Ea creează necesitatea obiectivă a schimbului de mărfuri**. Fiecare lucrător specializat va produce o gamă restrânsă de bunuri (adesea unul singur sau chiar părți din acesta) comparativ cu diversitatea nevoilor proprii de consum. De aceea, el **este obligat** să-și procure de la alți producători bunurile de care are nevoie dar pe care nu și le produce singur. „Valorile de întrebuințare nu se pot întâlni în calitate de mărfuri dacă în ele nu sunt cuprinse munci utile, diferite din punct de vedere calitativ”[1441].
- **Ea creează posibilitatea efectivă a schimbului de mărfuri**. Fiecare producător specializat va dedica meseriei alese întreaga sa capacitate de muncă și timpul său de lucru. În felul acesta este de presupus că producătorul va crea – în domeniul său – o cantitate de bunuri superioară nevoilor proprii de consum. El **are posibilitatea** să ofere procesului de schimb surplusul (din bunurile produse de el) ce depășește propriile nevoi.

Analizând diviziunea muncii în cadrul manufacturii și societății Marx distinge mai multe **forme** ale acesteia:

- **„diviziunea generală a muncii” (im allgemeinen)**, adică împărțirea producției sociale în categoriile ei mari: agricultură, industrie, comerț etc.;
- **„diviziunea particulară a muncii” (im besonderen)**, adică împărțirea acestor categorii în specii și subspecii (zootehnie, cultura plantelor, industrie extractivă, industrie prelucrătoare etc., sau cultura grâului, a porumbului, industria lemnului, textilă etc.);
- **„diviziunea în detaliu a muncii” (im einzelnen)**, adică împărțirea muncii în cadrul atelierelor, pe meserii (strungari, mecanici etc.);
- **„diviziunea teritorială a muncii”,** care leagă activitățile între localitățile unei țări sau din țări diferite.

1439 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 55.
1440 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 55.
1441 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 57.

El face – totodată – deosebire între **diviziunea naturală** a muncii „întemeiată pe deosebirile de sex şi de vârstă, adică pe bază pur fiziologică”[1442], şi **diviziunea socială** a muncii, proprie producţiei de mărfuri, care generează schimbul de activităţi şi se dezvoltă o dată cu el şi prin el.

2. **Autonomia, independenţa producătorilor**. Autonomia, independenţa producătorilor este capacitatea acestora de a dispune liber de produsele muncii lor, de a le înstrăina, de a le supune procesului de vânzare-cumpărare. „Numai produsele unor munci particulare autonome şi independente unele de altele – scrie Marx – se întâlnesc în calitate de mărfuri”[1443]. Dar această condiţie a îmbrăcat şi îmbracă în istorie diferite forme de manifestare. În Antichitate, sclavul nu dispunea de produsul muncii sale, acesta revenind stăpânului. Numai stăpânul de sclavi avea capacitatea de a dispune de produsul-marfă. La fel au stat lucrurile şi în Feudalism, unde iobagii creau bunurile, iar nobilii le puteau înstrăina. În Capitalism, bunurile sunt create de către muncitorii salariaţi, dar numai posesorii de capital le pot înstrăina. În calitatea lor de proprietari ai mijloacelor materiale ale producţiei, proprietarii de sclavi, nobilii feudali şi întreprinzătorii capitalişti sunt – totodată – şi proprietarii produselor create**. În toate cazurile şi perioadele istorice şi pentru toate situaţiile în care condiţiile materiale ale producţiei sunt separate de factorul uman – datorită formei de proprietate – produsul este alienat, înstrăinat de muncă**. Numai **proprietarul individual** întruneşte în aceeaşi persoană toate atributele proprietăţii, reuneşte natural factorii de producţie, obţine singur bunul creat şi dispune în mod liber de capacitatea de a-l înstrăina sub formă de marfă, sau altfel. El **este singurul producător autonom şi independent din istorie**.

Marfa are **doi factori** distincţi, în totul deosebiţi, cu determinări şi manifestări diferite şi care formează o unitate dialectică[1444]:

1. **Valoarea de întrebuinţare**. „Utilitatea unui lucru este aceea care face din el o valoare de întrebuinţare”[1445]. **Din punctul de vedere al valorilor de întrebuinţare, mărfurile sunt diferite unele faţă de altele şi – deci – incomparabile**. Această diversitate a utilităţilor bunurilor face necesar procesul schimbului lor ca mărfuri. Dar, întrucât în anumite condiţii istorice bunurile create, de utilităţi diferite, devin mărfuri, sunt supuse schimbului pe alte utilităţi deosebite, se impune în mod necesar găsirea unui element comun al tuturor mărfurilor, cu ajutorul căruia acestea să poată fi comparate între ele în vederea stabilirii raporturilor cantitative în care se schimbă unele pe altele. De aceea, bunul-utilitate capătă – în condiţiile producţiei de mărfuri – un al doilea factor, diferit de primul şi opus acestuia, valoarea. **Valoarea este, deci, un produs istoric, care apare şi se manifestă numai în condiţiile producţiei de mărfuri**. Pe baza valorii utilităţile diferite unele de altele pot fi aduse la acelaşi numitor şi se pot schimba între ele.

2. **Valoarea**. „O valoare de întrebuinţare sau un bun are deci valoare numai pentru că în el este obiectualizată sau materializată munca omenească abstractă”[1446]. Prin urmare, după părerea lui Marx, **valoarea mărfii îşi are izvorul în munca abstractă consumată şi încorporată în ea**. Din acest punct de vedere, o marfă oarecare, după cum încorporează o cantitate mai mare sau mai mică de muncă abstractă, are o valoare mai mare sau mai mică. Având în vedere, însă, că **valoarea este „o relaţie socială”,** rezultă că, pentru a avea o valoare oarecare – manifestată la nivel social sub forma valorii de schimb –, **valoarea fiecărei mărfi trebuie să fie recunoscută ca atare prin raporturile de schimb**. Dacă se face abstracţie de caracterul determinat al activităţii productive şi, prin urmare, de caracterul util al muncii, acesteia îi mai rămâne doar particularitatea de a fi o cheltuire de forţă de muncă omenească. Cum „valoarea mărfii reprezintă muncă omenească”[1447], aceasta din urmă „este cheltuire de forţă de muncă simplă”[1448]. Cu alte cuvinte, **valoarea oricărei mărfi are ca substanţă munca abstractă simplă**. Mărimea valorii oricărei mărfi este dată de **cantitatea de**

1442 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 362.
1443 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 57.
1444 **Unitatea dialectică** este unitatea contrariilor (care se află în contradicţie pentru a se autodefini, dar există numai împreună, se presupun reciproc şi formează un tot unitar).
1445 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 50.
1446 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 53.
1447 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 59.
1448 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 59.

muncă socială, simplă şi abstractă, care a fost cheltuită la producerea ei şi este încorporată în ea[1449].

Mărfurile posedă valoare numai în măsura în care sunt expresii ale aceleiaşi unități sociale, ale muncii omeneşti. De aceea **valoarea are un caracter pur social şi apare numai în raportul dintre o marfă şi altă marfă**.

Forma sub care se manifestă valoarea mărfurilor este **valoarea de schimb**. „Valoarea de schimb – susține Marx – apare înainte de toate ca raportul cantitativ, ca proporția în care valori de întrebuințare de un fel se schimbă pe valori de alt fel, raport care variază necontenit în funcție de timp şi de loc”[1450]. **Din punct de vedere al valorii, toate mărfurile „sunt obiecte din aceeaşi substanță, expresii obiective ale unei munci identice”**[1451] (s. ns.).

Din faptul că una şi aceeaşi marfă stabileşte raporturi de schimb diferite cu mărfuri diferite[1452] rezultă **două consecințe**:

- **„Diferitele valori de schimb ale uneia şi aceleiaşi mărfi exprimă acelaşi lucru”;**
- **„Valoarea de schimb nu poate fi decât modul de exprimare, «forma de manifestare» a unui conținut diferit de ea”**[1453]**.**

Prin urmare, raportul de schimb arată că în fiecare din cele două mărfuri **„există un element comun de aceeaşi mărime”.** „Amândouă – afirmă Marx – sunt, aşadar, egale cu un al treilea, care în sine nu este nici primul, nici al doilea. Fiecare din aceste două obiecte, în măsura în care constituie o valoare de schimb, trebuie deci să poată fi redus la acest al treilea element”[1454]. Acest element comun „nu poate fi o proprietate geometrică, fizică, chimică sau o altă proprietate naturală a mărfurilor”[1455]. El stă – însă – la baza schimbului, deoarece în acest proces este evident „că se face abstracție de valorile lor de întrebuințare”[1456]. **„Elementul comun care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este, aşadar, valoarea ei”**[1457] (s. ns.).

„În cadrul acestui raport de schimb, o valoare de întrebuințare prețuieşte cât oricare alta, cu condiția ca ea să existe în proporția cuvenită”[1458].

„Ca valori de întrebuințare, mărfurile sunt în primul rând de calitate diferită; ca valori de schimb, ele nu pot avea decât deosebiri cantitative şi nu conțin nici un atom de valoare de întrebuințare”[1459].

„Dacă facem abstracție de valoarea de întrebuințare a mărfurilor, acestora nu le mai rămâne decât o singură însuşire: aceea de a fi produse ale muncii”[1460].

✸ **Dar, cum se măsoară mărimea valorii mărfii?**

Marx răspunde: „Prin cantitatea de «substanță creatoare de valoare», aşadar de muncă, pe care o conține. Cantitatea de muncă însăşi se măsoară prin durata ei, iar timpul de muncă, la rândul lui, îşi are unitatea de măsură în părți de timp determinate, în ore, zile etc.”[1461].

▶ Mărimea valorii mărfii se măsoară prin **Timpul de Muncă Socialmente Necesar (TMSN)**. Dar, **ce este TMSN? „Timpul de muncă socialmente necesar – apreciază Marx – este timpul de muncă cerut pentru a produce o valoare de întrebuințare oarecare, în condițiile de producție existente, normale din punct**

1449 „Munca mai complexă contează numai ca muncă simplă potențată, sau, mai exact, multiplicată, astfel că o cantitate mai mică de muncă complexă este egală cu o cantitate mai mare de muncă simplă” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 59).
1450 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 50.
1451 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 58.
1452 O marfă oarecare, de exemplu 1 kg de grâu se schimbă pe cantitatea x de mătase, sau y de lapte, sau z de aur etc. Grâul are, prin urmare, valori de schimb multiple. Dar cum cantitățile x de mătase, y de lapte, sau z de aur, reprezintă valori de schimb pentru 1 kg de grâu, ele trebuie – în acelaşi timp şi măsură – să fie valori de schimb care se pot substitui una alteia şi egale între ele.
1453 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 51.
1454 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 51.
1455 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 51.
1456 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 51.
1457 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 52.
1458 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 51–52.
1459 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 52.
1460 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 52.
1461 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 53.

de vedere social şi cu gradul social mediu de îndemânare şi intensitate a muncii"[1462] (s. ns.).

TMSN are drept **conținut**:

- Nivelul mediu social al tehnicii de producție dintr-o ramură oarecare;
- Nivelul mijlociu de calificare a forței de muncă;
- Nivelul mediu social al intensității muncii.

Dar ce înseamnă „condiții de producție existente, normale din punct de vedere social şi cu gradul social mediu de îndemânare şi intensitate a muncii"? La această întrebare Karl Marx a dat răspunsuri **care-l aşază ferm în prelungirea gândirii clasice** (smithiene şi – în special – ricardiene). Totodată, maniera sa de abordare constituie – fără îndoială – o contribuție originală şi un pas înainte în rezolvarea problemei – complicate şi controversate – a valorii mărfurilor de pe pozițiile teoriei obiective.

◆ **Condițiile de producție normale din punct de vedere social** desemnează, în concepția marxistă, următoarele[1463]:

1. **Condițiile în care se obține cea mai mare parte a producției de un anumit fel.** Când **„cantitatea de muncă socială cheltuită pentru producerea unui anumit articol corespunde volumului nevoii sociale care urmează să fie satisfăcută, astfel că masa de mărfuri produsă corespunde proporțiilor obişnuite ale reproducției, cererea rămânând neschimbată, atunci marfa se vinde la valoarea ei de piață"**[1464].

O = C

Acum, **„marea masă a acestor mărfuri a fost produsă aproximativ în aceleaşi condiții sociale normale, astfel că valoarea socială este totodată valoarea individuală a diferitelor mărfuri care formează această masă"**[1465] (s. ns.). „În acest caz valoarea de piață sau valoarea socială a masei de mărfuri – timpul de muncă necesar cuprins în acestea din urmă – este determinată de valoarea masei mijlocii, predominante de mărfuri"[1466]. În asemenea situații, **valoarea de piață sau valoarea socială este reglată de masa de mărfuri produsă în condițiile mijlocii**, considerate medii sociale. „Cei care îşi produc mărfurile în condițiile cele mai proaste trebuie să le vândă sub valoarea lor individuală; cei care îşi produc mărfurile în condițiile cele mai bune le vând peste valoarea lor individuală"[1467].

2. **Condițiile cele mai grele de producție.** Dacă „partea (de mărfuri – n. ns.) produsă în condiții mai proaste reprezintă o mărime relativ importantă atât în comparație cu masa de mărfuri mijlocie, cât şi în comparație cu cealaltă extremă (a celor produse în condiții superioare celor medii – n. ns.) … **valoarea de piață sau valoarea socială este reglată de masa de mărfuri produsă în condițiile cele mai proaste**"[1468] (s. ns.). Prin urmare, rezultă că spre o asemenea situație se îndreaptă lucrurile când oferta este mai mică decât cererea, rămâne în urma cererii, sau, ceea ce este acelaşi lucru, cererea creşte mai rapid decât oferta.

O < C

În aceste cazuri „cantitatea de muncă socială cheltuită pentru producerea unui anumit fel de mărfuri este prea mică în comparație cu volumul nevoii sociale care urmează să fie satisfăcută cu ajutorul acestui produs"[1469]. **În asemenea situații, prin urcarea prețurilor de vânzare, societatea recunoaşte drept medii sociale, condiții de producție mai dificile, încurajând producătorii să producă mai multe mărfuri de felul respectiv**. **„Atunci când cantitatea de mărfuri este prea mică, marfa produsă în condițiile cele mai proaste** (cu costurile unitare individuale cele mai mari – n. ns.) **reglează întotdeauna valoarea de**

1462 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 53.
1463 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 181–192.
1464 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 190.
1465 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 185.
1466 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 185.
1467 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 186.
1468 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 186.
1469 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 190.

piață”[1470]. „Dacă cererea precumpănește numai cu puțin, atunci prețul de piață este reglat de valoarea individuală a mărfurilor produse în condiții nefavorabile”[1471].

3. <u>Condițiile cele mai bune de producție</u>. Dacă „**o anumită marfă a fost produsă într-o cantitate care depășește nevoia socială efectivă, o parte din timpul de muncă social este irosit şi întreaga masă de mărfuri reprezintă atunci pe piață o cantitate de muncă socială mult mai mică decât cea cuprinsă realmente în ea**”[1472] (s. ns.).

O > C

Acum, „masa mărfurilor produsă în condiții mai bune decât cele mijlocii depășește considerabil pe cea produsă în condiții mai proaste şi reprezintă chiar o mărime importantă în comparație cu masa mărfurilor produse în condiții mijlocii; **în acest caz partea produsă în condițiile mai bune** (cu cele mai mici costuri unitare individuale – n. ns.) **va regla valoarea de piață**”[1473] (s. ns.). **În asemenea situații, prin scăderea prețurilor de vânzare, societatea recunoaşte drept medii sociale, condiții de producție mai uşoare, mai bune, încurajând producătorii să producă mai puține mărfuri de felul respectiv.** „Valoarea de piață nu poate totuşi coincide nicio dată cu această valoare individuală a mărfurilor produse în cele mai bune condiții, afară de cazul când oferta depășește cu mult cererea”[1474].

Producătorii care vor realiza marfa la nivelul TMSN vor obține prin preț – în toate cazurile şi indiferent cum se ajunge la formarea lui – un profit normal. Cei care vor înregistra un **timp de muncă individual** (TMI_1) inferior TMSN, vor obține un profit mai mare decât cel normal (diferența dintre TMSN şi TMI_1). Cei care vor înregistra un TMI_2 mai mare pe unitatea de marfă față de TMSN, vor obține un profit mai mic decât cel normal, nici unul sau chiar pierderi. Diferența dintre TMI_2 şi TMSN poate fi pozitivă, nulă sau negativă.

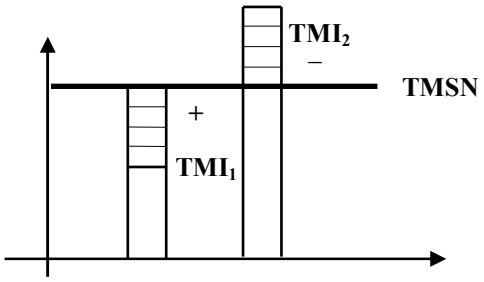

Valoarea mărfurilor ar rămâne constantă dacă TMSN ar rămâne constant. Dar el se modifică o dată cu modificările forței productive a muncii, şi anume în sens invers față de aceasta[1475]. „Mărimea valorii unei mărfi – consideră Marx, la fel ca Ricardo – variază deci direct proporțional cu cantitatea şi invers proporțional cu forța productivă a muncii care se realizează în această marfă”[1476].

Rațiunile acestei corelații se explicitează în **două feluri**, astfel:

a. **Când forța productivă a muncii crește, aceeaşi cantitate de muncă produce, în acelaşi interval de timp, o cantitate mai mare de valori de întrebuințare, ceea ce înseamnă că fiecare unitate din cele create a fost produsă într-un timp mai scurt.**
b. **Când forța productivă a muncii scade, aceeaşi cantitate de muncă produce, în acelaşi interval de timp, o cantitate mai mică de valori de întrebuințare, ceea**

1470 Marx, Engels, Opere, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 188.
1471 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 187.
1472 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 190.
1473 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 186.
1474 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 187.
1475 „În general: cu cât este mai mare forța productivă a muncii, cu atât este mai scurt timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol; cu cât este mai mică masa de muncă cristalizată în el, cu atât este mai mică valoarea lui. Invers, cu cât este mai mică forța productivă a muncii, cu atât este mai mare timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol, cu atât este mai mare valoarea articolului respectiv” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 55).
1476 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 55.

ce înseamnă că fiecare unitate din cele create a fost produsă într-un timp mai lung.

Deci, **volumul valorilor de întrebuinţare este direct proporţional, iar valoarea mărfurilor este invers proporţională cu forţa productivă a muncii**.

La rândul ei, forţa productivă a muncii şi deci TMSN sunt **influenţate** de modificările care intervin în:

- **„nivelul mijlociu de îndemânare al muncitorilor";**
- **„gradul de dezvoltare a ştiinţei şi gradul ei de aplicabilitate tehnologică";**
- **„combinarea socială a procesului de producţie";**
- **„volumul şi eficacitatea mijloacelor de producţie";**
- **„condiţiile naturale"**[1477]**.**

Împrejurările istorice care transformă bunurile în mărfuri, conferă – în acelaşi timp şi măsură – muncii creatoare de mărfuri un dublu caracter:

1. **Munca concretă**. „Orice muncă este – scrie Marx – cheltuire de forţă de muncă omenească într-o formă specială, îndreptată spre un scop anumit, şi în această calitate a ei de **muncă utilă concretă, ea produce valori de întrebuinţare**"[1478] (s. ns.). Această activitate este determinată de scopul ei, de modul în care se lucrează, de obiectul, mijloacele şi rezultatul ei[1479]. Munca concretă este diferită de la un producător la altul şi incomparabilă prin rezultatul în care se obiectualizează. Fiecare lucrător care produce o utilitate oarecare depune o muncă concretă total diferită de a tuturor celorlalţi care produc utilităţi diferite de a lui. Munca concretă a cizmarului este diferită de a brutarului, aceasta diferită de a croitorului etc. Din perspectiva muncii concrete, activităţile diferiţilor lucrători specializaţi sunt incomparabile între ele, la fel cum sunt şi valorile de întrebuinţare create de ei. Încălţămintea, ca utilitate, este incomparabilă cu pâinea, aceasta este incomparabilă cu haina şi toate sunt incomparabile între ele şi unele cu altele. Tocmai această împrejurare determină necesitatea schimbului, căci ar fi total absurdă şi lipsită de efecte economice schimbarea unor valori de întrebuinţare identice. Bunurile devin mărfuri tocmai pentru că se întâlnesc pe piaţă ca valori de întrebuinţare diferite. Cum schimbul de mărfuri – determinat în mod obiectiv de diversitatea valorilor de întrebuinţare – presupune „compararea unor entităţi incomparabile", se înţelege că acest lucru este imposibil de realizat de pe poziţiile muncii concrete şi al utilităţii.

Întrucât schimbul presupune compararea utilităţilor diferite, Marx consideră că procesul unic al muncii trebuie privit – în cadrul producţiei de mărfuri – din două perspective. **Pe de o parte, ca muncă concretă** – diferită de la un producător la altul – creatoare de valori de întrebuinţare distincte şi incomparabile. **Pe de altă parte, ca muncă abstractă**, comună, nediferenţiată calitativ de la un producător la altul, creatoare de valoare.

2. **Munca abstractă**. „Orice muncă este, …, cheltuire de forţă de muncă omenească în sens fiziologic, şi în această calitate a ei de **muncă omenească identică sau abstractă ea creează valoarea mărfurilor**"[1480] (s. ns.). Ea reduce lumea diversă a valorilor de întrebuinţare la un numitor comun, la aceeaşi substanţă nediferenţiată calitativ de la un producător la altul, valoarea.

Necesitatea analizării distincte a procesului muncii sub aspectul său abstract are un caracter istoric. Ea apare numai în cadrul producţiei de mărfuri. Numai într-o astfel de economie se pune problema comparării mărfurilor între ele în vederea stabilirii raportului lor de schimb. Din punctul de vedere al muncii abstracte, toţi producătorii de mărfuri depun acelaşi gen de muncă, indiferent de valoarea de întrebuinţare în care ea se obiectualizează.

Munca abstractă are acelaşi conţinut, indiferent de valorile de întrebuinţare diferite în care este încorporată. Munca abstractă a cizmarului are acelaşi conţinut cu a brutarului, croitorului etc. şi toate sunt cantităţi din aceeaşi substanţă, consum de efort fizic şi

---

1477 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 54.
1478 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 61.
1479 În limba engleză, munca creatoare de utilităţi (concretă) şi determinată din punct de vedere calitativ se numeşte **„Work",** în opoziţie cu „Labour". Munca creatoare de valori (abstractă) şi susceptibilă a fi măsurată numai din punct de vedere cantitativ este denumită **„Labour",** în opoziţie cu „Work". În limba română, activitatea creatoare de utilităţi (concretă) şi determinată din punct de vedere calitativ se numeşte **„Lucru",** în opoziţie cu „Muncă". Activitatea creatoare de valori (abstractă) şi susceptibilă a fi măsurată numai din punct de vedere cantitativ este denumită **„Muncă",** în opoziţie cu „Lucru". Deci, **„Work" şi „Lucru" creează utilităţi, iar „Labour" şi „Muncă" creează valori**.
1480 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 61.

intelectual. Diferențele de la un producător la altul nu mai sunt – de această dată – de natură calitativă, întrucât fiecare proces de muncă presupune consum de efort fizic şi intelectual.

Singurele deosebiri, de la un producător la altul, sunt exclusiv cantitative. Pe această bază mărfurile de utilități diferite pot fi comparate între ele în vederea stabilirii raportului lor de schimb.

Raportul de schimb a două mărfuri va desemna – prin urmare – **cantitățile de muncă abstractă încorporată în ele**. Ba mai mult, în proporțiile în care are loc schimbul, **mărfurile schimbate între ele conțin cantități egale de muncă socială abstractă**.

Cum munca socială abstractă se poate măsura prin durata ei, cele două mărfuri, care stau față în față în cadrul raportului de schimb, conțin aceeaşi cantitate de TMSN. Dacă, de exemplu, **x unități marfă A = y unități marfă B**, înseamnă că în x unități din marfa A este încorporat tot atâta TMSN cât este încorporat şi în y unități din marfa B, sau, altfel spus, pentru a produce x unități din marfa A s-a consumat tot atâta TMSN cât s-a consumat şi pentru a produce y unități din marfa B. În felul acesta, **raportul de schimb dintre două mărfuri** oarecare pe piață **este** – totdeauna – **un raport de echivalență**.

„Legea schimbului cere ca numai valorile de schimb ale mărfurilor care se schimbă între ele să fie egale. Cât despre valorile lor de întrebuințare, ea presupune de la bun început că ele sunt diferite şi nu are nimic comun cu consumarea lor, care începe abia după ce tranzacția a fost încheiată şi executată”[1481].

Fără îndoială, între TMSN ai celor două mărfuri A şi B există diferențe de mărime, dar, **ei devin egali în cadrul raportului de schimb**, în proporțiile x unități marfă A contra y unități marfă B[1482].

Dacă TMI ai celor doi producători sunt identici cu TMSN din ramurile lor de producție, nici unul nu va câştiga sau nu va pierde în detrimentul celuilalt, fiecare va realiza – prin preț – acoperirea costurilor individuale şi profituri normale.

Dacă TMI_1 al unui producător este mai mic decât $TMSN_1$ (pentru marfa sa), iar al altuia TMI_2 este mai mare (pentru marfa lui) față de $TMSN_2$, primul va reuşi să schimbe o cantitate de muncă individuală mai mică pe una mai mare.

Cel dintâi are o forță productivă a muncii mai mare decât media socială, cel de al doilea mai mică. **Primul va câştiga** (diferența dintre $TMSN_1$ mai mare şi TMI_1 mai mic), iar **al doilea va pierde** (diferența dintre TMI_2 mai mare şi $TMSN_2$ mai mic). Situația celor doi parteneri se schimbă corespunzător cu schimbarea poziției lor în raport cu TMSN din ramura în care fiecare dintre ei activează.

Formula valorii mărfii este următoarea:

M = C + V + P sau **M = C + V + Π** unde:

1481 Marx, Engels, *Opere,* vol. 23, p. 595.

1482 **x unități din marfa A * $TMSN_A$ = y unități din marfa B * $TMSN_B$**. Dacă, de exemplu, **TMSNA** = 4h/bucată, iar **TMSNB** = 2h/bucată, înseamnă că raportul de schimb între cele două mărfuri poate fi 1x * 4h = 2y * 2h, ori 1A = 2B, sau 1/2A = 1B. Aceasta revine la afirmația că în ramura A se consumă un TMSN pe bucată din marfa x de 2 ori mai mare decât în ramura B, pe o bucată din marfa y. Sau, altfel spus, în ramura B munca este de două ori mai productivă decât în ramura A. Cu alte cuvinte, în acelaşi interval de timp, ramura B produce o cantitate dublă de bunuri față de ramura A şi – deci – TMSN pe bucată este de două ori mai mic în B decât în A. Schimbând 1x pe 2y, raportul este de echivalență. În proporția de mai sus, cele două feluri de muncă sunt la fel de productive, iar schimbul dintre cele două produse-marfă este echivalent. Notăm că timpul de muncă pe unitatea de produs este – în fiecare din cele două ramuri – egal cu TMSN respectiv. Dar, oare, realitatea se încadrează într-o asemenea judecată? Dacă ar fi aşa, ar însemna ca ramura cu productivitate superioară (şi TMSN unitar mai mic) să schimbe – totdeauna – mai multe unități din marfa sa pe o singură unitate dintr-o altă marfă, produsă în ramura cu productivitate inferioară (şi deci TMSN unitar mai mare). Este întocmai aşa, cu condiția ca TMSN respectivi ai celor două ramuri să fie recunoscuți ca atare de către societate. Dacă doi parteneri de schimb ar activa în aceeaşi ramură, primul ar pierde în favoarea celuilalt (**TMI_1 – TMSN**) când ar înregistra o productivitate individuală inferioară mediei sociale (**W_1 < WS**; **TMI_1 > TMSN**), iar cel de al doilea ar câştiga (**TMSN – TMI_2**) când ar înregistra o productivitate individuală superioară mediei sociale (**W_2 > WS**; **TMSN > TMI_2**). Partenerii de schimb din cele două ramuri pierd sau câştigă unii în favoarea altora, când TMI ai lor diferă față de TMSN din ramurile respective în care activează. Dacă, de exemplu, în cazul nostru, **TMI_{A1}** ar fi superior **$TMSN_A$**, iar **TMI_{B1}** inferior $TMSN_B$, producătorul **A_1** ar pierde – în cadrul raportului de schimb dintre cele două mărfuri – o mărime egală cu (**TMI_{A1} – $TMSN_A$**), iar producătorul **B_1** ar câştiga diferența (**$TMSN_B$ – TMI_{B1}**). Dacă **TMI_{A2}** ar fi inferior **$TMSN_A$**, iar **TMI_{B2}** superior **$TMSN_B$**, producătorul **A_2** ar câştiga (**$TMSN_A$ – TMI_{A2}**), iar **B_2** ar pierde (**TMI_{B2} – $TMSN_B$**). Asemenea corelații se respectă atât în cadrul schimbului intern, cât şi în relațiile comerciale internaționale. Concluzia este că – de fiecare dată – **partenerii cu productivitate superioară câştigă în defavoarea celor cu productivitate inferioară**. Câştigul unora este – totdeauna – egal cu pierderea celorlalți.

M – munca abstractă totală încorporată în marfă, mărimea valorii mărfii[1483];

C – munca abstractă trecută sau materializată (valoarea mijloacelor de producție consumate, valoarea transmisă, capitalul constant consumat[1484]);

(V + P) – munca abstractă vie (valoarea nou creată, produsul net sau valoarea adăugată) formată din capitalul variabil consumat[1485] (V) şi plusvaloare (P) (profit (Π), mai degrabă, venit net). Se va vedea că P = Π.

9.3.2. VALOAREA DE SCHIMB A MĂRFURILOR ŞI BANII

Întrucât valoarea – ca relație socială între participanții la producția şi schimbul mărfurilor – se prezintă sub forma valorii de schimb, iar aceasta îmbracă – începând din epoca modernă – forma bănească, Marx a analizat, în continuarea demersului său, evoluția formelor valoare şi apariția banilor.

Ca şi valoarea, banii sunt un produs istoric, apărând pe o anumită treaptă a evoluției producției de mărfuri şi a formei valoare.

Ei sunt legați, deci, de evoluția formelor de manifestare a valorii de schimb a mărfurilor. Banii sunt – în esența lor – mărfuri.

În decursul istoriei sale, până la apariția banilor, valoarea de schimb a mărfurilor a parcurs mai multe etape succesive şi forme distinctive, după cum urmează.

9.3.2.1. FORMA SIMPLĂ, SINGULARĂ SAU ACCIDENTALĂ A VALORII

x marfă A = y marfă B

Marfa A se prezintă în raporturile de schimb numai ca **valoare de întrebuințare**, iar **marfa B**, apare aici doar ca **valoare de schimb**. **Marfa A joacă un rol activ**, deoarece îşi exprimă valoarea de întrebuințare, raportându-se la o valoare diferită de a ei[1486]. **Ea este valoare relativă**.

Marfa B are un rol pasiv, întrucât serveşte drept mijloc de exprimare (determinare) a valorii mărfii A. **Ea este valoare echivalent**, contând aici doar ca o cantitate de muncă cristalizată, echivalentă cu cea încorporată în marfa A.

Deci, **valoarea de întrebuințare a mărfii A se exprimă prin opusul ei, valoarea mărfii B**. Deoarece nici o valoare de întrebuințare nu poate să-şi exprime valoarea prin sine însăşi, ci numai într-o alta opusă de a ei, şi anume într-un raport de schimb (cantitativ) determinat, rezultă că în proporțiile respective cele două mărfuri conțin cantități egale din substanța comună, numită valoare.

Forma valoare simplă este **întâmplătoare, instabilă şi accidentală**. Cele două mărfuri A şi B au raport de schimb oarecare între ele şi numai între ele, nici una nici alta nu mai are raporturi asemănătoare cu nici o altă marfă din lumea diversă a acestora. Dacă una dintre cele două mărfuri lipseşte de pe piață, schimbul nu mai poate avea loc.

1483 Deci, mărimea valorii mărfii este determinată de cantitatea totală de muncă consumată la producerea ei şi încorporată în ea, formată din munca trecută şi munca vie. În felul acesta – credem – trebuie înțeleasă afirmația marxistă conform căreia „valoarea este muncă umană cristalizată în marfă".

1484 **Capitalul constant** reprezintă acea parte a capitalului total avansat, care se concretizează în mijloace de producție (capital fix format din mijloace de muncă: mașini, clădiri, utilaje etc., care participă în întregime la producție, dar se uzează şi se consumă treptat şi trebuie înlocuit după mai multe cicluri de fabricație; capital circulant format din obiecte ale muncii: materii prime, materiale, combustibil etc., care se consumă dintr-o dată şi trebuie înlocuit după fiecare ciclu de producție). Cheltuiala cu capitalul fix se numeşte amortisment. Capitalul circulant materializat în obiecte ale muncii generează – în fiecare ciclu de producție – o cheltuială egală cu valoarea sa. Capitalul constant nu produce valoare nouă, ci îşi transmite propria-i valoare asupra mărfurilor fabricate.

1485 **Capitalul variabil** reprezintă acea parte a capitalului total avansat, care se concretizează în forță de muncă. Această parte a capitalului generează o cheltuială egală cu el, deoarece este de natura capitalului circulant. Munca vie a omului este singura creatoare de valoare nouă. Forța de muncă crează, în procesul întrebuințării sale, o valoare egală cu propria-i valoare (refăcând astfel capitalul variabil avansat ei sub forma salariului), precum şi o valoare suplimentară, numită plusvaloare, baza profitului capitalist.

1486 Numai raportându-se la marfa B ca la un semen al său, marfa A se raportează la sine însăşi ca marfă. „Opoziția lăuntrică dintre valoarea de întrebuințare şi valoare, ascunsă în marfă, se exprimă deci într-o opoziție exterioară, adică în raportul dintre două mărfuri, în care o marfă, a cărei valoare urmează a fi exprimată, apare nemijlocit numai ca valoare de întrebuințare, în timp ce cealaltă marfă, în care se exprimă valoarea, apare nemijlocit numai ca valoare de schimb" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 76).

Mai mult, raportul de schimb dintre mărfurile A şi B este întâmplător şi instabil, deoarece frecvența schimburilor este mică, iar pe diverse piețe el ia dimensiuni dintre cele mai diferite, în funcție de condițiile de loc şi timp. Ca urmare, aici forma valoare a mărfurilor ca şi raportul lor de schimb se modifică continuu, fără reguli stabilite şi înregistrează mărimi dintre cele mai diverse de la o piață la alta, de la o perioadă la alta şi de la o marfă la alta.

9.3.2.2. FORMA TOTALĂ SAU DEZVOLTATĂ A VALORII

x marfă A = y marfă B, sau = v marfă C, sau = w marfă D, sau = etc.

În acest caz, **una şi aceeaşi marfă A are mai mulți echivalenți**. **„De abia acum această valoare apare ea însăşi realmente ca cristalizare de muncă omenească nediferențiată”**[1487].

Mărimea valorii mărfii A **rămâne aceeaşi**, indiferent dacă este exprimată în una sau alta din mărfurile care-i servesc drept valoare echivalent. În această formă a valorii, valoarea relativă a mărfii A tinde spre o exprimare mult **mai exactă**, întrucât y marfă B, sau v marfă C, sau w marfă D, sau etc. sunt valori echivalente ale uneia şi aceleiaşi cantități x din marfa A. Cu alte cuvinte, y marfă B, sau v marfă C, sau w marfă D, sau etc. conțin aceeaşi cantitate de valoare ca şi x unități din marfa A. În raporturile de schimb de mai sus, mărfurile echivalent – diferite unele de altele – măsoară, în proporțiile determinate, aceeaşi cantitate din marfa A.

Având mai mulți echivalenți, valoarea relativă a mărfii A este mai bine exprimată şi raporturile ei de schimb cu celelalte mărfuri devin **mai stabile**. Este suficient ca o singură marfă echivalent să fie prezentă pe piață pentru ca schimbul să se realizeze.

O asemenea formă de exprimare a valorii este şi **mai generală**, întrucât este posibil ca pe piețe diferite şi în momente diferite marfa A să se întâlnească cu una sau mai multe mărfuri dintre cele care-i pot servi ca echivalent şi schimbul poate avea loc.

Totodată, mărfurile care servesc drept echivalente mărfii A, se definesc pe ele însele ca valori relative, îşi definesc – în mod indirect, prin marfa A – şi între ele diferite raporturi de schimb, întrucât din moment ce în proporții determinate ele exprimă aceeaşi cantitate din marfa A, în aceleaşi proporții ele conțin – fiecare în parte – aceeaşi mărime de valoare. În felul acesta „devine evident că nu schimbul reglează mărimea valorii mărfii, ci, dimpotrivă, mărimea valorii mărfii reglează raporturile ei de schimb”[1488].

9.3.2.3. FORMA GENERALĂ A VALORII

x marfă A =
y marfă B =
z marfă C = **w marfă E**
v marfă D =
etc. =

În această situație, **din lumea infinită a mărfurilor se desprinde una anume, care îndeplineşte rolul de echivalent general al tuturor celorlalte mărfuri** (de exemplu animalele, pietrele prețioase, blănurile etc.). Cu ajutorul ei se exprimă valoarea tuturor celorlalte mărfuri şi a fiecăreia în parte. Acum cantități diferite şi determinate din celelalte mărfuri se schimbă pe cantitatea w din marfa E. Aceasta înseamnă că în proporțiile respective **fiecare marfă în parte şi echivalentul general conțin cantități egale de valoare, de muncă socialmente necesară**. Adică, în cantitatea x din marfa A, sau în cantitatea y din marfa B, sau în cantitatea z din marfa C, sau în cantitatea v din marfa D, sau etc., este încorporată o cantitate egală de muncă cu cea cristalizată în cantitatea w din marfa E. „Numai această formă stabileşte realmente raporturile dintre mărfuri ca valori, face ca ele să apară unele față de altele ca valori de schimb”[1489].

- **Forma generală a valorii ia naştere numai ca operă comună a întregii lumi a tuturor mărfurilor**.

1487 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 77-78.
1488 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 78.
1489 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 81.

9.3.2.4. FORMA BANI

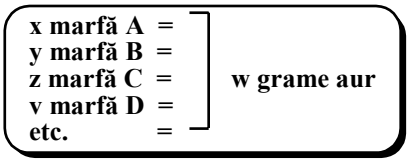

De acum încolo, echivalentul general al mărfurilor se stabileşte pretutindeni şi definitiv în marfa aur. **„Aurul poate servi ca măsură a valorilor numai pentru că el însuşi este un produs al muncii, prin urmare o valoare potenţial variabilă”**[1490] (s. ns.). Dar „aurul apare faţă de celelalte mărfuri ca bani numai pentru că înainte a apărut ca marfă”[1491].

„Propria lor valoare (a banilor – n. ns.) este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea lor şi se exprimă în acea cantitate de orice altă marfă în care este cristalizat un timp de muncă egal”[1492].

În această formă a valorii se exprimă **trei categorii** de **contradicţii** ale economiei de mărfuri:

- **dintre cei doi factori ai mărfii (valoarea de întrebuinţare şi valoarea);**
- **dintre cele două aspecte ale muncii producătoare de mărfuri (concretă şi abstractă);**
- **dintre producătorii-vânzători şi consumatorii-cumpărători de mărfuri**.

Marfa este, în acelaşi timp şi măsură, valoare şi nonutilitate pentru producătorul (vânzătorul) ei şi valoare de întrebuinţare (utilitate) şi nonvaloare pentru consumatorul (cumpărătorul) ei.

Producătorul şi/sau vânzătorul unei mărfi, este interesat doar de valoarea acesteia. El urmăreşte să primească prin schimb un echivalent valoric cât mai mare al mărfii. El urmăreşte să intre în posesia unei cât mai mari puteri de cumpărare, sub formă bănească, cu care – la rândul său – să poată obţine, prin procesul de schimb, să cumpere o cantitate cât mai mare din utilităţile diverse şi diversificate, din lumea infinită a mărfurilor, de care are nevoie, dar pe care nu şi le poate produce singur, prin activitatea specifică şi specializată pe care o desfăşoară. Pe el nu-l interesează ce va face cumpărătorul cu marfa achiziţionată de la el, ce destinaţie îi va da. Din punctul lui de vedere, marfa este realizată o dată cu, prin şi în măsura în care reuşeşte să o vândă. În măsura în care reuşeşte să vândă marfa şi la nivelul determinat al preţului, producătorul-vânzător intră în posesia unei cantităţi mai mari sau mai mici de muncă socială abstractă simplă, recunoscută ca atare şi încorporată în marfa vândută. **De aceea, de pe poziţia producătorului-vânzător marfa este doar o cantitate oarecare (mai mare sau mai mică) de muncă abstractă şi – deci – de valoare**. Pentru producătorul-vânzător, marfa are valoare pentru că costă. Producătorul-vânzător exclude – în termenii de mai sus – pe consumatorul-cumpărător.

Consumatorul-cumpărător cumpără o anumită marfă oarecare numai în măsura în care ea reprezintă pentru el o utilitate, pentru consumul productiv sau neproductiv. Pe el nu-l interesează condiţiile în care a fost produsă utilitatea de care are nevoie sau acelea în care ea a fost adusă pe piaţă, condiţia socială sau morală a vânzătorului, sexul acestuia, vârsta, convingerile politice, culoarea pielei sau religia etc. El este mulţumit dacă bunul pe care-l întâlneşte pe piaţă se adresează nevoilor pe care le are şi nu le poate satisface prin activitatea de producţie proprie. De aceea el este dispus să-l cumpere şi este dispus – pentru aceasta – la anumite sacrificii. **De aceea, de pe poziţia consumatorului-cumpărător marfa este muncă concretă de un tip oarecare, valoare de întrebuinţare (utilitate) şi nonvaloare**.

1490 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 113.

1491 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 85. Marfa-bani trebuie să posede anumite **însuşiri fizico-chimice şi economice deosebite**: **1. Să fie inalterabilă; 2. Să fie perfect maleabilă; 3. Să fie perfect ductilă; 4. Să fie uşor transportabilă; 5. Să fie perfect uniformă, în sensul că oricare bucată din ea „posedă aceeaşi calitate uniformă”; 6. Să fie perfect divizibilă, „susceptibilă de diferenţieri pur cantitative”, adică să poată fi „divizată arbitrar” şi apoi „reconstituită din părţile sale” fără pierdere de valoare; 7. Să fie suficient de „rară” pentru a încorpora o valoare mare într-un volum mic şi suficient de „abundentă” pentru a servi circulaţia normală a mărfurilor**. „Aurul şi argintul posedă aceste calităţi de la natură” (*op. cit.*, p. 104).

1492 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 106.

Consumatorul-cumpărător exclude – în termenii de mai sus – pe producătorul-vânzător. De pe poziţiile consumatorului-cumpărător marfa costă pentru că are utilitate.

Dar opoziţia dintre munca abstractă, valoarea şi – deci – producătorii-vânzători, **pe de o parte**, şi munca concretă, utilitatea şi – deci – consumatorii-cumpărători, **pe de altă parte**, reprezintă numai o latură a unităţii dialectice pe care o presupune marfa şi producţia de mărfuri. Cealaltă este presupunerea şi existenţa lor reciprocă.

Producătorul-vânzător este obligat – pentru a intra în posesia valorii unei mărfi oarecare, de care el este interesat – să producă o valoare de întrebuinţare reală, utilă societăţii. Pentru că altfel, oricâtă muncă abstractă ar încorpora el în bunul pe care doreşte să-l vândă, dacă acesta se dovedeşte inutil, nu se adresează unei nevoi reale, nimeni nu va dori să-l cumpere şi – deci – nu va oferi vânzătorului un echivalent valoric. Deci – în termenii de mai sus – munca abstractă o presupune pe cea concretă, iar producătorul-vânzător îl presupune, obligatoriu, pe consumatorul-cumpărător.

Consumatorul-cumpărător este obligat – pentru a intra în posesia valorii de întrebuinţare de care are nevoie – să cedeze vânzătorului, sub o formă sau alta (în epoca modernă şi contemporană, cel mai adesea, sub formă băneaşcă), echivalentul muncii abstracte încorporată în marfă şi recunoscută ca atare de societate. În aceşti termeni, munca concretă presupune munca abstractă, iar consumatorul-cumpărător îl presupune, obligatoriu, pe producătorul-vânzător.

- **Marfa există numai în unitatea dialectică a valorii şi valorii ei de întrebuinţare, a muncii abstracte şi a celei concrete, iar producţia de mărfuri există numai în unitatea dialectică a producătorilor-vânzători, pe de o parte, şi consumatorilor-cumpărători, pe de altă parte**.

Contradicţiile fundamentale şi permanente ale producţiei de mărfuri, dintre valoarea şi utilitatea lor, dintre munca abstractă şi cea concretă care le produce, ca şi cea dintre producătorii-vânzători şi consumatorii-cumpărători, **se pot rezolva numai prin procesul de vânzare-cumpărare**, prin realizarea „saltului mortale" al mărfurilor, prin vânzarea lor pe bani, adică prin metamorfoza **M – B**. Din acest moment – dacă bunul intră în procesul consumului şi se manifestă doar ca utilitate – calitatea lui de marfă dispare şi, o dată cu ea, şi contradicţiile mărfii şi ale muncii producătoare de mărfuri. Dacă el este supus unui nou proces de vânzare-cumpărare contradicţiile se manifestă din nou. Astfel de contradicţii sunt imanente mărfurilor şi muncii producătoare de mărfuri şi ele nu dispar decât prin dispariţia calităţii de mărfuri pentru bunurile respective. Asemenea contradicţii au – prin urmare – un caracter istoric, la fel ca producţia de mărfuri însăşi, şi sunt proprii acestui mod de organizare a economiei.

9.3.3. FUNCŢIILE BANILOR

9.3.3.1. INSTRUMENT DE MASURĂ A VALORII MĂRFURILOR

În condiţiile existenţei producţiei de schimb, bunul-marfă are doi factori: utilitatea şi valoarea. Din punctul de vedere al utilităţii toate mărfurile sunt diferite între ele, realitate ce determină necesitatea obiectivă a schimbului lor. Dar, din această perspectivă, mărfurile sunt incomparabile. În scopul comparării lor, pentru stabilirea raportului lor de schimb, intervine celălalt factor al mărfii, valoarea. Ea, valoarea, este o categorie istorică, apărută numai în cadrul economiei de schimb. Valoarea este elementul comun al tuturor mărfurilor, pe baza căruia se stabileşte raportul de schimb dintre ele. Prin urmare, pentru a putea sta la baza schimbului de mărfuri, valoarea trebuie să aibă acelaşi conţinut economic în fiecare marfă în parte şi în toate la un loc. Dacă această condiţie este satisfăcută şi acceptată ca atare, singurele deosebiri între mărfurile de utilităţi diferite, care se schimbă între ele, rămân cele de ordin cantitativ. Prin urmare, din punctul de vedere al factorului valoare, mărfurile au acelaşi conţinut economic, iar raportul de schimb dintre ele exprimă doar proporţiile de mărime în care mărfurile conţin aceeaşi cantitate din substanţa comună, numită valoare. De exemplu, expresia **x marfă A = y marfă B**, arată că în x unităţi din marfa A şi în y unităţi din marfa B există cantităţi egale din substanţa comună care este valoarea lor. Aceasta

înseamnă că în cadrul schimbului de echivalente x unități de marfă A se schimbă pe y unități de marfă B[1493].

În cadrul schimbului de mărfuri generalizat, forma generică de exprimare a valorii este cea bănească. Deci, **înainte de a îndeplini orice alte funcții, banii trebuie să o îndeplinească pe aceea de *instrument de măsură* a valorii mărfurilor schimbate**. „Ca măsură a valorii ei (banii – n. ns.) servesc pentru a transforma valorile mărfurilor, atât de diferite, în prețuri, în cantități de aur imaginare”[1494]. „Măsura valorilor măsoară mărfurile ca valori”[1495]. Dar cantitățile de aur imaginare trebuie – la rândul lor – măsurate. Acest lucru se realizează prin intermediul **etalonului prețurilor**[1496]. „Ca etalon al prețurilor ei (banii – n. ns.) măsoară aceste cantități de aur”[1497]. „Etalonul prețurilor, dimpotrivă, măsoară cantitățile de aur cu ajutorul unei cantități de aur, şi nu valoarea unei cantități de aur prin greutatea alteia”[1498].

Din perspectiva primei funcții a banilor, măsurarea valorii mărfurilor are loc în **trei etape** succesive.

- În prima etapă **se stabileşte un raport de schimb între o marfă oarecare şi marfa bani**.

De exemplu:

x unități din marfa A = y grame Aur

Marfa A joacă aici rolul de valoare relativă, iar aurul pe acela de valoare echivalent. Marfa A îşi exprimă propria-i valoare prin raportarea la o valoare de întrebuințare diferită de a ei. Acest lucru este posibil numai pentru că cele două mărfuri sunt produse printr-o activitate umană şi încorporează (cristalizează) în ele o cantitate mai mare sau mai mică de muncă abstractă simplă, care are în ambele mărfuri – ca şi în toate câte există – aceeaşi substanță nediferențiată. Numai o asemenea împrejurare face posibilă compararea diferitelor valori de întrebuințare între ele, le aduce la acelaşi numitor, şi stabileşte raportul lor valoric de schimb. Raportul de schimb arată că în proporția de mai sus, x unități din marfa A şi y grame de Aur conțin aceeaşi cantitate de valoare, sau – în concepția marxistă – cristalizează aceeaşi cantitate de muncă abstractă simplă socialmente necesară. Adică, pentru a produce x unități din marfa A se depune aceeaşi cantitate de muncă socială ca şi pentru producerea – în condițiile socialmente necesare – a y grame de Aur. Conținând aceeaşi cantitate de muncă socială, cele două mărfuri se schimbă între ele, în proporția de mai sus, printr-un raport de echivalență. Prin intermediul raportului de schimb de mai sus, marfa A şi-a exprimat propria-i valoare printr-o anumită cantitate oarecare dintr-o altă marfă, de utilitate diferită de a ei, prin marfa Aur.

- În etapa a doua **cantitatea de aur se măsoară cu ajutorul etalonului prețurilor**.

De exemplu:

y grame Aur = w Lei

Acum, marfa Aur joacă rolul de valoare relativă, iar etalonul prețurilor, Leul, îndeplineşte funcția de valoare echivalent. Raportul de schimb este posibil, deoarece atât Aurul cât şi Semnul Bănesc care îndeplineşte funcția de etalon al prețurilor, sunt produse ale muncii omeneşti, adică încorporează în ele aceeaşi substanță nediferențiată, de aceeaşi calitate şi conținut, de muncă abstractă simplă socialmente necesară. Raportul de schimb arată că în

1493 Nu are vreo importanță felul unităților de măsură în care se exprimă cele două mărfuri schimbate. Ex. 2 litri lapte = 1 pâine, sau 2000 kg fier = 25 metri pătrați stofă etc. În realitate, în 2 litri lapte există aceeaşi cantitate din substanța comună numită valoare, cât există şi într-o pâine, sau în 2000 kg fier tot atâta valoare cât există în 25 metri pătrați de stofă etc.

1494 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 112.

1495 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 112.

1496 **Etalonul prețurilor reprezintă semnul bănesc al unui stat – având forme şi denumiri diferite – definit printr-o cantitate determinată de metal prețios, cu ajutorul căruia se exprimă valoarea de schimb a tuturor mărfurilor în interiorul granițelor sale naționale**. Aşadar, „pentru etalonul prețurilor este nevoie ca o greutate de aur determinată să fie fixată ca unitate de măsură” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 113). Marx aprecia : „Ca măsură a valorii şi ca etalon al prețurilor, banii îndeplinesc două funcții cu totul diferite” (*op. cit.*, vol. 23, p. 112). Noi considerăm că nu poate fi vorba de două funcții diferite, pentru că în realitate, măsurarea practică a valorii mărfurilor se realizează prin intermediul etalonului prețurilor.

1497 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 112.

1498 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 112–113.

proporția de mai sus, y grame de Aur conțin aceeași cantitate de valoare ca și w Lei, adică, pentru a produce y grame Aur se depune aceeași cantitate de muncă socială ca și pentru producerea – în condițiile socialmente necesare – a w Lei. Conținând aceeași cantitate de muncă socială, cele două mărfuri se schimbă între ele, în proporția de mai sus, printr-un raport de echivalență. Prin intermediul acestui raport, marfa Aur și-a exprimat propria-i valoare printr-o anumită cantitate oarecare dintr-o altă marfă, de utilitate diferită de a ei, prin Etalonul Prețurilor.

- În etapa a treia **valoarea mărfii se exprimă într-un număr determinat de etaloane băneşti naționale**.

De exemplu:

x unități din marfa A = w Lei sau **1 unitate din marfa A = n Lei**

Numărul de etaloane băneşti care măsoară valoarea Aurului și – prin aceasta, în mod indirect – valoarea mărfurilor, poartă denumirea de **preț**. „Prețul este denumirea bănească a muncii materializate în marfă”[1499].

Prin urmare, dinamica funcției banilor ca instrument de măsură a valorii mărfurilor este următoarea:

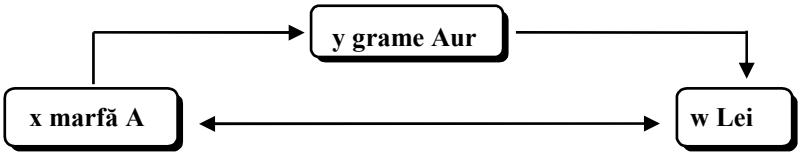

De aici rezultă că:

- Banii-aur măsoară în mod direct valoarea mărfurilor
- Etalonul prețurilor măsoară direct valoarea banilor-aur
- Etalonul prețurilor măsoară în mod indirect valoarea mărfurilor (prin măsurarea valorii banilor-aur).

Cu alte cuvinte, etalonul prețurilor îndeplinește – în fiecare țară – funcția de instrument de măsură a valorii mărfurilor doar în mod imaginar și indirect. El poate face aceasta numai atât timp și în măsura în care exprimă, printr-un număr mai mare sau mai mic de unități monetare naționale, valoarea unei cantități din marfa Aur care are aceeași valoare ca și marfa a cărei valoare o măsoară.

Prin urmare, logica funcției banilor ca instrument de măsură a valorii impune constatarea că **marfa A**, **Aurul** și **Etalonul Bănesc** al prețurilor se găsesc într-o strânsă interdependență, astfel:

- Toate trei sunt – deopotrivă – produse ale muncii omenești;
- Toate trei sunt mărfuri;
- Toate trei conțin aceeași substanță valorică nediferențiată;
- Toate trei conțin aceeași cantitate de muncă socialmente necesară;
- Între ele se stabilește un raport de schimb echivalent.

Funcția instrument de măsură a valorii o îndeplinesc numai banii din metale nobile, nu și semnele băneşti (monezile din metale inferioare sau bancnotele din hârtie). Etalonul bănesc apare aici doar ca reprezentant simbolic al banilor-marfă.

9.3.3.2. MIJLOC DE CIRCULAȚIE

Născuți din nevoile schimbului de mărfuri pe piață – sub forma vânzării și cumpărării – banii reprezintă mijlocul general al circulației mărfurilor. Procesele schimbului mărfurilor de utilități diferite au loc după formula:

Marfa A – Bani – Marfa B; sau $\mathbf{M_A - B - M_B}$

Aceste procese presupun **două metamorfoze**.

1499 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 116.

1. $\underline{M_A}$ – $\underline{B}$. Prima metamorfoză este **vânzarea**. Transformarea valorii mărfii din trupul ei material în bani este ***„salto mortale”*** al mărfii. Această primă metamorfoză este de fapt realizarea mărfii din punctul de vedere al vânzătorului. Pentru el marfa reprezintă – aşa cum am arătat – doar valoare şi anume o putere de cumpărare oarecare cu care el poate să-şi procure utilităţile pe care nu le deţine, dar de care are neapărată nevoie. Dar, pentru ca marfa să se vândă, să se realizeze pentru vânzător ca valoare, este absolut necesar ca ea să reprezinte o utilitate reală, adică să fie capabilă a satisface nevoile cumpărătorului. Deci, pentru a-şi realiza valoarea, producătorul-vânzător trebuie s-o încorporeze într-o utilitate reală. Dacă marfa lui nu se dovedeşte în nici un fel utilă, metamorfoza marfă-bani nu poate avea loc, pentru că nimeni nu va fi interesat s-o cumpere. Prin urmare, utilitatea este purtătorul material al valorii, cu toate că nu este şi substanţa ei. Deşi interesele vânzătorului sunt opuse şi le exclud pe cele ale cumpărătorului, nu se pot realiza decât împreună şi o dată cu ele.

Metamorfoza $\mathbf{M_A - B}$ este un raport valoric de **echivalente**. Adică, M_A şi B conţin – fiecare în parte şi în proporţia în care se schimbă – cantităţi egale de substanţă valorică. Preţul stabilit în aceste condiţii (prin cantitatea determinată de bani pe care se prezintă) este considerat normal şi el exprimă băneşte cantitatea timpului de muncă socialmente necesar cheltuit şi încorporat în marfa A. Cu alte cuvinte, societatea a cheltuit pentru producerea mărfii respective o cantitate de timp de muncă egală cu cea recunoscută integral drept socialmente necesară. Acum oferta este egală cu cererea, iar preţurile sunt stabile. Sau, cum ar fi spus Adam Smith, oferta este egală cu cererea, preţul natural **(P_N)** este egal cu preţul pieţei **(P_P)**, iar veniturile celor trei factori de producţie (salariul **(S)**, renta **(R)** şi profitul **(P)**) sunt de dimensiuni normale.

$\mathbf{O = C \Rightarrow P_N = P_P}$ **(S, R, P) sunt de dimensiuni normale**
$\Rightarrow$ – rezultă, determină

Dacă, din diferite motive, piaţa nu poate să absoarbă întreaga ofertă din marfa A la preţul normal, ci la unul mai mic, sau nu o absoarbe deloc, „înseamnă că o parte prea mare din timpul de muncă social a fost cheltuită„[1500] pentru producerea ei. Rezultatul este acelaşi ca şi în cazul în care fiecare producător în parte ar fi cheltuit pentru produsul său individual (din masa bunurilor de acelaşi fel) mai mult decât timpul de muncă socialmente necesar. Acum oferta este mai mare decât cererea şi preţurile manifestă tendinţa de scădere. Conform aceluiaşi Adam Smith, oferta este mai mare decât cererea, preţul natural mai mare decât preţul pieţei, iar veniturile factorilor de producţie sunt de dimensiuni subnormale.

$\mathbf{O > C \Rightarrow P_N > P_P}$ **(S, R, P) sunt de dimensiuni subnormale**

Dimpotrivă, când piaţa absoarbe întreaga ofertă la preţuri superioare celor normale, „înseamnă că o parte prea mică din timpul social a fost cheltuită pentru producerea ei”. Rezultatul este acelaşi ca şi în cazul în care fiecare producător ar fi cheltuit pentru produsul său individual mai puţin decât timpul de muncă socialmente necesar. Acum oferta este mai mică decât cererea şi preţurile manifestă tendinţa de creştere. Raţionamentul smithian susţinea că într-o astfel de situaţie oferta este mai mică decât cererea, preţul natural mai mic decât preţul pieţei, iar veniturile factorilor de producţie sunt de dimensiuni supranormale.

$\mathbf{O < C \Rightarrow P_N < P_P}$ **(S, R, P) sunt de dimensiuni supranormale**

Producătorii-vânzători vor pierde în cazul al doilea şi vor câştiga în cel de al treilea. Pierderea, respectiv câştigul fiecăruia va fi egal cu diferenţa dintre timpul său individual (mai mare sau mai mic) şi timpul de muncă socialmente necesar (mai mic sau mai mare).

Prima metamorfoză a schimbului este – în acelaşi timp şi măsură – vânzare **($\mathbf{M_A - B}$)** şi cumpărare **($\mathbf{B - M_A}$)**. Ea este vânzare pentru deţinătorul mărfii A şi este cumpărare pentru deţinătorul de bani. Primul a transformat (prin vânzare) forma materială a mărfii A în forma ei bani, cu care urmează să-şi procure marfa B de care are nevoie. Al doilea a transformat (prin cumpărare) banii în marfa A, care reprezintă pentru el o utilitate reală. Pentru deţinătorul mărfii A prima metamorfoză semnifică începutul operaţiunii de schimb, pentru posesorul banilor

1500 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 121.

încheierea procesului de schimb (cu condiția ca marfa cumpărată să intre în consumul propriu, manifestându-se ca utilitate).

În cadrul metamorfozei $\mathbf{M_A - B}$ marfa leapădă forma ei materială şi o îmbracă pe aceea de bani, ea trece de la vânzător la cumpărător. La rândul lor, banii se transformă în mărfuri şi trec de la cumpărător la vânzător. Mărfurile şi banii se alungă şi se scot reciproc şi continuu din sfera circulației. Mărfurile alungă şi scot continuu din circulație banii, iar aceştia alungă şi scot continuu din sfera circulației mărfurile. Totodată, cele două categorii nu se pot manifesta pe sine şi nu se pot realiza decât împreună, în cadrul unității lor dialectice, şi prin intermediul procesului de vânzare-cumpărare, adică pe piață. De aceea, orice vânzare, adică metamorfoza $\mathbf{M_A - B}$, este în acelaşi timp şi măsură, în mod necesar, şi opusul ei, adică cumpărare, respectiv metamorfoza $\mathbf{B - M_A}$. Vânzarea mărfii A pe bani, prima ei metamorfoză, transformarea din forma marfă în forma bani, este întotdeauna, simultan, şi o a doua metamorfoză, opusă, a altei mărfi, adică transformarea ei din forma bani în forma marfă.

2. $\underline{\mathbf{B}} - \underline{\mathbf{M_B}}$. A doua metamorfoză a schimbului este **cumpărarea**. Vânzătorul mărfii A cumpără cu banii obținuți marfa B, care pentru el reprezintă o utilitate şi pe care nu şi-o poate produce singur. El foloseşte, astfel, banii doar ca mijloc de cumpărare a unor utilități necesare, diferite de cele produse de el şi care, din punctul său de vedere, nu aveau altă utilitate decât pe aceea de a-i mijloci obținerea, prin intermediul schimbului şi cu ajutorul banilor câştigați din vânzare, bunurilor destinate acoperirii nevoilor proprii. Deci, pentru vânzător, marfa alienată este doar valoare, adică o putere de cumpărare, un mijloc de procurare a altor utilități diferite de cele produse prin propria-i activitate. Pentru el, prima metamorfoză a mărfii $\mathbf{M_A - B}$ reprezintă începutul celei de a doua metamorfoze a celeilalte mărfi B, pe care intenționează să o cumpere. Metamorfoza $\mathbf{B - M_B}$ reprezintă pentru vânzătorul mărfii A punctul final, terminus, al celor două metamorfoze opuse, vânzarea şi cumpărarea. Prin intermediul lor el a reuşit, în fapt, să schimbe – prin mijlocirea banilor – o anumită cantitate din marfa A (pe care o producea singur şi o avea din abundență) pe o altă cantitate din marfa B (determinată de raportul de schimb al celor două mărfuri) pe care nu şi-o putea produce, dar de care avea neapărată nevoie.

În calitatea lor de mijloc de circulație, banii sunt, deopotrivă, punctul terminus al primei metamorfoze a mărfii vândute şi punctul de plecare al celei de a doua metamorfoze a altei mărfi, diferită de prima, cea cumpărată.

După părerea lui Marx **masa banilor necesari circulației**, la un moment dat, depinde de prețurile mărfurilor şi de viteza de rotație a banilor.

$$M = \frac{P * Y}{V}$$ unde:

M – Cantitatea banilor necesari circulației;
P * Y – Suma prețurilor mărfurilor[1501]
V – Numărul rotațiilor aceleiaşi unități băneşti[1502]**.**

Din funcția mijloc de circulație iau naştere semnele băneşti (bancnotele şi monezile) care circulă cu o valoare nominală, diferită de valoarea intrinsecă a banilor de metal prețios pe care îi reprezintă, şi ale căror funcții le îndeplinesc în mod simbolic, pe baza încrederii sociale. **Semnele băneşti** devin – astfel – **bani fiduciari**. Semnele băneşti pot îndeplini funcția banilor ca mijloc de circulație numai pentru că „trec continuu dintr-o mână în alta. Existența lor funcțională absoarbe … existența lor materială”[1503]. „Numai că semnul bănesc are nevoie de o valabilitate socială obiectivă proprie, şi pe aceasta simbolul de hârtie o obține prin cursul forțat. Această constrângere din partea statului se exercită numai în limitele

1501 Suma prețurilor mărfurilor depinde de 2 factori: **a. volumul mărfurilor (Y); b. prețul fiecărei mărfi (P)**.
1502 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 133. V – viteza de rotație a banilor (numărul rotațiilor aceleiaşi unități băneşti într-un interval dat). „Dacă suma valorilor mărfurilor şi viteza medie a metamorfozelor lor sunt date, cantitatea de bani sau a materialului bănesc aflat în circulație depinde de propria valoare a banilor. Iluzia că, dimpotrivă, prețurile mărfurilor sunt determinate de masa mijloacelor de circulație, iar aceasta, la rândul ei, de masa materialului bănesc aflat în țară se bazează, la primii ei reprezentanți, pe ipoteza absurdă că mărfurile intră în procesul de circulație fără preț, iar banii fără valoare şi, de aceea, o anumită parte a acestui amestec de mărfuri se schimbă cu o parte alicotă a masei de metal” (*ibidem*, p. 137). Din momentul apariției funcției de mijloc de circulație, metalele prețioase dobândesc funcția de bani.
1503 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 142.

unei anumite comunități, adică în cadrul sferei interne de circulație, şi numai aici banii se contopesc întrutotul cu funcția lor de mijloc de circulație sau de monedă şi, prin urmare, pot să aibă ca bani de hârtie o existență pur funcțională, distinctă de substanța lor metalică"[1504].

Metalist convins, mai intransigent decât clasicii englezi (Smith şi Ricardo), Marx a considerat că există chiar o **lege specială** care reglează cantitatea semnelor băneşti ce trebuie să se afle în circulație, într-o economie, la un moment dat. „Această lege – afirmă el – spune pur şi simplu că emisiunea de bani de hârtie trebuie limitată la cantitatea la care ar trebui să circule efectiv aurul (respectiv argintul) pe care aceşti bani de hârtie îi reprezintă simbolic"[1505].

9.3.3.3. MIJLOC DE PLATĂ

În cazul funcției mijloc de circulație, mărfurile şi banii circulă simultan, prezența lor concomitentă condiționând actele de vânzare-cumpărare. O dată cu dezvoltarea circulației mărfurilor se dezvoltă şi relații prin care înstrăinarea mărfii este separată în timp de realizarea prețului ei. În asemenea procese mărfurile circulă în anumite momente, iar banii în momente sau perioade diferite. Transmiterea mărfurilor de la vânzător la cumpărător poate fi anterioară sau ulterioară trecerii banilor de la cumpărător la vânzător. În toate aceste cazuri, banii îndeplinesc funcția **mijloc de plată**.

✸ **Funcția banilor ca mijloc de plată generează relațiile de credit**.

Vânzătorul îl creditează pe cumpărător în toate situațiile în care îi transmite marfa înainte de plata ei. Mărfurile se realizează – prin consum – ca valori de întrebuințare înainte de a se realiza ca valori. Cumpărătorul primeşte marfa fără să fie obligat ca – în acelaşi timp – să cedeze vânzătorului valoarea ei sub formă bănească.

Cumpărătorul îl creditează pe vânzător de fiecare dată când îi transmite banii înainte de a primi marfa corespunzătoare. Acum, mărfurile se realizează ca valori înainte de a se realiza ca valori de întrebuințare. Vânzătorul primeşte valoarea mărfii (exprimată băneşte prin preț) fără să fie obligat ca – în acelaşi timp – să cedeze cumpărătorului marfa propriu-zisă, sub forma ei existențială, ca utilitate.

Circuitul mărfurilor se individualizează şi se autonomizează în timp față de circuitul banilor. La rândul său, circuitul banilor se individualizează şi se autonomizează în timp față de circuitul mărfurilor. Cei doi factori ai mărfii nu se mai întâlnesc, nu mai stau „față în față" niciodată. Confruntarea lor, transformarea unuia în altul, are loc doar simbolic, la scadență, când banii plătesc mărfurile vândute, respectiv cumpărate. Iar scadența plății poate fi anterioară sau ulterioară trecerii mărfii de la vânzător la cumpărător.

Circuitul separat al banilor ca mijloc de plată a dat naştere sistemului instituțiilor de credit. Acestea mobilizează sumele de bani temporar disponibilizate din economie, de la cei care le au în plus față de nevoile de plată, şi le plasează altora, care au nevoie de resurse suplimentare față de disponibilitățile proprii. Băncile devin – astfel – instituții de credit specializate, debitoare, la rândul lor, față de deponenți şi creditoare în raporturile cu cei cărora le împrumută bani. În cadrul diviziunii muncii apare o nouă îndeletnicire (activitate) specializată în operațiuni de credit.

Din funcția banilor ca mijloc de plată iau naştere banii de credit, adică banii de cont (moneda scripturală) şi instituțiile de credit. Pe de altă parte, o dată cu dezvoltarea creditului, se dezvoltă şi funcția banilor ca mijloc de plată. Se formează, astfel, prin multiplicarea activităților de creditare, un circuit separat şi independent al banilor, față de cel al mărfurilor, **banii** devenind, de aici încolo, **marfă universală**. Pentru plățile periodice (la scadență) ale relațiilor de credit, masa mijloacelor de plată necesară este direct proporțională cu durata perioadelor de plată[1506]. Cu cât perioadele sunt mai scurte, cu atât masa mijloacelor de plată necesară acoperirii datoriilor este mai mică şi invers. **Masa totală a banilor dintr-o economie** se determină – după părerea lui Marx – prin formula următoare:

1504 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 148.
1505 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 141.
1506 Dacă suma totală anuală necesară actelor de comerț ar fi de 1.560.000 u.m., iar durata de rotație a banilor ar fi de o săptămână, ar fi suficiente 1.560.000/52 = 30.000 u.m., dacă termenul ar fi lunar, ar fi necesare 1.560.000/12 = 130.000 u.m., dacă termenul ar fi trimestrial, ar fi nevoie de 1.560.000/4 = 390.000 u.m. de fiecare dată etc.

$$M = \frac{P_m + P_s - (P_{cr} + N_r)}{V}$$

P_m - Suma preţurilor mărfurilor ce urmează să fie realizate;
P_s - Plăţile scadente;
P_{cr} - Suma plăţilor care se compensează reciproc;
N_r - Numărul de rotaţii în care aceeaşi unitate bănească funcţionează alternativ, ca mijloc de circulaţie şi ca mijloc de plată

În termenii de mai sus[1507], este exprimată, cât se poate de explicit, **teoria cantitativă a banilor**. Literatura economică a secolului al XX-lea atribuie, pe nedrept, după părerea noastră, primatul în formularea acestei teorii, lui **Irving Norton Fisher (1867–1947)**. După cum se cunoaşte, începuturile ei sunt legate de perioada mercantilismului şi de numele lui **Jean Bodin (1530–1597)**, iar în opera marxistă ea îşi găseşte – cu mult înaintea secolului al XX-lea – o formulare cât se poate de clară.

Funcţiile mijloc de circulaţie şi mijloc de plată ale banilor sunt îndeplinite – deopotrivă – de banii din metale nobile, dar şi de semnele băneşti (monezile din alte metale şi bancnotele din hârtie).

9.3.3.4. MIJLOC DE TEZAURIZARE

Din momentul în care devin „marfă universală", banii – cele mai fungibile[1508] dintre bunurile-marfă – reprezintă putere de cumpărare generalizată, iar volumul lor, măsura acestei puteri. „Încă la începuturile circulaţiei mărfurilor se dezvoltă necesitatea şi pasiunea de a reţine produsul primei metamorfoze (M – B, n. ns.) chipul transformat al mărfii sau crisalida sa de aur"[1509]. Vânzătorul doreşte să aibă asupra lui, tot timpul, o putere de cumpărare universală, o valoare, o cantitate de bani cât mai mare, pentru a putea – în orice moment – să-şi acopere nevoile de consum sau de producţie viitoare, prin cumpărarea bunurilor necesare de la alţii, care recunosc această formă – *sui generis* – a valorii. Banii devin – astfel – mijloc de tezaurizare din cauză că sunt – la rândul lor – marfă, şi anume marfă universală. „Din simplă mijlocitoare a schimbului de substanţe, această schimbare a formei (bani – n. ns.) devine un scop în sine. Forma înstrăinată a mărfii este împiedicată să funcţioneze ca formă absolut alienabilă a ei, cu alte cuvinte ca formă bani efemeră. Banii se pietrifică astfel şi devin tezaur, iar vânzătorul de marfă devine tezaurizator"[1510].

La începuturile circulaţiei mărfurilor, numai surplusul valorilor de întrebuinţare este transformat în bani. Aurul şi argintul devin astfel de la sine expresii sociale ale abundenţei sau bogăţiei.

O dată cu dezvoltarea producţiei de mărfuri, fiecare producător trebuie să-şi asigure acest *„nervus rerum",* acest „amanet social". Dezvoltarea banilor ca mijloc de plată impune acumulări de bani pentru termenele de scadenţă a sumelor datorate. „O dată cu posibilitatea de a reţine marfa ca valoare de schimb sau valoarea de schimb ca marfă, se trezeşte setea de aur. O dată cu extinderea circulaţiei mărfurilor creşte puterea banilor, a acestei forme oricând disponibile şi absolut sociale a bogăţiei"[1511]. Prin transformarea formei valoare a mărfurilor în forma lor bani, orice deosebire calitativă dintre mărfuri dispare. Forma bani a valorii „topeşte" ca într-un creuzet toate deosebirile calitative dintre valorile de întrebuinţare diferite. Tezaurizarea nu are – deci – nici un fel de limite calitative, dar limita cantitativă a banilor „îl împinge mereu pe tezaurizator să revină la munca de Sisif a acumulării"[1512].

Tezaurul are, alături de forma sa nemijlocită ca putere de cumpărare universală, şi o formă estetică concretizată în plăcerea pe care o produce posesiunea obiectelor de aur şi argint.

Tezaurizarea îndeplineşte funcţii specifice în economia de schimb.

a. Ca urmare a oscilaţiilor circulaţiei mărfurilor (ca volum, preţuri, viteză), masa banilor aflaţi în circulaţie creşte sau scade neîncetat. Ea trebuie să se contracte sau să se dilate. „Uneori banii trebuie să fie atraşi în calitate de monedă, alteori moneda trebuie să fie respinsă în calitate de bani"[1513]. Pentru ca masa de bani să corespundă nevoilor circulaţiei – apreciază Marx – „cantitatea de aur sau de argint aflată într-o ţară trebuie să fie mai mare decât cantitatea

1507 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 152.
1508 **Fungibil** – un lucru care poate fi înlocuit, în exercitarea unei obligaţii, cu altul de acelaşi fel (*Mic dicţionar enciclopedic*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 407).
1509 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 143–144.
1510 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 144.
1511 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 145.
1512 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 147.
1513 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 147.

care îndeplineşte funcţia de monedă”[1514]. Prin urmare, tezaurul are, în primul rând, rolul de a asigura **garantarea banilor** aflaţi în circulaţie.

b. Pe de altă parte, tezaurul – chiar de dimensiuni egale cu nevoile de bani ale circulaţiei mărfurilor – are rolul de a **regla** continuu **masa monetară** din economie. Astfel, rezervoarele tezaurului servesc concomitent drept canale de scurgere şi de alimentare pentru banii aflaţi în circulaţie. Dacă banii sunt insuficienţi circulaţiei, lingourile tezaurizate se transformă în bani. Dacă banii din circulaţie sunt prea abundenţi, moneda se transformă în lingouri şi se tezaurizează.

Funcţia de tezaurizare o pot îndeplini numai banii din metale preţioase, nu semnele băneşti din metale inferioare sau bancnotele din hârtie.

9.3.3.5. BANI UNIVERSALI

„Abia pe piaţa mondială banii funcţionează pe deplin ca o marfă a cărei formă naturală este în acelaşi timp formă nemijlocit socială de realizare a muncii omeneşti *in abstracto*. Modul lor de existenţă devine adecvat noţiunii lor”[1515].

Funcţia de bani universali o pot îndeplini numai banii din metale preţioase, nu semnele băneşti din metale inferioare sau bancnotele de hârtie. „În acest din urmă rol este nevoie întotdeauna de marfa-bani reală, adică de aur şi argint efectiv, şi de aceea James Steuart caracterizează aurul şi argintul ca *money of the world*[1516], spre deosebire de înlocuitorii lor locali”[1517].

În calitatea lor de bani universali, aurul şi argintul realizează **o mişcare dublă**.

a. Metalele preţioase „curg de la izvoarele lor”, din zăcămintele localizate în diferite zone ale lumii, spre toate ţările, revărsându-se pe întreaga piaţă mondială, unde sunt captate în proporţii diferite, în diferitele sfere naţionale de circulaţie, intră în canalele circulaţiei lor interne, „ca să înlocuiască monedele de aur şi argint uzate, să furnizeze materialul pentru articole de lux şi să îngheţe sub formă de tezaur”[1518].

În această situaţie, prin schimbul internaţional, ţările producătoare de metale nobile exportă munca naţională încorporată în aceste metale şi importă munca străină a altor naţiuni, cristalizată în mărfurile cumpărate de la ele. Primele ţări exportă, deci, bani universali şi importă alte mărfuri pentru consumul ori producţia lor internă. Cealaltă categorie de ţări importă valoare universală sub forma metalelor nobile şi exportă bunuri pentru consum ori producţie. Primele ţări exportă putere de cumpărare universală, celelalte importă o asemenea putere de cumpărare. În toate aceste situaţii schimburile sunt echivalente, adică atât în metalele preţioase, cât şi în celelalte mărfuri, este încorporată, la raporturile de schimb stabilite, aceeaşi cantitate de valoare. „Această primă mişcare e mijlocită de schimbul direct al muncilor naţionale, realizate în mărfuri, cu munca ţărilor producătoare de aur şi argint, realizată în metale nobile”[1519].

b. „Pe de altă parte, aurul şi argintul circulă încontinuu între diferitele sfere naţionale de circulaţie şi această mişcare urmează oscilaţiile necontenite ale cursului schimbului”[1520]. Acum, metalele nobile mijlocesc raporturi de schimb internaţional între activităţi din ţări diferite, altele decât acelea dintre ţările producătoare de astfel de metale şi celelalte ţări. De această dată, are loc deplasarea – prin schimb – a metalelor preţioase şi celorlalte mărfuri între ţările partenere, altele decât cele producătoare de metale nobile.

Funcţiile mijloc de tezaurizare şi bani universali sunt îndeplinite exclusiv de banii din metale nobile, nu şi de semnele băneşti (monezi din metale inferioare şi bancnote de hârtie).

Prin urmare, din cele **cinci funcţii** ale banilor, **trei** sunt îndeplinite nemijlocit de banii-marfă (instrument de măsură a valorii, mijloc de tezaurizare şi bani universali), iar **două** (mijloc de circulaţie şi mijloc de plată) pot fi îndeplinite ideal de banii-marfă şi simbolic de

1514 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 147. „Această condiţie este îndeplinită de forma tezaur a banilor„. Se observă preferinţa clară a lui Marx pentru banii acoperiţi integral cu metale nobile. Prin aceasta el se declară un metalist convins, mai consecvent decât alţi reprezentanţi ai clasicismului (Smith sau Ricardo).
1515 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 156.
1516 **„money of the world” – bani universali**.
1517 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 158.
1518 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 158.
1519 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 158.
1520 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 158.

semnele băneşti aflate în strânsă dependență cu şi integral acoperite de substanța reală a banilor, metalele prețioase.

Funcțiile banilor au apărut în ordinea de mai sus, şi numai în această ordine ele pot fi înțelese logic, rațional.

9.3.4. TRANSFORMAREA BANILOR ÎN CAPITAL MECANISMUL PRODUCERII PLUSVALORII

9.3.4.1. FORMULA GENERALĂ A CAPITALULUI

Premisele istorice ale apariției capitalului sunt producția de schimb şi circulația dezvoltată a mărfurilor. Circulația mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Dacă facem abstracție de conținutul material al circulației mărfurilor şi luăm în considerare numai formele economice generale ale acestui proces, observăm că produsul lui ultim sunt banii. Prin urmare, **banii reprezintă prima formă istorică de manifestare a capitalului**. El a apărut sub forma **capitalului cămătăresc** şi a **capitalului comercial**.

- **Banii-marfă** şi **Banii-capital** sunt două realități cu totul deosebite una de alta, cu funcții economice fundamental diferite între ele.

Banii-marfă apar şi funcționează, îndeplinesc cele cinci funcții cunoscute, în forma nemijlocită a circulației simple a mărfurilor.

$$M_A - B - M_B$$

Aici are loc – mai întâi – transformarea mărfurilor în bani (vânzare) şi – apoi – a banilor în mărfuri (cumpărare), adică **a vinde pentru a cumpăra**.

Banii-capital apar şi funcționează într-un circuit specific diferit, dezvoltat pe o anumită treaptă a evoluției economiei de schimb.

$$B - M - B'$$

Aici are loc – prima dată – transformarea banilor în mărfuri (cumpărare) şi – după aceea – a mărfurilor în bani (vânzare), adică **a cumpăra pentru a vinde**.

Între circuitele $M_A - B - M_B$ şi $B - M - B'$ există o serie de **asemănări**:

1. Ambele circuite presupun **două faze opuse**, fiecare formând o unitate dialectică: **M – B**, vânzarea şi **B – M**, cumpărarea.

2. În fiecare din cele două circuite se opun aceleaşi elemente: **marfa** şi **banii**.

3. În ambele circuite se opun aceleaşi persoane, care formează o unitate dialectică: **vânzătorul** şi **cumpărătorul**.

4. Fiecare din cele două circuite reprezintă unitatea **acelorași faze opuse** (cu patru extreme), şi în ambele cazuri ea se realizează prin intervenția a **trei părți** contractante (trei ***personae dramatis***), dintre care prima nu face decât să vândă, a doua doar cumpără, iar a treia cumpără şi vinde alternativ.

Dar, între cele două circuite există numeroase **deosebiri fundamentale**, care le fac diferite întrutotul şi depărtate istoric unul de altul.

1. În fiecare din cele două circuite se succed aceleaşi două faze opuse ale circulației, dar, în ordine inversată. **Circulația simplă de mărfuri începe cu vânzarea şi se încheie cu cumpărarea**.

$$M_A - B - M_B$$

Circulația banilor-capital începe cu cumpărarea şi se încheie cu vânzarea.

$$B - M - B'$$

2. În primul circuit **marfa este punctul de plecare şi final** al operației. În al doilea circuit, **punctul de plecare şi terminus îl constituie banii**.

3. În prima formă circuitul **este realizat prin intermediul banilor**. În forma a doua întregul circuit **este realizat prin intermediul mărfurilor**.

4. În circulația $\mathbf{M_A – B – M_B}$ banii sunt transformați în marfă, care servește ca valoare de întrebuințare. **Banii sunt** aici **cheltuiți definitiv**.

Dimpotrivă, în circuitul **B – M – B'** cumpărătorul cheltuiește bani pentru a încasa bani în calitate de vânzător. Cumpărând marfa, el aruncă banii în circulație pentru a-i retrage din nou prin vânzarea aceleiași mărfi. Aici **banii sunt doar avansați**.

5. În forma $\mathbf{M_A – B – M_B}$ **aceeași monedă își schimbă de două ori locul**. Vânzătorul primei mărfi o primește de la cumpărătorul său, în urma primei metamorfoze (M – B) și o plătește altui vânzător în cea de a doua metamorfoză (B – M). Întregul proces începe cu încasarea de bani în schimbul mărfurilor și se încheie cu cheltuirea banilor în schimbul mărfurilor. În forma **B – M – B'** are loc un proces invers. Aici **aceeași marfă își schimbă locul de două ori**. Cumpărătorul o primește de la vânzător în prima metamorfoză **(B – M)** și o dă altui cumpărător în a doua metamorfoză **(M – B')**.

6. În prima formă, dubla deplasare a aceleiași monede are ca rezultat **trecerea definitivă a banilor dintr-o mână în alta**. În a doua formă, dubla deplasare a aceleiași mărfi are ca rezultat **întoarcerea banilor la primul lor punct de plecare**.

7. În prima formă, **banii alungă mereu mărfurile din circulație** pentru a le trimite spre consum. Aici se vinde o valoare de întrebuințare pentru a se cumpăra alta diferită de prima. **Scopul final al acestui circuit este consumul, satisfacerea nevoilor, valoarea de întrebuințare**. În forma a doua, **mărfurile alungă mereu banii din circulație** pentru a-i întoarce la cel ce i-a avansat. Acum se cumpără o valoare de întrebuințare oarecare pentru a fi vândută, din nou, pe bani. **Scopul final al acestui circuit este valoarea de schimb**.

8. În cadrul primei forme, **extremitățile procesului sunt valori de întrebuințare, substanțe calitativ diferite** (de exemplu grâu și haine). Prin schimbul de mărfuri se realizează **schimbul de substanțe diferite** în care se materializează munca umană. Ambele extremități au – însă – **aceeași formă economică**, sunt mărfuri cu aceeași valoare. Primul circuit urmărește **schimbarea unei valori de întrebuințare oarecare pe alta diferită de ea**.

În forma a doua, **ambele extremități au aceeași substanță economică, sunt bani**. Deci, în acest circuit, cele două extremități nu diferă calitativ între ele, ci sunt identice. La prima vedere, această formă „pare lipsită de conținut, dat fiind caracterul ei tautologic”[1521]. Practic, se schimbă bani pe bani. Dar o sumă de bani nu se poate deosebi în general de altă sumă de bani decât prin mărimea ei. Așadar, circuitul **B – M – B'** nu-și datorește conținutul specific unei deosebiri calitative între extremitățile sale, căci ambele sunt bani, ci deosebirii cantitative dintre acestea. Prin urmare, rațiunea acestui circuit rezidă în **mărimea economică diferită** a extremităților sale.

Cum în primul circuit ar fi absurdă schimbarea valorilor de întrebuințare identice, tot așa în al doilea ar fi absurdă schimbarea unei valori pe alta de aceeași mărime.

Cel de al doilea circuit are ca scop **schimbarea unei valori pe altă valoare mai mare decât cea inițială**. „La sfârșit, din circulație sunt scoși mai mulți bani decât au fost aruncați la început”[1522].

Forma completă, dar prescurtată, a celui de al doilea circuit este

$$\mathbf{B – M – B'} \quad \text{unde} \quad \mathbf{B' = B + \Delta B} \quad \text{iar} \quad \mathbf{\Delta B = P}$$

„Acest increment (**ΔB** – n. ns.) sau excedent peste valoarea inițială îl numesc **plusvaloare** (surplus value) (s. ns.). Valoarea avansată inițial nu este numai conservată înăuntrul circulației, dar ea își schimbă în cadrul acesteia mărimea, adăugându-și o plusvaloare, adică crește. Această mișcare o transformă în capital”[1523].

9. Circulația de mărfuri simplă servește drept **mijloc pentru realizarea scopului** final aflat în afara circulației, anume însușirea de valori de întrebuințare, satisfacerea trebuințelor. Circulația banilor sub formă de capital **este un scop în sine**, căci numai înăuntrul acestei mișcări mereu reînnoite se realizează creșterea valorii.

10. Participanții la circuitul simplu de mărfuri urmăresc **obținerea unor valori de întrebuințare**. În această formă a circuitului are loc doar o simplă **schimbare a formei valoare**, fără nici o creștere sau diminuare a ei. Scopul nemijlocit și unic al capitalistului este

1521 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 163.
1522 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 164.
1523 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 164.

sporirea continuă a valorii. El devine – astfel – „capital personificat", dotat cu conştiinţă şi voinţă. În această formă a circuitului o valoare oarecare reuşeşte – prin schimbul echivalent!!! – să se transforme într-o valoare mai mare, valoarea bani se autovalorifică devenind capital!!!

9.3.4.2. FORȚA DE MUNCĂ MARFĂ

Modificarea valorii banilor care urmează să se transforme în capital nu poate să se producă în primul act al circulației (B – M), cumpărarea, deoarece aici ei nu fac decât să realizeze prețurile mărfurilor schimbate, iar dacă rămân în forma lor proprie, ei sunt, „doar valoare pietrificată, a cărei mărime nu se schimbă"[1524].

De asemenea, modificarea nu poate rezulta din al doilea act al circulației **(M – B)**, din revânzarea mărfii, pentru că acest act nu face decât să transforme marfa din forma ei naturală din nou în forma bani. Prin urmare, se modifică marfa cumpărată în primul act **(B – M)**, şi nu valoarea ei, întrucât se schimbă echivalente. Deci, plusvaloarea care transformă banii-marfă în bani-capital nu poate proveni din procesul realizării mărfurilor ca valori, deoarece acesta se produce în cadrul schimbului echivalent, care doar transformă forma valorii, însă nu o modifică în vreun fel, nu o măreşte şi nici nu o diminuează.

Modificarea mărimii valorii, care transformă banii în capital, nu poate să provină – deci – decât din manifestarea mărfurilor ca valori de întrebuințare, adică din procesul consumării lor!!!!??? Dar, **„pentru a scoate valoare din consumarea unei mărfi, posesorul nostru de bani ar trebui să fie atât de norocos, încât să descopere în sfera circulației, adică pe piață, o marfă a cărei valoare de întrebuințare să aibă ea însăşi însuşirea specifică de a fi sursă de valoare, o marfă a cărei consumare efectivă să constituie, aşadar, materializare de muncă, deci creatoare de valoare. Şi posesorul de bani găseşte pe piață o asemenea marfă specifică – capacitatea de muncă sau forța de muncă„**[1525] (s. ns.).

„Prin **forță de muncă** (s. ns.) sau capacitate de muncă se înțelege totalitatea aptitudinilor fizice şi intelectuale pe care le posedă organismul, personalitatea vie a omului, şi pe care omul le pune în funcțiune atunci când produce valori de întrebuințare de un fel oarecare"[1526].

Dar, pentru ca forța de muncă să devină marfă, trebuie întrunite anumite **condiții**:

1. Muncitorul să fie **liber din punct de vedere juridic**, pentru a putea dispune înstrăinarea forței sale de muncă. „El şi posesorul de bani se întâlnesc pe piață şi intră în relații unul cu altul ca posesori de marfă cu drepturi egale, care se deosebesc doar prin aceea că unul este cumpărător, celălalt vânzător, fiind deci amândoi persoane egale din punct de vedere juridic"[1527]. Pentru perpetuarea acestei relații este necesar ca proprietarul forței de muncă să poată vinde marfa de care dispune pe o perioadă determinată, pentru că dacă ar vinde-o definitiv s-ar vinde pe sine, transformându-se din om liber în sclav, din posesor de marfă în marfa însăşi. Muncitorul ca persoană, trebuie să se comporte mereu față de forța sa de muncă în calitate de proprietar. El pune – de fiecare dată şi pe perioade determinate – la dispoziția capitalistului cumpărător, numai valoarea de întrebuințare a mărfii sale, fără a renunța la dreptul său de posesiune asupra ei.

2. Posesorul forței de muncă trebuie să fie **liber din punct de vedere economic**. Muncitorul nu poate să vândă alte mărfuri în care să fie materializată munca sa, şi este nevoit – prin urmare – să-şi vândă propria-i capacitate de muncă pentru a putea trăi. El nu dispune de condițiile materiale (mijloacele de producție) necesare pentru a produce vreun fel de bunuri necesare consumului său ori de alte mărfuri pentru vânzare[1528]. De aceea, este obligat să-şi

1524 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 179.
1525 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 180.
1526 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 180. Se poate observa că forța de muncă incumbă folosirea aptitudinilor de care omul dispune într-un proces productiv. În afara procesului producției forța de muncă nu poate exista. Aptitudinile personalității umane se pot manifesta exclusiv în procesul muncii. Din această perspectivă, **somerii** nu pot fi incluşi în forța de muncă, întrucât aptitudinile lor există doar potențial, sunt doar presupuse.
1527 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 180.
1528 „Pentru aceasta este necesar, în primul rând, să se întâlnească, în calitate de cumpărător şi de vânzător, de o parte, posesorul de valoare sau de bani şi, de cealaltă parte, posesorul substanței creatoare de valoare; de o parte, posesorul de mijloace de producție şi de mijloace de subzistență şi, de cealaltă parte, posesorul a nimic altceva decât al forței de muncă. Aşadar, separarea produsului muncii de munca însăşi, separarea condițiilor obiective ale muncii de factorul

vândă propria-i forță de muncă – de care dispune în mod liber – pentru a putea obține cele necesare traiului, deoarece chiar „din prima zi a apariției sale pe pământ, omul trebuie să consume în fiecare zi înainte de a produce şi în timp ce produce”[1529].

- ◆ În calitate de marfă, forța de muncă are – ca oricare altă marfă – atât **valoare**, cât şi **valoare de întrebuințare**.

Valoarea forței de muncă marfă este determinată de **timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea şi reproducerea ei**, adică pentru producerea „mijloacelor de subzistență necesare pentru întreținerea posesorului ei”[1530]. **Valoarea forței de muncă marfă este** – deci – **egală cu valoarea acestor mijloace de subzistență**. Însă „cantitatea mijloacelor de subzistență necesare producerii forței de muncă cuprinde … şi mijloacele de subzistență pentru înlocuitori, adică pentru copiii muncitorilor, astfel ca această rasă de posesori de marfă *sui-generis* să se perpetueze pe piața mărfurilor”[1531].

Dar forța de muncă este o marfă specială, iar determinarea valorii ei are, pe lângă elementele economice, şi altele, **sociale** şi **morale**. Aşadar, **valoarea forței de muncă este determinată de valoarea mijloacelor de subzistență necesare producerii şi reproducerii normale a ei, în condițiile concret istorice de loc şi timp**. Dacă, de exemplu, valoarea mărfurilor necesare zilnic pentru reproducerea forței de muncă = A, a celor necesare săptămânal = B, a celor necesare trimestrial = C etc., valoarea totală zilnică a acestor mărfuri (Z) se poate calcula astfel:

$$Z = \frac{365A + 52B + 4C + etc.}{365}$$

Dacă presupunem că în această masă de mărfuri, necesară pentru consumul mediu zilnic, sunt cuprinse 4 ore de muncă socială, adică 1/2 dintr-o zi normală de muncă de 8 ore, atunci timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea şi reproducerea zilnică a forței de muncă este de 4 ore. Adică **în 4 ore de muncă normală muncitorul creează o valoare egală cu valoarea forței sale de muncă pe o zi**. Dacă cele 4 ore de muncă se pot exprima – în condițiile istorice date – printr-o masă de aur de 50 dolari, atunci 50$ este prețul zilnic al forței de muncă, este salariul zilnic al ei. Ea se va vinde pe piață – în cadrul schimbului de echivalente – la valoarea ei, adică la prețul de 50 dolari. Valoarea forței de muncă marfă se manifestă – la fel ca şi a tuturor celorlalte mărfuri – pe piață, în procesul schimbului şi apare sub forma valorii de schimb. **Expresia bănească a valorii forței de muncă marfă, prețul ei, poartă numele de salariu.**

Forța de muncă – întocmai ca orice altă marfă – devine **valoare de întrebuințare** în procesul consumării sale. Valoarea de întrebuințare a forței de muncă se manifestă departe de sfera zgomotoasă a circulației, unde totul este vizibil. Ea se realizează în procesul producției nemijlocite. **Valoarea de întrebuințare** a forței de muncă marfă constă în **„însuşirea ei de a fi sursă de valoare, şi anume de valoare mai mare decât valoarea ei”**[1532] (s. ns.).

- ◆ **Diferența dintre valoarea de întrebuințare (mai mare) şi valoarea ei (mai mică) a avut-o în vedere capitalistul când a cumpărat forța de muncă**.

Întrebuințarea forței de muncă este însăşi munca. Prin urmare, manifestarea valorii de întrebuințare a forței de muncă are loc în cadrul unui proces productiv, în care, alături de alți factori, ea contribuie la producerea unor noi valori de întrebuințare. La sfârşitul acestui proces întreprinzătorul capitalist – respectând legile schimbului de echivalente – trebuie să obțină „mai multă valoare decât a aruncat în el”[1533]. ***Hic Rhodos, hic salta!***[1534]

---

subiectiv – forța de muncă a fost, de fapt, baza dată, punctul de plecare al procesului de producție capitalist” (*ibidem*, p. 580).

1529 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 181.

1530 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 183. „Valoarea forței de muncă se reduce la valoarea unei anumite cantități de mijloace de subzistență. Din această cauză, ea variază o dată cu valoarea acestor mijloace de subzistență, adică o dată cu mărimea timpului de muncă necesar pentru producerea lor” (*ibidem*, p. 184).

1531 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 184. „Valoarea forței de muncă este determinată nu numai de timpul de muncă necesar pentru întreținerea muncitorului adult, ci şi de cel necesar pentru întreținerea familiei sale” (Marx, Engels, Opere, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 404).

1532 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 206.

1533 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 179.

1534 **Hic Rhodos, hic salta! – Aici este Rhodos, aici sari!**

9.3.4.3. PROCESUL DE VALORIFICARE A CAPITALULUI

După cum s-a arătat, forța de muncă marfă se manifestă ca valoare de întrebuințare în procesul cheltuirii sale productive, adică în procesul producției, unde ea participă – alături de alți factori – la crearea mărfurilor. **Diferența dintre forța de muncă și muncă, dintre valoarea forței de muncă marfă, care se manifestă pe piață, și valoarea ei de întrebuințare, care se realizează în producție, i-a permis lui Marx să demonstreze procesul valorificării banilor-capital**. „Valoarea forței de muncă și valoarea creată de ea în procesul muncii sunt două mărimi diferite. Această diferență de valoare a avut-o în vedere capitalistul atunci când a cumpărat forța de muncă"[1535]. După părerea lui Marx, întrebuințarea forței de muncă este chiar munca însăși. Deci, modul specific de consumare al acestei mărfi *sui-generis* este participarea ei la producție, la fel ca al oricărui alt factor productiv.

De aceea, în concepția lui, **elementele simple** ale procesului de muncă sunt:

- **Munca[1536];**
- **Obiectul muncii[1537];**
- **Mijloacele de muncă[1538].**
- **Pământul este atât „obiect general al muncii", cât și „mijloc de muncă".**
- **Obiectele muncii împreună cu mijloacele de muncă formează mijloacele de producție**.

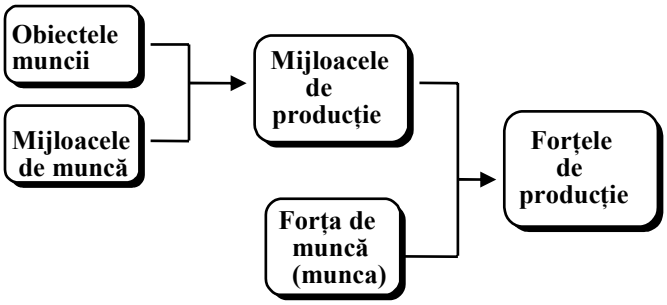

După cum am presupus, în condițiile date și la un nivel determinat al productivității, valoarea pe o zi a forței de muncă este de 50 dolari, „pentru că în ea este materializată o jumătate de zi de muncă, adică pentru că mijloacele de subzistență necesare zilnic pentru reproducerea forței de muncă costă o jumătate de zi de muncă"[1539].

Dar, **munca trecută care e cuprinsă în forța de muncă şi munca vie pe care ea poate s-o efectueze, cheltuielile zilnice pentru întreținerea ei şi cheltuirea ei zilnică, sunt două mărimi cu totul diferite**. Prima determină valoarea ei de schimb, cealaltă constituie valoarea ei de întrebuințare. Faptul că pentru menținerea în viață a muncitorului pe timp de 24

1535 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 206. „Dar munca trecută care e cuprinsă în forța de muncă și munca vie pe care ea poate s-o efectueze, cheltuielile zilnice pentru întreținerea ei și cheltuirea ei zilnică sunt două mărimi cu totul diferite. Prima determină valoarea ei de schimb, cealaltă constituie valoarea ei de întrebuințare" (*ibidem*, p. 206).

1536 „**Munca** este în primul rând un proces între om și natură, un proces în care omul mijlocește, reglementează și controlează prin propria sa activitate schimbul de substanțe dintre el și natură" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 190). În concepția marxistă munca este o activitate specific umană, caracterizată prin următoarele: **a)** este un act conștient, rațional; **b)** are un scop apriori stabilit, determinat; **c)** are caracter profund social, întrucât oamenii nu lucrează izolat unii de alții, ci împreună; **d)** prin muncă omul creează și perfecționează uneltele sale de muncă (el devine „a toolmaking animal"); **e)** prin muncă omul se perfecționează pe sine însuși.

1537 **Obiectul muncii** îl formează orice element din natură pe care omul îl supune unei transformări în procesul muncii. Orice obiect al muncii care a trecut deja printr-un proces de muncă se numește materie primă. Toate materiile prime sunt obiecte ale muncii, dar nu toate obiectele muncii sunt materii prime. Materiile prime pot fi de bază (adică substanța lor se regăsește în produsul finit) și auxiliare (nu se regăsesc în bunurile fabricate la care participă).

1538 „**Mijlocul de muncă** este un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le intercalează între el și obiectul muncii și cu ajutorul căruia el transmite asupra acestui obiect activitatea exercitată" (Marx, Engels, *Opere,* vol. 23, p. 191). Mijloacele de muncă se clasifică în: a) mijloace de muncă mecanice („sistemul osos și muscular al producției"); b) recipiente („sistemul vascular al producției"); c) condiții materiale ale producției (pământul, clădirile, canalele, drumurile etc.). „Epocile economice se deosebesc nu prin ceea ce se produce, ci prin modul cum se produce, cu ce mijloace de muncă" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 192).

1539 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 206.

de ore, este nevoie de o jumătate de zi normală de muncă, nu-l împiedică deloc pe muncitor să muncească o zi întreagă. **Valoarea forței de muncă şi valoarea creată de ea în procesul muncii sunt două mărimi diferite**. Această diferență de valoare a avut-o în vedere capitalistul atunci când a cumpărat forța de muncă. Importanță hotărâtoare a avut valoarea de întrebuințare specifică a acestei mărfi, însuşirea ei de a fi sursă de valoare, şi anume de valoare mai mare decât propria-i valoare. Ca orice vânzător de mărfuri, muncitorul realizează valoarea forței sale de muncă şi înstrăinează valoarea ei de întrebuințare. Dar el nu o poate realiza pe prima fără să o cedeze capitalistului – prin vânzare – pe a doua. Capitalistul-cumpărător nu o pate realiza pe a doua fără să-i plătească muncitorului-vânzător, sub forma salariului, valoarea integrală a forței sale de muncă, formată pe baza condițiilor medii sociale. După vânzare-cumpărare muncitorul va folosi cum crede salariul-preț al forței sale de muncă, iar capitalistul va folosi productiv, valoarea ei de întrebuințare.

Dar **capitalistul a cumpărat forța de muncă pentru o zi întreagă**, plătind-o la valoarea ei, adică cu valoarea mijloacelor de subzistență care-i sunt necesare muncitorului şi familiei sale pentru o zi întreagă, care, însă, pot fi create de acesta – în condițiile sociale date – în numai 4 ore de muncă normală. Prin urmare, capitalistului îi aparține valoarea de întrebuințare a forței de muncă pe timp de o zi normală de muncă, adică pentru 8 ore. Faptul că întreținerea pe o zi a forței de muncă nu costă decât o jumătate de zi de muncă, cu toate că forța de muncă poate să acționeze, să muncească o zi întreagă, că deci valoarea pe care o creează întrebuințarea ei în decursul unei zile este de două ori mai mare decât propria ei valoare pe timp de o zi, constituie un noroc deosebit pentru cumpărător, dar nicidecum o nedreptate față de vânzător. Vânzătorul a primit salariul integral pe o zi, adică prețul forței sale de muncă, într-un schimb de echivalente, stabilit la nivelul condițiilor medii sociale istoriceşte determinate. În schimbul acestui preț, capitalistul a cumpărat dreptul de a folosi valoarea de întrebuințare a acestei mărfi *sui-generis,* tot pe durata unei zile normale de muncă, de exemplu 8 ore.

Prin urmare, muncitorul găseşte la locul său de muncă mijloacele de producție necesare nu numai pentru un proces de muncă de 4 ore, ci pentru o zi întreagă, adică pentru 8 ore.

Premisa obligatorie a înțelegerii mecanismelor valorificării capitalului – în cadrele schimburilor echivalente – este ca procesele de producție şi circulație respective să se desfăşoare în **condițiile medii sociale**[1540]. Presupunem că muncitorul nostru produce în 4 ore 10 unități din marfa x (2,5 bucăți pe oră). Pentru aceasta el consumă mijloace de muncă **(MM)** (sub forma uzurii) de 200 dolari, adică echivalentul a două zile de muncă şi obiecte ale muncii **(OM)** de 100 dolari, adică echivalentul unei zile de muncă. Deci, valoarea mijloacelor de producție consumate în procesul productiv analizat **(C = MM + OM)**, în cele 4 ore, este de 300 dolari, adică echivalentul a 3 zile normale de muncă. Producerea celor 10 unități de marfă, mai absoarbe încă 4 ore de muncă vie (o jumătate din ziua normală de 8 ore), adică o valoare nouă egală cu valoarea forței de muncă pe o zi întreagă **(V)**.

Deci **valoarea totală (M)** a celor 10 unități de marfă produsă în cele 4 ore este:

M = 200$ (2 zile) MM + 100$ (1 zi) OM + 50$ (0,5 zile) V = 350$ (3,5 zile)

Cu alte cuvinte, munca trecută, materializată în mijloacele de producție consumate în cele 4 ore de muncă, pe care forța de muncă o transmite în procesul producției asupra mărfurilor fabricate, este de 300 dolari, respectiv 3 zile de muncă. Acestora el le mai adaugă, într-o jumătate din ziua sa de muncă, o valoare nouă de încă 50 dolari, respectiv valoarea integrală a forței sale de muncă pentru o zi întreagă.

M = 300$ (3 zile) C + 50$ (0,5 zile) V = 350$ (3,5 zile)

Deci, în 4 ore, adică în jumătate din ziua sa de muncă, muncitorul nostru a adăugat mijloacelor de producție consumate, o valoare nouă **(V)** egală cu valoarea integrală a forței sale de muncă pentru o zi întreagă.

- **Dacă procesul de muncă s-ar limita la timpul necesar producerii unei valori noi egale cu valoarea forței de muncă marfă, banii nu s-ar putea transforma în capital, deoarece valoarea mărfurilor ar fi egală cu costul lor de producție.**

$M = C_T$ = 300$ (3 zile) C + 50$ (0,5 zile) V = 350$ (3,5 zile)

1540 Forța de muncă trebuie să fie de calificare medie socială, să lucreze în condiții sociale normale cu gradul mediu de îndemânare. Procesul muncii să aibă intensitatea medie socială. Mijloacele de muncă utilizate să fie socialmente dominante. Obiectele muncii trebuie să fie la nivel mediu social. Marfa rezultată să aibă o valoare medie socială. Prețurile mărfurilor – atât la cumpărare cât şi la vânzare – trebuie să fie stabilite la nivelul socialmente necesar.

Dar capitalistul, plătindu-i muncitorului un salariu egal cu valoarea forței sale de muncă pentru o zi întreagă, va dispune de valoarea de întrebuințare a ei pe timp de o zi, adică pentru 8 ore. În cele 8 ore, cât durează o zi normală de lucru, muncitorul va produce 20 unități de marfă[1541]. Pentru aceasta el va consuma o cantitate dublă de mijloace de producție, care va absorbi o cantitate dublă de muncă vie (care va crea o cantitate dublă de **valoare nouă (Y)**).

În aceste condiții valoarea întregii producții va fi de 700$, adică de 7 zile, astfel:

M = 400$ (4 zile) MM + 200$ (2 zile) OM + 100$ (1 zi) Y = 700$ (7 zile)

M = 600$ (6 zile) C + 100$ (1 zi) Y = 700$ (7 zile)

Iar **valoarea unei bucăți de marfă (M_U)** va fi:

M_U = 700$ (7 zile)/20bucăți = 35$ (0,35 zile)/bucată, sau:

M_U = 20$ (0,2 zile) mm +10$ (0,1 zile) om + 5$ (0,05 zile) y = 35$ (0,35 zile)/bucată. Sau

M_U = 30$ (0,3 zile) c + 5$ (0,05 zile) y = 35$ (0,35 zile)/bucată

Dar pe capitalist producția de 700$ (7 zile) l-a costat numai 650$ (6,5 zile) astfel:

C_T = 600$ (6 zile) C + 50$ (0,5 zile) V = 650$ (6,5 zile)

În aceste condiții **costul mediu unitar (C_U)** va fi:

C_U = 20$ (0,2 zile) mm +10$ (0,1 zile) om + 2,5$ (0,05 zile) v = 32,5$ (0,35 zile)/bucată. Sau

C_U = 30$ (0,3 zile) c + 2,5$ (0,025 zile) v = 32,5$ (0,325 zile)/bucată

El va vinde pe piață, în cadrul schimbului de echivalente, mărfurile produse la valoarea lor, adică la prețul de 700$.

Veniturile totale obținute din vânzarea întregii producții **(M)** vor fi – deci – mai mari decât costul producției cu 50$. Aceasta este **plusvaloarea totală (P)** și revine în mod gratuit întreprinzătorului capitalist, în calitatea sa de proprietar al condițiilor materiale ale producției.

M = 650$ (6,5 zile) C_T + 50$ (0,5 zile) P = 700$ (7 zile), ori

M = 600$ C + (50$ V + 50$ P) = 700$ deci
P = 700$ (7 zile) M – 650$ (6,5 zile) C_T = 50$ (0,5 zile)

Iar **prețul de vânzare unitar (P_U)** este

P_U = 700$ (7 zile)/20 buc. = 35$ (0,35 zile)/bucată

P_U = 32,5$ (0,325 zile) C_U + 2,5$ (0,025 zile) p = 35$ (0,35 zile)/bucată.

Deci, la fiecare bucată de marfă vândută capitalistul nostru va obține o plusvaloare (p) de 2,5 dolari (0,025 zile)

p = 35$ (0,35 zile) P_U – 32,5$ (0,325 zile) C_U = 2, 5$ (0,025 zile)

În asemenea condiții, **valoarea nou creată de muncitor în timpul unei zile de muncă (Y)** se împarte în două părți egale, din care una îi revine lui sub forma **salariului (V)**, iar cealaltă revine capitalistului sub forma **plusvalorii (P).**

Y = V + P

100$ Y = 50$ (0,5 zile) V + 50$ (0,5 zile) P, sau
5$ y = 2,5$ (0,025 zile) v + 2,5$ (0,025 zile) p, pe fiecare unitate

y = v + p

1541 Presupunând o productivitate medie de 10 unități pe oră.

Procesul de valorificare a capitalului a avut loc, prin respectarea schimbului de echivalente şi nu prin încălcarea lui! **„În sfârşit, scamatoria a reuşit. Banii s-au transformat în capital”**[1542] (s. ns.).

Procesul de transformare a banilor-marfă în bani-capital este – aşadar – rezultatul direct al **prelungirii timpului de muncă dincolo de cel necesar creării unei valori noi egală cu valoarea forţei de muncă**.

„Procesul de valorificare nu este nimic altceva decât un proces de formare a valorii prelungit dincolo de un anumit punct”[1543], adică dincolo de timpul necesar creării unei valori noi egală cu valoarea forţei de muncă. „Dacă acest proces durează numai până la punctul în care valoarea forţei de muncă plătită de capital este înlocuită printr-un echivalent nou, el este un simplu proces de formare a valorii. Dacă procesul de formare a valorii se prelungeşte dincolo de acest punct, el devine proces de valorificare”[1544].

Prin urmare, **valorificarea capitalului are loc prin exploatarea forţei de muncă, adică prin obligarea ei să lucreze o perioadă mai mare decât cea necesară pentru crearea unei valori noi egală cu salariul primit (plătit)**. Şi toate acestea se realizează în condiţiile respectării întocmai a cerinţelor schimburilor de echivalente în toate împrejurările!!!

Mai întâi, capitalistul cumpără toţi factorii de producţie la valoarea lor, formată pe baza condiţiilor socialmente necesare. Deci, el nu-l înşeală pe muncitor în procesul cumpărării mărfii forţă de muncă, întrucât o plăteşte prin salariu, la valoarea ei, egală cu valoarea mijloacelor de subzistenţă necesare consumului normal pentru întreaga perioadă a angajării sale.

Apoi, capitalistul vinde mărfurile produse în fabrica sa tot la valoarea lor, formată de asemenea pe baza condiţiilor sociale medii. Deci el nu-i înşeală nici pe cumpărătorii mărfurilor sale, deoarece ele se vând la valoarea lor.

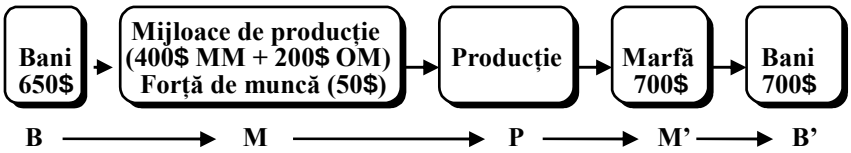

Ambele metamorfoze **B – M** şi **M’ – B’** au loc în sfera circulaţiei, ambele constau în transformări ale formei valorii şi ambele presupun schimburi echivalente. În prima dintre ele, aceeaşi valoare se transformă din forma bani în forma marfă, fără creştere sau diminuare de valoare. Banii sunt transformaţi aici în factori de producţie de o valoare egală cu a banilor plătiţi pentru a-i procura. Deci, sub aspect cantitativ, **B = M**.

La fel stau lucrurile şi cu metamorfoza **M’ – B’**. Aici, aceeaşi valoare se transformă din forma marfă în forma bani. Mărfurile rezultate din procesul producţiei sunt transformate – prin vânzare – într-o cantitate de bani de o valoare egală, nici mai mare, nici mai mică. Deci, sub aspect cantitativ, **M’ = B’**.

Şi cu toate acestea, cantitatea de bani rezultată în urma celei de a doua metamorfoze este mai mare decât cea din prima, **B’ > B**.

B’ = B + ΔB iar **ΔB = P** deci **B’ = B + P**

Rezultă că **elementul care determină această miraculoasă transformare este producţia**. În acest proces, o cantitate de bunuri-marfă de o anumită valoare (factorii de producţie consumaţi) suferă o metempsihoză şi reuşesc să se „încarneze”, să se încorporeze într-o valoare mai mare. Deci, **M’ > M**. Şi acest lucru se produce – aşa cum s-a arătat – prin aceea că forţa de muncă, această marfă *sui-generis,* creează o valoare nouă, care se adaugă valorii mijloacelor de producţie consumate. Iar valoarea nou creată este mai mare decât valoarea forţei de muncă marfă. Deci, procesul de formare a valorii lui **M’** este un proces de valorificare.

1542 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23. P. 207. „Această plusvaloare reprezintă excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor consumate la formarea lui, adică peste valoarea mijloacelor de producţie şi a forţei de muncă” (*ibidem*, p. 221).
1543 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 208.
1544 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 208.

El presupune – de fapt – **două procese** relativ distincte:

a. Prin consumarea productivă a mijloacelor de producție, **munca umană conservă şi transmite valoarea preexistentă, materializată în ele, asupra noilor produse**. În acest proces, munca umană conservă şi transmite mărfurilor o valoare egală cu cea materializată în mijloacele de producție consumate, nici mai mare, nici mai mică. Astfel, valoarea aceasta participă la procesul formării valorii, cu o mărime egală cu ea, fără să adauge valoare nouă mărfurilor. Prin aceasta, **mijloacele de producție consumate participă la procesul de formare a valorii, dar nu participă la procesul de valorificare a capitalului**.

b. Prin consumarea productivă a forței de muncă, prin manifestarea ei ca valoare de întrebuințare de un fel deosebit, **munca umană creează o valoare nouă**. Dar această valoare nouă este – totdeauna – mai mare decât cheltuielile făcute de întreprinzătorul capitalist cu achiziționarea forței de muncă. Capitalistul a plătit la cumpărarea forței de muncă o valoare oarecare (V). În procesul producției – prin prelungirea duratei zilei de muncă dincolo de cel necesar creării acestei valori – muncitorul creează o valoare nouă suplimentară, numită plusvaloare (P) şi care-i revine gratuit capitalistului în calitatea sa de proprietar al condițiilor materiale ale producției. Munca muncitorului adaugă – astfel – valorii mijloacelor de producție consumate o valoare nouă, egală cu valoarea forței sale de muncă şi cu plusvaloarea **(Y = V + P)**. Deci, munca vie a omului joacă, de fapt, **două roluri** în formarea valorii. **Pe de o parte**, conservă şi transmite asupra noilor produse valoarea preexistentă a mijloacelor de producție consumate. Acesta este doar un proces de formare a valorii. **Pe de altă parte**, creează şi transmite mărfurilor o valoare nouă, mai mare decât propria-i valoare. Acesta este – în acelaşi timp – atât un proces de formare a valorii, cât şi, mai presus de toate, un proces de autovalorificare, adică de transformare a banilor în capital. Prin adăugarea unei valori noi mai mari decât propria-i valoare, **forța de muncă realizează** – de fapt – **procesul de valorificare a capitalului avansat**.

Cum valoarea mărfurilor cumpărate pentru producție şi consumate a fost **M = C + V**, iar valoarea mărfurilor rezultate este **M' = C + (V + P)** rezultă că procesul de valorificare a capitalului a avut loc **(P = M' – M)**.

B – M B = M M' = M + P M' = B' M' – B'

Din cele de mai sus rezultă clar că **procesul de producere a plusvalorii are loc în producție** şi nu în circulație, pentru că acolo se realizează schimburi echivalente. După cum s-a văzut, în procesul producției muncitorul adaugă valorii mijloacelor de producție consumate o valoare nouă formată din salariu şi plusvaloare. **Plusvaloarea apare şi se realizează pe piață**, ca oricare alt element al valorii. Transformarea banilor în capital **are şi nu are loc** în sfera circulației. **Prin intermediul circulației**, deoarece procesul este condiționat de cumpărarea forței de muncă pe piața de mărfuri, iar realizarea economică a plusvalorii se produce tot pe piață. **În afara circulației**, deoarece aceasta nu face decât să pregătească procesul de valorificare, care are loc în sfera producției.

9.3.4.4. CAPITAL CONSTANT ŞI CAPITAL VARIABIL

Procesul de muncă al muncitorului creator de mărfuri are dublu caracter:

I. **Pe de o parte este MUNCĂ CONCRETĂ**. Adică foloseşte mijloace de producție specifice, depune efort îndreptat în direcția şi cu scopul obținerii unor valori de întrebuințare bine determinate şi distincte. În calitatea ei de muncă concretă, munca muncitorului conservă valoarea mijloacelor de producție consumate şi o transmite valorilor de întrebuințare în care se materializează. În felul acesta, „forma veche a valorii de întrebuințare dispare, dar numai pentru a apare într-o nouă formă a valorii de întrebuințare”[1545], adică „atunci când o valoare de întrebuințare este consumată în chip util pentru a se produce o valoare de întrebuințare nouă, timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare consumate formează o parte din timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare noi, că este deci un timp de muncă ce se transmite de la mijlocul de producție consumat la noul produs”[1546]. Muncitorul conservă deci valorile mijloacelor de producție

1545 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 213.
1546 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 213.

consumate, adică le transmite produsului ca părți constitutive ale valorii acestuia, nu prin faptul că adaugă muncă în general, ci prin caracterul util special, prin forma specifică a acestei munci adăugate. **„Mijloacele de producție nu pot adăuga niciodată produsului mai multă valoare decât posedă ele însele independent de procesul de muncă în care servesc”**[1547] (s. ns.). Valoarea lor nu este determinată de procesul de producție în care intră ca mijloace de producție, ci de procesul de muncă din care ies ca produse.

„Muncitorul conservă întotdeauna valori vechi în aceeași proporție în care adaugă valoare nouă”[1548], indiferent de oscilațiile în mărimea valorii mijloacelor de producție consumate. De pildă, într-o oră de muncă va conserva numai jumătate din valoarea pe care o va conserva în două ore sau în patru ore de patru ori mai multă decât într-o oră etc. Prin urmare, **muncitorul adaugă valoare nouă într-o cantitate direct proporțională cu durata timpului său de muncă**. Deci mărimea valorii nou create va fi mai mare sau mai mică, în funcție de durata muncii.

Dar, **ce se întâmplă dacă se modifică productivitatea muncii?**

Dacă productivitatea muncii proprii a muncitorului se va modifica, se va modifica corespunzător, în aceleași proporții și în același sens, și mărimea valorii mijloacelor de producție conservată și transmisă cantității totale de produse în aceeași unitate de timp. Deci, între productivitatea muncii, pe de o parte, și volumul și valoarea mijloacelor de producție consumate, pe de altă parte, există o proporționalitate directă. De exemplu, dacă productivitatea orară se dublează, valoarea mijloacelor de producție conservată și transmisă cantității totale de produse se va dubla și ea. Cu toate acestea, aceleiași cantități a mijloacelor de producție consumate i se adaugă acum o valoare nouă de două ori mai mică. „Aceasta arată deosebirea esențială dintre calitatea muncii în virtutea căreia, în cursul aceluiași proces indivizibil, munca conservă valori și calitatea în virtutea căreia ea creează valoare”[1549]. În același interval, munca vie va conserva și va transmite asupra întregii cantități de produse create, o valoare a mijloacelor de producție consumate, mai mare sau mai mică, direct proporțională cu productivitatea ei. În felul acesta, **valoarea transmisă** de mijloacele de producție fiecărei unități de marfă, **rămâne constantă**, indiferent de numărul total al exemplarelor produse[1550]. Totodată, **munca vie** va crea o valoare nouă, mai mare sau mai mică, **direct proporțională cu durata ei**[1551]**.**

- ***Ca muncă concretă, munca muncitorului va crea o valoare de întrebuințare direct proporțională cu productivitatea muncii***.

Dar, **dacă productivitatea se va modifica într-un sens sau altul, mărimea valorii nou create și adăugate cantității totale de produse, în același interval, va rămâne nemodificată**[1552]. Aceasta înseamnă că fiecare unitate de marfă va absorbi o cantitate mai mică sau mai mare de muncă vie, și anume invers proporțională cu evoluția productivității. Însă, valoarea mărfii este determinată de timpul de muncă total, adică de munca trecută și vie pe care o cuprinde. „Creșterea productivității muncii constă tocmai în aceea că partea de muncă vie se micșorează, pe când cea de muncă trecută crește, dar în așa fel, încât suma totală de muncă cuprinsă în marfă* scade”[1553]. Prin urmare, pe măsura creșterii productivității, munca vie scade mai mult decât crește munca trecută, astfel încât munca totală cuprinsă în unitatea de marfă, deci valoarea ei, scade, și anume, în aceeași proporție cu creșterea productivității. Deci, creșterea productivității determină reducerea proporțională a valorii mărfii.

1547 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 218. Dacă unele mijloace de producție (pământul, aerul, apa etc.) nu sunt produse prin muncă, deci nu au încorporată în ele valoare, ele participă la formarea valorii de întrebuințare a noilor produse, dar nu participă la formarea valorii lor. În aceste situații, valoarea bunurilor-marfă va fi formată exclusiv din valoarea nou creată de munca vie.

1548 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 215.

1549 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 214.

1550 **Cu condiția** ca consumul specific să rămână nemodificat, iar volumul și valoarea producției să crească în aceleași proporții în care crește volumul și valoarea mijloacelor de producție consumate. Dar „creșterea productivității muncii constă tocmai în aceea că partea de muncă vie se micșorează, pe când cea de muncă trecută crește, dar în așa fel, încât suma totală de muncă cuprinsă în marfă scade; așadar, în aceea că munca vie scade mai mult decât crește munca trecută” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică București, 1969, p. 263).

1551 **Presupunând** intensitatea muncii constantă.

1552 **Cu condiția** ca productivitatea activităților de care depinde valoarea forței de muncă să rămână constantă. Dacă productivitatea în aceste ramuri se modifică într-un sens, valoarea nou creată de forța de muncă în aceeași perioadă se va modifica în aceleași proporții, dar în sens invers.

* În unitatea de marfă (n. ns.).

1553 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică București, 1969, p. 263.

- ***Între evoluția productivității și valoarea unei unități de marfă există un raport invers proporțional***.
- ***Ca muncă abstractă, munca muncitorului va crea o valoare nouă direct proporțională cu durata ei, indiferent de evoluția productivității muncii***.

Prin calitatea muncii adăugate de muncitor valorile vechi ale mijloacelor de producție sunt conservate în mărfurile create.

Orice mijloc de producție transmite din valoarea sa noilor produse numai în măsura și proporția în care pierde din valoarea lui de întrebuințare.

Dacă el se consumă – ca valoare de întrebuințare – treptat, pe parcursul mai multor procese de producție, el își transmite doar parțial valoarea produselor fabricate, în fiecare proces, proporțional cu pierderea de valoare de întrebuințare.

Dimpotrivă, dacă se consumă – ca valoare de întrebuințare – în întregime și dintr-o dată, într-un singur proces de producție, el își transmite în același mod valoarea pe care o are asupra produselor fabricate.

După modul cum participă la procesul de producție, cum se consumă și cum participă la formarea valorii mărfurilor obținute, mijloacele de producție se împart în **două categorii**:

a. Mijloacele de muncă (mașinile, utilajele, clădirile, căile de transport, depozitele, magaziile etc.). Acestea participă în întregime la fiecare proces de producție, dar își pierd – prin uzură – treptat și parțial valoarea de întrebuințare. În măsura și proporția în care își pierd valoarea de întrebuințare, în aceeași proporție și măsură ele transmit valoarea lor asupra mărfurilor fabricate[1554]. De exemplu, dacă valoarea unui mijloc de muncă este de 400$ și el participă la 20 procese identice, va pierde – de fiecare dată – 1/20 din valoarea lui de întrebuințare și va transmite asupra bunurilor 1/20 din valoarea sa, nici mai mult, nici mai puțin. El **„intră în întregime în procesul de muncă, dar numai parțial în procesul de valorificare”**[1555] sau „intră în același proces de producție în întregime ca element al procesului de muncă și numai parțial ca element al formării valorii”[1556] (s. ns.).

b. Obiectele muncii (materiile prime, materialele, combustibilii, apa, energia etc.). Acestea participă la fiecare proces de producție în întregime, se consumă integral ca valori de întrebuințare și își transmit dintr-o dată întreaga valoare asupra mărfurilor fabricate. De exemplu, dacă un proces de producție consumă – ca valori de întrebuințare – obiecte ale muncii de 200$, valoarea lor va fi integral transmisă, dintr-o dată, asupra mărfurilor create (indiferent dacă ele apar sau nu integral, sau parțial, în corpul noilor produse). Ele **„intră** – astfel – **în întregime în procesul de muncă și integral în procesul de valorificare”.**

- ***Ca muncă concretă, munca muncitorului transmite noilor produse valoarea de întrebuințare a mijloacelor de producție consumate***.

Prin munca sa concretă, muncitorul consumă valoarea de întrebuințare a mijloacelor de producție și – prin aceasta – creează o valoare de întrebuințare nouă, înmagazinată în bunurile fabricate. Dar, acestea din urmă au – cel mai adesea – o valoare de întrebuințare diferită de a mijloacelor de producție care au participat la producerea lor.

✸ **Valoarea de întrebuințare** a oricărei mărfi **are o determinare obiectivă dublă**:

a. În primul rând, ea provine din însușirile fizice și chimice ale substanței din care a fost confecționată. De exemplu, țeava pentru instalațiile sanitare și de încălzire poate fi confecționată din fier, cupru, alamă, aluminiu, plastic etc. Ea are utilități și întrebuințări diferite, decurgând din însușirile materialului din care a fost produsă.

b. În al doilea rând, valoarea de întrebuințare a bunurilor are ca sursă munca concretă a muncitorului, care modelează diferit această substanță. Cu aceleași mijloace de producție, deci și substanțe, se pot obține valori de întrebuințare dintre cele mai diferite, în funcție de munca concretă care modelează substanța sau substanțele respective. De exemplu, din aur se pot obține la fel de bine, conductori electrici, bijuterii, proteze medicale etc.

II. **Pe de altă parte, ea este MUNCĂ ABSTRACTĂ**. Muncitorul „adaugă o anumită mărime-valoare nu pentru că munca lui are un conținut util special, ci

1554 Mijloacele de muncă suferă în timp un proces de uzură. Uzura poate fi de două feluri: **a.** uzura fizică (materială) adică pierderea valorii de întrebuințare a mijloacelor fixe fie ca urmare a folosirii productive, fie ca urmare a acțiunii agenților fizico-chimici; **b.** uzura morală, adică pierderea valorii de schimb a mijloacelor de muncă, fie ca urmare a apariției aceloraşi mijloace de muncă, dar mai ieftine, fie prin apariția altora mai performante. Vezi și Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 413.

1555 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 217.

1556 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 217.

pentru că ea durează un timp determinat"[1557]. **Prin simpla adăugire cantitativă de muncă se adaugă valoare nouă**. Prin urmare, în calitatea ei de muncă abstractă (simplă cheltuire cantitativă de efort fizic şi intelectual) munca muncitorului creează valoare nouă, care se adaugă valorii mijloacelor de producţie consumate productiv. Dacă în 4 ore de muncă, muncitorul nostru consumă productiv 300$ mijloace de producţie, el realizează în acelaşi timp şi prin acelaşi unic proces:

a. Conservarea şi transmiterea valorii mijloacelor de producţie consumate (300$) asupra mărfurilor create. Aceasta are loc prin dispariţia vechii lor valori lor de întrebuinţare şi materializarea ei în valoarea de întrebuinţare a noilor produse. Aici munca muncitorului este concretă, îndreptată spre un scop anumit.

b. Adăugarea unei valori noi de 50$, echivalentul muncii muncitorului absorbită de procesul consumării productive celor 300$ mijloace de producţie, în cele 4 ore de muncă. Aici munca muncitorului este abstractă, contând doar ca un consum neutru, cantitativ şi în timp, de efort fizic şi intelectual.

Prin urmare, valoarea noilor produse va fi de 350$, din care 300$ valoare transmisă şi 50$ valoare nouă, adăugată.

În timpul unei zile de muncă de 8 ore se transmite mărfurilor create valoarea mijloacelor de producţie consumate de 600$ şi se adaugă o valoare nouă de 100$.

- ***Ca muncă abstractă, munca muncitorului transmite valoarea mijloacelor de producţie consumate asupra mărfurilor create şi le adaugă acestora o valoare nouă, formată din salariu şi plusvaloare***.
- ***Ca muncă abstractă, munca muncitorului va crea o valoare nouă direct proporţională cu durata ei, indiferent de evoluţia productivităţii muncii***.

Dar, dacă productivitatea creşte sau scade, valoarea nou creată pe unitatea de marfă va scădea sau va creşte şi anume invers proporţional cu evoluţia productivităţii. Când productivitatea creşte, valoarea nou creată pe unitatea de marfă scade şi invers, în aceleaşi proporţii în care se modifică productivitatea.

- ***Valoarea nou creată pe unitatea de produs, este invers proporţională cu productivitatea muncii***.

Deci, în procesul producţiei, **mijloacele de producţie îşi transmit valoarea pe care o au asupra produselor obţinute**, nici mai mult, nici mai puţin. Ele participă la procesul formării valorii mărfurilor, dar nu participă – în nici un fel – la valorificarea capitalului. **Ele nu adaugă valorii capital avansată în procesul producţiei nici un atom de valoare în plus**. Şi cu toate acestea, procesul de valorificare are loc, o sumă mai mică de bani se transformă într-una mai mare, prin adăugarea unei valori suplimentare, prin adăugarea de plusvaloare.

Sursa plusvalorii o constituie – aşa cum s-a demonstrat – **munca vie a muncitorului,** care, în unul şi acelaşi proces indivizibil de muncă, pe de o parte conservă şi transmite valoarea mijloacelor de producţie consumate, iar pe de altă parte – simultan şi continuu – creează o valoare nouă, care se adaugă noilor produse. Dacă procesul producţiei s-ar opri în momentul creării unei valori noi egală cu salariul plătit de capitalist muncitorului, procesul de valorificare n-ar mai avea loc, pentru că valoarea totală obţinută ar fi egală cu cea avansată. Capitalistul ar obţine din producţie şi ar realiza prin schimbul echivalent o valoare egală cu costurile sale de producţie şi nimic în plus. Prelungirea procesului de muncă peste timpul necesar muncitorului pentru a crea o valoare echivalentă cu valoarea forţei sale de muncă este – deci – premisa fundamentală a valorificării capitalului. În aceste condiţii, **valoarea nou creată de muncitor (Y) va fi formată din două componente:**

- **salariul (V) care revine muncitorului;**
- **plusvaloarea (P) care revine capitalistului.**

$$Y = V + P$$

Capitalul iniţial avansat **(K = C + V)** s-a valorificat prin adăugarea de plusvaloare **(K' = C +V + P)**, **K' > K**, sau **K' = K + P**, deci **P = K' – K**.

- Capitalul total avansat de întreprinzătorul capitalist în procesul său de producţie (K) se împarte – astfel – în **două componente**:

1557 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 213.

a. Capital constant (C). „Acea parte a capitalului care se transformă în mijloace de producţie, adică în materii prime, materiale auxiliare şi mijloace de muncă, nu-şi schimbă valoarea în procesul de producţie. De aceea o numesc partea constantă a capitalului, sau mai pe scurt: **capital constant**”[1558] (s. ns.).

b. Capital variabil (V). „Acea parte a capitalului care se transformă în forţă de muncă îşi schimbă valoarea în procesul de producţie. Ea reproduce propriul ei echivalent şi în afară de aceasta, un excedent, plusvaloarea, care la rândul ei poate să varieze, să fie mai mică sau mai mare. Dintr-o mărime constantă, această parte a capitalului se transformă continuu într-una variabilă. De aceea o numesc partea variabilă a capitalului, sau mai pe scurt: **capital variabil**”[1559] (s. ns.).

K = C + V

Aceleaşi părţi componente ale capitalului care din punctul de vedere al procesului de muncă se deosebesc ca factori obiectivi şi subiectivi, ca mijloace de producţie şi forţă de muncă, din punctul de vedere al procesului de valorificare, se diferenţiază în capital constant şi capital variabil. Capitalul constant îşi transmite – prin consum productiv – valoarea asupra noilor produse, nici mai mult, nici mai puţin. El participă la formarea valorii, însă nu şi la valorificarea capitalului. Capitalul variabil adaugă mărfurilor o valoare nouă, peste cea a mijloacelor de producţie consumate. În măsura în care această valoare nouă cuprinde şi plusvaloare, capitalul variabil participă nu numai la procesul de formare a valorii, dar realizează şi valorificarea capitalului.

9.3.4.5. RATA ŞI MASA PLUSVALORII. ZIUA DE MUNCĂ ŞI PĂRŢILE EI

Capitalul iniţial avansat în activitatea economică a fost format din două elemente distincte:

- **capitalul constant (C)**, cu care s-au cumpărat mijloacele de producţie şi
- **capitalul variabil (V)**, cu care s-a cumpărat forţa de muncă

(K = C + V), sau (în exemplul nostru) **650$K = 600$C + 50$V**.

La rândul lor, cele **600$C = 400$MM + 200$OM**.

La sfârşitul procesului de producţie, capitalul obţinut este mai mare şi se compune din **trei elemente**:

- **valoarea mijloacelor de producţie consumate (C),**
- **valoarea forţei de muncă (V)** şi
- **plusvaloarea (P)**

(K’ = C + V +P), sau **700$K’ = 600$C + 50$V + 50$P**.

De aici **50$P = 700$K’ – 650$K**.

Forţa de muncă în acţiune conservă valoarea mijloacelor de producţie consumate şi o transmite asupra mărfurilor fabricate. La aceasta ea adaugă o valoare nouă formată din propria-i valoare şi din plusvaloare. După cum s-a demonstrat mai sus, mijloacele de producţie consumate nu produc nici un atom de valoare. Ele nu fac decât să-şi transmită mărfurilor fabricate valoarea ce le-a fost încorporată – ca muncă materializată – în procesele din care au ieşit ca mărfuri. În felul acesta, valoarea nouă este creată în întregime de munca vie, este rezultatul exclusiv al cheltuirii productive a forţei de muncă. Deci,

Y = V + P sau **100$ Y = 50$ V + 50$ P**

În asemenea condiţii, valoarea nou creată apare ca un întreg distinct, de sine stătător, o componentă independentă a valorii mărfurilor, formată – la rândul ei – din **două elemente**:

- **valoarea forţei de muncă marfă (V);**
- **plusvaloarea (P).**

50$ P exprimă (reprezintă) aici **mărimea absolută** a plusvalorii produse de un muncitor în decursul unei zile de muncă, adică **masa plusvalorii**.

1558 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 222.
1559 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 222.

„Mărimea ei **relativă,** însă, adică proporţia în care capitalul variabil a crescut, este determinată, evident, de raportul (procentual – n. ns.) dintre plusvaloare şi capitalul variabil, adică este exprimată în **P/V**"[1560] (s. ns.). În exemplul de mai sus ea este **p' = (50P/50V)100 = 100%.** „Această creştere relativă a capitalului variabil, adică **mărimea relativă** a plusvalorii, eu o numesc **rata plusvalorii**"[1561] (s. ns.). **După cum se observă, plusvaloarea – creată exclusiv de capitalul variabil – se adaugă acestuia şi valorii mărfurilor totodată.**

Dacă capitalistul nostru foloseşte **„n"** muncitori într-o zi, masa totală a plusvalorii **(P)** va fi egală cu produsul dintre numărul muncitorilor **(n)** şi masa de plusvaloare creată de fiecare dintre ei în perioada considerată **(p)**. „Masa plusvalorii produse este deci egală cu plusvaloarea furnizată de ziua de muncă a unui muncitor înmulţită cu numărul muncitorilor folosiţi"[1562].

$$P = p * n$$

Dar, întrucât **masa de plusvaloare pe care o produce un muncitor este determinată, la o valoare dată a forţei de muncă, de rata plusvalorii**, rezultă că **„masa plusvalorii produse este egală cu mărimea capitalului variabil avansat înmulţit cu rata plusvalorii"**[1563] (s. ns.).

$$P = p' * V$$

Dacă notăm masa plusvalorii cu **P**, plusvaloarea creată de un muncitor într-o zi cu **p**, capitalul variabil avansat zilnic pentru cumpărarea forţei de muncă individuale cu **v**, suma totală a capitalului variabil cu **V**, valoarea forţei de muncă individuale cu **f**, gradul de exploatare al acesteia cu **m'/m** (supramuncă/muncă necesară) şi numărul muncitorilor folosiţi cu **n**, obţinem:

$$P = \begin{cases} \frac{p}{v} V \\ f \frac{m'}{m} n \end{cases}$$

De aici rezultă că la o valoare dată a forţei de muncă şi la un grad egal de exploatare, „masele de valoare şi de plusvaloare produse de capitaluri diferite sunt direct proporţionale cu mărimea părţilor variabile ale acestor capitaluri"[1564]. Cu alte cuvinte, celelalte condiţii rămânând nemodificate, **masa plusvalorii este direct proporţională cu capitalul variabil avansat**. Dar, în cazul în care capitalul variabil folosit se roteşte de mai multe ori într-un an, „rata anuală a plusvalorii este totdeauna = $p' * n_r$, adică este egală cu rata reală a plusvalorii produse într-o perioadă de rotaţie de către capitalul variabil consumat în cursul acestei perioade, înmulţită cu numărul rotaţiilor acestui capital variabil în cursul anului sau (ceea ce este acelaşi lucru) cu fracţia răsturnată a *timpului* lui de rotaţie la an ca unitate"[1565].

$$p'_a = p' * n_r \quad \text{sau} \quad p'_a = p' * (D/t)$$

Dacă, de exemplu, capitalul variabil se roteşte de 12 ori pe an, timpul său de rotaţie t = 1/12 ani, iar fracţia sa răsturnată va fi D/t = 12/1. Prin urmare, $p'_a = p' * (D/t) = p' * (12/1)$. Dacă rata plusvalorii în fiecare rotaţie este aceeaşi, 100%, rata anuală a plusvalorii va fi $p'_a = 12 * 100\% = 1.200\%$.

Dacă, de exemplu, capitalul variabil se roteşte o dată la 2 ani, timpul său de rotaţie t = 2/1 ani, iar fracţia sa răsturnată va fi D/t = 1/2. Prin urmare, $p'_a = p' * (D/t) = p' * 1/2$. Dacă

1560 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 227.
1561 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 227–228.
1562 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 314.
1563 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 315.
1564 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 317–318.
1565 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 319–320.

rata plusvalorii se menține aceeaşi, 100%, în fiecare rotație, rata anuală a plusvalorii va fi $\mathbf{p'_a = (1/2) * 100\% = 50\%}$.

De aici rezultă regula că **rata anuală a plusvalorii este direct proporțională cu numărul rotațiilor capitalului variabil realizate în acelaşi interval**. Ea poate fie egală, mai mare sau mai mică decât rata reală a plusvalorii (adică cea realizată într-un singur circuit).

$\mathbf{p'_a = p'}$, când $\mathbf{n_r = 1}$

$\mathbf{p'_a > p'}$, când $\mathbf{n_r > 1}$

Când $\mathbf{n_r < 1}$, rata reală a plusvalorii se poate calcula doar la încheierea unui circuit, care durează mai mult de un an. În acest caz, rata anuală a plusvalorii se poate determina numai după parcurgerea unui anumit număr de circuite, deci după mai mulți ani, şi doar ca o mărime medie.

Corespunzător, **masa anuală a plusvalorii** devine $\mathbf{P_a = p'_a * V}$

Pornind de la structura valorii nou create, Marx a apreciat că **ziua de muncă are** – la rândul ei – **două perioade (componente)**:

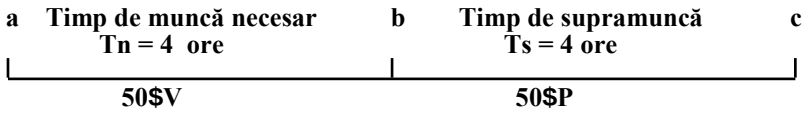

1. **„Timpul de muncă necesar" (Tn)**, segmentul **(a-b)**, „iar munca cheltuită în decursul ei – **muncă necesară**"[1566] (s. ns.). În această perioadă a zilei de muncă muncitorul creează **„produsul necesar", „produsul pentru sine",** adică o valoare nouă egală cu valoarea forței de muncă marfă, a cărei expresie bănească este **salariul** şi care-i revine lui. Până la Marx, autorii anteriori considerau salariul drept preț al muncii. Marx îl consideră preț al forței de muncă marfă. Autorii anteriori nu făceau diferența între forța de muncă şi munca însăşi. Ei considerau că muncitorul îşi vinde pe piață munca. Marx demonstrează că muncitorul vinde pe piață forța sa de muncă, devenită – în anumite condiții – marfă ca oricare alta. Diferența dintre valoarea forței de muncă marfă (munca materializată în forța de muncă) şi cheltuirea ei în procesul muncii (valoarea creată de forța de muncă în timpul producției) i-a permis lui Marx să demonstreze atât procesul de valorificare a capitalului, cât şi exploatarea muncii de către capital.

2. **„Timpul de supramuncă" (Ts)**, segmentul **(b-c)**, „iar munca cheltuită în decursul ei – **supramuncă** (surplus labour)"[1567] (s. ns.). În această parte a zilei de muncă muncitorul creează **„plusprodusul"** a cărui expresie valorică este **„plusvaloarea",** o mărime direct proporțională cu durata supramuncii, adică o valoare nouă suplimentară peste valoarea forței sale de muncă. „**Produsul necesar" împreună cu „plusprodusul" formează –** după părerea lui Marx – **„produsul net". „Salariul" împreună cu „plusvaloarea" formează „valoarea nou creată" sau „valoarea adăugată".**

Pe baza celor de mai sus, rata plusvalorii **(p')** se poate exprima astfel:

$$\mathbf{p' = \frac{P}{V}100 = \frac{Ts}{Tn}100 = \frac{50P}{50V}100 = \frac{4Ts}{4Tn}100 = 100\%}$$

adică plusvaloarea se află față de capitalul variabil în acelaşi raport în care se află timpul de supramuncă față de timpul de muncă necesar, sau supramunca față de munca necesară ori **plusprodusul**[1568] față de produsul necesar.

„Rata plusvalorii este, aşadar, expresia exactă a gradului de exploatare a forței de muncă de către capital sau a muncitorului de către capitalist"[1569]. În exemplul nostru – unde **p'**

1566 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 228.
1567 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 229.
1568 „Acea parte a produsului în care e reprezentată plusvaloarea o numim plusprodus (surplus produce, produit net)". (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 241). Plusprodusul, purtătorul material al plusvalorii, este format din mijloacele de producție suplimentare, create peste cele consumate în procesul producției şi bunurile de subzistență suplimentare peste cele consumate de muncitorul însuşi pentru întreținerea sa.
1569 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 230.

= 100% – „muncitorul a muncit o jumătate de zi pentru el şi cealaltă jumătate pentru capitalist”[1570].

În aceste condiţii, $p' = \frac{Ts}{Tn} 100$, evidenţiază gradul de exploatare a forţei de muncă de către capital, care este direct proporţional cu durata timpului de supramuncă. Dar formula de mai sus nu oferă nici un fel de informaţii cu privire la durata totală a zilei de muncă. Ea ne arată doar proporţia în care ziua de muncă se împarte în cele două componente distincte ale ei. Dacă, de pildă, rata plusvalorii este 100%, ea ne arată că timpul necesar este egal cu timpul de supramuncă, munca necesară este egală cu supramunca, produsul necesar este egal cu plusprodusul, produsul pentru sine este egal cu plusvaloarea, oricare ar fi durata totală a zilei de muncă. Dacă ea este de 6 ore, Tn = 3 ore, Ts = 3 ore; dacă este 8 ore, Tn = 4 ore, Ts = 4 ore etc.

Ziua de muncă **nu** este o mărime constantă, **ci** una variabilă, dar durata ei evoluează în interiorul unor **limite**.

- **O limită inferioară**, care teoretic ar stabili durata zilei de muncă la perioada necesară muncitorului pentru producerea unui echivalent valoric al salariului primit. Aceasta ar fixa timpul de muncă la o mărime egală cu timpul necesar **(Tn)**. Dar, în condiţiile capitalismului, o asemenea limită nu poate fi acceptată nici teoretic, deoarece procesul de valorificare a capitalului n-ar mai avea loc. De aceea, oricât s-ar apropia de timpul necesar, limita inferioară a zilei de muncă va fi totdeauna – obligatoriu – deasupra lui. Deci, în chiar cadrul limitei inferioare, ziua de muncă va cuprinde şi supramuncă, muncă suplimentară creatoare de plusvaloare.
- **O limită superioară**, care teoretic poate să tindă spre durata fizică a zilei, adică 24 de ore. În practică **„limita maximă are o dublă determinare”**[1571] (s. ns.).

Limita fizică a forţei de muncă înseşi. În decursul unei zile obişnuite de 24 de ore omul nu poate cheltui decât o anumită cantitate de forţă vitală. El trebuie să doarmă, să se spele, să mănânce, să-şi satisfacă alte nevoi de natură fiziologică.

Limita morală impune cheltuirea unui timp pentru satisfacerea trebuinţelor spirituale, de educaţie şi sociale, ale căror volum şi număr sunt determinate de gradul general de civilizaţie. Pe lângă acestea, intervin organizaţiile profesionale ale muncitorilor, sindicatele, care influenţează şi ele limita superioară a duratei zilei de muncă. Dacă la începuturile capitalismului durata unei zile de muncă era de 16, sau 18 ore, pe parcurs aceasta s-a redus, treptat, ajungând astăzi la 8, sau chiar 6 ore zilnic. De asemenea, săptămâna de lucru s-a redus de la 6 zile la 5 zile lucrătoare, în cele mai multe cazuri.

În ciuda faptului că întreprinzătorul capitalist nu este nimic altceva decât „capital personificat”[1572] a cărui valorificare este vital legată de „sângele viu al muncii”[1573], ziua de muncă nu poate fi redusă sub o anumită limită inferioară a ei şi nu poate fi prelungită peste limita ei superioară. La rândul său, muncitorul, care nu este nimic altceva pentru capital decât „timp de muncă personificat”[1574], trebuie să accepte – în condiţiile capitalismului – prelungirea zilei de muncă peste limita ei inferioară, stabilită teoretic, să producă plusvaloare.

1570 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 230.
1571 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 243.
1572 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 244.
1573 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 267. „Capitalul este muncă defunctă care, asemenea unui vampir, capătă viaţă numai absorbind muncă vie şi trăieşte cu atât mai mult, cu cât absoarbe mai mult” (*ibidem*, p. 244).
1574 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 254.

Dinamica gândirii marxiste despre producerea plusvalorii este următoarea:

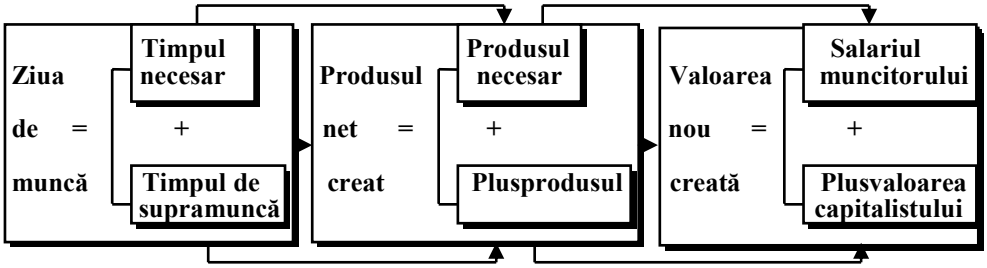

9.3.4.6. PLUSVALOAREA ABSOLUTĂ, RELATIVĂ ŞI SUPLIMENTARĂ

În goana lor după o masă cât mai mare de plusvaloare capitaliştii urmăresc sporirea gradului de exploatare a forței de muncă. Pentru aceasta ei au la îndemână – teoretic – trei metode.

1. **Fie prelungirea duratei zilei de muncă prin împingerea în sus a limitei ei superioare, diminuând timpul liber al muncitorului**. „Plusvaloarea produsă prin prelungirea zilei de muncă o numesc **plusvaloare absolută**"[1575] (s. ns.). Dacă, de exemplu, muncitorul nostru ar fi obligat să lucreze 10 ore pe zi, în loc de 8 ore – celelalte condiții rămânând nemodificate – valoarea producției zilnice pe care ar produce-o ar fi:

M = 500$MM(5 zile) +250$OM(2,5 zile) + 125$Y(1,25 zile) = 875$(8,75 zile)
M_U = 875$M/25 bucăți = 35$/bucată (0,35 zile)
C_T = 750$C (7,5 zile) + 50$V (0,5 zile) = 800$ (8 zile)
C_U = 800$CT/25 bucăți = 32$/bucată (0,32 zile)
125$Y (1,25 zile) = 50$V (0,5 zile) + 75$P (0,75 zile)
P = 875$M (8,75 zile) – 800$$C_T$ (8 zile) = 75$ (0,75 zile)
p = 35$$M_U$ – 32$$C_U$ = 75$P/25 bucăți = 3$/bucată (0,03 zile)

În situația inițială gradul de exploatare a forței de muncă exprimat prin rata plusvalorii era

$$p' = \frac{P}{V}100 = \frac{Ts}{Tn}100 = \frac{50}{50}100 = \frac{4}{4}100 = 100\%$$

În noile condiții gradul de exploatare a devenit

$$p' = \frac{P}{V}100 = \frac{Ts}{Tn}100 = \frac{75}{50}100 = \frac{6}{4}100 = 150\%$$

La aceleaşi efecte se ajunge prin **sporirea intensității muncii**, în urma căreia muncitorul va fi obligat să producă în 8 ore tot atâtea produse câte producea înainte în 10 ore de muncă, fără să se modifice forța productivă a muncii, adică productivitatea. La fel se întâmplă dacă au loc simultan atât prelungirea duratei zilei de muncă, cât şi sporirea intensității muncii. Expresie a aceluiaşi fel de sporire a exploatării forței de muncă este folosirea copiilor şi femeilor, plătiți cu salarii inferioare bărbaților, dar întrebuințați în aceleaşi condiții.

În toate cazurile, valoarea şi plusvaloarea cresc pe **cale extensivă**, ca urmare a sporirii cantității de muncă depusă de muncitor în cursul unei zile. El va transmite, în acelaşi timp, sau într-unul mai mare, o valoare mai mare a mijloacelor de producție consumate şi va adăuga mărfurilor produse o cantitate mai mare de valoare nouă. În această situație valoarea unitară a produselor nu se reduce, ea poate rămâne constantă sau poate chiar să crească, prin absorbirea unei cantități de muncă vie constantă sau mai mare. În exemplul nostru valoarea unitară a rămas aceeaşi 35$/bucată, însă plusvaloarea unitară a crescut de la 2,5$ la 3$ pe bucată (pe seama reducerii de la 2,5$ la 2$ a cheltuielilor unitare cu forța de muncă).

Asemenea metode de sporire a gradului de exploatare a forței de muncă au fost practicate – mai ales – în perioadele de început ale capitalismului, când durata zilei de muncă nu era reglementată, iar mişcarea sindicală nu se formase încă.

2. **Fie prin prelungirea timpului de supramuncă, pe seama scăderii timpului de muncă necesar, în condițiile menținerii nemodificate a duratei zilei de muncă**. Dar, pentru ca timpul de muncă necesar să se reducă în favoarea celui de supramuncă,

1575 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 326.

se impune ieftinirea forţei de muncă, adică reducerea valorii ei. Acest lucru este posibil numai prin **creşterea forţei productive a muncii**, adică a productivităţii ei. „Prin sporirea forţei productive a muncii înţelegem aici, în genere, o schimbare în procesul muncii datorită căreia se reduce timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei mărfi, datorită căreia o cantitate mai mică de muncă dobândeşte forţa de a produce o cantitate mai mare de valoare de întrebuinţare”[1576]. Dar, pentru a reduce valoarea forţei de muncă, creşterea forţei productive a muncii trebuie să cuprindă acele ramuri ale căror produse determină valoarea forţei de muncă, adică acele ramuri care produc mijloace de subzistenţă uzuale sau care pot înlocui aceste mijloace. În urma acestui proces timpul de muncă socialmente necesar producerii şi reproducerii forţei de muncă se reduce, diminuând corespunzător salariul acesteia şi timpul de muncă necesar, în favoarea creşterii timpului de supramuncă, a masei şi ratei plusvalorii. Dacă acest lucru se produce, valoarea forţei de muncă scade, iar în cursul aceleiaşi zile de muncă se reduce timpul de muncă necesar şi creşte corespunzător cel de supramuncă. De pildă, dacă prin creşterea forţei productive a muncii, muncitorul produce în numai 3 ore, în loc de 4, echivalentul salariului său, el va produce în 5 ore, în loc de 4, plusvaloare. Rata plusvalorii, adică gradul de exploatare a forţei de muncă a crescut de la $\mathbf{p' = \frac{4Ts}{4Tn} 100 = 100\%}$ la $\mathbf{p' = \frac{5Ts}{3Tn} 100 = 166\%}$, sau de la $\mathbf{p' = \frac{50P}{50V} 100 = 100\%}$ la $\mathbf{p' = \frac{62,5P}{37,5V} 100 = 166\%}$, fără ca durata totală a zilei de muncă să se fi modificat.

Dacă în condiţiile iniţiale valoarea nou creată de muncitor de 100$ se împărţea în mod egal între salariu şi plusvaloare **(100$Y = 50$V + 50$P)**, acum aceeaşi valoare nouă (adăugată) se împarte în 37,5$ salariu şi 62,5$ plusvaloare **(100$Y = 37,5$V + 62,5$P)**.

Deci creşterea productivităţii sporeşte gradul de exploatare a forţei de muncă, prin reducerea absolută şi relativă a timpului de muncă necesar şi prelungirea corespunzătoare a celui de supramuncă.

Dacă creşterea productivităţii este suficient de rapidă, sporirea gradului de exploatare se poate realiza chiar prin reducerea absolută a duratei zilei de muncă. De pildă, de la 8 la 6 ore. Dacă productivitatea a crescut suficient, încât să reducă timpul necesar de la 4 la 2 ore, în cadrul celor 6 ore zilnic în loc de 8, gradul de exploatare a sporit de la $\mathbf{p' = \frac{4Ts}{4Tn} 100 = 100\%}$ la $\mathbf{p' = \frac{4Ts}{2Tn} 100 = 200\%}$.

„Plusvaloarea rezultată prin reducerea timpului de muncă necesar şi din schimbarea corespunzătoare a raportului de mărime dintre cele două părţi componente ale zilei de muncă o numesc **plusvaloare relativă**”[1577] (s. ns.). „Plusvaloarea relativă se află în raport direct proporţional cu forţa productivă a muncii”[1578].

Sporirea plusvalorii prin metoda plusvalorii relative se realizează pe **cale intensivă**, adică prin reducerea timpului de muncă socialmente necesar pe unitatea de marfă produsă. Acum valoarea socială a unităţii de marfă se reduce, pentru că ea absoarbe o cantitate de muncă materializată şi vie mai mică decât în condiţiile anterioare.

Toate situaţiile de până acum au avut în vedere împrejurarea că procesul de producţie se desfăşoară în condiţiile medii sociale.

Ce se întâmplă – însă – dacă timpul de muncă individual al capitalistului nostru este inferior celui socialmente necesar? Dacă forţa productivă a muncii în fabrica sa este mai mare decât media socială, respectiv dacă valoarea individuală a produselor sale este sub cea recunoscută ca socialmente necesară?

3. După cum se ştie, **„valoarea mărfurilor este invers proporţională cu forţa productivă a muncii”**[1579] (s. ns.). Capitalistul va vinde mărfurile sale la preţurile pieţei egale cu cele de producţie care corespund condiţiilor medii sociale, la fel cum fac toţi

1576 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 325.
1577 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 326.
1578 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 330
1579 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 330

ceilalți. Având costuri de producție unitare mai mici decât cele sociale, el va obține, pentru fiecare unitate de marfă vândută, un profit mai mare, adică va obține o **plusvaloare suplimentară**[1580].

Plusvaloarea suplimentară apare aici ca diferență între costurile de producție medii sociale din ramura respectivă (mai mari) şi costurile medii individuale (mai mici) ale producătorilor cu productivitate individuală mai mare decât cea medie socială. Această **plusvaloare suplimentară se transformă în profit suplimentar**. Dar, nu toți producătorii obțin plusvaloare suplimentară, ci doar aceia care revoluționează – înaintea celorlalți – condițiile de producție. Ei obțin – pe lângă plusvaloarea normală, realizată de toți cei care produc în condițiile medii sociale – o plusvaloare suplimentară, atât timp cât descoperirea sau descoperirile respective nu se generalizează la nivelul întregului domeniu, ramuri, sau economia națională. În asemenea cazuri, producătorii care au introdus înaintea celorlalți anumite descoperiri, care le conferă o productivitate mai mare decât media socială, obțin – în cadrul prețului de producție – un profit suplimentar. Pentru ei, valoarea şi prețul individual sunt formate din **costurile de producție (C_T) + profitul mijlociu (Π_M) + profitul suplimentar (Π_S)**.

$$\mathbf{M = (C + V) + \Pi = (C + V) + (\Pi_M + \Pi_S) = C_T + (\Pi_M + \Pi_S)}$$

În asemenea situații, prețul celor care obțin plusvaloare suplimentară, este un preț de monopol, incluzând şi profitul suplimentar, pe care ceilalți nu-l obțin.

În **ramurile neagricole**, unde nu există monopol asupra unor condiții speciale, care să avantajeze permanent anumiți producători, în timp ce alții sunt excluşi de la asemenea condiții (ca în agricultură, de exemplu) şi unde libertatea de mişcare a capitalului de la o ramură la alta, de la o activitate la alta nu este în nici un fel îngrădită, plusvaloarea suplimentară (profitul suplimentar) intră în procesul de egalizare a ratei profitului şi de formare a profitului mijlociu (profit proporțional cu valoarea capitalului întrebuințat). Mai devreme, sau mai târziu, prin generalizarea condițiilor care l-au creat, profitul suplimentar se transformă – în totalitate – în profit mijlociu, iar prețurile de monopol în prețuri de producție. De îndată ce respectivele îmbunătățiri s-au generalizat – şi altele noi nu au apărut încă – nici un producător nu va mai obține plusvaloare suplimentară[1581].

În **agricultură**, şi în alte domenii (minerit, pescuit etc.), plusvaloarea suplimentară poate apărea:

a. Fie în urma unor descoperiri care măresc diferențiat productivitatea muncii, ca în industrie. În asemenea cazuri, mai devreme sau mai târziu, profitul suplimentar se transformă în profit mijlociu.

b. Fie – la același nivel al productivității – ca urmare a deținerii unor condiții specifice de producție. Caracterul limitat al terenurilor de o anumită fertilitate sau/şi cu o anumită poziție şi existența monopolului proprietății private împiedică egalizarea ratei profitului şi formarea profitului mijlociu. În aceste cazuri, terenurile mai fertile sau mai bine situate, comparativ cu cele mai slabe (care reprezintă condițiile sociale şi impun prețurile de producție) obțin – la același capital – o producție mai mare, o productivitate superioară, şi – deci – costuri individuale mai mici. Prin vânzarea produselor la prețurile mijlocii, vor obține o plusvaloare suplimentară, un profit suplimentar. **Acesta este baza formării rentei diferențiale (I sau şi II) ca diferență între prețurile de producție sociale (mai mari) şi cele individuale (mai mici).** Rentă diferențială obțin doar proprietarii terenurilor cu condiții mai bune, comparativ cu cele mai slabe atrase în producție.

c. Fie, ca urmare a unei compoziții organice inferioare, același capital constant absoarbe mai mult capital variabil, mai multă muncă vie, şi (la aceeaşi rată a plusvalorii ca în

1580 Această formă a plusvalorii poate fi asimilată – credem noi – plusvalorii relative, iar metoda plusvalorii suplimentare, metodei plusvalorii relative. În fond şi în fapt, întreprinzătorii care obțin o astfel de plusvaloare, se află într-o poziție de monopol. Plusvaloarea suplimentară obținută este, în esență, un venit net suplimentar, însuşit de proprietarul condițiilor speciale ca o rentă. Şi toate acestea se întâmplă când prețurile pieței sunt egale cu cele de producție. Când oferta este inferioară cererii, prețurile pieței pot să fie peste cele de producție şi acum se obține o rentă de monopol şi mai mare.

1581 „Această plusvaloare suplimentară dispare îndată ce se generalizează noul mod de a produce şi, în consecință, dispare diferența dintre valoarea individuală a mărfurilor produse mai ieftin şi valoarea lor socială" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 329).

industrie) produce mai multă plusvaloare. Diferența dintre plusvaloarea din agricultură (mai mare) şi cea din industrie (mai mică) – obținută de același capital – este plusvaloare suplimentară, care se transformă în profit suplimentar. Din motivele arătate mai sus, nici acest profit nu participă la procesul de egalizare a ratei profitului şi formarea profitului mijlociu. **El este baza economică a formării rentei absolute, însuşită de proprietarii terenurilor celor mai slabe atrase în producție.** Renta absolută, încasată de proprietarii celor mai slabe terenuri atrase în producție, se obține prin vânzarea produselor agricole la prețuri de piață superioare prețurilor lor de producție. Astfel, **renta absolută** este diferența dintre prețul de piață (mai mare) şi prețul de producție (mai mic) al produselor obținute pe cele mai slabe terenuri.

d. Fie prin deținerea în proprietate exclusivă a unor condiții ireproductibile de producție. Dacă cererea pentru produsele create în asemenea condiții este mai mare decât oferta (ca şi la renta absolută), prețurile lor de piață urcă peste cele de producție – dar mărfurile se vând la valoarea lor socială – obținându-se, astfel, plusvaloarea suplimentară şi profitul suplimentar. **Acest profit este baza formării rentei de monopol.** Renta de monopol apare, astfel, ca diferență între prețul de piață (mai mare) şi prețul de producție individual (mai mic) al produselor obținute în condiții unice.

În concluzie, **plusvaloarea suplimentară este rezultatul monopolului asupra unor condiții privilegiate ale producției**, fie ele descoperiri în domeniul ştiinței şi tehnicii, terenuri mai fertile sau mai bine situate, o compoziție organică a capitalului inferioară celei medii, zăcăminte mai bogate sau mai uşor de exploatat, resurse de apă mai abundente ori mai pure, condiții unice de producție şi o cerere mai mare decât oferta etc.

Toate acestea se pot materializa:

- **fie într-o productivitate individuală mai mare decât cea socială,**
- **fie într-o poziție dominantă într-un domeniu sau altul**.

În **primul caz**, plusvaloarea suplimentară se obține prin prețul de producție, şi în cadrul acestuia, ca diferență între costurile sociale medii (mai mari) şi costurile de producție unitare individuale ale celor cu condiții superioare (mai mici). Ea ia forma **profitului de monopol** în ramurile neagricole şi a tuturor tipurilor de **rentă diferențială** în agricultură sau alte ramuri.

În **al doilea caz**, producătorii-vânzători se pot afla într-o poziție avantajoasă[1582], care impune prețuri de piață mai mari decât prețurile de producție, dar mărfurile se vând, totuşi, la valoarea lor socială, şi atunci plusvaloarea suplimentară apare ca diferență între prețurile de piață (mai mari) şi prețurile de producție (mai mici). În felul acesta se obține **renta absolută** şi **renta de monopol**.

În toate aceste cazuri şi în altele, **plusvaloarea totală (P_T)**, obținută la nivel social, va fi formată din **plusvaloarea normală (P)** şi din **plusvaloarea suplimentară (P_S)**. **Renta este (totdeauna)** – credem noi – **rezultatul unui monopol oarecare (natural sau dobândit pe alte căi)**.

$$P_T = P + P_S$$

Vom vedea mai jos că **plusvaloarea se transformă în profit (Π)**, iar **profitul în profit mijlociu ($Π_M$)**. Nu același lucru se întâmplă – în toate cazurile – cu plusvaloarea suplimentară. Din anumite motive şi din cauza unor condiții specifice, plusvaloarea suplimentară nu participă – întotdeauna şi în întregime – la egalizarea ratei profitului şi la formarea profitului mijlociu. **Plusvaloarea suplimentară se transformă în profit suplimentar.** În anumite situații (vezi mai sus) profitul suplimentar constituie baza economică a formării **rentei (R)**.

$$P_T = Π_M + Π_S = Π_M + R$$

În condițiile contemporane, când durata săptămânii şi zilei de muncă sunt strict determinate, când există o puternică mişcare sindicală şi alte organizații care apără drepturile muncitorilor şi militează pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă şi viață, nu se mai poate

1582 Au o compoziție a capitalului inferioară celei mijlocii şi – la aceeaşi rată a plusvalorii – obțin o masă mai mare de plusvaloare. Sau dețin în proprietate privată exclusivă anumite condiții superioare, ireproductibile de producție, care le permite – în condițiile unei cereri mai mari decât oferta – să impună prețuri de piață peste cele de producție.

practica metoda plusvalorii absolute. De aceea, capitaliştii se orientează – hotărâtor – spre metodele plusvalorii relative şi suplimentare. Lupta pentru inovarea proceselor de producție şi păstrarea strictă a secretului descoperirilor a devenit o constantă a întregii activități a tuturor întreprinzătorilor de pretutindeni.

9.3.5. PROCESUL DE ACUMULARE A CAPITALULUI

Cumpărarea de pe piață, cu bani, de către întreprinzătorul capitalist, **a elementelor necesare producției**, **adică a mijloacelor de producție şi a forței de muncă, reprezintă primul stadiu** (fază) **al circuitului capitalului**. **Al doilea stadiu** (fază), procesul de producție, presupune consumarea factorilor de producție şi obținerea unei mărfi de o valoare mai mare decât valoarea elementelor ei componente. Valoarea mărfurilor obținute este formată din valoarea capitalului avansat şi plusvaloare. În **stadiul al treilea**, mărfurile trebuie vândute, transformate din forma marfă în forma bani. Banii obținuți, mai mulți decât cei avansați inițial, deveniți ei înşişi capital, trebuie transformați din nou într-un capital mai mare, şi aceasta se repetă mereu.

Parcurgerea o singură dată a celor trei stadii (faze) succesive o numim **rotație** sau **circuit**. „Acest circuit, care parcurge mereu aceleaşi faze succesive, formează **circulația capitalului**”[1583] (s. ns.).

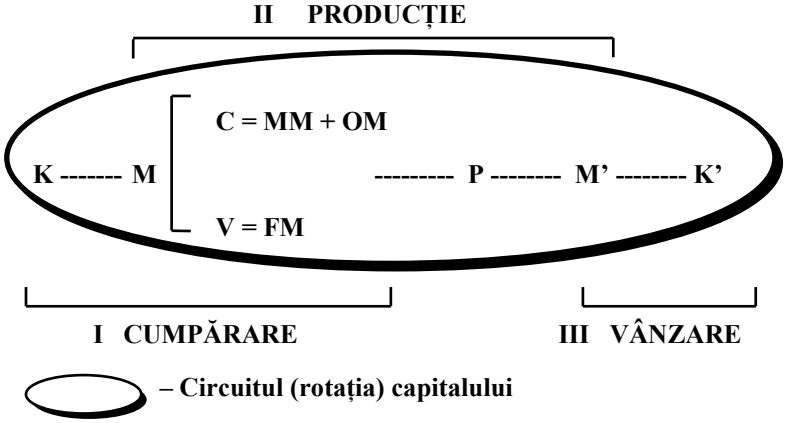

– Circuitul (rotația) capitalului

- Prin urmare, **un circuit complet (o rotație completă a) al capitalului este compus (ă) din trei stadii sau faze**:
- **Cumpărarea factorilor de producție (aprovizionarea);**
- **Producția propriu-zisă;**
- **Vânzarea (desfacerea, realizarea) mărfurilor.**

După cum se observă, **fazele întâi şi a treia**, respectiv **cumpărarea factorilor de producție** (transformarea banilor în mărfuri) şi **vânzarea mărfurilor** (transformarea lor în bani) **se desfăşoară în sfera circulației**. Acolo au loc schimburi de echivalente şi nu se poate produce plusvaloare.

Faza a doua are loc în producție. Aici este „secretul” transformării banilor în capital. În procesul producției intră mărfuri de o valoare mai mică şi din el (ele) rezultă altele de valoare mai mare. Producția se dovedeşte, astfel, „creuzetul” magic de transformare a banilor în capital, iar studiul ei reprezintă „cheia” înțelegerii procesului de producere a plusvalorii. Cu toate acestea, mărfurile se realizează ca valori pe piață. Cum plusvaloarea este o componentă a valorii mărfurilor, realizarea ei are loc tot pe piață, o dată cu şi în măsura în care se realizează valoarea însăşi prin procesul de vânzare-cumpărare.

1583 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 574.

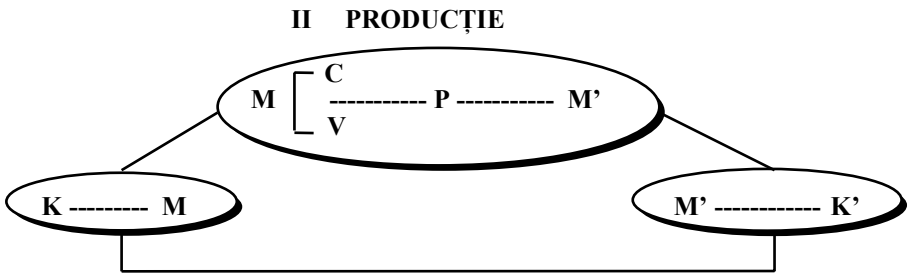

După ce a demonstrat procesele de producere şi însuşire a plusvalorii, Marx explică şi **mecanismul sporirii dimensiunilor capitalului prin acumulare, adică prin transformarea plusvalorii în capital**. În orice perioadă a evoluției societății şi în orice formă de organizare a ei, consumul reprezintă condiția fundamentală a existenței. **Cum societatea nu poate înceta să consume, ea nu poate înceta să producă**. „Privit în conexiunea sa continuă şi în fluxul neîntrerupt al reînnoirii sale, orice proces de producție social este, deci, în acelaşi timp, un **proces de reproducție**”[1584] (s. ns.).

Cu alte cuvinte, procesul de reproducție este reluarea continuă a circuitului (rotațiilor) capitalului, cu parcurgerea succesivă a celor trei faze (cumpărare, producție, vânzare) şi a formelor sale funcționale (bănesc, productiv, marfar).

Dar, prin desfăşurarea procesului de reproducție, are loc, **pe de o parte**, **transformarea plusvalorii în capital**, iar **pe de altă parte** şi prin acelaşi proces, sporirea dimensiunilor sale, adică **acumularea capitalului**.

Privit prin prisma dimensiunilor sale, a valorii mărfurilor produse în fiecare circuit (sau rotație), procesul reproducției sociale este de **două feluri**:

1. Reproducție simplă. Valoarea mărfurilor obținute, în diferitele circuite succesive, este egală cu valoarea elementelor consumate la producerea lor.

2. Reproducție lărgită. Valoarea mărfurilor obținute, în fiecare circuit (rotație) al capitalului, este mai mare decât valoarea elementelor componente consumate la producerea lor. Valoarea finală va fi – totdeauna – mai mare decât cea avansată, conținând şi plusvaloarea creată de munca vie a muncitorului şi adăugată valorii mijloacelor de producție consumate şi valorii produsului necesar. Plusvaloarea va reprezenta – deci – surplusul de valoare, peste costul producției.

Producției capitaliste îi este caracteristică reproducția lărgită. Dacă procesul de valorificare a capitalului nu s-ar mai produce, adică dacă valoarea mărfurilor rezultate din producție n-ar fi mai mare decât cea a elementelor consumate la producerea lor, dacă, deci, n-ar conține plusvaloare, producția respectivă ar înceta să mai fie capitalistă.

9.3.5.1. REPRODUCȚIA CAPITALISTĂ SIMPLĂ

I. Pentru a explica mecanismele reproducției capitaliste presupunem un capital inițial avansat de 10.000$, astfel: 8.000$C, 2.000$V şi o rată a plusvalorii de 100% şi o compoziție organică a capitalului C/V = 8.000/2.000 = 4/1. Deci 10.000$K = 8.000$C + 2.000$V. Mai departe, presupunem 8.000$C = 6.000$MM + 2.000$OM. De asemenea considerăm că durata unui circuit (rotație) al capitalului este 1 an, iar mijloacele de muncă se consumă integral într-un singur circuit.

În urma procesului de producție rezultă o valoare capital de 12.000$:

12.000$M = 8.000$C + 2.000$V + 2.000$P, sau

12.000$M = 10.000$C$_T$ + 2.000$P

Presupunem că întreaga plusvaloare obținută se consumă neproductiv, în fiecare an. În aceste condiții, după 5 ani, plusvaloarea consumată va fi egală cu valoarea–capital avansată inițial, adică 5 x 2.000 = 10.000$ sau

10.000$/2.000$ = 5 ani.

1584 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 576.

„În general, valoarea-capital avansată împărțită la plusvaloarea consumată anual dă numărul de ani sau numărul perioadelor de reproducție după a căror trecere capitalul inițial avansat a fost consumat de capitalist și deci a dispărut”[1585]. La sfârșitul acestei perioade „din valoarea capitalului inițial nu mai există nici un atom”.

Dar, dacă după această perioadă, întreprinzătorul nostru deține un capital material în funcțiune a cărui mărime nu s-a modificat, înseamnă că sursa lui valorică o constituie – acum – plusvaloarea creată de forța de muncă în funcțiune și însușită gratuit de către capitalist, în virtutea proprietății sale private asupra condițiilor materiale ale producției.

Prin urmare, în condițiile reproducției simple, „după trecerea unui anumit număr de ani, valoarea-capital care îi aparține (capitalistului – n. ns.) este egală cu suma plusvalorii pe care el și-a însușit-o fără echivalent în cursul acestui număr de ani, iar suma valorii consumate de el este egală cu valoarea-capital inițială”[1586].

Se demonstrează, astfel, că, „simpla continuare a procesului de producție, adică **reproducția simplă**, **transformă** inevitabil, după o perioadă mai scurtă sau mai lungă, **orice capital în capital acumulat sau în plusvaloare capitalizată**”[1587] (s. ns.). Chiar dacă, inițial, capitalul avansat a fost proprietate agonisită prin munca personală a capitalistului, el devine – după un număr determinat de rotații – **„valoare însușită fără echivalent sau materializare, sub formă de bani sau sub altă formă, a unei munci neplătite a altuia”**[1588] (s. ns.).

De la acest punct încolo, prelungirea procesului reproducției demonstrează că **orice capital este** – în esența lui și în întregime – **plusvaloare capitalizată**. Cu alte cuvinte, procesul reproducției simple reproduce, fără încetare, valoarea-capital din plusvaloarea acumulată, iar **reproducția simplă a capitalului-valoare se transformă ea însăși în reproducție lărgită**.

II. Dar, pentru ca circuitul capitalului să permanentizeze modul de producție capitalist, nu este suficient ca el să reproducă mereu (chiar și la aceleași dimensiuni) **valoarea-capital**. El trebuie să producă și să reproducă mereu, cel puțin la același nivel, și **relația-capital**, adică „pe capitalist de o parte, pe muncitorul salariat de altă parte”[1589].

Aceasta presupune:

- **a.** Refacerea continuă, **pe de o parte**, a proprietarului condițiilor materiale ale producției și al bunurilor de subzistență, în calitate de cumpărător al factorilor de producție (deci și al forței de muncă).
- **b.** Refacerea continuă, **pe de altă parte**, a muncitorului, liber din punct de vedere juridic și economic, în calitate de vânzător al forței sale de muncă.
- **c.** Refacerea continuă, **în al treilea rând**, a schimburilor de echivalente pe piața tuturor mărfurilor, deci și pe piața forței de muncă marfă.

„Pentru aceasta este necesar, în primul rând, să se întâlnească, în calitate de cumpărător și de vânzător, de o parte posesorul de valoare sau de bani și de cealaltă parte posesorul substanței creatoare de valoare; de o parte posesorul de mijloace de producție și de mijloace de subzistență și de cealaltă parte posesorul a nimic altceva decât al forței de muncă. Așadar, separarea produsului muncii de munca însăși, separarea condițiilor obiective ale muncii de factorul subiectiv – forța de muncă a fost, de fapt, baza dată, punctul de plecare al procesului de producție capitalist”[1590].

Pe de o parte, reproducția capitalistă simplă „transformă încontinuu avuția materială în capital, în mijloace de valorificare și mijloace de consum pentru capitalist”[1591]. În calitate de proprietar – privat și permanent – al condițiilor materiale ale producției și al valorii de întrebuințare a forței de muncă, pe care o cumpără mereu pe perioade determinate, capitalistul devine, automat, unicul proprietar al mărfurilor produse, fie că ele sunt mijloace de producție sau bunuri de subzistență. Prin vânzarea lor pe bani mai mulți decât a avansat inițial, el își mărește continuu valoarea-capital deținută. După fiecare circuit ea sporește cu o mărime echivalentă cu plusvaloarea creată prin producție și realizată prin vânzare. Din valoarea-capital obținută el este pregătit – din nou – să cumpere factorii de producție pentru un nou proces.

1585 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 579.
1586 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 579.
1587 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 580.
1588 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 580.
1589 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 588.
1590 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 580.
1591 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 580.

Prin aceasta, mecanismele reproducţiei îl reproduc – continuu – pe întreprinzătorul capitalist.

Pe de altă parte, „muncitorul iese din acest proces aşa cum a intrat: personal fiind izvor de avuţie, dar lipsit de orice mijloace de a realiza această avuţie pentru sine însuşi”[1592]. Înainte de intrarea muncitorului în proces, munca lui a fost înstrăinată de el, însuşită de capitalist şi încorporată capitalului. Ea se concretizează continuu, în procesul reproducţiei, într-un produs străin, care-i revine capitalistului şi numai el poate să-l înstrăineze sub formă de marfă, intrând în posesia echivalentului său valoric, adică în posesia unei noi puteri de cumpărare, mai mari decât cea iniţială, cu care va cumpăra – din nou – factorii materiali şi umani necesari continuării producţiei. Muncitorul nu va avea nimic altceva la sfârşitul circuitului capitalului decât forţa sa de muncă, fiind obligat – pentru a putea cumpăra bunurile de subzistenţă necesare traiului – să şi-o vândă, din nou, pe o perioadă determinată, întreprinzătorului capitalist, deţinător exclusiv, în virtutea proprietăţii private, al condiţiilor materiale ale producţiei. **Mecanismele reproducţiei capitaliste îl reproduc, astfel, continuu, pe muncitor, „separat de mijloacele propriei sale materializări şi realizări, abstract”[1593], ca muncitor salariat**. „Această reproducţie continuă, această eternizare a muncitorului este condiţia *sine qua non* a producţiei capitaliste”[1594].

Consumul muncitorului este de **două feluri**:

a. Consum productiv. În procesul producţiei el consumă prin munca sa mijloacele de producţie şi le transformă în produse de valoare mai mare decât a capitalului avansat. Tot acum şi aici el consumă propria-i forţă de muncă sau o parte din forţa sa vitală. Acesta este consumul productiv al muncitorului, este producţia însăşi. Prin acest fel de consum muncitorul valorifică acea parte a capitalului concretizată în factorii de producţie. **Prin consumul productiv capitalistul valorifică – pentru sine – capitalul apropriat sieşi, mai întâi sub forma factorilor de producţie, apoi sub forma mărfurilor produse**.

b. Consum neproductiv. Prin cumpărarea mijloacelor de subzistenţă muncitorul consumă pentru sine însuşi, în scop individual, o altă parte a capitalului şi anume aceea materializată în astfel de mărfuri, componente inexorabile ale capitalului valorificat. Prin consumarea bunurilor necesare traiului el reface continuu forţa sa vitală, forţa sa de muncă. Şi acest fel de consum este – în esenţa lui – un consum productiv, pentru că „el reface forţa productivă a muncii”. Prin acest fel de consum muncitorul valorifică valoarea-capital materializată în mijloace de subzistenţă. „Consumul individual al muncitorului rămâne deci un moment al producţiei şi reproducţiei capitalului”[1595]. **Prin consumul neproductiv capitalistul valorifică – tot pentru sine – acea parte a capitalului înstrăinat sub forma mijloacelor de subzistenţă cumpărate şi consumate de muncitor**.

În **faza I** a circuitului, **cumpărarea**, **CAPITALISTUL** îşi apropriе factorii de producţie ca valori de întrebuinţare şi îi respinge ca valoare. Tot acum îşi apropriе ca valori de întrebuinţare bunurile pentru consumul său neproductiv, dar le respinge ca valoare. În **faza a doua**, **producţia**, îşi apropriе produsele create ca noi valori de întrebuinţare, respingând valoarea de întrebuinţare iniţială a factorilor de producţie. În **faza a treia**, **vânzarea**, el îşi apropriе produsele ca valori, respingându-le ca valori de întrebuinţare. Prin vânzarea mărfurilor capitalistul îşi apropriе, sub formă bănească, o valoare-capital sporită, îşi apropriе muncă străină tot mai mare. Acum el şi-l apropriе pe muncitor ca valoare, pentru valoarea mijloacelor de subzistenţă pe care acesta din urmă le cumpără, dar îl respinge ca valoare de întrebuinţare. În procesul **consumului**, capitalistul îşi apropriе bunurile de consum ca valori de întrebuinţare, respingându-le ca valori. În acelaşi timp, el respinge în acest proces mijloacele de producţie atât ca valori, cât şi ca valori de întrebuinţare. Printr-un **nou proces de cumpărare** el îşi apropriе noi factori de producţie, ca valori de întrebuinţare, dar îi respinge ca valoare. Prin acest proces, capitalistul şi-l apropriе, din nou, pe muncitor, de data aceasta ca valoare de întrebuinţare, ca factor de producţie, dar îl respinge ca valoare.

Prin **vânzarea forţei de muncă**, **MUNCITORUL** îşi apropriе o parte din valoarea-capital sub forma salariului, cedând capitalistului valoarea de întrebuinţare a forţei sale de muncă pe perioada angajării. În **procesul producţiei** muncitorul îşi apropriе mijloacele de

1592 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 580.
1593 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 581.
1594 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 581.
1595 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 582.

producție ca valori de întrebuințare, dar respinge, atât ca valori cât şi ca valori de întrebuințare, produsele obținute, în favoarea capitalistului. Prin **consumul său productiv** muncitorul îşi aproprie capitalul sub forma condițiilor materiale ale producției, ca valoare de întrebuințare, dar îl respinge ca valoare. În virtutea proprietății private, muncitorul îndepărtează continuu de sine rezultatele propriei producții, sub forma mărfurilor (mijloace de producție şi bunuri de subzistență) care revin în proprietate capitalistului, singurul care le poate înstrăina. Prin acest proces, muncitorul îl depărtează continuu de sine pe capitalist şi – o dată cu el – valoarea-capital. În procesul **cumpărării** muncitorul îşi aproprie bunurile necesare consumului ca valori de întrebuințare, dar le respinge ca valori. Tot acum el respinge mijloacele de producție, atât ca valori cât şi ca valori de întrebuințare. Prin **consumul** neproductiv al bunurilor de subzistență, în scop individual, muncitorul îşi aproprie o parte a capitalului, ca valoare de întrebuințare, o distruge şi-şi creează condițiile reapariției sale pe piața forței de muncă. El îşi aproprie, astfel, ca valori de întrebuințare numai bunurile de subzistență, respingându-le ca valori. Mijloacele de producție le respinge, de pe pozițiile consumului individual, atât ca valori, cât şi ca valori de întrebuințare. Printr-un **nou act de vânzare** a forței sale de muncă, muncitorul îşi aproprie, din nou, pentru o altă perioadă determinată, capitalul ca valoare sub forma salariului, dar îl respinge ca valoare de întrebuințare.

Clasa capitaliştilor			**Clasa muncitorilor**		
Procesul	**Aproprie**	**Respinge**	**Respinge**	**Aproprie**	**Procesul**
Cumpărare	**MP (VI)** **FM (VI)** **BC (VI)**	**MP (V)** **FM (V)** **BC (V)**	**FM (VI)**	**FM (V)**	**Vânzare**
Producție	**Produse (VI)**	**MP (VI)** **FM (VI)**	**Produse (V, VI)**	**MP (VI)**	**Producție**
Vânzare	**Produse (V)** **FM (V)**	**Produse (VI)** **FM (VI)**	**BC (V)** **MP (V, VI)**	**BC (VI)**	**Cumpărare**
Consum	**BC (VI)**	**MP (V, VI)**	**MP (V, VI)**	**BC (VI)**	**Consum**

Legendă
MP – mijloacele de producție;
FM – forța de muncă;
BC – bunurile de consum;
V – valoarea;
VI – valoarea de întrebuințare

Procesul de producție capitalist reproduce prin desfăşurarea sa, separarea forței de muncă de condițiile muncii. „El îl sileşte încontinuu pe muncitor să-şi vândă forța de muncă pentru a putea trăi şi îi dă încontinuu capitalistului posibilitatea de a o cumpăra pentru a se îmbogăți”[1596]. **Mecanismul procesului însuşi îl aruncă în permanență pe muncitor pe piața de mărfuri în calitate de vânzător al forței sale de muncă şi transformă continuu produsul muncii sale în mijloc de cumpărare în mâna capitalistului**.

9.3.5.2. REPRODUCȚIA CAPITALISTĂ LĂRGITĂ

„**Folosirea plusvalorii în calitate de capital, adică transformarea din nou, a plusvalorii în capital, se numeşte acumularea capitalului**”[1597] (s. ns.).

Dar pentru a transforma plusvaloarea (integral sau parțial) în capital sau în factori de producție suplimentari, aceştia trebuie, la rândul lor, să fie produşi şi să se găsească pe piață. Adică, trebuie să fie produse şi să se găsească pe piață, atât mijloace de producție suplimentare peste cele necesare înlocuirii celor consumate productiv cât şi muncitori suplimentari peste cei ocupați deja în producție. După cum s-a demonstrat, supramunca şi rezultatul ei valoric, plusvaloarea, se materializează – în mod necesar – în **plusprodus**.

Plusprodusul este format – în substanța sa materială – din:

1596 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 587.
1597 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 589.

- Mijloacele de producţie suplimentare, create peste cele consumate în timpul procesului de producţie.
- Bunurile de consum suplimentare peste cele consumate de clasa capitaliştilor şi clasa muncitorilor deja ocupaţi în producţie.

Prin urmare, capitalistul va putea cumpăra cu plusvaloarea realizată, sau cu o parte a ei, mijloace de producţie suplimentare pentru lărgirea producţiei. Deci, **condiţiile materiale ale reproducţiei lărgite sunt asigurate, prin însuşi procesul valorificării capitalului**. De asemenea, prin valorificarea bunurilor de subzistenţă suplimentare, capitalistul poate angaja forţă de muncă suplimentară.

Dar, pentru ca reproducţia lărgită să se producă, pe piaţă trebuie să existe, ca marfă, şi forţa de muncă suplimentară.

Şi această condiţie este întrunită, deoarece – aşa cum s-a demonstrat – salariul asigură, prin nivelul său, nu numai refacerea în aceleaşi proporţii a forţei de muncă ocupate, ci şi înmulţirea muncitorilor. „El reproduce clasa muncitoare ca clasă dependentă de salariu, ca clasă al cărei salariu obişnuit ajunge nu numai pentru a-i asigura întreţinerea, ci şi înmulţirea”[1598]. Cu veniturile pe care le are clasa muncitorilor – ca întreg – poate cumpăra bunurile de subzistenţă suplimentare oferite de clasa capitaliştilor – ca întreg – şi prin consumarea lor reface pe scară lărgită forţa de muncă însăşi.

Presupunem că un întreprinzător capitalist a avansat un capital total iniţial, „agonisit prin muncă proprie”, de 10.000$, cu 8.000$ cumpărând mijloace de producţie (8.000$C = 6.000$MM + 2.000$OM) şi cu 2.000$V forţă de muncă.

Deci, **compoziţia organică a capitalului (C/V)** este **4/1**[1599]. De asemenea, presupunem o rată a plusvalorii **p’ = P/V = 100%**. În aceste condiţii valoarea producţiei obţinute în **primul circuit** va fi

M = (6.000MM + 2.000OM)C + (2.000V + 2.000P) = 12.000$, sau
M = 8.000C + 4.000Y = 8.000C + (2.000V + 2.000P) = 12.000$, sau
M = 10.000K + 2.000P = 12.000$

Întreaga valoare nou creată se împarte în mod egal între muncitor şi capitalist, iar cele 8 ore de muncă în 4 ore de muncă necesară şi 4 ore de supramuncă, sau 4 ore timp de muncă necesar şi 4 ore timp de supramuncă.

4.000Y = 2.000V + 2.000P

Presupunem – în continuare – că întreaga plusvaloare se acumulează, iar compoziţia organică a capitalului şi rata plusvalorii rămân nemodificate. Pentru a transforma în capital suma adiţională de 2.000$P capitalistul va avansa 4/5 din ea pentru cumpărarea mijloacelor de producţie suplimentare, în aceeaşi structură, şi 1/5 pentru angajarea de muncitori suplimentari, adică

2.000$P = 1.600$C + 400$V, iar
1.600$C = 1.200$MM + 400$OM.

La sfârşitul celui de **al doilea circuit** valoarea producţiei obţinute va fi

M = (7.200MM + 2.400OM)C + 2.400V + 2.400P = 14.400$, ori
M = 9.600C + (2.400V + 2.400P) = 14.400$, sau
M = 12.000K + 2.400P = 14.400$

Acum capitalul folosit, valoarea mărfii, valoarea nou creată şi plusvaloarea au crescut cu 20%. Prin urmare, la capitalul iniţial de 10.000$ s-a adăugat plusvaloarea de 2.000$, procesul de valorificare a avut loc.

1598 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 591.

1599 **Raportul valoric dintre capitalul constant şi capitalul variabil reprezintă compoziţia organică a capitalului**. **Raportul dintre masa mijloacelor de producţie şi numărul muncitorilor folosiţi reprezintă compoziţia tehnică a capitalului.** „Compoziţia capitalului trebuie privită din două puncte de vedere. Din punctul de vedere al valorii, ea este determinată de raportul în care capitalul se împarte în capital constant sau valoare a mijloacelor de producţie şi în capital variabil sau valoare a forţei de muncă, adică suma totală a salariilor. Din punctul de vedere al materialului care funcţionează în procesul de producţie, orice capital se împarte în mijloace de producţie şi în forţă de muncă vie; în acest sens, compoziţia capitalului este determinată de raportul dintre masa mijloacelor de producţie folosite, pe de o parte, şi cantitatea de muncă necesară pentru folosirea lor, pe de altă parte. Pe cea dintâi o numesc compoziţia valorică a capitalului, pe cea de a doua compoziţia tehnică a capitalului. Între ele există o strânsă interdependenţă. Pentru a exprima această interdependenţă, eu definesc compoziţia valorică a capitalului – dat fiind că ea este determinată de compoziţia lui tehnică şi reflectă schimbările compoziţiei tehnice – compoziţia organică a capitalului. Ori de câte ori vorbesc de compoziţia capitalului fără altă precizare, am în vedere compoziţia lui organică” (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, p. 622).

Dar mijloacele de producţie suplimentare şi forţa de muncă nou angajată au fost plătite nu din capitalul iniţial, ci din plusvaloarea capitalizată. În **circuitul al treilea** cele **2.400$P** se vor transforma în **1.920$C = 1.440$MM + 480$OM** şi **480$V**, iar valoarea producţiei va deveni

M = 11.520$C + (2.880$V + 2.880$P) = 17.280$, sau

M = 14.400$K + 2.880$P = 17.280$

În **al patrulea circuit** cele **2.880$P** se vor transforma în **2.304$C = 1.728$MM + 576$OM** şi **576$V**, iar valoarea producţiei va deveni

M = 13.824$C + (3.456$V + 3.456$P) = 20.736$, sau

M = 17.280$K + 3.456$P = 20.736$

Deci, după numai patru circuite capitalul iniţial avansat, de 10.000$, nu numai că a fost integral recuperat, dar valoarea lui s-a dublat prin capitalizarea plusvalorii. **De aici încolo capitalul nu mai este nimic altceva decât plusvaloare capitalizată**. De acum înainte, capitalul **nu** mai **„conţine nici un atom de valoare care să nu-şi aibă originea în munca altuia neplătită”**[1600] (s. ns.). Procesul reproducţiei lărgite **„constă în aceea că capitalistul schimbă încontinuu o parte a muncii altuia deja materializate, pe care şi-o însuşeşte neîncetat fără echivalent, contra altei cantităţi, mai mari, de muncă vie a altuia”**[1601] (s. ns.). Pe măsura repetării procesului de producţie capitalist, întregul capital avansat iniţial, oricare i-ar fi proveniența, se transformă în capital acumulat sau plusvaloare capitalizată. Treptat, capitalul iniţial devine o **mărime infinitezimală („magnitudo evanescens”)** în comparaţie cu plusvaloarea sau plusprodusul transformat în capital. De la un punct încolo, **valoarea-capital iniţială dispare, capitalul în funcţiune fiind – în întregime – plusvaloare capitalizată**.

După cum s-a demonstrat, transformarea banilor în capital se produce în condiţiile respectării stricte a legilor schimbului de echivalente, şi nu prin încălcarea lor. Dar, „proprietatea (privat-capitalistă – n. ns.) apare, în ceea ce-l priveşte pe capitalist, ca dreptul de a-şi însuşi munca neplătită a altuia sau produsul ei, iar în ceea ce-l priveşte pe muncitor ca imposibilitatea de a-şi însuşi propriul său produs”[1602].

De aceea, **în urma fiecărui circuit al capitalului**, în virtutea proprietăţii privat-capitaliste, indiferent dacă reproducţia este simplă sau lărgită, **se refac atât condiţiile reproducerii valorii-capital, cât şi ale reproducerii relaţiei capital**, deoarece:

1. Produsul muncii îi aparţine capitalistului, şi nu muncitorului.

2. Valoarea mărfurilor produse cuprinde, în afară de valoarea capitalului avansat, o plusvaloare, care pe muncitor l-a costat muncă, dar pe capitalist nu l-a costat nimic. Ea – plusvaloarea – devine proprietate de drept a capitalistului.

3. Muncitorul, care şi-a conservat forţa de muncă, este obligat şi poate să o vândă din nou dacă găseşte un cumpărător[1603].

În exemplul de mai sus am presupus că, în condiţiile reproducţiei lărgite, se acumulează întreaga plusvaloare. În mod normal, **plusvaloarea** însuşită de capitalist **se împarte în două componente**:

- **capital**, plusvaloarea acumulată, capitalizată ($\mathbf{P_k}$).
- **venitul** capitalistului, consumat neproductiv de către el ($\mathbf{P_c}$).

$$\mathbf{P = P_k + P_c}$$

Raportul dintre capital şi venit, aceste două componente ale plusvalorii, **determină mărimea acumulării**. Cu cât partea din plusvaloare destinată capitalului este mai mare, cu atât mai mare este rata acumulării şi cu atât mai rapid cresc dimensiunile capitalului prin capitalizarea plusvalorii.

$$\mathbf{k' = \frac{P_k}{P} 100}$$

unde **k' - rata acumulării;**
P_k - plusvaloarea acumulată;
P - plusvaloarea totală.

1600 Marx, Engels, Opere, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 592.
1601 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 593.
1602 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 593.
1603 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 595.

Şi invers, cu cât creşte relativ şi absolut partea plusvalorii consumată neproductiv, rata consumului, cu atât mai lent va spori capitalul total.

$$c' = \frac{P_c}{P} 100$$

unde **c' - rata consumului;**
P_c - plusvaloarea consumată neproductiv de capitalist;
P - plusvaloarea totală.

Indiferent însă de faptul că plusvaloarea se acumulează – total sau parţial – sau se consumă neproductiv, capitalul constant avansat iniţial creşte prin adăugarea valorii creată de munca pentru sine a muncitorului, iar după un anumit număr determinat de circuite el se transformă din muncă trecută (materializată) în muncă vie, din valoare transmisă în valoare adăugată (nouă), din muncă proprie a capitalistului în muncă străină a muncitorului însuşită gratuit de proprietarul condiţiilor materiale ale producţiei. Continuarea procesului reproducţiei dincolo de pragul înlocuirii capitalului constant prin capitalul variabil, transformă capitalul variabil însuşi – dintr-o cheltuială suportată iniţial de către capitalist din fondurile sale – în muncă nouă a muncitorului. Capitalistul va plăti, în viitor, întregul său capital investit – atât pe cel constant, cât şi pe cel variabil – din valoarea nou creată de forţa de muncă, însuşită gratuit de el în proporţii tot mai mari. În felul acesta, nu capitalistul îl creditează pe muncitor cu valoarea salariului plătit, ci muncitorul însuşi îşi plăteşte sieşi valoarea forţei sale de muncă cu o parte a valorii nou creată de el în procesele de muncă anterioare, pusă gratuit la dispoziţia capitalistului.

De aici încolo – afirmă Marx – capitalistul trăieşte din munca străină a muncitorului pe care şi-o aproprie în mod gratuit şi în proporţii tot mai mari pe măsura permanentizării proprietăţii privat capitaliste şi a legilor schimbului, a instituţiilor modului de producţie capitalist. Astfel, **capitalistul îl exploatează pe proletar nu înşelându-l, ci în baza instituţiilor istorice şi a legilor schimbului. Acestea îl transformă şi-l permanentizează pe muncitor ca marfă şi separă continuu – ca proprietate – factorii materiali de cei subiectivi ai producţiei**.

- **„Producţia de plusvaloare, sau arta de a stoarce plusvaloare, este legea absolută a acestui mod de producţie”**[1604] (s. ns.).

Pe măsura continuării procesului reproducţiei capitaliste lărgite **creşte compoziţia organică a capitalului**.

Presupunem, pentru început, constantă compoziţia organică a capitalului. În asemenea condiţii, **orice sporire a dimensiunilor capitalului atrage după sine creşterea în aceleaşi proporţii a forţei de muncă**. „Acumularea capitalului înseamnă, aşadar, sporirea numerică a proletariatului”[1605]. În exemplul nostru, capitalul iniţial de 10.000$, avea o compoziţie de 4/1, adică 8.000$C şi 2.000$V. În procesul de producţie următor capitalul a crescut la 12.000$, prin acumularea a 2.000$ plusvaloare. Menţinând aceeaşi compoziţie organică, 9.600$ va fi capital constant şi 2.400$ capital variabil, capitalul în ansamblul său crescând cu 20%, în aceleaşi proporţii vor creşte atât capitalul constant cât şi cel variabil.

Dar, în condiţiile reproducţiei capitaliste lărgite, o dată cu sporirea dimensiunilor capitalului, are loc şi creşterea forţei productive a muncii, adică a productivităţii muncii.

- **Care sunt consecinţele obiective ale creşterii productivităţii asupra compoziţiei organice a capitalului?**

În esenţa ei, **creşterea productivităţii înseamnă că aceeaşi cantitate de muncă produce, în aceeaşi unitate de timp, o cantitate mai mare de produse**. Dar, pentru a produce o cantitate mai mare de bunuri în aceeaşi unitate de timp, cu acelaşi efort, muncitorul trebuie să consume productiv o cantitate mai mare de mijloace de producţie. Productivitatea muncii se exprimă, deci, în mărimea relativă a mijloacelor de producţie pe care un muncitor le transformă în produs, într-un timp dat, cu aceeaşi încordare a forţei de muncă. Dar, „masa mijloacelor de producţie cu ajutorul cărora el funcţionează creşte o dată cu productivitatea muncii sale”[1606]. Consumând o cantitate mai mare de mijloace de producţie în acelaşi interval de timp, cu aceeaşi cantitate de muncă, muncitorul conservă şi transmite producţiei totale o valoare mai mare de mijloace de producţie, iar fiecărei unităţi o valoare constantă a acestora[1607]. În acelaşi timp,

1604 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 628.
1605 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 624.
1606 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 632.
1607 **Presupunând constant consumul specific de factori de producţie pe unitatea de produs.**

valoarea nou creată de forța de muncă în acțiune nu se modifică deloc prin modificarea productivității, ci doar direct proporțional cu durata timpului de muncă[1608]. Ca urmare, prin creşterea productivității muncii, deci prin sporirea numărului de produse create în acelaşi interval cu acelaşi consum de muncă, muncitorul va transmite fiecărei unități a mijloacelor de producție o cantitate mai mică de muncă vie. Valoarea nou creată de muncitor în timpul unei zile normale de lucru nu se modifică prin modificarea productivității, se modifică proporția în care aceasta se împarte între salariu şi plusvaloare şi se modifică mărimea valorii nou create pe unitate de produs. Când productivitatea creşte, scade corespunzător ponderea salariului în valoarea nou creată şi creşte ponderea plusvalorii. Deci, creşterea productivității sporeşte gradul de exploatare a forței de muncă, prin reducerea absolută şi relativă a timpului de muncă necesar şi prelungirea corespunzătoare a celui de supramuncă. Dacă creşterea productivității este suficient de rapidă, sporirea gradului de exploatare se poate realiza chiar prin reducerea absolută a duratei zilei de muncă. De pildă, de la 8 la 6 ore. Dacă productivitatea a crescut suficient, încât să reducă timpul necesar de la 4 la 2 ore, în cadrul celor 6 ore zilnic în loc de 8, gradul de exploatare a crescut de la 4Ts/4Tn =100%, la 4Ts/2Tn = 200%. Prin creşterea productivității, aceeaşi cantitate de muncă vie va produce, în acelaşi interval o masă mai mare de produse. Ca urmare, valoarea nou creată încorporată unității de marfă scade pe măsura creşterii productivității. **Cum unei unități de marfă i se transmite aceeaşi valoare a mijloacelor de producție consumate – indiferent de evoluția productivității – rezultă că prin creşterea productivității întreaga valoare unitară a bunurilor scade**.

Prin urmare, creşterea productivității se manifestă „în scăderea masei de muncă în raport cu masa de mijloace de producție puse în mişcare de ea, adică în scăderea mărimii factorului subiectiv al procesului de muncă în comparație cu factorii lui obiectivi”[1609].

În exemplul nostru de mai sus presupunem că, în **al doilea proces** al producției şi următoarele, productivitatea muncii creşte cu câte 10% de fiecare dată, iar compoziția internă a capitalului constant rămâne aceeaşi, adică 3/1. Cele 9.600$C = 7.200$MM + 2.400$OM vor creşte cu 10% ajungând la 10.560$C = 7.920$MM + 2.640$OM. Acum capitalul total avansat în producție va fi

K = 7.920$MM + 2.640$OM + 2.400$V = 12.960$, sau

K = 10.560$C + 2.400$V = 12.960$

Ca urmare a creşterii productivității muncii, ponderea capitalului variabil în capitalul total a scăzut de la (2.400/12.000)100 = 20% în situația inițială, la (2.400/12.960)100 = 18,51%, sau compoziția organică a capitalului a crescut de la $\mathbf{C_1/V_1 = 9.600/2.400 = 4/1}$, la $\mathbf{C_2/V_2 = 10.560/2.400 = 4,4/1}$. Dar, creşterea cu 10% a productivității muncii înseamnă că va scădea cu 10% valoarea forței de muncă marfă, adică timpul de muncă necesar muncitorului pentru crearea unei valori egală cu salariul său şi va creşte corespunzător timpul de supramuncă, adică perioada în care el va produce plusvaloare. Adică, acum îi vor fi suficiente muncitorului 3,6 ore în loc de 4 ore, pentru a produce o valoare egală cu salariul său, şi va munci 4,4 ore în loc de 4 ore, pentru capitalist. Gradul de exploatare a forței de muncă a crescut de la **4Ts/4Tn = 100%**, la **4,4Ts/3,6Tn = 122,22%**. Gradul de exploatare a crescut cu 22,22%, în vreme ce timpul necesar s-a redus cu numai 10%. Deci, **gradul de exploatare creşte mai repede decât scade timpul de muncă necesar**.

În asemenea împrejurări valoarea producției din **al doilea circuit** va fi

M = 7.920$MM + 2.640$OM + (2.400$V + 2.933$P) = 15.893$, sau

M = 10.560$C + (2.400$V + 2.933$P) = 15.893$, sau

M = 12.960$K + 2.933$P = 15.893$

Celelalte condiții rămânând nemodificate, la începutul celui de **al treilea circuit** plusvaloarea capitalizată 2.933$ se va transforma în 4,4 părți (2.389,85$) capital constant adițional şi 1 parte (543,15$) capital variabil. Capitalul total avansat în producție va fi egal cu cel rezultat din circuitul anterior, adică 15.893$, astfel:

15.893$K = 12.949,85$C + 2.943,15$V, iar

12.949,85$C = 9.712,39$MM + 3.237,46$OM

Prin creşterea cu 10% a productivității cele 12.949,85$C devin

14.244,84$C = 10.683,63$MM + 3.561,21$OM

1608 **Presupunând constantă intensitatea muncii.**

1609 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 632.

Dar creşterea cu 10 la sută a productivităţii reduce cu 10% timpul de muncă necesar, de la 3,6 ore în al doilea circuit la 3,24 ore în al treilea şi măreşte de la 4,4 ore timpul de supramuncă la 4,76 ore. Gradul de exploatare devine **4,76Ts/3,24Tn = 146,91%** faţă de situaţia iniţială. În asemenea condiţii, valoarea producţiei obţinută în al treilea circuit va fi

M = 14.244,84$C + 2.943,15$V + 4.323,89$P = 21.511,88$, sau

M = 17.187,99$K + 4.323,89$P = 21.511,88$

Acum compoziţia organică a capitalului devine $\mathbf{C_3/V_3 = 14.244,84/2.943,15 = 4,84/1}$. La începutul celui de al **patrulea circuit** cele 4.323,89$P capitalizată integral se va transforma în 4,84 părţi capital constant (3.583,50$) şi 1 parte capital variabil (740,39$) etc.

Noul capital investit va fi de 21.511,88$, din care

17.828,34$C = 13.371,25$MM + 4.457,09$OM şi 3.683,54$V etc.

Dacă, din nou, productivitatea creşte cu 10%, cele 17.828,34$C devin

19.611,17$C = 14.708,37$MM + 4902,80$OM.

Timpul de muncă necesar se reduce cu 10% faţă de circuitul al treilea, de la 3,24 ore la 2,92 ore, iar timpul de supramuncă creşte de la 4,76 ore la 5,08 ore. Gradul de exploatare a forţei de muncă ajunge la **5,08Ts/2,92Tn = 173,97%**

Valoarea producţiei în al patrulea circuit va fi

M = 19.611,17$C + 3.683,54$V + 6.408,54$P = 29.703,25$ etc., sau

M = 23.294,71$K + 6.408,54$P = 29.703,25$ etc.

Acum compoziţia organică a capitalului devine $\mathbf{C_4/V_4 = 19.611,17/3.683,54 = 5,32/1}$.

Deci, pe măsura creşterii productivităţii muncii, celelalte condiţii rămânând constante, se produc, simultan, **modificări** substanţiale:

1. **Capitalul variabil foloseşte o cantitate din ce în ce mai mare de capital constant, adică de mijloace de producţie şi anume direct proporţională cu creşterea productivităţii**. Pe această bază, **ponderea capitalului variabil în capitalul total scade continuu** (de la 2.400/12.000 = 20%, la 2.400/12.960 = 18,51%, la 2.943,15/17.187,99 = 17,12%). Deci, **pe măsura creşterii productivităţii se schimbă continuu compoziţia organică a capitalului în favoarea părţii sale constante**. **Prin creşterea productivităţii muncii compoziţia organică a capitalului creşte continuu**. Înaintea creşterii productivităţii $\mathbf{C_1/V_1 = 9.600\$C/2.400\$V = 4/1}$. După creşterea productivităţii cu 10%, în circuitul al doilea, devine $\mathbf{C_2/V_2}$ **= 10.560$C/2.400$V = 4,4/1**, în circuitul al treilea $\mathbf{C_3/V_3}$ **= 14.244,84$C/2.943,15$V = 4,84/1**, iar în al patrulea $\mathbf{C_4/V_4}$ **= 19.611,17$C/3.683,54$V = 5,32/1** etc.

   - Pe măsura creşterii productivităţii muncii se produc însemnate modificări în volumul şi structura internă a capitalului:

a. Capitalul total, constant şi variabil înregistrează creşteri absolute. Capitalul total creşte de la 10.000$ în primul circuit, la 23.294,71$ în al patrulea, adică de 2,3 ori. **Dinamica cea mai rapidă o înregistrează capitalul constant**, de la 8.000$, la 19.611,17$, adică de 2,45 ori. **Cel mai lent creşte capitalul variabil**, de la 2.000$ în primul, la 3.683,54$ în al patrulea circuit, adică de 1,84 ori. Deci, **capitalul constant creşte mai repede decât capitalul total**.

b. Ponderea capitalului constant în capitalul total creşte continuu (de la 80% în primul circuit, la 84,19% în al patrulea). **Ponderea capitalului variabil în capitalul total scade continuu** (de la 20%, la 15,81%). „Această scădere relativă a părţii variabile a capitalului […] se accelerează o dată cu creşterea capitalului total, şi anume într-un ritm mai rapid decât creşterea acestuia din urmă”[1610].

c. Compoziţia organică a capitalului creşte continuu (de la 4/1 în primul circuit, la 5,32/1 în cel de al patrulea).

2. **Creşte continuu gradul de exploatare a forţei de muncă şi anume mai mult decât direct proporţional cu creşterea productivităţii** (de la 2.400P/2.400V = 100%, la 2.933$P/2.400$V = 122,21%, la 4.323,89$P/2.943,15$V = 146,92% şi la 6.408,54$P/3.683,54$V = 174%, faţă de creşterea cu 10% a productivităţii de fiecare dată) **şi decât creşterea compoziţiei capitalului** (de la 4/1 la 5,32/1, adică cu 126,4%).

3. **Creşte continuu gradul de valorificare al capitalului mai mult decât direct proporţional cu creşterea productivităţii** (15.893$/12.960$ = 122,63%,

1610 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 639.

21.511,88$/17.187,99$ = 125,16% şi 29.703,25$/23.294,71$ = 127,51%, faţă de creşterea cu 10% a productivităţii de fiecare dată) **şi decât creşterea compoziţiei sale**.

4. **Ponderea capitalului constant în valoarea producţiei scade continuu** (de la 9.600$C/14.400$M = 66,67%, la 10.560$C/15.893$M = 66,44%, 14.244,84$C/21.511,88$M = 66,22% şi 19.611,17$C/29.703,25$M = 66,02%), iar **a valorii nou create creşte continuu** (de la 4.800$Y/14.400$M = 33,33% la 5.333$Y/15.893$M = 33,56%, la 7.267,04$Y/21.511,88$M = 33,78% şi 10.902,08$Y/29.703,25$M = 36,70%).

5. **Valoarea producţiei creşte continuu mai mult decât direct proporţional cu creşterea productivităţii** (de la 15.893$/14.400$ = 110,4%, la 21.511,88$/15.893$ = 135,35% şi 29.703,25$/21.511,88$ = 138%, faţă de sporirea cu 10%, de fiecare dată, a productivităţii) **şi a compoziţiei capitalului**.

6. **Timpul de supramuncă creşte continuu, dar mai încet decât scade timpul necesar**. Timpul necesar scade proporţional cu creşterea productivităţii, adică cu câte 10% de fiecare dată. Timpul de supramuncă creşte de la 4 la 4,4 ore în primul caz, adică cu 10%, apoi de la 4,4 ore la 4,76 ore, adică cu 8,2%, sau de la 4,76 ore la 5,08 ore, cu 6,72% etc. Limitele practice ale creşterii timpului de supramuncă sunt determinate atât de evoluţia productivităţii cât şi a compoziţiei organice a capitalului. Cu toate acestea, **gradul de exploatare a forţei de muncă creşte continuu**, prin creşterea absolută mai rapidă a capitalului constant decât a celui variabil şi – deci – ca urmare atât a sporirii productivităţii, cât şi prin creşterea compoziţiei organice a capitalului.

- Dar **care sunt consecinţele sociale ale creşterii productivităţii muncii şi compoziţiei organice a capitalului?**

Creşterea productivităţii muncii şi a compoziţiei organice a capitalului determină **două categorii de efecte sociale** importante.

1. O dată cu creşterea absolută a capitalului total, creşte absolut şi partea sa variabilă, „adică forţa de muncă ce-i este încorporată capitalului, dar în proporţie din ce în ce mai mică”[1611]. **Prin aceasta numărul absolut de locuri de muncă din economie sporeşte**. Creşterea capitalului total şi a celui variabil sporeşte dimensiunile producţiei, ale plusvalorii şi acumulării şi contribuie la urcarea continuă a productivităţii muncii. Aici sporirea dimensiunilor capitalului total şi ale celui variabil apar drept cauze ale creşterii productivităţii muncii. La rândul ei, creşterea productivităţii, modifică compoziţia organică a capitalului. Creşte mai rapid capitalul constant decât cel variabil, dar amândouă sporesc absolut. Orice creştere absolută a capitalului variabil creează locuri de muncă suplimentare. Deci, în anumite condiţii, creşterea productivităţii şi a compoziţiei capitalului atrag în producţie noi contigente de populaţie muncitorească (e drept, în proporţii descrescânde). **Aceasta reprezintă creşterea absolută a numărului muncitorilor din economie**.

2. Pe de altă parte, sporirea productivităţii muncii, acumularea accelerată în progresie crescândă a capitalului, ca şi centralizarea sa, devin cauze, izvoare ale unor noi schimbări în compoziţia capitalului, adică ale unor noi scăderi accelerate a ponderii capitalului variabil în comparaţie cu creşterea din ce în ce mai accelerată a ponderii capitalului constant. Scăderea relativă a capitalului variabil, care se accelerează o dată cu creşterea capitalului total, şi anume într-un ritm mai rapid decât creşterea acestuia din urmă, „apare … ca o creştere absolută a populaţiei muncitoare, care se produce mai rapid decât creşterea capitalului variabil sau a mijloacelor de folosire a acestei populaţii. În realitate, acumularea capitalistă produce încontinuu, şi anume proporţional cu energia şi cu volumul ei, o populaţie muncitorească relativ excedentară, adică excedentară în raport cu necesitatea medie de valorificare a capitalului, deci o populaţie muncitorească de prisos sau suplimentară”[1612]. Prin aceasta, **creşterea productivităţii şi a compoziţiei capitalului determină reducerea relativă a locurilor de muncă din economie**. Aceasta înseamnă că creşterea productivităţii, acumularea şi centralizarea capitalului, dar mai ales creşterea compoziţiei sale, eliberează relativ forţa de muncă din economie. Numărul absolut al muncitorilor creşte proporţional cu sporirea absolută a capitalului variabil. Dar, cum în urma proceselor de mai sus, ponderea capitalului variabil în capitalul total scade continuu, şi anume în proporţie geometrică cu sporul acestuia din urmă, înseamnă că modificarea compoziţiei interne a capitalului în favoarea celui constant, reduce relativ numărul locurilor de muncă, reduce, cel puţin relativ, numărul

1611 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 639.
1612 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 639.

populației necesare procesului de valorificare a capitalului sau reduce în mărime absolută salariul individual. Munca devenind mai productivă va pune în funcțiune o masă și o valoare din ce în ce mai mare de mijloace de producție. Prin urmare, volumul mijloacelor de producție folosite crește, să spunem, exponențial, în timp ce numărul locurilor de muncă din economie crește doar liniar. Perpetuarea acestei tendințe **nu** va conduce, însă, la dispariția produsului net, a valorii nou create din valoarea mărfurilor, sau la reducerea ponderii ei, **ci** va modifica continuu raportul dintre produsul necesar și plusprodus, dintre timpul de muncă necesar și timpul de supramuncă, dintre salariu și plusvaloare, în favoarea celor din urmă. **Creșterea productivității și a compoziției organice a capitalului sporesc gradul de exploatare a forței de muncă**.

- ◆ Pe total, tendința a doua fiind mai puternică decât prima, **rezultă formarea „armatei industriale de rezervă", adică apariția unui număr suplimentar de forță de muncă, comparativ cu necesitățile valorificării normale a capitalului**.

Suprapopulația relativă este – după părerea lui Marx – de **trei forme**:

a. Flotantă. În această categorie intră o parte a forței de muncă din ramurile neagricole, care este atrasă sau respinsă periodic de procesul producției. Un caz special de populație flotantă îl reprezintă emigrarea forței de muncă între diversele ramuri și activități, în funcție de nevoile valorificării capitalului. Aici este nevoie de tineri, dincolo de bărbați, în altă parte se cere muncă strict specializată sau cunoștințe foarte înalte, anumite ramuri sau unități se restructurează ori dispar etc.

b. Latentă. Este formată de populația eliberată din agricultură pe măsura creșterii compoziției capitalului plasat în această ramură și a productivității. Forța de muncă eliberată din agricultură nu va mai găsi plasament acolo și se va îndrepta spre orașe, mărind armata industrială de rezervă din mediul urban.

c. Stagnantă. „A treia categorie de suprapopulație relativă, cea stagnantă, formează o parte a armatei muncitorești active, dar cu ocupație cu totul neregulată … ea se caracterizează printr-un timp de muncă maxim și printr-un salariu minim"[1613]. Este cea mai săracă parte a suprapopulației muncitorești **(lumpenproletariatul)** și se prezintă – la rândul ei – sub **trei forme**:

- ■ **cei apți de muncă**;
- ■ **copiii orfani și copiii de șomeri**;
- ■ **decăzuții, vagabonzii, inapții de muncă**.

Prin toată ființa sa și prin toate mișcările sale, prin toți porii săi, capitalul tinde spre maximizarea gradului său de valorificare. Pentru aceasta el trebuie să **atragă** continuu forță de muncă tot mai numeroasă și să o exploateze la maximum. În goana după o plusvaloare cât mai mare, capitaliștii perfecționează continuu condițiile în care se desfășoară procesul producției. Cum valoarea de întrebuințare este purtătorul material al valorii, și ei urmăresc maximizarea valorii, acționează în direcția maximizării valorii de întrebuințare create în unitatea de timp, cu același efort. Ei acționează, astfel, continuu, pentru maximizarea productivității, adică a forței productive a muncii muncitorilor înșiși. Prin creșterea productivității, sporesc dimensiunile producției, bogăției naționale și capitalului, se modifică mereu compoziția organică a acestuia. Se maximizează gradul de valorificare a capitalului.

Dar, pe măsură ce aceste procese se produc, capitalul **eliberează**, prin toți porii săi, forță de muncă. Deci, valorificarea capitalului presupune, **pe de o parte**, maximizarea numărului muncitorilor și a productivității muncii lor. Mai mult decât atât, valorificarea capitalului presupune maximizarea puterii de cumpărare a societății, deci și o îmbunătățire continuă a situației materiale a proletariatului. **Pe de altă pate**, același proces de valorificare a capitalului eliberează din procesul producției, pe măsura realizării sale, un număr crescând de forță de muncă. Prin aceasta procesul valorificării capitalului devine cauză principală a **pauperizării** clasei muncitoare. Formarea armatei industriale de rezervă și pauperizarea populației muncitorești reprezintă consecințe directe și sunt măsura nemijlocită ale aceluiași proces de valorificare a capitalului.

- ◆ **Pauperizarea proletariatului reprezintă – în esență – scăderea puterii de cumpărare a populației muncitorești, pe măsura creșterii gradului de valorificare a capitalului**.

Pauperizarea clasei muncitoare este de două feluri:

1613 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 652.

1. **Pauperizarea relativă**. Puterea de cumpărare a populaţiei muncitoreşti creşte – absolut – pe măsura creşterii numărului muncitorilor şi a salariilor acestora. Având în vedere, însă, că compoziţia capitalului sporeşte continuu, deci ponderea capitalului constant creşte în capitalul total, iar a celui variabil scade continuu, înseamnă că, deşi puterea de cumpărare a populaţiei creşte pe total, ea rămâne mereu în urma sporirii volumului producţiei şi al ofertei generale de mărfuri. Cu cât se valorifică mai mult capitalul, cu atât mai mare va fi ponderea valorii nou create în valoarea totală a mărfii, cu atât mai mare va fi ponderea produsului net în produsul social total[1614]. Dar, prin creşterea continuă a compoziţiei capitalului se modifică şi structura internă a valorii nou create, în sensul scăderii relative a valorii forţei de muncă şi creşterii ponderii plusvalorii. Aceasta se explică prin faptul că pe măsura urcării compoziţiei capitalului, acelaşi capital variabil conservă şi transmite asupra produselor un capital constant din ce în ce mai mare. Simultan şi în acelaşi timp, capitalul variabil creşte absolut, dar mai lent decât cel constant. Salariul muncitorilor, sau fondul lor de salarii, creşte absolut, dar mai încet decât capitalul total. Ponderea valorii forţei de muncă, deci a salariului, sau a fondului de salarii, în valoarea nou creată totală scade continuu pe măsura creşterii compoziţiei capitalului, şi creşte continuu ponderea plusvalorii, adică a muncii neplătite şi însuşită gratuit de clasa capitaliştilor. Cu cât sporesc dimensiunile capitalului total (dar mai rapid ale celui constant şi mai lent ale celui variabil) în cadrul reproducţiei lărgite, cu atât mai mare va fi contradicţia între capacitatea sa productivă, pe de o parte, şi puterea de cumpărare a proletariatului, pe de altă parte. **Cantitatea de bunuri cumpărată de populaţia muncitorească –** tot mai numeroasă – **creşte continuu, dar mai lent decât creşte cantitatea totală de mărfuri produsă şi aruncată pe piaţă**. Se manifestă şi se dezvoltă, astfel, **contradicţia dintre tendinţa creşterii tot mai rapide a producţiei şi scăderea relativă, tot mai accentuată, a puterii de cumpărare a populaţiei muncitoreşti –** din ce în ce mai numeroasă – **pe măsura sporirii compoziţiei organice a capitalului**.

- Deci, **cauza pauperizării relative a populaţiei muncitoreşti,** tot mai numeroase, **o constituie creşterea continuă a compoziţiei organice a capitalului**.

2. **Pauperizarea absolută**. Prin creşterea productivităţii, sporeşte cantitatea de bunuri produsă de aceeaşi cantitate de muncă în unitatea de timp. Aceasta înseamnă, **pe de o parte**, că acelaşi număr de muncitori, depunând acelaşi efort[1615], conservă şi transmite asupra produselor o cantitate şi o valoare din ce în ce mai mare de mijloace de producţie, cărora le adaugă o valoare nouă proporţională cu durata muncii. **Pe de altă parte**, valoarea nou creată de forţa de muncă în acţiune nu se modifică o dată cu modificarea productivităţii, ci numai direct proporţional cu durata muncii. Dar, deşi valoarea nou creată totală nu se modifică deloc prin creşterea compoziţiei capitalului şi a creşterii productivităţii[1616], ea scade proporţional pe unitatea de produs, atât relativ cât şi absolut. Ba mai mult, intervin modificări interne în chiar structura produsului net, a valorii nou create. Scade, atât relativ cât şi absolut, produsul pentru sine, salariul, şi creşte, atât relativ cât şi absolut, plusprodusul, plusvaloarea. Culmea este că produsele devin tot mai ieftine, pe măsura creşterii productivităţii, dar plusvaloarea unitară şi totală creşte, atât relativ cât şi absolut, prin vânzarea lor la valoarea socială, iar salariul scade. Creşterea ponderii plusvalorii în valoarea nou creată este mai rapidă decât modificarea compoziţiei capitalului şi chiar decât creşterea productivităţii, deşi ritmul reducerii timpului necesar este mai lent[1617]. Din cele trei componente ale valorii, două, adică, capitalul constant şi plusvaloarea cresc, atât relativ cât şi absolut, iar capitalul variabil scade continuu şi relativ şi absolut. Aceasta înseamnă – în esenţă – că fondul de salarii scade continuu, nu numai ponderea lui ca în cazul pauperizării relative, ci şi nivelul său absolut, astfel că puterea de cumpărare a populaţiei muncitoreşti se reduce continuu şi absolut pe măsura dezvoltării societăţii capitaliste. **Pe măsura creşterii compoziţiei capitalului şi a productivităţii, populaţia muncitorească va cumpăra o cantitate totală din ce în ce mai mică de mărfuri**. Se naşte şi se dezvoltă, astfel, continuu, **contradicţia dintre tendinţa de creştere absolută tot mai rapidă a producţiei şi scăderea absolută tot mai accentuată a puterii de cumpărare a populaţiei muncitoreşti, din ce în ce mai numeroase, pe măsura valorificării capitalului şi o dată cu el**.

1614 Vezi explicaţiile din paginile anterioare.
1615 **Considerând intensitatea muncii constantă**.
1616 **Presupunând intensitatea muncii constantă**.
1617 Aceste aspecte au fost explicate anterior.

- Deci, **cauza pauperizării absolute a populaţiei muncitoreşti, tot mai numeroase, o constituie creşterea continuă a forţei productive a muncii şi a compoziţiei capitalului**.
- **Maximizarea numărului populaţiei muncitoare şi maximizarea bunăstării acesteia constituie condiţiile principale, cauzele şi premisele valorificării capitalului. Totodată, în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură, maximizarea numerică a „armatei industriale de rezervă" şi pauperizarea proletariatului sunt consecinţele directe şi inexorabile acestei valorificări**.

„Cu cât este mai mare avuţia socială, capitalul în funcţiune, proporţiile şi energia creşterii sale, deci şi mărimea absolută a proletariatului şi forţa productivă a muncii sale, cu atât este mai mare armata industrială de rezervă. Forţa de muncă disponibilă se dezvoltă datorită aceloraşi cauze ca şi forţa expansivă a capitalului. Mărimea relativă a armatei industriale de rezervă creşte deci o dată cu creşterea puterii avuţiei. Cu cât este însă mai mare această armată de rezervă în raport cu armata muncitorească activă, cu atât mai numeroasă este suprapopulaţia consolidată, a cărei mizerie este invers proporţională cu chinurile muncii ei. În sfârşit, cu cât este mai numeroasă păturа cea mai obidită a clasei muncitoare şi armata industrială de rezervă, cu atât este mai mare pauperismul oficial. ***Aceasta este legea generală, absolută, a acumulării capitaliste***"[1618].

În fapt, contradicţia fundamentală a capitalismului constă în diferenţa dintre sistemul de producţie şi sistemul de repartiţie a veniturilor în societate, între modul de producere a bunurilor şi forma lor socială de apropriere. Marx a considerat proprietatea privată un rău necesar, un produs istoric, o instituţie trecătoare, care trebuie să dispară în timp. Existenţa ei determină, inexorabil, separarea mijloacelor de producţie de forţa de muncă şi – prin aceasta – mecanismele exploatării şi inechităţii sociale. Dinamica însăşi a evoluţiei proprietăţii private capitaliste nu are altă menire – în concepţia sa – decât aceea de a-şi pregăti şi înfăptui consecvent şi ireductibil propria-i dispariţie de pe scena istoriei. Raţiunea istorică a modului de producţie capitalist este chiar evoluţia lui spre un nou mod de producţie superior. Acest rol va fi îndeplinit în chiar momentul dispariţiei capitalismului.

Unui mod individual de producţie îi corespunde un mod individual de apropriere a veniturilor. Unui mod de producţie colectiv trebuie să-i corespundă un mod colectiv de repartizare a veniturilor. Din această perspectivă, **capitalismul este** – după părerea lui Marx – **o perioadă şi o societate ilogică a istoriei umane**.

Pe de o parte, o dată cu concentrarea şi centralizarea – tot mai accentuată – a capitalului, a valorificării sale superioare şi în scopul acesteia, a creşterii dimensiunilor sale, **producţia capitalistă devine tot mai mult socială**, deoarece atrage factori materiali şi umani într-un număr mereu sporit şi de o valoare tot mai mare. În scopul propriei sale valorificări capitalul şi producţia capitalistă solicită, zi de zi şi ceas de ceas, tot mai mulţi oameni şi mijloace materiale. Mai mult, ele solicită oameni din ce în ce mai bogaţi, capabili să cumpere o producţie ale cărei dimensiuni sporesc continuu şi a cărei structură se amplifică neîncetat, în scopul nemijlocit al îmbogăţirii însăşi.

Pe de altă parte, **modul de repartiţie a veniturilor rămâne unul individual**, determinat de persistenţa proprietăţii private, care separă, la un pol, proprietatea asupra condiţiilor materiale ale producţiei, iar la celălalt pol, proprietatea asupra forţei de muncă, ce devine, în aceste condiţii, marfă, ca oricare alta. Unirea lor se face nenatural, prin intermediul proceselor de vânzare şi cumpărare. Tot proprietatea privată creează şi perpetuează exploatarea forţei de muncă, alienarea produselor şi a oamenilor. Produsele muncii nu aparţin celor care le-au creat, ci proprietarilor capitalişti. Aceştia dispun de ele şi îşi însuşesc, prin valorificarea lor, o valoare tot mai mare pe zi ce trece, iar aceasta nu este nimic altceva decât muncă străină neplătită. Prin mecanismele pauperizării relative şi absolute, bogăţia continuă să se acumuleze, în proporţii tot mai mari, la un singur pol, în mâinile capitaliştilor. În acelaşi timp, muncitorii, tot mai numeroşi, primesc – şi absolut şi relativ – tot mai puţin din producţia socială. Prin urmare, producţia capitalistă însăşi şi perpetua ei dezvoltare, creează şi amplifică mecanismele sărăcirii tot mai accentuate a marii majorităţi a populaţiei.

Contradicţia este fără ieşire. **Pe de o parte**, **proprietatea privată capitalistă cere**, în scopul realizării sale, al legitimării şi perpetuării ei istorice, **oameni cât mai mulţi şi cât**

1618 Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 654.

mai bogați. Dar, **pe de altă parte**, pe măsură ce se dezvoltă şi ca rezultat direct şi măsură a propriei dezvoltări, **sărăceşte mase tot mai mari ale populației**.

Şi totuşi, Marx vede o ieşire. Aceasta este Revoluția Socialistă, care va pune de acord dreptul de proprietate cu funcționarea efectivă a obiectelor proprietății, producția cu repartiția veniturilor. Desființând proprietatea privată şi înlocuind-o cu proprietatea comună, se va asigura unirea naturală a factorilor de producție, punerea sub control social a producției, desființarea exploatării, echitatea în repartiție, echilibrul între ofertă şi cerere, între producția adusă pe piață şi puterea de cumpărare, echitatea socială.

Trebuie notat, însă, că Marx a prevăzut schimbarea sistemului capitalist prin revoluție socială, mai ales în scrierile de tinerețe. Dar, chiar şi atunci, o astfel de mişcare trebuia – după părerea lui – să se desfăşoare fără distrugerea aparatului de producție ori a bogăției naționale. Cel mai important document în această privință a fost ***Manifestul partidului comunist,*** publicat în 1848, împreună cu Engels. În studiile din perioada maturității aprecia, mai ales, că transformarea societății capitaliste va fi produsă chiar din interiorul său, de manifestarea legilor ei obiective. Concentrarea şi centralizarea crescândă a capitalului şi producției vor accentua contradicția fundamentală a capitalismului, care prin manifestare repetată, în proporții tot mai mari, va slăbi progresiv rezistența sistemului şi – în final – îl va distruge. Dar Karl Marx nu a explicat nicăieri şi nicio dată cum va fi organizată societatea socialistă, fără proprietate privată.

Dinamica gândirii marxiste cu privire la reproducția capitalistă lărgită, acumularea capitalului şi evoluția capitalismului este următoarea:

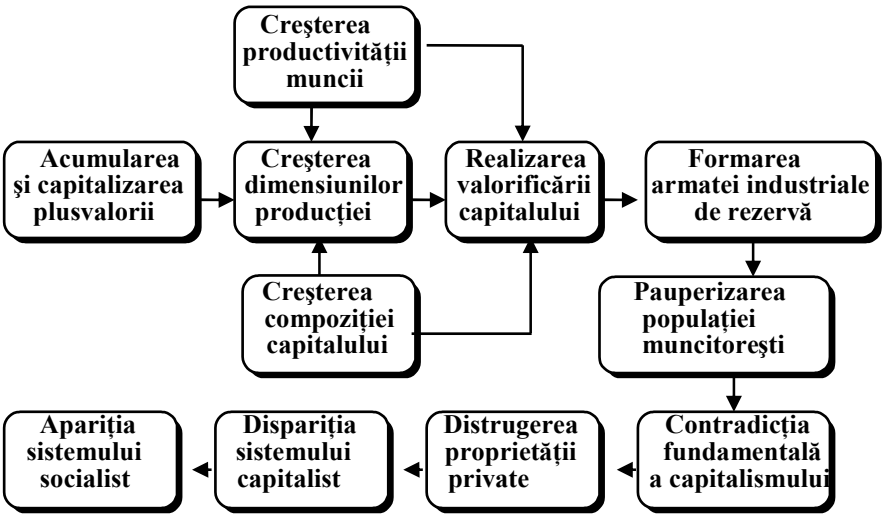

9.3.6. PROCESUL DE CIRCULAȚIE A CAPITALULUI

9.3.6.1. CIRCUITUL CAPITALULUI ŞI TIMPUL DE CIRCULAȚIE

Orice investitor capitalist apare, la început, pe piață cu o sumă de bani. **Deci, forma bani a capitalului este prima sa formă de manifestare.**

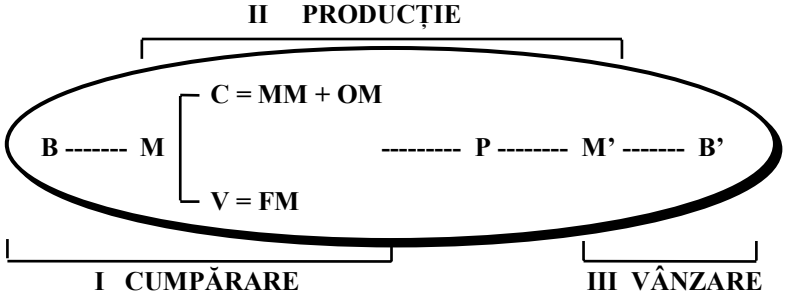

– Circuitul (rotația) capitalului

- Prin urmare, **un circuit complet (o rotație completă a) al capitalului bănesc este compus (ă) din trei stadii sau faze**:
- **Cumpărarea factorilor de producție (aprovizionarea) (B – M);**
- **Producția propriu-zisă (M … P … M');**
- **Vânzarea (desfacerea, realizarea) mărfurilor (M' – B').**

După cum se observă, **fazele întâi şi a treia**, respectiv **cumpărarea factorilor de producție** (transformarea banilor în mărfuri) şi **vânzarea mărfurilor** (transformarea lor în bani) **se desfăşoară în sfera circulației**. Acolo au loc schimburi de echivalente şi nu se poate produce plusvaloare.

Faza întâi (B – M), cumpărarea, presupune transformarea unei sume de bani în mărfuri, de un fel deosebit, care aici îndeplinesc rolul de factori ai producției. Suma inițială avansată se împarte în două componente **($B = B_1 + B_2$)**, fiecare cumpărând un anumit gen de marfă. O parte a sumei inițiale cumpără mijloacele de producție, adică capitalul constant **(B_1 – C = MP = MM + OM)**. O altă parte a sumei inițiale avansate cumpără forța de muncă marfă **(B_2 – V = FM)**, ea devine capital variabil. În condițiile schimburilor echivalente, în această fază are loc doar transformarea formei valoare fără modificarea mărimii ei. Aici şi acum o valoare sub formă de bani se schimbă pe o valoare egală, dar sub formă de marfă. ***Capitalul bănesc*** de o anumită valoare **se transformă în *capital productiv*** de aceeaşi valoare **($B = B_1 + B_2$ = MP + FM)**. Aici banii-capital îndeplinesc funcția de mijloc de circulație sau de plată, după caz. În prima fază a circuitului caracterul de capital al banilor dispare şi nu rămâne decât caracterul lor de bani[1619].

650$B = (600$C = 400$MM + 200$OM) + 50$FM

Totuşi, **în această fază are loc transformarea banilor-marfă în bani-capital**. Cumpărarea mărfurilor factori de producție trebuie să conțină în sine însăşi elementele care fac posibilă transformarea banilor în capital, adică într-o sumă de bani care se autovalorifică. Asemenea elemente nu pot fi identificate în cumpărarea de către capitalist a mijloacelor de producție **(B_1 = C = MP = MM + OM)**, pentru că aşa cum s-a demonstrat deja, acestea nu fac altceva în procesul producției decât să-şi transmită asupra mărfurilor fabricate valoarea pe care ele însele o au încorporată ca muncă trecută sau materializată, din procesele anterioare, din care ies ca mărfuri. Cumpărarea forței de muncă marfă **(B_2 = V = FM)** „este momentul caracteristic al transformării capitalului bănesc în capital productiv, deoarece aceasta este condiția esențială pentru transformarea efectivă a valorii, avansată sub formă de bani, în capital, în valoare care produce plusvaloare”[1620]. Forța de muncă are capacitatea specială ca prin consumarea ei, prin

1619 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 35.
1620 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 35.

manifestarea ei ca valoare de întrebuințare în procesul muncii, să producă o valoare mai mare decât propria-i valoare, să producă plusvaloare.

Faza a doua (M … P … M') are loc în producție. Rezultatul direct al primei faze **(B – M)** „este întreruperea circulației valorii-capital avansată sub formă de bani. Prin transformarea capitalului bănesc în capital productiv, valoarea-capital a obținut o formă naturală, în care ea nu poate continua circulația, ci trebuie să intre în consum, şi anume în consumul productiv"[1621].

În această fază, forma funcțională este ***capitalul productiv***.

Aici este „secretul" transformării banilor în capital. În procesul producției intră mărfuri de o valoare mai mică şi din el (ele) rezultă altele de valoare mai mare. „Funcționând, capitalul productiv își consumă propriile lui părți componente, pentru a le transforma într-o masă de produse având o valoare mai mare"[1622]. Mijloacele de producție își transmit, prin consum, propria valoare asupra mărfurilor fabricate. În procesul muncii forța de muncă adaugă o valoare nouă formată din salariu şi plusvaloare. Prin urmare, o valoare mai mică **(M)** se transformă într-una mai mare **(M')**, capitalul se valorifică.

M ------- P -------- M', sau **M' = M + ΔM = M + m**, unde **m = plusprodusul**

700$M' = 650$M + 50$m

Cele **50$m** sunt formate – sub aspect material – din mijloace de producție suplimentare, create peste cele consumate productiv, şi bunuri de consum suplimentare, peste cele consumate de clasa capitaliştilor şi de clasa muncitorilor în perioada considerată. Producția se demonstrează, astfel, „creuzetul" magic de transformare a banilor în capital, iar studiul ei reprezintă „cheia" înțelegerii procesului de producere a plusvalorii.

Faza a treia (M' – B'), vânzarea, transformă plusprodusul **(m)** creat în producție în plusvaloare **(p)**, prin intermediul schimbului de echivalente. După cum se cunoaşte, toate mărfurile se realizează, ca valori, pe piață. Cum plusvaloarea este o componentă a valorii mărfurilor, realizarea ei are loc tot pe piață, o dată cu şi în măsura în care se realizează valoarea însăşi prin procesul de vânzare-cumpărare. Aici ***capitalul marfă*** este forma specifică şi funcțională cea mai importantă a capitalului. În stadiul al treilea al circuitului, „marfa poate funcționa în calitate de capital numai în măsura în care vine cu acest caracter de capital gata format din procesul de producție, înainte ca circulația ei să înceapă"[1623]. „Numai ca produs al procesului de producție masa de mărfuri este capital-marfă, purtătoare a valorii-capital sporite"[1624]. În sfera circulației are loc metamorfoza **M' – B'**, adică transformarea unei valori-marfă de o anumită valoare, într-o valoare-bani de aceeaşi valoare.

M' ---- B', sau **(M + m) ---- (B + p)**, unde **p = plusvaloarea**

(650$M + 50$m) = (650$B + 50$p)

(M + m) = (B + p), sau **B' = B + p**, pentru că **M' = M + m**

- **„Retransformarea finală a valorii-capital în forma ei bănească inițială este o funcție a capitalului-marfă"[1625]** (s. ns.).

În felul acesta, s-a încheiat circuitul capitalului bănesc, valoarea autovalorificată a revenit la forma ei inițială şi un nou circuit poate începe.

În cele trei faze ale circuitului său capitalul îmbracă şi dezbracă succesiv formele de ***capital bănesc***, în prima fază, de ***capital productiv***, în a doua şi de ***capital-marfă*** în ce de a treia şi îndeplineşte pe rând funcții specifice. „Capitalul care, în cursul circuitului său total îmbracă şi leapădă aceste forme, îndeplinind în fiecare dintre ele funcția corespunzătoare, este

1621 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 40.
1622 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 43.
1623 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 44.
1624 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 47.
1625 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 49.

capitalul industrial; cuvântul industrial este folosit aici în sensul că cuprinde orice ramură de producţie exploatată în mod capitalist"[1626].

◆ Cu alte cuvinte, ***capitalul bănesc***, ***capitalul productiv*** şi ***capitalul-marfă*** sunt **forme de manifestare** ale ***capitalului industrial***.

Formula completă a circuitului **capitalului bănesc** este următoarea:

B ---- M ---- P ---- (M' = M + m) ---- (B' = B + p) etc.

„Tocmai pentru că forma iniţială şi forma finală a procesului este aceea de capital bănesc (B), această formă a circuitului capitalului o intitulăm circuit al capitalului bănesc"[1627] (s. ns.). Totodată, **circuitul capitalului bănesc este** – în acelaşi timp şi proporţii – **şi circuitul capitalului total**, a cărui formulă prescurtată este **B – M – B'**, întrucât el cuprinde toate fazele circuitului, toate formele funcţionale ale capitalului şi toate elementele valorificării atât ale capitalului bănesc cât şi ale capitalului-marfă. Aici capitalul productiv şi capitalul-marfă sunt doar mijloace ale valorificării capitalului bănesc. „La sfârşitul perioadei B … B', capitalul se află din nou sub formă de capital bănesc, care parcurge din nou seria de transformări ale formei în care este cuprins procesul său de producţie, respectiv de valorificare"[1628].

Formula completă a circuitului **capitalului productiv** este următoarea:

P ---- (M' = M + m) ---- (B' = B + p) ---- M ---- P etc., sau, mai exact:
M ---- P ---- (M' = M + m) ---- (B' = B + p) ---- M ---- P ---- M etc.,

deoarece **capitalul productiv se prezintă** atât la punctul iniţial al circuitului, cât şi la cel final, **sub forma factorilor de producţie**, adică sub forma mărfurilor. În acest circuit, a cărui formulă simplificată este **P – M – P**, capitalul bănesc şi capitalul-marfă reprezintă doar mijloace ale valorificării capitalului productiv, care la rândul lui, este doar o premisă a valorificării capitalului bănesc. „La sfârşitul perioadei P … P', capitalul se află din nou în forma elementelor de producţie, care constituie premisa reînnoirii circuitului său"[1629].

Formula completă a circuitului **capitalului marfă** este următoarea:

(M' = M + m) ---- (B' = B + p) ---- M ---- P ---- M etc.

Aici punctul iniţial şi cel final ale circuitului îl constituie **capitalul-marfă**. În acest circuit, a cărui formulă prescurtată este **M – B – M**, capitalul bănesc şi capitalul productiv sunt doar mijloace de realizare a capitalului-marfă, care, la rândul lui, reprezintă doar o formă de manifestare şi o premisă a valorificării capitalului bănesc.

Rezultă că oricare ar fi forma capitalului industrial şi oricare circuit l-am analiza, capitalul se prezintă – în procesul valorificării – fie sub forma capitalului bănesc, fie sub forma capitalului-marfă. În succesiunea lor continuă cele **trei circuite** ale diferitelor forme ale capitalului industrial se prezintă astfel:

B ---- M ---- P ---- (M' = M + m) ---- (B' = B + b) ---- M' ---- P' ---- M'' ---- B'' etc.

După cum se poate observa, dintre cele trei faze ale circuitului, două, cumpărarea şi vânzarea au loc în sfera circulaţiei. Pe baza schimbului de echivalente aici nu se poate produce plusvaloare. Ea este produsă în stadiul al doilea al circuitului, producţia, dar se realizează – împreună cu celelalte componente ale valorii mărfurilor – în sfera circulaţiei. **„În sfera circulaţiei, capitalul se află în calitate de capital-marfă şi capital bănesc"[1630]** (s. ns.).

1626 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 59.
1627 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 49.
1628 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 163.
1629 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 163.
1630 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 132.

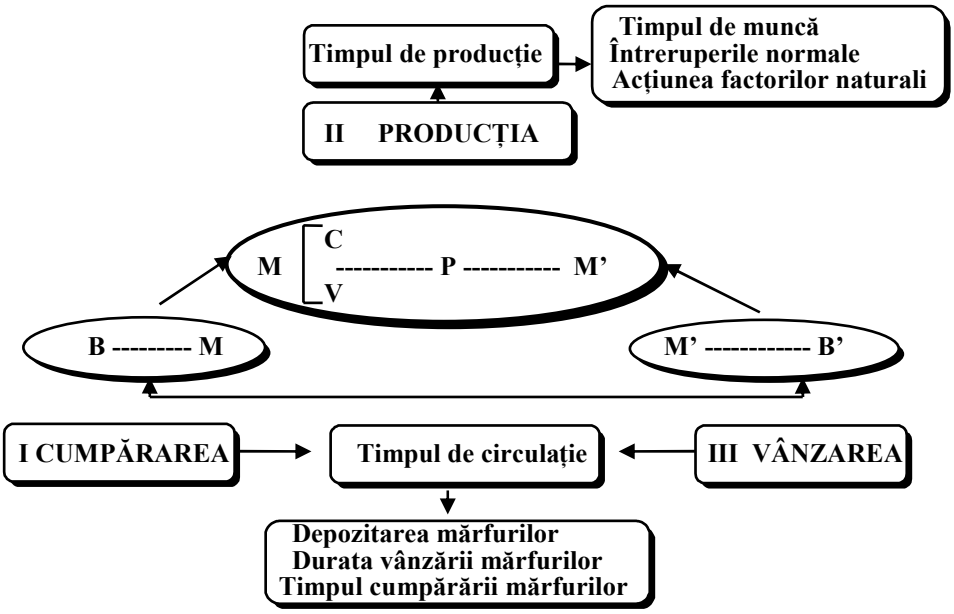

- Durata totală a unui circuit este egală cu suma **timpului de producție** şi a **celui de circulație**.

Timpul de producție este format din:
- timpul de muncă;
- perioadele acțiunii factorilor naturali asupra mijloacelor de producție;
- timpul întreruperilor normale ale producției (revizii, reparații etc.);
- durata imobilizărilor normale ale mijloacelor de producție etc.

Timpul de circulație este format din:
- perioada depozitării produselor finite;
- durata vânzării mărfurilor produse;
- timpul necesar cumpărării altor mărfuri.

9.3.7. ROTAȚIA CAPITALULUI

Pentru explicarea şi înțelegerea mai uşoară a rotației capitalului prezentăm, în schema de mai jos, structura capitalului total avansat, aşa cum rezultă ea din gândirea marxistă.

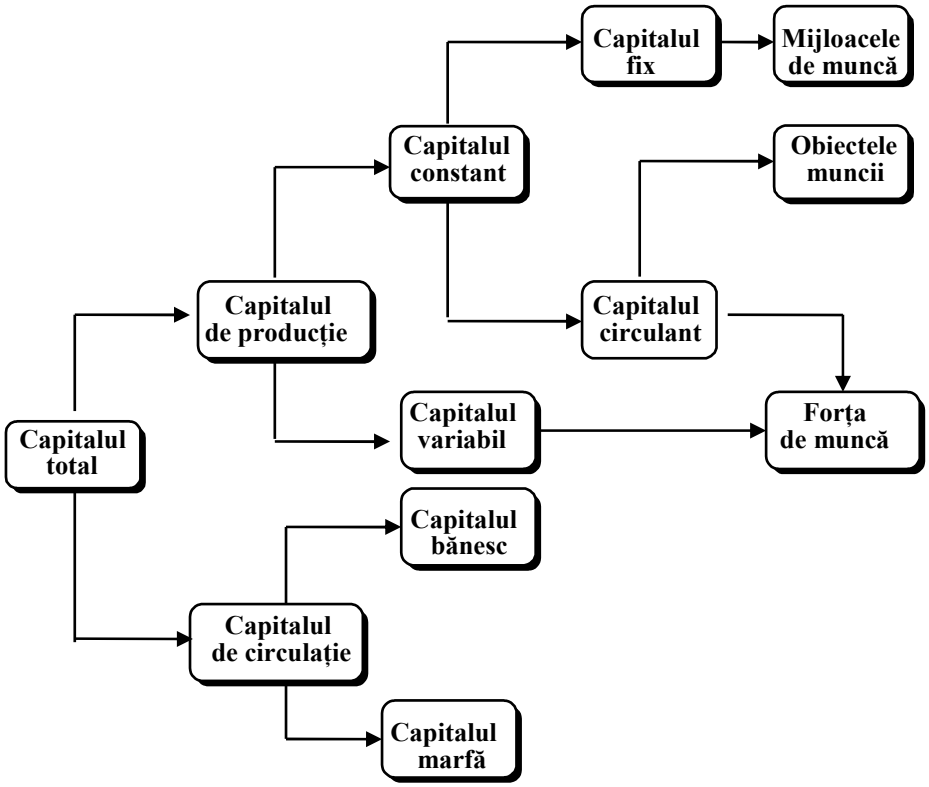

„Circuitul capitalului, determinat nu ca act izolat, ci ca proces periodic, se numeşte rotație a capitalului”[1631]. Din acest citat rezultă că rotația capitalului presupune mai multe circuite succesive. Dar, şi aici, ca şi în alte părți, Marx nu zăboveşte suficient pentru a delimita teoretic conceptele de **circuit** şi **rotație** ale capitalului. În opera sa aceste două noțiuni sunt folosite practic, foarte adesea, cu acelaşi înțeles. De exemplu, intervalul scurs de la avansarea capitalului sub formă de bani până la reîntoarcerea sa la aceeaşi formă este denumită când circuit, când rotație. „Durata acestei rotații este dată de suma dintre timpul lui de producție şi timpul lui de circulație. Această sumă a timpurilor formează timpul de rotație a capitalului (al unei singure rotații – n. ns.)”[1632].

Pentru mai buna înțelegere a proceselor care se produc, noi propunem termenii **circulație**, **circuit** şi **rotație**, în următoarea logică. Parcurgerea o singură dată de către capital a celor trei faze (cumpărare, producție şi vânzare), îmbrăcarea o singură dată a celor trei forme funcționale (capital bănesc, capital productiv şi capital marfă) şi îndeplinirea o singură dată a funcțiilor specifice acestora, le denumim circuit complet sau rotație completă. Deci, aici, **termenii circuit şi rotație sunt identici**. Parcurgerea de mai multe ori, într-un interval determinat, a circuitului sau rotației, o denumim **circulația capitalului**[1633]. Deci, după părerea noastră, **procesul circulației capitalului presupune parcurgerea succesivă a mai multor circuite sau rotații**.

1631 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 163.
1632 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 163.
1633 Vezi şi Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 574.

Dar, după cum se ştie, diferitele componente ale capitalului total au durate diferite de rotație, ce decurg din modul lor specific de participare la procesul producției, din felul în care se consumă şi cum îşi transmit valoarea asupra noilor produse. În cazul acesta, **numărul rotațiilor capitalului, ca şi durata unei rotații, timpul de rotație, se determină ca mărimi medii, în cadrul perioadei sau perioadelor luate în considerare**.

Dacă, de exemplu, presupunem un capital total de **100.000$**, din care **1/2**, adică **50.000$** capital fix cu o durată de funcționare de 10 ani; **1/4**, adică **25.000$**, capital circulant: materii prime, materiale etc., care se roteşte o dată la 3 luni şi **1/4**, adică **25.000$**, salarii, care se plătesc de 12 ori pe an, vom avea:

100.000$/2 = 50.000$ în 10 ani, adică 50.000$/10 = 5.000$ pe an
100.000$/4 = 25.000$ în 3 luni, adică 25.000$ * 4 = 100.000$ pe an
100.000$/4 = 25.000$ în 1 lună, adică 25.000$ * 12 = 300.000$ pe an

Capital total rotit într-un an = 405.000$

Deci, întregul capital de **100.000$** face **4,05** rotații într-un an, adică o rotație la circa **90 de zile**. Aici capitalul rotit anual este – în expresie valorică – de 4,05 ori mai mare decât capitalul total avansat, deşi capitalul fix realizează o rotație completă la 10 ani o dată. **Raportul dintre capitalul rotit anual şi capitalul avansat este chiar „numărul de rotații ale capitalului avansat în cursul unui an”**[1634] (s. ns.).

n_r = Capitalul rotit anual / Capitalul total avansat
Capitalul rotit anual = Capitalul total avansat * n_r
Capitalul total avansat = Capitalul rotit anual / n_r

405.000$/100.000$ = 4,05 rotații pe an, sau, dacă **D = 365**, avem
D = 365 = n_r * t = 4,05 * t, de unde **t = 365/4,05 = 90,12 zile** durata unei rotații.
Din cele de mai sus rezultă

Capitalul rotit anual = Capitalul total avansat, când **n_r = 1**
Capitalul rotit anual > Capitalul total avansat, când **n_r > 1**
Capitalul rotit anual < Capitalul total avansat, când **n_r < 1**

- **Capitalul rotit anual este direct proporțional cu numărul de rotații ale capitalului total avansat şi invers proporțional cu timpul necesar parcurgerii unei rotații complete**.
- **Capitalul total necesar unei activități, într-o perioadă determinată, este invers proporțional cu numărul de rotații pe care le parcurge capitalul total avansat în intervalul respectiv şi direct proporțional timpul necesar parcurgerii unei rotații complete**.

$$n_r = \frac{D}{t} \text{ şi } t = \frac{D}{n_r} \text{ sau } D = n_r * t$$

unde

n_r - numărul rotațiilor capitalului într-o perioadă;
D - perioada totală luată în considerare (zile, luni, ani);
t - durata unei rotații (zile, luni, ani).

9.3.8. REPRODUCȚIA ŞI CIRCULAȚIA CAPITALULUI SOCIAL TOTAL

Rezultatul funcționării întregului capital se concretizează în produsul social total obținut.

Produsul social al unei perioade se prezintă ca totalitatea mărfurilor create şi este format – sub aspect material – din mijloace de producție[1635] şi bunuri de consum[1636].

◆ În felul acesta, întreaga producție socială se desfăşoară în **două sectoare**.

„**I.** ***Mijloace de producție***, adică mărfuri care au o formă sub care trebuie sau, cel puțin, pot să intre în consumul productiv.

II. ***Mijloace de consum***, adică mărfuri care au o formă sub care intră în consumul individual al clasei capitaliştilor şi al clasei muncitoare”[1637].

1634 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 317.
1635 Inclusiv serviciile pentru producție.
1636 Inclusiv serviciile de consum.

Din punct de vedere valoric, produsul social total[1638] cuprinde valoarea mijloacelor de producţie consumate **(C)** şi valoarea nou creată **(Y)**, alcătuită, la rândul ei, din valoarea produsului pentru sine **(V)** şi din plusvaloare **(P)**. Dacă notăm produsul social total cu **M**, vom avea

$$\mathbf{M = C + Y = C + (V + P) = C + V + P}$$

◆ Produsul social total are **două destinaţii**:

a. Consumul productiv. În cazul **reproducţiei simple**, aceasta presupune doar înlocuirea – sub formă materială şi valorică – a capitalului constant consumat, adică a mijloacelor de producţie consumate. Acum produsul net este format doar din bunuri de consum. În cazul **reproducţiei lărgite**, o parte a produsului net (mai precis o parte a plusprodusului) se va materializa în mijloace de producţie suplimentare, adică de capital constant suplimentar pentru sporirea producţiei.

b. Consumul neproductiv individual al capitaliştilor şi muncitorilor. În **reproducţia simplă**, bunurile şi serviciile consumate sunt suficiente doar pentru refacerea la aceeaşi scară, în aceleaşi proporţii, atât a clasei capitaliştilor cât şi a clasei muncitoare, fără vreo diminuare sau creştere. Aici produsul net (valoarea nou creată) – format doar din satisfactori – este consumat, în întregime, de capitalişti şi muncitorii ocupaţi în producţie, pentru refacerea lor în condiţii normale şi la aceeaşi scară. În **reproducţia lărgită**, trebuie create bunuri de consum suplimentare, care, pe lângă acoperirea nevoilor consumului imediat al clasei capitaliştilor şi ale forţei de muncă ocupate, vor asigura şi creşterea (sporirea) numerică a populaţiei muncitoreşti, în calitate de factor de producţie. Acum, o parte a plusprodusului se compune din bunuri de consum suplimentare, peste cele destinate reproducţiei simple a clasei capitaliştilor şi a populaţiei muncitoreşti.

◆ **Ipotezele de lucru** ale lui Karl Marx, premisele înţelegerii mecanismelor reproducţiei capitalului social si ale realizării produsului social total, au fost următoarele:

1. Există două clase sociale: clasa capitaliştilor şi clasa muncitorilor

2. Există două sectoare ale producţiei sociale: **sectorul I** producător de mijloace de producţie; **sectorul II** producător de bunuri de consum

3. Există patru categorii de pieţe: piaţa mijloacelor de producţie, piaţa bunurilor de consum, piaţa forţei de muncă, piaţa monetară

4. Schimbul are loc: între clase diferite, între sectoarele producţiei sociale, în interiorul clasei capitaliştilor, în interiorul fiecărui sector

5. Schimburile sunt echivalente şi – deci – nu se creează valoare în sfera circulaţiei

6. Schimburile se realizează pe baza mecanismelor liberei concurenţe

7. Banii îndeplinesc doar funcţiile de măsură a valorii şi mijloc de schimb

8. Cererea este egală cu oferta. Preţurile sunt constante şi egale cu valoarea

9. Întreg produsul social se realizează şi se consumă în fiecare an şi numai în interiorul graniţelor naţionale. Se face abstracţie de influenţa comerţului exterior.

10. Progresul tehnic, productivitatea muncii şi compoziţia capitalului sunt considerate constante

11. Se realizează un singur circuit (o rotaţie) pe an

12. Capitalul fix se consumă integral în cursul fiecărui circuit.

1637 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 412.

1638 „Valoarea produsului brut este egală cu valoarea capitalului avansat şi consumat în producţie, a capitalului constant şi a celui variabil, plus plusvaloarea care se scindează în profit şi rentă”… „Venitul brut este partea din valoare şi partea din produsul brut măsurată cu această valoare care rămâne după ce se scade din valoare şi partea produsului total măsurată cu această valoare care înlocuieşte capitalul constant avansat şi consumat în producţie. Venitul brut este deci egal cu salariul (sau cu acea parte a produsului care urmează să fie transformată din nou în venit al muncitorului) + profitul + renta. Venitul net este însă plusvaloarea, şi în consecinţă plusprodusul, care rămâne după ce se scade salariul şi care reprezintă plusvaloarea realizată de capital şi urmând să fie împărţită cu proprietarul funciar, şi plusprodusul măsurat cu această plusvaloare”… „Dacă însă considerăm venitul întregii societăţi, vedem că venitul naţional se compune din salariu plus profit plus rentă, deci din venitul brut”. (Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 378).

9.3.8.1. REPRODUCȚIA SIMPLĂ

Presupunem un capital social de $\mathbf{K_T = 7.500}$ miliarde dolari, din care $\mathbf{K_1 = 5.000}$ miliarde dolari sunt folosite în **sectorul I** al producției sociale, şi $\mathbf{K_2 = 2.500}$ miliarde dolari în **sectorul II**. Compoziția organică a capitalului (considerată constantă) este în ambele sectoare aceeaşi, adică **4/1**. De asemenea, considerăm că rata plusvalorii este de **100%** în ambele sectoare şi rămâne nemodificată în timp.

Pe baza celor de mai sus, vom avea:

Capital social total $7.500\$K_T = 5.000\$K_1 + 2.500\$K_2$ din care:

În sectorul I $5.000\$K_1 = 4.000\$C_1 + 1.000\$V_1$

În sectorul II $2.500\$K_2 = 2.000\$C_2 + 500\$V_2$

Similar, produsul-marfă, produsul social total va fi:

În sectorul I $M_1 = 4.000C_1 + 1.000V_1 + 1.000P_1 = 6.000\$$ mijloace de producție

In sectorul II $M_2 = 2.000C_2 + 500V_2 + 500P_2 = 3.000\$$ bunuri de consum

Deci, întregul produs social creat într-un an, într-un singur circuit, este de $\mathbf{M_T = 9.000}$ miliarde dolari, din care **2/3**, adică $\mathbf{M_1 = 6.000}$ miliarde dolari sub forma mijloacelor de producție şi **1/3**, adică $\mathbf{M_2 = 3.000}$ miliarde dolari sub forma bunurilor ce consum.

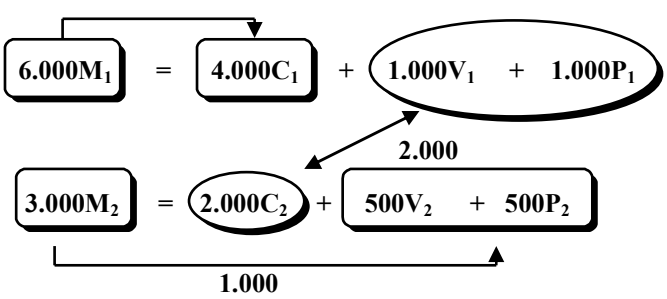

1. Cele $500V_2$, salariul muncitorilor, şi cele $500P_2$, plusvaloarea capitaliştilor din sectorul II, trebuie cheltuite pe mijloace de consum. Dar valoarea lor există în mijloace de consum în valoare de 1.000, care, aflându-se în mâna capitaliştilor din sectorul II, înlocuiesc cele $500V_2$ avansate şi reprezintă pentru ei cele $500P_2$. Aşadar, salariul şi plusvaloarea din sectorul II se schimbă în cadrul sectorului II pe produsele acestui sector II. Totodată, din produsul total dispar **(500V + 500P)II = 1.000** sub forma mijloacelor de consum.

2. Cele $1.000V_1 + 1.000P_1$ din sectorul I trebuie de asemenea cheltuite pe mijloace de consum, deci pe produsul sectorului II. Ele trebuie deci schimbate pe partea care a mai rămas din produsul sectorului II şi care, ca mărime, este egală cu partea constantă de capital, $2.000C_2$. Sectorul II primeşte în schimb o cantitate egală de mijloace de producție, produs al sectorului I, în care este încorporată valoarea de $1.000V_1 + 1.000P_1$ din sectorul I. Implicit sunt eliminate din calcul $\mathbf{2.000C_2}$ şi **(1.000V + 1.000P)I**.

Egalitatea

$$\mathbf{(V_1 + P_1) = C_2} \quad \text{sau} \quad \mathbf{I(V + P) = IIC} \quad \text{adică } \mathbf{2.000Y_1 = 2.000C_2}$$

este, de fapt, **condiția esențială a realizării produsului social total în cazul reproducției simple**.

- Adică, **<u>valoarea nou creată (produsul net) în primul sector trebuie să fie egală cu valoarea mijloacelor de producție consumate (fondul de înlocuire) din sectorul al doilea</u>**.

Totodată, se constată că în cazul reproducției simple, **valoarea producției sectorului al doilea, este egală cu valoarea nou creată în ambele sectoare**, ceea ce sugerează că bunurile de consum intră integral în procesul consumului neproductiv individual al clasei capitaliştilor şi clasei muncitorilor, iar întreprinzătorii nu acumulează plusvaloare.

$$\mathbf{(C_2 + V_2 + P_2) = (V_1 + P_1) + (V_2 + P_2)} \quad \text{sau}$$
$$\mathbf{II(C + V + P) = I(V + P) + II(V + P)} \quad \text{adică } \mathbf{3.000M_2 = 2.000Y_1 + 1.000Y_2}$$

3. Mai rămân **4.000C_1**. Acestea constau în mijloace de producție, care nu pot fi folosite decât în sectorul I şi servesc la înlocuirea capitalului constant consumat în acest sector; de aceea vor fi schimbate între capitaliştii individuali din sectorul I, aşa cum cele **(500V_2 + 500P_2)** din II sunt schimbate între muncitori şi capitalişti, respectiv între capitaliştii individuali din II[1639].

9.3.8.2. REPRODUCȚIA LARGITĂ

Pentru ilustrarea mecanismelor reproducției lărgite, presupunem un capital social total de **K_T = 7.250** miliarde dolari, din care **K_1 = 5.000** miliarde dolari în **sectorul I**, cu o compoziție organică de **4/1** şi **K_2 = 2.250** miliarde dolari în **sectorul II**, cu o compoziție organică de **2/1**. Rata plusvalorii este aceeaşi în cele două sectoare, **100%**. Pe baza acestor ipoteze, valoarea produsului social total va fi **M_T = 9.000** miliarde dolari, din care **M_1 = 6.000** miliarde dolari mijloace de producție create în **sectorul I** şi **M_2 = 3.000** miliarde dolari bunuri de consum create în **sectorul II**.

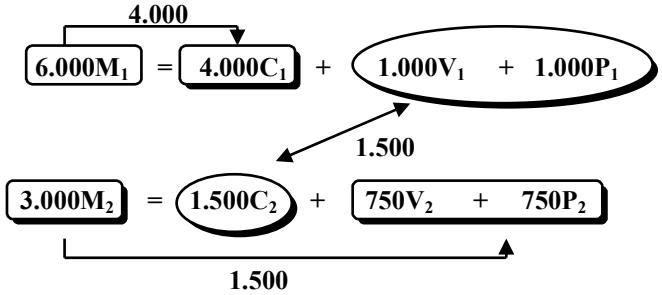

Sectorul I acoperă din producția proprie cele **4.000C_1**, mijloace de producție consumate. Mai rămâne de realizat produsul net (valoarea nou creată) format din mijloace de producție suplimentare, în valoare de **(2.000 = 1.000V_1 + 1.000P_1)**.

Sectorul II, care produce bunuri de consum, a consumat mijloace de producție de **1.500C_2**, pe care nu le poate înlocui din producția proprie. Pentru aceasta el va cumpăra, cu bani, mijloace de producție de la sectorul I şi îşi va înlocui propriile mijloace de producție consumate. Banii au trecut de la sectorul II la sectorul I, iar mijloacele de producție au trecut de la sectorul I la sectorul II. Cu cele **1.500** miliarde dolari sectorul I cumpără de la sectorul II bunuri de consum pentru consumul muncitorilor şi capitaliştilor proprii. Acum banii se reîntorc la sectorul II, de unde au provenit, iar bunuri de consum de aceeaşi valoare trec la sectorul I. Sectorul I şi-a realizat sub formă materială **(5.500 = 4.000C_1 + 1.000V_1 + 500P_1)** şi i-au rămas nerealizate **500P_1** mijloace de producție suplimentare, adică jumătate din plusvaloare. Presupunem că sectorul I acumulează în întregime cele **500P_1**, adică **50%** din plusvaloarea obținută.

De aici rezultă şi **condiția fundamentală a reproducției lărgite**

(V_1 + P_1) > C_2 sau **I(V + P) > IIC** adică **2.000Y_1 > 1.500C_2**

- **valoarea nou creată (produsul net) în sectorul I să fie mai mare decât valoarea mijloacelor de producție consumate (fondul de înlocuire) din sectorul II (Y_1 > C_2)**.

Totodată, se constată că în cazul reproducției lărgite, **valoarea producției sectorului al doilea este mai mică decât valoarea nou creată în ambele sectoare**, exact cu echivalentul mijloacelor de producție suplimentare create în sectorul I şi destinate acumulării.

(C_2 + V_2 + P_2) < (V_1 + P_1) + (V_2 + P_2) sau **M_2 < (Y_1 + Y_2)** ori
II(C + V + P) < I(V + P) + II(V + P) adică **3.000M_2 < 2.000Y_1 + 1.500Y_2**

1639 Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 414–415.

Din cele două tipuri de inegalități analizate mai sus, rezultă că **premisa fundamentală a înfăptuirii reproducției lărgite este crearea de mijloace de producție suplimentare în economie**. Dacă celelalte condiții rămân nemodificate, se constată că **dimensiunile acumulării şi reproducției lărgite sunt egale** – cel puțin în modelul marxist – **cu volumul şi valoarea mijloacelor de producție suplimentar create de sectorul I**, peste fondul de înlocuire din economie. Analizând mai în profunzime modelul marxist, rezultă că – în condițiile reproducției lărgite – se verifică **egalitatea**

$$\mathbf{v_1 = c_2 = 100}$$

- Adică, totdeauna, **în sectorul I se poate acumula sub forma forței de muncă, exact atât cât se acumulează în sectorul II sub forma mijloacelor de producție, nici mai mult, nici mai puțin**. Sau, **valoarea forței de muncă atrasă suplimentar în sectorul I este perfect egală cu valoarea mijloacelor de producție acumulate în sectorul II**. **Această corelație este fundamentală**.

Sectorul II are acum $\mathbf{1.500C_2}$ sub forma mijloacelor de producție, cumpărate de la sectorul I şi $\mathbf{(1.500 = 750V_2 + 750P_2)}$ produs net sub forma bunurilor de consum.

La compoziția organică a capitalului din sectorul I de **4/1**, vom avea $\mathbf{500P_1 = 400c_1 + 100v_1}$. Cele **400** mijloace de producție suplimentare se realizează în cadrul sectorului I, prin schimbul dintre capitaliştii respectivi, adăugându-se capitalului constant, care devine $\mathbf{4.400C_1 = 4.000C_1 + 400c_1}$. Dar cele $\mathbf{100v_1}$ se prezintă, deocamdată, ca mijloace de producție suplimentare şi sub această formă ele nu pot fi acumulate în sectorul I.

Sectorul II va cumpăra cele $\mathbf{100P_1}$, mijloace de producție suplimentare, în vederea acumulării sale proprii. El le va adăuga la capitalul său constant, care devine $\mathbf{1.600C_2 = 1.500C_2 + 100c_2}$. Cele 100 miliarde dolari pe care sectorul II le plăteşte pentru mijloacele de producție suplimentare, devin forma bănească a capitalului variabil adițional al sectorului I. Capitalul sectorului I devine $\mathbf{5.500K_1 = 4.400C_1 + 1.100V_1}$ (din care $\mathbf{100v_1}$ sub formă bănească). Cu cele 100 miliarde dolari sectorul I cumpără bunuri de consum de la sectorul II pentru muncitorii suplimentari atraşi în producție. Banii se reîntorc la sectorul II, de unde au provenit.

Sub aspect material, produsul sectorului I se **repartizează** astfel:

$$\mathbf{6.000M_1 = (4.000C_1 + 400c_1) + (1.500C_2 + 100c_2)}$$

Deci, $\mathbf{M_1 = (C_1 + C_2) + (c_1 + c_2)}$

- Cu alte cuvinte, **producția sectorului I trebuie să fie suficientă** – în cazul reproducției lărgite – **pentru a înlocui mijloacele de producție consumate în economie şi să asigure acumularea de mijloace de producție suplimentare în ambele sectoare**.

$$\mathbf{6.000M_1 = (4.000C_1 + 400c_1) + (1.000V_1 + 100v_1) + 500P_1}$$

La compoziția organică de 2/1, pentru a utiliza cele 100 miliarde dolari, mijloace de producție cumpărate de la sectorul I şi acumulate, sectorul II trebuie să le adauge muncitori suplimentari de 50 miliarde dolari. Acum, capitalul său variabil ajunge $\mathbf{800V_2 = 750V_2 + 50v_2}$.

Creşterea cu 150 miliarde dolari a capitalului sectorului îi diminuează corespunzător plusvaloarea proprie, care devine $\mathbf{600P_2 = 750P_2 – (150p_2 = 100c_2 + 50v_2)}$.

Sub aspect material, produsul sectorului II se **repartizează** astfel:

$$\mathbf{3.000M_2 = [(1.000V_1 + 100v_1) + 500P_1] + [(750V_2 + 50v_2) + 600P_2]}$$

Deci, $\mathbf{M_2 = [V_1 + v_1) + P_1] + [(V_2 + v_2) + P_2]}$

- Cu alte cuvinte, **producția sectorului II trebuie să fie suficientă** – în cazul reproducției lărgite – **pentru a acoperi cu bunuri de subzistență consumul individual al muncitorilor ocupați în producție, al celor suplimentar atraşi, precum şi consumul neproductiv al capitaliştilor**.

Sub aspect valoric, produsul sectorului II se **realizează** astfel:

$$\mathbf{3.000M_2 = (1.500C_2 + 100c_2) + (750V_2 + 50v_2) + 600P_2}$$

Deci, din produsul său net, de 1.500 bunuri de consum, sectorul II a asigurat consumul muncitorilor deja angajați **($750V_2$)** a făcut acumulare de **($150 = 100c_2 + 50v_2$)**, capitaliştilor rămânându-le o plusvaloare de **$600P_2$**.

Cele **$150P_2$**, bunuri de consum, care sunt transformate aici în **($100c_2 + 50v_2$)**, intră – în întregime – în consumul muncitorilor suplimentar atraşi în cele două sectoare **$150P_2 = 100v_1 + 50v_2$**.

Repartizarea produsului social total, modificată în vederea acumulării, se prezintă astfel:

$6.000M_1 = 4.400C_1 + 1.100V_1 + 500P_1$ (fond de consum)
$3.000M_2 = 1.600C_2 + 800V_2 + 600P_2$ (fond de consum)

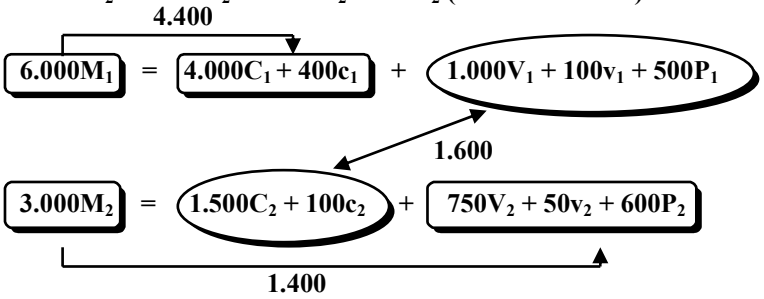

Capitalul total a ajuns la 7.900 miliarde de dolari, din care 5.500 în sectorul I şi 2.400 în sectorul II. Dacă toate condiţiile rămân nemodificate, în anul următor, adică **în al doilea circuit (rotaţie)** se va obţine un produs social total de 9.800 miliarde de dolari, din care 6.600 miliarde mijloace de producţie, iar 3.200 miliarde dolari bunuri de consum.

$6.600M_1 = 4.400C_1 + 1.100V_1 + 1.100P_1$
$3.200M_1 = 1.600C_1 + 800V_1 + 800P_1$

La sfârşitul celui de-**al treilea circuit**, produsul social total va fi 10.760 miliarde dolari, astfel:

$7.320M_1 = 4.880C_1 + 1.220V_1 + 1.220P_1$
$3.440M_2 = 1.720C_2 + 860V_2 + 860P_2$

La sfârşitul celui de-**al patrulea circuit**, produsul social total ajunge la 11.912 miliarde dolari.

$8.184M_1 = 5.456C_1 + 1.364V_1 + 1.364P_1$
$3.728M_2 = 1.864C_2 + 932V_2 + 932P_2$

La sfârşitul celui de-**al cincilea circuit**[1640], produsul social total ajunge la 13.288 miliarde dolari.

$9.216M_1 = 6.144C_1 + 1.536V_1 + 1.536P_1$
$4.072M_2 = 2.036C_2 + 1.018V_2 + 1.018P_2$ etc.[1641].

◆ **În concluzie**, realizarea produsului social total a avut loc astfel:

1. Sectorul I a realizat – material şi valoric – în cadrul său, mijloacele de producţie produse în valoare de 4.400 miliarde de dolari.

2. Sectorul II a realizat – material şi valoric – în cadrul său, bunurile de consum produse în valoare de 1.400 miliarde de dolari.

3. Cele două sectoare au realizat – material şi valoric – prin schimburile echivalente dintre ele: sectorul I bunuri de consum în valoare de 1.600 miliarde dolari; sectorul II mijloace de producţie în valoare de 1.600 miliarde dolari.

◆ Din analiza modelului reproducţiei lărgite **rezultă**, între altele, şi **următoarele**:

1. Valoarea maximă a mijloacelor de producţie ce se pot acumula în sectorul I este dată de diferenţa dintre valoarea nou creată a acestui sector şi fondul de înlocuire al sectorului II, adică **$(V_1 + P_1) - C_2$**. Indiferent cum se modifică compoziţia organică a capitalului, valoarea mijloacelor de producţie nu poate creşte cu mai mult decât cu atât, fără să afecteze fondul de înlocuire din sectorul II şi deci chiar reproducţia simplă de aici.

2. Întotdeauna valoarea forţei de muncă suplimentar atrasă în sectorul I va fi egală cu valoarea mijloacelor de producţie acumulate în sectorul II, adică **$v_1 = c_2$**. Sau, cu alte cuvinte,

1640 **Rotunjind v_1 la 172 miliarde dolari**.
1641 Vezi Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 512–547.

creşterea capitalului variabil din sectorul I este egală cu sporirea capitalului constant din sectorul II.

3. Creşterea compoziţiei capitalului din primul sector va diminua dimensiunile acumulării din sectorul al doilea. De pildă, dacă $\mathbf{C_1/V_1}$ sporeşte de la **4/1** la **5,25/1**, cele **500** miliarde mijloace de producţie suplimentare din sectorul I vor fi transformate în $\mathbf{420c_1}$ şi $\mathbf{80v_1}$. Prin urmare, în sectorul II acumularea de capital constant va fi de numai $\mathbf{80c_2}$, iar cea de capital variabil de numai $\mathbf{40v_2}$, adică doar **120** miliarde în loc de **150** în situaţia iniţială.

4. Creşterea compoziţiei capitalului în sectorul II măreşte corespunzător – în anumite limite – partea de plusvaloare care intră în consumul individual al capitaliştilor respectivi. De exemplu, dacă $\mathbf{C_2/V_2}$ creşte de la **2/1** la **3/1**, cele **100** miliarde mijloace de producţie suplimentare cumpărate de la sectorul I, vor fi puse în funcţiune de numai **33** muncitori suplimentari în sectorul II. Prin urmare, din $\mathbf{750P_2}$ vor fi alocate muncitorilor suplimentari din cele două sectoare bunuri de consum doar de $\mathbf{133 = (100v_1 + 33v_2)}$ în loc de $\mathbf{150 = (100v_1 + 50v_2)}$. Deci, prin creşterea de la 2/1 la 3/1 a compoziţiei capitalului din sectorul II, plusvaloarea acumulată scade de la **150** la **133**, iar cea destinată consumului individual al capitaliştilor creşte de la **600** la **617** miliarde dolari.

5. Creşterea compoziţiei capitalului din sectorul I, fără modificarea ratei plusvalorii, ar reduce producţia obţinută şi – implicit – posibilităţile de acumulare din economie. De exemplu, dacă $\mathbf{C_1/V_1}$ creşte de la **4/1** la **5,25/1**, vom avea

$\mathbf{5.800M_1 = 4.200C_1 + 800V_1 + 800P_1}$

$\mathbf{3.000M_2 = 1.500C_2 + 750V_2 + 750P_2}$

Acum se pot acumula doar maximum $\mathbf{100P_1 = [(800V_1 + 800P_1) - 1.500C_2]}$ mijloace de producţie suplimentare create în sectorul I. Ele vor fi transformate în $\mathbf{84c_1}$ şi $\mathbf{16v_1 = 16c_2}$.

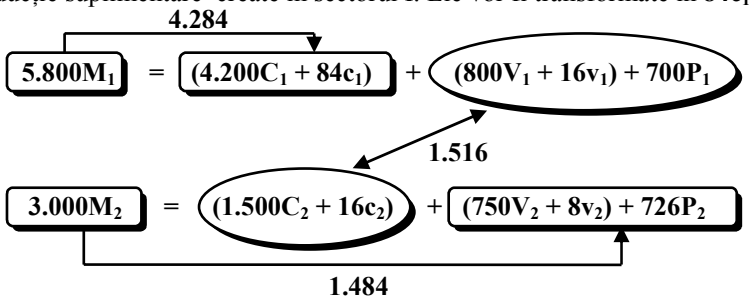

S-ar părea – deci – că creşterea compoziţiei organice nu este în interesul valorificării capitalului şi al capitaliştilor. Dar, aşa cum s-a demonstrat deja, între evoluţia compoziţiei capitalului şi a productivităţii muncii există o relaţie biunivocă. Creşterea productivităţii determină sporirea compoziţiei capitalului, iar aceasta din urmă este cauză a urcării productivităţii. Deci, şi unul şi altul dintre cele două procese sunt – în acelaşi timp – cauză şi efect al celuilalt. Practica demonstrează, totodată, că creşterea compoziţiei capitalului este factorul principal al sporirii productivităţii muncii. Realitatea evidenţiază că **productivitatea muncii creşte mai mult decât direct proporţional cu creşterea compoziţiei organice a capitalului**. Aceasta reduce corespunzător durata muncii necesare şi măreşte timpul de supramuncă, adică chiar gradul de exploatare, rata şi masa plusvalorii, sporeşte gradul de valorificare al capitalului. Prin urmare, **creşterea compoziţiei organice constituie factorul principal al creşterii productivităţii şi sporirii gradului de valorificare a capitalului**. Iar **gradul de valorificare al capitalului creşte mai rapid decât compoziţia sa organică şi chiar mai repede decât sporirea productivităţii**. De aceea, pe măsura desfăşurării reproducţiei lărgite, creşte continuu compoziţia organică a capitalului, productivitatea muncii, rata şi masa plusvalorii şi gradul de valorificare a capitalului. Consecinţa socială directă şi nemijlocită a acestor procese este formarea armatei industriale de rezervă şi pauperizarea crescândă a clasei muncitorilor.

- Se manifestă şi se accentuează, astfel, **contradicţia fundamentală a capitalismului dintre creşterea continuă a producţiei, pe de o parte, şi scăderea continuă a puterii de cumpărare a populaţiei muncitoreşti, pe de altă parte. Perpetuarea acestei**

contradicţii conduce la criza generală şi generalizată de supraproducţie[1642], care va duce, mai devreme sau mai târziu, la dispariţia modului de producţie capitalist.

Societatea socialistă va înlătura proprietatea privată, care separă factorii obiectivi de cei subiectivi ai producţiei, şi – o dată cu ea – modul de producţie capitalist. În felul acesta va dispărea exploatarea forţei de muncă de către capital, a muncitorului de către capitalist. Prin apropierea comună a bogăţiei materiale se va asigura unirea naturală a elementelor obiective şi subiective ale producţiei. Va dispărea exploatarea forţei de muncă, producţia va fi pusă sub control social, iar rezultatele sale vor fi apropriate colectiv, asigurându-se echilibrul economic şi echitatea socială[1643].

Dinamica gândirii marxiste despre reproducţia lărgită şi evoluţia capitalismului este următoarea:

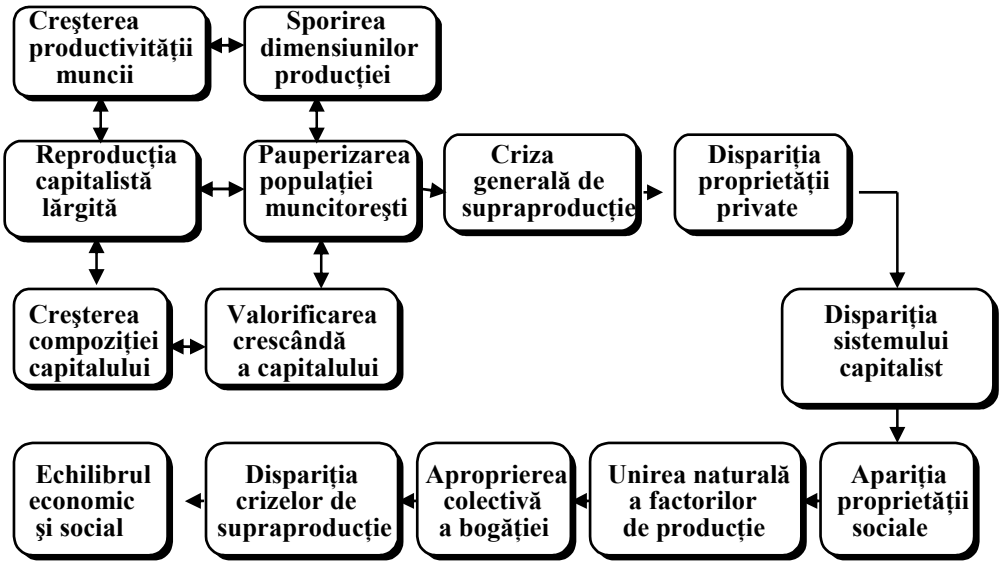

1642 Asemenea idei s-au regăsit, într-o oarecare măsură, şi în gândirea lui Sismondi.

1643 Dar trebuie adăugate, încă o dată, **patru elemente esenţiale** şi anume:

1. Demonstraţia principală şi fundamentală a lui Marx arată că transformarea proprietăţii private în proprietate socială este un proces obiectiv, legic, ale cărui izvor, logică şi desfăşurare îşi au esenţa tocmai în mecanismele interne de funcţionare ale societăţilor bazate pe proprietatea privată asupra condiţiilor materiale ale producţiei şi ale producţiei de schimb generalizată. **2.** Transformarea proprietăţii private în proprietate socială şi trecerea la un nou tip de societate – în care să se pună de acord „jurisprudenţa cu faptele", adică dreptul de proprietate cu funcţionarea obiectului proprietăţii – este, în concepţia marxistă, un proces istoric, care se desfăşoară treptat şi în timp. Durata lui va fi mai mare sau mai mică, de la o ţară la alta, în funcţie de intervalul necesar dezvoltării contradicţiei fundamentale dintre producţie şi consum, până la nivelul la care ea se transformă în „criză generalizată" (de supraproducţie) a sistemului şi nu mai poate fi soluţionată în cadrele proprietăţii private, provocând dispariţia societăţii bazate pe o astfel de proprietate. **3.** Fiind un proces legic, transformarea proprietăţii private în proprietate socială şi formarea unui nou tip de societate, nu presupune – neapărat – calea violentă a revoluţiei sociale. Ideea revoluţiei sociale apare doar în scrierile politice de tinereţe ale lui Marx, de exemplu în *Manifestul Partidului Comunist* din anul 1848. În scrierile sale ulterioare – şi în special în *Capitalul* –, Marx demonstrează că legile proprii de funcţionare a proprietăţii private (de tip capitalist) o transformă pe aceasta, din interior, treptat şi inexorabil, în proprietate socială şi edifică un nou tip de societate mai echitabilă şi o lume „mai umană". **4.** În acelaşi timp, trebuie precizat că Marx nu a precizat niciodată şi nicăieri în scrierile sale cum trebuie organizată şi cum va arăta societatea viitoare, edificată pe o proprietate socială. El a demonstrat doar că societatea capitalistă îşi îndeplineşte misiunea sa istorică prin pregătirea condiţiilor propriei dispariţii de pe scena istoriei şi că se va transforma, treptat şi din interior, pe baza propriilor legi, într-o societate mai echitabilă.

9.3.9. PROCESUL DE ANSAMBLU AL PRODUCŢIEI CAPITALISTE

9.3.9.1. COSTUL PRODUCŢIEI. PROFITUL ŞI RATA PROFITULUI

Presupunem un capital individual de **K = 10.000$** cu o compoziţie organică de **4/1 (10.000$K = 8.000$C + 2.000$V)**. La rândul său, capitalul constant este format din **3/4**, adică **6.000$** mijloace de muncă şi **1/4**, adică **2.000$** obiecte ale muncii **(8.000C = 6.000MM + 2.000OM)**. De asemenea, considerăm o rată a plusvalorii **p' = 100%**. Considerăm că întreg capitalul constant se consumă integral în cursul unui singur circuit. De asemenea, durata unui circuit (rotaţii) este un an. În asemenea condiţii, valoarea mărfii devine

M = 8.000$C + 2.000$V + 2.000$P = 12.000$

Producerea mărfii presupune **cheltuire de muncă**. Dar, în valoarea mărfii intră atât **muncă plătită de capitalist**, capitalul avansat, cât şi **muncă neplătită de capitalist**, dar însuşită de el în mod gratuit sub forma plusvalorii. Deci, „ceea ce-l costă pe capitalist marfa şi ceea ce costă de fapt producerea mărfii, sunt desigur, două mărimi cu totul diferite"[1644]. „Ceea ce-l costă marfa pe capitalist se măsoară prin **cheltuirea de capital**; ceea ce costă marfa în realitate se măsoară prin **cheltuirea de muncă**"[1645]. Prin urmare, valoarea mărfii se compune, în condiţiile capitalismului, din **costul producţiei** (C_T = capitalul cheltuit) şi **plusvaloare (P)**.

$C_T = C + V;\ M = C_T + P;\quad C_T = M - P;\quad P = M - C_T$ sau

$12.000M = 10.000C_T + 2.000P$
$10.000C_T = 12.000M - 2.000P$
$2.000P = 12.000M - 10.000C_T$

„Această parte din valoarea-marfă, care înlocuieşte preţul mijloacelor de producţie consumate şi preţul forţei de muncă întrebuinţate, înlocuieşte capitalistului numai ce-l costă pe el marfa şi reprezintă deci pentru el **costul mărfii**"[1646].

- **Capitalul constant şi capitalul variabil au în comun un singur lucru: şi anume că ambele sunt părţi constitutive ale valorii**.

Dar între ele există **diferenţe fundamentale**:

a. Capitalul constant transmite asupra mărfurilor doar atâta valoare câtă are încorporată în el ca marfă, nici mai multă, nici mai puţină. Deci, **el participă la formarea valorii, dar nu creează valoare**.

b. Capitalul variabil creează valoarea nouă, care se adaugă la cea transmisă de mijloacele de producţie consumate. Deci, **el este sursă de valoare nouă**. Prin aportul său, **valoarea mărfurilor produse creşte cu o mărime direct proporţională cu durata muncii**.

c. Modificarea valorii mijloacelor de producţie consumate în procesul producţiei, sau a preţului lor, deci modificarea mărimii capitalului constant, **modifică în acelaşi sens şi proporţii valoarea totală a mărfurilor**.

Dacă preţul mijloacelor de producţie consumate **creşte**, creşte corespunzător valoarea mărfurilor. Presupunem că preţul mijloacelor de producţie consumate se dublează, celelalte condiţii rămânând nemodificate.

M = 20.000C + 2.000V + 2.000P = 24.000$

Dacă preţul mijloacelor de producţie consumate **se reduce**, celelalte condiţii rămânând nemodificate, se va reduce corespunzător şi valoarea mărfurilor. Presupunem că preţul mijloacelor de producţie se reduce la jumătate.

M = 5.000C + 2.000V + 2.000P = 9.000$

d. Modificarea preţului forţei de muncă, deci modificarea mărimii capitalului variabil, **nu modifică în nici un fel mărimea valorii mărfii şi nici a valorii nou create**, ci doar ponderea salariului şi plusvalorii în valoarea nou creată.

1644 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 32.
1645 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 32.
1646 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 32.

Dacă preţul forţei de muncă **scade**, în condiţiile menţinerii neschimbate a ratei plusvalorii, scade ponderea muncii plătite în valoarea nou creată şi creşte proporţional ponderea muncii neplătite. Presupunem că preţul forţei de muncă scade de la 2.000$ la 1.000$. Menţinând nemodificate celelalte condiţii, vom avea:

M = 8.000C + 1.000V + 3.000P = 12.000$

Valoarea nou creată a rămas aceeaşi, 4.000, dar a scăzut de la 50% la 25% ponderea salariului, şi a crescut de la 50% la 75% ponderea plusvalorii.

Dacă preţul forţei de muncă **creşte**, creşte corespunzător ponderea salariului în valoarea nou creată şi scade proporţional ponderea plusvalorii. Presupunem o creştere de la 2.000$ la 3.000$ a preţului forţei de muncă.

M = 8.000C + 3.000V + 1.000P = 12.000$

Valoarea nou creată a rămas aceeaşi, 4.000, dar a crescut de la 50% la 75% ponderea salariului şi a scăzut de la 50% la 25% ponderea plusvalorii.

În ambele cazuri valoarea nou creată a rămas constantă, deoarece nu s-a modificat durata muncii. Valoarea nou creată se modifică direct proporţional şi în acelaşi sens, numai o dată cu modificarea duratei muncii. Dacă nu se modifică intensitatea muncii, forţa de muncă creează – în acelaşi interval – aceeaşi cantitate de valoare nouă, indiferent de schimbările survenite în productivitatea muncii sau în exprimarea bănească a elementelor producţiei.

Capitalul intră în totalitate în procesul de producţie, dar numai parţial în procesul de valorificare. **Capitalul constant** intră în întregime în procesul producţiei, dar numai parţial în procesul formării valorii şi sub nici o formă în procesul de valorificare. **Capitalul fix** funcţionează integral în producţie, dar transmite numai o parte din valoarea sa asupra producţiei, pe măsura uzurii. **Capitalul circulant** (care-l cuprinde şi pe cel variabil) intră integral în procesul producţiei, în procesul formării valorii, şi doar parţial în procesul de valorificare. Elementele materiale ale capitalului circulant participă integral în producţie, la formarea valorii, dar nu participă sub nici o formă la procesul de valorificare. Numai **capitalul variabil** participă integral, atât în procesul producţiei, la formarea valorii (cu o mărime egală cu salariul) cât şi la procesul de valorificare (cu plusvaloarea).

Considerând – însă – capitalul avansat în producţie în întregul său, plusvaloarea apare ca rezultatul funcţionării întregului capital şi nu numai al capitalului variabil, cum este în realitate. „Prezentată ca rezultat al întregului capital avansat, plusvaloarea îmbracă forma transformată a ***profitului***”[1647]. „Profitul este … o formă modificată a plusvalorii, o formă în care sunt mascate şi ascunse originea şi misterul existenţei ei”[1648]. Deci, **plusvaloarea (P)** se **transformă** în **profit (Π)**. Pe această bază, valoarea mărfii pare a fi formată din **costul producţiei (CT) şi profit (Π)**.

Deci, $\mathbf{P = \Pi}$ şi $\mathbf{M = C + V + \Pi}$ sau $\mathbf{M = C_T + \Pi}$ sau $\mathbf{C_T = M - \Pi}$ şi $\mathbf{\Pi = M - CT}$

Limita inferioară a preţului de vânzare a mărfii este determinată de costul ei. Iată de ce **costul reprezintă valoarea intrinsecă a mărfii**, întrucât el este condiţia *sine qua non* a reproducţiei simple, a continuităţii producţiei.

Întrucât capitalistul îşi reprezintă sieşi capitalul avansat ca un tot unitar, **câştigul obţinut** din vânzarea mărfurilor **nu-i apare ca rezultat al capitalului variabil**, cum este în realitate, **ci ca rezultat al capitalului total avansat**. „Plusvaloarea, respectiv profitul, constă tocmai din excedentul valorii mărfii peste costul ei, adică din excedentul cantităţii totale de muncă cuprinsă în marfă peste cantitatea de muncă plătită cuprinsă în ea. În conformitate cu aceasta, plusvaloarea, (profitul – n. ns.), indiferent de proveniență, este un excedent peste capitalul total avansat”[1649]. Prin urmare, **câştigul capitalistului ia forma profitului**, iar **rata lui** o calculează **ca raport procentual între profit (Π) şi capitalul total avansat (K)**.

1647 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 44.
1648 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 54.
1649 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 49.

$$\pi' = \frac{\Pi}{K}100 = \frac{\Pi}{(C+V)}100 = \frac{2.000\Pi}{10.000K}100 = \frac{2.000\Pi}{(8.000C+2.000V)} = 20\%$$

În esența lui, raportul procentual dintre profit (plusvaloare) şi capital **„exprimă gradul de valorificare a întregului capital avansat”**[1650] (s. ns.). Rata plusvalorii $p' = \frac{2.000P}{2.000V}100 = 100\%$, iar rata profitului $\pi' = \frac{2.000\Pi}{10.000K}100 = \frac{2.000\Pi}{(8.000C+2.000V)}100 = 20\%$

Avem, în continuare $\pi' = \frac{\Pi}{K}100 = \frac{\Pi}{(C+V)}100 = p'\frac{V}{K}100$ ori $\Pi = \pi' \cdot K$, $V = \frac{\pi' \cdot K}{p'}$ şi $K = \frac{p' \cdot V}{\pi'}$ De aici rezultă $\frac{\pi'}{p'} = \frac{V}{K}$ şi $\pi' = \frac{p' \cdot V}{K}$ sau $p' = \frac{\pi' \cdot K}{V}$ sau $\pi' \cdot K = p' \cdot V$ **Rata anuală a profitului**

$\pi'_a = p' * n_r * \frac{V}{K}$ unde n_r – **numărul de rotații** ale capitalului într-un an.

Dacă $n_r > 1$, rata anuală a profitului (π'_a) este mai mare decât rata profitului reală a profitului (π') obținută într-un singur circuit (rotație) al capitalului $(\pi'_a > \pi')$.

Dacă $n_r = 1$, cele două rate ale profitului vor fi egale $(\pi'_a = \pi')$.

Dacă $n_r < 1$, circuitul capitalului durează mai mult de un an. În acest caz, rata reală a profitului se poate calcula numai la sfârşitul unui circuit complet. Rata anuală a profitului se va putea determina numai după parcurgerea mai multor circuite, deci numai după un număr oarecare de ani şi doar ca o mărime medie.

Corespunzător, **masa anuală a profitului** devine:

$$\Pi_a = \pi'_a * K = p'_a * V$$

Rata profitului este determinată de **doi factori** principali:

- **Rata plusvalorii;**
- **Compoziția organică a capitalului**[1651]**.**

Ratele profitului a două capitaluri diferite sau ale aceluiaşi capital în ramuri diferite, sau în aceeaşi ramură în momente diferite, **sunt egale** când:

1. Compoziția organică a capitalurilor şi rata plusvalorii sunt egale. De exemplu, avem $K_1 = 10.000\$$ şi $K_2 = 5.000\$$, cu o compoziție de $C_1/V_1 = C_2/V_2 = 4/1$ şi o rată a plusvalorii $p'_1 = p'_2 = 100\%$. De aici rezultă

$$M_1 = 8.000C_1 + 2.000V_1 + 2.000\Pi_1 = 12.000\$ \quad \text{şi} \quad \pi'_1 = \frac{2.000\Pi_1}{10.000K_1}100 = 20\%$$

$$M_2 = 4.000C_2 + 1.000V_2 + 1.000\Pi_2 = 6.000\$ \quad \text{şi} \quad \pi'_2 = \frac{1.000\Pi_2}{5.000K_2}100 = 20\%$$

2. Dacă în ambele cazuri, compoziția capitalurilor şi rata plusvalorii fiind diferite, **raportul dintre masele plusvalorii şi capitalurile totale sunt egale** ($\frac{p'_1 * V_1}{K_1} = \frac{p'_2 * V_2}{K_2}$, **sau** $\frac{P_1}{K_1}100 = \frac{P_2}{K_2}100$)[1652].

De exemplu, în ramura A, avem $K_1 = 10.000\$$, cu o compoziție organică $C_1/V_1 = 4/1$ şi o rată a plusvalorii $p' = 100\%$. În ramura B, avem $K_2 = 5.000\$$, cu o compoziție organică $C_2/V_2 = 3/2$ şi o rată a plusvalorii $p' = 50\%$.

1650 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 52.
1651 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 76.
1652 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 76.

$$\mathbf{M_1 = 8.000C_1 + 2.000V_1 + 2.000\Pi_1 = 12.000\$}$$

aici $\frac{P_1}{K_1}100 = \frac{2.000}{10.000}100 = 20\%$ şi $\pi'_1 = \frac{2.000\Pi_1}{10.000K_1}100 = 20\%$, deşi $\mathbf{C_1/V_1 = 4/1}$ şi

$p'_1 = \frac{2.000P_1}{2.000V_1}100 = 100\%$.

$$\mathbf{M_2 = 3.000C_2 + 2.000V_2 + 1.000\Pi_2 = 6.000\$}$$

aici $\frac{P_2}{K_2}100 = \frac{1000}{5.000}100 = 20\%$ şi $\pi'_2 = \frac{1.000\Pi_2}{5.000K_2}100 = 20\%$, deşi $\mathbf{C_2/V_2 = 3/2}$ şi

$p'_2 = \frac{1.000P_2}{2.000V_2}100 = 50\%$. Sau

$$\mathbf{M_3 = 75.000C_3 + 25.000V_3 + 20.000\Pi_3 = 120.000\$}$$ unde

aici $\frac{P_3}{K_3}100 = \frac{20.000}{100.000}100 = 20\%$ şi $\pi'_3 = \frac{20.000\Pi_3}{100.000K_3}100 = 20\%$ deşi $\mathbf{C_3/V_3 = 3/1}$ şi

$p'_3 = \frac{20.000P_3}{25.000V_3}100 = 80\%$.

$$\mathbf{M_4 = 45.000C_4 + 5.000V_4 + 10.000\Pi_4 = 60.000\$}$$ unde

aici $\frac{P_4}{K_4}100 = \frac{10.000}{50.000}100 = 20\%$ şi $\pi'_4 = \frac{10.000\Pi_4}{50.000K_4}100 = 20\%$ deşi $\mathbf{C_4/V_4 = 9/1}$ şi

$p'_4 = \frac{10.000P_4}{5.000V_4}100 = 200\%$.

Ratele profitului a două capitaluri diferite, sau ale aceluiaşi capital în ramuri diferite, sau în aceeaşi ramură în momente diferite, **nu sunt egale** când:

1. Ratele plusvalorii sunt diferite, chiar dacă compoziţia capitalului este aceeaşi. Acum ratele profitului se află între ele în acelaşi raport în care se află ratele plusvalorii între ele.

Presupunem, **în ramura A**, $\mathbf{K_1 = 10.000\$}$, cu o compoziţie de **4/1**, adică $\mathbf{10.000K_1 = 8.000C + 2.000V}$, rata plusvalorii **p' = 100%**.

În ramura B, $\mathbf{K_2 = 12.000\$}$, cu o compoziţie de **4/1**, adică $\mathbf{12.000K_2 = 9.600C + 2.400V}$, rata plusvalorii **p' = 150%**.

$$\mathbf{M_1 = 8.000C_1 + 2.000V_1 + 2.000\Pi_1 = 12.000\$}$$ cu $\mathbf{p'_1 = 100\%}$ şi $\mathbf{\pi'_1 = 20\%}$

$$\mathbf{M_2 = 9.600C_2 + 2.400V_2 + 3.600\Pi_2 = 15.600\$}$$ cu $\mathbf{p'_2 = 150\%}$ şi $\mathbf{\pi'_2 = 30\%.}$

De aici rezultă

$$\frac{p'_1}{p'_2} = \frac{\pi'_1}{\pi'_2} = \frac{100}{150} = \frac{20}{30} = 0{,}66 = 66{,}67\%$$

2. Când diferă atât compoziţia capitalului, cât şi ratele plusvalorii. Acum, „ratele profitului se raportează una la alta aşa cum se raportează produsele $p' * v$"[1653].

Presupunem, în ramura A, $\mathbf{K_1 = 10.000}$, $\mathbf{C_1/V_1 = 4/1}$, $\mathbf{p'_1 = 100\%}$, iar în ramura B, $\mathbf{K_2 = 12.000}$, $\mathbf{C_2/V_2 = 5/1}$, $\mathbf{p'_2 = 150\%}$.

$$\mathbf{M_1 = 8.000C_1 + 2.000V_1 + 2.000\Pi_1 = 12.000\$},\ \text{cu}\ \mathbf{\pi'_1 = 20\%}$$

1653 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 77.

$\mathbf{M_2 = 10.000C_2 + 2.000V_2 + 3.000\Pi_2 = 15.000\$}$, cu $\mathbf{\pi'_2 = 25\%}$. De aici rezultă

$$\frac{\pi'_1}{\pi'_2} = \frac{p'_1 \cdot V_1}{p'_2 \cdot V_2} = \frac{P_1}{K_1}\frac{K_2}{P_2} = \frac{\Pi_1}{K_1}\frac{K_2}{\Pi_2} = \frac{2.000P_1}{10.000K_1}\frac{12.000K_2}{3.000P_2} = \frac{2.000\Pi_1}{10.000K_1}\frac{12.000K_2}{3.000\Pi_2} = 0{,}8 = 80\%$$

9.3.9.2. PROFITUL MIJLOCIU ŞI PREȚUL DE PRODUCȚIE

Presupunem un capital social total de **500** miliarde dolari, avansat în sume egale de câte **100** miliarde dolari în cinci ramuri de producție (I-V), cu compoziții organice diferite, dar cu aceeaşi rată a plusvalorii, **p' = 100%**.

Ramura	K	p'(%)	P	M	π'(%)
I	80C + 20V	100	20	120	20
II	70C + 30V	100	30	130	30
III	60C + 40V	100	40	140	40
IV	85C + 15V	100	15	115	15
V	95C + 5V	100	5	105	5
Total	390C + 110V	100	110	610	22

Gradul de exploatare a forței de muncă este acelaşi în fiecare dintre cele cinci ramuri de producție, **p' = 100%**. Cu toate acestea, **ratele profitului sunt diferite** de la o ramură la alta, în funcție de compoziția organică a capitalului ($\pi'_1 = 20\%$, $\pi'_2 = 30\%$, $\pi'_3 = 40\%$, $\pi'_4 = 15\%$ şi $\pi'_5 = 5\%$).

Suma totală a capitalurilor investite este **K = 500** miliarde dolari; masa plusvalorii **P = 110** miliarde; valoarea totală a mărfurilor **M = 610** miliarde. Dacă se consideră capitalul total de **500** miliarde dolari drept capital unic, iar capitalurile din diferitele ramuri doar părți alicote ale lui, atunci compoziția organică medie ar fi **500K = 390C + 110V**, sau, procentual, **100%K = 78%C + 22%V**. Sau **100K = 78C + 22V**. De asemenea, rata plusvalorii fiind aceeaşi, în fiecare ramură se va obține o plusvaloare **P = 22** miliarde dolari, rata medie a plusvalorii **p' = 22P/22V = 100%**, iar **rata medie a profitului π' = 110P/500K = 22%**. Pe această bază, **prețul întregii producții** va fi **610M = 390C + 110V + 110P**, iar **prețul mediu** al fiecărei cincimi din producția totală ar fi **122M = 78C + 22V + 22P**. Sau **610M = 390C + 110V + 110Π** şi **122M = 78C + 22V + 22Π**, întrucât **P = Π**.

Până acum am considerat – în toate exemplele şi de fiecare dată – că întregul capital constant avansat (fix şi circulant) se consumă integral în fiecare circuit şi că se realizează un singur circuit al capitalului pe an. Dar, în realitate, capitalul fix intră în întregime în procesul producției şi numai parțial în procesul de formare a valorii, iar într-un an se pot parcurge mai multe circuite sau niciunul. Dintr-un capital fix oarecare, se consumă şi intră în valoarea produselor, în fiecare circuit, numai amortizarea, adică echivalentul valoric corespunzător al uzurii pe care respectivul capital o suferă în circuitul respectiv. De exemplu, dacă durata de funcționare a capitalului fix oarecare este 10 ani şi în fiecare an capitalul parcurge un singur circuit, amortismentul său va fi egal cu 1/10 din valoarea lui totală.

Adică $A = \frac{1}{10} \cdot K_f$ sau, în forma generală, $A = \frac{1}{n_r} K_f$ unde

A – amortismentul capitalului fix într-un circuit

n_r – numărul de circuite (rotații) la care participă capitalul fix respectiv, până la uzura lui completă şi scoaterea din funcțiune. În cazul calculării amortismentului în sumă anuală fixă, în locul numărului de rotații se ia în considerare numărul anilor (n) perioadei de funcționare a capitalului fix.

K_f – valoarea (prețul) capitalului fix.

Pentru apropierea cât mai sensibilă de realitate, presupunem că nu numai compoziția organică a capitalurilor este diferită, în ramuri diferite, ci „şi că înseşi componentele fixe ale

diferitelor capitaluri pot, la rândul lor, să se uzeze mai repede sau mai încet, deci că în intervale de timp egale adaugă produsului cantități inegale de valoare"[1654]. Aceasta însă nu influențează rata profitului. Indiferent dacă valoarea pe care cele 80C o trec asupra produsului într-un circuit este 80, sau 50, sau 5, indiferent deci dacă valoarea produsului este de fiecare dată 80C + 20V + 20P = 120, sau 50C + 20V + 20P = 90, sau 5 + 20V + 20P = 45, în toate cazurile plusvaloarea va fi aceeaşi P = 20, şi în toate situațiile rata profitului este raportul procentual dintre plusvaloare (profit) şi capitalul total avansat.

Deci, **indiferent de compoziția organică capitalului şi de modul cum se consumă capitalul fix, pentru unul şi acelaşi capital total, aflat în ramuri diferite, sau în perioade diferite, rata plusvalorii şi rata profitului vor rămâne nemodificate: p' = 20P/20V = 100%** şi **π' = 20Π/100K = 20%**.

Pentru şi mai mare precizie, în tabelul de mai jos, în care figurează aceleaşi cinci capitaluri, admitem că în valoarea produsului intră diferite părți ale capitalului constant.

Ramura	K	p'(%)	π'(%)	C*	P	C_T	M
I	80C + 20V	100	20	50	20	70	90
II	70C + 30V	100	30	51	30	81	111
III	60C + 40V	100	40	51	40	91	131
IV	85C + 15V	100	15	40	15	55	70
V	95C + 5V	100	5	10	5	15	20
Total	390C + 110V	-	-	-	110	-	-
Media	78C + 22V	100	22	-	-	-	-

C* – consumul de capital constant (fix şi circulant).

Dacă considerăm din nou suma capitalurilor I-V, un singur capital, observăm că şi acum compoziția sa organică este aceeaşi **500K = 390C + 110V** sau procentual **100%K = 78%C + 22%V**, ori **100K = 78C + 22V**. La o rată a plusvalorii de 100%, valoarea producției în fiecare ramură va fi **122M = 78C + 22V + 22P**. De asemenea, plusvaloarea obținută de fiecare capital de 100 este de **P = 22**. Mărimea totală a valorii va fi **610M = 390C + 110V + 110P**. Împărțind plusvaloarea totală de **110** în mod egal între capitalurile I-V (în funcție de compoziția sa organică) obținem:

Ramura	K	C_T	P	M	P_P*	π'(%)	+/-
I	80C + 20V	70	20	90	92	22	+2
II	70C + 30V	81	30	111	103	22	–8
III	60C + 40V	91	40	131	113	22	-18
IV	85C + 15V	55	15	70	77	22	+7
V	95C + 5V	15	5	20	37	22	+17
Total	390C + 110V	312	110	422	422	-	-
Media	-	-	-	-	-	22	0

P_P* – prețul de producție se calculează adăugând un profit mijlociu „de 22 pentru fiecare 100 capital avansat la costurile de producție respective ale mărfurilor I-V"[1655]. Adică, **$92P_{P1} = 70C_{T1} + 22Π_1$**; **$103P_{P2} = 81C_{T2} + 22Π_2$**; **$113P_{P3} = 91C_{T3} + 22Π_3$**; **$77P_{P4} = 55C_{T4} + 22Π_4$**; **$37P_{P5} = 15C_{T5} + 22Π_5$**.

Din cauza compoziției organice diferite a capitalurilor, capitaluri de aceeaşi mărime pun în mişcare cantități de muncă foarte diferite şi însuşesc, de asemenea, cantități diferite de supramuncă sau produc mase de plusvaloare foarte diferite. „În conformitate cu aceasta, ratele profitului din diferite ramuri de producție sunt inițial foarte diferite. Aceste rate ale profitului diferite se egalizează, prin concurență, transformându-se într-o rată generală a profitului, care

1654 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 159.
1655 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 158–175.

reprezintă media tuturor acestor rate ale profitului diferite"[1656]. Sau „rata profitului este prin urmare în toate sferele de producție aceeași, adică egală cu rata profitului din sferele de producție mijlocii, unde predomină o compoziție mijlocie a profitului"[1657].

S-a format, astfel, prin concurență, la fiecare capital total de 100 miliarde dolari **(K = 100)** o rată medie, mijlocie a profitului **($\pi'_M = 22\%$)**, căreia îi corespunde profitul mijlociu **($\Pi_M = 22$)**.

$$p' = \frac{\Pi_M}{K} 100$$

„Profitul care, potrivit acestei rate generale a profitului, revine la un capital de o mărime dată, indiferent de compoziția lui organică, se numește profit mijlociu (Π_M)"[1658] (s. ns.). Deci, fiecare din cele cinci capitaluri, egale între ele, va obține un profit egal, cu condiția să producă în condițiile medii sociale. Cu alte cuvinte, dacă pe întreaga economie se obține un profit de 110 miliarde dolari, în fiecare ramură se va obține câte 110/5 = 22 miliarde. Dar, întrucât, cele cinci capitaluri sunt egale între ele, rezultă că gradul de valorificare a capitalului este același în fiecare ramură, adică 20%.

De aici rezultă că mărimea profitului realizată de fiecare capital în parte, **nu** depinde de ramura în care este folosit, de compoziția internă a capitalului respectiv, și nici de rata specifică a plusvalorii (gradul de exploatare a forței de muncă), **ci** numai de mărimea absolută a capitalului avansat. Prin urmare, rata profitului fiind aceeași, **fiecare capital avansat va obține un profit mijlociu (Π_M) direct proporțional mărimea sa**.

$$\Pi_M = \pi'_M * K \qquad \text{sau, mai corect,} \qquad \Pi_M = \pi'_M * C_T$$

pentru că „prețul de producție corespunde sumei muncii plătite plus o anumită cantitate de muncă neplătită, independentă de condițiile speciale din această sferă de producție. Formula potrivit căreia prețul de producție al unei mărfi = $C_T + \Pi$, adică cost de producție plus profit, a fost acum mai bine precizată, în sensul că $\Pi = C_T * \pi'_M$ (π'_M fiind rata generală a profitului) și că, prin urmare, prețul de producție = $C_T + C_T * \pi'_M$"[1659]. Dacă $C_T = 100$ și $\pi'_M = 22\%$, $P_P = 100C_T + (22/100) * 100C_T = 100 + 22 = 122$. Dacă $C_T = 120$ și $\pi'_M = 22\%$, $P_P = 120C_T + (22/100) * 120C_T = 120 + 26{,}4 = 146{,}4$. Dacă $C_T = 80$ și $\pi'_M = 22\%$, $P_P = 80C_T + (22/100) * 80C_T = 80 + 17{,}6 = 97{,}6$ etc. Deci, în condițiile formării unei rate generale medii a profitului, **mărimea absolută a profitului este direct proporțională cu capitalul avansat (și consumat) în fiecare activitate**, indiferent de gradul specific al exploatării forței de muncă, compoziția organică, sau rata individuală a profitului.

„Prețurile care apar în așa fel încât din diferitele rate ale profitului din diferite sfere de producție se deduce o medie și această medie se adaugă la prețurile de cost din diferite sfere de producție sunt ***prețuri de producție***"[1660].

„Prețul mărfii, care este egal cu **costul ei de producție**, **plus partea din profitul mijlociu anual la capitalul întrebuințat pentru producerea ei** (și nu numai cel consumat pentru producerea ei) care îi revine în raport cu condițiile ei de rotație, este **prețul ei de producție**"[1661] (s. ns.). „Prețul de producție al mărfii este, așadar, egal cu costul ei de producție plus profitul calculat corespunzător ratei generale a profitului, cu alte cuvinte: **prețul de producție al mărfii este egal cu costul ei de producție (C_T) plus profitul mijlociu (Π_M)**"[1662] (s. ns.).

$$P_P = C_T + \Pi_M \qquad \text{sau} \qquad P_P = C_T + \pi'_M * C_T = C_T(1 + \pi'_M)$$
$$\text{adică } 122P_P = 100C_T + 22\Pi_m \quad \text{sau} \quad 122P_P = 100C_T + 22\%C_T$$

1656 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 161.
1657 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 176.
1658 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 161.
1659 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 169.
1660 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 160–161. „Premisa lor este deci existența unei rate generale a profitului, și aceasta presupune la rândul ei că în fiecare sferă de producție în parte ratele profitului au fost deja reduse la tot atâtea rate mijlocii. Aceste rate deosebite ale profitului sunt în fiecare sferă de producție = P/C, și … ele trebuie deduse din valoarea mărfii" (*ibidem*, p. 161).
1661 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 161.
1662 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 161.

Egalizarea ratei profitului şi formarea profitului mijlociu are loc în procesul de mişcare a capitalului între diferitele sfere ale activităţii economice. Ramurile în care rata profitului este mică vor fi părăsite de capital. În asemenea condiţii, oferta va scădea în ramurile părăsite de capital. Pe măsură ce oferta rămâne în urma cererii, preţurile încep să urce, la fel şi rata profitului. Asemenea tendinţe încep să atragă din nou capital. Capitalul se reîntoarce la sferele pe care iniţial le-a părăsit. Ramurile în care rata profitului este ridicată vor atrage capital. Aici oferta va depăşi cererea şi preţurile încep să scadă, la fel şi rata profitului. Capitalurile vor părăsi asemenea ramuri, îndreptându-se spre altele care le valorifică superior etc. **Prin mişcarea continuă a capitalului între ramurile economiei naţionale, se formează o compoziţie medie a capitalului, o rată medie a plusvalorii şi – pe aceste baze – o rată mijlocie a profitului**. „Capitalul este însă retras dintr-o sferă cu o rată a profitului scăzută şi investit în altă sferă, care dă un profit mai ridicat. Datorită acestei neîncetate emigrări şi imigrări, într-un cuvânt datorită repartizării lui între diferitele sfere de producţie, în funcţie de creşterea sau scăderea ratei profitului, capitalul determină un asemenea raport între cerere şi ofertă, încât în diferite sfere de producţie profitul mijlociu este acelaşi, în consecinţă valorile se transformă în preţuri de producţie”[1663].

- ◆ Rapiditatea cu care se realizează egalizarea ratei profitului şi formarea profitului mijlociu depinde de **doi factori**:
- ■ libertatea de mişcare a capitalului între diferitele sfere de activitate;
- ■ libertatea de mişcare a forţei de muncă de la un loc de muncă la altul şi de la o meserie la alta.

Din cele de mai sus, rezultă următoarele:

a. Fiecare ramură de activitate este o componentă a economiei, care funcţionează ca un întreg. Produsul social total **(M)** este suma valorilor mărfurilor create în toate ramurile economiei, luate individual **(M_i)**. $\mathbf{M = \Sigma M_i}$, sau ponderea producţiei unei ramuri oarecare în produsul social total este $\mathbf{\%M_i = (M_i/M) * 100}$.

b. Fiecare capital individual **(K_i)** reprezintă doar o parte alicotă a capitalului social total **(K_T)**. $\mathbf{K_T = \Sigma K_i}$, sau ponderea unui capital oarecare în capitalul total este $\mathbf{\%K_i = (K_i/K_T) * 100}$.

c. La nivelul economiei se formează o rată medie unică a plusvalorii şi o rată medie unică a profitului. Ele rezultă ca rapoarte procentuale – la nivel naţional – între masa plusvalorii **(P_T)** şi masa capitalului variabil **(V_T)**, respectiv între masa profitului **(Π_T)** şi masa capitalului total **(K_T)**, folosite în economie la un moment dat, sau într-un interval determinat.

$$p'_m = \frac{P_T}{V_T}100 \quad \text{şi} \quad \pi'_m = \frac{\Pi_T}{K_T}100$$

d. Profiturile individuale ale fiecărui capitalist reprezintă doar părţi alicote ale profitului total obţinut de întregul capital social într-o perioadă determinată. La nivelul economiei naţionale, suma profiturilor va fi – obligatoriu – egală cu suma plusvalorilor produse de forţa de muncă din toate sferele de activitate **($\Sigma P_i = \Sigma \Pi_i$** sau **$P_T = \Pi_T$)**. Masa profitului însuşit de un capitalist oarecare **(Π_I)**, se determină astfel: Mai întâi se împarte profitul total obţinut pe întreaga economie **(Π_T)** la volumul total al capitalului social utilizat în perioada respectivă **(K_T)**. Rezultatul obţinut se înmulţeşte cu volumul capitalului individual oarecare considerat **(K_i)**.

$$\Pi_i = \frac{\Pi_T}{K_T}K_i$$

e. Masa profitului însuşit de fiecare capitalist individual, sub forma profitului mijlociu, poate să fie egală sau diferită de masa plusvalorii creată de forţa de muncă angajată şi folosită de el în domeniul său de activitate. Cele două mărimi sunt egale dacă – şi numai dacă – el deţine condiţiile medii sociale de producţie (adică compoziţia capitalului, rata plusvalorii,

1663 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 198.

valoarea individuală a produselor sale, costurile unitare etc. sunt cele medii sociale). Când costurile sale medii sunt mai mari decât cele medii sociale, obține un profit mai mic decât plusvaloarea proprie, nici unul, sau înregistrează pierderi. Acum o parte din plusvaloarea pe care au produs-o muncitorii săi se redistribuie în favoarea altor capitaliști, în mod gratuit. Când costurile sale medii sunt mai mici decât cele medii sociale, obține un profit mai mare decât plusvaloarea proprie. Acum o parte din plusvaloarea creată de muncitorii angajați de alți capitaliști se redistribuie în favoarea sa, în mod gratuit.

Dacă	$C_{Ui} = C_{Um}$	atunci	$\Pi_i = P_i$
Dacă	$C_{Ui} > C_{Um}$	atunci	$\Pi_i < P_i$
Dacă	$C_{Ui} < C_{Um}$	atunci	$\Pi_i > P_i$

f. Indiferent în ce ramură se folosește capitalul, funcționează **legea** conform căreia: **„volumul profitului însuşit de fiecare capitalist este determinat – direct proporțional şi exclusiv – de dimensiunile capitalului avansat"** sau **„masa profitului este direct proporțională cu masa capitalului avansat".**

g. Valoarea socială a mărfii este egală cu suma dintre **costul de producție mediu** şi **profitul mijlociu**, şi este exprimată prin prețul de producție.

$$M = P_P = C_T + \Pi_M = C_T + C_T * \pi'_M = C_T(1 + \pi'_M)$$

h. În şi prin mecanismele producției şi reproducției capitaliste, capitalul consumat la producerea unei mărfi se transformă în cost de producție, plusvaloarea devine profit, iar profitul se transformă în profit mijlociu, valoarea se transformă în preț de producție, iar „suma prețurilor de producție ale mărfurilor produse este egală cu suma valorilor lor"[1664]. Mai mult, „suma profiturilor tuturor sferelor de producție trebuie să fie egală cu suma plusvalorilor, iar suma prețurilor de producție ale produsului social total trebuie să fie egală cu suma valorilor lui"[1665].

9.3.9.3. LEGEA TENDINȚEI DE SCĂDERE A RATEI PROFITULUI

După cum s-a demonstrat mai sus[1666], pe măsura dezvoltării societății capitaliste – şi o dată cu ea – are loc atât sporirea cantitativă a capitalului total, creşterea compoziției sale organice (creşterea absolută şi relativă mai rapidă a capitalului constant şi creşterea absolută mai lentă a capitalului variabil, în timp ce ponderea sa în capitalul total scade), creşterea productivității muncii şi a gradului de exploatare a forței de muncă de către capital. De asemenea, prin procesele concurenței se formează rata medie generală a profitului şi profitul mijlociu, adică masa profitului însuşită de fiecare capitalist – la un capital egal – este aceeaşi, indiferent de ramura în care îşi plasează capitalul. Masa profitului nu mai este influențată de compoziția specifică a capitalului din diferitele sfere de activitate, de compoziția lui organică, de rata profitului, ci numai de dimensiunile capitalului folosit, în fiecare întrebuințare.

În cele ce urmează, vom analiza care este evoluția tendențială a ratei generale a profitului. Pentru aceasta vom studia, mai în detaliu, trei situații.

I. Să vedem, **<u>mai întâi</u>**, ce se întâmplă dacă creşterea volumului total al capitalului se produce numai pe seama sporirii capitalului constant şi – deci – a modificării continue a compoziției sale organice, menținând nemodificată rata plusvalorii, adică a gradului de exploatare a forței de muncă. Presupunem – pentru aceasta – că în fiecare din circuitele succesive se foloseşte acelaşi capital variabil **V = 100$**. Capitalul constant – consumat integral în fiecare circuit – sporeşte, de fiecare dată, cu câte **50%**, modificându-se corespunzător compoziția organică a capitalului total. De asemenea, considerăm o rată a plusvalorii constantă **p' = P/V = 100%**.

$M_1 = 50C_1 + (100V_1 + 100P_1) = 250\$$, $C_1/V_1 = 1/2$, $\pi'_1 = 66{,}67\%$
$M_2 = 75C_2 + (100V_2 + 100P_2) = 275\$$, $C_2/V_2 = 1/1{,}3$, $\pi'_2 = 57{,}14\%$

1664 Marx, Engels, Opere, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 163.
1665 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 176.
1666 Vezi acumularea şi reproducția capitalului.

$M_3 = 112{,}5C_3 + (100V_3 + 100P_3) = 312{,}50\$$, $C_3/V_3 = 1{,}1/1$, $\pi'_3 = 47{,}06\%$
$M_4 = 168{,}75C_4 + (100V_4 + 100P_4) = 368{,}75\$$, $C_4/V_4 = 1{,}7/1$, $\pi'_4 = 37{,}21\%$
$M_5 = 253{,}13C_5 + (100V_5 + 100P_5) = 453{,}13\$$, $C_5/V_5 = 2{,}5/1$, $\pi'_5 = 28{,}56\%$
$M_6 = 379{,}70C_6 + (100V_6 + 100P_6) = 579{,}70\$$, $C_6/V_6 = 3{,}8/1$, $\pi'_6 = 20{,}81\%$
$M_7 = 569{,}55C_7 + (100V_7 + 100P_7) = 769{,}55\$$, $C_7/V_7 = 5{,}7/1$, $\pi'_7 = 14{,}94\%$
$M_8 = 854{,}33C_8 + (100V_8 + 100P_8) = 1.054{,}33\$$, $C_8/V_8 = 8{,}5/1$, $\pi'_8 = 10{,}48\%$ etc.

Se observă o creştere a capitalului constant de la **50$** la **854,33$**, adică de peste **17** ori, a capitalului total de la **150$** la **954,33$**, adică de peste **6** ori. Capitalul variabil, plusvaloarea şi valoarea nou creată rămân constante. **Capitalul constant a absorbit aceeaşi cantitate de muncă vie, de fiecare dată**. În aceste condiţii rata profitului scade continuu, de la **66,67%** la **10,48%**, iar masa profitului rămâne constantă. Cu toate acestea, **masa profitului a rămas constantă**.

➢ De aici rezultă **prima regulă**. **„Dacă capitalul total şi compoziţia sa organică cresc, iar masa capitalului variabil şi rata plusvalorii rămân constante, scade rata profitului şi rămâne nemodificată masa lui”.**

II. În exemplul de mai sus presupunem, **pentru început**, că pe măsura creşterii capitalului constant, cu câte **50%**, are loc şi o sporire cu **10%** a capitalului variabil de fiecare dată, dar rămâne nemodificată rata plusvalorii.

$M_1 = 50C_1 + (100V_1 + 100P_1) = 250\$$, $C_1/V_1 = 1/2$, $\pi'_1 = 66{,}67\%$
$M_2 = 75C_2 + (110V_2 + 110P_2) = 295\$$, $C_2/V_2 = 1/1{,}5$, $\pi'_2 = 59{,}46\%$
$M_3 = 112{,}5C_3 + (121V_3 + 121P_3) = 354{,}50\$$, $C_3/V_3 = 1/1{,}08$, $\pi'_3 = 51{,}82\%$
$M_4 = 168{,}75C_4 + (133{,}1V_4 + 133{,}1P_4) = 434{,}95\$$, $C_4/V_4 = 1{,}3/1$, $\pi'_4 = 44{,}09\%$
$M_5 = 253{,}13C_5 + (146{,}41V_5 + 146{,}41P_5) = 545{,}95\$$, $C_5/V_5 = 1{,}7/1$, $\pi'_5 = 36{,}64\%$
$M_6 = 379{,}70C_6 + (161{,}05V_6 + 161{,}05P_6) = 701{,}8\$$, $C_6/V_6 = 2{,}4/1$, $\pi'_6 = 29{,}78\%$
$M_7 = 569{,}55C_7 + (177{,}16V_7 + 177{,}16P_7) = 923{,}87\$$, $C_7/V_7 = 3{,}2/1$, $\pi'_7 = 23{,}73\%$
$M_8 = 854{,}33C_8 + (194{,}87V_8 + 194{,}87P_8) = 1244{,}07\$$, $C_8/V_8 = 4{,}4/1$, $\pi'_8 = 18{,}57\%$ etc.

Acum capitalul constant creşte tot de **17** ori, capitalul total de aproape **7** ori, capitalul variabil, plusvaloarea şi valoarea nou creată de aproape **2** ori. Deci, **capitalul constant a absorbit o cantitate aproape dublă de muncă vie, iar rata profitului s-a redus de la 66,67% la 18,57%**. Cu toate acestea – în condiţiile menţinerii nemodificate a ratei plusvalorii – **masa profitului aproape s-a dublat, adică a crescut în aceeaşi proporţie cu capitalul variabil**.

➢ De aici se poate deduce **a doua regulă**. **„Dacă capitalul total şi compoziţia sa organică cresc, iar rata plusvalorii rămâne constantă, scade rata profitului şi creşte masa lui, şi anume direct proporţional cu creşterea capitalului variabil”.**

III. Acum cresc, **simultan**, toate cele trei componente ale valorii: capitalul constant cu câte **50%**, capitalul variabil şi rata plusvalorii cu câte **10%**, de fiecare dată.

$M_1 = 50C_1 + (100V_1 + 100P_1) = 250\$$, $C_1/V_1 = 1/2$, $\pi'_1 = 66{,}67\%$
$M_2 = 75C_2 + (110V_2 + 121P_2) = 306\$$, $C_2/V_2 = 1/1{,}5$, $\pi'_2 = 65{,}40\%$
$M_3 = 112{,}5C_3 + (121V_3 + 133{,}1P_3) = 366{,}60\$$, $C_3/V_3 = 1/1{,}08$, $\pi'_3 = 57{,}00\%$
$M_4 = 168{,}75C_4 + (133{,}1V_4 + 146{,}41P_4) = 448{,}26\$$, $C_4/V_4 = 1{,}3/1$, $\pi'_4 = 48{,}50\%$
$M_5 = 253{,}13C_5 + (146{,}41V_5 + 161{,}05P_5) = 560{,}59\$$, $C_5/V_5 = 1{,}7/1$, $\pi'_5 = 40{,}31\%$
$M_6 = 379{,}70C_6 + (161{,}05V_6 + 177{,}16P_6) = 717{,}91\$$, $C_6/V_6 = 2{,}4/1$, $\pi'_6 = 32{,}76\%$
$M_7 = 569{,}55C_7 + (177{,}16V_7 + 194{,}87P_7) = 941{,}58\$$, $C_7/V_7 = 3{,}2/1$, $\pi'_7 = 26{,}10\%$
$M_8 = 854{,}33C_8 + (194{,}87V_8 + 214{,}36P_8) = 1263{,}56\$$, $C_8/V_8 = 4{,}4/1$, $\pi'_8 = 20{,}43\%$ etc.

Acum capitalul constant creşte tot de **17** ori, capitalul total de **7** ori, capitalul variabil de aproape **2** ori, plusvaloarea şi valoarea nou creată de peste **2** ori. Acum, **capitalul constant a absorbit o cantitate mai mult decât dublă de muncă vie, iar rata profitului s-a redus de la 66,67% la 20,43%**. Cu toate acestea, **masa profitului a crescut mai mult de 2 ori**.

◆ De aici se poate deduce **a treia regulă**. **„Dacă capitalul total şi compoziţia sa organică cresc, iar capitalul variabil şi rata plusvalorii sporesc în aceleaşi proporţii, scade rata profitului şi creşte masa lui, şi anume direct proporţional cu creşterea plusvalorii”.**

◆ Similar, dacă celelalte condiţii rămân ca la regula a treia, se poate demonstra cea de **a patra regulă**. **„Dacă rata plusvalorii creşte mai repede decât capitalul variabil, scade rata profitului şi creşte masa lui, şi anume direct proporţional cu creşterea masei plusvalorii”.**

- La fel, celelalte condiții rămânând ca la regula a treia, se poate demonstra cea de **a cincia regulă**. **„Dacă rata plusvalorii creşte mai încet decât capitalul variabil, scade rata profitului şi creşte masa lui, şi anume direct proporțional cu creşterea masei plusvalorii".**
  - Din cele trei situații analizate mai sus şi din cele cinci reguli, se desprinde următoarea **regulă generală**. **„Dacă capitalul total şi compoziția sa organică cresc, iar capitalul variabil şi rata plusvalorii rămân constante sau cresc (în aceleaşi proporții sau în proporții diferite), rata profitului scade, dar masa lui creşte, şi anume proporțional cu creşterea masei plusvalorii".**

„Dacă … schimbarea treptată a compoziției capitalului … implică modificări în compoziția mijlocie a capitalului total aparținând unei anumite societăți, atunci această creştere treptată a capitalului constant în comparație cu cel variabil trebuie în mod necesar să aibă ca rezultat, la o rată neschimbată a plusvalorii sau la un grad neschimbat de exploatare a muncii de către capital, ***o scădere treptată a ratei generale a profitului***"[1667]. Scăderea treptată a ratei generale a profitului se dovedeşte a fi o **lege** a modului de producție capitalist, deoarece „ea nu este decât o altă expresie a dezvoltării progresive a forței productive sociale a muncii, care se manifestă tocmai prin aceea că, datorită folosirii crescânde a maşinilor şi în genere a capitalului fix, acelaşi număr de muncitori transformă în produse în aceeaşi perioadă de timp, deci cu mai puțină muncă, o cantitate mai mare de materii prime şi de materiale auxiliare"[1668]. Creşterea mărimii valorice a capitalului constant are loc mult mai lent decât sporirea masei reale a valorilor de întrebuințare care compun capitalul constant. Creşterii valorice a capitalului constant „îi corespunde o ieftinire continuă a produsului"[1669]. Fiecare unitate individuală de marfă conține – pe măsura urcării compoziției organice a capitalului – o cantitate mai mică de muncă decât conținea pe o treaptă inferioară a producției, unde capitalul cheltuit pentru muncă era incomparabil mai mare în raport cu cel cheltuit pentru mijloacele de producție.

Rata profitului se schimbă, se reduce continuu pe măsura creşterii compoziției organice a capitalului „nu fiindcă scade masa de muncă vie, ci fiindcă creşte (mai repede – n. ns.) masa de muncă materializată pusă în mişcare de ea"[1670]. Această scădere este relativă şi nu absolută – după cum s-a demonstrat – şi n-are nimic de a face cu mărimea absolută a muncii şi supramuncii puse în mişcare. În realitate, sporirea productivității, acumularea şi reproducția capitalistă au ca rezultate atât creşterea compoziției organice cât şi a masei capitalului total. Şi anume, creşte mai repede compoziția organică decât masa capitalului total. Dacă cresc atât compoziția organică, cât şi masa capitalului total (mai repede compoziția decât masa capitalului), chiar dacă creşte capitalul variabil şi scade – în anumite limite – rata plusvalorii (deci şi rata profitului), masa profitului creşte continuu.

De exemplu,

$600M_1 = 400C_1 + 100V_1 + 100P_1$, $C_1/V_1 = 4/1$; $K_1 = 500$; $p' = 100\%$, $\pi' = 20\%$; $\Pi = 100$
$4600M_2 = 4000C_2 + 400V_2 + 200P_2$, $C_2/V_2 = 10/1$; $K_2 = 4400$; $p' = 50\%$; $\pi' = 4{,}5\%$;
$\Pi = 200$

Capitalul constant a crescut de 10 ori, capitalul total de 8,8 ori, cel variabil de 4 ori, rata plusvalorii s-a redus la jumătate, rata profitului a scăzut de 4,4 ori şi – cu toate acestea – masa profitului s-a dublat. Menținând celelalte condiții nemodificate, putem deduce următoarea **regulă generală**. **„Rata profitului scade mai repede decât rata plusvalorii şi – cu toate acestea – masa profitului creşte".**

- Dar, aşa cum s-a demonstrat deja, în realitate, **gradul de exploatare a forței de muncă, adică rata plusvalorii, creşte mai repede decât compoziția organică şi decât masa capitalului total**. Aceasta ne conduce la următoarea **regulă generală** a producției şi reproducției capitaliste. **„Legea scăderii ratei profitului asigură creşterea masei profitului",** sau **„paralel cu manifestarea legii scăderii ratei profitului, se manifestă şi legea creşterii masei profitului",** sau **„deşi se**

1667 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, p. 215. „Dacă privim maşina exclusiv ca mijloc pentru ieftinirea produsului, limita pentru folosirea ei constă în aceea că cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei trebuie să fie mai mică decât munca pe care o înlocuieşte folosirea ei". „Orice instalație mecanică dezvoltată se compune din trei părți esențialmente diferite, anume: motorul, mecanismul de transmisie şi, în sfârşit, maşina-unealtă sau maşina de lucru". (Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 215).
1668 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 215.
1669 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 215.
1670 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, București, 1969, p. 220.

manifestă tendința de scădere continuă a ratei profitului, masa profitului creşte continuu".

„Aşadar, aceeaşi dezvoltare a forței productive sociale a muncii se exprimă, pe măsură ce se dezvoltă modul de producție capitalist, pe de o parte printr-o **tendință de scădere progresivă a ratei profitului** şi, pe de altă parte, printr-o **creştere continuă a masei absolute a plusvalorii sau a profitului însuşi**, astfel că, în general, micşorării relative a capitalului variabil şi a profitului îi corespunde o creştere absolută a ambelor. Aşa cum am arătat, **acest dublu efect se poate exprima numai în faptul că capitalul total creşte într-o progresie mai rapidă decât cea în care scade rata profitului**"[1671] (s. ns.).

9.3.9.4. SCINDAREA PROFITULUI MIJLOCIU. BENEFICIUL ÎNTREPRINZĂTORULUI ŞI DOBÂNDA

Rezultatul funcționării capitalului social, expresia şi măsura valorificării sale, este produsul social total. Acesta se prezintă, în condițiile capitalismului, sub forma de marfă. Din punct de vedere material, el este format din mijloace de producție şi bunuri de consum. Sub aspect valoric, se compune din valoarea mijloacelor de producție consumate **(C)** şi valoarea nou creată **(Y)**. La rândul ei, valoarea nou creată este formată din salariu şi plusvaloare **(Y = V + P)**.

Întregul produs social este creat în sfera producției, dar, **realizarea sa presupune, deopotrivă şi repartiția, schimbul şi consumul**. Sursa întregii valori create în capitalism – apreciază Marx – este munca muncitorului. Prin urmare, sursa unică a tuturor veniturilor care se formează în toate sferele reproducției şi în fiecare în parte, pentru toți participanții la viața economică şi pentru fiecare dintre ei, ca şi pentru întreaga populație şi fiecare cetățean, este munca muncitorilor ocupați în producție.

După refacerea materială şi valorică a mijloacelor de producție consumate **(C)**, unica sursă pentru consumul prezent al clasei capitaliştilor şi al populației muncitoreşti, ca şi pentru dezvoltarea viitoare a societății rămâne valoarea nou creată **(Y = V + P)**.

În virtutea diviziunii muncii, valorificarea capitalului industrial, reproducția socială, individualizează ca activități distincte, de sine stătătoare, producția şi repartiția, circulația şi consumul. Mai mult, la realizarea produsului social total participă – în toate cele patru faze ale reproducției – toți membrii societății, indiferent de sfera în care acționează. Cum, însă, reproducția socială presupune folosirea atât a elementelor materiale cât şi a celor umane, este de la sine înțeles că rezultatele producției trebuie repartizate, în diferite proporții, tuturor proprietarilor (deținătorilor) factorilor de producție.

Dacă grupăm acești factori în **mijloace de producție (MP)** şi **forță de muncă (FM)** , vom avea **două categorii de proprietari**, **două clase sociale**. **Pe de o parte**, **capitaliştii**, proprietarii condițiilor materiale ale producției. **Pe de altă parte**, **muncitorii**, proprietarii forței de muncă.

Cum valoarea nou creată este compusă din **salariu** şi **plusvaloare (Y = V + P)**, rezultă că aceasta este unica sursă a veniturilor celor două clase sociale. Mai sus s-a demonstrat că **muncitorilor le revine salariul (V)**.

Pe această bază, putem aprecia că – în mod natural şi normal – **clasa capitaliştilor îşi formează veniturile exclusiv din plusvaloare (P)**. Plusvaloarea este creată de forța de muncă din sfera productivă a societății, prin urmare, ea este rezultatul funcționării capitalului productiv. Chiar dacă la producerea plusvalorii participă numai capitalul productiv, la realizarea ei economică participă întregul capital industrial[1672] (indiferent de forma sa funcțională specifică şi funcțiile pe care le exercită în procesul general de valorificare).

- **În procesul realizării sale, plusvaloarea se transformă în profit, iar profitul în profit mijlociu**. Aceasta înseamnă că – din punct de vedere cantitativ – **plusvaloarea este egală cu profitul mijlociu**.

Acest lucru este adevărat, cu excepția agriculturii şi altor ramuri unde – celelalte condiții rămânând nemodificate – ca urmare a mecanismelor specifice de formare a timpului de

1671 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 226.
1672 În concepția marxistă acesta este alcătuit din întregul capital social, antrenat în activitățile „exploatate în chip capitalist". „Cuvântul industrial este folosit aici în sensul că cuprinde orice ramură de producție exploatată în mod capitalist" (Marx, Engels, *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 59).

muncă socialmente necesar, a valorii şi preţurilor, plusvaloarea este mai mare decât profitul mijlociu. În asemenea ramuri, plusvaloarea totală **(P_T)** este formată din profitul mijlociu **(Π_M)** şi profitul suplimentar **(Π_S)**.

$$P_T = \Pi_M + \Pi_S$$

Aici, **profitul suplimentar** – în măsura în care nu participă la procesul formării ratei generale şi a profitului mijlociu – **constituie baza economică a rentei funciare** (vezi aceste aspecte la analiza rentei).

Aşa cum s-a demonstrat anterior, întregul capital social participă la formarea profitului mijlociu, a valorii mărfurilor şi a preţului de producţie. De aceea este justificată participarea tuturor formelor de capital şi a întregii clase a capitaliştilor la repartizarea profitului şi formarea unor venituri specifice pentru fiecare categorie de capitalişti, proporţională cu masa capitalului pe care o au în proprietate, indiferent de sfera în care activează.

Prin urmare, **plusvaloarea** creată în sfera producţiei **este sursa unică a veniturilor tuturor categoriilor de capitalişti**, tuturor categoriilor de proprietari ai condiţiilor materiale ale producţiei, fie ei **întreprinzători** (din producţia industrială, din comerţ, sistemul bancar, sau din agricultură) sau **proprietari funciari**, şi indiferent de sfera în care ei acţionează sau dacă participă sau nu participă la producerea profitului. „Profitul la capital (beneficiul întreprinzătorului plus dobânda) şi renta funciară nu sunt deci decât componente distincte ale plusvalorii, categorii în care aceasta se împarte, după cum revine capitalului sau proprietăţii funciare, dar aceste categorii nu schimbă cu nimic esenţa ei. Laolaltă ele constituie suma plusvalorii sociale”[1673].

$$P_T = \Pi + R$$

Deci, toate formele de venit pe care diferitele categorii de capitalişti şi proprietari le obţin (**beneficiul întreprinzătorului (B_I)**, **dobânda (D)** şi **renta funciară (R)**) nu sunt nimic altceva decât **părţi alicote şi forme autonomizate de manifestare ale plusvalorii**. Dar, **plusvaloarea totală (P_T)** obţinută la nivel social, este formată din **profitul mijlociu (Π_M)** şi **profitul suplimentar**[1674] **(Π_S)**.

$$P_T = \Pi_M + \Pi_S = (B_I + D) + R$$

Din cele de mai sus, rezultă că masa plusvalorii produsă în societate este suma diferitelor sale forme autonomizate, şi nici una dintre acestea nu poate fi, în mod normal, niciodată, egală cu plusvaloarea totală, ci numai o parte a acesteia. Fiecare dintre ele nu poate fi altceva decât un scăzământ din plusvaloarea totală sau, mai exact, din valoarea creată de clasa muncitoare peste mărimea propriei valori, peste fondul său de salarii, neplătită acesteia şi care intră în mod gratuit în mâna clasei capitaliştilor şi a clasei proprietarilor.

Oricare formă autonomă a plusvalorii nu reprezintă nimic altceva decât **un scăzământ din plusvaloarea totală** sau, mai exact, un scăzământ din plusvaloarea creată de forţa de muncă din sfera productivă a economiei naţionale sau un scăzământ din munca neplătită a muncitorilor din această sferă.

În virtutea acţiunii legii egalizării ratei profitului şi a formării profitului mijlociu, fiecare capitalist va obţine, la o masă egală de capital, o masă egală de profit, indiferent de sfera în care-şi întrebuinţează capitalul. De exemplu, la un capital social total de K_T = **100.000$** folosit în economie şi la o rată mijlocie a profitului de π'_M = **20%**, masa profitului creat de capitalul productiv va fi Π_T = **20.000$**. Aceeaşi rată a profitului se va realiza în fiecare întrebuinţare a capitalului, astfel încât masa profitului fiecărui capitalist va fi proporţională cu ponderea capitalului său în capitalul industrial total. De pildă, dacă cei **100.000$** sunt folosiţi în proporţii egale în cele patru sfere indicate mai sus, deci câte **25.000$**, fiecare categorie de capitalişti va obţine o masă a profitului egală, determinată ca produs între rata generală a

1673 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 359.
1674 Problematica acestuia va fi analizată la studiul rentei funciare.

profitului şi capitalul său, adică **20% * 25.000$ = 5.000$**. Fiecare deţine **1/4** din capitalul total şi îşi însuşeşte **1/4** din profitul total.

Aici avem $\Pi_i = \Pi_c = \Pi_b = \Pi_a = 5.000\$$ şi $\Pi_I = \Pi_i + \Pi_c + \Pi_b + \Pi_a$
$\pi'_i = \pi'_c = \pi'_b = \pi'_a = 5\%$, precum şi $\Pi_I = \pi'_i + \pi'_c + \pi'_b + \pi'_a = 20\%$, sau
$20\%\pi'_M = (5\%\pi'_i + 5\%\pi'_c + 5\%\pi'_b + 5\%\pi'_a)$

Dacă ponderea capitalurilor din diferite sfere în capitalul total se schimbă, celelalte condiţii rămânând constante, se va modifica proporţional şi partea din profit care se va autonomiza în diferite forme specifice. De exemplu, dacă în industrie se foloseşte **40%**, în comerţ **25%**, în domeniul bancar **20%** şi în agricultură **15%** din capitalul social total: **profitul mijlociu va fi $\Pi_M = 20.000\$$** (format din **profitul industrial $\Pi_i = 20\% * 40.000\$ = 8.000\$$**; **profitul comercial $\Pi_c = 20\% * 25.000\$ = 5.000\$$**; **profitul bancar $\Pi_b = 20\% * 20.000\$ = 4.000\$$** şi **profitul agricol $\Pi_a = 20\% * 15.000\$ = 3.000\$$**).

Corespunzător, vom avea
$\pi'_i = (8.000/100.000)100 = 8\%$
$\pi'_c = (5.000/100.000)100 = 5\%$
$\pi'_b = (4.000/100.000)100 = 4\%$
$\pi'_a = (3.000/100.000)100 = 3\%$.
Sau $20\%\pi'_M = (8\%\pi'_i + 5\%\pi'_c + 4\%\pi'_b + 3\%\pi'_a)$

Indiferent cum se împarte capitalul social total între diferitele sfere, vom avea, de fiecare dată:

$$\Pi_M = \pi'_M * K_T$$

- **Profitul mijlociu (Π_M)** se divide în (sau este format din) **beneficiul întreprinzătorului ($B_{\hat{i}}$)** şi **dobândă (D).**

$$\Pi_M = B_{\hat{i}} + D$$

Din această relaţie rezultă:

a. În toate cazurile în care capitalistul foloseşte doar capital propriu, întregul profit mijlociu îi revine în exclusivitate, sub forma beneficiului întreprinzătorului.

b. În situaţia în care se foloseşte capital împrumutat, o parte a profitului mijlociu ia forma dobânzii pe care întreprinzătorul o plăteşte creditorului său. Acum, întreprinzătorului, din orice domeniu, îi revine – în mod normal – doar o parte din profitul mijlociu. De această dată, beneficiul întreprinzătorului este doar diferenţa dintre profitul mijlociu şi dobândă.

$$B_{\hat{i}} = \Pi_M - D \qquad \text{sau} \qquad D = \Pi_M - B_{\hat{i}}$$

c. În mod normal, profitul mijlociu este mai mare decât dobânda. El este suma dintre beneficiul întreprinzătorului şi dobândă. De asemenea, este normal ca partea care îi rămâne întreprinzătorului sub forma beneficiului să fie mai mare decât partea plătită de el ca dobândă. Aceasta nu exclude, însă, posibilitatea ca – în anumite cazuri – dobânda să fie mai mare decât beneficiul întreprinzătorului. Uneori întreprinzătorii sunt obligaţi să plătească sub forma dobânzii întregul profit obţinut, sau chiar mai mult, în funcţie de raporturile de pe piaţa monetară sau a eficienţei din economia reală.

Beneficiul întreprinzătorului ($B_{\hat{i}}$) reprezintă partea din plusvaloare însuşită de proprietarii capitalului folosit în producţia nemijlocită, proporţională cu ponderea deţinută de capitalul respectiv în capitalul total **(K_T)**.

În categoria capitaliştilor întreprinzători intră:

- **Capitaliştii din industrie** şi alte activităţi asimilate ei (transporturi, servicii productive etc.);
- **Capitaliştii din comerţ** şi circulaţia mărfurilor;
- **Capitaliştii din domeniul bancar;**
- **Capitaliştii din agricultură.**

Deci, capitalul total este suma capitalurilor investite în diferitele sfere ale producţiei sociale:

$$K_T = K_i + K_c + K_b + K_a$$

Prin urmare, toate capitalurile folosite în întreaga economie şi întreaga clasă a capitaliştilor participă la formarea profitului mijlociu şi-şi însuşesc o parte alicotă din el, proporțională cu mărimea lor, indiferent de ratele specifice ale plusvalorii şi profitului şi indiferent de compozițiile lor organice diferite.

Aceasta înseamnă că toate aceste categorii de capitalişti obțin o parte din profitul mijlociu (şi anume din diferența dintre profitul mijlociu şi dobândă), numită **beneficiul întreprinzătorului ($B_{î}$)**. Adică, **beneficiul întreprinzătorului** este format, la nivelul economiei naționale, din **beneficiul capitaliştilor din industrie (B_i), beneficiul capitaliştilor din comerț (B_c), beneficiul capitaliştilor din domeniul bancar (B_b)** şi **beneficiul capitaliştilor din agricultură (B_a)**.

$$B_{î} = B_i + B_c + B_b + B_a$$

Beneficiul industrial (B_i) reprezintă partea din beneficiul total, însuşită de capitaliştii din industrie, şi este proporțională cu ponderea deținută de capitalul industrial **(K_i)** în capitalul total. Se calculează ca diferență între veniturile sale totale şi costurile de producție. Dacă întreprinzătorul lucrează cu capital împrumutat, va include în costuri şi masa dobânzii. Dacă el nu este şi proprietarul terenului pe care-şi desfăşoară activitatea, va cuprinde în costuri şi renta funciară.

Beneficiul comercial (B_c) reprezintă partea din beneficiul total însuşită de capitaliştii din circulația mărfurilor, şi este proporțională cu ponderea deținută de capitalul comercial (de circulație) **(K_c)** în capitalul total. Se determină ca diferență între veniturile şi costurile totale[1675]. Aici, cel mai important element de cheltuieli îl constituie prețul de cumpărare al mărfurilor. Dacă întreprinzătorul din comerț lucrează cu capital împrumutat, va include în costuri şi dobânda. Dacă el nu este şi proprietarul terenului pe care-şi desfăşoară activitatea, va include în costuri şi renta funciară.

Beneficiul bancar (B_b) reprezintă partea din beneficiul total însuşită de bancheri, şi este proporțională cu ponderea deținută de capitalul de împrumut **(K_b)** în capitalul total. El se calculează ca diferență dintre veniturile totale şi cheltuielile totale ale domeniului bancar. La venituri, cel mai important element îl constituie dobânzile încasate de la debitori, iar la cheltuieli dobânzile plătite deponenților (deținătorilor de depozite).

Beneficiul agricol (B_a) reprezintă partea din beneficiul total însuşită de capitaliştii din agricultură, şi este proporțională cu ponderea deținută de capitalul ramurii **(K_a)** în capitalul total. Se calculează ca diferență între veniturile şi costurile totale din agricultură. Dacă întreprinzătorul foloseşte capital împrumutat, va include în costuri şi dobânda. Dacă el nu este şi proprietarul terenului pe care-l exploatează, va include în costuri şi renta funciară.

Rata generală a beneficiului este raportul procentual dintre beneficiul întreprinzătorului **($B_{î}$)** şi capitalul social total **(K_T)**.

$$b'_{î} = (B_{î} / K_T) * 100 \quad \text{Cum} \quad B_{î} = B_i + B_c + B_b + B_a \quad \text{unde}$$

diferitele forme specifice ale beneficiului întreprinzătorilor sunt mărimi complementare şi opuse, suma lor fiind – totdeauna – egală cu partea din profitul mijlociu care se autonomizează, la nivelul economiei naționale, sub forma beneficiului întreprinzătorului.

Rezultă

$$b'_{I} = \frac{B_I}{K_T}100 = \frac{(B_i + B_c + B_b + B_a)}{K_T}100 = \left(\frac{B_i}{K_T} + \frac{B_c}{K_T} + \frac{B_b}{K_T} + \frac{B_a}{K_T}\right)100 \quad \text{unde}$$

$b'_i = (B_i / K_T)*100$;
$b'_c = (B_c / K_T)*100$;
$b'_b = (B_b / K_T)*100$.
$b'_a = (B_a / K_T)*100$ Deci $b'_{î} = b'_i + b'_c + b'_b + b'_a$ unde

1675 **Cheltuielile de circulație sunt de două feluri**: **a) asimilate celor de producție** (legate de transport, depozitare, ambalare, sortare, prelucrare în sfera circulației etc); **b) pure de circulație** (ocazionate de vânzarea propriu-zisă, reclama, întreținerea spațiilor comerciale, plata vânzătorilor etc.).

diferitele rate specifice ale formelor autonomizate ale beneficiului întreprinzătorului sunt complementare şi opuse, deoarece suma lor este egală cu rata generală a beneficiului din economie.

9.3.9.5. PROFITUL SUPLIMENTAR ŞI RENTA FUNCIARĂ

Capitalul investit în agricultură obţine – la fel ca orice capital – **o masă a profitului proporţională cu mărimea sa, indiferent de compoziţia specifică sau rata plusvalorii realizată de fiecare capitalist în parte**. Prin aceasta capitalul investit în agricultură participă, împreună cu întregul capital social, la procesul egalizării ratei profitului şi formarea profitului mijlociu. Dacă capitalul întrebuinţat în agricultură ar obţine un profit inferior celui mijlociu, el ar emigra spre alte ramuri mai rentabile. Dacă în agricultură s-ar obţine – la un capital egal – un profit mai mare decât cel mijlociu, capitalul din celelalte ramuri ar imigra în agricultură. Din această mişcare continuă a capitalurilor între diferitele activităţi rezultă, de fapt, formarea ratei generale a profitului şi profitul mijlociu (vezi mai sus).

Cu toate acestea, în agricultură sunt întrunite condiţii obiective specifice pentru obţinerea unei plusvalori suplimentare, a unui profit suplimentar, care nu participă – totdeauna şi în totalitate – la procesul de egalizare a ratei profitului şi formarea profitului mijlociu.

Profitul suplimentar, astfel obţinut, **nu** rezultă din capital, **ci din folosirea de către capital a unor forţe naturale care pot şi sunt monopolizate**[1676]**.** Acest profit suplimentar constituie baza economică a formării **rentei funciare (R)**, ca venit specific însuşit **nu** de capitaliştii întreprinzători, **ci** de clasa proprietarilor funciari. **„Renta funciară este … forma în care se realizează din punct de vedere economic, se valorifică (verwertet) proprietatea funciară”**[1677].

- Deci, capitalul investit în agricultură obţine un **profit total (Π_a)**, format din **profitul mijlociu (Π_M)**, care revine clasei capitaliştilor din această ramură, şi un **profit suplimentar (Π_S)** însuşit de clasa proprietarilor sub forma **rentei funciare (R)**.

$$\Pi_a = \Pi_M + \Pi_S = \Pi_M + R \quad \text{sau} \quad R = \Pi_S = \Pi_a - \Pi_M$$

- Prin urmare, **formarea rentei funciare presupune**, totdeauna, cel puţin **două condiţii**, întrunite simultan:
  - **Existenţa unor condiţii naturale superioare şi specifice de producţie, faţă de cele medii sociale.**
  - **Monopolul proprietăţii private asupra unor condiţii privilegiate de producţie.**

Aceste condiţii sunt întrunite în agricultură şi alte ramuri, în care factorii naturali condiţionează hotărâtor procesele de producţie şi formarea valorii mărfurilor, deoarece:

a. Terenurile de o anumită fertilitate naturală sau/şi cu anumită poziţie geografică, sunt limitate. În asemenea situaţii, pentru satisfacerea nevoii sociale a unei populaţii în creştere, trebuie folosite terenuri cu condiţii de producţie diferite.

b. Monopolul proprietăţii private asupra pământului ca obiect al economiei împiedică mişcarea liberă a capitalurilor între suprafeţele folosite şi participarea întregului profit la procesul de formare a ratei mijlocii a profitului şi transformarea profitului suplimentar în profit mijlociu.

În asemenea condiţii, **cantităţi egale de capital şi muncă, investite pe terenuri de suprafaţă egală, obţin mase de plusvaloare, respectiv de profituri inegale**.

Prin urmare, **capitalurile folosite pe suprafeţe cu condiţii mai bune decât cele medii sociale**, avute în vedere la formarea valorii şi preţurilor produselor agricole, **obţin atât profitul mijlociu, cât şi un profit suplimentar**. Uneori, deţinerea în proprietate a unor condiţii deosebite şi ireproductibile de producţie creează posibilitatea urcării preţurilor produselor respective peste preţurile lor de producţie (dacă cererea este mai mare decât oferta).

„Profitul suplimentar … rezultă întotdeauna din diferenţa dintre produsele a două cantităţi egale de capital şi de muncă, şi acest profit suplimentar se transformă în rentă funciară

1676 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 188.
1677 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 161.

atunci când două cantități egale de capital și de muncă dau, pe suprafețe de teren egale, rezultate diferite"[1678].

În acest caz, **profitul suplimentar** rezultă:

1. **Fie în cadrul prețului de producție**. În agricultură condițiile medii sociale, care determină valoarea și prețul de producție al bunurilor agricole, sunt cele în care se obține ultima unitate de marfă din cantitatea totală de produse necesare societății. Presupunem că diferitele terenuri agricole se atrag și se folosesc în producție în ordinea descrescândă a eficienței lor (mai întâi cele mai fertile și mai bine poziționate, apoi, treptat, altele din ce în ce mai puțin fertile și mai prost situate). În asemenea condiții, cantități egale de capital și de muncă, folosite pe suprafețe egale, dar cu randamente diferite, vor obține cantități diferite de produse. Producția cea mai mare se va obține pe terenurile cele mai fertile sau/și mai bine situate. Cantitățile de bunuri vor descreşte, progresiv, o dată cu fertilitatea diferitelor categorii de terenuri, sau/și cu înrăutățirea poziției lor geografice. Pe măsura descreşterii randamentelor, costurile de producție unitare cresc. Valoarea socială a produselor, prețul lor de producție social **(P_{PS})**, va fi format din costul mediu unitar cel mai mare, care devine cost social **(C_S)** și din profitul mijlociu **(Π_M)**.

$$P_{PS} = C_S + \Pi_M$$

Deci, capitalul folosit pe ultimele suprafețe va obține, prin prețul de producție social și în cadrul lui, un profit mijlociu, egal cu cel obținut de capitaluri egale folosite în oricare altă activitate din economie.

Dar terenurile mai fertile sau/și mai bine situate, comparativ cu ultimele atrase, vor realiza producția cu costuri unitare individuale mai mici **(C_I)**.

Prin urmare

$$P_{PI} = C_I + \Pi_M \quad \text{Dar} \quad C_S > C_I \quad \text{și} \quad P_{PS} > P_{PI} \quad \text{adică} \quad P_{PS} = P_{PI} + \Pi_S$$

Vânzând produsele lor la prețurile de producție sociale, capitaliștii care exploatează terenurile mai bune vor obține un profit suplimentar, care se transformă în rentă funciară, reprezentând diferența dintre prețurile de producție sociale (mai mari) **(P_{PS})** și prețurile de producție individuale (mai mici) **(P_{PI})**[1679]. Această rentă, obținută în cadrul prețului de producție social și prin el, se numește **rentă funciară diferențială (R_D)**.

$$\Pi_S = R_D = P_{PS} - P_{PI}$$

Asemenea rentă diferențială se obține pe toate terenurile cu poziție superioară ca fertilitate sau/și poziție, comparativ cu ultimele folosite. Terenurile cele mai puțin fertile sau/și cele mai prost situate nu obțin rentă diferențială.

2. **Fie ca diferență între prețul pieței (mai mare) și prețul de producție (mai mic)**.

Pentru ca **terenurile cele mai proaste** să fie atrase și folosite în producție, se impune ca și proprietarii lor să obțină rentă funciară. De aceea, este necesar ca și pe aceste terenuri să se obțină profit suplimentar, care să se transforme în rentă funciară. Se înțelege că ele nu pot fi atrase și folosite productiv, fără ca proprietarii lor să încaseze rentă. Prin urmare, este obligatoriu ca și prețul de piață al acestor produse să cuprindă – la rândul lui – un profit suplimentar. Însă, includerea în prețul lor a profitului suplimentar, face ca prețul de piață **(P_P)** al acestor produse să fie mai mare decât prețul lor de producție **(P_{PS})**.

Deci **($P_P > P_{PS}$)**, de unde

$$P_P = P_{PS} + \Pi_S = (C_S + \Pi_M) + \Pi_S \quad \text{și} \quad R_A = P_P - P_{PS}$$

Acum – și în ultimă instanță, în toate cazurile – **valoarea produselor agricole nu mai coincide cu prețul lor de producție pe cele mai slabe terenuri, ci este mai mare decât**

1678 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, București, 1973, p. 191.
1679 În fapt, pe fiecare unitate de marfă, aceasta are la bază diferența între costurile unitare de pe ultimele terenuri (mai mari) și cele înregistrate pe terenurile mai fertile și/sau mai bine situate (mai mici).

acesta. Ea va cuprinde, pe lângă acest preț de producție, și profitul suplimentar, care se transformă în **rentă absolută**, încasată de proprietarii ultimelor terenuri exploatate. În noile condiții, renta apare ca diferență pozitivă între prețul de piață (mai mare) și prețul de producție social (mai mic). Ea se numește **rentă absolută (R_A)** și se obține pe ultimele terenuri folosite. Se înțelege că – în mod necesar – renta diferențială a terenurilor mai bune va crește cu mărimea rentei absolute. **Terenurile cele mai slabe obțin doar renta absolută, iar terenurile mai bune o rentă diferențială mărită cu renta absolută**.

Renta diferențială și renta absolută sunt singurele forme normale ale rentei funciare[1680].

„În afară de aceste forme, renta nu se poate baza decât pe prețul de monopol propriu-zis, care nu este determinat nici de prețul de producție, nici de valoarea mărfurilor, ci de cererea și de solvabilitatea cumpărătorilor”[1681].

- ▶ Deci, pentru obținerea **rentei de monopol (R_M)** trebuie întrunite cumulativ **două condiții**:
- ✸ **Deținerea în proprietate privată exclusivă a unor condiții naturale cu totul deosebite și ireproductibile;**
- ✸ **Existența unei cereri mai mari decât oferta la bunurile care se obțin în condiții speciale și ireproductibile.**

Și în agricultură, ca și în alte ramuri, există asemenea situații. Este cazul monopolului proprietății private asupra unor terenuri, zăcăminte, surse de apă etc. cu totul speciale.

În asemenea cazuri, prețurile de piață urcă peste cele de producție, iar profitul suplimentar (în fapt, profit de monopol) se transformă în **rentă de monopol (R_M)**.

$$P_P = (C_S + \Pi_M) + \Pi_S \quad \text{și} \quad R_M = \Pi_S \quad \text{sau} \quad R_M = P_P - P_{PS}$$

9.3.9.5.1. RENTA DIFERENȚIALĂ

9.3.5.9.1.1. RENTA DIFERENȚIALĂ I

A. CAZUL FERTILITĂȚII NATURALE DIFERITE

Presupunem, un capital agricol total de K_a = **400$**, cu o compoziție organică C_a/V_a = **3/1**, adică $400K_a = 300C_a + 100V_a$, folosit, în proporții egale, pe patru terenuri de suprafață egală, 1 ha **(100 = 75C + 25V),** și o rată a plusvalorii **p' = 100%**, în fiecare caz. Terenul cel mai puțin fertil obține o producție de **1 tonă/hectar**. Prețul de producție unitar va fi, în aceste condiții, de **125$/tonă.**

Teren	K	Q	C_U	π'_M	P_{PI}	P_{PS}	M	R_D
1	2	3	4=2/3	5(%)	6=4+5	7=2+5	8=3*7	9=8–7
I	100	5	20	25	45	125	625	500
II	100	4	25	25	50	125	500	375
III	100	2	50	25	75	125	250	125
IV	100	1	100	25	125	125	125	-

Prin urmare, întreaga producție de 12 tone se va vinde la prețul mijlociu social de **125$/tonă**. În asemenea condiții, capitalul folosit pe terenul I va obține o rentă diferențială de 500$, cel de pe terenul II 375$, iar cel de pe terenul III 125$. Capitalul folosit pe terenul IV va obține doar profitul mijlociu de 25$, dar nu va obține rentă funciară.

1680 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, București, 1973, p. 303.
1681 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, București, 1973, p. 303–304.

B. CAZUL POZITIEI GEOGRAFICE DIFERITE A TERENURILOR DE ACEEAŞI FERTILITATE

Presupunem aceleaşi date ca mai sus, terenuri de aceeaşi fertilitate, dar aşezate la diferite distanțe de o piață unică.

Teren	K	Q	C_t	C_U	π'_M	P_{PI}	P_{PS}	R_D
1	2	3	4	5=2+4	6(%)	7=5+6	8	9=8–7
I	100	1	2	102	25	127,5	135	7,5
I	100	1	4	104	25	130,0	135	5,0
I	100	1	5	105	25	131,3	135	3,7
I	100	1	8	108	25	135,0	135	-

C_t – costul de transport pe tonă, exprimat în dolari.

Acum prețul de producție social unitar va fi de **135$/tonă**, suficient pentru acoperirea costului de producție al celui mai îndepărtat teren (inclusiv cheltuielile de transport) şi obținerea, de către acesta, a unui profit mijlociu corespunzător ratei generale de **25%**. Toate terenurile, cu excepția celui mai depărtat de piață, vor obține rentă diferențială, calculată ca diferență între prețul de producție social de 135$ (mai mare) şi prețul de producție individual (format din costul producției, cheltuielile de transport şi profitul mijlociu) (mai mic).

9.3.5.9.1.2. RENTA DIFERENȚIALĂ II

Presupunem, acum, din nou, cele patru categorii de terenuri, cu datele inițiale, dar dublăm valoarea capitalului folosit pe fiecare suprafață.

Cum este normal, acelaşi capital suplimentar va contribui la sporirea diferită a producției pe fiecare teren, în funcție de fertilitatea lui naturală. De exemplu, dublarea capitalului folosit va creşte cu **120%** producția pe terenul I, cu **100%** pe terenul II, cu **50%** pe terenul III şi cu **40%** pe terenul IV.

Teren	K	Q	C_U	π'_M	Π_M	P_{PI}	P_{PS}	M	R_D
1	2	3	4=2/3	5(%)	6=2*5	6=4+6	7=2+5	8=3*7	9=8–7
I	200	11	18,18	25	50	68,18	192,86	2121,46	1928,60
II	200	8	25,00	25	50	75,00	192,86	1542,88	1350,02
III	200	3	66,67	25	50	116,67	192,86	578,58	385,72
IV	200	1,4	142,86	25	50	192,86	192,86	270,00	77,14

Prețul de producție va fi acum de **192,86$/tonă**. La acest preț de producție toate terenurile obțin rentă diferențială II, inclusiv ultimul teren folosit. Aceasta se datorează creşterii mai rapide a prețului de producție social, comparativ cu prețul de producție individual pe ultimele terenuri. Totodată se observă că renta diferențială descreşte o dată cu scăderea randamentului capitalului suplimentar. Similar, se poate demonstra că dacă, în urma investițiilor succesive, prețul de producție social ar rămâne nemodificat, ar creşte mai încet decât prețul de producție individual de pe ultimele terenuri sau ar scădea, aceste terenuri n-ar obține rentă diferențială.

9.3.9.5.2. RENTA ABSOLUTĂ

Să vedem, acum, ce influențe are asupra rentei funciare compoziția organică a capitalului, care este, de regulă şi în mod general, mai mică în agricultură, comparativ cu ramurile neagricole.

Să presupunem, pentru aceasta, că în condițiile date, compoziția organică medie a capitalului social este **C/V = 4/1**, rata plusvalorii **p' = 100%** şi rata generală a profitului **π'_M = 20%**.

Adică **100K = 80C + 20V** şi **120M = 80C + 20V + 20P**

Prin urmare, capitaluri egale, cu aceeaşi compoziție organică, folosite în oricare ramură a economiei, inclusiv în agricultură, vor obține, proporțional, aceeaşi masă de

plusvaloare. Dacă, însă, în agricultură, compoziția organică a capitalului este inferioară mediei sociale, aşa cum este de obicei, ca urmare a gradului mai scăzut de industrializare din această ramură, să presupunem $\mathbf{C_a/V_a = 3/1}$, vom obține:

$\mathbf{100K_a = 75C_a + 25V_a}$ şi $\mathbf{125M_a = 75C_a + 25V_a + 25P_a}$.

Se constată – în exemplul nostru – că în agricultură un capital constant, mai mic decât cel din ramurile neagricole, absoarbe – absolut – o cantitate mai mare de muncă vie şi produce, la aceeaşi rată a plusvalorii, o masă mai mare de plusvaloare. Prin urmare, compoziția organică inferioară a capitalului, face ca aceeaşi masă de capital total să obțină în agricultură o masă mai mare de plusvaloare. Rezultă că prețul de piață al produselor agricole – presupunând că se încadrează în condițiile sociale – ar trebui să fie, din această cauză, mai mare decât prețul lor de producție (egal cu suma dintre capitalul consumat şi profitul mijlociu). Dar, „deşi proprietatea funciară determină o creştere a prețului produselor agricole peste prețul lor de producție, totuşi nu ea, ci situația generală a pieței este aceea care stabileşte măsura în care prețul de piață, depăşind prețul de producție, se apropie de valoare şi, prin urmare, în ce măsură plusvaloarea produsă în agricultură peste profitul mijlociu dat se transformă în rentă sau participă la egalizarea generală a plusvalorii la profitul mijlociu”[1682].

Dacă produsul agricol se egalizează cu cel neagricol la un preț mijlociu, de exemplu de **120$**, atunci plusvaloarea totală ar fi $\mathbf{P_T = \Pi_T = 40\$}$, adică **20%** la **200$K** cât reprezintă capitalul social. Adică, atât produsul agricol cât şi cel neagricol ar trebui să se vândă cu acelaşi preț de producție $\mathbf{P_P = 120\$}$.

Prin urmare, în exemplul de mai sus, şi în condițiile egalizării la prețurile de producție, **prețurile de piață mijlocii ale produselor neagricole vor fi egale, iar cele ale produselor agricole vor fi mai mici decât valoarea lor**.

Acum, pentru produsele neagricole $\mathbf{P_P = 100K + 20\Pi_M. = 120\$.}$

Dacă produsele agricole s-ar vinde la acest preț, pe fiecare unitate de marfă s-a înregistra o pierdere de **5$**. Pentru a se vinde la valoarea lor, prețul de piață al produselor agricole trebuie să fie de **125$**. Adică $\mathbf{P_{Pa} = 100K + 20\Pi_M + 5\Pi_S = 125\$}$

Dacă situația de pe piață permite transformarea întregii mase de plusvaloare din agricultură în profit, adică dacă produsele agricole se vând la valoarea lor, atunci în această ramură se va obține un profit suplimentar față de industrie. El rezultă ca diferență pozitivă dintre prețul de piață al produselor agricole (mai mare) şi prețul lor de producție (mai mic). În asemenea condiții prețul de piață al produselor agricole este un preț de monopol, iar profitul suplimentar este – şi el – un profit de monopol.

$\mathbf{\Pi_{Sa} = P_{Pa} – P_P = 125 – 120 = 5}$

◆ Profitul suplimentar astfel obținut constituie baza formării **rentei absolute**.

$\boxed{\mathbf{R_A = \Pi_{Sa}}}$

Dacă condițiile pieței, recunosc doar o parte a plusvalorii suplimentare din agricultură, renta absolută va fi mai mică decât plusvaloarea absolută creată în ramură. Partea de plusvaloare nerecunoscută de societate ca suplimentară, intră în egalizarea ratei profitului şi se transformă în profit mijlociu. Oricum, dacă condițiile sociale urcă prețurile pieței peste cele de producție, întreaga diferență va fi profit suplimentar şi – deci – rentă absolută.

◆ **Renta absolută este însuşită de proprietarii terenurilor cele mai slabe folosite în agricultură, şi numai atât timp cât compoziția organică a capitalului folosit aici este inferioară compoziției sociale mijlocii**. „Acolo unde această ipoteză cade, cade şi forma de rentă corespunzătoare ei”[1683].

Cauza fundamentală a producerii rentei absolute este, aici, monopolul proprietății private asupra pământului, ca obiect al economiei. Proprietatea privată se opune investirii capitalului pe o anumită suprafață, atât timp cât pământul respectiv nu produce rentă. „Or, din pricina limitei impuse de proprietatea funciară, prețul de piață trebuie să crească până la nivelul la care pământul poate da un excedent peste prețul de producție, adică o rentă”[1684]. Marx apreciază că „în orice caz această rentă absolută, rezultată din excedentul valorii peste prețul de producție, este pur şi simplu o parte a plusvalorii agricole, (iar – n. ns.)

1682 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 303.
1683 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 300.
1684 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 303.

transformarea acestei plusvalori în rentă, însuşirea ei de către proprietarul funciar (are loc – n. ns.) tot aşa după cum renta diferențială rezultă din transformarea profitului suplimentar în rentă, din însuşirea acesteia de către proprietatea funciară, în condiții când regulator este prețul de producție general"[1685].

9.3.9.5.3. RENTA DE MONOPOL

În agricultură sunt întrunite – în situații speciale – şi condițiile obținerii rentei de monopol.

Pentru aceasta trebuie întrunite, printre altele, următoarele condiții:

- **Existența unor condiții de producție deosebite şi ireproductibile.**
- **Proprietatea privată asupra unor asemenea condiții.**
- **Existența unei cereri mai mari decât oferta de produse obținute în asemenea condiții excepționale.**

În aceste situații, prețurile de piață ale produselor urcă peste prețurile lor de producție, obținându-se un profit suplimentar.

$$P_{Pa} = P_P + \Pi_S \qquad \Pi_S = P_{Pa} - P_P \qquad R_M = \Pi_S$$

În virtutea monopolului proprietății private asupra acestor condiții, **întregul profit suplimentar se transformă în rentă de monopol şi revine proprietarilor funciari respectivi**.

Dinamica gândirii marxiste cu privire la plusvaloare (profit) şi împărțirea acesteia între diferitele categorii de proprietari ai condițiilor materiale ale producției este următoarea:

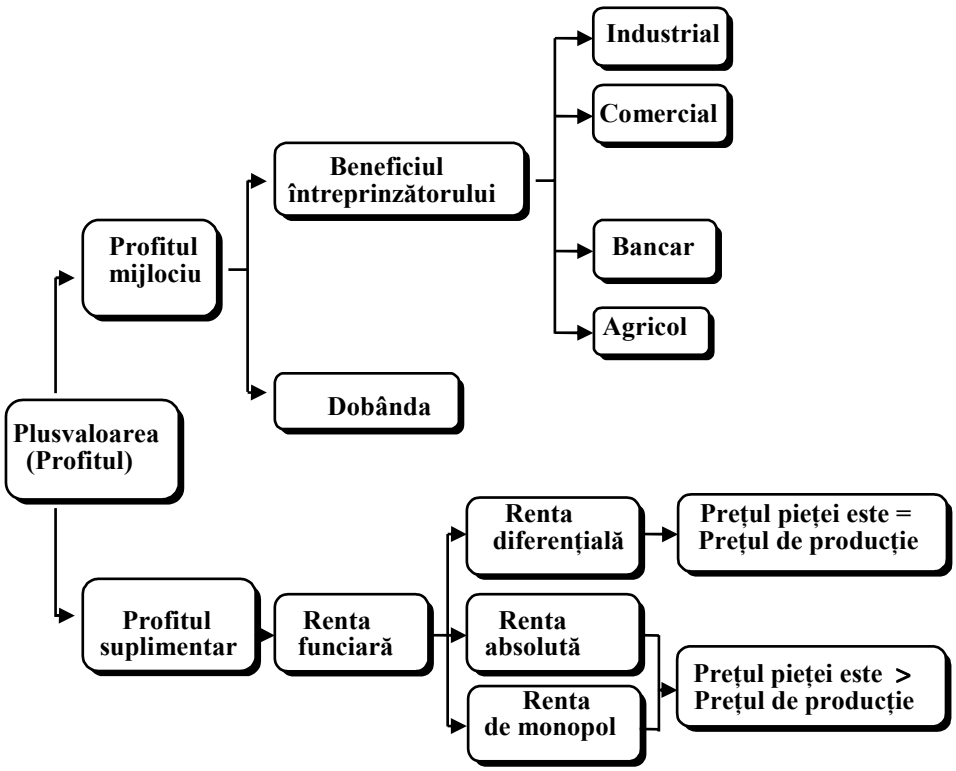

1685 Marx, Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 303.

10. ŞCOALA ISTORICĂ GERMANĂ

10.1. PROBLEME METODOLOGICE

Dezvoltarea ştiinţelor exacte, începând cu secolul al XVIII-lea, a antrenat filosofia engleză şi franceză în direcţia raţionalismului materialist. **René Descartes (1596–1650)**, întemeietorul **„raţionalismului-materialist-mecanicist”,** demonstrase – cu mult timp înainte – că **omul poate cunoaşte prin raţiune („cogito, ergo sum” – „cuget, deci exist”)** întreaga realitate, formată din materie, aflată în mişcare continuă în timp şi spaţiu. **Pentru materialişti lumea exterioară există, este formată din materie în mişcare, omul o poate cunoaşte raţional şi acţionează asupra ei în folosul propriu**.

Filosoful englez **George Berkeley (1685–1753)**, **întemeietorul „idealismului-subiectiv”,** afirma că **„a exista înseamnă a fi perceput” („esse est percipi”)**. El susţinea că noi înţelegem numai propriile senzaţii, percepţii, adică doar procesele care există în spiritul nostru. Pentru a evita impasul solipsismului[1686], Berkeley a recurs la postularea unui spirit divin universal, cauza ultimă a tuturor senzaţiilor. Noi nu putem să afirmăm prin forţe proprii – considera el – că lumea exterioară există. Doar credinţa în Dumnezeu ne poate da o asemenea asigurare, certitudine. **Pentru idealiştii-subiectivi lumea exterioară este o creaţie a spiritului uman, iar individul este închis în propria sa conştiinţă**.

Immanuel Kant (1724–1804), întemeietorul filosofiei clasice germane, a încercat să soluţioneze disputa cu privire la existenţa sau nonexistenţa lumii exterioare. Sistemul său filosofic, **„idealist transcedental”,** a fost expus în trei lucrări: ***Critica raţiunii pure* (1781)**, consacrată teoriei cunoaşterii; ***Critica raţiunii practice* (1788)**, dedicată eticii, şi ***Critica puterii de judecată* (1790)**, care **investighează estetica şi teoria finalităţii**. Analizând rolul activ al subiectului în cunoaştere, Kant a ajuns la concluzia că ***necesitatea şi universalitatea*** – proprii judecăţilor ştiinţifice – ***provin din formele a priori*** (independente de experienţă) ***ale sensibilităţii*** (spaţiul şi timpul) ***şi din categoriile a priori ale intelectului*** (substanţa, cauzalitatea etc.). După părerea lui, obiectele nu pot fi cunoscute decât prin intermediul unor noţiuni, forme şi categorii subiective. Această dualitate exprimă trăsătura caracteristică a filosofiei critice: îmbinarea materialismului cu concepţia idealistă a incognoscibilităţii, a transcendenţei „lucrului în sine”. **Teoria antinomiilor**, destinată fundamentării concepţiei kantiene, evidenţiază – în acelaşi timp – mişcarea dialectică a gândirii, anumite contradicţii care apar (în mod necesar) în procesul cunoaşterii. În etică, filosoful german a reliefat ideea datoriei, a **„imperativului categoric”,** postulând – însă – o opoziţie între imperiul ideal al scopurilor şi realitatea empirică. În estetică a contribuit la reliefarea specificului, autonomiei şi universalităţii fenomenului artistic. După părerea lui, lumea exterioară există, dar cercetarea ştiinţifică nu poate conduce la cunoaşterea adevăratei sale naturi. Cunoaşterea „lucrurilor în sine” este cu neputinţă, intelectului uman fiindu-i accesibile numai „fenomenele”. El – intelectul uman – le descoperă cu ajutorul noţiunilor: spaţiu, timp, cantitate, cauzalitate etc., pe care şi le construieşte singur, pentru a realiza înţelegerea între oameni. Această cunoaştere este suficientă pentru a stabili legături şi a elabora tehnici care îi permit omului să acţioneze asupra lumii exterioare. În acelaşi timp, alături de domeniul deschis inteligenţei şi acţiunii umane, există un al doilea, total diferit, al cunoaşterii morale şi al acţiunilor voluntare. Omul este liber şi găseşte în sine ghidul propriilor activităţi, legea morală, al cărui principiu îl constituie **„imperativul categoric”.** Acesta se formulează astfel: **„orice acţiune care permite fiecărui individ să se armonizeze, pe baza unei legi generale, cu libertatea tuturor, este conformă cu dreptul şi justiţia”[1687].**

După părerea lui Kant, **drepturile fundamentale ale omului** sunt:

- ***libertatea***, „ca om” („comme homme”);
- ***egalitatea***, „ca subiect în faţa aceleiaşi Legi morale” („comme sujet devant une même Loi morale”);

1686 **Solipsism** – concepţie filosofică idealist-subiectivă potrivit căreia singura realitate ar fi eul, conştiinţa individuală, tot restul lumii, inclusiv ceilalţi indivizi, existând numai în această conştiinţă.

1687 „L’ensemble des conditions par lesquelles le libre-arbitre de l’un peut s’accorder avec celui de l’autre suivant une loi générale de liberté” (Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, 11e édition, tome 2, Presses Universitaires de France (PUF), Paris, 1993, p. 490; Vezi şi Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 256.

- ***dreptul de cetățean***, „de a fi egal cu ceilalți în fața legilor juridice" („à se trouver dans un état d'égale fraternité devant une loi commune"[1688]).

Respectarea şi apărarea acestor drepturi inalienabile constituie fundamentul întregii ordini politice legitime. Singura formă de organizare a societății şi care corespunde acestui scop este **republica („forma regiminis")**, unde se realizează separația puterilor (legislativă, executivă, judecătorească)[1689]. Republica este un sistem politic **„rațional",** dar **Statul ideal presupune supremația „moralei" asupra „rațiunii".** La rândul ei, **adevărata morală obiectivă este cea a colectivității**, superioară moralei individuale, de natură subiectivă.

Johann Gottlieb Fichte[1690] (1762–1814) își propunea – la fel cum făcuseră gânditorii Greciei în Antichitate – găsirea tipului ideal de societate. Respingând paradigma de gândire a liberalismului clasic, el considera că individul se poate realiza pe sine, **nu** izolat de ceilalți, **ci** numai în cadrul societății, o dată cu înfăptuirea prosperității şi fericirii celorlalți. În acest sens, Fichte scria: **„omul devine om, numai în mijlocul oamenilor"[1691].** De la această afirmație va pleca Hegel când va întreprinde demersul său menit să restaureze concepția cu privire la esența socială a omului. „Principiul fundamental al oricărei forme raționale de guvernământ – scria Fichte – este ca fiecare persoană să fie capabilă de a trăi din rezultatele muncii sale"[1692]. În felul acesta, Fichte este primul filosof care îşi propune să arate cu precizie cum trebuie organizată societatea pentru ca fiecare individ să-şi poată asigura, prin muncă, o viață normală. Drept urmare, el s-a pronunțat împotriva proprietății private asupra pământului şi mijloacelor de producție, ca şi în favoarea organizării de către Stat a întregii societăți.

În lucrarea ***Statul comercial închis*** (***Der geschlossene Handelsstaat***, 1800) Fichte a încercat să-şi aplice propriile concepții naționaliste extreme, prin construirea unei comunități utopice, în care indivizii erau subordonați total autorității guvernamentale. În cadrul acesteia urma să funcționeze o economie planificată, iar mijlocul de schimb era îndeplinit de biletele fiduciare, a căror circulație se dimensiona în funcție de nevoile interne. Comerțul exterior, redus la minimum, urma să fie realizat de monopoluri comerciale, în principal sub forma trocului şi pe baze bilaterale. Astfel, cauzele conflictelor se reduceau la minimum, dar „un stat național avea dreptul să anexeze prin forță țările vecine, dacă considerentele economice o cereau"[1693]. Iată, aici, exprimată, cât se poate de clar, ideea **„Lebensraum"**-ului! **Antilatin şi antievreu, Fichte era convins de superioritatea rasei germane**. El considera că evreilor nu trebuie să li se acorde dreptul de cetățean, iar misiunea germanilor este de a forma un Stat unificat, un imperiu unic, care va fi „le véritable Empire du droit, tel que le monde n'en a jamais vu"[1694].

În ***Discursurile către națiunea germană*** **(1807–1808)** Fichte atribuia națiunii căreia îi aparținea capacități şi aptitudini specifice, ce o făceau – după părerea sa – aptă pentru misiunea de salvare a lumii, prin realizări culturale şi morale deosebite. Misiunea salvatoare a germanilor este legată de facultatea logică, proprie acestei națiuni: „capacitatea de a sesiza concepte intuitive"[1695]. Iată, pentru prima dată, exprimată ideea „Deutschland über alles!"[1696]. În felul acesta, Fichte a devenit unul dintre primii apostoli ai naționalismului german, care au impus fiecărui cetățean obligația morală de a-şi subordona propria voință şi propriile interese obiectivelor superioare ale națiunii[1697].

Pangermanismul lui Fichte s-a întemeiat pe **patru elemente**:

- **„naționalismul metafizic"** („germanul – singur – posedă un eu metafizic");

1688 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 490.

1689 Cu toate acestea, el a admis monarhia constituțională şi votul censitar („Kant admet la monarchie constitutionelle et le suffrage censitaire" (Jean Touchard, *Histoire des idéees politiques*, tome 2, 11e edition, P.U.F., Paris, 1993, p. 490).

1690 **Johann Gottlieb Fichte (1762–1814)** a fost filosof idealist-subiectiv. El privea lumea ca produsul „interacțiunii dialectice" dintre „eu" (absolutizarea conştiinței de sine a omenirii) şi „non-eu" (natură).

1691 Johann Gottlieb Fichte, *Fundamentele dreptului natural*, Londra, 1889, p. 60.

1692 Johann Gottlieb Fichte, *Fundamentele dreptului natural*, Londra, 1889, p. 292.

1693 „un état national avait le droit d'annexer par la force les pays voisins, si des considérations économiques le demandaient" (După Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 214).

1694 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e edition, P.U.F., Paris, 1993, p. 494.

1695 Vezi Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 214.

1696 „L'Allemand – afirmă Fichte – possède un moi métaphysique" (Vezi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 493).

1697 „Fichte est donc fréquemment représenté comme le premier doctrinaire du nationalisme allemand, comme un ancêtre du pangermanisme" (Vezi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 492).

- **„naţionalismul religios şi mistic”** („creştinismul autentic s-a edificat numai la germani”, după reforma lui Martin Luther);
- **„naţionalismul romantic”** („germanul trăieşte viaţa cu entuziasm”);
- **„naţionalismul pedagogic”** („germanii sunt o naţiune educată”)[1698].

De numele lui Fichte sunt legate şi alte două idei importante: trecerea treptată la socialism şi dispariţia în viitor a statului, ca şi a jurisprudenţei, întrucât societatea va deveni din ce în ce mai morală şi mai echitabilă.

◆ După părerea lui, omenirea parcurge **cinci etape** în evoluţia sa:

a. Epoca **„raţiunii instinctive”.** La început, la origine, spiritul uman nu este conştient de sine. Omul este o fiinţă raţională, dar nu conştientizează acest lucru.

b. În etapa a doua, **unii indivizi din fiecare popor** – mai dotaţi decât alţii – **preiau puterea în societate**. Tot acum, **popoarele superioare, reuşesc să-şi impună dominaţia asupra celorlalte**.

c. În etapa a treia, **indivizii asupriţi se revoltă contra autorităţii**. De asemenea, **popoarele dominate luptă împotriva celor dominatoare**. Aceste acţiuni sunt apreciate de Fichte drept „păcate” sau „greşeli”, dar prin care oamenii obişnuiţi şi popoarele devin conştiente de sine. Aceasta este **„epoca scepticismului şi egoismului”,** indispensabilă evoluţiei.

d. În etapa a patra **oamenii – conştienţi de sine – edifică, prin drept, Statul raţional**. Omenirea intră în **„epoca justiţiei”,** Statul este folosit pentru a realiza reforma „de sus” a societăţii, prin intermediul „fiinţelor educate” şi cu ajutorul ordinii de drept.

e. Prin stat, raţiune şi drept societatea se va orienta spre **„era de sfinţenie”,** unde „legea va deveni inutilă, ca urmare a progresului moralei”[1699]. Această ultimă etapă este socialismul, în care dreptul va fi înlocuit cu morala, iar statul va dispărea, rolul său fiind preluat de societatea civilă.

Dinamica gândirii lui Fichte cu privire la evoluţia societăţii este următoarea:

O contribuţie cu totul deosebită în orientarea economiştilor germani spre abordarea istorică a economiei a avut-o **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)**, principalul reprezentant al filosofiei clasice germane. Autorul unui **sistem idealist obiectiv**, Hegel a elaborat şi folosit consecvent **dialectica**, aplicând – pentru prima oară – **ideea dezvoltării** la întreaga existenţă şi cu deosebire la universul uman, istoric şi spiritual, la formele culturii şi cunoaşterii omeneşti. **Subiectul procesului universal este** – pentru Hegel – **un principiu spiritual obiectiv**, „Ideea” sau „Spiritul absolut”. Acesta se afirmă, mai întâi, ca fiinţare pur logică, apoi se „înstrăinează” de sine sub forma naturii şi – în sfârşit – se reîntoarce la sine ca „spirit”, sub forma conştiinţei şi istoriei. Hegel considera că diferitele activităţi intelectuale şi sociale formează un **„ansamblu organic”,** impregnat în întregime de o „substanţă comună” numită **„spirit naţional” („Volkgeist”)**. Acest spirit trebuie să asigure unitatea, unicitatea şi specificitatea **„ordinii culturale”** a oricărei naţiuni, în fiecare stadiu al dezvoltării, iar devenirea ei istorică este predeterminată de **„potenţialităţile evoluţioniste”.** Fiecare naţiune constituie un **„ansamblu organic”,** iar existenţa şi evoluţia ei sunt determinate de obiective şi legi proprii. După părerea lui Hegel, **viziunea organică asupra existenţei umane nu permite afirmarea unei economii politice, ca disciplină de sine stătătoare**. Totodată, el afirma că deasupra naţiunilor şi **„spiritului naţional” („Volkgeist”)** există **„spiritul universal” („Weltgeist”),** care trebuie să asigure triumful statului german-creştin. În acest fel, Hegel a oferit economiştilor germani nu numai întregul arsenal de argumente împotriva principiilor filosofiei utilitariste şi doctrinei liberale, dar şi încrederea că abordarea istorică şi organică a economiei este superioară metodelor raţionale şi deductive. În perioada de afirmare a liberalismului economic clasic şi a ascendenţei socialismului utopic, sau a cooperaţiei, „naţiunea germană dădea lumii pe cel mai mare filosof, care a apărut în Occident, după

1698 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 493–494.
1699 „la loi deviendra inutile en raison du progrès de la moralité” (După Henri Denis, *op. cit.*, p. 282).

Aristotel"[1700]. Importanța acestui gânditor constă în faptul că Hegel a revoluționat filosofia, punând bazele unei noi metode de investigație **dialectica**. Până la el gândirea era supusă „principiului contradicțiilor" (care afirma că dacă un lucru posedă o calitate, el nu poate aibă şi o alta, contrară), pe baza căruia s-au dezvoltat „ştiințele exacte". Kant arătase că ştiința exactă, folosind logica tradițională, rămâne la suprafața realității, observând doar „fenomenele", în timp ce „esența" îi scapă şi ajunge – inevitabil – la rezultate contradictorii. Astfel, în geometrie, lungimea şi diametrul cercului sunt două mărimi definite, exacte, dar raportul dintre ele **(π = 3,1415924353…)** rămâne o mărime indefinită[1701]. Pe această bază, atât Kant cât şi Fichte concluzionaseră – similar unor filosofi ai Greciei antice – că gândirea umană este incapabilă să cunoască „lucrurile în sine". Hegel a respins asemenea poziții. El a admis că **„lumea este unitatea finitului şi infinitului"**[1702].

Sistemul de gândire al lui Hegel nu respinge existența contradicțiilor, ci, dimpotrivă, le consideră esențiale şi permanente realității. El apreciază că materia şi conştiința alcătuiesc **„o unitate dialectică",** în care fiecare element se opune celuilalt (pentru a se defini pe sine), dar nu există decât în unitate cu el. Conştiința nu poate exista fără materia pe care o reflectă. La rândul ei, materia nu există decât prin raportare la conştiință. Această unitate dialectică nu poate fi înțeleasă decât dacă admitem că lumea este un proces permanent de respingere şi presupunere reciprocă a contrariilor.

O asemenea abordare **înseamnă** că:

- **Spiritul este negat, la început, de natură, de existență;**
- **Natura, existența, este negată de conştiința umană, care distruge prima negație şi reconstituie lumea ca spirit**.

Consecințele acestei noi concepții despre lume sunt de importanță capitală pentru evoluția gândirii politice şi economice.

Pe de o parte, Hegel considera că poate oferi – astfel – o rezolvare nouă a problemei **libertății**. După părerea lui „libertatea este opera ***comună*** a oamenilor care trăiesc în societate", iar respectarea autonomiei individului „face parte din condițiile realizării operei

---

1700 „La nation allemande donnait au monde le plus grand philosophe sans doute qui soit apparu en Occident depuis Aristote, Georges Guillaume Frederic Hegel (1776–1831)" (După Henri Denis, *op. cit.*, p. 383).

1701 Ziarul francez „Le Figaro" publica – în 1997 – articolul *Pi, numărul rebel.* Iată-l. „«De 4.000 de ani, el îi stimulează pe vânătorii de zecimale. Dar numărul *pi* şi-a găsit naşul: *omega*». Un japonez în vârstă de 21 de ani deține un record neobişnuit: el a reținut 42.000 de zecimale ale numărului *pi*, reuşind să le recite în 9 ore. Un record care îl poate ajuta să întreacă un şofer de taxi britanic, reuşind să le memoreze pe toate cele 50.000 grație unor procedee mnemotehnice ale invenției sale. El ar putea să se înscrie într-un club foarte select, accesibil pe internet, al persoanelor care cunosc cel puțin 1.000 de zecimale. Aceste curiozități agrementează opera lui Jean-Paul Delahaye, care ne introduce în lumea ludică a universului numărului *pi*. Admirația pentru *pi* datează de 4.000 de ani. Toți marii matematicieni au fost preocupați de cazul lui: Arhimede, Leibniz, Newton, Euler, Shanks, fără a-i uita pe matematicienii antici, babilonieni, egipteni, mayaşi, indieni sau chinezi necunoscuți. Continentele îşi dispută descoperirea zecimalelor sale. Când Europa şi-a domolit pretențiile, Asia a preluat conducerea, fără a cădea de acord. Apoi au intervenit tehnologia şi mașinile. Nemaifiind calculat mintal, ritmul s-a accelerat: capătul şirului de un milion de zecimale a fost atins în 1973, al celui de un miliard – în 1989. Ce înseamnă această cursă nestăpânită pentru descoperirea zecimalelor, primele 30 fiind suficiente pentru toate aplicațiile sale previzibile? O simplă provocare, după cum se pare, şi în special motorul invențiilor matematice, care, la rândul lor, au o contribuție: instrumentele de explorare şi de imagerie medicală se bazează pe formule descoperite pe drumul anevoios al studierii numărului *pi*. Dar, potrivit declarațiilor fraților Chudnovski, care au reuşit în 1994 să descopere patru miliarde de zecimale, nu va face posibilă depăşirea unor limite din cauza posibilităților viitoarelor mașini. Puterea lor de calcul nu poate creşte la infinit. ***Pi* este egal cu raportul dintre perimetrul unui cerc şi diametrul său**. Termenul „perimetru" a fost introdus de Arhimede, notația sa fiind impusă de succesul unei lucrări a lui Euler, publicată în 1748. În scopul de a soluționa fondul problemei, matematicienii încearcă cu orice preț să definească numărul *pi* prin găsirea unei coerențe. Dacă luăm în considerație că este irațional (nu este raportul a două numere întregi) şi transcendent (nu este soluția unui polinom cu coeficienți raționali – n. ns.), în schimb, logica zecimalelor lui, dacă există una, ne scapă. *Pi* apare atunci, potrivit declarațiilor lui Jean-Paul Delahaye, drept un stimulent şi un pretext ideal pentru a vorbi despre ştiințele matematice în diversitatea lor … şi despre oamenii care le construiesc. *Pi*, este, fără îndoială, un număr care dă bătaie de cap. Dar el şi-a găsit naşul, existând un număr mai dificil decât el: *omega*, potrivit căruia probabilitatea unui ordinator universal pentru programe autolimitate încetează. *Omega* a fost creat de Chaitin în urmă cu 20 de ani. Există o definiție precisă care permite să se cunoască şi să se demonstreze de o manieră riguroasă multe din proprietățile sale, fără a exista necesitatea calculării lor. Deosebirea dintre *pi* şi *omega*? Dacă sunt ambele „definibile într-un mod finit", adică, posedând o proprietate proprie, dată sub forma unei expresii matematice într-un cadru formal limitat, cum ar fi aritmetica, *pi* este calculabil, nu însă şi *omega*" (După ziarul „Adevărul de Cluj", anul IX, nr. 2052, Luni, 18 august 1997, p. 3).

1702 „Il faut cesser de considérer le «principe de contradiction», comme le principe suprême de la logique. Il faut admettre au contraire que le monde, dans son essence, est une unité entre des opposés … l'unité du fini et de l'infini" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 384).

comune"[1703] a colectivităţii. Filosoful german aprecia că libertatea umană se manifestă prin crearea de instituţii sociale raţionale şi prin înţelegerea faptului că asemenea instituţii sunt rezultatul activităţii proprii a oamenilor. Fiecare individ se bucură, în societatea raţională, de libertate, pentru că **Statul** nu este altceva decât **„spiritul uman obiectivat",** recunoscut ca atare de fiecare în parte şi de toţi laolaltă. În concepţia sa despre Stat, gânditorul german înţelege să **promoveze libertatea individuală**. „Jocul intereselor particulare – apreciază el – reprezintă baza naturală pe care se edifică, treptat, libertatea. Nu se poate suprima sub nici o formă această bază naturală şi – în consecinţă – autonomia individului nu poate dispărea"[1704]. Dimpotrivă, „trebuie s-o respectăm în întregime, atât timp cât este necesară vieţii sociale"[1705]. Observăm aici că, pentru Hegel, libertatea individuală este temelia pe care se edifică „binele comun". Totodată, trebuie înţeles că **autonomia individului** nu este nelimitată, ba mai mult, ea **se subordonează realizării obiectivelor comune ale colectivităţii**. Dacă, în anumite situaţii, libertatea individuală intră în contradicţie cu interesele colectivităţii, „Statul nu mai este o organizaţie, ci o maşină; populaţia nu mai este un corp organic al unei vieţi prospere şi comune, ci o pluralitate atomicizată şi fără viaţă"[1706].

Pe de altă parte, filosofia hegeliană **oferă înţelegerea mai exactă a scopurilor pe care acţiunea politică şi le fixează în mod legitim**. Hegel i-a criticat pe economiştii liberali care, negând Statul, au suprimat adevărata libertate, tratându-l pe om doar ca pe o fiinţă naturală oarecare. Dimpotrivă, Rousseau şi Fichte, au comis o eroare opusă, afirmând că libertatea de voinţă trebuie să nege integral determinarea naturală a omului. După părerea lui Hegel, **omul este atât o fiinţă naturală cât şi o creaţie socială**. De aceea, **ordinea firească în „Statul raţional" se edifică** – deopotrivă – **pe manifestarea libertăţii personale, dar şi pe integrarea individului în colectivitate**. Pe concepţia unităţii dialectice (unitatea contrariilor) a naturii şi voinţei omului se fondează întreaga filosofie politică a lui Hegel. Individul urmăreşte să-şi satisfacă nevoile, deoarece ele au o determinare naturală. Pentru aceasta el intră în legături cu ceilalţi, într-un ***„sistem de dependenţe reciproce, în care bunăstarea fiecăruia depinde de bunăstarea tuturor, se fondează unele pe altele şi nu se pot realiza decât împreună"***[1707].

- ◆ Hegel apreciază că realizarea **„libertăţii concrete"** presupune concilierea a **două tendinţe** opuse:
- ■ **Pe de o parte**, individul, preocupat de înfăptuirea propriilor interese (care nu sunt numai de natură materială) doreşte să se afirme deplin în cadrul „sferelor private" ale familiei şi societăţii civile.
- ■ **Pe de altă parte**, fiecare persoană recunoaşte, prin raţiune, că trebuie să-şi depăşească particularitatea proprie şi că nu se poate realiza decât în cadrul interesului general[1708].

Din această contradicţie rezultă că:

- ■ **Interesul general nu are valoare şi nu se realizează fără ca cele individuale să fie satisfăcute**.
- ■ **Universalul nu rezultă doar ca o simplă juxtapunere şi coexistenţă a voinţelor subiective şi a intereselor particulare**.

După părerea filosofului german, **Statului îi revine sarcina înfăptuirii şi menţinerii armoniei de interese şi consensului social**. **„Statul – scria el – este sfera concilierii**

1703 „La liberté est d'abord et essentiellement une oeuvre *commune* des hommes vivant en société et … l'autonomie de l'individu doit être respecté (par ce qu'elle – n. ns.) fait partie des conditions de réalisation de cette oeuvre commune" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 386).

1704 „Le jeu des intérêts particuliers forme la base naturelle sur laquelle s'édifie peu à peu la liberté. On ne peut aucunement supprimer cette base naturelle et par conséquent l'autonomie de l'individu ne peut disparaître" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 386).

1705 „On doit la respecter dans toute la mesure où elle est nécessaire à la vie même de la société" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 386).

1706 „L'État n'est pas une organisation, mais une machine; le peuple n'est pas le corps organique d'une vie riche et commune, mais une pluralité atomistique et sans vie" (După Henri Denis, *op. cit.,* p. 386).

1707 „L'individu cherche à satisfaire ses besoins, car il est soumis à la nécessité naturelle. Pour cela il entre en relations avec les autres individus et il en résulte *«un système de dépendance réciproque qui fait que la subsistance, le bien-être et l'existence juridique de l'individu sont mêlés à la subsistance, au bien-être et à l'existence de tous, qu'ils se fondent sur eux et ne sont réels et assurés que dans cette liaison»*" (G. F. W. Hegel, *Principiile filosofiei*, 1821, p. 183, după Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 387).

1708 Vezi şi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 500.

universalului cu particularul. Statul este realitatea (*Wirklichkeit*) libertăţii concrete”[1709] (s. ns.).

Prin urmare, relaţiile economice spontane dintre oameni nu conduc, neapărat, la armonie socială, cum susţin economiştii liberali. Dar, afirmă Hegel, omul **nu** este numai o fiinţă izolată, care urmăreşte doar satisfacerea nevoilor naturale, nu este numai „homo oeconomicus”, **ci** şi un cetăţean al Statului, adică membrul unei comunităţi spirituale în care se manifestă o voinţă colectivă. „Adevărata libertate a omului – consideră filosoful german – nu se realizează pe terenul relaţiilor economice, ci prin acţiunea, în cadrul Statului, a unei voinţe pe care toţi cetăţenii o recunosc drept voinţa lor comună”[1710]. După părerea lui Hegel, **Statul este chemat să creeze instituţiile care permit depăşirea contradicţiilor ce se nasc inevitabil în sânul „societăţii civile”.** Pentru concilierea intereselor producătorilor şi consumatorilor, se impune „o reglementare intenţională superioară celor două părţi”. O asemenea „reglementare superioară” se realizează de către **„Statul raţional”.** Ea este cu atât mai necesară, cu cât sunt mai dezvoltate marea industrie şi comerţul exterior. În acelaşi timp, individul însuşi are nevoie de Stat care, pe de o parte, să-i garanteze manifestarea iniţiativei personale, iar pe de altă parte, să-i permită integrarea în colectivitatea căreia îi aparţine.

- În **„Statul raţional”** se realizează **„libertatea concretă”** dacă sunt îndeplinite simultan **două condiţii**:
  - **Individul poate să-şi satisfacă interesele raţionale;**
  - **Legile statului sunt recunoscute – ca juste – de către toţi cetăţenii**

Statului îi revine – în concepţia lui Hegel – **şi rolul**, deosebit de important, **de a găsi remedii împotriva mizeriei şi a sărăciei**, asigurând o bunăstare generalizată şi corectând, în felul acesta, neajunsurile concurenţei şi iniţiativei private. **„Individul separat –** aprecia el – **se zbate între bine şi rău, care sunt două elemente complementare unul altuia. De fiecare dată când îşi propune un scop particular, el trebuie să sacrifice altul pe care îl consideră opus sau inferior. Dar, un alt individ, plasat în aceleaşi circumstanţe, poate face o alegere inversă, în care binele ia locul răului şi invers”**[1711]. Prin urmare – consideră filosoful german – **problema moralităţii este insolubilă, atât timp cât ne plasăm la nivelul individului**, pe poziţii subiective. „Tot ce este bun sau rău, just sau injust – susţine Hegel – este indicat, pentru cazurile ordinare ale vieţii private, în legile şi obiceiurile Statului”[1712]. „Adevărata morală – scrie H. Denis – este morala socială, sau obiectivă, ansamblul de principii de conduită admise într-o societate determinată”[1713]. Prin asemenea raţionament, **Hegel a afirmat superioritatea principiilor de conduită socială asupra judecăţilor morale individuale**. Totodată, el a fost **primul filosof al dinamicii sociale**, admiţând că indivizii şi societăţile se transformă continuu. Izvorul mişcării şi transformării se găseşte în contradicţia cuprinsă în „unitatea dialectică”, forma fundamentală sub care există realitatea. În procesul transformării societăţii umane, un rol însemnat le revine – după părerea lui Hegel – luptelor de clasă şi chiar violenţei. Filosoful german consideră că omul trebuie să-şi realizeze (prin societate) vocaţia sa istorică, aceea de a crea instituţii care să-i permită valorificarea spiritului său, să-i asigure libertatea spirituală. Dar drumul către libertate nu este uşor, el comportă contradicţii şi lupte, uneori violente. Progresul nu se realizează lin, ca un proces natural, cum afirmă liberalii, ci prin acţiunea voinţei umane,

1709 „L’État est la sphère de la conciliation de l’universel et du particulier. L’État est la réalité (*Wirklichkeit*) de la liberté concrète” (După Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, 11e édition, P.U.F., Paris, 1993, p. 501).

1710 „La véritable liberté de l’homme se réalise, non pas sur le terrain des relations économiques, mais par l’action, dans l’État, d’une volonté que tous les citoyens reconnaissent comme leur volonté” (După Henri Denis, *op. cit.*, p. 388).

1711 „L’individu, laisse à lui-même, se débat inextricablement entre le bien et le mal, qui sont complémentaires l’un de l’autre. Chaque fois qu’il pose un but particulier comme bon, il doit sacrifier un autre but qui apparaît comme mauvais. Mais un autre individu placé dans les mêmes circonstances pourra faire le choix inverse, de sorte que le bien prendra la place du mal et inversement” (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 392).

1712 „Mais ce qui est bien ou non, juste ou injuste, cela est indiqué pour les cas ordinaires de la vie privée dans les lois et les moeurs d’un État” (Georg Friedrich Wilhelm Hegel, *Leçons sur la philosophie de l’histoire*, publicată postum în anul 1832, p. 37; vezi şi Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 393).

1713 „La conclusion de Hegel est que le problème de la moralité est insoluble tant qu’on se place au point de vue de l’individu, au point de vue subjectif. La morale véritable est la morale sociale, ou objective, l’ensemble des principes de conduite qui sont admis dans une société déterminée” (După Henri Denis, *op. cit.*, p. 392).

care „sparge", din timp în timp, realitatea existentă. După părerea sa, **condiţiile** de realizare a **transformării** societăţii sunt **opoziţia** şi **lupta**[1714].

Economia politică – ştiinţă exactă, născută în epoca modernă – studiază tocmai aceste relaţii reciproce dintre indivizi, pentru a descoperi „raţionalitatea care există şi acţionează prin natura lucrurilor". Ştiinţa economică afirmă existenţa legilor naturale ale pieţei, care conferă raporturilor de schimb raţionalitate, dar tot ea arată că „interesele producătorilor şi consumatorilor pot intra în coliziune". Aceeaşi ştiinţă consemnează îmbogăţirea naţiunilor prin iniţiativa privată a indivizilor, dar tot ea arată că progresul nevoilor şi perfecţionarea tehnologiilor „conduc la divizarea şi limitarea muncii particulare şi la suferinţa clasei muncitoare". Tot Economia politică evidenţiază că „în ciuda excesului de bogăţie, societatea nu a reuşit să elimine mizeria şi sărăcia".

Dinamica gândirii hegeliene cu privire la evoluţia socială este următoarea:

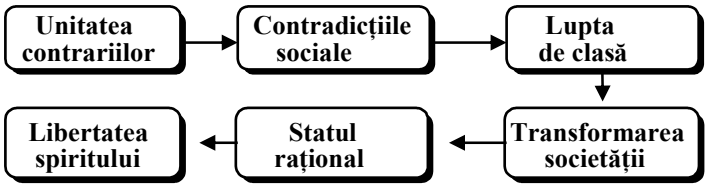

Pe aceeaşi cale a mers şi **Ludwig Andreas Feuerbach (1804–1872),** ultimul reprezentant al filosofiei clasice germane şi unul dintre precursorii nemijlociţi ai marxismului. Filosof materialist şi ateist, reprezentant al democratismului radical, Feuerbach a criticat idealismul hegelian, opunându-i un materialism antropologic, întemeiat pe noţiunea de **OM**, ca fiinţă materială. Lucrările sale principale sunt: ***Esenţa creştinismului* (1841)**; ***Principiile filosofiei viitoare* (1843)**; ***Esenţa religiei* (1845)**. El aprecia că „Filosofia este ştiinţa realului. Realul este inclus în natură". „Divinitatea – scria Feuerbach – nu este altceva decât fiinţa umană eliberată de legăturile şi de limitele individului, adică omul real obiectiv, contemplat şi adorat ca o fiinţă exterioară"[1715]. Totodată, filosoful german considera că „nu Dumnezeu l-a creat pe Om, ci Omul L-a creat pe Dumnezeu", sau că „Dumnezeu este Omul". După părerea sa, sarcina fundamentală a filosofiei şi filosofilor este de a combate alienarea religioasă a omului şi de a milita pentru recuperarea de către individ a deplinei sale umanităţi.

- După părerea lui, **individul este rezultatul dezvoltării istorice, produs al evoluţiei colectivităţii sociale din care face parte**. De aceea, „**omul nu poate să-şi găsească fericirea decât integrându-se în colectivitate".**

Friedrich Karl von Savigny (1779–1861) descendent dintr-o familie nobiliară protestantă din regiunea Lorraine, **a fost fondatorul Şcolii istorice a dreptului**. După ce anterior profesase la universităţile Marburg şi Landshut, Savigny a devenit primul titular al catedrei de Drept roman la Universitatea din Berlin, pe care a condus-o timp de trei decenii, începând din anul 1810. El a aplicat metodele studiului istoric la tratarea problemelor fundamentale ale ştiinţei dreptului. Savigny a renovat ştiinţa juridică, introducând istoria ca element fundamental în studiul dreptului. Jurisprudenţa – aprecia profesorul german – trebuie studiată empiric, ca o sinteză istorică a doctrinelor de drept. El s-a opus organizării dreptului german după modelul Codului Civil Francez. Printre lucrările sale amintim: ***Tratat asupra posesiunii* (1803)**; ***Istoria dreptului roman în Evul mediu* (1815–1831)**; ***Tratat de drept roman* (1840–1849)**. Articolul ***Rolul legii şi ştiinţa dreptului,*** scris de el în anul 1814, a fixat doctrina şi programul de început ale Şcolii istorice a dreptului. Savigny a elaborat o nouă teorie, conform căreia, crearea dreptului, este ***un proces organic***, similar celui de formare a limbii şi obiceiurilor, rezultatul acţiunii în timp a unor forţe tăcute şi liniştite, anonime şi în

1714 „Ainsi l'esprit s'oppose à lui-même en soi; il est pour lui-même le véritable obstacle hostile qu'il doit vaincre; l'évolution, calme production de la nature, constitue pour l'esprit une lutte dure, infinie contre lui-même … De cette manière, l'évolution n'est pas simple éclosion, sans peine et sans lutte, comme celle de la vie organique, mais le travail dur et forcé sur lui-même" (Georg Friedrich Wilhelm Hegel, *Leçons sur la philosophie de l'histoire,* publicată postum în anul 1832, p. 57; vezi şi Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 394).
1715 „L'être divin n'est pas autre chose que l'être de l'homme délivré des liens et des bornes de l'individu … que l'homme réel objective, c'est-à-dire qu'il contemple comme un être à part" (După Jean Touchard, *op. cit.*, tome 2, p. 604).

afara raţiunii. Dreptul se naşte, astfel, ca şi cutuma, din caracteristicile trecutului, pe care istoria l-a construit, şi nu poate fi schimbat printr-o legislaţie arbitrară, chiar dacă ea este raţională. O asemenea şcoală de analiză a jurisprudenţei a dominat teoria şi practica juridică din Germania peste o jumătate de secol şi ***a ataşat ştiinţa juridică la determinismul evoluţionist***[1716]. Se poate observa în această atitudine spirituală reacţia prusacă împotriva teoriilor existenţei unor legi naturale, pe care Revoluţia franceză le-a adoptat, şi – în general – contra filosofiei liberalismului.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, metodele raţionamentului ipotetic au fost larg acceptate de intelectualii germani în domeniul „ştiinţelor naturale", dar au fost respinse din studiul fenomenelor şi evenimentelor sociale. Această **dihotomie** îşi are rădăcinile în gândirea lui **Immanuel Kant (1724–1804)**. Filosofia clasică germană a respins raţionalismul materialist şi metoda deductivă de investigaţie, proprii gândirii şi practicii dominante ale liberalismului englez şi francez. Şcoala istorică germană a refuzat individualismul metodologic. **Gustav von Schmoller (1838–1917) s-a opus**, cu toate forţele, **fondării analizei economice pe individ**. Dimpotrivă, el a militat pentru promovarea ideii unei **economii înscrisă în istoria naţiunii**. Tot el a dezvoltat o abordare globalistă a economiei. Gânditorul german a considerat că este important să descrie, să claseze, să distingă regimurile economice. Fiecare moment al istoriei este unic şi îşi formează un sistem propriu de instituţii, care reglează evoluţia economică. Luarea în considerare a instituţiilor, a necesităţii de a tempera concurenţa prin intervenţia statului, marchează gândirea germană. Astfel, **garantismul social** al lui **Simonde de Sismondi (1773–1842)** găseşte ecou în Prusia[1717], unde **Otto von Bismarck**[1718] **(1815–1898)** promovează o politică a **protecţiei sociale**. Pentru **Adolf Wagner (1837–1917) capitalismul de stat** este soluţia de compromis între capitalismul concurenţial şi socialism. Opus acestei economii naţionaliste, **Şcoala austriacă** a elaborat o reprezentare ultra-liberală despre economie. Dorinţa domină comportamentele; calculul individual al plăcerilor şi eforturilor permite fiecăruia să acţioneze fără nevoia controlului exterior. Economia rezultă din interacţiunea unei multitudini de indivizi separaţi. Astfel, vienezii s-au opus determinismului istoric al germanilor şi au respins globalismul analizelor lor. Câţiva dintre ei (Hayek, Bawerk, Mises) au negat nevoia unor instituţii care să garanteze fericirea indivizilor, căci aceştia ştiu mai bine ca guvernanţii ce este bun pentru ei! Cea mai mare parte a economiştilor germani din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a opus individualismului propovăduit de Economia clasică şi de Neoclasicismul vienez. Ei au refuzat calculul marginalist austriac şi englez şi au criticat liberul schimb promovat de francezi şi de neoclasici. Economiştii germani au dorit să relativizeze cunoaşterea economică; au fost naţionalişti, iar concepţia lor asupra economiei au pus-o în serviciul viziunii istorice şi naţionaliste. După părerea lor, istoria **„trebuie să descopere devenirea istorică a faptelor" („*wie es eigentlich gewesen ist*").**

François Perroux (1903–1987) a prezentat semnificaţiile Şcolii istorice germane în termenii următori: „Ea este o reacţie împotriva ideilor universale şi absolute ale clasicismului englez. Ea este în deplin acord cu mediul german din prima şi chiar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care, prin extrema complexitate a formării şi structurării sale, era total

1716 Întemeietorul determinismului evoluţionist a fost biologul englez **Charles Robert Darwin (1809–1882),** născut în localitatea Shrewsbury. El a pus bazele teoriei despre evoluţia speciilor de plante şi animale prin selecţie naturală. Materialist şi dialectician, Darwin a demonstrat – primul – pe baze experimentale materialitatea lumii vii şi a susţinut originea animală a omului. Concepţia sa evoluţionistă (*darwinismul*) a avut o mare influenţă asupra filosofiei cunoaşterii, infirmând teoria fixistă şi creaţionistă. Printre lucrările lui amintim: *Originea speciilor prin selecţie naturală, sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existenţă* (1859); *Originea omului şi selecţia sexuală* (1871).

1717 **Prusia** s-a declarat stat la 1618, prin unirea mărcii de Brandenburg cu ducatul Prusiei (desprins în 1525 din componenţa fostelor posesiuni ale Ordinului Teutonic). Marca de Brandenburg a fost condusă, începând din 1415 de familia Hohenzollern, care a domnit şi în Prusia din 1701 până la 1918. Intrată în Confederaţia germană la 1815, Prusia capătă o influenţă tot mai mare printre statele germanice, în detrimentul Austriei. Victorioasă în războaiele cu Austria şi Franţa, Prusia a realizat unificarea Germaniei. În anul 1871 regele prusac Wilhelm I s-a proclamat împărat al Germaniei (1871). Prusia a jucat rolul principal în Zollverein, ca şi în procesul de unificare al Germaniei, definitivat în 1918. După cel de al doilea război mondial nordul Prusiei orientale (împreună cu oraşul Königsberg) a revenit URSS, iar Silezia şi alte teritorii s-au reîntors la Polonia (de la care fuseseră luate între 1740–1795). În anul 1947 Comisia Aliată de Control din Germania a hotărât desfiinţarea statului Prusia.

1718 **Otto, prinţ von Bismarck (1815–1898)**, om politic german. Prim-ministru al Prusiei (1862–1871) a urmărit realizarea unificării Germaniei prin „fier şi sânge", purtând războaie împotriva Danemarcei (1864), Austriei (1866) şi Franţei (1870–1871). Cancelar al Imperiului German (1871–1890), supranumit „cancelarul de fier", a dus o politică internă dură, de înăbuşire a mişcării socialiste. Pe plan extern a pus bazele imperiului colonial german şi a fost organizatorul de fapt al Triplei Alianţe (formată în 1882 între Germania, Austro-Ungaria şi Italia).

diferit de economia engleză a secolului al XVIII-lea. Economiştii germani erau pregătiţi, sub influenţa filosofiei hegeliene, *să asculte*, mai degrabă, *lecţia faptelor*, decât învăţăturile abstracte ale clasicilor care riscau să-i rătăcească în labirinturi dialectice. De altfel, *filosofia politică*, iniţiată de Montesquieu, sublinia că societatea, mai înainte de a fi o construcţie raţională, *este,* într-o mare măsură, *rezultatul dezvoltării istorice*"[1719].

La început germanii au asimilat şi dezvoltat gândirea clasică. **Johann Heinrich von Thünen (1783–1850)** a fost teoreticianul rentei funciare în maniera ricardiană. După el, **Karl Heinrich Rau (1792–1870)**, care a dominat gândirea economică germană în prima jumătate a secolului al XIX-lea, „was a follower of Adam Smith"[1720]. Lucrarea lui principală a fost ***Lehrbuch der Politischen Ökonomie*** (3 volume, Heidelberg, 1826–1837), publicată în mai multe ediţii. La rândul său, **Friedrich Benedikt Wilhelm von Herman (1795–1868)** „was often called german Ricardo"[1721]. Dar, pe parcurs, o dată cu afirmarea naţionalismului (din deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea), evoluţia spre şi în timpul **Imperiului German (1871–1918)**, realizarea unităţii politice a Germaniei (în jurul Prusiei şi cu rolul hotărâtor al autorităţilor statale), depăşirea politicii şi practicilor mercantiliste, accentuarea luptei pe plan extern cu capitalismul englez şi francez, ascendenţa forţelor politice de stânga şi organizarea lor[1722], **gânditorii germani s-au opus atât doctrinei liberale cât şi socialismului şi au elaborat o paradigmă de abordare istorică şi naţionalistă a devenirii şi dezvoltării economice**.

Spre deosebire de Anglia, unde unii dintre marii economişti s-au format şi în afara universităţilor (David Ricardo, John Stuart Mill), în Germania universităţile au fost adevărate cetăţi de educaţie şi cercetare încă din Evul Mediu. **Kameralwissenschaft** a fost premergătoarea unei noi paradigme de interpretare şi explicare de către intelectualii germani a economiei reale. Prin Cameralism şi Şcoala istorică, germanii au descoperit că Economia politică clasică nu este potrivită dezvoltării societăţii în ansamblul ei. După formarea Imperiului German, în 1871, orientarea naţionalistă şi istoristă a studiilor despre societate şi economie s-a dezvoltat foarte mult şi a avut o influenţă majoră nu numai în rândurile intelectualităţii, dar chiar şi asupra oamenilor de stat germani. „În prima parte a secolului al XIX-lea – scrie W. C. Mitchell – filosofia hegeliană a fost dominantă în universităţile germane, iar Hegel a pus un accent deosebit pe rolul statului ca instituţie de importanţă covârşitoare. El a accentuat, de asemenea, studiul istoric … Această orientare istorică … a fost şi a continuat să rămână, pentru o lungă perioadă, una din coordonatele majore ale educării tuturor personalităţilor intrate în viaţa politică şi guvernamentală germană"[1723]. „Cercetătorii şi profesorii germani – apreciază acelaşi economist american – au încercat să clarifice şi să explice că sistemul instituţional predominant în orice ţară este rezultatul unei lungi evoluţii istorice"[1724].

- ◆ **Premisele** Şcolii istorice germane au fost următoarele :
- ■ Tradiţia cameralistă;
- ■ Influenţa tratării istorice a devenirii societăţii;
- ■ Dezvoltarea idealului naţional în Germania;
- ■ Influenţa istorismului printre oamenii de stat şi de drept.

Edificarea clasicismului englez a coincis cu afirmarea filosofiei metafizice a lui Hegel în Germania. Filosofia utilitaristă din Anglia şi Franţa a fost suportul teoretic general al dezvoltării liberalismului economic şi al Şcolii clasice de Economie politică.

- ◆ **Ideile principale ale filosofiei utilitariste** (hedoniste) sunt:
- ■ Maximizarea fericirii individuale;

1719 François Perroux, *La continuité de la pensée économique*, Editura Domat-Montchrestien, 1937, p. 29.
1720 Nicolas Georgescu-Roegen, *Hermann Heinrich Gossen: His Life and Work in Historical Perspective,* în Gossen, *The laws of Human Relations*, The MIT Press, 1983, p. LXXIII.
1721 Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 532.
1722 **Internaţionala I** a fost organizată în anul 1864 (cu contribuţia majoră a lui Karl Marx). În anul 1869 a luat fiinţă Partidul Social Democrat German, condus de **August Bebel (1840–1913)** şi **Wilhelm Liebknecht (1826–1900)**.
1723 „In the early part of the nineteenth century Hegelianism was dominant among the German universities and Hegel put stress upon the state as an institution of overwhelming importance. He also did emphasis upon historical study ... That historical view ... was and continued to be for a long period one of the subjects in which practically all the people who entered government service got their training" (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, 1969, p. 538).
1724 „German scholars tried to expound and explain the legal institutions that prevailed in any country as a result of a long historical evolution" (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 538).

- Maximizarea profitului individual cu minimum de efort;
- Libertatea individului în căutarea şi realizarea propriilor interese.

Filosofia metafizică a lui **Hegel** a fost suportul principal al dezvoltării Protecționismului listian şi al Şcolii istorice germane.

- **Ideile principale ale metafizicii hegeliene** sunt:
- Libertatea este opera comună a oamenilor reuniți în societate;
- Interesul individual formează baza pe care se edifică, treptat, libertatea;
- Interesele indivizilor pot intra în coliziune între ele şi cu cele generale;
- Libertatea nu se realizează pe teren economic, ci prin formarea unei comuniuni spirituale, recunoscută – ca atare – de toți membrii societății;
- Statul trebuie să creeze instituțiile care permit depăşirea contradicțiilor din societatea civilă;
- Morala individuală nu este veritabilă. Numai morala socială este adevărată. Evoluția istorică permite omului să-şi realizeze progresiv propria-i natură, aceea a unei ființe libere. Istoria este un progres condus prin rațiune, dar este un progres dialectic.

„Preocuparea principală a gânditorilor germani – considera W. C. Mitchell – a fost studierea evoluției istorice a instituțiilor economice. Ei au crezut că o asemenea abordare era necesară atât pentru înțelegerea vieții economice din Germania cât şi din alte țări ale lumii”[1725]. În perioada anilor 1840–1860 a început, în Germania, acțiunea de criticare a doctrinelor clasice, iar începând cu deceniul 1860–1870 şi continuând până la primul război mondial, s-a construit, gradual, Şcoala Istorică Germană[1726]. „Programul istoricilor germani – considera W. C. Mitchell – urmărea o investigație sistematică şi exhaustivă a dezvoltării instituțiilor economice, nu numai în Germania, ci pretutindeni, pe o perioadă atât de lungă cât permit materialele informative”[1727]. „Ei au urmărit acumularea graduală de informații, din trecutul îndepărtat până în prezent. Când materialul faptic a fost asamblat – consemna W. C. Mitchell – istoricii germani a ajuns la generalizări de o enormă superioritate comparativ cu cele realizate de clasici, pentru că sintetizau experiența umană”[1728]. Pe această bază, „în loc să reprezinte un set de speculații despre ce s-ar fi întâmplat în anumite condiții imaginare, acest program (al istoricilor germani – n. ns.) va oferi concluzii induse din realitatea nemijlocită. Ele vor fi aplicabile vieții, pentru că noile concluzii derivă din studiul faptelor şi vor constitui un ghid sigur al politicii economice”[1729].

10.2. „VECHEA” ŞCOALĂ ISTORICĂ GERMANĂ

„**Principalul merit** al Şcolii istorice – aprecia François Perroux – este ***introducerea relativismului în studiile de economie politică***. În măsura în care ea se constituie într-o critică a deducției pure, care pierde contactul cu realitatea, putem accepta sfaturile sale. Dar nu putem merge mai departe. Nu trebuie confundate, niciodată, studiul originilor unei instituții cu analiza esenței acesteia, a rolului pe care ea îl joacă în lumea

1725 „The natural think for them (Germans – n. ns.) to undertake was historical studies in the evolution of economic institutions. The Germans thought that their approach was not only necessary in order to get a basis for understanding economic life in Germany but also it was the proper way to attack problems of economic life anywhere” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 541).

1726 „Consequently in the 1840's and 50's there was the beginning of formal criticism of the classical doctrines, and in the 70's and 80's there is the gradual rise of a constructive school of workers, who described themselves as «historical economics»“ (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 541).

1727 „Their program called for an exhaustive systematic investigation of the development of economic institutions, not only in their country but elsewhere, for as long a period as the necessary materials could be had” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 541).

1728 „They planned the gradual accumulation of the data running far back in to the past and coming up to the present. When the necessary factual data had been assembled, they would then draw a new set of generalizations which would have enormous superiority over the generalizations of the classical economists, in that they would be valid in the sense of summarizing what human beings actually do” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, 1969, p. 541).

1729 „Instead of being a set of speculations about what would happen under certain imaginary conditions that correspond but imperfectly to the real conditions of life, this program would give conclusions which were drawn from life itself. They would be applicable to life, because the new conclusions would have the validity of being derived from factual study and they would be a far safer guide to economic policy” (Wesley Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 541–542).

contemporană. Economia politică nu este o simplă colecţie de fapte; ea nu are valoare ştiinţifică decât în măsura în care analizează date istorice pentru a ajunge la uniformităţi"[1730]. Ideea de bază a Şcolii istorice este aceea că ***structura economică a naţiunilor se modifică continuu în timp şi parcurge faze succesive, fiecare dintre ele având caracteristici proprii***.

Şcoala Istorică Germană s-a dezvoltat începând cu deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea şi a durat la până destrămarea Imperiului German, după primul război mondial. În evoluţia ei, a parcurs **două etape**, relativ distincte. **Vechea Şcoală Istorică Germană**, s-a dezvoltat în perioada **1840–1870**. Iniţiată de **Friedrich List (1789–1846),** ea a numărat printre cei mai cunoscuţi exponenţi, personalităţi ca **Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817–1894)**, **Bruno Hildebrand (1812–1878)** şi **Karl Gustav Adolf Knies (1821–1898)**. **Noua Şcoală Istorică Germană** s-a edificat în timpul **Imperiului German (1871–1918)** şi a cuprins numele unor intelectuali de marcă şi cu mare influenţă asupra vieţii practice, precum **Gustav von Schmoller (1838–1917)**, **Adolf Heinrich Gotthelf Wagner (1837–1917)** şi **Karl Wilhelm Bücher (1847–1930)**. Tradiţia Noii Şcoli istorice germane a fost continuată de teoreticianul dinamicii capitalismului, **Werner Sombart (1863–1941)**, de sociologul **Max Weber (1864–1920)** şi de **Arthur August Kaspar Spiethoff (1873–1957)**, unul dintre fondatorii teoriei contemporane cu privire la ciclicitatea economică.

Autorii grupaţi în Şcoala istorică, din secolul al XIX-lea şi primele decenii ale secolului al XX-lea, au avut poziţii nuanţate asupra ştiinţei Economiei politice elaborate de clasici. **Pentru unii**, legile degajate cu ajutorul metodei abstracte şi deductive sunt valabile (Wilhelm Roscher), dar istoria consemnează condiţii diferite de aplicare a lor, de la o ţară la alta, de la o perioadă la alta şi de la o problematică la alta. **Pentru alţii**, nu există legi statice; numai legile evoluţiei, regularităţile dinamicii corespund naturii lucrurilor (Bruno Hildebrand, Karl Knies, Adolf Wagner). Fluviul uman – apreciau aceştia – nu trece de două ori prin acelaşi loc, dar el parcurge etapele de evoluţie economică ale societăţii, la epoci diferite. În sfârşit, **pentru a treia orientare**, aparatul ştiinţific disponibil nu poate oferi – încă – argumente suficiente pentru a fi în măsură să ne permită descoperirea şi înţelegerea adevăratelor legi economice (în special Gustav von Schmoller). După părerea acestora, singurele legi economice descoperite până în prezent şi verificate practic sunt: **„Legea lui Pareto"** cu privire la distribuirea veniturilor în societate (**$\log N = \log A + m \log x$**; unde: **N** – numărul persoanelor cu venituri superioare lui **x**; **A**, **m** – constante) şi **„Legea lui Bawerk"** referitoare la calculele de actualizare şi determinarea dobânzii compuse **$(S_n = S_0(1 + d')^n$** şi **$S_0 = S_n/(1 + d')^n$**, unde **S_0** – suma iniţială împrumutată, **d'** – rata (anuală) a dobânzii, **n** – numărul anilor, **S_n** – suma de rambursat după n ani).

10.2.1. WILHELM GEORG FRIEDRICH ROSCHER (1817–1894)

Wilhelm Roscher s-a născut în oraşul Hanovra, într-o familie de funcţionari. El este considerat **fondatorul** Vechii Şcoli Istorice Germane. În perioada 1835–1839 a urmat cursurile facultăţilor de istorie şi ştiinţe politice la universităţile Gottingen şi Berlin. După absolvirea studiilor universitare a devenit – în 1840 – lector, pentru ambele discipline, la Universitatea Gottingen. În anul 1843 a fost numit profesor de Economie politică la aceeaşi universitate. Din 1848 s-a transferat la Universitatea din Leipzig, unde a activat tot restul vieţii. Roscher a fost un om profund religios, membru marcant al cultului protestant.

Gânditorul german şi-a început activitatea în domeniul Istoriei economiei, publicând în anul 1843 ***Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach Geschichtlicher Methode*** (*Outline of Lecturers on Political Economy, following the Historical Method*) (*Schiţa lecturilor de Economie politică, după metoda istorică),* tipărită până în 1878 în 13 ediţii. În această lucrare el aprecia că **cercetarea istorică trebuie să stea la baza studiului Economiei politice**. Curând după aceea s-a dedicat studiilor teoretice, exprimându-şi concepţia de ansamblu în lucrarea lui principală ***System der Volkswirtschaft*** (***Sistemul Economiei politice)***

1730 „Le mérite principal de l'École historique dans son ensemble est d'avoir *introduit le sens du relatif dans les études d'économie politique.* Dans la mesure où elle est une critique de la pure déduction, qui perd contact avec les faits, on peut accepter ses conseils. Mais on ne saurait aller plus loin. Il ne faut jamais confondre l'étude des origines d'une institution avec l'analyse de l'essence de cette institution, du rôle qu'elle joue dans nos sociétés contemporaines. L'économie politique n'est pas une simple collection de faits; elle n'a valeur scientifique que dans la mesure où elle élabore les données de l'histoire pour en tirer des uniformités" (François Perroux, *op. cit.*, p. 54).

(1854–1894, în 5 volume[1731], întinsă pe mai mult de 1.000 pagini). ***Istoria economiei naționale a Germaniei*** (1874), scrisă de el „rămâne o carte de bază *şi chiar o enciclopedie* de date asupra istoriei economice a Germaniei până la 1874”[1732].

Unii exegeți apreciază că „Roscher a dovedit o abilitate de istoric al gândirii economice fără egal în secolul al XIX-lea”[1733]. „El a fost cel mai influent economist german – afirmă Wesley Clair Mitchell –, un om cu o largă informare şi cu o considerabilă influență asupra practicii, cu foarte mulți discipoli între studenți”[1734]. Wilhelm Roscher a denumit metoda sa de cercetare **„istorică”** sau **„istorico-psihologică”,** în opoziție cu metoda „filosofică” sau „idealistă” a clasicilor englezi sau francezi. El a respins obiectivul construirii unei teorii perfecte, propunându-şi doar „analiza etapelor prin care trece economia”[1735], în dezvoltarea sa continuă. „Sarcina noastră – aprecia Roscher – este studierea anatomiei şi psihologiei economiei naționale sau sociale”[1736]. Economia politică trebuie să descopere şi să realizeze descrierea caracteristicilor evoluției societății şi națiunii în fiecare epocă istorică şi să indice politica economică cea mai corespunzătoare fiecăreia dintre ele. Iată cum definea Roscher ştiința economică: **„Prin ştiința națiunii sau Economia politică, noi înțelegem ştiința care studiază legile dezvoltării economice a națiunii sau viața ei economică”[1737]** (s. ns.).

După părerea lui, fiecare economie parcurge **patru etape** de evoluție:

- ***„copilăria”* („early patriarchal kingdom”);**
- ***„tinerețea”* („aristocracy of knights and priests”);**
- ***„maturitatea”* („absolute monarchy”);**
- ***„bătrânețea”* („democracy”[1738]).**

Prin realizarea unor vaste incursiuni în trecut, ca şi prin acumularea şi prelucrarea unui imens material faptic, Roscher considera că vor putea fi descoperite **„legile dezvoltării sociale”** şi se va explica mai veridic şi mai pertinent evoluția națiunilor şi statelor. Sub îndrumarea directă a lui Wilhelm Roscher s-au elaborat şi editat importante monografii istorice: ***Economia agriculturii şi minelor*; *Economia comerțului şi industriei*; *Ştiința finanțelor*; *Politica şi eradicarea sărăciei*; Monografii asupra Angliei, Franței, Italiei, Rusiei, Germaniei.**

August Comte afirmase, încă din 1819, că „tot ce se numeşte logică, metafizică, ideologie este o himeră şi o reverie, dacă nu chiar o absurditate”. Acest francez pozitivist a creat cuvântul **Sociologie** şi a marcat teoriile germane ale secolului său. Ipoteza de bază a demersului ştiințific al lui Roscher a fost cea conform căreia „dezvoltarea economică nu poate fi analizată printr-o construcție pur logică”. Abordând fluctuațiile pe termen lung Wilhelm Roscher a criticat sever „Legea debuşeelor” a lui J. B. Say şi a insistat pe posibilitatea apariției crizelor de supraproducție.

Wilhelm Roscher considera că metoda istorică constituie „singura cale spre adevăr”[1739]. Cea mai bună metodă de cercetare – aprecia el – este investigarea în timp a

1731 *System der Volkswirtschaft* (vol. I, 1859); *Nationalökonomie des Ackerbaues und der verwanden Urproductionen* (vol. II, 1878); *Nationalökonomie des Handels und Gewerbefleises* (vol. III, 1881); *System der Finanzwissenschaft* (vol. IV, 1886); *System der Armenpflege und der Armenpolitik* (vol. V, 1894).

1732 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 191.

1733 „Roscher showed an ability as a historian of economic thought without peer in the nineteenth century” (Robert Ekelund, Robert Hebert, *A History of Economic Theory and Method*, 3rd edition, Editura McGraw–Hill, New York, USA, 1990, p. 252). Sub influența Şcolii istorice germane, s-a introdus în învățământul superior studiul disciplinei Istoria economică şi au luat ființă – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – numeroase catedre de istorie economică în diferite țări şi universități europene.

1734 „He was the most influential of German economists, a man of wide learning and with considerable influence upon practical affairs, and with a very large following among the students” (Wesley Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 545).

1735 „Il rejetait les objectifs de construction d'une économie parfaite, pour s'en tenir à *l'analyse des étapes que traversait l'économie*, dans son continuel développement” (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 191).

1736 „Our task is, therefore, so to speak, the anatomy and physiology of social or national economy” (După Robert Ekelund, Robert Hebert, *op. cit.*, p. 253).

1737 „By the science of national , or Political Economy, we understand the science which has to do with the laws of the development of the economy of a nation, or with its economic national life” (Wilhelm Roscher, *Ştiința economică*, vol. I, New York, 1978, p. 87).

1738 „The latter then degenerated into a plutocracy, which is followed by a military dictatorship” (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 221).

1739 „is the only way to truth” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 545).

regularităţilor sau diferenţelor; ea conduce la relativism şi la abandonarea ideii unei ştiinţe economice formaliste şi universale.

10.2.2. BRUNO HILDEBRAND (1812–1878)

Bruno Hildebrand s-a născut în Naumburg (Turingia) în familia unui funcţionar de tribunal. El a fost un om angajat social, cu experienţe diverse în variate domenii. A studiat teologia la universităţile Leipzig şi Breslau, unde s-a simţit atras de istorie. Pentru activitatea desfăşurată în calitate de militant naţionalist-liberal, a fost întemniţat la închisoarea Breslau şi numit în 1841 – în timpul detenţiei – profesor de Staatwissenschaften la Universitatea Marburg, al cărei rector a devenit mai târziu. În timpul mandatului său, Hildebrand a susţinut mişcările studenţeşti pentru drepturi democratice. Eliberat din funcţie, acuzat, urmărit şi judecat pentru crima de „lèse-majesté", achitat, s-a întors la universitate abia după Revoluţia de la 1848. Devenit deputat în Adunarea Naţională de la Frankfurt, s-a dedicat studierii problemelor economice şi sociale. O dată cu triumful absolutismului, Hildebrand a fost acuzat de trădare şi obligat să se refugieze în Elveţia. Aici i s-a oferit o catedră la Universitatea Zürich (1851). Mai târziu, pe când era profesor la Universitatea din Berna, a fondat **Oficiul de Statistică al Elveţiei**. În anul 1861 s-a reîntors în Turingia natală şi a devenit profesor la Universitatea Jena. Tot acolo, a fondat în 1862 **„Jahrbücher fur Nationalökonomie und Statistik"**[1740] **(*„Anuarul de economie naţională şi statistică"*),** principala publicaţie ştiinţifică a universităţii.

În anul 1848 a publicat ***Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft***[1741] **(*Economia politică a prezentului şi viitorului)***. În Introducerea acestei cărţi, Hildebrand aprecia că scopul lucrării sale este „să deschidă calea unei tendinţe esenţial istorice în domeniul economiei politice şi să *transforme această ştiinţă într-o doctrină a legilor dezvoltării economice a naţiunilor*"[1742]. El a criticat Economia politică engleză, care „reprezintă analiza unui stat imaginar fictiv"[1743]. La începutul activităţii sale, Bruno Hildebrand a afirmat că „what we need in economics is a law of economic development of nations"[1744]. Deci, după părerea lui, „Economia politică trebuie să devină **o ştiinţă a dezvoltării economiei naţionale**"[1745]. În paginile **Anuarului de economie naţională şi statistică** Hildebrand a mers mai departe, contestând „chiar existenţa legilor naturale, aşa cum le concepeau clasicii … Prin această afirmaţie hazardată – apreciază Charles Gide şi Charles Rist –, Hildebrand nu pare să-şi dea seama că ruina însuşi principiul oricărei ştiinţe economice şi că răpea orice bază raţională acestor «legi de dezvoltare» care, după a lui părere, trebuiau să-i formeze de acum încolo substanţa"[1746]. El aprecia că „ştiinţa economică n-are rolul să caute în multiplicitatea fenomenelor economice legi imuabile, peste tot identice; ea trebuie să demonstreze în transformările experienţei economice progresul şi în viaţa economică a omenirii perfecţionarea speciei umane. Menirea sa este să urmărească evoluţia economică a naţiunilor ca şi pe a omenirii, şi prin aceasta să descopere atât bazele civilizaţiei economice actuale, cât şi problemele a căror soluţie este rezervată generaţiei prezente"[1747].

- În anul 1864 Hildebrand a publicat un „brilliant essay" în care a susţinut că există **trei etape** în evoluţia unei economii:
  - **„Economia de troc" („barter economy");**
  - **„Economia bănească" („money economy")**. Profesorul german este acreditat cu paternitatea termenului „**money economy"** („economie bănească");
  - **„Economia de credit" („credit economy"**[1748]**)**.

Hildebrand considera că trecerea de la o etapă la alta se face gradual. După părerea lui „economia bănească" începe o dată cu capitalismul. Tot în cadrul acestei societăţi – pe o anumită treaptă de evoluţie – se face trecerea treptată la „economia de credit". Prin credit,

1740 Publicaţie care există şi astăzi (vezi *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. II, p. 517).
1741 Bruno Hildebrand, *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft,* Frankfurt, 1848
1742 Bruno Hildebrand, *Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft,* Frankfurt, 1848, p. V.
1743 „English political economy is analysis of a fictious static state" (W. Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 546).
1744 Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 546.
1745 „economics should become the science of national development" (W. Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 546).
1746 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 535–536.
1747 *Jahrbücher fur Nationalökonomie und Statistik*, vol. I, 1862, p. 145.
1748 Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 546.

apreciază Hildebrand, muncitorul neproprietar, poate obține capital şi – astfel – accesul la proprietate pentru toți este realizat fără trecerea la socialism.

10.2.3. KARL GUSTAV ADOLF KNIES (1821–1898)

Gustav Knies[1749] s-a născut în orașul Marburg, în familia unui polițist. El a studiat istoria, filosofia şi teologia la universitatea Marburg (avându-l printre profesori şi pe Bruno Hildebrand). Evenimentele politice ale deceniului 1840–1850 l-au antrenat în studiul problemelor sociale şi ale Economiei politice. Numit profesor la Colegiul Tehnic din Kassel, de către guvernul liberal de la 1848, Knies a fost demis din funcție la reinstaurarea absolutismului. S-a refugiat – la fel ca Hildebrand – în Elveția, unde şi-a continuat cariera universitară. Reîntors, în deceniul al şaptelea, în Germania, a ocupat catedra de Ştiințe politice a Universității Freiburg. În anul 1865 s-a transferat la Universitatea Heidelberg, unde a activat până la pensionare, în 1896. Profesor valoros şi cu o mare popularitate, Knies a devenit deputat în Camera inferioară a Parlamentului din Baden, între 1861–1865, fiind ales de populația catolică-protestantă a regiunii. Lui i s-a încredințat sarcina reorganizării sistemului educațional, în sensul trecerii la învățământul laic. Victima unor intrigi politice, Knies a pierdut funcțiile publice, a renunțat la viața politică şi s-a întors definitiv în învățământ, ocupând – timp de 30 de ani – catedra de Drept public la Universitatea Heidelberg. El a avut o influență majoră asupra personalității sociologului **Max Weber (1864–1920)**.

Principala sa lucrare a fost ***Die Politische Ökonomie von Standpunkt der Geschichtlichen Methode* (*Economia politică privită din punct de vedere istoric),*** publicată în anul 1863. În paginile acestei cărți, Knies a făcut o critică vehementă la adresa clasicismului, fără a reuşi să pună în loc ceva mai bun, o construcție coerentă alternativă. Profesorul german a adus contribuții importante în dezvoltarea cercetărilor asupra fenomenelor băneşti şi financiare, lucrarea sa ***Geld und Kredit***[1750] (***Bani şi credit,*** 3 volume, Berlin, 1873–1879) rămânând una de referință în literatura specifică națională şi chiar internațională[1751]. Teoria economică este relativă, aprecia Knies, pentru că ideile economice poartă impresia adâncă a timpului când au fost scrise şi formulate. „Economiştii – susținea el – nu au fost niciodată capabili să descopere legi naturale”[1752]. Economia politică nu este o ştiință la fel ca fizica, chimia, geologia „but in the sense that it is a body of notions formed in the minds of certain time-bound speculators by the conditions under which their minds were formed”[1753]. Karl Knies **a negat** – aşa cum făcuse şi Bruno Hindebrand înaintea lui – **existența legilor naturale în economie**. Dar, dacă Hildebrand recunoscuse posibilitatea existenței unor **„legi ale dezvoltării naționale”,** Knies merge mai departe, considerând că **nu există nici un fel de legi ale evoluției economice**. După părerea lui **„n-ar exista decât *analogii* şi nu *legi* în evoluția economică a diferitelor popoare”**[1754]**.** De aceea, apreciază el, „Economia politică se rezumă … la o simplă istorie a părerilor economice din diferite epoci, legate de ansamblul dezvoltării istorice a unei națiuni”[1755]. Knies a definit **Economia politică** drept **„o istorie a ideilor dominante, din timp în timp, despre dezvoltarea economică”**[1756]**.** Karl Knies a respins aserțiunea Şcolii clasice, conform căreia interesul egoist al lui „homo oeconomicus” ar fi elementul central al mecanismului economic. El a pus accentul pe calitatea individului de membru al colectivității naționale, pe interdependența dintre economie, cultură, politică şi viața socială în ansamblu.

Vechea Şcoală istorică germană a încercat să „**distrugă”,** dar a reuşit, mai degrabă, numai să **„denunțe”** Economia politică clasică, fără să poată elabora o concepție alternativă închegată, de sine stătătoare. Sarcina aceasta şi-a asumat-o, în mod declarat, Noua şcoală istorică germană, sub autoritara conducere a lui **Gustav von Schmoller**. După cum se va

1749 „Knies was the most eminent of the three” (Roscher, Hildebrand, Knies – n. ns.). (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 809).
1750 *Das Geld* (1873); *Weltgeld und Weltmunze* (1874, în care a militat pentru o monedă unică la nivel mondial); *„Der Kredit”* (1879).
1751 „His main performance was in the field of money and credit, where he made his mark as a theorist” (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 809).
1752 „Economists never have been able to arrive at natural laws” (Wesley Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 547).
1753 Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 547–548.
1754 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 537.
1755 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 537.
1756 „a history of the ideas which prevailed from time to time about economic development” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 547).

vedea, obiectivul acesta se va dovedi foarte dificil şi va rămâne mai mult o intenţie, un deziderat şi mai puţin o paradigmă axiologică distinctă. Istoricii germani din prima generaţie şi-au dezvoltat propriile noţiuni „evidenţiind lipsurile economiei clasice”[1757]. Ei au reproşat clasicismului englez – al primelor decenii din secolul al XIX-lea – faptul că a considerat doctrina liberalismului valabilă peste tot şi întotdeauna şi l-au acuzat de „**cosmopolitism”** şi „**perpetualism”.** Singura cale de a ajunge la adevăr – consideră istoricii germani – este studiul îndelungat al evoluţiei istorice.

„Dacă dorim să înţelegem mercantilismul, fiziocraţia, pe Adam Smith, David Ricardo, sau Cameralismul german – apreciază economistul american Wesley Clair Mitchell (instituţionalist şi istoric) –, trebuie să studiem condiţiile particulare în care asemenea idei s-au format. Aceasta înseamnă că nici una dintre doctrine nu are valabilitate generală. Nici una dintre ele nu descoperă legi naturale de felul celor dezvoltate în fizică. Atât timp cât teoriile lor sunt adevărate, ele sunt valabile numai în dependenţă cu cadrul social în care s-au dezvoltat”[1758]. Prin aceasta, economistul american sugerează că orice doctrină economică are valabilitate într-un context istoric determinat. De aceea, înţelegerea paradigmei Şcolii istorice germane trebuie să ţină cont de cadrul concret în care au evoluat societatea şi economia germană în secolul al XIX-lea şi primele două decenii ale celui următor.

10.3. „NOUA” ŞCOALĂ ISTORICĂ GERMANĂ

După cum s-a observat anterior, Vechea şcoală istorică germană era „relativistă”, „inductivistă”, „idealistă”, preocupată de etica socială, în numele psihologiei şi sociologiei. Karl Knies a abandonat chiar ideea existenţei legilor economice, a celor statistice sau dinamice, a determinismului dezvoltării, admiţând doar „analogii”, mai mult sau mai puţin remarcabile. Ea şi-a propus – în principal – „denunţarea” paradigmei de gândire a Şcolii clasice şi a Neoclasicismului, bazată pe „individualism” şi „deducţie”. Istoricii germani au criticat doctrina liberală, acuzând-o de „cosmopolitism” şi „perpetualism”, de „materialism” neîntemeiat.

Esenţa liberalismului o formează credinţa în libertatea de acţiune a individului. El acţionează în economie neîngrădit, condus numai de dorinţa egoistă a realizării propriilor interese, conştient stabilite. Fiinţă profund socială, „homo oeconomicus” intră în relaţii interesate de colaborare cu ceilalţi, în cadrul diviziunii muncii. Armonizarea intereselor individuale cu cele de grup şi sociale se realizează prin acţiunea legilor economice obiective, care impun şi menţin ordinea naturală. Statul nu intervine în raporturile economice dintre indivizi, piaţa liberă, mecanismele cererii şi ofertei ghidează acţiunile umane spre maximizarea eficienţei, bunăstării personale şi sociale, asigură prosperitatea fiecăruia şi a tuturor.

Dimpotrivă, **filosofia clasică germană** analizează individul ca pe un element integrat colectivităţii sociale din care face parte. El păstrează libertatea de acţiune şi iniţiativa privată, ca motor şi bază a edificării prosperităţii şi fericirii. Dar, între interesele individuale şi cele generale ale colectivităţii pot apărea contradicţii, care conduc la disfuncţiuni şi chiar la distrugerea consensului social. În concepţia gânditorilor germani, omul este mai mult decât un „homo oeconomicus”. El este – înainte de toate – un membru al colectivităţii naţionale. Fericirea lui nu se realizează doar pe tărâm economic. Ea îşi găseşte împlinirea în „Statul raţional” şi presupune afirmarea unor valori morale recunoscute – ca atare – de toţi membrii naţiunii. Morala socială este singura adevărată şi ea trebuie să prevaleze asupra moralei şi judecăţilor individuale. De aceea, Statul intervine şi joacă rolul esenţial în procesul de armonizare a intereselor divergente, asigură şi menţine consensul social. El este factorul principal în formarea şi dezvoltarea armonioasă a naţiunii; asigură integrarea individului în colectivitate, a moralei individuale în cea socială, a „omului în umanitate”.

1757 „by pointing out the shortcoming of classical economics” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic ...,* vol. I, p. 548).

1758 „If we want to understand the mercantilists, or the physiocrats, or Adam Smith, or Ricardo, or German Kameralwissenschaft, we must do it by seeing how the contemporary social conditions made the peculiar ideas in which these people believe possible to them and their generation. This means that from another point of view none of these doctrines have viability at large. None of them correspond in character to the scientific laws developed by subjects like physics. So far as their theories are true, they are true in relation to a social situation like that out of which they develop” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 548).

Adolf Wagner şi Gustav von Schmoller, instituționaliști – de nuanță conservatoare şi chiar reacționari în anumite privințe – au intenționat să dezvolte un **„socialism de catedră" („Kathedersozialism"[1759])**, asemănător a ceea ce astăzi se numeşte **„statul providență" („welfare state")**, însărcinat cu justiția socială şi reglementarea economică. Acest „socialism de catedră" propunea un tip de **economie mixtă** şi a influențat mişcarea muncitorească reformistă. Opunându-se acestei orientări, **Heinrich von Treitschke** afirma: „ei (socialiştii de catedră – n. ns) au propus un ideal vag, similar cu fantomele unui socialism crud, a cărui realizare ar distruge orice ordine socială"[1760]. Rezultatul concret al socialiştilor de catedră (**„Kathedersozialisten")** a fost introducerea, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, mai întâi în Germania (de către Bismarck), apoi şi în alte țări europene, a unui sistem de securitate socială şi de protecție a maselor populare. Se pare că un rol important în determinarea autorităților statale pentru promovarea protecției sociale l-a jucat şi **Enciclica «Rerum Novarum»**, dată de **Papa Leon al XIII-lea** în anul 1891, care preciza doctrina socială a bisericii catolice. Pe parcursul secolului al XX-lea, mai ales după cel de-al doilea război mondial, protecția socială s-a constituit într-una dintre coordonatele majore ale politicilor economice ale tuturor statelor şi a condus la obținerea celor mai bune rezultate în țările dezvoltate.

Tradiția Noii Şcoli istorice germane a fost continuată de teoreticianul dinamicii capitalismului, **Werner Sombart (1863–1941)**, de sociologul **Max Weber (1864–1920)** şi de **Arthur Spiethoff (1873–1957),** unul dintre fondatorii teoriei contemporane despre ciclicitatea activității economice.

Descendenții direcți ai istorismului german sunt **economiştii instituționaliști americani: Thorstein Bunde Veblen (1857–1929), Wesley Clair Mitchell (1874–1945), John Rogers Commons (1862–1945)**.

10.3.1. GUSTAV VON SCHMOLLER (1838–1917)

Gustav von Schmoller s-a născut în localitatea Heilbronn, în familia unui funcționar provenit din oraşul Württemberg. El a studiat Staatwissenschaften (o combinație între economie politică, istorie şi ştiințe administrative) la Universitatea din Tübingen.

După terminarea studiilor a devenit profesor, predând disciplina Economie de stat la universitățile Halle (1864–1872), Strasbourg (1872–1882) şi Berlin (1882–1913).

Pentru că a susținut interesele Prusiei împotriva Württembergului, în chestiunea Tratatului comercial dintre Franța şi Zollverein, Schmoller a fost numit istoric oficial al Brandenburgului şi Prusiei începând cu anul 1887. Ardent patriot prusac, el a fost ales membru în Consiliul de Sat al Prusiei şi reprezentantul Universității Berlin în Camera Superioară a Parlamentului. Schmoller a devenit membru al unor prestigioase Academii (Berlin, München, Sankt Petersburg[1761], Viena, Roma etc.). Gustav von Schmoller a fost unul dintre principalii lideri ai cercetării în ştiințele sociale din Germania şi a exercitat o veritabilă dominație în acest domeniu timp de câteva decenii. Influența sa a fost atât de mare încât „practic nici o catedră de economie nu putea fi ocupată fără acordul său"[1762]. În activitățile sale, „reformatorul" Schmoller s-a dovedit – în realitate – un „conservator", regalist fervent, preocupat de consolidarea prestigiului administrației prusace, dar şi de ameliorarea condițiilor de viață ale claselor muncitoare. După părerea lui, în scopul rezolvării acestor probleme puteau fi utilizate

1759 Se pare că sintagma „Socialism de catedră" a fost inițiată de jurnalistul liberal Heinrich Oppenheim, care a apărat „Manchester school" şi numea socialist „pe oricine propunea un sistem al acțiunii statului pentru rezolvarea problemei sociale" („anyone who proposed a system of state action to solve the social problem"). După Wesley Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 549–550. Termenul *„Kathedersozialisten"* a apărut în anul 1872, în urma conferinței susținută de Gustav von Schmoller la Congresul economiştilor de la Eisenach, din acel an.

1760 „they proposed many a vague ideal which looked very much like the phantasms of crude socialism, and which, if carried out, would distroy any social order" (după Wesley Clair Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 550). „The practical result of these demands were the social laws of the 1880's which gave German workers insurance against illness, accident and old age – then unique in Europe" (vezi *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. II, p. 517).

1761 Oraş în nord-vestul Rusiei, întemeiat în anul 1703 de țarul Petru cel Mare. Capitala Rusiei în perioada 1712–1918. De-a lungul istoriei a avut mai multe denumiri: Petrograd (1914–1924); Leningrad (1924–1991), iar de atunci a revenit la numele inițial.

1762 „pratiquement aucune chaire d'économie n'était pourvue sans son accord" (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 196).

numeroase mijloace, printre care: reglementarea autoritară a condiţiilor de muncă, dezvoltarea mişcării cooperatiste, modificarea legislaţiei, modernizarea instituţiilor şi a conduitei claselor conducătoare[1763]. Ostil – deopotrivă – „spiritului manchesterian" al Şcolii clasice, cât şi marxismului, Gustav von Schmoller a intenţionat să iniţieze un **sistem de reforme**, având ca obiectiv o mai mare justiţie socială[1764].

Bibliografia lui Gustav von Schmoller – liderul necontestat al generaţiei sale – este impresionantă, cuprinzând, printre altele: *Istoria micului comerţ german din secolul al XIX-lea* (1869); *Scrisoare deschisă către M. H. von Treitschke* (1874–1875); *Strasbourg în timpul luptelor dintre bresle* (1875); *Postăvarii şi ţesătorii din Strasbourg* (1878); *Justiţia în economie* (1880); *Teorii schimbătoare şi adevăruri stabile în domeniul ştiinţelor sociale şi în economia politică germană actuală* (1897); *Economie naţională, economie politică şi metodă* (1893); ***Grundriss der Allgemeinen Volkwirtschaftslehre*** (***Principii de Economie politică,* 1900–1904**, în două volume, însumând peste 1000 de pagini); *Contribuţii la lupta politică şi socială a timpului prezent* (apărută postum, în anul 1918) etc.[1765].

Din anul 1877 Gustav von Schmoller a publicat lunga sa serie de **monografii** („**Forschungen"),** în care au apărut numeroase teze de doctorat şi lucrări ce urmăreau o abordare istorică exhaustivă a realităţii cercetate. La realizarea unui număr impresionant de monografii au fost folosiţi masiv studenţii universităţilor germane. El a influenţat cercetările monografice din timpul său şi chiar după aceea. Multe din monografiile realizate în Germania, în timpul lui Schmoller, se află astăzi la Columbia University din Statele Unite ale Americii.

Mult mai semnificativ ni se pare faptul că orientarea istorică şi instituţionalistă germană a fost preluată şi promovată de primele eşaloane de economişti şi practicieni americani în ultima parte a secolului al XIX-lea şi primele două decenii ale secolului al XX-lea. O dată cu ascensiunea naţional-socialismului şi – mai ales – a fascismului nazist din Germania, în deceniile al treilea, al patrulea şi al cincilea ale secolului al XX-lea, economiştii americani au renunţat la influenţa istoricilor germani şi au dezvoltat o paradigmă proprie, liberală şi neoliberală de gândire. Paralel cu această modificare – mai ales de natură conceptuală, teoretică – în SUA deceniilor 1945–1975 s-a extins, atât în teorie, dar cu deosebire în practică, dirijismul economic de inspiraţie keynesistă. În ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea, politica americană devine tot mai mult neoliberală, dar se revigorează şi o nouă variantă a instituţionalismului economic. „Mulţi membri ai Şcolii istorice germane – aprecia Wesley Clair Mitchell – au fost persoane cu o considerabilă influenţă socială, oameni care au ocupat poziţii centrale în politica germană"[1766]. Între ei, figura cea mai proeminentă a fost – fără îndoială – Gustav von Schmoller, întemeietorul şi şeful Noii şcoli istorice germane, omul care a dominat, timp de cel puţin două decenii, cercetarea şi destinul ştiinţelor sociale din Germania.

10.3.1.1. CEARTA PENTRU METODE („METHODENSTREIT")

Gustav von Schmoller a înfiinţat în anul 1872 **„Verein für Sozialpolitik"[1767]** (***„Asociaţia pentru politica socială",*** în urma Congresului Internaţionalei I[1768], de la Eisenach[1769], din 1872) şi organul de publicitate al acesteia **„Jahrbuch fur Gesetzgebung, Volkswirtschaft und Statistik".** În această publicaţie se va derula, mai târziu, începând cu

1763 „la réglementation autoritaire des conditions du travail, la promotion des coopératives, l'infléchissement de la législation, des institutions et des attitudes des classes dirigeantes" (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 195).

1764 „À la fois hostile aux systèmes manchestérien et marxiste, il se voulait ouvert à toute possibilité de réformes ayant pour objet une plus grande justice sociale" (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 195).

1765 Cu toate acestea „Schmoller's influence on the development of the economic sciences in Germany was rather unfortunate: it contributed to the neglect of economic theory in Germany for a full half century" (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 257).

1766 „Many members of the historical school were persons of considerable political influence, people who stood close to the center of German policy" (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 555).

1767 Singurul reprezentant al Vechii şcoli istorice germane, între membrii fondatori, a fost Bruno Hildebrand.

1768 **Internaţionala I** (Asociaţia Internaţională a Muncitorilor), prima organizaţie internaţională a proletariatului, înfiinţată în anul 1864 (cu aportul important al lui Karl Marx şi Friedrich Engels) şi autodizolvată în anul 1876. **Internaţionala a II-a**, socialistă, uniune internaţională a partidelor socialiste, s-a format în anul 1889 şi s-a dizolvat în timpul primului război mondial. **Internaţionala II şi 1/2** (Internaţionala de la Viena) a activat între 1921 şi 1923, când a fuzionat cu Internaţionala Muncitorească Socialistă. **Internaţionala a III-a**, comunistă (Comintern), organizaţie a partidelor comuniste (1919–1943) iniţiată şi condusă – între 1919–1924 – de Vladimir Ilici Lenin (1870–1924).

1769 Aici, la Eisenach, în sudul Germaniei, s-a constituit, în anul 1869, Partidul Muncitoresc Social-Democrat German, sub conducerea lui August Bebel (1840–1913 şi Wilhelm Liebknecht (1826–1900).

anul 1883, vestita **„Ceartă pentru metode"** („Methodenstreit", „Quarrel of Methods", „Battle of Methods"[1770], „Querelle des Méthodes") între **abstracție** și **deducție**, împărtășite de Școala clasică și Neoclasicism, pe de o parte, și **descriere**, respectiv **inducție**, promovate de Școala istorică germană, pe de altă parte. Declanșarea conflictului metodologic a fost generată de publicarea de către Carl Menger, în 1883, a studiului intitulat ***Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*** și trimis pentru publicare lui Gustav von Schmoller. În acest eseu, Carl Menger demonstra superioritatea teoretică a abstractizărilor și deducțiilor logice asupra istorismului, descrierii și acumulării de date exhaustive despre economie, pe care le propuneau istoricii germani. Gustav von Schmoller a refuzat publicarea în „Jahrbuch" a lucrării lui Meger, dar i-a făcut o recenzie usturătoare **(*Zur Methodologie der Staats and Sozialwissenschaften*),** condamnând încercarea de a separa economia de „organismul" social în întregul său. Profesorul german aprecia că lumea este o „totalitate indivizibilă", în care fenomenele economice și sociale se integrează și nu pot fi separate unele de altele. În anul următor, 1884, Carl Menger a replicat prin pamfletul ***Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*** (*Erorile istorismului*). Deceniile care au urmat, până la sfârșitul primului război mondial, au consemnat o imensă literatură dedicată tranșării de o parte sau de alta a disputei pentru metodă în Economia politică[1771]. „În ciuda contribuțiilor la clarificarea unor fundamente logice – apreciază Joseph Alois Schumpeter – istoria acestei literaturi este, în esență, istoria unei risipe de energii, care puteau fi folosite mai bine"[1772].

Deosebirile fundamentale între Neoclasicism și Școala istorică germană s-au referit – în primul rând – la **natura și scopul** Economiei politice, pe de o parte, și la **rolul economic al statului**, pe de alta. **Menger** a presupus un **sistem social format din oameni egoiști și automotivați**, o economie liberală ale cărei proporții se stabilesc și se modifică prin jocul liber al forțelor și mecanismelor concurențiale. Dimpotrivă, Schmoller a considerat un sistem social format din **indivizi reuniți în națiune** și **o economie condusă de Stat**. Mai departe, Menger a fost susținător fervent al **metodei abstractizării și deducției**, în timp ce Schmoller a susținut că numai **descrierea și inducția** îl pot apropia pe cercetător de descoperirea adevărului. Menger **a crezut într-o Economie politică de sine-stătătoare**, iar Schmoller considera că **o știință economică distinctă nu poate exista**, întrucât fenomenele și procesele nu pot fi izolate de contextul lor istoric, complex și complicat, interdependent și în evoluție continuă, iar concluziile sale ar fi – indubitabil – parțiale și irelevante. Fiecare dintre orientări a încercat să-și aproprie sieși epitete precum: „exactă", „realistă", „modernă", „empirică" și să atribuie celeilalte etichete de felul: „speculativă", „inutilă", „inferioară" sau „secundară".

Clasicii și neoclasicii au elaborat și folosit – în cercetările lor – metoda **abstracției** și **deducției**. Ei porneau de la principii, legi, considerate (uneori pe nedrept) ca evidente, și – printr-un lung raționament, în cursul căruia logica putea avea anumite momente de slăbiciune – **deduceau norme de comportament** cu valabilitate generală. Încercarea clasicilor și neoclasicilor de a desprinde studiul fenomenelor economice și de a elabora legi proprii acestei activități, era considerată de istoricii germani ca o greșeală metodologică, de natură să conducă la „atomizarea" vieții sociale și la concluzii irealiste[1773].

Istoricii germani au considerat – dimpotrivă – că numai **inducția** este capabilă să conducă la formularea adevărurilor științifice. Observarea realității, acumularea de date și documente istorice, descrierea evoluției în timp a societății, apelul la statistică, elaborarea de monografii foarte detaliate, vor permite economistului să **induc**ă tendințe și să descopere legi. Adunarea de fapte asupra evoluției în timp a economiei, societății și instituțiilor este capabilă

1770 Vezi Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 814.

1771 Referitor la controversele privind metoda Economiei politice, vezi și Felix Kaufmann, *Methodenlehre der Sozialwisserschaften*, 1936; *The Historical versus the Deductive Method in Political Economy,* în „Annals of the American Academy of Political and Social Sciences", 1890; H. Dietzel, *Beitrage zur Methodik der Wirtschaftswissenschaften,* în „Jahrbücher für Nationalökonomie", 1884 etc.

1772 „In spite of some contributions toward clarification of logical backgrounds, the history of this literature is substantially a history of wasted energies, which could have been put to better use" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 814).

1773 David White, rectorul Universității Cornell din SUA, afirma: „Am început și pentru o lungă perioadă am rămas fidel ideilor laissez-faire, dar m-am convins tot mai mult că ele nu sunt adecvate nevoilor societății moderne" („I began, and for a long time remained faithful in laissez-faire ideas of political economy; but I am more and more convinced that they are inadequate to the needs of modern society". După Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, 1969, p. 550).

să-l apropie pe cercetător de înţelegerea devenirii istorice a naţiunilor şi să expliciteze ştiinţific raţionalitatea anumitor structuri sociale, să evidenţieze tendinţele pe termen lung, ca şi etapele generale ale evoluţiei. După adunarea şi prelucrarea unui imens material faptic istoric se poate „**induce"** un adevăr. „Numai după colectarea unui vast material faptic – apreciază Wesley Clair Mitchell – este posibilă inducerea anumitor generalităţi"[1774]. „Ştiinţa economică tinde spre adevăr – considera Schmoller –, dar numai graţie folosirii tuturor materialelor istorice, descriptive şi statistice pe care le-am acumulat până astăzi, şi nu continuând să distileze propoziţiile abstracte ale vechiului «dogmatism»"[1775]. „Ştiinţa economiei politice – continua el – are drept scop descrierea completă a economiei unui popor, observarea şi clasarea fenomenelor economice în spaţiu şi timp şi ordonarea lor într-o succesiune istorică"[1776]. După părerea lui Gustav von Schmoller, ştiinţa nu este suficient de dezvoltată şi de profundă, matură, pentru a putea să descopere legile generale ale evoluţiei. Tot ce-şi poate propune economia politică este să contribuie la descrierea realităţii complexe şi complicate, în timp, a economiei reale şi să ofere informaţii pentru a explica anumite evenimente, fapte sau instituţii.

În perioada 1900–1904 Gustav von Schmoller a elaborat şi publicat principala sa carte ***Grundriss der Allgemeinen Volkwirtschaftslehre*** (***Principii de Economie politică*****,** întinsă pe mai mult de **1.000 de pagini**).

- ◆ Dorindu-se o amplă frescă a devenirii economice şi istorice a societăţii, lucrarea cuprinde **patru părţi** distincte.
- **I.** Conceptul de economie, bazele psihologice şi morale ale economiei.
- **II.** Despre pământ, populaţie şi tehnică (familia, tipurile de aşezări umane, organizarea statală şi locală, diviziunea socială a muncii, proprietatea, producţia).
- **III.** Circulaţia bunurilor şi distribuţia veniturilor (schimbul, piaţa, banii, valoarea, pieţele de capital, creditul, dobânda, profitul, salariul, sistemele bancare, asigurările, şomajul, repartizarea veniturilor în societate).
- **IV.** Ciclul afacerilor, conflictele de clasă, relaţiile între state, creşterea economică, ridicarea şi decăderea naţiunilor.

„Când Hildebrand distinge economia naturală, economia monetară şi economia de credit; când eu disting, în ordine istorică, economia **rurală**, economia **orăşenească**, economia **teritorială**, economia **naţională**; fiecare dintre noi – afirmă Schmoller – facem clasificări cauzale, marcând înlănţuirea istorică. Dar delimitările în serii asemănătoare nu sunt, întotdeauna, decât incerte"[1777].

- ◆ Schmoller şi-a propus să trateze subiectele cercetate din **patru puncte de vedere**:
- ■ **Analiza istorică a fiecărei instituţii economice;**
- ■ **Să ofere o evoluţie a fenomenului studiat pe baza materialului statistic disponibil;**
- ■ **Analiza teoretică a problemei abordate;**
- ■ **Să lase subiectul deschis (să nu se pronunţe personal în nici un fel asupra lui).**

Adevărata metodă ştiinţifică – susţinea Gustav von Schmoller – **„porneşte totdeauna de la cunoscut spre necunoscut",** de la descrierea directă a realităţii spre abstractizare, de la faptul mărunt spre observarea întregului, **inducând concluzii generale**.

Această manieră de studiu a fost adoptată de aproape toţi reprezentanţii Şcolii istorice germane, dar ea n-a fost singura şi nu este unica în cercetarea ştiinţifică. Se ştie că munca de documentare şi descriere devine sterilă dacă – la un moment dat al ei – cercetătorul nu se decide pentru elaborarea de concepte abstracte, în vederea formulării de ipoteze, noţiuni, categorii sau legi. De asemenea, observaţia nu permite decât înregistrarea regularităţilor sau concomitenţelor, dar pentru stabilirea raporturilor de cauzalitate trebuie – în mod necesar –

1774 „Only after such a vast collection of such materials has been made would it be possible for economists, by going over this systematized body of data, to draw induction a series of generalizations" (W. C. Mitchell, *op. cit.*, vol. I, p. 551).
1775 „Statistica – aprecia Schmoller – a devenit instrumentul principal al economiei descriptive" (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 205).
1776 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 207).
1777 „Quand Hildebrand distingue l'économie naturelle, l'économie monétaire et l'économie reposant sur le crédit; quand moi-même je distingue, dans l'ordre historique, l'économie de village, de ville, de territoire, de nation; l'un et l'autre nous faisons là des classifications causales, marquant l'enchaînement historique. Mais les délimitations dans de semblables séries sont toujours quelque chose d'incertain" (Gustav von Schmoller, *Grundriss ...,* p. 253. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 208).

introdus raționamentul abstract. Se ştie că observația nu este experiment direct, dar constituie – din păcate, sau, poate, din fericire – singura posibilitate de construcție logică în Economia politică. Astăzi nu mai există o „Ceartă a metodelor" în ştiința economică. Toată lumea este de acord că abstracția şi observația, deducția şi inducția sunt – deopotrivă – necesare, folosite şi recunoscute în cercetarea economică.

10.3.1.2. ECONOMIA POLITICĂ ŞI POLITICA SOCIALĂ

„S-a afirmat – considera Schmoller – că deosebirea esențială dintre economia politică modernă, realistă şi vechea economie politică dogmatică şi abstractă consistă mai ales în rolul diferit pe care îl acordă funcțiilor economice ale Statului. Rolul nou pe care îl atribuim Statului reflectă faptul că noi avem o cu totul altă concepție despre raporturile dintre economia politică, drept şi tradiție, obiceiuri"[1778]. „Eu – afirma Schmoller – consider întrutotul superficială doctrina egoismului, în care interesul este considerat ca principiu constant şi uniform al tuturor faptelor economice". „În realitate – scrie profesorul german – omul este confruntat în viață cu o contradicție permanentă: să raporteze totul la sine şi la interesul său, pe de o parte; şi să se raporteze pe sine însuşi la ansamblu, la totalitate, la generalitate"[1779]. De aceea – susține economistul german – „problemele cele mai importante ale ştiinței economice nu sunt doar de natură tehnică, realitatea nu este dominată de forțe naturale care acționează mecanic. Dimpotrivă, adevăratele probleme ale economiei politice sunt în acelaşi timp de natură psihologică, de drept, de morală şi de tradiții, obiceiuri"[1780]. În economia politică – continuă el – nu există „ordine naturală" şi de aceea este complet fals să considerăm faptele economice drept morale, indiferent de consecințele lor. „Orice organizare economică – scrie Schmoller – nu are doar scopul de a produce bunuri, ci şi pe acela de a fi un mediu, o cauză productivă, matricea factorilor morali fără de care societatea nu ar putea trăi"[1781].

- ◆ După părerea sa, orice sistem de organizare economică este dominat de **două serii de cauze** independente unele de altele:
- ■ **Cauze naturale şi tehnice**, pe care vechea economie politică le consideră ca unicele, ca singurele. Ele constituie fundamentul natural al economiei politice.
- ■ **Cauze ce decurg din viața psihologică şi morală a popoarelor**, care au fost în trecut doar menționate sau chiar neglijate, şi a căror importanță n-a fost stabilită sistematic de Economia politică. Luarea lor în considerare contribuie la realizarea unei construcții mai mobile, a edificiului definitiv al economiei politice[1782].

Schmoller i-a criticat pe reprezentanții Vechii Scoli Istorice Germane, deoarece când a trebuit să treacă la construirea unei noi paradigme de explicare a economiei au eşuat „pentru că în încercarea de a scrie cărți sistematice de economie, au sfârşit prin a folosi aceleaşi metode ca acelea pe care inițial le-au condamnat"[1783]. După părerea sa, gândirea economică a fost dominată în trecut de două mari orientări: **liberalismul** şi **socialismul**. Ambele îşi au rădăcinile şi originea în aceleaşi realități: dreptul natural, liberal şi radical. Dar, cu toate că ambele şcoli au aceleaşi fundamente filosofice şi metodologice, scopurile şi mijloacele lor sunt diferite. **Teoriile liberale sunt optimiste, în timp ce modelul socialist, deşi utopic, este pesimist.** Marii economişti liberali, ca şi marii socialişti, au urmărit mai întâi scopuri practice şi mai puțin cunoaşterea ştiințifică a realității nemijlocite. Ei au dorit – mai degrabă – să cunoască „ceea ce trebuie să fie" decât „ceea ce este". Liberalii s-au adresat oamenilor de stat,

1778 „On a souvent prétendu que la différence essentielle entre l'économie politique modèrne réaliste et l'ancienne économie politique dogmatique et abstraite consiste surtout dans le rôle différente que l'Ecole moderne assigne à l'État dans les questions économiques … Le rôle nouveau que nous attribuons à l'État n'est qu'un symptôme qui montre que nous avons une tout autre conception des rapports de l'économie politique avec le droit et avec la coutume" (Gustav von Schmoller, *Economie națională, economie politică şi metodă,* p. 47. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 201).

1779 Gustav von Schmoller, *Economie națională, economie politică şi metodă,* p. 59.

1780 Gustav von Schmoller, *Economie națională, economie politică şi metodă,* p. 59.

1781 „Toute organisation économique n'a pas seulement pour but de produire des biens, mais encore d'être le réceptacle, la cause productrice, la matrice des facteurs moraux sans lesquelles la société ne saurait vivre" (Gustav von Schmoller, *Economie națională, economie politică şi metodă,* p. 59. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 202).

1782 Gustav von Schmoller, *Economie națională, economie politică şi metodă,* p. 62.

1783 „because in trying to write systematic books on economics they had themselves relapsed into the methods which they had formerly condemned" (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 553).

parlamentarilor şi savanţilor. Socialiştii au vizat proletariatul, masele populare, nonproprietarii, săracii, analfabeţii. Gustav von Schmoller considera că **ideile incomplete ale socialismului nu sunt altceva decât o alternativă la ideile incomplete şi exclusive ale Şcolii manchesteriene.** Şcoala clasică a exagerat importanţa naturii în organizarea socială; socialismul a exagerat rolul dreptului. Forţele naturale sunt totul, apreciau economiştii; legile şi dreptul sunt totul, răspundeau socialiştii. Libertatea şi prosperitatea individului constituie suportul consensului social, afirmau clasicii; prosperitatea generală asigură pacea socială, susţineau socialiştii. Trebuie produs cât mai mult posibil, susţineau primii; se impune o repartiţie cât mai echitabilă a producţiei sociale, răspundeau ceilalţi. Există o forţă naturală, totdeauna aceeaşi, afirmau clasicii; nu, ea nu este singura legitimă, societatea are o evoluţie dinamică, care va conduce la introducerea virtuţilor morale şi în viaţa economică, replicau socialiştii. Teoria liberală vedea în economie un sistem natural şi armonic al forţelor naturale, acţionând sub impulsul egoismului, organizate de un Dumnezeu bun şi atotputernic, dorind fericirea şi bunăstarea oamenilor şi omenirii. Ea credea că progresul omenirii se asigură prin maximizarea producţiei şi consumului, realizate prin conservarea unor instituţii economice şi juridice imuabile. **Modelul lor era optimist, dar static**.

Socialiştii îşi îndreptau critica tocmai spre bazele liberalismului: individualismul egoist, ordinea naturală şi caracterul etern al instituţiilor sociale. Ei au introdus în ştiinţele sociale, în conformitate cu filosofia timpului, **marea idee a evoluţiei**. Pe baza materialismului şi a dialecticii, ei au sesizat succesiunea istorică a diferitelor instituţii sociale şi a modurilor de organizare a economiei. Ei au conştientizat faptul că marile epoci de progres economic erau strâns legate de reformele instituţiilor sociale. Meritul socialiştilor a fost acela că au atras atenţia asupra imperfecţiunilor sistemului economic organizat şi construit exclusiv pe baza individualismului egoist, al liberei iniţiative şi concurenţei, au reliefat condiţiile grele de viaţă ale muncitorilor, au sesizat antagonismele sociale şi lupta de clasă, au militat fervent pentru reformarea fundamentală a instituţiilor sociale. **Modelul lor, deşi pesimist, era dinamic**.

- ◆ Gustav von Schmoller aprecia că adevărata ştiinţă economică trebuie să îndeplinească **trei condiţii**:
- ■ Să recunoască ***ideea dezvoltării*** ca pe un principiu ştiinţific dominant al timpului nostru;
- ■ Să promoveze principii ştiinţifice şi morale, pornind de la realitatea instinctelor şi sentimentelor, să recunoască forţele morale, ***să vadă în economia naţională un fenomen social***. Să studieze Obiceiurile şi Dreptul, Instituţiile şi Organismele diverse, Viaţa economică şi Statul, Religia şi Morala;
- ■ ***Să adopte o atitudine critică atât faţă de dreptul natural individualist cât şi faţă de socialism***. Ea trebuie să recunoască celor două şcoli ce au bun şi să respingă ce au ele rău. Ştiinţa economică trebuie să promoveze proprietatea privată, ca şi libertatea individului, dar să respingă, deopotrivă, individualismul egoist, ca şi ideea luptei de clasă[1784].

Prin această manieră de abordare a economiei şi vieţii sociale, Gustav von Schmoller s-a dovedit, îndeajuns, un fervent susţinător al orânduirii capitaliste, al reformării proprietăţii private, din interior, în scopul asigurării echităţii, al naţiunii germane şi al Statului ca organism central în reglementarea şi desfăşurarea mecanismelor sociale. Referindu-se la gândirea şi atitudinea politică a gânditorului german, **Thorstein Veblen** scria: „atât timp cât Schmoller a analizat trecutul, el a putut fi obiectiv; când s-a referit la dezvoltările curente din Germania, le-a văzut prin ochelarii colorați de puternicele lui preferinţe în favoarea unui stat militar puternic, reglementat printr-o guvernare mai mult sau mai puţin nedemocratică şi urmărind o

1784 „Les meilleurs ouvrages d'économie politique … 1. doivent *reconnaître l'idée de développement* comme l'idée scientifique dominant notre temps; 2. ils doivent se placer au point de vue scientifique et moral, prendre pour point de départ la réalité des instincts et des sentiments, reconnaître les forces morales, *voir dans l'économie nationale un phénomène social* qu'il faut envisager du point de vue des moeurs et du droit, des institutions et des organisations diverses; on doit ainsi étudier la vie économique en même temps que l'État, la religion et la morale … 3. *prendre une attitude critique à l'égard du droit naturel individualiste et du socialisme*; il s'agit de reconnaître dans les deux écoles ce qu'il y a de bon et de rejeter ce qu'il y a de mauvais. Il faut également rejeter le point de vue de la classe, … s'efforcer de se placer au point de vue du bien général, … reconnaître que la liberté modèrne de l'individu et de la propriété ne saurait disparaître, mais que cependant en même temps il y a place pour une socialisation progressive de l'économie et pour le développement des multiples liens qui doivent conduire à des institutions et à des modes nouveaux de répartition des revenus, propres à satisfaire les justes exigences des participants" (Gustav von Schmoller, ***Grundriss der Allgemeinen Volkwirtschaftslehre***, vol. I, p. 297. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 209).

politică de menținere a vitalității națiunii la cel mai înalt nivel posibil”[1785]. Schmoller a crezut în Statul German şi în misiunea sa istorică. Prin scrierile şi autoritatea sa ştiinţifică el a încercat să confere legitimitate istorică Imperiului German.

10.3.2. ADOLF HEINRICH GOTTHELF WAGNER (1837 – 1917)

Adolf Wagner, fiul unui fiziolog german, s-a născut în oraşul Erlangen, în familia unui profesor de psihologie. A studiat Dreptul şi Economia politică la universitățile GÖttingen şi Heidelberg. După terminarea studiilor, gânditorul german şi-a consacrat întreaga viaţă şi activitate carierei universitare. Mai întâi a ocupat diferite posturi la universitățile Viena (1858–1870), Hamburg, Dorpat (astăzi, Tartu în Estonia) şi Freiburg. Apoi, în anul 1870, a fost numit profesor de Economie politică la Universitatea Berlin, unde a activat timp de 46 de ani. Cariera sa a fost strălucitoare, iar influența spirituală exercitată în timpul **Imperiului German**, de la **Wilhelm I (1861–1888)**, până la **Bismark (1862–1898)** şi **Wilhelm al II-lea (1888–1918)**, a fost imensă. Membru al Camerei deputaților din Prusia – 1882–1885 –, susținător fervent al Imperiului german (asemenea lui Gustav von Schmoller), Adolf Wagner a militat pentru promovarea şi dezvoltarea **„capitalismului de stat”.**

Opera economică a lui Adolf Wagner este considerabilă, abordând atât problemele metodice şi teoretice cât şi pe cele referitoare la practica financiară, statistică ori pe cele legate de proprietate sau sociale generale. Lucrările lui principale sunt: *Administrația statului austriac* (1863); *Valoarea banilor de hârtie în Rusia* (1868); *Abolirea proprietății funciare private* (1870); *Tratat de ştiința finanțelor* (1871–1872, 4 volume); *Sistemul politicii de bancă* (1873); *Discursuri asupra chestiunii sociale* (1872); ***Fundamentele economiei politice***[1786] **(1876, 5 volume)**; *Teoria economiei sociale* (1907–1909, 2 volume). Domeniile sale de interes major au fost **instituțiile financiare.**

În lucrarea sa principală, ***Fundamentele economiei politice,*** Adolf Wagner îşi propune **să „respingă economia politică engleză, bazată pe sistemul liberei concurențe”**[1787] (s. ns.). *„Eu doresc* – afirmă gânditorul german – *să-i substitui acesteia o economie socială fondată pe o bază mai bună*, concepției individualiste de organizare juridică a economiei, o concepție socială; … să fac un expozeu sistematic, să ajung la formule dogmatice şi la concepte abstracte”[1788]. Wagner a reproşat Şcolii clasice „exagerarea rolului deducției”, „izolarea prea radicală a fenomenelor economice de alte fenomene sociale”, „viziunea prea optimistă asupra liberei concurențe”, „necunoaşterea puterii regulatoare a statului şi reducerea rolului său economic”.

Dar, **Adolf Wagner „nu subscrie” total nici ideilor Noii şcoli istorice germane**, deoarece „emite idei inacceptabile cu privire la teoria economică”[1789]. După părerea lui, Noua Şcoală Istorică „restrânge prea mult câmpul deducției şi îl extinde prea mult pe acela al inducției”. Mai mult, „noua şcoală istorică are tendința de a-şi propune ca unic scop, descrierea faptelor concrete … de a lega exclusiv Economia politică de istorie şi statistică”[1790].

Participând la **„Cearta pentru metode”** („Methodenstreit”, „Quarrel of Methods”, „Battle of Methods”, „Querelle des Méthodes”) Adolf Wagner s-a dovedit mai reconciliant decât contemporanul său, Gustav von Schmoller. El a recunoscut meritele incontestabile ale deducției în apariția şi afirmarea Economiei politice ca ştiință. „Economia engleză – apreciază

1785 „So long as Schmoller was dealing with distant past he could be objective; when discussing current developments in Germany he saw them through spectacles colored by his strong predilections in favor of a powerful military state regulated through a more or less undemocratic government and following a policy of mentaining the vitality of the nation at the highest possible point” (Thorstein Bunde Veblen, *Gustav Schmoller's Economics*, New York, 1918, p. 269).

1786 **„*Grundlegung der politischen Ökonomie*”.**

1787 Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, Introducere, p. 45.

1788 *„Je veux substituer à celle-ci une économie sociale fondée sur une base meilleure*, à la conception individualiste de l'organisation juridique de l'économie une conception sociale; … faire un exposé systématique, arriver à des formules dogmatiques et à des conceptions abstraites” (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, Introducere, p. 45. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Ed. Montchrestien, Paris, 1972, p. 213).

1789 „Les partisans de la nouvelle école professent … sur la nature de toute théorie économique et sur les conditions théoriques nécessaires à son élaboration, des idées auxquelles nous ne pouvons souscrire” (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, Introducere, p. 69. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 213).

1790 **Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice***, 1876, Introducere, p. 69 (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 214–215).

el – nu numai că a văzut foarte clar problema şi condiţiile soluţionării ei, dar ea a furnizat şi elementele esenţiale ale elaborării şi desăvârşirii teoriei"[1791]. Mai mult, el considera că Economia politică se foloseşte de matematică, statistică şi … istorie (!) ca de ştiinţe „auxiliare"[1792], necesare pentru formalizarea şi consolidarea raţionamentelor şi descoperirilor sale logice. Economiştii admiraţi de Wagner au fost, mai degrabă, David Ricardo, Karl Rodberthus Jagetzow şi Karl Marx, decât Bruno Hildebrand sau Gustav von Schmoller. „Metoda deducţiei – scria el – este singura care, în economia politică, merită numele de exactă, şi rezultatele la care ajunge sunt de exactitate ştiinţifică"[1793]. Prin aceasta, Wagner s-a apropiat mai mult de „metoda deducţiei" decât de aceea a „inducţiei", susţinută cu atâta înverşunare de „şeful" Noii Scoli Istorice Germane. De aceea, el propune folosirea ambelor metode în investigarea realităţii economice. Totodată, gânditorul german consideră că noţiunea de **„Economie Politică"** trebuie înlocuită cu aceea de **„Economie Socială",** fondată pe luarea în considerare atât a iniţiativei individuale şi liberei concurenţe, cât şi pe integrarea agenţilor economici într-un mecanism reglat de Stat.

După părerea sa, „problemele Economiei politice pot fi rezumate astfel":

„1. *Fenomenul economic*: Ce este? Ce a fost? Cum este? Cum a fost? Cum evoluează? Cum se derulează?

2. Au fenomenele – în desfăşurarea lor – tendinţa de a lua o anumită formă? La ce regularităţi sunt ele supuse? Din cazurile particulare se pot desprinde anumite generalităţi? Putem conchide anumite legi?

3. Care sunt cauzele şi condiţiile fenomenelor? Care este modul lor de producere?

4. Care este importanţa fenomenului în sine pentru principalele interese şi pentru colectivitate?

5. Ce poate deveni un fenomen? Cum evoluează modul său de producere?

6. Ce face ca fenomenul să devină ceea ce trebuie să fie?"[1794].

- Adolf Wagner apreciază că **mobilul interesului particular este elementul esenţial al acţiunii economice a indivizilor**. De aceea, **metoda deducţiei** poate avea un rol însemnat în cercetarea fenomenelor, întrucât porneşte de la ipoteze (elaborate în anumite condiţii, presupuse reale) şi încearcă să ajungă la generalităţi, la regularităţi, la legi obiective.

◆ Referitor la legile astfel deduse, **observaţia are un dublu rol**:

a. La început ea trebuie să stabilească ipotezele reale în care fenomenele se desfăşoară. **Primul ei rol este** – deci – **de a oferi baze reale deducţiei**. Dar, după părerea lui, **defectele deducţiei pot fi de trei feluri**:

- poate stabili ipotezele de la care porneşte pe baza unor fapte eronate;
- pornind de la ipoteze juste, poate ajunge la concluzii inexacte, imperfecte sau chiar false;
- concluziile obţinute pot corespunde ipotezelor presupuse, dar nu mai sunt valabile într-o realitate schimbată.

b. Apoi, ea trebuie să studieze fenomenele în sine, în derularea lor, în dezvoltarea lor.

Dar, atrage atenţia gânditorul german, **„legile formulate prin deducţie (din fenomenele reale) nu sunt decât tendinţe către uniformitate"[1795]** (s. ns.). De aceea, susţine el, cunoaşterea în ştiinţa economică este relativă, legile formulate au caracter tendenţial, general şi formalizează mişcarea fenomenelor de masă. Pentru a le fundamenta cât mai bine se

1791 „L'économie anglaise a non seulement bien plus clairement vu le problème et les conditions de sa solution, mais elle a encore fourni les éléments essentiels à l'élaboration et à l'achèvement de la théorie" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, Introducere, p. 69. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 213).

1792 „Pour les fins de l'économie politique, l'histoire des faits économiques et la statistique ne seront considérés que comme sciences auxiliaires, comme méthodes" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, Cartea I, p. 215. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 216).

1793 „La méthode de la déduction est la seule qui, en économie politique, mérite le nom d'exacte, et les résultats auxquels elle arrive sont d'une exactitude scientifique" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, Cartea I, p. 251. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Ed. Montchrestien, Paris, 1972, p. 217).

1794 Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 209–210. (După Luc B. Decarbon, *op. cit.*, p. 216).

1795 „En économie politique, il n'y a point en réalité de lois dans le sens rigoureux; il n'y a pas de lois exactes … Les lois tirées par déduction des phénomènes réels ne sont jamais que des tendances vers l'uniformité" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 271. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 218).

impune şi folosirea **metodei inducției**, observarea complexă, din perspectivă istorică a realității pe o perioadă cât mai lungă.

Legile de mişcare ale realității economice se pot descoperi prin **metoda deducției** logice, pornind de la ipoteze determinate (privind mobilurile psihologice, nivelul tehnicii de producție, organizarea juridică etc.) şi aşteptând o anumită evoluție. Dimpotrivă, ***Legile evoluției***, sunt de o complexitate excesivă, astfel încât ne putem întreba dacă ele pot fi numite legi[1796]. Ele țin cont de modificarea continuă – deopotrivă – atât a ipotezelor cât şi a concluziilor. Asemenea legi se pot descoperi – consideră Adolf Wagner – numai prin îmbinarea **deducției** cu **inducția**, a **logicii formale** şi a **studiului istoric complex al realității**.

„Putem considera natura economică a omului – aprecia Wagner – ca o categorie absolută ... Dar, dincolo de acest punct de pornire, nici o cercetare economică nu este posibilă"[1797]. După părerea lui, „acțiunile economice nu depind în mod necesar numai de mobiluri economice, de interesul personal şi particular. Alte mobiluri pot avea rolul determinant"[1798]. În fapt, individul este o ființă unitară, fiind condus în viață şi în acțiunile sale de mobiluri multiple şi diverse, deopotrivă de natură egoistă şi altruistă, economică şi morală, politică şi culturală etc.

◆ Adolf Wagner grupează **mobilurile** activității economice în **două mari categorii**:

A. Mobiluri egoiste:

1. Căutarea avantajului economic personal şi frica de lipsuri
2. Teama de sancțiuni şi speranța recompensei
3. Sentimentul onoarei, dorința considerației, teama de ruşine şi de dispreț
4. Înclinația către acțiune şi plăcerea oferită de munca în sine şi de rezultatele ei; teama de urmările inactivității.

B. Mobiluri dezinteresate:

5. Legea morală interioară, sentimentul datoriei, teama de remuşcare (regret)[1799].

Fiecare mobil are **două aspecte**: unul **agreabil**, altul **dezagreabil**.

II. „Sistemul economic al liberei concurențe – apreciază Wagner – stimulează extraordinar primul mobil şi distruge acțiunea altor mobiluri, sub forma lor favorabilă, el împiedică dezvoltarea celui de al cincilea mobil"[1800]. Într-un asemenea climat, „fiecare nu urmăreşte decât avantaje economice"[1801], raporturile sociale dintre indivizi fiind pure contracte de afaceri. După părerea gânditorului german, **„inițiativa personală a individului trebuie aşezată la baza activității economice".** Dar, afirma el, **„trebuie trecut tot mai mult, în economia națională, de la organizarea individualistă la organizarea comunitară"**[1802].

"Căutând un teren de reconciliere între individualism şi socialism"[1803], Adolf Wagner s-a dovedit un **instituționalist social-etatist**. În principiu, el este de acord – ca şi contemporanul său Gustav von Schmoller – cu socialismul care critică situația existentă,

1796 „Mais de telles lois évolutives de groups particuliers de phénomènes sont souvent des lois excessivement compliquées; les phénomènes en question sont dus à tant de facteurs variés, même étrangers à l'économie politique, eux-mêmes d'une telle complexité, qu'on peut se demander si l'on peut encore parler de loi" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, Cartea I, p. 341. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 218).

1797 „On peut donc, … considérer la nature économique de l'homme comme une catégorie absolue … En dehors de ce point de départ, aucune recherche économique n'est possible" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 118. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 214).

1798 „Les actions économiques ne dépendent pas nécessairement des seuls mobiles économiques, de l'intérêt personnel et particulier. D'autres mobiles … (peuvent avoir une effet) prédominant" (Adolf Wagner, *op. cit.*, 1876, p. 213. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Ed. Montchrestien, Paris, 1972, p. 215).

1799 Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 125–126 (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 215).

1800 „Le système économique de la libre concurrence stimule extraordinairement … le premier mobile et détruit l'action des autres mobiles sous leurs formes les plus favorables; il empêche absolument ou à peu près le développement du cinquième mobile" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 181. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 215).

1801 „Tous ne recherchent que leur avantage économique" (Adolf Wagner, *Fundamentele economiei politice*, 1876, p. 182. După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 215).

1802 După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 197.

1803 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 207.

consideră parţial realizabile revendicările relative la organizarea proprietăţii, depărtându-se de individualism. Dar, pe de altă parte, el stabileşte o limită revendicărilor socialismului, recunoscând că, în principiu, individualismul este necesar şi justificat, chiar în interesul colectivităţii.

Adolf Wagner a preconizat un sistem de redistribuire a veniturilor între clasele societăţii, prin intermediul fiscalităţii, menit să „împiedice acumularea nemăsurată a bogăţiilor". În opinia sa, **Statului îi revenea un rol esenţial în conducerea economiei**, sperând ca – în felul acesta – **„să reconcilieze obiectivele majore ale individualismului şi socialismului"**[1804], să apere atât proprietatea privată, cât şi iniţiativa individuală, dar şi să-l integreze pe cetăţean şi activităţile sale în mişcarea de ansamblu a mecanismului social din care făcea parte.

◆ După părerea gânditorului german, **rolul economic al Statului** poate fi sintetizat în următoarele:

„1. ***Statul apare alături de cauzele şi condiţiile naturale ale oricărei producţii***: natura, munca, capitalul şi întreprinderea a căror cooperare este necesară pentru producerea bunurilor, *ca* ***un factor particular, creând şi asigurând organizarea juridică***. El reprezintă – în concepţia lui A. Wagner – ***un factor de producţie distinct***[1805].

2. ***Statul este un regulator al repartiţiei***, iar, prin organizarea juridică a circulaţiei, ***îşi garantează şi îşi asigură mijloacele de participare directă la producţia bunurilor"***[1806].

Statul reprezintă elementul central în efortul de armonizare a intereselor individuale cu cele sociale, a celor prezente cu cele de perspectivă, a iniţiativei private cu acţiunea publică, al integrării cetăţeanului în naţiune. Raportul dintre Stat şi economie nu este absolut, ci relativ, nu este static, ci dinamic, modificându-se în funcţie de nivelul dezvoltării şi problemele concrete ce apar în timp şi spaţiu. În urma analizei făcute rolului economic al Statului, profesorul german concluzionează că există **„o lege a extinderii crescânde a activităţii publice sau de Stat la popoarele civilizate, care progresează"**[1807]. „Dezvoltarea concretă a sectorului public în economiile industriale – apreciază Alain Geledan – confirmă realismul unei astfel de concepţii"[1808].

Etatizarea anumitor sectoare ale activităţii economice (transport, utilităţi publice, sistem bancar şi de asigurare), introducerea monopolului Statului asupra tutunului, administrarea guvernamentală a căilor ferate, asigurărilor sociale, ca şi respectarea drepturilor de proprietate individuală, corectitudinea procedurilor contractuale, redistribuirea bugetară etc. erau considerate de economistul german, elemente de justiţie socială, de stabilitate şi eficienţă.

1804 „S'il accepte la propriété privée comme base d'un ordre économico-social, c'est *en assignant à l'État un rôle essentiel dans la conduite de l'économie; par la, il espère réconcilier les objectifs majeurs de l'individualisme et du socialisme*" (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 197).

1805 Un punct de vedere asemănător au susţinut şi unii economişti români în perioada interbelică (Victor Slăvescu, Mihail Manoilescu, Mitiţă Constantinescu).

1806 „1. *Dans le processus de la production économique, l'État apparaît à côté des causes et conditions naturelles de toute production,* à côté des facteurs productifs: la nature, le travail, le capital et l'entreprise dont la coopération est nécessaire pour la production des biens, *comme facteur particulier créant et assurant l'organisation juridique*. C'est seulement par cette activité qui lui est propre qu'il crée et assure les conditions sociales et juridiques nécessaires pour que la production … puisse s'opérer d'une façon générale satisfaisante … Cette coopération de l'État dans la production … trouve sa compensation économique dans l'attribution de certains ressources financières, notamment des impôts, qui forment ainsi une partie du coût nécessaire de production. Ici s'affirme la productivité de ces moyens financiers, des impôts … et on y trouve la justification économique de l'impôt … 2. Dans le processus de la répartition dans l'économie nationale, *l'État est de même un régulateur de la répartition, qui doit nécessairement intervenir par cette organisation juridique de la circulation qui procède de lui et qu'il garantit,* par le moyen surtout … de sa politique des impôts, enfin par le moyen de sa participation directe à la production des biens économiques" (Adolf Wagner, *op. cit.* vol. 3, p. 340. După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 210).

1807 „On peut déduire de l'histoire de peuples civilisés en progrès, donc de comparaissions par époques aussi bien que de comparaisons d'État et d'économies nationales à divers degrés de civilisation … une certaine tendance évolutive ou *une «loi» pour ainsi dire d'évolution de l'activité publique ou d'État: la loi de l'extension croissante de l'activité publique ou d'État chez les peuples civilisés qui progressent ..."* (Adolf Wagner, *op. cit.*, vol. 3, p. 352. Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 211).

1808 Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 200.

10.3.3. KARL WILHELM BÜCHER (1847–1930)

Karl Bücher[1809] s-a născut în localitatea Kirberg, într-o familie modestă. Economist, statistician, istoric şi sociolog, Karl Bücher a studiat, la început, ştiinţele politice, istoria şi sociologia la universităţile Bonn şi Göttingen. După absolvirea studiilor, a ocupat – o perioadă – un post de ziarist la publicaţia liberală **„Frankfurter Zeitung".** La scurt timp a intrat în învăţământ, predând Economie politică, la universităţile Dorpat (astăzi, Tartu, în Estonia), Bâle, Karlsruhe şi Leipzig (de unde s-a pensionat în 1917). Karl Bücher este considerat unul dintre **fondatorii jurnalismului**, ca disciplină universitară. Cercetările sale s-au referit, în principal, la analiza funcţionării economiilor precapitaliste, de la Antichitate până în Evul Mediu. În perioada 1876–1894, a publicat o serie de lucrări[1810], sub titlul general ***Contribuţii la istoria economică.*** Karl Bücher a mai elaborat şi editat numeroase studii privind evoluţia şi dezvoltarea artizanatului din oraşul şi zona Frankfurt pe Main în secolele al XIV-lea şi al XV-lea.

- El considera că în evoluţia economică se parcurg **trei etape**:
- **Economia domestică închisă („Hauswirtschaft")**;
- **Economia orăşenească („Stadtwirtschaft",** în Evul Mediu Mijlociu);
- **Economia naţională de schimb generalizată („Volkswirtschaft",** a capitalismului modern şi contemporan).

Într-un asemenea demers, rolul schimbului este fundamental pentru realizarea şi acceptarea periodizării propusă de gânditorul german. El a pornit de la ideea că omul primitiv resimţea, mai degrabă, o aversiune, decât o propensiune pentru schimb. De aceea, economia a avut – în Antichitate şi Evul Mediu – un caracter predominant închis, a fost naturală, de autoconsum. Evoluţia spre o etapă superioară de dezvoltare s-a realizat lent, cu contribuţia activităţilor orăşeneşti şi intervenţia hotărâtoare a Statului, care a încurajat comerţul şi circulaţia mărfurilor, prin numeroase privilegii, acordate diferitelor meserii, localităţi, teritorii sau organizaţii. Astfel s-a făcut trecerea de la **„economia domestică închisă"** spre cea **„orăşenească",** în care predomină activităţile neagricole, iau amploare comerţul şi circulaţia mărfurilor. Cu toate acestea, influenţa oraşelor este limitată din cauza privilegiilor administrative, a monopolului exercitat de proprietatea feudală sau al marilor unităţi încurajate de către autorităţi. Deşi reprezenta o etapă superioară de evoluţie, economia orăşenească avea totuşi limite care o făceau incompatibilă cu modernismul, cu spiritul capitalist al producţiei de mărfuri generalizate. De aceea, se impunea ca Statul modern centralizat să anuleze privilegiile medievale acordate oraşelor şi autorităţilor locale, pentru a se trece la o **„economie de schimb deschisă",** fără alte limite în afara celor impuse de teritoriul naţional. În felul acesta spiritul mercantil este descătuşat şi se creează condiţiile pentru asigurarea creşterii economice autoîntreţinute şi a progresului continuu.

De numele lui Karl Bücher este legată aşa-numita **„lege a producţiei de masă",** care descrie relaţiile dintre dimensiunile producţiei şi veniturile obţinute în cadrul manufacturilor industriale. **Ideea principală este scăderea costurilor unitare pe măsura creşterii dimensiunilor producţiei, ca urmare a adâncirii diviziunii muncii şi a sporirii productivităţii**[1811].

Deşi încadrat Noii şcoli istorice germane, Karl Bücher a fost – mai degrabă – un liberal, neacceptând linia intervenţionismului statal şi a protecţionismului, promovată de **„Kathedersozialisten".** Totodată, el a manifestat o preferinţă clară pentru abstractizare şi deducţie, împotriva descrierii şi inducţiei, susţinute cu atâta înverşunare de Gustav von Schmoller.

1809 **Virgil Madgearu (1887–1940)** l-a avut profesor pe Karl Bücher în timpul studiilor făcute la Lipsca (Leipzig).
1810 Printre lucrările lui Karl Bücher cele mai cunoscute sunt: *Die Entstehung der Volkswirtschaft,* vol. I (Tübingen, Editura Laupp, 1893), care a fost tipărită în 16 ediţii până în 1901; *Die Entstehung der Volkswirtschaft,* vol. II (Tübingen, Editura Laupp, 1918), tipărită în 8 ediţii până în 1925.
1811 A se vedea, în special, lucrarea lui Karl Bücher *Arbeit und Rhytmus,* Editura Hirzel, Leipzig, 1896.

10.3.4. LUJO (LUDWIG JOSEF) BRENTANO (1844–1931)

Lujo Brentano s-a născut în localitatea Aschaffenburg, într-o familie de nobili italieni, care a dat Germaniei personalităţi importante în literatură şi mai ales în filosofie[1812]. Viitorul economist şi-a făcut studiile de drept şi economie la universităţile Heidelberg şi Göttingen. Aici – la Universitatea din Göttingen – a obţinut şi titlul de doctor în economie, cu o teză despre Johann Heinrich von Thünen, în anul 1867. Începând cu această dată se încadrează la Oficiul de statistică al Prusiei, unde va lucra sub conducerea lui **Ernst Engel[1813] (1821–1896)**. Din anul 1871 devine profesor de Economie politică la universităţile Berlin, Breslau, Jena[1814], Strasbourg, Viena, Leipzig şi München. Lujo Brentano a fost unul din membrii fondatori ai **„Verein für Sozialpolitik",** din 1872, pe care, însă a părăsit-o în 1929, considerând că „devenise reacţionară"[1815]. În anul 1868 îl însoţeşte pe Engel într-o vizită în Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord, prilej cu care studiază situaţia economică a proletariatului industrial englez şi caută soluţii pentru rezolvarea problemelor sociale.

Printre lucrările mai importante ale lui Lujo Brentano amintim: *Die Arbeitergilden in der Gegenwart* (*Zur Geschichte der englischen Gewerkvereine* vol. I, Editura Dunker und Humblot, Leipzig, 1871, *Zur Kritik der englischen Gewerkvereine,* vol. II, Editura Dunker und Humblot, Leipzig, 1872); *Das Arbeitsverhältnis gemäss dem heutigen Recht* (Editura Dunker und Humblot, Leipzig, 1877); *Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte* (Editura Felix Meiner, Leipzig, 1923); *Konkrete Grundbedingungen der Volkswirtschaft* (Editura Felix Meiner, Leipzig, 1924); *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands* (vol. I-III, Editura Gustav Fischer, Jena, 1927–1929).

Prin întreaga sa viaţă şi activitate, Lujo Brentano s-a dovedit un **reformator social** al capitalismului. El a fost ferm convins că rezolvarea problemelor sociale cu care se confrunta societatea capitalistă germană a timpului său (în principal inechitatea repartizării veniturilor şi situaţia grea a muncitorilor) era posibilă printr-un sistem complex de reforme, fără schimbarea sistemului social, ci în interiorul marii proprietăţii private. Îmbunătăţirea situaţiei sociale a maselor muncitoare a constituit una dintre coordonatele majore ale activităţii intelectuale a lui Lujo Brentano. La început, el considera că problemele sociale pot fi soluţionate printr-o politică adecvată de repartizare a profitului. Mai târziu, şi-a format convingerea durabilă că îmbunătăţirea situaţiei muncitorimii pe piaţa muncii este posibilă **numai prin organizarea sindicatelor**. Respingând atât doctrina marxistă cât şi revendicările social-democraţilor germani, care puneau sub semnul întrebării legitimitatea şi devenirea istorică a capitalismului, Brentano a considerat că inegalitatea socială şi de avere este absolut necesară pentru progresul cultural al omenirii în viitor[1816]. Cu toate acestea, el a propus numeroase **reforme**, în vederea realizării unei mai mari echităţi sociale şi pentru îmbunătăţirea situaţiei maselor muncitoare, printre care: introducerea unui sistem general de securitate socială, cartelarea industriei germane, stabilirea duratei zile de muncă la opt ore etc. Supărat că ideile sale reformatoare nu au avut, la vremea respectivă, ecoul dorit în rândul autorităţilor şi nu s-au materializat,

1812 Unchiul său Clemens Brentano a fost poet; Bettina von Arnim (mătuşă) scriitoare, iar Franz Brentano (frate) filosof.

1813 **Ernst Engel (1821–1896),** directorul Biroului de Statistică al Prusiei (AMT), a fost un administrator şi organizator talentat. A scris mai multe studii despre contractele de muncă (publicate în jurnalul „Arbeiterfreund", 1867): *Die Industrie der grossen Städte* (1868); *Der Wert des Menschen* (1883). Este cunoscut, mai ales, pentru *Produktions und Consumationsverhaltnisse des Königreichs Sachsen* (noiembrie 1857), în care a formulat *„Legea lui Engel"*. El susţinea că, pentru familiile ale căror nevoi nu diferă semnificativ şi sunt confruntate cu aceleaşi preţuri, „ponderea cheltuielilor pentru hrană este, în medie, o funcţie descrescătoare de venit" („percentage expenditure on food is on the average a decreasing function of income"). Vezi J. A Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 961.

1814 Profesorul român George N. Leon – reprezentant de seamă al neoliberalismului românesc din perioada interbelică – şi-a elaborat sub îndrumarea lui Lujo Brentano teza de doctorat pe o temă de Etică economică. Economistul român a obţinut titlul ştiinţific de „doctor în economie", la Universitatea Jena.

1815 Vezi *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 275. Liberal convins, dar aplecat spre introducerea unui vast program de reforme sociale în vederea realizării unei societăţi capitaliste mai echitabile, Lujo Brentano a fost nominalizat pentru funcţia de ambasador al Germaniei la Washington, după primul război mondial. Din cauza vârstei înaintate, Brentano a declinat această calitate.

1816 „It was characteristic of him that he always intended to solve the social question within the framework of a capitalist economic system. He therefore rejected Marx and the Social Democrats of 19th-century Germany. Brentano emphasized that unequal conditions of material existence were absolutely necessary for the further cultural advancement of mankind" (Lujo Brentano, *Das Arbeitsverhältnis gemass dem heutigen Recht,* Editura Dunker & Humblot, Leipzig, 1877, p. 303–304. După *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 275).

Brentano afirma în memoriile sale: „Nu înțeleg această politică. Se dorește o revoluție socială?”[1817].

10.3.5. WERNER SOMBART (1863–1931)

Werner Sombart s-a născut în localitatea Ermsleben, în familia unui întreprinzător german, important membru al Partidului Național Liberal, deputat în Dieta Prusiei și apoi în Reichstag. Tatăl său a fost unul din membrii fondatori ai **„Verein für Sozialpolitik”[1818] (1872)**. Viitorul mare gânditor și-a făcut studiile de economie, filosofie și drept la universitățile Berlin, Pisa și Roma. Ca student a audiat cursuri ținute de Gustav von Schmoller și Adolf Wagner. În anul 1888 a obținut titlul de doctor în economie la Universitatea Berlin, după care a devenit ofițer al Camerei de Comerț din orașul Bremen. Doi ani mai târziu – în 1890 – a fost numit profesor extraordinar de Economie politică la Universitatea din Breslau. În anul 1906 a devenit profesor titular la Handelshochschule din Berlin, iar în 1917 s-a transferat la Universitatea din același oraș.

Werner Sombart[1819] și-a început cariera sub influența teoriei marxiste și a fost preocupat de realizarea unor reforme sociale de stânga. Din acest motiv, multă vreme, a ocupat numai poziții de rangul al doilea în universitățile germane. De asemenea, sub influența cărții sociologului **Max Weber (1864–1920), *Etica protestantă și spiritul capitalismului*[1820] (1904)**, Werner Sombart a scris – în 1911 – lucrarea ***Evreii și capitalismul modern*,** în care evidenția rolul pozitiv al acestora în dezvoltarea societății capitaliste[1821]. În anul 1933 Werner Sombart a aderat la doctrina național-socialistă și – în ultima parte a vieții – a devenit atât antimarxist, cât și antisemit[1822].

În anul 1913 Werner Sombart a publicat lucrarea ***Chintesența capitalismului: studiu asupra istoriei și psihologiei omului de afaceri modern*.** Lucrarea principală a lui Sombart este ***Der Moderne Kapitalismus*[1823]** (***Capitalismul modern*,** 2 volume, 1902). Ediția a doua a acestei lucrări – apărută în 1919–1927 – mai bine sistematizată și restructurată substanțial față de prima ediție, este foarte importantă. În cele trei volume ale ediției a II-a, Sombart realizează o descriere, cu adevărat monografică, a evoluției societății capitaliste. Volumul I ***Frühkapitalismus*** este dedicat **„capitalismului timpuriu”,** adică primei faze de evoluție a societății moderne și contemporane. Aici este urmărită devenirea orânduirii burgheze, începând din Evul Mediu (secolul al XVI-lea) până la începuturile Revoluției industriale (ultimul sfert al secolului al XVIII-lea). Volumul al II-lea, ***Hochkapitalismus*,** urmărește evoluția **„capitalismului matur”,** de la începuturile Revoluției industriale (1760–1770) până la primul război mondial. Volumul al III-lea, ***Spätkapitalismus*,** analizează **„capitalismul târziu”,** de după primul război mondial.

În capitalismul târziu are loc atât ascendența, cât și declinul sistemului.

- **Declinul societății capitaliste este marcat** – după părerea lui Sombart – **printre alte procese** și de următoarele:
  - **dispariția spiritului de aventură al întreprinzătorilor;**
  - **riscul este subordonat metodelor de organizare a afacerilor;**

1817 „I do not understand this policy. Do they want a social revolution?” (Lujo Brentano, *Mein Leben im Kampf um die soziale Entwicklung Deutschlands*, Editura Eugen Diederichs, Jena, 1931, p. 401. După *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 276).

1818 **Verein fur Sozialpolitik** s-a constituit în **1872 la Eisenach**, s-a autodizolvat în 1937, iar în 1948 s-a reconstituit la Marburg (Vezi Ion Răducanu, *Din amintirile unui septuagenar*, Editura Enciclopedică, București 2001, p. 65, nota 169).

1819 Werner Sombart a fost căsătorit cu una din surorile profesorului român George N. Leon, Corina. De asemenea, prin anii 1933–1934, gânditorul german a vizitat România, prilej cu care a ținut un ciclu de conferințe la Cluj, în localul Camerei de Comerț și Industrie (astăzi sediul Prefecturii județului Cluj).

1820 Traducere românească, Editura Humanitas, București, 1993, 280 pagini.

1821 „It is interesting to note that Sombart assigned to the Jews a decisive role in the development not only of capitalism but of socialism” (Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd edition, Harcourt, Brace Jannovich, USA, 1975, p. 216).

1822 „Sombart started his adult life as a Socialist; he ended it as a Nazi” (Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd edition, Harcourt, Brace Jannovich, USA, 1975, p. 216).

1823 ***Der moderne Kapitalismus: Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*** (*Capitalismul modern: reprezentare istorică și sistematică a vieții economice a țărilor europene de la origini până în zilele noastre,* Ediția I, 2 volume, Leipzig, 1902; Ediția a II-a, 3 volume, Editura Duncker & Humblot, München-Leipzig, 1919–1927).

- **activitatea economică a devenit stabilă şi organizată de stat;**
- **scăderea ratei de creştere a populaţiei;**
- **reducerea investiţiilor[1824].**

„Pentru noi – susţinea Sombart – există un singur scop – Germania. Pentru siguranţa Germaniei şi măreţia, puterea şi gloria ei, noi vom sacrifica bucuroşi orice „teorie" şi orice „principiu", indiferent dacă poartă o „ştampilă" liberală sau oricare alta"[1825].

10.3.6. MAX WEBER (1864–1920)

Max Weber s-a născut în oraşul Erfurt, în familia unui jurist, şi a încetat din viaţă la München, în iunie 1920, bolnav de pneumonie. Bunicii din partea tatălui au fost industriaşi de religie protestantă. Tatăl său, de orientare conservatoare, a fost membru al Parlamentului german. Fratele său, **Alfred Weber (1868–1958)** a fost un cunoscut profesor de economie şi sociologie[1826]. Max Weber şi-a făcut studiile în economie, istorie, drept şi filosofie la universităţile Heidelberg (unde a avut ca profesor pe Karl Knies), Göttingen şi Berlin (unde a urmărit cursurile ilustrului istoric al Antichităţii, **Theodor Mommsen (1818–1903)**). În anul 1888 a aderat la **„Verein für Sozialpolitik",** dar a manifestat simpatie pentru mişcările creştinilor sociali, a aprobat ideile socialiste şi s-a opus lui Gustav von Schmoller în problema scoaterii din învăţământ a adepţilor metodei abstracţiei deductive. Max Weber a devenit profesor de Economie politică, mai întâi la Universitatea Freiburg (1894) şi apoi la Universitatea Heidelberg (din 1896 până în 1919). La vârsta de 29 de ani s-a căsătorit. La 33 ani – în 1897 – a avut o ceartă puternică cu tatăl său, determinată de cererea lui Max ca mama lui să petreacă o lună cu tânăra familie. În urma discuţiilor, părinţii s-au despărţit, tatăl a plecat într-o călătorie şi – după două luni – a încetat din viaţă. Max Weber a suferit, atunci, o puternică depresiune nervoasă, care l-a determinat să-şi înceteze munca intelectuală în următorii cinci ani. Bolnav de tuberculoză, Max Weber a urmat un tratament, după care, în perioada 1901–1903, a călătorit în Italia, Elveţia, Statele Unite ale Americii, Olanda, Anglia şi Franţa. În 1904 a preluat funcţia de editor al **„Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" („Arhiva pentru economie şi politică socială"),** principala revistă de „economie socială", dedicată studierii relaţiilor dintre economie, pe de o parte, şi drept, politică, cultură, pe de altă parte.

Deşi a trăit puţin şi – mai toată viaţa – a fost bolnav, Max Weber a elaborat o operă însemnată, care include: ***Etica protestantă şi spiritul capitalismului*** **(1904)**; *Studii de sociologie* (1906); *Savantul şi politica* (1919); *Istorie economică generală* (1919–1920); *Studii de teoria ştiinţei* (1922); *Economie politică şi societate: tratat de cunoaştere sociologică* (1922); *Teoria organizării economice şi sociale* (1922); *Sociologie şi religie* (1922); *Despre metodologia ştiinţelor* (1949, grupare de diverse articole). După cum se poate observa, multe din lucrările sale au apărut postum.

10.3.6.1. ETICA PROTESTANTĂ ŞI SPIRITUL CAPITALISMULUI

Max Weber a elaborat o paradigmă „care situează omul în complexul social şi concepe viitorul societăţii ca pe un subiect fundamental al reflecţiei economistului"[1827].

El porneşte de la ideea că economia capitalistă este **profund raţională**. Sociologul-economist german a încercat să demonstreze că **spiritul capitalist** îşi are originile în **etica protestantă**. În secolul al XVI-lea s-au înregistrat simultan, în vestul Europei, **două procese fundamentale**, aparent opuse unul altuia:

1. Pe de o parte, o **intensificare a activităţii economice**, ca urmare a descoperirii Americii, afluxului de metale preţioase spre Europa, dezvoltării transporturilor

1824 Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd edition, Harcourt, Brace Jannovich, USA, 1975, p. 216.
1825 Werner Sombart, *A New Social Philosophy*, New York, USA, 1937, p. 152.
1826 **Alfred Weber (1868–1957),** partizan al Socialismului de catedră, a fost profesor de Economie politică la universităţile Berlin (1895), Praga şi Heidelberg (din 1907). Lucrarea sa *Teoria localizării industriale* (1909) constituie cea mai importantă contribuţie în domeniul amplasării teritoriale a producţiei, după *Statul izolat în raport cu agricultura şi economia naţională* al lui Johann Heinrich von Thünen (3 volume, 1826–1863).
1827 *„une conception de la science économique situant l'homme dans le complexe social et concevant l'avenir social comme un sujet fondamental de la réflexion de l'économiste"* (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 222).

navale, marilor descoperiri geografice şi atragerii de noi teritorii în circuitul comercial.

2. Pe de altă parte, **intensificarea activităților religioase**, determinată de Reforma protestantă[1828].

Această situație este aparent paradoxală, întrucât experiența multor societăți probează că intensificarea activității religioase este însoțită de o diminuare a preocupărilor pentru aspectele laice. Totodată, intensificarea activităților economice este însoțită de o scădere a pietismului sau chiar de o indiferență religioasă. Societățile care au îmbrățişat protestantismul au făcut excepție de la aceste regularități istorice.

Doctrina religioasă creştină tradițională – catolică şi ortodoxă – are în centrul său un Dumnezeu bun şi iertător. **Omul poate comunica cu Dumnezeu şi cooperează cu El în făurirea propriului destin.** El poate fi ales sau damnat (osândit, blestemat), numai în funcție de faptele sale. Dacă prin activitățile sale cotidiene omul împlineşte voința divină, el va fi un ales. Dacă, dimpotrivă, va nesocoti voința divină, va fi damnat. Însă, niciodată nu este prea târziu pentru a intra în grația divină, cu condiția mărturisirii păcatelor şi respectării preceptelor doctrinei creştine şi voinței lui Dumnezeu.

Protestantismul introduce o nouă concepție asupra predestinării. Doctrina protestantă are în centrul său un Dumnezeu inflexibil şi intransigent. **Omul nu poate comunica cu Dumnezeu şi nu poate coopera cu El în făurirea propriului destin**. Oamenii sunt – de la începuturile lumii şi pentru totdeauna – aleşi sau damnați, de către voința supremă a lui Dumnezeu. Omul nu-şi poate modifica, prin acțiunile sale, statutul stabilit de Dumnezeire. Întrucât nu poate coopera cu Dumnezeu şi nici nu-i poate pătrunde misterele, individul trăieşte o stare dramatică, de permanentă incertitudine. Doctrina predestinării elaborată de **Jean Calvin** oferă un răspuns la această neliniște. Pentru a-şi depăşi condiția şi a se convinge că se numără printre aleşi, omul trebuie să respingă orice îndoială ca pe o tentație a Diavolului, să lucreze în permanență în slujba lui Dumnezeu şi să se comporte ca un ales. „În absența oricărui mijloc magic de a atinge starea de grație – apreciază profesorul Ioan Mihăilescu – omul nu are altă soluție decât de a duce o viață ascetică”[1829]. Tocmai în acest comandament al eticii protestante este identificată, de către Max Weber, legătura dintre calvinism şi „spiritul capitalismului”.

◆ **Etica protestantă** se bazează pe următoarele **cinci postulate**:

1. **Există un Dumnezeu absolut, transcedental, care a creat lumea şi o guvernează, dar este insesizabil spiritului finit al oamenilor.**
2. **Dumnezeul atotputernic ne-a predestinat pe fiecare dintre noi să fim aleşi sau damnați (osândiți). Prin activitatea şi faptele vieții noastre, noi nu putem modifica voința divină.**
3. **Dumnezeu a creat lumea pentru propria-I mărire şi glorificare.**
4. **Datoria supremă şi sacră a omului este de a munci pentru gloria lui Dumnezeu şi pentru a realiza împărăția Lui pe pământ.**
5. **Lucrurile terestre, natura umană, trupul, aparțin ordinii păcatului şi morții, iertarea (salvarea) este un dar, oferit prin grația divină.**

Munca perpetuă şi viața ascetică, iată modul de viață poruncit de Dumnezeu, căruia fiecare om trebuie să i se conformeze. Utilitatea muncii este judecată – de Dumnezeu – după rezultatele bune obținute, care, la rândul lor, reprezintă semne ale grației divine. Atât timp cât sunt rezultatul unui efort ascetic permanent, dobândirea de câştiguri, de profit şi bunăstare, este o obligație, o datorie pentru orice întreprinzător. În concepția lui Max Weber, tocmai activitatea economică nerentabilă, lipsită de calculul rațional al relației dintre costuri (mai mici) şi venituri (mai mari) de profituri cât mai ridicate, viața desfrânată, câştigul necinstit, constituie păcate de neiertat, care-l condamnă pe om la sărăcie şi nefericire, îl plasează în categoria damnaților. Omul este dator să lucreze profitabil pentru a împlini voința divină şi pentru a se aşeza pe sine – prin rezultatele pozitive pe care le obține – între aleşii Domnului. „Dacă Dumnezeu vă arată un drum pe care – fără pierdere pentru sufletul vostru sau pentru alții –

1828 Mişcarea de reformare a Bisericii catolice a fost inițiată de cehul **Jan Hus (1368–1415)**, continuată de **Jean Calvin (1509–1564)** în Franța şi desăvârşită de **Martin Luther (1483–1546)** în Germania. Pe parcursul secolului al XVI-lea, după publicarea – în 1517 – de către Martin Luther a celor „95 de teze” pentru reformarea doctrinei religioase catolice, s-a desprins Protestantismul, ca religie de sine stătătoare. La ora actuală, Protestantismul înglobează „biserica luterană” (evanghelică), „biserica reformată” (calviniştii şi zwinglienii), „biserica anglicană”, „biserica unitariană” şi numeroase culte.

1829 Vezi Max Weber, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 274.

puteţi câştiga legal *mai mult* decât pe alt drum şi refuzaţi acest lucru şi urmăriţi drumul aducător de câştig mai puţin, atunci *acţionaţi împotriva unuia din scopurile chemării voastre*, *refuzaţi să fiţi administratorul lui Dumnezeu* şi să primiţi darurile Sale pentru a le putea folosi pentru El dacă vi le-ar cere. Nu pentru plăcerea trupului şi pentru păcat, *ci pentru Dumnezeu, aveţi voie să munciţi pentru a fi bogaţi*"[1830], consideră Max Weber. Omul trebuie să devină bogat nu pentru el, ci pentru a îndeplini porunca divină. Dumnezeu îi pune omului la îndemână darurile Sale, iar omul are datoria să le administreze cu chibzuinţă şi să le înmulţească. Numai astfel omul poate evita statutul de damnat şi are şansa să se plaseze între aleşii Domnului. Reuşita lui în afaceri îl integrează aleşilor, eşecul îl plasează în categoria damnaţilor. Pentru a împlini voinţa divină, pentru a-şi făuri propriul destin şi a-şi edifica propria-i fericire, individul **trebuie să reuşească în viaţa economică**. În termenii citatului de mai sus este exprimată (după părerea lui Weber) **esenţa profund creştină a spiritului capitalist!**

10.3.7. ARTHUR AUGUST KASPAR SPIETHOFF (1873–1957)

Arthur Spiethoff s-a născut în **13 mai 1873**, la Düsseldorf şi a încetat din viaţă în 4 aprilie 1957, la Tübingen. El a fost studentul lui Adolf Wagner şi – multă vreme – asistentul lui Gustav von Schmoller. De asemenea, a fost prieten cu J. A. Schumpeter. În anul 1908 a fost numit profesor de Economie politică la Universitatea din Praga, iar din 1918 până la pensionare (în 1939) a ocupat aceeaşi catedră la Universitatea din Bonn. Spiethoff a preluat de la Schmoller şi a condus, multă vreme, „Jahrbuch". Printre lucrările lui Arthur Spiethoff amintim: *Boden und Wohnung* (1934); *Bonner Stadteuntersuchungen* (1952); ***Die wirtschaftlichen Wechsellagen: Aufschwung, Stockung, Krise*** (*Contribuţii la studiul ciclurilor economice*, 2 volume, Zürich, Polygraph, 1955). El este recunoscut prin contribuţiile de pionierat în domeniul **ciclicităţii economice**, ca şi prin studiile de **metodologie** a cercetării. Spiethoff a încercat să găsească o soluţie controversei dintre orientarea teoretică a Clasicismului şi Neoclasicismului, pe de o parte, şi observarea descriptivă a Historismului german, pe de altă parte. Gânditorul german a accentuat distincţia între metoda **„economiei pure"** (dezvoltată de fiziocraţi, clasicii englezi, francezi şi neoclasici) şi metoda **„observării"** („anschauliche", „economic Gestalt theory") în tradiţia mercantilistă, protecţionist-intervenţionistă şi istorică. Metoda teoriei pure studiază fenomenele în mod general, atemporal şi universal, exclusivist, izolând realitatea economică de contextul social. Din aceste motive, abstractizările la care ajunge nu pot fi decât parţiale, vizează o economie statică, în care cauzele şi efectele nu se schimbă în timp şi spaţiu, „legităţile" deduse corespund unei realităţi „inerte". Dimpotrivă, metoda observării studiază realitatea „ca un întreg unitar, complex şi interdependent", în continuitatea evoluţiei sale istorice, şi urmăreşte realizarea unor abstractizări mai ample şi mai pertinente. „Cu descoperirile sale derivate din informaţiile cronologice – apreciază Spiethoff – «economic Gestalt theory» este o teorie «istorică», valabilitatea şi aplicabilitatea generalizărilor sale depinzând de existenţa şi dominanţa unui anumit **„stil economic" („Wirtschaftsstil")**, care reprezintă uniformităţile vieţii economice într-o epocă istorică"[1831]. Domeniul în care metodologia lui Spiethoff este cea mai evidentă, îl constituie analiza problematicii complexe şi complicate a **ciclicităţii economice**. Pornind de la studiile realizate de **Clement Juglar (1819–1905)**, Arthur Spiethoff a evidenţiat **trei aspecte**:

1. **Nu este suficient şi nici îndeajuns de relevant să ne concentrăm exclusiv atenţia asupra crizelor şi supraproducţiei, ci trebuie să analizăm procesele fluctuaţiilor ciclice ca un întreg, ca o entitate.**
2. **Atenţia prioritară trebuie îndreptată spre studierea investiţiilor de capital, care joacă rolul central în explicarea ciclicităţii vieţii economice**.
3. **Boomul şi depresiunea nu trebuie considerate doar ca elemente accidentale însoţitoare ale activităţii economice în general, ci înţelese ca „forma esenţială a vieţii capitaliste însăşi"[1832].**

1830 Max Weber, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 165.
1831 „With its findings derrived from time-conditioned data, «economic Gestalt theory» is a «historical» theory, the validity and applicability of its generalizations dependent on the existence and dominance of a certain «economic style», representing uniformities of economic life in a certain historical epoch" (Arthur Spiethoff, *Kriesen*, in Hanhwörterbuch der Staatwissenschaften, vol. 6, Jena, 1923, p. 8–91).
1832 „Starting from the work of Clement Juglar, he emphasized three points: **first**, the necessity not to focus exclusively on crisis or overproduction, but instead to visualize the phenomenon of cyclical fluctuations as an entity;

Pe baza acestor considerente şi în urma studierii unui vast material informativ, acoperind o perioadă istorică lungă, Spiethoff a considerat că **„ciclul tipic”** are **„trei faze”**:

- **ascensiunea *(„Aufschwung”)***,
- **criza *(„Krise”)***,
- **depresiunea *(„Stockung”)***.

Ascensiunea este formată din:

- **„a doua reluare”,** cu creşterea rapidă a investiţiilor;
- **„boomul”,** caracterizat prin urcarea ratelor dobânzii şi – în final – „raritatea capitalului”, cu declinul investiţiilor, care pregăteşte calea pentru o nouă recesiune.

Depresiunea, la rândul ei, cuprinde:

- **„recesiunea”,** în care investiţiile se reduc;
- **„prima reluare”,** în cadrul căreia declinul investiţional este oprit.

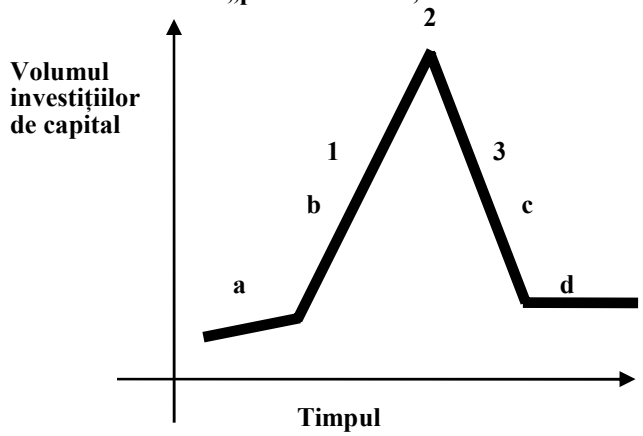

Studiind evoluţia economiei mondiale în intervalul 1822–1913, Spiethoff a apreciat că aceasta a consemnat **următoarele perioade**: **1822–1842 depresiune; 1843–1873 ascensiune; 1874–1894 depresiune; 1895–1913 ascensiune.**

*
* *

Concluzând asupra Şcolii istorice germane, economistul american Wesley Clair Mitchell scria: „Ei s-au considerat exponenţii sistemului german ca un întreg, au simţit că Germania are o mare misiune istorică de îndeplinit şi au văzut această misiune în acelaşi fel ca oamenii politici. Aceşti oameni au suferit din cauza legăturii lor cu vechea politică germană; când Germania a realizat o revoluţie politică şi socială, după primul război mondial, concepţiile lor economice au fost discreditate, o dată cu sistemul politic pe care l-au sprijinit. După război, universităţile germane au căutat oameni care se orientau tot mai mult spre abordări teoretice, opuse viziunii istorice”[1833]. Din aceste eforturi se va naşte **noul liberalism german**, care va avea o contribuţie determinantă în refacerea economică a Republicii Federale Germania după cel de al doilea război mondial şi va asigura – în primele trei decenii postbelice – **„miracolul german”.** Printre personalităţile importante ale noului liberalism german amintim pe **Walter Eucken (1891–1950), Ludwig Erhard (1897–1977), Wilhelm Röpke (1899–1966),**

second, the strategic role to be ascribed to capital investment in the explanation of business cycles; and **third**, the fact that booms and depressions should not be considered as merely an accidental and insignificant concomitant of economic activity but must be understood as the essential form of capitalist life itself” (A. Schweitzer, *Spiethoff's Theory of the Business Cycle*, Laromie, University of Wyoming Publications, vol. 8, 1941, p. 1–30).

1833 „They regarded themselves as exponents of the German system as a whole, felt that Germany had a great historical mission to perform and saw that mission in somewhat the same way that her political leaders did. These men suffered from the closeness of their connection with the old German policy; when Germany underwent a political and social revolution at the end of Word War I, their economic views were descredited along with the political system which they had been allied. Since the war the German universities have been turning more and more for people to occupy the chairs to those who represent what is called in contrast to the historical interest the theoretical interest” (Wesley Clair Mitchell, *Types of economic theory*, vol. I, New York, 1969, p. 555).

Alexander Rüstow (1885–1963), Hans Grossmann-Döerth (1894–1944), Friedrich A. Lutz (1901–1975), Franz Böhm (1895–1977), Alfred Müller-Armack (1901–1978). Orientarea cea mai „liberală" a acestui nou liberalism a fost, inițial, la Freiburg, unde a activat profesorul Walter Eucken. La rândul său, Ludwig Erhard şi-a adus o contribuție practică nemijlocită la edificarea şi succesul sistemului „Economiei Sociale de Piață" în perioada 1948–1967, mai întâi în calitate de Ministru al Economiei (1948–1963) şi apoi în aceea de Cancelar al Germaniei Federale (1963–1967)[1834].

Iată, aici, locul Şcolii Istorice Germane în gândirea economică:

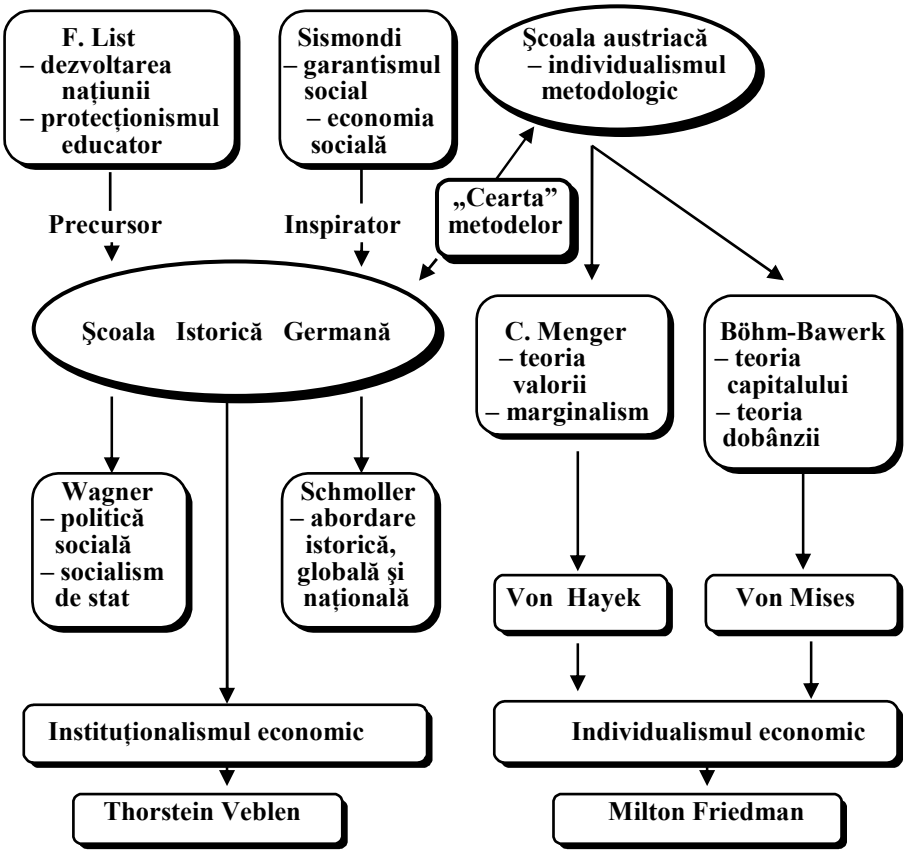

1834 Mai pe larg, aceste probleme sunt tratate în prezenta lucrare la capitolul 16.

11. NEOCLASICISMUL ECONOMIC (MARGINALISMUL)

11.1. PROBLEME METODOLOGICE GENERALE

În evoluția oricărei ramuri de știință există – după părerea noastră – două etape distincte între ele cu conținut și funcții diferite:

1. Într-o primă etapă fiecare ramură a științei se desprinde de celelalte, se individualizează, își delimitează obiectul de cercetare, își produce și își perfecționează instrumentele de investigație, sistemul noțional, categorial, elaborează diferite modele de explicare a realității. Este perioada în care ramura de știință se dezvoltă – în primul rând – „**în sine și pentru sine". În această etapă principala funcție a oricărei ramuri de știință este cea cognitivă, explicativă**. Pentru știința economică această primă etapă a început cu mult timp în urmă, prin lucrările mercantiliștilor. Ea a continuat câteva secole și a consemnat, mai întâi, eliberarea Economiei politice de cunoașterea religioasă și – apoi – desprinderea ei de Filosofie. O dată cu apariția lucrării lui David Ricardo ***Despre principiile Economiei politice și impunerii,*** în anul 1817, **Economia politică devine o ramură de știință integral laică**. Pe parcurs – până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – a fost perfecționat aparatul noțional al Economiei politice și s-au elaborat o serie de modele de explicare a economiei reale. Știința economică a reușit să analizeze și să explice rațional – de pe diferite poziții – fenomenele și procesele ample și complexe ale producției, repartiției, schimbului și consumului și – în general – mecanismele, noțiunile și categoriile economiei de mărfuri.

2. Dar cunoașterea nu este un scop în sine. Prin cercetare oamenii urmăresc să-și sporească eficiența activităților desfășurate, să se integreze tot mai benefic în mediul înconjurător, să-și îmbunătățească viața. De aceea, orice ramură a științei trebuie să contribuie la găsirea unor soluții mai bune activității practice. Numai în măsura în care cunoașterea rațională participă efectiv la îmbunătățirea vieții oamenilor (într-un domeniu sau altul) ea devine știință utilă. **În noua etapă, funcția principală a oricărei ramuri de știință este cea utilitaristă, practică**. Știința economică a intrat în această a doua etapă a evoluției sale, în ultima treime a secolului al XIX-lea. Economia politică a devenit „**știință pentru societate".** S-a trecut astfel, de la explicarea realității prin știința economică, la transformarea ei în folosul oamenilor. Noțiunile și categoriile – explicate anterior – devin acum operaționale, se cuantifică, se combină, se intercondiționează, în scopul optimizării rezultatelor obținute de economia reală. Acum știința economică este pusă în slujba omului, ea răspunde – din ce în ce mai mult – unui „**principiu hedonist".**

Autorii clasici s-au considerat singurii reprezentanți ai ortodoxismului în Economia politică. John Stuart Mill afirmase – în 1848 – că totul fusese descoperit în problematica valorii, și terminase ***Principiile*** sale prin enunțarea câtorva propoziții prin care el aprecia că exprima întregul ansamblu al științei economice.

Unor asemenea pretenții era de dorit ca adversarii să le răspundă prin noi construcții teoretice.

Din păcate reacțiile „epocii romantice" n-au condus la elaborarea unor veritabile paradigme de explicare a vieții economice. Tot ceea ce au putut ele face, a fost să se îndoiască de caracterul permanent al marilor legi clasice. Erau asemenea legi viabile și imuabile; erau ele singurele valabile în cadrul constituit și reprezentat de instituțiile liberale?

După cum se cunoaște, **Socialismul utopic** a încercat să demonstreze că instituțiile liberale nu erau esențiale și nici necesare, că erau imperfecte, dar scenariul alternativ propus a fost incoerent și s-a dovedit irealizabil în practică.

Mai consistentă, sub aspect practic, s-a dovedit a fi **Doctrina cooperației**, dar ea nu a reușit să impună un mod de producție dominant. Maleabilitatea gândirii și – mai ales – a practicii cooperatiste au permis acesteia să coexiste și să se dezvolte, într-o paradigmă proprie, atât în societatea capitalistă, cât și pe parcursul experimentului socialist al secolului al XX-lea.

Aportul lui **Karl Marx** a fost mai important sub aspect metodologic și teoretic. Dar, concluziile sale politice au îndepărtat de el pe „economiștii burghezi". Pe de altă parte, cum demersul marxist consta – mai ales – într-o analiză a funcționării și destinului unui sistem particular, capitalismul, și cum marele socialist se servea de aceleași instrumente de investigație ca și Școala Clasică, opera lui nu a reînnoit știința economică în ansamblul său.

La rândul său, raţionamentul prin inducţie, propus de **Şcoala Istorică**, a generat mai ales studii, puţin arbitrare, asupra diferitelor tipuri de organizare a societăţii şi cercetări descriptive mai profunde, referitoare la unele chestiuni particulare, ca acelea puse de funcţionarea instituţiilor monetare şi de credit.

Rămânea, deci, de a şti dacă nu cumva există fenomene şi procese economice permanente, valabile în oricare sistem social, indiferent de un cadru instituţional sau altul. Mai mulţi cercetători, de diverse orientări, constataseră că sistemul juridic şi instituţional nu era neapărat esenţialmente imuabil şi nici veşnic, ci reformabil şi – mai mult sau mai puţin – istoric. Într-o primă fază au fost sesizate şi criticate defecţiunile sistemului de repartizare a bogăţiei între membrii societăţii, care generau inechitate şi exploatarea muncii de către capital. Proudhon, Rodbertus şi – mai ales – Marx consideraseră că anumite venituri fără muncă (profit, rentă, dobândă) reprezintă categorii istorice, proprii unor regimuri istorice. Ele generează inechitate şi exploatare şi vor dispărea o dată cu proprietatea privată asupra condiţiilor de producţie şi a instituţiilor proprii capitalismului.

În ultima treime a secolului al XIX-lea s-a format o grupare nouă, puternică de economişti, care şi-a propus elaborarea unei paradigme de gândire şi explicare a mecanismelor economiei reale şi a societăţii, diferită fundamental de cele anterioare. Când se credea că ştiinţa descoperise şi explicase convingător şi definitiv mecanismele economice, o pleiadă de intelectuali-tehnicieni pune totul sub semnul întrebării şi îşi asumă greaua responsabilitate a elaborării unei noi paradigme. Totul trebuia explicat, pornindu-se de la alte premise. Sarcina aceasta şi-au asumat-o **Neoclasicii**.

Dar, oare noua paradigmă a apărut pe teren gol, nimic din ceea ce se întâmplase până atunci n-o prefigura, n-o anticipa ? Sau, mai mult, noua paradigmă o respingea total pe cea anterioară, în toate articulaţiile sale, sau prelua de la ea anumite elemente, cărora le dădea o nouă interpretare ?

Se apreciază – astăzi – că noua paradigmă, dezvoltată începând cu 1870, a reprezentat o adevărată revoluţie în gândirea economică şi în cunoaşterea umană.

Care este matricea generală a **Neoclasicismului ?**

- **Neoclasicismul este o formă a liberalismului economic**, deoarece noua paradigmă preia şi dezvoltă cele **patru elemente** fundamentale ale gândirii liberale:
- **Economia este guvernată de legi obiective:**
- **Inviolabilitatea proprietăţii private este suportul liberei iniţiative;**
- **Libertatea de acţiune a lui „homo oeconomicus";**
- **Libera concurenţă a agenţilor economici.**

Ca şi Şcoala Clasică, Neoclasicismul aşează în centru său pe „homo oeconomicus". Dar, în afara principiilor fundamentale, noua paradigmă nu mai preia – cel puţin explicit şi nemijlocit – nimic din vechea gândire clasică. Noua gândire îşi elaborează propriul sistem noţional şi categorial, diferit – cel puţin la prima vedere – de cel anterior, iar aparatul său de investigaţie devine mai concret, mai tehnic, mai matematizat.

- Pe lângă elementele comune – la care am făcut referire – Neoclasicismul diferă de Clasicism prin următoarele:

1. Teoria clasică s-a dezvoltat într-un climat esenţialmente obiectiv. În economie acţionează „legi naturale", veşnice. **Ele reglează, în condiţiile liberalismului, în mod automat viaţa economică şi determină** – în mod legic – **comportamentul uman**. Datoria fundamentală a societăţii este adaptarea sistemului instituţional la cerinţele legilor obiective.

Neoclasicismul apreciază că economia este alcătuită din totalitatea relaţiilor interumane care se formează în procesul reproducţiei sociale. De aceea, descoperirea adevărului despre economie se poate realiza – cel mai bine – prin studierea psihologiei umane, a comportamentului individual. **Paradigma elaborată şi dezvoltată de neoclasici este esenţialmente psihologică**. **Legile economice sunt în esenţă** – după părerea neoclasicilor – **legi psihologice**. Noua orientare nu şi-a propus analiza instituţiilor, ci – mai degrabă – elaborarea unei **paradigme esenţialmente neutre**. Categoriile valorice sunt considerate generale, cu valabilitate nelimitată, indiferent de sistemul social existent. Fără îndoială, autorii neoclasici n-au reuşit – în totalitate – să rămână neutri: Böhm-Bawerk a fost antimarxist, Gossen şi Walras au avut simpatii socialiste (sau socializante), Pareto s-a opus socialismului şi chiar democraţiei etc.

2. Diferența fundamentală între cele două forme ale liberalismului economic se referă la abordarea problematicii **valorii**. După cum se știe, Școala Clasică a elaborat și dezvoltat teoria obiectivă a valorii determinată de muncă. În concepția clasică și marxistă valoarea este o categorie istorică, proprie producției de mărfuri. Astfel, **numai mărfurile au valoare**. **Substanța valorii o constituie munca încorporată în marfă**. Valoarea are determinare obiectivă, fiind direct proporțională cu cantitatea de muncă socială cheltuită pentru producerea mărfii și încorporată în ea. Prin urmare, mărfurile au încorporată în ele valoarea creată în procesul producției. Pe piață valoarea capătă recunoaștere socială, se prezintă ca valoare de schimb. **Valoarea este** – prin urmare – **o relație socială, proprie economiei de mărfuri**.

Neoclasicismul apreciază că **toate bunurile economice au valoare**, indiferent dacă sunt sau nu sunt mărfuri. Prin urmare, valoarea nu este o categorie istorică, fiind prezentă atât în economia naturală cât și în cea de mărfuri. **Substanța valorii o constituie utilitatea bunurilor**. Noile cercetări asupra valorii nu au avut ca punct de plecare „teoria valorii-cost de producție", **ci** „teoria valorii-utilitate".

Pentru a răspunde la „paradoxul valorii" (lipsa paralelismului între utilitate și valoarea de schimb; valoarea mare a diamantului și utilitatea mare a apei), neoclasicii au arătat că nu trebuie – în cazul unui stoc de mărfuri omogene – să se considere utilitatea „absolută" a întregii cantități, ci utilitatea „variabilă" a fiecărei unități a stocului. Cu cât numărul unităților consumate este mai mare, cu atât nevoile care pot fi satisfăcute cu ele sunt de mai mică însemnătate. Rezultă că pe măsura creșterii cantității de bunuri consumate, fiecare unitate a stocului are o utilitate din ce în ce mai mică.

Prin urmare, raportul dintre nevoi și cantitatea disponibilă și consumată de bunuri va determina valoarea fiecărei unități consumate.

- **Nevoia și intensitatea ei determină, direct proporțional, utilitatea bunurilor;**
- **Cantitatea consumată influențează, invers proporțional, utilitatea bunurilor.**
- **Valoarea depinde, deci, de combinarea dintre utilitate și cantitate.**

Ea nu mai este „o relație socială", ca la clasici, ci „o mărime subiectivă" stabilită de fiecare individ, prin raportarea cantității de bunuri consumate la sistemul propriu de nevoi. Baza formării valorii o constituie „**utilitatea marginală",** adică **utilitatea cea mai mică a ultimei unități consumate** – dintr-un stoc omogen – **care satisface cea mai puțin importantă nevoie**.

3. După studierea formării prețurilor, Școala Neoclasică s-a preocupat de analiza problemei repartiției veniturilor în societate. Veniturile (trei sau patru: salariu, profit, rentă, dobândă) au fost considerate **prețurile serviciilor furnizate de factorii de producție**. Nivelul lor se determină – la fel ca pentru oricare bun – prin utilitatea marginală a acestor factori, adică prin **productivitatea marginală**. Existența veniturilor capitalului a apărut, deci, ca rezultatul unei necesități economice și nu ca „o categorie istorică" legată de un regim juridic particular.

4. Neoclasicii au considerat că elementele mecanismului economic sunt interdependente. Investigațiile lor s-au îndreptat spre studierea și cuantificarea corelațiilor din economie. În felul acesta au fost elaborate importante studii asupra **problematicii echilibrului** (între cerere și ofertă, între resurse și nevoi, între venituri și cheltuieli), atât la nivelul indivizilor și firmelor cât și la nivel macroeconomic. Sugestive se dovedesc a fi, în acest context, teoriile comportamentului agenților economici (consumatori și producători).

5. Prin introducerea aparatului matematic, **Școala Neoclasică a contribuit la consolidarea funcției aplicative a științei economice**. Multe din noțiunile folosite au putut fi cuantificate și folosite în fundamentarea deciziilor privind alocarea resurselor rare. Ne referim, printre altele, la costurile marginale, productivitatea marginală, costurile fixe și cele variabile, salariul marginal, profitul marginal, veniturile marginale, utilitatea marginală, renta consumatorului, renta producătorului etc. În aceeași ordine de idei pot fi amintite calculele și modelele de optimizare, ca și bogata și sugestiva reprezentare grafică a realității economice.

6. Neoclasicii au încercat și alte noi delimitări conceptuale în știința economică. Printre ele, semnificativă este introducerea termenului de **„Economics"** (Alfred

Marshall, 1890, în lumea anglo-saxonă), „**L'économique"** (în limba franceză), ca şi preocuparea de analiză a acestuia. Ei apreciau că **noţiunea „Economics" comportă două serii de studii**:

- Pe de o parte, „**Economia pură"** analizează comportamentul teoretic al lui „homo oeconomicus" în prezenţa fenomenelor de raritate (relativă) a resurselor.
- Pe de altă parte, „**Economia aplicată"** analizează procesele şi fenomenele economice în diferite ramuri de activitate.

„**Economia politică"** reprezintă – după părerea lor – una din ramurile „Economiei aplicate" şi se ocupă, în mod special, de studierea procedeelor îmbogăţirii naţiunilor.

La fel, „**Economia socială"** va studia, mai ales, procedeele de sporire a bunăstării individuale.

De aceeaşi manieră, cuvântul „**teorie"** părea – la un moment dat – a fi rezervat exclusiv dezvoltărilor de „Economie pură". Este adevărat că acest vocabular nu poate fi considerat definitiv. Astăzi se consideră că lucrurile nu pot fi tranşate categoric, că nu este posibilă o demarcaţie foarte strictă între cercetarea „teoretică" şi cea „aplicativă", deoarece între ele există multe elemente de identificare şi intercondiţionare, teoria oferă practicii soluţii aplicative, iar practica pune la dispoziţia teoriei idei generalizatoare.

Neoclasicismul are acelaşi conţinut principal de idei peste tot în lume, dar prezintă şi anumite **particularităţi** de la o ţară la alta sau de la un continent la altul. În **Austria** este dominantă orientarea psihologică (Carl Menger, Eugen Böhm Ritter von Bawerk, Friedrich von Wieser). În **Elveţia** dominantă a fost orientarea matematică (Léon Walras, Vilfredo Pareto). În **Anglia** s-a încercat o conciliere între teoria obiectivă şi cea subiectivă despre valoare (William Stanley Jevons, Alfred Marshall). În **Statele Unite ale Americii** au fost studiate, în principal, mecanismele repartiţiei bogăţiei în societate (John Bates Clark).

11.2. JOHANN HEINRICH VON THÜNEN (1783–1850)

11.2.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Johann Heinrich von Thünen s-a născut la **24 iunie 1783**, în localitatea Canarienhausen (Oldenburg) Germania. Fiul unui mare proprietar funciar, Johann şi-a început studiile într-un colegiu de agricultură, a trecut apoi la Universitatea Göttingen, unde – timp de doi ani – a studiat ştiinţele agricole, matematica şi economia.

În anul 1809 s-a căsătorit şi a cumpărat o proprietate de 1200 acres, în localitatea Tellow, la 35 km de Rostok. Aici şi-a concentrat eforturile spre studierea randamentului diferitelor asolamente[1835] şi a conceptelor de „**economie spaţială".**

Johann Heinrich von Thünen, „pionierul formalizării matematice a fenomenelor economice"[1836], poate fi considerat **fondatorul economiei matematice şi chiar al econometriei**.

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) afirma în a sa ***History of Economic Analysis*** **(1954)** următoarele:

"Von Thünen, omul despre care A. Marshall spunea că l-a ajutat mai mult decât oricare profesor, s-a bucurat de o reputaţie mai mică decât Ricardo: acesta din urmă a inspirat „plus brilliant" politica. Dar, dacă judecăm, la cei doi, numai capacitatea de a elabora teorie pură, atunci, după părerea mea, Thünen îl depăşeşte pe Ricardo şi pe toţi economiştii timpului, poate cu excepţia lui Cournot. Acest fermier era un gânditor, incapabil să-i conducă pe cei care-i lucrau pământul fără să reflecteze la teoria pură a acestei activităţi... Cu toate acestea,

1835 Johann Heinrich von Thünen, se pare, a fost printre primii economişti-agricultori care au introdus „asolamentele".

1836 „Ce pionnier, quant à la formalisation mathématique des problèmes économiques, à l'utilisation du calcul différentiel pour définir l'idée de taux de substitution, à la référence expérimentale sur mesures quantitatives obtenues par l'établissement d'une comptabilité rationnelle, à la recherche d'une solution marginal du problème de l'imputation, ce novateur qui spatialisa l'idée de rente du sol autour d'un centre urbain consummateur de «couronnes» de production de plus en plus eloignées, a eu de son vivant uné grande reputation, et Alfred Marshall se reconnut envers lui une tres grande dette" (Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 320).

Thünen, ca şi Cournot, nu s-au bucurat de recunoaşterea muncii lor... Contribuția sa poate fi rezumată astfel:

1. El a utilizat, primul, calculul analitic, ca metodă de raționament economic;

2. El şi-a efectuat generalizările, pornind de la datele numerice acumulate timp de zece ani (1810–1820) ... căutând în fapte răspunsurile la întrebările pe care şi le-a pus. În această operă se găsesc **începuturile econometriei**[1837]; nimeni, înainte sau după el, n-a înțeles aşa de profund relația între teorie şi practică.

3. Acest om, atât de atent la fapte, a fost capabil de schematizări ipotetice de o ingeniozitate fecundă. Ipoteza unui domeniu izolat, de formă circulară, de fertilitate uniformă, eliberat de orice obstacol în privința facilităților de transport şi având în centru un oraş, consumator unic al producției agricole, reprezintă chintesența întregii sale gândiri. Considerând tehnica de producție, costurile de transport, prețurile relative între produse şi factori, el a dedus „localizările optime" (care erau de formă „circulară") pentru diferitele activități agricole... Cu toate obiecțiile făcute în epocă pentru îndrăzneala unor asemenea abstractizări, această parte a operei sale a fost dintr-o dată înțeleasă şi admisă; ea constituia o originalitate remarcabilă. Căci Ricardo sau Marx studiaseră problemele, utilizând doar instrumente analitice create anterior. Dar Thünen a lucrat cu „materiale noi"... Şi construcția sa a fost nouă, chiar dacă literatura economică a timpului nu a consemnat-o.

4. În acelaşi spirit, el a fost al doilea (primul a fost Cournot, după data publicării) care a observat *interdependența tuturor cantităților economice şi necesitatea reprezentării acestui ansamblu printr-un sistem de ecuații*.

5. El a introdus, în mod expres, instrumentul de analiză, deja folosit de Ricardo, care poate fi numit baza procesului economic, perioada lungă a lui Marshall, înrudită cu statistica mai mult decât situația staționară a economiei clasice.

6. El a dezvoltat teoria productivității marginale, pentru a rezolva problema repartiției, cel puțin în privința relației dintre capital, muncă, dobândă şi salariu. Dar, această idee fundamentală (pe care el a tradus-o corect sub formă de coeficienți asimilați diferențelor parțiale) este aproape secundară bogăției de probleme pe care le-a evocat în acest context"[1838].

Johann Heinrich von Thünen a încetat din viață la **22 septembrie 1850**, în localitatea Maklenburg, lângă Rostok[1839].

Lucrarea lui principală a fost ***Statul izolat în raport cu agricultura şi economia națională***[1840] **(vol. I – 1826; vol. II – 1850; vol. III – 1863)**. Ansamblul operei sale – care devansa ideile timpului – n-a fost înțeles decât multe decenii mai târziu.

11.2.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

11.2.2.1. TEORIA ECONOMIEI SPAȚIALE

Claude Ponsard aprecia**: „Thünen este inițiatorul economiei spațiale. Opera lui marchează un punct de ruptură cu gândirea economică a timpului său, adică cu Şcoala Clasică Engleză"**[1841]**.** Economiştii clasici nu luaseră – în mod explicit – în studiu nici „spațiul", nici „timpul" şi nici alte condiții care puteau conferi dinamică demersului lor teoretic.

Astăzi se apreciază că Thünen **a inițiat calculele de natură marginalistă.** El a folosit conceptul de **productivitate marginală** pentru analiza procesului de repartiție, aplicat la fixarea salariilor muncitorilor agricoli. Presupunând că suprafața cultivată rămâne constantă, Thünen aprecia că, pe măsura creşterii cantităților de capital sau de muncă folosite, se manifestă „legea randamentelor descrescânde". Invers, dacă volumul capitalului şi al muncii este constant, sporirea continuă a suprafețelor cultivate va conduce la randamente unitare descrescânde ale terenurilor. Deci, produsul adițional obținut poate fi considerat drept aport specific al factorului care se modifică.

1837 This unique piece of work, undertaken in the spirit of the theorist, makes him one of the patron saints of econometrics" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 466).

1838 Joseph Alois Schumpeter, ***History of Economic Analysis***, Editura Routledge, London, 1994, p. 466–467.

1839 „He died revered as a sage" (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 637).

1840 ***Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie,*** ediția a III-a, publicată de H. Schumacher, Berlin, 1875.

1841 Claude Ponsard, *Histoire des theories économiques spatiales*, Editura Armand Colin, Paris, 1958, p. 137.

- **"Incrementele" de producţie aduse de fiecare unitate suplimentară, dintr-un factor de producţie, constituie „productivitatea marginală" a acestuia şi determină preţul cu care sunt plătite toate unităţile omogene folosite din factorul respectiv.**

Presupunând că, în condiţiile concurenţei, **randamentul capitalului** este acelaşi pentru toate utilizările sale, se poate demonstra că rata profitului va fi determinată de „randamentul ultimei cantităţi de capital care va aduce încă un profit"[1842].

Cantitatea de muncă folosită continuă să crească până la punctul în care producţia adiţională a „ultimului muncitor" va fi egală cu valoarea salariului care i se plăteşte. „Aplicarea dozelor succesive de muncă pe o suprafaţă – afirma el – trebuie să continue până când randamentul suplimentar obţinut de ultimul muncitor angajat este egal cu valoarea salariului pe care-l primeşte"[1843]. Într-un regim de liberă concurenţă, nivelul salariului va fi acelaşi pentru toţi muncitorii care depun muncă asemănătoare.

Similar, **suprafeţele atrase în producţie** se vor extinde până la nivelul la care costurile exploatării egalizează preţurile de vânzare ale produselor agricole.

Unii autori îi atribuie lui Thünen chiar intuirea „**costului de oportunitate",** analizat mai pe larg, un secol mai târziu, de Friedrich von Wieser. Acest concept s-ar găsi în afirmaţia că „preţul trebuie să fie aşa de ridicat încât să ofere certitudinea că nu s-ar putea obţine un randament mai bun, dacă pământul şi capitalul (şi munca – n. ns.) ar fi folosite în alte scopuri"[1844]. Urmărind acest raţionament, Thünen a concluzionat că nivelurile costurilor sunt determinate de diferitele combinări ale folosirii factorilor de producţie aleşi.

Iată care este conţinutul **teoriei „localizării spaţiale"** a producţiei sociale, aşa cum este ea prezentată în concepţia lui Thünen.

„Remarcând influenţa scăderii preţurilor cerealelor asupra rentei funciare, Thünen a întreprins o analiză profundă a unor probleme spaţiale ale producţiei agricole"[1845]. Metoda folosită pentru aceasta a fost construirea unui „**stat izolat",** în care o „**piaţă închisă"** constituia centrul procesului de repartiţie.

La baza reflecţiei sale teoretice se află conceptul de „**productivitate marginală".** Pornind de la analiza producţiei agricole, amplasată pe suprafeţe sub formă de „**cercuri concentrice",** în jurul pieţei centrale, la diferite distanţe, Thünen a demonstrat că „diferenţele în costurile de transport ale produselor spre piaţa centrală, provoacă apariţia unui tip specific de rentă diferenţială"[1846]. Sugerând o „teorie a localizării", el a arătat – în acelaşi timp – influenţa factorilor spaţiali asupra folosirii optime a pământului cultivabil.

Thünen presupune o câmpie uniformă, continuă, izolată de lumea exterioară, de fertilitate egală, posedând facilităţi de transporturi asemănătoare în toate direcţiile şi în centrul căreia se găseşte un oraş, care este numai piaţă de desfacere. Pe această câmpie nu există râuri, canale navigabile etc., iar transportul se realizează doar prin tracţiunea animală. Satul este izolat de restul lumii şi singura sursă de aprovizionare este câmpia din jur[1847].

Fiecare gen de producţie agricolă trebuie aşezată la o asemenea distanţă faţă de oraş, încât să ofere cele mai mari avantaje proprietarului moşiei.

Pe această suprafaţă, activităţile agricole vor fi localizate optim, în funcţie de renta funciară, obiect al calculului de optimizare. Element determinant al sistemului, renta, prin caracterul său rezidual, este dependentă de distanţa faţă de piaţă, fiind hotărâtă de evoluţia costurilor de producţie propriu-zise şi de cheltuielile de transport ale produselor spre oraş.

În această concepţie, **rolul hotărâtor în amplasarea producţiei agricole, revine costurilor de producţie totale.** Pentru fiecare produs se formează un preţ unic pe piaţa urbană. Cheltuielile de transport, proporţionale cu greutatea şi distanţa, determină, pentru fiecare categorie de produse, o scară a preţurilor locale. Aceste preţuri relative determină, la rândul lor, o serie de valori, în trepte, ale rentei funciare. Demersul lui Thünen se bazează pe date concrete, experimentul este condus de manieră econometrică.

1842 Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique*, Editura Oeconomica, Paris, 1983, p. 207.
1843 Johann Heinrich von Thünen, *Der isolierte Staat* ... p. 413 (După H. Denis, *op. cit.*, p. 469).
1844 „le prix d'un produit doit être assez élevé pour assurer que l'on ne pourrait obtenir de meilleur rendement si l'on employait à d'autres usages le capital et la terre employés a sa production" (Karl Pribram, *op. cit.*, p. 207).
1845 Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 206.
1846 Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 206.
1847 Vezi şi Gheorghe Popescu, *Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1994, p. 29.

Tipurile de cultură şi modurile de exploatare se articulează în jurul oraşului central. Culturile se vor amplasa în jurul oraşului, ținând cont de costurile propriu-zise de producție, ca şi de cheltuielile de transport.

În imediata apropiere a oraşului vor fi amplasate produsele ale căror prețuri de vânzare nu suportă nici costuri de producție propriu-zise prea mari, nici cheltuieli de transport ridicate, sau care prezintă un grad ridicat de perisabilitate. Aici, apreciază profesorul Gromoslav Mladenatz, „se vor cultiva acele produse care din pricina valorii lor de schimb (prețului) nu suportă cheltuieli de transport, precum şi acelea care nu pot suporta un drum mai îndelungat, deci se va face grădinărit (zarzavaturi), se vor cultiva în mod intensiv nutrețuri pentru a creşte vaci cu lapte necesare aprovizionării cu acest aliment”[1848]. Aici se vor practica activități considerate mai „**intensive”.**

În loturile „circulare” următoare, vor fi amplasate produsele ale căror prețuri permit suportarea unor costuri de producție propriu-zise mai ridicate, precum şi cheltuieli de transport mai mari sau cu perisabilitate redusă. În această categorie intră activitățile considerate mai „**extensive”.**

Postulatul continuității suprafeței considerate, presupune – după părerea lui Thünen – o ordonare a diferitelor producții în formă de cercuri, astfel:

1. În primul cerc, se va practica **grădinăritul,** pentru obținerea de **zarzavaturi** şi alte **culturi intensive,** care utilizează îngrăşăminte ce trebuie cumpărate din oraş. Tot aici se vor organiza **păşuni intensive** pentru vacile de lapte. În epoca lui Thünen, trufandalele şi laptele presupuneau un transport delicat şi oneros. Proximitatea oraşului permitea, de asemenea, cumpărarea şi transportul mai ieftin al îngrăşămintelor pentru păşuni. Dar, avantajul cumpărării de îngrăşăminte din oraş se reduce pe măsura creşterii distanței, până la o limită de la care dispare.

2. Cea de a doua zonă concentrică va fi destinată **economiei forestiere** şi va avea **două subzone**:

- lemne de foc şi
- lemne de construcție

care suportă cheltuieli de transport mai mari.

Baza rentei funciare, în funcție de distanță, antrenează o mai bună rentabilitate a cerealelor, la partea extremă a cercului silvic. Cercurile următoare sunt, deci, **cerealiere,** şi se disting unul de altul prin modul de exploatare:

3. Zona următoare va fi destinată **culturilor pastorale**. În cadrul ei se vor organiza mai multe subzone. În regiunea mai apropiată de centru se vor creşte vite de măcelărie, care vor fi trimise spre îngrăşat în regiunea învecinată a păşunilor. În restul zonei vor fi crescute animale pentru transport, care au o valoare mai mare şi – ca atare – pot suporta spese de transport mai ridicate.

4. Al patrulea cerc este destinat **asolamentului alternativ**.

5. Urmează zona destinată **asolamentului trienal**.

6. În ultima zonă cerealieră concentrică vor fi crescute **animale pentru blană** şi **vânatul**. De asemenea, aici vor fi practicate culturile cerealiere care au prețurile cele mai ridicate şi pot suporta spesele cele mai mari.

„După cum se vede – apreciază în continuare Thünen – criteriul principal potrivit căruia se orânduiesc ramurile de producție agricolă în cadrul teritoriului disponibil îl formează costurile de producție (cheltuielile de muncă şi capital), pe de o parte, spesele de transport, pe de altă parte. E de la sine înțeles că spese de transport mari nu pot suporta decât produsele având un preț de cost redus pe unitate. De aceea, culturile mai intensive se vor aşeza mai în apropierea centrului de consumație şi pe măsură ce zonele de producție se depărtează de acest centru, culturile trebuie să devină din ce în ce mai extensive”[1849] (vezi schema de la pagina 490).

1848 Gromoslav Mladenatz, *Curs de Economie politică*, vol. II, *Cunoaştere şi metodă în ştiința economică,* Editura Tiporex, București, 1947, p. 59.

1849 După Gromoslav Mladenatz, *Curs de Economie politică*, vol. II, Editura Tiporex, p. 60.

11.2.2.2. FORMULA SALARIULUI NATURAL

„Faimoasa formulă a „salariului natural" trebuie să-i fi evocat lui Thünen multe lucruri, din moment ce a dorit să-i fie gravată pe piatra funerară"[1850].

Pentru explicarea concepției sale asupra „salariului natural" Thünen a presupus că singurele cheltuieli de producție sunt salariile.

El a notat:

P – expresia monetară a producției anuale nete totale, obținută de fiecare muncitor;

w – volumul salariilor nominale anuale ale muncitorului.

În acest caz Thünen a considerat:

$\Pi = (P - w)$ – nivelul total al profitului;

$\pi' = (P - w)/w$ – rata profitului (asimilată de Thünen ratei dobânzii)[1851].

Mai departe, Thünen a considerat că salariatul îşi foloseşte veniturile astfel:

$w = a + a'$ unde: **a** – partea de salarii destinată consumului;

$a' = (w - a)$ – partea economisită şi plasată spre fructificare.

Din economiile depuse spre fructificare, salariatul va obține un venit **(e)** determinat de Thünen astfel:

$e = a'(P - w)/w$ adică: $e = (a' + a) - aP/w$

Pentru a maximiza acest venit (considerând **P** şi **a** constante) se obține condiția:

$(aP/w^2) - 1 = 0$ (anularea derivatei I în raport cu w[1852]),
sau $aP/w^2 = 1$ ori $w^2 = aP$

Din această formulă, Thünen a dedus faimoasa formulă a „**salariului natural"**:

$$w = \sqrt{aP}$$

◆ **Karl Pribram (1877–1973)** afirmă că nivelul „**salariului just" (w)** se obține ca „**rădăcină pătrată a salariului de subzistență înmulțit cu valoarea producției mijlocii a muncitorului"[1853]** (s. ns.).

1850 „D'un autre point de vue, indiquons sa fameuse formule du «salaire naturel», qui devait évoquer pour lui bien des choses puisqu'il voulut qu'elle fut gravée sur sa tombe" (După L. B. Decarbon, *op. cit.*, p. 322). „He (Thünen – n. ns.) must have thought a lot of it, because he had it engraved upon his tombstone" (Joseph Alois Schumpeter, *History of economic analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 467).

1851 Iată, aici, o anticipare a „ratei plusvalorii", calculată de Karl Marx ca „raport procentual între plusvaloare şi salariu".

1852 **Derivata I** a unei funcții se notează **f'(x).** Dacă **f'(x)>0**, atunci **f(x) este crescătoare**. Dacă **f'(x)<0**, atunci **f(x) este descrescătoare**. Dacă **f'(x)=0**, atunci: **1). f(x) are maxim**, când f'(x) trece de la valori pozitive la valori negative; **2). f(x) are minim**, când f'(x) trece de la valori negative la valori pozitive; **3). f(x) are punct de inflexiune**, dacă f'(x) se anulează fără să-şi schimbe semnul. **Derivata a II-a a unei funcții se notează f''(x).** Dacă **f''(x)>0**, atunci **f(x) are un minim**. Dacă **f''(x)<0**, atunci **f(x) are un maxim**. Pentru **f''(x)=0**, curba funcției **f(x) îşi schimbă inflexiunea**.

1853 „Il imagina ... une formule de „juste salaire", défini comme la racine carrée du salaire de subsistance multipliée par la valeur de la production moyenne d'un ouvrier" (După Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 207).

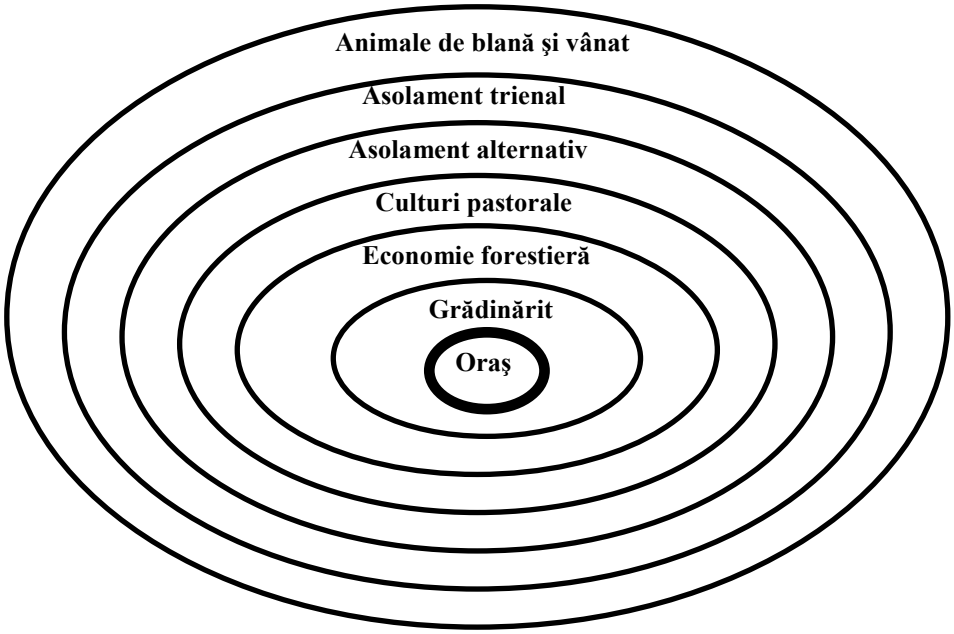

„Cercurile concentrice" ale lui Johann Heinrich von Thünen

11.3. ANTOINE AUGUSTIN COURNOT (1801–1877)

11.3.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Antoine Augustin Cournot s-a născut la **28 august 1801**, în localitatea Gray (Haute-Saône), Franța. Tatăl lui a fost notar şi provenea dintr-o familie de agricultori, aşezată în ținutul Franche-Comté pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

Până la 15 ani şi-a făcut studiile la Collège de Gray. Între 15 şi 19 ani – la École Normale Supérieure Besançon, secția Ştiințe – a citit numeroase opere, unele aparținând matematicienilor Laplace[1854] şi Leibniz[1855]. În perioada 1821–1823 a fost student la École Normale Supérieure din Paris.

În anul 1823 a obținut licența în ştiințe şi tot în acel an s-a angajat în slujba Mareşalului Gouvion-Saint-Cyr, în calitate de consilier literar şi tutore al fiului său. Cournot a rămas în slujba lui Saint-Cyr 10 ani, perioadă în care şi-a continuat studiile şi cercetările. În anul 1829 a obținut titlul de doctor în ştiințe, cu o temă principală în mecanică ***(Mémoire sur le mouvement d'un corps rigide soutenu par un plan fixe)*** şi cu una secundară în astronomie ***(De la figure des corps célestes)***. Paralel, a făcut studii de drept.

În anul 1834 a fost numit profesor de mecanică la Universitatea Lyon, Facultatea de Ştiințe. Cournot a fost profesor un singur an, restul activității fiind dedicat unei „briliante cariere" în administrația universitară franceză[1856]. În anul următor a trecut la Universitatea Grenoble, în calitate de rector şi inspector general al educației (1835–1854). Între 1854–1862 a fost rectorul Universității Dijon.

1854 **Pierre Simon Marchiz de Laplace (1749–1827),** matematician, astronom şi fizician francez. Autor al unor lucrări fundamentale în domeniul ecuațiilor diferențiale, al funcțiilor cu derivate parțiale, al funcțiilor speciale, al algebrei şi al teoriei probabilităților. Autorul (1769) unei cunoscute teorii cosmogonice („Kant-Laplace") şi al unui *Tratat de mecanică cerească.*

1855 **Gottfried Wilhelm Leibniz (1696–1716)**, filosof, logician şi matematician german. Fondatorul Academiei de Ştiințe din Berlin. A elaborat – independent de Newton – calculul infinitezimal. Sistemul său filosofic – idealist-obiectiv – pune la baza existenței „**monadele"** („Monadologia"), substanțe spirituale indivizibile, independente unele de altele şi active. Concordanța dintre monade este stabilită de „monada supremă", Dumnezeu, lumea noastră fiind „cea mai bună dintre toate lumile posibile" („Teodiceea"). Leibniz a fost un precursor al „logicii simbolice" moderne.

1856 Vezi Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique*, Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 190.

Augustin Cournot a devenit Cavaler (1838) şi Ofiţer (1845) al Legiunii de Onoare.

În anul 1862 s-a retras din activitate. Suferind de deprecierea treptată a vederii, a fost, în ultimii ani ai vieţii, aproape orb. Augustin Cournot s-a stins din viaţă la **30 martie 1877**, în Paris („alors qu'il allait se présenter à l'Institut”[1857]).

Cournot a fost foarte prolific în calitate de scriitor. Lucrările lui principale au abordat **trei** domenii:

1. Algebră, analiză şi probabilităţi: ***Traité élémentaire de la théorie des fonctions*** **(1841);** ***Exposition de la théorie des chances et des probabilités*** **(1843);** ***De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algèbre et la géométrie*** **(1847).**

2. Economie politică: ***Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*** **(1838);** ***Principes de la théorie des richesses*** **(1863);** ***Revue sommaire des doctrines économiques*** **(1877).**

3. Filosofie: ***Essai sur les fondements de la connaissance et sur les caractères de la critique philosophique*** **(1851);** ***Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*** **(1861);** ***Considérations sur la marché des idées et des événements dans les temps modernes*** **(1872);** ***Matérialisme, vitalisme, rationalisme (Études sur l'emploi des données de la science en philosophie)*** **(1875).**

În ciuda unei activităţi ştiinţifice şi publicistice foarte bogate, Cournot nu s-a bucurat de vreun prestigiu deosebit în timpul vieţii, poate din cauza modestiei sale proverbiale sau pentru că „n-a făcut nimic pentru a-şi face cărţile atractive”[1858]. Cournot „era mai degrabă trist, solitar, aproape orb spre sfârşitul vieţii. Modest, şters, el n-a făcut nimic pentru a conferi cărţilor sale atractivitate; acestea sunt mai degrabă austere, pline de fapte şi demonstraţii”[1859].

11.3.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Cournot a plecat, în demersul său, de la distincţia între „**Economia politică”** şi „**Economia socială”.** În opera lui, înţelesurile erau diferite de cele pe care le conferim noi, astăzi, noţiunilor respective. După părerea sa, „Economia socială” trebuie să studieze „transformările structurilor economice”. Totodată, Cournot aprecia că „Economia socială” nu se pretează la un studiu cu adevărat ştiinţific, fiind legată de un ideal social, politic, filosofic sau religios”. „Economia politică” urma să studieze „rezultatele jocului mobilului economic esenţial: căutarea maximului de satisfacţie pentru minimul de efort”[1860]. Economia politică, studiind mecanismul uman – la fel de riguros ca unul material – are un pronunţat caracter ştiinţific.

După părerea economistului francez, „valoarea de schimb” formează bogăţia oricărei naţiuni, iar preţul constituie „unitatea de bază” a acestei bogăţii. **Bogăţia este constituită din „lucrurile cărora – prin relaţiile comerciale şi instituţiile civile – li se poate atribui o valoare de schimb”[1861].**

Cournot a considerat că obiectul de studiu al Economiei politice este **analiza schimbului şi a mecanismelor de formare a preţurilor.**

11.3.2.1. ECHILIBRUL PRODUCĂTORULUI ÎN SITUAŢIA DE MONOPOL

Studiind comportamentul întreprinzătorului, Augustin Cournot a fost primul economist care a stabilit – în 1838 – **regula echilibrului firmei pe piaţă**, prin **egalizarea costului marginal** (curba ofertei) **cu veniturile marginale** (încasările suplimentare obţinute prin vinderea ultimei unităţi de produs). Rezultatul obţinut, pornind de la situaţia de

1857 Henri Guitton, *Préface*, în Augustin Cournot, ***Recherches sur les principes de la théorie des richesses***, Editura Calman-Lèvy, Paris, 1974, p. 10.
1858 „did nothing to make his books attractive” (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 708).
1859 „était plutôt triste, solitaire, quasi aveugle à la fin de sa vie. Modeste, effacé, il ne fait rien pour rendre ses livres attrayants; ceux-ci sont plutôt austères, bourres de faits et de démonstrations” (Henri Guitton, în *op. cit.*, p. 11). „Cournot a été d'abord un mathématicien, puis économiste, il est toujours demeuré un philosophe” (*ibidem*).
1860 Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 191.
1861 „les choses auxquelles l'état des relations commerciales et les institutions civiles permettent d'attribuer une valeur d'échange” ; vezi A. Cournot, *Principes de la théorie des richesses*, 1863, p. 2 (După A. Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 167).

monopol (proprietarul unei surse de apă minerală) este apoi extins la **duopol** şi – în final – la **concurența perfectă**.

- **Echilibrul stabil**, cea mai bună situație sau cea care nu trebuie schimbată, **este, pentru întreprinzător, producția vândută care-i asigură obținerea profitului total maxim.**

Venitul total (Y_T) este produsul dintre cantitatea vândută **(Q_T)** şi prețul unitar **(P_u)**.

$$Y_T = Q_T.P_u$$

Profitul maxim (Π_{max}) este diferența între veniturile totale **(Y_T)** şi costurile totale **(C_T)**.

$$\Pi_{max} = Y_T - C_T$$

La rândul ei, **cantitatea totală** vândută este o funcție de preț $Q_T = f(P_u)$

Veniturile totale sunt – deci – funcție de cantitatea vândută şi de preț.

$$Y_T = P_u.f(P_u)$$

Costurile de producție totale depind şi ele de cantitățile vândute.

$C_T = \varphi(Q_T)$ Deci, $\Pi_{max} = P_u.f(P_u) - \varphi(Q_T)$

Soluția problemei (maximizarea masei profitului) se obține când **derivata de ordinul I a acestei expresii se anulează**, deoarece venitul suplimentar (marginal) obținut va fi egal cu costul suplimentar (marginal).

Pentru determinarea producției optime, trebuie cunoscute costurile şi veniturile posibile. În cazul veniturilor, producătorul trebuie să ia în considerație comportamentul consumatorilor. Cantitatea de marfă pe care aceştia sunt dispuşi s-o cumpere evoluează în sens invers față de nivelul prețului[1862].

- Cournot este acreditat ca **inițiatorul studiului elasticității cererii în funcție de preț**.

$K_e = (\Delta Q/Q)/(\Delta P/P)$ sau $Ke = [(Q2 - Q1)(P1 + P2)]/[(Q1 + Q2)(P1 - P2)]$[1863]

Curba cererii în funcție de preț este descrescătoare şi are formă liniară

$Q_T = A - BP$ unde A şi B sunt parametri pozitivi.

Totdeauna există o limită superioară a prețului pentru care cumpărările devin nule, precum şi una inferioară, de la care orice scădere a prețului nu mai antrenează o creştere a volumului de vânzări (prag de saturație a pieței). Dar, înainte de a atinge acest prag, veniturile totale cresc – într-o primă fază – pe măsura cantității vândute. Ele ating o stare de maximum, după care încep să scadă, în ciuda sporirii cantității vândute. Deci, pe parcurs se modifică atât cantitățile vândute cât şi prețurile unitare.

Veniturile totale pot fi reprezentate printr-o parabolă de forma

$Y_T = aQ_T - bQ_T^2 = Q_T(a - bQ_T)$ unde:

1862 „Une denrée est d'ordinaire d'autant plus demandée qu'elle est moins chère ... la demande croît quand le prix décroît" (A. Cournot, *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, 1838, p. 48). Mai târziu, Thorstein Veblen a prezentat „efectul Veblen" conform căruia – în anumite situații – prețul ridicat poate face unele bunuri de calitate (presupusă) superioară mai dezirabile. Robert Giffen a demonstrat „paradoxul Giffen" al creşterii cererii pentru bunurile strict necesare, o dată cu urcarea prețurilor. Gilbert Abraham-Frois pornește explicația echilibrului monopolului de tip Cournot astfel: „Se presupune că avem o curbă lineară de cerere a bunului. În acest caz, dacă A şi B sunt parametri pozitivi, cantitatea cerută (q) din bunul respectiv se scrie astfel: **q = A – Bp**, de unde ... **p = a – bq** (unde **a = A/B** şi **b = 1/B**)" etc. (Vezi Gilbert Abraham Frois, *Economia politică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 247–249).

1863 În unele lucrări coeficientul elasticității cererii în funcție de preț se calculează după formula: **Ke = [(Q2 – Q1)(P1 + P2)] /[(Q1 + Q2)(P1 – P2)]**.

a şi **b** – parametri pozitivi, între care există relația **a = A/B** şi **b = 1/B**[1864]**.**

Încasările totale au un maximum pentru **Q = a/2b**, care este situat la mijlocul segmentului **(O; a/b)**, corespunzând punctului **M** de pe curba cererii.

Veniturile totale se anulează în $\mathbf{P_u = a}$ (fără vânzări) şi în **Q = a/b** (intersecția curbei cererii cu axa cantităților) unde veniturile sunt nule.

Prețul unitar (mediu) este raportul dintre veniturile totale şi cantitățile vândute.

$$\mathbf{P_u = Y_T/Q_T = (aQ_T - bQ_T^2)/Q_T = (a - bQ_T)}$$

Curba lui intersectează abscisa în punctul **(a/b)** şi este o dreaptă descrescătoare în funcție de ofertă. Ea are maxim în $\mathbf{P_u = a}$ şi **Q = 0**, iar pentru **Q = a/b**; $\mathbf{P_u = 0}$.

◆ **Modificarea veniturilor totale în funcție de variația cantității vândute, reprezintă veniturile (încasările) marginale**.

Ele sunt reprezentate prin curba derivatei de ordinul I a ecuației veniturilor totale (în funcție de cantitate). Ea este descrescătoare cu oferta şi se anulează când veniturile totale sunt maxime **(Y_m întâlneşte abscisa în punctul a/2b)** fiind mediana triunghiului format între axele de coordonate şi dreapta prețului unitar. Încasarea marginală **(Y_m)** permite analiza funcției încasărilor totale **(Y_T)**, căci este suficient să scriem că $\mathbf{Y_T}$ **= maxim**, când $\mathbf{Y_m = 0}$. Dreapta $\mathbf{Y_m}$ pleacă din punctul **a**, ca o dreaptă a cererii (**Q = 0**; $\mathbf{Y_m = b}$; **P = a** (maxim)). Ea se anulează în **a/2b**, situat în mijlocul segmentului **(O;a/b)**, unde $\mathbf{Q_O = a/2b}$.

$$\mathbf{Y'_T = Y_m = a - 2bQ_T}$$

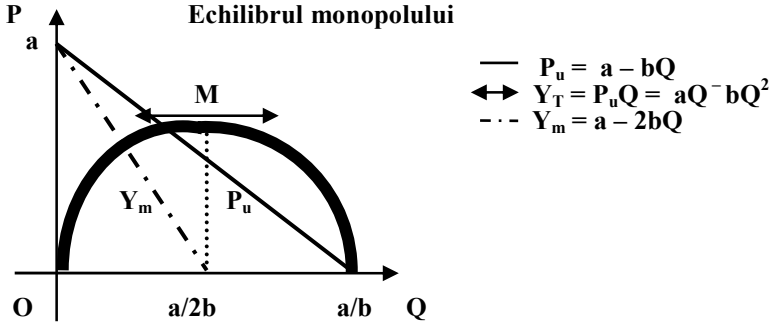

Analiza neoclasică a costurilor face distincția între **„costurile fixe" (C_F)** şi **„costurile variabile"**[1865] **(C_V)**.

$$\mathbf{C_T = C_F + C_V}$$

Costurile variabile totale (C_V) pe termen scurt sunt în funcție de cantitățile produse. Presupunând absența stocurilor, costul variabil total creşte – într-o primă fază – mai încet decât cantitatea produsă. De la un nivel al producției în sus – punctul de inflexiune – costurile variabile cresc mai repede decât producția.

Derivata de ordinul I (costul marginal) este descrescândă în prima fază, apoi, după un minimum (corespunzând punctului de inflexiune al curbei costului variabil total) devine crescătoare. Se obține **costul sintetic total**, pe termen scurt, ca sumă a costului fix şi a celui variabil. Costul marginal al acestei sume este identic cu cel al costului variabil total, deoarece derivata costului fix este nulă.

Raportul dintre **costurile fixe totale (C_F)** şi cantitatea de bunuri reprezintă **costul fix mediu (C_{fm})**.

1864 Gilbert Abraham Frois, *Economia politică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 247.
1865 Vezi Jacob Viner, *Les courbes de coût*, în „Zeitschrift fur Nationalökonomie", 1931; Alfred Marshall, *Principles of economics*, London, 1890; John Maurice Clark, *The economics of overhead costs*, New York 1923.

$$C_{fm} = C_F/Q_T$$

Acesta scade în aceeaşi proporție cu ritmul de creştere a producției (dacă producția se dublează, costul fix mediu scade la jumătate). Prin urmare, sporirea producției este un mijloc de reducere a costului unitar, cu condiția ca costul variabil mediu **(C_{vm})** (raportul între costurile variabile totale şi cantitatea produsă) să nu contracareze acest efect.

$$C_{vm} = C_V/Q_T$$

Suma **costului fix mediu** şi a **costului variabil mediu** formează **costul mediu (unitar) (C_u)**.

$$C_u = C_{fm} + C_{vm} \quad \text{sau} \quad C_u = C_T/Q_T$$

- El corespunde pantei tangentei dusă de la originea axelor de coordonate la curba **costului sintetic total (C_T)**. **Costul marginal (C_m) taie curbele costului variabil mediu (C_{vm}) şi costului mediu unitar (C_u) în punctele lor de minim**.

Partea costului marginal care este superioară costului mediu constituie curba ofertei producătorului. Dacă prețul este inferior costului mediu, întreprinderea va înregistra pierderi şi va da faliment. Dacă prețul de vânzare este superior costului mediu, dar inferior celui marginal, producătorul este mai interesat să cumpere de pe piață cantitatea cerută (în scopul revânzării) decât s-o producă. Pierderea producătorului este egală tocmai cu diferența pozitivă dintre costul marginal (mai mare) şi prețul de vânzare (mai mic).

- **Propria lui producție va fi optimă dacă prețul de vânzare unitar va fi egal cu costul marginal** (pentru orice situație deasupra curbei costului mediu).

Dacă prețul pieței creşte, producătorul trebuie să mărească producția, astfel ca, din nou, costul marginal să fie egal cu prețul. Deci, în cazul concurenței, oferta este crescătoare pe măsura urcării prețului. În cazul monopolului nu se poate trasa o curbă a ofertei, deoarece producătorul decide nivelul producției în funcție de veniturile marginale şi nu de prețuri[1866].

1866 Vezi G. L.R. Shackle, *Les années de la Haute Théorie*, Cambridge, 1967, p. 52.

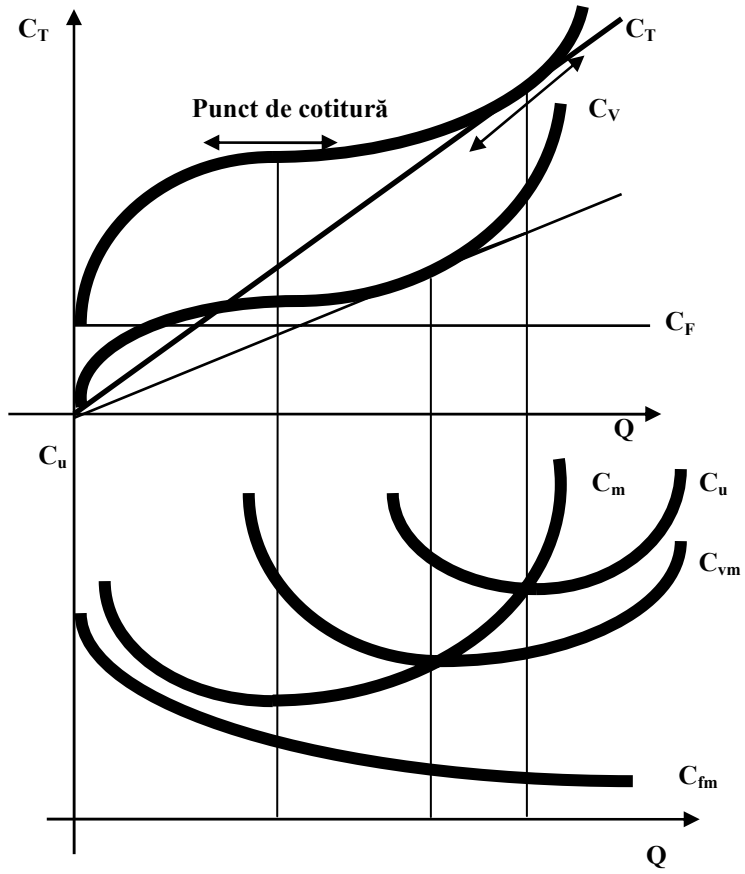

Prin confruntarea veniturilor totale cu costurile totale, producătorul caută să determine nivelul producției pentru care obține cea mai mare diferență pozitivă între veniturile totale şi costurile totale (profitul total maxim). Ştiind că $\mathbf{Y_T = f(Q)}$ şi $\mathbf{C_T = \varphi(Q)}$, problema este de a maximiza profitul total $\mathbf{\Pi_{max} = f(Q_T) - \varphi(Q_T)}$.

Maximizarea profitului total revine la a găsi mărimea **(Q)** a producției pentru care derivata de gradul I a funcției profitului total se anulează.

$\mathbf{\Pi'_{max} = f'(Q_T) - \varphi'(Q_T)}$ adică: $\mathbf{\Pi'_{max} = Y_m - C_m}$ deci $\mathbf{\Pi'_{max} = 0}$ **dacă** $\mathbf{Y_m = C_m = P_u}$

- Această condiție este îndeplinită în „**punctul lui Cournot" (C)**. „Când cantitatea suplimentară de bani intrată în casă devine inferioară costului necesar pentru a o produce, se înțelege că este exact momentul unde trebuie întreruptă sporirea producției. Acesta este «**punctul lui Cournot**»"[1867] (s. ns.).

$\mathbf{Q_O = a/2b}$ este optimă, pentru că asigură maximizarea încasărilor. Prețul de vânzare unitar se situează în A; costul unitar (mediu) în B (superior costului minim D). Profitul unitar este diferența dintre prețul unitar şi costul unitar $\mathbf{(\Pi_u = A - B')}$. Profitul total $\mathbf{[\Pi_T = \Pi_u.Q_O = (A - B')(a/2b)]}$ este dat de suprafața **AB'B''A'**. El reprezintă diferența **(ABOA' – B'BOB'').** Această arie se numeşte **„renta economică"** a firmei sau **„profit pur".**

1867 „Lorsque le supplément d'argent qui rentre dans les caisses en produisant plus devient inférieur au coût nécessaire pour produire, on comprend que c'est le moment exact où il faut cesser d'augmenter l'échelle de production. C'est le **«point de Cournot»**" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 168).

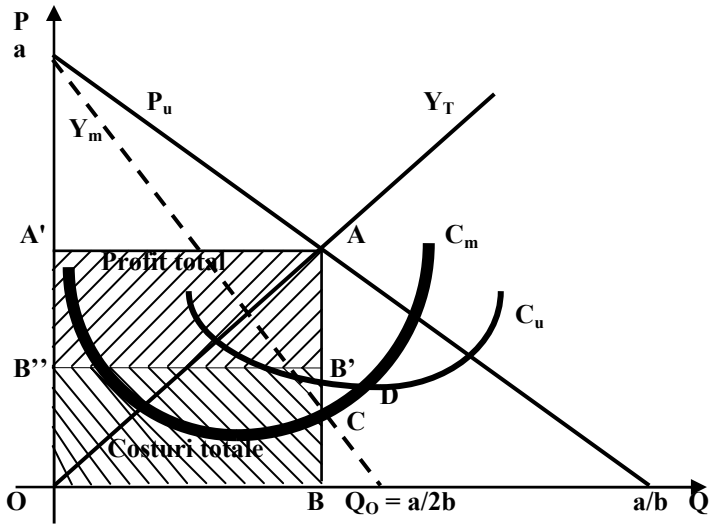

11.3.2.2. ECHILIBRUL ECONOMIC ÎN SITUAȚIA DUOPOLULUI

Presupunem, acum, că avem două firme – de forță egală – care concurează între ele pentru producerea și desfacerea aceluiași produs (apă minerală) pe o piață. Prețul de vânzare este unic și cantitatea totală cerută este dată. Problema se pune de a determina partea de piață a fiecărui ofertant (cantitatea optimă **(Q_O)** produsă și vândută), știind că scopul fiecărei firme este maximizarea profitului total. Deci, fiecare din cele două firme va urmări să-și dimensioneze oferta, în funcție de comportamentul celeilalte (știind că prețul este stabil și cantitatea totală necesară pieței este dată) pentru a-și maximiza profitul total obținut. „Fie $\mathbf{P_u}$ prețul pieței, $\mathbf{Q = f(P)}$ producția totală, $\mathbf{Q_A}$ producția sursei **(A)**, $\mathbf{Q_B}$ producția sursei **(B)**, astfel ca $\mathbf{Q_T = Q_A + Q_B}$. Făcând abstracție – pentru început – de cheltuielile de exploatare, veniturile proprietarilor vor fi $\mathbf{P_u.Q_A}$; $\mathbf{P_u.Q_B}$ și fiecare va căuta să obțină venitul cel mai mare posibil”[1868].

Presupunem că volumul total al cererii pe piață este: $\mathbf{Q_T = Q_A + Q_B}$.

Dacă producătorul **A** (ținând cont de prezența lui **B**) își reduce oferta de la $\mathbf{Q_{A2}}$ la $\mathbf{Q_{A1}}$ (pentru a nu scădea prețul), producătorul **B** își va spori oferta de la $\mathbf{Q_{B1}}$ la $\mathbf{Q_{B2}}$. Invers, dacă **A** își sporește oferta de la $\mathbf{Q_{A1}}$ la $\mathbf{Q_{A2}}$, **B** și-o va reduce de la $\mathbf{Q_{B2}}$ la $\mathbf{Q_{B1}}$ ș.a.m.d. Procesul continuă atât timp cât cei doi ofertanți consideră că modificările în vânzări și profitul total sunt acceptabile. În momentul în care și-au maximizat profiturile, se stabilește **„echilibrul lui Cournot“ (E)**. **„Situația de echilibru, corespunzătoare sistemului de valori Ox, Oy este, deci, stabilă; dacă unul sau altul dintre producători se depărtează momentan de propriul interes, va fi adus înapoi de forțele care diminuează continuu amplitudinea depărtării”**[1869] (s. ns.).

- Cournot a considerat un **„duopol simetric”,** în care cei doi ofertanți sunt de forță egală și **„echilibrul este stabil”.** Mai târziu, **Heinrich von Stackelberg (1905–1946)** a analizat **„duopolul asimetric”,** în care o firmă exercită dominația pe piață, iar cealaltă este dominată. În această situație **„echilibrul este instabil”** (vezi, mai jos, Stackelberg, la capitolul 16).

1868 „Soit P_u le prix de marche, $\mathbf{Q = f(P)}$ le débit total, $\mathbf{Q_A}$ le débit de source **(A)**, $\mathbf{Q_B}$ celui de source **(B)** de sorte que $\mathbf{Q_T = Q_A + Q_B}$. En négligeant pour débuter les frais d'exploitation, les revenus des propriétaires seront respectivement $\mathbf{Pu.Q_A}$; $\mathbf{Pu.Q_B}$ et chacun de son côté cherchera a rendre ce revenu le plus grand possible” (Augustin Cournot, *Recherches sur les principes mathématiques ...* , p. 88). Simbolurile ne aparțin.

1869 „La situation d'équilibre, correspondant au système de valeur Ox, Oy est donc stable; c'est-à-dire que si l'un ou l'autre des producteurs, trompe sur vrais intérêts, vient a s'en écarter momentanément, il y sera ramené par une suite de réactions, toujours diminuant d'amplitude” (Augustin Cournot, *Recherches sur le principes mathématiques ...* , p. 91).

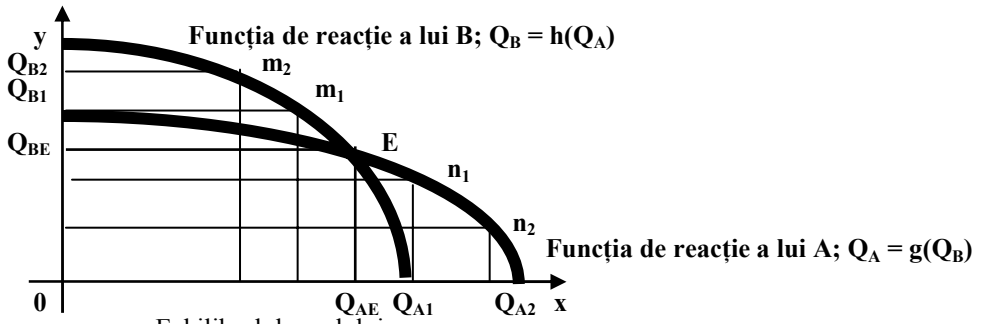

Echilibrul duopolului

Iată un calcul ilustrativ pentru metoda matematică a lui Cournot[1870]:
Presupunem
$P_u = 10 – Q$; curba cererii
$Y_T = P_u.Q = 10Q – Q^2$; veniturile totale
$Y'_T = Y_m = 10 – 2Q$; veniturile marginale
$\varphi(Q) = 1/2.Q^2$; funcția costului total
$\varphi'(Q) = Q$; funcția costului marginal
Duopoliştii sunt interesaţi să producă până la punctul în care veniturile marginale sunt egale cu costurile marginale, adică **$Y'_m = \varphi'$**, sau **$10 – 2Q = Q$**, de unde **$Q = 10/3$**. Acest nivel al producției este realizat pentru **$P_u = 10 – Q$**, cu **$Q = 10/3$**, deci **$P_u = 20/3$**.

11.3.2.3. ECHILIBRUL PRODUCĂTORULUI ÎN CONCURENȚA PERFECTĂ

După duopol, **Cournot a abordat problemele producţiei şi preţului în condiţiile concurenţei perfecte**. Aici dimensiunile întreprinderilor producătoare sunt mici şi sensibil apropiate, astfel că nici una nu poate exercita o influenţă hotărâtoare asupra producţiei şi preţului. Pe această piaţă, cu o ofertă atomizată, preţul tinde să se stabilizeze la nivelul costului mediu unitar. Cournot apreciază că o asemenea situaţie corespunde echilibrului pe o perioadă lungă şi pe o piaţă cu concurenţă pură şi perfectă.
În privinţa nivelului preţului, Cournot a apreciat că

Preţul de monopol > **Preţul de duopol** > **Preţul concurenţei perfecte**

11.4. ARSÈNE JULES ÉTIENNE JUVÉNAL DUPUIT (1804–1866)

11.4.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Arsène Dupuit s-a născut la **18 mai 1804**, în Piemont[1871], pe vremea aceea provincie franceză (astăzi teritoriu italian). Tatăl lui a fost inspector de finanţe. Arséne şi-a făcut studiile liceale la Louis-le-Grand şi Saint-Louis. În 1822 a intrat la École Polytechnique, iar după doi ani la École des Ponts-et-Chaussées din Paris. Trei ani mai târziu îl găsim inginer în Sarthe. Între 1833 şi 1837 lucrează la întreţinerea căilor de comunicaţie. În 1840 este trimis în Marne „unde drumurile sunt dificile de întreţinut”[1872]. Între 1844 şi 1850 s-a consacrat construirii unui pod peste Loire (la Ponts de Çe). În anul 1850 devine inginer şef al oraşului Paris, la departamentul poduri şi şosele, iar în 1855 inspector general al aceluiaşi

1870 Vezi Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 170. Simbolurile ne aparţin. Paul Anthony Samuelson, un secol mai târziu, în lucrarea *Fundamentele analizei economice*, a propus o analiză dinamică a stabilităţii.
1871 Provincie în nord-vestul Italiei, pe cursul superior al Padului. Piemontul are 25,4 mii kmp, iar capitala ei este Torino.
1872 „où les routes sont difficiles à entretenir” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 159).

departament. În aceste calități s-a preocupat de extinderea rețelei de distribuire a apei şi a inventat „canalul de formă ovală”[1873].

Începând din anul 1850, Dupuit s-a interesat tot mai mult de problemele economice şi a publicat numeroase studii referitoare la diferitele aspecte întâlnite în meseria sa. Cam din această perioadă el devine membru asiduu al Société d'Économie Politique.

Pe parcursul întregii sale cariere a fost preocupat de problema **utilității comparative a lucrărilor publice**, pe care a analizat-o din perspectivă economică, prin raportul **cost-beneficiu**. „Analiza economică ne cere să măsurăm atât utilitatea medie, cât şi utilitatea marginală şi costul marginal … Trebuie construite noi drumuri sau canale? … Trebuie să creăm noi şcoli sau noi oficii poştale? … Costurile tuturor construcțiilor marginale pot fi determinate. Este suficient să calculăm costul tuturor aşezămintelor, al tuturor serviciilor, al tuturor drumurilor; să le aranjăm într-un tabel care va reliefa automat pe cele cu prețurile cele mai ridicate. Se poate, astfel, compara prețul de revenire al şcolii marginale, cu prețul de revenire al kilometrului marginal de şosea … Concluziile se degajă de la sine; necesitatea amenajării unor drumuri, revizuirea rețelei şcolare, eliminarea serviciilor prea costisitoare, regionalizarea anumitor servicii a căror dimensiune optimă depăşeşte nevoile departamentului”[1874].

Arsène Dupuit a încetat din viață în **5 septembrie 1866**, la Paris.

Lucrările lui principale au fost: ***De la mesure de l'utilité des travaux publics*** **(1844);** ***De l'influence des péages sur l'utilité des voies de communication*** **(1849);** ***De l'utilité et de sa mesure*** **(1853)**. În plus, a mai publicat: ***Eau*****;** ***Poids et mesures*****;** ***Ponts-et-Chaussées*****;** ***Routes et chemins*****;** ***Voies de communication*****;** ***Péages*** (articole în **Dictionaire d'économie politique, 1852–1853**).

11.4.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Arsène Dupuit considera că **„Economia politică este o ştiință experimentală”[1875].** „Obişnuința – afirma el – a făcut din Economia politică o ştiință morală; timpul va face, suntem convinşi, *o ştiință exactă care, împrumutând de la analiză şi de la geometrie procedeele lor de raționament, va da demonstrațiilor sale precizia care le lipseşte astăzi”*[1876].

Principalele preocupări ale lui Dupuit s-au concentrat asupra:

- **utilității şi măsurării ei;**
- **curbei consumului (forma curbei cererii);**

Arsene Dupuit este considerat inițiatorul „**economiei bunăstării”.**

1873 „les égouts à section ovoïde” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, p. 160).

1874 „L'analyse économique nous rappelle qu'il faut mesurer non seulement l'utilité moyenne, mais aussi l'utilité marginale et le coût marginal... Faut-il construire de nouvelles routes, de nouveaux canaux?... Faut-il créer de nouvelles écoles, de nouveaux bureaux de postes?... Or le coût de tous les établissements marginaux peuvent être mesurés. Il suffit de calculer le coût de tous les établissements, de tous les services, de toutes les voies; de les ranger dans un tableau qui fasse ressortir automatiquement ceux dont le prix de revient est le plus élevé. Il devient alors possible de comparer le prix de revient de l'école marginale au prix de revient du kilomètre marginal de routes... Des conclusions se dégageaient presque d'elles-mêmes; nécessite de classer certaines voies, de réviser la carte scolaire, d'éliminer de trop coûteux services d'arrondissement, de régionaliser certains services dont la dimension optimum dépassait nettement le département” (După P. Mendes-France şi G. Ardant, *La science économique et l'action*, Editura Unesco-Julliard, Paris, 1954, p. 226–227). Calculul cost-beneficiu, la nivel macroeconomic este mult mai complex decât orice judecată de acest fel. Cum se pot evalua efectele pe termen lung ale construirii unei şcoli, comparativ cu cele ale unui kilometru de şosea? Important este că Dupuit a încercat aici abordarea de manieră marginalistă a unor probleme economice şi folosirea unor noi noțiuni cantitative.

1875 Vezi George Poulalion, *L'essentiel sur histoire de la pensée économique*, 1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993, p. 251.

1876 „L'usage a fait de l'économie politique une science morale; le temps en fera, nous sommes convaincus, *une science exacte qui, empruntant à l'analyse et à la géométrie leur procédés de raisonnement, donnera a ses démonstrations la précision qui leur manque aujourd'hui”* (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 273).

11.4.2.1. UTILITATEA ŞI MĂSURAREA EI

Arsène Dupuit a pornit de la definiția utilității ca „însuşirea unui bun de a satisface o nevoie" şi a afirmat că **„utilitatea şi măsura sa sunt baza Economiei politice"**[1877](s. ns.).

Considerând Economia politică o ştiință exactă, el credea că **„măsura este, deci, baza economiei"**[1878](s. ns.)**.**

Prin urmare, Dupuit a considerat că **Economia politică este o ştiință cantitativă, iar obiectul ei este măsurarea utilității bunurilor**.

„Utilitatea şi valoarea sunt două proprietăți interdependente, având între ele un raport complex, în care intră şi o altă circumstanță, raritatea"[1879]. Deci, aprecia Dupuit, **valoarea mărfurilor este determinată de utilitate şi raritate**. Valoarea este direct proporțională cu utilitatea şi invers proporțională cu cantitatea disponibilă şi consumată dintr-un bun oarecare.

Arsène Dupuit a respins „**paradoxul valorii",** afirmând că utilitatea bunurilor este o „mărime variabilă", diferită de la un individ la altul. După părerea lui, utilitatea descreşte pe măsura sporirii cantității disponibile şi consumate dintr-un bun oarecare.

Intensitatea dorinței pe care fiecare individ o poate avea la un moment dat – pentru o cantitate dintr-un bun oarecare – nu poate fi direct măsurată. Dar va exista *un indiciu valabil*, oferit de cheltuielile consumatorului, căci, afirmă Dupuit: **„singura utilitate reală este cea plătită"**[1880] (s. ns.). El era perfect conştient că nu există un ***mijloc obiectiv*** **(„no bridge")** cu care să se realizeze compararea utilităților bunurilor, pentru diferiți indivizi. Dar, Dupuit credea că este posibilă comensurarea şi însumarea lor, când se referea la un ***criteriu al utilității***.

1. Utilitatea unui bun este diferită de la un consumator la altul, în funcție de aprecierea lui subiectivă. Totodată, acelaşi individ atribuie utilități diferite fiecărei unități de bun, în funcție de cantitatea pe care o posedă şi/sau o consumă. „Fiecare consumator ataşează *o utilitate diferită* aceluiaşi obiect, în funcție de cantitatea pe care o poate consuma"[1881]. Astfel, individul care a cumpărat 100 de butelii cu câte 10 centime, va cumpăra numai 50 de câte 15 centime şi doar 30 a câte 20 de centime[1882]. Avem – în termenii de mai sus – **prima exprimare expresă a descreşterii utilității marginale**. Dupuit a denumit-o „**utilitate finală"** şi această noțiune va sta la baza lucrărilor Şcolii psihologice sau marginaliste.

2. Inexistența mijlocului de măsurare a intensității dorințelor **(„no bridge")**, permite totuşi calculul monetar care ne furnizează informații de cea mai mare însemnătate pentru compararea utilității sociale a bunurilor. **Economia politică** – aprecia Dupuit – **trebuie să ia în calcul**, pentru măsurarea utilității unui bun, **„sacrificiul maxim pe care fiecare consumator va fi dispus să-l facă pentru a-l obține"**[1883] (s. ns.). **„**Noi spunem Economie politică – susținea el – pentru că nu există încă o măsură riguroasă a facultății pe care o au bunurile de a satisface nevoile oamenilor. Este foarte dificil de a aprecia cine este mai flămând: bogatul care consimte să dea un milion pentru a cumpăra un kilogram de pâine sau săracul care – neavând bani – îşi riscă viața pentru a o obține"[1884]. Cu toate acestea, „economia politică, speculând asupra bogățiilor şi sacrificiilor pe care suntem dispuşi pentru a le obține, trebuie să țină cont de energia voinței, prin expresia ei în bani"[1885].

1877 „l'utilité et sa mesure sont la base de l'économie politique" (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 274).
1878 „la mesure est donc la base de l'économie" (După George Poulalion. *op. cit.*, p. 252).
1879 „L'utilité et la valeur sont deux propriétés, non pas indépendants, mais ayant entre elles un rapport complexe, dans lequel entre une autre circonstance, qui est la rareté" (După George Poulalion, *op. cit.*, p. 252).
1880 „il n'y a d'utilité réelle que celle que l'on consent à payer" (Arsène Dupuit, ***De la mesure de l'utilité des travaux publics***, în „Annales des Ponts-et-Chaussées", 2e serie, volume 8, Paris, 1844).
1881 „Chaque consommateur attache lui-même *une utilité différente* au même objet suivant la quantité qu'il peut consommer" (Vezi Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 274).
1882 „Ainsi, tel acheteur qui aurait acheté 100 bouteilles à dix sous n'en achetera que 50 à quinze sous, et n'on aurait acheté que 30 à 20 sous" (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 274).
1883 „le sacrifice maximum que chaque consommateur serait disposé à faire pour se le procurer" (Arsène Dupuit, *De l'utilité, de sa mesure, de l'utilité publique*, în „Journal des économistes", nr. 147, 15 iulie, Paris, 1853).
1884 „Nous disons l'économie politique, car ce n'est pas lá encore une mesure rigoureuse de la faculté qu'ont les choses de satisfaire les besoins des hommes; on serait fort embarrassé de dire quel est le plus affamé: du riche qui consentirait à donner un million pour acheter un kilogramme de pain, ou le pauvre qui, n'ayant pas d'autre chose à donner, risquerait sa vie pour l'obtenir" (Arsène Dupuit, *„De l'utilité et de sa mesure")*.
1885 „l'économie politique spéculant sur les richesses et sur les sacrifices que nous sommes disposés à faire pour les obtenir, doit nécessairement *tenir compte de l'énergie de la volonté par son expression en argent"* (A. Dupuit, *De l'utilité ...*)

Încă din 1844 Dupuit afirmase: „Pe scurt, **economia politică trebuie să măsoare sacrificiul maxim pe care fiecare consumator este dispus să-l facă pentru a obține un bun"**[1886](s. ns.).

În gândirea lui Dupuit, Economia politică trebuie să se ocupe exclusiv de exprimarea bănească a efortului necesar obținerii bunurilor destinate consumului[1887]. Aspectele sociale, morale ale activității economice fac obiectul „Economiei sociale". **Economia politică** „nu produce pâine decât pentru cel ce o poate cumpăra şi abandonează **economiei sociale** grija de a o oferi celui care nu are putere de cumpărare"[1888].

Arsene Dupuit a trasat – cel dintâi – „**curba cererii"** şi a asimilat utilitatea totală integralei sale definite. „El a realizat, pentru prima dată în economia politică – afirma Roy – calculul unei integrale definite… Cournot a recurs sistematic la teoria funcțiilor şi a derivatelor acestora"[1889].

Vorbind de utilitate, Dupuit a nesocotit – la fel ca Walras mai târziu – orice considerent etic al acesteia. „Utilitatea economică – aprecia el – se bazează pe dorințele noastre, indiferent dacă acestea sunt sau nu conforme rațiunii; ea are în vedere oamenii aşa cu sunt; revine moralei rolul de a ne învăța cum trebuie să fie"[1890].

3. Analiza utilității lucrărilor publice corespunde aceluiaşi raționament. „Națiunile dispun de bogății publice, la fel cum indivizii dispun de bogății particulare … Utilitatea lor este ceea ce numim «utilitate publică» şi tot ce se potrivește «utilității particulare» îi este aplicabil"[1891]. Dupuit a fost preocupat de maximizarea utilității sociale a lucrărilor publice, fiind din această perspectivă, fondatorul „**economiei bunăstării"[1892] (Welfare Economics).** El a considerat că utilitatea socială se măsoară prin sumele plătite de contribuabili pentru serviciile publice oferite.

11.4.2.2. CURBA CERERII

Metoda lui Dupuit constă în creşterea prețului, a plății sau a impozitelor, în doze diferențiale. În consecință, nivelul cererii şi al consumului se va diminua în toate cazurile pentru care prețul devine mai mare decât utilitatea (marginală) a bunului respectiv. Pornind de la un preț nul, care corespunde maximului de cerere şi consum, se va ajunge la nivelul prețului care anulează orice cerere şi orice consum.

El a pus în evidență „**concavitatea"** curbei cererii în funcție de venituri şi evoluția prețurilor. Dacă se repartizează indivizii în grupe după tranşele egale de venit, şi aceste tranşe încep cu cele mai mici venituri, se obține o **piramidă**. Baza piramidei o constituie numărul maxim de cumpărători ai bunului, în condițiile celui mai mic nivel al prețului. Chiar dacă prețul unui bun este egal cu „0", cererea sa nu este infinită, ci finită, limita ei teoretică fiind dată de numărul total al populației care are nevoie de bunul respectiv. Pe măsura urcării nivelului prețului, numărul celor care-l cumpără se reduce treptat şi devine „0" de la un anumit

1886 „En bref, l'économie politique doit mesurer l'utilité d'un bien d'après le sacrifice maximum que chaque consommateur est disposé à faire pour acquérir ce bien" (Arsène Dupuit, *De la mesure de l'utilité des travaux publics*, în „Annales des Ponts-et-Chaussées", 2e serie, volume 8, Paris, 1844).

1887 „L'économie politique ne spéculant que sur les richesses ne doit tenir compte de l'énergie de la volonté que par son expression en argent" (Arsène Dupuit, *De la mesure ...*).

1888 „ne fait du pain que pour celui qui peut l'acheter et abandonne a **l'économie sociale** (s. ns.) le soin d'en fournir à celui qui n'a pas de valeur à donner en change" (Arsène Dupuit, *De la mesure ...*)

1889 „Il réalise pour la première fois en économie politique une opération qui n'est autre que le calcul d'une intégrale définie. Il se comporte donc la encore en précurseur; car si Cournot avait systématiquement recouru à la théorie des fonctions et à l'emploi de leurs dérivées, on ne trouve dans ses *Richesses* d'un procédé qui puisse être rapproché de l'évaluation d'une intégrale définie" (După R. Roy, *Jules Dupuit et son oeuvre économique*, séance commémorative en l'honneur de Jules Dupuit à l'occasion du centenaire de son premier mémoire, în „Annales des Ponts-et-Chaussées", Paris, janvier, 1945, p. 11).

1890 „L'utilité économique est basée sur nos désirs, qu'ils soient ou non conformes à la raison; elle considère les hommes comme ils sont; c'est la morale qui nous apprend comment ils devraient être" (Arsène Dupuit, *De l'utilité ...* , p. 17).

1891 „Les nations ont des richesses publiques, comme les particuliers ont des richesses particulières... Leur utilité est ce qu'on appelle l'utilité publique et tout ce que nous venons de dire a propos de l'utilité particulière lui est applicable" (Arsène Dupuit, *De l'utilité et de sa mesure,* p. 17).

1892 „Dupuit n'est pas un partisan du tout ou rien, il cherche à **mesurer cas par cas** les avantages et les inconvénients de l'action publique. En ce sens, il est un précurseur **du calcul économique public** ou de **l'économie du bien-être**" (Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd. Dalloz, Paris, 1993, p. 160).

nivel al preţului în sus. Pentru a ilustra modul de gândire al lui Arsène Dupuit, considerăm următorul exemplu ipotetic[1893]:

Preţul unitar	Cantitatea vândută	Utilitatea unitară	Utilitatea totală	Veniturile brute	Costurile totale	Venitul net
0	100	1	445	0	200	- 200
1	80	2	425	80	160	- 80
2	63	3	391	126	126	0
3	50	4	352	150	100	50
4	41	5	316	164	82	82
5	33	6	276	**165**	66	99
6	26	7	234	156	**52**	**104**
7	20	8	192	140	40	100
8	14	9	144	112	28	84
9	9	10	99	81	18	63
10	6	11	69	60	12	48
11	3	12	36	33	6	27
12	0	0	0	0	0	0

Utilitatea totală se obţine astfel:
(3.12) + (3.11) + (3.10) + (5.9) + (6.8) + (6.7) + (7.6) + (8.5) + (9.4) + (13.3) + (17.2) + (20.1) = 445.

◆ Utilitatea totală se descompune în **patru părţi**:
1. Costurile de întreţinere (suprafaţa **Ocde = 52 = 20 + 14 + 9 + 6 + 3).**
2. Surplusul producătorului (venitul net) (suprafaţa **cfmd = 104 = 156 – 52).**
3. Surplusul consumatorului (aria **fam = 78 = 26 + 20 +14 + 9 + 6 + 3).**
4. Utilitatea pierdută[1894] (aria **edmb = 211 = 445 – (78 + 104 + 52)**).

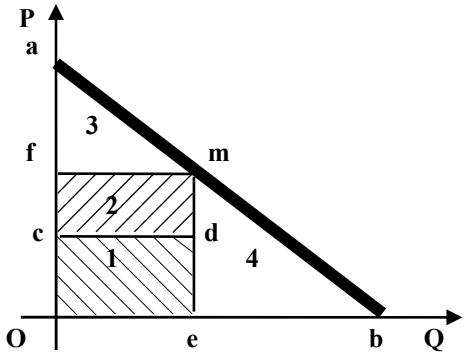

Arsène Dupuit a fost primul care a intuit noţiunea de **„surplusul cumpărătorului”** (consumatorului)[1895], numind-o **„utilitate relativă”** şi definind-o drept **„diferenţa dintre utilitatea absolută şi preţul de cumpărare”**[1896]**.** Tot el a făcut diferenţa între **„preţul venal”** şi **„utilitatea relativă”.**

1893 Vezi şi Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e èd., Dalloz, Paris, 1993, p. 162–163. Se consideră costul unitar egal cu 2 u.m.
1894 „acheteurs éliminés par le prix, le péage ou l'impôt” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 279).
1895 Surplusul consumatorului corespunde ideii următoare: „lorsque se forme un prix sur marché, il existe souvent des consommateurs qui seraient prêts à payer plus cher mais qui, du fait des préférences et les revenus des autres consommateurs, bénéficient d'un prix plus avantageux que leur estimation subjective personnelle” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 162).
1896 „la différence entre l'utilité absolue et le prix d'achat” (Arsène Dupuit, *De l'utilité* ... , în „Journal des économistes”, Paris, 1853, p. 14. Vezi în acest sens şi Alfred Marshall, *Principles of economics*, 1890).

„Prețul venal” este expresia absolută a sacrificiului maxim pe care consumatorul este dispus să-l facă pentru a obține bunul dorit.

„Utilitatea relativă” reprezintă diferența dintre utilitatea bunului şi prețul lui de cumpărare. În aceşti termeni este exprimată – de fapt – „**surplusul consumatorului”,** termen introdus (ca atare) câteva decenii mai târziu de către Alfred Marshall. „Dacă un obiect – scria Dupuit – care valorează 100 franci, câştigă 1000 cumpărători scăzând la 95 de franci, va câştiga mai mulți coborând de la 95 la 90. Această proprietate ține de structura societății care, dacă este divizată în categorii de venituri şi dacă se presupune că se începe cu cei mai săraci, prezintă imaginea unei piramide ale cărei tranşe sunt cu atât mai numeroase cu cât sunt mai joase. Dacă prețul unui bun scade, folosirea lui se propagă la un număr crescând de consumatori, fără să ținem cont că vechii consumatori îl consumă într-o cantitate mai mare. Dar ceea ce trebuie să observăm este că *fiecare obiect urmează o lege a consumului foarte diferită în funcție de preț.* Cantitatea consumată din anumite produse depinde într-un foarte mare grad de prețul lor venal (de obicei cele de lux). La alte produse prețul nu influențează – aproape deloc – cantitățile consumate (de obicei cele indispensabile vieții)”[1897].

- Se poate, oare, exprima mai clar şi mai net noțiunea de **elasticitate a cererii în funcție de preț? Noi credem că nu!**

Evidențierea, pentru prima dată, a concavității curbei cererii, este cu atât mai semnificativă cu cât Dupuit o realizează – deopotrivă – în funcție de evoluția veniturilor şi a prețurilor. Toate cercetările ulterioare asupra acestui subiect (mai ales cele ale lui Alfred Marshall) au găsit în gândirea lui Dupuit toate elementele necesare! Mai mult decât atât, Dupuit a denumit curba cererii – pe care a stabilit-o – „**legea consumului”.** El preciza: „Fiecare obiect are legea sa, *care variază în timp şi spațiu* ”[1898].

Consecințele unei asemenea cercetări sunt numeroase. Ele conduc la o politică a **prețurilor multiple**, fie că se urmăreşte maximizarea profitului, fie că se doreşte realizarea celei mai mari utilități sociale posibile. În articolul său din 1844 Dupuit scria: „Dacă o taxă creşte progresiv de la „0” până la punctul unde devine prohibitivă, randamentul său, la început nul, creşte … până atinge un maxim, apoi, începe să scadă până la „0”. Pentru stat există, totdeauna, două niveluri ale taxelor care îi aduc venituri; una sub, alta peste taxa care-i aduce randamentul maxim”[1899]. **Ce anticipare magistrală a „Curbei Laffer” şi a „Teoriei Economiei Ofertei” din ultima treime a secolului al XX-lea!**

În articolul ***Péage*** (1853) Dupuit a atras atenția că raționamentul său este general, referindu-se – deopotrivă – atât la nivelul impozitelor şi taxelor, cât şi la prețuri. „Există, pentru orice impozit şi pentru orice taxă sau preț, un anumit nivel care aduce cel mai mare venit… În determinarea nivelului unei taxe, există două poziții total diferite. O societate comercială va urmări acel nivel al taxelor care îi asigură maximizarea cifrei de afaceri… Dimpotrivă, dacă statul gestionează un anumit sector, va urmări minimizarea nivelului taxelor. Or, cu cât o taxă este mai scăzută, cu atât serviciul respectiv este mai des utilizat, mai frecvent”[1900].

1897 „Si un objet – scria Dupuit – qui vaut 100 francs gagne 1000 consommateurs en descendant a 95, il en gagnera davantage en descendant de 95 à 90. Cette propriété tient à la structure de la société qui, lorsqu'on la divise en catégories par ordre de revenus, et qu'on le superpose en commençant par les plus pauvres, présente l'image d'une de ces pyramides de boulets que l'on voit dans les parcs d'artillerie, dont les tranches sont d'autant plus nombreuses qu'elles sont plus basses. Lors donc que le prix d'un objet descend, son usage trouve pour se propager des consommateurs de plus en plus nombreux, sans compter que les anciens consommateurs le consomment en plus grande quantité. Mais ce qu'il faut observer, c'est que *chaque objet suit une loi de consommation très différente suivant son prix*. Il y en a dont la quantité consommée dépend à une très haut degré du prix vénal; il y en a d'autres où ce prix n'a presque pas d'influence. Les objets de luxe sont dans le premier cas; le blé, le sel, et, en général, les objets indispensables sont dans le second. C'est un fait aujourd'hui bien constaté que, pour le blé, de très grandes différences de prix correspondent à des récoltes peu différentes en quantité, et qu'un léger impôt qui frappe des objets de luxe en diminue considérablement la consommation” (Arsène Dupuit, *Péage*, în *Dictionnaire Coquelin*, Paris, 1853, p. 340–341).

1898 „chaque objet a la sienne (loi – n. ns) *qui varie avec le temps et les lieux”* (Arsène Dupuit, *De l'utilité et de sa mesure* ... , 1844).

1899 „Si une taxe est progressivement augmentée de zéro jusqu'au point où elle devient prohibitive, son rendement, d'abord nul, crôit ... jusqu'à atteindre un maximum, après quoi il diminue pour retourner à zéro. Il s'ensuit que l'État tend a obtenir un certain revenu de taxation, il existe, en général, deux taux de la taxe qui le lui procurent, l'un au-dessus, l'autre au-dessous du taux qui donne le rendement maximum” (Arsène Dupuit, „*De l'utilité et de sa mesure”,* 1844).

1900 „Il y a pour tous les impôts et pour tous les prix un certain taux qui produit le plus grand revenu ... Lorsqu'il s'agit de déterminer le chiffre d'un péage, on peut se placer à deux points des vues très différents. Si c'est une compagnie qui exploîte, elle n'a évidemment d'autre intérêt que de porter ses recettes au chiffre le plus élevé possible ... Si c'est l'État, au contraire, qui exploîte, comme il est probable qu'il ne voudra retirer du péage que l'intérêt des capitaux dépensés et

11.5. HEINRICH WILHELM JOSEPH HERMANN GOSSEN (1810–1858)

11.5.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

În istoria ştiinței există numeroase contribuții a căror importanță a fost relevată mulți ani după ce ele fuseseră realizate. Autorii unor asemenea realizări n-au beneficiat în timpul vieții de recunoaşterea aportului fundamental adus la dezvoltarea ştiinței, ba – uneori – au suportat chiar nemeritatul dispreț al contemporanilor. În secolul al XIX-lea **Sadi Carnot (1796–1832),** fondatorul termodinamicii, **Evariste Galois (1811–1832),** pionierul algebrei moderne, **Johann Mendel (1822–1884),** descoperitorul legilor transmiterii genetice a moştenirii, sunt exemple concludente în acest sens.

În domeniul ştiințelor sociale exemplele nu sunt mai puține sau mai irelevante. Se ştie, de exemplu, că lucrarea fundamentală a lui Carl Menger a fost foarte puțin cunoscută în timpul vieții sale sau că prima recenzie la *Capitalul* lui Marx a fost realizată la 10 ani de la apariție sau că opera lui Gossen nu a fost cunoscută deloc în timpul vieții autorului.

Opera lui Gossen a fost descoperită la două decenii după moartea autorului de către William Stanley Jevons. Insuccesul de public al cărții ***Legile relațiilor umane***[1901] **(1854)** i-a amărât lui Gossen ultimii ani de viață, determinându-l ca – pe patul de moarte – să ceară retragerea ei din librării[1902]. A doua ediție a lucrării a văzut lumina tiparului în 1889, a treia în 1927 (cu o prefață de Friedrich August von Hayek), iar prima ei traducere în limba engleză s-a realizat abia în anul 1983, la circa 130 de ani de la apariție. „In the history of economics the only author of one of the most inspired contributions to remain completely unnoticed during his lifetime is Gossen"[1903]. Dar această împrejurare nu micşorează cu nimic valoarea demersului teoretic, de pionierat, pe care l-a realizat Gossen. Unii au reproşat lucrării ***Entwicklung*** caracterul greoi, exprimarea neacademică, stufoasă. Cu toate acestea, **Joseph Alois Schumpeter** aprecia în 1950: „Ce fel de specialist este acela care pune deoparte o carte, din cauză că este mai dificilă"[1904].

Ceea ce se ştie astăzi despre viața lui Gossen este foarte puțin. Hermann Heinrich Gossen este, probabil, singurul gânditor economist care n-a avut contacte cu lumea academică a timpului său. El nu a ținut un jurnal, nu şi-a scris autobiografia, nu a întreținut corespondență cu vreo personalitate marcantă a vremii. El a scris o singură lucrare şi a murit ca un ilustru necunoscut. Lucrarea lui a fost descoperită la 20 de ani după moartea sa. La data respectivă mama sa murise, la fel ca şi una din cele două surori. Cel care a semnalat – primul – lucrarea lui Gossen, a fost **William Stanley Jevons**, în 1878, înştiințându-l pe **Léon Walras** despre aceasta. Walras[1905] a încercat – prin intermediul Ambasadei Elveției la Berlin – să obțină date despre familia lui Gossen. Aşa s-a ajuns la sora lui Gossen, care locuia la Bonn, împreună cu unicul său fiu, **dr. Hermann Kortum**, profesor universitar de matematică. Imediat Walras i-a scris lui Kortum, pentru a obține o copie după lucrarea unchiului său. La 26 februarie 1880 Walras a primit un exemplar din carte, împreună cu un studiu biografic despre Gossen. În 1885 Walras a scris în „Journal des économistes" primul articol despre viața lui Gossen[1906]. După

---

les frais d'entretien, il est évident qu'il pourra faire descendre le chiffre du péage a un taux beaucoup plus bas. Or, plus le péage est bas, plus il y a de fréquentation, plus la voie de communication est utile" (Arsène Dupuit, *Péag*e, p. 341).

1901 ***Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs***, 15 iulie 1854, Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig, 315 pagini. Referirile noastre sunt după Gossen, ***The laws of Human Relations***, The MIT Press, Massachuttes, USA, 1983. (Vezi cota E 017774, Université de Sciences et de Technologie, Lille, Franța).

1902 „Gossen had ordered the copies destroyed" (Nicolas Georgescu-Roegen, *Hermann Heinrich Gossen: His Life and Work in Historical Perspective*, în Gossen, *The laws of Human Relations*, The MIT Press, Massachuttes, USA, 1983, p. LII). Din prima ediție a lucrării lui Gossen se găsesc astăzi puține exemplare: British Museum (din 1865); Berlin National Library; Universitatea München (de unde Walras a împrumutat-o în 1879); Federal Institute of Technology Zurich. „A professor at a peripheral Hungarian university (Grosswardein, now Oradea in România) must have seen a copy very early, for in a book published the year that Gossen died he mentioned *Entwicklung* with great praise" (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LIII). Carl Menger a aflat despre Gossen abia după publicarea propriei sale lucrării, în 1871. De asemenea, Wilhelm Roscher nu-l menționează pe Gossen în lucrarea sa din 1874.

1903 Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXIX.

1904 „What sort of profession was this that laid aside a work because it was a little difficult to accses? (După Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. CXXVIII.)

1905 Walras a împrumutat în 1879 un exemplar din lucrare de la Universitatea din München.

1906 În acest articol Walras scria: „among the numerous examples of scientific injustice, none is so glaring as the ingratitude shown to Gossen ... a man who has remained completely unnoticed and who, in my opinion, is the most remarkable economist has ever lived" (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LV). În 1886 Böhm-Bawerk adăuga: „Several of the most weighty and fundamental ideas (of Menger, Jevons and Walras) had been propounded by Gossen

moartea lui Kortum – în 1904 –, toate documentele privitoare la Gossen au revenit unui alt nepot, **Feaux de Lacroix** (oficial guvernamental la Halle). Acesta le-a trecut lui **Oskar Kraus** (profesor universitar la Praga), care a scris primul studiu substanțial în limba germană (1910) despre Gossen[1907]. Mai târziu, **Karl Robert Blum** a încercat să refacă viața lui Gossen, cercetând bibliotecile unde acesta a studiat şi locurile sale de muncă. În urma demersurilor întreprinse, Blum a elaborat referatul cu titlul: ***Hermann Heinrich Gossen: Eine Untersuchung über die Entstehung seiner Lehre*[1908].**

Hermann Gossen s-a născut la **7 septembrie 1810**, în oraşul Duren (între Aachen şi Cologne[1909]), unicul băiat într-o familie cu trei copii. Oraşul Duren făcea parte din Imperiul Napoleonian şi era situat într-o regiune predominant catolică. Tânărul Hermann a fost crescut şi educat într-o atmosferă religioasă[1910], deoarece mama lui – Mechthildes, născută Schöll – era o catolică devotată. Tatăl său – Joseph (decedat în 1847) – a fost colector de impozite şi provenea dintr-o veche familie de funcționari fiscali. În anul 1824 familia Gossen s-a mutat la Cologne, apoi la Muffendorf, un domeniu al Ordinului Teutonic, situat pe Rin, lângă Godesberg.

Hermann Gossen şi-a început studiile gimnaziale la Duren, le-a continuat la Cologne, apoi la Bonn, şi le-a terminat la Duren. De la o vârstă foarte tânără el a manifestat interes şi talent pentru studiul matematicii, materie la care a excelat cu prilejul examenului de bacalaureat susținut în 1829. Tatăl său a dorit ca Hermann să devină funcționar guvernamental. Aşa se face că în 1829, tânărul Gossen a intrat la Universitatea din Bonn, pentru a studia dreptul şi administrația publică. În anul 1831 Hermann Gossen s-a mutat la Universitatea Berlin, mai bine apreciată la vremea respectivă. Din cauza unei epidemii de holeră, care a izbucnit în acel an la Berlin, Hermann s-a reîntors la Bonn şi a fost încorporat la cavalerie (un an), pentru satisfacerea serviciului militar. La final „el s-a dovedit un tânăr foarte moral şi bine educat, care a obținut gradul de ofițer”[1911]. În anul 1833 Hermann Gossen a absolvit studiile universitare[1912]. Pe parcursul facultății el s-a dovedit a fi „un student conştiincios, cu toate că nu a renunțat la plăcerile oferite de viața academică”[1913].

După încheierea studiilor universitare, Gossen s-a încadrat – în 1834 – ca *Referendar*[1914] guvernamental la Cologne. Trei ani mai târziu, în 1837 a devenit *Landesrat* (şef de departament) în districtul Duren. În anul următor devine *Regierungspräsident* (administrator şef al regiunii). În 1841 ajunge *Regierungassessor* (asesor guvernamental). Lucrarea scrisă pentru examenul dat cu acest prilej, cuprinde următoarea remarcă, ce va deveni prima frază din cartea fundamentală a lui Gossen: **„Orice om se străduieşte să-şi umple viața cu cât mai multe plăceri posibile”[1915].** În acești termeni el a proclamat principiul „economisirii” („parsimony”, sau „minimizării costurilor”), pentru că oamenii „caută să-şi satisfacă nevoile cu cele mai mici cheltuieli”[1916]. Totodată, Gossen a apreciat că „nevoile umane sunt ordonate ierarhic pe o scară unică pentru toți indivizii cu acelaşi statut social dintr-o țară şi această

in his remarkable book” (*ibidem*, p. LVI). La rândul său Francis Ysidoro Edgeworth (1845–1926) afirma în 1896 despre Gossen: „He was a man of one idea; but that was an immortal one” (*ibidem*, p. LVII). La centenarul naşterii sale, în 1910, Robert Liefmann scria: „**Zürück zu Gossen !”.**

1907 Documentele originale ale lui Gossen s-au pierdut, Kraus nefăcând nici o referire la ele.

1908 Referat de doctorat, susținut în 8 iulie 1931 la Universitatea Giessen şi publicat în 1934. O copie a studiului se găseşte astăzi în biblioteca Universității Salzburg, Austria, Facultatea de Drept.

1909 Numele sub care a fost cunoscut, multă vreme, oraşul german Köln. Şi astăzi se foloseşte această denumire.

1910 Cu toate acestea, mai târziu (1843), Hermann Gossen va îmbrățişa filosofia materialistă germană. El era convins că ridicarea nivelului de pregătire al populației este o condiție a maximizării gradului de satisfacere a nevoilor. „To obtain the highest life pleasure in proportion to the existing forces, one must know how these processes (mechanical models – n. ns.) work; hense the value of science in general” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXXVIII).

1911 „He proved to be a very moral and well-educated young man who through several duties earned his rank of officer” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXVIII).

1912 „Curiously, Gossen, the would-be economist, took only two courses related to economics” (*ibidem*). Acestea au fost *Kameralwissenschaft* şi *Staatswissenschaft*.

1913 „an assidous student, although he did not renounce his share of the pleasures offered by the academic life” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXIX).

1914 **Referendar** = avocat pledant. Încă din primii ani „Gossen showed definite signs of his inherent inadaptability to that kind of work” (as bureaucrat – n. ns.) (*ibidem*, p. XLII).

1915 „Each man endeavors to make his life as full of pleasure as possible” (După Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXXIII).

1916 Este acelaşi principiu hedonistic ca şi la „homo oeconomicus” al lui Adam Smith.

ierarhizare este mai rigidă la populația săracă”[1917]. Pe această bază, el a considerat că „oamenii se comportă în concordanță cu principiul economisirii, deci într-un mod complet previzibil”[1918], ceea ce conduce la posibilitatea calculării acțiunilor umane. În același studiu, Gossen a propus, nici mai mult, nici mai puțin, decât ... „socializarea pământului, astfel încât urcarea rentei, datorată creşterii populației, să conducă la sporirea beneficiului public şi nu a celui privat”[1919]. În 1844 Gossen a fost promovat *Regierungsassessor* în cadrul administrației din Magdeburg. De aici a fost mutat – după opt luni – la Erfurt. După multe dificultăți întâmpinate în munca desfăşurată, mai ales din cauza lipsei sale de interes, Gossen a fost obligat să demisioneze din funcțiile publice, la 23 noiembrie 1847.

După demisie, Gossen a plecat la Berlin, „unde a trăit ca o persoană privată, fără angajament”[1920]. În anul 1849 s-a întors la Cologne şi a trăit alături de cele două surori ale sale. Restul vieții şi l-a dedicat elaborării lucrării principale ***Entwicklung,*** care va vedea lumina tiparului în 1854.

În anul 1853 s-a îmbolnăvit de febră tifoidă, iar anul următor a contractat tuberculoza pulmonară care-l va răpune câțiva ani mai târziu, la **13 februarie 1858**[1921].

11.5.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

După părerea lui Hermann Gossen, ştiința economică reprezintă „teoria procedeelor prin care individul şi societatea pot obține maximum de satisfacții cu minimum de efort”[1922].

Lucrarea fundamentală a lui Gossen ***Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs*** **(1854)** a fost tradusă în engleză cu titlul ***The laws of Human Relations*** **(1983)**, **(*Legile relațiilor umane*)**. „*Entwicklung* este dominată de un optimism nelimitat, foarte surprinzător în comparație cu viața deosebit de frământată a lui Gossen”[1923]. Acest optimism este determinat de faptul că „natura are o putere nelimitată de a genera bogăție; de aceea omenirea nu va înceta să progreseze prin artă şi ştiință”[1924].

„Adevărata ruptură cu concepția despre valoare (valoarea este muncă – n. ns.) a fost semnalată pentru prima dată de Gossen – aprecia **Nicolas Georgescu-Roegen (1906–1994)** – care a proclamat că magnitudinea valorii unui bun este exact măsurată prin cantitatea de plăcere pe care ne-o oferă”[1925]. Rădăcinile abordării psihologice a valorii sunt mai vechi decât demersul clasic. Ele se găsesc în operele autorilor Ferdinando Galiani, Anne Robert Jacques Turgot, Etienne Bonnot de Condillac sau Richard Cantillon.

Se pare că primul gânditor care a sesizat descreşterea utilității marginale a fost matematicianul elvețian **Daniel Bernoulli**[1926] **(1700–1782)**. Cel care a formulat-o explicit –

1917 „Human needs are hierarchically ordered according to a scale that is almost the same for all individuals of the same social status in the same country and that this hierarchiy is even more rigid among the poor” (*ibidem*, p. XXXIV).
1918 „Men behave according to the principle of parsimony, hence in a completely predictable way” (*ibidem*, p. XXXIV).
1919 „socialisation of land so that the increase in rent due to population growth should accrue to the state for the benefit of the public instead of the private interests” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXXIV). „After seeing Gossen's volume, Walras also took it up in a long paper of 1880” (*ibidem*). Pentru această idee Léon Walras a fost catalogat drept socialist.
1920 „where he lived as a private person without employment” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XLIX).
1921 Trecut în eternitate la numai 48 de ani, Gossen a fost „an active intellectual” cu înclinații artistice. „A painting of his mother's farmhouse was in the possession of his half-nephew, Feaux de Lacroix. He also played the violin”, iar în ultimii ani de viață a intenționat să elaboreze „a new theory of music” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LI).
1922 După E. James, *op. cit.*, p. 180.
1923 „The *Entwicklung* is dominated by an unlimited optimism, highly surprising in view of how tormented Gossen's life was” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LXIV).
1924 „nature has an unlimited power to generate wealth; hence the human species will never cease to progress through art and science” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LXIV).
1925 „The true rupture with this concept of value (value is labour – n. ns.) was first signaled by Gossen – aprecia Nicolas Georgescu-Roegen – who especially in his axiom proclaimed that the magnitude of value of any good is measured exactly by the amount of pleasure it gives us” (Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. XXI).
1926 **Daniel Bernoulli** a stabilit că suma dintre presiunea statică, dinamică şi de poziție ale fluidelor ideale care trec printr-o conductă este constantă (Legea lui Bernoulli). După Schumpeter (*History of Economic Analysis*, p. 303), Bernoulli a sugerat că semnificația economică a unei unități monetare suplimentare este, pentru individ, în raport invers cu bogăția sa. Referindu-se la venituri, el a încercat să stabilească utilitatea marginală a unității monetare.

pentru prima dată – a fost filosoful englez **Jeremy Bentham**[1927] **(1748–1832)**. El scria: **„cantitatea de fericire produsă de o particulă de bogăție (*fiecare particulă având aceeaşi magnitudine*) va fi din ce în ce mai mică cu fiecare particulă; cea de a doua va produce mai puțin decât prima, a treia mai puțin decât a doua etc.”**[1928]**.**

Dar, în gândirea lui Gossen, **nu se găseşte** – după părerea noastră – **o concepție exclusiv marginalistă despre valoare.** El aprecia că „mărimea valorii unui lucru este determinată de magnitudinea plăcerii pe care ne-o oferă”[1929]. Ca urmare, „valoarea creşte sau descreşte, în funcție de nevoi”. În acelaşi timp el credea că: „valoarea este măsurată, de asemenea, prin cantitatea şi dificultatea muncii necesare producerii unui bun”[1930].

Într-o sinteză interesantă, Gossen afirma: „**cantitatea de muncă necesară pentru a produce ori pentru a folosi mărfurile creşte exact în proporția nevoii satisfăcute, iar într-o economie perfect liberă munca trebuie să fie plătită proporțional cu dificultatea sa”**[1931]**.**

O asemenea formulare îl apropie – după părerea noastră – **pe Gossen mai mult de teoria obiectivă a valorii, decât de cea marginalistă, subiectivă.**

„Gossen a fost primul care a distins bunurile economice şi bunurile libere”[1932], devansându-l astfel – cu câteva decenii – pe Carl Menger. De asemenea, **Hermann Gossen a deosebit trei categorii de bunuri:**

- **Bunuri de rangul I**, cuprinzând „bunurile de consum, capabile să ofere singure o plăcere”[1933].
- **Bunuri de rangul II**, reprezentate de „bunuri de consum, care produc o plăcere numai în asociație (bunuri complementare de consum)”[1934].
- **Bunuri de rangul III**, ce reunesc „toate mijloacele de producție”[1935].

Valoarea bunurilor de rangul I se determină în mod direct, nemijlocit, iar a bunurilor de rang superior se stabileşte pe baza „principiului imputației”, adică în mod indirect.

Ipoteza lui Bernoulli se poate scrie: $\Delta y = K\frac{\Delta x}{x}$, unde: x – venitul individual; y – satisfacția obținută; k – o constantă care ține cont de gusturile şi intensitatea dorințelor fiecărui individ. $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ – **este tocmai utilitatea marginală (sau gradul final de utilitate).** Satisfacția totală obținută dintr-o cantitate **b** de bani (**a** – cantitatea de bani care asigură 'minimul de existență') se determină astfel: $y = \int_a^b K\frac{\Delta x}{x} = K(\log b - \log a) = K\log\frac{b}{a}$.

1927 **Jeremy Bentham (1748–1832)**, este considerat unul dintre reprezentanții Scolii „radicalismului filosofic” englez. Lucrarea sa principală a fost *Principles of Morals and Legislation* (1789). Aici el scria: „Take away from a man the fourth part of his fortune, and you take away the fourth part of his happiness, and so on”. El a apreciat că utilitatea este singurul criteriu care ghidează activitatea umană. Drept urmare, trebuie construit un nou sistem filosofic, o nouă ştiință integrală despre om, al cărei ax central să fie utilitarismul. Toată filosofia lui s-a dezvoltat în jurul noțiunilor „plăcere” şi „suferință”. El aprecia că există 14 plăceri simple şi 12 suferințe simple, care, prin combinare şi asociere, formează pe cele complexe. După Bentham, valoarea se întemeiază pe utilitate. La rândul ei, utilitatea – perfect măsurabilă – este dependentă şi determinată de nevoi ca: intensitate, durată, certitudine, apropiere (proximitate), puritate, prolificitate, extensiune. El afirma că banii reprezintă singura unitate de măsură a utilității. „Suma de bani pe care un individ este dispus s-o plătească pentru a procura o plăcere sau a evita o suferință măsoară această plăcere şi această suferință” (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 221). În 1918, întorcându-se de la Odesa (unde-şi vizitase fratele, arhitect participant la modernizarea orașului), Jeremy Bentham a trecut prin România. Se spune că generalul rus, favorabil Unirii Principatelor Române şi coautor al Regulamentelor Organice, **Pavel Dimitrievici Kiseleff (1788–1872)** s-a inspirat din planul Odesei la refacerea porturilor noastre dunărene Brăila, Giurgiu, Oltenița, Turnu-Măgurele, Turnu-Severin.

1928 „the quantity of happiness produced by a particle of wealth (*each particle being of the same magnitude*) will be less and less at every particle; the second will produce less than the first, the third than the second, and so on” (După Gossen, *The Laws of Human Relations*, The MIT Press, 1983, p. LXXV.)

1929 Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LXVI.

1930 „He thus accepted that value is measured also by the amount and the difficulty of the labour necessary to produce an object” (*ibidem*, p. LXVII).

1931 „the quantity of all labour necessary to produce or to use commodities increases exactly in proportion to the need satisfied; in a perfectly free market labour must be paid in proportion to its difficulty” (*ibidem*, p. XXXVIII).

1932 „Gossen was first to distinguish between economic and free commodities” (*ibidem*, p. LXVI).

1933 „consumer goods that provide pleasure singly” (*ibidem*, p. LXVII).

1934 „consumer goods that provide pleasure only in association (complementay consumer goods)” (*ibidem*, p. LXVII).

1935 „all production goods” (*ibidem*, p. LXVII).

11.5.2.1. LEGILE LUI GOSSEN

Lui Gossen i se atribuie formularea unor „**legi fundamentale"** care stau la baza întregului demers subiectivist al **Şcolii Neoclasice**.

Prima lege a lui Gossen:

- **"Orice nevoie îşi reduce intensitatea pe măsură ce este satisfăcută"[1936].**

Dacă o nevoie este satisfăcută continuu, intensitatea ei descreşte până la zero, când este atinsă saţietatea. Dar nici o unitate din bunurile consumate nu poate avea o utilitate mai mare decât a ultimei unităţi consumate şi care satisface cea mai neînsemnată (cea mai puţin intensă) nevoie.

Descreşterea intensităţii unei nevoi are loc numai dacă nevoia anterioară a fost satisfăcută. Nu numai intensitatea nevoii scade, dar şi durata ei se reduce până la zero, în caz de saţietate. Mai mult, cu cât satisfacerea nevoii este mai des repetată, cu atât mai mică va fi intensitatea şi durata ei.

A doua lege a lui Gossen:

- **"Orice individ, înainte de a-şi asigura satisfacerea mai multor nevoi de natură diferită, printr-o cantitate dată de resurse, trebuie să le repartizeze pe acestea astfel încât să obţină satisfacţii egale pentru fiecare cheltuială egală făcută"[1937].**

Avem, aici, pusă – poate pentru prima dată – în termeni cât se poate de clari, **problematica optimului economic al consumatorului**. Ideea aceasta se va regăsi şi la **Carl Menger**, dar elaborarea unei teorii închegate despre optimul consumatorului se datorează lui **Vilfredo Pareto**.

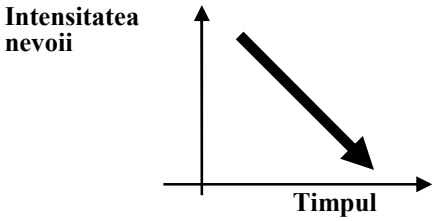

Pe baza celor două legi Gossen a tras concluzia că fiecare individ trebuie să-şi repartizeze timpul şi resursele băneşti în scopul „maximizării utilităţilor obţinute de-a lungul întregii vieţi"[1938].

După ce a analizat comportamentul individului separat, Gossen a întreprins un studiu de natură marginalistă asupra **schimbului**. După părerea lui, în cadrul diviziunii muncii, fiecare individ caută să-şi mărească productivitatea, producând cantităţi suplimentare de utilităţi faţă de cele necesare propriului consum. Dorind „economisirea singurei resurse limitate, timpul"[1939], omul urmăreşte mărirea prin schimb a volumului său de utilităţi. Schimbul se declanşează şi durează atât timp cât „fiecare partener primeşte o utilitate mai mare decât cea

1936 „If an enjoyment is experienced uninterruptedly, the corresponding intensity of pleasure decreases continuously until satiety is ultimately reached, at which point the intensity becomes nil" (Gossen, *The Laws of Human Relations*, The MIT Press, 1983, p. LXXX).

1937 „A similar decrease of the intensity of pleasure takes place if a previous enjoyment of the same kind of pleasure is repeated. Not only does the initial intensity of pleasure become smaller but also the duration of the enjoyment becomes shorter, so that satiety is reached sooner. Moreover, the sooner the repetition, the smaller becomes the initial intensity as well as the duration of the enjoyment" (Gossen, *The Laws of Human Relations*, The MIT Press, 1983, p. LXXX). „L'homme obtient un maximum de jouissance vitale quand il affecte son argent aux diverses jouissances, de telle façon que l'utilité finale de l'argent qu'il affecte à ces diverses jouissances lui procure une satisfaction de même grandeur" (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 327).

1938 „Pour obtenir l'utilité totale maximale, l'homme doit repartir son temps et ses forces en vue d'obtenir les diverses jouissances, de telle façon que les valeurs de l'utilité finale afférente à chaque jouissance soient égales à la grandeur de la pénibilité qu'il éprouverait s'il créait cette utilité au dernier instant du développement de son activité" (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 326).

1939 Vezi Nicolas Georgescu-Roegen, în *op. cit.*, p. LXV.

cedată", oprindu-se când ele devin egale (pentru detalii asupra acestei probleme, vezi Carl Menger).

11.6. CLÉMENT JUGLAR (1819–1905)

11.6.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

De numele lui Clément Juglar se leagă unele dintre primele studii sistematizate asupra caracterului ciclic al activității economice.

Fiul unui medic parizian, Clément şi-a dedicat prima treime a vieții pregătirii în aceeaşi îndeletnicire, fără să o fi practicat vreodată. La 19 august 1846 şi-a susținut teza de doctorat în medicină cu titlul ***L'influence des maladies du coeur sur les poumons.*** Deşi n-a practicat medicina, Juglar va descoperi spre bătrânețe câțiva microbi, în laboratoarele lui Adrien Proust (tatăl lui Marcel Proust).

Începând din 1852, Juglar face dovada interesului pentru problemele economice prin diferite scrisori şi articole. El ia poziție în favoarea politicii liberului schimb, contestă argumentele protecționiste, furnizează date statistice în sprijinul poziției sale, intră în Société d'Économie Politique. „Vocația lui s-a fixat în anul 1852; el era statistician şi economist liberal" [1940], aprecia Lavasseur în discursul ținut la funeraliile lui Juglar din 1905. Tot în anul 1852, Juglar a publicat rezultatul primelor sale cercetări asupra aspectelor **demografice**. Încă din această perioadă el a apreciat că există legături puternice între mişcările conjuncturale din economie şi fenomenele demografice.

În anul 1857, **„Journal des économistes"** a publicat – în mod repetat – articolul lui Juglar ***Des crises commerciales et monétaires de 1800 à 1857 et en 1858.*** Despre conținutul acestui articol, același Lavasseur aprecia: „mecanismul derulării crizelor comerciale a fost foarte bine expus de domnul Clément Juglar"[1941].

În anul 1862 a apărut prima ediție din lucrarea sa principală, intitulată ***Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, en Angleterre et aux États-Unis***[1942]. Chiar în *Introducerea* cărții sale, Juglar afirma: „Într-un studiu asupra dezvoltării populației Franței, şi mai ales asupra mişcării căsătoriilor, nașterilor şi deceselor, atenția ne-a fost atrasă de modificările aşa de considerabile care se pot observa în anii fericiți sau nefericiți, de abundență sau de lipsă. Am putut recunoaşte influența nefastă a lipsurilor, războaielor, epidemiilor; dar doream să ne asigurăm că în mişcarea afacerilor şi în tranzacțiile comerciale nu existau şi alte noi cauze – binevenite sau funeste – care, în interdependență cu primele, le-ar putea agrava şi mai mult"[1943].

La îndemnul lui **Ferdinand de Lesseps**[1944] – cu care era prieten –, Juglar a făcut plasamente financiare rentabile în **Compania Canalului Suez** şi s-a bucurat de o bună prosperitate materială.

În anul 1892, Clément Juglar a fost primit ca membru al Académie de Sciences Morales et Politiques.

După o viață în care s-a bucurat de prestigiu intelectual, fiind onorat cu mai multe distincții, beneficiind de o situație materială solidă, Clément Juglar a trecut în eternitate în 1905, la vârsta de 86 de ani.

1940 „Sa vocation était fixée en 1852; il était statisticien et économiste libéral".

1941 „la marche générale des crises commerciales a été très bien exposée par M. Clément Juglar" (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 74).

1942 La prima ediție lucrarea lui Juglar a numărat 253 pagini, iar la ediția a doua din 1889, 556 pagini.

1943 După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 74.

1944 **Ferdinand vicomte de Lesseps (1805–1894),** diplomat şi om de afaceri francez. A înființat Compania Internațională a Canalului Suez, iar între 1859 şi 1869 a dirijat lucrările de construcție a canalului. Din 1879 a fost conducătorul formal al societății pe acțiuni pentru construirea Canalului Panama, care a dat faliment în 1899.

11.6.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

11.6.2.1. TEORIA CICLURILOR ECONOMICE

Numeroşi autori englezi au studiat – înaintea lui Juglar – fluctuaţiile activităţii economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar ei nu s-au preocupat de explicarea cauzelor interne ale ciclicităţii. Pentru prima dată, **Juglar a prezentat ciclicitatea ca pe o lege ineluctabilă a dezvoltării**.

„Dezvoltarea normală a bogăţiei naţiunilor – aprecia Juglar – nu are loc fără durere şi fără rezistenţă. În timpul crizelor totul se opreşte pentru o perioadă; corpul social pare paralizat; dar aceasta nu este decât o toropeală trecătoare, preludiul celor mai frumoase destine. Într-un cuvânt, aceasta este o lichidare generală”[1945].

Juglar a sesizat că autorii englezi, anteriori lui, au constatat existenţa anumitor disfuncţiuni ale economiei, dar „n-au insistat asupra *repetării periodice a crizelor comerciale în împrejurări asemănătoare diferitelor epoci*, în loc să facă un studiu izolat fiecăreia dinte ele”[1946]. După părerea gânditorului francez „aceste circumstanţe sunt atât de caracteristice şi atât de constante, încât se poate afirma că ele sunt fundamentale şi că fără ele nu există crize”[1947]. Juglar considera că această lacună a economiştilor englezi se datorează „numai dificultăţilor de a procura documente oficiale privitoare la operaţiunile de bancă, pe care autorii englezi le citează aşa de puţin”[1948]. Cel mai adesea, cercetătorii englezi explicau apariţia crizelor economice prin emiterea unei cantităţi superflue de bilete de bancă şi depărtarea bancnotelor de rezervele existente din metalul preţios care le garanta. **Thomas Tooke (1774–1858)** în lucrarea ***History of prices*** (6 volume, 1838–1857), analizând evoluţia preţurilor din Anglia pe perioada 1793–1837, aprecia că ciclicitatea economiei se explică prin „mişcările speculative ale preţurilor”, care atrag după ele mărirea sau micşorarea masei monetare şi – prin urmare – generează fie o recesiune, fie o expansiune. Dacă la un moment dat veniturile nu sunt suficiente pentru a absorbi toate mărfurile, la nivelul existent al preţurilor, începe o mişcare speculativă de scădere a preţurilor şi aceasta este sinonimă cu recesiunea. Dimpotrivă, dacă veniturile sunt mai mari decât volumul de mărfuri, începe o mişcare speculativă de creştere a preţurilor, care declanşează expansiunea economică. Iată cum rezumă **Charles Gide (1847–1932)** esenţa explicaţiei pe care autorul englez o dă ciclicităţii activităţii economice: „astfel, o divergenţă între nivelul la care speculaţia a dus preţurile şi nivelul la care veniturile finale ale publicului pot absorbi producţia, reprezintă originea crizelor, după Tooke”[1949]. Deci, în gândirea lui Tooke, **mişcările speculative ale preţurilor <u>reprezintă cauza</u> ciclicităţii economice; ele <u>nu sunt efectul</u> evoluţiei ciclice**.

1. Regularitatea crizelor periodice ale secolului al XIX-lea i-a părut lui Juglar ca aparţinând inexorabil evoluţiei şi dezvoltării. Fiecare ciclu cuprinde o perioadă de **prosperitate**, o mişcare de **criză** şi un timp de **lichidare**. În cadrul crizei Juglar vorbeşte de un interval foarte scurt, de 10–15 zile, când criza ajunge la paroxism, în punctul ei cel mai acut[1950] (numit de Karl Marx mai târziu, depresiune). Iată, deci, că „crizele sunt precedate de o perioadă prosperă şi urmate de o perioadă de lichidare”[1951].

1945 „Le développement régulier de la richesse des nations n'a pas lieu sans douleur et sans résistance. Dans les crises, tout s'arrête pour un temps; le corps social paraît paralysé; mais ce n'est qu'une torpeur passagère, prélude des plus belles destinées. En un mot, c'est la liquidation générale” (După L. B. Decarbon, *op. cit*., p. 75).

1946 „n'ont pas insisté sur *le retour périodique des crises commerciales dans des circonstances semblables aux diverses époques*, au lieu de faire une étude isolée de chacune d'elle” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 75).

1947 „ces circonstances sont tellement caractérisées et si constantes, qu'on peut dire qu'elles sont fondamentales et que sans elles il n'y a pas de crise” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit*., p. 75).

1948 „qu'aux difficultés de se procurer les documents officiels des opérations des banques, car les auteurs anglais n'en citent q'un petit nombre” (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 75-76).

1949 „ainsi, une divergence entre le niveau auquel la spéculation a porté les prix et le niveau auquel les revenus définitifs du public peuvent absorber la production, telle est l'origine des crises, d'après Tooke” (Charles Gide (1847-1932), *Histoire des doctrines relatives è la monnaie et au crédit depuis John Law jusquà nos jours*, Editura Sirey, Paris, 1951, p. 220).

1950 „Cet état aigu qui décide du sort du plus grand nombre des spéculateurs ne saurait persister plus de dix ou quinze jours; c'est l'état aigu de la crise, comme dans les maladies la période critique qu'on appelle du même nom, ce qui indique combien elle est éphémère” (Clément Juglar, ***Des crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre et aux Etats-Unis***, 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889, p. 15).

1951 „les crises sont donc précédées d'une période prospère et suivies d'une période de liquidation” (Clément Juglar, *Des crises commerciales ...* 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889, p. 15–16).

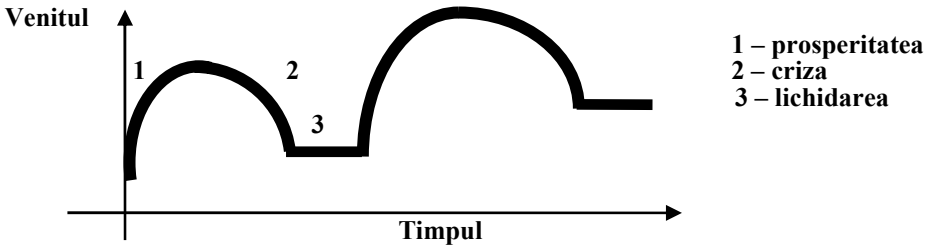

Ciclicitatea economică după Clément Juglar

Mai departe, Juglar aprecia: „Cele trei perioade de prosperitate, de criză şi de lichidare se succed totdeauna în aceeaşi ordine, cu toate că au manifestări diferite, în fiecare epocă. *Cu cât creşterea bogăţiei este mai rapidă, cu atât mai mare este amplitudinea mişcărilor,* oscilaţia fiind totdeauna în acelaşi sens. O dată cele trei perioade recunoscute, trebuie cercetate raporturile dintre ele şi *cauzele care le influenţează succesiunea"*[1952].

Juglar credea că „fără intervenţia oricărei teorii sau ipoteze, observaţia singură a faptelor a fost suficientă pentru a degaja legea crizelor şi periodicitatea lor"[1953]. Următorul ciclu se situează la un nivel de dezvoltare superior celui anterior şi **fiecare criză este „preludiul unor frumoase destine"[1954].**

Juglar a examinat următoarele elemente:

- **volumul şi evoluţia cifrei de afaceri;**
- **mărimea şi dinamica creditelor bancare;**
- **evoluţia scontului şi a avansurilor;**
- **situaţia rezervelor metalice;**
- **circulaţia biletelor de bancă;**
- **depozitele în conturile curente.**

Studiind evoluţia scontului şi a încasărilor, Juglar a putut observa evoluţia ciclică a afacerilor. După ce a trasat – cu mare precizie – tabloul ciclicităţii, Juglar a sesizat **cauzele** perturbărilor din economie.

Extinderea speculaţiilor conduce la urcarea preţurilor şi salariilor; se propagă luxul; se reglează cheltuielile nu prin creşterea veniturilor, ci prin creşterea cursului nominal al titlurilor de valoare (al valorilor).

Dezvoltarea exagerată a scontului şi diminuarea rezervelor metalice preced crizele, la fel cum diminuarea scontului şi abundenţa încasărilor marchează expansiunea economică[1955].

Declanşarea crizei pune capăt, în concepţia lui Juglar, sporirii volumului afacerilor, creşterii preţurilor şi declanşează procese inverse . **Juglar considera că dezvoltarea ciclică a economiei reprezintă o „lege naturală a progresului"[1956].** „Crizele – scria el – reprezintă una din condiţiile existenţei societăţilor în care domină comerţul şi industria. Se pot prevedea, atenua ... dar suprimarea lor nu este posibilă"[1957].

1952 „Les trois périodes de prospérité, de crise et de liquidation se succédent toujours dans le même ordre, bien qu'avec des manifestations différentes, selon les époques. *Plus la richesse augmente, plus l'amplitude des mouvements est grande*, l'oscillation étant toujours dans le même sens. Ces trois périodes reconnues, il fallait chercher les rapports qu'elles pouvaient avoir entre elles *et sous l'influence de quelles causes elles se succédaient"* (Clément Juglar, *op. cit.*, p. 21).

1953 „sans faire intervenir aucune théorie, aucune hypothèse, l'observation seule des faits a suffi pour dégager la loi des crises et de leur périodicité" (Clément Juglar, *op. cit.*, în *Introducere* la ediţia a doua din 1889).

1954 „prélude à de belles destinées". „Ces ébranlements intermittents (sont – n. ns.) suivis d'une espèce de léthargie, d'où doit sortir une nouvelle phase plus brillante que les précédentes" (Clément Juglar, *Des crises commerciales ...* , p. 23).

1955 „Le développement exagéré des escomptes et la diminution des réserves métalliques précédent les crises, de même que la diminution des escomptes et l'abondance de l'encaisse en marquent la guérison" (După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 80).

1956 „Le retour périodique de ces tourmentes commerciales ... paraissent une des conditions du développement de la grande industrie" (Clément Juglar, *Des crises commerciales ...* 1862, p. 6).

1957 „Nous ne nous dissimulons pas, malgré notre confiance dans les principes de liberté qu'enseigne l'économie politique, leur impuissance pour prévenir complètement ces ébranlements intermittents suivis d'une espèce de léthargie, d'où doit sortir une nouvelle phase plus brillante que les précédentes. Les crises, comme les maladies,

2. Orice criză are un **caracter complex**, manifestându-se în producţie, comerţ, sistemul monetar. Ca şi predecesorul său Tooke, Juglar aprecia că – în esenţă – *„o criză comercială este totdeauna o criză monetară*, deoarece reducerea rezervelor de metale preţioase ale băncilor dă semnalul unei explozii”[1958]. Iar, mai departe: „criza explodează când există foarte multe persoane care doresc să vândă şi nimeni nu doreşte să cumpere”[1959].

Ciclul economic descris de Juglar este **monetar** şi **provine din credit.** „Variaţiile preţurilor – scria Juglar – se află sub influenţa directă a creditului şi reprezintă expresia cea mai exactă a circulaţiei fiduciare”[1960]. După părerea lui „creditul este primul şi principalul motor al întregului mecanism”[1961].

- **Cauza principală a ciclicităţii economice** trebuie căutată – după părerea gânditorului francez – în **politica bancară**.

„Operaţiunile de bancă, extinderea şi contracţia scontului – scria Juglar – antrenează modificările profunde pe care le observăm în mişcarea populaţiei, în comerţ, importuri şi exporturi, în venituri, impozite directe şi indirecte, în sfârşit în creditul public, aşa de bine reprezentat prin cursul valorilor de stat la bursă”[1962].

Pe lângă efectele negative pe care le generează, crizele economice au – în concepţia lui Clément Juglar – şi **aspecte pozitive**; ele pregătesc (chiar prin suferinţă) reluarea activităţii la un nivel superior. Piaţa se debarasează de creditele nesigure **(„douteux”)**, scade numărul operaţiunilor bursiere la termen, se lichidează întreprinderile vechi nerentabile şi apar altele noi, mai eficiente, dispar toate elementele care au generat dezechilibrul şi se creează condiţiile unui echilibru nou, superior, între ofertă şi cerere.

Noi credem că ciclicitatea activităţii economice are explicaţii mult mai profunde şi mai complexe decât cele de natură monetară şi de credit. Economia face parte din societate, iar aceasta din Univers. Prin urmare, este greu să se precizeze exact împrejurările care imprimă economiei un caracter ciclic. Ceea ce se poate afirma – cu certitudine – este că activitatea economică este ciclică.

Totodată, credem că nu greşim dacă afirmăm că ciclicitatea activităţii economice este o realitate a producţiei de mărfuri[1963]. În absenţa producţiei de mărfuri, nu putem vorbi – după părerea noastră – de ciclicitate economică propriu-zisă, deoarece ea are, în primul rând, cauze şi manifestări ce pot fi explicate raţional doar cu ajutorul categoriilor valorice[1964]. Mai mult, credem că această trăsătură este pusă în evidenţă numai din momentul declanşării recesiunii. Atât timp cât economia se află în faza ascensiunii nu se poate sesiza ciclicitatea ei. Iată de ce noi considerăm că ciclul economic este **„perioada de la începutul unei crize a activităţii economice până la începutul crizei următoare”.** Pe această bază, credem că analiza unui ciclu economic trebuie să înceapă cu recesiunea şi nu cu ascensiunea (aşa cum întâlnim şi în unele lucrări din România).

---

paraissent une des conditions de l'existence des sociétés où le commerce et l'industrie dominant. On peut les prévoir, les adoucir, s'en préserver jusqu'à un certain point, faciliter la reprise des affaires; mais les supprimer, c'est ce que jusqu'ici, malgré les combinaisons les plus diverses, il n'a été pas donné à personne ... Les opérations des banques, l'extension et la contraction des escomptes, l'abondance et la rareté du numéraire ... ont entraîné comme conséquence les modifications profondes que l'on observe dans les mouvements de la population, dans le commerce, importations et exportations, dans les revenus, impôts directs et indirects, enfin dans le crédit public assez bien représenté par les cours des valeurs d'État à la Bourse” (Clément Juglar, *op. cit.*, în *Introduction* la ediţia din 1862).

1958 „*une crise commerciale est toujours une crise monétaire*, puisque c'est la réduction de la réserve métallique des banques qui donne le signal de l'explosion” (Clément Juglar, *op. cit.*, în *Introduction* la ediţia a doua din 1889).

1959 „la crise éclate quand il y a plus de personnes qui souhaitent de vendre qu'il n'y en a souhaitant d'acheter” (Clément Juglar, *Des crises commerciales* ... 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889, în *Introduction* la ediţia a doua din 1889).

1960 Clément Juglar, *Des crises commerciales* ... 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889, p. 66.

1961 Clément Juglar, *Des crises commerciales* ... 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889, p. 67.

1962 Clément Juglar, *Des crises commerciales* ... 2e édition, Guillaumin, Paris, 1889, în *Introduction* la ediţia din 1862.

1963 Sigur, fluctuaţii ale producţiei şi consumului au existat şi pot exista şi în afara producţiei de mărfuri. Explicarea şi înţelegerea lor ţine însă – poate în mod hotărâtor – de alţi factori decât cei economici.

1964 S-ar putea reproşa acestei opinii o apropiere de teoria obiectivă şi neglijarea teoriei subiective a valorii. Chiar dacă între cele două orientări există diferenţe sensibile, noi considerăm că – în esenţă – ele sunt ireconciliabile numai asupra unui singur aspect. Teoria valorii-muncă apreciază că numai mărfurile au valorare, în timp ce teoria valorii-utilitate apreciază că au valoare toate bunurile economice. În privinţa exprimării valorii, până la urmă cele două orientări îşi cantonează demersul în acelaşi domeniu, cel bănesc. Aşa încât – cu toate deosebirile dintre ele – cele două teorii explică realitatea economică prin categorii valorice.

11.7. MARIE ESPRIT LÉON WALRAS (1834–1910)

11.7.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Schumpeter aprecia că Walras a fost „teoreticianul cel mai puternic care a existat vreodată în economie" („le plus puissant qui ait jamais existé"[1965]). „O idee genială, mai complet exprimată decât în trecut, aceea a interdependenţei, laborios formalizată într-un sistem de ecuaţii care nu lasă nici o posibilitate teoretică de indeterminare, *o lungă luptă pentru recunoaştere, generalizare, adevărul ştiinţific al metodei* şi al rezultatelor sale, sunt meritele de glorie ale acestui francez"[1966].

Léon Walras a fost descendent dintr-o familie olandeză de mici meseriaşi[1967], care s-a stabilit la Montpellier, în 1749.

Léon Walras s-a născut la **16 decembrie 1834**, în oraşul francez Évreux. Tatăl său, **Antoine-Auguste**[1968], a fost profesor universitar de filosofie, retorică şi Economie politică. Personalitate foarte puternică şi chiar necomformistă, August Walras a avut o influenţă majoră asupra modului de gândire, ca şi de comportament social ale fiului său Léon. Mama lui Léon, Louise-Aline – născută Sainte-Beuve – a fost critic literar.

Tânărul Léon şi-a început studiile la Şcoala Politehnică şi la Şcoala de Mine din Paris. Biografii săi consemnează faptul că Léon nu a strălucit la învăţătură, nici ca elev, nici, mai apoi, ca student[1969]. Fără studii superioare complete (fapt care-l va împiedica să ocupe un post în învăţământul superior francez), Walras a fost un autodidact în domeniul economic.

În anul 1859 publică primele articole în „Journal des économistes" şi „La presse". În anul 1860 a participat la Congresul Internaţional asupra Impozitelor[1970], la Lausanne. Aici, l-a cunoscut pe M. Ruchonnet, şeful departamentului instrucţiei publice din Elveţia, care-l va ajuta în obţinerea catedrei din 1870 de la Universitatea Lausanne[1971].

1965 După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 389.

1966 „Une idée géniale, du moins plus complètement exprimée qu'auparavant, celle de l'interdépendance, laborieusement formalisée dans un système d'écuations qui ne laisse aucune possibilité théorique d'indétermination, *un long combat pour la reconnaissance, la généralisation, la vérité scientifique de sa méthode* et de ses résultats, ont mérité la gloire à ce Français" (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 389).

1967 Croitori, meşteşugari, oameni de condiţie modestă, până la reuşita materială a tatălui lui Léon Walras. Numele iniţial al familiei a fost Walravens.

1968 Tată lui, **Antoine-Auguste Walras (1801–1866),** a studiat la École Normale Supérieure, unde a fost coleg cu Augustin Cournot (primul la secţia literară, al doilea la secţia ştiinţifică). Auguste Walras a fost un om dificil, nesociabil, afişând un anticlericalism care i-a atras numeroase antipatii. Este posibil ca ideile anticlericale, ca şi cele socialiste, ale lui A. Walras, să fi influenţat negativ viaţa şi cariera sa, ca şi perioada de început a fiului său Léon. În anul 1831 (căsătorit cu o descendentă din familia Sainte-Beuve) a fost profesor de retorică la Évreux şi a publicat ***De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur*** . În anul 1832 a ţinut un curs de Economie politică şi a publicat diferite articole. În anul 1839 şi-a trecut examenul de „agregee en lettres". În anul 1840 a fost numit profesor la Collége Royal de Caen, în 1847, inspector la Académie de Nancy, apoi la Cahors. Refuzând ultimele numiri, Auguste s-a retras din învăţământ în 1847. În anul 1849 a publicat ***Théorie de la richesse sociale.*** Sub presiunile familiei, în 1850, reintră la Universitate, ocupând şi postul de inspector al Académie de Douai şi Pau. În 1862 s-a pensionat şi şi-a fixat reşedinţa la Pau. Auguste Walras s-a străduit să descopere fundamentul valorii fie în utilitate, fie în costul de producţie. Teoria valorii, aşa cum a fost formulată de E. B. de Condillac şi David Ricardo, i s-a părut falsă. După părerea sa, valoarea nu depinde nici de utilitate (apa, foarte utilă, nu are valoare), nici de costul producţiei (există muncă fără valoare şi nu există proporţionalitate între valoarea unui bun şi munca încorporată în el). **Valoarea –** aprecia A. Walras – **este raritate, adică raportul dintre cantitatea de bunuri existentă şi volumul nevoilor de satisfăcut.** Dar, introducând noţiunea de „nevoie", lângă cea de „raritate", A. Walras reintroducea – de fapt – indirect, printre factorii valorii, tocmai „utilitatea", pe care a vrut s-o elimine! Pe de altă parte, A. Walras aprecia că problemele economice, fiind cantitative, puteau fi tratate prin procedee de analiză matematică. „Valorile se pot compara – aprecia el – la fel ca liniile, unghiurile, ori suprafeţele, pentru că aceleaşi principii guvernează tot ce poate fi comparat". El însuşi n-a folosit această metodă, dar modul lui de apreciere explică, în parte, vocaţia economico-matematică a fiului său.

1969 „Walras a été assez mauvais élève et dans son *Autobiographie*, il reste assez discret sur ses échecs" (Maurice Allais, *Léon Walras pionnier de l'économie mathématique et réformateur méconnu,* 1965, cu prilejul centenarului École Superieure Nationale des Mines din Paris). Bacalaureat în litere (1851) a urmat un an de matematică elementară şi unul de matematică specială şi a devenit „bacalaureat în ştiinţe" (1853). În acelaşi an a „căzut" la admitere în École Polytechnique (reuşind în 1854). Tot atunci a fost admis şi la École des Mines, ca elev extern. La sfârşitul anului I a obţinut doar nota 11 din 20 (7 la chimie, 11 la mecanică, 13 la geometrie şi 13 la desen) faţă de minimum 12 pentru a promova în anul II. În anul următor a obţinut rezultate şi mai proaste (9,89 din 20). A treia oară a reuşit „performanţa" de a se clasa al 39-lea din cei care au concurat pentru ... 22 locuri. Dezamăgit de „detaliile tehnice ale artei ingineriei" Léon Walras şi-a orientat eforturile spre filosofie, istorie, critică literară, economie şi ştiinţele sociale.

1970 Lucrarea prezentată de el a fost distinsă cu premiul al IV-lea (locul I revenindu-i lui Proudhon).

1971 Postul i-a fost atribuit cu 4 voturi pentru şi 3 împotrivă (un profesor l-a suspicionat de comunism).

În perioada 1865–1868 a activat în cadrul mişcării cooperatiste franceze, în calitate de administrator la „Caisse d'Escompte des Associations Populaires", care a dat faliment în 1868.

În anul 1869 s-a căsătorit cu Célestine Aline Ferbach (cu care trăia de circa 10 ani), având împreună o fiică, Aline.

După 10 ani de căutări mai mult sau mai puţin infructuoase, Léon Walras a ocupat postul de profesor la Universitatea Lausanne, Elveţia (1870). Încercările lui de a intra în învăţământul superior francez s-au soldat cu eşec, atât din cauza lipsei unei diplome universitare, a „simpatiilor lui de stânga", noncomformismului tatălui său, cât şi pentru că „Franţa este o Chină unde mandarinii se ţin şi se susţin unii pe alţii", iar în economie există doar „trei catedre de profesori şi opt fotolii de academicieni … acaparate de „Şcoala ortodoxă" şi care reprezintă sistemul actual „nec plus ultra"[1972].

Léon Walras şi-a consacrat partea a doua a vieţii, învăţământului, cercetării, publicaţiilor şi „unei voluminoase corespondenţe"[1973], pentru a-şi face cunoscută şi recunoscută paradigma de gândire. În anul 1877 a propus introducerea studiului Economiei politice şi a militat pentru înfiinţarea unei secţii de Ştiinţe politice, la facultăţile de drept. Salariul său (3600 franci/an, la început, şi 5000 franci/an, în 1881) i-a asigurat un trai modest în deceniul al optulea, mai ales că soţia (decedată în 1879) a fost foarte bolnavă (suferind de „boulimie couteuse"). De aceea Léon Walras a fost nevoit să desfăşoare activităţi suplimentare (profesor invitat la Geneva şi Neuchâtel, consultant la Compania de asigurări elveţiană, ziarist la „Gazette de Lausanne") sau să contracteze diferite împrumuturi.

În anul 1884 s-a recăsătorit cu Léonide Désirée Mailly, o franţuzoaică „sensibil mai în vârstă decât el" („sensiblement plus âgée que lui") care locuia la Londra. Noua soţie a adus venituri „cel puţin egale cu cele de profesor" („au moins égaux à ceux du professeur"[1974]) şi dificultăţile materiale au dispărut. Pentru scurt timp, însă, deoarece Leonide a murit în 1900, dispărând – totodată – şi o parte importantă din veniturile lui Léon Walras.

În anul 1892 a încetat din viaţă mama lui Léon, care i-a lăsat moştenire „les traits de frugalité, le caractère calculateur qui le caractérisent, sans compter un actif de 100.000 francs"[1975].

În acelaşi an s-a pensionat, dedicându-şi restul vieţii cercetării ştiinţifice.

În data de 10 iunie 1909 a fost sărbătorit într-un cadru festiv la Universitatea Lausanne, cu prilejul celei de a 75-a aniversări.

La **6 ianuarie 1910** s-a stins din viaţă (în vârstă de 76 ani), la reşedinţa sa din Clarens-Montreux, Elveţia.

Lucrările principale publicate de Léon Walras au fost: ***Éléments d'économie politique pure (ou théorie de la richesse sociale)*** **(1874–1877)**; ***Études d'économie sociale (Théorie de la répartition de la richesse sociale)*** **(1896)**; ***Études d'économie politique appliquée (Théorie de la production de la richesse sociale)*** **(1898).**

Ele formează o „**trilogie"** foarte raţional întocmită:

1. Prin Economia politică „**pură"** Walras înţelegea o ştiinţă analogă mecanicii pure. Ea trebuia să se prezinte sub forma unui model, conform funcţionării economiei reale, cu o structură matematică, arătând cum operează toate relaţiile deduse din forţele economice presupuse eterne sau „naturale" şi independente de sistemul instituţional.
2. Economia „**aplicată"** studiază (prin intermediul economiei „pure") problemele producţiei, formele de organizare cele mai favorabile maximizării randamentului social. Economia aplicată se situează între observaţie şi normativ.
3. Economia „**socială"** este integral normativă şi urmăreşte stabilirea principiilor de justiţie care trebuie să guverneze producţia, repartiţia, schimbul şi consumul

1972 „la France est une Chine où les mandarins se tiennent et se soutiennent les uns les autres", iar în economie există doar „trois chaires de professeurs et huit fauteuils d'académiciens ... accaparées par l'École orthodoxe" şi care reprezintă sistemul actual „nec plus ultra" (După Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 394). „**Nec plus ultra"** (lat.) = nu poate fi depăşit. Potrivit legendei, Herakles ar fi săpat aceste cuvinte pe munţii Calpe şi Abila, pe care i-a separat pentru a uni Oceanul Atlantic cu Marea Mediterană, considerând că acolo este capătul lumii.

1973 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 395.

1974 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 395.

1975 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 396.

bogăției sociale. Repartiția bogăției sociale între indivizi trebuie să fie „équitable" pentru a nu genera nici „désordre économique", nici „désordre morale"[1976].

11.7.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Iată care era obiectivul central al Economiei politice imaginată de Walras: „**Economia politică pură** este în esență teoria determinării prețurilor, într-un regim ipotetic de liberă concurență absolută. Ansamblul tuturor lucrurilor materiale sau nemateriale, care sunt susceptibile de a avea un preț pentru că sunt rare, adică sunt *utile* şi *limitate cantitativ*, formează *bogăția socială*. Iată de ce economia politică pură este, de asemenea, *teoria bogăției sociale*"[1977].

Rezultatul general al gândirii walrasiene poate fi sintetizat astfel: „**Walras a elaborat un model de interdependență generală în care consumatorii de bunuri finale egalizează utilitatea marginală cu prețul lor; deținătorii de servicii egalizează utilitatea marginală cu prețul acestora; producătorii combină serviciile oferite, în diferite proporții, pentru a produce bunurile finale; cantitățile şi prețurile sunt determinate, prin concurență, simultan pe două piețe, prin egalizarea ofertei cu cererea şi a prețurilor bunurilor finale cu costurile lor de producție"**[1978] (s. ns.).

Léon Walras este considerat **întemeietorul** „Școlii matematice" de la Lausanne. Adept al introducerii matematicii în raționamentele științei economice, el afirma: „metoda matematică nu este o metodă experimentală; este o metodă rațională"[1979]. Gânditorul elvețian (francez?) era convins că numai în măsura în care se poate folosi de matematică, Economia politică îşi consolidează statutul său științific[1980]. Dacă economia politică pură, sau „teoria valorii de schimb şi a schimbului, adică teoria bogăției sociale ... este mecanică", ea trebuie să utilizeze „metoda şi limbajul matematicii"[1981].

În gândirea lui cu privire la rolul matematicii în economie Léon Walras a fost influențat de tatăl său, **Antoine-Auguste Walras,** de **Antoine Augustin Cournot** şi de **William Stanley Jevons**[1982] (cu care a fost contemporan).

11.7.2.1. TEORIA SCHIMBULUI

Leon Walras n-a studiat utilitatea bunurilor. Acest lucru i s-a părut inutil. Pentru el, utilitatea desemna „însuşirea generică a bunurilor de a satisface o anumită nevoie". Înțelesul este neutru, independent de judecăți morale, politice sau sociale. „Eu spun că lucrurile sunt utile, deoarece pot răspunde unor nevoi şi permit să fie satisfăcute. Nu ne ocupăm aici de nuanțele prin care se clasifică în conversația curentă, utilul alături de agreabil, necesarul alături de superfluu. Necesar, util, agreabil şi superfluu: toate acestea sunt pentru noi mai mult sau mai puțin utile. Nu câştigăm nimic în plus dacă ținem seama de moralitatea sau imoralitatea nevoii la care răspunde un lucru util. Că o substanță este căutată de medic pentru a vindeca o boală sau de asasin pentru a-şi otrăvi familia, este o chestiune foarte importantă din alte puncte de vedere, dar indiferentă dintr-al nostru. Pentru noi substanța este utilă în ambele cazuri, şi poate mai utilă în al doilea caz decât în primul"[1983].

El şi-a concentrat atenția asupra studierii **valorii** mărfurilor. Spre deosebire, însă, de Menger şi ceilalți „austrieci", care au elaborat o paradigmă de explicare a valorii, subiectivă şi

1976 Léon Walras, ***Éléments d'économie politique pure ...,*** Editura L.G.D.L., Paris, 1952, vol. I, p. 34.
1977 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure (ou théorie de la richesse sociale),* 1874–1877. După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e ed., Dalloz, Paris, 1993, p. 177–178.
1978 *Panorama des sciences humaines*, Editura Gallimard, Paris, 1963, p. 176.
1979 După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 401.
1980 Idee pe care o găsim, în aceeaşi termeni, în gândirea lui Karl Marx.
1981 După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 401.
1982 „L'idée de créer l'économie mathématique ... n'avait jamais cessé de m'occuper depuis 1860 ... Une seule tentative dans ce sens m'était connue: celle de Cournot, qui donne la quantité demandée en fonction de prix" (arăta Léon Walras în *Notice biographique*, scrisă de a lungul întregii sale cariere şi completată de fiica lui, Aline). În plus, Léon Walras face dese referiri la lucrarea principală a lui Jevons, *Principles of Political Economy* (1871) şi la contribuția acestuia la dezvoltarea gândirii economice, ca şi la folosirea matematicii.
1983 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 23.

psihologică, Léon Walras a elaborat una **„pur obiectivă”.** Singura sa grijă a fost de a studia mecanismul formării preţurilor pe piaţă. El a refuzat să separe studiul valorii de cel al preţurilor. De altfel, pentru el **valoarea nu este altceva decât preţ**.

Léon Walras a considerat că **esenţa teoriei economice constă în „determinarea preţurilor”.** „Economia politică pură, aprecia el, este esenţialmente teoria determinării preţurilor, într-un regim ipotetic de liberă concurenţă absolută”[1984]. El a studiat procesul de stabilire a preţurilor pe pieţe diferite, dar legate între ele, astfel încât întregul mecanism al producţiei şi repartiţiei apare ca un ansamblu de pieţe interdependente, dominate de legile echilibrului. Referindu-se la concepţia lui Léon Walras, **Bertrand Nogaro** aprecia: „Se poate constata că întreaga teorie economică conduce la teoria preţurilor şi – mai mult – că ea poate fi exprimată într-un sistem de ecuaţii”[1985].

Piaţa este „locul unde au loc schimburile” sub forma vânzării-cumpărării, aprecia Walras. Pentru a demonstra mecanismul schimbului, ca şi pe acela al formării preţurilor, gânditorul elveţian (francez?) a presupus – după modelul său general – „o piaţă perfect organizată sub raportul concurenţei, ca în mecanica pură, unde presupunem la început, maşini fără frecare”[1986].

Pentru Léon Walras, valoarea **„se produce pe piaţă”,** prin concurenţă. „Valoarea de schimb … – susţine el – se produce natural pe piaţă sub imperiul concurenţei”[1987]. Ea reprezintă „proprietatea bunurilor de a se schimba, în diferite proporţii, între ele”. „Valoarea de schimb este proprietatea pe care o au lucrurile … de a fi cumpărate şi vândute … în anumite proporţii de cantitate contra altor lucruri”[1988].

Prin urmare, pentru Léon Walras, **valoarea se produce pe piaţă şi reprezintă raportul cantitativ în care diversele mărfuri se schimbă între ele.** În felul acesta, neoclasicul elveţian (francez?) **reduce valoarea mărfurilor la valoarea lor de schimb şi o tratează exclusiv ca pe o problemă a determinării preţurilor de vânzare-cumpărare.**

În scopul urmăririi demersului walrasian, considerăm:

Producătorul „**A”** dispune de marfa **„x”** şi doreşte să cumpere marfa **„y”,** pentru care este dispus să cedeze $\mathbf{q_1}$ din marfa sa. După schimb va avea:

- **$(x - q_1)$ din marfa „x”** şi
- **q_2 din marfa „y”.**

Producătorul „**B”** dispune de marfa **„y”** şi doreşte să cumpere marfa „**x”,** pentru care este dispus să cedeze $\mathbf{q_2}$ din marfa sa. După schimb va avea:

- **$(y - q_2)$ din marfa „y”** şi
- **q_1 din marfa „x”.**

Deci, schimbul s-a făcut între $\mathbf{q_1}$ unităţi din marfa „**x”,** contra $\mathbf{q_2}$ unităţi din marfa „**y”,** ceea ce presupune:

$$q_1 v_x = q_2 v_y \quad \text{sau} \quad \frac{q_1}{q_2} = \frac{v_y}{v_x} \quad \text{ori} \quad v_x = \frac{v_y q_2}{q_1}$$

unde:

v_x – valoarea de schimb a unei unităţi de „x”, în unităţi de „y”
v_y – valoarea de schimb a unei unităţi de „y”, în unităţi de „x”

1984 „L'économie politique pure est essentiellement la théorie de la détermination des prix, sous un régime hypothétique de libre concurrence absolue” (Nota Walras în *Préface*, la ediţia I a *Éléments d'économie politique pure* ... 1874).

1985 „On peut constater que toute la théorie économique puisse se ramener à la théorie du prix et, plus encore, qu'elle puisse tenir dans quelques systèmes d'équations” (Bertrand Nogaro, *Le développement de la pensée économique*, Editura L.G.D.J., Paris, 1944, p. 239).

1986 „toujours un marché parfaitement organisé sous le rapport de la concurrence, comme en mécanique pure, où suppose d'abord des machines sans frottement” (Léon Walras, *Éléments* ... Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 44–45).

1987 „La valeur d'échange ... se produit naturellement sur le marché sous l'empire de la concurrence” (Léon Walras, *Elements d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 45).

1988 „La valeur d'échange est la propriété qu'ont choses ... d'être achetées et vendues ... en certaines proportions de quantité contre d'autres choses” (Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 45).

„**En appelant généralement prix les rapports des valeurs d'échange ou les valeurs d'échange relatives, en désignant généralement par p_x, p_y le prix de („x") en („y") et de („y") en („x")"**[1989] (s. ns.) ajungem la:

$$\frac{v_y}{v_x} = p_y \quad \text{sau} \quad \frac{v_x}{v_y} = p_x \quad \text{deci} \quad p_x p_y = 1 \quad \text{adică} \quad q_1 p_x = q_2 p_y$$

unde: **p_x – prețul unei unități de „x" exprimat în unități de „y";**
p_y – prețul unei unități de „y" exprimat în unități de „x".

$$\text{sau} \quad \frac{p_y}{p_x} = \frac{q_1}{q_2} \quad \text{ori} \quad p_x = \frac{q_2 p_y}{q_1} \quad \text{și} \quad p_y = \frac{q_1 p_x}{q_2}$$

„Prețurile sau raporturile dintre valorile de schimb, sunt egale cu raporturile inverse ale cantităților mărfurilor schimbate. Ele sunt reciproce unele altora"[1990].

Deci, pentru Léon Walras, valoarea este valoare de schimb, şi este identică cu prețul de vânzare-cumpărare, adică:

$$v_x = p_x \quad \text{și} \quad v_y = p_y$$

Pe această bază, autorul neoclasic elvețian (francez?) a încercat să stabilească **condițiile de echilibru.** El a presupus că cererea este elementul esențial al schimbului şi că fiecare parte nu oferă spre vânzare, decât atât cât ea este dispusă să cumpere. „În fapt, în cadrul schimbului în natură a două mărfuri, cererea trebuie să fie considerată ca un fapt principal şi oferta ca un fapt accesoriu. Nu se oferă de dragul ofertei; *nu se oferă decât pentru că nu se poate cere fără a oferi*, oferta nu este decât o consecință a cererii"[1991].

După părerea lui Léon Walras, orice curbă a cererii este asociată la o curbă a ofertei, care constituie, în oricare punct al ei, mijlocul de plată al cererii; aceste curbe, ale ofertei şi ale cererii, depind de prețuri. Dacă se cere o cantitate q_y din marfa „y" şi prețul de schimb este p_y unități de „y" pentru o unitate de „x", trebuie **oferită** o cantitate de „x" astfel ca:

$O_x = C_y P_y$ În acelaşi fel, **cererea** din marfa „x" presupune:

$C_x = O_y P_y$ Iar, dacă schimbul trebuie să aibă loc, vom avea:

$C_x C_y = O_x O_y$ sau $\frac{C_x}{O_x} = \frac{O_y}{C_y}$ adică

„raportul dintre cererea efectivă a unui bun şi oferta sa efectivă este egal cu raportul ofertei altui bun la cererea sa efectivă"[1992].

Léon Walras consideră că **cererea este determinantă** în declanşarea schimburilor şi că **oferta este determinată** de nivelul şi evoluția cererii („l'offre n'est qu'une conséquence de la demande"[1993]). Prin urmare, în înțelegerea mecanismelor schimbului devine importantă explicarea împrejurărilor care influențează cererea.

1989 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 49.
1990 „Les prix, ou les rapports des valeurs d'échange, sont égaux aux rapports inverses des quantités des marchandises échangées. Ils sont réciproques les uns des autres" (Léon Walras, *Éléments* ... p. 50). Simbolurile din text ne aparțin.
1991 „En effet, dans le phénomène de l'échange en nature de deux marchandises l'une contre l'autre, la demande doit être considérée comme le fait principal et l'offre comme un fait accessoire. On n'offre pas pour offrir; *on n'offre que parce que l'on ne peut pas demander sans offrir*; l'offre n'est qu'une conséquence de la demande" (Léon Walras, *Éléments* ... p. 50). Unii adversari i-au reproşat lui Walras tocmai faptul că el a imaginat şi analizat schimbul în condițiile trocului, sau chiar ale economiei naturale. În condițiile economiei monetare generalizate, schimbul devine un scop în sine, fiecare dorind să vândă cât mai mult (pentru a câştiga).
1992 „le rapport de la demande effective de l'une (marchandise – n. ns.) à son offre effective est égal au rapport de l'offre effective de l'autre à sa demande effective" (Léon Walras, *Elements d'économie politique pure,* p. 50).
1993 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura.L.G.D.L., Paris, 1952, p. 50.

Marginalist convins, dar de o anumită specificitate, Léon Walras încearcă să determine valoarea de schimb şi preţul mărfurilor exclusiv pe baza corelaţiei dintre „nevoi şi cantităţile disponibile". Utilitatea marginală a ultimei unităţi consumată dintr-un stoc de bunuri omogene, depinde exclusiv de cantitatea disponibilă din stocul respectiv. Prin urmare – după părerea lui – **valoarea mărfurilor este determinată exclusiv de „raritatea" lor**[1994]**.**

În concepţia lui L. Walras, **cererea este determinantă în declanşarea schimburilor, iar nivelul şi evoluţia preţului determină evoluţia cererii**.

Curba cererii este descrescătoare pe măsura urcării preţurilor, iar curba ofertei este crescătoare. Dimpotrivă, pe măsura reducerii preţurilor, curba cererii este crescătoare, iar a ofertei este descrescătoare. La un moment dat, ele se întâlnesc, în punctul de echilibru (**E**). La acest nivel:

1. **Cererea este egală cu oferta;**
2. **Cantitatea de bunuri vândute şi cumpărate (Q_E) este maximă şi maximizează „utilitatea efectivă şi gradul de satisfacere a nevoilor" celor doi participanţi la schimb;**
3. **Se formează preţul de echilibru (P_E), care este:**
   - **unic pentru o marfă, piaţă şi un interval determinate;**
   - **cel mai mic posibil.**

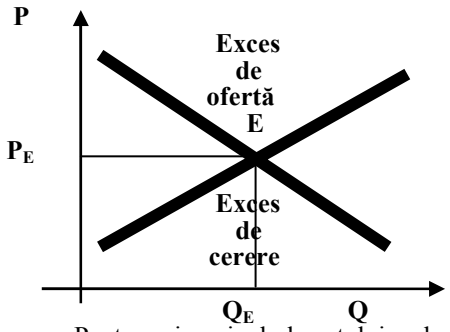

Pentru orice nivel al preţului, sub cel de echilibru, cererea este mai mare decât oferta (există un „exces de cerere"). Pentru orice nivel al preţului, superior celui de echilibru, oferta este mai mare decât cererea (există un „exces de ofertă").

11.7.2.2. TEORIA ECHILIBRULUI ECONOMIC GENERAL

În scopul elaborării unui model matematic al echilibrului economic general, Léon Walras a considerat o economie care utilizează trei factori de producţie:

1. „**capitalurile funciare",** al căror serviciu productiv este renta **(R)**;

2. „capitalurile personale", al căror serviciu productiv este munca **(M)**;

3. „**capitalurile mobiliare",** al căror serviciu productiv este profitul **(Π)**.

Pentru Walras, factorii de producţie **nu sunt** – cum se spune – pământul, munca şi capitalul, **ci** „serviciile pe care ni le oferă în procesul producţiei" („les services qu'ils nous rendent dans le processus de production"[1995]), adică renta, munca şi profitul[1996] (!?!).

◆ **Léon Walras consideră că există două tipuri de piaţă:**

a. piaţa „bunurilor finale", pe care se confruntă producătorii (vânzătorii) şi consumatorii (cumpărătorii) bunurilor finale;

b. piaţa „serviciilor productive", pe care se confruntă proprietarii funciari, muncitorii şi capitaliştii, în procesul vânzării-cumpărării rentei, muncii şi profitului[1997].

1994 Şi anume, direct proporţional. Cu cât o marfă este mai „rară", cu atât are o valoare mai mare şi invers.

1995 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 435.

1996 Léon Walras, *Éléments* ... 4e édition définitive, 1900, L.G.D.L., Paris 1900, republicată în 1976. p. 177. Toate citatele de la acest punct sunt din această sursă.

1997 „Le travail – scria Walras – est le service des facultés personnelles ou des personnes; il faut donc ranger à côté de lui non la terre et le capital, mais la rente ou le service des terres et le profit ou le service des capitaux" (Léon Walras, *Éléments* ... p. 177). Prin urmare, Walras consideră „renta" (pe care uneori o identifică cu „arenda" (fermage)),

Léon Walras a definit **capitalul** „bunurile durabile care nu se consumă decât în timp” („comme tout bien durable qui ne se consomme qu'à la longue”)[1998], iar **capitalistul** este „deținătorul capitalurilor propriu-zise” („le détenteur de capitaux proprement dit (capitaux mobiliers – n. ns.))”[1999]. Mai mult, el adaugă: „numim ***întreprinzător*** un al patrulea personaj, distinct de cele precedente, al cărui rol este … de a asocia în agricultură, industrie sau comerț, cele trei servicii productive”[2000].

- **Fie m produse finite, notate (1;m);**
- **Fie n servicii productive, notate (1;n);**

Fie p prețurile, notate:

- **(p_1;p_m), pentru cele m produse;** respectiv
- **(v_1;v_n). pentru cele n servicii.**

În continuare, trebuie explicat:

a. Cum se determină cele **m** cantități de produse vândute.

b. Cum se stabilesc prețurile relative (sau raporturile de schimb) ale acestor produse. Se va observa că unul din aceste produse va putea servi ca „unitate de cont” (sau de numerar), iar prețul lui va fi, prin definiție, egal cu 1. Deci, vor exista numai (m – 1) prețuri ale produselor, necunoscute.

c. Cum se determină cele **n** cantități de servicii productive folosite și prețurile lor. Numărul muncitorilor, mașinilor și suprafețelor se presupun date, însă oferta serviciilor productive **(R, M, Π)** este variabilă (chiar pe termen scurt).

d. Cum se determină cantitățile din diferitele servicii productive folosite pentru fabricarea produselor (pentru fiecare metodă de fabricație în parte). Aceștia sunt **coeficienții tehnici de fabricație**. Fie, $\mathbf{a_{ij}}$ cantitatea din serviciul productiv „**i**” (din cele **n**) pentru obținerea unei unități din produsul finit „**j**” (din cele **m**)[2001]. Vom avea, pentru cele **m** produse finite, un sistem cu **m** linii și **n** coloane.

Deci, vor fi

- **(2m + 2n + mn – 1) ecuații** independente, pentru a determina
- **(2m + 2n + mn – 1) necunoscute**.

În scopul rezolvării acestei probleme se pleacă de la condițiile necesare pentru ca echilibrul să fie realizat pe fiecare piață a serviciilor productive (a pământului, a muncii și a capitalului).

- Léon Walras consideră că va exista un ansamblu de ecuații, împărțit în **cinci sisteme**, unde:

$\mathbf{x_1,x_2, x_3, ... , x_m}$ desemnează cantitățile celor **m** produse finite și
$\mathbf{y_1,y_2,y_3, ... , y_n}$, cantitățile celor **n** servicii productive.

Sistemul I: ***(m – 1) ecuații ale cererii de produse finite***[2002]

$\mathbf{x_2 = f_2(p_2,p_3,p_4, ... , p_m; v_1,v_2,v_3, ... , v_n)}$
$\mathbf{x_3 = f_3(p_3,p_4,p_5, ... p_m; v_1,v_2,v_3, ... , v_n)}$
$\mathbf{x_4 = f_4(p_4,p_5,p_6, ... , p_m; v_1,v_2,v_3, ... , v_n)}$
$\mathbf{x_m = f_m(p_m,p_2, ... , p_{m-1}; v_1,v_2,v_3, ... , v_n)}$

Aceste ecuații exprimă echilibrul producătorilor și consumatorilor. Cantitatea produsă și oferită (din fiecare produs) este egală cu cea cerută.

Sistemul II: ***(m) ecuații ale costurilor de producție***[2003] (prețurile vor fi egale cu costurile unitare, pentru cele **m** produse finite)

$\mathbf{p_1 = a_{11}.v_1 + a_{12}.v_2 + a_{13}.v_3 + ... + a_{1n}.v_n}$

„salariul” și „profitul” (identificat uneori cu „dobânda” (interet)) drept ... „servicii productive” (!?!) Lucrul nu este surprinzător, deoarece în opera sa nu se găsesc preocupări pentru elaborarea unor teorii ale „producției” ori „repartiției”. El s-a limitat să încerce doar elaborarea unei teorii a prețurilor, cum singur afirma. Totodată, la Walras găsim aceeași atitudine față de „entrepreneur” ca și la J. B. Say. Ambii au identificat (asimilat) venitul acestuia cu „salariul” muncii.

1998 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 177.

1999 Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* Editura L.G.D.L., Paris, 1952, p. 177.

2000 „appelons ***entrepreneur*** un quatrième personnage entièrement distinct des précédents dont le rôle est ... d'associer dans l'agriculture, l'industrie ou le commerce, les trois services producteurs” (Léon Walras, *Éléments* ... p. 191).

2001 Idee preluată, se pare la fel, de Wassily Leontief, în vestita sa „balanță a legăturilor dintre ramuri” (tabloul input-output). Vezi Wassily Leontief, *Analiza input-output*, Editura Științifică, București, 1970.

2002 La nivelul acestui sistem de ecuații se ține cont de faptul că unul din produse (fie m-1) este utilizat pentru a exprima prețul celorlalte. Prețul acestui produs va fi egal cu „1”.

2003 Prețul primului produs (egal cu costul producției) va fi considerat „1”.

$p_2 = a_{21}.v_1 + a_{22}.v_2 + a_{23}.v_3 + ... + a_{2n}.v_n$
$p_3 = a_{31}.v_1 + a_{32}.v_2 + a_{33}.v_3 + ... + a_{3n}.v_n$
$p_m = a_{m1}.v_1 + a_{m2}.v_2 + a_{m3}.v_3 + ... + a_{mn}.v_n$

Egalitatea între cantităţile schimbate şi cantităţile oferite reprezintă echilibrul agenţilor economici, ca întreprinzători (entrepreneurs). Ea este obţinută când întreprinzătorul nu obţine nici profit, nici pierdere (preţurile de vânzare sunt egale cu costurile de producţie)[2004].

Sistemul III: ***(n) ecuaţii ale cantităţilor de servicii productive cerute***

$y_1 = a_{11}.x_1 + a_{21}.x_2 + a_{31}.x_3 + ... + a_{m1}.x_m$
$y_2 = a_{12}.x_1 + a_{22}.x_2 + a_{32}.x_3 + ... + a_{m2}.x_m$
$y_3 = a_{13}.x_1 + a_{23}.x_2 + a_{33}.x_3 + ... + a_{m3}.x_m$
$y_n = a_{1n}.x_1 + a_{2n}.x_2 + a_{3n}.x_3 + ... + a_{mn}.x_m$

Acest sistem de ecuaţii exprimă echilibrul agenţilor economici producători. Ei trebuie să obţină fiecare serviciu productiv în cantitatea cerută pentru a produce produsele finite în cantităţile lor de echilibru.

Sistemul IV: ***(n) ecuaţii ale cantităţii de servicii productive oferite***

$y_1 = f(v_1,v_2,v_3, ... , v_n; p_2,p_3,p_4, ... , p_m)$
$y_2 = f(v_1,v_2,v_3, ... , v_n; p_2,p_3,p_4, ... , p_m)$
$y_3 = f(v_1,v_2,v_3, ... , v_n; p_2,p_3,p_4, ... , p_m)$
$y_n = f(v_1,v_2,v_3, ... , v_n; p_2,p_3,p_4, ... , p_m)$

Acest sistem exprimă echilibrul agenţilor economici ca posesori de capitaluri, deci ofertanţi de servicii productive.

Sistemul V: ***(mn) ecuaţii ale substituţiilor tehnice***

$a_{11} = f(v_1, v_2, v_3, ... , v_n)$
$a_{12} = f(v_1, v_2, v_3, ... , v_n)$
$a_{13} = f(v_1, v_2, v_3, ... , v_n)$
$a_{mn} = f(v_1, v_2, v_3, ... , v_n)$

Coeficienţii tehnici de fabricaţie sunt funcţii ale preţurilor serviciilor productive.

Între pieţele celor trei factori de producţie există legături de interdependenţă, de tipul **vaselor comunicante**. Orice mişcare a cantităţilor sau preţurilor pe una dintre pieţe produce efecte pe toate celelalte şi poate afecta echilibrul.

- ◆ **Echilibrul general este obţinut când oferta este egală cu cererea pentru fiecare „bun final" şi „serviciu productiv" şi pe fiecare din cele „două tipuri de piaţă".**

După părerea lui Walras, starea de echilibru general se poate realiza numai în condiţiile **concurenţei perfecte.**

- ► **În această situaţie preţurile de vânzare sunt egale cu costurile de producţie, iar profitul este zero.**

Obţinerea profitului pe o anumită piaţă sau pentru unele bunuri sau servicii se explică fie prin faptul că concurenţa nu este perfectă, fie prin existenţa unor dezechilibre între cerere şi ofertă, fie că unele întreprinderi produc bunuri la costuri inferioare celor marginale etc.

În starea de echilibru general, valoarea produselor vândute este egală cu valoarea produselor cumpărate şi economiile sunt egale cu investiţiile.

$$\Sigma O_i p_i = \Sigma C_i p_i \quad \text{şi} \quad S = I$$

2004 „Dans l'état idéal (de echilibru al producţiei – n. ns.) et non réel si dans certaines entreprises le prix de vente des produits est supérieur à leur prix de revient en services producteurs, ce qui constitue un bénéfice, les entrepreneurs affluent ou développent leur production, ce qui augmente la quantité des produits, en fait baisser le prix et réduit l'écart" (Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure,* p. 194).

11.8. WILLIAM STANLEY JEVONS (1835–1882)

11.8.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

William Stanley Jevons s-a născut **în anul 1835 la Liverpool**, la un an după moartea lui Malthus, cu şapte ani înaintea lui Marshall şi cu zece ani înaintea lui Edgeworth. El a fost al nouălea copil în familia unui maistru metalurgist, prieten cu George Stephenson, care construise – în 1814 – o locomotivă pentru transportul pe calea ferată. Mama lui William era fiica istoricului britanic William Roscoe. Trebuie notat că atât bunicul său după mamă cât şi tatăl lui William au dat faliment în afaceri. Primul, în 1816, ca urmare a retragerii masive de către populație a economiilor la banca pe care o conducea; al doilea, în 1848, tot în urma unei crize financiare. „Astfel, Jevons nu trebuia să uite – din motive familiale şi rațiuni ereditare – să studieze fluxurile afacerilor", afirma Keynes într-o alocuțiune, cu ocazia centenarului naşterii acestuia[2005].

În timpul studiilor, începute la University College, William a manifestat atracție deosebită pentru matematică, chimie şi botanică. La vârsta de 16 ani a făcut inițierea în cunoaşterea mecanismului social şi a parcurs cartierele sărace ale Londrei pentru a vedea condițiile de viață de aici. Propensiunea sa pentru generozitate şi determinism au condus la adoptarea – de către viitorul economist – a darwinismului şi evoluționismului.

În anul 1848 a fost nevoit să-şi întrerupă studiile (din cauza falimentului tatălui său). În anul 1853 a plecat în Australia pentru a câştiga bani. Aici, a lucrat ca manechin la un hotel din Melbourne, până în anul 1859. Din această perioadă a manifestat interes pentru studiul meteorologiei, domeniu în care a publicat primele articole (1859) şi care îl va influența în formularea teoriei sale despre crizele economice[2006]. Tot acum au început preocupările lui pentru economie[2007], domeniu în care a fost un autodidact.

În anul 1859 s-a reîntors în Anglia şi şi-a reluat studiile, pe care le-a terminat în anul 1863. În acelaşi an a intrat în învățământ, iar din 1866 a ocupat o catedră de logică, psihologie şi morală la „Owens College" sau Cobden (devenită Universitatea Manchester), unde a predat Economie politică.

În anul 1867 s-a căsătorit cu fiica unuia dintre fondatorii ziarului „Manchester Guardian". Din 1876 a predat Economie politică la University College din Londra, până în anul 1880, când a demisionat. „Professeur timide et gauche, il n'allait jamais en chair «sans avoir l'impression d'être mis au pilori»"[2008].

Jevons s-a stins prematur din viață (la numai 47 de ani), înecat, într-un accident, în anul 1882.

William Stanley Jevons a fost unul dintre pionierii istoriei şi doctrinelor economice. „În domeniul istoriei economice el a fost un pionier, aprecia J. M. Keynes, … În fiecare ramură abordată de el, a descoperit precursori necunoscuți sau uitați. Dar contribuția sa cea mai strălucitoare în materie a fost descoperirea operei şi locului lui Cantillon"[2009].

Jevons „aparține grupului de economişti a căror şcoală de gândire a dominat domeniul nostru timp de o jumătate de secol după moartea lui Mill în 1875; ei au fost magiştrii noştri şi predecesorii imediați"[2010], recunoştea Keynes.

2005 John Maynard Keynes, *Jevons, Essays in biography,* Mercury books, London, 1961, p. 275.

2006 În lucrarea *Commercial Crises and Sun Spots*" (1878–1879) Jevons arăta că „petele solare determină recoltele, care influențează asupra producției globale" şi a afirmat că există o coincidență între periodicitatea „petelor solare" (10,45 ani) şi durata medie a „ciclului afacerilor" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, p. 134–135).

2007 Într-o scrisoare către una din surorile sale (1858), Jevons afirma că studiase lucrările lui Adam Smith şi luase cunoştință de unele cercetări ale lui Augustin Cournot. Mai târziu el va studia, printre alții, pe David Ricardo şi J. S. Mill.

2008 După Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Editura Montchrestien, Paris, 1972, p. 337.

2009 „Dans le domaine de l'histoire économique, il se fit pionnier ... En chaque branche abordée par lui, il découvrit des précurseurs inconnus ou oubliés. Et sa contribution la plus brillante en la matière fut découverte de l'oeuvre et de la place de Cantillon" (John Maynard Keynes, *Jevons, Essays in biography,* Mercury books, London, 1961, p. 302).

2010 „appartient au groupe d'économistes dont l'école de pensée a dominé notre domaine pendant un demisiècle après mort de Mill en 1875; ce furent nos maîtres et immédiats prédécesseurs" (John Maynard Keynes, *op. cit.*, p. 291).

Bibliografia operelor lui William Stanley Jevons este abundentă[2011], însă lucrarea lui principală în domeniul economic a fost ***The Theory of Political Economy*** **(1871)**, apărută în acelaşi an cu ***Grundsatze*** a lui Carl Menger.

11.8.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

William Stanley Jevons este considerat iniţiatorul Şcolii Neoclasice din Anglia[2012] şi, se pare, chiar al termenului „Economics”[2013], căruia mai mulţi cercetători îi atribuie întâietatea lui Alfred Marshall (1890).

11.8.2.1. TEORIA VALORII

William Stanley Jevons considera că există două feluri de ramuri ale ştiinţei:

1. Ştiinţe care se bazează exclusiv pe logică;

2. Ştiinţe care, pe lângă caracterul logic, permit utilizarea matematicii.

Ştiinţa economică trebuie să fie „matematică”, aprecia Jevons, „pentru că ea tratează cantităţi”[2014]. Mai mult, „teoria economică constă în aplicarea calcului diferenţial noţiunilor obişnuite de bogăţie, utilitate, valoare, cerere, ofertă, capital, dobândă, muncă sau tuturor noţiunilor cantitative care aparţin operaţiilor cotidiene ale industriei”[2015]. Chiar şi noţiunile care nu pot fi imediat exprimate cantitativ (sentimente, plăceri, dureri etc.) se pot estima prin intermediul raporturilor de schimb.

După părerea gânditorului englez, **„Economia politică tratează bogăţia naţiunilor”[2016]. Iar, bogăţia naţiunilor este „totalitatea bunurilor (1) transmisibile, (2) rare şi (3) utile”[2017]** (s. ns.).

Ştiinţa economică, aprecia Jevons, „tratează ansamblul indivizilor”[2018]. „Examinând consumul de zahăr al unui număr mare de oameni, putem observa o variaţie continuă, determinată de modificarea preţurilor printr-o lege obiectivă. Nu este necesar ca legea să fie exact aceeaşi pentru un individ sau pentru o colectivitate ... Dar ***vom găsi o lege comună, exprimată prin acelaşi fel de curbă*** ... La un număr suficient de mare de cazuri, vom putea măsura efectele unei tendinţe, chiar şi pentru o mică variaţie”[2019].

Considerând că metoda „deducţiei”, promovată de Şcoala Clasică, este insuficientă pentru descoperirea adevărului, Jevons introduce „**metoda completă”,** „în care se combină ... observarea, deducţia şi inducţia”[2020].

The Theory of Political Economy (o lucrare de 300 pagini în ediţia I) a lui William Stanley Jevons este „primul tratat care a prezentat într-o formă desăvârşită teoria valorii fondată pe aprecierile subiective, principiul marginal şi tehnica, devenită familiară, a folosirii algebrei, ca şi a diagramelor. Prima carte modernă a ştiinţei economice, care a atras spiritele

---

2011 *A serious Fall in the Value of the Gold (1863); Logic Pure (1863); The Coal Question (1865);* ***The Theory of Political Economy (1871)****; Principles of Science (1874); Elementary Lessons in Logic (1876); Commercial Crises and Sun spots (1878–1879); The State in Relation to Labour (1883); Studies on Money and Finance (1884).*

2012 Unii cercetători apreciază că Jevons ar fi preluat modelul de gândire de la autorul francez Arsène Dupuit. Jevons, însuşi, recunoaşte în *The Theory of Political Economy:* „C'est à l'ingénieur français Dupuit que doit probablement être attribué l'honneur d'avoir le premier eu la parfaite compréhension de la théorie de l'utilité ... Il établit en fait la théorie de la gradation de l'utilité exposée superbement et de manière parfaite à l'aide de diagrammes géométriques, et cette théorie coïncide indubitablement dans son essence avec celle contenue dans ce livre ... Le première traité de Cournot ... ressemble aux travaux de Dupuit” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, Dalloz, Paris, 1993, p. 136).

2013 „Dans la préface à la 2e édition de la *Principles of Political Economy,* William Stanley Jevons se déclare en faveur du terme commode et unique d'«**Économique**», et non de l'expression d'«économie politique»“ (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e ed., Dalloz, Paris, 1993, p. 136).

2014 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 339.

2015 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 340.

2016 „L'économie politique traite *de la richesse des nations*” (William Stanley Jevons, ***L'économie politique***, Editura Félix Alcan, Paris, 1905, p. 7).

2017 „On appelle richesse ce qui est (1) transmissible, (2) en quantité limitée, (3) utile” (William Stanley Jevons, *L'économie politique*, Editura Félix Alcan, Paris, 1905, p. 15).

2018 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 341.

2019 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 342.

2020 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 342.

luminate: simplă, clară, fără greşeală, sculptată în piatră, căreia Marshall n-a trebuit să-i traseze decât dantelăria fină"[2021].

La început, Jevons a încercat să respingă teoria obiectivă a valorii lui Ricardo (bazată pe valoarea-muncă), ca şi pe aceea a lui Mill (bazată pe costurile de producție). El a utilizat pentru aceasta exemplul **pescuitorului de perle**. **Dacă acesta, în loc să aducă perle la suprafață, în urma unui plonjeu, mută doar pietrele, munca sa nu conferă acestora valoare, dimpotrivă ea își pierde chiar o parte din propria-i valoare**.

Prin urmare, aprecia Jevons, valoarea nu provine din muncă, nici din costul producției. **Izvorul valorii** nu trebuie căutat în muncă, ci în **utilitatea bunurilor**.

„Cuvântul valoare semnifică numai faptul că o anumită cantitate dintr-un bun (bun-marfă – n. ns.**) este dată pentru o anume cantitate din altul, iar proporția acestor cantități (schimbate –** n. ns.**) măsoară valoarea"[2022].**

"Valoarea, sau raportul de schimb, sau puterea de cumpărare – apreciază Jevons – **este raportul cantității dintr-un produs şi cantitatea din alt produs, contra căruia se schimbă"[2023]** (s. ns.).

Dar cum se pot combina utilitatea şi raritatea, pentru a determina valoarea?

- Pentru a putea răspunde la această întrebare, Jevons a inventat noțiunea **gradul final de utilitate**. „Când folosim termenul valoare, în sensul de evaluare sau de intensitate a nevoii ... semnificația este identică ... cu ***gradul final de utilitate***"[2024].

Jevons a apreciat că:

- **nevoile umane descresc în intensitate, pe măsură ce sunt satisfăcute** (idee ce aminteşte de prima lege, din cele două, ale lui Gossen);
- **prelungirea muncii este din ce în ce mai „penibilă".**

Utilitatea totală a unui stoc de mărfuri perfect omogene, este dată de utilitatea fiecărei unități a stocului. Dacă numărul unităților consumate creşte, nevoile la care răspund ultimele unități ale stocului sunt din ce în ce mai puțin intense şi – deci – au o utilitate individuală din ce în ce mai mică.

Gradul final al utilității este utilitatea cea mai scăzută a ultimei unități consumate dintr-un stoc omogen, care satisface nevoia cea mai puțin intensă. Prin urmare, **gradul final al utilității corespunde utilității marginale a ultimei unități consumate dintr-un stoc de bunuri omogene**

Gradul final de utilitate („final degree of utility") reprezintă „**gradul de utilitate al ultimei cantități adăugate dintr-un stoc existent".** „Gradul utilității ultimei cantități adăugate sau al ultimei adiții posibile a unei cantități foarte mici sau infinit de mici dintr-un stoc existent"[2025] reprezintă, după părerea lui Jevons, „gradul final al utilității". „I shall therefore commonly use – afirmă Jevons – the expression ***final degree of utility***, as meaning the degree of utility of the last addition, or the next possible addition of very small, or infinitely small, quantity to the existing stock"[2026].

Cum toate unitățile stocului sunt interschimbabile între ele, nici una din cele care răspund nevoilor de intensitate mai mare, nu poate avea o utilitate şi o valoare mai mare decât utilitatea marginală şi valoarea ultimei unități folosite[2027].

Valoarea fiecărei unități depinde de utilitatea unității celei mai puțin utile a stocului! Iată de ce **prețurile scad**, pe măsura creşterii cantității de bunuri economice produse şi consumate. Iată de ce **prețurile urcă**, pe măsura diminuării stocului de bunuri economice produse şi consumate.

În acelaşi timp, trebuie ținut cont de **costul producției**. Jevons (asemănător lui Jean Baptiste Say) apreciază că nivelul şi evoluția costurilor de producție determină **(invers**

2021 John Maynard Keynes, *Jevons, Essays in biography,* Mercury books, London, 1961, p. 284.
2022 „Le mot valeur signifie seulement que telle quantité d'une chose est donnée pour telle quantité d'une autre, et c'est la proportion de ces quantités qui mesure la valeur" (William Stanley Jevons, *L'économie politique*, Editura Félix Alcan, Paris, 1905, p. 123).
2023 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, Les fondateurs, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 137.
2024 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, Les fondateurs, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 137.
2025 „Le degré d'utilité de la dernière quantité ajoutée, ou de la dernière addition possible d'un quantité très petite ou infiniment petite au stock existant" (După Claude Jessua, *op. cit.*, p. 289).
2026 William Stanley Jevons, ***The Theory of Political Economy***, 4th edition, Macmillan, London, 1911, p. 51.
2027 Jevons a insistat asupra legii prețului unic pentru mărfurile omogene. El a denumit aceasta **„Legea indiferenței".**

proporţional) volumul şi evoluţia „ofertei totale" dintr-un bun sau serviciu. **Când costul este mic, oferta este mare şi invers**.

Volumul total al ofertei determină, la rândul lui **(invers proporţional)** – în concepţia lui Jevons –, gradul final al utilităţii. „We may state as a general law – aprecia gânditorul englez – that ***the degree of utility varies with the quantity of commodity, and ultimately decreases as that quantity increases***"[2028]**.** Când oferta totală este mare, gradul final al utilităţii este mic, şi invers.

La rândul lui, gradul final al utilităţii determină **(direct proporţional)** valoarea bunurilor. Când gradul final al utilităţii este mare, şi valoarea bunului este mare. **Dacă gradul final al utilităţii scade** – ca urmare a sporirii ofertei –, **se reduce corespunzător şi valoarea bunului respectiv.**

Iată ce scria Jevons în acest sens:

1. **„Costul producţiei determină oferta" („Cost of production determines supply")**. Această relaţie este de determinare **inversă**. Când costul este ridicat şi în creştere, cantitatea produsă şi oferită este mică şi în scădere. Când costul este mic şi în scădere, cantitatea produsă şi oferită este mare şi în creştere.
2. **„Oferta determină gradul final al utilităţii" („Supply determines final degree of utility")**. Această relaţie este de determinare **inversă**. Când volumul ofertei este mare şi în creştere, gradul final al utilităţii este mic şi în scădere. Dimpotrivă, când volumul ofertei este mic şi în scădere, gradul final al utilităţii este mare şi în creştere.
3. **"Gradul final al utilităţii determină valoarea" („Final degree of utility determines value")**[2029]**.** Această relaţie este de determinare **directă**. Când gradul final al utilităţii este mare, valoarea bunului-marfă este mare. Când gradul final al utilităţii este mic, valoarea este mică.

Deci, dinamica gândirii lui Jevons despre valoare, este următoarea:

1. Costul producţiei determină invers volumul total al ofertei.

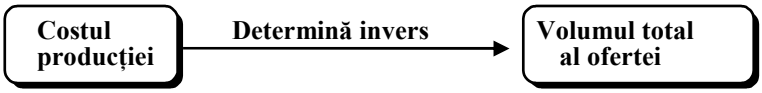

2. Volumul total al ofertei determină invers gradul final al utilităţii.

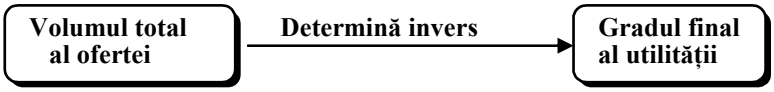

3. Gradul final al utilităţii determină direct valoarea bunului.

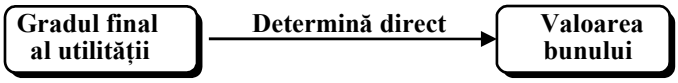

În concluzie, dinamica gândirii lui Jevons despre valoare este următoarea:

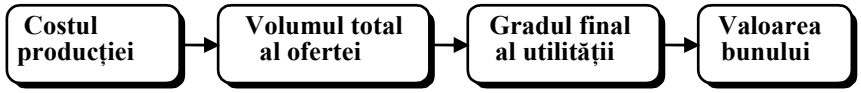

Se poate observa, uşor, că deşi, iniţial, a intenţionat să respingă teoria obiectivă a valorii, Jevons nu a reuşit acest lucru decât parţial. În realitate, în concepţia lui se găseşte, mai degrabă, o conciliere între teoria clasică despre valoare şi unele elemente ale neoclasicismului. Aprecierea ni se pare adevărată, deoarece elementul hotărâtor, de care depinde întinderea producţiei, gradul final al utilităţii şi valoarea bunurilor economice, este costul producţiei.

2028 William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, 4th edition, Macmillan, London, 1911, p. 53.
2029 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 339.

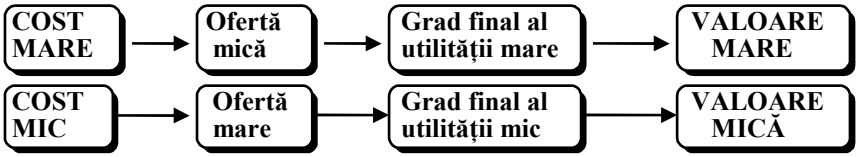

Deci, putem concluziona:

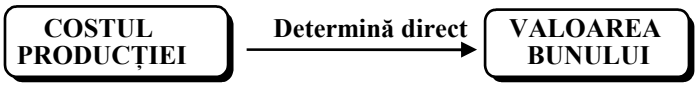

11.8.2.2. TEORIA SCHIMBULUI

Pentru ca schimbul să aibă loc, este necesar ca utilitățile bunurilor să fie diferite, iar raportul dintre utilitate şi preț să fie mai mic pentru fiecare partener, la bunurile pe care le are față de bunurile pe care doreşte să le cumpere.

Dacă $\frac{U_x}{P_x} = \frac{U_y}{P_y}$ individul preferă deopotrivă cele două bunuri (este „indiferent”[2030]).

Dacă $\frac{U_x}{P_x} < \frac{U_y}{P_y}$ individul preferă să cumpere mai mult bunul „y” decât bunul „x”.

Dacă $\frac{U_x}{P_x} > \frac{U_y}{P_y}$ individul manifestă mai mare interes pentru achiziționarea bunului „x” față de „y”.

„Raportul de schimb – apreciază Jevons – între două produse oarecare va fi invers proporțional cu raportul gradelor finale de utilitate ale produselor disponibile pentru consum, după ce schimbul s-a încheiat”[2031].

„Schimbul va continua atât timp cât fiecare din cele două părți va obține un profit sau un plus de utilitate”[2032]. Iar „punctul de echilibru se va stabili atunci când o cantitate infinit de mică din produsul schimbat în plus, în acelaşi raport, nu va duce nici câştig, nici pierdere de utilitate. Cu alte cuvinte, dacă pentru incrementele de produse, schimbate în raportul stabilit, utilitățile vor fi egale pentru cele două părți”[2033].

Pentru a-şi exprima teoria schimbului pe baze subiective, Jevons analizează un exemplu. „Presupunând că primul comerciant „**A”** poseda la origine cantitatea „**x”** de grâu, iar al doilea individ „**B”,** cantitatea „**y”** de animale, starea de lucruri va fi, după schimb, următoarea:

- **“A”** deține cantitatea $(x - q_1)$ grâu şi **y** de animale;
- **B”** deține cantitatea **x** de grâu şi $(y - q_2)$ de animale.

Notăm cu $\Phi_1(x - q_1)$ gradul final de utilitate al grâului pentru „**A”** şi cu $\Phi_2(x)$ funcția corespondentă pentru „**B”.** Notăm, de asemenea, cu $\Psi_1(y)$ gradul final de utilitate al animalelor pentru „**A”** şi cu $\Psi_2(y - q_2)$ funcția similară pentru „**B”.** În acest caz, schimbul va fi avantajos pentru „**A”,** când se verifică ecuația:

$$\Phi_1(x - q_1)dx = \Psi_1(y)dy \text{, sau } \frac{\Phi_1(x - q_1)}{\Psi_1(y)} = \frac{dy}{dx} = \frac{y}{x},$$

2030 Studiul „**curbelor de indiferență”** l-a realizat – cel mai bine – Vilfredo Pareto (vezi 11. 12. din prezenta lucrare).

2031 „The ratio of exchange of any two commodities will be the reciprocal of the ratio of the final degrees of utility of the quantities of commodity available for consumption after the exchange is completed” (William Stanley Jevons, *op. cit.*, p. 95). Vezi şi Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 138. „Le taux de l'échange de deux biens est inversement proportionnel au rapport de l'utilité marginale des deux biens échangés” (Luc Bourcier Decarbon, *op. cit.*, p. 343).

2032 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 138.

2033 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 138.

iar pentru „**B”,** când se verifică ecuația:

$$\Phi_2(y - q_2)dy = \Psi_2(x)dx \text{ sau } \frac{\Phi_2(y - q_2)}{\Psi_2(x)} = \frac{dx}{dy} = \frac{x}{y}$$

Cele două ecuații sunt suficiente pentru a determina rezultatul schimbului cantitativ între „**x”** și „**y”**[2034].

Jevons a precizat că cele două ecuații se verifică dacă sunt întrunite **două condiții**:

- că cele două produse considerate pot fi schimbate unul contra altuia;
- că există posibilitatea divizării infinite a celor două bunuri[2035].

11.8.2.3. OFERTA DE MUNCĂ ŞI TEORIA UTILITĂȚII MARGINALE

Jevons a definit munca drept „orice acțiune, mai mult sau mai puțin penibilă, a spiritului sau a corpului, întreprinsă, în totalitate sau în parte, în vederea (obținerii – n. ns.**) unei satisfacții viitoare”[2036].** Munca este un proces complex, care produce utilitate, dar implică și „insatisfacție” sau, cum spunea Alfred Marshall, „dezutilitate”. „Numim plăcere tot ce determină conduita pe care noi o alegem şi durere (penibilitate, suferință), tot ce vrem să evităm, de ceea ce vrem să ne ferim”[2037].

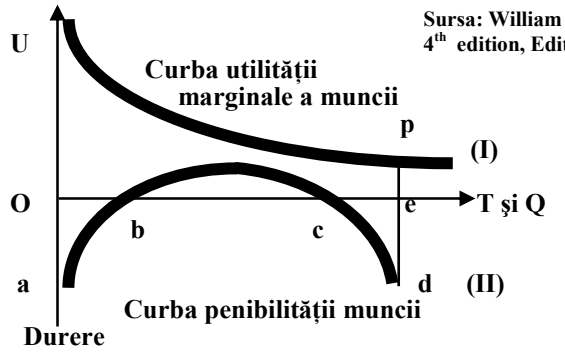

Sursa: William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, 4th edition, Editura Macmillan, London, 1911, p. 173.

Curba (I) semnifică „**creşterile de utilitate”** (sporul cantității de produse obținute) pe măsura măririi timpului de muncă **(dt)**.

Curba (II) indică „**plăcerea”** și „**durerea”** fiecărui moment consacrat muncii. Aceasta cuprinde o perioadă în care munca este plăcută **(bc)** (întrucât sporul de utilitate crește mai repede decât „penibilitatea” muncii). Pentru perioada **(cd)** „penibilitatea” muncii **(ed)** este egală cu utilitatea ei marginală **(ep)**.

- **În punctul „e” de pe axa timpului, munca produce maximum de utilitate totală.**

Pentru muncitor, acesta este punctul de echilibru, în care plăcerea oferită de salariu este egală cu durerea provocată de muncă.

Peste acest punct, continuarea muncii nu se mai justifică economic, deoarece efortul depus este din ce în ce mai mare, față de sporul de utilitate creat.

Pornind de la această situație Jevons a încercat să determine **nivelul salariului** și să arate că costurile salariale pe unitate de produs tind să se egalizeze din cauza concurenței.

2034 După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 138–139. Simbolurile din text ne aparțin nouă – G. P.
2035 Unii autori i-au reproșat lui Jevons faptul că a neglijat rolul banilor în cadrul comerțului, imaginându-și modelul în limitele schimbului în natură, al trocului (Bertrand Nogaro, *La valeur logique des théories économiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1947, p. 96).
2036 William Stanley Jevons, ***Principles of Political Economy***, Editura Kelley, London, 1965, p. 168.
2037 Luc Bourcier Decarbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Paris, 1972, p. 342–343.

„Costul de producție – aprecia Jevons – variază invers cu productivitatea. Nivelul salariilor în costul de producție tinde să rămână constant, ... astfel încât

$$\frac{W_y}{W_x} = \frac{C_x}{C_y}$$ „[2038].

„Raporturile cantităților schimbate sunt direct proporționale cu productivitățile relative și raporturile între valorile lor sunt invers proporționale cu raportul cantităților schimbate. Valoarea este, deci, proporțională cu costul de producție „[2039].

Ajuns în acest punct, în care și-a dat seama că nu poate respinge teoria obiectivă a valorii, Jevons concluzionează: „raportul de schimb a două produse oarecare va fi determinat printr-un fel de luptă între condițiile consumului și producției"[2040].

Acest rezultat anunța, cu două decenii mai devreme, formula „lamelor foarfecii" a lui Alfred Marshall în determinarea valorii și prețului.

În opera lui Jevons se găseşte şi o schiță a **legii randamentelor descrescânde**, dezvoltată ulterior de John Bates Clark, economistul care a aşezat-o ca bază a teoriei sale cu privire la distribuirea veniturilor în societate.

Productivitatea capitalului

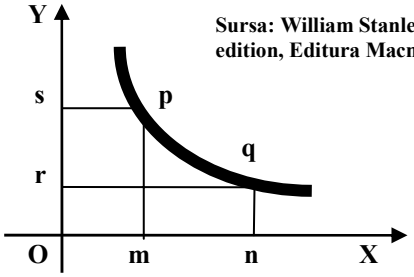

Sursa: William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, 4th edition, Editura Macmillan, London, 1911, p. 258.

Cantitatea de capital folosită

Cantitățile succesive de capital investite, apreciază Jevons, sunt mai puțin productive decât cele anterior folosite. Distanțele pe axa **OX** reprezintă cantitățile de capital utilizate, în condițiile unui număr fix de lucrători. Aria de sub curba **pq** reprezintă întregul produs al muncii și capitalului. La o cantitate de capital **On**, produsul total este măsurat de aria dintre verticalele **Oy** și **qn**. În această situație, produsul total al muncii și capitalului va fi **OnqpY**. Venitul total al capitalului va fi dat de **produsul dintre On şi qn, adică aria Onqr.** Partea rămasă **rqpY**, va reveni muncii sub formă de salarii. Dacă s-ar folosi **Om** capital și produsul total ar fi **OmpY**, capitalului i-ar reveni **Omps**, iar muncii **spY**.

Dinamica gândirii lui William Stanley Jevons este următoarea:

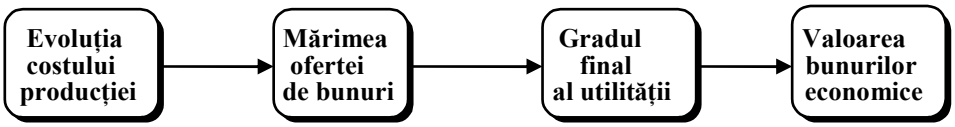

2038 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 140.
2039 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 140.
2040 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 140.

11.9. CARL MENGER (1840–1921)

11.9.1. VIAŢA ŞI ACTIVITATEA

Carl Menger[2041] s-a născut la **28 februarie 1840**, în Neu-Sandec, Galiţia, Austria (actualmente teritoriu polonez). Tatăl lui era avocat, descendent dintr-o familie de funcţionari germani. Bunicul lui, Karl, a fost un comerciant din Boemia, care a făcut o avere însemnată în timpul războaielor napoleoniene şi a cumpărat o proprietate în Galiţia Vestică. Pe această proprietate va petrece Carl anii copilăriei (înainte de 1848) şi va constata condiţiile de semi-servitute ale ţăranilor, într-un sistem feudal apăsător, care s-a prelungit în această parte a Austriei mai mult decât oriunde în Europa (cu excepţia Rusiei). Tânărul Carl a avut doi fraţi: Anton[2042] şi Max[2043], amândoi intelectuali cu vederi de stânga.

În perioada 1859–1860, împreună cu fratele său Anton, a studiat dreptul la Universitatea din Viena, apoi la Universitatea din Praga (1860–1863). După obţinerea titlului de doctor în ştiinţe juridice, la Universitatea din Cracovia, s-a dedicat jurnalisticii, scriind articole pe probleme economice, pentru diferite publicaţii din Lemberg şi apoi din Viena. După câţiva ani a intrat în departamentul de presă al „Ministerratpräsidium", oficiu care a jucat un rol special în Austrian Civil Service şi a atras numeroşi oameni de talent.

Friedrich von Wieser relatează că Menger i-ar fi mărturisit că avea sarcina să scrie articole despre starea pieţelor pentru ziarul oficial „Wiener Zeitung" şi că a constatat un contrast puternic între teoriile tradiţionale ale preţurilor şi realitatea nemijlocită.

Se pare că această experienţă l-a condus la elaborarea lucrării sale fundamentale ***Principles of Economics***[2044] **(1871)**. Menger poseda – la numai 31 de ani – o vastă pregătire în domeniul istoriei gândirii economice, deoarece în lucrare sunt citate şi analizate importante pasaje aparţinând lui Aristotel, scolasticilor medievali, Turgot, Smith, Ricardo, istoricilor germani şi socialiştilor contemporani[2045]. Iată ce scria Knut Wicksell despre Menger şi această carte: „His fame rests on this work and through it his name will go down to posterity, for one can safety say that since Ricardo's *Principles* there has been no work – not even excepting Jevon's brilliant if rather aphoristic achievement and Walras's unfortunately difficult work – which has exercised such great influence on the development of economics as Menger's *Grundsätze*"[2046].

După publicare, lucrarea lui Carl Menger nu s-a bucurat de o primire încurajatoare, ci mai degrabă a fost criticată. Nici unul din jurnaliştii germani nu a realizat noutatea cărţii, care va constitui – în timp – fundamentul dezvoltării Şcolii Austriece şi chiar al Neoclasicismului.

2041 „The massive, well-modelled head, with the colossal forehead and the strong but clear lines there delineated are not easily forgotten. Tall, with a wealth of hair and full beard, in his prime Menger must have been a man of extraordinarily impressive appearance" (Carl Menger, ***Principles of Economics***, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 33). Toate citatele care urmează au fost luate din această ediţie. În România există un singur exemplar al acestei lucrări. El ne-a fost oferit cu generozitate de fostul student **Gavrilă Huibăr**, aflat actualmente (anul 2000) la studii doctorale în SUA.

2042 „later the well-known writer on law and socialism, author of the *Right to the Whole Produce of Labour,* and Carl's colleague at the faculty of law of the University of Viena" (Carl Menger, *Principles of Economics,* p. 16).

2043 „in his days a well-known Austrian parliamentarian and writer on social problems" (Carl Menger, *op. cit.*, p. 16).

2044 Titlul original al lucrării a fost ***Grundsätze der Volkwirtschaftslehre.*** În timpul vieţii lui Menger, această lucrare a fost puţin răspândită şi cunoscută, în principal din cauza opoziţiei autorului ei de a fi republicată. „The main reason for this was simply that Menger's *Grundsätze* had for some time been out of print and difficult to procure, and that Menger refused to permit either a reprint or a translation" (Friedrich August von Hayek, *Introduction. Carl Menger*, în Carl Menger, *op. cit.*, p. 27). *Grundsätze* a fost reeditată în limba germană, la Viena, în 1923, la doi ani după moartea autorului ei. Prima traducere în limba engleză, sub titlul *Principles of Economics* s-a realizat în SUA, la 80 de ani de la apariţie.

2045 „Menger's knowledge of the history of economic thought is also evidenced by the outstanding library he accumulated during his lifetime, and by the fact that most of the major works in economic thought bear the marks of his close study" (*New Palgrave of economics*, vol. III, London, 1987, p. 438). „So far as its economic section is concerned this library must be ranked as one of the three or four greatest libraries ever formed by a private collector" (Carl Menger, *op. cit.*, p. 36). „After his death the greater part of his library, including all economics and ethnography, went to Japan (again!?!? – n. ns.) and is now preserved as a separate part of the library of the school of economics in Tokio. The part of the published catalogue which deals with economics alone contains more than 20.000 entries" (*Katalog der Carl Menger-Bibliothek in der Handelsuniversität Tokio*, Erster Teil. Sozialwissenschaften, Tokio, 1926, 731 p.).

2046 Carl Menger, *Principles of Economics,* p. 21. *Introducerea* la această lucrare (p. 11–36) a fost scrisă de F. A. Hayek.

Eugen Böhm Ritter von Bawerk şi Friedrich von Wieser, primii săi discipoli, au întâmpinat greutăți în popularizarea doctrinei lui Menger printre studenți. Eforturile lor au fost infructuoase, din cauza opoziției reprezentanților Vechii Şcoli Istorice Germane, în principal Karl Knies, Wilhelm Roscher şi Bruno Hildebrand.

Se poate afirma acum, cu certitudine, că faimoasa „**ceartă pentru metode" („Methodenstreit")** între Şcoala Clasică şi Neoclasicism, pe de o parte, şi Şcoala Istorică Germană a fost amplificată de gândirea şi activitatea lui Menger.

Carl Menger însuşi şi-a dat seama că lucrarea sa este perfectibilă şi şi-a propus îmbunătățirea ei. Obiectivul acesta va rămâne, însă, din păcate, numai un proiect îndelung amânat şi niciodată realizat. „A theory of value can hardly be called complete and will certainly never be quite convincing if the role that cost of production plays in determining the relative value of different commodities is not explicitly explained"[2047], nota autorul. Mai târziu, **Friedrich von Wieser** a dezvoltat această idee, în cunoscutul său principiu al „**costului de oportunitate" („opportunity cost")** sau **„Legea lui Wieser"[2048].**

În perioada imediat următoare Carl Menger a făcut demersuri pentru a obține o catedră de Economie politică la Universitatea din Viena, în calitate de Privatdozentur. Postul vizat a fost obținut cu mare dificultate.

Imediat după promovarea sa ca „professor extraordinarius", în 1873, Carl Menger a demisionat din funcția pe care o deținea la cabinetul primului ministru, pentru a-şi consacra timpul, puterea de muncă şi priceperea carierei universitare[2049].

Dar, această decizie nu a însemnat – încă – ruperea definitivă cu lumea afacerilor. În 1876 a fost numit – pentru doi ani – „one of the tutors to the ill-fated Crown Prince Rudolf", în vârstă de 18 ani, cu care a efectuat mai multe călătorii în Europa (Anglia, Scoția, Irlanda, Elveția, Franța şi Germania).

După întoarcerea sa, a fost numit – în 1879 – la Catedra de Economie politică a Universității din Viena, unde a dus „a quiet life of the scholar which was to be so characteristic of the second half of his long life"[2050].

După 1880 Carl Menger a făcut parte dintr-un colectiv organizat de Ministerul de Finanțe al Austriei, care s-a preocupat de introducerea sistemului „**Gold Standard".** Activitatea lui în acest organism va influența puternic pe Böhm-Bawerk, care va deveni peste câțiva ani ministru de finanțe al Austriei. Carl Menger a publicat în deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea numeroase **studii pe probleme monetare**. Ele au rămas până la lucrările lui **Ludwig von Mises** – câteva decenii mai târziu – principala contribuție a Şcolii Austriece în domeniul teoriei banilor.

Paralel cu extinderea gândirii lui Carl Menger şi formarea Şcolii Austriece, se dezvolta – în Germania – Noua Şcoală Istorică, al cărei şef autoritar a fost Gustav Schmoller[2051]. Ca urmare a „Methodenstreit", predarea „teoriei economice" a fost, treptat, exclusă din universitățile germane. De aceea şi gândirea fondatorului Şcolii Austriece a fost neglijată, nu din cauză că „istoriştii" germani o considerau greşită, ci pentru că ei apreciau acest tip de analiză ca inutil[2052]. În asemenea condiții, Menger a găsit necesar să continue dezvoltarea paradigmei sale de gândire şi, în anul 1883, a publicat a doua sa importantă lucrare ***Cercetări asupra metodei în ştiințele sociale cu referire specială la Economia politică*[2053]**, de 291 pagini. Noua carte a lui Carl Menger nu s-a ridicat la nivelul teoretic al primeia, mai ales din cauză că aici autorul nu s-a preocupat, în principal, de analiza proceselor economice, ci a dezvoltat o polemică virulentă cu Noua Şcoală Istorică Germană.

2047 Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 19.
2048 „The principle that the other uses computing for the factors will limit the quantity available for any one line of production in such a way that the value of the product will not fall bellow the sum of the value which all the factors used in its production obtain in these competing uses" (Carl Menger, *op. cit.*, p. 20). Vezi şi 11.14. din prezenta lucrare.
2049 Carl Menger a declinat, pe rând, mai multe oferte de profesor la Universitatea Karlsruhe (1872), Universitatea Basel (1873) şi la Institutul Politehnic din Zürich, pentru a rămâne la Universitatea Viena.
2050 Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 22.
2051 „The „*Volkwirtschaftliche Kongress",* which had preserved the classical tradition, was superseded by the newly founded „*Verein fur Sozialpolitik"* (Carl Menger, *Principles of Economics,* p. 22).
2052 „Thus Menger's work was neglected, not because the German economists thought that he was wrong, but because they considered the kind of analysis he attempted was useless" (Carl Menger, *Principles of Economics,* p. 23).
2053 ***Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere.***

În al doilea deceniu după apariția ***Grundsätze*****,** influența lui Carl Menger s-a extins cu mare rapiditate. Treptat, gândirea lui a început să capete influență și recunoaștere. În același timp, primul neoclasic austriac a început să câștige o considerabilă reputație ca profesor și să atragă la cursurile și seminariile sale un număr crescând de studenți[2054] și chiar public. Mulți dintre ei au devenit, în timp, remarcabili economiști[2055].

Activitatea publicistică a lui Carl Menger s-a întrerupt brusc în anul 1892. Raționamentul pentru aparenta inactivitate ce a urmat este cât se poate de clar. El a intenționat ca, pe viitor, să-și concentreze toată energia în scopul elaborării unei lucrări sistematice în domeniul economic[2056]. Dar nu a reușit în intenția propusă, în principal din cauza unor noi preocupări pentru studierea psihologiei, filosofiei și etnografiei.

În anul 1900 Carl Menger a fost desemnat „membru pe viață" al Camerei Superioare a Parlamentului Austriei.

În anul 1903 s-a pensionat, în vârstă de 63 ani și s-a dedicat cercetării științifice.

Carl Menger (aproape orb în ultimii ani de viață) a trecut în eternitate la **25 februarie 1921**, cu trei zile înainte de a împlini 81 de ani[2057].

2054 Iată ce declara un student american, care i-a audiat cursurile în perioada 1892–1893: „Professor Menger carries his fifty-three years lightly enough. In lecturing he rarely uses his notes except to verify a quotation or a date. His ideas seem to come to him as he speaks and are expressed in language so clear and simple, and emphasised with gestures so appropriate, that it is a pleasure to follow him. The student feels that he is being led instead of driven, and when a conclusion is reached it comes into his mind not as something from without, but as the obvious consequence of his own mental process. It is said that those who attended Professor Menger's lectures regularly need no other preparation for their final examination in political economy, and I can readily believe it. I have seldom, if ever, heard a lecturer who possessed the same talent for combining clearness and simplicity of statement with philosophical breadth of view. His lectures are seldom „over the heads" of his dullest students, and yet always contain instruction for the brightest" (H. R. Seager, *Economics at Berlin and Viena,* în „Journal of Political Economy", vol. I, March, 1893, retipărit în Labour and other Essays, New York, 1931). Mai mult: „He frequently invited the seminar to a Sunday excursion into the country or asked individual students to accompany him on his fishing expeditions" (*ibidem*, p. 36).

2055 Ei au contribuit la răspândirea ideilor maestrului și au constituit Școala Austriacă. Printre ei s-au numărat nume celebre: Eugen Böhm Ritter von Bawerk, Friedrich von Wieser, V. Mataja, Gustav Gross, Emil Sax, Robert Meyer, Robert Zukerkandl, Johann von Komorzynski, Heinrich von Schullern-Schratenhofen, Richard Reisch, Richard Schuller. În perioada 1884–1889 se poate afirma că Școala Austriacă fusese deja formată, iar nucleul ideatic principal al acesteia aparținea fondatorului ei, Carl Menger. În acest interval discipolii și colaboratorii apropiați ai lui Menger au editat mai multe lucrări, prin care – în principal – explicau doctrina maestrului lor. Concepțiile Școlii Austriece s-au răspândit cu rapiditate în alte țări, „câștigând" (dacă se poate spune astfel) disputa cu Școala Istorică Germană. Mai întâi, Maffeo Pantaleoni a făcut cunoscută noua paradigmă în Italia, prin traducerea lucrării lui Menger în anul 1889 (se pare prima traducere a *Grundsätze*). Alți economiști italieni: L. Cossa, A. Graziani și G. Mazzola au acceptat, în mare parte, doctrina lui Menger. Un succes similar a înregistrat noua gândire în Olanda, unde ea a fost popularizată de N. G. Pierson (mare personalitate a timpului său). În Franța Ch. Gide, E. Villey, Ch. Secretan și Maurice Block au răspândit noua doctrină. S. N. Patten și Richard Ely au contribuit la răspândirea ei în SUA. În Anglia, prima ediție a *Principles of Economics* (1890) a lui Alfred Marshall relevă o puternică influență din partea Școlii Austriece. Alți gânditori au contribuit la răspândirea ideilor Școlii Austriece în mediul vorbitorilor de limba engleză. Este vorba, în principal, de John Bonar, care a publicat o serie de articole (*The Austrian Economists and their Views on Value* (1888) și *The Positive Theory of Capital* (1889) în „Quarterly Journal of Economics").

2056 „and beyond this a comprehensive treatise on the character and methods of the social sciences in general" (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 32).

2057 **Carl Menger** a avut un fiu, **Karl Menger**, născut la Viena în **13 ianuarie 1902** și stins din viață la Chicago în 5 octombrie 1985. Între 1920–1924 a studiat matematica la Universitatea Viena, unde a obținut titlul de doctor în 1925. Assistant professor la Universitatea Amsterdam (1926–1928) și profesor la Universitatea din Viena (1927–1938). Când Hitler a ocupat Austria, în 1938, K. Menger s-a retras din învățământ. În perioada războiului a funcționat ca profesor la Universitatea Nôtre Dame (1938–1946), după care s-a stabilit în SUA și a predat matematica la Illinois Institute of Technology, Chicago (1946–1971). În anul 1923 a publicat în Germania, ediția a doua a lucrării tatălui său *Principiile Economiei politice.*

11.9.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Pentru Carl Menger toate fenomenele economice sunt – în esență – de natură umană şi de aceea el consideră că principiul explicării lor trebuie căutat în psihologie. „Toate lucrurile – aprecia el – sunt subiect al legii cauză-efect. Marele principiu nu cunoaşte excepție şi vom căuta zadarnic în realitate un exemplu contrar”[2058]. El este considerat întemeietorul **Şcolii Psihologice Austriece**. Studiul psihologiei oamenilor – considera gânditorul austriac – este de natură să conducă spre formularea adevăratelor legi ştiințifice care guvernează activitatea economică. Adversarii săi (în primul rând, istoricii germani) i-au reproşat faptul că ar fi imaginat şi analizat un agent economic perfect rațional şi egoist şi că n-ar fi făcut loc, alături de mobilurile individuale, şi acelora care țin de integrarea omului în societate. Menger „a rămas totdeauna un individualist în sensul economiştilor clasici. Succesorii săi au încetat să mai fie la fel”[2059].

În opera lui Carl Menger se găsesc **trei contribuții** importante:

- **teoria bunurilor;**
- **teoria valorii;**
- **teoria schimbului şi a prețurilor.**

11.9.2.1. TEORIA BUNURILOR

Pentru Carl Menger nu există „bunuri” în general, ci numai în raport cu nevoile umane. El considera că pentru ca „o realitate materială, serviciu sau informație să fie bune” trebuie să îndeplinească **patru condiții**[2060]:

◆ **<u>Să existe nevoia pentru un bun oarecare</u>.**

„Existența nevoilor umane – aprecia Menger – este una din precondițiile esențiale ale calității de bun, iar dacă nevoile, cu a căror satisfacție bunul poate fi pus în legătură cauzală, dispar complet, caracterul de bun al lucrului este pierdut imediat, dacă noi nevoi pentru el nu apar”[2061]. Când dispare calitatea de „bun” pentru **„bunurile de rangul I”** („goods of first order”) care satisfac direct o necesitate, ea dispare şi pentru **„bunurile de rang superior”** („goods of higher order”) care servesc la producerea celor directe[2062]. Nu există bunuri fără ca nevoia pentru ele să existe. Obiectele înconjurătoare nu au calitatea intrinsecă de „bunuri”. Evoluția nevoii este aceea care le conferă această calitate. Atât timp cât există nevoia, ea conferă calitatea de „bun” unor elemente din natură, gândire sau societate. Când nevoia dispare, dispare şi calitatea de „bun” pentru o existență materială, serviciu sau informație. De exemplu, medicamentele reprezintă „bunuri” pentru oamenii bolnavi, care au nevoie de ele. Pentru oamenii sănătoşi, medicamentele nu sunt „bunuri”. Mai mult, intensitatea nevoii acționează direct asupra utilității bunurilor. Cu cât nevoia este mai presantă, cu atât bunul respectiv are o utilitate mai mare şi invers.

◆ **<u>Bunul trebuie să existe şi să fie capabil să satisfacă nevoia</u>.**

În concepția lui Menger nu există bunuri fără capacitatea tehnică de a satisface nevoia. De exemplu, casele în ruină, alimentele, sau medicamentele alterate etc., nu pot fi considerate bunuri. Cu toate că nevoia de hrană sau de locuire etc. există, alimentele alterate, ori casele în

---

2058 „All the things – aprecia el – are subject to the law of cause and effect. This great principle knows no exception, and we would search in vain in the realm of experience for an example to the contrary” (Carl Menger, *op. cit.*, p. 51). Acestea sunt chiar primele fraze cu care Menger şi-a început Grundsätze.

2059 „he himself always remained an individualist in the sense of classical economists. His successors ceased to be so” (apreciază Friedrich August von Hayek, în *Introduction*, vezi Carl Menger, *Principles of Economics*, 1994, p. 24).

2060 „If a thing is to become a good, or in other words, if it is to acquire goods-character, all four of the following prerequisites must be simultaneously present:

1. A human need.
2. Such properties as render the thing capable of being brought into a causal connection with the satisfaction of this need.
3. Human knowledge of this causal connection.
4. Command of the thing sufficient to direct it to the satisfaction of the need” (Carl Menger, *op. cit.*, p. 52).

2061 „The existence of human needs – aprecia Menger – is one of the essential prerequisites of good-character, and that if the human needs with whose satisfaction a thing may be brought into causal connection completely disappear, the good-character of the thing is immediately lost unless new needs for it arises” (Carl Menger, *Principles of Economics*, p. 63).

2062 „The good-character of goods of higher order is derived from that of the corresponding goods of lower order” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 63).

ruină nu pot fi considerate „bunuri", deoarece nu au capacitatea reală de a satisface în condiții normale, de a acoperi asemenea nevoi.

◆ **Trebuie să existe conștiința că anumite bunuri pot satisface nevoile.**

Chiar dacă există o nevoie oarecare şi există şi elementele care o pot satisface, necunoașterea acestei corelații nu conferă calitatea de „bun". De exemplu, tehnica perfecționată nu poate fi considerată „bun" în mâinile celui care nu știe s-o folosească. Anumite elemente din natură, încă necunoscute, chiar dacă s-ar putea dovedi utile oamenilor, nu pot avea, acum, calitatea de „bunuri".

◆ **Bunurile trebuie să fie accesibile celor care au nevoie de ele.**

De exemplu, minereurile aflate la mare adâncime, în zăcăminte care încă nu pot fi exploatate cu tehnica existentă, deşi sunt cunoscute şi necesare, nu capătă – din cauza inaccesibilității lor – calitatea de „bunuri".

Pentru ca anumite elemente din univers să devină „bunuri", trebuie întrunite **simultan toate cele patru condiții** de mai sus. Dacă una sau mai multe dintre ele lipsesc, dispare calitatea de „bun".

▶ Este demn de reținut că **paradigma de gândire a lui Menger este una esențialmente subiectivă şi individualistă.**

Fiecare om raportează „bunurile" la sistemul său propriu de nevoi, la intensitatea, diversitatea şi dinamica acestora. Mai mult, sistemul de nevoi (determinant pentru existența şi evoluția bunurilor) este foarte dinamic şi diferit de la un individ la altul, sau chiar pentru acelaşi individ, în perioade diferite.

▶ În concepția lui Carl Menger „**calitatea de bun nu este intrinsecă elementelor realității, ci le este conferită de evoluția nevoii".**

Probabil că această manieră – pur subiectivă – de tratare a relației nevoi-resurse este vulnerabilă. Este profund adevărat că nevoile şi evoluția lor **evidențiază** calitatea de „bun" a unor elemente din univers. Dar nu trebuie uitat nici un moment că – în esența lor – nevoile de consum ale oamenilor au, totuşi, o determinare obiectivă. Prin urmare, apreciem că ei sunt „obligați", de evoluția sistemului propriu de nevoi, să confere calitatea de „bunuri" elementelor înconjurătoare pe care le folosesc. Iar intensitatea nevoii (determinată în mod obiectiv) îl obligă (tot obiectiv) să „confere" calitatea de bun unui element înconjurător necesar.

Noi opinăm, deci, că chiar dacă raportarea nevoilor la bunuri este „individualistă", ea nu poate fi – în esența ei – „subiectivă", ci este, mai degrabă, „obiectivă".

În concepția lui Carl Menger există **două categorii** de bunuri:

◆ **„Bunuri de rangul I" (sau directe).**

În această categorie intră toate elementele din univers „capabile să furnizeze imediat o satisfacție", adică **satisfac în mod nemijlocit nevoia** căreia i se adresează. **Aici sunt cuprinse toate bunurile şi serviciile de consum**.

◆ **„Bunuri de rang superior" (sau indirecte).**

Aici sunt grupate de autorul austriac toate bunurile care „nu furnizează imediat o satisfacție", adică **nu satisfac nemijlocit nevoia**, ci prin intermediul bunurilor de rangul I. Această categorie cuprinde, după părerea lui Menger, şi toate „bunurile capital", adică acelea „destinate producerii altor bunuri şi servicii" (maşini, utilaje, materii prime şi materiale, combustibili pentru producție, apă industrială etc.). Bunurile de rang superior nu sunt cu adevărat „bunuri" decât prin intermediul altora, şi au numai o utilitate derivată, care nu durează mai mult decât a bunurilor de rangul I, la a căror producție participă, o facilitează. De asemenea, în măsura în care „bunurile de rang superior" participă la obținerea unor „bunuri de rangul I" rare, economice, ele au valoare, însă exprimarea ei se face indirect (mijlocit) prin exprimarea valorii acestora din urmă.

Indiferent că sunt „de rangul I" sau „de rang superior", „bunurile" din natură şi societate sunt de **două feluri**:

◆ **„Bunuri libere"** (sau „oarecare", **„non-economic goods")**.

Bunuri libere sunt „**toate acelea care se găsesc într-o cantitate superioară nevoilor".** De exemplu: lumina zilei, întunericul nopții, frigul iernii, căldura verii etc.

◆ **„Bunuri economice"** (sau „rare", „**economic goods")**.

Ele cuprind toate acele bunuri care „**se găsesc într-o cantitate inferioară nevoilor de satisfăcut".** Aici sunt incluse toate bunurile create printr-un proces de producție şi care satisfac doar parțial nevoile de consum (fie productiv, fie neproductiv).

Includerea bunurilor într-una din aceste categorii nu este o calitate intrinsecă a lor. Elementul muncă nu intervine pentru a conferi bunurilor un caracter economic, şi această calitate nu este o proprietate intrinsecă a lucrurilor. **Ea este conferită bunurilor de către evoluția nevoilor**. De exemplu, apa sau aerul, lumina, întunericul, frigul, căldura, ori cele create în producție etc. pot fi – deopotrivă – „bunuri oarecare" (când prisosesc nevoilor) sau „bunuri economice" (când, prin evoluția nevoilor, ele devin insuficiente). În anumite locuri ale zonei temperate apa este „bun oarecare", dar ea poate deveni „bun economic" în deşert, unde este insuficientă pentru acoperirea integrală a nevoilor de consum. La fel aerul, poate fi „bun oarecare" în atmosferă, dar el poate deveni „bun economic" în spațiul cosmic. Tot astfel, lumina naturală este „bun oarecare" ziua, dar devine „bun economic" noaptea.

„Munca cheltuită în producția unui bun – aprecia Carl Menger – nu poate fi criteriul caracterului economic. Dimpotrivă, este evident că acest criteriu trebuie considerat exclusiv în relația dintre cerințele pentru şi cantitățile disponibile ale bunurilor"[2063].

Pe măsura dezvoltării societății umane, ponderea bunurilor economice („economic goods") creşte şi scade, corespunzător, greutatea specifică a celor oarecare („non-economic goods").

Bunurile economice întrunesc următoarele **patru caracteristici**:

◆ **Sunt rare.**

Adică se găsesc într-o cantitate insuficientă în raport cu nevoile.

◆ **Sunt apropriabile.**

Numai bunurile economice pot face obiectul proceselor de apropriere economică (posesiune, dispoziție, utilizare, uzufruct).

◆ **Au utilitate.**

Numai în măsura în care nevoile depăşesc cantitatea disponibilă de bunuri, se poate evidenția utilitatea acestor bunuri. Orice bun care este într-o cantitate suficientă pentru a asigura acoperirea deplină a nevoilor şi mai şi prisoseşte, pierde orice înțeles al utilității sale economice.

◆ **Au valoare.**

Numai în măsura în care bunurile sunt economice au valoare. Fiecare individ determină pe baze subiective această valoare prin relațiile pe care le stabileşte, în diferite momente ale existenței sale, între intensitatea nevoilor pe care le are, pe de o parte, şi cantitatea consumată din bunurile respective, pe de altă parte. Valoarea lor va exista numai dacă ele au utilitate economică (pozitivă), iar utilitate vor avea numai dacă sunt rare. Mărimea acestei valori va fi direct proporțională cu utilitatea şi invers proporțională cu cantitatea consumată din ele, adică va depinde de „utilitatea lor marginală". După părerea lui Menger, ştiința economică studiază numai „bunurile rare".

În strânsă legătură cu concepția sa despre bunuri, Carl Menger defineşte **proprietatea** şi **bogăția**. **Proprietatea** desemnează, după părerea lui, **„întreaga cantitate a bunurilor la dispoziția unei persoane"**[2064] (s. ns.). **Bogăția** cuprinde **„cantitatea bunurilor … care este mai mică decât nevoile pentru ele"**[2065] (s. ns.).

Prin urmare, atât proprietatea cât şi bogăția **sunt formate exclusiv din bunuri economice.** Bunurile „non-economice" nu fac parte nici din proprietate, nici din bogăție. Deci, pe măsura dezvoltării societății, creşte şi bogăția, pentru că sporeşte continuu ponderea bunurilor economice. După aprecierea lui Carl Menger, dacă ar exista o societate în care bunurile ar excede nevoilor, „n-ar exista nici bunuri economice , nici «bogăție»"[2066].

2063 „The labour expended in the production of a good – aprecia Menger – cannot be the criterion of economic character. On the contrary, it is evident that this criterion must be sought exclusively in the relationship between requirements for and available quantities of goods" (Carl Menger, *op. cit.*, p. 102). Ba, mai mult, „it is clear that all changes by which economic goods become non-economic goods, and conversely, by which the latter become economic goods can be reduced simply to a change in the relationship between requirements and available quantities" (*ibidem*, p. 103).

2064 „the entire sum of economic goods at a person's command" (Carl Menger, *Principles of Economics*, p. 109).

2065 „the entire quantity of goods ... which is smaller than the requirements for them" (Carl Menger, *op. cit.*, p. 109).

2066 „there would be no economic goods nor any «wealth»" (Carl Menger, *Principles of Economics*, p. 109–110).

11.9.2.2. TEORIA VALORII

Carl Menger consideră că valoarea unui bun este „**importanța pe care acesta o prezintă pentru om”**[2067]**.** Ea nu este o calitate intrinsecă a lucrurilor. „Astfel, valoarea nu este inerentă bunurilor, ea nu este o proprietate; ea nu este un lucru independent care există în sine. Ea este o judecată pe care subiecții economici o atribuie importanței bunurilor de care ei pot dispune pentru a-și menține viața și bunăstarea. Rezultă că valoarea nu există în afara conștiinței oamenilor”[2068]. Ea nu există decât în raporturile dintre om și lucruri. Dacă dispare nevoia la care obiectul poate răspunde, valoarea acestuia dispare, ca și utilitatea lui. După părerea lui Carl Menger, întreaga evoluție a societății umane exprimă – în esența ei – mai degrabă o gradare a importanței utilității unor bunuri, decât a unor cantități exact măsurabile.

Școala Clasică și Marxismul apreciau că „valoarea” este o noțiune istorică, apărută în cadrul producției de mărfuri și al schimbului. După părerea lor, „**numai mărfurile au valoare”,** bunurile care circulă fără să fie mărfuri nu au valoare. Deci, în această viziune, existența producției de mărfuri conferă bunurilor rare valoare, în economia naturală bunurile – chiar rare – nu au valoare, deși pot avea utilitate. Mai mult, valoarea este o „relație socială”, care apare și se manifestă în cadrul societății și în raporturile dintre participanții la producția de mărfuri. Creată în producție, valoarea se manifestă în procesul schimbului și cuantifică „recunoașterea socială a condițiilor de producere și realizare a mărfurilor”. Orice bun marfă are atât „valoare”, cât și „utilitate”. Dar, substanța și mărimea valorii nu sunt legate, sau determinate de utilitatea bunurilor.

Carl Menger apreciază că „**toate bunurile economice au valoare”,** indiferent dacă sunt sau nu sunt mărfuri[2069]. „Pentru a avea valoare – arată gânditorul austriac – un bun trebuie să asigure satisfacerea nevoilor”[2070]. Pentru Menger „**valoarea de întrebuințare** și **valoarea de schimb** sunt două concepte subordonate conceptului general de **valoare**”[2071].

Diferența dintre ele este următoarea:

- **Valoarea de întrebuințare („use value”)** este satisfacția pe care bunul o aduce individului, în mod direct (ca bun de rangul I). „Valoarea de întrebuințare – scrie Menger – este importanța pe care bunurile ne-o oferă, deoarece ele asigură satisfacerea *directă* a nevoilor, care n-ar fi realizată dacă n-am dispune de ele”[2072].
- **Valoarea de schimb („exchange value”)** este satisfacția pe care bunul o aduce consumatorului său, în mod indirect (ca mijloc de procurare a altor bunuri directe).

2067 „The determining factor in the value of a good, then, is neither the quantitiy of labour or other goods necessary for its reproduction, but rather the magnitude of importance of those satisfactions with respect to which we are conscious of being dependent on command of the good. This principle of value determination is universally valid, and no exception to it can be found in human economy” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 145). „Value is ... the importance that individual goods or quantities of goods attain for us because we are conscious of being dependent on command of them for the satisfaction of our needs” (*ibidem*, p. 115). „L'utilité est la capacité que possède une chose de servir à la satisfaction des besoins humains” ... „La valeur est donc l'importance que les biens particuliers, ou des quantités de biens revêtent pour nous, parce que nous sommes conscients de dépendre de la disposition que nous en avons pour la satisfactions de nos besoins” (Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 132).

2068 „Ainsi, la valeur n'est pas inhérente aux biens, elle n'est pas une propriété; elle n'est pas une chose indépendante qui existe en soi. C'est un jugement que les sujets économiques portent sur l'importance des biens dont ils peuvent disposer pour maintenir leur vie et leur bien-être. Il en résulte que la valeur n'existe pas hors de la conscience des hommes” (A. Samuelson, *op. cit.*, p. 132). „Value is therefore nothing inherent in goods, no property of them, but merely the importance that we first attribute to the satisfaction of our needs, that is, to our lives and well-being, and in consequence carry over to economic goods as the exclusive causes of the satisfaction of our needs” (Carl Menger, *op. cit.*, p. 116).

2069 „From this (the relation between goods and needs – n. ns.) it is also clear why only economic goods have value to us, while goods subject to the quantitative relationship responsible for non-economic character cannot attain value at all” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 116).

2070 „To have value – arată gânditorul austriac – a good must assure the satisfaction of needs” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 227).

2071 „use value and exchange value are two concepts subordinate to the general concept of value” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 118).

2072 „Use value, therefore – scrie Menger – is the importance that goods acquire for us because they *directly* assure us the satisfaction of needs that would not be provided for if we did not have the goods at our command” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 228).

„Valoarea de schimb este importanța pe care bunurile ne-o oferă, deoarece posesiunea lor asigură același rezultat *indirect*"[2073].

„De aceea – scrie el – noi numim valoare în primul caz *valoarea de întrebuințare*, iar în al doilea caz *valoarea de schimb*"[2074].

El susține că există anumite raporturi între individul separat și diversele lucruri capabile să-i satisfacă nevoile. Fiecare individ în parte are posibilitatea să clasifice bunurile după gradul lor mai mare sau mai mic, de utilitate. Adică, el le evaluează, pe unele în raport cu altele, și în funcție de raportarea lor la sistemul său propriu de nevoi și în raport cu intensitatea diferitelor nevoi pe care le are sau evoluția lor.

- Prin urmare, **nevoia individuală și intensitatea ei determină utilitatea bunurilor, iar utilitatea determină valoarea acestora, indiferent dacă sunt sau nu sunt mărfuri.**

Rezultă – în mod clar – că Menger deducea valoarea bunurilor economice din utilitatea lor. Mai mult, el considera că valoarea se stabilește pe baze subiective, de către fiecare individ separat.

Carl Menger a intenționat să demonstreze că „valoarea de schimb" a bunurilor economice este diferită de „utilitatea" lor și că acest lucru este adevărat și în afara producției de mărfuri. Anumite bunuri – aprecia el – au o foarte mare utilitate pentru posesorul lor, fără să aibă vreo valoare de schimb. De exemplu, amintirile de familie, suvenirurile, care nu devin niciodată mărfuri, au o utilitate mare pentru posesorul lor, fără să aibă valoare de schimb. Dimpotrivă, mărfurile pot avea o valoare de schimb foarte mare pentru comerciant, fără să aibă vreo utilitate pentru el, întrucât acesta le destinează exclusiv vânzării (cazul vânzătorului de tutun, dar care nu este fumător).

Susținând că valoarea bunurilor economice decurge – inexorabil – din utilitatea lor, Carl Menger a intenționat să determine, să măsoare utilitatea. Pentru a rezolva această problemă, el a plecat de la **două principii**, care amintesc de „Legile lui Gossen":

- **Nevoile fiecărui individ sunt de importanță inegală.**

De exemplu, pentru un individ oarecare, nevoia de hrană poate fi mai intensă decât nevoia de locuință, aceasta mai intensă decât nevoia de cultură etc. Pentru altul, aflat într-o situație diferită, sistemul de nevoi și clasificarea lor pot fi cu totul deosebite.

- **Fiecare nevoie descrește în intensitate pe măsură ce este satisfăcută.**

Condiția ca o asemenea evoluție să se producă este ca nevoia să fie **satisfăcută continuu**. De exemplu, primul pahar cu apă băut de o persoană însetată are utilitatea maximă, deoarece se adresează celei mai intense nevoi. Următoarele pahare băute au o utilitate descrescândă, pentru că se adresează unor nevoi tot mai mici. Mai mult, satisfacerea nevoii trebuie realizată cu **doze constante** de bunuri de același fel consumate.

Prin urmare, Carl Menger tratează problema valorii prin prisma nevoilor fiecărui individ și în funcție de intensitatea și evoluția lor. Totodată, el ține cont și de cantitatea disponibilă și consumată dintr-un bun oarecare. Din această perspectivă, utilitatea bunurilor este:

- **direct proporțională cu intensitatea nevoii** și
- **invers proporțională cu cantitatea consumată dintr-un bun.**

2073 „Exchange value is the importance that goods acquire for us because their possesion assures the same result *iniderctly"* (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 228).
2074 „Thus – scrie el – we call value in the first case *use value*, and in the second case we call it *exchange value"* (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 228).

Deci, dinamica gândirii lui Carl Menger cu privire la utilitatea şi valoarea bunurilor este următoarea:

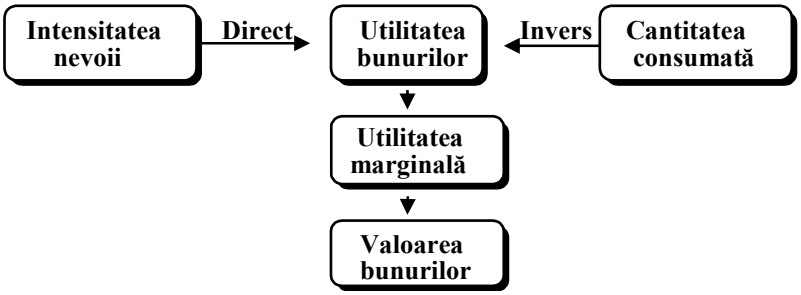

Pe baza celor de mai sus, Menger a întocmit un tablou[2075], prin care a intenționat să determine utilitatea bunurilor.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
8	7	6	5	4	3	2	1	0	
7	6	5	4	3	2	1	0		
6	5	4	3	2	1	0			
5	4	3	2	1	0				
4	3	2	1	0					
3	2	1	0						
2	1	0							
1	0								
0			„Tabloul lui Menger”						

Carl Menger a atribuit fiecărei **„grupe de nevoi”**[2076] un număr (pe orizontală – în ordine descrescătoare) în funcție de importanța acesteia pentru fiecare individ (I – hrană, II – îmbrăcăminte, III – locuință, IV – asistență medicală, V – podoabe, VI – distracții etc.).

Prima „grupă de nevoi” este mai intensă decât ce a de a doua, aceasta mai intensă decât cea de a treia, care la rândul ei este mai intensă decât cea de a patra ş.a.m.d., până la ultima „grupă”, care are cea mai redusă intensitate. Pe verticală – în cadrul fiecărei „grupe de nevoi” – se exprimă, prin cifre arabe, **„gradul de intensitate al fiecăreia din aceste manifestări”**[2077] şi, în acelaşi fel, „utilitatea fiecăruia din bunurile destinate să răspundă nevoilor respective”. Presupunând că fiecare nevoie este divizibilă, comparabilă şi saţiabilă, cifrele care-i exprimă intensitatea vor descreşte continuu, până la „0”, în momentul satisfacerii ei depline. Dacă şi după această destinaţie rămân bunuri neconsumate, ele încetează de a mai fi utile şi – deci – „economice”, devenind „oarecare”. În cadrul fiecărei „grupe de nevoi”, cifra cea mai mare corespunde nevoii celei mai intense. Totodată, nevoia cea mai intensă din grupa I va avea o intensitate mai mare decât nevoia cea mai intensă din grupa a doua ş.a.m.d., până la ultima nevoie din grupa a X-a, care va avea cea mai mică intensitate dintre toate nevoile individului analizat, într-o situaţie determinată.

Acest „tablou” poate servi la determinarea utilităţii bunurilor. Bunul cu cea mai mare utilitate are indicele 10, aparţine grupei de nevoi cea mai intensă şi corespunde primei cantităţi de alimente consumată. Prin urmare, fiecare individ va aloca prima tranşă din veniturile sale satisfacerii primeia dintre nevoile aparţinând grupei cu cea mai mare intensitate. **În cadrul fiecărei grupe, suma „numeralelor cardinale” (10 + 9 + 8 + 7 + 6 + 5 + 4 + 3 + 2 + 1) exprimă „gradul de satisfacere” al nevoii respective.**

2075 Vezi Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 127.
2076 „The Roman numerals in the top line of the table are symbols designating the different commodities (or classes of commodities) consumed by a single individual” (Carl Menger, *Principles of Economics*, 1994, p. 126).
2077 „The succesive figures down each vertical column represent succesive additions to total satisfaction resulting from increased consumption of the designated commodity” (Carl Menger, *Principles of Economics*, p. 126).

Prima cantitate consumată dintr-un bun are utilitatea cea mai mare (în cadrul fiecărei grupe) deoarece satisface nevoia cea mai presantă. Fiecare cantitate suplimentară consumată va avea o utilitate descrescândă, pentru că se adresează unei nevoi cu intensitate din ce în ce mai redusă. Aici şi acum se invocă prima lege a lui Gossen. Intensitatea nevoii scade pe măsură ce este satisfăcută, iar utilitatea marginală a fiecărei unități suplimentare consumate se reduce (o dată cu creşterea cantității) până la „0" când se ajunge la saturație. Aici bunul economic devine non-economic şi îşi pierde atât utilitatea cât şi valoarea. După satisfacerea celei mai „presante" nevoi din grupa cea mai intensă, consumatorul este pus în situația unei **opțiuni**. El va aloca tranşa următoare a resurselor sale, satisfacerii mai multor nevoi. Carl Menger apreciază că orice „om rațional" va repartiza veniturile sale între diferitele tipuri de cheltuieli, de aşa manieră încât „**să obțină satisfacții egale, la nevoi de intensitate egală".** Dacă el procedează altfel, ar putea ajunge – pentru o perioadă scurtă – în situația de a aloca greşit resursele sale unor nevoi de intensitate mai mică. În acest caz, nevoile mai intense, rămase nesatisfăcute, îl vor obliga să aloce următoarele tranşe de venit acoperirii lor. Deci, în mod **legic**, individul va tinde spre optimizarea alocării resurselor de care dispune, de aşa natură încât, în orice moment, să obțină maximum de utilitate, pe baza resurselor rare de care dispune.

Să presupunem, pentru explicare, un exemplu teoretic.

Tranşe de venit	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**
1	**10**									
2	**9**	**9**								
3	**8**	**8**	**8**							
4	**7**	**7**	**7**	**7**						
5	**6**	**6**	**6**	**6**	**6**					
6	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**	**5**				
7	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**			
8	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**		
9	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	
10	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**

Presupunem că individul are resurse totale de 10 u.m. şi că prețul fiecărei „doze" din fiecare bun este de 1 u.m. Pentru a obține maximum de utilitate, el va cumpăra: 4 unități din bunul I, 3 unități din bunul II, 2 unități din bunul III şi 1 unitate din bunul IV.

Utilitatea totală va fi:

Bunul	**U_1**	**+**	**U_2**	**+**	**U_3**	**+**	**U_4**	**=**	**U_T**
I	**10**	**+**	**9**	**+**	**8**	**+**	**7**	**=**	**34**
II			**9**	**+**	**8**	**+**	**7**	**=**	**24**
III					**8**	**+**	**7**	**=**	**15**
IV							**7**	**=**	**7**
Total	**10**	**+**	**18**	**+**	**24**	**+**	**28**	**=**	**80 unități**

Orice altă structură a cheltuielilor ar provoca o reducere a utilității totale. Se poate remarca faptul că, în cazul obținerii utilității toate maxime, utilitățile marginale ale celor patru bunuri sunt egale.

- Deci, **consumatorul îşi maximizează utilitatea totală, dacă alege cantitățile procurate din fiecare bun, de aşa manieră încât utilitățile lor marginale să fie egale.**

Dacă presupunem, acum, că prețul unitar este diferit pentru fiecare produs (1,2 u.m. pentru I, 1 u.m. pentru II, 0,8 u.m. pentru III şi 0,6 u.m. pentru IV), vom obține:

	Tranşe de venit	I	+	II	+	III	+	IV	=	Total
	1	8,3	+	9					=	17,3
	2	7,5	+	8					=	15,5
	3	6,7	+	7	+	7,5			=	21,2
	4	5,8	+	6	+	6,3	+	6,7	=	24,8
Total	10	28,3	+	30	+	13,8	+	6,7	=	78,8 unităţi

Deci, consumatorul **obţine maximum de utilitate totală**, dacă – cu ultima transă de venituri – **cumpără bunuri de utilitate egală** (sau aproape egală).

Condiţia de echilibru, pentru a obţine **maximum de utilitate**, este:

$$U_{m1}/P_{u1} = U_{m2}/P_{u2} = U_{m3}/P_{u3} = U_{m4}/P_{u4} = ... = U_{mn}/P_{un}$$

U_{mn} - utilitatea marginală a bunului n
P_{un} - preţul unitar al bunului n

Utilitatea fiecăreia din unităţile unui stoc de bunuri omogene depinde – după părerea lui Carl Menger – **de intensitatea nevoii celei mai puţin intense, la care aceste diverse unităţi pot răspunde**. Pâinea va avea, de pildă, utilitatea 10 când este foarte rară (suficientă doar pentru a satisface nevoia cea mai presantă din grupa I) şi utilităţi tot mai mici, pe măsură ce devine tot mai abundentă, până la „0", când este suficientă pentru a acoperi nevoia cea mai mică din grupă. Peste acest prag pâinea se transformă din bun „economic", în bun „oarecare", pierzându-şi orice utilitate.

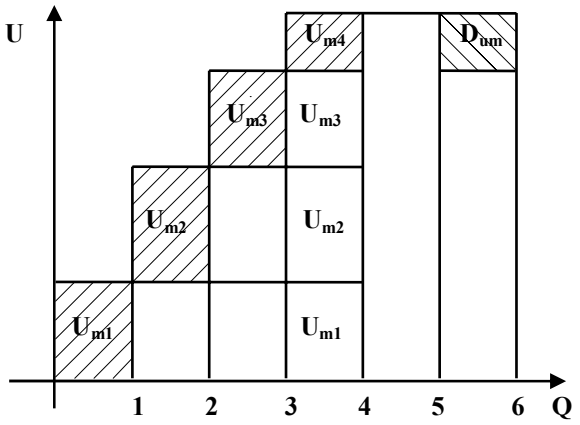

Pe măsura creşterii cantităţii consumate dintr-un bun, utilitatea lui marginală scade continuu, până la saţietate. După acest prag orice cantitate suplimentară consumată va produce chiar o „**dezutilitate"** (utilitate negativă). **Utilitatea totală, furnizată de un bun, creşte, pe măsura sporirii cantităţii consumate din bunul respectiv, dar cu „o raţie descrescătoare".**

Deci $U_T = \Sigma U_i$, dar se ştie că $U_1 > U_2 > U_3 > \ldots > U_n$ şi, în acelaşi timp, $U_{m1} > U_{m2} > U_{m3} > \ldots > U_{mn}$. Când $U_{mi} = 0$ bunul „economic" se transformă în bun „oarecare". Dacă cantitatea disponibilă din bunul respectiv depăşeşte şi acest prag, iar consumul din el continuă, apare ceea ce Menger numeşte „dezutilitate".

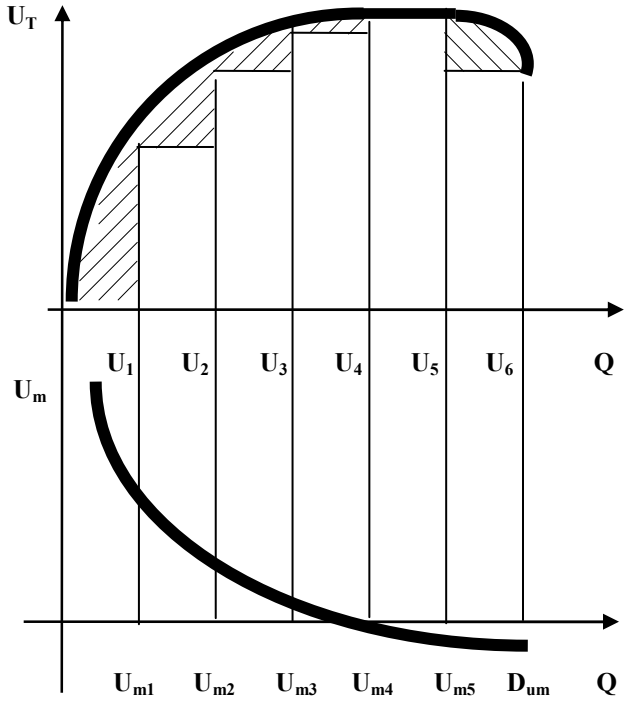

- **Utilitatea cea mai mică a ultimei unități dintr-un stoc de bunuri omogene, care satisface cea mai puțin intensă nevoie, reprezintă UTILITATEA MARGINALĂ.**

Altfel spus, **utilitatea marginală** reprezintă **sporul de utilitate totală adus de fiecare unitate suplimentară consumată dintr-un stoc omogen**:

$$U_m = \frac{\Delta U_T}{\Delta Q_T}$$

Este posibil ca anumite categorii de bunuri să poată satisface mai multe feluri de nevoi. De exemplu, apa poate fi folosită pentru potolirea setei, pentru spălatul omului, animalelor, casei, hainelor etc. De fiecare dată când renunțăm la o anumită cantitate din apa disponibilă, renunțăm – totodată – şi la satisfacerea celei/celor mai puțin intense nevoi. În felul acesta se modifică şi utilitatea marginală a bunului la care facem referire, şi anume în mod invers proporțional cu cantitatea disponibilă şi consumată. Dacă aceasta crește, scade utilitatea marginală. Dacă cantitatea consumată scade, creşte, corespunzător, utilitatea marginală a oricărui bun.

Raționamentul economistului austriac se bazează pe ipoteza că unitățile bunurilor aparținând unui stoc oarecare sunt **identice şi interschimbabile**, în sensul că fiecare dintre ele poate satisface (în aceeaşi măsură) oricare nevoie (indiferent de intensitatea ei) în cadrul grupei respective. Din acest raționament rezultă că **fiecare din bunurile dintr-un stoc omogen are o utilitate egală cu utilitatea marginală**.

Din **„Tabloul lui Menger“** rezultă şi faptul că pentru fiecare individ bunurile au utilități diferite, în funcție de conținutul şi evoluția sistemului său de nevoi în timp şi spațiu. De exemplu, pentru un intelectual, cartea poate avea o utilitate mai mare decât, să zicem, îmbrăcămintea, pentru un sportiv mai utilă este hrana, pentru o femeie mai utile sunt bijuteriile etc., cum pentru aceeaşi persoană hrana are o utilitate mai mare (când este flămândă) sau una mai mică (dacă este sătulă) ş.a.m.d.

Pe aceste baze subiective ale determinării utilității a încercat Menger să soluționeze problematica **„valorii”** bunurilor economice. Fiecare individ, printr-un mecanism de „evaluare” separat, „conferă valoare bunurilor”. După părerea lui, **valoarea fiecărui bun**

depinde de utilitatea sa marginală. ***„Valoarea oricărei porțiuni din întreaga cantitate a unui bun este egală cu importanța pentru om a satisfacțiilor de cea mai mică importanță dintre cele asigurate de întreaga cantitate şi procurate cu o porțiune egală”***[2078]**.**

Prin urmare, **valoarea unui bun economic oarecare se stabileşte pe baze subiective**, de către fiecare individ separat, printr-un mecanism propriu de „evaluare” şi **este determinată de „utilitatea marginală”** a bunului respectiv. „*Măsura* valorii este integral subiectivă în conținut – scrie Menger – şi din această cauză un bun poate avea o valoare mare pentru un individ, una mai mică pentru altul, sau niciuna pentru al treilea, în funcție de cerințele lor şi cantitățile disponibile … De aceea nu numai *natura,* dar şi *măsura* valorii este subiectivă. Bunurile au totdeauna valoare pentru oameni şi această valoare este *determinată* de ei”[2079]. Deci, unul şi acelaşi bun poate avea valori diferite de la un individ la altul, sau chiar pentru aceeaşi persoană, în perioade diferite, în funcție de intensitatea şi evoluția nevoilor, ca şi în funcție de cantitatea disponibilă şi consumată[2080].

În mod direct, prin acest mecanism, se stabileşte valoarea „bunurilor de rangul I” (directe). Utilitatea şi valoarea „bunurilor de rang superior” (indirecte) se determină indirect, prin utilitatea şi valoarea „bunurilor directe”, la a căror producție participă. Procedând astfel, Carl Menger a respins ideile Şcolii Clasice şi ale Marxismului, privind determinarea valorii pe o bază obiectivă şi printr-un mecanism al relațiilor sociale.

Dinamica gândirii lui Carl Menger despre valoare este următoarea:

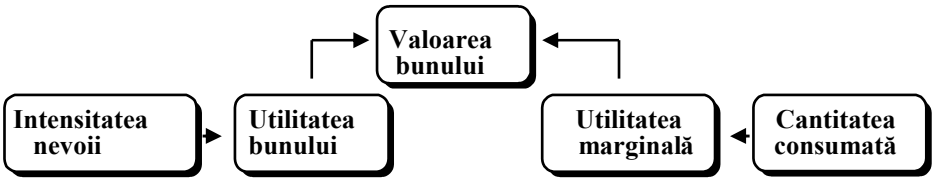

11.9.2.3. TEORIA SCHIMBULUI ŞI A PREȚURILOR

Teoria schimbului derivă, după părerea lui Carl Menger, din teoria valorii. Punctul lui de plecare l-a constituit afirmația lui Adam Smith conform căreia omul are „înclinarea de a face troc, de a trafica, de a schimba un lucru pentru altul”[2081]. Menger a apreciat că această afirmație este falsă, pentru că nu oferă explicații plauzibile pentru diferitele genuri de schimburi şi nici pentru limitele activității comerciale.

Oamenii nu fac schimb – considera Menger – pentru că au o înclinație specifică în acest sens, ci „din dorința rațională de a-şi spori bunăstarea”[2082]. Oamenii urmăresc ca prin intermediul comerțului să schimbe „ceva mai puțin valoros” pentru „ceva mai valoros” şi – în felul acesta – „schimbul este producător de valoare” pentru cei doi parteneri[2083]. Prin schimb **ambii parteneri câştigă**.

Problema care apare este aceea a determinării **„limitelor schimbului”,** adică a nivelului la care „nici una dintre părți nu mai câştigă”. Menger a abordat – se pare pentru prima dată – problema, foarte modernă astăzi, a „**costului tranzacțiilor”.** Aceste „sacrificii

2078 *„The value of any portion of the whole quantity of a good is equal to the importance to him* (a person – n. ns.) *of the satisfactions at least importance among those assured by the whole quantity and achieved with an equal portion”* (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 132).

2079 „The *measure* of value is entirely subjective in nature – scrie Menger – and for this reason a good can have great value to one economizing individual, little value to another, and no value at all to a third, depending upon the differencies in their requirements and available amounts ... Hence not only the *nature* but also the *measure* of value is subjective. Goods always have value to certain economizing individuals and this value is also *determined* only by these individuals” (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 146).

2080 „The determining factor in the value of a good – aprecia Menger – is neither the quantity of labour or other goods necessary for its production nor the quantity necessary for its reproduction, but rather the magnitude of importance of those satisfactions with respect to which we are conscious of being dependent on command of the good. This principle of value determination is universally valid, and no exception to it can be found in human economy” (Carl Menger, *op. cit.*, p. 147).

2081 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1962, p. 13.

2082 „Men do not trade because of a propensity to do so, but because of a rational desire to improve their well-being” (*The New Palgrave of Economics*, vol. III, p. 440).

2083 „Men seek out trade opportunities in order to exchange something less valuable for something more valuable and hence trade is productive of value for both trading partners” (*The New Palgrave of Economics*, vol. III, p. 440).

economice ale schimbului" („economic sacrifices of exchange"[2084]) cresc, deoarece „oamenii şi posesiunile lor sunt separate în spațiu şi timp şi trebuie aduse împreună pentru ca schimbul să aibă loc"[2085]. Uneori asemenea costuri sunt aşa de mari, încât ele limitează foarte mult sau chiar împiedică activitatea comercială.

Carl Menger consideră că este rolul „intermediarilor" de a reduce „costurile tranzacțiilor", prin mai buna organizare a pieţelor şi a circulației informațiilor. Această problematică a fost „redescoperită", în a doua jumătate a secolului al XX-lea de Şcoala „**New Economics"** din S. U. A.

Analiza schimbului l-a condus pe Carl Menger la dezvoltarea **teoriei prețurilor.** Spre deosebire de gânditorii anteriori, Menger a considerat că prețul nu constituie elementul esențial al schimbului[2086]. După părerea lui, „**câştigul de utilitate din comerț"** este problema fundamentală, iar prețul este doar „o derivată vizibilă" a acesteia. Prețul este – mai degrabă – „un simptom al echilibrului între economiile indivizilor"[2087]. De aceea – crede el – „nu trebuie să înțelegem greşit schimbul de echivalente". **Fiecare individ va dori să continue schimbul atât timp cât câştigă mai mult decât dă, şi îl opreşte când câştigul este egal cu pierderea**. Schimbul nu presupune – în esența lui – „schimbul de echivalente", ci „schimbul de valori subiective" care diferă pentru fiecare din părțile coschimbiste. Teoria prețurilor – aprecia Carl Menger – nu urmăreşte echivalența schimburilor, ci doreşte să explice de ce oamenii dau o anumită cantitate de bunuri (de un anumit tip) pe alta (de alt tip).

Carl Menger a apreciat că există **două feluri de schimb**:

1. **Schimbul „intern",** constând în alegerea pe care consumatorul o face între mai multe tipuri de satisfacții;
2. **Schimbul „extern",** sau „propriu-zis", între mai mulți indivizi.

Cu toate că mobilurile celor două „schimburi" sunt diferite, Carl Menger a prezentat mecanismul evaluării într-o manieră unică. **Orice schimb şi** – deci – **evaluare se realizează pe o bază subiectivă.**

Schimbul „propriu-zis" constă în cedarea unei cantități din bunul „X", contra unei cantități din bunul „Y".

Raportul între cele două cantități constituie valoarea de schimb sau prețul unui bun exprimat în prețul altui bun. Un asemenea demers conduce la căutarea originilor valorii de schimb şi a prețurilor, în utilitatea bunurilor.

- **Schimbul poate avea loc numai dacă utilitatea „obținută" de fiecare partener, este mai mare sau cel puțin egală cu utilitatea „cedată". La acest nivel, prețul celor două bunuri schimbate este egal.**

$$\frac{P_{uX}}{P_{uY}} = \frac{U_{mX}}{U_{mY}} \text{ sau } \frac{U_{mX}}{P_{uX}} = \frac{U_{mY}}{P_{uY}} \text{ sau } U_{mX}.P_{uX} = U_{mY}.P_{uY}$$

adică **prețul de echilibru este dat de principiul egalității utilităților marginale ponderate prin prețurile unitare ale bunurilor schimbate.**

Această determinare a prețurilor pune în evidență două caracteristici ale demersului marginalist:

1. Prețurile bunurilor schimbate sunt determinate

- **direct, de utilitatea bunurilor pentru fiecare individ** şi
- **invers, de cantitatea disponibilă din fiecare bun**.

2. Prețul şi cantitatea unui bun se exprimă relativ, în raport de prețul şi cantitatea altui bun.

Marginaliştii au crezut că prin această abordare vor putea rezolva „**paradoxul valorii",** afirmând că valoarea depinde de utilitate şi raritate. În fapt – apreciau ei – diamantul (obținut într-o cantitate mică) are o utilitate marginală ridicată, în timp ce apa (obținută într-o

2084 Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 189.
2085 „men and their possessions are separate in space and time and must be brought together for trade to take place" (*The New Palgrave of Economics*, vol. III, p. 440).
2086 „Menger states in the very beginning ... that contrary to the beliefs of some earlier thinkers, price is not the fundamental feature of exchange" (*The New Palgrave of Economics*, vol. III, p. 440).
2087 „Price is merely a „symptom of an economic equilibrium between the economies of individuals" (Carl Menger, *Principles of Economics*, Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994, p. 191).

cantitate mare) are o utilitate marginală redusă, ceea ce explică preţurile diferite ale celor două bunuri. În cazul schimbului după regula utilităţilor marginale ponderate cu preţurile, se poate explica preţul ridicat al diamantului.

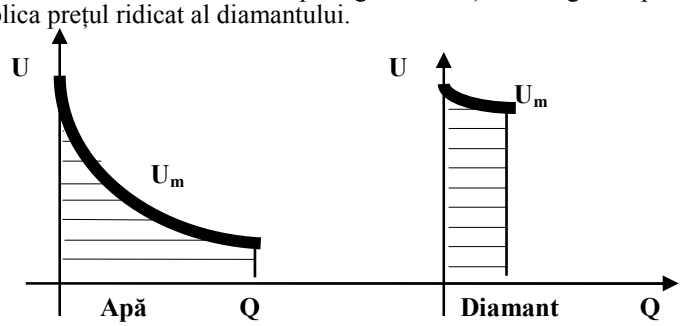

Carl Menger a încercat să determine condiţiile particulare ale schimbului şi să explice mecanismul de formare a preţurilor. **Schimbul nu poate avea loc –** aprecia el – **decât dacă este avantajos pentru ambii parteneri şi dacă fiecare obţine o utilitate mai mare decât cea oferită**. Acest lucru este posibil, întrucât fiecare partener vine pe piaţă cu evaluările sale particulare asupra bunurilor schimbate.

Pentru ilustrare presupunem un exemplu. Producătorul „**A”** aduce pe piaţă o cantitate din bunul „**x”** pe care îl deţine din abundenţă şi – prin urmare – apreciază fiecare unitate din el, cu o utilitate mică. Producătorul „**B”** aduce pe piaţă bunul „**y”** în aceleaşi condiţii. Fiecare are nevoie de produsul celuilalt (pe care nu-l deţine şi îl apreciază mai mult decât pe al său propriu). Are loc schimbul, în proporţia de **„1” la „1”.** Fiecare apreciază că a câştigat o utilitate mai mare decât cea pe care a cedat-o.

Diferenţa dintre cele două aprecieri subiective este „avantajul” obţinut prin schimb. La al doilea schimb, aprecierea subiectivă a bunului cedat creşte, iar a celui primit scade. „Avantajul” obţinut este mai mic decât la primul schimb. Schimbul continuă, după acelaşi mecanism, până în momentul în care fiecare partener apreciază la acelaşi nivel utilitatea cedată şi pe cea primită. În acest moment schimbul se opreşte, întrucât dispare „câştigul” de utilitate pentru ambii parteneri. ***„Limita este atinsă –*** apreciază Carl Menger – ***când (cel puţin unul*** – n. ns.***) unul din cei doi parteneri apreciază la acelaşi nivel valoarea bunurilor cedate şi a celor primite”***[2088]**.**

Dar care este **nivelul preţului** de vânzare-cumpărare?

Pentru ca preţurile „să fie economice” – aprecia Carl Menger – se impune respectarea următoarelor **patru *„criterii”***:

- Indivizii să poată să-şi protejeze integral propriile interese;
- Oamenii să aibă o înţelegere completă a scopurilor lor economice şi a mijloacelor de realizare a acestora;
- Indivizii să beneficieze de o informare completă asupra pieţei (cantităţile vândute, pieţele pe care au loc tranzacţiile, preţurile practicate etc.);
- Agenţii economici să aibă posibilitatea de a acţiona liber în propriul interes, în concordanţă cu cunoştinţele de care dispun.

Aceste „criterii” exprimă, de fapt, condiţiile realizării liberei concurenţe. În economia reală – consideră Carl Menger – preţurile se abat de la cele „economice”, din cauza manifestării unor situaţii diverse.

El a distins **trei situaţii** de stabilire a preţurilor:

◆ **SCHIMBUL IZOLAT.**

Întrucât schimbul este întâmplător, nivelul preţului este **complet indeterminat**, depinzând de abilitatea sau rezistenţa fiecăruia dintre parteneri.

◆ **SCHIMBUL ÎN CAZUL MONOPOLULUI SIMPLU.**

Menger a analizat situaţia monopolului ofertei. Nivelul preţului este **parţial indeterminat**. Proprietarul are posibilitatea să acţioneze asupra cantităţii de ofertă şi – prin

2088 *„This limit is reached* – apreciază Menger – *when one of the two bargainers has no further quantity of goods which is of less value to him than a quantity of another good at the disposal of the second bargainer who, at the same time, evaluates the two quantities of goods inversely”* (Carl Menger, *Principles of Economics*, p. 187).

aceasta – să influențeze prețul în favoarea sa. Prin reducerea producției, el modifică raportul ofertă-cerere în folosul său. Prețurile de vânzare vor urca şi profitul producătorului va crește. Dar, prin aceasta, are loc şi o „selecționare", o reducere progresivă a numărului de cumpărători. Producătorul poate ajunge în situația în care nu mai reuşeşte să vândă o cantitate suficientă de bunuri, pentru a-şi putea reface condițiile reproducției simple. Acesta este nivelul superior al prețului pe care îl poate impune, dar care i-ar compromite interesele proprii. Invers, el poate mări producția până la nivelul la care prețul s-ar apropia de costurile efective. Aceasta este limita minimă a prețului, care ar avea aceleaşi efecte. Între cele două limite – apreciază Menger – prețul este indeterminat.

◆ **SCHIMBUL ÎN CONDIȚIILE CONCURENȚEI PERFECTE.**

În acest caz, nici un vânzător nu poate profita de limitarea voluntară a ofertei, pentru că alții i se substituie şi prețurile nu urcă semnificativ. De această dată, **prețurile se stabilesc** prin confruntarea, relativ liberă, între producător şi cumpărător, **la nivelul ofertei făcută de vânzătorul cel mai puțin dispus să vândă** şi **cumpărătorul cel mai puțin presat să cumpere produsul respectiv** (dintre cei veniți pe piață). **Acest vânzător „marginal" şi acest cumpărător „marginal" formează „CUPLUL LIMITA"**[2089]. Evaluările lor subiective determină nivelul prețului pentru toate schimburile de acelaşi fel, de pe piața respectivă, pentru o perioadă determinată.

11.10. ALFRED MARSHALL (1842–1924)

11.10.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Alfred Marshall s-a născut la **27 iulie 1842**, în localitatea Bermondsey, lângă Londra, într-o familie de funcționari. Tatăl său – casier la Banca Angliei – descendent dintr-un neam de clerici anglicani, era „un tiran domestic"[2090], care a trăit până la 92 de ani şi a dorit ca fiul lui să devină pastor. De aceea l-a îndemnat pe tânărul Alfred să se orienteze spre studierea literaturii clasice şi a limbilor străine. Viitorul economist a manifestat, însă, aptitudini deosebite şi pasiune pentru însuşirea matematicii, pe care o considera „libertate şi plăcere"[2091]. Mama sa a încercat să tempereze – cumva – climatul de educație austeră pe care îl impunea tatăl.

Alfred Marshall şi-a făcut studiile universitare în domeniul matematicii la Saint Jone's College, Oxford, Bristol şi la Universitatea Cambridge. Alfred Marshall a fost un enciclopedist, posedând cunoştințe vaste în mai multe domenii: matematică, economie, filosofie, sociologie etc.

În anul 1867 a început studiul Economiei politice. Primele opere citite au fost cele ale lui John Stuart Mill. Din acestea este posibil să fi preluat Marshall o anumită sensibilitate față de problemele sociale. Au urmat, apoi, lucrările lui David Ricardo. După propriile mărturisiri, Alfred Marshall „read Cournot in 1868"[2092].

Cariera universitară şi-a desfăşurat-o, din anul 1868 până la pensionare, în 1908, la Universitatea Cambridge. Între 1868 şi 1884 a îndeplinit funcția de conferențiar la disciplina Economie politică. Între 1870 şi 1871 Marshall a făcut o călătorie în Germania, prilej cu care a luat contact cu Şcoala Istorică Germană şi cu filosofia lui Hegel. În perioada următoare a inclus în cursurile sale – pentru o perioadă scurtă – un examen de filosofia istoriei. În anul 1884 a fost avansat profesor universitar, iar în perioada 1885–1908 a devenit şeful catedrei de Economie politică la aceeaşi universitate. El i-a inițiat în studiul problemelor economice pe Cecil Arthur Pigou şi pe John Maynard Keynes. Astfel, conform afirmațiilor lui John Maynard Keynes,

2089 Termenul **„cuplu limită",** cu acelaşi conținut, a fost introdus de E. Böhm Ritter von Bawerk în lucrarea ***Kapital und Kapitalzins*** (vol. I 1884; vol. II 1889). „Le prix de marché – susține Böhm-Bawerk – se forme à la rencontre de l'offre faite par le moins désireux de vendre, parmi ceux qui vendent effectivement, et de la demande présentée par l'acheteur le moins pressé d'acheter, parmi ceux qui passent effectivement à l'acte. Le vendeur marginal et l'acheteur marginal forment **le couple limite**. Leurs évaluations subjectives déterminent le prix de marché pour tous les coéchangistes. Cela constitue un prix d'équilibre unique pour l'ensemble du marchée" (După Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 224).

2090 „En classe, il est surnommé *chandelle de suif* à cause de sa pâleur car son père, clerc de la Banque d'Angleterre, lui impose un rythme de travail excessif" (Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 147).

2091 Alfred Marshall a fost şi un pasionat jucător de şah.

2092 Nicolas Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. XXIII.

„nous sommes tous les élèves d'Alfred Marshall”[2093]. De asemenea, Alfred Marshall a fost fondatorul **„Şcolii de la Cambridge” –** de orientare marginalistă –, care a dominat gândirea economică engleză până în perioada interbelică. Tot la Universitatea Cambridge a fost fundamentată şi paradigma dirijismului keynesist, care a revoluționat gândirea secolului al XX-lea. Apoi, în perioada postbelică, centrul gândirii economice engleze s-a mutat la „**London School of Economics”.**

Alfred Marshall s-a căsătorit cu **Mary Paley (1850–1924)**, care a fost pentru el „une véritable collaboratrice”[2094]. Cu sprijinul direct al soției a scris prima sa lucrare ***Economy of industry* (1879)**.

Alfred Marshall a fost membru activ al „Royale Commission of Labour”. În anul 1908 s-a pensionat, dedicându-şi restul vieții studiului problemelor sociale şi cercetărilor asupra realităților economice. Preocuparea sa principală a fost aceea de a „traduce în ecuații matematice” operele economice, aşa cum singur afirma. Cei care l-au cunoscut pe economistul englez apreciau că era un om foarte riguros, dar total lipsit de simțul umorului.

Alfred Marshall, suferind de „recurrent dyspepsia” şi „high blood pressure”, a încetat din viață în ziua de **13 iulie 1924**, la Cambridge, în vârstă de 82 de ani.

Principalele lucrări scrise de Alfred Marshall au fost: ***Economy of Industry* (1879); *Principles of Economics* (1890); *Discourses on Ancient and New Generation of Economists* (1896); *Industry and Trade* (1919). *Money, Credit and Commerce* (1923)** este ultima sa lucrare, în care analizează teoria costurilor comparative a lui David Ricardo şi insistă asupra rolului elasticității ofertei în raport cu prețurile şi cu cererea. Dintre ele, cea care-i prezintă cel mai bine concepția este ***Principles of Economics*[2095] (1890)**.

11.10.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

„Se spune, adeseori, despre **Alfred Marshall** că a încercat să concilieze vechea teorie clasică cu neoclasicismul, că a introdus orientarea marginalistă în Anglia, urmând s-o concilieze cu ricardismul”[2096]. **Fără îndoială, acesta este meritul principal al gânditorului englez.** Pe lângă aceasta, Alfred Marshall a încercat să concilieze „Cearta pentru metode” – între deducție şi inducție – dintre Şcoala Clasică şi Neoclasicism, pe de o parte, şi Şcoala Istorică Germană, pe de altă parte. Peste încă un secol, americanul **Paul Anthony Samuelson** (n. 1915) va încerca să concilieze – în faimoasa **„Sinteză Neoclasică” –** cele două sisteme de politică economică care au dominat practica secolului al XX-lea, Dirijismul şi Neoliberalismul.

Toate elementele cu care Alfred Marshall şi-a construit sistemul de gândire le-a luat de la predecesori. Astfel: de la Smith a preluat „dualitatea” în tratarea problemelor valorii şi prețurilor; de la Smith şi Say, ideea „întreprinzătorului”; de la Cournot, „elasticitatea cererii”; de la Dupuit, „surplusul consumatorului”; de la Jevons, termenul de „Economics”, ca şi ideea „foarfecii prețurilor”; de la Menger, „teoria bunurilor” şi „teoria schimbului”; de la Walras, „teoria echilibrului economic”; de la marginaliști, „comportamentul psihologic”; de la clasici, „metoda deducției”, iar de la istoricii germani „metoda inducției”; de la John Stuart Mill, socialiştii utopici şi Marx, „aspectele sociale” ale vieții economice; de la Turgot şi Thünen, „legea randamentelor neproporționale”; etc.

Meritul fundamental al economistului englez s-a materializat în „topirea” tuturor teoriilor şi cunoştințelor divergente, într-o încercare de sinteză conciliatoare (în care toți gânditorii şi toate orientările îşi găsesc locurile cuvenite şi fiecare are dreptatea sa).

2093 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 148.
2094 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 147.
2095 Alfred Marshall, ***Principles of Economics,*** vol. I, Fifth edition, 870 pagini, Macmillan, London, 1907. Toate referințele noastre vor fi preluate din această ediție. Autorul îşi propusese să elaboreze şi un al doilea volum (dedicat studierii fluctuațiilor economice), proiect pe care, însă, n-a reuşit să-l finalizeze. Lucrarea – o veritabilă sinteză a gândirii economice de până atunci – s-a bucurat de un succes imediat. Primele patru ediții ale acestei cărți au apărut după cum urmează: 1890, 1891, 1895, 1898. Până în anul 1920 această carte fusese tipărită în 8 ediții. *Principles of Economics* a fost manualul preferat în universitățile engleze câteva decenii, până la apariția *Teoriei generale a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor,* scrisă de John Maynard Keynes, în 1936.
2096 Toader Ionescu, Gheorghe Popescu, *Istoria gândirii economice din antichitate până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1992, p. 217.

Pe lângă această sinteză, „**în care toți se împacă",** Alfred Marshall a adus și o contribuție originală, care este de ordin metodologic. Aceasta se referă la distincția făcută între „**perioadele scurte"** și „**perioadele lungi",** pentru analiza proceselor economice.

De la Adam Smith – cu un secol înainte – nici un alt economist nu a mai reușit să se bucure de o recunoaștere și de o notorietate așa de mare ca Alfred Marshall. Fără îndoială, o asemenea poziție privilegiată a fost determinată de maniera foarte „elastică" în care a reușit să „concilieze" cele două teorii opuse – cel puțin la prima vedere – asupra valorii și prețurilor[2097]. Modalitatea de abordare de către Marshall a acestor probleme reprezintă cea mai larg acceptată modalitate a tratării valorii și prețurilor pe întregul parcurs al secolului al XX-lea[2098].

Totodată, Alfred Marshall a luat locul lui John Stuart Mill, ca șef al Școlii Engleze de Economie politică, pentru o perioadă de circa o jumătate de secol (1890–1936), până la afirmarea lui John Maynard Keynes (în perioada interbelică).

11.10.2.1. OBIECTUL ȘI METODA ECONOMIEI POLITICE

Gânditorul englez a preluat de la germanul **Wilhelm Roscher** ideea că **„Natura non facit saltus"**[2099] și a construit o paradigmă proprie, originală, conciliatoare, prin care a încercat să demonstreze că economia reală și – deopotrivă – gândirea specifică se dezvoltă treptat, istoric, prin acumularea succesivă de experiențe, fapte, reușite și eșecuri îndelung repetate. În felul acesta, el legitimează – simultan – demersul istoric, ca și pe cel inedit în abordarea problematicii dezvoltării umanității, analiza factuală cumulativă, cât și formarea de noi paradigme de gândire.

„Școlile analitică și istorică – apreciază Marshall – sunt, ambele, necesare și complementare una alteia; fiecare realizându-și propriile obiective și fiecare folosind rezultatele celeilalte. Numai în felul acesta se obțin cele mai bune generalizări despre trecut și cele mai bune previziuni pentru viitor"[2100].

În buna tradiție a Școlii Clasice Engleze, Alfred Marshall a considerat că viața socială în ansamblul său, ca și activitatea economică, **sunt guvernate de legi obiective**. Acestea surprind tendințele generale ale realității, exprimă legăturile fundamentale dintre cauze, condiții și efecte, pe diferite trepte ale devenirii istorice a societății umane. „Astfel legea științelor sociale, sau *Legea socială*, este o exprimare a tendințelor sociale; adică o afirmație că un anumit curs al acțiunii poate fi așteptat, în anumite condiții, de la membrii unui grup social"[2101].

În concepția lui Alfred Marshall, economia face parte din sistemul social, iar legile economice reprezintă un subsistem al legilor sociale. „*Legile economice,* sau afirmarea tendințelor economice, sunt acele legi sociale care permit exprimarea bănească a motivațiilor umane"[2102]. De altfel, Alfred Marshall a apreciat – la fel ca Dupuit sau Cournot – că toate proporțiile economice, inclusiv nevoile umane pot fi măsurate și exprimate prin bani[2103].

În concepția economistului englez „rolul științei este de a reuni, regrupa și analiza cunoștințele rezultate din observare și experiență"[2104].

2097 Teoria valorii-muncă, susținută de Școala Clasică, și teoria valorii-utilitate, propusă de Neoclasicism.

2098 Fără îndoială, disputa dintre adepții teoriei obiective și ai celei subiective despre valoare și prețuri n-a încetat pe parcursul secolului al XX-lea și credem că ea nu va fi tranșată definitiv de nici una dintre orientări, cel puțin în viitorul previzibil. Unii autori susțin că gândirea lui Alfred Marshall în problema valorii și a prețurilor se apropie mai mult de teoria obiectivă a Școlii Clasice decât de Neoclasicism.

2099 Wilhelm Roscher, *Grundlagen der Nationalökonomie*, tipărită, până în 1873, în 13 ediții.

2100 „Analytical and historical schools – apreciază Marshall – are both needed and supplement each other; each doing its own work thoroughly, and each making use of the work of other. Thus best may we obtain sound generalizations as to the past and trustworthy guidance from it for the future" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* p. 30).

2101 „Thus the law of social science, or a *Social law*, is a statement of social tendencies; that is, a statement that a certain course of action may be expected under certain conditions from the members of a social group" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, 870 pagini, MacMillan, London, 1907, p. 33).

2102 „*Economic laws*, or statements of economic tendencies, are those social laws which relate to branches of conduct in which the strength of the motives chiefly concerned can be measured by a money price" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 33).

2103 „La monnaie est le centre autour duquel est ressemblée la science économique" (După Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique,* Editura economica, Paris, 1986, p. 304).

2104 „le rôle de la science est de réunir, de regrouper et d'analyser les connaissances tirées ainsi de l'observation et de l'expérience" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Paris, 1993, p. 149).

După părerea lui, **Economia politică studiază comportamentul individual şi social în procesul de obţinere a bunurilor necesare consumului**. „Economia politică, sau Economics, reprezintă studiul afacerilor vieţii; ea examinează acţiunile individuale şi sociale în strânsă legătură cu obţinerea şi folosirea bunurilor materiale necesare bunăstării (prosperităţii)”[2105].

Prin urmare, Economia politică este deopotrivă:

- **“studiul bogăţiei”** („a study of wealth”); şi
- **“studiul comportamentului uman”** („a part of the study of man”[2106]).

Inducţia şi deducţia sunt metode generale de cercetare ale oricărei ştiinţe, deci şi ale Economiei politice. „Inducţia şi deducţia – aprecia Marshall – sunt deopotrivă necesare în gândirea ştiinţifică, la fel cum piciorul drept şi cel stâng sunt ambele necesare pentru mers”[2107].

După părerea lui Alfred Marshall, între cele două metode nu există incompatibilitate, ci, dimpotrivă, ele se interpătrund şi se intercondiţionează reciproc, contribuind la descoperirea şi explicarea mai completă a adevărului despre viaţa socială. „Ele sunt la fel de indispensabile – afirma profesorul englez – pentru perfecta cunoaştere a vieţii economico-sociale, la fel cum sunt ciocanul geologului şi microscopul fiziologului pentru perfecta cunoaştere a lumii fizice”[2108].

Mai departe, studiul vieţii economice presupune – deopotrivă – abordarea **statică** şi **dinamică**, istorică şi contemporană a realităţii, analiza datelor statistice şi judecăţile ideatice de valoare, folosirea matematicii ca şi a raţionamentelor teoretice. În concepţia lui Alfred Marshall statica este un moment şi o formă de manifestare a dinamicii; prezentul este o verigă a devenirii istorice; acumulările de informaţii stohastice oferă baza abstractizărilor generalizatoare, simbolurile pot mări forţa de expresivitate a demersurilor logice şi le pot concretiza şi verifica etc. Sistemul său de gândire este **esenţialmente dinamic**[2109]**,** dar surprinderea realităţii şi a unei situaţii concrete, impune – uneori – studiul static, separarea anumitor aspecte şi analizarea lor individualizată, pentru a le „personaliza” şi caracteriza. Autorul englez **procedează gradual** în surprinderea şi explicarea realităţii. El îşi începe analiza cu studierea fenomenelor izolate, presupunând **„alte lucruri constante” („other things being equal”**[2110]**). Într-o primă fază,** el analizează fenomenele economice separate unele de altele, tocmai pentru a le defini şi individualiza, pentru a putea observa ceea ce au ele propriu, deosebit faţă de elementele cu care se intercondiţionează în realitatea nemijlocită, dinamică şi complexă. „Începem – propunea el – prin izolarea cererii şi preţului unei singure mărfi şi reducem la inactivitate toate celelalte forţe prin expresia «alte lucruri fiind egale»“[2111]. Aceasta nu înseamnă deloc că Alfred Marshall ar neglija acţiunea altor elemente, faţă de cele studiate; el foloseşte metafizica doar ca pe o abstracţie metodologică, pentru a se face înţeles. „Noi nu presupunem – precizează autorul – că ele sunt inerte; dar pentru moment ignorăm

2105 „Political Economy or Economics is a study of mankind in the ordinary business of life; it examines that part of individual and social action which is most closely connected with the attainment and with the use of the material requisites of wellbeing” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 1).

2106 Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 1. „We have seen that economics is, on the one side, a Science of Wealth; and, on the other, that part of the Social Science of man's action in society, that deals with the Efforts to satisfy his Wants, in so far as the efforts and wants are capable of being measured in terms of wealth, or in its general reprezentative, *i.e.* money” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 49).

2107 „Induction and deduction are both needed for scientific thought as the right and left foot are both needed for walking” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 29).

2108 „They are as indispensable to a perfect knowledge of socio-economic life, as are the geologist's hammer and the physiologist's microscope to a perfect knowledge of physical life” (Alfred Marshall, *Principles Of Economics,* p. IX).

2109 „The key note (of his analysis – n. ns.) is dynamics” (*ibidem*, p. IX). „Marshall a fait allusion aux aspects dynamiques de l'economie dans son etude du facteur temps, dans sa distinction entre prix a courte terme et prix a long terme, dans sa theorie des quasi-rentes, et dans son approche de l'etude de la monnaie par la liquidite” (Karl Pribram, *op. cit.*, p. 303).

2110 Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. X.

2111 „Thus we begin by isolating the primary relations of supply, demand and price in regard to a particular commodity: we reduce to inaction all other forces by the frase «other things being equal»“ (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. X).

activitatea lor”[2112]. „Izolarea” fenomenelor studiate este – după părerea lui Alfred Marshall – o metodă ştiinţifică mai veche chiar decât ştiinţa însăşi. „Îndeletnicirile ştiinţifice sunt mult mai vechi decât ştiinţa; ele reprezintă metodele prin care, conştienţi sau inconştienţi, oamenii sensibili au rezolvat din timpuri imemoriale problemele dificile ale vieţii”[2113]. **Apoi**, el complică – treptat – realitatea studiată. „Următorul pas este eliberarea mai multor forţe din somnul ipotetic care le-a fost impus; şi să chemăm la activitate, de pildă, schimbările cererii de piei determinate de cauzele care guvernează preţul cărnii”[2114]. În felul acesta, analiza capătă dinamism şi perspective mai largi. Principiul dinamic al „substituţiei” întregeşte analiza a ceea ce Alfred Marshall denumeşte „**schimbare”** şi „**progres”**[2115].

Folosirea **matematicii** este foarte utilă cercetărilor economice, întrucât „pare să ajute o persoană în scrierea rapidă, scurtă şi exactă a unora din ideile sale”[2116]. Dar – atrage atenţia Alfred Marshall – când se folosesc prea multe simboluri, „ele devin foarte laborioase pentru oricine, cu excepţia scriitorului însuşi”[2117]. Aplecat spre problemele practicii, membru activ al unor organisme cu profund caracter social, Alfred Marshall aprecia că „**obiectivul dominant al Economiei politice pentru generaţia prezentă este de a contribui la rezolvarea problemelor sociale”**[2118] (s. ns.). De aceea, el va prelua de la Smith ideea îmbunătăţirii condiţiilor de viaţă ale oamenilor pe măsura dezvoltării economice şi sociale şi se va opune viziunilor pesimiste ale lui John Stuart Mill, Robert Thomas Malthus, David Ricardo şi Karl Marx privind menţinerea salariului real la nivelul minimului de subzistenţă.

11.10.2.2. BOGĂŢIA ŞI FACTORII DE PRODUCŢIE

În manieră pur marginalistă, Alfred Marshall apreciază că **bogăţia naţională** reprezintă „**totalitatea bunurilor care satisfac nevoile oamenilor”.** „Bogăţia constă în lucruri care satisfac dorinţe, direct sau indirect. Bogăţia constă în lucruri dorite, sau lucruri care satisfac dorinţe umane”[2119]. Deşi n-a dezvoltat o analiză aşa de complexă asupra bogăţiei ca predecesorii săi, el a denumit „lucrurile dezirabile” „bunuri” („goods”)[2120].

La rândul lor, bunurile au fost clasificate în **trei categorii**:

- **materiale**;
- **personale**;
- **imateriale**[2121].

La fel ca Menger, înaintea lui, Marshall a considerat că bunurile pot fi:

- **bunuri de consum** (de rangul I), care satisfac direct nevoia;
- **bunuri de producţie** (de rangul al doilea), care contribuie la crearea bunurilor de consum[2122].

Alfred Marshall a apreciat că există **patru factori de producţie**:

- **Natura;**
- **Munca;**
- **Capitalul;**
- **Intreprinzătorul**.

2112 „We do not suppose that they are inert: but for the time we ignore their activity” (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. X).
2113 „This scientific device is a great deal older than science: it is the method by which, consciously or unconsciously, sensible men have dealt from time immemorial with difficult problem of ordinary life” (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. X).
2114 „The next step is to set more forces free from the hypothetical slumber that had been imposed on them; and to call into activity, for instance, changes in the demand for hides when considering the causes that govern the price of beef” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. X).
2115 Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. X.
2116 „seems to be in helping a person to write down quickly, shortly and exactly, some of his thoughts for his own use” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, XX).
2117 „they become very laborious to anyone but the writer himself” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* p. XX).
2118 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 149.
2119 „All wealth consists of things that satisfy wants, directly or indirectly. All wealth consists of desirable things, or things that satisfy human wants” (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 54).
2120 Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 54. Ca şi Menger, Marshall vorbeşte de „bunuri libere” şi „bunuri economice”.
2121 Alfred Marshall, „*Principles of Economics”,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 54.
2122 Alfred Marshall, „*Principles of Economics”,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 64.

Ideea aceasta s-a regăsit, incipient, la clasicii englezi şi în mod mai explicit în opera lui Jean Baptiste Say. Spre deosebire de predecesorii săi, Marshall realizează – pentru prima dată – o analiză mai completă asupra întreprinzătorului şi elaborează o teorie închegată în acest sens, inclusiv în privinţa distribuirii veniturilor în societate.

Natura cuprinde totalitatea elementelor pământului, apei, aerului luminii şi căldurii, puse la dispoziţia omului în mod gratuit[2123]. „Prin Pământ – scria Marshall – se înţelege materia şi forţele pe care Natura le oferă gratuit omului: sol, apă, aer, lumină şi căldură" [2124]. Venitul principal al deţinătorilor proprietăţii asupra unor elemente ale naturii ca factori de producţie, este **renta**. Economistul englez nu face nici o diferenţă între **muncă** şi forţa de muncă. După părerea lui, munca este factor de producţie. „Prin Muncă – apreciază economistul englez – se înţelege munca economică a omului, deopotrivă cu mâna şi cu mintea"[2125]. Venitul muncii se numeşte **salariu**. În concepţia lui Marshall **capitalul** este o noţiune complexă, care, pe de o parte, este factor de producţie, iar pe de alta, sursa unor venituri speciale pentru deţinătorul său. „Prin capital – consideră Marshall – se desemnează toate stocurile pentru producerea bunurilor materiale şi pentru obţinerea acelor beneficii care sunt generic recunoscute ca parte a veniturilor"[2126]. „El reprezintă componenta principală a bogăţiei naţionale, considerat, mai degrabă, agent de producţie decât sursă directă de plăceri"[2127]. Venitul principal al proprietarilor de capital este **dobânda**.

Alfred Marshall a observat că întreprinderi dotate în mod egal cu Natură, Capital şi Muncă, obţin – adeseori – rezultate diferite. Prin urmare, trebuie să existe un factor diferit de cei trei, care contribuie hotărâtor la diferenţierea rezultatelor. De aceea el a sesizat că la obţinerea producţiei participă un al patrulea factor, distinct, **întreprinzătorul**. Cunoaşterea şi organizarea sunt elementele ce dau conţinutul activităţii întreprinzătorului, care poate hotărî rezultatele obţinute. „În mare parte – apreciază Marshall – capitalul consistă în cunoaştere şi organizare"[2128]. Mai mult, el afirma: „cunoaşterea este, pentru noi, cel mai puternic motor al producţiei"[2129]. După părerea sa, cunoaşterea şi organizarea sunt interdependente, iar „organizarea ajută cunoaşterea"[2130]. În felul acesta, Marshall este iniţiatorul unei noi deschideri în ştiinţa economică, care va face o frumoasă carieră în secolul al XX-lea, referitoare la rolul **managementului** în producţie. Economistul englez aprecia că venitul întreprinzătorului este **profitul**. Marshall a apreciat că fiecare factor de producţie este utilizat până la punctul în care „productivitatea lui marginală" egalizează „costul său marginal". De asemenea, el a făcut din noţiunea „rata marginală de substituire"[2131] un instrument de analiză a procesului înlocuirii resurselor mai puţin profitabile cu altele, mai rentabile. O analiză mai detaliată a procesului substituirii factorilor de producţie şi a ratei marginale de substituire va realiza – aproape în acelaşi timp – economistul marginalist austriac **Friedrich Freiherr von Wieser (1851–1926)[2132].**

11.10.2.3. TEORIA VALORII ŞI PREŢURILOR

Contribuţia cea mai importantă a lui Alfred Marshall la dezvoltarea gândirii economice este cea din domeniul teoriei valorii şi preţurilor. Aici se concentrează

2123 La fel ca Frédéric Bastiat, Marshall apreciază că aportul naturii la procesul de producţie este gratuit.
2124 „By Land is meant the material and the forces which Nature gives freely for man's aid, in land and water, in air and light and heat" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 138).
2125 „By Labour is meant the economic work of man, whether with the hand or the head" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 138).
2126 „By Capital is meant all stored-up provision for the production of material goods, and for the attainment of those benefits which are commonly reckoned as part of income" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 138).
2127 „It is the main stock of wealth regarded as an agent of production rather than as a direct source of gratification" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 138).
2128 „Capital consists in a great part of knowledge and organization" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 138).
2129 „knowledge is our most powerful engine of production" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 138–139).
2130 „organization aids knowledge" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, 5th edition, MacMillan, 1907, p. 139).
2131 Cantitatea suplimentară, dintr-un factor de producţie, necesară pentru a compensa reducerea cu o unitate a altui factor, astfel ca producţia să rămână aceeaşi.
2132 Vezi, în acest sens, punctul 11.14.2.2. din prezenta lucrare.

şi se regăseşte cel mai bine reprezentată atitudinea conciliatoare a demersului său teoretic. Tot aici el a adus şi cea mai însemnată contribuție, de ordin metodologic, la studierea problemelor economice.

Inovația constă în distincția dintre „**perioadele scurte"** şi „**perioadele lungi".** După părerea lui Alfred Marshall, mecanismele formării valorii şi prețurilor pe termen scurt sunt **unele**, iar pe termen lung **altele**, cu totul diferite de cele care acționează pe termen scurt.

La început, gânditorul englez a analizat noțiunea de **valoare**. El a pus semnul identității între „valoare" şi „valoarea de schimb"; între acestea şi „preț". Pentru Marshall, **valoarea este o mărime relativă şi exprimă raportul cantitativ în care două utilități diferite se schimbă între ele, în timp şi spațiu**. „Valoarea, care este valoare de schimb, unui lucru în termenii altuia, în orice loc şi timp, este cantitatea din cel de al doilea lucru ce poate fi primită, acolo şi atunci, în schimbul primului. Astfel termenul de valoare este relativ şi exprimă raportul dintre două lucruri într-un anume loc şi timp"[2133].

Aşa cum se ştie, Neoclasicismul susține că **toate bunurile economice au valoare**, indiferent dacă sunt sau nu sunt mărfuri. După cum se observă, Marshall – deşi n-o spune explicit – apreciază că **valoare au doar bunurile care fac obiectul schimbului, ca mărfuri**. Această poziție îl apropie pe economistul englez mai mult de teoria obiectivă a valorii, promovată de Şcoala Clasică şi de Marxism, decât de Neoclasicism.

Participând la dialogul dintre adepții teoriei obiective şi ai celei subiective despre valoare, Marshall propune o tratare profund conciliatoare, încercând să dea dreptate – într-un mod profund original – fiecărei orientări.

- Punctul de plecare al demersului său îl constituie următorul citat, devenit clasic, însă prezentat uneori trunchiat de diverşi autori. **„Noi găsim la fel de rezonabilă disputa dacă lama de sus sau cea de jos a unei perechi de foarfeci taie o bucată de hârtie, ca şi pe aceea dacă valoarea este guvernată de utilitate sau de costul producției. Este adevărat că dacă o lamă este fixă şi tăietura este efectuată prin mişcarea celeilalte, putem afirma cu certitudine că tăietura este făcută de cea de a doua; dar afirmația nu este tocmai exactă şi poate fi acceptată doar atât timp cât pretinde a fi mai degrabă o apreciere obişnuită şi nu una strict ştiințifică asupra realității"**[2134] (s. ns.).

Oferta (deci costul) şi Cererea (deci utilitatea) sunt – după părerea lui Marshall – într-o continuă mişcare şi participă, deci, împreună, şi în diferite proporții, la formarea valorii şi prețurilor. Prin urmare, el găseşte neîntemeiată confruntarea dintre Şcoala Clasică şi Marxism, pe de o parte, şi Neoclasicism, pe de altă parte, în problema valorii. Pentru rezolvarea corectă a problemei valorii şi prețurilor, Marshall propune o abordare diferită de cele anterioare. El apreciază că **„problemele valorii pot fi clasificate în mai multe planuri; cel mai bun plan … este clasificarea lor în funcție de perioadele la care se referă"**[2135] (s. ns.).

În felul acesta, pe **TERMEN SCURT**, **„când un lucru deja produs trebuie vândut, prețul pe care oamenii vor fi dispuşi să-l plătească pe el, va fi guvernat de dorința lor de a-l obține şi de cantitatea** (de bani – n. ns.) **pe care ei şi-o pot permite s-o plătească pentru aceasta"**[2136] (s. ns.). Pe termen scurt oferta este rigidă, inelastică, nu se poate adapta cererii şi – deci – nu poate influența hotărâtor nivelul prețurilor. De aceea, inițiativa mişcării tuturor prețurilor aparține consumatorului, deci cererii. Este posibil ca pentru perioade reduse, producătorii să vândă la prețuri sub nivelul costurilor, înregistrând chiar „contra-rentă" (pierderi). Pentru perioade scurte, deci, Marshall apreciază că se verifică teoria „valorii-utilitate" elaborată de Şcoala Neoclasică, întrucât dorința oamenilor de a cumpăra anumite

2133 „The value, that is the exchange value, of one thing in terms of another at any place and time, is the amount of that second thing which can be got there and then in exchange for the first. Thus the term value is relative, and expresses the relation between two things at a particular place and time" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 61).

2134 „We might as reasonably dispute wheather it is the upper or the under blade of a pair of scissors that cuts a piece of paper, as value is governed by utility or cost of production. It is true that when one blade is held still, and the cutting is effected by moving the other, we may say with careless brevity that the cutting is done by the second; but the statement is not strictly accurate, and is to be excused only so long as it claims to be merely a popular and not a strictly scientific account of what happens" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, 5th, MacMillan, London, 1907, p. 348–349).

2135 „problems of value may be classified on many plans; the best plan … is to classify them according to the periods to which they refer" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 369).

2136 „when a thing already made has to be sold, the price which people will be willing to pay for it will be governed by their desire to have it, together with the amount they can afford to spend on it" (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 349).

bunuri este hotărâtoare în stabilirea preţurilor şi depinde de utilitatea lor (determinată direct de intensitatea nevoii). Pe asemenea termene cererea se confruntă cu o ofertă fixă. **Prin urmare, pe termen scurt, CEREREA determină – în mod hotărâtor – valoarea şi preţurile.**

Dimpotrivă, pe **TERMEN LUNG**, **„nivelul normal în jurul căruia fluctuează preţul de piaţă va fi … costul producţiei”**[2137] (s. ns.). Nici o întreprindere nu poate funcţiona în condiţii normale, decât dacă nu reuşeşte să obţină venit net (diferenţa pozitivă între preţul de vânzare şi costul de producţie). De aceea, pe termen lung şi ca legitate obiectivă, nivelul costului de producţie este limita inferioară a preţului de vânzare. Mai mult, dacă pe termen scurt oferta este rigidă, ea devine elastică pe termen lung, şi se adaptează impulsurilor pieţei şi cererii. Pe perioade lungi, gânditorul englez apreciază că este adevărată teoria valorii-muncă susţinută de Şcoala Clasică şi de Marxism, întrucât întinderea ofertei depinde de costurile producţiei. **Prin urmare, pe termen lung, valoarea şi preţurile sunt determinate – în mod hotărâtor – de OFERTĂ**. Dacă aceasta este legitatea obiectivă a formării valorii şi preţurilor, putem aprecia că **sistemul de gândire al lui Marshall se apropie mai mult de teoria valorii-muncă, decât de teoria valorii-utilitate**. Iată – în sprijinul părerii noastre – şi opinia profesorului francez **Alain Geledan**: „După lecţia lui Adam Smith, el (Alfred Marshall – n. ns.) a acordat chiar prioritate teoriei producţiei, făcând din ofertă un mecanism determinant în formarea *preţului*”[2138].

- ◆ Pe această bază, Alfred Marshall apreciază că „putem concluziona, ***ca regulă generală***,
- ■ **Cu cât este mai scurtă perioada considerată, cu atât mai mare va fi partea de atenţie acordată influenţei cererii asupra valorii;** şi
- ■ **Cu cât este mai lungă perioada, cu atât mai importantă va fi influenţa costului de producţie asupra valorii”**[2139] (s. ns.).

Dinamica gândirii lui Marshall despre valoare este următoarea:

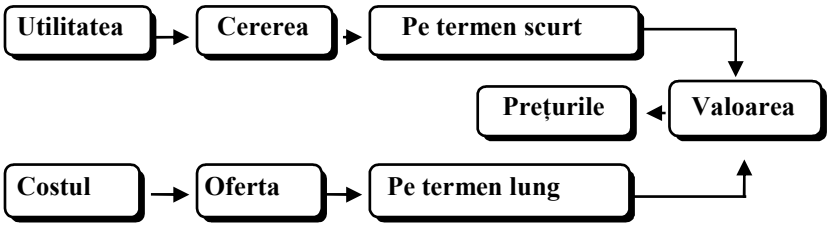

11.10.2.4. TEORIA SCHIMBULUI ŞI A ECHILIBRULUI ECONOMIC

Sistemul de gândire al lui Alfred Marshall s-a dezvoltat într-un climat presupus a fi dominat de concurenţa perfectă, deşi el a atras atenţia că în economia reală se întâlneşte o concurenţă imperfectă.

În manieră marginalistă, gânditorul englez apreciază că **mecanismul schimbului este declanşat de dorinţa oamenilor de a-şi mări cantitatea de satisfacţii prin schimbul de utilităţi cu ceilalţi participanţi la activitatea economică**. De aceea el considera că **schimbul de bunuri este** – deopotrivă – **avantajos pentru ambele părţi coschimbiste**. Pe baze subiective, **fiecare apreciază mai mult ceea ce primeşte decât ceea ce oferă partenerului**

2137 „the normal level about which the market price fluctuates will be ... (the) cost of production” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 349).
2138 „Selon la leçon d'Adam Smith, il (Alfred Marshall – n. ns.) donne même la priorité à la théorie de la production faisant de l'offre un mécanisme déterminant avec la formation d'un *prix d'offre”* (Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 148).
2139 „we may conclude that, *as a general rule*,
1. The shorter the period which we are considering, the greater must be the share of our attention which is given to the influence of demand on value; and
2. The longer the period, the more important will be the influence of the cost of production on value” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 350).

său. Acest beneficiu l-a exprimat Alfred Marshall prin noţiunile „**surplusul consumatorului”,** şi/sau „**surplusul producătorului”**[2140].

11.10.2.4.1. SURPLUSUL CONSUMATORULUI

Aşa cum s-a văzut, pentru ca schimbul să aibă loc, el trebuie să fie deopotrivă avantajos pentru cei doi parteneri. **Pentru cumpărător câştigul reprezintă diferenţa pozitivă dintre aprecierea mai mare pe care el o dă utilităţii primite, în comparaţie cu preţul plătit pentru a o obţine**. În toate cazurile cumpărătorul apreciază că utilitatea pe care a obţinut-o este mai mare decât preţul plătit pentru ea. Dacă preţul ar fi egal cu utilitatea cumpărată cererea s-ar anula, iar schimbul ar înceta. Această diferenţă de apreciere subiectivă este denumită de Alfred Marshall **„surplusul consumatorului”.** „Surplusul de preţ pe care el (consumatorul – n. ns.) ar fi dispus să-l plătească pentru un bun, peste cel pe care îl plăteşte efectiv, este măsura efectivă a acestui surplus de satisfacţie. El poate fi numit ***surplusul consumatorului***”[2141].

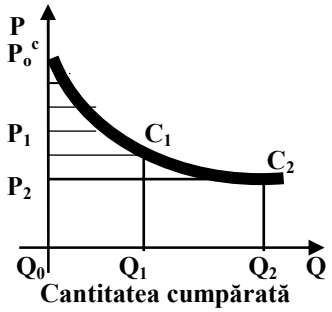

$P_oC_1P_1$ - „surplusul consumatorului”
Q - cantitatea de bunuri
P - preţul unitar

P_0^c este nivelul preţului la care cererea devine nulă. Cumpărătorul ar fi dispus să plătească preţuri superioare lui P_1 pentru cantităţile $Q_0 - Q_1$. Dacă preţul scade de la P_1 la P_2, surplusul consumatorului creşte cu porţiunea $P_1C_1C_2P_2$.

11.10.2.4.2. SURPLUSUL PRODUCĂTORULUI

Pentru a evidenţia această noţiune, **Alfred Marshall a pornit de la legea randamentelor descrescânde**. Ideea centrală pe care a dezvoltat-o a fost aceea că resursele sunt atrase în producţie şi folosite în raport invers cu eficienţa lor. El a considerat că factorii de producţie se folosesc până la punctul în care „productivitatea marginală” devine egală cu „costul lor marginal”.

Fie o întreprindere, care acţionează în condiţiile concurenţei perfecte şi produce un bun în cantitatea Q_T, cu ajutorul a doi factori **x** şi **y**, substituibili între ei după dorinţă. Funcţia producţiei va fi:

$$Q_T = f(x, y)$$

Preţurile unitare ale bunului şi serviciilor factorilor de producţie folosiţi fiind P_u, P_x, P_y, profitul obţinut **(Π)** va avea următoarea formulă:

2140 Ideea „surplusului consumatorului” fusese aboradtă, prima dată, de Arsène Dupuit. Alfred Marshall foloseşte două noţiuni cu acelaşi înţeles: „surplusul” sau „renta” (consumatorului), respectiv „surplusul” sau „renta” (producătorului).

2141 „The excess of the price which he (the consumer – n. ns.) would be willing to pay rather than go without the thing, over that which he actually does pay, is the economic measure of this surplus satisfaction. It may be called *consumer's surplus”* (Alfred Marshall, *Principles of Economics*, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 124). „L'excédent du prix qu'elle (une personne – n. ns.) serait disposée à payer plutôt que de se passer de la chose par rapport au prix qu'elle paie effectivement est la mesure économique de ce surplus de satisfaction. On peut l'appeler **surplus du consommateur**” (După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 384).

$$\Pi = P_u.Q_T - (P_x.x + P_y.y)$$

Dacă volumul de producţie este fix, venitul total **($P_u.Q$)** va fi şi el determinat de situaţia pieţei pe care întreprinderea n-o poate influenţa. În acest caz maximizarea profitului este echivalentă cu minimizarea costului de producţie. Problema alegerii tehnicii optime cere determinarea variabilelor **x** şi **y**, astfel încât funcţia costului total să se minimizeze

$$C_{Tmin} = (P_x.x + P_y.y)_{min} \quad \text{cu condiţia} \quad Q_T - f(x,y) = 0$$

La constrângerile tehnice, reprezentate de funcţia producţiei, se asociază **multiplicatorul lui Lagrange**[2142] **(μ)** şi se construieşte **lagrangianul (L)**:

$$L = P_x.x + P_y.y + \mu[Q_T - f(x,y)]$$

Prin anularea derivatelor parţiale de ordinul I obţinem:

$$\Delta L/\Delta x = P_x - \mu\Delta f/\Delta x = 0 \text{ şi } \Delta L/\Delta y = P_y - \mu\Delta f/\Delta y = 0$$

De unde rezultă: $(\Delta f/\Delta x)/P_x = (\Delta f/\Delta y)/P_y$

adică egalizarea productivităţilor marginale ale factorilor de producţie, ponderate cu preţul unitar al serviciilor oferite de aceştia. Se presupune că – pe baza legii randamentelor descrescânde – productivitatea marginală, a fiecărui factor de producţie, variază invers proporţional cu cantitatea folosită din el. Producătorul-vânzător urmăreşte obţinerea unui venit în activitatea comercială. Acesta apare când preţul de vânzare este superior costului de producţie. Dacă preţul este egal cu costul se opreşte producţia şi vânzarea. **„Surplusul producătorului" reprezintă diferenţa pozitivă dintre preţul de vânzare mai mare şi costul de producţie mai mic**. El apare atât timp cât „productivitatea marginală" a factorilor de producţie este mai mare decât „costul lor marginal". Această situaţie este prezentă la producătorii care folosesc factori mai eficienţi decât cei utilizaţi de „producătorii marginali".

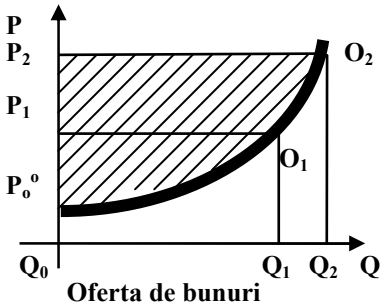

Oferta de bunuri

P - Nivelul preţului
Q - Oferta de bunuri
$P_o{}^oO_1P_1$ - Surplusul producătorului

$P_0{}^o$ este nivelul preţului la care oferta devine nulă. P_1 este preţul pieţei. Dacă preţul pieţei creşte de la P_1 la P_2, renta producătorului se măreşte cu porţiunea $P_1O_1O_2P_2$.

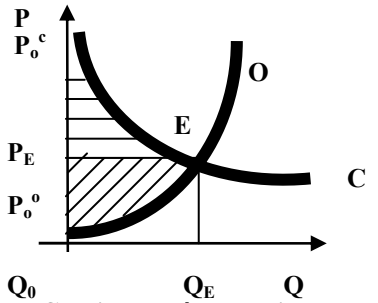

Cantitatea vândută şi cumpărată

$P_o{}^cEP_E$ - surplusul consumatorului
$P_o{}^oEP_E$ - surplusul producătorului
P_E - preţul de echilibru
Q_E - cantitatea de echilibru
O - oferta
C - cererea
$P_o{}^c$ - preţul la care cererea este „0"
$P_o{}^o$ - preţul la care oferta este „0"

2142 **Joseph Louis Lagrange (1736–1813)**, matematician şi astronom francez. A pus bazele mecanicii analitice şi ale calculului variaţiilor, ocupându-se de integrarea ecuaţiilor cu derivate parţiale.

Dorim să remarcăm aici două, aspecte. „Surplusul (renta) consumatorului" are doar o dimensiune pur subiectivă (diferența pozitivă între aprecierea mai mare a utilității cumpărate și aprecierea mai mică a prețului plătit pentru a o obține). „Surplusul (renta) producătorului" are, însă, o semnificație mai precisă și mai obiectivă (ca diferență pozitivă între prețul de vânzare și costul de producție al mărfii). Trebuie să precizăm că apariția „rentei" este legată de anumite condiții de monopol, natural sau dobândit și de un profit suplimentar peste cel mijlociu din economie (vezi David Ricardo și mai ales Karl Marx). În lucrarea sa principală **Principles of Economics,** Marshall vorbește de „surplusul" consumatorului și/sau al producătorului și nu folosește – pentru aceste situații – termenul de „rentă". Aceasta nu exclude posibilitatea ca, atunci când unul dintre parteneri deține anumite poziții de monopol să nu-și însușească și „rentă", cuprinsă însă în „surplusul" său (când prețurile pieței se abat de la cele de producție).

11.10.2.4.3. ELASTICITATEA CERERII

Problematica modificării volumului cererii în funcție de factorii care o determină a fost analizată în literatura economică cu mult timp înaintea lui Alfred Marshall. Meritul principal al economistului englez constă în sistematizarea – pentru prima dată – a acestei problematici și explicitarea ei convingătoare. El a analizat elasticitatea cererii atât la nivel general cât și pe diferite grupe de bunuri sau niveluri ale veniturilor.

„*Elasticitatea cererii* pe piață – scrie Alfred Marshall – este mare sau mică dacă cantitatea cerută crește – mult sau puțin – pentru orice reducere a prețului și se reduce – mult sau puțin – pentru orice urcare a prețului"[2143].

$$\mathbf{K_e = (\Delta Q/Q)/(\Delta P/P)}$$

Elasticitatea cererii este, mai ales, analizată în funcție de preț. **Modificarea cantității cumpărate, în funcție de variația prețului unitar,** poartă denumirea de **elasticitatea cererii**.

Se disting mai multe cazuri de referință ale elasticității cererii în funcție de preț.

1. Cazurile de **izoelasticitate**

▶ **Cerere perfect rigidă**.

Cantitatea cumpărată rămâne fixă, indiferent de evoluția prețului unitar **($K_e = 0$)**.

▶ **Cerere perfect elastică**.

Producătorii pot vinde orice producție la prețul pieței existent **($K_e = -\infty$)**.

▶ **Cerere de elasticitate unitară**.

Prețul și cererea variază invers proporțional. Creșterea cu 1% a prețului antrenează o reducere cu 1% a cererii. Cheltuielile de consum rămân constante, indiferent de modificarea prețului. Curba cererii are forma de hiperbolă echilaterală **($K_e = -1$)**.

2. Cazurile **cererii de elasticitate variabilă**

▶ **Cerere relativ elastică**.

Cantitatea cumpărată variază mai mult decât proporțional cu modificarea prețului **($-\infty < K_e < -1$).** De exemplu, dacă $K_e = -2$, prețul se modifică cu 1%, iar cererea se modifică (în sens invers) cu 2% **($-\infty < K_e < -1$).**

▶ **Cerere relativ inelastică**.

Cantitatea cumpărată variază mai puțin decât proporțional cu modificarea prețului **($-1 < K_e < 0$)**.

3. Cazul **elasticității anormale.**

O variație a prețului atrage după sine o modificare de același sens a cantității cerute **(„efectul Giffen"[2144], „paradoxul Veblen"[2145]).**

Curba cererii este crescătoare în funcție de preț **($K_e > 1$)**.

2143 „The *elasticity of demand* in a market – scrie Marshall – is great or small according as the amount demanded increases much or little for a given fall in price, and diminishes much or little for a given rise in price" (Alfred Marshall, „*Principles of Economics",* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 102).

2144 Englezul **Robert Giffen (1837–1910)** aprecia că o creștere oarecare a prețurilor determină creșterea mai rapidă a cererii pentru produsele inferioare (de strictă necesitate). De exemplu, creșterea prețurilor produselor alimentare va reduce cumpărările de carne sau brânză, dar va spori cererea de pâine ori cartofi.

2145 Americanul **Thorstein Veblen** aprecia că o urcare oarecare a prețurilor va determina (pentru clasa bogată – leisure class) mărirea și mai accentuată a cererii pentru cumpărările bunurilor de lux (superioare).

Alfred Marshall apreciază că cea mai mare elasticitate a cererii este înregistrată pentru bunurile care au cele mai ridicate preţuri, reducându-se, treptat, până la anulare, pe măsura scăderii preţurilor sau atingerii stării de saţietate. „Elasticitatea cererii este mare pentru preţurile ridicate, mare sau considerabilă pentru preţurile medii, dar ea se reduce pe măsura scăderii preţurilor şi dispare când este atinsă saţietatea”[2146].

Cele mai elastice sunt – după părerea profesorului englez – bunurile care pot satisface mai multe necesităţi. „Cea mai mare elasticitate a cererii o au bunurile capabile să satisfacă mai multe nevoi”[2147].

Dimpotrivă, **cele mai inelastice** sunt bunurile de strictă necesitate. „Pe de altă parte, cererea este foarte inelastică, în primul rând, pentru bunurile absolut necesare … şi în al doilea rând, pentru anumite bunuri de lux, care nu absorb prea mult din veniturile bogaţilor”[2148].

Dacă o persoană dispune de un bun care poate fi utilizat în mai multe scopuri, pentru a acoperi diverse nevoi „îl va distribui între diferitele întrebuinţări astfel încât acesta să aibă aceeaşi utilitate marginală în fiecare din ele”[2149].

Iar „într-o economie monetară, cheltuielile trebuie repartizate astfel încât utilitatea marginală a fiecărei unităţi băneşti să fie aceeaşi în fiecare întrebuinţare”[2150].

Oferta este inelastică pe termen scurt şi dimensiunile ei sunt influenţate în proporţie redusă de modificarea preţurilor. Volumul ofertei este influenţat, în mod hotărâtor, pe termen scurt de condiţiile tehnice ale producţiei. Dacă o anumită situaţie a raportului cerere-ofertă durează suficient de mult, preţul poate să influenţeze, pe termen lung, în mod hotărâtor, chiar şi mărimea ofertei. În timp, este posibilă modificarea condiţiilor tehnice de producţie de aşa manieră, încât oferta să devină elastică. De regulă, pe termen scurt, poate fi elastică doar oferta bunurilor al căror proces de producţie este mai scurt şi mai puţin complex, iar gradul de prelucrare mai scăzut. Cu cât durata procesului de producţie este mai lungă şi gradul de prelucrare mai complex şi mai complicat, oferta este mai puţin elastică în funcţie de modificările pe termen scurt ale preţului şi ale cererii.

11.10.2.4.4. ECHILIBRUL ECONOMIC

În strânsă conexiune cu analiza schimbului, Alfred Marshall a studiat şi problematica echilibrului economic, **fără să fi construit o concepţie complet originală**. Elaborându-şi paradigma într-un climat liberal – la fel ca Léon Walras – el a adus nuanţări semnificative referitoare, mai ales, la realizarea echilibrului microeconomic pe termen scurt, mediu şi lung.

Astfel, **pe termen scurt**, oferta fiind rigidă, o dată cu modificarea cererii, preţul urcă sau coboară şi – în funcţie de el – se stabileşte cantitatea de echilibru a bunurilor vândute şi cumpărate. **Pe termen mediu**, oferta şi cererea au rol „combinat” în realizarea echilibrului. **Pe termen lung**, oferta devine elastică şi se poate adapta la cerere, având rol determinant în înfăptuirea echilibrului.

2146 „The elasticity of demand is great for high prices, and great, or at least considerable, for medium prices; but it declines as the price falls; and gradually fades away if the fall goes so far that satiety level is reached” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 103).

2147 „Generally speaking those things have the most elastic demand, which are capable of being applied to many different uses” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 108).

2148 „On the other hand, demand is generally speaking, very inelastic, firstly, for absolute necessaries (as distinguished from conventional necessaries and necessaries for efficiency); and secondly, for some of these luxuries of the rich which do not absorb much of their income” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, MacMillan, London, 1907, p. 109).

2149 „he will distribute it among these uses in such a way that it has the same marginal utility in all” (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 117). Idee abordată înaintea lui de austriacul Carl Menger.

2150 „in a money-economy, good management is shown by so adjusting the margins of expense on each line of expenditure that the marginal utility of a shilling's worth of goods on each line shall to be the same” (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 118).

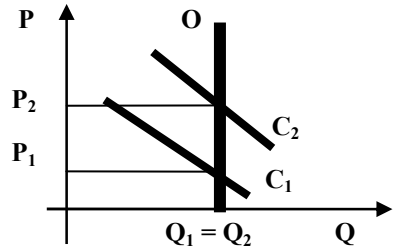

Pe termen **foarte scurt („market time")** capacitatea de adaptare a producătorilor la fluctuațiile cererii este nulă. Curba ofertei este o dreaptă verticală („ofertă rigidă") şi orice modificare a cererii acționează exclusiv asupra nivelului prețului de echilibru. Acesta nu depinde de costul producției, ci de stocul de marfă disponibil şi de cerere.

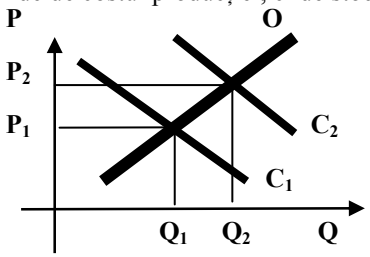

Pe termen **scurt**, apare o oarecare capacitate de adaptare a ofertei la cerere, datorită existenței unor factori variabili. Productivitatea lor marginală descrescândă antrenează creşterea costului marginal şi – deci – a curbei ofertei. Orice modificare a cererii acționează atât asupra ofertei (mai puțin) cât şi asupra prețului (mai mult). Prețul de echilibru depinde de cerere şi de costul producției.

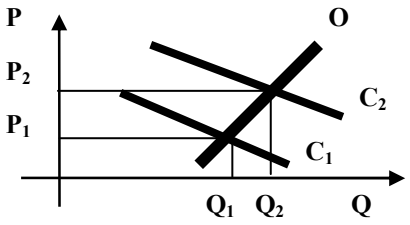

Dacă perioada considerată **se prelungeşte**, numărul factorilor variabili sporeşte şi capacitatea de adaptare a ofertei la cerere creşte şi ea. Scăderea productivității marginale este contracarată de efectul randamentelor la scară crescătoare şi panta curbei ofertei devine mai slabă. Modificarea cererii acționează mai puțin asupra prețului şi mai mult asupra cantității de echilibru. Prețul va fi influențat mai mult de evoluția costurilor decât de cerere.

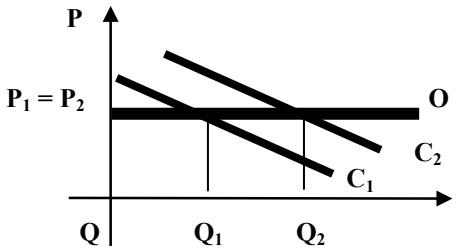

Pe perioade **foarte lungi**, tendințele de creştere şi descreştere ale costului marginal se compensează integral. Costul marginal tinde spre costul mediu (unitar). Curba ofertei este o

dreaptă orizontală şi orice modificare a cererii acţionează numai asupra cantităţii de echilibru. În acest caz preţul va depinde, exclusiv, de costul producţiei (deci de ofertă).

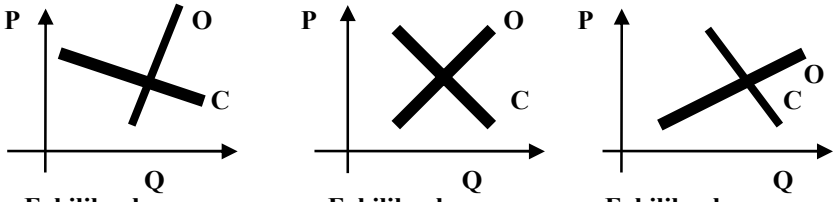

Echilibrul pe „termen scurt" (Cererea are rol determinant)

Echilibrul pe „termen mediu" (Oferta şi Cererea au rol „combinat")

Echilibrul pe „termen lung" (Oferta are rol determinant)

Spre deosebire de Léon Walras, care aprecia că echilibrul realizat este instabil, Alfred Marshall consideră (la fel ca şi Augustin Cournot) că **situaţia de echilibru este stabilă**. În cazul echilibrului, se formează „**cantitatea de echilibru"** şi „**preţul de echilibru".** „Când cererea şi oferta sunt în echilibru, cantitatea de mărfuri produsă într-o unitate de timp poate fi numită *cantitate de echilibru* şi preţul la care se vinde poate fi numit *preţ de echilibru*"[2151].

În condiţiile concurenţei se ajunge la echilibru prin mişcarea cantităţilor de produse vândute, respectiv cumpărate şi a nivelurilor preţurilor. Preţul tinde – în mod legic – să se stabilizeze la nivelul minim, iar cantitatea de bunuri vândută şi cumpărată la nivelul ei maxim.

„Un astfel de echilibru – apreciază Alfred Marshall – este *stabil*; dacă preţul se deplasează de la această poziţie, el va reveni, aidoma unui pendul care oscilează în jurul punctului minim. Preţul cererii este mai mare decât preţul ofertei pentru cantităţile inferioare celei de echilibru *şi invers*" [2152].

Iată şi **mecanismul** prin care se ajunge la stabilirea echilibrului. „Când preţul cererii este mai mare decât preţul ofertei, cantitatea produsă tinde să crească"[2153]. Mai departe, „dacă preţul cererii este mai mare decât preţul ofertei pentru cantităţi inferioare celei de echilibru, atunci producţia va creşte … Dacă preţul cererii este mai mare decât preţul ofertei pentru cantităţile inferioare celei de echilibru, este cert că va fi mai mic pentru cantităţile mai mari; atunci producţia va scădea. În felul acesta se ajunge la echilibrul stabil"[2154].

Chiar dacă starea de echilibru este ameninţată, există totdeauna forţe obiective care – într-un climat liberal – o pot restabili, în mod legic, şi o pot permanentiza. „Când cererea şi oferta sunt în echilibru stabil şi un incident va modifica producţia, vor acţiona imediat forţe care tind să o readucă la poziţia iniţială"[2155].

2151 „When demand and supply are in equilibrium, the amount of the commodity which is being produced in a unit of time may be called the *equilibrium-amount*, and the price at which it is being sold may be called the *equilibrium-price"* (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 345).

2152 „Such an equilibrium – apreciază Marshall – is *stable*; that is, the price, if displaced a little from it, will tend to return, as a pendulum oscillates about its lowest point; and it will be found to be a characteristic of stable equilibria that in them the demand price is greater than the supply price for amounts just less than the equilibrium amount, and *vice versa"* (Alfred Marshall, *op. cit.*, p. 345). Ideea echilibrului economic stabil a fost abordată, prima dată, de Cournot.

2153 „For when the demand price is greater than the supply price, the amount produced tend to increase" (Alfred Marshall, *Principles of Economics,* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 345).

2154 „if the demand price is greater than the supply price for amounts just less than an equilibrium amount; then, if the scale of production is temporarily diminished somewhat below that equilibrium amount, it will tend to return; thus the equilibrium is stable for displacements in that direction. If the demand price is greater than the supply price for amounts just less than the equilibrium amount, it is sure to be less than the supply price for amounts just greater; and therefore, if the scale of productions somewhat increased beyond the equilibrium position, it will tend to return; and the equilibrium will be stable for displacements in that direction also" (Alfred Marshall, *Principles of Economics*, p. 345–346).

2155 „When demand and supply are in stable equilibrium, if any accident should move the scale of production from its equilibrium position, there will be instantly brought into play forces tending to push it back to that position" (Alfred Marshall, „*Principles of Economics",* vol. I, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 346).

Diagrama „echilibrului stabil" al lui Alfred Marshall

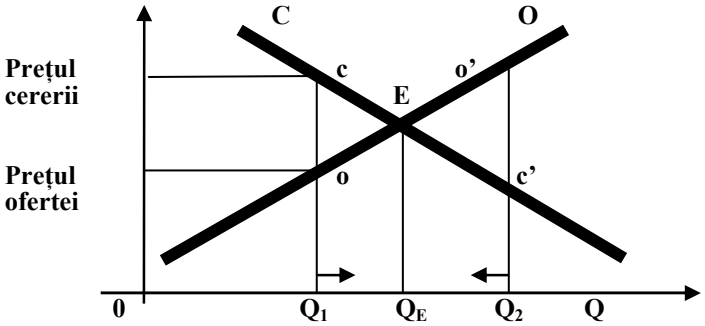

- **Dacă prețul cererii (c) se situează deasupra prețului ofertei, şi în stânga punctului de echilibru (E), oferta va creşte de la Q_1 la Q_E;**
- **Dacă prețul cererii (c') se situează la dreapta şi sub punctul de echilibru (E), oferta va scădea de la Q_2 la Q_E.**

În felul acesta, forțele pieței acționează în direcția realizării şi menținerii unui **„echilibru stabil".** În această stare, **cantitățile de produse şi prețurile lor sunt fixe**. Orice încercare a lor de a se modifica declanşează forțe care le aduc înapoi, la fel cum forța gravitațională tinde să stabilizeze un pendul în punctul său de echilibru cel mai de jos.

Pe termen scurt, costul total **(C_T)** este format din costul fix **(C_F)**, independent de volumul producției **(Q_T)** şi costul variabil **(C_V)**, care creşte sau scade o dată cu producția.

$C_T = C_F + C_V$ şi succesiv vom avea: $C_u = C_T/Q_T$ costul total mediu (unitar); $C_{fm} = C_F/Q_T$ costul fix mediu; $C_{vm} = C_V/Q_T$ costul variabil mediu $C_u = C_{fm} + C_{vm}$ costul mediu (unitar); $C_m = \Delta C_T/\Delta Q_T$ costul marginal[2156]

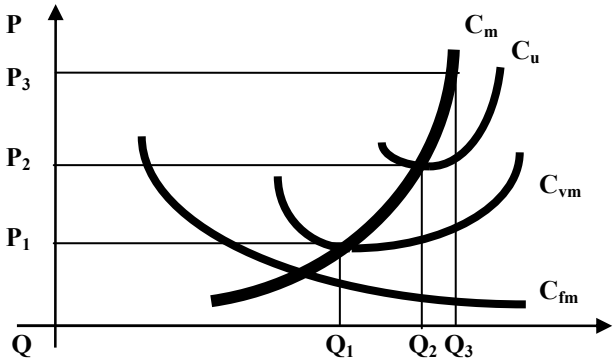

- **Curba C_m taie curbele C_{vm} şi C_u în punctele lor de minim**.

Minimul curbei C_u reprezintă, pentru bunul produs, **prețul-prag al rentabilității (P_2)**, sub care întreprinderea înregistrează pierderi.

Minimul curbei C_{vm} reprezintă **prețul-prag al opririi producției (P_1)**, sub care întreprinderea nu poate să-şi acopere nici cel puțin costurile fixe.

Dacă prețul de vânzare este superior lui P_1, întreprinderea este stimulată să producă, chiar dacă înregistrează pierderi, întrucât dacă ar opri producția pierderea ei ar fi mai mare (egală cu costurile fixe).

Problema care se pune este de a determina producția optimă pentru care diferența pozitivă dintre încasările totale **($Y_T = P_u.Q_T$)** şi costurile totale **($C_T = C_u.Q_T$)** tinde spre maxim, adică:

2156 Costul marginal reprezintă creşterea costurilor totale determinate de sporirea producției cu o unitate. Se determină prin calcularea derivatei de ordinul I a funcției costurilor totale în raport cu cantitatea producției.

$\Pi_{max} = (Y_T - C_T)_{max}$ Maximizarea profitului total presupune[2157]:
$Y_m - C_m = 0$ sau $Y_m = C_m$ unde

$Y_m = \Delta Y/\Delta Q = Y'_T$ = venitul marginal[2158]. Deci, **profitul total al firmei producătoare este maxim dacă venitul ei marginal este egal cu costul marginal (pentru orice nivel al acestora superior costului mediu (unitar))**.

În cazul de mai sus, optimul producătorului se realizează pentru producția totală Q_3 și pentru prețul unitar de vânzare P_3, deoarece profitul total al firmei producătoare va fi maxim.

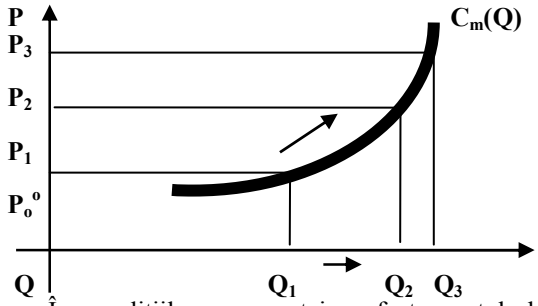

În condițiile concurenței perfecte prețul de piață este independent de cantitatea produsă și – deci – venitul marginal (Y_m) este egal cu prețul unitar (P_u). Prin urmare:

$P_u = C_m(Q_T)$ sau $Y_m = C_m = P_u$

adică firma trebuie să-și sporească producția de la Q_1 la Q_2 și apoi la Q_3, unde prețul unitar devine egal cu costul marginal (deasupra lui C_u). **La acel punct se obține profitul total maxim și se atinge starea de echilibru**.

11.10.2.5. TEORIA „DIVIDENDULUI NAȚIONAL" ȘI A REPARTIȚIEI

În problema distribuției bogăției naționale Marshall a dezvoltat o teorie ricardiană, completată cu distincția între „perioadele scurte" și „perioadele lungi".

El a pornit de la ideea că într-o economie normală se nasc, prin vânzări, în fiecare an, venituri mai mari decât cele necesare pentru plata resurselor folosite și consumate. Acest surplus este denumit de el **„dividend național"** („national dividend" sau „national income"), o mărime esențialmente mobilă, constituie masa ce trebuie să fie repartizată între diferiții factori de producție, ca preț al serviciilor prestate.

Între teoria clasică a distribuției veniturilor și aceea a dividendului național există o serie de **deosebiri**:

1. Gândirea clasică aprecia că „fondul de salarii" era un element predeterminat, preexistent al producției. În concepția lui Alfred Marshall, „dividendul național" este o mărime variabilă, care rezultă, ca o consecință, din producție și schimb.

2. În teoria clasică „fondul de salarii" era destinat plății muncii (forței de muncă). La Alfred Marshall „dividendul național" este un fond comun care trebuie repartizat tuturor factorilor de producție.

3. Reprezentanții clasicismului și marxismului considerau că renta nu este element al costurilor de producție, ci doar componentă a venitului net. Alfred Marshall a considerat că toate veniturile constituie prețuri ale factorilor de producție. În felul acesta, renta reprezenta prețul serviciilor funciare.

2157 Vezi și Augustin Cournot. În cazul monopolului simplu, analizat de Cournot, prețul depindea de volumul producției vândute. În concurența perfectă, presupusă de Marshall, nivelul prețului de vânzare este independent de volumul producției fiecărui ofertant, deoarece el nu poate influența condițiile pieței.

2158 Venitul marginal reprezintă sporul de încasări totale determinat de creșterea producției cu o unitate. Se calculează prin derivarea funcției veniturilor totale în raport cu producția obținută.

4. Reprezentanții clasicismului au apreciat că fiecare venit este supus acțiunii unei legi particulare. Uneori (David Ricardo, Karl Marx) acțiunea acestor legi generează contradicții între clasele sociale. Alfred Marshall consideră că toate veniturile sunt guvernate de aceleaşi legi. Pe termen scurt, mărimea şi evoluția veniturilor este determinată de utilitatea marginală a factorilor de producție. Pe termen lung, nivelul şi evoluția costurilor de producție determină, în mod hotărâtor, dimensiunea fiecărui venit.

5. Şcoala Clasică studia veniturile independent unele de altele. Alfred Marshall considera că factorii de producție sunt substituibili unii altora. Fiecare om de afaceri se întreabă ce factor de producție trebuie folosit, în ce proporții, cu ce cheltuieli, cu ce rezultate etc. Decizia utilizării fiecărui factor de producție se fundamentează pe o amplă informare şi pe calcule de eficiență. În consecință, orice fluctuație a prețului anumitor factori, influențează decizia, are consecințe asupra proporțiilor factorilor folosiți, sugerează modalități concrete de substituire şi combinare a lor etc.

Pe de altă parte, Alfred Marshall, preluând tradiția clasicilor francezi şi urmând exemplul lui William Stanley Jevons, a apreciat că din „dividendul național" se individualizează **patru venituri**, câte unul pentru fiecare factor de producție:

- **renta**, pentru **pământ**;
- **salariul**, pentru **muncă**;
- **dobânda**, pentru **capital**;
- **profitul**, pentru **întreprinzător**.

Nivelul şi evoluția fiecărui venit în parte, este explicată de Alfred Marshall pe baza paradigmei sale generale, referitoare la distincția dintre perioadele scurte şi perioadele lungi.

11.10.2.5.1. RENTA FUNCIARĂ

Marshall n-a elaborat o teorie specială referitoare la natura, tipurile sau mecanismele rentei funciare, la fel cum procedaseră Ricardo, Mill şi Marx. El s-a mulțumit să constate existența rentei funciare şi şi-a concentrat eforturile asupra studierii dimensiunilor şi evoluției acesteia, pe termen scurt şi lung.

Pe perioade scurte, renta este determinată de două legi generale şi de un fapt particular.

- **Legea cererii şi ofertei determină prețurile tuturor bunurilor, deci şi pe acelea ale produselor pământului.**
- **Legea randamentelor descrescânde ne sugerează că dorințele sau speranțele de a spori nelimitat producția pe suprafețe limitate este irealizabilă.**

La fel ca predecesorii săi, Alfred Marshall a considerat că terenurile se atrag în producție în raport invers cu eficiența lor. Prima dată vor fi cultivate terenurile cele mai fertile. Aici venitul obținut va fi mai mare decât costurile de producție. Apoi, pe măsura creşterii populației şi a nevoilor de subzistențe, sunt atrase terenuri cu fertilitate descrescândă. Treptat, diferența pozitivă dintre veniturile realizate şi costurile antrenate se reduce.

Din acțiunea combinată a celor două legi rezultă că avansurile investite în muncă şi capital pot fi făcute pe orice suprafață, până la **punctul marginal** (unde venitul obținut devine egal cu costul producției), peste care orice avans nu va mai fi justificat (pentru că venitul suplimentar realizat va fi mai mic decât cheltuielile ocazionate).

Ca şi David Ricardo, înaintea lui, Alfred Marshall a ajuns la concluzia că prețul pământului creşte continuu, în societățile în care necesitățile de produse agricole sporesc neîncetat; fie din cauza înmulțirii populației, fie din rațiuni ale exigențelor progresului general.

Pe termen scurt, nivelul rentei funciare depinde, hotărâtor, de evoluția cererii de produse agricole. Pe termen lung, nivelul rentei funciare se stabileşte în funcție de evoluția costurilor de producție din agricultură.

Originalitatea lui Alfred Marshall în tratarea rentei este de ordin metodologic. El a considerat că valoarea şi prețul se formează prin acțiunea legii cererii şi ofertei. În felul acesta, ori de câte ori raportul cerere-ofertă este dezechilibrat, se obține rentă, pentru fiecare produs şi pentru oricare factor de producție. Astfel apar „renta funciară", „surplusul consumatorului", „surplusul producătorului", „renta capitalului", „renta întreprinzătorului", „renta muncii" etc.

Toate aceste sunt denumite de autorul englez „**quasi-rente",** dorind să sugereze prin aceasta atât caracterul temporar al lor, cât şi faptul că ele apar în situațiile de dezechilibru şi pot

reveni tuturor factorilor de producţie, producătorilor sau consumatorilor, în funcţie de raporturile stabilite între ofertă şi cerere.

11.10.2.5.2. SALARIUL

Pe termen scurt, salariile sunt determinate de „productivitatea marginală" a fiecărei categorii de muncitori. Dacă oferta de muncă sporeşte, celelalte condiţii rămânând constante, productivitatea marginală a muncii se reduce şi salariile vor scădea. Invers, când oferta de muncă este redusă, productivitatea marginală a muncii creşte, determinând urcarea nivelului salariilor[2159]. „Salariile fiecărei clase de muncă – scria Marshall – tind să se egalizeze cu produsul net, calculat după cel al muncii suplimentare a muncitorului marginal al fiecărei categorii"[2160].

Pe termen lung, **nivelul şi evoluţia salariului sunt determinate de costul de producţie al forţei de muncă**. Alfred Marshall nu are în vedere nivelul minimului de subzistenţă, ca John Stuart Mill, David Ricardo sau Karl Marx, ci un salariu mai mare, incluzând elementele de civilizaţie necesare unei vieţi decente, educaţia şi formarea profesională etc.

Economistul englez a considerat că există chiar o **„rentă a muncitorului",** determinată ca diferenţă pozitivă între salariul efectiv primit de acesta (mai mare) şi salariul minim pe care el ar fi fost dispus să-l primească (mai mic).

Totodată, el a apreciat, la fel ca Adam Smith, că pe măsura dezvoltării economice şi sociale, salariile muncii trebuie să crească, îmbunătăţind condiţiile de viaţă ale muncitorilor.

11.10.2.5.3. DOBÂNDA

În gândirea lui Alfred Marshall **dobânda este venitul obţinut de către proprietarul capitalului, prin împrumutarea acestuia**. Pe **termen scurt**, dobânda capitalului împrumutat poate să nu se supună legităţii generale a formării preţurilor. De aceea rata dobânzii se poate ridica până la nivelul randamentului marginal al capitalului investit (poate fi egală cu rata profitului). La rândul său, rata profitului poate fi stabilită prin confruntarea cererii şi ofertei.

Pe **perioade lungi**, rata dobânzii va trebui să se situeze – ca tendinţă – sub nivelul ratei venitului net, întrucât acesta constituie unica sursă pentru plata dobânzii. Dacă rata dobânzii se situează, timp îndelungat, peste rata venitului net, creditul îşi pierde raţiunea economică şi devine factor de inhibare a activităţii productive şi comerciale.

11.10.2.5.4. PROFITUL

Este venitul obţinut ca urmare a aplicării „capacităţii de organizare în afaceri" şi reprezintă preţul celui de al patrulea factor de producţie, „întreprinzătorul". Ca şi în cazul preţurilor altor factori de producţie, mărimea şi dinamica profitului vor fi determinate de legea cererii şi ofertei.

Pe **termen scurt**, cererea de întreprinzători va dimensiona nivelul profitului. Dacă numărul întreprinzătorilor este mai mare, comparativ cu cererea, profitul se va reduce şi invers.

Pe **termen lung**, numărul întreprinzătorilor tinde să se adapteze cererii, iar mărimea profitului se apropie de nivelul ratei mijlocii a venitului net.

2159 Aici, gândirea lui Alfred Marshall se apropie de aceea a lui Adam Smith.
2160 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 131.

11.11. JOHN BATES CLARK (1847–1938)

11.11.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

În perioada 1873–1905, un număr de 59 profesori americani de Economie politică au studiat în Germania, iar foarte mulți dintre ei şi-au luat doctoratul sub îndrumarea unor reprezentanți marcanți ai Şcolii Istorice Germane. Aceasta explică de ce – în perioada de început a formării gândirii economice pe continentul american – influențele istorismului şi instituționalismului german au fost foarte mari.

În anul 1885, la Saratoga, s-a înființat **American Economic Association (AEA)**. Printre membrii fondatori s-au numărat: Edwin Seligman, Irving Norton Fisher, Wesley Clair Mitchell, John Bates Clark[2161]. Programul inițial promovat de AEA a reprezentat o copie a celui susținut de **Verein fur Sozialpolitik** din Germania şi cuprindea următoarele **orientări**:

- **studiul istoric şi fundamental în Economia politică;**
- **economia este doar o componentă a organismului social;**
- **etica socială este o problemă globală;**
- **statul are un rol însemnat în societate şi economie;**
- **nu există un model general de economie**.

Dar evoluția istorică din perioada interbelică şi lupta ideologică vor determina o ruptură între gândirea economică germană şi aceea din SUA.

La aceasta a contribuit o serie de **modificări de pe arena internațională**, cum au fost:

- **instaurarea regimului totalitar în Germania, de către Adolf (Schicklgruber) Hitler (1889–1945);**
- **apariția socialismului şi a planificării centralizate de tip sovietic;**
- **persecutarea evreilor de către regimurile fasciste din Europa;**
- **sosirea, pe pământ american, a unor reprezentanți marcanți ai Şcolii de la Viena (Joseph Alois Schumpeter, Friedrich August von Hayek, Ludwig von Mises etc.).**

Toate acestea au pregătit orientarea principală a economiştilor americani – în secolul al XX-lea – spre metodologia individualismului economic. Şcoala Neoclasică, ataşată abordării microeconomice şi modelelor echilibrului general s-a instaurat în SUA. Orice încercare de analiză a instituțiilor sau dorință de a impune o viziune macroeconomică, au rămas – pe continentul nord-american – în afara curentului principal de gândire.

O contribuție esențială la promovarea şi consolidarea gândirii economice din SUA au avut revistele AEA: **„Quaterly Journal of Economics"** (Harvard, 1886); **„Journal of Political Economy"** (Chicago, 1890); **„Yale Review"** (New Haven, Connecticut, 1892).

John Bates Clark a fost „the first American economist to deserve and gain an international reputation"[2162] şi este considerat fondatorul Şcolii Economice Americane.

El s-a născut la **26 ianuarie 1847**, în localitatea Rhode Island, Providence, SUA, într-o familie de comercianți. Tatăl său, suferind de tuberculoză, s-a mutat la Mineapolis, unde clima era mai blândă. De aceeaşi boală, se pare, a suferit şi viitorul economist, dar, cu toate acestea, a reuşit să ajungă la vârsta de 91 de ani. Din această cauză „Clark worked steadely and with a notable economy of effort until shortly before his death at age of ninety-one"[2163].

Studiile şi le-a făcut, mai întâi, la Amherst College, SUA, apoi – timp de doi ani – în Germania, la Universitatea Heidelberg, sub îndrumarea lui Karl Knies, încheindu-le în anul 1872, după alte şase luni petrecute la Universitatea Zürich. Experiența câştigată în Europa l-a ajutat pe John Bates Clark să se îndrepte spre teoria economică.

La începutul activității sale ştiințifice, John Bates Clark s-a manifestat împotriva liberalismului economic clasic, apropiindu-se mai mult de instituționalism şi de gândirea şi practica spațiului german. Pe parcurs s-a raliat orientării neoclasice, care a dominat gândirea economică americană a secolului al XX-lea.

2161 „În 1880 ordinul „Skull and Bones" a fondat „Asociația Americană de Economie" şi „Asociația Americană de Istorie"" (După Jan van Helsing, *Organizațiile secrete şi puterea lor în secolul XX,* Editura ALMA TIP, Bucureşti, 1998, p. 167).

2162 *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 428.

2163 *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I, p. 429.

În anul 1876 şi-a început cariera universitară la Carleton College din Northfield, Minesota. Aici l-a avut student pe Thorstein Bunde Veblen, întemeietorul Instituționalismului economic american. Între 1895 şi 1923 a fost profesor la Universitatea Columbia. Tot acolo a activat şi fiul său, John Maurice Clark[2164].

În perioada 1911–1923 a îndeplinit şi funcția de director al secției de economie şi istorie a institutului Carnegie Endowment for International Peace.

John Bates Clark s-a stins din viață la **21 martie 1938**, în New York City, la vârsta de 91 de ani.

Lucrările principale ale lui John Bates Clark sunt: ***Philosophy of Wealth*** **(1885);** ***Distribution of Wealth*** **(1899);** ***Essentials of Economic Theory*** **(1907);** ***Social Justice Without Socialism*** **(1913);** ***The Control of Trusts***[2165] **(1913, împreună cu fiul său John Maurice Clark)**.

11.11.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

11.11.2.1. TEORIA „PRODUSULUI PUR" ŞI A REPARTIȚIEI

Specificitatea marginalismului american de început, mai ales în gândirea lui John Bates Clark, o constituie preocupările pentru studierea mecanismelor repartiției bogăției în societate, între deținătorii factorilor de producție.

Tezele principale ale unui asemenea demers au fost:

- **Veniturile obținute reprezintă prețuri ale factorilor de producție;**
- **În condițiile concurenței perfecte, nivelul fiecărui venit depinde de productivitatea marginală a factorului respectiv**.

La fel ca John Stuart Mill, John Bates Clark a considerat că există o economie „**statică"** şi una „**dinamică".** El şi-a început studiul cu **economia statică**. „Dacă volumul capitalului şi numărul lucrătorilor rămân constante, ameliorările modului de producție se opresc, investițiile de capital încetează şi nevoile consumatorilor nu se mai schimbă"[2166], se realizează – în concepția lui Clark – economia statică.

Trăsăturile **economiei statice**[2167]:

1. Cadrul instituțional este liberal, caracterizat prin:

- **libertatea absolută a inițiativelor de producție şi tranzacție;**
- **respectul proprietății individuale, ca drept absolut şi esențial;**
- **absența intervenției statului;**
- **mobilitatea perfectă a muncii, capitalului şi produselor**.

2. Personajul principal într-o asemenea economie este „homo oeconomicus", supus unui singur mobil, interesul individual.

3. Trebuie făcută abstracție de influența factorului timp:

- **numărul populației rămâne constant;**
- **capitalul şi munca rămân fixe în cantitate;**
- **îmbunătățirile modului de producție se opresc;**
- **investițiile de capital încetează:**
- **nevoile de consum ale oamenilor nu se modifică**.

John Bates Clark consideră că există doar **doi factori de producție**:

2164 **John Maurice Clark (1884–1963)**, unicul fiu al lui J. B. Clark. J. M. Clark s-a născut la 30 noiembrie 1884, în Northampton, Massachusetts şi a încetat din viață la 27 iunie 1963, în West Port, Connecticut. La fel ca şi tatăl său, John Maurice a fost profesor universitar de Economie politică. Formația sa intelectuală a fost influențată de gândirea lui Torstein Veblen şi a tatălui său. Spre deosebire de J. B. Clark, care era liberal, J. M. Clark a fost un intervenționist. Contribuțiile principale ale lui J. M. Clark au fost în domeniile studierii costurilor, ciclurilor de producție şi concurenței. El are contribuții importante în studierea **„costurilor fixe"** şi a **„costurilor variabile".** Tot el a introdus în gândirea economică **„principiul accelerației",** sau **„acceleratorul",** utilizat cu succes în modelele de creştere economică şi analiza investițiilor, în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Lucrările sale principale sunt: *The economics of overhead costs* (1923); *Strategic factors in business cycles* (1934); *Toward a concept of workable competition* (1940).

2165 Lucrarea a apărut la două decenii după adoptarea, în 1890, de către Congresul SUA a legii antitrust, cunoscută sub denumirea de **„Sherman Act".**

2166 „Si le capital et le travail devaient rester fixes en quantité, si les améliorations du mode de production s'arrêtaient, si l'investissement du capital cessait et si les besoins des consommateurs ne variaient plus jamais" (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 226).

2167 După Émile James, *John Bates Clark et John Maurice Clark*, Editura Dalloz, Paris, 1948, p. 7–8.

- **Capitalul**;
- **Munca**.

Elementele naturii atrase în procesul producţiei sunt asimilate factorului capital.

Prin urmare, există doar două categorii de copartajanţi, între care se va repartiza bogăţia creată:

- **Proprietarii factorului de producţie capital**;
- **Muncitorii**.

Întreaga activitate economică este guvernată – după părerea lui Clark – de **două legi obiective universale**:

1. Legea descreşterii nevoilor. Pe măsura satisfacerii lor, nevoile îşi diminuează intensitatea (idee preluată, se pare, de la Hermann Gossen).

2. Legea randamentelor descrescânde. Prima abordare a acestei legi a făcut-o J. B. Clark într-o comunicare la cea de a treia conferinţă anuală a Asociaţiei Economiştilor Americani, în anul 1888. După părerea lui John Bates Clark, cu cât se foloseşte o cantitate mai mare dintr-un factor de producţie, ceilalţi rămânând constanţi, rezultatele totale obţinute cresc, dar mai puţin decât proporţional în raport cu sporul factorului variabil respectiv. Prin aceasta, economistul american a dorit să demonstreze că factorii de producţie nu sunt perfect şi nelimitat substituibili. „Această acţiune a legii generale (a descreşterii randamentelor – n. ns.) – afirmă J. B. Clark – devine baza teoriei distribuţiei”[2168].

Aşa cum se ştie, **prima** dintre aceste legi joacă un rol dominant în gândirea marginaliştilor europeni.

În gândirea profesorului american, cea de **a doua lege** reprezintă elementul central, în jurul căruia este construită paradigma explicării mecanismelor de funcţionare a producţiei şi de repartizare a bogăţiei în societate.

Spre deosebire de clasicii secolului anterior, care limitaseră acţiunea legii randamentelor descrescânde doar la agricultură şi factorii naturali, John Bates Clark consideră că aceasta se verifică pentru toţi factorii producţiei şi pentru toate ramurile de activitate[2169].

El considera că, într-o activitate oarecare, dacă se presupune fixă cantitatea folosită dintr-un factor anume, iar a altuia creşte, **fiecare unitate adiţională întrebuinţată va da un randament inferior celor deja antrenate în producţie**. De această lege a randamentelor descrescânde depinde – apreciază Clark – cantitatea şi proporţia factorilor de producţie folosiţi, astfel ca rezultatele obţinute să fie cele dorite.

1. Studiind **nivelul salariilor**, John Bates Clark a presupus o economie în care masa bunurilor capital este fixă. În acest caz, pe măsura sporirii succesive a numărului de lucrători (sau a „grupurilor omogene” de muncitori) producţia totală obţinută creşte, dar mai puţin decât proporţional în raport cu numărul unităţilor folosite. **Fiecare nou angajat are o productivitate mai mică decât a fiecăruia dintre cei folosiţi anterior**.

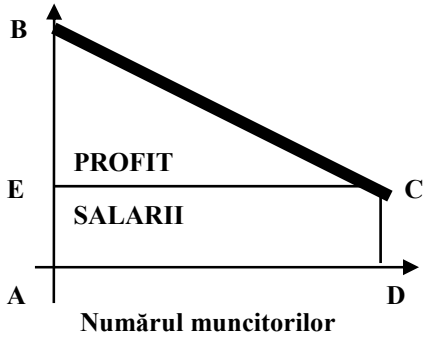

Curba **BC** reprezintă productivitatea marginală a muncii şi are o tendinţă descrescătoare, pe măsura sporirii numărului de muncitori utilizaţi. Primul lucrător va avea o

2168 „This action of the general law (of diminishing return – n. ns.) becomes the basis of a theory of distribution” (John Bates Clark, ***The Distribution of Wealth***, New York, 1899, p. 50).

2169 „Knowledge is the only instrument of production that is not subject to diminishing returns” – aprecia J. B. Clark.

productivitate egală cu **AB**, pentru că foloseşte singur întregul capital disponibil. Al doilea şi următorii muncitori utilizaţi vor avea productivităţi din ce în ce mai mici, pentru că fiecare în parte va folosi cantităţi descrescânde de capital. Fiecare muncitor suplimentar va produce un randament descrescând, faţă de cei folosiţi anterior. Dacă se folosesc **AD** lucrători, ultimul angajat va avea o productivitate **DC**, egală cu salariul său. Dacă salariul său ar fi superior lui **DC**, capitalistul ar renunţa la el, deoarece ar însemna să-i plătească un venit mai mare decât productivitatea sa marginală, diminuându-şi profitul (apare „renta muncii"). Dacă salariul ultimului lucrător ar fi inferior lui **DC**, capitalistul ar fi dispus să folosească mai mulţi lucrători. Echilibrul se realizează când productivitatea marginală a factorului variabil este egală cu câştigul (costul) său. John Bates Clark presupunea că fiecare muncitor individual are aceeaşi productivitate (întrucât pune în operă o cantitate egală de capital). În acest caz, **fondul total de salarii va fi egal cu produsul dintre numărul muncitorilor şi productivitatea marginală a ultimului angajat (aria AECD)**. **Produsul total ABCD** va fi format din **salarii (AECD)** şi **profit (EBC).** Într-o economie cu concurenţă perfectă **„salariile tind să egalizeze partea producţiei creată de factorul muncă"**[2170]**.**

Oprirea angajărilor are loc:

- **fie când forţa de muncă este complet folosită;**
- **fie pentru că productivitatea ultimului angajat este prea mică**.

„Presupunând capitalul unei societăţi în sumă constantă – aprecia el – putem imagina o experienţă care va evidenţia produsul real al muncii. Angajăm, succesiv, **n** lucrători. La început, întregul capital este folosit de o singură persoană. Pe măsură ce numărul lucrătorilor creşte, produsul creat de fiecare nou angajat este tot mai mic. Produsul creat de ultimul angajat este cel mai mic şi se determină ca diferenţă între produsul total al celor **n – 1** lucrători anteriori şi produsul celor **n** lucrători. Acest spor de producţie poate fi atribuit – în întregime – ultimului angajat.

Fiecare lucrător are o productivitate egală cu a ultimului atras în producţie. Produsul ultimului angajat – perfect egal cu productivitatea sa marginală – determină nivelul salariului individual al tuturor celor **n** lucrători"[2171].

După părerea lui Clark, productivitatea marginală reprezintă **„PRODUSUL PUR"** al fiecărui factor de producţie. Dacă sporeşte cu o unitate factorul **X** şi se menţine constant factorul Y, creşterea producţiei se datorează exclusiv aportului factorului **X** (modificat).

- Veniturile factorilor de producţie fiind proporţionale cu productivitatea lor marginală, rezultă că fiecare factor primeşte un venit egal cu „**produsul său pur". „Distribuirea veniturilor în societate –** aprecia J. B. Clark – **este controlată de o lege naturală, care dă fiecărui factor de producţie cantitatea de bogăţie pe care acel agent a creat-o"**[2172] (s. ns.).

Realitatea, însă, demonstrează că volumul factorului **Y** influenţează productivitatea marginală a lui **X**, iar calificarea acesteia din urmă drept „produs pur" – în înţelesul lui John Bates Clark – este lipsită de consistenţă ştiinţifică. Incercarea de a demonstra că factorii de producţie sunt remuneraţi la nivelul serviciilor furnizate şi că nu există contradicţii în procesul repartiţiei, îl apropie pe John Bates Clark de Jean Baptiste Say şi conferă demersului său conotaţii apologetice.

„Unitatea finală a muncii poate obţine, într-un regim de concurenţă perfect liberă, valoarea totală creată de munca respectivă, abstracţie făcând de capital"[2173] (s. ns.).

2. **<u>Randamentul capitalului</u>** a fost prezentat de John Bates Clark în aceeaşi manieră. Dacă într-o economie numărul lucrătorilor este fix, pe măsura sporirii succesive a

2170 „Wages tend to equal that part of the product which is traceable to the labour itself" (J. B. Clark, *op. cit.*, p. V).

2171 John Bates Clark, *Essentials of Economic Theory*, Colombia University Press, 1907, cap. 8, p. 112 (După J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, tome 2, p. 62).

2172 „The distribution of the income of society is controlled by a natural law, and that this law, if it worked without friction, would give to every agent of production the amount of wealth which that agent creates" (John Bates Clark, *The Distribution of Wealth*, New York, 1899, p. V).

2173 „L'unite finale de travail peut obtenir, dans un regime de concurrence parfaitement libre, la valeur de tout ce que cree le travail considere, abstraction faite du capital" (John Bates Clark, ***Distribution of Wealth***, Colombia University Press, 1899, Preface) (După J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, tome 2, p. 62).

masei capitalului, randamentul total creşte, dar mai puțin decât proporțional cu numărul unităților capital întrebuințate.

Fiecare unitate suplimentară de capital va avea un randament mai mic decât al celor folosite anterior.

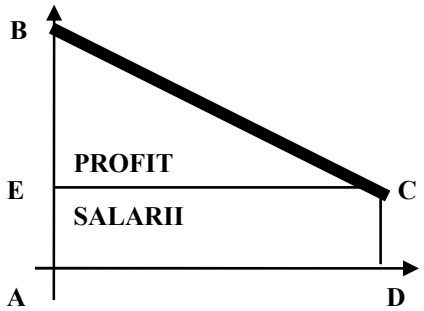

Curba **C** reprezintă productivitatea factorului capital şi are o tendință descrescătoare pe măsura sporirii volumului capitalului utilizat. Prima unitate de capital folosită va avea randamentul **AB**. A doua şi următoarele unități suplimentare de capital vor avea un randament din ce în ce mai mic, pentru că fiecare în parte dispune de un număr tot mai mic de lucrători. Fiecare unitate suplimentară de capital va avea un randament inferior, comparativ cu cele anterior folosite. Dacă se folosesc **AD** unități de capital, ultima unitate va avea un randament **DC**, egal cu productivitatea sa marginală. La acest nivel se atinge echilibrul, pentru că „venitul pur" al fiecărei unități de capital este egal cu productivitatea sa marginală. Dacă profitul unitar ar fi superior lui **DC** salariile ar fi subdimensionate, iar muncitorii exploatați (apare „renta capitalului"). Dacă profitul ultimei unități de capital ar fi inferior lui **DC**, capitalistul ar renunța la folosirea ei, ca nerentabilă. Fiecare unitate de capital va avea acelaşi randament, egal cu randamentul marginal al ultimeia întrebuințate. Ca şi în cazul salariilor muncitorilor, **prețul fiecărei unități de capital va fi egal cu productivitatea marginală a ultimei unități folosită în producție**. Volumul total al profitului va fi **produsul dintre numărul unităților de capital utilizate şi productivitatea marginală a ultimeia (AECD)**. **Produsul total ABCD** va fi format din **profit (AECD)** şi **salarii (EBC)**. Într-o economie cu concurență perfectă **„profitul tinde să egalizeze fracțiunea producției creată de factorul capital"**[2174].

Procedând astfel, Clark a avut de răspuns la următoarele **întrebări**:

1. Dacă toți lucrătorii obțin un salariu egal cu productivitatea marginală cea mai mică a ultimului angajat, patronul nu exploatează forța de muncă, însuşind o „rentă" nemeritată, creată de lucrătorii cu productivitate superioară celei marginale ?
2. Muncitorii cu productivitate superioară nu sunt exploatați de cei care realizează productivitate inferioară ?

Prin întregul său demers, Clark a dorit să demonstreze că stabilirea veniturilor deținătorilor factorilor de producție la nivelul productivității marginale este cea mai echitabilă.

1. Orice întreprinzător care, dispunând de o masă fixă de bunuri capital, antrenează un număr crescând de lucrători, este obligat să procedeze – de fiecare dată – la noi organizări ale secțiilor, la noi modalități de dispunere şi folosire a bunurilor capital.

Ca urmare:

- **Fiecare unitate de muncă (veche sau nouă) dispune de o cantitate egală de bunuri capital.**
- **Fiecare unitate de muncă (veche sau nouă) dispune de cantități descrescânde de bunuri capital**.

În asemenea condiții, fiecare din cei **n** lucrători angajați:

- **va realiza o productivitate descrescândă;**
- **productivitatea individuală va fi aceeaşi şi egală cu cea marginală**.

Prin urmare, apreciază profesorul american, este perfect justificată şi echitabilă stabilirea salariului la nivelul productivității marginale a ultimului lucrător angajat.

2174 „Interest tend to equal the fractional product that is separately traceable to capital" (J. B. Clark, *op. cit.*, p. V).

2. Într-o economie normală – apreciază Clark – **„rentele"** pot reveni fiecărei categorii de deținători ai factorilor de producție.

- Dacă masa bunurilor capital rămâne fixă, iar numărul lucrătorilor creşte, partea din venitul global repartizată capitalului poate fi mai mare decât a muncii şi proprietarii pot realiza **„rente diferențiale".**
- Dacă numărul lucrătorilor este fix, dar sporeşte volumul bunurilor capital întrebuințate, partea din venitul global repartizată muncii poate fi mai mare decât a capitalului şi **„renta diferențială"** revine salariaților.
- ◆ În concluzie, **„repartiția produsului social este determinată de o lege naturală … care asigură fiecărui agent al producției cantitatea de bogăție pe care a creat-o"**[2175]**.**

În continuare, John Bates Clark a încercat să studieze aceleaşi probleme într-o **economie dinamică**. După părerea lui **trăsăturile** unei asemenea economii ar fi următoarele[2176]:

- **Creşterea populației;**
- **Creşterea capitalului;**
- **Modificarea tehnicii de producție;**
- **Schimbarea modurilor de organizare a producției;**
- **Multiplicarea şi rafinarea nevoilor oamenilor**.

Referindu-se la **perfecționarea tehnicii de producție**, el considera că aceasta nu putea da rezultate prea bune pe termen lung, deoarece permitea reducerea zilei de muncă, iar şomajul apărut este doar un fenomen local şi de scurtă durată.

Înmulțirea populației nu putea să depăşească creşterea capitalului şi – deci – nu exista pericolul scăderii veniturilor forței de muncă.

Multiplicarea şi rafinarea nevoilor, ca şi acumularea capitalului, au fost considerate surse ale progresului economic şi social.

Perfecționarea metodelor de organizare a producției au fost considerate suspecte, de natură să ducă la apariția monopolurilor şi la manevrarea economiei în scopul maximizării profitului.

De aceea, John Bates Clark a susținut **concurența perfectă şi controlul statului** asupra comportamentului marilor monopoluri **(*Essentials of Economic Theory*, 1907; *The control of Trusts*, 1913)**.

Dinamica gândirii lui John Bates Clark este următoarea:

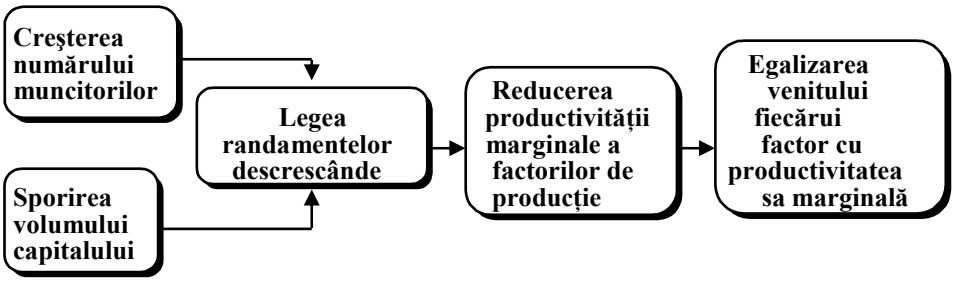
Creşterea numărului muncitorilor
Sporirea volumului capitalului
Legea randamentelor descrescânde
Reducerea productivității marginale a factorilor de producție
Egalizarea venitului fiecărui factor cu productivitatea sa marginală

2175 „la répartition du produit social est déterminée par une loi naturelle ... et si cette loi jouait sans éléments perturbateurs, elle assurerait à chaque agent de la production la quantité de richesse qu'il crée" (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 228).
2176 După Émile James, *John Bates Clark et John Maurice Clark*, Editura Dalloz, Paris, 1948, p. 14–15.

11.12. VILFREDO FEDERICO PARETO (1848–1923)

11.12.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Vilfredo Pareto[2177] s-a născut în Paris, la **15 iulie 1848**, într-o familie de origine ligurică. Bunicul său fusese făcut „baron" de către împăratul Napoleon I. Tatăl său, Marquis Raffaele Pareto, a fost inginer, iar mama lui, Marie Metenier, provenea dintr-o familie franceză cu origine modestă. Vilfredo Pareto a avut două surori: Aurelia şi Cristina.

În anul 1852 familia lui Pareto s-a reîntors în Italia. Raffaele a îndeplinit funcția de profesor la Şcoala Navală Regală din Geneva. În 1859 s-a mutat la Casale Monferrato, unde a predat contabilitate şi economie agrară, la Şcoala Tehnică Leardi. Tânărul Vilfredo Pareto a urmat cursuri de matematică şi fizică la aceeaşi şcoală. Totodată, el a studiat limba italiană, latina şi greaca. În 1862 Raffaele a fost numit într-un post al ministerului agriculturii italiene, la Torino. Vilfredo şi-a continuat studiile la Şcoala Politehnică din acest oraş. În decembrie 1862 familia Pareto s-a mutat la Florența, capitala de atunci a Italiei. Raffaele a fost numit inspector general „of drainage and irrigation"[2178]. Doi ani mai târziu, în iulie 1864, Vilfredo (la numai 16 ani) obținea – cu note maxime – diploma de absolvire a studiilor liceale.

În toamna lui 1864 viitorul mare gânditor îşi începea studiile universitare la Institutul Politehnic din Torino. Trei ani mai târziu, în 1867, a obținut licența în ştiințe matematice şi fizice, iar în următorii trei ani a urmat facultatea de ingineri a Universității din Torino. În anul 1870 a devenit inginer şi s-a încadrat la Oficiul Central al Companiei Căilor Ferate din Florența. Prieten cu primarul Florenței, **Ubaldino Perruzzi**, a cunoscut viața mondenă a capitalei şi a publicat mai multe studii pe problemele căilor ferate, comerțului, industriei.

În 1873 a călătorit în Austria şi Germania, pentru a studia condițiile cumpărării de locomotive şi pentru a compara diferite sisteme de ardere a lignitului.

Cu ajutorul primarului, Vilfredo Pareto a fost nominalizat – în anul 1874 – membru al secției de ştiințe naturale de la Academia dei Giorgofili din Florența. **Încă din această perioadă Vilfredo Pareto a manifestat o puternică apropiere de liberalism, dublată de respingerea protecționismului şi condamnarea militarismului.** Viitorul economist a fost unul dintre fondatorii „Societății Adam Smith", care a contribuit la răspândirea doctrinei liberalismului economic în Italia.

În anul 1875 Vilfredo Pareto a fost numit director la Compania Oțelului. În anul următor a călătorit în Elveția, Belgia şi Franța, pentru a găsi soluții la problemele de natură financiară ale companiei, dar fără succes. În 1877 a fost ales în Consiliul municipal al oraşului San Giovanni din Valdarno, iar în 1880 a candidat – fără a fi ales – ca deputat al parlamentului italian. În acelaşi an s-a întors la Paris, a călătorit la Londra, Manchester şi în Germania, realizând numeroase întâlniri cu oameni de afaceri.

La 21 octombrie 1889 s-a căsătorit cu Alexandra Bakunina (fiica revoluționarului rus Mihail Alexandrovici Bakunin[2179]). În anul următor a făcut cunoştință cu economistul **Maffeo Pantaleoni**, cu care a devenit prieten. Ca urmare a falimentului firmei la care lucra, în 1890 şi-a dat demisia din funcția de director şi s-a retras la Fiesole, „where he spent all his time studying"[2180]. La sugestia lui Pantaleoni, Pareto a făcut cunoştință cu Léon Walras în 17 septembrie 1890, la locuința acestuia din Clarens, cantonul Vaud, Elveția.

În anul 1892 Léon Walras – în urma recomandării lui **Maffeo Pantaleoni (1857–1924)** - l-a propus pe Vilfredo Pareto succesorul său la catedra de Economie politică a Universității Lausanne. Numit, la început asociat, Pareto devine – din 1894 – profesor titular de Economie politică al universității elvețiene. În 1896 a fost ales membru de onoare al facultății de drept a universității. Cu puțin timp înainte publicase primul volum din ***Curs de Economie politică*** (vol. I, 1896; vol. II, 1897).

În anul 1899 Vilfredo Pareto a primit moştenire – de la un unchi – o mare avere, evaluată la peste două milioane lire-aur.

2177 Vilfredo Federico Samoso Conte de Pareto.
2178 *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 799.
2179 **Mihail Alexandrovici Bakunin (1814–1876),** revoluționar rus, unul dintre fondatorii şi ideologii anarhismului şi narodnicismului. Emigrat din Rusia, el a participat la mişcările revoluționare din Europa. A considerat statul şi religia ca principalele obstacole în calea năzuinței omului spre libertatea neîngrădită. Anarhiştii, împreună cu Bakunin, au fost excluşi din Internaționala I, în 1872, pentru activitate fracționistă.
2180 *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 801.

În anul 1901 se stabileşte într-o vilă – pe marginea unui lac – în localitatea Celigny, lângă Geneva. În acelaşi an este părăsit de soție, care plecă în Rusia. De aici înainte va trăi cu franțuzoaica Jeanne Regis (de 22 ani), cu care se va căsători legal doar în 19 iunie 1923, cu puțin înainte de moarte.

După mişcările revendicative din Milano (1898), Vilfredo Pareto a decis să respingă liberalismul. Din această perioadă el începe studiul doctrinelor socialiste, din timpurile îndepărtate până la marxism. Între 1902 şi 1903 a publicat lucrarea ***Sistemele socialiste*** (în două volume). Scopul cărții era de a evidenția slăbiciunile liberalismului şi oricărei doctrine bazată numai pe rațiune. Vilfredo Pareto considera că socialismul oferă avantajul de a prezenta omului imaginea îmbunătățirii propriei condiții şi speranța de a trăi într-o lume mai bună. Astfel, socialismul a elaborat formula politică care poate pune masele în acțiune şi – prin aceasta – să realizeze importante schimbări în viața individuală şi socială. El afirma: „liberalismul se sprijină pe rațiune; socialismul pe sentimente. Atât timp cât sentimentul este rădăcina tuturor acțiunilor umane, socialismul este mai eficient decât liberalismul”[2181]. Pareto aprecia că o economie socialistă planificată produce aceleaşi efecte ca şi cea de piață şi poate fi la fel de eficientă.

Începând de prin 1893 Vilfredo Pareto se preocupă, din ce în ce mai mult, de studierea sociologiei. Ca urmare a împărțirii pasiunii de cercetător între economie şi sociologie, a încercat să se pensioneze încă din 1905, dar cererea i-a fost respinsă. Demersul său nu a rămas fără efect, deoarece până la sfârşitul carierei (13 mai 1911) va preda – paralel – economie şi sociologie. În anul 1906 a publicat ***Manuale di economia politica*.**

După pensionarea din 1911 şi-a dedicat timpul studierii, aproape exclusive, a problemelor sociologice. În 1916 va reuşi să publice o voluminoasă lucrare intitulată ***Tratato di sociologia generale*.**

Nu ne propunem, în cartea de față, să analizăm concepția sociologică a lui Pareto. După părerea sa, istoria este „istoria elitelor care alternează în funcțiile de conducere; istoria este «cimitirul aristocrației»: este istoria succesiunii minorităților privilegiate, care dezvoltă, luptă, vin la putere, profită de această putere şi sunt apoi înlocuite prin mijloace puternice şi paşnice de alte minorități”[2182].

În februarie 1923 a fost ales senator de Regno, dar a refuzat această calitate, preferând-o pe aceea de cetățean al micuțului stat Fiume.

Vilfredo Pareto s-a stins din viață la **19 august 1923**, „at 1 p.m.”, – în urma unui atac de cord – la reşedința sa din Celigny, Geneva. „He was buried quitetly in a simple grave in the little cemetry at Celigny”[2183].

11.12.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

11.12.2.1. OBIECTUL ECONOMIEI POLITICE

Activitatea propriu-zisă a lui Vilfredo Pareto în domeniul economic a început în 1892, o dată cu numirea lui la catedra deținută de Léon Walras, la Universitatea Lausanne. **Punctul de plecare în demersul paretian nu putea fi altul decât opera predecesorului său**. De altfel, între paradigmele celor doi profesori există numeroase asemănări, fapt care i-a îndreptățit pe unii exegeți să-l considere pe Pareto continuatorul gândirii walrasiene şi să aprecieze că ei sunt întemeietorii „**Şcolii matematice de Economie politică” de la Lausanne**. Mai întâi, abordarea cantitativă, matematică a problemelor economice îl apropie pe Vilfredo Pareto de Léon Walras. Apoi, stilul şi forma de redactare a discursului teoretic sunt, la ambii gânditori, greoaie, organizarea materiei face înțelegerea

2181 „Liberalism calls on reason; socialism plays on feelings. And since feeling is at the root of all human action, socialism is more effective than liberalism” (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV. p. 802). Cu toate acestea, Vilfredo Pareto a respins socialismul, iar spre sfârşitul vieții a emis idei corporatiste şi chiar unele care-l apropiau de fascismul italian.

2182 „the history of elites who alternate in the position of command; history is «the graveyard of the aristocracy»: it is the history of a succession of privileged minorities who develop, fight, come to power, profit from this power, and are then substituted by the strength and peaceful means by other minorities” (După *The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 803). Ca şi alți autori anteriori lui, Pareto considera că evoluția istorică a națiunilor este dominată de lupta dintre elitele care se succed la putere.

2183 *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 804.

dificilă etc. Cu toate acestea, lucrările celor doi autori cuprind idei noi, originale, care au fost sistematizate şi reinterpretate de generaţii succesive de economişti, conferind demersului lor teoretic valoare intrinsecă în gândirea de specialitate.

Rolul ştiinţei economice este – după părerea lui Vilfredo Pareto – de a surprinde tendinţele generale de evoluţie, legităţile care guvernează fenomenele şi procesele reale. „El a susţinut că în economie şi în ştiinţele sociale în general, acţionează legi şi structuri care trebuie determinate, specificate şi verificate prin metode ştiinţifice”[2184].

Vilfredo Pareto considera că economia are **două forme**:

- **economie pură** şi
- **economie aplicată**.

Economia pură constituie o primă aproximare a fenomenelor şi condiţiilor generale ale echilibrului economic. Ea face parte din ştiinţele fizico-matematice.

Economia aplicată studiază condiţiile concrete ale realizării echilibrului. Ea împrumută o serie de instrumente de investigaţie de la alte discipline; istoria şi sociologia. Cu toate progresele ştiinţei economice, aceasta nu este capabilă să ofere decât explicaţii de ordin general ale realităţii şi – nicidecum – „reţete” pentru comportamentul individual. „**Economia pură –** aprecia Pareto – ne arată forma generală a fenomenelor; **Economia aplicată** ne oferă o aproximare suplimentară; dar nici una nu este capabilă să ne arate cum să ne organizăm viaţa economică individuală”[2185] (s. ns.).

- Obiectul de studiu al Economiei politice, considera Vilfredo Pareto, este „**ofelimitatea”**[2186] (din grecescul „opheliomos”), sau, mai exact „**ofelimitatea ponderată”,** care exprimă **„utilitatea ultimei unităţi obţinută dintr-un bun, împărţită la preţul său”**[2187]**.**

„Ofelimitatea – scria Pareto – redusă la unitatea dintr-un bun economic adăugată la cantitatea deja folosită va fi numită **ofelimitate elementară**, care corespunde acestei cantităţi … Este *final degree of utility* al lui Jevons, *marginal utility* a altor autori englezi, *raritatea* lui Walras, *grenznutzen* a autorilor germani, *Werth des letzen Atoms* a lui Gossen … Adăugând ofelimitatea elementară a primei cantităţi la cea de a doua etc., se obţine **ofelimitatea totală**”[2188].

Prin această noţiune el dorea să înlocuiască „utilitatea”, apreciată ca „o convenţie de natură subiectivă”. Dar, legând ofelimitatea de raritate (la fel ca Léon Walras) el nu reuşeşte să se îndepărteze prea mult – după părerea noastră – de modelul neoclasic, în care utilitatea depindea de intensitatea nevoii şi de cantitatea de bunuri consumată.

Demersul său metodologic este similar cu al lui Adam Smith, centrat pe „homo oeconomicus”. După el „societatea umană poate fi considerată ca un uriaş ciorchine de molecule care produce, schimbă, consumă şi economiseşte. O parte din aceste operaţiuni se desfăşoară într-un climat de liberă concurenţă, altă parte în condiţii de monopol”[2189]. Fiecare individ şi grup social este stimulat de căutarea maximului de ofelimitate şi aceasta conduce societatea spre echilibru.

Transformarea Economiei politice într-o ramură a matematicii aplicate, începută de Léon Walras, a continuat, mai coerent şi mai logic, prin opera şi activitatea lui Vilfredo Pareto.

2184 „He argued strongly that in economics and in the social sciences in general, there were underlying laws and structures which had to be determined, specified and tested by scientific methods” (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 804).

2185 „Pure economics – aprecia Pareto – shows us the general form of the phenomenon; applied economics provides a second approximation; but neither will ever be able to show us how to manage the economic life of every individual” (După *The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 801).

2186 Pareto considera că termenul „ofelimitate” era o modalitate convenabilă de a exprima satisfacţia derivată din folosirea bunurilor, fără a fi nevoie de măsurarea ei.

2187 „l'utilité de la dernière unité acquise d'un bien, divisée par son prix” (Karl Pribram, *op. cit.*, p. 314).

2188 „L'ophélimité – scria Pareto – réduite à l'unité d'une bien économique ajoutée à la quantité dont a déjà joui, sera nommée **l'ophélimité élémentaire** qui corresponde à cette quantité ... C'est le *final degré of utility* de Jevons, la *marginal utility* d'autres auteurs anglais, la *rareté* de Walras, le *Grenznutzen* des auteurs allemands, le *Werth des letzen Atoms* de Gossen ... En ajoutant l'ophélimité élémentaire de la première portion à celle de la deuxième etc., on a **l'ophélimité totale**” (Vilfredo Pareto, ***Curs de Economie politică***, 1896). (După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 189).

2189 După *The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 801.

„Discuţiile asupra metodei – afirma Vilfredo Pareto – sunt o simplă pierdere de vreme. Scopul ştiinţei este de a cunoaşte uniformităţile fenomenelor şi – prin urmare – trebuie să urmăm orice cale, orice metodă care duce spre scop”[2190].

Contribuţia esenţială a lui Pareto la dezvoltarea gândirii economice poate fi sintetizată astfel: „Există, de asemenea, în marginalism, **o teorie a echilibrului economic**. Prezentă în intenţiile lui Jevons şi Walras, care evidenţiau avantajele concurenţei în procesul maximizării utilităţii individuale obţinută prin schimb, ea este precizată de Pareto. **Optimul lui Pareto** trimite la o asemenea distribuţie a bunurilor între indivizi, astfel încât orice sporire a satisfacţiei unui consumator înseamnă diminuarea satisfacţiei cel puţin a unui alt consumator; concurenţa producătorilor şi alegerea consumatorilor permit, după Pareto, atingerea unui astfel de optim”[2191].

11.12.2.2. TEORIA ECHILIBRULUI CONSUMATORULUI

Punctul de pornire al demersului paretian a fost încercarea de respingere a paradigmei Şcolii Neoclasice, întemeiată pe „utilitatea măsurabilă”. Gânditorii de până la el au apreciat că utilitatea bunurilor se poate măsura şi Economia politică avea ca obiectiv esenţial tocmai determinarea acesteia.

Spre deosebire de predecesorii săi, Vilfredo Pareto considera că ofelimitatea **nu** poate fi exprimată prin „**unităţi cardinale”** (de mărime), adică nu poate fi măsurată, pentru că ea este stabilită pe baze subiective, diferită de la o persoană la alta, **ci** prin „**numerale ordinale”,** adică în sensul stabilirii unor ordine de mărime între diferite utilităţi şi de la o persoană la alta (prima, a doua, a treia etc.). El considera că chiar dacă utilitatea nu poate fi măsurată, „o noţiune de natură ordinală” este suficientă pentru a construi teoria echilibrului economic.

Pareto este cunoscut astăzi pentru ceea ce literatura economică consemnează sub denumirea **„echilibrul consumatorului”.** Originalitatea gândirii lui constă în aceea că „his notion of efficiency or optimality was independent of all institutional arrangements and of all distributional considerations”[2192]. **El a demonstrat egalitatea dintre rata marginală de substituire a bunurilor şi preţul acestora**.

La început, Vilfredo Pareto a declarat că trebuie renunţat la considerarea utilităţii ca o mărime măsurabilă. În ciuda acestui fapt, fiecare individ poate alege, raţional – aprecia el –, cantităţile din bunurile de care are nevoie. Consumatorul ştie care combinaţie de bunuri este mai avantajoasă (în comparaţie cu alta) sau dacă cele două combinaţii sunt indiferente (îi aduc acelaşi volum de utilitate). Deci, se poate afirma că, la nivelul existent al preţurilor, consumatorul achiziţionează – în structură şi cantitate – bunurile care constituie pentru el combinaţia cea mai avantajoasă (favorabilă).

În scopul maximizării ofelimităţii obţinută prin consumarea (în diferite proporţii) a două bunuri oarecare, consumatorul va proceda la înlocuirea unei cantităţi $\mathbf{Q_A}$ din bunul **A** cu o cantitate $\mathbf{Q_B}$ din bunul **B**, cu condiţia ca expresia monetară a lui $\mathbf{Q_B}$ să fie mai mică decât aceea a lui $\mathbf{Q_A}$, adică:

$$\mathbf{P_B.Q_B < P_A.Q_A} \quad \text{şi} \quad \mathbf{Q_B/Q_A < P_A/P_B} \quad \text{sau} \quad \mathbf{Um_B/P_B > Um_A/P_A}$$

unde $\mathbf{Q_B/Q_A}$ – „**rata marginală de substituire”**[2193] a lui **A** prin **B**.

2190 Vilfredo Pareto, ***Manuale di economia politica***, Milano, 1906, p. 24.

2191 „Il y a aussi, dans le marginalisme **une théorie de l'optimum économique**. Présente dans les intentions de Jevons et de Walras, qui faisaient reposer les avantages de la concurrence sur les processus de maximisation de l'utilité individuelle sous-jacente à l'échange, elle s'est précisée avec Pareto. **L'optimum de Pareto** renvoie à l'appréciation d'une distribution des biens entre les individus, telle que tout accroissement de la satisfaction de l'un des consommateurs se traduirait par une diminution de la satisfaction d'au moins un des autres consommateurs; la concurrence des producteurs et le libre choix des consommateurs permettent, selon Pareto, d'atteindre un tel optimum. L'appréciation de la concurrence repose désormais sur l'efficacité du système productif dans la satisfaction des besoins”. Vezi *Panorama des sciences humaines*, Gallimard, Paris, 1963 (După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 186).

2192 După *The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 806.

2193 Rata marginală de substituire reprezintă cantitatea suplimentară din bunul **B** necesară pentru a înlocui reducerea cu o unitate a cantităţii din bunul **A** astfel ca volumul total de utilitate să rămână constant sau să crească.

Cu alte cuvinte, consumatorul va înlocui bunul **A** cu **B** numai atât timp cât rata marginală de substituire a lui **A** prin **B** este inferioară raportului dintre prețul lui **A** şi cel al lui **B**. Prin această operație el câştigă ofelimitate suplimentară.

- **Când $Q_B/Q_A = P_A/P_B$ consumatorul ajunge la starea de „indiferență" (ofelimitatea obținută prin consumarea, în proporțiile determinate, a celor două bunuri este maximă) şi se realizează echilibrul**.

În acel moment raportul dintre utilitățile celor două bunuri este egal cu raportul dintre prețurile lor. Dacă, de exemplu, se înlocuieşte **1** unitate din **A** cu **2** unități din **B**, înseamnă că utilitatea bunului **A** este de două ori mai mare decât a lui **B**. **Rata marginală de substituire a lui A prin B este egală cu raportul dintre utilitățile marginale ale celor două bunuri**.

$$Q_A/Q_B = Um_B/Um_A$$

Avantajul acestei exprimări constă în aceea că realizarea echilibrului consumatorului nu mai impune măsurarea utilității marginale a bunurilor prin **unități cardinale** (1, 2, 3, ... etc.).

Pentru a atinge starea de echilibru, este suficient ca individul să stabilească o ordine determinată între diferitele combinații posibile, după cum acestea îi par mai mult sau mai puțin avantajoase. Este suficientă, deci, o **numerotare ordinală** (prima, a doua, a treia, ... etc.).

Un asemenea demers teoretic presupune:

- **prezentarea dorințelor consumatorului, sub forma curbelor de indiferență;**
- **prezentarea limitelor resurselor consumatorului, sub forma liniei bugetului;**
- **combinarea celor două instrumente permite determinarea poziției de echilibru a consumatorului**.

11.12.2.2.1. CURBELE DE INDIFERENȚĂ

Curbele de indiferență reprezintă ***diferitele combinații posibile a două sau mai multe bunuri, care procură consumatorului o utilitate totală identică, adică acelaşi grad de satisfacție***. Pentru simplificare, presupunem un consumator care are de ales între două bunuri (**A** şi **B**) substituibile între ele. Cantitățile consumate sunt Q_A, respectiv Q_B. Funcția utilității totale şi constante a consumatorului – presupusă continuă şi derivabilă – devine:

$$U_T = f(Q_A, Q_B)$$

Între diferitele „combinații" (cupluri) Q_A şi Q_B – care oferă aceeaşi utilitate – consumatorul este indiferent.

Pentru ilustrare prezentăm un exemplu:

Q_A	Q_B	Suprafața de indiferență	
1	10	punctul C	Curba de
2	6	punctul D	indiferență
8	2	punctul E	(I_1)
Q_A	Q_B	Suprafața de indiferență	
2,5	10	punctul F	Curba de
4	6	punctul G	indiferență
8	4	punctul H	(I_2)

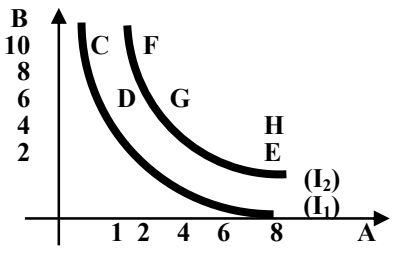

Caracteristicile curbelor de indiferență sunt următoarele:

- **Toate bunurile sunt economice**. Aceasta înseamnă că utilitatea marginală, chiar descrescătoare, este totdeauna pozitivă. Astfel, o curbă de indiferență situată deasupra alteia, corespunde unei combinații preferate, căci în fiecare punct ea presupune o cantitate mai mare dintr-un bun, celălalt fiind identic. De exemplu, punctele C şi F au aceeaşi ordonată (10), dar abscise diferite (1;2;5); E şi H au aceeaşi abscisă (8), dar ordonate diferite (2;4).

- **Pentru un individ raţional, curbele de indiferenţă nu se pot intersecta**. Aceasta rezultă din postulatul de tranzitivitate a preferinţelor, adică dacă **A > B** şi **B > C ⇒ A > C** (unde **⇒ rezultă**, iar **>** indică **preferinţa**).
- **În mod normal, curba de indiferenţă este descrescătoare, adică are o înclinaţie negativă**. Ea descreşte de la stânga spre dreapta, adică o cantitate mare din bunul **A** şi una mică din bunul **B** furnizează aceeaşi satisfacţie ca o cantitate mai mare din **B** şi una mai mică din **A**.

11.12.2.2.2. LINIA BUGETULUI

Obiectivul fiecărui consumator este maximizarea utilităţii pe care o poate obţine cu veniturile de care dispune. Pentru aceasta, el confruntă preferinţele sale pentru diferitele bunuri (curbele de indiferenţă) cu cantitatea resurselor de care dispune[2194].

Presupunem că venitul total al consumatorului este **Y = 400 u.m**., preţul unitar al lui **A**, P_A **= 40 u.m**., iar al lui **B**, P_B **= 20 u.m**. Dacă individul foloseşte integral venitul pentru a cumpăra bunul **A**, el va avea Q_A **= 400/40 = 10** unităţi (fie punctul **A**). Dacă-şi va consacra integral veniturile cumpărării bunului **B** va obţine Q_B **= 400/20 = 20** unităţi (fie punctul **B**). Pe dreapta **AB** se obţine **locul geometric** al tuturor combinaţiilor posibile Q_A şi Q_B, care satisfac restricţia bugetară (adică epuizează venitul).

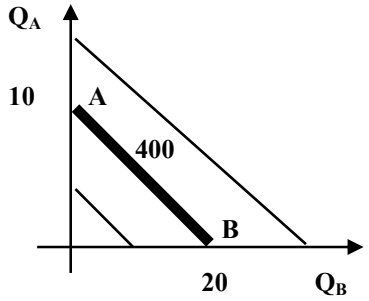

Consumatorul nu poate cumpăra combinaţii situate la dreapta liniei **AB**, deoarece cheltuielile ar fi superioare veniturilor de care dispune. El nu poate cumpăra nici combinaţii aflate la stânga liniei **AB**, pentru că i-ar rămâne venituri necheltuite.

Dreapta **AB** reprezintă linia posibilităţilor de substituire a bunurilor **A** şi **B** între ele. Dacă se modifică nivelul veniturilor, se pot obţine alte drepte ale bugetului, paralele cu cea iniţială (cu condiţia ca preţurile să rămână nemodificate). Dacă veniturile cresc, linia bugetului se va situa la dreapta celei iniţiale; dacă se reduc, la stânga ei.

Ecuaţia dreptei bugetului este următoarea: $Y = P_A.Q_A + P_B.Q_B$
Din relaţia $Q_A/Q_B = P_B/P_A$ rezultă $Q_A/Q_B = 10/20 = P_B/P_A = 20/40 = 1/2$

- În fiecare punct de pe dreapta bugetului **raportul dintre cantităţile cedate din bunul A şi cele primite din bunul B este constant şi este egal cu raportul invers al preţurilor celor două bunuri** (adică 1/2).

Aceasta înseamnă că, de fiecare dată, **1** unitate din bunul **A** se va schimba pe **2** unităţi din bunul **B**. Rata marginală de substituire a lui **A** prin **B** este **1** la **2**.

Adică, pentru a obţine aceeaşi ofelimitate, individul trebuie să consume **2** unităţi din bunul **B** pentru fiecare unitate din bunul **A** (sau în locul ei).

În aceste proporţii, combinaţiile Q_A/Q_B se situează pe curba de indiferenţă (cu condiţia ca utilităţile individuale şi preţurile unitare ale celor două bunuri să rămână constante).

2194 Prezentăm aici **„Legea lui Pareto": log N = log A + m log x**; unde: **N – numărul persoanelor cu venituri superioare lui x; A, m – constante.**

11.12.2.2.3. ECHILIBRUL CONSUMATORULUI

Cu ajutorul curbelor de indiferență şi dreptelor bugetului se poate determina poziția de echilibru a consumatorului, adică situația în care el obține maximum de ofelimitate (utilitate).

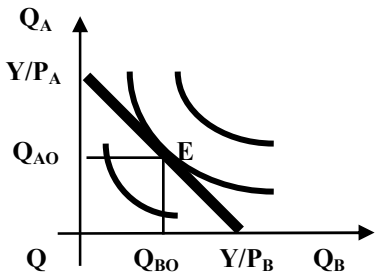

- **Combinația care asigură optimul consumatorului este situată în punctul de tangență dintre dreapta bugetului şi una dintre curbele de indiferență (E).**

În acest punct, consumatorul foloseşte cantitatea Q_{AO} din bunul **A** şi Q_{BO} din bunul **B**.
Condițiile relative ale optimului consumatorului se pot rezuma astfel:

$$Q_A/Q_B = P_B/P_A = Um_A/Um_B = -\Delta B/\Delta A$$

Rata de schimb = Raportul invers al prețurilor = Raportul invers al utilităților marginale = Rata marginală de substituire

Condiția optimului consumatorului: $Um_A/P_A = Um_B/P_B$

Constrângerile bugetare

Adaptarea consumatorului în funcție de raportul dintre utilitatea bunurilor şi prețuri

Um_A şi Um_B – utilitatea marginală a bunurilor A şi B.

Asemenea progres, în formalizarea sistemului neoclasic, i-a permis lui Vilfredo Pareto să realizeze o descoperire importantă.

Presupunem, afirmă el, că prin intermediul concurenței perfecte se realizează o anumită distribuție a bunurilor între indivizi. Să ne imaginăm că se produce o mică schimbare în această distribuție.

Este posibil să se demonstreze că o asemenea schimbare (de mică amplitudine) **este, inevitabil, dezavantajoasă cel puțin pentru un individ**. Sau, se poate arăta că o modificare (oricât de mică) în distribuția bunurilor **nu oferă satisfacții egale sau superioare tuturor indivizilor simultan**.

- **„Noi spunem** – afirma Vilfredo Pareto – **că membrii unei colectivități obțin, într-o oarecare situație, maximum de ofelimitate, când este imposibil să găsească un mijloc de a se depărta foarte puțin de această poziție, fără ca ofelimitatea fiecărui individ al colectivității să crească sau să scadă. Adică, o deplasare, oricât de mică, de la această poziție determină, inevitabil, creşterea ofelimității unor indivizi şi diminuarea ofelimității altora”**[2195]. Acesta este – după părerea lui Pareto – starea de **ECHILIBRU GENERAL**. Acesta este **„OPTIMUL LUI PARETO”.**

2195 „Nous dirons que les membres d'une collectivité jouissent, dans une certain position, du maximum d'ophélimité, quand il est impossible de trouver un moyen de s'éloigner très peu de cette position, de telle sorte que l'ophélimité dont jouit des individus de cette collectivité augmente ou diminue. C'est-à-dire que tout petit déplacement à partir de cette position a nécessairement pour effet d'augmenter l'ophélimité dont jouissent certains individus, et de diminuer celle

Într-o asemenea situaţie, consideră el, fiecare consumator va cumpăra cantităţile din acele bunuri (necesare) pentru care **raportul dintre utilităţile lor marginale va fi egal cu raportul dintre preţurile lor.**

Dacă nu se schimbă preţurile şi cantităţile bunurilor cumpărate, rezultă că este imposibil ca satisfacţiile obţinute de un consumator să crească fără diminuarea corespunzătoare a volumului de utilitate obţinut de unul sau mai mulţi alţi consumatori. De exemplu, **consumatorul I este avantajat** dacă, pentru o unitate din bunul **A**, obţine o cantitate din **B** superioară raportului existent între preţurile celor două bunuri (peste 1/2). Dar, prin această operaţie, **consumatorul II este dezavantajat** deoarece primeşte, pentru o unitate din bunul **B**, o cantitate din **A** inferioară raportului existent între preţurile celor două bunuri. Câştigul unui consumator este egal cu pierderea celuilalt (sau celorlalţi).

Se poate demonstra – totodată – că o întreprindere foloseşte normal o cantitate dintr-un factor de producţie oarecare, dacă produsul marginal al acestuia este egal cu preţul său. În acest caz, profitul întreprinderii va fi maxim. Deoarece nu există decât un singur preţ pentru acelaşi factor de producţie, produsul său marginal în două ramuri diferite este egal, afirmă Pareto. Dacă notăm prin $\mathbf{Q_A}$ şi $\mathbf{Q_B}$ cantităţile suplimentare din cele două bunuri obţinute prin adăugarea unei unităţi de factor, şi prin $\mathbf{P_A}$ şi $\mathbf{P_B}$ preţurilor bunurilor, vom avea:

$$\mathbf{Q_A.P_A = Q_B.P_B} \quad \text{sau} \quad \mathbf{Q_B/Q_A = P_A/P_B}$$

Expresia $\mathbf{Q_B/Q_A}$ reprezintă rata marginală de substituire a lui **B** prin **A** (cantitatea suplimentară din bunul **B** care se poate obţine renunţând la producerea unei unităţi din bunul **A**). Dacă se deplasează o unitate din factorul analizat de la o ramură la alta (pe baza ratei marginale de substituire) şi dacă se schimbă corespunzător cantităţile consumate de individ din cele două bunuri (în funcţie de modificările intervenite în producţie) consumatorul pierde o satisfacţie egală cu $\mathbf{Um_A.Q_A}$ şi câştigă una egală cu $\mathbf{Um_B.Q_B}$. Cum:

$$\mathbf{Q_B/Q_A = P_A/P_B} \text{ şi } \mathbf{Um_A/Um_B = P_A/P_B} \text{ rezultă } \mathbf{Q_B/Q_A = Um_A/Um_B} \text{ sau } \mathbf{Um_B.Q_B = Um_A.Q_A}$$

Aceasta înseamnă că nu poate creşte satisfacţia obţinută de consumator prin deplasarea unui factor de la o ramură la alta şi nici prin modificarea corespunzătoare a cantităţilor de bunuri obţinute (pentru că produsul marginal al factorului respectiv este acelaşi în cele două ramuri).

Dar, oare, nu este posibil ca prin deplasarea simultană a doi factori de producţie în sens invers (mai mult capital şi mai puţină muncă în **A**, mai puţin capital şi mai multă muncă în **B**) să sporească cantitatea produsă într-o ramură, fără a modifica volumul în cealaltă?

Considerăm doi factori, cu acelaşi preţ, aceeaşi productivitate marginală şi rată marginală de substituire egală. Deplasând o unitate a factorului I din ramura **A** în **B**, se pierde $\mathbf{Q_A}$ de **A** şi se câştigă $\mathbf{Q_B}$ de **B**. Pentru a recupera cantitatea pierdută din A trebuie deplasată o unitate din factorul II din **B** în **A**.

Dar, această deplasare atrage pierderea $\mathbf{Q_B}$ de **B**, egală cu pierderea anterioară $\mathbf{Q_A}$ de **A**. Noua situaţie creată este identică cu cea iniţială. Pareto concluzionează „nu este posibil, cu aceleaşi resurse, să se producă mai mult într-o ramură, decât prin diminuarea corespunzătoare a producţiei în altă ramură”[2196]. Acesta este **„OPTIMUL LUI PARETO”.**

Raţionamentul paretian poate fi acceptat într-o economie în care resursele sunt utilizate integral, iar proporţiile se stabilesc prin concurenţă perfectă.

---

dont jouissent d'autres ...” (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 519–520).

2196 După Henri Denis, *op. cit.*, p. 522. Starea de echilibru a consumatorului raţional („Optimul paretian”) poate fi exprimată şi astfel $\mathbf{U_{mA} . P_B = U_{mB} . P_A}$, iar dezechilibrul (preferinţa pentru bunul **A** faţă de **B**) $\mathbf{U_{mA} . P_B > U_{mB} . P_A}$.

Dinamica gândirii lui Vilfredo Pareto este următoarea:

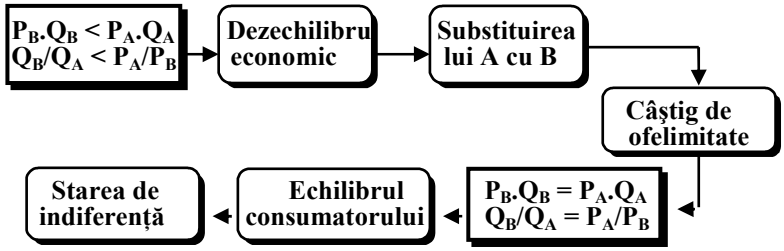

11.13. EUGEN BÖHM RITTER VON BAWERK (1851–1914)

11.13.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Eugen Böhm Ritter von Bawerk s-a născut la **12 februarie 1851**, în Brunn (Brno), Moravia (astăzi în Republica Cehă). Eugen a fost cel mai mic copil în familia guvernatorului Moraviei (pe atunci provincie a Imperiului Austriac). Böhm-Bawerk a studiat dreptul la Universitatea din Viena. După absolvire – în 1872 – s-a angajat în administrația financiară a Austriei. În anul 1875 a obținut titlul de doctor în drept la aceeași universitate. Timp de doi ani a beneficiat de o bursă guvernamentală de studii în străinătate, în vederea obținerii unei catedre universitare de Economie politică. El a studiat un an la Heidelberg, sub îndrumarea lui Karl Knies, apoi, câte un semestru, la Leipzig cu Wilhelm Roscher şi la Jena cu Bruno Hildebrand. Următorii trei ani i-a petrecut la Ministerul Finanțelor austriac. În perioada 1881–1889 a fost profesor de Economie politică la Universitatea Innsbruck, unde s-a dedicat activității didactice şi elaborării principalei sale lucrări ***Kapital und Kapitalzins***[2197] **(*Capital şi dobândă*)** (vol. I 1884, vol. II 1889). După apariția cărții, Böhm-Bawerk a preluat – de la Carl Menger – poziția de lider al **„Şcolii Austriece"** de Economie politică. În acelaşi timp a publicat un important articol, ***Grundzuge der Theorie des Wirtschaftlichen Guterwerts* (*Fundamentele teoriei valorii economice a bunurilor*) (1886)**.

În anul 1899 a fost încadrat, din nou, la Ministerul Finanțelor, unde a fost implicat în reforma sistemului fiscal austriac[2198]. Ca urmare a rezultatelor pozitive obținute, în scurt timp a fost avansat; mai întâi – în 1891 – ca secretar permanent, apoi – în 1892 – vicepreşedintele comisiei care urma să pregătească întoarcerea la sistemul „Gold Standard". În anul 1893 a ajuns parlamentar şi preşedintele Curții de apel (pe probleme administrative). În 1896 devine ministru al finanțelor, într-un guvern interimar, iar în anul următor se reîntoarce la Curtea de apel. Deține, din nou, funcția de ministru al finanțelor, între 1900–1904[2199]. Demisionează din această funcție, ca urmare a hotărârii parlamentului de a majora cheltuielile militare, pe care Bawerk o considera periculoasă pentru stabilitatea monetară. I se propune postul de guvernator al Băncii Naționale a Austriei, dar nu-l acceptă.

Preferă să se reîntoarcă în învățământ şi ocupă o catedră de Economie politică – creată special pentru el – la Universitatea Viena. Aici lucra şi cumnatul său, Friedrich von Wieser[2200] (numit în 1902 ca succesor al lui Carl Menger) şi Eugen von Philippovich (1857–1917), un alt profesor renumit al timpului. Printre studenții lui Böhm-Bawerk s-au numărat Joseph Alois Schumpeter, Rudolf Hilferding, Otto Bauer, Ludwig von Mises, Emil Lereder şi Richard von Strigl.

Dar, viața universitară a lui Böhm-Bawerk nu a fost liniştită.

Ales – în 1902 – membru al Academiei de Ştiințe a Austriei, ajunge în 1907 vicepreşedinte, iar în 1911 preşedintele înaltului for ştiințific. De asemenea, în 1895, a fost făcut Geheimrat (consilier privat) al Camerei superioare a Parlamentului Austriei, primind diferite însărcinări oficiale.

2197 Prima traducere în limba engleză are titlul ***Capital and Interest,*** MacMillan, London, 1890.
2198 „Il crée l'impôt sur le revenu dans sa forme modèrne; gère la dette publique avec habileté" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 224).
2199 „Il est trois fois ministre des Finances entre 1895 et 1898; puis retrouvera ce post de 1900 à 1905" (După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 224). Astăzi portretul lui Böhm-Bawerk este imprimat pe bancnota austriacă de 100 şilingi.
2200 Böhm-Bawerk a fost căsătorit cu sora lui Friedrich von Wieser.

Eugen Böhm Ritter von Bawerk s-a stins din viaţă la **27 august 1914**, în staţiunea Rattenberg-Kramsach din Tyrol, unde se afla la tratament în urma unei boli contractate la Congresul Fundaţiei Carnegie din Elveţia.

11.13.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Împreună cu Friedrich von Wieser, Böhm-Bawerk formează „generaţia a doua" a Şcolii de la Viena. „Generaţia a treia" este reprezentată strălucit de Friedrich August von Hayek şi Ludwig von Mises[2201].

Antimarxist convins, Böhm-Bawerk a inaugurat una din liniile de forţă persistente ale Şcolii de la Viena; **apărarea liberalismului împotriva comunismului şi planificării[2202]**. El s-a dovedit un redutabil polemist. În 1896 a publicat ***Zum Abschluss des marxschen Systems* (*Sfârşitul sistemului marxist*),** în care încerca să demonstreze că „teoria valorii-muncă" şi întregul sistem de gândire marxist sunt complet false[2203]. După părerea lui, „mecanismul exploatării capitaliste a forţei de muncă", şi noţiunea de „plusvaloare" (legată de exploatare) sunt construcţii fantasmagorice, fără nici o legătură cu realitatea. Mai mult, Böhm-Bawerk considera că „valoarea-utilitate" este mai generoasă decât „valoarea-muncă" pentru explicarea realităţii economice. Succesorii săi Ludwig von Mises şi Friedrich August von Hayek au continuat această luptă ideologică. Ei s-au opus socialismului, ca şi oricăror politici dirijiste sau de planificare sau intervenţiei statului în economia occidentală. În perioada interbelică şi în partea a doua a secolului al XX-lea aceeaşi poziţie va fi apărată de **„Şcoala de la Chicago".**

În acelaşi timp, Böhm-Bawerk **a respins şi paradigma bazată pe „valoarea-utilitate", promovată până la el de Neoclasicism**. El a încercat să elaboreze o teorie economică „neutră" şi „veşnică", valabilă în orice sistem instituţional şi oricare timp istoric.

11.13.2.1. TEORIA CAPITALULUI ŞI DOBÂNZII

Autorii remarcabilului dicţionar *The New Palgrave of Economics* apreciau că „Esenţa eforturilor teoretice ale lui Böhm-Bawerk o constituie dezvoltarea unei teorii atemporale a valorii, capitalului şi dobânzii"[2204].

Teoria capitalului şi dobânzii – preocuparea centrală din ***Kapital und Kapitalzins*** – este cea mai importantă şi mai originală contribuţie a lui Böhm-Bawerk la dezvoltarea gândirii economice. Prin aceasta el şi-a propus să elaboreze o concepţie generală cu privire la repartiţia veniturilor total diferită de cele existente şi veşnic valabilă. Autorul austriac a intenţionat să demonstreze că ***dobânda la capital este o categorie necesară în orice regim economic,*** încercând să demoleze teoria valorii-muncă şi mecanismul exploatării capitaliste.

Paradigma lui Böhm-Bawerk se bazează pe următoarele **elemente esenţiale**:

1. Toate teoriile anterioare ale dobânzii şi capitalului sunt greşite, întrucât se bazează pe noţiunea ***productivitatea capitalului***, considerată de el eronată. Autorii anteriori apreciau că la formarea valorii participă, într-o formă sau alta, toţi factorii de producţie, inclusiv capitalul. „A atribui capitalului o forţă creatoare de valoare, în sensul literar al cuvântului, aprecia el, este o neînţelegere completă asupra naturii valorii, pe de o parte, şi asupra producţiei, pe de altă parte. **Valoarea nu este şi nu poate fi produsă**. Ceea ce se produce reprezintă doar forme, aspecte, combinaţii naturale de lucruri, de bunuri ... Valoarea lor vine din exterior, de la nevoi şi de la raporturile de schimb ale lumii economice. Valoarea nu provine din trecutul bunurilor, ci din viitorul lor"[2205] (s. ns.).

2201 Adesea, este alăturat şi numele lui Joseph Alois Schumpeter, deşi, prin dinamica gândirii sale, mai ales cu privire la evoluţia societăţii capitaliste, el face „disidenţă" în cadrul Şcolii austriece, apropiindu-se mai mult de marxism.

2202 „**Anti-marxiste** convaincu, il inaugure une des spécialités de l'école de Vienne modèrne: défendre le libéralisme contre le communisme et la planification" (Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 224).

2203 Böhm-Bawerk aprecia că Marx reprezintă „une intelligence de premier ordre" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e ed., Dalloz, Paris, 1993, p. 227).

2204 „The core of Böhm-Bawerk's theoretical endeavours is the development of an intertemporal theory of value, capital and interest" (*The New Palgrave of Economics*, vol. I, p. 301).

2205 „Attribuer au capital une force créatrice de valeur au sens littéral du mot, c'est se méprendre complètement sur la nature de la valeur, d'une part, et sur celle de la production d'autre part. La valeur n'est pas et ne peut pas être produite. Ce qu'on produit c'est toujours des formes, des aspects, des combinaisons naturelles, des choses, des biens … Leur valeur leur vient du dehors, des besoins et des rapports d'échange du monde économique. La valeur ne provient pas du

„**Capitalul** – aprecia Bawerk – nu este altceva decât un ansamblu de bunuri complementare de ordin superior. Acest ansamblu îşi trage valoarea din bunurile pe care le va produce”[2206]. Sau, capitalul „nu reprezintă altceva decât totalul produselor intermediare, generate în diferitele stadii ale producției ocolite”[2207]. Deci, capitalul nu are valoare intrinsecă (nemijlocită) şi nu poate transmite valoare bunurilor create cu ajutorul său. Dimpotrivă, valoarea lui provine de la bunurile directe (de rangul I) la a căror producție participă. Iar valoarea bunurilor directe „vine din exterior, de la nevoi şi de la raporturile de schimb ale lumii economice”. Valoarea capitalului, ca şi a altor bunuri, „nu provine din trecutul bunurilor, ci din viitorul lor”.

Prin asemenea afirmații, Böhm-Bawerk doreşte să **respingă**, deopotrivă:

- Teoria marxistă a valorii-muncă, fundamentul pentru explicarea mecanismului exploatării capitaliste a forței de muncă, a plusvalorii, profitului şi dobânzii.
- Teoria neoclasică a repartiției, care considera profitul drept preț al folosirii capitalului (sau a serviciilor acestui factor de producție).

2. Böhm-Bawerk a substituit explicațiilor cu caracter obiectiv, o paradigmă esențialmente psihologică. Întregul său demers metodologic s-a bazat pe **teoria valorii bunurilor prezente şi a bunurilor viitoare**.

Pentru aceasta a introdus conceptele „**producție directă”** şi „**producție ocolită” („umweg”, „roundabout”, „détour”)**. „Am nevoie de piatră pentru a-mi construi o locuință. O rocă vecină conține piatră de excelentă calitate. Cum o pot obține? **Primul mijloc**: mă agit şi cu mâinile goale detaşez ce se poate detaşa. Acesta este mijlocul cel mai direct, dar şi cel mai puțin fecund. **Al doilea mijloc**: îmi procur un fier, îmi confecționez o daltă şi un ciocan cu care exploatez roca mai dură: mijloc ocolit care, aşa cum se ştie, conduce la un rezultat infinit mai bun. **Al treilea mijloc**: îmi procur fier, o daltă şi un ciocan, dar nu le folosesc decât pentru a face găuri în rocă, urmând să-mi procur cărbune, sulf şi salpetru, cu care umplu găurile şi obțin piatra prin explozie: acesta este un mijloc şi mai ocolit, dar care – experiența o arată – îl depăşeşte pe cel de al doilea în productivitate, cum al doilea îl depăşeşte pe primul... Ştiința economică a observat de multă vreme şi a recunoscut două fapte. **În primul rând**, prelungirea ocolişurilor producției se traduce prin creşterea cantității de produse. **În al doilea rând**, această creştere începe să slăbească de la un anumit nivel”[2208] (s. ns.).

Mai departe, Böhm-Bawerk afirma: „producția care are abilitatea de a face ocolişuri nu este altceva decât ceea ce economiştii numesc producție capitalistă; producția cu mâna goală, care merge direct la țintă, reprezintă producția fără capital. Dar capitalismul nu este altceva decât ansamblul de produse intermediare care sunt create de fiecare din etapele

passé des biens, mais de leur avenir” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* p. 225).

2206 „Un capital n’est autre chose qu’un ensemble de biens complémentaires d’ordre supérieur. Cet ensemble tire sa valeur du produit auquel on prévoit qu’il donnera naissance” (După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 226). „Capital is nothing but the complex of intermediate products which appear on the several stages of the roundabout journey” (***„Reading in Economics”,*** Edited by Paul A. Samuelson, McGraw–Hill Book Company, INC., London, 1955, p. 52).

2207 Capital is „nothing but the total of intermediate products which are generated in the various stages of the roundabout method of production” (După Joseph Alois Schumpeter, *Ten great economists*, 3 rd. edition, Editura George Allen and Unwin Ltd., London, England, 1962, p. 165).

2208 „J’ai besoin de pierres à bâtir pour me faire une habitation. Une roche voisine en contient d’excellente qualité. Mais comment les obtenir? Premier moyen: je me trémousse, et de mes mains désarmées j’en détache ce qui peut se détacher. C’est le moyen le plus direct, mais aussi le moins fécond. Deuxième moyen: je me procure du fer, j’en forme un ciseau et un marteau, et avec ces outils je m’attaque à la roche dure; moyen détourné qui, comme tout le monde le sait, conduit à un résultat infiniment meilleur. Troisième moyen: je me procure du fer, un ciseau et un marteau mais je ne les emploie que pour faire des trous dans la roche, ensuite je m’applique à me procurer d’abord du charbon, du soufre et du salpêtre, puis je remplis les trous de mine de poudre et je fais sauter la pierre par l’explosion qui suivra; c’est la un moyen plus détourné mais qui – l’expérience le montre – dépasse le second moyen autant en productivité que le second dépassait le premier … La science économique a depuis longtemps observé et reconnu deux faits. Premièrement, l’allongement des détours de production se traduit par une augmentation de la quantité de produit; deuxièmement, cette augmentation commence à faiblir à partir d’un certain point” (După, J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, tome 2, p. 78). „The lesson to be drawn from these examples is obvious. It is – that a greater result is obtained by producing goods in roundabout ways than by producing them directly. Where a good can be produced in either way, we have the fact that, by the indirect way, a greater product can be got with equal labour, or the same product with less labour. But, beyond this, the superiority of the indirest way manifests itself in being the only way in which certain goods can be obtained. That roundabout methods lead to greater results than direct methods is one of the most important and fundamental propositions in the whole theory of production” (***Reading in Economics,*** Edited by Paul A. Samuelson, McGraw–Hill Book Company, INC., London, 1955, p. 50).

lungului ocoliş”[2209]. El identifica modul de producţie capitalist cu producţia ocolită. „Producţia capitalistă – afirma Bawerk – este «producţie ocolită»; opusul ei este «producţia directă» fără mijloace de producţie”[2210].

Böhm-Bawerk considera că este necesar să se pornească de la reprezentarea producţiei ca un proces de schimbări căruia îi este supus materialul iniţial, în scopul fabricării de bunuri necesare satisfacerii nevoilor. Un asemenea scop poate fi realizat numai dacă, iniţial, munca este cheltuită pentru producerea unor mijloace de producţie, care, apoi, vor fi folosite în scopul fabricării unei cantităţi mai mari de bunuri de consum. Şi cu cât ansamblul momentelor intermediare este mai mare, adică cu cât sunt mai multe ocolişuri şi durata producţiei este mai mare, cu atât este mai bine[2211].

Pornind de la principiul „producţiei ocolite” Böhm-Bawerk a urmărit să-şi creeze posibilitatea formulării unei noi teorii a dobânzii şi a veniturilor, total diferită de cele anterioare.

Dobânda apare ca rezultat al influenţei factorului timp asupra valorii bunurilor.

Valoarea bunurilor este mai mare în prezent decât în viitor.

$$V_P = V_V + \Delta V \text{ sau } V_V = V_P - \Delta V$$

unde: **V_P - valoarea prezentă a bunurilor;**
V_V - valoarea viitoare a bunurilor;
ΔV - diferenţa între valoarea bunurilor prezente şi viitoare

- **Timpul** modifică raporturile subiective dintre indivizi şi bunuri, din **trei motive**:
  - Eşalonarea nevoilor şi resurselor în timp îl determină pe individ să prefere bunurile prezente celor viitoare.
  - Superioritatea nevoilor prezente faţă de cele viitoare.
  - Superioritatea bunurilor prezente asupra celor viitoare. Bunurile prezente pot fi transformate în capital şi investite în viitor.

Aceste trei raţiuni explică – după părerea lui Böhm-Bawerk – apariţia profitului şi a dobânzii. Pentru aceasta el a introdus termenul de „**producţie ocolită” („umweg”, „roundabout”, „détour”).**

Tocmai în decalajul dintre aprecierile – subiective – ale valorii bunurilor prezente şi viitoare trebuie căutat izvorul dobânzii.

- După părerea lui Bawerk, dobânda are o **dublă raţiune**[2212]:
  - **Psihologică**. A consuma astăzi este mai agreabil decât a practica abstinenţa şi a amâna consumul pentru viitor. „Noi – afirmă Bawerk – subestimăm, în mod sistematic, atât nevoile viitoare cât şi bunurile care le vor satisface”[2213].
  - **Tehnică**. A investi înseamnă a spori eficienţa muncii viitoare, practicând „**producţia ocolită” („umweg”)**.

Dacă, de exemplu, posesorul unui capital de 1000 u.m. dă această sumă cu împrumut, el are dreptul ca, după o perioadă, să primească 1100 u.m., datorită deprecierii în timp a valorii bunurilor prezente. Numai astfel – apreciază Böhm-Bawerk – cele două sume sunt egale. Raţionamentul este simplu: creditorul renunţă la un bun prezent cu o valoare mai mare (întrucât ar satisface o nevoie actuală presantă) în schimbul unuia viitor de o valoare mai mică (pentru că se adresează unei nevoi mai îndepărtate şi, deci, mai puţin presante). Cu alte cuvinte, cei 1000 u.m. au în prezent o valoare mai mare decât aceeaşi sumă în viitor. O nevoie care ar fi satisfăcută astăzi cu 1000 u.m. va necesita peste un anumit timp, în viitor, 1100 u.m., întrucât

2209 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele ...* , p. 135. „The kind of production which works in these circuitos methods is nothing else than what economists call Capitalist Production, as opposed to that production which goes directly at this object. And Capital is nothing but the complex of intermediate products which appear on the several stages of the roundabout journey” (***Reading in Economics,*** Edited by Paul A. Samuelson, McGraw–Hill Book Company, INC., London, 1955, p. 52).

2210 „Capitalist production is «roundabout» production; its opposite is direct production-production without means of production, e. g. primitive hunting” (După Joseph Alois Schumpeter, *Ten great economists*, p. 165).

2211 „Every extension of the roundabout way means an addition to the powers which enter into the service of man, and the shifting of some of the burden of production from the scarce and costly labour of human beings to the prodigal powers of nature” (***Reading in Economics,*** Edited by Paul A. Samuelson, McGraw–Hill Book Company, INC., London, 1955, p. 52).

2212 John Maynard Keynes a denumit demersul metodologic al lui Bawerk „o eroare curioasă”, iar Joseph Alois Schumpeter aprecia că reprezintă „una dintre cele mai mari erori comise vreodată”.

2213 „We systematically underestimate future wants, and the goods which are to satisfy them” (După Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd. edition, Editura Harcourt Brace Jancovich, New York, 1975, p. 246–247).

pe măsura amânării, ea devine tot mai presantă. Prin urmare, sacrificiul făcut de creditor are la bază „o aşteptare rațională", reprezentată de dobânda la împrumut. În acelaşi sens, debitorul beneficiind de un bun prezent, îşi satisface cu 1000 u.m. o nevoie care l-ar costa, peste o perioadă, în viitor, 1100 u.m. Creditorul „consimte" să renunțe la un bun prezent în schimbul „aşteptării raționale", iar debitorul „înțelege" să plătească dobânda drept „preț" al satisfacerii unei nevoi prezente, care l-ar costa mai mult în viitor. Astfel, între creditor şi debitor are loc un schimb de echivalente pe baza relației (1000 u.m. prezente = 1000 u.m. viitoare + 100 u.m. dobânda). Dacă numărul anilor, până la scadență, este **n**, iar rata anuală a dobânzii este **d'**, vom avea:

$$S_n = S_0(1 + d')^n$$
$$S_0 = S_n/(1 + d')^n$$

de unde rezultă S_0:

S_n - suma de rambursat după n ani;
S_0 - suma inițială împrumutată;
d' - rata anuală a dobânzii;
n - numărul anilor.

Profitul la capital apare ca urmare a „producției ocolite" şi a influenței timpului asupra sumelor investite. Durata producției ocolite măreşte diferența dintre valoarea prezentă (mai mare) şi cea viitoare (mai mică). Cu cât durata producției este mai lungă şi „ocolişurile" succesive mai numeroase, „aşteptările raționale" vor fi mai mari. Ele sunt reprezentate de profit. Întreprinzătorul capitalist plătește muncitorului **salariul**, un bun prezent (de 1000 u.m.) în schimbul **produsului muncii** acestuia, un bun viitor. Prin urmare, produsul muncii viitoare va fi compus din salariu plus „aşteptarea rațională" a capitalistului, care în acest caz va lua forma profitului (1000 u.m. salariu = 1000 u.m. salariu + 100 u.m. profit). Capitalistul „consimte" să cedeze un bun prezent în schimbul „aşteptării raționale", iar muncitorul „înțelege" să plătească profitul drept „preț" al satisfacerii unei nevoi prezente, care l-ar costa mai mult în viitor. „Schimbul" dintre capitalist şi muncitor este, în accepțiunea lui Böhm-Bawerk – echivalent în termenii de mai sus. Profitul – susține autorul austriac – nu are la bază „exploatarea muncii de către capital", cum afirma Karl Marx. Apariția lui şi nivelul său sunt – deci – rezultatul firesc al „producției ocolite" şi al influenței timpului asupra capitalurilor investite. Dacă numărul anilor, până la obținerea de către capitalist al produsului muncii, este **n**, iar rata anuală a profitului este **pr'**, vom avea:

$$S_n = S_0(1 + pr')^n$$
$$S_0 = S_n/(1 + pr')^n$$

de unde rezultă S_0:

S_n - valoarea produsului muncii;
S_0 - valoarea salariului;
pr' - rata anuală a profitului;
n - numărul anilor.

Astfel, în lucrările lui Böhm-Bawerk îşi găsesc originea cercetările asupra **calculelor de actualizare** şi – poate – cele referitoare la **aşteptările raționale**, foarte frecvent utilizate şi dezvoltate în practica şi literatura economică din secolul al XX-lea.

11.13.2.2. TEORIA VALORII ŞI PREȚURILOR

„Les biens présents – scria Böhm-Bawerk – ont, en général, une valeur subjective plus grande que les biens futures du même genre et de même quantité"[2214].

$$V_P = V_V + \Delta V$$

„În rezumat – aprecia gânditorul austriac – fiecare are rațiunile sale pentru a estima mai mult bunurile prezente decât pe cele viitoare, săracul pârlit pentru că are cea mai mare nevoie de bunurile prezente, risipitorul pentru că nu se gândeşte la viitor; producătorul ... pentru că acestea (bunurile prezente – n. ns.) îi asigură o superioritate de mijloace de producție mai avantajoase"[2215].

Valoarea bunurilor se formează, exclusiv, pe baza aprecierilor subiective individuale ale partenerilor izolați, susține economistul austriac.

Ea nu provine din cheltuielile de producție şi nici de la factorii de producție folosiți şi consumați la producerea bunurilor de consum finale. Dimpotrivă, valoarea factorilor de

2214 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 228.
2215 „En résumé, chacun a ses raisons pour estimer plus les biens présents que les biens futures, le pauvre diable parce que c'est les biens présents qu'il a le plus besoin, le prodigue parce qu'il ne songe pas à l'avenir; le producteur ... parce qu'il (cela) lui assure une supériorité des moyens de production les plus avantageux" (După, Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 234).

producţie provine de la valoarea bunurilor finale, la a căror producţie participă. „A atribui capitalului o forţă creatoare de valoare, în sensul literar al cuvântului, – apreciază Böhm-Bawerk – este o neînţelegere completă asupra naturii valorii, pe de o parte, şi asupra producţiei, pe de altă parte. **Valoarea nu este şi nu poate fi produsă**. Ceea ce se produce reprezintă doar forme, aspecte, combinaţii naturale de lucruri, de bunuri ... Valoarea lor vine din exterior, de la nevoi şi de la raporturile de schimb ale lumii economice. Valoarea nu provine din trecutul bunurilor, ci din viitorul lor”[2216] (s. ns.). Cu alte cuvinte, valoarea nu se determină în producţie, ci în consum!

Iar, mai departe: „Tot ce poate ea face (producţia – n. ns.) este de a crea bunuri despre care se speră că vor avea valoare ca urmare a raporturilor previzibile între nevoie şi satisfacţie. Producţia este asemănătoare, într-un fel, spălătoriei. La fel cum spălătoreasa îşi expune rufele la soare, la fel producţia îşi aplică activitatea lucrurilor sau locurilor de la care poate spera la valoare pentru produsele sale. Dar ea nu creează valoare, cum spălătoria (şi spălătoreasa) nu creează razele solare”[2217].

Teoreticienii Şcolii Austriece s-au preocupat, în principal, de explicarea formării preţurilor de piaţă ale bunurilor de consum. Ei susţineau că, în final, preţurile acestora sunt determinate *numai de aprecierile subiective exprimate de indivizi separaţi, cu privire la utilitatea finală a ultimei unităţi dintr-un bun oarecare*.

- ◆ Utilitatea finală, sau marginală, depindea de **doi factori**:
- ■ **De intensitatea nevoii individului, în mod direct proporţional.**
- ■ **De cantitatea disponibilă (şi consumată) din bunul respectiv, în mod invers proporţional.**

Böhm-Bawerk scria: „Pentru formarea valorii este necesar ca utilitatea să fie unită cu cantitatea – raritatea nu este absolută, ci numai relativă, adică numai în comparaţie cu gradul de trebuinţă pentru un lucru sau altul. Cu cât este mai mare intensitatea nevoii, în condiţiile unei rezerve date a unui bun, cu atât mai mare va fi utilitatea finală a bunului respectiv în ochii unui sau altui individ; invers, cu cât mai scăzută va fi intensitatea nevoii cu atât va fi mai mică şi utilitatea finală. Şi cu cât mai mare va fi rezerva de bunuri, în condiţiile date ale intensităţii nevoii pentru bunul respectiv, cu atât mai mică va fi utilitatea finală a bunului”[2218].

În esenţă, el susţine că **utilitatea marginală scade pe măsura sporirii rezervelor şi că valoarea unui bun este determinată de cea mai mică utilitate pe care o posedă ultima unitate, care satisface cea mai puţin importantă nevoie**. A devenit celebru exemplul dat de Böhm-Bawerk cu privire la cei **5 saci de grâu**. Producătorul va atribui destinaţii diferite produselor sale, în funcţie de intensitatea nevoilor, astfel: primul (cu utilitatea cea mai mare 10) pentru hrana strict necesară; al doilea (8) pentru suplimentarea hranei; al treilea (6) pentru hrana animalelor şi păsărilor; al patrulea (4) pentru producerea de votcă, al cincilea (1) pentru papagali. Pe măsura scăderii intensităţii nevoii, descreşte şi aprecierea subiectivă pe care producătorul-consumator o dă bunurilor sale. Producătorul va vinde, în primul rând, sacul al cincilea, cu valoarea cea mai mică, întrucât satisface cea mai puţin importantă nevoie.

- ◆ Formarea preţului, prin mecanismul aprecierii psihologice subiective individuale, are loc astfel:
- ■ Aprecierea subiectivă a vânzătorului apare în calitate de **limită minimă** a preţului (de vânzare);
- ■ Aprecierea subiectivă a cumpărătorului apare în calitate de **limită superioară** a preţului (de cumpărare).

Dacă, de exemplu, cumpărătorul apreciază marfa la 20 u.m., iar vânzătorul la 15 u.m., preţul tranzacţiei se va situa undeva între 15–20 u.m. Dacă preţul ar fi superior lui 20 u.m., ar dispărea stimulentul pentru cumpărare, iar dacă ar fi sub 15 u.m., ar dispărea stimulentul pentru vânzare.

2216 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs*, 2-e ed., Dalloz, Paris, 1993, p. 225.

2217 „Tout ce qu’elle peut faire, c’est simplement de créer des biens dont on espère qu’ils auront de la valeur par suite des rapports prévisibles entre le besoin et la satisfaction. La production ressemble en une certaine manière au blanchisseur. De même que celui-ci expose sa linge au soleil, de même la production n’applique son activité qu’aux choses et qu’aux endroits où elle peut espérer de la valeur pour ses produits. Mais elle ne crée pas plus la valeur que le blanchisseur ne crée les rayons solaires” (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 1993, p. 225).

2218 După Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice,* Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 136.

„Prețul de piață – susține Böhm-Bawerk – se formează la întâlnirea ofertei făcută de vânzătorul cel mai puțin dispus să vândă, dintre cei care vând efectiv, şi cererea cumpărătorului cel mai puțin presat să cumpere, dintre cei care cumpără efectiv. Vânzătorul marginal şi cumpărătorul marginal formează **cuplul limită**. Evaluările lor subiective determină prețul de piață pentru toți coschimbiştii. Acesta constituie prețul de echilibru unic pentru ansamblul pieței"[2219].

Dinamica gândirii lui Böhm-Bawerk este următoarea:

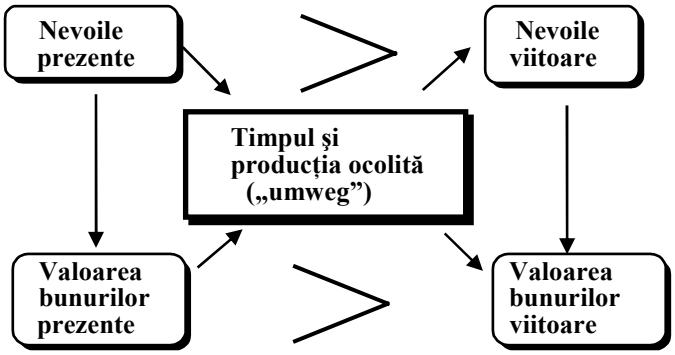

11.14. FRIEDRICH FREIHERR VON WIESER (1851–1926)

11.14.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Friedrich von Wieser este considerat – alături de Carl Menger şi Eugen Böhm Ritter von Bawerk – cofondator al Şcolii Austriece de Economie, din ultima pătrime a secolului al XIX-lea.

Friedrich von Wieser s-a născut la **10 iulie 1851**, în oraşul Viena. Tatăl său a fost comisar general în armata austriacă în timpul războiului din 1859, înnobilat şi a devenit ulterior vicepreşedinte al Curții de Conturi a Austriei, baron şi consilier privat (Geheimrat).

Tânărul Friedrich şi-a început studiile la Gimnaziul benedictin din Viena, una din cele mai faimoase şcoli ale timpului. Aici el a fost coleg cu Eugen Böhm Ritter von Bawerk, cu care a devenit prieten şi cumnat. Împreună au urmat cursurile facultății de drept (care includea şi cursuri de economie) la Universitatea din Viena şi amândoi au făcut studii de Economie la Heidelberg, Leipzig şi Jena, sub îndrumarea unor reprezentanți ai Şcolii Istorice Germane (Wilhelm Roscher, Karl Knies şi Bruno Hildebrand).

În anul 1884, Wieser a fost numit profesor asociat, iar în 1889 profesor titular la Universitatea din Praga (unde, în 1901–1902, a devenit vice-cancelar).

În anul 1902 a fost chemat ca succesor al lui Carl Menger, la catedra de Economie politică, Facultatea de Drept a Universității din Viena[2220].

Doi ani mai târziu a fost nominalizat profesor la aceeaşi universitate, prietenul şi cumnatul său Eugen Böhm Ritter von Bawerk.

În perioada 1917–1918 Friedrich von Wieser a fost ministru al comerțului în guvernul austriac[2221]. Ca şi ceilalți doi cofondatori ai Şcolii Austriece, el a fost numit membru pe viață al

2219 „Le prix de marché – susține Böhm-Bawerk – se forme à la rencontre de l'offre faite par le moins désireux de vendre, parmi ceux qui vendent effectivement, et de la demande présentée par l'acheteur le moins pressé d'acheter, parmi ceux qui passent effectivement à l'acte. Le vendeur marginal et l'acheteur marginal forment **le couple limite**. Leurs évaluations subjectives déterminent le prix de marché pour tous les coéchangistes. Cela constitue un prix d'équilibre unique pour l'ensemble du marché" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 224).

2220 „Il s'oppose alors aux méthodes dogmatiques et scolastiques alors en vigueur dans le système éducatif contrôlé par l'Église catholique" (Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 218).

2221 După destrămarea Imperiului Austro-Ungar, Wieser s-a întors la „ses chères études" şi la spectacolele de operă pe care „le frecventa asiduu". „Son antisémitisme était alors fort répandu dans une Vienne infestée par les idéologies totalitaires et crépusculaires" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 219).

Parlamentului Austriei. Spre deosebire de ei şi, neobişnuit pentru Şcoala Austriacă, Friedrich von Wieser a fost adeptul intervenţiei statului în economie.

Friedrich von Wieser a încetat din viaţă la **23 iulie 1926**.

Lucrările principale ale lui Friedrich von Wieser au fost: **1884 – *Über die Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes* (*Originea şi legile principale ale valorii economice*); 1889 – *Der naturliche Werth* (*Valoarea naturală*); 1910 – *Recht und Macht* (*Drept şi putere*); 1913 – *Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft* (*Teoria economiei sociale*); 1926 – *Legea şi puterea*.**

11.14.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

11.14.2.1. „VALOAREA NATURALĂ" ŞI „VALOAREA DE SCHIMB"

Friedrich von Wieser este considerat „un marginalist în sensul strict, integrat nucleului central neoclasic, adept al microeconomiei şi al individualismului metodologic"[2222]. Întreaga gândire a lui Wieser este esenţialmente subiectivă.

Asemenea lui Carl Menger, el aprecia: „Valoarea bunurilor derivă din valoarea dorinţelor (nevoilor – n. ns.)"[2223]. Prin urmare, nevoia este singurul element care conferă valoare bunurilor. De aceea determinarea valorii nevoilor constituie singura modalitate de abordare a valorii. „Teoria valorii, deci, are de a face, înainte de toate, cu valoarea dorinţelor (nevoilor – n. ns.), aceasta fiind forma în care apare prima dată valoarea"[2224].

Încercând să stabilească valoarea nevoilor, el scria: „În acest sens mărimea valorii nevoilor depinde de clasa acestora, iar în interiorul clasei, de gradul de satisfacere deja atins"[2225].

Deci, valoarea nevoilor depinde de **doi factori**:

- **Intensitatea nevoilor individului;**
- **Gradul de satisfacere a nevoilor de o anumită intensitate**.

Dar „cantitatea bunurilor" („quantity of goods") disponibilă şi consumată „influenţează" („influence") atât

- **„valoarea bunurilor" („the value of goods"),** cât şi
- **„valoarea nevoilor" („the value of wants"[2226]).**

Această modalitate de abordare a valorii îl apropie pe Friedrich von Wieser de gândirea lui Léon Walras, întrucât ambii determină – în esenţă – valoarea prin cantitate (raritate).

◆ Friedrich von Wieser este economistul care a introdus noţiunea de „**utilitate marginală" (grenznutzen[2227])**. „Spre deosebire de semnificaţia pur analitică atribuită de alţi membri ai trioului (Menger, Bawerk, Wieser – n. ns.) «Grenznutzen» a avut pentru Ludwig von Mises o conotaţie aproape mistică şi un conţinut normativ cert: mai precis, aceasta este utilitatea marginală medie în societatea concurenţială cu egalitate a veniturilor, adică este «valoarea naturală» a lui Wieser"[2228].

El a pus semnul identităţii între utilitatea marginală şi valoarea individuală a unităţii de bun.

Utilitatea marginală (U_m) – apreciază economistul austriac – reprezintă aprecierea (valoarea) subiectivă a fiecărei unităţi suplimentare consumată dintr-un bun oarecare.

2222 „un marginaliste au sens strict, intégrable au noyau central néo-classique, adepte de la micro-économie et de l'individualisme méthodologique" (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, 1993, p. 218).

2223 „The value of goods is derived from the value of wants" (Friedrich von Wieser, ***Natural value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 7).

2224 „The theory of value, then, has first of all to do with the value of wants, this being the form in which value first appears" (Friedrich von Wieser, ***Natural value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 7).

2225 „In this sense the amount of the value of want depends on the class of want, but within this class, it depends upon the degree of satisfaction already attained" (Friedrich von Wieser, ***Natural value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 7).

2226 Friedrich von Wieser, ***Natural value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 7.

2227 „During his leadership (of Wieser – n. ns.) Austrian School had to sail under the flag «Grenznutzenschule»" (*The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 921).

2228 „In contrast to the purely analytic usage by the other members of the trio (Menger, Bawerk, Wieser – n. ns.) 'Grenznutzen' had for Wieser a near mystic connotation and certainly normative content: more precisely, it is the average marginal utility in a competitive society with equality of incomes, which is the «natural value» of Wieser" (*The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 921).

Utilitatea (valoarea) fiecărei unități scade pe măsura creşterii cantității totale consumate, până la **„0"** în cazul atingerii gradului de saturație.

Valoarea individuală a fiecărei unități, dintr-un stoc de produse omogene, este determinată – apreciază el – de utilitatea marginală a ultimei unități consumate. Astfel, unitățile consumate anterior nu vor fi evaluate la valoarea lor inițială, ci la aceea a ultimei unități.

Utilitatea totală reprezintă suma utilităților marginale descrescătoare ($U_T = \Sigma U_m$). Ea creşte, pe măsura sporirii cantității consumate, dar cu o rație descrescătoare, până la saturație („satiation point"[2229]).

Valoarea totală este calculată de Wieser prin produsul dintre valoarea individuală şi cantitatea consumată ($V_T = V_i.Q_i$).

Q	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
U_m (V_i)	**10**	**9**	**8**	**7**	**6**	**5**	**4**	**3**	**2**	**1**	**0**
$U_T = \Sigma U_m$	**10**	**19**	**27**	**34**	**40**	**45**	**49**	**52**	**54**	**55**	**55**
$V_T = V_i.Q_i$	**10**	**18**	**24**	**28**	**30**	**30**	**28**	**24**	**18**	**10**	**0**
$U_P = U_T - V_T$	**0**	**1**	**3**	**6**	**10**	**15**	**21**	**28**	**36**	**45**	**55**

La început valoarea totală creşte, apoi începe să scadă, ajungând la **„0"** în cazul saturației, deoarece ultima unitate consumată are utilitatea marginală (valoarea) nulă.

Calculată prin două metode diferite, se observă că, pe măsura sporirii cantității consumate, **utilitatea totală este mereu mai mare ca valoarea totală ($U_T > V_T$).**

- Diferența dintre utilitatea totală (crescătoare) şi valoarea totală (care începe să scadă de la un anumit nivel al sporirii cantității de bunuri consumate) a fost denumită de Friedrich von Wieser **„utilitate pierdută" ($U_P = U_T - V_T$)** (vezi asemenea idee şi la Dupuit).

Prin urmare, pe măsura satisfacerii nevoii, utilitatea pierdută este tot mai mare, ajungând să fie maximă (egală cu utilitatea totală) la saturație. La acest nivel, atât utilitatea marginală, cât şi valoarea individuală sunt nule.

Încercând să analizeze procesul de formare a valorii de schimb pe piață, Wieser a remarcat că există o **divergență** între mişcarea utilității şi a valorii de schimb. Se întâlnesc situații în care valoarea de schimb este foarte mare, în timp ce utilitatea bunurilor este mică. De exemplu, toate mărfurile au pentru vânzător o valoare de schimb importantă, în timp ce nu prezintă – pentru el – nici o utilitate. Mai mult, nici un individ nu poate, prin mecanismul subiectiv de apreciere a utilității unui bun, să acționeze asupra valorii de schimb a acestuia. Fiecare se supune cursului pieței, obținând avantaje mai mari sau mai mici (renta consumatorului) în funcție de aprecierile pe care le dă utilității bunului respectiv şi a raportului cu prețul de piață.

Cum se formează, deci, valoarea de schimb?

Wieser aprecia că valoarea de schimb este determinată de **doi factori**:

- **Utilitatea mărfii;**
- **Puterea de cumpărare şi distribuția acesteia între membrii societății.**

Aceşti doi factori acționează simultan asupra valorii de schimb a mărfurilor. Datorită faptului că puterea de cumpărare este distribuită inegal între membrii societății, valoarea de schimb a bunurilor de lux este superioară valorii de schimb a bunurilor de strictă necesitate. Ca urmare, eforturile producătorilor se îndreaptă – prioritar – spre producția bunurilor de lux (care aduc o rentă mai mare) şi se neglijează (sau nu se dezvoltă corespunzător) producția bunurilor de consum curent.

Deci, producția se orientează cu precădere spre bunurile cele mai rentabile şi mai puțin spre cele cu mare utilitate socială.

Utilitatea socială este – astfel – **diminuată**, iar **valoarea de schimb mărită artificial, din cauza inechității distribuirii veniturilor**.

Bogații, care plătesc bunurile de strictă necesitate la acelaşi preț ca săracii, obțin o rentă a consumatorului mai mare (ca diferență între aprecierea superioară dată utilității primite şi aprecierea subiectivă inferioară a prețului plătit pentru ea). Simultan, săracii obțin o rentă

2229 Friedrich von Wieser, ***Natural value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 7.

mai mică sau nici una, pentru că diferența de apreciere este insignifiantă, din cauza veniturilor reduse de care dispun. Cu atât mai mult, ei nu pot spera să obțină rentă pentru bunurile de lux.

Cum s-ar stabili valoarea de schimb şi care ar fi raportul dintre ea şi utilitatea socială, dacă ar fi înlăturată inechitatea distribuirii veniturilor între membrii societății?

- Răspunsul la această întrebare face obiectul a ceea ce Wieser a numit **„VALOARE NATURALĂ".** „În cadrul valorii naturale – apreciază Wieser – bunurile sunt estimate în concordanță cu utilitatea lor marginală; în cadrul valorii de schimb, în funcție de combinarea utilității marginale şi a puterii de cumpărare. În prima, bunurile de lux sunt estimate mai puțin, iar cele strict necesare comparativ mai mult, decât în cea de a doua. Valoarea de schimb, chiar şi când este perfectă, reprezintă numai o caricatură a valorii naturale; ea bulversează simetria economică, mărind ce este mic şi micşorând ce este mare"[2230].

Din această apreciere Wieser a concluzionat că uneori se impune chiar o intervenție limitată a statului, când valoarea de schimb se depărtează prea mult de valoarea naturală. „Populația – scria el – aşteaptă ceva mai bun de la guvernanți. Aceasta nu înseamnă, nicidecum, respingerea în întregime a profitului. Pentru anumite bunuri de utilitate generală statul poate limita prețurile, înlocuind valoarea de schimb cu valoarea lor naturală (determinată de utilitatea marginală – n. ns.)"[2231].

Asemenea încercare i-a determinat pe unii să-l considere pe profesorul austriac, socialist. Analiza operei sale nu evidențiază vreo preferință a lui Wieser pentru un regim social sau altul sau vreo încercare de a reliefa avantajele socialismului asupra capitalismului. Obiectivul său a fost studierea formării „legilor valorii" şi a mecanismului lor de acțiune, într-un climat în care dispare inegalitatea repartizării veniturilor. Într-un astfel de mediu – apreciază Wieser – „obiectele necesare vieții vor avea o valoare (de schimb – n. ns.) mai mare decât astăzi"[2232]. Din contră, valoarea obiectelor de lux „va scădea continuu" („tendrait plutôt a baisser"[2233]). Pe această bază producția se va orienta mai mult spre bunurile strict necesare şi mai puțin spre cele de lux. De aici rezultă că divergența de mişcare dintre utilitate şi valoarea de schimb va dispărea. Utilitatea socială se va pune de acord cu valoarea de schimb, bogăția va fi echitabil distribuită în societate şi se va realiza „valoarea naturală" a bunurilor. Climatul propice în care valoarea de schimb se apropie cel mai mult de valoarea naturală este – după părerea lui Wieser – tocmai libera concurență, în cadrul căreia atât oferta cât şi cererea devin perfect elastice.

2230 „In natural value goods are estimated simply according to their marginal utility; in exchange value, according to a combination of marginal utility and purchasing power. In the former, luxuries are estimated far lower, and necessaries, comparatively, much higher than in the latter. Exchange value, even when considered as perfect, is, if we may so call it, a caricature of natural value; it disturbs its economic symetry, magnifying the small and reducing the great" (Friedrich von Wieser, ***Natural Value***, London, 1893, p. 62).
2231 Friedrich von Wieser, ***Natural Value***, Fairfield, U.S.A., 1989, p. 225.
2232 „les objets nécessaires à la vie auraient une valeur (d'échange – n. ns.) plus forte qu'aujourd'hui" (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 236).
2233 Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 236.

Dinamica gândirii lui Wieser despre valoarea naturală este următoarea:

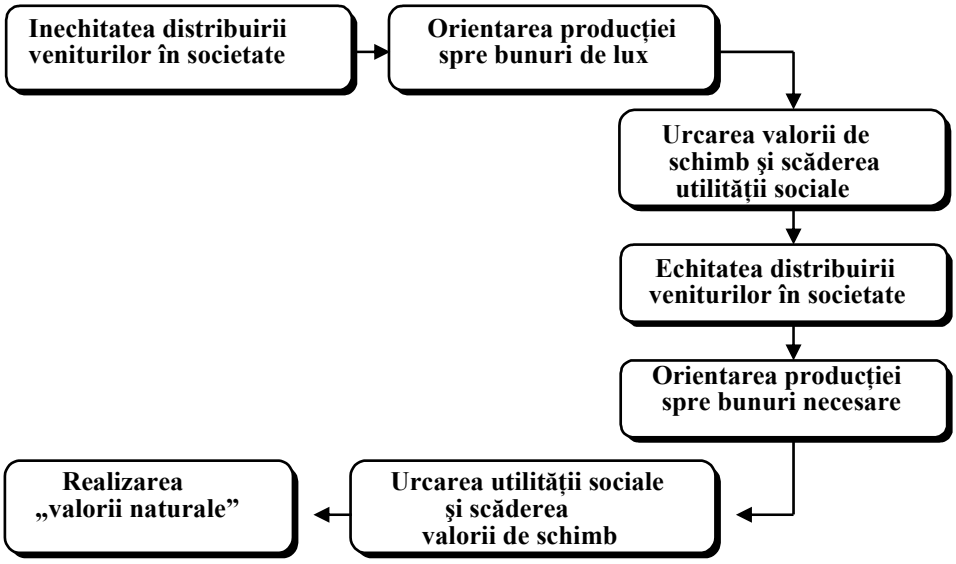
Inechitatea distribuirii veniturilor în societate
Orientarea producției spre bunuri de lux
Urcarea valorii de schimb și scăderea utilității sociale
Echitatea distribuirii veniturilor în societate
Orientarea producției spre bunuri necesare
Urcarea utilității sociale și scăderea valorii de schimb
Realizarea „valorii naturale”

11.14.2.2. SUBSTITUIREA FACTORILOR DE PRODUCȚIE COSTUL DE OPORTUNITATE („LEGEA LUI WIESER”)

Punând problema utilizării mai eficiente a resurselor rare, Friedrich von Wieser s-a preocupat de aspectele complexe ale posibilităților de substituire a factorilor de producție între ei şi a efectelor pe care le generează asupra rezultatelor obținute.

În acest context s-a folosit de **criteriile** substituirii factorilor de producție[2234].

▶ **Productivitatea marginală (W_m)**.

Productivitatea marginală a unui factor de producție reprezintă sporul de producție **(ΔQ)** obținut prin creşterea cu o unitate a factorului respectiv **(ΔX)**, în condițiile în care ceilalți rămân nemodificați.

$$W_m = \Delta Q/\Delta X$$

▶ **Rata marginală de substituire (R_{ms})**.

Rata marginală de substituire reprezintă cantitatea suplimentară dintr-un factor de producție **(ΔX)**, necesară pentru a compensa reducerea cu o unitate a altui factor **(–ΔY)**, astfel încât producția să rămână constantă sau să crească.

$$R_{ms} = -\Delta X/\Delta Y$$

Aceasta se mai poate determina ca raport între productivitatea marginală a factorului ce substituie **(W_{mB})** şi productivitatea marginală a factorului substituit **(W_{mA})**.

$$R_{ms} = W_{mB}/W_{mA}$$

În forma de mai sus indicatorul arată câte unități din primul factor sunt necesare pentru a substitui o unitate dintr-al doilea. Dacă raportul este subunitar, eficiența factorului ce substituie este mai mare decât a celui substituit **($W_{mB} > W_{mA}$)**. Dacă raportul este egal cu 1 eficiența celor doi factori este identică **($W_{mB} = W_{mA}$)**, iar dacă este supraunitar factorul substituit era mai eficient decât cel cu care se substituie **($W_{mB} < W_{mA}$)**.

2234 Uneori se folosește și **„randamentul extremal”** (marginal) **(Rm)**, care reprezintă sporul maxim de producție ce se poate obține prin majorarea unui factor, în condițiile în care ceilalți rămân constanți.

Interesante aspecte cu privire la eficiența și influența asupra rezultatelor totale obținute, cât și referitor la substituirea factorilor de producție, oferă **funcția C. W. Cobb – Paul H. Douglas**[2235].

$$Y = a \prod X_i^{\alpha i}$$ **unde**

Y – rezultatele totale obținute;
a – o mărime, care surprinde influența altor factori (nenominalizați) asupra rezultatelor totale (Y);
X_i – factorii de producție nominalizați în funcție;
α_i – coeficienții de elasticitate, care evidențiază modificarea rezultatelor totale, la modificarea cu 1% a fiecărui factor de producție.

Un caz particular al funcției Cobb-Douglas este următorul:

$$Y = a K^{\alpha} L^{\beta}$$ **unde**

Y – venitul, producția;
a – coeficient;
K – capitalul folosit;
L – numărul de lucrători;
α – coeficientul de elasticitate al lui Y în funcție de K. El arată că la modificarea cu 1% a lui K, Y se modifică cu α%.
β – coeficientul de elasticitate al lui Y în funcție de L. El arată că la modificarea lui L cu 1%, Y se modifică cu β%[2236].

- Friedrich von Wieser este acreditat cu calitatea de fondator al noțiunii „**COST DE OPORTUNITATE**”[2237]. El a definit costul, **nu** ca pe o sumă de cheltuieli de producție și circulație directe, ocazionate de producerea și comercializarea mărfurilor, **ci** ca pe **un sacrificiu de utilitate (sau „utilitate pierdută”)**.

În acești termeni, „**costul de oportunitate” necesar producerii unei utilități anume, reprezintă echivalentul valoric al utilității la care se renunță, pentru a o obține pe cea dorită**.

De exemplu, „costul de oportunitate” al voiajului reprezintă renunțarea la bunurile ce ar putea fi cumpărate cu suma de bani plătită pentru biletul de călătorie.

- Pe această bază, autorul austriac a fundamentat „**LEGEA LUI WIESER“. Productivitatea marginală a fiecărui factor (sau costul său) trebuie să fie aceeași în diferitele folosiri și egală cu utilitatea marginală a ultimei unități a stocului din factorul respectiv. „Produsul marginal** – scria profesorul austriac – **al fiecărui factor (sau costul său) trebuie să fie același în diferitele întrebuințări și la fel de mare ca cel obținut în cea mai puțin importantă utilizare obținută prin cantitatea totală disponibilă”**[2238]**.** Aceasta este **„Legea lui Wieser”.**

2235 Funcția de producție Cobb–Douglas a fost introdusă de cei doi autori, în perioada interbelică, pentru studierea influenței capitalului (K) și forței de muncă (L), asupra producției sau venitului. Cei doi autori au studiat cazul special, în care $\Sigma\alpha_i = 1$. Literatura ulterioară consemnează o dezvoltare a acestei funcții, studiind și alte cazuri. Dacă $\Sigma\alpha_i > 1$, se consideră că eficiența factorilor de producție este crescătoare; dacă $\Sigma\alpha_i = 1$, eficiența este constantă, iar când $\Sigma\alpha_i < 1$, se estimează o eficiență descrescătoare a lor, pentru perioada analizată. Cei doi autori au expus funcția în „American Economic Review”, în anul 1928, pentru a explica contribuția capitalului și muncii asupra venitului național.

2236 O interesantă tratare a funcțiilor de producție se găsește în *Metode statistice de cercetare a corelațiilor în economie,* Editura Academiei R.S.R., București, 1967, cap. VI, p. 159–193. Marcu Horovitz consideră că „**a”** este un „multiplicator care indică în ce proporție crește producția, date fiind dimensiunile celor doi factori de producție și elasticitățile lor” și îl determină ca pe un indicator de eficiență, astfel: $\mathbf{a = Y/(K^{\alpha}L^{\beta})}$**.** Autorul consideră că cu cât „a” este mai mare, cu atât eficiența economică este mai ridicată. Mulțimile α**Y** și β**Y** reprezintă părțile din producție dependente funcțional de acțiunea celor doi factori independenți (După Marcu Horovitz, *Cuantificarea eficienței economice și a productivității muncii (II),* în „Revista economică”, nr.11/19; detalii vezi și la Gheorghe Popescu, *Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1994, p. 156–157 și 165).

2237 Se pare că termenul „cost de oportunitate”, atribuit lui Friedrich von Wieser, ar fi fost introdus în teoria economică de Maffeo Pantaleoni.

2238 „The marginal product – scria profesorul austriac – of each factor (or its cost) must be the same in all its different uses and as high as the least important marginal utility achievable from its given supply” (*The New Palgrave of Economics*, vol. IV, p. 921).

◆ Tot lui Friedrich von Wieser i se atribuie şi prioritatea în privința introducerii **„PRINCIPIULUI IMPUTAȚIEI" („Zurechnung")**, dezvoltat mai explicit de către americanul John Bates Clark (vezi **teoria „produsului pur")**.

*
* *

Prezentăm, în continuare, o imagine de ansamblu, sintetică, asupra legăturilor dintre costuri, venituri şi rezultate, aşa cum se prezintă ele în gândirea neoclasică.

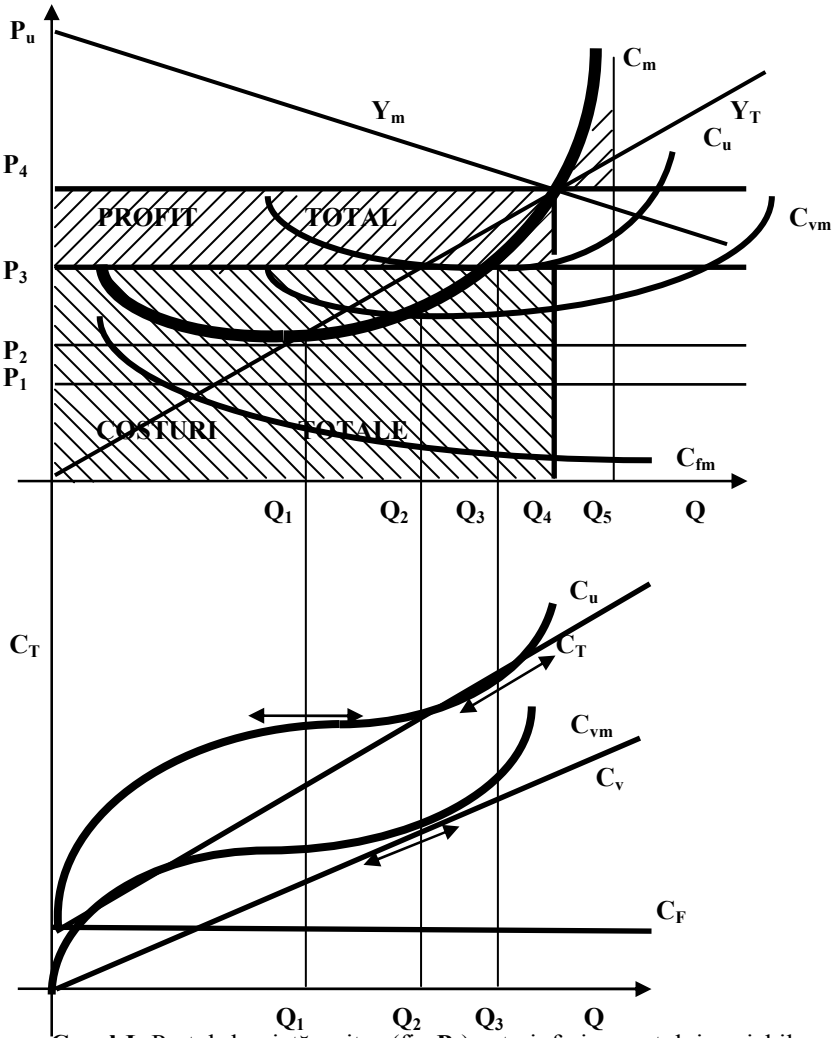

Cazul I. Prețul de piață unitar (fie P_1) este inferior costului variabil mediu (C_{vm}). În această situație, pentru orice nivel al producției, încasările totale ($Y_T = Q_T.P_u$) sunt inferioare costurilor totale (C_T), adică ($Y_T < C_T$). Întreprinderea nu poate să-şi acopere nici costurile fixe şi înregistrează pierderi.

Cazul al II-lea. Prețul de piață unitar (fie P_2) este inferior costului total mediu (C_u). Şi acum încasările totale sunt inferioare costurilor totale, dar întreprinderea poate să-şi acopere costurile fixe şi o parte din cele variabile. Producând cantitatea Q_2 întreprinderea nu-şi acoperă integral costurile, dar îşi reduce pierderile.

Cazul al III-lea. Prețul de piață unitar (fie P_3) este egal cu costul unitar. Pentru Q_3 încasările totale sunt egale cu costurile totale ($Y_T = C_T$), iar întreprinderea nu înregistrează nici

pierdere nici profit. Acum întreprinderea poate să-şi acopere atât costurile fixe cât şi pe cele variabile.

Cazul al IV-lea. Preţul de piaţă unitar (fie P_4) este superior costului mediu. Acum încasările totale sunt mai mari decât costurile totale **($Y_T > C_T$).** Pentru orice preţ situat deasupra costului unitar, există un nivel al producţiei care asigură obţinerea de profit. Pentru **Q_3 profitul unitar este maxim, întrucât diferenţa dintre preţul pieţei şi costul marginal este maxim**. Dar profitul total al firmei nu este maxim, întrucât cantitatea de bunuri care, la preţul P_4, aduce profit, nu este maximă. De aceea întreprinderea va fi interesată să-şi sporească producţia, **până la maximizarea profitului total**. Aceasta se poate realiza prin mărirea producţiei atât timp cât fiecare unitate suplimentară de bun înregistrează un cost unitar (chiar crescător) inferior preţului de vânzare. Adică, **atât timp cât încasarea marginală ($Y_m = \Delta Y/\Delta Q$) este mai mare decât/sau egală cu costul marginal ($C_m = \Delta CT/\Delta Q$), respectiv $Y_m \geq C_m$**.

Cazul al V-lea. Pe această bază, **volumul producţiei este optim când profitul obţinut pe ultima unitate produsă este nul ($Y_m - C_m = 0$, sau $Y_m = C_m$)**. În cazul de mai sus, **profitul total este maxim pentru Q_4**. Deci, **optimul producătorului** se stabileşte la nivelul producţiei care verificată egalitatea:

$$C_m = Y_m = P_u$$

În cazul de mai sus **$\Pi_{max} = Q_4(P_4 - C_u)$.** Prin urmare, **pe curba costului marginal se află un punct (deasupra C_u) pentru care:**

- **profitul unitar este nul;**
- **profitul total este maxim.**

Acest punct are următoarele coordonate:

- pe abscisă, **cantitatea optimă a ofertei;**
- pe ordonată, **un preţ** (peste costul mediu) **egal cu costul marginal.**

El corespunde **optimului producătorului**. „*Cette règle définissant la situation optimale de l'entreprise est absolue; elle est valable pour toute structure du marché considéré*”[2239].

Cazul al VI-lea. Preţul de piaţă unitar este superior costului unitar, dar inferior costului marginal. Din acest moment, deşi încasările totale sunt superioare costurilor totale **($Y_T > C_T$),** venitul marginal începe să fie inferior costului marginal **($Y_m < C_m$).** Profitul total începe să scadă, pe măsura creşterii producţiei, până la dispariţie, când **$P_u \leq C_u$.** De la acest nivel continuarea creşterii producţiei devine, din nou, nerentabilă.

2239 Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 207.

Schema generală de funcționare a economiei, în concepția Neoclasică, este următoarea:

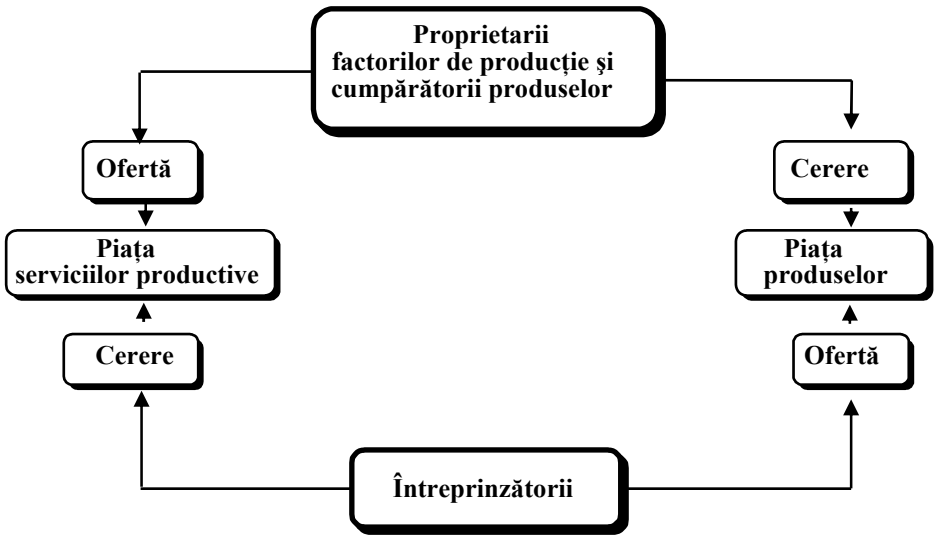

Comentariu

1. Factorii de producție cuprind:

- **Factorii primari** (munca, resursele naturale);
- **Factorii capital**, care sunt rezultatul unei producții anterioare (maşini, utilaje etc.).

Combinarea acestor factori de către întreprinzători conduce la obținerea de bunuri şi servicii, destinate consumului final şi sporirii stocului de capital.

2. Serviciile productive corespund folosirii – pentru o perioadă determinată – a factorilor de producție.

Piața serviciilor productive poate fi – deci – definită ca piața factorilor, iar prețurile serviciilor productive reprezintă „chiria" factorilor respectivi.

3. În practică, întreprinzătorii sunt – deopotrivă – **proprietarii factorilor de producție** (ei posedă cel puțin forța lor de muncă) şi **consumatorii produselor şi serviciilor finale**. Ei îndeplinesc astfel – simultan – două roluri distincte.

12. ŞCOALA SUEDEZĂ DE MACROECONOMIE. TEORII DESPRE ECHILIBRUL MONETAR

12.1. PROBLEME METODOLOGICE GENERALE

Clasicii din prima jumătate a secolului al XIX-lea au minimalizat sistematic rolul banilor şi influenţa lor asupra mecanismelor echilibrului economic. Este cunoscută celebra afirmaţie a lui Jean Baptiste Say (1767–1832): „produsele se schimbă pe produse". La rândul său, John Stuart Mill (1806–1873) aprecia că „nimic nu este mai indiferent decât banii".

Fără îndoială, clasicii au adoptat **teoria cantitativă a banilor** (iniţiată de **Jean Bodin (1530–1597)** în Evul Mediu). Conform acestei teorii, **creşterea cantităţii de bani pe piaţă duce la sporirea preţurilor, iar reducerea ei atrage după sine scăderea preţurilor**.

Deci:

- **Nivelul şi evoluţia preţurilor sunt direct proporţionale cu cantitatea de bani existentă pe piaţă;**
- **Puterea de cumpărare a unităţii monetare este invers proporţională cu cantitatea de bani din economie**.

Teoria cantitativă a banilor era perfect compatibilă cu ideea **banilor neutri.** Conform gândirii clasice, banii nu modificau proporţiile reale ale economiei, ci doar formele de manifestare ale acestora.

Creşterea sau scăderea cantităţii de bani din circulaţie avea, după clasici, acelaşi efect pe care îl are măsurarea unei distanţe în kilometri sau ... metri.

Clasicii apreciau că banii îndeplinesc numai **două funcţii**:

- **instrument de măsură a valorii;**
- **mijloc de schimb**.

Ei nu s-au gândit niciodată că dezechilibrele monetare ar putea fi cauza unor crize economice profunde. Gânditorii clasici considerau că banii reprezintă un simplu **„lubrifiant"** al mecanismelor economiei reale sau un simplu instrument de remunerare. Atitudinea clasicilor faţă de bani se explică, în mare măsură, prin lunga perioadă de stabilitate monetară din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, care n-a fost de natură să incite la studii speciale în acest domeniu, precum şi prin evoluţia ascendentă şi relativ „lină" a societăţii europene în perioada respectivă (mai ales între 1750 şi 1850).

Pentru a arăta că banii **nu sunt neutri**, trebuie demonstrat că evoluţia masei monetare poate să modifice proporţiile reale ale economiei (să stimuleze sau să frâneze producţia, să schimbe raporturile existente între preţuri şi venituri, să contribuie la menţinerea echilibrului sau să-l perturbe etc.).

La rândul lor, **neoclasicii** au tratat banii ca pe oricare alt bun, evidenţiind utilitatea lor prin raportarea la nevoile fiecărui individ separat. Ei vorbeau de valoarea banilor în termenii utilităţii marginale a ultimei unităţi din suma disponibilă.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea fenomenele monetare s-au constituit în obiective majore ale cercetării economice. **Léon Walras (1834–1910)** a avut, printre primii, intuiţia de a descoperi că teoriile tradiţionale asupra banilor nu explicau totul, că banii reprezentau mai mult decât un instrument de schimb. Ei erau o **rezervă de valoare** şi, deci, încasările monetare erau benefice. Ideea **„încasărilor dorite"** s-a încadrat perfect în teoriile utilitariste despre valoare. Banul, fiind un bun, trebuie să fie util şi să facă obiectul cererii şi ofertei.

Către sfârşitul secolului al XIX-lea s-a dezvoltat **curentul nominalist**[2240]. La început acest curent a fost – mai ales – o reacţie împotriva teoriei cantitative a banilor.

2240 Într-un anume sens, se poate vorbi de practici nominaliste încă din perioada îndepărtată a Evului mediu. Atunci puterea circulatorie a banilor era stabilită pe cale administrativă, de către conducătorii comunităţilor umane. „Falsificarea banilor era o practică foarte frecventă în Evul mediu, mai ales în perioadele conflictuale, ale bi- şi plurimetalismului etc. Pentru a preîntâmpina asemenea practici, regatele se conduceau după regula că *moneda este făcută de prinţ*. Acesta (prinţul) conferea monedei valoare. Se susţinea că moneda nu are valoare intrinsecă, ci *ea îi este conferită prin voinţa prinţului*. De aici şi teoria nominalistă a banilor. Moneda este, deci, *un semn bănesc*. În Evul mediu moneda făcea parte din domeniul regal, ca şi căile publice. În consecinţă, greutăţile pieselor monetare nu erau diferite. Valoarea lor era determinată de prinţ, *prin raportarea la o monedă de referinţă*, de calcul sau de cont, *livra*, a

1. Unii au susținut că oamenii apreciază banii pentru puterea lor de cumpărare, nu pentru că sunt fabricați din metale prețioase. S-a apreciat că un sistem bănesc „nemonetar" poate funcționa foarte bine, cu condiția ca emisiunea semnelor băneşti („fiduciare") să nu fie excesivă. Ideea „semnelor băneşti" este mai veche, ea apărând prima dată la **Adam Smith (1723–1790)** şi apoi la **David Ricardo (1772–1823)**, care vorbeau de avantajele lor, cu condiția să fie permanent şi complet acoperiți cu metal prețios. De fapt, Ricardo a inițiat chiar mişcarea care a dus – în secolele următoare – la demonetizarea aurului şi trecerea la banii „**fiduciari"** (fiducia = încredere, în limba latină).

2. Alții au dedus, din istoria bimetalismului, ideea că banii nu sunt „mărfuri ca celelalte" şi că valoarea metalelor prețioase este stabilită sau relevată numai prin monetizarea lor. După aceşti autori, inflația era explicată prin depărtarea masei semnelor monetare de baza lor reală, de cantitatea metalelor prețioase care o putea garanta.

3. Diferiți specialişti au demonstrat că mişcările ciclice ale prețurilor nu sunt legate de emisiunile de monedă. După ei, statele au posibilitatea fixării puterii nominale a semnelor băneşti, prin măsuri administrative. Cu toate acestea, puterea de cumpărare a banilor – exprimată în mărfuri – nu putea fi stabilită administrativ.

Tuturor acestor orientări le sunt **comune** următoarele:

- **nominalismul, adică ideea că banii nu sunt, în mod necesar, metalici;**
- **sistemele monetare pot funcționa perfect fără suportul metalelor prețioase;**
- **mişcarea prețurilor nu depinde de abundența sau raritatea banilor**.

Asemenea idei au deschis calea dezvoltării sistemelor monetare „fiduciare", „scripturale" sau ale „semnelor băneşti". Practica secolului al XX-lea a demonstrat posibilitatea organizării sistemelor monetare „nemetalice".

Sistemul Monetar Internațional, creat în 1944[2241], demonstrează că perioada banilor „metalici" a trecut şi nu se întrezăreşte posibilitatea întoarcerii la ea. Cu toate acestea, mai există şi astăzi partizani ai metalismului, care apreciază că „banii buni" sunt numai cei din aur (de exemplu, francezul Jacques Rueff sau românul Anghel Rugină, în secolul al XX-lea).

În ciuda trecerii generalizate la nominalism sau poate tocmai de aceea, **teoria cantitativă a banilor are foarte mulți adepți la ora actuală**. Dacă metalismul a fost abandonat ca practică, **tot** teoriile cantitative par să explice mai pertinent o serie de realități şi raporturi economice: masa monetară din circulație, cererea şi oferta de bani, nivelul şi evoluția prețurilor, puterea de cumpărare a unității monetare, inflația etc.

Marginaliştii austrieci, explicând valoarea prin utilitatea bunurilor, s-au întrebat: **„în ce constă utilitatea banilor?"** Ei au renunțat definitiv la metalism, considerând banii doar ca mijloc de schimb. Punând astfel problema, neoclasicii au avut de răspuns la următoarea întrebare: ***în ce constă utilitatea banilor, mai ales a celor nemetalici?***

Neacceptând ideea că un bun poate avea valoare de schimb fără să aibă valoare de întrebuințare, ei au considerat **cererea de bani** ca pe un bun, având o utilitate particulară. Mai rămânea de definit în ce constă această utilitate.

Pe de altă parte, **marginaliştii din „generația a treia" au abandonat teoria cantitativă a banilor**, pentru că ea fundamenta valoarea acestora numai pe raritate, fără vreo referire la utilitatea pe care banii o reprezentau pentru diferiții agenți economici. **Ludwig von Mises (1881–1973)**, de pildă, a analizat valoarea banilor după utilitatea pe care subiecții economici o atribuiau **ultimei unități monetare din veniturile lor**. La rândul său, **Albert Aftalion[2242] (1874–1956)** aprecia că valoarea banilor depinde de **factori cantitativi şi calitativi**, în special de **puterea de cumpărare pe care** (consideră oamenii) **o va avea unitatea monetară în viitor**.

◆ **Teoria modernă a banilor** n-a fost niciodată prezentată sistematic, dar unele elemente ale ei pot fi sintetizate astfel:

1. **Banii fac obiectul unei cereri speciale, independentă de cantitatea bunurilor care poate fi cumpărată cu ei**. **Banii sunt** – deci – **bunuri de natură specială, chiar privilegiată**. Ei reprezintă acea parte a veniturilor indivizilor, care îmbracă forma

---

cărei greutate era fixată, mai mult sau mai puțin, arbitrar" (Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 11).

2241 În urma **Conferinței din 1–22 iulie 1944, de la Bretton Woods, New-Hampshire, S.U.A.** La elaborarea acestui sistem şi-au adus contribuția hotărâtoare **John Maynard Keynes (1883–1946)** (din partea Europei), **Harry Dexter White (1892–1948)** şi **Henry Morgenthau jr. (1891–1967)** (din partea Statelor Unite ale Americii).

2242 Cercetător francez, născut în Bulgaria.

lichidităţilor disponibile. Deţinătorul de lichidităţi are posibilitatea de a face cumpărături când vrea şi unde doreşte, **fără** să mai dispună – în prealabil – de alte forme valorice. Deci, **banii reprezintă forma sintetică, *sui generis,* de bogăţie (avere)**. Deţinătorul de bani poate acţiona liber („**banii** – aprecia Dostoievski[2243] – **sunt libertatea frapantă")**. El posedă, în realitate, **o putere de cumpărare mult mai mare**, comparativ cu valorile nonlichide de mărime identică, dar mai dificil de realizat (de exemplu, o colecţie de tablouri sau oricare altă marfă). **Banii semnifică** – în această concepţie – „**cele mai fungibile[2244] bunuri".** Rata profitului – susţin reprezentanţii acestei orientări – reprezintă „preţul plătit pentru transformarea în valori lichide a bunurilor nonlichide".

În felul acesta, banii sunt mai mult decât un „lubrifiant" sau „mijloc de schimb" (ca la clasici), ei constituie o realitate cu caracteristici proprii, care avantajează pe deţinătorii lor.

2. Teoria modernă analizează, într-o manieră specială, rolul banilor. Cercetarea procesului investiţional a reliefat aspecte noi ale funcţiilor economice ale banilor (în special prin opera lui Eugen Böhm Ritter von Bawerk (1851–1914)). Orice investiţie stabileşte o punte de legătură între **un prezent cert** (lichidităţile disponibile şi investite) şi **un viitor incert** (rentabilitatea presupusă a investiţiilor). Calculele prezente pot fi dejucate de evenimente viitoare imprevizibile, iar, dacă se întâmplă aşa, echilibrul economic va fi rupt. Mai grav este faptul că sumele lichide destinate investiţiilor sunt furnizate de instituţiile de credit care le-au creat anterior. O politică de expansiune monetară (promovată de bănci) şi abundenţa lichidităţilor impulsionează investiţiile, dar inhibă economisirea. Dimpotrivă, restricţiile de creditare şi politica „banilor scumpi" frânează procesul investiţional, însă stimulează procesul de economisire. Astfel, situaţia monetară nu acţionează numai asupra evoluţiei nivelului preţurilor (cum credeau clasicii), ci şi asupra factorilor reali ai economiei. Ea poate modifica (pozitiv sau negativ) producţia, investiţiile, economiile, repartiţia, schimbul, consumul, raportul dintre venituri şi preţuri, dintre cerere şi ofertă etc., influenţând realizarea echilibrului economic. Teoria cantitativă tradiţională nu mai poate fi admisă, deoarece ea nu analizează factorii calitativi de acţiune asupra preţurilor, dar mai ales pentru că nu abordează influenţa masei monetare asupra modificării elementelor economiei reale.

Teoria cantitativă clasică aprecia că banii sunt „**o variabilă neutră"** a realităţii economice, incapabilă să inducă modificări ale proporţiilor economiei reale. Ei doar măsoară „în kilometri sau ... metri" corelaţiile existente, dar nu pot genera altele noi.

Teoria cantitativă contemporană – a secolului al XX-lea – consideră banii ca **„o variabilă integrată"** mecanismelor economice. **Masa monetară reflectă proporţiile economice reale existente, dar poate să le şi modifice sau să genereze altele noi**. Deci, în această concepţie, **banii reprezintă o componentă activă a economiei, care influenţează efectiv (uneori determinant, cum afirmă monetariştii) mecanismele echilibrului sau dezechilibrului.**

Începuturile studiilor în această direcţie au fost făcute de suedezul **Knut Wicksell (1851–1926)**. Ele au fost continuate de americanul **Irving Norton Fisher (1867–1947)** şi englezul **John Maynard Keynes (1883–1946)**, iar, apoi, de neokeynesişti şi monetariştii americani conduşi de profesorul **Milton Friedman** (născut în 1912 şi ai cărui părinţi erau comercianţi originari din regiunea Cernăuţi, România, emigraţi în SUA la finele secolului al XIX-lea).

2243 **Fiodor Mihailovici Dostoievski (1821–1881)** scriitor rus. În romanele sale *Crimă şi pedeapsă*, *Fraţii Karamazov*, *Însemnări din casa morţilor*, *Însemnări din subterană* etc. relevă condiţia dramatică a fiinţei umane, însetată de absolut şi supusă răului social şi moral, soluţia eliberării fiind „mântuirea prin jertfă şi umilinţă creştină".
2244 Pot fi înlocuiţi cu oricare altă marfă şi – la rândul lor – pot înlocui orice altă marfă.

12.2. JOHANN GUSTAV KNUT WICKSELL (1851–1926)

12.2.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Johann s-a născut în **20 decembrie 1851**, la Stockholm, ultimul din cei 6 copii[2245] ai lui Johann (1806–1866) şi Cristina Catharina Wicksell (născută Glassel) (1815–1858). Mama sa a murit de tuberculoză când el avea doar 7 ani[2246]. Tatăl său, comerciant, s-a recăsătorit în 1863 şi a încetat din viață în 1866, bolnav de cancer, când viitorul mare economist avea doar 15 ani.

Ca urmare a pierderii ambilor părinți, cei 5 copii ai familiei Wicksell au fost crescuți de o mătuşă, într-o atmosferă profund religioasă, fiind puternic influențați în tinerețe de doctrina lutherană (Swedish Lutheran Church).

Viitorul economist şi-a început studiile gimnaziale în Uppsala, în 1860, la Maria Junior High School, dovedindu-se talentat la limbi străine, ştiințe naturale, filosofie şi matematică. În anul 1872 Knut îşi trece bacalaureatul cu calificativul **„magna cum laude".**

În acelaşi an, 1872, şi-a început studiile universitare, la Universitatea Uppsala, în domeniile matematică şi fizică.

În anul 1874 Knut Wicksell[2247] a trecut printr-o criză morală[2248], în urma căreia va deveni ateu, laic şi antireligios fervent.

În anul 1875 Knut Wicksell a absolvit facultatea, obținând titlul de Licențiat în ştiințe matematice. În anul 1879 Knut Wicksell a început studiul ştiințelor sociale.

Încă din timpul studiilor universitare, viitorul economist a luat cunoştință cu doctrina malthusiană asupra populației, care l-a marcat profund pentru tot restul vieții. El se va manifesta, de acum înainte, ca un fervent susținător al „principiului populației", în numeroasele conferințe publice pe care le-a ținut în diferite oraşe suedeze în deceniile '80 şi '90 ale secolului al XIX-lea, înainte de a deveni profesor universitar. Chiar şi după 1901, când a reuşit să-şi înceapă cariera didactică la Universitatea Lund, va continua seria conferințelor „neo-malthusiene". Mai mult, a propus chiar reducerea populației Suediei de la circa 6 milioane la 4 milioane, pentru că numai aşa – aprecia el – se va putea asigura tuturor locuitorilor un nivel de trai decent.

Totodată, Wicksell a fost foarte apropiat cercurilor muncitoreşti, sindicatelor şi chiar mişcărilor socialiste, fără ca el însuşi să fie de stânga. Mai degrabă, Wicksell a fost un liberal radical[2249]. Cu toate acestea, el s-a pronunțat constant împotriva diferențelor mari de avere între clasele sociale, în favoarea îmbunătățirii condițiilor de trai ale populației muncitoreşti şi pentru promovarea de către stat a unei coerente şi efective politici de protecție socială[2250].

În anul 1885 studiază în Anglia – timp de un an – Economia politică clasică. Aici a aprofundat studiul lucrărilor lui Robert Thomas Malthus şi a luat cunoştință cu opera autorilor Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, William Stanley Jevons şi Alfred Marshall.

În perioada 1886–1889 beneficiază de o bursă pentru studiul economiei la universități din Germania şi Austria. Cu acest prilej a urmărit prelegeri ale istoricilor germani, Lujo

2245 Primul a murit în copilărie. Ceilalți frați ai lui Knut au fost: Hanna (1846–1918), Lotten (1847–1883), Hilda (1848–1939), Axel (1850–1930).

2246 Knut Wicksell a fost afectat toată viața de decesul prematur al mamei sale. Iată ce scria el unui prieten câțiva ani după acest tragic eveniment : „In a sense, after my mother died when I was six, I always felt homeless in my own home. I still remember strangers wandering round the house and how peculiarly quiet and empty it was afterwards" (Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 21–22).

2247 „Knut Wicksell was of slight build. His features were regular and finely drawn. He had a gentle mouth, a rounded jaw and a high, doomed forehead. His hair was dark and his eyes were blue. He seems to have been unusually sensitive even as a boy, and the many unhappy incidents of his chilhhood may have aggravated this disposition. His mother early death affected him deeply; he then had to leave at least part of the time with relatives; and neither he and nor the other children had much in common with their stepmother" (Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 26–27. Cartea a apărut în limba suedeză cu titlul *Knut Wicksell, rebell I det nya riket*, în anul 1958. În versiunea engleză are 355 pagini).

2248 Din cauză că s-a îndrăgostit de soția unui prieten.

2249 „Libertatea economică – scria el – este incomparabil mai de dorit decât un sistem de restricții şi obligațiuni, condus defectuos". „Unrestricted economic freedom, is, in general, 'infinitely to be preferred to a missguided system of restriction and compulsion'" (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 209).

2250 În fapt, bazele vestitei politici de protecție socială din Suedia au fost puse în primele decenii ale secolului al XX-lea, în urma unor intense dezbateri începute încă de prin deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea.

Brentano şi Georg Friedrich Knapp, care însă nu l-au marcat în vreun fel şi nici nu l-au interesat[2251]. În schimb, ideile neoclasicilor Hermann Heirich Gossen, Carl Menger, Léon Walras şi – în mod deosebit – Eugen Böhm Ritter von Bawerk au exercitat asupra lui Wicksell o influenţă hotărâtoare. Unii exegeţi apreciază că orientarea lui Wicksell spre studiul fenomenelor monetare a fost determinată de lucrarea în două volume a lui Böhm-Bawerk, ***Kapital und Kapitalzins*.**

La 15 iulie 1887 s-a **căsătorit** cu norvegianca Anna Bugge[2252], cu care a avut doi copii (Sven, 1890–1939, licenţiat în astronomie şi devenit, apoi, statistician, şi Finn, 1893–1913, student la medicină, decedat în urma unui accident suferit prin căderea pe o scară). Familia Wicksell l-a înfiat pe **Emil Sommarin (1875–1955)**, un nepot orfan, economist, succesorul lui Wicksell la catedra de Economie politică a universităţii Lund, cu merite în traducerea – sub îndrumarea lui Knut – *Bogăţiei naţiunilor* a lui Adam Smith în limba suedeză, fundamentarea politicii fiscale suedeze interbelice şi trecerea, din 1931, de la Sistemul-aur la Sistemul-monetar[2253].

În 29 mai 1893 Knut Wicksell şi-a susţinut **teza de doctorat** la Universitatea Uppsala şi a obţinut titlul de **doctor în economie**, cu o lucrare intitulată ***Value, Capital and Rent*** (publicată în toamna aceluiaşi an, în limba germană, la Jena, de către Gustav Fischer, cu titlul ***Über Wert, Kapital und Rents nach den neuren nationalökonomischen Theorien*)**[2254].

Într-o scrisoare expediată în 1896 prietenului său **Hjalmar Öhrvall** aprecia „the political wind seemed to be changing; perhaps after the long reign of reaction they would see down of liberal era”[2255].

În anul 1898 a publicat o nouă lucrare, ***Interest and Prices* (*Geldzins und Güterprise*)**.

La o vârstă destul de înaintată, 50 de ani, în 1901[2256], Knut Wicksell reuşeşte să devină, mai întâi, **profesor asociat** şi apoi, din 1903, **profesor titular** de Economie politică la Facultatea de Drept a **Universităţii Lund**[2257]. După încadrarea la universitate a mai publicat ***Lectures on Political Economy*** (vol. I în 1901 şi vol. II în 1906).

În anul 1903 familia Wicksell a închiriat de la primăria oraşului Lund – pentru 10 ani – o casă de 8 camere, „nu departe de dealurile Östertull şi cu vedere spre Sound”.

În luna octombrie 1909 Knut Wicksell a fost condamnat două luni de detenţie pentru „ocărârea şi batjocorirea cuvântului sfânt al lui Dumnezeu, în împrejurări care cauzează ofensă generală”[2258] şi a fost încarcerat la închisoarea Ystad.

2251 Iată ce afirma Wicksell într-o scrisoare trimisă din Strasbourg, în 1886, lui Hjalmar Öhrvall (medic, 1851–1929), cel mai bun prieten al său: „In the specialised historical research which is now fasionable here (and in Germany in general), I have absolutely no interest, at any rate for myself. And the influence of science on practical and political life seems to be: nill. Bismarck goes his own way and economists follow after, trying to show that what is, is right” (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 108).

2252 Profesoară la început, Anna Bugge (1862–1928) a urmat studii de drept (până în 1911) şi a devenit, în 1912, consilier municipal, iar, mai apoi, în deceniul al doilea al secolului al XX-lea, reprezentantul Suediei la Liga Naţiunilor şi membru permanent al Comisiei pentru Mandated Territories (Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 263 şi 325).

2253 Devenit mai târziu profesor universitar de Economie politică la Universitatea Lund şi editor al operelor lui Knut Wicksell.

2254 Un exemplar al lucrării i-a fost trimis lui Böhm-Bawerk, care şi-a exprimat încântarea de a descoperi „a true theorist who takes a profound and serious view of the function of our science”. La rândul său, Léon Walras aprecia că Wicksell „taken his place in the foremost rank of the new generation of mathematical economists, among whom we can already reckon Irving Fisher in New Haven and Marquis Vilfredo Pareto, my succesor at the University of Lausanne” (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 154).

2255 Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 171.

2256 „The appointment was confirmed by royal decree on November 1st 1901” (Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 187).

2257 Studiul Economiei politice era la începuturile sale în universităţile suedeze în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Disciplina, ca atare, era una subsidiară, la început, numai la facultăţile de drept. „The first man in Sweden to make a truly scientific contribution to economics was David Davidson (1854–1942)” (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 198). Contribuţiile lui Davidson, de orientare liberală, au venit abia în deceniile al optulea şi al nouălea ale secolului XIX. Studiile sale au mers – în principal – pe linia clasicismului englez. Knut Wicksell va fi primul economist suedez de orientare neoclasică.

2258 „Reviling and mocking God’s holy word in such circumstances as to cause general offence” (După Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 249–250). Wicksell a efectuat pedeapsa în perioada 4.10–3.12.1909, într-o celulă „with wonderful view of the sea and railway, and afternoon sun”, în condiţii pe care le-a găsit „excelente”, nelipsindu-i decât … „friptura de căprioară” („roast venison”)! Într-o scrisoare către soţie afirma: „The contryside is so beautiful here, so quiet and pleasant, and everyone, high and low, is kind and friendly towards me – as though human nature had undergone a complete transformation” (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 254).

Din anul 1915 Knut Wicksell a devenit, împreună cu adversarul său de idei **David Davidson**, consilier al guvernatorului Băncii Suediei **(Riksbank)** şi membru în comisia parlamentară de bănci şi credit. Guvernatorul Riksbank era **Victor Moll (1858–1929)**, un om cu pronunțat simț practic, care l-a încurajat pe Wicksell în demersurile sale teoretice, i-a finanțat un an de documentare pe probleme monetare şi de credit în mai multe țări europene, între care Anglia şi Germania şi a promovat în politica băncii unele din ideile şi sugestiile incomodului economist.

În anul 1916 Knut Wicksell s-a pensionat din învățământ. În acelaşi an a cumpărat o grădină în districtul Mörby, la periferia oraşului Stockholm, unde – sub supravegherea Annei Bugge – şi-au construit o casă compusă din trei camere şi o bucătărie, în care va trăi restul vieții. După pensionare a desfăşurat numeroase activități sociale legate de preocupările sale în domeniul economic, fără însă a mai produce vreo contribuție majoră de natură ştiințifică. În timpul primului război mondial a fost ales vicepreşedinte al Organizației Neomalthusiene Internaționale, iar din 1917 a devenit primul preşedinte al Clubului Economiştilor din Suedia.

La **3 mai 1926** Knut Wicksell se stinge din viață, în urma unei pneumonii, cauzată de o boală la stomac[2259].

12.2.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

Knut Wicksell este considerat întemeietorul (fondatorul) Şcolii suedeze de macroeconomie[2260].

Problema principală a preocupărilor ştiințifice ale lui Wicksell a fost explicarea relațiilor dintre mişcarea prețurilor şi situația monetară la sfârşitul secolului al XIX-lea.

În acea perioadă nivelul prețurilor şi rata dobânzii erau foarte scăzute. Această situație i s-a părut lui Wicksell paradoxală şi în totală contradicție cu explicațiile oferite de Şcoala clasică. Reprezentanții clasicismului afirmau că reducerea ratei dobânzii antrenează o expansiune a creditului şi a puterii de cumpărare şi – deci – o creştere a prețurilor. Invers, urcarea ratei dobânzii şi scumpirea creditului generau reducerea puterii de cumpărare şi a nivelului prețurilor.

Prin urmare, reducerea simultană a ratei dobânzii şi a prețurilor, reprezenta o nouă provocare pentru ştiința economică şi aştepta un răspuns pertinent.

Knut Wicksell şi-a propus realizarea a trei obiective:

- **Ameliorarea gândirii clasice**
- **Elaborarea teoriei celor două rate ale dobânzii**
- **Elaborarea teoriei proceselor cumulative**

12.2.2.1. AMELIORAREA GÂNDIRII CLASICE

Gândirea clasică aprecia că teoria prețurilor are la bază două principii fundamentale:

1. Pentru bunurile marfă care nu pot fi reproduse după nevoi (opere de artă, cărți rare, vinuri deosebite etc.) **prețul variază în funcție de venituri şi de dorința celor care doresc să le cumpere**. Adică, **prețul bunurilor rare este determinat de utilitatea (cererea) lor**. Aici se găsesc elemente ale teoriei subiective despre valoarea determinată de utilitatea bunurilor şi de cantitatea consumată sau disponibilă din fiecare bun economic, dezvoltată de Neoclasicism (Marginalism).

2. Bunurile marfă care pot fi reproduse după dorință şi nevoi, fără limitări deosebite, **au un preț determinat de costurile producției** (de condițiile ofertei). În aceasta constă conținutul principal al teoriei obiective despre valoarea determinată de costuri, dezvoltată de Şcoala clasică şi Marxism. Deci, **gândirea clasică aprecia că** – şi într-un caz şi

2259 „He died in his home, fourthy minutes after midnight, on May 3rd 1926, at the age of seventy-four" (Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 329).

2260 Alături de Wicksell, din aceasta au mai făcut parte: Bertil Ohlin, Eli Filip Heckscher, Karl Gunnar Myrdal, Erik Lindahl, Erik Filip Lundberg. Prin Şcoala suedeză se realizează, la începutul secolului al XX-lea, trecerea de la „microeconomie" la „macroeconomie". Şcoala suedeză şi – în special – gândirea lui Wicksell constituie unul din izvoarele principale ale gândirii keynesiste, alături de Şcoala marginalistă engleză (reprezentată prin Jevons şi Marshall).

în celălalt – **nivelul preţurilor şi puterea de cumpărare a banilor depindeau, în principal, de condiţiile producţiei**.

Gândirea neoclasică apreciază că, în orice condiţii, **preţul tuturor bunurilor economice** (marfă sau nu, dar limitate) **depinde exclusiv de utilitatea lor**. Iar această utilitate este determinată subiectiv de către fiecare individ separat, în funcţie de sistemul său de nevoi şi de cantitatea de bunuri consumată. Valoarea bunurilor economice se măsoară cu utilitatea marginală a ultimei unităţi folosite dintr-un stoc de bunuri omogene, de acelaşi fel. Deci, **valoarea şi preţul sunt direct proporţionale cu utilitatea bunurilor şi invers proporţionale cu cantitatea lor**.

Valoarea mijloacelor de producţie „derivă" din utilitatea marginală a bunurilor finale la a căror producere participă[2261].

În lumina teoriei neoclasice, factorii de producţie pot fi consideraţi „furnizori" de „servicii" sau „bunuri de rang superior".

Câţiva ani mai târziu, Léon Walras a realizat o formulare matematică a întregii gândiri neoclasice cu privire la valoare şi preţ. Adept al abordării cantitative a proceselor economice, urmând exemplul lui Walras, Wicksell aprecia că „ceea ce nu poate fi exprimat matematic nu este obiect adecvat al învăţării, nu este altceva decât vorbărie goală"[2262]. Ca cercetător ştiinţific, Knut Wicksell s-a dovedit foarte tenace, consecvent, modest şi fără idei preconcepute[2263].

Deci, **gânditorii neoclasici explicau formarea preţurilor, nivelul lor, ca şi evoluţia puterii de cumpărare a banilor prin utilitatea bunurilor, nesocotind** (cel puţin aşa afirmau ei) **condiţiile de producţie**.

Gândirea economică de până la Wicksell – clasică şi neoclasică – **explica formarea, nivelul şi evoluţia preţurilor, puterea de cumpărare a banilor, în funcţie de raporturile care se formau între bunurile şi serviciile supuse vânzării-cumpărării şi cantitatea de monedă disponibilă, între PIAŢA BUNURILOR ŞI SERVICIILOR, pe de o parte, şi PIAŢA MONETARĂ, pe de altă parte**.

- **Problema principală a preocupărilor ştiinţifice ale lui Wicksell a fost şi a rămas de natură monetară**. Încă de la prima frază a lucrării **Interest and Prices**, publicată în 1898, el şi-a propus să studieze **„SCHIMBĂRILE ÎN NIVELUL GENERAL AL PREŢURILOR".** Acestea **reprezintă** – în concepţia sa – **„elementul obscur al teoriei monetare"**[2264].

„Preţurile de piaţă – susţinea Wicksell –, opuse preţurilor relative, nu pot fi niciodată guvernate de condiţiile de pe piaţa mărfurilor (ori de producţia bunurilor); ele rezultă mai degrabă din raporturile acestei pieţe cu *piaţa monetară*, în cel mai larg sens al noţiunii, de aceea este necesară studierea cauzelor care reglează preţurile"[2265].

2261 Iată ce afirmau în acest sens Jevons, Menger şi Böhm-Bawerk. William Stanley Jevons: „The fact is, that labour once spent has no influence on the future value of any article; it is gone and lost for ever. In commerce bygones are for ever bygones, and we are always starting clear at each moment, judging the values of things with a view to future utility". Carl Menger: „The value we assign to goods of 'lower order' cannot depend on the value of the goods of 'higher order' which have been used for their production; on the contrary it is obvious that the value of the goods of higher order always and without exception depends on the anticipated value of the goods of lower order, whose production they serve". Böhm-Bawerk: „All means of production derive their value from the marginal utility of the final product, but this derivation occurs in stages. The first immediate effect of the marginal utility is on the value of the final product. This then creates a guiding-line to the group of goods from whom it has come, this in turn to the value of the third group of goods and this finally to the fourth and last group. From stage to stage there is a change in the designation of the elements included, but the same phenomenom works on them all: the marginal utility of the final product" (După Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 192).

2262 „In fact what cannot be expressed mathematically is no proper object for our learning, is nothing but prattle" (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 202).

2263 „His ideal scientist was one who thought the truth sincerely and without prejudice and who presented his findings objectively and modestly. And he often criticized scientists whose work was not objective or strictly accurate, or who were continually calling attention to themselves" (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, London, 1996, p. 201).

2264 „This (the problem of changes in the general level of prices – n. ns.) … was the 'obscure element in monetary theory', and he did not feel that current economic literature was doing anything to lessen the long prevailing obscurity" (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 268).

2265 „Money prices, as opposed to relative prices, can never be governed by the conditions of the commodity market itself (or of the production of goods); it is rather in the relations of this market to the *money market*, in the widest sense of the term, that is necessary to search for the causes that regulate money prices" (După Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 269).

◆ **Fluctuațiile creditului bancar**, care a devenit foarte important în economia contemporană, **reprezintă** – după părerea lui Wicksell – **cauza principală a modificării nivelurilor prețurilor**.

1. Dacă creditul este oferit la o dobândă favorabilă, în comparație cu rata profitului, rezultă o expansiune a activității economice şi – în consecință – **o creştere a prețurilor.**

2. Dacă creditul este oferit la o rată a dobânzii superioară randamentului capitalului productiv, se declanşează un proces de recesiune economică şi – în consecință – **are loc o reducere a nivelului general al prețurilor.**

„Să presupunem – apreciază Wicksell – că băncile şi alți creditori împrumută bani la o **rată monetară** a dobânzii diferită, mai mică sau mai mare, de aceea care corespunde valorii **ratei naturale**[2266] a profitului capitalului. Echilibrul economic al sistemului este atunci ***ipso facto*** perturbat. Dacă prețurile rămân nemodificate, întreprinzătorii vor obține – la început – un supraprofit (la costurile capitaliştilor) peste şi deasupra profitului real al întreprinzătorului sau salariului. Acesta va continua să crească atâta timp cât rata dobânzii rămâne la acelaşi nivel. Ei vor fi îndemnați, inevitabil, să-şi extindă afacerile, pentru a exploata la maximum această evoluție favorabilă. Şi numărul întreprinzătorilor va crește exponențial. În consecință, cererea de servicii (ale factorilor de producție – n. ns.), materii prime şi bunuri va spori şi prețurile mărfurilor trebuie să crească”[2267].

„**Rata naturală** – apreciază Wicksell – nu este nici fixă nici invariabilă în mărime … În general, putem spune că ea depinde de eficiența producției, de cantitatea disponibilă de capital fix sau circulant, de oferta de muncă şi de pământ, pe scurt, de o mie şi unu de lucruri care determină poziția economică dată a unei societăți; ea variază o dată cu ele”[2268] (s. ns.). „Ea corespunde, mai mult sau mai puțin, randamentului aşteptat al capitalului”[2269] (investit – n. ns.).

Dacă rata **monetară a dobânzii (d'_m)** este egală cu **rata naturală (d'_n)**, respectiv cu rata profitului la capitalul productiv, cererea de credite este egală cu oferta de economii, **investițiile (I)** sunt egale cu **economiile (S)**, prețurile sunt stabile şi economia se găseşte în stare de echilibru.

Mai târziu, Wicksell a stabilit o relație reciprocă între cererea investițiilor de capital, oferta de economii şi rata dobânzii. Dacă prețurile rămân nemodificate, **rata monetară** a dobânzii este aceea pentru care **„cererea de credite este egală cu oferta de economii”**[2270].

Această rată monetară a dobânzii este considerată de Wicksell ca fiind **„normală”.**

„Dacă băncile împrumută bani – scrie Wicksell – la rate (monetare – n. ns.) mai mici decât rata normală (naturală – n. ns.) definită mai sus, atunci în prima fază economiile vor fi descurajate şi din această cauză va fi o creştere a cererii de bunuri şi servicii pentru consumul

2266 Influențat de Jevons şi Böhm-Bawerk, Wicksell a apreciat că „rata naturală” a dobânzii reprezintă – de fapt – randamentul marginal al capitalului productiv („the marginal return of productiv capital”).

2267 „Now let us suppose that the banks and other lenders of money lend at a different rate of interest, either lower or higher, from that which corresponds to the current value of the natural rate of interest on capital. The economic equilibrium of the system is then *ipso facto* disturbed. If prices remain unchanged, entrepeneurs will in the first instance obtain a surplus profit (at the cost of the capitalists) over and above their real entrepreneur profit or wage. This will continue to accrue so long as the rate of interest remain in the same relative position. They will inevitably be induced to extend their business in order to exploit to the maximum extent the favourable turn of events. And the number of people becoming entrepreneurs will be abnormally increased. As a consequence, the demand for services, raw materials and goods in general will be increased, and the prices of commodities must rise” (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, 1996, p. 270).

2268 „Le taux naturel n'est ni fixe ni invariable en grandeur. Les causes qui le déterminent seront étudiées par la suite. En général, nous pouvons dire qu'il dépend de l'efficacité de la production, du montant disponible de capital fixe ou circulant, de l'offre de travail et de terre, en bref, des mille et une chose qui déterminent la position économique donnée d'une société; il varie constamment avec elles” (Knut Wicksell, *Interest and prices,* 1898, Editura Macmillan, London, 1934. Citat după Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 354).

2269 „Il correspond, plus ou moins, au rendement attendu du capital” (După Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 194).

2270 „The interest on capital with which the money rate must agree, if prices are to remain constant, was 'the rate at which the demand for new capital is exactly covered by the supply of savings'” (După Torsten Gardlund, *op. cit.*, p. 280).

curent. În acelaşi timp, oportunităţile de afaceri profitabile vor determina întreprinzătorii să-şi mărească cererea de bunuri şi servicii, de materii prime pentru producţia viitoare, în scopul maximizării profiturilor. Echilibrul pe piaţa bunurilor şi serviciilor va fi astfel perturbat. Faţă de creşterea cererii în cele două direcţii, va exista o ofertă nemodificată sau chiar micşorată, care va determina o creştere a salariilor (rentelor) şi – direct sau indirect – a preţurilor"[2271].

$(d'_m < d'_n) \Rightarrow (S < I) \Rightarrow (O < C) \Rightarrow$ Expansiune economică $\Rightarrow$ Preţurile cresc
$(d'_m > d'_n) \Rightarrow (S > I) \Rightarrow (O > C) \Rightarrow$ Recesiune economică $\Rightarrow$ Preţurile scad

Knut Wicksell a considerat că gândirea clasică despre bani este fondată pe **două baze** principale:

- **Legea debuşeelor, a lui Jean Baptiste Say;**
- **Teoria cantitativă a banilor, iniţiată de Jean Bodin**.

Legea debuşeelor afirma că **„produsele se schimbă pe produse"** şi că – într-un climat liberal – între oferta globală şi cererea globală există perfectă egalitate şi economia se află în stare de echilibru. Într-o asemenea situaţie „preţurile sunt stabile" şi nu se pot explica convingător nici un fel de mişcări ale acestora.

Şcoala clasică afirma:

- Dacă creşte rata dobânzii, se reduce volumul creditelor, volumul investiţiilor scade, se diminuează puterea de cumpărare, se reduce cifra de afaceri, scad preţurile. Se declanşează recesiunea economică.
- Dacă scade rata dobânzii, creşte volumul creditelor, sporesc investiţiile, se măreşte puterea de cumpărare, creşte cifra afacerilor, urcă preţurile. Se declanşează expansiunea economică.

Deci, **rata dobânzii şi preţurile trebuie să evolueze invers una faţă de cealaltă**.

Englezul **Thomas Tooke[2272] (1774–1858)**, în ***History of prices*** (6 volume, 1838–1857), arătase că rata dobânzii şi preţurile evoluează în acelaşi sens. Dacă urcă rata dobânzii, se produce şi o creştere a preţurilor. Invers, reducerea ratei dobânzii este însoţită de o scădere a preţurilor. Această „anomalie" a fost definită de John Maynard Keynes, în ***Treatise on Money*** (1930) **„paradoxul lui Gibson"[2273].**

Knut Wicksell a explicat acest „paradox" cu ajutorul formulei

$I = f(d'_n; d'_m)$ unde **I - volumul investiţiilor**
d'_n - rata naturală a dobânzii (randamentul anticipat al investiţiilor)
d'_m - rata monetară a dobânzii sau rata dobânzii la împrumuturi.

Dacă

1. **$(d'_n - d'_m) > 0$** sau **$d'_n > d'_m$**

Volumul investiţiilor creşte, tinzând să depăşească economiile **(I > S)**, deoarece „randamentul anticipat al capitalului nou" este mai mare decât „costul de reproducţie al capitalului împrumutat". Sau rata profitului este superioară ratei dobânzii **($p'_r > d'_m$)**.

2. **$(d'_n - d'_m) = 0$** sau **$d'_n = d'_m$**

2271 „If the banks lend their money at materially lower rates than the normal rate as above defined, then in the first place savings will be descouraged and for that reason there will be an increased demand for goods and services for present consumption. In the second place, the profit opportunities of entrepreneurs will thus be increased and the demand for goods and service, as well as for raw materials already in the market for future production, will evidently increase to the same extent as it had previously been held in check by the higher rate of interest … Equilibrium in the market for goods and services will therefore be disturbed. As against an increased demand in two directions there will be an unchanged or even diminished supply, which must result in an increase in wages (rent) and, directly or indirectly, in prices" (După Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, London, 1996, p. 281).

2272 Iată cum explica Tooke formarea preţurilor: „De même que le coût de production est le principe qui limite l'offre, de même la somme des revenus est le principe déterminant et limitatif de la demande" (după C. Jessua, *Histoire de la théorie économique*, PUF, Paris, 1991, p. 453).

2273 „Paradoxul" lui Gibson constă în afirmaţia: „rata dobânzii şi nivelul preţurilor cresc şi/sau scad paralel şi simultan".

Rata dobânzii nu influențează starea de echilibru economic şi nici mişcarea preţurilor sau a procesului investiţional, pentru că „randamentul anticipat al capitalului investit" este egal cu „costul de reproducție al capitalului împrumutat", iar **(I = S)**. Acum **($p'_r = d'_m$)**.

3. **$(d'_n - d'_m) < 0$** sau **$d'_n < d'_m$**

Volumul investițiilor se reduce, tinzând să rămână în urma economiilor **(I < S)**, deoarece „randamentul anticipat al capitalului nou" este mai mic decât „costul de reproducție al capitalului împrumutat". Sau rata profitului este inferioară ratei dobânzii **($p'_r < d'_m$)**.

- După părerea lui Wicksell, **exista o incompatibilitate absolută între Legea Say şi Teoria cantitativă a banilor**.

Legea Say presupune că oferta globală este egală cu cererea globală.

Dacă această relație este adevărată, atunci nu pot avea loc mişcări ale nivelului preţurilor. Ele ar trebui să fie constante. Realitatea consemnează, însă, cu totul altceva.

Teoria cantitativă a banilor aprecia – dimpotrivă – că „preţurile nu sunt stabile" şi că nivelul lor evoluează în acelaşi sens şi proporții cu volumul masei monetare. În asemenea situație mişcarea preţurilor poate fi explicată şi înțeleasă. Deci, modificarea masei monetare este elementul hotărâtor în evoluția preţurilor.

Prin urmare, apreciază Wicksell, între „legea debuşeelor" şi „teoria cantitativă a banilor" există o **antinomie**.

Întrucât cele două teorii sunt opuse una alteia, gânditorul suedez consideră că trebuie aleasă una dintre ele. **Wicksell respinge „legea Say" şi alege „teoria cantitativă a banilor".** El afirmă că din moment ce există mişcări ale preţurilor, acestea se datorează unui dezechilibru între oferta globală şi cererea globală. În realitate, produsele nu se schimbă numai pe produse (cum presupune „legea Say"). Ele pot fi schimbate şi pe bani, creați în mod artificial de instituțiile de credit. La fel, cantitatea de bani poate fi micşorată prin tezaurizare.

Acceptând teoria cantitativă a banilor, Wicksell îi opune unele **obiecții**:

1. Aceasta nu explică variațiile ciclice ale preţurilor, nici scăderea cvasigenerală şi cvasipermanentă a preţurilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Deci, nu există paralelism între cantitatea de bani şi variația preţurilor.

2. Teoria cantitativă a banilor nu explică în mod convingător şi veritabil originea modificării preţurilor. Pentru a furniza o asemenea explicație, trebuie să se vorbească nu numai de variațiile masei monetare, ci trebuie cercetate şi împrejurările care le produc. Aceste două serii de variații – presupunând că ele sunt simultane – pot avea o cauză comună. După Wicksell, **urcarea preţurilor antrenează creşterea masei monetare şi nu invers.**

3. Teoria cantitativă a banilor nu este verificată decât în cazul banilor integral metalici, pentru că atunci variațiile cererii de bani se lovesc de inelasticitatea producției de metal. În acest caz, poate exista penurie sau abundență de bani, în comparație cu nevoile tranzacțiilor. În perioada modernă şi contemporană băncile sunt însărcinate cu emisiunea monetară şi – astfel – oferta lor este elastică.

4. Teoria cantitativă a banilor nu este corelată cu teoria marginalistă a preţurilor relative. Teoria cantitativă a banilor presupune că raritatea sau abundența de bani acționează numai „după lovitură" (ex post), „n'agit qu'après coup"[2274], adică „după ce piața a fixat preţurile". Wicksell a apreciat că trebuie găsite mijloacele necesare pentru a reglementa preţurile „înainte de lovitură" (ex ante), „avant coup", adică „înainte ca piața să le fixeze". În realitate, tensiunea asupra preţurilor se produce „în cursul pieței" („au cours même du marché") şi trebuie explicat – ceea ce teoria cantitativă nu face – de ce şi cum excesul şi insuficiența de monedă modifică cererea de mărfuri.

Există două tipuri de piață a bunurilor:

- **piața bunurilor de producție;**
- **piața bunurilor de consum.**

Într-o economie staționară această distincție este inutilă, pentru că acolo nu există nici economii, nici investiții. Toate veniturile se folosesc pentru cumpărarea bunurilor de consum.

Într-o economie dinamică (reală) putem avea exces pe o piață şi insuficiență pe alta.

Echilibrul general presupune:

2274 Émile James, *Problèmes monétaires d'aujourd'hui*, Editura Sirey, Paris, 1963, p. 18.

a. $O_G = C_G$

adică egalitatea între **oferta globală (O_G)** şi **cererea globală (C_G)**

b. $O_P = C_P$

adică egalitatea între oferta **(O_P)** şi cererea **(C_P)** bunurilor de producţie.
Prin urmare, economiile trebuie să fie egale cu investiţiile **(I = S)**.

c. $O_C = C_C$

adică egalitatea între oferta **(O_C)** şi cererea **(C_C)** bunurilor de consum.
Teoria cantitativă a banilor nu pune asemenea delicate probleme.

12.2.2.2. TEORIA CELOR DOUĂ RATE ALE DOBÂNZII

Knut Wicksell consideră că există două rate ale dobânzii, cu roluri distincte şi diferite în economie:

- **Rata naturală a dobânzii (d'_n),** reprezintă randamentul pe care deţinătorul de disponibilităţi băneşti speră să-l obţină prin investirea lor (productivitatea marginală a investiţiilor) (rata profitului capitalului productiv).
- **Rata monetară a dobânzii (d'_m),** reprezintă rata cu care se obţin de pe piaţă creditele (rata dobânzii la sumele împrumutate, plătită creditorului de către debitor).

Echilibrul monetar se realizează când: $d'_n = d'_m$

Aceasta l-a condus pe Wicksell la formularea celor **trei condiţii ale echilibrului monetar**:

1. Rata monetară trebuie să fie egală cu rata naturală a dobânzii **($d'_n = d'_m$)** (rata profitului este egală cu rata dobânzii). În acest caz, Wicksell aprecia că rata dobânzii la credite este – în asemenea condiţii – „**normală”.**

2. Dacă rata naturală a dobânzii asigură echilibrul cererii şi ofertei totale de capital real, aceasta înseamnă că ea asigură – totodată – egalitatea economiilor reale şi investiţiilor reale **(S = I)**.

În realitate, cele două egalităţi presupuse nu se antrenează una pe alta în mod necesar.
În fapt, trebuie distinse, în cadrul **cererii globale**, **două elemente**:

- **cererea de bunuri de producţie;**
- **cererea de bunuri de consum**.

Similar, în cadrul **ofertei globale** trebuie distinse:

- **oferta de bunuri de producţie;**
- **oferta de bunuri de consum**.

Chiar dacă se admite o egalitate între cererea şi oferta globală, nu se poate concluziona că există aceeaşi relaţie şi între cererea şi oferta de bunuri de consum, nici între investiţii şi economii.

Echilibrul monetar presupune, deci, **o dublă egalitate** pe piaţa bunurilor:

- **pe de o parte, între cerere şi ofertă, pe piaţa bunurilor de consum;**

$O_C = C_C$

- **pe de altă parte, între cerere şi ofertă, pe piaţa bunurilor de producţie (între economii şi investiţii)**.

$O_P = C_P$ sau $I = S$

3. Dacă echilibrul monetar este realizat, preţurile sunt stabile.

Prin analiza mişcării celor două rate ale dobânzii, Wicksell a încercat să explice modificările de preţuri, astfel:

1. Dacă prețurile sunt în scădere, aceasta se produce pentru că rata monetară a dobânzii **(d'_m),** foarte scăzută în aparență, este, în realitate, foarte ridicată şi net superioară ratei naturale **(d'_n)**. Adică: **$d'_m > d'_n$**. O asemenea corelație determină investitorii să reducă volumul investițiilor, din cauza randamentului scăzut al acestora. Prin urmare: **I < S**.

Dacă **$d'_m > d'_n$,** rezultă că **I < S** **şi prețurile scad**

2. Dacă rata monetară a dobânzii **(d'_m)** este egală cu cea naturală **(d'_n), ($d'_m = d'_n$),** economiile sunt egale cu investițiile **(S = I)**. Într-o asemenea situație „productivitatea marginală a investițiilor" este egală cu „rata dobânzii la sumele împrumutate" şi interesul pentru investire şi economisire este acelaşi. În acest caz, prețurile vor fi stabile.

Dacă **$d'_m = d'_n$,** rezultă că **S = I** **şi prețurile rămân stabile**

3. Dacă rata monetară **(d'_m)** este inferioară celei naturale **(d'_n)**, adică **($d'_m < d'_n$)**, imboldul spre investiții este stimulat. Acum: **I > S**. În acest caz, prețurile cresc.

Dacă **$d'_m < d'_n$,** rezultă că **I > S** **şi prețurile cresc**

➤ Iată, în termenii de mai sus, exprimată „legea înclinației spre investiții", dezvoltată mai târziu de John Maynard Keynes.

Prin acestea, Wicksell a sperat să explice scăderea generală a prețurilor la sfârşitul secolului al XIX-lea. Dacă prețurile au scăzut – cu toate că rata dobânzii era mică – aceasta s-a produs pentru că: **$d'_m > d'_n$**. Între **d'_m** şi **d'_n** nu se stabileşte, în mod automat, egalitatea. Dimpotrivă, băncile joacă un rol esențial în evoluția celor două rate ale dobânzii, a echilibrului dintre ofertă şi cerere, ca şi în privința mişcării prețurilor sau a masei monetare.

12.2.2.3. TEORIA PROCESELOR CUMULATIVE ŞI A CICLURILOR ECONOMICE

Progresul tehnic face ca – din când în când – într-o manieră aleatoare, investițiile realizate în diferite sectoare ale economiei să devină mai rentabile, adică ($d'_n > d'_m$).

Un proces cumulativ expansionist se declanşează şi capitalul lichid se transformă în capital fix.

În lipsa investițiilor noi, capitalul existent înregistrează un randament descrescător. Productivitatea sa marginală scade până când **($d'_n < d'_m$)**.

Noile investiții sunt descurajate şi procesul cumulativ de recesiune se declanşează.

Wicksell a apreciat că dezechilibrele monetare, în loc să se absoarbă, tind să se agraveze spontan şi continuu, o dată ce au fost declanşate.

1. Dacă **$d'_n > d'_m$**

are loc o creştere a investițiilor şi a puterii de cumpărare. Prețurile de vânzare a produselor cresc şi rata monetară a dobânzii scade. Costurile de reproducere a capitalului nou se reduc şi creşte rentabilitatea. Aceasta generează, în continuare, o creştere a volumului investițiilor ş.a.m.d. **Un proces cumulativ de expansiune economică se declanşează şi se dezvoltă continuu**.

2. Dacă **$d'_n < d'_m$**

are loc o reducere a volumului de investiții şi a puterii de cumpărare. Prețurile de vânzare a produselor se reduc şi rata monetară a dobânzii creşte. Costurile de reproducție ale capitalului nou sporesc şi scade rentabilitatea economică. Aceasta generează, în continuare, o reducere a volumului investițiilor ş.a.m.d. **Un proces cumulativ de recesiune economică se declanşează şi se dezvoltă continuu**.

Există în construcția lui Wicksell două categorii de factori care pot stopa o anumită evoluție și o pot inversa:

- **factori reali (în care crede puțin);**
- **factori monetari (pe care-i consideră esențiali, determinanți).**

FACTORII REALI

1. Efectul „încasărilor reale" îi incită pe agenții economici să încerce menținerea intactă a încasărilor și proporția activelor pe care le dețin, indiferent de influențele modificărilor prețurilor. Agenții economici reduc cumpărările de bunuri și servicii în perioadele de urcare a prețurilor (cu scopul de a compensa diminuarea încasărilor reale). Dimpotrivă, își sporesc cumpărările când prețurile scad (pentru a reduce încasările nominale, cu scopul de a compensa creşterea încasărilor reale).

2. Economiile şi economisirile forțate conduc la creşterea „încasărilor reale".

FACTORII MONETARI

1. Sistemul reglementărilor contabile (bani numerar (monede şi bancnote)).

Dacă băncile promovează o politică de expansiune monetară, $\mathbf{d'_m}$ se reduce şi creşte $\mathbf{d'_n}$ adică $\mathbf{(d'_n > d'_m)}$, cu toate consecințele ce decurg de aici. În cazul manifestării unui proces cumulativ de expansiune, cresc solicitările de credite. Băncile urcă rata dobânzii. Volumul afacerilor se reduce. Începe un **proces cumulativ de recesiune.**

Dacă băncile promovează o politică de încurajare a tezaurizării, creşte $\mathbf{d'_m}$ şi scade $\mathbf{d'_n}$ adică $\mathbf{(d'_n < d'_m)}$, cu toate consecințele ce decurg de aici. În cazul manifestării unui proces cumulativ de recesiune, scad solicitările de credite. Băncile reduc rata dobânzii. Volumul afacerilor începe să crească. Se declanşează un **proces cumulativ de expansiune.**

2. Sistemul de credit pur (banii de cont).

Banca centrală reglementează rata dobânzii pentru a stopa „procesele cumulative" şi pentru a le face reversibile.

Când rezervele Băncii centrale scad, aceasta urcă rata dobânzii. Când rezervele sale cresc, reduce rata dobânzii.

- Acestea reprezintă **„puncte de întoarcere" („tourning points")** care în concepția lui Wicksell **pot stopa un „proces cumulativ" şi-l pot inversa**.

Wicksell apreciază că, într-o economie monetară, banii exercită un rol activ asupra economiei, iar sistemul bancar poate influența hotărâtor proporțiile reale, stările de echilibru sau dezechilibru.

Fără îndoială, viziunea lui Wicksell a fost **foarte pesimistă.** Banii i-au apărut ca factori generatori de dezechilibre în economie, iar acestea – o dată declanşate – se dezvoltă cumulativ.

Autorul suedez a considerat că există un singur factor care se poate opune unui asemenea curs şi-l poate face reversibil. **Organismele bancare** – prin politicile monetare promovate – erau capabile să modifice, în anumite condiții, procesele cumulative de expansiune sau recesiune.

În cazul creşterii economice şi al expansiunii, epuizarea graduală a rezervelor bancare sau disproporția dintre rezerve şi creşterea angajamentelor lor pot să conducă la ridicarea ratei monetare a dobânzii şi – prin aceasta – să stopeze şi să inverseze „procesul cumulativ al expansiunii".

În cazul recesiunii economice, însănătoşirea situației financiare a băncilor le conduce la reducerea ratei monetare a dobânzii şi – în consecință – stopează şi inversează „procesul cumulativ al recesiunii".

Asemenea raționament poate fi valabil în sistemul etalonului-aur, dar, în afara acestei ipoteze, nimic nu garantează că politica bancară se poate modifica operativ şi că ea generează, în mod necesar şi la timp, efectele dorite de Wicksell. Situația reală – se pare – nu confirmă viziunea economistului suedez.

Knut Wicksell a adus **importante contribuții** la dezvoltarea gândirii economice. Printre ele amintim cel puțin următoarele aspecte relevante:

- **economiile şi investițiile nu se egalizează automat;**
- **distincția între rata naturală şi cea monetară a dobânzii;**

- **rolul activ al băncilor în funcționarea economiei;**
- **ideea proceselor cumulative de expansiune și recesiune**.

Totodată, el a pus la îndoială, în mod serios, valabilitatea echilibrării automate a economiei, prin acțiunea exclusivă a mecanismelor pieței și a politicilor liberale. Spre deosebire de Jean Baptiste Say, Wicksell a demonstrat posibilitatea apariției dezechilibrelor economice și a evidențiat că acestea – în loc să se absoarbă – tind să se accentueze, să devină „cumulative".

Dar, probabil, cea mai importantă contribuție adusă de Wicksell a fost trecerea de la **analiza microeconomică** spre **macroeconomie**. Pe acest drum – deschis de el – va merge teoria și practica economică a secolului al XX-lea. În perioada interbelică va apărea dirijismul keynesist, care va dezvolta această gândire, iar în perioada postbelică chiar neoliberalismul se va modifica, elaborând o paradigmă asemănătoare.

Puțin cunoscut în timpul vieții, chiar și de către specialiști, poate și din cauză că gândirea economică a fost dominată de reprezentanții altor țări, Wicksell a fost uitat aproape 50 de ani, pentru ca după 1930 ideile lui să fie reluate și fructificate în noi teorii economice, mai ales de către John Maynard Keynes.

Dinamica gândirii lui Knut Wicksell este următoarea:

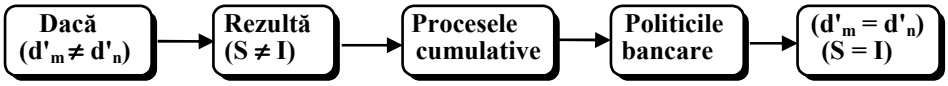

12.3. PERFECȚIONĂRI ALE TEORIEI ECHILIBRULUI MONETAR

După Knut Wicksell, Şcoala suedeză a continuat să studieze rolul ratei dobânzii, dar ea a lărgit această problemă, dorind să cerceteze în ce constă acest rol, nu numai în cadrul mecanismului formării prețurilor, ci și în întreaga economie. Succesorii lui Wicksell au conservat noțiunea de echilibru monetar, ca instrument de cercetare, dar au încercat să-l analizeze din mai multe puncte de vedere și să-i dea o definiție mai completă. În căutările lor de perfecționare a teoriei și practicii economice, noii gânditori suedezi au renunțat la „rata naturală a dobânzii" considerând-o irelevantă pentru analiza proceselor reale. Ei vor utiliza în locul acesteia, noțiunea de **anticipație**, considerată mai potrivită surprinderii efectelor viitoare ale investițiilor.

I. Primele obiecții aduse teoriei wickselliene au venit din partea adversarului său de idei **DAVID DAVIDSON (1854–1942)**. Knut Wicksell a susținut că în cazul echilibrului monetar prețurile sunt stabile. Davidson a intenționat să demonstreze că o asemenea supoziție nu este totdeauna sigură. Pentru aceasta a luat în considerare modificările productivității muncii, determinate de efectele progresului tehnic. În asemenea situație, dacă se urmărește raționamentul wicksellian, rata naturală a dobânzii ar trebui să crească. Pentru realizarea condițiilor echilibrului (potrivit lui Wicksell) ar trebui să crească și rata monetară a dobânzii, în mod corespunzător. Dar această creștere antrenează, inevitabil, o scădere a prețurilor. Echilibrul wicksellian nu asigură, deci, stabilitatea prețurilor. Wicksell apreciase că sporirea productivității muncii se putea realiza doar pe termen lung, în timp ce sistemul său avea acțiune imediată.

II. Mai târziu, **ERIK LINDAHL[2275] (1891–1960)** a încercat să precizeze sursele dezechilibrelor monetare, insistând asupra importanței **anticipațiilor**, dar a crezut – mai puțin decât Wicksell – în dezvoltarea nelimitată a proceselor cumulative.

2275 Fiul unui guvernator de închisoare, Lindahl a studiat economia la Universitatea Lund, sub îndrumarea lui Emil Sommarin (fiul adoptiv al lui Knut Wicksell). Și-a susținut teza de doctorat în anul 1919, cu o teză pe problemele finanțelor publice (*Die Gerechtigkeit der Besteuerung*). Asistent la Universitatea Lund (1925), apoi la Uppsala, Lindahl a contribuit – cu suportul financiar al unei burse Rockefeller – la studierea și reconstituirea statisticii venitului național al Suediei pe perioada 1861–1930. În 1932 a devenit profesor universitar la Lund și apoi Uppsala (1942–1958). Paralel a desfășurat o bogată activitate în calitate de expert al Băncii Centrale a Suediei și al O.N.U. pe probleme de finanțe publice internaționale. Bibliografia selectivă a lui Erik Lindahl cuprinde, printre altele: *Les buts de la politique monétaire* (1929); *Les moyens de la politique monétaire* (1929); *Les travaux publics en période de crise* (1932); *Le chômage et la politique fiscale* (1935); *Le revenue national de la Suède: 1861–1930* (1937); *Studies in the theory of money and capital* (1939); *The theory of the public debt* (1944); *The basic concepts of national accounting* (1954).

Erik Lindahl a adus o contribuție foarte importantă la perfecționarea sistemului fiscal suedez, pornind de la ideile generale ale **justiției** şi **protecției sociale**.

El a construit, începând din anul 1919, **un model cu două categorii de participanți (bogați şi săraci),** ale cărui elemente determinante au fost **egalitatea** şi **echitatea socială**. „Putem începe – afirma Lindahl – prin a presupune că există numai două categorii de contribuabili: una, **A**, relativ bogată, şi alta, **B**, relativ săracă. În interiorul fiecărei categorii, toți indivizii trebuie să plătească acelaşi preț pentru participarea lor la consumul public. Problema este valoarea relativă a prețurilor aplicate fiecărei categorii, adică distribuirea costurilor totale ale bunurilor colective între cele două grupe”[2276].

El considera că repartiția bunurilor publice şi a fiscalității se realizează în societate prin **schimbul voluntar**, dar un schimb care nu este comercial în sens liberal. Soluția schimbului voluntar nu este o soluție concurențială. De aici el a dedus noțiunile de ***quasi-cerere*** de bunuri publice şi de ***quasi-prețuri*** ale cererii, care s-au răspândit în literatura economiei publice.

Bunurile colective sunt oferite deopotrivă („de manière jointe”, unitar, nediscriminatoriu) celor două categorii de contribuabili şi ceea ce una refuză să plătească va fi suportat – în mod obligatoriu – de cealaltă.

Pornind de aici, Lindahl a construit o **diagramă** – care-i poartă numele – cu ajutorul căreia a surprins legăturile dintre evoluția fiscalității (sarcinii, poverii fiscale) pentru cele două categorii de contribuabili, pe de o parte, şi evoluția dorinței lor pentru bunurile publice respective, pe de altă parte.

Din această diagramă rezultă următoarele **concluzii**:

1. Între evoluția fiscalității şi dorința consumării bunurilor publice există, pentru fiecare categorie de contribuabili, o relație inversă. **„Diagrama Lindahl”** (vezi pe pagina următoare) reliefează că dorința de a consuma bunurile publice scade – la ambele categorii de contribuabili – pe măsură ce sporeşte sarcina fiscală ce trebuie suportată pentru a le obține (pentru a avea acces la ele).
2. Soluția grafică determină – în acelaşi timp – sarcina fiscală şi cantitatea de bunuri publice pentru fiecare categorie de contribuabili.
3. Interesele celor două categorii de contribuabili sunt divergente (s-ar putea, în anumite limite, chiar opuse). La **„soluția lui Lindahl“,** adică la „**Echilibrul lui Lindahl”,** se ajunge prin modificarea sarcinii fiscale în funcție de capacitatea de plată şi dorința părților, cu ajutorul quasi-prețurilor fiscale.

2276 „Nous pouvons commencer par supposer qu'il y a seulement deux catégories des contribuables: l'une, A, relativement à l'aise; et l'autre, B, relativement pauvre. ÀA l'intérieur de chaque catégorie, tous les individus doivent payer le même prix pour leur participation à la consommation publique. Le problème est la valeur relative des prix appliqués à chaque catégorie, i. e., la distribution du coût total de biens collectifs entre les deux catégories” (Ed. R. A. Musgrave & A. T. Peacock, *Classics in the Theory of Public Finance*, Macmillan, 1958, p. 108. După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 225).

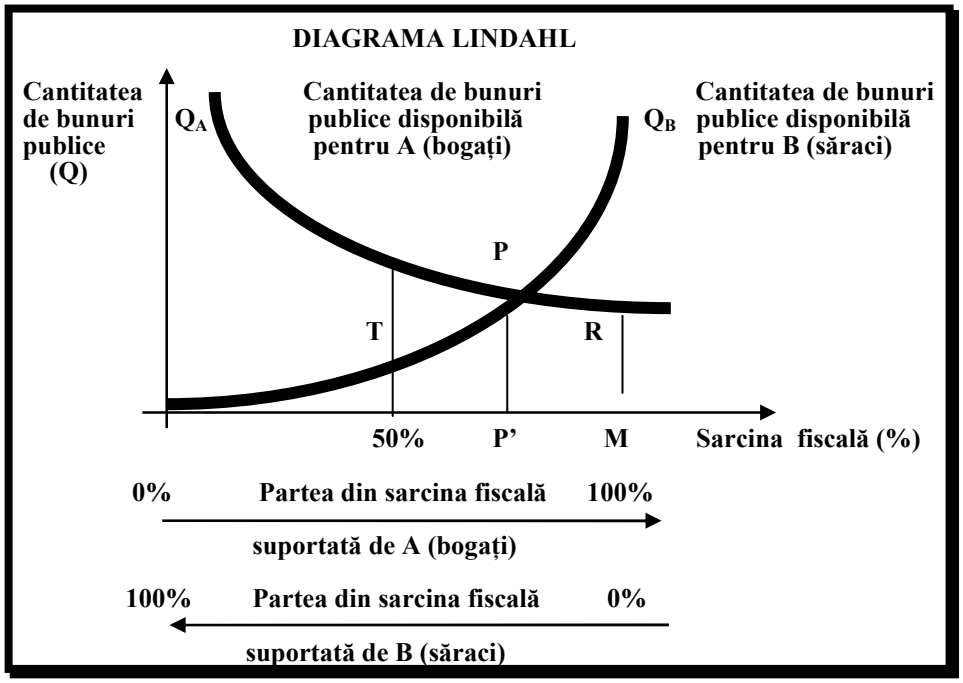

„Când sarcina fiscală îi este mai favorabilă, apreciază Lindahl, contribuabilul A este – evident – dispus să subscrie o cantitate maximală de bunuri colective, iar contribuabilul B una minimală; şi invers, când rata de contribuție îi este favorabilă lui B. **Punctul de intersecție al celor două curbe indică unica repartiție a sarcinii fiscale pentru care cele două părți sunt de acord asupra cantității de bunuri publice oferite"**[2277] (s. ns.).

Dacă sarcinile fiscale sunt repartizate egal (50% pentru A şi 50% pentru B), numai o parte a cererii lui A este satisfăcută (vezi pe diagramă punctul **T**). Deci contribuabilii mai bogați solicită mai multe bunuri publice. Contribuabilii mai săraci nu acceptă decât dacă cei bogați consimt să plătească impozite mai mari. Fiecare categorie încearcă, bineînțeles, să se îndepărteze de punctul **P**, în sensul dorit de ea, dar, aceasta este singura soluție a echilibrului **(„Echilibrul lui Lindahl")**.

- **„Echilibrul –** afirmă Lindahl – **se va stabili la punctul de intersecție al celor două curbe, unde cele două părți nu mai schimbă nimic, şi unde, în consecință, valoarea monetară a câştigului net pe care cele două categorii de contribuabili îl obțin din activitatea publică este maxim"**[2278] (s. ns.).

III. La rândul său, **KARL GUNNAR MYRDAL**[2279] **(1898–1987)** a căutat să precizeze – şi el – condițiile echilibrului economic. Fără să elaboreze o teorie

2277 „Quand le taux de partage du fardeau lui est plus favorable, le contribuable A est évidement disposé à approuver une quantité maximale du bien collectif et B un minimum; et vice versa quand le taux de partage est favorable à B. Le point d'intersection des deux courbes indique la seule répartition des fardeaux pour laquelle les deux parties sont d'accord sur la quantité du bien collectif offert" (Ed. R. A. Musgrave & A. T. Peacock, *Classics in the theory of Public finance,* Macmillan, 1958, p. 108. După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 225).

2278 „L'équilibre sera établi au point d'intersection des deux courbes, où les deux parties n'échangent plus, et où, par conséquent, la valeur monétaire du gain net que les deux retirent de l'activité publique est maximum" (Ed. R. A. Musgrave & A. T. Peacock, *Classics in the Theory of Public Finance,* Macmillan, 1958, p. 108. După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 225).

2279 **Gunnar Myrdal** a obținut doctoratul în economie la Universitatea Stockholm, în anul 1927, sub conducerea lui **Karl Gustav Cassel (1866–1945)**. În anul 1932 a devenit consilier economic al noului guvern social-democrat al Suediei. În 1934 a fost numit profesor la Universitatea Stockholm. Senator al primei camere a parlamentului suedez în două perioade (1934–1936 şi 1942–1946), ambasador al Suediei în India (1939–1942), ministru al comerțului şi industriei (1945–1947), preşedintele Comisiei de planificare a Suediei (1945–1948). În 1938 a fost invitat de Fundația Carnegie să studieze problemele negrilor din S.U.A. În 1945 a fost nominalizat ca membru al Academiei Regale de Ştiințe a Suediei. În 1947 a devenit, pentru 10 ani, secretar executiv al Comisiei Economice a O.N.U. pentru Europa,

propriu-zisă a dinamicii economice, Myrdal a folosit – în mod constant – noţiunea de **anticipaţie**.

El a făcut distincţie între **calculele prospective (ex ante)** şi **calculele retrospective (ex post)** ale agenţilor economici investitori. Myrdal a apreciat că, de regulă:

- **ex ante, între economii şi investiţii există un dezechilibru ($I \neq S$);**
- **ex post, economiile sunt egale cu investiţiile ($I = S$)**.

În general, ex ante, dezechilibrul dintre economii şi investiţii este o regulă[2280]. „Nu există nici o raţiune, în afara coincidenţei fortuite, care să asigure egalitatea dintre previziunile întreprinzătorilor cu privire la cheltuielile menajelor şi planurile efective pe care le fac menajele înseşi”[2281]. În această situaţie, Myrdal a încercat să descopere **importanţa pe care o au erorile comise ex ante de investitorii de capital asupra echilibrului economic**.

Dacă, **ex ante**, $I > S$, atunci va avea loc o urcare a preţurilor şi profiturilor, care conduce, **ex post**, la $I = S$.

Dacă, **ex ante**, $I < S$, atunci va avea loc o scădere a preţurilor şi profiturilor, care conduce, **ex post**, la $I = S$[2282].

Gunnar Myrdal a descoperit **trei condiţii** ale realizării echilibrului wicksellian:

1. egalitatea dintre rata monetară şi rata naturală a dobânzii

$$d'_m = d'_n$$

2. egalitatea între economii şi investiţii

$$S = I$$

3. stabilitatea preţurilor.

După părerea sa, **echilibrul nu poate fi definit în termenii de mai sus**.

a. La început, Myrdal a reformulat noţiunea „rata naturală” a dobânzii. Iniţial în gândirea marginalistă, rata naturală a dobânzii era reprezentată prin productivitatea fizică a „prelungirii capitaliste” a procesului de producţie (Eugen Böhm Ritter von Bawerk), adică prin **creşterea randamentului în natură pe care investitorii îl obţin în urma investiţiilor**.

Wicksell a identificat rata naturală a dobânzii cu **randamentul monetar** pe care întreprinzătorul *speră* să-l obţină în urma investirii capitalului pe care l-a împrumutat.

Gunnar Myrdal defineşte rata naturală a dobânzii prin **randamentul în valoare al investiţiilor**.

b. Apoi, Myrdal a declarat incompatibile între ele primele două condiţii ale echilibrului wicksellian ($d'_m = d'_n$ şi $S = I$). În fapt, prima condiţie **($d'_m = d'_n$)** presupune că profitul investitorului este nul. Dacă profitul este nul, investiţiile sunt considerabil încetinite şi – deci – există şanse mari ca investiţiile şi economiile să nu fie egale **($I \neq S$)**.

Trebuie, deci, optat pentru una din primele două condiţii ale echilibrului wicksellian. Gunnar Myrdal a considerat că **numai egalitatea economiilor cu investiţiile ($S = I$) poate fi condiţie a echilibrului economic**. Echilibrul monetar nu presupune egalitatea între cele două

---

de la Geneva. Între 1957 şi 1966 a studiat în India problemele dezvoltării economice ale Asiei. **În anul 1974 a primit Premiul Alfred Nobel pentru Economie, împreună cu Friedrich August von Hayek. Soţia sa Alva, colaboratoare apropiată de a lungul întregii cariere, a fost distinsă cu Premiul Nobel pentru Pace în anul 1982**. El a fost liderul Şcolii de la Stockholm, înfiinţată de Knut Wicksell. Lucrarea sa principală, în domeniul monetar, *Echilibrul monetar* apărută la Stockholm în anul 1931, a constituit un succes mondial. Ea a fost tradusă în 1933 în germană, în 1939 în engleză şi în 1950 în franceză. Bibliografia sa, foarte bogată, cuprinzând peste 20 de cărţi, întinsă pe o perioadă de peste 5 decenii, abordează aspecte dintre cele mai variate ale economiei mondiale, cu accent pe problematica dezvoltării, şomajului, industrializării şi subdezvoltării. Relevantă în acest sens este lucrarea în 3 volume, intitulată *Drama Asiei. Cercetare asupra sărăciei naţiunilor* (1968). Myrdal a militat pentru abordarea complexă a realităţii sub aspect economic, politic, social, cultural, ideologic şi chiar psihologic, întrucât în lumea reală lucrurile sunt interdependente.

2280 „En général, **ex ante**, c’est-à-dire en anticipation ou en prévision, le déséquilibre entre l’épargne et l’investissement est la règle” (Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 195).

2281 „Il n’y a aucune raison, hors coïncidence fortuite, que les prévisions des entrepreneurs concernant les dépenses des ménages soient identiques aux plans effectifs que font ces ménages” (Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 195).

2282 Vezi Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 195.

rate ale dobânzii[2283], pentru că atunci ar dispărea investițiile. **El presupune doar egalitatea dintre economii şi investiții (I = S)**.

Plasându-se în ipoteza unui spor de economii, datorat unei ameliorări a anticipațiilor prețurilor, Myrdal s-a întrebat: „**unde poate fi investit acest surplus?"** Nu într-un câştig de capital, apreciază economistul suedez. Dar, afirmă el, acest surplus reprezintă „**diferența în termenii schimbului de valoare, care sunt valabili înainte şi după modificarea anticipației"**[2284].

Economistul suedez apreciază că **surplusul de economii este investit „într-o creştere a aprecierii" şi „o descreştere a deprecierii"**[2285]. Trebuie, deci, ținut cont, în orice formulă indicând condițiile de echilibru **ex ante**, de aceste speranțe de câştig (plus-value) sau de aceste temeri de pierdere (moins-value) ale investitorilor.

"Condiția echilibrului wicksellian în ceea ce priveşte piața capitalului – aprecia Myrdal – poate fi formulată astfel: rata monetară a dobânzii este normală dacă realizează egalitatea între investiția reală brută, pe de o parte, şi economia sporită de schimbarea totală a valorii anticipate a capitalului real, adică «plus diminuarea, minus creşterea aşteptată în valoarea capitalului real existent», pe de altă parte"[2286].

El a reprezentat **condiția de echilibru** prin formula:

I = W = S + D unde **I - investiția brută reală;**
W - capitalurile în aşteptate (waitings) sau disponibile;
S - economiile;
D - (deprecierea) schimbarea valorii anticipate, care este pozitivă dacă se aşteaptă o depreciere şi negativă, dacă se aşteaptă o apreciere.

După părerea lui Myrdal, echilibrul **ex post** se stabileşte prin mişcările lui **D**.

Myrdal a apreciat – la fel ca Davidson – că **stabilitatea prețurilor** (cea de a treia condiție) **nu este o caracteristică esențială a echilibrului monetar**.

Când se realizează egalitatea **I = W**, **echilibrul economic este stabilit**, dar aceasta nu are influență asupra prețurilor. Este posibil ca toate prețurile să crească sau să scadă simultan şi în aceleaşi proporții. Atunci echilibrul nu este tulburat, **I** şi **W** modificându-se corespunzător.

Stările de dezechilibru monetar sunt generate numai de „distorsiunile" (modificările contradictorii) din mişcarea prețurilor şi tarifelor. Iar acestea sunt foarte frecvente, din cauza „rigidității inegale" a diferitelor prețuri şi – mai ales – a „rigidității prețului muncii".

Deşi – în mod normal – mişcarea generală a prețurilor nu este incompatibilă cu starea de dezechilibru monetar, „riscurile distorsiunilor acestora" reprezintă un pericol care poate ruina echilibrul. Myrdal n-a făcut din stabilitatea prețurilor o caracteristică a echilibrului, dar a acceptat că „rigiditatea anumitor prețuri fixează o limită a mişcării prețurilor tolerată (acceptată – n. ns.) de echilibrul monetar"[2287].

Deşi inițial Myrdal a criticat vehement gândirea lui Wicksell, în final poziția lui nu se depărtează prea mult de aceea a maestrului său.

IV. Şi ceilalți autori suedezi s-au păstrat în cadrele gândirii wickselliene, încercând să integreze factorii monetari în studiile teoretice ale echilibrului economic

2283 Myrdal a definit rata „normală" a dobânzii în următorii termeni: „Rata monetară a dobânzii este normală dacă realizează egalitatea între investiția reală brută, pe de o parte, şi, pe de altă parte, economiile sporite cu totalul schimbului de valoare a capitalului real, adică plus diminuarea minus creşterea aşteptată a valorii capitalului real existent". „Le taux monétaire d'intérêt est normal s'il réalise l'égalité entre l'investissement réel brut d'une part, et, d'autre part, l'épargne augmentée du total du changement de valeur anticipé du capital réel, c'est-à-dire plus la diminution moins l'augmentation attendues en valeur du capital réel existant" (Gunnar Myrdal, *Echilibrul monetar,* p. 101–102. După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 298).
2284 „la différence dans les termes du changement de valeur qui sont valables avant et après le changement d'anticipation" (După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 298).
2285 Emile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 298.
2286 După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 298. „La condition d'équilibre wicksellienne en ce qui concerne le marché du capital pourrait être formulée de la manière suivante: le taux monétaire d'intérêt est normal s'il réalise l'égalité entre l'investissement réel brut d'une part, et l'épargne augmentée du total de changement de valeur anticipé du capital réel, c'est-à-dire plus diminution moins l'augmentation attendues en valeur du capital éxistent, d'autre part" (Gunnar Myrdal, *op. cit.*, p. 102. După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 222).
2287 După Émile James, *Histoire sommaire de la pensée économique,* Editura Montchrestien, Paris, 1965, p. 299.

general. Astfel, **BERTIL GOTHARD OHLIN**[2288] **(1899–1979)** a căutat să precizeze rolul ratei monetare a dobânzii.

Myrdal arătase că dezechilibrul monetar şi economic are loc dacă **ex ante ($d'_m \neq d'_n$).**

Ohlin aprecia că rata monetară a dobânzii are rolul de a asigura echilibrul **ex post** între economii şi investiţii **(S = I)**. Dacă este bine manevrată printr-o politică monetară adecvată rata monetară a dobânzii permite combaterea proceselor cumulative. Ea nu este o variabilă independentă – cum o va considera John Maynard Keynes –, ci depinde de anticipările mişcării preţurilor, de evoluţia economiilor, ca şi de politica bancară.

VERIK FILIP LUNDBERG[2289] **(1907–1987)** a studiat rolul banilor ca factor al creşterii economice pe termen lung. Folosind o metodă combinată de analiză (cu ajutorul acceleratorului şi multiplicatorului) el a oferit unele explicaţii ale instabilităţii şi creşterii economice. El a prezentat – de asemenea – un model al ciclului economic legat de variaţiile stocurilor rezultând din creşterile neprevăzute ale vânzărilor.

Lundberg a folosit **„analiza secvenţială",** demonstrând că „toate evenimentele unei secvenţe sunt legate de cele ale secvenţei anterioare"[2290]. Dacă, de exemplu, cererea globală se modifică (într-o perioadă), oferta globală se va adapta în cursul perioadei următoare (**decalajul lui Lundberg**).

Un alt economist, englezul **Dennis Holme Robertson**[2291] **(1890–1963)**, va da numele său decalajului dintre modificarea în timp a venitului şi cererii. Pentru a închide triunghiul „analizei secvenţiale" este suficient să luăm în considerare şi decalajul dintre producţie şi distribuţie, determinat de faptul că între modificarea ofertei şi modificarea veniturilor există – de asemenea – un „decalaj" în timp.

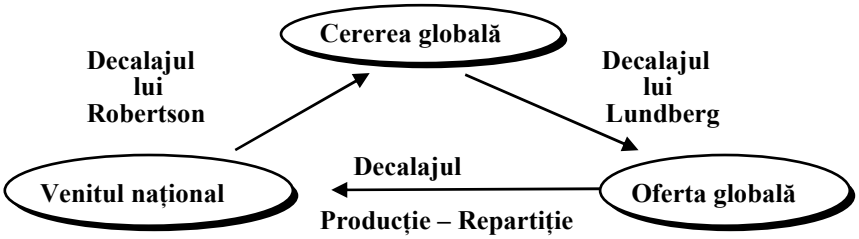

Modificarea ofertei globale determină, în secvenţa următoare, modificarea venitului. Aceasta atrage după sine, în etapa următoare, modificarea cererii globale. În fine, modificarea cererii globale va determina, într-o secvenţă ulterioară, modificarea ofertei globale etc. Lundberg a consacrat multe lucrări evaluării diferitelor politici economice (monetare, financiare şi bugetare). Liberal convins, el s-a pronunţat împotriva **„modelului suedez"** bazat pe un sistem de puternică protecţie socială, susţinut de impozitele progresive, reglementarea amănunţită a salariilor şi preţurilor. În unele din ultimele sale studii, a apreciat că sistemul

2288 **Bertil Ohlin** a studiat la Universitatea Lund, la Şcoala de Economie şi Administrarea Afacerilor din Stockholm, la universităţile Cambridge şi Harvard. A obţinut titlul de doctor în economie la Universitatea Stockholm în anul 1923. Ca profesor a activat la mai întâi la Universitatea Copenhaga (1925–1929) din Danemarca, apoi la Şcoala de Economie şi Administrarea Afacerilor din Stockholm (1929–1965). A fost membru al parlamentului suedez (1938–1970), lider al Partidului Liberal (1944–1967) şi ministru al comerţului (1944–1945). În anul 1977 a primit Premiul Nobel pentru Economie (pe baza contribuţiei la teoria comerţului internaţional) împreună cu englezul James Edward Meade (n. 1907). Bibliografia lui Ohlin cuprinde: *The Theory of Trade* (1924); *The Reparation Problem* (1928); *The course and phases of the world economic depression* (Raport către Liga Naţiunilor, Geneva 1931); *On the central problem of monetary theory* (1932); *Monetary policy, public works, subsidies and tatiffs as remedies for unemployment stabilisation* (1934); *The problem of employment stabilisation* (1949).

2289 **Erik Lundberg** a obţinut titlul de doctor în economie în anul 1937. Director al Institutului Naţional de Conjunctură (1937–1955), a ocupat diferite poziţii oficiale, iar din 1955 a fost consilier al uneia dintre cele mai mari bănci suedeze. Paralel a fost profesor de Economie politică la Universitatea Stockholm (1946–1965) şi apoi la Stockholm School of Economics (1965–1970). A mai îndeplinit funcţiile de preşedinte al Academiei Regale de Ştiinţe a Suediei (1973–1976) şi al Comitetului pentru acordarea premiilor Nobel în economie (1975–1980). Bibliografia sa cuprinde, între altele *Studies in the Theory of Economic Expansion* (1937); *The Business Cycles and Economic Policy* (1955); *Instability and Economic Growth* (!968); *On Incomes Policy in Sweden* (1969); *The Rise and Fall of the Swedish Model* (1985).

2290 „Il utilisait l'«analyse par séquences», dans laquelle toutes les données d'une séquence sont fonctionnellement liées à celles de la séquence précédente" (După Michel Beaud, Gilles Dostaler, *La pensée économique depuis Keynes*, Editions du Seuil, Paris, 1993, p. 418).

2291 Adversar de idei al lui Keynes, profesor de Economie politică la Universitatea Cambridge, Anglia (1944–1957).

suedez va fi confruntat cu mari dificultăți în anii '70–'80 ai secolului XX. Singularizându-se într-un „climat extern cu şomaj ridicat", Suedia va fi confruntată cu „ruperea consensului social", economia ei devenind „vulnerabilă la şocurile internaționale"[2292].

„Modelul suedez" de economie, fundamentat şi aplicat în țările nordice ale Europei (Suedia, Norvegia, Finlanda) încă din perioada interbelică, este construit pe următoarele **principii fundamentale**:

1. Reglementarea amănunțită a salariilor. Aceasta presupune corelații bine stabilite între nivelurile diferitelor categorii de salariați. De pildă, în acest sistem, raportul dintre salariul maxim şi minim pe economie a fost reglementat între diferite limite în timp, variind de la 5,5/1 în primele decenii, la 7/1 în anii '70-'80.

2. Reglementarea amănunțită a prețurilor. Sigur, în țările respective există economie concurențială de piață, care funcționează respectând principiile corespunzătoare unui astfel de model. Cu toate acestea, statul urmăreşte ca nivelurile prețurilor practicate să fie bine fundamentate şi determinate în funcție de costurile reale de producție şi de fluctuațiile pieței. De asemenea, prin sistemul de prețuri se urmăreşte realizarea protecției sociale şi menținerea consensului social.

3. Redistribuirea veniturilor în societate. Prin practicarea unui sistem al impozitării progresive, pe măsura creşterii veniturilor, o parte tot mai însemnată a lor este preluată la bugetul de stat şi redistribuită în favoarea populației cu venituri mici sau a celor defavorizați.

4. Protecția socială. Elementul central şi obiectivul fundamental al „modelului suedez" îl constituie, fără îndoială, protecția socială a întregii populații. Pe baza resurselor oferite de o economie puternică şi performantă şi prin implicarea masivă a statului, se asigură atât resursele necesare cât şi un sistem complex de reală protecție socială. În acest scop sunt folosite deopotrivă: sistemul de salarizare, mecanismele de formare a prețurilor, politica fiscală, bugetul de stat şi alte mijloace. O serie de facilități sunt asigurate populației din aceste țări, printre care: asistență medicală şi educație complet gratuite etc.

„Modelul suedez" şi-a avut perioada lui de glorie în anii '50-'60 ai secolului al XX-lea. Începând cu anii '70 atractivitatea lui a început să scadă treptat. În perioada următoare politicile economice de inspirație liberală au pătruns tot mai mult şi în spațiul nordic, apropiind progresiv „modelul suedez" de celelalte practicate în țările Uniunii Europene.

2292 Michel Beaud, Gilles Dostaler, *op. cit.*, p. 418–419.

13. INSTITUȚIONALISMUL ECONOMIC

„The economic system is a complex of institutions which men use to aids in the effort to produce the goods and services that are needed to meet their wants”[2293].

13.1. PROBLEME METODOLOGICE

Școala instituționalistă s-a dezvoltat începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea, cu deosebire în SUA.

Fondatorul instituționalismului economic a fost americanul de origine norvegiană **THORSTEIN BUNDE VEBLEN (1857–1929)**.

În perioada dintre **Războiul Civil (1861–1866)** şi **Primul Război Mondial (1914–1918)** progresele înregistrate de economia SUA au fost impresionante. Dezvoltarea rapidă şi evoluția pe calea capitalismului au transformat Statele Unite ale Americii în prima forță economică şi politică a lumii, poziție pe care o vor păstra pe tot parcursul secolului al XX-lea şi – previzibil – în prima parte a secolului al XXI-lea.

Dar progresele economice generale nu au fost însoțite şi de o creştere corespunzătoare a veniturilor claselor inferioare ale societății americane. Îmbunătățirile condițiilor de viață ale clasei muncitoare au rămas mult în urma aspirațiilor populației muncitoreşti şi ale posibilităților oferite de creşterea venitului național.

Programul de lucru se menținea prelungit, condițiile de locuit erau necorespunzătoare, asigurările sociale erau slab organizate, şomajul era o constantă, pensionarii şi vârstnicii erau neglijați, locurile de muncă erau nesigure, majoritatea copiilor de muncitori nu aveau – practic – acces în învățământul superior, serviciile de sănătate şi asistență medicală erau organizate necorespunzător, patronii organizau frecvente tabere de muncă în care îi dominau pe muncitori (chiar şi în viața lor privată), imigrația masivă menținea salariile foarte scăzute, sistemul de impunere era represiv, camăta era larg răspândită şi practicată, iar depresiunea psihologică îi devasta pe cei care-şi pierdeau locurile de muncă.

Era monopolurilor a început în anii 1870, iar procesul de monopolizare s-a accelerat progresiv până la sfârşitul secolului al XIX-lea, conducând la „preponderența economică şi puterea politică a marilor firme”[2294].

Vocile conservatoare dominau în şcoli, presă, guvern şi viața politică. Guvernanții statali şi federali, care proclamau laissez-faire-ul cu respectarea intereselor muncitoreşti, s-au obişnuit foarte repede să folosească poliția şi alte organe de represiune împotriva muncii în disputele industriale. De asemenea, aceiaşi guvernanți au introdus un restrictiv tarif protecționist al afacerilor şi s-au dovedit foarte generoşi în subvenționarea căilor ferate. Corupția politică şi economică era în floare. Din cauza pasivității, indiferenței şi conservatorismului la nivel înalt, **Interstate Commerce Act din 1887** şi **Sherman Antitrust Act din 1890** n-au fost aplicate şi autoritățile guvernamentale au permis risipa în exploatarea resurselor naturale.

Mediul economic şi politic american de la sfârşitul secolului al XIX-lea a generat insatisfacția economiştilor cu privire la doctrinele marginaliste ortodoxe. Alături de socialişti, o serie de economişti şi-a manifestat dezacordul cu postulatele, analizele şi concluziile Şcolii dominante.

Presupunerile marginaliştilor apăreau din ce în ce mai nerealiste, iar apărarea laissez-faire-ului (ca producând binele generalizat) şi a status quo-ului păreau de nesusținut.

Creştea, zi de zi, tot mai mult, îngrijorarea cu privire la monopoluri, sărăcie, depresiune şi risipă. Realitatea demonstra, neîncetat, că dezvoltarea capitalismului modern nu se producea în conformitate cu previziunile bazate pe teoretizările economice tradiționale.

La vremea respectivă s-a considerat că existau **două metode pentru reformarea sistemului social**.

2293 Daniel Bell, Irving Kristol, *The crisis in economic theory*, Basic Books, New York, SUA, 1981, p. 22.
2294 „The Age of monopoly may be said to have begun in the 1870's, and this movement accelerated around the turn of the century, giving a preponderence of economic and political power to big business” (Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 361).

1. **Prima, urmărea transformarea socialistă a societății**. Se aveau în vedere, ascuțirea luptei de clasă, unionismul militant şi revoluția socială pentru transformarea capitalismului existent într-o societate mai echitabilă pentru toți.
2. **A doua, considera că schimbarea sistemului existent se putea realiza prin reforme sociale**. În acest scop, se propunea intervenția statului în economie. Obiectivul era salvarea capitalismului, nu înlăturarea lui, prin îmbunătățirea condițiilor de existență ale populației muncitoreşti.

◆ Mişcarea de contestare a ordinii sociale existente, de solicitare a punerii sub control social a evoluției economice, de reformare a sistemului existent se accentua şi – în acest mediu – a apărut **INSTITUTIONALISMUL ECONOMIC**.

„Instituționalismul economic a atins punctul său culminant în perioada interbelică în SUA, unde a fost principala şcoală de gândire economică"[2295]. El a fost foarte mult studiat şi învățat şi a exercitat o puternică influență asupra politicii economice aplicate. De exemplu, New Deal a fost produsul instituționalismului. Unele din ideile instituționalismului au fost preluate şi de **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)** în lucrarea ***Capitalism, Socialism şi Democrație*,** publicată în SUA în anul 1942, în care autorul prevedea (întocmai ca şi Marx) dispariția capitalismului şi trecerea inevitabilă spre socialism.

În perioada postbelică **neoclasicismul** s-a impus ca principală orientare a gândirii economice americane. În acest proces, aspirațiile economiştilor s-au îndreptat – prioritar – spre „pozitivism şi logică matematică" şi au respins „prioritățile normative ale instituționalismului economic"[2296].

Cel mai important reprezentant al instituționalismului economic american din perioada postbelică este **John Kenneth Galbraith** (născut în anul 1908 în Canada) şi a cărui gândire o vom analiza într-un capitol distinct.

Cu toate că Veblen – întemeietorul instituționalismului economic – era împotriva mişcărilor sociale, el s-a pronunțat în favoarea unei reconstrucții radicale a societății. **Şcoala instituționalistă**, pe care el a fondat-o, **reflectă abordarea reformistă**. Schimbările promovate în cadrul New Deal-ului în anii '30, de către administrația Roosevelt, au fost puternic influențate de instituționalism.

Influența Şcolii Istorice Germane asupra Instituționalismului American este foarte vizibilă[2297]**.** Cei mai mulți dintre fondatorii American Economic Association au cunoscut şi au aderat la istorismul german şi la metodologia sa. Unii dintre profesorii lui Veblen au studiat în Germania[2298]. Trebuie să notăm, totuşi, că în ciuda unor certe similarități metodologice, între Şcoala Istorică Germană şi Instituționalismul American au existat **deosebiri esențiale**.

- **Şcoala Istorică Germană a fost națională. Instituționalismul American nu a fost național.**
- **Şcoala Istorică Germană a fost – în esență – protecționistă şi autoritară. Instituționalismul American a fost mai liberal şi mai democratic.**

2295 „Institutional economics reached its high point in the interwar period in the USA when, contrary to impressions gained in some histories of economic thought, it was the principal school of economic thought" (Douglas Mair, Anne G. Miller, *A Modern Guide to Economic Thought. An Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics*, Editura Edward Elgar, England, 1991, p. 207).

2296 „It was not until after the Second World War that neoclassical economics began to replace institutionalism as the mainstream of American economics. From then on, the aspirations of economics to be seen as scientists led to rejection of the normative priorities of institutional economics in favour of the apparent positivism of mathematical logic as embodied in, for example, Paul Samuelson's *Foundations of Economic Analysis*" (Douglas Mair, Anne G. Miller, *A Modern Guide to Economic Thought. An Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics*, Editura Edward Elgar, England, 1991, p. 207).

2297 59 de profesori americani de Economie politică au studiat între 1873 şi 1905 în Germania. John Bates Clark (Heidelberg şi Zürich), Richard Ely (Heidelberg), Henry Carter Adams (Berlin şi Heidelberg), Edwin Seligman (Berlin, Heidelberg şi Halle), Frank William Tausig, Irving Fisher, Wesley Clair Mitchell, Edmund James, Simon Patten etc.

2298 John Bates Clark, care l-a încurajat pe Veblen la Carleton College, a fost unul dintre ei. Cu toate că teoria marginalistă a lui Clark n-are nimic comun cu istorismul german, el a formulat un crez al socialismului creştin, un program de reformă foarte similar reformiştilor germani. Veblen a fost impresionat de conferințele altor profesori, precum George S. Harris (unul dintre hegelieni), Richard T. Ely (ardent susținător al superiorității metodei inductive de cercetare, comparativ cu ce deductivă), ambii pregătiți în universitățile germane şi care i-au fost profesori lui Veblen la Johns Hopkins University.

13.2. ESENȚA INSTITUȚIONALISMULUI ECONOMIC

Majoritatea economiştilor consideră că principalele probleme ale economiei se referă la alocarea resurselor, determinarea veniturilor, producție şi prețuri, distribuirea bogățiilor în societate etc.

Dimpotrivă, instituționaliştii consideră că **organizarea şi controlul economiei** constituie problemele principale atât ale preocupărilor teoretice cât şi a celor de politică economică practică. Astfel, forța relațiilor de putere este mai tare decât mecanismele concurențiale de reglare a proporțiilor economice. **Instituționaliştii consideră că piața este formată dintr-un număr de instituții care coordonează activitatea economică**. Mai mult, relațiile dintre instituțiile pieței şi alte instituții sociale (drept, obiceiuri, comportament) sunt analizate din perspectivă instituțională.

- **Esența instituționalismului** poate fi exprimată prin următoarea afirmație: **„Nu numai mecanismele pieței, ci întreaga structură organizațională a societății alocă efectiv resursele şi distribuie veniturile".**

Întrucât întreaga societate este puternic influențată de ordinea de drept, rolul structurilor guvernamentale (care definesc cadrul juridic şi îl fac funcțional) este considerat – de către instituționaliști – un ingredient esențial al analizei problemelor economice.

Conținutul principal al Instituționalismului Economic poate fi surprins – sintetic – prin următoarele **opt idei fundamentale**:

1. <u>Economia trebuie studiată ca un întreg, în loc să examinăm părți mici din ea, ca entități separate şi izolate unele de altele</u>.

Un organism complex nu poate fi înțeles dacă fiecare segment al său este tratat ca şi când n-ar fi legat de întreg sau neintegrat acestuia. Activitatea economică nu reprezintă doar suma activităților persoanelor individuale, motivate mecanic de dorința obținerii maximului de câştig bănesc. În activitatea economică există – de asemenea – situații în care **rezultatele acțiunii colective sunt mai mari decât suma aritmetică a realizărilor individuale ale părților componente**. Exemplul lui Pierre Joseph Proudhon cu Obeliscul din Luxor, poate fi edificator în acest sens[2299]. În economia contemporană, de pildă, cartelurile sau sindicatele dezvoltă o anumită ideologie a afacerilor, metode specifice de acțiune etc., prin care obțin rezultate mai mari decât suma aritmetică a realizărilor firmelor individuale asociate. Caracteristicile unor astfel de structuri nu se regăsesc la unitățile componente şi nici nu pot fi deduse din studiul lor ca entități distincte.

Însăşi noțiunea de „activitate economică" li se pare instituționaliştilor a fi prea îngustă şi limitativă. Economia – afirmă ei – este legată de politică, sociologie, psihologie, drept, obiceiuri, ideologie, tradiții şi alte domenii ale experienței şi comportamentului uman. Dacă dorim să explicăm dezvoltarea unei țări, trebuie să privim mult dincolo de factorii de natură strict economică (acumularea de capital, dimensiunile şi pregătirea forței de muncă, starea tehnologiei etc.) spre alții „neeconomici" (dorința oamenilor de a se încadra în disciplina muncii de fabrică, abilitatea lor de a-şi schimba modul de viață tradițional, credința religioasă, factorii de mediu şi climaterici, setea de câştig etc.). Instituționalismul economic studiază procesele sociale, relațiile interumane şi societatea în ansamblul său.

2. <u>Această Şcoală accentuează rolul instituțiilor în viața economică</u>.

O instituție **nu este numai o organizație pentru promovarea unor interese particulare**: şcoală, biserică, bancă ş. a. Ea reprezintă şi **„un cadru organizat al comportamentului de grup", bine determinat şi acceptat ca o parte fundamentală a culturii**. Instituția include şi obiceiuri, legi, credințe, sisteme de gândire, moduri de viață şi de organizare socială. Sclavagismul şi credința în sclavie, ideologia şi sistemul politic, creştinismul şi budhismul, laissez-faire-ul şi credința în libertatea individului, piața, concurența, unionismul, cooperația, protecționismul, dirijismul, capitalismul şi socialismul etc., toate acestea şi altele au fost şi sunt instituții.

Instituționaliştii consideră că viața economică este guvernată de instituții, nu de legi obiective proprii. Studiul comportamentului grupurilor sociale şi sistemelor de gândire este mult mai adecvat (potrivit) ştiinței economice decât este individualismul accentuat de teoria marginalistă. Instituționaliştii s-au preocupat de analizarea şi reformarea instituțiilor de

2299 Pentru amănunte se poate consulta Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998.

credit, monopol, managementul resurselor umane, securitatea socială, distribuirea veniturilor etc. Ei au susținut planificarea economică și politicile anticiclice.

3. <u>În analiza economică trebuie folosită abordarea evoluționistă (darwiniană), deoarece societatea și instituțiile sale sunt în continuă schimbare</u>.

În locul echilibrului, există mișcare. Instituționaliștii au respins abordarea statică, (care urmărea să descopere adevărul economic etern, fără considerarea diferențierilor de loc și timp), lipsită de preocupare pentru schimbările care se produc continuu. În loc să întrebe **„Ce este aceasta”,** instituționaliștii se întreabă **„Cum am ajuns aici și încotro mergem”. Analiza evoluției și funcționării instituțiilor trebuie să fie tema centrală a științei economice**. Această abordare cere nu numai cunoștințe economice, ci și de istorie, antropologie culturală, politică, sociologie, psihologie, filosofie, psihologie socială etc.

4. <u>Instituționaliștii au respins ideea dominantă a echilibrului economic normal</u>.

În locul ei au accentuat principiul **„cauzalității circulare” („circular causation”)**, sau al **„schimbărilor cumulative” („cumulative changes”)**, care poate acționa și influența favorabil sau – dimpotrivă – dăunător eforturile de realizare a obiectivelor economice sau sociale. Nepotrivirile din viața economică nu reprezintă abateri de la echilibrul normal, ci, mai degrabă ele sunt – în sine – normale. Înaintea celui de al doilea război mondial cea mai importantă „nepotrivire” a fost depresiunea. Apoi, în perioada postbelică, problemele dezvoltării economice au fost așezate în centrul preocupărilor științifice și politice. Astăzi, inflația reprezintă problema care concentrează atenția teoreticienilor și practicienilor. **Instituționaliștii sunt convinși că se impune intervenția guvernamentală**, pentru depășirea disfuncțiunilor din viața economică.

5. <u>În locul armoniei sociale (pe care cei mai mulți predecesori și contemporani o deduceau din teoriile lor), instituționaliștii au recunoscut că există serioase conflicte de interese în interiorul societății capitaliste</u>.

Oamenii sunt cooperanți, sunt ființe sociabile. Ei se organizează în diferite structuri cu scopul de a-și promova interesele individuale, care devin – astfel – interese comune ale colectivității. Cu toate acestea, între diferitele categorii de interese există conflicte: între firmele mari și cele mici, între producători și consumatori, între patronat și muncitori, între importatori și producătorii interni, între producătorii de bunuri și producătorii de bani etc. **Instituționaliștii consideră că un guvern reprezentativ și imparțial trebuie să reconcilieze și să armonizeze interesele contradictorii, pentru funcționarea mai eficientă a sistemului economic**.

6. <u>Instituționaliștii au susținut reformele democratice, liberale cu scopul asigurării unei mai echitabile distribuții a bogăției și veniturilor</u>.

Ei au negat că prețurile pieței sunt indicatori adecvați ai bunăstării individuale și sociale și că piețele nereglementate conduc la o alocare tot mai eficientă a resurselor și la cea mai bună distribuție a veniturilor. Instituționaliștii au fost îngrijorați de costurile mari pe care societatea trebuie să le suporte pentru funcționarea mecanismelor pieței nereglementate. **Instituționaliștii au condamnat, invariabil, laissez-faire-ul și s-au pronunțat în favoarea unui rol mai mare al guvernului în afacerile economice și sociale**.

7. <u>Instituționalismul s-a pronunțat, mai degrabă, pentru abordarea inductivă a activității economice decât pentru cea deductivă</u>.

Reprezentanții lui au considerat că teoretizarea abstractă – în special aceea a marginaliștilor – trebuie condamnată ca nerealistă și sterilă. De aceea, ei s-au pronunțat pentru elaborarea unui număr mai mare de studii statistice și monografii de istorie economică, după modelul Școlii Istorice Germane, pentru inducerea celor mai potrivite tendințe pe termen lung (mai ales Wesley Clair Mitchell). Se observă aici influența Noii Școli Istorice Germane.

8. <u>Instituționaliștii au respins psihologia „plăcere-durere” proprie Școlii austriece</u>.

Ei au căutat să elaboreze o psihologie nouă, iar unii au încorporat psihanaliza freudiană și psihologia comportamentală în gândirea lor[2300].

2300 **Warren Samuels**, o autoritate contemporană în domeniu, consideră că evoluționismul și holismul reprezintă nucleul central al instituționalismului economic. El identifică 6 teme principale ale instituționalismului: „1. A theory of social change, an activist orientation towards social institutions, through focusing on both the substantive impact of institutions on economic performances and the process of institutional change, treating institutions not as something to be taken as given but as man-made and changeable, both deliberatively and nondeliberatively. 2. A theory of social control and collective choice, or a theory of institutions, a focus on the formation and operation of institutions as both

Instituționalismul economic a exprimat dorința claselor mijlocii şi sărace din SUA pentru reformă, într-o perioadă a dezvoltării marilor firme de afaceri şi a capitalismului bancar. Lucrători guvernamentali, agrarieni, mici întreprinzători, reformatori, umaniști, lideri ai organizațiilor consumatorilor, membri de sindicat etc. au fost atraşi de ideile instituționaliste, în care vedeau speranța orientării întreprinderilor private în favoarea realizării binelui public.

Instituționaliştii au frânat şi au întârziat dezvoltarea unei ortodoxii rigide în gândirea economică americană la începutul secolului al XX-lea. Multe din criticile formulate de ei la adresa gândirii neoclasice au fost valabile şi au contribuit la revizuirea acesteia şi au făcut-o mai durabilă.

Accentul pus de instituționaliști pe **abordarea economiei ca un întreg**, pe **caracterul ei evoluționist** şi **într-un cadru instituțional**, îşi păstrează şi astăzi întreaga valabilitate. De exemplu, salariile muncitorilor de la calea ferată depind mai mult de dezvoltarea mişcării sindicale şi de procedurile reglementărilor guvernamentale decât de productivitatea marginală a muncii lor. Apoi, sporirea interesului pentru creşterea economică națională – după cel de al doilea război mondial – este o materializare a ideilor instituționaliste.

Instituționaliştii au stimulat, mai târziu decât alte orientări – dar profund şi durabil –, **cercetările şi preocupările referitoare la ciclicitatea economică şi monopoluri**. Ei au promovat o mişcare reformatoare care este şi astăzi foarte puternică. Modeştii paşi făcuți în direcția planificării economice la nivel național pentru obiective limitate (ca de exemplu conservarea mediului şi deplina ocupare a resurselor de muncă) sunt în concordanță cu gândirea instituționalistă. Într-o lume în care cunoaşterea este tot mai mult fragmentată şi compartimentată, ei au militat pentru o mai strânsă integrare a ştiințelor sociale.

Accentul pus de ei pe studiile inductive a redus prăpastia dintre teoria şi practica economică. A devenit obişnuință în cercurile guvernamentale, printre oamenii de afaceri, practicieni etc., prezentarea realității în date statistice. **National Bureau of Economic Research**, fondat de Wesley Clair Mitchell în anul 1920 şi condus de el peste douăzeci de ani, reprezintă doar o expresie materializată a eforturilor susținătorilor instituționalismului.

Şcoala instituționalistă s-a extins şi metodele ei de investigare au devenit bunuri comune multor economişti, dacă nu cumva, celor mai mulți dintre ei. O dată cu sporirea interesului pentru problemele creşterii şi dezvoltării, s-au pus noi accente pe influența mediului instituțional asupra realității şi relațiilor economice. Prin natura lor cea mai esențială şi intimă, **problemele creşterii şi dezvoltării sunt dinamice şi evolutive**. Dezvoltarea statisticii şi activității empirice reprezintă – de asemenea – o materializare a ideilor instituționaliste. Apariția analizei keynesiste, cu abordarea sa macroeconomică şi măsurile intervenționiste de stabilizare a economiei, pare a fi şi ea, după unii, o expresie a instituționalismului, după alții, dimpotrivă, o respingere a lui.

Acum, când reformele şi controlul au făcut considerabile progrese, a devenit dificil să se ajungă la consens cu privire la reformele viitoare şi la ordinea lor de prioritate. La începutul secolului al XX-lea abuzurile capitalismului liberal şi neglijarea problemelor sociale erau aşa

---

cause and consequence of the power structure and societized behaviour of individuals and subgroups, and as the mode through which economics are organized and controlled. Instead on focusing on opportunity sets, a focus on the formation of opportunity sets, instead of a focus on unfettered markets, a focus on the total, complex pattern of freedom and control, that is, on the formation and operation of the system of control through which both actual opportunity sets and freedom are formed. 3. A theory of the economic role of government, as a principal social process through which both itself and other institutions of economic significance are in part formed and revised. Instead of treating government, law and the system of as given either/or exogenous, these are treated as both dependent and independent, and always critical, not merely abberational, economic variables. 4. A theory of technology, as defining and determining the relative scarcity of resources, as a principal force in the evolution of economic structure (including the operation of institutions) and performance, and as the basis of the logic of industrialisation marking the mentality as well as the practices of modern economies. 5. The fundamental principle that the real determinant of resource allocation is not the market but the organizational-institutional, power-structure of society. 6. An emphasis on facets of the values represented in the given effect by the habits and customs of social life, on the pragmatic, instrumental values ensconced in the transcendental notion of the life process of man and society, and on the constructive values latent within and given effect by the working rules of law which are both the foundation and the product of the power structure of society. Included are attempts to understand the process whereby values are changed, in contrast to the ortodox assumption of given values; that is, to consider within economics such questions as where the values come from, how they are tested, and how they are changed". (După Douglas Mair, Anne G. Miller, *A Modern Guide to Economic Thought. An Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics*, Editura Edward Elgar, England, 1991, p. 215–216).

de evidente, încât reformatorii au putut ajunge la anumite înțelegeri consensuale privind schimbările ce se impuneau pentru ameliorarea situației. Astăzi, când avem protecția legală a sindicalismului, asistență socială, ca și responsabilitatea guvernului pentru asigurarea ocupării depline etc., populația nu mai este așa de preocupată de nevoia unor noi schimbări și nici de direcțiile în care acestea ar trebui să se orienteze.

Instituționalismul oferă și astăzi soluții rezonabile unora dintre slăbiciunile teoriei economice tradiționale sau ale celei dominante în perioada de până la mijlocul anilor '70 ai secolului al XX-lea. Paradigma propusă de Keynes, ca și soluțiile sale de stabilizare economică, au – mai degrabă – un caracter static decât unul dinamic. Apoi, puternica tendință de matematizare a teoriei economice, riscă să ignore determinările instituționale ale comportamentului economic. Matematica este foarte utilă pentru precizia mânuirii unor concepte și realități. Dar tot ea, **matematica, induce o viziune mecanicistă asupra economiei, în care elementelor stabile și cuantificabile li se dă o mai mare importanță decât schimbărilor ce se produc în instituțiile economice și sociale și în procesele economice reale ca întreg**.

La ora actuală există un grup semnificativ de instituționaliști, grupați în jurul publicației **„Journal of Economic Issues"**, toți membri ai ***Association for Evolutionary Economics***, și cuprinde nume precum **Marc Tool, Warren Samuels, John Adams, Daniel R. Fusfeld, Wendell Gordon, Allan G. Gruchy, David B. Hamilton, F. Gregory Hayden, Philip A. Klein, Anne Mayhew, Gardiner C. Means, Philip Mirowski, Walter C. Neale, Kenneth Parsons, Wallace Peterson, A. Allan Schmid, Robert Solo, Paul Straussman, Harry M. Trebing** și alții.

În anul 1974 **Premiul Nobel pentru Economie** a fost acordat economiștilor **Gunnar Myrdal** și **Freidrich August von Hayek**, pentru contribuția lor la dezvoltarea teoriei instituționalismului economic.

Noi credem că instituționalismul economic al începutului de secol XX este astăzi mai actual chiar decât a fost atunci. Noile dezvoltări ale teoriei economice de către generația a treia a Școlii de la Chicago, orientate spre comportamentul uman (Gary Becker), sistemele politice și mecanismele sociale (James Buchanan), natura economică a dreptului și studiul comparat al organizațiilor (Ronald Coase), reprezintă tot atâtea expresii ale abordărilor instituționaliste. Mai mult, tranziția de la un sistem social-politic și economic spre altul consemnează preocupări stăruitoare și căutări de natură instituțională.

13.3. THORSTEIN BUNDE VEBLEN[2301] (1857–1929)

Prima și cea mai cunoscută lucrare a lui Veblen este *Teoria clasei bogate* (*The Theory of the Leisure Class*), publicată în anul 1899. Prin această carte autorul a introdus noțiuni noi, precum: **„clasă bogată" („leisure class", „classe oisive"), „competiție bănească" („pecuniary emulation"), „consum ostentativ" (sau „sfidător", „conspicuous consumption", „consommation ostentatif"), „proprietate absentă" („absentee ownership")**. Clasa bogată este angajată în posedarea jefuitoare a bunurilor, fără să le producă[2302]. Consumul ei este ostentativ, sfidător și risipitor.

2301 **Thorstein Bunde Veblen** s-a născut în localitatea americană Wisconsin, într-o familie de imigranți norvegieni. El a fost crescut în mediul rural, undeva în statul Minnesota. Studiile universitare și le-a făcut la Carleton College și John Hopkins University. A obținut doctoratul în filosofie la Yale University. A mai studiat la Cornell University și la Chicago University, pe baza unei burse postdoctorale. A devenit, apoi, editor la „Journal of Political Economy", din Chicago. Veblen nu a devenit niciodată profesor universitar, în ciuda faptului că a scris 11 cărți și a reputației sale durabile. După aprecierea unuia dintre studenții săi, Veblen vorbea 22 limbi. Din cauza problemelor familiale, indiferenței față de studenți, complicațiile cu femei (era „collectionneur de femmes") și lipsa talentului pedagogic, Veblen a trebuit să se mute de la o facultate la alta (Chicago, Stanford, Missouri). În 1918 a lucrat, scurt timp, la Food Administration în Washington. În ultimii ani de viață a fost ajutat financiar de un fost student. S-a stins din viață în august 1929, cu puțin timp înaintea declanșării marii crize economice pe care o prevăzuse. Principalele lucrări: *The Theory of Leisure Class* (1899); *The Theory of Business Enterprise* (1904); *On the Theory of Capital* (1911); *The Instinct of Workmanship* (1914); *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1915); *The Vested Interests and the Common Man* (1919); *The Engineers and the Price System* (1921); *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (1923).

2302 „Leisure classis engaged in the predatory leisure of goods without working for them" (Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 368).

Veblen a elaborat o veritabilă **teorie a instinctelor**, care constituie, după părerea lui, fundamentul acțiunii umane. Instinctele se pot amesteca unele cu altele, se influențează reciproc şi chiar se transformă în timp.

Veblen considera că există **patru mari categorii de instincte**:

- **legăturile de rudenie;**
- **instinctul prădalnic, jefuitor;**
- **curiozitatea continuă;**
- **instinctul de a produce („workmanship instinct")**.

„Dintr-o necesitate selectivă – apreciază Veblen – omul este un agent, care prin fiecare activitate urmăreşte să realizeze obiective concrete. În acest scop el este înzestrat (dotat) cu o înclinație (propensiune, gust) spre efort. Această aptitudine (înclinație) o putem numi **instinctul de a produce**" („instinct workmanship")[2303].

După părerea lui, **instinctele** împreună cu componentele mai globale, **instituțiile şi tehnicile**, formează **elementele esențiale ale explicării evoluției economice**.

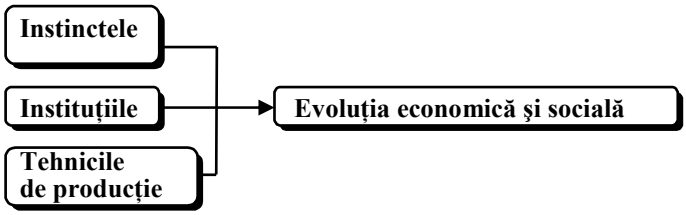

Veblen definea **instituțiile** drept **„un obicei de gândire dominant" („a widely prevalent habit of thought")**.

Instituțiile sunt date şi modelează obiceiurile mentale ale indivizilor. Ele sunt apreciate în funcție de compatibilitatea lor cu sentimentele şi instinctele.

În realitate, **instinctele şi instituțiile se adaptează reciproc unele la altele, printr-o acțiune evolutivă**.

Dar **instituțiile au tendința de a rămâne în urma evoluției realității şi de aceea ele provoacă contradicții**.

„Instituțiile – scria Veblen – sunt produsele proceselor trecute, sunt adaptate la împrejurările trecute şi, din această cauză, nu sunt niciodată în deplin acord cu cerințele prezentului"[2304].

Evoluția este o inerție care produce forță pentru că „aceste instituții, aceste obiceiuri ale gândirii, puncte de vedere, aptitudini mentale şi mentalități sunt, în sine, factori conservatori"[2305].

După părerea lui Veblen, instituțiile reprezintă o frână a dezvoltării economice şi sociale, întrucât ele nu evoluează în acelaşi ritm cu „condițiile pe care ele trebuie să le reflecte". Ele nu se schimbă suficient de repede pentru a se acomoda operativ la condițiile sociale.

Conflictul dintre dezvoltarea forței productive a individului şi forța represivă a instituțiilor (învechite şi imobile) **formează**, în opinia lui Veblen, **baza „tensiunii evoluționiste".**

În procesul dinamic, descris de el, **tensiunea dintre individ şi instituții operează prin mecanismele concurenței**.

La rândul ei, **concurența este motivația centrală a comportamentului economic individual**.

Evoluția economică marcată de această contradicție are un caracter ciclic. Din timp în timp, vechile instituții sunt înlăturate şi altele noi sunt create, care să asigure cadrul operativ şi normal al manifestării forței creatoare a individului.

Procesul descris de Veblen este apropiat de viziunea evoluționistă a lui Karl Marx.

Cu toate acestea, între cei doi gânditori există **diferențe fundamentale**.

2303 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 261.
2304 Thorstein Veblen, ***The Theory of Leisure Class,*** New York, Viking Press, 1931, p. 40.
2305 Thorstein Veblen, ***The Theory of Leisure Class,*** New York, Viking Press, 1931, p. 40.

Marx şi-a construit întreaga paradigmă pe **materialismul dialectic şi concluziona că** – în mod necesar – **capitalismul va dispărea de pe scena istoriei**, întrucât misiunea sa majoră este tocmai pregătirea condițiilor propriei dispariții.

Veblen a pus accentul pe **„creativitatea umană"** (concept de inspirație hegeliană) **şi a fost adeptul fervent al menținerii capitalismului, ca societate conformă naturii umane, dar a militat pentru reformarea sa din interior**.

Mai mult, **„starea de concurență",** în contextul progresului tehnologic, **a constituit** pentru Veblen, **„motorul dezvoltării economice",** pe care a opus-o luptei de clasă.

Veblen consideră că „În măsura în care lucrurile utile sunt puse în operă de alții decât proprietarii lor sau atât timp cât ele sunt îndepărtate de utilizarea productivă de către proprietarii lor, ele trebuie clasate în categoria **proprietății absente**. Numai în măsura în care utilizarea productivă a bunurilor este separată de uzufructul lor, instinctul de a produce şi proprietatea sunt separate"[2306].

Veblen a făcut o critică aspră „divorțului" crescând dintre **procesele producătoare de bunuri şi servicii reale**, pe de o parte, şi **procesele producătoare de bani**, pe de altă parte.

„Corporația – susține el – este totdeauna un loc de afaceri, nu o aplicație industrială. Ea este un mijloc de a face bani, nu de a crea bunuri. Producția de bunuri şi servicii este subordonată producției de bani, şi ea este condusă cu atât mai bine, cu cât aduce cel mai mare câştig bănesc net … Prin forța lucrurilor, capitalismul industrial devine pe măsura timpului şi a dezvoltării sale, integral dominat de obiectivul financiar. Căpitanii industriei de primul tip trec pe planul doi, devenind locotenenți"[2307].

Veblen apreciază că, pe măsura dezvoltării capitalismului şi creşterea gradului de monopolizare a economiei, apar şi se accentuează, se acutizează continuu, o serie de **contradicții în societate**, între diferitele activități, interese şi categorii sociale.

„Există un conflict între industrie, care produce bunuri, şi afacere, care produce profit; între producerea bunurilor şi producerea banilor; între instinctul de a produce şi considerentele băneşti; între comunitate în ansamblul său şi proprietarii absenteişti, căpitanii industriei; între nevoia de stabilitate şi expansiunea creditului; între cumpărători, care doresc mai multe bunuri la prețuri mai mici, şi monopolişti, care oferă mai puține bunuri la prețuri mai mari; între nevoia de schimbare socială şi conservatorismul modului de gândire şi acțiune al oamenilor; între nevoia de a satisface necesitățile de bază ale populației, ceea ce este posibil, şi dorința consumului sfidător, care trebuie să lase cererea nesatisfăcută atât timp cât cineva încearcă să-i întreacă pe alții în consumul risipitor; între muncitori şi patroni"[2308].

Veblen a respins trecerea spre socialism, ca modalitate de rezolvare a contradicțiilor societății americane. **El a fost convins că reformarea capitalismului este posibilă în şi din interiorul proprietății private şi menținerea *statu quo*-ului social**.

Aceasta, întrucât există în capitalism o categorie foarte importantă şi activă, care poate îndeplini rolul de **„lider natural"** al transformărilor societății.

Asemenea categorie socială este reprezentată de **ingineri**, care „vor face o revoluție şi vor orienta producția spre binele public"[2309]. Pentru că tehnicienii sunt mai omogeni şi mai uniți decât muncitorii, ei sunt lideri naturali, ofițerii liniei, oameni cu simțul performanței superioare şi cel mai înalt spirit de producție[2310]. Ei vor contribui la transformarea tehnologiei şi instituțiilor, le vor adapta condițiilor prezente, asigurând, prin aceasta, evoluția economiei şi societății în ansamblul ei.

2306 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 261.
2307 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 261.
2308 „There is conflict, then, between industry, which produces goods, and business, which produces profit; between making goods and making money; between the instinct of workmanship and pecuniary considerations; between the community at large and the absentee owners, the captains of industry; between the need for stability and the extension of credit; between the buyers, who want more goods at lower prices, and the monopolists, who offer fewer goods at higher prices; between the need for social change and the conservatism of people's patterns of thought and action; between meeting the basic needs of people, which is possible, and the desire for conspicuous consumption, which must leave the demand for goods unfulfilled as long as everyone tries to exceed others in wasteful consumption; between workers and employers" (După Jacob Oser, William Banchfield, *op. cit.*, p. 379).
2309 „Veblen thought that the engineers would make the social revolution and operate industry for the common good" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 380).
2310 „Because the technicians are more homogenous and unified than workers, they are natural leaders, the oficers of the line, the men with a spirit of tangible performance and the most highly developed instinct of workmanship" (După Jacob Oser, William Banchfield, *op. cit.*, p. 380–381).

Dinamica gândirii lui Thorstein Bunde Veblen este următoarea:

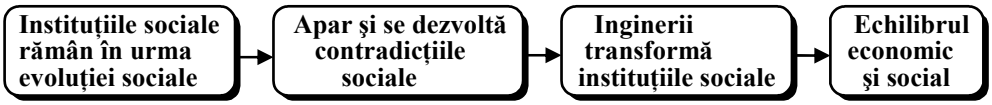
Instituțiile sociale rămân în urma evoluției sociale
Apar şi se dezvoltă contradicțiile sociale
Inginerii transformă instituțiile sociale
Echilibrul economic şi social

13.4. JOHN ROGERS COMMONS[2311] (1862–1945)

John Rogers Commons a apreciat că, în concepția sa, Karl Marx a comis două erori importante (fundamentale ?):

- **Mai întâi**, susținând că în societatea capitalistă există numai două clase sociale.
- **În al doilea rând**, a greşit considerând că principala contradicție socială este cea dintre burghezie şi populația muncitorească.

După părerea lui Commons, **principala contradicție de interese** se manifestă şi se dezvoltă între **producători** şi **consumatori**. Aceste două mari categorii pot fi divizate în mai multe subclase (vânzători şi cumpărători; creditori şi debitori; capitaliști şi muncitori; capitaliști şi proprietari etc.), iar subclasele pot fi – la rândul lor – împărțite (fermieri, bancheri, comercianți, manufacturieri, proprietari de mine, proprietari de căi ferate, muncitori calificați, muncitori necalificați etc.).

Clasele economice se organizează şi îşi coordonează acțiunile în funcție de interesele comune. Aceasta dă naştere la grupuri de acțiune şi la conflicte între grupuri.

Alături de conflictele dintre grupuri, există o interdependență între ele şi dorința de ordine şi relații stabile.

Datorită faptului că relațiile economice dintre indivizi şi grupuri sunt în continuă mişcare şi modificare, se impune studierea în evoluție, în dinamică şi continuă a realității.

Commons apreciază că **„tranzacțiile dintre indivizi reprezintă problema fundamentală în economie şi jurisprudență”[2312].** Orice tranzacție este reglementată prin reguli care generează drepturi, obligații, libertăți, instituții, care guvernează relațiile dintre oameni. Orice tranzacție reprezintă o „întâlnire” implicând transferuri de mărfuri şi determinare de prețuri.

„Tranzacția – scria Commons – reprezintă două sau mai multe voințe, care dau, iau, conving, presează, comandă, concurează, guvernează, într-o lume a rarității, mecanismul şi regulile de conducere. Tribunalul se ocupă cu voința în acțiune. Întocmai ca în situația chimistului sau fizicianului modern, ultima sa unitate nu este atomul, ci electronul, în continuă mişcare, nu un individ, ci doi sau mai mulți indivizi în acțiune. Ei nu pot fi surprinşi decât în acțiune. Mişcarea lor reprezintă o tranzacție. O tranzacție apare la un moment dat. Dar tranzacțiile se transformă unele în altele în timp, şi acest circuit reprezintă un proces”[2313].

2311 **John Rogers Commons** s-a născut în statul Ohio, în timpul Războiului Civil (1861–1866). Părinții săi, susținători ai eliminării sclaviei, au contribuit la construirea unei căi ferate, care a permis plecarea unor sclavi negri spre Canada. Tatăl său era ziarist şi a dorit ca fiul să devină editor, iar mama lui a fost casnică. Commons a absolvit studiile universitare, la 26 de ani, la Oberlin College. A urmat, apoi, doi ani de studii postuniversitare la Johns Hopkins University, dar nu a putut obține titlul de doctor din cauza rezultatelor slabe la examenul de istorie („he failed a history examination”). După aceea a lucrat succesiv la universitățile Wesley, Oberlin, Indiana şi Syracusa. La Syracusa University a ocupat catedra de Sociologie. După patru ani la Syracusa, a rămas, din nou, fără slujbă. În următorii cinci ani a primit diferite subsidii pentru a se dedica cercetării. În 1904 s-a încadrat la Wisconsin University, unde a activat până la pensionare. Principalele lucrări ale lui John Rogers Commons au fost: *Legal Foundations of Capitalism,* New York, 1924, *Institutional Economics,* New York, 1934, *The Economics of Collective Action,* New York, 1950.

2312 „The transaction between individuals is the key problem in economics and jurisprudence” (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 386).

2313 „The transaction is two or more wills giving, taking, persuading, coercing, defrauding, commanding, obeying, competing, governing, in a world of scarcity, mechanism and rules of conduct. The court deals with the will-in-action. Like the modern physicist or chemist, its ultimate unit is not an atom but an electron, always in action – not an individual but two or more individuals in action. It never catches them except in motion. Their motion is a transaction. A transaction occurs at a point of time. But transactions flow one into another over a period of time, and this flow is a process. The courts have fully developed the notion of this process in the concept of a „going concern”, which they have taken over from the customs of business, and which is none other than a technological process of production and consumption of physical things and a business process of bying and selling, barrowing and lending, commanding and obeying, according to shop rules or working rules or laws of the land. The physical process may be named a „going plant”, the business process a „going business”, and the two constitute a „going concern” made up of action and

Commons a deosebit **trei tipuri de tranzacţii**:

- **Comerciale („Bargaining");**
- **De Distribuţie („Rationing");**
- **De Conducere („Managerial")**

Operaţiunile comerciale reprezintă negocieri între indivizi cu statut aproximativ egal, privind vânzarea şi cumpărarea proprietăţii. Deoarece fiecare parte are şi alte alternative, nici una din ele nu este supusă constrângerilor.

Operaţiunile de distribuire transferă proprietatea şi amendează drepturile de proprietate, dar asemenea tranzacţii se bazează mai ales pe autoritate, decât pe acte de voinţă. De exemplu: guvernele, care alocă venituri; sindicatele, care stabilesc nivelurile salariilor individuale; corporaţiile, care distribuie bugetul departamentelor şi diviziunilor lor componente.

Tranzacţiile manageriale sunt – de asemenea – autoritare, întrucât conducătorii comandă muncitorilor activitatea pe care trebuie s-o depună.

Commons consideră că cele trei tipuri de tranzacţii coexistă în orice societate, dar combinaţiile dintre ele sunt diferite în timp şi loc. **Pe măsura creşterii dimensiunilor activităţii economice, a formării monopolurilor şi corporaţiilor multinaţionale, se extinde sfera operaţiunilor de distribuţie şi manageriale în defavoarea celor comerciale propriu-zise, are loc o substituire a discreţiei prin autoritate**.

- **Veblen definea instituţiile drept „un obicei de gândire dominant" („a widely prevalent habit of thought")**.
- **Commons considera că „instituţia reprezintă o acţiune colectivă care controlează activitatea individuală" („a collective action in control of individual action")**.

Slăbiciunea individului l-a determinat pe acesta să-şi creeze instituţii, să se asocieze cu alţii în colective, asociaţii, corporaţii. Guvernele au garantat acest drept de asociere şi au conferit legitimitate diferitelor instituţii. Statul însuşi intervine în societate şi economie, încurajând anumite activităţi şi descurajând altele, conducând anumite instituţii etc.

Commons apreciază că „Acţiunea colectivă înseamnă mai mult decât „controlul" activităţilor individuale. Ea înseamnă liberalizarea şi extinderea activităţii individuale; astfel, acţiunea colectivă reprezintă mijlocul care asigură libertatea. Singura cale prin care „libertatea" poate fi obţinută este impunerea unor îndatoriri altora, care pot interveni în activitatea individului liber. Poporul american a obţinut libertatea pentru sclavi impunând anumite îndatoriri stăpânilor de sclavi"[2314].

După părerea lui Commons, **economia capitalistă are nevoie de două feluri de unităţi de măsură ale bogăţiei: fizice (ora-om)** şi **valorice (dolarul)**. Ora-om măsoară cantitatea utilităţii create. Dolarul măsoară valoarea economică. Ora-om măsoară bogăţia şi puterea de producţie a societăţii. Banii măsoară activele şi mărimea bogăţiei obţinută de către anumiţi indivizi.

„Puterea omului asupra naturii este productivitatea, măsurată prin ore-om. Rezultatul ei este creşterea bogăţiei (utilităţii). Puterea omului asupra altora este măsurată prin bani. Ea reprezintă cantitatea producţiei obţinută, relativă la cantitatea dorită, şi este limitată de creşterea preţurilor, valorilor şi activelor. Confuzia producţiei cu productivitatea a permis economiştilor să abandoneze munca şi să aşeze dolarul ca măsură a eficienţei. Astfel, s-a confundat forţa productivă cu forţa comercială. Să cumperi la preţuri mici şi să vinzi la preţuri mari, a devenit definiţia eficienţei. În realitate ea este definiţia puterii comerciale. Prima constă în obţinerea de avantaje din manifestarea puterii omului asupra forţelor naturii. Ultima înseamnă obţinerea de avantaje din relativa raritate sau abundenţă a muncii şi mărfurilor pe piaţă"[2315].

---

reaction with nature's forces and transactions between human beings according to accepted rules" (John R. Commons, ***Legal Foundations of Capitalism***, New York, 1924, p. 7–8).

2314 „Collective action means more than mere „control" of individual action. It means liberation and expansion of individual action; thus, collective action is literally the means to liberty. The only way in which „liberty" can be obtained is by imposing duties on others who might interfere with the activity of the „liberated" individual. The American people obtained liberty for the slaves by imposing duties on the slaveowners" (John Rogers Commons, ***The Economics of Collective Action***, New York, 1950, p. 34–35).

2315 „Man's power over nature is productivity, measured by man-hours. His output is augumentation of wealth (use-value). Man's power over others is measured by dollars (scarcity-value). It is the quantity of production relative to the

Într-o perioadă când sindicatele erau mai puțin acceptate decât astăzi, Commons a apărat drepturile lor ca mijloace de exprimare a voinței colective a muncitorilor în negocierile cu patronatul. Negocierile dintre sindicate şi patronat permit voinței individuale să devină o parte componentă a voinței colective.

Deşi intervenția statului în economie a fost respinsă în trecut, Commons a sugerat că puterea lui s-a extins pentru a limita abuzurile crescânde ce decurgeau din acumularea proprietății private. După părerea lui, **statul reprezintă „o forță imparțială" care rectifică dezechilibrele puterii**[2316]**.**

De asemenea, puterea judecătorească trebuie să protejeze dreptul la muncă al muncitorilor, la fel cum protejează dreptul oamenilor de afaceri la profit[2317].

- **Adept convins al capitalismului, Commons s-a pronunțat ferm împotriva oricăror idei care vizau înlăturarea sa de pe scena istoriei. El s-a pronunțat în favoarea reformării din interior şi treptată („step-by-step") a capitalismului, pentru „a evita o mulțime de necazuri neprevăzute"**[2318]**. Când fiecare stadiu al progresului a devenit înrădăcinat într-o experiență reuşită, se creează baza pentru următorul pas**[2319].

13.5. WESLEY CLAIR MITCHELL[2320] (1874–1948)

Student al lui Veblen, Wesley Clair Mitchell a fost cel mai tânăr dintre cei trei instituționaliști ai primei generații. **Veblen a fost un mare iconoclast**[2321], care a atacat ceea ce el a considerat absurd în teoria economică dominantă a vremii sale şi a dat instituționalismului **o filosofie şi o teorie**. **Commons a fost un mare reformator social** care a solicitat intervenționismul statal – strict încadrat legal – pentru armonizarea şi concilierea intereselor conflictuale de grup. El a transformat instituționalismul într-o campanie pentru reformă socială.

Mitchell a fost un remarcabil cercetător, lucrările lui cele mai importante concentrându-se pe analiza **ciclicității economice**. Lui i se datorează **orientarea empirică** a instituționalismului american din perioada interbelică.

---

quantity wanted, and restriction of output is augumentation of prices, values, and assets. It was this confusion of production and productivity that permited the economists to abandon Ricardo's man-power and substitute dollar as the measure of efficiency. This confused producing-power with bargaining power. To buy at low prices and sell at high prices became a definition of efficiency, whereas it is a definition of bargaining power. The latter consists in taking advantage of the relative scarcities or abundance of labour and commodities on the markets. The former consists in taking advantage of the relative powers of man over nature's forces on the farm and in the factory" (John Rogers Commons, ***Institutional Economics,*** New York, 1934, p. 285–286).

2316 „The state exists as an impartial force to rectify the imbalances of power" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 389).

2317 „The worker has a property right in his job, and the courts should protect it, just as they protect the businessman's right to a profit" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 389).

2318 „He believed in a step-by-step evolutionary process to avoid a host of unforseeable troubles" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 389).

2319 „As each stage of progress becomes rooted in successful experience, the basis for the next step is created" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 389).

2320 **Wesley Clair Mitchell** s-a născut în Rushville, Illinois. Tatăl său, unionist şi participant la Războiul Civil, a fost medic. În anul 1892 Clair şi-a început studiile superioare la University of Chicago. În timpul facultății a studiat trei luni în Germania, dar n-a fost impresionat de starea științei economice de acolo. În anul 1899 şi-a susținut teza de doctorat la aceeaşi universitate. După un stagiu scurt la Oficiul de Recensământ din Washington, a intrat în învățământ lucrând la University of Chicago, University of California, Columbia University şi The New School for Social Research. La cererea Biroului pentru Statistica Muncii, a elaborat în anul 1915 monografia *The Making and Use of Index Numbers*, care a devenit cu timpul o lucrare clasică. În anul 1920, Mitchell a fondat National Bureau of Economic Research, al cărui director a fost timp de 20 de ani. În această calitate el a lansat şi încurajat primele studii cuprinzătoare privind mărimea şi distribuția venitului național. Principalele lucrări ale lui Mitchell au fost: *Types of Economic Theory from Mercantilism to Institutionalism* (vol. I şi II, republicată în 1969); *Business Cycles and Their Causes* (1913); *Business Cycles: The Problem and Its Settings* (1927), ***„Types of Economic Theory",*** vol. I–II, New York, 1969 etc.

2321 **Iconoclast** – persoană care refuză recunoaşterea autorității îndeobşte consacrată a unei valori, concepții, personalități. Iconoclasmul a fost, în Imperiul Bizantin, în secolele VIII-IX, o mişcare socială şi religioasă populară îndreptată împotriva aristocrației laice şi ecleziastice, care a îmbrăcat forma luptei împotriva cultului icoanelor. Într-o primă etapă a fost sprijinită şi de puterea centrală, interzicerea cultului icoanelor asigurându-i acesteia însemnate mijloace materiale, deoarece a fost însoțită de confiscarea unor mari bogății aflate în posesia bisericii. Mai târziu (1566, în Țările de Jos), a devenit o mişcare populară protestantă împotriva unor ritualuri ale bisericii catolice, care a marcat începutul revoluției burgheze.

El aprecia că **Economia politică a fost totdeauna o știință a comportamentului uman**, chiar și pentru cei care au definit-o drept știință a bogăției. Mitchell consideră că în viitor știința economică trebuie orientată spre mai multă cercetare practică și mai puțină teoretizare. „Raționamentul deductiv – scria el – formulează adevăruri generale, în timp ce investigarea inductivă le verifică și le corectează”[2322]. „Economia – prevede Mitchell – se va dezvolta cel mai rodnic în viitor prin metoda cantitativă”[2323]. Se observă aici, foarte clar, influența Școlii Istorice Germane asupra gândirii lui Mitchell și – prin aceasta – asupra Instituționalismului american de la începutul secolului al XX-lea.

Analizând procesele de producție și pe cele de distribuție a bogățiilor în societate, Mitchell a apreciat că între ele se manifestă anumite contradicții. „Descoperirile științifice – scria el – au revoluționat arta producției, dar metodele distribuției bogăției s-au schimbat relativ puțin”[2324]. Cele două procese, ale producerii și distribuirii bogăției, sunt interdependente într-o societate ai cărei membri își fac un mod de viață din crearea și cheltuirea veniturilor băneşti[2325]. Economiştii s-au concentrat până acum mai mult pe studierea producției și în special pe analizarea activităților industriale de creare și folosire a bunurilor, decât a distribuției.

„Cea mai dureroasă problemă economică – apreciază Mitchell – **o constituie tocmai dezechilibrul dintre producție și distribuție”**[2326]. Când apare un astfel de dezechilibru, piețele sunt pline cu mărfuri nevândute, populația și maşinile stau nefolosite. Mai mult, numeroase întreprinderi rămân în urmă în privința echipamentului și metodelor de producție. Numai puține firme sunt suficient de mari pentru a folosi tehnologia descoperită. În această situație se produce mai puțin decât s-ar putea obține, cu acelaşi efort, într-o perioadă de prosperitate. Mitchell consideră că „frecvența apariției crizelor și depresiunii reprezintă dovada că funcționarea automată a sistemului economic este defectuoasă”[2327]. Asemenea dificultăți se amplifică pe măsura extinderii piețelor, mutării populației de la sat la oraș, orientarea consumului populației spre bunuri de folosință îndelungată și servicii la care se poate renunța uşor în perioadele mai grele, sporirii continue a dependenței de piață a populației rurale etc.

Planificarea afacerilor (la nivel microeconomic) s-a dovedit incapabilă să contracareze creşterea influenței factorilor care determină ciclicitatea activității economice. De aceea, aprecia Mitchell, „principala sarcină este promovarea atentă a planificării sociale sau naționale, pentru eliminarea fluctuațiilor și asigurarea libertății economice și a unei crescânde securități”[2328].

Mitchell a apărat planificarea socială, respingând ideea că ea ar fi „neamericană”. Constituția SUA „reprezintă un plan pentru guvernarea țării” („a plan for governing a country”); iar în perioada 1917–1918 economia americană a fost planificată pentru câştigarea războiului.

Prima și cea mai grea problemă a planificării sociale, într-o societate democratică, este – după părerea lui Mitchell – acordul asupra obiectivelor de realizat. Diversitatea scopurilor – expresie a libertății de acțiune – este trăsătura dominantă și măsura funcționării democratice a societății, iar unanimitatea socială este excepția și se realizează doar în situații rare.

A doua dificultate a planificării derivă din interdependența proceselor sociale. Planificarea parțială – apreciază Mitchell – conduce adesea la rezultate neplanificate și

2322 „Deductive reasoning is proverbially likely to lead the inquirer astray, unless its results are checked and corrected by inductive investigation” (Wesley Clair Mitchell, in „Journal of Political Economy”, 1896).

2323 „Economics will develop most fruitfully in the future upon the quantitative side” (Wesley Clair Mitchell, ***Types of Economic Theory from Mercantilism to Institutionalism***, vol. II, ed. by Joseph Dorfman, New York, 1969, p. 761).

2324 „Scientific discoveries have revolutionized the arts of production, but the methods of distributing what is produced have changed relatively little” (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 393).

2325 „Yet the two processes of producing and distributing wealth are interdependent in a society whose members make their living mainly by creating and spending money incomes” (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit*., p. 392).

2326 „Our most grievous economic problem arises from the recurring imbalance between production and distribution” (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 393).

2327 „The frequent recurrence of economic crises and depressions is evidence that the automatic functioning of our business system is defective” (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings,* New York, 1927, p. 175. Vezi și Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 393).

2328 „The task, then, is to promote careful social or national planning to overcome the worst features of business fluctuations while preserving economic liberty and increasing security” (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings*, New York, 1927, p. 174. Vezi și Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 394).

nedorite[2329]. O planificare ştiinţifică trebuie să ia în considerare toate efectele acţiunii sociale (atât pe cele directe cât şi pe cele indirecte).

Anumite rezultate nu pot fi obţinute prin acţiune individuală. De aceea – consideră profesorul american – „planificarea naţională este inevitabilă" („national planning is inevitable")

Cea mai importantă contribuţie ştiinţifică a lui Mitchell se referă, aşa cum aminteam, la studierea **ciclicităţii economice**.

Principalele concluzii la care a ajuns profesorul american, în această privinţă, sunt:

1. Ciclicitatea apare în economia bănească.

Mitchell apreciază că „Din momentul în care cea mai largă parte a populaţiei trăieşte câştigând şi cheltuind venituri băneşti, producând mărfuri din ce în ce mai multe pentru o piaţă tot mai extinsă, apelează la credite, se organizează în firme de afaceri cu puţini patroni şi mulţi angajaţi, avem de a face cu ciclicitate economică"[2330].

2. Ciclicitatea nu înseamnă doar fluctuaţii ale indicatorilor globali.

Efectele ei sunt larg răspândite şi simţite în întreaga economie.

Fluctuaţiile afacerilor sunt difuzate în întreaga economie, din cauza interdependenţei dintre unităţi şi firme. Întreprinderile sunt legate între ele prin relaţii de producţie, comerciale şi băneşti, astfel că nimeni nu poate prospera sau decădea fără să-i afecteze pe ceilalţi sau să fie afectat de ei. Dezvoltarea creditului, a monopolurilor şi corporaţiilor internaţionale sunt factori de natură să contribuie la creşterea interdependenţei economice şi reprezintă – în acelaşi timp – şi măsura acestei interdependenţe. Titlurile de valoare (în special acţiunile) reprezintă canale prin care accelerarea sau reducerea activităţii într-o anumită ramură sau unitate se transmite în întreaga economie.

3. Declinul şi relansarea activităţii economice depind de perspectivele de profit (cu excepţia perioadelor de criză, când eforturile de minimizare a pierderilor devin obiectivele principale ale politicii economice).

Profiturile sunt cheia fluctuaţiilor economice. O firmă poate oferi comunităţii bunuri şi servicii, numai dacă ea însăşi obţine profituri pe termen lung. Subordonarea proceselor productive celor aducătoare de venit nu reprezintă o manifestare a mercantilismului şi mercenariatului, ci este o necesitate a economiei băneşti. Obţinerea şi maximizarea profitului sunt condiţii ale reproducţiei lărgite, iar mărimea lui este expresia şi măsura reuşitei în economia marfară generalizată şi monetizată, bănească. Profiturile anticipate sunt mai importante decât cele trecute (realizate), pentru că oamenii de afaceri „privesc mai mult înainte", spre viitor, decât înapoi, spre trecut. Perspectiva profiturilor viitoare joacă rolul decisiv în determinarea direcţiei expansiunii economice. Investiţiile ating nivelul cel mai înalt când perspectivele profiturilor anticipate sunt cele mai atractive.

4. Fluctuaţiile sunt generate sistematic de economia însăşi.

Ele nu reprezintă disfuncţiuni minore şi accidentale ale echilibrului. Activitatea a avut şi are caracter ciclic şi în cazul economiei naturale. Acolo, însă, principalele cauze ale ciclicităţii nu erau de natură economică, întrucât lipseau sau erau puţin reprezentate categoriile valorice, iar calculele de raţionalitate şi eficienţă, practic, nu se făceau.

Prin generalizarea schimbului de mărfuri, a categoriilor valorice şi a calculelor de raţionalitate şi eficienţă, principalele cauze ale ciclicităţii devin cele de natură economică. De acum încolo, totul se judecă în cadrul relaţiei dintre efecte şi eforturi, dintre venituri şi cheltuieli, iar succesul sau insuccesul afacerilor se măsoară, din ce în ce mai mult, prin intermediul categoriilor valorice. Iată motivele pentru care „studierea fluctuaţiilor din interiorul economiei de mărfuri – apreciază Mitchell – trebuie să vizeze în principal aspectele băneşti ale activităţii"[2331].

După părerea profesorului american, ciclicitatea este determinată de forţe din interiorul economiei, iar **fiecare fază a ciclului o generează pe următoarea**. **„O incipientă relansare a activităţii, de exemplu,** scrie el, **se dezvoltă în prosperitate deplină,**

2329 „Piecemeal planning, detail by detail, often brings unplanned and unwanted results, as illustrated by the establishment of Prohibition which encouraged rum-running and the rise of rich law-breaking sindicates" (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings*, New York, 1927, p. 190).

2330 Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings*, New York, 1927, p. 75.

2331 „Therefore an account of economic fluctuations in a business economy must deal primarily with the pecuniary aspects of economic activity" (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings*, New York, 1927, p. 89).

prosperitatea naşte gradual o criză, criza se transformă în depresiune, depresiunea se adânceşte un timp, dar în final produce o nouă relansare a activității, care este începutul altui ciclu"[2332] (s. ns.).

Deci, după părerea lui, orice ciclu economic are **patru faze**:

- **relansarea activității;**
- **prosperitatea deplină;**
- **criza;**
- **depresiunea**

Fazele ciclului economic după Wesley Clair Mitchell

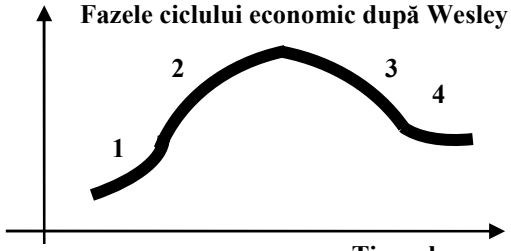

Mitchell a ales relansarea ca fază a ciclului în care activitatea economică începe să crească după o perioadă de recesiune. O dată pornită, relansarea va asigura dezvoltarea activității economice pe un plan superior ciclului anterior, deja încheiat. Profiturile şi salariile cresc, stimulând – deopotrivă – investițiile şi consumul, urcă cererile de credite şi cresc prețurile, se creează noi locuri de muncă, costurile unitare se reduc.

Cu toate acestea, treptat, costul afacerilor începe să crească, pe măsura sporirii investițiilor în capitalurile noi şi urcării prețurilor bunurilor capital ori salariilor. Urcarea prețurilor tuturor bunurilor capital (fix şi circulant), dar şi ale bunurilor de consum şi serviciilor şi sporirea salariilor, din perioada prosperității, scumpesc tot mai mult producția socială şi profiturile încep să scadă. Este semnalul trecerii de la prosperitate la criză, de la expansiune economică la recesiune.

Cu cât durează mai mult perioada de prosperitate, cu atât presiunile asupra profiturilor vor fi mai mari şi vor conduce inevitabil la criză[2333].

La rândul ei, **depresiunea prelungită generează forțele unei noi relansări a activității economice**. Se reduc costurile de producție, se redimensionează numărul lucrătorilor, salariile scad, la fel dobânzile şi rentele, unitățile se reorganizează prin faliment, reorientarea activității, fuziune etc. Creşterea continuă a populației, învechirea produselor cumpărate anterior vor determina o sporire a cererii de consum şi servicii, ceea ce va contribui la o nouă relansare a activității economice.

2332 „An incipient revival of activity, for example, develops into full prosperity, prosperity gradually breeds a crisis, the crisis merges into depression, depression becomes deeper for a while, but ultimately engenders a fresh revival of activity, which is the beginning of another cycle" (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles and Their Causes*, Berkeley, California, 1913, p. IX).

2333 „The longer prosperity lasts, the more severe these stresses become, and they inevitably lead to crisis and depression" (Wesley Clair Mitchell, *Business Cycles: The Problem and Its Settings*, New York, 1927, p. 398).

14. KEYNESISMUL. JOHN MAYNARD KEYNES (1883–1946)

14.1. ŞOMAJUL ŞI TEORIA ECONOMICĂ PREKEYNESISTĂ

În perioada interbelică economia mondială a fost confruntată cu problema şomajului acut şi cronic. Toate măsurile luate pentru reducerea lui au avut rezultate contrare celor scontate. Numărul şomerilor, în loc să se reducă, s-a menţinut la cote ridicate sau chiar a sporit, în ciuda eforturilor disperate de a crea locuri de muncă suplimentare. Practic, ponderea şomerilor în populaţia activă a depăşit în medie 10%, iar în perioada crizei generale de supraproducţie din 1929–1933, rata şomajului[2334] a fost chiar peste 25%.

Teoria economică anterioară şi soluţiile oferite de ea şomajului s-au dovedit puţin eficiente pentru rezolvarea problemelor complicate ale perioadei interbelice.

Cu puţine excepţii, gânditorii clasici şi neoclasici au apreciat că mecanismele pieţei libere sunt capabile să asigure, în mod automat, şi să menţină permanent, ocuparea deplină a mâinii de lucru. Ei nu s-au preocupat de studiul şomajului, deoarece considerau că este un fenomen de mică importanţă, întâmplător şi trecător.

După părerea lor, în oricare moment al evoluţiei, resursele de muncă sunt complet folosite. Realizarea stării de echilibru automat şi permanent presupune atât egalitatea dintre economii **(S)** şi investiţii **(I)**, cât şi ocuparea deplină a mâinii de lucru. În oricare moment al evoluţiei, resursele societăţii (inclusiv cele de muncă) sunt integral folosite şi cu maximum de eficienţă.

Ei şi-au construit paradigma pe **două elemente** principale:

- **Evoluţia ratei dobânzii (d') asigură echilibrarea automată a volumului economiilor cu investiţiile (S = I).**
- **Salariul nominal (S_n) scade până la nivelul ocupării depline a forţei de muncă.**

Să presupunem că se porneşte de la situaţia de echilibru, în care resursele de muncă sunt integral folosite şi economiile sunt egale cu investiţiile **(S = I)**. Pe această bază, cererea globală **(C_G)** este – automat – egală cu oferta globală **(O_G)** sau **($O_G = C_G$)**, adică venitul naţional **(Y)** se consumă în întregime (pentru consum şi investiţii) **(Y = C + I)**.

Presupunem că – dintr-un motiv oarecare – la un moment dat, oamenii decid să economisească o proporţie mai mare din veniturile lor sau că întreprinzătorii decid reducerea investiţiilor. Adică, **(S > I)**, sau **(I < S)**.

Va produce această situaţie o reducere a producţiei şi a gradului de ocupare a forţei de muncă? Nu, răspund clasicii şi neoclasicii. Reducerea consumului antrenează sporirea economiilor, iar creşterea economiilor va conduce la reducerea ratei dobânzii şi – pe această bază – urcarea volumului investiţiilor până la nivelul economiilor, adică până când **(I = S)**. Deci, orice reducere a volumului consumului se traduce printr-o creştere corespunzătoare a investiţiilor. Suma consumului şi investiţiilor, adică venitul naţional şi nivelul ocupării rămân nemodificate sau se adaptează automat unele la altele de aşa manieră încât se află, totdeauna, în echilibru.

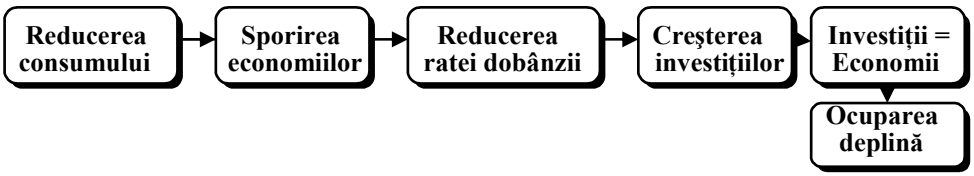

Dimpotrivă, uneori oamenii decid – din anumite motive – reducerea economiilor sau întreprinzătorii doresc să investească mai mult decât se economiseşte.

Adică, **(I > S)**, sau **(S < I)**. **Va produce aceasta inflaţie? Nu**, răspund clasicii şi neoclasicii. Cererile suplimentare de resurse investiţionale nesatisfăcute vor urca rata dobânzii, încurajând economisirea, care sporeşte până la nivelul investiţiilor efective. Din nou, se ajunge în starea de echilibru, unde **(I = S)**. Acum şi aici, oferta globală este – din nou – egală cu cererea globală, venitul naţional este integral realizat şi mâna de lucru complet folosită.

2334 Rata şomajului **(r_s)** se determină ca raport procentual între numărul şomerilor **(S)** şi populaţia activă **(P_A)** a unei ţări **[$r_s = (S/P_A)100$].**

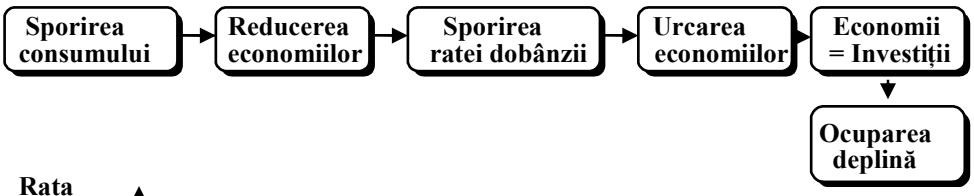

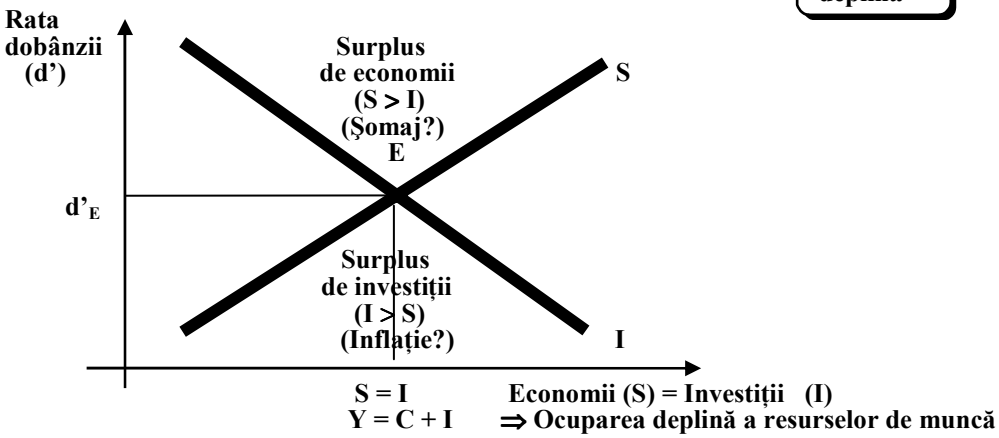

II. Gânditorii clasici şi neoclasici considerau că există şi un al doilea mecanism care asigură ocuparea deplină a mâinii de lucru şi echilibrul economic. Pe lângă elasticitatea ratei dobânzii, **flexibilitatea nivelului salariului nominal (S_n)** este de natură să antreneze ocuparea deplină cu caracter permanent. Conform teoriei clasice şi neoclasice, orice depărtare de ocuparea deplină este corijată de mecanismele concurențiale.

Dacă există şomaj, concurența dintre şomeri va conduce la reducerea salariilor şi creşterea numărului locurilor de muncă, până la ocuparea deplină a mâinii de lucru disponibile şi restabilirea automată a echilibrului economic[2335].

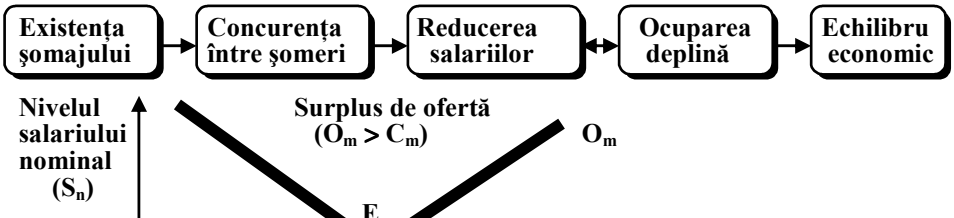

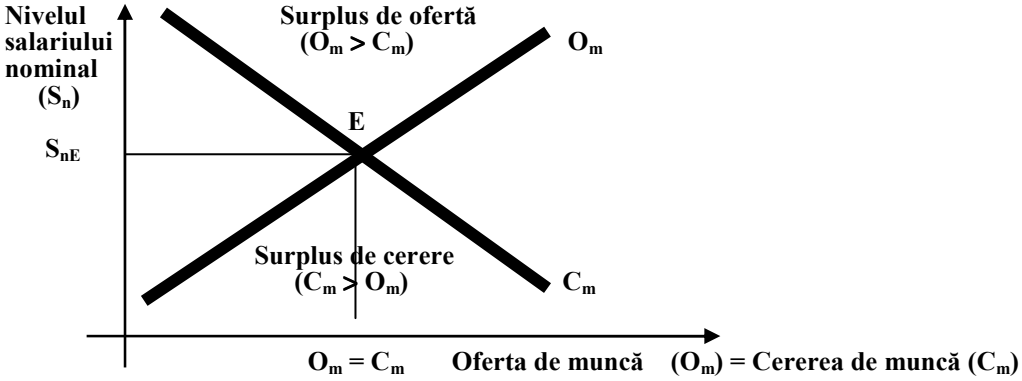

Primul economist care a abordat problematica crizelor şi – oarecum – pe aceea a şomajului a fost **Simonde de Sismondi (1773–1842)**[2336]. El arăta că producția la scară are

2335 Nu este luată în considerare influența sindicatelor asupra stabilirii nivelului salariului.
2336 Vezi Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998, p. 18–32.

tendința continuă de creștere, iar puterea de cumpărare a societății rămâne în urmă. Cauza principală a crizelor este inechitatea distribuirii bogăției în societate.

Opoziția dintre proprietate și muncă explică – după părerea lui Sismondi – **crizele economice**. Crizele, afirmă el, provin, înainte de toate, din repartizarea inegală a veniturilor. Separarea proprietății și a muncii au drept consecință faptul că veniturile celor care posedă mijloace de producție sunt singurele care cresc, acelea ale muncitorilor rămân mereu la nivelul minimului de subzistență. De aici rezultă, în mod necesar, lipsa armoniei sociale. Printr-o repartizare mai echitabilă a proprietății și sporirea generală a veniturilor, se poate tinde spre o armonie socială și sporirea cererii, evitarea crizelor. Industriile comune, cele care servesc interesele esențiale și generale, s-ar dezvolta mai rapid. În realitate, veniturile celor bogați cresc mereu, înlocuind cererea bunurilor de larg consum cu cea a bunurilor de lux, iar producția se va orienta, cu precădere, spre obiectele mai rentabile.

Cu toate acestea, explicația crizelor dată de Sismondi nu este deloc realistă. S-a observat că greutatea adaptării producției la cerere nu dispare nici când repartiția bogățiilor este mai uniformă. El are, totuși, meritul de a fi încercat să explice un fenomen – încă obscur la acea dată –, pe care clasicii l-au trecut sub tăcere sau l-au considerat secundar.

La rândul său, **Thomas Robert Malthus (1766–1834)** a abordat, într-o formă oarecare și în mod indirect, problema șomajului[2337]. El a arătat că acumularea și investirea capitalului în industrie riscă să sporească mai rapid capacitatea de producție decât posibilitățile de consum. Salariile muncitorilor reprezintă numai o parte din valoarea pe care ei o creează. Deci, ei nu vor putea cumpăra decât o parte din bunurile fabricate. Cealaltă parte trebuie cumpărată de către întreprinzătorii capitaliști. Ce se întâmplă, însă, dacă întreprinzătorii economisesc o parte a profiturilor lor? Apare în societate o supraproducție față de puterea de cumpărare? Rămân capacități de producție nefolosite? Apare șomajul? Nu, răspunde Malthus, demonstrând necesitatea existenței unei clase speciale menită să consume fără să producă: clasa proprietarilor funciari.

Karl Marx (1818–1883) a elaborat – pentru prima dată în istorie – o teorie închegată și logică a șomajului[2338]. El a demonstrat că șomajul reprezintă o consecință inevitabilă a procesului de valorificare a capitalului. Dorința de valorificare cât mai bună a capitalului și concurența îi obligă pe întreprinzători să investească profiturile. În scopul sporirii productivității, partea investită în mijloace de producție crește continuu și se reduce corespunzător partea alocată sporirii numărului lucrătorilor. Are loc creșterea continuă a compoziției organice și tehnice a capitalului. Dar mecanizarea crescândă a producției reduce numărul locurilor de muncă disponibile și generează un șomaj din ce în ce mai mare. Pe măsura creșterii numărului de șomeri și a „armatei industriale de rezervă", salariile manifestă tendința continuă de reducere. Paralel cu apariția și accentuarea șomajului se manifestă și tendința de reducere a ratei profitului, căci valoarea produsă și vândută depinde direct proporțional de numărul orelor de muncă. Scăderea profitului unitar îndreaptă economia capitalistă spre criză. Vânzările se diminuează continuu, la fel profiturile, se reduc investițiile și crește șomajul. În faza de depresiune întreprinderile mari le absorb pe cele mici la prețuri derizorii și această operațiune le permite relansarea și obținerea de noi profituri.

În ciuda relansării periodice, se manifestă tendința accentuării în timp a crizelor succesive, care conduce la monopolizarea economiei. Dimensiunile întreprinderilor sporesc, iar concurența, care la început obliga întreprinderile să investească profiturile în echipamente de producție, slăbește și – o dată cu ea – dispare motivația care incită întreprinzătorii la astfel de investiții. Supraproducția generală devine efectivă, deoarece doar o parte a profiturilor poate fi consacrată cheltuielilor de consum. Astfel, șomajul sporește continuu.

Marx aprecia că în capitalism se manifestă tendința de rămânere în urmă a capacității de consum a societății față de posibilitățile ei de producție. Cheltuielile de consum ale populației muncitorești sunt reduse atât din cauza tendinței de stabilire a salariului real la nivelul său de subzistență cât și ca urmare a derulării proceselor de pauperizare relativă și absolută a proletariatului. De asemenea, cheltuielile întreprinzătorilor capitaliști sunt limitate din două motive. Mai întâi, din cauză că pe măsura concentrării și centralizării producției și

2337 Vezi Gheorghe Popescu, *Liberalismul economic (Clasicismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1997, p. 278–296.

2338 Vezi Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998, p. 333–357 (în principal).

capitalului, numărul capitaliştilor se reduce continuu. De aceea cheltuielile lor de consum pot creşte doar în anumite limite, dar rămân în urma posibilităților producției. Apoi, cheltuielile lor de investiții înregistrează şi ele o tendinţă de scădere, atât relativă cât şi absolută. Pe măsura rămânerii relative în urmă a consumului față de producție, se manifestă tendința de reducere a ratei profitului. În anumite limite masa profitului continuă să crească, dar acționează legea randamentului descrescând al capitalului. Peste anumite limite cheltuielile de investiții nu se mai justifică prin rezultate şi spiritul întreprinzător este inhibat sau chiar dispare[2339].

Pe măsura dezvoltării şi progresului capitalismului, contradicția dintre producție şi consum se agravează continuu. Ea conduce la crizele de supraproducție, care – prin repetare şi acutizare – erodează progresiv rezistența societății capitaliste până la înlăturarea ei de pe scena istoriei. În noua orânduire producția va fi pusă sub controlul social, iar posibilitatea apariției crizelor de supraproducție va fi înlăturată.

După Marx, **economiştii neoclasici** s-au preocupat în principal de probleme microeconomice[2340]. Ei şi-au construit paradigma pe **două elemente** fundamentale:

- **Legea randamentelor descrescânde;**
- **Teoria productivității marginale**.

I. Conform legii randamentelor descrescânde[2341], **fiecare unitate suplimentar atrasă şi folosită dintr-un factor de producție oarecare are** (de la un anumit nivel) **un randament inferior celor utilizate anterior**.

II. Conform teoriei productivității marginale, **venitul fiecărei unități dintr-un factor oarecare este determinat de şi este egal cu productivitatea marginală a ultimei unități atrasă şi folosită în producție**.

Pe baza celor de mai sus, neoclasicii au considerat că **salariul fiecărui muncitor va fi egal cu productivitatea cea mai mică a ultimului angajat şi se va reduce, treptat, pe măsura sporirii numerice a celor ocupați**.

Pornind de aici, ei au demonstrat că angajarea suplimentară a mâinii de lucru se opreşte când **salariul tinde să fie mai mare decât productivitatea marginală a ultimului angajat**. În asemenea situații, are loc **fie** o reducere a salariului fiecărui angajat la nivelul productivității marginale a ultimului folosit, **fie** apare şomajul. O dată declanşat, şomajul se menține atât timp cât salariul mediu nominal este superior productivității marginale a muncii. Uneori, poate exista şomaj chiar dacă nivelul salariului scade sub cel de subzistență. Prin urmare, **salariul de subzistență garantează folosirea completă a mâinii de lucru numai dacă este mai mic sau – cel mult egal – cu productivitatea marginală a muncii**. În toate cazurile când salariul minim este superior productivității marginale a muncii, există şomaj.

14.2. CRIZA GENERALĂ DIN 1929–1933

Criza economică generală a fost declanşată în ziua de **24 octombrie 1929** – denumită **„joia neagră" –** prin căderea bruscă a cursului titlurilor de valoare (în special acțiuni) la Bursa de Valori din New York (New York Stock Exchange). Ea a marcat cea mai mare prăbuşire a cursului acțiunilor la bursa din Wall Street, catastrofă de proporții nemaiîntâlnite până atunci.

„În medie, pierderile suferite de valoarea acțiunilor au fost de 1/3 din septembrie până în decembrie 1929 şi de 5/6 din septembrie 1929 până în 1932"[2342] (s. ns.).

Dar căderea cursului acțiunilor la bursa newyorkeză a fost numai punctul începerii unei crize de supraproducție generalizată, care a cuprins, timp de patru-cinci ani, toate economiile naționale. Explicațiile de fond ale celei mai mari catastrofe economice cunoscută

2339 Aceeaşi idee va fi dezvoltată mai târziu de Joseph Alois Schumpeter în lucrarea *Capitalism, Socialism, Democrație,* apărută în anul 1942. Vezi demersul schumpeterian în prezenta carte la capitolul dedicat lui Schumpeter.
2340 A se consulta în acest sens, Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, 252 pagini.
2341 **Legea randamentelor descrescânde** este o componentă (şi o formă de manifestare) a legii randamentelor neproporționale. Când rezultatele cresc mai rapid decât sporul factorilor folosiți, acționează legea randamentelor crescânde. De la un anumit punct rezultatele cresc mai încet decât consumul de factori. Acum acționează legea randamentelor descrescânde. Vezi în acest sens formularea în original a legii de către A. R. J. Turgot, în *Observations sur le mémoire de M. Saint-Peravy en faveur de l'impôt indirect,* 1768. În literatura românească textul este redat în Gheorghe Popescu, *Liberalismul economic (Clasicismul)*, Editura Mesagerul Cluj-Napoca, 1997, nota de la p. 182.
2342 Nicolae Murgu, Constantin Lazăr, Mugur Isărescu, *In zgomotul bursei*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 16.

până atunci sunt mai profunde şi ele se găsesc – în principal – în **evoluţia economiei americane în perioada care a urmat după primul război mondial**.

Între anii 1925–1929 producţia industrială a SUA crescuse simţitor, cu 22%, productivitatea marcase sporuri substanţiale, iar noile descoperiri tehnico-ştiinţifice, precum şi perfecţionările aduse vechilor tehnologii au determinat un mare avânt economic. **Producţia de automobile** a crescut de la 1,9 milioane bucăţi în 1920, la 4,5 milioane în 1929[2343]. **Producţia aparatelor de radio**, atunci lansate pe piaţă, a cunoscut o mare dezvoltare, iar **industria chimică** înregistra o expansiune uimitoare, graţie sectorului de produse cosmetice şi celui de mătase artificială. O ramură de mari profituri şi investiţii ajunsese **industria cinematografică**, din micul cătun de lângă Los Angeles, Hollywood, mai ales după ce filmul devenise, din anul 1928, „vorbit şi cântat". **Producţia bunurilor de capital** a crescut cu 25% în numai doi ani, între 1927 şi 1929[2344]. Dacă adăugăm la acest peisaj **descoperirea unor noi zăcăminte de petrol şi electrificarea industriei**, care au dus la reducerea costurilor, avem imaginea aproape completă a economiei americane din acea perioadă. În 1929, SUA furnizau aproape 1/2 din volumul producţiei industriale a lumii.

Sporirea activităţii economice cerea noi investiţii firmelor producătoare, pentru lărgirea bazei aducătoare de capital şi profit. Cum se puteau realiza? Iată răspunsul principal. După primul război mondial, investiţiile masive făcute în economia americană s-au bazat – în mare măsură – pe **emisiunea de acţiuni şi obligaţiuni**, ceea ce a condus la dezvoltarea tranzacţiilor cu capital fictiv, mai cu seamă la bursa din New York. Activitatea pe Wall Street a luat amploare, s-a amplificat propaganda privind „capitalismul popular" (fiecare american care se respectă trebuie să aibă acţiuni!). Cumpărările de hârtii de valoare au devenit o modă, ceea ce a dus la răspândirea jocului de bursă, la orgia speculaţiilor. Cunoscutul economist american **John Kenneth Galbraith** (născut în Canada în anul 1908) considera că frenezia speculaţiilor care a cuprins New York-ul în 1928 a fost asemănătoare cu mania lalelelor din Olanda secolului al XVII-lea[2345]. Volumul vânzărilor de acţiuni la Wall Street s-a ridicat de la 236 milioane dolari în 1923, la peste 1 miliard dolari în 1929 (adică au crescut de peste 4 ori!). În perioada martie 1928 – septembrie 1929, cursul acţiunilor companiei Westinghouse s-a triplat, iar cel al acţiunilor firmei American Telephone and Telegraph s-a dublat. Goana după câştig, speculaţiile fără sfârşit au fost stimulate de câteva elemente. **În primul rând**, de facilităţile acordate la cumpărarea acţiunilor. Se putea cumpăra un pachet de acţiuni de 10.000$ cu numai 2.000$ bani numerar, restul fiind împrumutaţi de bursă sau agenţii de schimb, cu garanţie în … acţiunile cumpărate! Se poate imagina uşor lanţul speculaţiei care a rezultat din această facilitate de plată. Dată fiind creşterea vertiginoasă a cursului, acţiunile astfel cumpărate erau vândute ulterior, obţinându-se un câştig, de exemplu de cel puţin 2.000$ cu care se cumpărau altele 10.000 acţiuni ş.a.m.d. Prin acest joc, un speculator devenea, în câteva luni, proprietarul unor acţiuni de zeci sau sute de mii de dolari; un om bogat, dar numai pe hârtie! **În al doilea rând**, o dată cu atenuarea investiţiilor productive, sume importante au devenit disponibile pentru jocul speculaţiilor. Cercuri largi ale lumii de afaceri americane au fost captate de operaţiunile speculative. Cursurile acţiunilor creşteau atât de vertiginos, încât speculatorii îşi puteau permite să împrumute sume importante de bani, cu toate că la începutul anului 1928 autorităţile bancare măriseră succesiv rata dobânzilor pentru creditele pe termen scurt până la 20%. Chiar şi la asemenea nivel nemaiîntâlnit, speculatorii îşi aveau asigurate câştigurile. Ziarele abundau de exemple despre febra bursieră. Un negustor de vite din Wyoming, având ferma la 30 de mile de cea mai apropiată staţie de cale ferată şi la câteva mii de mile de New York, vindea sau cumpăra zilnic la bursa din Wall Street cel puţin 1.000 acţiuni, graţie legăturii telegrafice sau telefonice pe care o avea cu brokerul său newyorkez. Această epidemie a speculaţiilor era încurajată uneori chiar de marii bancheri ai vremii, ca John Raskob, preşedintele Concernului General Motors, care declara: „Bogăţia este în mâna tuturor: 15$ investiţi lunar la bursă pot, graţie acumulării de dividende, să aducă, în 20 de ani, un venit de 80.000$, adică un câştig mediu lunar de 400$"[2346].

2343 Costin C. Kiriţescu, *Marea prăbuşire. O filă de istorie în evoluţia sinuoasă a capitalismului contemporan*, în „Revista economică", nr. 42 din 19 octombrie 1979.
2344 Michael Stewart, *Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 52.
2345 John Kenneth Galbraith, *The Age of Uncertainity*, postul de radio British Broadcasting Corporation (BBC), London, 1977.
2346 Dominique Lapierre, *Le jeudi noir de Wall Street*, Editura Dunoel, Paris, 1960.

Amploarea speculațiilor şi numărul celor angajați în activitatea tranzacțională depăşeau orice închipuire. În anul 1929 pe întreg teritoriul SUA funcționau **70.000 birouri de schimb**, prin intermediul cărora oricine putea cumpăra sau vinde acțiuni. Toate aceste birouri erau legate telefonic de bursa din New York. În câteva minute speculatorii erau informați de evoluția cursului titlurilor de valoare de pe întreg teritoriul SUA. Trebuie precizat că marea majoritate a speculatorilor achiziționau titlurile **pe credit**. Totalul împrumuturilor pentru speculațiile bursiere a crescut vertiginos, de la 1 miliard dolari în 1920, la 3,5 miliarde în 1927 şi la 6 miliarde în 1929. În anul 1929 circa **18.000.000** cetățeni americani erau antrenați în speculații bursiere.

Primele simptome ale crizei care a urmat au apărut în vara anului 1929. Unele rapoarte economice consemnau o stagnare sau chiar scăderea activității în industria oțelului, a automobilelor şi a construcțiilor. La începutul toamnei anului 1929 speculatorii au început să-şi vândă masiv acțiunile pentru a intra în posesia câştigurilor scontate ca urmare a creşterii cursului lor până atunci. Cursul titlurilor a început să scadă, la început mai lent, apoi, din ce în ce mai vertiginos. În scurt timp, febra vânzărilor s-a generalizat, iar cursul titlurilor s-a prăbuşit. A fost începutul sfârşitului! În ziua de **24 octombrie 1929** s-au vândut **12.894.651 acțiuni**, iar trei zile mai târziu alte **16.410.030 acțiuni**. Pierderile înregistrate prin scăderea cursului acțiunilor, duminică 27 octombrie, se ridicau la **30.000.000$**, adică **mai mult decât datoria publică a SUA pe exercițiul financiar 1929!** În anul 1932 **producția bunurilor de consum** a SUA nu mai reprezenta decât **25%** din cea înregistrată în 1929, **venitul național** doar **2/3**, iar numărul **şomerilor** a crescut de la **1,5 milioane** în 1929 la **12 milioane** în 1932![2347] (adică de 8 ori în 3 ani!).

Criza economică din S.U.A.[2348]

1929 = 100%

Indicatori	1932	1937	1938
Cursul acțiunilor	20	75	50
Volumul producției industriale	54	92	72
- mijloace de producție	27	86	52
Prețurile cu amănuntul	75	84	82
Prețurile cu ridicata industriale	63	92	85
Prețurile cu ridicata agricole	47	84	65
Rata şomajului (1929 = 5%)	23	10	12

Declanşată în SUA, criza s-a generalizat rapid, cuprinzând practic – în scurt timp – întreaga economie mondială. **Pierderile de producție**, pe perioada crizei, au fost mai mari de **1/3**, **comerțul internațional** a scăzut cu **25%**, iar **şomajul** a crescut la peste **20%** din populația activă a lumii.

Iată, acum, câteva date referitoare la evoluția economiei mondiale în perioada 1929–1938.

Evoluția unor indicatori globali ai economiei mondiale[2349]

1929 = 100%

Indicatori	1932	1937	1938
Producția industrială	64	104	93
Producția produselor de bază	94	110	108
Comerțul internațional	75	97	89
Şomajul (1929 = 10%)	22	16	12

În perioada 1913–1938 Produsul Intern Brut **(PIB)** al principalelor țări capitaliste a evoluat după cum urmează:

2347 Michael Stewart, *Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 52. Populația activă a SUA era – la vremea respectivă – de circa 52 milioane de persoane, din care aproape un sfert se afla în şomaj.
2348 J. Boncoeur, H. Thouement, *Histoire des idées économiques*, tome 2, Éditions Nathan, Paris, 1992, p. 134.
2349 J. Boncoeur, H. Thouement, *Histoire des idées économiques*, tome 2, Éditions Nathan, Paris, 1992, p. 134.

Evoluția produsului intern brut[2350] (PIB)

1913 = 100%

Țara	1921	1929	1932	1938
Anglia	88	113	108	133
Franța	83	128	113	123
Germania	93	123	100	170
Japonia	148	178	173	268
S.U.A.	113	163	118	155
Suedia	105	158	150	180

14.3. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA LUI JOHN MAYNARD KEYNES

John Maynard Keynes[2351] s-a născut marți, **5 iunie 1883**, orele 9,45 a.m., pe strada Harvey Road, nr. 6, oraşul Cambridge, Anglia[2352]. În acelaşi an a încetat din viață Karl Marx şi s-a născut Joseph Alois Schumpeter. Părinții lui au fost John Neville Keynes[2353] şi Florence Ada Brown[2354], căsătoriți la 15 august 1882, în oraşul Bredford. John a fost primul copil, din cei trei, ai familiei[2355]. Arborele genealogic al lui J. M. Keynes începe undeva în vremea lui William Cuceritorul[2356] (1066–1087).

Maynard s-a născut cu „limba legată" ('tongue-tied'), a fost în copilărie destul de bolnăvicios şi a avut un defect de vorbire care s-a prelungit toată viața[2357]. La 13 ani a avut un accident de bicicletă şi a rămas cu degetul mic de la mâna dreaptă deformat pentru totdeauna. De aceea, toată viața a avut o sensibilitate deosebită pentru mâinile altor oameni. De asemenea,

2350 J. Boncoeur, H. Thouement, *Histoire des idées économiques*, tome 2, Éditions Nathan, Paris, 1992, p. 134.

2351 Prenumele de John provine de pe linia străbunicilor din partea tatălui. Prenumele de Maynard provine de la mama lui Neville şi de la o mătuşă a viitorului economist. Mama lui Keynes, Florence Ada Brown, a preferat prenumele John.

2352 „In a solid, double-fronted, three-storey house of dark yellow brick finished the previous autumn" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 1. Lucrarea are 941 pagini). Don E. Moggridge şi-a făcut studiile economice la universitățile Toronto şi Cambridge. În anul 1975 s-a întors la Universitatea Toronto, din Canada, unde este profesor de Economie politică. În perioada 1971–1989 a publicat lucrarea cu titlul *Collected Writings of John Maynard Keynes* în 30 de volume!

2353 **John Neville Keynes (1852–15.11.1949),** economist, profesor universitar. Tatăl lui a realizat o afacere prosperă cu flori (în special trandafiri şi dalii), lăsând la moarte, în 1878, o avere de circa 40.000 lire sterline. John Neville a îndeplinit mai multe funcții în învățământul superior: trezorier, decan, tutore principal, lector de matematică şi Economie politică. A candidat în 1880 pentru catedra de Economie politică la University College, London, rămasă vacantă după demisia lui William Stanley Jevons (1835–1882). Între 1882–1911 a lucrat la catedra de Științe morale a Universității Cambridge. Alfred Marshall (1842–1924), cu care era prieten, l-a folosit ca principal critic al lucrării sale fundamentale *Principles of Economics* (1890). Registrar al Universității Cambridge (1910–1925). Printre lucrările principale ale lui John Neville Keynes amintim: *Studies and Excercises in Formal Logic* (1884), *The Scope and Method of Political Economy* (1891), *Dictionary of Political Economy* (1894–1899)

2354 **Florence Ada Brown (1861–1958)** provenea dintr-o familie de slujitori ai bisericii. Tatăl său, John Brown, a fost ministru la Manchester şi Bedford. Președinte al Uniunii Congregaționale, doctor în științe teologice al Universității Yale, Anglia, a scris mai multe lucrări în domeniul istoriei bisericii. Florence a făcut studii în Germania, a învățat bine limba germană şi l-a ajutat pe Neville în redactarea lucrărilor sale. Ea a imprimat şi în educația copiilor sentimente speciale pentru Germania. De altfel, guvernanta copiilor a fost o nemțoaică. Sora şi fratele lui Maynard au făcut lungi sejururi în Germania. „Florence Keynes (nee Brown), educated at Newnham in its early days, engaged in many progressive social projects and became Cambridge's first woman mayor" (Philip Arestis, Malcolm Sawyer, *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1992, p. 310).

2355 Margaret (1885–1970), asistentă medicală, şi Geoffrey Langdon (1887–1982), medic.

2356 William I Cuceritorul a fost Duce al Normandiei (din 1035), a debarcat în Anglia, a înfrânt pe anglo-saxoni la Hastings (1066) şi s-a încoronat rege. A înăbuşit răscoala anglo-saxonilor (1069–1071) şi a introdus în Anglia sistemul fiscal şi instituțiile feudale normande, care au dus la încheierea procesului de feudalizare în regat.

2357 „Soon after birth, he was found to be tongue-tied, something easily corrected. Traces of a lisp remained, despite his parents' best efforts to correct it, as did traces of a childhood tendency to stammer, especially when excited" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 22). „As a child, and well into his youth … Maynard was rather sickly and prone to illnesses. Some of this reflected the relatively common diseases of childhood – measles, chicken pox, whooping cough and the like. But Maynard seems to have been excessively prone to colds and attacks of liverishness, so much so that he seemed to Neville Keynes to be sufficiently underweight for his age to merit the nickname 'the little shrimp'" (micuțul crevete – n. ns.) (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 22).

mai târziu, obișnuia ca, la mitinguri, să-și ascundă mâinile în mâneca opusă a hainei, special destinată acestui scop[2358].

În anul **1889** J. M. Keynes și-a **început studiile**. Mai întâi la grădinița Perse School for Girls. Apoi, din 1892, la St Faith în Cambridge. Între **1897–1902** îl găsim la liceul de băieți din Eton[2359]. Aici s-a dovedit foarte dotat la matematică, dar mai puțin talentat la limba franceză[2360]. În timpul studiilor a devenit unul dintre membrii marcanți ai unui club de dezbatere a problemelor sociale, Eton Society, ori Chamber Pop, înființat de Charles Fox Townshend în anul 1811, pe vremea când era lider liberal, membru al parlamentului și ministru. Între **1902–1905** studiază la King's College din Cambridge. În anul 1903 a devenit membru al Cambridge Conversazione Society sau **Apostles** (Apostolii). Această societate și membrii ei au avut o mare influență asupra vieții lui Keynes, „deoarece el a fost și a rămas implicat și preocupat de activitățile ei până în 1937 și apropiat multor membri ai săi până la moarte"[2361]. În perioada 1902–1906 a călătorit, mai întâi în Germania, apoi în Franța, Italia, Elveția. În anul 1905 J. M. Keynes a început studiul Economiei politice, citind lucrări de Marshall, Edgeworth, Cournot, și Jevons.

La **16 octombrie 1906** J. M. Keynes a început serviciul, ca angajat civil la **India Office**. Aici a avut un venit anual de 200 lire sterline. După 21 de luni în această funcție, la **3 iunie 1908**[2362] a fost nominalizat pentru un post de **lector** de Economie politică la **Cambridge University**, vacantat prin pensionarea lui Alfred Marshall[2363]. Venitul său ca lector era de 100 lire sterline anual, „plătite de către Alfred Marshall", la care se mai adăugau alte 100 lire plătite de tatăl său Neville, astfel încât „câștigul să fie egal cu cel de la India Office"[2364]. Activitatea didactică universitară și-a început-o la 19 ianuarie 1909, cu un curs despre ***Bani, credit și prețuri***[2365]. Prelegerile lui Keynes erau – încă de la început – legate de realitatea imediată și marcate de „preocuparea specială pentru generalizări inductive"[2366]. În martie 1909 Keynes a fost ales **„a Fellow of King's",** calitate pe care și-a păstrat-o toată viața.

Din **1909** Keynes și-a început **activitatea publicistică**, cu un articol în „**Economic Journal"**[2367] (condus atunci de **Francis Ysidoro Edgeworth (1845–1926)**) despre ***„Recent***

2358 „The bone was not crushed, but the finger was permanently deformed. This deformity, perhaps, lay behind his fascination with other people's hands". … „Characteristically, later in life Maynard would keep his own hands hidden in the opposite sleeves of his jackets, which were specially designed for the „purpose" (D. E. Moggridge, *Op. cit.*, p. 23).

2359 Din această perioadă datează înclinațiile și practicile homosexuale ale lui Keynes, care s-au prelungit până la căsătoria lui cu balerina Lydia Lopokova, în 1925 (Vezi D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 37 și următoarele). Printre „iubiții" lui J. M. Keynes s-au numărat Duncan Grant (1885–1978, pictor și scenarist), Lytton Strachey (1880–1932, jurnalist) și Arthur Hobhouse (1885–1965, politician).

2360 Comisia care i-a eliberat certificatul de absolvire la Eton aprecia: „Certainly he has a remarkable mind: full of taste and perception with all its precision and accuracy" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 35).

2361 „For he was to remain involved in and concerned about its activities until 1937 and close to many members until his death" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 63). Grupul de discuții Apostolii a fost înființat în 1820 de către George Tomlinson, devenit mai târziu Episcop de Gibraltar. Scopul societății era „de a determina pe membrii săi să studieze și să reflecteze asupra tuturor problemelor cu excepția matematicii și clasicismului, apreciate ca fiind *profesionale*" („to make its members study and think on all matters except Mathematics and Classics *professionally* considered") (După D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 66). Grupul Apostles a dominat dezbaterile din domeniul științelor sociale din Cambridge în secolul al XIX-lea. J. M. Keynes a fost cel de al 243-lea membru al societății respective (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 63).

2362 Vezi D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 180.

2363 Alfred Marshall însuși, prieten cu tatăl lui Maynard, profesorul Neville Keynes, i-a propus acest post printr-o scrisoare personală, din 3 aprilie 1908.

2364 Vezi D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 180.

2365 „His audience numbered about fifteen" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 183). Neville Keynes, ajuns în 1908 „chairman" la Cambridge University, „received reports from various sources that the lectures were 'a great succes' and popular" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 183). Anul universitar începuse în septembrie 1908, dar Keynes nu a participat la activități de la început, întrucât s-a îmbolnăvit de gripă („influenza") (luată de la Duncan Grant!) (*ibidem*, p. 182).

2366 „Particular care in making inductive generalisations". „His notes were full of clippings from periodicals that might serve as illustrations, particularly of gold production" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 183). Încă de la început, Keynes a simțit repulsie față de studente. „I think I shall give up teaching females after this year. The nervous irritation caused by two hours' contact with them *is intense*. I seem to hate every movement of their mind. The minds of the men, even when they are stupid and ugly, never appear to me so repellent" (*ibidem*, p. 183–184).

2367 Ideea acestei publicații a fost a lui Alfred Marshall. El l-a propus în postul de editor pe John Neville Keynes, în anul 1891, dar acesta l-a declinat. În perioada 1891–1911 editorul publicației a fost F. Y. Edgeworth, apoi, din 1911 până în 1945, John Maynard Keynes. Din 1945 până în 1970, funcția i-a revenit lui Roy Forbes Harrod. În calitate de redactor-șef al publicației, Keynes a făcut câteva greșeli memorabile: în 1923 a respins studiul lui Bertil Ohlin referitor la „teorema proporției neofactorilor"; în 1924 a respins articolul lui Knut Wicksell cu titlul *Ricardo despre mașinism*

Economic Events in India. În anul 1910 John Maynard Keynes a devenit secretarul Comisiei Economice a Universității Cambridge, al cărei președinte era chiar tatăl lui, John Neville Keynes[2368]. În perioada 1908–1914 activitatea sa s-a desfăşurat în Cambridge şi a avut – în principal – conținut didactic şi de cercetare. De asemenea, a ținut o rubrică permanentă la **„Economic Journal”,** al cărui editor a devenit, începând cu anul 1911.

Iată cursurile predate de Keynes în această perioadă:

Denumirea cursului	Anii	S*	H**
Money, Credit and Prices	**1908/9–1909/10**	**2**	**2**
The Stock Exchange and Money Market	**1909/10–1913/14**	**1**	**1**
The Theory of Money	**1909/10–1913/14**	**1**	**2**
Company Finance and the Stock Exchange	**1910/11–1913/14**	**1**	**1**
Currency and Banking	**1910/11–1913/14**	**1**	**2**
The Currency and Finances of India	**1910/11**	**1**	**1**
Money Markets and Foreign Exchanges	**1910/11–1913/14**	**1**	**1**
Principles of Economics	**1910/11–1913/14**	**3**	**2**
The Monetary Affairs of India	**1912/13**	**1**	**1**

S* – număr de semestre; H – număr de ore săptămânal**

Din **1911** Maynard Keynes a făcut parte din **University Reforms Committee**, a cărui activitate viza atât modernizarea procesului instructiv-educativ cât şi rezolvarea problemelor economice ale universității Cambridge, ca şi legăturile acesteia cu societatea civilă.

Veniturile sale anuale s-au ridicat la 595 lire sterline în 1909 şi la 900 în 1914, provenind din activități didactice, publicații şi alte îndeletniciri[2369]. În această perioadă a făcut frecvente vizite peste hotare: Franța (1909); Grecia şi Turcia (1910); Tunisia, Sicilia şi Italia (1911); Franța (1911–1912); Ungaria (1912); Egipt (1913), precum şi numeroase excursii în Marea Britanie. John Maynard Keynes a fost membru fondator al **Political Economy Club**, înființat în cadrul Universității Cambridge, la **22 octombrie 1909**, şi la ale cărei activități va participa până la sfârşitul vieții. Aici a ținut John Maynard Keynes ultima sa conferință publică la 2 februarie 1946[2370]. Începând din anul 1914, Maynard Keynes a devenit un investitor semnificativ, cu un volum al investițiilor nete de 4.500 lire sterline[2371]

La **15 ianuarie 1915** s-a angajat la **Trezoreria Britanică**[2372], în calitate de secretar la Cabinetul Comitetului pentru „alimente şi prețuri”, condus chiar de primul ministru David Lloyd George[2373]. În luna mai 1915 Keynes a fost transferat la „Financial Divizion of the Treasury”[2374]. După operația de apendicită suferită în vară, începând cu luna noiembrie, acelaşi

(apărut în aceeaşi revistă abia în 1981!); în 1928 a respins studiul lui Roy Forbes Harrod despre „curba venitului marginal”. „At its peak in the 1930s, it (Economic Journal – n. ns.) would run to 750 pages and publish 27 to 28 articles a year, as well as an *Economic History* supplement of about 175 pages containing some 10 articles, as well as reviews. Keynes thus published 143 issues of the *Journal* and its supplements which contained over 1.120 articles, plus several more notes, memoranda, review articles and reviews” (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Routledge, London, 1995, p. 210).

2368 „In University circles, Keynes was also starting to make his mark. In November 1909 he was elected to the Special Boards of Studies for Economics and Politics and for the Indian Civil Service Courses. The next year he became secretary of the Economics Board. Neville Keynes was chairman” (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 192).

2369 D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 187. Un profesor plin al Universității Cambridge primea 700–1000 lire sterline pe an, iar tatăl său, Neville, „as University Registrary after 1911”, primea 700 lire sterline anual”. (*ibidem*, p. 187).

2370 „It was through the Political Economy Club that Keynes came to know the best of each generation of Cambridge economists irrespective of College right down to his illness in 1937 – and to influence them. It was to the Club that he would give one of his last talks on February 1946” (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 190).

2371 „By 1914 he had become a significant investor on his own account with net investment assets of Ł 5.500” (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 194).

2372 „His employment was for the duration at Ł600 per anum” (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 243).

2373 Lloyd George, David (1863–1945) membru al Partidului Liberal (1890–1945): Ministru al Comerțului (1905–1908); Ministru al Finanțelor (1908–1915); Ministrul Munițiilor (1915–1916); Secretar de Stat pentru Război (1916); Prim-Ministru (1916–1922). Referindu-se la război, aprecia: „The war is a road paved with gold and cemented with blood”.

2374 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 246.

an, a fost avansat „First Class Clerk", cu un salariu de 700 lire sterline pe an[2375]. Tot în același an s-a mutat în locuința din Brunswick Square, 46 Gordon Square, London, în partea numită Bloomsburry. John Maynard Keynes va păstra această locuință până la sfârșitul vieții. Aici s-a înființat **Bloomsburry Group**, ca „în principal și fundamental, un grup de prieteni"[2376], dar și pentru reflecții și dezbateri asupra problemelor cu care era confruntată societatea britanică a timpului. În **ianuarie 1917**, Divizia Financiară a Trezoreriei a fost împărțită în două și s-a format un nou corp, „Divizia <A>, însărcinată numai cu finanțele externe"[2377]. Keynes a fost promovat Temporary Principal Clerk, poziție pe care a deținut-o restul timpului cât a activat la Whitehall și a devenit șeful noii Divizii. Încă din 1916 s-au intensificat negocierile de natură financiară legate de problemele războiului, iar, apoi, din 1917, cele referitoare la Tratatul de Pace de după război. În toate aceste acțiuni, Keynes a jucat un rol foarte important. Începând cu 1916, el a călătorit foarte mult în SUA și Țările Aliate, pentru negocieri financiare.

După părerea lui Keynes, despăgubirile de război datorate de Germania țărilor învingătoare urmau să fie limitate strict la nivelul suficient pentru a acoperi **„toate daunele (distrugerile) provocate populației civile din Țările Aliate și proprietăților ei de agresiunea germană pe uscat, pe mare și prin aer"[2378].** Keynes a apreciat nivelul despăgubirilor (reparațiilor) de război pe care Germania trebuia să le plătească Aliaților la maximum **2 miliarde lire sterline**, plătibili în mod eșalonat, pe parcursul mai multor decenii. Se pare, însă, că la Conferință a prevalat punctul de vedere al Băncii Angliei, care dorea ca Germania să suporte **„totalitatea cheltuielilor de război și a pierderilor, înregistrate de Aliați".** Suma aceasta urma să se ridice la circa **24 miliarde lire sterline**[2379]. Din cauza divergențelor privind cuantumul reparațiilor de război pe care trebuia să le plătească Germania, Keynes s-a retras de la negocieri în luna iunie 1919, înainte de semnarea Tratatului de Pace. Conferința de Pace de la Paris a început la 18 ianuarie 1919. Tratatul de Pace cu Germania a fost semnat la 28 iunie 1919. Supărat pe negociatori, din cauza faptului că nu i-au acceptat punctul de vedere, Keynes a scris și publicat, în timp scurt, lucrarea ***The Economic Consequences of the Peace***[2380] (1920), prin care și-a făcut cunoscută publicului larg din Anglia și din numeroase țări ale lumii, propria-i poziție[2381].

De acum încolo, Keynes devine o persoană publică de mare autoritate și faimă internă și internațională[2382]. Pe viitor el va fi prezent și continuu implicat în marile controverse economice ale timpului[2383]. Totodată, Keynes a demisionat și din funcția pe care o deținea la Trezoreria Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Demisia lui Keynes de la Trezorerie în 1919 a constituit o piatră unghiulară în viața și activitatea sa.

Mai întâi, Keynes a intrat în lumea afacerilor. Speculând pe piața financiară forward (a vândut franci francezi, guldeni olandezi, lire italiene și mărci germane și a cumpărat dolari americani, coroane norvegiene și daneze, rupii indiene) a acumulat până la 2 ianuarie 1920 suma de 6.514Ł. Participând la un sindicat de brocheraj, a pierdut cea mai mare parte a sumei în cursul anului 1920, dar s-a refăcut în cei următori, astfel că în 1922 dispunea de un câștig de 21.000Ł.

2375 „His new position was recognised in November, when he was appointed an acting First Class Clerk at a salary of Ł700 per anum" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 247).

2376 „primarily and fundamentally a group of friends" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 216).

2377 „A Division, carved out of it to deal solely with external finance" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 268).

2378 „all damage done to the civilian population of the Allies and to their property by the aggression of Germany by land, by sea and from the air" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Routledge, London, 1995, p. 292).

2379 „Une autre estimation, etablie sous l'influence de la Banque d'Angleterre, atteignait 24 milliards de livres; elle equivallait pratiquement au cout total de la guerre, supporte par les Allies" (Vezi Michael Stewart, *Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 8).

2380 Apărută la Editura Macmillan în 1920, lucrarea a fost vândută în Anglia și SUA, în primele două luni de la apariție, într-un număr de 60.000 exemplare, iar, apoi, încă 100.000 exemplare, până la finele lunii iulie 1920. (Cf. D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 335). Cartea a fost tradusă rapid în germană, franceză, olandeză, daneză, suedeză, italiană, spaniolă, română, rusă, japoneză și chineză și a adus o imens93
opularitate și autoritate autorului ei.

2381 „finalement, les Allemands payèrent bien moins que les 2 milliards de livres fixés par Keynes" (Michael Stewart, *Keynes,* Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 9).

2382 „Le manteau de la renommée le recouvrit: il apparut comme un personnage public redoutable, provoquant des vives controverses" (Michael Stewart, *Keynes,* Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 9).

2383 „Ses opinions sur de nombreux aspects de la politique économique devinrent ensuite familières aux lectures du *Manchester Guardian* et de *The Nation* dont Keynes était président" (Michael Stewart, *op. cit.*, p. 9).

Tot în anul 1919 i s-a oferit funcţia de preşedinte al British Bank of Northern Commerce, concentrată pe promovarea comerţului cu Ţările Scandinave, cu un salariu de 2.000Ł, dar Keynes nu a acceptat-o. În septembrie 1919 a fost ales în Consiliul de Administraţie al **National Mutual Life Assurance Society**, al cărui preşedinte a devenit în mai 1921. A rămas în această funcţie până în octombrie 1938. A continuat speculaţiile la bursă, acumulând până în anul 1934 150.000Ł[2384], iar până în 1945 suma 411.238Ł[2385].

În perioada următoare a reluat cursurile la Universitatea Cambridge (unde a fost ales membru al Senatului) şi la alte universităţi[2386], a participat activ la dezbaterile Clubului Bloomsburry şi la activităţile Societăţii de Asigurare de viaţă.

Iată, aici, cursurile predate de Keynes în perioada 1920–1930:

Anii	Denumirea cursului
1920–1921	**Dezordinea actualului sistem monetar**
1921–1922	**The End of Laissez Faire**
1922–1923	**Problemele sistemului monetar**
1923–1924	**Reforma monetară**
1924–1925	**Teoria sistemului de credit**
1925–1926	**Teoria sistemului de credit**
1926–1927	**Teoria banilor**
1927–1928	**Teoria banilor**
1928–1929	**Teoria banilor**
1929–1930	**Teoria pură a banilor**

În perioada 1921–1930 Keynes a desfăşurat o bogată **activitate publicistică**, în calitate de jurnalist, redactor şef la **„Economic Journal"** şi preşedinte al publicaţiei **„The Nation"**, analizând mai multe aspecte, printre care cele referitoare la reparaţiile de război, precum şi numeroase probleme economice curente[2387]. În anul 1921 a publicat lucrarea ***A Treatise on Probability*,** la care lucrase mai mulţi ani, o carte despre care Bertrand Russel spunea „qu'on ne saurait assez le vanter"[2388]. După doi ani, în 1923, i-a apărut o nouă lucrare, intitulată ***A Tract on Monetary Reform*[2389]**, în care se pronunţa împotriva întoarcerii în Anglia la sistemul **„Gold Standard",** practicat înaintea Primului Război Mondial. Acest pamflet ataca unul dintre principalii stâlpi ai sistemului economic britanic, şi Keynes s-a găsit – practic – singur pe asemenea poziţie. Când a fost clar că guvernul era determinat să restabilească sistemul-aur, Keynes a pledat ca – cel puţin – să nu se revină la paritatea antebelică, dar a eşuat din nou. În ***The Economic Consequences of Mr Churchill*[2390]**, publicată în acelaşi an, Keynes

2384 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 587.

2385 Iată ce afirma Keynes despre investiţiile personale: „I get more and more convinced that the right method of investment is to put fairly large sums into enterprises which one thinks one knows something about and in the management of which one thoroughly beleives. It is a mistake to think that one spreads one's risk by spreading too much between enterprises about which one knows little and has no reason for special confidence" … „Keynes's particularly successful baskets (of investments – n. ns.) after 1929 included car company shares (Austin and Leyland), gold shares, American utilities and, later, aircraft firms". (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, London, 1995, p. 585).

2386 Fără însă a mai fi – pe viitor – angajat efectiv al vreunei universităţi (n. ns.)

2387 Keynes însuşi aprecia că jurnalismul „eats one up, leaves no energy for other matters" (După D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 435).

2388 După Michael Stewart, *Keynes,* Editions du Seuil, Paris, 1969, p. 7.

2389 În această lucrare se găsesc celebrele afirmaţii ale lui Keynes referitoare la perioadele scurte sau lungi de abordare a realităţii economice. „But the *long run* is a misleading guide to current affairs. *In the long run* we are all dead. Economists set themselves too easy, to useless a task if in tempestuous seasons they can only tell us when the storm is long past the ocean is flat again" (Philip Arestis, Malcolm Sawyer, *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1992, p. 313).

2390 Titlul lucrării provine de la numele Cancelarului (ministrul de Finanţe), care a luat decizia întoarcerii la etalonul-aur şi la paritatea antebelică. În conţinut ea cuprindea trei probleme: „consecinţele întoarcerii la aur", „raţiunile acestei decizii", „posibile remedii". Aprecierea lirei sterline de la 4,40 dolari la 4,86 dolari conducea la scumpirea producţiei interne în Anglia, scădea competitivitatea externă a exporturilor britanice, reducea cererea internă de bunuri naţionale, stimula importurile, provoca creşterea şomajului în ţară şi avea efecte negative asupra nivelului de trai.

a demolat argumentele care fundamentau această decizie[2391]. El a insistat pe faptul că o asemenea măsură va conduce la supraevaluarea monedei britanice şi la persistența unui important şomaj[2392]. Keynes propunea ca guvernul să consacre sume importante pentru finanțarea lucrărilor publice, menite să reducă şomajul, cu toate că asemenea măsuri vor mări deficitul bugetar. Nici de data aceasta, propunerile sale, considerate „evident, bolnave, vătămătoare, dăunătoare"[2393], nu au avut sorți de izbândă. Derularea ulterioară a faptelor i-a dat – din nou – dreptate lui Keynes, la fel ca şi în cazul disputei referitoare la despăgubirile de război pe care urma să le plătească Germania. În curând industria minieră britanică a fost confruntată cu o adâncă criză, determinată – alături de întoarcerea la sistemul aur – de ritmul lent al creşterii economice, extinderea folosirii industriale a petrolului şi derivatelor sale, precum şi de relansarea producției miniere americane şi a celei germane din bazinul Ruhr. Aceeaşi soartă a avut-o, apoi, industria textilă a bumbacului, din cauza pierderii debuşeelor externe antebelice.

Încă din perioada 1923–1925 Keynes a considerat că există **două categorii de nevoi umane**:

- **Nevoi absolute**, „in the sense that we feel them whatever the situation of our fellow beings may be" şi
- **Nevoi relative**, „those which are relative in sense that we feel them only if their satisfaction lifts us above, makes us feel superior to our fellows"[2394].

Keynes considera că societatea capitalistă, **„condusă înțelept" („wisely managed"),** poate fi în situația de a satisface – în mai puțin de un secol – nevoile absolute, iar apoi să-şi concentreze eforturile şi energiile spre cele relative.

Chiar din această perioadă a apărut în gândirea lui Keynes ideea conform căreia „soluționarea problemelor economice cu care este confruntată societatea se găseşte în **«capitalismul condus»**" şi în „renunțarea la ***«laissez-faire»*** ". Iată cum exprima el acest crez încă în anul 1924 şi – apoi – în lucrarea ***The End of Laissez-Faire***[2395] (1926). „Să clarificăm baza metafizică sau principiile generale, pe care ***laissez-faire*** a fost fundamentat. **Nu** este adevărat că indivizii posedă o ***'libertate naturală'*** dobândită în activitățile lor economice. **Nu** există un ***'contract'*** care să confere drepturi eterne acelora care **Posedă** sau acelora care **Obțin**. Lumea **nu** este condusă astfel încât interesele individuale şi cele sociale să coincidă întotdeauna. **Nu** este corectă deducția conform căreia realizarea propriului interes operează în interes public. De asemenea, **nu** este adevărat că întotdeauna interesul particular este realizat; foarte adesea indivizii separați sunt prea slabi sau prea ignoranți pentru a realiza chiar propriile interese. Experiența **nu** demonstrează că atunci când sunt reuniți într-o unitate socială, indivizii sunt, totdeauna, mai puțin clarvăzători, decât în cazul în care acționează separat"[2396].

Keynes a făcut distincție între problemele care – din punct de vedere tehnic – sunt **sociale**, de acelea care sunt **individuale**. Problemele sociale, afirma el, „dacă nu sunt decise şi

2391 „Before the war we … were the dominant partner in the gold standard alliance. But those who think that a return to the gold standard means a return to those conditions are fool and blind. We are now the debtors of the United States. Their foreign investments last year went double ours … They hold six times as much gold as we do … A movement of gold or of short credits, wich is only a ripple for them, will be an Atlantic roller for us … It would be a mistake to believe that in the long run they will, or ought, to manage their affairs to suit our convenience" (După D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 428).

2392 „the paradox of unemployment amidst dearth" („paradoxul şomajului în mijlocul sărăciei" – n. ns.). „The community lacks goods and a million and a quarter people lack work" (După D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 428).

2393 „manifestement malsaine" (Michael Stewart, *Keynes,* Éditions du Seuil, Paris, 1969, p. 10).

2394 După D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 455.

2395 J. M. Keynes, *The End of Laissez-Faire,* Nell & Co., LTD., Edinburgh, 1926, p. 39–40. Cartea a fost scrisă după vizita soților Keynes în Uniunea Sovietică, în anul 1926. Keynes a mai vizitat primul stat socialist în 1928 şi 1936.

2396 „Let us clear from the ground the metaphysical or general principles upon which, from time to time, ***laissez faire*** has been founded. It is ***not*** true that individuals posses a prescriptive 'natural liberty' in their economic activities. There is ***no*** 'compact' conferring perpetual rights on those who Have or to those Acquire. The world is ***not*** so governed from above that private and social interest should always coincide. It is ***not*** a correct deduction from the principles of economics that enlightened self-interest always operates in the public interest. Nor is the true that self-interest generally ***is*** enlightened; more often individual acting separately to promote their own ends are too ignorant or too weak to attain even these. Experience does ***not*** show that individuals, when they make up a social unit, are always less clear-sighted than when they act separately" (După D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, London, 1995, p. 455–456).

îndeplinite de către Stat, nu vor fi realizate de nimeni"[2397]. În această categorie el includea: nivelul şi distribuirea economiilor, politica populaţiei, controlul banilor şi masei monetare, politica creditului ori informarea corectă asupra situaţiei economice generale[2398] etc. Keynes propunea controlul statului asupra unor domenii de interes naţional, precum: electricitatea, comunicaţiile, căile ferate, distribuirea apei, transporturile, activităţile portuare, radioul central BBC. Tot el propunea formarea unui Economic General Staff şi a unui Economic Advisory Council. De asemenea, a propus formarea Board of National Investment, „însărcinat cu responsabilitatea tuturor fondurilor capitale şi cheltuielilor guvernului central"; „autorităţi locale şi organisme *ad hoc* pentru asigurarea administrării altor fonduri imperiale; reglarea (în colaborare cu Banca Angliei) a problemelor publice pentru autorităţile teritoriilor de peste mări; ca şi asigurarea suportului public pentru investiţiile private"[2399].

În anul 1930 John Maynard Keynes a publicat lucrarea ***A Treatise on Money*****,** în două volume, la care lucrase practic începând din 1922–1923.

La **4 august 1925 John Maynard Keynes** (42 ani) **s-a căsătorit** cu **Lydia Lopokova**[2400] şi tânăra familie s-a mutat în locuinţa de la Londra, din 46 Gordon Square. În acelaşi an au cumpărat o locuinţă şi la Tilton[2401], în Sussex, care a devenit reşedinţa preferată a soţilor Keynes.

Într-o dezbatere cu Dennis Robertson (1890–1963), autorul lucrării *Banking Policy and the Price Level* (1925), Keynes a ajuns la concluzia că **economiile şi investiţiile sunt făcute de persoane diferite şi nu sunt – neapărat – mărimi egale**.

În anul 1929 s-a înfiinţat în Anglia **Macmillan Committee**[2402] în scopul studierii situaţiei economice şi elaborarea politicii guvernamentale britanice viitoare pentru industrie, comerţ şi finanţe, care reunea personalităţi alese „în virtutea pregătirii şi cunoaşterii lor speciale în industrie şi economie"[2403], între care şi Keynes[2404].

În centrul ***Tratatului despre monedă*** află problemele stabilităţii preţurilor şi ale ciclului creditului[2405]. Analiza keynesistă s-a concentrat pe distincţia dintre economii şi investiţii. Spre deosebire de predecesori, Keynes aprecia că **economiile şi investiţiile sunt realizate de grupuri diferite ale populaţiei şi nu se află automat, totdeauna – şi în mod necesar – în stare de echilibru**. În realitate **„economiile şi investiţiile sunt întotdeauna egale, dar nu se află automat şi permanent în stare de echilibru"**[2406].

Pe termen scurt, dezechilibrul dintre economii şi investiţii poate apărea ca urmare a tendinţelor inflaţioniste sau deflaţioniste. Veniturile băneşti au fost câştigate atât de producătorii bunurilor de consum, cât şi de producătorii bunurilor de capital, dar numai venitul naţional al primilor este disponibil pentru consumul curent. Dacă veniturile băneşti ale populaţiei sunt cheltuite în proporţia ponderii pe care o au bunurile de consum în venitul naţional, sistemul poate rămâne în echilibru. Dacă proporţia veniturilor cheltuite pe bunuri de

2397 „If they are not decided by or performed by the state would not be performed by anyone" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 456).

2398 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 456.

2399 „which would be responsible for all capital funds and expenditure of the central government, local authorities and *ad hoc* government boards and authorities, as well as the granting of Trustee status for new imperial capital issues, the regulation (in collaboration with the Bank of England) of new public issues for overseas governments and public authorities, and the administration of public support for private investment" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 459).

2400 **Lydia Lopokova (1892–1981)**, balerină din trupa baletului Serghei Pavlovici Diaghilev (1872–1929, impresar rus). Lydia a „intrat" în viaţa lui Keynes în anul 1918. El a întâlnit-o la teatrul Alhambra din Londra. Alfred Marshall afirma, cu puţin timp înainte de a muri, despre căsătoria lui John Maynard: „Keynes' marriage was «the best thing that Maynard ever did»".

2401 „Just after his marriage, Keynes took a lease on Tilton, a farmhouse near Firle in Sussex, some fifty miles south of London" (Mark Blaug, *John Maynard Keynes. Life. Ideas. Legacy*, Editura Macmillan, London, 1990, p. 6. Lucrarea se găseşte la Centre de Documentation, Faculté des Sciences Économiques et Sociales, Université Lille I, Lille, France, sub nr. 330156 şi are 95 pagini).

2402 Sau Economic Advisory Committee, prescurtat EAC.

2403 „The non-ministerial members, chosen 'in virtue of their special knowledge of industry and economics', included Keynes" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 482).

2404 Printre personalităţile marcante ale vremii, la lucrările respectivului Comitet au mai participat Arthur Cecil Pigou (1877–1959), Hubert Douglas Henderson (1890–1952), Richard Ferdinand Kahn (1905–1989), Lionel Charles Robbins (1898–1984), Sir Josiah Charles Stamp (1880–1941), guvernatorul Băncii Angliei.

2405 „At the centre of the *Treatise* … lay the questions of price stability and of the credit cycle" (Donald E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 484).

2406 „Aggregate savings and investment are equal all the time, but they are not always in equilibrium" (Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd. edition, Editura Harcourt Brace Jancovich, New York, 1975, p. 436).

consum diferă de proporția lor în venitul național, producătorii vor înregistra creșteri sau descreșteri neașteptate ale nivelului profitului, față de acela prognozat și așteptat de ei. Aceste evoluții neașteptate ale profiturilor sau pierderile agenților economici vor conduce la schimbări ale investițiilor, la modificarea structurii venitului național, determinate de dorința oamenilor de afaceri de a adapta oferta la cererea reală.

După părerea lui Keynes, cea mai importantă forță a schimbării o constituie **nivelul investițiilor**. Încă în ***Consecințele economice ale Păcii*** (1919) el susținea că **„acumularea de capital este esențială pentru capitalism"**[2407]. Dar **factorul determinant de care depinde nivelul și evoluția investițiilor îl constituie rata dobânzii**. Economisirea este o mărime relativ stabilă în funcție de venit și relativ sensibilă la modificarea ratei dobânzii. În asemenea circumstanțe, scăderea ratei dobânzii va determina urcarea investițiilor și – probabil – reducerea economiilor, ceea ce va genera un surplus al investițiilor peste economii **(I > S)**, creșterea prețurilor și micșorarea profiturilor.

Reducerea ratei dobânzii → **Creșterea investițiilor** → **Scăderea economiilor** → **Urcarea prețurilor** → **Reducerea profiturilor**

Urmărind raționamentul suedezului **Knut Wicksell**[2408] **(1851–1926)**, Keynes a făcut distincție între **rata naturală** („natural rate") **(d'_n)** și **rata de piață** („market rate") („rata monetară") **(d'_m)** ale dobânzii. **Rata naturală** reflectă „randamentul anticipat al investițiilor" sau „eficiența investițiilor" sau „rata profitului" din economie. **Rata de piață** („monetară") a dobânzii este cea practicată la creditele și depozitele curente din economie. Dacă **$d'_n = d'_m$**, rezultă că investițiile sunt egale cu economiile **(I = S)**, iar prețurile sunt stabile. Neconcordanțele dintre cele două rate ale dobânzii reprezintă cauza principală a modificării prețurilor și cea mai importantă sarcină a politicii monetare este de a preveni asemenea divergențe și să asigure stabilitatea prețurilor în condițiile folosirii depline a forței de muncă.

Notând:

I – volumul investițiilor

S – volumul economiilor

d'_n – rata naturală a dobânzii (randamentul anticipat al investițiilor)

d'_m – rata monetară a dobânzii sau rata dobânzii la împrumuturi.

Dacă

1. **$(d'_n - d'_m) > 0$** sau **$d'_n > d'_m$**

Volumul investițiilor crește, având tendința de a depăși economiile **(I > S)**, deoarece „randamentul anticipat al capitalului nou" este mai mare decât „costul de reproducție al capitalului împrumutat". Sau rata profitului este superioară ratei dobânzii[2409] **($p'_r > d'_m$)**.

2. **$(d'_n - d'_m) = 0$** sau **$d'_n = d'_m$**

Rata dobânzii nu influențează starea de echilibru economic și nici mișcarea prețurilor sau a procesului investițional, pentru că „randamentul anticipat al capitalului investit" este egal cu „costul de reproducție al capitalului împrumutat", iar **(I = S)**. Acum **($p'_r = d'_m$)**.

3. **$(d'_n - d'_m) < 0$** sau **$d'_n < d'_m$**

2407 „If enterprise is afoot, wealth accumulates whatever may be happening to thrift; and if enterprise is asleep, wealth decays whatever thrift may be doing" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, 1995, p. 486).

2408 Wicksell a analizat „rata nominală" și „rata naturală" ale dobânzii. Cei doi economiști s-au întâlnit în anul 1916, cu ocazia unei vizite a lui Wicksell în Anglia. Wicksell l-a apreciat pe Keynes drept „their keenest theorist" („cel mai ascuțit teoretician englez") (Vezi Torsten Gardlund, *The life of Knut Wicksell*, Editura Edward Elgar, Londra, 1996, p. 295).

2409 **p'_r** este raportul procentual între masa profitului **(Π)** și valoarea capitalului utilizat **(K)**, adică **$p'_r = (Π/K) * 100$**; **d'_m** reprezintă raportul procentual între masa dobânzii **(D)** și valoarea capitalului împrumutat **(C)**, adică **$d'_m = (D/C) * 100$** .

Volumul investiţiilor se reduce, tinzând să rămână în urma economiilor **(I < S)**, deoarece „randamentul anticipat al capitalului nou" este mai mic decât „costul de reproducţie al capitalului împrumutat". Sau rata profitului este inferioară ratei dobânzii **($p'_r < d'_m$)**.

În urma dezbaterilor din cadrul Macmillan Committee a apărut o divergenţă majoră, de netrecut, în privinţa căilor de urmat pentru depăşirea crizei economice şi rezolvarea şomajului. Ea s-a materializat, practic, în două Rapoarte înaintate Guvernului în 23 iunie 1931.

Pe de o parte erau Pigou, Henderson, Robbins şi Stamp, care susţineau **o politică liberală, reducerea salariilor** şi a **cheltuielilor publice**, precum şi **devalorizarea lirei sterline**[2410]. **De partea cealaltă** se situau Keynes şi mai tânărul său colaborator Richard Ferdinand Kahn, care susţineau – dimpotrivă – **protecţionism statal limitat în domenii cheie ale economiei britanice**[2411] ('infant industries, such the British motor industry, old industries in the process of reconstruction or reorganisation such as iron and steel, and … agriculture'[2412]), **scăderea ratei dobânzii** şi **sporirea cheltuielilor publice**.

În 27 noiembrie 1931 Keynes a editat lucrarea cu titlul ***Essays in Persuasion*** **(*Eseuri convingătoare*)**, o colecţie de articole publicate de el în timp pe problemele Tratatului de Pace, inflaţie şi deflaţie, întoarcerea la aur, criză şi politică etc[2413].

Adâncirea crizei economice în Marea Britanie în cursul anului 1931 şi presiunile inflaţioniste asupra lirei sterline, l-au readus cu forţă în actualitate pe Keynes şi problematica dezvoltată de el în ***A Treatise on Money*** (1930). Dar, supărat pe comentariile ce se făceau cărţii sale, ca şi de faptul că specialiştii contemporani şi guvernanţii nu înţelegeau adevăratul mesaj pe care el dorise să-l transmită, Keynes a hotărât să rescrie lucrarea „explicând totul încă o dată, mai clar şi din alt unghi de vedere"[2414]. Un alt motiv major al reluării analizei asupra conţinutului din ***A Treatise …*** l-a constituit discutarea foarte intensă a problematicii de către colegii şi colaboratorii apropiaţi ai lui Keynes. Un rol deosebit în această privinţă l-a avut un **grup de economişti tineri**, format din Piero Sraffa (1898–1983), fiul rectorului Universităţii din Torino, mutat la Cambridge, Richard Ferdinand Kahn[2415] (1905–1989), Edward Austin Gossage Robinson (n. 1897), soţia acestuia Joan Violet Robinson (1903–1983, născută Maurice), James Edward Meade (născut în 1907)[2416], care au studiat în detaliu – în cadrul unor dezbateri seminariale speciale – lucrarea lui Keynes. John Maynard Keynes nu a participat la aceste dezbateri, în mod direct. Organizatorul grupului **„Circus"** a fost Richard Ferdinand Kahn („Baron of Hampstead")[2417], care a jucat „rolul de mesager", „prelua mesajele şi

2410 „Henderson argued that wage cuts and public retrenchment were necessary, that, given the state of the public finances, there was no room for anything but limited public works as a palliative, and that even if devaluation became necessary it would not succed unless there was an earlier attempt to reduce costs" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 506).

2411 Iată ce declara Keynes în 21 iulie 1931 primului ministru: „M-am convins – cu părere de rău – că anumite măsuri protecţioniste trebuie introduse". („I have, therefore, become reluctantly convinced that some protectionist measures should be introduced") (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 512). Încă din martie acelaşi an Keynes a propus un impozit suplimentar de 15% pe „all manufactured and semi-manufactured goods" şi de 5% „on foodstuffs and certain raw materials", cu scopul de a aduce la buget suma de Ł40 milioane.

2412 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 575.

2413 „It included his best writings on the Peace Treaty, inflation and deflation, the return to gold, the slump and politics, as well as 'Economic Possibilities for our Grandchildren'. It remains the best single-volume introduction to his ideas, even though some of them were to change markedly over the next four years" (După D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 529–530).

2414 Iată ce afirma Keynes în luna noiembrie 1931: „In due course, I must be at pains to expound the whole matter again from the bottom upword in a manner better calculated to catch the attention of minds habituated to other channels of thought". O lună mai târziu, el era mai explicit, într-o discuţie cu Nicholas Kaldor (1908–1986), aflat atunci la studii la London School of Economics (LSE). „Well, I must be more lucid next time. I am now endeavouring to express the whole thing over again more clearly *and from a different angle*; and in two years' time I may feel able to publish a revised and completer version" (După D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 530).

2415 „Whose share in the historic achievement cannot have fallen very far short of co-authorship" (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 1172).

2416 Observaţiilor grupului 'Circus' li s-au mai adăugat cele făcute de Ralph George Hawtrey (1879–1975), Friedrich August von Hayek (1899–1992), profesor la London School of Economics (LSE), Dennis Holme Robertson (1890–1963).

2417 „little priest" – cum îl alinta Keynes – „who from this time forward was Keynes's intellectual confessor on economic-theoretical issues". „In 1965, Kahn was elected to the House of Lords as a Life Peer" (cu titlul „Baron Kahn of Hampstead").

problemele de la Keynes şi le transmitea către „Circus" şi se întorcea în paradis cu rezultatele deliberărilor noastre'"[2418].

În toamna anului 1931 Keynes a reînceput lucrul, cu intenția de a rescrie, mai explicit, şi a prezenta mai convingător conținutul teoriei sale monetare cuprinsă în ***Tratatul despre bani*****,** publicat cu un an înainte. De acum încolo, eforturile principale ale lui Keynes s-au concentrat asupra problemelor de politică internă britanică, în special spre cele de natură financiară[2419]. Anterior, el afirmase de nenumărate ori că rata dobânzii era prea ridicată şi, din acest motiv, reprezenta o frână în impulsionarea procesului investițional, necesar relansării economice. După părerea lui, rata normală a dobânzii în economia engleză ar fi fost, la vremea respectivă, de **3,5%**. De asemenea, susținuse renunțarea de către Marea Britanie la **„Gold Standard"** şi introducerea sistemului **„Gold Exchange Standard".** Când Anglia a părăsit sistemul-aur (1931)[2420], s-a convenit cu SUA raportul de schimb între lira sterlină şi dolar la **1Ł = 4$**, față de **1Ł = 4,86$** în perioada antebelică. Totodată, rata dobânzii s-a ridicat la **6%**, iar autoritățile britanice au operat reduceri ale lucrărilor publice şi au impus impozite şi taxe majorate, cu intenția de a menține cursul lirei sterline şi a spori împrumuturile externe.

În anul 1933 SUA vor renunța la sistemul-aur, stabilind cursul dolarului la **59,06%** din valoarea antebelică, iar uncia de aur[2421] la **35$**, paritate care va fi valabilă până în 1971. Prin contribuția lui Keynes şi a preşedintelui american **Franklin Delano Roosevelt (1882–1945)**[2422] s-a pus la punct şi s-a aplicat în SUA programul **„New Deal"** de relansare a economiei după criza din 1929–1933.

Elementele principale ale New Deal-ului au fost:

- **renunțarea la sistemul-aur;**
- **devalorizarea dolarului de la 100% la 59,06%;**
- **reducerea ratei dobânzii la 2,5%;**
- **creşterea cheltuielilor publice la circa 400 milioane dolari lunar, adică 11% din venitul național, timp de mai mulți ani**[2423]**;**
- **menținerea neschimbată a politicii ratei de schimb**[2424]**.**

Derularea crizei economice mondiale i-a întărit lui Keynes convingerea că „politica economică britanică trebuie complet regândită"[2425]. În același an 1931 s-a înființat **Committee on Economic Information (CEI)**, care a înlocuit **EAC** şi i-a dat posibilitatea lui John Maynard Keynes de a-şi prezenta propriile opinii factorilor politici de decizie din economia engleză.

Keynes îşi redacta lucrările într-un mod cu totul deosebit şi rar întâlnit la alți autori. El îşi gândea problematica fiecărei lucrări ca un întreg, elabora structura generală a cărții şi apoi o redacta[2426]. Dar intuiția deosebită era doar una din calitățile excepționale ale lui Keynes. Cealaltă era spiritul său practic ieşit din comun. De-a lungul întregii sale cariere, el a respins

2418 „the role of messenger angel 'who brought messages and problems from Keynes to the „Circus" and who went back to heaven with the results of our deliberations'" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 532).

2419 „The final strand of British policy on which Keynes expressed his views in the month after September 1931 was domestic macroeconomic policy, particularly monetary policy" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 542).

2420 Germania a abandonat sistemul-aur în anul 1871. Suedia a abandonat același sistem în 1931 şi a promovat o politică de stabilitate a prețurilor. Aceasta a făcut ca efectele negative ale crizei din 1929–1933 să fie mult diminuate. SUA vor renunța la sistemul-aur în anul 1933, stabilind cursul dolarului la 59,06% din valoarea interbelică, iar uncia de aur la 35$, paritate care va fi valabilă până în 1971. Încă din deceniul al patrulea al secolului XX s-a pus problema renunțării la sistemul-aur, iar Keynes a fost unul din promotorii acestei idei. Tot el propunea o World Economic Conference pentru renunțarea la sistemul-aur şi înființarea unei Bank for International Settlements.

2421 O uncie de metal prețios este egală cu 31,103479 grame.

2422 În urma unei întrevederi cu Keynes, Roosevelt aprecia: „I had a grand talk and liked him immensely".

2423 „Investments in housing and the railroads etc".

2424 În februarie 1938, când o nouă criză a afectat SUA, Keynes i-a trimis o scrisoare lui Franklin Delano Roosevelt „which advocated public works and publicly aided or guarranteed investments, particularly in housing, where he suggested that the Administration's policy had been 'really wicked', utilities, where he saw past official policies as inhibiting investment, and the railroads" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 606).

2425 „The international financial crisis of 1931 provided … the opportunity for a complete re-thinking of British economic policy" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 536).

2426 „He seems to have thought of the structure of his argument as a whole even before he put the pen to paper on any details" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 551). Aceeași intuiție globală a avut, se pare, şi matematicianul Isaac Newton (1642–1727), „which could hold a problem in his mind for hours and days and weeks until it surrendered to him its secrets".

teoretizarea de dragul teoretizării. Aplecarea sa continuă şi consecventă spre practica nemijlocită, viziunea de perspectivă, urmărirea evoluţiilor pe termen lung, o receptivitate uriaşă şi disponibilitatea de a analiza cu atenţie părerile adversarilor, puterea de sinteză excepţională[2427], ca şi maleabilitatea gândirii sale, capacitatea de a-şi reformula permanent poziţia în problemele abordate. i-au asigurat lui John Maynard Keynes prestigiul şi autoritatea ştiinţifică unică între economiştii secolului al XX-lea. El considera că **Economia politică** este ştiinţa care **„gândeşte în modele şi arta de a alege modelele cele mai adecvate lumii reale”**[2428].

La sfârşitul lui februarie 1933 trecuseră 15 luni de când Keynes reluase lucrul la o nouă „teorie monetară”[2429]. După încă trei ani, în 1936, va fi publicată ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***[2430], ultima contribuţie remarcabilă a lui John Maynard Keynes la teoria economică. Câţiva dintre apropiaţii lui Keynes au avut contribuţii importante la clarificarea multora dintre problemele cuprinse în *Teoria generală ...*: **Richard Kahn (’almost co-authorship’, cum aprecia Joseph Schumpeter), Roy Forbes Harrod, Joan Robinson şi Ralf George Hawtrey**.

„Eu am enunţat pentru mine – susţine Keynes – **legea psihologică** potrivit căreia **când venitul creşte, distanţa** (decalajul) **dintre venit şi consum va creşte”**[2431]. Cu mult mai târziu, Keynes a realizat că **rata dobânzii este „măsura preferinţei pentru lichiditate” („measure of liquidity preference”)**. În sfârşit, **„eficienţa marginală a capitalului leagă un lucru cu altul”**[2432].

Pietrele unghiulare ale ***Teoriei generale …*** sunt **patru**:

- **Enunţarea „legii psihologice” referitoare la venit şi consum;**
- **Teoria „cererii efective” (‘Effective Demand’);**
- **„Rata dobânzii este măsura preferinţei pentru lichiditate” (‘The notion of interest being the measure of liquidity preference’);**
- **„Eficienţa marginală a capitalului” (‘The marginal efficiency of capital’)**.

Încă din 1934 Keynes a intenţionat să construiască un teatru în Cambridge. A reuşit, până la urmă, să obţină un teren adecvat în campusul Colegiului King’s, unde a construit **The Arts Theatre**, deschis în 3 februarie 1936, în ajunul publicării ***Teoriei generale***.

Printre cei care au aderat de la început la conţinutul *Teoriei generale* se numără economişti de prestigiu, precum: **Richard Ferdinand Kahn (1905–1989), Joan Violet Robinson (1903–1983), James Meade (n. 1907), Roy Forbes Harrod (1900–1978), Abba Ptachya Lerner[2433] (1903–1982), Paul Anthony Samuelson[2434] (n. 1915), John Richard Hicks[2435] (1904–1989), Jacob Viner[2436] (1892–1970)** etc.

2427 Iată ce afirma în acest sens un coleg al său în perioada celui de al doilea război mondial: „He was always ready and eager to **make the best possible synthesis** of the available data, thence to carry this reasoning where it might lead to **offer** (I repeat offer) conclusions” (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist’s Biography*, London, 1995, p. 554).

2428 „A science of thinking in terms of models joined to the art of choosing models which are relevant to the practical world” (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist’s Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 553–554).

2429 „By the late February 1933 it was fifteen months since he ‘began again writing quietly in my chair about monetary theory’” (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 556). Intr-o scrisoare trimisă la 1 ianuarie 1935 lui George Bernard Shaw (1856–1950, scriitor) Keynes afirma „I believe myself to be writing a book on economic theory which will largely revolutionise – not I suppose at once but in the course of the next ten years – the way the world thinks about economic problems” (După Mark Blaug, *John Maynard Keynes. Life. Ideas. Legacy,* Editura Macmillan, London, 1990, p. 29).

2430 ***The General Theory of Employment, Interest and Money*****,** Editura Macmillan and Co., London, 4 February 1936, „priced at 5 shillings to make it readily availablle to students and, as it turned out, to ensure that Keynes made almost no money from it”. Lucrarea a fost tradusă în românește cu titlul ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*****,** Editura Ştiinţifică, 1970, 410 pagini. **„Employment”** în limba engleză are semnificaţia **„ocupare”, „angajare”.** Prin urmare, considerăm că ar fi fost mai potrivită traducerea în limba română cu titlul ***Teoria generală a ocupării mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*****.** Mai ales că preocuparea principală a lui Keynes a fost găsirea soluţiilor pentru „ocuparea deplină a resurselor de muncă” disponibile în economie.

2431 „I have enunciated for myself the psychological law that, **when income increases, the gap between income and consumption will increase**” (Text preluat dintr-o scrisoare a lui Keynes către Roy Forbes Harrod (1900–1978) din 1936).

2432 **„the proper definition of the marginal efficiency of capital linked up one thing with another”** (Text preluat dintr-o scrisoare a lui Keynes către **Roy Forbes Harrod (1900–1978)** în 1936).

2433 Născut în Basarabia. În 1932 a obţinut titlul de doctor în economie la Londra. A fost asistent de Economie politică la London School of Economics (1935–1937). A plecat apoi în SUA, unde a devenit profesor la mai multe universităţi americane (1940–1980).

Frank Hyneman Knight (1885–1962), de la Universitatea Chicago, aprecia că valoarea principală a *Teoriei generale* constă în … „dificultatea ei de a fi citită 'pentru că aportul său ştiinţific este neesenţial'"[2437]. **Arthur Cecil Pigou (1877–1959)**, dorind să-l persifleze pe Keynes, scria: „Einstein a făcut pentru fizică ceea ce Keynes crede că a realizat pentru economie. El a prezentat o generalizare pe termen lung, în care rezultatele stabilite de Newton pot fi prezentate ca un caz particular"[2438].

La 10 mai 1940, primul-ministru **Arthur Neville Chamberlain (1869–1940)** a încetat din viaţă. Postul de premier a revenit lui **Winston Leonard Spencer Churchill (1874–1965)**. La data de 28 iunie 1940, Churchill l-a numit pe Keynes membru al **Consiliului Consultativ** de pe lângă Trezorerie, însărcinat cu analiza problemelor economice ridicate de război[2439]. La 14 ianuarie 1941 Keynes a fost numit în funcţia de preşedinte al **„Committee for the Encouragement of Music and the Arts" (CEMA)**[2440].

În anul 1942 – în preajma zilei sale de naştere – autorul ***Teoriei generale* …** şi al dirijismului economic a fost înnobilat şi a devenit **„Baron Keynes of Tilton"**[2441].

Încă din deceniul patru al secolului al XX-lea, Keynes a purtat intense negocieri cu americanii pe problemele sistemului monetar internaţional. Mai întâi, ele au vizat abandonarea sistemului-aur şi trecerea la sistemul aur-devize. Apoi, în deceniul al cincilea, tratativele sau focalizat asupra reorganizării financiare a economiei mondiale postbelice. În urma acestor tratative, la care au participat în ultima perioadă a războiului şi alte state, s-au pus bazele actualului **Sistem Monetar Internaţional**.

La **22 iulie 1944** s-a semnat Actul final al Conferinţei de la **Bretton Woods** (SUA), prin care s-a trecut la sistemul **„Aur-Devize" („Gold Exchange Standard")** şi s-au creat două instituţii cheie ale finanţelor lumii: **Fondul Monetar Internaţional (FMI)** şi **Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare (BIRD)**[2442]**, devenită ulterior Banca Mondială (World Bank)**.

Obiectivele iniţiale ale FMI au fost următoarele şi anume[2443]**:**

- **stabilizarea ratelor de schimb ale valutelor ţărilor membre;**
- **încurajarea fluxurilor de capital productiv între ţările membre;**
- **echilibrarea balanţelor de plăţi ale ţărilor membre;**
- **corectarea perturbaţiilor din sistemul distribuirii aurului;**
- **reducerea perioadelor dezechilibrelor internaţionale;**
- **scăderea controlului schimburilor;**
- **eliminarea eterogenităţii practicilor monetare;**
- **promovarea unor politici de credit sănătoase.**

Obiectivele iniţiale ale BIRD au fost următoarele şi anume [2444]**:**

- **oferirea capitalurilor necesare reconstrucţiei;**

2434 Profesor de Economie politică la Massachusetts Institute of Technology (MIT) SUA, laureat Nobel în anul 1970.
2435 Profesor universitar de Economie politică la London School of Economics (1926–1935), Manchester (1935–1946), Oxford (1946–1965), laureat al Premiului Nobel în 1972, împreună cu americanul Kenneth J. Arrow (n. 1921).
2436 Viner considera că *Teoria generală* „will have more persuasive power than it deserves".
2437 „Its chief value lay in the hard labour involved in reading it, for' the direct contribution of the work seems … quite unsubstantial" (D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 593).
2438 După Michael Stewart, *Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1967, p. 100.
2439 (Keynes was appointed – n. ns.) „membership of a Consultative Council which was to help and advise the Chancellor on special problems arising from war conditions" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 636). În acest organism Keynes nu a avut o poziţie oficială şi nici sarcini precise. „He was just 'Keynes'" şi putea să-şi exprime punctele de vedere în orice problemă şi în faţa oricărei personalităţi politice, indiferent de rang.
2440 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 698.
2441 D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 708.
2442 Până la soluţia finală s-au confruntat două opinii diferite. Pe de o parte poziţia lui Keynes, care propunea formarea unei Clearing Union şi a unei Bank for International Settlements. Pe de altă parte, americanii Harry Dexter White (1892–1948) şi Henry Morgenthau (1891–1967) au susţinut formarea unui International Monetary Fund (FMI) şi a unei Internaţional Bank for Reconstruction and Development (BIRD). BIRD şi-a schimbat, după 1990, denumirea devenind Banca Mondială (BM).
2443 „to stabilse exchange rates, encourage productive capital flows, liberate blocked balances, correct gold maldistribution, shorten periods of international desequilibrium, reduce the necessity for exchange controls, eliminate multiply currency practicies and promote sound credit policies" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 685).
2444 „to provide capital for reconstruction, to facilitate the transition to peace, to provide short-term capital to finance foreign trade, to redistribute world gold stocks, to eliminate the danger of worldwide financial crises and mitigate depressions, to help stabilise primary product prices and to raise standards of living" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 686).

- **facilitarea tranziției spre pace;**
- **obținerea capitalului pentru finanțarea comerțului pe termen scurt;**
- **redistribuirea stocurilor mondiale de aur;**
- **eliminarea pericolului crizelor financiare internaționale şi reducerea efectelor depresiunii;**
- **stabilizarea prețurilor produselor primare;**
- **ridicarea nivelului de trai.**

Încă din 1937, la vârsta de 54 de ani, Keynes a început să sufere de inimă. În ciuda bolii, care progresa, John Maynard Keynes a desfăşurat o activitate extraordinar de bogată în ultima parte a vieții. Consilier economic special în cel de al doilea război mondial, directorul publicației „Economic Journal" (din 1911), unul dintre directorii Băncii Angliei (numit la 18 septembrie 1941), preşedintele Comitetului național de încurajare a muzicii şi artelor (din 1941), profesor universitar, om de afaceri şi – mai presus de toate – reprezentantul principal al Europei în negocierile cu SUA pentru aşezarea economiei şi finanțelor mondiale postbelice, iată doar preocupările principale ale lui Keynes în ultimul deceniu de viață.

Epuizat de negocierile îndelungi şi chinuitoare de la Bretton Woods, Keynes s-a întors să-şi petreacă sărbătorile Paştelui 1946 în liniște la Tilton. Lordul John Maynard Keynes a decedat la **21 aprilie 1946**, în locuința sa de la Tilton[2445].„A doua zi dimineața mama sa a auzit zgomot de tuse în camera lui. Ea a plecat s-o caute pe Lydia, care a apărut imediat. Un atac, la fel ca cele suferite de el anterior, s-a produs, dar de această dată n-a mai putut fi depăşit. În câteva minute[2446] totul s-a sfârşit. Trăsăturile feții sale au devenit expresia păcii eterne"[2447].

„El a fost ars în Crematoriul din Brighton în 24 aprilie. De față au fost Lydia, sora lui Margaret, mama şi 'un număr de țărani şi muncitori' din Tilton. Cenuşa a fost împrăştiată pe Dealurile Tiltonului, unde obişnuia să se plimbe cu Lydia. Cenuşa Lydiei a fost împrăştiată tot acolo, 35 de ani mai târziu"[2448].

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) aprecia că descrierea pe care a făcut-o Keynes la moartea lui Alfred Marshall (1842–12.07.1924) a fost „the most brilliant life of a man of science I have ever read"[2449]. John Maynard Keynes aprecia că economistul „trebuie să fie matematician, istoric, om de stat, filosof – în aceeaşi măsură. El trebuie să înțeleagă simbolurile şi să vorbească în cuvinte. El trebuie să contemple particularul în termenii generalului şi să atingă abstractul şi concretul în aceeaşi fâlfâire a gândului. El trebuie să studieze prezentul în lumina trecutului pentru a fundamenta hotărârile viitoare. Nici o parte a naturii umane, sau a instituțiilor sociale nu trebuie să fie străine preocupărilor şi cunoaşterii sale. El trebuie să fie implicat şi dezinteresat în aceeaşi măsură; la fel de distant şi incoruptibil ca un artist, iar uneori la fel de aproape de practică precum un politician"[2450].

Ministrul Richard Clarke (1910–1975) aprecia „extraordinara sa vigoare şi seducție intelectuală, totdeauna proaspătă, interesantă, originală şi provocatoare … **El era creier şi conştiință**"[2451].

2445 „Keynes died at his home, Tilton, in Sussex on Easter Sunday 1946" (Philip Arestis, Malcolm Sawyer, *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1992, p. 318).
2446 „He died within three minutes" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 836).
2447 „Early next morning his mother heard a sound of caughing in his room. She went to seek Lydia, who was with him in a flash. An attack, such as he had often endured before, had just come on, but this time there could be no recovery. In a few minutes all was over. His features assumed are expression of beautiful peacefulness". (Roy F. Harrod, *The Life of John Maynard Keynes*, 3rd edition, MacMillan, London, 1963, p. 643).
2448 „He was cremated in Brighton on 24 April. The mourners were Lydia, his sister Margaret, his mother and 'a number of tenants and farm workers' from Tilton. His ashes were scattered on the Downs above Tilton where he and Lydia used to walk. Lydia's ashes were scattered beside them 35 years later" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 836).
2449 Vezi D. E. Moggridge, *Maynard Keynes. An Economist's Biography*, Editura Routledge, London, 1995, p. 424.
2450 „must be mathematician, historian, statesman, philosofer – in some degree. He must understand symbols and speak in words. He must contemplate the particular in terms of the general, and abstract and concrete in the same flight of thought. He must study the present in the light of the past for the purposes of future. No part of man's nature of his institutions must lie outside of his ken. He must be purposeful and desinterested in a simultaneous mood; as aloof and incorruptible as an artist, yet sometimes as near the earth as a politician" (După D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 424).
2451 „The extraordinary think about him was his intellectual sex apeal and zing, always fresh and interesting and original and provocative …He has been brains and conscience" (D. E. Moggridge, *op. cit.*, p. 640).

14.4. CONCEPȚIA ECONOMICĂ

„În linii mari, teoria noastră poate fi formulată după cum urmează: Atunci când creşte folosirea mâinii de lucru, venitul real global se măreşte. Psihologia colectivității este de aşa natură încât, atunci când se măreşte venitul real global, consumul global creşte, dar nu cu aceeaşi mărime ca venitul. Rezultă că întreprinzătorii ar suferi pierderi dacă întregul spor al ocupării mâinii de lucru ar fi îndreptat spre satisfacerea cererii sporite de bunuri destinate consumului imediat. Prin urmare, ca să fie justificat un anumit volum de ocupare, trebuie să existe un volum de investiții curente suficient de mare pentru a absorbi surplusul producției totale peste cantitatea pe care colectivitatea doreşte s-o consume la nivelul dat al ocupării. Căci dacă nu există acest volum de investiții, încasările întreprinzătorilor vor fi mai mici decât cele necesare pentru a-i determina să ofere volumul respectiv de ocupare. Rezultă deci că la o mărime dată a ceea ce vom denumi înclinația colectivității spre consum, nivelul de echilibru al ocupării, adică nivelul la care nu mai există mobiluri pentru întreprinzători în ansamblul lor nici de a extinde, nici de a restrânge folosirea mâinii de lucru, va depinde de volumul investițiilor curente. La rândul său, volumul investițiilor curente va depinde de ceea ce vom denumi imboldul la investiții, iar imboldul la investiții depinde, după cum vom vedea, de raportul dintre curba eficienței marginale a capitalului şi complexul de rate ale dobânzii percepute la împrumuturi cu scadențe şi cu riscuri diferite.

Prin urmare, atunci când înclinația marginală spre consum şi mărimea investițiilor sunt date, numai un singur nivel de ocupare a mâinii de lucru va fi compatibil cu echilibrul, întrucât orice alt nivel va duce la o inegalitate între prețul global de ofertă al producției în ansamblu şi prețul ei global de cerere. Acest nivel nu poate fi *superior* ocupării depline a mâinii de lucru, adică salariul real nu poate fi inferior dezutilității marginale a muncii. Nu există însă, în general, nici un motiv să se conteze că el va fi *egal* cu ocuparea deplină. Cererea efectivă însoțită de ocuparea deplină este un caz special, care are loc numai atunci când înclinația spre consum şi imboldul spre investiții se află într-un raport anume între ele”[2452].

14.4.1. NOȚIUNI SPECIFICE FOLOSITE

Preocuparea fundamentală a lui John Maynard Keynes a fost aceea de a stabili o corelație între dezvoltarea economică a societății şi nivelul ocupării resurselor de muncă disponibile[2453]**, de a oferi soluții pentru înlăturarea şomajului**.

Atunci când starea tehnicii, a resurselor şi a costurilor este dată, folosirea unui anumit volum de mână de lucru necesită, din partea întreprinzătorului, **două feluri de cheltuieli**:

1. „Înainte de toate – susține Keynes – sumele pe care le varsă factorilor de producție (fără cele destinate altor întreprinzători) pentru serviciile lor curente şi pe care le vom denumi **costul factorial** al acelui volum de ocupare a mâinii de lucru”[2454];

2. „iar în al doilea rând, sumele pe care le varsă altor întreprinzători pentru ceea ce trebuie să cumpere de la ei, împreună cu sacrificiul pe care îl face folosind echipamentul de

2452 John Maynard Keynes, ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***, Editura Ştiințifică, București, 1970, p. 63–64.

2453 „Scopul final al analizei noastre este de a descoperi ce anume determină volumul ocupării mâinii de lucru” (John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1970, p. 119).

2454 John Maynard Keynes, **Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor**, Editura Ştiințifică, București, 1970, p. 60. Credem că aceste venituri „vărsate de întreprinzător factorilor de producție” pentru serviciile lor sunt: **salariul** pentru muncitori; **renta** pentru proprietarii factorilor naturali; **dobânda** pentru capitalul împrumutat.

producție, în loc să-l lase inactiv, cheltuieli pe care le vom denumi **costul de întrebuințare** al volumului respectiv de ocupare”[2455].

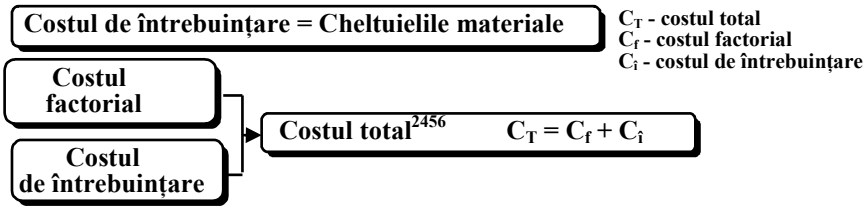
Costul de întrebuințare = Cheltuielile materiale
C_T - costul total
C_f - costul factorial
$C_î$ - costul de întrebuințare
Costul factorial
Costul de întrebuințare
Costul total[2456] $C_T = C_f + C_î$

„Suma cu care valoarea producției obținute depășește costul ei factorial şi costul ei de întrebuințare, însumate, este **profitul** sau, așa cum îl vom denumi noi, **venitul** întreprinzătorului”[2457].

$$M = C_T + \Pi = (C_f + C_î) + \Pi \quad \text{de unde} \quad \Pi = M - C_T$$

„**Costul factorial** şi **profitul întreprinzătorului** formează împreună ceea ce vom defini ca **venitul global** care rezultă din volumul de ocupare oferit de întreprinzător”[2458].

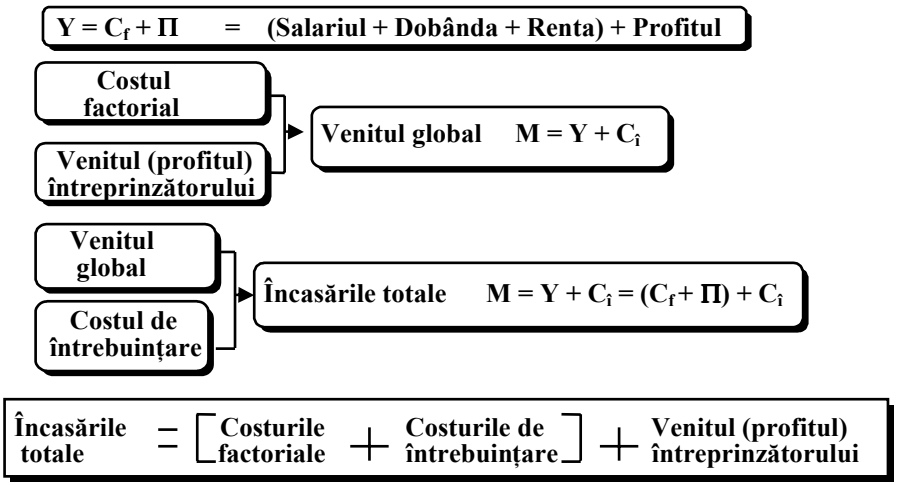
$Y = C_f + \Pi$ = (Salariul + Dobânda + Renta) + Profitul
Costul factorial
Venitul (profitul) întreprinzătorului
Venitul global $M = Y + C_î$
Venitul global
Costul de întrebuințare
Încasările totale $M = Y + C_î = (C_f + \Pi) + C_î$

Scopul nemijlocit al întreprinzătorului este **maximizarea profitului** „atunci când decide ce volum de ocupare să ofere”[2459].

Venitul global sau „**prețul global de ofertă** al producției obținute cu un anumit volum de ocupare a mâinii de lucru este **volumul de încasări** pe care, socotindu-l, întreprinzătorii îl vor considera tocmai suficient pentru a oferi acel volum de ocupare”[2460].

2455 John Maynard Keynes, *op. cit.*, p. 60. Aici credem că intră cheltuielile de aprovizionare cu resurse materiale şi energetice necesare producției, amortizarea capitalului fix etc., adică toate cheltuielile materiale.
2456 Numit de Keynes „costul primar” (John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1970, p. 88).
2457 John Maynard Keynes, *op. cit.*, p. 60. „Putem deci defini *venitul* întreprinzătorului ca fiind surplusul valorii producției sale finite, pe care a vândut-o în cursul perioadei respective, peste costul ei primar” (J. M. Keynes, *op. cit.*, p. 88).
2458 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 60.
2459 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 60.

Deci,

Venitul global	**=**	**Prețul global de ofertă**	**=**	**Costul factorial**	**+**	**Venitul (profitul) întreprinzătorului**

După cum singur afirmă[2461], Keynes elimină din încasările totale, ca şi din judecățile sale ulterioare, costul de întrebuințare, astfel că venitul global este – în concepția sa – format din veniturile factorilor de producție (salariile, renta, şi venitul (profitul) întreprinzătorului). În felul acesta, John Maynard Keynes definește – de fapt – **valoarea nou creată**, **producția netă**, din fiecare unitate economică. La nivelul societății, suma producției nete formează **venitul național** (după metoda producției) sau **venitul global** (după metoda repartiției) sau – pur şi simplu – **venitul factorilor de producție** (salariul + profitul + renta).

În continuare, John Maynard Keynes operează cu noțiunea macroeconomică de **venit global** sau **preț global de ofertă**.

În procesul folosirii sale, **venitul național (global) (Y)** este destinat **consumului neproductiv (C)** şi **investițiilor nete (I)**. Dar sursa investițiilor nete o constituie **economiile (S)**[2462].

Prin urmare, în situația de echilibru macroeconomic, **venitul național**[2463] este egal cu suma dintre cheltuielile pentru **consumul neproductiv** şi **investițiile nete**. Adică, **prețul global de ofertă**, pe care speră să-l obțină întreprinzătorii în urma realizării producției, este egal cu **cheltuielile pe care le fac cumpărătorii-consumatori şi cumpărătorii-investitori**.

Cu alte cuvinte:

- **Venitul (Y) = Valoarea producției = Consumul (C) + Investițiile (I)**
- **Economiile (S) = Venitul (Y) – Consumul (C)**
- **Economiile (S) = Investițiile (I)**[2464]. Sau

Y = C + I S = Y – C şi C = Y – S de unde S = I

◆ Adică, **condiția de bază a echilibrului macroeconomic este egalitatea dintre ECONOMIILE pe care le fac cumpărătorii-consumatori şi INVESTITIILE făcute de cumpărătorii-investitori**[2465].

Corespunzător,

ΔY = ΔC + ΔS ΔS = ΔY – ΔC şi ΔC = ΔY – ΔS de unde ΔS = ΔI

Pe această bază, Keynes a definit şi folosit în demonstrațiile sale, şi alte noțiuni specifice.

ÎNCLINAȚIA MEDIE SPRE CONSUM[2466] **(c)** **c = C/Y**

care arată **ponderea cheltuielilor pentru consum în total venituri**.

◆ De aici rezultă **volumul cheltuielilor de consum ca produs între înclinația medie spre consum şi venit**.

2460 John Maynard Keynes, *op. cit.*, p. 60–61. Keynes scade „costul de întrebuințare" atât din „prețul global de ofertă" cât şi din „încasările totale", astfel încât cei doi temeni sunt mărimi **nete** (vezi nota de subsol de la pagina 61). Vezi şi Capitolul 6 *Definirea venitului, a economiilor şi a investițiilor*, paginile 87–99, dar, mai ales, Apendice la capitolul 6, *Apendice cu privire la costul de întrebuințare*, paginile 99–106.

2461 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, 1970, p. 61 (notă de subsol).

2462 Simbolul „S" provine de la cuvântul englezesc Savings = Economii.

2463 Denumit de Keynes, „venitul global" sau „prețul global de ofertă".

2464 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 97.

2465 Teoria clasică şi neoclasică anterioară nu a analizat asemenea probleme, întrucât aprecia că investițiile sunt făcute de întreprinzători, iar sursa lor o constituie profiturile. Prin urmare, nu putea apărea dezechilibru între economii şi investiții. Keynes grupează populația unei țări în două categorii: firme şi menaje. După părerea lui economiile sunt făcute de menaje, iar investițiile de către firme. De aceea, cele două mărimi nu sunt – totdeauna şi automat – egale.

2466 Toate noțiunile care urmează pot fi exprimate procentual sau zecimal.

$C = c * Y$ **Aceasta este funcţia consumului**

ÎNCLINAŢIA MEDIE SPRE ECONOMISIRE (s) $s = S/Y$

care arată **ponderea economiilor în total venituri**.

◆ De aici rezultă **volumul economiilor ca produs între înclinaţia medie spre economisire şi venit**.

$S = s * Y$ **Aceasta este funcţia economiilor**

Totodată, se verifică următoarele corelaţii:

$c + s = 1 \qquad c = 1 - s \qquad s = 1 - c$

◆ ceea ce înseamnă că **înclinaţia medie spre consum şi înclinaţia medie spre economisire sunt două mărimi complementare şi opuse una alteia**.

ÎNCLINATIA MARGINALA SPRE CONSUM[2467] **(c')** $c' = \Delta C/\Delta Y$

evidenţiază **sporul cheltuielilor pentru consum la creşterea cu o unitate a venitului**. „Această mărime are o importanţă considerabilă deoarece ne spune cum va trebui împărţit sporul următor al producţiei între consum şi investiţii”[2468]. Într-adevăr $\Delta Y = \Delta C + \Delta I$.

◆ De aici rezultă **sporul cheltuielilor pentru consum ca produs între înclinaţia marginală spre consum şi sporul venitului**.

$\Delta C = c' * \Delta Y$

ÎNCLINAŢIA MARGINALĂ SPRE ECONOMISIRE (s') $s' = \Delta S/\Delta Y$

evidenţiază **sporul economiilor la creşterea cu o unitate a venitului**.

◆ De aici rezultă **sporul economiilor ca produs între înclinaţia marginală spre economisire şi sporul venitului**.

$\Delta S = s' * \Delta Y$

Totodată, se verifică următoarele corelaţii:

$c' + s' = 1 \qquad c' = 1 - s' \qquad s' = 1 - c'$

ceea ce înseamnă că **înclinaţia marginală spre consum şi înclinaţia marginală spre economisire sunt două mărimi complementare şi opuse una alteia**. Aceasta înseamnă că creşterea sau scăderea uneia dintre ele determină scăderea sau creşterea egală a celeilalte, astfel că suma lor formează – întotdeauna – un întreg (1 sau, după caz, 100).

Mai departe, Keynes a folosit noţiunea de **„MULTIPLICATOR”**[2469] **(M)**, pentru a demonstra că orice creştere a investiţiilor are un efect multiplicator asupra veniturilor. Multiplicatorul **„ne spune că, atunci când are loc un spor al investiţiilor globale, venitul va creşte cu o mărime care este de M ori mai mare decât sporul investiţiilor”**[2470] (s. ns.).

2467 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 141.

2468 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 141.

2469 Multiplicatorul a fost elaborat de englezul **Richard Ferdinand Kahn** (1905–1989) în anul 1931. Vezi articolul ***The Relation of Home Investment to Unemployment*** (*Raportul dintre investiţiile interne şi ocupare*) în „Economic Journal”, London, Vol. LI, iunie 1931, p. 173.

2470 John Maynard Keynes, *op. cit.*, p. 141. Oricare ar fi nivelul înclinaţiei marginale spre consum **(c' ∈ (0.1))**, mărimea multiplicatorului investiţiilor va fi – totdeauna – supraunitar **(M > 1)**. El va fi cu atât mai mare, cu cât **c'** tinde spre **1** şi va fi cu atât mai mic cu cât **c'** tinde spre **0**. Concomitent cu modificarea lui **c'**, într-un sens, se modifică cu

$$M = \Delta Y/\Delta I \quad \text{sau} \quad \Delta Y = M * \Delta I$$

$$M = \frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{\Delta Y}{(\Delta Y - \Delta C)} = \frac{1}{(1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y})} = \frac{1}{(1 - c')} = \frac{1}{s'}$$, cu **c' = (1 – 1/M)**

- Multiplicatorul arată că **atunci când are loc o creştere oarecare a volumului investiţiilor, venitul creşte cu produsul dintre multiplicator şi sporul investiţiilor**.

Din formula de mai sus rezultă că multiplicatorul este:

Direct proporţional cu înclinaţia marginală spre consum [M = 1/(1 – c')]. Cu cât înclinaţia marginală spre consum este mai mare (apropiindu-se de 1 sau 100%) cu atât multiplicatorul este mai mare şi eficienţa investiţiilor mai ridicată. Un spor relativ mic al investiţiilor are un efect multiplicator mare asupra venitului şi investitorii sunt stimulaţi să sporească volumul investiţiilor.

Invers proporţional cu înclinaţia marginală spre economisire (M = 1/s'). Cu cât este mai mare înclinaţia marginală spre economisire, cu atât multiplicatorul este mai mic şi eficienţa investiţiilor mai redusă. Un efort investiţional mare are un efect multiplicator mic asupra venitului şi investitorii manifestă tendinţa de reducere a volumului investiţiilor.

„Rezultă – apreciază Keynes – că atunci când starea tehnicii, a resurselor şi a costului factorial pe o unitate de ocupare a mâinii de lucru este dată, volumul ocupării depinde atât în fiecare întreprindere şi ramură, cât şi pe ansamblu, de volumul de încasări pe care întreprinzătorii contează să-l obţină de pe urma volumului respectiv de producţie"[2471]. Aceasta, întrucât **întreprinzătorii urmăresc să stabilească volumul ocupării la nivelul la care ei scontează să-şi maximizeze profitul**[2472].

14.4.2. CEREREA EFECTIVĂ

Keynes şi-a început *Teoria generală* … prin respingerea paradigmei clasice, care afirma că există un mecanism automat capabil să asigure atât ocuparea deplină a forţei de muncă, cât şi relansarea activităţii economice după fiecare fază descendentă a ciclului.

După părerea lui, salariile, preţurile şi rata dobânzii nu evoluează în aşa fel încât să asigure automat ocuparea deplină a mâinii de lucru.

În realitate, folosirea deplină a resurselor de muncă **nu este** – după părerea lui Keynes – **o stare normală**, care trebuie realizată neapărat prin variaţiile salariilor sau ratelor dobânzii, întocmai cum temperatura unei piese este menţinută constantă prin acţiunea automată a unui termostat.

Bine sau rău, nivelul ocupării depinde de anumite cauze, de evoluţia unor circumstanţe din economia reală.

Trebuie, deci, să dezvăluim aceste cauze, împrejurări, şi să nu uităm că ele pot determina inegalitatea între oferta şi cererea de pe piaţa muncii.

Pe termen scurt, apreciază Keynes, **nivelul ocupării este determinat de nivelul producţiei**. Dacă volumul producţiei creşte rapid, întreprinderile vor angaja muncitori suplimentari. Dimpotrivă, dacă volumul de activitate se reduce, o parte a forţei de muncă ocupate va fie eliberată.

La rândul său, **producţia depinde de cererea efectivă**.

„**Cererea efectivă** – adică, capacitatea (puterea) de plată şi dorinţa de a cumpăra – reprezintă piatra unghiulară a teoriei keynesiste a ocupării, elementul determinant al ocupării şi

---

aceeaşi mărime, dar în sens contrar, înclinaţia marginală spre economisire **(s')**. Deci, M este direct proporţional cu **c'** şi invers proporţional cu **s'**.

2471 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 61.

2472 „Căci întreprinzătorii se vor strădui să stabilească volumul ocupării la nivelul la care ei scontează că va fi maximizată diferenţa cu care încasările depăşesc costul factorial" (John Maynard Keynes, *Teoria generală …,* p. 61).

venitului; somajul este, prin urmare, numai o consecinţă a insuficienţei cererii totale (agregate)"[2473].

Cererea efectivă desemnează nivelul cheltuielilor pentru cumpărarea bunurilor şi serviciilor care se manifestă la un moment dat (sau într-o perioadă determinată), adică **cererea solvabilă**. Cererea efectivă este formată din cheltuielile pentru consumul individual şi din cheltuielile pentru investiţii. În starea de echilibru economic cheltuielile totale sunt egale cu cumpărările totale. Iar cumpărările totale sunt egale cu valoarea producţiei[2474] (sau venitul total al populaţiei şi agenţilor economici).

Dinamica gândirii keynesiste cu privire la nivelul ocupării resurselor de muncă din economie este următoarea:

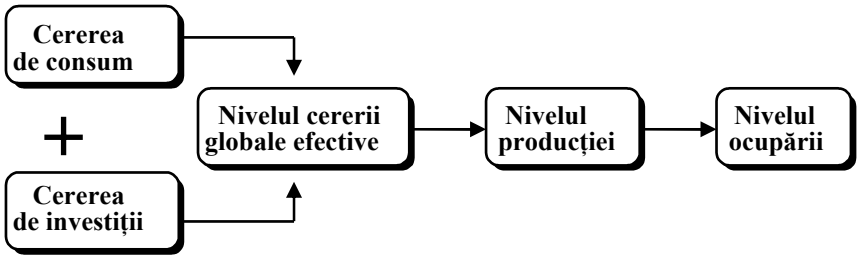

Se observă foarte clar de ce producţia este determinată de cererea efectivă. Într-o asemenea logică, **cererea efectivă devine elementul hotărâtor de care depinde atât nivelul producţiei cât şi gradul ocupării resurselor de muncă**. Iată de ce se impune ca în continuare să evidenţiem împrejurările de care depinde cererea efectivă la un moment dat şi evoluţia ei în timp.

- Pentru aceasta, Keynes a descompus cererea efectivă în **două componente**:
  - **Consumul (C)**
  - **Investiţiile (I)**

şi le-a analizat separat pe fiecare dintre ele. Deci, **Y = C + I**

Distincţia între consum şi investiţii se poate face cu oarecare uşurinţă, deşi, în detaliu, ea comportă anumite dificultăţi. Dacă o persoană cheltuieşte veniturile sale pentru a cumpăra bunuri şi servicii neproductive, necesare satisfacerii nevoilor de viaţă, avem de a face cu un consum. Dacă un agent economic construieşte un spaţiu productiv sau cumpără utilaje şi instalaţii diverse ori materii prime etc., aceasta reprezintă o investiţie. În anumite cazuri, asemenea distincţie este mai greu de făcut. Cumpărarea unui autoturism sau construirea unei case reprezintă pentru o persoană oarecare consum, iar pentru agentul economic o investiţie.

- **În concluzie**. Sumele cheltuite de populaţie pentru cumpărarea de bunuri şi servicii destinate satisfacerii nevoilor reprezintă **consumul**. Sumele plătite de întreprinderi pentru scopuri productive constituie **investiţiile**.

În economiile contemporane, apreciază Keynes, circa 4/5 din venitul naţional este consacrat – în fiecare an – consumului, iar circa 1/5 investiţiilor. Aceasta înseamnă că 4/5 din producţia anuală a unei ţări va fi formată din **bunuri de consum şi servicii neproductive**[2475], iar 1/5 din **bunuri de investiţie** sau **bunuri de capital** (mijloace de producţie).

Pentru a explicita factorii care determină producţia totală a unei ţări şi, prin urmare, nivelul ocupării mâinii de lucru, trebuie explicaţi, **pe de o parte**, factorii care determină nivelul consumului, iar **pe de altă parte**, factorii care determină nivelul investiţiilor.

2473 „Effective demand – that is, ability to pay and willingness to buy – is the keystone of the Keynesian 'theory of employment', the determinant of employment and income; unemplomentis, therefore, merely a consequence of insufficient 'aggregate' demand" (Joseph Finkenstein, Alfred Timm, *Economists and society. The development of economic thought from Aquinas to Keynes*, Editura Harper & Row Publishers, USA, 1973, p. 290).

2474 Producţia totală, cheltuielile totale şi venitul total sunt trei mărimi egale. Ele reprezintă trei modalităţi diferite de măsurare a aceluiaşi concept, **venitul naţional (Y)**.

2475 Această structură a venitului naţional este – în mod natural – simplificatoare, deoarece ea nu ţine cont de formarea stocurilor, de cheltuielile guvernamentale ori de comerţul exterior etc.

14.4.2.1. CEREREA DE CONSUM

Consumul unui individ este determinat de nivelul venitului său. De regulă, şi în mod normal, consumul este mai mic decât venitul. În cazuri deosebite, nivelul consumului poate fi superior venitului (când se bazează pe credit) sau egal cu el (când economiile sunt nule). Dar majoritatea oamenilor şi familiilor economisesc o parte mai mare sau mai mică a veniturilor lor, chiar dacă fac aceasta pentru plata unor prime de asigurare pentru viață sau pensii suplimentare. Aceasta înseamnă că ei consacră consumului doar o parte a veniturilor câştigate. Economiile reprezintă diferența pozitivă dintre venituri şi cheltuielile pentru consum[2476].

Oricare ar fi motivele economisirii, putem afirma că, de regulă, cheltuielile pentru consum sunt inferioare veniturilor totale.

- Partea venitului național dedicată consumului depinde – esențialmente – de **doi factori**.

În primul rând, nivelul consumului depinde de **modul repartizării venitului național**. De regulă, bogații vor economisi o parte mai mare din venitul lor, comparativ cu populația săracă. Dacă venitul național este repartizat de o manieră egalitară, nimeni nu va fi aşa de bogat încât să economisească prea mult şi – deci – consumul va putea fi relativ mai ridicat. Dacă, dimpotrivă, distribuția venitului național este foarte inegală, bogații vor putea economisi sume importante, iar săracii nu vor economisi, iar uneori vor consuma mai mult decât câştigă (apelând la credite). Un alt aspect al aceleiaşi probleme este raportul dintre profituri şi salarii. Partea din profituri economisită este, de regulă, mai mare decât partea economisită din salarii. Cu cât va fi mai mare ponderea salariilor, cu atât va fi mai mare partea venitului național destinată consumului şi invers.

În al doilea rând, **partea consumată din venit se modifică o dată cu modificarea mărimii venitului**. Dacă, de pildă, o țară devine tot mai bogată şi veniturile reale cresc, fracțiunea economisită va spori şi ea. Invers, când veniturile scad, se reduc, de regulă şi economiile. Dar, se constată că – în realitate – modificarea consumului, respectiv economiilor, se produce mai lent decât modificarea veniturilor. Atât în cazul sporirii veniturilor cât şi când ele se reduc, este nevoie de o perioadă de timp pentru ca oamenii să-şi modifice stilul de viață anterior. Astfel, în faza ascendentă a ciclului economic, când veniturile angajaților cresc, este nevoie de un anumit timp ca ei să-şi adapteze obiceiurile de consum la noua situație. În aceste condiții, pe anumite perioade, venitul creşte mai repede decât consumul, o parte însemnată fiind economisită. Invers, în faza descendentă a ciclului economic, când veniturile au tendință de reducere, este nevoie de un anumit interval ca oamenii să-şi reducă consumul. Ei vor continua o anumită perioadă să-şi mențină obiceiurile anterioare. Acum, veniturile scad mai repede decât consumul. Aici venitul tinde să rămână în urma consumului, neexistând practic economii.

„**Legea psihologică fundamentală** pe a cărei acțiune putem conta cu toată încrederea, apreciază Keynes, atât a priori, pe baza cunoaşterii naturii umane, cât şi pe baza experienței oglindite într-o multitudine de fapte, spune că, de regulă şi în medie, **oamenii înclină să-şi mărească consumul atunci când venitul lor creşte, dar nu cu atâta cu cât creşte venitul**”[2477] (s. ns.). Deci, $\Delta Y > \Delta C$.

Cu alte cuvinte, **înclinația marginală spre consum (c' = ΔC/ΔY) va fi o mărime „pozitivă dar subunitară”, adică $0 < \Delta C/\Delta Y < 1$, sau $0 < c' < 1$**.

2476 Keynes apreciază că există două categorii de factori care determină economisirea: **6 factori obiectivi** („modificarea unității de salariu”; „modificarea diferenței dintre venit şi venitul net”; „modificările neprevăzute ale valorii capitalului neluate în considerație la calculul venitului net”; „modificările ratei de scontare a factorului timp, adică ale raportului de schimb între bunurile prezente şi bunurile viitoare”; „modificările politicii fiscale”; „modificările aşteptărilor în ceea ce priveşte raportul dintre nivelul actual şi nivelul viitor al venitului”). Vezi John Maynard Keynes, *op. cit.* p. 121–124; **8 factori subiectivi** (prudență, prevedere, calcul, sete de propăşire, independență, spirit de afaceri, mândrie, avariție) – vezi John Maynard Keynes, ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***, București, 1970, p. 135–126.

2477 John Maynard Keynes, ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***, București, 1970, p. 125.

14.4.2.1.1. ÎNCLINAȚIA SPRE CONSUM

Pentru a surprinde legăturile dintre venit şi consum, ca şi pe acelea dintre modificarea venitului şi evoluția consumului, Keynes a introdus două noțiuni specifice.

- **„Înclinația medie spre consum" (c = C/Y)**, care arată ponderea cheltuielilor pentru consum în total venituri. De exemplu, dacă avem **1.000Y = 800C + 200S, c = 80%**, sau **c = 8/10 = 0,8**, adică 80% din venitul respectiv este destinat consumului şi 20% economiilor, sau 8 părți se consumă şi 2 părți se economisesc.
- **„Înclinația marginală spre consum" (c' = ΔC/ΔY)** arată cu cât cresc cheltuielile de consum la creşterea cu o unitate a venitului. Dacă venitul creşte de la $\mathbf{Y_0 = 1.000}$ u.m., la $\mathbf{Y_1 = 1.200}$ u.m., $\mathbf{\Delta Y = Y_1 - Y_0 = 1.200 - 1.000 = 200}$ u.m. Dacă înclinația marginală spre consum este **c' = 70%**, sau **0,7**, vom avea **200ΔY = 140ΔC + 60ΔS**. Aceasta înseamnă că 70% din sporul venitului este alocat consumului şi 30% se economiseşte, sau 7 părți se consumă şi 3 se economisesc.

Important este că atât **c** cât şi **c'** sunt mărimi pozitive, dar subunitare **(0 < c < 1** şi **0 < c' < 1)**, ceea ce înseamnă că o parte mai mare sau mai mică din venituri şi din sporul acestora se economiseşte.

De asemenea, este de aşteptat ca **c > c'** şi – deci – pe măsura creşterii veniturilor să asistăm şi la o sporire a economiilor şi a înclinației marginale spre economisire, adică **s' < s**.

Dinamica gândirii keynesiste cu privire la volumul şi evoluția cererii de consum este următoarea:

Nivelul veniturilor × **Înclinația spre consum** = **Nivelul cererii de consum**

14.4.2.2. CEREREA DE INVESTIȚII

John Maynard Keynes afirmă că sumele destinate investițiilor sunt determinate de doi factori:

1. **Randamentul investițiilor**[2478] (eficiența marginală a capitalului)
2. **Prețul plătit pentru împrumutarea banilor necesari finanțării investițiilor** (rata dobânzii)

Dacă profitul obținut în urma investițiilor va fi superior dobânzii la credite, întreprinzătorii vor fi stimulați să facă împrumuturi pentru investiții, destinate creşterii producției şi – corespunzător – gradului de ocupare a mâinii de lucru.

Dacă, dimpotrivă, profitul va fi mai mic decât dobânda, întreprinzătorii vor inhiba investițiile, se va reduce volumul producției şi – corespunzător – va scădea gradul de ocupare a mâinii de lucru.

Valoarea investițiilor care se realizează în economie şi evoluția lor depind de relațiile care se stabilesc între randamentul investițiilor, pe de o parte, şi rata dobânzii (prețul creditului), pe de altă parte.

2478 „Raportul dintre randamentul viitor al unui bun capital şi prețul lui de ofertă sau costul lui de înlocuire, adică raportul dintre randamentul viitor al unei unități suplimentare din tipul respectiv de capital şi costul producerii acelei unități, ne dă *eficiența marginală a capitalului* de acel tip. Mai precis, definesc eficiența marginală a capitalului ca fiind egală cu acea rată a scontului care ar face ca valoarea actuală a seriei de anuități, alcătuită din veniturile scontate de pe urma bunului capital de-a lungul duratei sale de funcționare, să fie tocmai egală cu prețul său de ofertă" (John Maynard Keynes, ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***, Bucureşti, 1970, p. 159). De exemplu, dacă prețul prezent de ofertă al unui bun capital este 5.500$, şi se aşteaptă ca el să aducă un venit anual de 1.000$ timp de 6 ani, eficiența marginală a capitalului va fi 2,5%. 1.000$ pe an, pentru 6 ani, actualizați la prezent, reprezintă 5.500$. Sau, 5.500$ investiți cu 2,5%, aduc un venit anual de 1.000$, timp de 6 ani. Investițiile vor continua până la punctul în care eficiența marginală a capitalului va deveni egală cu rata dobânzii. În exemplul anterior, investițiile nu se vor produce dacă rata dobânzii va fi peste 2,5%, dar vor fi stimulate pentru o rată a dobânzii sub 2,5% (Vezi şi Jacob Oser, William Blanchfield, *The evolution of economic thought*, 3rd edition, Editura Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1973, p. 439).

14.4.2.2.1. RANDAMENTUL INVESTIȚIILOR

În scopul evaluării randamentului investițiilor, trebuie luate în considerare rezultatele pe care acestea le pot produce pe întreaga lor durată de funcționare.
Randamentul oricărei investiții – apreciază Keynes – depinde de **doi factori**:

- **volumul vânzărilor;**
- **nivelul prețurilor**

Dar estimările, pe care oamenii de afaceri le pot face asupra evoluției viitoare ale acestor elemente, depind de perspectivele generale ale economiei sau ale domeniului în care este investit un capital oarecare.

Dacă, spre exemplu, economia parcurge faza **recesiunii**, perspectivele oferite noilor investiții nu sunt prea stimulative. Acum, chiar o parte a capacităților de producție existente rămâne nefolosită din cauza restrângerii activității. Prețurile au tendința de scădere din cauza supraproducției. În asemenea situații este greu să se sconteze obținerea de venituri suplimentare însemnate în urma unor noi investiții.

Dimpotrivă, în faza **expansiunii**, când cererea de bunuri şi servicii creşte, investițiile sunt stimulate. Acum, capacitățile de producție existente sunt integral folosite, iar prețurile sunt remuneratorii. Eficiența economică este în creştere, ceea ce oferă perspective favorabile noilor investiții.

Prin urmare, **principalii factori care afectează decizia de a investi** sunt:

- **volumul capacităților de producție existente** şi
- **gradul lor de utilizare**.

Dacă volumul capacităților în funcțiune este mare (ca la sfârşitul expansiunii), interesul pentru noi investiții este mic. Dimpotrivă, la începutul şi pe parcursul fazei ascendente a ciclului economic, sporeşte incitația de a investi. Pe de altă parte, gradul utilizării capacităților de producție existente determină direct proporțional imboldul pentru investiții. Pe măsura creşterii gradului de folosire a capacităților existente, sporeşte incitația de a investi şi scade proporțional o dată cu reducerea acestuia.

14.4.2.2.2. RATA DOBÂNZII

Rata dobânzii este, în esența ei, un preț, ea reprezintă plata pentru capitalul împrumutat. Ca în cazul oricărui alt preț, apreciază Keynes, şi nivelul ratei dobânzii se stabileşte pe piață, prin confruntarea ofertei cu cererea. În cazul acesta se confruntă oferta de resurse băneşti temporar disponibile cu cererea de credite. Adică, pe de o parte, avem volumul depozitelor băneşti mobilizate la dispoziția instituțiilor specializate: bănci, fonduri de investiții etc., în calitate de ofertă. Pe de altă parte, se manifestă cererile de credit, venite din partea agenților economici, persoanelor fizice, instituțiilor etc.

Dar cum se determină oferta şi cererea de bani?

Cantitatea de bani pusă la dispoziția economiei, **oferta** de masă monetară, depinde de politica Băncii Naționale sau de deciziile Guvernului.

În privința **cererii** de bani, lucrurile sunt mai complicate. În esență, se pune problema de a vedea ce determină cantitatea de bani pe care oamenii doresc s-o dețină, în raport cu alte valori.

Keynes a fracționat răspunsul la această chestiune în **trei elemente** şi a distins **trei rațiuni** pentru care oamenii preferă să dețină o parte a bogăției lor mai ales sub formă de bani lichizi decât sub forma unor active aducătoare de dobândă.

Mobilul tranzacțiilor[2479]. Oamenii de afaceri au nevoie de lichidități pentru a efectua cumpărările şi plățile cotidiene.

Mobilul precauției. Se impune crearea de lichidități – la dispoziția firmelor şi a menajelor – în scopul acoperirii unor nevoi neprevăzute legate de posibilitatea apariției unor riscuri.

2479 Mobilul tranzacțiilor este reprezentat – de fapt – prin alte două mobiluri: mobilul venitului şi mobilul afacerilor. Vezi John Maynard Keynes, ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor***, Bucureşti, 1970, p. 213–214.

Mobilul speculaţiei. Mai ales oamenii de afaceri, dar nu numai ei, reţin o parte din venituri sub formă de lichidităţi, pentru eventualele posibilităţi de speculă pe piaţa financiară primară sau secundară sau pe piaţa bunurilor şi serviciilor etc.

Mobilul tranzacţiei şi cel al precauţiei sunt – practic – insensibile la variaţiile ratei dobânzii.

Dimpotrivă, volumul lichidităţilor pentru scopuri speculative este direct proporţional influenţat de evoluţiile ratei dobânzii.

Dacă **rata dobânzii este** deja **ridicată** şi oamenii cred că urmează o reducere a ei, vor prefera să împrumute sume de bani cât mai mari. Dorinţa de a realiza un profit speculativ îi va împinge să-şi plaseze banii în titluri de valoare (în special obligaţiuni) şi **preferinţa lor pentru lichiditate va fi redusă**.

În ipoteza contrară, când **rata dobânzii este redusă**, dar se prevede o creştere a ei, **preferinţa pentru lichiditate va fi mare**. Acum ei vor plasa banii cu împrumut la instituţii de credit, sau în altă parte.

În concluzie, **când rata dobânzii este mică**, cererea de bani pentru motive speculative, **înclinaţia spre lichiditate va fi mare**.

Invers, **când rata dobânzii este ridicată**, **înclinaţia spre lichiditate va fi redusă**.

- **Când rata dobânzii este mică sau scade, cererea de bani este mare sau în creştere.**
- **Când rata dobânzii este mare sau în creştere, cererea de bani este mică sau scade**.

În felul acesta, **rata dobânzii efective se stabileşte la nivelul pentru care cererea de bani, determinată de anumite mobiluri, este egală cu oferta de bani a Băncii Centrale**. Adică, rata dobânzii este determinată de volumul de bani creat (emis) de Banca Centrală, pe de o parte, şi de cererea de bani (preferinţa pentru lichiditate), pe de altă parte.

Pe această bază, Keynes[2480] a determinat cantitatea de bani după formula:

$$\mathbf{M = M_1 + M_2 = L_1(Y) + L_2(d')}$$ unde

M – cantitatea de lichidităţi din economie
M_1 – suma de bani lichizi pentru satisfacerea mobilului tranzacţiilor şi a mobilului precauţiei
M_2 – suma păstrată pentru mobilul speculaţiei
L_1 – funcţia lichidităţii aferentă unui venit Y, care determină pe M_1
L_2 – funcţia lichidităţii aferentă ratei dobânzii d', care determină pe M_2.

Dar Keynes nu a fost mulţumit cu această concluzie. El a adăugat o remarcă suplimentară, care a devenit un element important al atacului său contra teoriei clasice. Dacă Banca Centrală modifică cantitatea de bani, se modifică, corespunzător, şi rata dobânzii. Ca şi în cazul celorlalte mărfuri, sporirea ofertei atrage după sine reducerea preţului, iar scăderea ofertei conduce la urcarea preţului. În cazul acesta, când oferta de bani urcă, se reduce rata dobânzii, iar când oferta scade, are loc creşterea ratei dobânzii.

Keynes a atras atenţia că asemenea procese se produc o dată cu modificarea ofertei de bani, numai cu condiţia ca cererea de bani (preferinţa pentru lichiditate) să rămână constantă. În condiţiile unei cereri nemodificate, orice schimbare a ofertei de bani într-o direcţie, va produce o mişcare în direcţie contrară a ratei dobânzii.

2480 Încă în 1920, Keynes a elaborat următoarea formulă de exprimare a teoriei cantitative a banilor: **N = P . L;** unde **N** – numerarul în circulaţie; **P** – preţul unitar al bunurilor de consum; **L** – lichiditătile populaţiei (numerarul deţinut de populaţie). În această egalitate, stabilitatea lui **L** este esenţială pentru asigurarea echilibrului monetar şi controlul inflaţiei. Apoi, în ***A Tract on Monetary Reform,*** a utilizat următoarea formulă: **n = p(k + rk')**, **„Ecuaţia de la Cambridge",** unde: **n** – numerarul în circulaţie; **p** – nivelul preţurilor; **k** – numerarul asupra populaţiei; **r** – rata dobânzii la depozitele bancare; **k'** – depozitele bancare ale populaţiei. **n** şi **r** sunt stabilite instituţional de către guvern şi bănci. (După Lawrence Robert Klein, ***The Keynesian Revolution***, Editura MacMillan, Londra, 1950, p. 7; vezi şi J. A. Schumpeter, ***History of Economic Analysis,*** p. 1108).

Iată, aici, dinamica gândirii keynesiste cu privire la cererea de investiții:

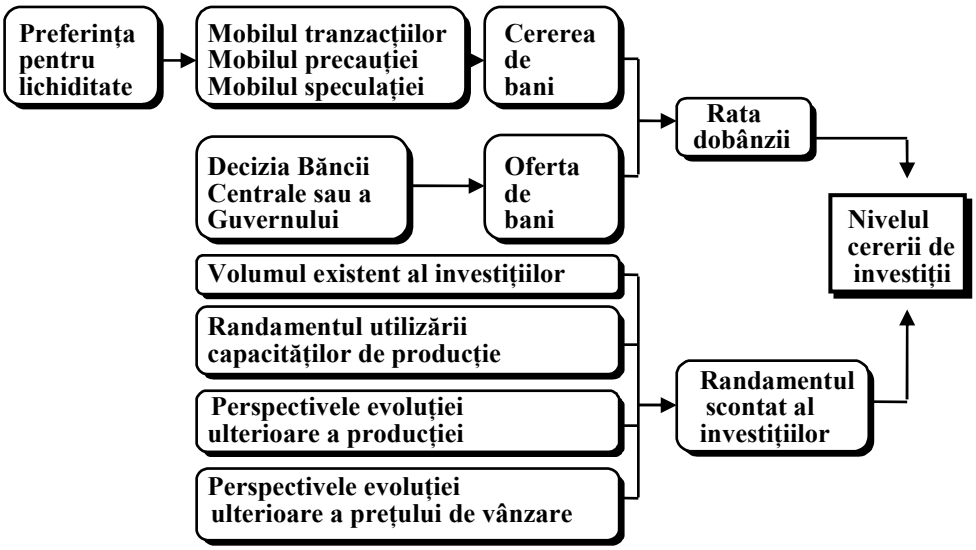

14.4.3. NIVELUL PRODUCȚIEI ŞI AL OCUPĂRII

Am văzut care sunt – în concepția lui Keynes – factorii care determină, într-o țară, pe de o parte, nivelul consumului, şi pe de altă parte, nivelul investițiilor.

Cum Keynes a început prin a descompune **venitul național (Y)** în aceste două elemente, **consum (C)** şi **investiții (I)**, este clar că factorii care le determină sunt aceiaşi cu cei de care depinde venitul național.

$$Y = C + I$$

Pornind de la acest punct şi de la această egalitate, Keynes era pregătit să-şi amorseze bomba.

S-a demonstrat că nivelul ocupării mâinii de lucru este determinat de nivelul consumului şi investițiilor realizate la nivel național.

Dar, oare, acest nivel de ocupare corespunde – în mod automat – cu ocuparea deplină a mâinii de lucru?

Există în economie mecanisme care garantează că investițiile întreprinzătorilor şi consumul populației sunt de natură să provoace un asemenea nivel al producției, care să asigure folosirea deplină a forței de muncă?

Ce împiedică consumul şi investițiile să se agregheze într-o cerere aşa de mare, încât, pentru a o satisface, să fie nevoie de angajarea integrală a tuturor celor care caută de lucru?

Sau, dimpotrivă, dispune economia de mijloace prin care să împiedice scăderea cererii globale la un nivel care să necesite doar ocuparea parțială a resursele de muncă disponibile?

Pe scurt, ce ne face să credem că milioanele de indivizi care decid să consume sau nu, şi zecile de mii de întreprinzători care decid să investească sau nu, vor forma – ca printr-un miracol – un astfel de nivel al cererii efective, care să determine folosirea deplină a mâinii de lucru?

La toate aceste întrebări, Keynes a răspuns foarte categoric.

- **Nivelul ocupării, care rezultă din totalul cheltuielilor de consum şi investiții dintr-o țară, NU VA FI – în mod necesar – cel al ocupării depline**.

Nimic nu împiedică consumul şi investițiile să formeze o cerere excesivă, în raport cu posibilitățile de producție ale economiei, şi să conducă la **inflație**. Invers, nu există forțe care

să garanteze că consumul şi investiţiile nu vor scădea sub posibilităţile de producţie ale economiei, şi să genereze **şomaj**[2481].

Pe scurt, nu există nici o raţiune să credem că suma totală a milioanelor de decizii de a consuma sau de a investi, va forma o cerere efectivă care să asigure folosirea deplină a mâinii de lucru.

Iată partea cea mai dramatică şi mai delicată a raţionamentului keynesist.

Dramatică, pentru că bulversează şi răstoarnă teoria şi practica economică dominantă până în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea.

Delicată, deoarece demonstrează nevoia acţiunii guvernamentale de o manieră şi de o amploare nebănuite până atunci.

Lecţia era cât se poate de tranşantă şi transparentă.

- **Dacă guvernul doreşte folosirea deplină a mâinii de lucru, el nu se poate mulţumi să o aştepte pasiv de la mecanismele concurenţiale şi ale liberei iniţiative. El trebuie să întreprindă acţiuni precise, menite să realizeze un astfel de nivel al consumului şi investiţiilor, capabil să asigure ocuparea deplină a resurselor de muncă**.

Pentru a explica concepţia sa cu privire la corelaţiile dintre oferta globală, cererea globală şi nivelul ocupării resurselor de muncă (mâinii de lucru), Keynes a pornit de la următorul model.

Notăm

Z – preţul global de ofertă al producţiei [= (costul factorial + profitul)]

N – numărul persoanelor ocupate

Z = Φ(N) – funcţia ofertei globale (raportul dintre Z şi N)

D – volumul de încasări pe care întreprinzătorul scontează să-l obţină folosind N persoane

D = f(N) – funcţia cererii globale (raportul dintre D şi N)

Dacă, la o anumită mărime a lui **N**, „volumul scontat de încasări este mai mare decât preţul global de ofertă", adică dacă **D > Z**, „întreprinzătorii vor fi stimulaţi să mărească volumul folosirii mâinii de lucru dincolo de **N** şi, la nevoie, să urce costurile făcându-şi concurenţă pentru factori de producţie la mărimea lui **N** la care **Z** devine egal cu **D**"[2482].

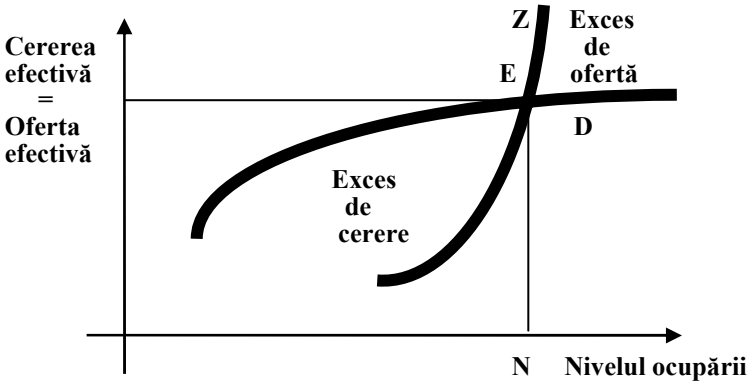

2481 Keynes a distins **trei categorii de şomaj. 1. „Somajul friţional",** „determinat de un dezechilibru temporar între cantităţile diferitelor resurse specializate, ca urmare a unor erori de calcul sau a unor intermitenţe ale cererii; sau de faptul că trecerea de la un loc de muncă la altul nu se poate efectua fără anumite întârzieri, astfel încât într-o societate nestatică va exista întotdeauna o anumită proporţie de resurse nefolosite «între două ocupări»". **2. „Somajul voluntar",** „datorat refuzului sau imposibilităţii pentru o unitate de muncă de a accepta o retribuţie corespunzătoare valorii produsului care poate fi atribuit productivităţii sale marginale, refuz sau imposibilitate bazate pe anumite prevederi legale, pe uzanţe sociale, pe înţelegeri în vederea negocierii contractelor colective, pe adaptarea lentă la schimbări sau pe simpla încăpăţânare proprie naturii umane" (John Maynard Keynes, *Teoria generală* …, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 44). **3. „Somaj involuntar",** „există dacă, în cazul unei creşteri uşoare în raport cu salariul nominal a preţurilor la bunurile pe care le consumă muncitorii, atât oferta totală de mână de lucru dispusă să muncească la salariul nominal curent, cât şi cererea totală de mână de lucru la acest salariu ar fi mai mari decât volumul existent al ocupării" (J. M. Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, …*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 52). Deci, şomajul involuntar este determinat de condiţiile obiective ale procesului de valorificare a capitalului. Joan Robinson numea **„Somaj mascat",** utilizarea incompletă a timpului de muncă.

2482 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 62.

- „Astfel, **volumul folosirii mâinii de lucru este determinat de punctul de intersecţie dintre curba cererii globale şi curba ofertei globale, căci acesta este punctul la care profiturile scontate de întreprinzători vor fi maxime**”[2483] (s. ns.).

„Nivelul cererii efective – apreciază Keynes – este punctul unde oferta agregată şi cererea sunt egale. Dacă **D** este mai mare decât **Z**, întreprinzătorii vor fi stimulaţi să sporească ocuparea; dacă este mai mică, vor fi stimulaţi să reducă gradul de ocupare. Principalii factori care determină nivelul cererii efective sunt înclinaţia spre consum şi înclinaţia spre investiţii”[2484].

La stânga punctului de echilibru şi sub el, oferta globală de bunuri şi servicii este mai mică decât cererea globală solvabilă **(O < C)** şi **(Z < D)**. Prin urmare, în această situaţie, preţul global de ofertă este sub volumul de încasări maxim posibil pe economie. În consecinţă, nici profitul obţinut de întreprinzători nu este maxim, ci sub acest nivel. Întreprinzătorii vor fi dispuşi să-şi mărească preţul global de ofertă atât timp cât există o cerere solvabilă nesatisfăcută. Aceasta înseamnă că oferta globală de bunuri şi servicii trebuie să crească până la nivelul satisfacerii cererii globale solvabile. Întreprinzătorii vor fi interesaţi de acest lucru, întrucât o dată cu sporirea ofertei de bunuri, sporesc încasările totale, iar profitul total tinde să se maximizeze. Prin ridicarea curbei ofertei globale **Z**, până la intersecţia ei cu curba cererii globale **D**, întreprinzătorii vor oferi şi un volum de ocupare a forţei de muncă în creştere. În punctul de întâlnire al celor două funcţii (curbe) **E**, cererea solvabilă globală este maximă şi complet satisfăcută, se foloseşte cel mai mare număr posibil al forţei de muncă, iar profiturile întreprinzătorilor s-au maximizat şi ele.

La dreapta punctului de echilibru şi deasupra lui, oferta globală de bunuri şi servicii este mai mare decât cererea globală solvabilă **(O > C)** şi **(Z > D)**. Prin urmare, în această situaţie, preţul global de ofertă este superior volumului de încasări maxim posibil pe economie. În consecinţă, preţul global de ofertă este mai mare decât încasările maxime pe care le oferă economia. Acum, profitul total obţinut de întreprinzători este sub nivelul său maxim. Întreprinzătorii vor fi determinaţi să-şi reducă preţul global de ofertă până la nivelul încasărilor efective din economie. Aceasta înseamnă că oferta globală de bunuri şi servicii se va reduce până la nivelul cererii globale solvabile, care este inferior ofertei globale. Întreprinzătorii vor fi interesaţi de acest lucru, întrucât o dată cu reducerea ofertei de bunuri, îşi diminuează costurile totale, iar profitul total tinde să se maximizeze. Prin scăderea înclinaţiei curbei ofertei globale **Z**, până la intersecţia ei cu curba cererii globale **D**, întreprinzătorii vor oferi şi un volum de ocupare a forţei de muncă din ce în ce mai mic. În punctul de întâlnire al celor două funcţii (curbe) **E**, cererea solvabilă globală este maximă şi complet satisfăcută, se foloseşte cel mai mare număr posibil al forţei de muncă, iar profiturile întreprinzătorilor s-au maximizat şi ele.

În punctul **E** curba ofertei globale **Z**, se întâlneşte cu curba cererii globale **D**, oferta de bunuri şi servicii este egală cu cererea solvabilă **(O = C)** şi **(Z = D)**, iar încasările întreprinzătorilor asigură maximizarea profiturilor totale ale acestora.

- **Aceasta este** – din punctul de vedere al întreprinzătorilor – **starea de optim a economiei naţionale**.

Dar o asemenea stare nu ne spune nimic cu privire la raporturile ce pot exista între acest optim şi nivelul ocupării resurselor de muncă din economie. Teoria clasică – afirmă Keynes – nu s-a preocupat de analiza şomajului, întrucât forţele concurenţei dintre întreprinzători îi împing spre folosirea maximă a resurselor de muncă. „Numai în acest punct poate să existe, după teoria clasică, un echilibru stabil”[2485]. După părerea noastră, afirmaţiile lui Keynes nu sunt întrutotul adevărate, deoarece Karl Marx a făcut o analiză profundă şi obiectivă a raporturilor dintre procesul de valorificare a capitalului şi nivelul ocupării forţei de muncă. Mai mult, Marx a investigat şi demonstrat – ca nimeni altul înaintea lui sau după el – procesele

2483 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 62.

2484 „The level of effective demand is the point where aggregate supply and demand are equal: if D is greater than Z, entrepreneurs would have an incentive to increase the employment; if it were lower, they would an incentive to reduce it. The main factors determining the level of effective demand were the propensity to consume and the incentive to invest” (Roger Backhouse, *Economists and the economy*, 2nd edition, Editura Transactions Publishers, New Brunswich, USA, 1994, p. 179).

2485 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 66.

obiective ale apariţiei şomajului, ca şi tendinţele de permanentizare şi creştere a lui în capitalism[2486].

Keynes apreciază că **„sistemul economic se poate afla într-o stare de echilibru stabil <u>când N este la un nivel situat sub ocuparea deplină</u>, şi anume la nivelul la care curba cererii globale se intersectează cu curba ofertei globale”**[2487] (s. ns.). Aceasta se întâmplă deoarece „există o insuficienţă a cererii efective care poate să oprească, şi deseori opreşte, creşterea folosirii mâinii de lucru ***înainte*** de a fi fost atins nivelul folosirii ei complete”[2488].

După părerea lui John Maynard Keynes, **volumul ocupării în starea de echilibru depinde de**:

- **funcţia ofertei globale (Z);**
- **înclinaţia spre consum (c = C/Y);**
- **volumul investiţiilor (I)**[2489]

Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor este o carte excesiv de dificilă. Din această cauză, la ora actuală, există un acord limitat între economişti cu privire la mesajul ei central. Sau, mai degrabă, se constată un minim acord referitor la specificitatea mesajului său central. De asemenea, s-au dezvoltat şi continuă să se dezvolte numeroase controverse în jurul căilor alese de Keynes pentru a ajunge la concluziile sale de bază.

- **Principalul mesaj** al cărţii este, după părerea noastră – totuşi – **clar**. **Economia capitalistă contemporană este confruntată în mod constant cu folosirea incompletă a resurselor de muncă, cu şomajul**[2490].

După părerea lui John Maynard Keynes, şomajul este determinat de slaba eficienţă a **„cererii globale”,** adică de suma totală a cheltuielilor cumpărătorilor-consumatori şi producătorilor-investitori **(D)**.

În opinia sa, acest pericol permanent constă în următoarele. Suma totală a cheltuielilor nu va fi suficientă – niciodată – pentru a cumpăra întregul produs al economiei care foloseşte integral resursele de muncă. Cu alte cuvinte, se menţine permanent ameninţarea pierderii unei părţi a ofertei de bunuri şi servicii, deoarece nu există suficiente cheltuieli pentru a cumpăra întreg produsul potenţial.

Dar de unde provine acest pericol? Keynes a demonstrat că, pe măsura creşterii veniturilor populaţiei, sporeşte şi volumul sumelor cheltuite de aceasta pentru consum, dar mai încet decât veniturile. Paradoxal, această rămânere în urmă a cererii totale faţă de oferta totală este cu atât mai mare cu cât societatea este mai bogată. Cu cât societatea este mai abundentă,

---

2486 Vezi aceste aspecte în Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială,* Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998, p. 245–400.

2487 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 66.

2488 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 66–67.

2489 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 65.

2490 Un asemenea mesaj ne permite să apreciem că între Karl Marx şi John Maynard Keynes există o filiaţie foarte puternică. Ambii autori au demonstrat că şomajul este o realitate a economiei capitaliste. Ambii apreciau că şomajul apare ca urmare a rămânerii în urmă a consumului faţă de producţie. La Marx contradicţia este obiectivă şi îşi are originile şi izvorul în conţinutul şi natura proprietăţii private. La el contradicţia este determinată de procesul valorificării capitalului şi de exploatarea forţei de muncă. Pauperizarea populaţiei muncitoreşti, apariţia şi creşterea şomajului, creşterea mai rapidă a producţiei decât consumul, sunt consecinţe directe şi măsură a procesului valorificării capitalului. La Keynes rămânerea în urmă a consumului faţă de producţie nu este determinată în mod obiectiv de natura şi conţinutul proprietăţii private. El nu şi-a propus nici un moment problema legării şomajului de caracteristicile producţiei capitaliste. La el explicaţia este, în principal, de natură psihologică. Cererea solvabilă rămâne în urma ofertei deoarece se manifestă „înclinaţia spre economisire”, care face ca veniturile să nu fie cheltuite integral, o parte a producţiei rămâne nerealizată, capitalul nu se valorifică corespunzător, se diminuează veniturile întreprinzătorilor şi ei nu oferă suficiente locuri de muncă pentru a ocupa deplin resursele disponibile. Ba mai mult, economia concurenţială nu dispune de mecanisme capabile să asigure automat şi să menţină permanent echilibrul între economii şi investiţii la nivel naţional. Keynes susţine că folosirea incompletă a resurselor de muncă este determinată de faptul că sumele economisite nu se află automat şi permanent în echilibru cu volumul investiţiilor. Ambii gânditori şi-au propus găsirea de soluţii pentru ocuparea deplină a resurselor de muncă. Diferenţa fundamentală dintre ei se relevă tocmai în problema soluţiilor propuse pentru înlăturarea şomajului. Marx propunea desfiinţarea proprietăţii private şi punerea sub control social a mijloacelor de producţie şi producţiei obţinute. Keynes nu pune în chestiune conţinutul şi natura proprietăţii private. El solicită intervenţia statului, politici macroeconomice, pentru a ridica consumul la nivelul producţiei, pentru a asigura echilibrul între economii şi investiţii şi – prin aceasta – ocuparea deplină a mâinii de lucru.

cu atât va fi mai mare partea din veniturile populației pe care aceasta este înclinată să le economisească, în loc să le cheltuiască pentru consum[2491]. Căci, „psihologia colectivității este de aşa natură încât, atunci când se măreşte venitul real global, consumul global creşte, dar nu cu aceeaşi mărime ca venitul”[2492].

Deci, o dată cu creşterea veniturilor se manifestă tendința oamenilor de a economisi o parte din ele. Această tendință de a economisi tot mai mult nu creează – în sine – dificultăți atât timp cât economiile sunt transformate, prin piața monetară, într-o cantitate echivalentă de investiții **(S = I)**, în echipament, maşini, întreprinderi etc.

Dacă sumele economisite se transformă integral şi simultan în investiții **(S = I)**,„cererea globală” se va menține egală cu „oferta globală” de bunuri şi servicii şi economia va funcționa normal şi se va afla în starea de echilibru, iar resursele de muncă vor fi complet utilizate.

Dacă, dintr-un motiv sau altul, pe perioade determinate sau ca tendință, economiile depăşesc investițiile **(S > I)**, „cererea globală” rămâne în urma „ofertei globale” şi o parte din bunurile şi serviciile create în economie nu se pot realiza. În asemenea situații economia funcționează defectuos şi se află în dezechilibru, iar resursele de muncă vor fi incomplet folosite.

Deci, dacă nu există suficiente cheltuieli de investiții **(S > I)**, capabile să absoarbă volumul crescând de economii, rezultatul va fi şomajul. În economia capitalistă contemporană nu există un mecanism capabil să garanteze transformarea fiecărei unități monetare economisite într-un echivalent investițional.

Întrucât piața şi politica liberală nu oferă un astfel de mecanism capabil să echilibreze automat, imediat şi continuu economiile cu investițiile, Keynes propune intervenția statului, a mecanismelor guvernamentale, pentru a conferi aceeaşi direcție de mişcare celor două mărimi.

Aceasta este ideea centrală a *Teoriei generale* …. Dar, pentru a-l înțelege pe Keynes şi – mai ales – analiza keynesistă, se impune explorarea unora dintre conceptele cu care operează.

John Maynard Keynes a fost asociat – multă vreme – **în conştiința publică, cu un avocat, sau cu un susținător fervent al activității publice, al acțiunii guvernamentale în vederea eliminării, sau prevenirii, sau absorbirii şomajului**.

Teoria cheltuielilor guvernamentale se bazează pe faptul că forța de muncă ocupată în sectorul public va cheltui cel puțin o parte din câştiguri, mărind, astfel, cererea globală. De pildă, salariații din sectorul de stat vor cumpăra mai multe alimente. Băcanii vor cheltui o parte din câştiguri comandând mai multe produse. Fermierii, primind comenzi suplimentare, vor decide mărirea producției. Creşterea producției agricole va genera comenzi suplimentare pentru semințe, îngrăşăminte şi aşa mai departe. Aceste procese, cu efecte în lanț, aparent nesfârşite, vor mări continuu veniturile, cererea globală şi ocuparea din ce în ce mai deplină a forței de muncă la nivelul întregii societăți.

Dar această concepție este destul de imprecisă, deoarece de fiecare dată o parte a veniturilor **„se scurge”** sub forma economiilor şi a restituirii datoriilor. Cum putem fi siguri că efectele stimulatoare ale eforturilor de sporire a consumului, pe cale guvernamentală, nu vor anulate de asemenea „scurgeri”?

În *Teoria generală* ... Keynes a încercat să dea mai multă precizie noțiunii de **„efecte multiplicatoare”** ale cheltuielilor sectorului public, prin introducerea aşa-numitei **„funcții a consumului”,** un concept nou şi absolut central în gândirea sa.

„Funcția consumului” (C = c * Y, sau **ΔC = c' * ΔY)** afirmă că, în fiecare an, cheltuielile totale reprezintă o fracțiune stabilă şi previzibilă a venitului național. În cele mai multe economii, cheltuielile pentru consum reprezintă aproximativ **75%**, adică **3/4**, din veniturile familiale[2493]. Această proporție urcă sau scade în funcție de creşterea sau reducerea venitului. S-ar putea ca aceasta să ne surprindă. Sau să ne apară, mai degrabă, ca o idee

2491 „Paradoxically, this problem of the possible defficiency of aggregate demand gets worse as a society becomes more affluent. The more affluent the society, the larger the amount of income people are inclined to save rather than to spent on consumption” (Mark Blaug, *John Maynard Keynes. Life. Ideas. Legacy*, Editura Macmillan, London, 1990, p. 11).

2492 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Editura Ştiințifică, București, 1970, p. 64.

2493 Vezi John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, 1970, p. 153–154.

evidentă şi banală. Adevărul este că asemenea concluzie a fost confirmată statistic în Anglia, la 6 ani de la apariţia ***Teoriei generale ….*** Ea s-a dovedit a fi una din îndrăznețele, dar empiricele presupuneri ale lui Keynes, verificată de practică.

Partea rămasă din veniturile populației peste şi deasupra cheltuielilor de consum, care depăşeşte aceste cheltuieli, poartă denumirea de **„economii".**

Pe de altă parte, **investiţiile** reprezintă cheltuieli suplimentare – peste cele ocazionate de producţia curentă – făcute de firmele de afaceri.

Deoarece – după părerea lui Keynes – **economiile şi investiţiile sunt făcute de persoane diferite**, pentru raţiuni dintre cele mai diverse, nu există nici o garanţie, aşa cum am mai afirmat, ca cele două mărimi să fie egale. Ce le poate pune în armonie sau, mai exact, în echilibru?

- Înaintea lui Keynes, se credea că **rata dobânzii** joacă rolul de regulator al volumului economiilor şi investiţiilor.

a. Când economiile aveau tendinţa de creştere şi exista pericolul ca ele să devină excesive, rata dobânzii începea să scadă. În felul acesta, erau, pe de o parte, descurajate economiile, iar, pe de altă parte, se încurajau creditele şi investiţiile pentru producţie, ca şi cele pentru consumul neproductiv.

b. Invers, când economiile erau insuficiente, se producea o urcare a ratei dobânzii. Ca urmare, pe de o parte, era încurajată înclinaţia spre economisire, iar, pe de altă parte, se descurajau creditele şi cheltuielile de natura investiţiilor, ca şi cele pentru consumul neproductiv.

Keynes a elaborat o paradigmă total diferită de cea care a dominat gândirea de până la el. Modelul keynesist se bazează pe **două idei** principale:

- **Evoluţia şi variaţiile în timp ale venitului aduc în stare de echilibru economiile şi investiţiile**.
- **Investiţiile reprezintă elementul activ în relaţia lor cu economiile**.

La o creştere oarecare a investiţiilor, venitul creşte cu o mărime egală cu produsul dintre creşterea investiţiilor şi un multiplicator supraunitar **($\Delta Y = M * \Delta I$)**. Deci, volumul venitului creşte mai repede decât volumul investiţiilor. Aceasta produce, la rândul ei, o creştere a cheltuielilor de consum, dar niciodată la fel de mare, niciodată egală cu creşterea veniturilor. Diferenţa se transformă în economii, care se opun – iniţial – creşterii investiţiilor.

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta S \quad \text{adică} \quad \Delta C = \Delta Y - \Delta S \quad \text{şi} \quad \Delta S = \Delta Y - \Delta C$$

Avem, aici, **patru categorii agregate şi realităţi interdependente**:

- **funcţia consumului ($C = c * Y$);**
- **multiplicatorul (M);**
- **economiile (S);**
- **investiţiile (I)**.

La început, trebuie să analizăm consumul, economiile şi investiţiile sub forma şi în cadrul unui **„flux circular"** („circular flow").

Mai întâi, **firmele plătesc menajelor** (familiilor) salarii, rente, dobânzi şi profituri, drept **venituri ale muncii şi proprietăţii**. Acum, veniturile populaţiei reprezintă cheltuieli pentru firmele de afaceri. Banii trec de la firmele productive spre populaţie. Pe această cale **firmele** obţin de la populaţie serviciile factorilor de producţie pe care le încorporează în bunuri şi servicii.

Apoi, **menajele cheltuie veniturile**, cumpărând de la firmele productive bunurile şi serviciile pe care acestea le creează şi le prezintă ca ofertă pe piaţă. Oamenii consumă – productiv şi individual – în calitate de întreprinzători sau nu, bunurile şi serviciile pe care ei înşişi le-au creat în producţie. Acum, **veniturile firmelor reprezintă cheltuieli pentru populaţie**. Mărfurile trec de la producători la consumatori, iar banii se reîntorc la punctul lor iniţial. Circuitul poate reîncepe, la acelaşi nivel, sau la altul.

Modelul clasic şi neoclasic, anterior lui Keynes, se baza pe **următoarele postulate**:

- **Veniturile obţinute de firme de la menaje şi cele ale menajelor obţinute de la firme (salarii, rente, dobânzii etc.) sunt totdeauna egale şi sunt folosite integral pentru consum şi economii ($Y = C + S$).**
- **Economiile şi investiţiile sunt realizate de aceleaşi categorii ale populaţiei, în dubla lor calitate de producători şi consumatori.**

- **Economiile sunt totdeauna egale cu investițiile (S = I).**

De aceea, **oferta globală este egală cu cererea globală, veniturile întreprinzătorilor sunt egale cu cheltuielile populației, iar veniturile populației cu cheltuielile firmelor şi economia se află în echilibru**.

Fluxul circular al veniturilor în modelul clasic[2494]

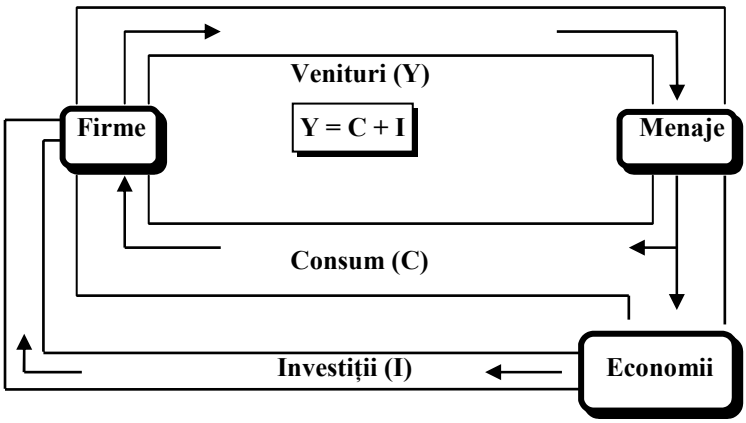

Keynes afirmă că **firmele nu se pot aştepta ca vânzările lor către consumatori să fie la fel de mari ca plățile pe care ele însele le fac populației sub forma veniturilor (salarii, rente, profituri, dobânzi etc.). Aceasta deoarece populația are tendința de a economisi o parte a veniturilor sale. Ca urmare, aceste economii „se scurg" în afara „fluxului circular".**

Modelul keynesist se bazează pe următoarele **postulate**:

- **Veniturile obținute de firme de la menaje şi cele ale menajelor obținute de la firme (salarii, rente, dobânzii etc.), sunt totdeauna folosite integral pentru consum şi economii (Y = C + S).**
- **Veniturile obținute de firme <u>nu</u> sunt totdeauna egale cu veniturile menajelor, ci numai cu cheltuielile acestora pentru consum.**
- **Economiile şi investițiile sunt realizate de categorii diferite ale populației. Cumpărătorii-consumatori economisesc, iar cumpărătorii-producători investesc.**
- **Economiile globale şi investițiile globale <u>nu</u> sunt totdeauna egale (S ≠ I).**

Când sumele economisite diferă de cele investite, oferta globală şi cererea globală nu sunt egale, veniturile firmelor nu sunt egale cu cheltuielile populației, iar veniturile populației nu sunt egale cu cheltuielile firmelor, şi **economia se află în stare de dezechilibru**.

2494 Vezi şi Joseph Finkenstein, Alfred Thimm, *Economics and Society. The Development of Economic Thought from Aquinas to Keynes*, Editura Harper & Row Publishers, USA, 1973, p. 297.

Fluxul veniturilor în modelul keynesist[2495]

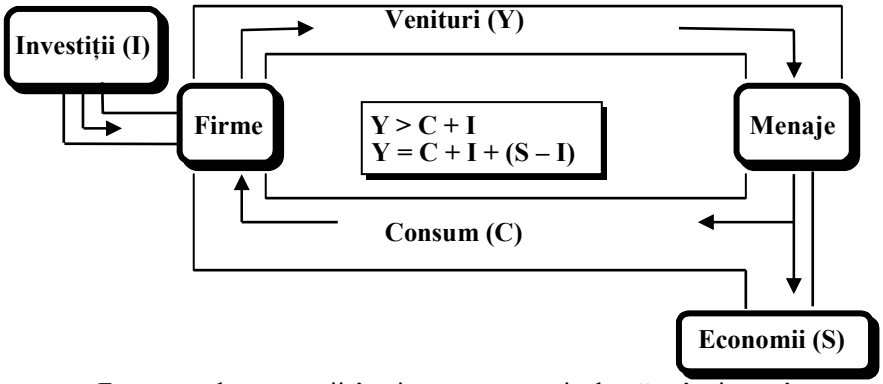

Formarea de economii în sine nu este periculoasă atât timp cât oamenii de afaceri, agenţii economici investesc sume egale cu cele economisite. Suma totală a venitului ce se „scurge" în afara „fluxului circular" va creşte când întreprinzătorii încearcă să investească mai mult decât economisesc consumatorii. Invers, venitul va scădea când volumul economiilor depăşeşte volumul investiţiilor.

Totodată, se va demonstra că tocmai creşterea venitului este aceea care generează economisirea. La rândul ei, economisirea va împiedica creşterea investiţiilor şi – deci – a veniturilor viitoare etc., cu toate efectele ce decurg de aici.

Să presupunem un venit naţional de **Y = 400$ = 300$C + 100$S**. Cei 100$ economisiţi se investesc integral şi întreaga sumă este folosită pentru angajarea de muncitori suplimentari. Deci, **S = I = 100$**. Aceşti lucrători primesc un venit suplimentar de 100$.

Conform **„funcţiei consumului",** elaborată de Keynes, există o relaţie stabilă între creşterea veniturilor şi creşterea cheltuielilor pentru consum **(ΔY = ΔC + ΔS)**. Presupunem că, de fiecare dată, cele 100$ venituri suplimentare se împart astfel: **100$ΔY = 75$ΔC + 25$ΔS**. Muncitorii vor cheltui 75$ pentru cumpărarea de alimente suplimentare şi vor economisi 25$. Băcanii, negustorii de alimente vor folosi cei 75$ primiţi de la muncitori astfel: 75%, adică 56$ pentru consum propriu şi pentru comenzi suplimentare de alimente şi 25%, adică 19$ vor economisi. Fermierii vor folosi cei 56$ astfel: 75%, adică 42$ pentru sporirea consumului propriu şi pentru cumpărarea de îngrăşăminte, fertilizatori etc. de la industrie în scopul sporirii producţiei agricole şi 25%, adică 14$ îi vor economisi. Industriaşii vor folosi cei 42$, astfel: 75%, adică 32$ pentru sporirea consumului şi producţiei, şi 25%, adică 10$ îi vor economisi etc. etc.

2495 Vezi şi Joseph Finkenstein, Alfred Thimm, *Economics and Society. The Development of Economic Thought from Aquinas to Keynes*, Editura Harper & Row Publishers, USA, 1973, p. 297.

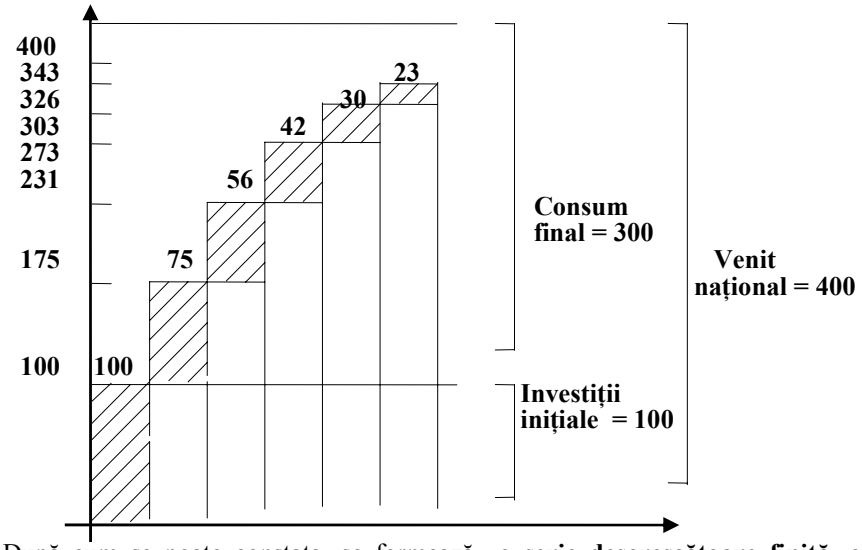

După cum se poate constata, se formează o **serie descrescătoare finită**, care se oprește după un număr determinat de iterații. Dacă muncitorii cheltuie 3/4 din veniturile lor suplimentare, adică, dacă **„înclinația marginală spre consum"** va fi **c' = ΔC/ΔY = 3/4**, multiplicatorul va fi **M = ΔY/ΔI = 4**, dacă ei ar cheltui 7/8, multiplicatorul ar fi 8 etc. Cu alte cuvinte, **cu cât este mai mare proporția consumului în veniturile suplimentare, cu atât mai mare va fi efectul multiplicator al investițiilor [M = 1/(1 – c')]**.

Totodată, se observă că atunci când **„înclinația marginală spre consum"** este **c' = 3/4**, **„înclinația marginală spre economisire"** este **s' = ΔS/ΔY = 1/4**, când prima este 7/8 cea de a doua este 1/8 etc. Deci, înclinația marginală spre consum şi cea spre economisire sunt două mărimi **opuse** una alteia şi **complementare**.

Adică, **c' + s' = 1** **c' = 1 – s'** şi **s' = 1 – c'**

- Rezultă că, **cu cât este mai mare proporția economiilor în veniturile suplimentare, cu atât mai mic va fi efectul multiplicator al investițiilor (M = 1/s')**.

Cu alte cuvinte:

- **Efectul multiplicator al investițiilor asupra venitului este direct proporțional cu „înclinația marginală spre consum"**
[M = 1/(1 – c')].
- **Efectul multiplicator al investițiilor asupra venitului este invers proporțional cu „înclinația marginală spre economisire"**
(M = 1/s').

Keynes a demonstrat că **efectul multiplicator al cheltuielilor asupra veniturilor este totdeauna supraunitar**[2496]. Dar acest adevăr este cât se poate de evident, deoarece se ştie că **c'** şi **s'** sunt – în condiții normale – mărimi **pozitive** şi **subunitare**. Adică **0 ≤ c' ≤ 1** şi **0 ≤ s' ≤ 1**, dar şi mai exact **0 < c' < 1** şi **0 < s' < 1** deoarece, în mod normal, niciodată nu se consumă şi nu se economiseşte întreg sporul de venit.

Dacă în sectorul privat efectul multiplicator al cheltuielilor este diminuat prin manifestarea înclinației marginale spre economisire, înseamnă că „cererea globală" are tendința de rămânere în urmă față de „oferta globală". Consecința o constituie apariția şi sporirea şomajului.

Pentru a rezolva această problemă, **Keynes a propus ca statul să investească şi să mărească cheltuielile din sectorul public**. Dacă efectul multiplicator al cheltuielilor este

2496 Iar rezultatul împărțirii unui număr întreg la un număr fracționar este o mărime supraunitară. În cazul nostru, 1 împărțit la un număr cuprins între 0 şi 1, aparținând intervalului (0;1), va fi totdeauna supraunitar.

totdeauna supraunitar, trebuie să fie adevărat că şomajul poate fi absorbit printr-o creştere suficientă a cheltuielilor publice. John Maynard Keynes a demonstrat că efectele stimulatoare ale cheltuielilor publice sunt mai mari în cazul finanţării lor prin împrumuturi, devalorizarea banilor, inflaţia controlată, decât prin mărirea fiscalităţii.

14.4.4. ECHILIBRUL ECONOMIC

Pentru explicarea şi interpretarea concepţiei economice a lui John Maynard Keynes, economistul american Paul Anthony Samuelson[2497] (n. 1915) a propus o diagramă, pornind de la unghiul drept.

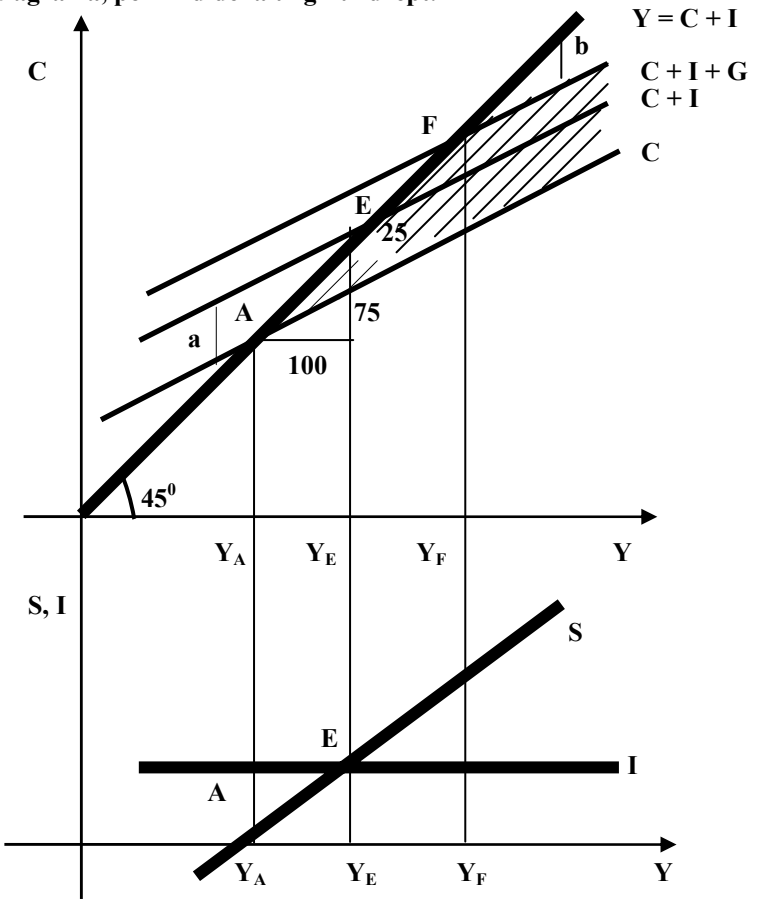

▶ În această schemă, **în fiecare punct de pe bisectoarea unghiului de 90^0, consumul este egal cu venitul (C = Y)**, corespunzător, **economiile sunt egale cu investiţiile (S = I)**, iar **echilibrul fără şomaj este realizat**[2498].

Dacă o persoană (sau o societate) cheltuie întregul venit obţinut, şi numai pe acesta, „linia echilibrului" („egalităţii") (între venituri şi cheltuieli) va fi identică cu funcţia consumului (care măsoară cererea efectivă). Diferenţa dintre „linia echilibrului" şi „funcţia consumului" reprezintă „economiile".

2497 Profesor la Massachusetts Institute of Technology (MTI), laureat al Premiului Nobel pentru Economie (1970), autorul lucrării ***Economics*** (1948), principalul manual universitar de Economie politică din ţările occidentale din perioada postbelică, tradus în peste 50 de limbi şi editat în cincisprezece ediţii în cursul secolului al XX-lea.

2498 „The 450 line is the 'equality line'; that is, tan(450) = 1; hence from any point on the x axix, the vertical distance to the equality line equals the horizontal distance to the origin" (Joseph Finkenstein, Alfred Timm, *Economists and Society. The Development of Economic Thought from Aquinas to Keynes*, Editura Harper & Row Publishers, USA, 1973, p. 291).

În punctul **A** consumul şi venitul sunt egale, adică întregul venit este consumat şi economiile, respectiv investițiile sunt egale cu zero. Consumul este o funcție de venit şi variază în acelaşi sens în care se modifică venitul.

Dar nu numai atât. În gândirea keynesistă consumul este o funcție specială a venitului **(C = c * Y)**. Când venitul creşte, consumul creşte şi el, dar mai puțin decât sporirea venitului **(ΔY = ΔC + ΔS)**. Aşa cum demonstrează Keynes, înclinația marginală spre consum **c' = ΔC/ΔY** este o mărime pozitivă, dar subunitară. Adică, totdeauna, sporul cheltuielilor pentru consum va fi mai mic decât sporul venitului **(ΔC < ΔY)**, din cauza manifestării înclinației marginale spre economisire **(s' = ΔS/ΔY)**. Cu alte cuvinte, totdeauna, sporul venitului va fi format din sporul consumului şi din sporul economiilor **(ΔY = ΔC + ΔS)**.

Această corelație este reprezentată de evoluția **curbei C**, a cărei **pantă (înclinație) este – totdeauna – egală cu înclinația marginală spre consum, este pozitivă, dar mereu mai mică decât 1 (bisectoarea unghiului de 90^0 are panta egală cu 1)**.

Keynes aprecia că în economia contemporană, panta curbei C este 3/4, sau 75% din aceea a venitului național. În punctul **A** populația consumă întregul venit. Dacă venitul creşte peste acest nivel, populația va consuma o fracțiune din ce în ce mai mică din venitul total. Paralel, oamenii vor economisi o fracțiune crescândă din venit, pe măsura sporirii acestuia. Cu alte cuvinte, înclinația marginală spre economisire este „complementul" înclinației marginale spre consum. Dacă c' = 3/4, s' = 1/4; c' = 4/5, s' = 1/5; c' = 7/8, s' = 1/8 etc. El a definit economiile „surplusul venitului peste cheltuielile pentru consum"[2499] **(Y = C + S)**. Cu alte cuvinte, economiile reprezintă diferența pozitivă dintre venit şi consum **(S = Y – C)**.

Curba **„funcției economisirii" (S = s * Y**, sau **ΔS = s' * ΔY)** are o **pantă egală cu înclinația marginală spre economisire**. În figura anterioară, economiile sunt reprezentate de partea haşurată cuprinsă între bisectoarea unghiului drept şi funcția consumului, sau de suprafața cuprinsă între axa orizontală a venitului şi funcția economiilor.

Una dintre ideile de bază ale doctrinei keynesiste afirmă că venitul întreprinzătorilor este determinat de nivelul cererii globale. Dar **cererea globală (C_G)** este formată – acum – din **cheltuielile de consum (C)** şi **investițiile agenților economici (I)**.

Adică, $\boxed{C_G = C + I}$

Curba **(C + I)** evidențiază mărimea dorită (dezirabilă) a cheltuielilor de consum şi investiții la fiecare nivel al venitului. Această curbă intersectează bisectoarea unghiului de 90^0 în punctul **E**. **Acest punct reprezintă o stare de echilibru, pentru că la acel nivel nivelul dorit al consumului şi investițiilor este perfect egal cu venitul total din economie**.

Dacă venitul ar fi mai mic sau mai la stânga punctului E, curba **(C + I)** ar fi deasupra bisectoarei, adică cererea globală (de consum şi investiții) va fi mai mare decât oferta globală. Într-o asemenea situație, agenții economici vor fi interesați să mărească oferta şi prețul de ofertă până la punctul de intersecție şi de echilibru E. Segmentul **„a"** măsoară excesul cererii globale față de oferta globală. Această stare va determina producătorii să mărească oferta de produse şi să creeze noi locuri de muncă.

Dacă venitul ar fi mai mare sau mai la dreapta punctului E, curba **(C + I)** ar fi sub panta de 45^0, adică cererea globală (de consum şi investiții) ar fi mai mică decât oferta globală. Acum, o parte a ofertei de bunuri şi servicii nu se realizează, iar întreprinzătorii nu obțin veniturile scontate. Segmentul **„b"** măsoară excesul ofertei globale față de cererea globală. Agenții economici vor fi determinați să reducă oferta şi prețul de ofertă până la nivelul cererii solvabile, până la punctul de intersecție şi de echilibru **E**. În acest punct curba economiilor se intersectează cu curba investițiilor, cele două mărimi fiind egale **(S = I)**.

Dar venitul corespunzător punctului de echilibru **E**, adică Y_E, nu coincide – în mod necesar – cu venitul necesar ocupării depline a forței de muncă Y_F. În realitate, Y_E este inferior lui Y_F, adică **($Y_E < Y_F$)** şi economia concurențială capitalistă nu dispune de forțe care să ridice – în mod automat – pe Y_E la nivelul lui Y_F.

De aceea, **se impune intervenția statului**, care prin intermediul politicii fiscale, monetare şi a cheltuielilor publice, „să împingă" pe Y_E la nivelul lui Y_F, adică să asigure egalitatea $Y_E = Y_F$ şi ocuparea deplină a resurselor de muncă.

2499 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, București, 1970, p. 95.

În noile condiții, **cererea globală (C_G)** va fi formată din **cheltuielile de consum (C)**, **investițiile (I)** şi **cheltuielile publice (G)**.

$$C_G = C + I + G$$

Presupunem că **G** reprezintă **cheltuielile guvernamentale**, iar **T** sunt **taxele şi impozitele** percepute la bugetul statului.

În starea de echilibru, vom avea

$$Y = C + I + G$$

Economiile sunt diferența dintre venit, pe de o parte, cheltuielile de consum şi taxe, pe de altă parte.

$$S = Y - (C + T) \quad \text{În consecință} \quad S + T = I + G \quad \text{sau} \quad S = I + (G - T)$$

Dacă cheltuielile guvernamentale sunt mai mari decât încasările, vom avea deficit bugetar **(G – T este pozitiv)**.

În acest caz **S = I + Deficitul bugetar**

Dacă cheltuielile bugetare sunt inferioare veniturilor, vom avea excedent bugetar **(G – T este negativ)**. În acest caz

$$S = I - \text{Excedentul bugetar}$$ [2500]

Acum, cererea globală va intersecta oferta globală în punctul **F**, iar echilibrul astfel stabilit corespunde ocupării depline a resurselor de muncă.

Deci, $Y_E = Y_F$

- Concluzia pe care o trage John Maynard Keynes este următoarea: **În oricare economie în care cheltuielile private (de consum şi investiții) se situează sub nivelul venitului corespunzător ocupării depline a forței de muncă, există – totdeauna – un volum al cheltuielilor guvernamentale capabil să asigure folosirea deplină a resurselor umane**.

Anterior s-a evidențiat rolul multiplicator al cheltuielilor asupra venitului. S-a văzut că fiecare unitate monetară cheltuită (fie pentru consum, fie pentru investiții) induce o creştere mai mare decât 1 a venitului. Acum ne vom ocupa numai de multiplicatorul investițiilor. Dacă **c' = 3/4**, multiplicatorul investițiilor va fi **M = 4**. Aceasta se bazează pe progresia geometrică infinită de forma

$$[(1 * 100) + (3/4 * 100) + (3/4^2 * 100) + (3/4^3 * 100) + (3/4^4 * 100) + \ldots],$$

cu alte cuvinte, $1 + r + r^2 + r^3 + \ldots + r^n + \ldots = 1/(1 - r)$, cu condiția ca $(r < 1)$.

Înclinația marginală spre consum este – totdeauna – subunitară. Deci, când **c' = 3/4**, **s' = 1/4**, iar $M = 1/(1 - c') = 1/s' = 4$.

In exemplul nostru, putem scrie

$1 + c' + c'^2 + c'^3 + \ldots + c'^n + \ldots = 1/(1 - c') = M$, sau

$1 + 3/4 + 3/4^2 + 3/4^3 + \ldots + 3/4^n + \ldots = M = 1/(1 - 3/4) = 4$.

Aceasta înseamnă că o creştere a investițiilor de 25 unități monetare va spori venitul cu 100 unități monetare. Deci, $\Delta Y = M * \Delta I = 4 * 25 = 100$. Sau $(Y_E - Y_A) = 4 * 25 = 100$ ori $(Y_F - Y_E) = 4 * 25 = 100$ etc.

2500 Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd. edition, Editura Harcourt Brace Jancovich, New York, 1975, p. 437–438.

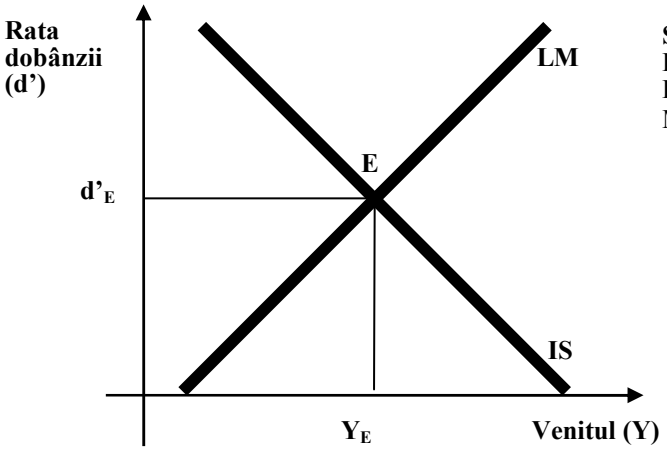

S - Economii
I - Investiții
L - Cererea de bani (lichidități)
M - Oferta de bani (lichidități)

Echilibrul macroeconomic

- **Punctul E corespunde nivelului venitului național (Y_E) și ratei dobânzii (d'_E) pentru care există un echilibru macroeconomic general, pe piața bunurilor și serviciilor, a forței de muncă, cât și pe piața monetară și a capitalului**.

Schema generală a dinamicii keynesiste este următoarea:

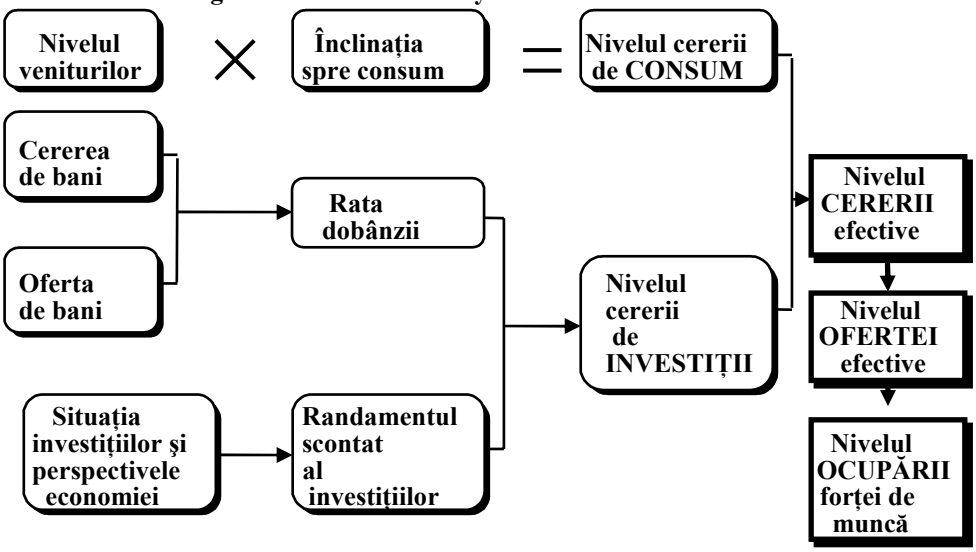

14.4.5. DIAGRAMA IS-LM[2501]

După apariția *Teoriei generale* … s-au propus mai multe forme grafice pentru explicitarea mesajului keynesist.

Unul dintre cele mai reprezentative şi sugestive modele formale de explicitare şi popularizare a doctrinei keynesiste a fost **„diagrama IS-LM".**

La elaborarea ei, contribuția hotărâtoare au avut-o englezul **John Richard Hicks (1904–1989)** şi americanul **Alvin Harvey Hansen (1887–1975)**, considerați – fiecare în țara lui – **lideri ai orientării keynesiste**.

Diagrama IS-LM a reprezentat, pentru câteva decenii, principalul instrument de explicitare şi organizare a politicii macroeconomice[2502].

La rândul său, economistul american **Paul Anthony Samuelson (n. 1915)** a propus modelul **„bisectoarei unghiului drept"** (prezentat de noi anterior) pentru a surprinde şi rolul factorilor guvernamentali în asigurarea echilibrului economic.

▶ Pentru trasarea diagramei-model IS-LM, pornim de la următoarele **postulate** ale doctrinei keynesiste:

- **Economiile sunt o funcție a nivelului venitului [S = f(Y)];**
- **Investițiile sunt o funcție a ratei dobânzii [I = f(d')];**
- **Cererea de bani este o funcție a nivelului venitului şi ratei dobânzii [L = f(Y,d')].**

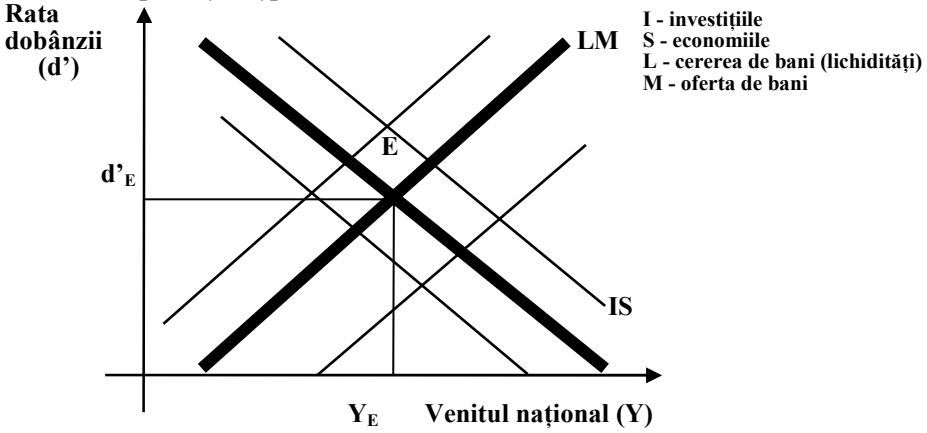

▶ Hicks a considerat că ***Teoria generală* …** are în vedere o economie cu **două piețe**:

- **piața bunurilor de consum şi investiții**, în care egalitatea **I = S** determină nivelul de echilibru al venitului şi, întâmplător, nivelul de echilibru al ratei dobânzii.
- **piața monetară**, în care egalitatea **M = L** determină nivelul de echilibru al ratei dobânzii şi, întâmplător, nivelul de echilibru al venitului.

2501 **Diagrama IS-LM** a fost elaborată de economistul englez **Sir John Richard Hicks (1904–1989**, premiul Nobel pentru economie în 1972), şi americanul **Alvin Harvey Hansen (1887–1975),** în perioada postbelică, pentru explicitarea teoriei keynesiste. Hicks a trasat curba IS în lucrarea *Mr. Keynes and the Classics: a suggested interpretation* (revista „Econometrica", 5 aprilie 1937, p. 147–149). Hansen a trasat curba LM în *A guide to Keynes* (Editura McGraw Hill, New York, 1953). La definitivarea modelului-diagramă IS-LM şi-au mai adus contribuția **Franco Modigliani (n. 1918)** în *Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money* (revista „Econometrica", 12 ianuarie 1944, p. 45–88), **Lawrence Robert Klein (n. 1920)** în *The Keynesian Revolution* (Editura Macmillan, New York, 1947), **Don Patinkin (n. 1922)** în *Price Flexibility and Full Employment* („American Economic Review", vol. 38, 1948, p. 543–564). Pentru alte interpretări ale diagramei IS-LM vezi şi Bernard Guerrien, *Economia neoclasică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 140–149. De asemenea, Bernard Guerrien are o lucrare interesantă (poate prea mult matematizată) dedicată teoriei neoclasice, sub titlul *La Théorie Néo-classique. Bilan et perspectives du modèle d'équilibre général,* 3e édition, Editura Economica, Paris, 1989, 495 pagini.

2502 „IS-LM became … not only the vehicle for popularizing Keynesian ideas and the mainstay of macroeconomic books but, for several decades, the main organizing conception for macroeconomics in general" (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, Editura Macmillan, London, 1987, vol II, p. 1002).

ECHILIBRUL PE PIAȚA BUNURILOR (IS)

Pentru a asigura un asemenea echilibru, se impune ca partea economisită din venit **(S)** să fie investită, deci să avem **I = S**. Cum în doctrina keynesistă volumul investițiilor depinde de rata nominală a dobânzii[2503] **(I = f(d'))** (***via*** rata marginală a capitalului[2504]), iar nivelul economiilor depinde de mărimea venitului **(S = f(Y))**, (***via*** funcția consumului **C = c$_*$Y**), ecuația **I = S** se poate scrie

$$\boxed{I(d') = S(Y)}$$

Se obține astfel o relație între venitul **Y** și rata dobânzii **d'**, pentru anumite funcții de investire și de economisire date. Această relație este ***descrescătoare***, dacă reținem ipotezele lui Keynes. Într-adevăr, atunci când venitul **Y** crește, economiile **S(Y)** cresc și ele (și chiar mai repede decât venitul).

Deoarece trebuie să avem **I(d') = S(Y)**, înseamnă că **I(d') trebuie să crească şi ea, fapt care nu este posibil decât dacă d' scade** (deoarece se presupune că volumul investițiilor și nivelul ratei dobânzii variază în sens invers unul față de altul). **Oricărei creșteri a lui Y îi corespunde o scădere a lui d'**. Deci, relația dintre venit **(Y)** și rata dobânzii **(d')** este reprezentată printr-o **curbă descrescătoare**, denumită **IS**. Această relație nu are o semnificație economică precisă. Ea nu oferă decât condiția pe care trebuie să o verifice rata dobânzii și venitul, pentru ca oferta globală **(O_{GB})** și cererea globală **(C_{GB})** de bunuri să fie egale, adică pentru ca

$$\boxed{O_{GB} = C_{GB}}$$

Curba IS reprezintă – deci – funcția consumului (economiilor), a investițiilor și constituie **locul geometric al condiției de echilibru dintre economii şi investiții**. Tot pe această curbă, **cheltuielile totale (pentru consum şi investiții) sunt egale cu venitul național (Y = C + I)**.

ECHILIBRUL PE PIAȚA MONETARĂ (LM)

S-a demonstrat că cererea de bani, sub formă de lichidități, crește o dată cu venitul (din cauza sporirii volumului de tranzacții), deci este o funcție crescătoare a venitului **(L_1 = f(Y))**. Totodată, volumul lichidităților scade pe măsura urcării ratei dobânzii, deci este o funcție descrescătoare a ratei dobânzii **(L_2 = f(d'))**, pentru că încasările nefolosite nu aduc nici un profit. Cererea totală de bani lichizi **(L)** este formată din două segmente relativ individualizate și distincte. Pe de o parte, **L_1(Y)** este **o funcție crescătoare a venitului**. Pe de altă parte, **L_2(d')** este **o funcție descrescătoare a ratei dobânzii**. Presupunând că oferta de monedă **(M)** este dată (ca o mărime exogenă), atunci echilibrul pe piața monetară se realizează când

$$\boxed{M = L = L_1(Y) + L_2(d')}$$

Această ecuație exprimă o relație între venitul **Y** și rata dobânzii **d'**, în condițiile în care **L_1**, **L_2** și **M** sunt determinate. **Ea este reprezentată prin curba crescătoare LM**. Într-adevăr, când crește venitul **Y**, crește și **L_1(Y)**. Dar, în același timp, **L_2(d') = M – L_1(Y)**, scade, ceea ce nu este posibil decât dacă **d'** crește (întrucât, prin definiție, **L_2(d')** este o funcție descrescătoare de **d'**). Altfel spus, **venitul Y şi rata nominală a dobânzii d' variază în același sens**. Nici curba **LM** nu are o semnificație economică precisă. Ea reflectă numai condiția pe care trebuie s-o verifice venitul **Y** și rata dobânzii **d'** pentru realizarea echilibrului pe piața monetară, adică egalitatea între oferta **(M)** și cererea de bani **(L)**.

$$\boxed{M = L}$$

2503 Rata nominală a dobânzii **(d'_n)** va fi simbolizată aici – pentru simplificare și o mai bună înțelegere – cu **d'**.
2504 „Raportul dintre randamentul viitor al unui bun capital și prețul lui de ofertă sau costul lui de înlocuire" (John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, București, 1970, p. 159).

Curba LM reprezintă – deci – ecuația cererii de bani (preferința pentru lichiditate), a ofertei de bani şi **locul geometric al condiției de echilibru pe piața monetară (M = L)**.

Punctul unde se intersectează cele două curbe (E) are drept coordonate, pe abscisă mărimea venitului **(Y_E)**, iar pe ordonată rata dobânzii **(d'_E)**, pentru care există echilibru atât pe piața bunurilor, cât şi pe cea monetară.

- **Acest punct ar corespunde** – deci – **tipului de echilibru descris de Keynes şi determină gradul de ocupare a resurselor de muncă**.

O scădere a eficienței marginale a capitalului (reducând investițiile şi economiile), **determină deplasarea curbei IS spre stânga şi în jos**, şi **diminuarea –** deopotrivă – atât a **venitului național**, cât şi a **ratei dobânzii**.

O creştere a cantității de bani (ofertei şi cererii), **deplasează curba LM spre dreapta şi în jos**, şi determină, pe de o parte, **creşterea venitului**, iar pe de altă parte, **scăderea ratei dobânzii**. **Punctul de echilibru se stabileşte <u>la dreapta şi sub cel inițial</u>**.

Creşterea eficienței marginale a capitalului (stimulând investițiile şi economiile), **deplasează curba IS spre dreapta şi în sus**, şi **măreşte atât venitul național, cât şi rata dobânzii**.

Reducerea cantității de bani (ofertei şi cererii), **deplasează curba LM spre stânga şi în sus**, şi **determină**, pe de o parte, **scăderea venitului**, iar pe de altă parte, **urcarea ratei dobânzii**. **Punctul de echilibru se stabileşte <u>la stânga şi deasupra celui inițial</u>**.

Pot exista şi alte situații.

De exemplu, **rămâne constantă curba LM** şi se deplasează curba IS. Când curba IS se deplasează spre stânga şi în jos, echilibrul se realizează prin reducerea, deopotrivă, a venitului şi ratei dobânzii. **Punctul de echilibru va fi situat <u>la stânga şi sub cel inițial</u>**.

Curba LM rămâne nemodificată, dar se deplasează spre dreapta şi în sus curba IS. Acum, punctul de echilibru va conduce la creşterea, deopotrivă, a venitului şi ratei dobânzii. **El va fi <u>la dreapta şi deasupra celui inițial</u>**.

Rămâne nemodificată poziția curbei IS şi se deplasează curba LM. Când curba LM se deplasează spre dreapta şi în jos, creşte venitul şi scade rata dobânzii. **Punctul de echilibru va fi situat <u>la dreapta şi sub cel inițial</u>**.

Invers, prin deplasarea spre stânga şi în sus a curbei LM, scade venitul şi creşte rata dobânzii. Acum, **punctul de echilibru va fi <u>la stânga şi deasupra celui inițial</u>**.

<u>CONCLUZII GENERALE</u>:

1. Punctul de echilibru este **<u>la dreapta şi deasupra celui inițial</u>**, când:
- curba LM rămâne nemodificată, dar curba IS se deplasează spre dreapta şi în sus.

2. Punctul de echilibru este **<u>la dreapta şi sub cel inițial</u>**, când:
- se produce simultan reducerea eficienței marginale a capitalului şi creşterea cantității de bani;
- rămâne nemodificată curba IS şi se deplasează curba LM spre dreapta şi în jos.

3. Punctul de echilibru este **<u>la stânga şi deasupra celui inițial</u>**, când:
- se produce simultan creşterea eficienței marginale a capitalului şi reducerea cantității de bani;
- rămâne constantă curba IS şi se deplasează curba LM spre stânga şi în sus.

4. Punctul de echilibru este **<u>la stânga şi sub cel inițial</u>**, când:
- rămâne constantă curba LM, dar se deplasează curba IS spre stânga şi în jos.

Diagrama IS-LM preia unele idei importante din doctrina keynesistă, precum legătura dintre consum, economii şi venit, diferitele mobiluri ale preferinței pentru lichiditate sau relația dintre investiții şi rata dobânzii. Totuşi, scapă total sau aproape total din vedere rolul esențial pe care-l acordă Keynes incertitudinii şi anticipațiilor, ca elemente importante, am putea spune determinante, pentru asigurarea echilibrului economic şi ocuparea resurselor de muncă. De asemenea, neokeynesiştii „completează" diagrama IS-LM cu piața forței de muncă, denaturând astfel, integral, doctrina keynesistă.

14.4.6. REVOLUȚIA KEYNESISTĂ

Ideea centrală a lui John Maynard Keynes este foarte simplă:
„Dacă populația nu găseşte de lucru şi nu este bine plătită, nu ne putem aştepta ca puterea de cumpărare să crească".

Într-o scrisoare trimisă la 1 ianuarie 1935 scriitorului **George Bernard Shaw (1856–1950)**, Keynes afirma **„Cred că voi scrie o carte de teorie, care va revoluționa – nu dintr-o dată, ci în cursul următorilor zece ani – modul în care lumea gândeşte despre problemele economice"**[2505]. Evoluția ulterioară, atât a teoriei cât şi a practicii economice a secolului al XX-lea, au confirmat – în mare măsură – previziunile făcute de Keynes cu puțin timp înaintea publicării ***Teoriei generale ….***

În primii 10–20 de ani de la publicarea sa, ***Teoria generală …*** a fost mai mult comentată şi interpretată decât ***Principles of Economics*** a lui Alfred Marshall în 50 de ani[2506]. Practica economică mondială inter şi – mai ales – postbelică a consemnat numeroase experiențe şi politici guvernamentale de inspirație keynesistă. Pe drumul deschis de Keynes s-au fundamentat şi perfecționat politicile macroeconomice de intervenție a statului în economie şi de reglare a proceselor şi proporțiilor economiei concurențiale.

Practic, politica economică a secolului al XX-lea a fost dominată de keynesism. Începând cu perioada interbelică şi până la sfârşitul deceniului al optulea al secolului, dirijismul keynesist a constituit principala sursă de inspirație a politicii economice, pretutindeni în lume. În ultimele două decenii, asistăm la un declin al politicilor dirijiste şi la revenirea în forță a politicii inspirate de neoliberalism. Cu toate acestea, **politica sfârşitului secolului al XX-lea a preluat viziunea macroeconomică de inspirație keynesistă, pe care o foloseşte într-un climat predominant liberal**.

Neoliberalismul contemporan, elaborat pe principiile fundamentale ale liberalismului clasic şi neoclasic[2507], **acceptă totuşi** – în anumite condiții – **intervenția statului şi chiar planificarea economică**. În fapt, noi credem că **esența cea mai profundă a keynesismului este perfect compatibilă cu neoliberalismul**.

Astăzi este aproape unanim recunoscut că reglarea proceselor economice se realizează prin **două categorii de mecanisme**:

- pe de o parte, **mecanismele concurențiale ale pieței libere;**
- pe de altă parte, **mecanismele instituționalizate ale statului.**

Atât teoria, cât şi – mai ales – practica, au consemnat şi demonstrat că cele două tipuri de mecanisme nu sunt incompatibile, ci, mai degrabă, complementare în reglarea proporțiilor economiei reale. Mai mult, s-a demonstrat că intervenția statului capitalist nu împiedică, nu îngrădeşte şi nu inhibă inițiativele particulare, ci poate chiar să le stimuleze şi să le potențeze. De asemenea, s-a constatat că intervenția statului capitalist în economie nu modifică structura proprietății şi nu împiedică realizarea atributelor diferitelor sale forme. Numai modificarea esenței statului este de natură să schimbe conținutul proceselor din economia reală.

Profesorul francez **Ahmed Silem** sintetiza într-un mod foarte original şi persuasiv contribuția lui Keynes la dezvoltarea gândirii şi practicii economice.

„Keynes – afirmă el – **a denunțat politica liberală inspirată de scrierile clasice. El nu a crezut că dezechilibrele la nivel microeconomic se pot compensa pentru a obține un echilibru global; ele au, dimpotrivă, tendința contrară de a se amplifica într-un sistem abandonat sieşi. Este necesar, de aceea, ca Statul să intervină în scopul de a evita prăbuşirea economiei de piață. Această intervenție se poate face prin bani, buget şi prin măsurile structurale (şi) de reglementare. În situația de şomaj, obiectivul diferitelor sale mijloace este sporirea cererii efective. Cheltuielile au un efect multiplicator asupra**

2505 „I believe myself to be writing a book on economic theory which will largely revolutionise – not I suppose at once but in the course of the next ten years – the way the world thinks about economic problems" (După Mark Blaug, *John Maynard Keynes. Life. Ideas. Legacy,* Editura Macmillan, London, 1990, p. 29).
2506 „Pendant les dix ou douze années qui ont suivi sa publication, la *Théorie générale* a été plus abondamment commentée que ne l'avaient été les *Principles of Economics* de Marshall en plus de cinquante ans" (Karl Pribram, *Les fondements de la pensée économique*, Editura Economica, Paris, 1986, p. 501).
2507 Acestea sunt: acțiunea legilor economice obiective, inviolabilitatea proprietății private, libera concurență şi libera inițiativă. Vezi amănunte în Gheorghe Popescu, *Liberalismul economic (Clasicismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1997, 400 pagini.

venitului naţional. Acest efect este cu atât mai mare cu cât înclinaţia marginală spre economisire este mai redusă. De aceea trebuie descurajate economiile, prin rate scăzute ale dobânzii, care au şi avantajul suplimentar de a favoriza sporirea investiţiilor"[2508] (s. ns.).

Doctrina keynesistă s-a pronunţat ferm împotriva oricărei modificări a esenţei statului capitalist, a conţinutului proprietăţii sau a structurilor economice concurenţiale. Dimpotrivă, sensul major, mesajul fundamental al keynesismului este consolidarea societăţii capitaliste şi realizarea progresului economic al capitalismului. Keynes însuşi a atras atenţia, în repetate rânduri, asupra pericolului trecerii la socialism şi la proprietatea colectivă. Experienţa postbelică din cele mai avansate ţări capitaliste ale lumii consemnează **trei categorii** majore de măsuri ale intervenţiei statului în economia concurenţială.

- **Politica monetară şi de credit;**
- **Politica fiscală ;**
- **Politica cheltuielilor publice.**

Politica monetară şi de credit are ca instrumente **masa monetară**, **creditul** şi **rata dobânzii**. În perioada de **recesiune** economică statul ia măsuri de **expansiune monetară**, pentru a mări cererea globală şi – pe această bază – ocuparea deplină a forţei de muncă şi asigurarea relansării economice. Acum rata dobânzii scade pentru a încuraja creditele, consumul şi investiţiile şi pentru descurajarea economisirii. Dimpotrivă, în faza de **expansiune** economică prelungită se promovează măsuri de **restrângere a masei monetare**, pentru a stopa urcarea prea rapidă a preţurilor şi declanşarea inflaţiei. Acum urcă rata dobânzii, se impun restricţii suplimentare la acordarea creditelor, cu scopul de a frâna cererea de bunuri de consum şi investiţii, cât şi pentru încurajarea economisirii.

Politica fiscală are ca instrumente **impozitele** şi **taxele**. În perioada de **recesiune** economică statul **reduce fiscalitatea**, pentru mărirea cererii globale (sporirea consumului şi investiţiilor). Dimpotrivă, în perioada **expansiunii** prelungite, **se majorează impozitele şi taxele**, în scopul reducerii consumului şi investiţiilor.

Politica cheltuielilor publice este – şi ea – folosită diferenţiat în perioadele de recesiune şi expansiune economică. În perioada **recesiunii sunt majorate cheltuielile efectuate din bugetul statului** (pentru achiziţii de stat, investiţii cu caracter social-cultural, comenzi etc.), pentru sporirea cererii globale. Dimpotrivă, în timpul **expansiunii** prelungite, **sunt reduse cheltuielile bugetare**, pentru stoparea sau frânarea creşterii prea rapide a cererii globale. **Efectele acestor politici asupra bugetului de stat sunt diferite**, în funcţie de faza ciclului economic. În perioada **recesiunii**, prin **„politica banilor ieftini",** sporesc cheltuielile statului şi se reduc veniturile, iar **bugetul se încheie cu deficit**. Pe termen lung un asemenea buget are efecte negative asupra economiei şi va conduce la scăderea cererii globale, va avea surse din ce în ce mai puţine pentru acoperirea cheltuielilor. Echilibrarea sa este posibilă numai prin împrumuturi publice (interne şi externe). În perioada de **expansiune** economică, prin **„politica banilor scumpi",** cresc veniturile statului şi scad cheltuielile, astfel că **bugetul va fi excedentar**. Peste anumite limite şi dacă este prelungit în timp, bugetul excedentar are efecte negative asupra economiei, întrucât lasă nefolosite însemnate resurse ale dezvoltării şi inhibă atât cererea cât şi oferta, afectând posibilităţile de progres.

- **Politica financiară** împreună cu **politica cheltuielilor publice** alcătuiesc **politica bugetară**.

Revoluţia keynesistă este unul dintre cele mai remarcabile episoade din întreaga istorie a gândirii economice. Niciodată înainte sau după Keynes o teorie economică nouă nu a avut o influenţă aşa de mare asupra gânditorilor şi practicienilor. În perioada 1936–1946, imediat următoare apariţiei ***Teoriei generale …,*** marea majoritate a economiştilor din ţările occidentale a fost **„convertită"** la keynesism. Cel mai favorabil au reacţionat la mesajul keynesist tinerii economişti, care au îmbrăţişat fără rezerve noua paradigmă de explicare a

2508 „Keynes dénonce la politique libérale inspirée des écrits classiques. Il ne croit pas que les déséquilibres au niveau micro-économique se compenser pour obtenir un équilibre global; ils ont au contraire tendance à s'amplifier dans un système abandonné à lui-même. Il faut alors que l'État intervienne afin d'éviter l'effondrement de l'économie de marché. Cette intervention peut se faire par la monnaie, le budget et par des mesures structurelles et réglementaires. En situation de sous-emploi, l'objectif de ses différents moyens est d'augmenter la demande effective. La dépense a un effet multiplicateur sur le revenu national. Cet effet est d'autant plus élevé que la propension marginale a épargne est faible. Aussi faut-il décourager l'épargne, par des taux d'intérêt bas qui ont d'avantage supplémentaire de favoriser l'investissement" (Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 235).

proceselor economiei reale din secolul al XX-lea. Singurii care au criticat – la început – modelul propus de John Maynard Keynes au rămas reprezentanții gândirii tradiționale[2509].

Dar cum putem explica acest succes, aşa de rapid şi aşa de general?

1. Succesul lui Keynes este legat în primul rând – şi în mod indubitabil – **de faptul că el a dat o explicație, mai ingenioasă decât predecesorii, şomajului generalizat şi a propus măsuri practice de soluționare a lui**.

Economiştii anteriori explicaseră apariția şomajului prin nivelul prea ridicat al salariilor şi propuneau drept remedii reducerea acestora şi echilibrarea bugetului. Dimpotrivă, Keynes explica şomajul – similar lui Marx – prin rămânerea în urmă a cererii de consum față de oferta de bunuri şi servicii. Iar ca remedii, Keynes propunea măsuri de sporire a puterii de cumpărare a societății, inclusiv prin cheltuieli publice şi promovarea unui buget deficitar!

2. În al doilea rând, John Maynard Keynes a demonstrat că oferta şi cererea de bunuri şi servicii nu sunt neapărat şi permanent egale şi că economia capitalistă de mărfuri este confruntată cu disfuncțiuni (crize, şomaj, inflație etc).

3. Keynes a mai demonstrat că mecanismele concurențiale ale pieței libere nu sunt suficiente pentru a asigura şi menține permanent echilibrul economic în condiții de ocupare deplină a resurselor de muncă.

4. Keynes a realizat trecerea de la abordarea microeconomică, promovată de clasici (cu excepția lui Marx) şi neoclasici, spre macroeconomie (preluând, se pare, această manieră de la Şcoala suedeză şi – în mod special – de la Knut Wicksell).

5. Keynes a demonstrat că starea de echilibru economic nu asigură – în mod automat – şi ocuparea deplină a resurselor de muncă. Rațiunile procesului de valorificare a capitalului (vezi şi la Marx[2510]) îi determină pe întreprinzători să ofere mai puține locuri de muncă decât cele necesare ocupării depline a resurselor disponibile. Şomajul, o dată apărut, micşorează în continuare puterea de cumpărare a societății şi declanşează procese cumulative de recesiune economică şi chiar crize de supraproducție (idee preluată atât de la Marx cât şi de la Wicksell[2511]).

6. Explicația şomajului prin dezechilibrul macroeconomic dintre economii şi investiții, are la bază, după părerea noastră, **o premisă discutabilă atât sub aspect teoretic cât şi – mai ales – practic. În literatura anterioară se aprecia că economiile şi investițiile sunt făcute de aceleaşi categorii de persoane (întreprinzătorii) şi ele nu pot să fie decât egale. Keynes a separat procesele de economisire şi de investire. El a apreciat că economiile sunt făcute de menaje, iar investițiile de către agenții economici întreprinzători. Rațiunile economisirii nu sunt totdeauna legate de necesitatea investițiilor, ci au la bază o serie de „mobiluri psihologice". La fel, mobilurile investițiilor sunt mai ales de natură rațională, legate de calculele de eficiență economică şi hotărâte prin ele.**

Elementele esențiale pe care se aşază întreaga construcție teoretică keynesistă sunt următoarele:

1. Schimbarea metodei de cercetare a proceselor economice. Keynes a realizat trecerea de la micro la macroeconomie, de la perioade lungi la perioade scurte, de la analiza economiei reale la analiza economiei monetare şi de la variația prețurilor la variația cantităților, ca obiecte centrale ale analizelor.

2. Keynes a considerat, deopotrivă „consumul global" şi „economiile globale" ca funcții stabile ale venitului. Dimpotrivă, „investițiile" au fost tratate, cel puțin parțial, ca autonome şi exogene, esențialmente variabile şi supuse unei incertitudini totale.

3. Spre deosebire de gânditorii anteriori, Keynes susține că economiile şi investițiile sunt realizate de persoane diferite, din rațiuni diverse şi diferite, şi ele sunt aduse în poziția de echilibru numai prin modificările din mărimea venitului.

4. Rata dobânzii este explicată în termeni monetari, ca o funcție a cererii de bani, în interacțiune cu oferta de bani (o mărime determinată exogen pe cale instituțională, de către instituțiile bancare).

2509 Mulți dintre reprezentanții gândirii tradiționale (în special Arthur Cecil Pigou) au continuat să propună acelaşi tip de remedii şi după apariția *Teoriei generale* ..., la fel cum regele Franței Ludovic al XVI-lea continua să semneze decrete regale chiar şi după căderea Bastiliei, la **14 iulie 1789**. Data de **14 iulie este „Ziua națională" a Franței**.

2510 Pentru detalii se poate consulta şi Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998, p. 245–413.

2511 Vezi în prezenta lucrare capitolul dedicat Şcolii suedeze de macroeconomie.

5. Salariile reale sunt determinate numai de volumul ocupării mâinii de lucru şi nu de alţi factori.

Deasupra întregii scheme keynesiste se situează **„Marea Erezie”,** conform căreia nivelul de echilibru al venitului şi producţiei nu garantează – în mod necesar – ocuparea deplină a resurselor de muncă disponibile. Ba mai mult, este foarte probabil ca echilibrul economic să se realizeze la nivelul ocupării parţiale a forţei de muncă. Societatea concurenţială liberală nu dispune de mecanisme capabile să reajusteze spontan economia şi s-o orienteze spre folosirea completă a resurselor umane şi utilizarea la capacitate a stocului de capital existent. Această erezie, combinată cu **„paradoxul prosperităţii” („paradox of thrift”)** – cu cât societatea este mai prosperă, cu atât vor fi mai multe economii, iar mai multe economii înseamnă mai mulţi şomeri, nu mai puţini! –, a conferit gândirii keynesiene „caracterul subversiv”, al „colaborării cu stânga”, şi i-a atras lui Keynes foarte mulţi adversari, mai ales în SUA[2512]. În unele pasaje ale ***Teoriei generale …*** Keynes a mers atât de departe, încât a sugerat că săracii au o mai mare înclinaţie (propensiune) marginală spre consum decât bogaţii, şi chiar că producţia şi nivelul ocupării ar putea fi sporite prin redistribuirea veniturilor de la bogaţi către săraci![2513]. Mai mult, el a afirmat că societatea capitalistă, lăsată să se dezvolte spontan, este condamnată la **„stagnare seculară” („secular stagnation”)**, nu într-o perspectivă prea îndepărtată, ci în viitorul foarte apropiat.

- „**Defectele principale ale economiei societăţii în care trăim** – apreciază Keynes – **sunt incapacitatea ei de a asigura folosirea deplină a mâinii de lucru şi repartizarea arbitrară şi inechitabilă a avuţiei şi a veniturilor**”[2514] (s. ns.).

Keynes a considerat chiar „că o socializare destul de cuprinzătoare a investiţiilor se va dovedi singurul mijloc pentru asigurarea unui nivel de ocupare apropiat de ocuparea deplină”[2515]. El s-a opus însă, categoric, socialismului de stat şi trecerii în proprietate publică a instrumentelor de producţie[2516]. „Măsurile de control central, aprecia el, necesare pentru asigurarea ocupării depline, vor implica desigur o mare extindere a funcţiilor tradiţionale ale statului”[2517]. Keynes consideră chiar că întărirea rolului economic al statului, departe de a inhiba „spiritul manchesterian” al individualismului, „constituie cea mai bună garanţie a libertăţii personale, în sensul că lărgeşte mult, în comparaţie cu orice alt sistem, câmpul de manifestare a performanţelor personale”[2518].

Împrejurările care au asigurat succesul revoluţiei keynesiste au fost următoarele:

1. Trecerea, în perioada interbelică, la contabilitatea venitului naţional. În preajma apariţiei ***Teoriei generale …,*** americanul **Colin Klarke** a publicat ***The National Income 1924–1931*** (1932), iar **Simon Kuznets (1901–1985)** a editat lucrarea ***National Income 1931–1932*** (1934), care reprezintă momente importante în dezvoltarea metodelor de calcul şi ale contabilităţii venitului naţional.

2. Abordarea de către Keynes a venitului ca element determinant al consumului, importanţa acordată de el cheltuielilor finale de consum şi investiţiilor, ca şi definiţiile economiilor şi investiţiilor, **au stimulat enorm cercetările statistice referitoare la măsurarea venitului naţional şi a cheltuielilor la nivel macroeconomic**. Primele estimări oficiale ale venitului naţional au apărut în SUA în 1935, iar în perioada următoare până la sfârşitul celui de al doilea război mondial, în marea majoritate a ţărilor industrializate venitul naţional era prezentat de manieră keynesistă, sub forma $\mathbf{Y = C + I + G}$.

2512 Aşa s-a născut, printre altele, New Economics, cu orientarea sa foarte liberală. Adversarul cel mai înfocat al gândirii keynesiste a fost şi a rămas profesorul american Milton Friedman (n. 1912), fondatorul Curentului monetarist şi unul dintre fondatorii Şcolii de la Chicago, alături de Frank Hyneman Knight (1885–1962) şi Jacob Viner (1892–1970).

2513 Această idee a fost dezvoltată ulterior, în perioada postbelică, de **Joan Robinson (1903–1983)** şi **Pierro Sraffa (1898–1983)** în cadrul Neokeynesismului, prin aşa numita „Stânga de la Cambridge”.

2514 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 375.

2515 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 380.

2516 Vezi John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 380.

2517 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 381.

2518 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 381.

3. Dezvoltarea econometriei şi a tehnicilor cantitative de comensurarea realităților din economia reală. **Societatea Internațională de Econometrie** a fost fondată în anul 1930 în SUA[2519]. Printre preşedinţii ei s-a numărat şi **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)**. Revista **„Econometrica"** a apărut începând cu anul 1933. În perioada 1933–1955 redactorul şef al publicației a fost norvegianul **Ragnar Frisch[2520] (1895–1973)**.

4. Confirmarea practică a gândirii keynesiste, mai întâi prin promovarea de către SUA a New Dealului, iar apoi, în perioada postbelică, şi de către celelalte țări prin implicarea mai activă a statului şi promovarea politicilor guvernamentale de reglare a proceselor şi proporţiilor economice, inclusiv a celor macroeconomice şi de protecție socială[2521]. Principala precizare cu adevărat nouă care se găseşte în sistemul keynesist se referă la faptul că **politica fiscală este capabilă să asigure un nivel al venitului compatibil cu ocuparea deplină a forței de muncă**.

Alături de ea se găsesc şi altele, care au atras numeroşi aderenți:

- **Existența unor diferențe semnificative ale înclinației marginale spre consum ale menajelor la diferitele niveluri ale venitului;**
- **Elasticitatea investițiilor în funcție de rata dobânzii este foarte mică;**
- **Elasticitatea cererii de bani în funcție de rata dobânzii este foarte mare;**
- **Înclinația medie spre consum a comunității tinde să scadă pe măsura creşterii venitului național, indicând că amenințarea „stagnării seculare" în economiile mature este tot mai mare pe măsură ce ele devin mai bogate. Din această precizare se revendică „sugestia" keynesistă a redistribuirii veniturilor prin intermediul politicii guvernamentale în favoarea categoriilor defavorizate, ca măsură a sporirii venitului şi a ocupării forței de muncă.**

2519 „À l'initiative de quelques pionniers, tel que Irving Fisher et François Divisia, fut crée en 1930 la Société Internationale d'Économetrie" (Pierre Maillet, *L'Économetrie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, p. 6).

2520 **Ragnar Anton Kittil Frisch (1895–1973),** economist suedez, profesor universitar la Oslo (1931–1965). Laureat al Premiului Nobel pentru Economie în anul 1969 (pentru elaborarea unor modele econometrice la nivel microeconomic), împreună cu olandezul Jan Tinbergen (1903–1994) (pentru elaborarea primului model econometric macroeconomic). Alfred Nobel (1833–1896), chimist şi industriaş suedez, inventatorul dinamitei, a instituit premiul ce-i poartă numele şi care se decernează începând cu anul 1901 pentru domeniile: chimie, fizică, medicină, literatură şi promovarea păcii în lume. Din anul 1969 (la 300 de ani de la înființarea Băncii Suediei) se acordă şi Premiul Nobel pentru Ştiințe Economice. „Deşi foarte mulți economişti ai secolului nostru ar fi meritat din plin Premiul Nobel, el a venit, totuşi, târziu, fiind instituit abia în 1968, când Banca Suediei a împlinit 300 de ani de la înființare" (Gheorghe Postelnicu, *Nobel pentru economie,* Editura Napoca Star, 1998, p. 10). În intervalul 1969–1997 s-a acordat prestigiosul premiu unui număr de 42 economişti. O excelentă prezentare în limba română a laureaților Nobel pentru Economie se găseşte în lucrarea profesorului universitar clujean Gheorghe Postelnicu, *Nobel pentru economie,* Editura Napoca Star, 1998, 200 pagini. În prezent (1997) Premiul Nobel pentru economie constă dintr-o diplomă, o medalie de aur şi o sumă de 1,2 milioane dolari.

2521 În anul 1946 în SUA s-a adoptat „Employment Act" al cărui obiectiv central era **„maximizarea ocupării, producției şi puterii de cumpărare"** („to mentain maximum employment, production and purchasing power"). Preşedinții postbelici ai SUA Harry Truman, Dwight Eisenhower, John Fitzgerald Kennedy şi Lyndon Johnson au fost keynesişti convinşi.

15. O EREZIE NEOCLASICĂ. JOSEPH ALOIS SCHUMPETER (1883–1950)

15.1. VIAȚA ŞI ACTIVITATEA

Joseph Alois Schumpeter, unicul fiu al patronului unei fabrici de industrie textilă, s-a născut în localitatea Triesch, din Moravia, la **8 februarie 1883**, în acelaşi an cu John Maynard Keynes, şi al trecerii în eternitate a lui Karl Marx. Tatăl său (Joseph) a murit când Joseph avea vârsta de 4 ani. Mama lui, Johanna (născută Grüner), s-a recăsătorit în 1893 cu generalul Sigismund von Keller, comandantul trupelor din garnizoana Viena, pentru ca în 1906 să divorţeze de acesta.

Joseph Alois Schumpeter (**„Yoshi" –** pentru prieteni) şi-a făcut studiile elementare şi medii la faimosul liceu **Theresianum** din Viena. În această perioadă el s-a iniţiat în cunoaşterea limbilor străine şi a literaturii umaniste clasice (greacă, latină, dar şi engleză, franceză, italiană). Din 1901 îl găsim student al Facultăţii de Drept din Viena. Aici – alături de studiile în drept – le-a urmat şi pe cele în economie. Printre profesorii lui s-au numărat nume sonore alte teoriei economice din vremea aceea: **Karl Theodor von Inama-Sternegg (Istorie şi Statistică), Eugen von Philippovich, Friedrich von Wieser, Eugen Böhm Ritter von Bawerk (Economie politică)**. Printre colegii de studii se aflau – de asemenea – viitoare mari personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi sociale ale Austriei: **Ludwig von Mises** (liberal convins), **Otto Bauer**, **Rudolf Hilferding**, **Emil Lederer** (ultimii trei, activişti social-democraţi, care au influenţat, într-o oarecare măsură, gândirea ulterioară a lui Schumpeter).

În anul 1906 Joseph Alois Schumpeter a obţinut titlul de **doctor în drept**, la Universitatea din Viena. În acelaşi an a vizitat Anglia, ocazie cu care a realizat mai multe contacte cu **Alfred Marshall** şi **Francis Ysidoro Edgeworth**. Cu acest prilej a cunoscut fiica unui „înalt demnitar al bisericii anglicane", cu care s-a căsătorit şi a plecat la Cairo, unde, timp de un an, a fost avocat şi consilier al unei prinţese egiptene. În anul 1920 a divorţat de prima soţie. După această dată a mai fost căsătorit de două ori. Prima dată cu o austriacă (decedată în somn în anul 1926), apoi, în 1937 cu economista americană **Elisabeth Boody**, care i-a supravieţuit câţiva ani. Schumpeter obişnuia să afirme „**bogăţia producţiei ştiinţifice a unui cercetător este invers proporţională cu reuşita sa în viaţa matrimonială"**[2522]. El a probat din plin adevărurile acestei aserţiuni.

În perioada 1909–1911 J. A. Schumpeter a îndeplinit funcţia de profesor de Economie politică la Universitatea Cernăuţi, România. În anul 1911 a fost numit profesor la Universitatea Graz din Austria. În perioada 1913–1914 a devine „visiting professor" la Universitatea Columbia, New York, Statele Unite ale Americii. Perioada Primului Război Mondial l-a deprimat profund, încât avea să aprecieze că „războiul este o nebunie sângeroasă". În perioada interbelică Karl Kautsky (1854–1938, jurnalist german, editorul postum al unor importante opere ale lui Karl Marx) a condus – în cadrul guvernului socialist german – Sozialisierungs Kommission, pentru naţionalizarea întreprinderilor industriale. Între membrii acestei comisii figurau, printre alţii, vechii colegi de facultate ai lui Schumpeter: Hilferding şi Lereder. Comisia l-a solicitat pe Schumpeter să participe la activităţile ei, în calitate de „personalitate ştiinţifică neutră"[2523]. Schumpeter a acceptat, fără plăcere, afirmând că: „dacă cineva doreşte să se sinucidă, este bine ca un doctor să fie prezent"[2524]. În anul 1919 Schumpeter a acceptat – la solicitarea lui Otto Bauer – portofoliul de secretar de stat la ministerul de finanţe în guvernul austriac de coaliţie, compus din socialişti şi social-democraţi. După numai 7 luni şi-a dat demisia, din cauza animozităţilor cu „stânga", „dreapta" şi cu „administraţia". În anul 1921 Schumpeter a fost numit preşedintele băncii private „Biedermann Bank", foarte veche şi cu o excelentă reputaţie. În urma crizei de stabilizare din Austria, banca a dat faliment în anul 1924. Schumpeter s-a ruinat şi a fost obligat să ramburseze datoriile personale din veniturile sale de „jurnalist ocazional". El a refuzat să beneficieze de posibilităţile oferite de legislaţia în materie de faliment, considerând că achitarea datoriilor este – pentru el – „o chestiune de onoare". În anul 1921 s-a reîntors la cariera universitară pe care n-a mai părăsit-o până la sfârşitul vieţii. Este, credem, demn de remarcat, în acest context, că Viena nu i-a oferit, niciodată, o carieră universitară. A predat la diferite universităţi din străinătate: Japonia (Tokio) şi Germania

2522 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 523.
2523 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 525.
2524 „Si quelqu'un veut se suicider, il est bon qu'un médicin soit présent" (După Claude Jessua, *op. cit.*, p. 525).

(Bonn) în perioada 1925–1932. Tot în acest interval a fost şi „visiting professor" la Universitatea Harvard, SUA. Mutat definitiv în SUA, din perioada interbelică, Schumpeter a fost, în intervalul 1932–1950, profesor titular de Economie politică la Universitatea Harvard. Joseph Alois Schumpeter a încetat din viață la 8 ianuarie „probabil în timpul somnului în ianuarie 1950"[2525], în localitatea Taconic, Connecticut, SUA.

Printre lucrările mai importante ale lui Schumpeter amintim: ***Das Wesen und der Hauptnbalt der theoretischen Nationalökonomie*** (*Natura şi conținutul principal al vieții economice*) (1908); ***Theory of Economic Evolution*** (*Teoria evoluției economice*) (1912); ***Epochen der Dogmen – und methodengeschicte*** (1914); ***Business Cycles*** (*Ciclurile economice*) (1932); ***Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*** (*Analiza teoretică, istorică şi statistică a procesului capitalist*) (1939); ***Capitalism, Socialism and Democracy*** (*Capitalism, Socialism şi Democrație*) (1942); ***Ten Great Economists from Marx to Keynes***[2526] (*Zece mari economişti de la Marx la Keynes*) (1952). Capodopera întregii sale creații este ***History of Economic Analysis***[2527] **(*Istoria analizei economice*) (1954)**, publicată postum de către soția sa **Elisabeth Boody**.

15.2. GÂNDIREA ECONOMICĂ

15.2.1. DEZVOLTAREA CICLICĂ A CAPITALISMULUI

Joseph Alois Schumpeter este considerat de mulți exegeți ai operei sale, drept un gânditor eretic.

Erezia[2528] (eterodoxia) lui Joseph Alois Schumpeter ține, **pe de o parte**, de independența sa față de Școala de la Viena şi de marginalism în general, cu toate că el integrează în lucrările sale rezultatele şi raționamentele marginaliste. Concepția sa despre „circuitul" economic a fost inspirată din modelul „echilibrului general" al lui Léon Walras. **Pe de altă parte**, demersul său, puternic influențat de Karl Marx, este unul istoric, însoțit de un efort de teoretizare riguroasă.

Problematica în care Schumpeter se deosebeşte de marginalişti, şi devine eretic, este circumscrisă studierii factorilor creşterii, dezvoltării şi crizelor economice periodice. Această abordare dinamică originală (chiar dacă ea datorează foarte mult lecturilor pe care autorul le-a făcut asupra lui Marx) este tema centrală a ***Teoriei Evoluției Economice*** (1912), precum şi a altor lucrări, precum ***Ciclurile Economice*** (1939), ***Capitalism, Socialism şi Democrație*** (1942).

15.2.1.1. „CIRCUITUL" ŞI „EVOLUȚIA" ECONOMICĂ. „ÎNTREPRINZĂTORUL", „INVENȚIA" ŞI „INOVAȚIA"

În *Teoria Evoluției Economice*[2529] (1912) Schumpeter analizează – prin antiteză – noțiunile „CIRCUIT" şi „EVOLUȚIE".

- **„CIRCUITUL"** este – după părerea lui – **un model economic rutinier**, **cu funcții de producție stabile**, şi prezintă următoarele **trăsături**:
- **Concurență perfectă;**
- **Eficiență constantă a factorilor de producție;**
- **Absența inovației;**
- **Egalitate între cerere şi ofertă (atât pe piața bunurilor, cât şi pe piața factorilor de producție),**

2525 „Il mourut possiblement pendant son sommeil en janvier 1950" suferind de „cerebral hemorrhagy" (După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 526).
2526 În lucrarea *Ten Great Economists from Marx to Keynes,* publicată de asemenea postum în 1952, sunt reunite idei ale gânditorilor Marx, Walras, Menger, Marshall, Pareto, Böhm-Bawerk, Taussig, Fisher, Mitchell şi Keynes.
2527 Lucrarea – redactată aproape integral de Schumpeter în timpul vieții – a fost finalizată de soția lui împreună cu unii colegi de la Universitatea Harvard şi publicată postum în anul 1954, în trei volume. Noi utilizăm ediția a XIII-a apărută la Editura Routledge, Londra, în anul 1994, un singur volum cu 1260 pagini şi o *Introducere* de Mark Perlman.
2528 **Erezie** – aici în sensul de concepție, atitudine, sistem de gândire, care se abate de la paradigma oficială, sau dominantă. Vezi şi Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, vol II, Editura Gheorghe Zane, Iaşi, 1993.
2529 Joseph Alois Schumpeter, *Analysis of Economic Evolution*, Oxford University Press, London, 1912, p. 128–133.

- **Preţurile tind să se stabilizeze la nivelul costurilor de producţie, iar profiturile se anulează;**
- **Se realizează reproducţia simplă;**
- **În cadrul circuitului economia este statică**.

„**Circuitul** – aprecia Alain Geledan – **va fi bucla cu o creştere zero (starea staţionară a lui Ricardo, reproducţia simplă a lui Marx, echilibrul general static al lui Walras)"**[2530].

- **„EVOLUŢIA"** reprezintă „**introducerea de noi combinaţii productive"**[2531] şi este caracterizată prin:
- **Concurenţă imperfectă;**
- **Modificarea permanentă a eficienţei factorilor de producţie;**
- **Inovaţia reprezintă elementul esenţial al dinamicii economice;**
- **Inegalitatea dintre cerere şi ofertă;**
- **Depărtarea continuă a preţurilor de nivelul costurilor şi obţinerea de profituri;**
- **Se realizează reproducţia lărgită;**
- **În cadrul evoluţiei economia este dinamică**.

Schumpeter aprecia că deosebirea fundamentală între circuit şi evoluţie constă în **„INOVAŢIE",** adică „**punerea în funcţiune a unor noi funcţii de producţie"**[2532]**.**

- „Analiza dinamică propriu-zisă începe – aprecia Schumpeter – cu apariţia unui perturbator, **ÎNTREPRINZĂTORUL**, care pune în operă noi combinaţii"[2533].
- La termene lungi intervine **inovaţia,** care începe un nou ciclu.

Schumpeter a plecat în demersul său ştiinţific de la echilibrul staţionar walrasian. **Acest echilibru static nu mai este propriu capitalismului**. **Schimbarea economică calitativă se face prin inovaţie** („o combinaţie nouă" a factorilor de producţie) sau („punerea în operă a unei noi funcţii de producţie").

- **INOVAŢIA** (elementul esenţial al evoluţiei) presupune – în concepţia lui Schumpeter – **cinci combinaţii:**
- **„Folosirea unui bun nou" sau „a unei calităţi noi".**
- **„Introducerea unei metode de producţie noi".**
- **„Deschiderea unui nou debuşeu".**
- **„Cucerirea unei surse noi de materii prime" sau „de produse semi-fabricate".**
- **„Realizarea unei noi organizări" sau „apariţia unui nou monopol"**[2534].

„Noile combinaţii" **(„new combinations")** apar spontan în economia capitalistă, şi de aceea aceasta se dezvoltă în salturi. Schumpeter subliniază **trei idei**:

1. Nu trebuie confundate două funcţii aparent vecine: **„inovaţia"** şi **„invenţia**".

„Inventatorul este un tehnician". „Inovatorul este un întreprinzător".

Inovaţia „implică introducerea unor noi metode de producţie"[2535]. „Inovaţia" este posibilă fără „invenţie" şi ea generează ciclicitatea care este determinată de caracterul şi perioada implementării inovaţiei. Inovaţia este factorul exogen al producţiei, „care face ca viaţa economică să aibă caracter ciclic"[2536]. Inovaţia nu se confundă cu invenţia. Invenţia unui nou procedeu de fabricaţie nu devine inovaţie atât timp cât nu este introdusă în producţie. A inova reprezintă – pentru Schumpeter – funcţia specifică a unei categorii speciale de indivizi, **ÎNTREPRINZĂTORII**. Aceştia sunt conduşi în activitatea lor de căutarea profitului. Ei reprezintă – la fel ca şi la Marshall – un factor de producţie distinct de capital şi cu un venit

2530 „Le circuit – aprecia Geledan – sera boucle avec une croissance zéro (état stationnaire de Ricardo, reproduction simple de Marx, équilibre général statique de Walras)" (Vezi Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 233).
2531 Joseph Alois Schumpeter, *Analysis of Economic Evolution*, Oxford University Press, London, 1912, p. 319.
2532 Joseph Alois Schumpeter, *Business Cycles*, Mc Graw-Hill, New York, 1939, vol. I, p. 14.
2533 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 527.
2534 „Nous avons vu que le rôle de l'entrepreneur consiste à reformer ou a révolutionner la routine de production en exploitant une invention ou, plus généralement, une possibilité technique inédite (production d'une marchandise nouvelle, ou nouvelle méthode de production d'une marchandise ancienne, ou exploitation d'une nouvelle source de matières premières ou d'une nouveau débouché, ou réorganisation d'une branche industrielle, et ainsi de suite)" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 186).
2535 „involves the introduction of new methods of production" (După Claude Jessua, *op. cit.*, p. 264).
2536 „that causes economic life to go through a number of cycles" (După Claude Jessua, *op. cit.*, p. 264).

specific. În vreme ce deținătorul capitalului obține dobândă, întreprinzătorului îi revine profitul.

◆ **INVENȚIA** în sine **nu are consecințe economice**.

2. „Inovația implică o poziție particulară a întreprinzătorului pe piață".

3. „Pentru a învinge rezistența mediului la nou, mijloacele suplimentare trebuie oferite de către instituțiile bancare prin credite"[2537]. Astfel, bancherul se transformă din „intermediar" în „producător" de marfă. Întreprinzătorul capitalist este „un debitor „tipic" și „permanent".

„Capitalismul este forma de economie cu proprietate privată unde inovațiile sunt realizate cu mijloace bănești împrumutate"[2538]. În **circuitul** schumpeterian – întocmai ca și în modelul echilibrului general walrasian – profitul este nul, prețurile de vânzare stabilindu-se (într-un climat de concurență liberă și perfectă) la nivelul care acoperă numai serviciile furnizate de factorii de producție și – deci – sunt egale cu costurile. Pentru a obține un profit, întreprinzătorii trebuie să inoveze și – prin aceasta – să scoată economia dintr-un astfel de circuit, plasând-o în **evoluție**. Între întreprinzătorul walrasian (preluat și promovat de Școala Neoclasică până la Schumpeter) și cel schumpeterian există **deosebiri fundamentale**:

- **Întreprinzătorul walrasian combina serviciile factorilor de producție în scopul realizării echilibrului economic. Întreprinzătorul schumpeterian este – prin excelență – un personaj perturbator al echilibrului economic, un agent al „dezechilibrului", al „distrugerii creatoare".**
- **Mobilul întreprinzătorului walrasian era anularea profitului, iar mijlocul de realizare este concurența perfectă. Scopul esențial al întreprinzătorului schumpeterian este maximizarea profitului, iar mijlocul de realizare este concurența imperfectă**.

Profitul rezultat din inovație nu poate avea – după Schumpeter – **caracter permanent, el este provizoriu**. Generalizarea inovației și jocul concurenței tind să readucă prețurile la nivelul serviciilor factorilor de producție (adică la costuri). Economia se îndreaptă spre o nouă stare de echilibru și profitul dispare. Menținerea profitului impune – deci – introducerea unor noi inovații, înainte ca precedentele să-și epuizeze efectele. Lupta întreprinzătorilor pentru profit este – în același timp și în egală măsură – lupta contra tendinței permanente a economiei de a se îndrepta spre echilibru, de a reintra în „circuit". Dar **fluxul inovațiilor nu este repartizat uniform în timp, iar aceasta constituie** – pentru Schumpeter – **cheia ciclicității economice**. În discontinuitatea inovațiilor constă dezvoltarea inegală și în salturi a economiei capitaliste, percepută și de Karl Marx[2539].

Investiția care generează inovația se distinge esențial de investiția de rutină. **Investiția de rutină** presupune **înnoirea sau creșterea extensivă a capacităților de producție existente**. **„Adăugați câte diligențe doriți la cele existente** – sublinia Schumpeter –, **nu veți obține niciodată linie ferată prin acest procedeu"**[2540].

Investiția care inovează presupune **introducerea unor schimbări calitative în procesul producției**. Inovația este o operațiune dificilă și riscantă, pe care puțini indivizi și-o asumă cu succes. Aceasta imprimă procesului inovării un caracter discontinuu. Dar, o dată ce un întreprinzător a deschis – prin reușita sa – o anumită cale, numeroși alții, atrași de profit, își orientează eforturile și capitalurile în aceeași direcție. Mai mult, reușita inovației într-un domeniu suscită și inovarea domeniilor învecinate, apropiate. Se produce – astfel – creșterea în valuri a investițiilor, echilibrul economic este rupt, ceea ce corespunde fazei **ascendente** a ciclului economic. **Apariția inovației și răspândirea (generalizarea) ei corespund prosperității**.

Recesiunea survine când volumul investițiilor și inovațiilor se reduce, iar economia se îndreaptă spre o nouă situație de echilibru. Prin generalizarea inovației, profitul începe să scadă (prețurile se apropie de costuri). Cantitatea produsă din noile bunuri crește, prețurile scad, profitul unitar se reduce. În această fază se produce **„DISTRUGEREA CREATOARE".**

2537 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 532–533.

2538 După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 534.

2539 **Vladimir Ilici Lenin (1870–1924)** a afirmat că dezvoltarea inegală și în salturi formează obiectul unei legi economice specifice a capitalismului. Și-a luat numele Lenin de la localitatea Lena, unde a fost arestat și încarcerat.

2540 „Ajoutez autant de diligences que vous voulez, vous n'obtiendrez jamais un chemin de fer par ce moyen". Joseph Alois Schumpeter, *Business Cycles* (După J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, vol. II, p. 129).

Firmele care nu pot să se rentabilizeze dispar. Economia se asanează de întreprinderile nerentabile şi totul reîncepe[2541].

„**Inovaţia** este … procesul de transformări industriale … care revoluţionează continuu ***din interior*** structura economică, distrugând continuu elementele sale vechi şi creând continuu elemente noi. Acest proces de ***Distrugere Creatoare*** constituie caracteristica fundamentală a capitalismului"[2542]. Reechilibrarea este un proces dificil, deoarece inovaţia a afectat şi a bulversat structurile economice şi sociale existente şi a modificat profund datele calculului economic (costuri, preţuri etc.). În esenţă, ansamblul economiei şi societăţii este „dezechilibrat, discontinuu, nearmonios"[2543], ceea ce face ca evoluţia istorică a capitalismului să fie „presărată cu explozii violente şi catastrofe"[2544]. Dacă **inovaţiile** sunt la originea fluctuaţiilor, ele **nu pot** forma o simplă mişcare conjuncturală. Perioadele de gestaţie şi absorbţie a efectelor lor, de către sistemul economic, variază de la o **invenţie** la alta. Prin urmare, **invenţiile** (noile descoperiri în domeniul tehnic) **pot să constituie doar baza inovaţiilor**, dar, prin ele însele, fără să fie integrate într-o mişcare inovatoare, nu produc şi/sau nu contribuie la **revoluţionarea** producţiei şi a economiei. Aplecându-se asupra **ciclicităţii dezvoltării economiei capitaliste**, Schumpeter a fost influenţat de studiile predecesorilor săi Juglar, Kitchin, Kondratieff şi mai ales Marx (de la care a împrumutat maniera de abordare). Schumpeter a imaginat, la început, un ciclu de producţie cu **două faze**:

- **Prosperitatea;**
- **Recesiunea.**

Apoi, el a studiat ciclul economic cu **patru faze**, după modelul marxist.

Gânditorul austriac a deosebit **trei tipuri de cicluri economice**:

- **Cicluri scurte (Kitchin),** de **40 de luni**. El a asociat ciclurile scurte (Kitchin) **mişcărilor periodice ale stocurilor** (de la **Joseph Kitchin (1861–1932)**).
- **Cicluri de durată medie (Juglar – 1860),** de circa **10 ani**. Asemenea cicluri medii au fost asociate de Schumpeter **perioadelor de înnoire a componentelor capitalului fix** (de la **Clement Juglar (1819–1905)**).
- **Cicluri lungi (Kondratieff – 1926),** de peste **50 de ani**. Asemenea cicluri lungi sunt determinate – după părerea gânditorului austriac – de **transformările revoluţionare majore ale tehnicii de producţie, de descoperirile „epocale" în structurile economice şi de aplicarea lor**.

După părerea lui Schumpeter, până la mijlocul secolului al XX-lea au fost **trei cicluri Kondratieff** (de la **Nikolai Dimitrievici Kondratieff (1892–1938)**).

- **1780–1842**, care a avut ca principală caracteristică „**revoluţia industrială"** (vaporul cu abur şi mecanizarea industriei textile).
- **1843–1897**, determinat de **apariţia metalurgiei şi a căilor ferate**.
- **1899–1950**, caracterizat prin **descoperirea electricităţii, dezvoltarea chimiei şi inventarea motoarelor cu explozie**.

Schumpeter apreciază că **fiecare ciclu „Kondratieff"** conţine **6 cicluri „Juglar",** iar acesta **3 cicluri „Kitchin"[2545].**

Cele 3 cicluri Kondratieff au dezvoltat forţele de producţie ale capitalismului, dar de rezultatele dezvoltării a beneficiat un număr redus de oameni.

2541 Această idee seamănă foarte mult cu cea exprimată de Karl Marx, care vorbea de faptul că în perioada de depresiune întreprinderile mari şi rentabile le „înghit", le asimilează, prin procesul de centralizare, pe cele mici şi mai puţin rentabile, care nu pot face faţă concurenţei.

2542 „L'innovation c'est ... le processus de mutation industrielle ... qui révolutionne incessamment *de l'intérieur* la structure économique**,** en détruisant continuellement ses éléments vieillis et en créant continuellement des éléments neufs. Ce processus de *Destruction Créatrice* constitue la donnée fondamentale du capitalisme" (Joseph Alois Schumpeter, *op. cit.*, p. 122).

2543 „déséquilibre, discontinu, disharmonieux" (După J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, vol. II, p. 131).

2544 „semée d'explosions violentes et de catastrophes" (După J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, vol. II, p. 131).

2545 Joseph Alois Schumpeter, *Business Cycles*, Mc Graw-Hill, New York, 1939, vol. I, p. 213. Vezi şi Claude Jessua, *op. cit.*, p. 542; J. Boncoeur, H. Thouement, *op. cit.*, vol. II, p. 130.

Ciclurile economice după J. A. Schumpeter[2546]

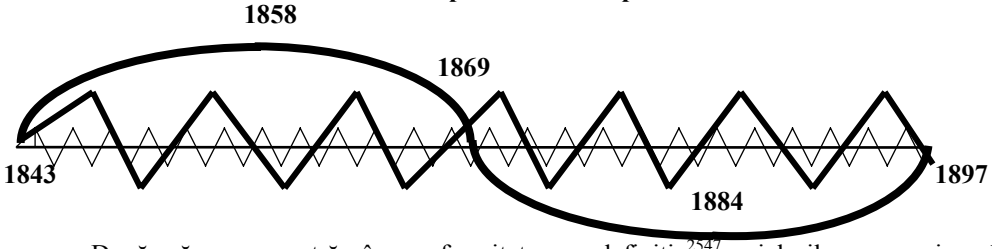

După părerea noastră, în conformitate cu definiția[2547], ciclurile economice din perioada modernă şi contemporană se pot prezenta astfel:

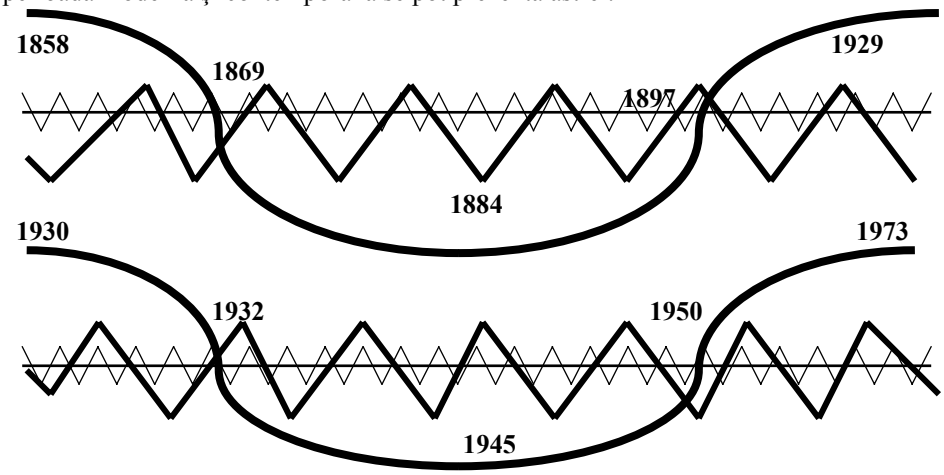

După părerea noastră, elementul principal, care a imprimat caracteristica esențială a acestui ciclu lung **(1930–1975)**, a fost **difuzarea în rândul populației a bunurilor de consum durabile** (automobile, televizoare, articole electrocasnice).

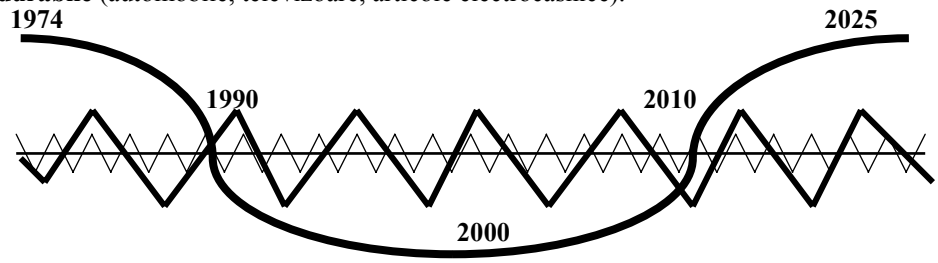

Noi apreciem că elementul principal, care imprimă caracteristica esențială a actualului ciclu economic **(1975–2025)** de tip Kondratieff, este **aplicarea tehnicii informatice**.

Dinamica gândirii schumpeteriene cu privire la evoluția economică este următoarea:

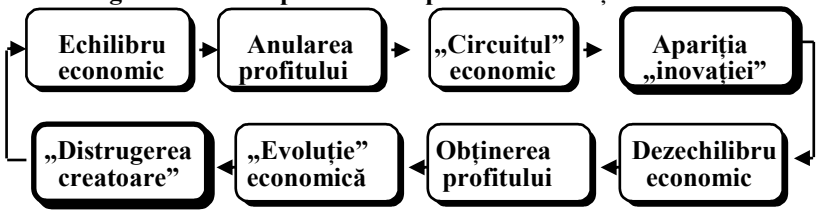

2546 Vezi Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 542.
2547 **Ciclul economic reprezintă perioada de la începutul unei crize economice până la începutul crizei următoare**.

În unele lucrări din România, analiza ciclului economic se începe cu **expansiunea**. Această manieră ni se pare nepedagogică, inconsecventă şi neconformă realităţii. **Ciclul economic este definit** – de aproape toţi autorii – **ca perioada de la începutul unei crize până la începutul crizei următoare**. De aceea, apreciem că este normal ca analiza ciclului economic să înceapă cu faza de criză. O asemenea abordare este cu atât mai indicată, cu cât caracterul ciclic al activităţii economice nu se poate evidenţia în perioada de expansiune. Numai din momentul începerii **recesiunii** se poate intui o evoluţie ciclică. Ciclicitatea activităţii economice are multe determinări, legate de numeroşi factori, naturali, politici, sociali, economici etc. În interiorul producţiei de mărfuri generalizată, devine hotărâtoare contribuţia factorilor de natură economică la imprimarea caracterului ciclic al dezvoltării. În cadrul fiecărui ciclu economic se disting **două evoluţii** diferite şi **patru faze** distincte.

A. Recesiunea, cu **două faze**:
- **Criza** (reducerea continuă a funcţiei de rezultate);
- **Depresiunea** (nivelul minim al căderii).

B. Expansiunea, cu **două faze**:
- **Înviorarea** (reluarea lentă a creşterii);
- **Avântul** (creşterea puternică a funcţiei de rezultate).

Notăm cu **f(x)** funcţia rezultatelor (profitul unitar, profitul total, volumul cifrei de afaceri etc.); **f'(x) derivata de ordinul I** şi **f''(x) derivata de ordinul II** ale acesteia. Trecerea de la recesiune la expansiune şi invers se face prin **punctele de inflexiune** ale funcţiei **f(x)**, unde **f'(x) = 0**. Pentru **f''(x) = 0** funcţia rezultatelor (**f(x)** trece de la valori pozitive la valori negative), deci are un **maxim**. Pentru **f'(x) = 0** (**f(x)** trece de la valori negative la valori pozitive), deci are un **minim**. **Pe perioada recesiunii f'(x) < 0, iar pe perioada expansiunii f'(x) > 0**. Pe perioada **concavităţii** curbei rezultatelor, **f''(x) > 0**, iar pe perioada **convexităţii f''(x) < 0**. La **punctele de inflexiune** (concavitate-convexitate) ale funcţiei de rezultate, derivata a doua se anulează, adică **f''(x) = 0**.

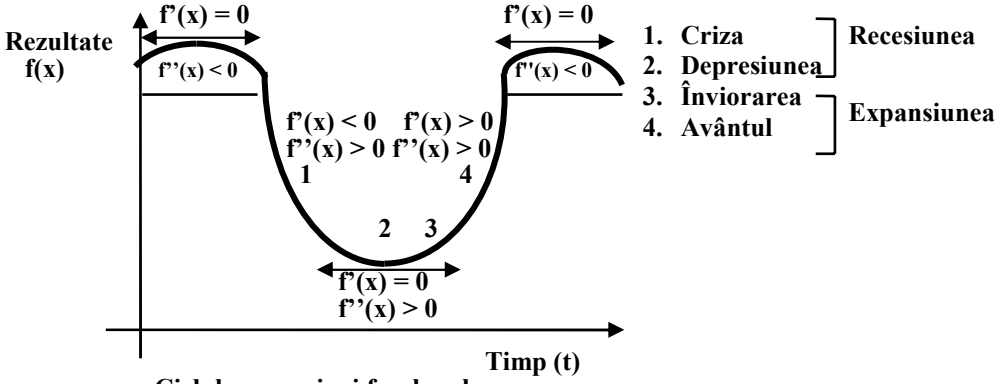

Ciclul economic şi fazele sale

15.2.2. VIITORUL SOCIETĂȚII CAPITALISTE

Această amplă problematică este analizată în lucrarea *Capitalism, Socialism and Democracy*[2548] (1942). După ce în prima parte a cărții (paginile 17–90) realizează una dintre cele mai bune analize asupra gândirii marxiste, Schumpeter propune – în următoarele trei părți ale lucrării – un scenariu extrem de interesant cu privire la dinamica societății capitaliste, concluzionând că, în mod inevitabil – datorită propriei evoluții – societatea burgheză va fi înlăturată de pe scena istoriei, urmând ca ea să fie înlocuită cu socialismul. Modelul nu este nou. Socialismul fusese intuit de Platon în Antichitate, de socialiştii Evului Mediu, de Socialiştii Utopici şi i se oferise un suport logic de către Karl Marx.

Într-un anume fel, paradigma construită de Schumpeter diferă fundamental de cele anterioare. Mai toți gânditorii anteriori considerau că disfuncțiunile de natură economică, contradicțiile generate de proprietatea privată, inegalitățile în repartiție, exploatarea celor săraci de către cei bogați, vor submina, din interior, capitalismul şi – mai devreme sau mai târziu – vor duce la dislocarea lui ca sistem şi-l vor înlocui cu socialismul.

Schumpeter este gânditorul care apreciază că regimul burghez – prin performanțele sale economice extraordinare – va asigura fiecărui individ un nivel de trai abundent. În felul acesta, el nu abordează contradicția dintre burghezie şi proletariat, nici inegalitățile determinate de proprietate ori pe cele care ar putea apărea în domeniul repartiției etc. Dimpotrivă, gânditorul austriac apreciază că **proprietatea –** mărul discordiei în tratările anterioare – **îşi pierde din importanța ei ca relație economică fundamentală a societății capitaliste**.

Paradigma propusă de Schumpeter susține că tocmai reuşitele fără precedent în domeniul economic (determinate de proprietatea privată şi libertatea de acțiune) minează, din interior, bazele instituționale şi culturale tradiționale fundamentale, lăsând capitalismul fără mijloacele care i-ar putea asigura permanența şi – cel mai important – îl împinge, inexorabil spre socialism. Sarcina fundamentală a socialismului ar fi – în concepția sa – tocmai **„recrearea"** sistemului instituțional şi a modelului cultural bazate pe comandă şi subordonare, adică tocmai a **„scuturilor protectoare"** (distruse de capitalism) şi care sunt capabile să asigure stabilitatea şi funcționarea normală a mecanismului social.

15.2.2.1. „VA PUTEA CAPITALISMUL SUPRAVIEȚUI?"

„Le capitalisme peut-il survivre?"
„Non, je ne crois pas qu'il le puisse."
J. A. Schumpeter

Partea a doua a lucrării *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) începe cu o interogație: „Poate supraviețui capitalismul?"[2549] se întreabă Schumpeter şi tot el răspunde categoric: „Nu, eu nu cred că poate"[2550].

„Teza pe care mă voi strădui s-o stabilesc – îşi propune gânditorul austriaco-american – constă în a susține că performanțele realizate şi realizabile ale sistemului capitalist sunt acelea care permit să se îndepărteze ipoteza unei rupturi a acestui sistem sub greutatea eşecului său economic, dar că succesul însuşi al capitalismului minează instituțiile sociale care-l protejează şi creează «inevitabil» condițiile în care nu-i va mai fi posibil să supraviețuiască şi care desemnează net socialismul ca moştenitorul său prezumtiv"[2551].

2548 Partea I a acestei lucrări, intitulată *Doctrina marxistă* – paginile 21–90 – este considerată, de unii autori, cea mai profundă exegeză a operei şi gândirii lui Karl Marx. Noi vom folosi, în continuare, ediția în limba franceză, J. A. Schumpeter, ***Capitalisme, Socialisme et Démocratie,*** Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, de 433 pagini.

2549 „Le capitalisme peut-il survivre?" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 93). Toate citatele noastre vor fi luate din această ediție. Iată, fraza de început a acestei lucrări: „Acest volum este rezultatul unui efort care încearcă să prezinte sub o formă accesibilă, un efort de reflecție de circa 40 de ani, observații şi cercetări referitoare la socialism". („Ce volume est l'aboutissement d'un effort visant à fondre sous une forme accessible le gros de presque quarante ans de réflexions, d'observations et de recherches relatives au thème du socialisme") (*ibidem*, p. 7). În timpul vieții autorului, cartea a fost tradusă în 7 limbi străine.

2550 „Non, je ne crois pas qu'il le puisse". (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 93).

2551 „La thèse que je vais m'efforcer d'établir consiste à soutenir que les performances réalisées et réalisables par le système capitaliste sont telles qu'elles permettent d'écarter l'hypothèse d'une rupture de ce système sous le poids de son échec économique, mais que le succès même du capitalisme mine les institutions sociales qui le protègent et crée

Principalele **cauze** care pun în pericol capitalismul sunt – după părerea lui Schumpeter – următoarele:

1. <u>Degenerarea internă a sistemului economic şi social, prin aplatizarea treptată a spiritului întreprinzător şi a funcţiei de inovaţie</u>.

Succesul cu care oamenii de afaceri au dezvoltat forţele productive a creat norme noi de existenţă pentru toate clasele sociale şi – paradoxal – a minat poziţia socială şi politică a clasei oamenilor de afaceri şi a făcut loc birocratizării.

„**În primul rând**, succesul însuşi cu care clasa oamenilor de afaceri a dezvoltat forţele productive ale Statelor Unite şi faptul că acest succes a creat noi norme de existenţă pentru toate clasele, a minat, în mod paradoxal, poziţia socială şi politică a clasei afaceriştilor, a cărei funcţie economică, cu toate că nu este desuetă, tinde să rămână fără moştenitori şi să facă loc birocratizării”[2552].

Mai mult, **munca în echipă**, **birocraţia** şi **producţia de masă** contribuie la depersonalizarea şi automatizarea proceselor de producţie. Funcţiile întreprinzătorului sunt preluate – tot mai mult – de munca în echipă.

„Dacă evoluţia capitalistă – progresul – devine complet automatizat(ă) – susţine Schumpeter – suportul economic al burgheziei industriale va fi redus la salariile care remunerează munca administrativă, la cvasi-rente şi beneficii monopoliste, a căror tendinţă este descrescătoare”[2553].

„Cum iniţiativa capitalistă şi reuşita ei tind să automatizeze progresul – adaugă el – concluzionăm că ele tind să facă burghezia superfluă, să o sfărâme în bucăţi, sub presiunea propriilor succese”[2554].

„Unităţile industriale gigantice, perfect birocratizate – consideră Schumpeter – nu elimină numai pe posesorii lor sau firmele mici şi mijlocii, ci şi pe întreprinzători, iar burghezia expropriată va pierde atât veniturile sale cât şi raţiunea de a fi”[2555].

Ca urmare, „**veritabilii pionieri ai socialismului nu sunt intelectualii sau agitatorii care au predicat această doctrină, ci, mai degrabă, Vanderbilt, Carnegie, Rockefeller”**[2556].

2. <u>Distrugerea „scuturilor protectoare” („couches protectrices”) ale societăţii comerciale</u>.

Activitatea capitalistă tinde să răspândească spiritul raţional şi libertatea de acţiune, să distrugă subordonarea şi comanda, elemente esenţiale ale gestiunii instituţionalizate a întreprinderilor şi sistemului social. Nici un sistem social nu poate funcţiona normal – afirmă Schumpeter – dacă este fondat exclusiv pe o reţea de contracte între părţi egale, fiecare fiind ghidată doar de propriile interese pe termen scurt.

„**În al doilea rând**, fiind esenţialmente «raţională», activitatea capitalistă tinde să răspândească obiceiurile şi spiritul raţional şi să distrugă obiceiurile de loialitate, subordonare şi conducere, adică tocmai ceea ce este esenţial gestionării instituţionalizate a uzinelor; nici un

---

«inévitablement» des conditions dans lesquelles il ne lui sera pas possible de survivre et qui désignent nettement le socialisme comme son héritier presomptif” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 94).

2552 „En premier lieu, le succès même avec lequel la classe des hommes d’affaires a développé les forces productives des États-Unis et le fait même que ce succès a crée des nouvelles normes d’existence pour toutes les classes ont paradoxalement miné la position sociale et politique de la dite classe des affaires, dont la fonction économique, bien que non désuète, tend a tomber en déshérence, et a faire place à la bureaucratisation” (J. A. Schumpeter, *Capitalisme ...,* p. 417).

2553 „Si l’évolution capitaliste – le «progrès» – ou bien prend fin, ou bien devient complètement automatique, le support économique de la bourgeoisie industrielle sera finalement réduit à des salaires analogues à ceux qui rémunèrent la besogne administrative courante, exception faite pour les résidus de quasi-rentes et bénéfices monopolistiques dont l’on peut s’attendre à ce qu’ils persisteront en décroissant pendant un certain temps” (J. A. Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 189).

2554 „Comme l’initiative capitaliste, de par ses réussites même, tend à automatiser les progrès, nous conclurons qu’elle tend à se rendre elle-même superflue – à éclater en morceaux sous la pression même de son propre succès” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 189).

2555 „L’unité industrielle géante parfaitement bureaucratisée n’élimine pas seulement, en «expropriant» leurs possesseurs, les firmes de taille petite ou moyenne, mais, en fine de compte, elle élimine également l’entrepreneur et exproprie la bourgeoisie en tant que classe appelée à perdre, de par ce processus, non seulement son revenu, mais encore, ce qui est infiniment plus grave, sa raison d’être” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 189–190).

2556 „Les véritables pionniers du socialisme n’ont pas été les intellectuels ou les agitateurs qui ont préché cette doctrine, mais bien les Vanderbilt, les Carnegie, les Rockefeller” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 190).

sistem social nu poate funcționa dacă este fondat exclusiv pe o rețea de contracte libere încheiate între părți egale, fiecare fiind ghidată numai de propriile sale interese”[2557].

Prin dezvoltarea spiritului rațional și a democratizării (prin descentralizare) capitalismul a distrus „**scutul protector”,** „**stăpânul”,** care menținea societatea în echilibru.

„Or, – apreciază Schumpeter – procesul capitalist, atât prin mecanismul său economic cât și prin consecințele sale psiho-sociologice, a eliminat acest scut protector, sau, ca în Statele Unite, nu i-a dat niciodată lui sau vreunei alte instituții cu același rol, vreo șansă de afirmare … Evoluția capitalistă a făcut să dispară, nu numai Regele prin grația lui Dumnezeu, dar și zidurile politice de apărare care, dacă existau, puteau să-l mențină, fie ele constituite de către sate sau ghildele artizanale”[2558].

În lipsa „scuturilor protectoare” care să mențină structurile de comandă și subordonare, ierarhia socială – consideră Schumpeter – societatea este incapabilă să se apere împotriva amenințărilor și este condamnată – irevocabil – la dezintegrare și dispariție.

3. <u>Dispariția cadrului instituțional al capitalismului</u>.

Atenția aproape exclusivă acordată de oamenii de afaceri propriilor sarcini a creat un sistem politic și o clasă intelectuală, ale cărei structură și interese au dezvoltat o atitudine de independență și chiar de ostilitate față de interesele marilor întreprinderi. Astfel, „evoluția capitalistă, după ce a distrus cadrul instituțional al societății feudale, este pe cale să mineze, printr-o acțiune foarte asemănătoare, propriul său suport”[2559]. „Astfel fortăreața burgheză devine dărâmată (nimicită, demantelată) politic”[2560].

„**În al treilea rând**, atenția aproape exclusivă rezervată de clasa oamenilor de afaceri sarcinilor de serviciu a contribuit în mare măsură la crearea unui sistem politic și a unei clase intelectuale ale căror structură și interese au dezvoltat o atitudine de independență, apoi, în final, de ostilitate față de interesele marilor întreprinderi. Acestea din urmă sunt din ce în ce mai puțin capabile să se apere contra atacurilor care, în scurt timp, sunt extrem de fructuoase altor clase”[2561].

4. <u>Sistemul de valori al capitalismului, cauzat și dezvoltat de reușita sa economică, își pierde, treptat, puterea de influență și persuasiune asupra populației</u>.

„**În al patrulea rând** și în consecința celor trei fenomene precedente, sistemul de valori al societății capitaliste, cu toate că este cauzal legat de reușita sa economică, își pierde influența, nu numai asupra spiritului public, dar și asupra clasei «capitaliste» însăși”[2562].

În societatea capitalistă contemporană Schumpeter distinge **trei clase**:

- **Administratorii (managerii);**
- **Marii acționari;**
- **Micii acționari.**

2557 En second lieu, étant essentiellement «rationnelle», l'activité capitaliste tend à répandre des habitudes d'esprit rationnelles et à détruire ces loyalismes et ces habitudes de subordination et de commandement qui sont pourtant essentielles à la gestion institutionnalisé des usines; aucun système social ne peut fonctionner s'il est exclusivement fondé sur un réseau de libres contrats conclus entre parties contractantes (légalement) égales, chacune de ces parties n'étant, par hypothèse, guidée par rien d'autre que son propre fins utilitaires (à court terme)” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 417).

2558 „Or, le processus capitaliste, tant par son mécanisme économique que par ses conséquences psychosociologiques, a éliminé ce maître protecteur ou, comme aux États-Unis, ne lui jamais donne, non plus qu'à aucune institution remplissant le même rôle, une chance de s'affirmer”… „L'évolution capitaliste fait disparaître, non seulement le Roi par la Grâce de Dieu, mais encore les remparts politiques qui, s'ils avaient pu être tenus, auraient été constitues par le village et par la guilde artisanale” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 195).

2559 „L'évolution capitaliste, après avoir détruit le cadre institutionnel de la société féodale, est en voie de miner, par une action très analogue, son propre support” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 196).

2560 „Ainsi la forteresse bourgeoise devinent politiquement démantelée” (J. A. Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 200).

2561 „En troisième lieu, l'attention presque exclusive réservée par la classe des hommes d'affaire aux taches de l'usine et du bureau a grandement contribué à créer par carence un système politique et un classe intellectuelle dont la structure et les intérêts ont développé une attitude d'indépendance, puis, finalement, d'hostilité à l'égard des intérêts des grandes entreprises (large scale-business). Ces dernières sont de moins en moins capable de se défendre contre des razzias qui, à court terme, sont extrêmement fructueuses pour les autres classes” (J. A. Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 417).

2562 „Quatrièmement, en conséquence des trois phénomènes précédents, le barème de valeurs de la société capitaliste, bien qu'il soit causalement relie à sa réussite économique, perd son emprise, non seulement sur l'esprit public, mais encore sur la classe (stratum) «capitaliste» elle-même” (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 417).

Ca urmare a lucrului în echipă, a producției de masă şi a birocratizării societății, capitalismul distruge chiar **elementele fundamentale** ale sistemului său instituțional:

- **proprietatea privată** şi
- **libertatea de acțiune**.

Sistemul de valori al capitalismului, strâns legat de reusita sa economică, îşi pierde influența atât asupra publicului cât şi asupra clasei capitaliştilor[2563]. Capitalismul înseamnă mai mult decât un mecanism economic, el reprezintă un sistem cultural, „civilizația inegalității şi bogățiilor familiale"[2564]. „Or, această civilizație – apreciază Schumpeter – este pe cale de dispariție rapidă"[2565].

15.2.2.2. „POATE FUNCȚIONA SOCIALISMUL?"

„Le socialisme peut-il fonctionner?"
„À coup sûr, il le peut."
J. A. Schumpeter

Partea a treia a lucrării „*Capitalism, Socialism and Democracy*" începe – la fel ca şi partea a doua – cu o interogație. „Poate funcționa socialismul?"[2566] se întreabă autorul şi tot el răspunde categoric: „În mod cert, poate"[2567].

Schumpeter a distins **două tipuri** de societate:

1. „SOCIETATEA COMERCIALĂ" („Commercial Society").

O astfel de societate este definită printr-un „sistem instituțional bazat pe **două elemente**: **proprietatea privată asupra mijloacelor de producție** şi **reglarea procesului productiv prin contract** (gestiune sau inițiativă) **privat**"[2568]. Capitalismul reprezintă, după părerea sa, ultima fază de evoluție şi ultima formă de manifestare a societății comerciale. Într-o astfel de societate există proprietatea privată asupra mijloacelor de producție şi libera inițiativă, dar, fiecare întreprindere produce „într-un mediu orb", fără să cunoască întregul.

2. „SOCIETATEA SOCIALISTĂ" („Socialist Society").

"Prin societate socialistă, apreciază Schumpeter, desemnăm un sistem instituțional în care o autoritate centrală controlează mijloacele de producție şi producția însăşi, … în care afacerile economice ale societății aparțin, în principiu, sectorului public, şi nu sectorului privat"[2569]. În socialism „Ministerul Producției" va putea planifica totul, pe baza unor informații veridice şi va evita contradicțiile, crizele şi evoluția ciclică. Socialismul va evita „evoluția în salturi" a inovației.

„Eu – afirma Schumpeter – definesc socialismul (de tip centralizat) ca organizarea societății în care autoritatea publică (şi nu întreprinderile plasate sub regimul proprietății şi gestiunii private) controlează mijloacele de producție şi decide ce se va produce, cum se va produce şi cui îi vor fi atribuite fructele producției"[2570].

Schumpeter a vorbit de **„socialismul centralizat"** ca „singurul fel de socialism pe care ne propunem să-l luăm în considerare"[2571], caracterizat prin:

2563 Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 417.
2564 „la civilisation de l'inégalité et des fortunes familiales" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme* ... , p. 419).
2565 „Or, cette civilisation est en voie de disparition rapide" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme* ... , p. 419).
2566 „Le socialisme peut-il fonctionner?" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme* ... , p. 231).
2567 „À coup sûr, il le peut" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme* ... , p. 231).
2568 „Système institutionnel dont il suffit de mentionner deux éléments: la propriété privée des moyens de production et la régulation du processus productif par le contrat (ou la gestion ou l'initiative) privés" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 231).
2569 „Par société socialiste, nous désignerons un système institutionnel dans lequel une autorité centrale contrôle les moyens de production et la production elle-même, ou encore, pouvons nous dire, dans lequel les affaires économiques de la société ressortissent, en principe, au secteur public, et non pas au secteur privé" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 232).
2570 „Je définis le socialisme (du type centralisé) comme l'organisation de la société dans laquelle l'autorité publique (et non pas des entreprises placées sous le régime de la propriété et de la gestion privées) contrôle les moyens de production et décide ce qui sera produit, comment cela sera produit et à qui seront attribués les fruits de la production" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 413–414).
2571 „la seule sorte de socialisme que nous proposions de prendre en considération" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1974, p. 232).

1. **Existența unui singur organ de conducere la nivel național (Consiliul Central sau Ministerul Producției);**
2. **Inexistența unor sectoare teritoriale autonome, pentru că ar putea genera antagonisme**[2572].

Dar – în concepția autorului – Consiliul Central trebuie să-şi supună planul, spre aprobare, Congresului sau Parlamentului. De asemenea, poate exista o Curte de Conturi, care poate să-şi exercite dreptul de veto asupra anumitor decizii. Totodată, conducerea centralizată este perfect compatibilă cu inițiativa managerilor[2573].

Atât **capitalismul** cât **şi socialismul sunt** – după părerea lui Schumpeter – **compatibile cu democrația**.

După părerea lui, **condițiile funcționării democrației** în societatea industrială modernă sunt:

- **Oamenii din conducerea politică să fie de calitate bună;**
- **Domeniul deciziei politice să nu fie exagerat de larg;**
- **Guvernarea democratică trebuie să dispună de serviciile unei birocrații integre şi cu reputație bună;**
- **Existența autocontrolului democratic al puterilor din stat**[2574].

Schumpeter apreciază că procesul **transformării capitalismului în socialism a început şi el se accentuează mereu**, sub mai multe **forme**:

- **Politicile de stabilizare macroeconomică (vizând prevenirea recesiunii sau deplina folosire a mâinii de lucru);**
- **Creşterea dezirabilității unei repartiții mai echitabile a veniturilor între membrii societății capitaliste;**
- **Frecventele măsuri de reglementare a prețurilor sau politicile antitrust;**
- **Controlul public tot mai accentuat al pieței muncii şi al celei monetare;**
- **Creşterea şi multiplicarea nevoilor care trebuie acoperite prin inițiativă publică (învățământ, sănătate etc.);**
- **Asigurarea de către autoritatea statală a securității sociale**[2575].

Schumpeter ajunge la concluzia fundamentală că – în mod necesar – **capitalismul se transformă în socialism**. Deci, aidoma lui Marx, gânditorul austriac consideră necesară apariția socialismului. Între cei doi autori există, însă, **deosebiri fundamentale**.

Marx aprecia că dificultățile de natură economică (proprietatea privată, contradicția dintre producție şi consum, pauperizarea continuă a maselor populare) sunt elementele esențiale care determină – în mod necesar – evoluția capitalismului spre socialism. În noua societate socialistă ar urma să se pună de acord „jurisprudența cu faptele" (forma proprietății cu funcționarea socială a obiectului ei). Dimpotrivă, **Schumpeter** consideră că tocmai reuşita economică a capitalismului, eficiența crescândă, asigurarea unui nivel de trai superior şi generalizat constituie elementele esențiale care vor îndepărta capitalismul de pe scena istoriei şi vor face ca – inexorabil – locul lui să fie luat de socialism.

În dinamica societății burgheze Schumpeter opune excepționala ei reuşită pe plan economic (determinată de raționalitate şi libertate) distrugerii sistemului instituțional şi cultural al capitalismului **(„chouces protectrices")**. Capitalismul nu va dispărea din cauza inferiorității sale economice. Dimpotrivă, el realizează – printr-o eficiență fără precedent – cea mai mare

2572 „Le terme «socialisme centralisé» indique seulement que ce régime ne comporte pas une pluralité d'unités de contrôle dont chacune représenterait en principe un intérêt distinct – ni, notamment, un pluralité de secteurs territoriaux autonomes dont la coexistence risquerait de faire revivre une grande partie des antagonismes inhérents à la société capitaliste" (Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 232).

2573 Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Editura Payot, Paris, 1974, p. 232–233.

2574 Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 394–399. „le matériel humain de la politique … doit être de suffisamment bonne qualité" (p. 394). „le domaine effectif des décisions politiques ne doit être exagérément élargi" (p. 396). „un gouvernement démocratique doit disposer, … des services d'une bureaucratie bien entraîné …" (p.398). „autocontrôle démocratic" (p.399).

2575 Joseph Alois Schumpeter, *Capitalisme ...* , p. 417–418. „1. Aux différents politiques de stabilisation économique visant à prévenir les récessions ou, à tout le moin, les dépressions – en d'autres termes, à une forte dose d'interventions publiques appliqués aux conjonctures, voire même à l'application du principe du «plein emploi»"; „2. à la «désirabilité d'une plus grande égalité des revenus»"; „3. à une riche assortiment de mesures de réglementation des prix, fréquemment rationalisées en les assénant de slogans braques contre les «trusts»"; „4. à un control public … sur les marchés de main-d'oeuvre et de la monnaie"; „5. à une extension indéfinie de la catégorie des besoins qui devraient être, dans le présent ou dans l'avenir, satisfaits par l'initiative publique, soit gratuitement, soit selon le principe appliqué à la rémunération de services postaux"; „6. à tous les types de sécurité sociale" (*ibidem*, p. 417–418).

prosperitate economică. Ba mai mult, el reuşeşte să generalizeze această prosperitate, asigurând fiecărui individ un nivel de trai îmbelşugat (chiar opulent). Dar tocmai această reuşită economică, şi mai ales mijloacele cu care o obţine (raţionalitatea şi libertatea) distrug, inevitabil, structurile instituţionale şi culturale tradiţionale **(„scuturile protectoare") („chouces protectrices")** capabile să-i asigure stabilitatea şi funcţionarea normală.

- **Contradicţia fundamentală** – care va transforma capitalismul în socialism – **este**, după părerea lui Schumpeter, **cea dintre dezvoltarea economică, pe de o parte, şi distrugerea sistemului instituţional protector, pe de altă parte**.

Noua orânduire socială – socialismul – are tocmai menirea de a „recrea" „scutul protector" capabil s-o menţină în echilibru şi să-i asigure funcţionarea normală. **Statul centralizat** – elementul esenţial al noii construcţii – **are rolul de a reface unitatea de mişcare dintre producţie şi consum, de a elimina evoluţia în salturi a inovaţiei şi de a preveni dezvoltarea ciclică a economiei**. Dar, statul trebuie să fie „**paternalist",** să promoveze iniţiativa creatoare a tuturor agenţilor economici.

Dinamica gândirii schumpeteriene cu privire la viitorul societăţii capitaliste este următoarea[2576]:

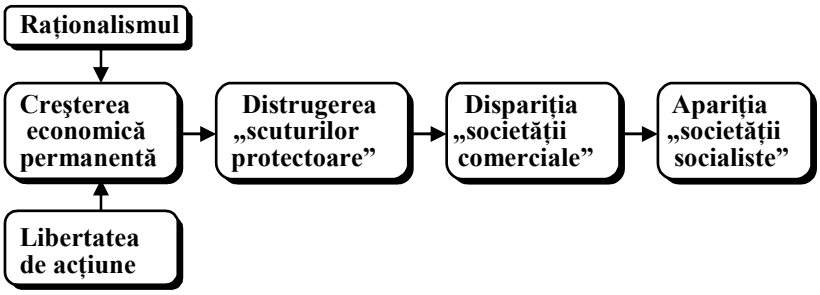

2576 După cum se observă, între Marx şi Schumpeter există asemănări fundamentale, dar şi diferenţe majore. În esenţă, ambii gânditori prevăd depăşirea societăţii capitaliste, ca urmare a contradicţiilor interne ale sistemului şi apariţia unei noi societăţi socialiste. Diferenţele dintre ei se referă numai la modul de înfăptuire al acestei transformări. **Karl Marx** aprecia că agravarea contradicţiei fundamentale dintre creşterea continuă a producţiei şi rămânerea în urmă (absolut şi relativ) a puterii de cumpărare va eroda capitalismul şi-l va transforma în socialism. **Joseph Alois Schumpeter** consideră că societatea comercială (capitalismul fiind o formă de manifestare a acesteia) îşi distruge propriile „scuturi protectoare" şi se transformă – inevitabil – în socialism. În concepţia lui, socialismul are tocmai menirea de a „recrea" „scuturile instituţionale protectoare" absolut necesare pentru funcţionarea normală a societăţii şi să le pună sub control social.

16. NEOLIBERALISMUL ECONOMIC[2577]

16.1. CONŢINUTUL DOCTRINEI NEOLIBERALE

Evoluţia din ultimele două secole a infirmat, în bună măsură, analiza făcută vieţii economice de Şcoala Liberală Clasică şi Neoclasică, prin reliefarea unor limite ale paradigmelor propuse pentru explicarea realităţii.

Laissez-faire-ul nu a rezolvat marile probleme cu care se confruntă economia contemporană: crize, inflaţie, şomaj, dezechilibre. Pe de altă parte, teoria liberalismului clasic – a concurenţei perfecte şi libere – nu poate fi aplicată în condiţiile **concentrării**[2578] şi **centralizării**[2579] capitalului şi producţiei, ale trecerii la firme de dimensiuni foarte diferite. În asemenea condiţii, libera concurenţă este înlocuită, în mod obiectiv, cu concurenţa imperfectă. Astfel, piaţa liberă – concept de bază al doctrinei liberale – devine, într-o măsură tot mai mare, o piaţă controlată. În astfel de împrejurări, echilibrul cerere-ofertă nu se mai realizează de la sine, prin aportul exclusiv al pârghiilor pieţei, ci apare şi necesitatea intervenţiei statului pentru restabilirea echilibrului şi preîntâmpinarea disfuncţiunilor, a crizelor.

În asemenea condiţii, în perioada interbelică, s-au pus bazele unei noi doctrine economice, ***dirijismul*** (iniţiată de gânditorul englez **John Maynard Keynes**), care fundamentează cadrul teoretic al intervenţiei statului în economia de piaţă concurenţială. În felul acesta, **mecanismele intervenţiei statale se alătură celor concurenţiale** pentru a asigura funcţionarea normală, echilibrată, a economiei capitaliste şi ocuparea deplină a resurselor de muncă disponibile.

Critica făcută de dirijişti gândirii liberale i-a determinat pe adepţii acestui curent să caute o înnoire a paradigmei lor. În felul acesta, în perioada interbelică, a apărut ***neoliberalismul***[2580] care, deşi este o doctrină contemporană, ce acceptă esenţialul din criticile făcute de dirijişti, păstrează, totuşi, o legătură strânsă cu liberalismul clasic. Neoliberalismul economic are, începând din perioada imediat următoare celui de al doilea război mondial, **trei mari orientări**: **germană** (mai mult preocupată de apărarea concurenţei, mai puţin ostilă intervenţiei statale şi mai slab ataşată econometriei); **americană** (net liberală şi econometrică); **franceză** (mai puţin ostilă socialismului şi etatismului, comparativ cu cea americană şi germană).

Începând, deci, cu deceniul al patrulea al secolului XX, principalele dispute în gândirea economică se vor desfăşura între *dirijism* şi *neoliberalism*. În această confruntare ambele modele se vor perfecţiona continuu şi vor apărea în cadrul fiecăreia noi orientări.

În perioada 1933–1975, în general, în ţările dezvoltate, politicile economice au avut ca sursă principală de inspiraţie dirijismul (keynesian, respectiv neokeynesian), practicile neoliberale trecând, cumva, într-o poziţie secundară. **Începând cu deceniul al şaptelea**, dar mai ales cu cel de al optulea, şi în mod deosebit după 1990, asistăm la o revigorare puternică şi revenirea masivă la practicile economice de inspiraţie neoliberală, în aproape toate ţările lumii. Deci, evoluţia celor două curente – care au dominat teoria şi practica secolului al XX-lea – a fost, în secolul analizat, sinuoasă.

Liberalismul clasic (al secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea) a promovat printre altele:

- **inviolabilitatea proprietăţii private;**

2577 Vezi şi Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 174–192.

2578 Concentrarea reprezintă procesul de sporire a dimensiunilor capitalului şi producţiei prin transformarea continuă a unei părţi din profit în capital, prin acumulare. Concentrarea are loc în proporţii crescânde mai ales în perioadele de ascensiune economică.

2579 **Centralizarea** reprezintă procesul de sporire a dimensiunilor producţiei şi capitalului prin unirea mai multor capitaluri într-unul singur. Centralizarea se produce, cel mai adesea, în perioadele de recesiune economică, vizând evitarea falimentului sau constituind o consecinţă a lui (când firmele mai viabile le „înghit" pe cele mai slabe). Cele două procese nu sunt separate între ele, ci se derulează simultan. În perioada de expansiune economică, mai importantă este concentrarea, iar în timpul depresiunii se utilizează, cel mai adesea, centralizarea.

2580 Noţiunea **„neoliberalism"** a apărut, prima dată, cu prilejul **Colocviului „Walter Lippmann",** desfăşurat la Paris în anul 1938. **Walter Lippmann (1889–1974)**, a fost jurnalist american, redactor la „New York Tribune", „Herald Tribune" şi „Washinton Post". Lucrarea ***La cité libre***, publicată de Walter Lippmann, este … **„le premier manifeste du néolibéralisme". „Depuis** (de 1938 – n. ns.) **les économistes néo-liberaux se retrouvent pratiquement chaque année sous l'égide de la très secrète et très influente Société du Mont Pèlerin**" (înfiinţată în anii '30 ai secolului XX, de F. A. von Hayek) (Vezi şi David Villey, Colette Nème, ***Petite histoire des grandes doctrines économiques",*** Éditions Litec, Paris 1996, p. 305).

- **posibilitatea exprimării libere a personalității umane;**
- **încrederea în abilitatea oamenilor de a face ce este valoros şi util pentru ei şi pentru societate;**
- **stimularea şi promovarea acelor instituții şi politici care protejează şi ocrotesc deopotrivă încrederea şi exprimarea libertății**.

Liberalismul modern[2581]**, neoclasic** (de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea) reține de la cel clasic:

- **autonomia individului şi**
- **reducerea constrângerilor, lărgirea libertăților individuale**;

dar, **introduce ideea întăririi legalității şi drepturilor individului**.

Statul nu poate fi, în concepția neoliberalilor, instrumentul favorizării unor grupuri pe seama altora, ci responsabil de libertatea tuturor. În asemenea context, el trebuie să intervină pentru asigurarea şi promovarea liberalismului.

În concepția liberală, clasică, modernă sau contemporană, ***ordinea naturală***[2582] în societate se realizează ***în* libertate** şi ***prin* libertate**.

Elementele de bază ale liberalismului economic au fost şi au rămas aceleaşi:

- **acțiunea legilor economice obiective;**
- **inviolabilitatea proprietății private;**
- **libera inițiativă a agenților economici;**
- **libera concurență pe piață şi formarea liberă a prețurilor**.

Pentru liberali, aproprierea[2583] privată a mijloacelor de producție şi a rezultatelor producției reprezintă, deci, dogma care garantează autonomia şi puterea economică.

În concepția neoliberalilor contemporani, **deciziile economice au următoarele trăsături**:

- **sunt autonome şi dispersate;**
- **sunt de natură concurențială;**
- **posedă sistemul lor de sancțiune automată fără intervenția statului;**
- **provin dintr-o libertate care este regula, intervenția statului fiind un demers excepțional, condiționat de nevoi, lipsa, insuficiența sau abuzul inițiativei private**.

Termenul ***neoliberalism*** a apărut în anul 1938, la Paris, cu prilejul *Colocviului* ***Walter Lippmann***[2584], în cartea ***Economie dirijată în sistem colectivist,*** la care au colaborat **Friedrich August von Hayek**[2585] **(1899–1992)**, **Ludwig von Mises**[2586] **(1881–1973)** şi alți adepți ai **Şcolii Austriece**.

2581 Liberalismul modern sau „neoclasic" a existat între anii 1870–1918. Reprezentanții şcolii moderne au fost: În Anglia – *William S. Jevons, Alfred Marshall*; în Franța: *Léon Walras*; în Austria: *Carl Menger*, *Eugen von Böhm-Bawerk*; în Elveția: *Léon Walras* şi *Vilfredo Pareto*; în SUA: *John Bates Clark* şi *Irving Fisher* etc. Neoclasicii au crezut că forța regulatoare a activității economice este competiția, prin care se stabileşte echilibrul între producție şi consum. Teoria lor a fost, în primul rând, o teorie a prețurilor şi a alocării resurselor, vizând stimularea maximizării utilității pentru consumator şi a profitului pentru producător. Inovația şcolii „neoclasice" față de liberalismul clasic a fost utilizarea matematicii. Teoreticienii „neoclasici" au aplicat calculul integral şi diferențial pentru analiza relațiilor dintre intrări şi ieşiri (cheltuieli si rezultate).

2582 Conceptul *ordine naturală*, dezvoltat pentru prima oară în manieră modernă de *fiziocrați* în secolul al XVIII-lea, arată că viața economică este guvernată de legi cu aplicabilitate universală, care acționează fără intervenția statului în activitatea indivizilor. Principiul laissez-faire s-a dezvoltat din acest concept. Influențat de fiziocrați, Adam Smith a crezut că ordinea naturală era o stare a naturii, contrastând cu ordinea creată artificial. În esență, prin ordinea naturală se aprecia că interesul individului coincide cu interesul comun.

2583 Procesul economic de apropriere presupune posesiunea bunurilor economice, dispoziția, utilizarea şi uzufructul.

2584 ***Collectivist Economic Planning. Critical Studies on the Possibilities of Socialism*** **(1935)**, autori Friedrich August von Hayek (coordonator), Ludwig von Mises, N. G. Pierson, George Halm, Enrico Barone (ed. franc. ***L'économie dirigée en régime collectiviste***, Paris 1939). **Walter Lippmann (1889–1974)**, a fost jurnalist american, redactor la „Herald Tribune" şi „Washington Post". El a fost autorul lucrării ***La cité libre,*** apărută la New York în anul 1938. Vezi ***Compte-rendu des Séances du Colloque Walter Lippmann***, Librairie de Médicis, Paris 1938. Colocviul a avut loc la **Le Centre International d'Études pour la Rénovation du Libéralisme**.

2585 **Friedrich August von Hayek (8 mai 1899, Viena, Austria – 23 martie 1992, Freiburg, Germania)** este laureat al Premiului Nobel pentru economie din anul 1974, împreună cu suedezul Gunnar Myrdal. Teoria economică a lui Hayek are două surse de inspirație. Pe de o parte, este gândirea suedezului Wicksell, iar pe de altă parte, opera fondatorilor Şcolii Austriece, în general, aceea a lui Böhm-Bawerk, şi mai ales a lui Karl Popper, în particular. Liberal convins, Hayek a formulat o poziție opusă keynesismului. În timp ce Keynes susținea stimularea de către stat a investițiilor şi creşterea masei monetare, ca elemente ale menținerii stării de echilibru, Hayek era convins că austeritatea şi disciplina monetară pot asigura şi menține economia în echilibru. La mijlocul anilor treizeci Hayek a declanşat o „cruciadă" împotriva socialismului şi a „planismului şi raționalismului colectivist" (constructivist). Poziția

Printre reprezentanții neoliberalismului mai amintim: **Wilhelm Röpke**[2587] **(1899–1966), Alexander Rüstow (1885–1963), Friedrich A. Lutz (1901–1975), Walter Eucken**[2588] **(1891–1950), Ludwig Erhard (1897–1977), Jacques Rueff**[2589] **(1896–1978), Maurice Allais (născut în 1911**, primul francez cu Premiul Nobel în economie 1988**)** etc.

Bazele neoliberalismului au fost puse de ***Walter Eucken*** **(1891–1950)** în lucrarea ***Principii de bază ale politicii economice,*** elaborată încă în perioada interbelică, dar publicată postum în anul 1952. El dezvolta teoria ***TIPURILOR IDEALE (ABSTRACTE) DE ORGANIZARE A ECONOMIEI***.

Conform acesteia, întreaga dezvoltare economică a societății umane se reduce la **două tipuri**:

- **ECONOMIA LIBERĂ DE PIAȚĂ**
- **ECONOMIA CENTRALIZATĂ**

La început, în primele două decenii postbelice, neoliberalii şi-au dezvoltat modelul în jurul acestor concepte şi au apreciat că cele două tipuri de economie sunt total diferite şi incompatibile. Ei le-au opus pe unul altuia într-o manieră totală, considerându-le de neconciliat. Pe de o parte, modelul economiei de piață, rațional şi eficient, pe de altă parte, cel al economiei centralizate, irațional şi „ineficient”[2590] (?).

---

sa se sprijinea pe conceptele de **„ordine spontană”** şi de **„divizare a cunoaşterii”.** Instituțiile sociale principale sunt: **piața**, **banii**, **limbajul** şi **morala**. Nimeni nu le-a construit conştient. Ordinea pieței libere **(„catalactica”)** este cea mai bună. Eroarea raționaliştilor constructivişti – de la Descartes şi Rousseau până la socialişti – este de a crede că asemenea instituții pot fi construite şi distruse conştient. Hayek considera că cunoştințele societății sunt fragmentate şi dispersate între milioane de indivizi. Din acest motiv, planificarea şi conducerea centralizată sunt imposibile. Dorința de a impune o ordine socială prin conducere centralizată şi planificare nu poate avea altă finalitate decât aceea de a conduce – prin dependență („drumul spre servitute”) – către totalitarism. După părerea lui Hayek, proiectul global de organizare a societății conferă statului un rol esențial în reglementarea juridică a pieței şi asigurarea libertății individuale. Lucrări principale: *The Pure Theory of Capital* (1941); *The Road to Serfdom* (1944); *Individualism and Economic Order* (1948); *The Constitution of Liberty* (1960); *Law, Legislation and Liberty* (1973–1979, 3 volume). Iată, aici, **dinamica** gândirii lui Hayek: **Percepții senzoriale ⇒ Instincte ⇒ Adaptare ⇒ Cunoaştere divizată şi dispersată ⇒ Tradiție ⇒ Moralitate umană ⇒ Norme abstracte comune ⇒ Colaborare contractuală liberă ⇒ Ordine catalactică extinsă ⇒ Evoluție culturală**. (⇒ Determină)

2586 **Ludwig von Mises** s-a născut la **29.09.1881**, în localitatea Lemberg (astăzi Lwow, în Ukraina) şi a încetat din viață la **10.10.1973** la New York. Tatăl lui, Arthur Eden von Mises a fost inginer constructor de căi ferate, iar mama lui se numea Adele (născută Landau). După ce a absolvit cursurile facultății de drept (fiind coleg cu Friedrich von Wieser şi Böhm-Bawerk), în anul 1906 a obținut titlul de doctor în ştiințe juridice la Universitatea Viena. În intervalul 1909–1934 a fost şeful departamentului de finanțe la Camera de comerț a Austriei. În anul 1912 a publicat lucrarea *Theory of Money and Credit*. În 1913 a devenit „profesor extraordinarius” la Universitatea din Viena. În anul 1926 a primit o bursă Rockefeller în SUA. Întors în Austria a înființat – în acelaşi an – Institutul pentru studierea ciclului afacerilor. S-a căsătorit în anul 1938 cu Margit Szereny-Herzgeza, iar în 1940 a imigrat în SUA. Între 1940–1944 a lucrat la National Bureau of Economic Research din New York. În anul 1945 devine „visiting professor” la Graduate School of Business Administration din cadrul Universității New York. În 1949 a publicat ***Human Action*** (principala sa lucrare de peste 900 pagini), iar în 1969 s-a pensionat din învățământ, prilej cu care a devenit „distinguished fellow” al Asociației Economiştilor Americani (AEA). Biblioteca sa de 6.000 de volume se află la Hillsdale College din Michigan.

2587 **Wilhelm Röpke** s-a născut la **10 octombrie 1899** în Schwarmstedt (Hanovra), Germania şi a încetat din viață la **10 februarie 1966** în Geneva, Elveția. Studiile universitare le-a făcut la Universitatea Marburg. Profesor universitar la Jena (1924), Graz (1928), Marburg (1929). Adversar al național-socialismului, Röpke s-a refugiat în 1931 în Elveția; 1933–1937, profesor universitar la Istanbul, Turcia; 1937–1966, profesor la Geneva.

2588 **Walter Eucken** a fost fondatorul şi conducătorul Şcolii de la Freiburg. Fondatorul neoliberalismului german şi al Anuarului ORDO, Walter Eucken s-a născut la **17 ianuarie 1891** în orașul Jena şi a încetat din viață în **20 martie 1950** la Londra. În anul 1913 şi-a luat titlul de doctor în economie. În anul 1925 a devenit profesor universitar la Tübingen, iar în perioada 1927–1950 a fost profesor la Universitatea Freiburg.

2589 **Jacques Rueff** şi-a făcut studiile universitare la Şcoala Politehnică din Paris, unde l-a avut profesor de Economie politică (în 1921) pe Clement Colson. Între 1923–1931 a fost profesor la Şcoala liberă de ştiințe politice din Paris, iar în perioada 1931–1950, profesor la Institutul de Statistică. În Reforma lui Poincaré, Rueff a fost chemat să stabilească valoarea francului (1926–1928). În 1930 a devenit atașat financiar la ambasada Franței din Londra. 1936–1939 director al Trezoreriei în Ministerul de finanțe al Franței. 1939–1940 Viceguvernator al Băncii Franței. 1946–1952 preşedintele Agenției Înteraliaților pentru Reparații. 1952–1962 prim magistrat al Curții de Justiție a Comunității Economice Europene. În anul 1958 a avut un însemnat rol în realizarea reformei monetare franceze.

2590 **Categoria eficienței economice** este percepută de toți specialiştii ca **„o relație între efectele utile obținute şi eforturile depuse pentru obținerea lor”.** Cele mai „la îndemână” efecte sunt „veniturile”, iar cele mai „generice” eforturi sunt „cheltuielile”. Eficiența se poate calcula în două feluri. **1. Absolut**, ca **diferență dintre efecte (venituri) şi eforturi (cheltuieli)**. În această situație, ea poate lua valori de la **– ∞** (când efectele tind spre **0**, iar eforturile spre **+ ∞**) până la **+ ∞** (când efectele tind spre **+ ∞**, iar eforturile tind spre **0**). **2. Relativ**, ca **raport între efecte (venituri) şi eforturi (cheltuieli)**. În această situație, ea are doar valori nenegative **(0; + ∞)**. Noi apreciem că, indiferent de forma în care este determinată, **„orice relație între efecte şi eforturi desemnează un anumit nivel al eficienței”.** Din această perspectivă, credem că noțiunea **„ineficiență”** nu are conținut economic şi nu o acceptăm ca fiind ştiințifică, în ciuda faptului că este larg folosită (chiar şi în lucrările noastre anterioare). O activitate economică poate fi mai mult sau mai puțin eficientă, dar niciodată „ineficientă”. În fapt, antonimele „eficiență” şi „ineficiență” sunt utilizate pentru a desemna „rentabilitatea”, respectiv „nerentabilitatea”. Dar, „rentabilitatea” desemnează doar stările eficienței în care

Punctul de pornire al lui Walter Eucken s-a regăsit în aşa-numita **„Mare Antinomie”,** adică o mişcare începută în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea în Germania, care şi-a propus elaborarea unei noi paradigme, opusă istorismului din perioada Imperiului German. Noua paradigmă îşi propunea relansarea cercetărilor teoretice şi apropierea lor de practica economică. Walter Eucken a propus „depăşirea” acestei „antinomii” prin **teoria tipurilor ideale de economie**.

Pornind de la studiile lui **Heinrich von Stackelberg**[2591] **(1905–1946)** asupra situaţiilor de monopol, Eucken a deosebit **25 de forme ale economiei libere de piaţă**. De asemenea, el a **propus diverse forme de organizare concretizând metode diferite de planificare centralizată a economiei**.

I. **Trăsăturile ECONOMIEI LIBERE DE PIAŢĂ**, în concepţia neoliberală, sunt următoarele:

- **acţiunea liberei iniţiative;**
- **stabilirea legăturilor între întreprinderi prin intermediul pieţei;**
- **stimularea producătorilor;**
- **creşterea bunăstării tuturor**.

Principiile care stau la baza acestui model sunt:

- **libera formare a preţurilor;**
- **concurenţa fără monopol;**
- **inviolabilitatea proprietăţii private;**
- **autonomia întreprinzătorilor;**
- **rolul limitat al intervenţiei statului în economie**.

Toate acestea se sprijină pe **legitimitatea *proprietăţii private*** întrucât „rezolvarea problemelor sociale nu trebuie căutată în schimbarea proprietăţii private ci, dimpotrivă, în consolidarea bazelor ei”, aprecia Eucken.

Un element esenţial al modelului neoliberal îl constituie ***concurenţa fără monopol***, iar „proprietatea privată” – susţine Eucken – „este premisa concurenţei, după cum concurenţa este o premisă pentru ca proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie să nu ducă la distrugeri în demersul social-economic. Proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie este necesară pentru asigurarea controlului din partea concurenţei”[2592].

Economia liberă de piaţă – identificată cu cea din ţările capitaliste dezvoltate – este apreciată de neoliberali ca fiind singura ***raţională şi eficientă***.

II. **ECONOMIA CENTRALIZATĂ** este caracterizată de neoliberali prin următoarele **trăsături**:

- **conducerea birocratică;**
- **subordonarea întreprinderilor unui centru unic;**
- **incompatibilă cu iniţiativa producătorilor;**
- **incompatibilă cu democraţia economică;**
- **lipsită de stimuli economici**.

Într-o astfel de economie toate proporţiile sunt stabilite subiectiv, prin încălcarea acţiunii libere a legilor obiective. Economia centralizată ar include: economia sclavagistă, feudală şi totalitaristă (fascistă şi socialistă).

„efectele” sunt mai mari decât „eforturile” (se obţin câştiguri). „Nerentabilitatea” desemnează stările eficienţei în care „efectele” sunt mai mici decât „eforturile” (adică se înregistrează pierderi). **Utilitatea activităţii desfăşurate este condiţia absolută a eficienţei, iar rentabilitatea doar condiţia ei relativă**. Uzual, „maximizarea eficienţei”, desemnează – de fapt – „maximizarea rentabilităţii” şi, în economia marfară, a **„competitivităţii”.**

2591 **Heinrich von Stackelberg** s-a născut în **31 octombrie** la Kudinovo, lângă Moscova. Tatăl său a fost director de fabrică. Patria familiei a fost Estonia, cu toate că mama sa s-a născut în Argentina (dintr-o descendenţă spaniolă). După Revoluţia rusă din 1917 familia Stackelberg s-a refugiat în Germania, la Köln, în 1923. Tânărul Stackelberg şi-a făcut studiile universitare în economie la Universitatea Köln (1923–1927). Profesor universitar la Köln (1928–1935), Berlin (1935–1941), Bonn (1941–1944). Doctor în economie din anul 1935. S-a stins din viaţă la **12 octombrie 1946** în oraşul Madrid. Lucrări principale: *Marktform und Gleichgewicht* (1934), *Fundamentele Economiei Politice* (1943). El a elaborat teoria „duopolului asimetric”. Se apreciază că în cazul duopolului o firmă poate lua „o poziţie dependentă” (ia preţurile şi producţia actuale ale altei firme, ca date), iar alta „o poziţie independentă” (îşi cunoaşte adversarul şi îşi fixează propriile preţuri şi producţia corespunzător maximizării profiturilor sau alte scopuri). Dacă ambele firme doresc să se afle într-o „poziţie dependentă”, rezultă un echilibru de tip Cournot. Dacă ambele doresc să se afle într-o „poziţie independentă”, apare o contradicţie din momentul în care fiecare firmă îşi asumă un comportament incompatibil cu poziţia ei. Dacă cele două firme stabilesc preţul sau/şi producţia, la un anumit nivel, apare o soluţie de oligopol de „tip Bowley”. Stackelberg consideră că oligopolul este o piaţă fără echilibru.

2592 Walter Eucken, ***Principii de bază ale politicii economice,*** 1952, p. 70.

Un asemenea tip de economie este apreciat, deopotrivă, ca ***irațional* şi *ineficient (?)***.

În concepția neoliberală, libertatea de mişcare a agenților economici creează singurul cadru de acțiune liberă a legilor obiective.

În economia centralizată acțiunea legilor obiective este împiedicată de intervenția totalitară a factorului subiectiv (statul).

În timp ce economia liberă de piață se conduce pe baza principiilor economice, economia centralizată este condusă administrativ şi ineficient (?).

Dezvoltându-se paralel cu apariția şi extinderea socialismului şi a politicilor economice de inspirație dirijistă, în perioada interbelică, dar, mai ales după cel de al doilea război mondial, neoliberalismul s-a pronunțat ferm împotriva oricărei forme de centralizare şi control a economiei din partea statului. Mai accentuat vizibilă a fost această atitudine tranşantă în primele două decenii postbelice, când se aprecia că „socialismul s-a născut mort" (Maurice Allais, 1957).

Începând cu deceniul al şaptelea s-a constatat o nuanțare în politica şi practica neoliberală, în sensul „atenuării" atitudinii critice şi poziției de respingere categorică a oricărei forme de intervenție statală în economie sau chiar a planificării. Unii neoliberali vorbeau chiar de trecerea spre **„societatea postindustrială" (Daniel Bell, 1959)**, **„convergența sistemelor social-economice",** prin **„socializarea Vestului şi descentralizarea Estului"** sau de formarea unui nou tip de economie a **„statului industrial" (John Kenneth Galbraith, Maurice Duverger)** etc. Pe de altă parte, socialiştii au acceptat, după 1985, să vorbească de şi chiar să practice **„economia socialistă de piață" (Mihail Gorbaciov, în URSS)** sau modelul **„o țară, două sisteme" (Deng Xiao Ping, în China)**.

Neoliberalii preiau de la liberali *paradigma* de gândire, pe care – însă – o amendează, în principal, sub **două aspecte**:

- **P**rin acceptarea unui oarecare ***ROL ECONOMIC AL STATULUI***[2593],
- **C**a şi prin atitudinea lor față de ***PLANIFICARE***.

În privința **rolului economic al statului**, neoliberalii pornesc de la ideea că libertatea nu este incompatibilă cu ordinea de drept, ci, dimpotrivă, o presupune.

După convingerea profesorului francez **Maurice Allais**[2594], ***„Libertatea nu înseamnă libertinism. Ea nu contestă dreptul, ea afirmă nevoia intervenției statului în economie".***

Concepția neoliberală despre **rolul economic al statului** poate fi surprinsă, credem, şi din următorul citat al lui **CLÉMENT COLSON**, încă din anul 1915: **„Interesul general nu este altceva decât suma intereselor particulare şi primul interes general este că fiecare drept particular trebuie respectat şi niciodată sacrificat injust pentru alte interese"**[2595] (s. ns.).

Deci, după neoliberali, statul poate interveni în societate şi deci şi în economie, ***numai în profitul intereselor private***. De asemenea, neoliberalii acceptă că uneori, în cazuri justificate, interesele private pot fi chiar sacrificate în favoarea altora mai importante şi de interes mai general.

Este, de asemenea, importantă şi interesantă, paralela pe care o realizează **Pierre de Cailan** între **statul dirijist** şi **statul liberal contemporan**:

„Statul dirijist face. Statul liberal face să se facă. Statul dirijist sfidează legile pieței. Statul liberal le respectă. Statul dirijist este imperativ şi represiv. Statul liberal încearcă să fie educator"[2596] (s. ns.).

Deşi limitează rolul economic al statului, neoliberalii nu se opun oricărei forme de **planificare economică**. **Maurice Allais**[2597] vorbeşte, de exemplu, de **două tipuri de planificare**:

2593 Există în cadrul neoliberalismului şi orientări care nu recunosc acest rol.

2594 *„La liberté n'est pas le laissez-faire. Elle ne conteste pas le droit, elle affirme le devoir, pour l'État, d'intervenir en matière économique"* (Maurice Allais, 1969).

2595 *Encyclopedia Universalis*, vol. 9, Paris, 1968, p. 974.

2596 „L'État dirigiste fait. L'État libéral fait faire. L'État dirigiste défie les lois de marché. L'État libéral les respecte. L'État dirigiste est impérieux et répressif. L'État libéral s'enforce d'être éducateur" (*Encyclopedia Universalis*, vol. 9, Paris, 1968, p. 974; vezi şi Clement Colson, ***Cours complet d'économie politique***, Vol. I-II, Editura Félix Alcan, Paris 1915).

2597 **Maurice Allais** (născut la 31 mai 1911) a fost primul economist francez laureat al Premiului Nobel pentru economie în 1988. Inginer de mine, Allais a fost numit în 1944, profesor de Analiză economică la Şcoala Superioară de Mine din Paris. În 1947 a devenit şi profesor de Economie teoretică la Institutul de Statistică al Universității din Paris. Din 1953 a condus Le group de recherches économiques et sociales. În 1954 a devenit director de cercetare la

- ***Planismul concurențial***, în care fiecare agent economic este autonom, fiecare bun face obiectul pieței și al mecanismelor cerere-ofertă.
- ***Planismul autoritar***, în care prețurile și cantitățile sunt stabilite prin planul centralizat și unitar.

De asemenea, după părerea lui, astăzi există **două sectoare distincte ale economiei**:

- ***Sectorul diferențiat (différencié),*** cuprinzând industriile, unde tehnica optimă de producție este realizată prin juxtapunerea (cooperarea) întreprinderilor diferite;
- ***Sectorul nediferențiat (non différencié),*** unde tehnica de producție se realizează în întregime de către o singură întreprindere[2598].

Statul trebuie să planifice, în mod necesar, mai ales primul sector, pentru corelarea pe principii economice a activităților. Același stat „trebuie să împiedice pe proprietarii privați să abuzeze de puterea lor. El poate și trebuie să-i ajute (pe aceștia) să contribuie la producție și la bunăstare în cadrul planului general”[2599].

16.2. ECONOMIA SOCIALĂ DE PIAȚĂ. MODELUL GERMAN

După cel de al doilea război mondial, Germania a fost împărțită în patru zone de ocupație, toate puterile judecătorească, legislativă și executivă germane au fost dizolvate și au trecut asupra Consiliului Aliat de Control, care a fost format la 5.06.1945 din cei patru comandanți supremi ai puterilor de ocupație. Circa 20% din clădirile și inventarul profesional, 20 până la 25% din locuințe, 40% din instalațiile de transport erau pierdute datorită distrugerilor războiului, iar din suprafața Reichului din 1937 s-a pierdut un sfert (regiunile de la răsărit de linia Oder-Neise). Una peste alta, pierderile economiei naționale germane prin război și urmările războiului se pot evalua la 50% din capacitatea dinainte de 1939. 3,5 milioane de oameni muriseră în război, numărul dispăruților se ridica la 1,7 milioane, iar al prizonierilor reținuți de forțele aliate, tot la 1,7 milioane. 40% din populație, cum ar fi invalizi de război, total sinistrați de pe urma bombardamentelor, fugari și exilați, reprezentau victime nemijlocite ale războiului. 60% din populație era subnutrită, consumul de alimente fiind stabilit la 1.728 calorii/om/zi și distribuit prin cartele. În 1946 produsul social a reprezentat circa 40% din nivelul anului 1938, la aproximativ aceeași populație. Între 1935 și 1945 masa monetară în circulație a crescut de la 6,3 la 73 miliarde Reichsmark (de 11,6 ori!), datoria Reichului s-a mărit de la 14 la 415 miliarde Reichsmark (de 29,6 ori!), în timp ce bogăția națională a Germaniei s-a redus, în aceeași perioadă, la circa 2/3, adică de la 370 la 250 miliarde Reichsmark[2600].

Aceasta era situația din Germania la sfârșitul celui de al doilea război mondial. **Gustav Stolper (?-1948)**, expert economic, care l-a însoțit într-o călătorie, în februarie 1947, pe ex-președintele american **Herbert Clark Hoover (1874–1964)**, a trasat următorul tablou, care a schimbat radical politica SUA față de Germania.

„Așa arată deci Germania, după mai mult de doi ani de la predarea necondiționată: o națiune mutilată fără leac în substanța ei biologică…; o națiune schilodită intelectual…; o națiune ruinată moral prin destrămarea legăturilor familiale…; o națiune a civilizației orășenești și industriale ale cărei orașe și fabrici zac în ruine, o națiune fără hrană și materii prime, fără sistem de transport în funcțiune și o monedă viabilă, o națiune a cărei structură socială a fost destrămată prin refugieri în masă, deplasări în masă, prin strămutarea silită, în

---

CNRS. Din 1970 a condus Centrul Clément Juglar de analiză monetară al Universității din Paris. Între 1967–1970 a condus o catedră de economie la Institutul de Înalte Studii Internaționale de la Geneva. El are contribuții importante la studierea problematicii echilibrului economic. Pornind de la modelul walrasian, care avea la bază ipoteza „prețurilor unice”, Maurice Allais a propus un nou model de echilibru dinamic, fondat pe conceptul de „surplus”, considerând că dinamica economică se caracterizează prin „cercetarea, realizarea și repartizarea surplusului”. După părerea lui, „egalitatea dintre rata dobânzii și rata creșterii economice asigură maximizarea consumului”, reprezintă „regula de aur” a economiei. Lucrări principale: *À la recherche d'une discipline économique*, 1ère partie, *Traité d'économie pure,* Imprimerie nationale, Paris, Ateliers Industria, 1943, (Tome I, *Les données générales de l'économie pure*. Tome II, *La dynamique du déséquilibre*. Tome III, *La dynamique de l'équilibre*. Tome IV, *La salaire et la rente foncière*). *Économie pure et rendement social* (1945); *Économie et intérêt* (1947, 2 volume); *Les fondements du calcul économique* (1967, 3 volume); *La théorie générale de surplus* (1978, 2 volume).

2598 *Encyclopedia Universalis*, vol. 9, Paris. p. 974.

2599 *Encyclopedia Universalis*, vol. 9, Paris. p. 974.

2600 Vezi Heinz Lampert, *Ordinea economică și socială în Republica Federală Germania*, Editura Universității „A. I. Cuza”, Iași, 1994, p. 62–65.

proporţii de masă, de către duşmani, o naţiune a cărei uriaşă datorie de stat a fost anulată, ale cărei depozite bancare sunt fie confiscate, fie devalorizate prin prăbuşire monetară; o ţară unde a fost ordonată sau stabilită prin consens, ca un act de răzbunare politică, deposedarea în masă a proprietăţii industriale şi meşteşugăreşti, o naţiune care, după ce a pierdut provinciile care erau sursa unei pătrimi din hrana ei, stă în faţa pericolului direct a unei a doua împărţiri între foştii ei duşmani din vest şi răsărit; o naţiune în care, după mai mult de doi ani de la victoria democraţiilor iubitoare de pace, nu există nici o garanţie a libertăţii personale, nici un Habeas Corpus şi nici o democraţie, o ţară unde, în foame şi frică, a murit speranţa şi cu ea credinţa în toate idealurile pentru care au luptat puterile vestice şi şi-au sacrificat fiii"[2601].

„Această Germanie, continua acelaşi expert, care zace la pământ aşa de distrusă, este şi va rămâne o mare enigmă pentru întreaga lume până când îşi va regăsi o dată vorbirea. Noua Germanie nu are încă o voce, încă nu vorbeşte lumii exterioare şi nu a câştigat în faţa ei nici o imagine. Ce limbaj politic se va naşte din această confuzie nu putem să precizăm. Dar din toate valurile îndoielii reiese o certitudine: **viitorul Germaniei este viitorul libertăţii europene. În Germania el va triumfa sau se va prăbuşi**"[2602] (s. ns.).

Ca urmare a acestor constatări, SUA şi-au schimbat radical politica faţă de Republica Federală Germania. De comun acord cu celelalte puteri occidentale aliate (Anglia şi Franţa) au format la **29.05.1947**, **„Zona Economică Unită",** cu scopul de a **„instaura unitatea economică a Germaniei".** În acelaşi an 1947 s-a iniţiat **„Planul Marshall"** (după numele ministrului de externe al SUA, **Catlet George Marshall (1880–1959)**) pentru „relansarea economică a Europei"[2603]. La data de **02.03.1948 Ludwig Wilhelm Erhard (04.02.1897-05.05.1977)**[2604] a fost ales administratorul Zonei Economice Unite, funcţie pe care a deţinut-o până în anul 1963 când a devenit Cancelar al Germaniei. La **20.06.1948 a fost înfăptuită reforma monetară**, una dintre premisele fundamentale ale realizării economiei sociale de piaţă din Germania.

Istoria formării economiei sociale de piaţă îşi recunoaşte **două rădăcini**.

- **Şcoala liberală de la Freiburg, reprezentată de economiştii Franz Böhm (1895–1977), Walter Eucken, Hans Grossmann-Döerth (1894–1944), Alfred Müller-Armack (1901–1978) şi Ludwig Wilhelm Erhard;**
- **Socio-economiştii liberali printre care Alexander Rüstow (1885–1963) şi Wilhelm Röpke (1899–1966)**.

Principiile de bază ale **Economiei Sociale de Piaţă („Soziale Marktwirtschaft")** au fost enunţate – pentru prima dată într-un număr de lucrări apărute în 1937 – de **Franz Böhm**, **Walter Eucken** şi **Herman Grossman-DÖerth**, membri proeminenţi ai **Şcolii de la Freiburg**[2605].

Spre deosebire de istoricii germani, acest grup **ORDO**[2606] a cerut întoarcerea la analiza teoretică şi apropierea ei cât mai mult posibil de realitate.

Dorinţa esenţială a tuturor neoliberalilor era formarea conştientă a unei ordini sociale, economice şi a societăţii, în principiu liberală, dar în acelaşi timp obligată social şi asigurarea ei printr-un stat puternic.

Economia socială de piaţă ţinteşte, în calitate de concepţie politico-economică, la o **sinteză între libertate asigurată prin statul de drept şi idealurile social-umane ale siguranţei şi echităţii sociale**.

2601 Gustav Stolper, *Die deutsche Wirklichkeit*, Hamburg, 1949, p. 159. „Cea mai obişnuită unitate de schimb şi de calcul a acelui timp nu era Reichsmark, ci ţigareta americană sau britanică" (*ibidem*, p. 65).

2602 Gustav Stolper, *Die deutsche Wirklichkeit*, Hamburg, 1949, p. 292.

2603 Acest plan, desfăşurat în perioada 1948–1953, la iniţiativa secretarului de stat, George Catlet Marshall, a însemnat un ajutor din partea SUA, pentru 16 ţări vest-europene (echipament militar şi alimente etc.), însumând circa 16,4 miliarde dolari.

2604 Vezi **Ludwig Erhard**, ***Wohlstand für alle,*** (***Prosperity through Competition)*****,** 263 pagini, Editura Lowe & Brydone, London, 1958.

2605 Şcoala de la Freiburg a fost o „school of neoliberal economists which was established in the early 1930th" (După Allan Garfield Gruchy, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 146).

2606 Se pare că **„ORDO"** reproduce latinescul **„ordo-inis".** Este posibil ca liberalii germani de la Freiburg să-şi fi însuşit această semnificaţie. Din 1948 apare anuarul **„ORDO" („Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft"),** care le prezenta poziţiile liberale.

„Ultimul criteriu al unei ordini – scria Alfred Müller-Armack – nu poate să fie un scop, cum este puterea sau dreptatea, majoritatea sau libertatea, democrația sau dictatura, ci numai acesta unul: **Umanitatea"**[2607].

Obiectivele economiei sociale de piață pot fi formulate după cum urmează:

1. Înfăptuirea unei bunăstări economice cât mai mari posibile.

a. prin producerea unei reglementări a concurenței

b. printr-o politică conștientă de creștere, care asigură o creștere continuă și convenabilă și se servește de acele instrumente politico-economice care constrâng cel mai puțin posibil libertatea economică.

c. prin asigurarea ocupării integrale a forței de muncă, la care tinde și din motive sociale, pentru că astfel se poate asigura un venit fiecărui om apt și doritor de muncă.

d. prin garantarea libertății comerțului exterior, a convertibilității libere a monedei și prin reconstituirea diviziunii muncii în economia mondială; deoarece economia germană este dependentă în măsură ridicată de export, deoarece libertatea economică la interior este legată de libertatea economică la exterior și pentru că există părerea că libertatea economică spre afară ridică bunăstarea, așa cum libertatea economică în interiorul economiei naționale favorizează bunăstarea.

2. Asigurarea unei ordini băneşti performante economic şi echitabile social, adică, în special, siguranța stabilității nivelului prețurilor.

a. printr-o bancă centrală de emisie independentă.

b. prin stabilitatea bugetului de stat.

c. prin asigurarea compensării balanței de plăți și a echilibrului economic exterior.

3. Siguranță socială, dreptate socială și progres social, în mod special, siguranța familiei, distribuirea echitabilă a venitului și a bogăției.

a. prin maximizarea produsului social ca bază economică a unei siguranțe sociale.

b. prin producerea unei reglementări a concurenței pentru că aceasta reduce la minimum inechitățile sociale și în același timp favorizează progresul social.

c. prin corectarea de către stat a distribuirii inițiale a veniturilor și bogăției sub forma ajutoarelor sociale, pensiilor și compensațiilor, subvențiilor pentru construcția de locuințe, măsurilor de favorizare a formării bogăției ș. a. la care corecturile social-politice ar trebui să prejudicieze cât mai puțin posibil autoresponsabilitatea particularului și grupurilor sociale, libertatea și disponibilitatea la performanță a particularilor și funcționabilitatea economiei[2608].

La baza economiei sociale de piață a fost așezat **principiul „obligativității sociale al proprietății",** înscris în **Constituția RFG adoptată la 23.05.1949. Art. 14, aliniatul II: „Proprietatea obligă. Exploatarea ei trebuie să servească bunăstării comunității".** Aceasta înseamnă că dreptul de dispunere după bunul plac de proprietatea privată este limitat prin realizarea bunăstării comunității.

„Noua ordine economică germană" avea la bază următoarele **trei principii fundamentale**:

- **Menținerea sistemului concurențial;**
- **Creșterea responsabilității și autonomiei proprietarilor și managerilor de întreprinderi;**

2607 Alfred Müller-Armack, *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Fruhschriften und weiterfuhrende Konzepte*, ed. 1, Berna–Stuttgart, 1974, p. 212.

2608 După Heinz Lampert, *Ordinea economică și socială în Republica Federală Germania*, Editura Universității „A. I. Cuza", Iași, 1994, p. 78–79.

- **Controlul public şi chiar participarea importantă a statului la activitatea întreprinderilor private, pentru apărarea intereselor comunităţii şi reprimarea condiţiilor tehnice care favorizează apariţia monopolurilor**[2609]

Aceste principii au fost folosite de **Ludwig Erhard, Alfred Müller-Armack**[2610] şi alţi reprezentanţi ai economiei sociale de piaţă din perioada postbelică. Ei au contribuit la construirea unui **model de economie privată competitivă**.

Într-o astfel de economie, **alocarea resurselor are loc pe baza forţelor libere ale ofertei şi cererii**, în timp ce **guvernul este responsabil cu dezvoltarea ordinii legale şi sociale capabilă să sprijine concurenţa**.

Economia socială de piaţă a fost considerată o expresie a **„capitalismului popular”,** în care cea mai mare parte a indivizilor deţin în proprietate titluri de valoare şi posedă conturi de economii.

- **Tipul ideal** al agentului economiei sociale de piaţă este **„micul proprietar-întreprinzător care nu posedă putere pe piaţă şi care se opune ferm planificării naţionale şi intervenţiei birocratice”**[2611].

Într-o astfel de economie, unde prevalează concurenţa, nu vor exista grupuri de interese cu putere decizională pe piaţă.

Economia socială de piaţă va fi **„dreaptă”** şi **„corectă”** pentru fiecare cetăţean.

Când forţele pieţei nu oferă indivizilor venituri considerate de comunitate ca „suficiente şi corecte”, guvernul poate interveni – ca în cazul agriculturii – prin preţuri şi subvenţii care să asigure obţinerea de „venituri competitive normale”.

Economia socială de piaţă dispune de forţe care o conduc spre echilibru. **Realizarea echilibrului presupune şi „o politică economică pozitivă” din partea guvernului**.

Diferenţa dintre modelul economiei sociale de piaţă şi modelul economiei laissez-faire constă tocmai în intervenţia guvernamentală.

Modelul laissez-faire nu recunoaşte nevoia unei politici economice pozitive, atât timp cât se presupune că forţele libere ale competiţiei vor crea „ordinea concurenţială”.

În modelul economiei sociale de piaţă, intervenţia guvernamentală este permisă cu scopul de a crea ceea ce se consideră a fi „adevărata ordine concurenţială”[2612].

Această intervenţie trebuie să fie compatibilă cu mecanismele pieţei şi ale economiei de schimb.

În modelul economiei sociale de piaţă, care a ghidat politica aplicată în Germania din 1948 până în deceniul al şaptelea, intervenţia guvernamentală a cuprins măsuri vizând, printre altele, şi următoarele **obiective**:

- **prevenirea creşterii monopolurilor;**
- **eliminarea practicilor restrictive de afaceri;**
- **reducerea costurilor sociale ale creşterii;**
- **asigurarea protecţiei celor care aveau nevoie de ea;**
- **liberalizarea comerţului exterior**

şi alte măsuri menite să creeze o „ordine legală dorită”.

Intervenţia pentru asigurarea însănătoşirii sistemului monetar a fost una din permanenţele preocupărilor guvernamentale.

2609 A se consulta Franz Böhm, *Die Ordung der Wirtschaft*, Stuttgart, 1937; Walter Eucken, *The Foundations of Economics*, Chicago, 1951; M. MacLennan, M. Forsyth; G. Denton, *Economic Planning and Policies in Britain, France and Germany*; Ludwig Erhard, *The Economics of Success*, London, 1973 etc.

2610 Se pare că A. Müller-Armack a introdus sintagma „economie socială de piaţă” în anul 1968. Müller-Armack a fost membru al organizaţiei Bilderberg, alături de Ludwig Erhard, Helmut Kohl, Willy Brandt, Hans-Dietrich Genscher, Henry Kissinger, Robert Mc Namara, Wilfried Martens, Giovanni Agnelli, Zbigniew Brzezinski, George Bush, Allen Dulles, Henry Ford, Bill Clinton, Olof Palme, Richard von Weizsacker, Teo Weigel, Fepile Gonzales, Carl Carstens, John D. Rockefeller, Nelson Rockefeller, Baron Edmund de Rothschild, Leo Tindemanns, Manfred Wörner, Egon Bahr, Helmut Schmith şi Gerhard Schröder etc. „Această organizaţie secretă a fost înfiinţată în anul 1954 la hotelul din Oosterbeek, Olanda, prin prinţul Bernhard al Olandei. Este compusă din cca 120 capete din înaltele finanţe ale Europei Occidentale, SUA şi Canadei” (După Jan van Helsing, *Organizaţiile secrete şi puterea lor în secolul XX*, Editura ALMA TIP, Bucureşti, 1998, p. 225–229).

2611 „The ideal type of business person was the small owner-entrepreneur who possessed no market power and who was strongly opposed to national planning and bureaucratic intervention” (Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 146).

2612 „In the model of social market economy, government intervention was permitted in order to create what was regarded to be a truly competitive order” (Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 146).

Esența acestor măsuri a fost **transformarea sistemului monetar într-un factor stabilizator al economiei. S-a urmărit ca prin modificarea ofertei de bani să se prevină – deopotrivă – atât tendințele inflaționiste, cât şi cele deflaționiste**[2613].

Când scopul unei economii stabile se va fi atins, nu va mai fi nevoie să se folosească politica fiscală ca un mijloc anticiclic. Cheltuielile publice vor putea fi atunci destinate, mai degrabă, unor nevoi sociale reale decât absorbirii evoluțiilor ciclice ale economiei.

Modelul economiei sociale de piață nu a promovat nici politici de planificare, nici de dirijism keynesist.

- **Politica economică promovată în Germania în perioada 1948–1963 a fost, mai ales, microeconomică decât macroeconomică**.

În economia socială de piață guvernul trebuie să controleze economia în scopul **îmbunătățirii şi consolidării naturii ei competitive**, dar nu prin manipularea unor agregate globale precum venitul total, investițiile, consumul, cu scopul obținerii deplinei ocupări a forței de muncă.

În concordanță cu interpretarea **susținătorilor neoliberali** ai economiei sociale de piață, **statul trebuie să se preocupe de respectarea regulilor generale de drept şi trebuie să evite încercarea de a influența sistemul economic prin emiterea de măsuri administrative**. O astfel de abordare va reduce incertitudinea cu privire la acțiunea guvernamentală, iar indivizii vor fi liberi să folosească „maşinăria" statului în concordanță cu propriile lor interese private.

Modelul economiei sociale de piață urmărea realizarea a ceea ce în cercurile guvernamentale germane se numea **„concurența funcțională" („workable competition")**.

După părerea lui **Eberhard Günther**, fost preşedintele West German Federal Cartel Office, „concentrarea devine supărătoare economic dacă conduce spre poziții dominante pe piață sau le consolidează. Concurența funcțională şi eficientă aparține elementelor de bază ale economiei sociale de piață, deoarece numai în astfel de condiții prețurile pot să-şi îndeplinească funcțiile de orientare a producției şi distribuției de o manieră care este satisfăcătoare din punct de vedere economic şi social… Aceasta presupune **o multitudine de întreprinzători liberi, independenți şi eficienți**"[2614] (s. ns.).

În scopul realizării unei economii a **„concurenței funcționale"** s-a adoptat „**Legea Cartelurilor" din 1957**, care nu numai că interzicea cartelurile, dar urmărea şi formarea **„clasei mijlocii" („middle class"** sau **„Mittelstandspolitik")** şi a unei categorii (rețele) de firme mici şi mijlocii. Aceste firme au fost ajutate în deceniile '50 şi '60 prin subvenții, reduceri de taxe, credite ieftine, preferințe în obținerea de contracte publice, şi alte măsuri menite să stimuleze micii proprietari privați. Susținătorii economiei sociale de piață erau convinşi că un atac viguros împotriva monopolurilor şi promovarea unui program de stimulare a afacerilor mici şi mijlocii pot reface concurența la nivelul la care devine **„funcțională şi eficientă".**

Performanțele economiei vest-germane în deceniul 1953–1963 au atras atenția întregii lumi asupra **„miracolului german" („Wirtschaftswunder", „Deutschewunder")**. Produsul Național Brut (PNB), producția industrială şi exporturile germane au crescut în ritmuri anuale superioare celor înregistrate de oricare altă țară occidentală. În perioada 1952–1963, PNB al Germaniei Occidentale a crescut într-un ritm mediu anual de 6,7%, față de Franța cu 4,7% şi Anglia cu 2,7%. Producția industrială a Germaniei a crescut cu 7,5% anual, față de 7,2% în Franța şi 3,1% în Anglia. În aceeaşi perioadă exporturile germane au crescut de trei ori mai repede decât cele engleze.

Printre **factorii** care au avut o contribuție majoră la continua expansiune a economiei vest-germane amintim:

- **Investițiile masive în întreprinderi industriale şi echipament de producție;**

2613 Când susținătorii vestgermani ai economiei sociale de piață au acordat rolul primordial politicii monetare şi un rol secundar politicii fiscale, ei au devenit antikeynesieni. Poziția lor referitoare la politica economică şi la primatul politicii monetare au fost împrumutate şi însuşite de Milton Friedman şi Şcoala de la Chicago (Vezi Monetarismul).

2614 „Concentration becomes objectionable economically if it leads to or strengthens market dominant positions. Workable and efficient competition belongs to the basic elements of the social market economy, because only under such conditions could prices fulfill their functions of steering production and distribution in a manner which is satisfactory from an economic and social viewpoint… This implies a multitude of efficient, free, and independent entrepreneurs" (Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 147).

- **Nivelul tehnic superior al tehnologiei de fabricație;**
- **Durata săptămânii de lucru, care a fost de 48 ore;**
- **Seriozitatea şi efortul uriaş depus de muncitorii vest-germani;**
- **Emigrația de forță de muncă din Germania de Est şi alte țări est-europene**.

În Anglia şi Franța săptămâna de lucru de 45 ore, creşterea foarte lentă a locurilor de muncă din industrie, investițiile reduse în obiective industriale şi echipamente de producție au limitat expansiunea economică. Înainte de 1958 Germania de Vest a avut o mare ofertă de muncă pe care a putut-o folosi profitabil. În anul 1953, când Franța şi Anglia aveau un şomaj de 2%, în Germania era de 7,5%. Numai după 1960, când intrările de forță de muncă din Republica Democrată Germană au dispărut, şomajul în Germania de Vest a scăzut sub 2%, ajungând în 1962 la 0,7%.

Cu adevărat remarcabil este că paralel cu expansiunea economică a perioadei 1952–1963, **nu s-a produs nici o presiune inflaționistă**. Prețurile de vânzare en-gros au crescut doar cu 0,7% anual în intervalul analizat, iar cele ale bunurilor de consum cu o rație anuală de 2%. În acelaşi timp Anglia şi Franța au fost confruntate cu puternice procese inflaționiste. Mai mult, Anglia şi Franța au fost confruntate cu numeroase şi repetate runde de negocieri vizând majorarea salariilor. În Germania din cauza ofertei de forță de muncă excesive, sindicatele au fost slabe şi n-au putut face presiuni salariale. În felul acesta Germania de Vest a putut respecta **„legea de aur”** a economiei, conform căreia **indicele productivității fizice a muncii trebuie să crească mai repede decât indicele salariilor nominale, iar acesta mai repede decât indicele prețurilor ($I_W > I_{SN} > I_P$)**.

CONCLUZII

1. Economia socială de piață germană are **două izvoare.** Pe de o parte, **Ordoliberalismul** de la Freiburg (Walter Eucken, Franz Böhm etc.), adept al **economiei de piață libere** de tip anglo-saxon, dar care a introdus conceptele **„interdependența ordinilor”** („Interdependenz der Ordnungen”) şi **„Constituția economică”** („Wirtschaftsverfassung”). Gruparea **„Ordo”** consideră că Statul trebuie să stabilească doar „regulile jocului economic”, „ordinea socială”, în care actorii economici sunt liberi să-şi urmărească propriile interese. Pe de altă parte, **Orientarea socială** de la Köln (Alfred Müller-Armack, Alexander Rüstow, Wilhelm RÖpke etc.), care a introdus în teorie şi practică aspectele sociale ale ordinii economice germane. Ea a dat economiei de piață **caracterul social**.

2. Economia socială de piață germană se bazează pe **patru stâlpi**: **libertatea, competiția, echitatea (dreptatea) socială, integrarea armonioasă în mediul social**. În esență, aceasta **îmbină liberalismul cu creştinismul**.

3. Modelul economiei sociale de piață este o formă de manifestare a neoliberalismului contemporan. **El dezvoltă o paradigmă esențialmente microeconomică, într-o ordine socială macroeconomică**.

4. Modelul practic al economiei sociale de piață germane, aplicat de Ludwig Erhard, s-a sprijinit pe **trei piloni**: primul, **filosofic – libertatea individului;** al doilea, **social-politic: construirea societății formate;** al treilea, **economic – stabilitatea monedei**.

5. În evoluția sa practică, economia socială de piață germană a parcurs – până acum – **două etape**: **I. (1948–1969) –** în care s-a promovat **„economia liberă de piață”. II. Începând din anii ’70** s-a trecut la **„economia socială de piață”.** În prima etapă accentul s-a pus pe **crearea abundenței economice**. În a doua etapă, accentul se pune pe **asigurarea echității sociale**.

Evoluţia economiei vest-germane în perioada 1953–1963 (1953 = 100)[2615]

Anul	P.N.B.	P.I.	P.G.	PC	WH	SN	RŞ
1953	100	100	100	100	100	100	7,5
1954	107	112	98	100	103	102	7,0
1955	120	129	101	102	109	108	5,1
1956	128	139	102	105	119	117	4,0
1957	135	147	103	107	132	126	3,5
1958	139	152	103	109	141	132	3,5
1959	149	162	102	110	148	137	2,4
1960	162	180	103	112	163	146	1,2
1961	173	190	105	114	180	157	0,8
1962	180	199	106	118	201	174	0,7
1963	187	206	107	122	211	185	0,8
R_A	6,5	7,5	0,7	2,0	7,8	6,4	3,6*

PNB - Produsul Naţional Brut
PI - Producţia industrială
PG - Preţurile en-gros
PC - Preţurile cu amănuntul
WH - Productivitatea orară în industrie
SN - Salariile nominale orare în industrie
RŞ - Rata anuală a şomajului
R_A - ritmul mediu anual (%)
*** - Rata anuală a şomajului 1953–1963**

Creşterea lentă a salariilor nominale a făcut posibilă menţinerea aproape stabilă a preţurilor interne, ceea ce a avut influenţe deosebit de favorabile în **stimularea exporturilor vest-germane**.

Respectând politica guvernamentală, **băncile au asigurat exportatorilor credite mai ieftine decât agenţilor economici care produceau pentru piaţa internă**. De asemenea, exportatorii vest-germani au beneficiat de importante şi însemnate **privilegii fiscale** (scutire de taxe pe mărfurile exportate, amânarea de la plata unor impozite către stat, reţinerea unei părţi din încasările valutare pentru nevoile de import ale firmelor exportatoare etc.).

Indicatori ai dezvoltării economice mondiale (1953 = 100)[2616]

Anul	Export RFG %	Export Anglia %	Export Franţa %	Export SUA %	Comerţ exterior RFG (mil. $)	Rezerve RFG (aur şi valută) (mil. $)
1953	100	100	100	100	970	1.956
1954	122	104	115	97	914	2.636
1955	142	112	133	98	641	3.076
1956	165	118	119	117	1.266	4.291
1957	188	120	131	123	1.741	5.644
1958	194	115	137	107	1.864	6.322
1959	217	119	164	104	1.686	5.015
1960	249	125	192	120	1.797	7.199
1961	264	128	202	120	1.612	6.541
1962	273	131	205	124	439	6.446
1963	303	138	223	133	1.151	7.102
R_A (%)	11,8	3,3	8,4	2,9	-	-

16.3. CAPITALISMUL PLANIFICAT. MODELUL FRANCEZ

Franţa – ca de altfel mai toate ţările lumii – a fost confruntată în perioada postbelică cu o serie de probleme economice şi sociale. O serie de teoreticieni de marcă, dar şi practicieni cunoscuţi au considerat că **planificarea economică** poate fi remediul crizei sistemului capitalist.

François Perroux (1903–1987) considera chiar că „planificarea este soluţia crizei capitalismului”[2617]. „Planul – aprecia el – se prezintă, la o primă examinare, ca un ansamblu

2615 După Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 149.
2616 După Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 150.
2617 François Perroux, *Le capitalisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948, p. 87. Vezi şi François Perroux, *Tehnicile cantitative ale planificării*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1969, 237 pagini.

rațional de macrodecizii ale Statului tinzând spre echilibre concrete şi dinamice voite, *diferite* de acelea pe care economia cu piețe foarte imperfecte le-ar fi degajat prin funcționarea ei spontană"[2618].

În concordanță cu opinia susținătorilor francezi ai planificării „economia industrială avansată nu mai posedă suficiente forțe care să-i asigure bune performanțe"[2619]. Economia contemporană, cu activitate colectivă, lipsită de planificarea prețurilor, salariilor şi a altor agregate, este marcată de o creştere ciclică şi se confruntă cu perioade de crize financiare şi şomaj. Pentru a asigura economiilor contemporane dezvoltate o performanță superioară, se impune ca, alături de forțele spontane ale pieței, să se aplice şi anumite forme de orientare conştientă la nivel național.

Planificatorii francezi apreciază că planurile naționale de 4 sau 5 ani, sunt perfect compatibile cu economia de piață („compatibles avec une économie de marché").

Prin intermediul planului național, dacă toate unitățile îl respectă, deciziile private sunt plasate într-un cadru care asigură nu numai un înalt şi susținut nivel al venitului național, dar şi bunuri adecvate şi în structură pentru toate industriile, ca şi piețe de desfacere tuturor produselor lor.

În această situație, rolul guvernului este de a stimula şi susține economia privată, de a preveni strangulările ofertei şi de a menține deplina utilizare a forței de muncă, de a asigura acele stimulente şi constrângeri care să conducă – deopotrivă – întreprinzătorii şi angajații spre realizarea şi valorificarea deplină a potențialului național.

În concepția susținătorilor planificării din Franța, economiile industriale avansate au **două tipuri de sectoare**:

- **un sector public;**
- **două sectoare private:**
  - **unul de tip monopolistic şi oligopolistic;**
  - **unul de tip concurențial**.

În sectorul producției de masă private **(„large scale-production")** prețurile şi salariile sunt, în mare măsură, administrate. În sectorul producției mici şi mijlocii ele sunt flexibile şi răspund la schimbările condițiilor pieței.

Într-o economie neplanificată, aceste două sectoare private nu sunt bine coordonate şi intercorelate.

Sectorul oligopolistic exploatează sectorul competitiv prin plasarea greutății ajustării la fluctuațiile condițiilor economice pe umerii întreprinderilor mici şi mijlocii.

Eforturile tuturor sectoarelor de a-şi proteja ceea ce ele consideră că sunt interesele lor legitime, conduc la dezvoltarea unor puternice presiuni inflaționiste, o cursă a veniturilor şi apariția crizelor financiare şi recesiunii.

În opinia planificatorilor francezi, numai un program național de orientare a economiei poate face față cu succes problemelor țărilor avansate industrial.

Sectorul public include industriile naționalizate, numeroasele agenții şi departamente guvernamentale care se ocupă cu apărarea, educația, sănătatea, transportul, protecția mediului, locuințele, asigurările etc.

În economia neplanificată, interrelațiile dintre sectorul public şi cele două sectoare private ridică problema fundamentală a distribuirii resurselor naționale între ele. **Există o tendință a scurgerii unei părți disproporționat de mari a resurselor către sectoarele private. Aceasta va conduce la o supraofertă de bunuri şi servicii provenind de la sectoarele private. Totodată, se va manifesta o subofertă de bunuri şi servicii publice, precum: şcoli, spitale, asistență medicală, protecția mediului etc.**

Unii dintre economiştii francezi au propus înlocuirea **„economiei de piață neplanificate"** cu **„economia de piață modificată sau planificată".**

- **Modelul economic propus de ei se situează între „modelul laissez faire" clasic, în care piața alocă toate resursele, şi „modelul de comandă", în care toate resursele sunt alocate de o autoritate de planificare centrală.**

Modelul de comandă este asociat cu „planul național imperativ", în care nu există libertăți democratice individuale.

2618 François Perroux, *Tehnicile cantitative ale planificării*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1969, p. 23.
2619 Gruchy Allan Garfield, *Comparative Economic Systems*, 2nd edition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977, p. 185.

Între modelul „pieței pure" şi „modelul de comandă" există o arie largă de reglementare, intervenție şi planificare, în care modelul pieței pure este înlocuit cu „modelul pieței modificate".

„Modificarea" modelului pieței pure variază de la o țară la alta şi de la o perioadă la alta, în funcție de problematica specifică de loc şi timp.

- **„Economia de piață modificată"** este descrisă de autoritățile planificării din Franța ca **„o economie coordonată" („armonioasă", „une économie concertée", „a concerted economy")**.

Pierre Masse, fost președinte al Comisariatului General al Planului, a denumit sistemul economic francez **„întreprindere colectivă",** în care are loc o colaborare strânsă între guvern, oamenii de afaceri, muncitori şi fermieri[2620].

În modelul francez al „economiei modificate" se pune accentul principal pe **cooperarea voluntară** a tuturor intereselor private cu guvernul. Într-un astfel de sistem economia este orientată printr-un **„program al planului național indicativ".**

Dar într-o economie „coordonată", interesele guvernamentale şi cele ale marilor grupări economice nu sunt egale. Dimpotrivă, guvernul are rolul special de a orienta economia spre o performanță satisfăcătoare.

Planificarea economiei „coordonate", este una „indicativă". Prin indicatorii pe termen scurt, mediu şi lung se „indică", doar, obiectivele economice şi sociale naționale ce trebuie realizate. **Teoretic**, firmele sunt libere să acționeze în economie conform propriilor interese. **Practic**, guvernul are la dispoziție sisteme de stimulente şi control, prin care poate orienta economia spre realizarea obiectivelor planului.

Planificarea indicativă franceză prevede stimulente monetare şi financiare pentru întreprinzătorii privați ale căror decizii vor conduce la realizarea obiectivelor planului. În acelaşi timp, guvernul poate retrage avantajele de la întreprinzătorii care nu respectă planul, le poate impune sancțiuni monetare, fiscale şi de altă natură.

De asemenea, prin sistemul de control firmele sunt orientate spre realizarea obiectivelor naționale aprobate de Parlamentul Francez şi încorporate în planurile naționale.

16.4. NOUA ECONOMIE

Începând cu deceniul al şaptelea al secolului XX, se dezvoltă în SUA o mişcare universitară ale cărei idei sunt purtătoarele unei noi revoluții intelectuale, ce ar putea avea pentru viitorul economic şi politic al societății occidentale o importanță tot atât de mare ca revoluția keynesiană a anilor 1930–1940, pentru perioada de până la 1970.

Începuturile ei au fost puse de trei economişti în anii '30-'50 ai secolului al XX-lea: **Frank Hyneman Knight (1885–1962), Jacob Viner (1892–1970)** şi **Milton Friedman (n. 1912)**, unii dintre întemeietorii **Şcolii de la Chicago**[2621].

Caracteristicile fundamentale ale Şcolii de la Chicago sunt trei:

- **Convingerea că teoria neoclasică de formare a prețurilor corespunde realității economice;**
- **Convingerea că piața liberă poate aloca cel mai eficient resursele şi distribui cel mai bine veniturile;**
- **Toți reprezentanții Scolii au fost şi sunt empirişti cu predilecție şi preocupare specială pentru metodele cantitative de investigație.** Din această cauză, se poate constata la toți reprezentanții Şcolii de la Chicago o determinare categorică de a

2620 **Pierre Masse,** in Political and Economic Planning, *Economic Planning in France*, vol. XXVII, No. 454, London, 1961, p. 212. În *Le Sixième Plan*, se arată că planul național este rezultatul unei largi cooperări (une large concertation) între numeroase grupuri private și publice (p. 3).

2621 **Inițiatorii** Şcolii de la Chicago au fost Jacob Viener şi Frank H. Knight, în anii '30 ai secolului al XX-lea. **Generația a doua** de reprezentanți ai Şcolii de la Chicago (1940–1960) are ca lider pe Milton Friedman, un campion al liberalismului economic în a doua jumătate a secolului al XX-lea şi unul dintre cei mai influenți economişti în viață. Politica economică propusă de el, de inspirație monetaristă, a fost aplicată în SUA în perioada 1980–1990 pe timpul mandatelor președintelui Ronald Reagan şi în Anglia de către premierul Margaret Thatcher în perioada 1980–1991. **Generația a treia** (după 1960–1970) a extins știința economică spre comportamentul uman (Gary Becker), Public Choice (James Buchanan), drepturile de proprietate şi studiul organizațiilor (Ronald Coase), aşteptările raționale (Robert Lucas).

milita consecvent pentru reducerea rolului economic al statului şi a intervenției sale în economie.

În evoluția **Şcolii de la Chicago** se disting – în secolul al XX-lea – **trei etape**.

- **Prima**, între **1930–1950**, când preocupările principale ale reprezentanților ei s-au orientat spre studiile statistice şi formalizarea matematică a proceselor economice. Rezultatul major al acestor preocupări s-a materializat în dezvoltarea statisticii naționale, ca şi elaborarea unor modele macroeconomice ale creşterii şi dezvoltării.
- **A doua**, în perioada **1950–1970**, cercetările s-au concentrat mai mult spre studiul fenomenelor monetare. În această perioadă s-au pus bazele Monetarismului, care va fi aplicat în politica economică americană şi engleză în deceniul 1980–1990.
- **În fine**, **după deceniul al şaptelea al secolului al XX-lea**, s-a realizat o extindere a studiilor economice spre relațiile nemarfare, adică spre studierea unor procese sociale generale şi ale comportamentului uman. Prin investigațiile întreprinse s-au dezvoltat:
  - **teoriile capitalului uman,**
  - **teoriile drepturilor de proprietate,**
  - **studiul comparat al organizațiilor,**
  - **precum şi ale sistemelor politice,**
  - **sau cele referitoare la rolul instituțiilor în evoluția istorică a lumii**.

Influența Şcolii de la Chicago şi a Noii Economii Americane se răspândeşte prin intermediul a **patru mari orientări**:

- **Curentul Monetarist;**
- **Teoria Capitalului Uman;**
- **Mişcarea Drepturilor de Proprietate;**
- **Şcoala Alegerii Publice („Public-Choice School”)**.

16.4.1. CURENTUL MONETARIST[2622]

Una din formele de manifestare ale neoliberalismului contemporan o constituie *monetarismul*. Termenul, ca atare, de monetarism a fost introdus, în anul 1968, de economistul american Karl Brunner[2623](născut în Elveția).

Ca teorie şi politică monetară, monetarismul atribuie modificării masei băneşti aflată în circulație un rol hotărâtor în desfăşurarea echilibrată a activității economice.

Potrivit concepției monetariste, în economia de piață echilibrul poate fi asigurat prin controlul masei monetare.

Orientarea monetaristă pune în centrul atenției ***problema cererii de bani*** şi ***a lichidității monetare***. Ideea conform căreia schimbarea cantității de bani prezentă în economie provoacă variații în nivelul general al prețurilor este foarte veche. Paternitatea ei este atribuită lui ***Jean Bodin,*** care, încă în anul 1568, explica creşterea prețurilor din Europa prin afluxul de metale prețioase din Lumea Nouă. Ideea a fost repusă în discuție de economiştii clasici. ***John Stuart Mill*** – considerat **inițiatorul *teoriei cantitative a banilor*** – a discutat şi conceptul de *viteză de circulație* a acestora.

Apoi americanul ***Irving Norton Fisher*** **(1867- 1947)** a formulat, în anul 1911, **ecuația tranzacțiilor** sub formula încă utilizată şi astăzi:

$$\boxed{MV = PY \text{ sau } M = PY/V}$$ şi încă **V = PY/M; P = MV/Y; Y = MV/P;** sau

$$\boxed{M_1 * V_1 + M_2 * V_2 = P * Y}$$ unde:

M – cantitatea nominală de bani (M_1 – numerarul; M_2 – depozitele bancare);
P – nivelul general al prețurilor;
Y – volumul tranzacțiilor care are loc într-o perioadă (ori real output sau puterea de cumpărare a banilor);
V – viteza de rotație a banilor (V_1 – pentru numerar, V_2 – pentru depozitele bancare).

2622 „The term of ‘monetarism’ was first used by **Karl Brunner** in 1968” (Daniel Bell, Irving Kristol, *The Crises in Economic Theory*, Basic Books, New York, USA, 1981, p. 43).
2623 În lucrarea cu titlul *Rolul banilor şi politicii monetare,* apărută în anul 1968. Vezi şi Alexandru Taşnadi, Claudiu Doltu, *Monetarismul*, Editura Economică, Bucureşti, 1996, p. 43.

Aici, **MV** reprezintă **oferta de bani** şi **PY** este **cererea de bani**.

În cazul în care **V** are tendinţa să rămână pe termen scurt constantă (ipoteza lui Irving Fisher), vom avea: **M = PY** şi **Y = M/P** sau puterea de cumpărare a banilor este direct proporţională cu masa monetară şi invers proporţională cu nivelul preţurilor, iar nivelul preţurilor depinde numai de cantitatea de bani existentă în circulaţie şi este direct proporţional cu aceasta.

Mai târziu **John Maynard Keynes**[2624] a determinat cantitatea de bani după formula

$$\mathbf{M = M_1 + M_2 = L_1(Y) + L_2(d')}$$ unde

M – cantitatea de lichidităţi din economie
M_1 – suma de bani lichizi pentru satisfacerea mobilului tranzacţiilor şi a mobilului precauţiei
M_2 – suma păstrată pentru mobilul speculaţiei
L_1 – funcţia lichidităţii aferentă unui venit Y, care determină pe M_1
L_2 – funcţia lichidităţii aferentă lui d', ea îl determină pe M_2.

Pentru **Milton Friedman**[2625] cererea de bani depinde de **trei serii de factori**:

- **bogăţia totală;**
- **preţurile şi randamentele respective ale diferitelor forme ale acestei bogăţii;**
- **gusturile şi preferinţele individului**.

După părerea lui **Milton Friedman**[2626] cererea de bani din economie se poate determina după următoarea formulă:

$$\mathbf{M/P = f(Y, W, Rm, Ro, Ra, Ri, U)}$$ unde:

M – cererea de bani;
P – nivelul preţurilor;
Y – venitul naţional (veniturile primare totale);
W – veniturile provenite din proprietatea imobiliară
Rm – randamentul nominal al banilor;
Ro – randamentul nominal al obligaţiunilor;
Ra – randamentul nominal al acţiunilor;
Ri – rata inflaţiei anticipate; $Ri = (1/P)*(\Delta P/\Delta t)$
U – vectorul variabilelor care influenţează preferinţele indivizilor.

După câţiva ani, în 1970 şi 1973[2627], Milton Friedman a adus următoarele noi precizări formulei sale cantitative a banilor:

2624 Încă în 1920, Keynes a elaborat următoarea formulă de exprimare a teoriei cantitative a banilor: **N = P . L;** unde **N** – numerarul în circulaţie; **P** – preţul unitar al bunurilor de consum; **L** – lichiditătile populaţiei (numerarul deţinut de populaţie). În această egalitate, stabilitatea lui **L** este esenţială pentru asigurarea echilibrului monetar şi controlul inflaţiei.

2625 Milton Friedman s-a născut la 31 iulie 1912, în Brooklyn, New York. El provine dintr-o familie de imigranţi de origine română („din Carpaţii românești") având ca părinţi: mama – Sara Ethel (Landau), iar tata – Jenö Saul Friedman. A absolvit liceul din Ruthway în anul 1928, iar în 1932 a obţinut licenţa în matematică la Universitatea Rutgers. A urmat, apoi, un an, masteratul la Chicago University. În anul 1937 a început colaborarea cu National Bureau of Economic Research (înfiinţat în 1920 de (Wesley Clair Mitchell), pe care a continuat-o până în 1981. În anul 1938 a început o altă lungă colaborare cu Rose Director, care i-a devenit soţie şi cu care a avut un băiat David şi o fată. În anul 1946 a obţinut titlul de doctor în economie la Columbia University şi a devenit profesor la Chicago University, unde a activat până în 1977. În acelaşi an a fost distins cu Premiul Nobel pentru economie, care a răsplătit contribuţiile sale în domeniul monetar. După această dată a devenit cercetător ştiinţific la Hoover Institution din Stanford, California. Membru al National Bureau of Economic Research (1936–1981), membru al Société du Mont Pelèrin (înfiinţată în anii '30 ai secolului al XX-lea de un grup de liberali reuniţi de F. A. von Hayek) din 1947, Consilier economic al candidaţilor la preşedinţia SUA: Barry Goldwater (1964), Richard Nixon (1968), Ronald Reagan (1980), Membru al Economic Policy Advisory Board (numit de preşedintele Reagan în 1981), Preşedinte al American Economic Association (1967). Lucrări principale: *Studies in the Quantity Theory of Money* (University of Chicago Press, 1956); *Capitalism and Freedom* (University of Chicago Press, 1962); *Price Theory* (Chicago, Aldine, 1962); *A Monetary History of the United States, 1867–1960* (în colaborare cu Anna Schwartz, Princeton University Press, 1963); *The Optimum Quantity of Money and Other Essays* (Chicago, Aldine, 1969); *Monetary Trends in the United States and the United Kingdom. Their Relation to Income, Prices and Interest Rates, 1867–1975* (în colaborare cu Anna Schwartz, University of Chicago Press, 1982) etc.

2626 După Milton Friedman, *A Theoretical Framework for Monetary Analysis*, National Bureau of Economic Research, New York, USA, 1971, p. 13. Această formulă a fost elaborată de fondatorul Monetarismului în anul 1956. National Bureau of Economic Research (NBER) a fost înfiinţat de Wesley Clair Mitchell în anul 1920.

Y, W şi **P** – reprezintă **constrângerile bugetare**
Rm, Ro, Ra şi **Ri –** reprezintă **veniturile din plasamente mobiliare**
U – reprezintă **preferințele individuale**

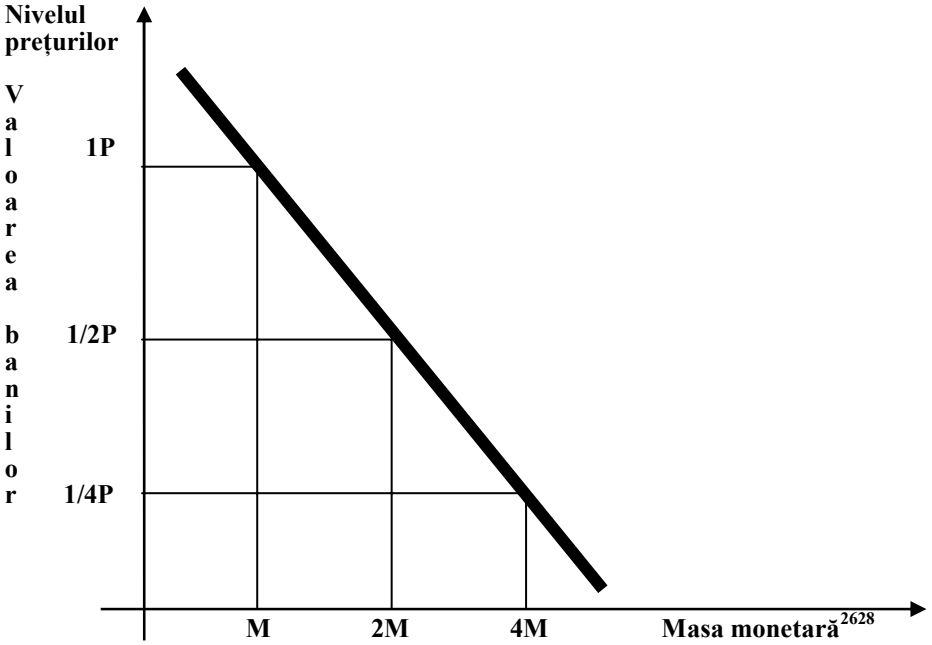

Oferta de bani constă în moneda de circulație şi depozitele spre fructificare (economiile). Cantitatea de monedă (în fapt **cererea de bani**) este determinată de public.

Conform teoriei cantitative, **nivelul prețurilor este direct proporțional cu cantitatea banilor existentă pe piață**.

- Teza principală a lui Milton Friedman este: **„orice variație a masei monetare este urmată de o variație de acelaşi sens a prețurilor, a producției şi a veniturilor”**[2629].

Monetariştii afirmă că **funcția cererii de bani este una din cele mai stabile şi mai importante din economie**.

Teoria monetaristă implică luarea în considerare a următoarelor **principii**:

- **Evidența empirică a relației dintre creşterea masei monetare şi creşterea prețurilor;**
- **Legarea inflației de dinamica prețurilor absolute, fără referiri la prețurile relative (prețurile dintr-o ramură comparate cu prețurile din alta ramură şi din perioade diferite);**

2627 Vezi Milton Friedman, *Studies in the Quantity Theory of Money*, The University of Chicago Press, 6th edition, 1973, p. 3–21. De asemenea: Milton Friedman, *A Theoretical Framework for Monetary Analysis*, National Bureau of Economic Research, New York, USA, 1971, p. 1–29; Howard Vane, John Thompson, *Monetarism. Theory, Evidence and Policy*, Editura Martin Robertson, Oxford, England, 1979, p. 38–41; Harry Johnson, *Macroeconomics and Monetary Theory*, Editura Gray-Hills Publishing LTD, London, 1971, Partea a II-a, Capitolul 13 *Friedman's Restatement of the Quantity Theory*. De asemenea, se poate consulta Mark Blaug, *The Quantity Theory of Money (From Locke to Keynes and Friedman)*, Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1995, precum şi Brian Morgan, *Monetarists and Keynesians*, Editura Macmillan, London, 1978.

2628 După Eamon Butler, *Milton Friedman. A guide to his economic thought*, Gower, Aldershot, England, 1985, p. 27.

2629 „De sa thèse principale, selon laquelle toute variation de la masse monétaire est suivie d'une variation dans le même sens des prix, de la production et des revenus, Friedman affirme qu'il s'agit d'une loi observée depuis de siècles et qui a la même régularité que celle des sciences naturelles” (Michel Beaud, Gilles Dostaler, *La pensée économique depuis Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1993, p. 304).

- **Independența relativă între masa monetară şi nivelul prețurilor, în raport cu ocuparea forței de muncă**.

CONȚINUTUL PRINCIPAL AL MONETARISMULUI poate fi prezentat sub forma următoarelor **afirmații**[2630]:

1. Oferta de bani este o mărime exogenă şi independentă față de producție. Volumul masei monetare şi evoluția ofertei băneşti sunt determinate de autoritățile monetare.

2. Inflația este un fenomen esențialmente monetar[2631]**.** Ratele trecute ale creşterii masei monetare reprezintă factorul determinant al inflației. Contrar doctrinei keynesiste, monetariştii cred că o politică fiscală restrictivă, fără să fie însoțită de reducerea ratei expansiunii monetare şi a masei băneşti, nu poate diminua inflația. **Stagflația** rezultă dintr-o politică a menținerii ridicate a ratei expansiunii monetare, când rata şomajului este foarte ridicată. De asemenea, stagflația apare ca urmare a politicii de menținere prea scăzută a ratei expansiunii monetare când rata inflației este prea mare.

3. Nu există o relație de determinare necesară între evoluția masei monetare şi nivelul prețurilor, pe de o parte, şi rata şomajului, pe de altă parte. Keynesiştii considerau că şomajul şi inflația nu pot exista în acelaşi timp. Ei apreciau că printr-o politică de expansiune monetară (deci, prin inflație controlată) se poate resorbi şomajul. Dimpotrivă, printr-o politică monetară restrictivă se generează şomaj. Monetariştii cred că şomajul şi inflația pot exista în acelaşi timp. **O creştere a ratei de expansiune monetară poate reduce temporar şomajul, dar sporeşte permanent inflația.** Scăderea masei monetare are ca efect direct creşterea şomajului. În fapt, sporirea numărului şomerilor este expresia costului social al reducerii inflației.

4. Printr-o politică monetară sănătoasă, autoritățile publice pot asigura funcționarea normală a economiei. Statul şi autoritățile sale monetare vor controla numai masa totală de bani din economie, restul proporțiilor şi corelațiilor urmând să se realizeze exclusiv prin mecanismele concurențiale ale pieței.

În optica monetaristă demersul de natură cantitativă devine o teorie a cererii de bani.

Monetariştii atribuie **ofertei de masă monetară** rolul de ***cauză inițială*** a dezvoltării economice. Prin acestea se demonstrează că ***nu*** prin politica dirijistă (de intervenție a statului), ***ci*** printr-o ***politică monetară adecvată*** se poate asigura echilibrul economic. **Monetariştii sunt adepții şi susținătorii frecvenți ai economiei libere de piață**.

În dezvoltarea pe termen scurt trebuie să se țină seama atât de repercusiunile schimbării masei monetare cât şi de comportamentele agenților economici (salariați, întreprinzători, stat).

În concepția monetaristă ***oferta de bani*** este piesa esențială a reformulării teoriei cantitative a banilor. „Inflația – scria M. Friedman – este provocată **nu** de sindicate şi monopoluri, **ci** de schimbarea cantității de bani. Puternicele monopoluri industriale nu provoacă inflația, ele acționează asupra scăderii producției"[2632].

În concepția monetaristă, schimbarea **masei monetare** apare *ca **un factor exogen (exterior)*** şi ***autonom producției***. De aici rezultă concluzia că ***statul are posibilitatea controlului monopolist asupra masei monetare din circulație***.

Milton Friedman propune **o rată anuală de variație a masei monetare în circulație de 3–5% pe termen scurt şi 2–3% pe termen lung**. „O asemenea creştere – apreciază Friedman – aduce o contribuție majoră în asigurarea stabilității economice şi la evitarea atât a inflației, cât şi a deflației"[2633].

Evoluția aceasta ar fi în corelație cu **factori** cum sunt:

- **evoluția previzibilă a producției**. Milton Friedman chiar credea că a descoperit faimoasa **„regulă monetară"**: **„Să decretăm –** susținea el –, **dacă este posibil,**

2630 Vezi şi Jerome Stein, *Monetarists, Keynesians & Newclassical Economics*, Editura Basil Blackwell, Oxford, England, 1982, p. 3–17, 85.

2631 „Inflation is always and everywhere a monetary phenomenom, produced in the first instance and unduly rapid growth in the quantity of money" (Milton Friedman, *Dollars and Deficits*, Englewood Cliffs, 1968, p. 18).

2632 Milton Friedman, *Unemployment without Inflation*, Londra, 1973, p. 31.

2633 „Could make a major contribution toward economic stability and the avoidance of both inflation and deflation" (După Jacob Oser, William Blanchfield, *op. cit.*, p. 294).

prin Constituție, că masa monetară trebuie să se modifice cu o rată constantă, egală cu rata de creştere pe termen lung a producției naționale"[2634].

- **evoluția populației şi a forței de muncă;**
- **evoluția previzibilă a prețurilor;**
- **evoluția previzibilă a preferinței spre lichiditate a populației** etc.

În concepția monetaristă, **statul** urmează să îndeplinească **următoarele funcții**:

- **controlul masei monetare în circulație;**
- **o funcție bugetară – prin care să-şi obțină veniturile necesare bunei sale funcționări**.

Ceea ce se cere pentru asigurarea echilibrului şi creşterii economice este reducerea intervenției guvernamentale. Pârghiile de care dispune statul ar urma să fie folosite în vederea ***asigurării unui cadru monetar stabil pentru o economie liberă***. În această concepție toate celelalte proporții ar urma să se stabilească prin intermediul pieței (producție-consum, ocuparea forței de muncă, evoluția prețurilor şi a veniturilor, repartizarea veniturilor în societate etc.).

Politica economică monetaristă îşi propune ca obiectiv strategic realizarea „sfintei trinități":

- **folosirea deplină a resurselor de muncă;**
- **o puternică creştere economică;**
- **stabilitatea prețurilor.**

Măsurile propuse în acest scop vizează, între altele, şi următoarele:

1. Controlul masei monetare din circulație (numai din momentul apariției banilor fiduciari). Milton Friedman a respins rețetele dirijiste, sprijinite pe politicile bugetare şi monetare.
2. Delegarea prerogativelor monetare unei singure autorități, Banca Centrală, care să fie responsabilă de politica monetară şi evoluția economică.
3. Reglementarea exclusivă a ofertei globale de bani, restul corelațiilor din economie stabilindu-se în mod liber.
4. Indicatorul cu care se pot realiza obiectivele politicii monetare trebuie:
   - să fie agregat (aici oferta de bani);
   - uşor de manevrat;
   - să reflecte de o manieră certă acțiunile Băncii Centrale;
   - să fie efectiv controlabil de Banca Centrală.

Deci, în concepția monetariştilor, **oferta monetară globală** este factorul dinamic şi determinant al politicilor monetare. Ei au încercat să modernizeze teoria cantitativă a banilor introducând ideea **„stabilității cererii de bani".** După convingerea lor, **„stocul banilor în circulație" (M)** este format din **„numerar" (M_1)** şi **„depozitele bancare" (M_2)**.

$$M = M_1 + M_2$$

Monetarismul a fost aplicat în perioada preşedinției lui **Ronald Wilson Reagan (1911–2004)** în SUA anilor 1981–1989 şi avea la bază următoarele **principii**:

- **reducerea fiscalității cu 25% în trei ani;**
- **liberalizarea drastică a afacerilor;**
- **asigurarea de credite investiționale;**
- **sporirea cheltuielilor de apărare;**
- **reducerea cheltuielilor publice**.

2634 „Décréter, si possible, dans la Constitution, que la masse monétaire doit varier à une taux constant, égal au taux de croissance à long terme de la production nationale" (Michel Beaud, Gilles Dostaler, *La pensée économique depuis Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1993, p. 304).

16.4.2. TEORIA CAPITALULUI UMAN

„Denumirea de *capital uman* este atribuită aptitudinilor, cunoştinţelor, abilităţilor şi calificării de care dispun indivizii. Capitalul uman este, în parte, moştenit sau înnăscut, şi parţial dobândit de a lungul vieţii. Teoria capitalului uman este acea ramură a economiei a cărei sarcină este să explice cum se formează capitalul uman, cum se dezvoltă şi cum se acumulează, precum şi relaţiile dintre distribuirea lui şi diferitele tipuri de comportament economic”[2635].

Naşterea teoriei „capitalului uman” datează de la începutul anilor 1960. Elemente prevestitoare ale acesteia pot fi găsite în lucrări anterioare, mai ales în teza de doctorat a lui **Milton Friedman** din anul 1946, care tratează despre **„veniturile profesiunilor liberale”.** Dar abia în 1962, într-un supliment al publicaţiei **„Journal of Political Economy”**, cu titlul ***Investment in Human Beings*,** apar primele referiri explicite la teoria modernă a capitalului uman.

Această teorie a capitalului uman reprezintă punctul terminus al unei serii întregi de lucrări efectuate în anii cincizeci de cercetătorii de la catedra de economie din Chicago şi de la Universitatea Columbia, asupra unor subiecte de analiza „cererii” educaţiei, funcţionarea pieţei muncii, explicarea evoluţiei ratei de activitate a populaţiei feminine, problema diferenţelor între salarii etc.

În epoca respectivă, originalitatea acestor lucrări era bazată pe ideea că probleme ca educaţia sau sănătatea nu trebuie să fie considerate simple consumuri analoage cumpărării unei periuţe de dinţi sau unui automobil, ci acte economice implicând din partea familiilor sau a indivizilor un calcul de investiţie. După cum scrie englezul **Mark Blaug**[2636]: „Baza teoriei capitalului uman rezidă în faptul că se consideră că oamenii nu-şi limitează activitatea economică la opţiuni între diferitele produse marfare pe care le oferă piaţa, ci efectuează simultan o serie de opţiuni între consumurile imediate şi satisfacţiile viitoare de ordin pecuniar şi ***nepecuniar***. În această optică, educaţia, cheltuielile pentru sănătate, pregătirea profesională sunt considerate ca investiţii analoage investiţiilor fizice ale întreprinderilor, întreprinse de indivizii înşişi sau în numele lor de colectivitate”[2637].

Blaug sugerează, la fel ca şi monetariştii, că deciziile menajelor nu se limitează la alegerea între consum şi economisire, ci integrează factorii nonpecuniari (precum speranţa îmbunătăţirii perspectivelor de carieră şi a poziţiei sociale viitoare) cu cei pur pecuniari (speranţa sporirii veniturilor viitoare).

Pornind de aici, reîntâlnim noţiunea **„ciclu vital” („life cycle”)**, scumpă monetariştilor, dar cu o nuanţă fundamentală: anume că opţiunea familiilor nu se limitează la a alege între consum sau economie, ci include date nemonetare (îmbunătăţirea perspectivelor de carieră, speranţele privind mobilitatea socială, de exemplu) cât şi altele pur monetare (speranţele privind veniturile).

Şi – astfel – apar **două elemente esenţiale**, şi anume:

Pe de o parte, aceasta face ca economistul să trateze subiecte care în mod tradiţional se aflau în afara domeniului analizei economice şi care erau lăsate sociologilor, psihologilor şi specialiştilor în ştiinţe politice. Împrejurarea permite economiştilor să avanseze explicaţii privind schimbarea preferinţelor, evoluţia anumitor nevoi etc., care până în prezent erau considerate fenomene exogene, dar de care se poate ţine seama de acum înainte integrând pur şi simplu dimensiunea temporală a „ciclului vieţii” familiilor (cu cât îmbătrâneşte omul, cu atât

2635 „The name *human capital* is given to the aptitudes, knowledge, abilities and qualifications at the disposal of individuals. This human capital is in part inherited or innate and partly acquired over a lifetime. The theory of human capital is that branch of economics whose task is to explain how human capital forms, develops and accumulates, as well as the relations between its distribution and different types of economic behaviour” (Michelle Riboud and Feliciano Hernandes Iglesias, *La théorie du capital humain: Un retour aux classiques*, ên *l'Économique retrouvée*, ed. Jean-Jacques Rosa and Florin Aftalion (Paris: Economica, 1977), p. 228).

2636 **Mark Blaug** s-a născut în anul 1927 la Haye, în Olanda. A obţinut masteratul în 1952 şi doctoratul în 1955 la Universitatea Columbia din New York. A fost cadru didactic pe rând la Queen's College din New York (1951–1952), Universitatea Yale (1954–1962), London School of Economics (1964–1978). Din 1984 este profesor consultant al Universităţii Buckingham. În anul 1982 a primit cetăţenia britanică. Lucrări în domeniul istoriei gândirii economice. Cea mai cunoscută: ***Economic Theory in Retrospect*** (1962).

2637 Mark Blaug, *The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey,* in „Journal of Economic Literature”, no. 14, 1976, p. 829.

are mai puține motive de a „investi" pentru viitor şi cu atât mai multe motive pentru a consacra consumului pur, ceea ce permite explicarea anumitor mutații *aparente* ale preferințelor).

Pe de altă parte, economistul este în măsură să explice anumite „inegalități" sociale aparente printr-o serie de factori şi de opțiuni individuale (vezi de exemplu toate lucrările recente despre repartiția veniturilor, domeniu despre care până acum economiştii nu puteau spune ceva satisfăcător, sau noile explicații privind şomajul „voluntar", pe care le regăsim în teoriile „monetariste" ale folosirii forței de muncă şi inflației).

Domeniul **„capitalului uman"** este asociat în prezent cu nume ca: **Theodore Schultz** (profesor emerit la Chicago University), **Jacob Mincer** (Universitatea Columbia), **Glen Cain** (Universitatea din Wisconsin), **Fini Welch** (U.C.L.A.), **Yoram Ben-Porath** şi **Reuben Gronau** (Universitatea din Ierusalim), **Robert T. Michael** (National Opinion Research Center), **Zvi Griliches** (Harvard) etc.

Liderul de necontestat al cercetărilor în domeniul capitalului uman este **GARY STANLEY BECKER**, laureat al Premiului Nobel în economie din anul 1992. Născut în 1930, actualmente profesor la Chicago, după ce a petrecut ani mulți la Columbia, de fapt Gary Becker este probabil economistul cel mai dotat şi mai novator din generația sa. Mulți văd deja în el egalul celor mai mari nume din istoria ştiinței economice.

Deosebit de prolific, autor al unor lucrări fundamentale **(*Human Capital*[2638], 1964; *Economic Theory,* 1971; *The Economic Approach of Human Behavior*[2639], 1976; *A Treatise on the Family,* 1981)**, în prezent el contribuie cel mai mult la deschiderea ariei analizei economice către noi orizonturi.

El este inspiratorul cel mai reprezentativ şi de netăgăduit a **trei dintre cele mai importante evoluții în domeniul teoriei economice**:

- **Teoria Familiei**,
- **Extinderea aplicării analizei economice la relații şi activități sociale nemarfare**,
- **Noua Teorie a Consumatorului**.

16.4.2.1. TEORIA FAMILIEI

Studiul economic al educației, sănătății, al comportamentelor individuale privind munca, drept activități care implică capital uman, a condus – în mod natural – la formularea unor teorii economice ale sursei capitalului uman: familia. Căsătoria este analizată ca o alegerea individuală şi rațională, oferind posibilitatea celor doi soți să-şi maximizeze nivelul satisfacțiilor, comparativ cu ceea ce ar fi obținut fiecare dintre ei în condițiile în care trăiau singuri (izolați). De asemenea, rata fertilității este analizată în termeni economici, ca o decizie pur rațională de a avea sau nu copii, şi de a hotărî numărul lor. Naşterea unui nou copil este o „opțiune" a cuplului şi care se bazează pe un calcul economic.

Această **integrare a factorilor demografici în mecanismele economice** – tratarea fertilității ca un fenomen endogen economiei – **a făcut posibilă elaborarea unei noi teorii a populației**, care stabileşte corelații între mişcarea demografică şi evoluția indicatorilor economici generali.

Toate lucrările circumscrise problematicii teoriei familiei utilizează o **metodologie econometrică**, menită să facă posibilă cuantificarea şi previzionarea evoluției unor aspecte care, în mod tradițional şi ***a priori***, se credea că nu pot fi prevăzute: iubirea, altruismul, filantropia, credința etc.

Interesul acestor cercetări este mai ales de a reintegra fenomenele legate de populație în mod endogen în mecanismele economice şi în evoluția lor dinamică. Se ajunge – astfel – la o nouă teorie generală a populației, care permite restabilirea legăturilor dintre fenomenele demografice şi evoluția datelor economice generale. Şi aceasta se realizează în cadrul unei metode care permite, prin econometrie, reintroducerea elementelor de cuantificare (şi, deci, ulterior de previzionare) în domeniile ***a priori*** necuantificabile; de exemplu, includerea în calcul a dragostei, a altruismului, a filantropiei, a credinței religioase etc.

2638 Apărută în traducere în România, cu titlul *Capitalul uman,* Editura ALL, Bucureşti, 1997, 437 pagini.
2639 Apărută în traducere în România cu titlul *Comportamentul uman. O abordare economică*, Editura ALL, Bucureşti, 1994, 334 pagini.

16.4.2.2. ECONOMIA RELAȚIILOR NEMARFARE

Teoria familiei a făcut posibilă generalizarea abordării economice la ansamblul activităților şi relațiilor sociale, fie că acestea au un caracter marfar (o cumpărare), fie că nu (de exemplu, filantropia sau activitățile politice).

Gary Becker este de părere că **„Cel puțin trei definiții conflictuale ale economiei sunt astăzi cunoscute. (1) Economia reprezintă studiul alocării bunurilor materiale pentru a satisface nevoile materiale**. **(2) Economia studiază piața**. **(3) Economia studiază alocarea mijloacelor** (resurselor – n. ns.) **rare pentru a satisfface nevoi multiple"**[2640].

◆ Gary Becker aprecia, la un Seminar ținut la Paris în septembrie 1977, că **ştiința economică „a intrat în a treia vârstă".**

„La început – susținea Becker – se considera că economia se limitează la **studierea mecanismelor care guvernează producția şi consumul bunurilor materiale** şi nu mergea dincolo de aceasta (teoria tradițională a pieței). **Apoi**, domeniul teoriei economice a fost lărgit pentru a include studiul **întregului univers al fenomenelor de piață şi raporturilor de schimb monetare**. **Astăzi**, domeniul analizei economice se extinde la **ansamblul comportamentelor umane şi al deciziilor care le sunt asociate**. Ceea ce defineşte economia nu este caracterul de marfă sau material al problemei tratate, ci însăşi natura acestei probleme. Orice aspect legat de alocarea unor resurse şi de opțiunile în cadrul unei situații de lipsă, caracterizate prin înfruntarea unor finalități concurente, ține de economie şi poate fi tratat prin analiza economică"[2641].

Această redefinire cumulativă a economiei a produs o surprinzătoare varietate de noi studii şi lucrări ce folosesc metoda economică pentru a analiza probleme de **criminalitate** (Ehlich, Ozen, Landes), motivul **sinuciderilor** (Mammermesh şi Soss, 1974), **comportamentele altruiste şi interacțiunile sociale** (Becker, 1974; Hirschleiffer, 1977), **atitudinile religioase** (Azzi şi Ehrenberg, 1975), **divorțurile** etc. Analiza economică s-a extins spre domenii destul de neașteptate ca: **evoluția limbajului** (Marschak, 1965), **selecția naturală a speciilor de animale** (Smith, 1975) şi aceea a **comportamentelor umane** (Becker, 1976; Tullock, 1977), **comportamentele politice** (*Şcoala Public Choice*), **teoria economică a revoluției** (Tullock), **evoluția structurilor instituționale ale societății** (vezi teoria drepturilor de proprietate)...

16.4.2.3. NOUA TEORIE A CONSUMATORULUI

Începută prin multiplele contribuții ale lui Gary S. Becker şi obținând, mai recent, o nouă formă prin lucrările australianului Kelvin J. Lancester, profesor la Columbia, această nouă teorie a consumatorului constituie ea însăşi o adevărată revoluție intelectuală, practic încă necunoscută în Europa, şi cu extraordinare implicații politice.

Umplând lacunele neoclasice ale cererii, această nouă teorie a cererii reprezintă o extraordinară inovație care permite în sfârşit să se dea un răspuns tuturor „antieconomiştilor" care îşi bazează critica la adresa societății pe o pretinsă distincție între nevoi „adevărate" şi „false", pe ideea că consumatorul este sclavul producătorilor (*via* publicitate), cât şi pe faptul că proliferarea noilor produse ar constitui dovada caracterului sinucigaş al societății noastre de consum. De altfel, această teorie permite, în sfârşit, stabilirea unei punți între analiza economică şi practicile de management sau de marketing, în măsura în care se poate da o explicație abilă fenomenelor de obsolescență sau de apariție a unor noi produse.

Noua teorie percepe individul nu numai ca pe un „consumator", **ci** şi ca pe un „producător" al propriilor satisfacții, folosind – în acest scop – drept „inputuri" cumpărăturile de pe piață şi propriul timp liber.

2640 „At least three conflicting definitions of economics are still common. Economics is said to be the study of (1) the allocation of material goods to satisfy material wants, (2) the market sector, and (3) the allocation of scarce means to satisfy competing ends" (Gary Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, University of Chicago Press, 1976, p. 3).

2641 După **Henri Lepage**, *Tomorrow, Capitalism. The Economics of Economic Freedom,* Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, USA, 1982, p. 9. „Am ajuns la concluzia – scrie Gary Becker – că abordarea economică este atotcuprinzătoare, aplicabilă la întregul comportament uman" (G. Becker, *Comportamentul uman. O abordare economică*, Editura ALL, Bucureşti, 1994, p. 8).

În general, ansamblul acestor lucrări, având la bază teoria capitalului uman, duce la o **concluzie esențială**: anume că ***„în sfera comportamentelor şi deciziilor umane, partea de iraționalitate este infinit mai redusă decât se crede în general sau cum ne lasă să credem specialiştii din domeniul celorlalte ştiințe sociale”***[2642].

După cum rezumă chiar **Gary Becker**: „A vorbi de iraționalitatea ființelor umane cel mai adesea nu este decât un alibi al oamenilor de ştiință pentru a-şi camufla incapacitatea de a explica anumite fenomene. Ceea ce cercetarea economică este astăzi în măsură să aducă în sprijinul ştiințelor umaniste este tocmai instrumentarul menit să reducă această zonă a necunoscutului. În această privință, ea poate fi mult mai eficace decât celelalte metode tradiționale ale ştiințelor sociale, în măsura în care, nerecunoscând iraționalitatea (pentru că tot ceea ce aparent este irațional nu este decât consecința unui „cost” obiectiv pe care experimentatorul nu a reuşit încă să-l izoleze) îl împiedică pe cercetător să se oprească la explicații neîntemeiate”[2643]. În felul acesta, Becker introduce noțiunea de **homo rationalis**.

16.4.3. MIŞCAREA DREPTURILOR DE PROPRIETATE

În centrul tuturor studiilor referitoare la capitalul uman se află două noțiuni fundamentale.

1. Timpul reprezintă o resursă rară şi de aceea are un preț. Fiecare individ urmăreşte **optimizarea timpului** său prin folosirea lui în activități care-i aduc o mai mare satisfacție față de altele în care satisfacția este mai mică.

2. Fiecare decizie individuală se bazează pe informație, o altă resursă rară şi scumpă. Obținerea ei presupune eforturi proprii şi bani pentru plata experților în consultanță.

Prețul timpului (analizat de **Gary Becker** în articolul ***A Theory of Allocation of Time*****,** apărut în 1965[2644]) şi **costul informației** (analizat de **George Stigler** în articolul ***The Economics of Information*****,** apărut în 1961[2645]) conduc direct la noțiunea **costul tranzacțiilor**.

- **Problema fundamentală** devine acum: **„Cât timp, informație şi resurse cere un anumit mod de derulare a tranzacțiilor”?**

Noua teorie a drepturilor de proprietate – una dintre cele mai generoase şi benefice în economia contemporană, aşezată în centrul eforturilor de analiză a politicii – **are la bază ideea că drepturile de proprietate reduc costul tranzacțiilor**.

Istoria teoriei drepturilor de proprietate este, de asemenea, strâns legată de o persoană şi o universitate. Persoana este **Ronald Coase**[2646], fondator, în 1958, al revistei **„Journal of Law and Economics” (1964–1982)**.

Originile teoriei drepturilor de proprietate datează din 1937, când ***Ronald Coase***, pe atunci profesor la London School of Economics, a publicat în revista **„Economica”** un articol devenit faimos: ***The Nature of The Firm.*** Dar mişcarea nu a luat într-adevăr avânt decât în anii 1960, când i s-au alăturat profesorii americani Armen Alchian şi Harold Demsetz (UCLA), Douglas C. North, Steven Cheung John McGee (Washinton University), Warren Nutter (Virginia University).

Ea se bazează pe **patru piloni**, care sunt:

- **Conceptul „Costului Tranzacțiilor”;**
- **Teoria „Producției” Dreptului;**
- **Aplicarea Raționamentului Economic la Redescoperirea Istoriei;**
- **Analiza Comparată a Eficienței Organizațiilor Economice.**

2642 Henri Lepage, *Tomorrow, Capitalism. The Economics of Economic Freedom,* Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, USA, 1982, p. 10.

2643 Gary Becker, *The Economic Approach of Human Capital*, p. 75. Vezi şi Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 183.

2644 „The Economic Journal”, nr. 75/1965. Retipărit în Gary Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago, 1976.

2645 George Stigler, ***The Economics of Information***, în „Journal of Political Economy”, nr. 69/1961.

2646 **Ronald Coase** s-a născut în anul 1910, la Middlesex în Marea Britanie, absolvent al London School of Economics, unde a obținut şi doctoratul în anul 1951. Profesor de economie politică la mai multe universități britanice (1932–1951) şi apoi americane (1951–1964), se mută pentru restul carierei la Universitatea Chicago (1964–1982). Laureat Nobel în Economie din anul 1991. Lucrări principale: ***The Nature of the Firm*** (1937); ***The Marginal Cost Controversy*** (1946); ***The Problem of Social Cost*** (1960); ***Industrial Organisation: A Proposal for Research*** (1972); ***The Firm, the Market and the Law*** (University of Chicago Press, 1988) etc.

16.4.3.1. CONCEPTUL „COSTULUI TRANZACȚIILOR”

Acest concept este fundamental, fiind folosit de Ronald Coase pentru a explica, pe de o parte, *originile întreprinderii* (articolul său din 1937), pe de altă parte, *adevărata rațiune de a fi a proprietății* (într-un articol datând din 1960 intitulat *The Problem of the Social Cost*).

Punctul său de plecare îl constituie baza însăşi a oricărei filozofii liberale, teoria generală a schimbului şi a preţurilor care stipulează că cea mai bună stare socială posibilă este cea care rezultă dintr-o lume unde toate deciziile privind problemele alocării de resurse, ar fi luate în cadrul unui sistem de schimburi voluntare şi contractuale între toţi agenţii economici în cauză. Este definiția însăşi a economiei de piață. Dar piața nu poate rezolva toate problemele. De fapt, piața este un mecanism costisitor. A negocia este un act care îl costă ceva pe cel ce negociază: trebuie să se deplaseze (de exemplu la „piață”), să se informeze asupra calităților şi preţurilor prezentate de diverşi ofertanți, să testeze produsul. Toate acestea costă energie, informație, timp, bani.

În privința anumitor produse bine definite şi fireşte destul de standardizate (mere, portocale etc.) nu sunt probleme. Costurile tranzacțiilor suportate de cele două părți cu ocazia schimbului sunt neglijabile. Dar cu cât economia este mai complexă, cu atât mai mult cresc costurile tranzacțiilor, iar piața devine un mecanism „costisitor” în comparație cu alte forme de organizare socială bazate pe comandă (şi nu pe schimb). În acest moment apare **„întreprinderea” („firm”)**.

- **„Firma” este o instituție care se substituie pieței, pentru a încheia anumite tranzacții ale căror costuri ar putea fi prea ridicate dacă ar trebui să se recurgă la schimbul pur** (între partenerii direct interesați).
- Deci, **„firma”** reprezintă **un nou tip de întreprindere, expresie a adâncirii diviziunii sociale a muncii, care se specializează pe realizarea schimburilor între partenerii interesați**.

Ea preia asupra sa o serie de sarcini legate de buna derulare a tranzacțiilor: informarea, găsirea partenerilor de schimb, negocierea condițiilor tranzacțiilor, stabilirea preţurilor, cantităților şi altor condiții contractuale etc. Prin specializarea **„firmei”** pe astfel de activități se reduce timpul tranzacțiilor şi costul acestora. Astfel, pentru societate, **„firma” este sursa unor „economii”** şi contribuie la ameliorarea bunăstării ansamblului corpului social în raport cu ceea ce ar fi dacă ar trebui să se lipsească de aceste servicii. Trebuie semnalat că această abordare a noțiunii de întreprindere duce la învățăminte foarte concrete. Anume că se află la baza unei noi viziuni asupra fenomenelor de concentrare care contrazice majoritatea principiilor pe care se bazează astăzi politicile „antitrust” (...).

16.4.3.2. TEORIA ECONOMICA A DREPTULUI

Schimbul prin piață este cel mai eficient mecanism posibil de alocare a resurselor societății. Însă, pentru ca să funcționeze şi mai eficient, se impune ca cei care negociază direct să aibă un drept de proprietate precis, exclusiv şi în mod liber transferabil asupra a ceea ce ei schimbă. Dacă un asemenea drept de proprietate nu există, costurile alocării resurselor poate creşte semnificativ.

Aceasta ne duce direct la natura economică a dreptului. Pentru economiştii mişcării drepturilor de proprietate, dreptul nu este altceva decât o activitate socială a cărui scop este de a contribui la creşterea surplusului economic prin definirea regulilor care contribuie la *scăderea* ***nivelului costului tranzacțiilor*** în interiorul societății.

Asemenea reguli au **o dublă natură**:

- Ele pot viza **atribuirea de noi drepturi de proprietate în domenii în care delimitările proprietății erau insuficiente până atunci** (facilitând schimburile, atribuirea de noi drepturi de proprietate degajează resurse umane şi sociale ce pot fi folosite în alte activități în care rentabilitatea lor pentru societate va fi mai ridicată);
- Sau pot avea drept scop **facilitarea relațiilor de schimb şi de negociere impunând respectarea unui anumit număr de norme** (exemplul reglementării greutăților şi măsurilor la târgurile din Evul Mediu sau tot ce priveşte dreptul comercial şi dreptul societăților; efectul acestuia din urmă este de a reduce costul

constituirii şi funcţionării activităţilor comerciale sau industriale în raport cu ce ar fi dacă nu ar exista nici o regulă).

Apariția legii (adică a unui „stat") se analizează astfel ca „producția" unei instituții al cărei rol este de a permite cetățenilor săi să economisească resursele pe care le-ar destina într-o situație de anarhie (în sensul de univers fără legi), fie pentru a intra în contact unii cu alții, fie pentru a lupta unii împotriva celorlalți pentru a-şi însuşi folosirea resurselor rare.

Şi aici, asemenea discurs aparent foarte teoretic, duce – astfel – la concluzii practice foarte importante. Mai ales la ideea fundamentală că problemele de poluare sau de îngrămădire din epoca noastră nu sunt legate de logica sistemului capitalist, ci de *o **insuficiență*** de drepturi de proprietate privind folosirea anumitor resurse naturale devenite rare. Rezolvarea lor devine posibilă prin crearea unor noi drepturi de proprietate, pe măsura progresului tehnologic şi instituțional, ceea ce permite o mai bună individualizare a unor drepturi, astăzi greu de individualizat.

16.4.3.3. O NOUĂ ABORDARE A ISTORIEI LUMII OCCIDENTALE

Una dintre cele mai importante consecințe ale acestei noi abordări a drepturilor de proprietate este că duce la o reînnoire a analizei istorice prin folosirea teoriei economice. Cum a apărut proprietatea individuală în Europa postfeudală? Care este explicația apariției statului național modern? De ce a evoluat Anglia către o monarhie constituțională în timp ce Franța şi Spania se afundau în absolutism? Care sunt originile capitalismului? La asemenea întrebări încearcă să răspundă, printr-o analiză economică, **Douglas C. North** şi **Robert Paul Thomas**, în lucrarea ***Originile lumii occidentale* (*The Rise of the Western World*)**, tradusă la editura franceză Flammarion, cu titlul ***Les origines du monde occidental*.**

- Această abordare economică a istoriei moderne arată că **originile Revoluției industriale nu trebuie căutate într-un accident tehnologic, ci, mai degrabă, în naşterea lentă, de-a lungul timpului şi de la feudalism încoace, a unui sistem de instituții şi de drepturi de proprietate care permite exploatarea din ce în ce mai eficientă a motivațiilor individuale pentru a asigura orientarea capitalurilor şi energiilor către activitățile socialmente cele mai utile**.

Mai nou, se apreciază că evoluția diferită a unor țări în secolul al XX-lea se poate explica mai convingător printr-un demers de natură instituționalistă. De exemplu, la sfârşitul celui de al doilea război mondial anumite țări aveau acelaşi nivel al dezvoltării tehnice, acelaşi aparat de producție, aceleaşi structuri de populație şi resurse etc. După câteva decenii se constată că ele au evoluat diferit şi au înregistrat niveluri de dezvoltare economică diferențiate. Este cazul Republicii Federale Germane şi Republicii Democrate Germane, al Coreei de Nord şi Coreei de Sud, al Chinei şi Taiwanului etc. în perioada postbelică. Unii specialişti apreciază că diferențierea nivelului de dezvoltare şi al performanțelor economice (în aceste cazuri şi altele asemănătoare) a fost determinată – hotărâtor – de sistemul diferit al organizării instituționale, mai degrabă decât de cantitatea şi calitatea factorilor materiali şi umani ai producției.

În condițiile nou create în ultimul deceniu al secolului al XX-lea de procesul tranziției de la economia planificată centralizat spre cea de piață – într-o serie de țări din Europa şi Asia – cadrul instituțional se dovedeşte de o reală importanță. Nu sunt puțini aceia care consideră chiar că sistemul instituțional se va dovedi determinant în asigurarea succesului tranziției şi al progresului economic şi social. Sigur, relația dintre sistemul instituțional şi realitatea concretă din fiecare țară şi etapă nu este şi – credem – nu poate fi univocă. Ba dimpotrivă, noi considerăm că realitatea concretă şi sistemul instituțional se află într-o strânsă relație de intercondiționare. Cu toate acestea, sistemul instituțional are o anumită independență relativă față de realitate şi – în anumite limite – apreciem că o poate influența într-un sens sau altul. Dar nu ne putem aştepta ca prin simpla modificare (chiar şi profundă) a sistemului instituțional să schimbăm radical situația din economia reală şi din societate în ansamblul său. Numai practica nemijlocită este aceea care – în ultimă instanță – conferă funcționalitate oricărui sistem instituțional. Dacă contradicțiile dintre practică şi instituții sunt prea mari, este de aşteptat ca rezultatele să fie diferite de cele dorite şi anticipate.

16.4.3.4. STUDIUL COMPARAT AL ORGANIZAŢIILOR

„Întreprinderea", „firma", după cum am văzut, este un succesor al pieţei, substituindu-se acesteia când nu este în măsură să funcţioneze competitiv. Dar, pentru ca această substituire să se justifice, este necesar ca „firma" să funcţioneze tot mai eficient şi deciziile luate în cadrul ei să corespundă cel mai bine intereselor colectivităţii, iar bunurile şi serviciile produse de ea să fie, în continuare, consumate într-o economie de piaţă liberă.

În legătură cu asemenea teme, teoria drepturilor de proprietate contribuie la investigarea unor noi aspecte ale activităţii economice în general, şi a studierii **naturii firmelor de afaceri**, în mod special. Apar aici **două aspecte fundamentale**:

- **Studierea mecanismelor interne de funcţionare ale firmelor**. Sunt interesante în context, studiile întreprinse asupra **„originii firmelor capitaliste"** care pornesc de la şi se bazează pe **„eficienţa lor socială"**[2647].
- **Studierea efectelor diferitelor structuri ale drepturilor asupra comportamentului uman**. De o deosebită importanţă se dovedesc a fi cercetările de al doilea tip, referitoare la **„studiul comparat al firmelor"** prin prisma drepturilor de proprietate[2648], dezvoltate de numeroşi universitari americani, printre care Evsey Domar (de la Massachuttess Institute of Technology), Erik Furobotin (de la Texas University) şi Svetozar Pejovich (de la Dallas University).

Asemenea preocupări şi studii sunt încă puţin cunoscute publicului larg din Europa şi de pe alte continente. Conform acestor studii, **firmele** pot fi:

- **cu un singur proprietar;**
- **cu mai mulţi proprietari asociaţi;**
- **„manageriale" cu capital dispersat (fără acţionari majoritari, fără manageri care exercită un control liber);**
- **nonprofit;**
- **cooperative;**
- **conduse de muncitori;**
- **proprietate publică sau guvernamentală** etc.

Pentru societate nu sunt atât de importante relaţiile oficiale dintre diferitele forme de proprietate din interiorul firmelor, ci modul în care aceste structuri sunt capabile să permită diferitelor elemente ale firmelor – altele decât capitalul – să obţină o parte nelegitimă (injustă) din profit. Când o firmă nu mai produce profit, ea nu mai lucrează rentabil şi preţurile cresc.

- Teoria drepturilor de proprietate susţine că **corporaţiile private** oferă **„maxima garanţie a eficienţei" („maximum guarantee of efficiency") şi „maximum de profit social" („maximum of social benefit")**. În astfel de firme, proprietarii de capital sunt cel mai bine motivaţi şi nu permit nici un fel de apropriere nelegitimă şi nici o indiferenţă faţă de profit.

Dimpotrivă, într-o **firmă publică**, unde nimeni nu este proprietarul propriului profit, managerii sunt relativ mai liberi să-şi urmărească propriile lor interese economice, în locul celor ale societăţii. Această teorie comparativă a organizaţiilor face posibilă analiza **„tehnostructurii"** (pentru amănunte vezi **John Kenneth Galbraith**). Ea arată, de pildă, că un sistem activ şi dinamic al **burselor de valori** poate fi utilizat ca un mecanism puternic de control al managementului neperformant. Dimpotrivă, puterea managerială într-o firmă creşte, în loc să se reducă, dacă constrângerile burselor de valori sunt îndepărtate prin naţionalizare. Asemenea teorie oferă o abordare economică a utopiei **„conducerii muncitoreşti" („worker-managed firms")** şi îi evidenţiază limitele[2649]. În concluzie, studiul comparat al firmelor oferă o nouă perspectivă asupra „reformei corporaţiilor" şi elucidează – mult mai clar – relaţiile dintre autoritate, proprietate, control şi responsabilitate în interiorul firmelor.

2647 „These studies … have generated a theory of the origins of the capitalist firm based on its *social efficiency*" (Henri Lepage, *Tomorrow, Capitalism. The Economics of Economic Freedom,* Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, USA, 1982, p. 14).

2648 „The comparative study of corporate organisational structures according to the degree of control exercised by the owners of the firm over the decisions of the managers" (Henri Lepage, *Tomorrow, Capitalism. The Economics of Economic Freedom,* Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, USA, 1982, p. 14).

2649 Vezi Henri Lepage, *Autogestion et capitalisme*, Édition Masson, Paris, 1978.

16.4.4. ŞCOALA ALEGERII PUBLICE („PUBLIC-CHOICE SCHOOL")

Ultima componentă a acestei mişcări „neoliberale" este **Şcoala *Public Choice***[2650], ai cărei lideri sunt doi profesori de la Institutul Politehnic din Virginia, cofondatori ai **„Centrului de Studiere a Opțiunilor Colective" („Center for Study of Public Choice")**: **James M. Buchanan** şi **Gordon Tullock**, doi oameni pe care îndrăzneala gândirii, originalitatea lucrărilor şi bogăția ştiințifică îi plasează chiar de pe acum, ca şi pe Gary Becker, în primul rând al marilor economişti americani contemporani.

Foarte legați de mişcarea drepturilor de proprietate – James Buchanan şi Gordon Tullock au început să lucreze împreună la sfârşitul anilor '50, când erau amândoi profesori la Universitatea din Virginia –, aceşti doi autori au pus bazele unei adevărate revoluții conceptuale privind analiza problemelor de „economie politică".

Ei au integrat într-o singură abordare teoretică două domenii tradițional separate prin compartimentarea dintre ştiința economică şi ştiința politică:

- **Studiul normativ al mecanismelor alegerii colective (unde şi cum cheltuieşte guvernul banii publici).**
- **Studiul obiectiv, sau „pozitiv", al proceselor de luare a deciziilor, care determină distribuirea în detaliu a fondurilor publice**.

Altfel spus, **Public Choice** se preocupă mai puțin de calcularea impactului economic şi financiar al cutărui impozit sau al cutărei politici bugetare (domeniu clasic al „finanțelor publice") şi mai mult de următoarele **patru obiective**:

1. **Cercetarea raporturilor dintre instituțiile politice, pe de o parte, şi rezultatele economice, pe de altă parte**. În ce măsură un sistem de organizare politică sau un oarecare sistem electoral favorizează eficiența economică şi socială? Cartea celor doi autori Buchanan şi Tullock, ***The Calculus of Consent* (*Calculul consensului*)** din 1962, este una dintre cele mai importante lucrări economice apărută în anii '50–'70.
2. **Public Choice dezvoltă o teorie economică a birocrației**. Cum se comportă birocratul? Ce consecințe are comportamentul birocratului în alocarea resurselor sociale şi cu ce eficiență sunt ele utilizate? Studiul lui Tullock asupra acestor probleme, scris în anii '50, ***The Politics of Bureaucracy*,** a trebuit să aştepte până în 1965 publicarea, atât de avansate (timpurii) erau concluziile sale.
3. **Public Choice merge în profunzimea explicării logicii de funcționare a sistemelor politice cu reprezentare parlamentară**. Profesorul canadian Albert Breton (***The Economic Theory of Reprezentative Government*,** 1974) şi cei americani Buchanan şi Richard E. Wagner (***Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*,** 1977) studiază mecanismele alegerii publice.
4. **Public Choice identifică factorii economici care stau în spatele unui anumit sistem de instituții politice**. Reprezentanții curentului oferă o explicație deductivă a statului şi a legitimității sale sociale, reinterpretează teoria „contractului social" şi oferă o definiție economică conceptului de justiție.

„Ceea ce dorim – explică James Buchanan – este să aplicăm statului şi tuturor componentelor sectorului public exact aceleaşi tehnici ca cele ce au fost utilizate de patruzeci de ani încoace pentru a inventaria defectele şi slăbiciunile economiei de piață. ***Public Choice*** nu este altceva decât un efort de formulare a unei teorii generale a economiei publice care permite să se facă, în domeniul opțiunilor colective, ceea ce s-a făcut mult timp la nivelul microeconomiei pieței. Este vorba de completarea teoriei producției şi a schimbului de bunuri sau servicii de piață printr-o teorie echivalentă, pe cât posibil compatibilă, a funcționării pieței publice. Această teorie constituie un efort pentru a „închide" analiza sistemelor de interacțiune socială. Prin ea intenționăm să construim un „pod" între comportarea şi procesul decizional al persoanelor care acționează pe piață, pe de o parte, şi al persoanelor care

2650 Începuturile Public Choice se găsesc în secolele XVIII-XIX, în lucrările unor autori ca Laplace şi Condorcet, care au studiat, prima dată, aplicarea matematicii în procesul electoral (de vot). Duncan Black (1958) este considerat „tatăl" Public Choice-ului contemporan.

acționează în viața publică, pe de altă parte. Teoria alegerii publice poate fi interpretată ca o construcție a unui asemenea pod"[2651].

După părerea lui Buchanan, toate modelele tradiționale tratează deciziile economice ca variabile endogene ale sistemului, în timp ce consideră deciziile politice drept variabile exogene (luate „probabil de alții decât cei implicați în tranzacțiile de pe piață"[2652]). Problemele referitoare la logica și 'producția' deciziilor politice nu au fost niciodată studiate economic. Public Choice reintegrează aceste două aspecte ale comportamentului uman într-un singur model, care recunoaște că oamenii care acționează pe piață și suportă efectele deciziilor politice, sunt identici cu cei desemnați să ia astfel de decizii („In such a model **«rulers are also the ruled»**"[2653]). Astfel definit, *Public Choice* este o mișcare științifică ale cărei origini, ca și cele ale „Capitalului uman" sau cele ale teoriei „Drepturilor de proprietate", merg până la eforturile întreprinse în anii cincizeci pentru **lărgirea aplicării metodologiei economice la domeniul opțiunilor nemarfare**. Bazându-se mereu pe **cercetarea economică** (utilizarea de modele econometrice), pe **știința politică** (studiul comparat al sistemelor de vot), pe **sociologie** (examinarea motivărilor de comportament) și pe **reflecția filosofică** (cercetările privind bazele logice ale noțiunii de „libertate"), **Public Choice** extinde dezvoltarea recentă a teoriei economice către domeniile care îi erau străine până în prezent. Bazate pe aplicarea sistematică a conceptului deja evocat de „cost al informației", cercetările **Scolii Public Choice** conduc la o serie de idei noi privind explicarea cauzelor creșterii fenomenului statal sau birocratic în societățile occidentale.

Și – mai ales – asemenea cercetări conduc la **două idei cheie**:

1. **Mai întâi**, ideea că **dificultățile din societățile contemporane** (inflație, șomaj, (in)sensibilitate la inegalități și nedreptăți, creșterea mișcărilor de contestare) **dezvăluie nu falimentul economiilor de piață, ci falimentul instituțiilor noastre politice**. Tehnicile democrației reprezentative au fost concepute în secolul al XIX-lea, în cadrul unei tehnologii politice adaptate începuturilor Revoluției industriale, și au evoluat lent de atunci încoace. Democrațiile actuale suferă – astfel – de un dezechilibru intern fundamental în care rezultatele acțiunii publice se concentrează, în timp ce costurile lor se diluează. Cu alte cuvinte, de rezultatele acțiunii publice beneficiază un număr tot mai restrâns și privilegiat, în timp ce costurile democrației – tot mai mari – sunt suportate de mase de oameni din ce în ce mai extinse. De această tendință a democrației contemporane beneficiază doar o categorie specială a populației, și anume birocrația.
2. **Apoi**, teoreticienii Public Choice sugerează că **sfidarea epocii noastre nu este economică** (găsirea unor noi rețete miraculoase care să permită rezolvarea faimoasei dileme inflație-șomaj, de pildă), **ci de ordin instituțional și politic**. Noi trebuie să elaborăm o nouă imagine a unei noi tehnologii politice, un nou mod de exprimare democratică, care, înlăturând dezechilibrele sistemelor actuale, să poată opri creșterea continuă a rolului birocrației administrative.

Public Choice deschide noi orizonturi asupra a **două probleme fundamentale** aflate la granița dintre economie și politică.

Prima se referă la „împingerea" continuă a granței dintre sectorul public și privat, cu privire la alocarea resurselor, mai ales spre metodele administrative decât spre cele de piață. Teoreticienii Public Choice nu consideră că o astfel de „deplasare" este inevitabilă, ci, mai degrabă, tranzitorie, o funcție a stadiului actual de dezvoltare a tehnologiei politice.

2651 James Buchanan, Robert Tollison, *The Theory of Public Choice: Political Applications of Economics*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, p. 11.

2652 James Buchanan, Robert Tollison, *The Theory of Public Choice: Political Applications of Economics*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, p. 11.

2653 Iată ce scrie Buchanan: „The implicit assumption has been that someone else, someone other than the participants in the marketplace, lays down the rules for collective order… The 'theory of public choice' rests instead on a single decision structure. It involves the explicit introduction of a 'democratic' model, one in which the rulers are also ruled… In acting or behaving as a 'public choice' participant, the individual is presumed to be aware that he is, in part, selecting results which affect others than himself. He is making decisions for a public, of which he forms a part… The discovery of market failures is normally based on the usage of a narrowly constrained utility function which describes individual market behavior in terms of narrow self-interest. If, in fact, individuals behave in such a manner in the marketplace, the inference should be that they will also act similarly in other and nonmarket behavioral settings" (James Buchanan, Robert Tollison, *The Theory of Public Choice: Political Applications of Economics*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, p. 22).

Apoi, ei caută, în mod consecvent şi exclusiv, mijloacele prin care noile tehnici de comunicare a dorinţelor colective pot fi inventate şi instituite în societate. În felul acesta societatea poate deveni „mai democratică" decât este astăzi.

16.4.5. O REVOLUȚIE ŞTIINȚIFICĂ ŞI IDEOLOGICĂ

După ce am examinat pe scurt caracteristicile celor patru componente, rămâne să identificăm ceea ce, în mod global, dă originalitatea acestei mişcări „neoliberale" şi conduce la observaţia că emergenţa sa (afirmată îndeosebi de la începutul deceniului 1970–1980, prin prezenţa unui număr crescând de economişti din Chicago în ansamblul universităţilor americane, chiar şi în cele care până atunci erau mai refractare la abordările şcolii din Chicago) constituie unul din marile fapte intelectuale ale anilor '70. Pentru aceasta ne vom plasa succesiv la **trei niveluri**: la nivelul **ştiinţific**, la nivelul **ideologic** şi la nivelul **politic**.

Pe plan ştiinţific, lucrările mişcării neoliberale se identifică fundamental cu o încercare de reînnoire şi de depăşire a teoriei microeconomice neoclasice. Toţi cei care au făcut studii de economie ştiu că, în mod tradiţional, „microeconomia" (teoria firmei, teoria formării preţurilor, teoria pieţelor: concurenţă perfectă, imperfectă, monopolistă etc.) este completată de macroeconomie, care studiază marile agregate ale contabilităţii naţionale (economii, consum, investiţii, creştere, dezvoltare...). O dată cu popularizarea ideilor lui Keynes imediat după război, „macroeconomia" devenise regina disciplinelor economice, în aşa măsură încât astăzi, când se vorbeşte de iniţiere în economie, se face mereu referire la schemele de cunoaştere macroeconomică.

- **Originalitatea curentelor ştiinţifice asociate acestei mişcări de gândire „neoliberală" constă –** după cum am afirmat – **în favorizarea reîntoarcerii la studiile de tip „microeconomic"** (chiar şi pentru gândirea monetaristă, de altfel).

Aceasta se realizează în cadrul unei noi abordări care **nu restrânge** teoria microeconomică doar la analiza problemelor de stabilire a preţurilor în economia de piaţă (definiţie tradiţională a microeconomiei din manuale). Dimpotrivă, noua orientare abordează microeconomia într-o concepţie mult mai largă, ca o ***teorie generală a opţiunilor şi a comportamentelor umane într-un sistem de interacţiuni sociale***.

În lucrarea sa, ***Acţiunea umană (Human Action)***, apărută în 1949, **Ludwig von Mises** apreciază **că „microeconomia provine din practică" („microeconomics becomes from praxeology").** Această lărgire a conceptelor teoriei microeconomice nu înseamnă, fără îndoială, mare lucru pentru cei mai puţin iniţiaţi. Implicaţiile sale sunt totuşi considerabile. Punerea la loc de cinste a analizei microeconomice deschide seria unor inovaţii care vor lipsi de obiect majoritatea criticilor tradiţionale aduse împotriva modelelor economice neoclasice. Acestea, ni se spune, se bazau pe ipoteze şi raţionamente prea îndepărtate de realitate pentru a fi valabile şi pentru a servi la ceva operaţional. Modelele neoclasice erau considerate remarcabile construcţii intelectuale, dar care, din nefericire, nu au nimic de a face cu „realitatea vie". Asemenea critici erau valabile, însă, anterior anilor '50 ai secolului al XX-lea. Mai sunt şi astăzi, dar numai cu referire la modelele care figurează în majoritatea manualelor de învăţământ. Dar ele nu ţin seama de progresele realizate, începând cu sfârşitul anilor cincizeci, de către discipolii **Şcolii de la Chicago** în domeniile pe care le-am prezentat succesiv. A continua, cum o fac mulţi, atacurile asupra fundamentelor societăţii capitaliste, utilizând împotriva ei lacunele teoriei economice neoclasice, are astăzi acelaşi sens cu a condamna medicina contemporană în numele teoriilor medicale care datează dinainte de inventarea microscopului sau laserului. Noile modele microeconomice, integrându-se în tradiţia neoclasică, nu prea mai au de a face de fapt cu metodele care servesc drept ţintă săgeţilor „antieconomiştilor" sau a celor care chiar în grupul liberal nu pierd prilejul să denunţe divorţul ce ar exista între teoria economică şi practicile economiei cotidiene şi reale. Să luăm de exemplu, afirmaţia clasică, atât de des utilizată, care constă în denunţarea limitelor analizei economice în numele faptului că modelele sale presupun o informare completă şi gratuită a agenţilor. Această ipoteză nu mai are astăzi nici o importanţă concretă în măsura în care, cum am avut ocazia să observăm, însăşi noţiunea de „cost al informaţiei" se află în centrul noilor construcţii teoretice ale teoriei drepturilor de proprietate, precum şi ale analizei neoclasice a problematicii sistemelor politice. Să mai luăm ideea că toate modelele neoclasice au o aplicabilitate foarte limitată în măsura în care, bazate pe principiul „echilibrului general", ele

elimină orice referire la dimensiunile „umane" ale vieţii economice, făcând mai ales să dispară ceea ce constituie inima însăşi a dinamicii economice: întreprinzătorul. Aici, critica, justificată altădată, nu mai este valabilă, majoritatea lucrărilor la care ne-am referit fiind focalizate pe reabilitarea rolului central al celor ce decid (cu o utilizare foarte mare a teoriei jocurilor), şi aceasta în cadrul unei abordări a fenomenelor de piaţă care ridică de acum probleme ce ţin mai mult de procesul dinamic decât de echilibrul static (ca în tradiţia veche). O asemenea lărgire a conceptelor microeconomice conduce către o adevărată explozie a frontierelor interdisciplinare dintre diferitele ştiinţe sociale. În optica economiştilor care gravitează în jurul Şcolii de la Chicago, analiza economică nu mai este doar o disciplină particulară a ştiinţelor sociale, aplicată la un domeniu specific al activităţilor şi relaţiilor umane (relaţiile de piaţă şi monetare). Toate lucrările lor tind să pună în discuţie tradiţionala diviziune a muncii între ştiinţele sociale – politologie, sociologie, psihologie, antropologie, economie...- şi să arate că **teoria microeconomică este un *instrument ştiinţific* a cărui zonă de aplicare depăşeşte cu mult sfera restrânsă a problemelor pur „economice"** (în sensul obişnuit al termenului).

În ansamblu, marele merit al Şcolii de la Chicago este declanşarea unui proces care demonstrează că de acum înainte este posibil să aplicăm demersul ştiinţific (analiză, teorie, verificare empirică a ipotezelor) unei întregi serii de probleme şi de domenii care până în prezent treceau drept refractare la orice efort de cuantificare teoretică.

Pe plan ideologic, această breşă ştiinţifică în teoria economică răstoarnă perspectivele dezvoltării gândirii liberale.

„Noua" microeconomie constituie, de fapt, o întreprindere gigantică de valorificare empirică a paradigmei ***homo economicus***, acest model simplificat al individului, **„evaluator, inventiv şi maximizant"** (Karl Brunner), care serveşte drept fundament oricărei analize economice. Or, nu trebuie să scăpăm din vedere legăturile strânse care există între doctrina politică a liberalismului, capitalism şi paradigma ştiinţifică ce serveşte de bază teoriei economice. În esenţă, liberalismul nu este altceva decât o filozofie a organizării sistemelor sociale bazată pe o anumită viziune a comportamentelor umane.

- **Economia liberală nu vede în om un monstru de egoism, ci, pur şi simplu, un individ raţional care ia hotărâri coerente în funcţie de preferinţele sale şi de problemele de opţiune sau de arbitraj pe care i le impune raritatea resurselor disponibile din universul nostru**.

În consecinţă, tot ce contribuie la întărirea validităţii ştiinţifice a acestui instrument de analiză, care este modelul „economic" al fiinţei umane, consolidează edificiul doctrinelor şi construcţiilor liberale (mai ales întreaga teorie a *pieţelor* care se bazează pe conceptul cheie de „schimb" între indivizi raţionali).

Faptul că analiza economică nu se aplica (până în prezent) decât opţiunilor materiale reducea valoarea şi credibilitatea paradigmei liberale. Era uşor să denunţi neajunsurile şi limitele unei gândiri politice bazate pe reducerea omului la dimensiunea unică de producător-consumator al bunurilor marfare. Începând cu momentul în care s-a demonstrat că sistemul perceperii şi analizei economice are o valoare explicativă cel puţin la fel de mare în multe alte domenii ale deciziei şi comportamentului uman cu caracter marfar şi nemarfar, situaţia s-a schimbat radical. Profunzimea ştiinţifică dă o nouă dimensiune ideologiei liberale. Apărarea acesteia nu mai este rezultatul unei concepţii politice **a priori** sau fructul unei gândiri dogmatice ce jonglează cu conceptele ale căror origini raţionale sunt – cel mai adesea – uitate. Ea devine rezultatul unui demers ştiinţific care permite substituirea argumentelor ideologice puterii unei abordări experimentale. De aceea, nu este o întâmplare dacă printre economiştii neoliberali, ale căror nume le-am citat, unii sunt vechi „socialişti" sau chiar vechi marxişti (James Buchanan, Warren Nutter) convertiţi la economia de piaţă şi la capitalism doar ca urmare a reflecţiei lor ştiinţifice.

Pe plan politic**,** lucrările acestor neoliberali americani oferă **două aspecte** interesante.

- Ele au provocat **apariţia unei literaturi ştiinţifice** care, bazată pe utilizarea de tehnici moderne de analiză, „costuri-avantaje" (cu luarea în considerare a aspectelor nemarfare), **deschide drumul unei contestări viguroase a pretinselor binefaceri sociale ale „statului-providenţă" („welfare state")**. Se încearcă – astfel – aprecierea ***adevăratelor*** rezultate ale tuturor marilor **programe sociale**, care, începând cu era Kennedy, au costat miliarde de dolari din trezoreria americană (lupta împotriva sărăciei, renovare urbanistică, integrare rasială, asigurări sociale...). Pe de altă parte, s-a întreprins un efort de

analiză a **eficienței reale a acțiunilor multiplelor instituții federale** care, de peste un sfert de secol, **au strâns întreprinderile americane într-un lanț din ce în ce mai îngust de reglementări economice sau sociale**, până la a da economiei Statelor Unite o înfățișare până la urmă foarte puțin diferită de cea a economiilor mixte europene: Federal Trade Comission, Food and Drug Administration, Consumer Product Safety Comission, Occupational Safety and Health Administration etc.

II. Noile lucrări **deschid –** totodată – **calea spre un diagnostic care consideră că relele cele mai şocante ale societății noastre nu sunt legate de excesul de capitalism, ci dimpotrivă, de insuficiența capitalismului**.

Dacă Occidentul este bolnav, dacă râurile lui sunt infectate, dacă în oraşe nu se mai poate trăi, dacă sărăcia şi mizeria supraviețuiesc în ciuda creşterii globale a nivelului de trai şi a eforturilor politice de redistribuire etc., acestea nu evidențiază incapacitatea societății, ci, dimpotrivă, dovedesc că ea ***nu este*** şi ***nu a fost*** niciodată capitalistă. După părerea noilor economişti, în prezent s-ar cuveni să se intenteze un proces Statului, nu capitalismului sau economiei de piață. Rațiunile unui astfel de proces sunt esențialmente economice. În prezența unui stat puternic, dominant şi omni-intervenționist, pentru cetățeni devine mai rentabilă manipularea aparatului guvernamental decât să-şi bazeze relațiile pe schimburi reciproce, creatoare de valoare socială optimală. Mai mult, cu cât statul are mai multe prerogative şi intervine mai masiv şi mai în detaliu în viața economică, cu atât el devine mai slab, mai incapabil să protejeze cetățenii împotriva oricăror forme de exploatare şi să asigure stabilitatea socială. De aceea, susțin noii economişti, reducerea prerogativelor statului şi a intervenției guvernamentale în societate **„to the greatest degree technologically possible”** va încuraja cel mai potrivit mecanism de luare a deciziilor prin intermediul pieței şi concurenței.

16.4.6. LIBERTARIENII

Unul din rezultatele acestui efort de reînnoire a gândirii economice contemporane este apariția pe eşichierul politic american a unei noi mişcări ideologice, ***mişcarea libertariană***, care nu reprezintă decât un foarte mic grup de intelectuali marginali, dar care oferă originalitatea de a asigura o uimitoare **reconciliere** între o **doctrină libertară de inspirație net contestatară** (libertatea drogului, refuz de înrolare, neutralism internațional...) **şi o pledoarie susținută pentru reinventarea unei societăți capitaliste bazate pe cel mai integral laissez-faire**. Având adesea legături foarte strânse cu filozofia „radicală” a noii stângi – denunțarea „capitalismului monopolist de stat” –, aceşti libertarieni consideră că însăşi existența statului este răul împotriva căruia trebuie să se lupte.

- **Obiectivul lor pe termen lung este dispariția statului, dar în cadrul unui sistem social în care toate funcțiile publice să fie privatizate – de unde apelativul de „anarho-capitalişti”** revendicat de unii din liderii lor, ca David Friedman (fiul lui Milton Friedman).

Nu toți economiştii „neoliberali” sau ai Şcolii de la Chicago sunt libertarieni, nici pe departe. Dimpotrivă, mulți militanți libertarieni resping învățămintele neoclasice ale Şcolii de la Chicago, pe care le acuză de a fi încă prea deschise chiar la ideea existenței unui stat (de exemplu, toți cei care, grupați în jurul unor economişti ca Murray Rothbard, Edwin Dolan, Israel Kirzner, Ludwig M. Lachmann, formează ceea ce se numeşte **„Şcoala neoaustriacă”)**. În acest sens, trebuie stabilită o distincție foarte clară între ceea ce este, pe de o parte, o mişcare de aprofundare strict ştiințifică şi, pe de altă parte, o mişcare pur ideologică şi politică, care, ca toate mişcările ideologice, nu ezită în fața anumitor exagerări „utopice”. Radicalizarea libertarienilor americani s-a produs în timpul războiului din Vietnam (1969–1975) şi prin crearea Partidului Libertarian (1971). Acestea fiind spuse, este incontestabil că un număr important din aceşti economişti „neoliberali” nu-şi ascund simpatiile pentru tezele liberale şi aceasta din cauza chiar a logicii metodei lor ştiințifice. Însă, totodată, mişcările libertare datorează în bună măsură dinamismul lor actual, pe de o parte, influenței, preponderente printre membrii lor, a tinerilor economişti discipoli, în primul sau al doilea ciclu de învățământ, ai profesorilor de la Chicago, pe de altă parte, reîntineririi paradigmei individualiste a economiei spre care duc lucrările economiştilor neoliberali.

În concluzie, ne putem întreba dacă influența crescândă în anumite pături ale intelectualității americane, a mesajelor provenite de la Şcoala de la Chicago nu este pe cale să anunțe un proces politic, într-un fel analog cu cel declanşat, acum două secole, de publicarea în

Anglia a operelor lui Adam Smith. A trebuit mai mult de o jumătate de secol ca, în condiţiile statului-naţiune corporatist al epocii, liberalismul economic al lui Adam Smith să se traducă în fapte şi să devină forma dominantă a gândirii economice şi politice. Poate că suntem pe punctul de a asista – prin activitatea economiştilor libertarieni americani – la naşterea noului liberalism de mâine, bazat pe redescoperirea unei teorii generale a capitalismului.

16.5. TEORIA ECONOMIEI OFERTEI („SUPPLY-SIDE ECONOMICS")

Maxima Şcolii Clasice şi a Keynesismului era: „Cere şi ţi se va oferi"[2654]
Maxima Supply-Side Economics este: „Oferă şi ţi se va oferi"[2655]
Esenţa Teoriei Economiei Ofertei este „Legea Say"

În deceniul al optulea al secolului XX a apărut, în cadrul curentului neoliberal, orientarea *Teoriei Economiei Ofertei* (Supply-Side Economics)[2656] ca o replică dată de „noii economişti" doctrinei keynesiste, situată pe poziţiile susţinerii cererii. Adepţii teoriei ofertei fac responsabil keynesismul de declinul economiei americane din deceniul 1971–1980.

- **Modelul keynesian** avea la bază ideea fundamentală conform căreia **„mărimea produsului naţional brut (PNB) al unei ţări şi nivelul ocupării resurselor de muncă sunt determinate numai de cererea globală, adică de volumul cheltuielilor din economie"[2657]**.

Şomajul şi ritmurile reduse ale creşterii economice erau considerate drept … consecinţe ale insuficienţei cheltuielilor. Politica keynesistă propunea, drept remedii, mărirea cheltuielilor totale, inclusiv prin creşterea deficitului bugetar. Se credea că, în felul acesta, produsul naţional brut va creşte de un „multiplu" de ori faţă de creşterea cheltuielilor. „Economiei consumului" de inspiraţie keynesistă i s-a reproşat de către un grup de economişti americani – începând cu deceniul al şaptelea al secolului al XX-lea – că a neglijat total „Economia ofertei", adică, producţia. Autorii teoriei economiei ofertei se pronunţă – de asemenea – împotriva modelului liberalismului clasic, pe care-l acuză de faptul că conferă cererii rolul hotărâtor în evoluţia economică, diminuând rolul ofertei, pe care o reduc doar la o funcţie de adaptare la impulsurile venite din partea consumatorilor. Ceea ce este esenţial capitalismului este tocmai spiritul întreprinzător, adică tocmai stimularea ofertei, care joacă rolul hotărâtor în evoluţia economică. Iată de ce o politică de stimulare a ofertei este „în spiritul şi litera" capitalismului! Realitatea evoluţiei capitalismului evidenţiază tocmai adevărul „Legii Say", conform căreia „orice ofertă îşi creează automat cererea necesară"[2658]. Deci, în evoluţia economiei capitaliste, oferta (producţia) joacă rolul hotărâtor![2659]. Iar, decizia de a investi este fundamentală în determinarea – deopotrivă – a cantităţii şi structurii cumpărăturilor consumatorilor[2660].

- **Esenţa Supply-Side Economics este tocmai refacerea rolului ofertei, ca factor fundamental al bunei funcţionări a economiei capitaliste.**

2654 „Take and you will be given unto" (Richard Fink, ***Supply-Side Economics. A Critical Appraisal***. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 17).

2655 „«Give and you will be given unto», this is essential insight of Supply-Side economics" (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 30).

2656 Adepţii: ***Arthur Laffer, Martin Feldstein, George Gilder, Michael Evans, Jude Wanniski, Richard Fink, Robert Heilbroner, David Henderson, Lawrence Klein, Otto Eckstein, Joseph Salerno, James Roberts, Lester Thurow, John Burton, Robert Keleher, William Orzechowski, Paul Craig Roberts*** etc.

2657 „Today in the United States, public economic policy … is based on the Keynesian assumption that the gross national product (GNP) and employment are determined only by the level of aggregate demand or total spending in the economy" (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 1).

2658 „Supply creates its own demand" (După Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 21).

2659 „Producers play a leading and initiatory role in eliciting, shaping, and creating demand" (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 21).

2660 „Investment decisions will be crucial in determining both the quantity and the essential pattern of consumer purchases" (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 21).

Din punct de vedere al ofertei, există **două tipuri de prețuri care guvernează producția**:

- **Un preț determină alegerea între creşterea venitului curent şi timpul liber.**
- **Alt preț determină alegerea între creşterea venitului viitor (investiția) şi consumul curent**.

Ambele prețuri sunt influențate de politica fiscală, adică de mărimea fiscalității. Cu cât fiscalitatea este mai mare, cu atât este mai mic costul timpului liber şi al consumului curent şi invers. Deci o politică fiscală împovărătoare stimulează „lenea" şi „consumul". În acelaşi timp, ea nu stimulează „hărnicia", munca, oferta (producția) şi nici economisirea sau investițiile. Ca urmare, **sporirea sarcinii fiscale nu asigură –** în timp – **accelerarea creşterii economice, ci, mai degrabă, conduce la încetinirea ei sau chiar la stagnare şi recesiune**. După venirea sa la Casa Albă, preşedintele **Gerald Ford (1974–1977)** a convocat un grup de economişti pentru a oferi soluții de combatere a inflației. Atunci, **Robert Mundell** (primul care vorbise de **„Supply-Side Economics",** încă din anul **1969**) a propus …"reducerea impozitelor şi taxelor", ca măsuri efective de reducere a inflației. „Toată lumea a râs de el" („Everyone was laughing for him") notează Jude Wanniski. Acesta a fost punctul de pornire în elaborarea noii teorii şi politici economice, care se va dovedi, cu adevărat, pertinentă în lupta cu inflația şi recesiunea economică.

Dacă keynesiştii puneau accent pe stimularea cererii şi a înclinației spre consum, adepții noii orientări accentuează ***rolul ofertei în dinamizarea producției, a productivității, reducerii costurilor*** etc. „Deciziile investiționale – afirmă **George Gilder** – vor fi cruciale în determinarea, deopotrivă, a volumului şi evoluției cumpărărilor consumatorilor"[2661]. De asemenea, economiştii ofertei se apleacă, îndeosebi, asupra problemelor de ansamblu ale economiei şi recurg la reeditarea unor teze ale vechiului liberalism, formulate de Jean Baptiste Say, cum sunt „legea debuşeelor", „legea echilibrului automat al pieței" etc.

„Legea Say, afirmă acelaşi George Gilder, **în toate variantele sale, este legea esențială a teoriei economiei ofertei"[2662].** Teoria ofertei se concentrează asupra ***stimulentelor personale şi private***, care determină evoluția veniturilor, producției şi economiilor. Hotărâtor pentru mersul economiei – apreciază adepții teoriei – este ***oferta de factori de producție***:

- **investiții;**
- **stoc de capital;**
- **forță de muncă**.

Oferta factorilor de producție trebuie corelată cu ***costul serviciilor prestate*** *(de factorii producției)* şi cu ***profitul realizat***.

- În cazul în care costul serviciului ar fi ridicat, iar veniturile realizate de întreprinzători, după impunere, ar fi mici, interesul pentru investiții ar scădea;
- Invers, când costul serviciului va fi mic, iar venitul net mare, oferta de factori de producție va fi mare (înclinația spre investiții creşte).

Deci, în concepția economiştilor ofertei, ***tipul de impunere a veniturilor întreprinzătorilor joacă un rol hotărâtor*** în bunul mers al economiei, în asigurarea echilibrului, înlăturarea disfuncțiunilor. Analizând diferitele tipuri de impunere (liniar sau progresiv), adepții teoriei apreciază că ***impunerea liniară este cea mai bună***. Aceasta întrucât impozitul liniar afectează cel mai puțin profitul întreprinderilor şi măreşte oferta de factori de producție. Aplicarea tipului de impunere liniar va avea drept consecință menținerea la niveluri mai scăzute a veniturilor bugetare şi a cheltuielilor finanțate din acestea. De aceea economiştii ofertei propun redimensionarea unor cheltuieli mai puțin importante, finanțarea de la buget (de pildă unele acțiuni în domeniul social, ca şomaj etc.).

Principiile de bază ale Supply-Side Economics sunt următoarele:

1. Schimbările ratei fiscalității afectează veniturile bugetare în mod direct. Până la un anumit nivel, creşterea fiscalității conduce la sporirea veniturilor bugetare. De la un anumit nivel în sus, orice mărire a fiscalității determină reducerea veniturilor bugetare. Preocuparea principală a adepților teoriei economiei ofertei este găsirea

2661 Investment decisions will be crucial in determining both the quantity and the essential patern of consumer purchases" (vezi Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 21).

2662 „Say's law (of markets – n. ns.) in all its variations, is the essential enactment of Supply-Side theory" (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 25).

ratei optime a fiscalității pentru care veniturile bugetare se maximizează. (Vezi **„Curba lui Arthur Laffer”** alăturat).

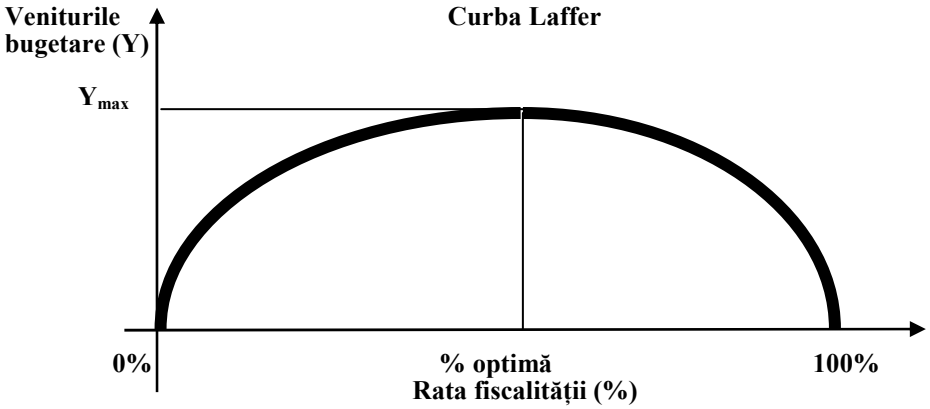

2. Schimbările ratei fiscalității afectează direct folosirea ambilor factori de producție (muncă şi capital). Orice reducere a impunerii unui factor, sporeşte volumul utilizării ambilor factori.
3. Când se mențin constante cheltuielile guvernamentale, ratele fiscalității afectează veniturile. Modul în care se colectează impozitele este important, la fel cum sunt cheltuielile şi veniturile totale.
4. Reducerea fiscalității oricărui factor poate reduce sau nu veniturile bugetare totale.
5. Când fiscalitatea unui factor creşte, iar a celuilalt scade, cel de al doilea factor va avea o evoluție economică negativă.

◆ În concluzie, **„Singura modalitate prin care politica fiscală poate influența veniturile reale este aceea care modifică stimulentele ofertanților. Prin modificarea stimulentelor pentru a favoriza munca şi nu odihna, investițiile în locul consumului, sursele producției şi nu cele ale luxului, activitățile taxabile şi nu evaziunea fiscală, guvernul poate grăbi – efectiv şi direct – expansiunea reală a cererii şi venitului. Acesta este mandatul economiei ofertei”**[2663] (s. ns.).

Esența „Economiei ofertei” – susțin unii – este exprimată de „Curba lui Laffer”, cu care foarte mulți specialişti identifică noua teorie. Fără îndoială, elaboratul lui **Arthur Laffer (născut în anul 1941)** este foarte sugestiv, oferind un cadru conceptual pentru încercările de determinare a **„ratei optime a fiscalității”,** de aşa manieră încât să fie atinse simultan mai multe obiective:

a. **Maximizarea veniturilor obținute de bugetul statului prin fiscalitate;**
b. **Maximizarea ofertei de factori de producție şi – deci – a celei de bunuri şi servicii;**
c. **Încurajarea muncii, producției, economisirii şi investițiilor etc.**

În ce ne priveşte, considerăm că modelul elaborat de teoreticienii ofertei şi în special „Curba Laffer” oferă informații prețioase şi pot genera studii extrem de utile în fundamentarea politicilor fiscale la nivel statal în orice împrejurări.

2663 „The only way tax policy can reliably influence real incomes is by changing the incentives of suppliers. By altering the pattern of rewards to favor work over leisure, investment over consumption, the sources of production over sumps of wealths, taxable over untaxable activities, government can directly and powerfully faster the expansion of real demand and income. This is the Supply-Side mandate” (Richard Fink, *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*. Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982, p. 31).

17. SINTEZA „NEOCLASICĂ”[2664]. PAUL ANTHONY SAMUELSON (n. 1915)[2665]

„Toate societățile sunt economii mixte,
cu elemente de piață și comandă”[2666].
Paul Anthony Samuelson

17.1. NOȚIUNI PRELIMINARE

Economistul american PAUL ANTHONY SAMUELSON s-a născut în anul 1915 (în localitatea Gary din statul Indiana, SUA) și a fost profesor de economie politică la Institutul Politehnic din Massachusetts (MIT). Ben Seligman spunea despre el: „Folosind instrumentele puternice ale analizei... a pătruns mai cu succes, împreună cu teoria economică, în matematică”[2667].

Iar după părerea multora, „Samuelson a insuflat din nou viață în știința economică, așezând-o pe un fundament matematic solid, el a depășit contradicțiile și rătăcirile moștenite de teoria economică”[2668].

Însuși Samuelson afirmă că matematica este necesară pentru reîmprospătarea științei economice. Limba matematicii – susține el – este unica limbă posibilă de expunere a tezelor fundamentale ale teoriei economice.

Samuelson a devenit cunoscut, înainte de toate, datorită lucrărilor de aplicare a metodelor matematice în teoria economică (teoria jocurilor strategice, a programării liniare etc.). În **1948** a apărut lucrarea lui principală ***Economics. An Introductory Analysis (Economics. O analiză introductivă)***, care i-a adus premiul David A. Wells. American Economic Association l-a decorat cu medalia John Bates Clark, decernată pentru cea mai importantă contribuție adusă de economiștii sub 40 de ani.

Autor al unor lucrări în domeniul ciclurilor economice, comerțului exterior, „economiei bunăstării generale” etc., Paul Anthony Samuelson a devenit, însă, cunoscut datorită încercărilor de sintetizare a numeroase teorii care au circulat de-a lungul vremii în gândirea economică.

El încearcă să unească sub aceeași teorie a **„sintezei neoclasice” –** așa își definește singur propria concepție – pe adepții keynesismului, neoliberalismului, malthusianismului, monetarismului și alții. Termenul de **„neoclasicism” –** utilizat de el – este menit să mulțumească atât pe cei care au rămas adepții vechii teorii de aproape 200 de ani, a lui Jean Baptiste Say, cât și pe actualii tehnocrați, adepți ai ideilor dirijismului și programării.

Samuelson este autorul unei variante a teoriei **„economiei mixte”.** El consideră că acest sistem al „economiei mixte” nu-i perfect, cum nu-i perfect nici un sistem, dar imperfecțiunile sale pot fi surmontate (sau atenuate) fără a abandona cadrul actual al concepțiilor și instituțiilor occidentale.

Samuelson și-a expus sinteza concepțiilor în lucrarea ***Economics***, devenită în ultimele decenii cel mai răspândit manual de economie politică și care se apropie de publicarea celei de a douăzecea ediții, tipărit în zeci de milioane de exemplare.

2664 Vezi și Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 193–202.

2665 **Paul Anthony Samuelson** s-a născut în orașul Gary, Indiana, SUA, în anul 1915. A absolvit cursurile Universității Harvard în anul 1936, și a obținut titlul științific de doctor în economie în anul 1941. Profesor universitar la Massachusetts Institute of Technology (MIT) (1940–1970). Președinte al Societății de Econometrie (1951) și al Asociației Economice Internaționale (1963–1968). Samuelson a fost primul american laureat al Premiului Nobel pentru economie din anul 1970. Bibliografia sa este deosebit de vastă, dar lucrarea cea mai cunoscută este ***Economics: An Introductory Analysis*****,** prima ediție în 1948, a apărut până la sfârșitul secolului al XX-lea în mai mult de 15 ediții. Ultima ediție care ne-a parvenit și pe baza căreia facem referirile ce urmează este a XV-a, Editura McGraw–Hill, USA, 1995. În 1998 a apărut ediția a XVI-a.

2666 „Rather, all societies are **mixed economies**, with elements of market and command” (*ibidem*, p. 7).

2667 Ben Seligman, *Curentele fundamentale ale gândirii economice contemporane*, Moscova, 1968, p. 273.

2668 Ben Seligman, *Curentele fundamentale ale gândirii economice contemporane*, Moscova, 1968, p. 273.

17.2. OBIECTUL „ECONOMICS"[2669]-ULUI

Caracterul de **„sinteză" neoclasică** a teoriei lui Samuelson se reflectă deosebit de pregnant în modul de interpretare a obiectului ştiinţei economice, pentru care el foloseşte termenul **„Economics",** introdus însă în ştiinţa economică nu de el, ci de economistul englez Alfred Marshall, în 1890, dar preluat de la William Stanley Jevons, care-l folosise, prima dată, în anul 1871. Desigur, introducerea termenului „Economics" nu a înlăturat unele imprecizii ale ştiinţei economice cu privire la obiectul său de studiu. Între economişti se menţin încă multe deosebiri cu privire la definiţia, conţinutul, principiile şi structura „Economics"-ului. *Encyclopedia Britannica*, definind termenul „Economics" scria, încă în anul 1902, că acesta reprezintă „ştiinţa care cercetează modurile prin intermediul cărora ţările, societăţile mari sau mici, precum şi diferiţi oameni, obţin produse pentru hrană, îmbrăcăminte, locuinţă şi tot ceea ce ei doresc sau chiar pentru menţinerea sau îmbunătăţirea vieţii"[2670].

În *Economics*-ul său, Samuelson redă **8 (opt) definiţii** pe care le consideră el ca având cea mai largă circulaţie în ştiinţa economică. Întrebându-se: **„Ce este Economics-ul?",** el scria:

1. Economia studiază modalităţile prin care se stabilesc preţurile muncii, capitalului şi pământului şi cum sunt folosite aceste preţuri în procesele de alocare a resurselor.

2. Cercetează comportamentul pieţelor financiare şi analizează procesele prin care ele alocă capitalurile în diferitele activităţi.

3. Analizează consecinţele reglementărilor guvernamentale asupra eficienţei pieţei.

4. Examinează distribuirea venitului şi sugerează modalităţile prin care pot fi ajutaţi săracii, fără să fie afectate performanţele economiei.

5. Studiază impactul cheltuielilor guvernamentale, al taxelor şi al deficitelor bugetare asupra creşterii economice.

6. Studiază creşterile şi reducerile producţiei şi ocupării care imprimă economiei caracter ciclic şi dezvoltă politicile guvernamentale pentru îmbunătăţirea creşterii economice.

7. Examinează modelele de comerţ între naţiuni şi analizează impactul barierelor comerciale.

8. Analizează procesul creşterii în ţările în curs de dezvoltate şi propune modalităţi de încurajare a folosirii mai eficiente a resurselor[2671].

După ce expune aceste posibile definiţii iniţiale, Samuelson ajunge la concluzia că economiştii contemporani sunt, în general, de acord asupra unei definiţii redactată după cum urmează:

- **„Economics-ul cercetează modul cum societăţile utilizează resursele rare pentru a produce bunurile şi serviciile necesare şi modul de distribuire a lor între membrii societăţii"[2672].**

2669 **„Economics"** – „Ştiinţa care cercetează modurile prin intermediul cărora ţările occidentale, mari sau mici, precum şi diferiţi oameni obţin produsele pentru hrană, îmbrăcăminte, locuinţă şi tot ceea ce ei doresc, sau chiar pentru menţinerea şi îmbunătăţirea vieţii" (*The New Volume of the Encyclopedia Britannica*, tenth edition, volume XXVII, 1902, p. 636). Termenul „Economics" a fost folosit, prima dată, de William Stanley Jevons (1835–1882). „Dans la préface à la 2e édition de la *Principles of Political Economy,* W. S. Jevons se déclare en faveur du terme commode et unique d'«**Économique**», et non de l'expression d'«économie politique»" (După Alain Geledan, *op. cit.*, vol. I, p. 136). Cei mai mulţi îl indică drept autor al termenului „Economics" pe Alfred Marshall (1842–1924), care a publicat în 1890 lucrarea *Principles of Economics*. În secolul al XX-lea s-a generalizat în lumea anglo-saxonă termenul Economics, în timp ce lumea latină foloseşte, în continuare, sintagma Economie politică. Între cele două noţiuni nu există diferenţe fundamentale de conţinut, ambele studiind realitatea economică. Se menţine, totuşi, o diferenţă majoră în privinţa modalităţii de abordare a problemelor economice. Economia politică acordă o importanţă mai mare demersului logic-speculativ şi metodei deducţiei în explicitarea şi interpretarea fenomenelor şi proceselor economiei reale. Economics-ul pune accent pe instrumentele cantitative de investigaţie şi pe metoda inductivă. Cauzele unei asemenea abordări sunt – după părerea noastră – următoarele: **1.** Influenţa Şcolii istorice germane asupra studiilor de început ale gândirii americane, încă din secolul al XIX-lea; **2.** Influenţa Şcolii marginaliste austriece din perioada de început a secolului al XX-lea; **3.** Dezvoltarea, în SUA, în primele decenii ale secolului al XX-lea, a Instituţionalismului economic (mai ales (Wesley Clair Mitchell); **4.** Punerea la punct, în perioada interbelică, în SUA, a unor metode cantitative de calcul a venitului naţional; **5.** Elaborarea, în perioada interbelică, în SUA, a contabilităţii naţionale; **6.** Înfiinţarea în 1930, în SUA, de către Irving Fisher şi François Divisia, a Societăţii Internaţionale de Econometrie; **7.** Elaborarea de către W. W. Leontief, în perioada imediat postbelică, a Tabloului Input–Output. Toate aceste împrejurări – şi altele – conferă abordărilor din cadrul Economics-ului un mai pronunţat caracter pragmatic-aplicativ, mai accentuat decât cel al Economiei politice din lumea latină.

2670 Vezi *The New Volumes of Encyclopedia Britannica*, Tenth edition, volume XXVII, London, 1902, p. 636.

2671 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 4.

Ca ştiinţă socială, „Economics”-ul sau Economia politică se învecinează şi chiar se suprapune parțial cu următoarele ştiinţe sociale: Sociologia, Politologia, Psihologia, Antropologia, Istoria, se bazează pe Statistică şi Matematică etc. Referindu-se la **scopul** „Economics”-ului, profesorul american scria: **„Primul scop al ştiinței economice moderne constă în a descrie, în a analiza, în a explica şi a pune în corelație evoluțiile producției, folosirii forței de muncă, a prețurilor şi alte fenomene analoage”**[2673].

Dar, indiferent de scopurile imediate şi modurile de rezolvare a problemelor economice, Samuelson susținea că la baza tuturor comunităților există unele „probleme fundamentale valabile atât pentru economiile noastre contemporane aşa cum erau valabile pe vremea lui Homer sau Cezar”[2674].

Aceste probleme fundamentale care trebuie să fie rezolvate, într-un fel sau altul, de către orice societate, sunt – după Samuelson – următoarele **trei**:

- ***„Ce” să se producă ?,***
- ***„Cum” să se producă ? şi***
- ***„Pentru cine” să se producă ?***

Întreaga construcție a *Economics*-ului este clădită – de la început până la sfârşit – în jurul acestor trei probleme cheie.

Ce bunuri se produc şi în ce cantități? Adică, trebuie precizat care din multiplele mărfuri şi servicii trebuie să fie ***alese şi produse şi în ce proporții?*** (pâine sau unt ?, unt sau tunuri ?, viță de vie sau autoturisme ? etc.). Orice societate trebuie să decidă cât de mult va produce din fiecare din multitudinea bunurilor şi serviciilor posibile şi necesare şi când vor fi ele produse.

Cum trebuie produse aceste bunuri? Sau prin cine, cu ce resurse şi după ce procedee tehnice? Cine va fi oțelar sau cine va fi electronist? Electricitatea va proveni dintr-o centrală atomoelectrică, hidroelectrică sau termoelectrică? Se va produce la o scară mare sau la o scară mică? Societatea trebuie să determine cine va produce, cu ce resurse şi cu ce tehnică de producție.

Pentru cine trebuie să fie produse aceste bunuri? În alți termeni, cine trebuie să profite de mărfurile şi serviciile procurate prin aparatul de producție? Câți săraci şi câți bogați vor rezulta în urma distribuirii şi redistribuirii bogățiilor create în societate? Una dintre problemele cheie ale oricărei societăți este de a decide cine beneficiază de rezultatele eforturilor economice şi în ce proporții.

După părerea lui Samuelson, dacă societatea ar putea produce din orice bun după dorință sau dacă necesitățile umane ar putea fi satisfăcute complet, nu ar mai apărea problemele, **ce**, **cum** şi **pentru cine** să se producă. **Această realitate nu se poate manifesta, înfăptui, deoarece resursele sunt limitate.**

Resursele sunt rare. De aceea, atunci când produc mărfuri, oamenii sunt puşi în situația să aleagă între resursele rare. Când o colectivitate va decide „ceea ce va produce (şi cum), această colectivitate, în fapt, trebuie să decidă precis cum trebuie să fie repartizate resursele de care dispune ea între miile de produse posibile: cât teren va fi afectat culturii de grâu? sau creşterii animalelor? Câte uzine vor fabrica ace de păr? Câți din lucrătorii calificați vor fi angajați pentru construcții mecanice?”[2675] etc.

Simplificând foarte mult, Samuelson presupune că în societate s-ar produce numai două bunuri: **unt**[2676] şi **tunuri**[2677]. Folosirea deplină a resurselor rare înseamnă că societatea trebuie să aleagă între mai mult unt sau mai multe tunuri.

Cantitatea de unt susceptibilă de a fi produsă în societate într-un an va fi limitată la un oarecare nivel (acest maximum depinde exact de resursele cantitative şi calitative ale economiei şi este în funcție de eficiența tehnologică cu care ele sunt utilizate).

Presupunem că **5 milioane tone de unt** reprezintă **cantitatea maximă** susceptibilă de a fi produsă de o țară, pe seama resurselor sale disponibile şi a gradului de progres al

2672 „Economics is the study of how societies use scarce resources to produce valuable commodities and distribute them among different people” (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, p. 4).
2673 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 23.
2674 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 38.
2675 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 42.
2676 Untul este denumirea generică pentru „cheltuielile civile” („civilian spendings”) (*ibidem*, p. 8).
2677 Tunurile reprezintă denumirea generică pentru „cheltuielile militare” („military spendings”) (*ibidem*, p. 8).

tehnologiilor disponibile. De asemenea, presupunem că, producând această cantitate de unt, ea nu va mai putea produce tunuri.

Se poate presupune şi că 100% din resursele societăţii să fie, din contră, consacrate producţiei de tunuri. Chiar dacă nu va produce unt deloc, societatea nu va putea produce tunuri în cantităţi nelimitate. Să presupunem că va putea produce maximum **15.000 tunuri**.

Acestea sunt posibilităţi extreme, între care se pot insera, foarte bine, alte soluţii, alte combinaţii. Dacă ţara consimte să sacrifice *puţin unt*, va putea fabrica doar câteva tunuri; dacă acceptă să renunţe la mai mult unt, va putea fabrica mai multe tunuri, şi invers.

În tabloul de mai jos se poate urmări o serie de posibilităţi alternative. **F** – reprezintă cazul extrem în care se produce numai unt. **A** – reprezintă extrema opusă în care toate resursele sunt afectate fabricării de tunuri. În intervalul **E, D, C, B,** untul este din ce în ce mai mult abandonat (sacrificat) în schimbul unui număr crescut de tunuri. În intervalul **B, C, D, E,** se produc tot mai puţine tunuri şi tot mai mult unt.

Totul este judecat aici, ca şi în cadrul mai general al adepţilor Economics-ului, în termenii **costului de oportunitate**[2678] şi al eforturilor de **optimizare**[2679] a economiei.

Posibilităţi alternative de producţie	**Tunuri mii buc.**	**Unt mii to.**	**Combinaţii (alternative) posibile**
A	**15**	**0**	**T 15***
B	**14**	**1**	**U 14***
C	**12**	**2**	**N 12***
D	**9**	**3**	**U 9***
E	**5**	**4**	**R 5***
F	**0**	**5**	**I 0***
			0 1 2 3 4 5
			U N T

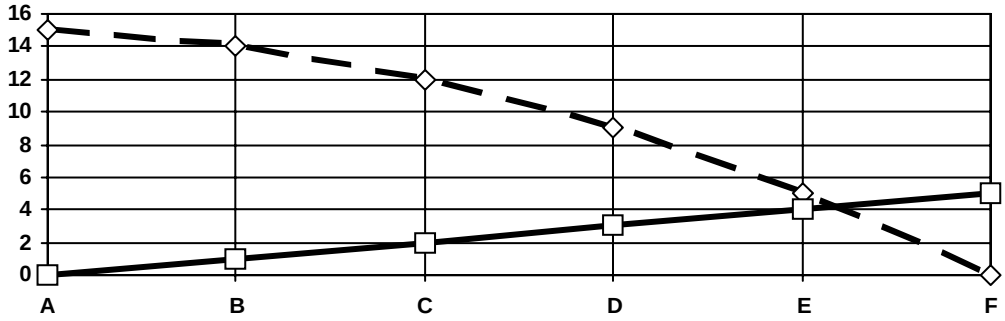

R e s u r s e l e economice pot fi transferate din producţia de unt în producţia de tunuri, ceea ce va permite efectiv societăţii să transforme untul în tunuri. Costul producţiei de tunuri suplimentare poate fi exprimat în termenii cantităţii de unt suplimentar la care societatea este obligată să renunţe[2680].

F i e c a r e asterisc reprezintă cu precizie, în grafic, o combinaţie unt-tunuri, posibilă în condiţiile determinate.

2678 **Costul de oportunitate** poate fi definit (în acest context) prin volumul unei utilităţi, de un anumit fel, la care trebuie să se renunţe pentru a obţine un anumit volum de o altă utilitate diferită, sau pentru a spori volumul altei utilităţi diferită de aceea la care trebuie renunţat. Vezi şi Friedrich von Wieser, punctul **11.14.2.2.**

2679 Aici, în sensul de maximizare a rezultatelor de un anumit fel, prin minimizarea eforturilor unitare.

2680 Aici este exprimată, în realitate, categoria costului de oportunitate.

Rezultă că dacă resursele de care dispune societatea nu ar fi rare, ea nu ar fi obligată ca în cazul sporirii cantității dintr-un bun, să renunțe, în aceeaşi măsură, la o cantitate din alt bun.

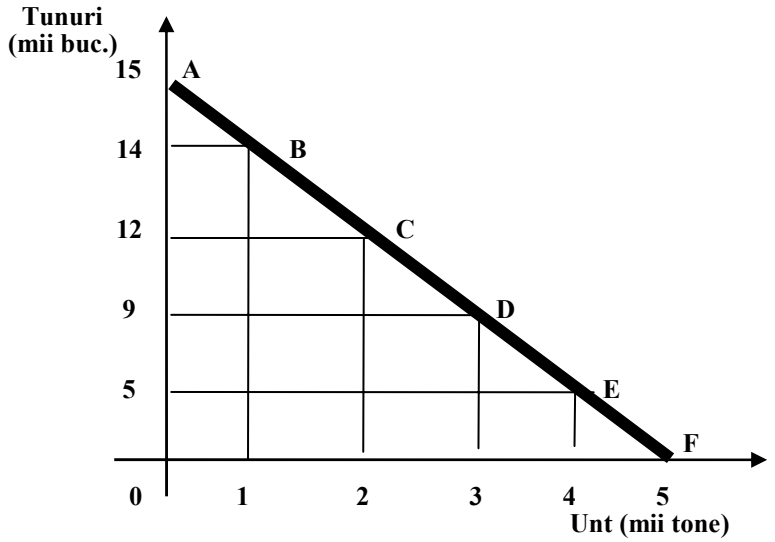

Curba A-F reprezintă **„frontiera posibilităților de producție" (FPP) („Production-Possibility Frontier" (PPF))**[2681] ale societății, la un moment dat, cu toate resursele, tehnologiile şi cunoştințele tehnice de care dispune.

Frontiera posibilităților de producție desemnează cantitățile maxime ce pot fi produse (din toate bunurile) la un moment dat (sau perioadă) într-o economie pe baza resurselor, tehnologiilor şi eficienței de care dispune[2682]**. Totodată, FPP oferă gama (meniul) posibilităților de alegere ale societății la un moment între cantitățile şi structura produselor pe care le poate produce. Prin urmare, se pot „desemna" anumite „scenarii" menite să conducă spre optimizarea economiei (obținerea maximului de utilități cu consumul minim al resurselor).**

- **Dacă diferitele combinații posibile ale volumului şi structurii producției se situează pe curba frontierelor posibilităților de producție, economia şi societatea respectivă obțin maximum de eficiență şi volumul maxim de utilități posibil în condițiile respective concrete.**

În această situație, **orice încercare de a spori volumul dintr-un anumit bun conduce automat la reducerea volumului altui bun sau a altora, de aşa manieră încât volumul total al producției scade**[2683]. O astfel de situație conduce spre un **echilibru optim similar cu cel de tip paretian**.

Dacă diferitele combinații posibile se situează la stânga şi în interiorul curbei A-F, nivelul eficienței, volumul de utilități realizate şi structura lor sunt suboptime[2684].

„Noțiunea de „raritate" economică – scrie Samuelson – **derivă dintr-o experiență fundamentală, din cunoaşterea că există doar o cantitate finită de resurse ... a cărei**

2681 În unele lucrări din România se foloseşte termenul „granița posibilităților producției" (Vezi, de exemplu, *Economie politică*, vol. II, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1999).
2682 „The **Production-Possibility Frontier** (or PPF) shows the maximum amounts of production that can be obtained by an economy, given its technological knowledge and quantity of inputs available. The PPF represents the menu of choices available to society" (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 10).
2683 „Productive efficiency occurs when society cannot increase the output of one good without cutting back on another good. An efficient economy is on its production-possibility frontier" (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 12).
2684 „An efficient economy is on its production-possibility frontier" (*ibidem*, p. 12).

exploatare, recurgând la tehnologia cea mai avansată, este capabilă ... să producă numai o cantitate maximă limitată din fiecare bun”[2685].

Raritatea economică **este însoțită**, după părerea lui Samuelson, şi de **legea randamentelor descrescânde**. O creştere a unui factor oarecare în raport cu ceilalți (care rămân invariabili) trebuie, în mod normal, să ducă la creşterea producției. Totuşi, începând de la un anumit punct, producția suplimentară rezultată din aceleaşi doze suplimentare de cantități ale resurselor de un anumit fel adăugate (intrate) are şansa de a se diminua din ce în ce mai mult (vezi la Anne Robert Jacques Turgot **„legea randamentelor descrescânde”,** punctul **4.3.2.2.**).

Această oscilație de randamente este consecința faptului că „dozele” suplimentare, dintr-un factor anume, trebuie să colaboreze, să se asocieze, cu o fracțiune întotdeauna mai redusă din alte resurse, presupuse constante.

Totuşi, legea randamentelor descrescânde are o contrapondere în **„economia pe scară mare şi producția de masă”.** Legea randamentelor descrescânde, apreciază Samuelson, se referă numai la cazurile în care variază doar unii dintre factori, ceilalți rămânând nemodificați. Randamentele crescânde pe scară mare sau economiile inerente ale producției în masă **(„Large Scale Production”)** sunt frecvent asociate cu unul din **progresele tehnice** următoare:

1. Folosirea unor surse de energie nonumană (dar nici animală) cum ar fi: energia apei şi a vântului, vaporii, electricitatea, energia atomică etc.;
2. Folosirea mecanismelor cu funcționare şi reglare automată;
3. Folosirea de piese şi dispozitive standardizate;
4. Descoperirea unor procedee simple pentru operațiunile repetate;
5. Specializarea prin dezvoltarea diviziunii sociale a muncii ş. a.

Noțiunea **„la scară mare”** este folosită pentru a arăta că în producția bunurilor **se modifică simultan toți factorii**, nici unul dintre ei nerămânând constant, ca în cazul – presupus de el – al randamentelor descrescătoare.

17.3. „ECONOMIA MIXTĂ” ÎN VIZIUNEA LUI PAUL ANTHONY SAMUELSON

Cea mai importantă contribuție doctrinară a lui Paul Anthony Samuelson la dezvoltarea teoriei şi practicii economice este, fără îndoială, „sinteza neoclasică”.

- **Concepția „sintezei neoclasice” a lui Samuelson are, ca entitate esențială, teoria „economiei mixte”.**

Referindu-se la economia de piață, în general, dar în primul rând la cea americană, ilustrul cercetător consideră că sintagmele **„liberă inițiativă privată”** sau **„capitalism concurențial”,** folosite la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, nu mai corespund realităților din perioada actuală, evoluțiilor postbelice, care au consemnat şi consemnează dezvoltarea continuă a funcțiilor economice ale statului.

„Astăzi – apreciază Samuelson – putem distinge două modalități (extreme – n. ns.) diferite de organizare a economiei”[2686].

- **Economia de piață** este aceea în care indivizii şi firmele private iau deciziile majore cu privire la producție şi consum[2687].
- **Economia de comandă** este aceea în care guvernul ia toate deciziile referitoare la producție şi distribuție[2688].

Dar, nici o economie contemporană nu se încadrează integral în una sau alta din aceste categorii extreme[2689].

- **„Mai degrabă**, apreciază Samuelson, **toate societățile sunt economii mixte, cu elemente de piață şi comandă”[2690].**

2685 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 45.
2686 „Today, we can distinguish two fundamentally different ways of organizing an economy” (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 6).
2687 „A **market economy** is one in which individuals and private firms make the major decisions about production and consumption” (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 6).
2688 „By contrast, a **command economy** is one in which the government makes all decisions about production and distribution” (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 6).
2689 „No contemporary society falls completely into either of these polar categories” (*ibidem*, p. 7).

„Niciodată, consideră el, nu a existat o economie de piaţă pură (chiar şi în economia închisă a Angliei din secolul al XIX-lea)”[2691].

De aceea regimul actual american, spune Samuelson, este **un sistem economic mixt**, în care „**controlul este exercitat simultan de instituţii publice şi private”**[2692].

Economia mixtă presupune măsuri luate de **stat** pentru a controla activitatea economică: legislaţia vamală, legi contra falsificărilor, pentru reglementarea serviciilor publice, controlul şi comportamentul entităţilor economice, legislaţie pentru reglementarea salariilor minime etc.

Dar, în acelaşi timp, „sute de mii de mărfuri sunt produse de milioane de indivizi operând mai mult sau mai puţin după gustul lor, fără a fi supuşi nici unei direcţiuni centralizate, nici unui plan general”[2693].

Deci, avem de a face, în realitate, cu coexistenţa între intervenţia statală şi desfăşurarea de la sine a numeroase activităţi economice. **Nu se mai poate vorbi nici despre un „capitalism pur”, nici de o intervenţie statală exagerată; nici de o economie bazată, exclusiv, pe preceptele clasice, nici pe dirijism statal atotcuprinzător**.

- În acest sens el preciza: **„Sistemul nostru este mixt, cel puţin în dublu sens: iniţiativa privată este modificată prin intervenţia statului; acţiunea concurenţei perfecte este supusă elementelor monopoliste”**[2694].

După părerea noastră, economiei contemporane îi sunt proprii anumite **trăsături**, care ilustrează cu prisosinţă tocmai caracterul ei mixt:

a. **Există un pluralism al formelor proprietăţii, concretizat în coexistenţa simultană şi în diferite proporţii dinamice a proprietăţii private (dominantă), cooperatiste, publice şi/sau mixte.**
b. **Există o diversitate însemnată a firmelor, nu numai în privinţa obiectului de activitate sau al formelor proprietăţii, ci şi din punctul de vedere al dimensiunilor lor. Astfel, alături de firmele mici (cele mai numeroase) se întâlnesc cele de dimensiuni medii şi altele de dimensiuni mari (cele mai puternice).**
c. **Există o eterogenitate şi în domeniul competiţiei, al concurenţei pe piaţă. Se pot întâlni situaţii în care acţionează concurenţa perfectă (mai puţine) alături de altele, foarte diverse şi dominante, ale concurenţei imperfecte (cele mai numeroase).**
d. **Mecanismele de reglare ale economiilor contemporane sunt şi ele foarte diversificate. Alături de mecanismele concurenţiale, spontane, ale pieţei libere, se întâlnesc, în toate ţările, în diferite proporţii şi forme, şi altele ale reglării conştiente din partea factorilor subiectivi de decizie politică şi socială.**

La rândul lor, **trăsăturile** de mai sus, ce se regăsesc – mai mult sau mai puţin – în economiile tuturor ţărilor în a doua jumătate a secolului al XX-lea, **trebuie privite** (ele însele) **într-o continuă dinamică**, a cărei substanţă o constituie modificarea proporţiilor dintre diferitele elemente ale realităţii, cât şi evoluţia în timp a unora sau altora dintre ele.

Toate aceste trăsături – şi altele ce ar putea fi invocate în context – **conferă economiilor contemporane un pronunţat caracter mixt**.

- **„Modul dominant de organizare a economiei contemporane în ţările avansate din punct de vedere industrial – scrie Samuelson – este *economia mixtă*, în care piaţa determină cea mai mare parte a preţurilor individuale şi a cantităţilor, în timp ce guvernul orientează (călăuzeşte) întreaga economie prin programe fiscale, de cheltuieli publice şi reglementări monetare”**[2695].

  Economia mixtă este compusă din **două sectoare**:
  - **Sectorul privat**, în care acţionează şi sunt dominante legile pieţei şi concurenţei, şi
  - **Sectorul public**, unde acţionează şi mecanisme statale de reglare a proporţiilor economice.

2690 „Rather, all societies are **mixed economies**, with elements of market and command” (*ibidem*, p. 7).
2691 „There has never been a 100 percent market economy (although nineteenth-century England came close)” (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 7).
2692 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 69.
2693 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 70.
2694 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 76.
2695 „The prevailing mode of economic organization in modern advanced industrial economies is the ***mixed economy***, in which the market determines most individual prices and quantities, while the government steers the overall economy with programs of taxation, spending, and monetary regulation”. (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 36).

Economia mixtă impune – după părerea profesorului american – ca **politica economică** să aibă (şi ea) un **caracter mixt**. Adică, reglarea proporţiilor economice să se realizeze, pe de o parte, prin acţiunea unor **pârghii (mijloace, stabilizatori) automate** ale pieţei libere: preţuri, cerere, ofertă, dobânzi, credite, profituri etc.

Iar, pe de altă parte, prin utilizarea conştientă a unor **pârghii (stabilizatori, instrumente) dirijate**: impozite, taxe, comenzi de stat, investiţii publice, cheltuieli guvernamentale etc.

Obiectivele majore ale intervenţiei statului în economiile concurenţiale contemporane sunt – apreciază Samuelson – **următoarele trei**:

1. **Creşterea eficienţei economice.** „Cu toate că mecanismul pieţei este o modalitate admirabilă de producere şi alocare a bunurilor – consideră Samuelson – uneori eşecurile pieţei conduc la deficienţe în rezultatele economice. Guvernul poate să corecteze aceste deficienţe. Rolul guvernului în economiile moderne este asigurarea eficienţei, corectarea distribuţiei injuste a veniturilor şi promovarea creşterii şi stabilităţii"[2696].

Pieţele nu reuşesc să asigure (totdeauna) cea mai eficientă alocare a resurselor, din cauza concurenţei imperfecte şi a **externalităţilor**. Concurenţa imperfectă, de monopol, impune preţuri ridicate şi producţii scăzute. Pentru a combate aceste tendinţe, guvernele reglementează afacerile sau impun restricţii şi constrângeri, limitări antitrust. Externalităţile apar când activităţile impun costuri ori permit beneficii altora din afara pieţei. Guvernul poate reduce şi orienta aceste externalităţi în scopul reducerii costurilor din economie, prin acţiuni de reglementare în domeniul poluării sau prin producerea de bunuri publice (ca în cazul apărării naţionale).

2. **Asigurarea echităţii sociale.** „Pieţele – apreciază Samuelson – nu asigură în mod necesar o distribuire echitabilă a veniturilor; ele pot genera mari inegalităţi în venituri şi consum. În replică, guvernul poate modifica „modelul" veniturilor generat de salariile, rentele, dobânzile şi dividendele pieţei. Guvernele moderne folosesc fiscalitatea pentru sporirea veniturilor, pentru transferuri ori pentru programe de asigurare financiară"[2697].

3. **Promovarea creşterii economice şi stabilităţii.** „Pe măsura dezvoltării macroeconomiei, începând din anii '30, – scrie Samuelson – guvernele îndeplinesc un al **treilea rol**: folosirea **politicilor fiscale** (a impunerii şi cheltuirii) şi a **politicii monetare** (afectând creditul şi ratele dobânzii) în scopul promovării **creşterii economice permanente**, **sporirii productivităţii**, pentru a **reduce excesele ciclicităţii, ale inflaţiei şi şomajului**"[2698].

Samuelson consideră că concurenţa perfectă este astăzi mai mult un termen tehnic pe care economistul îl foloseşte pentru a caracteriza cazul unde nici un agricultor sau om de afaceri nu exercită nici o influenţă personală, oricare ar fi ea, asupra preţurilor practicate pe piaţă.

Dar, în lumea reală concurenţa nu este nicăieri nici pe departe perfectă. Devierea cea mai gravă în raport cu concurenţa perfectă este apariţia monopolurilor, care pot să denatureze preţurile, să ducă la o alocare anormală a resurselor şi la supraprofituri. Elementele monopoliste şi acţiunile lor diminuează, până la dispariţie, rolul pe care-l joacă mecanismele libere şi spontane ale pieţei, distorsionează proporţiile reale, frânează căutările pentru ridicarea eficienţei economice şi sociale, a perfecţionărilor din domeniul tehnic şi organizaţional, conduc la acoperirea necorespunzătoare a nevoilor şi chiar la manipularea consumatorilor şi a entităţilor de dimensiuni mici şi mijlocii.

2696 „Although the market mechanism is an admirable way of producing and allocating goods, sometimes market failures lead to deficiences in the economic outcomes. Government may step in to correct these failures. Government's role in a modern economy is to ensure efficiency, to correct an unfair distribution of income, and to promote economic growth and stability". (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 36).

2697 „Markets do not necessarily produce a fair distribution of income; they may spin off unacceptably high inequality of income and consumption. In response, governments can alter the pattern of incomes (the *for whom*) generated by market wages, rents, interest, and dividends. Modern governments use taxation to raise revenues for transfers or income-programs that place a financial safety net under the needy". (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 36).

2698 „Since the development of macroeconomics in the 1930s, government has undertaken a third role: using fiscal powers (of taxing and spending) and monetary policy (affecting credit and interest rates) to promote long-run economic growth and productivity and to tame the business cycle's excesses of inflation and unemployment". (Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 36).

După părerea lui Samuelson, **situația de monopol se întâlnește de fiecare dată și pentru oricine care poate produce, cumpără sau/și vinde bunuri și servicii într-o cantitate suficient de mare pentru a fi în măsură să influențeze condițiile pieței și formarea prețurilor într-un domeniu sau altul**.

În situații de monopol se pot afla – deopotrivă – producătorii sau/și vânzătorii, dar și cumpărătorii.

O asemenea apreciere se aplică, până la un anumit punct, tuturor întreprinzătorilor cu excepția, poate, a milioanelor care acționează în agricultură, unde fiecare produce doar o fracțiune neînsemnată din recolta totală. Întreaga viață economică nu este decât un amestec de elemente concurențiale și monopoliste.

„Deci – apreciază Samuelson – nu există o concurență perfectă, ci concurență imperfectă (sau monopolistă) care constituie tipul dominant. Maximum ce se poate spera este (ca aceasta – n. ns.) să se apropie în mod rezonabil de concurența perfectă”[2699].

Pornind de la situația reală, Samuelson recunoaște tot mai mult **necesitatea intervenției statului în economie**. El apreciază că mecanismele economiei de piață lăsate în voia jocului exclusiv al ofertei și cererii, pot să conducă spre stări de criză sau depresiune, „că jocul pieței generează monopoluri, care, apoi, degradează concurența”.

- „Țările democratice – scria el – nu se mulțumesc deloc cu răspunsul dat celor trei probleme, *ce, cum, pentru cine*?, printr-un sistem de piață complet eliberat de toate restricțiile. Un asemenea sistem ar arăta, într-adevăr, că unii indivizi vor fi înfometați de venituri, în timp ce alți indivizi vor obține fie venituri inadecvate, fie excesive. Aceasta este cauza pentru care statul intervine ca agent care cheltuiește pentru a ameliora veniturile reale sau monetare ale unor cetățeni”[2700].

El – statul – poate, de exemplu, să asigure paturi în spitale pentru cetățenii săi, poate acorda ajutoare de șomaj sau pentru bătrânețe. Un scop important al statului îl constituie asigurarea unui minim de viață printr-o anumită politică socială sau financiară.

Samuelson consideră că este unilaterală poziția acelor gânditori care susțin că eforturile principale și atenția prioritară trebuie concentrate numai asupra creșterii produsului național brut, făcând abstracție de problemele sociale ale distribuției. Acordând o atenție tot mai mare problemelor sociale, el atrăgea atenția că nu este suficient ca statul, orientându-se spre creșterea producției globale, să omită din calcule cheltuielile sociale.

Țările cu economie mixtă dezvoltată trebuie să se preocupe de creșterea lor economică, „dar fără a sacrifica stabilitatea și justiția socială”[2701]. El aprecia că o simplă creștere a Produsului Național Brut, dacă va fi însoțită de repartizarea sa inechitabilă în societate, „nu va fi considerată ca un progres de marea majoritate a populației. Mulți observatori consideră că problema ***de ce*** nu trebuie ruptă de problema ***pentru cine***, adică de problema echității”[2702].

Economia „mixtă” americană preocupată de creșterea economică, poate, – după părerea sa – să asigure abundența de bunuri pentru întreaga populație. Dar, **abundența este numai un aspect al problemei**. **Cel de al doilea îl constituie problema vieții și a existenței**. „Pe măsură ce problemele existenței elementare trec din ce în ce mai mult pe planul al doilea ... problemele calității vieții vor începe să ia locul celor ale cantității mijloacelor de existență”[2703].

Samuelson nu ascunde, însă, unele **neajunsuri** ale „economiei mixte”. El recunoaște că în economia „mixtă” americană se mai păstrează încă multe **inegalități**. „Cele mai puternice disparități în venituri – scria el – țin de diferența de avere”[2704]. La discrepanța de avere se mai adaugă – după economistul american – și alte cauze ale inegalității economice: diferența în materie de capacitate personală, de formare profesională și de ocazii favorabile etc.

Dar, menținându-se, inegalitatea economică nu este justificată de nici o utilitate economică, consideră Samuelson. Statul „economiei mixte” a înțeles aceasta și a luat o serie de măsuri pentru atenuarea inegalităților. Pentru că, deși mai există, ele reprezintă totuși inegalități mult atenuate față de trecut, mai ales față de perioada „laissez-faire”.

2699 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 77.
2700 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 79.
2701 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 522.
2702 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 523.
2703 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 496–497.
2704 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.

„În regimul laissez-faire veniturile şi bogăţia erau extrem de inechitabil distribuite, departe de a fi repartizate echitabil. „Economia mixtă” a atenuat puţin inegalitatea de repartizare care caracteriza ‘laissez-faire’-ul”[2705].

Prin intervenţie statală directă şi prin programul plăţilor transferate – explica Samuelson – economia mixtă contemporană devine un uriaş sistem de asigurare reciprocă împotriva inegalităţilor şi a inechităţilor de orice fel.

„Statul-providenţă”, al bunăstării sociale **(„Welfare State”)**, prin regimul său de taxe redistributive şi prin crearea posibilităţilor de educaţie vizând reducerea inegalităţii avantajelor iniţiale, a făcut să evolueze sistemul social într-o anumită măsură în sensul egalităţii crescânde”[2706].

Factorul cel mai important care contribuie la reducerea inegalităţilor sociale a fost şi este – după părerea lui Samuelson – organizarea şi dezvoltarea **instrucţiei publice**. Aceasta va avea ca efect lichidarea prăpastiei dintre clasele superioare instruite şi masele populare.

„Statul bunăstării generale”, al „economiei mixte”, va putea fi realizat – aprecia economistul american – prin intermediul **reformelor**, care devin necesare pentru a obţine condiţii optime de creştere şi repartiţie a produsului naţional brut. Dar, profesorul american atrage atenţia că în condiţiile „economiei mixte”, „problemele reformei sociale nu sunt deloc uşoare”[2707]: pentru că ele întâmpină adeseori opoziţia puternică din partea unor monopoluri.

Prezentând statul economiei mixte ca fiind capabil să asigure un minimum de existenţă garantat, prin venituri transferate, Samuelson atrage însă atenţia că **oamenii preferă, în locul unui venit ridicat, un loc de muncă sigur**.

- ***„Sondajele opiniei publice –*** scrie profesorul american – ***arată că majoritatea publicului preferă garantarea folosirii forţei de muncă şi nu a veniturilor”***[2708].

Dacă un program al garantării folosirii forţei de muncă este tot atât de uşor de realizat ca şi un program al venitului minim garantat, Samuelson consideră că „soluţia muncii pentru toţi va fi, fără îndoială, mai bună”[2709].

17.4. TEORIA ECHILIBRULUI ÎN OPERA LUI PAUL ANTHONY SAMUELSON

„Folosirea incompletă a resurselor” reprezintă – după părerea lui Samuelson – **principala carenţă a „economiei întreprinderii particulare”.** Iar pentru asigurarea atragerii şi folosirii complete a resurselor în activităţile productive, este necesară intervenţia statului. Numai în condiţiile realizării **„echilibrului în întregul sistem economic”** are raţiune studierea principiilor şi categoriilor economice. Aprobându-l pe Keynes, profesorul american respinge şi el teza lui Jean Baptiste Say despre identitatea automată dintre ofertă şi cerere, realizarea şi menţinerea echilibrului economic permanent în societate.

În teoria echilibrului – apreciază şi Samuelson – condiţia esenţială şi fundamentală este *corelaţia între* **economii** *şi* **investiţii**. Economiile şi investiţiile sunt înfăptuite, de obicei, de persoane diferite şi determinate de cauze independente unele de altele, consideră Samuelson (preluând modelul keynesist). De aceea există posibilitatea ca proporţiile economiilor să nu coincidă cu acelea ale investiţiilor.

- **„Faptul cel mai important privind economiile şi investiţiile – scria Samuelson – constă în aceea că în societatea noastră industrială cele două operaţii sunt în mare parte realizate de indivizi diferiţi şi determinate de motive diferite”[2710].**

Pentru un ţăran, mic producător, economia şi investiţia este acelaşi lucru. Procesele de economisire şi de investire sunt realizate de aceeaşi persoană, iar sumele economisite sunt permanent şi automat egale cu cele investite. În economiile industriale moderne raţiunile şi motivaţiile de a economisi şi de a investi pot să nu mai coincidă.

În timp ce **economiile sunt**, în principal, **rezultatul activităţii menajelor**, **investiţiile, realizate de agenţii economici, au la bază calculul raţional al procesului decizional**.

Neconcordanţa în timp şi în proporţii a economiilor şi investiţiilor creează ***disproporţii şi dezechilibre în societate***. Dacă economiile sunt mai mari decât investiţiile, o parte a

2705 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.
2706 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.
2707 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.
2708 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.
2709 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 481.
2710 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 299.

produsului social rămâne nerealizată, se declanşează recesiunea şi apare şomajul. Dacă – dimpotrivă – investiţiile depăşesc economiile, începe o perioadă de expansiune economică, creşterea inflaționistă a preţurilor şi un boom care, de asemenea, se va termina prin depresiune.

- Dar, **cu ajutorul unei politici raționale de stat** – apreciază Samuelson – ***se poate asigura un echilibru între economii şi investiţii şi*** – ca urmare – ***se poate stabili un echilibru între cerere şi ofertă,*** adică se asigură realizarea întregului produs social.

Samuelson consideră că pentru fiecare perioadă istorică ***posibilitatea investiţiilor rentabile este strict determinată***. Cererile întreprinzătorilor pentru investiţiile de capital sunt dictate de posibilităţile lor de investiţii.

Punctul de egalitate al economiilor cu investiţiile şi mărimea care determină posibilitatea investiţiilor reprezintă starea unui echilibru stabil. Sumele economisite tind spre un echilibru stabil, atât în cazul când sunt prea mari, cât şi în cazul când (ca şi venitul naţional) sunt insuficiente în comparaţie cu posibilităţile de investiţii. În prima situaţie, investiţiile vor fi stimulate prin măsurile de reducere a ratei dobânzii. În cazul al doilea, urcarea ratei dobânzii va stimula procesul de economisire. Maniera de tratare de către Samuelson a mecanismelor de adaptare şi echilibrare a sumelor economisite cu cele investite îl apropie mai mult de Şcoala clasică, decât de Keynesism.

La fel ca şi John Maynard Keynes, Paul Anthony Samuelson consideră că punctul de echilibru stabil al venitului naţional **nu are** (neapărat) legătură cu punctul folosirii depline a mâinii de lucru.

- ***Echilibrul stabil*** – susţine Samuelson – ***este simţitor mai jos decât producţia necesară asigurării folosirii depline a mâinii de lucru***.

Pentru a urca punctul echilibrului stabil până la nivelul folosirii depline a mâinii de lucru există o singură cale: **încurajarea artificială a posibilităţilor de investiţii**, asigurarea unui asemenea nivel al economiilor care să corespundă exact cu volumul investiţiilor necesare folosirii mâinii de lucru.

- Cu alte cuvinte, **intervenţia statului este necesară pentru ca, pe de o parte, să asigure volumul economiilor necesare „folosirii depline", iar pe de altă parte, să lărgească „posibilitatea de investiţii" până la deplina ocupare. Măsurile fiscale şi cheltuielile bugetare pot, după părerea lui Samuelson, „să modifice nivelul echilibrului venitului naţional".**

Spre deosebire de John Maynard Keynes, care introduce în ecuaţia sa de echilibru doar consumul şi investiţiile **(Y = C + I)**, Paul Anthony Samuelson adaugă acestora şi cheltuielile publice, guvernamentale **(G)**. La el ecuaţia echilibrului economic va lua următoarea înfăţişare:

$$\mathbf{Y = C + I + G}$$

După părerea lui Samuelson **cheltuielile publice**, considerate ele însele, şi făcând abstracţie de impozite, **exercită asupra venitului naţional un *efect multiplicator*, identic cu cel al cheltuielilor private**.

Presupunem că **G** reprezintă **cheltuielile guvernamentale**, iar **T** sunt **taxele şi impozitele** percepute la bugetul statului.

În starea de echilibru, vom avea

$$\mathbf{Y = C + I + G}$$

Economiile sunt diferenţa dintre venit, pe de o parte, cheltuielile de consum şi taxe, pe de altă parte.

$$\mathbf{S = Y - (C + T)} \qquad \text{În consecinţă} \qquad \mathbf{S + T = I + G} \quad \text{sau} \quad \mathbf{S = I + (G - T)}$$

Dacă cheltuielile guvernamentale sunt mai mari decât încasările, vom avea **deficit bugetar (G – T este pozitiv)**. În acest caz

$$\mathbf{S = I + \text{Deficitul bugetar}}$$

Dacă cheltuielile bugetare sunt inferioare veniturilor, vom avea **excedent bugetar (G – T este negativ)**. În acest caz

S = I – Excedentul bugetar[2711]

„Această identitate – scrie Samuelson – ține de faptul reacțiunii în lanțul „recheltuirii" consumptive și punerii în mișcare de către constructorii de drumuri, de biblioteci și a altor procese și persoane cărora statul le-a alocat un venit primar"[2712].

Reducerea impozitelor exercită efecte de expansiune analoage cu cele ale creșterii cheltuielilor bugetare asupra venitului național. Prelevări fiscale mai reduse sporesc fracțiunea venitului național de care dispun particularii și în consecință sporește și consumul personal.

Totuși, după părerea lui Samuelson, **reducerea impozitelor are un efect mai slab asupra echilibrului decât creșterea cheltuielilor publice**.

Alături de ***politica bugetară*** (cheltuieli publice și impozite) Samuelson acceptă și măsuri de ***politică monetară*** (operații asupra pieței publice, manevrări asupra taxei de scont, manipulări ale procentului dobânzii etc.).

Ca adept al „economiei mixte" și autor al „sintezei neoclasice" Samuelson consideră că omul nu este neputincios în fața neajunsurilor care se manifestă în economia de piață contemporană. Oamenii, spune el, nu sunt obligați să accepte, fără a reacționa, șomajul masiv.

- În acest sens el scria: „În cadrul macroeconomic al unei economii dirijate cu caracter mixt, multe din vechile principii clasice redevin aplicabile, dar ele se aplică de acum încolo pentru că tehnicile noastre macroeconomice au validat premisele lor într-o cerință adecvată – și nu pentru ... că aceste principii se aplică automat și în toate timpurile"[2713].

Una din contribuțiile esențiale ale lui Samuelson la dezvoltarea științei economice o constituie aportul său la elaborarea unei **teorii a dinamicii economice**.

Echilibrul, spunea el, presupune asemenea condiții în care toate variabilele, suferind schimbări, tind către mărimile lor inițiale. Prin urmare, pentru compararea stărilor statice este necesar ca forțele dinamice profunde să-și păstreze stabilitatea.

În timp de John Bates Clark considera că dinamica depinde de statică, Samuelson susține că **statica este numai un caz particular al dinamicii**.

Sistemul dinamic funcționează în timp, modelul static presupune un caz în care timpul este o mărime constantă. Spre deosebire de statică, sistemul dinamic conține, întotdeauna, legături funcționale între variabile și ritmurile dezvoltării lor.

Sistemul dinamic presupune autodezvoltarea. În sistemul static ritmurile schimbării variabilelor sunt egale cu zero; în structurile dinamice apare problema complicată a determinării ritmurilor schimbării variabilelor în timp, fapt pentru care este absolut necesară folosirea metodelor matematice.

Numai în condițiile unei analize dinamice pot fi evidențiate ***legitățile stabilirii echilibrului economic***.

Samuelson deosebește **trei tipuri de mecanisme economice**: ***staționar, cauzal*** și ***istoric***. Această clasificare i-a permis să reliefeze mai ușor trăsăturile cele mai caracteristice ale modelelor economice.

- În economia ***staționară*** variabilele nu-și schimbă importanța o dată cu trecerea timpului.
- În economia ***cauzală*** comportamentul depinde de condițiile inițiale, prevăzute anticipat și de perioada de timp scursă. În acest sistem variabilele se intercondiționează.
- Modelul ***istoric*** explică schimbările, dar cauzele se găsesc în afara sistemului, având însă și un caracter extraeconomic.

În acest caz, variabilele hotărâtoare nu se introduc în model. În felul acesta, sunt posibile următoarele **sisteme economice**:

- ***static-staționar;***
- ***static-istoric;***

2711 Jacob Oser, William Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd. edition, Editura Harcourt Brace Jancovich, New York, 1975, p. 437–438.
2712 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 350.
2713 Paul Anthony Samuelson, W. D. Nordhaus, *Economics*, 15th edition, McGraw–Hill, USA, 1995, p. 483.

- ***dinamic-cauzal*** şi
- ***dinamic-istoric***.

Analiza dinamică i-a fost necesară lui Samuelson în vederea cercetării complicatelor probleme ale dobânzii în economia contemporană, corelației dintre creşterea capitalului şi a profiturilor, corelației dintre multiplicator şi accelerator. El a subliniat că fără o analiză dinamică nu este posibilă nici înțelegerea ciclurilor economice, nici a mecanismelor creşterii, în general.

Totodată, Samuelson a atras atenția că exagerarea aplicării matematicii din cercetarea economică poate să dăuneze bunei înțelegeri şi mai ales interpretării realității acestui domeniu esențial al vieții, complex, contradictoriu şi în continuă mişcare.

Dinamica gândirii lui Samuelson este următoarea:

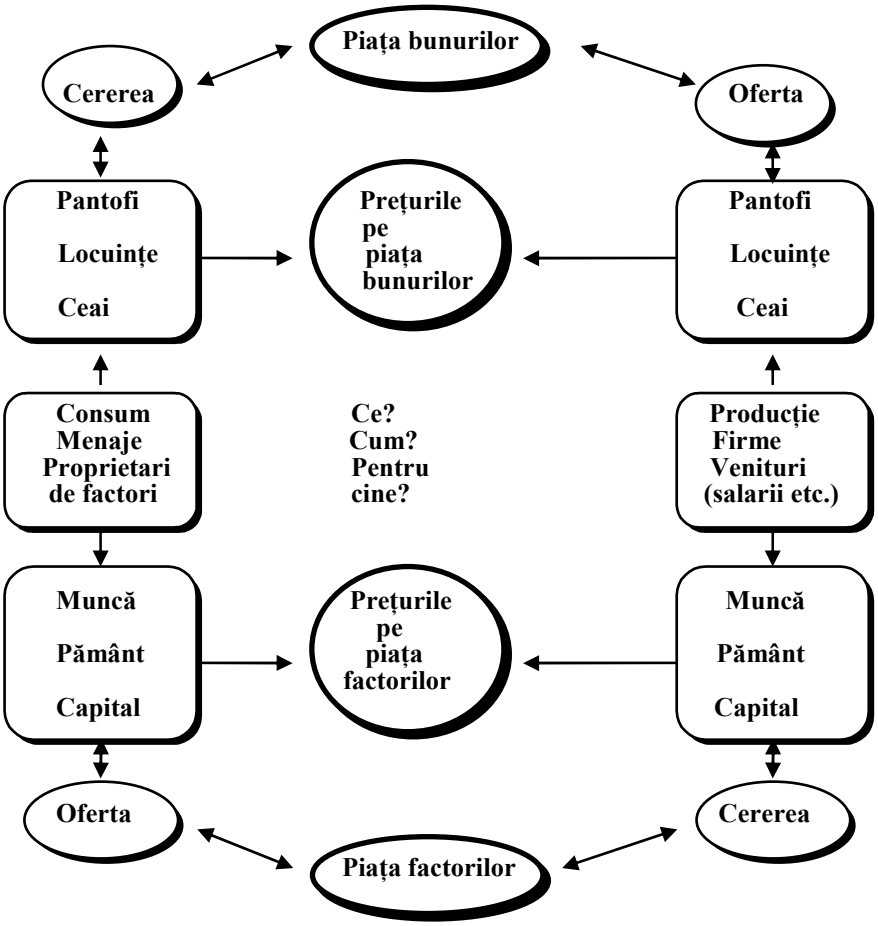

Schema generală a sistemului economiei de piață pentru rezolvarea celor trei probleme fundamentale
(Ce ?, Cum ?, Pentru cine ?)

18. RAPORTUL ÎNTRE MAREA ŞI MICA ÎNTREPRINDERE ÎN ECONOMIA CONTEMPORANĂ

18.1. JOHN KENNETH GALBRAITH[2714]

18.1.1. NOŢIUNI PRELIMINARE

La 15 octombrie 1908 s-a născut unul dintre cei mai populari economişti ai tuturor timpurilor, americanul de origine canadiană, **JOHN KENNETH GALBRAITH**, care numai dintr-o mică întâmplare n-a devenit unul dintre preşedinţii S.U.A. („Nu s-a născut pe teritoriul acestora").

Este însă greu să prezinţi un economist de talia lui Galbraith în câteva pagini. El însuşi povestindu-şi viaţa şi activitatea a reuşit să facă aceasta într-o carte de aproape 400 de pagini.

S-a născut în Canada în anul 1908, într-o familie de fermieri de origine scoţiană, a urmat cursurile Universităţii din Toronto, pe care le-a absolvit în anul 1931, după care a continuat studiile la Universitatea Berkeley din S.U.A. Aici, alături de studii de economie agrară, a studiat profund opera lui Alfred Marshall şi a lui Thorstein Veblen. Acesta din urmă va lăsa o puternică amprentă asupra tânărului economist canadian, mai ales din punct de vedere metodologic. În anul 1934 i s-a oferit un post de preparator la Universitatea Harvard.

La Universitatea Harvard a participat la numeroasele dezbateri cu privire la consecinţele Marii depresiuni ce a zguduit lumea în perioada 1929–1933. Iniţial el a fost preocupat de rigiditatea preţurilor la produsele industriale.

Studiul acestora în lucrarea ***Monopoly Power and Price Rigidities*** (1936) îl va conduce la concluzia că formarea marilor corporaţii monopoliste sau oligopoliste a generat o putere uriaşă care va avea posibilitatea să stabilească singură preţurile de piaţă şi să le menţină ridicate chiar şi în condiţiile unei insuficienţe a cererii agregate (globale).

Ba mai mult, el constată că pentru a menţine preţurile ridicate, monopolurile reduc nivelul producţiei corespunzător nivelului cererii, sacrificând uneori chiar şi profitul pe termen scurt în favoarea profitului ridicat de monopol.

Încă din această perioadă Galbraith ajunge la concluzia că economia americană este compusă din **două sectoare**:

- **sectorul „producţiei concurenţiale"** şi
- **sectorul „producţiei neconcurenţiale".**

Cu timpul, această teorie, amplificată, precizată, aprofundată pe seama studierii şi analizei cu deosebire a economiei americane, va deveni renumita sa **teorie a dualismului: „sistemul pieţei" („market system") şi „sistemul planificat" („planned system").**

Apariţia, în 1936, a cărţii lui Keynes ***Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor,*** în Anglia, a avut o mare influenţă asupra a numeroşi economişti americani, dintre care, enumerăm printre alţii, pe Morris E. Leeds, Ralph E. Flanders, Alvin Hansen, James Tobin, Paul Anthony Samuelson, Allan Sweezy ş. a. **John Kenneth Galbraith a aderat fără rezerve la keynesism**.

Propriile sale păreri cu privire la necesitatea implicării statului în economie i-au favorizat această trecere. Politica New Deal-ului de după 1932 l-a condus şi ea la concluzia că este necesar **„mariajul teoriei cu politica"** şi că un economist nu trebuie să rămână „claustrat în turnul său de fildeş".

Referindu-se, mai târziu, la influenţele lui Keynes asupra economiştilor americani, Galbraith afirma: „Harvard datorează pe de o parte prestigiul său lui Keynes. Căci Harvard este aceea care a deschis porţile ideilor lui John Maynard Keynes în America: economiştii săi Alvin Hansen, Seymour E. Harris şi, prin generaţia următoare, celebrul Paul Samuelson deveniră

2714 **John Kenneth Galbraith** s-a născut în anul 1908, în provincia Ontario, Canada, într-o comunitate rurală de origine scoţiană. Lucrările principale: *Modern Competition and Business Policy,* 1938; *A Theory of Price Control,* 1952; *The Concept of Countervailing Power,* 1952; ***American Capitalism,*** 1952; *The Great Crash,* 1954; *Economics and the Art of Controvercy,* 1955; ***The Affluent Society,*** 1958; *The Liberal Hour,* 1960; *Economic Development in Perspective,* 1962; ***The New Industrial State,*** 1967; *A Contemporary Guide to Economics,* 1971; *Economics and the Public Purpose,* 1973; *Money, Whence it Come, Where it Went,* 1975; *The Age of Uncertainity,* 1977; *The Nature of Mass Poverty,* 1979; *The Anatomy of Power,* 1983; *Economics in Perspective. A Critical History,* 1987;*Capitalism, Communisme and Coexistence,* 1988; *A Short History of Financial Euphoria,* 1990.

campioni... Eu adesea am zis că Keynes a sosit la Washington trecând pe la Harvard"[2715]. Tocmai aceste păreri despre necesitatea uniunii economicului şi politicului l-au determinat ca, alături de activitățile didactice, să accepte şi diferite posturi cu putere de decizie politică şi economică în aparatul de stat.

În anul 1940 devine consilier economic al Comisiei Consultative pentru Apărarea Națională (National Defense Advisory Commission), iar în 1941 devine director al secției de prețuri din cadrul Oficiului pentru controlul prețurilor (Office of Price Administration – O.P.A.) şi apoi director adjunct al O.P.A. Dar, în 1943, datorită încercărilor de a institui măsuri pentru controlul prețurilor monopolurilor, vine în contradicție cu lumea de afaceri şi cu unii oameni de stat şi este demis din postul amintit. Apoi a fost redactor la revista **„Fortune",** iar din 1949 este numit profesor de economie la Universitatea Harvard pe care o părăsise în 1941.

John Kenneth Galbraith a fost consilier al unor importanți oameni politici – Adlai Stevenson şi John Fitzgerald Kennedy (1917–1963) –, al unor organisme guvernamentale, ambasador al Statelor Unite ale Americii în India (1961–1963), unde a întreținut bune relații cu Jamaharlal Nehru (1889–1984), membru al diferitelor organizații politice şi nepolitice etc.

Dintre numeroasele sale lucrări amintim: ***Capitalismul american*** (1952), ***Societatea opulenței*** (1958), şi ***Noul stat industrial*** (1967), care **formează o trilogie închegată printr-un mesaj comun** ş. a. Toate lucrările sale s-au bucurat de o largă popularitate, cunoscând succese extraordinare.

În **Capitalismul American (American capitalism, 1952)**, Galbraith analizează relațiile instituționale dintre marile firme particulare şi stat în perioada postbelică. Marile firme realizează o planificare pe termen lung şi pot, datorită dimensiunilor lor, să domine piața. Toate încercările statului de a limita dimensiunile firmelor, practicate în perioada postbelică, au eşuat. Galbraith a sugerat abandonarea politicii anti-trust. El a propus statului să se concentreze în direcția formării unui sistem instituțional capabil să reprezinte o ***„forță compensatoare"*** tendințelor de monopolizare, în loc să încerce limitarea dimensiunilor firmelor de afaceri.

În **Societatea opulenței (Affluent Society, 1958)** se arată că firmele de afaceri se orientează spre diferențierea produselor şi spre publicitate, în loc să producă bunuri adresate consumului curent al marilor categorii ale populației. Din această cauză, la o anumită parte, mică, a populației, apare **„supraconsumul",** în timp ce majoritatea oamenilor trăieşte în **„mizerie publică".**

În **Noul stat industrial (New Industrial State, 1967)**, se demonstrează că evoluția marilor firme, succesele şi planificarea activității lor au evoluat spre formarea **„statului industrial".** Aici domină marile firme, care reuşesc să-şi promoveze propriile lor interese, dar sistemul în sine inhibă orice fel de inițiativă individuală creatoare, şi – practic – anulează mecanismele concurențiale. Dar, pe măsura creşterii dimensiunilor marilor firme de afaceri, proprietatea privată îşi pierde din importanța socială, la fel şi clasa proprietarilor. Marile firme, tot mai organizate şi mai planificate, sunt conduse de specialişti în astfel de activități, al căror rol creşte progresiv, o dată cu dimensiunile firmelor. Se formează, astfel, o **„tehnostructură",** cu rol hotărâtor, chiar mai mare în gestionarea obiectului proprietății, decât al proprietarilor înşişi.

Încă în 1968 economistul Seymour Harris scria în revista **„Theme"** că Galbraith este „cel mai citit economist al tuturor timpurilor" şi în acelaşi timp „cel mai citat" şi, posibil, „cel mai influent critic" al societății americane.

Dar Galbraith nu este numai un economist popular, este şi un economist controversat, chiar unul dintre cei mai controversați ai secolului al XX-lea. Instituționaliştii consideră că lucrările sale reprezintă „una din cele mai importante opere din gândirea socială a acestei generații", expresie a unei „revoluții în ştiința economică" – „revoluția galbraithiană", „poate mai mare decât cea keynesiană", James Warburg îl consideră pe Galbraith „cel mai strălucit explorator al ştiinței economice de după Keynes".

Dar faptul că i-a criticat pe neoclasici în general, şi pe neoliberali în special, pe radicalii anticapitalişti în mod deosebit, i-a atras adeseori şi aprecieri defavorabile din partea unora dintre aceştia. Unii dintre cei criticați îi contestă chiar şi calitatea de economist, considerându-l sociolog, literat, „talent satiric", care „exagerează, caricaturizează", „exponentul unui mod mărunt de a gândi" (Robert Sollow) şi de aici, spun ei, „lipsit de consistență ştiințifică". Indiferent de ceea ce spun unii sau alții despre Galbraith, el rămâne un

2715 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie*, Paris, 1970, p. 39.

mare economist al zilelor noastre, ale cărui concepţii vor trebui luate în seamă şi de economiştii români în vederea trecerii la economia concurenţială, în condiţiile în care statului trebuie să i se rezerve – totuşi – un important rol economic şi social, alături de mecanismele concurenţiale ale pieţei. John Kenneth Galbraith a pornit de la considerentul că economia se găseşte întotdeauna „în inima vieţii sociale", că înţelegerea ei „va permite înţelegerea principalei preocupări a vieţii". Deciziile bune sau rele luate în domeniul economic pot accelera sau întârzia progresul general al societăţii. Totodată, explica Galbraith, în judecarea deciziilor trebuie avut în vedere de la cine pornesc ele. Un economist salariat al unei mari bănci nu va judeca niciodată la fel cu un funcţionar de stat, iar aceştia nu vor judeca necesitatea unei decizii asemănător unui funcţionar al unui sindicat muncitoresc. Angajamentul politic al celor ce iau decizii influenţează şi el asupra economiştilor.

Materia studiată de unele discipline ca fizica, chimia sau geologia este, în esenţă, statică. „Cea a ştiinţei economice, din contră, este supusă unei schimbări continue, întreprinderile, sindicatele, atitudinea consumatorilor, rolul guvernului evoluează fără încetare"[2716]. ***Ştiinţa economică este, deci, o ştiinţă d i n a m i c ă***. Dar pentru ca ştiinţa economică să fie cu adevărat dinamică, ea trebuie să se adapteze la transformările pe care le suportă societatea în **două sensuri**:

- **Ea trebuie să absoarbă noile informaţii şi să-şi revizuiască continuu interpretările sale, şi**
- **Ea trebuie să evolueze în măsura în care evoluează instituţiile de bază ale societăţii.**

Dezacordul între economişti – consideră Galbraith – intervine atunci când ei reacţionează diferit la schimbările social-economice. **Unii** se cramponează de iluzia după care materia ştiinţei economice, ca şi aceea a altor ştiinţe, este dată o dată pentru totdeauna. **Alţii** acceptă evidenţele, faptul că ceea ce era variabil ieri cu privire la rolul întreprinderilor, sindicatelor, comportamentului consumatorilor şi guvernelor şi cu privire la structura vieţii economice nu mai este adevărat astăzi şi va fi cu atât mai puţin mâine.

Spre exemplu, multă vreme economiştii din ţările cu economie dezvoltată de piaţă au negat planificarea în cadrul acesteia. Atitudinea lor, spune Galbraith, nu corespunde realităţii. Una este planificarea centralizată, autoritară, de stat, şi alta este planificarea reieşită din necesităţile marii producţii. „Dar un anumit grad de planificare există, consideră Galbraith, de asemenea, şi în ţările non-socialiste: prin marile întreprinderi pentru asigurarea cu materii prime, cu oţel şi piese de schimb necesare fabricării automobilelor; prin serviciile lor comerciale pentru supravegherea asupra felului de automobile pe care le cumpără clienţii în momentul scoaterii lor pe piaţă, prin guvernul lor pentru ca acestui automobil să nu-i lipsească nici autostrăzile şi pentru ca consumatorul să aibă puterea de a cumpăra noul model"[2717].

Polemizând cu adepţii deplinei libertăţi a întreprinderii, economistul american afirma că **„toate economiile industriale sunt, prin forţa lucrurilor, larg planificate"[2718]. Existenţa planificării în ţările dezvoltate industrial nu a exclus şi nu poate exclude piaţa**. Economistul american apreciază că s-a creat o **economie dualistă** care funcţionează pe **două baze: economia de piaţă** şi **economia planificată.** „Economia de piaţă" şi „economia planificată" vor purta în continuare, în opera lui Galbraith, după cum vom vedea, şi alte denumiri.

18.1.2. „SISTEMUL PIEŢEI" ÎN CONCEPŢIA LUI J. K. GALBRAITH

După părerea sa, la origini piaţa era locul unde se întâlneau realmente vânzătorii şi cumpărătorii pentru a schimba produsele lor alimentare, îmbrăcămintea, vitele şi alte mărfuri. Astăzi piaţa este, apreciază el, „un concept abstract care implică vânzări ori cumpărări de bunuri şi servicii"[2719], fiind golită de orice sens geografic. Şefii unor mari întreprinderi americane fac tranzacţii deseori foarte complexe pe pieţe unde ei n-au pus niciodată piciorul.

2716 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 95.
2717 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 18.
2718 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 18.
2719 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 43.

În trecut piața era considerată, şi realmente aşa se petreceau lucrurile într-o măsură decisivă, **unicul regulator al vieții economice**; ea dispunea de un mecanism regulator dacă era lăsată libertatea fiecărui particular de a-şi fixa prețurile. Îi revenea concurenței rolul de a fixa prețurile după o schemă bazată pe concurența perfectă impersonală între vânzători şi cumpărători. Asemenea condiții se puteau realiza numai în cazul în care guvernele nu interveneau deloc. Până şi marii producători erau constrânşi să se supună acestui joc, acestui mecanism. Dispariția unui producător nu avea practic nici un efect asupra prețului pieței. Monopolul nu exista (nu se are aici în vedere monopolul oferit de natură în cazul agriculturii şi al industriei extractive şi nici monopolul acordat de suveran pentru a recompensa unii subiecți sau pentru a asigura loialitatea lor). În schimbul dintre capital şi muncă, dezavantajată era aceasta din urmă. „Şi după cum muncitorii erau totdeauna mai numeroşi decât cei care le foloseau oferta, ei deveniră mai puțin exigenți în materie de salarii. Piața muncii a fost, prin natura sa, mai vulnerabilă decât piața producției”[2720].

Evoluția economică a fost de aşa natură, explică Galbraith, **încât concurența perfectă nu mai acționează în economiile dezvoltate**. Ne găsim în cadrul acestora în situația în care mecanismul impersonal al concurenței nu mai funcționează, el fiind înlocuit cu câteva societăți anonime – monopoluri sau oligopoluri – care au puterea de a fixa prețurile lor şi de a-şi regla interesele. **Marea întreprindere**, sinonimă cu sistemul industrial, **a distrus astfel mecanismele pieței perfect concurențiale**.

Galbraith îi critică pe reprezentanții actuali ai neoliberalismului, care consideră că concurența imperfectă nu afectează fundamental jocul pieței. Neoliberalii şi alte curente care li se alătură nu iau în seamă, printre altele, faptul că în S.U.A. ***două sute*** de firme uriaşe folosesc două treimi din numărul muncitorilor industriali. Câteva mari linii de aviație, două companii de linii telefonice, trei rețele de televiziune, câteva companii electrice au acaparat sectoarele lor de activitate. La rândul lor cincizeci de mari bănci domină piața S.U.A. Centralizarea în domeniul asigurărilor şi al comerțului, cu excepția comerțului de detaliu, este şi mai mare. Aproximativ două mii de mari întreprinderi furnizează mai mult de jumătate din producția privată de bunuri şi servicii în S.U.A.

„Economia modernă se divide astfel – după părerea lui J. K. Galbraith – în două sectoare: ***primul*** grupând câteva firme uriaşe, ***al doilea*** grupând milioane de întreprinderi mijlocii şi mici. În S.U.A. ele numără între 10–12 milioane. Eu nu cred că micile exploatări individuale sau familiale sunt pe cale de dispariție. Ele sunt foarte eficiente într-un domeniu al vieții economice. Dar este fapt, continuă economistul american, că o bună jumătate a economiei este în afara hotărârii impersonale a pieței şi se plasează în sfera puterii autoreglatoare a marii întreprinderi”[2721]. Acestea au, după observațiile sale, capacitatea de a-şi fixa prețuri proprii.

Referindu-se la Milton Friedman şi la adepții săi, Galbraith spune că aceştia, nerecunoscând faptul că mecanismul concurenței este dereglat în societățile industriale, sunt de fapt, prizonieri ai unei concepții desuete în condițiile actuale „despre dominația necondiționată a supremației pieței”[2722].

Existența unui sector de stat, a unui sector public, împiedică şi el jocul pieței. Puterea sectorului public se întinde la un număr de servicii din ce în ce mai numeroase şi din ce în ce mai variate: un sistem de apărare, de susținere a industriei de armament, învățământ şi formarea profesională, drumuri rutiere pentru automobile, laboratoare de cercetare ale căror costuri depăşesc mijloacele companiilor particulare, spitale, locuințe, securitate socială, electricitate, telefoane etc. **Se formează astfel chiar un monopol de stat**.

Totodată, **statul devine nu numai monopolist, ci şi mijloc de sprijinire a concurenței şi a pieței**. El intervine adeseori pentru a îndepărta neajunsurile concurenței. Statul impune sau stabileşte prețuri minimale pentru produsele agricole în particular, poate decreta marja (cota, rata) beneficiilor minimale pentru micii detailişti (comercianți) în scopul de a pune capăt unei concurențe distrugătoare. Guvernul poate asigura asistență când unele firme nu mai sunt competitive, poate asigura salarii minimale garantate pentru muncitorii nesindicalizați etc.

2720 John Kenneth Galbraith, *Ştiința economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 45.
2721 John Kenneth Galbraith, *Ştiința economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 47.
2722 John Kenneth Galbraith, *Ştiința economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 48.

Cu toată puterea deosebită a marilor întreprinderi în societatea industrială şi cu toată creşterea rolului statului în economie, **piaţa**, spune Galbraith, **n-a dispărut şi ar fi o exagerare să susţinem aceasta**. Multe întreprinderi nu exercită decât un control imperfect asupra preţurilor. Numeroşi oameni nu-şi pot controla veniturile lor. În asemenea cazuri, dacă întreprinderea sau particularul cere un preţ prea ridicat sau oferă un produs rău sau servicii rele, vor trebui să lase locul altora care vor furniza o marfă mai bună şi un preţ mai convenabil. Concurenţa există în America pentru staţiile de benzină, pentru micii comercianţi, pentru restaurante, pentru o mulţime de mici întreprinderi, pentru fabrici mari, dar care nu au o situaţie de monopol, într-o oarecare măsură pentru agricultură etc. Întreprinderile mici şi mijlocii sunt adeseori cumpărate cu totul de monopoluri sau oligopoluri.

Galbraith consideră că **dezvoltarea sistemului industrial**, punând capăt atotputerniciei pieţei libere, **nu va duce niciodată la dispariţia concurenţei**. El doar şi-o va supune şi o va adapta pe aceasta propriilor sale interese. **Un exemplu elocvent de concurenţă ni-l furnizează, după părerea sa, prestaţiile de servicii**.

„Pe bună dreptate – scria el – se consideră că serviciile intră în sfera de activitate a firmei mici şi ca atare a sistemului pieţei”[2723].

În cazul acestora, creşterea firmei este împiedicată de dispersarea geografică, de caracterul nestandardizat al structurii de producţie etc. În general, serviciile trebuie amplasate în funcţie de consumator.

Dezvoltarea producţiei de aparate mecanice de folosinţă îndelungată: maşini de spălat, frigidere, aspiratoare etc. a sporit gama serviciilor.

„Aceste aparate, la rândul lor, dau de lucru unui număr tot mai mare de întreprinderi prestatoare de servicii. Multe din aparate necesită o instalaţie specializată, iar altele au nevoie de a fi întreţinute şi reparate de un expert. Asemenea operaţii, fiind dispersate geografic, se pretează la sistemul stimulator al micii întreprinderi şi, în mod corespunzător, sunt în mare măsura prestate de către antreprenori independenţi”[2724].

Artele, la rândul lor, „vor continua să fie o fortăreaţă majoră a individului şi a firmei mici. Dar ele vor fi şi un sector de expansiune al vieţii economice”[2725].

Marea producţie industrială va avea tot mai mult nevoie de serviciile artei şi artiştilor. Ele vor rămâne însă şi în cadrul marelui sistem industrial apanajul micii producţii şi a liberei concurenţe; ele revendică şi „astăzi sume infinit mai mici decât ştiinţa şi tehnica, atât de la resursele private cât şi de la cele publice”[2726]. Iar artistul, prin natura sa, este un antreprenor independent, neavând nevoie de alţii, el nu se supune de bunăvoie obiectivelor unei organizaţii.

18.1.3. „SISTEMUL PLANIFICAT” AL ECONOMIEI MARILOR ÎNTREPRINDERI

Spre deosebire de economiştii clasici şi neoclasici, de până la el, care considerau că întreprinderile se deosebesc între ele numai în funcţie de talie, de proporţiile pe care le ating, adică sunt întreprinderi mari, mici şi mijlocii, Galbraith susţine că, la rândul lor, proporţia şi talia firmelor generează diferenţieri de structură cu roluri şi urmări esenţiale deosebite în societate.

El consideră că teoria clasică concepea întreprinderea ca pe un tot omogen, fiind o teorie simplificatoare reieşită din ataşamentul ei faţă de piaţa concurenţială. Dar marea şi mica întreprindere nu se pot „supune aceloraşi maniere ale imperativelor pieţei şi deci ale consumatorului”[2727]. Pe măsură ce talia (proporţiile) firmelor se dezvoltă, obiectivele şi structura lor se transformă, extinzându-se proporţional şi puterea lor, cuprinzând şi largul domeniu al politicii preţurilor. Totodată, o mare întreprindere trebuie să facă faţă unui câmp crescut de activităţi, să răspundă imperativului unei producţii de masă.

Pentru multe întreprinderi creşterea a devenit un scop în sine, prin rata de creştere ele măsurându-şi reuşita. Cu cât vor fi mai mari întreprinderile, cu atât va fi mai mare puterea lor de a-şi fixa preţurile şi tarifele şi cu atât vor influenţa mai mult statul, colectivitatea

2723 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 75.
2724 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 79.
2725 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 93.
2726 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 93.
2727 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie*.

consumatorilor şi propriile venituri. Stabilirea preţurilor şi a propriilor venituri va crea marii întreprinderi siguranţă în producţie şi investiţii.

„Controlul preţurilor – spunea Galbraith – **este cel mai evident element al acestei puteri. Puterea îi permite** (marii firme – n. ns.) **să scape de tirania legilor pieţei"**[2728]. În acelaşi timp micile întreprinderi continuă să fie supuse fluctuaţiilor pieţei de materii prime şi producţiei de gros, rămânând la discreţia preţurilor şi livrărilor furnizorilor lor. „Începând de la o anumită dimensiune întreprinderile dispun de mijloace de a-şi extinde influenţa asupra comportamentului consumatorilor lor"[2729] şi – deci – şi asupra propriilor debuşee. Marea întreprindere poate influenţa adeseori şi statul, însă mica firmă nu dispune de o asemenea posibilitate. **Ba chiar mai mult**. **Marile companii au adeseori posibilitatea să înfăptuiască propria lor politică externă, deosebită de a guvernelor lor**.

Un element esenţial care permite marilor întreprinderi să iasă de sub influenţa mecanismelor pieţei şi să intre în sfera organizării şi a planificării este **formarea tehnocraţiei**.

În marea întreprindere deciziile sunt luate de judecăţile colective ale managerilor, directorilor comerciali, directorilor tehnici, inginerilor, oamenilor de ştiinţă, contabililor, şefilor de personal sau ai altor depozitari ai unei ştiinţe specializate.

- „Aceasta – spune Galbraith – este aportul colegial de decizie căruia i-au dat numele de **tehnostructură**"[2730].

De aici rezultă şi altă concluzie a economistului american „că în marea societate, puterea tinde să treacă din mâna proprietarilor în cea a managerilor"[2731]. În firmele uriaşe nimeni nu posedă mai mult de 1% din acţiuni, rar când se mai întâlnesc firme mari cu acţionari care să posede de la 2% la 10% din acţiuni. În general, acţionarii sunt neinformaţi cu privire la afacerile curente ale firmelor.

În lucrarea ***Noul stat industrial***, Galbraith afirmă că tehnostructura derivă „din cerinţele tehnologice ale industriei moderne", din necesitatea „îmbinării talentelor specializate", „a planificării", care, la rândul ei, „necesită o mare cantitate de informaţii".

Galbraith susţine că transmiterea puterii din mâna întreprinzătorului în mâinile administratorilor, directorilor sau managerilor de corporaţii a parcurs **două stadii**, conform treptelor de dezvoltare pe care le-a parcurs însăşi corporaţia în evoluţia sa.

- El deosebeşte **„corporaţia întreprinzătorului"** din anii '20-'30 în fruntea căreia se găseau conducători de tipul lui Ford, Carnegie, Melon.
- Spre deosebire, la ora actuală **„corporaţia matură"** reprezintă o structură nouă şi o etapă superioară în care **locul determinant revine tehnostructurii, iar planificarea înlocuieşte piaţa**.

Activitatea de planificare înlocuieşte preţurile stabilite de piaţă cu altele, stabilite prin planificare conştientă. Marea firmă, în conlucrare tacită cu alte firme, posedă forţe suficiente pentru a menţine **„preţurile minimale".**

Bazându-se pe tehnica de calcul electronică, „corporaţia matură" îşi planifică producţia cu mulţi ani înainte.

Întrucât **„sistemul planificat"** îşi planifică producţia şi preţurile, ne-am fi aşteptat ca acesta să fie un sistem stabil, iar sistemul pieţei să fie instabil. Dar, paradoxal, nu este aşa. Situaţia se inversează.

- **Sistemul pieţei este stabil**.
- **Sistemul planificat este instabil**.

Iată ce spune Galbraith: „Sistemul pieţei este prin el însuşi stabil...Apar fluctuaţii descendente ale producţiei şi forţei de muncă sau ascendente în ceea ce priveşte preţurile, dar se autolimitează şi, în cele din urmă, se autocorectează. Pe când instabilitatea, în absenţa intervenţiei statului este intrinsecă sistemului planificat. Acest sistem este supus recesiunii sau crizei care nu numai că nu sunt autolimitative, dar pot deveni cumulative; este supus inflaţiei care este, de asemenea, un fenomen persistent şi deloc autocorectiv"[2732].

2728 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie,* p. 64.
2729 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie*, p. 80.
2730 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie,* p. 69.
2731 John Kenneth Galbraith, Nicole Salinger, *Tout savoir ou presque sur l'économie*, p. 69.
2732 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 231–233.

Instabilitatea sistemului planificat este provocată de insuficienţa cererii efective, adică este datorată unei erodări a puterii de cumpărare. Disponibilităţile de bunuri şi servicii, precum şi potenţialul uzinelor ori oferta resurselor de muncă depăşesc cererea.

Aceste decalaje între disponibilităţile mai mari ale producţiei de bunuri şi servicii şi capacităţile mai reduse ale puterii globale de cumpărare provoacă, după părerea economistului american, instabilitate care se poate transforma în recesiune.

Economiile („Savings") sporite ale marilor corporaţii, care rămân perioade mai îndelungate sau mai scurte neinvestite, constituie şi ele cauze ale instabilităţii şi recesiunilor.

Instabilitatea sistemului planificat exercită o puternică acţiune şi asupra sistemului pieţei.

„Când scade cererea în sistemul planificat, apreciază Galbraith, se reduce cererea şi pentru produsele şi serviciile sistemului pieţei. Întrucât în acest sistem subiecţii economici nu-şi controlează mediul pentru a-şi proteja interesele, preţurile scad, iar veniturile întreprinzătorului şi unele salarii scad. Micul afacerist şi fermierul trec prin grele restricţii. Şi, în timp ce sistemul pieţei poate face faţă fluctuaţiilor cererii, când apar în condiţii proprii lui, el este extrem de vulnerabil în faţa adversităţilor care îi vin din partea sistemului planificat"[2733].

Sistemul pieţei suferă mai mult decât cel planificat nu numai în cazul recesiunilor, ci **şi în cazul inflaţiei**. Sistemul planificat având posibilitatea de a-şi controla preţurile are, totodată, şi capacitatea de a trece pe seama societăţii cheltuielile ce decurg din sporirea salariilor.

„În felul acesta – scrie economistul american – sunt ocrotite obiectivele de apărare a tehnostructurilor – în sensul că marea firmă are certitudinea că majorările de salariu nu vor antrena o reducere prejudiciabilă a profiturilor"[2734].

Sistemul pieţei se orientează în activitatea sa după preţurile pe care nu le controlează, adică după corelaţia cerere-ofertă.

Din acest punct de vedere, **sistemul pieţei se găseşte** – după părerea lui Galbraith – **în inferioritate faţă de sistemul planificat al corporaţiei mature**.

Se poate spune despre opera lui Galbraith că este rezultatul unei analize concrete a economiei americane. Dar opera sa este citită cu pasiune, am putea spune, în toată lumea contemporană. El a studiat economia americană – în ansamblul său, începând de la economia şi comportamentul economic familial, continuând cu mica, mijlocia întreprindere şi marea corporaţie economică americană, atingând şi problematica rolului economic al statului. Relaţia consumator, întreprinzător, stat şi-a găsit expresia în teoria sa referitoare la **„forţa compensatoare"** (vezi ***The Concept of Countervailing Power 1952***).

Deşi interesul faţă de teoria sa este încă viu în S.U.A., totuşi ideile sale au influenţat America cel mai mult la sfârşitul deceniului şase şi începutul deceniului şapte. Aceea era perioada când în America dominau ideile keynesiste. Galbraith este un keynesist convins, unul dintre cei mai înflăcăraţi susţinători ai acestui curent în America.

Dar în problematica de ansamblu el şi-a depăşit cu mult maestrul. Opera sa este cu mult mai vastă şi mai cuprinzătoare decât a lui Keynes.

Studiind economia americană, Galbraith a descris în mod magistral procesul de concentrare şi centralizare a capitalului şi producţiei, creşterea rolului marilor corporaţii şi legăturile acestora cu statul. El a observat însă că, oricât s-ar concentra şi centraliza o economie, ea nu va exclude niciodată mica întreprindere şi pe micul întreprinzător. Dimpotrivă, adeseori existenţa acestuia din urmă devine o necesitate pentru cea dintâi. Între marea şi mica producţie există numeroase legături de interdependenţă. Pentru el, o economie este unică şi indivizibilă. Dar marea producţie va avea – întotdeauna – ascendent asupra celei mici, iar **economia**, la proporţiile sale actuale, apreciază Galbraith, **nu se poate dezvolta fără o intervenţie activă a statului**.

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, gândirea şi practica economică americană a fost dominată de ideile neoliberale, care minimalizează rolul statului în economie şi al planificării în marea corporaţie. O asemenea realitate n-a fost – însă – de natură să-l clintească pe Galbraith în convingerile sale nominalizate şi analizate mai sus.

2733 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 236.
2734 John Kenneth Galbraith, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 241.

El a rămas **un adept convins al intervenţiei active a statului în condiţiile menţinerii marilor corporaţii particulare şi a economiei de piaţă bazată pe mica şi mijlocia întreprindere**.

18.2. FRANÇOIS PERROUX[2735] ŞI TEORIA „ECONOMIEI DOMINANTE"

François Perroux, născut în anul 1903, **este unul din cei mai mari economişti ai secolului al XX-lea**. El a investigat numeroase domenii ale economiei şi sociologiei, a elaborat numeroase teorii originale care au intrat în circuitul mondial al gândirii de specialitate.

Din numeroasele sale contribuţii amintim doar câteva: **„economia dominantă", „structura economică", „polii de creştere", „spaţiile economice", „creşterea armonizată", „echilibrul general", „economia generalizată"** etc. Prin aceste teorii François Perroux a adus o contribuţie majoră la îmbogăţirea ştiinţei economice contemporane.

Dintre numeroasele contribuţii ale lui François Perroux, în continuare ne vom referi la ***teoria „economiei dominante".*** După părerea economiştilor clasici, agenţii economici prezenţi pe piaţă erau egali, iar raporturile dintre ei erau esenţialmente contractuale. Dar, în realitate, observă Perroux, cel puţin în economia contemporană, această idee a concurenţei între egali nu mai este valabilă.

Se ştie din practica economică că un anumit număr de firme sau naţiuni încearcă şi reuşesc să impună altora propria lor politică de producţie sau de preţuri; ele exercită asupra celor din urmă un ***„efect de dominaţie"***.

Această idee nu este nouă, dar numai după 1940, prin pana lui François Perroux, ea a servit ca bază a unei revoluţii teoretice. Economistul francez a scris două studii pe această temă, punând bazele teoriei ***„economiei dominante": Esquise d'une théorie de l'économie dominante (Schiţă a teoriei 'economiei dominante)*** şi ***Macrodeciziile.***

- După părerea lui, viaţa economică contemporană se caracterizează **„printr-un ansamblu de raporturi, evidente sau disimulate, între dominanţi şi dominaţi"[2736].**

El a analizat pe larg **„efectul de dominaţie",** rolul jucat de firma sau **„economia dominantă"** şi consecinţele acestora asupra vechilor teorii ale echilibrului economic.

François Perroux afirma că **„efectul de dominaţie, intenţional sau nu, este o influenţă *asimetrică* sau *ireversibilă*** ... Componentele sale sunt: forţa contractuală a unităţii; dimensiunea şi apartenenţa sa la o zonă activă a economiei. **Este firmă *dominantă* orice firmă care prin *dimensiunea sau puterea sa comercială* este în măsură să exercite o *influenţă irezistibilă* şi *ireversibilă* asupra pieţei şi concurenţilor, asupra clienţilor şi furnizorilor săi**. Firma dominantă poate fi aceea care, printre numeroşii mici producători, reprezintă mai mult de 50% din producţia totală. Firma dominantă este aceea care posedă mijloace tehnice mai bune, producând la un cost inferior în comparaţie cu concurenţii săi, sau aceea care beneficiază de un credit mai avantajos, de rezerve financiare mai mari sau de oarecare privilegii acordate de autorităţile publice (decurgând din politica economică aplicată în timp şi spaţiu)"[2737].

După părerea lui François Perroux**, „există firme dominante aproape în toate sectoarele economice".**

Şi în relaţiile economice internaţionale există firme sau naţiuni capabile să exercite un efect de dominaţie.

De fiecare dată când intră în acţiune o firmă sau o economie dominantă, piaţa va suferi ***importante transformări***.

2735 **François Perroux (1903–1987)** s-a născut la Lyon. În anul 1928 a absolvit studiile superioare economice şi a început lunga sa carieră universitară în acelaşi an: 1928–1937 Universitatea Lyon; 1935–1955 Facultatea de Drept din Paris; 1955–1974 Collège de France. Cercetător ştiinţific remarcabil, Perroux a fondat în 1944 L'Institut de Science Économique Appliquée. François Perroux a devenit Doctor Honoris Causa a nu mai puţin de 15 universităţi străine, printre care şi celebra London School of Economics. Lucrări principale: ***Le Capitalisme*** (1948); ***L'Économie du XX-ème siècle*** (1961); ***Les Techniques quantitatives de la planification*** (1965); ***Pouvoir et économie*** (1973); ***Les Entreprises transnationales et le nouvel ordre économique international*** (1980); ***Économie appliquée*** (1948–1987) etc.

2736 François Perroux, *L'économie de XX-ème siècle*, deuxième édition augmentée, P.U.F., Paris, 1964, p. 27.

2737 François Perroux, *Les Entreprises transnationales et le nouvel ordre économique international,* Lyon, 1980, p. 64.

1. Firma sau economia dominantă poate să constrângă pe alţii să se adapteze în loc să se adapteze ea însăşi mediului în care acţionează .

„Cantităţile globale ale economiei dominante au variaţii larg autonome; cantităţile globale ale economiilor dominante sunt plastice (variabile) în raport cu precedentele”[2738].

François Perroux a arătat, printre altele, cum acţionează firma dominantă pentru a influenţa preţurile. **Ea poate să emită o cerere relativ mai mică** (comparată cu cuantumul producţiei sale) **faţă de concurenţii săi**, pentru că ea însăşi integrează (în unităţile sale componente) transformarea în produse finite a unor materii prime de care dispune.

Totodată, **ea poate oferi relativ mai puţin**, pentru că transformă ea însăşi (prin operaţii succesive) unele produse (anterior finite) în produse intermediare. Aceasta o pune în situaţia de a vinde pe piaţă la preţuri mai bune. Preţurile practicate de ea se impun pe întreaga piaţă.

2. Firma (economia) dominantă pătrunde în mecanismele distribuirii creditului şi redistribuirii veniturilor în interes propriu.

Prin acordarea de credite cumpărătorilor săi, pătrunde în activitatea concurenţilor mai slabi şi, cu timpul, exercită o influenţă crescândă şi asupra marilor organisme distribuitoare de credit. Ea poate, astfel, să influenţeze chiar terţe pieţe pe care în prezent nu efectuează tranzacţii directe. Prin mecanismele monetare şi ale creditului, firmele dominante reuşesc să redistribuie veniturile în interes propriu.

3. Firma dominantă influenţează condiţiile în care se realizează echilibrul pieţei.

François Perroux susţine că, în anumite condiţii, firma dominantă poate exercita o influenţă fericită asupra echilibrului de pe piaţă, din cauză că ea are posibilităţi mai mari de a fi mai la curent cu variaţiile cererii decât numeroasele întreprinderi mici.

În acest caz, **nu putem** vorbi de un **echilibru spontan**, ci de unul **provocat**, sau, mai bine zis, **impus** la nivelul convenabil firmei dominante. Dar trebuie avut în vedere că erorile de calcul privind dimensiunea pieţei controlată în proporţie de 80% de către firma dominantă au consecinţe mult mai grave asupra echilibrului economic, întrucât ele nu pot fi compensate de către celelalte firme, în timp ce în absenţa unei asemenea firme, erorile comise de multitudinea întreprinzătorilor de forţă apropiată ar avea şanse de a se compensa, iar piaţa s-ar putea autoregla.

Aşadar, după părerea lui François Perroux, **existenţa firmei dominante constituie o piedică pentru realizarea echilibrului automat şi a oricărui echilibru, în general**. Orice dezechilibru datorat acţiunii dominante devine „o deviaţie întreţinută şi cumulativă, în comparaţie cu echilibrul schimbului pur; noi nu vom întâlni niciodată condiţiile necesare unei eliminări sau unei corectări a acestei deviaţii”[2739].

Pe baza ideii de dominaţie, François Perroux a făcut o critică severă teoriei echilibrului, mai ales a celei formulate de Vilfredo Pareto. Pentru Perroux, în economia modernă există, pe lângă **„microdeciziile”** luate de **„microunităţi”** şi **„macrodeciziile”** luate de **„macrounităţi”** (de exemplu: statul, cartelurile, trusturile etc.) şi care privesc mărimile globale (la nivel interramuri, zonal sau naţional, uneori chiar internaţional). Dar şi „macrodeciziile” luate de unele „macrounităţi” pot să fie contradictorii şi, în acest caz, o „macrounitate” mai puternică poate să-şi impună punctul său de vedere, de fapt, interesele sale.

Spre deosebire de Vilfredo Pareto, care considera că **„macrodeciziile” sunt incompatibile cu „microdeciziile”,** François Perroux arată că ele pot fi (în anumite condiţii) şi compatibile. Deciziile microunităţilor nu pot schimba mediul în care ele se produc, „orizontul economic al fiecărei unităţi nu încalcă orizontul economic al unei unităţi vecine”[2740].

Dar în economia contemporană nu există numai microunităţi şi microdecizii. Există şi macrounităţi care sunt inegale între ele şi care pot să exercite o anumită constrângere şi să suporte alta. Macrodeciziile statului sau ale diferitelor grupuri (carteluri, trusturi etc.) impun firmelor, juridic independente, o anumită disciplină. În această situaţie, consideră François Perroux, este necesară elaborarea unei noi teorii generale a echilibrului economic în care procesul de dominaţie să ocupe rolul pe care îl merită.

2738 François Perroux, *Pouvoir et économie*, Paris, 1973, p. 28.
2739 François Perroux, *Pouvoir et économie*, Paris, 1973, p. 37.
2740 François Perroux, *Pouvoir et économie*, Paris, 1973, p. 54.

Teoria economiei dominante a lui François Perroux a fost îndreptată împotriva argumentelor liberalismului pur, tradițional, privind armonizarea automată a intereselor proprii individuale cu cele generale, în procesul luptei de concurență de pe piață.

El consideră că **din moment ce există firme dominante şi că această dominație este ireversibilă, înseamnă că teoria armoniei generale nu mai poate fi susținută**. Dominația firmelor – şi nu numai a lor – se va exercita în propriul interes, care, de regulă contravine interesului general.

- **Astăzi** – spune François Perroux – **nu mai poate fi susținută teza că există un proces de armonizare automată a intereselor tuturor firmelor. Influența şi dominația marilor firme este ireversibilă. Laissez-faire-ul nu mai este libertate pentru toți. El s-a transformat în libertatea firmelor dominante**.

O variantă a teoriei economiei dominante a lui François Perroux se referă la relațiile economice internaționale. Autorul francez consideră că pe arena internațională există **„țări factor", „piețe regionale", „schimburi asimetrice" şi „economii dominante", „poli de creştere" ('poles de croissance')**, care exercită o influență determinantă în economia mondială. Asemenea structuri sunt reprezentate, după părerea lui, de țările dezvoltate şi de economiile avansate, în jurul cărora gravitează țările cu economie mai puțin dezvoltată. Pe aceste baze a fost elaborată **doctrina „interdependenței asimetrice",** care susține necesitatea dezvoltării între țări a unor „schimburi polarizante", în jurul unor „țări factor" şi „piețe regionale". În felul acesta se realizează o integrare economică internațională în jurul şi în funcție de interesele unor „țări şi economii de gravitație" (cele avansate).

O asemenea abordare conduce direct la **teoria „economiei periferice"** elaborată de argentinianul **Raul Prebisch (1901–1986)** şi la **„teoria economiei dominante"** dezvoltată de brazilianul **Celso Furtado (născut în anul 1920)**.

Raul Prebisch distinge **două tipuri de economii**:

- **„Economiile periferice",** proprii **țărilor subdezvoltate**, caracterizate prin: structuri asimetrice ale producției interne (predomină agricultura, ramurile extractive şi de prelucrare primară); tehnici de lucru tradiționale (arhaice); eficiență scăzută; producție redusă; nivel de trai scăzut; nivel de instruire redus; comerț exterior slab eficient etc.
- **„Economiile de centru",** proprii **țărilor dezvoltate**, caracterizate prin: complexitatea producției interne (predomină ramurile de prelucrare avansată); tehnică performantă; înaltă eficiență; producție abundentă; nivel de trai superior; nivel de instruire ridicat; comerț exterior mai eficient etc.

În aceste condiții, apreciază **Celso Furtado**, „economia periferică" nu este numai subdezvoltată, ci şi „dependentă" de „centru". Specializarea economiilor rămase în urmă se face sub presiunea țărilor avansate şi în interesul valorificării marelui capital internațional. „Economiile de centru" se transformă – astfel – în „economii dominante" (François Perroux) şi au posibilitatea da a influența dezvoltarea altor țări, fără a fi, la rândul lor, influențate sensibil de acestea. La rândul lor, „economiile periferice" devin „economii dominate" şi „dependente" de primele, menținându-se subdezvoltate.

La rândul său, **Raul Prebisch** apreciază că **subdezvoltarea** nu precede, ci urmează procesului generalizării economiei de piață (la nivel planetar) şi că ea este rezultatul normal şi consecința firească a mecanismelor relațiilor economice internaționale (desfăşurate între state cu niveluri de dezvoltare şi structuri interne atât de diferite).

19. CREŞTEREA ECONOMICĂ

19.1. PROBLEME METODOLOGICE

Elemente disparate ale preocupărilor de abordare a creşterii economice pot fi decelate încă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în dinamica gândirii şi practicii mercantiliste.

Pentru prima dată în istorie, **fiziocraţii** au elaborat, încă la mijlocul secolului al XVIII-lea, un model macroeconomic al reproducţiei produsului social global al Franţei (vezi, în special, punctul **4.2.7.** mai sus).

În operele **clasicilor englezi** poate fi sesizată, în mod clar (mai ales la Ricardo), o filosofie şi o dinamică a creşterii economice.

Apoi, **Karl Marx**, pornind de la exemplul fiziocrat, a dezvoltat două modele macroeconomice ale reproducţiei sociale. Mai întâi, la fel ca fiziocraţii, a construit un model al reproducţiei simple. Apoi, a elaborat modelul reproducţiei lărgite, în care există două sectoare ale economiei: primul, producător de mijloace de producţie, al doilea, producător de bunuri de consum. Tot el a stabilit condiţiile trecerii de la reproducţia simplă la cea lărgită, precum şi legăturile de intercondiţionare dintre sectoarele economiei naţionale în fiecare tip de reproducţie (vezi, în special, punctul **9.3.8.** mai sus).

Şcoala de la Viena şi neoclasicii (perioadei 1870–1918) s-au preocupat mai ales de studierea stărilor de echilibru şi mai puţin, sau indirect, de analiza problematicii nemijlocite a creşterii economice. Modelele matematice elaborate de neoclasici au analizat cu predilecţie comportamentul agenţilor economici (producători, consumatori) optimizarea la nivelul firmelor sau consumatorilor, echilibrul micro sau macroeconomic şi – mai puţin – problematica creşterii economice. Contribuţia lor esenţială la aplicarea matematicii în economie a servit mai târziu modelării diferitelor procese economice, inclusiv a celor referitoare la creştere şi dezvoltare.

- **Problematica creşterii economice s-a constituit în subiect de sine stătător al cercetării şi reflecţiei teoretice, ca şi al politicilor practice nemijlocite abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea**. Declanşate de John Maynard Keynes în perioada interbelică, preocupările vizând creşterea economică s-au accentuat în perioada următoare, când au fost propuse şi chiar aplicate diferite modele concrete.

În evoluţia de până acum a abordărilor teoretice şi practice cu privire la creşterea economică se pot distinge **două etape**.

- **Prima**, începută în perioada interbelică şi extinsă până la jumătatea anilor ’70 ai secolului trecut, în care preocupările s-au concentrat asupra problematicii la nivelul firmelor şi economiilor naţionale.
- **A doua**, începută la mijlocul anilor ’70 ai secolului al XX-lea, a extins aria investigaţiilor la nivel mondoeconomic şi s-a concretizat în elaborarea unor teorii şi modele globale ale creşterii economice.

În ultimele decenii ale secolului al XX-lea, problematica creşterii a fost legată strâns de studierea altor probleme ale evoluţiei economice, precum subdezvoltarea, ordinea economică internaţională, globalizarea economiei mondiale, criza energetică şi a resurselor primare, alimentaţia, populaţia, sau poluarea mediului ambiant etc.

Definirea obiectului teoriilor creşterii economice are la bază însuşi conceptul de ***creştere economică***. Deşi nu există o unanimitate a definiţiilor date creşterii economice, totuşi, mulţi economişti apreciază că aceasta desemnează ***„Creşterea cantităţii de efecte (economice) utile, într-o perioadă determinată”***[2741].

2741 Betty G. Fishman and Leo Fishman, *The American Economy*, Princeton, 1962, p. 258. Există şi alte definiţii ale creşterii economice: **a)** „Creşterea produsului pe locuitor” sau „pe ora de muncă” (W. Arthur Lewis). **b)** „Creşterea pe termen lung a capacităţii unei ţări de a asigura aprovizionarea crescândă a populaţiei cu diferite bunuri economice” (Simon Kuznets). **c)** „Tendinţele pe termen lung ale fenomenelor macroeconomice” (Aurel Iancu). În ultima perioadă – după 1970 îndeosebi – se depun eforturi pentru a delimita conceptele: „creştere economică”, „dezvoltare”, „progres”. Astfel, *creşterea* se referă în esenţă la sporul cantitativ al unor indicatori sintetici macroeconomici. *Dezvoltarea* are în vedere şi ansamblul modificărilor din economia naţională sau mondială (mişcare, evoluţie) punând accent pe schimbările calitative. *Progresul* indică sensul ascendent al mişcării şi implicaţiile ei asupra standardului de viaţă. Deci, **PROGRES > DEZVOLTARE > CREŞTERE**. Originea teoriilor şi modelelor de creştere economică, se pare, o găsim la FIZIOCRAŢI (în special în *Tableau économique* a lui François Quesnay, 1758). Ulterior, contribuţii la teoria creşterii economice aduce Scoala Clasică de Economie Politică (mai ales prin Adam Smith), apoi marxismul (Karl Marx*, Capitalul,* vol. II). Un impuls cu totul major primesc cercetările în domeniu prin lucrările lui J. M. Keynes

Măsurarea creşterii economice se face în două feluri.

- **În mod absolut, prin compararea unor indicatori macroeconomici** – la începutul şi sfârşitul perioadei analizate – cum ar fi *Produsul Național Brut (PNB), Produsul Intern Brut (PIB), Produsul Național Net (PNN), Venitul Național (Y)* etc.
- **În mod relativ, prin evoluția nivelului unor indicatori macroeconomici pe locuitor**: PNB/loc.; PIB/loc.; PNN/loc.; Y/loc. etc.

Pentru a avea o **„creştere economică pozitivă"** este necesar ca indicatorii pe locuitor să aibă o evoluție ascendentă de la o perioadă la alta. Aceasta se realizează când ritmurile medii anuale de creştere ale indicatorilor macroeconomici de rezultate globale sunt superioare ritmurilor medii de creştere a populației.

$$(PNB_0/N_0 < PNB_1/N_1 < \ldots) \text{ sau } (r_{PNB} > r_N)$$ unde:

$PNB_{1,0}$ – PNB în perioada curentă şi anterioară;
r_{PNB}; r_N – ritmurile medii anuale de creştere ale indicatorilor respectivi

În cazul **„creşterii economice zero"** indicatorii pe locuitor rămân nemodificați în perioade succesive. O astfel de situație (staționară) se realizează când ritmurile de creştere ale indicatorilor macroeconomici de rezultate şi populației sunt egale.

$$(PNB_0/N_0 = PNB_1/N_1 = \ldots) \text{ sau } (r_{PNB} = r_N)$$

În cazul **„creşterii economice negative"** indicatorii pe locuitor se reduc de la o perioadă la alta. Acum ritmurile de creştere a populației sunt superioare ritmurilor de creştere a indicatorilor macroeconomici de rezultate.

$$(PNB_0/N_0 > PNB_1/N_1 > \ldots) \text{ sau } (r_{PNB} < r_N)$$

Obiectivul esențial şi curent al teoriilor creşterii economice ar putea fi **studierea condițiilor reproducției lărgite a capitalului social**, a factorilor care determină creşterea ***venitului național*** şi efectele acestuia din urmă asupra raportului dintre producție şi consum.

Sensul cel mai restrâns al teoriilor creşterii economice l-ar putea constitui, în ultimă instanță, **studierea factorilor care determină evoluția venitului național (a valorii nou create)**. Se ştie că printre factorii cu cea mai mare influență asupra evoluției venitului național se înscrie ***rata acumulării*** (raportul procentual între fondul de acumulare şi venitul național). Iată de ce caracteristica cea mai profundă a teoriilor şi modelelor creşterii economice este ***importanța primordială acordată ratei acumulării, economiilor şi investițiilor***.

Unii autori consideră că „Investițiile, respectiv economiile în vederea acumulării, sunt esențiale pentru creşterea economică. Trebuie să se sublinieze, totuşi, că economiile în sine nu contribuie la creşterea economică. Ele contribuie la creşterea economică numai dacă sunt investite şi utilizate în mod productiv"[2742].

Economistul rus **V. S. Nemcinov** defineşte obiectul teoriilor creşterii drept ***evidențierea rolului ratei acumulării***[2743]. Economistul german Karl Günther Schöpf afirmă că într-o teorie a creşterii, ***„funcția investițiilor este cea care poate fi denumită „motorul" modelului"***[2744].

Dacă **în perioada interbelică** teoria creşterii economice era dominată de ideea ***primordialității consumului*** (vezi modelul keynesist), **după război**, prioritare în teoria şi practica problemei devin ***investițiile***, nu numai ca factor de sporire a cererii, dar şi a ofertei.

Pe drumul utilizării matematicii în economie vor merge în perioada postbelică tot mai mulți economişti. Vom asista, astfel, la o „matematizare" crescândă a studiilor din diferite domenii ale vieții economice. Investigațiile în câmpul creşterii economice vor beneficia de

---

în perioada interbelică. După cel de al doilea război mondial, creşterea economică devine unul din cele mai „arzătoare" subiecte ale cercetării, atât la nivelul micro-, macro-, cât şi mondoeconomic.

2742 Betty G. Fishman and Leo Fishman, *The American Economy*, Princeton, 1962, p. 262.

2743 V. S. Nemcinov, *Ekonomiko-matematiceskie metodi i modeli*, Moscova, 1962, p. 22–28.

2744 Karl Günther Schöpf, *Die wachstummodelle von Joan Robinson*, Nicholas Kaldor und D. C. Champernowne, München, 1961, p. 75.

teorii şi modele microeconomice, macroeconomice sau globale, şi toate vor fi argumentate cu un instrumentar matematic riguros.

În tendința de „matematizare" a economiei, mai puternică în primele două decenii postbelice, uneori s-a încercat „prinderea" într-o formulă sau alta chiar şi a unor realități poate necuantificabile (psihologia oamenilor, de exemplu).

Teoriile şi modelele creşterii economice pot să fie:

- **Agregate** care privesc relația producție-consum la nivelul economiei naționale, nediferențiată pe ramuri;
- **Dezagregate** care se referă la evoluția raportului producție-consum la nivelul ramurilor sau unităților economice (de exemplu, modelele input-output sau funcțiile de producție).

Fie că sunt agregate sau dezagregate, modelele creşterii se formalizează cu ajutorul unor ***sisteme de ecuații***, care stabilesc legăturile între variabilele dependente şi cele independente.

În teoriile şi modelele macroeconomice sau globale, de regulă, rolul economic al statului, mai ales sub forma participării la procesul de reproducție, este o problemă de fond şi cu toate acestea statul nu apare, în mod direct, în teoriile creşterii economice şi nu apare – deloc – în modelele creşterii. Aceasta nu înseamnă că în doctrinele dirijiste, şi chiar neoliberale, nu se sugerează măsuri de politică economică din partea statului.

Unii autori clasifică modelele creşterii economice în:

- **Ideale**, considerate, în principal, ca simple construcții mentale, teoretice, fără legătură cu realitatea, chiar dacă unii autori caută în datele statistice conținutul parametrilor utilizați;
- **Experimentale sau econometrice**, utilizează masiv relațiile stohastice şi informația oferită de sursele statistice.

Noi apreciem că în ciuda acestei grupări a modelelor creşterii economice în ideale şi experimentale, relația dintre ele este foarte strânsă, îmbinând, fiecare, în proporții diferite, atât teoria cât şi practica.

Nu este posibil, mai ales în domeniul economic, să se separe total teoria de practică, cercetătorul oricât ar fi de genial nu poate elabora un model ideal fără nici o legătură cu realitatea. Orice construcție logică în teoria economică porneşte de la realitate, se întemeiază pe evoluția ei şi o vizează în mod direct. După **sursa de inspirație**, teoriile şi modelele creşterii pot fi:

- **Dirijiste** – macroeconomice;
- **Neoclasice –** microeconomice sau chiar macroeconomice:
- **Structurale** – de tip input-output:
- **Globale** – mondoeconomice.

După **considerarea sau nu a variantei „timp",** pot fi:

- **Statice**, care analizează situația la un moment dat sau pe un interval foarte scurt. După părerea noastră, este un nonsens să se vorbească de modele statice ale creşterii economice, pentru că creşterea este – esențialmente – un proces dinamic.
- **Dinamice**, incluzând influența factorului timp, în mod explicit, şi se referă la intervale mai lungi.

19.2. NOȚIUNI SPECIFICE

Teoriile şi modelele de creştere economică operează cu o serie de noțiuni specifice, între care le amintim şi le analizăm pe următoarele:

- **coeficientul capitalului (C, C_m);**
- **productivitatea investițiilor (σ, σ_m);**
- **multiplicatorul (M);**
- **acceleratorul (A);**
- **funcția producției [$Y = f(x)$]**.

19.2.1. COEFICIENTUL CAPITALULUI

A fost definit, prima dată, de Roy Forbes Harrod[2745], în anul 1936[2746]. El a pornit de la ideea că în examinarea unei economii dinamice, trebuie avute în vedere relațiile reciproce dintre:

- **forța de muncă;**
- **produsul sau venitul pe locuitor;**
- **cantitatea disponibilă de capital.**

Dacă primii doi factori sunt priviți ca variabile independente, atunci nevoia de capital va crește în același ritm ca și populația (cu condiția menținerii constante a cunoștințelor tehnice).

„Această nevoie va putea fi satisfăcută – apreciază Harrod – dacă populația economisește o *fracțiune constantă* din venitul său. Iar mărimea acestei fracțiuni depinde de raportul dintre valoarea întregului capital în funcțiune și valoarea venitului de-a lungul unei perioade. Dacă nu există progres tehnic, iar rata dobânzii nu se schimbă, **raportul dintre valoarea capitalului în funcțiune și venitul unei perioade, pe care putem să-l numim *coeficientul capitalului***, va rămâne constant”[2747].

Coeficientul mediu al capitalului este, deci, un raport între capitalul în funcțiune și venitul unei perioade:

$$C = \frac{K}{Y}$$

și arată **câte unități de capital în funcțiune sunt necesare pentru a obține o unitate de venit**.

Coeficientul marginal al capitalului se calculează ca raport între sporul capitalului și sporul venitului și arată **câte unități suplimentare de capital sunt necesare pentru a crește venitul cu o unitate**.

$$C_m = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$$

unde:
C, C_m - coeficientul capitalului (mediu, marginal);
K - capitalul în funcțiune;
ΔK - capitalul suplimentar (investiția suplimentară de capital, creșterea de capital);
Y - venitul unei perioade;
ΔY - sporul de venit ca urmare a creșterii capitalului.

Întrucât ΔK = I **I – investițiile** rezultă:

$$C_m = \frac{I}{\Delta Y}$$

unde:
C - arată câte unități de capital în funcțiune sunt necesare pentru a obține o unitate de venit;
C_m - arată ce sumă de capital trebuie investit pentru a spori venitul cu o unitate.

Și unul și altul din cei doi coeficienți reflectă o eficiență mai mare, cu cât sunt mai mici.

În concepția lui Harrod **coeficientul capitalului are o dublă natură**:

- **Raport tehnic**, exprimă mărimea capitalului necesar, în condițiile date ale tehnicii, pentru a produce o unitate de venit;
- **Raport statistic**, între capitalul în funcțiune și venitul care se obține cu el.

2745 **Roy Forbes Harrod (1900–1978)** s-a născut la Norfolk, Anglia. Tatăl lui era om de afaceri, iar mama, scriitoare. Student, prieten și colaborator al lui Keynes, Harrod și-a desfășurat cariera universitară la Oxford. În 1945 a preluat de la Keynes conducerea publicației „Economic Journal”, pe care a îndeplinit-o până în 1966. A fost înnobilat în anul 1959 și a devenit Sir. Lucrări principale: *The Trade Cycle* (1936); *An Essay in Dynamic Theory* (1939); *Towards a Dynamic Economics: Some recent Developments of Economics Theory and their Application to Policy* (1948); *The Life of John Maynard Keynes* (1951); *The British Economy* (1963); *Economic Dynamics* (1973) etc.
2746 Roy Forbes Harrod, *The Trade Cycle: An Essay*, Calderon Press, Oxford, Anglia, 1936. Vezi și *Towards a dynamic economics*, London, MacMillan, 1963 (prima ediție a apărut în 1948).
2747 Roy Forbes Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 22.

19.2.2. PRODUCTIVITATEA INVESTIŢIILOR

Noţiunea de „productivitate a investiţiilor" a fost introdusă în teoria economică prin contribuţia americanului EVSEY DOMAR[2748], în anul 1946[2749].

El aprecia: „Pentru ocuparea deplină a forţei de muncă, este necesar ca ritmul anual de creştere a venitului să fie egal cu produsul dintre înclinaţia marginală spre economisire şi productivitatea medie a investiţiilor"[2750].

Adică $\mathbf{G = s' \cdot \sigma}$ Ştim că:

$\mathbf{C = \frac{K}{Y}}$ **sau** $\mathbf{C_m = \frac{\Delta K}{\Delta Y} = \frac{I}{\Delta Y}}$ **şi** $\mathbf{\sigma = \frac{Y}{K}}$ **sau** $\mathbf{\sigma_m = \frac{\Delta Y}{I}}$ Prin urmare:

$\mathbf{\sigma = \frac{1}{C}}$ **sau** $\mathbf{\sigma_m = \frac{1}{Cm}}$ unde:

σ – productivitatea medie a investiţiilor, arată câte unităţi de venit se obţin cu o unitate de capital în funcţiune; σ_m – arată cu câte unităţi creşte venitul la creşterea cu o unitate a capitalului (sau la o unitate de capital investită).

Acest indicator, în expresie medie sau marginală, **indică o sporire a eficienţei când are tendinţă crescătoare**.

19.2.3. MULTIPLICATORUL INVESTIŢIILOR

Se pare că primul care a folosit noţiunea de multiplicator a fost Richard Ferdinand Kahn, în 1931[2751]. Multiplicatorul a căpătat o largă circulaţie în literatura economică în special după apariţia lucrării lui John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, în 1936.

John Maynard Keynes priveşte teoria multiplicatorului ca pe o parte integrantă a concepţiei sale referitoare la **ocuparea mâinii de lucru**.

„În împrejurări date – scrie Keynes – se poate stabili un raport determinat, care urmează a fi definit multiplicator, între venit şi investiţii ... între volumul total al ocupării mâinii de lucru şi volumul de ocupare direct legat de investiţii"[2752].

- **„Multiplicatorul – arată Keynes – ne spune că atunci când are loc un spor al investiţiilor globale, venitul va creşte cu o mărime care este de „M" ori mai mare decât sporul de investiţii"[2753].**

Deci $\mathbf{\Delta Y = M\,\Delta I}$ de unde $\mathbf{M = \frac{\Delta Y}{\Delta I}}$ şi cum $\mathbf{Y = C + I,\ C = Y - I,\ I = Y - C,}$ avem:

$\mathbf{M = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta C}}$ Simplificând cu $\mathbf{\Delta Y}$ obţinem: $\mathbf{M = \frac{\frac{\Delta C}{\Delta Y}}{\frac{\Delta Y}{\Delta Y} - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}}$ unde:

2748 **David Evsey Domar** (pe numele său adevărat Domashevitsky) s-a născut la Lodz, în Rusia (astăzi, oraş polonez), în anul 1914. Emigrant în SUA în 1936, a obţinut licenţa în matematică (Michigan 1941) şi doctoratul în economie (Harvard 1947). Cercetător ştiinţific (1943–1946), profesor universitar (1946–1947 Carnegie Institute of Technology), (1947–1948 Chicago University), (1948–1958 Johns Hopkins University), (1958–1984 Massachusetts Institute of Technology). Lucrarea principală: *Essays in the Theory of Economic Growth*, Oxford University Press, New York, 1957.

2749 Evsey D. Domar, *Capital Expansion, Rate of Growth and Employment,* „Econometrica", vol. 14, p. 137–147, 1946. Vezi şi *Essays in the Theory of Economic Growth*, Oxford University Press, New York, 1957, p. 74-74 (notă de subsol de pe pagină).

2750 Vezi Michel Beaud, Gilles Dostaler, *La pensée économique depuis Keynes*, Editura Seuil, Paris, 1993, p. 285.

2751 **Richard Ferdinand Kahn, *The Relation of Home Investment to Unemployment*** (*Raportul dintre investiţiile interne şi ocupare*), în **„Economic Journal"**, London, vol. LI, iunie 1931, p. 173.

2752 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Bucureşti, 1970, p. 140.

2753 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor,* Bucureşti, 1970, p. 141.

$\frac{\Delta C}{\Delta Y}$ **- înclinația marginală spre consum**.

Deci: $M = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$ unde:

M – arată efectul multiplicator al investițiilor asupra venitului.

Cum însă $M = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - c'} = \frac{1}{s'}$ **rezultă că „M" este**

- **direct proporțional cu înclinația marginală spre consum**[2754]

(c' = ΔC/ΔY). Deci, cu cât va fi mai mare partea din venit (şi din sporul venitului) alocată consumului, cu atât multiplicatorul va fi mai mare. Sau, cu cât se consumă mai mult din venit, cu atât o investiție mai mică va crea un venit mai mare şi invers.

- **invers proporțional cu înclinația marginală spre economisire**

(s' = ΔS/ΔY). Deci, cu cât va fi mai mare partea economisită din venit (şi din sporul venitului), cu atât multiplicatorul va fi mai mic şi invers. Sau, cu cât se economiseşte mai mult din venit, cu atât eficiența investițiilor va fi mai mică şi invers.

Sigur, într-o economie rațională nu putem întâlni decât următoarele relații:

$0 < \frac{C}{Y} < 1$ **şi** $0 < \frac{S}{Y} < 1$ pentru că dacă:

- **Y = C, înseamnă că tot venitul național se consumă;**
- **Y = S, înseamnă că tot venitul național se economiseşte.**

Ambele situații sunt absurde.

Între coeficientul capitalului, productivitatea investițiilor şi multiplicator se pot stabili următoarele relații:

$$C = \frac{K}{Y}, \quad C_m = \frac{I}{\Delta Y}, \quad \sigma = \frac{Y}{K}, \quad \sigma_m = \frac{\Delta Y}{I}, \quad M = \frac{\Delta Y}{I}, \text{ deci: } M = \sigma = \frac{1}{C}$$

19.2.4. ACCELERATORUL

Acceleratorul sau **„coeficientul de accelerație"** sau **„principiul acceleratorului"** – variații de vocabular care reflectă şi anumite deosebiri de interpretare – exprimă şi măsoară ***efectul creşterii venitului asupra investițiilor***, oferind, astfel, o explicație teoretică asupra evoluției acumulării de capital. Iată de ce unii economişti definesc „teoria principiului accelerației" ca „teorie completă a investițiilor"[2755].

În sens larg, teoria acceleratorului face ca ***investiția să depindă de proporția în care evoluează venitul***.

Cu alte cuvinte, putem aprecia că investiția viitoare depinde de evoluția venitului, de rata scontată a profitului. Dacă întreprinzătorii se aşteaptă ca ritmul de creştere al cererii pentru produsul lor să fie egal, în perioadele următoare, cu cererea pe care tocmai au înregistrat-o, şi ca partea de profit să rămână neschimbată ... ei vor investi într-un fel care va corespunde modelului pur al acceleratorului"[2756].

2754 De exemplu: dacă Y = 10; C = 9; S = 1; rezultă M = 10 şi deci Y = 10 I, dacă C = 8; Y = 5 I; dacă C = 7; Y = 3,33 I etc.
2755 James S. Duesenberry, *Business Cycles and economic growth*, McGraw–Hill, New York, 1958, p. 31.
2756 *Theories of economic growth*, by Bert F. Hoselitz şi alții, capitolul semnat de H. J. Burton, p. 285.

◆ **Acceleratorul** a fost introdus în economia politică de americanul **John Maurice Clark**[2757], în anul 1917.

Formula acceleratorului este următoarea:

$$I_t = A(t_{+1} - t), \quad \text{sau} \quad A = \frac{I_t}{(Y_{t+1} - Y_t)}$$

unde: **I_t - investiţia dorită în anul t;**
Y_{t+1}, Y_t - venitul anului t + 1 şi al anului t
A - acceleratorul.

În felul acesta, **A** exprimă investiţia anului **t**, necesară pentru obţinerea **creşterii dorite** a venitului în perioada **(t; t +1)**.

La prima vedere între **A** şi C_m nu există nici o deosebire, dar analiza mai atentă relevă că:

$$I_{t-1} = C_m(Y_t - Y_{t-1}), \text{ sau } C_m = \frac{I_{t-1}}{(Y_t - Y_{t-1})}, \quad I_t = A(Y_{t+1} - Y_t), \; A = \frac{I_t}{(Y_{t+1} - Y_t)}$$

De aici rezultă că:

- **C_m – arată care trebuie să fie volumul investiţiilor în anul t-1 pentru a obţine o creştere de venit în anul t.**
- **Invers, A ne arată care trebuie să fie creşterea venitului în perioada t-1, t, pentru a determina în anul t – 1 o anumită investiţie.** Cu alte cuvinte, coeficientul capitalului este **un parametru al ofertei de investiţii, iar acceleratorul un parametru al cererii de venit**.
- În calculul coeficientului capitalului **volumul investiţiilor este variabila independentă care determină sporirea veniturilor viitoare**. În calculul acceleratorului **creşterea venitului** (a cererii) **este variabila independentă care determină un anumit volum al ofertei de investiţii**.
- Între acceleratorul investiţiilor şi coeficientul marginal al capitalului există şi o deosebire cantitativă. Acceleratorul se obţine adunând la coeficientul marginal al capitalului, mărimea înclinaţiei marginale spre economisire. Deci, **$A = C_m + s'$** sau **$C_m = A – s'$**, unde **s'** – înclinaţia marginală spre economisire.

Principiul acceleratorului funcţionează astfel:

- Dacă venitul nu creşte în ritmul cerut de investitori, apare o capacitate de producţie excedentară. Întreprinzătorii îşi reduc investiţiile şi chiar stocul de capital existent. Reducerea investiţiilor provoacă noi diminuări ale venitului, astfel încât nu se poate ajunge la nivelul necesar „de echilibru" al acceleratorului.
- Dacă ritmul de creştere al venitului este mai mare decât cel scontat de întreprinzători, atunci ei îşi măresc investiţiile. Au loc astfel noi creşteri ale venitului şi se depăşeşte, prin aceasta, nivelul „de echilibru" al acceleratorului.

Deci, în concluzie, pe baza principiului ***acceleratorului***, **investiţiile viitoare vor evolua direct proporţional cu evoluţia veniturilor dorite de întreprinzători**.

La ***coeficientul capitalului*** **veniturile viitoare evoluează direct proporţional cu dinamica investiţiilor**.

19.2.5. FUNCŢIA DE PRODUCŢIE

În forma cea mai generală , funcţia producţiei leagă volumul producţiei (output, ieşiri, rezultate) şi variaţiile ei, de o serie de variabile independente (input, intrări, factori de producţie). Funcţia convenţională a producţiei este, deci, o relaţie *input-output*, între intrările în producţie şi ieşirile din producţie.

Dacă privim producţia în continuitatea ei, **intrările sunt *incremente (creşteri)* ale capitalului utilizat (Δ*K*) sau investiţii**, iar **ieşirile sunt *incremente ale produsului (venitului)* (Δ*Y*)**.

Relaţia dintre intrări şi ieşiri devine astfel o relaţie între **I** şi **ΔY** exprimabilă fie prin „coeficientul marginal al capitalului" **(C_m = ΔK/ΔY = I/ΔY),** fie prin „productivitatea

2757 John Maurice Clark a fost fiul lui John Bates Clark. Vezi, pentru amănunte, Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.

marginală a investițiilor" **($\sigma_m = \Delta Y/\Delta I$)**. Rezultă că forma generală a funcției producției poate fi: **Y = f(x),** sau **Y = f(l).**

Cea mai cunoscută funcție de producție este cea a economiștilor americani **Charles William Cobb** și **Paul Howard Douglas (1892–1976)** , de forma:

$$Y = a * L^{\alpha} * K^{\beta}$$ unde:

Y – volumul venitului (producției) obținut;
a – o constantă;
L – numărul populației ocupate;
K – capitalul constant utilizat (uneori doar capitalul fix);
α, β – coeficienți de elasticitate ai volumului rezultatelor în raport cu modificarea variabilelor independente L și K;
α – arată cu câte unități se modifică venitul (Y) la modificarea cu o unitate a numărului lucrătorilor întrebuințați (L);
β – arată cu câte unități se modifică venitul (Y) la modificarea cu o unitate a capitalului folosit (K).

Dacă avem, de exemplu: $Y = a * L^{\alpha = 0,8} * K^{\beta = 0,4}$

înseamnă că sporirea cu 1% a numărului de lucrători folosiți (L), va determina o creștere a venitului (Y) cu 0,8%. Similar, creșterea cu 1% a valorii capitalului întrebuințat (K) va antrena sporirea cu 0,4% a venitului (Y).

Într-o asemenea funcție se consideră că factorii productivi (capital şi muncă) sunt substituibili între ei.

În literatura dedicată funcției Cobb-Douglas se apreciază că dacă:

- **$\alpha + \beta < 1$, eficiența factorilor de producție este descrescătoare;**
- **$\alpha + \beta = 1$, eficiența factorilor de producție este constantă;**
- **$\alpha + \beta > 1$, eficiența factorilor de producție este crescătoare.**

a – reprezintă aportul altor factori, nenominalizați, la obținerea rezultatului final, față de cei luați în considerare (capital şi muncă). De exemplu: factori naturali, progresul tehnic, modificarea compoziției capitalului etc.

Coeficienții de elasticitate arată: cu câte unități crește venitul (producția) la creșterea cu o unitate a uneia din variabilele independente (capital, muncă etc.).

Cei doi economişti americani au expus – prima dată – modelul lor în anul **1928** în revista **„American Economic Review"**, (C. W. Coob şi P. H. Douglas, ***A theory of production,*** in **„American Economic Review"**, Supplement, 18 martie 1928, p. 139–165. Vezi şi Iosif Anghel, ***Teorii şi modele ale creşterii economice,*** Editura Politică, Bucureşti 1966, p. 144–148), pentru a explica influența capitalului şi muncii asupra venitului național al Statelor Unite ale Americii. De atunci forma specială a funcției **Cobb-Douglas** – în care $\sum\alpha_i = 1$ – este frecvent folosită în analiza problemelor distribuției, producției sau în teoriile şi modelele creşterii economice.

De asemenea, forma generală a funcției Cobb-Douglas **($Y = a\Pi X_i^{\alpha i} \neq 1$)** are numeroase întrebuințări în analiza celor mai diverse probleme ale economiei reale.

19.3. TEORII ŞI MODELE ALE CREŞTERII ECONOMICE

19.3.1. MODELUL MARXIST AL CREŞTERII ECONOMICE

Modelul marxist de creştere economică este un model macroeconomic[2758].
În modelul său, Marx porneşte de la faptul că din produsul social trebuie asigurate:

- înlocuirea capitalului constant consumat în ambele sectoare ale economiei naționale[2759];
- refacerea prin consum individual, la același nivel, a forței de muncă;
- consumul neproductiv al întreprinzătorilor şi al sferei neproductive (din plusvaloare);
- sporirea dimensiunilor factorilor de producție (în cazul reproducției lărgite).

2758 Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 24, București, Editura Politică, 1964, p. 409–547.
2759 Sectorul I produce mijloace de producție; Sectorul II produce bunuri de consum.

Ca orice alt model prezentat, şi acesta porneşte de la o bază teoretic-abstractă de reprezentare a condiţiilor de echilibru, la care realitatea se raportează ca la o unitate de măsură.

Premisele de la care porneşte şi în funcţie de care a fost elaborat sunt:

- În model rămân constante: compoziţia organică a capitalului, coeficientul capitalului, rata plusvalorii, productivitatea muncii, ritmurile de creştere ale capitalului constant, ale celui variabil, ale plusvalorii, ale venitului naţional;
- Preţurile coincid cu valoarea, deci produsele se schimbă la valoarea lor;
- Întregul produs social se realizează între graniţele naţionale;
- Mijloacele de muncă se consumă integral şi îşi transmit dintr-o dată valoarea asupra produsului finit;
- În economie există două sectoare distincte: Sectorul I producător de mijloace de producţie; Sectorul II producător de bunuri de consum.

Dacă:

$$\begin{aligned} I(C + V + P) &= Q_1 \\ II(C + V + P) &= Q_2 \end{aligned}$$ unde:

C - valoarea mijloacelor de producţie consumate;
V - valoarea creată pentru sine;
P - plusvaloarea (plusprodusul).

În cazul **reproducţiei simple** condiţia echilibrului este: $I(V + P) = IIC$

iar în cazul **reproducţiei lărgite**: $I(V + P) > IIC$ sau

$I(V + P) = IIC + c_1 + c_2$ cu condiţia $v_1 = c_2$ unde:

c_1 – capitalul constant acumulat în sectorul I (sub forma mijloacelor de producţie suplimentare adăugate celor consumate şi înlocuite);
c_2 – capitalul constant acumulat în sectorul II (sub forma mijloacelor de producţie suplimentare adăugate celor consumate şi înlocuite);
v_1 – capitalul variabil acumulat în sectorul I (sub forma muncitorilor suplimentari atraşi în producţie alături de cei existenţi).

Ipoteza lui Marx potrivit căreia **creşterea venitului naţional se realizează *exclusiv* prin sporirea, an de an, a *forţei de muncă ocupate***, ajută la dezvăluirea şi teoretizarea condiţiei echilibrului dinamic **I(V + P) > IIC**, în forma sa cea mai generală, şi sugerează că ea este valabilă pentru toate timpurile şi pentru fiecare economie naţională. Această condiţie o regăsim, într-o formă sau alta, implicit şi în modelele care au ca ecuaţie a echilibrului egalitatea dintre sumele economisite şi cele investite:

$$S = I$$ [2760]

19.3.2. TEORII ŞI MODELE NEOCLASICE DE CREŞTERE ECONOMICĂ

Modelele neoclasice de creştere economică şi teoriile corespunzătoare lor sunt de inspiraţie liberală şi neoliberală. Asemenea teorii şi modele sunt, în general, microanalitice (microeconomice), dar pot fi şi macroeconomice.

Operând cu teoria factorilor de producţie, modelele neoclasice explică rezultatele producţiei (venitul) îndeosebi prin aportul a **doi factori**:

- **capitalul (K);**
- **munca (L)**.

Economiştii neoclasici ai creşterii economice[2761] presupun că factorii de producţie sunt substituibili. Pornind de aici ei propun diferite combinaţii ale factorilor producţiei în obţinerea rezultatului final.

Expresia sintetică şi formalizată a acestor preocupări o constituie **funcţia de producţie Cobb-Douglas**. Forma generală a ei este:

2760 Vezi J. M. Keynes, R. F. Harrod, E. Domar, P. A. Samuelson, R. Solow etc.
2761 Robert M. Solow, T. W. Swan, J. E. Meade, P. A. Samuelson etc. Vezi şi Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.

$$Y = a \prod X_i^{\alpha_i}$$ unde:

Y - variabila dependentă (rezultatul, volumul producției, venitul etc.)
a – constantă
X_i – variabile independente (factorii de producție)
α_i - coeficienți de elasticitate. Exprimă influența modificării variabilelor independente X_i asupra rezultatelor Y.

Pentru cazul celor doi factori de producție utilizați, funcția devine:

$$Y = a * L^{\alpha} * K^{\beta}$$ unde:

α – arată cu câte unități se modifică rezultatele (Y) la modificarea cu o unitate a factorului de producție muncă (L).
β – arată cu câte unități se modifică rezultatele (Y) la modificarea cu o unitate a factorului de producție capital (K).

În rândul acestor metode de creştere economică, modelul **Solow-Swan** examinează rolul progresului tehnic în modificarea proporției dintre factorii de producție şi a calității acestora.

Autorii acestui model fac distincție între **trei tipuri de progres tehnic**:

- **care economiseşte capitalul (când $\alpha > \beta$ şi α are tendință de creştere);**
- **care economiseşte munca (când $\beta > \alpha$ şi β are tendință de creştere);**
- **progresul tehnic neutru, care lasă nemodificată proporția dintre muncă şi capital (când $\alpha = \beta$ şi raportul rămâne constant)**.

Cu ajutorul acestui instrumentar analitic au fost emise ipoteze şi întreprinse investigații utile, referitoare la traiectoria optimă a producției şi cea a acumulării de capital.

19.3.3. TEORIA ŞI MODELUL HARROD-DOMAR

Teoria şi modelul lui Keynes erau dominate de primatul consumului şi al cererii. Aceasta şi-a găsit expresia în principalul parametru al modelului său „multiplicatorul investițiilor" **($M = \Delta Y/\Delta I$)**.

Keynes a arătat cum se poate ajunge – pe termen scurt – la ocuparea deplină a forței de muncă. Dar, el nu s-a preocupat de cercetarea condițiilor ce trebuie îndeplinite, pentru ca economia să continue să producă la acest nivel (pe termen lung).

Analizele întreprinse de Harrod şi Domar asupra acestei probleme au ajuns la concluzia că pentru a asigura deplina ocupare pe termen lung trebuie îndeplinite **două condiții**:

- **În primul rând**, economia trebuie să investească, în fiecare an, atât cât este necesar pentru deplina ocupare a resurselor de muncă disponibile. Dacă investițiile scad sub acest nivel, cererea efectivă va fi insuficientă pentru a asigura ocuparea deplină.
- **În al doilea rând**, pentru a asigura deplina ocupare pe termen lung, ritmul creşterii venitului național trebuie să egalizeze creşterea numerică (fizică) a forței de muncă plus creşterea productivității muncii.

Dacă, în fiecare an, numărul lucrătorilor creşte cu **n%**, iar productivitatea individuală creşte cu **a%**, atunci pentru ocuparea deplină a resurselor de muncă, venitul național **(Y)** trebuie să crească anual cu **(n + a)%**.

Adică

$$G_Y = n + a$$

Dacă venitul național creşte cu mai puțin decât atât, ocuparea nu va fi deplină, adică vor exista şomeri.

Harrod introduce în modelul său **„coeficientul marginal al capitalului" ($C_m = \Delta K/\Delta Y = I/\Delta Y$),** care este un parametru al producției şi ofertei.

Spre deosebire de modelul keynesist, care era **static**, Harrod şi Domar elaborează un model **dinamic** de creştere economică.

Harrod arată că într-o economie dinamică se modifică:

- **nivelul venitului;**
- **condiţiile fundamentale:**
  - **creşterea populaţiei;**
  - **progresul tehnic;**
  - **productivitatea muncii**.

Pe Harrod îl interesează ***necesarul de economii* care urmează a fi transformat în *capital* pentru a realiza o economie dinamică**[2762]**.** Dacă condiţiile fundamentale ale creşterii economice (creşterea populaţiei şi productivitatea muncii) sunt variabile independente şi cunoştinţele tehnice rămân constante, atunci nevoia de capital va creşte în acelaşi ritm cu creşterea populaţiei şi ea va putea fi satisfăcută dacă populaţia economiseşte o fracţiune constantă din venitul ei total. Mărimea acestei fracţiuni depinde de coeficientul capitalului, iar dacă progresul tehnic este neutru, coeficientul rămâne constant[2763].

Adică

$$s' = \frac{\Delta n}{n} * C_m$$

unde:

s' - înclinaţia marginală spre economisire (ΔS/ΔY);
n - rata de creştere a populaţiei;
C_m - coeficientul marginal al capitalului (ΔK/ΔY).

După ce se stabileşte astfel nevoia de capital suplimentar (**ΔK**) pentru ocuparea deplină a forţei de muncă, Harrod urmăreşte să evidenţieze factorii care determină „înclinaţia spre economisire".

„Teoria propusă de mine – susţine Harrod – presupune ... să împărţim economiile individuale în **două părţi**:

- cele ce-i sunt necesare omului pentru satisfacerea necesităţilor în timpul vieţii sale;
- cele ce sunt destinate pentru transmiterea prin moştenire"[2764].

Pentru a obţine „totalul tuturor economiilor societăţii ... trebuie ca surplusul de economii al corporaţiilor să fie adăugat la economiile particulare, care sunt determinate de motivele personale".

În modelul Harrod, în care coeficientul capitalului este constant, rata acumulării este egală cu rata de creştere a populaţiei. Deci nevoia creşterii de capital **(ΔK/K)** va creşte în acelaşi ritm cu creşterea populaţiei,

adică **ΔK/K = Δn/n**; iar această creştere va fi satisfăcută dacă **s' = (Δn/n) * C_m** sau **s' = (ΔK/K) * C_m;**

sau, dacă

$$\frac{\Delta K}{K} = \frac{s'}{C_m}$$

Harrod sesizează că între ritmul de creştere economică necesar utilizării maxime a principalelor resurse (şi îndeosebi a forţei de muncă) şi ritmul înregistrat în realitate pot exista diferenţe. **Ecuaţia fundamentală** a modelului său este:

$$G * C_m = s'$$ [2765]

sau $G = \frac{s'}{C_m}$ sau $G = s' * \sigma_m$

unde:

G - rata creşterii economice (s'/C_m);
C_m - coeficientul marginal al capitalului (ΔK/ΔY);
s' - înclinaţia marginală spre economisire (ΔS/ΔY).
σ_m - productivitatea marginală a investiţiilor (ΔY/ΔI).

O asemenea relaţie presupune că, în mod obligatoriu, ***toate economiile societăţii sunt investite***.

Harrod distinge **trei rate ale creşterii economice** şi anume:

2762 În concepţia lui Harrod economia dinamică este cea în care se realizează reproducţia lărgită, iar economia statică, cu reproducţia simplă.
2763 Roy Forbes Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 22.
2764 Roy Forbes Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 88.
2765 Iată un exemplu numeric. Dacă s' = 20%, iar C_m = 5, G va fi de 4% pe an.

G_w – rata garantată (warranted rate of growth);
G_n – rata naturală (natural rate of growth);
G_t – rata reală (true rate of growth).

Rata garantată este aceea care asigură investițiilor obținerea venitului dorit; rata naturală asigură ocuparea deplină a forței de muncă şi utilizarea integrală a celorlalți factori de producție; iar rata reală este cea realizată efectiv.

Harrod conferă ratei garantate (G_w) rolul de *factor principal al echilibrului şi creşterii economice*.

„Rata garantată oferă posibilitatea ca oferta şi cererea de mărfuri şi servicii să rămână în stare de echilibru”[2766]. În mod implicit, atât Harrod, cât şi Keynes, fac din obținerea profitului scontat de întreprinzător, elementul hotărâtor al echilibrului.

Dacă

$$G_w = G_n = G_t$$

economia este perfect echilibrată, iar ocuparea resurselor de muncă este deplină.

Dacă:

- **$G_t > G_w$** – dimensiunile capitalului sunt pentru întreprinzători insuficiente. Aceasta îi determină să sporească comenzile, fapt ce favorizează starea de expansiune economică. Trebuie remarcat că într-o astfel de situație **$C > C_m$**, ceea ce înseamnă că efortul investițional pe unitate de venit **scade** în perioada de prosperitate.
- **$G_t < G_w$** – se reduce cererea de noi capitaluri, iar activitatea economică se restrânge, conducând spre recesiune economică. Totodată, **$C < C_m$**, adică efortul investițional pe unitate de venit **creşte** în perioada de declin.
- **$G_t > G_n$** – înseamnă că creşterea economică se realizează în condițiile folosirii unor resurse de muncă suplimentare față de cele naționale (provenite din emigrație[2767]).
- **$G_t < G_n$** – rata creşterii anuale a venitului este inferioară celei necesare ocupării depline a resurselor de muncă disponibile. În aceste condiții apare şomajul[2768].
- **$G_n < G_w$** – creşterea economică poate fi încetinită din insuficiența resurselor de muncă. Situația poate fi depăşită numai dacă țara respectivă beneficiază de imigrație.
- **$G_n > G_w$** – ritmul creşterii economice asigură investitorilor veniturile scontate, dar nu se ocupă integral resursele de muncă. Există o presiune a ofertei de muncă asupra locurilor disponibile din economie, ceea ce va determina reducerea salariilor şi şomaj.

Dacă se elaborează teoria despre ratele garantate, naturale şi reale de creştere, Harrod consideră că în fața științei economice stau **două sarcini** principale:

- Lupta împotriva oscilațiilor ciclice ale producției (împotriva îndepărtării lui **G_w** de **G_t**);
- Lupta împotriva depresiunii economice (împotriva îndepărtării lui **G_w** de **G_n**).

Harrod apreciază că din punctul de vedere al rezolvării primei sarcini, politica keynesistă de manipulare a ratei dobânzii, este insuficientă. Dobânda este o sumă foarte mică în comparație cu profiturile sau pierderile totale, care se înregistrează în condițiile oscilante ale prețurilor. El propune crearea unui ***fond stabilizator de marfă***, care să asigure schimbul unității băneşti pe un sortiment permanent de mărfuri, lichidând astfel oscilațiile ciclice ale prețurilor şi ale producției.

Rolul fondului stabilizator este **dublu**:

- **În perioada crizei de supraproducție statul trebuie să cumpere mărfuri, împiedicând reducerea producției şi scăderea prețurilor;**
- **În perioada de boom trebuie să vândă marfă, prevenind creşterea exagerată a prețurilor şi sporirea exagerată a producției.**

Sumele încasate din vânzări se vor compensa cu cheltuielile de cumpărare şi deficitul bugetar nu va lua proporții îngrijorătoare.

2766 Roy Forbes Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 88.

2767 O asemenea situație s-a produs în perioada postbelică (1950–1975) în unele țări din Europa de Vest şi SUA, spre care au emigrat importante resurse umane din alte zone ale lumii.

2768 O asemenea situație s-a înregistrat în mai toate țările lumii în perioada crizei economice generale din 1929–1933. Ea este, de asemenea, prezentă şi în țările care realizează tranziția de la economia socialistă planificată central spre cea concurențială de tip capitalist.

În privința luptei împotriva depresiunii cronice, Harrod, ca şi Keynes, propune reducerea ratei dobânzii. Harrod nu acceptă, însă, măsuri de politică inflaționistă, ci propune emiterea de obligații de stat fără dobândă, iar cu sumele obținute să se crediteze economia, fără dobândă. În felul acesta, statul ar prelua de la populație economiile şi le-ar transforma în investiții pe termen lung.

19.3.4. MODELUL INPUT-OUTPUT AL CREŞTERII ECONOMICE

Acest tip de model prezintă, aşa cum apreciază mulți specialişti, un dublu avantaj față de cele anterioare:

a. Pe de o parte, au o arie mult mai largă de informare teoretică şi metodologică;

b. Pe de altă parte, pun în discuție o problemă teoretică şi practică deosebit de complexă şi anume aceea a interdependențelor dintre compartimentele structurilor din cadrul fiecărei economii naționale.

◆ Exemplul cel mai reprezentativ în această privință îl constituie ***modelul input-output*** (balanța legăturilor dintre ramuri), elaborat de **Wassily Leontief**[2769].

Meritul principal al modelelor economice structurale constă în faptul că încearcă să cuantifice, cu ajutorul unor coeficienți, intensitatea fluxurilor între ramurile economiei naționale, oferind elemente valoroase pentru determinarea condițiilor care se cer în vederea respectării unor proporții raționale în funcționarea normală a complexului economic.

În acest model producția fiecărei ramuri, notată $\mathbf{X_i}$ **(i = 1, 2,..., n)** este descompusă pe elementele de destinație: consum pentru producția proprie şi pentru producția altor ramuri. Dacă notăm $\mathbf{x_{ij}}$ **(j = 1, 2,..., n)** partea din producția ramurii **i** care se consumă productiv, într-o anumită perioadă, în ramura **j**, atunci producția ramurii **i** se poate scrie sub forma unei ecuații:

$$\mathbf{X_i = x_{i1} + x_{i2} + ... + x_{in}}$$

Pentru **i = 1, 2, ... , n** se obține un sistem de ecuații care caracterizează relațiile de producție-consum din economie:

$$\begin{gathered}\mathbf{X_1 = x_{11} + x_{12} + ... + x_{1n}}\\ \mathbf{X_2 = x_{21} + x_{22} + ... + x_{2n}}\\ \mathbf{.....}\\ \mathbf{X_i = x_{i1} + x_{i2} + ... + x_{ij} + ... + x_{in}}\\ \mathbf{.....}\\ \mathbf{X_n = x_{n1} + x_{n2} + ... + x_{nn}}\end{gathered}$$

Elementele $\mathbf{x_{ij}}$ se numesc fluxuri interramuri. Cantitatea din producția ramurii **i** absorbită de ramura **j**, împărțită la producția totală a ramurii **j**, este descrisă cu simbolul $\mathbf{a_{ij}}$ şi este numită ***coeficientul intrărilor*** **producției din ramura *i* în ramura *j*.**

$$\mathbf{a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j}}$$ unde:

$\mathbf{X_j}$ – producția totală a ramurii **j**.

Considerând că numărul ramurilor cuprinse în balanță este **n**, deci **i = j**, modelul matematic al sistemului închis poate fi prezentat de următorul sistem de ecuații:

2769 **Wassily W. Leontief** s-a născut la **5 august 1906** în Sankt Petersburg, Rusia şi a murit în 1999 în S.U.A. A urmat studiile universitare în orașul natal şi le-a absolvit în anul 1925. În același an a plecat în Germania, unde a lucrat la Institutul de Economie Mondială al Universității Kiel, iar în 1928 a obținut titlul de doctor la Universitatea Berlin. După ce a petrecut un an în China, a trecut în 1931 în SUA. După câteva luni a fost încadrat la Universitatea Harvard, unde a devenit profesor în 1946. Aici el a condus între 1946–1972 Harvard Economic Research Project. Președinte al American Economic Association, în anul 1970. Este laureat al Premiului Nobel pentru economie din anul 1973. În anul 1975 a fost numit profesor la Universitatea New York şi director al Institutului de Analiză Economică. Lucrarea lui principală este *Input-Output Economics,* New York, Oxford University Press, 1966, tradusă în limba română cu titlul *Analiza input-output,* Editura Ştiințifică, București, 1970.

$$a_{11}X_1 + a_{12}X_2 + ... + a_{1n}X_n = X_1$$
$$a_{21}X1 + a_{22}X_2 + ... + a_{2n}X_n = X_2$$
$$.....$$
$$a_{n1}X_1 + a_{n2}X_2 + ... + a_{nn}X_n = X_n$$

sau, sub formă matriceală:

$$A * X = X$$

În baza celor de mai sus, este evident că:

- **Suma coeficienților dintr-o coloană** (după i = 1; n) **este egală cu 1**

$$\sum a_{ij} = 1;$$

- **Suma totalurilor pe coloane (intrări) este egală cu suma totală pe linii (ieşiri)** (după i = 1; n şi j = 1; n)**:**

$$\sum\sum a_{ij}X_j = \sum\sum a_{ij}X_j$$

sau

$$(1-a_{11})X_1 - a_{12}X_2 - ... - a_{1n}X_n = 0$$
$$- a_{21}X_1 - (1-a_{22})X_2 - ... - a_{2n}X_n = 0$$
$$.....$$
$$- a_{n1}X_1 - a_{n2}X_2 - ... - (1-a_{nn}X_n) = 0$$

sau

$$(1 - A)X = 0$$

Prin rezolvarea sistemului de ecuații de mai sus se obțin proporțiile dintre necunoscutele $X_1, X_2, ..., X_n$ (producțiile globale ale ramurilor). Pentru echilibrarea sistemului închis, suma livrărilor (ieşirilor) fiecărei ramuri către celelalte trebuie să fie egală cu suma primirilor (intrărilor) de la celelalte.

Volumul producției fiecărei ramuri se poate exprima în unități naturale sau valorice şi ca urmare vom avea: fie balanță în expresie naturală, fie în expresie valorică.

Rolul cel mai important într-un tablou input-output revine coeficienților intrărilor **(a_{ij}),** pentru că în funcție de ei se pot stabili, pe baze aproape de realitate, influențele producției unor ramuri asupra altora cu care au relații de „intrare-ieşire".

Iată, aici, un exemplu de Model Input-Output, într-o economie de tip închis care – presupunem – are trei sectoare:

Ramuri Produse	Agricultură	Industrie	Terțiar	Consum final	Producție totală
Agricultură	**15**	**50**	**20**	**45**	**130**
Industrie	**50**	**50**	**25**	**65**	**160**
Terțiar	**10**	**50**	**50**	**50**	**190**
Cumpărări intermediare	**75**	**150**	**95**	**160**	**-**
Valoare adăugată	**55**	**40**	**65**	**160**	**-**
Intrări totale	**130**	**190**	**160**		**480**

Nota bene: Pe orizontală avem „IEŞIRI CĂTRE ALTE RAMURI".

Iată, de pildă, lectura liniilor (rândurilor). Exemplul de utilizare a producției agricole.

Agricultura a produs 130 u.m. de produse agricole (output). 15 u.m. reprezintă autoconsumul ramurii agricultură (de pildă, nutreț pentru animale). 50 u.m. sunt output orientat spre industrie şi sunt consumate productiv acolo (laptele pentru producerea înghețatei). 20 u.m.

sunt ieşiri (output) pentru sectorul serviciilor ca factori de producţie de origine agricolă (restaurantele folosesc carne, unt etc.). 45 u.m. sunt ieşiri spre populaţie (consumul familial de produse agricole).

Nota bene: Pe verticală avem „INTRĂRI DE LA ALTE RAMURI".

Iată, aici, lectura coloanelor. Exemplul de cumpărări ale ramurii industrie.

Industria (agro-alimentară) utilizează 50 u.m. produse agricole intrate de la agricultură (laptele pentru îngheţată). 50 u.m. produse (industriale) vor fi utilizate pentru autoconsum (pânză pentru cămăşi). 50 u.m. vor fi intrări de la sectorul terţiar (transport, comerţ, marketing etc.). Industria a utilizat 150 u.m. sub formă de consumuri intermediare diverse (inputuri de la alte ramuri) pentru a obţine o producţie proprie de 190 u.m., din care 40 u.m. reprezintă valoarea adăugată.

În acest tablou, **consumul final apare ca cea de a (n + 1) coloană**, iar **valoarea adăugată ca cea de a (n + 1) linie**. În realitate, cea de a **(n + 1)** coloană şi cea de a **(n + 1)** linie nu au acelaşi statut ca şi cele **n** linii şi **n** coloane. Cele **n** linii şi **n** coloane descriu (singure) industriile cu tehnologiile date: agricultură, industrie, terţiar.

De aici a venit ideea lui Leontief de a trasa **un model deschis**, cu **coeficienţi tehnici** reprezentând **cantitatea unui input necesară pentru a obţine o unitate de output**[2770].

Ramuri/Produse	Agricultură	Industrie	Terţiar
Agricultură	**15/130**	**50/130**	**20/130**
Industrie	**50/190**	**150/190**	**25/190**
Terţiar	**10/160**	**50/160**	**50/160**

Leontief a emis ipoteza că aceşti **coeficienţi tehnici sunt puţin sensibili la variaţiile pe termen scurt. Ei pot, în aceste condiţii, să servească la calculele matriciale menite să fundamenteze deciziile de planificare a economiei naţionale**.

- **Care este autoconsumul unei ramuri?** În exemplul nostru, coeficientul $\mathbf{a_{11}}$ = **15/130**, arată că 15 u.m. din producţia agricolă se utilizează în ramura agriculturii pentru a obţine o producţie totală a ramurii de 130 u.m.
- **Care este dependenţa unei ramuri în raport cu alta?** Care sunt „locurile înguste", „strangulările" din economie? Nu ne serveşte la nimic dorinţa de a spori producţia unei ramuri, dacă alte ramuri nu pot să furnizeze factorii de producţie necesari. De asemenea, nu putem spori producţia unei ramuri, dacă ieşirile spre alte ramuri de destinaţie nu permit acest lucru.
- **Care sunt consecinţele modificării activităţii unei ramuri asupra altora?** Unele ramuri economice au un efect de impulsionare asupra altora.
- **Dacă se relansează activitatea economică, în special consumul final al menajelor, ce repercusiuni se vor produce asupra producţiei, ocupării, importurilor?**

Într-o economie deschisă, relansarea producţie într-o ramură sau mai multe, care consumă produse importate, va genera probleme de natura modificării acestor importuri. Dacă ele nu se pot modifica corespunzător, nici dorinţa de sporire a producţiei ramurilor respective nu va deveni realitate. La fel, producţia unor ramuri a căror producţie este destinată exporturilor, va depinde – în mare măsură – de posibilităţile de export.

Modelele input-output sunt deosebit de utile în procesul creşterii economice şi chiar al planificării, întrucât oferă posibilitatea construirii de „scenarii alternative şi comparative, fiecare dintre ele răspunzând unui ansamblu diferit de ipoteze referitoare la structura cererii finale, schimbărilor în valoarea coeficienţilor de input încorporaţi în diverşi vectori coloană ai coeficienţilor fluxurilor de capital sau alte combinaţii"[2771].

2770 Leontief a construit în anul 1934 un tablou input-output cu 44 de ramuri ale economiei SUA, în care a calculat circa 2.000 de coeficienţi tehnici. Concluzia importantă a modelului a fost următoarea: „Economia SUA funcţionează ca un mare ordinator, care calculează fără greş soluţia problemelor cu care se confruntă" (W. Leontief, Conferinţa cu tema *La mathématiques et l'économie*, 28 Décembre 1953, Paris, publicată în *Essais d'économique*s, Editura Calman-Levy, Paris, 1953).

2771 „L'application pratique de l'analyse input-output prend souvent la forme de comparaisons des conséquences – décrites en termes de tableaux input-output projets – de plusieurs scénarios alternatifs, chacun d'entre eux reposant sur un ensemble différent d'hypothèses concernant le niveau et la composition de la demande finale, des changements

Printre **limitele** acestor modele structurale reținem:

- Nu ierarhizează ramurile economiei naționale după importanța lor. Aici toate ramurile sunt egale ca importanță; or, în politica economică aplicată situația este alta. De aceea, pentru a utiliza balanța legăturilor ramurilor ca instrument de planificare, trebuie introduse în model, ca variabile exogene, opțiunile de politică economică. Oricum, prin balanță se pot verifica dacă sunt sau nu sunt bine fundamentate opțiunile de dezvoltare „exogene".
- Modelele input-output nu pot surprinde corespunzător toate acțiunile speculative din domeniul financiar;
- Balanța legăturilor dintre ramuri este mai mult un model de analiză post factum a realității economice şi mai puțin un instrument de previziune, de anticipare.

Întocmite cu mare regularitate, tablourile input-output la nivelul economiei naționale pot furniza prețioase informații asupra tendințelor (cel puțin interne) de evoluție a vieții economice.

19.3.5. TEORII ŞI MODELE GLOBALE DE CREŞTERE ECONOMICĂ

Ipoteza nerealistă a unor economii închise (autarhice) folosită de modelele micro- sau macroeconomice – prezentate până aici – şi accentuarea interdependențelor dintre economiile naționale în perioada postbelică au dus la apariția unor probleme noi („globale") care condiționează creşterea la scară națională şi mondială. Ne referim, printre altele, la aspecte cum sunt: problemele resurselor energetice şi de materii prime; fluxurile internaționale de mărfuri, bunuri (inclusiv metale prețioase) şi de capital, circulația mondială a mâinii de lucru („exodul creierelor"), transferul de tehnologie, extinderea activității corporațiilor transnaționale, speculațiile financiar-valutare de mare anvergură, cursa înarmărilor, problemele mediului natural; diversificarea fenomenelor de criză şi agravarea lor etc.

Ca răspuns la aceste probleme şi extinzând metoda sistematică de abordare a activității social-economice, a fost îmbogățit instrumentarul analitic (şi sintetic) de studiere a creşterii economice. Au apărut astfel ***teorii şi modele globale*** de creştere economică.

Această orientare a fost stimulată mai ales de organismele internaționale, printre care: O.N.U. şi organizațiile ei specializate (U.N.E.S.C.O., O.N.U.D.I., F.A.O., U.N.C.T.A.D. etc.), **„Clubul de la Roma"**[2772], **„Clubul de la Paris", „Fundația Internațională pentru Alternativele Dezvoltării", „Centrul de Studii Economico-Sociale ale Lumii a Treia",** precum şi unele fundații ştiințifice naționale de notorietate mondială: **Fundația DAG HAMMARSKJÖLD**[2773] (Suedia), **Fundația BARILOCHE** (Argentina) etc.

19.3.5.1. MODELUL DINAMICII MONDIALE ŞI TEORIA „CREŞTERII ZERO"

La cererea Clubului de la Roma, profesorul american **Jay W. Forrester** a formulat o primă schiță de model global **(„Lumea 1"),** pe care a precizat-o ulterior **(„Lumea 2")** şi în care încearcă să desprindă tendințele mondiale ale creşterii economice în primele şapte decenii ale secolului XX.

Apoi, el împreună cu alți profesori[2774] de la *Massachusetts Institute of Technology* (M.I.T.) elaborează în anul 1972 lucrarea ***The Limits to Growth***[2775] **(„Lumea 3")**, considerată **primul raport către Clubul de la Roma**.

---

dans les valeurs des coefficients d'input incorporés dans divers vecteurs colonnes des matrices de coefficients de flux de capital, ou une combinaison des deux" (B. Rosier, *W. Leontief. Textes et itinéraires*, Editura La Découverte, Paris, 1986, p. 46).

2772 Clubul de la Roma a fost înființat în 1968 la inițiativa industriaşului italian **Aurelio Peccei (1908–1984)**. Scopul cercetărilor şi dezbaterilor acestui „Club" îl constituie „situația critică prezentă a omului". Modul de lucru este următorul: periodic, personalități marcante din diferite domenii se adună şi dezbat anumite probleme cu caracter global ale omenirii. Rezultatele dezbaterilor se publică sub forma aşa-numitelor „rapoarte către Clubul de la Roma".

2773 **Dag Hammarskjöld (1905–1961)**, diplomat suedez, secretar general al ONU (1953–1961), laureat al Premiului Nobel pentru pace (1961).

2774 Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III, *The Limits to Growth*, Universe Books, New York, 1972.

2775 ***The Limits to Growth. A Report of the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind,*** New York, 1972.

Autorii analizează **cinci variabile** ale creşterii economice:

- **populaţia şi dinamica ei;**
- **capitalul, respectiv investiţiile succesive de capital şi procesul dezvoltării industriei la scară planetară;**
- **producţia agricolă mondială şi alimentaţia;**
- **consumul de resurse neregenerabile;**
- **poluarea mediului natural**.

În lucrare se apreciază că între cele cinci variabile ale creşterii economice există strânse legături de interdependenţă. Folosind tehnica modernă de calcul, autorii evidenţiază ritmurile creşterii economice la scară planetară în primele şapte decenii ale secolului al XX-lea şi tendinţele înregistrate de cele cinci variabile.

Concluzia la care ajung este esenţialmente pesimistă. **„Dacă tendinţele actuale de creştere a populaţiei, industrializării, poluării, producţiei alimentare şi tendinţele epuizării resurselor continuă neschimbate, limitele creşterii pe această planetă vor fi atinse în decursul următorilor o sută de ani”**[2776].

Concluziile degajate din lucrare se concentrează pe ideea că în primele şapte decenii ale secolului XX – ***a avut loc o creştere exponenţială (prin înmulţire) a celor cinci variabile*** şi că dacă tendinţa continuă, omenirea va declanşa în jurul anului 2100 **„o prăbuşire neaşteptată şi necontrolabilă”.**

Aceasta se produce din cauza următoarelor **împrejurări**:

- **insuficienţei de alimente pentru o populaţie care creşte mai rapid decât producţia agricolă (populaţia în proporţie geometrică, producţia agricolă în proporţie aritmetică. Se regăsesc aici idei din teoria lui Robert Thomas Malthus cu privire la populaţie);**
- **insuficienţei resurselor (sau cel puţin a celor neregenerabile) pentru dezvoltarea pe scară tot mai largă a industriei;**
- **ruperii echilibrului ecologic determinat de poluarea mediului natural ca urmare a industrializării şi a consumului individual**.

Soluţia propusă în raport constă în strategia **„*creşterii zero*”** (zero growth, teoria zegistă). Conform acesteia, pentru prevenirea catastrofei previzibile, trebuie luate măsuri ferme de menţinere a echilibrului creşterii şi dezvoltării la scară planetară.

Aceste măsuri **vizează realizarea unui echilibru între *bucla pozitivă şi bucla negativă* a fiecărei variabile**, fără ca aceasta să însemne stagnare economică.

De exemplu: investiţiile suplimentare de capital să fie egale cu amortismentul capitalului fix în funcţiune; natalitatea să fie egală cu mortalitatea astfel ca sporul natural al populaţiei să fie „zero”; etc. În felul acesta s-ar prezerva resursele, s-ar îmbunătăţi starea mediului ambiant, s-ar evita cercul vicios de tip malthusian şi s-ar stabili corelaţii corespunzătoare între numărul populaţiei şi producţia agricolă mondială etc.

Modelul dinamicii mondiale şi teoria „creşterii zero” conţin importante **elemente raţionale**:

- Dezvăluie caracterul devastant al creşterii economice accelerate şi necontrolate promovată de ţările avansate în primele şapte decenii ale secolului al XX-lea. Aceasta a dus la risipă de resurse şi poluarea crescândă a mediului natural.
- Atrage atenţia, în plină perioadă de expansiune economică, asupra caracterului restrictiv al resurselor dezvoltării.

Pe lângă aceste merite incontestabile, modelul prezintă şi o serie de **minusuri**[2777]:

- Simplificarea excesivă a lumii şi a problematicii creşterii economice, prin încercarea de a explica totul cu ajutorul celor cinci variabile;
- Ignorarea diversităţii lumii prin tratarea variabilelor doar la nivel global. Se face abstracţie de existenţa statelor naţionale, de condiţiile economico-sociale, geografice specifice etc.;

2776 *Ibidem*, p. 23.

2777 Strategia „creşterii zero” nu a fost însuşită de Clubul de la Roma. Pe plan internaţional ea a generat discuţii vehemente şi critici violente. Printre luările de poziţie faţă de conţinutul ei amintim *Model of doom. A critique of the limits to growth*, Ed. HSD Coll, C. Freeman, M. Jahoda, K.L.R. Pavitt, Universe books, New York, 1973, 244 p.; Claude Guillemin, *Les ressources minérale et énergétiques vont elles manquer?*, în „Revue du Palais de la Découverte”, Mars 1974, N. special 3, 100 p.; Florescu Mihail, *Limitele unei analize a creşterii*, în „Era socialistă”, nr. 3/1973, p. 44–47, nr. 6/1973, p. 47–50, nr. 8/1973, p. 44–46 etc.

- Făcând abstracție de progresele din domeniul științei și tehnicii, de modificările de structură etc., modelul induce concluzii pesimiste, fataliste asupra viitorului;
- Aplicarea măsurilor propuse de teoria „creșterii zero" ar însemna, practic, menținerea nivelurilor de dezvoltare actuale ale țărilor, a decalajelor, a subdezvoltării. Din această perspectivă modelul propus nu poate fi, sub nici o formă, acceptat.

19.3.5.2. MODELUL MONDIAL STRUCTURAT ŞI TEORIA „CREŞTERII ORGANICE" (CU MAI MULTE NIVELURI)

Ca răspuns la primul raport către Clubul de la Roma şi la teoria „creşterii zero", în anul 1974 apare lucrarea *Omenirea la răspântie,* care avansează conceptul de *creştere organică*[2778].

Autorii, **Mihajlo Mesarovic** şi **Eduard Pestel,** au studiat țările lumii prin prisma următoarelor **cinci grupe de criterii**:

- **tradiții;**
- **stil de viață ;**
- **nivel de dezvoltare economică ;**
- **structurile social-politice ;**
- **similitudinea problemelor cu care sunt confruntate**

Pe baza criteriilor de mai sus, ei au constituit **zece regiuni** mai mult sau mai puțin omogene:

- **America de Nord;**
- **Europa Occidentală;**
- **Japonia;**
- **Australia, Africa de Sud şi restul țărilor dezvoltate cu economie de piață;**
- **Europa Răsăriteană şi U.R.S.S.;**
- **America Latină;**
- **Africa de Nord şi Orientul Mijlociu;**
- **Africa Tropicală;**
- **Asia de Sud-Est;**
- **China**.

Autorii promit că diviziunea nu se va opri aici şi că modelul va funcționa pentru fiecare țară în parte.

Cercetările au fost şi sunt, se vede uşor, foarte anevoioase, întrucât se încearcă elaborarea unor modele de creştere economică în condițiile multicriteriale. În afară de influențele reciproce ale factorilor, legați de peste 100.000 ecuații, față de cele câteva sute din modelul Meadows, se ia în considerare şi decizia umană, capabilă să aleagă una din mai multe variante posibile. Modelul nu stabileşte preferințele între alegeri, servind doar informația asupra consecințelor pe care un asemenea curs de acțiune le atrage.

Modelul sistemului mondial structurat este deschis. Adică, se presupune că există o familie de parametri şi variabile care nu sunt specificate şi care reflectă opțiunile grupurilor politice şi sociale ce orientează evoluția sistemului. Acestea sunt variabile „libere" fără precizarea cărora nu se poate „prevedea" nimic şi orice astfel de precizare conduce la alternative diferite de evoluție a sistemului.

Rezultă că demersul **Mesarovic-Pestel** este mai degrabă un instrument de analiză de sistem a scenariilor viitoare decât de construcție predictivă. În felul acesta, modelul marchează o îndepărtare de la întrebarea „ce va fi în anul 2000?" spre alt mod de a pune problema: **„ce consecințe va avea în anul 2000 acțiunea X sau acțiunea Y?".**

- Aceasta înseamnă că prin model se încearcă **stabilirea acțiunilor sau tendințelor necesare pentru ca în perspectivă anumite obiective să poată fi atinse**.

Față de creşterea nediferențiată (canceroasă) prezentă în teoria şi practica primelor şapte decenii ale secolului, aici este vorba despre ***creştere organică, controlată***.

Printr-o analogie cu natura (biologia), autorii fac distincție între creşterea economică ***nediferențiată*** (care ar avea loc prin înmulțirea cantitativă, exponențială a rezultatelor din

2778 *Mankind at the tourning point*, by Mihajlo Mesarovic and Eduard Pestel, New York, 1974, tradusă cu titlul de mai sus în româneşte, în 1974, Ed. Politică. Mihajlo Mesarovic este profesor la Universitatea Cleveland SUA, iar Eduard Pestel la Universitatea Hanovra, Germania.

fiecare domeniu) şi creşterea ***diferenţiată*** **sau** ***organică*** (controlată prin voinţă şi obiective) care presupune schimbări calitative, îndeosebi structurale.

În felul acesta noua concepţie respinge strategia „creşterii zero" şi se pronunţă pentru continuarea unei creşteri de tip organic, controlată de oameni şi adaptabilă la problemele complexe, prezente şi de perspectivă.

Studiul confirmă şi ideea că, dată fiind interdependenţa fenomenelor, **problemele nu se pot rezolva „pe bucăţi", ci în totalitatea lor, într-o viziune globală (prin cooperare internaţională)**. De asemenea se pledează cu tărie ***opţiunea pentru criteriile pe termen lung***.

Noutatea metodologică şi calităţile dialectice ale cărţii nu o absolvă, totuşi, de anumite **minusuri**:

- O lume cu 10 regiuni marchează un progres faţă de ipoteza globalităţii a lui Meadows, dar este, totuşi, departe de lumea reală în care există peste 180 state cu probleme mai mult sau mai puţin specifice. Chiar faţă de criteriile de clasificare propuse, situarea unor ţări într-o grupă sau alta prezintă elemente de arbitrar (cu excepţia grupelor 1, 3, 10).
- Autorii înţeleg în mod specific relaţia între „independenţă" şi „interdependenţă". După ei interdependenţa dintre state este invers proporţională cu independenţa, ceea ce nu corespunde întrutotul realităţii prezente şi perspectivei previzibile.
- Un model matematic, oricât de perfect ar fi el, nu poate surprinde aspecte incomensurabile (tradiţii, relaţii sociale) care influenţează puternic procesele creşterii şi dezvoltării sociale.

În esenţă, modelul Mesarovic-Pestel transmite un mesaj pozitiv şi se poate constitui punct de plecare pentru cercetări viitoare mai profunde şi diferenţiate în problemele abordate.

MODELE DE COMERȚ INTERNAȚIONAL[2779]

1. PROBLEME METODOLOGICE GENERALE

Relațiile economice internaționale desemnează totalitatea legăturilor, schimburilor şi tranzacțiilor economice dintre statele lumii.

Ele cuprind:

- **circulația internațională a mărfurilor corporabile;**
- **circulația internațională a serviciilor;**
- **fluxurile internaționale de credit şi financiare;**
- **cooperarea şi specializarea în producție;**
- **fluxurile internaționale ale rezultatelor cercetării ştiințifice;**
- **fluxurile internaționale ale resurselor umane**.

Geneza relațiilor economice internaționale se poate explica şi înțelege în strânsă legătură cu evoluția forțelor productive, adâncirea diviziunii sociale a muncii şi extinderea producției de mărfuri. Pe măsura dezvoltării economice şi sociale generale, a adâncirii diviziunii sociale a muncii, s-a produs extinderea progresivă a relațiilor economice, de la spații geografice restrânse, mai întâi, spre altele, din ce în ce mai largi. **Economia locală** (dominantă în Antichitate şi începuturile Evului Mediu) a făcut loc, treptat, **celei regionale** şi – apoi – **economiei naționale** (o dată cu maturizarea societății capitaliste). Paralel cu formarea **statelor naționale** şi încheierea procesului formării **națiunilor**, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a trecut la **piața națională**, la **economia națională unitară**[2780].

Pe măsura extinderii relațiilor marfare pe arena internațională, se poate aprecia că, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, procesul de maturizare al relațiilor economice internaționale a intrat într-o nouă etapă a devenirii sale, aceea a **formării economiei mondiale unitare şi a pieței mondiale unice**.

Paralel cu dezvoltarea şi maturizarea relațiilor economice internaționale, obiectul acestora parcurge – şi el – un proces dinamic şi complex. La început obiectul principal al tranzacțiilor internaționale l-a constituit, pentru o lungă perioadă istorică, **schimbul de mărfuri obiectuale**, cu diferite grade de prelucrare (începând cu cele primare agricole, de extracție etc. şi continuând cu cele manufacturate).

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, pe măsura apariției şi dezvoltării maşinismului, în arena internațională se intensifică, treptat, comerțul cu **tehnologie de producție**.

O dată cu sporirea dimensiunilor producției şi capitalului (prin concentrare şi centralizare) apare şi se dezvoltă în mod logic (şi chiar legic) **fluxurile de capital**.

În secolul al XX-lea – mai ales în a doua jumătate a lui – **dinamica fluxurilor internaționale de capital** a fost mai rapidă, comparativ cu **dinamica fluxurilor internaționale de mărfuri**.

După cel de al doilea război mondial **în exportul de capital s-a produs o structurare semnificativă, de fond**. Dacă în perioada anterioară era preponderent exportul de **capital bănesc**, în ultimele decenii a căpătat o importanță tot mai mare **exportul tehnologiilor şi rezultatelor cercetării ştiințifice („know-how")**. În ultima perioadă a secolului al XX-lea **tehnicile informaționale şi de telecomunicație** şi-au sporit – şi ele – ponderea în cadrul tranzacțiilor internaționale.

În privința **structurii geografice** a raporturilor economice internaționale, s-au produs, de asemenea, **schimbări importante şi semnificative**. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea **principalele direcții ale fluxurilor internaționale erau între metropole şi colonii**. În secolul al XX-lea, pe măsura dispariției sistemului colonial şi apariția de noi state independente, structura geografică a schimburilor internaționale s-a modificat treptat. Astfel, **raporturile dintre țările dezvoltate au devenit predominante** în totalul comerțului internațional. Peste 80% din comerțul mondial actual se derulează între America de Nord, Europa Occidentală şi Japonia. Totodată, în perioada 1945–1990, țările din Europa Centrală şi de Est (foste „socialiste") au realizat cea mai mare parte a schimburilor externe într-un sistem închis, între ele, în cadrul C.A.E.R.

2779 Vezi Gheorghe Popescu, ***Modele de comerț internațional***, Editura Corvin, Deva, 2001, 210 pagini.

2780 Procesul de formare a economiei naționale unitare în România a intrat într-o nouă etapă, decisivă, începând cu anul 1918, după făurirea României Mari, prin revenirea la patria mamă a provinciilor Ardeal, Basarabia şi Bucovina.

În perioada 1945–2000 **Oceanul Atlantic** a fost, am putea spune, **zona cea mai importantă a schimburilor internaționale**. Începând cu ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, **creşte ponderea Oceanului Pacific**, ca al doilea centru de putere economică (deocamdată), în principal datorită influenței Japoniei, Coreei de Sud, Australiei, Taiwanului, iar în ultima perioadă sporirii aportului Chinei şi Indiei.

Prin trecerea la mecanismele economiei concurențiale a fostelor țări „socialiste" din centrul şi estul Europei, ca şi a celor aparținând spațiului fostei U.R.S.S., extinderea Uniunii Europene, este de presupus că **va creşte rolul Europei ca centru de putere economică**.

O caracteristică esențială şi permanentă a conținutului schimburilor internaționale, în lunga lor istorie, o constituie **caracterul asimetric al raporturilor economice dintre țările cu niveluri diferite de dezvoltare**. Astfel, de regulă, țările avansate exportă spre cele rămase în urmă mărfuri cu grad superior de manufacturare, importând de la acestea, în principal, produse primare şi materii prime. Această împrejurare are influențe importante asupra **raporturilor de schimb**, **balanțelor comerciale** şi **balanțelor de plăți externe**. Raportul de schimb evoluează în favoarea țărilor avansate şi în defavoarea celor rămase în urmă. **Această dinamică produce redistribuirea internațională de valori în favoarea țărilor dezvoltate**. Explicația este simplă. Pe piață se schimbă diferite cantități de muncă. **Țările dezvoltate reuşesc, datorită productivității superioare, să schimbe cantități de muncă națională mai mici contra unor cantități mai mari de muncă din țările cu productivitate inferioară**. **Prin acest mecanism se mențin şi se alimentează decalajele dintre nivelurile de dezvoltare ale statelor lumii**. Sigur, la aceasta contribuie şi alte realități, decurgând din structurile tehnologice şi de producție interne specifice fiecărei țări, modelele instituționale, dotarea cu factori de producție etc.

În scopul promovării unor relații economice internaționale tot mai eficiente se acționează pe mai multe căi şi prin diferite mijloace. Prima dintre ele – şi cea mai importantă – este **dezvoltarea internă**, sporirea puternică a eficienței şi productivității muncii naționale. În acelaşi sens, asistăm, mai ales în perioada postbelică, după 1945, la **formarea unor blocuri economice internaționale, integraționiste, cu caracter închis şi de monopol** (Uniunea Europeană, NAFTA, OPEC, OUA, Pactul Andin etc.). Din aceeaşi dorință şi vizând aceleaşi scopuri, **s-au intensificat politicile protecționiste** (tarifare şi netarifare).

Importanța schimburilor economice internaționale sporeşte continuu, statele lumii fiind tot mai puternic interdependente, mai implicate în fluxurile mondiale de valori. Această tendință este reliefată, printre altele, prin extinderea numărului partenerilor de afaceri, cât mai ales prin faptul că **o parte tot mai însemnată din Produsul Brut al țărilor lumii se realizează în arena internațională**, mergând de la câteva procente (pentru țările slab dezvoltate) până la 1/3 sau chiar mai mult (pentru cele mai avansate economii naționale).

Din motivele arătate mai sus, dar şi din altele, poate mai relevante şi mai semnificative, **se impune, cu necesitate, studierea continuă şi profundă a mecanismelor schimburilor internaționale şi a influențelor acestora asupra economiilor naționale**.

Baza teoretică a studierii raporturilor economice internaționale, aşa cum este ea cunoscută astăzi, **s-a format într-un proces îndelungat şi greoi, presărat cu reuşite, dar şi cu eşecuri îndelung repetate**.

Începuturile le găsim poate în Antichitatea grecească, în operele lui Aristotel, dar şi ale altora, Platon sau Xenofon. În general, **anticii se împotriveau marelui comerț**, pronunțându-se pentru o economie închisă. Caracterul închis al producției naturale de autoconsum (care a dominat structurile din Antichitate şi Evul Mediu până la sfârşitul secolului al XV-lea) nu a fost de natură să genereze şi să încurajeze studii profunde şi constante despre comerțul internațional. În asemenea condiții, nu este întâmplător că teoreticienii Antichității, dar şi ai Evului Mediu (scolasticii) preamăreau producția (în principal pe cea agricolă) şi se pronunțau împotriva **„artei de a face bani"**, a **chrematisticii pure** (aşa cum o numea Aristotel, **„patriarhul ştiințelor sociale")**.

O dată cu începuturile Epocii Moderne (secolul al XVI-lea),vom întâlni şi primele încercări de analiză mai ordonată şi cu caracter sistematic a raporturilor economice internaționale.

Fără îndoială, **primul model este cel mercantilist**, dezvoltat pe parcursul unei perioade de circa 250 de ani (secolele XVI-XVIII). Substanța lui esențială o constituie **balanța comercială excedentară**. Criticată vehement şi chiar respinsă timp de aproape trei secole, doctrina mercantilistă şi-a luat din plin revanşa în a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin

succesul obținut în dezvoltarea lor de unele dintre economiile al căror mecanism a fost de tip neomercantilist (Japonia, Coreea de Sud, Taiwanul etc.) sau de realizările tuturor țărilor care au reuşit să mențină o balanță comercială excedentară.

A venit, apoi, **modelul fiziocrat**, al **balanței comerciale echilibrate**, care s-a dovedit mai puțin generos în comparație cu cel mercantilist şi – chiar mai mult – greşit şi infirmat de evoluțiile ulterioare din economia reală.

Cel de al treilea scenariu de analiză a comerțului internațional îl constituie fascinantul **model clasic**. **Avantajul absolut**, **costurile comparative şi avantajele relative**, sau **teoria valorilor internaționale**, formează esența şi conținutul acestui model, ale cărui ecouri în timp nu s-au stins niciodată. Contribuțiile gânditorilor **Adam Smith (1723–1790)**, **David Ricardo (1772–1823)** şi **John Stuart Mill (1806–1873)** au dăruit lumii modelul cel mai cunoscut, cel mai larg acceptat şi aplicat în teoria şi practica schimburilor economice internaționale. Teoria obiectivă despre valoarea determinată de muncă, politica liberală şi concurența perfectă, formează cadrul general al funcționării modelului clasic de comerț internațional.

Economistul german **Friedrich List (1789–1846)** a dat lumii un nou model a cărui esență o formează **protecționismul educator temporar**. Modelul listian denunță politica liberală şi concurența perfectă, considerând că ele favorizează – totdeauna şi pretutindeni – doar economiile avansate, cele rămase în urmă înregistrând pierderi. Ridicând reflecția teoretică la nivel de practică, teoria la nivelul politicii, interesul individual la cel național, Friedrich List a considerat că **saltul hotărâtor în devenirea oricărei națiuni, spre civilizație avansată, se realizează în etapa agricolă-industrială**. Obiectivul central al acestei etape este formarea industriei şi – cu deosebire – a industriei construcțiilor de mașini[2781]. Țările „chemate" să se industrializeze, dar a căror industrie nu este încă suficient dezvoltată, pot atinge un asemenea obiectiv numai printr-o politică economică protecționistă. În perioada de trecere de la etapa agrară spre cea agrar-industrială şi apoi spre cea agrară-industrială-comercială, politica economică cea mai potrivită este **protecționismul educator**, capabil **„să educe forțele productive naționale"** şi apoi să facă loc, din nou, liberalismului.

Gânditorul liberal român **Mihail Manoilescu (1891–1950)** a reuşit să înscrie – în perioada interbelică – o contribuție de excepție în analiza mecanismelor comerțului internațional. Esența modelului manoilescian o formează **protecționismul economic permanent**. Fiecare țară trebuie să-şi orienteze resursele de care dispune în direcția ramurilor cu cea mai ridicată productivitate a muncii naționale. De aceea, **politica economică trebuie să încurajeze dezvoltarea tuturor activităților care au o productivitate superioară productivității medii naționale** (şi anume direct proporțional cu nivelul productivității). La aceasta se adaugă o protecție externă, în cazul în care activitatea națională are o productivitate inferioară concurenței străine. Nivelul protecției vamale va fi astfel stabilit încât să pună în condiții de egalitate producția națională cu concurența externă. Totodată, **ramurile cu productivități inferioare mediei naționale vor fi descurajate** (şi anume invers proporțional cu nivelul productivității lor). Această politică este independentă de poziția pe care respectiva țară sau activitate o ocupă în cadrul schimburilor economice cu străinătatea. Chiar mai mult decât atât. Economistul român a demonstrat că – totdeauna şi pretutindeni – în comerțul dintre țări, **nivelul productivității muncii naționale este determinant** în obținerea câştigului sau înregistrarea pierderii. În comerțul internațional **vor câştiga țările industriale** (care au o productivitate națională superioară) şi **vor pierde țările agrare** (care au o productivitate a muncii naționale mai mică).

În perioada interbelică şi primul deceniu postbelic s-a dezvoltat **modelul HOS** despre comerțul internațional. Autorii lui, suedezii **Bertil Gothard Ohlin (1899–1979)**, **Eli Filip Heckscher (1879–1952)**, americanul **Paul Anthony Samuelson (n. 1915)** şi germano-americanul **Wolfgang Friedrich Stolper**, au „prelucrat" modelul ricardian dintr-o perspectivă neoclasică, utilizând instrumentarul marginalist al teoriei subiective a valorii determinată de utilitate. Din aceste eforturi s-a „plămădit" **teoria proporției factorilor şi a egalizării prețurilor** în comerțul internațional. Modelul clasic avea la bază perfecta mobilitate a factorilor de producție în interiorul fiecărei economii, dar şi imobilitatea perfectă a factorilor de producție între țările partenere. Noutatea adusă de modelul HOS decurge din ideea mobilității

2781 Gânditorul german **Friedrich List (1789–1846)** aprecia ***„ramura construcțiilor de mașini"*** drept ***„ramura cea mai importantă a producției"*** (Friedrich List, ***Sistemul național de economie politică***, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 301).

perfecte a factorilor de producție și pe plan mondial. Fiecare țară exportă **„factori abundenți"** și importă **„factori rari",** astfel că prin mișcarea liberă a factorilor de producție între țările partenere (în condițiile unei politici comerciale liberale) prețurile lor și ale mărfurilor tind să se egalizeze.

Ultimele patru decenii ale secolului al XX-lea au consemnat **dezvoltări și verificări ale modelelor anterioare** (studiindu-se situația în condițiile concurenței imperfecte (**Paul Krugman**), Paradoxul Leontief, teoria neo-factorilor (nivelul calificării forței de muncă și inovația), teoria neo-tehnologiilor (decalajul tehnologic, **Raymond Vernon**)), ca și **perfecționări ale aparatului științific de analiză a tehnicilor de comerț internațional** (de măsurare a efectelor schimburilor, de fundamentare a politicilor economice, de stabilire a nivelului protecției vamale etc.).

În teoria și practica schimburilor economice internaționale se operează cu numeroase noțiuni și categorii specifice, printre care: **„avantajul absolut", „avantajul relativ", „avantajul comparativ", „avantajul competitiv", „costurile comparative", „costurile de oportunitate", „dezavantajul absolut", „dezavantajul comparativ", „dezavantajul competitiv", „ecuația schimburilor internaționale", „frontiera posibilităților de producție", „frontiera posibilităților de consum", „optimul consumatorului", „raportul de schimb", „rata marginală de substituire", „rata marginală de transformare", „surplusul consumatorului", „surplusul producătorului" etc.** Pentru explicarea lor se folosesc, cel mai adesea, maniere diferite de abordare și exemplificări cifrice dintre cele mai diverse. Asemenea împrejurări induc anumite dificultăți de înțelegere, inconsecvențe, inexactități și – am îndrăzni să afirmăm – uneori, chiar erori.

De aceea, eforturile noastre s-a concentrat, în primul rând, spre tratarea unitară a numeroaselor noțiuni și categorii folosite de teoria și practica schimburilor internaționale, cu dorința explicită de a surprinde mai bine conținutul lor, de a evidenția diferența specifică dintre ele, corelațiile reciproce etc., pentru a oferi studenților și celor interesați un aparat operațional cât mai clar și mai logic. Ținem să amintim că demersul nostru este unul esențialmente doctrinar și nu – neapărat – de natură tehnică, referindu-se, în primul rând, la dinamica modelelor comerțului internațional și nu – în mod explicit – la tehnica operațiunilor de comerț exterior.

Pentru a reuși (atât cât am putut) în eforturile noastre, am folosit exclusiv exemplul cifric ricardian, pe care l-am „prelucrat" prin prisma tuturor modelelor mai semnificative abordate și analizate. Credem că, în felul acesta, demersul nostru prezintă o mare unitate de tratare, iar concluziile sunt (ne place să sperăm) pertinente.

Din dorința de a ușura urmărirea și înțelegerea demonstrației, ca și în scopul măririi clarității expunerii din textul de bază, anumite definiții, calcule, aprecieri, ca și toate sursele bibliografice etc., au fost tratate și trecute în notele din subsolul fiecărei pagini. Este important să precizăm că aceste **note de subsol** fac parte integrantă din lucrare, iar pentru înțelegerea mai exactă a poziției noastre, ele au o însemnătate cu totul deosebită. Importante explicații am inclus în **Glosarul** din final.

Fără îndoială, unele din concluziile la care am ajuns pot părea „șocante", pentru că ele ridică semne de întrebare asupra unora dintre „tiparele" cu care ne-am obișnuit sau a tiparelor cu care am fost obișnuiți. Din această perspectivă, s-ar putea declanșa anumite controverse și chiar negarea multora dintre ideile exprimate aici. Dorim să afirmăm, încă o dată, că asemenea eventualități nu ne sperie și că suntem deschiși, în orice împrejurări, criticii și dialogului constructiv, cu condiția să nu opereze cu idei preconcepute. Chiar dacă concluziile personale s-ar dovedi întrutotul false și vor fi infirmate de evoluțiile viitoare (eventualitate pe care, evident, n-o dorim), considerăm că înțelegerea va progresa, deoarece se va dovedi – cu fiecare infirmare a aserțiunilor noastre – că pe acest drum și în această direcție nu trebuie mers. Știința nu se închină majorității, ci numai adevărului, iar îndoiala permanentă constituie unul din elementele esențiale (și – am spune – absolut necesare) ale progresului, atât în teorie cât și în practică.

În speranța că întreprinderea noastră se va dovedi cumva utilă celor interesați, îndrăznim să facem publice, acum, rezultatele reflecțiilor noastre.

Cu privire la „soarta" celor scrise de noi nu putem prevedea nimic şi – prin urmare – ne „apărăm" cu afirmațiile scriitorului latin **Terentianus Maurus**[2782]**: *„Pro captu lectoris, habent sua fata libelli"*** („încăpute pe mâna cititorului, cărțile îşi au soarta lor").

2. MODELUL MERCANTILIST. BALANȚA COMERCIALĂ EXCEDENTARĂ

„Esența mercantilismului o constituie balanța comercială excedentară"

Elaborată în perioada destrămării feudalismului şi a economiei naturale, a trecerii la capitalism şi la economia de mărfuri generalizată, gândirea mercantilistă a fost, totodată, prima încercare de explicare laică şi de integrare a studiului comerțului internațional într-o paradigmă coerentă de analiză a realității economice. Întregul demers mercantilist de analiză a comerțului internațional se integrează perfect cadrului general al rolului circulației în crearea şi sporirea bogăției naționale.

Axul principal de analiză a schimburilor economice internaționale îl constituie, în modelul mercantilist, **raportul dintre veniturile şi cheltuielile legate de comerț**.

În evoluția gândirii şi practicii mercantiliste cu privire la comerțul exterior se disting **două etape.**

2.1. BALANȚA BĂNEASCĂ EXCEDENTARĂ

În secolul al XVI-lea gândirea şi practica mercantilistă s-au ridicat la nivelul înțelegerii conținutului esențial al „balanței băneşti".

În economia naturală dimensiunile producției erau determinate în mod hotărâtor de dimensiunile consumului propriu al producătorilor înşişi. Mărimea şi întinderea producției de bunuri nu puteau depăşi nevoile de consum ale fiecărui producător, întrucât rezultatele obținute aveau ca unică (oricum ca principală) destinație autoconsumul. **Într-o astfel de economie, circulația mărfurilor şi a banilor –** se presupune – **erau sporadice şi de mică amploare**. De asemenea, bunurile pentru autoconsum se prezentau în primul rând (şi chiar exclusiv) numai ca utilități, şi nu ca valori. În asemenea condiții, acumularea (economisirea şi investirea) nu exista sau nu avea o semnificație deosebită. Rezervele de producție, de dimensiuni mici, nu urmăreau în primul rând dezvoltarea, ci, mai degrabă, acoperirea consumului între recoltele succesive ori în cazul producerii unor riscuri (secetă, incendii, recolte slabe etc.).

O dată cu trecerea de la economia naturală spre **economia de mărfuri** s-a constatat că, în noile condiții, **dimensiunile producției sunt determinate de nevoile schimbului, ale pieței**. Ca urmare, pentru a reuşi cât mai bine în lupta de concurență, producătorii au înțeles rapid că posibilitățile adaptării ofertei la cerere, acumularea şi lărgirea producției etc., devin esențiale. Mai mult, s-a evidențiat foarte rapid că deținerea unei puteri de cumpărare cât mai mari oferea participanților la activitatea economică avantaje enorme referitoare în adaptarea operativă la condițiile pieței şi schimbului de mărfuri. Agenții economici au înțeles că nu puteau să înmagazineze această reprezentare a valorii de schimb în mărfurile corporale, deoarece realizarea lor economică prezenta numeroase riscuri şi întâmpina dificultăți legate de transport, depozitare, asigurare etc. De asemenea, ei au conştientizat destul de repede că **banii sunt cele mai fungibile bunuri-marfă**[2783] **şi semnul cel mai general al valorii, acceptat de toți**. În asemenea împrejurări toți participanții la schimb au considerat că **tezaurizarea** reprezintă funcția cea mai importantă a banilor (sub forma metalelor prețioase, aşa cum se prezentau ei în secolul al XVI-lea).

De aceea, cu toții, au încercat să adune o cantitate cât mai mare posibil din această **„marfă miraculoasă şi universală",** numită bani, prin **două mişcări simultane**:

- **maximizarea vânzărilor**, adică a încasărilor băneşti şi

2782 Poetul latin **Terentianus Maurus**, autorul acestui vers, a avut el însuşi o soartă tristă, întrucât cartea sa de prozodie a fost dată uitării, iar aforismul de mai sus a fost atribuit altor scriitori latini. **Prozodia** reprezintă o parte a poeticii care studiază versificația şi normele ei sub raportul structurii versurilor, al numărului accentelor sau al lungimii silabelor unui vers.

2783 **Banii sunt cele mai fungibile bunuri-marfă** pentru că – în economia marfară – pot reprezenta (înlocui) celelalte mărfuri şi – la rândul lor – pot fi înlocuiți de toate celelalte bunuri-marfă.

- **minimizarea cumpărărilor**, adică a cheltuielilor băneşti.

Această acțiune reprezintă chiar esența principiului fundamental al balanței băneşti. Prin urmare, politica economică a fost orientată corespunzător.

Mercantilismul secolului al XVI-lea este apreciat ca fiind **„mercantilismul timpuriu".** Primele probleme studiate de mercantiliști au fost cele monetare. Există în secolul al XVI-lea un prim aspect empiric al politicii (spunem „politică" şi nu „doctrină") mercantiliste, reprezentat prin ceea ce se poate numi **„bullionismul"** spaniol. Acesta nu era explicat în nici o teorie economică. Conchistadorii spanioli[2784] aduceau metale prețioase din America în Spania şi de aici ele pătrundeau în alte țări europene. Guvernele considerau acumularea de aur şi argint nu numai o dovadă a îmbogățirii, ci şi o sursă de îmbogățire. Ele au interzis – mai ales în Spania – ieşirea de metale prețioase şi au organizat sistemul **„balanței contractelor" (țara „A" putea cumpăra de la țara „B" numai atât cât țara „B" cumpăra de la țara „A"[2785])**. Putem, oare, afirma că în felul acesta autorii spanioli au confundat bogăția cu banii ? Mai degrabă înclinăm să credem că ei apreciau că **abundența monetară facilita producerea de bogăție** şi – de aceea – căutau mijloacele de împiedicare a scurgerii banilor spanioli spre alte state. În felul acesta, au apărut primele elemente ale **teoriei cantitative a banilor**. Unii economişti spanioli au avut – se pare – anumite indicii ale influenței cantității de bani asupra prețurilor.

Dezvoltarea comerțului cerea sporirea masei monetare în circulație. Dar nu era suficient ca banii să fie abundenți; ei trebuiau – totodată – să fie buni, adică să aibă o putere de cumpărare constantă pe perioade lungi. Adică – în epoca respectivă – piesele metalice trebuiau să-şi conserve, în mod constant, greutatea inițială. La sfârşitul Evului Mediu au avut loc discuții numeroase asupra efectelor „alterării" banilor, prin diminuarea cantității de metal conținută în ei, decisă de puterea publică. În secolul al XIV-lea mai mulți autori anonimi au formulat legea după care **„banii răi îi alungă din circulație pe cei buni"** (între ei, **Nicolas Oresme (1325–1382)**). Ea este, însă, cunoscută sub numele de **„Legea Gresham" („Bad money drives out good money")** (de la autorul ei, englezul **Sir Thomas Gresham (1519–1579)** – unul dintre fondatorii Bursei din Londra).

După 1560 prețurile în Europa au început să crească. Această evoluție nu era cauzată doar de mutațiile monetare, deoarece creşterea prețurilor era mai mare decât scăderea cantității de metal prețios reprezentată de o unitate monetară, ea era şi rezultatul abundenței de aur după cucerirea Americii. După descoperirea **„Lumii Noi"** fenomenul care s-a impus atenției în Europa a fost creşterea prețurilor. Numeroşi specialişti au explicat această realitate prin mutațiile monetare, ce au redus conținutul metalic al banilor. Dar, în anul 1568 **Jean Bodin (1530–1597)** (celebru jurist din Anjou) a combătut ideea în lucrarea ***Răspunsuri la paradoxurile domnului M. Malestroit referitoare la scumpirea tuturor lucrurilor*.** El a atribuit creşterea prețurilor în principal afluenței de metale prețioase din Lumea Nouă şi a încercat să formuleze legea după care puterea de cumpărare a banilor este invers proporțională cu cantitatea de aur şi argint existentă într-o țară.

Acesta a fost punctul de plecare al unei lungi controverse, care a condus – în secolele al XIX-lea şi al XX-lea – la ceea ce se numeşte **„Teoria cantitativă a banilor",** conform căreia:

- **Nivelul prețurilor este direct proporțional cu cantitatea de bani existentă în circulație;**
- **Puterea de cumpărare a unității monetare este invers proporțională cu cantitatea de bani din circulație**.

Se pare că mercantiliştii au înțeles relația

MV = PT unde: **M - masa monetară;**
V - viteza de rotație a banilor (numărul de rotații pe care masa monetară îl face într-un interval de timp); MV - oferta de bani;
P - nivelul prețurilor mărfurilor şi tarifurilor serviciilor;
T - volumul tranzacțiilor; PT - cererea de bani.

Mercantiliştii l-au considerat **pe M** drept „motor" al dinamicii economice şi au arătat că:

2784 Dintre ei cel mai vestit a fost **Hernando Cortez (1485–1547), conducătorul expediției în care i-a învins pe azteci şi a cucerit Mexicul (1519–1521).**

2785 Ideea aceasta va fi preluată, într-o oarecare măsură, de John Stuart Mill în faimoasa sa **„teorie a valorilor internaționale".**

- **Dacă M creşte, creşte şi P;**
- **Creşterea lui P antrenează creşterea veniturilor producătorilor (Y) (aici ei au confundat banii cu veniturile);**
- **Creşterea veniturilor (Y) antrenează creşterea volumului tranzacțiilor (T);**
- **Creşterea lui T antrenează sporirea producției, a productivității şi reducerea costurilor, mărirea numărului locurilor de muncă şi a bogăției naționale.**

Pe de altă parte:

- **Creşterea lui M antrenează scăderea ratei dobânzii (d') (deci se promovează politica „banilor ieftini", „politique économique de monnaie à bon marché", sau „cheap money policy");**
- **Scăderea ratei dobânzii (d') conduce la creşterea producției (ofertei) de bunuri şi servicii şi, deci, a tranzacțiilor (T).**

Jean Bodin şi-a sprijinit demonstrația pe studiul cifrelor, ceea ce îl face unul dintre îndepărtații **precursori ai statisticienilor** de astăzi. Aurul şi argintul erau asimilate mărfurilor obişnuite şi valoarea lor celei a celorlalte mărfuri, considerată ca variind invers proporțional cu cantitățile existente. În istoria ştiinței economice descoperirea lui Jean Bodin are o mare importanță.

Jean Bodin a avut doar parțial dreptate, explicând creşterea prețurilor prin creşterea cantității de bani. El n-a observat, însă, că raportul de schimb între metalele prețioase şi alte mărfuri este determinat de costul lor de producție. Metalele prețioase devin mai abundente când se descopăr noi zăcăminte şi deci, costul lor de producție scade, ceea ce duce la modificarea raportului dintre valoarea banilor şi aceea a mărfurilor (în favoarea celor din urmă).

Cu toate efectele negative ale creşterii prețurilor, mercantiliştii au continuat să creadă că abundența banilor este de preferat, pentru că ea asigură lichiditățile necesare derulării unui volum mare de afaceri, ca şi pentru dezvoltarea creditului ori pentru umplerea trezoreriei. Iată de ce statele au încurajat importul şi au inhibat exportul de metale prețioase.

Printre **măsurile** cu care au încercat să pună în aplicare asemenea idei, amintim:

- **atribuirea unei puteri de cumpărare superioare – față de conținutul lor metalic – banilor străini, comparativ cu cei naționali;**
- **impunerea obligației ca negustorii şi industriaşii să-şi plătească impozitele cu bani şi de a repatria valuta încasată din exporturi;**
- **limitarea importului produselor manufacturate străine;**
- **rezervarea comerțului pe teritoriul național numai naționalilor, interzicând străinilor să facă comerț în interiorul unei țări sau să scoată moneda peste graniță;**
- **dezvoltarea industriei prelucrătoare naționale, pentru a oferi produse scumpe la export;**
- **instituirea monopolului la transportul mărfurilor, exclusiv pentru mijloacele de transport naționale (Actele de navigație din Anglia din anii 1651 şi 1660)**.

Este imposibil să se creadă simultan în teoria cantitativă şi în ideile care asimilează – total – bogăția cu banii. Politica bullionistă apare – în totalitate – inoportună, dacă se admite teoria cantitativă. De ce să acumulezi aur şi argint într-o țară, dacă aceasta antrenează numai creşterea prețurilor ? Acumularea de bani nu putea dura, deoarece urcarea prețurilor naționale va provoca o scădere a exporturilor, o creştere a importurilor şi, deci, un deficit al balanței comerciale şi de plăți externe, care nu se poate regla decât prin export de metal!

2.2. BALANȚA COMERCIALĂ EXCEDENTARĂ

Mercantilismul secolului al XVII-lea este considerat „matur". Politica mercantilistă a depăşit, treptat, teoria cantitativă a banilor. O lungă perioadă – chiar în ciuda deprecierii lor – metalele prețioase şi-au menținut statutul de mărfuri privilegiate. Se credea că – deşi metalele prețioase nu sunt bogăție în sine – abundența lor, facilitând creditul şi afacerile, permite, în timp, o mai rapidă dezvoltare a producției.

Treptat, mercantilismul s-a aşezat pe noi fundamente teoretice, foarte diferite de vechiul „chrysohedonism" depăşit, transformându-se în **doctrină productivă**. În acest sens,

prima dovadă a fost ***Traité de l'économie politique*** a lui **Antoine de Montchrestien**[2786], publicată în anul **1615**, cu o dedicație pentru regele Ludovic al XIII-lea. Autorul respinge, încă de la început, prejudecata chrysohedonistică. ***„Nu abundența de aur şi argint, cantitatea de perle şi de diamante face statele bogate şi opulente, ci bunurile necesare vieții. Este adevărat că noi am devenit mai abundenți în aur şi argint decât părinții noştri, dar nu mai înstăriți sau mai bogați".*** Concluzia: **bogăția este masa produselor consumabile** şi o țară este mai bogată cu cât produce mai multe.

Se pare că mercantiliştii „maturi" au intuit destul de bine **„Cererea globală" (D):**

D = C + G + I + E unde:
C = consumul privat (familial);
G = consumul public (bunuri şi servicii pentru stat, pensii, întreținerea funcționarilor);
I = investițiile (brute şi nete);
E = exportul.

„Fericirea omului – scria Monthcrestien – ***constă în bogăție şi bogăția în muncă... omul s-a născut pentru a trăi în continuu exercițiu şi preocupare".*** Conform acestei teorii **dezvoltarea producției naționale devine scopul politicii economice**. În acest context a apărut o nouă problemă. Există meserii sau forme particulare de activitate mai productive decât altele şi, deci, mai recomandate ? Fiziocrații vor răspunde – şi o dată cu ei şi Adam Smith: ***„aceasta este agricultura".*** Asemenea problemă nu se mai pune astăzi, dar ea a stat în centrul cercetărilor economice mai mult de două secole.

După ce a apreciat că ***„aratul trebuie considerat începutul tuturor facultăților sau bogățiilor",*** Montchrestien a consacrat restul lucrării sale industriei şi comerțului. Antoine de Montchrestien era de părere că cele mai productive activități sunt **„industria"** şi **„comerțul".**

Chiar mai mult, mercantiliştilor li se părea că:

- **sporirea muncii agricole nu poate produce decât un randament descrescând;**
- **sporirea muncii în industrie şi comerț aduce un randament crescând**.

Au apărut – astfel – încă în secolul al XVII-lea, unele elemente ale faimoasei **„legi a randamentelor neproporționale". În** economia mercantilistă dirijată s-a dezvoltat mica industrie, fie în cadrul constituit de asociațiile meseriaşilor **(breslele**[2787]**)** dotate cu privilegii sau monopol, fie datorită „manufacturilor regale" create prin aportul capitalului regal ori beneficiind de privilegiile acordate de suverani: subvenții, favoruri fiscale, rezervări pe anumite piețe etc. Privilegiile acestea şi înțelegerile de tip monopolist n-au fost condamnate la vremea respectivă, ci, dimpotrivă, recomandate ca cele mai potrivite pentru a asigura dezvoltarea industrială.

Mercantilismul matur priveşte balanța plăților externe de pe pozițiile capitalismului. Înțelegând că **„banii nasc pui",** mercantiliştii au apreciat că banii nu trebuie să staționeze, ci să se afle într-o mişcare continuă. Ei trebuie aruncați mereu în circulație, de unde să se întoarcă tot mai mulți. Mercantiliştii secolului al XVI-lea **absolutizau** formula: **„să vinzi cât mai mult şi să cumperi cât mai puțin".** Mercantiliştii maturi **relativizează** această formulă. Acum, în secolul al XVII-lea, **„se poate cumpăra oricât, cu condiția ca încasările din vânzare să fie mai mari".** Gândirea mercantilismului timpuriu s-a ridicat până la nivelul de înțelegere a **balanței bănești**. În timpul mercantilismului matur gândirea se ridică la înțelegerea **balanței comerciale**. În **primul caz** se punea problema de a cheltui cât mai puțin pentru a se putea acumula. În această perioadă – a acumulării primitive a capitalului –, principala funcție a banilor a fost cea de **mijloc de tezaurizare**. În **al doilea caz** – când începe trecerea capitalului din circulație spre producție –, principala funcție a banilor devine cea de **mijloc de circulație**. Agenții economici au înțeles că banii imobilizați sub forma tezaurului nu produc nici o modificare în economia reală. Ba mai mult, masa monetară riscă să-şi reducă puterea de cumpărare în lipsa sporirii producției, a ofertei. Ei au ajuns la conştientizarea faptului că banii trebuie să se afle continuu în circulație, să fie continuu aruncați în această sferă a economiei, de unde trebuie să se întoarcă înmulțiți. Banii şi mărfurile se alungă reciproc şi continuu unii pe alții din sfera circulației. Prin vânzare mărfurile sunt aruncate în circulație, iar banii sunt retraşi din această sferă. Prin cumpărare mărfurile sunt alungate din circulație spre consum, iar banii

2786 **Antoine de Montchrestien (1576–1621),** ***Traité de l'économie politique*****, 1615**. **Ludovic al XIII-lea (1610–1643),** rege al Franței tutelat în actele de autoritate monarhică de către mama sa **Maria de Medici (1573–1662),** şi cardinalul de **Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642)**.
2787 **Breaslă, de la cuvântul de origine slavă „bratstvo" = frăție**.

sunt aruncaţi în circulaţie. Atât timp cât banii şi mărfurile se află în mişcare continuă, lucrurile decurg normal. Agenţii economici câştigă utilitate prin schimbul mărfurilor diferite şi câştigă bani prin activităţile rentabile. Prin aceste descoperiri, **spiritul capitalist îşi dezvăluie esenţa** sa cea mai profundă: **a cumpăra şi a vinde cât mai mult, oriunde şi oricând, cu condiţia ca încasările să fie mai mari decât plăţile**.

Aceasta este esenţa balanţei comerciale. Teoria **„balanţei băneşti"** şi cea a **„balanţei comerciale"** sunt – de fapt – **două trepte** ale dezvoltării mercantilismului, care reflectă – la rândul lor – **două etape în dezvoltarea economiei şi politicii economice.**

Trebuia să se răspundă la întrebarea: cum poate o naţiune să se îmbogăţească, să vândă mai mult decât cumpără, cum poate exporta mai mult decât importă ? De aceea sistemul **„balanţei contractelor"** a fost abandonat şi au dispărut restricţiile la exportul banilor, politica **balanţei comerciale favorabile** fiind urmată şi de alte măsuri:

- **taxe la importul produselor finite;**
- **prime la exportul produselor naţionale fabricate;**
- **interzicerea exportului materiilor prime naţionale;**
- **stimularea prin liberalizare a importului de materii prime;**
- **dezvoltarea marinei comerciale naţionale şi investirea ei cu monopolul transportului între metropole şi colonii (crearea sistemului „Pactul colonial");**
- **dezvoltarea companiilor de navigaţie şi comerţ cu exteriorul (Compania Indiilor Orientale[2788] în Anglia, Comercianţii Aventurieri, Companie coloniale sau Compania Mississippi în Franţa);**
- **intervenţia pe piaţa naţională pentru a menţine preţurile la nivel scăzut şi cu scopul de a favoriza exportul;**
- **controlul riguros al calităţii produselor vândute;**
- **menţinerea salariilor la niveluri scăzute;**
- **menţinerea la nivel scăzut a preţurilor cerealelor pentru a împiedica creşterea costului vieţii;**
- **stimularea invenţiilor tehnice etc.**

▶ După convingerea mercantiliştilor, **„<u>comerţul este un joc cu sumă pozitivă</u>".**

Dinamica gândirii mercantiliste a fost următoarea:

3. MODELUL FIZIOCRAT. BALANŢA COMERCIALĂ ECHILIBRATĂ

„Balanţa în bani e cel mai rău lucru în comerţul exterior pentru naţiunile care nu vor putea să raporteze în schimb producţii pentru această întrebuinţare. Şi comerţul exterior este el însuşi un rău pentru naţiunile cărora comerţul interior nu le ajunge pentru a debita în mod avantajos produsele ţării lor. E destul de ciudat ca să se fi dat atâta importanţă acestei balanţe în bani, care nu-i decât nenorocirea comerţului" **(François Quesnay).**

„Ei bine ! oarbă şi stupidă politică, voi îndeplini dorinţele tale ! Iţi dau întreaga cantitate de bani care circulă la naţiunile cu care făceai comerţ: iat-o adunată în mâinile tale ! Ce vrei să faci cu dânsa ? În ultimă analiză, ce aţi câştigat oare căutând să vindeţi străinilor fără a mai cumpăra nimic din mărfurile lor ! Banii pe care nu-i veţi putea conserva şi care trec prin mâna voastră fără a vă fi putut fi de folos ! Cu cât se înmulţesc banii, cu atât mai mult ei pierd din valoarea lor negociabilă, pe când celelalte mărfuri sporesc în raport cu ei" **(Pierre Paul Merciér de la Rivière).**

2788 **Compania Indiilor Orientale (East India Company)- companie comercială engleză, care a fiinţat din 1600 până în 1858 şi a fost un instrument al politicii coloniale a Angliei în India, China şi alte ţări din Asia. La jumătatea secolului al XVIII-lea, Compania – care dispunea de armată şi flotă – a devenit o mare forţă militară. Sub steagul ei colonialiştii englezi au cucerit India. Compania a deţinut timp îndelungat monopolul comerţului cu India şi principalele funcţii ale administraţiei acestei ţări. Răscoala naţională din 1857–1858 („Revolta tăcerii", „Revoluţia mută") din India i-a silit pe englezi să schimbe formele dominaţiei lor coloniale. Compania a fost desfiinţată, iar India a fost declarată dominion al coroanei britanice.**

Mercantiliştii şi-au derulat paradigma de gândire în jurul schimbului neechivalent. După ei, „a vinde mai mult şi a cumpăra mai puțin" în scopul creşterii cantității de bani, era sinonim cu a spori bogăția. La început – în secolul al XVI-lea – credeau că şi schimburile inegale din interiorul țării măresc bogăția. Apoi – în secolele următoare – considerau că numai comerțul exterior creează bogăție şi au cerut intervenția statului pentru promovarea unei balanțe comerciale externe favorabile.

Spre deosebire de ei, fiziocrații îşi întemeiază întreaga doctrină pe **schimbul echivalent.** Schimbul nu poate crea bogăție, pentru că – prin definiție – presupune echivalența valorilor schimbate. Chiar şi în cazul tranzacțiilor neechivalente – apreciază fiziocrații – nu se poate vorbi de sporirea bogăției, deoarece **„câştigul unuia este egal cu pierderea celuilalt". *„Schimbul este un contract de egalitate, care se face de la valoare pentru valoare egală. Nu-i un mijloc de a se îmbogăți, deoarece se dă atât cât se primeşte, ci e un mijloc de a-şi împlini nevoile şi a-şi varia plăcerile"*[2789]. Banii reprezintă doar un instrument de schimb al diferitelor mărfuri, nu un semn al bogăției şi – în nici un caz – nu sunt sinonimi cu bogăția.** Fiziocrații tratează banii – exclusiv – ca pe un „lubrifiant" al circulației, conform formulei **(Marfă – Bani – Marfă)**. Conform gândirii neoclasice fiecare dintre coschimbişti – primind un bun care-i satisface o nevoie mai mare, comparativ cu bunul cedat – măreşte utilitatea bunurilor. Sporirea – pe baze subiective ? – utilității prin schimb, măreşte bogăția ! Iată o idee – prezentă mereu în gândirea franceză – care va face carieră începând cu ultima treime a secolului al XIX-lea.

- **Comerțul exterior – la fel ca şi cel intern – nu produce o bogăție reală, ci numai un câştig (!) pentru unii, egal cu pierderea celorlalți. După convingerea fiziocraților „comerțul este un joc cu sumă nulă".**

***„Toate națiunile comerciale se mândresc la fel de a se îmbogăți prin comerț, dar lucru de mirare! ele cred toate să se îmbogățească, câştigând unele de la altele. Trebuie convenit că acest pretins câştig, aşa cum îl concep dânsele, trebuie să fie un lucru miraculos, căci după această părere, fiecare câştigă şi nimeni nu pierde"*[2790].** Merciér de la Rivière[2791] consideră comerțul exterior **„un rău necesar",** acceptat în cazul importării bunurilor necesare, dar imposibil de produs în interior, sau pentru exportarea producției naționale superflue. François Quesnay numeşte comerțul exterior **„cel mai rău lucru". *„Balanța în bani e cel mai rău lucru în comerțul exterior pentru națiunile care nu vor putea să raporteze în schimb producții pentru această întrebuințare. Şi comerțul exterior este el însuşi un rău pentru națiunile cărora comerțul interior nu le ajunge pentru a debita în mod avantajos produsele țării lor. E destul de ciudat ca să se fi dat atâta importanță acestei balanțe în bani, care nu-i decât nenorocirea comerțului"*[2792].**

Studiul concepției fiziocrate cu privire la comerț şi bani pune în evidență câteva **aspecte** foarte interesante:

1. Bogăția comercială (mărfurile, bunurile şi serviciile economice) se poate schimba pe bani. Dar, atenție ! Fiziocrații acceptă că prin schimb utilitatea mărfurilor schimbate creşte !?

Deci, formula **M – B – M** devine, prin schimb, **M – B – M',** unde,
M' > M !? De unde provine acest plus de utilitate, dacă schimbul este „steril" ? Deşi acceptă că schimbul măreşte utilitatea mărfurilor, fiziocrații resping comerțului însuşirea de a „crea" „produs net" ! Acelaşi tratament rezervă gânditorii fiziocrați industriei, transporturilor şi profesiunilor libere, care … doar **„adaugă o valoare la alta",** deşi măresc utilitatea bunurilor „create de Natură" (prin agricultură) !

2. Mărfurile au, pe de o parte, **„valoare uzuală"** (utilitate), iar pe de altă parte, **„valoare venală"** (de schimb).

3. Prețul reprezintă expresia bănească a valorii de schimb.

2789 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 46. Dar ce înseamnă ***„a-şi împlini nevoile şi a-şi varia plăcerile"*** dacă nu ***„a-şi mări bogăția"***?

2790 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 47.

2791 Comercianții sunt comparați cu ***„acele oglinzi dispuse să reflecteze în acelaşi timp şi-n diferite sensuri aceleaşi obiecte. Ca şi dânsele, par să le înmulțească şi înşeală astfel ochii celor care le văd numai superficial. Comercianții, cei care se numesc astfel, nu sunt decât traficanți. Or, cel care trafichează nu-i decât un fel de salariat care, prin industria sa, ajunge să-şi apropie o parte din bogățiile altor oameni".***

2792 Vezi Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 48.

4. Valoarea de schimb **nu este** o funcție a utilității. Prețul şi utilitatea sunt noțiuni independente una de alta. **Utilitatea este determinată de nevoile oamenilor. Prețul este determinat de factori independenți de voința umană**[2793] (costuri, concurență etc.).

5. Nu toate bunurile constituie bogăție. **Bunurile „oarecare"**[2794] (aerul, lumina zilei, întunericul nopții etc.) au utilitate, dar n-au valoare de schimb, pentru că nu sunt „rare" (şi nu devin mărfuri). Deci, **bogăția comercială este formată – în concepția fiziocraților – din „bunurile economice".**

Fiziocrații au militat pentru **libertatea comerțului,** întrucât este **„conformă naturii umane", „contribuie la împlinirea nevoilor şi variază plăcerile".**

Argumentele invocate în promovarea liberschimbismului au fost următoarele:

a. Ordinea Naturală – care transcende toate societățile şi timpurile – asigură omului şi libertatea de acțiune în economie.

b. Libertatea comerțului asigură „cel mai bun preț". Iată ce afirma Quesnay: **„Abundență şi ieftinătate nu-i bogăție. Lipsă şi scumpete e sărăcie.** ***Abundență şi scumpete e îmbelşugare"***[2795]. Idei asemănătoare exprimase – la rândul său – şi Boiguillebert (**„Prețul scăzut pregăteşte foametea")**. **„Scumpetea aduce belşug",** pentru că stimulează producția.

Atitudinea liberschimbistă a fiziocraților era – în acelaşi timp – antimercantilistă şi anticolbertistă. Mercantiliştii au încurajat – atât la intern, cât şi la export – producția de lux şi au descurajat agricultura. Prețurile mărfurilor agricole se mențineau scăzute pentru a ieftini forța de muncă, iar exportul lor nu era încurajat.

Fiziocrații – consecvenți în direcția relansării agriculturii – propun:

a. Liberalizarea exportului produselor agricole la cele mai avantajoase prețuri.

b. Menținerea pe piața internă a unor prețuri ridicate la mărfurile agricole şi interzicerea importului de asemenea bunuri. După cum se ştie, fiziocrații au apreciat că numai mărfurile agricole se pot vinde la prețuri superioare costurilor (cu venit net), cele industriale urmând să se realizeze la prețuri egale cu costurile de producție (pentru că „sterilii" „nu creează valoare, ci doar transformă bunurile create de agricultură").

▶ Politica liberschimbistă a fiziocraților se bazează pe următoarele **două principii**:

1. Combaterea principiului „balanței comerciale excedentare". Consecvenți ideilor schimbului echivalent şi reducerii banilor la funcția de instrument al schimburilor, fiziocrații condamnă accentul pus de mercantilişti pe realizarea unui excedent valoric în comerțul internațional. După fiziocrați balanța comercială externă excedentară rezultă ca urmare a unui export de bunuri mai mare decât importul. În gândirea lor aceasta este o situație negativă, întrucât „se exportă mai multă bogăție (bunuri) decât se importă" (pentru că banii intrați nu sunt decât „mijloc de schimb") şi națiunea sărăceşte. Iată ce scria Mercíer de la Rivière: ***„Ei bine ! oarbă şi stupidă politică, voi îndeplini dorințele tale ! Îți dau întreaga cantitate de bani care circulă la națiunile cu care făceai comerț: iat-o adunată în mâinile tale ! Ce vrei să faci cu dânsa ? În ultimă analiză, ce ați câştigat oare căutând să vindeți străinilor fără a mai cumpăra nimic din mărfurile lor ! Banii pe care nu-i veți putea conserva şi care trec prin mâna voastră fără a vă fi putut fi de folos ! Cu cât se înmulțesc banii, cu atât mai mult ei pierd din valoarea lor negociabilă, pe când celelalte mărfuri sporesc în raport cu ei"***[2796]**.**

Efectele unei balanțe comerciale favorabile – apreciază fiziocrații – nu pot fi decât negative:

- **încetarea exportului şi, deci, a încasărilor valorice;**
- **scumpirea mărfurilor prin creşterea generalizată a prețurilor;**
- **raritatea produselor pe piața internă (a țărilor cu exporturi mai mari ca importurile) va impune importuri de mărfuri şi ieşirea de numerar**.

2793 ***„La valeur usuelle est toujours la même, et toujours plus ou moins intéressante pour les hommes, selon les rapports qu'elle a avec leurs besoins, avec leur désir d'en jouir. Mais le prix au contraire varie et dépend de différentes causes aussi inconstantes qu'indépendantes de la volonté des hommes"*** (François Quesnay, ***„Hommes",*** apărut în ***Enciclopedia franceză***. Noi am citat după Jacques Nagels, *Histoire de la pensée économique,* tome 1, ULB, Bruxelles, 1ère édition, 1991, p. 138).

2794 Vezi **Carl Menger (1840–1921)** şi distincția între **„bunurile oarecare"** (cele care se află într-o cantitate mai mare comparativ cu nevoile) şi **„bunurile economice"** (se găsesc în cantitate mai mică față de nevoi).

2795 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 31.

2796 Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 51.

2. Combaterea „protecționismului în comerțul internațional”. Fiziocrații s-au pronunțat împotriva taxelor vamale și în favoarea liberalizării comerțului exterior. În acest context ei au încercat să demonstreze că sarcina taxelor vamale și restricțiilor în comerțul internațional cade asupra populației țărilor care le practică. ***„Străinul nu-ți va vinde nimic dacă nu i-ai plătit același preț pe care l-ar da și celelalte națiii. Dacă vei pune o taxă asupra intrării mărfurilor sale, aceasta va fi spre ridicarea adevăratului preț pe care-l va fi primit străinătatea; această taxă de intrare va fi deci plătită numai de către cumpărătorii naționali”***[2797]**.** Mai mult, protecționismul – tarifar sau/și netarifar – promovat de o țară, în dauna unor produse sau țări, va determina măsuri similare din partea străinătății, ceea ce va afecta negativ relațiile internaționale și dezvoltarea economică a tuturor statelor.

Incercând să-și pună în practică politica liberschimbistă, fiziocrații au inspirat **Edictul din 1763** (care liberaliza comerțul interior cu grâne) și **Edictul din 1766** (care liberaliza comerțul exterior cu cereale). După puțini ani de aplicare – care s-au soldat cu serioase lipsuri alimentare și foamete – Edictele au fost abrogate în 1770. **Anne Robert Jacques Turgot** – liberal mai convins decât mulți fiziocrați și unul din adversarii de idei ai lui **François Quesnay** – va restabili legea liberală, printr-un **Edict din 1774**, care va fi abrogat după 3 ani, în 1777, revenindu-se la o politică de restricționare a comerțului internațional cu produse agricole.

4. ADAM SMITH (1723–1790). MODELUL AVANTAJULUI ABSOLUT

„Maxima oricărui cap de familie prudent este de a nu încerca să producă în casă lucruri care l-ar costa mai mult producându-le decât cumpărându-le”. „Dacă o țară străină ne poate furniza bunuri mai ieftine decât le-am putea produce noi, e mai bine să le cumpărăm de la ea, cu o parte din produsul activității noastre, utilizate într-un mod din care putem trage oarecare folos”.
Adam Smith

Adam Smith – creatorul teoriei „avantajului absolut”[2798] **– a studiat problematica schimburilor economice internaționale în cadrul concepției sale generale referitoare la liberalism, maximizarea eficienței și diviziunea muncii**.

Premisele înțelegerii teoriei smithiene despre comerțul internațional sunt următoarele:

- Principiul maximizării eficienței determină fiecare întreprinzător și fiecare economie națională să se specializeze în producția și exportul mărfurilor – pentru care au cei mai abundenți și ieftini factori de producție (naturali și/sau dobândiți) – pe care le obțin cu cele mai mici costuri unitare.
- Principiul liberei concurențe în comerțul internațional (fără monopol sau restricții tarifare ori netarifare).
- Principiul circulației libere a metalelor prețioase între țări și al convertibilității depline a banilor de hârtie.

Avantajele comerțului exterior pentru fiecare țară sunt – după părerea lui Adam Smith – de două feluri:

a. Pe de o parte, schimburile internaționale asigură valorificarea mai eficientă a produselor naționale fără desfacere în interior și aprovizionează națiunile cu bunuri rare din străinătate. „***Comerțul exterior duce din țară acea parte de surplus din producția pământului și muncii pentru care nu e nici o cerere în interior și aduce în schimb alte bunuri care sunt, dimpotrivă, cerute acolo”***[2799]**.** Astfel are loc adâncirea diviziunii muncii și perfecționarea forțelor productive ale fiecărei națiuni. ***„Prin acest mijloc, îngustimea pieței interne nu***

2797 După Charles Gide, Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926, p. 51–52.

2798 **Avantajul absolut** reprezintă **câștigul pe care îl obține o țară din comerțul internațional când reușește să importe o marfă la un preț extern inferior costului său național unitar.**
După Adam Smith, un alt englez, **John Ramsey McCulloch (1789–1864)**, ***„explained trade in terms of ‘absolute advantage’: a country exports those goods it can produce more efficiently, and therefore more cheaply, than its neighbours; and it imports those goods that can be produced more efficiently abroad, and which can thus be obtained more cheaply abroad than at home. Foreign trade thus benefits a country enabling it to buy from the cheapest possible source”*** (După Roger Backhouse, *Economists and the Economy*, 2d edition, Transaction Publishers, New Brunswich, USA, 1994, p. 76).

2799 Adam Smith, ***Avuția națiunilor***, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 299.

constituie nici o piedică pentru ca diviziunea muncii, în orice ramură de meşteşug sau manufactură să fie dusă la cea mai mare perfecțiune”[2800]**.**

b. Pe de altă parte, comerțul exterior lărgeşte piața de desfacere, măreşte posibilitățile de valorificare a capitalului național şi sporeşte bogăția națională. „***Prin deschiderea unei piețe mai largi pentru partea din producția muncii lor care depăşeşte consumul intern, ele*** (manufacturile – n. ns.) ***sunt încurajate să-şi perfecționeze forțele productive şi să mărească producția anuală la maximum; şi, pe calea aceasta, să sporească bogăția şi venitul real al societății”***[2801]**.**

În scopul lărgirii pieței, Adam Smith a considerat potrivită **înființarea de colonii** şi a încercat să ofere suportul teoretic necesar pentru promovarea de către Marea Britanie a unei politici expansioniste. Ca şi alți teoreticieni de după el[2802], Adam Smith a susținut că înființarea de colonii de către statele mai dezvoltate în zonele lumii aflate pe trepte inferioare de progres, este – deopotrivă – avantajoasă pentru ambele categorii de țări.

Coloniştii națiunilor civilizate aduc cu ei în teritoriile colonizate:

- ***„o pricepere în agricultură şi în alte îndeletniciri folositoare, superioară celei care, de-a lungul multor secole, se poate dezvolta de la sine la popoare sălbatice şi barbare”***[2803]***;***
- ***„obişnuința unei discipline”***[2804]***;***
- ***„o concepție de guvernare organizată, existentă în propria lor țară”***[2805]***;***
- ***„un sistem de legi pe care se sprijină acea guvernare”***[2806]***;***
- ***„principiile unei bune administrări a justiției, introducând, fireşte, ceva semănător în noua aşezare”***[2807]**.**

Drept urmare *„**o colonie a unei națiuni civilizate – care ia în stăpânire fie o țară nelocuită, fie una prea puțin locuită astfel că indigenii fac lesne loc noilor colonişti – progresează mai repede decât orice altă societate omenească, spre avuție şi putere”***[2808]**.**

Dar, **coloniile** străine reprezintă – deopotrivă – premise ale creşterii gradului de valorificare pentru capitalul metropolelor. Aceasta se explică prin facilitățile oferite de noile teritorii atrase în sfera de acțiune a capitalului din țările dezvoltate:

- **„abundența de pământ bun”**[2809] şi
- **libertatea oferită investitorilor „de a-şi conduce afacerile după sine”**[2810]**.**

▶ **Adam Smith a elaborat teoria „AVANTAJULUI ABSOLUT” în comerțul internațional.**

„***Maxima oricărui cap de familie prudent –*** *scrie el –* ***este de <u>a nu încerca să producă în casă lucruri care l-ar costa mai mult producându-le decât cumpărându-le</u>. Croitorul nu încearcă să-şi facă singur ghete, ci şi le cumpără de la cizmar. Cizmarul nu încearcă să-şi facă singur haine, ci îi încredințează acest lucru croitorului. Fermierul nu încearcă să-şi facă nici haine, nici ghete, ci se foloseşte în acest scop de meseriaşii respectivi. Toți văd că e în interesul lor să-şi exercite munca, într-un mod care să le ofere oarecare superioritate față de vecini; şi să cumpere cu o parte din produsul activității lor sau – ceea ce e acelaşi lucru – cu prețul unei părți din acest produs, toate cele de care mai au nevoie”***[2811]**.**

În virtutea diviziunii muncii fiecare națiune urmează să se specializeze în producția şi exportul mărfurilor pentru care are cei mai abundenți factori de producție – naturali şi/sau dobândiți – şi pe care le obțin cu costurile de producție unitare naționale cele mai mici[2812].

2800 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 299.
2801 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 299.
2802 Vezi, mai ales, gândirea germanului **Friedrich List (1789–1846), care a dezvoltat, la mijlocul secolului al XIX-lea, teoria „*misiunii civilizatoare”* a Occidentului.**
2803 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2804 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2805 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2806 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2807 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2808 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 55.
2809 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 60.
2810 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1965, p. 60.
2811 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 305.
2812 Aici şi în continuare ne vom strădui – atât cât ne este posibil – să tratăm unitar teoriile comerțului internațional, pe baza exemplului ricardian despre comerțul dintre Portugalia şi Anglia şi a celor două mărfuri (vin şi stofă), prelucrând, după necesități, aceeaşi informație prin prisma diferitelor teorii. Sperăm ca în acest fel să oferim celor interesați o continuitate de urmărire a demersului, precum şi o coerență mai mare analizei. Cel puțin teoria clasică

Consumul de ore-muncă pentru unitatea de marfă în cele două țări

Mărfuri produse	Țara „A” (Portugalia)			Țara „B” (Anglia)			Prețul unitar (P^*_i)
	C	pr'	P_{Ai}	C	pr'	P_{Bi}	
1 Vin	$C_{A1} = 80$	20	$P_{A1} = 96$	$C_{B1} = 120$	20	$P_{B1} = 144$	$P^*_1 = 96$
2 Stofă	$C_{A2} = 90$	10	$P_{A2} = 99$	$C_{B2} = 100$	10	$P_{B2} = 110$	$P^*_2 = 110$
Total	170			220			

C – costurile unitare naționale, egale cu numărul orelor-muncă/unitatea de marfă.
pr' – rata profitului pentru marfa '1', respectiv '2'.
P – prețul național unitar al mărfii '1', respectiv '2'.
P^*_i – prețul unitar internațional al mărfii '1', respectiv '2'.
Nota bene. Presupunem că cele două mărfuri se obțin în condițiile medii sociale din fiecare țară în parte.

Tara **„A”** are la marfa **'1'** cel mai mic cost unitar național (**80** ore-muncă), iar la marfa **'2'** un cost mai mare (**90**). Țara „A” are la marfa '1' un **AVANTAJ COMPARATIV INTERN**[2813] față de marfa '2', deoarece $\mathbf{C_{A1} < C_{A2}}$, adică **80 < 90**, (sau **80 – 90 = – 10** ore-muncă/unitate).

Tara „B” are la marfa '2' cel mai mic cost unitar național (**100**), iar la marfa '1' un cost unitar mai mare (**120**). Țara „B” are la marfa '2' un **avantaj comparativ intern** față de marfa '1', deoarece $\mathbf{C_{B2} < C_{B1}}$, adică **100 < 120**, (sau **100 – 120 = – 20** ore-muncă/unitate).

Țara „A” are un **AVANTAJ COMPARATIV EXTERN**[2814] față de țara „B” la ambele mărfuri, deoarece, simultan: $\mathbf{C_{A1} < C_{B1}}$ **(80 < 120)** și $\mathbf{C_{A2} < C_{B2}}$ **(90 < 100)**. Avantajul comparativ extern al țării „A” față de țara „B” este mai mare la marfa '1', (**80 – 120 = – 40** ore-muncă/unitate), și mai mic la marfa '2', (**90 – 100 = – 10** ore-muncă/unitate).

Țara „B” are **DEZAVANTAJ COMPARATIV EXTERN**[2815] față de țara „A” la ambele mărfuri, deoarece, simultan: $\mathbf{C_{B1} > C_{A1}}$ **(120 > 80)** și $\mathbf{C_{B2} > C_{A2}}$ **(100 > 90)**. Dezavantajul comparativ extern al țării „B” față de țara „A” este mai mare la marfa '1', (**120 – 80 = + 40** ore-muncă/unitate), și mai mic la marfa '2', (**100 – 90 = + 10** ore-muncă/unitate).

Prin urmare:

a. Țara „A” se va specializa pe producția și exportul mărfii la care avantajul comparativ față de străinătate este cel mai mare și la care înregistrează și un avantaj comparativ intern. Deci, țara „A” va produce și va exporta marfa '1' (vin) pe care o obține cu o cheltuială unitară de **80** ore-muncă, sau **80/1**. Renunțând la producția mărfii '2', care o costă **90** ore-muncă/unitate, sau **90/1**, și transferând resursele de la '2' la '1', cu cele **90** ore-muncă va putea produce **90/80 = 1,125** unități de '1'[2816]. În acest caz, producția internă în „A” ar fi de **2,125** unități de '1' (cu **6,25%** mai mult). Dacă, de exemplu, ar dori să producă marfa '2' și ar transfera resursele de la '1' la '2', Portugalia ar putea obține, cu cele **80** ore-muncă, **80/90 = 0,889** unități de '2'[2817]. În acest caz, producția internă în „A” ar fi de **1,889** unități de '2' (cu **5,55%** mai puțin).

b. Țara „B” se va specializa în producția și exportul mărfii la care dezavantajul comparativ față de străinătate este cel mai mic și la care înregistrează un avantaj comparativ intern. Deci, țara „B” va produce și va exporta marfa '2' (stofă) pe care o obține cu o cheltuială unitară de **100** ore-muncă, sau **100/1**. Renunțând la producția mărfii '1', care o costă **120** ore-muncă/unitate, sau **120/1**, și transferând resursele de la '1' la '2', cu cele **120** ore-muncă va putea produce **120/100 = 1,200** unități de '2'[2818]. În acest caz, producția internă în „B” ar fi de **2,200** unități de '2' (cu **10%** mai mult). Dacă, de exemplu, ar dori să producă

despre comerțul internațional va fi, astfel, pentru prima dată, tratată în continuitate și unitate, iar noțiunile cu care operează vor fi explicate și legate între ele pe baze logice mai riguroase.

2813 **Avantajul comparativ intern** reprezintă **superioritatea pe care o are o țară dacă poate produce – cu același consum total de resurse – o marfă la un cost unitar mai mic decât altă marfă.**

2814 **Avantajul comparativ extern** reprezintă **superioritatea pe care o are o țară, dacă poate produce o marfă la un cost național unitar mai mic decât țara parteneră. Sau, pe baza aceluiași consum total de resurse, obține o cantitate mai mare de mărfuri decât țara parteneră.**

2815 **Dezavantajul comparativ extern** reprezintă **inferioritatea pe care o are o țară, dacă produce o marfă la un cost unitar mai mare decât țara parteneră. Sau, pe baza aceluiași consum total de resurse, obține o cantitate mai mică de mărfuri decât țara parteneră.**

2816 Dacă țara **„A”** ar folosi toate resursele, **170 ore-om, în '1'**, ar putea obține **1 + 1,125 = 2,125** unități de marfă.

2817 Dacă țara **„A”** ar folosi toate resursele, **170 ore-om, în '2'**, ar putea obține **1 + 0,889 = 1,889** unități de marfă.

2818 Dacă țara **„B”** ar folosi toate resursele, **220 ore-om, în '2'**, ar putea obține **1 + 1,200 = 2,200** unități de marfă.

marfa '1' şi ar transfera resursele de la '2' la '1', Anglia ar putea obține, cu cele **100** ore-muncă, **100/120 = 0,833** unități de '1'[2819]. În acest caz, producția internă în „B" ar fi de **1,833** unități de '1' (cu **8,35%** mai puțin).

Producția totală a celor două țări

Țara/Marfa	Producția totală înainte de specializare			Producția totală după specializare		
	'1'	'2'	Total	'1'	'2'	Total
„A" (Portugalia)	**1,000**	**1,000**	**2,000**	**2,125**	**-**	**2,125**
„B" (Anglia)	**1,000**	**1,000**	**2,000**	**-**	**2,200**	**2,200**
Total	**2,000**	**2,000**	**4,000**	**2,125**	**2,200**	**4,325**

În felul acesta, ambele țări îşi vor orienta munca națională spre activitățile în care înregistrează cea mai mare productivitate internă. Dacă toate țările vor proceda astfel, întreaga muncă socială va fi orientată spre maximizarea eficienței.

Pentru a înțelege cum se realizează această specializare într-un climat liberal, trebuie să considerăm şi **prețurile de vânzare**, care vor modifica raporturile de schimb dintre țări şi mărfuri. Presupunem – pentru simplificarea demonstrației şi uşurarea înțelegerii – că prețurile sunt exprimate, în fiecare țară, în unități fizice de metal prețios (sau că în ambele țări există acelaşi etalon bănesc). De asemenea, presupunem **costurile de producție unitare interne = numărul orelor-muncă consumate pe unitatea de marfă**, ale celor două mărfuri, în țările partenere, respectiv, **80/1** la '1' (vin) şi **90/1** la '2' (stofă) în Portugalia; **120/1** la '1' (vin) şi **100/1** la '2' (stofă) în Anglia.

Se poate afirma (dacă presupunem rate ale profitului egale în cele două țări, pentru fiecare ramură[2820] şi facem abstracție de cheltuielile de transport de la o țară la alta[2821]) că prețurile celor două mărfuri sunt proporționale cu costurile lor. Astfel, prețul internațional al mărfii '1', (P^*_1) este egal cu P_{A1}, **($P^*_1 = 96 = P_{A1}$)**, iar prețul internațional al mărfii '2', (P^*_2) este egal cu P_{B2}, **($P^*_2 = 110 = P_{B2}$)**.

Țara „A" (Portugalia) va exporta în țara „B" o unitate din marfa '1' (vin) la prețul internațional de **96** unități monetare (u.m.). Țara „A" va importa o unitate din marfa '2' (stofă) din țara „B" la prețul de **110** u.m.

Țara „B" (Anglia) va exporta în țara „A" o unitate din marfa '2' (stofă) la prețul internațional de **110** u.m. Țara „B" va importa o unitate din marfa '1' (vin) din țara „A" la prețul de **96** u.m.

Prin urmare, în aceste condiții, Anglia înregistrează – în ciuda inferiorității sale comparative – un **AVANTAJ ABSOLUT**, pentru că reuşeşte să cumpere din străinătate marfa '1' (vinul) la un preț de import mai mic decât costul său național unitar (**96** u.m. față de **120** u.m.) şi chiar mai mic decât încasările sale din export (**96** u.m. față de **110** u.m.). Avantajul ei absolut ($\mathbf{A_{AB}}$) va fi:

$$\mathbf{A_{AB} = C_{B1} - P^*_1} \qquad \mathbf{(120 - 96 = +\ 24\ u.m.}, \text{ sau } \mathbf{120/96 = 1,250)}$$

sau cu 1 unitate de '2' exportată, Anglia importă 110/96 = 1,146 unități de '1'. Dacă marfa ar fi produsă la intern, Anglia ar consuma (în termenii COSTULUI DE OPORTUNITATE[2822]) 1,200 unități din marfa '2' (120/100 = 1,200) pentru a obține 1 unitate din marfa '1'. Prin comerțul cu Portugalia, Anglia realizează şi un AVANTAJ COMPETITIV[2823] (A_{CB}), obținând 1 unitate de '1' prin exportul a 0,873[2824] unități de '2' (0,873*110 = 96) sau (96/110 = 0,873), deci de + 0, 327 (1,200 – 0,873 = + 0,327).

2819 Dacă țara **„B"** ar folosi toate resursele, **220 ore-om, în '1'**, ar putea obține **1 + 0,833 = 1,833** unități de marfă.
2820 **În producția de vin pr' = 20% în ambele țări, iar în producția de stofă pr' = 10% în ambele țări.**
2821 Le considerăm nule.
2822 **Costul de oportunitate** reprezintă **sacrificiul cantitativ din utilitatea '1' necesar pentru a produce o unitate din utilitatea '2'; ('1'/'2'). Sau, sacrificiul cantitativ din utilitatea '2' necesar pentru a produce o unitate din utilitatea '1'; ('2'/'1').**
2823 **Avantajul competitiv** reprezintă **excedentul monetar al încasărilor din export peste plățile pentru import ale unei țări. Avantajul competitiv poate fi exprimat şi în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai mult de 1 tonă marfă importată.**

$A_{CB} = P^*_2 – P^*_1$ (110 – 96 = + 14 u.m., sau **110/96 = 1,146)**

Ea schimbă un sacrificiu propriu intern mai mare contra unui sacrificiu propriu extern mai mic. Adică, pentru a produce la intern 1 unitate de '1' Anglia sacrifică **1,200** unități de '2'. Dacă importă 1 unitate de '1' din Portugalia o plătește cu **0,873** unități de '2' exportate. Deci, **pentru Anglia, comerțul exterior cu Portugalia este avantajos**.

Avantajul absolut al țării „B" = **Costul de producție al mărfii '1' în țara „B" (mai mare)** – **Prețul de import al mărfii '1' din țara „A" (mai mic)**

Avantajul competitiv al țării „B" = **Încasările din export (mai mari)** – **Plățile pentru import (mai mici)**

Pe baza aceluiași exemplu, Portugalia înregistrează – în ciuda superiorității sale comparative în producție – un dezavantaj absolut, pentru că importă marfa '2' (stofa) la un preț mai mare decât costurile sale naționale unitare (**110** u.m. față de **90** u.m.) și chiar mai mare decât încasările sale din export (**110** u.m. față de **96** u.m.). Dezavantajul ei absolut (D_{AA}) va fi:

$D_{AA} = C_{A2} – P^*_2$ (90 – 110 = – 20 u.m., sau **90/110 = 0,818)**

Dezavantajul absolut al țării „A" = **Costul de producție al mărfii '2' în țara „A" (mai mic)** – **Prețul de import al mărfii '2' din țara „B" (mai mare)**

sau cu 1 unitate de '1' exportată, ea importă doar 96/110 = 0,873 unități de '2'. Dacă marfa ar fi produsă la intern, Portugalia ar consuma (în termenii costului de oportunitate) 1,125 din marfa '1' (90/80 = 1,125) pentru a obține 1 unitate din marfa '2'. Prin comerțul cu Anglia, Portugalia realizează și un DEZAVANTAJ COMPETITIV[2825] (D_{CA}), obținând 1 unitate de '2' prin exportul a 1,146 unități de '1' (110/96 = 1,146), deci de – 0, 021 (1,125 – 1,146 = – 0,021).

$D_{CA} = P^*_1 – P^*_2$ (96 – 110 = – 14 u.m., sau **96/110 = 0,873)**

Ea schimbă un sacrificiu propriu intern mai mic contra unui sacrificiu propriu extern mai mare. Adică, pentru a produce la intern 1 unitate de '2' Portugalia sacrifică **1,125** unități de '1'. Dacă importă din Anglia 1 unitate de '2' o plătește cu **1,146** unități de '1' exportate. Deci, **pentru Portugalia, comerțul exterior cu Anglia este dezavantajos**.

Dezavantajul competitiv al țării „A" = **Încasările din export (mai mici)** – **Plățile pentru import (mai mari)**

Paradoxul (?) lui Adam Smith. Se pare că din comerțul internațional dintre două țări, una cu avantaj comparativ la ambele mărfuri (dar mai mare la '1' decât la '2') față de cealaltă, și când prețurile internaționale ale mărfurilor schimbate sunt proporționale cu costurile lor unitare naționale, doar țara cu dezavantaj comparativ la ambele mărfuri (dar mai mic la '2' decât la '1') obține avantaj absolut, cumpărând din străinătate (marfa '1' și plătind-o cu

2824 Acest număr, **0,873**, va avea, pe parcursul demersului clasic o semnificație cu totul și cu totul specială. Urmăriți-l și n-o să vă pară rău!!! Veți descoperi lucruri extraordinare, care ridică serioase semne de întrebare asupra mesajului principal al teoriei clasice despre comerțul internațional. Acest număr „magic", **0,873** apare, în această lucrare, pe baza corelațiilor dintre prețurile internaționale ale mărfurilor schimbate. Dacă prețurile internaționale vor fi altele, dar păstrând anumite corelații, numărul „magic" va fi altul, dar semnificațiile lui vor fi asemănătoare.

2825 **Dezavantajul competitiv** reprezintă **deficitul monetar al încasărilor din export sub plățile pentru import ale unei țări. Dezavantajul competitiv poate fi exprimat și în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai puțin de 1 tonă marfă importată.**

exportul mărfii '2') la un preț de import mai mic decât costul său unitar național **(120 – 96 = + 24 u.m.) sau (110 – 96 = + 14 u.m.)**.

Credem că – pe baza raționamentului smithian – se poate formula următoarea **regulă**. **O țară poate obține avantaj absolut din comerțul internațional –** indiferent de eficiența activității sale interne – **dacă prețul de import al mărfii este inferior costului său național unitar**. Mai departe, o țară care încasează din exporturi mai mult decât plătește pe importuri, deține, în condiții normale, un **avantaj competitiv** față de străinătate. **Țările cu avantaj competitiv au un comerț exterior rentabil**. Rentabilitatea este – pentru fiecare caz în parte – direct proporțională cu mărimea excedentului balanței sale comerciale[2826]. **Țările cu dezavantaj competitiv au un comerț exterior nerentabil şi slab eficient.** Pierderea este – pentru fiecare caz în parte – direct proporțională cu deficitul balanței sale comerciale.

Asemenea concepție despre comerțul exterior îl apropie pe Adam Smith de mercantiliști şi îl face adeptul balanței comerciale excedentare.

Totodată, se observă că Adam Smith tratează problematica schimburilor internaționale şi a avantajului absolut în cadrul teoriei obiective a valorii determinate de muncă.

Iată şi care sunt **mărfurile cele mai potrivite pentru exportul** Marii Britanii. „***Mărfurile cele mai proprii a fi trimise în țări îndepărtate ... par a fi produsele manufacturate cele mai bune şi mai perfecționate, ca unele care conțin valoare mare sub volum mic şi pot fi, prin urmare, exportate la distanțe mari cu cheltuieli mici"***[2827]**.**

Pe baza acestui raționament, Adam Smith **sugerează specializarea economiilor naționale în producție şi export**. „***Ceea ce se cheamă prudență pentru conducerea unei familii, rareori poate fi nesocotință pentru conducerea unui mare regat. Dacă o țară străină ne poate furniza bunuri mai ieftine decât le-am putea produce noi, e mai bine să le cumpărăm de la ea, cu o parte din produsul activității noastre, utilizate într-un mod din care putem trage oarecare folos"***[2828]**. Iată, aici, admirabilul avantaj absolut !**

Avantajul absolut se poate obține numai într-un climat de liberă concurență, în care „***activitatea generală a țării ... va fi lăsată să-şi găsească singură modul de întrebuințare, care să poată aduce cele mai mari avantaje"***[2829]**.**

Dimpotrivă, „***activitatea ei nu e utilizată cu cel mai mare avantaj, când e îndrumată către producția unui articol, pe care ea îl poate cumpăra mai ieftin decât ar fi costul lui de producție. Valoarea producției anuale este desigur micşorată mai mult sau mai puțin, când activitatea este astfel îndepărtată de la o producție de mărfuri de o valoare evident mai mare decât cea pe care ea e îndrumată să o producă. În această ipoteză, articolul respectiv s-ar putea cumpăra din străinătate mai ieftin decât se poate produce în țară. Prin urmare, el ar putea fi cumpărat numai cu o parte din mărfurile produse sau, ceea ce este acelaşi lucru, cu o parte din prețul mărfurilor pe care activitatea susținută de un capital egal le-ar produce în țară, dacă s-ar lăsa lucrurile să-şi urmeze calea lor normală. Activitatea economică a țării este astfel îndrumată de la o activitate mai avantajoasă spre una mai puțin avantajoasă, iar valoarea de schimb a producției anuale,***

2826 *„Balanța comercială este un tablou statistico-economic în care se înscriu şi se compară importul şi exportul de mărfuri ale unei țări pe o perioadă determinată, de regulă, un an"* (Ion Ignat, Ion Pohoață, Neculai Clipa, Gheorghe Luțac, *Economie politică*, Editura Economică, București, 1998, p. 547). Când încasările din export sunt superioare plăților pentru import, balanța comercială este excedentară; când sunt egale, este echilibrată; când plățile pentru import depăşesc încasările din export, este deficitară. *„Balanța de plăți externe reflectă sintetic ansamblul încasărilor şi plăților determinate de tranzacțiile reale şi financiare, dintr-o perioadă dată, de regulă, un an, ale unei țări cu restul lumii"* (Ion Ignat, Ion Pohoață, Neculai Clipa, Gheorghe Luțac, *Economie politică*, Editura Economică, București, 1998, p. 547). Într-o formă schematică, balanța de plăți se compune din: **balanța comercială** în sens restrâns (exportul şi importul de mărfuri), **balanța serviciilor**, **balanța veniturilor** şi **balanța capitalului**. Când încasările din exterior depăşesc plățile către străinătate, balanța de plăți este activă; când sunt egale, este echilibrată; când plățile către străinătate sunt mai mari decât încasările din exterior, este pasivă. Balanța de plăți activă este expresia unor relații economice externe rentabile, iar balanța de plăți pasivă, a unor relații economice externe nerentabile. Balanța comercială este componenta principală a balanței de plăți externe. Menținerea, pe o perioadă îndelungată, a unei balanțe comerciale excedentare, este premisa principală a realizării unei balanțe de plăți active, cum balanța comercială deficitară conduce spre o balanță de plăți externe pasivă.

2827 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 297.

2828 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 305–306.

2829 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 306.

în loc să fie mai mare, după cum era în intenția legiuitorului, se micşorează neapărat în urma oricărei asemenea reglementări"[2830] (s. ns.).

Adam Smith a fost protecționist ? Cu toate acestea, Adam Smith n-a susținut o politică liberală în comerțul exterior în orice situație şi pentru toate țările lumii. Elaborând o gândire profund națională[2831], clasicul englez a apărat – cu mijloacele sale specifice – economia britanică în confruntarea ei cu concurența străină (în principal olandeză).

- El a studiat **două situații** în care se impune o **politică protecționistă** în comerțul exterior.

1. **„Primul caz se iveşte atunci când o anumită activitate e necesară pentru apărarea țării"**[2832] (s. ns.)**.** Iată, în acest sens, prevederile Actului de navigație al Marii Britanii adoptat în anul 1651 – cu care Adam Smith s-a declarat întrutotul de acord:

a. „În primul rând, este interzis tuturor vaselor, ai căror proprietari, căpitani şi trei pătrimi din numărul marinarilor nu sunt supuşi englezi – sub pedeapsă de a se confisca vasul şi încărcătura – a face comerț cu coloniile şi plantațiile engleze sau a face cabotaj în apele Marii Britanii"[2833]**.** Se observă că prin asemenea reglementări se urmărea protejarea flotei comerciale britanice în concurența cu principalul ei adversar, flota olandeză.

b. „În al doilea rând, un mare număr de mărfuri, din cele mai voluminoase, pot fi importate în Marea Britanie, fie numai pe corăbiile arătate mai sus, fie pe corăbiile țării unde sunt produse mărfurile şi ale căror proprietari, căpitani şi trei pătrimi din numărul marinarilor sunt supuşi ai acelei țări; şi chiar la importul pe corăbiile din această ultimă categorie, ele sunt impuse la îndoitul taxei de import"[2834]**.** Aici se relevă grija legiuitorului de a proteja economia britanică în fața concurenței unor companii de transport internaționale (în principal olandeze[2835]).

c. „În al treilea rând, o mare varietate din cele mai voluminoase mărfuri de import sunt prohibite – sub sancțiunea confiscării corăbiei şi a încărcăturilor – chiar dacă ar fi importate pe corăbii engleze, din alte țări decât acelea în care au fost produse"[2836]**.** Prin asemenea măsuri se urmărea descurajarea intermediarilor şi, deci, scumpirea produselor de import.

d. „În al patrulea rând, fanonii[2837] **şi oasele de balenă, uleiul şi untura de balenă şi de peşte, peştele sărat de tot felul, nepescuit de pe vase englezeşti şi nepreparat pe acestea, când se importă în Marea Britanie, suportă taxa dublă aplicată la mărfurile străine"**[2838]**.** Grija pentru menținerea unei poziții privilegiate a flotei Marii Britanii pe mările şi oceanele lumii este – aici – cât se poate de evidentă.

2. **„Al doilea caz în care de obicei e avantajos a pune impozite pe mărfurile străine, pentru încurajarea activității indigene, e acela când produsele din țară sunt supuse la unele impozite. În acest caz, pare a fi raţional să se pună taxe egale pe produsele similare străine"**[2839] (s. ns.). Adam Smith o spune clar, „pentru încurajarea activității indigene", trebuie luate măsuri ca mărfurile importate să nu poată concura – prin preț – mărfurile indigene sau să le concureze cât mai puțin posibil.

2830 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 306.
2831 S-ar putea opune acestei afirmații tocmai caracterul clasic al gândirii smithiene. Dar nu trebuie uitat că marile sisteme de gândire economică au fost – în esență – expresia teoretică a unor interese (fie naționale, fie ale unor grupuri reprezentative de oameni). Tuturor acelora care ne-ar acuza de interpretarea tendențioasă a lui Adam Smith le reamintim cuvintele lui Tudor Arghezi: **„Fiind profund român, Eminescu e universal".** Noi le spunem (parafrazându-l pe Tudor Arghezi): „**Fiind profund englez, Smith este clasic şi este universal „.**
2832 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 309.
2833 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 309.
2834 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 309.
2835 *„Când s-a făcut această lege, olandezii erau – ca şi azi – marii cărăuşi ai Europei, iar prin această dispoziție ei fură complet excluşi de la cărăuşia spre Anglia, adică de la aducerea în Anglia a mărfurilor din alte țări europene"* (Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 309).
2836 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 309–310.
2837 **Fanonii** sunt lamele cornoase, lungi de circa 2 m, fixate de maxilarul superior al balenelor. Formează o sită care reține hrana, lăsând apa să se scurgă afară.
2838 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 310.
2839 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 310.

Dacă acestea sunt situațiile normale de protejare a economiei naționale față de concurență în comerțul internațional, există şi cazuri când trebuie promovate **măsuri de retorsiune** față de străinătate.

Când o națiune străină, ***„prin impozite mari sau prohibiții, stinghereşte importul vreunuia din produsele noastre”*** în țara respectivă, ***„o ripostă firească ne dictează represalii şi ne face să punem aceleaşi taxe şi prohibiții la importul în țara noastră al unora sau al tuturor produselor ei manufacturate”***[2840]**.** Sesizăm nuanțarea lui Adam Smith, „**taxe şi prohibiții la importul produselor manufacturate” !** Deci şi aici se manifestă grija pentru promovarea la exportul britanic al produselor industriale şi acceptarea la import (fără restricții) a materiilor prime.

Sigur, restricțiile în comerțul internațional nu pot fi permanente (chiar dacă uneori pot fi totale). Când, cât de mult şi în ce fel e bine a se restaura libertatea importului de mărfuri străine după ce a fost câtva timp suspendată ? Iată răspunsul şi soluția lui Adam Smith: ***„când unii manufacturieri*** (interni – n. ns.) ***... şi-au lărgit activitatea într-atât, încât ei întrebuințează un număr mare de muncitori”***[2841]**.** Cât de mare ? Suficient – apreciază el – pentru a le asigura succesul în concurența cu străinii.

CONSTATĂRI FINALE

1. Avantajul absolut este, totdeauna, de partea țării care reuşeşte să importe o marfă oarecare la un preț inferior costului său de producție unitar.

2. Avantajul absolut se poate obține indiferent dacă țara are sau nu, la vreo marfă, avantaj comparativ față de partenerul de schimb.

3. În exemplul de mai sus, avantajul absolut revine Angliei, Portugalia înregistrând dezavantaj absolut. De aceea, credem că pe baza cifrelor analizate, schimbul dintre cele două țări nu poate avea loc.

5. DAVID RICARDO (1772–1823). MODELUL COSTURILOR COMPARATIVE ŞI AL AVANTAJELOR RELATIVE

„Pentru producția vinului, în Portugalia s-ar putea cere doar munca a 80 de oameni timp de un an; iar pentru a produce stofa în aceeaşi țară s-ar putea cere munca a 90 de oameni pe aceeaşi perioadă de timp. Ar fi, prin urmare, avantajos pentru ea să exporte vin în schimbul stofei. Acest schimb s-ar putea face chiar dacă marfa importată de Portugalia ar putea fi produsă de ea cu mai puțină muncă decât în Anglia. Deşi ar putea să facă stofa cu munca a 90 de oameni, ea ar importa-o dintr-o țară în care se cere munca a 100 de oameni pentru a o produce, deoarece ar fi mai avantajos pentru ea să-şi întrebuințeze capitalul pentru producția de vin, pentru care ar obține din Anglia mai multă stofă decât ar putea ea produce prin trecerea unei părți din capitalul ei de la cultivarea viței de vie la fabricarea stofei”.

David Ricardo

Una dintre contribuțiile cele mai importante ale lui David Ricardo la dezvoltarea teoriei şi practicii economice mondiale o constituie „teoria comerțului internațional”.

Contribuțiile lui David Ricardo la elaborarea unei teorii a comerțului internațional s-au bucurat şi se bucură, încă, de aprecierea multor specialişti, fiind partea întregului său sistem de gândire care a fost cel mai puțin supusă privirii critice a succesorilor. Într-o formă sau alta, teoria ricardiană stă şi astăzi la baza tuturor încercărilor de explicare a mecanismelor schimburilor economice internaționale.

Modelul ricardian porneşte de la concepția lui Adam Smith, pe care o întregeşte cu elemente noi, originale.

Între modelul smithian şi cel ricardian cu privire la comerțul internațional există numeroase **asemănări**:

2840 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 312.
2841 Adam Smith, *Avuția națiunilor*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 313.

1. Ambii autori au studiat comerțul internațional în cadrul mecanismelor diviziunii muncii.

2. Ca şi la Adam Smith, la David Ricardo se încearcă o explicare a schimburilor internaționale pe baza teoriei valorii-muncă.

3. Ambii îşi elaborează teoriile pe baza aceloraşi premise:

a. Principiul maximizării eficienței determină fiecare întreprinzător şi fiecare economie națională să se specializeze în producția şi exportul mărfurilor pentru care au cei mai abundenți şi ieftini factori de producție (naturali şi/sau dobândiți) şi pe care le pot obține cu cele mai mici costuri unitare naționale;

b. Principiul liberei concurențe în comerțul internațional (fără monopol sau restricții tarifare ori netarifare);

c. Principiul circulației libere a metalelor prețioase între țări şi al convertibilității depline a banilor de hârtie.

Cu toate acestea, între cele două modele există **mari diferențe**:

1. Mai întâi, Adam Smith aprecia că atât schimburile interne cât şi cele internaționale au la bază principiul echivalenței („muncă socială egală, pe muncă socială egală"). David Ricardo admite că echivalența este obligatorie numai în interiorul unei țări. Pe piața internă a fiecărei țări la baza schimbului de mărfuri stă principiul echivalenței. „***Munca a 100 de englezi nu poate fi dată pentru aceea a 80 de englezi"***[2842]. Dar ***„aceeaşi regulă care reglementează valoarea relativă a mărfurilor într-o țară nu reglementează şi valoarea relativă a mărfurilor schimbate între două sau mai multe țări"***[2843]**.** Deci, după părerea lui David Ricardo, în schimburile internaționale principiul echivalenței nu mai este obligatoriu, deoarece „***produsul muncii a 100 englezi poate fi dat pentru produsul muncii a 80 de portughezi, a 60 de ruşi sau a 120 din India de Est"***[2844]**.** Se poate pune, pe bună dreptate, întrebarea dacă nu cumva David Ricardo a abandonat – în asemenea cazuri – teoria valorii-muncă ? Greu de răspuns[2845], deşi unii exegeți ai operei sale tocmai această inconsecvență i-o reproşează (Karl Marx, dar, mai ales, Mihail Manoilescu).

2842 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.

2843 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 126.

2844 David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.

2845 După părerea noastră, David Ricardo s-a dovedit a fi consecvent în întregul său demers şi în integralitatea construcției magistralei sale concepții economice. El a clădit totul pe bazele unice şi logice ale teoriei obiective a valorii determinată de muncă. Sigur, în scrierile sale există o anumită inconsecvență. Când se referă la schimburile interne din fiecare țară, apreciază că acestea sunt şi trebuie să fie echivalente, adică să se schimbe „muncă egală pe muncă egală" (*„Munca a 100 de englezi nu poate fi dată pentru aceea a 80 de englezi")*. În acelaşi timp consideră că „în schimburile internaționale această regulă nu mai funcționează" (*„produsul muncii a 100 englezi poate fi schimbat pe produsul muncii a 80 de portughezi")*. <u>După părerea noastră această ultimă afirmație nu contravine câtuşi de puțin teoriei obiective a valorii, ci este o confirmare deplină a ei</u>. S-ar putea ca aici David Ricardo să fi spus adevărul, fără să-l fi înțeles. Sau, poate anumiți exegeți ai lui David Ricardo n-au înțeles întocmai mesajul pe care el l-a transmis posterității (indiferent că este vorba de nume prestigioase, precum Karl Marx sau Mihail Manoilescu!!!). Sau, poate noi greşim, apărându-l pe David Ricardo. Iată despre ce este vorba. Când clasicul englez afirmă că în comerțul internațional *„produsul muncii a 100 englezi poate fi schimbat pe produsul muncii a 80 de portughezi",* el se situează – după părerea noastră – în prelungirea lui Adam Smith – şi se încadrează perfect teoriei obiective a valorii-muncă. Faptul că englezii produc în 100 de ore-muncă o utilitate care se schimbă pe produsul a 80 de ore-muncă portugheze, înseamnă că **englezii şi portughezii produc, în timpi diferiți şi în proporțiile de mai sus, aceeaşi valoare socială**. Prin urmare, **produsul a 100 ore-muncă engleze = produsul a 80 ore-muncă portugheze**. În aceste proporții, cele două mărfuri schimbate conțin cantități egale din substanța comună numită valoare. Acest raport de schimb este unul echivalent. Diferența dintre cele două țări este una de productivitate a muncii naționale. În proporțiile amintite englezii au o productivitate a muncii naționale mai mică decât portughezii. În acelaşi timp şi proporții, portughezii au o productivitate a muncii naționale mai mare decât englezii. Numai astfel, în cadrele teoriei obiective despre valoare, este posibilă schimbarea produsului a 100 ore-muncă engleze pe produsul a 80 ore-muncă portugheze. Certamente, în acest caz, englezii pierd, iar portughezii câştigă. Englezii pierd, pentru că schimbă produsul unei ore de muncă națională pe produsul a mai puțin de o oră de muncă străină. Portughezii câştigă, deoarece schimbă produsul unei ore de muncă națională pe produsul a mai mult de o oră de muncă străină. Proporțiile câştigului, respectiv pierderii uneia sau alteia dintre țări sunt strict determinate de raporturile concrete în care se află productivitățile lor naționale. La fiecare schimb Anglia pierde **80/100 – 100/100 = – 0,20** ore-muncă în favoarea Portugaliei. Concomitent, pentru fiecare schimb, Portugalia câştigă **80/80 – 80/100 = + 0,20** ore-muncă în defavoarea Angliei. În sumă absolută pierderea Angliei este egală cu câştigul Portugaliei. În mărime relativă Anglia pierde la fiecare schimb **20%**, adică **[(100 – 80)/100]100 = 20%**. În schimb, Portugalia câştigă la fiecare schimb **25%**, adică **[(100 – 80)/80]100 = 25%**. După cum se poate observa, câştigul relativ al Portugaliei este mai mare decât pierderea relativă a Angliei. Să însemne aceasta că pierderea Angliei este proporțională cu inferioritatea la productivitatea proprie? Să însemne aceasta că câştigul Portugaliei este mai mult decât proporțional cu superioritatea la productivitatea proprie? Oare greşim dacă formulăm următoarea **<u>regulă generală</u>:** Pierderea unei țări este direct proporțională cu inferioritatea pe care o are (față

Din această perspectivă unii sunt de părere că teoria lui David Ricardo nu se ridică la nivelul celei elaborate de Adam Smith. Notăm – totodată – că şi modelului smithian i se poate reproşa că nu ia în considerare toate situațiile posibile. De exemplu, avantajul absolut se reduce sau dispare pentru anumite țări, în cazul în care, fiind mai multe specializate pe producția şi exportul aceleiaşi mărfi, între ele există diferențe la costurile unitare naționale. În asemenea situații, avantajele şi/sau dezavantajele comerciale vor fi determinate – pentru fiecare caz în parte – prin compararea costurilor naționale unitare şi prețurilor internaționale ale mărfurilor care fac obiectul schimbului extern. Pentru determinarea exactă a câştigului sau pierderii fiecărei țări trebuie luate în calcul şi **costurile de oportunitate interne** pentru diferitele mărfuri, care „declanşează" şi chiar fundamentează (în mare măsură) schimburile internaționale.

2. Modelul smithian îşi fundamenta ideea avantajului absolut pe compararea costurilor unitare ale aceloraşi mărfuri în țări diferite, pe de o parte, şi cu prețurile internaționale, pe de altă parte. Modelul ricardian aduce în analiză, față de cel smithian, ideea comparării costurilor de producție unitare – la diferite mărfuri – în interiorul granițelor naționale ale fiecărui stat, pe de o parte, şi cu prețurile internaționale, pe de altă parte.

3. Adam Smith considera că în comerțul internațional fiecare țară obține un **„AVANTAJ ABSOLUT" (ca diferență între costul de producție unitar național mai mare şi prețul de import al aceleiaşi mărfi mai mic)**.

☛ David Ricardo apreciază că fiecare țară realizează un **„AVANTAJ RELATIV"** din comerțul internațional **dacă** (şi numai dacă) **în schimbul mărfii exportate obține o cantitate mai mare din marfa importată decât şi-ar putea produce singură cu acelaşi consum de resurse (în autarhie)**[2846].

Aşa cum înțelegem noi, David Ricardo nu exclude posibilitatea obținerii – în anumite condiții – şi a avantajului absolut. Pornind de la aceste observații, apreciem, o dată cu Mihail Manoilescu, că *„a confirma pe Ricardo înseamnă în acelaşi timp a confirma pe Smith. Dar invers nu este posibil, căci a contesta pe Ricardo nu înseamnă a contesta în acelaşi timp pe Smith"*[2847].

Teoria ricardiană despre comerțul internațional are **două componente**:

- **Teoria costurilor comparative şi a avantajelor relative;**
- **Teoria echilibrării automate a balanței comerciale externe**.

5.1. COSTURILE COMPARATIVE ŞI AVANTAJELE RELATIVE

5.1.1. CÂŞTIGURILE ANGLIEI ŞI PORTUGALIEI SUNT EGALE !!!???

Dar, iată punctul de plecare în elaborarea teoriei costurilor comparative şi a avantajului relativ în comerțul internațional. *„Într-un sistem de perfectă libertate a comerțului, fiecare țară îşi consacră în mod natural capitalul şi munca acelor genuri de activități care îi sunt cele mai avantajoase. Această urmărire a avantajului individual este admirabil legată de binele universal al tuturor. Stimulând activitatea, recompensând talentul şi folosind în modul cel mai eficace forțele speciale oferite de natură, acest sistem distribuie munca în mod cât mai folositor şi mai economicos; în timp ce, prin sporirea masei generale a produselor el răspândeşte avantajul general şi leagă printr-o țesătură comună de interese şi relațiuni societatea universală a națiunilor, de la un capăt la altul al lumii civilizate. Acesta este principiul care face ca vinul să fie produs în Franța şi Portugalia, ca grâul să fie cultivat în America şi Polonia şi ca obiectele de metal şi alte bunuri să fie fabricate în Anglia"*[2848]**.** Regăsim aici, aproape cu aceleaşi cuvinte ca şi la Adam

---

de străinătate) la productivitatea națională. Câştigul unei țări este mai mult decât proporțional cu superioritatea pe care o are (față de străinătate) la productivitatea națională ?

2846 „Prin **avantaj relativ**, în producție şi deci în comerțul exterior, D. Ricardo înțelegea **posibilitatea oricărei țări** de a produce o marfă oarecare (marfa pe care a ales-o în vederea specializării) cu costuri comparativ sau relativ mai mici față de toate celelalte mărfuri din țara respectivă, **chiar dacă** acea marfă ar putea fi obținută, **în alte țări**, cu costuri şi mai mici" (Nicolae Sută, Dumitru Miron, Sultana Sută-Selejan, *Comerț internațional şi politici comerciale contemporane*, Editura Eficient, București, 1997, p. 508). **Noi credem că această înțelegere este inexactă !!!???**

2847 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul internațional*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 187.

2848 David Ricardo, ***Opere alese***, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 126.

Smith, exprimate atât ideea libertății depline a agenților economici, cât şi pe aceea a specializării în funcție de costurile de producție naționale unitare minime. Totodată, în cadrul diviziunii muncii – ca şi la Adam Smith – şi la David Ricardo, schimbul internațional se impune ca o necesitate şi el oferă avantaje agenților economici participanți.

Puține sunt în literatura economică mondială citatele din opera unor autori, care să fi făcut obiectul atât de multor analize, ca exemplul de comerț dintre Anglia şi Portugalia prin care David Ricardo îşi expune teoria sa despre comerțul internațional. Iată acest pasaj:

„Anglia ar putea fi în aşa fel condiționată de împrejurări, încât pentru a produce stofa să necesite munca a 100 de oameni timp de un an; iar dacă ar încerca să obțină vinul, s-ar putea să aibă nevoie de munca a 120 de oameni pe aceeaşi perioadă de timp. De aceea Anglia va găsi că este în interesul ei să importe vin şi să-l cumpere prin exportul de stofă.

Pentru producția vinului, în Portugalia, s-ar putea cere doar munca a 80 de oameni timp de un an; iar pentru a produce stofa în aceeaşi țară s-ar putea cere munca a 90 de oameni pe aceeaşi perioadă de timp. Ar fi, prin urmare, avantajos pentru ea să exporte vin în schimbul stofei. Acest schimb s-ar putea face chiar dacă marfa importată de Portugalia ar putea fi produsă de ea cu mai puțină muncă decât în Anglia. Deşi ar putea să facă stofa cu munca a 90 de oameni, ea ar importa-o dintr-o țară în care se cere munca a 100 de oameni pentru a o produce, deoarece ar fi mai avantajos pentru ea să-şi întrebuințeze capitalul pentru producția de vin, pentru care ar obține din Anglia mai multă stofă decât ar putea ea produce prin trecerea unei părți din capitalul ei de la cultivarea viței de vie la fabricarea stofei"[2849] (s. ns.).

Ce rezultă din analiza modelului de mai sus ?

Vom reprezenta cele două țări prin „A" şi „B", costurile naționale ale mărfurilor '1' şi '2', prin C_{A1}; C_{A2} şi respectiv C_{B1}; C_{B2}, iar prețurile interne P_{A1}; P_{A2} şi respectiv P_{B1}; P_{B2}.

Consumul de ore-muncă pentru unitatea de marfă în cele două țări

Mărfuri produse	Țara „A" (Portugalia)			Țara „B" (Anglia)			Prețul unitar (P^*_i)
	C	pr'	P_{Ai}	C	pr'	P_{Bi}	
1. Vin	$C_{A1} = 80$	20	$P_{A1} = 96$	$C_{B1} = 120$	20	$P_{B1} = 144$	$P^*_1 = 96$
2. Stofă	$C_{A2} = 90$	10	$P_{A2} = 99$	$C_{B2} = 100$	10	$P_{B2} = 110$	$P^*_2 = 110$
Total	170			220			

C – costurile unitare naționale, egale cu numărul orelor-muncă/unitatea de marfă.
pr' – rata profitului pentru marfa '1', respectiv '2'.
P – prețul unitar național al mărfii '1', respectiv '2'.
P^*_i – prețul unitar internațional al mărfii '1', respectiv '2'.
Nota bene. Presupunem că cele două mărfuri se obțin în condițiile medii sociale din fiecare țară în parte.

Țara „A" (Portugalia) se va specializa în producția mărfii '1', deoarece costul unitar al acesteia (**80**) este mai redus decât al mărfii '2', (**90**), şi mai mic decât al mărfii '1' în țara „B" (Anglia) (**120**).

$$C_{A1}/C_{A2} < C_{B1}/C_{B2} \qquad (80/90 < 120/100 = 0,889 < 1,200)$$

Pentru aceeaşi rațiune țara „B" se specializează în producția şi exportul mărfii '2', deoarece costul ei este mai mic (**100**) decât al mărfii '1', (**120**) şi:

$$C_{B2}/C_{B1} < C_{A2}/C_{A1} \qquad (100/120 < 90/80 = 0,833 < 1,125)$$

Pentru a înțelege cum se realizează această specializare într-un climat liberal, trebuie să considerăm şi prețurile de vânzare, care vor modifica raporturile de schimb dintre țări şi mărfuri. Presupunem – pentru simplificarea demonstrației şi uşurarea înțelegerii – că prețurile sunt exprimate, în fiecare țară, în unități fizice de metal prețios (sau că în ambele țări există acelaşi etalon bănesc). De asemenea, presupunem **costurile de producție unitare interne = numărul orelor-muncă consumate pe unitatea de marfă**, ale celor două mărfuri, în țările partenere, respectiv, **80/1** la '1' (vin) şi **90/1** la '2' (stofă) în Portugalia; **120/1** la '1' (vin) şi **100/1** la '2' (stofă) în Anglia.

2849 David Ricardo, ***Opere alese***, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 127.

Se poate afirma (dacă presupunem rate ale profitului egale în cele două țări, pentru fiecare ramură [2850] și facem abstracție de cheltuielile de transport de la o țară la alta[2851]) că prețurile celor două mărfuri sunt proporționale cu costurile lor. Să presupunem că prețul internațional al mărfii '1', (P^*_1) este egal cu P_{A1}, **($P^*_1 = 96 = P_{A1}$)**, în timp ce prețul internațional al mărfii '2', (P^*_2) este egal cu P_{B2}, **($P^*_2 = 110 = P_{B2}$)**.

Se poate afirma că prețurile celor două mărfuri se fixează natural la nivelurile următoare:

$C_{A1}/C_{A2} < P_{A1}/P_{A2} < C_{B1}/C_{B2} < P_{B1}/P_{B2}$; (inegalitatea 1) sau

(80/90 < 96/99 < 120/100 < 144/110 = 0,889 < 0,970 < 1,200 < 1,309)

Prin urmare, în fiecare țară prețurile sunt proporționale cu costurile de producție unitare, ceea ce conduce la următoarea corelație:

$P_{A1}/P_{A2} < P_{B1}/P_{B2}$ (96/99 < 144/110 = 0,970 < 1,309)

1. **<u>Presupunem că pentru cele două mărfuri, prețurile sunt cele mai scăzute în țara „A"</u>**[2852]**.** Rezultă că țara „B" ar urma să cumpere ambele mărfuri din țara „A". Aurul iese din țara „B" pentru că balanța sa comercială este excedentară și prețurile scad în „B", în timp ce ele urcă în „A", care primește aur. La un moment dat P_{A2} va deveni superior lui P_{B2}, în timp ce P_{A1} va fi încă inferior lui P_{B1} (deoarece raporturile prețurilor continuă să fie egale cu raporturile costurilor). Balanța comercială între cele două țări poate fi în echilibru, deoarece „B" cumpără marfa '1' din „A", în timp ce „A" cumpără marfa '2' din „B". Prețul internațional al mărfii '1', (P^*_1) va fi atunci egal cu P_{A1} **($P^*_1 = 96 = P_{A1}$)**, în timp ce prețul internațional al mărfii '2', (P^*_2) va fi egal cu P_{B2} **($P^*_2 = 110 = P_{B2}$)**. Se poate observa că:

$P_{A1} < P_{B1}$ și $P_{A2} < P_{B2}$ (96 < 144 și 99 < 110)

De asemenea:

$P_{A1} = P^*_1$ și $P_{A2} < P^*_2$ 96 = 96 și (99 < 110)

Și prin urmare, putem scrie:

$P^*_1/P^*_2 < C_{A1}/C_{A2}$ (96/110 < 80/90 = 0,873 < 0,889); sau

$P^*_1/P^*_2 < P_{A1}/P_{A2}$ (2) (96/110 < 96/99 = 0,873 < 0,970)

2. **<u>Presupunând că prețurile cele mai reduse sunt în țara „B",</u>** se demonstrează – de aceeași manieră – că echilibrul presupune:

$P^*_1/P^*_2 < C_{B1}/C_{B2}$ (96/110 < 120/100 = 0,873 < 1,200); sau

$P^*_1/P^*_2 < P_{B1}/P_{B2}$ (3) (96/110 < 144/110 = 0,873 < 1,309)

Pornind de aici, afirmă David Ricardo, fiecare țară realizează un avantaj din schimb. Prin urmare, din inegalitățile (1), (2) și (3) vom obține:

$C_{A2} < C_{A1}$ (P^*_2/P^*_1) (90 < 80(110/96) = 90 < 91,667)

Deoarece balanța comercială între cele două țări trebuie să fie în echilibru, vom avea:

$Q_1P^*_2 = Q_2P^*_1$; (Q_1, Q_2 – cantitățile mărfurilor schimbate).

(960x110 = 1100x96, adică 105.600 = 105.600) sau

960/1100 = 96/110 = 0,873[2853] **!!!???**

Ceea ce înseamnă că – în situația de echilibru – **raportul cantităților schimbate este egal cu raportul prețurilor lor unitare,** adică**:**

$$\frac{Q_1}{Q_2} = \frac{P^*_1}{P^*_2} \text{ sau } Q_1 = \frac{Q_2 * P^*_1}{P^*_2} \text{ și } Q_2 = \frac{Q_1 * P^*_2}{P^*_1}$$ și:

$P^*_1 = Q_1 * P^*_2/Q_2$; $P^*_2 = Q_2 * P^*_1/Q_1$

Cum avem:

$C_{A2} > C_{A1}(Q_1/Q_2)$ (90 > 80(960/1100) = 90 > 69,818)

2850 **În producția de vin pr' = 20% în ambele țări, iar în producția de stofă pr' = 10% în ambele țări. Facem abstracție aici de acțiunea „legii tendinței de egalizare a ratei profitului" între ramurile economiei naționale.**

2851 Le considerăm nule.

2852 Ceea ce corespunde exemplului ricardian.

2853 **Este foarte importantă semnificația acestui număr, 0,873**. Apreciem că nu este aici locul potrivit pentru a o reliefa, deși ea este strict necesară și nu poate să lipsească dintr-o analiză mai atentă a mecanismelor comerciale internaționale. Acest număr are o semnificație cu totul aparte, care poate ridica multe semne de întrebare asupra valabilității teoriei ricardiene despre comerțul internațional. Noi am realizat analiza semnificației **„numărului magic" 0,873**, la punctul **5.1.3.**, intitulat, **„Numai Anglia câștigă !!!???".**

este evident că costul unitar al mărfii '2', (**90** ore-muncă) în țara „A" este mai ridicat decât costul cantității din marfa '1', (**80** ore-muncă), pe care o trimite în străinătate pentru a obține o unitate din marfa '2'. Se poate afirma, că **țara „A" economiseşte muncă națională cumpărând din străinătate marfa '2' şi plătind-o cu exportul mărfii '1'**.

În aceeaşi manieră se poate scrie:

$$C_{B1} > C_{B2}(P^*_1/P^*_2) \qquad (120 > 100(96/110) = 120 > 87{,}273)$$

şi această inegalitate arată că **țara „B" economiseşte muncă națională cumpărând marfa '1' din străinătate**. Rezultă că țara „B" se va specializa în producția şi exportul mărfii '2' la care dezavantajul față de străinătate este mai mic şi va importa marfa '1' de la țara „A".

Concluziile principale desprinse de aici sunt următoarele:

I. Când o țară produce două mărfuri, ambele în condiții superioare străinătății (cazul Portugaliei), dar la prima marfă are o <u>*superioritate comparativă*</u> mai mare decât la a doua (la vin 120/80 = 1,500; la stofă 100/90 = 1,111 față de Anglia) atunci:

- **prima marfă (vinul) trebuie produsă în țară (în Portugalia) şi exportată;**
- **a doua marfă (stofa) trebuie importată (din Anglia)[2854].**

Dar de unde apare avantajul relativ pentru Portugalia ?

a. Dacă stofa s-ar produce pe cale industrială în țară, munca celor **80** de portughezi ar produce **80/90 = 0,889 stofă**.

b. Dacă stofa ar fi importată din Anglia şi plătită prin exportul vinului, cei **80** de portughezi ar obține **120/100 = 1,200 stofă**[2855]. Deci, cumpărând stofă din Anglia, în loc s-o producă, Portugalia obține, cu același consum de muncă, un spor de stofă de **35%**.

◆ **120/100 : 80/90 = 1,350. Iată <u>avantajul relativ al Portugaliei</u> !**

Din această analiză rezultă următoarele:

1. Dacă o țară are, în producția mărfii '1', o superioritate față de străinătate mai mare decât pentru marfa '2', atunci este mai avantajos pentru ea să importe marfa '2', plătind-o cu exportul mărfii '1'.

2. Excedentul de producție realizat de țară prin comerț, <u>este egal cu gradul *superiorității comparative* pe care îl prezintă în producția mărfii exportate în raport cu marfa importată</u>.

$$\frac{\frac{120}{80}}{\frac{100}{90}} = \frac{120}{80}\frac{90}{100} = 1{,}350 \text{ sau } \frac{1{,}500}{1{,}111}100 = 135\% \text{ ori } \frac{1{,}200 - 0{,}889}{0{,}889}100 = 35\%$$

II. Când o țară produce două mărfuri, ambele în condiții inferioare străinătății (cazul Angliei) şi când la prima marfă are o <u>*inferioritate comparativă*</u> mai mare decât a doua (la vin 80/120 = 0,667; la stofă 90/100 = 0,900 față de Portugalia) atunci:

- **prima marfă (vinul) trebuie importată (din Portugalia);**
- **a doua marfă (stofa) trebuie produsă în țară (în Anglia)[2856] şi exportată.**

2854 Iată ce scrie chiar David Ricardo referitor la o astfel de specializare. ***„Doi oameni pot amândoi să facă atât ghete cât şi pălării, şi unul este superior celuilalt în ambele îndeletniciri; dar la confecționarea pălăriilor acesta întrece pe concurentul său doar cu o cincime sau cu 20%, iar la confecționarea ghetelor îl poate întrece cu o treime sau cu 33%; nu ar fi în interesul ambilor ca cel care are superioritatea*** (comparativă – n. ns.) ***să se îndeletnicească în mod exclusiv numai cu confecționarea ghetelor, iar cel inferior*** (tot comparativ – n. ns.) ***numai cu confecționarea pălăriilor?"*** (David Ricardo, ***Despre principiile economiei politice şi impunerii***, vol. I, Editura Republicii Populare Române, București, 1959, p. 128).

2855 **În modelul ricardian se presupune că schimburile dintre țări se realizează în aceleaşi proporții în care pot fi schimbate mărfurile în interiorul țărilor respective (importatoare).**

2856 Iată ce scrie chiar David Ricardo referitor la o astfel de specializare. ***„Doi oameni pot amândoi să facă atât ghete cât şi pălării, şi unul este superior celuilalt în ambele îndeletniciri; dar la confecționarea pălăriilor acesta întrece pe concurentul său doar cu o cincime, sau cu 20%, iar la confecționarea ghetelor îl poate întrece cu o treime, sau cu 33%; nu ar fi în interesul ambilor ca cel care are superioritatea*** (comparativă – n. ns.) ***să se îndeletnicească în mod exclusiv numai cu confecționarea ghetelor, iar cel inferior*** (tot comparativ – n. ns.) ***numai cu***

Dar de unde apare avantajul relativ pentru Anglia ?

a. Dacă vinul s-ar produce în ţară, munca a **100** englezi ar obţine **100/120 = 0,833 vin**.

b. Dacă vinul ar fi importat din Portugalia şi plătit prin exportul stofei, cei **100** englezi ar obţine **90/80 = 1,125 vin**. Deci, cumpărând vin portughez, în loc să-l producă la intern, Anglia obţine, cu acelaşi consum de muncă, un spor de vin de **35%**.

◆ **90/80 : 100/120 = 1,350. Iată <u>avantajul relativ al Angliei</u> !**

Din această analiză rezultă următoarele:

1. Dacă o ţară are, în producţia mărfii '1', o inferioritate faţă de străinătate mai mare decât pentru marfa '2', atunci este mai avantajos pentru ea să exporte marfa '2' şi să importe marfa '1'.

2. Excedentul de producţie obţinut prin comerţ <u>corespunde exact gradului de *inferioritate comparativă* pe care ţara îl are în producţia mărfii exportate în raport cu marfa importată</u>.

$$\frac{\frac{90}{100}}{\frac{80}{120}} = \frac{90}{100}\frac{120}{80} = 1{,}350 \text{ sau } \frac{0{,}900}{0{,}667}100 = 135\% \text{ ori } \frac{1{,}125 - 0{,}833}{0{,}833}100 = 35\%$$

Dacă o ţară de **tipul I** este în relaţii de comerţ cu o ţară de **tipul II** comerţul exterior este avantajos pentru ambele părţi, şi anume pentru că fiecare importă ceea ce cealaltă exportă. Concluzia la care ajunge David Ricardo este că Portugalia trebuie să se specializeze în producţia şi exportul vinului (pentru care are cel mai mare avantaj comparativ **120/80 = 1,500**), iar Anglia pe producţia şi exportul stofei (unde are cea mai mică inferioritate comparativă **90/100 = 0,900**).

Avantajul intern al ţării „A"	=	**Costul mediu (mai mare) al mărfii pentru care NU se specializează**	–	**Costul mediu mai mic al mărfii pentru care SE specializează**
Avantajul intern al ţării „B"	=	**Costul mediu (mai mare) al mărfii pentru care NU se specializează**	–	**Costul mediu mai mic al mărfii pentru care SE specializează**
Avantajul relativ al Portugaliei la stofă + 0,311	=	**Cantitatea de stofă importată in Anglia 1,200**	–	**Cantitatea internă de stofă ce poate fi produsă cu vinul exportat în Anglia 0,889**
Avantajul relativ al Angliei la vin + 0,292	=	**Cantitatea de vin importată din Portugalia 1,125**	–	**Cantitatea internă de vin ce poate fi produsă cu stofa exportată în Portugalia 0,833**

În urma profilării în producţie şi a comerţului dintre ele, cele două ţări, Anglia şi Portugalia, obţin excedente egale de producţie (câte **35%**). Deci, s-ar părea că schimbul este echivalent şi perfect explicat prin teoria valorii-muncă. Să însemne aceasta că în comerţul internaţional nimeni nu câştigă şi nimeni nu pierde ? Ar fi prea frumos ! Realitatea a demonstrat şi relevă mereu că lucrurile stau cu totul altfel ! Poate că prin specializarea ţărilor în funcţie de costurile de producţie minime, munca fiecăreia devine tot mai eficientă, dar pe arena internaţională vor câştiga totdeauna mai mult (cel puţin sub aspect monetar) cele care au productivitatea naţională cea mai mare şi deci costurile unitare sub preţurile pieţei (toate celelalte pierd, sau câştigă mai puţin).

confecţionarea pălăriilor?" (David Ricardo, *Despre principiile economiei politice şi impunerii*, vol. I, Editura Republicii Populare Române, Bucureşti, 1959, p. 128).

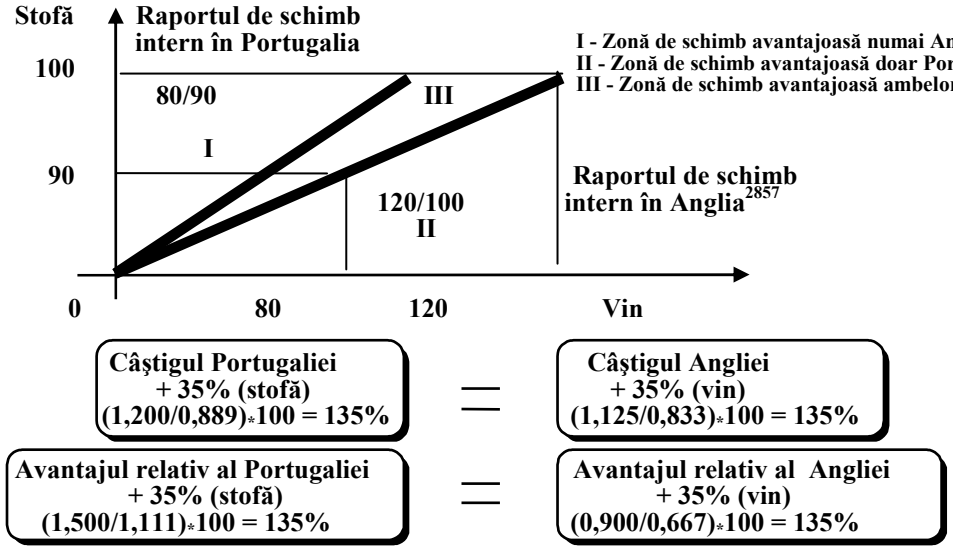

5.1.1.1. ECHILIBRAREA BALANȚEI COMERCIALE

Această teorie a fost unul din argumentele cele mai solide pentru Anglia în favoarea promovării politicii liberschimbiste în comerțul internațional. David Ricardo a descris mişcările mărfurilor şi curentele inverse ale banilor de la o țară la alta, şi a arătat că echilibrul balanței comerciale externe se stabileşte automat, fără intervenția statului. Prin asemenea aserțiuni clasicul englez a înlăturat orice rămăşiță a gândirii mercantiliste din teoria comerțului internațional.

În scopul explicării mecanismelor echilibrării automate a balanței comerciale externe, vom presupune şi vom analiza situația a două țări cu balanțe dezechilibrate.

A. ȚARA CU EXCEDENT AL BALANTEI COMERCIALE

Excedentul balanței comerciale externe rezultă ca urmare a unui export mai mare decât importul (adică s-a vândut mai mult în străinătate decât s-a cumpărat). Prin urmare, din țara respectivă au ieşit mărfuri şi au intrat bani. Pe piața internă se va înregistra o abundență de bani şi o cantitate scăzută (raritate) de mărfuri. Moneda națională a țării cu excedent se va devaloriza în raport cu mărfurile, puterea de cumpărare a banilor va scădea. Prețurile vor începe să crească.

Această situație va genera **două tipuri de procese**:

a. Pe de o parte, vor fi încurajate vânzările pe o asemenea piață, din cauza prețurilor urcate şi a posibilităților sporite de câştig. **Importurile țării cu excedent vor creşte** continuu (vor creşte plățile față de străinătate).

b. Pe de altă parte, vor fi descurajate cumpărările pe o asemenea piață, întrucât mărfurile vor deveni mai scumpe. **Exporturile vor începe să scadă** (se vor reduce încasările din străinătate).

Din aceste motive, **vor fi stimulate importurile** (intrările de mărfuri) **şi vor fi descurajate exporturile** (intrările de bani). Vor începe să iasă bani şi să intre mărfuri, până la nivelul stabilirii unui raport normal între cantitățile de mărfuri şi bani de pe piața internă.

2857 Alain Samuelson, *Les grands courants de la pensée économique*, 4e édition, Presses Universitaires de Grenoble, 1992, p. 114. **Raportul de schimb este avantajos Portugaliei atât timp cât exportă o unitate de vin şi importă mai mult de 0,889 unități de stofă englezească (în exemplul ricardian 1 vin portughez = 1,200 stofă englezească). Avantajul relativ al Portugaliei este 1,200 stofă – 0,889 stofă = + 0, 311 stofă (sau (1,200/0,889)*100 = 135%). Raportul de schimb este avantajos Angliei atât timp cât exportă o unitate de stofă şi importă mai mult de 0,833 unități de vin portughez (în exemplul ricardian 1 stofă englezească = 1,125 vin portughez). Avantajul relativ al Angliei este 1,125 vin – 0,833 vin = + 0,292 vin (sau (1,125/0,833)*100 = 135%).**

B. ȚARA CU DEFICIT AL BALANȚEI COMERCIALE

Deficitul balanței comerciale externe rezultă ca urmare a unui import mai mare decât exportul (se cumpără mai mult din străinătate decât se vinde). Prin urmare, din țara respectivă au ieşit bani şi au intrat mărfuri. Pe piața internă se va înregistra o abundență de mărfuri şi o cantitate scăzută (raritate) de bani. Moneda țării cu deficit al balanței comerciale externe se va revaloriza în raport cu mărfurile, puterea de cumpărare a banilor va creşte.

Această situație va genera **două tipuri de procese**:

a. Pe de o parte, vor fi descurajate vânzările pe o asemenea piață, din cauza prețurilor scăzute şi a posibilităților reduse de câştig. **Importurile țării cu deficit se vor reduce** continuu (se vor diminua plățile față de străinătate).

b. Pe de altă parte, vor fi încurajate cumpărările de pe o astfel de piață, întrucât mărfurile vor deveni mai ieftine. **Exporturile vor începe să crească** (vor creşte încasările din străinătate).

Din aceste motive **vor fi încurajate exporturile** (intrările de bani) **şi vor fi descurajate importurile** (intrările de mărfuri). Vor începe să iasă mărfuri şi să intre bani, până la nivelul stabilirii unui raport normal între cantitățile de mărfuri şi bani de pe piața internă.

Deci, din ambele părți, forțele economice concură la aducerea balanței comerciale în poziția de echilibru, adică spre situația în care „**fiecare țară posedă cantitatea de monedă necesară nevoilor sale, nici mai mult nici mai puțin”**[2858]**.**

Prin urmare, prin promovarea unei politici economice liberale în comerțul internațional, fiecare țară va ajunge să dispună atât de mărfurile necesare (în cantitate şi structură) cât şi de cantitatea de bani necesară asigurării unei circulații sănătoase şi a unei monede stabile, perfect acoperită cu metal prețios (dar şi cu mărfuri) şi liber convertibilă pe plan extern.

Din această analiză David Ricardo trage concluzia că liberul schimb este totdeauna avantajos pentru țările care-l practică. Spre deosebire de Adam Smith, care considera necesar protecționismul în anumite situații (concurența cu Olanda), David Ricardo se pronunță **net** în favoarea liberalismului[2859]. Este adevărat că situația Angliei se schimbase fundamental la începutul secolului al XIX-lea. Marea Britanie realizase revoluția industrială, ieşise victorioasă din războaiele napoleoniene, ca şi din confruntările cu Olanda, îşi formase cel mai mare imperiu colonial, devenise prima putere economică a lumii. Mărfurile industriale, la care avea un „avantaj comparativ”, se vindeau pe piața externă la prețuri superioare celor agricole. În această situație, poziția privilegiată a Angliei în economia mondială nu era amenințată de nimeni, iar politica liberală o consolida şi mai mult[2860].

5.1.2. PORTUGALIA CÂŞTIGĂ MAI MULT DECÂT ANGLIA !!!???

Teoriei ricardiene despre comerțul internațional i se poate da şi o altă interpretare, din care rezultă că, de fapt, în comerțul dintre două țări, din care una specializată industrial (Anglia) şi alta specializată agricol (Portugalia), câştigul cel mai mare revine țării agrare !!!???

Cheltuiala națională în ore-muncă pentru 2 unități de marfă

Țările partenere / Mărfurile produse	Vin '1'	Stofă '2'	Total ore-muncă '1'+ '2'
Portugalia	80	90	170
Anglia	120	100	220
Total ore-muncă	200	190	390

2858 Charles Gide, Charles Rist, ***Istoria doctrinelor economice***, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926, p. 233.

2859 **David Ricardo a acceptat intervenția statului pentru controlul evoluției populației şi a cerut controlul riguros de către autoritate a cursului banilor de hârtie.**

2860 Prin liberul schimb – promovat până în 1914 – Anglia a dominat economia mondială ***„parce qu'elle possédait, à l'époque de Ricardo, un avance d'un demi-siècle sur les voisins du point de vue d'implantation des techniques modèrnes de production”*** (Henri Denis, ***Histoire de la pensée économique,*** PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 332).

În teoria comerțului internațional, David Ricardo a stabilit, în mod explicit, pentru prima dată, **legea costurilor comparative**.

Legea poate fi cel mai bine ilustrată prin exemplul a două țări (Portugalia și Anglia) și a două mărfuri (vin și stofă). Dacă costul relativ al vinului la stofă și invers ar fi același în ambele țări, schimbul nu ar avea loc deoarece nici una dintre ele nu va obține vreun câștig prin schimbul mărfurilor proprii pe cele importate. Schimbul internațional se justifică din punct de vedere economic, numai dacă există diferențe de costuri între mărfuri și între țări. **Asemenea diferențe pot fi de două feluri:**

1. Mai întâi, Portugalia are **avantaj comparativ** față de Anglia la ambele mărfuri **(80 – 120 = – 40 ore-muncă la vin,** sau **120/80 = 1,500**, **și 90 – 100 = – 10 ore-muncă la stofă,** sau **100/90 = 1,111)**. În același timp, avantajul comparativ al ei este mai mare la vin **(- 40)** față de stofă **(- 10)**. De asemenea, Portugalia are și un **avantaj comparativ intern** la producerea vinului față de stofă **(Efort/Efect = 80/1**, la vin, față de **90/1**, la stofă**)**. Sau, **cu 80 ore-muncă obține 1 unitate vin (80/80 = 1) și numai 0,889 unități de stofă (80/90 = 0,889)**. Deci, avantajul comparativ intern pe care-l obține Portugalia producând vin și nu stofă este **+ 0,111** unități **(80/80 – 80/90 = + 0,111**, sau **(80/80)/(80/90) = 1,125('1'))**. Avantajul comparativ intern al Portugaliei, la vin față de stofă, se poate determina și ca diferență între costurile de producție unitare naționale ale celor două mărfuri **(90 – 80 = + 10**, sau **80 – 90 = – 10)**. Deci, Portugalia produce vinul mai ieftin decât stofa. Prin urmare, Portugalia se va specializa în producerea și exportul vinului la care are, pe de o parte, cel mai mare **avantaj comparativ față de Anglia (- 40)**, iar, pe de altă parte, are și un **avantaj comparativ intern (+ 0,111, sau un cost unitar cu 10 unități mai mic față de stofă)**. Stofa o va importa din Anglia și o va plăti cu vinul exportat.

Apoi, Anglia are **dezavantaj comparativ** față de Portugalia la ambele mărfuri **(120 – 80 = + 40 ore-muncă la vin,** sau **80/120 = 0,667 și 100 – 90 = + 10 ore-muncă la stofă,** sau **90/100 = 0,900)**. În același timp, dezavantajul ei comparativ este mai mare la vin **(+ 40)** față de stofă **(+ 10)**. Totodată, Anglia deține un **avantaj comparativ intern** la producerea stofei față de vin **(Efort/Efect = 100/1**, față de **120/1)**. Sau, **cu 100 ore-muncă obține 1 unitate de stofă (100/100 = 1) și numai 0,833 unități de vin (100/120 = 0,833)**. Deci, avantajul comparativ intern pe care-l obține Anglia producând stofă și nu vin este **+ 0,167** unități **(100/100 – 100/120 = + 0,167**, sau **(100/100)/(100/120) = 1,200('2'))**. Avantajul comparativ intern al Angliei, la stofă față de vin, se poate determina și ca diferență între costurile de producție unitare ale celor două mărfuri **(120 – 100 = + 20**, sau **100 – 120 = – 20)**. Deci, Anglia produce mai ieftin stofa decât vinul. Prin urmare, Anglia se va specializa în producerea și exportul stofei, la care are, pe de o parte, **cel mai mic dezavantaj comparativ (+ 10)**, iar, pe de altă parte, are și un **avantaj comparativ intern (+ 0,167), sau un cost unitar cu 20 de unități mai mic față de vin**. Vinul îl va importa din Portugalia și îl va plăti cu stofa exportată.

2. Raporturile de schimb ale celor două mărfuri sunt determinate prin compararea **COSTURILOR DE OPORTUNITATE interne ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte**. Portugalia ar putea schimba (la intern) producția unei ore-muncă de vin pe producția a **0,889** ore-muncă de stofă **(80/90 = 0,889)**. Invers, producția unei ore-muncă de stofă se poate schimba pe producția a **1,125** ore-muncă de vin **(90/80 = 1,125)**.

Anglia ar putea schimba (la intern) producția unei ore-muncă de vin pe producția a **1,200** ore-muncă de stofă **(120/100 = 1,200)**. Invers, producția unei ore-muncă de stofă se poate schimba pe producția a **0,833** ore-muncă de vin **(100/120 = 0,833)**.

Costurile de oportunitate determină condițiile în care schimbul internațional va avea loc, chiar și în cazul în care ambele mărfuri pot fi produse mai ieftin într-o țară decât în cealaltă. În cazul nostru, atât vinul, cât și stofa se produc mai ieftin în Portugalia decât în Anglia.

Cazul I. Dacă Portugalia și-ar folosi cele **80** ore-muncă pentru a-și produce singură la intern stofa, atunci ar obține prin producția proprie numai **80/90 = 0,889** unități de stofă. Dacă Portugalia va exporta o unitate de vin în Anglia, ea va obține în schimb **120/100 = 1,200** unități de stofă din Anglia[2861]. Prin schimbul internațional, Portugalia câștigă diferența **120/100 –**

2861 În modelul ricardian original se presupune că schimburile internaționale se realizează în aceleași proporții în care mărfurile se pot schimba una pe alta în interiorul granițelor naționale respective (în termenii costurilor de oportunitate interne din fiecare țară). În Portugalia, costurile de oportunitate ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte sunt: **1('1') = 90/80 = 1,125('2')/1**, adică, cele 90 ore-muncă din ('2') pot produce 1,125 unități de ('1') și **1('2') = 80/90 =**

80/90 = + 0,311 unități de stofă, sau **(120/80)/(100/90) = 1,350. Atât timp cât Portugalia poate schimba vinul exportat pe o cantitate de stofă importată mai mare decât la intern**[2862]**, adică pe mai mult decât (0,889), ea va câștiga din comerțul internațional. Acesta este avantajul ei relativ !!!**

Cazul al II-lea. Dacă Anglia şi-ar folosi cele **100** ore-muncă pentru a-şi produce singură la intern vinul, atunci ar obține prin producția proprie numai **100/120 = 0,833** unități de vin. Dacă Anglia exportă o unitate de stofă în Portugalia, ea va obține în schimb **90/80 = 1,125** unități de vin de acolo. Prin schimbul internațional, Anglia câștigă diferența **90/80 – 100/120 = + 0,292** unități de vin, sau **(90/100)/(80/120) = 1,350**. **Atât timp cât Anglia poate schimba stofa exportată pe o cantitate de vin importat mai mare decât la intern, adică pe mai mult decât (0,833), ea va câștiga din comerțul internațional. Acesta este avantajul ei relativ !!!**

Avantajul relativ al Portugaliei
1,200 – 0,889 = + 0,311 (stofă)
sau **1,200/0,889 = 1,350 (stofă)**

>

Avantajul relativ al Angliei
1,125 – 0,833 = + 0,292 (vin)
sau **1,125/0,883 = 1,350 (vin)**

Frontierele posibilităților de producție (FPP)[2863] **şi**
Frontierele posibilităților de consum (FPC)[2864] **ale celor două țări**
înainte şi după participarea la schimbul internațional reciproc

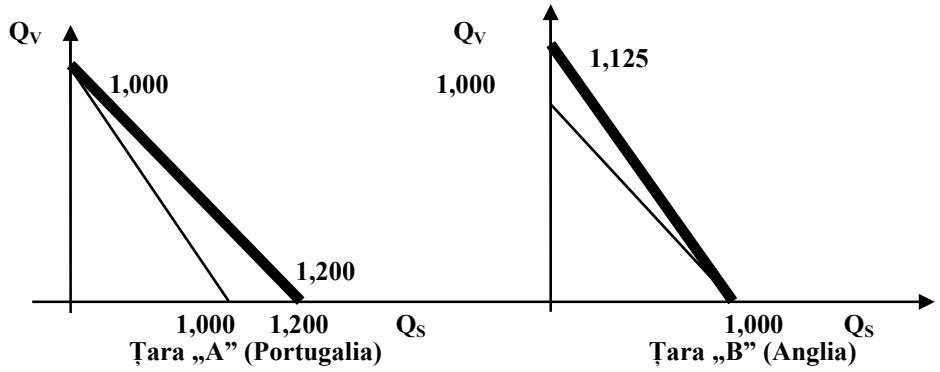

Câştigul Portugaliei
(1,000 + 1,200) – (1,000 + 1,000) = + 0,200

>

Câştigul Angliei
(1,125 + 1,000) – (1,000 + 1,000) = + 0,125

0,889('1')/1, adică, cele 80 ore-muncă din ('1') pot produce 0,889 unități de ('2'). Deci, pentru a produce 1('1') se sacrifică 0,889('2') şi pentru a produce 1('2') se sacrifică 1,125('1'). În acest caz, în Portugalia raportul intern de schimb va fi **1('1') = 0,889('2')** sau **1('2') = 1,125('1')**. În Anglia: **1('1') = 100/120 = 0,833('2')/1**, adică, cele 100 ore-muncă din ('2') pot produce 0,833 unități de ('1') şi **1('2') = 120/100 = 1,200('1')/1**, adică, cele 120 ore-muncă din ('1') pot produce 1,200 unități de ('2'). Deci, pentru a produce 1('1') se sacrifică 1,200('2') şi pentru a produce 1('2') se sacrifică 0,833('1'). În acest caz, în Anglia raportul intern de schimb va fi **1('1') = 1,200('2')** sau **1('2') = 0,833('1')**. David Ricardo presupune că 1('1') exportat din Portugalia se va schimba pe **1,200('2')** stofă din Anglia. Similar, 1('2') exportată din Anglia se va schimba pe **1,125('1')** vin din Portugalia. Trebuie precizat – încă o dată – că David Ricardo vorbeşte – în primul rând – de consumul de ore-muncă din fiecare ramură şi țară şi numai în subsidiar de cantitățile schimbate între cele două țări partenere, Portugalia şi Anglia. Dar, oare, schimbul internațional se realizează în acest fel ? Noi credem că nu. În schimbul internațional, timpii de muncă naționali, costurile naționale unitare, pot fi diferite şi ele nu coincid, neapărat, cu timpul de muncă internațional, sau cu prețurile internaționale ale mărfurilor schimbate. Fiecare țară încasează din export prețul internațional al mărfii exportate. În acelaşi timp, fiecare țară plătește pentru import un preț egal cu cel internațional. Analiza acestei situații se va face în continuare şi ea va genera, după cum se va vedea, alte concluzii.

2862 **Raportul de schimb („terms of trade") este calculat prin raportarea valorii exportului la valoarea importului.** Vezi, pentru amănunte, explicațiile de la teoria valorilor internaționale a lui John Stuart Mill.

2863 **Frontiera posibilităților de producție (FPP)** reprezintă **cantitățile maxime ce pot fi produse (din toate mărfurile) la un moment dat (sau perioadă) într-o economie pe baza resurselor, tehnologiilor şi eficienței de care dispune. Panta curbei FPP este dată de raportul dintre costul de oportunitate al fiecărei mărfi în termenii celeilalte. Aceasta reprezintă şi RATA MARGINALĂ DE TRANSFORMARE (RMT) a unei mărfi în alta.**

2864 **Frontiera posibilităților de consum (FPC)** reprezintă **cantitățile maxime de bunuri ce pot fi consumate la un moment dat (sau perioadă) într-o economie, pe baza producției interne şi a intrărilor din comerțul exterior**. **Panta curbei FPC este dată de raportul de schimb al celor două mărfuri. Aceasta reprezintă şi RATA MARGINALĂ DE TRANSFORMARE (RMT) a unei mărfi în alta.**

În interiorul raportului de schimb al vinului pe stofă, cuprins între **120/100 = 1,200** şi **80/90 = 0,889**, ambele ţări câştigă din comerţul internaţional reciproc.

- **Pentru raporturile de schimb egale cu 1,200 şi respectiv 0,889 avantajele revin când unei ţări, când alteia. Avantajele se împart egal între ţări doar pentru raportul (1,200 + 0,889)/2 = 1,050.**

Pentru orice raport de schimb mai mare decât 1,200, comerţul exterior va fi avantajos numai Portugaliei.

Pentru orice raport de schimb mai mic decât 0,889, comerţul exterior va fi avantajos numai Angliei (între 0,889 şi 0,833)[2865] !!!

În modelul ricardian este vorba de consum de ore-muncă pe unitatea de marfă produsă sau obţinută prin schimbul internaţional.

După specializare, prin transferul tuturor resurselor interne în ramurile cele mai eficiente, rezultă:

Cheltuiala naţională în ore-muncă pentru 2 unităţi de marfă

Ţările partenere	Vin	Stofă	Total ore-muncă
Mărfurile produse	**'1'**	**'2'**	**'1'+ '2'**
Portugalia	**2*80=160**	**-**	**160**
Anglia	**-**	**2*100=200**	**200**
Total ore-muncă	**160**	**200**	**360**

Se observă că prin specializare fiecare ţară economiseşte muncă socială internă. Portugalia va consuma numai **160** ore-muncă pentru a-şi acoperi nevoile de stofă şi vin, faţă de **170** ore-muncă înainte de specializare. Deci, câştigul **Portugaliei** este de **10** ore-muncă **(160 – 170 = – 10)**. La rândul ei, **Anglia** va economisi **20** ore-muncă **(200 – 220 = – 20)**. Pe **total**, munca socială se reduce cu **30** ore-muncă **(360 – 390 = – 30)**, în condiţiile satisfacerii depline a nevoilor celor două ţări. De aici, David Ricardo trage concluzia că specializarea şi schimbul internaţional sunt benefice ambelor ţări participante.

Se poate observa uşor că **economia de muncă socială pentru fiecare ţară este determinată în mod relativ, în interiorul graniţelor naţionale**. Portugalia economiseşte **10** ore-muncă pentru că renunţă la producerea stofei care este mai costisitoare decât vinul tocmai cu **10** ore-muncă. La rândul ei, Anglia economiseşte **20** ore-muncă pentru că renunţă la producerea vinului care este mai costisitor decât stofa tocmai cu **20** ore-muncă. De asemenea, **economia de muncă naţională este cu atât mai mare cu cât costurile de oportunitate unitare interne ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte (celorlalte) sunt mai îndepărtate între ele**.

Costurile naţionale unitare şi costurile de oportunitate *determină direcţia specializării în producţia şi exportul fiecărei ţări*. Căci fiecare ţară se va orienta spre producţia şi exportul mărfurilor cu cele mai mici costuri unitare şi – prin urmare – cu cele mai mici costuri de oportunitate. Portugalia va produce şi va exporta vin, pentru că are cel mai mic cost naţional unitar (80 ore-muncă) şi cel mai mic cost de oportunitate (0,889 unităţi de stofă / 1 unitate de vin). Anglia va produce şi exporta stofă, pentru că are cel mai mic cost naţional unitar (100 ore-muncă) şi cel mai mic cost de oportunitate (0,833 unităţi de vin / 1 unitate de stofă).

Paradoxul lui David Ricardo. Din exemplul ricardian (pe baza cifrelor analizate de clasicul englez) rezultă că în comerţul internaţional dintre o ţară specializată industrial (Anglia) şi o alta specializată agricol (Portugalia) cel mai mare câştig îl înregistrează ţara agricolă !!!??? **Portugalia câştigă** (la fiecare schimb[2866]) **+ 0,311 unităţi de stofă[2867], iar Anglia câştigă** (la

2865 **Atenţie ! Exact în acest interval se situează (oare întâmplător ?) numărul „magic" 0,873. Sic !!!**

2866 **David Ricardo presupune că schimburile dintre ţări au loc în proporţiile stabilite între costurile de oportunitate (ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte) din fiecare ţară parteneră. Astfel, Portugalia exportă 1,000('1') în Anglia şi importă de acolo 1,200('2'), pentru că în „B" 1,000('1') = 1,200('2'). La fel, Anglia exportă 1,000('2') în Portugalia şi importă de acolo 1,125('1'), pentru că în „A" 1,000('2') = 1,125('1').**

2867 Faţă de cât ar putea obţine la intern cu acelaşi consum de resurse cu care a produs vinul exportat. La intern Portugalia poate produce, cu acelaşi consum de resurse, 1,000 unitate de vin şi 0,889 unităţi de stofă. Exportând în Anglia 1,000 unitate de vin, ea poate importa de acolo 1,200 unităţi de stofă. Deci, **avantajul ei relativ este 1,200 – 0,889 = + 0,311 unităţi de stofă**.

fiecare schimb) + **0,292 unități de vin**[2868] **!!!** Oare aşa să fie ? Realitatea demonstrează că, din contră, de regulă, țările industrializate, care au o productivitate a muncii naționale mai mare câştigă mai mult decât cele agrare, care au o productivitate a muncii naționale mai mică.

Noi credem, că în modelul de mai sus, câştigul mai mare al Portugaliei poate fi explicat prin superioritatea pe care o are la fabricarea ambelor mărfuri față de Anglia. Prin urmare, până la urmă, în comerțul internațional dintre două țări, totdeauna va câştiga cea care are o productivitate a muncii naționale mai mare decât a partenerului, iar câştigul va fi direct proporțional cu avansul relativ al productivității.

5.1.2.1. ANALIZA COSTURILOR DE OPORTUNITATE[2869]

Să analizăm, acum, modelul ricardian luând în considerare – în mod explicit – şi COSTURILE DE OPORTUNITATE ale fiecărei mărfi în temenii celeilalte, şi în fiecare țară parteneră.

Presupunem că volumul total de resurse consumate (factori de producție) este acelaşi în fiecare ramură şi țară. Pentru simplificarea demonstrației şi uşurarea înțelegerii, plecând de la modelul ricardian, presupunem că inputurile totale din fiecare ramură sunt egale cu **80** ore-muncă[2870]. Pe baza datelor inițiale din model, situația devine[2871]:

Producția totală obținută înainte de specializare

Țările partenere	Mărfurile		Total	Costul de oportunitate	
	'1'	'2'	'1' + '2'	'2'/'1'	'1'/'2'
Portugalia	**1,000**	**0,889**	**1,889**	**0,889/1**	**1,125/1**
Anglia	**0,667**	**0,800**	**1,467**	**1,200/1**	**0,833/1**
Total	**1,667**	**1,689**	**3,356**		

Presupunem – pentru simplificare – că inputurile totale sunt de 320 ore-muncă şi sunt repartizate egal în cele două țări (câte 160 ore-muncă), iar în interiorul acestora sunt repartizate în mod egal pe cele două ramuri de activitate (câte 80 ore-muncă). Avem, astfel, în tabelul de mai sus, cantitățile de mărfuri produse de fiecare țară, cu consumuri totale egale de factori de producție şi <u>costurile de oportunitate</u> ale unei unități din marfa '1' în termenii mărfii '2' şi invers. În termenii costurilor de oportunitate, țara „A" (Portugalia) va obține, pe baza acestor inputuri, 1 unitate de '1' şi 0,889 unități de '2'. Similar, țara „B" (Anglia) va putea obține 0,667 unități de '1' şi 0,800 unități de '2'. Costul de oportunitate al producerii unei unități suplimentare din '1' va fi 0,889('2'/1('1') = <u>0,889('2')</u> în țara „A", respectiv, 0,800('2')/0,667('1') = 1,200('2')[2872] **în țara „B". Costul de oportunitate al producerii unei unități suplimentare de '2' va fi 1('1')/0,889('2') = 1,125('1') în țara „A", respectiv, 0,667('1')/0,800('2') = <u>0,833('1')</u>**[2873] **în țara „B".**

Cele două țări consumă cantități egale din aceiași factori de producție (au aceleaşi inputuri), dar rezultatele obținute sunt diferite. Țara „A" produce **1** unitate de '1' şi **0,889** unități de '2'. Țara „B" produce **0,667** unități de '1' şi **0,800** unități de '2'.

Din acest exemplu rezultă că țara „A" are un avantaj comparativ cantitativ față de țara „B" la producția ambelor mărfuri (**1 – 0,667 = + 0,333** unități de '1' şi **0,889 – 0,800 = + 0,089** unități de '2'). Similar, țara „B" are un dezavantaj comparativ cantitativ față de țara „A" la producția ambelor mărfuri (**0,667 – 1 = – 0,333** unități de '1' şi **0,800 – 0,889 = – 0,089** unități de '2').

2868 Față de cât putea obține la intern cu acelaşi consum de resurse cu care a produs stofa exportată. La intern Anglia poate obține, cu acelaşi consum de resurse, 1,000 unitate de stofă şi 0,833 unități de vin. Exportând în Portugalia 1,000 unitate de stofă, ea poate importa de acolo 1,125 unități de vin. Deci, **avantajul ei relativ este 1,125 – 0,833 = + 0,292 unități de vin**.

2869 **Folosirea costurilor de oportunitate în analiza mecanismelor de comerț internațional a fost inițiată de austriaco-americanul GOTTFRIED HABERLER (n. 1900)**, în anul 1929, prin studiul ***The Theory of Comparative Cost Once More,*** în „Quaterly Journal of Economics", vol, 43, p. 376–381.

2870 **Fiecare țară dispune de un fond total de 160 ore-muncă, folosite în proporții egale (câte 80 ore-muncă) în cele două ramuri de producție.**

2871 Considerăm că prin folosirea celor 80 ore-muncă producția obținută din marfa '1' în țara „A" este egală cu **80/80 = 1**. Celelalte niveluri ale producției s-au determinat prin rapoartele: **80/90 = 0,889; 80/120 = 0,667; 80/100 = 0,800**. În felul acesta, credem că se pot evidenția şi diferențele de productivitate între ramuri şi țări, în spiritul modelului ricardian şi fără să i se distorsioneze, în vreun fel, mesajul principal. Astfel, $\mathbf{C_{A1} < C_{A2} < C_{B2} < C_{B1}}$.

2872 Aici s-au operat mici rotunjiri pentru a nu denatura, în nici un fel, corelațiile din modelul ricardian inițial.

2873 Aici s-au operat mici rotunjiri pentru a nu denatura, în nici un fel, corelațiile din modelul ricardian inițial.

În concluzie, țara „A" are avantaj comparativ față de țara „B" la ambele mărfuri. Avantajul comparativ al țării „A" față de țara „B" este mai mare la marfa '1', **(+ 0,333)** decât la marfa '2', **(+ 0,089)**. Dimpotrivă, țara „B" are dezavantaj comparativ față de țara „A" la ambele mărfuri. Dezavantajul comparativ al țării „B" față de țara „A" este mai mare la marfa '1', **(- 0,333)** decât la marfa '2', **(- 0,089)**.

Țara „A" este mai eficientă decât țara „B" atât timp cât (cu același consum total de factori de producție (inputuri) ca și țara „B") produce cantități mai mari decât țara „B" la ambele mărfuri (în exemplul de mai sus[2874]).

Așa stau lucrurile doar din punctul de vedere strict al cantităților produse de fiecare dintre cele două țări, pentru cele două mărfuri '1' și '2', în condițiile date. O asemenea analiză inițială reflectă – în primul rând – doar anumite aspecte cantitative ale producției din cele două țări și doar pentru mărfurile respective.

Mai multe aspecte de ordin calitativ ne relevă analiza avantajelor comparative pentru cele două țări și mărfuri. **Este vorba de avantajele comparative și nu de avantajele absolute** (care determină dacă schimbul este benefic sau nu vreuneia dintre cele două țări). În exemplul de mai sus **avantajele comparative apar întrucât și costurile de oportunitate ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte sunt diferite de la o țară la alta**.

De exemplu, țara „A" are un avantaj comparativ extern (dar și unul intern) în producerea mărfii '1', și pentru că este capabilă să obțină o unitate din ea la un cost de oportunitate mai mic decât țara „B". **Costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este de numai 0,889/1 = <u>0,889/1('2')</u> în țara „A", față de 0,800/0,667 = 1,200/1 în țara „B". Totodată, costul de oportunitate al unei unități de '2' în termenii mărfii '1' este 1/0,889 = 1,125/1 în țara „A", față de numai 0,667/0,800 = 0,833/1 în țara „B".**

Totodată, țara „B" are un avantaj comparativ extern (dar și unul intern) în producerea mărfii '2', pentru că este capabilă să obțină o unitate din ea la un cost de oportunitate mai mic decât țara „A"[2875]. **Costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este de numai 0,667/0,800 = <u>0,833/1('1')</u> în țara „B", față de 1/0,889 = 1,125/1 în țara „A". Totodată, costul de oportunitate al unei unități de '1' în termenii mărfii '2' este 0,800/0,667 = 1,200/1 în țara „B", față de numai 0,889/1 = 0,889/1 în țara „A".**

În absența comerțului exterior, cele două mărfuri se vor schimba între ele în interiorul fiecărei țări. În acest caz, raporturile de schimb vor fi **1('1') = 0,889('2')** (sau **0,889('2') = 1('1')**) în țara „A" și **1('2') = 0,833('1')** (sau **0,833('1') = 1('2')**) în țara „B".

Se observă că țara „A" are **avantaj comparativ** față de țara „B" la ambele mărfuri (mai mare la '1', **1,000/0,667 = 1,500**, și mai mic la '2', **0,889/0,800 = 1,111**). Totodată, țara „A" înregistrează și un **avantaj comparativ intern** la producerea mărfii '1' față de marfa '2', deoarece costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este de numai **0,889/1 = <u>0,889/1('2')</u>**. În același timp, costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este **1/0,889 = 1,125/1**. Prin urmare, țara „A" se va specializa în producerea și exportul mărfii '1' (la care are cel mai mare **avantaj comparativ 1,000/0,667 = 1,500**, față de numai **0,889/0,800 = 1,111** la '2' și un **avantaj comparativ intern** față de '2', pentru că **1 din '1' = 0,889** unități din '2', în timp ce **1 din '2' = 1,125** unități din '1').

Țara „B" are **dezavantaj comparativ** față de țara „A" la ambele mărfuri (mai mare la '1', **0,667/1,000 = 0,667**, și mai mic la '2', **0,800/0,889 = 0,900**).Totodată, țara „B" înregistrează un **avantaj comparativ intern** la producerea mărfii '2' față de marfa '1', deoarece costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este de numai **0,667/0,800 = <u>0,833/1('1')</u>**. În același timp, costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este **0,800/0,667 = 1,200/1**. Prin urmare, țara „B" se va specializa în producția și exportul mărfii '2' (la care are cel mai mic **dezavantaj comparativ – 0,089**, față de – **0,333**

2874 Celelalte condiții rămânând nemodificate, credem că situația ar fi aceeași dacă la una din mărfuri ar produce o cantitate egală cu țara „B" și la cealaltă una mai mare.

2875 Unii apreciază că în acest caz, țara „B" are chiar un **avantaj comparativ** față de țara „A" (vezi *Collins Dictionary of Economics*, second edition, Harper Collins Publishers, Glasgow, England, 1993, p. 79–80 sau *The Penguin Dictionary of Economics*, Penguin Books, Middlesex, England, 1973, p. 358 etc.). Deci, dacă în termenii costurilor unitare țara „B" are dezavantaj comparativ la ambele mărfuri față de țara „A", ea are, totuși, un avantaj comparativ în termenii costurilor de oportunitate interne, întrucât poate produce 1('2') cu numai 0,833('1'), față de țara „A", unde 1('2') = 1,125('1').

la ‘1’ şi un **avantaj comparativ intern** față de ‘1’, pentru că **1 din ‘2’ = 0,833** unități din ‘1’, în timp ce **1 din ‘1’ = 1,200** unități din ‘2’).

După specializare:

- **Marfa ‘1’ se va produce în țara „A”, unde costul ei de oportunitate este 0,889 unități din ‘2’ (față de 1,200 în țara „B”);**
- **Marfa ‘2’ se va produce în țara „B”, unde costul ei de oportunitate este 0,833 unități de ‘1’ (față de 1,125 în țara „A”).**

Această combinare a **costurilor de oportunitate** şi a **avantajelor comparative** interne deschide posibilitatea schimburilor internaționale între cele două țări.

1. Țara „A” poate schimba în interior **1(‘1’) = 0,889(‘2’)**, sau 1(‘2’) = 1,125(‘1’). În comerțul exterior ea poate schimba **1(‘1’) pe mai mult de 0,889(‘2’)**. În exemplul ricardian „A” schimbă **1(‘1’) = 1,200(‘2’)**, importând pe ‘2’ din țara „B” şi plătindu-l cu exportul lui ‘1’. Pentru țara „A” comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1(‘1’) pe mai mult de **0,889 (‘2’)**.

2. Țara „B” poate schimba în interior **1(‘2’) = 0,833(‘1’)**, ori 1(‘1’) = 1,200 (‘2’). În comerțul internațional ea poate schimba **1(‘2’) pe mai mult de 0,833(‘1’)**. În exemplul de mai sus „B” schimbă **1(‘2’) = 1,125(‘1’)**, importând pe ‘1’ din țara „A” şi plătindu-l cu exportul lui ‘2’. Pentru țara „B” comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1(‘2’) pe mai mult de **0,833(‘1’)**[2876]**.**

Limitele avantajului relativ obținut de fiecare țară din comerțul internațional se determină cu ajutorul raporturilor dintre costurile de oportunitate ale diferitelor mărfuri produse şi schimbate reciproc de cele două țări. În interiorul acestor limite fiecare țară va putea să obțină niveluri superioare ale consumului total, față de situația în care cele două mărfuri s-ar realiza integral în interiorul granițelor naționale.

Dacă **nu** ar exista comerț internațional, producția totală şi consumul global al fiecărei țări ar fi:

- **În țara „A”:**

1(‘1’) + 0,889(‘2’) = 1,889 unități de marfă.

- **În țara „B”:**

0,667(‘1’) + 0,800(‘2’) = 1,467 unități de marfă.

Pe total se produc **1,889 + 1,467 = 3,356 unități de marfă**.

După specializare, țara „A” va produce numai marfa ‘1’, iar țara „B” numai marfa ‘2’.

Producția totală obținută după specializare

Țările partenere	Mărfurile produse		Producția totală
	‘1’	‘2’	‘1’ + ‘2’
Portugalia	**2*1 = 2,000**	**-**	**2,000**
Anglia	**-**	**2*0,800 = 1,600**	**1,600**
Total	**2,000**	**1,600**	**3,600**

Producția totală a celor două țări

Țara/Marfa	Producția totală înainte de specializare			Producția totală după specializare		
	‘1’	‘2’	Total	‘1’	‘2’	Total
1. „A” (Portugalia)	**1,000**	**0,889**	**1,889**	**2,000**	**-**	**2,000**
2. „B” (Anglia)	**0,667**	**0,800**	**1,467**	**-**	**1,600**	**1,600**
Total	**1,667**	**1,689**	**3,356**	**2,000**	**1,600**	**3,600**

Producția totală devine **2,000 + 1,600 = 3,600 unități**.

După specializare producția totală creşte cu **3,600 – 3,356 = + 0,244** unități de marfă (+0,111 vin portughez +0,133 stofă englezească).

Fără comerțul exterior consumul intern al fiecărei țări va fi egal cu producția sa totală.

Presupunem că producția fiecărei țări are următoarele destinații:

a. Din cele 2,000(‘1’), țara „A”:

2876 **De fapt, pentru orice raport de schimb cuprins în intervalul (0,833-0,889) schimbul dintre cele două țări este avantajos numai Angliei !**

- **consumă la intern 1,000(‘1’);**
- **exportă 1,000(‘1’)**

b. Din cele 1,600(‘2’), țara „B”:

- **consumă la intern 0,600(‘2’);**
- **exportă 1,000(‘2’)**

După participarea la comerțul internațional consumul intern al fiecăreia din cele două țări precum și consumul lor însumat devin:

- **În țara „A”:**

1,000(‘1’) producție internă + (1,000(‘1’)*1,200(‘2’) import „B”
= 1,000(‘1’) + 1,200(‘2’) = 2,200 unități de marfă.
Deci, Portugalia și-a mărit consumul intern cu
2,200 – 2,000 = + 0,200 unități de marfă.

- **În țara „B”:**

0,600(‘2’) producție internă + (1,000(‘2’)*1,125(‘1’) import „A”
= 0,600(‘2’) + 1,125(‘1’) = 1,725 unități de marfă.
Deci, Anglia și-a mărit consumul intern cu
1,725 – 1,600 = + 0,125 unități de marfă.

Deci, prin comerțul internațional, fiecare țară realizează un consum intern mai mare, Portugalia cu **+ 0,200**, Anglia cu **+ 0,125**.

Interesant este că volumul consumului global crește mai mult decât producția totală **(2,200 + 1,725) – (2,000 + 1,600) = 3,925 – 3,600 = + 0,325**. Explicația este în plusul de utilitate rezultat din schimbul exterior (**+ 0,200(‘2’)** pentru Portugalia și **+ 0,125(‘1’)** pentru Anglia).

Consumul intern al fiecărei țări după participarea la schimb

Producție, Consum / Țara	Țara „A”	Țara „B”	Total
Producție internă	2,000	1,600	3,600
Consum intern	1,000(‘1’)	0,600(‘2’)	1,600
Intrări din import	1,200(‘2’)	1,125(‘1’)	2,325
Consum total	2,200	1,725	3,925

Așa stau lucrurile sub aspect strict cantitativ.

- ***Avantajele comparative interne*** **(între mărfurile produse în aceeași țară) – determinate pe baza costurilor de producție unitare –** ***constituie baza reală a declanșării și desfășurării schimburilor internaționale***.
- ***Costurile de oportunitate interne*** **din fiecare țară reprezintă baza apariției și formării** ***avantajelor relative*** **în comerțul internațional. Cu cât** ***costurile de oportunitate interne vor fi mai îndepărtate între ele,*** **cu atât** ***avantajele relative*** **obținute de fiecare țară prin participarea la comerțul internațional** ***vor fi mai mari.***

Cu cât costul de oportunitate al mărfii exportate este mai mic, iar al celei importate mai mare, cu atât este mai mare avantajul relativ obținut din comerțul internațional.

Frontierele posibilităților de producție (FPP) şi
Frontierele posibilităților de consum (FPC) ale celor două țări
înainte şi după participarea la schimbul internațional reciproc

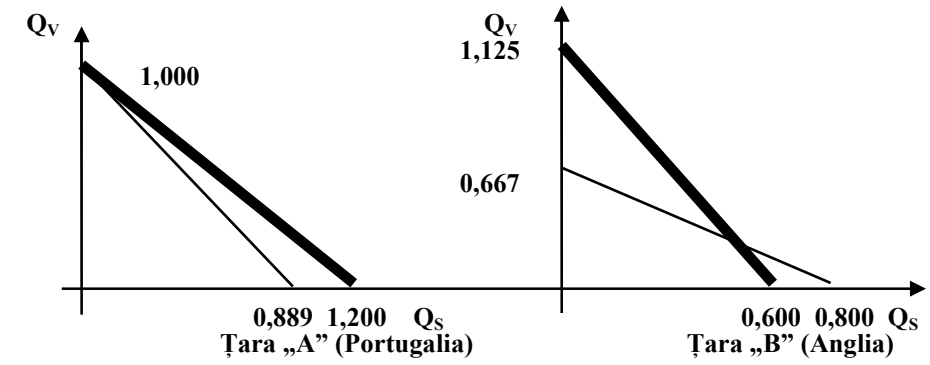

Câştigul Portugaliei
(1,000 + 1,200) – (1,000 + 0,889) = + 0,311

Câştigul Angliei
(1,125 + 0,600) – (0,667 + 0,800) = + 0,258

5.1.3. NUMAI ANGLIA CÂŞTIGĂ !!!???

Să vedem ce se întâmplă dacă schimbul are loc pe baza prețurilor internaționale ale celor două mărfuri (așa cum au fost ele considerate mai sus). Prețul internațional al unei unități de '1' este P^*_1 = 96 u.m., iar prețul internațional al unei unități din '2' este P^*_2 = 110 u.m.

Portugalia exportă **1** unitate de '1' (vin) la prețul de **96** u.m., încasând **1*96 = 96 u.m**. Cu această sumă importă '2' (stofă) din Anglia, la prețul de **110** u.m. Cu cele **96** u.m. poate cumpăra **96/110 = 0,873**[2877] unități de '2'. Deci, **Portugalia schimbă 1 unitate de vin contra a numai 0,873 unități de stofă englezească !!!**

În felul acesta, **Portugalia înregistrează un dezavantaj absolut** (în sens smithian), deoarece costul său de producție național unitar este inferior prețului de import al stofei din Anglia **(90 – 110 = – 20, sau 90/110 = 0,818)**, precum și un dez**avantaj competitiv**, pentru că încasările din export sunt mai mici decât plățile proprii pentru import **(96 – 110 = – 14)**. În acest caz, **raportul de schimb**[2878] este dezavantajos Portugaliei **(96/110 = 0,873)**.

Anglia exportă **1** unitate de '2' (stofă) la prețul de **110** u.m., încasând **1*110 = 110 u.m**. Cu această sumă importă '1' (vin) din Portugalia, la prețul de **96** u.m. Cu cele **110** u.m. poate cumpăra **110/96= 1,146** unități de '1'. Deci, **Anglia schimbă 1 unitate de stofă contra 110/96 = 1,146 unități de vin portughez**[2879] **!!!.**

2877 Acum şi aici începe să se deruleze povestea – anunțată anterior – a numărului „magic" 0,873.

2878 Raportul de schimb este calculat, aici, ca raport între valoarea exporturilor şi valoarea importurilor.

2879 Deci, pe baza modelului ricardian, Anglia va exporta 0,873 unități de stofă şi va importa din Portugalia 1 unitate de vin. Raportul ei de schimb, calculat în unități naturale, va fi subunitar **(TTQ = 0,873/1)**. În același timp, Portugalia exportă 1 unitate de vin şi poate importa din Anglia 0,873 unități de stofă. Raportul ei de schimb, calculat în unități naturale, este supraunitar **(T_{TQ} = 1/0,873 = 1,146)**. Sub aspect valoric, situația este următoarea. Anglia încasează din exportul a 1 unitate de stofă 110 u.m. Cu această sumă poate importa 110/96 = 1,146 unități de vin din Portugalia. Raportul ei de schimb, calculat valoric, este supraunitar **(T_{TV} = 110/96 = 1,146)**. În același timp, Portugalia încasează din exportul a 1 unitate de vin 96 u.m. Cu această sumă poate importa 96/110 = 0,873 unități de stofă din Anglia. Raportul ei de schimb, calculat valoric, este subunitar **(T_{TV} = 96/110 = 0,873)**. Oare, greşim dacă apreciem că în proporțiile de mai sus, adică 0,873 unități de stofă englezească conțin aceeași cantitate de valoare socială ca şi 1 unitate de vin portughez ? Adică, 0,873 unități de stofă englezească = 1 unitate de vin portughez ? Acesta este, în realitate, raportul valoric de schimb dintre cele două mărfuri. Dar **$Q1^*P^*1 < Q_2^*P^*2$**, adică **960*96 < 1100*110**, sau **92160 < 121000**, ori **92160/121000 = 0,762**. Adică, încasările din export ale Portugaliei sunt mai mici decât ale Angliei. Concomitent, plățile pentru import ale Angliei sunt mai mici decât ale Portugaliei. Totodată, încasările din export ale Portugaliei sunt inferioare plăților ei pentru import. De asemenea, încasările din export ale Angliei sunt superioare plăților ei pentru import. Prin urmare, Anglia înregistrează un avantaj competitiv (încasările din export sunt mai mari decât plățile pentru import; **110 > 96**). Concomitent, Portugalia înregistrează un dezavantaj competitiv (încasările din export sunt mai mici decât plățile pentru import; **96 < 110**). Dacă celelalte elemente rămân nemodificate, pe baza modelului ricardian, concluzionăm că Anglia are un comerț exterior rentabil, iar Portugalia are unul nerentabil.

În felul acesta, **Anglia obține şi un avantaj absolut** (în sens smithian) deoarece importă vinul din Portugalia la un preț inferior costului său de producție național unitar **(120 – 96 = + 24, sau 120/96 = 1,250)**, precum și un **avantaj competitiv**, pentru că încasările proprii din export sunt superioare plăților pentru import **(110 – 96 = + 14)**. În acest caz, **raportul de schimb**[2880] **este avantajos Angliei (110/96 = 1,146)**.

Consumul intern al fiecărei țări după participarea la schimb

Producție, Consum / Țara	Țara „A”	Țara „B”	Total
Producție internă	2,000	1,600	3,600
Consum intern	1,000(‘1’)	0,600(‘2’)	1,600
Intrări din import	0,873(‘2’)	1,146(‘1’)	2,019
Consum total	1,873	1,746	3,619

Situația s-a schimbat radical !

În termenii cantitativi, analizați anterior, ambele țări câștigă din comerțul reciproc şi chiar mai mult Portugalia **(+ 0,200)** decât Anglia **(+ 0,125)**. Pe baza exprimării valorice, câștigă doar Anglia **(1,146 – 1,000 = + 0,146, sau 1,746 consum total – 1,600 producție internă = + 0,146 unități)**. Portugalia înregistrează pierderi **(0,873 – 1,000 = – 0,127, sau 1,873 consum total – 2,000 producție internă = – 0,127 unități de marfă)**. Chiar mai mult. Câştigul Angliei **(9,125%)** este mai mare decât pierderea Portugaliei **(6,350%)**. Anglia câştigă, la fiecare unitate schimbată, **0,146** unități de marfă, în timp ce Portugalia pierde, la fiecare schimb, **0,127** unități. În aceste condiții, consumul intern total creşte (**3,619 – 3,600 = + 0,019**, exclusiv prin reducerea consumului intern al Portugaliei cu **6,350%,** adică **{[(1,873 – 2,000)/2,000]*100 = 6,350%}**). Anglia câştigă **9,125%,** adică **{[(1,746 – 1,600)/1,600]*100 = 9,125%}**[2881].

Acum, consumul intern al fiecărei țări devine:

- **În țara „A”:**

1,000(‘1’) producție internă + 0,873(‘2’) import = 1,873 unități.

- **Deci, Portugalia îşi reduce consumul intern prin comerțul internațional cu Anglia cu 1,873 – 2,000 = – 0,127 unități.**

- **În țara „B”:**

0,600(‘2’) producție internă + 1,146(‘1’) import = 1,746 unități.

- **Deci, Anglia îşi măreşte consumul intern prin comerțul internațional cu Portugalia cu 1,746 – 1,600 = + 0,146 unități.**

Credem că de aici putem desprinde următoarele **reguli generale** referitoare la comerțul internațional.

- **Țara ale cărei încasări din export sunt mai mari decât plățile pentru import, câştigă**. Câştigul ei este direct proporțional cu mărimea acestei diferențe (pozitive).
- **Țara ale cărei încasări din export sunt mai mici decât plățile pentru import, pierde**. Pierderea ei este direct proporțională cu mărimea acestei diferențe (negative).

În situația aceasta, **Anglia înregistrează un avantaj competitiv (110/96 = 1,146**, sau **1,146 – 1,000 = + 0,146)**, iar **Portugalia înregistrează un dezavantaj competitiv (96/110 = 0,873**, sau **0,873 – 1,000 = – 0,127)**, ambele fiind **proporționale cu raporturile care se stabilesc între încasările şi plățile proprii din comerțul exterior reciproc (adică cu „Terms of Trade” al fiecărei țări) !!!.**

2880 Raportul de schimb este calculat, aici, ca raport între valoarea exporturilor şi valoarea importurilor.

2881 Câştigul Angliei, de pe urma fiecărei unități schimbate, este reflectat cu ajutorul raportului de schimb (raportul între prețurile încasate pe export şi cele plătite pe import) **(110/96 = 1,146)**. Pierderea Portugaliei de pe urma fiecărei unități schimbate, este reflectată cu ajutorul raportului de schimb (raportul dintre prețurile încasate pe export şi cele plătite pe import) **(96/110 = 0,873)**.

Frontierele posibilităților de producție (FPP) şi
Frontierele posibilităților de consum (FPC) a celor două țări
înainte şi după participarea la schimbul internațional reciproc

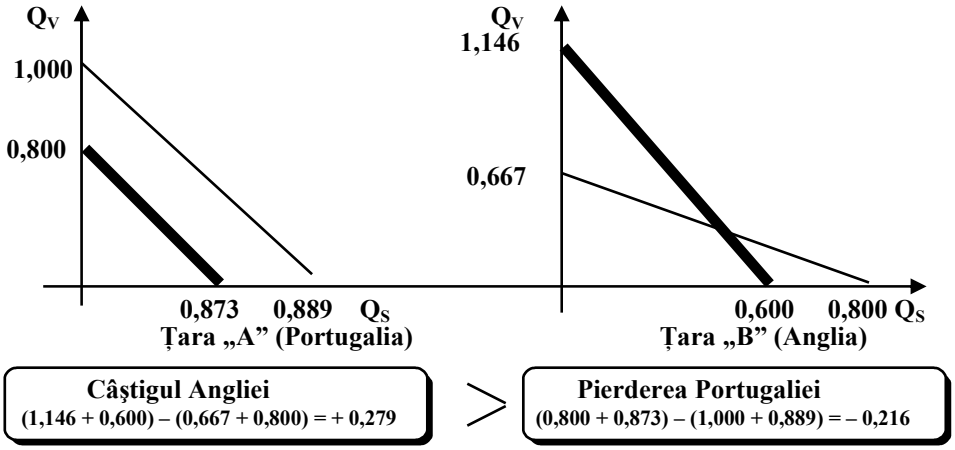

LIMITELE MODELULUI RICARDIAN

1. Clasicul englez şi-a construit modelul în cadrele determinismului geografic şi istoric al dotării cu factori de producție. Aceştia au – simultan – mobilitate perfectă în interiorul granițelor naționale ale fiecărei țări, dar şi imobilitate totală pe plan internațional.

2. Edificiul său este unul esențialmente cantitativ, considerând că între țări se schimbă mărfurile în substanța lor natural-materială şi nu valori. În realitate, prin export fiecare entitate economică națională încasează o anumită sumă de bani, care reprezintă puterea sa de cumpărare pentru plata importurilor.

3. David Ricardo apreciază că schimburile internaționale au loc în proporțiile determinate de costurile de oportunitate interne din fiecare țară (ale unei mărfi în termenii celeilalte). În realitate, tranzacțiile externe dintre parteneri se realizează la nivelurile prețurilor formate pe diferitele piețe internaționale.

CONCLUZII FINALE

La sfârşitul incursiunii prin cel mai faimos model şi cea mai celebră teorie a comerțului internațional, trebuie să constatăm că – de fapt – schimburile dintre Portugalia şi Anglia nu se pot realiza, nu pot fi înfăptuite de pe bazele cifrice considerate şi analizate de clasicul englez !!!??? Să privim mai atent modelul ricardian !

1. Presupunem că însuşirile fizico-chimice, utilitatea şi calitatea vinului, respectiv stofei sunt identice în cele două țări. Cu alte cuvinte, atât portughezii cât şi englezii pot consuma la fel de bine produse indigene sau din import.

2. Pentru ca vinul portughez să fie cumpărat în Anglia de către consumatorii englezi, el trebuie să aibă un preț inferior vinului englezesc. Această condiție este îndeplinită, deoarece $P^*_1 = 96$ şi $P_{B1} = 144$, iar $P^*_1 < P_{B1}$!!! Deci, Portugalia POATE EXPORTA cu succes vinul său în Anglia.

3. Pentru ca stofa englezească să fie cumpărată în Portugalia de către consumatorii portughezi, ea trebuie să aibă un preț inferior stofei portugheze. Această condiție nu este îndeplinită, deoarece $P^*_2 = 110$ şi $P_{A2} = 99$, ori $P^*_2 > P_{A2}$!!! Ceea ce înseamnă că Anglia NU ESTE INTERESATA SA EXPORTE stofa în Portugalia, deoarece prețul cu care o poate vinde acolo este inferior costului său național unitar. A exporta stofă englezească în Portugalia ar însemna vinderea ei în pierdere, deoarece $P_{A2} < C_{B2}$, (99 < 100) !!!

O asemenea eventualitate contravine flagrant teoriei obiective a valorii determinată de muncă, pe care David Ricardo şi-a construit edificiul nemuritoarei sale opere[2882]!!!???

6. JOHN STUART MILL (1806–1873). MODELUL VALORILOR INTERNAȚIONALE

„Oferta de export a unei țări
este identică cu cererea sa de import".
John Stuart Mill

Una dintre cele mai originale analize realizate de John Stuart Mill a fost cea referitoare la determinarea raporturilor (termenilor) de schimb („Terms of Trade") în comerțul internațional.

El a acceptat teoria ricardiană a costurilor comparative, pentru a explica declanşarea schimburilor internaționale, dar a respins concluzia conform căreia fiecare țară obține un avantaj relativ. Mill a apreciat că avantajele din schimbul internațional sunt repartizate între țările coschimbiste partenere în funcție de „**raporturile de schimb" („Terms of Trade"). Cel care poate obține mai mult, furnizând mai puțin, este cel care câştigă mai mult.**

Pentru a susține o asemenea demonstrație, John Stuart Mill a dezvoltat „**TEORIA VALORILOR INTERNAȚIONALE".** În această chestiune el se apropie mult de modelul francezului Jean Baptiste Say.

- **„Produsele unei țări –** scria John Stuart Mill – **se schimbă contra produselor altor țări de aşa manieră încât totalitatea exporturilor sale acoperă exact totalitatea importurilor proprii. Legea valorilor internaționale nu este decât o generalizare a legii generale a valorii pe care noi o numim ecuația cererii şi ofertei"[2883].** Mai departe, clasicul englez susținea că „**Oferta de export a unei țări este identică cu cererea sa de import"[2884].**

După părerea economistului englez, ecuația schimbului internațional poate fi prezentată în termenii de mai jos.

„Produsul unei țări se schimbă pentru produsul altor țări, la asemenea valori încât exporturile sale să poată plăti integral importurile. Această LEGE A VALORILOR INTERNAȚIONALE – apreciază John Stuart Mill – **este o extensiune a legii generale a valorii, pe care noi o denumim Ecuația Ofertei şi Cererii. Am văzut că valoarea unei mărfi se modifică astfel încât să aducă cererea exact la acelaşi nivel cu oferta"[2885]** (s. ns.).

2882 La sfârşitul acestui recurs, câteva întrebări incitante nu şi-au găsit, încă, răspunsurile pertinente. Ele par cel puțin **„şocante",** dacă nu sunt, cumva, chiar **„paradoxale".** În realitate, lucrurile sunt cu mult mai complicate. Iată, aici, doar trei dintre ele. **1.** Oare David Ricardo s-a ridicat la înălțimea maestrului său Adam Smith ? **2.** Nu cumva **„avantajul relativ"** este doar o formă particulară de manifestare a **„avantajului absolut"** ? **3.** Oare nu cumva, modelul propus de A. Smith şi îmbunătățit – mai târziu – de Mihail Manoilescu este superior modelului ricardian ?

2883 John Stuart Mill, ***Principes d'économie politique et de l'impôt***, p. 592 (reprodus după Daniel Martina, *La pensée économique*, Armand Colin, Paris, 1991, p. 103).

2884 Ion Pohoață, ***Doctrine economice universale***, Editura Fundației Gheorghe Zane, Iaşi, 1993, vol. I, p. 160.

2885 John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 183. ***„The Equation of International demand … may be concisely stated as follows. The produce of a country exchanges for the produce of other countries, as such values as are required in order that the whole of her exports may exactly pay for the whole of her imports. This law of International Values is but an extension of the more general law of value, which we called the Equation of Supply and Demand. We have seen that the value of a commodity always adjusts itself as to bring the demand to the exact level of the supply"*** (După Roger Backhouse, ***Economists and the Economy***, 2nd edition, Editura Transaction Publishers, New Brunswich, U.S.A., 1994, p. 77).

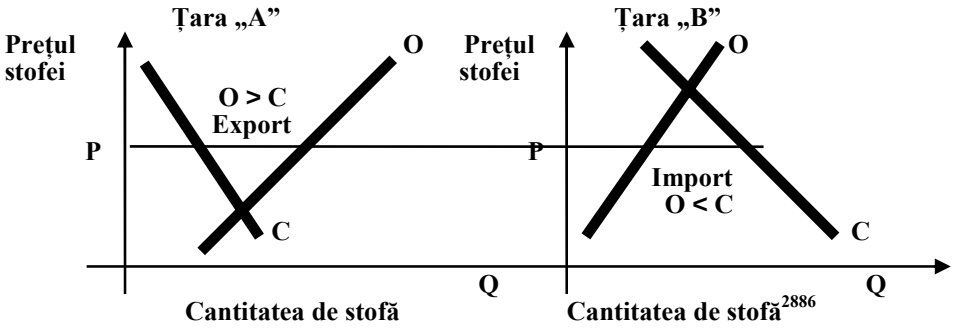

Pe măsura urcării prețului intern, fiecare țară va produce (oferi) mai multă stofă şi va consuma (cere) mai puțină. Dacă într-o țară „A” producția excede cererea internă (O > C, sau C < O), ea devine exportatoare. Dacă în altă țară „B” oferta rămâne în urma cererii sale de consum (O < C, sau C > O), ea devine importatoare. Echilibrul se atinge în punctul unde oferta totală egalizează cererea totală, la nivelul P al prețului, pentru care exportul țării „A” se egalizează cu importul țării „B”.

Economistul englez a apreciat că „raportul de schimb” depinde de ofertă şi de cerere. „**Creşterea cererii pentru produsele unei țări în alte țări permite primeia să obțină, la cea mai bună piață** (la cel mai mic preț – n. ns.), **produsele importate”**[2887]**.**

El a concluzionat că dintre cele două țări coschimbiste, cea care câştigă cel mai puțin, **pentru fiecare operațiune** este țara cea mai bogată, deoarece ea consumă mai mult, deci cumpără mai mult din străinătate decât exportă şi – în consecință – modifică „**Terms of Trade”** în dezavantajul său.

În ansamblul schimburilor sale cu alte țări, având în vedere cifra de afaceri foarte ridicată realizată, țara mai bogată poate fi cea care câştigă mai mult.

John Stuart Mill a afirmat, la fel ca şi francezul **Jean Baptiste Say (1767–1832)** înaintea lui, sau ca românul **Mihail Manoilescu (1891–1950)**, în secolul al XX-lea, că „**valoarea produselor importate se măsoară prin valoarea produselor exportate, care trebuie date în schimb”.** În felul acesta, clasicul englez a formulat chiar conținutul **raportului de schimb („Terms of Trade” (T_T))**.

$$T_T = \frac{V_E}{V_I}$$ [2888] **unde:**

T_T - terms of trade;
V_E - valoarea exporturilor;
V_I - valoarea importurilor.

Dacă analizăm, în maniera lui John Stuart Mill, schimbul dintre Anglia şi Portugalia pe baza exemplului ricardian, obținem:

2886 După Roger Backhouse, *Economists and the Economy*, 2nd edition, Editura Transaction Publishers, New Brunswich, U.S.A., 1994, p. 78.

2887 ***„L'augmentation de la demande des produit d'un pays ... de la part des autres permet au premier d'obtenir à meilleur marché les objets qu'il importe”*** (După Emile James, ***Histoire sommaire de la pensée économique,*** Paris, 1965, p. 164).

2888 Raportul de schimb poate fi determinat şi cantitativ. În acest caz, cantitatea de marfă exportată (exprimată în unități fizice) se împarte la cantitatea de marfă importată (exprimată în unități fizice). Făcând abstracție de structura sortimentală a cantităților exportate, respectiv importate, dacă raportul de schimb este supraunitar, comerțul exterior este eficient. Cu cât raportul de schimb se depărtează mai mult de 1, cu atât comerțul exterior este mai eficient. Dacă raportul de schimb este egal cu 1, comerțul exterior este echilibrat. Dacă raportul de schimb este subunitar, comerțul exterior este nerentabil. Cu cât raportul de schimb se apropie mai mult de 0, cu atât comerțul exterior este mai nerentabil.

Raportul de schimb valoric („terms of trade”) poate fi determinat şi cu ajutorul indicilor prețurilor pentru export şi import, pentru perioade diferite. În acest caz, dacă:

1. Pentru o țară indicele prețurilor de export are o dinamică mai rapidă decât indicele prețurilor de import, țara respectivă îşi va îmbunătăți raportul de schimb.

2. Dacă în timp, dinamica indicelui prețurilor de export este egală cu aceea a indicelui prețurilor la import, raportul de schimb rămâne constant.

3. Dacă dinamica indicelui prețurilor pentru import este mai mare decât dinamica indicelui prețurilor la export, raportul de schimb al țării respective se înrăutățeşte în timp.

1. Valoarea vinului exportat de Portugalia este 80 ore-muncă, iar valoarea stofei importată de ea din Anglia este 100 ore-muncă. „Terms of Trade" devine:

T_T = 80/100 = 0,800/1 ore-muncă portugheze pentru 1 oră-muncă engleză. În acest caz raportul de schimb este favorabil Portugaliei. Ea schimbă 0,80 ore-muncă națională contra 1 oră-muncă străină. Sau, produsul a 0,800 ore-muncă ale unui portughez se schimbă pe produsul unei ore de muncă a unui englez. Pentru fiecare astfel de schimb Portugalia câştigă de la Anglia 0,200 ore-muncă engleză !!! Sau, produsul muncii a 80 de portughezi se schimbă contra produsului muncii a 100 de englezi !!! Oare contravine acest fel de schimb legii obiective despre valoare ? Noi considerăm că nu şi am demonstrat acest lucru la analiza modelului ricardian (vezi mai sus).

2. Valoarea stofei exportată de Anglia este 100 ore-muncă, iar valoarea vinului importat din Portugalia 80 ore-muncă. „Terms of Trade" devine:

T_T = 100/80 = 1,250/1 ore-muncă engleze pentru 1 oră-muncă portugheză. În acest caz raportul de schimb este defavorabil Angliei. Ea schimbă 1,250 ore-muncă națională contra 1 oră-muncă străină. Sau, produsul a 1,250 ore de muncă al unui englez se schimbă pe produsul unei singure ore de muncă a unui portughez. Pentru fiecare astfel de schimb Anglia pierde în favoarea Portugaliei produsul muncii a 0,250 ore !!! Sau, produsul muncii a 100 de englezi se schimbă contra produsului muncii a 80 de portughezi !!! Oare, contravine acest fel de schimb legii obiective despre valoare ? Noi considerăm că nu şi am demonstrat acest lucru la analiza modelului ricardian (vezi mai sus).

Pe baza exemplului de mai sus, analizat prin teoria valorilor internaționale şi cu ajutorul raporturilor de schimb („terms of Trade"), Mill apreciază că numai Portugalia câştigă. Anglia pierde de fiecare dată. Acest lucru este perfect explicabil în termenii teoriei obiective a valorii determinată de munca cheltuită la producerea unei mărfi şi încorporată în ea. Cu cât cheltuiala de muncă națională totală încorporată într-o marfă exportată este mai mare, cu atât ea are o valoare mai mare. Şi invers. Cu cât cheltuiala de muncă națională totală încorporată într-o marfă exportată este mai mică, cu atât ea are o valoare mai mică. Rezultă de aici următoarea <u>regulă</u>: Cu cât productivitatea muncii naționale este mai mare, cu atât valoarea mărfii este mai mică. Cu cât productivitatea muncii naționale este mai mică, cu atât valoarea mărfii este mai mare. Deci, <u>între productivitatea muncii şi valoare există un raport invers proporțional</u>.

Dacă în comerțul internațional se schimbă mărfuri cu valoare națională diferită, aceasta înseamnă că productivitatea muncii naționale este diferită în țările respective. Ca urmare, una dintre țări câştigă, iar cealaltă pierde. Totdeauna, <u>câştigul de valoare al fiecărei țări din comerțul internațional este direct proporțional cu superioritatea pe care ea o are la productivitatea muncii naționale față de străinătate</u>. De exemplu, dacă productivitatea muncii naționale a unei țări este de 2 ori mai mare decât a celeilalte, prima va reuşi să schimbe valoarea unei ore de muncă națională pe valoarea a 2 ore de muncă străină etc. Chiar dacă fiecare țară câştigă din comerțul internațional în termenii „utilităților schimbate" (vezi modelul ricardian)**, câştigul sau pierderea de valoare-muncă va fi determinat de raportul în care se află productivitățile naționale ale țărilor partenere.**

Dacă:

- **T_T < 1,** aşa cum este calculat mai sus, înseamnă că **balanța comercială externă este excedentară şi câştigul este cu atât mai mare cu cât valoarea „Terms of Trade" se apropie mai mult de 0;**
- **T_T = 1,** şi **balanța comercială externă este echilibrată;**
- **T_T > 1,** aşa cum este calculat mai sus, rezultă că **balanța comercială externă este deficitară şi pierderea este cu atât mai mare cu cât „Terms of Trade" se depărtează mai mult peste 1**.

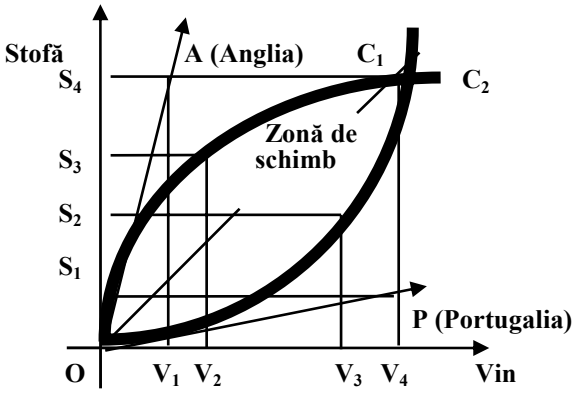

Dreptele OA şi OP delimitează zonele de schimb cu avantaje exclusiv pentru Anglia, respectiv, pentru Portugalia. OC_1 şi OC_2 sunt curbele cererii (ofertei) pentru cele două țări (Portugalia şi Anglia).

- **ZONA DE SCHIMB DINTRE CELE DOUĂ CURBE ESTE AVANTAJOASĂ DEOPOTRIVĂ CELOR DOUĂ ȚĂRI.**
- **LINIA DIAGONALĂ care leagă cele două puncte de intersecție ale curbelor OC_1 şi OC_2, desemnează POZIȚIA DE ECHILIBRU, în care AVANTAJUL SE ÎMPARTE ÎN MOD EGAL ÎNTRE CELE DOUĂ ȚĂRI PARTICIPANTE LA SCHIMBUL INTERNAȚIONAL**.

1. Punctele de pe OC_1 reprezintă <u>cantitățile minime de stofă</u> pe care Portugalia le pretinde de la Anglia în schimbul vinului exportat în această țară; pentru OV_3 vin ea acceptă minimum OS_2 stofă. Este logic ca curba OC_1 să se găsească deasupra liniei OP. Cu cât este mai îndepărtată şi mai orientată spre stânga, câştigul Portugaliei este mai mare. Altfel Portugalia ar fi interesată să-şi producă singură stofa necesară, în loc s-o importe din Anglia. Dacă Portugalia şi-ar produce singură stofa ar cheltui OV_4 vin pentru OS_1 stofă.

2. La fel, curba OC_2 reprezintă <u>cantitățile minime de vin</u> pe care Anglia le pretinde pentru exporturile sale de stofă. Anglia acceptă pentru OS_3 stofă să primească minimum OV_2 vin din Portugalia. Este logic ca curba OC_2 să se deplaseze la dreapta liniei OA. Cu cât se depărtează mai mult spre dreapta şi mai în jos, cu atât câştigul Angliei e mai mare. Altfel Anglia ar fi interesată să-şi producă singură vinul, în loc să-l importe din Portugalia. Dacă Anglia şi-ar produce singură vinul ar folosi OS_4 stofă pentru a produce OV_1 vin.

PUNCTELE SITUATE ÎN INTERIORUL CELOR DOUĂ CURBE FORMEAZĂ ZONA DE SCHIMB RECIPROC AVANTAJOASĂ AMBELOR ȚĂRI, ATÂT PORTUGALIEI CÂT ŞI ANGLIEI.

3. POZIȚIA DE OPTIM PENTRU FIECARE ȚARĂ O CONSTITUIE SITUAȚIILE AŞEZATE PE LINIA INTERSECȚIEI CELOR DOUĂ CURBE. Raportul de schimb format în acest caz desemnează poziția de echilibru (vezi şi modelul ricardian).

Pentru OV_4 vin Portugalia primeşte OS_4 stofă ($OV_4 = OS_4$) şi nu OS_1 aşa cum s-ar întâmpla dacă lucrurile s-ar derula după termenii de schimb interni. Diferența $OS_4 – OS_1$ reprezintă câştigul Portugaliei în comerțul internațional.

La fel Anglia primeşte în schimbul a OS_4 stofă, OV_4 vin ($OS_4 = OV_4$) şi nu OV_1, aşa cum s-ar întâmpla dacă lucrurile s-ar derula după termenii de schimb interni. Diferența $OV_4 – OV_1$ este câştigul Angliei în comerțul internațional.

<u>Paradoxul lui John Stuart Mill.</u> O inovație tehnologică poate, spre exemplu, reduce prețul stofei în raport cu vinul. După logica de mai sus Portugalia ar putea să ceară, pentru aceeaşi cantitate de vin, o cantitate mai mare de stofă (curba OC_1 se va deplasa în sus şi spre stânga). Dacă lucrurile ar sta aşa, industrializarea Angliei s-ar face în folosul partenerilor externi mai puțin dezvoltați industrial ! Fenomenul este cunoscut sub denumirea „**paradoxului lui John Stuart Mill“.** Realitatea a demonstrat – fără putință de tăgadă – că în țările mai dezvoltate industrial productivitatea muncii este mai mare decât în țările mai puțin

industrializate şi în comerțul internațional câştigul țărilor cu productivitate națională superioară este, totdeauna, mai mare decât al țărilor cu productivitate națională mai mică.

Economistul englez are, însă, grijă să inducă alte concluzii. Pentru aceasta el introduce în demonstrație noțiunile de „**elasticitate a cererii în funcție de preț"** şi „**evoluția volumului de tranzacții".**

„**Ecuația schimburilor internaționale"** stipulează că **valoarea exporturilor unei țări trebuie să fie egală cu valoarea importurilor altei țări**. **„Terms of Trade"** este determinat de „**cantitatea şi extensibilitatea cererii"** produselor unei țări în altă țară. Cu cât va fi mai mare şi mai elastică cererea produselor unei țări în altă țară, cu atât „Terms of Trade" va fi mai favorabil țării exportatoare.

Dacă:

- **E = 1** (elasticitatea cererii este unitară, adică „variația cererii de stofă în Portugalia este proporțională cu reducerea prețului său în Anglia"). Cheltuiala totală a Portugaliei rămâne neschimbată, dar obține o cantitate superioară de stofă, cu aceeaşi cantitate de vin exportat în Anglia. Avantajul este obținut de Portugalia, care importă mărfurile din Anglia, unde s-a introdus progresul tehnic!
- **E > 1** („cererea portugheză de stofă creşte mai mult decât proporțional cu reducerea prețului acesteia în Anglia"). Portugalia obține o cantitate mai mare de stofă, dar în schimbul unei cantități de vin mai mari. Avantajul se împarte între cele două țări.
- **E < 1** („cererea portugheză de stofă creşte mai puțin decât proporțional cu reducerea prețului acesteia în Anglia"). Cheltuiala totală a Portugaliei cu exportul se reduce. Terms of Trade scade pentru Anglia, care trebuie să exporte mai multă stofă pentru a importa aceeaşi cantitate de vin ! Avantajul revine încă o dată Portugaliei !

Dar lucrurile nu stau aşa. Prin volumul mare de tranzacții țările industrializate nu numai că recuperează pierderea datorată „paradoxului Mill", dar, pe total obțin un avantaj absolut mai mare.

Producția, raporturile de schimb şi rezultatele comerțului internațional

Țările partenere de schimb	Mărfurile produse		Raportul de schimb al mărfurilor schimbate		Câştigul obținut
	'1'	'2'	Intern	Extern	
Portugalia	**1**	**0,889**	**1('1') = 0,889('2')**	**1('1') = 1,200('2')**	**+ 0,311**
Anglia	**0,833**	**1**	**1('2') = 0,833('1')**	**1('2') = 1,125('1')**	**+ 0,292**

Din tabelul de mai sus rezultă că **țările partenere câştigă dacă raporturile de schimb interne sunt inferioare celor externe** şi câştigul este cu atât mai mare cu cât distanța dintre cele două niveluri este mai mare. În cazul nostru ambele țări câştigă, dar mai mult Portugalia decât Anglia. Aici este vorba de **cantități**, de utilități.

David Ricardo, prezentând teoria sa despre costurile comparative, nu a studiat raporturile între valorile schimbate de țările participante la comerțul internațional. Acest lucru l-a făcut John Stuart Mill prin raportarea prețurilor mărfurilor exportate de o țară la prețurile mărfurilor importate din alte țări.

Costurile, prețurile naționale şi internaționale ale mărfurilor schimbate

Mărfurile produse	Țara „A" (Portugalia)			Țara „B" (Anglia)			Prețul unitar (P^*_i)
	C	pr'	P_{iA}	C	pr'	P_{iB}	
1 Vin	$C_{A1} = 80$	**20**	$P_{A1} = 96$	$C_{B1} = 120$	**20**	$P_{B1} = 144$	$P^*_1 = 96$
2 Stofă	$C_{A2} = 90$	**10**	$P_{A2} = 99$	$C_{B2} = 100$	**10**	$P_{B2} = 110$	$P^*_2 = 110$
Total	**170**			**220**			

C – costurile unitare naționale, egale cu numărul orelor-muncă/unitatea de marfă.
pr' – rata profitului pentru marfa '1', respectiv '2'.
P – prețul unitar național al mărfii '1', respectiv '2'.
P^*_i – prețul unitar internațional al mărfii '1', respectiv '2'.
Nota bene. Presupunem că cele două mărfuri se obțin în condițiile medii sociale din fiecare țară în parte.

În acest caz, Portugalia va exporta vin, la prețul intern (și internațional) de **96** unități monetare (u.m.) și va importa stofă din Anglia la prețul de **110** u.m. Raportul de schimb va fi **96/110 = 0,873**, deci **Portugalia va pierde**, pentru că va exporta **1** unitate de vin pentru importul a **0,873** unități de stofă. Pierderea ei este de **0,127** unități de stofă. Similar, raportul de schimb va fi **110/96 = 1,146** pentru **Anglia**, care **va câștiga** pentru că va exporta **1** unitate de stofă pentru importul a **1,146** unități de vin. Câștigul ei este de **0,146** unități de vin (pentru datele de mai sus vezi exemplul ricardian).

Terms of Trade este esențial pentru caracterizarea eficienței comerțului exterior, întrucât exprimă valoric rezultatele pe care fiecare țară le obține de pe urma întregului ei comerț exterior.

După Ricardo, numeroși economiști, adepți ai doctrinei sale, au anunțat, fără să aducă argumente, că „câștigul total" obținut din comerț tinde în mod natural să se repartizeze „egal" între țările participante la schimbul internațional. John Stuart Mill afirmă, întocmai ca și **Robert Torrens (1780–1864)**, că „Terms of Trade" depinde de importanța, în fiecare țară, a cererii de produse cumpărate din străinătate. Costurile comparative, aprecia Mill, fixează limitele între care „Terms of Trade" sunt înțelese. Determinarea precisă a acestor limite depinde de cererea care există în fiecare țară pentru produsele marfă ale altei țări.

John Stuart Mill a adăugat, în ciuda liberalismului său, că o țară putea să-și amelioreze în profitul său, „raportul de schimb" cu alte țări, practicând o politică de prohibire a unor importuri. Diminuându-și comenzile în exterior, orice țară putea realiza un „Terms of Trade" mai favorabil și – astfel – „***să obțină pentru ea, la cheltuielile făcute în străinătate, o mai mare parte de beneficiu",*** rezultând din schimburile internaționale. Această politică este de profundă sorginte mercantilistă (întrucât sugerează maximizarea exporturilor și minimizarea importurilor).

Astfel, John Stuart Mill a încercat să scape de rigorile liberului schimb ricardian. Numai **liberul schimb bilateral** – rezultat din convențiile internaționale – îi părea avantajos. Această modalitate de tratare a politicii comerciale externe îl apropie pe John Stuart Mill mai mult de modelul smithian, decât de cel ricardian.

6.1. CONSIDERAȚII PERSONALE

Considerăm, totuși, că analizele clasice propuse de Adam Smith, dar mai ales de David Ricardo și John Stuart Mill, sunt incomplete și – de aceea – chiar inexacte !? Modelele propuse de ei sunt – cel mai adesea – unele cantitative, propunând schimbul în natură, de marfă contra marfă, adică trocul. În realitate, în comerțul internațional nu există troc, chiar dacă și astăzi funcționează forma modernă a lui numită barter. Toate schimburile internaționale de mărfuri se exprimă valoric, prin prețuri.

Procedeul este următorul.

Țara „A" exportă marfa '1' (pe care se specializează) și încasează din vânzare o sumă de bani egală cu prețul internațional al mărfii respective **(P^*_1)**. Cu încasările obținute ea **importă marfa '2'** (pe care nu o produce la intern) la prețul ei internațional **(P^*_2)**.

Similar, **țara „B" exportă marfa '2'** (pe care se specializează) și încasează din vânzare o sumă de bani egală cu prețul internațional al mărfii respective **(P^*_2)**. Cu încasările obținute ea **importă marfa '1'** (pe care nu o produce la intern) la prețul ei internațional **(P^*_1)**.

În asemenea împrejurări, situația se schimbă radical, atât sub aspect cantitativ cât și valoric.

Raportul de schimb dintre exporturi și importuri exprimă, pentru fiecare țară, aspecte diferite, după cum urmează:

1. Dacă raportul de schimb se calculează în unități fizice[2889], el devine:

$$T_{TQ} = \frac{Q_E}{Q_I}$$

unde:
T_{TQ} - raportul de schimb cantitativ („terms of trade");
Q_E - cantitatea de marfă exportată (exprimată în unități fizice);
Q_I - cantitatea de marfă importată (exprimată în unități fizice).

2889 Pentru caracterizarea reală a situației, sunt necesare și alte analize, care să releve elemente suplimentare privind structura sortimentală a mărfurilor schimbate etc.

Dacă:
- $T_{TQ} > 1$, comerțul exterior al țării respective este nerentabil, deoarece cantitatea[2890] exportată este mai mare decât cea importată.
- $T_{TQ} = 1$, cantitatea exportată este egală cu cea importată.
- $T_{TQ} < 1$, comerțul exterior al țării respective este rentabil, deoarece cantitatea exportată este mai mică decât cea importată.

2. Dacă raportul de schimb se calculează în unități valorice, el devine:

$$T_{TV} = \frac{V_E}{V_I}$$ unde:

T_{TV} - raportul de schimb valoric („terms of trade");
V_E - valoarea exportului (exprimată în unități valorice încasate);
V_I - valoarea importului (exprimată în unități valorice plătite).

Dacă:
- $T_{TV} > 1$, comerțul exterior al țării respective este rentabil, deoarece încasează din exporturi mai mult decât plătește pe importuri.
- $T_{TV} = 1$, comerțul exterior este echilibrat, deoarece încasările din exporturi sunt egale cu plățile pentru importuri.
- $T_{TV} < 1$, comerțul exterior al țării respective este nerentabil, deoarece plătește pe importuri mai mult decât încasează din exporturi.

Raportul de schimb valoric („Terms of Trade") poate fi determinat şi cu ajutorul **indicilor prețurilor** pentru exporturi şi – respectiv – importuri, pentru perioade diferite.

$$T_{TV} = \frac{I_{PE}}{I_{PI}}$$ unde:

I_{PE} - indicele prețurilor pentru exporturi, calculat $I_{PE} = \frac{P_{E1}}{P_{E0}} 100$

I_{PI} - indicele prețurilor pentru importuri, calculat $I_{PI} = \frac{P_{I1}}{P_{I0}} 100$

$P_{E1,0}$ - prețurile exporturilor în perioada curentă (1) şi anterioară (0);
$P_{I1,0}$ - prețurile importurilor în perioada curentă (1) şi anterioară (0).

- Dacă pentru o țară indicele prețurilor de exporturi **(I_{PE})** are o dinamică mai rapidă decât indicele prețurilor de importuri **(I_{PI})**, (sau $I_{PE} > I_{PI}$), țara respectivă îşi va îmbunătăți (în timp) raportul de schimb.
- Dacă în timp, dinamica indicelui prețurilor de exporturi **(I_{PE})** este egală cu aceea a indicelui prețurilor la importuri **(I_{PI})**, (sau $I_{PE} = I_{PI}$), raportul de schimb rămâne constant.
- Dacă dinamica indicelui prețurilor pentru importuri **(I_{PI})** este mai mare decât dinamica indicelui prețurilor la exporturi **(I_{PE})**, (sau $I_{PI} > I_{PE}$), raportul de schimb al țării respective se înrăutățeşte în timp.

3. În condițiile actuale, ale generalizării circulației monetare, expresia valorică a raportului de schimb internațional devine hotărâtoare pentru caracterizarea eficienței relațiilor economice externe ale fiecărei țări.

4. Dacă o țară are – simultan – $T_{TV} > 1$ şi $T_{TQ} < 1$, comerțul ei exterior este rentabil sub aspect valoric (şi – posibil – **chiar cantitativ).**

2890 Facem abstracție aici de structura mărfurilor schimbate între țările partenere. Dacă raportul de schimb se calculează prin compararea eforturilor naționale în ore–muncă (modelul ricardian) concluziile nu se schimbă.

7. FRIEDRICH LIST (1789–1846). MODELUL PROTECȚIONISMULUI EDUCATOR TEMPORAR[2891]

„Sistemul vamal este consecința firească a năzuințelor națiunilor de a obține garanțiile pentru conservarea şi prosperitatea lor şi pentru atingerea puterii supreme”.
Friedrich List

7.1. FILOSOFIA SISTEMULUI LISTIAN

Aşa cum se cunoaşte, diversitatea condițiilor şi stadiilor de dezvoltare şi evoluție ale economiilor naționale, ca şi ale statelor în prima jumătate a secolului al XIX-lea au generat apariția unor paradigme diferite de gândire specifică. Țările avansate, Olanda, Anglia şi Franța, care trecuseră la capitalism şi industrializare, promovau doctrina liberală şi beneficiau de poziția lor înaintată, ca şi de pe urma sistemului colonial. Germania, în care dominau încă structurile feudale, fără unitate națională, fără economie unitară, fără industrie şi sistem colonial, simțea puternic concurența structurilor industriale engleze şi franceze, ca şi pericolul acceptării politicii economice liberschimbiste. De aceea, intelectualii germani au respins – pe întreg parcursul secolului al XIX-lea – doctrina liberală şi au elaborat o paradigmă proprie, al cărei conținut – fundamentat pe istorism – a fost **protecționismul**.

Totodată, aşa cum s-a văzut, pe măsura extinderii teoriei şi practicii liberale, au apărut şi s-au dezvoltat o serie de alte doctrine adverse: Socialismul utopic, Cooperația, Protecționismul, Şcoala istorică, Marxismul, sau chiar Neoclasicismul (care, deşi a preluat elementele esențiale ale paradigmei liberale, a respins teoria valorii bazată pe muncă şi a înlocuit legile economice obiective cu altele psihologice).

Nemulțumit de Economia politică liberală clasică, deoarece oferea suport teoretic unei practici dezavantajoase burgheziei naționale a patriei sale şi Germaniei însăşi, Friedrich List a luat poziție netă, intransigentă, împotriva ei, elaborând – după propria apreciere – „sistemul național de economie politică”, fundamentat pe o filosofie diferită de aceea a liberalismului.

Liberalismul economic se revendică de la **filosofia utilitaristă**[2892] şi îşi concepe modelul în jurul individului separat şi a intereselor acestuia. Prosperitatea şi fericirea lui „homo oeconomicus”, perfect rațional, întreprinzător, concurențial şi egoist, constituie garanția prosperității generale, pentru că societatea este suma indivizilor care o compun. Interesele individului şi societății coincid, statul nu trebuie să intervină în economie. Mai mult, promovarea liberalismului contribuie la generalizarea aceloraşi avantaje la nivel planetar.

Ideile principale ale filosofiei utilitariste (hedoniste) au fost:

- Morala individuală este singura veritabilă.
- Interesul individual reprezintă baza pe care se edifică libertatea socială.
- Interesele indivizilor se armonizează – între ele şi cu cele generale – prin concurența liberă şi prin acțiunea legilor obiective care guvernează economia.
- Libertatea individuală se realizează – în primul rând – pe tărâm economic şi constituie premisa libertății sociale.
- Statul are ca principală atribuție adaptarea instituțiilor sociale la manifestarea libertății de inițiativă a lui „homo oeconomicus”.

Protecționismul economic îşi are rădăcinile în **filosofia clasică germană**[2893]. Economia şi dreptul german au fost impregnate – în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi pe parcursul celui următor – de **istorism**. „Intelectualii germani – aprecia **Wesley Clair Mitchell** – au încercat să explice instituțiile legale existente în fiecare țară, ca pe un rezultat al unei lungi evoluții istorice”[2894]. Sistemul lui List este construit „pe natura lucrurilor, pe învățămintele istoriei şi pe necesitățile națiunii”[2895]. La el „istoricul nu căuta atât să demonstreze, cât să justifice”[2896]. Friedrich List era profund convins că „un bun sistem trebuie

2891 După Gheorghe Popescu, *Evoluția gândirii economice*, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 477–502.
2892 Fondată de **Francis Hutcheson (1694–1747)** şi **Jeremy Bentham (1748–1832)**.
2893 Întemeiată de **Immanuel Kant (1724–1804)**.
2894 „*German scholars tried to expound and explain the legal institutions that prevailed În any country as a result of a long historical evolution”* (Wesley Clair Mitchell, ***Types of economic theory***, vol. I, New York, 1969, p. 538).
2895 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 6.
2896 Maurice Bouvier-Ajam, *Frederic List. Sa vie, son oeuvre, son influence*, Monaco, 1953, p. 106.

neapărat să aibă o solidă bază istorică"[2897]. „În completă contradicție cu teoria – aprecia List – autorul va consulta, în primul rând, istoria şi învățămintele ei, din care va deduce principiile sale fundamentale, apoi va examina sistemele precedente, în ordinea lor cronologică, şi, la sfârşit, cum scopul este pur practic, va înfățişa noul stadiu al politicii comerciale"[2898]. **Friedrich List a fost –** practic – **inițiatorul Şcolii Istorice Germane de Economie politică[2899].**

Prin Cameralism şi Şcoala Istorică germanii au descoperit că Economia liberală clasică nu era potrivită dezvoltării societății în ansamblul ei, sau cel puțin improprie condițiilor Germaniei din secolul al XIX-lea.

„În prima parte a secolului al XIX-lea – consideră acelaşi Mitchell – filosofia hegeliană a fost dominantă în universitățile germane. Hegel a acordat un rol covârşitor instituției statului. De asemenea, el a accentuat necesitatea abordării istorice a evoluției sociale … Perspectiva istorică a continuat – pentru o lungă perioadă – să constituie un subiect important în pregătirea tuturor oamenilor politici ai Germaniei"[2900].

Filosofia clasică germană – în principal gândirea lui **Georg Wilhelm Friedrich Hegel[2901] –** s-a constituit în suportul teoretic principal al dezvoltării Protecționismului listian şi Şcolii istorice germane.

Ideile principale ale filosofiei hegeliene (metafizice) au fost:

- Libertatea este opera comună a oamenilor reuniți în societate. Ludwig Feuerbach[2902] afirma că „omul nu poate să-şi găsească fericirea decât integrându-se în colectivitate".
- Interesul individual formează baza pe care se edifică, treptat, libertatea. Autonomia individului trebuie respectată pentru că ea este condiția esențială a libertății sociale. Individul urmăreşte satisfacerea nevoilor sale, determinate obiectiv. Dar, pentru aceasta, el intră în relații cu ceilalți într-un **„sistem de dependențe reciproce în care prosperitatea şi fericirea fiecăruia depind de ale celorlalți, se fondează pe ele şi nu se pot realiza decât în interdependență"[2903]**.
- Interesele indivizilor pot intra în coliziune, atât între ele, cât şi cu cele generale ale societății. O națiune poate suferi din cauza lipsei industriei manufacturiere, în timp ce anumiți indivizi pot prospera prin vânzarea produselor manufacturate străine. O persoană poate deveni bogată prin economisire, dar dacă întreaga națiune urmează exemplul individual, se va reduce consumul, va scădea oferta, se vor diminua până la dispariție posibilitățile şi resursele reproducției lărgite. Statul trebuie să creeze instituțiile care permit depăşirea contradicțiilor din societatea civilă[2904]. După Hegel, doctrina liberală comite o mare eroare negând Statul, pentru că suprimă

2897 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 11.
2898 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 33.
2899 „He was a forerunner of the historical school of economics" (J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 505). De fapt, lucrarea principală a lui List, ***Sistemul național de economie politică*** cuprinde trei părți: „Cartea întâi – *Istoria*"; „Cartea a doua – *Teoria*"; „Cartea a treia – *Sistemele*".
2900 „**In the early part of the nineteenth century Hegelianism was dominant among the German universities and Hegel put stress upon the state as an institution of overwhelming importance. He also did emphasis upon historical study ... That historical view ... was and continued to be for a long period one of the subjects in which practically all the people who entered government service got their training"** (*ibidem*, p. 538).
2901 **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831),** reprezentantul principal al filosofiei clasice germane. A elaborat sistematic dialectica, aplicând, pentru prima dată, ideea dezvoltării la întreaga existență şi cu deosebire la universul uman, istoric şi spiritual, la formele culturii şi cunoaşterii. Subiectul procesului universal este – pentru Hegel – un principiu spiritual obiectiv. „Ideea" sau „Spiritul absolut" se afirmă mai întâi ca ființare pur logică, apoi se „înstrăinează" de sine sub forma naturii şi – în sfârşit – se reîntoarce la sine ca „spirit", sub forma conştiinței şi a istoriei. Lucrări principale: *Fenomenologia spiritului*; *Ştiința logicii*; *Enciclopedia ştiințelor filosofice*; *Filosofia spiritului*; *Filosofia dreptului*; *Estetica*; *Filosofia istoriei*; *Istoria filosofiei*.
2902 **Ludwig Feuerbach (1804–1872),** filosof materialist şi ateist german. Unul dintre precursorii nemijlociți ai marxismului. A criticat idealismul hegelian, opunându-i un materialism antropologic, întemeiat pe noțiunea omului ca ființă naturală. În lucrarea sa principală *Esența creştinismului* (1841) a înfățişat divinitatea ca pe o personalitate fantastică, arătând că „Dumnezeu este omul".
2903 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 386.
2904 Hegel a fundamentat „unitatea dialectică", ca formă de manifestare a existenței în care laturile unui întreg se exclud şi se presupun reciproc. Evoluția are loc prin manifestarea „luptei contrariilor". ***„Il faut admettre que le monde, dans son essence, est une unité entre des opposés … Cette unité des contraires … ne peut se comprendre que si l'on admet que le monde est un processus de séparation des opposés et de réunification"*** (Henri Denis, *op. cit.*, p. 384).

astfel chiar adevărata libertate a individului, care se poate realiza numai în şi prin colectivitatea instituționalizată[2905].

- Libertatea nu se realizează pe teren economic, ci prin formarea unei comuniuni spirituale, recunoscută de toți membrii societății[2906].
- Morala individuală nu este veritabilă. Din cauza nevoilor şi intereselor particulare ale fiecărui individ separat, problema moralității este insolubilă la nivel subiectiv. Singura morală adevărată este cea socială, sau obiectivă, ansamblul principiilor de conduită admise de o societate determinată[2907]. Evoluția istorică permite omului să-şi realizeze progresiv propria-i natură, aceea a unei ființe libere. Istoria este un progres condus prin rațiune, dar este un progres dialectic.

Se constată – cu uşurință – atât **elementele comune**, cât şi **diferențele esențiale** între filosofia utilitaristă (care stă la baza liberalismului) şi cea istorică germană (fundament al protecționismului şi instituționalismului). Ambele modele urmăresc realizarea prosperității şi fericirii individului. La ambele filosofii este cultivată ideea interesului individual, ca bază a libertății. **Diferențele sunt** – însă – **fundamentale**. În timp ce **utilitarismul induce prosperitatea societății din cea a indivizilor separați,** filosofia germană consideră că „**omul nu poate să-şi găsească fericirea decât integrându-se în colectivitate".** În doctrina liberală **statul „adaptează instituțiile sociale la manifestarea liberei inițiative a indivizilor".** Istorismul şi protecționismul german **„organizează instituțiile în folosul națiunii, iar acțiunea liberă a indivizilor trebuie să se încadreze intereselor colectivității".**

Filosofia sistemului listian este „practică" şi vizează prioritar acele momente şi elemente, interne şi internaționale, care pot favoriza şi accelera progresul rapid şi afirmarea națiunii germane. List însuşi spune expres că a urmărit „numai susținerea intereselor naționale germane"[2908], sau, mai precis, „a avut întotdeauna intenția să asigure dominația clasei capitaliste (a burgheziei) şi în special dominația marilor capitalişti industriali"[2909].

Scopul întregii vieți şi activități ştiințifice a lui List poate fi sintetizat în slujirea necondiționată a următoarelor **idei forță**:

- **Realizarea unității economice şi politice a Germaniei;**
- **Lansarea dezvoltării pe cale capitalistă şi industrială a economiei germane;**
- **Progresul economic rapid al Germaniei şi atingerea – cel puțin – a nivelului celor mai avansate țări ale timpului, Anglia şi Franța.**

Scopul final fiind bine definit, List s-a dedicat – cu un spirit pragmatic ieşit din comun – sacrificând, uneori, aspectele teoretice valoroase câştigate de ştiința timpului său, descifrării mecanismelor funcționale ale servirii exemplare a obiectivului strategic fundamental. Neglijându-se pe sine, sacrificându-şi prosperitatea materială, libertatea şi sănătatea, ruinându-şi familia, List şi-a aşezat drept „stea polară", interesul națiunii germane, transformarea

---

2905 *„Ce monstrueux orgueil, ce délire de la présomption de ce moi allant jusqu'à s'épouvanter, concevoir de l'horreur, s'affliger à la pensée d'être un avec l'univers, de subir en soi l'action de la nature éternelle ... tout cela suppose en somme une vision grossière et déraisonnable entre toutes de la nature et du rapport que soutient avec elle l'être singulier"* (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 387).

2906 *„Les relations économiques spontanées entre les hommes ne conduisent donc nullement à des résultats entièrement harmonieux, comme le prétendent les économistes libéraux. Mais l'homme n'est pas seulement cet être isolé poursuivant la satisfaction de ses besoins naturelles, il n'est pas seulement un homo oeconomicus, il est aussi le citoyen d'un État, c'est-à-dire membre d'une communauté spirituelle dans laquelle une volonté se manifeste. Et la véritable liberté de l'homme se réalise, non pas sur le terrain des relations économiques, mais par l'action, dans l'État, d'une volonté que tous les citoyens reconnaissent comme leur volonté. Selon Hegel, l'État est appellé à créer des institutions qui permettent de dépasser les contradictions naissant nécessairement au sein de la «société civile»"* (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, Paris, 1983, p. 388). *„L'individu doit se soumettre sans limites aux prescriptions de la loi qui réglemente l'intégralité de la vie sociale"* (*ibidem*, p. 386).

2907 *„L'individu, laisse à lui-même, se débat inextricablement entre le bien et le mal, qui sont complèmentaires l'un de l'autre. Chaque fois qu'il pose un but particulier comme bon, il doit sacrifier un autre but qui apparaît comme mauvais. Mais un autre individu place dans les mêmes circonstances pourra faire le choix inverse, de sorte que le bien prendra la place du mal et inversement. La conclusion de Hegel est que le problème de la moralité est insoluble tant qu'on se place au point de vue de l'individu, au point de vue subjectif. La morale véritable est la morale sociale, ou objective, l'ensemble des principes de conduite qui sont admis dans une société déterminée"* (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7eme édition, Paris, 1983, p. 392).

2908 Friedrich List, *op. cit*., p. 22. ***„Numai gândul –*** mărturisea cu speranță List – ***că în cartea mea se va găsi, pe ici, pe colo, ceva nou şi adevărat şi câte ceva care să fie de vreun deosebit folos patriei mele germane îmi dă puteri"*** (*ibidem*, p. 11). ***„Într-o chestiune în care este vorba de fericirea sau de suferințele, de existența, sau de pieirea unei națiuni, şi anume a națiunii noastre – a celei germane – chiar părerea omului cel mai puțin însemnat merită să fie luată în seamă sau cel puțin să fie combătută"*** (*ibidem*, p. 13).

2909 Marx, Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 306.

Germaniei (care în timpul vieții nu l-a înțeles, nu l-a apreciat, ba chiar l-a blamat și condamnat) într-o mare, dacă nu cumva în cea mai mare, putere economică a lumii.

Prin ce a gândit și întreprins pentru prosperitatea națiunii sale, chiar împotriva puterii ei temporare de înțelegere și acceptare, **List trebuie așezat între patrioții cei mai de frunte ai Germaniei**[2910]. „Sistemul național de economie politică" elaborat de el a servit intereselor profunde ale națiunii germane, care și-a asigurat de atunci încoace, prin transpunerea lui în practică, cea mai rapidă și solidă dezvoltare și evoluție economică și socială. „Viitorul națiunii – aprecia Schumpeter – a fost pentru List obiectul gândirii sale, prezentul nu era altceva decât o perioadă de tranziție"[2911]. Pe baza „sistemului listian" Germania a devenit – în mai puțin de un secol – una dintre cele mai avansate state ale lumii, cu o economie tot mai eficientă și de înaltă competitivitate.

Recunoașterea internațională și răspândirea – în mai multe țări – a „sistemului listian" se explică prin similitudinile dintre economia germană și a altor state la jumătatea secolului al XIX-lea. Multe dintre ele se găseau în perioada trecerii de la feudalism la capitalism, erau la începuturile industrializării, depuneau eforturi pentru realizarea economiilor naționale și a națiunilor, suportau efectele concurenței produselor industriale engleze și franceze. În toate țările, aflate în situații asemănătoare, statul era chemat să concentreze forțele în direcția modernizării structurilor economice și sociale.

Pentru List, **filosofia ordinii naturale a liberalismului clasic** (care cerea ca viața economică să se desfășoare de la sine, fără intervenția statului) **era inacceptabilă**[2912]. Filosofia întregii gândiri a lui List făcea din **intervenția activă a statului, elementul cel mai important al accelerării dezvoltării economice și modernizării societății**. „Statul – afirma el – este constituit din oameni care s-au născut liberi, dar pe care nu este de ajuns să-i lași să acționeze anarhic, ci trebuie să-i sprijini pentru ca în activitatea lor să nu fie tulburați. Puterea statului rezidă în suma puterii indivizilor; „legătura dintre acești indivizi izolați, creată prin lege și care constituie forța totală pentru a realiza bunăstarea generală, se numește stat"[2913]. În felul acesta, **homo economicus este înlocuit de stat și structurile sale, de națiune, în calitate de elemente centrale și fundamentale ale vieții economice**.

Sistemul lui List este construit „pe natura lucrurilor, pe învățămintele istoriei și pe necesitățile națiunii"[2914]. Introducerea istorismului în știința economică (absent din paradigma liberalismului clasic) l-a ajutat pe List să fundamenteze o periodizare a dezvoltării sociale, în funcție de evoluția forțelor productive și a relațiilor de schimb, desprinzând **cinci faze** principale[2915]:

- **sălbatică;**
- **pastorală;**
- **agricolă;**
- **agricolă-industrială;**
- **agricolă-industrială-comercială**.

Fără să explice argumentele acestei etapizări ori conținutul fiecărei faze, sau factorii ce determină trecerea de la una la alta, List a stabilit regula potrivit căreia **protecționismul se impune în starea agricolă-industrială**. Din momentul apariției sale pe scena istoriei, statul – elementul central al mecanismului social – constituie, după părerea lui List, o permanență a întregii dezvoltări și evoluții. El coagulează forțele izolate ale indivizilor separați, le potențează, le orientează spre prosperitatea generală și a fiecăruia (în calitate de membru al

2910 ***„He was a great patriot, a brilliant journalist with definite purpose, and an able economist who co-ordinated well whatever seemed useful for implementing his vision"*** (Joseph Alois Schumpeter, ***History of Economic Analysis***, Editura Routledge, London, 1994, p. 505).

2911 ***„The national future, therefore, was the real object of his thought, the present was nothing but a state of transition"*** (Joseph Alois Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Editura Routledge, London, 1994, p. 505).

2912 *„List se montre l'adversaire farouche de la doctrine de libre-échangiste anglaise, qu'il considère comme entièrement hypocrite"* (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 463).

2913 După Hans Gehring, *Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit*, Leipzig, 1956, p. 22–23.

2914 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 6.

2915 ***„În legătură cu dezvoltarea economică – afirma el – trebuie să admitem existența următoarelor faze principale de evoluție: starea sălbatică, starea pastorală, starea agricolă, starea agricolă–industrială și, în sfârșit, starea agricolă–industrială–comercială"*** (Friedrich List, *op. cit.*, p. 34). *„Din punct de vedere economic, națiunile au de parcurs următoarele etape de evoluție: starea de sălbăticie primitivă, starea pastorală, starea agricolă, starea agricolă–industrială, starea agricolă–industrială–comercială"* (*ibidem*, p. 149).

națiunii). Statul apare, astfel, liantul cel mai important al societății, garantul afirmării (numai în şi prin colectivitate) tuturor energiilor şi individualităților.

Gânditorii liberali clasici erau – ca şi List – reprezentanții forțelor capitalismului în devenire şi dezvoltare. Situându-se pe pozițiile burgheziei, ei au condamnat nobilimea feudală şi au militat pentru înlăturarea acesteia de pe scena istoriei. Mai mult chiar, David Ricardo a pus bazele teoretice ale contradicțiilor sociale şi ale luptei de clasă. Spre deosebire, Friedrich List **analizează societatea ca un întreg** şi înglobează în „forțele productive ale națiunii" *tot ce există în Germania şi poate fi mobilizat benefic în direcția accelerării progresului*. **Pentru List nu există contradicții între nobilime şi burghezie**, interesul național impunând conlucrarea dintre ele. „Pretutindeni şi totdeauna – aprecia el – epocile cele mai fericite ale națiunilor au fost acelea în care nobilimea, unită cu burghezia, au lucrat împreună pentru mărirea națională; pretutindeni, vremurile cele mai triste au fost acelea în care au purtat lupte de distrugere una împotriva celeilalte"[2916]. El este adeptul „continuității istorice" şi de aceea consideră că „forma de guvernământ cea mai bună este aceea care corespunde mai bine spiritului şi condițiilor națiunii şi mai ales nivelului de cultură pe care l-a atins"[2917].

Clasicismul economic a fost adesea acuzat de materialism, deoarece vedea în producția mărfurilor elementul esențial al dezvoltării societății[2918]. List a polemizat virulent cu o asemenea atitudine doctrinară. „Cu lumea voastră de bunuri – scria el – vreți să ridicați materia la o categorie independentă – aceasta este întreaga voastră eroare. Disecați corpuri lipsite de viață şi ne arătați construcția şi părțile componente ale membrelor lor, dar să reuniți aceste membre într-un corp, să-l însuflețiți, să-l puneți în mişcare, asta n-o puteți face – *lumea* voastră *de bunuri* este o himeră !"[2919]. În sistemul listian „factorii materiali sunt puşi pe picior de egalitate cu cei morali, sociali şi politici în aprecierea a ceea ce el numeşte «forțe productive ale națiunii»"[2920].

Filosofia „economiei cosmopolite" consideră societatea umană ca „o uniune comercială" a indivizilor egoişti şi separați, care produc şi schimbă mărfuri, urmărind fiecare numai avantajul propriu (însuşirea de cât mai multă muncă străină).

Filosofia „economiei politice" subordonează şi integrează individul-colectivității, interesul particular-celui național, economicul-socialului. „Trăsătura caracteristică a sistemului conceput de mine – susține List – este *naționalitatea*. Întreaga mea construcție este clădită pe ideea de *naționalitate* ca verigă între *individ* şi *omenire*"[2921].

List a sesizat că între interesele egoiste ale lui „homo oeconomicus" şi cele ale națiunii, căreia îi aparține, pot apărea contradicții. De asemenea, nu totdeauna interesele prezente țin seama de dezvoltarea viitoare şi de perspectivă a societății. Totodată, interesele naționale – care sunt mai complexe şi mai diverse decât cele economice – impun anumite structuri pe ramuri şi activități, ale căror nevoi nu sunt resimțite de indivizii separați. **Forța politică a statului este chemată să armonizeze toate interesele şi să le pună de acord cu prezentul şi perspectiva evoluției şi afirmării națiunii**. „Un individ – susținea List încă din 1827 – este preocupat numai de necesitățile sale personale şi ale gospodăriei sale; numai rareori este preocupat de soarta altora sau de generația care îi succedă … O națiune însă se ocupă de necesitățile sociale ale majorității membrilor săi şi nu numai de prezent, ci şi de soarta generațiilor viitoare; ea este preocupată nu numai de pace, ci şi de război, concepțiile sale nu se referă numai la teritoriul pe care îl stăpâneşte, ci se extinde asupra întregului glob. Un individ poate, prin faptul că urmăreşte propriul interes, să prejudicieze interesul obştesc; o națiune poate, atunci când promovează bunăstarea generală, să frâneze interesele unora dintre membrii săi, dar bunăstarea generală trebuie să fie aceea care să îngrădească şi să reglementeze strădaniile indivizilor săi, iar, la rândul lor, indivizii trebuie să găsească în puterea politică un sprijin al propriilor lor energii … O națiune poate să sufere din cauza faptului că nu dispune de o industrie, deşi unii membri ai săi pot să prospere din vânzarea produselor industriale străine …"[2922].

2916 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 23.
2917 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 24.
2918 ***„Avuția societăților în care domneşte modul de producție capitalist apare ca «o uriaşă îngrămădire de mărfuri», iar fiecare marfă în parte – ca o formă elementară a acestei bogății"*** (Marx, Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 4).
2919 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 16.
2920 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. XVI.
2921 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 21.
2922 După Ludwig Hausser, *Friedrich Lists gesammelle Schriften*, vol. I, Stuttgart und Leipzig, 1850, p. 158–159.

Ceea ce-i uneşte pe indivizi – în cadrul națiunii – **nu** este egoismul, **ci nevoia de a deveni mai tari**. „*Asocierea forțelor individuale* în urmărirea scopurilor comune constituie mijlocul cel mai puternic pentru a realiza fericirea indivizilor. *Singur* şi izolat de semenii lui, individul este slab şi lipsit de ajutor … În prezent asocierea indivizilor, *realizată* în forma cea mai înaltă, în cadrul ordinii de drept, este aceea a *statului* şi a *națiunii*; asocierea, la nivelul cel mai înalt *imaginabil*, este cea a *întregii omeniri*"[2923].

Industrializarea reprezintă – după List – **elementul esențial al economiei naționale**, iar **protecționismul vamal** devine **mijlocul cel mai important al dezvoltării națiunii în perioada de trecere la starea agrară-industrială-comercială**. „Sistemul vamal – afirmă el – nu este deci, cum s-a susținut, o invenție a unor minți speculative, ci este consecința firească a năzuințelor națiunilor de a obține garanțiile pentru conservarea şi prosperitatea lor şi pentru atingerea puterii supreme"[2924].

List considera că dinamica naționalistă trebuie să favorizeze Germania în Europa continentală. El a adoptat – în consecință – un veritabil **program instituționalist**, sub trei forme:

- **protecționism;**
- **industrialism;**
- **etatism**

Militant naționalist, List a acționat pentru realizarea unității poporului german, a condus o propagandă activă în favoarea pangermanismului, care era amenințat de individualismul şi liberalismul englez şi chiar austriac. **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)** afirma că aparatul analitic al lui List a fost, în realitate, „adecvat scopului său practic, dar piesele individuale ale acestuia … n-au fost noi"[2925].

Gustav Schmoller (1838–1917) a afirmat că List – cu perspicacitatea şi pasiunea unui mare om de stat – a distrus baza teoretică a vechiului sistem liberal, la fel cum compatrioții săi Hegel şi Schelling[2926] „au dat la o parte vechea lege naturală individualistă şi au înlocuit-o cu conceptul mai profund şi mai nobil de stat"[2927].

2923 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 33.

2924 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 35–36. „***Sistemul vamal nu este deci, cum s-a pretins, o invenție a unor minți speculative. El este o consecință naturală a tendinței națiunilor de a cerceta garanțiile pentru propria lor prosperitate şi supraviețuire şi pentru a-şi institui propria lor supremație... Istoria ne arată că restricțiile vamale … (sunt) şi consecințele naturale ale opoziției de interese şi de efort ale națiunilor pentru asigurarea independenței şi supremației lor, deci consecințe ale rivalităților naționale şi ale războiului"*** (Alain Geledan, *Histoire des pensees économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202).

2925 „His analytic apparatus was În fact ideally adequate for his practical purpose. But the individual pieces of this analytic apparatus were not particularly novel" (Joseph Alois Schumpeter, ***History of Economic Analysis***, Editura Routledge, London, 1994, p. 504).

2926 **Friedrich Wilhelm Johann von Schelling (1775–1854),** filosof idealist german, adept, ca şi **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)**, al evoluționismului istoric. Ei considerau că **activitatea socială formează „un tot organic", care evoluează istoric, iar individul este o componentă a colectivității, realizându-se în şi prin aceasta**. ***Volkgeist* („produit historique et communautaire de l'âme du peuple";** vezi Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, tome 2, ediția a 13-a, PUF, Paris, 1993, p. 488) **reprezintă spiritul care trebuie să garanteze unitatea, unicitatea şi spicificitatea „ordinii culturale" a națiunii, iar istoria fiecărei națiuni este predeterminată de „potențialitățile evoluționiste". *Weltgeist* reprezintă „spiritul universal", care trebuie să asigure triumful statului germano-creştin** (Vezi Karl Pribram, ***Les fondements de la pensée économique***, Editura Economica, Paris, 1986, p. 214–215).

2927 *„Gustav Schmoller a dit de List qu'avec la perspicacité et la passion d'un grand homme d'état, il a détruit la base théorique de l'ancien système, exactement comme ses compatriotes Hegel et Schelling «ont mis à l'écart l'ancienne loi naturelle individualiste et l'ont remplacée par le concept plus profond et plus noble de l'état"* (Karl Pribram, ***Les fondements de la pensée économique***, Editura Economica, Paris, 1986, p. 218).

7.2. ECONOMIA COSMOPOLITĂ ŞI ECONOMIA NAȚIONALĂ („DIE NATIONALÖKONOMIE")

Friedrich List este ferm convins că Economia politică se constituie într-o „știință experimentală"[2928], în care considerarea atentă a practicii devine mai importantă decât teoria. Observarea faptelor nemijlocite este esențială „pentru a ne face atenți ca națiunea noastră să nu rişte, până la urmă, să piară din cauza unei erori a teoriei, ca pacientul care, conformându-se unei rețete tipărite, a murit din cauza unei greşeli de tipar"[2929].

List consideră că liberalismul economic este avantajos țărilor avansate industrial şi dezavantajos celor rămase în urmă, iar practicarea lui la scară universală ar conduce la supremația industrială a Angliei. Cea mai amplă şi cea mai virulentă polemică o dezvoltă Friedrich List cu opera, gândirea şi atitudinea lui Adam Smith, considerat apărătorul cel mai reprezentativ al intereselor Angliei şi a dorinței acesteia de a obține supremația în economia mondială. „Acest sistem (al lui Adam Smith – n. ns.) este avantajos numai pentru națiunile dezvoltate, în măsura în care lasă joc liber capitalurilor şi forțelor lor productive, ca să distrugă armonia națiunilor organizate normal din punct de vedere economic şi pentru a frâna progresul națiunilor care sunt încă pe cale de a progresa"[2930]. Spre deosebire de acesta, „sistemul național de economie politică sau – mai exact denumit – sistemul organic de economie politică prezintă avantajul de a fi preluat ceea ce este bun în sistemul mercantil, fără să preia şi erorile sale"[2931].

„Sistemul lui Adam Smith – scria List în *Testamentul* din 1846 – ar trebui să fie denumit sistemul ***atavistic-cosmopolit***, pentru că nu este îndreptat numai împotriva tuturor legăturilor naționale şi că desparte pe toți indivizii în două mari categorii, anume în producători şi consumatori. El nu îşi propune ca obiectiv nici cea mai neînsemnată îmbunătățire a situației sociale, ci doar obținerea de valori de schimb pentru fiecare individ, cu ajutorul unei concurențe cât mai mari între toți indivizii de pe pământ, care se ghidează numai după principiul avantajului personal"[2932] (s. ns.).

Sistemul economic liberal este considerat de Friedrich List **cosmopolit**, pentru că **studiază exclusiv valorile de schimb**, se fondează pe interesele prezente şi egoiste ale lui „homo oeconomicus", ignorând pe cele viitoare, aspectele sociale ale dezvoltării, forțele productive şi națiunea. Ea vede peste tot numai indivizii izolați, aflați într-o concurență permanentă pentru obținerea prin schimb a cât mai multă muncă străină, fără să țină seama de politică sau autoritatea instituțională[2933].

Economia liberală reprezintă – după părerea lui List – o speculație teoretică ideală ce prezintă societatea umană ca pe realitate perfectă, în care indivizii trăiesc în armonie şi pace perpetuă, în care toți şi fiecare în parte beneficiază în mod egal de avantajele generalizării liberalismului, în care nu mau există națiuni distincte, ci doar umanitatea în ansamblul său, ca o republică universală[2934].

Economistul german aprecia că „în situația existentă în lume, libertatea generală a comerțului nu ar genera o republică universală, ci subjugarea universală a țărilor mai puțin înaintate, sub dominația puterii supreme în domeniul industrial, comercial şi maritim"[2935].

2928 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 18. ***„Dacă în Germania interesele generale trebuie promovate cu ajutorul economiei politice, … (ea) trebuie să devină un bun comun al tuturor oamenilor culți din țară … Grija mea cea mai mare la redactarea acestei scrieri a fost să fiu clar şi lămurit, în detrimentul chiar al stilului şi cu riscul de a nu părea erudit sau prea profund … Frumusețea stilului nu aparține economiei politice … Claritatea, însuşirea de a fi pe înțelesul tuturor sunt cerințele principale ale acestei științe"*** (*ibidem*, p. 22).

2929 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 28.

2930 Citat după studiul introductiv al lui Hans Gehring la ***Das nationale System der politischen Ökonomie*** de F. List, ed. 6, Jena, 1950, p. XXVIII. List preia de la mercantiliști preferința acestora pentru dezvoltarea industrială. Totodată el respinge ideea protecționismului total şi perpetuu, promovată de mercantiliști, şi fundamentează ***protecționismul educator*** care nu putea fi nici permanent şi nici rigid, nici absolut şi nici total, nici un scop în sine, ci, instrument, el trebuia să ducă spre mărire şi putere, să educe forțele productive ale națiunii şi apoi să cedeze locul liberalismului.

2931 Hans Gehring, *Das nationale System der politischen Ökonomie* de F. List, Jena, 1950, p. XXVIII.

2932 Hans Gehring, *Das nationale System der politischen Ökonomie* de F. List, Jena, 1950, p. XXVIII.

2933 *„Şcoala economică liberă vrea să ne convingă că economia politică nu trebuie să țină seama de politică şi de autoritatea instituțională"* (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, București, 1973, p. 126).

2934 *„Economia cosmopolită, sau economia universală, care porneşte de la ipoteza că toate țările din lume constituie o societate unică, care trăieşte în pace perpetuă"* (Friedrich List, *op. cit.*, p. 115). *„Şcoala economică liberală consideră ca realmente existentă o situație care se va realiza abia în viitor"* (Friedrich List, *op. cit.*, p. 36).

2935 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei, București, 1973, p. 118. Aici List făcea trimitere expresă la pericolul câştigării supremației mondiale a Angliei, ca principala țară industrială a lumii.

Sistemul şcolii economice liberale suferă – după părerea lui List – de **trei vicii esențiale**:

1. „În primul rând, un ***cosmopolitism*** neîntemeiat, care nu admite nici naționalitatea şi nu ține seama nici de satisfacerea intereselor naționale”[2936] (s. ns.). „Exclusiv cosmopolită – aprecia List – ea (economia clasică – n. ns.) ține seama pretutindeni numai de întreaga omenire, de bunăstarea întregii spețe şi niciodată de națiune şi de prosperitatea națională, vorbind de sus şi cu emfază despre politică şi declarând experiența şi practica drept rutine de care ne putem dispensa”[2937].

2. „În al doilea rând, un ***materialism*** lipsit de viață, care vede pretutindeni numai valoarea de schimb a lucrurilor, fără să țină seama nici de interesele spirituale şi politice, nici de cele prezente şi viitoare, nici de forțele productive ale națiunii”[2938] (s. ns.). „Cu lumea voastră de bunuri – scria el – vreți să ridicați materia la o categorie independentă – aceasta este întreaga voastră eroare. Disecați corpuri lipsite de viață şi ne arătați construcția şi părțile componente ale membrelor lor, dar să reuniți aceste membre într-un corp, să-l însuflețiți, să-l puneți în mişcare, asta n-o puteți face – *lumea* voastră *de bunuri* este o himeră !”[2939].

3. „În al treilea rând, un ***particularism*** şi un ***individualism*** care, ignorând cele mai importante consecințe ale naturii muncii sociale şi ale efectului asocierii forțelor, ne înfățişează, în fond, numai industria privată, aşa cum s-ar dezvolta ea într-un regim de relații libere cu societatea, adică cu întreaga omenire, dacă aceasta nu ar fi separată în diferite națiuni”[2940] (s. ns.). „Teoria aceasta – scria List – vrea să ridice egoismul cel mai feroce la rangul de lege; ea pretinde să ne zăvorâm inima față de cei flămânzi, pentru că, dându-le să mănânce şi să bea, peste treizeci de ani am face, poate, prin aceasta ca alt om să flămânzească. Ea vrea să aşeze un calcul în locul unui sentiment de milă. Această doctrină ar transforma inimile oamenilor în pietre. Ce am putea, până la urmă, să aşteptăm de la o țară ai cărei cetățeni au pietre în piept în loc de inimi ? Ce altceva decât o decădere totală a oricărei moralități şi cu aceasta a tuturor forțelor productive şi a întregii bogății, civilizații şi puteri ale națiunii ?”[2941]

List nu neagă „economiei cosmopolite” orice valabilitate, el n-o respinge în întregime[2942]. El preia principiul libertății de acțiune a indivizilor, ca un bun câştigat al teoriei şi practicii economice, care conduce spre maximizarea eficienței, spre prosperitate şi progres. Dar, libertatea deplină a indivizilor se va putea fructifica numai în „uniunea universală a națiunilor”[2943].

„Există, aşadar – aprecia List – o ***economie cosmopolită*** şi o **economie politică**, *o* ***teorie a valorilor de schimb*** şi *o* **teorie a forțelor productive**, care, esențial diferite unele de altele, trebuie să se dezvolte independent”[2944] (s. ns.).

Rațiunea principală a elaborării unei **Economii politice naționale (Nationalökonomie)** decurgea inexorabil – după părerea lui List – din faptul că „între individ şi omenire însă se situează **națiunea**, cu limba şi literatura sa distinctă, cu originea şi istoria sa proprie, cu moravurile şi obiceiurile sale, cu legile şi instituțiile sale, cu idealurile sale proprii de existență, de independență, de progres, de continuitate neîntreruptă şi cu teritoriul său distinct; o societate care a devenit unită printr-o mie de legături spirituale şi de interese, într-un tot existând prin el însuşi, care recunoaşte în sânul său autoritatea legii, dar care, față de alte societăți de acelaşi fel, îşi păstrează încă libertatea sa naturală, şi care, în consecință, este în stare, în conjunctura actuală a lumii, să-şi mențină independența şi neatârnarea numai prin forțele şi mijloacele sale proprii”[2945].

2936 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
2937 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 29.
2938 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
2939 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 16.
2940 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 147.
2941 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 119.
2942 ***„În ceea ce ne privește*** – arăta el – ***suntem foarte departe de a respinge teoria economiei cosmopolite, aşa cum a fost elaborată de şcoala economică liberală; suntem însă de părere că şi economia politică … trebuie să fie elaborată în mod ştiințific”*** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 115).
2943 Vezi Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 115–117.
2944 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 36.
2945 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148.

O asemenea poziție era pe deplin justificată în Germania – ca și în alte țări – la jumătatea secolului al XIX-lea. Perioada respectivă a fost marcată de eforturile constituirii națiunilor, statelor și economiilor naționale, ca și de trecerea celor mai multe țări europene la revoluția industrială.

„Menirea economiei politice – aprecia Friedrich List – constă în **educarea economică a națiunii** și în pregătirea ei ca să intre în societatea universală a viitorului”[2946].

„Economia politică apare – după el – drept știința care, ținând seama de interesele existente și de situațiile specifice ale națiunilor, ne învață în ce mod fiecare țară poate fi ridicată pe acea treaptă de dezvoltare economică pe care îi va fi posibilă și utilă asocierea cu alte țări de egală cultură și, în consecință, pe care va fi realizată și libertatea comercială”[2947].

Distincția făcută de List între «economia cosmopolită», prin care el înțelege – de fapt – întreaga știință economică liberală, și «economia politică», prin care el desemnează «știința economică a națiunii», este mai degrabă deosebirea dintre «economia politică» și «politica economică». Prin întreaga sa viață și activitate, Friedrich List a ridicat Economia politică la rangul de Politică economică. În sistemul său un loc central ocupă complexul economiei naționale, statul și instituțiile sale, căile, modalitățile și mijloacele de dezvoltare a forțelor productive ale națiunii germane[2948].

7.3. FORȚELE PRODUCTIVE ALE NAȚIUNII („DIE PRODUKTIVKRÄFTE”)[2949]

Polemizând cu economiștii anteriori, mercantiliști și clasici, dar mai ales cu Adam Smith, Friedrich List a repus în discuție noțiunea de bogăție. Știința economică de până la el era „o știință a bogăției” – concepută și înțeleasă ca „o îngrămădire de mărfuri” – sub forma valorilor de schimb. List apreciază că știința economică este știința „forțelor productive”[2950], adică a „puterii” de a crea bogăție.

Bogăția este puterea de a crea bogăție ! Iată convingerea și crezul nestrămutat ale economistului german.

Puterea economică a unei națiuni **nu** este bogăția pe care o are la un moment dat – ca masă de bunuri ori valori de schimb –, pentru că acestea pot dispare prin consum și națiunea decade. „Un individ – apreciază el – poate fi bogat, adică poate să dețină puteri de schimb; el sărăcește însă, dacă nu are forțe de a produce o cantitate mai mare de obiecte de valoare decât consumă. Un individ poate fi sărac, dar, dacă posedă forța de a crea o cantitate de obiecte de valoare mai mare decât cea pe care o consumă, atunci el se îmbogățește[2951].

„Prosperitatea unei națiuni – atrăgea atenția List – nu este, cum crede Say, cu atât mai mare cu cât a acumulat mai multe bogății, ci cu cât și-a dezvoltat mai mult forțele ei productive”[2952].

Polemizând cu Adam Smith, List afirmă: „Dacă el ar fi urmărit ideea de «forță productivă», fără să se lase dominat de ideea de «valoare, de valoare de schimb», atunci ar fi trebuit să ajungă să înțeleagă că, alături de o teorie a valorilor, este necesară și o teorie independentă a forțelor productive, pentru a explica fenomenele economice[2953].

Pentru List, adevărata putere economică a unei națiuni constă în **forța sa productivă**, capabilă să perpetueze crearea de bogăție, în proporții tot mai mari. „Forța de a crea bogății – consideră economistul german – este deci infinit mai importantă decât bogăția însăși; ea garantează nu numai posesiunea și sporirea celor dobândite, ci și posibilitatea de înlocuire a celor pierdute”[2954].

2946 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148.
2947 Friedrich List, *op. cit.*, p. 118. *„Economia politică sau **Nationalökonomie** –* aprecia List *– plecând de la noțiunea și de la latura naționalității, ne învață cum poate o anumită țară să-și mențină și să-și amelioreze poziția sa economică în situația mondială existentă și cu particularitățile sale naționale”* (Friedrich List, *op. cit.*, p. 115).
2948 ***„Printre oamenii cu preocupări practice s-a format mai întâi școala protecționistă a industriașilor, al cărei reprezentant cu autoritate, List, continuă să fie tot ce a produs mai bun literatura economică burgheză germană”*** (Marx, Engels, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, București, 1962, p. 508).
2949 **„Produktionskräfte”** (Vezi Joseph Alois Schumpeter, *op. cit.*, p. 505).
2950 Adam Smith a folosit pentru prima dată – în 1776 – noțiunea ***„forță productivă a muncii” („productive power of labour”).***
2951 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 121.
2952 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 128.
2953 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 124.
2954 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 122.

O dată stabilit rolul forțelor productive ale națiunii, List nu şi-a propus – ca scop primordial – delimitarea ştiințifică riguroasă a conceptului, ci, mai degrabă, funcționalitatea, sau, mai precis, funcționarea cât mai eficientă a lui, pentru asigurarea progresului cât mai rapid al economiei şi societății germane. El a „şters" orice posibilitate de delimitare între „productiv" şi „neproductiv", considerând tot ce a mişcat în societatea germană a timpului, prin prisma **utilului**.

În concepția lui List, noțiunea de **„forțe productive ale națiunii" („Die Produktivkräfte")** includea **tot ce exista în societatea germană şi putea fi mobilizat benefic în direcția progresului**[2955].

După părerea economistului german, **forțele productive ale națiunii cuprind**:

- **Munca oamenilor;**
- **„Spiritul care însufleţeşte pe oameni";**
- **„Ordinea socială care face ca activitatea lor să dea rezultate";**
- **„Forțele naturii care îi stau** (activității – n. ns.) **la dispoziție"**[2956]**.**

Elementul fundamental, motor, al funcționării forțelor productive este **munca**, singura sursă a tuturor bogățiilor națiunii, din toate timpurile[2957]. Munca este potențată şi ajutată (sau împiedicată) în activitatea ei de „spiritul oamenilor", „ordinea socială" şi „forțele naturii".

„Națiunea îşi trage energia productivă – apreciază economistul german – din forțele spirituale şi fizice ale indivizilor, din instituțiile sale civile şi politice, din fondul natural pus la dispoziția sa sau din instrumentele care se găsesc în posesia sa şi care ele înseşi sunt produse materiale ale eforturilor spirituale şi fizice anterioare, adică din capitalul agricol, industrial şi comercial"[2958].

Şi, apoi, continuă: „Religia creştină, monogamia, desființarea sclavajului şi a iobăgiei, ereditatea tronului, invenția tiparului, a presei, a poştei, a banului, a măsurilor şi greutăților, a calendarului şi a ceasornicului, a organelor polițieneşti pentru respectarea ordinii, introducerea proprietății libere de pământ şi mijloacele de transport constituie bogate surse de forță productivă"[2959].

Ba mai mult, „chiar dacă legile (juridice – n. ns.) şi instituțiile publice nu produc valori nemijlocit, ele produc totuşi forță productivă"[2960].

Prin urmare, „forțele productive" cuprind **toate elementele din societate care pot contribui la dezvoltare şi progres**. Între ele List nu vede contradicții, ci numai conlucrarea benefică la atingerea obiectivului de mărire şi putere al națiunii germane !

Literatura de până la el încercase delimitarea sferei productive de cea neproductivă şi propusese diferite scenarii[2961].

2955 ***„Națiunea îşi trage energia productivă din forțele spirituale şi fizice ale indivizilor, din instituțiile sale civile şi politice, din fondul natural pus la dispoziția sa sau din instrumentele care se găsesc în posesia sa şi care, ele înseşi sunt produsele materiale ale eforturilor spirituale şi fizice anterioare, adică din capitalul material agricol, industrial şi comercial"*** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 177).

2956 Friedrich List, *op. cit.*, p. 123. Adept al istorismului şi evoluției treptate, naturale a societății, List nu şi-a pus niciodată problema analizei instituțiilor (cum făceau francezii) ori pe aceea a democratizării sau schimbării formei de guvernământ. El aprecia că pentru dezvoltarea economică, în general, dar mai ales pentru succesul industrializării, continuitatea joacă un rol foarte important. Principiul continuității în industrializare – considera el – *„seamănă cu acela al monarhiei ereditare, care este incomparabil mai favorabil pentru menținerea şi dezvoltarea naționalității decât instabilitatea monarhiei elective"* (Friedrich List, *op. cit.*, p. 220). Legea naturală a evoluției *„seamănă mult cu legea naturală a diviziunii muncii dintr-o întreprindere şi cu asociația forțelor productive, care constă în aceea că mai multe generații care urmează unele după altele îşi unesc forțele pentru a atinge unul şi acelaşi scop şi oarecum îşi împart între ele eforturile necesare pentru aceasta"* (*Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 220).

2957 *„Munca este cauza bogăției şi lenevia este cauza sărăciei (o constatare pe care, de altfel, a făcut-o regele Solomon cu mult înaintea lui Adam Smith)"* (Friedrich List, *op. cit.*, p. 123). Analizând valoarea şi munca creatoare de valoare la Smith şi List, Karl Marx scria: *„Munca, ... sursă de bogăție materială era tot atât de bine cunoscută legiuitorului Moise ca şi funcționarului vamal Adam Smith"* (Marx, Engels, *Opere*, vol. 13, p. 25).

2958 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 177.

2959 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 125.

2960 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 129. **„Say greşeşte când susține că există popoare care se îmbogățesc sub orice formă de guvernământ şi că legile nu pot crea bogăție"** (Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 109).

2961 Mercantiliştii consideraseră productivă circulația mărfurilor, iar capitalul comercial ca singurul factor productiv. Fiziocrații apreciaseră că numai agricultura aparține sferei productive, iar natura era factorul productiv (munca umană avea doar rolul de a transforma bogățiile create de natură). Adam Smith extinsese sfera productivă la producția

List nu şi-a pus problema existenței unei sfere productive şi a alteia neproductive. Conceptul său de „forțe productive ale națiunii" reunește oameni, structuri sociale şi instituționale, resurse naturale, tradiții, ideologie, istorie, știință, cultură, infrastructură, bază economică şi suprastructură, într-un mecanism funcțional, fără contradicții, mobilizat exclusiv spre realizarea unității naționale, industrializarea, evoluția pe cale capitalistă şi progresul rapid, transformarea patriei sale, Germania, într-una din cele mai mari puteri ale lumii, dacă nu cumva, în cea mai puternică țară a planetei. De aceea el a polemizat vehement cu reprezentanții şcolii clasice, care încercau delimitarea sferei productive şi limitarea ei la anumite activități, pe baza diferitelor criterii (mai mult sau mai puțin fundamentate). „După şcoala economică liberală – scrie el ironic – cel care crește porci este un membru productiv, cel care educă oameni este un membru neproductiv al societății. Cine face cimpoaie sau drâmbe ca să le vândă, este productiv; cei mai mari muzicieni nu sunt productivi pentru că muzica lor nu poate fi adusă pe piață. Medicul care-şi salvează pacienții nu face parte din clasa productivă, dar băiatul de la farmacie face parte, deşi valorile de schimb sau pilulele pe care le prepară au o existență doar de câteva minute înainte de a-şi pierde valoarea. Un Newton, un Watt, un Kepler nu sunt atât de productivi ca un măgar, un cal sau o vită care trage plugul"[2962].

List, consecvent concepției sale despre forțele productive, apreciază că **munca intelectuală este infinit mai importantă decât cea fizică**. „Cei care cresc porci, care fac cimpoaie sau pilule de farmacie – scria el – sunt într-adevăr productivi, dar dascălii care fac educația tineretului şi a celor mai vârstnici, marii muzicieni, medicii, judecătorii şi administratorii sunt cu mult mai productivi. Primii *produc valori de schimb*, cei din urmă *produc forțe productive*"[2963]. Cu alte cuvinte, **producerea forțelor productive**, capabile să creeze necontenit şi în măsură crescândă bunuri şi servicii utile societății, **este mai importantă decât bogăția însăşi !**

Friedrich List a preluat de la economiştii clasici – mai ales de la Adam Smith – **„legea naturală a diviziunii muncii"[2964]**, care determină, prin specializarea lucrătorilor în diferite operații şi activități, sporirea forței productive a societății.

List consideră că există **două feluri** de diviziuni ale muncii:

- „o diviziune **obiectivă** a muncii", în cadrul căreia „o singură persoană îşi împarte munca pentru a produce diferite obiecte"[2965]. **O astfel de diviziune reduce forța productivă a muncii.**
- „o diviziune **subiectivă**" a muncii, unde „mai multe persoane îşi împart între ele munca necesară producerii unui singur obiect"[2966]. **Acest tip de diviziune sporeşte, multiplică, forța productivă a muncii.**

Dar, mai departe, economistul german reproşează clasicilor că au tratat „legea naturală a diviziunii muncii" doar în mod trunchiat, parțial. **Ei au văzut numai diviziunea muncii între persoane şi operații, activități, însă n-au analizat efectele asocierii forțelor productive specializate.** După părerea lui List, „esența legii naturale … **nu** este … o simplă diviziune a muncii, **ci** … şi o **cooperare** sau **asociere** a unor activități, opinii şi forțe diferite, în scopul de a **produce în comun. Baza productivității acestor operații nu constă numai în diviziune, ea rezidă mai ales în asociere**"[2967]. Se observă şi aici diferența fundamentală între filosofia utilitaristă (care stă la baza liberalismului şi îşi clădeşte paradigma în jurul lui „homo oeconomicus") şi cea germană (care-şi dezvoltă modelul cu ajutorul lui „homo socialis").

„Până acum – apreciază List – principiul diviziunii muncii a fost incomplet înțeles. Productivitatea **nu** constă numai în separarea diferitelor operații de activitate între mai mulți

---

materială (ulterior la întreaga producție de mărfuri), factorii de producție fiind natura, munca şi capitalul. El excludea din sfera productivă *„serviciile (care) dispar chiar în clipa îndeplinirii lor şi nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare, care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii".* Jean Baptiste Say extinsese sfera productivă la *„întreaga activitate utilă"* a societății ***(„a produce nu înseamnă a crea materie, ci a crea utilitate")***, sesizând un factor productiv nou, **întreprinzătorul.**

2962 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127–128.

2963 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 128.

2964 *„Şcoala economică liberală datorează celebrului său fondator descoperirea acelei legi naturale pe care o numeşte* ***diviziunea muncii"*** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, București, 1973, p. 131).

2965 ***„când un sălbatic merge în una şi aceeaşi zi la vânătoare sau la pescuit, să taie lemne, să-şi dreagă bordeiul şi să-şi facă săgeți, plase şi îmbrăcăminte"*** (Friedrich List, *op. cit.*, p. 132).

2966 ***„când zece persoane diferite îşi împart între ele diversele operații care intervin în fabricarea unui ac"*** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 132).

2967 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 132.

indivizi, **ci mai mult în asocierea spirituală şi fizică a acestor indivizi în vederea realizării unui scop comun**"[2968] (s. ns.).

Pornind de aici, List a considerat că cea mai mare forță productivă se poate realiza prin **unirea** indivizilor în națiune şi a activităților economice în economia națională. „În general – consideră el – întreaga stare socială a unei națiuni trebuie să fie apreciată după principiul diviziunii lucrătorilor şi al asocierii forțelor productive"[2969]. În acest proces, rolul central revine statului şi organelor sale, instituțiilor de orice fel, care sunt chemate să concentreze toate energiile individuale, să le potențeze, să le integreze în organismul social şi să le orienteze spre asigurarea puterii şi măririi națiunii germane !

Diviziunea muncii şi cooperarea forțelor productive devin benefice progresului unei națiuni numai când există „un raport just între producția intelectuală şi cea materială, … când agricultura, industria şi comerțul sunt uniform şi armonios dezvoltate"[2970].

7.4. „PROTECȚIONISMUL EDUCATOR" ŞI DEZVOLTAREA FORȚELOR PRODUCTIVE NAȚIONALE

O dată stabilit locul şi rolul forțelor productive naționale, principalul obiectiv al politicii economice este definit şi devine imperativ: **creşterea puterii economice şi politice a statului**. Mijlocul cel mai propice pentru aceasta este **protecționismul**, iar calea prioritară de urmat, **dezvoltarea industrială !**

Protecționismul chemat să slujească **țelului putere** nu poate fi nici permanent şi nici rigid, nici absolut şi nici total, nici scop în sine şi nici finalitate, ci instrument. El trebuie să fie un **protecționism educator**, să educe forțele productive ale națiunii şi apoi, treptat, să lase locul liberalismului. „Protecția vamală este calea noastră, aprecia List, liberul schimb este ținta noastră"[2971].

„Sistemul protecționist – considera întemeietorul protecționismului modern – nu este legitim decât dacă are ca unic scop ***educarea industrială*** a națiunii"[2972].

List era ferm convins că **numai prin industrializare** putea Germania să se elibereze de sărăcie şi înapoiere economică, să intre „în rândul națiunilor agricole-industriale şi comerciale şi al celor mai mari puteri maritime şi continentale"[2973]. De aceea el a respins – în mod categoric – doctrina ricardiană despre comerțul exterior şi specializarea țărilor în funcție de costurile comparative. Mai mult, el a elaborat un model coerent al industrializării țării sale, în care Statului îi revenea coordonarea energiilor națiunii, mobilizarea lor în direcția dezvoltării şi progresului şi – mai presus de toate – apărarea intereselor naționale în confruntarea cu străinătatea[2974].

Deşi a dorit respingerea modelului ricardian, List afirma că doar anumite țări sunt capabile de industrializare, şi anume cele din zona temperată a planetei Pământ. Dimpotrivă, țările din zona caldă nu au întrunite condiții favorabile dezvoltării unei industrii performante, ele urmând să rămână agricole, furnizoare de produse alimentare, materii prime şi importatoare de bunuri manufacturate.

List considera că pentru a se putea industrializa, țările trebuie să întrunească mai multe **condiții**:

1. Să fie situată în zona temperată a globului pământesc, unde clima este favorabilă eforturilor fizice şi intelectuale. „Datorită resurselor materiale de care dispun –

2968 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 36.
2969 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 138.
2970 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 36.
2971 ***„La protection douanière est notre voie, le libre-échange est notre but"*** (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202).
2972 Friedrich List, *op. cit.*, p. 156. *„Sistemul vamal, ca mijloc de a sprijini dezvoltarea economică a națiunii prin reglementarea comerțului ei exterior, trebuie să aibă întotdeauna ca normă principiul educării industriale a națiunii"* (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 39).
2973 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 37.
2974 ***„List pense donc que seule l'industrialisation en général peut libérer un pays de la pauvreté. Et c'est pourquoi il est absolument hostile à la doctrine ricardienne de la spécialisation naturelle par le jeu de la loi des coûts comparés. Au surplus il est persuadé que le processus d'industrialisation requiert l'intervention active de l'État qui peut seul coordonner les énergies nécessaires"*** (Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 463).

apreciază List – țările din zona temperată au, în mod special, menirea să se dezvolte pe plan industrial, prin clima temperată, care este favorabilă eforturilor spirituale şi fizice”[2975].

2. Să aibă un teritoriu întins şi bine arondat. „Măsurile protecționiste sunt justificate – după părerea lui List – numai când ajută şi consolidează industria țării şi numai pentru națiunile care au un teritoriu întins şi bine arondat, o populație considerabilă, vaste resurse naturale, o agricultură foarte avansată, un înalt grad de civilizație şi educație politică, datorită cărora sunt chemate să intre în rândul națiunilor agricole-industriale şi comerciale şi al celor mai mari puteri maritime şi continentale”[2976].

3. Să aibă o populație numeroasă şi densă.

4. Să fie înzestrată cu vaste şi variate resurse naturale.

5. Să aibă un grad înalt de cultură şi civilizație politică.

În felul acesta, el nu reuşeşte să respingă concepția lui Ricardo, ci îi conferă alte dimensiuni. Scopul lui declarat a fost spargerea monopolului industrial al Angliei şi alăturarea Germaniei grupului marilor puteri industriale ale lumii.

„Industria constituie – după părerea lui List – baza comerțului interior şi exterior, a navigației şi a unei agriculturi avansate; în consecință, a civilizației şi puterii politice”[2977]. De aceea, măsurile protecționiste urmăresc – în primul rând – dezvoltarea industriei, ca ramura fundamentală a economiei naționale.

List aprecia că în **primele trei etape** ale evoluției (sălbatică, pastorală şi agricolă) **orice economie se dezvoltă cel mai bine fără politică protecționistă**. „Istoria industrială a națiunilor ne demonstrează – şi nici una nu o face în chip mai sugestiv decât aceea a Angliei – că trecerea de la starea sălbatică la starea pastorală, de la starea pastorală la agricultură şi de la agricultură la primele începuturi ale industriei şi navigației, se realizează în modul cel mai rapid şi mai avantajos cu ajutorul comerțului liber cu oraşele şi țările mai avansate”[2978].

Saltul hotărâtor în devenirea oricărei națiuni şi economii, spre civilizație avansată, se realizează în etapa agricolă-industrială. Obiectivul central al acestei etape este formarea industriei şi – cu deosebire – a industriei construcțiilor de maşini[2979]. Țările „chemate” să se industrializeze, dar a căror industrie nu este încă suficient dezvoltată, pot atinge un asemenea obiectiv numai printr-o politică economică protecționistă.

Protecționismul este la început **o modalitate de apărare a țărilor care fac primii paşi spre industrializare împotriva legii celor mai puternici**. Pentru ca cei slabi să-şi protejeze industria, drepturile de vamă sunt o sită care evită asfixierea economică a firmelor naționale. „Anumite națiuni, favorizate de împrejurări, scrie Alain Geledan, au devansat pe altele în manufacturi, în comerț şi navigație. Ele sunt conştiente că progresul pe care l-au realizat constituie mijlocul cel mai eficient de a dobândi şi de a conserva supremația politică. Ele au adoptat şi conservă astăzi măsuri calculate pentru a **monopoliza manufacturile şi comerțul** şi pentru a împiedica progresul națiunilor înapoiate”[2980]. List aprecia că **politica vamală protecționistă se poate aplica cu succes numai în perioada trecerii de la starea agricolă la cea agricolă-industrială**[2981]. Dar, faza agricolă-industrială este, în esența sa, doar o perioadă de tranziție în mersul națiunii spre cel mai înalt stadiu de evoluție; etapa agricolă-industrială-comercială.

Pentru ca regimul protecționist să devină folositor, se impune ca națiunea să fi parcurs primele etape ale evoluției, într-un climat liberal, „avantajos cu ajutorul comerțului liber cu oraşele şi țările mai avansate”[2982]. În această perioadă – anterioară protecționismului – „exportul de produse agricole şi importul de mărfuri industriale, va contribui la prosperitatea şi civilizația sa”[2983].

2975 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 37.
2976 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 227.
2977 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 35.
2978 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 149–150.
2979 List aprecia **„ramura construcțiilor de maşini”,** drept **„ramura cea mai importantă a producției”** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 301).
2980 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 202.
2981 ***„de la starea agricolă la starea industrială”*** (Friedrich List, *op. cit.*, p. 35). ***„Trecerea națiunii de la starea sălbatică la starea pastorală şi de la starea pastorală la starea agricolă, ca şi primele progrese în agricultură, vor fi realizate în modul cel mai eficace prin comerțul liber cu națiunile civilizate, adică cu națiunile industriale şi comerciale”*** (*ibidem*, p. 35).
2982 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
2983 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.

„A dori să ridici agricultura internă prin taxe vamale protecționiste – atrage atenția gânditorul german – constituie o încercare absurdă, pentru că agricultura poate fi ridicată pe cale economică numai prin existența unei industrii interne”[2984].

Pe măsură ce agricultura, industria şi condițiile sociale sunt mai dezvoltate, tariful vamal protecționist se impune. „Istoria industrială – considera List – ne mai demonstrează însă că o industrie perfecționată, o navigație comercială considerabilă şi un comerț exterior important se pot dobândi numai cu ajutorul intervenției puterii de stat”[2985].

Prin urmare, rolul nemijlocit, funcția principală a protecționismului este **dezvoltarea industriei !**

Dar nu toate țările pot practica cu succes protecționismul ! „Numai pentru țările … care întrunesc toate condițiile, toate mijloacele spirituale şi materiale necesare ca să creeze o industrie proprie şi să atingă … gradul cel mai înalt de civilizație, de prosperitate şi de putere politică … – susținea List – pot fi legitime măsurile comerciale restrictive … (şi) numai până când industria s-a consolidat suficient pentru a nu se mai teme de concurența străină”[2986].

Or, necesitatea de a se specializa se impune chiar şi națiunilor mici. Ele trebuie să aleagă o specializare competitivă şi nu să încerce să facă de toate, riscând costuri de producție prea ridicate. List consideră că „o națiune al cărei teritoriu nu este vast, nu oferă resurse naturale variate şi nu stăpânește gurile fluviilor sale sau nu este bine arondat, nu poate să aplice deloc sistemul protecționist sau nu-l poate aplica cu succes”[2987].

Protecționismul nu este o stare ideală, **el este un preț de plătit** pe care-l suportă consumatorul pe termen scurt şi mediu. Dar, pe măsura dezvoltării industriei proprii, națiunea beneficiază de sacrificiul făcut.

Este adevărat că tarifele vamale protecționiste provoacă la început o scumpire a mărfurilor industriale. Dar, tot atât de adevărat şi admis – până şi de şcoala economică liberală – este faptul că o națiune capabilă să-şi dezvolte o industrie complexă va produce în timp aceste mărfuri în țară mai ieftin decât dacă le importă. Dacă, deci, taxele vamale protecționiste impun un sacrificiu de valori, acesta se compensează prin realizarea unei forțe productive, care nu numai că asigură țării, pentru viitor, o cantitate infinit mai mare de bunuri materiale, dar îi asigură şi independența industriei în timp de război. „Pierderea produsă națiunii de taxele vamale protecționiste – apreciază List – constă numai în **valori**; națiunea câştigă, în schimb, **forțe**, cu ajutorul cărora va fi pusă, pentru totdeauna, în situația de a produce sume incalculabile de valori. Această cheltuială de valori trebuie, aşadar, să fie considerată numai ca **preț al educării industriale a națiunii**”[2988].

Sistemul protecționist îşi atinge scopul educării forțelor productive şi pe acela al dezvoltării economice a națiunii, în **două feluri**[2989]**:**

- În primul rând, închizând piața națională produselor manufacturate străine, va repatria capitalurile şi competențele naționale plasate în exterior.
- În al doilea rând, oferind avantaje investitorilor, stimulează chiar atragerea de capitaluri şi competențe străine, care – altfel – s-ar orienta spre alte țări sau spre colonii.

Prin protecționismul vamal se urmăreşte, aşadar, dezvoltarea industriei naționale. Industria este capabilă să mărească eficiența, să dezvolte armonios teritoriul național, să asigure reala independență a unui stat. Structurile industriale au o superioritate intrinsecă asupra celor agrare, deoarece în condițiile liberschimbismului, țările industriale le subordonează pe cele agricole. Economistul german integrează industria complexului economic unitar, pe principiul maximei eficiențe a întregii activități a națiunii.

Prin efectele de antrenare pe care le produce, industria contribuie la dezvoltarea altor ramuri ale economiei şi la creşterea eficienței lor, astfel că națiunile industriale devin mai civilizate, mai evoluate politic şi mai puternice decât cele agricole[2990]. „Forța maşinilor –

2984 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 39.
2985 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
2986 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.
2987 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 39.
2988 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 41.
2989 Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I, *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 203.
2990 ***„Evident că națiunea care ocupă un teritoriu întins, înzestrat cu variate resurse naturale şi cu o populație numeroasă şi posedă, în acelaşi timp, agricultură, industrie, navigație şi relații de comerț interior şi exterior este***

aprecia pe bună dreptate economistul german – împreună cu căile de transport perfecționate din epoca modernă acordă țărilor industriale o superioritate imensă asupra țării pur agricole"[2991].

Mai întâi de toate, industria asigură dezvoltarea şi modernizarea agriculturii. Pentru orice țară în care industria şi agricultura sunt dezvoltate normal, forțele productive ale celor două ramuri „vor contribui reciproc să se ridice, şi anume în *infinitum*"[2992], produsele agricole vor fi prelucrate în industrie şi vor fi cerute la consum şi de o populație neagricolă tot mai numeroasă. La rândul lor produsele industriale vor găsi o piață de desfacere mai mare în rândul populației sătești. Forța de muncă din agricultură se va orienta spre industrie, iar, în final, numărul celor ocupați în industrie va fi superior celor din agricultură. „Industria – apreciază List – dă naştere unei cereri pentru o mai mare varietate şi o mai mare cantitate de produse agricole, măreşte valoarea de schimb a acestor produse şi permite agricultorilor să-şi folosească mai bine pământul şi forța lor de muncă … creşterea rentei şi a capitalurilor … a valorii de schimb a pământului şi a muncii"[2993].

„Ele (manufacturile – n. ns.) – susține List – constituie un mijloc important de a elibera agricultura din cătuşele ei şi de a o ridica la rangul de industrie, de artă, de ştiință, de a spori renta pământului, ca şi profiturile şi salariile din agricultură, şi de a ridica valoarea pământului"[2994].

Apoi, dezvoltarea industrială are influențe hotărâtoare şi benefice asupra celorlalte ramuri ale economiei şi societății în ansamblul său. Prin industrializare se dezvoltă căile de transport, comerțul, limba şi literatura națională, artele, instituțiile civile, cultura, cresc veniturile bugetului național şi se întăreşte forța de apărare a statului[2995].

Prin industrializare şi protecționism națiunea parcurge etapa agricolă-industrială şi se înscrie în rândul celor mai avansate țări agricole-industriale-comerciale. „Manufacturile şi fabricile – consideră List – sunt sursele libertății civile, ale culturii, ale artelor şi ştiințelor, ale comerțului interior şi exterior, ale navigației şi căilor de comunicație modernizate, ale civilizației şi puterii politice"[2996].

În concluzie, „industria încurajează ştiința, arta şi o bună organizare politică măreşte bunăstarea poporului, face să crească populația, veniturile statului şi puterea națiunii, căreia îi acordă mijloacele ca să-şi extindă legăturile comerciale în toate părțile pământului şi să întemeieze colonii, dă de lucru pescuitului, marinei comerciale şi marinei de război. Numai datorită ei agricultura țării se ridică pe o treaptă superioară de evoluție"[2997].

Tariful vamal protecționist se introduce treptat. La început el este mai redus, fiind majorat treptat „o dată cu sporirea capitalurilor spirituale şi materiale, a aptitudinilor tehnice şi a spiritului de întreprindere din țară"[2998].

El trebuie să protejeze industria pe măsura dezvoltării ei. „Taxele vamale protecționiste în favoarea unei ramuri industriale care a fost odată ocrotită – consideră List – nu trebuie niciodată să fie reduse atât de mult, încât existența acestei industrii să fie periclitată de către concurența străină. Menținerea a ceea ce există, ocrotirea rădăcinilor şi a trunchiului industriei naționale trebuie să constituie un principiu de nestrămutat"[2999]. Ba mai mult, apreciază List, pe măsura dezvoltării economiei naționale, intervenția statului devine tot mai mult necesară[3000].

---

incomparabil mai civilizată, mai evoluată politic şi mai puternică decât o națiune exclusiv agricolă" (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 35).

2991 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 164.

2992 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 136.

2993 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 184.

2994 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127.

2995 *„Pretutindeni formarea limbii naționale şi a literaturii, artele şi perfecționarea instituțiilor civile au ținut pasul cu dezvoltarea industriei şi comerțului"* (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 168). *„Forțele spirituale ale națiunii, veniturile statului, mijloacele de apărare materială şi morală şi garanția independenței naționale cresc în aceeaşi măsură cu dezvoltarea industriei"* (*ibidem*, p. 168).

2996 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 127.

2997 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 37. *„Intr-un stat industrial, industria maselor este călăuzită de ştiință, iar ştiințele şi artele sunt întreținute de industria maselor ... Din această cauză, într-o țară industrială, ştiințele şi artele trebuie să devină populare"* (*ibidem*, p. 163). *„Colaborarea dintre ştiință şi industrie a creat acea mare forță materială,* ***forța mașinilor****"* (*ibidem*, p. 164).

2998 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150.

2999 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 40.

3000 ***„Statistica şi istoria ne învață … că pretutindeni intervenția puterii legislative şi a administrației este cu atât mai necesară, cu cât economia națională este mai dezvoltată"*** (Friedrich List, *op. cit.*, p. 146).

De asemenea, **protecționismul vamal este selectiv**. Prin el trebuie încurajate, mai întâi, activitățile care întrunesc, cumulativ, următoarele criterii[3001]:

- Folosesc sume importante de capital investițional şi de exploatare;
- Folosesc mijloace de producție cu un nivel tehnic superior;
- Folosesc forță de muncă numeroasă şi de înaltă calificare;
- Fabrică bunuri de mare importanță națională (de larg consum) şi de mare valoare;
- Prezintă importanță deosebită pentru independența națională.

De aceea, apreciază List, „o națiune care se simte chemată să facă mari progrese, dar a cărei industrie nu a fost suficient protejată cu ajutorul taxelor vamale, trebuie să se gândească să dezvolte înainte de toate acea ramură care produce articole de larg consum", deoarece pune în mişcare „mase considerabile de forțe productive naturale, spirituale şi personale ..., necesită mari capitaluri, stimulează economiile şi atrage capitaluri şi forțe străine de tot felul"[3002].

Dimpotrivă, cea mai puțină protecție reclamă – după părerea lui List – industria de lux, dintr-o **dublă rațiune**:

- Dispune deja de o cultură şi o educație industrială superioară, care îi permit să reziste concurenței străine.
- Produsele sale nu prezintă o importanță vitală pentru națiune[3003].

„În dezvoltarea economică a națiunilor cu ajutorul comerțului internațional – susține List – se pot, aşadar, distinge **patru perioade** deosebite:

- In **prima** perioadă progresează agricultura internă, datorită importului de mărfuri industriale străine şi exportului de produse agricole şi de materii prime;
- In **a doua** perioadă progresează industria internă şi totodată se importă şi produse industriale străine;
- În **a treia** perioadă industria națională aprovizionează aproape complet piața internă;
- In **a patra** perioadă se exportă mari cantități de produse industriale şi se importă materii prime şi produse agricole străine"[3004].

Pe măsura înaintării economiei naționale spre etapa agricolă-industrială-comercială, a consolidării industriei sale, astfel încât să poată rezista concurenței străine, tariful vamal protecționist se reduce, făcând loc, treptat, politicii liberului schimb. „Liberul schimb – scrie Ahmed Silem – este reciproc profitabil numai pentru națiunile de aceeaşi putere, care au atins ultimul stadiu al dezvoltării economice"[3005].

7.5. „MISIUNEA CIVILIZATOARE" A ȚĂRILOR CONTINENTALE

Economistul german apreciază că „țările de pe glob cele mai favorizate de natură, în ceea ce priveşte diviziunea muncii naționale, ca şi a celei internaționale, sunt, evident, acelea al căror sol produce bunurile de primă necesitate de cea mai bună calitate şi în cele mai mari cantități şi a căror climă prieşte cel mai bine eforturilor fizice şi psihice, adică ***țările din zona temperată***"[3006]. Din aceste considerente, „țările din zona temperată sunt menite, înaintea celorlalte, ca, pentru îmbogățirea lor, să realizeze diviziunea cea mai desăvârşită a muncii naționale şi să folosească diviziunea internațională a muncii"[3007].

Prin urmare, „zona temperată este aproape singura favorabilă dezvoltării industriei"[3008], proclamă cu emfază gânditorul german. Cu toate acestea, apreciază el, nu toate

---

3001 ***„O protecție specială*** – consideră List – ***este necesară numai pentru ramurile cele mai importante, pentru a căror exploatare sunt necesare mari capitaluri de investiții şi de exploatare, multe maşini, deci multe cunoştințe tehnice, aptitudini şi experiențe şi mulți muncitori, ramuri industriale ale căror produse constituie bunuri de primă necesitate şi sunt deci de cea mai mare importanță, atât în ceea ce priveşte valoarea lor totală, cât şi pentru independența națională"*** (Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 150).

3002 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 229.

3003 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 230.

3004 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 38.

3005 ***„En résumé le libre-échange n'est mutuellement profitable que pour des nations de même puissance, ayant atteint le stade ultime du développement économique"*** (Ahmed Silem, *Histoire de l'analyse économique*, Editura Hachette, Paris, 1995, p. 97).

3006 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 140.

3007 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 140.

3008 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 170.

țările situate în această zonă sunt capabile de industrializare performantă. Doar Anglia, Franța, Rusia, Statele Unite ale Americii şi – bineînțeles – Germania, erau „chemate" să intre în „clubul țărilor industrializate". În aceste țări prosperă admirabil industria şi ele sunt „în stare nu numai să atingă gradul cel mai înalt de cultură intelectuală şi socială, ca şi de putere politică", ci şi să „facă tributare, într-o oarecare măsură, şi țările zonei calde, ca şi națiunile mai puțin cultivate"[3009]. Dimpotrivă, Belgia, Danemarca, Elveția, Olanda, Polonia, Țările Române şi Ungaria, situate şi ele în „zona temperată", Neapole, Portugalia, Spania, Turcia, Egiptul, statele asiatice, africane sau sud-americane urmau să fie dependente de țările industrializate.

Scopul națiunilor „alese" din zona temperată, este – deci – consolidarea puterii economice şi impunerea dominației lor asupra țărilor rămase în urmă. „O populație numeroasă şi un teritoriu vast, înzestrat cu variate resurse naturale – susține List – constituie elementele esențiale pentru o națiune normal constituită", care „dispune de puterea de a acționa asupra culturii națiunilor mai puțin avansate şi, cu excedentul ei de populație şi de capitaluri spirituale şi materiale, să întemeieze colonii şi să genereze noi națiuni"[3010].

Revolta inițială a lui List a fost împotriva supremației industriale a Angliei şi a avantajelor pe care aceasta le obținea din comerțul cu țările mai puțin industrializate. Cu toate acestea, economistul german nu se gândeşte la realizarea unor schimburi economice internaționale echitabile, ci doreşte o diviziune a muncii favorabilă țărilor industrializate. Adică, avantajul se menține de partea țărilor industriale, dar această grupă trebuie să includă – neapărat – Germania. În felul acesta, **se realizează o nouă diviziune internațională a muncii**. În **zona temperată** apare un grup de țări privilegiate, puternic industrializate, exportatoare de produse manufacturate. În **zona caldă** țările vor avea o economie dominată de structuri agrare, exportatoare de bunuri alimentare şi materii prime. Națiunile industrializate vor domina, prin forța lor economică, țările din zona caldă rămase în urmă. Într-o astfel de diviziune a muncii „se poate formula regula – apreciază List – că o națiune este cu atât mai bogată şi cu atât mai puternică, cu cât exportă mai multe produse industriale, cu cât importă mai multe materii prime şi cu cât consumă mai multe produse din zona caldă"[3011]. Există, oare, vreo legătură între această gândire şi ideea superiorității unor națiuni față de altele, promovată un secol mai târziu, de către nazism sub formula „Deutschland über alles" ?

Țările „continentale" industrializate au de îndeplinit o **„misiune civilizatoare",** întrucât prin „excedentul lor de populație şi capitaluri" sunt chemate „să întemeieze colonii şi să genereze noi națiuni"[3012].

Friedrich List era ferm convins că **Germania**, o națiune mare şi puternică, o țară industrializată, **era chemată să întemeieze colonii**, materializându-şi prin aceasta forța de dominație asupra țărilor şi popoarelor rămase în urmă. „Coloniile – consideră List – reprezintă cel mai înalt grad de prosperitate a industriei, a comerțului interior şi exterior care derivă din aceasta, a unei importante navigații de coastă şi maritime şi a unui pescuit pe scară mare şi, în sfârşit, a unei importante puteri navale"[3013].

Dimpotrivă, „un stat mic nu poate niciodată să-şi dezvolte perfect diferitele ramuri de producție pe teritoriul său. Pentru el, orice protecție se transformă în monopol particular. Numai asociindu-se cu națiuni mai puternice, numai sacrificând o parte din prerogativele pe care le oferă caracterul său național şi numai printr-un efort deosebit îşi poate menține acest stat, cu greu, independența sa"[3014]. Deci, țările mici nu pot să-şi dezvolte o industrie proprie performantă. Pentru ele nu este folositor şi recomandat protecționismul, pentru că „se transformă în monopol particular" ? Ce le rămâne de făcut ? Nimic altceva decât să renunțe la independență şi să devină colonii ale țărilor puternice ! Asemenea argumente i-au servit lui List pentru susținerea necesității unirii tuturor spațiilor germane şi pentru includerea în Zollverein a Olandei şi Danemarcei, pentru că „fac parte din națiunea germană"[3015]. În felul acesta națiunea

3009 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 140.
3010 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148.
3011 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 38.
3012 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148.
3013 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 204.
3014 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 148–149.
3015 Friedrich List, *op. cit.*, p. 149. ***„Belgia îşi poate remedia neajunsurile legate de suprafața redusă a teritoriului şi de numărul mic de locuitori numai cu ajutorul unei confederații cu o națiune mai mare şi învecinată cu ea"*** (*ibidem*, p. 149).

germană se va întregi cu ceea ce-i lipsea la data respectivă: „pescării şi marină militară, comerț maritim şi colonii”[3016].

Misiunea civilizatoare a națiunilor continentale puternice nu se opreşte la transformarea țărilor mici în colonii. Prin forța economică şi industrială, prin sistemul instituțional, prin cultura lor avansată, metropolele vor „genera noi națiuni” în zonele colonizate.

În acest scenariu, **Țările Române** „se bucură” de un interes special din partea Germaniei. Ele reprezintă, alături de alte spații, teritorii privilegiate pentru întemeierea de colonii, deoarece … emigrarea germanilor aici este cu mult mai ieftină. „Germania are un foarte mare interes ca siguranța şi ordinea să domnească în aceste țări (Orient, Turcia şi Țările române – n. ns.) şi, în această direcție, mai mult decât în oricare alta, emigrarea germanilor este mai uşoară pentru indivizi şi mai avantajoasă pentru națiune. Un locuitor de la Dunărea de Jos s-ar putea muta în Moldova şi Țara Românească sau în Serbia de sus chiar pe țărmul de sud-est al Mării Negre **cu o cheltuială de bani şi de timp de cinci ori mai mică decât i-ar trebui să emigreze pe malul lacului Erie**”[3017] (s. ns.).

Dar, la vremea respectivă, Țările Române erau în sfera de influență a Austriei. De aceea, primul pas pentru pătrunderea germanilor în spațiul românesc era încheierea unor acorduri între Zollverein şi Austria. „Este deci în interesul statelor din Uniunea vamală – scria List – ca Austria să faciliteze cât se poate de mult comerțul de tranzit pe Dunăre, ca ea să intensifice navigația cu aburi pe acest fluviu şi să fie la început susținută efectiv de guverne”[3018].

După încheierea unui tratat între ele, Uniunea vamală germană şi Austria „vor avea acelaşi interes în a exploata provinciile turceşti (incluzând la vremea respectivă şi Țările Române – n. ns.) în folosul industriei şi comerțului lor exterior”[3019].

Dinamica gândirii lui Friedrich List este următoarea:

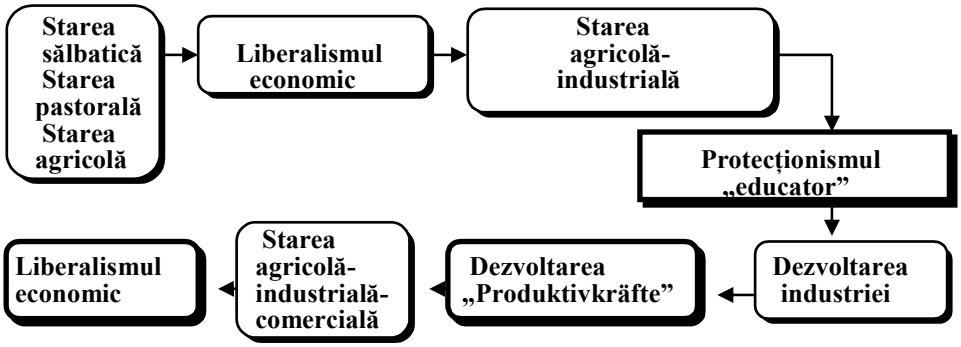

8. MIHAIL MANOILESCU (1891–1950). FORȚELE NAȚIONALE PRODUCTIVE ŞI COMERȚUL EXTERIOR. MODELUL PROTECȚIONISMULUI PERMANENT

„Nu-mi spuneți numai cum cumpărați, dar şi cu ce plătiți, pentru ca să vă pot spune dacă cumpărați scump sau ieftin. Aşadar, cumpărăturile unei țări nu depind numai de ceea ce va fi cumpărat, ci şi de ceea ce va fi produs pentru a cumpăra, adică, într-o exprimare mai simplă, pentru a plăti mărfurile importate”. „Orice judecată asupra avantajului sau dezavantajului unui schimb se reduce la urma urmei la a compara două operațiuni de producție: producția eventuală a obiectului pe care vrem să-l achiziționăm şi producția eventuală a obiectului pe care trebuie să-l dăm în schimb pentru a-l obține pe cel dintâi. Nu sunt decât două moduri de a achiziționa o marfă: sau prin producerea directă, sau prin producerea unei alte mărfi cu a cărei remitere în schimb se

3016 Friedrich List, *op. cit.*, p. 149. Există, oare, vreo legătură peste timp între Zollverein şi Lebensraum?
3017 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 298.
3018 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 298.
3019 Friedrich List, *Sistemul național de Economie politică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 299.

achiziționează marfa necesară. În amândouă cazurile este vorba de o producție, iar problema schimbului nu este nimic altceva decât o comparație între două cazuri ale producției".
Mihail Manoilescu

În perioada interbelică înregistrăm, în literatura mondială consacrată analizei mecanismelor comerțului internațional, contribuția de excepție a economistului liberal român Mihail Manoilescu (9 decembrie 1891- 30 decembrie 1950, Sighet).

Axul principal al modelului manoilescian îl constituie **interesul național**. Economistul român şi-a construit întregul edificiu pe baza analizei concrete a structurilor diferitelor economii naționale şi a performanțelor obținute de acestea pe ansamblu şi în fiecare ramură de activitate în parte.

În scopul acestor analize, Mihail Manoilescu a considerat următoarele:

1. Factorii de producție comuni, relativ omogeni şi măsurabili ai tuturor economiilor naționale şi ramurilor de activitate sunt doar doi: **capitalul (K)**[3020] şi **munca (N)**[3021].
2. Relevant pentru caracterizarea performanțelor economiilor naționale şi ale ramurilor acestora nu este **producția globală**.

Structura producției brute naționale[3022]

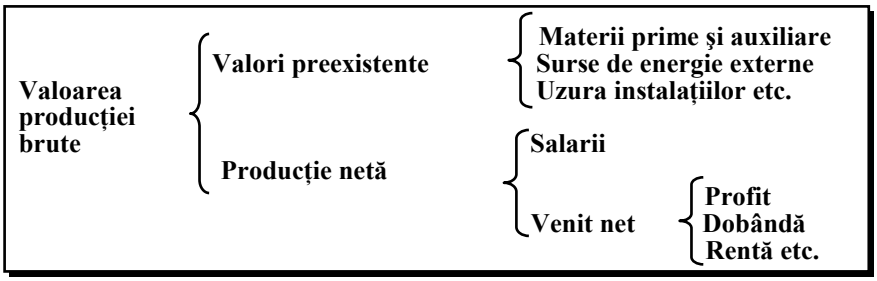

Producția netă (Y) (adică valoarea nou creată, formată din **produsul necesar (S)** şi **plusprodusul (Π)**[3023]) este cel mai important indicator agregat pentru caracterizarea performanțelor fiecărei economii naționale şi a fiecărei ramuri de activitate în parte **(Y = S + Π).**

3. Analiza performanțelor economiilor naționale şi ale ramurilor acestora s-au realizat cu ajutorul următorilor **doi indicatori sintetici**: **productivitatea muncii (W_m)** şi **productivitatea capitalului (W_k)**.

Productivitatea muncii (W_m) reprezintă **„valoarea netă medie produsă de un muncitor într-un an de muncă"**[3024] şi se calculează prin raportarea **producției nete anuale (Y)** a fiecărei ramuri la **numărul lucrătorilor care au produs-o (N)**, adică:

$$W_m = \frac{Y}{N}$$

3020 Factorul capital este exprimat valoric, cu ajutorul prețurilor interne ale fiecărei țări.
3021 Factorul muncă este exprimat prin numărul lucrătorilor angajați şi remunerați.
3022 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 84. Toate citatele noastre sunt luate din această ediție. Inițial, lucrarea economistului român a apărut în anul 1929, în limba franceză: Mihail Manoilesco, ***Théorie du protectionnisme et de l'échange international***, Editura Giard, Paris, 1929.
3023 Producția netă (valoarea nou creată) (Y) este formată din produsul necesar (exprimat prin salarii) (S) şi plusprodusul (venitul net) (Π), deci **Y = S + Π.**
3024 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 98.

Productivitatea capitalului (W_k) reprezintă **„media producției nete a unității de capital investită”**[3025] (fix şi circulant – n. ns.) şi se calculează prin raportarea **producției nete anuale (Y)** a fiecărei ramuri la **capitalul total care a produs-o (K = C + S)**, adică:

$$W_k = \frac{Y}{K}$$

Apoi, Mihail Manoilescu a sintetizat informațiile oferite de cei doi indicatori în **„coeficientul de calitate”,** pe care l-a determinat ca o medie geometrică ponderată a productivității muncii şi a productivității capitalului:

$$q = \sqrt{\frac{Y}{N} * \frac{Y}{K}} = \frac{Y}{\sqrt{N * K}}$$

După părerea liberalului român, coeficientul de calitate prezintă anumite limite, decurgând din importanța egală acordată muncii şi capitalului. Dar, consideră Manoilescu, **munca este un factor de producție mai important decât capitalul**. Prin urmare, în caracterizarea performanțelor economiilor naționale şi ale ramurilor acestora, trebuie acordată o pondere mai mare productivității muncii, decât productivității capitalului. De aceea, ***„productivitatea medie a unei țări trasează o linie de separație foarte clară între diferitele ramuri de producție existente sau virtuale. O activitate economică*** **oarecare este în general *avantajoasă* atunci când stimulează în țară un nou fel de producție sau o sporire a felurilor de producție deja existente a căror productivitate a muncii este superioară productivității medii a țării; ea va fi, dimpotrivă, *dezavantajoasă* atunci când dă naştere unei noi producții a cărei productivitate a muncii este mai mică decât aceea a mediei. În *primul caz, productivitatea medie a țării sporeşte; în al doilea caz scade.* Dar a spori sau a micşora productivitatea medie înseamnă a spori sau a micşora nivelul de viață al producătorilor țării”**[3026]**.**

4. Economistul român a ordonat descendent ramurile fiecărei economii naționale în funcție de nivelurile descrescătoare ale productivității muncii.

5. Pe această bază, Mihail Manoilescu a considerat că fiecare țară trebuie să adopte şi să promoveze o **politică protecționistă permanentă**, de natură să încurajeze ramurile în funcție de eficiența lor. **Protecția şi încurajarea ramurilor vor fi direct proporționale cu nivelurile productivității muncii**. Astfel, ramurile cele mai eficiente vor fi cele mai protejate şi cele mai încurajate. Ramurile în care nivelurile productivității muncii se vor situa sub nivelurile medii naționale vor fi descurajate şi anume invers proporțional cu performanțele realizate. Printr-o astfel de politică, în timp, resursele fiecărei economii vor fi orientate spre domeniile cele mai performante şi mai eficiente.

Mihail Manoilescu a grupat ramurile economiei naționale în **trei grupe**, astfel:

- **„Ramuri de producție de mare productivitate (deasupra productivității medii a țării). Dacă aceste ramuri au nevoie de protecție, trebuie protejate în ordinea tabelului”**[3027]**.**
- **„Ramuri de producție având o productivitate egală cu productivitatea medie a țării”**[3028]**. Față de aceste ramuri politica protecționistă este neutră.**
- **„Ramuri de producție de mică productivitate, sub productivitatea medie a țării. Dacă nu sunt viabile, nu trebuie protejate”**[3029]**.**

3025 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 141.
3026 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 279–280.
3027 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 281.
3028 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 281.
3029 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 281.

- **Protecţionismul propus de Mihail Manoilescu în acest caz este unul intern şi nu are nici o legătură cu comerţul exterior al ţării respective. După părerea lui, orice ţară îşi va orienta resursele spre maximizarea eficienţei printr-o politică protecţionistă permanentă de acest tip.**

6. Teoria lui Mihail Manoilescu despre **comerţul internaţional** reprezintă o parte componentă a concepţiei sale despre protecţionismul economic permanent. În cazul comerţului cu alte state, protejarea producţiei interne se realizează – cel mai adesea – cu ajutorul tarifului vamal.

Aici politica protecţionistă trebuie să urmărească realizarea simultană a **două obiective**:

a. Protecţionismul decurgând din raţiunile productivităţii muncii interne este independent de poziţia pe care ramurile respective o au faţă de străinătate. Adică, **orice ţară trebuie să-şi încurajeze activităţile sale productive dacă ele realizează o productivitate a muncii superioară mediei naţionale**, indiferent dacă au avantaj sau dezavantaj comparativ faţă de concurenţa străină. Mihail Manoilescu consideră că **„chiar dacă producţia unei mărfi prezintă cea mai mare inferioritate în raport cu străinătatea, totuşi un sistem de protecţie care să facă posibilă producţia ei în ţară este avantajos şi necesar, în măsura în care productivitatea muncii ei se înscrie între activităţile cu productivitate peste media naţională”**[3030] **!!!** ***Acest grad de protecţie este într-adevăr expresia gradului de inferioritate al producţiei naţionale în raport cu străinătatea ! (Sic !).***

b. În situaţia unui dezavantaj comparativ faţă de străinătate, ramurile protejate anterior vor fi protejate suplimentar şi prin tariful vamal pentru a le pune în condiţii egale de concurenţă cu străinătatea. De exemplu, o ramură, protejată la interior, are un dezavantaj comparativ faţă de străinătate de 25%[3031]. **„Dacă statul intervine şi adaugă protecţia vamală de 25% asupra valorii mărfii străine, preţul acesteia ajunge egal cu acela al mărfii interne şi producţia naţională devine posibilă. Dacă, dimpotrivă, lăsându-ne amăgiţi de teoria liberului schimb, renunţăm la a produce marfa în ţară cu acest preţ, suntem foarte departe de a fi realizat prin aceasta un avantaj pentru economia naţională”**[3032]**.**

7. Punctul de pornire al lui Mihail Manoilescu a fost modelul clasic despre comerţul internaţional (aşa cum a fost el elaborat de Adam Smith, David Ricardo şi John Stuart Mill). Dar numai punctul de plecare, întrucât economistul român a încercat să dezvăluie mecanismele de funcţionare ale comerţului internaţional dintre ţările industriale şi cele agricole în condiţiile liberalismului. Mai mult decât atât. Manoilescu a dorit să reliefeze efectele comerţului internaţional asupra fiecărei grupe de ţări. Pe baza concluziilor la care a ajuns, el a fundamentat **politica protecţionismului economic permanent**.

După ce analizează în profunzime modelul clasic (în special pe cel ricardian), Manoilescu relevă neconcordanţa lui cu realitatea, precum şi falsitatea susţinerii principiului avantajului reciproc pentru partenerii de schimb. În locul modelului ricardian, Manoilescu construieşte unul original, în care demonstrează convingător, că **singura bază reală a avantajului** (absolut, relativ sau competitiv) **în comerţul internaţional o constituie superioritatea** (faţă de partener, sau parteneri) **productivităţii muncii naţionale**.

Înainte de prezentarea modelului manoilescian despre comerţul internaţional, mai amintim că autorul îşi bazează întregul demers pe exprimarea valorică (prin preţuri) a

---

3030 Vezi Mihail Manoilescu, ***Forţele naţionale productive şi comerţul exterior*** *(Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional)*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 290.

3031 Adică produce marfa *„în condiţii inferioare faţă de străinătate, aşa încât preţul mărfii interne să fie în raport de 5/4 (adică cu 25% mai scump decât pentru marfa importată)”* (Mihail Manoilescu, ***Forţele naţionale productive şi comerţul exterior*** *(Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional)*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 286). După părerea lui Mihail Manoilescu, *„nu există a priori nici o limită pentru gradul de protecţie pe care putem să-l acordăm unei mărfi. Într-adevăr, dacă producţia naţională a unei mărfi oarecare s-ar găsi într-o asemenea inferioritate faţă de străinătate, încât preţul mărfii naţionale ar fi de trei ori mai mare decât acela ar mărfii străine de acelaşi fel, şi dacă, totuşi, productivitatea muncii aferentă acestei mărfi ar fi superioară celei mai mari productivităţi a muncii pe care o atinge producţia oricărei alte mărfi naţionale, atunci taxa vamală de 200% care ar stabili egalitatea preţului cu străinătatea ar permite dezvoltarea producţiei acestei mărfi în ţară, deci* ***ar fi practic şi teoretic justificată****. Cu toată marea inferioritate relativă a producţiei acestei mărfi, în comparaţie cu străinătatea, ţara ar avea totuşi avantajul de a realiza o productivitate a muncii încă neatinsă până atunci, de nici o* (altă – n. ns.) *ramură internă de producţie”* (*ibidem*, p. 288).

3032 Mihail Manoilescu, ***Forţele naţionale productive şi comerţul exterior*** *(Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional)*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 286.

mărfurilor produse în fiecare țară şi ramură de activitate, considerând-o mai exactă şi mai sugestivă decât exemplul ricardian, care operează cu mărimi cantitative. De asemenea, el este convins că **întotdeauna şi pretutindeni productivitatea muncii din industrie este superioară productivității muncii din agricultură**.

„Fie o țară agrară şi o țară industrială. Aceste două țări produc fiecare câte un produs agricol şi câte un produs industrial”[3033].

Folosind modelul ricardian, pe baza raționamentului manoilescian, avem următoarea situație[3034]**:**

	Productivitatea ($W = Q_{*}P$)[3035]	**Cantitatea produsă (Q)**	**Prețul (P)**
Țara „A” (Portugalia)			
‘1’ Vin	$W_{A1} = 96{,}000$	$Q_{A1} = 1{,}000$	$P_{A1} = 96$
‘2’ Stofă	$W_{A2} = 88{,}011$	$Q_{A2} = 0{,}889$	$P_{A2} = 99$
Țara „B” (Anglia)			
‘1’ Vin	$W_{B1} = 96{,}048$	$Q_{B1} = 0{,}667$	$P_{B1} = 144$
‘2’ Stofă	$W_{B2} = 88{,}000$	$Q_{B2} = 0{,}800$	$P_{B2} = 110$

Notăm: **1.** $P_{\cdot 1 \cdot} = P_{B1}/P_{A1} = 144/96 = 1{,}500$

„raportul între prețul produsului agricol în țara industrială şi prețul produsului agricol în țara agricolă”[3036].

Dacă acest raport este superior unității, el exprimă superioritatea, iar dacă este inferior unității, el exprimă inferioritatea țării „A” față de țara „B” în producția mărfii ‘1’ (vin). Pe această bază, rezultă că Portugalia are o superioritate în producția vinului față de Anglia.

2. $P_{\cdot 2 \cdot} = P_{B2}/P_{A2} = 110/99 = 1{,}111$

„raportul între prețul produsului industrial în țara industrială şi prețul produsului industrial în țara agricolă”[3037].

Dacă acest raport este superior unității, el exprimă superioritatea, iar dacă este inferior unității, el exprimă inferioritatea țării „A” față de țara „B” în producția mărfii ‘2’ (stofă). Şi de această dată, Portugalia are superioritate față de Anglia.

3. $W_A = W_{A2}/W_{A1} = 88{,}011/96{,}000 = 0{,}917$

„disparitatea dintre productivitatea muncii industriale şi productivitatea muncii agricole”[3038] **în țara „A” (agricolă). Dacă raportul este superior unității, el exprimă superioritatea muncii industriale, iar dacă este inferior unității, exprimă superioritatea muncii agricole (în țara agricolă). Rezultă că Portugalia are o productivitate mai mare în agricultură decât în industrie.**

3033 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 225.

3034 Cifrele au fost construite de noi pe baza datelor originale şi în concordanță cu mesajul principal al modelului ricardian. De asemenea, am încercat să redăm analiza şi mesajul principal al modelului manoilescian folosind o simbolistică pe care o credem mai sugestivă şi mai uşor de urmărit, în concordanță cu demersul unitar pe care l-am urmărit în întreaga lucrare.

3035 Mihail Manoilescu definește **„productivitatea muncii într-un an”** drept **„productivitatea fizică (cantitatea de marfă produsă de un muncitor în timpul unui an) înmulțită cu prețul intern al fiecărei unități”** (Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 226).

3036 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 227.

3037 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 228.

3038 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 228.

4. $W_B = W_{B2}/W_{B1} = 88{,}000/96{,}048 = 0{,}916$

„disparitatea dintre productivitatea muncii industriale şi productivitatea muncii agricole”[3039] în țara „B” (industrială). Dacă raportul este superior unității, el exprimă superioritatea muncii industriale, iar dacă este inferior unității, exprimă superioritatea muncii agricole (în țara industrială). Şi Anglia are o productivitate mai mare în agricultură decât în industrie !!!???

5. W_M, W_E, W_I – productivitatea medie națională, productivitatea exporturilor, respectiv a importurilor fiecărei țări.

Dacă:

a. $W_E > W_M > W_I$

„o astfel de țară are un avantaj din comerțul exterior, întrucât exportă mărfuri de mare productivitate națională şi importă mărfuri de productivitate inferioară mediei sale naționale”. Adică, are $T_{TV} > 1$ şi un comerț exterior competitiv (cazul țării industriale).

b. $W_E < W_M < W_I$

„o astfel de țară are un dezavantaj din comerțul exterior, întrucât exportă mărfuri de mică productivitate națională şi importă mărfuri de productivitate superioară mediei sale naționale”. Adică, are $T_{TV} < 1$ şi un comerț exterior necompetitiv (cazul țării agrare).

Pe baza acestor notații şi considerente, prin calcule laborioase, Mihail Manoilescu ajunge să aprecieze situația unei țări şi atitudinea pe care aceasta trebuie s-o ia față de producerea în interior sau importul unor mărfuri.

I. <u>Cazul țării „A” (agricole)</u>.

- ***Calea comercială*** **(procurarea mărfii industriale prin import) este mai avantajoasă dacă avem:**

$P_{'1'}/P_{'2'} > W_A$

adică 1,500/1,146 > 0,917, pentru că 1,309 > 0,917 (avantajos)

- ***Calea industrială*** **(producerea mărfii industriale în interior) este mai avantajoasă dacă avem:**

$P_{'1'}/P_{'2'} < W_A$

adică 1,500/1,146 < 0,916, dar 1,309 > 0,917 (dezavantajos)

deci, Portugalia ar trebui să importe marfa ‘2’ (stofa) din Anglia, în loc să şi-o producă singură. Aici, Manoilescu îl confirmă pe Ricardo !

II. <u>Cazul țării „B” (industriale)</u>.

- ***Calea comercială*** **(procurarea mărfii agricole prin import) este mai avantajoasă dacă avem:**

$P_{'1'}/P_{'2'} > 1/W_B$

adică 1,500/1,146 > 1/0,916, sau 1,309 > 1,092 (avantajos)

- ***Calea industrială*** **(producerea mărfii agricole în interior) este mai avantajoasă dacă avem:**

$P_{'1'}/P_{'2'} < 1/W_B$

3039 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 228.

adică 1,500/1,146 < 1/0,916, sau 1,309 > 1,092 (dezavantajos)

deci, Anglia ar trebui să importe marfa '1' (vinul) din Portugalia, în loc să şi-o producă singură. Şi aici, Manoilescu îl confirmă pe Ricardo !

Prin urmare, analiza modelului ricardian prin prisma raționamentului manoilescian confirmă valabilitatea modelului clasic ! De unde provin, pe ce se bazează concluziile de mai sus ? Noi credem că baza acestor concluzii o constituie chiar avantajul comparativ intern pe care îl dețin cele două țări (Portugalia în producerea vinului, iar Anglia în fabricarea stofei). În termenii modelului ricardian Portugalia are productivitate internă mai mare în producția de vin, iar Anglia are productivitate internă mai mare în fabricarea stofei.

Prin urmare, fiecare țară înregistrează (în termeni interni) un avantaj competitiv dacă şi numai dacă exportă mărfurile cu costuri unitare mai mici şi cu încasările obținute poate importa mărfuri pe care le-ar obține cu costuri unitare naționale mai mari. Ea încorporează, astfel, în mărfurile exportate un efort național mai mic şi importă mărfuri care ar presupune un efort național mai mare. Cu alte cuvinte, schimbă un efort propriu mai mic contra altui efort propriu mai mare ! În asemenea cazuri, țările pot realiza chiar un avantaj competitiv extern de pe urma participării la comerțul internațional (cu condiția ca încasările din export să depăşească plățile pentru import).

8.1. CONCLUZII PARȚIALE

1. Pentru ca soluția comercială (procurarea unei mărfi prin import) să fie preferabilă producției interne, este necesar ca productivitatea mărfii exportate să fie superioară productivității mărfii importate (ambele considerate în temenii interni ai fiecărei țări). Când $W_E/W_I > 1$ (adică productivitatea internă a mărfii exportate este superioară productivității interne a mărfii importate), procurarea mărfii cu productivitate națională inferioară din import este indicată, iar comerțul exterior este rentabil.

2. Când productivitatea națională a mărfii exportate este mai mică decât productivitatea mărfii importate $W_E/W_I < 1$ (adică productivitatea internă a mărfii exportate este inferioară productivității interne a mărfii importate), calea producției proprii pentru obținerea mărfii de import se impune, deoarece țara pierde şi comerțul ei exterior este nerentabil.

3. Câştigul sau pierderea fiecărei țări partenere la schimbul internațional sunt proporționale cu superioritatea sau inferioritatea exprimate prin raportarea celor două productivități interne. Când $W_E/W_I > 1$, țara câştigă, iar dacă $W_E/W_I < 1$, țara pierde în comerțul internațional.

Pentru susținerea teoriei sale despre comerțul internațional, Mihail Manoilescu analizează, pe baza unui exemplu concret, efectele schimbului dintre România şi Cehoslovacia.

„România poate să-şi procure cărbunii pe două căi: fie pe cale comercială, importând cărbuni din Cehoslovacia, fie pe cale industrială, producând singură cărbuni (presupuşi de aceeaşi calitate). România poate importa tona de cărbuni (inclusiv costul transportului) din Cehoslovacia cu prețul de 500 lei, în timp ce cărbunele românesc de aceeaşi calitate costă 900 lei tona"[3040]**.** România ar urma să plătească cărbunele importat prin exportul de porumb. **„Or, porumbul este produs în România cu 2000 lei tona în timp ce Cehoslovacia îl produce cu 3000 lei tona"**[3041]**.**

Dar, munca unui lucrător din agricultura românească **„dă o productivitate de-abia de 16.000 lei anual, sau în unități fizice 16.000:2.000 = 8 tone de porumb.**

Aceste 8 tone exportate în Cehoslovacia capătă aici un preț local superior de 3.000 lei tona, adică îşi sporeşte valoarea la 24.000 lei. Cu această sumă ce cantitate de cărbune am putea cumpăra în Cehoslovacia ? Prețul local fiind aici de 500 lei tona, putem cumpăra cu 24.000 de lei cantitatea de

24.000:500 = 48 tone cărbune.

3040 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 257.

3041 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 257.

◆ Acesta este dar rezultatul căii comerciale.

Cu un an de muncă, prestat în producția porumbului, România ajunge să-şi procure din Cehoslovacia 48 tone cărbune.

Cât cărbune şi-ar procura România dacă, în loc de a recurge la calea indirectă comercială, ar recurge la calea directă industrială, producând cărbunele la interior ?

Productivitatea muncii în industria cărbunelui este de cca. 72.000 de lei (pe om şi pe an), ceea ce înseamnă în unități fizice față de prețul de 900 de lei tona de cărbune:

72.000:900 = 80 tone cărbune.

◆ Acesta este rezultatul căii industriale.

Cum se vede, *în timp ce România îşi procură pe calea comercială, cu un an de muncă a unui muncitor, abia 48 tone de cărbune, dacă produce cărbunii pe calea industrială, ea reuşeşte să-şi procure 80 tone de cărbune*"[3042].

8.2. CONCLUZII GENERALE

1. Totdeauna şi pretutindeni când o țară are o productivitate națională mai mare la marfa '1' şi una mai mică la marfa '2', ea va produce şi va exporta marfa '1' şi va importa marfa '2'.

2. Dacă țara respectivă deține un avantaj comparativ[3043], ea obține şi un avantaj competitiv[3044] (veniturile din export sunt mai mari decât plățile pentru import, sau $T_{TV} > 1$) şi are un comerț exterior rentabil. Rentabilitatea comerțului său exterior este direct proporțională cu avantajul său competitiv.

3. Dacă schimbul are loc între o țară cu avantaj comparativ şi una cu dezavantaj comparativ[3045], totdeauna şi pretutindeni, numai prima va câştiga, cea de a doua va pierde. Câştigul primeia este direct proporțional cu avantajul său competitiv ($T_{TV} > 1$). Pierderea celei de a doua este direct proporțională cu dezavantajul său competitiv[3046] ($T_{TV} < 1$).

8.3. PARALELA ÎNTRE MODELUL RICARDIAN ŞI CEL MANOILESCIAN

<u>Asemănări</u>:

1. Ambele modele au la bază costurile comparative.

2. În ambele modele este reliefată ideea avantajului relativ în aceeaşi termeni.

3. Fiecare model propune specializarea țărilor în producția şi exportul mărfurilor obținute cu cele mai mici costuri naționale unitare (sau în condițiile celei mai ridicate productivități naționale).

4. Ambele modele urmăresc maximizarea eficienței muncii naționale a partenerilor de schimb, prin specializarea în producție şi export în funcție de costurile naționale minime.

5. În ambele modele partenerii de comerț câştigă când reuşesc să schimbe mai puțină muncă națională pe mai multă muncă străină.

<u>Deosebiri</u>:

1. Modelul ricardian are la bază liberul schimb. Modelul manoilescian este construit pe bazele protecționismului economic permanent.

3042 Mihail Manoilescu, ***Forțele naționale productive şi comerțul exterior*** *(Teoria protecționismului şi a schimbului internațional)*, Editura Științifică şi Enciclopedică, București, 1986, p. 257–258.

3043 **Avantajul comparativ** reprezintă **superioritatea pe care o are o țară dacă poate produce o marfă la un cost național unitar mai mic decât în țara parteneră. Sau, pe baza aceluiaşi consum total de resurse, obține o cantitate mai mare de mărfuri decât țara parteneră.**

3044 **Avantajul competitiv** reprezintă **excedentul monetar al încasărilor din export peste plățile pentru import ale unei țări. Avantajul competitiv poate fi exprimat şi în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai mult de 1 tonă marfă importată.**

3045 **Dezavantajul comparativ** reprezintă **inferioritatea pe care o are o țară dacă produce o marfă la un cost unitar național mai mare decât în țara parteneră. Sau, pe baza aceluiaşi consum total de resurse, obține o cantitate mai mică de mărfuri decât țara parteneră.**

3046 **Dezavantajul competitiv** reprezintă **deficitul monetar al încasărilor din export sub plățile pentru import ale unei țări. Dezavantajul competitiv poate fi exprimat şi în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai puțin de 1 tonă marfă importată.**

2. Modelul ricardian este – în principal – unul cantitativ. Modelul manoilescian este unul esențialmente valoric (monetar).

3. În modelul ricardian avantajul comparativ este de partea țării agrare (Portugalia). Din contră, Mihail Manoilescu este convins că activitățile industriale au – totdeauna – o productivitate superioară celor agrare şi – prin urmare – în comerțul internațional dintre o țară industrială şi una agricolă prima va câştiga, iar cea de a doua va pierde. Câştigul țării industriale este proporțional cu superioritatea ei la nivelul productivității față de țara agrară. Pierderea țării agrare este proporțională cu inferioritatea ei la nivelul productivității față de țara industrială.

4. În modelul ricardian ambii parteneri de comerț câştigă când reuşesc să schimbe mai puțină muncă națională pe mai multă muncă străină. Acest lucru este posibil pentru că schimbul mărfurilor între țări se face în proporțiile costurilor de oportunitate ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte din fiecare țară. În modelul manoilescian acest lucru este posibil numai pentru partenerul care are o productivitate internă superioară partenerului de schimb (cazul țării industriale).

9. HECKSCHER-OHLIN-SAMUELSON (H.O.S). MODELUL PROPORȚIEI FACTORILOR DE PRODUCȚIE ŞI AL EGALIZĂRII PREȚURILOR ÎN ȚĂRILE PARTENERE

Printr-o politică comercială liberală şi prin specializarea țărilor în producția şi exportul mărfurilor intensive în factorul de producție abundent, *„prețurile şi veniturile în țările partenere trebuie să se egalizeze, aşa cum apa din două vase comunicante trebuie să ajungă la acelaşi nivel o dată ce s-a eliminat obstacolul dintre ele”*.
Paul Anthony Samuelson

Pe parcursul secolului al XIX-lea, dar şi în perioada celui următor, teoria ricardiană a stat în centrul dezbaterilor despre comerțul internațional, formând şi la ora actuală filonul principal al cercetărilor în domeniu. Succesorii lui David Ricardo au încercat şi încearcă să adapteze paradigma originară (şi originală) a maestrului lor la noile condiții apărute pe arena internațională. Cu timpul, modelul ricardian s-a îmbogățit şi lărgit cu o serie de noi contribuții: „teoria valorilor internaționale” şi a raporturilor de schimb („Terms of Trade”) (John Stuart Mill); perfecționarea tehnicilor de măsurare cantitativă şi reprezentare grafică a raporturilor de schimb (Vilfredo Pareto şi Francis Ysidoro Edgeworth); precum şi încercarea de sinteză între teoria clasică şi cea neoclasică a prețurilor (Alfred Marshall).

Sensul major al acestor metamorfoze l-a constituit preocuparea pentru luarea în studiu a influenței progresului tehnic asupra producției şi comerțului, ca şi a problemei împărțirii avantajelor între participanții la comerț ori aceea a studierii echilibrului economic general.

Totodată, noile cercetări au urmărit să elibereze analiza şi rezultatele de determinismul geografic şi natural al dotării cu factori de producție, avut în vedere de modelele clasice (Adam Smith, David Ricardo şi John Stuart Mill). În acest sens, ca urmare a dezvoltării fluxurilor internaționale de capital, ca şi prin dezvoltarea fluxurilor internaționale de resurse umane, prin extinderea şi generalizarea rapidă a cuceririlor științei şi tehnicii etc., se depăşeşte, în tot mai mare măsură, dependența față de „dotarea naturală” cu factori de producție, premisa pe care-şi baza clasicismul întregul său demers.

Mai mult, paradigma clasică a presupus un climat internațional al liberei concurențe şi al convertibilității depline a banilor naționali, precum şi absența politicilor protecționiste ori a restricțiilor tarifare şi netarifare în comerțul internațional. Realitatea secolului al XX-lea a consemnat, pe lângă creşterea exponențială a schimburilor economice internaționale, a interdependețelor dintre state, şi proliferarea politicilor şi practicilor protecționiste sau tendințele de regionalizare şi instituționalizare a schimburilor şi a condițiilor de participare la diviziunea internațională a muncii.

Noile elaborate teoretice, din secolul al XX-lea, încearcă să țină seama de toate aceste noutăți şi să ofere soluții pertinente, în concordanță cu realitatea, la noile probleme ale comerțului internațional.

În perioada interbelică şi imediat postbelică analiza comerțului exterior s-a bucurat de o atenție deosebită. Perfecționările teoriei neoclasice cu privire la comerțul internațional sunt legate de nume celebre ale reflecției economice universale contemporane: suedezii **Eli Filip**

Heckscher (1879–1952) şi **Bertil Gothard Ohlin (1899–1979),** austriaco-americanul **Gottfried Haberler (1900–1995)**, americanul **Paul Anthony Samuelson (n. 1915)**, canadiano-americanul **Jacob Viner**[3047] **(1892–1970)**, româno-americanul **Abba Ptachya Lerner (1905–1982)** sau ruso-americanul **Wassily Wassilievich Leontief (n. 1906)**[3048] şi alţii.

Din aceste eforturi s-a materializat **modelul proporţiei factorilor şi al egalizării preţurilor** între ţările participante la comerţul internaţional, cunoscut şi sub denumirea **„Teoria HOS”**[3049].

Modelul HOS continuă – într-un anume fel – paradigma ricardiană despre comerţul internaţional. Acest model a rezultat din **trei preocupări majore:**

- Dorinţa de îmbogăţire a problematicii comerţului exterior, luând în studiu, în mod deosebit, **dotarea naturală a naţiunilor cu factori de producţie**.
- Studierea aspectelor legate de **optimizarea alocării factorilor de producţie**, în funcţie de opţiunea cea mai raţională (din mai multele posibile) şi, deci, problema amplasării teritoriale optime, sau a localizării geografice şi naţionale a diferitelor activităţi economice.
- Totodată, s-a urmărit **„ruperea”** paradigmei costurilor comparative şi a avantajelor relative de teoria clasică a valorii obiective determinată de muncă şi aşezarea modelului comerţului internaţional pe bazele teoriei neoclasice a valorii subiective determinată de utilitate.

În esenţa lui cea mai profundă, modelul HOS a însemnat reformularea principiului ricardian al avantajelor relative (care decurgea din teoria obiectivă a valorii) şi explicarea comerţului internaţional printr-o paradigmă marginalistă, neoclasică.

Rădăcinile metodologice şi ideologice ale noului model provin din două surse:

- Pe de o parte, din teoria ricardiană a comerţului internaţional;
- Pe de altă parte, din teoria neoclasică a preţurilor bunurilor economice.

Modelul HOS **preia din gândirea ricardiană patru elemente**:

- **conceptul de cost comparativ;**
- **conceptul de avantaj relativ;**
- **ideea avantajului reciproc;**
- **politica liberului schimb în comerţul internaţional**.

În acelaşi timp, modelul HOS **respinge din gândirea ricardiană două elemente**:

- **teoria obiectivă a valorii determinată de muncă;**
- **ipoteza imobilităţii internaţionale a factorilor de producţie**[3050]**.**

3047 Jacob Viner, *International Economics,* Glencoe, Oxford, USA, 1951 şi *International Trade and Economic Development,* 1952.

3048 Pentru aparatul teoretic al acestei perioade, vezi, mai ales, Eli Filip Heckscher, *The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income,* Ekonomisk Tidskriff, 1919, p. 497–512. Translated as chapter 13 in American Economic Association, *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia, Blakiston, 1949, p. 272–300; Lerner, Abba Ptachya (1905–1982), născut în România, *Factor Prices and International Trade.* Mimeo. Published in „Economica”, nr. 19, 1952, p. 1–15. Studiul a fost publicat, prima dată, în anul 1933; Gottfried Haberler, *The Theory of Comparative Cost Once More,* „Quarterly Journal of Economics”, vol. 4, 1929, p. 376–381; Gottfried Haberler, *La théorie des avantages comparés et son utilisation dans la défense de libre-change”,* „Weltwirtschaftliches Archiv”, 1930, vol. 32, p. 350–370; Gottfried Haberler, *Some problems of the Pure Theory of International Trade,* „Economic Journal”, 1950, vol. 61, p. 223–240; Gottfried Haberler, *International Trade and Economic Development,* San Francisco, California, International Centre for Economic Growth, 1968; Paul Anthony Samuelson, *Prices of Factors and Goods in General Equilibrium,* 1953; Wassily Wassilievich Leontief, *Domestic Production and Foreign Trade. The American Capital Position Re-examined,* in „Proceeding of the American Philosophical Society”, Harvard, SUA, vol. 97, 1953, p. 331–349. Paul Anthony Samuelson este laureat Nobel în economie din anul 1970; Wassily Wassilievich Leontief din anul 1973, iar Bertil Gothard Ohlin a primit premiul Nobel în anul 1977 „pentru modernizarea teoriei comerţului internaţional”.

3049 De la numele autorilor ei, suedezii **Eli Filip Heckscher**, **Bertil Gothard Ohlin** şi americanul **Paul Anthony Samuelson**.

3050 Modelele clasice despre comerţul internaţional au fost construite, între altele, pe baza a **două premise fundamentale**. **Pe de o parte**, factorii de producţie aveau o mobilitate perfectă între ramurile de activitate în interiorul fiecărei ţări. **Pe de altă parte**, clasicii considerau că factorii de producţie nu puteau să aibă mobilitate internaţională, între ţări. Cu alte cuvinte, ei au analizat, mai ales, dotarea naturală a naţiunilor cu factori de producţie. Din acest motiv, modelul lor era unul bazat pe determinismul geografic. Noi credem că lucrurile nu stau chiar aşa şi clasicii au impus o asemenea condiţie doar ca pe o ipoteză de lucru. Fără îndoială dotarea naturală cu factori de producţie a fost, este şi va fi importantă în specializarea internaţională, dar, în nici un caz, ea n-a fost, nu este şi nu va fi niciodată exclusivă. Chiar şi în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, alături de dotarea naturală cu factori de producţie, acţionau şi alte elemente care influenţau specializarea internaţională. De exemplu, specializarea Angliei în activităţi manufacturate (presupusă de David Ricardo şi John Stuart Mill) se datora, în bună măsură, şi avansului industrial pe care îl avea faţă

Modelul HOS **preia din gândirea neoclasică două elemente:**

- **teoria echilibrului economic general**[3051]**;**
- **teoria marginalistă a prețurilor**[3052]**.**

Noutățile aduse de modelul HOS se referă la următoarele **patru elemente:**

- **îmbinarea analizei specializării internaționale (în producție şi comerț) a unor țări sau zone, regiuni, cu amplasarea teritorială rațională a resurselor existente în fiecare din ele;**
- **luarea în analiză a mai multor țări partenere, factori de producție şi mărfuri (față de modelul clasic cu 2 țări, 2 mărfuri şi 1 factor de producție**[3053]**, faimoasa formulă « „2" + „2" + „1" »);**
- **explicarea avantajului relativ în funcție de proporția combinării factorilor de producție, folosiți în țările partenere la schimb (şi nu numai pe baza posibilităților interne ale fiecărei țări, ca în modelul clasic);**
- **îmbogățirea instrumentarului de analiză a mecanismelor comerțului internațional, prin introducerea şi fundamentarea unor noi concepte: „costul de oportunitate" (folosit la studiul comerțului internațional de Gottfried Haberler, dar preluat de la Friedrich von Wieser), „rata marginală de substituire" (preluată de la Friedrich von Wieser), „rata marginală de transformare" (Gottfried Haberler şi Jean-Louis Mucchielli), „optimul consumatorului" (de la Vilfredo Pareto), utilizarea unor curbe şi grafice sugestive, înlocuirea calculelor în unități naturale cu calcule valorice, „avantajul şi dezavantajul comparativ", „avantajul competitiv şi dezavantajul competitiv", „frontiera posibilităților de producție" (Gottfried Haberler şi Paul Anthony Samuelson), „frontiera posibilităților de consum", „surplusul cumpărătorului" (preluat de la Alfred Marshall), „surplusul producătorului" (tot de la Alfred Marshall) etc.**

Modelul HOS şi teoria proporției factorilor de producție încearcă să găsească răspunsuri la următoarele **cinci întrebări majore:**

1. Care este <u>criteriul</u> alocării raționale a resurselor şi – deci – al specializării interne a producției fiecărei țări participante la comerțul internațional ?

2. În ce constă <u>mecanismul de funcționare</u> al comerțului internațional şi de ce <u>factori</u> depinde formarea prețurilor pe piața mondială, respectiv, a raporturilor de schimb („Terms of Trade") ale țărilor partenere de comerț ?

3. Care sunt <u>rezultatele imediate</u> ale participării țărilor la comerțul internațional?

4. Ce <u>consecințe are comerțul internațional pe termen lung</u>, respectiv, care este influența lui asupra creşterii şi dezvoltării economice a țărilor partenere ?

5. Care este <u>politica optimă în comerțul internațional</u> ?

9.1. ALOCAREA RESURSELOR ŞI SPECIALIZAREA INTERNAȚIONALĂ

Susținătorii modelului HOS evidențiază avantajele diviziunii internaționale a muncii şi sunt redate, în expresie monetară, în funcție de abundența factorilor de producție, repartizați în mod natural între țările partenere. Pornind de la principiul marginalist al utilității finale (a cărei mărime este invers proporțională cu cantitatea bunurilor intermediare folosite, sau direct proporțională cu raritatea lor), autorii modelului HOS consideră că avantajul

---

de alte țări ale lumii. Deci, totdeauna şi pretutindeni, asupra specializării interne a producției fiecărei țări, ca şi asupra comerțului ei internațional, au acționat, acționează şi vor acționa atât factorii de producție cu care este dotată în mod natural, cât şi cei dobândiți în urma evoluției istorice specifice şi diferite. Proporția influenței celor două grupe de factori este una dinamică şi ea modifică continuu; atât specializarea activității interne a fiecărei țări cât şi – mai ales – poziția şi participarea ei la diviziunea internațională a muncii, ca şi rezultatele obținute din această participare.

3051 Pentru amănunte, vezi Gheorghe Popescu, *Evoluția gândirii economice*, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 685–833; Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.

3052 Pentru amănunte, vezi Gheorghe Popescu, *Evoluția gândirii economice*, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 685–833; Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.

3053 Este adevărat că gânditorii clasici au denumit acest factor „muncă", dar au înțeles prin el întreg efortul național consumat pentru a produce o unitate de marfă exportată.

relativ al fiecărei țări depinde de acea combinație a factorilor de producție care asigură **o proporție comparativ sau relativ mai mare din factorul (sau factorii) cel (cei) mai abundent (abundenți) şi – deci – cel (cei) mai ieftin (ieftini). Această orientare va asigura obținerea unității de marfă cu cel mai mic cost național** (asigurând – după caz – un avantaj comparativ extern sau un avantaj comparativ intern fiecărei țări). Referindu-se la această idee, Bertil Ohlin scria: **„Australia are mai mult teren agricol, dar mai puțină muncă, mai puțin capital şi mai puține mine decât Marea Britanie; în consecință, Australia este mai bine adaptată pentru producerea bunurilor care cer o mai mare cantitate de teren agricol, în timp ce Marea Britanie are un avantaj în producerea bunurilor care cer o cantitate considerabilă de alți factori. Dacă ambele țări şi-ar produce singure totalul bunurilor necesare consumului, atunci produsele agricole ar fi mai ieftine în Australia, în timp ce în Marea Britanie ar fi invers, unde datorită producției limitate a pământului, fiecare acru ar trebui cultivat în mod intensiv, cu multă muncă şi capital, pentru a produce cantitatea necesară de hrană"**[3054]**.** Pornind de aici, Bertil Ohlin pledează pentru accentuarea diviziunii internaționale a muncii şi pentru localizarea teritorială a producției, în funcție de repartizarea geografică (naturală) a resurselor. **„Fiecare regiune –** scria el – **este înzestrată mai bine să producă bunurile care cer o proporție mai mare din factorii relativ abundenți acolo; pe de altă parte, ea este mai puțin potrivită să producă bunuri care cer o proporție mai mare din factorii existenți în cantități mai mici în cuprinsul ei sau din factorii de care aceasta nu dispune deloc"**[3055]**.**

Pentru ilustrarea acestui model ne întoarcem, încă o dată, la modelul ricardian original. Înzestrarea cu factori de producție poate fi exprimată în **două feluri:**

■ **<u>Absolut</u>. În unități fizice din fiecare factor.**

Dacă prețul internațional al mărfii '1' (vinul) produs în Portugalia este $P^*_1 = 96$ u.m., $K_1 = 80 = 64C_1 + 16S_1$, rata profitului $pr'_1 = (P_1/K_1)*100 = (16P_1/80K_1)*100 = 20\%$, putem scrie $P^*_1 = C_1 + S_1 + P_1 = 64C_1 + 16S_1 + 16P_1 = 96$ u.m.

Dacă prețul internațional al mărfii '2' (stofa) produsă în Anglia este $P^*_2 = 110$ u.m., $K_2 = 100 = 90C_2 + 10S_2$, rata profitului $pr'_2 = (P_2/K_2)*100 = (10P_2/100K_2)*100 = 10\%$, putem scrie $P^*_2 = C_2 + S_2 + P_2 = 90C_2 + 10S_2 + 10P_2 = 110$ u.m.

În felul acesta, Portugalia dispune de mai puțin capital ($80K_1$) şi de mai multă muncă ($16S_1$), comparativ cu Anglia, care dispune de mai mult capital ($100K_2$) şi mai puțină muncă ($10S_2$).

■ **<u>Relativ</u>. Prin raportul dintre factori.**

În Portugalia, raportul dintre capital şi muncă este $k'_1 = C_1/S_1 = 64C_1/16S_1 = 4/1$, iar raportul dintre muncă şi capital este $s'_1 = S_1/C_1 = 16S_1/64C_1 = 1/4$.

În Anglia, raportul dintre capital şi muncă este $k'_2 = C_2/S_2 = 90C_2/10S_2 = 9/1$, iar raportul dintre muncă şi capital este $s'_2 = S_2/C_2 = 10S_2/90C_2 = 1/9$.

Întrucât este evident că:

$k'_2 > k'_1$ adică 9/1 > 4/1, sau	**$k'_1 < k'_2$** adică 4/1 < 9/1 şi
$s'_2 < s'_1$ adică 1/9 < 1/4, sau	**$s'_1 > s'_2$** adică 1/4 > 1/9.

◆ Putem concluziona că: **Anglia este relativ mai abundentă în capital, iar Portugalia este relativ mai abundentă muncă**[3056]**.**

3054 Bertil Gothard Ohlin, *Interregional and International Trade*, Harvard University Press, USA, 1933, p. 12.
3055 Bertil Gothard Ohlin, *Interregional and International Trade*, Harvard University Press, USA, 1933, p. 12.
3056 În interiorul granițelor fiecărei țări situația este următoarea. În Anglia, stofa este mai intensivă în capital, comparativ cu vinul, deoarece **90/10 > 96/24**, adică **9/1 > 4/1**. În Portugalia, stofa este mai intensivă în capital, comparativ cu vinul, deoarece **80/10 > 64/16**, adică **8/1 > 4/1**. Prin urmare, în ambele țări producția stofei este mai intensivă în capital, comparativ cu fabricarea vinului. De asemenea, în ambele țări fabricarea vinului este mai intensivă în muncă, comparativ cu producerea stofei, deoarece **24/96 > 10/90**, adică **1/4 > 1/9** în Anglia, şi **16/64 > 10/80**, adică **1/4 > 1/8** în Portugalia. Dacă am judeca în aceşti termeni (ceea ce corespunde teoriei Heckscher-Ohlin), ambele țări ar trebui să se specializeze în producția de stofă, pentru care au cei mai abundenți (şi mai ieftini?) factori de producție interni. Dacă s-ar întâmpla aşa, comerțul exterior dintre Anglia şi Portugalia nu ar mai avea loc, pentru că ambele țări s-ar specializa pe producția aceleiaşi mărfi.

Raportul dintre muncă şi capital în cele două țări şi pentru cele două mărfuri

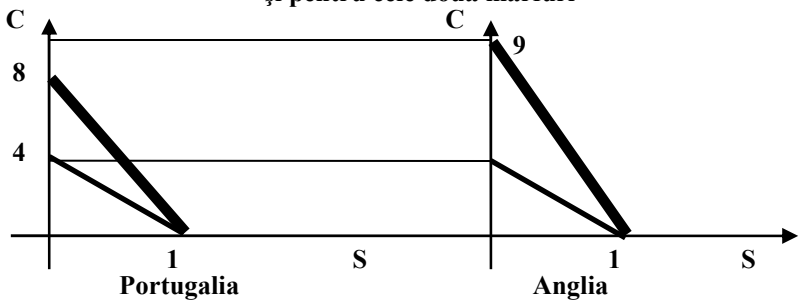

Dar, pentru ca schimbul vinului portughez pe stofa englezească să aibă loc, se impune ca Portugalia să se specializeze în producția de vin, iar Anglia în producția de stofă. Acest lucru este posibil, deoarece, în mod relativ, aşa cum s-a văzut, Portugalia este, comparativ cu Anglia, mai abundentă în muncă ($s'_1/s'_2 = 2,250$) decât în capital ($k'_1/k'_2 = 0,444$), adică $\mathbf{s'_1/s'_2 > k'_1/k'_2}$. La rândul ei, Anglia este, comparativ cu Portugalia, mai abundentă în capital ($k'_2/k'_1 = 2,250$) decât în muncă ($s'_2/s'_1 = 0,444$), adică $\mathbf{k'_2/k'_1 > s'_2/s'_1}$. După specializare, vom avea:

Raportul dintre muncă şi capital în cele două țări pentru mărfurile produse şi exportate

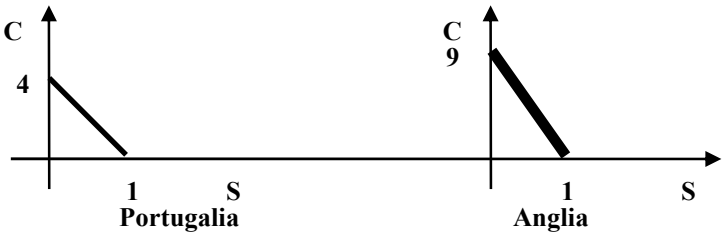

9.2. EGALIZAREA PREȚURILOR FACTORILOR DE PRODUCȚIE ŞI A VENITURILOR ACESTORA ÎN ȚĂRILE PARTENERE

După părerea autorilor modelului HOS, chintesența mecanismelor de funcționare a comerțului internațional o constituie apropierea (până la egalizare între țări) atât a prețurilor factorilor de producție şi mărfurilor cât şi a nivelului veniturilor acestora (salariu, profit, rentă). Punctul de pornire în derularea unui asemenea raționament este respingerea aserțiunii clasice referitoare la înzestrarea naturală cu factori de producție, pe de o parte, iar, pe de altă parte, a postulatului imobilității internaționale a lor. Obiectul comerțului internațional îl formează – deopotrivă – atât bunurile de consum finale cât şi factorii de producție. Între cele două fluxuri – de mărfuri finale şi de factori de producție – există strânse legături de intercondiționare. De pildă, amplificarea comerțului cu bunuri de consum finale atrage după sine şi modificări ale prețurilor factorilor de producție din țările partenere (ca urmare a modificării raportului oferă-cerere pentru aceşti factori, respectiv a abundenței sau rarității lor).

Având în vedere ideea marginalistă a raportului invers proporțional dintre volumul ofertei, pe de o parte, şi nivelul prețului bunurilor economice, pe de altă parte, autorii modelului HOS concluzionează că în urma comerțului internațional se produce **o dublă mişcare contradictorie:**

- **pe de o parte, are loc tendința de ieftinire a bunurilor rare;**
- **pe de altă parte, se manifestă tendința de scumpire a bunurilor abundente**.

Pe această bază, chiar dacă factorii de producție nu ar circula între țări, prețurile lor s-ar modifica, prin **influența indirectă** a prețurilor bunurilor finale la a căror producție participă. Dar, în condițiile secolului al XX-lea, factorii de producție înşişi au făcut obiectul comerțului internațional, eliberându-se din ce în ce mai mult din **„chingile"** determinismului geografic

tradițional. În noua situație creată prin mobilitatea internațională, prețurile factorilor de producție **sunt influențate şi direct** (într-o măsură crescândă) prin chiar circulația lor (ca mărfuri) între țările partenere la comerţul exterior.

Prin aceste mişcări **se afirmă şi se accentuează tendința de egalizare a prețurilor între țări** (atât la factorii de producție cât şi la bunurile finale), **dar şi a veniturilor şi avantajelor obținute de către fiecare țară prin participarea la diviziunea internațională a muncii („Teorema Stolper-Samuelson").** Sigur, este vorba aici – aşa cum înțelegem noi – de tendința egalizării prețurilor şi veniturilor, deşi Paul Anthony Samuelson apreciază că este vorba chiar de **„deplina egalizare a veniturilor respective din țările coschimbiste"**[3057] sau că **„prețurile în cele două regiuni trebuie să se egalizeze, aşa cum apa din două vase comunicante trebuie să ajungă la acelaşi nivel o dată ce s-a eliminat obstacolul dintre ele"**[3058]**.**

9.3. MECANISMUL DE DESFĂŞURARE, FORMAREA PREȚURILOR PE PIAȚA MONDIALĂ ŞI REZULTATELE IMEDIATE ALE COMERȚULUI INTERNAȚIONAL

Autorii modelului HOS nu fac nici o deosebire între comerţul național şi cel internațional, apreciind că mecanismul lor de desfăşurare este acelaşi. Ei resping teoria obiectivă a valorii determinată de muncă şi susțin că la baza formării prețurilor stă „valoarea de substituție" („rata marginală de transformare", Jean-Louis Mucchielli) sau „costul de oportunitate"[3059] (Gottfried Haberler). Autorii teoriei HOS folosesc costul de oportunitate pentru a explica raporturile de schimb interne între mărfurile produse în fiecare țară şi – pe această bază – pentru a fundamenta proporțiile schimburilor dintre țările partenere. Prețurile internaționale se stabilesc la un nivel situat între limitele naționale (ale costurilor comparative sau de oportunitate) ale mărfurilor produse în diferite țări înaintea procesului de specializare a fiecăreia dintre ele.

Avantajul reciproc al partenerilor rezidă în economia de resurse naționale – prin obținerea mărfurilor cu costuri mai mici – în satisfacerea unor nevoi mai diverse, precum şi în „surplusul consumatorului"[3060]. **Avantajele din comerţul internațional sunt generale**, chiar dacă forma în care se prezintă ele este diferită de la o țară la alta. Reformulând principiul ricardian al avantajului relativ, Paul Anthony Samuelson scria: **„Chiar dacă una din cele două regiuni este absolut mai eficientă în producerea tuturor bunurilor, față de cealaltă, dacă fiecare din ele se specializează în bunuri pentru care fiecare are un avantaj comparativ (cea mai mare eficiență relativă) atunci comerţul va fi reciproc avantajos pentru amândouă regiunile. Răsplata reală a factorilor de producție va creşte în amândouă locurile … Acest principiu simplu este baza nezdruncinată a comerţului internațional"**[3061]**.** Mai departe, Samuelson apreciază că „surplusul consumatorului" este plusul de satisfacție pe care-l obține cumpărătorul, fără ca vânzătorul să piardă ceva, adică **„sporul de bunăstare al cumpărătorului ca rezultat al comerţului",** sau **„prilejul de a putea cumpăra o gamă largă de bunuri la prețuri scăzute"**[3062]**. În** viziune neoclasică (marginalistă) „surplusul consumatorului" era definit ca diferența dintre utilitatea totală a bunului (suma utilităților individuale descrescânde) şi prețul plătit la cumpărare (determinat de utilitatea marginală a ultimei unități, cea mai mică).

3057 Paul Anthony Samuelson, ***Economics***, International Student Edition, 8-th edition, McGraw Hill Book Company, New York, USA, 1970, p. 666.
3058 Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, ***Economie politică,*** Editura Teora, Bucureşti, 2000, p. 804–805.
3059 Costul de oportunitate al mărfii '1' în termenii mărfii '2' exprimă (cantitativ sau/şi valoric) sacrificiul din marfa '2' necesar pentru a produce o unitate din marfa '1' (sau pentru a obține o unitate suplimentară din marfa '1'). Similar, costul de oportunitate al mărfii '2' în termenii mărfii '1' exprimă (cantitativ sau/şi valoric) sacrificiul din marfa '1' necesar pentru a produce o unitate din marfa '2' (sau pentru a obține o unitate suplimentară din marfa '2').
3060 Noțiunea **„surplusul consumatorului"** a fost introdusă în teoria economică de englezul **Alfred Marshall (1842–1924)**. Surplusul consumatorului reprezintă diferența pozitivă dintre aprecierea subiectivă mai mare pe care cumpărătorul o acordă utilității cumpărate şi prețul plătit (mai mic) pentru a o obține.
3061 Paul Anthony Samuelson, *Economics*, International Student Edition, 8-th edition, McGraw Hill Book Company, New York, USA, 1970, p. 666.
3062 Paul Anthony Samuelson, *Economics*, International Student Edition, 8-th edition, McGraw Hill Book Company, New York, USA, 1970, p. 666.

Autorii modelului HOS apreciază că, pe termen scurt, toți partenerii la schimbul internațional câştigă, fără ca vreunul să piardă ! Avem, aici, o altă față a modelului clasic ! Oare, aşa să fie ? Noi credem că nu, şi am încercat să ne apropiem punctul de vedere de acela al lui Mihail Manoilescu (vezi, mai ales, punctele **5.1.3.; 6.1.; 8.1.; 8.2.; 8.3.; 9.6.,** precum şi comentariile personale din notele de subsol).

9.4. REZULTATELE COMERȚULUI INTERNAȚIONAL PE TERMEN LUNG

Autorii modelului HOS sunt convinşi că schimbul internațional este deopotrivă benefic, pe termen scurt, pentru toți partenerii la comerțul internațional, întrucât fiecare câştigă. Totodată, ei apreciază că, pe termen lung, comerțul internațional se dovedeşte chiar mai benefic pentru țările partenere. El contribuie la creşterea economică din fiecare țară, la generalizarea experienței înaintate, la repartizarea echitabilă între parteneri atât a factorilor de producție cât şi a bunurilor finale. Prin rolul „multiplicator" al comerțului internațional, prin „efectul de propagare" şi „efectul de antrenare", țările rămase în urmă se apropie de cele dezvoltate.

9.5. POLITICA COMERCIALĂ LIBERALĂ ESTE OPTIMĂ

Autorii modelului HOS consideră că premisa fundamentală şi corolarul practic inevitabil al desfăşurării mai eficiente şi benefice a comerțului internațional este absența barierelor vamale şi a altor restricții, respectiv politica liberschimbistă. Autorii modelului HOS cred nestrămutat în aceste principii, admițând **protecționismul numai ca excepție, în două cazuri:**

- **pentru rațiuni legate de apărarea națională şi**
- **în cazul industriilor începătoare („infant industries").**

Concluzia practică ce se desprinde din modelul HOS este aceea conform căreia ***„cu cât sunt mai mari deosebirile dintre parteneri în privința înzestrării cu factori de producție, cu atât mai mari sunt posibilitățile şi necesitatea dezvoltării unui comerț internațional mai eficient şi benefic pentru toți partenerii"***[3063].

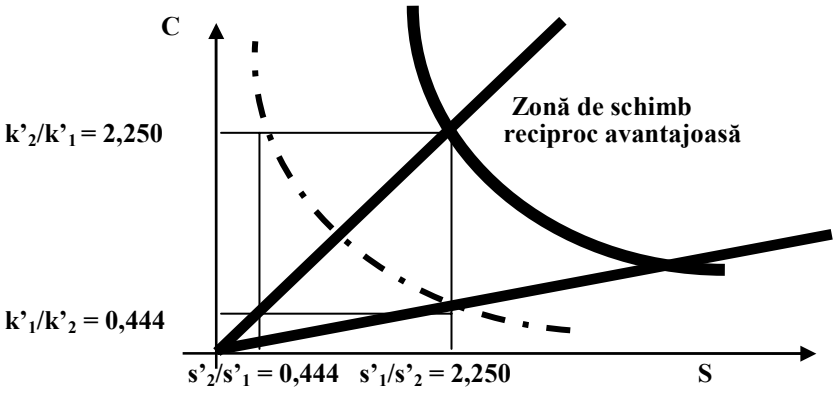

Specializarea țărilor în funcție de abundența relativă de factori şi schimbul reciproc avantajos dintre ele

Vinul se va produce în Portugalia
Stofa se va produce în Anglia

3063 Pentru alte aspecte se poate consulta Gheorghe Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Editura Anotimp, Oradea, 1993, p. 249–253.

9.6. CONCLUZII GENERALE

Din cele de mai sus, în conformitate cu Modelul H.O.S., rezultă următoarele reguli generale:

1. Fiecare țară dispune de capital şi muncă în volum şi structură diferite.

2. În fiecare țară există o abundență relativă dintr-un factor anume, comparativ cu altul, dacă este respectată corelația k' ≠ s'.

3. În cazul abundenței relative de capital, fiecare țară se specializează în producția şi exportul mărfii la care k'/s' este cel mai mare (sau s'/k' este cel mai mic), comparativ cu alte mărfuri produse în aceeaşi țară (Anglia – stofă). În cazul abundenței relative de muncă, fiecare țară se specializează în producția şi exportul mărfii la care s'/k' este cel mai mare (sau k'/s' este cel mai mic), comparativ cu alte mărfuri produse în aceeaşi țară (Portugalia – vin). În felul acesta, fiecare țară îşi va orienta producția spre mărfurile care consumă cei mai abundenți şi mai ieftini factori de producție interni.

4. Prin comerțul internațional fiecare țară va exporta (prin mărfurile sale) factorii de producție relativ abundenți şi va importa (prin mărfurile străine) factorii de producție relativ rari.

5. Fiecare țară poate obține din comerțul exterior un avantaj. Va exporta mărfurile produse cu cele mai mici costuri unitare naționale. Cu încasările din export va plăti mărfurile importate. Dacă aceste încasări vor depăşi plățile pentru import (iar acestea vor fi inferioare costurilor unitare interne, cerute de producerea în țară a mărfurilor importate), comerțul exterior va fi rentabil. În acest caz, țara respectivă înregistrează un avantaj absolut (în sens smithian) şi un avantaj competitiv.

6. Pe baza acestor mişcări (de export şi de import) se modifică cantitățile şi prețurile factorilor de producție şi bunurilor finale în fiecare țară, dar şi pe plan mondial. Exportul factorilor abundenți şi importul factorilor rari realizează redistribuirea cantităților de factori şi de mărfuri între țări şi regiuni. Abundența relativă de factori de producție şi de mărfuri se transformă în raritate relativă şi invers, raritatea relativă se transformă în abundență relativă. Țările şi regiunile tind să aibă aceeaşi dotare relativă de factori de producție şi de mărfuri (în cantitate şi structură). Prețurile factorilor de producție abundenți (şi mărfurilor abundente) scad, iar prețurile celor rari(e) cresc. În felul acesta, are loc egalizarea ofertei cu cererea de factori de producție (şi de mărfuri) în fiecare țară şi pe plan mondial. În aceste condiții, prețurile factorilor de producție (şi ale mărfurilor) tind să se egalizeze (Teorema Stolper-Samuelson[3064]).

10. PARADOXUL LEONTIEF

Anii '50 ai secolului al XX-lea au consemnat importante încercări de verificare a teoriilor tradiționale despre comerțul internațional. Dintre acestea, cea mai cunoscută, dar şi cea mai controversată, este tentativa întreprinsă de Wassily Wassilievich Leontief asupra economiei SUA pentru perioada primului deceniu postbelic, cunoscută sub denumirea de „Paradoxul Leontief"[3065].

Rezultatele controversate ale acestui experiment au generat, în deceniile următoare, noi cercetări asupra mecanismelor comerțului internațional în **două direcții:**

a. Pe de o parte, s-a urmărit prelungirea şi depăşirea modelelor anterioare. Această orientare a dat naştere la abordarea **neo-factorială** şi **neo-tehnologică (1970),** în care **calificarea forței de muncă** şi **inovația** joacă rolul preponderent în determinarea avantajelor comparative, relative şi competitive.

b. Pe de altă parte, s-a contestat brutal valabilitatea modelelor anterioare (elaborate în condițiile concurenței perfecte) şi s-a urmărit studierea comerțului internațional în climatul **concurenței imperfecte (Paul Krugman, 1979)** şi luarea în considerație a **structurilor industriale naționale („decalajul tehnologic" (Raymond Vernon))**.

3064 Această teoremă poartă numele autorilor ei, Wolfgang Stolper şi Paul Anthony Samuelson (vezi Wolfgang Stolper şi Paul Anthony Samuelson, *Production and Real Wages,* „Review of Economic Studies", USA, 1941, p. 58–73; Paul Anthony Samuelson, *International Trade and the Equalization of Factor Prices,* „The Economic Journal", USA, 1948, p. 163–184; Paul Anthony Samuelson, *Prices of Factors and Goods in General Equilibrium,* 1953).

3065 Wassily Leontief, ***Domestic Production and Foreign Trade. The American Capital Position Re-examined***, în „Proceedings of the American Philosophical Society", Harvard, USA, septembrie 1953, vol. 97, p. 331–349.

Prima tentativă de verificare a modelului HOS a fost întreprinsă de **Wassily W. Leontief** în 1953, utilizând datele din anul 1947, pentru comerțul exterior al SUA. În măsura în care se poate gândi rațional că SUA este o țară abundentă în capital, Leontief a încercat să demonstreze că **exporturile americane sunt intensive în capital, iar importurile sunt intensive în muncă**. Pentru verificările sale, Leontief a folosit **Balanța Legăturilor dintre Ramuri** (Modelul Input-Output) pe exemplul economiei SUA. Autorul a reunit producția americană în **50 de sectoare** (ramuri) și a considerat **doi factori de producție: capitalul** și **munca**. În funcție de soldul comerțului lor exterior, cele 50 de sectoare au fost clasificate în:

- **sectoare exportatoare;**
- **sectoare substitutive ale importurilor**[3066]**.**

Pe baza premiselor sale inițiale, Leontief a considerat că sectoarele exportatoare sunt intensive în capital, iar sectoarele substitutive ale importurilor sunt intensive în muncă. Mai departe, au fost calculate inputurile totale (directe și indirecte), consumurile de factori de producție, necesare pentru a obține la intern o unitate de producție (1 milion dolari) atât în sectoarele exportatoare, cât și în cele importatoare (de fapt în cele interne producătoare de mărfuri capabile să substituie importurile).

Capitalul şi munca folosite pentru a produce 1 milion dolari exporturi, respectiv importuri substitutive americane în anul 1947[3067]

Specificație (Sectoare)	Capital (C) ($ prețuri 1947)	Muncă (S) (oameni/an)	k' = C/S ($/om/an)
Exporturi	**2.550.780**	**182.313**	**$k'_1 = 13{,}991$**
Importuri	**3.091.339**	**170.004**	**$k'_2 = 18{,}184$**

Conform Teoriei HOS, o țară cu abundență relativă de capital (SUA în cazul presupus de Leontief) trebuie să se specializeze în producția și exportul mărfurilor intensive în capital. Ea face acest lucru dacă raportul dintre capital și muncă în ramurile exportatoare este mai mare decât același raport în ramurile importatoare, adică, dacă $\mathbf{k'_1 > k'_2}$. În felul acesta, țara respectivă folosește pentru producție și export factorul de producție cel mai abundent și cel mai ieftin. În asemenea situație, mărfurile produse și exportate vor fi obținute cu costuri unitare comparative cât mai mici posibile (chiar minime în granițele naționale). Orientându-și astfel producția și exportul, fiecare țară va realiza un avantaj comparativ intern (în sens ricardian). Participând la comerțul internațional, fiecare țară astfel specializată va exporta factorii de producție abundenți (în cazul de față, capitalul încorporat în mărfurile exportate) și va importa factori de producție rari (aici muncă, prin mărfurile importate). Cu alte cuvinte, conform teoriei HOS, SUA ar trebui să exporte mărfuri intensive în capital și să importe mărfuri intensive în muncă. Lucrurile ar sta așa dacă (și numai dacă) $\mathbf{k'_1 > k'_2}$, sau dacă $\mathbf{k'_1/k'_2 > 1}$, sau $\mathbf{k'_2/k'_1 < 1}$.

În realitatea concretă analizată de Leontief lucrurile stau cu totul altfel !!! Și anume: $\mathbf{k'_2 = 18{,}184}$ $/om/an, iar $\mathbf{k'_1 = 13.991}$ $/om/an !!!, sau $\mathbf{k'_2 > k'_1}$ și $\mathbf{k'_1 < k'_2}$ ori $\mathbf{k'_1/k'_2 = 13{,}991/18{,}184 = 0{,}769 < 1}$, sau $\mathbf{k'_2/k'_1 = 18{,}184/13{,}991 = 1{,}300 > 1}$ **!!!**[3068].

- ▶ Prin urmare, Leontief descoperă că exporturile SUA sunt intensive în muncă !!!???, iar importurile SUA sunt intensive în capital !!!???
- ✸ **Cu alte cuvinte, SUA exportă muncă și importă capital !!!???**

Sau, și mai rău, SUA ca țară dezvoltată industrial ar trebui să fie abundentă în capital și săracă în muncă. Mai departe, ea ar trebui să producă și să exporte mărfuri intensive în capital și să importe mărfuri

3066 Sectoare americane care produc mărfurile ce substituie importurile. Sectoarele substitutive ale importurilor sunt – după părerea lui Leontief – acele ramuri ale economiei SUA care ar fi capabile să producă la intern mărfurile pe care, altfel, SUA ar trebui să le importe din străinătate. În felul acesta, modelul lui Leontief operează numai cu date interne americane, deci este unul construit în condiții de autarhie. El nici nu putea proceda altfel, deoarece premisa de la care a plecat l-a obligat la un asemenea demers. Noi considerăm că, procedând astfel, Leontief a trunchiat, din start, analizele pe care le-a întreprins, iar concluziile la care a ajuns nu sunt relevante. Aceasta, pentru că a transpus condițiile reale externe ale importurilor în altele, interne americane, cu totul diferite și – deci – ireale. De aceea, noi apreciem că atât analizele întreprinse de el cât și – mai ales – concluziile la care a ajuns sunt discutabile, dacă nu, cumva, chiar neconforme cu realitatea. Pe această bază, ne întrebăm dacă a existat, cumva, vreodată, în realitatea americană postbelică, vreun „paradox Leontief" ? În cele ce urmează, noi îl prezentăm, totuși, pentru că el, ca și alte îndoieli intelectuale, a contribuit la dezvoltarea și perfecționarea cercetării științifice din domeniul comerțului internațional.

3067 Wassily Leontief, *Domestic production and Foreign Trade. The American Capital Position Re-examined*, în „Proceedings of the American Philosophical Society", Harvard, USA, septembrie 1953, vol. 97, p. 331–349.

3068 *„Le résultat du test de Leontief indiquait alors que les substituts d'importations avaient une intensité relative en capital supérieure à celle des exportations. Ce résultat fut appellée le paradoxe de Leontief, puisqu'il est opposé de ce que le modèle d'Heckscher et Ohlin était censé prévoir"* (Jean-Louis Mucchielli, *op. cit.*, p. 42).

intensive în muncă. Adică, ar trebui să exporte factorul de producţie abundent, adică chiar capitalul şi să importe factorul de producţie rar, adică munca ! Or, lucrurile stau exact invers. **Exporturile americane sunt intensive în muncă, iar importurile americane sunt intensive în capital !!!??? Acesta este „PARADOXUL LUI LEONTIEF".** În deceniile care au urmat, verificările suplimentare ale modelului HOS au condus la rezultate contradictorii. Unele experimente au confirmat modelul teoretic, altele nu. De aceea, specialiştii şi-au orientat atenţia şi spre studiul altor elemente, între care: **nivelul calificării forţei de muncă, nivelul tehnic al tehnologiilor de fabricaţie, structurile economiilor naţionale, structura consumului populaţiei în ţările partenere, activitatea inovaţională, raporturile dintre venituri şi preţuri în diferite ţări, nivelul salariilor în diferite ţări şi ramuri de activitate, sau mecanismele concurenţei reale şi ale formării preţurilor (Paul Krugman), legăturile dintre ciclul de viaţă al produselor şi comerţul internaţional (Raymond Vernon)** etc.

În urma acestor eforturi au apărut **teoria neo-factorilor** şi **teoria neo-tehnologiilor**.

Noutăţile aduse de aceste perfecţionări pot fi prezentate, sintetic, astfel:

1. Ţările relativ abundente în capital exportă mărfuri intensive în muncă superior calificată, iar ţările abundente în muncă exportă mărfuri intensive în muncă inferior calificată.

2. Ţările avansate tehnologic exportă mărfuri intensive în tehnologii noi, iar ţările rămase în urmă exportă mărfuri intensive în tehnologii inferioare (decalajul tehnologic, Raymond Vernon). Avansul tehnologic al primelor ţări este continuu erodat prin transferul de tehnologie şi el nu poate fi menţinut decât printr-o continuă activitate inovaţională (în sens schumpeterian)[3069].

3. Ciclul de viaţă al produselor corespunde unui ciclu al comerţului internaţional. La începutul ciclului lor de viaţă mărfurile sunt exportate de ţările avansate tehnologic (abundente şi intensive în capital), iar în faza finală a ciclului lor mărfurile sunt exportate de ţările rămase în urmă (abundente şi intensive în muncă).

4. Ţările abundente şi intensive în capital obţin, cel mai adesea, un avantaj competitiv[3070] din comerţul internaţional. Ţările abundente şi intensive în muncă înregistrează, cel mai adesea, un dezavantaj competitiv[3071] din comerţul internaţional.

5. Toate ţările participante la comerţul internaţional obţin un avantaj comparativ[3072] intern (în sens ricardian) dacă se specializează pe producţia şi exportul mărfurilor pentru care dispun de o abundenţă relativă de factori de producţie (naturali sau dobândiţi). Fiecare ţară poate realiza şi un avantaj relativ din comerţul internaţional dacă (şi numai dacă) **în schimbul mărfii exportate obţine o cantitate mai mare din marfa importată decât şi-ar putea produce singură cu acelaşi consum de resurse (în autarhie)**.

6. Avantajele din comerţul internaţional sunt distribuite inegal între ţările partenere. Cel mai adesea, ţările abundente şi intensive în capital (de regulă cele industriale dezvoltate) obţin avantaje mai mari decât cele abundente şi intensive în muncă (de regulă cele cu structuri industriale mai puţin dezvoltate sau agrare)[3073]. Este vorba, aici, în principal şi în primul rând, de avantajele competitive şi nu – neapărat – şi de cele comparative[3074] (în sens ricardian), sau de cele absolute[3075] (în sens smithian).

3069 Pentru amănunte, vezi Gheorghe Popescu, *Evoluţia gândirii economice*, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 956–973.

3070 **Avantajul competitiv** reprezintă **excedentul monetar al încasărilor din export peste plăţile pentru import ale unei ţări. Avantajul competitiv poate fi exprimat şi în unităţi fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai mult de 1 tonă marfă importată** (făcând abstracţie de natura şi structura mărfurilor tranzacţionate).

3071 **Dezavantajul competitiv** reprezintă **deficitul monetar al încasărilor din export sub plăţile pentru import ale unei ţări. Dezavantajul competitiv poate fi exprimat şi în unităţi fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai puţin de 1 tonă marfă importată.**

3072 **Avantajul comparativ intern** reprezintă **superioritatea pe care o are o ţară dacă poate produce – cu acelaşi consum total de resurse – o unitate de marfă la un cost unitar naţional mai mic decât altă marfă.** Se calculează ca diferenţă între costul unitar naţional (mai mare) al mărfurilor la a căror producţie renunţă şi costul unitar naţional mai mic (minim) al mărfii sau mărfurilor pe care se specializează (vezi modelul ricardian).

3073 Vezi, în acest sens, şi modelul protecţionismului economic permanent, fundamentat de economistul român **Mihail Manoilescu (1891–1950)**.

3074 **Avantajul comparativ extern** reprezintă **superioritatea pe care o are o ţară dacă poate produce o marfă la un cost naţional unitar mai mic decât în ţara parteneră. Sau, pe baza aceluiaşi consum total de resurse, obţine o cantitate mai mare de mărfuri decât ţara parteneră.**

3075 **Avantajul absolut** reprezintă **câştigul pe care îl obţine o ţară din comerţul internaţional când reuşeşte să importe o marfă la un preţ extern inferior costului său naţional unitar** (vezi modelul smithian).

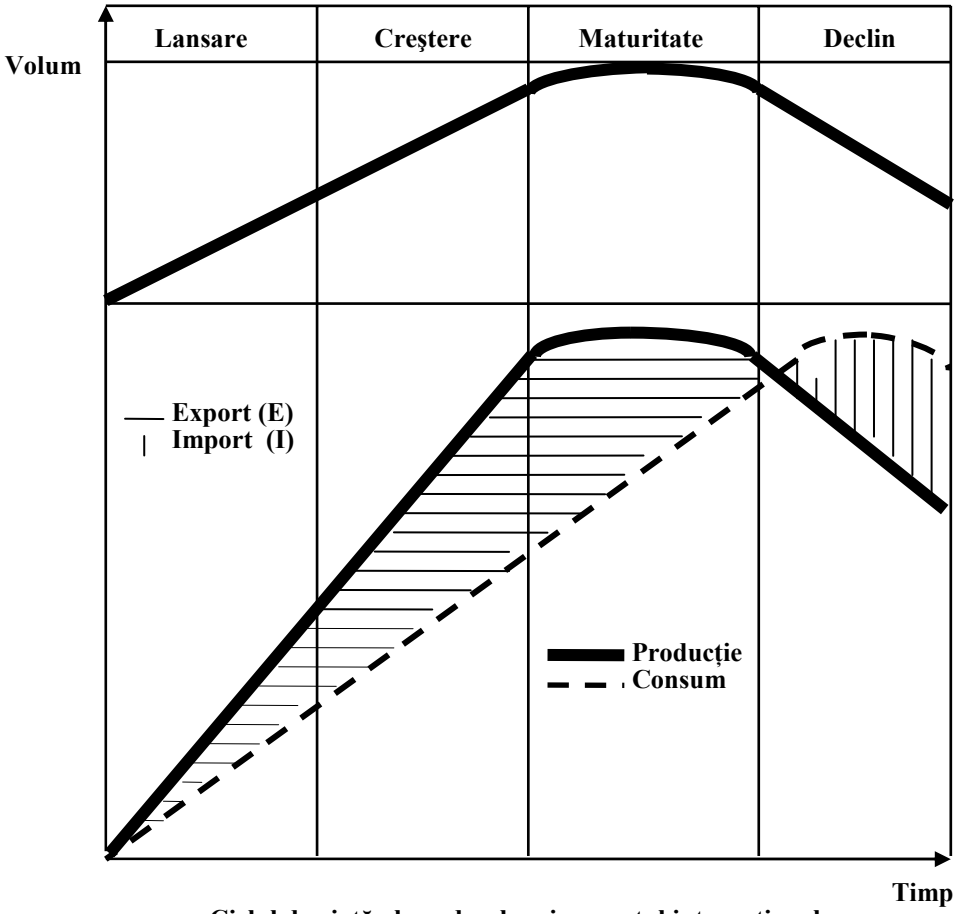

Ciclul de viață al produselor şi comerțul internațional (după Raymond Vernon)

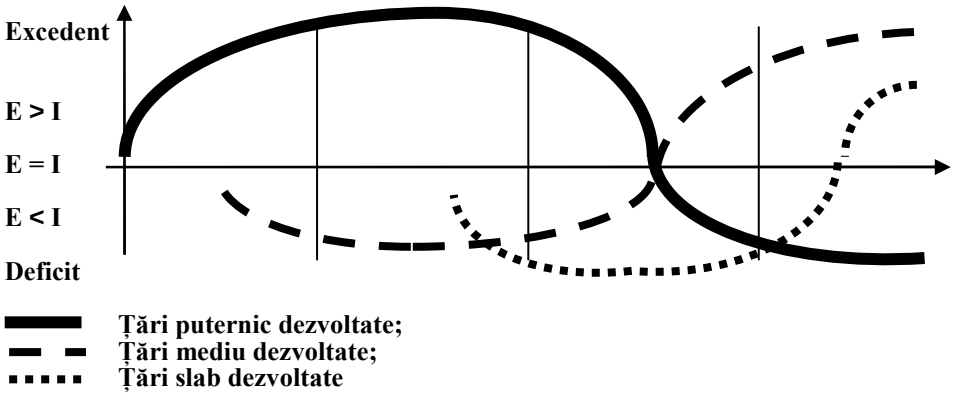

11. GLOSAR

AVANTAJUL ABSOLUT reprezintă **câştigul pe care îl obține o țară din comerțul internațional când reuşeşte să importe o marfă la un preț extern inferior costului său național unitar.** Termenul a fost fundamentat de către economistul clasic englez **Adam Smith (1723–1790)**, în lucrarea sa ***An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*** (1776) şi constituie un element important al teoriei clasice despre comerțul internațional. După Adam Smith, un alt englez, **John Ramsey McCulloch (1789–1864)**, **„a explicat comerțul în termenii 'avantajului absolut': o țară exportă acele bunuri pe care le poate produce mai eficient, şi de aceea mai ieftin, decât partenerii; şi importă acele bunuri care pot fi produse mai eficient în străinătate, şi care, de aceea, pot fi obținute mai ieftin din import decât prin producția proprie. În felul acesta, comerțul exterior este benefic, deoarece permite fiecărei țări să importe din cea mai ieftină sursă posibilă"**[3076] (s. ns.).

AVANTAJUL COMPARATIV EXTERN reprezintă **superioritatea pe care o țară o are, dacă poate produce o marfă la un cost național unitar mai mic decât în țara parteneră. Sau, pe baza aceluiaşi consum total de resurse, obține o cantitate mai mare de mărfuri decât țara parteneră.**

AVANTAJUL COMPARATIV INTERN reprezintă **superioritatea pe care o are o țară dacă poate produce – cu acelaşi consum total de resurse – o unitate de marfă la un cost unitar național mai mic decât altă marfă**[3077]**.**

AVANTAJUL COMPETITIV reprezintă **excedentul monetar al încasărilor din export peste plățile pentru import ale unei țări. Avantajul competitiv poate fi exprimat şi în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai mult de 1 tonă marfă importată.**

AVANTAJUL RELATIV. Termenul a fost fundamentat de către economistul clasic englez **David Ricardo (1772–1823)**, în lucrarea sa ***On the Principles of Political Economy and Taxation*** (1817) şi constituie un element important al teoriei clasice despre comerțul internațional.

Fiecare țară realizează un „**AVANTAJ RELATIV"** din comerțul internațional **dacă** (şi numai dacă) **în schimbul mărfii exportate obține o cantitate mai mare din marfa importată decât şi-ar putea produce singură cu acelaşi consum de resurse (în autarhie)**.

Țara „A" obține un avantaj relativ din comerțul internațional exportând marfa '1' (şi importând marfa '2') dacă (şi numai dacă) reuşeşte să o schimbe pe mai mult decât la intern (în autarhie), unde raportul este 1('1') = 0,889('2').

1. Țara „A" poate schimba în interior 1('1') = 0,889('2'), sau 1('2') = 1,125('1'). În comerțul exterior ea poate schimba 1('1') pe mai mult de 0,889('2'). În exemplul ricardian „A" schimbă 1('1') = 1,200('2'), importând marfa '2' din „B" şi plătind-o cu exportul mărfii '1'. Pentru țara „A" comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1('1') pe mai mult de 0,889 ('2').

$$A_{RA} = (C_{OB'2'/'1'} - C_{OA'2'/'1'}) > 0 \qquad \text{sau } 1{,}200 - 0{,}889 = +\,0{,}311, \text{ ori}$$

$$A_{RA} = \frac{C_{OB'2'/'1'}}{C_{OA'2'/'1'}} > 0{,}889 \qquad \text{adică } 1{,}200/0{,}889 = 1{,}350$$

$C_{OB'2'/'1'}$ – Costul de oportunitate al mărfii '1' în termenii lui '2' în țara „B"

3076 După Adam Smith, un alt englez, **John Ramsey McCulloch (1789–1864)**, ***„explained trade in terms of 'absolute advantage': a country exports those goods it can produce more efficiently, and therefore more cheaply, than its neighbours; and it imports those goods that can be produced more efficiently abroad, and which can thus be obtained more cheaply abroad than at home. Foreign trade thus benefits a country enabling it to buy from the cheapest possible source"*** (După Roger Backhouse, *Economists and the Economy*, 2d, edition, Transaction Publishers, New Brunswich, USA, 1994, p. 76).

3077 „Prin **avantaj relativ**, în producție şi, deci, în comerțul exterior, D. Ricardo înțelegea **posibilitatea oricărei țări** de a produce o marfă oarecare (marfa pe care a ales-o în vederea specializării) cu costuri comparativ sau relativ mai mici față de toate celelalte mărfuri din țara respectivă, **chiar dacă** acea marfă ar putea fi obținută, **în alte țări**, cu costuri şi mai mici" (Nicolae Sută, Dumitru Miron, Sultana Sută-Selejan, *Comerț internațional şi politici comerciale contemporane*, Editura Eficient, București, 1997, p. 508). **Nouă ni se pare că această înțelegere este adevărată numai pentru avantajul comparativ intern, nu şi pentru avantajul relativ în comerțul internațional**.

$C_{OA'2'/'1'}$ – Costul de oportunitate al mărfii '1' în termenii lui '2' în țara „A"

Aceasta înseamnă că țara „A" câştigă din comerțul internațional 1,200 – 0,889 = + 0,311, sau 1,200/0,889 = 1,350, schimbând 1('1') pe 1,200('2'), adică îşi poate mări consumul intern cu 35% la marfa '2', față de cât ar fi putut produce şi consuma în autarhie. Acesta este avantajul relativ al Portugaliei !

Țara „B" obține un avantaj relativ din comerțul internațional exportând marfa '2' (şi importând marfa '1') dacă (şi numai dacă) reuşeşte să o schimbe pe mai mult decât la intern (în autarhie), unde raportul este 1('2') = 0,833('1').

2. Țara „B" poate schimba în interior 1('2') = 0,833('1'), sau 1('1') = 1,200 ('2'). În comerțul internațional ea poate schimba 1('2') pe mai mult de 0,833('1'). În exemplul ricardian „B" schimbă 1('2') = 1,125('1'), importând marfa '1' din „A" şi plătind-o cu exportul mărfii '2'. Pentru țara „B" comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1('2') pe mai mult de 0,833('1')[3078].

$$A_{RB} = (C_{OA'1'/'2'} - C_{OB'1'/'2'}) > 0 \quad \text{sau } 1{,}125 - 0{,}833 = +0{,}292, \text{ ori}$$

$$A_{RB} = \frac{C_{OA'1'/'2'}}{C_{OB'1'/'2'}} > 0{,}833 \quad \text{adică } 1{,}125/0{,}833 = 1{,}350$$

$C_{OA'1'/'2'}$ – Costul de oportunitate al mărfii '2' în termenii lui '1' în țara „A"
$C_{OB'1'/'2'}$ – Costul de oportunitate al mărfii '2' în termenii lui '1' în țara „B"

Aceasta înseamnă că țara „B" câştigă din comerțul internațional 1,125 – 0,833 = + 0,292, sau 1,125/0,833 = 1,350, schimbând 1('2') pe 1,125('1'), adică îşi poate mări consumul intern cu 35% la marfa '1', față de cât ar fi putut produce şi consuma în autarhie. Acesta este avantajul relativ al Angliei !

BALANȚA COMERCIALĂ este **un tablou statistico-economic în care se înscriu şi se compară valoric exporturile şi importurile de mărfuri ale unei țări pe o perioadă determinată, de regulă, un an**[3079]. Când încasările din exporturi sunt superioare plăților pentru importuri, balanța comercială este **excedentară**; când sunt egale, balanța comercială este **echilibrată**; când plățile pentru importuri depăşesc încasările din exporturi, balanța comercială este **deficitară**.

BALANȚA DE PLĂȚI EXTERNE reflectă sintetic ansamblul încasărilor şi plăților determinate de tranzacțiile reale şi financiare, dintr-o perioadă dată, de regulă, un an, ale unei țări cu restul lumii[3080]. Într-o formă schematică, balanța de plăți se compune din: **balanța comercială** în sens restrâns (exportul şi importul de mărfuri), **balanța serviciilor**, **balanța veniturilor** şi **balanța capitalului**. Când încasările din exterior depăşesc plățile către străinătate, balanța de plăți este **activă**; când sunt egale, balanța de plăți este **echilibrată**; când plățile către străinătate sunt mai mari decât încasările din exterior, balanța de plăți este **pasivă**. Balanța de plăți activă este expresia unor relații economice externe rentabile, iar balanța de plăți pasivă, a unor relații economice externe nerentabile. Balanța comercială este componenta principală a balanței de plăți externe. Menținerea, pe o perioadă îndelungată, a unei balanțe comerciale excedentare, este premisa principală a realizării unei balanțe de plăți active, cum balanța comercială deficitară conduce spre o balanță de plăți externe pasivă. Primele încercări de elaborare a balanței comerciale şi de plăți externe se datorează autorului mercantilist englez **Thomas Mun (1571–1641)**. În lucrarea sa ***Tezaurul Angliei în comerțul exterior sau balanța comerțului exterior,*** scrisă în anul 1621, pentru apărarea Companiei Indiilor Orientale, în al cărei serviciu se afla, şi publicată în anul 1641 de către fiul lui său. Cartea conține **teoria clasică a balanței comerciale**, din punct de vedere mercantilist. Dar, după părerea lui Thomas Mun balanța comerțului nu se poate reduce la comparația exportului cu importul înregistrat la vamă, ci la **contul exportului** mai trebuia adăugat profitul comercianților, frachtul şi primele

3078 **De fapt, pentru orice raport de schimb cuprins în intervalul (0,833-0,889) schimbul dintre cele două țări este avantajos numai Angliei !**
3079 Vezi, pentru detalii, şi Ion Ignat, Ion Pohoață, Neculai Clipa, Gheorghe Luțac, *Economie politică*, Editura Economică, Bucureşti, 1998, p. 547.
3080 Vezi, pentru detalii, şi Ion Ignat, Ion Pohoață, Neculai Clipa, Gheorghe Luțac, *Economie politică*, Editura Economică, Bucureşti, 1998, p. 547.

de asigurare, dacă marfa călătorește pe vase englezești. La **contul importului** trebuia să se considere numai prețurile de vânzare în Anglia, scăzându-se taxele de vamă și accizele, precum și frachtul, dacă mărfurile au fost aduse pe vase englezești. Afară de acestea, trebuie adăugate, **la pasiv**, sumele cheltuite în străinătate pentru susținerea războaielor, plata diplomaților și câștigurile realizate de comercianții străini în Anglia. Invers, **la activ**, trebuie ținut cont de cheltuielile făcute de străini în Anglia, de comercianții englezi în străinătate și de cheltuielile făcute de puterile străine cu spionajul în Anglia. În felul acesta, Thomas Mun lărgește **balanța comercială** la o **balanță de plăți**. El pune mare accent pe o balanță favorabilă, scop în care recomandă încurajarea producției – mai ales a celei industriale – fără a neglija pe cea agricolă, de care țara are nevoie mai ales în timp de război. El se pronunță împotriva exportului de materii prime, pentru importul limitat de produse de lux și alte produse străine, pentru imitarea exemplului olandezilor.

Thomas Mun face distincție între importul de mărfuri destinate consumului și cele destinate reexportului. Pentru acestea din urmă solicită taxe de import modeste. Exportul de metale prețioase nu este dezavantajos, deoarece el **„servește ca o sămânță care va aduce apoi un câștig mai mare la recoltare".**

Moneda este analizată de Thomas Mun în strânsă legătură cu comerțul: **„banul ajută comerțul, iar comerțul mărește bogăția în bani".** În noțiunea **bogăție**, autorul distinge **trei** componente: **averea naturală (pământul); averea artificială (bunurile create prin munca umană sau dobândite prin schimb); averea mobilă (din care face parte și moneda)**.

Comerțul exterior are misiunea ca printr-o balanță comercială favorabilă să îmbogățească țara cu avere mobilă. **„Exportul monedei noastre în comerț și mărfuri** – spunea el – **este un mijloc de a mări tezaurul nostru".** Mercantilismul lui Thomas Mun este un mercantilism liberal. El aștepta totul de la comerțul exterior. **„El** (comerțul – n. ns.) **trebuie încurajat, căci de el depind veniturile mari ale regelui, profesiunea comercianților, școala artelor noastre, traiul săracilor, extinderea câmpurilor arate, pepiniera marinarilor, apărarea regatului, mijloacele tezaurului, nervii războiului și teroarea inamicilor".**

Politica economică sugerată și susținută de Thomas Mun a fost una de îmbogățire a națiunii prin comerț și dezvoltarea producției interne. Protecționismul statal este indirect, deoarece autorul propune impunerea progresivă a veniturilor, pentru a-i constrânge pe bogați să **investească** în industrie și comerț. Dobânzile ridicate nu le considera un dezavantaj al dezvoltării economice[3081] **(„Comerțul și dobânda se ridică și cad împreună")**[3082].

COSTUL DE OPORTUNITATE reprezintă **sacrificiul cantitativ din utilitatea '1' necesar pentru a produce o unitate din utilitatea '2'; ('1'/'2'). Sau, sacrificiul cantitativ din utilitatea '2' necesar pentru a produce o unitate din utilitatea '1'; ('2'/'1').** Economistul neoclasic austriac **Friedrich von Wieser (1851–1926)** este acreditat cu calitatea de fondator al noțiunii „**cost de oportunitate"**[3083]. El a definit costul, **nu** ca pe o sumă de cheltuieli de producție și circulație directe, ocazionate de producerea și comercializarea mărfurilor, **ci** ca pe **un sacrificiu de utilitate (sau „utilitate pierdută")**. În acești termeni, „**costul de oportunitate" necesar producerii unei utilități anume, reprezintă echivalentul valoric al utilității la care se renunță, pentru a o obține pe cea dorită**. De exemplu, „costul de oportunitate" al voiajului reprezintă renunțarea la bunurile ce ar putea fi cumpărate cu suma

3081 **William Petty (1623–1687)** afirma că prea multă monedă înseamnă inflație, prea puțină, frână a activității economice. Calculul cantității optime de monedă se face prin evaluarea nevoilor: *„plata rentei semestriale asupra terenurilor, chiria trimestrială pe locuință, salariile lunare și un sfert din valoarea importurilor"* (citat după Ion Pohoață, *Doctrine economice universale*, vol. I. *(Predecesori și Fondatori),* Fundația academică „Gheorghe Zane", Iași, 1993, p. 38).

3082 Mercantiliștilor englezi li se datorează prima cuantificare a bogăției naționale cunoscută de istoria economică. Aceasta se referă la bogăția națională a Angliei pentru anul 1600. Lucrarea respectivă a fost foarte puțin cunoscută de către economiști, fiind semnalată, prima oară de către **Robert Giffen (1837–1910)** (*The growth of capital,* London, 1889, p. 83–84). Acest prim calcul al bogăției – al cărui autor a fost un inspector general al vămilor – a fost publicat în lucrarea colectivă *The British Merchant*. Estimând veniturile din rente la 6 milioane lire sterline și apreciind perioada de capitalizare la 12 ani („at twelve years' purchase"), autorul ajunge la concluzia că capitalul național era de 72 milioane lire sterline. Estimând valoarea șeptelului la 17 milioane lire sterline, autorul ajunge la concluzia că bogăția națională a Angliei anilor 1600 era de 89 milioane lire sterline. Robert Giffen majorează această cifră la 100 milioane lire sterline. (După Manea Mănescu (coordonator), ***Avuția națională***, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984, p. 68).

3083 Se pare că noțiunea **„cost de oportunitate",** atribuită lui **Friedrich von Wieser (1851–1926)**, ar fi fost introdusă în teoria economică de **Maffeo Pantaleoni (1857–1926)**.

de bani plătită pentru biletul de călătorie. Pe această bază, autorul austriac a fundamentat „**LEGEA LUI WIESER“. Productivitatea marginală a fiecărui factor (sau costul său) trebuie să fie aceeaşi în diferitele folosiri şi egală cu utilitatea marginală a ultimei unități a stocului din factorul respectiv. „Produsul marginal** – scria profesorul economist austriac – **al fiecărui factor (sau costul său) trebuie să fie acelaşi în diferitele întrebuințări şi la fel de mare ca cel obținut în cea mai puțin importantă utilizare obținută prin cantitatea totală disponibilă”**[3084]**.** Aceasta este **„Legea lui Wieser”.** Tot lui Friedrich von Wieser i se atribuie şi prioritatea în privința introducerii **„principiului imputației” („Zurechnung”)**, dezvoltat mai explicit de către americanul **John Bates Clark (1847–1939)**, în vestita sa teorie a **„produsului pur”**[3085]. Cel care a folosit, pentru prima dată, costul de oportunitate în analiza mecanismelor comerțului internațional a fost economistul neoclasic austriaco-american **GOTTFRIED HABERLER**[3086] **(1900–1995)**.

„CUTIA” LUI EDGEWORTH. A fost introdusă în literatura economică de profesorul englez **Francis Ysidoro Edgeworth (1845–1926).** Ea se prezintă în felul următor:

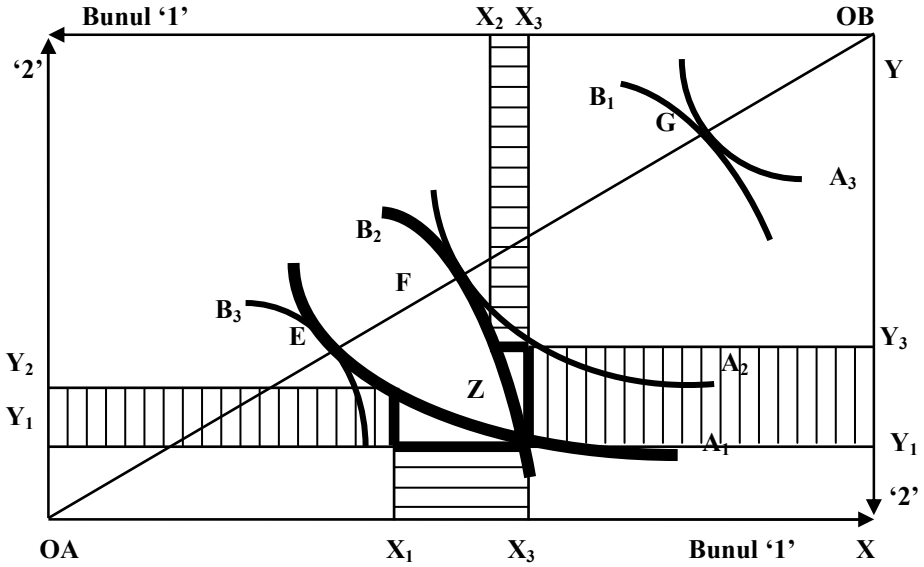

Preferințele individului (țării) „A” sunt reprezentate de cele trei curbe $\mathbf{A_1}$, $\mathbf{A_2}$, $\mathbf{A_3}$, corespunzătoare unor grade tot mai mari de satisfacere a nevoilor pe măsură ce ne îndepărtăm de originea **OA**. Preferințele individului (țării) „B” sunt reprezentate de cele trei curbe $\mathbf{B_1}$, $\mathbf{B_2}$, $\mathbf{B_3}$, corespunzătoare unor grade tot mai mari de satisfacere a nevoilor pe măsură ce ne îndepărtăm de originea **OB**.

Preferințele celor doi indivizi (țări) pentru fiecare din cele două bunuri (‘1’ şi ‘2’) sunt reprezentate de pantele curbelor de indiferență respective. Pe axa **OA-OB**, unde curbele de indiferență ale celor doi consumatori pentru cele două bunuri sunt tangente **(E, F, G)**, rata marginală de substituire a bunului ‘1’ prin ‘2’ pentru individul (țara) „A”, este egală cu rata marginală de substituire a bunului ‘2’ cu ‘1’ pentru individul (țara) „B”. În acest caz, evaluările lor subiective pentru utilitățile marginale ale celor două bunuri sunt identice. Deci, **linia OA-OB este locul geometric comun al utilităților marginale egale ale celor două bunuri pentru ambii indivizi (țări)**. Pe această linie cei doi indivizi (țări) obțin maximum de utilitate,

3084 ***„The marginal product*** – scria profesorul austriac – ***of each factor (or its cost) must be the same in all its different uses and as high as the least important marginal utility achievable from its given supply”*** (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, Vol. IV, p. 921).
3085 Vezi, pentru amănunte, Gheorghe Popescu, ***Evoluția gândirii economice,*** Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 796–802.
3086 Gottfried Haberler, ***The Theory of Comparative Cost Once More***, în „Quaterly Journal of Economics”, vol. 43, 1929, p. 376–381.

indiferent care sunt prețurile individuale ale celor două bunuri, deoarece $\mathbf{U_{m1}/P_1 = U_{m2}/P_2}$, sau $\mathbf{U_{m1}*P_2 = U_{m2}*P_1}$ (vezi, pentru amănunte şi echilibrul consumatorului la Vilfredo Pareto).

Pentru orice altă situație, de exemplu **Z**, cei doi indivizi (țări) pot câștiga utilitate schimbând cele două bunuri între ei în diferite proporții. În punctul Z individul (țara) „A" are abundență din bunul '1' şi raritate din bunul '2'. În consecință, el va evalua mai mult bunul '2' comparativ cu '1' şi va fi dispus să schimbe o cantitate mai mare de '1', $\mathbf{(X_1\text{-}X_3)}$ pentru una mai mică din '2', $\mathbf{(Y_1\text{-}Y_2)}$. Aceasta pentru că curba de indiferență A_1 este aproape **„orizontală"** în Z. Pe de altă parte, în punctul Z, individul (țara) „B" are o abundență de '2' şi o raritate de '1'. În consecință, el va evalua mai mult bunul '1' comparativ cu '2' şi va fi dispus să schimbe o cantitate mai mare de '2', $\mathbf{(Y_1\text{-}Y_3)}$ pentru una mai mică de '1', $\mathbf{(X_1\text{-}X_2)}$. Aceasta pentru că curba de indiferență B_2 este aproape **„verticală"** în Z.

Dacă întâlnirea celor doi indivizi (țări) se va realiza mai departe de **OA**, de pildă în punctul **G**, avantajul lui **„A"** tinde spre **maxim**, iar al lui „B" spre minim. Invers, dacă întâlnirea celor doi indivizi (țări) se va realiza mai departe de **OB**, de pildă în punctul **E**, avantajul lui **„B"** tinde spre **maxim**, iar al lui „A" spre minim. **[**$\mathbf{(X_1\text{-}X_2 \neq Y_1\text{-}Y_2)}$ şi $\mathbf{(X_1\text{-}X_3 \neq Y_1\text{-}Y_3)}$**]**.

DEZAVANTAJUL COMPARATIV reprezintă **inferioritatea pe care o are o țară în comerțul internațional, dacă produce o marfă la un cost unitar național mai mare decât în țara parteneră. Sau, pe baza aceluiaşi consum total de resurse, obține o cantitate mai mică de mărfuri decât țara parteneră.**

DEZAVANTAJUL COMPETITIV reprezintă **deficitul monetar al încasărilor din export sub plățile pentru import ale unei țări. Dezavantajul competitiv poate fi exprimat şi în unități fizice. Dacă, de exemplu, 1 tonă marfă exportată se schimbă pe mai puțin de 1 tonă marfă importată.**

ECUAȚIA SCHIMBULUI INTERNAȚIONAL. A fost fundamentată de economistul clasic englez **John Stuart Mill (1806–1873)**, în lucrarea ***Principles of Political Economy*** (1848), în termenii următori: **„Produsul unei țări se schimbă pentru produsul altor țări la asemenea valori încât exporturile sale să poată plăti integral importurile. Această LEGE A VALORILOR INTERNAȚIONALE** (vezi) – apreciază John Stuart Mill – **este o extensiune a legii generale a valorii, pe care noi o denumim Ecuația Ofertei şi Cererii. Am văzut că valoarea unei mărfi se modifică astfel încât să aducă cererea exact la acelaşi nivel cu oferta"**[3087] (s. ns.). Mai departe, clasicul englez susține că **„Oferta de export a unei țări este identică cu cererea sa de import"**[3088].

FRONTIERA POSIBILITĂȚILOR DE PRODUCȚIE (FPP) desemnează cantitățile maxime ce pot fi produse (din toate bunurile) la un moment dat (sau perioadă) într-o economie pe baza resurselor, tehnologiilor şi eficienței de care dispune[3089]**. Totodată, FPP oferă gama (meniul) posibilităților de alegere ale societății la un moment între cantitățile şi structura produselor pe care le poate produce. Prin urmare, se pot „desemna" anumite „scenarii" menite să conducă spre optimizarea economiei (obținerea maximului de utilități cu consumul minim al resurselor).**

➤ **<u>Dacă diferitele combinații posibile ale volumului şi structurii producției se situează PE curba frontierelor posibilităților de producție, economia şi societatea respectivă obțin maximum de eficiență şi volumul maxim de utilități posibil în condițiile respective concrete</u>.**

În această situație, **orice încercare de a spori volumul dintr-un anumit bun conduce automat la reducerea volumului altui bun sau a altora, de aşa manieră încât**

3087 John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 183. ***„The Equation of International demand … may be concisely stated as follows. The produce of a country exchanges for the produce of other countries, as such values as are required in order that the whole of her exports may exactly pay for the whole of her imports. This law of International Values is but an extension of the more general law of value, which we called the Equation of Supply and Demand. We have seen that the value of a commodity always adjusts itself as to bring the demand to the exact level of the supply"*** (După Roger Backhouse, *Economists and the Economy*, 2nd edition, Editura Transaction Publishers, New Brunswich, U.S.A., 1994, p. 77).

3088 Ion Pohoață, *op. cit.*, p. 160.

3089 *„The* **production-possibility frontier** *(or PPF) shows the maximum amounts of production that can be obtained by an economy, given its technological knowledge and quantity of inputs available. The PPF represents the menu of choices available to society"* (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 10). **Frontiera posibilităților de producție a fost introdusă în anul 1930 de către austriacul GOTTFRIED HABERLER (1900–1995)**, sub denumirea de **„production substitution curve"** (*The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. 3, p. 581).

volumul total al producției scade[3090]. O astfel de situație conduce spre un **echilibru optim similar cu cel de tip paretian**.

Frontiera posibilităților de producție (FPP) a fost introdusă de economistul american **Paul Anthony Samuelson (n. 1915),** care, simplificând foarte mult, presupunea că în societate s-ar produce numai două bunuri: **unt**[3091] și **tunuri**[3092]. Folosirea deplină a resurselor rare înseamnă că societatea trebuie să aleagă între mai mult unt sau mai multe tunuri.

Cantitatea de unt susceptibilă de a fi produsă în societate într-un an va fi limitată la un oarecare nivel (acest maximum depinde exact de resursele cantitative și calitative ale economiei și este în funcție de eficacitatea tehnologică cu care ele sunt utilizate).

Presupunem că **5 milioane tone de unt** reprezintă **cantitatea maximă** susceptibilă de a fi produsă de o țară, pe seama resurselor sale disponibile și a gradului de progres al tehnologiilor disponibile. De asemenea, presupunem că, producând această cantitate de unt, ea nu va mai putea produce tunuri.

Se poate presupune și că 100% din resursele societății să fie, din contră, consacrate producției de tunuri. Chiar dacă nu va produce unt deloc, societatea nu va putea produce tunuri în cantități nelimitate. Să presupunem că va putea produce maximum **15.000 tunuri**.

Acestea sunt posibilități extreme, între care se pot insera, foarte bine, alte soluții, alte combinații. Dacă țara consimte să sacrifice *puțin unt*, va putea fabrica doar câteva tunuri; dacă acceptă să renunțe la mai mult unt, va putea fabrica mai multe tunuri.

În tabloul de mai jos se pot urmări o serie de posibilități. **F** – reprezintă cazul extrem în care se produce numai unt. **A** – reprezintă extrema opusă în care toate resursele sunt afectate fabricării de tunuri. În intervalul **E, D, C, B,** untul este din ce în ce mai mult abandonat (sacrificat) în schimbul unui număr crescut de tunuri. În intervalul **B, C, D, E,** se produc tot mai puține tunuri și tot mai mult unt.

Totul est judecat aici, ca în cadrul mai general al adepților Economics-ului, în termenii **costului de oportunitate**[3093] și al eforturilor de **optimizare**[3094] a economiei.

Posibilități alternative de producție	**Tunuri mii buc.**	**Unt mii to.**	**Combinații (alternative) posibile**
A	**15**	**0**	**T 15***
B	**14**	**1**	**U 14***
C	**12**	**2**	**N 12***
D	**9**	**3**	**U 9***
E	**5**	**4**	**R 5***
F	**0**	**5**	**I 0***
			0 1 2 3 4 5
			U N T

R e s u r s e l e economice pot fi transferate din producția de unt în producția de tunuri, ceea ce va permite efectiv societății să transforme untul în tunuri. Costul producției de tunuri suplimentare poate fi exprimat în termenii cantității de unt suplimentar la care societatea este obligată să renunțe[3095].

F i e c a r e asterisc reprezintă cu precizie, în grafic, o combinație unt-tunuri, posibilă în condițiile determinate.

3090 ***„Productive efficiency occurs when society cannot increase the output of one good without cutting back on another good. An efficient economy is on its production-possibility frontier"*** (Samuelson, Nordhaus, *Economics*, p. 12).
3091 Untul este denumirea generică pentru **„cheltuielile civile" („civilian spendings")** (*ibidem*, p. 8).
3092 Tunurile reprezintă denumirea generică pentru **„cheltuielile militare" („military spendings")** (*ibidem*, p. 8).
3093 **Costul de oportunitate** poate fi definit (în acest context) prin **volumul unei utilități, de un anumit fel, la care trebuie să se renunțe pentru a obține un anumit volum de o altă utilitate diferită sau pentru a spori volumul altei utilități diferită de aceea la care trebuie renunțat**.
3094 Aici, în sensul de maximizare a rezultatelor de un anumit fel, prin minimizarea eforturilor unitare.
3095 Aici este exprimată, în realitate, categoria costului de oportunitate.

Rezultă că dacă resursele de care dispune societatea nu ar fi rare, ea nu ar fi obligată ca în cazul sporirii cantităţii dintr-un bun, să renunţe, în aceeaşi măsură, la o cantitate din alt bun.

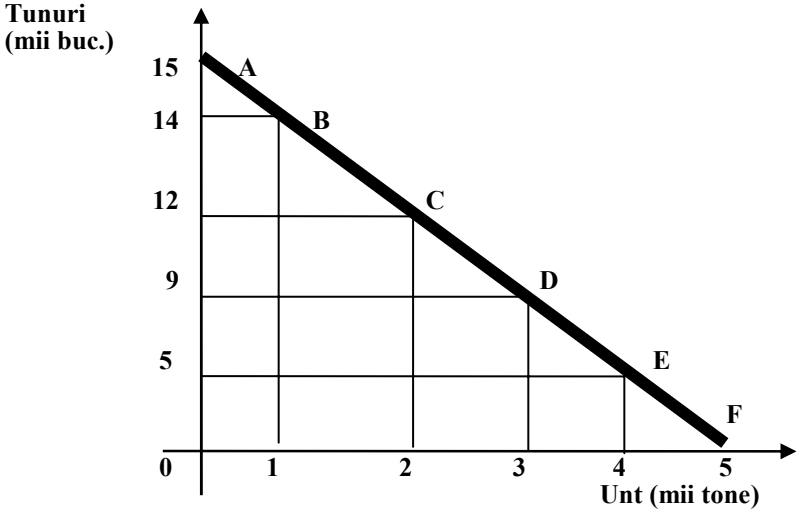

Curba A-F reprezintă **„frontiera posibilităţilor de producţie" (FPP) („Production-Possibility Frontier" (PPF))**[3096] ale societăţii, la un moment dat, cu toate resursele, tehnologiile şi cunoştinţele tehnice de care dispune.

Dacă diferitele combinaţii posibile se situează la stânga şi în interiorul curbei A-F, nivelul eficienţei, volumul de utilităţi realizate şi structura lor sunt suboptime[3097].

"LEGEA VALORILOR INTERNAŢIONALE". A fost fundamentată de economistul clasic englez **John Stuart Mill (1806–1873)**, în lucrarea ***Principles of Political Economy* (1848)**, astfel: „**Produsele unei ţări –** scria Mill – **se schimbă contra produselor altora de aşa manieră încât totalitatea exporturilor sale acoperă exact totalitatea importurilor. Legea valorilor internaţionale nu este decât o generalizare a legii generale a valorii pe care noi o numim ecuaţia cererii şi ofertei"**[3098].

MULTIPLICATORUL COMERŢULUI EXTERIOR[3099]**.**

Notăm:
Y – venitul naţional al ţării considerate;
C – consumul intern;
S – economiile interne;
Y = C + S
ΔY – modificarea venitului naţional;
ΔC – modificarea consumului intern;
ΔS – modificarea economiilor;
ΔY = ΔC + ΔS
c = C/Y (înclinaţia medie spre consum);
s = S/Y (înclinaţia medie spre economisire);
c + s = 1
c' = **Δ**C/**Δ**Y (înclinaţia marginală spre consum);
s' = **Δ**S/**Δ**Y (înclinaţia marginală spre economisire);
c' + s' = 1
E – exporturile;
I – importurile;

3096 În unele lucrări din România se foloseşte termenul **„graniţa posibilităţilor producţiei"** (Vezi, de exemplu, *Economie politică*, vol. II, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1999).
3097 ***„An efficient economy is on its production-possibility frontier"*** (Samuelson, *Economics*, p. 12).
3098 John Stuart Mill, *Principes d'économie politique et de l'impôt*, p. 592 (reprodus după Daniel Martina, *La pensée économique*, Armand Colin, Paris, 1991, p. 103).
3099 Construirea acestui indicator ne aparţine în integralitatea ei.

Y + I = C + S + E
ΔE – modificarea exporturilor;
ΔI – modificarea importurilor;
ΔY + ΔI = ΔC + ΔS + ΔE
e = E/Y (înclinația medie spre export);
i = I/Y (înclinația medie spre import);
e + i = 1 (în situația de echilibru)
e' = **Δ**E/**Δ**Y (înclinația marginală spre export);
i' = **Δ**I/**Δ**Y (înclinația marginală spre import).
e' + i' = 1 (în situația de echilibru)

Presupunem că **E = I**, situându-ne în „ecuația valorilor internaționale" (vezi John Stuart Mill) și **ΔE = ΔI**. Simplificând prin **Δ**Y, obținem:
ΔE/ΔY = ΔI/ΔY; $\mathbf{M_E = \Delta Y/\Delta E}$; **e' = ΔY/ΔE**; $\mathbf{M_I = \Delta Y/\Delta I}$; **i' = ΔI/ΔY**, de unde:

$\mathbf{M_E = 1/i'}$ adică:

multiplicatorul exportului unei țări (M_E) este egal cu inversul înclinației sale marginale spre import (i').

Similar,

$\mathbf{i' = 1/M_E}$ adică

înclinația marginală spre import a unei țări (i') este invers proporțională cu multiplicatorul exportului său (M_E).

Multiplicatorul comerțului exterior (M_{CE})

$\mathbf{M_{CE} = \Delta Y/T_{TV}}$ pentru că $\mathbf{\Delta Y = M_{CE} * T_{TV}}$ și $\mathbf{M_{CE} = e'/i'}$
sau $\mathbf{M_{CE} = 1/[(1 - c') + (i' - e')]}$[3100]

- reflectă **modificarea venitului național determinată de raportul de schimb extern („Terms of Trade") (T_{TV}) al fiecărei țări**[3101].

OFELIMITATEA. Termenul a fost introdus și fundamentat de către economistul neoclasic italian (franco-elvețian?) **Vilfredo Federico Pareto (1848–1923)**, în lucrarea sa principală ***Manuale di economia politica*** (Milano, 1906). Obiectul de studiu al Economiei politice, considera el, este „**ofelimitatea**"[3102] (din grecescul „opheliomos"), sau, mai exact „**ofelimitatea ponderată", care exprimă „utilitatea ultimei unități obținută dintr-un bun, împărțită la prețul său"**[3103]**.** „**Ofelimitatea** – scria Vilfredo Federico Pareto –, redusă la unitatea dintr-un bun economic adăugată la cantitatea deja folosită, va fi numită **ofelimitate elementară**, care corespunde acestei cantități … Este *final degree of utility* al lui Jevons, *marginal utility* a altor autori englezi, *raritatea* lui Walras, *Grenznutzen* a autorilor germani, *Werth des letzen Atoms* a lui Gossen … Adăugând ofelimitatea elementară a primei cantități la cea de a doua etc., se obține **ofelimitatea totală**"[3104]. Prin această noțiune el dorea să înlocuiască „utilitatea", apreciată ca „o convenție de natură subiectivă". Dar, legând ofelimitatea de raritate (la fel ca **Léon Walras (1834–1910)**) el nu reușește să se îndepărteze

3100 Alain Geledan, ***Histoire des pensées économiques***, vol. I, 2ème édition, Editura Sirey, Paris 1993, p. 385.
3101 **M_{CE} este supraunitar când E > I (sau T_{TV} > 1) și subunitar când E < I (sau T_{TV} < 1). Când M_{CE} este supraunitar, comerțul exterior sporește venitul național (și venitul național net va fi mai mare decât venitul intern net, $Y_{NN} > Y_{IN}$). Când M_{CE} este subunitar, comerțul exterior micșorează venitul național (și venitul național net va fi mai mic decât venitul intern net, $Y_{NN} < Y_{IN}$). Totdeauna $Y_{NN} = Y_{IN} \pm E_N$; unde $E_N = E - I$.**
3102 Vilfredo Pareto considera că termenul de „**ofelimitate**" era o modalitate convenabilă de a exprima satisfacția derivată din folosirea bunurilor, fără a fi nevoie de măsurarea ei.
3103 ***„l'utilité de la dernière unité acquise d'un bien, divisée par son prix"*** (Karl Pribram, *op. cit.*, p. 314).
3104 *„L'ophélimité – scria Pareto – réduite à l'unité d'un bien économique ajoutée à la quantité dont a déjà joui, sera nommée **l'ophélimité élémentaire** qui corresponde à cette quantité ... C'est le final degree of utility de Jevons, la marginal utility d'autres auteurs anglais, la rareté de Walras, le Grenznutzen des auteurs allemands, le Werth des letzen Atoms de Gossen ... En ajoutant l'ophélimité élémentaire de la première portion à celle de la deuxième etc., on a **l'ophélimité totale**"* (Vilfredo Pareto, ***Curs de Economie politică***, 1896). (După Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques*, vol. I. *Les fondateurs,* 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 189).

prea mult – după părerea noastră – de modelul neoclasic, în care utilitatea depindea de intensitatea nevoii şi de cantitatea de bunuri consumată.

Punctul de pornire al demersului paretian a fost încercarea de respingere a paradigmei Şcolii Neoclasice, întemeiată pe „utilitatea măsurabilă". Gânditorii de până la el au apreciat că utilitatea bunurilor se poate măsura şi Economia politică avea ca obiectiv esențial tocmai determinarea acesteia.

Spre deosebire de predecesori, neoclasicul elvețian (italiano-francez?) Vilfredo Federico Pareto considera că **ofelimitatea nu** poate fi exprimată prin „**unități cardinale"** (de mărime), adică nu poate fi măsurată, pentru că ea este stabilită pe baze subiective, diferită de la o persoană la alta, **ci** prin „**numerale ordinale",** adică în sensul stabilirii unor ordine de mărime între diferite utilități şi de la o persoană la alta (prima, a doua, a treia etc.). El considera că, chiar dacă utilitatea nu poate fi măsurată, „o noțiune de natură ordinală" este suficientă pentru a construi teoria echilibrului economic.

Demersul său metodologic este similar cu al lui **Adam Smith (1723–1790)**, centrat pe „homo oeconomicus". După părerea lui Pareto „**societatea umană poate fi considerată ca un uriaş ciorchine de molecule care produce, schimbă, consumă şi economiseşte. O parte din aceste operațiuni se desfăşoară într-un climat de liberă concurență, altă parte în condiții de monopol"**[3105]. Fiecare individ şi grup social este stimulat de căutarea maximului de ofelimitate şi aceasta conduce societatea spre echilibru.

OPTIMUL PARETIAN. Contribuția esențială a lui Pareto la dezvoltarea gândirii economice poate fi sintetizată astfel: „**Există, de asemenea, în marginalism, o teorie a echilibrului economic. Prezentă în intențiile lui Jevons şi Walras, care evidențiau avantajele concurenței în procesul maximizării utilității individuale obținută prin schimb, ea este precizată de Pareto. Optimul lui Pareto trimite la o asemenea distribuție a bunurilor între indivizi, astfel încât orice sporire a satisfacției unui consumator înseamnă diminuarea satisfacției cel puțin a unui alt consumator; concurența producătorilor şi alegerea consumatorilor permit, după Pareto, atingerea unui astfel de optim"**[3106]**.**

Pareto este cunoscut astăzi pentru ceea ce literatura economică consemnează sub denumirea **„echilibrul consumatorului".** Originalitatea gândirii lui constă în aceea că „**noțiunea lui de eficiență sau optimalitate era independentă față de orice organizare instituțională şi față de orice considerente ale distribuției bogăției în societate"**[3107]**. El a demonstrat egalitatea dintre rata marginală de substituire a bunurilor-marfă şi prețul acestora**.

La început, Vilfredo Pareto a declarat că trebuie renunțat la considerarea utilității ca o mărime măsurabilă. În ciuda acestui fapt, fiecare individ poate alege rațional – aprecia el – cantitățile din bunurile de care are nevoie. Consumatorul ştie care combinație de bunuri este mai avantajoasă (în comparație cu alta) sau dacă cele două combinații sunt indiferente (îi aduc acelaşi volum de utilitate). Deci, se poate afirma că, la nivelul existent al prețurilor, consumatorul achiziționează – în structură şi cantitate – bunurile care constituie pentru el combinația cea mai avantajoasă.

În scopul maximizării ofelimității obținută prin consumarea (în diferite proporții) a două bunuri oarecare, consumatorul va proceda la înlocuirea unei cantități $\mathbf{Q_1}$ din bunul **'1'** cu o cantitate $\mathbf{Q_2}$ din bunul **'2'**, cu condiția ca expresia monetară a lui $\mathbf{Q_2}$ să fie mai mică decât aceea a lui $\mathbf{Q_1}$, adică:

$$P_1 * Q_2 < P_1 * Q_1 \quad \text{şi} \quad Q_2/Q_1 < P_1/P_2 \quad \text{sau} \quad U_{m2}/P_2 > U_{m1}/P_1$$

3105 După *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 801.

3106 *„Il y a aussi, dans le marginalisme* ***une théorie de l'optimum économique****. Présente dans les intentions de Jevons et de Walras, qui faisaient reposer les avantages de la concurrence sur les processus de maximisation de l'utilité individuelle sous-jacente à l'échange, elle s'est précisée avec Pareto.* ***L'optimum de Pareto*** *renvoie à l'appréciation d'une distribution des biens entre les individus, telle que tout accroissement de la satisfaction de l'un des consommateurs se traduirait par une diminution de la satisfaction d'au moins un des autres consommateurs; la concurrence des producteurs et le libre choix des consommateurs permettent, selon Pareto, d'atteindre un tel optimum. L'appréciation de la concurrence repose désormais sur l'efficacité du système productif dans la satisfaction des besoins".* Vezi *Panorama des sciences humaines*, Gallimard, Paris, 1963 (Citat după Alain Geledan, *Histoire des pensées économiques,* vol. I. *Les fondateurs*, 2-e éd., Dalloz, Paris, 1993, p. 186).

3107 **„his notion of efficiency or optimality was independent of all institutional arrangements and of all distributional considerations"** (După *The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. IV, p. 806).

unde Q_2/Q_1 – „**rata marginală de substituire**”[3108] a lui **‘1’** prin **‘2’**.

Cu alte cuvinte, consumatorul va înlocui bunul **‘1’** cu **‘2’**, numai atât timp cât rata marginală de substituire a lui **‘1’** prin **‘2’** este inferioară raportului dintre prețul lui **‘1’** şi cel al lui **‘2’**. Prin această operație el câştigă ofelimitate suplimentară.

Când $Q_2/Q_1 = P_1/P_2$ consumatorul ajunge la starea de „indiferență” (ofelimitatea obținută prin consumarea, în proporțiile determinate, a celor două bunuri este maximă) şi se realizează echilibrul. În acel moment raportul dintre utilitățile celor două bunuri este egal cu raportul dintre prețurile lor. Dacă, de exemplu, se înlocuieşte **1** unitate din **‘1’** cu **2** unități din **‘2’**, înseamnă că utilitatea bunului **‘1’** este de două ori mai mare decât a lui **‘2’**. **Rata marginală de substituire a lui ‘1’ prin ‘2’ este egală cu raportul dintre utilitățile marginale ale celor două bunuri**.

$$Q_1/Q_2 = U_{m2}/U_{m1}$$

Avantajul acestei exprimări constă în aceea că realizarea echilibrului consumatorului nu mai impune măsurarea utilității marginale a bunurilor prin **unități cardinale** (1, 2, 3, ... etc.).

Pentru a atinge starea de echilibru, este suficient ca individul să stabilească o ordine determinată între diferitele combinații posibile, după cum acestea îi par mai mult sau mai puțin avantajoase. Este suficient, deci, o **numerotare ordinală** (prima, a doua, a treia, ... etc.). Un asemenea demers teoretic presupune:

1. Prezentarea dorințelor consumatorului, sub forma CURBELE DE INDIFERENȚĂ. Acestea reprezintă ***diferitele combinații posibile a două sau mai multe bunuri, care procură consumatorului o utilitate totală identică, adică acelaşi grad de satisfacție*. Pentru simplificare, presupunem un consumator care are de ales între două bunuri** (‘1’ **şi** ‘2’**) substituibile între ele. Cantitățile consumate sunt** q_1**, respectiv** q_2**. Funcția utilității totale şi constante a consumatorului – presupusă continuă şi derivabilă – devine:**

$$U_T = f(Q_1,Q_2)$$

Între diferitele „combinații” (cupluri) Q_1 şi Q_2 – care oferă aceeaşi utilitate – consumatorul este indiferent.

Pentru ilustrare prezentăm un exemplu:

Q_1	Q_2	Suprafața de indiferență	
1	10	punctul C	Curba de indiferență (I_1)
2	6	punctul D	
8	2	punctul E	
Q_1	Q_2	Suprafața de indiferență	
2,5	10	punctul F	Curba de indiferență (I_2)
4	6	punctul G	
8	4	punctul H	

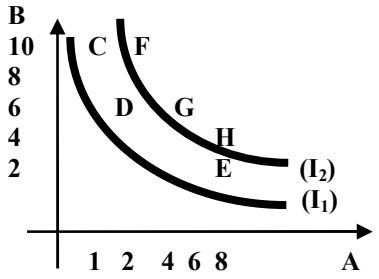

Caracteristicile curbelor de indiferență sunt următoarele:

a. Toate bunurile sunt economice. Aceasta înseamnă că utilitatea marginală, chiar descrescătoare, este totdeauna pozitivă. Astfel, o curbă de indiferență situată deasupra alteia, corespunde unei combinații preferate, căci în fiecare punct ea presupune o cantitate mai mare dintr-un bun, celălalt fiind identic. De exemplu, punctele C şi F au aceeaşi ordonată (10), dar abscise diferite (1;2;5); E şi H au aceeaşi abscisă (8), dar ordonate diferite (2;4).

b. Pentru un individ rațional, curbele de indiferență nu se pot intersecta. Aceasta rezultă din postulatul de tranzitivitate al preferințelor, adică dacă **‘1’ > ‘2’** şi **‘2’ > ‘3’ ⇒ ‘1’ > ‘3’** (unde **⇒ rezultă**, iar **>** indică **preferința**).

3108 **Rata marginală de substituire reprezintă cantitatea suplimentară din bunul ‘2’ necesară pentru a înlocui reducerea cu o unitate a cantității din bunul ‘1’ astfel ca volumul total de utilitate să rămână constant sau chiar să crească (în condiții determinate).**

c. În **mod normal, curba de indiferență este descrescătoare, adică are o înclinație negativă**. Ea descreşte de la stânga spre dreapta, adică o cantitate mare din bunul '1' şi una mică din bunul '2' furnizează aceeaşi satisfacție ca o cantitate mai mare din '2' şi una mai mică din '1'.

2. Prezentarea limitelor resurselor consumatorului, sub forma LINIEI BUGETULUI. Obiectivul fiecărui consumator este maximizarea utilității pe care o poate obține cu veniturile de care dispune. Pentru aceasta, el confruntă preferințele sale pentru diferitele bunuri (curbele de indiferență) cu cantitatea resurselor de care dispune[3109].

Presupunem că venitul total al consumatorului este **Y = 400 u.m**., prețul unitar al lui **'1'**, P_1 **= 40 u.m**., iar al lui **'2'**, P_2 **= 20 u.m**. Dacă individul foloseşte integral venitul pentru a cumpăra bunul '1', el va avea $Q_1 = 400/40 = 10$ unități (fie punctul A). Dacă-şi va consacra integral veniturile cumpărării bunului '2' va obține $Q_2 = 400/20 = 20$ unități (fie punctul **B**). Pe dreapta **AB** se obține **locul geometric** al tuturor combinațiilor posibile Q_1 şi Q_2, care satisfac restricția bugetară (adică epuizează venitul).

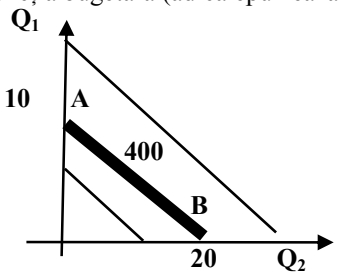

Consumatorul nu poate cumpăra combinații situate la dreapta liniei **AB**, deoarece cheltuielile ar fi superioare veniturilor de care dispune. El nu poate cumpăra nici combinații aflate la stânga liniei **AB**, pentru că i-ar rămâne venituri necheltuite.

Dreapta **AB** reprezintă linia posibilităților de substituire a bunurilor **'1'** şi **'2'** între ele. Dacă se modifică nivelul veniturilor, se pot obține alte drepte ale bugetului, paralele cu cea inițială (cu condiția ca prețurile să rămână nemodificate). Dacă veniturile cresc, linia bugetului se va situa la dreapta celei inițiale; dacă se reduc, la stânga ei.

Ecuația dreptei bugetului este următoarea:

$Y = P_1 * Q_1 + P_2 * Q_2$, iar din relația $Q_1/Q_2 = P_2/P_1$ rezultă
$Q_1/Q_2 = 10/20 = P_2/P_1 = 20/40 = 1/2$

În fiecare punct de pe dreapta bugetului **raportul dintre cantitățile cedate din bunul '1' şi cele primite din bunul '2' este constant şi este egal cu raportul invers al prețurilor celor două bunuri**. Aceasta înseamnă că, de fiecare dată, **1** unitate din bunul **'1'** se va schimba pe **2** unități din bunul **'2'**. Rata marginală de substituire a lui **'1'** prin **'2'** este **1** la **2**. Adică, pentru a obține aceeaşi ofelimitate, individul trebuie să consume **2** unități din bunul **'2'** pentru fiecare unitate din bunul **'1'**. În aceste proporții, combinațiile Q_1/Q_2 se situează pe curba de indiferență (cu condiția ca utilitățile individuale şi prețurile unitare ale celor două bunuri să rămână constante).

3. Combinarea celor două instrumente permite determinarea ECHILIBRULUI CONSUMATORULUI. Cu ajutorul curbelor de indiferență şi dreptelor bugetului se poate determina **poziția de echilibru a consumatorului**, adică situația în care el obține maximum de ofelimitate (utilitate).

3109 Prezentăm aici **„Legea lui Pareto": log N = log A + m log x**; unde: **N – numărul persoanelor cu venituri superioare lui x; A, m – constante.**

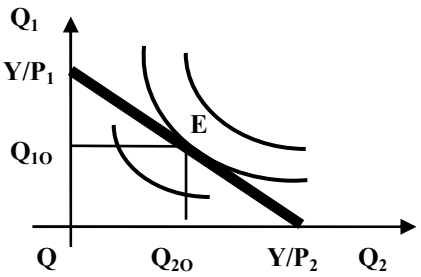

Combinația care asigură optimul consumatorului este situată în punctul de tangență dintre dreapta bugetului şi una dintre curbele de indiferență (E). În acest punct, consumatorul foloseşte cantitatea Q_{1O} din bunul **'1'** şi Q_{2O} din bunul **'2'**.

Condițiile relative ale optimului consumatorului se pot rezuma astfel:

$$Q_1/Q_2 = P_2/P_1 = Um_1/Um_2 = -\Delta'2'/\Delta'1'$$

Rata de schimb	=	Raportul invers al prețurilor	=	Raportul invers al utilităților marginale	=	Rata marginală de substituire

Condiția optimului consumatorului: $Um_1/P_1 = Um_2/P_2$

Constrângerile bugetare — Adaptarea consumatorului în funcție de raportul dintre utilitatea bunurilor şi prețuri

Um_1 şi Um_2 – utilitatea marginală a bunurilor '1' şi '2'.

Asemenea progres, în formalizarea sistemului neoclasic, i-a permis lui Vilfredo Pareto să realizeze o descoperire importantă. Presupunem, afirmă el, că prin intermediul concurenței perfecte se realizează o anumită distribuție a bunurilor între indivizi. Să ne imaginăm că se produce o mică schimbare în această distribuție. Este posibil să se demonstreze că o asemenea schimbare (de mică amplitudine) **este, inevitabil, dezavantajoasă cel puțin pentru un individ**. Sau, se poate arăta că o modificare (oricât de mică) în distribuția bunurilor **nu oferă satisfacții egale sau superioare tuturor indivizilor simultan**.

☛ **"Noi spunem** – afirma Vilfredo Pareto – **că membrii unei colectivități obțin, într-o oarecare situație, maximum de ofelimitate, când este imposibil să găsească un mijloc de a se depărta foarte puțin de această poziție, fără ca ofelimitatea fiecărui individ al colectivității să crească sau să scadă. Adică, o deplasare, oricât de mică, de la această poziție determină, inevitabil, creşterea ofelimității unor indivizi şi diminuarea ofelimității altora"**[3110]. Acesta este – după părerea lui Pareto – starea de **ECHILIBRU GENERAL**. Acesta este **„OPTIMUL LUI PARETO".**

Într-o asemenea situație, consideră el, fiecare consumator va cumpăra cantitățile din acele bunuri (necesare) pentru care raportul dintre utilitățile lor marginale va fi egal cu raportul dintre prețurile lor. Dacă nu se schimbă prețurile şi cantitățile bunurilor cumpărate, rezultă că este imposibil ca satisfacțiile obținute de un consumator să crească fără diminuarea corespunzătoare a volumului de utilitate obținut de unul sau mai mulți alți consumatori. De exemplu, **consumatorul I este avantajat** dacă, pentru o unitate din bunul '1', obține o

3110 „***Nous dirons que les membres d'une collectivité jouissent, dans une certain position, du maximum d'ophélimité, quand il est impossible de trouver un moyen de s'éloigner très peu de cette position, de telle sorte que l'ophélimité dont jouit des individus de cette collectivité augmente ou diminue. C'est-à-dire que tout petit déplacement à partir de cette position a nécessairement pour effet d'augmenter l'ophélimité dont jouissent certains individus, et de diminuer celle dont jouissent d'autres ...***" (După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 519–520).

cantitate din '2' superioară raportului existent între prețurile celor două bunuri. Dar, prin această operație, **consumatorul II este dezavantajat** deoarece primește, pentru o unitate din bunul '2', o cantitate din '1' inferioară raportului existent între prețurile celor două bunuri. Câştigul unui consumator este egal cu pierderea celuilalt (sau celorlalți).

Se poate demonstra – totodată – că o întreprindere folosește normal o cantitate dintr-un factor de producție oarecare, dacă produsul marginal al acestuia este egal cu prețul său. În acest caz, profitul întreprinderii va fi maxim. Deoarece nu există decât un singur preț pentru același factor de producție, produsul său marginal în două ramuri diferite este egal, afirmă Pareto. Dacă notăm prin Q_1 şi Q_2 cantitățile suplimentare din cele două bunuri obținute prin adăugarea unei unități de factor, şi prin P_1 şi P_2 prețurilor bunurilor, vom avea:

$$\mathbf{Q_1 * P_1 = Q_2 * P_2} \quad \text{sau} \quad \mathbf{Q_2/Q_1 = P_1/P_2}$$

Expresia $\mathbf{Q_2/Q_1}$ reprezintă rata marginală de substituire a lui '2' prin '1' (cantitatea suplimentară din bunul '2', care se poate obține renunțând la producerea unei unități din bunul '1'). Dacă se deplasează o unitate din factorul analizat de la o ramură la alta (pe baza ratei marginale de substituire) şi dacă se schimbă corespunzător cantitățile consumate de individ din cele două bunuri (în funcție de modificările intervenite în producție), consumatorul pierde o satisfacție egală cu $\mathbf{Um_1 * Q_1}$ şi câştigă una egală cu $\mathbf{Um_2 * Q_2}$. Cum:

$$\mathbf{Q_2/Q_1 = P_1/P_2} \quad \text{şi} \quad \mathbf{Um_1/Um_2 = P_1/P_2} \quad \text{rezultă:}$$
$$\mathbf{Q_2/Q_1 = Um_1/Um_2} \quad \text{sau} \quad \mathbf{Um_2 * Q_2 = Um_1 * Q_1}$$

Aceasta înseamnă că nu poate creşte satisfacția obținută de consumator prin deplasarea unui factor de la o ramură la alta şi nici prin modificarea corespunzătoare a cantităților de bunuri obținute (pentru că produsul marginal al factorului respectiv este același în cele două ramuri). Dar, oare, nu este posibil ca prin deplasarea simultană a doi factori de producție în sens invers (mai mult capital şi mai puțină muncă în '1', mai puțin capital şi mai multă muncă în '2') să sporească cantitatea produsă într-o ramură, fără a modifica volumul în cealaltă? Considerăm doi factori, cu același preț, aceeași productivitate marginală şi rată marginală de substituire egală. Deplasând o unitate a factorului I din ramura '1' în '2', se pierde Q_1 de '1' şi se câştigă Q_2 de '2'. Pentru a recupera cantitatea pierdută din '1' trebuie deplasată o unitate din factorul II din '2' în '1'.

Dar această deplasare atrage pierderea Q_2 de '2', egală cu pierderea anterioară Q_1 de '1'. Noua situație creată este identică cu cea inițială. Pareto concluzionează „nu este posibil, cu aceleaşi resurse, să se producă mai mult într-o ramură, decât prin diminuarea corespunzătoare a producției în altă ramură"[3111]. Acesta este „**OPTIMUL LUI PARETO".** Raționamentul paretian poate fi acceptat într-o economie în care resursele sunt utilizate integral, iar proporțiile se stabilesc prin concurență perfectă.

Dinamica gândirii lui Vilfredo Pareto este următoarea:

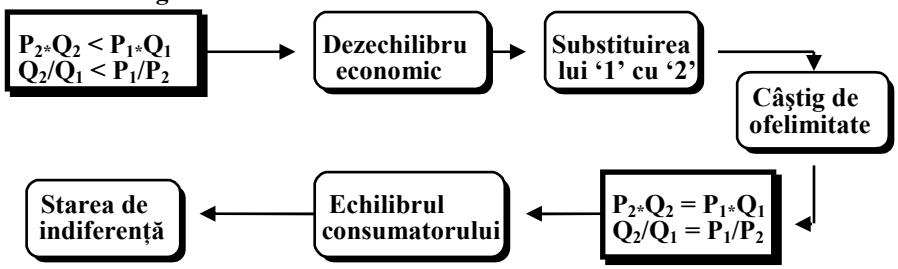

RAPORTUL DE SCHIMB („TERMS OF TRADE") este calculat prin raportarea valorii exportului la valoarea importului. Acest indicator a fost fundamentat de economistul clasic englez **John Stuart Mill (1806–1873)**, în lucrarea sa principală ***Principles***

3111 După Henri Denis, *Histoire de la pensée économique,* PUF, 7ème édition, Paris, 1983, p. 522. **Starea de echilibru a consumatorului rațional („Optimul paretian")** poate fi exprimată şi astfel: $\mathbf{U_{m1} * P_2 = U_{m2} * P_1}$, iar **dezechilibrul (preferința pentru bunul '1' față de '2'),** prin relația $\mathbf{U_{m1} * P_2 > U_{m2} * P_1}$.

of Political Economy (1848). **Raportul de schimb valoric („Terms of Trade")** poate fi determinat şi cu ajutorul indicilor prețurilor pentru export şi – respectiv – import, pentru perioade diferite. **1.** Dacă pentru o țară indicele prețurilor de export are o dinamică mai rapidă decât indicele prețurilor de import, țara respectivă îşi va îmbunătăți (în timp) raportul de schimb. **2.** Dacă, în timp, dinamica indicelui prețurilor de export este egală cu aceea a indicelui prețurilor la import, raportul de schimb rămâne constant. **3.** Dacă dinamica indicelui prețurilor pentru import este mai mare decât dinamica indicelui prețurilor la export, raportul de schimb al țării respective se înrăutățeşte în timp.

Raportul de schimb poate fi determinat şi cantitativ. În acest caz, cantitatea de marfă exportată (exprimată în unități fizice) se împarte la cantitatea de marfă importată (exprimată în unități fizice). Făcând abstracție de structura sortimentală a cantităților exportate, respectiv importate, dacă raportul de schimb este supraunitar, comerțul exterior este nerentabil. Cu cât raportul de schimb se depărtează mai mult de 1, cu atât comerțul exterior este mai eficient. Dacă raportul de schimb este egal cu 1, comerțul exterior este echilibrat. Dacă raportul de schimb este subunitar, comerțul exterior este rentabil. Cu cât raportul de schimb se apropie mai mult de 0, cu atât comerțul exterior este mai eficient.

RATA MARGINALĂ DE SUBSTITUIRE reprezintă **cantitatea suplimentară din factorul de producție '2' necesară pentru a înlocui reducerea cu o unitate a cantității din factorul '1' astfel ca volumul total de utilitate produsă să rămână constant, sau să crească**.

RATA MARGINALĂ DE TRANSFORMARE (RMT)[3112] reprezintă **raportul dintre costurile de oportunitate al fiecărei mărfi în termenii celeilalte. Acest raport determină şi pantele curbei frontierelor posibilităților de producție (FPP), respectiv ale curbei frontierelor posibilităților de consum (FPC) din fiecare țară, înainte de specializare şi participarea la schimbul internațional şi după specializare şi schimbul internațional.**

SISTEMUL PROTECȚIEI VAMALE LA IMPORT

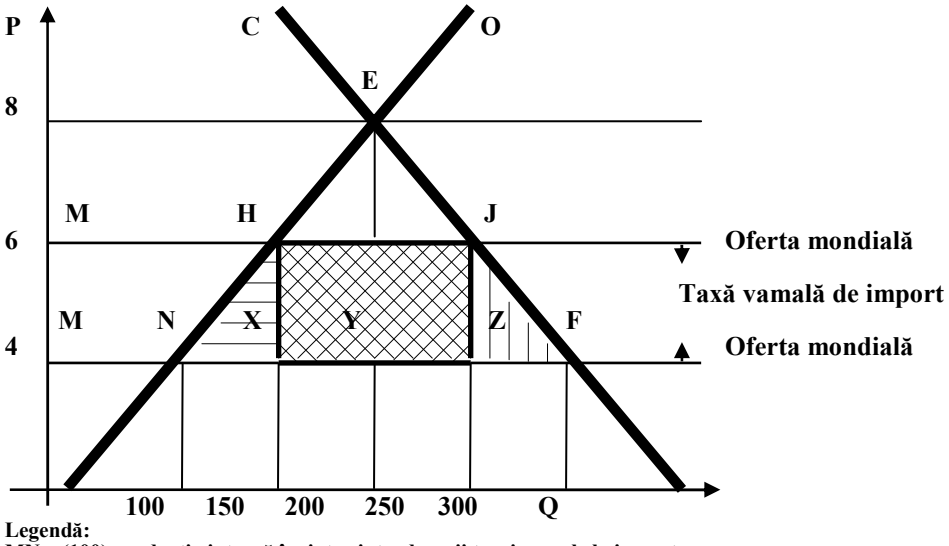

Legendă:
MN – (100) producția internă înaintea introducerii taxei vamale la import;
MH – (150) producția internă după introducerea taxei vamale la import;
NF – (200) importul înaintea introducerii taxei vamale la import;
HJ – (100) importul după introducerea taxei vamale la import;
NX – (50) creşterea producției interne după introducerea taxei vamale;
FZ – (50) scăderea importului după introducerea taxei vamale de import;
Y – venitul încasat de stat prin introducerea taxei vamale de import;
E – echilibrul dintre cererea totală internă şi oferta totală;

3112 ***„Les coûts d'opportunité sont reflétés par la pente (en valeur absolue) de la frontière de production, appelée également le taux marginal de transformation"*** (Jean-Louis Mucchielli, ***Économie internationale***, Éditions Dalloz, Paris, 1990, p. 13).

8 – preţul pe piaţa internă al mărfii care face obiectul importului;
6 – preţul mărfii importate după introducerea taxei de import (4 + 2);
4 – preţul extern al mărfii importate înaintea introducerii protecţiei.

SURPLUSUL CONSUMATORULUI reprezintă diferenţa pozitivă dintre aprecierea subiectivă (mai mare) pe care cumpărătorul o acordă utilităţii cumpărate şi preţul plătit pentru a o obţine (mai mic). Noţiunea **„surplusul consumatorului”**[3113] a fost introdusă în teoria economică de economistul neoclasic englez **Alfred Marshall (1842–1924),** în lucrarea sa fundamentală ***Principles of Economics* (1890).** Apariţia surplusului consumatorului este explicată în interiorul teoriei neoclasice cu privire la schimbul de bunuri. Conform aceste paradigme, **pentru ca schimbul să aibă loc el trebuie să fie deopotrivă avantajos pentru cei doi parteneri.** Pentru cumpărător câştigul reprezintă diferenţa pozitivă dintre aprecierea mai mare pe care el o dă utilităţii primite, în comparaţie cu preţul plătit pentru a o obţine**. În toate cazurile cumpărătorul apreciază că utilitatea pe care a obţinut-o este mai mare decât preţul plătit pentru ea. Dacă preţul ar fi egal cu utilitatea cumpărată cererea s-ar anula, iar schimbul ar înceta.** Această diferenţă de apreciere subiectivă este denumită de Alfred Marshall, **„surplusul consumatorului”. „Surplusul de pret pe care el (consumatorul – n. ns.) ar fi dispus să-l plătească pentru un bun, peste cel pe care îl plăteşte efectiv, este măsura efectivă a acestui surplus de satisfacţie. El poate fi numit** *surplusul consumatorului*”[3114] **.**

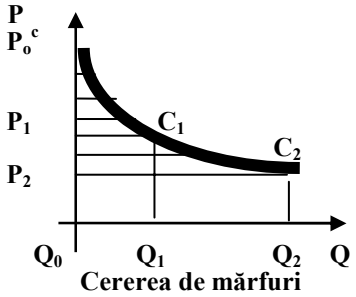

Cererea de mărfuri

$P_oC_1P_1$ - „surplusul consumatorului”
Q - cantitatea de bunuri
P - preţul unitar

P_0^c este nivelul preţului la care cererea devine nulă. Cumpărătorul ar fi dispus să plătească preţuri superioare lui **P_1** pentru cantităţile **$Q_0 – Q_1$**. Dacă preţul scade de la **P_1** la **P_2**, surplusul consumatorului creşte cu porţiunea **$P_1C_1C_2P_2$**.

SURPLUSUL PRODUCĂTORULUI. Şi această noţiune a fost fundamentată şi introdusă în teoria economică de **Alfred Marshall.** Pentru a evidenţia această noţiune, el a pornit de la legea randamentelor descrescânde. Ideea centrală pe care a dezvoltat-o a fost aceea că resursele sunt atrase în producţie şi folosite în raport invers cu eficienţa lor. El a considerat că factorii de producţie se folosesc până la punctul în care „productivitatea marginală” devine egală cu „costul lor marginal”.

Fie o întreprindere, care acţionează în condiţiile concurenţei perfecte şi produce un bun în cantitatea **Q_T**, cu ajutorul a doi factori **x** şi **y**, substituibili între ei după dorinţă. Funcţia producţiei va fi:

$$Q_T = f(x, y)$$

Preţurile unitare ale bunului şi serviciilor factorilor de producţie folosiţi fiind **P_u**, **P_x**, **P_y**, profitul obţinut **(П)** va avea următoarea formulă:

3113 Pentru amănunte, vezi Gheorghe Popescu, *Evoluţia gândirii economice*, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000, p. 770-794; Gheorghe Popescu, *Neoclasicismul economic (Marginalismul)*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, p. 142–180.

3114 *„The excess of the price which he* (the consumer – n. ns.) *would be willing to pay rather than go without the thing, over that which he actually does pay, is the economic measure of this surplus satisfaction. It may be called* **consumer's surplus***”* (Alfred Marshall, *Principles of Economics*, Fifth edition, MacMillan, London, 1907, p. 124). *„L'excédent du prix qu'elle* (une personne – n. ns.) *serait disposée à payer plutôt que de se passer de la chose par rapport au prix qu'elle paie effectivement est la mesure économique de ce surplus de satisfaction. On peut l'appeler* **surplus du consommateur***”* (După Claude Jessua, *Histoire de la théorie économique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, p. 384).

$$\Pi = P_u.Q_T - (P_x.x + P_y.y)$$

Dacă volumul de producție este fix, venitul total **($P_u.Q$)** va fi și el determinat de situația pieței pe care întreprinderea n-o poate influența. În acest caz maximizarea profitului este echivalentă cu minimizarea costului de producție. Problema alegerii tehnicii optime cere determinarea variabilelor x și y, astfel încât funcția costului total să se minimizeze:

$$C_{Tmin} = (P_x.x + P_y.y)_{min} \quad \text{cu condiția} \quad Q_T - f(x,y) = 0$$

La constrângerile tehnice, reprezentate de funcția producției, se asociază **multiplicatorul lui Lagrange**[3115] **(μ)** și se construiește **lagrangianul (L)**:

$$L = P_x.x + P_y.y + \mu[Q_T - f(x,y)]$$

Prin anularea derivatelor parțiale de ordinul I obținem:

$$\Delta L/\Delta x = P_x - \mu\Delta f/\Delta x = 0 \text{ și } \Delta L/\Delta y = P_y - \mu\Delta f/\Delta y = 0$$

De unde rezultă:

$$(\Delta f/\Delta x)/P_x = (\Delta f/\Delta y)/P_y$$

- adică **egalizarea productivităților marginale ale factorilor de producție, ponderate cu prețul unitar al serviciilor oferite de aceştia.**

Se presupune că – pe baza legii randamentelor descrescânde – productivitatea marginală, a fiecărui factor de producție, variază invers proporțional cu cantitatea folosită din el.

Producătorul-vânzător urmăreşte obținerea unui venit în activitatea comercială. Acesta apare când prețul de vânzare este superior costului de producție. Dacă prețul este egal cu costul se opreşte producția și vânzarea. **„Surplusul producătorului" reprezintă diferența pozitivă dintre prețul de vânzare mai mare şi costul de producție mai mic**. El apare atât timp cât „productivitatea marginală" a factorilor de producție este mai mare decât „costul lor marginal". Această situație este prezentă la producătorii care folosesc factori mai eficienți decât cei utilizați de „producătorii marginali".

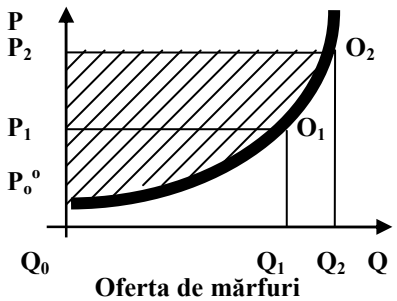

P - Nivelul prețului
Q - Oferta de bunuri
$P_o{}^oO_1P_1$ - „Surplusul producătorului"

$P_0{}^o$ este nivelul prețului la care oferta devine nulă. **P_1** este prețul pieței. Dacă prețul pieței creşte de la **P_1** la **P_2**, renta producătorului se măreşte cu porțiunea **$P_1O_1O_2P_2$**.

3115 **Joseph Louis Lagrange (1736–1813)**, matematician și astronom francez. A pus bazele mecanicii analitice și ale calculului variațiilor, ocupându-se de integrarea ecuațiilor cu derivate parțiale.

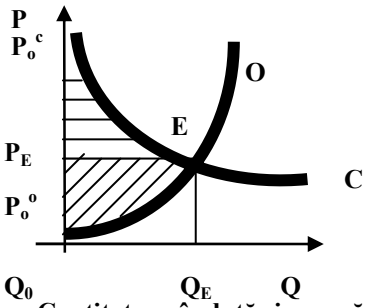

$P_o^cEP_E$ - surplusul consumatorului
$P_o^oEP_E$ - surplusul producătorului
P_E - preţul de echilibru
Q_E - cantitatea de echilibru
O - oferta
C - cererea
P_o^c - preţul la care cererea este „0”
P_o^o - preţul la care oferta este „0”

Dorim să remarcăm aici două, aspecte. „Surplusul (renta) consumatorului” are doar o dimensiune pur subiectivă (diferența pozitivă între aprecierea mai mare a utilității cumpărate şi aprecierea mai mică a prețului plătit pentru a o obține). „Surplusul (renta) producătorului” are, însă, o semnificație mai precisă şi mai obiectivă (ca diferență pozitivă între prețul de vânzare şi costul de producție al mărfii).

Trebuie să precizăm că apariția „rentei” este legată de anumite condiții de monopol, natural sau dobândit şi de un profit suplimentar peste cel mijlociu din economie (vezi David Ricardo şi mai ales K. Marx). În lucrarea sa principală ***Principles of Economics*****,** Marshall vorbeşte de „surplusul” consumatorului şi/sau al producătorului şi nu foloseşte – pentru aceste situații – termenul de „rentă”. Aceasta nu exclude posibilitatea ca, atunci când unul dintre parteneri deține anumite poziții de monopol să nu-şi însuşească şi „rentă”, cuprinsă însă în „surplusul” său (când prețurile pieței se abat de la cele de producție).

Evoluția comerțului mondial în raport cu producția mondială (1950–2000)[3116]

Perioada	Ritmul mediu anual de creştere în %[3117]		
	Producția mondială (r_Q)	Comerțul mondial (r_T)	Coeficientul de devansare ($k = r_T/r_Q$)
1950–1960	1,800	1,980	1,100
1960–1970	6,000	8,500	1,400
1970–1980	4,000	5,000	1,250
1980–1990	2,100	3,900	1,850
1990–2000	2,200	4,180	1,900

Marile tendințe ale comerțului internațional (1960–2000)[3118]

$T_{TV} = V_E/V_I$	TD		TCD		EST		% în total	
Anii	1960	2000	1960	2000	1960	2000	1960	2000
TD	50,1	55,1	14,7	16,2	2,5	1,8	63,7	73,1
TCD	15,1	15,2	4,4	7,8	1,1	0,4	20,6	23,4
EST	2,3	1,8	1,7	0,3	8,1	0,5	15,7	3,5
% în total	67,5	72,1	20,8	24,3	11,7	2,7	100	100

3116 După Colette Nème, *Économie internationale,* 2-ème édition, Éditions Litec, Paris, 1996, p. 8.

3117 Ritmul mediu anual de creştere a fost calculat de noi, după formula: $r = \left(\sqrt[n]{\frac{Qn}{Q0}} - 1\right) * 100$; unde

$Q_n = Q_0(1 + r)^n$. Indicatorii au următoarele semnificații: Q_n – nivelul indicatorului în anul n (ultimul an al perioadei studiate, aici nivelul din anul 2000); Q_0 – nivelul indicatorului în anul 0 (primul an al perioadei luată în calcul, aici nivelul din anul 1950).

3118 După Colette Nème, *Économie internationale,* 2-ème édition, Éditions Litec, Paris, 1996, p. 11.

Legendă:
TD – țări dezvoltate;
TCD – țări în curs de dezvoltare;
EST – fostele țări socialiste;
T_{TV} – raportul de schimb (vezi explicațiile la John Stuart Mill).

<u>Constatări</u>:

1. Țările dezvoltate realizează mai mult de 50% din comerțul mondial între ele.

2. Țările în curs de dezvoltare îşi sporesc ponderea în comerțul mondial, deşi doar o parte din acesta se desfăşoară între ele.

3. Țările foste socialiste şi-au redus continuu ponderea în comerțul mondial, iar schimburile reciproce s-au redus drastic (aproape la „0").

Evoluția raporturilor de schimb relevă următoarele <u>concluzii</u> semnificative:

1. Țările dezvoltate (care şi-au mărit ponderea în comerțul mondial de la 2/3 la 3/4) au trecut de la balanțele comerciale echilibrate la cele excedentare.

2. Țările în curs de dezvoltare au trecut de la balanțele comerciale echilibrate la cele deficitare (deşi ponderea lor în comerțul mondial a crescut). Aceasta semnifică înrăutățirea raporturilor lor de schimb cu țările dezvoltate cu care au cele mai multe schimburi.

3. Țările din Est au trecut de la balanțele comerciale excedentare la cele deficitare. Aceasta semnifică o înrăutățire continuă a raporturilor de schimb, ca urmare a reducerii ponderii lor în comerțul mondial, a diminuării relațiilor economice reciproce şi a sporirii schimburilor cu țările dezvoltate.

RECAPITULAREA UNOR TERMENI CHEIE

1. AVANTAJUL ŞI DEZAVANTAJUL ABSOLUT

Consumul de ore-muncă pentru unitatea de marfă în cele două țări

Mărfuri produse	Țara „A" (Portugalia)			Țara „B" (Anglia)			Prețul unitar (P_i*)
	C	pr'	P_{Ai}	C	pr'	P_{Bi}	
1. Vin	C_{A1} = 80	20	P_{A1} = 96	C_{B1} = 120	20	P_{B1} = 144	P^*_1 = 96
2. Stofă	C_{A2} = 90	10	P_{A2} = 99	C_{B2} = 100	10	P_{B2} = 110	P^*_2 = 110
Total	170			220			

Avantajul absolut al țării „B" = **Costul de producție al mărfii '1' în țara „B" (mai mare)** – **Prețul de import al mărfii '1' din țara „A" (mai mic)**

$$A_{AB} = C_{B1} - P^*_1 \qquad (120 - 96 = +24 \text{ u.m.}, \text{ sau } 120/96 = 1{,}125)$$

Dezavantajul absolut al țării „A" = **Costul de producție al mărfii '2' în țara „A" (mai mic)** – **Prețul de import al mărfii '2' din țara „B" (mai mare)**

$$D_{AA} = C_{A2} - P^*_2 \qquad (90 - 110 = -20 \text{ u.m.}, \text{ sau } 90/110 = 0{,}818)$$

2. AVANTAJELE COMPARATIVE INTERNE

Avantajul intern al țării „B" = **Costul mediu (mai mare) al mărfii pentru care NU se specializează** – **Costul mediu mai mic al mărfii pentru care SE specializează**

$$A_{IB} = (120 - 100) = +20 \text{ ore-muncă/unitatea de marfă (stofă)}$$

Avantajul intern al țării „A”	=	Costul mediu (mai mare) al mărfii pentru care NU se specializează	–	Costul mediu mai mic al mărfii pentru care SE specializează

A_{IA} = (90 – 80) = + 10 ore-muncă/unitatea de marfă (vin)

3. AVANTAJELE ŞI DEZAVANTAJELE COMPARATIVE EXTERNE

Producția totală obținută înainte de specializare

Țările partenere	Mărfurile		Total	Costul de oportunitate	
	‘1’	‘2’	‘1’ + ‘2’	‘2’/‘1’	‘1’/‘2’
Portugalia	1,000	0,889	1,889	0,889/1	1,125/1
Anglia	0,667	0,800	1,467	1,200/1	0,833/1
Total	1,667	1,689	3,356		

Cantitățile de mărfuri produse de fiecare țară, cu consumuri totale egale de factori de producție şi <u>costurile de oportunitate</u> ale unei unități din marfa ‘1’ în termenii mărfii ‘2’ şi invers. Presupunem că inputurile totale de 320 ore-muncă sunt repartizate egal în cele două țări (câte 160 ore-muncă), iar în interiorul acestora sunt repartizate în mod egal pe cele două ramuri de activitate (câte 80 ore-muncă). În termenii costurilor de oportunitate, țara „A” (Portugalia) va obține, pe baza acestor inputuri, 1 unitate de ‘1’ şi 0,889 unități de ‘2’. Similar, țara „B” (Anglia) va putea obține 0,667 unități de ‘1’ şi 0,800 unități de ‘2’. Costul de oportunitate al producerii unei unități suplimentare din ‘1’ va fi 0,889(‘2’/1(’1’) = <u>0,889(‘2’)</u> în țara „A”, respectiv, 0,800(‘2’)/0,667(‘1’) = 1,200(‘2’)[3119] în țara „B”. Costul de oportunitate al producerii unei unități suplimentare de ‘2’ va fi 1(‘1’)/0,889(‘2’) = 1,125(‘1’) în țara „A”, respectiv, 0,667(‘1’)/0,800(‘2’) = <u>0,833(‘1’)</u>[3120] în țara „B”.

Cele două țări consumă cantități egale din aceeaşi factori de producție (au aceleaşi inputuri), dar rezultatele obținute sunt diferite. Țara „A” produce **1** unitate de ‘1’ şi **0,889** unități de ‘2’. Țara B produce **0,667** unități de ‘1’ şi **0,800** unități de ‘2’.

Din acest exemplu rezultă că țara „A” are un **avantaj comparativ** cantitativ față de țara „B” la producția ambelor mărfuri **(1,000/0,667 = 1,500 unități de ‘1’ şi 0,889/0,800 = 1,111 unități de ‘2’)**. Similar, țara „B” are un **dezavantaj comparativ** cantitativ față de țara „A” la producția ambelor mărfuri **(0,667/1,000 = 0,667 unități de ‘1’ şi 0,800/0,889 = 0,900 unități de ‘2’)**.

În concluzie, țara „A” are avantaj comparativ față de țara „B” la ambele mărfuri. Avantajul comparativ al țării „A” față de țara „B” este mai mare la marfa ‘1’, (+ 0,333) decât la marfa ‘2’, (+ 0,089). Dimpotrivă, țara „B” are dezavantaj comparativ față de țara „A” la ambele mărfuri. Dezavantajul comparativ al țării „B” față de țara „A” este mai mare la marfa ‘1’, (– 0,333) decât la marfa ‘2’, (– 0,089).

Țara „A” este mai eficientă decât țara „B” atât timp cât (cu acelaşi consum total de factori de producție (inputuri) ca şi țara „B”) produce cantități mai mari decât țara „B” la ambele mărfuri (în exemplul de mai sus[3121]).

Mai multe aspecte de ordin calitativ ne relevă analiza avantajelor comparative pentru cele două țări şi mărfuri. **Este vorba de avantajele comparative şi nu de avantajele absolute** (care determină dacă schimbul este benefic sau nu vreuneia dintre cele două țări). În exemplul de mai sus **avantajele comparative apar întrucât şi costurile de oportunitate ale fiecărei mărfi în termenii celeilalte sunt diferite de la o țară la alta**.

3119 Aici s-au operat mici rotunjiri pentru a nu denatura, în nici un fel, corelațiile din modelul ricardian inițial.
3120 Aici s-au operat mici rotunjiri pentru a nu denatura, în nici un fel, corelațiile din modelul ricardian inițial.
3121 Celelalte condiții rămânând nemodificate, credem că situația ar fi aceeaşi dacă la una din mărfuri ar produce o cantitate egală cu țara „B” şi la cealaltă una mai mare.

De exemplu, țara „A" are un avantaj comparativ extern (dar şi unul intern) în producerea mărfii '1', şi pentru că este capabilă să obțină o unitate din ea la un cost de oportunitate mai mic decât țara „B". **Costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este de numai 0,889/1 = 0,889/1 în țara „A", față de 0,800/0,667 = 1,200/1 în țara „B".**

$$\mathbf{A_{CA'1'} = C_{OA'1'} < C_{OB'1'} \quad (0{,}889/1 < 1{,}200/1)}$$

Totodată, costul de oportunitate al unei unități de '2' în termenii mărfii '1' este 1/0,889 = 1,125/1 în țara „A", față de numai 0,667/0,800 = 0,833/1 în țara „B"[3122] !!!.

$$\mathbf{D_{CA'2'} = C_{OA'2'} > C_{OB'2'} \quad (1{,}125/1 > 0{,}833/1)\ !!!}$$

Totodată, țara „B" are un avantaj comparativ extern (dar şi unul intern) în producerea mărfii '2', pentru că este capabilă să obțină o unitate din ea la un cost de oportunitate mai mic decât țara „A"[3123]. **Costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este de numai 0,667/0,800 = 0,833/1 în țara „B", față de 1/0,889 = 1,125/1 în țara „A"[3124] !!!**.

$$\mathbf{A_{CB'2'} = C_{OB'2'} < C_{OA'2'} \quad (0{,}833/1 < 1{,}125/1)\ !!!}$$

Totodată, costul de oportunitate al unei unități de '1' în termenii mărfii '2' este 0,800/0,667 = 1,200/1 în țara „B", față de numai 0,889/1 = 0,889/1 în țara „A".

$$\mathbf{D_{CB'1'} = C_{OB'1'} > C_{OA'1'} \quad (1{,}200/1 > 0{,}889/1)}$$

În absența comerțului exterior, cele două mărfuri se vor schimba între ele în interiorul fiecărei țări. În acest caz, raportul de schimb va fi **1('1') = 0,889('2')** (sau 0,889('2') = 1('1')) în țara „A" şi **1('2') = 0,833('1')** (sau 0,833('1') = 1('2')) în țara „B".

Se observă că țara „A" are **avantaj comparativ** față de țara „B" la ambele mărfuri (mai mare la '1', **1,000/0,667 = 1,500**, şi mai mic la '2', **0,889/0,800 = 1,111**). Totodată, țara „A" înregistrează şi un **avantaj comparativ intern** la producerea mărfii '1' față de marfa '2', deoarece costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este de numai **0,889/1 = 0,889/1**. În acelaşi timp, costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este **1/0,889 = 1,125/1**. Prin urmare, țara „A" se va specializa în producerea şi exportul mărfii '1' (la care are cel mai mare **avantaj comparativ 1,000/0,667 = 1,500**, față de numai **0,889/0,800 = 1,111** la '2' şi un **avantaj comparativ intern** față de '2', pentru **că 1 din '1' = 0,889 unități din '2', în timp ce 1 din '2' = 1,125 unități din '1'**).

Țara „B" are **dezavantaj comparativ** față de țara „A" la ambele mărfuri (mai mare la '1', **0,667/1,000 = 0,667**, şi mai mic la '2', **0,800/0,889 = 0,900**).Totodată, țara „B" înregistrează un **avantaj comparativ intern** la producerea mărfii '2' față de marfa '1', deoarece costul de oportunitate al unei unități din '2' în termenii lui '1' este de numai **0,667/0,800 = 0,833/1**. În acelaşi timp, costul de oportunitate al unei unități din '1' în termenii lui '2' este **0,800/0,667 = 1,200/1**. Prin urmare, țara „B" se va specializa în producția şi exportul mărfii '2' (la care are cel mai mic **dezavantaj comparativ 0,900**, față de **0,667** la '1' şi un **avantaj comparativ intern** față de '1', pentru că **1 din '2' = 0,833 unități din '1', în timp ce 1 din '1' = 1,200 unități din '2'**).

3122 Pe baza costului de oportunitate, țara „A" are un dezavantaj comparativ față de țara „B" la marfa '2', pentru că **COA'2' > COB'2'**, adică **(1,125/1 > 0,833/1) !!!**

3123 Unii apreciază că, în acest caz, țara „B" are chiar un **avantaj comparativ** față de țara „A" (vezi *Collins Dictionary of Economics*, second edition, Harper Collins Publishers, Glasgow, England, 1993, p. 79–80, sau *The Penguin Dictionary of Economics*, Penguin Books, Middlesex, England, 1973, p. 358 etc.). Deci, dacă în termenii costurilor unitare țara „B" are dezavantaj comparativ la ambele mărfuri față de țara „A", ea are, totuşi, un avantaj comparativ în termenii costurilor de oportunitate interne, întrucât poate produce 1('2') cu numai 0,833('1'), față de țara „A", unde **1('2') = 1,125('1')**.

3124 Deşi sub aspectul costurilor unitare țara „B" are dezavantaj comparativ față de țara „A", la ambele mărfuri, prin prisma costurilor de oportunitate ea deține un avantaj comparativ la marfa '2' față de țara „A"!!! Rezultă, de aici, că analiza activității interne prin intermediul costurilor de oportunitate al fiecărei mărfi în termenii celeilalte, indică direcția specializării în producție şi export a fiecărei țări partenere. Din această perspectivă, **contribuțiile lui GOTTFRIED HABERLER (1900–1995) la dezvoltarea analizei comerțului internațional devin fundamentale**.

4. AVANTAJELE RELATIVE DIN COMERȚUL INTERNAȚIONAL

- O țară realizează „**AVANTAJ RELATIV"** din comerțul internațional **dacă** (și numai dacă) **în schimbul mărfii exportate obține o cantitate mai mare din marfa importată decât și-ar putea produce singură cu același consum de resurse (în autarhie)**.

Limitele avantajului relativ obținut de fiecare țară din comerțul internațional se determină cu ajutorul raportului dintre **costurile de oportunitate (C_O)** ale diferitelor mărfuri produse și schimbate reciproc de cele două țări. În interiorul acestor limite fiecare țară va putea să obțină niveluri superioare ale consumului total, față de situația în care cele două mărfuri s-ar realiza integral în interiorul granițelor naționale.

1. Țara „A" poate schimba în interior 1('1') = 0,889('2'), sau 1('2') = 1,125('1'). În comerțul exterior ea poate schimba 1('1') pe mai mult de 0,889('2'). În exemplul ricardian „A" schimbă 1('1') = 1,200('2'), importând marfa '2' din „B" și plătind-o cu exportul mărfii '1'. Pentru țara „A" comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1('1') pe mai mult de 0,889 ('2').

$$A_{RA} = (C_{OB'2'/'1'} - C_{OA'2'/'1'}) > 0 \quad \text{sau} \quad 1{,}200 - 0{,}889 = +0{,}311 \text{ ori}$$

$$A_{RA} = \frac{C_{OB'2'/'1'}}{C_{OA'2'/'1'}} > 0{,}889 \qquad \text{adică} \quad 1{,}200/0{,}889 = 1{,}350$$

$C_{OB'2'/'1'}$ **– Costul de oportunitate al mărfii '1' în termenii lui '2' în țara „B"**
$C_{OA'2'/'1'}$ **– Costul de oportunitate al mărfii '1' în termenii lui '2' în țara „A"**

Aceasta înseamnă că țara „A" câștigă din comerțul internațional 1,200 – 0,889 = + 0,311, sau 1,200/0,889 = 1,350, schimbând 1('1') pe 1,200('2'), adică își poate mări consumul intern cu 35% la marfa '2', față de cât ar fi putut produce și consuma în autarhie (0,889('2')). Acesta este avantajul relativ al Portugaliei !

Avantajul relativ al Portugaliei la stofă + 0,311	—	Cantitatea de stofă importată din Anglia 1,200	—	Cantitatea internă de stofă ce poate fi produsă cu vinul exportat în Anglia 0,889

2. Țara „B" poate schimba în interior 1('2') = 0,833('1'), sau 1('1') = 1,200 ('2'). În comerțul internațional ea poate schimba 1('2') pe mai mult de 0,833('1'). În exemplul ricardian „B" schimbă 1('2') = 1,125('1'), importând marfa '1' din „A" și plătind-o cu exportul mărfii '2'. Pentru țara „B" comerțul internațional este avantajos – sub aspect cantitativ – atât timp cât poate schimba 1('2') pe mai mult de 0,833('1')[3125].

$$A_{RB} = (C_{OA'1'/'2'} - C_{OB'1'/'2'}) > 0 \quad \text{sau} \quad 1{,}125 - 0{,}833 = +0{,}292 \text{ ori}$$

$$A_{RB} = \frac{C_{OA'1'/'2'}}{C_{OB'1'/'2'}} > 0{,}833 \qquad \text{adică} \quad 1{,}125/0{,}833 = 1{,}350$$

$C_{OA'1'/'2'}$ **– Costul de oportunitate al mărfii '2' în termenii lui '1' în țara „A"**
$C_{OB'1'/'2'}$ **– Costul de oportunitate al mărfii '2' în termenii lui '1' în țara „B"**

Aceasta înseamnă că țara „B" câștigă din comerțul internațional 1,125 – 0,833 = + 0,292, sau 1,125/0,833 = 1,350, schimbând 1('2') pe 1,125('1'), adică își poate mări consumul intern cu 35% la marfa '1', față de cât ar fi putut produce și consuma în autarhie (0,833('1')). Acesta este avantajul relativ al Angliei !

3125 **De fapt, pentru orice raport de schimb cuprins în intervalul (0,833–0,889) schimbul dintre cele două țări este avantajos numai Angliei !**

Avantajul relativ al Angliei la vin + 0,292 = **Cantitatea de vin importată din Portugalia 1,125** — **Cantitatea internă de vin ce poate fi produsă cu stofa exportată în Portugalia 0,833**

5. AVANTAJUL ŞI DEZAVANTAJUL COMPETITIV

Avantajul competitiv al țării „B” = **Încasările din export (mai mari)** – **Plățile pentru import (mai mici)**

$A_{CB} = P^*_2 - P^*_1$ **(110 – 96 = + 14 u.m.)** sau

$T_{TVB} = \frac{P^*_2}{P^*_1} > 1$ **(110/96 = 1,146)**

Dezavantajul competitiv al țării „A” = **Încasările din export (mai mici)** – **Plățile pentru import (mai mari)**

$D_{CA} = P^*_1 - P^*_2$ **(96 – 110 = – 14 u.m.)** sau

$T_{TVA} = \frac{P^*_1}{P^*_2} < 1$ **(96/110 = 0,873)**

NOTA BENE !!!

- **Avantajele şi** (după caz) **dezavantajele comparative apar, există şi se manifestă numai în producție !**
- **Avantajele şi** (după caz) **dezavantajele absolute apar, există şi se manifestă numai ca urmare a participării la comerțul internațional !**
- **Avantajele relative apar, există şi se manifestă** (când este cazul) **numai ca urmare a participării la comerțul internațional !**
- **Avantajele şi** (după caz) **dezavantajele competitive apar, există şi se manifestă numai ca urmare a participării la comerțul internațional !**

OBIECTIV ŞI SUBIECTIV, CONŞTIENT ŞI SPONTAN ÎN GÂNDIREA ECONOMICĂ A LUI FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

Neoclasicismul (Marginalismul) s-a afirmat cu putere în teoria economică în deceniul al optulea (1871–1880) al secolului al XIX-lea, prin apariţia aproape simultană a unor lucrări semnificative, în trei ţări diferite, purtând un mesaj asemănător:

- **Carl Menger (1840–1921), în Austria, cu lucrarea *Grundsatze der Volkwirtschaftslehre* (1871).**
- **William Stanley Jevons (1835–1882), în Anglia, cu lucrarea *Principles of Political Economy*** [3126] **(1871).**
- **Léon Walras (1834–1910), în Elveţia, cu lucrarea *„Éléments d'économie politique pure"* (1874).**

Pe bună dreptate, cei teri autori sunt consideraţi **„fondatorii neoclasicismului" („marginalismului")**, întrucât în lucrările lor au fost prezentate **elementele esenţiale care dau conţinut** noii orientări:

- **modelarea matematică şi – în principal – calculul diferenţial, ca bază a determinării noţiunilor marginale,**
- **abordarea subiectivă şi psihologică a economiei** şi, respectiv,
- **teoria subiectivă a „valorii-utilitate".**

Este, însă, dincolo de orice dubiu, că **„revoluţia marginalistă",** care **a irumpt după 1870**, a fost posibilă numai ca urmare a şi s-a aşezat pe contribuţiile anterioare ale unor timpuri, locuri şi oameni, îndeobşte **„trecute astăzi cu vederea"** foarte uşor de cei fără o solidă informare şi cunoaştere a teoriei economice universale.

Începuturile **„obiectivismului"** şi **„subiectivismului"** în ştiinţa economică se pierd în negura timpurilor. Şi unele şi altele pot fi decelate încă în **cele mai vechi scrieri religioase din istorie cunoscute până în prezent, *Epopeea lui Ghilgameş* (Mesopotamia, mileniul 3 î. e. n.), *Biblia* (Palestina, *Vechiul Testament*, secolele 13–12 î. e. n.; *Noul Testament*, secolul 2 e. n.) sau *Zarathustra* (Persia, din secolul al VI-lea î. e. n.).**

Apoi, elemente ale **„marginalismului"** economic se întâlnesc în **„filosofia hedonistă" a lui Epicur (341–270 î. e. n.)**, din secolele al patrulea şi al treilea înaintea erei noastre. Tot aşa şi **„obiectivismul"** poate fi întâlnit în scrierile lui **Platon (427–347 î. e. n.)**, dar, mai ales la **Aristotel (388–322 î. e. n.)** şi mai apoi în **„filosofia stoică"** a lui **Zenon (336–264 î. e. n.)** din aceeaşi perioadă. De asemenea, se pare că **Sfântul Augustin (354–430)** ar fi sesizat pentru prima dată, **„paradoxul valorii" („apa are utilitate mare şi valoare mică",** iar **„diamantul are utilitate mică şi valoare mare")**. A urmat **Şcoala de la Salamanca**, centrul principal al tradiţiei tomiste din Spania, a cărei reputaţie a fost foarte mare în secolul al XVI-lea, datorită operelor profesorilor săi în domeniile teologiei şi jurisprudenţei. Teologii **dominicani**[3127] şi **iezuiţi**[3128] au decis – prin studiile lor – legitimitatea şi caracterul licit al activităţilor economice şi chiar al dobânzii. Unii autori apreciază, astăzi, că originile teoriei „valorii-utilitate" sunt legate de „**Şcoala de la Salamanca".** „***Le prix chute quand les acheteurs sont peu nombreux, ou quand les marchandises ou les vendeurs sont trop; inversement, le prix s'élève en cas d'éxces de demandes ou d'insuffisances d'offres*"**[3129]. **A urmat, apoi,** Étienne Bonnot L'Abbé de Condillac (1714–1780)**, care a respins „teoria valorii-muncă" şi a pus bazele „teoriei valorii determinată de utilitate şi cantitate".** Condillac poate fi apreciat **– într-un sens –** întemeietorul „psihologiei economice" moderne**, deoarece a încercat să demonstreze rolul jucat în economie de mobilul şi interesul individual**. Munca – **aprecia el –** nu este cauza valorii, întrucât valoarea nu ţine de producţie, ci de domeniul schimbului. Fiecare individ îndepărtează ceea ce îi prisoseşte şi îşi aproprie bunurile de care are nevoie şi care prisosesc altora. În felul acesta, comerţul este deopotrivă benefic pentru vânzător şi

3126 La ediţia a II-a din anul 1872, William Stanley Jevons a folosit – pentru prima dată în istorie – termenul „Economics", preluat, apoi, în 1890, de Alfred Marshall (1842–1924) în lucrarea sa *Principles of Economics*. Astăzi, cei mai mulţi autori atribuie – greşit – după părerea noastră – paternitatea noţiunii lui Alfred Marshall. În anul 1970, economistul american Paul Anthony Samuelson (născut în 1915) a fost distins cu Premiul Nobel, tocmai pentru contribuţia sa la … „studiul Economics-ului" !!! Făcând doar o glumă, am putea afirma următoarele**: „Tatăl natural al Economics-ului a fost William Stanley Jevons; părintele său legal al fost declarat Alfred Marshall; iar Paul Anthony Samuelson a încasat indemnizaţia (de 1,2 milioane USD !!!) pentru … „creşterea copilului" !!!**

3127 De la ordinul catolic „Fraţii predicatori", înfiinţat în 1215 la Toulouse, de Dominic Guzman.

3128 De la ordinul catolic „Compania lui Iisus", înfiinţat la 1534, de spaniolul Ignaţiu de Loloya, pentru combaterea Reformei şi întărirea puterii papale.

3129 George Poulalion, *L'essentiel sur histoire de la pensée économique*, 1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993, p. 71.

cumpărător, deoarece ambii câştigă. **După părerea lui, valoarea şi utilitatea sunt rezultate ale aprecierii omului; ele n-ar fi de ordin material, ci ar ține de domeniul psihologiei. *„Valoarea lucrurilor* – scria el – *se întemeiază pe utilitatea lor ..., pe nevoia ce o avem de ele ... Este firesc că o nevoie mai acută comunică lucrurilor o valoare mai mare şi că o nevoie mai puțin simțită le atribuie o valoare mai mică. Valoarea lucrurilor creşte deci în condiții de raritate şi scade când este abundență”*[3130]. Cu mult înainte de Jean Baptiste Say (1767–1832) şi Neoclasicii moderni, Condillac a afirmat că valoarea nu are drept cauză inițială costul de producție: *„Un lucru nu are valoare pentru că costă, ci el costă pentru că are valoare”.* Iată, în această frază, exprimată foarte plastic, cea mai mare confruntare doctrinară din ştiința economică, aceea referitoare la problematica valorii, precum şi deosebirea fundamentală dintre „teoria obiectivă a valorii-muncă” şi „teoria subiectivă a valorii-utilitate”!** După părerea lui Condillac, valoarea se traduce – în fapt – prin preț, în procesul schimbului. **„Prețul** – susține Condillac – **nu este decât valoarea estimată a unui bun în raport cu valoarea estimată a altui bun de către toți cei care participă la schimb”**[3131] (s. ns.). Contemporani cu Condillac, **Fiziocrații francezi (1750–1780) au promovat şi ei o paradigmă dual㠄 obiectiv-subiectivă, deistă şi laică**. La rândul său, **„părintele” Economiei politice, marele Adam Smith (1723–1790)**, recunoscutul fondator al liberalismului clasic, **„s-a zbătut” în aceleaşi coordonate ale dualismului**. După el, însă, **Şcoala clasică engleză s-a angajat definitiv pe drumul „obiectivismului” şi „raționalismului” (sau, cum spune Hayek, pe calea „constructivismului rațional㠄) prin contribuțiile de excepție ale lui David Ricardo (1772–1823), John Stuart Mill (1806–1873), dar, mai ales, Karl Marx (1818–1883).** Paralel, **Şcoala clasică franceză**, influențată de Condillac, dar şi sub presiunea adversarilor capitalismului liberal[3132], **a dezvoltat o paradigmă „obiectivist-rațională”, dominantă la început, dar cu accente din ce în ce mai puternice de „subiectivism”, mai puțin evidente la fiziocrați, dar din ce în ce mai accentuate la Jean Baptiste Say (1767–1832) şi apoi la Claude Frederic Bastiat (1801–1850).** S-ar putea spune că poziția liberalilor clasici francezi a urmărit, în primul rând, promovarea capitalismului liberal, dar şi respingerea „obiectivismului-constructivist” sau a „constructivismului rațional㠄, inițiat de **René Descartes (1596–1650)** şi **Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)**, care conducea – pe cale logică – la recunoaşterea unor limite şi defecte ale capitalismului liberal şi proprietății private şi punea în discuție legitimitatea şi evoluția în timp a „modului de producție capitalist”. Ba mai mult. Conform dinamicii gândirii hayekiene despre „constructivismul rațional㠄, „ştiința pozitivă”, pornind de la Descartes şi Rousseau, şi „incluzând toți intelectualii”, până la **Albert Einstein (1879–1955)** şi **John Maynard Keynes (1883–1946)**, nu poate avea altă finalitate „rațională” decât … Socialismul.

Un moment cu totul remarcabil în evoluția spre marginalism l-a constituit activitatea teoretică şi practică a aşa-zişilor **„pionieri ai neoclasicismului”. Mai întâi, practicienii**. Inginerul german **Johann Heinrich von Thünen (1783–1850)**, care în al său ***Der Isolierte Staat* … (1826)** a contribuit hotărâtor – pe baza unor studii practice – la **fundamentarea „matematicii marginalismului”.** Inginerul francez **Augustin Cournot (1801–1877)**, prin ale sale ***Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (1838)** a fundamentat – pe baze marginale – **stările de „echilibru ale producătorului”.** Inginerul francez **Arsène Dupuit (1804–1866)** în a sa ***De la mesure de l'utilité des travaux publiques* (1844) a „măsurat” chiar „utilitatea marginală”** (definită ca atare abia în anul 1884 de către **Friedrich von Wieser (1851–1926)** sub denumirea de **„Grenznutzen”)** şi **a trasat „curba cererii în funcție de preț”. Ei au fost „pionierii” matematicii marginaliste**. **Apoi, teoreticienii**. Primul dintre ei, poate cel mai însemnat, dar cu siguranță unul dintre cei mai ignorați de istoria gândirii economice, a fost germanul **Heinrich Hermann Gossen (1810–1858)**[3133], care, în a sa ***Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs* (1854)** sau ***The Laws of Human Relations*** (Massachusetts, USA 1983), a fundamentat cele **„două legi ale psihologiei economice”** pe care se bazează întreg Marginalismul.

Neoclasicismul marginalist a dominat şi continuă să domine, într-o formă sau alta, gândirea economică universală, începând cu ultima treime a secolului al XIX-lea. **Prima**

3130 După Ivanciu Nicolae-Văleanu, *Istoria gândirii economice*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 44.
3131 După Ivanciu Nicolae-Văleanu, *Istoria gândirii economice*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 45.
3132 Mai ales socialiştii utopici: Saint-Simon (1760–1825), Charles Fourier (1772–1837) şi Pierre Joseph Proudhon (1809–1865).
3133 Printre cei mai mari admiratori ai gândirii lui Gossen, se înscriu nume sonore ale teoriei economice contemporane, între care Friedrich August von Hayek (1899–1992) şi Nicolas Georgescu-Roegen (1906–1994).

generație a Neoclasicismului marginalist a fost formată din fondatorii ei **Menger (cu orientarea psihologică), Jevons (cu orientarea marginalistă)** și **Walras (cu orientarea matematică)**. **Generația a doua** a înscris nume celebre: austriecii **Eugen Böhm Ritter von Bawerk (1851–1914), Friedrich von Wieser (1851–1926), englezul Alfred Marshall (1842–1924), elvețianul Vilfredo Federico Pareto (1848–1923), americanul John Bates Clark (1847–1938), suedezul Knut Wicksell (1851–1926)**. **Generația a treia** i-a înscris pe **Friedrich August von Hayek (1899–1992)**, împreună cu **Ludwig von Mises (1881–1973)** și – într-un anume fel – pe englezul **John Maynard Keynes (1883–1946)**, dar și pe austriacul **Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)**. **Generația a patra** a Neoclasicismului îl are ca lider pe americanul **Milton Friedman (născut în 1912)**. Deși din punct de vedere metodologic și al conținutului, mari economiști ai secolului al XX-lea (Keynes, Schumpeter, Hayek, Mises sau Friedman) aparțin – toți – neoclasicismului, între ei există deosebiri de poziții sociale. Keynes, Schumpeter, ori Friedman pot fi considerați – într-un anume sens – instituționaliști. În același timp, Hayek și Mises au dezvoltat – începând din perioada celui de al doilea război mondial – o paradigmă liberală intransigentă, antietatistă și antisocialistă.

Opera lui Hayek[3134] (laureat al Premiului Nobel pentru economie din anul 1974, împreună cu suedezul **Gunnar Myrdal**) **se revendică din surse contradictorii**.

1. Pe de o parte, este gândirea lui **Knut Wicksell** – marginalist în conținut –, dar și instituționalist prin soluțiile de reglare a economiei.

2. Pe de altă parte, este poziția marginalistă și intransigent liberală, opusă marxismului, dar și instituționalistă (?) a austriacului **Böhm-Bawerk**.

3. În al treilea rând, deși nu sunt nominalizate explicit, credem că metodologia și poziția filosofului austriac **Karl Raimund Popper (1902–1994)** exprimate, mai ales, în lucrarea ***Societatea deschisă şi duşmanii săi***[3135], din 1945, l-au influențat puternic pe Friedrich August von Hayek.

I. Liberal convins, Hayek a formulat o paradigmă potrivnică a ceea ce el denumea **„raționalismul constructivist”,** dezvoltat de toți **„intelectualii raționaliști”,** de la Platon și Aristotel, Morus și Campanella, Descartes și Rousseau, trecând prin clasicii englezi (poate mai puțin Smith, de la care a preluat ideile de „homo oeconomicus” și „mâna invizibilă”), socialiștii utopici, Marx, istoricii germani, unii neoclasici (Walras, Pareto, Wieser, Jevons, Marshall, Schumpeter), Einstein, Keynes, și a căror construcție nu putea duce – după convingerea lui – decât spre socialism. ***„Cu cât urcăm mai sus pe scara inteligenței –*** susținea Hayek –, ***cu cât vorbim mai mult cu intelectualii, cu atât mai mari sunt şansele să întâlnim***

3134 Friedrich August von Hayek (1899–1992). Iată, aici, principalele lucrări ale lui Hayek: ***Prices and Production***, Editura Routledge, London, England 1931; ***Reflections on the Pure Theory of Money of Mr. Keynes***, în „Economica”, vol. 11, nr. 33, august 1931, p. 270–295 și vol. 12, nr. 35, februarie 1932, p. 22–24; ***Collectivist Economic Planning. Critical Studies on the Possibilities of Socialism***, 1935 (colecție editată de Friedrich August von Hayek, texte de Ludwig von Mises, N. G. Pierson, George Halm, Enrico Barone și Friedrich August von Hayek), articolul ***Economics and Knowledge*** (din „Economica”, vol. 4, nr. 13, 1937, p. 33–54); ***Profits, Interests and Investment***, Editura Routledge, London, England 1939; ***The Pure Theory of Capital***, Editura Routledge, London, England 1941; ***The Road to Serfdom***, Editura Routledge, London, England 1944; ***Individualism and Economic Order***, The University of Chicago Press, Chicago, USA 1948; ***The Counter-Revolution of Science. Studies on the Abuse of Reason***, Glencoe, III, The Free Press, 1952; ***The Sensory Order***, The University of Chicago Press, Chicago, USA 1952; ***Capitalism and hIstorians*** (introducere de Friedrich August von Hayek, texte de T. S. Ashton, L. M. Hacker, W. H. Hutt, Bertrand de Jouvenel), University of Chicago, USA 1954; ***The Constitution of Liberty***, Editura Routledge, London, England 1960; ***The Theory of Complex Phenomena*** (in Mario Bunge (ed), *The Critical Approach to Science and Philosophy: Essays in honor of Karl R. Popper*; New York, Free Press, USA 1964; ***Studies in Philosophy, Politics and Economics***, The University of Chicago Press, Chicago, USA 1967; ***Law, Legislation and Liberty***, Editura Routledge, London, England (vol. I ***Rules and Order***, 1973, vol. II ***The Mirage of Social Justice***, 1976, vol. III ***The Political Order of a Free People***, 1979); ***New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas***, Editura Routledge, London, England, 1978; ***The Weasel Word 'Social'***, in „Salisbury Review”, autumn 1983; ***The Fatal Conceit. The Errors of Socialism***, The University of Chicago Press, Chicago III, USA 1988; ***Denationalisation of Money. The Argument rafined. An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies***, 3rd edition, London, Institute of Economic Affairs, 1990; ***The Trend of Economic Thinking. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom***, Editura Routledge, London, England 1991 (in *The Collected Works of F. A. Hayek,* no. 3); ***Economic Freedom***, Oxford, Blackwell, 1991 (culegere de texte publicate în perioada 1968–1986); ***The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom***, Editura Routledge, London, England 1992 (in *The Collected Works of F. A. Hayek,* no. 4); ***Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue***, edited by Stephen Kresge and Leif Wenar, Editura Routledge, London, England 1994.

3135 Karl Raimund Popper (1902–1994), ***The Open Society and Its Enemies***, 1945, Editura Routledge, London, England, 1959.

convingeri socialiste”[3136]**.** Iar într-o concluzie apoteotică, afirmă: ***„Raționaliștii tind să fie inteligenți; iar intelectualii inteligenți tind să fie socialiști”***[3137]**.** De asemenea, după părerea lui, chiar ***„Sociologia în sine ar putea fi numită aproape o știință socialistă, fiind prezentată pe față ca aptă să creeze o ordine a socialismului, sau, mai recent, capabilă să prezică dezvoltarea viitoare și să dea formă viitorului sau să creeze viitorul omenirii”***[3138]**.** **„Infatuarea fatală”** a **„intelectualilor”** ar constitui-o – după convingerea lui Hayek – ***„ideea că facultatea de a dobândi priceperi s-ar datora rațiunii”***[3139]. Fixându-și această poziție ideologică, Hayek a căutat legitimarea sa în operele altor gânditori și oameni de cultură ai lumii. Astfel, el a împrumutat de la **John Locke (1632–1704)** ideea **„individualismului posesiv”,** (***„unde nu e proprietate, nu există nici justiție … iar afirmația e la fel de adevărată ca aceea că un triunghi are trei unghiuri cu suma egală cu cea a două unghiuri drepte”***[3140]). De la **David Hume (1711–1776)**, a preluat ideea conform căreia **„regulile moralității nu sunt concluzii ale rațiunii noastre”**[3141], ci rezultatul evoluției „naturale” a „instinctelor individuale”, care conturează „tradiții umane”, conduc spre formarea „moralei” și apoi a cunoașterii „raționale”. Tot de la Hume a preluat cele **„trei legi fundamentale ale naturii umane”: 1.** ***„stabilitatea posesiunii”;*** **2.** ***„a transferului său liber consimțit”;*** **3.** ***„a îndeplinirii promisiunilor”***[3142]**.** Pe împrumuturile însușite de la Locke și Hume și-a construit Hayek propria concepție despre **„proprietatea individuală”**[3143] (el respingea sintagma **„proprietate privată”** ca neadecvată) și rolul ei într-o economie liberă. ***„După cum cititorul va fi observat –*** scria el –, ***prefer termenul mai puțin uzitat, dar mai precis ‘proprietate individuală’, în locul expresiei mai comune ‘proprietate privată’”***[3144]**.** De la **Bernard Mandeville (1670–1733)** a preluat ideea conform căreia ***„marele principiu care face din noi ființe sociale, baza solidă, viața și suportul tuturor schimburilor și angajărilor fără excepție este RĂUL”***[3145]**.** Asemenea idee se regăsește și la **„homo oeconomicus”,** ca și la **„mâna invizibilă”,** ale lui Smith, ori în **„legea debușeelor”** a lui Say, pe care Hayek și le însușește în construcția sa liberală.

II. La mijlocul anilor treizeci ai secolului al XX-lea Hayek a declanșat o **„cruciadă”** împotriva socialismului și a **„planismului și raționalismului colectivist” (constructivist)**[3146]. Poziția sa se sprijinea pe conceptele de **„divizare a cunoașterii”**[3147] și pe **„ordinea spontană”**[3148]. Hayek a depus eforturi imense în scopul de a demonstra convingător că **cunoștințele societății sunt fragmentate și dispersate** între milioane de indivizi. Din acest motiv, planificarea și conducerea centralizată sunt imposibile. Dorința de a impune o ordine socială prin conducere centralizată și planificare nu poate avea altă finalitate decât aceea de a conduce – prin dependență (**„drumul spre servitute”**[3149]) – către totalitarism. După părerea lui Hayek, proiectul global de organizare a societății, care conferă statului un rol esențial în reglementarea juridică a pieței și asigurarea libertății

3136 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 94.
3137 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 94.
3138 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 91.
3139 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 48.
3140 John Locke, ***Essay Concerning Human Understanding***, 1690, Editura Clarendon Press, Oxford, England, 1924, IV, iii, 18). Vezi și John Locke, ***Essays on the Laws of Nature***, 1676, Editura Clarendon Press, Oxford, England, 1954.
3141 David Hume, ***A Treatise of Human Nature***, 1739 (in David Hume, *Philosophical Works*, vol. I, II, Editura Longmans, Green, London, England 1886, II, p. 236).
3142 David Hume, ***A Treatise of Human Nature***, 1739 (in David Hume, *Philosophical Works*, vol. I, II, Editura Longmans, Green, London, England, 1886, II, p. 288, 293).
3143 Preluat de la H. S. Maine (conform Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 60).
3144 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 177.
3145 Bernard Mandeville, ***The Fable of Bees***, 1715, Editura Clarendon Press, Oxford, England,1924.
3146 Vezi lucrarea colectivă ***Collectivist Economic Planning. Critical Studies on the Possibilities of Socialism*** **(1935)** (autori: Ludwig von Mises, N. G. Pierson, George Halm, Enrico Barone și Friedrich August von Hayek), articolul ***Economics and Knowledge*** (din „Economica”, vol. 4, nr. 13, 1937, p. 33–54) și apoi prin faimoasa ***The Road to Serfdom*** **(1944)**. În românește ***Drumul către servitute***. Noi credem că era mai potrivit ***„Drumul către aservire”.***
3147 Vezi ***The Constitution of Liberty***, Editura Routledge, London, England, 1960; ***Law, Legislation and Liberty***, Editura Routledge, London, England (vol. I ***Rules and Order***, 1973, vol. II ***The Mirage of Social Justice***, 1976, vol. III ***The Political Order of a Free People***, 1979).
3148 Vezi ***Individualism and Economic Order***, The University of Chicago Press, Chicago, USA, 1948.
3149 Vezi Friedrich August von Hayek, ***The Road to Serfdom*** **(1944)**.

individuale, nu poate fi decât profund greşit şi utopic[3150]. Tot ce putem face este să lăsăm lucrurile să evolueze „natural" şi să ne „adaptăm" comportamentul mersului de la sine, pentru a reuşi să prosperăm în cadrul „ordinii catalactice extinse".

1. Cunoştinţele oamenilor, scria el, ***„sunt* esenţialmente *dispersate şi nu există nici o posibilitate de a fi întrunite la un loc şi transmise unei autorităţi însărcinate cu misiunea de a crea în mod deliberat ordinea"***[3151]**.** Totodată, **scopurile economice individuale sunt infinite, complexe, contradictorii, dar şi complementare.** Încă de la **William Petty (1623–1687)**, primul gânditor care a analizat, cu mult înaintea lui Smith, diviziunea muncii[3152], se apreciază că **„indivizii au fost nevoiţi să se diferenţieze înainte de a putea fi liberi să se combine în structurile complexe ale colaborării".** În felul acesta, **diviziunea muncii apare**, aici, **ca o premisă a diferenţierii umane**. Iar, **diferenţierea oamenilor constituie, la rândul ei, premisa unei quadruple realităţi:**

- **a libertăţii individuale;**
- **a cooperării libere între oameni;**
- **a complementarităţii interesate şi**
- **a ordinii contractuale extinse.**

„Dezvoltarea diversităţii* –** susţinea Hayek – ***constituie o componentă importantă în evoluţia culturală, iar o mare parte din valoarea individului faţă de ceilalţi se datorează diferenţelor dintre el şi ei. Importanţa şi valoarea ordinii vor creşte o dată cu diversitatea elementelor, câtă vreme ordinea mărită, la rândul ei, măreşte valoarea diversităţii, astfel ordinea cooperării umane devenind extensibilă la nesfârşit"[3153]***. „Oamenii au devenit puternici* –** susţine în continuare economistul austriac – ***fiindcă au ajuns să fie atât de diferiţi: noile posibilităţi de specializare – în funcţie nu atât de dezvoltarea inteligenţei individuale, ci şi de tot mai marea diferenţiere între indivizi – constituie baza unei folosiri mai eficiente a resurselor pământului. Acest lucru, la rândul său, presupune o extindere a reţelei de servicii reciproce indirecte pe care le asigură mecanismul de semnalizare al preţei"***[3154]**.** De asemenea, ***„totalitatea resurselor care se pot folosi în cadrul unui asemenea plan*** (centralizat – n. ns.) ***pur şi simplu nu pot fi cunoscute de către nimeni şi, prin urmare, nu se pot controla centralizat"***[3155]**.** De aceea, ***„Ordinea şi adaptarea la necunoscut* –** aprecia el – ***se pot realiza mai eficient prin decizii descentralizate, iar o divizare a autorităţii va extinde efectiv posibilităţile ordinii de ansamblu … Acesta e principalul motiv pentru a respinge cerinţele raţionalismului constructivist"***[3156]**.**

2. Convingerile liberale ale lui Hayek l-au făcut să aprecieze că ***„nu putem crea*** (noi, oamenii, în mod conştient – n. ns.) ***o ordonare a necunoscutului, decât făcându-l să se ordoneze de la sine"***[3157]**.** După părerea lui Hayek, **instituţiile** umane principale sunt: **piaţa**, **banii**, **limbajul** şi **morala**. El aprecia că asemenea instituţii n-au putut fi construite de nimeni în mod conştient. Ele au apărut şi au evoluat „natural" (în sens smithian), pornind de la instincte, trecând prin tradiţii, instituind morala, contractele libere dintre indivizi, şi ajungând la „ordinea extinsă". Eroarea raţionaliştilor constructivişti – de la Descartes şi Rousseau, până la socialişti – este de a crede că asemenea instituţii pot fi construite şi distruse conştient[3158]. De

3150 „**Knowledge of the relevant facts is dispersed among many people** … Knowledge of the kind which by its nature cannot enter into statistics and therefore cannot be conveyed to any central authority in statistical form … Central planning based on statistical information by its nature cannot take direct account of these circumstances of time and place, and that the central planner will have to find some way or other in which the decision depending on them can be left to the «man of the spot» … We need decentralization because only thus can we ensure that the knowledge of the particular circumstances of time and place will be promptly used" (Friedrich August von Hayek, ***The Use of Knowledge in Society,*** in The American Economic Review, Volume 35, Issue 4 (Sep. 1945), p. 524).

3151 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 130.

3152 William Petty, ***Dezvoltarea, creşterea şi înmulţirea omenirii***, 1681 (in *The Economic Writings of Sir William Petty*, vol. I, II, Editura Cambridge University Press, Cambridge, England 1899).

3153 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 134.

3154 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 199.

3155 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 141.

3156 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 129.

3157 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 138.

3158 „To act on the belief that we possess the knowlwdge and the power which enable us to shape the processes of society entirely to our liking, knowledge which in fact we do *not* possess, is likely to make us do much harm … Even if such a power is not in itself bad, its exercise is likely to impede the functioning of those spontaneous ordering forces by which, without understanding them, man is in fact so largely assisted in the pursuit of his aims" (Friedrich August von Hayek, ***The Pretence of Knowledge,*** in The American Economic Review, Volume 79, Issue 6 (December 1989), p. 7).

aceea, el era convins că ordinea pieței libere (**„catalactica”**[3159]) este cea mai bună. Esența „ordinii catalactice” constă în faptul că ***„în cadrul activităților noastre economice, nu știm ce nevoi satisfacem, nici din ce surse obținem lucrurile. Aproape că toți servim oameni pe care nu-i cunoaștem, ba chiar de a căror existență nici nu avem habar, și, la rândul nostru, trăim permanent pe baza serviciilor altor oameni de care nu știm nimic. Toate acestea sunt posibile pentru că ne situăm într-un mare context al instituțiilor și al tradițiilor – economice, legale și morale – în care ne integrăm respectând anumite reguli de conduită pe care niciodată nu le-am stabilit și niciodată nu le-am înțeles, în sensul în care înțelegem cum funcționează obiectele pe care le fabricăm”***[3160].

3. Ordinea catalactică extinsă, adică a „pieței libere” este cea mai bună, întrucât prin semnalele indirecte oferite prin intermediul prețurilor și a altor mecanisme de „autoreglare” orientează activitățile umane și economia în ansamblul său spre maximizarea eficienței. După convingerea lui Hayek, ***„profitabilitatea acționează ca un semnal care conduce selecția spre ceea ce face individul mai productiv; de regulă, numai ceea ce e mai roditor va hrăni mai mulți oameni, întrucât sacrifică mai puțin decât adaugă”***[3161].

4. Cum se poate asigura **„cea mai mare libertate posibilă pentru toți și fiecare în parte”** în cadrul ordinii catalactice extinse? În formularea răspunsului la această întrebare, Hayek pornește, încă o dată, de la gândirea lui Hume. Filosoful englez (după unii, cel mai mare) aprecia că ***„libertatea maximă a tuturor necesită constrângeri egale asupra libertății fiecăruia, prin acelea pe care el le-a numit cele trei legi fundamentale ale naturii: ‘stabilitatea posesiunii’, ‘a transferului său liber consimțit’ și ‘a îndeplinirii promisiunilor’”***[3162]. În concordanță deplină cu poziția lui Hume, Hayek susține că cea mai mare libertate posibilă pentru toți ***„poate fi asigurată restrângând uniform libertatea tuturor prin reguli abstracte, care împiedică acțiunile coercitive arbitrare sau discriminatorii din partea sau asupra unor oameni, care îl împiedică pe fiecare să invadeze sfera liberă a altcuiva. Pe scurt, scopurile concrete comune sunt înlocuite de reguli abstracte comune. Guvernul nu este necesar decât pentru a aplica aceste reguli abstracte și, în consecință, a apăra individul împotriva acțiunii coercitive sau a invadării sferei sale libere de către alții. Dacă supunerea impusă față de scopurile concrete comune este sinonimă cu sclavia, obediența față de reguli abstracte comune (oricât de împovărătoare ar putea totuși să apară acestea) oferă posibilitatea celei mai extraordinare libertăți și diversități”***[3163]. Mai departe, deși se declară laic convins, Hayek a preluat maniera fiziocrată referitoare la „legile naturale”, „ordinea naturală” și „procesul uman de legiferare”. Mai exact, Hayek considera că ***„oamenii nu trebuie să legifereze”,*** ci ***„să descopere legile naturale ale evoluției și să le formalizeze de manieră generală pentru toți”.*** De asemenea, **guvernele sunt chemate să asigure respectarea egală, de către toți, a „regulilor abstracte comune”, rezultate din legile naturale. Orice încercare subiectivă „de legiferare” împotriva legilor naturale, nu poate avea altă finalitate decât „crearea de inegalități între indivizi”, „încălcarea libertății unor indivizi de către alții” etc.**

III • **Economistul austriac și-a propus să redefinească din temelii chiar Economia politică și obiectul său de studiu**. După părerea lui, **„obiectul științei pe care o numim în general economie”, ar trebui să fie CATALAXIA**[3164].

IV • Pe un plan mai general, gânditorul liberal **a pus în discuție limbajul folosit în „știința rațională”.** Parafrazându-l pe **Confucius (551–479 î. e. n.)**, care aprecia ***„când cuvintele își pierd sensul, oamenii își pierd libertatea”*** și însușindu-și poziția lui **A. Waley**, după care ***„dacă limbajul e incorect … oamenii nu vor avea unde să pună mâna și piciorul”,*** Hayek respinge, ca neadecvați, termenii care au în componența lor rădăcina **„social”** sau induc conotații adjectivale **„sociale”.** Inventariind nu mai puțin ***„de peste o sută***

3159 **„Catalactica”** – termen preluat de către Hayek de la arhiepiscopul britanic **Whatley**, dar provenind din grecescul **„katallasso”,** are, printre alte înțelesuri, și pe acelea de **„a schimba”, „a primi în comunitate”, „a transforma din dușman în prieten”.**

3160 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 38.

3161 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 85.

3162 Vezi Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Antet, București, 1998, p. 67.

3163 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 110.

3164 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, București, 1998, p. 180.

şaizeci de substantive calificate de adjectivul 'social'"[3165], el respinge **„proprietatea privată",** propunând în locul ei **„proprietatea individuală"; „capitalismul"**[3166], propunând în locul lui fie **„economia de piață"** (importat din germană) cu unele rezerve, dar, cel mai bine, **„CATALACTICA"** (preluat de la arhiepiscopul britanic **Richard Whately (1787–1863)**[3167], dar provenind din grecescul **„katallasso",** şi având, printre alte înțelesuri, şi pe acelea de **„a schimba", „a primi în comunitate", „a transforma din dușman în prieten"**[3168]). Se pare, însă, că termenul care l-a „deranjat" cel mai mult a fost cel de **„SOCIETATE",** pe care l-a considerat **„cuvânt-nevăstuică" (Weasel Word «Social»)**[3169]. ***„La fel cum despre nevăstuică se spune că poate goli un ou fără a lăsa vreo urmă vizibilă, aceste cuvinte pot lipsi de conținut orice termen căruia îi sunt prefixate, părând a-l lăsa intact. Un cuvânt-nevăstuică e folosit pentru a smulge dinții unui concept pe care suntem obligați să-l folosim, dar căruia dorim să-i eliminăm toate implicațiile ce ne sfidează premisele ideologice"***[3170]**.** De aceea, el obişnuia să folosească expresii precum: **„ordine extinsă", „catalaxie", „evoluție culturală", „moralitate umană", „tradiții umane", „instituții culturale" etc.**

Iată, aici, dinamica gândirii lui Friedrich August von Hayek:

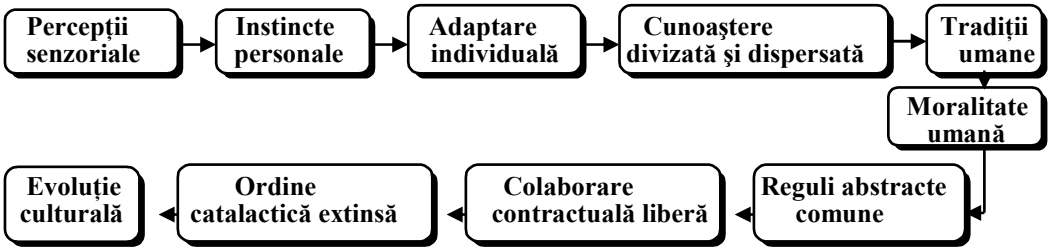

3165 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 184–188.

3166 „Cuvântul 'capitalism' mai ales (încă necunoscut lui Karl Marx în 1867 şi nefolosit niciodată de el) 'a erupt în dezbaterea politică sub forma unui opus firesc al socialismului' numai o dată cu exploziva carte a lui Werner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, în 1902" (Citat din Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 178). În excelenta sa lucrare ***Capitalismul. Itinerare economice***, Editura Polirom, Iaşi, 2000, credem că eruditul intelectual ieşean, care este profesorul Ion Pohoață, prietenul nostru, „păcătuieşte", atribuindu-i lui Karl Marx folosirea termenului 'capitalism'".

3167 Richard Whately, ***Introductory Lectures on Political Economy***, London, 1831. **Catalactica – „Știința schimbului".** Se pare că sensul Catalacticii a fost desluşit – prima dată – de francezul Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780), în lucrarea sa ***Le commerce et le gouvernement considerés relativement l'une à l'autre*** (1776), când definea ştiința economică drept **„filosofia comerțului"** sau **„știința schimbului".** Vezi şi Joseph Alois Schumpeter, ***History of Economic Analysis***, Editura Routledge, London, 1994, p. 536 (nota 3).

3168 Vezi Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 180.

3169 ***The Weasel Word «Social»*** in „Salisbury Review", autumn 1983.

3170 Friedrich August von Hayek, ***Infatuarea fatală. Erorile socialismului***, Editura Antet, Bucureşti, 1998, p. 189.

LISTA CRONOLOGICĂ
A UNOR LUCRĂRI MAI IMPORTANTE ÎN DOMENIUL ECONOMIC

Anul	Țara	Autorul	Titlul lucrării
MII.î.e.n.	**Mesop.**	**Hammurabi**	***Codul lui Hammurabi***
MI.î.e.n.	**Palestina**		***Biblia***
V. î.e.n.	**Grecia**	**Xenofon**	***Economia***
IV.î.e.n.	**Grecia**	**Platon**	***Legile, Republica***
IV.î.e.n.	**Grecia**	**Aristotel**	***Politica, Etica Nicomachică***
II.î.e.n.	**Roma**	**Cato**	***De Re Rustica***
1273	**Roma**	**T. D'Aquino**	***Summa Theologica***
1366	**Roma**	**N. Oresme**	***De origine, natura, jure et mutationibus monetarum***
1522	**Polonia**	**N. Copernic**	***De monete cutende ratio***
1545	**Elveția**	**Jean Calvin**	***Lettre sur l'usure***
1558	**Anglia**	**Th. Gresham**	***Information Touching the Fall of Exchange***
1566	**Franța**	**Malestroit**	***Paradoxes***
1568	**Franța**	**Jean Bodin**	***Reponse aux Paradoxes de M. de Malestroit***
1576	**Franța**	**Jean Bodin**	***Republica***
1581	**Anglia**	**W. Stafford**	***Brief conceipte of English Policy***
1588	**Italia**	**B. D'Avanzatti**	***Lezione delle monete***
1615	**Franța**	**Montchrestien**	***Traité de l'Économie Politique***
1621	**Anglia**	**Thomas Mun**	***A Discourse of Trade from England unto the East Indies***
1651	**Anglia**	**Th. Hobbes**	***The Leviathan***
1662	**Anglia**	**William Petty**	***A Treatise on Taxes and Taxation***
1683	**Franța**	**J. B. Colbert**	***Lettres, instructions, mémoires***
1690	**Anglia**	**William Petty**	***Essays on Political Arithmetics***
1691	**Anglia**	**John Locke**	***Contributions of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money***
1691	**Anglia**	**D. North**	***Discourse upon Trade***
1691	**Anglia**	**William Petty**	***The Political Economy of Ireland***
1695	**Franța**	**Boisguillebert**	***Le détail de la France***
1696	**Anglia**	**Gregory King**	***Natural and Political Observations***
1705	**Scoția**	**John Law**	***Money and Trade***
1707	**Franța**	**Boisguillebert**	***Le factum de la France***
1715	**Anglia**	**Mandeville**	***The Fable of Bees***
1732	**Franța**	**R. Cantillon**	***Essai sur la nature de commerce en général***
1748	**Anglia**	**Fr. Hutcheson**	***Sistemul filosofiei morale***
1748	**Franța**	**Montesquieu**	***Esprit des lois***
1750	**Italia**	**F. Galiani**	***Della moneta***
1752	**Anglia**	**David Hume**	***Political Discourses***
1755	**Franța**	**J. J. Rousseau**	***Discours sur l'inégalité***
1755	**Franța**	**R. Cantillon**	***Essai sur la nature du commerce***
1758	**Franța**	**Fr. Quesnay**	***Le Tableau Économique***
1759	**Anglia**	**Adam Smith**	***Theory of Moral Sentiments***
1762	**Franța**	**J. J. Rousseau**	***Contrat social***
1766	**Franța**	**A. R. J. Turgot**	***Réflexions sur la fonction et la distribution des richesses***

1767	**Franța**	**Fr. Quesnay**	***Physiocratie***
1769	**Franța**	**A. R. J. Turgot**	***Obsérvations sur le commerce des grains***
1776	**Anglia**	**Adam Smith**	***An Inquiry into the Nature an Causes of the Wealth of Nations***
1776	**Franța**	**E. B. Condillac**	***Le commerce et le gouvernement considerées relativement l'un à l'autre***
1781	**Germania**	**I. Kant**	***Critica rațiunii pure***
1786	**Anglia**	**J. Bentham**	***Defence of Usury***
1795	**Franța**	**Condorcet**	***Schiță a unui tablou al progresului spiritului uman***
1796	**Franța**	**S. Marechal**	***Manifestul egalilor***
1798	**Anglia**	**R. T. Malthus**	***Essay on the Principle of Population***
1800	**Germania**	**J. G. Fichte**	***Statul comercial închis***
1802	**Franța**	**J. B. Say**	***Traité d'économie politique***
1803	**Elveția**	**S. de Sismondi**	***De la richesse commerciale***
1810–1831	**Germania**	**G. F. W. Hegel**	***Filosofia istoriei. Fenomenologia spiritului***
1813	**Germania**	**J. G. Fichte**	***Discurs către națiunea germană***
1814	**Anglia**	**Robert Owen**	***New View on Society***
1817	**Anglia**	**David Ricardo**	***On the Principles of Political Economy and Taxation***
1817	**Franța**	**J. B. Say**	***Catéchisme de l'économie politique***
1819	**Elveția**	**S. de Sismondi**	***Nouveaux principes d'économie politique***
1820	**Anglia**	**R. T. Malthus**	***Principles of Political Economy***
1820	**Anglia**	**Robert Owen**	***Book of the New Moral World***
1821	**Franța**	**Saint-Simon**	***Système industriel***
1822	**Franța**	**Saint-Simon**	***Catéchisme des industriels***
1826	**Germania**	**H. Thünen**	***Der Isolierte Staat***
1827	**Anglia**	**R. T. Malthus**	***Definitions in Political Economy***
1828	**Franța**	**J. B. Say**	***Cours d'économie politique***
1829	**Franța**	**Ch. Fourier**	***Le nouveau monde industriel et sociétaire***
1838	**Franța**	**A. Cournot**	***Recherches sur les principes de la théorie des richesses***
1840	**Franța**	**P. J. Proudhon**	***Qu'est-ce que la propriété?***
1841	**Germania**	**Friedrich List**	***Sistemul național de economie politică***
1841	**Franța**	**Louis Blanc**	***L'organisation du travail***
1843	**Germania**	**W. Roscher**	***Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach Geschichtlicher Methode***
1844	**Franța**	**Arsène Dupuit**	***De la mesure de l'utilité des travaux publiques***
1848	**Germania**	**Marx, Engels**	***Manifestul partidului comunist***
1848	**Germania**	**B. Hildebrand**	***Economia politică a prezentului şi viitorului***
1848	**Anglia**	**J. S. Mill**	***Principles of Political Economy***
1850	**Franța**	**C. F. Bastiat**	***Harmonies économiques***
1854	**Germania**	**H. H. Gossen**	***Entwicklung der Gesetze des Menschlichen Verkehrs***
1857	**Germania**	**Karl Marx**	***Introducere în critica economiei politice***
1859	**Anglia**	**Ch. Darwin**	***Originea speciilor***
1859	**Anglia**	**Karl Marx**	***Critica economiei politice***

1862	**Franța**	**Clément Juglar**	***Des crises commerciales et de leur retour périodique***
1863	**Germania**	**Karl Knies**	***Economia politică privită din punct de vedere istoric***
1863	**Anglia**	**J. S. Mill**	***Utilitarismul***
1867	**Germania**	**Karl Marx**	***Das Kapital, vol. I***
1867	**Rusia**	**Dostoievski**	***Crimă şi pedeapsă***
1871	**Austria**	**Carl Menger**	***Grundsätze der Volkwirtschaftslehre***
1871	**Anglia**	**W. S. Jevons**	***The Theory of Political Economy***
1874	**Franța**	**Léon Walras**	***Éléments d'économie politique pure***
1875	**Anglia**	**W. S. Jevons**	***Money and the Mechanism of Exchange***
1875	**Anglia**	**Karl Marx**	***Critica programului de la Gotha***
1876	**Austria**	**F. von Wieser**	***The relation of cost and value***
1877	**Anglia**	**F. Engels**	***Anti-Dühring***
1877	**Rusia**	**Lev Tolstoi**	***Război şi pace***
1884	**Anglia**	**F. Engels**	***Originea familiei, proprietății şi statului***
1884	**Austria**	**Böhm-Bawerk**	***Kapital und Kapitalzins***
1884	**Germania**	**Karl Marx**	***Das Kapital, vol. II***
1889	**Austria**	**F. von Wieser**	***Der Naturliche Wert***
1890	**Anglia**	**A. Marshall**	***Principles of Economics***
1891	**Vatican**	**Papa Leon XIII**	***Enciclica Rerum Novarum***
1893	**SUA**	**Fred Taylor**	***Scientifical Management of Labor***
1893	**Germania**	**E. Durkheim**	***Diviziunea muncii***
1894	**Germania**	**Karl Marx**	***Das Kapital, vol. III***
1895	**Franța**	**J. Jaurés**	***Schița unei organizări socialiste***
1896	**Elveția**	**V. Pareto**	***Curs de economie politică***
1897	**Anglia**	**Edgeworth**	***Pure Theory of Monopoly***
1898	**Suedia**	**K. Wicksell**	***Geldzins und Guterpreise***
1899	**SUA**	**J. B. Clark**	***Distribution of Wealth***
1900	**Germania**	**G. Schmoller**	***Principii de Economie politică***
1905	**Germania**	**G. Knapp**	***Staatliche Theorie des Geldes***
1905	**Germania**	**Karl Marx**	***Teorii asupra plusvalorii***
1907	**SUA**	**I. N. Fisher**	***The Purchasing Power of Money***
1907	**Italia**	**V. Pareto**	***Manual de economie politică***
1912	**Austria**	**J. Schumpeter**	***Teoria evoluției economice***
1913	**SUA**	**W. C. Mitchell**	***Business Cycles***
1913	**Franța**	**A. Aftalion**	***Crises périodiques***
1913	**Anglia**	**J. M. Keynes**	***Indian Currency and Finance***
1917	**SUA**	**J. M. Clark**	***Business Acceleration***
1917	**Rusia**	**V. I. Lenin**	***Imperialismul, cel mai înalt stadiu al capitalismului***
1920	**Anglia**	**J. M. Keynes**	***Consecințele economice ale păcii***
1920	**Anglia**	**A. C. Pigou**	***Economics of Welfare***
1923	**SUA**	**J. M. Clark**	***Teoria costurilor constante***
1923	**Anglia**	**J. M. Keynes**	***Tract on Monetary Reform***
1927	**Franța**	**A. Aftalion**	***Prețuri, bani şi schimb***
1929	**România**	**M. Manoilescu**	***Teoria protecționismului şi schimbul internațional***
1931	**Suedia**	**Gunnar Myrdal**	***Echilibrul monetar***
1931	**Anglia**	**J. M. Keynes**	***Treatise on Money***

1932	**Anglia**	**J. R. Hicks**	***Theory of Wages***
1933	**Anglia**	**A. C. Pigou**	***Theory of Unemployment***
1933	**Anglia**	**J. Robinson**	***The Economics of Imperfect Competition***
1933	**Suedia**	**Bertil Ohlin**	***Interregional and International Trade***
1934	**Anglia**	**J. R. Hicks**	***Value and Capital***
1934	**Anglia**	**H. Stackelberg**	***Marktform und Gleichgewicht***
1936	**Anglia**	**J. M. Keynes**	***General Theory of Employment, Interest and Money***
1936	**Anglia**	**R. F. Harrod**	***The Trade Cycles***
1937	**Austria**	**G. Haberler**	***Proprietate şi depresiune***
1938	**SUA**	**W. Lippmann**	***La cité libre***
1939	**SUA**	**J. Schumpeter**	***Business Cycles***
1939	**Suedia**	**Erik Lindahl**	***Studies in the Theory of Money and Capital***
1939	**Polonia**	**M. Kalecki**	***Essays in the Theory of Economic Fluctuations***
1941	**Germania**	**Walter Eucken**	***Types de systèmes économiques***
1942	**SUA**	**J. Schumpeter**	***Capitalism, Socialism and Democracy***
1945	**Franța**	**Jacques Rueff**	***Ordinea socială***
1946	**URSS**	**E. Varga**	***Schimbări în economia capitalistă***
1947	**SUA**	**Evsey Domar**	***Expansion and Employment***
1947	**SUA**	**Alvin Hansen**	***Economic Policy and Full Employment***
1947	**SUA**	**P.A.Samuelson**	***Economics. Foundations of Economic Analysis***
1948	**Anglia**	**R. F. Harrod**	***Towards a Dynamic Economics***
1949	**SUA**	**L. von Mises**	***Human Action***
1950	**Anglia**	**J. R. Hicks**	***A Contribution to the Trade Cycle***
1953	**SUA**	**W. W. Rostow**	***The Process of Economic Growth***
1954	**SUA**	**J. Schumpeter**	***History of Economic Analysis***
1955	**SUA**	**Evsey Domar**	***Essays in the Theory of Economic Growth***
1956	**Anglia**	**J. Robinson**	***The Accumulation of Capital***
1958	**SUA**	**J. K. Galbraith**	***The Affluent Society***
1963	**SUA**	**M. Friedman**	***A Monetary History of the USA 1867–1960***
1964	**SUA**	**S. Kuznets**	***Modern Economic Growth***
1964	**SUA**	**Gary Becker**	***Human Capital***
1965	**Anglia**	**J. R. Hicks**	***Capital and Growth***
1967	**SUA**	**J. K. Galbraith**	***The New Industrial State***
1982	**Anglia**	**Mark Blaug**	***Economic Theory in Retrospect***
1984	**Anglia**	**R. F. Kahn**	***Equilibrium and Macroeconomics***
1987	**Anglia**		***New Palgrave of Economics***

„FILOSOFII LUCRURILOR PĂMÂNTEŞTI"

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Ţara de origine	Perioada
1.	Aftalion Albert	Bulgaria	1874–1956
2.	Aftalion Florin	România	n. 1920
3.	Allais Maurice* (1988)	Franţa	n. 31.05.1911
4.	Aristofan	Grecia	446–386
5.	Aristotel	Grecia	384–322
6.	Arrow Kenneth* (1972)	S.U.A.	n. 1921
7.	Aurelian Petre S.	România	1833–1909
8.	Bariţiu George	România	1812–1893
9.	Bastiat Frédéric	Franţa	19.06.1801–24.12.1850
10.	Baudeau Nicolas	Franţa	1730–1792
11.	Baudrillard Henri	Franţa	1821–1892
12.	Becker Gary* (1992)	S.U.A.	n. 1930
13.	Bentham Jeremy	Anglia	1748–1832
14.	Bernoulli Daniel	Franţa	1700–1782
15.	Blanqui Jerôme	Franţa	1798–1854
16.	Blaug Mark	Olanda	n. 1927
17.	Block Maurice	Franţa	1816–1901
18.	Bodin Jean	Franţa	1530–1597
19.	Böhm von Bawerk	Austria	12.02.1851–27.08.1914
20.	Boisguillebert Pierre	Franţa	1646–1714
21.	Botero Giovani	Italia	1540–1617
22.	Braudel Fernand	Franţa	1902–1985
23.	Brentano Lujo	Germania	1844–1896
24.	Buchanan James* (1986)	S.U.A.	n. 1919
25.	Bücher Karl	Germania	1847–1930
26.	Bukharin Nikolai	Rusia	1888–1938
27.	Cairnes John Elliot	Anglia	1823–1875
28.	Calvin Jean	Elveţia	1509–1564
29.	Campanella Tommaso	Italia	05.09.1568–21.05.1639
30.	Cantillon Richard	Franţa	1697–1734
31.	Carey Henry George	S.U.A.	1793–1879
32.	Cauwes Paul	Franţa	1843–1917
33.	Child Josiah	Anglia	1630–1699
34.	Churchill Winston	Anglia	1874–1965
35.	Clark John Bates	S.U.A.	26.01.1847–21.03.1938
36.	Clark John Maurice	S.U.A.	1884–1963
37.	Coase Ronald* (1991)	Anglia	n. 1910
38.	Colbert Jean Baptiste	Franţa	1619–1683
39.	Colson Clément	Franţa	1853–1939
40.	Commons John Rogers	S.U.A.	1862–1945
41.	Comte Auguste	Franţa	1798–1857
42.	Condillac Etienne Bonnot	Franţa	1714–1780
43.	Condorcet Marie Jean	Franţa	1743–1794
44.	Constantinescu Nicolae N.	România	27.03.1920–14.12.2000
45.	Copernic Nicolaus	Polonia	1473–1543
46.	Cournot Augustine	Franţa	20.08.1801–30.03.1877

47.	**D'Aquino Thomas**	**Italia**	**1225–1274**
48.	**Davenant Charles**	**Anglia**	**1656–1714**
49.	**Davidson David**	**Suedia**	**1854–1942**
50.	**Debreu Gérard* (1983)**	**Franța**	**n. 1921**
51.	**Destutt de Tracy**	**Franța**	**1754–1836**
52.	**Diamant Theodor**	**România**	**1810–1841**
53.	**Diderot Denis**	**Franța**	**1713–1784**
54.	**Dobb Maurice**	**Anglia**	**1900–1976**
55.	**Domar Evsey**	**Rusia**	**n. 1914**
56.	**Dostoievski Fiodor**	**Rusia**	**1821–1881**
57.	**Du Pont de Nemours**	**Franța**	**1739–1817**
58.	**Dupuit Arsène**	**Franța**	**18.05.1804-05.09.1866**
59.	**Edgeworth Francis Ysidoro**	**Anglia**	**1845–1926**
60.	**Engel Ernst**	**Germania**	**1821–1896**
61.	**Engels Friedrich**	**Germania**	**1820–1895**
62.	**Epicur**	**Grecia**	**341–270**
63.	**Erhard Ludwig**	**Germania**	**04.02.1897-05.04.1977**
64.	**Eucken Walter**	**Germania**	**17.01.1891–20.03.1950**
65.	**Fisher Irving Norton**	**S.U.A.**	**1867–1947**
66.	**Fogel Robert* (1993)**	**S.U.A.**	**n. 1926**
67.	**Fourier Charles**	**Franța**	**07.04.1772-07.10.1837**
68.	**Friedman Milton* (1976)**	**S.U.A.**	**n. 1912**
69.	**Frisch Ragnar* (1969)**	**Suedia**	**1895–1973**
70.	**Galbraith John Kenneth**	**Canada**	**n. 1908**
71.	**Galiani Ferdinando**	**Italia**	**1728–1787**
72.	**Genovesi Antonio**	**Italia**	**1712–1769**
73.	**Georgescu-Roegen N.**	**România**	**1906–1994**
74.	**Gide Charles**	**Franța**	**1847–1932**
75.	**Giffen Robert**	**Anglia**	**1837–1910**
76.	**Gossen Herman Heinrich**	**Germania**	**07.09.1810–13.02.1858**
77.	**Grossmann-Doerth**	**Germania**	**09.09.1894-05.03.1944**
78.	**Haavelmo Magnus* (1989)**	**Norvegia**	**n. 1911**
79.	**Haberler Gottfried von**	**Austria**	**1900–1995**
80.	**Hahn Frank**	**Germania**	**n. 1925**
81.	**Hansen Alvin**	**S.U.A.**	**1887–1975**
82.	**Haret Spiru**	**România**	**1851–1912**
83.	**Harrod Roy Forbes**	**Anglia**	**1900–1978**
84.	**Harsanyi John* (1994)**	**Ungaria**	**n. 1920**
85.	**Hayek F. A. von* (1974)**	**Austria**	**08.05.1899–23.03.1992**
86.	**Heilbroner Robert Louis**	**S.U.A.**	**n. 1919**
87.	**Heckscher Eli Filip**	**Suedia**	**1879–1952**
88.	**Hicks John Richard* (1972)**	**Anglia**	**1904–1989**
89.	**Hildebrand Bruno**	**Germania**	**1812–1878**
90.	**Hilferding Rudolf**	**Austria**	**1877–1941**
91.	**Hume David**	**Anglia**	**1711–1776**
92.	**Hutcheson Francis**	**Anglia**	**1694–1747**
93.	**Jevons William Stanley**	**Anglia**	**1835–1882**
94.	**Juglar Clément**	**Franța**	**1819–1905**
95.	**Kahn Richard Ferdinand**	**Anglia**	**1905–1989**
96.	**Kaldor Nicolas**	**Ungaria**	**1908–1986**

97.	**Kalecki Michal**	**Polonia**	**1899–1970**
98.	**Kant Immanuel**	**Germania**	**1724–1804**
99.	**Kantorovici Leonid* (1975)**	**Rusia**	**1912–1986**
100.	**Katona George**	**Ungaria**	**1901–1981**
101.	**Keynes John Maynard**	**Anglia**	**05.06.1883–21.04.1946**
102.	**Keynes John Neville**	**Anglia**	**1852–1949**
103.	**King Gregory**	**Anglia**	**1648–1712**
104.	**Kitchin Joseph**	**Anglia**	**1861–1932**
105.	**Klein Lawrence* (1980)**	**S.U.A.**	**n. 1920**
106.	**Knies Karl Gustav**	**Germania**	**1821–1898**
107.	**Knight Frank Hyneman**	**Germania**	**1885–1972**
108.	**Kondratieff Nikolai**	**Rusia**	**1892–1938**
109.	**Koopmans Tjalling* (1975)**	**Olanda**	**1910–1985**
110.	**Kornai Janos**	**Ungaria**	**n. 1928**
111.	**Kuznets Simon* (1971)**	**Ukraina**	**1901–1985**
112.	**Laffer Arthur**	**S.U.A.**	**n. 1941**
113.	**Lange Oskar Ryszard**	**Polonia**	**1904–1965**
114.	**Lagrange Joseph**	**Franţa**	**1736–1813**
115.	**Lange Oscar**	**Polonia**	**1904–1965**
116.	**Law John**	**Anglia**	**1671–1729**
117.	**Le Trosne Gillaume**	**Franţa**	**1728–1780**
118.	**Leontief Wassily* (1973)**	**Rusia**	**n. 1906**
119.	**Lerner Abba Ptachya**	**România**	**1903–1982**
120.	**Leroy-Beaulieu Paul**	**Franţa**	**1843–1916**
121.	**Lewis Arthur W.* (1979)**	**Antile**	**n. 1915**
122.	**Lindahl Erik**	**Suedia**	**1891–1960**
123.	**Lippmann Walter**	**S.U.A.**	**1889–1974**
124.	**Lipsey Richard**	**S.U.A.**	**n. 1928**
125.	**List Friedrich**	**Germania**	**06.08.1789–30.10.1846**
126.	**Lucas Robert* (1995)**	**S.U.A.**	**n. 1937**
127.	**Lundberg Erik Filip**	**Suedia**	**1907–1987**
128.	**Luther Martin**	**Germania**	**1483–1546**
129.	**Malebranche Nicolas**	**Franţa**	**1638–1715**
130.	**Malthus Thomas Robert**	**Anglia**	**13.02.1767–23.04.1834**
131.	**Malynes Gerard**	**Anglia**	**1586–1641**
132.	**Mandeville Bernard**	**Anglia**	**1670–1733**
133.	**Manoilescu Mihail**	**România**	**1891–1950**
134.	**Markowitz H. Max* (1990)**	**S.U.A.**	**n. 1927**
135.	**Marshall Alfred**	**Anglia**	**27.07.1842–13.07.1924**
136.	**Marx Karl Heinrich**	**Germania**	**05.05.1818–14.03.1883**
137.	**Meade James E.* (1977)**	**Anglia**	**n. 1907**
138.	**Menger Carl**	**Austria**	**28.02.1840–25.02.1921**
139.	**Menger Karl**	**Austria**	**13.01.1902-05.10.1985**
140.	**Mercier de la Rivière**	**Franţa**	**1720–1793**
141.	**Merton Robert* (1997)**	**S.U.A.**	**n. 1944**
142.	**Mill James**	**Anglia**	**1773–1836**
143.	**Mill John Stuart**	**Anglia**	**1806–1873**
144.	**Miller Merton* (1990)**	**S.U.A.**	**n. 1923**
145.	**Mirabeau Victor Rinqueti**	**Franţa**	**1715–1769**
146.	**Mirrlees James* (1996)**	**Anglia**	**n. 1936**

147.	**Mises Ludwig von**	**Germania**	**1881–1973**
148.	**Mitchell Wesley Clair**	**S.U.A.**	**1874–1948**
149.	**Mladenatz Gromoslav**	**România**	**1891–1958**
150.	**Modigliani Franco* (1985)**	**Italia**	**n. 1918**
151.	**Molinari Gustave de**	**Franța**	**1819–1912**
152.	**Montchrestien Antoine**	**Franța**	**1576–1621**
153.	**Montesquieu Charles**	**Franța**	**1689–1755**
154.	**Morgenstern Oskar**	**Germania**	**1902–1977**
155.	**Morus Thomas**	**Anglia**	**1478–1535**
156.	**Müller-Armack Alfred**	**Germania**	**28.06.1901–16.03.1978**
157.	**Mun Thomas**	**Anglia**	**1571–1641**
158.	**Myrdal Karl Gunnar* (1974)**	**Suedia**	**1898–1987**
159.	**Nash John Forbes* (1994)**	**S.U.A.**	**n. 1928**
160.	**Nemcinov Vasili S.**	**Rusia**	**1894–1964**
161.	**Nemour Du Pont de**	**Franța**	**1739–1817**
162.	**Neumann John von**	**Ungaria**	**1903–1957**
163.	**North Douglass* (1993)**	**S.U.A.**	**n. 1920**
164.	**North Dudley**	**Anglia**	**1641–1691**
165.	**Novojilov Viktor V.**	**Rusia**	**1892–1970**
166.	**Nurkse Ragnar**	**Estonia**	**1907–1959**
167.	**Ohlin Bertil Gothard* (1977)**	**Suedia**	**1899–1979**
168.	**Oresme Nicolas**	**Italia**	**1330–1382**
169.	**Owen Robert**	**Anglia**	**1771–1858**
170.	**Paciolo Luca**	**Italia**	**1445–1514**
171.	**Pareto Vilfredo**	**Italia**	**15.07.1848–18.08.1923**
172.	**Patinkin Don**	**S.U.A.**	**n. 1922**
173.	**Perroux François**	**Franța**	**1903–1987**
174.	**Petty William**	**Anglia**	**26.05.1623–16.12.1687**
175.	**Pienescu Mircea V.**	**România**	**1899–1979**
176.	**Pigou Arthur Cecil**	**Anglia**	**1877–1959**
177.	**Platon**	**Grecia**	**427–347**
178.	**Polanyi Karl**	**Ungaria**	**1866–1964**
179.	**Prebisch Raul**	**Argentina**	**1901–1986**
180.	**Pribram Karl**	**Cehia**	**02.12.1877–14.07.1973**
181.	**Proudhon Pierre Joseph**	**Franța**	**15.01.1809–19.01.1865**
182.	**Quesnay François**	**Franța**	**04.06.1694–16.12.1774**
183.	**Raiffeisen Wilhelm**	**Germania**	**30.03.1818–11.03.1888**
184.	**Ramsey George**	**Anglia**	**1800–1871**
185.	**Ramsey McCulloch John**	**Anglia**	**1789–1864**
186.	**Ricardo David**	**Anglia**	**18.04.1772–11.09.1823**
187.	**Rist Charles**	**Franța**	**1873–1955**
188.	**Robinson Joan Violet**	**Anglia**	**1903–1983**
189.	**Rodbertus (Jagetzow) Karl**	**Germania**	**1805–1875**
190.	**Röpke Wilhelm**	**Germania**	**10.10.1889–12.02.1966**
191.	**Roscher Wilhelm**	**Germania**	**1817–1894**
192.	**Rossi Pellegrino**	**Italia**	**1787–1848**
193.	**Rousseau Jean Jacques**	**Franța**	**1712–1778**
194.	**Rueff Jacques**	**Franța**	**1896–1978**
195.	**Rüstow Alexander**	**Germania**	**08.04.1885–30.06.1963**
196.	**Saint-Simon Henri de**	**Franța**	**17.10.1760–19.05.1825**

197.	**Samuelson Paul Anthony* (1970)**	**S.U.A.**	**n. 1915**
198.	**Say Jean Baptiste**	**Franța**	**05.01.1767–15.11.1832**
199.	**Scaruffi Gasparo**	**Italia**	**1519–1584**
200.	**Schmoller Gustav von**	**Germania**	**1838–1917**
201.	**Scholes Myron* (1997)**	**S.U.A.**	**n. 1941**
202.	**Schultz Theodore* (1979)**	**S.U.A.**	**n. 1902**
203.	**Schultze-Delitzsch Franz**	**Germania**	**1808–1883**
204.	**Schumpeter Joseph Alois**	**Austria**	**1883–1950**
205.	**Selten Reinhard* (1994)**	**Germania**	**n. 1930**
206.	**Senior William Nassau**	**Anglia**	**1790–1864**
207.	**Sharpe William* (1990)**	**S.U.A.**	**n. 1934**
208.	**Simon Herbert* (1978)**	**S.U.A.**	**n. 1916**
209.	**Simonde de Sismondi**	**Franța**	**09.05.1773–25.06.1842**
210.	**Smith Adam**	**Anglia**	**05.06.1723–17.07.1790**
211.	**Socrate**	**Grecia**	**470–399**
212.	**Sofocle**	**Grecia**	**497–405**
213.	**Solow Robert* (1987)**	**S.U.A.**	**n. 1924**
214.	**Sombart Werner**	**Germania**	**1863–1941**
215.	**Spiethoff Karl Gustav**	**Germania**	**1873–1957**
216.	**Sraffa Piero**	**Italia**	**1898–1983**
217.	**Stackelberg Henri von**	**Rusia**	**31.10.1905–12.10.1946**
218.	**Stafford William**	**Anglia**	**1554–1612**
219.	**Stigler George* (1982)**	**S.U.A.**	**1911–1991**
220.	**Stone Richard* (1984)**	**Anglia**	**1913–1991**
221.	**Stuart (Stewart) James**	**Anglia**	**1720–1780**
222.	**Thünen Heinrich von**	**Germania**	**24.06.1783–22.09.1850**
223.	**Tinbergen Jan* (1969)**	**Olanda**	**1903–1994**
224.	**Tobin James* (1981)**	**S.U.A.**	**n. 1918**
225.	**Tooke Thomas**	**Anglia**	**1774–1858**
226.	**Torrens Robert**	**Anglia**	**1780–1864**
227.	**Turgot A. Robert Jacques**	**Franța**	**1727–1781**
228.	**Veblen Thorstein Bunde**	**S.U.A.**	**1857–1929**
229.	**Verri Pietro**	**Italia**	**1728–1797**
230.	**Vickrey William* (1996)**	**Canada**	**1914–1996**
231.	**Viner Jacob**	**S.U.A.**	**1892–1970**
232.	**Voltaire François**	**Franța**	**1694–1778**
233.	**Wagner Adolf**	**Germania**	**1837–1917**
234.	**Walras Léon**	**Franța**	**16.12.1834-06.01.1910**
235.	**Weber Max**	**Germania**	**1864–1920**
236.	**Wicksell Knut**	**Suedia**	**20.12.1851-03.05.1926**
237.	**Wieser Friedrich von**	**Austria**	**10.07.1851–23.07.1926**
238.	**Xenofon**	**Grecia**	**430–355**

*** – Laureați ai „Premiului Nobel pentru Economie”.**
Premiul Nobel pentru economie se acordă începând cu anul 1969.

LAUREAȚII PREMIULUI NOBEL PENTRU ECONOMIE, 1969–2000

Anul	Laureații Nobel	Contribuția
1969	Ragnar Frisch, Jan Tinbergen	„For having developed and applied dynamic models for the analysis of economic processes".
1970	Paul Anthony Samuelson	„For the scientific work through which he has developed static and dynamic economic theory and actively contributed to raising the level of analysis in economic science".
1971	Simon Kuznets	„For his empirically founded interpretation of economic growth which has led to new and deepened insight into the economic and social structure and process of development".
1972	John Hicks, Kenneth Arrow	„For their pioneering contributions to general economic equilibrium theory and welfare theory".
1973	Wassily Leontief	„For the development of the input-output method and for its application to important economic problems".
1974	Gunnar Myrdal, Friedrich von Hayek	„For their pioneering work in the theory of money and economic fluctuations and for their penetrating analysis of the interdependence of economic, social, and institutional phenomena".
1975	Leonid Kantorovich, Tjalling Koopmans	„For their contributions to the theory of the optimum allocation of resources".
1976	Milton Friedman	„For his achievements in the field of consumption analysis, monetary history and theory and for his demonstration of the complexity of stabilisation policy".
1977	Bertil Ohlin, James Meade	„For their pathbreaking contribution to the theory of international trade and international capital movements".
1978	Herbert Simon	„For his pioneering research into the decision making process within economic organisations".
1979	Theodore Schultz, Arthur Lewis	„For their pioneering research into economic development, with particular consideration of the problems of developing countries".
1980	Lawrence Klein	„For the creation of econometric models and their application to the analysis of economic fluctuations and economic policies".
1981	James Tobin	„For his analysis of financial markets and their relations to expenditure decisions, employment, production and prices".
1982	George Stigler	„For his seminal studies of industrial structure, functioning of markets and causes and effects of public regulation".
1983	Gérard Debreu	„For having incorporated new analytic methods into economic theory and for his rigorous reformulation of the theory of general equilibrium".
1984	Richard Stone	„For having made fundamental contributions to the development of systems of national accounts and hence greatly improved the basis for empirical economic analysis".
1985	Franco Modigliani	„For his pioneering analysis to the theory of economic growth".

1986	**James Buchanan**	**„For his development of the contractual and constitutional bases of the theory of economic and political decision making".**
1987	**Robert Solow**	**„For his contributions to the theory of economic growth".**
1988	**Maurice Allais**	**„For his pioneering contributions to the theory of markets and efficient utilisation of resources".**
1989	**Trygve Haavelmo**	**„For his clarification of the probability theory foundation of econometrics and his analysis of simultaneous economic structures".**
1990	**Harry Markowitz**	**„For having developed the theory of portofolio choice".**
	William Sharpe	**„For his contributions to the theory of price formation for financial assets, the so-called Capital Asset Pricing Model (CAPM)".**
	Merton Miller	**„For his fundamental contributions to the theory of corporate finance".**
1991	**Ronald Coase**	**„For his discovery and clarification of the significance of transaction costs and property rights for the traditional structure and functioning of the economy".**
1992	**Gary Becker**	**„For having extended the domain of microeconomic analysis to a wide range of human behaviour and interaction, including non-market behaviour".**
1993	**Robert Fogel, Douglass North**	**„For having renewed research in economic history by applying economic theory and economic methods to explain economic and institutional change".**
1994	**John Harsanyi, John Nash, Reinhard Selten**	**„For their pioneering analysis of equilibria in the theory of non-cooperative games"**
1995	**Robert Lucas**	**„For having developed and applied the hypothesis of rational expectations, and thereby having transformed macroeconomic analysis and deepened our understanding of economic policy".**
1996	**James Mirrlees, William Vickrey**	**„For their fundamental contributions to the economic theory of incentives under asymmetric information".**
1997	**Robert C. Merton, Myron S. Scholes**	**„For a new method to determine the value of derivatives".**
1998	**Amartya Sen**	**„For his contributions to welfare economics".**
1999	**Robert A. Mundell**	**„For his analysis of monetary and fiscal policy under different exchange rate regimes and his analysis of optimum currency areas".**
2000	**James Keckman**	**„For his development of theory and methods for analyzing selective samples"**
	Daniel McFadden	**„For his development of theory and methods for analyzing discrete choice".**

THE ROOTS OF HAYEK'S PARADIGM

ECONOMISTS

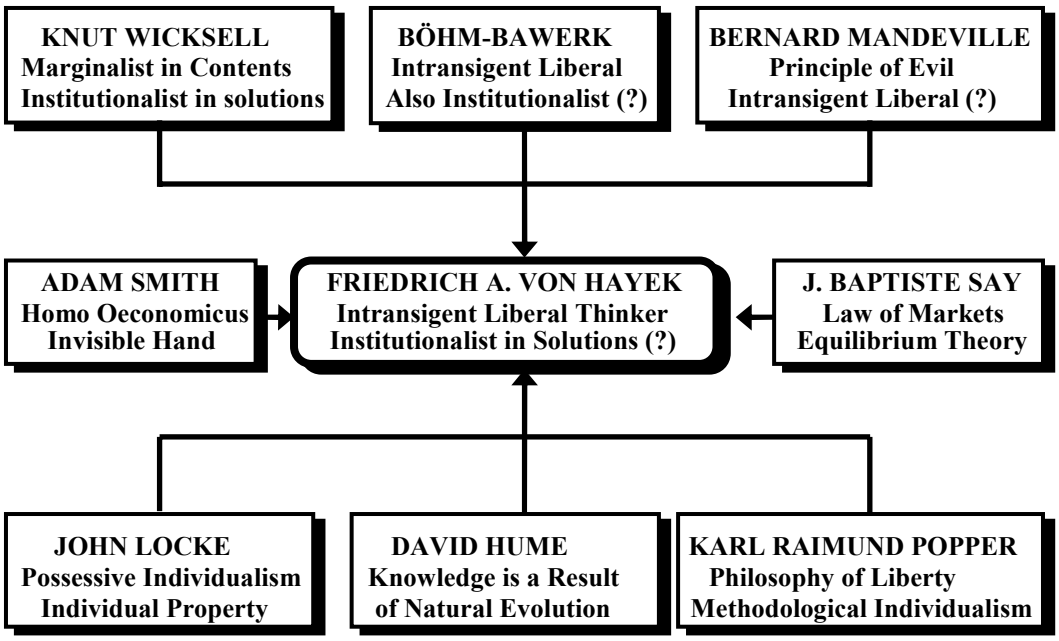

PHILOSOPHERS

STRUCTURA NEOLIBERALISMULUI GERMAN

I. <u>NEOLIBERALISMUL ÎN SENS RESTRÂNS</u>: Friedrich A. von Hayek:

▶ „A se reînnoi în mod consecvent liberalismul clasic!"

II. <u>NEOLIBERALISMUL REVIZIONIST</u>:

1. INTERVENȚIONISMUL LIBERAL:

a. NEOLIBERALISMUL SOCIAL–POLITIC: Wilhelm Röpke:

▶ „A se întări forțele sociale de integrare!"

b. NEOLIBERALISMUL POLITIC DE PIAȚĂ: Alexander Rüstow:

▶ „A se sprijini transformările structurale prin ajutoare de adaptare!"

c. NEOLIBERALISMUL SOCIAL: Alfred Müller-Armack:

▶ „A se corecta social rezultatele economiei de piață!"

2. ORDOLIBERALISMUL: Franz Böhm, Walter Eucken:

▶ „A se instaura şi menține o ordine competițională!"

III. <u>ECONOMIA SOCIALĂ DE PIAȚĂ</u>: Ludwig Wilhelm Erhard:

▶ „A se duce o politică economică liberală şi sistematică!"

Soluțiile funcției **Cobb-Douglas**, de forma $Y = A * L^{\alpha} * K^{\beta}$, sau $\log Y = \log A + \alpha * \log L + \beta * \log K$, pentru o perioadă de **n** intervale, se găsesc rezolvând sistemul[3171]:

$$\begin{cases} \Sigma \log Y = n * \log A + \alpha * \Sigma \log L + \beta * \Sigma \log K \\ \Sigma \log Y * \log L = \log A * \Sigma \log L + \beta * \Sigma \log L * \log K + \alpha * \Sigma (\log L)^2 \\ \Sigma \log Y * \log K = \log A * \Sigma \log K + \alpha * \Sigma \log L * \log K + \beta * \Sigma (\log K)^2 \end{cases}$$

3171 Pentru $\alpha + \beta < 1$ „avem o eficiență descrescândă a utilizării factorilor", iar pentru $\alpha + \beta > 1$ „se remarcă o eficiență crescândă a utilizării factorilor" (vezi *Metode statistice de cercetare a corelațiilor în economie*, Editura Academiei R. S. R., Bucureşti 1967, p. 172). O excelentă tratare a funcțiilor de producție vezi în *lucrarea citată*, cap. VI, p. 159–163. Autorul, Marcu Horovitz, apreciază că **A** este un „multiplicator care indică în ce proporție crește producția, date fiind dimensiunile celor doi factori de producție şi elasticitățile lor" şi îl determină ca pe un indicator de eficiență, astfel: $A = Y/(L^{\alpha} * K^{\beta})$. *Mulțimile αY şi βY reprezintă părțile de producție dependente funcțional de acțiunea celor doi factori independenți* (vezi Marcu Horovitz, *Cuantificarea eficienței economice şi a productivității muncii (II)* în Revista economică, nr. 11/1984, p. 20–21). Vezi şi Iosif Anghel, *Teorii şi modele ale creşterii economice*, Editura Politică, Bucureşti 1966, p. 144–148.

Schema (foarte) generală a evoluției gândirii economice

Secolele XVI-XVIII	Secolele XVIII-XIX	Secolul XX	
		Perioada interbelică	Perioada postbelică
Mercantilismul	Liberalismul (1750–1938) - clasicismul (1750–1850) - neoclasicismul (1870–1938) Alternative Socialismul utopic (1750–1850) Doctrina cooperației (după 1840) Protecționismul (după 1840) Marxismul (după 1850) Școala Istorică (după 1870)	Neoliberalismul - rolul statului - planificarea Alternative Keynesismul - rolul statului Instituționalismul	Neoliberalismul } Sinteza neoclasică Keynesismul

PERIOADA „DECOLĂRII" ECONOMICE ÎN CÂTEVA ȚĂRI*

Nr. crt.	Țara	Perioada	Nr. crt.	Țara	Perioada
1.	Anglia	1783–1802	8.	Rusia	1890–1914
2.	Franța	1830–1860	9.	Canada	1896–1914
3.	Belgia	1833–1860	10.	Argentina	din 1935
4.	S.U.A.	1843–1860	11.	Turcia	din 1937
5.	Germania	1850–1873	12.	India	din 1952
6.	Suedia	1868–1890	13.	China	din 1952
7.	Japonia	1878–1900			

* Sursa: **Walt Whitman Rostow, *The stages of growth,* 2[d] edition, Cambridge, United Kingdom, 1971, p. 38.**

După părerea cercetătorului american, evoluția normală a oricărei economii parcurge **cinci etape:**

1. „The Traditional Society" („Societatea tradițională"), bazată pe știința și tehnologia pre-Newtoniană.

2. „The Preconditions for Take-Off" („Pregătirea pentru Decolare"), când știința începe să fie aplicată în producție, deopotrivă în agricultură și industrie (secolele XVII-XVIII).

3. „The Take-Off" („Decolarea", „Demarajul") este creșterea economică auto-întreținută, care se instalează când investițiile depășesc 10% din venitul național. Acum are loc revoluția industrială și trecerea spre industrializare. Durează două-trei decenii.

4. „The Drive to Maturity" („Maturitatea"), între 20–30% din venitul național este investit și rezultatele globale ale economiei cresc mai repede decât populația. Are loc creșterea nivelului de trai al populației. Se realizează în circa șase decenii de la începerea și în patru decenii de la sfârșitul decolării.

5. „The Age of High Mass-Consumption" („Etapa Consumului de Masă") are loc în secolul al XX-lea și este marcată de două procese:

- venitul național pe locuitor depășește nivelul necesar pentru consumul strict necesar (de hrană, îmbrăcăminte etc.);
- populația urbană și forța de muncă ocupată în sectorul serviciilor devin majoritare.

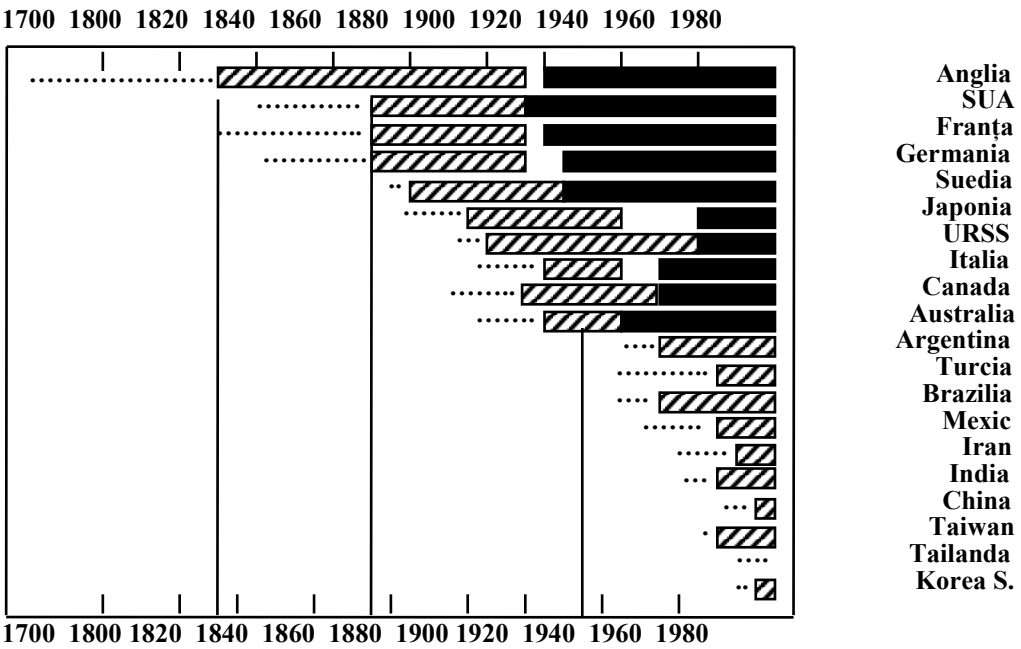

LEGENDA

……. Take-Off

Drive to Technological Maturity

High Mass Consumption

Ordinea cronologică a „decolării” economice (Take-Off)

Grupa I: **Anglia (1783–1802)**
Grupa II: **SUA, Franța, Germania (1830–1850)**
Grupa III: **Suedia, Japonia, URSS, Italia, Canada, Australia (1870–1901)**
Grupa IV: **Argentina, Turcia, Brazilia, Mexic, Iran, India, China, Taiwan, Tailanda, Korea de Sud (după 1933)**[3172].

3172 Walt Whitman Rostow, ***The World Economy. History and Prospect***, University of Texas Press, Austin, USA 1978, p. 51 and Part Five (Vezi şi W. W. Rostow, ***The Stages of Economic Growth***, 3rd edition, Cambridge University Press, New York, USA 1999, p. XVIII).

BIBLIOGRAFIE TEMATICĂ SELECTIVĂ

1. **ANDREAE, W. (Germania),** ***Staats und Wirtschheftslehre im Altertum. Handwörterbuch der Staatswissenschaften,*** **Berlin, 1926.**
2. **ALBERT, Michel (Franța),** ***Capitalism contra capitalism,*** **Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.**
3. **ALLAIS, Maurice (născut la 31 mai 1911, Franța),** ***À la recherche d'une discipline économique,*** **1ère partie,** ***Traité d'économie pure,*** **Imprimerie Nationale, Paris, Ateliers Industria, 1943 (Tome I,** ***Les données générales de l'économie pure*****. Tome II,** ***La dynamique du déséquilibre*****. Tome III,** ***La dynamique de l'équilibre*****. Tome IV,** ***Le salaire et la rente foncière*****);** ***Économie pure et rendement social*** **(1945);** ***Economie et intérêt*** **(1947, 2 volume);** ***Les fondements du calcul économique*** **(1967, 3 volume);** ***La théorie générale de surplus*** **(1978, 2 volume) ;** ***Léon Walras pionnier de l'économie mathématique et réformateur méconnu,*** **1965, cu prilejul centenarului École Supérieure Nationale des Mines din Paris (1865–1965).**
4. **ANGHEL, Iosif (România),** ***Teorii şi modele al creşterii economice,*** **Editura Politică, Bucureşti, 1966.**
5. **ANSART, Pierre (Franța),** ***Naissance de l'anarchisme. Esquisse d'une explication sociologique du proudhonisme,*** **Paris, 1970.**
6. **ARESTIS, Philip, Malcolm SAWYER (Anglia),** ***A Biographical Dictionary of Dissenting Economists,*** **Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1992.**
7. **BANCEL, A. D. (Franța),** ***Le Coopératisme,*** **Librairie C. Reinwald, Schleicher Fréres Éditeurs, Paris, 1901.**
8. **BACKHOUSE, Roger (SUA),** ***Economists and the Economy,*** **2d edition, Editura Transaction Publishers, New Brunswich, USA, 1994.**
9. **BARI, Ioan (România),** ***Economie mondială,*** **Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1997.**
10. **BASTIAT, Frédéric (1801–1850, Franța),** ***Harmonies économiques,*** **5e édition, 656 p., Paris, 1864; se află în colecția Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, sub cota 397719.**
11. **BAWERK, Böhm von (1851–1914, Austria),** ***Kapital und Kapitalzins (Capital and Interest),*** **vol. I, 1884, vol. II, 1889, MacMillan, London, 1890;** ***Grundzüge der Theorie des Wirtschaftlichen Gutewerts (Fundamentele teoriei valorii economice a bunurilor)*****, 1886;** ***Histoire critique des théories de l'intérêt du capital,*** **vol. I-II, Editura Giard & Briere, Paris 1902.**
12. **BHAGWATI, Jagdish N. (SUA),** ***International Trade,*** **Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1981;** ***Protectionism,*** **Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, USA, 1988.**
13. **BÂRSAN, Maria (România),** ***Integrare economică europeană,*** **Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995.**
14. **BEAUD, Michel, Gilles DOSTALER (Canada),** ***La pensée économique depuis Keynes*****, Édtions du Seuil, Paris, 1993.**
15. **BECKER, Gary (n. 1930, SUA),** ***The Economic Approach to Human Behavior,*** **University of Chicago Press, 1976;** ***Comportamentul uman. O abordare economică,*** **Editura ALL, Bucureşti, 1994.**
16. **BELL Daniel, Irving KRISTOL (SUA),** ***The Crises in Economic Theory,*** **Basic Books, New York, USA, 1981.**
17. **BENTHAM, Jeremy (1748–1832, Anglia),** ***Principles of Morals and Legislation,*** **1789.**
18. **BERAUD Alain, Gilbert FACCARELLO (Franța),** ***Nouvelle histoire de la pensée économique,*** **Editura Découverte, Paris, 1992.**
19. **BLAUG, Mark (n. 1927, Olanda),** ***Economic Theory in Retrospect*** **(*Teoria economică în retrospectivă*, Editura Didactică şi Pedagogică, RA – Bucureşti, 1992);** ***John Maynard Keynes. Life. Ideas. Legacy,*** **Editura Macmillan, London, 1990;** ***The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey,*** **in „Journal of Economic Literature", no. 14, 1976, p. 829;** ***The Quantity Theory of Money (From Locke to Keynes and Friedman),*** **Editura Edward Elgar, Aldershot, England, 1995.**
20. **BLUM, Reinhard (Germania),** ***Un al treilea drum,*** **Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994.**

21. **BOETSCH, Hermann (Germania),** ***Einkommen und Vermogen von Friedrich List*****, Lorrach-Statten, 1936.**
22. **BÖHM, Franz (1895–1977, Germania),** ***Die Ordnung der Wirtschaft,*** **Stuttgart, 1937.**
23. **BOISGUILLEBERT, Pierre le Pesant Sieur de (1646–1714, Franța),** ***Dissertation sur la nature des riches, de l'argent et des tributs; Traité de la nature, culture, commerce et intérêts des grains; Factum de la France; Le détail de la France sous le règne présent.*** **Operele sale complete au apărut, prima dată, în anul 1707.**
24. **BONCOEUR, Jean, Hervé THOUEMENT (Franța),** ***Histoire des idées économiques,*** **ed. Nathan, Paris, 1989.**
25. **BOUVIER, Jean (Franța),** ***Inflation au vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporaines (XIX-e – XX-e siècles),*** **Paris, 1972.**
26. **BOUVIER-AJAM, Maurice (Franța),** ***Frédéric List. Sa vie, son oeuvre, son influence,*** **Monaco, 1953.**
27. **BRAUDEL, Fernand (1902–1985, Franța),** ***Structurile cotidianului,*** **Editura Meridiane, Bucureşti, 1984;** ***Timpul lumii,*** **Editura Meridiane, Bucureşti, 1989;** ***Jocurile schimbului,*** **Editura Meridiane, Bucureşti, 1985.**
28. **BRENTANO, Lujo (1844–1931, Germania),** ***Mein Leben im Kampf um die soziale Entwicklung Deutschlands,*** **Editura Eugen Diederichs, Jena, 1931.**
29. **BUCHANAN James (n. 1919), Robert TOLLISON (SUA),** ***The Theory of Public Choice: Political Applications of Economics,*** **Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.**
30. **BÜCHER Karl (1847–1930, Germania),** ***Arbeit und Rhytmus,*** **Editura Hirzel, Leipzig, 1896;** ***Die Entstehung der Volkswirtschaft,*** **Tübingen, Editura Laupp, 1893,** ***Die Entstehung der Volkswirtschaft,*** **Tübingen, Editura Laupp, 1918.**
31. **BUTLER, Eamon (Anglia),** ***Milton Friedman. A guide to his economic thought,*** **Gower, Aldershot, England, 1985.**
32. **CAIRNES, John Elliot (1823–1875, Anglia),** ***Character and Logical Method of Political Economy,*** **1875.**
33. **CANTILLON, Richard (1697–1734, Franța),** ***Eseu asupra naturii comerțului în general,*** **1755.**
34. **CERNEA, Ioan (România),** ***Saint-Simon, Fourier, Owen*****, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1957.**
35. **CHAMBERLAIN, Edward H. (SUA),** ***The theory of monopolistic competition,*** **Cambridge, Massachusetts, 1940, Harvard, 1948.**
36. **CIOBANU, Gheorghe (România),** ***Relații economice internaționale,*** **Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca, 1997;** ***Tranzacții economice internaționale*** **(coordonator), vol. I-II, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1998;** ***Sisteme de comerț exterior,*** **(în colaborare cu Gheorghe POPESCU), Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.**
37. **CLARK, John Bates (1847–1938, SUA),** ***Philosophy of Wealth (1885),*** **Colombia University Press, 1907;** ***Distribution of Wealth*** **(1899);** ***Essentials of Economic Theory*** **(1907);** ***Social Justice Without Socialism*** **(1913);** ***The Control of Trusts*** **(1913, împreună cu fiul său John Maurice Clark);** ***The Distribution of Wealth,*** **New York, 1899.**
38. **CLARK, John Maurice (1884–1963, SUA),** ***The Economics of Overhead Costs,*** **New York, 1923;** ***Toward a Concept of Workable Competition,*** **în „American Economic Review", ianuarie 1940.**
39. **COASE, Ronald (n. 1910, Anglia),** ***The Nature of the Firm*** **(1937);** ***The Marginal Cost Controversy*** **(1946);** ***The Problem of Social Cost*** **(1960);** ***Industrial Organisation: A Proposal for Research*** **(1972);** ***The Firm, the Market and the Law*** **(University of Chicago Press, 1988).**
40. **** * * Collins Dictionary of Economics,*** **2nd, Harper-Collins Publishers, Glasgow, England, 1993.**
41. **COMMONS, John Rogers (1862–1945, SUA),** ***Legal Foundations of Capitalism,*** **New York, 1924;** ***Institutional Economics,*** **New York, 1934;** ***The Economics of Collective Action,*** **New York, 1950.**
42. **CONDILLAC, Étienne Bonnot de (1714–1780, Franța),** ***Le commerce et le gouvernement considerés relativement l'un à l'autre,*** **1776.**

43. COURNOT, Augustin (1801–1877, Franța), 1. Algebră, analiză şi probabilități: ***Traité élémentaire de la théorie des fonctions*** **(1841);** ***Exposition de la théorie des chances et des probabilités*** **(1843);** ***De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algèbre et la géométrie*** **(1847). 2. Economie politică:** ***Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*** **(1838);** ***Principes de la théorie des richesses*** **(1863);** ***Revue sommaire des doctrines économiques*** **(1877). 3. Filosofie:** ***Essai sur les fondements de la connaissance et sur les caractères de la critique philosophique*** **(1851);** ***Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*** **(1861);** ***Considération sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes*** **(1872);** ***Matérialisme, vitalisme, rationalisme (Études sur l'emploi des données de la science en philosophie)*** **(1875).**

44. DARIN-DRABKIN, Henri (Franța), ***Le Kibboutz société différente,*** **Editura Seuil, Paris, 1970.**

45. DARWIN, Charles Robert (1809–1882, Anglia), ***Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existență*** **(1859);** ***Originea omului şi selecția sexuală*** **(1871).**

46. DĂDÂRLAT, Nicolae şi Gheorghe FORSEA (România), ***Anuarul băncilor din județul Sibiu,*** **Editura Continent, Sibiu, 1994.**

47. DEBRÉ Robert (Franța), ***François Quesnay et la Physiocratie,*** **Institut National d'Études Démographiques, vol. I-II, Paris, 1958.**

48. DECARBON, Luc Bourcier (Franța), ***Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques,*** **vol. I-II, Editura Montchrestien, Paris, 1972.**

49. DEMETRESCU, C. G. (România), ***Istoria contabilității,*** **Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972.**

50. DENIS, Henri (Franța), ***Histoire de la pensée économique,*** **PUF, 7ème édition, Paris, 1983.**

51. Descartes, René (1596–1650, Franța), ***Discurs asupra metodei*** **(1637) şi** ***Tratat asupra pasiunilor*** **(după 1640).**

52. DESCHEPPER, Edwin (Belgia), ***L'histoire du mot capital et dérivés,*** **teză de doctorat, Universitatea Liberă din Bruxelles (U.L.B.), 1964, microfilm în depozitul bibliotecii U.L.B., cota 37893.B.839 (pus nouă la dispoziție de universitarul clujean Ioan Lumperdean).**

53. DESROCHE, Henri (Franța), ***Le projet coopératif,*** **Les éditions ouvriers, Paris, 1976.**

54. DIETZEL, H. (Germania), ***Beiträge zur Methodik der Wirtschaftswissenschaften,*** **în „Jahrbucher fur Nationalokonomie", 1884.**

55. DOMAR, David Evsey (n. 1914, Ukraina), ***Essays in the Theory of Economic Growth,*** **Oxford University Press, New York, 1957;** ***Capital Expansion, Rate of Growth and Employment,*** **„Econometrica", vol. 14, 1946;** ***Essays in the Theory of Economic Growth,*** **Oxford University Press, New York, 1957.**

56. DRAGOŞ, Gheorghe (1898–1972, România), ***Cooperația în Ardeal,*** **Oficiul Național al Cooperației Române, Bucureşti, 1933.**

57. DRĂGOESCU, Elena şi Anton DRĂGOESCU (România), ***Piețe financiare (primare şi secundare) şi bursa de valori,*** **Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1995.**

58. DUPUIT, Arsène (1804–1866, Franța), ***De la mesure de l'utilité des travaux publics,*** **în „Annales des Ponts-et-Chaussees", 2e série, volume 8, Paris, 1844;** ***De l'utilité, de sa mesure, de l'utilité publique,*** **în „Journal des economistes", nr. 147, 15 iulie, Paris, 1853;** ***Peage,*** **în** ***Dictionnaire Coquelin,*** **Paris, 1853.**

59. * * * ***Economie politică,*** **vol. I-II, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1999.**

60. EISENBERG, Josy, ***O istorie a evreilor,*** **Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.**

61. EKELUND, Robert, Robert HEBERT (SUA), ***A history of economic theory and method,*** **3d edition, McGraw–Hill, New York 1990.**

62. * * * ***Encyclopedia Britannica,*** **London, 1956.**

63. * * * ***Encyclopedia Universalis,*** **Paris.**

64. ENGEL, Ernst (1821–1896, Germania), ***Die Industrie der grossen Städte*** **(1868);** ***Der Wert des Menschen*** **(1883). Este cunoscut, mai ales, pentru** ***Produktions und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen*** **(noiembrie 1857), în care a formulat** ***„Legea lui Engel".*** **El susținea că, pentru familiile ale căror nevoi nu diferă semnificativ şi sunt confruntate cu aceleaşi prețuri, „ponderea cheltuielilor pentru**

hrană este, în medie, o funcţie descrescătoare de venit" („percentage expenditure on food is on the average a decreasing function of income").

65. ENGELS, Friedrich (1820–1895, Germania), *Situaţia clasei muncitoare în Anglia,* Editura de Stat Pentru Literatură Politică (ESPLP), Bucureşti, 1953; *Anti-Dühring,* E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955.

66. ERHARD, Ludwig (1897–1977, Germania), *Wohlstand für alle,* 1957, tradusă în engleză cu titlurile *Prosperity through Competition,* 263 p., Lowe & Brydone, London, 1958, şi *The Economics of Success,* London, 1973.

67. EUCKEN, Walter (1891–1950, Germania), *The Foundations of economics (Principii de bază ale politicii economice)*, Chicago, 1951.

68. FICHTE, Johann Gottlieb (1762–1814), *Fundamentele dreptului natural,* Londra, 1889.

69. FINK, Richard (SUA), *Supply-Side Economics. A Critical Appraisal*, Editura Aletheia Books, University Publications of America, Frederick, Maryland, USA, 1982.

70. FINKENSTEIN Joseph, Alfred TIMM (SUA), *Economists and society. The development of economic thought from Aquinas to Keynes,* Editura Harper & Row Publishers, USA, 1973.

71. FISHMAN, Betty G. and Leo FISHMAN (SUA), *The American Economy,* Princeton, 1962.

72. FOURIER, Charles (1772–1837, Franţa), *Theorie des quatre mouvements,* 2e éd., Paris, 1841; *Opere economice,* Editura Academiei Republicii Socialiste România (RSR), Bucureşti, 1966.

73. FREVILLE, Jean (Franţa), *Mizeria şi numărul. Sperietoarea malthusianistă,* ESPLP, Bucureşti, 1957.

74. FRIEDMAN, Milton (n. 1912, SUA), *A Theoretical Framework for Monetary Analysis,* National Bureau of Economic Research, New York, USA, 1971; *Studies in the Quantity Theory of Money,* The University of Chicago Press, 6th edition, 1973; *Dollars and Deficits,* Englewood Cliffs, 1968; *Şomaj fără inflaţie,* Londra, 1973.

75. FRISCH, Ragnar (1895–1973, Suedia), *Monopoly-Polypoly,* în „International Economic Papers", 12 vol., London, 1951–1962, vol.1.

76. FROIS, Gilbert Abraham (Franţa), *Economia politică,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

77. GALBRAITH, John Kenneth (n. 1908, Canada), *A Theory of Price Control* (1952); *American Capitalism* (1952); *The Affluent Society* (1958); *The New Industrial State* (1967); *Economics and the Public Purpose* (1973); *The Age of Uncertainity* (1977); *The Anatomy of Power* (1983).

78. GARDLUND, Torsten (Suedia), *The life of Knut Wicksell,* Editura Edward Elgar, London, 1996.

79. GARFIELD Gruchy Allan (SUA), *Comparative Economic Systems,* 2nd édition, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1977.

80. GEHRING Hans (Germania), *Das nationale System der politischen Ökonomie de F. List,* ed. 6, Jena, 1950; *Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit,* Leipzig, 1956.

81. GELEDAN, Alain (Franţa), *Histoire des pensées économiques,* vol. I-II, 2ème édition, Dalloz, Paris, 1993.

82. GEORGESCU-ROEGEN, Nicolas (1906–1994, Constanţa, România), *Hermann Heinrich Gossen: His Life and Work in Historical Perspective,* în Gossen, *The Laws of Human Relations,* The MIT Press, 1983.

83. GIDE, Charles (1847–1932, Franţa), *Histoire des doctrines relatives à la monnaie et au crédit depuis John Law jusqu'à nos jours,* Editura Sirey, Paris, 1951.

84. GIDE, Charles (1847–1932), Charles RIST (1873–1955), *Istoria doctrinelor economice* (de la fiziocraţi până azi), Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1926; *Curs de economie politică,* vol. I-II, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1927 (ambele traduse de George Alexianu).

85. GIFFEN, Robert (1837–1910, Anglia), *The growth of capital,* London, 1889.

86. GILLMAN, Joseph M. (Anglia), *Dezvoltarea lui Ricardo ca economist,* în „Science and Society", vol. XX, nr. 3, London, 1956.

87. GONNARD, René (Franța), *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies,* Paris, 1936.
88. GOSSEN, Herman (1810–1858, Germania), *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs,* 15 iulie 1854, Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig, 315 pagini. Vezi şi *The Laws of Human Relations,* The MIT Press, Massachuttes, USA, 1983 (cota E 017774, Université de Sciences et de Technologie Lille 1, Franța).
89. GUERRIEN, Bernard (Franța), *Economia neoclasică,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1993; *La Théorie Néo-classique. Bilan et perspectives du modèle d'équilibre général,* 3ème édition, Editura Economica, Paris, 1989, 495 pagini.
90. GUILLOCHON, Bernard (Franța), *Économie internationale,* Editura Dunod, Paris, 1995.
91. GUITTON, Henri (Franța), *Préface*, în Augustin Cournot, *Recherches sur les principes de la théorie des richesses,* Editura Calman-Lévy, Paris, 1974.
92. HABERLER, Gottfried von (1900–1995, Austria), *The Theory of Comparative Cost Once More,* „Quaterly Journal of Economics", vol, 43, 1929, p. 376–381; *La théorie des avantages comparées et son utilisation dans la défense de libre-change,* „Weltwirtschaftliches Archiv", 1930, vol. 32, p. 350–370; *The Theory of International Trade,* 1936; *Some Problems of the Pure Theory of International Trade,* „Economic Journal", 1950, vol. 61, p. 223–240; *Real Costs, Monetary Costs and Comparative Advantages,* 1951; *International Trade and Economic Development,* San Francisco, California, International Center for Economic Growth, 1968.
93. HALÉVY, Elie (Franța), *Sismondi,* Librairie Felix Alcan, Paris, 1933.
94. HANSEN, Alvin (1887–1975, SUA), *A guide to Keynes,* Editura McGraw Hill, New York, 1953.
95. HARROD, Roy Forbes (1900–1978, Anglia), *The Equilibrium Duopoly,* în „Economic Journal", iunie 1934; *The theory of Imperfect Competition Revised,* în „Quarterly Journal of Economics", mai 1934; *The Trade Cycle* (1936); *An Essay in Dynamic Theory* (1939); *Towards a Dynamic Economics: Some recent Developments of Economics Theory and their Application to Policy* (1948); *The Life of John Maynard Keynes* (1951); *The British Economy* (1963); *Economic Dynamics* (1973).
96. HAUSSER, Ludwig (Germania), *Friedrich Lists gesammelle Schriften,* vol. I, Stuttgart und Leipzig, 1850.
97. HECKSCHER, Eli Filip (1879–1952, Suedia), *The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income,* Ekonomisk Tidskriff, 1919, p. 497–512. Translated as chapter 13 in American Economic Association, *Mercantilism,* Stockholm, 1931; *Readings in the Theory of International Trade,* Philadelphia, Blakiston, USA, 1949, p. 272–300.
98. HAYEK, Friedrich August von (8 mai 1899, Viena, Austria – 23 martie 1992, Freiburg, Germania), *The Pure Theory of Capital* (1941); *The Road to Serfdom* (1944); *Individualism and Economic Order* (1948); *The Constitution of Liberty* (1960); *Law, Legislation and Liberty (*1973–1979, 3 volume); *Capitalismul şi istoricii,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1998; *Infatuarea fatală. Erorile socialismului* (1988), Editura Antet, Bucureşti, 2000 (vezi şi Anexa 2 în prezenta lucrare).
99. HEGEL, Wilhelm Georg Friedrich (1770–1831, Germania), *Principiile filosofiei,* 1821; *Leçons sur la philosophie de l'histoire,* trad. franc., Paris, 1946.
100. HEILBRONER, Robert Louis, (n. 1919, SUA), *Les grands économistes,* 3ème édition, Editura Economica, Paris 1971; *Filozofii lucrurilor pământeşti,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994; *Teaching from the Worldly Philosophy,* Editura Norton & Company, New-York, USA 1996.
101. HELSING, Jan van, *Organizațiile secrete şi puterea lor în secolul XX,* Editura ALMA TIP, Bucureşti, 1998.
102. HICKS, John (1904–1989, SUA), *Mr. Keynes and the Classics: a suggested interpretation* (revista „Econometrica", 5 aprilie 1937, p. 147–149); *Un réexamen de la théorie de la valeur (A Reconsideration of The Theory of Value)*, Editura Economica, Paris, 1934; *Capital and Value,* 1939; *Contribution to the Theory of the Trade Cycle,* 1950; *Capital and Value,* Clarendon Press, Oxford, 1965.
103. HILDEBRAND, Bruno (1812–1878, Germania), *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft,* Frankfurt, 1848.

104. HOBBES, Thomas (1588–1679, Anglia), *Leviathan,* 1651.
105. HUGO, Victor (1802–1885, Franța), *Mizerabilii,* E.S.P.L.A., Bucureşti, 1954.
106. HUME, David (1711–1776, Anglia), *Discursuri politice,* 1752.
107. IANCU, Aurel (România), *Schimburile economice internaționale,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
108. IGNAT, Ion, Spiridon PRALEA (România), *Economie mondială,* Editura Synposion, Iaşi, 1994.
109. IGNAT, Ion, Ion POHOATA, Neculai CLIPA, Gheorghe LUTAC (România), *Economie politică,* Editura Economică, Bucureşti, 1998.
110. IONESCU, Dimitrie Bogdan (România), *Istoria doctrinelor economice,* vol. I, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj", 1941.
111. IONESCU, Toader (n. 1929, România), *Istoria gândirii economice din România,* Editura Economică, Bucureşti, 1996; *Doctrine şi curente economice contemporane,* Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 1998; *Istoria gândirii economice universale şi româneşti,* Editura Sarmis, Cluj-Napoca ,1999.
112. IONESCU Toader, Gheorghe POPESCU (România), *Istoria gândirii economice din Antichitate până la sfârşitul secolului al XIX-lea,* Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992; *Istorie economică (Fapte şi teorii),* Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir" Cluj-Napoca, ediția I, 1993, ediția a II-a, 1995; *Doctrine economice contemporane,* Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca, 1996.
113. IONESCU-PAŞCANI, T. C. (România), *Cartea cooperatorului,* Editura Biroului „Editorul", Bucureşti, 1915.
114. IVANCIU, Nicolae-Văleanu (România), *Istoria gândirii economice,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992; *Tratat de doctrine economice,* Editura Monitorului Oficial, Bucureşti 1996.
115. JAMES, Émile (Franța), *Histoire des théories économiques,* Editura Flammarion, Paris, 1950; *Histoire de la pensée économique en XX-ème siècle,* vol. I-II, PUF, Paris, 1955; *Problèmes monétaires d'aujourd'hui,* Editura Sirey, Paris, 1963; *Histoire sommaire de la pensée économique,* Éditions Montchrestien, Rue Saint-Jacques, Paris – Ve, 1965; *Cours de théorie économique,* Lito, Paris, 1969.
116. JESSUA, Claude (Franța), *Histoire de la théorie économique,* Presses Universitaires de France, Paris, 1991.
117. JEVONS, William Stanley (1835–1882, Anglia), *A serious Fall in the Value of the Gold* (1863); *Logic Pure* (1863); *The Coal Question* (1865); *The Theory of Political Economy* (1871); *Principles of Science* (1874); *Elementary Lessons in Logic* (1876); *Commercial Crises and Sun spots* (1878–1879); *The State in Relation to Labour* (1883); *Studies on Money and Finance* (1884).
118. JOHNSON, Harry (Anglia), *Macroeconomics and Monetary Theory,* Editura Gray-Hills Publishing LTD, London, 1971.
119. JUGLAR, Clément (1819–1905, Franța), *Des crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis,* 2e édition, Editura Guillaumin, Paris, 1889.
120. KAHN, Richard Ferdinand (1905–1989, Anglia), *The Relation of Home Investment to Unemployment (Raportul dintre investițiile interne şi ocupare),* în „Economic Journal", London, Vol. LI, iunie 1931.
121. KALECKI, Michael (Polonia), *Essays in the Theory of Economic Fluctuations,* New York, 1939.
122. KAMENKA, Eugene (Australia), *The portable Karl Marx,* Editura Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1983.
123. KAUFMANN Felix (Germania), *Methodenlehre der Sozialwissenschaften,* 1936; *The Historical versus the Deductive Method in Political Economy,* în „Annals of the American Academy of Political and Social Sciences", 1890.
124. KELLS, Ingram John (Anglia), *A History of Political Economy,* 1888.
125. KEYNES, John Maynard (1883–1946, Anglia), *The Economic Consequences of the Peace, 1920; A Treatise on Probability, 1921; A Tract on Monetary Reform, 1923; The Economic Consequences of Mr Churchill, 1923; The End of Laissez-Faire, 1926; A Treatise on Money, vol. I-II, 1930; The General Theory of Employment, Interest and Money,* Editura Macmillan and Co., London, 4 February 1936. Lucrarea a fost

tradusă în românește cu titlul *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor,* Editura Ştiințifică, 1970, 410 pagini. „Employment" în limba engleză are semnificația de „ocupare", „angajare". Prin urmare, considerăm că ar fi fost mai potrivită traducerea în limba română cu titlul *Teoria generală a ocupării mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*. Mai ales că preocuparea principală a lui Keynes a fost găsirea soluțiilor pentru „ocuparea deplină a resurselor de muncă" disponibile în economie. *Jevons, Essays in biography,* Mercury books, London, 1961.

126. Keynes, John Neville (1852–15.11.1949, Anglia), *The Scope and Method of Political Economy* (1891); *Dictionary of Political Economy* (1894–1899).

127. KIRIȚESCU, Costin C. (n. 1906, România), *Relațiile valutar-financiare internaționale*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978; *Marea prăbuşire. O filă de istorie în evoluția sinuoasă a capitalismului contemporan,* în „Revista economică", nr. 42 din 19 octombrie 1979.

128. KLEIN, Lawrence Robert (n. 1920, SUA), *The Keynesian Revolution,* Editura Macmillan, New York, 1947.

129. KNIES, Karl Gustav (1821–1898, Germania), *Economia politică privită din punct de vedere istoric* (1863); *Gelt und Kredit,* vol. I-III, Berlin, 1873–1879.

130. KRUGMAN, Paul R., Maurice OBSTFELD (Belgia), *Économie internationale,* De Boeck & Larcier, Bruxelles, Belgia, 1995.

131. LAMPERT, Heinz (Germania), *Ordinea economică şi socială în Republica Federală Germania,* Editura Universității „A. I. Cuza", Iaşi, 1994.

132. LAPIERRE, Dominique (Franța), *Le jeudi noir de Wall Street,* Editura Dunoel, Paris, 1960.

133. LAW, John (1671–1729, Scoția), *Money and Trade Considered, with a Proposal for Supplying the Nation with Money* (1705).

134. LEONTIEF, Wassily W (n. 1906, Rusia), *Domestic Production and Foreign Trade. The American Capital Position Re-examined,* în „Proceeding of the American Philosophical Society", Harvard, SUA, vol. 97, 1953, p. 331–349; *Input-Output Economics,* New York, Oxford University Press, 1966, tradusă în limba română cu titlul *Analiza input-output,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1970.

135. LERNER, Abba Ptachya (1905–1982, România), *Factor Prices and International Trade,* Mimeo. Published in „Economica", USA, nr. 19, 1952.

136. LINDERT, Peter H., Thomas A PUGEL (SUA), *Internațional Economics,* Tenth Edition, IRWIN, Homewood, Illinois, SUA, 1996.

137. LEPAGE, Henri (Franța), *Demain, le capitalisme,* Editura Pluriel, Paris, 1980 (*Tomorrow, Capitalism. The Economics of Economic Freedom,* Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois, USA, 1982); *Demain, le libéralisme,* Editura Pluriel, Paris, 1980.

138. LEWINSKI, Jan St., în *The Founders of Political Economy*, 1922.

139. LIPPMANN, Walter (1889–1974, SUA), *La cité libre,* New York 1938.

140. LIST, Friedrich (1789–1846, Germania), *Sistemul național de Economie politică,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973.

141. LOCKE, John (1632–1704, Anglia), *Eseu asupra intelectului omenesc,* 1690.

142. MACLENNAN, M., M. FORSYTH, G. DENTON (SUA), *Economic Planning and Policies in Britain, France and Germany.*

143. MAILLET, Pierre (Franța), *L'Économétrie,* Presses Universitaires de France, Paris, 1971.

144. MAIR, Douglas, Anne G. MILLER (Anglia), *A Modern Guide to Economic Thought. An Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics,* Editura Edward Elgar, England, 1991.

145. MALEBRANCHE, Nicolas (1638–1715, Franța), *De la recherche de la vérité,* Paris 1675.

146. MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834, Anglia), *Eseu asupra principiului populației,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1992; *Principes d'Économie politique,* Editura Calman-Levy, Paris, 1969; *An inquiry into the nature and progress of rent,* 9th edition, Baltimore, 1903.

147. MANDEVILLE, Bernard de (1670–1733, Anglia), *The Fable of Bees,* 1714.

148. MANOILESCU, Mihail (1891–1950, România), *Forţele naţionale productive şi comerţul internaţional,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986. Iniţial, lucrarea economistului român a apărut în anul 1929, în limba franceză: Mihail Manoilesco, *Théorie du protectionnisme et de l'échange international,* Editura Giard, Paris, 1929.

149. MARIN, George, Alexandru PUIU (România) (coordonatori), *Dicţionar de relaţii economice internaţionale,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

150. MARTINA, Daniel (Franţa), *La pensée économique,* Editura Armand Colin, Paris, 1991.

151. MARSHALL, Alfred (1842–1924, Anglia), *Economy of Industry* (1879); *The Pure Theory of Foreign Trade* (1879); *Principles of Economics* (1890); *Discourses on Ancient and New Generation of* Economists (1896); *Industry and Trade* (1919); *Money, Credit and Commerce* (1923); *Principles of economics,* London, 1890; *Principles of Economics,* Fifth edition, 870 pagini, MacMillan, London, 1907.

152. MARX, Karl (1818–1883, Germania). Cronologia principalelor lucrări. 1836: Trei volume de versuri dedicate logodnicei sale Jenny von Westphalen; 1841*: Diferenţa între filosofia naturii la Democrit şi Epicur;* 1843: *Critica dreptului constituţional la Hegel;* 1844: *Despre chestiunea evreiască; Contribuţii la critica filosofiei dreptului la Hegel; Manuscrisele economico-filosofice din 1844;* 1845: *Sfânta familie. Critica criticii critice* (împreună cu F. Engels); *Teze despre Feuerbach; Ideologia germană* (împreună cu F. Engels); 1847: *Mizeria filosofiei. Răspuns la filosofia mizeriei de Proudhon;* 1848: *Discursuri asupra chestiunii liberului schimb; Manifestul partidului comunist* (împreună cu F. Engels); 1949: *Salariu-Muncă şi Capital;* 1850: *Lupta de clasă în Franţa;* 1852: *18 brumar al lui Louis Bonaparte;* 1852–1862: diferite articole de presă. Este perioada documentării intense pentru opera sa fundamentală, *Capitalul.* 1857: *Bazele criticii economiei politice;* 1859: *Contribuţii la critica economiei politice;* 1867: *Das Kapital,* vol. I. (*Capitalul*, vol. II, publicat de F. Engels, la Hamburg, 1885; *Capitalul*, vol. III, publicat de F. Engels, la Hamburg în 1894; *Teorii asupra plusvalorii*, publicată de Karl Kautsky, la Stuttgart, 1905–1910); 1868–1870: diferite scrieri pe problemele mişcării muncitoreşti internaţionale; 1870–1871: *Războiul civil din Franţa;* diferite articole; 1875: *Critica programului de la Gotha;* 1877: Un capitol inclus ulterior de F. Engels în lucrarea sa *Anti-Dühring*; 1880: *Ancheta muncitorească.* După moartea autorului – în 1883 –, F. Engels împreună cu Eleanor au lucrat „trei luni şi jumătate" pentru a pune în ordine manuscrisele lui Marx. La moartea lui Engels – în 1895 –, moştenirea culturală a lui Marx a trecut în grija reprezentanţilor Partidului Social Democrat German, August Bebel şi Eduard Bernstein. Cu toate acestea, opera lui Marx a rămas în Anglia, până în anul 1900, când a fost mutată în Germania. Cea mai completă ediţie a operei marxiste – în 40 volume – a fost publicată în Berlinul de Est, între 1957 şi 1968. În Uniunea Sovietică cele mai importante traduceri şi editări ale operei marxiste s-au realizat la Institutul Marx-Engels (înfiinţat în 1921), în perioada 1929–1935, sub conducerea lui David Riazanov. În România traducerea operei marxiste s-a realizat în mai multe perioade. Cea mai completă ediţie poartă denumirea *Marx-Engels. Opere*, cuprinzând 26 volume, ultimul publicat la Editura Politică în anul 1984.

153. MARX, ENGELS, *Opere*, vol. 13, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, Bucureşti, 1964; *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966; *Opere*, vol. 24, Editura Politică, Bucureşti, 1967; *Opere*, vol. 25, Editura Politică, Bucureşti, 1969; *Opere*, vol. 26, Editura Politică, Bucureşti, 1980.

154. MĂNESCU, Manea (România, coordonator), *Avuţia naţională,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1984.

155. MEADOWS, Donella H., Dennis L. MEADOWS, RANDERS, Jorgen BEHRENS William W. III (SUA), *The Limits to Growth,* Universe Books, New York, 1972.

156. MEISSINGER, K. A. (Germania), *Friedrich List – der Pionier des Reiches,* Leipzig, 1930.

157. MENDÉS-FRANCE, P. şi G. ARDANT (Franţa), *La science économique et l'action,* Editura Unesco-Julliard, Paris, 1954.

158. MENGER, Carl (1840–1921, Austria), ***Principles of Economics,*** **(1871), Libertarian Press, Inc, Grove City, USA, 1994;** ***Untersuchungen üer die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Öonomie insbesondere,*** **Viena, 1883.**

159. MESAROVIC,Mihajlo and Eduard PESTEL, ***Mankind at the tourning point,*** **New York, 1974, tradusă cu titlul** ***Omenirea la răspântie,*** **Editura Politică, Bucureşti, 1974.**

160. MESNARD, Pierre (Franța), ***Essai sur la morale de Descartes*****, Paris, 1936.**

161. MILL, John Stuart (1806–1873, Anglia), ***Principes d'Économie politique,*** **Paris-Guillaumin, f. a.;** ***Utilitarism,*** **1861;** ***Mes mémoires,*** **Paris, 1894;** ***Despre libertate,*** **Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.**

162. MISES, Ludwig von (29.09.1881–10.10.1973, Austria), ***Human Action*** **(1949).**

163. MITCHELL, Wesley Clair (1874–1948, SUA), ***The Making and Use of Index Numbers*** **(1915);** ***Types of Economic Theory from Mercantilism to Institutionalism*** **(vol. I şi II, republicată în 1969);** ***Business Cycles and Their Causes*** **(1913);** ***Business Cycles: The Problem and Its Settings*** **(1927);** ***Types of economic theory,*** **vol. I–II, New York, 1969.**

164. MLADENATZ, Gromoslav (1891–1958, România), ***Istoria gândirii cooperative,*** **Editura Institutului de Arte Grafice „Lupta" N. Stroilă, Bucureşti, 1935;** ***Tratat general de cooperație,*** **Editura „Muguri", Bucureşti, 1935;** ***Curs de Economie politică*****, vol. II,** ***Cunoaştere şi metodă în ştiința economică,*** **Editura Tiporex, Bucureşti, 1947.**

165. MODIGLIANI, Franco (n. 1918, Italia), ***Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money*** **(revista „Econometrica", 12 ianuarie 1944, p. 45–88).**

166. MOGGRIDGE, Donald E. (n. 1943, Canada), ***Maynard Keynes. An Economist's Biography,*** **Editura Routledge, London, 1995.**

167. MOLINARI, Gustave de (1819–1912, Franța), ***Journal des Économistes,*** **Paris, Februarie, 1851.**

168. MOLINIER, Jean (Franța), ***Les métamorphoses d'une théorie économique,*** **Paris, 1958.**

169. MONTCHRESTIEN, Antoine de (1576–1621, Franța), ***Traité de l'économie politique,*** **1615.**

170. MORGAN, Brian (Anglia), ***Monetarists and Keynesians,*** **Editura Macmillan, London, 1978.**

171. MUCCHIELLI, Jean-Louis (Franța), ***Principes d'économie internationale,*** **Editura Economica, Paris, 1987;** ***Economie internationale,*** **Éditions Dalloz, Paris, 1990;** ***Les firmes multinationales: mutations et nouvelles perspectives,*** **Editura Economica, Paris, 1985;** ***Principes d'économie internationale,*** **Editura Economica, Paris, 1987;** ***Relations économiques internationales,*** **Editura Hachette, Paris, 1991.**

172. MÜLLER-ARMACK, Alfred (1901–1978, Germania), ***Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Fruhschriften und weiterfuhrende Konzepte,*** **ed. 1, Berna-Stuttgart, 1974.**

173. MURGESCU, Costin (România), ***David Ricardo în Anglia revoluției industriale,*** **Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972.**

174. MURGU, Nicolae, Constantin LAZĂR, Mugur ISĂRESCU (România), ***În zgomotul bursei,*** **Editura Albatros, Bucureşti, 1982.**

175. MYRDAL, Gunnar (1898–1987, Suedia), ***Echilibrul monetar,*** **Stockholm, 1931;** ***Drama Asiei. Cercetare asupra sărăciei națiunilor,*** **vol. I-III, 1968.**

176. NAGELS, Jacques (Belgia), ***Histoire de la pensée économique,*** **1ère édition, Presses Universitaires de Bruxelles, 1991.**

177. NECHITA, Vasile C. (România), ***Mihai Eminescu. Economia națională,*** **Editura Junimea, Iaşi 1983;** ***Mihail Manoilescu – creator de teorie economică*** **(coordonator), Editura Cugetarea, Iaşi 1993;** ***Integrarea europeană,*** **Editura Deşteptarea, Bacău, 1996.**

178. NEGULESCU, Petre P. (1872–1951, România), ***Destinul omenirii.***

179. NEMCINOV, V. S. (Rusia), ***Ekonomiko-matematiceskie metodi i modeli,*** **Moscova, 1962.**

180. NÈME, Colette (Franța), ***Economie internationale,*** **2ème édition, Éditions Litec, Paris, 1996.**

181. NEMOUR, Du Pont de (Franța), ***Physiocratie ou Constitution naturelle de gouvernement le plus avantageux au genre humain,*** **Leyda, 1767.**
182. NOGARO, Bertrand (Franța), ***Le développement de la pensée économique,*** **Editura L.G.D.J., Paris, 1944.**
183. **** * * The New Palgrave Dictionary of Economics,*** **vol. I-IV, London, 1991.**
184. OHLIN, Gothard Bertil (1899–1979, Suedia), ***Interregional and International Trade,*** **Harvard University Press, USA, 1933.**
185. OPRIŞAN, Mircea (România), ***Gândirea economică din Grecia antică,*** **Editura Academiei R.P.R, Bucureşti, 1964, p. 197.**
186. ORESME, Nicolas (1330–1382), episcop de Bayeux, consilier al regelui Carol al V-lea (cel Înțelept) (1364–1380), a scris lucrarea ***De origine, natura, jure et mutationibus monetarum*** **(1366), considerată prima carte cu caracter economic, încercând desprinderea Economiei politice de Teologie.**
187. OSER Jacob, William BLANCHFIELD (SUA), ***The Evolution of Economic Thought,*** **3rd edition, Editura Harcourt Brace Jancovich, New York, 1975.**
188. PARETO, Vilfredo (1848–1923, Italia), ***Sistemele socialiste,*** **vol. I-II, 1902–1903;** ***Manuale di economia politica,*** **Milano, 1906;** ***Tratato di sociologia generale,*** **1916.**
189. PATINKIN, Don (n. 1922, Rusia), ***Price Flexibility and Full Employment*** **(American Economic Review, vol. 38, 1948, p. 543–564).**
190. **** * * The Penguin Dictionary of Economics,*** **Editura Penguin Books, Middlesex, England, 1973.**
191. PERROUX, François (1903–1987, Franța), ***La continuité de la pensée économique,*** **Editura Domat-Montchrestien, 1937;** ***Le Capitalisme,*** **Presses Universitaires de France, Paris, 1948;** ***L'Économie du XX-ème siècle*** **(1961);** ***Les Techniques quantitatives de la planification*** **(1965)** ***(Tehnicile cantitative ale planificării*****, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1969, 237 pagini);** ***Pouvoir et économie*** **(1973);** ***Les Entreprises transnationales et le nouvel ordre économique international*** **(1980);** ***Économie appliquée (*****1948–1987).**
192. PETTY, William (1623–1687, Anglia), ***Tratat asupra impozitelor şi contribuțiilor*** **(1662);** ***Anatomia politică a Irlandei*** **(1665);** ***Aritmetica politică*** **(1676) ;** ***Câte ceva despre bani*** **(1682);** ***Un eseu despre creşterea populației*** **(1686).**
193. PIGOU, Arthur Cecil (1877–1959, Anglia), ***The Pure Theory of International Values,*** **in „Economic Journal", London 1894.**
194. PIENESCU, Mircea V. (1899–1979, România), ***Cooperația,*** **ediția a II-a, Bucureşti, 1946.**
195. POHOAȚĂ, Ion (n. 1950, România), ***Doctrine economice universale,*** **vol I, II, Fundația academică „Gheorghe Zane", Iaşi, 1993;** ***Paradigme de gândire. Introducere în epistemologia economică,*** **Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994;** ***Capitalismul. Itinerare economice,*** **Editura Polirom, Iaşi, 2000.**
196. POISSON, Ernest (Franța), ***La Republique Coopérative,*** **Paris, 1909.**
197. PONSARD, Claude (Franța), ***Histoire des théories économiques spatiales,*** **Editura Armand Colin, Paris, 1958.**
198. POPA, Ioan (n. 1949, România), ***Bursa*****, vol. I-II, Editura Adevărul, Bucureşti 1995,** ***Tranzacții comerciale internaționale,*** **Editura Economică, Bucureşti, 1997.**
199. POPESCU, Gheorghe (n. 1949, România), ***Gândirea universală contemporană,*** **Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992;** ***Fundamentele gândirii economice,*** **Editura Anotimp, Oradea, 1993,** ***Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985,*** **Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1994;** ***Curtea de Conturi – curtea constituțională a sistemului financiar,*** **în Curtea de conturi a României, „Buletin informativ", nr. 1 şi 2/1995, p. 41–43;** ***Neoclasicismul economic (Marginalismul),*** **Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996,** ***Liberalismul economic (Clasicismul),*** **Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1997;** ***De la Economia clasică spre Economia socială,*** **Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998;** ***Keynesism şi Neoliberalism în economia secolului al XX-lea,*** **Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1999;** ***Evoluția gândirii economice,*** **ediția I, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2000;** ***Sisteme de comerț exterior,*** **Editura Presa Universitară Clujeană, 2000 (în colaborare cu Gheorghe Ciobanu);** ***Modele de comerț internațional,*** **Editura Corvin, Deva, 2001;** ***Istoria gândirii economice. Note de curs,*** **Editura Pro Transilvania, Bucureşti, 2001;**

Istoria gândirii economice, **vol. I-II, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 2001;** *Evoluția gândirii economice,* **ediția a II-a, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 2002.**

200. POSTELNICU, Gheorghe (n. 1936, România), *Nobel pentru economie,* **Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 1998.**

201. POULALION, George (Franța), *L'essentiel sur histoire de la pensée économique,* **1e édition, L'Hermes, Lyon, 1993.**

202. PRIBRAM, Karl (1877–1973, Praga, Cehia), *Les fondements de la pensée économique,* **Editura Oeconomica, Paris, 1986.**

203. PROUDHON, Pierre Joseph (1809–1865, Franța), *Qu'est-ce que la propriété?,* **Editura Garnier-Flammarion, Paris, 1966. Principalele lucrări ale lui Proudhon au fost:** *Qu'est-ce que la propriété?* **(1840);** *De la création de l'ordre dans l'humanité* **(1843);** *Système des contradictions économique ou Philosophie de la misère* **(1846);** *Organisation du crédit et de la circulation et solution de problème social* **(1848);** *Les confessions d'une révolutionnaire* **(1849);** *Idée générale de la Révolution au XIXe siècle* **(1851);** *La Révolution sociale démontrée par le Coup d'État* **(1852);** *De la justice dans la Révolution et dans l'Église,* **3 volume (1858);** *La guerre et la paix* **(1861);** *De la capacité politique des classes ouvrières* **(1865). După cum se poate observa, cele mai multe din lucrările lui Proudhon au fost scrise după Revoluția de la 1848.**

204. RAINELLI, Michel (Franța), *Le commerce international,* **Editura La Découverte, Paris 1992;** *Comerțul internațional,* **Editura Humanitas, Bucureşti 1992;** *La nouvelle théorie du commerce internationale,* **Éditions La Découverte, Paris 1997.**

205. RIBOUD, Michelle and Feliciano Hernandes IGLESIAS (Franța), *La théorie du capital humain: Un retour aux classiques,* **în** *l'Économique retrouvée***, ed. Jean-Jacques Rosa and Florin Aftalion, Editura Economica, Paris 1977.**

206. RICARDO, David (1772–1823, Anglia), *On the Principles of Political Economy and Taxation,* **esq., Third edition, London, John Murray, Albemarle-Street, 1821;** *Proposals for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England, as they regard the Public and the Proprietors of Bank Stock,* **publicată de editorul său John Murray. Vezi şi David Ricardo,** *Opere alese,* **vol. I-II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti 1959, 1962.**

207. RIOUX, Jean-Pierre (Franța), *La révolution industrielle 1780–1880,* **Éditions du Soleil, Paris, 1971.**

208. ROBBINS, Lionel (Anglia), *The Representative Firm,* **în „Economic Journal", septembrie 1928.**

209. ROBINSON, Joan Violet (1903–1983, Anglia), *What is Perfect Competition?,* **în „Quarterly Journal of Economics", noiembrie 1934;** *The economics of imperfect competition,* **London, Macmillan, 1935.**

210. ROSCHER, Wilhelm (1817–1894; Germania), *System der Volkswirtschaft,* **vol. I-V (1854–1894);** *Istoria economiei naționale a Germaniei,* **(1874),** *Grundlagen der Nationalökonomie,* **tipărită până în 1873, în 13 ediții;** *Ştiința economică,* **New York, 1978.**

211. ROSIER, B. (Franța), *W. Leontief. Textes et itineraires,* **Editura La Découverte, Paris, 1986.**

212. ROSTOW, Walt Whitman (n. 1916, SUA), *The Process of Economic Growth,* **W. W. Norton, New York 1950;** *Stages of Economic Growth. A Non-Comunist Manifesto,* **Cambridge, England 1960, 3rd edition 1999.**

213. ROTARIU, Ioan, Ramona PERIAN (România), *Cadrul instituțional al relațiilor economice internaționale,* **Editura „Orizonturi Universitare", Timişoara, 1997.**

214. ROUSSEAU, Jean-Jacques (1712–1778, Franța), *Discurs asupra originii inegalității dintre oameni, Contractul social,* **1762.**

215. RUSU, Dumitru şi Ştefan CIUCUREANU (România), *Luca Paciolo, Tratat de contabilitate în partidă dublă,* **Editura Junimea, Iaşi, 1981.**

216. SAILLANT, Jean Michel (Franța), *Théorie pure de la coopérative,* **C.I.E.M., Paris, 1981.**

217. SAINT-Simon (1760–1825, Franța)., Prima serie de lucrări este consacrată metodologiei ştiinței: *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines* **(1802);**

Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siècle, **vol. I, II, (1807–1808):** ***Lettres au Bureau des Longitudes*** **(1808);** ***Fragments de l'histoire de ma vie*** **(1809);** ***Études sur l'Encyclopédie et la nécessite de fonder une Nouvelle Encyclopédie*** **(1810–1813);** ***Travail sur la gravitation universelle*** **(1813). Seria a doua cuprinde lucrări de sociologie propriu-zisă:** ***Histoire de l'homme*** **(1810);** ***De la physiologie sociale*** **(1812);** ***Mémoire sur la science de l'homme*** **(1813);** ***L'organisateur*** **vol. I, II, (1819–1820);** ***Le système industriel*** **(1821). Seria a treia cuprinde lucrări economice, politice, istorice, sau tratează probleme internaţionale:** ***Industrie ou discussions politiques, morales et philosophiques,*** **vol. I-IV (1816–1818);** ***De la réorganisation de la société européenne*** **(1814);** ***Opinions sur les mesures à prendre contre la coalition*** **(1815);** ***Des Bourbons et des Stuarts*** **(1822). În seria a patra se combină consideraţii sociologice cu expunerea unei doctrine socio-politice:** ***Le catéchisme des industriels*** **(1824);** ***De l'organisation sociale*** **(1825);** ***Opinions littéraires, philosophiques et industrielles*** **(1825);** ***Le nouveau christianisme*** **(1825).**

218. SAMUELSON, Alain (Franţa), ***Les grands courants de la pensée économique,*** **ediţia a IV-a, Editura Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, France, 1992.**

219. SAMUELSON, Paul Anthony (n. 1915, SUA), ***International Trade and the Equalization of Factor Prices,*** **„The Economic Journal", USA, 1948, p. 163–184;** ***Prices of Factors and Goods in General Equilibrium,*** **1953;** ***Economics: An Introductory Analysis,*** **MIT, USA 1948;** ***Economie politică,*** **Editura Teora, Bucureşti, 2000.**

220. SAY, Jean Baptiste (1767–1832, Franţa), ***Traité d'Économie politique,*** **vol. I (452 p.), vol. II (486 p.), 3e édition, Paris, 1827, se află în colecţia Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, sub cota 399787;** ***Catéchisme d'Économie politique,*** **6e édition, Paris, 1881, 192 p., sub cota 399325;** ***Cours complète d'Économie politique,*** **vol. II, 628 p., Paris, 1840, sub cota 010138.**

221. SCHMOLLER, Gustav von (1838–1917, Germania), ***Istoria micului comerţ german din secolul al XIX-lea*** **(1869);** ***Strasbourg în timpul luptelor dintre bresle*** **(1875);** ***Postăvarii şi ţesătorii din Strasbourg*** **(1878);** ***Justiţia în economie*** **(1880);** ***Economie naţională, economie politică şi metodă*** **(1893);** ***Teorii schimbătoare şi adevăruri stabile în domeniul ştiinţelor sociale şi în economia politică germană actuală*** **(1897);** ***Grundriss der Allgemeinen Volkwirtschaftslehre (Principii de economie politică),*** **vol. I–II, 1900–1904.**

222. SCHNERB, Robert (Franţa), ***Le XIX-e siècle. L'apogée de l'expansion européenne,*** **Paris, 1965.**

223. SCHÖPF, Karl Günther (Germania), ***Die Wachstummodelle von Joan Robinson*****, Nicholas Kaldor und D. C. Champernowne, München, 1961.**

224. SCHUMPETER, Joseph Alois (1883–1950, Austria), ***Teoria evoluţiei economice*** **(1912);** ***Business Cycles*** **(*Ciclurile de afaceri: o analiză teoretică, istorică şi statistică a procesului capitalist),*** **Mc Graw-Hill, New York, 1939;** ***Capitalism, socialism, democraţie*** **(1942);** ***Zece mari economişti: de la Marx la Keynes*** **(1952);** ***History of Economic Analysis,*** **New York, 1954;** ***Capitalisme, Socialisme et Démocratie,*** **Editura Petite Bibliotèque Payot, Paris, 1974.**

225. SCHWEITZER, A. (SUA), ***Spiethoff's Theory of the Business Cycle,*** **Laromie, University of Wyoming Publications, vol. 8, 1941, p. 1–30.**

226. SELIGMAN, Ben (SUA), ***Curentele fundamentale ale gândirii economice contemporane,*** **Moscova, 1968.**

227. SHACKLE, G. L.R. (Anglia), ***Les années de la Haute Théorie,*** **Cambridge, 1967.**

228. SILEM, Ahmed (Franţa), ***Histoire de l'analyse économique,*** **Editura Hachette, Paris, 1995.**

229. SISMONDI, Simonde de (1773–1842, Franţa), ***Nouveaux principes d'économie politique,*** **nouvelle édition, Genève-Paris, 1951.**

230. SMITH, Adam (1723–1790, Scoţia), ***The Theory of Moral Sentiments*** **(Teoria sentimentelor morale). Ed.I, London, 1759, ed. VI, London, 1790;** ***Considerations concerning the first Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages*** **(*Consideraţii cu privire la prima formare a limbilor şi spiritul diferit al limbilor originare şi derivate*), London, 1761;** ***An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*** **(*Cercetare asupra naturii şi cauzelor bogăţiei naţiunilor*), ed. I, London, 1776, ed. V, London, 1789;** ***Avuţia naţiunilor,*** **vol. I-II,**

Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, 1965; *Posthumous Essays (Eseuri postume),* published by Black and Hutton, London, 1795; *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow (Prelegeri despre justiție, poliție, venit public şi armată, ținute la Universitatea din Glasgow),* reported by a student in 1763, with an Introduction and notes by Edwin Cannan, Oxford, 1896.

231. SOMBART, Werner (1863–1941, Germania), *Der Moderne Kapitalismus (Capitalismul modern)*, vol. I-II, 1902; *Les juifs et la vie économique,* Paris, Payot, 1923; *A New Social Philosophy,* New York, USA, 1937 (Considerat „părintele" termenului „capitalism").

232. SPIETHOFF, Arthur (1873–1957, Germania), *Kriesen,* in *Hanhwörterbuch der Staatwissenschaften,* vol. 6, Jena, 1923, p. 8–91; *Die wirtschaftlichen Wechsellagen: Aufschwung, Stockung, Krise (Contribuții la studiul ciclurilor economice)*, vol. I–II, Editura Polygraph, Zürich, 1955.

233. SRAFFA, Pierro (1898–1983, Italia), DOBB, Maurice, *Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta,* în Giornale di economisti e annali di economia, 1925; *The Works and Correspondence of David Ricardo,* 10 volume, Cambridge, 1953–1955.

234. STACKELBERG, Heinrich von (1905–1946, Ukraina), *Markform und Gleichgewicht,* Viena, 1934.

235. STEIN, Jerome (Anglia), *Monetarists, Keynesians & Newclassical Economics,* Editura Basil Blackwell, Oxford, England, 1982.

236. STEWART, Michael (Anglia), *Keynes*, Éditions du Seuil, Paris, 1969.

237. STIGLER, George (1911–1991, SUA), *The Economics of Information,* in „Journal of Political Economy", nr. 69/1961.

238. STOLPER, Gustav (Germania), *Die deutsche Wirklichkeit,* Hamburg, 1949.

239. STOLPER, Wolfgang şi Paul Anthony SAMUELSON (SUA), *Production and Real Wages,* „Review of Economic Studies", USA, 1941, p. 58–73.

240. STRAT, George (România), *Curs de istoria doctrinelor economice,* partea I, Bucureşti, 1946.

241. SUTA, Nicolae, Dumitru MIRON, Sultana SUTA-SELEJAN (România), *Comerț internațional şi politici comerciale contemporane,* Editura Eficient, Bucureşti, 1997.

242. SUTA-SELEJAN, Sultana (România), *Doctrine şi curente în gândirea economică modernă şi contemporană,* Editura All, Bucureşti, 1994.

243. TASNADI, Alexandru, Claudiu DOLTU (România), *Monetarismul,* Editura Economică, Bucureşti, 1996.

244. TEILHAC, Ernest (Franța), *L'oeuvre économique de J. B. Say*, thèse, Bordeaux, 1927.

245. * * * *The New Palgrave Dictionary of Economics,* vol. I-IV, London, 1987.

246. THÜNEN, Johann Heinrich von (1783–1850, Germania), *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und National-Ökonomie,* vol. I-III, ediția a III-a, publicată de H. Schumacher, Berlin, 1875; *Seine Erkenntnisse aus wissenschaftlicher Sicht (1783–1850),* Editura Landwirtschaftsverlag, Münster-Hiltrup, 1995.

247. TODOSIA, Mihai (20.11.1927–14.12.1996, România), *Doctrine economice,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1992.

248. TOUCHARD, Jean (Franța), *Histoire des idées politiques,* vol. I-II, ediția a 13-a, Presses Universitaires de France, Paris, 1993.

249. TRIFFIN, Robert (SUA), *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory,* Cambridge, Massachusetts, 1940.

250. TURGOT, Anne Robert Jacques (1727–1781, Franța), *Observations sur le mémoire de M. de Saint-Peravy en faveur de l'impôt indirect,* 1768 ; *Oeuvres,* Édition Daire, Paris, 1844.

251. VANE, Howard, John THOMPSON (Anglia), *Monetarism. Theory, Evidence and Policy,* Editura Martin Robertson, Oxford, England, 1979.

252. VEBLEN, Thorstein Bunde (1857–1929), *The Theory of Leisure Class* (1899); *The Theory of Business Enterprise* (1904); *On the Theory of Capital* (1911); *The Instinct of Workmanship* (1914); *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1915); *Gustav Schmoller's Economics,* New York, (1918); *The Vested Interests and the Common Man*

(1919); *The Engineers and the Price System* (1921); *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (1923).

253. VERNON, Raymond (n. 1913, SUA), *International Investment and International Trade in the Product Cycle,* în „Quarterly Journal of Economics", mai, 1966, vol. 80, p. 190–207.

254. VINER, Jacob (1892–1970, SUA), *Les courbes de coût,* în Zeitschrift fur Nationalökonomie, 1931; *Studies in the Theory of International Trade,* New York 1937; *International Economics,* Glencoe, Oxford, USA, 1951 şi *International Trade and Economic Development,* 1952.

255. WAGNER, Adolf (1837–1917, Germania), *Tratat de ştiinţa finanţelor,* vol. I-IV, 1871–1872, *Grundlegung der politischen Ökonomie (Fundamentele economiei politice)*, vol. I-V, 1876.

256. WALRAS, Léon (1834–1910, Franţa), *Élements d'économie politique pure (ou théorie de la richesse sociale)* (1874–1877), Editura L.G.D.L., Paris, 1952 ; *Études d'économie sociale (Théorie de la répartition de la richesse sociale)* (1896); *Études d'économie politique appliquée (Théorie de la production de la richesse sociale)* (1898).

257. WEBER, Max (1864–1920, Germania), *Teoria localizării industriale;* 1909, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.

258. WICKSELL, Knut (1851–1926, Suedia), *Interest and prices,* 1898, Editura Macmillan, London, 1934; *Lectures on Political Economy,* vol. I, 1901, vol. II, 1906.

259. WIESER, Friedrich von (1851–1926, Austria), *Über die Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes (Originea şi legile principale ale valorii economice),* 1884; *Der naturliche Werth (Valoarea naturală, Natural value),* Fairfield, U.S.A., 1989; *Recht und Macht (Drept şi acţiune),* 1910; *Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft (Teoria economiei sociale),* 1913; *Legea şi puterea,* 1926.

260. ZANE, Gheorghe (România), *Elemente pentru studiul economiei politice,* Iaşi, 1938.

Alte lucrări publicate de autor:

1. ***Gândirea economică universală contemporană,* 173 pagini, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1992.**
2. ***Fundamentele gândirii economice,* 300 pagini, Editura Anotimp, Oradea 1993.**
3. ***Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985,* 200 pagini, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1994.**
4. ***Neoclasicismul economic (Marginalismul),* 252 pagini, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.**
5. ***Liberalismul economic (Clasicismul),* 400 pagini, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1997.**
6. ***De la Economia clasică spre Economia socială,* 432 pagini, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1998.**
7. ***Keynesism şi Neoliberalism în economia secolului al XX-lea,* 372 pagini, Editura Didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1999.**
8. ***Evoluţia gândirii economice,* ediţia I, 1.136 pagini, Editura „George Barițiu", Cluj-Napoca, 2000.**
9. ***Modele de comerț internațional,* 210 pagini, Editura Corvin, Deva, 2001.**
10. ***Istoria gândirii economice. Note de curs,* 366 pagini, Editura Pro Transilvania, Bucureşti, 2001.**
11. ***Istoria gândirii economice,* vol. I, 294 pagini, vol. II, 371 pagini, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 2001.**
12. ***Evoluţia gândirii economice,* ediţia a II-a, 1.336 pagini, Editura „George Barițiu", Cluj-Napoca, 2002.**

REALIZAREA PRODUSULUI SOCIAL ÎN MODELUL FIZIOCRAT

François Quesnay a presupus un produs social brut anual de **7 miliarde livre**[3173].

1. **Produsul agricol anual de 5 miliarde franci, creat de clasa productivă, se află – înaintea începerii procesului de realizare – repartizat astfel**:

▶ **3 miliarde** în produse, din care:
- ♦ **2 miliarde** bunuri de subzistență;
- ♦ **1 miliard** materii prime agricole.

▶ **2 miliarde** sub formă bănească, pe care producătorii le vor plăti proprietarilor drept rentă.

2. **Produsul neagricol anual de 2 miliarde, creat de clasa sterilă.**
   - ◆ **2 miliarde bunuri de subzistență sunt consumate astfel:**
     - ✸ **1 miliard de clasa proprietarilor;**
     - ✸ **1 miliard de clasa sterilă.**
   - ◆ **1 miliard materii prime agricole înlocuiesc capitalul circulant al clasei sterile.**
   - ◆ **Cele 2 miliarde mărfuri neagricole sunt consumate astfel:**
     - ✸ **1 miliard de clasa productivă;**
     - ✸ **1 miliard de clasa proprietarilor.**

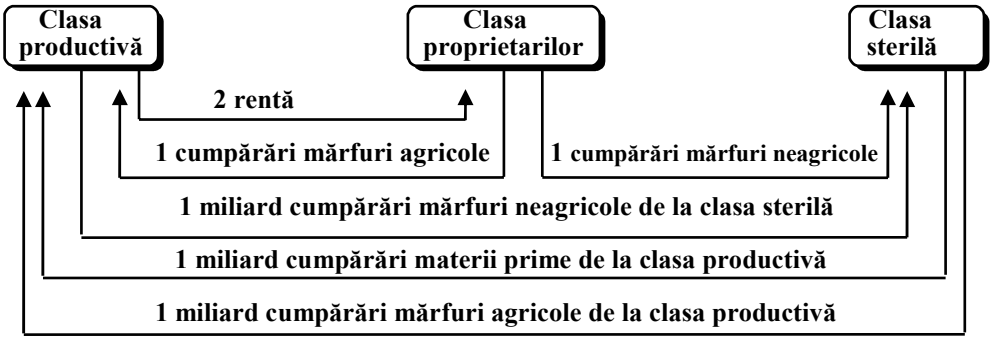
Clasa productivă
Clasa proprietarilor
Clasa sterilă
2 rentă
1 cumpărări mărfuri agricole
1 cumpărări mărfuri neagricole
1 miliard cumpărări mărfuri neagricole de la clasa sterilă
1 miliard cumpărări materii prime de la clasa productivă
1 miliard cumpărări mărfuri agricole de la clasa productivă

3173 Produsul social total anual este de 7 miliarde livre. Din acesta, 5 miliarde livre sunt la dispoziția clasei productive (1 miliard livre avansuri primitive (amortismentul capitalului fix, sub formă bănească) + 2 miliarde avansuri anuale (capital circulant material şi salarii, sub formă natural materială, adică mărfuri agricole) + 2 miliarde produs net (sub formă bănească, „datorat" clasei proprietarilor sub formă de rentă). Alte 2 miliarde livre reprezintă producția clasei sterile, sub forma de mărfuri neagricole. Sau, produsul agricol de 5 miliarde franci, este format din: 3 miliarde costuri de producție + 2 miliarde „produs net". Adică: **5 = (1Ap + 2Aa) + 2 Pn**. Unde: Ap – avansuri „primitive", inițiale (asimilate amortizării capitalului fix); Aa – avansuri „anuale" (asimilate cheltuielilor de capital circulant); Pn – produsul net (asimilat „rentei funciare").

EPILOG LA EDIȚIA A II – A

Prima ediție a acestei lucrări a fost publicată la Editura George Bariţiu din Cluj-Napoca, în anul 2000, într-un tiraj de 1.000 exemplare. Apariția cărții a fost posibilă datorită ajutorului financiar oferit cu generozitate de prosperii oameni de afaceri **Dorel Burlan** (ediția I şi a II-a) şi **Mircea Nistreanu** (ediția a II-a), ca şi de minunatul specialist bancar **Vasile Gordan**. Din tirajul primei ediții, noi am făcut importante donații multor biblioteci din țară, dar şi din străinătate[3174]. De asemenea, numeroase exemplare au fost donate unor instituții ori personalități româneşti şi străine de seamă din cele mai diverse domenii de activitate.

Ea s-a bucurat de o bună primire din partea studenților, a cadrelor didactice, cercetătorilor şi publicului larg din România şi chiar de peste hotarele țării. Mărturie în acest sens sunt aprecierile unor distinşi universitari români, dar şi a altora aparținând unor prestigioase instituții de învățământ superior sau de cercetare din țări precum Franța, Germania, Italia, Suedia sau S.U.A.

Din păcate, sistemul românesc de difuzare a cărții este, la ora actuală, foarte fragmentat, motiv pentru care accesul la cele mai multe din rezultatele cercetării ştiințifice este greoi, iar autorii sunt obligați ca prin forțe proprii să-şi facă cunoscute ideile în spațiul național. Cu toate acestea, credem că, o dată apărute, cărțile îşi au soarta proprie pe care o merită, iar, în timp, produsele cele mai semnificative se vor impune ca atare.

Din momentul apariției primei ediții a prezentei lucrări am continuat să muncim la perfecționarea ei, în speranța că vom avea, cândva, ocazia publicării ediției a doua. Această nouă ediție este **„revizuită şi adăugită”** sub mai multe aspecte. **În primul rând**, am reuşit să procurăm un **speller** în limba română cu ajutorul căruia am încercat să eliminăm anumite erori de redactare a textului. **În al doilea rând**, multe din exprimările care ni s-au părut insuficient precizate au fost rescrise mai clar. **În al treilea rând**, am făcut completări de text acolo unde am considerat că ele aduc un plus de informație şi precizie. **În al patrulea rând**, am revăzut toate schemele grafice, le-am modificat şi le-am făcut mai sugestive. **În al cincilea rând**, am introdus noi scheme grafice acolo unde am considerat că lipseau sau erau indicate. **În al şaselea rând**, am abordat aspecte noi ale gândirii economice universale, față de cele cuprinse în ediția întâi. **În al şaptelea rând**, am întocmit o **„Bibliografie tematică selectivă”** a principalilor autori şi a celor mai semnificative lucrări pe care ne-am sprijinit întregul demers de documentare. **În al optulea rând**, am întocmit un tablou sinoptic, intitulat **„Filosofii lucrurilor pământeşti”** (expresia îi aparține lui **Robert Heilbroner**), cuprinzând pe cei mai importanți creatori ai ştiinței economice din toate timpurile. **În al nouălea rând**, am introdus un tabel cuprinzând **„Laureații Premiului Nobel pentru Economie, 1969 – 2000”. În al zecelea rând**, am făcut mai evidente unele dintre ideile care ni s-au părut mai importante (prin folosirea unor caractere mai speciale). **În al unsprezecelea rând**, am adăugat două anexe, una despre comerțul internațional, alta despre Hayek. **În fine**, prezenta ediție cuprinde mai mult de **4.100** paragrafe în plus, peste **9.000** rânduri de text suplimentare, circa **70.000** cuvinte mai mult, respectiv un număr mărit cu circa **456.000** caractere. Au fost adăugate noi componente

3174 The Royal Swedish Academy of Sciences, Massachusetts Institute of Technology USA, Chicago State University USA, Stanford University USA, University of Tennessee USA, London School of Economics, London, United Kingdom, Université Paris 1 – Sorbonne, Paris, France, Université Lille 1 – Lille, France, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, Biblioteca Academiei de Studii Economice București, Președinția României, Guvernul României, Primăria municipiului Cluj-Napoca, Primăria comunei Florești-Cluj, Bibliotecile Facultăților de Ştiințe Economice din Chişinău, Cluj-Napoca, Craiova, Iaşi, Oradea, Sibiu, Timişoara, Catedrele Facultății de Ştiințe Economice Cluj, Facultatea de Studii Europene Cluj-Napoca, Bibliotecile Universităților de Ştiințe Agricole şi Medicină Veterinară din Cluj-Napoca, Iaşi şi Timişoara, Editura Economică București, Editura Enciclopedică, Biblioteca Universității Albert-Ludwig din Freiburg, Institutul Walter Eucken din Freiburg, Fundația Ludwig Erhard din Bonn, Universitatea din Köln, Institutul Economiei Germane din Köln, Universitatea din Hohenheim, Universitatea din Stuttgart, Concernul ThyssenKrupp din Düsseldorf, Germania, Universitatea Castellanza, Biblioteca Publică a orașului Castellanza, Italia, Facultatea de Ştiințe Economice din Budapesta, Ungaria, Ambasada României în Germania, Universitatea „Constantin Brâncuşi” Târgu Jiu etc. De asemenea, lucrarea a fost achiziționată şi se află la Biblioteca universitară „Lucia Blaga” Cluj-Napoca, Biblioteca Județeană Cluj, Universitatea „Bogdan Vodă”, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir” Cluj-Napoca, Universitatea din Oradea, Universitatea de Vest Timişoara, Fundația Universitară „A. I. S. T. E. D. A.” Alba Iulia, Şcoala Superioară de Afaceri Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie” Alba Iulia, Universitatea Ecologică Deva, Universitatea de Ştiințe Agricole şi Medicină Veterinară, Cluj-Napoca, Universitatea „Banatul” Timişoara, Consiliul Județean Alba, Grupul Şcolar Economic „Partenie Cosma”, Oradea, Liceul „Mihai Viteazul”, Oradea etc.

faţă de ediţia I: **Anexa 1 („Modele de comerţ internaţional") şi Anexa 2 („Obiectiv şi subiectiv, conştient şi spontan în gândirea economică a lui Friedrich August von Hayek"), Bibliografia tematică selectivă, „Filosofii lucrurilor pământeşti", Laureaţii Premiului Nobel pentru Economie, 1996–2000, Lista altor lucrări publicate de autor precum şi acest Epilog**. Totodată, sugerăm cititorilor să acorde o atenţie sporită celor peste **3.150 „note de subsol"** care cuprind informaţii importante privind explicitarea textului de bază, elemente de cultură generală, descrierea unor aspecte istorice sau din viaţa şi activitatea autorilor trataţi, clarificări suplimentare, ca şi multe aprecieri personale asupra unor chestiuni „mai sensibile".

Multe din modificările de mai sus ne-au fost sugerate de colegii de catedră, alte cadre didactice universitare, de către studenţi sau alte categorii de cititori din cele mai diverse domenii. Tuturor le aducem cele mai calde mulţumiri pentru aplecarea obiectivă şi dezinteresată asupra acestei lucrări şi îi încredinţăm că ajutorul lor ne-a fost realmente folositor.

Facem – şi cu acest prilej – precizarea că suntem solidari cu întregul nostru elaborat şi ne asumăm deplina răspundere a limitelor lucrării.

Cluj-Napoca, 25 iunie 2001 Gheorghe Popescu

ÎNCHEIERE LA EDIŢIA A III – A

Ediţia a III–a a prezentei lucrări s-a impus din cel puţin **două raţiuni**. **Mai întâi**, pentru că primele două ediţii s-au bucurat de o bună primire din partea publicului cititor din România şi nu numai. Ce mai frumoasă apreciere a venit, însă, din partea unui student, mucalit, care aprecia: **„aceasta nu este o carte, … este o bibliotecă". În al doilea rând**, de la ultima publicare noi am operat importante completări, precizări, modificări, clarificări ale unor aspecte semnificative de conţinut, dar şi referitoare la forma de prezentare a ideilor mai relevante. Publicul va remarca – suntem convinşi – noua grafică şi formă de prezentare, mai sugestive şi mai incitante.

Această nouă ediţie este semnificativ diferită de primele două. Materialul a fost organizat într-o succesiune mai logică, au fost introduse noi scheme grafice explicative ale unor aspecte importante ale practicii şi teoriei economice, a fost îmbogăţită bibliografia tematică (în special cea referitoare la comerţul internaţional), au fost revăzute, completate şi actualizate numeroase note de subsol (numărul lor depăşind acum cifra de 3.170, faţă de numai 2.751 ale primei ediţii), a crescut semnificativ expresivitatea şi sugestivitatea întregii lucrări.

Am fost întrebat adesea, încă de la prima ediţie, dacă am elaborat singur această carte. Precizez şi cu acest prilej, încă o dată, **„concepţia, elaborarea şi culegerea textului, tehnoredactarea şi corectura întregii lucrări îmi aparţin în calitate de autor unic".** Mai mult decât atât, pe parcursul demersului, gândit încă din vremea studenţiei, şi la care am lucrat, într-un fel sau altul, mai multe decenii, singurul ajutor a venit de la membrii familiei (soţia Rodica şi fiii Tudor şi Ionuţ) care m-au înţeles şi susţinut continuu şi cărora le-am răpit un imens fond de timp, fiind în mijlocul lor şi … „lipsindu-le", totodată.

În această nouă ediţie, lucrarea cuprinde **928 pagini, 24.556 paragrafe (26 pe pagină), 60.446 rânduri (65 pe pagină), 584.426 cuvinte (630 pe pagină), 3.283.418 semne grafice (3.538 pe pagină) şi are o dimensiune totală de 6.273.024 bytes (22,0 MB în RTF)**.

Mulţumim şi cu această ocazie, încă o dată, tuturor colegilor şi cunoscuţilor, publicului larg, pentru ideile de îmbunătăţire pe care ni le-au transmis, explicit sau implicit, încă de la prima apariţie. Îi asigurăm că, în măsura posibilităţilor noastre, am ţinut cont de toate observaţiile şi propunerile făcute şi le-am integrat acestei noi ediţii.

Suntem total de acord cu scriitorul rus **Fiodor Mihailovici Dostoievski (1821–1881)** care afirma: **„cartea este monumentul cel mai durabil, deşi e din hârtie".**

Mulţumim domnului **Ioan Cătană** pentru apostolatul publicării şi pentru angajamentul personal de onoare al traducerii în limba engleză şi editării prezentei lucrări.

Floreşti–Cluj, 2004 Gheorghe Popescu

DINAMICA GENERALĂ
A GÂNDIRII ECONOMICE UNIVERSALE (SECOLELE IV I.E.N. – XX E.N.)

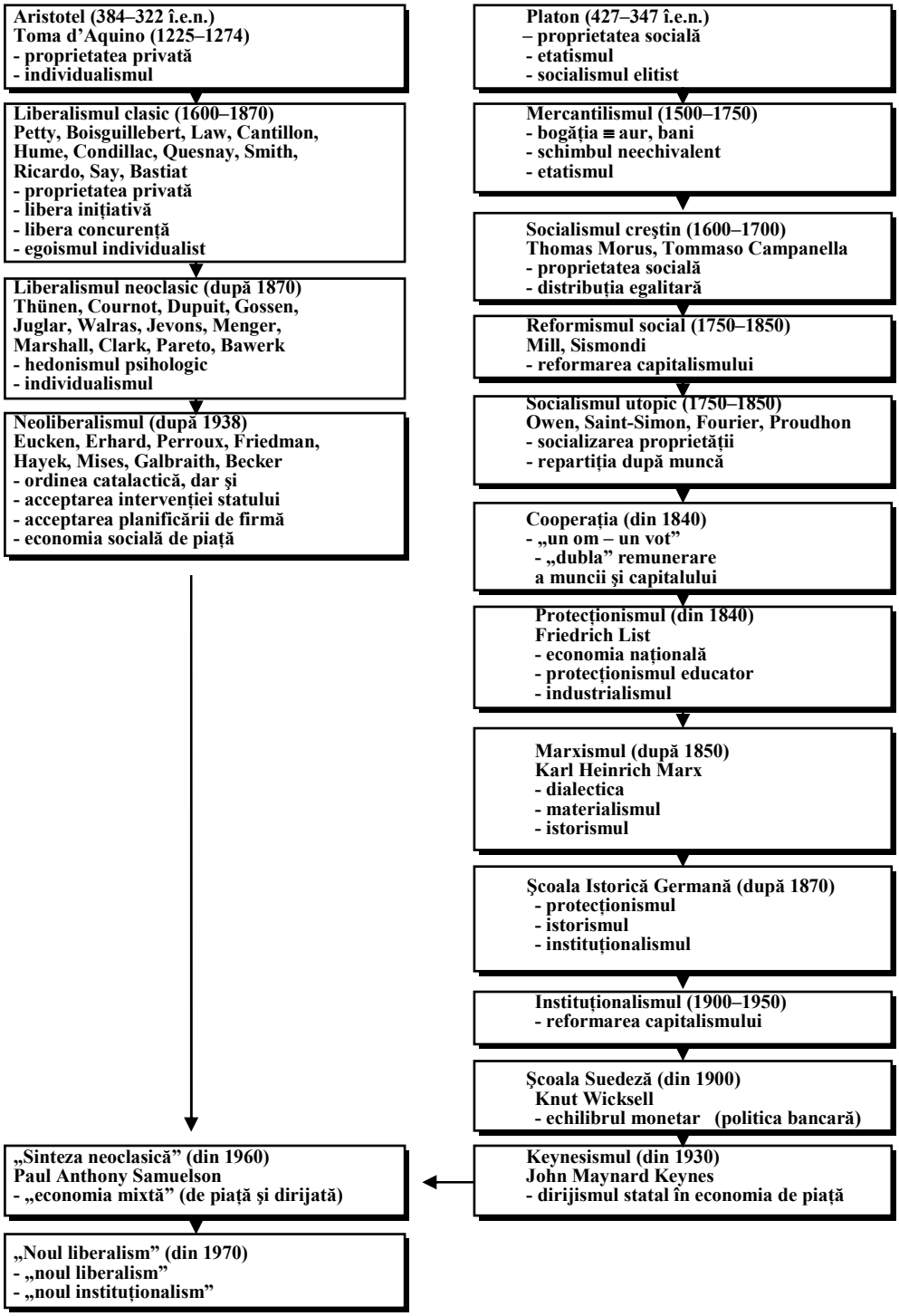

INDICELE AUTORILOR

A
Adams J., 615
Aftalion A. F., 591, 706, 899
Allais M., 689, 691, 692, 889
Andreae W., 17, 889
Ardant, G., 500, 896
Arestis Ph., 630, 634, 642, 889
Aristofan, 24
Aristotel, 3, 17, 20, 21, 25, 30–35, 38–42, 45, 46, 56, 88, 99, 103, 143, 144, 190, 243, 765
Arkwright R., 182
Arrow K., 641
Aurelian P. S., 322, 333
B
Babeuf N., 270
Backhouse R., 655, 775, 801, 845, 849, 889
Bancel A. D., 312, 328, 889
Banchfield W., 617, 618, 620, 621
Bari I., 889
Bariţiu G., 333
Basle M., 247, 248
Bastiat C. F., 5, 90, 229, 239–242, 548, 889, 925
Baudeau N., 101, 106, 118, 120
Baudrillard H., 229
Bauer O., 674
Bawerk E. B. von, 9, 43, 125, 485, 487, 506, 529–531, 543, 575–582, 592, 594, 596, 597, 606, 674, 675, 688, 689, 693
Bazard S. A., 271
Bălăceanu M., 286
Bârsan M., 889
Beaud M., 608, 609, 703, 704, 749, 889
Bebel A., 459, 467, 896
Becker G. S., 615, 700, 707–709, 713
Bentham J., 186, 334, 508, 808, 889
Bernoulli D., 507
Beraud A., 77–79, 889
Bhagwati J., 889
Blanc L., 270
Blanqui A. J., 229, 298
Blaug M., 236, 256, 358, 636, 640, 657, 669, 703, 706
Block M., 93, 229, 531
Bodin J., 190, 206, 590, 598, 701, 769, 770
Boetsch H., 331, 889
Boisguillebert P., 4, 73–75, 84, 88, 97, 106, 122
Bonar J., 189, 531
Boncoeur J., 183, 188, 564, 577, 629, 630, 677, 678, 890
Botero J., 63
Bouvier J., 93, 890
Bouvier-Ajam, 335, 808, 890
Bramah J., 186
Braudel F., 61, 93, 181–185, 194
Brentano L., 7, 477, 478, 890
Bruckner, 191
Brunner K., 701, 716
Buchanan J., 615, 700, 713, 714, 716, 890
Bucher K., 7, 461, 476, 890
Buffon, 191, 196
Bugge A., 594, 595
Burke E., 188
Burton J., 718, 751
Butler E., 703, 890
C
Cain G., 707
Calvin J., 47
Campanella T., 3, 66, 270
Cantillon R., 4, 76, 82, 83, 88, 106, 122, 190, 507, 522
Carey H. G., 241, 242
Cartwright R., 182
Cernea I., 271, 272, 274, 277, 278, 280, 283, 284, 890
Cezar, 38
Chamberlain E., 134, 890
Chevalier M., 229
Child J., 55, 57
Churchill W., 634, 641
Ciobanu Gh., 890
Ciucureanu S., 64, 899
Clark J. B., 9, 134, 487, 495, 561–566, 611, 643, 688, 733, 751, 890
Clipa N., 894
Clistene, 20, 22
Coase R., 615, 700, 709, 710
Cobb W. C., 586
Colbert J. B., 55, 59–61, 64, 93, 96, 97, 193
Colson C., 691
Commons J. R., 618–620, 890
Comte A., 6, 261, 462, 935
Condillac E., 4, 85, 86, 88, 507, 514, 867, 868
Condorcet M., 191, 196, 260, 261
Considerant V., 270, 286
Constantinescu N. N., 132, 143, 149, 158, 159, 182, 475
Copernic N., 68
Cort H., 185
Cossa, 531
Cournot A., 8, 487, 488, 492–494, 497–499, 502, 514, 516, 522–544, 546, 556, 558, 631, 690, 888, 893
Crampton S., 182
D
D'Aquino T., 40- 45, 65, 88, 89, 270
Darby A., 185
Darin-Drabkin, 317, 888
Darwin Ch., 458, 888
Davenant C., 55
Davidson D., 595, 603, 607

Dădârlat N., 318, 891
Debré Ph., 100, 107, 132, 891
Decarbon L. B., 331, 332, 333, 462, 466, 467, 469–475, 479, 487, 491, 500, 501, 503, 509–512, 514–516, 519, 522, 523, 525, 526, 527, 891
Demetrescu M. C., 64, 891
Democrit, 25
Denis H., 59, 73, 84, 85, 90, 183, 197, 210, 227, 236, 237, 244, 256, 298, 299, 302, 335, 336, 337, 345, 451, 453–457, 489, 508, 574, 790, 809–811, 819, 856, 857, 891
Descartes R., 69, 73, 88, 99, 260, 451, 897
Deschepper E., 93
Desroche H., 324, 891
Destutt de Tracy, 229
D'Holbach, 191
Diamant Th., 286, 318
Diderot D., 191
Dietzel H., 468, 891
Divisia F., 673
Dobb M., 200, 201, 202, 204, 207, 901
Doltu C., 701, 901
Domar E., 10, 712, 749, 753–755, 891
Dostaler G., 608, 609, 703, 704, 749, 889
Dostoievski, 592
Douglas P. H., 586
Dragoş Gh., 318, 891
Duca I. G., 321
Duesenberry, 750
Dupaquier, 189
Dupuit A., 8, 499–505, 523, 545, 546, 551, 891
E
Eckstein O., 718
Edgeworth F. Y., 631, 674, 833, 848
Einaudi L., 100, 107
Einsenberg J., 50, 891
Ekelund R., 260, 264, 275, 298, 299, 462, 891
Ely R., 531, 611
Engels F., 35, 93, 101, 105–107, 111, 113, 114, 119, 151, 154, 170, 173, 181–186, 188, 192, 207–209, 211, 212, 217, 249, 270, 273, 277, 280, 282, 283, 288, 336, 338, 342, 343, 352–357, 359, 360, 362–372, 374–380, 382–385, 388–391, 392–399, 401–412, 414–418, 420–422, 424, 426, 429, 430–432, 434–437, 439–441, 444–446, 448, 467, 810, 812, 816, 817, 892, 896
Erhard L., 482, 689, 695
Euken W., 482, 689, 690, 695, 892
Evans M., 718
F
Faccarello G., 77, 78, 79, 889
Feldstein M., 718
Feuerbach L., 335, 353, 354, 357, 457, 809, 896
Fichte J. G., 452–455, 892
Fink R., 648, 659, 660, 662, 718–720, 892
Finkenstein J., 648, 662, 892
Fisher I. N., 592, 594, 611, 673, 675, 688, 701, 702
Fishman L., 745, 746, 892
Florescu M., 762
Forrester J., 761
Forsea Gh., 318, 891
Fourier Ch., 6, 270–272, 274, 277, 278, 280, 283–297, 320, 890, 892
Fox Ch., 188, 201
Freeman C., 762
Freville J., 187, 189–193, 197, 892
Friedman M., 592, 672, 696, 700, 702–704, 706, 717, 738, 890, 892
Frisch R., 134, 673, 892
Frois G. A., 494, 495
Fusfeld D. R., 615
G
Galbraith J. K., 10, 611, 628, 691, 712, 735–741, 892
Galiani F., 4, 123–125, 128, 507
Galilei G., 68
Gardlund T., 593–598, 637, 892
Garfield A., 695, 696, 698, 699, 892
Gehring H., 337, 811, 814, 892
Geledan A., 346, 347, 475, 493, 497, 499, 500, 502, 503, 516, 522–524, 526–528, 543–547, 550, 569, 570, 575–577, 579–582, 597, 604–607, 616, 617, 676, 723, 813, 817, 819–821, 852, 853, 892
Genovesi A., 63
George H., 632, 638, 640, 669, 709, 718, 719, 901
Georgescu-Roegen N., 459, 505–509, 544, 892
Gibbins B., 186
Gibson Paradox, 598
Gide Ch., 102, 103, 105, 108–110, 120, 202, 227, 269, 276, 304, 305, 320, 322, 328, 463, 464, 511, 531, 773–775, 790, 892
Giffen R., 58, 494, 553, 847, 892
Gilder G., 719
Gillman J. M., 205, 892
Godwin R., 189
Gonnard T., 193, 892
Gossen H. H., 8, 485, 505–509, 536, 569, 852
Gournay V., 125, 126
Graziani, 531
Gresham T., 769
Griliches Z., 707
Gronau R., 707
Gross, 531
Grossman-Döerth H., 693
Gruchy A., 615, 695, 696, 698, 699, 892
Guerrien B., 666, 893
Guillemin C., 762
Guillochon B., 893
Guitton H., 493, 893
H
Haberler G., 834, 835, 838, 848, 849, 893
Halévy E., 262–268, 893

Hamilton D., 615
Hammarskjöld D., 761
Hammurabi, 15, 16
Hansen A., 666, 735
Hargreaves R., 182
Harris S., 735, 736
Harrison J., 185
Harrod R., 10, 134, 631, 640, 642, 748, 753–757, 893
Hausser, 893
Hawtrey G., 640
Hayden F. G., 615
Hayek F. A. von, 505, 529, 561, 576, 606, 615, 638, 688, 702, 869, 893, 901, 902
Hebert R., 260, 264, 275, 298, 299, 462, 891
Heckscher E. F., 51, 56, 57, 595, 766, 833, 834, 837, 842, 893
Hegel G. W. F., 27, 260, 298, 335, 336, 339, 352, 353, 357–359, 452–457, 459, 460, 809, 810, 813, 893, 896
Heilbroner R., 131, 134, 190, 201, 213, 215, 216, 718, 893, 901
Heine H., 353
Helvetius, 191
Henderson, 638, 718
Heraclit, 3, 20
Hicks J. R., 641, 666
Hildebrand B., 7, 461, 463, 464, 467, 469, 473, 893
Hilferding R., 674
Hobbes T., 91, 132, 893
Horovitz M., 586
Hugo V., 286, 893
Hume D., 4, 76, 84, 85, 88, 126
Huntsman B., 185
Hus J., 47
Hutcheson F., 130, 133, 334, 808
I
Iancu A., 745, 894
Ignat I., 894
Ionescu T., 17, 61, 75, 96, 128, 237, 544, 894
Ionescu-Paşcani T. C., 309, 312, 894
Isărescu M., 627, 897
Ivanciu N. V., 73, 85, 86, 333, 868, 894
J
Jahoda M., 762
James E., 134, 231–234, 243, 244, 247, 248, 250–252, 299, 302, 332, 358, 380, 492, 493, 507, 562, 566, 579, 584, 599, 607, 608, 611, 615, 638, 640, 700, 713, 716, 718, 736, 750, 802, 894
Jessua C., 127, 128, 236, 524, 551, 598, 674, 675–679, 859, 894
Jevons W. S., 8, 82, 487, 505, 506, 516, 522–528, 545, 559, 569, 593, 595–597, 630, 631, 688, 723, 852, 853, 895
Johnson H., 703, 894
Juglar C., 8, 510–513, 678, 692, 894
K
Kahn R. F., 638, 640, 647, 749, 894
Kalecki M., 134, 894
Kamenka E., 358, 362, 894
Kant I., 288, 334, 358, 451, 452, 454, 458, 808
Kautsky K., 355, 357, 896
Keleher R., 718
Kepler J., 68
Keynes J. M., 55, 76, 122, 189, 522, 523, 544, 545, 578, 591, 592, 598, 601, 603, 608, 615, 628–663, 666–672, 674, 675, 688, 702–704, 713, 715, 718, 731, 732, 735, 736, 741, 745, 748, 749, 753–757, 889, 893, 897, 900, 901
King G., 56, 71
Kiriţescu C., 628, 895
Kitchin R., 678
Klarke C., 672
Klein L., 615, 666, 718, 895
Kleinwachter F., 93
Klock K., 64
Knies K., 7, 138, 461, 464, 465, 479
Knight R. H., 641, 700
Komorzynski, 531
Kondratieff W., 678, 679
Krugman P., 767, 841, 895
Kuhn Th., 95
Kuznets S., 672, 745
L
Lagrange J., 552, 860
Lampert H., 692, 694, 895
Lancester K., 708
Lapierre D., 628, 895
Laplace, 492
Law J., 4, 76–81
Lazăr C., 627, 897
Lederer E., 674
Leibniz 492
Lenin V. I., 677
Leontief W., 122, 520, 757, 759, 760, 767, 834, 841, 842, 895, 899
Lepage H., 708, 709, 712, 713, 895
Lerner A. P., 641, 834, 895
Leroux P., 271
Leroy-Beaulieu, 229
Levaseur E., 184
Lewis G., 700, 745
Liebknecht W., 459, 467
Lindahl E., 595, 603- 605
Lindert, 895
Lippmann W., 688, 895
List F., 6, 330–351, 353, 461, 483, 766, 776, 808–825, 889, 890, 892, 893, 895, 896
Locke J., 78, 88, 89, 130, 132, 134, 895
Lomonosov V., 108
Lucas R., 700
Lundberg E., 608
Luther M., 47, 50, 65
Lutz A., 482, 689
Luţac Gh., 894
M
Macedon Al., 18, 30, 35, 293

Machiavelli N., 47, 190
Maillet P., 673, 895
Mair A., 611, 614, 895
Maldenatz Gr., 307
Malebranche N., 99, 104, 895
Malthus T. R., 5, 187, 189–191, 193–202, 207, 215, 216, 219, 221, 229, 234, 238, 593, 626, 761, 895, 925
Malynes G., 55, 57
Mandeville B., 91, 130, 134, 895
Manoilescu M., 223, 475, 766, 783, 784, 802, 826–833, 896
Maréchal S., 270
Marin G. 893
Marshall A., 8, 487, 488, 593, 495, 503, 504, 522, 523, 527, 528, 531, 543, 544–551, 553–556, 558–560, 595, 630, 631, 636, 642, 669, 674, 675, 677, 688, 723, 735, 833, 835, 839, 859, 861, 893
Martina, D., 893
Marx K., 7, 35, 44, 50, 51, 70–72, 74, 93, 94, 96, 101, 105–107, 111–114, 117–119, 121-123, 125, 127, 129, 130, 136–139, 143, 150, 151, 153–155, 158, 170, 173, 181- 189, 199, 202, 206–212, 216, 217, 219, 223, 229, 236, 238, 249, 258, 260, 270, 272, 276, 284, 288, 298, 299, 304, 322, 333, 334, 336, 338, 342, 343, 352–372, 374–380, 382–385, 388–399, 401–412, 414–418, 420–422, 424, 426, 429–432, 434–437, 439–441, 444–446, 448, 449, 459, 467, 473, 477, 484, 485, 488, 491, 505, 511, 516, 545, 547, 559, 560, 576, 579, 595, 611, 616, 618, 626, 627, 630, 655, 656, 671, 674, 675–678, 681, 685, 686, 745, 753, 783, 808, 810, 812, 816, 817, 861, 896, 900, 926
Masse P., 700
Mataja, 529
Maudslay H., 186
Maurus T., 767
Mayhew A., 615
Mazzola, 531
Mănescu M., 58, 131, 847, 896
McCulloch R., 845
Meade J., 638, 640, 754
Meadows D., 763, 896
Means C., 615
Meikle A., 186
Meissinger K. A., 332, 896
Meyer, 531
Mendés-France, P., 500, 896
Menger C., 8, 109, 487, 505, 506, 508, 516, 522, 528–538, 540–543, 545, 547, 554, 575, 581, 582, 594, 596, 675, 688, 774
Mesarovic M., 762, 763, 897
Michael, 707, 718, 901
Mill J. S., 5, 187, 201, 202, 229, 243–252, 254–256, 259, 262, 322, 459, 484, 522–545, 547, 559, 560, 562, 590, 593, 611, 614, 642, 701, 748, 766, 769, 792, 801–806, 828, 833, 835, 849, 851, 857, 859, 895, 897, 925
Mincer J., 707
Mirabeau V. R., 100, 101
Miron D., 901
Mirowski P., 615
Mises L. von, 591, 674, 688, 689, 715, 897
Misselden E., 55
Mitchell W. C., 335, 459, 460, 462–470, 482, 611, 613, 614, 620–623, 675, 702, 808, 809, 897
Mladenatz Gr., 296, 307, 313–315, 319, 321, 322, 328, 329, 490, 897
Modigliani F., 666, 897
Moggridge D. E., 630, 631, 632–643, 897
Molinari G., 229, 239, 897
Moll V., 595
Montchrestien A., 53, 54, 59, 770, 771, 897
Montesquieu C., 88, 89, 118, 191, 196
Morgan B., 703, 897
Morgenthau H., 591, 641
Morus T., 3, 44, 65, 66, 192, 270
Mucchielli J., 835, 838, 842, 858, 897
Müller-Armack A., 695
Mun Th., 55, 57, 58, 783, 817, 842, 846, 847
Murgescu C., 181, 186–188, 193, 200–204, 897
Murgu N., 627, 897
Musgrave R. A., 604, 605
Myrdal G., 605–608, 615, 688, 869
N
Nagels J., 60, 74, 101, 102, 104, 109, 111–113, 774, 897
Neale W. C., 615
Nechita V. C., 897
Negucioiu A., 13
Negulescu P. P., 325, 897
Nemcinov V., 746, 897
Nemours Du Pont de, 101–103, 107
Nobel A., 615, 641, 662, 666, 673, 688, 692, 702, 707, 709, 722, 757, 761, 869
Noël B., 270
Nogaro B., 229, 517, 527, 898
Nordhaus W., 723, 724, 726–731, 733, 838, 849, 850
North D., 73, 143
O
Ohlin B., 608, 631, 766, 833, 834, 836, 837, 842, 898
Öhrvall H., 594
Onken A., 102
Oprişan M., 30, 898
Oresme N., 44, 45, 52, 769, 898
Ornea Z., 294
Orzechowski W., 718
Owen R., 6, 270–272, 274, 277–280, 282–285, 292, 296, 320, 332, 890
P
Paciolo L., 64, 899
Pantaleoni M., 567
Papiniu I. N., 333
Paquet M. A., 237

Pareto V., 9, 485, 487, 526, 566–570, 573–575, 594, 675, 688, 743, 833, 835, 849, 852, 853, 855, 856, 857, 898
Parsons K., 615
Patinkin Don, 666, 898
Patten S. N., 531, 611
Pavitt K. L. R., 762
Peacock A. T., 604, 605
Peccei A., 761
Perian M., 899
Perlman M., 675
Perroux Fr., 10, 458–461, 698, 699, 742–744, 898
Pestel E., 762, 763
Peterson W., 615
Petty W., 3, 56, 58, 70–72, 74, 82, 83, 87, 88, 90, 93, 106, 120, 123, 124, 183, 193, 207, 229, 847, 923
Pienescu M., 307, 310, 316, 318, 319, 320, 322, 325, 326, 328, 898
Pierre Mesnard, 69, 897
Pierson, 531
Pigou A. C., 638, 641, 671
Platon , 3, 16, 17, 20, 21, 25–34, 37–39, 46, 47, 66, 99, 143, 190, 243, 765, 923, 932
Pohoață I., 58, 75, 126, 127, 140, 151, 236, 252, 675, 780, 801, 846, 847, 849, 894, 898
Poisson E., 328, 898
Ponsard Cl., 488, 898
Popa I., 898
Popescu Gh., 57, 64, 96, 128, 129, 147, 201, 237, 264, 266, 267, 273, 334, 489, 544, 560, 578, 580, 586, 590, 625–627, 669, 671, 687, 709, 722, 751, 754, 808, 835, 839, 843, 848, 859, 894
Postelnicu Gh., 673
Poulalion G., 43, 88, 302, 303, 500, 501, 867, 899
Poullet Scrope, 197
Pribram K., 42, 56, 63, 96, 98, 194, 198, 250, 339, 452, 489, 491, 546, 569, 813, 852, 899
Prosper E., 271, 334, 342, 808, 816
Protagoras, 20, 24, 25
Proudhon P. J., 6, 189, 270, 284, 285, 292, 298–306, 333, 353, 357, 485, 514, 896, 899
Pugel, 895
Puiu Al., 895
Q
Quesnay Fr., 4, 74, 76, 85, 87, 90, 99–107, 109–114, 117–119, 121–123, 129, 773–775, 891
R
Raiffeisen W., 6, 309, 314–316, 321, 326, 926, 935
Răducanu I., 331, 333
Reagan R., 700, 702, 705
Reisch, 531
Riboud M., 706, 899
Ricardo D., 5, 71, 83, 85, 139, 150, 155, 156, 172, 173, 181, 186–190, 193, 194, 198–229, 232–235, 239–241, 243, 244, 247, 249, 251, 254–256, 484, 487, 488, 514, 522, 523, 529, 544, 547, 559, 560, 591, 593, 619, 631, 676, 745, 766, 782–793, 805, 806, 812, 820, 828, 831, 833, 835, 845, 861, 892, 897, 899, 925
Richelieu A., 66, 770
Rist Ch., 102, 103, 105, 108–110, 120, 227, 269, 276, 304, 305, 463, 464, 773–775, 790, 892
Riviere M., 101, 102, 105, 106, 109, 110, 773, 774
Robbins L., 134, 636, 638, 899
Robert, 186–190, 194, 199, 201, 202, 207, 212, 213, 215, 216, 900
Roberts D., 608, 636, 638, 703, 718, 901
Robertson D., 608, 636, 638, 703, 901
Robinson J., 134, 638, 640, 672, 746, 899, 900
Rodbertus K., 485
Rochdale Pionierii de la, 6, 308–312, 321, 926
Rodriguez O., 271
Roosevelt F. D., 611, 639
Röpke W., 482, 689
Roscher W., 7, 138, 461, 462, 464, 505, 529, 545, 575, 581, 899
Rossi P., 229
Rostow W. W., 188
Rotariu I., 899
Rousseau J. J., 20, 90, 91, 102, 103, 189, 191, 260, 331, 333, 455, 893, 899
Rueff J., 689
Rustow W., 482, 689
Rusu D., 64, 899
S
Saillant P., 327, 899
Saint-Simon, 6, 261, 270–278, 280, 283, 284, 285, 292, 890, 899, 926
Salerno J., 718
Samuelson P. A., 10, 95, 124, 226, 270, 358, 499, 534, 544, 588, 611, 613, 615, 641, 662, 666, 722–724, 726–735, 753, 754, 766, 789, 834, 835, 838, 839, 841, 849, 850, 900
Sax, 531
Sawyer M., 630, 634, 642, 889
Say J. B., 5, 75, 85, 90, 94, 108, 121, 191, 207, 213, 229–238, 240, 246, 247, 251, 252, 590, 598, 599, 603, 718, 719, 722, 731, 801, 802, 868, 901, 925
Schelling, 813
Schmid A. A., 615
Schmoller G., 7, 339, 458, 461, 464–472, 475, 476, 478, 479, 481, 483, 813, 900, 901
Schöpf Karl Günther, 746, 900
Schuller, 529
Schullern-Schratenhofen, 529
Schultz T., 707
Schulze-Delitzsch, 6, 308, 312–316, 318, 321, 326, 327, 926
Schumpeter J. A., 76, 102, 122, 125, 189, 202, 335, 337, 339, 342, 355, 358, 464, 468,

477, 481, 487, 488, 505, 507, 514, 561, 575–578, 611, 627, 630, 638, 640, 642, 673–679, 681–686, 809, 811, 813, 816, 900
Schwartz A., 702
Schweitzer A., 482, 900
Secretan, 531
Seligman B., 722, 900
Senior N., 187
Serra A., 63
Shackle, 496, 900
Shaw B., 669
Silem A., 669, 670, 900
Sismondi S., 5, 6, 261–270, 276, 333, 428, 458, 483, 625, 626, 900, 925
Slăvescu V., 475
Smith A., 4, 21, 49, 71, 83–85, 91, 101, 104, 121, 124, 130–180, 182, 186, 193, 196–200, 202–205, 207, 208, 210, 211, 217, 218, 222, 223, 227–233, 235, 236, 243, 246, 259, 262, 265, 267, 298, 331, 340, 342–344, 376, 378, 380, 459, 465, 506, 522, 529, 540, 544, 545, 547, 550, 560, 567, 569, 591, 593, 594, 688, 708, 718, 745, 766, 771, 775, 776, 779–784, 790, 806, 814, 816–818, 828, 833, 845, 853, 900, 924
Socrate, 21, 25, 27
Sofocle, 23, 30
Solo, 615, 753, 754
Solon, 20, 22
Sombart W., 7, 50, 322, 461, 466, 478
Sommarin E., 594, 603
Spiethoff K., 8, 461, 466, 481, 482, 900, 901
Sraffa P., 134, 200–202, 204, 207, 638, 672, 901
Stackelberg H., 134, 690, 901
Staford E., 57
Stamp, 638
Stein J., 704, 901
Stephenson G., 185
Steuart J., 194
Stewart M., 628, 629, 633–635, 641, 901
Stigler G., 709, 901
Stolper G., 766, 838, 841, 901
Strat G., 189, 901
Straussman P., 615
Stroilă N., 307, 897
Sută N., 901
Sută-Selejan Sultana, 49, 95, 901
T
Tales din Milet, 24
Taşnadi Al., 701, 901
Tausig F. W., 611
Teilhac E., 229, 901
Theacher M., 700
Thompson J., 703, 901
Thouement H., 183, 188, 564, 577, 629, 630, 677, 678, 890
Thünen J. von, 8, 459, 479, 487–490, 491, 545
Thurow L., 718
Timm A. M., 648, 662, 892
Tinbergen J., 673
Todosia M., 73, 130, 131, 193, 230, 901
Tolain H., 270, 299
Tooke T., 598
Touchard J., 285, 298, 302, 339, 451, 452, 453, 455–457, 813, 901
Toynbee A., 181
Trebici Vl., 189
Trebing H. M., 615
Trevithick R., 185
Triffin R., 134, 901
Trosne De la, 101, 106
Tullock G., 615, 633, 636, 708, 713
Turgot A. R. J., 4, 93, 102, 110, 119, 123, 125–130, 194, 507, 529, 545, 627, 775
V
Vane H., 703, 901
Vasiloiu P., 331, 333
Vauban, Marquis de, 190
Veblen T. B., 553, 562, 610, 611, 615–620, 735
Villey, 531
Viner J., 495, 641, 700, 834, 902
Voltaire, 125, 131, 191
W
Wagner A., 7, 458, 461, 465, 472–475, 478, 481, 483
Walras L., 8, 485, 487, 502, 505, 507, 514–521, 529, 545, 554, 556, 567–569, 582, 590, 594, 596, 675, 676, 688, 852, 853, 902
Wanniski J., 719
Watt J., 182, 186
Weber M., 7, 47, 50, 461, 464, 466, 478, 479, 480, 481, 902
Welch F., 707
White D., 633, 641
Whitney, 182
Wicksell K., 592–603, 606, 607, 631, 637, 671, 688, 902
Wieser L. von, 9, 487, 489, 529–531, 575, 576, 581–586, 674, 689, 835, 847, 848, 902
Wilkinson J., 185
Wolowski L., 229
Wrigley E. A., 183
X
Xenofon, 3, 21, 143, 201, 243, 765
Y
Yanaihara T., 100, 132
Yoram Ben-Porath, 707
Z
Zane Gh., 126, 847, 898, 902
Zukerkandl, 531

CONTENTS

	Introduction to the First Edition	**13**
1.	**Economic Thought in Antiquity and Middle Age**	**15**
1.1.	**Ancient Orient**	**15**
1.1.1.	Social Organisation	16
1.1.2.	Conception of Labour	17
1.2.	**Ancient Greece**	**18**
1.2.1.	**Heraclit**	**20**
1.2.2.	**Xenophon**	**21**
1.2.3.	**Platon**	**21**
1.2.3.1.	Platon's Economic Doctrine	25
1.2.3.1.1.	Ideal Citadel (Ideal State)	26
1.2.3.1.2.	Real Citadel (Real State)	28
1.2.3.1.3.	Possible Citadel (Possible State)	29
1.2.4.	**Aristote**	**30**
1.2.4.1.	Against Platon	30
1.2.4.2.	Aristote's Conception of Human Science	31
1.2.4.3.	Organisation of Economic Life	33
1.2.4.4.	Social Justice	34
1.2.4.4.1.	Distributive Justice	34
1.2.4.4.2.	Commutative Justice	35
1.3.	**Decline of Economic Thought in Roman World and Middle Age**	**35**
1.3.1.	New Philosophical Doctrines	37
1.3.1.1.	Hedonism	37
1.3.1.2.	Stoicism	37
1.4.	**Middle Age**	**38**
1.4.1.	**Toma d'Aquino**	**40**
1.4.1.1.	Property	41
1.4.1.2.	Price and Profit	41
1.4.1.3.	Salary	42
1.4.1.4.	Capital and Interest	42
1.4.2.	Reactions to the Tomiste Doctrine	44
1.5.	Development of Capitalism in XV-XVI Centuries	45
2.	**Mercantilism**	**49**
2.1.	Methodological Problems	49
2.2.	Early Mercantilism (XVI-th Century)	52
2.3.	Mature Mercantilism (XVII-th Century)	53
2.4.	Late Mercantilism (XVIII-th Century)	55
2.5.	National Experiences of Mercantilism	57
2.5.1.	England	57
2.5.2.	France	59
2.5.3.	Germany	61
2.5.4.	Italy	63
2.5.5.	Spain	64
2.6	Reactions against Mercantilism	65
2.6.1.	Communist Society of **Thomas Morus**	65
2.6.2.	The Communism of **Tommaso Campanella**	66
2.7.	Progress of Capitalist Economy	67
2.7.1.	XVII-th Century	67
2.7.2.	XVIII-th Century	68
2.8.	**Intelectual Frame. Triumph of Carthesian Method**	68
3.	**Towards Liberal Economic Order**	**70**
3.1.	**William Petty**	**70**
3.1.1.	Wealth	70
3.1.2.	Production	71
3.1.3.	Value and Price	71
3.1.4.	Distribution	72

3.2.	**Pierre Le Pesant de Boisguillebert**	**73**
3.3.	**John Law of Lauriston**	**76**
3.3.1.	Economic Theory	76
3.3.1.1.	Macroeconomic Topics	77
3.3.1.2.	Role of Money	77
3.3.1.3.	Inflation's Mechanisms	78
3.3.1.4.	Instruments of Monetary Policy	78
3.3.1.5.	Money Demand and Supply	79
3.3.2.	Mississippi System	79
3.4.	**Richard Cantillon**	**82**
3.4.1.	Wealth	82
3.4.2.	Value and Price	83
3.4.3.	Distribution	83
3.5.	**David Hume**	**84**
3.6.	**Etienne Bonnot de Condillac**	**85**
3.7.	**"Natural Laws" and „Natural Order"**	**87**
3.7.1.	"Natural Laws" before XVIII-th Century	88
3.7.2.	"Natural Laws" in XVIII-th Century	89
4.	**Economic Liberalism (Classical School)**	**93**
4.1.	Methodological Problems	93
4.2.	**Physiocracy**	**96**
4.2.1.	Economy of France in XVIII-th Century	96
4.2.2.	The Physiocrats	98
4.2.2.1.	**François Quesnay**	**99**
4.2.3.	Place of Physiocracy in the History of Economic Thought	101
4.2.4.	"Natural Order"	102
4.2.5.	Wealth and Net Product	105
4.2.6.	Trade and Money	108
4.2.7.	Tableau Economique	110
4.2.8.	State and Fiscality	118
4.2.9.	Actuality of Physiocrats	120
4.3.	**Against Physiocracy**	**122**
4.3.1.	**Ferdinando Galiani**	**123**
4.3.1.1.	Theory of Value	123
4.3.1.2.	Theory of Money	124
4.3.2.	**Anne Robert Jacques Turgot**	**125**
4.3.2.1.	Life and Activity	125
4.3.2.2.	Production and Capital	125
4.3.2.3.	Value and Price	127
4.3.2.4.	Distribution	128
4.4.	**English Classical School**	**129**
4.4.1.	Towards Liberalism	129
4.4.2.	**Adam Smith**	**130**
4.4.2.1.	Man	130
4.4.2.2.	Opera	131
4.4.2.2.1.	Theory of Moral Sentiments	131
4.4.2.2.2.	Wealth of Nations	133
4.4.2.3.	Adam Smith's Methodology	136
4.4.2.4.	Economic Thought	139
4.4.2.4.1.	National Wealth and Production	139
4.4.2.4.2.	Division of Labour	142
4.4.2.4.2.1.	Causes and Mechanisms of Labour Division	143
4.4.2.4.2.2.	Effects of Labour Division on National Wealth	144
4.4.2.4.2.3.	Factors which Inffluence Division of Labour	146
4.4.2.4.2.4.	Limits of Labour Division	147
4.4.2.4.3.	Theory of Value and Prices	148
4.4.2.4.3.1.	Exchange Value, Real Price and its Components	149
4.4.2.4.3.2.	Natural Price and Market Price	155

4.4.2.4.4.	Theory of Capital	157
4.4.2.4.5.	Theory of Money	161
4.4.2.4.6.	Theory of Distribution	165
4.4.2.4.6.1.	Salary	165
4.4.2.4.6.2.	Profit	169
4.4.2.4.6.3.	Rent	171
4.4.2.4.7.	Theory of International Trade	174
4.4.2.4.8.	Economic Liberalism	178
4.4.3.	**Industrial Revolution**	**180**
4.4.4.	**Thomas Robert Malthus**	**188**
4.4.4.1.	Life and Activity	188
4.4.4.2.	Economic Thought	189
4.4.4.2.1.	Population Principle	189
4.4.4.2.2.	Theory of Rent	197
4.4.5.	**David Ricardo**	**199**
4.4.5.1.	Life and Activity	199
4.4.5.2.	David Ricardo's Methodology	201
4.4.5.3.	Economic Thought	203
4.4.5.3.1.	Theory of Money	203
4.4.5.3.2.	Theory of Value	206
4.4.5.3.3.	Theory of Rent	210
4.4.5.3.4.	Theory of Distribution	215
4.4.5.3.4.1.	Rent	216
4.4.5.3.4.2.	Salary	218
4.4.5.3.4.3.	Profit	220
4.4.5.3.5.	Theory of International Trade	221
4.4.5.3.5.1.	Comparative Costs and Relative Advantages	222
4.4.5.3.5.2.	Equilibrium of Commercial Ballance	225
4.5.	**French Classical School**	**227**
4.5.1.	Methodological Problems	227
4.5.2.	**Jean Baptiste Say**	**228**
4.5.2.1.	Production	229
4.5.2.2.	Theory of Value	231
4.5.2.3.	Theory of Distribution	232
4.5.2.4.	Say's Law of Markets	234
4.5.3.	**Claude Frederic Bastiat**	**237**
4.5.3.1.	Life and Activity	238
4.5.3.2.	Economic Thought	239
4.5.3.1.	Theory of Value	239
4.5.3.1.1.	„Rejecting" the „Ricardism"	239
4.5.3.1.2.	„Rejecting" the „Proudhonism"	240
4.6.	**Synthesis of Classical School. John Stuart Mill**	**241**
4.6.1.	Life and Activity	241
4.6.2.	Economic Thought	243
4.6.2.1.	Analysis of Economic Mechanisms	243
4.6.2.1.1.	Production	243
4.6.2.1.2.	Distribution	245
4.6.2.1.2.1.	Salary	246
4.6.2.1.2.2.	Profit	247
4.6.2.1.2.3.	Rent	247
4.6.2.1.3.	Exchange	248
4.6.2.1.4.	Theory of International Trade	250
4.6.2.2.	Study of Economic Transformations	253
4.7.	**Summary of Classical School**	**255**
5.	**First Reactions against Classical School**	**258**
5.1.	Methodological Problems	259
5.2.	**Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi**	**260**
5.2.1.	Life and Activity	260

5.2.2.	Economical and Social Thought	261
5.2.2.1.	Method and Object of Political Economy	261
5.2.2.2.	Separation of Property and Labour. Pauperism and Crisis	264
5.2.2.3.	Sismondi's Projects of Reform	267
6.	**Utopian Socialism**	**269**
6.1.	**Claude de Henri de Rouvroy Comte de Saint-Simon**	**270**
6.1.1.	Life and Activity	270
6.1.2.	Economical and Social Thought	271
6.1.2.1.	Saint-Simon and Industrial Society	271
6.1.2.2.	The Critique of Private Property and Exploitation	274
6.2.	**Robert Owen**	**276**
6.2.1.	Life and Activity	276
6.2.2.	Economical and Social Thought	277
6.2.2.1.	The Critique of Capitalism	277
6.2.2.2.	Exploitation of Labour Force	277
6.2.2.3.	The Reorganization of the Future Society	278
6.2.2.3.1.	New Lanark Experiment	278
6.2.2.3.2.	Organization of Workers' Communities	279
6.2.2.3.3.	The Equitable Bank of Exchange	282
6.3.	**François Marie Charles Fourier**	**284**
6.3.1.	Life and Activity	284
6.3.2.	Economical and Social Thought	285
6.3.2.1.	The Critique of Political Economy	285
6.3.2.2.	Evolution of Society	287
6.3.2.3.	The Critique of Capitalism	290
6.3.2.4.	The „New Social Order"	291
6.4.	**Pierre Joseph Proudhon**	**297**
6.4.1.	Life and Activity	297
6.4.2.	Economical and Social Thought	298
6.4.2.1.	The Property	299
6.4.2.1.1.	Property is „Theft"	300
6.4.2.1.2.	Property is „Freedom"	301
6.4.2.2.	Exploitation of Labour Force	302
6.4.2.3.	Proudhon's Projects of Reform	303
6.4.2.3.1.	Bank of Work	304
7.	**Economic Doctrine of Co-operation**	**306**
7.1.	Methodological Problems	306
7.2.	The Main Systems of Co-operation	308
7.2.1.	**„The Pioneers of Rochdale"** System	308
7.2.2.	**„Schulze-Delitzsch"** System	311
7.2.3.	**„Raiffeisen"** System	313
7.2.4.	The **Kiboutz**	315
7.3.	Co-operation in România	317
7.4.	International Alliance of Co-operation (IAC)	319
7.5.	General Principles of Co-operation	324
7.6.	„Co-operatism" or Integral Co-operation	327
8.	**Economic Protectionism**	**329**
8.1.	General Methodological Problems	329
8.2.	**Friedrich List**	**330**
8.2.1.	Life and Activity	330
8.2.2.	Economic Thought	333
8.2.2.1.	The Philosophy of Listian System	333
8.2.2.2.	„Cosmopolite" Economy and Nationalökonomie	339
8.2.2.3.	Productive Forces of the Nation (Die Produktivkräfte)	341
8.2.2.4.	Proptectionism and Development of National Productive Forces	344
8.2.2.5.	„Civilizing Mission" of Continental Countries	348
9.	**Marxian Economics. Karl Heinrich Marx**	**351**
9.1.	Man	351

9.2.	Opera	356
9.3.	Economical and Social Conception	361
9.3.1.	Commodity and its Two Factors. Double Character of Labour Producing Commodities	361
9.3.2.	Exchange Value and the Money	369
9.3.2.1.	Simple Form of Value	369
9.3.2.2.	Total or Developed Form of Value	370
9.3.2.3.	General Form of Value	370
9.3.2.4.	Money Form of Value	371
9.3.3.	The Functions of Money	372
9.3.3.1.	Measurement of Value	372
9.3.3.2.	Mean of Exchange	374
9.3.3.3.	Mean of Payment	377
9.3.3.4.	Mean of Hoard	378
9.3.3.5.	Universal Money	379
9.3.4.	Transformation of Money into Capital. Mechanism of Producing Surplus Value	380
9.3.4.1.	General Formula of Capital	380
9.3.4.2.	Labour Force as Commodity	382
9.3.4.3.	Process of Valorifying (Capitalizing) Capital	384
9.3.4.4.	Constant and Variable Capital	388
9.3.4.5.	Rate and Mass of Surplus Value. Working Day and its Components	392
9.3.4.6.	Absolute, Relative and Supplimentary (Additional) Surplus Value	396
9.3.5.	Accumulation of Capital	400
9.3.5.1.	Simple Capitalist Reproduction	401
9.3.5.2.	Enlarged Capitalist Reproduction	404
9.3.6.	Circulation of Capital	415
9.3.6.1.	Circulation of Capital and Time of Circulation	415
9.3.7.	Rotation of Capital	419
9.3.8.	Reproduction and Circulation of the Total Social Capital	420
9.3.8.1.	Simple Reproduction	422
9.3.8.2.	Enlarged Reproduction	423
9.3.9.	Entire Process of Capitalist Production	428
9.3.9.1.	Cost of Production. Profit and the Rate of Profit	428
9.3.9.2.	Average (Middle) Profit and Price of Production	432
9.3.9.3.	Law of Descending the Rate of Profit.	436
9.3.9.4.	Split of Average Profit. The Benefit of Entrepreneur and the Interest	439
9.3.9.5.	Supplimentary (Additional) Profit and Rent.	443
9.3.9.5.1.	Differential Rent	445
9.3.9.5.1.1.	Differential Rent I	445
9.3.9.5.1.2.	Differential Rent II	446
9.3.9.5.2.	Absolute Rent	446
9.3.9.5.3.	Monopoly Rent	448
10.	**German Historical School**	**449**
10.1.	Methodological Problems	449
10.2.	**„Old" German Historical School**	**458**
10.2.1.	**Wilhelm Georg Friedrich Roscher**	**459**
10.2.2.	**Bruno Hildebrand**	**461**
10.2.3.	**Karl Gustav Adolf Knies**	**462**
10.3.	**„New" German Historical School**	**463**
10.3.1.	**Gustav von Schmoller**	**464**
10.3.1.1.	The „Quarrel" of Methods (Methodenstreit)	465
10.3.1.2.	Political Economy and Social Policy	468
10.3.2.	**Adolf Heinrich Gotthelf Wagner**	**470**
10.3.3.	**Karl Wilhelm Bücher**	**474**
10.3.4.	**Lujo (Ludwig Josef) Brentano**	**475**
10.3.5.	**Werner Sombart**	**476**
10.3.6.	**Max Weber**	**477**

10.3.6.1.	Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism	477
10.3.7.	**Arthur August Kaspar Spiethoff**	**479**
11.	**Neo-classical Economics (Marginalism)**	**482**
11.1.	General Methodological Problems	482
11.2.	**Johann Heinrich von Thünen**	**485**
11.2.1.	Life and Activity	485
11.2.2.	Economic Thought	486
11.2.2.1.	Theory of „Spatial Economy”	486
11.2.2.2.	Law of „Natural Salary”	489
11.3.	**Antoine Augustin Cournot**	**490**
11.3.1.	Life and Activity	490
11.3.2.	Economic Thought	491
11.3.2.1.	The Equilibrium of Monopol	491
11.3.2.2.	The Equilibrium of Duopol	496
11.3.2.3.	The Equilibrium of Perfect Competition	497
11.4.	**Arsène Jules Etienne Juvénal Dupuit**	**497**
11.4.1.	Life and Activity	497
11.4.2.	Economic Thought	498
11.4.2.1.	Utility of Goods and its Measurement	499
11.4.2.2.	Demand Curve	500
11.5.	**Heinrich Wilhelm Joseph Hermann Gossen**	**503**
11.5.1.	Life and Activity	503
11.5.2.	Economic Thought	505
11.5.2.1.	Gossen's Laws	507
11.6.	**Clément Juglar**	**508**
11.6.1.	Life and Activity	508
11.6.2.	Economic Thought	509
11.6.2.1.	Theory of Economic Cycles	509
11.7.	**Marie Esprit Léon Walras**	**512**
11.7.1.	Life and Activity	512
11.7.2.	Economic Thought	514
11.7.2.1.	Theory of Exchange	514
11.7.2.2.	Theory of General Equilibrium	517
11.8.	**William Stanley Jevons**	**520**
11.8.1.	Life and Activity	520
11.8.2.	Economic Thought	521
11.8.2.1.	Theory of Value	521
11.8.2.2.	Theory of Exchange	524
11.8.2.3.	Labour Supply and Theory of Marginal Utility	525
11.9.	**Carl Menger**	**527**
11.9.1.	Life and Activity	527
11.9.2.	Economic Thought	530
11.9.2.1.	Theory of Goods	530
11.9.2.2.	Theory of Value	533
11.9.2.3.	Theory of Exchange and Prices	539
11.10.	**Alfred Marshall**	**542**
11.10.1.	Life and Activity	542
11.10.2.	Economic Thought	543
11.10.2.1.	Object and Method of Economics	544
11.10.2.2.	The Wealth and the Factors of Production	546
11.10.2.3.	Theory of Value and Prices	547
11.10.2.4.	Theory of Exchange and Equilibrium	549
11.10.2.4.1.	The Consumer's Surplus	550
11.10.2.4.2.	The Producer's Surplus	550
11.10.2.4.3.	Elasticity of Demand	552
11.10.2.4.4.	Theory of Equilibrium	553
11.10.2.5.	Theory of „National Dividend” and Distribution	557
11.10.2.5.1.	Theory of Rent	559

11.10.2.5.2.	Salary	559
11.10.2.5.3.	Interest	559
11.10.2.5.4.	Profit	559
11.11.	**John Bates Clark**	**560**
11.11.1.	Life and Activity	560
11.11.2.	Economic Thought	561
11.11.2.1.	Theory of „Pure Product" and Distribution	561
11.12.	**Vilfredo Federico Pareto**	**566**
11.12.1.	Life and Activity	566
11.12.2.	Economic Thought	567
11.12.2.1.	Object of Polytical Economy	567
11.12.2.2.	Consumer's Equilibrium	569
11.12.2.2.1.	Indifference Curves	570
11.12.2.2.2.	Budget Line	571
11.12.2.2.3.	Consumer's Equilibrium	571
11.13.	**Eugen Böhm Ritter von Bawerk**	**574**
11.13.1.	Life and Activity	574
11.13.2.	Economic Thought	575
11.13.2.1.	Theory of Capital and Interest	575
11.13.2.2.	Theory of Value and Prices	578
11.14.	**Friedrich Freiherr von Wieser**	**580**
11.14.1.	Life and Activity	580
11.14.2.	Economic Thought	581
11.14.2.1.	Natural Value and Exchange Value	581
11.14.2.2.	Substitution of Factors of Production. Opportunity Cost („Wieser's Law")	584
12.	**Sweden School of Macroeconomics. Theories of Monetary Equilibrium**	**589**
12.1.	General Methodological Problems	589
12.2.	**Johann Gustav Knut Wicksell**	**592**
12.2.1.	Life and Activity	592
12.2.2.	Economic Thought	594
12.2.2.1.	Improvement of Classical Thought	594
12.2.2.2.	Theory of the Two Interest Rates	599
12.2.2.3.	Theory of Cumulative Processes and of Business Cycles	600
12.3.	Improvements of the Theory of Monetary Equilibrium	602
13.	**Institutional Economics**	**609**
13.1.	Methodological Problems	609
13.2.	Essence of Institutional Economics	611
13.3.	**Thorstein Bunde Veblen**	**614**
13.4.	**John Rogers Commons**	**617**
13.5.	**Wesley Clair Mitchell**	**619**
14.	**Keynesian Economics. John Maynard Keynes**	**623**
14.1.	Unemployment in the Prekeynesian Theory	623
14.2.	The Great Economic Crisis 1929–1933	626
14.3.	Life and Activity of John Maynard Keynes	629
14.4.	Economic Conception	642
14.4.1.	Specific Notions	642
14.4.2.	Effective Demand	646
14.4.2.1.	Demand of Consumption	648
14.4.2.1.1.	Propensity to Consumption	649
14.4.2.2.	Demand of Investments	649
14.4.2.2.1.	Efficiency of Investments	650
14.4.2.2.2.	Interest Rate	650
14.4.3.	Supply and Employment	652
14.4.4.	Economic Equilibrium	661
14.4.5.	IS-LM Diagram	665
14.4.6.	Keynesian Revolution	668

15.	**A Neo-classical Heresy. Joseph Alois Schumpeter**	**673**
15.1.	Life and Activity	673
15.2.	Economic Thought	674
15.2.1.	Cyclical Development of Capitalism	674
15.2.1.1.	„Circular Flow" and „Evolution". „Entrepreneur", „Invention" and „Innovation"	674
15.2.2.	Future of Capitalism	680
15.2.2.1.	"Would Capitalism Survives?"	680
15.2.2.2.	"Could Socialism Functions?"	683
16.	**Neoliberal Economics**	**686**
16.1.	The Content of Neoliberal Doctrine	686
16.2.	Social Market Economy. German Model	691
16.3.	Planned Capitalism. French Model	697
16.4.	New Economics	699
16.4.1.	Monetarism	700
16.4.2.	Theory of Human Capital	705
16.4.2.1.	Theory of Family	706
16.4.2.2.	Economics of Nonmerchand Relations	707
16.4.2.3.	New Theory of Consumer	707
16.4.3.	Movement of Property Rights	708
16.4.3.1.	„Transaction Cost"	709
16.4.3.2.	Economic Theory of Law	709
16.4.3.3.	A New Approach of the History	710
16.4.3.4.	Comparative Study of Organisations	711
16.4.4.	„Public-Choice School"	712
16.4.5	A Scientifically and Ideological Revolution	714
16.4.6.	The Libertarians	716
16.5.	„Supply-Side Economics"	717
17.	**„Neo-classical" Synthesis. Paul Anthony Samuelson**	**720**
17.1.	General Problems	720
17.2.	„Economics"	721
17.3.	„Mixed Economy"	725
17.4.	Economic Equilibrium	729
18.	**Relation between Big and Small Enterprises in Contemporary Economy**	**733**
18.1.	**John Kenneth Galbraith**	**733**
18.1.1.	General Problems	733
18.1.2.	„Market System" of Small Enterprises	735
18.1.3.	„Planned System" of Big Enterprises	737
18.2.	**François Perroux and Theory of „Dominant Economy"**	**740**
19.	**Economic Growth**	**743**
19.1.	Methodological Problems	743
19.2.	Specific Notions	745
19.2.1.	Coefficient of Capital	746
19.2.2.	Productivity of Investments	747
19.2.3.	Multiplier	747
19.2.4.	Accelerator	748
19.2.5.	Production Function	749
19.3.	Theories and Models of Economic Growth	750
19.3.1.	Marxist Model of Economic Growth	750
19.3.2.	Neo-classical Models of Economic Growth	751
19.3.3.	Harrod-Domar Model of Economic Growth	752
19.3.4.	Input-Output Model of Economic Growth	755
19.3.5.	Global Theories and Models of Economic Growth	758
19.3.5.1.	„Zero Growth" Theory and Model	758
19.3.5.2.	„Organic Growth" and Multilevel Model	760
	Annex 1. Models of International Trade	**762**
	Annex 2. Friedrich August von Hayek (1899–1992)	**864**

Chronological List of Principal Economic Works **871**
„Wordly Philosophers” **875**
Nobel Laureates, 1969 – 2000 **880**
Selected Bibliography **886**
Epilogue at the Second Edition. Conclusion to the Third Edition **901**
General Dinamics of Economic Thought (IV B.C.-XXth century) **903**
Index of Authorities **904**
Contents **910**
Table des matières **919**

TABLE DES MATIÈRES

	Introduction à Ière édition	**13**
1.	**Pensée économique antique et médiévale**	**15**
1.1.	L'Antiquité Orientale	**15**
1.1.1.	L'organisation sociale	16
1.1.2.	Conception du travail	17
1.2.	**L'Antiquité Grecque**	**18**
1.2.1.	**Héraclite**	**20**
1.2.2.	**Xénophon**	**21**
1.2.3.	**Platon**	**21**
1.2.3.1.	Doctrine de Platon	25
1.2.3.1.1.	L'État idéal	26
1.2.3.1.2.	L'État réel	28
1.2.3.1.3.	L'État possible	29
1.2.4.	**Aristote**	**30**
1.2.4.1.	Contre Platon	30
1.2.4.2.	Conception de la science de l'homme	31
1.2.4.3.	L'organisation de la vie économique	33
1.2.4.4.	La justice sociale	34
1.2.4.4.1.	La justice distributive	34
1.2.4.4.2.	La justice commutative	35
1.3.	**Le déclin de la pensée économique dans l'Empire Romain et au Moyen Âge**	**35**
1.3.1.	Les nouvelles doctrines philosophiques	37
1.3.1.1.	Hédonisme	37
1.3.1.2.	Stoïcisme	37
1.4.	**Moyen Âge**	**38**
1.4.1.	**Toma d'Aquino**	**40**
1.4.1.1.	La propriété	41
1.4.1.2.	Prix et profit	41
1.4.1.3.	Salaire	42
1.4.1.4.	Capital et intérêt	42
1.4.2.	Réactions à la doctrine thomiste	44
1.5.	Développement du capitalisme dans les XV-XVI siècles	45
2.	**Mercantilisme**	**49**
2.1.	Problèmes méthodologiques	49
2.2.	Mercantilisme prématuré (XVI-ème siècle)	52
2.3.	Mercantilisme mature (XVII-ème siècle)	53
2.4.	Mercantilisme tardif (XVIII-ème siècle)	55
2.5.	Expériences nationales du mercantilisme	57
2.5.1.	Angleterre	57
2.5.2.	France	59
2.5.3.	Allemagne	61
2.5.4.	Italie	63
2.5.5.	Espagne	64
2.6.	Réactions contre le mercantilisme	65
2.6.1.	La société communiste de **Thomas Morus**	65
2.6.2.	Le communisme de **Tommaso Campanella**	66
2.7.	**Progrès de l'économie capitaliste**	67
2.7.1.	XVII-ème siècle	67
2.7.2.	XVIII-ème siècle	68
2.8.	**Cadre intellectuel. Triomphe de la méthode cartésienne**	68
3.	**Vers l'ordre économique libérale**	**70**
3.1.	**William Petty**	**70**
3.1.1.	Richesse	70
3.1.2.	Production	71
3.1.3.	Valeur et prix	71

3.1.4.	Distribution	72
3.2.	**Pierre Le Pesant de Boisguillebert**	**73**
3.3.	**John Law of Lauriston**	**76**
3.3.1.	Théorie économique	76
3.3.1.1.	Macroéconomie	77
3.3.1.2.	Rôle de la monnaie	77
3.3.1.3.	Les mécanismes d'inflation	78
3.3.1.4.	Les instruments de politique monétaire	78
3.3.1.5.	Demande et offre de la monnaie	79
3.3.2.	Le Système Mississippi	79
3.4.	**Richard Cantillon**	**82**
3.4.1.	Richesse	82
3.4.2.	Valeur et prix	83
3.4.3.	Distribution	83
3.5.	**David Hume**	**84**
3.6.	**Étienne Bonnot de Condillac**	**85**
3.7.	**Les „Lois Naturelles" et „l'Ordre Naturelle"**	**87**
3.7.1.	"Les Lois Naturelles" avant le XVIII-ème siècle	88
3.7.2.	"Les Lois Naturelles" au XVIII-ème siècle	89
4.	**Le libéralisme économique (Les Écoles Classiques)**	**93**
4.1.	Problèmes méthodologiques	93
4.1.	**La Physiocratie**	**96**
4.2.1.	La vie économique française au XVIII-ème siècle	96
4.2.2.	Les physiocrates	98
4.2.2.1.	**François Quesnay**	**99**
4.2.3.	La physiocratie dans l'histoire de la pensée économique	101
4.2.4.	„L'Ordre Naturel"	102
4.2.5.	Richesse et produit net	105
4.2.6.	Commerce et monnaie	108
4.2.7.	Tableau économique	110
4.2.8.	L'État et fiscalité	118
4.2.9.	L'actualité des physiocrates	120
4.3.	**Contre la physiocratie**	**122**
4.3.1.	**Ferdinando Galiani**	**123**
4.3.1.1.	Théorie de la valeur	123
4.3.1.2.	Théorie de la monnaie	124
4.3.2.	**Anne Robert Jacques Turgot**	**125**
4.3.2.1.	Vie et activité	125
4.3.2.2.	Production et capital	125
4.3.2.3.	Valeur et prix	127
4.3.2.4.	Distribution	128
4.4.	**L'école classique anglais**	**129**
4.4.1.	Du mercantilisme au libéralisme	129
4.4.2.	**Adam Smith**	**130**
4.4.2.1.	L'homme	130
4.4.2.2.	L'oeuvre	131
4.4.2.2.1.	Theory of moral sentiments	131
4.4.2.2.2.	Wealth of nations	133
4.4.2.3.	Méthodologie d'Adam Smith	136
4.4.2.4.	Pensée économique	149
4.4.2.4.1.	Richesse nationale et production	149
4.4.2.4.2.	Division du travail	142
4.4.2.4.2.1.	Causes et mécanismes de division du travail	143
4.4.2.4.2.2.	Effets de la division du travail	144
4.4.2.4.2.3.	Facteurs d'influence sur la division du travail	146
4.4.2.4.2.4.	Limites de division du travail	147
4.4.2.4.3.	Théorie de valeur et prix	148
4.4.2.4.3.1.	Valeur d'échange, prix réel et ses composants	149

4.4.2.4.3.2.	Le prix naturel et le prix de marché	155
4.4.2.4.4.	Théorie du capital	157
4.4.2.4.5.	Théorie de la monnaie	161
4.4.2.4.6.	Théorie de la distribution	165
4.4.2.4.6.1.	Salaire	165
4.4.2.4.6.2.	Profit	169
4.4.2.4.6.3.	Rente	171
4.4.2.4.7.	Théorie de commerce international	174
4.4.2.4.8.	Libéralisme économique	178
4.4.3.	**La révolution industrielle**	**180**
4.4.4.	**Thomas Robert Malthus**	**188**
4.4.4.1.	Vie et activité	188
4.4.4.2.	Pensée économique	189
4.4.4.2.1.	Principe de Population	189
4.4.4.2.2.	Théorie de la rente	197
4.4.5.	**David Ricardo**	**199**
4.4.5.1.	Vie et activité	199
4.4.5.2.	Méthodologie de David Ricardo	201
4.4.5.3.	Pensée économique	203
4.4.5.3.1.	Théorie de la monnaie	203
4.4.5.3.2.	Théorie de la valeur	206
4.4.5.3.3.	Théorie de la rente	210
4.4.5.3.4.	Théorie de la distribution	215
4.4.5.3.4.1.	Rente	216
4.4.5.3.4.2.	Salaire	218
4.4.5.3.4.3.	Profit	220
4.4.5.3.5.	Théorie du commerce international	221
4.4.5.3.5.1.	Les coûts comparatifs et l'avantage relatif	222
4.4.5.3.5.2.	L'équilibre de balance commerciale	225
4.5.	**L'école classique française**	**227**
4.5.1.	Problèmes méthodologiques	227
4.5.2.	**Jean Baptiste Say**	**228**
4.5.2.1.	La production	229
4.5.2.2.	Théorie de la valeur	231
4.5.2.3.	Théorie de la distribution	232
4.5.2.4.	La „Loi des débouchés”	234
4.5.3.	**Claude Frédéric Bastiat**	**237**
4.5.3.1.	Vie et activité	238
4.5.3.2.	Pensée économique	239
4.5.3.1.	Théorie de la valeur	239
4.5.3.1.1.	„Le refus” de „ricardisme”	239
4.5.3.1.2.	„Le refus” de „proudhonisme”	240
4.6.	**La synthèse des écoles classiques. John Stuart Mill**	**241**
4.6.1.	Vie et activité	241
4.6.2.	Pensée économique	243
4.6.2.1.	L'analyse des mécanismes économiques	243
4.6.2.1.1.	Production	243
4.6.2.1.2.	Distribution	245
4.6.2.1.2.1.	Salaire	246
4.6.2.1.2.2.	Profit	247
4.6.2.1.2.3.	Rente	247
4.6.2.1.3.	L'échange	248
4.6.2.1.4.	Théorie du commerce international	250
4.6.2.2.	L'étude des transformations économiques	253
4.7.	**Bilan des écoles classiques**	**255**
5.	**Premières réactions contre les Écoles classiques**	**258**
5.1.	Problèmes méthodologiques	258
5.2.	**Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi**	**260**

5.2.1.	Vie et activité	260
5.2.2.	Pensée économique et sociale	261
5.2.2.1.	Méthode et l'objet de l'Économie politique	261
5.2.2.2.	Séparation de la propriété et de travail. Paupérisme et des crises	264
5.2.2.3.	Les projets de réforme de Sismondi	267
6.	**Socialisme utopique**	**269**
6.1.	**Claude de Henri de Rouvroy Comte de Saint-Simon**	**270**
6.1.1.	Vie et activité	270
6.1.2.	Pensée économique et sociale	271
6.1.2.1.	Saint-Simon et l'industrialisme	271
6.1.2.2.	Critique de propriété privée et d'exploitation	274
6.2.	**Robert Owen**	**276**
6.2.1.	Vie et activité	276
6.2.2.	Pensée économique et sociale	277
6.2.2.1.	Critique de la société capitaliste	277
6.2.2.2.	Exploitation de la force du travail	277
6.2.2.3.	Organisation de la société future	278
6.2.2.3.1.	Expérience New Lanark	278
6.2.2.3.2.	Organisation des communautés ouvrières	279
6.2.2.3.3.	Banque d'Échange	282
6.3.	**François Marie Charles Fourier**	**284**
6.3.1.	Vie et activité	284
6.3.2.	Pensée économique et sociale	285
6.3.2.1.	Critique de l'Économie politique	285
6.3.2.2.	Évolution de la société humaine	287
6.3.2.3.	Critique de la société capitaliste	290
6.3.2.4.	„Nouvelle Ordre Sociétaire"	291
6.4.	**Pierre Joseph Proudhon**	**297**
6.4.1.	Vie et activité	297
6.4.2.	Pensée économique et sociale	298
6.4.2.1.	Propriété	309
6.4.2.1.1.	„La propriété c'est le vol"	300
6.4.2.1.2.	„La propriété c'est la liberté"	301
6.4.2.2.	Exploitation de la force du travail	302
6.4.2.3.	Les projets de réforme chez Proudhon	303
6.4.2.3.1.	Banque de travail	304
7.	**Doctrine économique coopératiste**	**306**
7.1.	Problèmes méthodologiques	306
7.2.	Les systèmes coopératistes	308
7.2.1.	Le système des „Pionnières de Rochdale"	308
7.2.2.	Le système „Schulze-Delitzsch"	311
7.2.3.	Le système „Raiffeisen"	313
7.2.4.	Le Kibboutz	315
7.3.	Mouvement coopératiste en Roumanie	317
7.4.	L'Alliance Coopérative Internationale (ACI)	319
7.5.	Les principes coopératistes	324
7.6.	„Coopératisme" ou la coopération intégrale	327
8.	**Protectionisme économique**	**329**
8.1.	Problèmes méthodologiques	329
8.2.	**Friedrich List**	**330**
8.2.1.	Vie et activité	330
8.2.2.	Pensée économique	333
8.2.2.1.	Philosophie du système listien	333
8.2.2.2.	Économie „cosmopolite" et Nationalökonomie	339
8.2.2.3.	Forces productives de la nation (Die Produktivkräfte)	341
8.2.2.4.	Protectionisme „educateur". Développement des forces productives nationales	344
8.2.2.5.	„Mission civilisateur" des pays continentales	348

9.	**Marxisme. Karl Heinrich Marx**	**351**
9.1.	L'Homme	351
9.2.	L'Oeuvre	356
9.3.	Conception économique et sociale	361
9.3.1.	Marchandise et ses facteurs. Travail producteur des marchandises	361
9.3.2.	Valeur d'échange et la monnaie	369
9.3.2.1.	Forme simple, singulier et accidentelle de la valeur	369
9.3.2.2.	Forme totale ou développée de la valeur	370
9.3.2.3.	Forme générale de la valeur	370
9.3.2.4.	Forme monnaie	371
9.3.3.	Fonctions de la monnaie	372
9.3.3.1.	Instrument pour mesurer la valeur	372
9.3.3.2.	Instrument de circulation	374
9.3.3.3.	Instrument de payement	377
9.3.3.4.	Instrument de trésorisation	378
9.3.3.5.	Monnaie universelle	379
9.3.4.	Transformation des monnaie en capital. Production de plus-value	380
9.3.4.1.	Formule générale de capital	380
9.3.4.2.	Force de travail comme marchandise	382
9.3.4.3.	Processus de valorisation du capital	384
9.3.4.4.	Capital constant et capital variable	388
9.3.4.5.	Taux et masse de plus-value. Jour de travail et ses parties	392
9.3.4.6.	Plus-value absolue, relative et supplémentaire	396
9.3.5.	Accumulation de capital	400
9.3.5.1.	Reproduction capitaliste simple	401
9.3.5.2.	Reproduction capitaliste élargie	404
9.3.6.	Circulation de capital	415
9.3.6.1.	Circuit de capital et temps de circulation	415
9.3.7.	Rotation du capital	419
9.3.8.	Reproduction et circulation du capital social total	420
9.3.8.1.	Reproduction simple	422
9.3.8.2.	Reproduction élargie	423
9.3.9.	Processus intégral de la production capitaliste	428
9.3.9.1.	Coût de production. Profit et taux de profit	428
9.3.9.2.	Profit moyen et prix de production	432
9.3.9.3.	Loi tendancielle de réduction du taux du profit	436
9.3.9.4.	Scission de profit moyen. Bénéfice de l'entrepreneur et l'intérêt	439
9.3.9.5.	Profit supplémentaire et la rente	443
9.3.9.5.1.	Rente différentielle	445
9.3.9.5.1.1.	Rente différentielle I	445
9.3.9.5.1.2.	Rente différentielle II	446
9.3.9.5.2.	Rente absolue	446
9.3.9.5.3.	Rente de monopole	448
10.	**L'École historique allemande**	**449**
10.1.	Problèmes méthodologiques	449
10.2.	**„Vieille" École historique allemande**	**458**
10.2.1.	**Wilhelm Georg Friedrich Roscher**	**459**
10.2.2.	**Bruno Hildebrand**	**461**
10.2.3.	**Karl Gustav Adolf Knies**	**462**
10.3.	**„Nouvelle" École historique allemande**	**463**
10.3.1.	**Gustav von Schmoller**	**464**
10.3.1.1.	La „Querelle" pour les Méthodes (Methodenstreit)	465
10.3.1.2.	Économie politique et politique sociale	468
10.3.2.	**Adolf Heinrich Gotthelf Wagner**	**470**
10.3.3.	**Karl Wilhelm Bücher**	**474**
10.3.4.	**Lujo (Ludwig Josef) Brentano**	**475**
10.3.5.	**Werner Sombart**	**476**
10.3.6.	**Max Weber**	**477**

10.3.6.1.	Éthique protestante et l'esprit capitaliste	477
10.3.7.	**Arthur August Kaspar Spiethoff**	**479**
11.	**L'économie néoclassique (Le Marginalisme)**	**482**
11.1.	Les aspects méthodologiques généraux	482
11.2.	**Johann Heinrich von Thünen**	**485**
11.2.1.	Vie et activité	485
11.2.2.	Pensée économique	486
11.2.2.1.	Théorie de „l'économie spatiale"	486
11.2.2.2.	Loi du „salaire naturel"	489
11.3.	**Antoine Augustin Cournot**	**490**
11.3.1.	Vie et activité	490
11.3.2.	Pensée économique	491
11.3.2.1.	L'équilibre de monopole	491
11.3.2.2.	L'équilibre de duopole	496
11.3.2.3.	L'équilibre de concurrence parfaite	497
11.4.	**Arsène Jules Étienne Juvénal Dupuit**	**497**
11.4.1.	Vie et activité	497
11.4.2.	Pensée économique	498
11.4.2.1.	L'utilité de biens et sa mesure	499
11.4.2.2.	La courbe de demande	500
11.5.	**Heinrich Wilhelm Joseph Hermann Gossen**	**503**
11.5.1.	Vie et activité	503
11.5.2.	Pensée économique	505
11.5.2.1.	Les „Lois" de Gossen	507
11.6.	**Clément Juglar**	**508**
11.6.1.	Vie et activité	508
11.6.2.	Pensée économique	509
11.6.2.1.	Théorie des cycles économiques	509
11.7.	**Marie Esprit Léon Walras**	**512**
11.7.1.	Vie et activité	512
11.7.2.	Pensée économique	514
11.7.2.1.	Théorie d'échange	514
11.7.2.2.	Théorie de l'équilibre général	517
11.8.	**William Stanley Jevons**	**520**
11.8.1.	Vie et activité	520
11.8.2.	Pensée économique	521
11.8.2.1.	Théorie de valeur	521
11.8.2.2.	Théorie d'échange	524
11.8.2.3.	Offre de manoeuvre et l'utilité marginale	525
11.9.	**Carl Menger**	**527**
11.9.1.	Vie et activité	527
11.9.2.	Pensée économique	530
11.9.2.1.	Théorie des biens	530
11.9.2.2.	Théorie de valeur	533
11.9.2.3.	Théorie d'échange et des prix	539
11.10.	**Alfred Marshall**	**542**
11.10.1.	Vie et activité	542
11.10.2.	Pensée économique	543
11.10.2.1.	L'objet et méthode d'Économie politique	544
11.10.2.2.	La richesse et les facteurs de production	546
11.10.2.3.	Théorie de valeur et des prix	547
11.10.2.4.	Théorie d'échange et de l'équilibre	549
11.10.2.4.1.	Surplus du consommateur	550
11.10.2.4.2.	Surplus du producteur	550
11.10.2.4.3.	L'élasticité de la demande	552
11.10.2.4.4.	Théorie de l'équilibre	553
11.10.2.5.	Théorie du „dividende national" et de distribution	557
11.10.2.5.1.	Théorie de la rente	558

11.0.2.5.2.	Salaire	559
11.0.2.5.3.	Intérêt	559
11.10.2.5.4.	Profit	559
11.11.	**John Bates Clark**	**560**
11.11.1.	Vie et activité	560
11.11.2.	Pensée économique	561
11.11.2.1.	Théorie de „produit pur" et distribution	**561**
11.12.	**Vilfredo Federico Pareto**	**566**
11.12.1.	Vie et activité	566
11.12.2.	Pensée économique	567
11.12.2.1.	L'objet d'Économie politique	567
11.12.2.2.	L'équilibre du consommateur	569
11.12.2.2.1.	Les courbes d'indifférence	570
11.12.2.2.2.	La ligne du budget	571
11.12.2.2.3.	L'équilibre du consommateur	572
11.13.	**Eugen Böhm Ritter von Bawerk**	**574**
11.13.1.	Vie et activité	574
11.13.2.	Pensée économique	575
11.13.2.1.	Théorie de capital et d'intérêt	575
11.13.2.2.	Théorie de la valeur et des prix	578
11.14.	**Friedrich Freiherr von Wieser**	**580**
11.14.1.	Vie et activité	580
11.14.2.	Pensée économique	581
11.14.2.1.	Valeur naturelle et valeur d'échange	581
11.14.2.2.	La substitution des facteurs de production Le coût d'opportunité („Loi de Wieser")	584
12.	**École suédoise de macroéconomie** **Théories de l'équilibre monétaire**	**589**
12.1.	Problèmes méthodologiques généraux	589
12.2.	**Johann Gustav Knut Wicksell**	**592**
12.2.1.	Vie et activité	592
12.2.2.	Pensée économique	594
12.2.2.1.	Amélioration de la pensée classique	594
12.2.2.2.	Les deux taux de l'intérêt	599
12.2.2.3.	Processes cumulatives et cycles économiques	600
12.3.	Autres contributions à l'étude de l'équilibre monétaire	602
13.	**L'institutionnalisme économique**	**609**
13.1.	Problèmes méthodologiques	609
13.2.	L'essence de l'institutionnalisme économique	611
13.3.	**Thorstein Bunde Veblen**	**614**
13.4.	**John Rogers Commons**	**617**
13.5.	**Wesley Clair Mitchell**	**619**
14.	**Keynesisme. John Maynard Keynes**	**623**
14.1.	Chômage dans la théorie économique prekeynesienne	623
14.2.	Crise économique générale de 1929–1933	626
14.3.	Vie et activité de John Maynard Keynes	629
14.4.	Conception économique	642
14.4.1.	Notions spécifiques	642
14.4.2.	Demande effective	646
14.4.2.1.	Demande à consommer	648
14.4.2.1.1.	Propension à consommer	649
14.4.2.2.	Demande des investissements	649
14.4.2.2.1.	Efficacité des investissements	650
14.4.2.2.2.	Taux d'intérêt	650
14.4.3.	Niveau de production et l'emploi	652
14.4.4.	Équilibre économique	661
14.4.5.	IS-LM diagramme	665
14.4.6.	Révolution keynesienne	668

15.	**Une hérésie néoclassique. Joseph Alois Schumpeter**	**673**
15.1.	Vie et activité	673
15.2.	Pensée économique	674
15.2.1.	Développement cyclique de capitalisme	674
15.2.1.1.	„Circuit" et „Évolution" économique „Entrepreneur", „Invention" et „Innovation"	674
15.2.2.	**AVENIR DE LA SOCIÉTÉ CAPITALISTE**	680
15.2.2.1.	„Le capitalisme peut-il survivre?"	680
15.2.2.2.	„Le socialisme peut-il fonctionner?"	683
16.	**Néolibéralisme économique**	**686**
16.1.	L'essence de la doctrine néolibérale	686
16.2.	Économie Sociale de Marché. Expérience Allemande	691
16.3.	Capitalisme Planifiée. Expérience de la France	697
16.4.	Nouvelle économie	699
16.4.1.	Monétarisme	700
16.4.2.	Théorie du capital humain	705
16.4.2.1.	Théorie de la famille	706
16.4.2.2.	L'économie de relations non-marchandes	707
16.4.2.3.	Nouvelle théorie du consommateur	707
16.4.3.	Mouvement des droits de propriété	708
16.4.3.1.	„Coût des transactions"	709
16.4.3.2.	Théorie économique du droit	709
16.4.3.3.	Une nouvelle théorie de l'histoire	710
16.4.3.4.	L'étude comparative des organisations	711
16.4.4.	L'École „Public-Choice" („Public-Choice School")	712
16.4.5	Une révolution scientifique et idéologique	714
16.4.6.	Les libértariens	716
16.5.	Théorie de „l'économie de l'offre" („Supply-Side Economics")	717
17.	**Une synthèse „néoclassique". Paul Anthony Samuelson**	**720**
17.1.	Notions préliminaires	720
17.2.	„L'Économique" („Economics")	721
17.3.	„L'économie mixte" („Mixed Economy")	725
17.4.	L'équilibre économique	729
18.	**Le rapport entre les grands et les petites entreprises dans l'économie contemporaine**	**733**
18.1.	**John Kenneth Galbraith**	**733**
18.1.1.	Notions préliminaires	733
18.1.2.	„Système de marché" des petites entreprises	735
18.1.3.	„Système planifié" des grands entreprises	737
18.2.	**François Perroux et „l'Economie Dominante"**	**740**
19.	**Croissance économique**	**743**
19.1.	Problèmes méthodologiques	743
19.2.	Notions spécifiques	745
19.2.1.	Coefficient de capital	746
19.2.2.	Productivité des investissements	747
19.2.3.	Le multiplicateur	747
19.2.4.	L'accélérateur	748
19.2.5.	Fonctions de production	749
19.3.	Théories et modèles de croissance économique	750
19.3.1.	Modèle marxiste	750
19.3.2.	Théories et modèles néoclassiques	751
19.3.3.	Harrod-Domar modèle	752
19.3.4.	Modèle Input-Output	755
19.3.5.	Théories et modèles globales de croissance économique	758
19.3.5.1.	La dynamique mondiale et „Croissance Zéro"	758
19.3.5.2.	„Croissance Organique" et le modèle structure	760
	Annexe 1. Modèles de commerce international	**762**
	Annexe 2. Friedrich August von Hayek (1899–1992)	**864**

Liste chronologique de travaux économiques **871**
Bibliographie **875**
„Wordly Philosophers” **880**
Lauréats Nobel, 1969 – 2000 **886**
Épilogue à la deuxième édition. Conclusion à la troisième édition **901**
Dynamique générale de la pensée économique (IV a.J.C.-XX siècle) **903**
Index des noms **904**
Contents **910**
Table des matières **919**

Prezentul fişier cuprinde:

928 Pagini,

24.545 Paragrafe,

60.368 Rânduri,

579.756 Cuvinte,

3.936965 Semne,

14.320.000 Bytes.

UNITĂȚI DE MĂSURĂ
I. GREUTATE: A. MATERIALE GENERALE („AVOIRDUPOIS”)

1 Tonă engleză (ton, t)	**= 20 Hundredweights**	**= 1.016,05 kg**
1 Hundredweights (Centweight)	**= 112 Livre (Pfunzi)**	**= 50,802 kg**
1 Cuarter	**= 28 Livre (Pfunzi)**	**= 12,700 kg**
1 Stone	**= 14 Livre (Pfunzi)**	**= 6,350 kg**
1 Livră (Pfund, Pound)	**= 16 Uncii**	**= 453,5924 g**
1 Uncie (Ounce, Oz)	**= 16 Drams**	**= 28,349 g**
1 Dram		**= 1,7718 g**
1 Tonă metrică (to)	**= 10 Qintale (q)**	**= 1.000 kg**
1 Qintal (q)		**= 100 kg**
1 Kilogram (kg)		**= 1.000 grame (g)**

I. GREUTATE: B. MEDICAMENTE, METALE ŞI PIETRE PREȚIOASE („TROY”)

1Livră, Pfund (Troy Pound)	**= 12 Uncii**	**= 373,236 g**
1 Uncie (Troy Ounce)	**= 20 Pennyweight**	**= 31,103 g**
1 Pennyweight	**= 24 Grains**	**= 1,5552 g**
1 Grain (Grein)		**= 0,0648 g**

II. LUNGIME

1 Milă engleză (British mile)	**= 1760 Yards**	**= 1.609.329 m**
1 Kilometru (km)	**= 10 Hectometri (hm)**	**= 1.000 m**
1 Hectometru (hm)	**= 10 Decametri (dam)**	**= 100 m**
1 Metru (m)	**= 100 Centimetri (cm)**	**= 1.000 mm**
1 Centimetru (cm)		**= 10 milimetri (mm)**
1 Stânjen = 1,96 m (Țara Românească)		**= 2,23 m (Moldova)**
1 Yard	**= 0,914 m**	**= 91,439 cm**
1 Cot (Shoulder)	**= 0,667 m**	**= 66,690 cm**
1 Picior (Foot)	**= 0,305 m**	**= 30,480 cm**
1 Țol (Inch)		**= 2,54 cm**

III. VOLUM SI CAPACITATE

1 Kilolitru (kl)		**= 1 Metru cub (mc)**	**= 1.000 l**
1 Hectolitru (hl)		**= 10 Decalitri**	**= 100 l**
1 Baniță		**= 2 Decalitri**	**= 20 l**
1 Decalitru (dl)			**= 10 l**
1 Litru (l)		**= 10 Decilitri**	**= 1.000 mililitri (ml)**
1 Cinzeacă			**= 50 ml**
1 Cuarter		**= 8 Bushels**	**= 290,79 l**
1 Barrel	**= 36 Gallons**	**= 163,5 l (Anglia)**	**= 159,98 l (SUA)**
1 Bushel		**= 8 Gallons**	**= 36, 368 l**
1 Gallon	**= 4 Cuarts**	**= 4,546 l (Anglia)**	**= 3,785 l (SUA)**
1 Cuart		**= 2 Pints**	**= 1,135 l**
1 Pint			**= 0,567 l**

IV. SUPRAFAȚĂ

1 Kilometru pătrat (kmp)		**= 100 Hectare (ha)**	**= 1.000.000 mp**
1 Hectar (ha)	**= 2 Pogoane**	**= 100 Ari**	**= 10.000 mp**
1 Pogon (pg)		**= 50 Ari**	**= 5.000 mp**
1 Ar			**= 100 mp**
1 Jugăr (jg)		**= 0, 5775 ha**	**= 5.775 mp**
1 Acre (ac)		**= 0,40467 ha**	**= 4.046,7 mp.**